f 4,00

~~H. Wesenink 1852~~

C

Dezen Boek Behoort toe aan mij
Cornelis Steketee CZ Gekregen ter
Gedachtenis van de Weduwe A Krapshuis
In het Jaar Onzes 's Heeren 1871

INSTITUTIE,

OFTE

ONDERVVYSINGE

inde

CHRISTELICKE RELIGIE,

In vier Boecken begrepen:

Door JOANNEM CALVINUM.

Wt de Latijnsche ende Francoysche sprꝛaecke ghetrouwelick verduytschet.

Met den Sendtbrief des selven Calvini aen den Coninck van Vranckrijck.

Daer is oock achter aen gheboecht een schoone Tafel Augustini Marlorati, inhoudende de voornaemste poincten der heyliger Schrifuere/dewelcke noyt te voren daer by en is geweest.

Op een nieu overgesien ende verbetert.

Dit Boek van
Johannes Calvinus
Doctorinde Godgeleert=
heid te Geneve Zwitserland
Behoort aan Abraham
Krabshuis te Holland.
1869.
Ottowa County: Michigan.

Noch van nieus hier achter aen gheboecht een schoon stucxken vande Reformatie der Christelicker Kercke in het Pausdom/gemaeckt in 't Latijn door den selven Autheur: Ende nu getrouwelick overgeset in onse Nederduytsche sprake / Door CAREL AGRIC. Leeraer der Ghemeynte tot Rijnsburch.

---

t'AMSTERDAM,

Voor de Wed. van *Everard Cloppenburgh*, woonende op 't Water, in de Vergulde Bybel.

ANNO M. DC. XLV.

Dewijle ick, doe dit Boeck eerstmael gedruckt wert, niet en dochte dat het soude so seer begeert ende getrocken worden, gelijck Godt door sijne groote goedigheyt gewilt heeft, so hadde ik het ten meesten deele met lichter hant gemaeckt, ghelijckmen cleyne wercken pleeght : Maer doe ick verstont dat het byna van alle Godzaligen aenghenomen ende ontfangen wert met sulcke liefde ende gonste als ick nemmermeer en hadde derren begeeren noch hopen : ghelijck ick van herten gevoelde datn en my veel meer toe schreef dan ick verdient hadde, also achtede ick oock dat het soude groote ondanckbaerheyt wesen, waert dat ick sulcker grooter liefde ende gonste die sy tot my dragen, ende van selfs mijn neerstticheyt verwecken, niet ymmers nae mijn cleyn vermoghen, genoech en dede. Ende dit hebbe ick gesocht te doen, niet alleenlick doe dit Boeck de tweede reyse ghedruckt wert, maer so menichmael als het is wederom gedruckt gheworden, is het eenichsins vermeerdert ende gebetert geworden. Ende hoewel my den arbeyt die ick datmael dede, my niet en beroude noch en verdroot, so hebbe ick nochtans my selven niet eer connen genoech doen, tot dat ick het ghevoecht ende ghefchickt hebbe in sulcke orden als ghy nu siet, ende ghelijck ick hope, dat ghy't sult prijsen.

Voorwaer hoe neerstich ende begeerich ick geweest hebbe om de Gemeynte Godts hier inne te dienen, dat mach daer mede klaerlick betuyght zijn, dat ick den laetst-voorleden winter, doe ick meynde dat my de vierde koortse soude den doot aengebracht hebben, hoe my de ziekte meer quelde, hoe ick my selven oock te weyniger spaerde, tot dat ick desen Boeck vol-eyndight hadde, op dat hy nae mijnen doot soude overblijven, ende bewijsen: hoe seer ick den genen, die nu eenigen voortganck gedaen hadden, ende noch begeerden meerderen voortganck te doen, sochte genoech te doen. Ick haddet wel willen eer gedaen hebben, maer het comt haest tijts genoech, ist dat het wel comt. Ende (so veel my aengaet) ick sal dan meynen dat het wel te tijde gecomen is, als ick sal verstaen dat het der Gemeynte Gods overvloediger vrucht aen gebracht heeft dan te voren: want dit is mijn eenige begeerte. Ende het soude voorwaer seer qualick met my gaen, ten ware dat ick, te vreden zijnde dat het den eenigen Gode aengenaem is, der ongeleerder menschen dwaes ende verkeert gevoelen, ofte der ongeschickter menschen ongerechtich ende boos oordeel niet en verachtede. Want hoewel God mijn herte gantschelick heeft gewent om zijn Rijcke te verbreyden, ende het gemeyn nut ende voordeel te soecken ende helpen: ende also mijn conscientie my oock goede getuygenisse geeft, ja de Engelen selve tot getuygen hebbe, dat van dien tijt aen dat ick het Predick-ampt in de Gemeynte aengenomen hebbe, mijn voornemen niet anders geweest en is, dan der Gemeynte Gods voorderlick te zijn, de oprechte leere der Godsalicheyt bevestigende : so
meyne ick nochta [illegible] n, ghebeten ende verscheurt
wort. Doe nu dese [illegible] 1, datte Augsburch, daer de
verg[illegible]deringe der St [illegible] at ick wederom aen het Paus-
dom soude zijn gev [illegible] nder Princen Hoven was aen-
genomen. Ende di [illegible] as verborgen mijne so menich-
mael wel-beproefd [illegible] ugen lichtelick conde dooden,
so hadse my oock b [illegible] ontschuldigen Maer de Duyvel
sal hem selven met [illegible] ynt dat hy my met diergelijcke
stinckende leugene [illegible] : trager sal maecken : want ick
betrouwe dat God [illegible] n den loop zijnder heyligher
roepinghe met sta [illegible] godsalighen Leseren een nieu
bewijs in den druck [illegible] st, dat ick de ghene die hen tot
het lesen der heylig [illegible] de onderwijsen om een lichten
toeganck daer toe t [illegible] e gaen. Want ick meyne dat
ick de somma der I [illegible] de wijse gevoegt hebbe, dat het
den ghenen die des [illegible] t hy voornamelick moet in de
Schrifture soecken [illegible] t is. Daerom dewijle ick nu
desen wech bereyt [illegible] maels eenige make, cort zijn :
Want het en sal my [illegible] igie te schrijven, noch eenighe
gemeyne plaetsen [illegible] ser van groote moeyte verlost
worden, so verre [illegible] heeft : Maer dewijle dit mijn
voornemen in soo [illegible] aerlick gelijck in eenen spiegel
gesien wort, so he [illegible], dan met woorden daer van te
roemen. Vaert we [illegible] e vrucht gecrijcht, so helpt my
met uwe ghebeden [illegible], int Jaer M. D. L I X.

Ick be[illegible]mende schrijven,

Den Groot-machtichsten ende doorluchtichsten H. Heere Francisco / alder Christelicksten Coninck van Vranckrijck/ zijnen Landt-Vorste/ wenscht Johannes Calvinus welvaren ende salicheyt in Christo Jesu.

ALs ick dit werck alder-eerst inde hant nam/ Grootmachtichsten Coninck/ en dacht ick niet eens/ dat ick yet wilde schrijven/ dat uwe Co. Mt. namaels soude moghen behantreyct werden: maer mijn voornemen was alleen sommige aenleydinghen voor te stellen tot een Christelick bericht ende onderwijsinghe der ghenen/ die de warachtige Religie toegedaen zijn. Ende soodanighen arbeyt dede ick voornamelick tot dienste onser Francoysen/ onder de welcke ick haerder vele bemerckte die wel na Christo hongher ende dorst hadden/ maer vernam haerder seer weynighe die maer in eene matelicke bekentenisse der selve Religie te recht onderwesen ofte gheleert waren. Ende voorwaer dat dit mijn opsettelick voornemen gheweest sy/ betuycht het boeck selve/ dewijle ick een gantsch eenvoudige ende slechte maniere van onderwijsinghe daer inne voorghestelt hebbe. Maer als ick naederhant verstont dat eenighe quaetwillige in uwe Coninckl. Mts. Rijcke so seer de overhant hadden genomen / dat de gesonde leeringhe daer inne geen plaetse en werde gelaten/ so dachte ick wel daer aen te doen/ dat ick beyde te gelijck/ henlieden onderwese/ ende voor uwe Coninckl. Mt. mijn belijdenisse dede/ waer wt de selve mochte bekennen wat dit voor een leeringe sy / teghen de welcke haer met sodanigen toorne ende bitterheyt de gene ontsetten die uwe Mts. Coninckrijcke met vyer ende swaert hedens-daegs in onruste stellen. Want ick en wil my niet onthouden vry uyt te bekennen dat ick hier vast te samen hebbe getogen de somma der leeringe/ dewelcke dese lieden opentlicken uytkondighen ende roepen datse met gevanckenisse/ verjaginge/ banninge/ ja met vyer ende swaert/ te Water ende te Lande uytgeroeyt behoort te worden. My en is sekerlick niet onbekent/ met wat heftighe aenklachten sy uwe Koninckl. Mts. ooren ende herte vervult hebben/ om onse sake by uwe Koninckl. Majesteyt verdachtigh ende vuyl te maken. Maer het staet uwe Coninkl. Mt. toe genadiglicken te overwegen/ dat noch in woorden/ noch in wercken ymmermeer eenigh onschult sal plaetse hebben / daer men alleen de aenklachten aen neemt. Voorwaer indien yemant om dese onse saecke hatigh te maecken / staende wilde houden/ dat deese leeringhe van dewelcke ick uwe Koninckl. Majesteyt reeckenschap wil geven/ by een gelijcke overeen-stemminghe van alle Staten verdoemt/ ende in veele Gherichts-bancken alreede sy veroordeelt: Die en soude anders niet seggen/ dan dat dese leeringe eens deels door tyrannie ende macht van de vyanden der selve met ghewelt onder de voeten geworpen/ ende eens deels oock door leughenen/ practijcken/ ende valsche beschuldingen/ loослicken ende bedriegheliken verdruckt sy ghewórden. Het is ghewelt/ de saecke onverhoordt een bloedt-oordeel daer over uyt te spreken: Het is bedrogh datse ontschuldighlick van oproer ende boosdadigheydt werdt beticht. Ende op dat niemant en dencke dat wy t'onrechte klagen/ kan uwe Coninckl. Majesteyt selfs onse getuyge zijn met wat valsche leugenen haer dese leeringe voorghebracht wort/ te weten/ dat sy tot geen ander eynde en strecke/ dan dat sy den Koningen het swaert uyt de hant rucke / alle Rechten/ ende Gherichts-bancken om verre werpe/ alle Staten ende Regeeringhen uytroeye/ de ghemeyne vreede ende ruste verstoore/ alle Wetten te niete make/ alle eygendomme ende besittinge der goeden wech neme/ ende in somma alle dinghen met malkanderen sonder onderscheyt over eenen hoop legge ofte werpe: Ende dit is noch wel het alderminste dat uwe Koninckl. Majesteyt voor 't hooft komt. Want onder het gemeyn volck werden noch onghelijck schandelicker dingen meer voort gestooten/ dewelcke/ indiense warachtigh waren/ so mocht de gantsche Werelt deselve met alle hare Leeraers ende Aenhangheren/ wel te recht/ oock tot duysent vyeren ende dooden veroordeelen. Wie soude dan hem selven nu willen verwonderen dat teghen haer een alghemeyn hate is ontsteecken / daer men alle dese onbehoorlicke valsche opleggingen ende aenklachten ghelooff gheeft? Dit is de oorsaecke waer door alle Staten der Werelt in de verdoeminghe van ons ende onse leeringhe aldus onderlinghe over een stemmen / ende de hoofden te samen steecken. Als nu de Rechters met soodanige passien ende inbeeldinghe ghequelt zijn / soo souden sy hare voor-oordeelen/ daer sy mede van huys komen/ voor rechtveerdighe vonnissen / ende laten haer duncken/ sy hebben haer ampt seer wel uytghericht / als sy niemant tot de straffe laten vertrecken / van die van te vooren / oft door zijn eyghen selfs bekentenisse ofte volkomene getuygenisse sy overtuyght. Maer van wat misdaet? Van deese vermaledijde leeringhe seggen sy. Ja met wat recht isse overtuyght? Nu hier lagh het hooft-stuck der beschermínghe/ niet om dese leeringe te verloochenen/ maer als voor de oprechte te verdedighen. Maer hier wert terstont alle vrymoedigheydt benomen / om eens den mondt tot dien eynde te vertoeren. Ende hieromme en bidde ick uwe Koninckl. Mt. niet met onreden/ dat haer gelieven wil te nemen de rechte kennisse deser saecke / dewelcke tot hier toe int beewert ende sonder eenighe ordentlick proces van rechte / ja veel meer door een ontsinnighe haestigheydt/ dan door een rechtmatighe bedachtsaemheydt ofte ernstighe/ uytghericht ende ghedreven is geworden. Ende en sal uwe Koninckl. Mt. oock niet dencken/ dat ick hier in den sin hebbe/ voor my selven int bysonder te spreken/ als oft ick hier soude willen versoecken om met vryigheydt wederomme in mijn Vader-landt te moghen keeren / tot het welcke / hoewel ick uyt der naturen/ soo dat behoordt/ een sonderlinghen toe-treck hebbe/ soo sal ick toch het selfde / na dat de saecken daer nu staen/ seer wel maecken te derven: maer ick neme hier aen de algemeyn saecke van alle Christ-gheloovighen/ ja de saecke Christi selve te verdedigen/ dewelcke in uwe Koninckl. Majesteyts Rijck hedensdaeghs also gantsch ende gaer onder de voeten leyt/ ende is vertreden/ datter nauwelicx eenige hope meer schijnt overghebleven te zijn/ om deselve weder op te richten: Ende dit al veel meer door tyrannie van eenighe Pharizeen / dan door uwe Koninckl. Majesteyts wille ende voorweten. Hoewel het hier/ wie de rechte schult daer aen heeft / onnoodigh is te verhalen/ dan soo veele ist / dat de saecke Christi leydt vast jammerlicken verlaten: Want de Godtloosen hebben: soo verre ghebracht/ dat de waerheydt Christi Jesu/ hoewel sy niet t'eenemael t'onder ghebracht ende uytghejaeght is / haer selven nochtans / of sy alreede waer begraven/ schandelicken moet verberghen ende verkruppen: ende dat daerenboven de arme Kercke/ ofte in een schrickelick bloet-badt swemmende/ ofte in ballinckschap verdreven/ ofte door dreyghementen verschrickt zijnde / niet eens en derf kicken. Ende en houden noch niet op de muere die nu schijnt te vervallen/ ende die sy al bestaen hebben door te breecken/ na hare ghewoonlicke raserie voorts te bestormen ende omme te stortten. Ondertusschen isser niemant die hem selven teghens deser lieden uytsinnighe raserie eenighe beschermінghe soude derren bestaen aen de handt te nemen. Ende of daer wel sommighe zijn die gesien zijn/ willen de waerheydt toe ghedaen te wesen / die houdent daer voor/ dat men de dwalinge ende het onverstandt van de onweder-varen menschen wat behoordt te verdraghen. Want alsoo spreecken deese koel-sinnighe lieden/ ende noement een dwalinge ende onverstandt/ dat sy de oprechte waerheydt Godts weten te zijn: sy heetense onweder-varen menschen / der welcker verstandt sy toch sien / dat Christo niet soo gantsch onaensienlick sy gheweest / Ja dat hy den self den de verborghentheydt zijnder Hemelsche wijsheydt niet onweerdigh en heeft gheacht. Dus seer schamen sy hen vast alle des Evangeliums. Maer het wil grootmachtigste Koninck uwe Majest. betamen/ haer herte ende ooren van soodanige rechtveerdige beschermínge niet af te keeren/ voornamelick in soo een ghewichtighe saecke. Waer het hieromme te doen is / hoe dat Godts eere op Aerden mach werden ghehandt-houdet / hoe dat de waerheydt Godts hare weerdigheydt behoude / ende hoe de Heere Christo Jesu zijn Rijcke overvallen onder ons blijven. Dat is voorwaer een saecke voor uwe Kon. Majes. ooren/ weerdigh om te verhooren/ weerdigh dat deselve de kennisse daer van neme / weerdigh dat sy voor haer Richt-stoel kome: aenghesien deese overweginghe eenen rechten Koninck maeckt/ te weten/ dat hy bekenne/ dat hy in de regeringe zijns Rijcx een dienaer Gods sy, En die en regeert geē Ko-

ninckrijcke / maer veel meer een Moorders Regiment/
die niet also en regeert/ dat hy Godts eere daer inne die-
ne. Oock is die seer verdwaelt / die een langhdurighe
wel-vaert in een Koninckrijcke verwacht dat met den
scepter Godts / dat is door zijn Heylighe woort niet en
Prov. woort geregeert. Dewijle doch de Godlicke spreucke niet
29. 18. en can faelgeeren / inde welcke ghesept wort : Dat het
volck woest ende wildt wort / wanneer de Prophetie
uyt is / ofte op hout. Ende van dit loffelick voornemen
en behoort uwe Co. Mt. niet te laten verschricken /
de verachtingh van onsen nederighen staet ende arme
conditie. Ons en is voorwaer niet onbekent / wat wy
voor clenne ende arme lieden zijn / namelic voor Godt el-
lendige sondaers / inde ooghen der menschen t'eenemael
veracht / ja des werelts vuylnisse ende uytvaechsel/ende
wat noch onweerdighers genoemt mach worden : alsoo
datter niet en over blijft/ dies wy ons voor Godt mogen
hebben te beroemé / dan syne eenige barmhertichept/door
de welcke wy tot de hope der eeuwighe salichept / son-
der eenighe onse verdienste / op ende aengenomen zijn :
maer by den menschen niet veel meer dan onse swachept/
de welcke maer ten alder weynichsten te bekennen onder
hen lieden de aldermeeste schande is. Maer soo veel
onse leeringhe belangt / die moet doch boven alle heerlick-
Psal. heyt ende ghewelt des Werelts verheven ende onver-
72. 8. winnelic blijven / dewijle sy niet de onse / maer des leven-
den Gods is / ende zijnes Ghesalfden / welcken de Vader
Dani. tot eenen Coninck ghestelt heeft / dat hy regheere vande
2. 52. eene Zee tot de andere / ende vande wateren tot aen het
Esai. eynde der werelt : Ja also regeere / dat hy de gheheele
11. 4. werelt met de eenighe roede zijns monts slaende / de
selve met alle haer macht ende Heerlichept / als een
aerden vat ontwee breke : Ghelijck dan van de Heerlic-
Psal. 2. heyt zijns Rijcx de Propheten voorsept hebben : Dat
9. hy de Coninckrijcken soo hart als yser ende stael / ende
soo claer als gout ende silver / soude verbreken. Het
is wel waer dat onse vyanden ons wedersprekende ver-
wijten / dat wy Gods woort bedriechlick voorwenden/
van het welcke / soo sy segghen / wy zijn de alderarchste
vervalschers. Doch uwe Conincklicke Majest. sal na
hare wijsheyt lesende / dese onse bekenteniße selfs connen
oordeelen / dat dit verwijt niet alleen sy een seer boose /
maer oock een gantsch onbeschaemde leughen. Van het
en sal evenwel niet quaet zijn hier yet te segghen / dat
uwe Coninclicke Mt. den wech opene tot de selfde over-
lesinge. De Heylige Paulus willende dat alle Prophetie
Rom. met den gheloove gelijcformelick over een soude komen /
12. 6. heeft een gantsch seker richtsnoer ghestelt / nae het welcke
alle uytlegginghe der Heylighe Schrifture soude be-
proeft worden. Indien nu onse leeringhe nae desen regel
des gheloofs can gheprobeert ende bevesticht worden /
soo hebben wy de victorie alreede in de hant : Want wat
comt doch met den ghelove beter over een dan als wy
bekennen dat wy van alle deuchden ontbloodt zijn /
om van Godt becleedt te worden ? Dat wy van alle
goet ydel oft ledich zijn / om van hem vervult te worden ?
Dat wy dienst-knechten der sonden zijn / om van hem
ghevrijdt te worden ? Dat wy blindt zijn / om van hem
verlicht te worden ? Dat wy lam zijn / om van hem op-
ghericht te worden ? Dat wy kranck zijn / om van
hem onderhouden ende ghenesen te worden ? Dat ons
alle oorsaecken van ons selven te beroemen / benomen
zijn / op dat hy alleen ghemaeckt soude werden / ende wy
ons in hem mochten beroemen ? Als dese ofte diergheli c-
ke dinghen van ons gheleert worden / soo roepen onse we-
der parthijen daer teghen / ende klaghen dat hier mede
wordt omghestooten / ick en weet wat verblint licht der
naturen / de vercierde voor-bereydinghe / van ons selven
bequaem te maken voor Godt te komen / de vrye wille /
de verdiendelicke wercken des eeuwigen levens / met ha-
re overtollighe goede wercken / die sy meer doen dan de
Wet vereyscht / ofte dan sy selfs tot de salighepdt behoe-
ven. Daeromme dat sy niet en konnen lijden dat den
gantschen roem ende lof alles goets / aller deughden /
rechtveerdighepdt ende wijshepdt / by Godt alleen sal
staen ende blijven. Nu en lesen wy toch nergens dat sy
gestraft zijn geworden die te veel uyt de fonteyne des le-
vens hebben ghedroncken. Maer bevinden ter contrarie /
Jer. 2. datse de Propheet wel hart beschuldight / die haer selven
13. 15. stinckende ende ondichte poelen hadde gegraven / die geen
water konden houden. Daer en boven wat kan het gelo-
ve doch eygentlicker nakomen / ende gelijck zijn / dan dat
men hem selven Godt als een ghenadighen ende lieben
Vader voorstelle / daer Christus voor een Broeder ende
Versoender bekent wordt ? Dat men alles goets van
hem sekerlick verwachte / wiens onuytsprekelicke liefde
haer tot ons soo wijdt heeft verspreydt / dat hy zijnen
eenighen Soone niet en heeft ghespaert / voor ons in

den doodt over te gheven ? Dat men in een seeckere hope Rom.
der salighepdt / ende des eeuwighen levens gherust is / als 8. 32.
men denckt dat ons de Vader Christum heeft ghegeven /
in den welcken alle dese schatten zijn verborghen ? Hier
vallen sy alle ghelijck op ons / ende roepen / dat een so-
danigh seecker betrouwen een groote stoutighepdt ende
vermeteltheydt sy. Maer ghelijck wy ons selven niets /
soo moeten wy ter contrarie Godt alles toeschrijven en-
de toebetrouwen / ende wy en konnen door anders geen
middel van de ydele beroeminghe werden ontledight /
dan dat wy ons in den Heere leeren beroemen. Wat sal
ick meer segghen ? Aenmerckt / Grootmachtighste Ko-
ninck / alle de poincten van onse saecke / ende uwe Maje-
stept houde ons voor de aldererghste Boeven op Aerden :
maer wat ghelter indien uwe Majestept niet opentlick
en bevint / dat wy verdruckt ende veracht worden / om
dat wy onse hoope op den levende Godt stellen / om dat
wy ghelooven / dat dit het eeuwighe leven sy / den eenigen
waerachtighen Godt te bekennen / ende dien hy ghesen-
den heeft / Jesum Christum ? Om dese hoope werden ee- 1. Tim.
nighe onder ons in ketenen ghebonden / eenighe met roe- 4. 10.
den gheslaghen / eenighe tot een Schou-spel ghestelt / de Joan.
sommighe ghebannen / de sommige onbarmhertelick ge- 17. 3.
pijnighet / de sommige verloopent : wy moeten vast alle
gelijck daerom lijden / vervloeckt / ghelastert / ende gantsch
onweerdighlicken ghehandelt worden. Uwe Koninclic-
ke Majestept aenmercke nu oock aen d'andere zijde on-
se teghen-partijen (ick meyne de Mis-papen / welcken te
ghevalle alle d'andere oock onse vyanden worden) ende
wilt een weynigh met my overwegen ende ter herten ne-
men wat sy in den schilt voeren / ende met wat passien sy
worden ghedreven. Sy en maken niet veel werck daer
van haer selven ende anderen toe te gheven / dat men de
waerachtige Religie / de welcke ons in de heylige Schrift
gheleert wordt / ende van alle menschen bekent behoort te
worden / niet en wete / niet en hebbe / ende niet en achte / ja
meynen / daer sy weynigh aen ghelegen / wat een yegelick
van Godt ende van Christo houde / ofte niet en houde /
als hy alleen door een verdraeyt ende slecht simpel gelo-
ve (soo sy dat noemen) syne meyninghe het oordeel der
Kercke wil onderwerpen : ende en treckent oock niet seer
ter herten / al hooren ende sien sy Godts eere met opent-
licke lasteringhe besmetten : als hem alleen niemant yet
wat en laet ontvallen / dat onse Moeder de heylighe Ker-
ke / dat is / de Stoel van Roome / aen haer Kroone ra-
ken / ofte te na gaen soude. Waeromme strijden sy doch
met soodanighen toorne ende verwoethepdt voor de
Misse / het Vaghe-vyer / de Be-vaerden / ende diergheli jc-
ke beuselinghen meer : alsoo / dat sy ontkennen dat de
oprechte Godts-dienst eenighsins bestaen kan / indien al-
le dese dinghen niet gelooft / ende met een verwerret slecht
ghelove (soo te spreecken) aenghenomen ende voor
waerachtigh ghehouden en worden / hoewel sy der selve
niet een met Godts woort konnen bewijsen ? Waerom-
me segghe ick / anders dan om dat haren buyck haer
Godt / ende haer Keucken haer Godts-dienst is ? De-
welcke wech gedaen / ende hen benomen sijnde / sy niet al-
leen en ghelooven dat sy gheen Christenen / maer dat sy
daer en boven geen menschen meer zijn souden : Want of
wel eenighe onder hen vol-op hebben / om leckerlick daer
van te leven / ende andere wederomme alleen haren poot
suyghen / ende sulcx nauwelijcx aen een korstken broots
derren knaghen / soo leven sy doch alle uyt eenen pot / de-
welcke sonder behulp ende onderstokinge van dese voor-
gaende dinghen / niet alleen soude verkouwen / maer oock
t'eenemael moeste vervriesen. Ende hieromme die onder
hen-lieden aldermeest in de Keucken hebben / ende voor
haren buyck de sorghvuldighste zijn / die zijn oock wel de
sterckste ende yverighste Voor-vechters van haer gelove.
In somma / het is hen-lieden alleene daeromme te doen /
dat sy hun rijck ofte staende houden / ofte haren buyck
mogen vol houden. Ende daer en is niet eene onder hen
allen die maer een kleyn vonckxken van eenen oprechten
Christelicken yver van hen ghevе. Ende en houden even
wel niet op dese leeringhe te beschuldighen / ende dese sel-
ve met alle onbehoorlicke middelen / soo veele hen moge-
licken is / by alle menschen / ofte hatelicken / ofte anders
verdachtigh ende twijffelachtigh te maecken. Sy noe-
mense een nieuwe / ende eerst onlancx opghekomen leerin-
ghe. Sy segghen datse twijffelachtigh ende onseecker is :
ende vraghen met wat miraculen sy bevestight is ghe-
worden. Sy willen de redene weten / waeromme dat sy
het consent van soo veel Oudt-vaderen / ende van soo een
lange gewoonte soude te boven gaen. Sy dringen daer
op dat wyse voor een Ketterschе behooren te bekennen /
als die teghen de Kercke strijde : of dat de Kercke al over
vele hondert jaren sy gestorven / in de welcke diesghelicken
noyt ghehoordt is gheworden. Eyndelick segghen sy dat
sy

sy alteede niet veel bewijs ofte ghetuyghenisse en behoeven/ alsoo men uyt de vruchten seer lichtelicken kan oordeelen wat het voor een leeringhe sy: te weten/ dewelcke soo een groote menighte van Secten/ soo veel muyterijen ende oproeren/ ende soo een ongehoorde bijsigheydt tot alle boosheydt veroorsaeckt ende ingebracht hadde. Voorwaer het valt dese lieden boven de mate seer licht dat sy ons by het slecht ghemeen volck / dat men door wel haestelick kan doen ghelooven/ een vooroordeel afsien in een saecke die (soo te segghen) desert is / dat is / die verlaten wordt / ende daer niemandt de handt aen en houdt : Maer mocht het ons oock eenmael ghebeuren by uyt te spreecken / ick soude wel meynen / dat de bitterheydt ende hitte / waer mede sy nu teghen ons soo wreedelick schuum-becken/ ende uytbersten/ al wat soude verkoelen. In den eersten dan dat syse een nieuwe leeringhe noemen/ daer aen doen sy Godt ghewelt ende onrecht/ wiens heylighe woordt niet en behoordt beticht te worden van eenighe nieuwigheydt. Voorwaer soo veel hen-lieden belanght / ick en twijfele niet of sy is hen nieuwe: dewijle doch Christus selve en-
Rom 4. 25. de sijn Euangelium hen nieuw zijn. Maer die weten dat dese Predicatie Pauli oudt is/ te weten/ dat Christus Jesus is ghestorven voor onse sonden/ ende verweckt om onse rechtveerdigheydt/ die en sullen by ons niet nieuws vinden. Dat nu dese leeringhe dus langhe onbekent ende begraven is ghebleven / daer van is de boosheydt der menschen de schult te gheven/ ende want sy ons nu door Godes ghenade wederomme wordt ghegheven / soo behoordt men se ten minsten oock wederomme in hare oude aensien ende weerdigheydt te ontfanghen. Even uyt deselve oorspronck der onwetentheydt komt oock dat sy deselve twijfelachtigh ende onseecker achten te wesen. Ende dit ist voorwaer/ daer van de Heere door syne Pro-
Esai. 1. 3. pheten klaeght / dat een Osse sijnen Heere / ende eenen Ezel de kribbe sijns Meesters heeft ghekent : maer dat hy van sijn volck selve onbekent sy gheweest. Doch hoe seer sy dese leeringhe van onseeckerheydt bespotten / als sy de hare met hun eyghen bloedt ende verlies des levens souden moeten besegelen / dan soude men wel sien hoe veel sy daer van hielden. Maer het heeft met ons gheloove verre een ander insicht / het welcke haer noch voor de vreese des doodts / noch voor Godts oordeel laet verschricken. Dat sy van ons miraculen ofte wonder-teekenen willen hebben / daer aen betoonen sy hare onbeschaemde boosheydt. Want wy en smeden ons selven niet een nieuw Euangelium/ maer behouden even het selfde/ om de waerheydt van het welcke te bevestighen/ alle de wonder-wercken dienen die Christus ende syne Apostelen opt ghedaen hebben. Maer dit hebben sy boven ons bysonders ende meer dan wy hebben / dat sy haer leeringhe konnen bevestighen met ghestadighe miraculen ende wonder-wercken / tot op den dagh van heden : maer het zijn soodanighe miraculen/ die eenen goethertighen/ anders wel gherust zijnde/ veel meer onrustigh ende dwalende souden maecken : alsoo gantsch ydel ende spottelicken zijn sy in hare miraculen / ja soo stinckende ende leugenachtigh. Ende ghenomen sy waren soo wonderbaerlicken als sy ymmer mochten/ soo en behooren sy evenwel teghen de waerheydt Godts niet ghewaerdeert te worden: Dewijle doch den naem Godts altijdts ende boven al moet werden gheheylight/ het sy door wonder wercken/ ofte door den ordentlicken ganck ende loop der nature. Ende soude misschien haer voorstel hier eenighen schijn hebben / indien ons de Schrifture niet en leerde/ van het eyghentlick ende wettelick ghebruyck der
Marc. 16.20. miraculen : Want de heylighe Marcus seydt: Dat de wonder-teeckenen die de Apostelen ghedaen hebben / tot bevestinghe van haer lieder Predicatien ghedient heb-
Actor. 14.3. ben. Desghelijcx seydt de heylighe Lucas: Dat de Heere het woordt sijnder ghenade betuyght hebbe/ als hy de teeckenen ende wonder-wercken door de handen der Apostelen liet gheschieden. Ende hier mede komt over een de spreucke des Apostels: Dat de salighheydt door de
Hebr. 2.4. verkondinghe des Euangeliums bevestight sy gheworden in het ghene dat Godt daer van heeft betuyght met teeckenen/ wonder-wercken ende menigherley krachten. Sullen wy dan de wonder-wercken / die wy hooren dat seghelen des Euangeliums zijn / ghebruycken ofte keeren om het gheloove des Euangeliums daer mede om te stooten ? Dat alleen tot verzeghelinghe der waerheydt ingheselt is/ willen wy het selve tot versterckinghe der leughenen mis bruycken ? Daerom moet de leeringhe/ dewelcke de miraculen voorgaet/ soo d'Euangelist seydt/ eerst ondersocht ende beproeft worden / ende als sy recht ende goedt werdt bevonden / dan behoordtse van de miraculen met goede redenen bevestight te worden ; Maer de proeve van de oprechte leeringhe / nae
de ghetuyghenisse Christi / is dese / als sy niet tot der Joan. 7. 18.
menschen / maer tot Godts eere streckt. Dewijle dan ende 8. 50.
Christus dese proeve der leeringhe stelt / soo en konnen die niet voor rechte miraculen werden ghehouden/ die tot een ander eynde strecken dan om den name Godts daer door groot te maecken. Ende wy hebben mede te bedencken/ dat oock de Sathan selve sijne miraculen heeft/ dewelcke hoewel sy niet dan Spoockselen zijn/ ende veel meer bedrieghs met haer brenghen / dan eenighe ware krachten / soo zijnse doch alsoo gheaert datse den onwederbaerenen ende eenvoudighen lichtelicken konnen misleyden. De Waer-segghers ende Toovenaers zijn t'allen tijden vermaent gheweest van groote wonder-teeckenen: d'Af-goderie der Heydenen heeft door veele ongehoorde wonder-teeckenen langer soo meer toeghenomen / alle dewelcke nochtans niet ghenoeghsaem en zijn om ons te beweghen/ de Superstitien ende By-gheloovenen der Heydenen ende Waer-seggeren voor goet aen te nemen. Ende onder het deckfel van veel miraculen te konnen doen/ hebben in voor-tijden de Donatisten de eenvoudigheydt des ghemeenen volcx op eenen dool-wegh ghebracht. Waer over wy oock teghen onse vyanden met het selfde antwoordt op de baen komen/ het welcke te dien tijde de hey.
Augustinus den Donatisten heeft gegeven/ te weten dat August. in Joan.
de Heere ons tegen dese Wonder-werckers eenmael ghe-
noegh heeft ghewaerschouwt: als hy voorseydt ende ghe- tract.
prophetteert heeft / datter veel valsche Propheten souden 13.
opstaen/ die door groote teeckenen ende wonder wercken Matt.
oock selve de Uytverkorene souden verleyden/ indien het 24. 24.
mogelick waer. Wy hebben oock de waerschouwinghe 2. Thes.
Pauli/ dat het Rijcke des Antichrists zijn sal met allerley 2. 9.
krachten/ leughenachtighe teeckenen ende wonder wercken. Maer onse miraculen (seggen sy) en gheschieden noch door Beelden/ noch door Toovenaers / noch door valsche Propheten / maer door de Heylighen / recht ofte wy niet en verstonden / dat die des Duyvels practijcke
is / hem selven in een Enghel des lichts te veranderen.
De Egyptenaers hebben hier voormaels eenen Godt 2. Cor.
gemaeckt van Jeremiam/ die in haer Lant was begraven: 11. 14.
Offerhanden ende alle andere eere aen doende/ die sy ha- Hieronimus in
re Goden plegen te bewijsen. Hebben sy daer mede den de voor-
H. Propheet niet mis bruyckt tot hun Af-goderie? En- reden
de nochtans quamen sy tot daer toe / datse van de beten over
der Slanghen ghenesen zijnde / haer lieten duncken datse Jere-
door de vereeringe van sijn Graf stede/ sodanige weldaet miam.
tot een beloonninghe ontfinghen. Wat sullen wy hier toe segghen/ anders dan dat dit t'allen tijden gheweest is/ ende
noch sal zijn een rechtveerdighe wrake Godts / om allen 2. Thes.
den ghenen die de liefde der waerheyt niet aengenomen 2. 11.
en hebben/ een krachtighe dwalinge over te senden/ datse de leughenen sullen geloof geven? Soo en onbreeckt het ons dan niet aen de miraculen/ ja die seker zijn ende buyten alle twijfelinge: maer deselve van onse vyanden/ ende met dewelcke sy te voorschijn komen / zijn niet dan loose Practijcken ende Spoockselen des Satans: dewijle sy het volck van den waerachtigen Godts-dienst af keeren tot wangeloove ende superstitie. Het is ooc wel een verkeerde saecke dat sy ons de Vaderen / ick meene de Schrijvers der eerster Kercke / tegenwoordigen/ recht of die deser lieden Godtloose meyninge toestonden : Maer so verre ist daer van/ waer dat den strijt die tusschen ons beyden is/ door het oordeel der Vaderen ghesticht ende te neder ghelegt mochte worden/ het meeste deel der overwinninghe soude over onse zijde hangen. Maer aengesien veel dingen eensdeels wel ende wijsselicken van den Vaderen gheschreven zijn gheweest : ende sy in eenige saken wederomme/ dat allen menschen kan ghebeuren/ ghedwaelt/ ende haer selven hebben vergrepen/ soo komen nu dese fijne lieden/ na hare aert / verstandt/ ende goede meyninghe die sy hebben/ ende aenbidden ofte omhelsen alleen hare ghebreecken ende dwalinghen / ter contrarie niet eens waer nemende ofte anders opsettelick verswijghende ende verduistende dat van den Vaderen wel ende loffelick is gheschreven/ alsoo dat dese ghesellen gheen dinck soo seer en schijnen te besorgen dan veel drecx uyt het gout te willen vergaderen. Ende noch en houden sy niet op ons na te roepen/ dat wy de Vaderen verachten / ende hare vyanden zijn. Maer soo verre ist daer af dat wyse souden verachten / dat het my/ indien hier te propoost quame/ niet swaer en soude vallen / het meeste deel / dat wy staende houden/ ende hedensdaeghs leeren/ met de ghetuyghenis-
se der selven te bewijsen. Maer wy lesen hare schriften 1. Cor.
met sulcken oordeel / dat wy het woordt Pauli altijdt 3. 21.
voor ooghen hebben : Te weten / dat alle dinghen ons zijn / om ons te dienen / ende niet datse over ons souden de heerschappie hebben / ende dat wy alle Christo alleen toebehooren/ den welcken wy sonder uytneminghe in alles ghehoorsaem zijn moeten.

 Die

Die dit onderscheydt niet en houden/ die connen in saecke der Religie / ofte het ghelooue aengaende / nemmermeer eenighe seeckerheydt hebben/ aenghesien de Heylighe mannen daer wy hier van handelen/ veel dinghen ofte niet en hebben geweten : ofte haer sake onder elckanderen niet eens en zijn/ende daer toe meermaels haer selven wederstrijde. Salomon/ segghen sy/ en verbiet ons niet sonder oorsaecke/ de oude palen/ die ons onse voor-ouderen gestelt hebben/ te overtreden. Maer wy moeten weten dat wy in de afmetinghe der landt-palen / ende in een sake die de gehoorsaemheydt des geloofs aengaet/ niet eenderley regel ende rechtsnoer hebben te houden: Want ons ghelooue moet alsoo zijn ghestelt/ ende gheschapen / dat het ons doet vergeten ons volck / ende het huys onses Vaders. Daerenboven dewijle sy altijt in eenen Geestelicken sin ofte bedieding̃e soo grooten lust hebben / waeromme en nemen sy niet veel liever de Apostelen als eenighe andere voor haere Vaderen/ diemen haere palen doch gheensins en behoort te overtreden? Want aldus heeft het de Heylighe Ieronymus uytghelepdt/ wiens woorden sy in hare Canones verhalen. Ende noch willen sy dat de palen der Oudt-vaderen/ die sy meynen/ sullen werden onderhouden. Maer hoe verre sy die/ alst haer te passe komt/ selfs so stoutelic overtreden? Sy waren van het ghetal der Vaderen/ onder de welcke eene heeft ghesent: Onse Godt en etet noch en drincket niet : ende en behoeft daeromme noch schotelen noch drinck-beckers. Een ander der Out-vaderen heeft ghesept/ dat de Sacramenten der Christenen noch gout noch silver van doen en hebben / ende om des gouts wille Gode niet aenghenaem en zijn. Soo overtreden sy van dese palen / als sy in hare Ceremonien met soo veel Gouts/ Silver/ Marber/ Yvoor/ costelicke gesteente/ ende zijde te prone staen/ ende dencken dat God niet en can ghe-eert worden/ of alle dese dinghen moeten daer vol op ende in alle overvloedicheydt by zijn. T'was oock een Oudt-vader / die seyde / dat hy in de Vasten bry soude derren vleesch eten / als hen andere daer van onthielden/ daeromme dat hy een Christen was. Soo overtreden sy dan de palen als sy hem in den ban doen/ ofte den Duyvel over gheven/ die in de Vasten vleesch heeft ghegeten. Het waren Vaderen/ onder de welcke een seyde : dat een Monick die met zijn handen niet en arbeyde / eenen rover gelijck gheacht worde. Een ander Out-vader seyde/ dat het den Moniken niet toe en stondt van andere lieden goet te leven / al waert oock dat sy haer in aendachtinghe/ in ghebeden ende studeren / sonder ophouden bekommerden. Dese merck-pale hebben sy oock al overghetreden / als sy dese luye ende dicke Monicx buycken in de hoer-huysen (dat is in de Cloosters) hebben ghesteken/ om van ander lieden goet ende sweet versadicht ende ghemest te worden. Het was een wt de Vaderen / die seyde dat het eenen verschrickelicken grouwel was/ datmen een gheschildert beelt Christi / ofte van eenich Heylich in een Christelicken Tempel sien soude. Ende sulcx en is niet alleen door eens menschen stemme wtghesproken gheweest / maer ooch van een kerckelick Concilium besloten/ dat het gene datmen aenbidt/ niet en sy geschildert/ noch afghemaelt: soo verre ist daer van/ dat sy dese pale niet en souden overtreden/ dat sy oock niet een cleyn hoecxken in hare Tempelen ledich en laten / sy vervullent met hun beeldekens. Een ander wt den Vaderen heeft ghераden / datmen de dooden/ na dat sy eerlicken ter aerden ghebracht zijn ende begraven/ hoorder behoort te laten rusten. Dese limite hebben sy oock in ghebroken/ willende datmen van hun afgestorvene een eeuwighe ghedachtenisse sal houden. Het was een wt den Vaderen / die seyde dat in het Avontmael het wesen ende natuere des broots ende wijns even alsoo blijven als de menschelicke natuere in Christo Iesu blijft / met zijn Goddelick wesen vereenicht zijnde. Daeromme en houden sy hen niet aen dese limiten / als sy willen doen ghelooven / dat terstont nae dat de vijf woorden zijn gesproken het wesen of de nature des broots ende wijns te niete ghedaen sy/ om in wesentlick vleesch ende bloet veranderet te werden. Hy was onder t'ghetal der Vaderen/ die loochende dat in het Sacrament des Avontmaels/ onder het broot het lichaem Christi sy besloten: maer dat het alleen sy (dit zijn sijne eygen woorden) een verborghentheydt zijns lichaems. Soo gaen sy dese mate van selfs te buyten / als sy seggen dat het lichaem Christi daer sy begrepen / ende hem op een vleeschelicke maniere aenbidden/ recht oft hy plaetselick daer in ware besloten. Het waren Vaderen/ de welcken gelijck sy de gantsche Ghemeynte/ maer een Avontmael wt sloten/ ende daer van alle openbare godde-oosen ende lasteraers wt sloten / alsoo deden sy se alle in den ban die hun by het gemeyn gebruyck des selfs niet teghenwoordich en lieten vinden. Maer hoe verre zijn sy wel van dese merck-steen afghweken / dewijle sy niet alleen de kercken/ maer oock besonder huysen met hun Missen vervult hebben/ ende om deselve te aenschouwen alle man toe laten : ende voornamelick den genen/ de welcke/ of sy wel onreyn ende godloos zijn/ in de gelt tellinge nochtans de aldermildste ende gereetste zijn: ende tot het gelooven aen Christum/ ende tot der geloovigen algemeyn gebruyck ende oeffeninge der Sacramenten / niemant en nooden/ maer vercoopen veel meer haer eygen selfs versierde wercken/ voor de genade ende verdienste Christi. Het was een wt den Vaderen/ die besloten hadde datmense van het ghebruyck des heylighen Avontmaels Christi t'eenemael soude wtsluyten / die het selfde alleen onder eenderley gedaente gebruyckende van de andere hen wthielde. Een ander wt den Vaderen wil onbeweechlick staende houden / datmen de Christelicke Ghemeynte niet en moet ontrecken het bloet haers Heeren/ voor wiens bekentenisse hun wert bevolen oock haer bloet te vergieten. Maer sy zijn dit peyl oock al verre te boven gegaen/ als sy onder een harde straffe een ende het selfde dinck verbieden / dat eene der Ouden met den ban gestraft/ ende de ander met goede ende crachtige redenen heeft verdoemt. T'was een wt den Vaderen/ die't voor een groote vermetelheydt achtede/ van eenighe duystere saken yet wat te besluyten / sonder clare ende onwedersprekelicke ghetuygheniſſe der H. Schriftuere. Maer dit perck hebben sy vergeten/ als sy so veel insettinghen/ regulen / ende soo veel meesterlicke statuyten ende ordonnantien sonder eenich Godts woordt ingevoert hebben. Het was een van den Vaderen/ die Montano onder andere ketterien/ op leyde/ ende verweet dat hy d'eerste was die het ghebodt van de Vasten opgherichtet hadde. Dese mate hebben sy insghelijcx t'eenemael overgetreden/ als sy de Vasten met soo enghe wetten bepaelt hebben. Hy is oock onder t'ghetal der Vaderen gheweest / die niet en wilde toe laten/ datmen den Kerckendienaren den echtelicken staet soude verbieden/ maer verclaerde dat de echtelicke t'samen-comste eerbaer ende kuysch was. Het waren oock Vaderen die dese zijne verclaringhe toe vielen/ ende met hem daer in over een stemden. Desen ruym zijn sy oock al verre overghesprongen/ als sy hare Priesteren de onthoudinghe des houwelicx hebben gheboden. Het was een van den Vaderen die schreef/ datmen Christum alleen moeste hooren / van den welcken ghesept is ghe worden: Dien sult ghy hooren. Ende datmen niet en hadde te sien op het ghene wat andere voor ons ghesept of gedaen hebben/ maer veel meer/ wat Christus die voor allen / heeft bevolen. Dit ooghenmerck stellen sy haer selven niet voor/ ende en laten oock niet toe datment andere voor houde / dewijle sy haer selven ende anderen veel liever allerley meesters / dan Christum hebben voor oogen te stellen. T'was een wt den Vaderen / die wil hebben dat de kercke haer selven boven Christo niet en sal verheffen : daeromme dat hy t'allen tijden waerachtichlick oordeelt: ende om dat de Richters der kercke/ soo sy doch menschen zijn/ ghemeynlick connen worden bedrogen. Welck merckteecken sy oock aen d'een zijde stellende/ wel vermetelick derren seggen dat het aensien ende de weerdicheydt der Schriftuere hangt aen het goet-behaghen der kercke. Alle de Vaderen hebben ope met een hert ende gemoet eenen grouwel gehadt/ ende verbloeckt dat het heylighe woordt Godts door eenige archlistighe Sophisterie / ende twistighe redenen der werelt-wijsen besmet ende verwerret soude worden. Houden sy hen binnen dese limiten / als sy alle haer leven lanck anders niet en doen dan de eenvoudicheydt der Schriftuere door ontallicke veel twisten/ ende meer dan neuswijsighe vraghen te verdoncker en ende begraven? Alsoo dat de selve Vaderen/ indien sy weder op staen mochten/ ende hen sodanige constelicke twist reden (de welcke sy een diepsinnighe Gods geleertheydt noemen) voorquame/ sy en souden niet eens dencken dat soodanighe disputatien ofte reden-conste van God soude voortcomen. Maer ick soude hier nemmermeer een eynde hebben/ indien ick int lange soude willen voortvaren te vertellen / hoe moetwillichlicken dese lieden het jock der Vaderen / welcker seer gehoorsamige kinderen sy zijn willen/ van haer werpen ; voorwaer jaren ende daghen soude ick daer mede door brenghen. Ende sy zijn nochtans so seer onbeschaemt/ dat sy ons wel stoutelick derren opleggen/ dat wy ons niet en ontsien de palen ende limiten der Vaderen sonder alle onderscheyt te overtreden. Voorts dat sy ons wijsen op de oude gewoonte/ daer in de en connen sy niet veel wtrichten : Want het soude wel een quade sake zijn/ dat wy souden zijn gedwonghen de gewoonte te wijcken. Het is wel waer/ datmen de ghewoonte / indien de menschelicke oordeelen oprecht waren / van de vromen wel soude mogen voor goet over nemen : maer het gaet

Prov. 22.28.

Psal. 45.11.

Atatius Tripartita hist. li. 11. cap 6

Ambrof. lib. 2. de officio. cap. 28.

Spiridon. Tripart. hist lib. 1 cap. 10.

Tripart hist. lib. 8 cap. 1.

Epiphan. in Episto. ab Ieronimo versa.

Concilio Elibart. cap. 36.

Ambrof. lib de Abrahamo. 1. cap. 6.

Gelasius Papa in Con. Remane.

Chrisost in 1. cap Ephes.

Calixt. Pap. de Consecrat. dist. 2.

Gelasius Canone Comperimus. de consecrat. dist. 2.

Cyprianus Epist. 2. lib. 1. de lapsis.

August. lib. 2. de pec. mer. cap ultimo.

Paphnutii. Tripartit. hist. l. 2 cap 14.

Cyprian. Epist. 2. lib. 2.

August. lib. 2. contra Cresconium Grammaticum.

bywijlen al wat seltsaem daer mede/ende anders danmen somtijts wel verwacht: Dewijle het ghene datmen van velen siet geschieden seer haest tot het recht der gewoonte getogen/ofte door een gewoonlick gebruyck wert aengenomen. Het en heeft hier oock noyt op aerden met het leven der menschen soo wel gestaen dat de meeste menigte der selve het alderbeste heeft behaegt. Soo is dan uyt veel der menschen bysonders gebreken dickwils een ghemeyne dwalinghe/ ofte veel meer een alghemeyne bewilliginge tot het gebreck ontstaen/ het welcke niet te min dese fijne lieden willen/ datmen nu door een wet sal aen nemen. Maer die niet gantsch blint en zijn/ konnen lichtelick vernemen (dat soo te spreken) een groote meenichte der Zee-baeren des quaets den Aertbodem overstort hebbe/ ende dat de gantsche wijde Wereldt met veel doodelicke fenijns der schadelicker leeringhe is vervalscht/ ende in somma dat alle dingen soo over hoop liggen/ dat wy bevreest zijn/ of van den welstandt der menschen den moet t'eenemael verloren te gheven/ ofte anders teghens soodanighe quade ghewoonte ende in breuck ghenootsaeckt worden in tijdts te voorsien/ jae de selve ghenoegh met ghewelt wederomme sullen moeten afbrengen. Ende noch en wilmen die remedie/ oft dese noothulpe niet aen de hant nemen/ uyt oorsake/ dat wy tot het geene dat ons ten aldermeesten schadelick

Decret. dist. 8. cap. 51. Extr. de Consuetud.

is/ alreede soo lange gewent zijn/ ende geoeffent. Maer al waert nu soo dat een algemeyne dwalinghe in wereltlicke saecken der menschen d'overhant name/ soo moet nochtans in het rijcke Gods zijne eenige eeuwige waerheyt door al ghehoort/ ende ten alderhooghsten gewaerdeert worden: de welcke haer selven noch door eenigh voorgebruyck ofte besittinghe van langhe jaren/ noch door oude gewoonte/ noch door eenighe onderlinghe te samenspanninge ofte rotterye/ ymmermeer sal laten onder ons gewelt brengen.

Esaias 8.12.

Alsoo heeft de Propheet Esaias in voortijden de uytverkorene Gods geleert/ dat sy niet en souden roepen/Conspiratie ofte verbont/ over al daer het volck riep Conspiratie ofte verbont/ dat is/ dat sy niet gelijckelijck met het volck in eenich godloos verbont souden bewillighen/ ende haer niet laten verschricken van 't geene daer voren het volck bevreest ende verschrikt was: maer dat zy veel eer den Heere der Heyrscharen souden heyligen/ ende laten hem hare vreese ende verschrickinge zijn. Dese lieden mogen ons dan nu soo vele exempelen der oude tijden/ ende die nu dagelicx geschieden/ voor werpen als sy willen/ indien wy alleen arbeyden den Heere der Heyrscharen te heyligen/ soo en sullen sy ons daer mede niet seer konnen verschricken. Want of wel over vele hondert jaren/ de menschen in ghelijcke goddeloose meyninge ende oeffeninge hebben bewillicht/ soo is de Heere doch sterck ende machtigh ghenoegh om wraecke te doen tot in het derde ende vierde gheslachte/ ende oft schoon de gantsche werelt de selfde booshedyt soude willen toe vallen/soo heeft hy doch door de wedervarentheyt ooghenschijnlicken laten vernemen/ hoedanich den uytganck der ghenen gheweest sy die met den meesten hoop sondighen/ als hy het gantsche menschelicke geslachte met den Sundtvloet vernielde/ uytgenomen Noah met weynigh zielen/op dat hy door het eenig geloove des vromen Out-vaders/de geheele werelt soude verdoemen;

Genes. 7.2.

Hebr. 11.7.

in somma/een quade gewoonte en is anders niet/ dan een alghemeyne pest/ in de welcke die soo wel sterven die onder een groote menichte sterven/ als oft sy alleen storven.

Cyprian. Epist. 3. lib. 2. In Epistolam ad Julian. de hare baptizan.

Boven desen/ behoorden sy wel te overwegen/ het gene dat Cyprianus op een plaetse schrijft/ te weten/ dat de selve/die door onwetentheyt sondigen/ of sy haer selven niet wel van alle schult en konnen ontledigen/ nochtans eenichsins mogen zijn te verontschuldigen/ maer dat de gene die de waerheyt hertneckelicken verwerpen als se hen door Gods ghenade wort aengeboden/ geen onschult der werelt konnen voorwenden. Sy en moghen ons oock met dit argument ofte inreden niet al te seer benauwen/waer door sy arbeyden ons soo verre te brengen/ dat wy souden moeten bekennen de Kercke oft over veel lange jaren sy gestorven ofte dat wy nu tegen de Kercke stryden. Voorwaer de Kercke Christi leeft/ en sal leven/ soo lange als Christus ter rechter handt des Vaders sal regeeren/ door wiens hant sy wort onderhouden/ door wiens bescherminghe sy is ghewapent/ door wiens kracht ende vermogen sy werdt ghesterckt/ hy sal sonder eenighen twijfel vervullen het geene dat hy eens heeft belooft/ te weten/ dat hy tot het eynde der werelt by den zijnen sal blijven.

Matt. 28.20.

Tegen dese Kercke en nemen wy nu geen oorloge aen de handt: dewijle wy door een gelijcke overeenkomst ende bewillinge met alle Christ-geloovige Gemeynten eenen God/ende eenen Christum den Heere aenbidden en eeren/ gelijck hy aen sijne geloovige dienaren t'allen tijden aengebeden en geeert is geweest. Maer dese lieden sijn wel verre van de waerheyt/ als sy anders gene kercke en bekennen dan die sy met den oogen aenschouwen/en willen de selve tusschen sekere palen besluyten onder de welcke sy geensins kan worden begrepen. En dit sijn de hooftstucken/ om de welcke wy tegen elck anderen stryden. In den eersten: dat zy de gestaltenisse der kercke altijdt sichtbaerlick/ ende ooghenschijnlick willen hebben. Ten anderen/ dat sy de selfde gestaltenisse op de Stoele der Roomsche kercke duyden/ ende op den staet van hare Prelaten. Maer wy seggen daerentegen/ dat de kercke sonder oogenschijnlicke gestaltenisse ofte gedaente bestaen kan/ ende dat haer ghedaente niet by den uytwendigen schijn/ de welcke sy soo hoogh verheffen/ maer by een ongheliick ander/ ende contrarie merck-teecken bekent werde/ te weten/ by de reyne verkondinge van Gods woordt/ ende het oprechte gebruyck der Sacramenten. Sy murmureren/ alsmen de kercke niet altijdt als metten vinger en kan wijsen. Maer hoe menichmael is sy by het Joodsche volck in soodanighe ongedaente gekomen/ dat byna geene oogenschijnlicke gestaltenisse aen haer was te mercken? Wat aensienlicke ghedaente heeft sy gehadt/als Elias klaeghde dat hy in de selfde alleen was overgebleven? Hoe langhe heeft sy na de toekomste Christi/ sonder eenige uyterlicke ghedaente in 't verborgen ghelegen?

2. Reg. 19.11.

Hoe menichmael is sy van die tijt af/ met oorloge beroerten/ ende ketterye soo seer besprongen ende verdruckt geworden/ datmen haer gestaltenisse nauwelicx konde gewaer worden? Oft dese fijne lieden dan in die tijden gheleeft hadden/ souden sy wel gelooft hebben/ dat daer oock yewaerts eene kercke geweest ware? Soo moeten sy dan ten laetsten aen de Godlicke antwoorde gedencken die Elia werde gegeven/ te weten/ dat daer noch seven duysendt mannen waren overgebleven die hare knyen voor den Baal niet en hadden gebogen. Ende het is buyten alle twijffelinge/ of Christus heeft altijdt op der aerden geregeert/ na dat hy ten Hemel is opgevaren. Indien nu de Christ-geloovigen ten tijden van soodanighe verwoestinghe yewaerts eenige uytwendige ghedaente der kercke hadden willen hebben/ souden sy den moet niet by na verlooren hebben gegeven?

Hilar. contra Auxent.

Ende voorwaer/ Hilarius heeft het alreede te sijnen tijden voor een groote feyle ende sonde gheacht dat veel menschen verblint zijnde/ door een sotte eerbiedinge die sy droeghen tot de weerdicheydt van hare Bisschoppen/ niet eens en aenmerckten wat schadelicke pesten onder soodanige Mom-aensichten somtijts waren verborgen: want alsoo spreeckt hy: Een dinck vermane ick ulieden: Wacht u voor den Antechrist. Gy vergrijpt u selven aen de sotte liefde der mueren/ gy en eert de kercke Gods niet te rechte/ ten aensien van hare kostelicke daecken ende Paleysen: ende misbruyckt daer onder den naeme des vredes. Twijfelen wy dan dat den Antechrist aldaer sijnen Stoel sal stellen? Ick wil my selven veel liever/ ende met meerder versekertheyt laten vinden tusschen de bergen ende bosschen/ aen de staende wateren/ ende kerckeren/ ende holen/ want in de selfde hadden voor-tijden de Propheten haer verblijf ende wooninge als sy Propheteerden. Nu wat is het doch anders dan dat sy telt hedensdaeghs in dese ghehoornde Bisschoppen so seer verwondert ende vereert/ dan dat sy die voor de weerdichste houdt die hare Stoelen ofte Bisdommen in de grootste Steden ghestelt hebben?

2 Tim. 2.19.

Wech dan met soodanige sorten weerderinghe: maer laet ons het wederspel doende sulcx veel liever den Heere op gheven/ als die alleen wetende wie de sijne zijn/ den menschen somtijdts den uyterlicken schijn sijnder Kercke wil ontrecken. Ende dit is voorwaer wel een schrickelicke wraecke Gods over den aertbodem. Maer als de menschen door hun goddeloose wesen sulcx verdient hebben/ waeromme willen wy ons de rechtveerdighe straffe Godes onderstaen te wederstryden op dese wijse heeft God in voortijden der menschen groote ondanckbaerheyt gewroocken: want de wijle sy nae sijne waerheyt niet wilden luysteren ende sijn licht uytbluschten/ soo heeft hy toeghelaten dat sy in hun verstant verblint zijnde/ met grove leughenen vervoert ofte misleyt/ ende in de alderdiepste duysternisse der onwetentheyt begraven souden worden/ alsoo dat by na niet eens en soude schijnen datter een oprechte Kercke ware over gebleven. Maer hy heeft niet te min ondertusschen de sijne hier ende daer verstroyt ende in 't verborgen zijnde/ oock in 't midden der dwalingen ende duysternissen/ van 't verderven bewaert ende behouden. Ende dit en is hem niet nieuws/ noch wy en hebben ons dies oock niet soo seer te verwonderen: want hy heeft het wel gheleert/ de sijne te bewaren/ oock in de verwerringhe selve van Babylon/ ende in de vyer-vlammen des bernenden Ovens. Soo veel nu de uytwendighe ghedaente der Kercke belanght/

langht / de welcke sp lieden / ick en weet niet met wat
pronckerye / arbeyden in grooten aensien ende weerdig-
heyt te brengen / ende hoe schadelick het selfde haer voor-
stel sy / wil ick uwe Koninckliicke Majesteyt met wey-
nich woorden / ick en segge niet verklaren / maer alleen
aenroeren / op dat ick het haer niet te lange en maecke.
De Paus van Roomen (seggen sy) die de Apostolische
Stoel besit / ende die van hem tot Bisschoppen zijn ghe-
salft ende gewyet / als sy maer eenen staf ende mijter heb-
ben / soo representeren ende zijn sy de Kercke / ende be-
hooren daer voor ghehouden ende aengesien te worden /
ende en konnen over sulcx oock niet dwalen. Waeromme
dat? Want (seggen sy daer op) het zijn Herderen der
Exod 32 4. Kercke / ende zijn den Heere gewyet. Aaron ende de ande-
re voorstanders des volcx / waren die oock niet Herders?
Maer Aaron ende sijne soonen alrede tot Priesteren ghe-
wyet zijnde / hebben niet te min gedwaelt / als sy het gul-
1. Reg. den Kalf hebben gegoten. Waeromme en souden men dan
22. 12. na de selfde reden niet vier hondert Propheten die Achab
bedrogen / niet gehouden ofte aengesien hebben voor de
Kercke? Maer de rechte Kercke hielt de partye van
Micha die daer wel alleen stont / ende veracht was:
maer / uyt wiens mont de waerheyt te voorschijn quam.
Jere. Hadden niet den name en het aensien der Kercke de Pro-
18. 18. pheten / die met een ghedruysch alle ghelijck tegens Jere-
miam op stonden / ende haer wel stoutelick beroemden /
dat het niet en konde geschieden / dat de Priesteren in de
Wet souden dwalen / ende den wijsen Raets soude ont-
breken / ende dat de Propheten souden onrecht leeren?
Jerem. Teghen dese gantsche menichte der Propheten werde
4. 9. Jeremias alleen uytgesonden / om hen in den name des
Heeren der Heyrscharen aen te seggen / dat het den Prie-
ster aen sijn Wet / ende den Wijsen aen sijnen raet / ende
den Propheet aen sijn woort seer wijst soude faelgeeren.
Was niet soo eenen schijn in het Concilium / dat de hoo-
Joan. ge Priesteren / Schriftgeleerden / ende de Pharizeen ver-
12. 10. gaderden / als sy onder hun van de doot Christi wilden
beraetslagen? Dat sy nu henen gaen / ende hen aen dese
uytwendige mommerie houden / om Christum ende alle
Propheten Gods meer voor Ketters te schelden / ende
des Duyvels dienaeren / daerentegen tot instrumenten
des heyligen Geests te maken. Indient hen lieden oock
ter herten gaet dat sy voor geven / soo begeere ick dat sy
my ter goeder trouwen hier op willen antwoorden / ende
segghen: In wat lant ende plaetse de Kercke haer resi-
dentie ofte woonstede heeft ghehouden ten tijde als de
Paus Eugenius door het Concilium van Basel van de
Roomsche Stoele afgestelt / ende in sijn stede Amadeus /
Hertoge van Savoyen / gekoren is geworden? Al sou-
den sy van hooghmoet bersten / soo en konnen sy doch
niet ontkennen / of het selve Concilium / soo veele de uyt-
wendige belendinge aengaet / sy goet ende wettelick ge-
weest / ende het welcke niet van eenen Paus alleen / maer
van hen beyden is beschreven ende aengestemt. Nu soo
is in het voorseyde Concilie de Paus Eugenius als ee-
nen ketter / wederspannige ende ongehoorsamige in den
ban gedaen ende verdoemt geworden / met alle sijn gesel-
schap / beyde Cardinalen ende Bisschoppen / ende die met
hem tot verscheuringe van 't Concilium ghearbeyt had-
den: Ende is nochtans door gunste van eenige Princen
na der hant wederomme in sijnen Pauselicken Stoel /
ende eerste weerdicheyt gedrongen: Daer ter contrarie
de verkiesinge Amadei / met raet ende daet eenes heyli-
gen ende algemeynen Conciliums wel ordentlick te we-
ge gebracht zijnde / tot niet ende (soo te spreken) in de
assche is geloopen: uytgenomen alleen dat hy / even als-
men eenen blaffenden hont een stuck broots in den mont
werpt / met een Cardinaels hoet gepaeyt is gheworden.
Wt desen hoop ende aenhanck Eugenii / van het Conci-
lium daer te voren tot ketters / rebellen / ende moetwil-
lighe veroordeelt en zijn na der hant voorts gekomen alle
andere Pausen / Cardinalen / Bisschoppen / Abten en Pa-
pen. Hier is het dan daer sy haer selven moeten gevan-
gen gheven. Want welcke van beyde partyen sullen sy
doch den name der Kercke willen toeschrijven? Souden
sy wel derren loochenen / dat het een alghemeyn Conci-
lium geweest sy / aen het welcke / soo veele de uytwendige
Majesteyt aenginck / doch niet en ontbrack? Dewijle
het ymmers met twee groote Bullen wel solemnelicken
uyt ghekondicht / door des Roomschen Stoels Legaet /
die daer de hooghste plaetse hadde / wettelicken ingewyet /
met alle vereysschte Ceremonien seer wel gheordonneert /
ende met ghelijcke hooghweerdigheydt tot den eynde toe
uytghevoert is geworden. Sullen sy wel willen beken-
nen dat Eugenius met sijnen gantschen aenhanck / van
de welcke sy doch alle gelijck hare wyinghe hebben / een
Ketter sy? Soo moeten sy dan daer toe komen / dat sy
een ander gedaente ofte gestaltenisse der Kercke beschrij-
ven: Oft wy moeten haer al te samen / soo veel alsser
zijn / nae haer eygen selfs leeringhe / voor Ketters hou-
den / als die met haren wille ende voorweten van de Ket-
ters gewyet ende geordonneert zijn geweest. Ende ick
neme men heeft van te voren noyt geweten / dat de Kerc-
ke niet aen eenige uytwendige prale ofte pompeusicheyt
sy gebonden / soo souden sy ons doch daer van genoegh
een seker voorschrift gheven / als sy onder den schoonen
tijtel ende het decksel van een kercke / haer selven soo ee-
nen langen tijt de gheheele werelt verschrickt gemaeckt /
ende tot een ontsich ofte verwonderinge ghestelt hebben /
daer sy doch in den gront niet dan een doodtlicke peste
geweest zijn. Ick en spreke hier niet van hare zeden / ende
lantkondige boeven stucken / van de welcke hun gant-
sche leven t'eenemael vervult is / dewijle sy haer niet en
schamen te bekennen dat sy Pharizeen zijn / de welcke
men wel schuldich sy te hooren / maer niet naer te volgen.
Ende uwe Coninckliicke Majesteyt sal voorwaer oo-
genschijnelick bevinden / dat even de selve Leeringe / door
de welcke sy by alle menschen willen gehouden zijn voor
de rechte Kercke / niet anders dan een wreede ziel moor-
derye / ja een verderffelick vyer / een onderganck ende ver-
woestinghe der kercke en sy / in dien uwe Coninckliicke
Majesteyt om onse schriften te lesen / maer een weynigh
tijts genegen is te verkiesen. Eyndelick / ist wel een on-
redelick stuck dat sy ons derren op leggen / dat de predi-
catie van onse leeringe een oorsake ghebe van groote op-
roerte / twist / ende oneenicheyt / ende datmen sulcx uyt de
vruchten der selve in veel menschen / diese aenhanghen /
wel kan vernemen. Maer de schuldt van alle dit quaet /
de welcke men anders de boosheyt des Satans behoor-
de toe te schrijven / wert voorwaer de leeringhe t'onrecht
over den hals gedrongen. Want het is met Gods woort
eygentlick also gestelt / dat het nemmermeer te voorschijn
en komt / of men maeckt oock met een den Satan ter-
stont wacker om dat te komen bestormen: Zijnde sulcx
een gantsch seker ende onwederleggelick merckteken om
het selfde te onderscheyden van alle andere valsche lee-
ringen / de welcke haer lichtelicken openbaren / om dat
sy vast van alle man ghewillichlicken werden aenghe-
nomen / ende sulcx de gheheele werelt wel behagen ende
aen lachen. Even alsoo heeft de Vorst deser werelt / nu
eenighe hondert jaren / als alomme niet dan een diepe
duysterheyt regneerde / by-na met alle menschen sijnen
spot gedreven / ende niet anders als een trage Sardana-
palus / in goede vrede stil sittende / sijnen wellust ende
tijt-verdrijf gehadt. Want hoe soude hy sijnen tijt doch
anders dan met lachen ende spreken door-gebracht heb-
ben / dewijle hy in soo een stillen ende gerustige possessie
ofte besittinge zijns Rijcx was geseten? Maer soo haest
als het licht van boven schijnende / sijne duysternisse ee-
nichsins bestont te verdrijven / soo haest als de stercke ge-
wapende zijn Rijck heeft begost te bestormen ende ver-
stooren / alsoo haest is hy oock uyt den sijnen stillen slaep
ende traeghheyt ontsprongen / ende heeft de wapenen
wackerlicken aen de hant genomen: Daer toe ten alder
eersten beweeght hebbende groot gewelt ende macht van
menschen / om door de selve de opkomende waerheydt
krachtelicken te onderdrucken / maer siende dat hy daer
mede niet en konde uytrichten / heeft hy 't met subtijl-
heyt ende heymelicke lagen aengeleyt: als hy namaels
door sijne Wederdoopers ende dierghelijcke quaet ghe-
spuys / veel secten en verscheydenheydt der opinien heeft
verweckt / om de selve waerheyt te verdonckeren / ende
eyndelick t'eenemael uyt te blusschen. Ende hy bestormt
haer oock hedensdaeghs met de selve twee muurbrekers
ofte wapenen: Dewijle hy alle vlijticheyt aen wendt
om dit oprechte zaet met gewelt van menschen tot in den
gront toe uyt te roeyen / ende met zijn onkruyt / soo vele
in hem is / arbeyt te verdrucken ende onderdempen / op
dat het zijn wasdom niet en hebbe / noch vruchten van
hem geve. Maer dit nochtans alle te vergeefs / ist dat
wy alleen de waerschouwinge des Heeren ter herten ne-
men / die ons sijne archlistige behendigheyt al over lan-
ge heeft ontdeckt / om van hem niet verrascht te worden:
ende heeft ons tot dien eynde tegens alle zijn geschut en-
de aenloopinghe volcomelick toegheruft ende versorght.
Wat is het oock voor een schandelicke boosheydt / het
Woort Gods te beswaren / ofte van nijdicheyt ende op-
roerten die de sotte ende herseloose menschen teghen de
selve verwecken / ofte van secten / die de verleyders alom-
me teghen haer zaeyen? Ende dit en is nochtans niet
nieuws: Want Elias oock gevraegt worde / of hy de Man
niet en was die Israel verstoorde? Christus selve is
van den Joden voor een oproermaker gehouden. Men
heeft de Apostelen beschuldight als oft sy het volck tot
oproer verweckt hadden. Wat doen zy doch hedens-
daeghs anders die ons van alle beroerten / seditien / ende

oneenicheden die tegen ons ontstaen / selve de oorsaecke
1. Reg. opleggen? Maer hoemen soodanighen behoorde te ant-
18,18. woorden / heeft ons Elias geleert / te weten / dat wy niet
en zijn die de dwalinghen zaeyen / ofte eenighe oproerten
bewegen: maer dat sy de selve zijn / die de kracht Gods
wederstrijden. Gelijck dan nu dese eenighe redene ghe-
noegh is / hare moetwillicheyt te wederleggen / so ist aen
d'ander zijde wederom eer hooghe van noode de swack-
heyt der sommighe voor te komen / die door soodanighe
ergernisse gemeynlick voor 't hooft ghestooten ende ver-
schrickt / ende in hare verschrickinge wanckelmoedich
gemaeckt worden. Dese dan / op dat sy geen oorsaecken en
vinden haer selven door soodanighe aenstootinghe te be-
droeven / ende den moet verlooren te geven / sullen weten /
dat den Apostelen even het selve te haren tijde is weder-
varen / dat ons nu oock tegenwoordelick bejegent. Daer
waren datmael veel ongeleerde ende onstantvastighe lie-
den / de welcke / soo de heylige Petrus verhaelt / het ghene
dat van den heyligen Paulo godsalichlick was geschre-
2 Petri ven / tot haer eyghen selfs verdoemenisse verdvalschten.
3.16. Daer waren sommighe Godts verachters / de welcke om
dat sy hoorden dat de sonde machtich geworden was / op
dat de ghenade te overvloediger zijn soude / terstont daer
uyt besloten / ende den Apostel wederomme doorwiet-
pen / seggende / Soo sullen wy dan in de sonde blyven /
Rom.6. op dat de genade meerder worde. Als sy hoorden dat de
1.15. gheloovigen niet onder de Wet en waren / antwoorden sy:
Soo willen wy dan sondigen / dewijle wy niet en zijn on-
der de Wet / maer onder de Genade. Daer waren eeni-
ge die hem op leyden dat hy leerde / datmen het quaet wel
doen mochte. Veel valsche Propheten hebben haer selven
ingedrongen / om de Kercke / die hy gebouwt hadde / te ver-
Phil.1. melen. Sommige predicten Christum door nijdicheyt
15. ende twist / ende niet oprechtelick / meynende syne ban-
den daer door noch meer te beswaren. Op eenige plaetsen
en hadde het Euangelium geenen sonderlinghen voort-
ganck: Een ygelijck socht het syne ende niet dat Chri-
stus was. De sommige gingen te rugge / hen als de hon-
den weder keerende tot hun uytspouwsel / ende gelijck de
gewasschen seughen tot wentelinge in het slijck. Andere
2. Petri misbruyckten de vryheyt des gheests tot de vryheyt des
2.22. vleeschs. Vele gaven haer uyt voor broeders / van de
welcke de Gheloovigen naderhant niet dan groote peri-
culen hadden te verwachten: onder den broederen selve
sachmen grooten twist ontstaen. Maer wat stont den
Apostelen hier te doen? Was het hen voorderlick / ofte
voor eenen tijt lanck te veynsen / ofte anders t'eenemael
achter wegen te laten / ende te verloochenen het Euange-
lium / dat sy sagen te zijn een wortel van soo veel strijdes /
een materie van soo groote periculen / ende een oorsaecke
van soo menigerley ergernissen? Maer in dese aenvech-
Luc.2. tinghen zijn sy gedachtich geweest / dat Christus sy een
34. steen der aenstootinge / ende een rotsteen der ergernisse /
tot eenen val ende opstandinge van velen gestelt / ende tot
een teken dat weder sproken wort. Met soodanich ghe-
moet ende vertrouwen gewapent zijnde / zijn sy
alle periculen / oproeren / ende ergernissen / wel getroost
over gepasseert / ende te boven gekomen. Even met de-
sen sin moeten wy ons selven oock nu versterken / dewij-
le de heylige Paulus betuyght dat dit des Euangeliums
gestadich durende eyghenschap ende nature is / dat het
een reucke des doots tot den doot sy den ghenen die ver-
looren blyven / hoewel het ons anders veel meer daer toe
was verordineert / dat het een reuck des levens tot het
leven / ende een kracht der salicheyt waren alle die daer
aen gelooven. Het welcke wy dan oock in der daet alsoo
souden bevinden / in dien wy door onse ondanckbaerheyt
dese uytnemende weldaet Gods niet en verhinderden / en-
de selfs tot onse verderffenisse tooghen / dat ons anders
het alderhooghste middel der salicheyt behoorde te we-
sen. Maer ick keere my selven nu wederomme tot uwe
Koninckl. Majesteyt / die haer ymmers niet en be-
hoort te laten bewegen door de valsche aenklachten ende
opspraeck / daer mede onse vyanden uwe Koninckl.
Majesteyt poogen in eenige vreese ende verschrickinghe
te brenghen / als en soude door dit nieuwe Euangelium
(want soo noemen sy 't selve) niet anders ghesocht wor-
den / dan een oorsaecke van beroerten / ende van onghe-
bonden vryheyt tot alle boosheyt ende sonden. Want on-
se God en is geen God der oneenicheyt ofte scheuringe /
maer een God des vredes: ende de Sone Gods is niet
een dienaer der sonde / maer is gekomen om de wercken
des Duyvels te verstooren. Ende wy worden van soo-
danige aenslagen ende voorstel / voorwaer t'onrechte be-
schuldicht / de wijle wy doch tot genen tijden daer van
het alderminste vermoeden / yemant ter werelt hebben
gegeven. Siet / wy souden de lieden zijn die in den sinne
hebben de Koninckrijcken te verwoesten: daer men van
ons doch noyt een eenigh woort en heeft gehoort dat op-
roericheyt smaeckte / ende die wy daer voor bekent zijn /
dat wy onse leven altijt in eenvoudicheyt ende stilheydt
doorgebracht hebben / soo lange wy in uwe Koninckl.
M^te. Landen hebben geseten / ende oock na dat wy nu
uyt onse woonplaetsen zijn gedreven / niet op en houden
voor uwe Koninckl. Majesteyt ende de welvaert des
Koninckrijcx den Almachtigen te bidden. Dat wy sou-
den den vryen room tot alle sonde ende boosheydt soec-
ken toe te geven / in de wandelinge van de welcken / al ist
(d'welck wy geerne bekennen) datmen wel veel dinghen
mach begrijpen / soo en is de selve onse wandelinge noch-
tans niet soo ongeschickt / datmense daeromme soo seer
behoorde te verachten. Ende wy en hebben (God lof) in
den Euangelio niet soo qualick toe genomen / dat onse le-
ven ende conversatie / oock dese onse beschuldigers ende
achterklappers / niet selve tot eenen spieghel der suyver-
heyt / vriendelickheyt / barmherticheyt / maticheyt / lijdt-
saemheyt / beleefdicheyt / ende van veele goede deughden
soude mogen dienen. Ende dat wy voorwaer God met
een reyn oprecht herte vreesen ende eeren / is meer dan
openbaer: Dewijle vast alle onse begeerte daer nae staet /
dat beyde in onse leven ende sterven / zynen name gehey-
licht mach worden. Jae de quade nijders toughe selve
zijn genootsaeckt geweest getuygenisse der onschult ende
uyterlicke vromicheyt / soo veele die by den mensche kan
zijn / van eenige uyt den onsen te gheven / diemen om het
gene heeft doen sterven / daermen hen anders sonderlin-
ge om hadde behooren te prijsen. Ende of daer wel eeni-
ge zijn mochten (diemen nochtans tot noch toe in uwe
Majesteyts Coninckrijcke geene en heeft vernomen) die
onder het deckfel des Euangeliums alle dinghen in op-
roer stellen / ofte die anders haer ongebonden dwalinge
ende schantvlecken met den mantel vande vryheyt der
genaden Gods souden willen bedecken (ghelijck ick dan
soo danige lieden eenige wel kenne) tegen deselve zijn de
Wetten / ende wettelicke straffen gheordonneert ende in-
gestelt / door de welcke sy na de gelegentheyt van hare
misdaden wel strenghelicken behooren ghecorrigeert te
worden: maer datmen ondertusschen het Euangelium
Gods niet en lastere ende beschuldighe om eenige quade
stucken / die sommige boosdoenders moetwillichlicken
bedrijven. Soo heeft dan uwe Coninckl. Majesteyt
tot hier toe volkomelicken genoegh gehoort / de fenijnige
ende bittere aenslaghen van onse teghenpartyen / op dat
uwe Coninckl. M^t. hare ooren niet al te seer en ney-
ge om deser lieden valsche aenklachten eenich geloove toe
te stellen. Ende ick sorge dat ick het uwe Majesteyt hier
veel te lange gemaeckt hebbe / dewijle dese voorreden by-
na een gantsche verantwoordinge begrijpt: hoewel ick
door de selve des voornemens niet en was / een volko-
men onschult voor oogen te stellen / maer alleen tot ghe-
nadige verhooringe onser sake / uwe Co. M^ts. herte ende
ghemoet een weynich te bemorwen / het welcke nu wel
van ons afgewent ende verdreemt / ja oock met toorne is
ontsteken: Maer hopen dies niet te min / dat wy hare
Majesteyts genadighe gunste eenmael wederomme sul-
len verkrijghen / in dien uwe Coninckl. M^t. anders
dese onse bekentenisse / dewelcke wy haer in de plaetse van
een verantwoordinge hier voor stellen / met een sachtsin-
nige ende goedertieren affectie ofte gemoet ghelieven wil
eens te overlesen. Maer is dat ter contrarie der quaet-
willigen valsche aenklachten uwe Coninckl. Maje-
steyts ooren soo seer hebben inghenomen / dat den ver-
weerders by de selve geene plaetse der verantwoordinge
altoos en sy overgebleven: ende dat aen d'ander zijde de-
se onrustige geesten / ende moortdadighe bloethonden te
aensien ende ooghluyckinge van uwe Coninckl. Majest.
sonder ophouden met ghevanckenissen ende roeden / met
vyer ende sweert / met in sacken te steken / met berovinge
ende vernielinghe der goederen vast voortvaren te woe-
den / soo sullen wy doch eyndelick / niet anders dan als
schapen ter slachtbancke geeygent / tot de alderuyterste
benautheyt worden ghedreven: doch alsoo dat wy dies
niet te min onse zielen in lijdtsaemheyt besitten / ende de
stercke hant des Heeren even blydelick sullen verwach-
ten: de welcke haer dan te zijnder tydt wel toegerust sal
openbaren / soo wel om den armen uyt hare benautheyt te
verlossen / als oock om de verachters te straffen / die haer
nu teghenwoordichlicken soo stoutelick verblijden. De
Heere der Heeren ende Koninck aller Koningen wil uwe
Koninclicke Majesteyts throone ymmers met rechtveer-
dicheyt / ende hare Majesteyts Stoele met equiteyt ende
billickheyt bevestigen.

Gegeven tot Basel den eersten dach
Augusti M. D. xxxvj.

Het Inhout des eersten Boecx.

Van de kennisse Godts des Scheppers.

Capittelen xviij.

1 DAt de kennisse Godes ende de kennisse ons selfs, dingen zijn aen malkanderen verbonden, ende hoe sy aen malkanderen hangen.
2 Wat het sy Godt te kennen, ende tot wat eynde sijn kennisse dient.
3 Dat de kennisse Godes natuerlick is in der menschen vernuft ingheplant.
4 Dat deselve kennisse Godts eensdeels door onwetentheyt, eensdeels door boosheyt wort verstickt ofte verdorven.
5 Dat de kennisse Godts in het maecksel ende ghedurighe regeeringe der Werelt, schijnt.
6 Dat het noodigh sy door de Schrifture geleyt ende gheleerdt te worden, om tot Godt den Schepper te komen.
7 Met wat getuygenisse de Schrifture moet bevestight worden, (te weten, met de ghetuyghenisse des Geests) op dat haer autoriteyt seker sy: ende dat het een ongoddelick gedichtsel is, dat haer geloove ende seeckerheyt in het oordeel der Gemeynte sy gelegen.
8 Dat daer bewysingen ghenoegh zijn (so verre het menschelick vernuft streckt) om de seeckerheyt der Schrifture te bevestigen.
9 Dat de gantsche grondt der Godtsaligheydt door de rasende menschen verstoordt wordt, die de Schrifture verlatende, tot openbaringen hare uytvlucht nemen.
10 Dat de Schrifture om alle superstitie wech te nemen ende te beteren, den warachtigen Godt alleen, alle andere uytghesloten, stelt teghen alle de Goden der Heydenen.
11 Dat men niet en moet Gode eenige sienlicke ghedaente toeschryven, ende dat sy alle int ghemeyn van den waerachtighen Godt afwijcken, die hen selven Afgoden ofte Beelden oprichten.
12 Dat Godt van de beelden ghescheyden wort, op dat hy gantschelick alleen gedient worde.
13 Dat van de Scheppinge der Werelt aen, wort in de Schrifture gheleerdt een eenigh Wesen Godts, d'welck drie persoonen in hem begrijpt.
14 Dat de Schrifture oock in de Scheppinge der Werelt ende aller dinghen, den waerachtighen Godt met sekere merck-teeckenen onderscheyt van de gemaeckte ende gedichte Goden.
15 Hoedanigh de mensche is gheschapen: waer oock van de machten der ziele, van het beeldt Godts, van den vryen wille, ende van de eerste geheelheyt der nature gehandelt wort.
16 Dat Godt door sijn kracht de Werelt die van hem gheschapen is, onderhout ende beschermt, ende een yegelick deel daer van door sijn voorsienigheyt regeert.
17 Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nuttigheyt weten.
18 Dat Godt alsoo der Godtloosen dienst ghebruyckt, ende hare herte buyght om sijne oordeelen te volbrengen, dat sy suyver van alle vlecke blijft.

Inhoudt

Inhoudt des eersten Boecx.

Van de kennisse Godts des Scheppers.

VOorghenomen hebbende te spreken van de kennisse des almogenden Scheppers/ die sich voor al/ende ten klaerlikſten vertoont in de scheppinge des menschen/heeft d'Autheur het voor goet ende stichtig geachtet dat hy te gelijck oock van den mensche in desen eersten Boeck soude handelen. Daerom dan nu ten eersten ingangh twee de voornaemste poincten alhier worden verhandelt / als wesende de principaelste Hooft-stucken van de andere navolghende Boecken : Te weten / ten eersten van de kennisse Godts/ende daer na van de kennisse des menschen. Van beyden te gelijck wort in het eerste Capittel gesproken/doch also dat naderhant elck van dien oock bysonder/en wat breeder verklaert wort:ende dat ook daer beneffens noch eenige andere stucken/wel van minderen gewichte/ niet te min nochtans tot eenen van desen twee stucken gehoorende aengeroert/ende na vereysch der saken verhandelt worden : Als daer zijn de stucken van de heylighe Schrifture : Item van den Beelden / eyghentlick gehoorende tot het poinct van de kennisse Godts/ ende volghens oock noch andere drie/ namelick/ van het ghebouwe deser Werelt/ van den Enghelen/ ende van den Duyvelen/die alle gehooren tot 't stuck van de kennisse des menschen : wat nu voorder ghetracteert wort van de voorsienigheyt Godts/ ende forme van Gouvernement die hy in het regeeren der Werelt-schen saken gebruyckt/ 't selve ghehoort tot beyden den Hooft-stucken te ghelijck.

Nopende nu het eerste Hooft-poinct / te weten / de kennisse Godts / stelt hy voor allen wat voor een kennisse sy/die Godt van ons vereyscht/wijst sulcx aen capit. 2. Daer na leert hy oock waer de selfde te soecken zy / namelick beginnende van het derde Capittel tot aen het neghenste/ wijst sulcx aen/ niet in den mensche/ dewelcke/al hoewel hy natuerlicker-wijse eenighsins daer mede begaeft is/nochtans ofte door onwetentheyt/ofte door aengheboorne ende moetwillighe boosheydt in hem wederom versticht ende versmoordt wort : hier van schrijft hy capit. 3. ende 4. Oock so en is die niet te vinden in het gebouſel deser werelt : want/al hoewel dat oock daer in de kennisse Gods verschijnt / is het nochtans onser bottigheyt schult / dat soodanighe heldere getuygenissen van ons niet recht betrachtet/ende daerom als vruchteloos in de wint geslaghen worden / jae gelijck als eenen roock verdwijnen/ende dit in 't vijfste capittel. Soo dat hy daer over dan besluytende de selfde alleen in der heyliger Schriftuere aenwijst / capit. 6. waer uyt hy dan stoffe neemt om breeder ende klaerder te spreken van de weerdigheyt der selfden heyliger Schrifture/ sulcx vervolghende capit. 7. 8. 9. Ten derden volght hier op/ wat/ ende hoedanigh dat Godt sy/capit. 10. Ten vierden/hoe een Ongodtlick werck dat het sy/ Gode toe te leggen eene sichtbare ghedaente / alwaer hem oorsake wort ghegheven breeder te spreken van de Beelden/ ende haren oorspronck/ mitsgaders de vereeringe ende aenbiddinge der selfden cap. 11. Ten vijfsten bewijst hy naecktelik recht ende billik te zijn/dat God alleen/ende int geheel van den mensche aengebeden ende gedient worde/ cap. 12. Eyndelick handelt hy van het eenighe ondeylbare wesen der Godtlicker Majesteyt / die in drien onderscheydenen persoonen sich gheopenbaert heeft/capit. 13.

Belanghende nu het anderde Hooft-poinct/te weten/de kennisse des menschen/handelt hy eerstelick van de Scheppinge deser Werelt/van den Engelen ende Duyvelen/ om dat deselfde alle ten dienste/ ende van wegen des menschen geschapen zijn/cap. 14. Daer na komt hy tot den mensche selve / ende ondertast grondelick zijn nature ofte eygenschap capit. 15. Maer op dat hy dan beyde dese Fondament-stucken te duydlicker verklare/ daelt hy nederwaerts tot het ghewerf allerley menschelicker handelinghen / ende tot het Gouvernement der gantscher Werelt/ende sulcx tegen 't gemeen gevoelen van de Fortuyne/ofte geluck ende ongeluck/oock tegens 't beroemde stuck der Philosophischer leringhe van het Fatum/dat is noot-dwanck der voorvallende saken/capit. 16. 17. 18.

Tafel

Het eerste Boeck van de kennisse Gods des Schep-pers/ heeft twee voornaemste plaetsen: van welcken de eerste is van de kennisse Gods: De ander vande kennisse des menschen/ van welckē hy eerst in 't ghemeyn handelt in 't eerste Cap. daer naer van elck bysonder.

- Ende ten eersten soo veel de kennisse Gods aengaet.
  - Ten eersten toont hy hoedanich de kennisse sy die hy eyscht/ Capit.2.
  - Daer na waer dese kennisse te soecken sy: namelick/
    - Ten 1. niet in den menschē/ want hoewel die des menschen vernuft van natuere ingeplantet sy/ Capit 3. eensdeels door onwetenheyt eensdeels oock door boosheyt verstricket wort/ Capit.4.
    - Daer na/ niet in het maecksel der werelt/ want hoewel die in de selve klaerlicken schijnet / dat wy nochtans soo plomp ende onverstandig zijn/ dat wy sodanige getuygenisse/ hoe klaer die ook zijn sonder vrucht vergeten/ Capit.5.
    - Maer in de Schrifture/ door welcker oorsake tot die ghebracht zijnde.
      - Ten eersten / 't bewijst dat Godt op gheen ander maniere kan bekent worden / Capit.6.
      - Daer naer met wat mannieren haer authoriteyt bevesticht wordt/ Capit.7.8.
      - Ten derden / dat het gantsch niet en betaemt / dat men de Schrifture verlaeten soude/ ende tot de openbaringe uytvlucht maecken / Capittel 9.
  - Ten 3. hoedanich God sy cap.10.
  - Ten 4. hoe onbillick dat het sy God eenige sienlicke gedaente toe te schrijven: daer hy ook van den beelden hare aenbedinge/ende haren oorspronck handelt/ Cap.11.
  - Ten 5. dat het billick ende recht is dat hy ganschelick alleene gedient worde/Capit.12.
  - Ten laetsten handelt hy van de eenigheyt des Godlicke wesens: ende onderscheydenheyt der persoonen/ Capit.13.
- Daer na so veel de kennisse des menschen aen gaet.
  - Ten eersten/ op dat hy hem een wech bereyde/ soo handelt hy vande scheppinge der
    - Werelt.
    - Der Engelen.
    - Der Duyvelen.
    - Ende dat dese al te samen om des mensches wille geschapen zijn/Capit.14.
  - Daer nae tot den menschē selve komende / soo examineert ende ondersoeckt hy sijn natuere ende krachten/ Capit.15.
- Op dat hy nu beyde de kennisse / te wetē/ Gods ende onsen eygen te beter verciere/ soo klimt hy neder tot de regeeringe aller menschen handel/ en de gantscher werelt regeringhe / tegens de fortuyne ende onvermijdelicken noot/ fatum ghenaemt.
  - Ten eersten toont hy de bloote leere daer van.
  - Daer nae wijset hy aen / waer toe men die gebruycken sal / Capit. 17.
  - Ten laetsten / dat God / hoe wel hy der Godlooser diensten gebruyckt/ nochtans suyver van alle vlecken blijft / Capit.18.

Onderwijsinghe der Christe-lijcker Religie.

HET EERSTE BOECK.

Van de kennisse Gods des Scheppers.

Cappittel I.

Dat de kennisse Gods ende de kennisse ons selfs dinghen zijn/ aen malcanderen verbonden: ende hoe sy aen malcanderen hanghen.

De stucken der waren wijsheyt.

DE gantsche somma onser wijsheydt (dewelcke alleen oprechte wijsheydt moet gheacht worden) is by na in twee stucke gelegen: te weten/ inde kennisse Gods/ ende inde kennisse ons selfs. Maer hoe wel dese twee met vele banden onder malcanderen verknoopet ende verbonden zijn/ soo en ist nochtans niet licht te onderscheyden/ welck van beyden de eerste is/ ende d'ander

1. De kennisse Gods.

voor gaet/ ende uyt haer baerdt. Want ten eersten en can niemant hem selven aensien/ ten sy dat hy syne sinnen terstont wende tot het aen-

Acto. 17. 28.

schouwen Godts/ in den welcken hy leeft ende sweeft. Want het is geheel openbaer/ dat de gaven daer mede wy begaeft zijn/ gheensins uyt ons comen: jae dat oock selfs die/ dat wy zijn/ niet anders en is dan een wesen ofte subsistentie

2. De kennisse ons selfs

in den eenighen Godt. Ten anderen worden wy van dit goet/ dwelck uyt den Hemel als druppelen tot ons druppelt/ ghelijck van de wateraderkens tot de fonteyne gheleydt. Maer nu wort de ongemeten grootheyt der goeden die in Godt zijn/ best ghesien in onse armoede.

Hare beschrijvinge ende werckinge.

Voornemelijck de ellendighe val/ in den welcken ons des eersten menschen afwijckinghe heeft ghebracht ende te neder ghewo rpen/ bedwinght ons de ooghen opwaerts te heffen: niet alleenlijck om dat wy nuchter ende hongherich zijnde/ souden van daer halen dat ons ghebreeckt: maer op dat wy door vreese ontwaect zijnde/ souden ootmoedicheyt leeren. Want dewijle in den mensche een weerelt aller ellendicheden gevonden wort/ ende van dat wy van de goddelijcke vercieringe berooft zijn/ de schandelijcke naecktheyt den onmatelijcken hoop der oneerlijckheyt ontdeckt: so wort een yeghelijck van noots weghen door het gevoelen zijnder eyghener ongheluckicheyt geprickelt/ om ymmers tot eenighe kennisse Godts te comen.

Siet Calvin in Johan. cap. 4. 10.

De vereeninghe der beyder kennissen.

Alsoo door het ghevoelen onser eyghener onwetentheyt/ ydelheydt/ swackheydt/ ende boosheydt ende verdorventheydt/ worden wy bekennende dat het waerachtighe licht der Wijsheydt/ de oprechte deucht/ de volcomen overvloedicheydt alles goets/ ende suyverheydt der rechtveerdicheyt/ nergens/ in dan in den Heere gelegē zijn: eñ wy worden door onse quaet verweckt/ om Gods goet te bemercken: ende en connen niet met ernst soecken tot hem te comen eer wy beginnen om selven te mishaghen. Want wat mensche en soude niet begeeren op hem selven te rusten? ende wie en rust oock niet op hem selven so langhe hy hem selven niet en kent/ dat is/ soo lange hy met syne gaven te vreden is/ eñ syne ellendicheyt niet en weet/ ofte niet en gedenckt? Daerom een yeghelijck wort door de kennisse zijns selfs niet alleenlijck verweckt om Godt te soecken/ maer wordt daer toe als metter handt gheleydt.

De werckinghe der kennisse Gods

Wederom/ het is vast dat de mensche nemmermeer en comt tot de suyvere kennisse syns selfs/ ten sy dat hy eerst het aenschijn Gods aengemerckt hebbe/ ende door d'aenschouwen des selves come hem selven te aensien. Want ons is een hooveerdicheyt aengeboren/ dat wy ons selven altijdts schijnen rechtveerdich en oprecht/ ende wijs/ ende heylich te syne/ ten sy dat wy door openbare bewijsinghen overwonnen wordē onrechtveerdich/ schandelijc/ dwaes ende onreyn te syne. Ende wy en worden niet overwonnen/ als wy alleenlijck ons selven/ ende niet oock den Heere aensien/ die de eenighe reghel is/ waer nae dit oordeel moet gestreken wordē.

1. Sy doet teniet onse hooveerdicheyt.

2. Sy ontdeckt de geveynstheyt.

Want dewijle wy alle zijn van nature ghenegen tot geveynstheydt soo denckt ons eenich ydel schijn der wijsheyt overvloedichlijc genoech voor de wijsheydt selve te syne. En om daer onder oft alomme ons niet gesien en wort/ dat niet meer seer veel onreynicheydt besmet en is: Daerom soo langhe wy onse vernuft binnen de eynde der menschelijcker verontreyninghe houden/ het ghene dat niet seer onreyn is/ behaecht ons gelijck oft het seer reyn ware:

Bewijs door een gelijckenisse.

Even ghelijck een ooghe/ voor de welcke anders niet en comt dan dat swart is/ oordeelt dat alderwitste te syne/ dat nochtās met duyster wit/ oft oock met eenige bruynicheyt besprenght is. Jae wy connen oock uyt lichamelijck ghevoelen noch bet onderscheyden/ hoe qualijck wy sien in de weerderinghe de crachten der ziele. Want als wy des middachs nae de aerde neder sien/ oft de dinghen aensien die rontomme voor onse oogen zijn/ soo schijnen wy ons selven seer sterck ende scherp ghesichte te hebben: maer als wy opsien na de Sonne/ ende die met opgheheven oogen vermercken/ dan wort de cracht des gesichts/ die uytnemēde sterck was inde aerde/ terstont door soo groote claerheyt plomp ende duyster/ soo dat wy bedwongen wordē te belijden dat onse scherpicheyt in het bemercken der aertscher dinghen/ enckel plompheyt is/ als wy comen tot de sonne Alsoo comet oock in de weerderinghe onser geestelijcker goedē. Want so lange wy niet omme en sien buyten der aerde/ ende met onse eygen rechtveerdicheyt/ wijsheyt ende sterckte wel te vreden zijnde/ so flatteren wy ons selven seer lustelijc/ eñ schijnē ons selvē byna halve godē te syne.

Cicero de Natura Deorum.

Maer ist dat wy eenmael beginnen onse gedachten tot God te verheffen/ en te overleggē hoedanich die is/ eñ hoe volcomē de volmaectheyt sijnder rechtveerdicheyt/ wijsheyt/ ende crachts sy/ nae welcker rechtsnoer wy ons moeten schicke/ so sal tgēne dat ons te vorē door voorwendiginge der valscher rechtveerdicheyt behaechde/ als uytnemēde sotheyt stincken/ dat eenen schijn der sterckheyt hadde/ sal bevonden worden seer ellendighe onmacht te syne: so seer qualijck comet met de godlijcke suyverheydt over een/ dat in ons schijnt het alder volmaecktste te zijn.

3. Sy betoont dat de volcomenheyt in Godt in alle deelen volmaeckt/ ende onse ellendicheyt sonder eynde is.

Dat ander bewijs genomen van exempelen

Hier uyt comt de vergruwinghe ende verschrickinghe / dat de Schriftuere alomme verhaelt dat de Heylighen/so wanneer sy de teghenwoordicheyt Gods gevoelden/verslagē ende bedruct zijn geweest. Want dewijle wy sien dat de gene die int afwesen Gods gerust ende vast stonden/also beroert eñ versaegt worden/ als hy zijn eerlicheyt openbaert/dz sy door de gruwinge des doots neder vallen/ jae verslonden worden/ende by nae niet en zijn:so moetmen daer uyt verstaen dat de mensche nemmermeer ghenoech geraeckt ende geroert en wort door de kennisse zijnder nederheyt/ dan als hy hem selven heeft by de Majesteyt Godts aengemerckt. Deser verschrickinghe hebben wy vele exempelen:beyde in de Rechters ende Propheten: so seer dat dit woort onder t'volck Gods gewoonlijck was: Wy sullen stervē want de Heere is ons verschenen. Hierom ooc de historie Job / om de menschen door het ghevoelen harer sotheyt / onmacht en onreynicheydt neder te slaen/ neemt meest altijdts hare bewijsreden van de beschrijvinghe der Godlijcker wijsheyt/cracht/eñ suyverheyt. Ende dat niet sonder oorsake: want wy sien hoe Abraham het bekent dat hy aerde en stof is / na dat hy naerder is gecomen om de eerlijckheyt Godts te sien:ende hoe Elias niet en heeft connen met ongedeckten aensichte zijn toecomste verwachten;soo groote vreeselicheyt is in zijn aenschouwen. En wat soude de mensche doen dit doch vertroostinge en een worm is / dewijle de Cherubim selve moeten door de selve vreese haer aenschijn bedecken? dit ist voorwaer dat de Propheet Esaias seyt ? De Sonne sal haer schamen/eñ de Mane beschaemt worden / als de Heere der heyrscharen sal regneren/dat is/ als hy syn claerheyt sal vertoonen eñ laten naerder schijnen / dan sal wat anders seer luchtich is / daer by met duysternisse overgoten worden. Nochtans hoe doch de kennisse Godts eñ ons selfs onder malcanderen aen een gebondē eñ verknoopt zijn/so eyscht nochtans de ordeninghe om recht te leeren / dat wy van de kennisse Godts eerst handelen / ende dan daer nae af comen tot de handelinghe der liefde ons selfs.

1. Der heyliger Vaderen

Jud.13.22. Esai.6.5. Ezech. 1.28. ende.3.14. Genes.18.27. Job.9.4.etc. 1.Re.19.13.

2. Der heyligen Engelen.

3. Der Sonnen ende der Manen. Esa.24.2. Esa.2.10.19

Capittel ij.

Wat het sy / Godt kennen : ende waer toe zijn kennisse dient.

De beschrijvinge van de kennisse Gods onses Scheppers (want vande verlossinge sal tot zijner plaetse gehandelt worden.)

NU/de kennisse Godts verstae ick/ alleenlijck waer door wy niet begrijpen datter een Godt is / maer weten oock het ghene dat wy behooren van hem te weten / dat nu is tot zijn eere ende eyndelic dat voorderlic is. Want eygentlijc sprekende en sullen wy niet segghen dat Godt bekent wort daer geen Religie noch godsalicheyt en is. Ende hier en roere ick de kennisse noch niet aen / waer door de menschen in hen selven verdorven en vervloeckt/God den verlosser aengrijpen in Christo den middelaer : maer ick spreke alleenlijck vande eerste en slechte/kennisse tot de welcke de aengeboren orden der natuere ons soude leyden / hadde Adam gheheel gheblevven. Want hoewel nu in dese vervallenheyt des menschelijc geslachts/niemant eenichsins en sal God als eenen Vader/ ofte autheur der salicheyt/ofte eenichsins genadich ghevoelen/ tot dat de middelaer Christus voortcome om hen ons te versoenen: nochtans ist een ander dinck/ te gevoelen dat God onse schepper ons door zijn mogentheyt onderhoudt/ door zijn voorsieninge regeert/ende door zijn goetheyt bewaert/ en met allerley segeninge begaeft;ende een ander dinck ist/de genade der versoeninge aennemen/ die ons in Christo is voorghestelt. Daerom dewijle de Heere ons eerst enckelijck als de Schepper verschijnt/also wel in de scheppinghe des wereldts / als in de gemeyne leeringhe der schriftuere/en daer na int aenschijn Christi als de verlosser : hier uyt rijst tweederley kennisse Gods:waer vā de eerste nu is te handelen/en de ander sal daer na ordentlijc volgen.

Onderscheyt der kennissen Gods.

De somma ende inbegrijp deser kennisse.

En hoewel onse vernuft niet en cā God aengrijpē/ tē sy dat wy hem eenighen dienst toschrijven: nochtans en salt niet ghenoech zijn slechtelijc te houden / dat hy alleen is die behoort van eenen yegelijcken geeert ende aengebeden te worden: ten sy dat wy ooc gelooven dat hy de fonteyne alles goets sy / op dat wy niet ergens yet dan in hem en soecken. Dit neme ick also/ niet alleenlijck dat hy dese werelt/ gelijck hyse eenmael heeft geschapen / alsoo oock door onmatichlijcke groote mogentheyt onderhout : en door wijsheydt maticht/ en door goetheyt bewaert/ ende het menschelijck geslachte voornemelijck met rechtveerdicheyt en oordeel regeert/met barmherticheyt draegt/ende met hulpe beschermt : Maer om dat nergens niet een-druppel wijsheydts en lichts ofte rechtveerdicheyts/ofte mogentheyt/ oft rechticheyts/ oft oprechter waerheyts / en sal ghevonden worden / die niet van hem en vloeyt/ en waer van hy niet de oorsake en syte weten / op dat wy leeren alle dese dingen van hem verwachten/en bidden/ en met dancsegginge bekennē/ dat wyse van hem ontfanghen. Want dit ghevoelen der deuchden Gods/is ons een bequaem meester der godsalicheyt uyt de welcke de religie comt. Godsalicheyt noeme ick Eerbiedinge met liefde Godts vereenicht/ de welcke comt door de kennisse syner weldaden. Want eer de menschē gevoelē dz alle dinc van Gode ontfangen/ ende door zijn vaderlijcke besorginghe bewaert worden / dat hy hen de autheur alles goets is / soo dat sy buyten hem niet en hebben te soecken/en sullen sy hen selven nemmermeer hem met ghewillighe eerbiedinghe onderworpen : ja ten sy dat sy hare volcomen gheluckicheyt in hem setten/soo en sullen sy nemmermeer hē selven geheel van herte tot hem begevē.

Wat de Godsalicheyt sy.

Breeder verclaringe desselven ghevuyper/misgaders een nootsakelycke wederlegginge der Godlooser ende Epicurischer neuswijsicheyt.

2 Soo dan/die spelen alleenlijck met coude speculatien en bedenckinghen/die in dese vrage blijven/wat God sy: dewijl ons meer noodich is te weten hoedanich Godt sy/ ende wat met zijn natuere over een comt. Want waer toe dienet met Epicuro eenen God te bekennen die de besorginghe der werelt verlatende/ alleenlijc in ledicheyt synen lust heeft? Ende wat helpet eenen Godt te bekennen met den welcken wy niet te doen en hebben ? Maer liever moet zijn kennisse hier toe crachtich zijn: ten eersten/dat sy ons tot vreese en eerbiedinge onderwijse:ten anderen dat wy door hare leydinghe en onderwijsinghe leere alle goet van hem begeeren/en hem toe schrijven. Want hoe can u in den sin comen God te bedencken/ten sy dat ghy terstont mede denckt/dewijle ghy zijn schepsel zijt / dat ghy doort recht der scheppinghe tot zijn heerschappie begeven en verbonden zijt ? dat hy moet voor uwe leven gedanckt worden ? al wat ghy voorneemt ende doet / moet tot hem geschickt worden ? Ende ist dat dit aldus is/ soo volcht nu voorwaer daer uyt/dat uwe leven verkeerdelijc verdorven wort/ ten zy dat het tot zijn ghehoorsaemheyt gheschickt worde : dewijle zijn wille ons moet een wet en regel des levens zijn. Wederom en cont ghy hem niet claerlijc bemercken / ten sy dat ghy hem bekendt te zijn als een fonteyne en oorspronck alles goets:waer uyt een begeerte om hem aen te hangen/ende een betrouwe op hem soude comen/waert dat des menschen

Beschrijvinge van dien Godt / die de Godsalige belyden/op dat de Godloose ende Epicuresche neuswysicheyt meer ende meer openbaer worde.

vernuft

vernuft niet door zijn eyghen boosheydt van de rechte ondersoeckinge afgeleyt en worde. Want ten eersten een godsalich herte en droomt hem selven niet allerley Godt / maer aensiet alleenlijc den eenigen eñ waerachtigen Godt : noch versiert aen God niet al wat hem gelust / maer is te vreden dien sulc te houden/gelijck als hy selve hē selven openbaert : ende siet toe met grooter neerstichheyt / dat het niet door stoute roeckeloosheydt boven zijnen wille uytloopende / verkeerdelijck en dwale. Ende desen dien het alsō bekent (dewyle het verstaet dat hy alle dinck regeert) betrout het hem eenen voorstander eñ beschermer te zijne/ende daerom begeeft het hem selven gheheel onder zijn getrouwicheyt : ende dewijle het verstaet dat hy de oorspronck alles goets is / soo neemt het terstont zijn toevlucht tot zijn bewaringe / hulpe van hem verwachtende / so wanneer het eenich verdriet ofte ghebreck lijdt : ende dewijle het vast gelooft/ dat hy goet ende barmhertich is / so rust het op hem met een vast betrouwen ende en twijfelt niet dat in zijne goedertierenheyt altijt bereyde medicijne is tegen alle zijn verdriet. Eñ dewijle het bekēt/dat hy Heere ende Vader is/ so acht het den selven oock weerdich te zijne/ wiens heerschappije het in alle dinghen sal aensien/ zijn hoocheyt verwonderen/zijn eerlijckheyt besorgen te voorderen/ende zijnen geboden onderdanich zijn/ ende dewijle het siet dat hy een rechtveerdich Richter is/ende met eygene strengicheydt gewapent om de boosheydt te wreken / soo set het des selven rechtstoel hem selven altijts voor ooghē / ende wederhout eñ bedwingt hem selven van Godes toornicheydt te verwecken. Nochtans en wordet door het gevoelen des oordeels Gods niet alsō verschrickt/ dat het hen wil daer van ontrecken ofte vliedē/al waert dat daer oock eenighe uytvlucht open ware : maer omhelst alsō seer den wreker der boosen / als den weldader der godsaligen / dewijle het verstaet alsō wel tot Godes eere te dienen dat de godloosē ende boose straffe by God bewaert is/als dat de rechtveerdigen de loon des eeuwigen levens is wech ghelept. Boven desen bedwingt het hem selven niet alleenlijck van sondighen door vreese der wrake: maer dewijle het Godt als zijnen vader lief heeft ende vreest/eñ als zijnē Heere waer neemt ende dient/al waer daer geen helle/so grouwelt het nochtans alleen voor zijn vertoorninge. Siet daer / wat de suyver ende oprechte Religie sy / te weten het gheloove met ernstighe vreese Gods vereenicht: so dat de vreese in haer begrijpt gewillige eerbiedinge / ende met haer brengt op rechten Godsdienst / sulcken als inde Wet bevolen wort. Ende dit moetmen dies te neerstichlijcker aenteeckenen / om dat alle menschen int gemeen wel Godt eeren / maer seer weynich hen vreesen/ dewijl alomme groote ghebeer der ceremonien/maer selden oprechticheyt int herte is.

De somma van al tgene dwelck ons de H. Schrift gebiedt/van God te leeren kennen.

Welck de oprechte Religie ofte Godsdienst sy.

3 Den ghenen die dit recht oordeelen / sal het voorwaer altijts bekent zijn / dat een gevoelen der Godheyt is in de herten der menschen ingedruckt / het welcke nemmermeer en can uytgewischt worden. Ja dat dit vast gevolen / datter eenich Godt is/allen menschen is natuerlijc aengheboren/ ende gantschelijck binnen) ghelijck in het merch) ingheplant / dit wort ons rijckelijck betuycht door der godloosen hartneckicheydt/ de welcke met uytsinnighe worstelinghe hen selven nochtans niet en connen verlossen van de vreese Gods. Diagoras ende zijns ghelijcke ontlachen wel spottichlijc al wat te allen tijde is van de religie gelooft geweest : Ende Dionysius bespot wel het hemelsche oordeel : maer dit is een Sardonisch (dat is een bitter ende onlustich) gelach/ want sy worden binnen van den worm der conscientie ghepryckelt / de welcke scherper is dan alle brantijseren. Ick en segghe niet met Cicero/ dat de dwalingen wordē door de outheyt wech ghenomen / ende dat de Religie dagelijckx meer wast ende beter wort. Want de werelt (ghelijck weynich hier nae moet ghesept worden) arbeydt om alle kennisse Gods (so veel in haer macht is) af te worpen / ende zijnen dienst allesins te vervalschen. Maer ick segge alleenlijck dit/hoewel de plompe hartneckicheydt die de godloose om God te versmaden/ begeerichlijck in drincken/ in hare herten wort verclontert / dat nochtans het gevoelen der Godheydt (dwelck sy seer begeeren uytgeblusscht te hebben) crachtich in hen is / ende somtijts op comt. Waer uyt wy verstaen dat het niet en is een leeringhe die eerst inde schoolen sy te leeren / maer waer van een yeghelijck hem selven van moeders buycke aen een meester is / eñ de welcke de natuere selve niemandt en laet vergeten/ hoewel vele alle haer cracht daer toe ghebruycken. Nu ist dat alle menschen op dese conditie geboren zijn eñ leven/ dat sy soudē God bekennen: ende ist dat de kennisse Godts lichtveerdich ende ydel is/ten sy dat sy dus verre come: so ist openbaer dat die alle veraerden eñ afwijcken vande Wet haerder scheppinge / die niet alle gedachten eñ wercken haers levens/na dit merck ende eynde en schicken. Het welcke ooc den Philosophen niet en is verborghen geweest. Want niet anders en ist dat Plato heeft ghewilt / daer hy dickmael leert dat de gelijckenisse Godes het opperste goet der ziele sy / als sy zijn kennisse begrepen hebbende/geheel in hem wort verandert. Daerom argumenteert die Gryllus by Plutarchum seer wijsselijck/als hy bevesticht dat de menschen(ist dat haer leven eenmael sonder Religie is) niet alleenlijc de onredelijcke beestē/niet te boven en gaen/ maer veelsins veel elendiger zijn: te weten / om dat sy so menigherley ongerief onderworpen zijnde/altijts eē beroerte eñ ongerust leven leyden. Eñ dat het daerom de Gods-dienst alleen sy/ diese beter maeckt ende door den welcken alleen men tot onsterffelijckheyt comt.

De Goddeloosen en connen met uytsinnighe worstelinge haer van de vreese Gods niet verlossen.

Dat kennisse Gods int natuerlijc verstant der menschen gheplant.

In Phedone ende Theeteto.

Mercke hoedanich de menschen zijn/die sonder Gods-dienst leven.

Capittel iij.

Dat de kennisse Godts natuerlijck is in der menschen vernuft gheplant.

DAt eenich ghevoelen der Godtheyt zy inder menschen vernuft / ende dat door natuerlijcke ingheevinge/ dat houden wy sonder twijffel te zijne. Want op dat niemant en soude tot de voorwendinghe der onwetenheydt een uytvlucht nemen/soo heeft Godt selve eenen yegelijcken eenige kennisse zijnder grootheyt ingegeven / wiens ghedachtenisse hy sonder ophouden vernieut/ ende ondertusschen nieuwe druppelen in druppt: op dat de menschen (dewijle sy alle verstaen dat daer een Godt is/ ende dat hy haer schepper is) door haer eygen getuygenisse verdoemt worde/ om dat sy hem niet ghedient / noch haer leven tot zijnen wille gheplicht en hebben. Voorwaer soo men ergens menschen sochte die gheen kennisse Godts en hadden / die en souden nerghens connen bet ghevonden worden / dan onder de plompste volcken : eñ die van menschelijcke vercieringen eñ gewoonte alder vremst zijn. Maer daer en is gheen natie oock (gelijck de Heydensche Cicero spreect) so barbarisch noch geen volck so seere verwildert / dat niet dit gevoelen en hout/

De kennisse Gods/ welcke allen menschen door den ooghen is/beneemt den godloosen alle onschult Rom. 1. 20.

Cicer. de Nat. Deorum.

Dese kennisse geboren ende belyden ten deele alle menschen.

dat daer eenich Godt is. En die in andere stuc-
ken des levens seer weynich schijnē van de bee-
sten verscheyden te zijne/ die behouden nochtans
eeuwichlijck eenich zaet der Religie: soo seer heeft
dit ghemeyn voornemen aller menschen herten
inwendich beseten / ende soo vast hanget in al-
ler menschen binnenste leden. Dewijle dan van
den beginne der werelt aen geen lant/geen stadt/
ja geen huysgesin geweest en is / dat heeft con-
nen sonder Religie zijn : so is hier in een heyme-
lijcke belijdinge/dat het gevoelē der Godtheyt is
in aller menschen herte gheschreven. Ja oock is
de afgoden dienst een groot bewijs van desen
voornemen. Want wy weten hoe noode hem de
mensche vernedert om ander creatueren boven
hem selven te verheffen. Daerom dewijl hy lie-
ver heeft hout ende steenen te dienen/ dan geacht
te worden gheenen Godt te hebben :/ soo ist vast
dat dese indruckinge vande Godheyt seer crach-
tich is / de welck soo qualijck can uyt des men-
schen herte uytgeschrapt worden / dattet lichter
sy de ghesintheydt ende beweginghe der natuere
te breken/ gelijck die voorwaer ghebroken wort/
als de mensche hem selven van de natuerlijcke
opgeblasentheydt van selfs vernedert tot de al-
derminste dingen/om eenigen Godt te eeren.

Oock de alderplompste.

Tegenwoordinge dat de religie ende 't ghevoelen van Godt een gedichtsel sy van schalcke ende listige menschen.

2 Daerom ist seer ydel dat van sommige geseyt
wort / dat de Religie door weyniger menschen
listicheyt ende bedroch/bedacht eñ gevonden is/
om dat sy door dese conste souden t' slechte volck
in reghel behouden: hoewel die nochtans selve/
die den anderen oorsake waren om Godt te die-
nen/ geen dinc min en geloofdē dan datter eenich
Godt sy. Ick bekenne wel dat listige menschen
vele dingen in de Religie gedichtet hebben / om
daer mede het volck tot eerbiedinge ende vreese
te brengen / op dat hare herten te gehoorsamer
worden. Maer dit en hadden sy nerghens con-
nen te wege brengen/ hadden de herten der men-
schen niet nu eerst met dese stantvaste meynin-
ge van eenigen Godt besprengt gheweest/ uyt de
welcke als uyt eenen zade / comt de genegent-
heyt tot der Religie. Ende het en is niet geloofliic
dat ooc de selve gantschelic sonder kennisse Gods
waren/ die onder den tijtel der Religie de onghe-
schickte menschen alsoo bedroghen. Want hoewel
voortijden sommige geweest zijn/ ende vele te de-
sen tijde opstaen / die versaken datter eenich
Godt sy/ nochtans het sy met haren wille oft on-
wille/ sy ghevoelen ondertusschen het gene dat sy
begeeren niet te weten. Mē leest van niemande
die tot stouter eñ onmatiger verachtinge Godts
is door gebroken/ dan C.Caligula : nochtans en
heeft niemant ellendichlijcker verschrict geweest
als eenich teecken der Godlijcker toornicheydt
vertoont wert: soo seer vreesde hy Godt tegē zij-
nen wille / den welcken hy arbeyde met voor-
genomen wille te versmaden. Dit machmen
alomme sien geschiedē inde gene die Caligule ge-
lijc zijn. Want hoe een yegelijck Godt stoutelijc-
ker versmaet / so veel te lichtelijcker wort hy ooc
door 't gheruysch eens vallenden loofs beroert.
Maer uyt coēt dit anders dan uyt de wrake der
Godlijcker Majesteyt / dewelcke hare conscien-
tiē so veel te crachtichlijcker verslaet/hoe sy seer-
der arbeyden om te ontvlien? So soecken al om-
me waer sy hen selven mogen verbergen vande te-
genwoordicheyt Gods / en hoe sy die wederom
uyt haer herte uytschrabben : maer t' sy met ha-
ren wille/ ofte onwille / sy worden altijts in den
strick gehouden. Ende hoewel sy somtijts eenen
oogenblick tijts schijnt te verswinden/ so comt zy

Wederlegginge.

Calv.lib.de scandalis.

Bewijs / genomen van exempelen der Godvergeten ende godloosen menschen.

Bewijs/genomen van een gelijckenisse.

nochtans diemael wederom / ende valt met eenē
nieuwen oploop aē: so dat haer ruste/so sy eenige
hebbē/vande benautheyt der conscientie/ niet seer
ongelijck en sy den slape der droncken oft rasen-
der menschen / dewelcke oock selfs slapende niet
vreedsamelijck en rusten/ om dat sy met grouwe-
lijcke droomen sonder ophouden ghequelt wor-
den. Soo dan / oock selfs de godloose zijn met
haer exempel een bewijsinge dat altijts eenighe
kennisse Godts crachtichlijck is in aller men-
schen herten.

Capitel iiij.

Dat dese selve kennisse Gods eensdeels door onwetenheydt/ eensdeels door boosheyt wort verstickt of verdorven.

MAer gelijck het door bevroevinge eñ bevin-
dinge betuycht wort/ dat in allen menschen
is een zaet der Religie van Gode ingheghevem /
also wordt nauwe onder hondert een bevonden:
die daer ontfangē zaet in zijn herte voet/ eñ niet
een inwelcke het rijpe wort: soo verre ist dat zijn
vrucht soude te zijnen tijde ghesien worden. Nu
of het sy dat sommighe in hare superstitien ver-
ydelt worden/ of dat sommighe booselijck willes
van Godt afvallen / sy wijcken ende veraerden
nochtās alle vāde waerachtige kennisse Gods.
Alsoo comet dat gheen oprechte godsalicheydt in
de werelt en blijft: Dat ick geseyt hebbe dat som-
mighe door dwalinghe tot supertieusheyt vallen/
dat meyne ick niet alsoo/ gelijck of haer slechtheyt
hen van sonde vry maeckte/ daerom dat de blint-
heyt daer mede sy bevanghen zijn/ byna altijdts
met ydele hoovaerdicheydt/ en eyghensinnicheyt
vermenghet is. De ydelheydt/ die oock met hoo-
veerdicheyt is vereenicht / wordt hier in bevon-
den/dat oock de ellendighe menschen in Godt te
soecken/niet (ghelijck het betaemde) boven hen
selven en climmen / maer Godt nae de mate ha-
rer vleeschelijcker onverstandicheyt/ende de wa-
rachtige ende rechte ondersoeckinge verlatende/
curieuselijck loopen tot ydele droomen eñ versie-
ringen. Ende alsoo en begrijpen sy Godt niet soo-
danich als hy hen selven voorhout eñ vertoont/
maer soodanich als sy hen door haer lichtveer-
dicheyt gesmeet en gedicht hebben. Ende als dese
stroomkuyl is ghcopent/soo moet sy (waerwaert
sy ooc haren voet wenden) altijts tot het verderf
neder storten. Want al wat sy daer na arbeyden
te doen tot dienst of ghehoorsaemheyt Gods/dat
en connen sy niet rekenen Gode ghedaen te zij-
ne: want sy niet Godt / maer eer een ghedichtsel
en droom haers herten voor Godt dienen. Dese
verkeertheyt teeckent Paulus claerlijc aen / seg-
gende: dat sy dwaes zijn geworde als sy begeer-
den wijs te zijne. Eerst hadde hy gheseyt dat sy
verydelt waren in hare gedachtē : maer op datse
niemandt en soude achten sonder schult te zijne/
so seyt hy daer nae/ dat sy te rechte verblint wor-
den/om dat sy met soberheydt niet te vreden zijn-
de/ maer meer dan gheoorloft is / hen selven toe
schrijvende / selve duysternisse op hen halen / jae
met ydelen ende verkeerden hoochmoet hen sel-
ven dwaes makē. Waer uyt oock volget dat hare
dwaesheyt niet ontschuldichlic en is/ wiens oorsa-
ke niet alleenlic met ydele curieusheyt en is/maer
oock een valsch berouwen met een begheerte
om meer te weten dan het betaemt.
2 Maer dat † David seyt/ dat de godloose ende
onwijse ghevoelen in haer herte / datter gheen
Godt en is: dat wort ten eersten van die ghesept/
die het licht der natuere versticket hebbende/
willens hen selven onverstandich maken / ghe-
lijck wy weynich hier nae sullen wederom sien.
Ghelijck

De andere tegenwoordinge: Dat de kennisse Gods in vele niet gesien en wort / maer schijnt gantsch uytgebluscht te zijne.

Antwoorde. Daerom en zijn sy niet te ontschuldigen.

De eerste reden om dat hare dwalinge met ydelheyt ende hoovaerdicheyt vereenicht is.

Rom.1.21.

† Psal.14.1. Daer na is sy vereenicht met ongehoorsaemheyt / vergeselschapt zijnde met godloosicheyt ende een ongeneselijcke onsinnicheyt.

Gelijc wy veele menschen sien die na dat sy door stoutichheyt tot sondigen / en door gewoonte verhart zijn / uytsinnichlijc alle gedachtenisse Godts verworpen / dewelcke nochtans hen van selfs door het gevoelen der natuere van binnen wordt in ghegeven. Nu op dat hy haer uytsinnicheyt te vergruwelijcker make / soo seyt hy van hem cort af / dat sy versaken datter een Godt sy / hoewel sy hem zijn wesen niet en benemen / maer om dat sy hem van zijn oordeel ende voorsieninge beroovende / ledich inden hemel besluyten. Want dewijle geen dinck minder met God over een en comt / dan de regeeringe der werelt af te leggen / en der fortuyne over te geven / ende der menschen boosheyt door de vingeren te sien / op dat sy vrypelijck ende ongestraft moetwillicheyt bedrijven: so wie de vreese des hemelschen oordeels afghelegt hebben / gerustelijc hem selven toegeeft en flatteren / die versaect datter een God is. En dit is de rechtveerdighe wrake Godts / dat hy den herten vet-
Esai.6.9. ticheyt aen brenght / op dat de godloose na dat sy hare oogen ghesloten hebben / siende / niet en sien.
Psa.36.2. Ende David leyt erghens alderbest hem selven uyt / als hy seyt / dat de vreese Godts niet en is in de oogen der godloosen: Item / dat sy hen selven in boose daden so onaerdichlijc pluymstrijcken / om dat sy hen selven wijs maken dattet Godt niet
Psal.10.11. en aensiet. Soo dan / hoewel sy bedwonghen zijn eenighen Godt te bekennen / nochtans verydele-
2.Tit.2.13. len sy zijn eerlijckheyt / hem zijn mogentheydt ontreckende. Want gelijc (so Paulus betuyght) God en can hem selven niet versaken / om dat hy altijts hemselven gelijc blijft: also wort van dese waerachtichlijck geseyt: dat sy Godt versaken / dewijle sy van hem een doot en ydel beelt maken. Boven desen ist oock te aenmercken / hoewel sy tegen haer eygen gevoelen strijden / ende begeeren God niet alleenlic daer uyt / maer ooc uyt den hemel te stooten / nochtans haer onverstant nemmermeer tot sulcke cracht en comt / datse Godt niet somtijts tot zijnen rechtstoel en treckt. Maer dewijle sy door gheen vreese wederhouden en worden van gheweldichlijck teghen God te loopen / so ist vast dat een beestelijcke vergheetenheyt Godts in hen regneert / soo lange sy door dit gheweldich onverstant gedreven worden.

Besluyt dat der superstitieuser menschen deckmantel ydel sy. Twelck hy eerstmael met een seker reden, daer naer met dat getuygenisse der Apostelen bevestight.

3 Aldus wort de ydel bescherminghe te niete gemaecht / daer mede vele plegen haer superstitie te bedecken. Want sy meynen dat eenige oeffeninghe der Relige (hoedanich ende hoe verkeert dat die ooc zy) genoech is: maer sy en bemercken niet / dat de waerachtighe Religie behoort na den wille Gods / als na den eeuwigen regel / geschickt te worden: en dat God altijts hem selven gelijck blijft: dat hy niet en sy een ydel gesichte oft droom / welc na eens yegelijcx begeerte soude mogen veandert worden. Ende men mach voorwaer sien / met wat leughenachtigher verwe de superstitie God bespot / als sy soeckt te doen dat hem aengenaem sy. Want sy neemt byna die dingen alleenlic aen / dewelcke hy betuyght heeft hem niet te behagen. Ende dat hy beveelt ende verclaert hem aengenaem te zijn / dat heeft sy in verachtinghe / ofte verworpet oock sonder veynsen. Soo dan / sy dienen ende aenbidden hare eyghen raserien / alle die Gode versierden dienst oprechten: want sy en souden ghenesins dorven alsoo met Godt beuselen / ten ware dat sy Godt eerst ghedicht hadden met de onghescicktheden harer beuselen over een te comen. Daerom wert de onghestadige ende dwalende meyninghe vander Godheyt / door den Apostel geoordeelt / onwetenheydt Godts te zijne: Doe ghy (seyt hy) Godt niet en kendet / soo diendet ghy den ghenen die van na- Gal.4.8.
tuere geene goden en waren. En ergens seyt hy dat de Ephesien sonder Godt waren / doe sy van Ephes.2.12.
de rechte kennisse des eenigen Godts af dwaelden. Ende daer en is niet veel aen ghelegen / ymmers in desen deele (oft ghy eenen Godt of vele goden begrijpt: want ghy wijckt en valt altijts af vanden waerachtigen Godt / ende als dese is / verlaten / so en is u niet anders overgebleven dan een vervloeckt Afgodt. So moeten wy dan met Lactantio besluyten / datter geen oprechte Religie en is / dan die met der waerheyt is veenicht.

3. De boosheyt is oorsake / dat de godloosen nimmermeer niet op rechte bewegingé des herten / maer gedwongen / ende met vele sonden ende geveynstheyt beladen zijnde / tot Godt naken.

4 Hier toe comt oock de tweede sonde / te weten / dat sy nemmermeer op Godt en achten / dan bedwonghen zijnde: noch tot hem en comen / eer sy teghenworstelende daer toe ghetrocken worden: ende en worden ooc dan niet bevangen met gewillighe vreese die uyt de eerweerdicheydt der Godlycker majesteyt vloeyt: maer alleenlijc met de dienstbare ende bedwonghen vreese / dewelcke hen door het oordel Godts wort uytgedrongen / het welcke sy vreesen om dat sy 't niet en connen ontvlien / maer vreesent nochtans alsoo dat sy 't oock haten. Want by de godloosheyt (en oock op die alleenlijc) valt dit woort [Statii] bequamelijc / Dat de vreese eerst in de werelt heeft goden ghemaecht. Dit een herte hebben dat vreemde is vande rechtveerdicheydt Godts / die begheeren seer / dat de rechtstoel (welcken sy bekennen tot wrake der overtredingen te staen) te niete ware. Met welcke gesintheyt sy teghen Godt strijden / die niet en can sonder oordeel zijn: maer als sy verstaen dat zijn onschuwelijcke macht aencomt / so vreesen sy die / om dat sy se noch verhinderen / noch ontgaen en connen. Soo dan / op dat sy niet en schijnen hem alomme te verachten / door wiens Majesteyt sy gheprickelt worden / so gebruycken sy eenigerley schijn der religie: nochtans en laten sy hierentusschen niet af hen selven met allerley sonden te ontreynigen / en boosheyt aen boosheyt te knoopen / tot dat sy de heylighe Wet des Heeren in allen stucken overtreden / ende zijn gantsche rechtveerdicheyt te niete gemaect hebben: of ymmers en worden niet also wederhouden door de geveynsde vreese Gods / dat sy niet lustelijck in hare sonden en rusten / en hen selven pluymstrijcken / en der onmaticheyt haers vleeschs liever toe geven / dan die met den toom des heylighen Geests bedwingen. Maer dewijle dese schaduwe der Religie ydel en leugeachtich is / en oock nauwe weerdich een schaduwe genaemt te worden: soo wort hier uyt wederom lichtelijc bemerct / wat groote onderscheydenheyt dese onbescheyden kennisse Gods heeft vande godsalicheyt die alleenlijck inder geloovigen herten wert ingedruypt / uyt de welcke eerst de Religie comt. En nochtans willen de geveynsde hypocrijten door cromme ommegangen maken / dat sy Gode (welcken sy vlien) schijnen nae by te zijne. Want daer een gedurighe eenvoudicheyt der ghehoorsaemheyt behoorde in het gantsche leven te zijne / daer zijn sy by na in alle wercken sorgelooslijck tegen Godt wederspannich / en arbeyden alleenlijck met weynighe offerhandekens hem te paeyen / daer sy hem behoorde met heylicheyt des levens / en gheelheyt des herten te dienen / daer dichten sy ydele beuselen / en ondeugende onderhoudinghen om zijn vrientschap daer mede te gecrijgen. Ja sy slapen diens met de groote vryheydt in haren schuym ende dreck / om dat sy betrouwen dat sy 't connen met guychelsche versoeninghen goet by hem maken.

 Boven

Boven desen daer het betrouwen behoorde vast op Godt te staen / daer rusten sy op hen selven/ ofte op creatueren/ hem verachtende. Ten eynde verwerren sy hen selven in soo grooten hoop der dwalingen/ dat de voncxkens de welcke glinsterden om de eerlijckheyt Gods te sien/ verstickt ende ten eynde uytgheblusscht worden door de duysternisse der boosheydt. Nochtans blijft dat zaet/ d'welck geensins en can van den wortel afgeschort worden/ te weten/ datter eenighe Godtheyt is: maer dit selve is soo seer verdorven/ dat het niet dan seer boose vruchtē voort en brengt. Ja hier uyt wort vastelicker bebonden het gene dat ick nu bevestighe/ te weten dat in de herten der menschen is natuerlijck een ghevoelen der Godheyt ingedruckt/ want oock de verworpene door noot bedwongen worden die te belyden. Als alle saken in ruste ende vrede zijn/ dan bespotten sy God lustichlijc: ja sy zijn wel gebeckt ende seer clapperich om zijn macht te verminderen: maer als hen eenighe vertwijfelinghe ofte onmatighe swaricheyt aen comt / die verweckt se om Godt te soecken/ ende leert se corte gebedē: waer uyt het mach openbaer zijn/ dat sy niet gantschelijc sonder kennisse Godts en zijn / maer dat die door hartneckicheyt was t'onder gedruckt/ dewelcke behoorde eer verschenen te hebben.

In somma/ dat gevoelen ende eendrachtich toestemmen van der Godheyt by den Godloosen ende verworpende/ en brengt van haer selven anders niet voort dan de alderquaetste vruchten.

Capittel v.

De kennisse Gods in het volmaecksel ende geduerige regeeringe der werelt schijnt.

Dat onsienlijck en onbegrijpelijcke wesen Gods heeft hem op eeniger maniere sienlijc vertoont in zijne wercken.

Boven desen dewijle het opperste eynde des geluckigen levens is gheleghen in de kennisse Godts: soo heeft Godt (om dat de toeganck tot de geluckicheyt niet en soude yemande ghesloten zijn) dit zaet der Religie/ daer van wy gesproken hebben/ niet alleenlijc in de herten der menschen gegeven / maer heeft ooc hem selven alsoo geopenbaert in het gantsche schepsel der werelt/ ende set hem selven dagelijcx alsoo voor/ dat sy hare oogen niet en connen op doen/ sy en worden bedwongen hem aen te sien. Zijn wesen is wel onbegrijpelijc so dat zijn Godheyt verre buyten allen menschelijck gevoelen is/ maer hy heeft in alle zijne wercken sekere te kenen zijnder eerlicheyt ingedruct: de welcke so claer ende merckelijc zijn/ dat de onwetenheydt (hoe grof eñ onverstandich de menschen oock zijn) niet en can ontschuldicht worden:

Psal. 104. 1.

Daerom roept de Prophete met goeden rechte/ dat Godt met den lichte als met eenen cleede becleet is: gelijc of hy wilde seggen/ dat hy doe eerst heeft begonnen met sichtbaerlijcke cleedinghe merckelijc voort te comen / na dat hy zijne tekenen heeft in de scheppinghe der werelt vertoont/ met de welcke hy nu cierlijc gesien wort/ so wanneer wy de ooghen herwaerts ofte ginswaerts ommedraeyende. Vanden selven Prophete worden ooc ter selver plaetse de hemelen gelic die uyt ghereckt zijn/ vergheleken by zijne Coninclijcke tente: hy seyt dat hy zijne solderen heeft ghelepdt in de wateren / dat de wolcken zijne waghenen zijn/ dat hy rijdt op de vlercken der winden / dat de winden eñ blixemen zijnde rassche boden zijn.

Hoe heerlijck dese vertooninge sy.

Ende dewijle de eerlijckheyt zijnder mogentheyt ende wijsheydt volcomelijcker opwaerts ghesien wordt / daerom wordt de Hemel alom ghenaemt zijn palays. Ende ten eersten waer ghy uwe ooghen henen keert / daer en is niet een deelken des werelts/ in het welcke niet ymmers eenighe voncxkens zijner heerlijckheyt gesien en worden te glinsteren. Ende dit aldergrootste ende cierlijckste werck/ soo wijt het hem bestreckt/ en cont ghy niet eens aensien/ sonder van de onmatelijcke cracht der claerheydt gheheel van allen zijden overvallen te worde. Daerom noemt de autheur der Epistel totte Hebreē seer wetenlijc de werelt een schouspel der onsienlijcker dingē/ om dat sulcke bequame schickinge der werelt ons is als een spiegel/ in het welcke wy God (die anders opsien lijck is) moghen aenmercken. Om welcker saken wille de Prophete den hemelschen creatueren eē sprake toeschrijft die geenen volcke onbekent en sy: om dat daer in een so luchtighe betuygingen der Godheyt ghesien wort/ datse alle volck / hoe onverstandich het oock sy/ moet aenmercken. Eñ de Apostel dit claerlicke uytleggēde/ seyt: dat het ghene dat nut was van Godt te weten de menschen is geopenbaert: want sy alle te samen het gene dat aen God onsienlic is/ (oock zijn eeuwige cracht/ ende Godheyt/ sien) d'welck uyt de scheppinge der werelt verstaen wort.

Hebr. 11. 3.

Psal. 19. 1.

Rom. 1. 19.

2 Daer zijn ontallicke vele bewijsingen beyde in den Hemel ende op der aerde/ die zijn wonderlijcke wijsheyt betuygen: niet alleenlijck die verborghenste / om dewelcke het te aenmercken de Astrologie / Medicijne/ ende de gantsche wetenschap der natuerlijcker dinghen dient: maer die oock die alsoo in aller ongeschickter ende ongheleerder menschen aenschouwen comen / dat sy hare ooghen niet en connen op doen / sonder bedwongen te worden daer van ghetuygen te zijn. Voorwaer die de vrije consten doorleert ofte ooc gesmaeckt hebben / worden (door der selver hulpe) veel hooger gebracht om de secreten der godlijcker wijsheyt in te sien: nochtans en wort niemandt de selve niet wetende / verhindert overvloedichlijck ghenoech conste te sien in de wercken Godts / waer door hy tot verheffinghe des constenaers gebracht worde: voorwaer om der gesternte loop te ondersoecken/ ende de woonste te bedeelē/ eñ de wijdde der verscheydenheyt te meten / ende eyghenschappen te bemercken / is meerder conste ende vernuft noodich: eñ dewijle door deser dinghen bemerckinghe de voorsichticheyt Gods haer claerlijcker vertoont/ so betamet ooc dat het herte daer door wat hooger op climme/ om Godts eerlijckheydt te aensien. Maer dewijle oock de ghemeyne ende ongheleerste menschen die alleenlijc hare lichamelijcke oogen hebben / niet en connen der uytnemender godlijcker conste onwetende zijn / die haer van selfs in dese ontallicke (en nochtans so ist onverscheyden ende gheschickte) verscheydenheydt des hemelschen heyrcrachts vertoont: so ist openbaer datter niemandt en is / dien Godt zijn wijsheyt niet overvloedichlijck en openbaert. Desgelijcx het maecsel/ de tsamenbinēge/ de gelijckmaticheyt/ schoonheydt/ eñ gebruyck des menschelijcken lichaems so constichlijc te overmerckē als Galenus doet/ is een werck van groote scherpsinnicheyt. Maer nochtans nae aller menschen belijdinghe geeft het lichaem des menschen soo constichlycke tsamenvoeginghe uyt / dat de constenaer daerom te recht gheacht wordt wonderlijcke te zijne.

Daer van heeft getuygenisse d'eerste soorte der wercken Gods, namelijck die wonderbaerlijcke scheppinge des Hemels ende daer aerden.

Daer nae al wat door des volckx oogen comt.

Ten derden het maecksel des menschelijcken lichaems.

Libris de usurpatium

Doch in sonderheyt is dit inde mensche alder meest openbaer.

3 Ende daerom hebben voortijden sommighe Philosophen niet t'onrechte den mensche ghenaemt cleyn weereldt/ om dat hy een seltsaem bewijs is der moghentheydt/ goetheydt/ ende wijsheydt Gods/ ende wonders ghenoegh in hem vervaet om onse sinnen te becommeren / soo verre het niet en verdriet dat te aenmercken. Daerom Paulus vermaent hebbende/ dat Godt oock van de blinde met tasten can bevonden worden / seyt terstont daer by / dat hy niet verre en is te soecken/ te weten om dat een yeghelijck de hemelsche ghenade/

Daerom dat oock de mensche genaemt wort eē cleyne werelt.

Actor. 17. 27.

genade waer door hy generet en̄ gesterckt wort/ sonder twijffel gevoelt. Ende ist dattet niet noodich en is buyten ons selven te gaen om God te vinden / hoe sal des menschen luyheyt verdienen vergeven te worden/ dien het verdriet in hem selven te gaen. Dit is ooc de selve corsake waerom David / nae dat hy den wonderlijcken naem en̄ cierlijckheyt Gods die alomme haren schijn ghegeven/ met corte woorden heeft gheprefen/ terstont uytroept/seggende: Wat is de mensche des welckes du gedachtich bist. Item uyt den monde der onmondigen en̄ soogelingē hebstu stercke bevestigt. Want hy seyt dat niet alleenlijc in het menschelijcke geslachte een claer spiegel der wercken Gods openbaer is / maer dat ooc de onmondige kinderkens als zy aen der moederen borsten hanghen/ghenoech bescheyden spraecken hebben om zijn eerlijckheyt te prediken / so dat geene andere oratoren noodich en zijn. Waerom hy oock niet en twijffelt der selver monden voort te brengen door den strijt / als die crachtich gewapent zijn om de uytsinnicheydt dier menschen neder te legghen/ die na haer duyvelsche hoovaerdicheydt begeere den naem Gods te niete te maken. Waer uyt ooc dat coemt dat Paulus voortbrengt uyt Arato / dat wy Gods geslachte zijn: om dat hy ons met so groote schoonheydt vercierende / betuycht/dat hy ons een Vader is: gelijck oock de Heydensche Poeten uyt een gemeen gevoelen/ en als door bevindinghe / hem den Vader der menschen noemden. Ende niemant en sal hem selven van selfs ende gewillichlijc God begeven tot onderdanicheyt/dan die des selven vaderlijcke liefde ghesmaeckt hebbende/ ghetrocken sy om hem wederom lief te hebben ende eeren.

Psal. 8. 5. Ten vierden/ heeft Godt geopenbaert syne heerlickheyt aenden onmondigen kinderen.

Actor. 17. 21.

4 En̄ hier wort de schandelijcke ondanckbaerheyt der menschen ontdeckt/de welcke in hen selven een werckhuys met ontallicke vele wercken Gods verciert / en̄ oock mede eenen winckel vol met onwaerdeerlijcken goede hebbende / daer sy behoorden uyt te breken om God te loven / zijn daerenteghen met soo veel te meerder hoovaerdicheyt opgeblasen. Sy ghevoelen in wat wonderlijcker wijse God in hen werct/ en̄ worden ooc selfs door het gebruyc geleert / wat grooter verscheydenheyt der goeden sy uyt zijne mildicheydt besitten. Dat dese dinghen zijn teeckenen der Godheyt/dat worden sy bedwongē te bekennen/ het sy met wille ofte onwille: Hoewel sy nochtans de kennisse in hen versticke/ en̄ verdrucken. Het en is niet noodich buyten hen selven te gaen so verre sy henselven niet toe en schrijven dat uyt den hemel is gegeven / en̄ inde aerde graven dat haren sinnenlicht geeft om claerlijc te sien. Ja de aerde draecht te desen tijde vele ongeschicte geesten/ die alle dat zaet der Godtheyt dat inde natuere der menschen gesaeyt is / niet en ontsien te gebruycke tot verduysteringe des naems Gods. Ick bidde u / hoe grouwelijck is dese uytsinnicheyt / dat de mensche in zijnen lichame ende ziele Godt wel hondertmael vindende/door dese selve voorwendige der hoocheyt versake dat daer een Godt is? Sy en sullen niet segghen dat sy door aventuere oft gheval verscheyden zijn vande onredelijcke dieren/maer verduysteren God alleenlijc de natuere (de welcke sy voor den constenaer aller dingen houden) als een bedecksel over hem treckende. Sy sien soo uytnemende groote conste in hare leden vanden mont ende ooghen aen tot de uyterste nagelen der voeten: hier setten sy ooch de natuere in Gods stede. Maer voornemelijck de roeringe der ziele die soo wacker zijn/

Tis dan een schandelijcke ondanckbaerheyt der gener/welcke God/dien sy in haer selven op so veel derley manniere gevoelen/ verachten. Maer noch is het schandelijcker/dat sy van hare ziele/ die met in edele gaven verciert is/ tot den Schepper selfs niet om hooge en climmen.

en̄ de crachten die so uytnemende zijn/dese so seltsame gaven betuyghen een Godtheydt die haer niet lichtelijc en laet verbergen: ten ware dat de †Epicurischer menschen als Cyclopes / uyt dese hoocheyt soo veel te hoochmoedelijcker krijg tegen God voerden. Sullē dan alle de schatten der hemelscher wijsh. te hoope comen om een wormken van vijf voeten te regheeren? sal de gantsche werelt desen lof niet hebben. ‡Ten eersten yet instrumentisch te setten in de ziele dat met allen stuckē over een comt / en dient niet alleenlijc niet om de eerlijckheyt Gods te verduysteren/ maer verclaert die veel meer. Laet Epicurus antwoorden door wat over een cominghe der stofkens de spijse en̄ dranc verteert wort/ en̄ een deel uytworpsel/ een deel tot bloet maect: en laet hem maken dat alle leden sulcke geschictheyt hebben om haer werc te doen / gelijck of so vele zielen met gemeynen rade een lichaem regeerden.

5 *Maer ick en hebbe nu met dien swijnen-stal niet te doē/ maer spreke meer die aen/ die tot verkeerde scherpsinnicheden begeven zijnde/ de coude reden Aristotelis soecken verkeerderlijc te verdraeyē/ also wel om de onsterffelijcheydt der ziele neder te leggen/als om Godt zijn recht te ontnemen. Want om dat de machten der ziele instrumentisch zijn/daerom willen sy die met dese voorwendinge also aen het lichaem bindē dat sy daer sonder niet en can wesē: en door den lof der natuere verduysteren sy den naem Gods so veel in hen is. Maer het is verre dat de machten der ziele souden inde wercken dienē lichame dienen/ besloten zijn. Wat gaet dit het lichaem aen/dat gy den hemel cont meten / het getal der sterren rekenen/eener yeghelijcker groote weten/en hoe wijt sy van malcanderen verscheyden zijn / met wat rassicheyt ofte traecheydt sy haren loop volbrenghen / hoe vele schreden sy herwaerts oft ginswaerts afwijcken? Ick bekenne wel dat der Astrologie eenige nutticheyt is: maer ick bewijse alleenlijck dat in dese hooge ondersoeckinghe der hemelscher dinghen geen instrumentische gelijcmaticheydt en is / maer dat de ziele hare deelen heeft die van den lichame zijn verscheyden. †Ick hebbe een exempel voorgeset/ uyt den welcken de lesers sullen lichtelijck andere verstaen. De roerlijcheyt der ziele is voorwaer menigherley/waer door sy hemel en aerde doorluystert / voorleden dingen met de toecomende vereenicht/ende in ghedachtenisse hout dat sy over langen tijt gehoort heeft/ja al wat sy wil/haer selven afbeeldet: ende oock de scherpsinnicheydt waer mede sy ongheloovelijcke dingen bedenckt ende vint / ende die de moeder so veler consten is / dese dingen zijn inden menschen seker teeckenen der Godheydt. †Wat/dat sy slapende niet alleenlijck haer selven omme en roert ende went / maer ooc vele nutte dingen voorneemt / van vele dingen handelt en oock toecomende dinghen voorseyt? wat sal men hier segghen / anders dan dat de teeckenen der onsterffelijckheydt die in den menschen ghedruckt zijn / niet en connen uytgewischt worden? Nu wat reden sal dat mede brenghen / dat de menschen sal godlijc zijn / ende geenen schepper bekennen? Te weten/sullen wy door het oordeel dat in ons is gegeven / recht ende onrecht onderscheyden / ende zal daer geen Richter zijn in den hemel? Sullen wy oock slapende eenich verstandt behouden / ende en sal gheen Godt de wachte houden in de regheeringhe der werelt? Sullen wy soo veler consten ende nutter dinghen vinders gheacht worden/op dat God van zijnen

†Epicurus een Philosooph/ setten de de opperste geluckicheyt in ongevoelijckheyt ende achtede dat alle dingen door geval geschiede.

Cyclopes waren Reusen met sulcke hoochmoedicheydt/ dat sy (gelijc de Poeten schrijven) ooc den goden gewelt dedē/ en̄ arbeyden om die uyt den hemel te stooten.

Epicurus seyde/dat de werelt was van ondeelicke dingen gelijc stofkens zijn / ende dat alle dingen gebielen door ontmoetinge sulcker stofkens tegen malcanderen.

Epicurus is een swijn geacht / oock by de verstandige Heydenen.

‡Ten hindert der heerlijckheyt Gods niet / dat in der zielen yet instrumentisch gestelt wort.

*Want de crachten en̄ werckingen der zielen geven alle menschen te kennen dat de zielen hare sekere deelen heeft van den lichame verscheyden: en̄ datse onsterffelijc is/wort met stercke reden bewesen.

†Sulcr getuygen/haer wackerheyt ofte snellijcheyt Oordeel/ Gedachtenis. Scherpsinnicheyt.

†Gestadige roeringhe.

‡De onsterffelijcheyt der menschen is vereenicht met het gevoelen ende kennisse der Godtheyt.

lof berooft worde? daer wy nochtans door bevindinge genoech geleert worden/ dat het ghene dat wy hebben / ons by verscheyden maten ende wijsen wort van eenen anderen gegevē? Nu dat sommighe van de heymelijcke inghevinghe des Geests / die de gantsche werelt in hare stercktе ende gesontheyt hout/ bassen eñ snaterē/ dat en is niet alleenlijc cranc/ maer ooc ongodlijck. De gemeyn reden * Virgilij behaegt hen wel / daer hy seyt/ Ten eersten wort hemel/ eñ aerde/ eñ zee/ eñ de luchtige cloot der Mane/ ende de gesternte der Sonne/ daer eenen Geest van binnen gevoet: eñ eenen gheest die alle de leden door is ingheстort/ roert dat gantsche sware werck/ eñ vermengt hē in dat groote lichaē. Hier van heeft het geslachte der menschen en beestē / en het leven der vogelen/ en de ongeschicte dierē die de zee heeft onder de wateren/ een vyerige cracht/ ende hemelschen oorspronck/ etc. Te weten/ op dat de werelt die tot een schouspel der eerlijckheydt Gods is gheschapen/ zy selfde haers selfs schepper. Want aldus schrijft de selve erghens/ het gemeyn gevoelen der Griecksche en Latijnschen navolgende: * Men seyt dat de Byen een deel des Godlijckē ende Hemelschen geests hebben: want de Godheyt door alle aertrijck/ ende zee/ ende hemel gaet: waer uyt de beesten/ cleyne en groote/ en de menschen/ en alle wilde dieren/ een yegelijc hemselven (als zy ghebooren worden) subtijle ziele halen: te weten/ dat alle dinghen als zy verdorven en vergaen zijn / wederom hier toe gebracht worden/ en dat de doot gheen plaetse en heeft / maer dat sy levende vliegen in t'getal der gesternten / en in den hoogen hemel comen. Siet/ dese heeft coude en crancke bedenckinge van den algemeynen geest die de gantsche werelt levē en stercte geeft/ wat die vermach om godsalicheydt in de herten der menschen te baren en voedē. Het welcke ooc bet verstaen wort uyt de godloose woorden des onsuyveren Lucretii / die uyt desen oorspronck getrocken zijn. Dat is / eenen God in duysterheyt maken/ op dz de oude God (den welcken wy souden vreesen ende dienen) verre van hen wech zy. Ick bekenne wel dat dit can Godlijck geseyt worden/ so het uyt een godlijck herte quame/ dat de natuere God is: maer de wijle dit een harde ende oneygen wijse van spreken is / (de wijle de natuere meer is een ordeninghe die Godt ghesett heeft/ dan God selve) soo ist schadelijck in so ghewichtige saken / ende in de welcke men sonderlinge Godvreesentheydt schuldich is / Godt onbescheydentlijck te vermenghen met den nedersten loop zijnder wercken die hier beneden zijn.

Tegenworpingen. Dat ter eenerige ziele sy/ die de geheele werelt in haere stercktе ende gesontheyt hout.

* Enei. 6.

Antwoorde de welcke dese godloose tegenwerpinge ontdeckt/ namelijck/ dat de werelt eeuwich sy. Dat is/ haers selfs Schepper/ ende (dien volgende) den anderen God.

* Georg. 4.

Dese tegenworpinghe versiert eenen/ poelen ende verganckelijcken God.

Daerom wanneer een yeghelijck zijn natuere aenmerckt/ so laet ons dan gedencken datter een Godt is / die alle natueren alsoo regeert / dat hy wil det wy op hem sien / op dat onse gelooᴠe tot hem beweecht worden/ ende dat hy van ons ghedient ende aengebeden worde: want geen dinck en ghеschiet verkeerdelijcker/ dan dat wy so uytnemende schoone gaven ghebruycken/ de welcke in ons de Godheyt betuygen / den Autheur vergeten/ die ons de selve voor niet ende onverdient geeft. Nu met wat overclare bewijsingen treckt ons zijn mogentheyt/ om hem te bemercken? ten sy dattet mogelijck ons can verborgen zijn / wat grooter cracht het sy dese oneyndelijcke groote des hemels en der aerde met zijn woort te onderhouden: alleenlijck met eenen wenck den hemel te doen beven door des donders crachten/ ende door blixem de lucht ontstelcken/ ende wat hy wil verbranden: de lucht nu met menigherley onwederberoeren / eñ wederom alst hem belieft op een hantwijl claer maken: De zee (die door hare hooge diepte altijts verwoestinge des aertrijcx dreygt) te bedwingen/ gelijc oft sy in de lucht hinge: ende die nu door der winden gewelt grouwelijck te beroeren nu/ wederom de wateren stillende/ gerust te maken. Hier dient den lof der mogentheyt Godts/ die uyt de getuygenisse der natuere comt/ eñ in vele plaetsē gelesen wort/ voornemelijc in den boec Job/ eñ by Esaiam/ de welcke ic nu willens voorby gae / want sy ergens bequamer plaetse sullen vinden / daer ick uyt der Schriftuere sal handelen van de scheppinghe der werelt. Ick hebbe nu alleenlijc willen roeren dat dit beyde den vreemden eñ huysgenooten een gemeyn wech is om Godt te soecken / dat sy de selvē en bewerpingen volgen/ de welcke opwaerts ende nederwaerts God levendichlijck afbeelden. Nu de mogentheydt beweecht ons om zijn eeuwicheydt te bedencken: want het is noodich dat die/ van welcken alle dingē haren oorspronc hebben/ eeuwich sy/ eñ het begin uyt hemselven hebbe. Voort ist datmen nae de oorsake vraegt/ waer door hy is bewegt ghеweest om alle dese dingen eenmael te maken / ende nu bewegt wort om de selve te onderhouden: wy sullen bevinden dat hy alleenlic zijn goetheyt voor een oorsake heeft. Eñ hoewel dese alleen de oorsake is/ so moet sy nochtans meer dan genoech zijn om ons tot zijn liefde te trecken/ de wijle geen creatuere en is (gelijc de Propheet vermaent) inde welcke zijn barmhertichheyt niet en sy uytghestort. Psal. 145. 9.

Besluyt van de boven-geseyde dingen: dat wy Gods macht eeuwicheydt ende goetheyt uyt dese eerste soorte zijnder wercken/ welcke den ordinaren loop volgen/ connen leeren.

En inden tweeden aert sijner wercken/ te weten/ die boven den ordentlijcken loop der natuere ghеschien/ worden oock bewijsinghen zijnder mogenthz gesien/ die oock niet duyster en zijn. Want inde regeringhe des menschelijcken geselschaps/ maticht hy alsoo zijn voorsieninghe / dat hy / hoe wel hy door ontellijcke veele wijsen tot alle menschen vriendelijc en goetdadich is/ nochtans met openbare en dagelicksche teeckenen zijn goedertierenheyt den godsalighen/ en zijn strengicheydt den godloosen ende boosen vertoont. Want de straffen daer mede hy de boose wercken straft/ en zijn niet duysterlijck een bewijs/ dat hy de beschermer ende ooc wreker der onnoselheyt is / de wijle hy het leven der goeden door syuen seghen voorspoedich maeckt/ hen in haren noot te hulpe coemt / de droefheydt versacht ende vertroost/ de ellendicheden verlicht/ en allesins haer salicheyt voordert. Want dat hy de boose ende straffelijcke menschen laet diemael ongestraft hen selven verheugen/ en de goede en onschuldighe met vele tegenspoet quellen/ en ooc door der godloosen boosheyt en ongerechticheyt verdruct worden/ dat en moet zijnen eeuwighen reghel der rechtveerdicheyt niet verduysteren. Jae liever moet ons een veel ander ghedachte inden sin comen: te weten/ dat hy alle boosheydt haet: als hy een boosheydt straft met openbare bewijssinghe zijnder toornicheyt / en dat een ander oordeel sal comen tot des welckes straffinghe die uyt gestelt worden/ want hy hier vele ongheстraft laet. Desghelijckx/ wat grooter oorsake geeft hy ons om zijn barmhertichheydt te aenmercken/ als hy de ellendighe sondaers diemael met onverdrietelijcke goedicheydt involcht / tot dat hy haer boosheydt door weldaden breeckt/ en meer dan met vaderlijcke goedertierenheyt tot hem treckt?

De tweede soorte der wercken Gods, te weten/ die daer boven den ordinaren loop der natuere geschieden/ stelt ons oock voor sogenaemde bewijsingen der Goddelijcker deuchden. Want daer in schijnt heerlijck Gods goetheyt/ gerechticheyt/ ende barmherticheyt.

7 † Tot dit eynde verhaelt de ‡ Prophete / dat Godt den ellendigen en by na verloren menschen in sware ellendicheden onversiens/ wonderlijck/

‡ Daer na oock zijne voorsienicheyt/ welcke seer aerdich afgeschildert is.

‡ Psal. 107.

ende

ende boven hope te hulpe comt/tsy dat hyse in de woestijne dwaelde / van wilde dieren beschermt ende ten eynde tot den wech brengt/oft den hongerigen en gebreckingen spijse geeft/ofte de ghevangen uyt de verschrickelijcke graften en yseren bewaernisse uyt laet/ofte de schipbreckinghe ghesont in de haven brengt / ofte de halfdoode ghesont maeckt / ofte de aerde door hitte en dorheyt verbrant / ofte door verborgen vochtinge der genade vruchtbaer maect/ ofte de alder verachtste des gemeynen volcx verheft/ofte de Princen uyt hooge eerlijckheyt neder worpt: en dusdanige exempelen voor settede/ bewijst hy dat alle de ghescliedenissen die abontuersche ghevallen geacht wort/ ghetuyghenissen zijn der hemelscher voorsieninge/ende voornemelijc der vaderlijcker goedertierenheyt / ende dat hier uyt den godsaligen wort oorsake der blijschap ghegeven/en den verworpenen de mont ghestopt. Maer om dat de meeste hoop der menschen door hare dwalinghe verdorven zijnde / in desen so claren schouspelen blint zijn/daerom roept de Propheet/dat het een seltsame en sonderlinghe wijsheyt is/de wercken Gods wijsselijck te overleggen/door de welcker aenschouwen ooc die geenen voortganc en doen/ die anders schijnen seer scherpsinnich te syne.

Eyndelijck zijne mogentheyt.

En voorwaer hoe seer de eerlijckheyt Gods haren schijn geeft: so is nauwe de hondertste man een waeracht ich aenschouwer der selve. Sijn mogentheyt en wijsheyt en zijn ooc niet in duysternissen verborgé/waer van de eerste seer luchtichlijck verschijnt / als der godtlooser nae aller menschen meyninghe onverwinlijcke wreetheydt op een handtwijl wort wederstaen / ende de hooveerdicheydt ghetemt/ ende de oversteercke stercten afgeworpen / ende de wapen / ende gheschut gebrijselt/de cracht ghebroken / de listige vonden om ghestooten / ende door hare eyghen swaricheyt omme vallen: als de stoutheyt dien haer selven boven de hemelen verhief / wordt tot in het diepste der aerde neder ghesla ghen : Wederom

Psalm.113.7 als de nederighe worden uyt het stof verheven/ en de arme uyt den drec opgeweet/de verdruckte en bedroefde uyt de hoogste benautheden getrocké/als die daer geen hope van en was/ tot goede hope worden wedergebracht: als de gewapende van de naeckte/vele van weynige/en stercke van

Ende wijsheyt. 1.Cor.3.19.

crancke overwonnen worden. En zijn wijsheydt is openbaerlijc uytnemende/ dewijle hy alle dinc met d'alderbeste ghelegentheydt schickt / alle scherpsinnicheyt der werelt tot schande maeckt: de listighe in haer listicheden vanght: en int corte alle dinck op der alderbeste wijse maticht.

Uyt sodanige dingen worden ghetuygenissen ghenomen/ welcke de Majesteyt Gods beschermen en de heerlijck m[illegible]kende leeren welcke de vrucht ende t'ghebruyck der selver sy te weten: de kennisse Gods vereenicht met waere Godtsalicheyt.

8 Dus sien wy dat gheen langhe noch arbeydelijcke bewijsinghe noodich en is / om ghetuygenissen voort te brenghen / die dienen mochten tot verclaringhe ende bevestinge der Goddelijcker Majesteyt. Want uyt weynighe die wy aengeroert hebben/ is het vast dat sy alom waer gy coemt/soo seer bereyt ende voor ooghen zijn/ dat mense lichtelijc can met ooghen bemercken/ ende met vingeré beteeckenen ende wijsen. Ende hier is wederom te aensien/dat wy geroepen worden tot de kennisse Godts / maer niet tot sulcke die met ydel bedenckinge te vreden zijnde/alleenlijck in den cop draeye/ maer die vast ende vruchtbaer sal zijn / soo sy behoorlijcken wordt van ons begrepen / ende in onse herten ghewortelt. Want Godt wordt van syne deuchden gheopenbaert/ en dewijle wy der selver cracht binnen ons ghevoelen / ende syne weldaden gebruycken/so moeten wy wel levendichlijker door zijn kennisse geroert worden / dan of wy eenen God bedachten/ den welcken wy niet en gevoeldé. Waer uyt wy verstaen dat den alder rechsté wech en bequaémste orden is om Godt te soecken: niet willen met stoute curieusheyt door dringé tot ondersoeckinge zijns wesens/ (het welcke is meer te aenbiddé dan sorchvuldelijc te ondersoecken: maer dat wy hem aenschouwen in syne wercké/door de welcke hy hem selven ons nae by/en gemeynsaé / eenichsins deelachtich maeckt. Hier op sach de Apostel doe hy seyde/dat hy niet verre en is te soecken/te weten / dewijle hy met syne seer ghevoelijcke macht woont in eenen yeghelijcken onder ons. Acto.17.27.

Daerom David te voren beleden hebbende dat de grootheyt Gods is onuytsprekelijc / seyt daer na / tot de gedachtenisse syner wercken gecomen zijnde / dat hy die sal uytspreken. Daerom betaemt ons oock tot dese ondersoeckinghe Gods te arbeyden/die het vernuft alsoo in haer selfs verwonderinge houde / dat het die ooc mede crachtiglijck gevoele. Ende gelijck Augustinus ergens leert / Dewijl wy hem niet en connen begrijpen soo betamet dat wy als onder syne grootheydt beswijckende / syne wercken aensien / op dat wy door zijn goetheyt verquickt worden. Psalm.145. Augustin. Psalm.144.

T'gebruyck ende de vrucht deser kennisse is: eerstelijck/ datse de Gode salighe verweckt ende opheft tot de hope des toecomenden levens.

9 Boven desen en moet ons sulcke kennisse niet alleenlijck vermanen tot Gods dienst/maer oock verwecken ende opheffen de hope des euwigen levens. Want als wy aenmercken dat de tekenen die de Heere van syne goedertierenheydt en strengicheyt geeft/alleenlijc begonné en maer half en zijn/so betamet ons sonder twijfel te achten dat hy alsoo een voorspel geeft tot grooter dingen/ der welcker opébaringe en volle vertooninge wort tot een ander levé uyt gesept. Wederom

Ten tweede/ betuycht sy dat den godloosen swaerdere straffen/ bereyt.

als wy sien dat de godsalige worden van de goddeloose met verdruckingen beswaert / met ongelijc en onrecht aengevochten/met valsche en leugenachtige beschuldingen verdruckt/en met versmadinge en oneere verschurt / ende dat daerentegen de boose bloeyen/ voorspoet hebben ende in vrede ende eere zijn/ende dat ongestraft: so moetmen terstont daer uyt verstaen datter een ander leven sal wesen / in het welcke de wrake der ongherechticheydt/ ende den loon der rechtveerdicheyt is wech ghelegt. Boven desen/als wy bevinden dat dickmael de geloovige met des Heeren roeden ghecastijdt worden/soo machmen wel op het alderseckerste oordeelen dat de godloose sullen namaels veel min de straffe ontgaé. Want Augustinus seyt wijsselijck: Waert dat alle sonde nu met openbare straffe ghestraft worde / soo en soude men niet meynen dat eenighe straffe tot het uyterste oordeel bewaert worde. Wederom waert dat Godt nu geen sonde openbaerlijck en strafte / soo en soude men niet gelooven dat daer eenighe godlijcke voorsieninge ware. So moet men dan belijden dat in eenen yegelijcken wercke Godts / ende voornemelijck in allen int ghemeyn/de deuchden Gods/ gelijck in een tafel zijn afghebeeldet/door de welcke tgantsche menschelijck geslachte tot zijn kennisse/ ende van de kennisse tot de waerachtighe ende volmaeckte ghelluckicheydt gheroepen ende ghetrocken wordt.

Psal.32.25. ende.73. ende.92.8.

1.pet.4.17.18 Prov.11.31.

Libr. de civit Dei/Cap.8.

Ten derden/ brengt sy in de herten der Godtsaligen een uytnemende ghevoelen der Godlijcker goetheyt.

Ende hoewel de deuchden Gods hen selven daer seer claer vertoonen: nochtans waer toe die voornemelijck dienen/ wat cracht sy hebben/ende tot wat eynde wy die moeten aenmercken / dat verstaen wy dan eerst / als wy in ons selven dalen ende aenmercken op wat wijsen de Heere zijn leven/en wijsheyt/ en macht in ons vertoont / ende zijn rechtveerdicheyt/goetheyt ende goedertieren-

heyt

Psal.92.7.
heyt tegen ons gebruyckt. Want hoewel David te rechte claecht/ dat de ongheloovighen sonder wijsheydt zijn/ om dat sy den diepen raet Godts inde regeeringhe des menschelijcken gheslachts niet en overlegghen: nochtans is dit seer waerachtich dat de selve erghens seyt / dat de wonderlijcke wijsheydt Gods in desẽ deele de hayren onses hoofdes te bovẽ gaet.
Psal.40.13.
Maer dewijle dese sacke namaels sal in haren orden volcomelijcker gehandelt worden/ soo laet ickse nu varen.
Lib.1.cap.16 sect.6.7.8.9.

10 Eñ hoewel de Heere hemselven ende zijn onsterffelijc rijcke in zijne wercken als in eenẽ spiegel met grooter claerheydt voor ooghen set/ nochtans is onse onverstant soo groot / dat wy door soo doorluchtighe betuyginghen altijden plomper worden/ so dat die vergaen/ eñ wy geenen voortganck daer door en doen. Want aengaende het maecksel eñ over schoon ordeninge der wereldt/ onder hoe vele is onser een/ die zijne oogen na dẽ Hemel opslaende/ of door verscheyden landẽ des aertrijcx ommewendende/ zijn herte tot bedenckinghe des scheppers went / ende niet veel meer den autheur vergetende/ in het aenschouwen der wercken ledich sit? Eñ aengaende de dingen die dagelijcx buyten de ordeninge der natuerlijcken loops geschien/ onder hoe vele is daer eẽ die niet meer en acht dat de menschen eer door de blinde lichtveerdicheyt der fortuyne geroelt eñ gewentelt/ dan door de voorsieninghe Godts geregeert worden? Ist dat wy somtijts door sulcker saken leydinge eñ beweginge bedwongen wordẽ Godt te aenmerckẽ/ (het welcke nootsakelijc allen menschen ghesciet) nochtans als wy lichtveerdichlic een gevoelen eeniger Godheyt begrepen hebben / so vervallen wy terstont tot onses vleeschs raserien of verkeerde dichtinghen / ende vervalschẽ de suyver waerheydt Godts door onse ydelheyt: Ende zijn wel daer in malcanderen ongelijck / dat een yegelijck bysonder eenighe eyghen dwalingen aenneemt / maer hier in zijn wy seer ghelijck/ dat wy alle te samen vanden eenighen waerachtighen Godt tot ongeschickte ydel beuselen afwijcken. Van welcken cranckheydt niet alleenlijck de slechte en onverstandighe / maer ooc de seer uytnemende ende sonderlinge scherpsinnighe menschen bevanghen worden. Hoe lange heeft het gheheel gheslachte der Philosophen zijn onwijsheyt ende onghesoutenheydt vertoont. Want (op dat wy de andere sparen die veel ongeschickter zijn) Plato die onder allen de Godvreesenste ende nuchterste is / wort ooc selve niet zijnen ronden cloot verydelt. Eñ wat en soude dẽ anderen niet gheschien/ dewijle de voorgangers die den anderen souden voorlichten/ qualijck sien eñ henselven stooten? Desgelijcx hoewel de regeeringe des menschelijcken gheslachts so openbaerlijc de voorsieninge Gods bewijst/ datse niet en can versaeckt worden / soo en comt nochtans daer niet meer van / dan ghelijck ofmen geloofde dat alle dinghen door den lichtveerdighen wille der fortuyne opwaerts ende nederwaerts ghewentelt worden: so groot is onse genegentheydt tot ydelheyt ende walinghe. Vande voorneemste vernuften spreke ic altijts/ eñ niet vande gemeyne / der welcker uytsinnicheydt inde waerheydt Godts te verduysteren/ is onmatich geworden.

Dat andere deel des Capittels bewijsende de plompicheyt daer mede ongheleerde en geleerde geslagen worden, door dat sy in de aenmerckinge der natuerlijcker dingen ende de wonderbaerlijcke regeeringe der Goddelijcker voorsienicheyt der fortuynen toeschrijven.

Dit getuygen de oude Philosophen.

Plato/ die de voornaemste van haer is.

Wat dese meyninghen der Philosophen te wege brenghen.

11 Hier uyt comt den onmatigen grooten poel ende vermenginghe der dwalinghen / waer door de gantsche werelt vervult eñ bedeckt is: ‡ Want eens yegelijcx mensches vernuft is hem als eenẽ dool-hof / so dat geen wonder en is dat een yegelijcx volck des Heydenen is tot verscheyden gedichtselen ghebracht: ende niet allenlijck dat/ maer dat bynae een yegelijck mensche heeft zijn eygene goden gehadt: want gelijck tot onwetenheyt ende duysternisse comt lichtveerdicheyt ende dertelheyt / alsoo en is daer bynae noyt een ghevonden / die hem selven niet eenen afgod of ydel gesichte in Gods stede gesmeedt eñ versiert heeft. Voorwaer gelijc uyt een groote wijde fonteyn daer de wateren uyt quelen/ also is oock de onmatige menichte der goden uyt des menschen vernuft gevloeyt/ dewijl een yegelijck veel te vrijelijc herwaerts eñ gintswaerts dwalende/ dit oft dat verkeerdelic van God dichtet. Nochtans en ist hier niet noodich alle de superstitien in welcke der werelt is verwerret geweest/ als in eenen rekenboeck te verhalen: want daer en soude geen eynde zijn: eñ ofmẽ schoon daer vã niet eẽ woort en seyde / so schijnet nochtans genoech uyt so vele vervalschingen / hoe grouwelijc de verblintheyt des menschelijcken vernufts sy. De grove eñ ongeleerde slechte lieden late ick varen: maer wat schandelijcke verscheydẽheyt is onder de Philosophen/ die gearbeyt hebben om met reden eñ leeringe door den hemel te dringen? Gelijck een yegelijc onder hen met hooger vernuft/ ende const/ ende wetenschap is verciert gheweest/ alsoo is hy geschenen zijn gevoelen met lustigher verwen te vercieren: de welcke nochtans alle (ist dat ghyse naerder insiet) bevonden worden ydele bestrijckingen ende vercieringen te zijn.

‡ Sy hebben ingevoert een schandelijcke ende afgrijselijcke veelheyt der Heydenscher Goden/ ende niet alleen ontellijck vele/ maer ooc teghen malcanderen strijdende opinien van Godt.

Tot bewijs van sulckx/ zijn Thales/ Empedocles/ etc.

De Stoische Philosopen schenen hen selven scherpsinnichlijck te seggen / dat uyt alle deelen der natueren mogen verscheyden namẽ Gods genomen worden/ eñ dat nochtans daerom den eenigen Godt niet verscheurt en wort/ dz is voorwaer geseydt gelijc of wy niet te seer tot ydelheyt ghenegen en waren / ten ware dat menigherley veelheyt der goden ons voor ghewor pen / ons voorder ende crachtichlijcker in dwalinge verleyde.

2. De Stoische Philosophen.

De verborgen Teologie der Egyptischen / bewijst oock dat sy alle neerstichlijck daer toe gheabeyt hebben / dat sy niet en souden schijnen sonder reden dwaes te syne. Ende mogelijc soude in het eerste aenschouwen eenich dinck als der waerheyt gelijc/ de slechte en onwijse menschen connen bedriegẽ: maer geen mensche en heeft oyt yet gevonden daer mede de Religie niet en is schandelijck verdorven.

3. De verborgen Theologie der Egyptischen.

En dese so seer verwerrede verscheydẽheyt heeft den Epicurischen en anderen grooven verachteredẽ der godsalicheyt stoutichz gegevẽ om alle gevoelen van Godt te verworpen. Want dewijl sy sagen dat ooc de alderwijste schenen niet verscheydẽ meyningẽ tegẽ malcanderen te strijden / soo hebben sy niet ghetwijfelt uyt der selver tweedracht/ ende oock uyt eens yegelijckx en ongheschickte leeringe te dencken/ dat de menschen te vergeefs en dwaselijc hen selven quellen als sy eenen Godt soecken/ de welcke niet is. Eñ dit meynden sy ongestraft te doen/ om dat het beter ware cortelic te versaken datter een God is dan onseker goden dichten / eñ daer nae twist voort te brengẽ die geen eynde en soude hebben: Maer dese rekenen en argueren voorwaer veel te onwijsselick / ofte brengen eer een wolcke voortom hare goddeloosheydt daer mede te decken / uyt der menschen onwetentheydt / door de welcke God niet en can sonder onrecht vercort worden. Maer dewijle sy alle bekennen dat beyde de gheleerde ende ongeleerde van geen ander dinck soo twistich zijn/ soo wordt hier uyt verstaen dat der menschen vernuft meer dan onverstandich ende blint is inde hemelsche verborgentheden/ dewijle

De Epicurische Philosophen.

Den oorspronck van de Epicurische secte.

Waer uyt een alsulcke dwasheyt ende blintheyt by desen Wijsen coemt.

1.Cor.2.14.

het soo

het so dwaelt in de ondersoeckinge Godts. De antwoorde Simonidis wort van anderen gepresen / dewelck gevraegt zijnde van Hierone den Tyran/wat Godt ware/ begeerde eenen dach te hebben om hem te bedencken. Ende als Hierodes ander daegs het selfde vraegde / begeerde hy twee dagen: ende also het getal der dagē dickmael gedubbelt hebbende / antwoorde hy tē eynde: Hoe ick langer bemercke/so veel te duysterder schijnt my de sake. Dese mach voorwaer het oordeel van de sake die hem duyster was wijselijc vertrocken hebben: nochtans schijnet hier uyt dat de menschen (als sy alleenlic natuerlic geleert zijn) niet seker/noch vast/ noch onderscheydelijck weten: maer alleenlick de verwerrede beginselen hangen/dat sy den onbekenden Godt aenbidden.

Simonides antwoorde van de kennisse Gods.

12 Nu moetmen ooc weten/dat alle die de suyvere Religie vervalschen / (gelijck het noodich is allen te gheschieden/ (die op haer eyghen meyninghe staen) van den eenighen Godt afwijcken. Sy sullen wel roemen dat sy anders in den sin hebben: maer wat sy arbeydē te doen / oft wat sy hen selven wijs maken / dat en doet niet veel tot eer sake: dewijle de heylige Gheest vercondicht dat sy alle afwijckers zijn die nae de duysternisse haers vernufts / Duyvelen in Gods plaetse setten. Hierom seyt Paulus/ dat de Ephesien sonder Godt waren / tot dat sy uyt den Evanghelio gheleert hadden / wat het was den warachtigen Godt te dienen. Ende dit en moet niet geacht worden alleenlijck van eenen volcke der Heydenē geseyt te zijne/ dewijle hy ergens int gemeyn betuycht/dat alle menschen zijn in hare ghedachten verydelt/ nae dat hen in het maecksel der werelt de Majesteyt des scheppers was geopenbaert. Ende daerom wort alle Godheyt die voortijden was onder de Heydenē geert eñ gedient door de Schriftuere op dat sy den eenighen Godt plaetse make voor ydelheyt ende leugen gestraft: eñ geē Godheyt gelaten/dan in den berch Sion/daer de sonderlinge kennisse Gods bloeyde. Voorwaer ten tijde Christi schenen onder de Heydenē de Samaritanen der waerachtiger godsalicheyt alder naest te zijne: eñ nochtans hoorē wy uyt dē mont Christi/dz sy niet en wisten wat sy dienden: waer uyt oock volcht / dz sy door ydel dwalinge bedrogen waren. Int corte / hoewel sy niet alle met grove ghebreken en hebben bevangen gheweest/ noch in opēbare afgoderie gevallē zijn: nochtans heeft daer geen suyver ende oprechte Religie geweest / die alleenlijck op gemeyn gevoelen ghefondeert was. Want hoe wel eenige weynige niet en hebben met den gemeynen hoop geraest/ nochtans blijft de leere Pauli vast / dat de wijsheydt Gods niet en wordt van de Princen deser werelt begrepen. Ist dat de voorneemste ghedwaelt hebben / wat salmen segghen van den schuyme der menschen? Daerom ist geen wonder dat de heylighe Gheest alle de Godsdiensten die door der menschen goetduncken gedicht zijn/ als verkeerde verworpt. Want in hemelsche verborgentheden / is de meyninghe die van menschen ontfangen is / de moeder der dwalinghen/ al ist dat sy schoon niet altijts groote menichten der dwalingen en baert. Ende of daer schoon niet boosers toe en comt / soo en is dit nochtans geen cleyn feyl / datmen den onbekenden Godt by gevalle aenbit / Waer van nochtans alle die door den mont Christi beschuldicht worden / die door de Wet niet en zijn ghelecrt wat Godt sy/ behooren te dienen. Ende voorwaer die de beste gesette gevers zijn geweest / en zijn niet voorder ghecomen / dan dat de Religie soude in het ghemeyn eendrachtich gevoelen gefondeert zijn. Ja oock by Xenophon / prijst Socrates de antwoorde Apolinis/ waer door hy geboot dat eē yegelijc na vaderlantsche wijse/ eñ na de ghewoonte der stadt/soude de goden dienen. Maer waer van hebben de menschen dat recht / datse door hare autoriteyt souden ordineren dat verre boven de werelt is? ofte wie sal comen also in der ouderen leeringen/oft des volcks insettingen gerust zijn/ dat hy sonder twijfelinghe eenen Godt aen neme die hem op menschelijcke wijse gheleert wort? Liever sal een yegelijc op zijn eygen oordeel staen dan hem selven onder anderer menschen goetdunckē settē. Daerom dewijl der stadt gewoonte oft der ouden eendrachtich gevoelen navolgen in Godt te dienen / veel te cranck ende swack een bandt der godsalicheydt is / so moet Godt selve uyt den Hemel van hem selven getuyghen.

Antwoorde Sy zijn alle ghelijck van God afgeweken / ende den suyveren Gods-dienst; door haer gedichtselen vervalschende/hebben sy gevolcht de costuymeren der Volckeren/ ofte hebben bewillicht ende aengenomen de godloose outheyt.

Ephe. 2. 11.

Rom. 1. 21.

Hab. 2. 18.

Joan. 4. 22.

1. Cor. 2. 8.

Joan. 4. 22.

Bewijs genomen van de meyninghe.

Des alder treffelicxsten Philosophs/ welcke hem is ingegeven van den geest der dwalingen.

13 Soo luchten ons dan te vergheefs soo vele luchten in het schepsel der werelt ontsteken / om de eerlijckheyt des Scheppers te verclaren : de welcke van alle zijden alsoo op stralen / dat sy ons nochtans niet en comen door hen selve tot den rechten wech brengen. Eñ sy ontsteken voorwaer wel eenige vonckens: maer alsulcke / dat sy eer verstict worden/ dan volcomender claerhz van hem geven. Daerom de Apostel te dier selver plaetse daer hy de werelt noemt een afbeeldinge der onsienlicke dingen/seyt oock daer by/datmen door het gheloove verstaet datse door t' Woort Gods bereyt is: also te kennen gevende/dat wel de onsienlijcke Godheyt wort door sulc eē schouspel der scheppinge der werelt voor oogen geset: maer dz wy geene oogen en hebbē om dz te doorsien/ ten sy dat wy met inwendige openbaringhe Gods door het geloove verlicht worden. Ende Paulus/daer hy seyt/ dat het gene dat van God moet geweten worden/ geopenbaert wort uyt de scheppinghe der Werelt / en gheeft sulck gheen openbaringhe te kennen / die door menschelijcke scherpsinnicheyt begrepen wort / maer bewijst meer dat die niet voorder en dient/ dan op dat sy niet onschuldichlijck en worden. Ende de selve oock / hoewel hy ergens seyt dat Godt niet verre en is te soecken / als die in ons woont : leert nochtans op een ander plaetse waer toe sulcke waerheyt Gods dient. In voorleden eeuwē (seyt hy) heeft Gode de Heydenen laten in hare weghen wandelen / maer en heeft nochtans hem selven niet sonder ghetuyghenisse ghelaten / hen goet doende / uyt den Hemel ghevende reghen/ ende vruchtbare tijden / ende de herten der menschen vervullende met spijsen eñ vrolijckheyt. So dan / hoewel oock de Heere niet onbetuycht is/ dewijle hy met vele eñ menigherley goedicheydt de menschen lieflijck tot zijn kennisse treckt: nochtans en laten sy daerom niet af/ hare wegen/dat is/dootlijcke dwalingen te volgen.

Uyt het boven verhaelde volcht/ niet teghenstaende dat het wonderbaerlijcke licht Gods onses Scheppers, de menschen over also overstraelt/ dat nochtans sy lieden niet op en houden haer eyghen wegen te volghen.

Heb. 11. 3.

Rom. 1. 19.

Acto. 17. 27.

Acto. 14. 16.

14 *Ende hoewel onse natuerlijcke macht niet genoechsaem en is om tot suyver eñ claere kennisse Gods te comen : nochtans dewijl het ghebreck des onverstants in ons is / so is alle uytvlucht benomen. Want wy en connen de onwetenheydt niet alsoo voorwenden / dat selfs onse consientie selve ons niet te allen tijde en overtuyghe/dat wy luy ende ondanckbaer zijn. Te weten / sal dese onschuldinghe weerdich zijn toeghelaten te worden / dat de mensche seyt/ dat hy geen oorē en heeft om de waerheyt te hooren/om de welcke te vercondighen de stomme creaturen overvloedichlijck luyde stemmen hebben? dat hy

Al even wel worden sy met rechte en van alle onse schult versteken/ om datse van wegen hare inwendige plompicheyt verstroyt loopende/ verdwalen daer nochtans beyde de Scheppinge ende de Regeringe des Werelts den rechten wech aenwysen.

claecht

claecht dat hy met ooghen niet en can ghesien/ dat de creatueren sonder oogen toonen: dat hy de swackheyt des vernufts voor went / daer alle onredelijcke creaturen Leermeesters zijn? daer om wort ons te rechte alle ontschuldinghe benomen / om dat wy ongheſtadich / herwaerts ende gintswaerts afwijckende/ dwalen/ daer alle creatueren den rechten wech toonen. Want hoewel het den ghebreke der menschen moet toe gheschreven worden / dat sy het zaet der kennisse Gods (dat uyt de wonderlijcke scheppinghe der natuere is in haer verstant ghezaeydt) terstont verderven/dat het tot gheen goede ende oprechte vrucht en come: nochtans ist waerachtich dat wy door dese naeckte ende slechte betuyginghe die der eerlijckheydt Godts wort van de creatueren eerlijck ghegheven niet ghenoech gheleert en worden. Want terstont als wy eenen cleynen smake der Godtheydt uyt de bemerckinghe der werelt gheproeft hebben: soo rechten wy droomen ende ydele gesichten onses vernufts op / in de stede des waerachtighen Godts/den welcken wy voor by gaen: ende den lof der rechtveerdicheyt/wijsheyt/ goetheyt/ ende moghentheydt benemen wy Gode der fonteyne / ende schrijvense desen en dien. Ende sijne dagelijcksche wercken verduysteren of verkeeren wy alsoo die verkeerdelijck achtende dat wy hen hare eerlijckheyt/ende autheur sijnen behoorlijcken lof benemen.

Capittel vj.

Dat het noodich door den Schriftuere geleyt ende gheleert te worden/om tot Godt den Schepper te comen.

Maer Godt heeft door een beter behulp/te weten/door de claer luydende stemme zijns woorts sijne uytvercoren getrocken tot de kennisse zijns Naems.

DAerom hoewel de ondanckbaerheydt der menschen overvloedichlijc genoech van alle ontschuldinghe berooft wort/ door de claerheydt in de scheppinghe ende onderhoudinghe des Hemels ende der Aerde / die in aller menschen aenschouwen comt: gelijck Godt om het menschelijcke gheslachte met der selver schult te bevanghen / eenen yegheliijcken sonder uytnemen zijn Godtheyt in de creatueren afghebeeldt/ voorset: nochtans is in ons een ander ende beter hulpe noodich / om ons wel tot de Schepper der Werelt te leyden. So dan/ hy en heeft niet te vergeefs 't licht zijns woorts daer toe ghegheven/ om daer door bekent te worden toe salicheyt. En dit voordeel heeft hy gheweerdicht dien te geven / die hy heeft willē naerder en gemeynsamelijker tot hen versamelen. Want dewijl hy sach dat aller menschen herten met dwalende en ongestadighe roeringe omme gedreven worden: so heeft hy de Joden hem tot een sonderlinge kudde vercoren/ende als tralien omme hen geset/ dat sy niet en souden gelijck andere ydel worden en vergaen. En niet sonder oorsake en hout hy ons door den selven middel in sijn suyver kennisse: want anders souden terstont ooc die af vallen en wech vloeyē/ die boven andere schijnen vast te staen. Te weten/ gelijck oude menschen / ende die druppende ofte eenichsins duystere ooghen hebben/ al is dat ghy hen eenen seer schoonen boeck voor oogen brengt soo sullen sy nochtans nauwe connen twee woorden daer in spellen: hoewel sy bekennen dat daer wat is in gheschreven / maer gheholpen zijnde door den bril / welcken sy daerentusschen opsetten/ sullen sy bescheydelijck beginnen te lesen. Alsoo versamelt de Schrifture de kennisse Gods die anders onbescheyden in ons is/ende verdrijft de duysternisse / ende toont ons den warachtigen Godt claerlijck. So is dan dit een sonderlinge gave daer Godt om zijn ghemeynte te onderwijsen / niet alleenlijck stomme meesters en ghebruyckt / maer oock den heylighen mont op doet / ende niet alleenlijck openbaert dat daer eenich God moet ghedient worden / maer vercondicht oock mede / dat hy selve die zy/ die daer moet ghedient worden: ende leert de uytvercorene niet alleenlijck op God sien / maer set hem selven oock voor ooghen op welcken sy sien sullen. Dese ordeninge heeft God van den beginne aen teghen zijn ghemeynte ghehouden/dat hy boven de gemeynte bewijsinghen / oock heeft syn woort daer toe ghegheven/ het welck een rechter ende sekerder teecken is om hem te bekennen. En het is sonder twijfel/dat Adam/ Noe / Abraham/ende de andere Vaders door dese hulpe zijn door ghedronghen tot een sonderlinghe kennisse Godts / waer door sy eenichsins van de ongheloovige verscheyden waren. Ick en spreke noch niet van de eyghen ende sonderlinghe leere des gheloofs / waer door sy verlicht waren tot de hope des eeuwigen levens. Want om van der doot door te gaen tot het leven / was het niet alleenlijck noodich Godt te kennen als den schepper/maer oock als den verlosser: gelijck sy voorwaer dat beyde vercregen hebben uyt den woorde. Want den aert der kennisse/waer door is te kennen ghegeven wie die Godt sy / door welcken de werelt is gheschapen / en geregeert wort/ is ordentlijck voor gegaen. Daer nae is de ander inwendinghe kennisse daer toe ghedaen / de welcke alleen de doode ziele levendich maeckt door de welcke Godt niet alleenlijck en wort bekent een schepper ende een eenich autheur ende rechter aller dingen te zijne/maer ooc een verlosser in den persoon des Middelaers. Maer dewijle wy noch niet en zijn tot den val der werelt en verderffenisse der natuere ghecomen / so late ick oock of van de verlossinge te handelen. Dat dan de Lesers ghedachtich zijn / dat ick noch niet en spreke van dien verbonde daer mede Godt Abrahams kinderen heeft aengenomen: noch van dien deele der leeringhe/waer door eygentlijck altijts de gheloovighe zijn van de godloose Heydenen verscheyden gheweest/ om dat sy in Christo ghefondeert was: maer ick handele hier alleenlijck/ hoemen behoort uyt der Schrift te leeren/ dat God die de schepper der werelt is / met sekere teeckenen van den gantschen hoop der versierden Goden verscheyden wort. Daer na sal ons de ordeninge selve bequamelijck tot de handelinghe der verlossinge leyden. Ende hoewel wy sullen vele ghetuygheniissen uyt den nieuwen Testamente hier toe ghebruycken / ende sommighe uyt de Wet ende Propheten/daer Christus uyt druckelijck gemeldet wort: so sullē nochtans die alle tot dit eynde dienen: te wetē dat God de schepper der werelt ons in der Schrift geopenbaert wort: eñ dat ons daer in verclaert wort watmen behoort van hem te gevoelen / op dat wy niet door omgangen eenigen onsekeren God soecken.

Ende dat van des Werelts scheppinge af.

Joan.5.24.

Met een bequame orden der leere.

Waer van lib.2. gehandelt wort van het 6.Cap.tot tot het eynde Genes.1.2.3. ende.16.10.

2 Ende of sy dat Godt den vaderen is bekent ghewordden door Godlijcke aenspraken ende ghesichten / of dat hy door menschen dienst heeft in ghegeven / dwelck sy souden voor den nacomeren als van hande tot hande over gheven: so ist nochtans ontwijfelijck/ dat daer een vaste versekerheyt der leeringe is in hare herten gedruckt geweest/soo dat sy vaste hielden ende verstonden dat het van Gode was gecomen/ dat zy gheleert hadden. Want Godt heeft altijt ghemaeckt dat zijn Woort een ontwijfelijck ghelooue hadde/het welcke boven alle meyninghe ware. Ende ten laetsten

Eerstelijck door Godlijcke aenspraken/gesichte ende dienst der Patriarchen.

laetsten (om dat de waerheyt der leere soude met gedurigen voortgange in alle eeuwen ende tijden in de wereldt blijven) heeft hy dese selve godlijcke woorden die hy by de Vaders hadde doen bewaren, willen als in openbare gemeyne tafelen verzegelen. Om deser oorsaken wille is de Wet gegeven geweest: tot de welcke daer na uytleggers de Propheten zijn gegeven. Want hoewel het gebruyck der Wet menigerley was, gelijc men bet te zijnder plaetse sal sien: ende Moyses en alle de Propheten voornemelijc voor hadden de wijse der versoeninge tusschen Godt ende de mensche te leeren, (waer uyt ooc Paulus Christum het eynde der wet noemt) nochtans verhale ic wederom, dat de schriftuere (boven de leere die eygentlic van den geloove ende bekeeringe is, de welcke Christum den Middelaer voorstelt) den eenigen ende waerachtigen God so verre hy de werelt heeft geschapen ende regeert, met sekere mercken ende tekenen verciert, op dat hy niet vermengt en worde met den hoop der valscher goden. So dan hoewel de mensche behoort neerstichlijck zijne oogen op te slaen om de wercken Godts te bemercken, dewijle hy in dit seer lustigh schouspel geset is, om een aenschouwer der selver te zijne: soo betamet nochtans de ooren tot het woordt te rechten, om beteren voortganck te hebben. Ende daerom en ist geen wonder dat degene die in duysternisse geboren sijn, meer in hare onverstant verharden: Want daer zijn seer weynige, die (op dat zy binnen de palen blijven) hem selven laten leeren, maer verheugen eer in hare ydelheyt. Maer wy moeten alsoo houden, dat het begin moet van de leere gheschieden, op dat de waractige Religie ons schijne: ende dat niemant en kan oock niet de alderminste smake der rechter ende gesonder leere begrijpen, dan die der Schriftueren discipel geweest zy. Wt de welcke ooc het beginsel des waerachtigen verstants komt, als wy eerweerdichlijc aennemen dat God daer heeft willen van hem selven betuygen. Want niet alleenlijck het volmaeckte oft allesins volkomen geloove, maer oock alle oprechte kennisse Godts heeft haren oorspronck van gehoorsaemheyt. Ende voorwaer in desen deele heeft God met sonderlinge voorsichticheyt den menschen tot alle tijden voorsien.

Daer nae, de verkondiginge des Wets, ende predicatien der Propheten.
Lib. 2. cap. 7 ende 8.
Rom. 10. 4.
Om welcker oorsaken wille de leere van God is schriftelic op gheteyckent.

3 Want ist dat wy overleggen hoe slibberich de val des menschelijcken vernufts sy tot vergetentheyt Godts, ende hoe groot de genegentheydt zy tot allerley dwalinge, ende hoe groot de begeerte zy, om dickmael nieuwe ende gemaeckte Religien ende godsdiensten te dichten: so sullen wy wel sien hoe nootsakelijck sulcke versegelinge der Hemelscher leeringhe geweest zy, op dat zy niet en soude door vergetelijckheyt vergaen, ofte door dwalinge verydelt, of door menschelijcke stoutichheyt vervalscht worden. Dewijle dan het openbaer is, dat Godt allen den genen die hy opt heeft willen met vrucht onderwijsen, de hulpe zijns woorts daer toe ghegeven heeft, om dat hy voorsach dat zijn beelt in de overschoone gedaente der Wereldt uytgedruckt, niet krachtigh genoegh en was: soo ist nut desen rechten wegh in te gaen, ist dat wy soecken tot de oprechte bemerckinghe Godts te komen. Tot het woort (segge ic) moetmen komen waer in God ons recht ende levendichlijck wort van zijne wercken beschreven, als de selve wercken niet uyt de verkeertheyt onses oordeels, maer na den regel der eeuwiger waerheyt geacht ende gewaerdeert worden. Ist dat wy van desen woorde afwijcken, (gelijck ick weynich te voren geseyt hebbe) hoe groote rassicheyt wy gebruycken, soo en sullen wy nochtans nimmermeer tot het voorgesette merck ende eynde komen, dewijl dat onsen loop sal buyten den rechten wegh zijn. Want wy moeten aldus dencken, dat de klaerheyt des godlijcken aenschijns tot de welcke (gelijc de Apostel seyt) niemant en kan ingaen, ons is als een verwerret dool-hof, ten zy dat wy door de linie des woorts daer in beweegt worden: so dattet beter sy in desen wech creupel te gaen, dan buyten dien seer snellic te loopen. Daerom David dicmael leerende dat de superstitien behooren uyt de Wereldt wegh genomen te worden, op dat de suyver Religie hare kracht hebbe, beschrijft dat God regneert: ende met dat woort regneeren, en geeft hy niet te kennen de macht die hy heeft, ende in de gantsche regeringe der creatueren thoont, maer de leere waer door hy de oprechte heerschappie hem selven aentreckt: om dat de dwalingen nemmermeer en connen uyt de herten der Menschen uytgeroeyt worden, tot dat de waerachtige kennisse Godts daer in geplant zy.

Bewijs, genomen, eerstelijc van de verkeertheyt onser nature, die sodanich is, soo wie daer Godt recht wil kennen dat hem van noode is tot zijn Woort hem te keeren.
1. Tim. 6. 16
Ten tweeden van t'gene dat David dickwils beschrijft, dat Godt regneert.
Psal. 93. 96. 97. 99. ende diergelijcke.

4 Daerom de selve Prophete nae dat hy verhaelt heeft dat de eerlijckheyt Godts wort van de hemelen verklaert, ende van den firmamente de wercken zijner handen verkondicht, ende van de ordentlijck vervolginge der dagen ende nachten, sijn Majesteyt gepredict: komt daer nae af tot de meldinge zijns woorts. De Wet des Heeren (seyt hy) is onbevleckt, ende bekeert de zielen: de getuygenisse des Heeren is ghetrouwe, ende geeft den cleynen wijsheyt: de rechtveerdicheden des Heeren sijn rechte, ende verblijden de herte: het gebot des Heeren is luchtig, en geeft den oogen licht. Want hoewel hy oock andere ghebruycken der Wet begrijpt, so geeft hy nochtans int gemeyn te kennen dat dit is de sonderlinge schole der kinderen Gods: dewijle Godt alle volcken te vergeefs roept door het aenschouwen des hemels ende der aerde. Tot dit selve dient den 29. Psalm, in den welcken de Prophete gepredickt hebbende van de verschrickelijcke stemme Gods, de welcke door donderslagen, winden, regen, draeywinden ende onweder de aerde beroert, de bergen doet beven, de cederboomen breect: seyt ten laetsten daer toe, dat sijnen lof wort in sijn heylighdom gesongen, want tot alle de stemmen Godts die in de lucht geschieden, sijn de godloose doof. Gelijc hy eenen anderen Psalm in den welcken hy de verschrickelijcke vloeden der Zee heeft beschreven, aldus besluyt, Dijne getuygenissen sijn seer waerachtich: de cierlicheyt dijns tempels is heylicheyt in lancheyt der dagen. Hier uyt komt ooc dat Christus tot de Samaritaensche vrouwe seyde, dat haer volck ende alle andere Heydenen aenbaden dat sy niet en wisten; ende dat de Joden alleen den rechten Gods-dienst hielden. Want dewijle het menschelijck vernuft nae sijn swacheyt geensins en kan tot Godt geraken, ten sy door sijn heyligh woort geholpen ende opgeheven: so was het noodigh dat de te dier tijt alle menschen (uytgenomen de Joden) in ydelheyt ende dwalinge wandelen, om dat sy Godt sonder zijn woort sochten.

Ten derden, van sommige openbare ghetuygenissen, uyt den 19. 29. en 93. Psalmen genomen.
Psal. 19. 8.
Psal. 29.
Psal. 93. 5.
Joan 4. 22.
Ten vierden van een spreucke Christi.

Capittel vij.

Met wat getuygenisse de Schriftuere moet bevesticht worden (te weten met de getuygenisse des Geests) op dat hare autoriteyt seker sy: ende dat het een ongodlijcke gedichtsel is, dat haer gheloove ende seeckerheydt is in het oordeel der gemeynte gelegen.

Maer eer ick voorder gae, is het nut sommighe dinghen hier-en-tusschen te handelen van de authoriteyt der Schriftuere, welcke dinghen niet alleenlijck de herten moghen bereyden om haer in eerweerdicheyt te houden, maer oock alle

De autoriteyt der H. Schrif. hangt niet aen de menschen maer aen de geest Gods.

 alle

alle twijfelinge benemen. Nu als het seker is dat het Godts woort is dat voorgeset wordt/ so en is niemant met so roeckloose stoutigheyt (ten zy dat hy mogelijck van het gemeyn gevoelen/ende oock selfs vanden menschelijcken aert berooft zy) dat hy den genen die heeft gesproken/soude dorven geloove weygheren. Maer dewijle niet dagelijcks Godlijcke antwoorden uyt den Hemel ghegeven en worden / ende de Schriftuere alleen voorhanden is/waer mede het God belieft heeft sijn waerheyt tot een eeuwige gedachtenisse te heyligen / so en heeft die door geen ander recht volcomen autoriteyt by de geloovige / dan als zy oordeelen die uyt den Hemel gekomen te zijne / gelijck of de levendige woorden Godts selve daer gehoort worden. De saecke is voorwaer seer wel weerdigh breeder gehandelt/ ende neerstelijcker aengemerct te worden. Maer de Leesers sullent my vergeven / ist dat ick meer aensie wat het voor-genomen werck kan verdragen/dan wat de grootheyt deser saecke eyscht. Daer is een seer schadelijcke dwalinge by veelen krachtigh/ te weten/dat inde Schriftuere soo veel is ghelegen / als haer door de bewillinge der Ghemeynte wordt toegelaten. Dat is voorwaer gelijc of de eeuwige ende onveranderlijcke waerheydt Godts op der Menschen goetduncken stonde: Want aldus vragen zy met groote bespottinghe des heyligen Geests: Wie soudet ons geloovelijck maecken dat dese dingen uyt Godt zijn gekomen? Wie soude ons te kennen geven datse gesont ende ongeschent zijn tot onsen tijdt gekomen? Wie soude ons wijs maecken dat desen Boeck is met eerweerdigheydt aen te nemen/ende de ander uyt den getale uyt roepen: ten ware dat ons de gemeynte eenen seeckeren regel van desen allen gave? Daerom staet dat (seggen sy) in het oordeel der gemeynte/ beyde wat eerbiedinghe men der Schriftuere schuldigh is / ende welcke boecken in haer getal zijn te rekenen. Aldus dese menschen die Gode het zijne ontrooven/ willende onder de voorwendinghe der ghemeynte een ongebonden tyrannie in brengen / en hebben geen acht met wat ongeschicktheden zy hen selven ende andere verstricken/ soo verre zy dit alleenlijck behouden/dat de gemeynte alle dinck by de slechte mensche vermach. Maer is dat dit also is/ wat sal dan den ellendigen conscientien geschien die vaste gerustigheyt des eeuwigen levens soecken / ist dat alle de beloften die daer van zijn geschreven / alleenlijck op der menschen oordeel steunen ende staen? Sullen zy oock sulcke antwoorde ontfangen hebbende/af laten onseker ende onvast te zijne? Wederom hoedanigen bespottinge der godloosen wort onse geloove onderworpen/ in wat grooter quaet vermoeden wordet by alle menschen gebracht/ist datmen gelooft dat het door menschen / ende niet anders dan een geleende autoriteyt heeft?

De eerste tegenworpinge: Dat de heylige Schrift staet in het oordeel der Gemeynte.

Antwoort. Eerstelijck/ dese dwalinge onderwerpt Gods waerheydt onder t'goetduncken der menschen.

2 Doet zy den heyligen Geest ongelijck.

3 Brengt zy onder Ghemeynte een tyrannie.

4 Zy menigvuldicht de dwalinge.

5 Zy maect de conscientien ongherust.

6 Zy onderwerpt ons geloove der godloosen bespottinge.

2 Maer sulcke onschamele roepers worden fijnlijc ooc met eenē woorde des Apostels wederleyt. Want dese betuycht/dat de gemeynte op t' fondament der Propheten ende Apostelen staet. Ist dat het fondament der gemeynte is de Prophetische ende Apostolische leere: so moet dese hare vasticheyt hebben/eer de gemeynte begint te sijne. Ende sy en hebben hier niet spottelic tegen te worpen/hoewel de gemeynte daer uyt haren oorspronc neemt/ dat het nochtans twijfelachtig blijft/welcke geschriften men den Propheten ende Apostelen moet toeschrijven / ten zy dat het oordeel der gemeynte dat openbare. Want ist dat de Christelijcke gemeynte is door de geschriften der Propheten / ende predikinge der Apostelen eerstmael gefondeert: so is de beproevinge en versekeringe deser leeringe (waer zy ooc bevonden wort) altyts eer geweest dan de gemeynte: Want sonder die en soude nemmermeer gemeynte geweest hebben. So ist dan een seer ydel dichtsel/ dat de gemeynte macht heeft de Schriftuere te oordeelen / soo dat hare sekerheydt soude op der ghemeynte goetduncken staen. Daerom als de gemeynte de Schrifture aenneemt/ende selve met hare stemme versegelt / en maeckt sy se niet seker/ende beproeft die onseker ende twijfelachtig was: maer geeft haer eere sonder vertoeven/ (gelijck zy na hare godtsaligheyt behoort) om dat zy bekent dat die de waerheydt hares Godts is. Nu dat zy vragen/ waer uyt sullen wy wijs worden dat de Schriftuere is van Godt gekomen / ten zy dat wy onse toevlucht nemen tot het oordeel der gemeynte? Dat is even gelijc oft yemant vraechde: Waer uyt sullen wy leeren het licht vander duysternisse/het witte vanden swarten/ het soete vanden sueren onderscheyden? Want de Schriftuere brenght een alsoo klaer ghevoelen haerder waerheyt mede/als witte ende swarte dingen/ een klaer gevoelen haerder verwe/ende soete ende bitter dingen haerder smake mede brengen.

Een andere antwoort uyt de woorden des Apostels ghenomen. Ephe. 2. 20.

De verantwoordinge van een ander der weder partyen.

De wederlegginge vā de andere tegenworpinge.

3 Ick weet wel dat de reden Augustini ghemeynlijck wort voortgebracht/daer hy seydt: dat hy den Euangelio niet en soude gelooven / waert dat hem de autoriteyt der Gemeynte daer toe niet en roerde. Maer hoe verkeerdelijck ende t' onrechte hy tot sulck gevoelen word voortgebracht/ dat is uyt de schickinge ende vervolginge zijnder reden licht te bemercken. Hy handelt teghen de Manicheen/ dewelcke wilden datmen soude hen sonder twijfelen gelooven/ dewijle zy seyden dat zy de waerheydt hadden voor haer/maer en toonden die niet. Ende dewijl dese om haren Manicheum te bevestighen / het Euangelium gebruycten/so vraecht hen Augustinus wat sy soudē doen/ of zy by eenighen mensche quamen die oock den Euangelio niet en gheloofde / met wat wijsmakinge zy dien souden tot haer gevoelen trecken? Ende daer na seyt hy/ Ic en soude den Euangelio niet gelooven/ &c. te kennen gevende dat hy/ doen hy vreemde was vanden geloove / niet en konde anders beweecht worden om het Euangelium voor de seker waerheyt Gods aen te nemen/ dan door de authoriteyt der ghemeynte overwonnen sijnde. Ende wat wonder ist dat yemant Christum noch niet kennende/ de menschen aensiet. So en leert dan Augustinus daer niet dat het geloove der godtsaligen is op de autoriteyt der Gemeynte gefondeert/noch en verstaet niet dat de sekerheyt des Euangelij daer op staet: maer slechtelic dat de ongeloovige geen sekerheyt des Euangelij en souden hebben / waer door zy mochten Christum toegewonnen worden/ waert datse de eendrachticheyt der gemeynte niet en beweechde. Ende dit bevesticht hy klaerlijc weynich te voren/ aldus schrijvende: als ic sal prijsē dat ic geloove/ende bespotten dat ghy gelooft/wat meent ghy dat ons staet te oordeelen ofte te doen/ anders dan dat wy (die verlaten die ons roepen om dinghen die seker sijn te kennen/ende daer na bevelen onsekere dinghen te gelooven) die na volgen die ons roepen om eerst te gelooven dat wy noch niet machtigh en zijn te sien: op dat wy door 't geloove stercker wordende/ weerdigh worden / te verstaen dat wy gelooven/ als nu niet de menschen/maer Godt selve inwendelijc onse verstant versterct en verlicht? Dit zijn voorwaer de woorden Augustini / uyt de welcke een yegelijc kan lichtelijc verstaen/dat de H. Man niet

De plaetse is tegen den fondamentbrief in't 5. Capittel.

De aenmerckinge vande derde tegenworpinge voort ghebracht uyt Augustini reden.

Inden selvē boec Cap. 4 Augustinus leyt hem selven uyt.

niet en was van dien sinne/ dat hy het geloove dat wy der Schriftuere geven souden/ aen den wille ende goet-duncken der gemeynte hangen: maer alleenlijck dat hy wilde te kennen geven (d' welck wy oock belijden waer te zijne/ dat de geene die noch niet en syn door den gheest Godts verlicht door de eerweerdigheydt der Ghemeynte beweeght worden tot leerlicheyt: dat sy laten hen het geloove Christi uyt den Evangelio leeren: ende dat alsso de authoriteyt der ghemeynten een inleydinge sy/ waer door wy tot 'tgeloove des Evangelij bereyt worden. Want de sekerheyt der Godsalighen wil hy (gelijck wy sien) datse op een veel ander fundament steune. Anders en versake ick niet dat hy de Manicheen dickmael met de eendrachticheyt der gantscher gemeynte drenght/ als hy de Schrifture de welcke sy verworpen / inden 32. boeck wil goet maken. Maer uyt oock dat verwijt komt tegen Faustum/ dat hy hem niet en begeeft onder de Evangelische waerheyt / die soo seer ghefondeert ende so seer bevesticht/ ende met soo groote eerlijcheyt vermaert ende beruchticht / ende door seker successie ende navolginge vander Apostelen tijden aen/ is aengeraden. Maer nergens en dienen de woorden Augustini daer toe dat hy soude bewijsen dat de authoriteyt die wy der Schriftuere toeschrijven/ aen der menschē beschrijvinge ofte oordeel hangt: maer alleenlijc (het welcke in de sake seer crachtich was) brengt hy het gemeyn oordeel der gemeynte voor/ in het welcke hy sijnen tegenstrijderen te boven was. Ist dat yemant volkomender bewijs hier van begeert / die leese het boecxken Augustini van de nutticheyt des geloovens: in het welcke hy vinden sal dat geen ander lichticheyt des geloovens en wordt gepresen/ dan alleenlijck die ons eenen toeganck make ende een bequaem beginsel, sy om te ondersoecken/ gelijc hy spreeckt: ende datmen nochtans niet en moet in meyningen gerust sijn/ maer op de seker ende vaste waerheyt steunen.

Besluyt/ dat de heylighe Schrift van den sprekende Godt haer autoriteyt ontfangt.

4 Wy moeten vast houden dat ick weynich te vooren geseyt hebbe/ te weten/ dat de sekerheyt der leere niet en wort bevesticht/ eer dan ons ontwijfelijck is wijs gemaeckt dat God de autheur daer van is. So dan de opperste bevestinge der Schriftuere wort alomme van den persoon Godts diese gesproken heeft gevonden. De Propheten ende Apostelen en roemen niet op haer scherpsinnigheydt / noch op eenige dingen die des spreeckers woorden geloovelijcker maken / noch en staen op geene redenen: maer brengen den heyligen name Godts voort / waer door de gantsche wereldt tot gehoorsaemheyt gedrongen worde. Nu moetmen sien hoe het niet door meyninghe die der waerheyt ghelijck sy / maer door de enckel waerheyt selve openbaer sy/ dat den naem Godts niet lichtveerdichlijck noch bedriegelijck voorgewent en wort.

De conscientie der Godsaligen gherust sulcx.

Ende ist dat wy nu willen den conscientien wel voorsien dat sy niet eeuwighlijck met ongestadighe twijfelinghe en worden omgedreven / noch wanckelbaer/ noch oock met allerley seer kleyne swaricheden beladen en worden / soo moet dese wijsmakinghe hooger gehaelt worden dan van menschelicke redenen/ oft oordelen/ oft gissingen/ te weten / van het verborgen ghetuygenisse des geests. Het is wel waer / wanneer men wilde niet de argumenten ommegaen / men souder wel vele voortbrengē/ door de welcke men soude lichtelijck bewijsen / ist dat daer eenich Godt in den hemel is / dat de Wet ende Propheten/ ende het Evangelium van hem komen zijn. Ja / hoewel gheleerde ende sonderlinghe vernuftighe mannen hier tegen opstaen/ ende alle kracht des vernufts in dit gheschil by een brenghen ende vertoonen: nochtans ten sy dat sy tot uytnemende onbeschaemtheydt verhardt sijn/ soo sullen sy bedwongen worden te belijden / dat inde Schriftuere openbaer teeckenen Godts die daer spreeckt/ ghesien worden / uyt de welcke het klaer zy dat haer leere hemelsch is. Ende weynigh hier nae sullen wy sien dat alle de boecken der heyligher Schriftuere alle andere gheschriften (hoedanigh sy oock zijn) verre te boven gaen. Ist dat wy suyvere ooghen ende gheheele sinnen daer toe brenghen / soo sal terstondt de Majesteyt Godts haer vertoonen / de welcke sal de stoutheydt van tegenstrijden t'onder-brengende / ons bedwingen haer onderdanigh te zijne. Nochtans doen die verkeerdelijck / die arbeyden om met disputeren te maken dat der Schriftuere grondelijck geloove gegeven worde/ Ick voorwaer/ hoewel ick noch seer groote bequaemheydt / noch welsprekentheydt en hebbe: nochtans wanneer ick strijdt hadde met de alderlistichste verachters Godts/ de welcke wilde konstigh ende kluchtigh schijnen in het verkrancken der Schriftuere / soo betrouwe ick dat het my niet en soude swaer wesen hare teghen-schreyende stemmen te bedwingen: ende wanneer den arbeydt in hare spottingen te weder-legghen nut ware / ick soude met kleynder moeyte de roeminghe die sy in hoecken mummelen/ te niete maecken. Maer wanneer yemandt het Woort Godts vander menschen lasteringhen bevrijde / die en soude nochtans niet terstont de versekertheydt die de Godtsaligheydt eyscht/ inde herten geven.

Sulcx moeten oock alle geleerde toestemmen/ ten sy datse geheel sonder schaemte zijn.

De vierde tegenworpinghe/ welcke den ongoddelijcken menschen ghemeyn is. Antwoort.

De ongodlijcke menschen/ om dat de Religie hen schijnt alleenlijck op meyninge te staen / begeeren ende eysschen datmen hen met reden bewijsen / dat Moses ende de Propheten van Godts weghe gesproken hebben. Maer ick antwoorde / dat de getuygenisse des Gheests meer is dan alle reden. Want gelijck Godt alleen een bequaem getuyge is van hem selven in zijnen woorde: alsoo en sal dat woort gheen geloove hebben inder Menschen herten/ eer het met de inwendighe ghetuyghenisse des Gheests versegelt wordt. Daerom ist noodigh dat de selve geest / die door den mondt der Propheten heeft gesproken / in onse herten kome/ op dat hy ons wijs maecke/ dat sy grouwelijck hebben uyt-ghesproken dat van Gode bevolen was. Ende dese t'samenbindinge des woorts ende des geests/ wordt seer voeghelijck van Esaia geseyt in dese woorden: Mijn gheest die in dy is/ ende de woorden die ic hebbe gegeven in dijnen ende dijns zaets mont / en sullen inder eeuwigheyt niet vergaen. Sommighe goede Menschen zijn ontrust dat sy geen klaer bewijs bereydt en hebben / als de goddeloose vrijelijck tegen het Woordt Godts murmureren. Maer daerom wordt de geest een segel ende pant genaemt/ om het geloove der godsaligen te stercken / om dat sy altijdts onder veele twijfelingen ongestadich sijn/ tot dat hy de herten verlicht.

Esai. 51.16.

1. Cori. 1.22. ende 5.5. Ephes. 1.13. ende 4.30.

Het laetste besluyt welck oock noodsakelic waerachtich is/ dat door 'tgetuygenisse des heyligen Geestes de autoriteyt der heyliger Schriftueren inde herten der Godsaligen versegelt wort.

5 Daerom laet dit vast blijven / dat die/ die de heylighe Gheest binnen leert / grondelijck inde Schriftuere gherust sijn: ende dat de Schriftuere haer selven versekert ende gheloofweerdich maeckt / ende niet en moet der bewijsinghe noch der redenen onderworpen worden: ende dat sy nochtans de seeckerheydt die sy behoort by ons te hebben / verkrijcht door de getuygenisse des geests. Want hoe wel sy van selfs door haer Majesteyt eerbiedinghe ghekrijcht: nochtans

bewegt zy ons dan eerst ernstelijck/ als sy door den geest in onse herten versegelt is. So dã/ door zijn kracht verlicht zijnde / gelooven wy nu niet door onse oft anderer menschen oordeel / dat de schrifture van Gode komt: maer boven menschelijck oordeel stellen wy 't sekerder dan seker (niet anders dã gelijc of wy Gods Godheyt selve aenschouden) dat zy door menschē bedieninge is van den mont Gods selve tot ons gekomen. Wy en soecken noch argumenten noch redenen die der waerheyt gelijc sijn/ waer op ons oordeel mochte steunen: maer wy onderworpen ons oordeel ende vernuft al onder een dinck dat buyten alle ongestadicheyt ende perijckel des oordeels is. En dit en doen wy niet gelijc sommige plegen/ somtijts een onbekende sake aen te grijpen/ de welcke terstont wel ingesien sijnde/ mishaecht: maer om dat wy wel weten dat wy de onverwinnelicke waerheyt hebben. Noch oock gelijc de ellendige menschen plegen haer gevangen herte tot superstitie te begeven : maer om dat wy gevoelen dat een ontwijfelijcke kracht Gods daer in krachtiglijc werckt/ waer door wy wel willens ende wetens/ maer nochtans levendiglijcker en krachtiglicker dan menschelijcke wille of wetenschap kan maken/ tot gehoorsaemheydt getrocken ende ontsteken worden. Daerom roept God door Esaiam niet seer goeden rechte/ dat de Propheten met alle den volcke hem getuygen zijn/ om dat zy door Prophecien volleert zijnde/ waerachtiglijck ende ontwijfelijc hielden/ dat sonder bedroch oft twijfelachticheyt God gesproken hadde. So ist dan sulcke wijsmakinge die geene redenen en eyscht: ende sulcke kennisse die met seer goede reden bestaet te weten/ waer in het herte gerustelicker ende standvastichlijcker rust dan in eenige redenen: ende het is oock sulc een gevoelen/ dwelck niet en kan anders dan uyt hemelsche openbaringe komen. Ick en spreke niet anders dan dat een yegelijc geloovich mensche by hem selven proeft: maer de woorden blijven verre onder de behoorlijcke verclaringe der sake. Ick late nu meer te seggen om dat ergens sal wederom plaetse komen om vã dese sake te handelen: laet ons nu alleenlijck weten dat dit eerst een waerachtigh geloove is / dat door den Geest Godts in onse herten verseghelt wort. Ja met dese eenige reden sal de matige ende leerlijcke Leeser te vreden zijn. Esaias belooft dat alle de kinderen der vernieuder ghemeynte sullen Gods discipulen zijn. Daer geeft God een sonderlinge privilegie den uytvercorenen alleenlijck/ de welcke hy van den gantschen menschlijcken geslachte onderscheydt. Want wat beginsel isser der waerachtiger leere / anders dan een bereyde blymoedigheydt om de stemme Godts te hooren ? Nu Godt begeert gehoort te zijne door de mont Mosis/ gelijck geschreven is: En seght niet in uwe herte. Wie sal opclimmen inden Hemel? of/ Wie sal af komen inden afgront? siet het woordt is in dijnen monde. Ist dat Godt desen schat des verstants heeft willen zijnen kinderen wegh legghen/ soo en ist geen wonder dat in den gemeynen hoop der menschen soo grooter onwetentheyde ende onverstandicheydt gesien wordt. Den ghemeynen hoop der menschen noeme ick/ ooc alle de voorneemste tot dat zy in het lichaem der ghemeynte geplant zijn. Hier toe dient oock dat Esaias vermaent / dat de Prophetische leeringe niet alleenlijck den vreemden / maer oock den Joden / de welcke wilden huysghenooten gheacht worden/ sal ongheloovelijck zijn / ende seyt oock mede de oorsake. Want de arm Godts en sal niet eenen yegelijck geopenbaert worden. Daerom soo wanneer ons de kleynheyt des getals der geloovigen beroert/ laet ons daerentegen gedencken dat geene andere de verborghentheden Gods begrijpen/ dan dien het gegeven is.

De sekerheyt van dit getuygenisse.

Esai. 43. 10.

Bewijs uyt de sprencke des Propheten.

Esai. 43. 10.

Wt de bevindinge der geloovigen.

Wt een nader getuygenisse.

Esai. 54. 13.

Joan. 6. 45.

Jere. 31. 33.

Deut. 30. 10.

Rom. 10. 6. 7.

Esa. 53. 1.

Mat. 13. 10.

Mar. 4. 11.

Luce. 8. 9.

Cappittel viij.

Dat der bewijsinghen ghenoegh zijn (so verre menschelijck vernuft streckt) om de sekerheyt der Schrift te bevestigen.

VVAer dese versekertheyt niet en is/ de welcke hooger ende stercker is dan alle menschelijck oordeel/ daer sal de autoriteyt der schrifture te vergeefs met argumenten ghewapent/ oft met der ghemeynten eendrachtigheydt ghesterckt / oft door andere behulp bevestight worden. Want eer dit fondament geleyt is/ blijft sy altijts onseker. Ende wederom als dese eenmael is van ons godvreesentlijck ende na hare weerdigheydt aengenomen ende van alle twijfelachticheyt bevrijt: dan zijn die dingen seer bequaem behulpingen die anders niet krachtigh genoegh en waren / om haer in onse herten te versekeren. Want het is wonder wat grooter versterckinghe daer uyt komt / als wy met strenghe neersticheyt overleggen/ hoe dat Godt de uytdeelinge zijner wijsheydt wonderlijck heeft daer in geordineert ende geschickt / hoe hemelsch de leere alomme zy / ende gheenen aertschen reucke en geeft : hoe schoone eendrachtigheydt aller leden onder malcanderen / ende ander diergelijcke bequame dinghen / waer door de geschriften moghen Majesteyt gecrijgen. Ende dan worden onse herten noch grondelijcker versterct/ als wy bedencken dat wy meer door weerdigheydt der dingen dan door de aengenamigheydt der woorden tot hare verwonderinghe ghetrocken worden : Want dit is oock niet sonder uytnemende voorsichtigheyt Godts geschiet / dat de hooghe verborgentheden des hemelschen Rijcx ten meesten deele onder verachtelijcke nederheydt der woorden ghelcert worden : op dat (wanneer zy met lustigher uytsprake verciert worden) de godloose niet en spotten/ dat alleen de kracht der welsprekentheyt daer in regneert. Maer nu de wijle de ongheciérde / ende by na ongheschickte slechtigheydt grooter eerbiedinge tot haer verweckt dan eenige welsprekentheyt der Oratoren: Wat machmen anders oordeelē dan dat de kracht der waerheyt/ der Schriftuere so machtich staet/ dat haer geen konsten der woorden noodigh en zy ? Daerom bewijst de Apostel niet sonder reden/ dat het geloove der Corintheren is gefondeert door Gods kracht/ ende niet door menschelijcke wijsheydt / want zijn predikinghe onder hen niet en hadde aengenaem gheweest door aenprijselijcke woorden der menschelijcker wijsheyt/ maer door vertooninghe des geests ende krachts. Want de waerheydt wordt van alle twijfelachtigheyt bevrijdt / als sy op geen vreemde hulpe steunende / selve alleen genoechsaem is om haer selven te onderhouden. Ende hoe eygentlijc dese kracht der Schriftuere toe komt / is daer uyt openbaer dat onder de gheschriften der Menschen hoe konstichlijck zy oock verciert zijn / gheen soo krachtigh en is om ons te beweghen. Leest Demosthenem of Ciceronem : leest Platonem, Aristotelem , oft eenighe ander uyt dien hoop: ick bekenne dat sy u sullen wonderlijck aenlocken/ behagen/ bewegen/ ende trecken/ maer ist dat ghy van daer komt tot het lesen der Schriftuere/ die also levendiglic beroeren/ t'sy met uwen wille of onwille/ ende alsoo door uwe hertē dringen

ende

De tweede behulpselen om te bevestighen de waerheyt der heyliger Schriftueren tot gemeyn.

1 De ordentlijcke belydinge der heyligher Leere.

2 De weerdigheyt.

3 De waerheydt.

4 De eenvoudigheyt.

1. Cor. 2. 4.

5 De krachtighe werckinge.

ende alsoo in het merch sitten/ dat by de krachtige werckinge deses gevoelens/ de kracht der Oratoren ende Philosophen bynae sal verswinden ende ydel worden: so dat het licht zy te bemercken dat de heylige Schriftueren wat godlijcx uyt geven/ dewelcke alle gaven ende genaden des menschelijcken vernufts so verre te boven gaen.

6 De Heerlicheyt welcke inde Prophetische schrifte haer schijnsel geeft.

2 Ick bekenne wel dat sommige Propheten een schoon ende luchtige/ ja oock uytnemende lustige maniere van spreken hebben / so dat hare welsprekentheyt den Wereltschen schrijveren niet en wijckt. Door sulcke exempelen heeft de heylige Geest willen bewijsẽ dat hem geen welsprekentheyt en heeft gebroken/ als hy ergens grove ende slechte sprake gebruyckt heeft. Maer of het zy dat ghy Davidem/ Esaiam ende diergelijcke leest/ der welcker woorden lustichlijck ende behaeghlijck vloeyen: ofte Amos die Vee-herder/ Jeremiam/ ende Zachariam/ der welcke spreucken boerachtich is: alom sal de Majesteyt des Geests (daer van ick gesproken hebbe) openbaer zijn. Het en is my oock niet verborgen/ dat de Duyvel (gelijck hy in veele dingen God geveynsdelijc na volcht/ om door de bedriegelijcke gelijckheydt te bet inde herten der eenvoudiger menschen te geraken) ooc de ongodlijcke dwalingen daer mede hy de ellendige menschen bedroogh / heeft listichlijc niet ongecierde ende by nae barbarisch ende vreemde sprake gesaeyt/ ende dicmael oude afgeleyde wijse van spreken gebruyckt / om onder desen valschen schijn zijn bedroch te decken. Maer hoe ydel ende hatelic dese verkeerde neestichheyt zy / dat kan een yegelijc sien die met middelmatigen verstande begaeft is. Ende so veel de heylige Schriftuere aengaet / hoewel hooveerdige ende dertel menschen arbeyden om vele daer aen te knagen/ nochtans ist vast dat sy vol sententien is de niet en hebben konnen van menschen begrepen worden. Men sie in eenen yegelijcken Prophete: daer en sal niet een bevonden worden die niet en zy verre boven menschelijcke mate gegaen: so dat de gene die in deser leere geenen smaeck en hebben/ gantschelijck te achten zijn sonder smake te sijne.

Besondere bewijsredenen uyt den ouden Testamente.

3 Andere hebben dese sake overvloedichlijc gehandelt/ daerom sal het hier genoegh zijn alleenlijc weynige dingen aengeroert te hebben/ die tot de summa der saecke aldermeest dienen. Boven de dingen die ick nu aengeroert hebbe/ heeft oock de outheyt der Schriftuere geen kleyn gewichte. Want hoewel de Griecksche schrijvers veel spreken vande Egyptische Theologie/ so en is nochtans nergens geen teecken eeniger Religie te vinden/ dat niet lange nae Moses tijde en zy. Ende Moses en dichte niet eenen nieuwen God: maer geeft te kennen het gene dat de Israeliten hebben vanden eeuwigen God door haer vaders in lange ordentlicke achtervolginge der tijden geleert/ ende als van hande tot handt ontfangen. Want wat doet hy anders dan dat hyse weder-roept tot het verbont Godts met Abraham gemaeckt? Hadde hy een ongehoort dinck voortgebracht/ so en hadde hy geenen vryen toeganck tot den volke gekregen : maer de verlossinge uyt de dienstbaerheyt daer sy in gehouden waren/ moeste een sake zijn onder hen allen wel bekent ende gehandelt: so dat der selver meldinge haerder aller herten terstont oprichtede. Ja het is der waerheydt gelijck dat sy oock van den getale der vier hondert jaren geleert waren. Nu moetmen over leggen met wat grooter outheydt de heylige Schriftuere alle andere geschriften te boven gaet / dewijle Moses (dewelcke nochtans selve soo menigen tijt voor alle andere schrijvers is) de overgevinge sijnder leere van soo hoogen ende verren beginne verhaelt.

1 De outheyt der boecken Mosis.

Gen. 15.13. Exod. 12.40 Jud. 5.10. Gal. 3.17. Actor. 7.6.

4 Ten zy dat wy mogelijck lust hebben den Egyptischen te gelooven / die haer outheyt uytrecken tot ses duysent jaren voor de scheppinge der Werelt : maer dewijle haer geklap ooc van alle Heydensche schrijvers is altijts bespot geweest/ so en heb ick niet te arbeyden om sulcx te wederlegghen. Iosephus tegen Appionem brenght ghetuygenissen voort die weerdigh zijn verhaelt te worden/ uyt seer oude Schrijvers: Waer uyt men mach verstaen dat na aller Heydenen eendrachtigh gevoelen / de leere die inde Wet gegeven is/ vande eerste tijden aen is vermaert ende in eere geweest/ hoewel zy noch gelesen noch waerachtighlijck bekent en was. Nu om dat by de boose geen quaet vermoeden en soude blijven/ noch de ongeschickte geen oorsake hebben tot spotten/ so neemt Godt beyde dese perijckelen wegh door seer goede middelen. Te weten als Moses verhaelt wat Jacob door goddelijcke ingevinge by na drie hondert jaren te voren vercondicht heeft van zijne nocomeren. Hoe edel maect hy zijn geslachte? Ja hy teeckent dat met eeuwige schande inden persoon Levi: Simeon (seyt hy) ende Levi vaten der ongerechtigheydt: mijn ziele en kome niet in haren raet / noch mijn tonge in haer secreet. Hy hadde voorwaer die oneere moghen verswijgen/ niet alleenlijc om sijnen vader te verschoonen/ maer oock op dat hy hem-selven met zijnen gantschen huyse niet eensdeels metter selfder schande en besprengde. Hoe salmen konnen van Mose quaet vermoeden / als dat hy soude ongetrouwelijck geschreven hebben/ dewijle hy gewillighlijck door den heylighen Geest vercondigende/ dat den eersten autheur zijns geslachts sy grouwelijck gheweest / noch zijn eyghen eere en soeckt noch en weygert inde haet zijns volcx te komen/ den welcken dat sonder twijfel swaer was. Ende als hy ooc de ongoddelijcke murmureringhe Aaronis zijns natuerlijcker Broeders ende Marie zijnder suster verhaelt/ sullen wy seggen dat hy uyt den gevoelẽ sijns vleeschs spreect/ of dat hy het bevel des heylighen Geests gehoorsaem is? Boven desen / dewijle hy de opperste autoriteyt hadde / waerom en laet hy het recht des oppersten priesterschaps niet sijnen kinderen / maer verworpt die tot de laetste ende verachtste plaetse. Wt veelen dingen roere ic alleen weynighe aen / maer inde Wet sullen alomme veele bewijsingen gevonden worden/ de welcke volcomen getrouwigheydt Mosi toe wijsen / soo dat hy sonder twijfel gelijc een Engel Gods uyt den Hemel voortcame.

Welcke tegen de Egyptische rasernie met rechten gestilt wort.

2 De autoriteyt ende dat groote aensien.

Gen. 49.5.

Num. 12.1.

5 Nu so veele ende uytnemende miraculen die hy verhaelt/ sijn alle bevestingen der Wet ende leere van hem gegeven. Want dat hy door de wolcke is opgenomen inden berch : dat hy daer tot veertigh dagen is geweest buyten alle menschelijcke verkeeringe: dat inde gevinge der Wet sijn aensichte blinckede ghelijck met radien der Sonnen : dat de blixem alomme lichteden / ende in de gantsche Lucht Donder ende gheruysch ghehoort / dat oock de Basuyne met gheenen menschelijcken Monde op-gheblasen basuynde: dat den inganck des Tabernakels wert door de Wolcke die daer teghen stont/ van het ghesichte des volcx ontnomen : Dat de autoriteyt Mosis wert wonderlijck bevrijt met soo grouwelijcken verderve Core / Dathan / ende Abiron/ ende der gantscher ongodlijcker bende: Dat de steen-

3 De miraculen.

Exod. 24.18

Exod. 34.29 Exod. 19.16

Exod. 40.34

Num. 16.24

Num.20.10 rotzse niet sijn roede geslagē sijnde / heeft terstont
Num.11.9. eenen Waterstroom uyt geworpen: dat tot zijn
gebet is Man uyt den Hemel geregent: heeft niet
hier mede Godt vanden Hemel Mosen als eenen
Wederlegginge van een ongodlijcke tegenworpinge. ontwijfelijcken Prophete aen gewesen. Ist dat
yemant tegenwoorpt dat ic de dingen sette als se-
ker ende bekent / de welcke nochtans niet en sijn
sonder twijfelinge: dit woort lichtelijc wederleyt.
Want dewijle Moses alle dese dingen heeft in de
vergaderinge der Israeliten verhaelt / mochte
daer eenige plaetse sijn om te liegen by de gene die
de sake hadde met hare eygen oogen gesien? sou-
de hy voor het volc gecomen sijn/ende dat van on-
geloovigheyt/hartneckicheyt/ ondanckbaerheyt
en andere boosheden straffende / daerentusschen
voor haer aensijn geroemt hebben dat zijn lee-
re met sulcke miraculen bevesticht ware / die zy
nergens gesien en hadden?

6 Want dat is weerdich aengemerckt te wor-
Een andere godloose tegenworpinghe. den/dat soo wanneer hy van miraculen verhaelt
ooc daer mede andere dingen hatelijc verhaelt/
Wederlegginge. die het gantsche volc hadden mogen verwecken
om te wederspreken / hadden zy daer in een de al-
derminste oorsake gevonden. Waer uyt het blijct
dat sy niet anders en sijn beweecht geworden om
sulcx te bekennen dan dat zy door bevindinge en-
de beproevinge waren meer dan genoegh over-
wonnen. Maer dewijl de sake so klaer was datse
de Heydensche schrijvers niet en hebben mogen
versaken/te weten/dat van Mose miraculen sijn
gedaen/so heeft de vader der leugen hen een val-
sche beschuldinge in gegeven / dat zy die souden
Exod.7.11. den swarten konsten toe schrijven. Maer door
Levi.20.6. wat gissingen beschuldigen zy dien met swarte
Exod.16.7. konsten/den welcken dese superstitie so groot een
grouwel is / dat hy beveelt die doodt te steenigen
die van de swarte konstenaers ende waersseggers
alleenlic raet vraegden? Voorwaer geē bedrieger
en gaet met versterckingen noch toovererie om/die
niet en arbeyt om de herten des volcx te verblin-
den/op dat hy eenen naem gekrijge. Sulcx doet
Moses niet: maer dewijle hy roept dat hy en zijn
Exod.16.15.35. Broeder Aaron niet en sijn/maer alleenlijck vol-
brengen dat Godt geboden heeft/so wederleyt hy
genoech alle quade beschuldinge. Ende ist dat wy
de saken selve aenmerckē/ door wat toovererie heeft
hy doch konnen maken dat het Man soude alle
dage uyt den Hemel regenen/en genoegsaem sijn
om het volc te voeden: en dat de gene die daer van
boven de behoorlijcke mate hadden wech gelept/
souden uyt de verrottinge verstaen/ dat haer on-
geloovicheyt van Gode gestraft wert? Hier toe
dient ooc dat God zijnen dienstknecht heeft met
vele ernstige versoeckinge laten alsoo beproeven/
dat nu de onredelijcke Menschen die hem tegen-
spreken/geenen voortganck en mogen gecrijgen.
Want so wanneer nu het geheel volc is hooveer-
dichlijck ende dertelijck tegen hem op gestaen/nu
sommighe onder malcanderen een oproerische
bende makende / hebben gearbeyt om den hey-
ligen dienstknecht Gods te niete te maken: hoe
heeft hy haer raserie konnen met toovererie of ver-
9 De Prophetien. schrickinge bedriegen? De uytkomste leert dooch
opentlijc dat door sulcke wijse zijn leere is tot al-
len tijden ende eeuwen bevesticht geworden.

7 Boven desen/dat hy in den persoon Jacobs
De Heerschappie des Rijcx is toegeeygent de stamme Jude. den gheslachte Jude het Rijcke toeschrijft / wie
kan versaken dat sulcx niet en zy door den Pro-
phetischen geest geschiet: voornemelijck ist / dat
wy de sake selve/ gelijck zy met de uytkomste be-
vonden is/overdencken? Of schoon Moses de
Genes.49.10 eerste autheur deser Prophetie ware: nochtans
van dier tijt aen doe hy dit heeft geschreven/ zijn
daer niet hondert jaren door geleden/eer dat van
den scepter int geslachte Jude gemeldet wordt? 1 Sam.11.15
Doe Saul was tot het Rycke vercoren / scheen
niet de Coninclijcke macht in het geslacht Ben-
jamin geset te zijn. Als David van Samuel ge- 1 Sam.16.13
salft wert / wat middel was daer om de kroone
van Saul op David te brengen / wie hadde ge-
hoopt dat uyt eenen slechten huyse eens vee-her-
ders soude een Coninck gecomen hebben? Ende
dewijle daer seven Broeders waren / wie soude
den minsten de eere toe geschreven hebben? Ende
door wat middel is hy daer nae tot het rijcke ge-
komen? Wie sal seggen dat zijn salvinge is door
menschelijcke conste oft vernuft/oft voorsichtig-
heyt geregeert geweest/ende dattet niet veel meer
een volbrenginge der hemelscher prophetie en zy?
Desgelijcx dat hy voorseyt (hoewel duysterlijck) De heroepinge der Heydenen.
van de Heydenen tot het verbondt Godts aen te
nemen / dewijle het ontrent twee duysent jaren
daer nae is geschiet/woort niet daer door openbaer
dat hy door Godlicke ingevinge heeft gesproken?
Ick late andere voorseggingen / de welcke zoo 5 De voorseggingen der anderer Propheten.
gantschelijck Godlijcke openbaringe uytgeven/
dat het alle menschen die wel hare sinnen heb-
ben/openbaer is/ dat God die is die daer spreect. Deut.32.
Int korte/de eenige sanck Mosis is een luchtigh
spiegel waer in Godt klaerlijck gesien wort.

8 Dit wort oock klaerlijcker in de andere Pro- Den ondergank van Jerusalem/ ende de wederkomste des volcx wt Babel/ door den dienst van Cyrus.
pheten gesien: uyt de welcke ick alleenlijck wey-
nige exempelen wil uyt lesen / want het ware te
grooten arbeyt die alle te versamelen. Ten eer-
sten/ hoewel ten tijden Esaia het rijcke Jude ge-
rust was/ ende oock meynde by de Chaldeen hul-
pe te vinden: so vercondichde nochtans Esaias
te dien tijde dat de Stadt soude verdorven / ende
het volck ghevangen wech geleyt worden. Ende
of wy toe lieten dat dit gheen klaer bewijs ghe-
noegh en was van Godlijcke ingevinge/ dat hy
lange te voren dingen voorseyde / die doen sche-
nen fabulen te zijn/ ende namaels waerachtigh
bevonden zijn: nochtans de Prophetien die hy
oock mede vande verlossinghe voorseyt / en kon-
nen wy niet segghen van yemande anders dan
van Gode gekomen te zijne? Hy noemt Cyrum, Esa.45.1.
door den welcken de Caldeen souden te onder
gebracht / ende zijn volc tot vryheyt verlost wor-
den. Ende van dien tijde doen de Prophete dit al-
dus voorseyde/ zijn meer dan hondert jaren door
geleden eer Cyrus geboren werdt. Want hy is
eerst in het hondertste Jaer nae des Propheten
doodt geboren. Niemandt en konde doen gissen
noch raden dat daer soude een Cyrus wesen die
tegen de Babylonische soude krijgen/ ende sulck
een gheweldigh een-hoofdich Rijcke onder zijn Monarchie
hant gebracht hebbende / soude een eynde der ge-
vangenisse des Israelitischen volcx maken. Dese
naeckte verhalinge sonder eenige vercieringe der
woorden/bewijst zy niet gantschelijck dat de din-
gen die Esaias sprecket: niet menschelijcke gissin-
ghen/ maer ontwijfelijcke voorseggingen Gods
zijn? Wederom als Jeremias weynich tijdts eer Jere.25.11.12.
het volck werdt gevangen wech geleydt / voor-
seyde dat de ghevangenisse soude met t' seven-
tich Jaren een eynde hebben/ ende dat het volck
soude vry weder-keeren / moeste zijn tonghe niet
door den Geest Gods geregeert worden? Waer
dat niet groote onbeschaemtheyt/te versaken dat
de autoriteyt der Propheten is met sulcke bewij-
singe bevesticht gheweest / ende dat het vervult
zy dat sy roemen om haren woorden geloove te
geven? Te weten/de eerste dingen sijn geschiet/

ende ick

Eſa.42.9.

6 De eendrachtinge ofte overeenſtemminge.

ende ick vercondinge u nieuwe: eer ſy komen / ſal ickſe u te kennen geven. Jck late varen dat Jeremias ende Ezechiel / hoe wel zy ſo wijt verſcheyden waren / nochtans beyde ten ſelven tijde prophetecrende / in allen woorden ſo wel over een comen / gelic of zy malkanderen hadden in gegeven wat zy ſouden ſeggen. En wat ſullen wy ſeggen van Daniele? ſchrijft hy niet alſo prophetien van dingen die by na geſchieden ſouden na 600. jaren / gelijck of hy een hiſtorie beſchreve van dingen die geſchiet ende alom bekent waren? De Godſalige die deſe dinghen wel overdacht hebben / ſullen overvloedighlijck gewapent zijn om der godlooſer tegenblaffingen te bedwingen. Want deſe bewijſinghen zijn openbaer datſe met geene ſpottiſche reden connen wederleyt worden.

Daniels heerlicke Prophetie. Cap. 9. etc.

De eerſte tegenworpinge tegen Moſem ende de Propheten.

9 Jc weet wel wat ſommige ondeugende menſchen in hoecken teghenſchetteren om de ſcherpſinnicheyt haers verſtants in de beſtormige der waerheyt te betoonen. Want zy vragen: wie ons heeft verſekert dat de Schriftuere door Moſem ende de Propheten zijn geſchreven / die onder hare namen geleſen worden. Ja zy dorven oock een vrage opwerpen / of oock oyt eenige Moſes ghe-weeſt zy.

Antwoort.

Nu waert dat yemant wilde in twijfelinge ſetten of oock eenige Plato ofte Ariſtoteles, of Cicero gheweeſt zy: wie en ſoude niet ſegghen dat ſulcke uytſinnicheydt ware met vuyſten ofte met roeden te ſtraffen. De wet Moyſis is meer door godlicke voorſichticheyt dan door menſchelicke neerſticheyt wonderlijck bewaert geweeſt. En hoewel zy door der Prieſteren onachtſaemheyt heeft weynigen tijt gelijck begraven geweeſt / ſo is ſy van dien tijde aen / doenſe de Godſalighe Coninck Joſias heeft gevonden / altijts ſonder ophouden in der menſchen handen geweeſt. Ende Joſias heeftſe niet als een nieu ofte onbekent dinck voortgebracht: maer als die altijts hadde openbaer geweeſt / ende waer van noch gemeyne ende verſche gedachteniſſe was. De Wet gelijck zy alder eerſt was beſchreven / wert inden Tempel bewaert ende een copie daer uyt wert bewaert onder des Coninckx brieven. Het was alleenlijck gheſchiedt dat de Prieſters hadden door onachtſaemheydt afgelaten de Wet na ghewoonlijcke wijſe te verkondigen / ende het volck hadde oock van de gewoonlijcke leſinge geen werc gemaect. Ende dat meer is / daer en is noyt eeuwe voorby ghegaen / waer in de autoriteyt der wet niet en zy beveſticht ende vernieut geweeſt. Heeft Moyſes van die niet bekendt gheweeſt die Davidem laſen? Maer op dat ick van allen in 't gemeyn ſpreke / het is meer dan ſeker dat hare geſchriften niet anders en zijn tot de nakomers gekomen / dan vande Vaders dieſe eensdeels hebben hooren ſpreken / ende eensdeels van de toehoorders uyt verſcher gedachteniſſe gehoort hebben / dat zy alſoo geſproken hebben: Ende alſoo zijn ſy te allen tijde van nacomers tot nacomers als van hant tot hant over genomen geworden.

2. Reg.22.8.
2. Par.34.15

De ander tegenworpinghe.

10 Ende dat ſy uyt de hiſtorie der Machabeen voortbrenghen om de ſekerheydt der Schriftuere te verminderen: dat is ſodanich dat geen bequamer dinck en kan bedacht worden om de ſelve te beveſtigen. Nochtans ſullen wy eerſt de verwe die ſy daer aenſtrijcken / afwiſſchen: ende daer na dat geſchut dat ſy tegen ons ſetten / op hen ſelven wederkeeren. Dewijle Antiochus (ſeggen ſy) heeft alle de boecken doen verbranden / van waer ſijn de exemplaren gekomen die wy nu hebben?

1. Mac.1.59

Antwoort.

Hier op vraghe ick wederom / in wat Winckel de ſelve hebben konnen ſoo korts ghesmeet worden / dewijle het vaſt is dat zy terſtont als de vervolginge ophielt / waren / ende van allen Godſaligen dieſe (inder ſelver leere opgevoet zijnde) ſeer wel kenden / zijn bekendt geworden? Ja oock hoewel alle godlooſe menſchen (gelijc of zy te ſamen geſworen hadden) de Joden hooveerdichlic beſpot hebben / ſoo en heeft nochtans noyt yemant daer van hen tegen geworpen dat ſy ſouden valſche boecken op valſche namen hebben laten uytgaen. Want hoe wel zy de Jodiſche Religie verachteden / ſoo bekenden zy nochtans Moſen den autheur daer van te zijn. Wat doen dan deſe bulderers anders dan dat ſy haer hontſche onſchamelheyt openbaren / als zy liegen dat de boecken der welcker heylige outheyt door aller hiſtorien eendrachtich gevoelen is gepreſen / zijn valſchelijck onder valſche namen uytgegaen? Maer op dat ic niet te vergeefs te veel arbeydts en doe in ſo hatelijcke valſche beſchuldingen te wederleggen / laet ons liever hier uyt overleggen hoe ſorchvuldichlijc Godt ſijn woort heeft bewaert / dewijl hy dat uyt de wreetheydt diens ſeer grouwelijcken Tyrans heeft (als uyt een geweldigh vyer boven aller menſchen verwachtinge) verloſt: en heeft de Godſalige Prieſters met ſulcke ſtantvaſticheyt gewapent / dat zy niet ontſien hebben deſen ſchat oock met verlies haers levens (hadde het noodich geweeſt) den nacomeren te bewaren / ende heeft de onderſoeckinge ſo veeler ſtadthouderen verblint ende te niete gemaeckt. Wie en ſoude dat uytnemende ende wonderbaer werck Gods niet bekennen / dat de H. boecken de welcke de godlooſe menſchen meynden gantſchelic uytgeroyt te zijne / ſijn terſtont wederom in 't openbaer gecomen / en dat in grooter eerweerdicheydt dan zy te voren waren? Want zy zijn daer nae in Grieckſche tale over geſet geworden / waer door ſy der gantſcher Werelt zijn openbaer gheworden.

Van de wonderbaerlicke voorſichtigheyt Gods in het bewaren van de boecken der heyligher Schriftuere in ſoo veel eeuwen onder ſo veel vyanden ende wreede vervolgingen.

De Grieckſche uytleggingen.

En dit mirakel en is niet alleenlijck daer in gheſchenen / dat hy de tafelen des verbonts heeft van de bloetgierige geboden Antiochi verloſt / maer dat onder ſo vele en menigerley ellendicheden ende verwoeſtingen des Jodiſchen volcx / waer door het dickmael verarmoet ende by na verdorven was / nochtans de Wet ende Propheten zijn ongeſchent overgebleven. De Hebreeuſche Tale lach niet alleenlijck ſonder grooten naem / maer oock by na onbekent: Ende voorwaer hadde God niet willen der waerachtiger Religie voorſien / de Tale ware gantſchelijck te niete gegaen. Want hoe wijt zy van den naturlijcken gebruyc der Vaderlantſcher tale zijn afgeweken / nae dat zy uyt de Babyloniſche gevanckeniſſe ſijn weder gekeert / dat is openbaer uyt de Propheten die te dien tijde zijn geweeſt: het welcke daerom is nut aengemerckt te zijne / om dat uyt deſe vergelijckinge de outheyt der Wet ende Propheten te beter geſien wordt. Ende door welcke menſchen heeft God de leere der ſalighheyt die in de Wet ende Propheten is begrepen / voor ons bewaert / op dat Chriſtus mochte te zijnen tijde gheopenbaert worden / te weten / door de alder ongeloovichſte vyanden Chriſti / namelijck de Joden: de welcke Auguſtinus te rechte noemt Boeckwaerders der gemeynte Chriſti / om dat zy ons de boecken hebben toegedient / der welcker gebruyck zy ſelve niet en hebben.

De neerſtigheyt der Joden.

Beſondere bewijſredenen uyt den nieuwen Teſtamente.

1. Der drien Euangeliſten eendrachtich accoort / ende hare uytnemende eenvoudigheydt in het ſchrijven.

11 Nu iſt dat wy comen tot het nieuwe Teſtament: heeft de waerheyt des ſelven niet ſeer vaſte ſteunen? De drie Euangeliſten verhalen de Hiſtorie met nederige ende verachtelijcke woorden. Deſe ſlechticheyt is velen hooveerdighen

Wal-

walgelijckste weten/om dat sy geen acht en hebben op de voornaemste Hooft-stucken der leere/ uyt de welcke het licht ware te verstaen / dat sy boven menschelijck begrijp van hemelsche dingen spreken. Doorwaer alle die een druppel natuerlicke schaemte hebben sullen door het lesen des eersten Capittels Luce beschaemt worden. Ende de predikingen Christi / der welcker somma van de drie Euangelisten cortelijck wert begrepen/ connen hare gheschriften lichtelijck van alle verachtinge bevrijen. Ende Joannes van hooge donderende de gene die hy niet en dwingt tot gehoorsaemheyt des geloofs/die hartneckicheyt slaet hy te neder stercklicker dan eenigen blixem. Laet nu de schimpige berispers voor comen / die seer grooten wellust hebben als sy de eerweerdicheyt der Schriftuere uyt harer ende anderer menschen herten stooten. Laetse het Euangelium Joannis lesen: sy sullen daer in (het sy met wille ofte onwille) duysent sententie vinden / die ten minsten sullen haer verstandicheydt opwecken: jae die grouwelijck sullen in haer conscientie een brantmerck branden/ om haren schimp te bedwingen. Dit selve geschiet oock inde geschriften Pauli en Petri: inde welcke / hoewel het meeste deel der menschen blint is/so worden sy nochtans van de godlijcke Majesteyt tot haer verbonden en als gevangen gehoudë. Ende dit eenige verheft hare leere overvloedigliijck genoegh boven de Werelt/te weten/ dat * Mattheus te vooren in zijn tolhuys tot gewin sat/ * Petrus ende Joannes in hare scheepkens verkeerden/ en alle grove ongeleerde menschen waren/ niet geleert hebbende in der menschen schole dat sy den anderen mochten leeren / ende dat Paulus niet alleenlijck een openbaer/maer ooc een wreet en bloetgierich vyant zijnde/is tot eenen nieuwen mensche verandert/ en heeft niet de onvoorsien en onverhoopte veranderinge bewesen / dat hy door goddelijcke gewelt bedwongen was de selve leere te bevestighen/ die hy bevochten hadde. Laet die honden versaken/ dat de heylige geest is op de Apostelen gecomen/ oft laet hen ymmers de scherhs der Historie te niete maken: de sake selve betuygt nochtans dat sy sijn van den geest geleert geweest die te vooren onder het ghemeyn volck selfs verachtelijck zijnde / terstont so hoogelijck hebben begonnen van Hemelsche verborgentheden te spreken.

2. Joannis/ Pauli/ende Petri heerlyckheyt.

3. De beroepinge der Apostelen.

* Mat.9.9. Marc 2.14. Luc.5.27.
* Mat.4.18 Mar.1.16.
Act. 9.1. 17.18. ende 21.6. ende 20.19.10.13 1.Tim.1.13.
De bekeeringe Pauli.

Actor.2.4. 11.

Bewijs-reden uyt de Kerckelicke Historie.

1 Die altijt geduerende eenicheydt der kercken/ in het aennemen ende bewaren vã de waerheyt

12 Daer zijn oock andere seer goede redenen / waerom het eendrachtigh gevoelen der gemeynte niet ongewichtigh en sy. Want het en is niet cleyn te achten/ dat van dien tijden aen/ doe de Schriftuere is gheopenbaert geweest / de willen ende herten der Menschen so veeler tijden zijn in haer gehoorsaemheydt over een gekomen: eñ hoewel de Duyvel met de gantsche Wereldt heeft wonderlijc gearbeyt om die t' onder te drucken/ oft gantschelijck uyt te wisschen/ ende uyt de gedachtenisse der menschen te brengë: dat sy nochtans altijts gelijc palme is tegen de swarigheydt opgeresen/ende de overhant heeft behouden/ende onverwinnelick is gebleven. Want daer en heeft byna geen vernuftig Sophist noch Orateur geweest/die niet en heeft zijn cracht tegen de schriftuere bewesen: en nochtans en hebben sy alle genen voortganck gekregen. De gantsche kracht des aertrijcx heeft haer gewapent om de Schriftuere uyt te roeyen: ende alle haer arbeydt is als roock geworden. Hoe hadde sy van allen zijden so krachtelijck aengevochten zijnde/wederstaen/ hadde sy alleenlic door menschë hulpe beschermt geweest? Ja/'t is meer daer uyt te besluyten dat sy van Gode sy/dewijle sy tegen alle menschen teghen strijdende arbeyt / is nochtans door haer cracht altijt voort gekomen. Hier toe dient oock dat niet alleenlijck een stadt/ oft niet een volck en heeft de Schriftuere eendrachtelijck aengenomë: maer soo wyt ende breedt haer de werelt streckt/ heeft sy met heylige eendrachtigheyt haer autoriteyt gekregen onder so veele volcken / die anders geen dinck onder malkanderen gemeyn hadden. Nu hoewel dese sulcke so veeler verscheyden herten eendrachtigheyt / die byna in alle ander dingen oneens waren/ons behoort seer te bewegen/ om dat sy schijnt door Godtlijcke kracht te komen: So en rijst hier uyt nochtans geen cleyn gewichte/als wy der gener/die also eendrachtig sijn geworden/ Godtsaligheyt aensien. Ick en spreke niet van allen/ maer van die/ die God als Lichten sijner Gemeynte heeft doen lichten.

2. De onverwinnelijcke sterckte der selver waerheyt.

3 Dat overeendragen der Godsaligen/ welcke andersins op soo veel manieren onder malkanderen verscheyden zijn.

4 De Godtsalige belijdenisse der geleerder mannen.

13 Nu met wat grooter gerustheyt moeten wy dese leere aennemen / dewelcke wy sien met soo veeler heyliger mannen bloet bevesticht ende betuyght te zijne. Dese die leere eenmael aengenomen hebbende/en hebben niet getwijfelt voor deselve stout ende onbevreest / jae oock met groote blymoedigheyt den doodt aen te gaen: ende hoe en souden wijse die met sulcker versegelinge is tot ons gekomen / niet met vasten ende onbeweeghlijcken geloove aennemen? Soo en is dan dat gheen kleyne bevestinghe der Schriftuere/dat sy met so veler getuygen bloet is versegelt geweest/ voornemelijck als wy overdencken dat sy om getuygenisse des geloofs te geven / hebben den doot aengegaen/niet door rasende uytsinnicheyt/ gelijck somtijts dwalende geesten plegen / maer door vaste ende gestadige/ende ghematichde vierichheyt tot God. Daer sijn noch veele andere redenen / die de weerdigheydt ende Majesteyt der schriftuere connen niet alleenlijck in de Godtsalige herten bevestigen/maer oock teghen der valscher beschuldigers listicheyt sterckelijck houden staende: nochtans en sijn die door haer selvë niet krachtich ghenoech om van der Schriftuere vaste versekertheyt te geven / tot dat de hemelsche Vader sijn Godtheyt daer in openbarende/ haer eerweerdicheyt van alle twijfelinge bevrijt. Daer om sal de Schriftuere dan eerst ghenoechsaem sijn tot de saligmakende kennisse Gods/als hare versekertheyt sal door de inwendige aenradinge des heyligen Geestes gefondeert sijn. Ende de menschelijcke ghetuygenissen / die tot haer bevestinge dienen/en sullen dan niet ydel sijn/ als sy ghelijck grove uytwendighe behulpselen onser swackheyt/ de meeste ende opperste getuygenisse na volgen. Maer die doen ongeschictelijck / die den ongeloovigen willen bewijsen/ dat de schriftuere sy Godts woort: het welcke alleenlijc door 'tgeloove kan bekent wordë. Daerom vermaent Augustinus te rechte/dat de Godsalicheydt ende vrede des herten moeten voor gaen / op dat de mensche van so groote dingen wat verstae.

5 De volstandicheydt der Martelaren.

Hebr. 11.36.

Besluyt/dat alsdan eerst sulcke ghetuygenissen niet te vergeefs en sullen zijn/ als maer de versekertheydt der heyliger Schrift sal wesen ghegront inde menschen herte/door de inwendige overtuyginge des H. Geests.

Capittel ix.

Dat de gantsche gront der Godsaligheydt door de rasende menschen verstoort wordt/ die de Schriftuere verlatende/tot openbaringen de uytvlucht nemen.

Nu die de Schriftuere verworpen / ende ick en weet niet wat wegh om tot Godt te komen/in haer herten dichten / die en worden niet so seer door dwalinge als door raserie gedreven. Want daer zijn onlancx sommige menschen vol verdrayinge voort-gekomen / die seer hooveerdichlijck

Den aert en dwalinge der Libertijnen/ welcke haer geestelijc noemen/ wort cortelic beschreven.

dichlijck de meesterschap des Geests voorwende/ selve het lesen der Schriftuere verworpen/en bespotten de stichticheyt der ghener die de doode ende doodende letter (gelijck zy die noemen) noch volgen. Maer ic wilde wel van hen weten / wie dach de geest zy / door des welcken ingevinge zy tot sulcke hoogheyt opgevoert worden / dat zy dorven de leere der Schriftuere als kintsch ende nederig verachten. Want ist dat zy antwoorden dat die geest Geest Christi zy/zo is sulcke hare gerustichz veel te bespottelic: want sy sullen (meyne ic) kennen dat de Apostelen Christi en andere geloovige inde eerste gemeynte/ met genen anderen geest en zijn verlicht geweest. Maer niemandt onder hen en heeft daer uyt ghelcert het woordt Gods te verachten / maer een yegelijck is meer met meerder eerbiedinge bevangen ghewordden: gelijck hare geschriften dat seer klaerlijck betuygen. Ende het was voorwaer door den mont Esaia alsoo voorseyt. Want als hy seyt: Mijnen geest die in dy is/ ende de woorden die ick dijnen mont hebbe gegeven/en sullen van dijnen monde niet wijcken / noch van den monde dijns zaets in der eeuwicheydt: daer mede en verbint hy dat oude Israelitisch volck niet aen de uytwendighe leere/ghelijck of het een beginnelinck inder leere ware/maer leert meer dat dit sal een waerachtige en volcomen geluckicheyt der nieuwer gemeynte wesen/dat zy beyde met den woorde Gods/ ende met den geest Gods sal geregeert worden. Waer uyt wy verstaen dat de listige bedrieghers Gode het zijne ontrooven/als zy dese twee dingen (namelijc 't woort en den geest) van een scheuren de/ welcke de Prophete heeft met ontscheydelijcken knoope t'samen geknoopt en gebonden. Hier toe dient oock dat Paulus is tot in den derden hemel opgetogẽ geweest/ en nochtans niet en heeft afgelaten hem selven inde leere der wet ende Propheten te oeffenen: gelijc hy oock den sonderlingen leeraer Timotheum vermaent/ dat hy neerstich zy in het lesen. Ende de lof daer mede hy de Schriftuyre prijst/ is weerdigh gemeldet te worden/ te weten/ dat zy nut is om te leeren / vermanen/ende straffen/op dat de dienstknechtẽ Gods volmaeckt worden. Wat grooter duyvelscher raserie ist/te dichten dat het gebruyc der Schriftuere sy verganckelijc ende tijtlijc/dewijle zy de kinderen Gods tot het voorsette eynde leyt? Boven desen/wilde ick dat zy my hier op antwoorden/te weten/ of zy eenen anderen geest hebben ontfangen/dan dien Christus zijnen Discipulen beloofde. Hoewel zy met uytnemende raserie ghequelt worden/ so en meyne ic nochtans niet dat zy met so groote uytsinnicheyt gedreven worden/dat zy souden dorven sulcx roemen. Maer hoedanigen geest vercondigt hy als hy dien belooft? te wetẽ / die niet en soude uyt hem selven spreken / maer soude hare herten gedachtigh maken/ en hen ingeven dat Christus selve door zijn woort geleert hadde. Soo en is het dan des beloofden geests ampt niet/ nieuwe en ongehoorde openbaringen te dichten/ of nieuwe leere te smeden/ waer door wy souden van de aengenomen leere des Euangelij afgeleyt worden: maer zijn ampt is de selve leere die ons door het Euangelium wort aen gepresen/in onse herten te versegelen.

Ten eersten worden zy daer mede wederleyt/ dat de Apostelen ende alle ware Christenen dat gheschreven woordt Gods aengenomen hebben.

Bewijs genomen uyt de woorden Esai.59.21

Esai.59.21.

Het ander bewijs genomen van het exempel en de reden Pauli.

2.Cor.12.4.

1.Tim.4.13

2.Tim.3.16

Een anderẽ dat de heylige Geest de leere des geschreven woordt. Gods inde herten der godtsaligen verzegelt.

Joa.16.13.

2 Hier uyt verstaen wy lichtelijck dat wy moeten in het lesen en hooren der Schriftuere neerstig zijn / ist dat wy willen eenighe vrucht ende nut van den geest ontfangen: (gelijck oock Petrus prijst den arbeyt der gheener die neerstigheyt dede in de Prophetische leere / dewelcke nochtans mochte schijnen een eynde te hebben na dat het licht des Euangelij was opgegaen) en hier en tegen/ist dat eenich geest 't woort Gods aen een zijde set/ende ons een ander leere in geeft/dat die te rechte behoort van ydelheyt en leugen/ moet eñ verdacht te zijne. Want wat? dewijle de Duyvel hemselven tot eenen Engel des lichts verandert/ wat autoriteyt sal eenich geest by ons hebben/ hy en sy met een seer seker teken onderscheyden? Eñ de geest is ons voorwaer door de stemme Godts claerlijck betekent / ten ware dat de ellendighe menschen van selfs soecken tot haer verderf te dwalen/dewijle zy meer eenen Geest van henselven/ dan van Christo soecken. Maer zy brengen voort dat het onbetamelijc is dat de geest Gods/ den welcken men alle dinck moet onderworpen/ soude der Schriftuere onderworpen zijn. Dat is ghesproken ghelijck of het den heylighen geest schande ware/ dat hy alomme hemselven gelijck is/en in allen met hem selven wel over een komt/ eñ nergens veranderlijc en is. Voorwaer waert dat hy onder menschelijcken/oft Engelschen/ oft eenigen anderen vreemden regel gedwongẽ worde/so mochtmen seggen dat hy vernedert / ja ooc tot dienstbaerheyt gebrocht worde. Maer nu als hy met hem selven wort vergelekẽ en in hem selven bemerckt/ wie sal seggen dat hem daer mede wort onrecht gedaen. Maer aldus (seggen zy) wort hy ondersocht ende beproeft: Ic kenne dat maer daer mede wil hy zijn Majesteyt by ons bevesticht hebben. Het moet ons overvloedichlijck genoeg zijn/ als hy hemselve ons te kennẽ geeft. Maer op dat niet onder sijnen naem des duyvels geest toeganc tot ons en neme/daerom wil hy vã ons bekent worden by zijn gelijckenisse eñ beelt/ d'welck hy in de Schriftuere heeft uytgedruckt. Hy is de autheur der Schriftuere hy en kan niet veranderlijck noch ongelijc van hem selven sijn. Daerom hoedanich hy hem selven daer in gheopenbaert heeft / sodanig moet hy altijts blyven: dit en is hẽ geẽ schande/tẽ sy dz wy misschiẽ eerlic achtẽ vã hemselven te wijcken ende te veraerdẽ.

Gal.1.8.9.

2.Joan.10.

Ten derden/ dat Satans bedriegerie anders niet dan door hulpe van het geschreven woort Gods en kan ontdeckt wordẽ.

2.Cor.11.14

De eerste tegenworpinge der Libertinen.

Antwoort.

1.Petri.1.

3 Nu dat sy ons bespotten dat wy op de letter staen: daer in worden sy om hare verachtinge der schriftuere gestraft / want het is openbaer ghenoegh dat Paulus te dier plaetse strijt teghen de valsche Apostelen/die de Wet sonder Christo aenpresen/ en het volck afrieden van de weldaet des nieuwen Testaments/ waer mede God belooft/ dat hy zijn Wet sal in der geloovigen binnenste leden drucken/ende in hare herten schrijven. So is dan de letter doot / ende de Wet des Heeren doodet hare Lesers/als zy van de ghenade Christe wordt verscheyden/ ende alleenlijck in de ooren luyt sonder het herte te genaken. Maer als zy door den geest wordt krachtichlijck inde herten gedruckt/ende als sy ons Christum vertoont/ dan is zy het woort des levens/ de zielen verkeerende/ ende den cleynen wijsheyt gevende/ etc. Jae oock te dier selver plaetse noemt de Apostel zijn predikinge eenen dienst des geests/te weten/ te kennen gevende dat de heylige Geest alsoo aen de waerheyt die hy inde Schriftuere heeft uytgedruckt / is gehecht/ dat hy dan eerst zijn kracht voort brenght/ende verthoont/ als het woort met behoorlijcke weerdicheyt ende eerbiedinge word ontfangen. Ende hier tegen en strijt niet dat wy weynich te voren ghesepdt hebben/te weten/ dat het woort selve ons niet seer seker en is / ten zy dat het door de ghetuygenisse des Gheests bevesticht wort. Want de Heere heeft de sekerheydt des geests en des woorts alsoo aenmalcanderen gebonden;

De tweede tegenworpinge genomen uyt des Apostels woorden.

Antwoort. Welcke de sin Pauli verklaert.

2.Cor.3.6.

Jer.31.33.

Psalm.19.

2.Cor.3.8.

Antwoordt op een Inrede waer mede betoont wort den onverbrekelijcken bant des heyligen Geests ende des geschreven woorts.

gebonden:op dat wy het woort niet vaster eerbiedinge in onse herten ontfangen/ als de geest ons alsoo verlicht dat hy ons maeckt het aensichijn des Heeren daer in te aenschouwen:ende wederom op dat wy den geest sonder vreese des bedrooghs ofte dwalinge aennemen/als wy hem in sijn beelt/dat is/int woort bekennen. Tis voorwaer also:God en heeft zijn woort niet int openbaer gebracht tot een haestige ende korte vertoonninge/ welcke door toekomste zijns geests soude terstont wegh genomen worden. Maer dien selven geest door wiens kracht hy het woort heeft toe-gedient / heeft hy gesonden om zijn werc door krachtige bevestinge des woordts te volbrengen. Op dese wijse heeft Christus den tween Discipulen den sin geopent/ niet om dat sy souden de Schriftuere verwerpen/ ende door haer selven wijs zijn : maer om dat sy de Schriftuere souden verstaen. Desgelijcx ooch Paulus de Thessalonicensen vermanende/ dat sy den geest niet en souden uyt-blusschen/en treckt se niet hooghe op tot ydele bedenckinghen sonder woort: maer set terstont daer by/datmen niet en moet de Prophecien verachten. Waer mede sonder twijfel wordt te kennen gegeven/dat het licht des geestes versticht wort: wanneer de Prophecien veracht worden. Wat sullen de opgeblasen geest-drijvers daer toe seggen/die geen ander verlichtinge achten te deugen/ dan als sy het woordt Godts sorgelooselijc verlatende ende verworpende/stoutighlijck ende lichtveerdichlijck aennemen al wat hen is droomende in den sin ghekomen? Maer het betaemt voorwaer den kinderen Gods andere matigheydt te hebben : de welcke sien dat sy sonder den Geest Godts van alle licht der waerheydt berooft zijn/ende weten dat het woort Godts een instrument is/ waer door de Heere de verlichtinge zijns Geests uytdeylt. Want sy en kennen geenen anderen Geest dan die inde Apostelen heeft gewoont ende gesproken : Door des welcken Godtlijcke vermaninghen sy sonder ophouden tot het ghehoor des woordts ghetrocken worden.

Luc.24.27.

1.Thes.5.19

Prov.29.17

Der Libbertijnen versincadte opgeblasentheydt.

Capittel. X

Dat de Schriftuere (om alle superstitie te rechte brenghen) den waerachtighen Godt alleen(alle ander uytgesloten) set tegen alle de goden der Heydenen.

Psal.19.1. Rom.1.20.

Hy keert wederom tot de verclaringhe der kennisse Godts/ daer in bewesen wort/dat God hem so inder schriftueren ons voor oogen stelt/ gelijck hy hem in zijne wercké afgebeeldet heeft.

Maer de wijle wy geleert hebben / dat de kennisse Godts(de welcke anders in het schepsel der wereldt ende in alle de creatueren wort klaerlijck voor oogen gestelt) gemeynsaemlijcker ende ooch opentlijcker wort door het woort verklaert/ soo ist nu nut te overlegghen of Godt hem selven sulck voor ooghen set in de Schriftuere/ gelijck hy te vooren gesien is in zijne wercken afgebeeldt te zijne.Dat ware voorwaer een lange sake / waert dat yemandt daer in wilde langhe verkeeren om die neerstichlijc te handelen. Maer het sal my genoegh zijn een aenwijsinghe voor ooghen geset te hebben / waer door de godtsalige herten moghen vermaent worden / ende weten watter voornemelijck sy van Gode in de Schriftuere te ondersoecken/ende tot een seker eynde der selver ondersoeckinge beweeght worden. Ick en roere noch dat sonderlinge verbont niet aen/waer door God heeft Abrahams gheslachte van de andere Heydenen verscheyden. Want Godt is doen als een verlosser verschenen/ de gene die vyanden waren/ door onverdiende aenneminge tot kinderen makende. Maer wy handelen noch de kennisse die in de scheppinge der Wereldt is gelegen/ende niet en komt tot Christum den Middelaer. Ende hoe wel het weynigh hier nae sal nut wesen sommige plaetsen uyt den nieuwen Testamente by te brengen(gelijck ooch daer uyt de mogentheyt Godts des scheppers ende zijn voorsichtigheyt in de onderhoudinghe der eerster natuere bewesen wordt) nochtans wil ick de Leesers vermaent hebben/ wat ick nu voor-ghenomen hebbe te doen:op dat sy niet over de palen en treden die hen voorghe set zijn. Somma/t'sy tegenwoordiglijck genoegh/te weten/ hoe Godt de schepper des hemels ende der aerde de Wereldt regeert/ die van hem geschapen is. Zijn vaderlijcke goedicheyt ende zijnen wille tot weldoen genegen/wort alomme vercondicht: Ende daer worden exempelen zijner strengicheyt getoont/de welcke bewijsen dat hy een rechtveerdigh wreker der boosheydt is/voornemelijck/als hy met zijne verdraeghsaemheydt de hartneckige niet en wint.

Gen.12.1.2.

2 Nochtans worden ons in sekere plaetsen klare beschrijvingen voor oogen geset/ door de welcke sijn natuerlijc aensichte ons wort levendiglijc vertoont. Want als Moses het aensichijn Godts beschrijft/ schijnt hy voorwaer te willen int korte begrijpen als wat den menschen mogelijc is van Godt te verstaen: *Heere (seyt hy)Heere/ *Godt barmhertigh ende sachtmoedigh/ verdraeghsaem ende van veele ontfermherticheyt ende waerachtich/de barmhertigheydt bewaerst tot duysenden/ die de ongerechtigheden ende sonden wegh neemst/ by welcken de onschuldige niet en sal onschuldig zijn / die de ongherechticheden der Vaderen den kinderen ende kints kinderen vergeldet. Hier in hebben wy te aenmercken/ dat syn eeuwigheydt ende syn selfstandigh wesen wordt vercondicht door dien hoogen Naem tweemael verhaelt: (de welcke/gelijck hy int Hebreeusche staet/te weten : Iehova, Iehova, is soo veel te segghen/als/die alleen ende door hem-selven is/ ende dat daer nae syne deuchden verhaelt worden/met de welcke hy ons niet en wort beschreven hoedanigh hy sy by hem selven/maer hoedanigh hy sy teghen ons/ soo dat dese kennisse Godts meer sy gelegen in een levendigh gevoelen/dan in ydele bedenckingen. Ende wy hooren dat hier de selve deuchden vertelt worden / die wy bemerct hebben inde scheppinge ende onderhoudinghe des Hemels ende in der Aerde te schijnen: te weten/sachtmoedigheydt/goedigheyt barmhertigheydt/ rechtveerdigheydt/oordeel/ende waerheydt: Want zijn kracht ende mogentheydt wort begrepen onder dat Hebreeusch woort/ Elohim. Dese selve titelen geven hem ooch de Propheten/ als sy synen heylighen naem willen volkomelijck verklaren. Ende op dat wy niet ghedwonghen en worden veele plaetsen over hoop te brenghen / soo sal ons hier eenen Psalm ghenoech zijn / in den welcken de somma synder deuchden ende eyghenschappen soo neerstighlijck wordt verhaelt/ dat daer mach schijnen niet achter gelaten te zijne. Ende nochtans en wort daer niet verhaelt dat niet en kan in de creatueren bemerckt worden. So seer konnen wy door bevindinge ghevoelen dat Godt sulck is/ gelijck hy hem selven door het woort openbaert. By Ieremiam (daer hy vercondicht hoedanigh hy wil van ons bekent worden) set hy een beschrijvinghe voor ooghen / die niet soo volcomen en is/ maer komt gantschelijck met het selve over een. Soo wie(seydt hy) roemt/ die roeme daer in/dat hy my den Heere kent / ick die barmhertigheydt/ oordeel/ ende rechtveerdigheydt doe op de aerde. Dese drie dinghen syn ons voorwaer seer noodich te weten/ namelijck/ syn barmhertigheydt/ in de welcke alleen onser aller Salighepdt is ghele-

Te weten/ eeuwigh/ goet/die daer doet barmhertigh Gerichte en gerechtigheyt inder waerheyt/ gelijc Moses/David/ en Ieremias getuygé.

Exod.34.6.

* Iehova/ Iehova/

* El.

Exod.20.5.

Iehova.

Verclaringe van dese eygenschappé Godts.

Psal.145.

Iere.9.23.

1.Cor.1.31. 2.Cor.10. Esa.65.16.

gelegen: zijn oordeel dat dagelijcx tegen de boose wort bewesen/ ende oock swaerlijcker staet over hen te komen tot de eeuwige verderbinge: en zijn rechtveerdigheydt/ waer door de geloovige worden goedertierentlijc onderhouden. Als wy dese dingen hebben begrepen/ so betuygt de Prophete dat wy overvloedichlijc genoech hebben/ waer van wy mogen in God roemen. Ende nochtans en wordt hier door zijn waerheyt/ oft macht/ ofte heyligheyt/ ofte goetheyt niet nagelaten. Want hoe soude de wetenschap/ die hier ge-eyscht wort/ zijner rechtveerdicheyt/ ende barmherticheyt/ en oordeels bestaen/ ten ware dat zy op sijn onveranderlicke waerheyt steunde? En hoe soudemen gelooven dat hy het aertrijcke met oordeel en rechtveerdicheyt regeert/ ten ware dat zijn cracht verstaen worde? Ende waer uyt komt sijn barmhertigheyt/ anders dan uyt zijn goetheyt? Ten laetsten/ is dat alle zijne wegen zijn barmherticheyt/ oordeel/ ende rechtveerdicheyt/ so is oock sijn heylicheyt openbaer: nu de kennisse Gods die ons in de schriftuere wort voorgestelt/ en is ooc geen ander eynde/ dan de gene die in de creaturen is uytgedruct ende luchtet of schijnet: te weten/ sy verwect ende roept ons ten eersten tot de vreese Gods daer na tot vertrouwen: te weten/ op dat wy hem leeren dienen met volmaeckte onnooselheyt des levens/ ende met ongeveynsde gehoorsaemheyt: ende dan geheel op zijn goedicheyt staen.

Het eynde deser kennisse.

3 Maer wy hebben hier voorgenomen de somma der gemeyner Leere te versamelen. Ende ten eersten sullen de Leesers aen-mercken / dat de Schriftuere om ons tot den waerachtigen God te bewegen/ klaerlijc alle Heydensche goden verwerpet ende uyt sluyt: want de Religie heeft byna te allen tijden vervalscht gheweest. Het is wel waer dat de naem des eenigen Gods is alomme bekent en vermaert geweest. Want ooc die veele goden dienden/ de selve als zy nae het rechte ghevoelen der natuere spreken/ hebben slechtelic den naem Gods gebruyct/ gelijc of hy niet eenen God hadde te vreden geweest. En dit heeft Justinus de Martelaer wijselijck aengeteeckent/ dewelcke daerom heeft eenen boeck gheschreven van den* Een-hoofdigen-rijcke Gods/ inden welcken hy uyt seer veele getuygenissen bewijst/ dat de eenigheyt Godts zy in aller menschen herten geschreven. Dit selve bewijst ooc Tertullianus uyt het gemeyn spreken: Maer dewijle zy alle gelijck zijn door hare ydelheydt getrocken ende gevallen tot valsche dichtingen/ ende also hare sinnen sijn verydelt geworden/ so heeft alle het gene dat zy van den eenighen Godt natuerlijck ghevoelden/ niet voorder kracht ghehadt/ dan dat zy zijn ghewor den niet ontschuldichlijck. Want oock de alderwijste onder hen / gheven opentlijck de ongestadighe dwalinghe haers herten te kennen/ als zy willen dat hen eenich God by sta/ ende also onsekere goden in haer gebet aenroepen. Boven dese/ hoewel zy niet so ongeschicktelijck noch grovelijck als het gemeyn volck gevoelt en hebben van Iupiter, Mercurius, Venus Minerva, ende andere: nochtans als zy menigerley natuere Gods hebben in haer herte gebracht/ so en zijn zy oock niet vry gheweest van des Duyvels bedroch. Ende wy hebben ergens boven geseyt/ dat alle de uytvluchten die de Philosophen scherpsinnighlijck bedacht hebben / de schult der afwijckinge niet uyt en wisschen dat de waerheydt Godts niet en soude van hen allen vervalscht zijn. Hierom Habacuc / alle de afgoden verdoemt hebbende/ beveelt datmen Godt soecke in zijnen Tempel/ om dat de ghelooviGhe geenen anderen Godt en souden toe laten / dan dien de hem selven heeft door zijn woort geopenbaert.

Op dat de H. Schriftuere ons tot den waren God leyde/ so sluytse wt alle de Goden der Heydenen die eenichsins de eenicheyt Gods bekent hebben.

* Monarchia.

Hebr. 2,20.

Cappittel xj.

Datmen niet en moet Gode eenige sienelijcke gedaente toeschrijven/ en dat sy alle int gemeyn van den waerachtigen God afwijcken/ die hen selven afgoden oft beelden oprichten.

MAer gelijck de Schriftuere / soeckende den groven ende ongheleerden verstande der Menschen te hulpe te komen / pleecht ghemeynsamelijck te spreken/ also willende den waerachtighen Godt van de valsche goden onderscheyden/ stelt zy hem voornemelijck tegen de afgoden ende beelden. Niet dat zy prijst het ghene dat te scherpsinnichlijck ende konstichlijck wort van de Philosophen geleert: maer om dat zy soude te bet ontdecken/ hoe spottelijck / jae hoe uytsinnichlijc de Werelt Godt soeckt / so lange een yegelijck op de ghedachten des herten staet. Soo de uytsluytende beschrijvinge die alomme ghelesen wordt/ maeckt alle de Godtheydt te niete / die de menschen door haer eyghen goedt-duncken smeden: Want God selve is alleen bequaem getuyge van hem selven. Hier-en-tusschen/ dewijle dit beestelijc onverstant der gantscher Werelt heeft bevangen / dat zy sienlijcke gedaenten Godts begeeren/ ende alsoo uyt houdt/ steen/ goudt/ silver ende andere doode ende verderfelijcke materie goden maken: so moeten wy dese * grant-reden weten ende houden/ te weten dat de eere Godts met goddeloose leugenen vervalscht wordt / soo wanneer hem eenige ghedaente oft forme wordt aengedicht. Daerom als God alle eere der Godheydt heeft alleenlijck hem selven aen-getrocken in de Wet / daer hy wil leeren wat dienst hem behaecht/ ende wat dienst hy verworpt: soo set hy terstondt daer by: Du en salt dy geen beelt noch gelijckenisse maecken: met welcke woorden hy onse lichtveerdige stoutigheydt verbiet / dat wy niet en arbeyden om hem met eenige sienlijcke gedaente ofte forme voor oogen te setten. Ende hy verhaelt int korte allerley gedaenten / door de welcke nu voortijden zijn waerheydt was door superstitie tot leugen verandert. Want wy weten dat de Persen hebben de Sonne aengebeden. Ende de dwase Heydenen hebben hen selven soo veele goden ghedicht / als zy ghesternten in den Hemel sagen. Daer en is oock by na gheen Dier dat den Egyptenaren niet en zy een beelt Godts geweest. Ende de Griecken zijn boven alle ander Heydenen wijs gheschenen/ om dat zy Godt onder menschelijcke ghedaente dienden. Maer Godt en vergelijckt niet met de beelden niet malkanderen / gelijck of d'een bequamer ware dan d'ander: maer verworpt sonder uytnemen alle beelden ende gelijckenissen/ ende andere tekenen/ door de welcke de superstitieuse meynden dat God hen soude by zijn.

God wordt tegen de afgode gestelt/ op dat alle menschen verstaen mogen/ dat hy alleen van hem selven een bequaem getuyge is.

En verbiedt ooc met uytgedruckte woorden/ dat niemant hem vervoordere met eenighe siendelijcke ghedaente Godt voor oogen te setten.

* Principium

Exod. 20,4.

Deut. 4.15/

2 Dit is lichtelijck te verstaen uyt de redenen die hy by het verbodt set. Ten eersten by Moysen seyt hy/ Ghedenckt dat de Heere tot u heeft ghesproken in het dal Horeb. Ghy hebt een stemme ghehoort / maer geen Lighaem en hebt ghy gesien. Daerom hoedt u selven / dat ghy niet misschien bedrogen zijnde / u eenige gelijckenisse ende maeckt/ etc. Wy sien hoe opentlijck Godt zijn stemme set teghen alle beelden ende ghelijckenissen / op dat wy weten dat die alle van hem afwijcken die zijne sienlijcke gedaente soecken. Wt de Propheten sal ons Esaias alleen ghenoegh zijn / de welcke in dese bewijsinge overvloedigh is/ om

De redenen van sulc een verbodt staen geschreven by Mosen/ Esaiam en Paulum: daer by noch toegedaen werdt de klachte van eenen Heyden ten eynde de Afgodendienaers beschaemt ghemaeckt werden.

Esai. 40.18. en 41.7.29. ende 43.9. ende 46.5.

is / om te leeren dat de Majesteyt Godts wordt met oneerlijcke ende ongeschickte dichtinge ontcert/als hy die sonder lichaē ende onsienlic en eengeest/en oneyndelic/en onmetelic is / wort by een lichaem/by een sienlic beelt/ by een dinc sonder leven/en by een stuc houts/steens ofte gouts vergeleken: op dese selve wijse leert ooc Paulus/seggende/dewijle wy Gods geslachte zijn/ so en moeten wy niet achten dat Godt den goude / silvere ofte steene constelijc gesneden/ ofte eenige menschelicken gedicktsele gelijc zy. Waer uyt het openbaer is/dat alle beelden die opgerecht wort/en alle gelijckenissen die geschildert en gemaelt worden om God af te beelden/ hem gantschelic mishagen als veronteeringe sijnder Majesteyt. En wat wonder ist dat Godt dese vermaningen uyt den hemel af dondert/dewijle hy ooc elendige ende afgodendienaers uyt der aerde tot dusdanighe belijdinghe dwingt. Die clage van Seneca is wel bekent/dewelcke oock by Augustinum wort ghelesen / daer hy seyt: De heylige onsterffelijcke en onveranderlijcke goden heyligen zy in seer onweerdige ende onedele materie / en trecken den selven gedaenten der menschen ende beesten aen/ ende ooc sommige van vermengden aert ende verscheyden lichamen ende noemen de dingen goden/ die zy souden voor onnatuerlijcke ende ongeschickte gruwelen achten/waert dat hem sulcx yet levende tegen quame. Hier uyt ist wederom openbaer dat de beschermers der beelden een coude uytvlucht nemen/ die voorwenden/dat de beelden den Joden verboden waren/om dat zy tot superstitie ghenegen waren. want het en gaet niet alleenlijck een volck aen/ dat God uyt syn eeuwigh wesen ende oneyndelicke ordeninge der natuyre voortbrenght. Ende Paulus sprack niet tot de Joden maer tot de Atheniensen als hy de dwalinghe der afbeeldingen Gods wederleyde.

Act,17.29.

Exod.19.16

Int seste boeck van de stad Gods. cap. 10.

3 God heeft wel somtijds door sekere teeckenen de tegenwoordigheyt sijnder Godtheyt vertoont/ soo dat hy geseydt werdt Aensichte aen Aensichte gesien te worden: Maer alle de teeckenen die hy opt heeft gegeven/ waren bequaem tot leeringhe/ en vermaende oock mede de menschen opentlijck van sijn onbegrijpelijck wesen. Want hoe wel de wolcke/ende roock/ende vlamme/tekenen waren der hemelscher eerlijcheyt/so bedwongen sy nochtans als met eenen thoom aller menschen herten/ dat sy niet en dorfden arbeyden om dieper daer in te dringen. Daerom en heeft oock Moses selve (den welcken nochtans boven anderen hy hem selven heeft geopenbaert) biddende niet verkregen/dat hy dat aenschijn Gods soude sien: jae hy heeft een antwoorde ontfanghen dat de mensche so groote klaerheyt niet en can verdragen. De heylighe Gheest is verschenen in de ghedaente eener duyve: Maer dewijle hy terstont is verswonden/ ende niet meer gesien / wie en verstaet niet dat de geloovige door dat haestelijck vergangen teecken sijn vermaent geweest / dat sy moesten gelooven dat de Gheest onsienlijck is ? Op dat zy met zijn genade ende cracht te vreden sijnde/geen uytwendige figuere en souden soecken. Want dat God somtijts is verschenen in menschen gedaente/dat was een voorspel der toekomender openbaringhe in Christo. Soo en hebben dan onder dese voorwendinghe de Joden niet moghen een teecken der Godtheydt oprichten in menschelijcke Figuere. Ende de genaden-stoel waer uyt Godt onder de Wet zijn tegenwoordigheydt toonde/ was alzoo ghemaeckt / dat daer door werdt te kennen ghegheven / dat dit het beste aensien der Godtheydt is/als de herten worden door verwonderinghe boven hen selven ghetogen. Want de Cherubim verberchden den Ghenaden-stoel met hare uytgebreyde Vleugelen/ende het feyl bedeckte hem / ende selfs de verre verborgen plaetse bedeckt hem ghenoech in haer selven. Daerom ist openbaer dat die uytsinnich zijn / die arbeyden door dier Cherubim exempel / de beelden Godts ende der heyligen te beschermen. Want ick bidde u / wat beduyden die Beeldekens der Cherubim anders dan dat daer gheene bequame Beelden en zijn om de verborgentheyt Gods af te beelden/ ende voor ooghen te setten ? Want zy waren alsoo ghemaeckt/dat zy met hare vleughelen den ghenaden-stoel bedeckende/ niet alleen der menschen ooghen / maer oock alle ghevoelen verhinderden van het aenschouwen Godts / ende alsoo de lichtveerdicheyt straften : Hier toe dient oock dat de Propheten ons de Seraphin die hen in gesichte getoont zijn / beschrijven/ dat zy zijn met bedeckten aensichte : Waer mede zy te kennen geven dat de klaerheydt der Godtlijcker glorie soo groot is/dat ooc selve de Engelen van het rechte aenschouwen verhindert zijn/ ende dat de kleyne vonckskens daer van / die in de Enghelen uyt blicken / van onse ooghen zijn verborghen. Hoewel aengaende de Cherubim / daer van wy nu spreecken/ alle die recht oordeelen / bekennen dat die tot de oude onderwijsinghe der Wet behoorden. Daerom ist teghen reden/ die alsoo te trecken / tot een exempel dat te onsen tijde soude moghen dienen. Want de Kinderlijcke tijdt (op dat ick alsoo spreecke) is voor-by ghegaen/ tot den welcken sulcke grove onderwijsinghen veroordent waren. Ende het is voorwaer schande dat de Heydensche Schrijvers bequamer uytlegghers der Wet Godts zijn dan de Papisten. Juvenalis verwijt den Joden spottelijck dat zy enckel wolcken ende Godheydt des Hemels aenbidden. Hy doet dat wel verkeerdelijck ende ongoddelijck : Maer spreeckt nochtans waerachtichlijcker/ versakende dat by hen eenige ghelijckenisse Gods zy/dan die Papisten die snateren dat daer eenige sienlijcke beelde gheweest zy. Nu dat dat volck is dickmael met haestighe hittigheydt tot Afgoden ghelopen / niet anders dan gelijck de Wateren uyt een groote Fonteyne met grooter cracht uyt quelen/ daer uyt sullen wy liever leeren / hoe grootelijck onse vernuft zy tot afgoderie ghenegen / op dat wy onse ghemeyne schuldt op de Joden worpende / niet onder den ydelen wellust tot sondighen/ eenen doodtlijcken slaep slapen.

Deut.4.11.

Een aenmerckinge van een tegē worpinge/ welcke genomen is uyt verscheyden plaetsen by Mosem.

Exod.33.13.

Mat.3.16.

Van de verschijninge Gods.

Exo.25.17. 18.21.

De beelden der Cherubim bewijst datse niet en zyn bequaē om de verborgentheyd Gods af te beelden.

Esai.6.2.

Daerenboven/de Cherubim behoorden tot de oude inleydinge des Wets.

4 Tot dit selve dient oock dit: De afgoden der Heydenen zijn gout ende silver/wercken der handen der menschen. Want de Prophete bewijst uyt de materie dat de geene Goden en zijn / der welcker beeldt ende gedaente gouden ende silveren is: en set dat als openbaer ende bekent / dat al wat wy uyt ons eygen gevoelen van Godt begrijpen/ niet anders en is dan een dwaes gedichtsel. Ende hy noemt de afgoden houdt ende silver/liever dan slijck oft steen / op dat zy noch door schoonheydt noch door dierbaerheyt geen eer weerdigheyt en ghekrijgen: maer besluyt nochtans in 't ghemeyn dat geen dinck leugenachtigher en is dan dat uyt eenige doode materie Goden ghesmeet worden. Hierentusschen bewijst hy ooc niet min dan andere/te weten/dat de menschē met veel te dulle lichtveerdicheyt opgeblasen zijn / dewelcke hoewel zy alle oogenblic harē vergancklicken geleenden ende gebedelden Adem moeten in trecken / nochtans

De stoffe der afgoden selve/ wederleydt meer dan genoeg der afgodendienaren versieringhe van God.

Psal.115.4. ende.135.10

tans dorven de eere Gods den Afgoden geven. De mensche wort bedwongen te belijden dat hy een Dier is/ alle daghe sterffelick/ ende wil nochtans datmen een metael voor God achte dien hy den oorsprong der Godtheyt soude ghegheven hebben. Want waer uyt hebben de Afgoden haren oorspronck anders dan uyt der menschen goeddunken? Daerom is de bespottinghe des Poeten recht/ daer hy eenen Afgodt in brenght/ aldus sprekende: Voortijden was ick een vijgenblock/ een onnut hout: maer doe de schrijnwercker twijfelde of hy een banck wilde van my maken ofte een Priapium/ soo heeft hy hem selven bedenckende / liever ghehadt dat ick een Godt zijn soude. Daer uyt ben ick/ &c. Te weten een aerdische menschelken/ dat by na ten allen oogenblic den adem verlieft / sal door zijn conste den naem ende eere Godts eenen dooden blocke gheven. Maer dewijle de Epecureische Poete lustichlick spottende/ geen Religie en achtede/ soo sullen wy syne ende zijns ghelijcken redenen achter laten/ ende ons laten bewegen / ja door snijden met de scheldinghe des Propheten / daer hy seyt dat de menschen te vele uytsinnig zijn/ die uyt den selven blocke hen selven warmen / den oven heten om broot te backen/ vleesch braden of sieden/ende eenen God snijden/ voor den welcken sy hen selven ter aerden buygen om hem te aenbidden. Ende daerom beschuldigt hyse ergens niet alleenlic uyt de Wet/maer verwijt hen oock dat sy uyt de fondamenten der aerde niet geleert en hebben: te weten/ dewijle geen dinck so ongevoegelic en is/ als te willen God/die onmetelick/ende sonder begin/ ende sonder eynde is / tot een mate van vijf voeten brenghen. Ende nochtans bewijst de ghewoonte dat dese onnatuerlicke ongeschickte sake den menschen door de verdorventheyt natuerlick is. Men moet oock weten dat de Afgoderije alomme met dese wyse van spreken aengeteeckent wort / te weten/ dat sy zijn wercken der handen der menschen ende gheen Godlicke autoriteyt en hebben: op dat dit vast ende seker sy dat alle godsdiensten die de menschen uyt hen selven bedacht hebben / vervloeckt zijn. Dese raserie verclaert de Prophete inden Psalm / om dat de menschen de dingen die noch leven noch gevoelen en hebbē/ aenroepen om hulpe/ hoe wel sy daerom met verstant begaeft zijn/ om dat sy soudē weten dat alle dinck door de cracht Gods gerogert wort. Maer dewijle alle volcken eñ ooh een yegelijck bysonder door de verdorventheyt der natuere tot so groote uytsinnicheyt wort getrockē: daerom dondert de Geest ten eynde met eenen grouwelichen vloeck/ seggende: Laet de gene die se maken ende alle die daer op betrouwen / hen gelijck worden. Men moet oock aenmercken dat also wel de gemaelde oft geschilderde/ als de ghegraven/ of ghesneden beelden verbodē zijn. waer door de onnutte ontschuldinge der Griecken wederleyt wort. Want sy meynen wel hare dingen gedaen te hebben/als sy geenen Godt en graven noch snijden/ hoe wel sy in maelderyen ende schilderyen meer dertelheydt bedrijven dan eenighe andere Heydenen. Maer God en verbiet niet alleenlick hem eenige gelijckenisse van den beeldtsnijder op te rechten/ maer oock van eenighen constenaer te dichten: want hy wordt t'onrechte ende met schande ende versmadinge zijnder Majesteyt also vergeleken.

Horat. 1. Serm. Satyra. 8.

Bewijs/ genomen uyt het getuygenisse Esaie/ ende der anderen Propheten.

Esai. 44. 12.

Esai. 40. 21.

Esai. 2. 8. ende 31. 7. Ose. 14. 4. Mich. 5. 13.

Psal. 115. 8.

Der Griecken onnutte ontschuldiginge.

4 Ick weet wel dat het een seer gemeyn seggen is / dat de beelden zijn der ongeleerden boecken. Dat heeft Gregorius ghesept: maer den Geest Gods oordeelt veel anders in des welken schole soo Gregorius aengaende dese sake hadde geleert geweest/ soo en soude hy noyt alsoo gesproken hebben. Want dewijle Jeremias seyt / dat het hout is een leeringe der ydelheyt: Ende Habacuck leert/ dat het beelt is een Leeraer der leugen: so moetmen voorwaer hier uyt de gemeyne leere verstaen / te weten/ dat het al ydel ende leugen is/ wat de menschen uyt beelden van Godt leeren. Ist dat yemant hier tegen seyt dat die van de Propheten gestraft worden/ die de beelden tot goddeloose superstitie misbruycken: Ick bekenne dat wel: Maer ick segge oock daer by het gene dat allen openbaer is / te weten / dat van hen gantschelick verdoemt wordt het ghene dat de Papisten voor een vast fondament houden / namelick/dat de beelden zijn als boecken. Want de Propheten setten de beelden tegen God / gelijck dingen die tegen malcanderen stryden / ende die nemmermeer connen met malcanderen eens syn. Dese vergelijckinghe wort gheset inde plaetse die ick weynich te voren verhaelt hebbe: te weten/ Dewijle daer alleenlick een waerachtig Godt is/ den welcken de Joden dienden / soo worden verkeerdelick ende valschelick sienneliche figueren gedicht om God voor ooghen te setten. Ende dat alle de menschen ellendichlick bedrogen worden/ die de kennisse Gods daer uyt halen. Ten laetsten/ waren niet alle de kennisse Gods die uyt de beelden gehaelt wort/ valsch ende bedriegelick/ so en soudense de Propheten niet alsoo in 't gemeyn verdoemen. Ten minsten behoude ick dit / dat wy niet anders dan van woorde tot woordt en verhalen dat de Propheten geleert hebben / als wy leeren dat het al ydelheyt ende leughen is/dat de menschen willen Godt met beelden maecken ende afmalen.

Tegenworpinge dat de beelden zijn boecken der leecken.

Antwoort. 1. De Heylighe Geest (Jer. 10. 3. ende Hab. 2. 18) spreeckt/ dat de beelden zijn Leeraers der ydelheyt ende leugen. Jere. 10. 3. Hab. 2. 18.

6 Men lese boven desen het ghene dat Lactantius ende Eusebius hebben van dese sake ghescreven: de welcke niet en hebben ghetwijfelt voor seker aen te nemen / dat alle die der welcker beelden ghesien worden / zijn sterffelicke menschen gheweest. Ende Augustinus en ghevoelt oock niet anders/ de welcke oordeelt ongeoorloft te syne/niet alleenlick datmen de beelden aenbidt/ maer oock datmense Gode oprecht. Nochtans seyt hy niet anders dan dat vele jaren te voren is in het Elibertinsche Concilium verordent/ waer van dit het seshendertigste Capittel is. Het heeft ons behaeght gheene malerijen of schilderijen te hebben inde kercken/ op dat niet het gene dat aengebeden wort / aen de wande gheschildert ofte gemaelt worde. Maer het ghene dat Augustinus ergens uyt Varrone by brengt/ende met zijn oordeel bevesticht / is seer weerdich verhaelt te worden: te weten / Dat de gene die eerstmael de beelden der Goden hebben inghebracht/ de vreese wech genomen/ende de dwalinghe vermeerdert hebben. Waert dat Varro alleen dat seyde / soo soude het moghelick weynich Authoriteyts hebben : nochtans soude het selve ons met rechte schaemte aen brenghen / dat een Heydensch mensch in de duysternisse tastende/ is tot een sulck licht ghecomen / dat hy ghesept heeft / dat de lichamelicke beelden / daerom der godlicke Majesteyt onweerdich zijn / om dat sy de vreese Gods verminderen inde menschen/ ende de dwalinghen vermeerderen. Voorwaer de sake selve betuycht/dat dit niet waerheyt ende wijsheyt is ghesproken : maer Augustinus dit van Varrone genomen hebbende/ brengt het selve voort als uyt zijn eygen gevoelen. Ende hy vermaent ten eersten dat de eerste dwalinge van God daer in de menschē verwerret zijn/haer eerste beginsel niet en hebben van de beelden/ maer

2. De oude Theologanten hebben de oprechtinghe ende den dienst der beelden gantsch verworpen.

Int 4. boeck van de stadt Gods/ Ca. 9 ende 31.

dat sy door dese nieuwe materie zijn gewassen ende vermeerdert. Daer na beduypt hy dat de vreese Gods daerom wort door de beelden verminderdt of wech genomen/om dat zijn Godheyt lichtelick can inde dwaesheyt ende ongeschictheyt ende onbequame dichtinge der beelden veracht worden. Ende ock oft wy niet soo seer en bevonden dit tweede waerachtich te zijn. Daerom soo wie wil wel ende recht geleert worden/ die en leere uyt de beelden niet wat hy van God behoort te weten.

3. De overdadige ende hoerachtige vercieringhe der beelden in den Papistischen kerken/ stoot om de bescherminghe der selver.

7 Daerom ist dat de Papisten eenige schaemte hebben / soo en sullen sy voortaen niet meer dese uytvlucht gebruycken/ te weten/ dat de beelden zijn de boecken der ongeleerder menschen /het welcke so opentlick wort met seer vele getuygenissen der Schriftuere wederleyt. Eñ of ic hen dit toe liete / soo en souden sy nochtans daer mede niet vele maken om de afgoden te beschermen. Het is openbaer welcke ongeschickte dingen sy willen de menschen voor eenen God inde handt stellen. Ende de beelden die sy den heyligen maken/wat zijn die anders dan exempelen van verlozen cost ende onreynicheyt? den welcken so hem yemant wilde gelijck maken/die ware weerdich met staven geslagen te worden. Voorwaer inde bordeelen ende hoeren-huysen zijn schaemtelicker ende machtichlicker verciert de hoeren dan maegden beelden inde kercken. Den Martelaren en maken sy ooc geen betamelicker wesen. Daerom laetse doch hare beelden ymmers een weynich schaemtelick maken/ op dat sy wat beschaemdelicker mogen liegen dat sy boecken zijn van eenige heylicheyt.

4. De Kercke Gods heeft een andere maniere van de menschen te onderwysen in de ware Godsalicheyt.

Maer wy sullen ooc dan antwoorden dat dit geen wijse en is om het geloovighe volc in heylige plaetsen te leeren/ het welcke God wil met een veel ander leere onderwesen hebben dan met die beuselen. Hy heeft geboden datmen daer soude een alleen gemeyne leere voorstellen inde predikinghe zijns woorts ende heylighe verborgentheden: hier in bewijsen die haer herten weynich becommert te zijne / die met de ooghen omme drijven / om de Beelden te bemercken. Welcke noemē dan de Papisten sulcke ongeleerde/ die alleenlick connen met beelden geleert worden? Te weten/ die de Heere bekent voor zijne Discipulen / die hy weerdich acht zijne hemelsche Wijsheyt te openbaren / die hy met de salighe verborghentheden zijns rijcx wil geleert hebben. Ick bekenne wel ghelijck de sake is / datter te desen tijde veel zijn die sulcke boecken niet en moghen missen noch derven : maer ick bidde u waer van comt de onverstandicheydt / anders dan dat hen de leere wort onthouden die alleen bequaem is om hen te leeren? Want de Dienaers de Gemeynte en hebben om gheen ander oorsake den beelden het leerampt over ghegheven / dan
Galat. 3.1. om dat sy selve stom waren. Paulus betuycht dat Christus door de waerachtighe predikinghe des Evangheliy wort afghebeeldet / ende eenichsins voor onse ooghen ghecruyst. Daerom wat noot waert alomme in de kercke soo vele cruycen van hout / steen silver/ ende gout op te richten / waert datter ghetrouwelick ende wel gheleert worde / dat Christus is ghestorven om
Galat. 3.13 in het cruyce onsen vloeck te draghen / ende onse sonden door de offerhanden zijns doots te versoenen / ende met zijnen bloede uyt te wasschen/ ende ons Gode den Vader weder aenghenaem maken. ¶ Uyt dit alleenlick mochten sy meer leeren/ dan uyt duysent houten ofte steenen cruycen: want op gouden ende silveren cruycen staen moghelick de gierighe herten seerder de ooghen/ dan op eenighe woorden Gods.

Dat andere deel des Capittels/ handelende van der Afgoden ende Beelden oorspronck. Sap. 14. 15.

8 Nu vanden oorspronck der Afgoden / is by na een ghemeyn ghevoelen dat in het boeck der Wijsheyt is geschreven : te weten/ dat die zijn de eerste autheuren daer van geweest / die dese eere hebben den dooden ghedaen/dat sy hare ghedachtenisse hebben superstitieuselick ghe-eert. Ende ick kende voorwaer/dat dit quade ghebruyck seer out is: noch en versake oock niet dat hier door/ als door een vyer / de raserye der menschen tot Afgoderye is hittiger ghewoorden / nochtans en late ick niet toe dat dit sy de eerste Fonteyne deses quaets geweest. Want datmen Afgoden ghebruyckt heeft eer de eergiericheyt inde beelden den dooden te heylighen was opghecomen/ (dewelcke de Heydensche schrijvers dickmael melden) dat is openbaer uyt Mose. Want als hy verhaelt / dat Rachel heeft haers vaders Gen. 31. 19.
Afgoden ghestolen/ so en spreeckt hy niet anders als van gemeynen gebruycke. Waer uyt men mach verstaen / dat des menschen vernuft een eeuwige werckwinckel der afgoden is. Na de Diluvie ofte Sontvloet wast als een wedergebooꝛte der werelt : nochtans niet vele jaren daer na / hebben de menschen hen selven na haren lust Goden gemaeckt. Ende het is gelovelick dat noch binnen des heyligen Patriarchen leven/zijne neven hebben tot Afgoderije begeven geweest/ soo dat hy niet sonder seer bittere droefheyt heeft ghesien de aerde met Afgoden ontreynicht worden/wiens onreynicheyt Godt onlancks met soo grouwelicke oordeelen gesuyvert hadde. Want Thare ende Nachor waren nu voor Abrahams ghebooꝛte Afgoden-dienaers/ gelijck Josue be- Jos. 24. 2.
tuycht. Dewijle de nacomers Sem / soo corts zijn afghevallen / wat sullen wy houden vande nacomers Cham / die te voren in haren vader vervloeckt waren? Het is voorwaer alsoo/ghelijck het herte des menschen is vol hoovveerdigheyt ende lichtveerdicheyt / alsoo derf het na zijn begrijp Godt dichten: ghelijck het met plompheyt ende stoutichheyt is bevangen/ende onder seer groove onwetentheyt leyt/alsoo bedenct het leugen ende ydel gesichten voor Godt. Tot dit quaet comt een nieuwe ongeschictheyt/ te weten/dat de mensche wil Godt sulc uyt drucken ende maken/ ghelijck hy hem heeft in het herte begrepen. Soo dan het herte genereert den afgod / ende de hant baert hem. Dat dit sy de oorspronck der Afgoden (te weten / dat de menschen niet en ghelooven dat God by hen is/ten sy dat hy hem selven lichaemlick vertoone) dat maeckt het exempel der Israeliten openbaer. Want sy segghen/wy en weten
niet wat desen Mosi is ghesciet: maeckt ons Exod. 32. 1.
goden die ons voorgaen. Sy wisten wel dat die God was/ wiens cracht sy in so vele miraculen bevonden ende beproeft hadden : maer sy en betrouden niet dat hy by hen was / ten waere dat sy een lichamelick teken zijns aenschijns sagen/ dat hen een getuygenisse Gods ware diese regeerde. Soo hebben sy dan van een voorgaende beelt willen bekennen/ dat God de leydtsman haerder reyse waere. Dit leert de dagelicksche bevindinge/dat het vleesch altijts ongerust is/ tot dat het heeft een dichtsel hem gelijck ghevonden/waer in het hem selven als in Gods beelt ydelick troost. Bynae te allen tijde vande scheppinge der werelt aen/hebben de menschen (om dese blinde begeerte ghehoorsaem te zijne) teeckenen op gerecht / waer in sy gheloofden dat Godt hen voor de ooghen was.

9 Na dusdanich dichtsel volcht terstont de aenbiddinge. Want doe de menschen meynden dat sy Godt inde beelden aenschouden/ so hebben Vande aenroepinge der beelden.

sy hem

sy hem oock daer in gedient. Een eynde geheel met herten ende met ooghen daer aen ghehecht zijnde/ hebben sy begonnen beestelicker ende onverstandiger te worden/ ende de beelden gelijck oft daer eenige Godheyt in ware/ te verwonderen ende verheffen. Nu ist openbaer dat de menschen niet tot afgodendienst en vallen/ eer sy eenige grove meyninge verkregen hebben: niet dat sy de beelden achten gode te zijne/ maer dat sy dencken dat eenige kragt der Godheyt daer in woont. Soo dan het zy dat ghy God ofte een creature u selven voorset in het beelt/ als ghy daer voor tot eerbiedinge neder valt/ soo zijt ghy nu met eenige afgoderye betoovert. Hierom heeft de Heere niet alleenlick verboden ghemaeckte Beelden op te rechten om hem te vergelijcken/ maer oock datmen geenerley tijtelen noch steenen en soude heyligen om die te aenbidden. Om de selve oorsake wort in het ghebodt der Wet oock het ander deel vande aenbiddinghe daer by gestelt. Want soo haest alsmen Gode heeft een sichtbaerlicke figure gedicht/ soo bintmen oock zijn krachten daer aen. So onverstandich zijn de menschen/ dat sy God daer hechten/ waer sy hem gedicht hebben: ende daerom en connen sy niet laten hem te aenbidden. Ende daer is geen verschil in/ of sy slechtelick het beelt eeren/ ofte God in het beelt: want dit is altijts afgoderye/ alsmen den beelde goddelicke eere doet/ op wat wyse het oock sy. Ende de wijle God niet en wil superstitieuselick oft met valschen dienst gedient zijn/ soo wort hem ontnomen al wat den beelden gegeven wort. Laet die hier toe hooren die arme voorwendinghen ende deckselen soecken/ om de grouwelicke afgoderye te beschermen/ door de welcke de waerachtige religie is vele voorleden tijden te niete geweest. Sy seggen: De beelden en worden niet voor goden geacht. Antwoorde. De Joden en waren oock niet alsoo geheel onbedacht/ dat sy niet en souden gedachtich geweest hebben dat die de God was/ door wiens hant sy wt Egypten gebracht waren/ eer sy het kalf maeckten: Ja oock als Aaron seyde dat die de goden waren/ door de welcke sy uyt Egyptenlant verlost waren/ hebben sy onvertsaeghdelick dat toe gestaen/ klaerlick te kennen gevende/ dat zy God den verlosser wilden behouden/ alleenlick mochten sy hem in het kalf sien voor gaen. Het en is oock niet geloofelick dat de Heydenen so onverstandich waren/ dat sy niet en souden verstaen hebben/ dat God wat anders was dan hout oft steen. Want zy veranderden de beelden nae haer goetduncken/ ende hielden altijts de selve goden in het herte: ende sy maeckten eenen gode veel beelden/ ende dichteden nochtans na de veelheyt der beelden niet veele goden. Boven desen heylighden sy dagelicx nieuwe goden/ ende meynden nochtans niet dat sy nieuwe goden maeckten. Men lese de ontschuldingen die Augustinus schrijft van den afgoden-dienaren te zijnen tijde voorgewent te zijne. Te weten/ als sy berispt worden/ antwoorden de gemeyne slechte menschen/ dat sy niet dat sichtbaerlicke en eerden/ maer de Godheyt die onsichtbaerlicken daer in woonde. Ende die van suyverder religie waren/ (gelijck hy spreeckt) seyden dat sy noch beelde noch duyvel en eerden: maer dat sy door de lichamelicke beelden aensaghen het teecken des dincx dat sy behoorden te aenbidden. Wat ist dan? alle de afgoden-dienaers of sy Joden ofte Heydenen zijn geweest/ en hebben niet anders gesint geweest/ dan nu geseyt is: te weten/ niet te vreden zijnde metten geestelicken verstande/ meynden dat hen God soude sekerder ende naerder wesen door de beelden.

De deckmantels/ welcke de afgodendienaers ghebruycken tot bescherminge van de beelden worden nedergeleyt.

In den Psal. 113.

Ende nae dat hen dese verkeerde vergheljjckinghe ende afbeeldinghe Gods eenmael behaegt heeft/ soo en is daer geen eynde geweest/ tot dat zy dickmael met nieuwe betooveringhen verstrickt zijnde/ meynden dat God zijn cracht vertoonde inde beelden. Ende niet te min hielden de Joden dat sy onder sulcke beelden den eeuwighen God/ den eenigen ende waerachtighen Heere des Hemels ende der Aerden/ dienden: ende de Heydenen desgelijcx dat sy hare (hoewel valsche) goden dienden/ de welcke sy nochtans dichteden in den hemel te woonen.

10 Die versaken dat dit voortijden is geweest/ ende oock te onsen tijde geschiet/ die liegen onbeschaemdelick. Want waerom vallen sy voor de beelden neder? Waerom als sy bidden willen/ wenden sy hen tot haer gelijck tot Gods ooren? Want het is waer dat Augustinus seyt: Dat niemant en bidt noch en aenbid/ alsoo het beelde aensiende/ die niet alsoo en sy gesint/ dat hy meynt daer van verhoort te worden/ ofte hoopt daer van te krijgen dat hy bidt. Waer van is onder de beelden des selven Gods so groot onderscheyt/ datmen de eene veracht ofte slechtelick eert/ ende de ander allerley groote eere aen doet? Waerom maken sy moede leden/ beloofde reysen ende pelgrimagien doende tot de beelden/ derwelcker gelijcke sy te huys hebben? Waerom strijden sy te desen tijde soo seer daer voor oock totter doot/ soo dat sy lichtelicker souden verdragen dat hen den eenigen God ontnomen worde/ dan datmen hare beelden verworpe. Ende nochtans en verhale ick noch de groove dwalinghen des ghemeynen volcx niet/ die by na ontallick zijn/ ende schier aller menschen herten bevangen hebben: maer ick geve alleenlick te kennen wat sy belijden als sy hen selven willen aldermeest van afgoderye ontschuldigen. Sy seggen/ wy en noemense onse goden niet. Dat en deden oock de Joden noch de Heydenen voortijde niet/ ende nochtans en lieten de Propheten niet alomme hen de hoererye die sy met hout ende steen deden/ te verwijten/ alleenlic om dier dingen wille die dagelicx geschien van de gene die willen Christenen gheacht worden/ te weten/ om dat sy God in hout ende steen vleeschelick eerden.

Der Papisten leugenachtighe uytvlucht/ ende het overeen-draghen met den ouden afgoden-dienaers/ wort ontdeckt.

11 Hoewel het en is my niet verborghen/ noch en is ook niet te bedecken dat sy ontvlien met een scherpsinnighe onderscheydinghe/ de welcke weynich hier na sal wederom volkomelicker gemeldet worden/ Te weten/ sy seggen dat den dienst welken sy de beelden doen/ sy Idolodulia, maer niet Idololatria, dat is (gelijck sy willen beelden-dieninge/ maer niet beelden eeringe/ hoewel beyde die Griecksche woorden beteeckenen een dinck/ want alsoo spreecken sy als sy leeren/ dat dien dienst welcken sy Dulia noemen/ mach den beelden mede gedeylt worden sonder Gode ongelijck te doen. Soo dan/ sy achten hen selven ontschuldicht te zijne/ als sy alleenlick beelden-dienaers zijn/ ende niet beelden eerders. Maer ist niet lichter yemant te eeren/ dan yemants dienstknecht te zijne? Ende nochtans als sy in het Grieckche woort bedeckinge soecken/ so strijden sy seer kinderlick tegen hen selven. Want de wijle Latrevin by den Griecken niet anders en is te segghen dan dienen ende eeren/ soo is het geene dat sy seggen/ soo vele gelijck of sy beleden dat sy hare beelden dienden/ maer sonder dienst: ende eerden/ maer sonder eere. Sy en hebben my oock niet te beschuldighen dat ickse soecke in de woorden te vangen/ maer sy selve/ de wijle sy willen de oogen der eenvoudiger verduysteren/

Een ander loose ende schalcke uytvlucht wordt wederleyt/ daer mede sy een onderscheyt inbrengen tusschen de Grieckscshe woorden (Dulias) ende (Latrias.) Siet in 't eynde sect. 16. ende cap. 17. sect. 2.

geven haer onwetentheyt te kennen. Nochtans hoe seer wel sy ter sprake zijn/ so en sullen sy nochtans nemmermeer met hare welsprekentheydt daer toe komen/ dat sy souden bewijsen dat eene ende de selve sake soude twee zijn. Laet hen (segge ick) bewijsen dat inde sake eenich onderschept is/ op dat sy mogen geacht worden den ouden afgoden-dienaeren niet gelijck te syne. Want gelijck een overspeelder ofte dootslager niet en kan zijn schult ontvlien/ daer mede dat hy syner boosheyt eenen anderen naem gheeft: alsoo betamet niet dat dese afgoden-dienaers souden door eenen listichlicken gedichten naem onschuldich gheacht worden/ ist dat zy in de sake geen onderschept en hebben van de afgoden-dienaers/ dewelcke sy oock selve bedwonghen worden te verdoemen. Ende nu en verscheyden sy niet alleenlick haer sake vande oude afgoden-dienaers/ maer volgen meer die verkeerdelick na/ (het welcke de fonteyne des quaets is) dewyle sy teeckenen met haer vernuft dichten/ ende met hare handen maken/ daer mede sy Gode willen afbeelden.

Het laetste deel/ waer in eerstelick gehandelt wort van het rechte gebruyck ende misbruyck der beelden.

12 Nochtans ben ick niet also superstitieus/ dat ick soude achten gantschelick geene beelden lydelick te syne. Maer dewyle het snijden ofte graven/ ende malen of schilderen Gods gave zijn/ so eysche ick het oprecht ende suyver gebruyck daer van: op dat de dingen die ons de Heere heeft tot zijn eere ende onsen nut gegeven/ niet en worden door onse gebruyck ontreynicht/ noch oock tot onse verderf verkeert. God met sienlicke gedaente te maken/ dat achten wy ongeoorloft te syne: want hy selve heeft dat verboden/ ende het en can sonder eenighe mismakinghe zijnder eerlickheyt niet geschien. Ende op datmen niet en meyne dat wy alleene in dit gevoelen zijn: alle wijse ende rechte schrijvers hebben altijt sulcx gestraft/ gelijck dat bevonden wort van de ghene die der selver geschriften lesen. Ist dat het niet geoorloft en is Gode niet selfs een lichamelick beelt te maken: so ist veel min geoorloft sulck een beelt voor God/ ofte God daer in te eeren. Soo en moet dan de Majesteyt Gods/ die verre boven het gevoelen der oogen is/ met onbehoorlicke ghesichten niet vervalscht worden: maer alleenlick de dinghen mogen gesneden of gegraven/ ende gemalen ofte geschildert worden/ die de oogen konnen begrijpen. Sulcke zijn eensdeels historien ende geschiedenissen/ dewelcke eenich gebruyck hebben in leeren ende vermanen: eensdeels beelden ende figuren der lichamen sonder beteekeninge eeniger geschiedenisse: dese en sie ick niet wat sy konnen doen dan den oogen behagen. Ende nochtans ist openbaer dat by-na alle menschen beelden die men dus lange heeft in de Kercken gesien/ zijn sulck geweest. Waer uyt men mach oordeelen dat sy niet en zijn door verstant ofte verkiesinge daer gestelt/ maer door dwase ende onvoorsichtighe begeerte. Ick verswijge hoe verkeerdelick ende onbetamelick sy ten meestendeel zijn ghemaeckt/ ende hoe vryelick de beeltsnijders ende maelders haer dertelheyt hier in hebben bewesen/ het welcke ick weynich te voren hebbe aengeroert. Dit segge ick alleenlick/ wanneer daer schoon gheen feyl in en ware/ soo en deughen sy nochtans niet om te leeren.

Sect. 7. 2. De vraghe wort ondersocht of het stichtelik is/ dat de Christenen in haer Kercken beelden hebben. Siet in de voorrede van dit werck/ ende lib. 4. Cor. 9. sect. 9.

13 Maer laet ons dit onderschept laten varen/ ende hierentusschen overlegghen of het nut sy gantschelick eenighe beelden in de Kercken te hebben die geschiede dingen of menschen lichamen afbeelden. Ten eersten/ ist dat de autoriteyt der ouder gemeynte ons yet beweeght/ soo laet ons gedencken dat de Christelicke Kercken zijn in 't gemeyn sonder beelden geweest bynа vijfhondert Jaren/ in de welcke de Religie noch bloeyde/ ende de oprechte leere haren loop hadde. Soo zijn dan de beelden doen eerst aengenomen tot vercieringhe der Kercken/ als de oprechticheyt des dienst begonste vervalscht te worden. Ick en wil niet disputeren wat reden sy hadden die de eerste autheuren daer van geweest zijn: maer ist dat wy eeuwe met eeuwe/ ende tijt met tijt vergelijcken/ soo sullen wy sien dat sy seer zijn afgeweken van de geheelheyt der ghener die sonder beelden waeren. Ende wat/ meynen wy dat de heylige Vaders souden de Kercken soo lange sonder beelden gelaten hebben/ hadden sy die nut ende salich geacht? Maer voorwaer dewyle sy sagen dat daer in geene of kleyne nutticheyt was/ maer vele perijckels/ soo hebben sy die meer met reden ende raet verworpen/ dan door onwetenheyt ofte onachtsaemheyt achter gelaten. Dit betuygt oock Augustinus met klare woorden/ seggende: Dewyle sy in dese plaetsen in hooge eerlickheyt geset worden/ op dat sy van de gene die bidden ende de offeren gesien worden/ soo maken sy door de ghelijckheyt der levender leden ende sinnen (hoewel sy sonder leven ende ghevoelen zijn) dat sy den swacken herten schijnen leven ende adem te hebben/ etc. Ende ergens/ de figure ende afbeeldinge der leden maeckt ende dwingt eenichsins/ dat de ziele die in een lichaem leeft/ te meer meyne dat/ dat lichaem ghevoelen heeft/ dat sy siet haren lichame seer gelijk te zijne/ etc. Ende weynich daer na/ De beelden syn crachtiger om de ellendighe ziele te crommen ende verleyden/ om dat sy mont/ oogen/ ooren/ ende voeten hebben/ dan om te rechten ende op goeden wech te brengen/ om dat sy noch spreken/ noch sien/ noch hooren/ noch wandelen en konnen. Dit schijnt voorwaer de oorsake te zijne/ waerom Joannes ons geboden heeft/ niet alleenlick den beelden dienst/ maer ook selfs de beelden te schouwen. Ende door de gruwelicke raserye die voor desen tijt by-na tot verlies der gantscher godsalicheyt heeft de werelt bevangen/ hebben wy veel te wel bevonden dat een teken der afgoderye wort opgerecht/ soo haest als beelden in de kercken geset worden. Want de dwaesheyt der menschen en kan haer niet onthouden/ sy moet terstont tot superstitieusen ende afgodischen dienst vallen. Ende oft schoon daer in soo groot perijckel niet en ware/ nochtans als ick overlegge tot wat eynde de Kercken zijn verordent/ soo schijnet my/ ick en weet niet hoe/ der Kercken heylicheyt niet te betamen/ dat daer andere beelden in komen/ dan de levende/ die God door zijn woort heeft ghegeylicht: Te weten/ de Doop/ ende het Nachtmael des Heeren/ met de andere ceremonien/ met dewelcke onse oogen behooren soo neerstichlick bekommert/ ende soo levendich beweeght te worden/ dat sy gheene beelden door menschen vernuft gemaeckt en begeeren. Siet daer den grooten nut der beelden/ dat met geen vergeldinghe en kan betaelt worden/ ist dat wy den Papisten geloven.

In den 49. Brief.

In den 113. Psalm.

1 Joan. 5. 21.

14 Nu ware (meyne ick) van dese saecke ghenoegh gesproken/ ten ware dat ick byna gevangen worde met dat Niceensche Concilie. Niet met dat eerlick Concilie dat Constantinus Magnus hielt/ maer dat voor het bevel ende hulpe der Keyserinne Irenes is over acht-hondert Jaren gehouden. (Want daer in is verordent dat men soude niet alleenlick beelden in de Kercken hebben/ maer oock aenbidden.) Want wat ick segghe/ daer teghen brenght de authoriteyt den Conciliums groot voordeel. Hoewel op dat ick de waer

3. De onmanierlicke hoovaerdigheyt van een Niceensche Concilie wort ontdeckt/ waer in men seer ghestreden heeft voor de aenbiddinge der Beelden.

de waerheyt segge / ick en brenge dit niet so seer by om dat het my seer beweegt / als om dat het den Leseren soude openbaer zijn/ waer toe de raserie der gener sy gecomen/ die de beelden seerder begeert hebben dan het den Christenen betaemt. Maer laet ons dat eerst becorten. Die te desen tijde het ghebruyck der beelden beschermen / die ghebruycken deses Niceenschen Conciliums. Ende daer is een wederlegboeck onder den naem Caroli Magni, den welcken men mach uyt de maniere van schrijven verstaen te dier selver tijt ghemaeckt te zijne. Daer in worden verhaelt de sententien der Bisschoppen die in dat Concilium waren / ende oock de argumenten ende bewijsingen daer mede sy streden. Joannes de Legaet ofte bode der Oosterscher gemeynten/ seyde: Godt heeft den menschen gheschapen na zijn beelt ende gelijckenisse: ende hier uyt bewijst hy / datmen daerom moet beelden hebben. De selve meyndt dat de beelden ons zijn aengeraden door dese sententie: Toont my dijne aensichte/ want het is cierlick. Een ander om te bewijsen datmen moet beelden hebben op de altaren/heeft dese ghetuyghenisse voortghebracht: Niemandt en ontsteeckt een licht om onder een koremaete te setten. Een ander om te bewijsen dat het aenschouwen der beelden ons nut is / heeft dit veersken uyt den Psalm voortghebracht: Heere het licht dijns aenschijns is op ons verseghelt. Een ander heeft dese gelijkenisse gebruyckt/ Gelijc de Patriarchen ende voorvaders der Heydenen offerhanden gebruyckt hebben/ dat oock also de Christenen moeten de beelden der Heyliger hebben voor de afgoden der Heydenen. Tot dit selve hebben sy oock dit gedraeyt: Heere ic hebbe de cierlickheyt dijns huys lief gehadt. Maer boven alle is dese uytlegginge vernuftich: Gelijck wy't gehoort hebben / also hebben wy't ooc ghesien. So wort dan God bekent niet alleenlic door het gehoor des woorts / maer oock door het aenschouwen der beelden. Sulck is oock dat scherpsinnich argument Theodori/als hy seyt: God is wonderlick in zijne Heylighen: ende daer staet ergens geschreven: Den Heyligen die op der aerde zijn: So dan/dit moet van de beelden verstaen worden. Somma het zijn so schandelicke onwijse redenen/ dat ick my schame die te verhaelen.

Sophisterie ofte verkeeringen der H. Schrifture tot bescherminghe van de oprechtinge der beelden inde Kercken.

Math. 5. 15. Marc. 4. 21. Luce. 8. 16. ende 11. 33.

15 Ende daer sy van het aenbidden der beelden disputeeren/daer wort by gebracht de aenbiddinghe Pharaonis ende der roede Joseph/ ende des naems welcken Jacob heeft opgerecht / hoewel in dit leste en vervalschen sy niet alleen de Schrifture/ maer brengen oock voort dat nerghens gevonden wort. Item dit: Aenbidt de voetbanck zijnder voeten/ende aenbid in zijn heyligen berg: ende/Dijn aensichte sullen alle rijcken des volckx aenbidden. Dese schijnen hen seer stercke ende bequame bewijsingen. Maer waert dat yeman uyt spot wilde den beschermeren der beelden eenen spottelicken persoon maken/ soude die ooc connen grover ende ongheschickter redenen versamelen? Ende op dat daer geen twijfelingen meer en bleve/so heeft Theodosius de Mirensche Bisschop/ so ernstichlic met droomen sijns Archdekens bevesticht / dat de beelden behoorden aengebeden te worden/ gelijc oft hy daer van een hemelsch bevel hadde. Laet nu de beschermers der beelden gaen/ ende ons met de verordeninghe des Conciliums drengen: gelijc of de eerweerdige Vaders niet geheel hen selven ongeloofweerdig en maecten / als sy de Schrifture so kinderlick handelen/ ofte soo ongoddelic ende schandelick verscheuren.

Eenige ghetuygnissen tot bevestinge vanden dienst der beelden worden voortgebracht.

16 Nu come ick tot de ongheschickte ongodlicheden / van de welcke is te verwonderen dat sy die hebben dorven uytstorten: ende dat sy niet en zijn van eenen yeghelicken met groote vergrouwinge ende verworpinge wederstaen/dat is dobbel te verwonderen. Maer het is nut/datmen dese schandeliche boose uytsinnicheyt openbaerlick vertoont/ op dat ymmers dat decsel der outheyt dat de Papisten voorwenden/ vanden beelden dienst afgetrocken worde. Theosius de Bisschop Amrot blaest ende pocht den Ban teghen alle die niet en willen datmen de beelden aenbidde. Een ander roept dat de ongevallen des Griecschen ende Oosterschen lants / comt door dese boosheyt dat de beelden niet en zijn aengebeden. Wat grooter straffe hebben dan de Propheten ende Apostelen ende Martelaeren verdient/ inder welcker tyde geene beelden en waren? Boven desen segghen sy: Ist datmen den Keyserlicken beelde teghen gaet met wieroock/ soo is men dese eere veel meer den beelden der Heyligen schuldich. Ende Constantinus den Bisschop van Constantia in Cypro/ belijt dat hy de beelden eerweerdiglick aen neemt / ende betuycht dat hy hen de eere sal bewijsen die men der levendichmakenden Drievuldicheyt schuldig is: ende alle die dat selve weygeren te doen die verbant hy ende verworpse met de Manicheen ende Marcioniten. Ende op dat ghy niet en denckt dat dit eens eyghen menschen gevoelen is/ de andere gevoelen mede alsoo. Ja Johannus de gesonden bode der Oosterschen gemeynten/ door hitticheyt hooger ghevoert zijnde/ vermaent dattet beter ware dat alle bordeelen ende hoerenhuysen toegelaten worden inder stad/ dan dat den dienst der beelden versaeckt worde. Ten eynde ist van allen eendrachtich verordent/ dat de Samaritanen booser zijn dan eenige ketters: maer dat de Beelden-stormers booser zijn dan de Samaritanen. Ende op dat dit spel niet en sy sonder zijne Plaudite / ende vrolick eynde/ soo wordet hier mede besloten: Laetse hen verheughen ende verblijden die de beelde Christi hebben/ ende haer offerhande doen. Waer is nu dat onderscheyt tusschen Latria ende Dulia, oft dienste ende eere / waer mede sy Gods ende der menschen ooghen pleghen te verblinden? want het Concilium gheeft sonder uytnemen soo veel den beelden/als den levendigen Gode.

Eenige lasterlicke woorden van sommige oude Beelden-vereerders/ welcke van vele nieuwe so met woorden als met der daet zijn voor goet bekent.

Het xij. Capittel.

Dat God vande beelden gescheyden wort, op dat hy gantschelick alleen gedient wort.

Wy hebben in het eerste gheseydt dat de kennisse Gods niet en is gelegen in coude bedenckingen/ maer brenght Godtsdienst mede/ Ende wy hebben oock daerentusschen gheroert hoe hy behoorlick ghedient wort / twelcke sal op andere plaetsen breeder verclaert worden. Nu verhale ick alleenlick wederom int corte dat de Schriftuere niet alleenlick en strijt om den naecten naem / soo wanneer sy betuycht dat daer een eenich Godt is: maer dat sy oock gebiedt datmen het ghene dat der Godheyt toecomt / niet eenen anderen toe en schrijve. Waer uyt het oock openbaer is / wat onderscheyt daer sy tusschen de superstitie ende suyver Religie / ofte tusschen den valschen ende oprechten Gods-dienst. Voorwaer dat woort Eusebia, daer mede de Griecken de Religie ofte Gods-dienst beteeckent/ is so veel te seggen als rechten dienst: Want sy blint in duysternisse tastende / hebben gevoelt datmen moeste eenen sekeren reghel houden/ op dat God niet verkeerdelick ghedient en worde. Ende

De H. schrift den eenighen Godt bekennende/ en heeft gheen woorden-strijt inghestelt: maer 1 geeft Gode alle eere ende aendachtighen Godtsdienst d'welke wordt bewesen: Eerstelick / uyt de eyghenschap des woorts selve.

Religio.

1 Van de nature der Goden.

hoewel Cicero waerachtiglic ende wetentlic seyt/ dat het woordt Religio (d'welck in Latijn beteekent Godts-dienst) komt van relegere, dat is weder over lesen / so ist nochtans een gedrongen ende verre-ghehaelde reden die hy by brengt/ te weten/ dat de Godts-dienst daerom sy in Latijn genaemt Religio, om dat de rechte Dienaers dickmael weder overlesen ende neerstiglick handelen wat waerachtig sy. Ic achte meer dat dese naem wort geset tegen de lichtveerdige ende ongestadighe vryheyt/ om dat het meeste der Werelt lichtveerdighlick aengrijpt wat hen te vooren komt/ ja dwaelt oock onghestadighlick herwaerts ende ginswaerts: maer de Godtsaligheyt willende in vastichheyt staen/ heeft haer selven wtgelesen ende versamelt binnen hare palen: gelijc my ooc dunct dat het woort superstitio (dwelc beduyt valschen ofte onrechten of vervalschten Godts-dienst/ oft een onrecht gevoelen in Goddelicke saken) sy daer van ghenomen / dat de menschen niet te vreden zijnde met de voorghescheven wijse ende mate/ eenen overvloedigẽ ende onnutten hoop der ydeler dingen by een brengen. Maer op dat wy de woorden laten varẽ/ het is in alle eeuwen altijts een eendrachtigh gevoelen geweest/ dat de Religie ende Godts-dienst wort door valsche dwalingen verkeert. Maer uyt wy verstaen/ dat wanneer wy door een onvoorsichtighe yverigheyt ons selven alle dinck toelaten/ als dan de voorwendinge daer mede de superstiticuse menschen hen selven willen decken/ van geender weerde en is. Maer hoewel een yeghelick dit belydt/ soo openbaren sy nochtans hare schandelicke onwetentheydt: Te weten / dat sy hen selven niet en houden aen den eenigen Godt/ noch geen onderschept en setten in sijnen dienst/ gelijck wy te voren gelcert hebben.

Superstitio.

1 Wt het getuyghenisse Gods selve/ welcke roept dat hy is jaloers ende een wreker/ so hy met eenigen verdichten God vermenght wort.

Maer Godt (op dat hy zijn recht bescherme) roept dat hy het sal strengelick wreke/ is't dat hy met eenigen gemaeckten Godt vermengt wort. Boven desen beschrijft hy ooc den rechten dienst/ op dat hy het menschelicke Geslachte in ghehoorsaemheyt houde. Dit beyde begrijpt hy in zyn Wet/ waer in hy ten eersten de Gheloovighe aen hem verbint/ op dat hy haer eenighe Wet-ghever sy: daer na beschrijft hy eenen reghel om na dien recht na sijnen wille gedient te worden. Ende van de Wet / wiens ghebruyck ende eynde menigherley is / sal ick te haerder plaetse handelen. Maer nu roere ick alleenlick dit stuck aen / dat daer is den menschen eenen toom in den mondt ghegheven / op dat sy tot gheene valsche Godtsdiensten af en wijcken. Ende dat moet men vast houden dat ick ter eerster plaetse ghesepdt hebbe/ te weten / dat Godt van zijn eere wordt berooft/ ende dat sijn dienst wort vervalscht/ als men hem niet toe schrijft al wat der Godtheyt eyghentlick toekomt. Ende hier betaemt neerstighlick te aenmercken wat ist en de superstitie ghebruyckt. Want sy en vervalt niet alsoo tot vreemde Goden/ dat sy soude schijnen den oppersten Godt te verlaten/ ofte den anderen gelijck te maken. Maer hem de opperste plaetse latende / ommeringht sy hem met eenen hoop minderer Goden/ den welcken sy sijne eyghene wercken toedeylt. Ende alsoo wort (hoewel ghevepnsdelick ende listighlick) de eere der Godtheydt verscheurt dat sy niet by den eenigen Godt en blijve. Aldus hebben voortijden de oude/ also wel Joden als Heydenen/ met ghelijck ghevoelen dien grooten hoop der Goden gemaeckt / die souden na hare orden het Regiment des Hemels ende der Aerde met den oppersten Godt gemeyn hebben. Aldus zijn over sommige tijden de Heyligen die van deser Werelt verscheyden waren/ Gods medegesellen gemaeckt/ dat sy in zijn stede ghedient / aenghebeden ende gheeert worden. En wy achten dat de Majesteyt Godts met sulckẽ gruwel niet selfs verduystert en wort/ hoewel sy ten meesten deele verdruckt ende uytgebluscht wort/ anders dan dat wy een coude meyninge van sijne opperste macht behouden. Hierentusschen worden wy door bewimpelingen ende voorwendingen bedrogen/ ende tot menigerley goden gedeylt.

Dat onderschepdt van de namen Dulia ende Latria/ d'welk tegen dese oprechte leere is inghevoert / en helpt de Papisten niet met al: ja eer soo bestraft het haer van grooter Godtloosigheyt/ ghelijck uyt de betekenisse der woorden betoont wort.

2 Jae hier toe is oock dat onderschept gedicht tusschen Latria ende Dulia, gelijck sy die noemen/ oft tusschen dienst ende eere/ om dat de Godlicke eere soude schijnen vryelic den Engelen ende den dooden te mogen toegeschreven worden. Want het is openbaer dat de dienst welcke de Papisten den Heyligen doen/ geen onderschept en heeft van den dienst Gods: want sy aenbidden God ende de Heylighen sonder onderschept. Maer als sy gedrongen worden/ so nemen sy hare wtvlucht tot dese onderschepdinge/ te weten dat sy ongeschent bewaren dat hem toe comt / dewijle sy hem Latriam ofte de eere laten. Maer dewijle den twist is vande sake ende niet vanden naem/ wie soude hem toe laten in een de aldergrootste sake soo gerustichlic te spotten? Maer (op dat wy dit ooc laten varen) sy en sullen met dese hare onderschepdinge niet anders maken / dan dat sy den eenighen Godt eere doen / ende den anderen dienst. Want Latria by den Griecken/ is so veel te seggen als Cultus by de Latijnsche/ het welcke wy eere noemen: maer Dulia beteeckent eyghentlick dienstbaerheyt ofte dienst/ ende nochtans en wort dit onderschept diemael niet gehouden inde schrifture. Nu op dat wy schoon toelaten dat het eeuwich sy/ so ist nochtans t'ondersoecken wat cracht dese twee woorden hebben: Dulia beteeckent wel dienstbaerheyt: ende Latria eere. Nu en twijfelt niemant daer aen/ dienen is wat meer dan eeren/ want het soude dickmael swaer sijn in dienste te zijne / die men niet en soude wyghereh te eeren. Ende aldus soude dat een onrechte bedeelinghe zijn / het meeste den Heylighen toe te schrijven/ ende het minste Gode laten. Maer vele oude Schrijvers hebben dit onderschept ghebruyckt. Wat ist dan? de wijle sy alle sien dat het niet alleenlick oneyghen ende onbequaem/ maer oock ondeughende is.

Ghetuyghenissen der Schrifturen / die dit Papistische onderschepdt omstooten/ ende den waren dienst ende vereeringhe / die men den eenighen Godt schuldigh is/ beschermen. Gal 4. 8.

3 Laet ons dese listige scherpsinnicheden verlaten/ ende de sake overleggen. Als Paulus de Galaten doet ghedencken hoedanich sy waren eer sy verlicht worden inde kennisse Gods/ daer hy seyt/ dat sy Duliam, dat is dienst gedaen hebben/ den ghenen die van nature gheen Goden en waren. Of hy schoon Latriam, dat is de eeringhe niet en noemt/ sal daerom haer superstitie ofte Af-goderie te ontschuldighen zijn? Voorwaer de verkeerde superstitie / dewelcke hy Duliam noemt / en straft hy niet min dan of hy den naem Latria hadde uytgedruckt. Ende doe Christus des duyvels aenloop wederstont met dese woorden: Daer is geschreven/ Du salt den Heere dijnen Godt aenbidden/ doe en was van Latria by name gheen twist / want de Duyvel begheerde niet dan een aenbiddinghe ende knye-buyginge. Desghelijcx als Joannes van den Enghel ghestraft wordt dat hy op sijn knyen viel/ en moeten wy niet verstaen / dat Joannes soo uytsinnigh was / dat hy de eere die men alleenlick Gode schuldigh is/ wil den Engel toeschrijven. Maer dewijle de eere die uyt Religie oft Godts-dienstigheydt ghgeschiet/ altijts wat Godtlickheyts mede brenght/ daerom en konde Joannes niet op zijn

Mat. 4. 10. Deut. 6. 13. ende 10. 20. 1 Sam. 7. 3. Apoc. 19.10.

knyen vallen voor dē Engel sonder de eere Gods te verkorten. Wy lesen wel dicmael dat menschen hebben aengebeden geweest: maer dat was Borgherlicke of Politische eere/ op dat ick also spreke maer de Religie is een ander sake / dewelcke terstont verkortinge der Godlicker eere mede brengt so haest als sy eenighen anderen eenige eere biet.

Actor. 10. 25. Dit selve mach men oock in Cornelio sien. Want hy en was so ongeschickt niet in de Godsalighеyt dat hy niet en soude Gode de opperste eere gegeven hebben. Daerom dat hy voor Petrum neder valt / en doet hy voorwaer niet met sulcker meyninge/ dat hy hem wilde aenbidden in Gods stede. Nochtans verbiet hem Petrus ernstiglick dat hy sulcx niet en doe. Waerom me? niet anders dan om dat de menschen nemmermeer soo bescheydelick onderscheydt en maken tusschen de eere Godts ende der Creaturen / dat sy die niet en vermenghen/ ende der Creature toeschrijven dat eygentlick Gode toekomt. Daerom is 't dat wy

Zach. 14. 9. willen eenen eenighen Godt hebben / soo moeten wy ghedencken dat wy niet een hayr van syne eerlickheyt en ontnemen/ maer hem laten behouden dat hem eygen is. Daerom Zacharias sprekende van de vernieuwinghe der Kercke / gheeft bescheydentlick te kennen dat daer niet alleenlick sal een eenigh Godt zijn/ maer dat hy oock sal eenen eenighen naem hebben : te weten / op dat hy niet gemeyn en hebbe met de Af-goden. Hoedanighe eere Godt eyscht / sal ergens te zijnder plaetse geseyt worden. Want hy heeft door zijn Wet willen den menschen voorhouden wat recht en behoorlik sy: ende heeftse daerom willen aen eenen sekeren regel verbindē/ om dat niet een yegelik soude bestaen wat dienst ende eere hy wilde/ te dichten. Maer dewijle het niet nut is den Leser met veler dingen vermenghinge te verladen/ so en roere ick dat stuck noch niet aen. Het sy genoegh dit te onthouden dat alle werken der Gods-dienstigheydt die tot yet anders dan tot den eenighen Godt verkeert worden / niet en zijn sonder bero-

Verargeringen des Godeliken dienstes.

vinge der eere Godts. Ende de superstitie heeft wel in 't eerste der Sonne ende andere gesternten oft afgoden godlik eere toegedicht: maer daer na is de eergierigheyt ghekomen/ dewelcke heeft bestaen te ontheyligen al wat heyligh was/ ende de sterffelicke menschen te vercieren met den roof welken sy Gode hebben afghetrocken. Ende hoewel dese gront bleef / te weten / Den opersten God dienē/ nochtans heeft daer ook een gebruyc geweest/ dat sy den geesten ende minderen goden oft Princelicken gestorven menschen sonder onderscheyt hebben Offerhande ghedaen. So seer lichtelick valt men in dit feyl / dat het gheene dat Godt ernstlick hem selven alleenlick toeschrijft den grooten hoope gemeyn maeckt.

HET xiij. CAPITTEL.

Dat van de Scheppinghe der Werelt aen wort in de Schrifture gheleerdt een eenigh wesen Godts, d'welk drie persoonen in hem begrijpt.

De Heylige Schrift leerende dat het wesen Godts onmetelik ende geestelick is/ wederleght niet alleen de Af-godendienaers ende des Werelts dwaeswijse / maer oock de Manicheen ende Anthropomorphiten.

DAt van het oneyndelicke ende gheestelicke wesen Godts geleert wort in de Schrifture / moet niet alleenlick dienen om de raserie des gemeynen volcks te niet te maken/ maer oock de de listigheden der onheyliger Philosophie te wederleggen. Een uyt de oude Philosophen meynde wijselick geseyt te hebben/ dat Godt is al wat wy sien ende wat wy niet en sien. Ende op dese wijse hielt hy dat de Godtheyt sy in een yegelick stuck ende deel der Werelt uytgestort. Maer hoewel Godt ons om in soberheyt te behouden ghe-sparichlick handelt van zijn wesen/ nochtans met de twee voornoemde woordē die hem toegevoegt worden (te weten/ Oneyndelicheyt ende Geestelicheyt) neemt hy niet alleenlic de grove gedachten wech / maer wederhout oock de stoutichеyt der herten der menschen. Want zijn oneyndelicheyt moet ons voorwaer so verschricken / dat wy niet en bestaen hem met onsen verstande te metē: ende de geestelicke nature en laet niet toe yet aertsch of vleeschelick van haer te bedenken. Hier toe dient oock dat hy dickmael te kennen gheeft / dat zijn woonstede is in den Hemel. Want hoewel hy na zijne onbegrijpelickheyt oock de aerde vervult: nochtans dewijle hy siet dat onse herten (na haere traegheyt) blijven in het aertsche / soo roept ende verheft hy ons te rechte boven de werelt / op dat hy onse luyheyt ende ondeughentheyt verdrijve.

Een corte wederlegginghe der Manicheen ende Anthropomorphiten.

Ende hier valt de dwalinge der Manicheen / de welcke twee beginselen settende/ hebben den Duyvel by na so groot gemaeckt als Godt : voorwaer dat was de eenicheyt Gods afbreken/ ende de oneyndelicheyt corten. Want dat sy bestaen hebben sommighe getuygenissen der Schriftuere te misbruycken / dat quam uyt een schandelicke onwetentheyt/ gelijck de dwalinghe is gecomen uyt een grouwelicke onsinnicheyt. Ende de Anthropomorphiten die Godt achten een menschelick ghestalte te hebben/ ende dencken dat God lichaemlic is/ om dat de Schriftuere hem dickmael mont/ ooren / ooghen/ handen/ ende voeten toe schrijft/ worden oock lichtelick wederleyt. Want wie isser met eenige vernuft/ die niet en verstaet dat Godt eenichsins met ons stamelt / ghelijck de voesters pleghen met de cleyne kinderkens? Daerom sulcke manieren van spreken/ en drucken niet so claerlick uyt hoedanich Godt is / als sy zijn kennisse schicken na de cleynicheyt onses begrijps. Ende op dat dit gheschiede / moet hy verre onder zijn hoogheyt dalen.

In dit eenighe wesen Godts zijn drie persoonē/ also nochtans datter geen drierley Godt en sy/ noch ooc niet dat het eenvoudich wesen Godts door drie persoonen verscheurt wort.

2 Maer hy gheeft hem selven oock te kennen met een ander sonderlick teecken / waer door hy mach bekent worden. Want hy verkondicht hem selven alsoo een te zijne / dat hy nochtans onderscheydentlick sy te aenmercken in drie persoonen : de welcke soo wy niet en houden / soo is alleenlick den naeckten en ydelen naem Gods sonder den waerachtighen Godt in onse vernuft drijvende. Ende op dat niemant eenen drierley Godt droome/ oft meyne dat het enckel ende eenvoudich wesen Godts met drie persoonen verscheurt wordt : soo moeten wy hier een beschrijvinghe soecken / die licht sy om te verstaen/ ende ons uyt alle dwalinge helpe. Maer dewijle sommighe hatelick spreken van den naem Persoon / gelijck oft hy menschelick gevonden ware/ soo moeten wy eerst sien met wat gherechticheyt sy dat doen. Als de Apostel den Soone Godts

Hebr. 1. 3.
* Hypostasis.

noemt het uytghedruckte beelt des * persoons des Vaders / soo schrijft hy sonder twijfel den Vader een substantie oft persoon toe/ waer in hy onderscheyden sy vanden Soone. Want dat woordt (Hypostasis d'welck Paulus daer ghebruyckt) te nemen voor het wesen (ghelijck sommighe uytlegghers ghedaen hebben/ ghelijck of Christus als een Was met den zeghel ghedruckt / des Vaders substantie voor hielde) en soude niet alleenlick hardt / maer oock ongheschickt zijn. Want dewijle het wesen Godts enckel ende ondeellick is / die dat gheheel in hem houdt / niet door deelinghe ofte toevloeyinghe / maer met gheheele volmaecktheydt/ die soude oneyghentlick / jae onbequamelick zijn uytghedruckte Beeldt ghenoemt worden.

Wat in desen handel dat woort (Persoon) beteyckent. Ofte/ de beschrijvinghe van dit woort.

Maer dewijl de Vader/ hoewel hy door sijn eyghenschap is onderscheyden / nochtans hen selven heeft gheheel in den Soone uytghedruckt/soo wort wel van hen ghesept dat hy sijne † persoon of subsistentia heeft in den Soone openbaer ghemaeckt. Ende hier mede komt dat wel over een/ dat terstont wort daer by ghe set/te weten dat hy sy het schepsel zijner eerlickheyt. Voorwaer uyt de woorde des Apostels verstae wy dat het de eygen persoon of subsistentia in den Vader is/die in den Sone schijnt. Waer uyt ooch wederom de persoon oft subsistentia des Soons lichtelick verstaen wordt/waer mede hy van den Vader is verschepden. Aldus is het ooch van den heylighen Gheest: want wy sullen terstont bewijsen dat hy Godt is: ende 't is noodigh te achten dat hy niet en sy de Vader. Dit onderschepdt en is niet in 't wesen/ welcke niet en mach menigerley gemaeckt worden. Daerom is 't dat het getuygenisse des Apostels gelooft wort/so volght daer uyt dat in Godt sijn drie persoonen oft subsistentien. Ende dewijle de Latijnsche dit selve hebben uytgedruckt met den woorde persoon/so is't een groote verachtinghe ende ooch hardtneckigheyt/van so klaer een sake te twisten. Wilde men woort met woort oversetten ende uytleggen/ soo soude het Grieck woordt Hypostasis,van de Latijnsche ghenaemt worden Subsistentia. Ende vele hebben in den selven sin gebruykt dat woort subsistantia. Ende niet alleenlick en hebben de Latijnsche den naem persona ghebruyckt: maer ooch de Griecksche desgheliicx / (moghelick om haer overeenkominghe te bewijsen) hebben gheleert dat in Godt zijn drie Prosopa, dat is persoonen. Ende de gheene die van woorde onder malkanderen oneens zijn / Griecken oft Latijnen / deselve komen in de somma der saecke wel over een.

† Hypostasis.

Hebr. 11. 3.

3 Nu of schoon van den naem persoon/ de Ketters teghen bassen/ofte sommige die te eygensinnichept zijn daer tegen strijden/seggende: dat sy desen naem die door menschen goet-duncken gedicht is / niet toe en laten. Dewijle sy ons niet en konnen benemen dat daer drie ghenoemt worden/der welcker een yeghelick gantschelick Godt sy / ende dat daer nochtans alleenlick een eenigh Godt sy / wat ongheschicktheydt is dit dat sy de woorden verworpen die niet anders en verklaren dan dat door de Schrifture betuygt ende versegelt is? Het ware beter (seggen sy niet alleenlik onse gevoelen/ maer ook onse woorden te houden binnen de palen der Schrifture / dan vreemde woorden te saepen / waer uyt oneenigheydt ende strijt sal rijsen. Want alsoo wordt men by den woorden-strijt verflaut/ alsoo wort de waerheyt door twistinge verloren/ en alsoo vergaet de lief de door hatelike kijvinge. Ist dat dele/dat ee vremt woort noemen dat met de selfste sillabe niet en kā in de Schrifture ghetoont worden/soo legghen sy ons voorwaer een swaere ende ondrageliike wet op / door dewelcke alle uytlegginghe verdoemt wordt/die niet en zijn van woorde te woorde uyt der Schrifture ghenomen. Maer is 't dat sy dat vreemde noemen dat curieuselick wort ghedicht/ ende superstitieuselik wort beschermet/ende meer dient tot twistinghe/ dan tot stichtinge/ende dat onbequamelic ofte sonder vrucht wort gebruyct/ ende met zijne hardighept de Godtsalighe ooren ergert/ende van de eenvoudighepdt des woorts Godts aftreckt: der sulcker soberhept die alsoo gevoelen is my van herten aengename. Want ik achte da t men niet en moet met minder Godvreesentheydt van Godt spreecken/dan dencken/ dat is dwaesheydt / ende wat wy van hem uyt ons selven spreecken/dat is onwijsheyt. Ende daer moet eenige mate gehouden zijn: men moet eenen sekeren reghel van dencken en spreken uyt de Schrifture nemen/na den welcken de gedachten des herten/ende de woorden des monts ghe-regelt worden. Maer waerom en soude men de dinghen die in de schrifture onsen verstande verwerret ende onklaer zijn/niet moghen uytleggen met klaerdere woorden/die nochtans Godtvreesentlick ende ghetrouwelick tot waerheydt der Schrifture dienen ende matelick ende gesparighlick/ende niet sonder oorsake ghebruyckt en worden? Van welcke sake exempelen ghenoegh zijn. Maer wat? Als het bewesen wort/dat de Gemeynte door grooten noot is bedwonghen dese woorden Drievuldigheydt ende Persoon te ghebruycken/ is 't dat yemant dan de nieuwigheydt der woorden straft/sal die niet met recht gheacht worden het licht der waerheyt qualick te nemen/ dewijle hy alleenlick dat straft / dat de waerheyt wordt verklaert ende verlicht?

Teghen de gene/welcke dat woordeken (Persoon) in desen handel verwerpen.

Mat.28.19.

Vare tegen worpinge.

1 Antwoort dat het geen vreemt woort en sy.

Maer is daerom ghebruyckt / om dat de heylige verborgene dinghen met plattere woorden wtghelepdt souden werden/ alsoo/dat alsulcke het licht der waerheydt qualick moghen verdraghen/die dit woordeken verwerpen.

4 Ende dese nieuwigheyt der woorden(is't dat mense alsoo sal noemen) wordt dan meest ghebruyckt/ als de waerheydt moet beschermt worden teghen de Lasteraers/ diese met uytvluchten mis bruycken ende bespotten. Het welcke wy te desen tijde meer dan ghenoegh bevinden/dewijle wy seer veel te doen hebben in het overwinnen der vyanden der suyver ende gesonde leere. Dese slangen ontvlien met soo seer kromme ende slibberighe keeren / ten sy dat sy stijf ghedruckt ende ghegrepen ende gedrongen worden. Aldus zijn de Oude door veele strijden teghen valsche Leeraers/ bedwonghen ghewe est met uytgedruckte klarigheydt uyt te spreken dat sy ghevoelden/ om dat sy niet en souden eenighe kromme uytvluchten de Godtloosen toelaten/die haer dwalinghen met de bewimpelinghe der woorden bedecken. Arrius bekende dat Christus is Godt ende Gods Soone: want hy en konde de klare Schrifture niet wederstaen /ende ghelijck of hy zijn dinghen wel gedaen hadde/veynsde hy de enige eendrachtighept met de andere. Maer hierentusschen en liet hy niet af te segghen/ dat Christus is geschapen/ende een begin ghehadt heeft / gelijck andere Creaturen. Daerom hebben de Oude (om zijn slibberighe schalckheydt te ontdecken) voorder voort gegaen/Christus noemende den eeuwigen Sone des Vaders/ende van ghelijcker substantie met den Vader. Hier wert de Godtloosheyt seer hittigh / dewijle de Arrianen begonsten den naem Homousios (dat is van der selver substantie) seer te haten ende lasteren. Hadden sy in 't eerste oprechtighlick ende van herten beleden dat hy Godt is / sy en souden niet versaeckt hebben dat hy vander selver substantie met den Vader is. Wie soude bestaen die eerbare mannen als kijvers ende Twist-makers te schelden / om dat sy om een woordeken met sulcken hittighen twist zijn verwermt ghewozden ende de gherustighept der gemeynte verstoort hebben? Maer dit woordeken maeckte een onderschepdt tusschen de rechtgheloovighe Christenen/ ende lasteringhe Arrianen. Daer na is opghestaen Sabellius, die de namen des Vaders/ ende des Soons/ ende des heylighen Gheest/ by na heeft voor niet gheacht/ seggende: dat die namen niet en zijn om eeniges onderschepts willen gheset/ maer dat sy zijn verschepden namen Gode ghegheven / ghelijck daer vele zijn in de Schrifture. Als sy quamen te disputeren / soo beleden sy / dat sy ghelooft den den Vader Godt/de Sone Godt/ende den H. Geest Godt

2 Antwoort. Door noodt zijn de rechtgheloovende Leeraers gedwonghen / om te ghebruycken de woorden / Dry - eenigheyt/Medewesentlick / ende Persoon; niet alleen om te lichter de gesonde Leere te verdedighen: maer ooch de Ketters te overtuygen.

Bewijs ghenomen van de exempelen der Arrianen ende Sabellianen uyt de Kerckelicke Historie.

Consubstantialis.

Godt te zijne. Maer daer na hadden sy een bereyde uytvlucht/ te weten/ dat sy niet anders gesept en hadden / dan gelijck of sy God sterck / ende rechtveerdich/ende wijs genaemt hadden. Soo sanck hy dan wederom een ander liet / te weten / dat de Vader de Sone is/en dat de heylige Geest de Vader is / sonder eenige orden / en sonder eenich onderscheyt. De rechte Leeraers den welcken de godsalicheyt doen ter herten ginck/om deses menschen ongeschicktheyt te breken / riepen daer tegen datmen moeste warachtichlick in eenen God drie eygenschappen bekennen. En om hen selven met open en eenvoudige waerheyt tegen sulcke verdraeyde listicheden te wapenen / hebben sy gesept dat waerachtichlick in den enigen God/ofte(het welcke even vele is) in de eenheyt Gods/ sy drievuldichept der persoonen.

3. Antwoort. Hoewel de oude Vaders in de verscheydenheyt der woorden menichmael schijnen te verschillen: nochtans so komen sy over een in het aennemen van den rechten zin der selver dingen: Gelijck dat betuyghen Hilarii/Hieronymi / ende Augustini. verscheyde meyningen in dat ghebruyck der woorden Essentia, Substantia, Hypostasis, Dat is/ des Wesens/ Selfstandichept/ Persoons. Homousios.

5 Daerom ist dat de namen niet en zijn lichtveerdichlick gevonden; so moeten wy toe sien dat wy niet van hoovveerdighe lichtveerdichept ghestraft en worden/ so wyse verworpen. Ende och oft dese namen begraven waren/ ende onder alle menschen vastelick gelooft worden / dat de Vader/ende de Sone/ende de heylige Geest een God sy: ende dat nochtans noch de Sone en sy de Vader/noch de Geest de Sone/ maer dat sy met eenige eygenschap zijn onderscheyden. Ick en ben so overhart niet/dat ick soude willen om de blooten woorden strijden. Want ick sie dat de oude Vaderen die met groote Godtvreesentheydt van dese dinghen spreken / noch met malkanderen / noch een yegelick oock met hem selven wel over een en komen. Want wat wijsen van spreken hebben de Concilium gebruyckt / dewelcke Hilarius beschermt? Ende tot wat vryheyt breeckt Augustinus somtijdts uyt? Hoe groot onderscheydt is daer tusschen de Griecksche ende Latijnsche? Maer 't sy genoegh dese verscheydenheyt een exempel te toonen. Voor dat Grieckx woort/ Homousios, hebben de Latijnsche gesept Consubstantialis, (dat is van der selver substantie) te kennen gevende/dat de Vader/ende de Sone zijn van eender selver substantie: ende hebben alsoo dat woort Substantia gebruyckt voor Essentia (dat is/ Wesen.) Hier uyt Hieronimus schrijvende tot Damasum / dat het een Gods-lasteringe is/te segghen/ dat in God drie substantien zijn. Maer men mach meer dan hondertmael by Hilarium vinden / dat in God drie substantien zijn. Ende hoe verwerret is Hieronymus in dat grieckx woort Hypostasis? Want hy vermoet dat daer fenijn in sy/ alsmen drie Hypostasis in God noemt: Ende soo yemant dit woort met een godsalich gevoelen gebruyckt/ soo en verbergt hy niet dat die maniere van spreken oneyghen is. Ist nochtans dat hy ongeveynsdelick alsoo gesproken heeft/ende niet meer de Oostersche Bisschoppen/ die hy hatede / en heeft gesocht wetens ende willens met onrechte beschuldinghe te beswaren. Voorwaer dit en betuyght hy niet seer oprechtichlick/dat in alle wereltlicke scholen Ousia niet anders en is dan Hypostasis: Het welcke alom door 't gemeyn gebruyck woort wederleyt. Augustinus is matiger ende beleefder / dewelcke wel sept/ dat dit woort Hypostasis in desen sin/ nieu is in den Latijnschen ooren: maer en beneemt nochtans niet alleenlick den Griecken hare wijse van spreken/maer verdraeght oock lieffelick de Latijnsche die de Grieckschen wyse van spreecken waren na gevolgt. Ende dat Socrates daer van schrijft in het seste boeck Historie Tripartite, dat luyt gelijck oft sy ware van ongeleerde menschen verkeerdelick tot dese sake gebruyckt. Ende Hilarius rekent den ketteren dat toe als een groote schult/dat hy door haer ongeschicktheyt bedwongen woort/de dingen onder het perijckel der menschelicker sprake te brengen / die behoorden in de godvreesentheyt des herten behouden te blijven: ende en versaeckt niet dat onuytsprekelicke dingen spreecken / ende ongeoorloofde dingen voornemen / is doen / dat niet en betaemt. En weynigh daer nae maeckt hy noch groote ontschuldt / dat hy bestaet nieuwe namen voort te brenghen. Want als hy de namen der naturen ghesept heeft/ te weten/ Vader/ Sone/ ende Heylighe Gheest: soo sept hy daer na/ dat al watmen daer boven soeckt / is buyten de beduydinghe der spraecke/ buyten het ondersoecken der sinnen/ ende buyten het begrijp des verstants. Ende ergens sept hy / dat de Bisschoppen in Gallia geluckigh zijn / die geen ander belijdinge en hadden uytghedruckt noch aengenomen / noch oock gantschelick ghekent / dan de oude ende seer eenvoudighe / die van der Apostelen tijde aen was by alle gemeynten gewoonlick. Sulck is oock Augustini ontschuldinge / dat dit woort sy door noot afgedrongen geweest/om der menschelicker uytspraken gebreckelickheyt in soo groote een sake/ niet om uyt te drucken het gene dat is / maer om dat niet en soude verswegen worden / hoe de Vader/ Sone / ende H. Geest drie zijn.

Int 5. boeck van der Drievuldigheyt/ cap. 8. ende 9.

Int 2. boeck van der Drievuldigheyt.

Van den Concilien.

Ende dese matichept deser heyliger Mannen behoort ons te vermanen / dat wy niet terstont die soo wreedelick straffen noch verdoemen/ die niet en willen de woorden aen nemen die wy bedacht hebben / soo verre sy dat niet en doen door hooveerdichept/ ofte hartneckichept/ofte boose stoutichept. Maer sy behooren wederom te aenmercken wat grooter noot ons drengt alsoo te spreken/ op dat sy met den tijt tot de nutte maniere van spreken gewent worden. Ende dat sy oock leeren toesien dat sy gheen oorsaeke en geven om te vermoeden dat zy Arrii ofte Sabellii discipulen zijn / dewijle sy dat qualick nemen dat hen beyden de uytvlucht woort benomen/alsmen op de eene zijde den Arrianen/ende op d'andere zijde den Sabellianen moet wederstaen. Arrius sept dat Christus God is/ maer hy mummelt dat hy is gemaeckt/ ende beginsel heeft gehadt. Hy sept dat Christus een is met den Vader: maer blaest den zijnen heymelick in de oor/dat Christus is een met den Vader geworden/ gelijck andere geloovige/ hoewel met een sonderlinge prerogative ende voordeel. Maer alsmen sept dat Christus is van der selver substantie des Vaders: Daer mede woort den listigen Arrio den valschen schijn afghetrocken: Ende nochtans en wordt hier in niet toegedaen tot de Schrifture. Sabellius sept dat dese namen/ Vader/ Sone/ ende Gheest/ geen verscheyden dinck in God en beduyden. Ist dat ghy seght dat sy drie zijn/ soo sal hy roepen dat gy drie Goden noemt. Ist dat ghy segt dat in het eenige wesen Gods is drievuldichept der persoonen: soo seght ghy met eenen woorde dat de Schrifture uyt geeft/ ende gy wederstaet de ydel klappinge Sabellii. Nu ist dat eenige menschen met sulcke benaude superstitie zijn bevanghen / dat zy dese namen niet en verdraghen / soo en is nochtans nu niemant die eenichsins kan versaken / dat alsmen sept / een God / men moet verstaen eenheyt der substantie: ende dat alsmen sept drie in een wesen / drie persoonen bewesen worden in dese Drievuldichept. Ende als dit sonder bedroch is beleden / en maken wy van de woorden geen werck. Maer ick hebbe over langen tijt ende oock dickmael bevonden / dat alle die hart-

4. Antwoort. Niemant en behoort soo eygensinnich ende so stuer te wesen/dat hy om de selve woorden tharnas soude willen aentrecken: 't Is genoeg dat hy den rechten sin/ ende de alderghetrouwige eenigheyt der kercken Christi navolght.

Consubstantialis.

Maer die dese Namen verwerpen / ende over dese woorden twisten/ dese hebben int verborgen de ketterye van Arrius ofte Sabellius.

die hertneckichlick om die woorden strijden/ verborgen fenijn voeden: Soo dat het beter is de selve te verwecken/ dan om harent wille duysterlicker te spreken.

Hy comt van de beschrijvinge des woorts/ tot de beschrijvinge der saken selfs/ dewelcke hy oock daer na uytleght.

6 Maer ick late den woorden-twist varen/ende wil beginnen van der sake selve te spreken. By dit woort Persoon, meyne ick een substantie in het wesen Gods/ de welcke tot de andere gerefereert zijnde/ende na het aensien dat sy met de andere heeft/ wort van de andere onderscheyden met een eygenschap die den anderen niet en kan mede ghedeylt worden. Ende met den woorde Subsistentie willen wy wat anders verstaen hebben dan het wesen. Want ware het woort enckelick ende slechtelick God/ende hadde het daerentusschen niet eygens/ soo soude Joannes te vergeefs geseyt hebben/ dat het woort is altijts by God geweest. Ende als hy daer terstont by set/ dat oock het woort selve sy God geweest: so wederroept hy ons tot eenich wesen. Maer dewijle hy niet en konste by God zijn/ ten ware dat hy in den Vader ware/ hier uyt komt die subsistentie/dewelcke wel is onverscheydelick met het wesen/ ende en kan niet daer van gescheyden worden/ maer heeft nochtans een sonderlick teecken/ waer mede sy daer van onderscheyden is. Nu segghe ick dat een yegelick deser drier Subsistentien oft persoonen/tot de andere gerefereert zijnde/wort met een eygenschap onderscheyden. Ende hier wort opentlick een relatie ofte aensien wtgedruckt: Want alsmen enckelick ende sonder onderscheyden God meldet/soo en komt de naem God/niet min den Sone ende den Geest toe/dan den Vader. Maer soo haest als de Vader wordt met den Sone vergeleken/ soo wort een jegelick met zijn eyghenschap van den anderen onderscheyden. Ten derden segge ick/dat al wat eenen jegelicken eygen is/ niet en kan den anderen mede gedeylt worden: want al wat den Vader wort toe geschreven tot een teken der onderscheydinge/ dat en kan den Sone niet toe komen noch toegeschreven worden. Ende de beschrijvinge Tertuliani en mishaegt my niet als sy bequaemlick genomen wort/ te weten/ dat de Drievuldicheyt der persoonen is een ordeninge ofte dispositie in God/ door de welcke de eenheyt des wesens niet en wort verandert.

Joan.1.1.

In het boeck teghen Praxeam.

2. De eeuwige Godheyt des Soons wort bewesen met verscheyden bewijs-redenen. * De eerste bewijsreden. De Sone is dat woort Gods des eeuwigen Vaders. So is dan de Sone eeuwich God.

7 Nochtans eer ick voorder voort vare/ moet ick de Godheydt des Soons ende des heylighen Geests bewijsen. Ende daer na sullen wy sien hoe sy van malkanderen schillen.* Voorwaer als het woort Gods ons wordt in de Schrifture voorgeset/ware het seer ongevoegelick/datmen soude alleenlick een verganckelick ende ydel stemme bedencken/de welcke in de lucht gesproken/ buyten God quame: sulck als de Godliche aenspraken den Vaderen geschiet/ende alle de Propheten geweest zijn: dewijle door den naem woort, meer de wijsheyt die by God is/wort te kennen gegeven/ waer van alle Godliche aenspraecken ende Propheten zijn gekomen. Want (gelijck Petrus betuyght) niet min en hebben de oude Propheten door den Geest Christi gesproken/ dan de Apostelen/ende alle die daer na de hemelsche leere bedient hebben. Maer dewijle Christus noch niet en was geopenbaert/ soo ist noodich te verstaen dat het woordt is uyt den Vader gegenereert eer de werelt was. Ist dat die geest/wiens Instrumenten de Propheten zijn geweest/des Woorts was/so verstaen wy dat hy sonder twijfel waerachtich God was. Ende dat bewijst Moses klaerlick genoegh inde scheppinge der werelt/als hy het Woort als eenen middel voorset. Want waerom verhaelt hy bescheydentlick dat Godt inde scheppinge eens yegelicx werck geseyt heeft/ Dit ofte dat worde/ anders dan op dat de ondoorsoeckelicke eerlickheyt Gods/ in zijn beelt schijne? Dit konnen de neuswijse ende klapachtige menschen lichtelick wederleggen/ seggende/ dat dat Woort wort genomen voor een bevel ende gebodt. Maer de Apostelen zijn beter uytleggers/ te weten/ die daer leeren dat de werelt sy door den Sone geschapen/ ende dat hy alle dinck draegt door zijn machtige woort. Want hier sien wy dat het woort wort genomen voor den wille ende bevel des Soons/ die selve is het eeuwige ende wesentlicke woort des Vaders. Ende het en is den rechtverstandigen ende matigen menschen niet verborgen/ dat Salomon seyt/ daer hy de wijsheyt voort brengt/van God gegenereert te sijne/ eer de werelt was/ ende dat sy is over de scheppinge aller dingen/ende over alle de wercken Godes. Want eenen tijtlicken oft verganckelicken wille Gods te dichten/dat ware dwaesheyt ende ydelheyt: Dewijle God doen heeft willen sijnen vasten ende eeuwigen raet/ ende oock wat dat seer verborgen was/vertoonen: waer op oock dat woort Christi siet/daer hy seyt: Mijn Vader ende ick wy wercken tot op desen dach. Want als hy betuygt dat hy van het eerste beginsel der werelt aen is sonder ophouden in het werck geweest met den Vader/ soo leyt hy klaerlicker uyt dat Moses cortlicker hadde gheroert. Soo verstaen wy dan dat God heeft alsoo ghesproken dat het woort heeft zijn deel in het werck gehadt/ ende dat also de werckinge hen beyden gemeyn was. Ende Joannes spreeckt alderklaerlickst/ als hy seyt dat het woort dat van den beginne God zijnde/by God was/mede met den Vader de oorsake aller dingen is. Want hy schrijft den Woorde een volle ende blijvende wesen toe/ende beteekent wat sonderlincx in hem/ ende bewijst klaerlick hoe God zy sprekende/ de schepper der werelt geweest. Daerom gelijck alle openbaringe die van God zijn gekomen/ te rechte Gods woort ghenaemt worden: alsoo ist betamelick datmen dat wesentlicke ende substantiale Woort/sette in den oppersten graet als een fonteyne aller godlicker openbaringen/ het welcker geener veranderlickheyt en is onderworpen/ maer blijft eeuwichlick het selve by God/ende is God selve.

1.Pet.1.11.

Genes.1.

Tegenworpinge. Antwoort.

Hebr.1.2.

Prove. 8.22.

Joan.5.17.

Joan. 1.3.

Tegenworpinge. Dat woort heeft zijn beginsel gehat/ als God de werelt scheppende/ gesproken heeft.

Antwoort/ welcke is bevestiche met getuygenissen ende seer stercke redenen.

8 Hier bassen sommige honden tegen/ de welcke dewijle sy niet en dorven opentlic Christo zijn Godheyt ontnemen/ soo stelen sy hem heymelick zijn eeuwicheyt. Want sy seggen dat het woort doen eerst begonst te sijne/ als God inde scheppinghe der werelt sijnen heylighen mont opende. Maer sy dichten veel te onversichtelick een vernieuwinge in de substantie Gods. Want gelijck de namen Gods die van dat uytwendige werck komen/ hen zijn begonnen toe-gheschreven te worden van dat het werck is begonnen te sijne (ghelijck dat hy Schepper des Hemels ende der Aerden ghenaemt worde) alsoo en bekent de godsalicheyt niet/ noch en laet niet toe eenigen naem die beteekent dat Gode in hem selven yet nieuws sy toeghekomen. Want wanneer hem yet ware aengekomen/ soo soude de reden Jacobi vallen/ te weten/ dat alle volmaeckte gaeve komt van boven van den Vader der lichten/ by den welcken geen veranderinge noch keerende beschaduwinghe en is. Daerom en is het niet verdragelick datmen soude een beghinsel diens Woordts dichten/ dat altijdts is Godt gheweest/ ende daer na de Schepper der werelt. Maer hoe scherpsinnichlick spreken sy/ als sy seggen/ dat

Jac.1.17.

Moses

Moses verhaelende dat Godt heeft doen eerst ghesprokenl, daer mede te kennen gheeft dat geen woort en sy in hem gheweest: wat mach spotlickers ghesept worden? want om dat een dinck is te seeckeren tijde begonnen openbaer te worden/ daer uyt en moest men niet verstaen dat het

Genes. 1. 3.

niet en sy te voren gheweest. Ick besluyte veel anders/ te weten/dat het Woort sy langhe te voren gheweest / want in deselve wijle als Godt seyde: Het worde licht/is de kracht des Woorts voortgekomen ende geweest. Ende oft yemant sochte hoe langhe/ die en sal gheen beghinsel vinden. Want hy en set gheen seker langhde des tijts/als hy selve seyt: Vader verklaert den Sone met de eerlickheydt die ick in den beginne by dy hebbe beseten/eer de gront des Werelts geleyt

Joan. 17. 5.

werdt. Dit en heeft oock Joannes niet verswegen: Want eer hy tot de scheppinge der Werelt komt/ seydt hy/dat het Woordt sy in het beginne by Godt geweest. So besluyten wy dan wederom / dat het woordt buyten het begin des tydts van Godt begrepen sy by hem eeuwighlick gheweest/ waer uyt zijn eeuwigheyt ende waerachtigh wesen/ende Godtheyt wort bewesen.

De tweede bewijs-reden. De Sone wordt genaemt Godt ende Jehova / ende wordt met meer andere namen in den ouden Testamente vereert welcke den eeuwighen Vader worden toegheschreven. Soo is hy dan eeuwigh Godt.

9 Ende hoewel ik den Persoon des Middelaers noch niet aen en roere / maer late dat tot in die plaetse in dewelcke sal van de verlossinge gehandelt worden: nochtans dewijl het moet by allen sonder twijfel vast zijn / dat Christus is dat Woort met vleesche bekleet/ so sullen hier seer bequaem zijn alle de getuygenissen die de Godheyt Christi bevestigen. ‡ Als in den vijfenveertighsten Psalm wort geseyt: Dijn Throon blijft O God altijts ende eewiglik. De Joden soeken een uytvlucht/ seggende/dat de naem Elohim (welcke te dier plaetse is in het Hebreeusche/ende is te segghen/ Godt) oock den Engelen ende opperste machten toekomt. Maer daer en is nergens sulc geen plaetse in de Schrifture/ die der Creaturen eenen troon oprecht. Want hy en wort niet slechtelic God genaemt/maer ooc een ewig regeerder. Boven desen en wort desen naem God/niemanden ghegheven sonder yet meer daer by te setten/ gelijck daer wort geseyt dat Moses soude Pharaonis Godt zijn. (Andere lesen: Dwe Throon is van Godt/ maer seer onwijsselick.) Ick bekenne wel dat dickmael Goddelick genaemt wort/dat sonderlick uytnemende is: maer het is klaer genoeg uyt het vervolg/dat sulcx hart ende gedrongen is / ende niet over een en komt (in sulcke plaetse.) Maer oft schoon haer hartneckigheyt niet en wijckt/ soo wordt nochtans voorwaer de selve Christus van Esaia klaerlick by ghebracht Godt te zijne/ ende met de opperste macht verciert / het welck den eenighen Gode eyghentlick toekomt. Dit is (seyt hy) de naem daer mede sy hem sullen noemen / sterck Godt Vader der toekomender werelt etc. Hier klaghen oock de Joden tegen ende verkeeren dese plaetse aldus. Dit is de naem daer mede hem de stercke Godt / de Vader der toekomender werelt/ etc sal noemen/ soo dat sy den Sone alleenlick dat laten / dat hy genoemt worde den Prince des vreedes: Maer waer toe souden te dier plaetse soo veele naemen Gode den Vader ghegeven worden / dewijle de Prophete daer heeft voorgenomen Christum te vercieren met luchtige teeckenen / door dewelcke onse geloove ende betrouwen op hem souden gesticht ende ghesterckt worden. Daerom en ist geen twijffel/hy wort alsoo hier sterck Godt genaemt / ghelijck hy weynich te vooren is Immanuel ghenaemt. Ende men can niet klaerders vinden dan de plaetse Jeremie/ daer hy seyt/dat dit sal de naem zijn daer mede de spruyte Davids sal ghenaemt worden / * Heere onse rechtveerdigheyt. Want dewijle de Joden selve leeren dat de andere naemen Gods niet anders en zijn dan bynamen / ende dat alleenlick de name Jehova (den welcken sy seggen onuytsprekelik te sijne) sy zijn eygen naem/ waer mede zijn wesen wordt uytghedruckt: soo verstaen wy dat de Sone is de eenighe ende eeuwighe Godt / die ergens betuyght dat hy zijn eere niet en sal enigen anderen geven. Hier soecken sy wel uytvluchten ende bedeckinghen / om dat Moses dien naem heeft dien Altare gegeven die van hem gemaeckt was : ende Ezechiel der nieuwer stadt Jerusalem. Maer wie en siet niet dat de Altaer wordt ghemaeckt tot ghedachtenisse dat Godt is de verheffinge Mosis? ende dat Jerusalem niet en wort met den naem Godts vereert / anders dan om de tegenwoordigheyt Godts te betuyghen? Want aldus spreeckt de Prophete. De naem der stadt sal wesen van dien dage aen/ de † Heere is daer. Ende Moses spreeckt aldus: Hy stichtede eenen Altaer / ende noemde hem / de ‡ Heere is mijn verheffinghe. Maer daer blijft noch een swaerder strijdt uyt een ander plaetse Jeremie/ daer dese selve lof wort der stadt Jerusalem ghegheven/met dese woorden: Dit is de naem daer mede sy haer sullen noemen / de * Heere onse rechtveerdigheydt. Maer dese getuygenisse en is niet alleenlick der waerheyt die wy beschermen/ niet hinderlick / maer bevestight die veel meer. Want als hy te voren betuyght hadde dat Christus de waerachtige † Heere is/van den welcken de rechtveerdigheyt komt/ so verkondight hy nu dat de Gemeynte Godts dat sal so waerachtighlick also ghevoelen/datse oock selfs mach van den naem roemen. So wort dan ten eersten de fonteyne ende oorsake der rechtveerdigheyt ghesét: Daer na wordt oock haer vrucht ende werck daer by gestelt.

Esai. 9. 6.
Een ander teghenworpinghe wort omgestoten.
Jere. 23. 6.
* Jehova.
Esai. 42. 8.
Antwoordt op der Joden inspraeke.
Ezec. 48. 36.
† Jehova.
Exod. 17. 15.
‡ Jehova.
Jere. 33. 16.
* Jehova.
Antwoort op een ander inspraeke.
† Jehova.
‡ Wederlegginghe van der Joden teghenworpinge.
Exod. 7. 1.

De derde bewijs-reden. Godt verschijnende den H. Vaderen onder de wet in eens Engels persoon / bekent dat hy Jehova zy. Maer nu is deselve dat woordt des eeuwighen Vaders. So is dan oock de Soon eewigh Godt.

10 Ist dat hier mede den Joden niet en wort genoeg gedaen: dat de Heere Jehova so dickmael wort in den persoon eens Enghels voorgestelt/ en sie ick niet waer mede sy dat konnen wederleggen. ‡ De Engel wort geseyt den heylighen Vaderen te verschijnen: ende deselve treet hemselven den naem des eeuwigen Godts aen. Ist dat yemant wil segghen dat sulcx ghesept wordt den persoon aenghesien / des welcken bevel hy doet: de knoop en wort also niet geopent/noch de swarigheyt wech genomen. Want also en soude een dienst-knecht die toeliete dat men hem Offerhande dede / Gode zijn eere niet nemen. * Ende de Engel weygert broot te eten/ende beveelt een offerhande den Heere Jehova te doen. Daer na bewijst hy met der daet dat hy de Heere Jehova is. Ende alsoo verstaet Manuha ende zijn wijf uyt dat teken/dat sy niet eenen Engel alleenlik maer God gesien hebben: so dat sy daer uyt seggē: Wy sullē stervē/want wy hebben dē Heere gesien. En als het wijf antwoort/ Hadde Jehova ons willen dooden/ soo en hadde hy de Offerhande van onse handen niet ghenomen/ daer mede belijt sy voorwaer dien God te syne/die weynigh te voren een Engel is genaemt. Boven desen neemt oock de antwoorde des Enghels alle twijfelinge wech/ als hy seydt: Waerom vraeght ghy van mijnen naem/dewelcke wonderlik is: Waerom is de godloosheydt Serveti te grouwelicker / als hy houdt staende dat Godt noyt en is Abraham noch den anderen Vaderen gheopenbaert geweest: maer dat in syn stede een Engel sy aenghebeden gheweest. Maer de rechtsinnighe Leeraers der Gemeynte

‡ Jud. 6. en de 7.
* Jud. 13. 16.
Jud. 13. 22 ende 23.
Jud. 13. 18.
Servetus Godtloosigheyt wort te gronde gheworpen.

Waerom de Soone eertijts verschenen is onder de persoon eens Engels.

Ghemeynte hebben recht ende wijsselick uytghesepdt/dat de voorneemste Enghel sy het Woordt Godts geweest/die doen alreede als in een voorspel begonst het ampt des Middelaers te bedienen. Want hoewel hy noch niet en was met den vleesche bekleet/soo is hy nochtans op der Aerde verschenen/om gemeynsaemlicker tot de Gelovighe te komen. Soo heeft hy hen dan door dese naerder gemeynsaemheyt/den naem des Engels ghekreghen: ende hierentusschen heeft hy behouden dat sijn eyghen was/ te weten/ dat hy is Godt van onuytsprekelicke eerlickheyt. Dit selve wil oock Oseas/ dewelcke den strijdt Jacobus met den Engel verhaelt hebbende/ seyt/ Jehova, Godt der Heyrscharen/ Jehova is sijn naem der gedachtenisse. Hier tegen spreeckt wederom Servetus, dat God heeft den Persoon des Engels gedragen. Maer bevesticht de Propheet niet het gene dat Mose was geseyt: Wat vraeghstu na mijnen naem? Ende de belijdinge des heyligen Voor-vaders verklaert ghenoegh dat hy niet en was een gheschapen Enghel/ maer dat de volle Godtheyt in hem was/want hy seyt: Ick hebbe Godt gesien aensichte aen aensichte. Hier uyt ist oock dat Paulus seydt: dat Christus is de Leydts-man des volcx gheweest in de woestijne. Want hoe wel de tijt sijnder vernederinghe noch niet en was ghekomen/so heeft nochtans dat eewige Woort voorgeset een beelt sijns ampts/tot het welcke hy was verordent. Voort/ist dat men het tweede Capittel Zacharie overleydt sonder twijstinghe/deselve Enghel die den anderen Engel seynt/wort terstont ghenaemt/Godt der Heyrscharen: ende hem wort de opperste macht toegeschreven. Ick late ontellicke vele getuygenissen achter/in dewelcke onse geloove mach sonder perijckel rusten/ hoewel de Joden niet seer daer door beweeght en worden. Want als by Esaiam gheseyt wert: Siet dese is onse Godt: dese is de Heere: wy sullen hen verwachten/ ende hy sal ons behouden: so is het den ghenen die verstant hebben/openbaer dat Godt daer getoont wordt/ die wederom opstaet tot verlossinghe des volcx. Ende dat krachtige Toon-woordeken (dese dese) twee mael verhaelt/ en lijd niet dat die plaetse tot yemant ghetrocken worde anders dan tot Christum. Ende de plaetse Mala. is noch claerder ende vaster/ daer belooft hy dat de regeerder en Heere die doen verwacht wort/ sal comen tot zijnen tempel. Voorwaer de tempel en was niet gheheylicht anders dan de enige opperste Gode: en nochtans schrijft de Prophete de tempel Christo toe. Hier uyt volgt dat Christus sy deselve God die altijts is aengebeden geweest by de Joden.

Ose. 12. 2.

Gen. 32. 29/ 30.

1. Cor. 10. 4.

Esai. 25. 9.
* Jehova.
† Mal. 3. 1.

‡ De vierde bewijs-reden genomen uyt de heerlicke ghetuygenisse des nieuwen Testaments/ daer de Sone Gods bekent wort een Heere der Heyrscharen/ een Richter des werelts/ een God der glorien/ een Schepper des werelts/ een Heer der Engelen een Coninck der Kercken te zijn. Dat eeuwich Woort/God inder eewigheyt gelooft/ God inden vleesche geopenbaert/ Gode gelijc/ de ware God ende dat eeuwighe leven. Een Heere ende God aller gheloovighen. Soo is hy dan eeuwich Godt.
* Esa. 8. 14.
† Rom. 9. 23.

11 ‡ Ende het nieuwe Testament is vol ontellicke veele ghetuyghenissen daer van. Daerom moeten wy arbeyden om liever kortelick sommighe uyt te kiesen/ dan om aller over hoop by te brenghen. Ende hoewel de Apostelen van hem ghesproken hebben na dat hy nu Middelaer gheweest hadde in den vleesche: nochtans al wat ick sal bybrenghen/ dat sal wel dienen om zijn eeuwighe Godtheyt te bevestighen. In den eersten is dat weerdigh sonderlinghe aenghemerckt te zijne/ dat de Apostelen leeren dat de dinghen die van den eenighen Godt voorseydt waren/ nu in Christo volbracht zijn/ ofte namaels sullen volbracht worden. * Want dat Esaias voorseyt dat de Heere der Heyrscharen soude den Joden ende Israeliten zijn tot een steen-rotse der ergernisse ende steen der aenstootinge: † dat seyt Paulus in Christo vervult te zijne. Soo verklaert hy dan dat Christus is de Heere der Heyrscharen. Desghelijcx seyt hy ergens: Wy moeten alle ghestelt worden voor den Richt-stoel Christi/ Want daer is geschreven: Voor my sal alle knyen gebogen worden/ende alle tonge sal my sweeren. Dewijle God by Esaiam dit selve is verkondigt van hem selven/ ende Christus dat selve metter daet volbrenght/ soo volcht daer uyt dat Christus is die God/wiens eere niet en mach eenen anderen gegeven worden. En dat Paulus ooc tot de Ephesien ghhaelt uyt de Psalmen/ het is klaer dat het selve alleenlik Gode toekomt/te weten: Hy is opgeklommen inde hoogde/ ende heeft de gevangenisse gevangen geleyt. Waer mede Paulus verstaet dat sulcke opklimminge doen was afghebeeldet/als Godt zijn macht vertoonde niet uytnemende overwinninge tegen de vreemde Heydenen: ende gheeft te kennen datse is volkomelicker in Christo bewesen. Alsoo betuygt Joannes dat het de eerlickheyt des Soons geweest sy/ die Esaie is door een gesichte geopenbaert: hoe wel nochtans de Prophete selve schrijft/ dat hy de eerlickheyt Godts heeft ghesien. Ende dat de Apostel tot de Hebreen Christo toeschrijft/het is openbaer dat het seer klaren lof Godts sy: Ghy hebt Heere in den beginne Hemel ende Aerde gefondeert/&c. Item: Aenbidt hem ghy alle sijne Enghelen. Ende nochtans en misbruyckt de Apostel dese plaetsen niet als hyse tot Christum treckt: want hy alleen hevet al vervult dat in de Psalmen wort gesongen. Want hy is de gene die opstaende/ is Syon barmhertigh gheweest: Hy is die/ die aller Heydenen ende Heyanden rijke heeft ingenomen. Ende waerom soude Joannes ontsien hebben de Majesteyt Gods Christo toe te schrijven/ dewijle hy te vooren ghesepdt hadde/dat het Woort sy altijts Godt gheweest? Waerom soude Paulus ontsien hebben Christum in den rechtstoel Gods te setten/dewijle hy te voren zyn Godheyt so opentlik gepresen hadde/ als hy seyde dat hy is Godt in der eeuwigheydt gepresen. Ende op dat het openbaer sy/hoe wel hy hier in met hem selven over een komt/ soo schrijft hy ergens dat Godt is in den vleesche geopenbaert. Is hy God inder ewigheyt te prijsen/so is hy die/van welken hy op een ander plaetse getuygt/datmen hem alle eere is schuldig. Ende hy en verbergt dat niet/maer roept openbaerlik/dat hy doen inde gestaltenisse Gods was/ niet en soude voor roof geacht hebben/ hadde hy hem selven bewesen Gode even gelijck te zijne: maer dat hy heeft van selfs hem selven verydelt. Ende om dat de godloose niet en soude segghen dat hy eenich ghemaeckt Godt ware/ so gaet Joannes voorder/seggende/dat hy waerachtich God/ende het eeuwighe leven is. Hoewel het behoort ons overvloedichlick ghenoech te zijne/ dat hy wort God ghenaemt: voornemelick van dien ghetuyghe die claerlick betuycht dat daer niet vele goden/maer een God sy. Dese is Paulus die aldus spreeckt: Hoe wel daer vele goden genaemt worden/ het sy in den Hemel ofte op de aerde/ soo hebben wy nochtans eenen Godt uyt den welcken alle dinck is. Ende dewijle wy uyt den selven mont hooren dat God is geopenbaert in den vleesche/ ende dat God heeft met zijn bloet hem selven een Ghemeynte vercreghen: wat dichten wy eenen anderen tweeden Godt/ welcken hy gheensins en bekent? Ende sonder twijfel alle godsalighe hebben het selve gevoelen ghehadt. Desgelijcx heeft voorwaer Thomas hem opentlick zynen Heere ende Godt ghenoemt/ende daer mede beleden dat hy de eenige God is/ welcken hy altijts aengebeden hadde.

Rom. 14. 10.
Esai. 45. 23.
Psalm. 68. 19.
Ephes. 4. 8.
Joan. 1. 14.
Esai. 6. 1.
Hebr. 1. 10. ende. 6.
Joan. 1. 1.
2. Cor. 5. 10.
Rom. 9. 5.
1. Tim. 3. 16.
1. Tim. 1. 17.
Phil. 2. 6.
1. Joa. 5. 20.
1. Cor. 8. 5.
1. Tim. 3. 16.
Act. 20. 28.
Joan. 20. 28.

De vijfste bewijs-reden. Christus is een Schepper/ Onderhouder/ Verlosser/ ende ondersoecker der herten. Daerom so is hy eeuwich Godt. Joan.5.17.

12. Ende ist dat wy willen sijn Godtheyt achten uyt sijne wercken / welcke hem de Schrifture toe schrijft/ soo sal sy daer uyt noch claerlicker geopenbaert worden. ‡ Want doen hy seyde dat hy van den beginne aen tot nu toe mede met den Vader werckt/ so gevoelden de Joden (die nochtans in sijne andere woorden seer onverstandich waren) dat hy de Godtlicke macht hem selven toeschreef. Ende daerom (ghelijck Joannes verhaelt) sochten sy te meer hem te dooden / om dat hy niet alleenlick den Sabbath en verbrack/ maer oock seyde dat sijn Vader Godt was/ hem selven even ghelijck met Godt makende. Hoe onverstandich zijn wy dan/ ist dat wy niet en ghevoelen dat sijn Godtheydt hier uyt gantschelick wordt bewesen? Ende voorwaer de werelt met voorsichticheydt ende cracht regeeren/ende door het goetduncké sijnder cracht aller dinc beschicken (het welcke de Apostel hem toe schrijft) dat comt alleenlick den Schepper der Werelt toe. Ende hy en heeft niet alleenlick de regheeringhe der werelt ghemeyn met den Vader / maer oock alle andere wercken / die niet connen den anderen creatueren toe ghedeylt worden. De Heere roept door den Prophete: Ick bent/ ick bent/ die dijne ongherechticheden wech neemt om mijnent wille. Dewijle de Joden meynden nae dese reden dat Godt gelastert ende verminderd werdt / om dat Christus de zonden vergaf: soo heeft hy niet alleenlick met woorden / maer oock met miraculen bewesen dat dese macht hem toe comt. Soo sien wy dan dat niet alleenlick de dienst der verghevinghe der zonden / maer oock de macht by hem is/de welcke (ghelijck de Heere seydt/ gheenen anderen gegheven en wort dan den eenigen Godt. Nu oock de heymelicke ghedachten der herten doorsien / comt dat niet alleenlick Gode toe? Maer dit heeft oock Christus gedaen: waer uyt sijn Godtheyt verstaen wort.

Hebr.1.3.

Esai.43.25.

Matth.9.6.

Matth.9.4.

De selfde bewijs-reden. Christus heeft miraakelen ghedaen door sijn eyghen cracht/ ende geeft den anderen de gave ende cracht om mirakelen te doen. Daer uyt dan blijct/ dat hy eeuwich Godt is.

13. Ende in de miraculē wort sy seer claer ende openbaer. Want hoewel de Propheten eñ Apostelen dierghelijcke ghedaen hebben: soo is nochtans daer in groot onderscheyt/dat dese hebben de gaven Gods met haren dienst uytghedeylt/ maer Christus heeft sijn eyghen cracht bewesen. Hy heeft wel somtijts 'tgebet gebruyckt/om den Vader de eere te gheven : maer wy sien dat hy meest altijts sijn eyghen cracht heeft vertoont. Ende hoe en soude hy niet de waerachtighe autheur der miraculen zijn/ die selve door sijn autoriteyt anderen macht geeft die te doen? Want de Evangeliste verhaelt dat hy den Apostelen heeft macht ghegheven dooden te verwecken / de melaetsche te heylen / duyvelen uyt te worpen / etc. Ende sy hebben dat alsoo bedient/dat sy ghenoech bewesen dat de cracht van niemandt en quam anders dan van Christo. In den name Jesu Christi (seyt Petrus) staet op eñ wandelt. Daerom en ist geen wonder dat Christus om der Joden ongheloovicheydt te verwinnen / sijne miraculen heeft voor gheworpen / als die door sijn cracht gedaen zijnde/seer crachtichlick sijn Godheydt betuyghden. Boven desen / ist dat buyten God geen salicheyt en is/noch rechtveerdicheyt/ noch leven : ende dese dinghen alle in Christo zijn : soo wort hy voorwaer bewesen Godt te zijne. Ende dat my hier niemant tegen en worpe/ ‡dat God het levē ofte de salicheyt heeft in Christum uytghestort: want hy en wort niet ghesept de salicheyt ontfanghen te hebben / maer selve de salicheydt te zijne. Ende ist dat niemant goet en is dan alleen God: hoe soude Christus alleenlick mensche zijn / dewijle hy niet alleenlick goet ende rechtveerdich/ maer de goetheydt eñ rechtveerdicheyt selve is? Hier toe dient oock/dat (gelijck de Evangeliste seyt) het leven in hem zy gheweest van den eersten beginne der scheppinghe : ende hy doe alreede leven zijnde / was het licht der menschen. Daerom dorven wy (op sulcke bewijsingen steunende) onse geloove ende hope op hem setten : Hoewel wy weten dat die door hare godloosheydt het sijne ontrooven / die haer betrouwen op creatueren setten. Christus seyt/* gelooft ghy in God/ so gelooft oock in my. Eñ aldus seyt Paulus dese twee plaetsen Esaie uyt : † Soo wie op hem hoopt/die en sal niet beschaemt worden. Item: Hy sal zijn uyt den wortel Isai / die sal opstaen om de volcken te regeeren: in hem sullen de Heydenen hopen. En waer toe willen wy hier van meer ghetuygenissen der Schrifture by brenghen / dewijle dese reden soo dickmael wort gesproken: ‡ Wie in my gelooft/ die heeft het eeuwige leven. Nu de aenroepinghe die op het ghelove staet/ comt hem oock toe/ de welcke der Godtlicker Majesteyt eyghentlick toe comt / ist dat sy anders yet eyghens heeft. Want de Prophete seyt : So wie den name des Heeren aenroept die sal salich wesen. Ende een ander: ‡ De naem des ‡ Heeren is een oversterke torren: tot desen sal de rechtveerdige vliedē/ende behoudē worden : nu wort de naem Christi aengeroepen tot salicheydt: soo volght dan daer uyt dat hy is de Heere. Deser aenroepinghe hebben wy eē exempel in Stephano/als hy seyt: ‡ Heere Jesu / ontfangt mijnen gheest : ende oock in de gantsche gemeynte / * gelijck Ananias betuycht in den selven boeck / segghende : Heere ghy weet hoe veel quaets dese heeft gedaen allen heyligen die dijnen naem aenroepē. Ende op dat claerlicker verstaen worde dat de gantsche volheyt der Godtheydt lichaemelick in Christo woont / †soo bekent de Apostel dat hy gheen ander leere en heeft onder de Corinthen uytgegevē dan de kennisse Jesu Christi / ende dat hy niet anders en heeft gepredickt dan dese Ic bidde u/ hoedanich ende hoe groot een dinck is dit/ ‡dat alleenlic des Soons naem ons wort vercondicht/die wy van Gods bevel hebben in sijn kennisse alleenlick te roemen. Wie soude dorven seggen dat hy enckelick een creatuere is / wiens kennisse alleen onse roem is? Hier toe dient oock dat Paulus in de groetenissen die voren in sijn Sendbrieven staen/ de selve weldaden bidt van den Sone/die hy van den Vader bidt : waer uyt wy gheleert worden/ dat wy niet alleenlick door sijn voorsprake en gecrijgen dat de Vader geeft/ maer dat de Sone oock selve de autheur daer van is/ dewijle hy de macht met den Vader ghemeyn heeft. Ende dese kennisse die te wercke wort ghelept / is sonder twijfel sekerder ende vaster dan alle ydele speculatien ende bedenckinghen : want daer siet ende handelt hy nae een godsalich herte Godt alder crachtichlickst / daer het ghevoelt hem selven levendich/ verlicht / salich / rechtveerdich / ende heylich gemaeckt te worden.

De sevende bewijsreden. Buyten den eeuwighen Godt en is geen salicheydt/ geen gerechticheyt/noch gheen leven: maer in Christo zijn alle dese dinghen: Soo volcht dan dat hy eeuwich Godt is.

‡ Mat.19.17

Joan.1.4.

De achtste bewijs-reden. Daer op dat wy ons betrouwen ende hope setten/den welcken wy aenroepen/ende dien de gemeynte der geloovigen bekent voor haren salichmaker: wiens kennisse alleen tot salicheyt voor gedragen wort/in welcker kennisse alleen de godsalighe haer beroemende dis de eeuwige weldaden mede deylt de selve moet nootsakelick eē eeuwich God zijn. Maer so danich is Christus de Sone Gods. Daerom is de Sone eeuwich Godt.

*Joan.14.1.
†Esai.26.16. ende 11.10.
Rom.20.11. ende 15.12.
‡Joan.3.36. ende 6.47. ende elders.
†Joel.2.32.
*Pro.18.10.
‡ Iehova.
‡Acto.7.59.
*Acto.9.13.
†Col.-.9.
†1.Cor.2.2.
‡Jer.9.24.

14. Daerom moet de bewijsinge der Godheyt des gheests oock uyt de selve fonteynen voornemelick gehaelt worden. * De getuygenisse Mosis in de historie der scheppinge/ is wel claer/te weten/dat de Geest Godts was uytghebreyt over den afgront ofte ongheschickte materie. Want daer door wordt bewesen dat niet alleenlick de schoonheyt der werelt die nu ghesien wort / hare cracht ende gesontheyt heeft door de cracht des Gheestes : maer dat de Geest oock doe in de onderhoudinghe dier ongheschickter materie heeft ghewrocht. Ende het en is oock niet wederleggelick dat by Esaiam geseyt wort: Eñ nu heeft my

Bewijs-redenen tot bescherminge van de eeuwige Godheyt des heyligen Gheestes.

Is hy een Schepper eñ onderhouder des werelts.
*Genes.1.2.

Esai.48.16.

de * Heere ende sijn Gheest ghesonden: want de opperste macht in de sendinghe der Propheten is oock den heylighen Gheest gemeyn: waer uyt oock sijn Godlijcke Majesteyt openbaer wordt. Maer (ghelijck ick gheseyt hebbe) de beste bevestinghe sullen wy hebben uyt het ghemeynsaem ghebruyck. Want het is verre van de creaturen dat hem de Schriftuere toe schrijft / ende dat wy selve met sekere bevindinge der Godsalicheyt leeren.

3. Hy maeckt alle dinghen levendigh.

Want hy is de ghene die alomme uyt gestort zijnde/alle dinck onder hout/sterckt en levendich maeckt in den Hemel ende op der aerde.

4. Hy is over al.

Nu door dit selve is hy boven alle Creatueren / te weten/ dat hy met gheene eynden bepaelt en wordt: Maer dat hy sijn cracht in alle dinghen uyt stortende / den selven wesen ende leven ende roeringhe in gheeft/dat is geheel Gods werck.

5. Hy wedervaert de heylighen totten onverderfelijcken leven.

Boven desen ist dat de wederbaringhe tot het onverganckelijck leven/ verre is boven de tegenwoordighe onder houdinge / wat sal men van dien gevoelen door wiens cracht sy comt? Ende dat hy de autheur der weder geboorte is / niet door gheleende/maer door eygē cracht/dat leert de schrift op vele plaetsen: ende niet alleenlijck der wedergeboorte/maer oock der toe comender ontsterffelijckheyt.

6. Alle wercken der Godheyt worden hem toegheschreven.

Somma / gelijck alle de alder eygenste wercken der Godheyt den Sone worden toe geschreven/alsoo oock den geeste. ‡ Want hy doorsoeckt de diepten Gods die geenen raetsman onder de creatueren heeft. * Hy geeft wijsheyt ende macht te spreken / hoe wel nochtans de Heere Mosi vercondicht dat sulcx te doen hem alleen toe comt.

1 Cor. 2. 10. 16. ‡ 1. Cor. 12. 10. * Mat. 10. 20. Exod. 4. 11.

Alsoo comen wy oock door hem tot de ghemeynschap Gods / dat wy eenichsins sijn levendichmakende cracht aen ons gevoelen. Onse rechtveerdichmakinghe is sijn werck. Van hem comt de macht/de levendichmakinghe/ de waerheyt/ de ghenade/ ende al wat men goets can bedencken: want hy is de eenighe Gheest van den welcken allerley gaven vloeyen. Want de reden Pauli is sonderlinghe aen te mercken/ hoewel de gaven verscheyden zijn / ende de uytdeelinge menigerley / soo ist nochtans de selve gheest. Want hy en maeckt hem niet alleenlijck het beginsel ende den oorspronck/ maer oock den autheur der gaven.

1 Cor. 12. 11.

Het welcke hy oock weynich daer nae claerlijcker uyt druckt met dese woorden: Alle dese deelt de eenighe ende de selve Gheest uyt alsoo hy wil. Want waer hy niet een subsistentie in Godt / hem en soude noch wille noch goet duncken toe geschreven worden. So schrijft dan Paulus seer claerlijck den Geeste Goddelijcke macht toe/ ende bewijst dat hy persoonlijck in Godt is.

7. Hy wordt Godt ghenaemt. 1. Cor. 3: 17. ende 6: 19. 2. Cor. 6: 16.

15. Ende de Schriftuere van den Gheest sprekende/ en ontsiet haer niet hem Godt te noemen. Want Paulus leert dat wy tempelen Gods zijn/ daerom dat de Gheest Gods in ons woont. Het welcke niet en is lichtveerdichlic voorby te gaē. Want dat Godt soo menichmael belooft dat hy ons sal verkiesen om hem een tempel te zijne / die belofte en wort niet anders vervult dan door sijnen Gheest die in ons woont. Voorwaer (ghelijck Augustinus wel seydt) waert dat ons bevolen ware den Heylighen Gheest eenen tempel te makē uyt hout ende steen/dat soude een claer bewijsinghe sijnder Godtheyt zijn : want de eere eñ dienst is men alleenlijck Gode schuldich. Hoe veel dan is dit claerder / dat wy niet en moeten hem eenen tempel maken / maer selve een tempel zijn? Ende de Apostel selve schrijft in eenerley beduydinghe ende meyninghe somtijts/dat wy zijn Tempelen Gods/ somtijts dat wy zijn tempelen des heyligen Gheests.

Tot Maximinum/ Epist. 66.

Acto. 5. 3. 4.

Ende Petrus Ananiam straffende dat hy den heyligen Gheest ghelogen hadde/seydt dat hy niet den menschē/maer Gode heeft gelogen. Ende daer Esaias des Heeren der heyrscharen woorden voortbrenght / daer leert Paulus datse de heylighe Geest heeft gesproken. Jae daer de Propheten alomme segghen dat de woorden die sy spreken/zijn des Godts der heyrscharen/Christus ende de Apostelen schrijven die selve den heylighen Geest toe.

Esai. 6: 9. Acto. 28: 25. 26.

Soo volcht dan daer uyt/dat hy de waerachtighe Jehova is / de welcke de voorneemste autheur is der Propheten. Wederom daer Godt claecht dat hy door de hartneckicheyt des volcx is tot toornicheyt verweckt/ daer voor schrijft Esaias dat sijn heylige Geest bedroeft is.

Esa. 63: 10. Mat. 12: 31.

8. De lasteringe in den H. Gheest wort nimmermeer vergeven. Soo is hy dan eeuwich Godt met den Vader ende den Sone.

Ten laetsten ist dat de lasteringhe teghen den heylighen Geest niet en wort vergheven/noch in dese werelt / noch in de toecomende / daer de ghene die teghen de Sone heeft gelastert/vergheyinghe ghecrycht: soo wort hier uyt sijn Godtheyt opentlijck bewesen / de welcke te lasteren ofte vercorten / een onvergheveliicke zonde is. Ick gae wetens eñ willens vele getuyghenissen voorby die de oude ghebruyckt hebben. Het scheen hen behaghelijck uyt den Psalmen voort te brenghen: Door het woort des Heeren zijn de hemelen vaste ghemaeckt / ende alle hare cracht door den gheest sijns monts: eñ hier mede wilden sy bewijsen dat de scheppinge der werelt niet min des heylighen Geest werck en is / dan des Soons.

Marc. 3. 29. Luc. 12. 10. Psal. 33. 6. Genes. 1. 6. ende 2. 1.

Maer dewijle in de Psalmen ghewoonlijck een dinck tweemael met verscheyden woorden gesproken wort: eñ dewijle by Esaiam de geest des monts is genomen voor het woort: soo is dese reden swack. Soo hebbe ick dan alleenlijck gespaerichlick willen voortbrengē waer op de Godtsalighe herten moghen vaste steunen.

Esai. 11: 4.

Dat vierde stuck des eersten deels/ daer in verklaert wort/ wat wy van de heylige Drievuldigheyt sullen ghelooven.

16 Ende gelijck Godt hem selven heeft door de toecomste Christi claerlijcker geopenbaert: alsoo is hy oock ghemeynsaemlijcker in drie persoonen bekent ghewordeu. Maer uyt vele getuygenissen sal ons dit eenighe genoech zijn. Want dese drie/ ‡ Godt/ gheloove/ende Doop/bint Paulus alsoo te samen / dat hy van het een argumenteert tot het ander: te weten / dewijle daer een eenich gheloove is/ daer uyt bewijst hy dat daer een eenich God zy: eñ dewijle daer een eenich Doop is/daer uyt bewijst hy oock dat daer een eenich gheloove zy.

‡ Ephes. 4. 5.

Der Christenen Doop bewijst drie persoonen in dat eenighe wesen Gods. Mat. 28. 19.

Daerom ist dat wy tot het gheloove ende religie des eenigen Gods begheven worden door den Doop: so moeten wy dien achten den waerachtighen Godt te zijne/ in wiens naem wy ghedoopt worden. Ende sonder twijfel als Christus seyde: Dooptse in den naem des Vaders/eñ des Soons/ende des heylighen Gheests / heeft met dese ghewoonlijcke noeminghe willen betuygen/ dat het volcomen licht des geloofs nu ghegeven is: want dat is even soo vele als gedoopt te worden in den naem des eenighen Godts / die met vaste eñ seker claerheyt is verschenē in den Vader/Sone/eñ heyligen Geest. Waer uyt het oock gantschelijck vast is/dat in het wesen Gods zijn drie persoonen/ in de welcke de eenighe Godt bekent wort. Ende voorwaer dewijle het gheloove niet en moet herwaerts ende ginswaerts ommesien / noch tot menigherley dinghen loopen/ maer op den eenighen Godt sien / op hem staen/ aen hem hanghen: soo volcht hier uyt lichtelijck dat daer meer godē zijn dan een/ist dat daer verscheyden geloovren zijn. Nu dewijle de Doop een Sacrament eñ teecken des geloofs is / soo wort ons daer door de eenicheyt Gods bevesticht/ dewijle daer alleen een Doopsel is. Hier uyt volcht oock datmen niet en mach anders dan in den eenigen Godt gedoopt worden: want wy nemen diens gheloove aen/ in wiens naem wy ghedoopt worden.

worde. Daerom als Christus beveelt inden namen des Vaders/ en des Soons/ ende des heylighen Geests gedoopt te worden wat/ wil hy daer mede anders dan datmen moet met den selven Geloove in Vader/ ende Sone/ en heylige Geest gelooven? En wat is dit anders dan claerlic betuygen dat de Vader/ Sone/ en Geest een God zijn? Daerom dewijle het vast blijft dat daer een eenich God is/ en niet meer goden/ soo achten wy dat het Woort en de Geest niet anders en zijn dan het wesen Gods selve. De dwaesheydt der Arrianen was seer ongeschickt/ die de Godheyt des Soons beleden/ en zijn Godlicke substantie versaecten. En de Macedoniaensche zijn ooc met diergelicke raserie ghequelt/ de welcke wilde dat men by den Geest soude alleenlick verstaen de gaven der ghenaede die inde menschen worden uytgestort. Want gelijck wijsheydt/ verstandicheydt voorsichticheyt/ sterckheyt/ en vreese des Heeren van hem comen: alsoo is hy de eenighe Geest der wijsheyt/ voorsichticheyt/ sterckheyt/ ende Godsalicheyt. En hy en wort niet ghedeelt na de bedelinghe der genaden ende gaven: maer hoewel die menigerley gedeelt worden/ so blijft nochtans een ende de selve Gheest gelijck de Apostel seyt.

De ketterie der Arrianen/ ende Macedonianeren.

1 Cor. 12. 11.

17 Wederom daer wort een onderscheydt tusschen den Vader en het Woort/ ende tusschen het Woort en den Geest bewesen inde Schriftuere: maer de hoocheyt der verborgentheyt vermaent ons selve/ met wat grooter Godvreesentheyt en soberheyt/ men dat moet ondersoecken. En voorwaer de reden Gregorii Nazianzeni behaecht my seer wel/ daer hy seyt: Ic en can dat een niet dencken/ ic en worde met de drie ommeschenen: ic en worde niet de drie niet onderscheyden/ ic en worde terstont tot een wederbracht. Daerom en sullen wy oock niet voornemen sulcke Drievuldicheydt der persoonen te bedencken/ die het gedachte soude afgetrocken houden/ en niet terstont tot de eenheydt wederbrenghen. Voorwaer de namen/ Vader/ Sone/ ende Geest/ gheven een waerachtich onderschept te kennen (op dat niemant en dencke dat sy naecte bywoorde zijn/ met de welcke God verscheydelic van zijne wercken beteeckent werde/) een onderschept segge ick/ maer niet een verdeelinge. Dat de Sone een eygenschap heeft vanden Vader verscheyden/ dat bewijsen de plaetsen die wy nu hebben bygebracht. Want het Woort en hadde by God niet geweest/ waer het niet een ander dan de Vader. Het en hadde oock zijn eerlicheydt niet by den Vader/ waer het niet onderscheyden van hem. Desgelijcx onderschept hy den Vader van hem/ als hy seyt: dat daer een ander is die getuygenisse van hem geeft. En hier toe dient dat/ dat ergens geseyt wort dat de Vader heeft alle dinc door het Woort geschapen: het welcke hy niet en conste doen/ anders dan eenichsins van hem onderscheyden zijnde. Boven desen en is de Vader niet neder ghedaelt op der aerde/ maer de gene die van hem is uytgegaen. Hy en is oock niet ghestorven noch weder opghestaen/ maer de gene die van hem is gesonden. Ende dit onderschept en is niet doen eerst gecomen/ als de Sone heeft het vleesch aenghenomen: maer het is openbaer dat oock daer te voren de eenghebooren Sone sy inden schoot des Vaders gheweest. Want wie sal seggen dat de Sone sy doen eerst inden schoot des Vaders gecomen/ als hy is uyt den Hemel nedergedaelt om de menschelijcke natuere aen te nemen? Soo was hy dan te voren in den schoot des Vaders/ ende hadde zijn eerlicheyt by den Vader. Het onderschept tusschen den H. Geest en den Vader/ geeft Christus te kennen/ als hy seyt/ dat hy voort comt vander Vader. Ende van hem selven onderschept hy den Geest/ wanneer hy hem eenen anderen noemt/ ghelijck als hy seyt/ dat hy sal eenen anderen trooster senden: het welcke hy ergens dickmael doet.

Van het onderschept der drie persoonen.

In het Sermoen vanden H. Doop.

Sy en zijn niet verdeylt maer onderscheyden/ gelyc dat blijct uyt de navolgende getuygenissen.

Joan. 5. 32. ende 8. 16. ende elders.

Hebr. 1. 2. 3.

Joan. 1. 18.

Joan. 14. 6. ende 15. 26.

Joan. 14. 16.

18. Nu en weet ick niet of het nut sy gelijckenissen te ontleenen van menschelicke dingen/ om de cracht des onderschepts uyt te drucken. De Ouden plegen dat wel somtijts te doen/ maer sy belijden ooc mede dat int selve/ dat sy voor gelijckenisse by brengen groot verschil is. Daerom ontsie ic my hier alle stouticheyt/ op dat ick niet yet onbequaems voortbrengende/ den boosen oorsake en geve tot lasteren/ oft den ongeleerden tot dwalen. Nochtans en betamet niet dat onderscheydt te verswijgen/ dat wy sien van de schriftuere aengewesen te zijne. Dat is/ dat den Vader wort toegeschreven het beginsel des wercx/ en de fonteyne en oorspronc aller dingen. En den Sone/ wijsheyt/ raet/ ende de beschickinge des wercx: maer den H. Geest wort de cracht des wercx toegheschreven: voort hoewel de eeuwicheyt des Vaders is ooc des Soons ende des Geests eeuwicheyt/ dewijle God noyt en heeft sonder zijn wijsheydt ende cracht connen zijn: en hoewel inde eewicheyt niet en is te soecken welc eerst oft laetste sy/ so en is nochtans de aenmerckinge der ordeninge niet ydel noch te vergeefs/ als de Vader wort de eerste ghetelt/ daer na uyt hem de Sone/ en ten laetsten uyt hen beyden den H. Geest. Want eens yegelicx menschen verstant wort van selfs daer toe beweeght/ dat het ten eersten God aenmercke: daer na de wijsheyt die wt hem rijst: ten laetsten de cracht/ waer door hy het voornemen zijns raets volbrengt. Waer wt de Sone geseyt wort alleenlic vanden Vader te zijne: en de Geest van den Vader en vanden Sone: en dat geschiet wel in vele plaetsen/ maer nergens claerlicker dan in het achste Capittel tot den Romeynen/ te weten/ dat de selve Geest ghenaemt wort nu de Geest Christi/ nu des geens die Christum heeft vande dooden opgewect. En dat niet t'onrechte/ want Petrus betuycht oock dat het de Geest Christi sy gheweest/ door den welcken de Propheten gheprophetecert hebben/ den welcken de schriftuere soo dicmael leert den Geest Gods des Vaders te zijne.

Hier moeten wy ons wachten van de ghelijckenissen, welcke genomen worden van menschelicke dingen: ende dat om tweederley oorsaken. Maer uyt der Schriftueren sullen wy so danich een gelijckenisse nemen/ te oock de aenmerckinge der ordeninge aen wijst

1. Pet. 1. 21.

19 En de alder eenvoudichste eenicheyt Gods en wort door dit onderschept niet alleenlic niet verhindert noch verstoort/ maer men mach ooc daer wt bewijsen/ dat de Sone een God is met den Vader/ want sy beyde eenen Geest hebben: en dat de Geest niet en is yet anders verscheyden vanden Vader ende den Sone/ want hy is de Geest des Vaders ande des Soons. Want in eene yegelijcke der drie Persoonen/ wort de gheheele Godlicke natuere verstaen/ ende het gene dat den selven Persoon eygentlijck toe comt. De Vader is geheel inden Sone: ende de Sone geheel inden Vader: gelic hy ooc selve betuycht/ seggende: Ick ben inden Vader/ ende de Vaeder in my. Ende de Christelicke schrijvers en laten niet toe/ dat d'een van den anderen soude gescheyden worden door eenich onderschept in het wesen. Augustinus seyt: Met dese name/ die een onderschept beteeckenen/ en wort niet de substantie te kennen gegeven/ maer de relatie/ aensien en overeencominge die sy tot malcanderen hebben. Met dusdanigen verstande moet men de sententie der oude schrijveren vereenigen/ dewelcke anders schijnen wat tegen malcanderen te strijden. Want sy leeren somtijts dat de Vader sy

Waerom dat de drie persoonen de alder eenvoudichste eenicheyt Gods niet wech en nemen ja veel eer bevestigen.

Joan. 14. 10

Augustinus Homil de temp. 3. De Trinit. etc. Col. ad Pascent. Epist. 147. Cyril. lib. 7. de Trinit. Idem lib. 3. Dialog.

de oor=

de oorspronc en begin des Soons: ende somtijts leert sy dat de Sone zijn Godheyt en wesen heeft van hem selven/ en een begin en oorspronc is met den Vader. De oorsake deser verscheydenheydt verclaert Augustinus ergens wel en dnydelijc/ als hy aldus spreeckt/ Christus tot hem selve gerefereert/ dat is in hem selven aengesien/ of niet hem selve vergeleke/ wort Godt genaemt/ en tot den Vader gerefereert/ wort hy Sone genaemt. Wederom de Vader/ tot hem selve gerefereert/ wort Godt genaemt/ en tot den Sone gerefereert/ wort hy Vader ghenaemt. So verre hy de Vader ghenaemt wort tot den Sone gerefereert/ en is hy de Sone niet: ende so verre hy de Sone genaemt wort tot den Vader ghereferert/ en is hy de Vader niet/ so verre de Vader tot hem selve gerefereert/ wort God genaemt/ ende so verre de Sone tot hem selven ghereferert/ wort Godt genaemt/ ist een ende de selve God. Daerom als wy slechtelijck en eenvoudichlick vanden Sone spreken sonder aensien des Vaders/ so segghen wy wel ende eygentlijck/ dat hy van hem selven is: ende noemen hem daerom het eenighe begin. Maer als wy dat aensien/ ende de vergelijckinge beteeckenen/ welck hy heeft met den Vader/ dan seggen wy te rechte dat de Vader is het begin des Soons. Tot verclaringhe deser sake is het vijfste boeck Augustini vande Drievuldicheyt gheheel ghemaeckt. Ende het is veel nutter te blijven by dat aensien ende relatie/ ofte vergelijckinghe die hy leert/ dan door vele ydele speculatien ende bedenckinghen uyt den wech te dwalen/ scherpsinnichlijck doordringende tot die hooge verborgentheyt.

Augustin. Psal. 109. Et tractat. in Joan. 39. Augustin. in Psal. 68.

20 Daerom die de soberheydt liefhebben/ ende met de mate des geloofs te vrede zijn/ die mogen in het corte leeren dat nut is te weten namelijck/ dat als wy belijde dat wy gelooven in eene God/ onder den naem Godt/ wort verstaen een eenich ende enckel wesen/ in het welcke wy drie persoonen begrijpen: ende dat daerom/ so wanneer de naem Godt enckelijck en sonder meer geset/ alsoo wel de Sone en de Geest/ als de Vader wort beteeckent. Maer als de Sone wort by den Vader ghestelt/ dan heeft die relatie oft aensien/ oft vergelijckinge plaetse: en alsoo maken wy onderschept tussch de persoone. En dewijle de eygenschappen inde persoonen een ordeninghe mede brenge/ dat inde Vader sy het begin en oorspronc/ daerom wort de nae Godt/ sonderlinge den Vader gegeven/ so wanneer de Vader wort met de Sone oft met den Geest gemeldet. Op dese wijse wort de eenicheyt des wesens behouden/ en de ordeninge en wort niet vergheten noch verworpe: de welcke nochtans de Godheyt des Soons/ noch des Geests niet en vermindert. Ende voorwaer/ dewijle wy bove gesie hebben dat de Apostelen betuyghen dat de Sone Gods die is/ den welcke Moses en de Propheten betuygen te zijne Iehova, soo ist altijts noodich te comen tot de eenheyt des wesens. Daerom houden wy dat voor eenen grouwelijcke roof des heylichdoms/ so yemandt seydt dat de Sone sy een ander Godt dan de Vader. Want de enckel naem God en vermach geen relatie noch aensien: noch Godt tot hem selven gerefereert/ en can niet ghesept worden dit oft dat te zijne. Nu dat de naem Iehova sonder onderscheydinghe ghenomen/ Christo toe comt/ is openbaer uyt de woorden Pauli/ daer hy seyt: Daerom hebbe ick driemael den Heere gebede. Want als hy verhaelt heeft de antwoorde Christi: Paule/ mijn ghenade is u ghenoech-

Besluyt des eersten deels ende de somme van tgene datmen moet gelooven van dat eenige wesen Gods ende de drie persoonen.

2. Cor. 12. 9.

saem/ soo seyt hy terstondt daer nae: Op dat de cracht Christi in my woone. Want het is seker dat de naem Heere/ daer geset is voor Iehova: en daerom waret ydelheyt en kintschept dat den persoone des Middelaers alleenlic toe te voege/ dewijle in die woorde de Sone niet en wort met den Vader vergeleken. En wy wete dat de Apostelen al omme (uyt het gewoonlick gebruyck der Griecken) den naem Kyrios (dat is Heere) setten in de plaetse des Hebreischen naem Iehova. En op dat wy geen verre exempel en soecken) Paulus en heeft den Heere niet geen ander gevoelen aengebede dan gelijc de plaetse Joelis wort van Petro voort ghebracht: Soo wie den naem des Heeren aenroept/ die sal salich wesen. Daer dese naem wort sonderlinghe van de Sone toegheschreven/ daer ist op ee ander wijse gelijck het te zijnder plaetse sal openbaer worden: maer nu ist genoech te weten dat Paulus enckelic God gebeden hebbende/ terstont Christum noemt. Alsoo wort ooc van Christo de gantsche God genaemt/ Gheest. Want wat verhindert dat wesen Gods geestelicker te syne/ in het welcke de Vader/ ende Sone/ en heyligghe Geest wort begrepen? En dit is selve oock claer uyt de schrif tuere. Want ghelijck wy daer hooren dat Godt wort Geest ghenaemt/ also hooren wy ooc dat de heylige Geest/ so verre hy is een persoon des gantschen wese/ geseyt wort/ Gods/ ende van God te zijn.

Joel. 2. 28. Actor. 2. 21.

Joan. 4. 24. 2. Cor. 13. 17.

21 Nu de duyvel om onse geloove gantschelijc te niete te brenghen/ heeft altijts grooten twist voort gebracht/ eensdeels van het Godlijcke wesen des Soons en des Geests/ en eensdeels van het onderschept der persoone: en gelijck hy te alle tijde heeft godloose geeste ontsteect/ die de rechtsinnige Leeraers souden in desen deele quellen/ also arbeyt hy ooc nu te dese tijde/ om uyt de oude voncken een nieu vyer te ontsteken. Daerom ist nut hier sommigher menschen raserien te wederstaen. Dus verre hebbe ick de gene die leelic zijn/ als met der hant gelept/ en met de twistgierige niet gestreden: maer nu moet de waerheyt die lieflijck vertoont is/ van alle valsche beschuldinge bevrijt worden. Nochtans sullen wy voornemelijck daer toe arbeyden/ dat de gene die den woorde Gods goet gehoor geven/ moghen hebben waer in sy vastelijc sullen staen. Voorwaer/ ist datmen ergens in de verholen verborgentheden der Heyliger Schriftuere moet soberlijck en met groote matichept philopheren/ so moetmen dat veel meer doen in dese handelinge/ op dat noch het gedachte/ noch de tonge voor der en gae dan de palen des Godlijcken woorts haer bestrecke. Want hoe sal des menschen verstant na zijn mate het oneyndelijcke en onmatighe wesen Gods beschrijven/ de wijle het noch niet en heeft connen sekerlijck bescheyden/ hoedanich het lichaem der Sonne sy het welcke nochtans alle daghe wort met ooge gesie? Ja hoe sal de mensche door zijn eygen beweginghe comen tot de substantie Gods te onder soecken/ dewijle hy zijns selfs substantie niet en begrijpt? Daerom sullen wy geern Gode zijns selfs kennisse laten. Want (ghelijck Hilarius seydt) hy alleen is hem selven een bequaem getuyge/ de welcke niet en is bekent anders dan door hem selven: Wy sullen ooc toelaten dat wy hem sodanich bedencken/ als hy hemselven ons openbaert: en en sullen van hem niet onder soecken/ anders dan in zijn woort. Van deser sake heeft Chrysostomus vyf sermoenen beschreven teghen de Anomeos, waer mede nochtans de Sophisten niet en consten bedwongen worden haer

Dat laetste deel des Capittels/ dwelck bestaet in den Arrianen/ Geest-strijders ende Antitrinitarien te wederleggen.

Een waerschouwinge die in sonderheyt in desen handel nootdich is aen te mercken.

Int eerste boeck van de Drievuldicheyt.

haer stout gelaet te laten. Want sy en hebbē hen selven niet maticheliker in dese sake ghedraghen/ dan sy in alle andere saken pleghen. Maer door dat ongeluckich eynde harer sulcker ydeler lichtveerdicheydt moeten wy ons laten vermanen/ dat wy liever met leerlickheydt/dan met scherpsinnicheydt in dese sake arbeyden/ende niet voor en nemen God erghens te soecken / dan in sijn heylich woort / noch yet van hem te dencken/ dan dat ons sijn woort in geeft/ noch yet te spreken dan dat uyt sijn woort is genomen. Ist dat het onderscheyt dat in de eenighe Godheydt des Vaders/des Soons/ende des heylighen Geests is / sommigher menschen vernuft meer maeckt te doen / dan het nut is (ghelijck het swaer is te verstaen) soo sullen sy ghedencken dat de menschen in een doolhof comen als sy hare curieusheydt volghen: ende sullen alsoo hen selven laten regeeren met het woordt Gods / hoewel sy de hoocheydt der verborgentheden niet en verstaen.

22 Het getal der dwalinghen daer mede voortijden de oprechticheyt des gheloofs in dit stuck der leere is versocht gheweest / ware te lanc ende te verdrietelijck te verhalen. Ende vele ketters hebben alsoo bestaen de gantsche eerlicheyt Gods met groote raserien te verdrucken/dat het hen ghenoech was de ongeleerde te beroerē ende wederstaen. Ende terstont zijn van weynighe menschen veele secten uytghesproten / de welcke eensdeels het wesen Gods verscheurden / ende eensdeels het onderscheydt dat tusschen de persoonen is/te niete maeckten eñ vermengden. Maer ist dat wy vast houden dat te vooren is genoechsamelick uyt de Schriftuere bewesen / te weten/ dat het wesen des eenighen Godt zy enckel ende onderscheydentlick het welcke den Vader / ende den Sone / ende den Geest toe comt : ende wederom / dat de Vader met eenighe eyghenschap is verscheyden van den Sone/ende de Sone van den Gheeste: ist dat wy dit vaste houden / soo is niet alleenlick Arrio ende Sabellio, maer oock den anderen ouden autheurē der dwalingen/de toeganck benomē. Maer de wijle te onsen tijde sommige uytsinnighe menschen zijn opghestaen/ ghelijck Servetus ende sijns ghelijcke / die alle dinck hebben met nieuwe versticinge verwerret: soo ist nut haer bedroch met corte woorden neder te leggen. Servetus achte den naem Drievuldicheydt/ soo hatelick ende gruwelick/ dat hy seyde/ dat de Drievuldigheyts (de welcke hy alsoo noemde) alle Godloos waren. Ick late de onnutte woorden varen / die hy tot lasteringhe heeft bedacht. Ende dit was de somma sijnder speculatiē ende bedenckinghen / te weten / Dat God wort verdeelt in drie/als hy seyt dat in sijn wesen zijn drie persoonen. Ende dat dese Drievuldicheyt zy een gedicht dinck / want het strijt met de eenicheydt Gods. Hierentusschen seyde hy dat de persoonen waren eenighe uytwendighe gedaenten die niet waerachtichlijk en zijn in het wesen Gods / maer God met dese ofte die gedaente afbeelden. Ende dat in het begin niets onderscheyden en was in God / want het woort was voortijden het selve dat de Geest was: Maer van dat Christus is voort ghecomen God uyt God / soo is oock een ander Geest God zijnde / uyt hem voort ghecomen. Ende hoewel hy sijne beuselinghen somtijts verciert met algorien / ghelijck als hy seyt dat het eeuwighe woort Gods zy gheweest de Geest Christi by God / ende een wederschijn sijnder gedaente. Item dat de Geest zy geweest een schaduwe der Godheydt: nochtans maeckt hy daer nae der beyder Godheydt te niete / seggende/dat nae de mate der uytdeelinghe een deel

De wijle den ouden ketteren in de 17. 18. 19. afdeelinge de deur toe gesloten is: soo valt hy Servetum ende de nieuwe Antitrinitarien aen/ voort/ende stoot om in dese afdeelinghe de ketterie van Servetus.

Gods zy in den Sone eñ in den Geest/ gelijck de selve Geest substantialick in ons/eñ oock in houten ende steenen/ een deel Gods is. Wat hy van den persoon des Middelaers seyt/ dan sullen wy te syner plaetse sien. Nu dit ongeschickt gedichtsel/dat de persoon niet anders en is dan een sienlic aenschijn ofte gedaente der eerlicheyt Gods/ dat en is niet noodich met vele woorden wederleyt te worden. Want de wijle Joannes seyt dat het woort zy God geweest/doen de wereldt noch niet en was gheschapen / soo maeckt hy een wijt onderscheyt tusschen het woort / ende tusschē een ghedaente. Ende ist dat doe ende van de uyterste eeuwicheyt aen dat Woort dat God was/ is by den Vader gheweest / ende is by den Vader met sijne eyghene eerlickheyt verciert geweest/soo en conste voorwaer dat gheen uytwendich oft figuerlic schijnsel zijn: maer daer volcht nootwendichlick uyt/ dat hy zy een persoon gheweest die in God selve is. Ende hoewel van den Geest niet gemeldet en wort/ anders dan in de Historie der scheppinghe der werelt/ soo en wort hy nochtans daer niet voort gebracht als een schaduwe/maer als een wesentlijcke cracht Gods / als Moses verhaelt dat oock die woeste ende ongheschickte masse is door hem onderhouden gheweest. Soo dan dat hy zy een eeuwich Geest altijts in God gheweest/is doe geschenen/als hy de vermengde ende ongeschickte materie des Hemels ende der Aerde heeft gesterckt eñ onderhouden tot dat sy is met schoonheyt ende ordeninghe verciert gheworden. Voorwaer hy en conste doen noch geen ghedaente noch afbeeldinghe Gods zijn / ghelijck Servetus droomt. Maer hy wort erghens bedwonghen sijn ongodlickheydt openlicker te ontdecken/ segghende/ dat God door sijn eeuwighe reden hem selven den sienlicken Sone bescheydende / heeft alsoo hem selven sienlick voorghesef ende bewesen. Want ist dat dit waer is/ soo en wort Christo gheen ander Godheydt ghelaten/dan soo verre de Sone is door het eeuwige voornemen Gods verordent. Hier toe dient oock dat hy de gesichten die hy set in de stede der persoonen/ alsoo verandert/ dat hy hem niet en ontsiet nieuwe accidentia oft toevallen Gode te dichten. Ende dit is boven alle seer grouwelick dat hy den Sone Gods ende den Gheest vermengt in alle creatueren. Want hy seyt openlic/ dat in het wesen Gods zijn deelē ende deelingen/ der welcker een yegelick deel God zy: ende voornemelick dat de gheesten der gheloovighen zijn mede eeuwich ende van der selver substantie met God: hoewel hy erghens de substantiale Godheydt niet alleenlick der ziele der menschen/maer oock anderen gheschapen dinghen toe schrijft.

Joan.1.1.

Joan.17.5.

Gene.1.2.

23 Uyt desen poel is een ander ongheschickt dinck ghecomen / dat desen niet onghelick en is. Want sommighe bedrieghers willende den haet ende schande der Godloosheydt Serveti ontvlien/ hebben wel beleden dat daer drie persoonen zijn/ maer hebben dese reden daer toe gedaen/dat de Vader die waerachtichlick ende eyghentlick de eenighe God is/ heeft den Sone ende Geest ghemaeckt/ende sijn Godheyt in hem gestort. Ende sy en onthouden hem selven niet van dese grouwelicke wijse van spreken/ dat den Vader wort met dit teecken onderscheyden van den Sone eñ den Geest/ te weten / dat hy alleen is de Essentiator ofte ghever des wesen. Hier aen strijcken sy ten eersten dese verwe / dat Christus alom wort de Sone Gods genaemt: waer uyt sy verstaen dat eyghentlick niemandt God is / dan de Vader. Maer sy en aenmercken niet dat de naem God/ oock mede den Sone toe comt ende ghemeyn

De ketterye van anderen Trinitarien/ dat/namelic/ de Vader in der waerheyt ende eygentlick de eenige Godt zy/ende die alleen dat wesen geeft/ wort tot het einde des Capitels wederleyt: Ende wort eerstelick bewesen dat het haer geen voor deel doet/ dat over al Christus genoemt wort den Sone Gods: overmits hy oock genaemt wort de ware ende eenighe Godt

 is/ hoe-

is/hoewel hy somtijts voornemelijck wordt den Vader toe gheschreven / om dat hy de fonteyne ende oorspronck der Godheyt is: ende dat om de enckel eenicheyt des wesens te beteeckenẽ. Hier teghen segghen sy: Ist dat hy waerachtichlijck Gods Sone is / soo wort hy ongheschycktelijck gheacht eens persoons Sone te zijne. Ick antwoorde dat het beyde waer is / te weten/ dat hy Gods Sone is / want het Woort is voor de tijden der werelt van dẽ Vader gegenereert: want wy en spreken noch niet van den persoon des Middelaers ende dat nochtans tot verclaringhe/ de persoon moet aenghesien eñ onderscheyden worden/ so dat de naem Godt/ hier niet enckelijck ghenomen en worde / maer voor den Vader. Want ist dat wy den Vader alleen achten God te zijn/ so wort claerlijck de eere ende weerdicheyt den Sone benomen. Daerom soo wanneer de Godheyt ghemeldet wort/ende moetmen niet also den Vader ende den Sone tegẽ malcander setten/ gelijck of de naem God/alleenlijck dẽ Vader toe quame. Want voorwaer Godt die

Esai.6: 1. Esaie is verschenen/was de eenige ende waer-

Joan.12:42. achtige Godt:ende nochtans seyt Joannes/dat Christus zy die geweest. Ende die oock door den

Esai.8: 14. mont Esaie betuycht heeft/dat hy soude den Joden zijn tot eenen steen der erghernisse / die was

Rom.9:33. die eenighe Godt:ende Paulus vercondicht dat

Esai.45: 23. die zy Christus geweest. Die door Esaiam roept: Ick leve/alle knyen sullen voor my buyghen/ die

Rom.14: 11. is de eenige Godt:ende de selve Paulus leyt dat uyt op Christum. Hier toe dienen oock de getuy-

Hebr.1:10. ende 6. Psal. 102: 26. genissen die de Apostel voort brenght/ ghy Godt hebt Hemel eñ Aerde ghefondeert. Item/Alle de Enghelen Gods sullen hem aenbidden. Welcke ghetuygenissen alleenlijck den eenigen Godt toe

Psal.97.7. comen:ende nochtans betuycht hy datse eyghen ghetuyghenissen zijn van Christo. Ende dese teghen worpinghe en is van gheender cracht / namelijck (dat het ghene dat Gode eyghentlijck toe comt/ wordt Christo toe gheschreven/ om dat hy is het weder schijnsel sijnder eerlijckheyt. Want dewijle daer alomme de naem Gods Iehova ghesett is / soo volcht daer uyt dat hy aengaende de Godheyt/ uyt hem selven is. Want ist dat hy Iehova is/ soo en canmen niet versaken dat hy de

Esa.44: 6. selve God is/die ergens by Esaiam roept: Ick bent/ ick bent/ ende buyten my en is geen Godt.

Jer.10:11. Het betaemt oock datmen dese plaetse Jeremie bedenckt. De goden die den Hemel ende de Aerde niet ghemaeckt en hebben / moeten verderven ende vergaen van der Aerde die onder den Hemel is. Want men moet hier teghen belijden / dat de Sone Gods die is / wiens Godheyt dickmael wort by Esaiam / uyt de scheppinghe der werelt bewesen. Ende hoe sal de Schepper die allen dinghen haer wesen gheeft / sijn eyghen wesen uyt eenen anderen hebben / ende niet uyt hem selven zijn? Want so wie seyt dat de Sone sijn wesen heeft van den Vader / die versaeckt dat hy van hem selven is. Maer de heylige Gheest spreeckt daer teghen / hem noemende Iehova. Nu ist dat wy toe staen dattet geheel wesen zy in den Vader alleenlijck/so sal het gedeelt worden/of den Sone ontnomen worden / ende alsoo sal hy van sijn Godlijck wesen berooft zijnde/alleenlick metden naem Godt zijn. Het wesen (ist dat wy desen beuselaren ghelooven) comt alleenlijck den Vader toe / soo verre hy alleene is / ende den Sone sijn wesen gheeft. Maer aldus sal de Godheyt des Soons wat zijn dat afgetrocken zy van het wesen Gods / of een deel van het gheheele. Soo moetẽ sy nu toe laten/ achter volgende haer fondament/dat de Geest is alleenlijck des Vaders.

De tweede wederlegginge genomen van de Godloose onghe-rijmde dingen/welcke haer oorspronck nemen uyt deser booser ketterije.

Want ist dat hy een aftrecksel is vant eerste wesen/ dwelck alleenlijck den Vader eyghen zy/ soo en sal hy met recht niet gheacht worden des Soons gheest te zijne / dwelck nochtans door tghetuygenisse Pauli wederleyt wort / daer hy hem Christo ende den Vader ghemeyn maeckt. Bovẽ desen ist dat de persoon des Vaders wort uyt de drievuldicheydt wech ghenomen/ waer in sal hy van den Sone ende van den Gheest onderscheyden worden / anders dan dat hy alleen God is? Sy belijden dat Christus zy Godt/ ende dat hy nochtans van den Vader is onderscheyden. Wederom moet daer eenich teecken des onderscheyts zijn/dat de Vader niet en zy de Sone. Die dat teecken des onderscheydts setten in het wesen/die maken openbaerlijck de waerachtige Godtheyt Christi te niete / de welcke niet en can zijn sonder het wesen/ jae niet sonder het gheheele wesen. Voorwaer de Vader en is van den Sone niet onderscheyden / ten zy dat hy wat eyghens hebbe in hem selven / dat hem met den Sone niet gemeyn en zy. Wat sullen sy nu vinden waer in sy hem moghen onderscheyden? Ist dat het onderscheyt is int wesen / laetse antwoorden of hy dat niet met den Sone ghemeyn en heeft. Ende dat en conde niet eensdeels zijn / want ten soude niet betamen eenen halven God te smeden. Ende sy souden op dese wijse het wesen Gods schandelijck verscheuren. Soo moet dan het Goddelijck wesen gheheel ende gantschelijck den Vader ende den Sone ghemeyn zijn. Ende ist dat dit also is/soo en is voorwaer aengaende het wesen de een van den anderen niet onderscheyden. Ist dat sy hier teghen seggen dat de Vader het wesen ghevende/niet te min de eenighe Godt blijft/ by den welcken het wesen is. Soo is dan Christus een ghemaeckt Godt/ende alleenlijck Godt met den naem / maer niet metter daet : want gheen dinck en comt Godt eygentlijcker toe dan het wesen / achter volghende dat woort: Die is heeft my tot u ghesonden. Exod.3.14.

24 Ende dat sy segghen / dat de Vader zy alleenlijck te verstaen/soo wanneer God enckelijck ghemeldet wort in de Schriftuere: dat dit valsch is/ can lichtelijck uyt vele plaetsen bewesen worden. Ende in de selve plaetsen die sy voor hen selven voort brenghen/ toonen sy schandelijck haer eyghen onbedachtsaemheyt / want de naem des Soons/wort oock daer by ghestelt. Maer uyt het claer is dat den naem Gods daer wort relative ende met een aensien genomen/ ende daerom totten persoon des Vaders ghetrocken. Ende haer teghenworpinghe wordt met een woort te neder ghelept. Sy segghen: Ware de Vader niet alleen waerachtigh God/soo soude hy sijns selfs Vader zijn. Want ten is niet ongeschickt dat om der ordeninghe wille die sonderlinge wort Godt ghenaemt / die niet alleenlijck en heeft sijn wijsheyt uyt hem selven ghegenereert / maer is oock des Middelaers God/gelijck ic te sijnder plaetse sal volcomelijcker verclarẽ. Want Christus wort den Sone Gods ghenaemt / van dat hy in den vleesche geopenbaert is/niet alleenlijck soo verre het eeuwighe woort is voor de tijden der werelt uyt den Vader gegenereert/maer om dat hy den persoon ende het ampt des Middelaers heeft aenghenomen/ om ons met Godt te vereenigen. Ende dewijle sy soo stoutelijck den Sone berooven van de eere Godts/soo wilde ick wel weten of hy hem selven versaeckt goet te zijne / als hy betuycht dat niemant goet en is dan de eenige Godt? Ick en spreke nu niet van sijne menschelicke natuere/op dat sy niet hier tegen en seggen/ dat alle het goet dat daer in is/ sy uyt de onver-

De derde wederlegginghe. De name Godts/wanneer hy wort alleen gestelt/wordt somtijts van den Sone geseyt gelijck oock van den Vader.

De vierde wederlegginghe. God alleen is goet. De Sone is goet. Soo is hy dan eeuwich Godt. Mat.19.17.

diende

dlende gave ghecomen : maer ick vraghe of het woort Godts goet is oft niet? Ist dat sy't versaken/soo is haer godtloosheydt ghenoech overwonnen:ende ist dat sy het bekennen / soo kelen sy hen selven. Ende dat Christus schijnt int eerste aensien den naem goet / van hem te verwerpen / dat bevesticht onse gevoelen te meer: want dewijle dat een sonderlinge lof des eenigē Gods is/soo verworpt hy de valsche eere / soo verre hy uyt ghemeyne ghewoonte ghegroet was / ende vermaent dat de goedheyt die hy heeft/Godlijck is. Ick vraghe oock/ als Paulus seyt dat Godt alleen onsterffelijc/wijs/ ende waerachtich is/of Christus door dese woorden wort onder het ghetal der sterffelijcken dwasen / ende bedriegheren getelt? Sal hy dan niet onsterffelijck zijn die van den beginne aen is het leven gheweest / om den Enghelen onsterffelijckheydt te gheven? Sal hy niet wijs zijn/die de eeuwige wijsheyt Gods is? Sal hy niet waerachtich zijn / die de waerheydt selve is? Boven desen vraghe ick oft sy gevoelen dat Christus te aenbidden is? Want ist dat hy te rechte dat hem selvē aen treckt dat alle knyen voor hem ghebogen werden/ soo volcht daer uyt/ dat hy de Godt is/ die in de Wet verboden heeft yemandt anders dan hem te aenbidden. Ist dat sy willen dat van den Vader alleē verstaen hebben dat by Esaiam geseyt wort: Ick bent/ ende niemandt anders dan ick: dese selve ghetuyghenisse wende ick wederom tegen hen / dewijle wy sien dat Christo wort toegeschrevē al wat Gods is. Oock en can haer teghenworpinghe gheen plaetse hebbē/te wetē/dat Christus is int vleesch verheven gheweest/ in het welcke hy hadde vernedert gheweest: ende dat hem nae den vleesche alle ghewelt is gegeven in hemel ende op aerde. Want hoewel de Majesteyt des Coninckx ende Richters haer op den gheheele persoon des Middelaers bestreckt/nochtans ware Godt niet geopenbaert in den vleesche / soo en hadde hy niet connen tot so groote hoocheyt verheven worden/ of Godt soude teghen hem selven gestreden hebben. Ende dese questie neemt Paulus seer wel wech / als hy leert dat Christus Gode even ghelijck was/eer hy hem selven vernederde onder de ghestalte eens dienstknechts. Nu hoe soude de even gelijckheyt zijn/hadde hy niet die Godt geweest/ wiens naem is. Jae ende Iehova, die rijt op de Cherubim/die de Coninck is der gantscher aerden/ ende de Coninck der eeuwen. Ende hoe seer sy daer teghen staen / soo en can Christo niet benomen worden dat Esaias ergens seyt: Dese dese is onse Godt / want wy hebben hem verwacht: want niet dese woorden beschrijft hy de toecomste Godts des verlossers / de welcke niet alleenlijck en soude tvolck weder brengen uyt de Babylonische ghevanckenisse / maer soude oock de Ghemeynte allesins volcomelijck weder oprichten. De ander teghenworpinghe doet hen oock gheen voordeel / te weten / dat Christus zy Godt gheweest in sijnen Vader. Want hoewel wy bekennen aengaende de ordeninghe / dat het begin der Godtheyt is in den Vader / soo seggen wy nochtans dat dit een grouwelijck gedichtsel is/ dat het wesen zy eyghentlijck des Vaders alleenlijck/ghelijck of hy den Sone Godt maeckte: want alsoo soude het wesen menigerley zijn / oft sy souden Christum alleenlijc met den naem ende met de bedenckinghe ofte imagiatie Godt maken. Ist dat sy seggen dat de Sone wel God is/ maer nae ende onder den Vader/so sal nu in hem een gheghenereert / ende ghemaeckt wesen zijn/ het welcke in den Vader ongheghenereert ende ongemaeckt is. Ick weet wel dat vele neuswijse

1.Tim.1:17. De vijfde wederlegginge. Godt alleen is onsterffelyck/ wijs/ waerachtigh/ ende alleen aen te bidden. Soodanigh is Christus. Is derhalven eeuwigh Godt/

Joan.14:6.

Phil.2:10.

Esai.44:6.

Wederleggingen van een tegenwarpinge genomen uyt den Propheten Esai.

Wederlegginge van een ander tegenwarpinge.

Tim.3:16.

Phil.2:7.

Esai.45:9.

De derde tegenwarpinge wordt wederleyt/ ende de seste wederlegginge van de ketterye der Antitrinitarien wort uyt Mosis Historye van de Scheppinge daer by gebrocht.

daer mede spotten/ dat wy het onderscheyt der persoonen halen uyt de woorden Moysis / daer hy Godt aldus maeckt sprekende: Laet ons den mensche maken nae onse ghelijckenisse. Nochtans de godsalige Lesers sien wel hoe onbequamelijck ende coudelijck Moses die sprake soude voort brengen/ waren daer niet meer persoonen in den eenighen Godt. Ende die/tot de welcke de Vader daer spreeckt / en zijn sonder twijfel niet gheschapen gheweest: ende daer en is niet ongeschapen dan de eenighe Godt selve alleen. Daerom ist dat sy niet toe en laten dat de macht om te scheppen ende te bevelen / zy den Vader/ ende Sone/ ende Gheeste ghemeyn gheweest / soo sal daer uyt volghen/ dat Godt niet en heeft alsoo in hem selven ghesproken / maer tot andere werckmeesters buyten hem. Ten laetsten sal een eenighe plaetse hare twee teghenworpinghen lichtelijck te niete maken. Want dat Christus selve betuycht dat Godt zy Geest/ dat betaemt niet van den Vader alleenlijck verstaen te worden/ gelijc of het woort niet ware van geestelijcke natuere. Ende ist dat den naem Gheest / alsoo wel den Sone als den Vader toe en comt / soo verstae ick daer uyt dat onder de enckel ende onbescheyden naem Godts / oock de Sone wordt begrepen. Nochtans seyt hy weynich daer nae/dat de Vader gheene andere dienaers aengenaem en zijn/ dan die hem in den geest ende waerheyt aenbidden. Waer uyt wat anders volcht/te weten/dat Christus sijn leerampt onder den Vader als onder sijn hooft bedienende / den naem Godt/ den Vader toe schrijft/ niet om sijns selfs Godtheydt te niete te maken / maer ons als by trappen daer toe te brenghen.

Genes.1.26.

Joan.4.23.

25 Sy seylen daer in dat sy sulcke individua ofte persoonen droomen/ die souden een yegelijck een deel des godlicken wesens hebbe. Maer wy leeren uyt der Schriftuere dat daer wesentlijck alleen een God is/ende dat daerom oock twesen des Soons ende des Gheests is ongegenereert. Maer soo verre de Vader de eerste is aengaende de ordeninghe / ende heeft uyt hem selven sijn wijsheyt gegenereert/soo wort hy te rechte (ghelijck weynich te voren ghesepdt is) gheacht het begin ende den oorspronck der gantscher Godheyt te zijne. Alsoo is God enckelijck ende sonder onderscheyt ghenomen ongheghenereert: ende de Vader is oock den Persoon aengaende / ongheghenereert. Sy meynen oock dwaselijck dat sy onse gevoelen verstaen/ dat wy een viervuldicheyt maken/ om dat sy tghedichtsel haers selfs hooft valschelijck ende te onrechte ons toe schrijven/ ghelijck oft wy hielden dat uyt een wesen drie persoonen als Rivieren uyt vloeyden. Want uyt onse schrift is het openbaer / dat wy de persoonen niet af en trecken van het wesen / maer dat wy een onderscheyt tusschen/die maken/ hoewel sy in het selve wesen zijn. Haer reden soude mogelijck eenen schijn hebben/waert dat de persoonen waren van het wesen verscheyden: maer op die wijse soude daer een drievuldicheydt der goden zijn / ende niet der persoonen die de eenighe Godt in hem heeft. Also wort haer onnutte vraghe nederghelept / daer mede sy vragen/ of oock het wesen niet mede daer toe en comt om de drievuldicheyt te maken: het welcke sy vraghen ghelijck of wy dochten dat uyt het wesen drie goden quamen. Ende uyt het selve onverstant comt oock dat sy ons teghenworpen/ dat dan de drievuldicheyt soude sonder God zijn. Want hoewel de Godtheydt niet comt in de onderscheydinghe als een deel ofte lidt/soo en zijn nochtans de persoonen niet sonder haer ofte buyten haer.

De sevenste wederlegginghe. Sy seylen daer in/datse in het wesen Godts individua droomen/ daer een yeder een deel des goddelijcken wesens soude hebben/ ende lasteren dat de rechtghevoelende Leeraers een vierbuldicheyt maken.

De wederlegginge van de vierde tegenworpinge is met vlijt te lesen ende aen te mercken.

Want de Vader en hadde niet connen Vader zijn/ware hy niet Godt: ende de Sone is niet anders Sone / dan om dat hy Godt is. Soo seggen wy dan dat de Godheyt enckelick uyt haer selven is. Daerom belijden wy oock dat de Sone uyt hem selven is / soo verre hy Godt is buyten het aensien des persoons. Maer soo verre hy de Sone is / seggen wy dat hy is uyt den Vader/ alsoo is sijn wesen sonder begin: maer het begin des persoons is Godt selve. En alle de rechtsinnighe schrijvers die voortijden van de Drievuldicheyt gesproken hebben / die hebben dien naem alleenlick den persoon toe geschreven: Want het wesen te begrijpen in de onderscheydinghe selve/ dat en ware niet alleenlick een ongeschickte dwalinghe / maer oock een veel te groote ongodlickheyt. Want die willen dat dese drie in de onderscheydinghe comen / te weten / het Wesen / de Sone / ende de Geest/ die maken opentlick twesen des Soons ende des Gheests te niete / want anders soude die deelen onder malcanderē vermengt zijn / ende te niete worden / het welcke in allen onderscheydinghe een feyl is. Ten laetsten waren dese twee woorden / Vader ende Godt/ even veel te segghen: soo soude de Vader een anderen de Godheyt ghegeven / ende de Sone en soude niet zijn anders dan een schaduwe der Godtheyt/ ende de Drievuldicheyt en soude niet anders zijn dan een vereeninghe des eenighen Gods met twee gheschapen dingen.

Breedere verclaringe van d'eerste wederlegginghe / daer mede bewesen wordt/ dat de name Gods niet en moet alsoo op den Vader getrocken worden/dat de selve den Sone buyten Middelaer niet en soude toe comen.

26 Dat sy teghen warpen dat Christus te onrechte wordt de Sone Gods ghenaemt / ist dat hy eyghentlick Godt is. Daer op is nu gheantwoort / dat in sulcke woorden in de welcke d'een persoon wort met den anderen verghelecken / de naem Godt/ niet wort enckelick ende onbescheyden ghenomen/ maer alleenlick voor den Vader/ soo verre hy is het begin der Godtheyt / niet om dat hy het wesen gheeft ghelijck de onheylighe rasen / maer de ordeninghe aengaende. Aldus worden de woorden Christi verstaen / daer hy seyt tot den Vader. Dit is het eeuwighe leven dat sy ghelooven dat du de eenige waerachtighe God bist/ende Jesus Christus welcken du hebst ghesonden. (Joan. 17.3.) Want hy sprekende in den persoon des Middelaers/houdt een middelmate tusschen Godt ende de menschen: ende nochtans en wort sijn Majesteyt daerom niet vermindert. Want hoewel hy hem selven heeft vernedert/so en heeft hy nochtans sijn eerlickheyt die voor de werelt verborghen was / niet verloren by den Vader. Aldus de Apostel tot de Hebreen in het tweede Capittel / (Hebr. 2. 6. 9.) bekent wel dat Christus is een weynich tijts minder ghewoorden dan de Enghelen: maer en twijfelt oock mede niet te bevestighen/ dat hy de eeuwighe Godt is die de aerde gefondeert heeft. Soo moetmen dan weten dat Christus wanneer hy in den persoon des Middelaers den Vader aen spreeckt: onder den naem Godt/ de Godheyt begrijpt die oock hem selven toe comt. Alsoo als hy seyt tot de Apostelen: (Joan. 16.7.) Het is nut dat ick op climme tot den Vader / want de Vader is meerder: daer mede en schrijft hy niet hem selven eenighe tweede Godtheyt alleenlijck toe/ dat hy aengaende het eeuwighe wesen / soude minder zijn dan de Vader: maer dewijle hy de hemelsche eerlickheyt heeft vercregen / soo versamelt hy de gheloovige tot de ghemeynschap des selven. Hy set den Vader hooger / te weten / soo verre de sienlijcke claerheyt sonder Majesteyt die in den Hemel ghesien wort / schilt van de mate der eerlijckheyt die in hem ghesien wert/als hy met den vleesche becleedt was. Op dese selve wijse seydt Paulus ergens/ (1.Cor. 15, 24.) dat Christus sal het rijcke Gode ende den Vader over gheven /op dat Godt zy al in allen. Het ware seer ongheschickt/datmen de eewicheyt wech name van de Godtheyt Christi. Ist dat hy nemmermeer en sal ophouden Godts Sone te zijn/ maer sal altijts de selve blijven die hy is van den beginne aen gheweest: soo volcht dat het eenighe wesen Godts/ dwelck hem beyden ghemeyn is / onder den naem des Vaders wort begrepen. Ende voorwaer daerom is Christus tot ons ghecomen / om dat hy ons tot den Vader opheffende / soude oock mede verheffen tot hem selven / soo verre hy een is met den Vader. Soo en ist dan niet recht noch gheoorloft den naem Godt alsoo eyghentlijck tot den Vader te trecken/dat hy den Sone benomen worde. Want Joannes betuyght ooc hierom dat hy waerachtich Godt is/op dat niemant en meyne dat hy zy (Joan. 1.1) in den tweeden graet der Godtheyt/ende minder dan de Vader. En ick verwondere my wat dese smeden der nieuwer goden willen/als sy belijden dat Christus waerachtich God is/en hem nochtans terstont van de Godtheyt des Vaders uyt sluyten: gelijck of een waerachtich Godt mochte zijn die niet en zy de eenighe Godt: ofte ghelijck of de ingheslorte Godtheyt (die sy in Christo stellen) niet en ware een nieu ghedichtsel.

Antwoort op de ingebrochte plaetsen uyt Ireneo. daer hy leert dat Christi Vader zy de eenighe ende eeuwige Godt Israels.

27 Dat sy vele plaetsen versamelen uyt Ireneo / daer hy leert dat de Vader Christi is de eenighe ende eeuwighe Godt Israel / dat is een schandelijcke onwetentheyt/ ofte eē groote boosheyt. Want sy moesten aengemerckt hebben dat de heylighe Man handelt ende strijdt tegen de uytsinnighe menschen / die versaken dat de Vader Christi/die Godt is/die is/die voortijdē door Mosen ende de Propheten heeft ghesproken/ maer seyden dat hy was een phantastich ghesichte uyt de verdorventheydt der werelt voort ghekomen. Daerom is Ireneus geheel arbeydende om te bewijsen ende openbaer te maken/ dat in de Schrifture geen ander Godt verkondight en wort/ dan de Vader Christi/en datmen verkeerdelic eenen anderē God bedenckt. Daerom en ist gheen wonder dat hy soo menighmael besluyt dat de Godt Israels gheen ander en is/ dan die van Christo ende de Apostelen verkondight wert. Alsoo oock nu alsmen verscheyden dwalingen moet wederstaen / sullen wy met der waerheyt seggen dat de Godt die voortijden is den Vaderen verscheenen / geen ander en is dan Christus. Ende ist dat hier tegen yemandt seyt dat de Vader de selve was: soo sullen wy een bereyde antwoorde hebben / te weten/ dat wy den Vader niet uyt en sluyten/ als wy voor de Godheydt Christi strijden. Wilden de Lesers desen raet Irenei aenmercken / so soude alle twist een eynde hebben. (Des Leeraers Irenaei raet.) Ende oock uyt het seste Capittel des derden boecks wort den gantschē twist lichtelijck ghe-eyndight/daer de godsalige Man wil dit alleenlijck bewijsen dat die waerachtelick de eenige Godt is/ die enckelick ende onbescheyden wort Godt genaemt in de Schrifture: ende dat Christus wort enckelijck Godt genaemt. Laet ons gedachtigh zijn dat dit de gront ende hooftstuck des twist was / ghelijck het uyt het gantsche vervolch openbaer is/ende voornemelijck in het 46. Cap. des tweeden boecx/dat hy niet en is op eenighmatische ofte parabolische wijse Vader ghenaemt. Maer dat hy waerachtichlijck Godt is. (Int derde boeck cap. 9.) Hier toe dient oock dat hy ergens leert / dat de Vader ende de Sone beyde te samen/ zijn van de Propheten ende Apostelen verkondicht Godt te zijne. En daer na schrijft hy hoe dat Christus (Int selve boeck cap. 12.) die aller Heere/ ende Coninck/ ende Godt / ende Richter is/heeft van die die aller God is/ macht ontfan-

het aensien der onderworpinge. Want hy is vernedert gheweest tot de doot des cruyces. Hierentusschen seydt hy weynich daer na/dat de Sone is de maker des Hemels en der Aerde/die de Wet heeft door Mosen ghegeven/ en is den Vaderen verschenen. Ist dat nu yemant wil segghen dat nae het gevoelen Irenei/ de Vader alleen is de God Israels: tegen dien wil ick voortbrengen dat de selve Schrijver openlijck leert/te weten/ dat Christus de selve ende eenige Godt is: gelijck hy oock de getuygenisse Habacuc op hem duyt/ Godt sal comen vanden Suyden. Tot dit selve dient oock dat gheschreven is in het neghenste Capittel des vierden boecx/ So is dan Christus selve met den Vader de Godt der levendighen. Ende in het twaelfde Capittel des selfden boecx/ beduyt hy dat Abraham heeft in Godt gelooft: om dat Christus de schepper des Hemels ende der Aerde/ende de eenighe Godt is.

Int selve boec cap. 16.

Int selve boeck/cap. 8. ende 23.

28 Sy brenghen oock Tertullianum voort tot haer bescherminghe/ maer niet min te onrechte. Want hoewel hy somtijts hart ende duyster is in zijn wijse van spreken/ soo leert hy nochtans claerlijc de somma der leere die wy beschermen: te weten/ hoewel daer alleenlijc een eenich Godt is/dat nochtans zijn woort door sekere dispensatie ofte ordeninghe alsoo met hem is: dat daer een eenich Godt is na de eenicheydt der substantie/ ende dat nochtans dese eenicheyt wort door verborghender dispensatie onderscheyden in drievuldigheydt: en dat daer drie zijn/niet na dẽ staet oft na het wesen/ maer na den graet: noch na der substantie/ maer na de forme: noch nae de macht/ maer na de ordeninghe. Hy seyt wel dat hy beschermt/ dat de Sone de tweede nae den Vader is/ maer hy en verstaet niet dat hy een ander is dan door onderscheydinghe. Hy seyt wel ergens dat de Sone sienlijck is: maer als hy op beyde zijden heeft gesproken/ so bescheyt hy dat de Sone insienlijck is soo verre hy het woort is. En ten laetsten betuyghende dat de Vader door zijnen persoon beteeckent wort/ bewijst hy hem selven seer vreemde te zijne van dit ghedichtsel dat wy wederleggen. Ende hoewel hy gheenen anderen God en bekẽt dan de Vader/ so leyt hy nochtans in het naeste vervolch hem selven uyt bewijsende dat hy daer mede den Sone niet uyt en sluyt: want hy seyt dat die geen ander Godt en is/ dan de Vader: ende dat daerom de eenige heerschappie ofte Monarchia Gods niet geschent en wort door de onderscheydinge der persoonen. En men mach uyt zijnen gedurigen raet lichtelijc den sin zijnder woorden verstaen. Want hy bewijst tegen Praxeam/ dat hoewel Godt in drie persoonẽ is onderscheyden/ nochtans niet meer goden en worden/ noch die eenheydt niet verscheurt en is. Ende dewijle nae Praxeas gedichtsel/ Christus niet mochte Godt zijn/ soo hy niet de Vader en ware/ daerom arbeyt Tertullianus soo seer inde onderscheydinge. En dat hy den Sone den Geest noemt een deel van het gheheele/ hoewel dattet een harde wijse van spreken is/ soo can sy nochtans ontschuldicht ende geleden worden/ dewijle het niet en is gesproken vander substantie/ maer alleenlick vander dispositie en ordeninge/ die den persoonen alleenlijck toe comt/ gelijck Tertullianus selve betuycht. Hier uyt is oock dat hy seyt: O verkeerde Praxea/ hoe veele persoonen deuct ghy daer te zijne/ anders dan soo vele namen als daer zijn? Ende alsoo oock weynich daer na: Op dat sy den Vader ende den Sone gelooven/ eenen yeghelijcken in zijnen naem ende persoone. Ick meyne dat de onbeschaemtheyt der gener die de slechte eenvoudige menschen soecken door de autoriteyt Tertulliani te bedrieghen/ can hier mede genoechsamelijck wederleyt worden.

Antwoorde op de voorgebrachte plaetsen van den Antitrinitarien uyt Tertulliano.

Des Leeraers Tertulliani onderanderlijcken sin inde handel vande H. Drie eenigheyt.

29 En voorwaer so wie de geschriften der Ouden neerstelijck by malcanderen overleyt/ die en sal by Ireneum niet anders vinden/ dan dat oock andere die na hem gecomen zijn/ geleert hebben. Iustinus eẽ van de aldeoutste/ gevoelt allesins met ons. Sy mogen hier teghen seggen/ dat van hem ende oock vande andere/ de Vader Christi wort de eenige Godt genaemt. Dat selve leert oock Hilarius/ ja hy spreect oock hardelicker/ seggende: dat de eeuwicheyt inden Vader is. Maer (seyt hy) dat om den Sone het Godtlijck wesen te benemen/ neen: maer hy beschermt dat gheloove dat wy volgen met aller macht. Ende nochtans en schamen sy hen niet/ ick en weet niet hoedanige afgescheurde redenen uyt te plucken/ waer uyt sy willẽ wijs makẽ/ dat Hilarius sy beschermer ende een patroon haerder dwalinge. Dat sy Ignatium voortbrenghen/ ist dat sy willen dat het van eeniger weerde sy/ so moeten sy eerst bewijsen/ dat de Apostelen eenige wet hebbẽ gegeven vanden vasten/ en diergelijcke vervalschingen. Hoe schandelijc zijn die dingen die onder den naem Ignatij zijn in het licht ghecomen? Daerom is de onbeschaemtheydt der sulcker te onverdraghelijcker/ die hem selven met sulcke valsche schijnen/ wapenen om te bedrieghen. Voort de eendrachticheyt der Ouden/ wort claerlijck ghenoech hier uyt bemerct/ dat Arrius oock int Niceensche Concilium/ niet heeft bestaen eenich bedroch te maken met yemants uyt de gepresen en aengenomen schrijvers autoriteyt: ende dat niemant uyt de Griecsche ofte Latijnsche hem selven en ontschuldicht/ dat hy met de schrijvers die voor hen geweest zijn/ niet eensins en ghevoelt. En hoe neerstelijck Augustinus (den welckẽ dese boeven grootelijcx voor haren vyant houde) een yeghelicx geschriften heeft doorlesen/ en in wat grooter weerde hy die heeft gehouden/ dat en is niet noodich te verhalen. Voorwaer hy pleeght oock inde alderminste swaricheden te bewijsen waerom hy bedwongen sy anders te gevoelen/ dan de andere gevoelt hebben. En wat hy oock in dese sake heeft ghelesen/ dat duyster of twijfelachtich was/ dat en verbercht hy niet. En nochtans hout hy als vast ende seker/ dat de leere die van dese menschen wort bestredẽ/ is vande uyterste outheyt/ sonder geschiel ende wederspreken aengenomen geweest. Ende nochtans dat hem niet verborghen en was wat andere voor hem gheleert hadden/ dat is oock uyt een woort openbaer/ daer hy seyt: Dat de eenheyt is inden Vader/ in het eerste boeck der Christelijcker leere. Sullen sy seggen dat hy doe vergeten heeft wat hy te voren geseyt hadde? Maer hy bevrijt hem selven ergens van dese beschuldinge/ daer hy de Vader noemt/ t'begin der gantscher Godtheydt/ om dat hy vã niemant en is dan van hem selvẽ en overleyt wijsselijck dat de naẽ God/ wort sonderlinge dẽ Vader toe geschrevẽ/ om dat de enckel eenheyt Gods niet en can begrepen worden/ ten sy datmen vanden Vader beginne. De godsalige Leser sal (gelijc ic hope) bekennen dat hier mede alle valsche tegenworpingen neder geleyt zijn/ daer mede de Satan tot noch toe heeft ghearbeyt om het gheloove der reyner leere te verkeeren ofte verdunsteren. Ende ten laetsten betrouwe ick/ dat de gantsche somma deser leere/ is getrouwelijck verclaert/ soo verre de Lesers een mate

De oude Theologanten/ onder welcke zijn Iustinus eñ Hilarius/ wederleggen overvloedigh de Antitrinitarien/ ende bekennen de oprechte leere vande heylige Drieeenigheyt.

Ignatius/ een suspect schrijver.

Int eerste Boeck der Christelijcker leere.

Het besluyt des handels van de heylige Drie-eenigheyt.

een mate setten teghen de curieusheyt / ende niet
seerder dan het betaemt / moeylicke sware ende
verwerrede disputatien en soecken. Want ick en
neme geensins aen die te paepen / die tot onma-
tige speculatien ende bedenckinghen lust hebben.
Ick en ben voorwaer geen dinc listichlic voorby
gegaen/dat ick meynde tegen my te zijn. Maer
dewijle ick de stichtinge der Ghemeynte soecke/
so hebbe ick het best gheacht veel dinghen niet te
roeren/die weynich voordeels souden doen/ ende
souden de Lesers met onnutte moeyelickheyt be-
swaren. Want waer toe dienet te disputeren of
de Vaders altijts ghenereert? Want wanneer
het claer is / dat van der eeuwichepdt aen drie
persoonen zijn in Godt gewest / so wort dat ge-
durige werc der genereringe/ dwaselic gedicht.

Capittel xiiij.

Dat de Schrifture oock in de scheppinge der werelt ende al-
ler dinghen den waerachtigen Godt met sekere merckteekenen on-
derscheyt vande gemaeckte ende gedichte Goden.

Hoewel dat Godt uyt de scheppinge des werelts behoort ghekent te worden: nochtans op dat de geloobige niet en souden verballen tot de gedichtselen der Heydenen/ heeft hy gewilt dat in der Schrifture soude bekent staen de Historie van de Scheppinge/ ende de aenteeckeninge des tijts. † Esa.40.28. Genes.1.1.

Hoewel den dienaren der valscher goden
haer onverstandichept te rechte van Esaia
wort verweten / te weten/ † dat sy uyt de fonda-
menten der aerde / ende uyt den omloop ende be-
grijp der hemelen niet en hebben gheleert wie de
waerachtige Godt is:nochtans om de traecheyt
ende botheyt onses verstants / was het noodich
den waerachtigen Godt den geloobigen claer-
licker af te beelden / om dat sy niet en souden tot
de gedichte goden der Heydenen vallen. Want
dewijle de alderverdraghelickste beschrijvinghe
by de Philosophen ydel is/te weten/dat Godt de
gheest oft ziele der werelt is: soo is het noodich
dat hy beter ende naerder van ons bekent wor-
de / op dat wy niet altijts in twijfelinghe wanc-
kelbaer ende ongestadich en blijven. Daerom
heeft hy de Historie der scheppinghe willen open-
baer maken / waer op het ghelove der Ghe-
meynte soude steunen / ende ghenen anderen
Godt soecken dan die van Mose is voorghestelt/
de schepper ende maker der werelt te zijne. In
de Historie is eerstmael de tijt bewesen / om dat
de gheloovighe souden mogen door dat aenhou-
dende ende ongebroken vervolch der jaren/ co-
men tot den eersten oorspronck des menschelic-
ken gheslachts ende aller dinghen: welcke ken-
nisse een seer nut dinck is / niet alleenlick om
de ongheschickte fabulen die in Egypten ende
in andere hoecken der werelt gedreven worden/
te wederlegghen / maer oock om dat wy het be-
ginsel der werelt wetende/souden de eeuwichept
Gods claerlicker sien/ende meer om te verwon-
deren getrocken worden. Ende wy en moeten
ons niet laten beroeren door de godloose tegen-
warpinghe der ghener die segghen dat het is te
verwonderen waerom het Gode niet eer en is in
den sin gecomen/den hemel ende de aerde te ma-
ken / maer heeft ledich zijnde / eenen onmetelic-
ken tijt laten door vloepen/de welcke hadde mo-
ghen te voren veel duysent eeuwen maken daer
de werelt die nu na by ten eynde is / noch niet en
is tot ses duysent jaren gecomen. Want waer-
om Godt so lange vertoeft heeft/dat en betaemt
ons niet te ondersoecken / noch ten is ons oock
niet nut. Want ist dat het vernuft des menschen
wil soo verre loopen / so sal het hondertmael in
den wech feylen. Ende het en soude niet nut zijn
te weten dat Godt selve om de matichept onses
gheloofs te beproeven/ heeft willens verborgen
ghelaten. Ende de godsalighe oude Man van
eenen hoveerdigen/spottichlick gevraecht zijnde
wat Godt dede eer hy de werelt maeckte? ant-
woorde wetenlick dat hy de helle maeckte om de
curieuse menschen. Dese sware ende strenge ver-
maninge behoort de vertelheydt te bedwingen/
door de welcke vele menschen ghekittelt/ ja oock
gedreven worden tot verdraeyde boose en scha-
delicke speculatien ende bedenckingen. Laet ons
gedencken dat de God die onsienlic is/ en wiens
wijsheyt / cracht ende rechtveerdichept is onbe-
grypelic / ons heeft de Historie Mosis tot eenen
spiegel voor geset / waer in zijn levende beelt zy-
nen schijn geeft. Want gelijck de oogen/die door
outheyt oft door eenich ander gebrec blonck ende
duyster zijn / geen dinck onderscheydelicken sien/
ten sy dat sy met den bril geholpe worden : alsoo
is onse swachept so groot / dat wy in God te on-
dersoecké / terstont ydel worden/té sy dat ons de
Schrifture beweege. Ende de gene die hare hoo-
veerdichept toe gheven en volgen/dewijle sy hen
niet en laten vermanen / soo sullen sy ten laetsten
door het grouwlick verderf ghevoelen / hoe veel
het beter is den verborgen raet Godts met eer-
biedinge te verwonderen / dan lasteringe uyt te
storten/om den Hemel te verduysteren. Ende Au-
gustinus claecht te rechte / dat Gode onrecht
wort ghedaen / daer een oorsake ende cause der
dinghen gheeyscht wort / die boven sijnen wille
is. De selve vermaent oock wijselick dat het niet
min onrecht en is / een vraghe op te warpen van
de langhte des onmetelicken tijts / dan van de
groote der plaetsen die niet en connen gemeten
worden. Voorwaer hoewel den omloop des He-
mels seer wijt is/ so can hy nochtans eenichsins
ghemeten worden. Ist dat nu yemant wil met
God kijven dat het ydele buyten den hemel hon-
dertmael grooter is/ sullen niet alle Godsalighe
dat achten groote vertelheyt te zijne? Tot de sel-
ve raserie vallen die / die veel maken vande le-
dichept Gods / dat hy niet en heeft na haer goet
duncken de werelt over ontallicke veel duysent
jaren gemaeckt. Sy soecken buyten de werelt
te gaen om hare begeerlichept genoech te doen:
ghelijck of in desen so wijden ommeloop des He-
mels ende der Aerde / niet ghenoech vele dingen
voor en quamen/die door hare claerheyt alle on-
se verstant wech nemen: ghelijck oft Godt in ses
duysent jaren niet ghenoech vele bewijsinghen
en hadde ghegeven/ waer in onse verstant mach
met geduerighe overdenckinghe hem selven oef-
fenen. Soo dan laet ons ghewillichlick binnen
desen tralien besloten blijven/ inde welcke Godt
ons heeft willen besluyten / ende onse sinnen in
houden om dat sy niet en souden herwaerts ende
ginswaerts uyt dwalen ende vergaen.

Een godloose tegenwarpinge/ waerom dat Godt niet eer de werelt geschapen heeft.

Antwoort.

Bewijs genomen van een schoone spreucke eens godsaligen ouden mans.

Rom.1.

Lib. de gen. contra. Manich.

Lib. 11 de civitate Dei.

2 Tot dit selve verhaelt oock Moses dat het
werc Gods niet en is volbracht in eenen oogen-
blic tijts/maer in ses dagen. Want wy worden
oock hier door afgeroepé van alle dichtselen tot
den eenighen Godt / die in ses daghen heeft zijn
werck gheschickt / om dat het ons niet en soude
swaer zijn / ons leven lanck hem te bedencken.
Want hoewel onse ooghen waer sy hen henen
keeren / bedwonghen worden te wandelen inde
aenschouwinghe der wercken Godts/ nochtans
sien wy hoe verganckelick dat aenmercken is/
ende hoe haestelick goede ghedachten voorby
vlieghen als wy eenighe hebben. Hier staet oock
t'menschelick vernuft teghen/ ghelijck of sulcke
voortganck niet wel met de mogenthept Gods
over eé en quame/tot dat het tot de ghehoorsaem-
heyt des geloofs gebracht wort/en leert de ruste
houdé/ tot de welcke wy door de heylichmakin-
ge des

Genes.2.2. Tot dien selven eynde is dat werck Gods niet in eenen oogenblick/ maer in ses dagen volbracht.

Genes. 2. 2. Exod. 20. 11. Daer nae wort oock de ordeninge beschreven/ dat/ te weten/ Adam niet eer en was gheschapen/ door al dat hem Godt overvloedich/ ende door sijne vaderlicke goetheyt wonderbaerlick hadde versorght.

des sevenden dachs/ gheroepen worden. Ende in de ordeninghe der dinghen is de Vaderlicke liefde Gods tot het menschelicke geslachte/ neerstichlick aen te mercken / dat hy niet en heeft Adam eer geschapen / dan als hy de werelt hadde met alle goet overvloedichlic vervult. * Want hadde hy hem op de aerde geset doe sy noch onvruchtbaer ende ydel was/ hadde hy hem het leven gegeven eer het licht was/ soo hadde hy mogen schijnē niet seer Adams voordeel te soecken. Maer dewijle hy nu den loop der Sonne ende der gesternten heeft verordent tot des menschen gebruyck/ ende de aerde/ ende de wateren/ ende de lucht met ghedierten vervult/ ende overvloedicheyt aller vruchten voort gebracht tot genoechsame onderhoudinghe ende spijse : soo heeft hy de sorghe eens voorsichtighen ende neerstighen huysvaders aennemende / sijn wonderlicke goetheyt tot ons bewesen. Ist dat een yegelijck neerstichlijck by hem selven overleydt dat ick alleenlijck in het corte aen roere / soo sal het bevonden worden / dat Moses is een seker getuyghe ende verkondigher gheweest/ des eenighen Gods des Scheppers. Ick gae voorby dat ick nu verclaert hebbe/ te weten/ datter niet alleenlijck en wordt ghemeldet van het naeckte wesen Gods : maer dat oock sijn eeuwige wijsheyt ende Gheest ons wort voor ghestelt : op dat wy gheenen anderen Godt en droomen/ dan die in dat uytghedruckte beelt wil bekent worden.

* Genes. 2. 7.

De plaetse van den Enghelen wort uytghelept.

3 Maer eer ick volcomelijcker handele van de natuere des menschen / soo moet ick hierentusschen wat spreken van de Enghelen. Want hoewel Moses hem selven voeghende nae de grovicheyt des volcks/ geene andere wercken Gods en meldet in de Historie der scheppinghe/ dan die in de ooghen en comen : nochtans als hy daer nae de Enghelen als Gods dienaers meldet/ so ist licht om verstaen dat die haer Schepper is/ dien sy haren dienst doen. Daerom hoewel Moses nae het begrijp des volcks sprekende/ niet en heeft terstont van het eerste beginsel aen de Enghelen verhaelt onder de creatueren Gods / soo en verbiedt ons nochtans gheen dinck/ het gene dat de Schriftuere ergens daer van leert/ claerlijck ende duytlijck voort te leeren. Want ist dat wy begeeren God uyt sijne wercken te bekennen/ soo en moeten wy een soo uytnemende ende edel bewijs niet voorby gaen. Ende dit deel der leere is oock seer noodich om vele dwalinghen te wederlegghen. Vele menschen zijn door de uytnemende natuere der Engelen alsoo verstrickt geweest/ dat sy meynden dat den Engelen onrecht ghesschiede / als men leerde dat sy onder Godt/ ende de heerschappie des eenighen Gods onderworpen waren. Hier uyt heeft men hen Godheyt toegedicht. Eñ Manicheus met sijn secte is oock voort gecomen/ de welcke heeft twee beginselen ghemaeckt: te weten/ Godt eñ den duyvel : eñ den oorspronck der goeder dingen schreef hy Gode toe/ maer de boose natuerē rekende hy den duyvel toe. Waren onse herten in dese raserie verwerret/ soo en soude Godt sijn eere van de scheppinge der werelt niet behouden. Want dewijle gheen dinck Gode seerder eygen en is dan eeuwicheyt / ende autusia, dat is van hem selven sijn wesen te hebben/ die dit selve den duyvele toe schrijven / schijnen die niet eenichsins hem met Godtheyt te vercieren ? Ende waer sal de almogentheyt Gods zijn/ ist dat dē duyvel sulcke heerschappie wort toe gelaten/ dat hy tegen den wille Gods mach doen wat hy wil? Maer dat eenige fondament dat de Manicheen hebben (te weten/ datter ongheoorloft is Gode toe te schrijven dat hy soude eenich quaet dinck geschapen hebben) dat en schaet het rechtsinnich geloove niet/ dwelcke niet toe en staet dat eenige quade natuere zy in de gantsche scheppinge der werelt: want noch de verdraeptheyt ende quaetheyt des menschen/ noch des duyvels/ oft/ de sonden die daer uyt rijsen/ en zijn niet uyt de natuere / maer uyt de verderbinge der natuere: eñ van den beginne aen en heeft gantschelijck niet gheweest/ waer in Godt niet en heeft een bewijs sijnder wijsheydt ende rechtveerdicheyt ghegheven. Daerom om dese verdraeyde gedichtselē te wederstaen / moeten wy onse sinnen hoogher op heffen dan onse ooghen connen sien. Tis der waerheyt ghelijck/ dat hierom in den Niceenschen Credo/ de onsienlijcke dinghen uytdruckelijck ghemeldet zijn/ daer Godt ghenaemt wort den schepper aller dingen. Nochtans moeten wy sorghe draghen / dat de mate die den reghel der godsalicheydt leert/ ghehouden wordt / op dat de Lesers niet en worden door de hooghe speculatien ende bedenckinghen af ghelept van de eenvoudicheyt des geloofs tot dwalinghen. Ende voorwaer dewijle de gheest ons altijts leert dingen die ons nut zijn/ ende die verswijcht of weynich ende als voorby gaende aen roert / die niet seer en dienen tot stichtinghe/ soo betamet ons oock gheerne de dinghen niet te weten die niet nut en zijn.

1. Om dat wy tot God uyt de sonden leeren kennen.

2. Om dat wy teghen de dwalinghen van der Engelen aenbidders ende den Manicheen souden ghewapent zijn.

Wederlegginghe der secte der Manicheen/ welcke twee beginselen stellen.

Regel der godsalicheyt.

4 Aengaende de Enghelen / dewijle sy Godts dienaers zijn verordent om sijne bevelen te volbrengen/ soo ist sonder twijfel dat sy oock Gods creatueren zijn. Ende ist dat yemandt wil twist voort brengen van den tijt oft orden waer in die gheschapen zijn / sal dat niet meer uyt hartneckicheyt dan uyt neerstichept comen? Moses verhaelt dat de aerde ende de hemelē zijn volmaeckt met alle hare heyrcracht: waer toe dient het benaudelijck te ondersoecken ten hoe veelsten dage boven de gesternten eñ planeten/ ooc de anderen verborgender hemelsche heyrcrachten / gheschapen zijn? Ende op dat ickt niet te lanck make/ laet ons hier ghedencken dat hier in/ gelijck oock in de gantsche leere der religie / moet een reghel ende maticheyt eñ soberheyt gehouden worden dat wy van duystere dingē niet anders en spreken noch gevoelen / noch oock en soecken te weten/ dan ons door Gods woort is gheleert : ende dat wy int lesen der schrifft altijts arbeyden om de dingen te soeckē ende bedencken/ die tot stichtinghe dienen / ende dat wy ons niet en gheven tot curieusheyt oft onder soeckinghe der dingen die niet nut en zijn. Ende dewijle de Heer ons heeft willen niet ydele vraghen / maer in volmaeckte Godsalicheyt/ ende vreese sijns naems/ ende in waerachtich betrouwen/ ende in heylige wercken onder wijsē/ laet ons met dese wijsheyt te vreden zijn. Daerom ist dat wy willē te rechte wijs zijn / soo moeten wy de ydele questie verlaten/ die van ledige menschen van de natuere/ orden ende getal der Engelen/ worden geleert buyten Gods woort. Ick weet wel dat sommighe meer begeerte ende lust hebbē tot sulcke dingen/ dan tot de gene die in het dagelicksche gebruyck zijn : maer ist dat het ons niet en verdriet Discipulen Christi te zijne / soo en moet het ons niet verdrieten den regel der leere ons van hem voor gegeven/ nae te volgen. Alsoo sullen wy met sijn meesterschap te vredē zijnde/ ons niet alleenlijck onthouden van ydele bedenckinghen / de welcke hy ons verbiedt / maer wy sullen oock daer van eenen grouwel hebbē. Niemant en can versaken dat die Dionysius vele dinghen heeft subtijlick eñ scherpsinnichlijck gehandelt in sijn hemelsche Hierarchie : maer soo yemant die naerder ondersoeckt

Psal. 103. 1. De Engelen zijn van God geschapen: doch nu wat tijt ofte met wat ordre/ en staet ons niet te ondersoecken. Gelijck als Petrus Lombardus doet lib. 2. distinc. 2. ende soo voorts tot de twaelfste. † Genes. 2. 1.

Eenen Christelijcken regel.

versoeckt/ die sal bevinden dattet een groot deel
enckel geclaps is. Eē leeraer Gods en moet niet
voornemen de ooren te behaghen met clappen:
maer met waerachtige/ sekere eñ nutte leeringe
de conscientien te versterckẽ. Waert dat ghy
dien boeck laest/ ghy mocht meynen dat die men-
sche uyt den hemel gecomen ware / eñ verhaelde
niet dat hy geleert/ maer dat hy met ooghen ge-
sien hadde. Maer Paulus die boven den derden
2.Cor.12.1. hemel is getrocken geweest/ en heeft niet alleen-
lick sulcx geopenbaert/ maer heeft oock betuycht
dat het den mensche was ongheoorloft de ver-
borgentheden te sprekē die hy gesien hadde. Wy
sullen dan die beuselachtighe wijsheyt laten va-
ren/ ende het ghene dat ons de Heere heeft laten
van sijne Enghelen weten/ sullen wy uyt de een-
voudighe leeringhe der Schrifture bemercken.
2. De nature der Enghelen / hare ampten ende verscheyde namen. 5 Dat de Engelen zijn hemelsche geesten/ ‡ der
welcker dienst Godt ghebruyckt om te volbren-
gen al wat hy voorneemt/ dat lesen wy alomme
in de Schriftuere : waer van sy oock den naem
‡ Psal.103. hebben dat sy Engelen/ dat is/ boden ghenaemt
zijn / om datse Godt als boden ghebruyckt om
door hem selven den menschen te openbaren.
Ende oock andere namen daer mede sy verciert
worden/ zijn uyt gelijcke oorsake ghenomen. Sy
worden heyrscharen genoemt/ om dat sy als tra-
Luc.2.13. wanten ende dienaers haren Prince ommerin-
Mat.25.31. ghen / sijn Majesteyt vercieren ende verclaren/
ende gelijck crijghsknechten altijts de ooge heb-
ben op het teecken haers Hooftmans / ende zijn
soo bereyt om sijn bevel te doen/ dat sy also haest
als hy eenen wenck heeft gegeven/ hen selven tot
het werck wenden/ jae in het werck zijn. Sulck
een beelt des throons Gods beschrijven de Pro-
pheten om sijn groote eerlickheydt te verclaren:
ende sonderlinghe Daniel / daer hy seyt datter
Dan.7.10. duysentich duysent / ende thien duysentichmael
thien duysent by Godt stonden / als hy was op
Col.1.10. den Richtstoel ghesetẽ. Ende dewijle Godt de
cracht eñ sterckheyt sijnder handen wonderlick
door hem toont ende verclaert/ so worden sy daer
uyt crachtē genaemt. Ende dewijle hy sijn heer-
schappye in de werelt door hen ghebruyckt ende
Ephes.1:21. bedient / so worden sy daerom somtijts Overhe-
den/ somtijts Machten/ somtijts Heerschappien
ghenaemt. Ten laetsten dewijle de eerlijckheyt
Gods eenichsins op hen rust/ daerom worden sy
oock Throonen genaemt. Hoewel van dit laetste
en wil ic niet vast betuygen/ want een ander be-
duydinghe is alsoo wel of oock bet voeghende.
Maer desen naem Thronum achter latende/
ghebruyckt de heylighe Gheest de andere namen
dickmael tot prijs des Engelschē diensts. Want
het en betaemt niet die instrumentē sonder eere
te laten/ door de welcke God sijn tegenwoordic-
heyt sonderlinghe vertoont. Jae sy worden oock
dickmael goden ghenaemt / om dat sy in haren
dienst eensdeels de Godheyt als in eenen spiegel/
voor houden. Want hoewel het my niet en mis-
Genes.18.1. haecht dat de Oude Schrijvers/ daer de Schrif-
ende 32.1. tuere verhaelt dat de Engel Gods is Abraham/
ende 28. Jacob ende Mosi verschenen / uytlegghen dat
Jos.5.14. Christus zy de Enghel gheweest: nochtans daer
Jud.6.14. van alle Engelen gemeldet wort/ daer wort hen
ende 13.22. de naem dickmael ghegeven. Ende dat en moet
geen wonder schijnen / want ist dat den Princen
ende Stadthouderen die eere wort gegeven/ om
Psal.82.6. dat sy de plaetse Gods die de opperste Coninck
ende rechter is/in haer ampt bedienen. Soo is
daer veel grooter oorsake om die den Engelen te
gheven/ in de welcke de claerheyt der Godlicker
eerlickheyt veel overvloedigher schijn gheeft.
6 De Schriftuere ghebruyckt meest neerstic-
heyt in dat te leeren/ dat aldermeest mach dienen
tot onse vertroostinge eñ versterckinge onses ge- 3. Sy zijn uytdeelders ende bedienders der goddelijcker weldadicheyt tot ons.
loofs: te weten/ dat de Engelen zijn uytdeelders
ende toedieners der Godlicker weldadicheyt tot
ons. Eñ daerom seyt hy dat de Engelē de wach-
te houden voor onse salicheyt / ons aen nemen te
beschermen/ onse wegē rechten/ ende ons bewe-
gen/ ende sorge voor ons dragen/ op dat ons niet
hinderlicks toe en come. Het zijn algemeyne sen-
tentien die voornemelick Christum het hooft der
Ghemeynte/ ende daer nae alle gheloovigen aen
gaen. Namelick dese: Hy heeft sijnen Enghelen Psal.91.11.
bevolen van dy / dat sy dy bewaren in alle uwe
weghen. Sy sullen u in hare handen dragen/ op
dat ghy niet misschien uwe voeten en stoot aen
eenen steen. Item/ de Enghel des Heeren blijft
rontomme de ghene die hem vreesen / ende ver- Psal.34.8.
lostse. Met welcke woorden God te kennē geeft/
dat hy de beschermīnghe der ghener die hy aen
neemt te bewaren/ sijnen Enghelen beveelt. Nae
dese wijse wort Agar doe sy vluchtede / van den Genes.16.9.
Engel des Heeren vertroost/ ende vermaent dat
sy haer soude met hare vrouwe versoenen. Abra-
ham belooft sijnen dienstknechte dat de Enghel Genes.24.7.
sal de Leytsman sijns weechs zijn. Jacob bidt Genes.48.16.
in de seghenīnghe Ephraim ende Manasse / dat
de Engel des Heerē door den welcken hy verlost Exod.24.19.
was van allen quade/ hen gheluckich ende voor- ende 3.30.
spoedich make. Alsoo was de Engel ghestelt om Judi.2.1. ende 6.11.
den heyrleger des volcx Israel te bedecken. Ende ende 13.10.
soo wanneer Godt heeft Israel willen verlossen Mat.4.11.
uyt de handen der vyanden/ so heeft hy door den Luc.22.43.
dienst der Engelen Rechters ende beschermers Mat.28.5.
verweckt. Ten laetsten (op dat het niet noodich Luc.24.5.
en zy meer te verhalen) alsoo hebben de Engelen Actor.1.10.
Christo ghedient/ ende stonden hem by in alle sij-
ne benautheden. Sy hebben den wijven sijn we-
deropstandinghe / ende den Discipulen sijn eer-
licke wedercomste vercondicht. So dan om de-
sen dienst onser beschermīnghe te volbrenghen/
strijden sy teghen den duyvel eñ alle onse vyan-
den / ende bedienen ende volbrenghen de wrake
Gods teghen de ghene die ons quellen: ghelijck
wy lesen dat de Enghel Godts om de stadt Je- 2.Re.19.36.
rusalem van de belegeringe der vyanden te ver- Esai.37.36.
lossen / heeftet in den heyrlegher des Conincks
van Assyrien hondert ende vijf en tachtentich
duysent verslaghen op eenen nacht.
7 Voort of een yeghelick gheloovich mensche 4. Sy zijn als voorsitters van Coninckrijcken ende Landtschappen: doch insonderheyt hoeders ende bewaerders van Gods uytvercoren. Ende ten is niet seker dat eenen yeder van ons sijnen Enghel als eenen beschermer by gheset soude zijn. Tis ons ghenoech/ dat alle Engelen de wacht houden voor de salicheyt der kercken.
eenen eyghenen Engel heeft tot sijn beschermin-
ghe / dat en dorste ick niet vast segghen. ‡ Voor-
waer als Daniel meldet van den Enghel der
Persien/ ende van den Enghel der Griecken/ soo
gheeft hy daer mede te kennen/ dat sekere Enge-
len zijn als Stadthouders verordent tot Rijcken
ende Lantschappen. Ende als Christus seyt dat
de Engelen der kinderē altijts het aenschijn des
Vaders sien/ soo geeft hy te kennen dat daer se-
kere Engelen zijn/ den welcken der kinderen sa-
licheyt bevolen is. Maer ick en weet niet of men
daer uyt moet verstaen/ dat een yeghelick sijnen
Engel heeft. Dit moet men voor seker houden/
dat niet alleenlick een Enghel en sorcht voor
eenen yegelicken van ons: maer dat alle de En-
ghelen eendrachtelick de wachte houden voor
onse salicheyt. * Want van allen Engelen te ghe- ‡ Dan.10.13.20.
lijck/ wort ghesept/ dat sy meer vreuchde hebben ende 21.1.
over eenen sondaer die tot beteringe bekeert is/ Mat.18.10.
dan over negen ende tnegentich rechtveerdighe * Luc.15.7.
die in de rechtveerdicheyt zijn blijvē staende. Het
is oock van vele Enghelen ghesproken/ dat sy de
ziele Lazari hebben in Abrahams schoot ghe- Luc.16.23.
dragen. † Oock en toont Eliseus niet sonder oor-
sake sijnen dienaer soo veel yerige wagenen die † 2.Re.6.17.
hem

hem sonderlinge toegeschict waren. Daer is een plaetse die claerder schijnt om te bevestigen dat een yegelijc zijnen Engel heeft. Want doe Petrus uyt de ghevanckenisse ghelept zijnde / hadde aen de deure geclopt daer de broeders vergadert waren: als die niet en conden vermoedē dat hy daer was / seyden sy dat het zijn Enghel ware. Dat schijnt hen in den sin gecomen te zijne uyt een gemeyne meyninge / dat eenen yeghelijcken gheloovigen mensche zijn eygen Engel is toegeschickt Hoewel men mochte hier op antwoorden dat men daer mach verstaen eenē Engel / dē welcken de Heere doe de sorge van Petro bevolen hadde / eñ dz nochtans de selve niet altijts zijn bewaerder en was / gelijc de menschen gemeynlijc dencken dat een yegelic heeft twee Engelen / te weten eenen goeden eñ eenen quaden. Maer ten is ons niet noodich benaudelic te onder soeckē / dat ons niet seer aen en gaet te weten. Want ist dat yemande dit niet genoech en is / dat alle de ordenen des Hemelschen heyrlegher de wachte houden voor zijn salicheyt: ic en weet niet wat voor deel die can daer uyt hebben / dat hy verstaet dat hem eenen Engel sonderlijc is tot bewaringe gegevē Eñ die de sorge die Godt voor eenen yegelijcken van ons draecht / aen eenen Enghel binden / die doen hen selven eñ alle litmaten der ghemeynten groot onrecht: gelijc of alle die menichte der hulperen te vergeefs belooft ware / van de welcke wy van allen zijden ommeringht eñ gewapent zijn / op dat wy des moediger stryden.

Actor. 12, 15.

De veelheyt en ordenen der Engelen en mogen geensins beschreven worden.
*Dan. 12, 1.
Jude 9.
1. Tes. 4, 16.

8 Die bestaen de veelheydt ende ordenen der Engelen te beschrijven / die moghen toe sien wat fondament sy hebben. *Ic bekenne dat Michael wort by Danielem een groot Prince ghenaemt / eñ Judas noemt hem Arch Engel: ende Paulus leert dat die sal Arch Engel zijn / die de menschen sal met de basuyne tot het oordeel roepen. Maer wie can hier uyt oordeelē wat eere d'eē Engel boven den anderen heeft / oft eenen yegelickē Engel met zijn Cieringe onder scheyden / eñ eenē yegelicke zijn plaetse toeschrijvē? Want die twee name die men in de Schriftuere vint / te weten / Michael ende Gabriel / ende so men wil den derden daer by setten uyt Tobias historie / die moghen schijnen tot een beduydinge den Engelen gegevē te zijn na het begrijp onser swacheyt. Hoewel ick hebbe liever dat ongeoordeelt te laten. Aengaende het ghetal der Enghelen / wy hooren uyt den mont Christi van vele legioenen / eñ uyt Daniele van vele thien duysenden. De dienstknecht Elisei sach wagenen vol Engelen. Eñ de Schriftuere beduyt een seer groot getal / seggende: dat sy haren leger maken rontomme de gene die Godt vreesen. Het is vast dat de geesten / sonder forme ofte gedaente zijn: ende nochtans en beschrijftse de Schriftuere nae de mate onses vernufts niet te vergeefs ghevleughelt onder de Cherubim eñ Seraphim / op dat wy seker zijn / dat sy sullen altijts met onbegrijpelijcke rassicheyt by ons zijn om ons te helpen / so wanneer het de sake eyscht: gelijc of een blixem uyt den Hemel geworpen met sulcke rassicheydt als die pleecht / tot ons vlogen. Al wat meer van hare veelheydt ofte orden mach gevraecht worden / wy sullen achten dat het van de verborgentheden is / der welcker volcomen openbaringhe wort tot den laetsten dach toe uyt ghestelt. Daerom laet ons ghedencken dat wy ons moetmen onthouden van te groote curieusheyt in het vraghen / ende van te groote stoutichheyt int spreken.

Mat. 26. 55.
Dan. 7. 10.
2 Reg. 6. 17.
Psal. 23. 8.

Waerom dat de Engelen gevleugelt voor gestelt worden.

9 Maer dit is vast te gelooven / dwelck sommige ongeruste menschē twijfelachtich maken / te weten / * dat de Engelē zijn dienstbare geestē / der welcker dienst God gebruyct tot bescherminge zijns volcx / eñ door de welcke hy zijne weldaden onder de menschen uytdeelt / ende ooc andere wercken volbrengt. De Sadduceen voortijden hadden de meyninghe / dat door de Engelen niet beteeckent wort dan de roeringen die Godt den menschen in gheeft / ofte de bewijsinghen zijnder cracht die hy vertoont. Maer dese raserie wort van so veel getuygenissen der schriftuere weder leyt / dattet wonder is / dat so grote onwetētheyt heeft connen onder dat volck gheleden worden. Want op dat ick de plaetsen voor by gae die ick boven verhaelt hebbe / † daer duysenden / ‡ eñ legioenen der Engelen ghemeldet worden / * daer hen wort vreuchde toe geschreven / daer van hen geseydt wort / dat sy de geloovige * op hare handen dragen / eñ † hare zielen inde ruste brengē / eñ ‡ het aenschijn des Vaders sien / eñ diergelijcke dinghen: Daer zijn noch andere plaetsen uyt de welcke seer claerlijc bewesen wort / dat sy waerachtichlijc zijn geestē / een persoonlijc wesen hebbende. Want als Stephanus eñ Paulus seggen / dat de Wet is gegeven door de hant der Engelē. Eñ als Christus seyt / dat de uytvercorene sullen na de wederopstandinge den Engelen gelijc zijn: eñ dat dē dach des oordeels ooc dē Engelē niet bekent en is: eñ dat hy alsdan sal comen met zijne H. Engelen: dese plaesen en canmē so seer niet draeyen / dattet niet noodich en sy die also te verstaen. Desgelijcx oock Paulus Timotheum inde tegenwoordicheyt Christus eñ zijner H. Enghelen betuycht / dat hy de ghebode bewaert / so en spreeckt hy niet van eenige ingevingen ofte qualiteyten sonder substantie / maer van waerachtige geesten. Anders en can oock dat niet blijven staende dat gelesen wort indē Sendtbrief tot den Hebreen (te weten / dat Christus is eerlijcker geworden dan de Engelē: dat de werelt niet is hen onderworpen / dat Christus niet heeft de Engelen / maer der menschen natuere aenghenomen) ten sy dat wy dat van de salige geesten verstaen / dewelcke tot sulcke vergheliickinge bequaē zijn. Eñ de Autheur des selven briefs leyt hem selven uyt als hy de zielen der geloovigen ende de Engelen by malcanderen set int rijcke Gods. Boven desen / dat wy boven verhaelt hebben / dat de Engelen der kinderen altijts het aenschijn Gods sien / dat wy door haer hulpe beschermt worden / dat sy haer verblijden in onse salicheyt / ende dat sy hen verwonderen dat so menigherley ghenade Godts is inden ghemeynte door Christum onse Hooft. Hier toe dient oock dat de Engelen zijn so menichmael onder menschelijcke gedaenten den Vaderen verschenen / hebben ghesprocken / ende zijn oock te gaste ontfangen geweest. Ende Christus selve wort om der hoocheyt wille / die hy heeft in den persoon des Middelaers / een Engel ghenaemt. Dit hebbe ick willen cortelijck aenroeren / om de eēvoudige Lesers te wapenen tegen de dwase ende ongeschickte gedachten / die voortijden zijn van den duyvel voort ghebracht / ende dickmael weder om uyt spruyten.

Heb. 1. 14.
* Sy zijn dienstbarige geesten / ende gheestelijcke substantien.
Matthe. 22. 23.
De dwalinge der Sadduceen welcke dat Engelsche wesen te niete deen / wort nederleyt.
† Dan. 7. 10.
‡ mat. 26. 55.
* Luc. 15. 7.
* psal. 91. 12.
† Luc. 16. 23.
‡ mat. 18. 10.
Actor. 7. 53.
Gal. 3. 19.
mat. 22. 30.
Mat. 24. 36.
Mat. 25. 31.
Luc. 9. 26.
1. Tim. 7. 21.
Hebre. 1. 4.
Hebre. 2. 16.
Heb. 2. 22.
Matth. 16. 10.
Luc. 15. 7.
Jud. 15. 10.
Gen. 15. 3. ende 19. 2.
Hebre. 13. 2.
Mal. 3. 1.

10 Nu moeten wy oock teghen die superstitie spreken / die gemeynlijck pleegt in te cruypen / als men seyt dat de Engelen ons alle goet toe dienē / eñ geven. Want des menschen vernuft valt terstont daer toe / dat het meynt / datmen hen moet alle eere doen: en also wort het gene dat alleenlijc Gode ende Christo toe coemt / den Engelen toe geschreven. Aldus is in voorleden tijden de eere

De Heydensche dwalinge die d'Engelen op Godts troon stelt, wort neer geleyt / Eerstelijcke met getuygenissen der heyligher Schrift.

Christi dicmaels verduystert geweest/ als de Engelē met onmatigē lof buyten Gods woort verheven wordē. Eñ daer en is by na geē ander dwalinge onder de gene die wy tē desen tijde bestrijdē. Want het schijnt dat ooc Paulus grootē strijt hadde tegen sommige die den Engelen so hooge gesetten / dat Christus by na soo seer vernedert wert/gelijck of hy niet en ware bove d'Engelen.

Col.1.16. ende 20.

Hierom seyt hy so strengelijc eñ sorchvuldelijc in den Sendtbrief tot de Colossensen/ dat Christus niet alleenlijc en is te achten boven alle Engelen/ maer oock dat hy de selven autheur alles goets is: op dat wy niet Christum en verlatē eñ ons tot de Engelen wenden: de welcke niet en hebbē uyt hen selvē/ maer scheppē met ons uyt de selve fonteyne. Voorwaer dewijle de claerheyt der Godheyt des Heeren een wederschijn in hē geeft/ so souden wy lichtelic genegen worden/ om door een verwonderinge neder te vallen en hem te aenbidden/ en voort hē alle dinc toe te schrijven/ dat alleenlijc Gode toe comt. Het welcke ooc Joannes in zijne openbaringe belijt hem geschiet te zijne: maer hy seyt ooc mede daer by / dat hem is geãtwoort: Siet dat ghy het niet en doet/ Ick ben u mede dienstknecht: aenbidt Godt.

Apoc.19.10.

Daer na met argumenten uyt der heyliger Schrift gehaelt: ende wort met eenen bewesen waerom dat Godt den dienst der Engelen gebruyckt.

11 Maer dit perijckel sullen wy wel ontvlien ist dat wy aenmercken waerom God liever door hen/ dan sonder haren dienst pleecht zijn mogentheyt te verclarē/ der geloovigen salicheyt te besorgen/ eñ de gaven zijnder goetdadicheyt uyt te deelen. Voorwaer hy en doet dat niet uyt bedwanck/ ghelijck of hy niet en conde sulcks doen sonder hem. Want so wanneer hy wil/ volbrengt hy zijn werck sonder hen/ oock alleenlijc met eenen wenck / so verre ist dat sy hē souden te hulpe comen om de swaricheyt des wercx te verminderē. So doet hy dã dat tot troost onser swacheyt/ op dat ons geē dinc en gebreke dat dient om onse herte tot goede hope op te rechtē/ oft in gerusticheyt te versterckē. Dit alleen behoorde wel overvloedichlijc genoech te zijne/ te wetē/ dz de Heere betuycht dat hy selve onse beschermer is. Maer als wy sien dat wy van so vele perijckelē/ van so vele hinderlijcke dingē/ eñ van so vele vyandē ommeringt worden: so soude wy (dewijle onse cranckheyt ende swacheyt so groot is) wel somtijts vol verschrickingen worden of in vertwijfelinge vallē/ ten ware dat Godt de tegenwoordicheyt zijnder ghenade ons na onse mate vertoonende ende liete bevolen. Hierom en belooft hy niet alleenlijc dat hy sal voor ons sorghen / maer dat hy oock ontallijcke veel trawantē heeft / den welcken hy de sorge onser salicheydt heeft bevolen: door der welcker bescherminghe ende hulpe (so lange wy daer mede ghewapent ende ommeringt zijn) wy buyten alle perijckel des quaets gestelt zijn. Ick belijde dat het niet recht van ons en gheschiet/ dat wy boven de eenvoudige ende enckel belofte van de bescherminge Gods/ noch ommesien van waer ons mach hulpe comen. Maer dewijle de Heere na zijne ongemeten goedertierenheyt ende vriendelijckheydt wil desen onsen gebreke te hulpe comen / so en moeten wy dese zijne soo groote weldact niet verachten. Hier van hebben wy een

2.Reg.6.17.

exempel in dē dienstknecht Elisei: de welcke siende dat den berch Sion wert metten Syrischen heyrcrachte belegert ende omringt/ eñ dat daer geen uytvlucht en was/ wert met vreese wederslagē/ gelijc of het vã hem eñ zijnē heere nu al gedaen ware. Doen heeft Eliseus Godt ghebeden dat hy soude des dienstknechts oogen openē/ so sach hy terstont den berch vol vyerige waghens en peerden / te weten / de veelheyt der Engelen door de welcke hy en de Prophete soudē bewaert worden. Door dit gesichte wert hy versterct/ en quam wederom tot hem selven / en conde onvertsaecht de vyanden verachten/ door der welcker aenschouwinge hy by na doot hadde geweest.

Het gebruyc ende het eynde der Leere van den Engelen die in der Schrifturen vervaet staet.

12 Daerom al wat van den dienst der Engelen ghesepdt wort/ dat sullen wy tot dien eynde ghebruycken / dat al onse mistrouwen worden overwoonen / en onse hope sterckelijcker op God bevesticht. Want dese beschermingen zijn ons van Gode gheset / om dat wy door de veelheydt der vyanden niet en souden verschrict worden/ gelijc of de vyandē stercker warē dan zijn hulpe: maer souden tot die dingen ons zijn. So ist dan eē seer verkeert dinck datmen door de Enghelen wort afgeleyt van God/ dewijle sy daer toe zijn verordent op dat sy ons te crachtichlijcker de bereyde hulpe Gods betuygen. Sy leyden ons van Godt als sy ons niet als metter handt recht aen tot hem en leyden / op dat wy hem alleen voor onsen hulper aensien/ roepen/ eñ loven: als wyse niet en aenmercken als de handē Gods/ de welcke haer tot geen werck en roeren dan door zijn beweginghe/ als sy ons niet en houden aen Christum den eenigen Middelaer/ op dat wy gantschelijck aen hem hangen/ op hem staen/ tot hem drijven/ ende in hem gerust zijn. Want het moet gantschelijck vast binnen in onse herte blijven/ dat in't gesichte Jacobs is beschreven/ te weten/ dat de Engelen af dalen ter aerdē tot de menschen/ en van de menschen op climmen in dē Hemel met de leeder/ op de welcke de Heere der heyrscharen sit. Maer mede wort te kennen gegeven / dat het alleenlijc door de voorsprake Christi geschiet, dat dē dienst der Engelen tot ons comt/ gelijc hy selve betuygt seggende: Voortaen sult ghy sien de hemelen geopent / en de Engelen af comen op den Sone des menschen. So dan Abrahams diēst knecht der bewaringh des Engels bevolen zijnde / aenroept daerom den Engel/ niet dat hy hem te hulpe come/ maer gerust zijnde dat hy den Engel bevolen was/ stort zijn gebet voor den Heere/ en bidt dat de Heere zijn barmherticheyt tot Abrahã bewijse: Want gelijc Godt de Engelen niet daerom en maect dienaers zijner goetheyt en mogentheyt/ om dat hy zijn eerlickheyt soude hem mede deelen/ also en belooft hy ons niet daerom zijn hulpe door haren dienst/ om dat wy souden also wel op hen gelijck op hem ons betrouwen setten. Daerom laet varen die Platonische Philosophie / die leert eenen toe ganc tot God soecken door de Engelen/ ende de Engelen tot dien eynde dienen/ om dat sy souden God te vriendelijcker tot ons maken: welcke philosophie de superstitieuse ende curieuse menschen hebben van den beginne aengesocht in onse Religie op te brengen / ende arbeyden daer in tot op desen dach.

Gen.28.12.

Joan.1.51.

Gen.24.7.

Vide Plat. in Epinomi de et Cratylo.

† De plaetse van den quaden Engelen/ of Duyvelen/ is in vier stucken begrepen. Eerstelijck dat wy ons bequamelijck verweerpen souden tegen de listen/ lagen ende aenstooten van desen seer crachtigen weder partien.

13 † Dat de Schrifture leert ‡ van de duyvelen/ dat is by nae tot dien eynde / om dat wy souden sorchvuldich zijn om ons voor haer listen ende lagen te hoeden: ende om dat wy ons souden met de wapenen voor sien/ die sterck ende machtich ghenoech zijn om de seer machtighe vyanden te weder staen. * Want dewijle Satan ghenaemt wort de God ende Prince deser werelt/ ende een sterck gewapende / ende een gheest die de macht des lichts heeft/ ende een brieschende Leeu ‡ die namen ende beschrijvingen dienen eygentlijc om dat wy souden dies te voorsichtiger en wackerder/ en ooc bereyder zijn totten strijt. Dwelc ooc somtijts met uytdruckelijcke woordē vermaent

‡ Van de duyvelen.

* 2.Cor.4.4. Luc.11.21. 1.Pet.5.8.

wort

woꝛt. Want als Petrus heeft gesept/dat de duyvel omme gaet gelijck een brieschende Leeu/soeckende wien hy sal verslinden / soo set hy terstont een vermaninghe daer by / dat wy hem souden sterckelijck metten geloove wederstaen. Eñ als

Ephes. 6,12.

Paulus vermaent heeft dat wy den strijt hebbē niet met vleesch ende bloet/maer met de Princen des luchts / eñ met de machtē der duysternissen/ eñ met de geestelijcke booshedē/ so gebiet hy terstont de wapenē aē te treckē/die tot so grootē eñ so soꝛghelijcken strijt bequaem zijn. Daerom sullen wijt oock al tot dit eynde gebꝛuycken / op dat wy vermant zijnde dat de vyant/ ende sulck een vyant nae ons staet/die dooꝛ stoutichept seer berept is/ende met cracht seer sterck / met bedꝛoch seer listich/met neerstichepdt ende rassichepdt onvermoeylijck/met lagē seer overvloedich/eñ met wetēschap des strijts seer behendich is ons niet en laten dooꝛ onse slaperichept ofte luyhept overvallen/maer met verwecten ende opgeheven herte ons vast stellen om te wederstaen: ende dewijle desen strijdt niet en woꝛdt anders dan dooꝛ de doot geeyndicht/ons selven tot volherdinge vermanen. Ende vooꝛnemelijc sullen wy onse swackhept eñ ongeschicthept bekennende/God om hulpe aenroepē/ eñ niet aengaē anders dan dooꝛ het betrouwen op hem / dewijle hy alleen die is / die raet/eñ sterckte/ende herte / ende wapenē geeft.

Op dat wy dooꝛ haer groot ghetal verweckt ende gedꝛongen souden werden tot oeffeninge der godsalichept

14 Eñ op dat wy hier toe meer verweckt ende gedꝛongen woꝛden/so vercondicht ons de schꝛijftuere dat de vyanden niet zijn ee of twee/of sommige weynige/ maer dat sy zijn groote heyꝛscharen die teghen ons crijchs voeren. † Want van Maria Magdalena is geschꝛeven/ dat sy is verlost van seven duyvelen diese besatē: eñ Chꝛistus betuycht dat dit gewoonlijck geschiet/ seggende: ‡ als ghy dē duyvel die eenmael uyt u is gewoꝛpen/ wederom plaetse geeft/ so neemt hy met hem seven duyvelen die booser zijn dan hy/ende comt wederom in zijn eygen besit. Ja men leest oock dat een geheel legioen heeft eenen man beseten.

Marc. 16.9. Matth. 12. 41. † marc. 16.2. ‡ Matth. 12.42.

Soo woꝛden wy dan hier dooꝛ gheleert / dat wy moeten teghen de ontallijcke menichte der vyanden strijden / op dat wyse niet als weynighe en verachten/eñ slap woꝛden totten crijch: noch ons oock tot luyichept en begeven / somtijts meynende dat eeuwige ruste eñ vꝛede gegeven sy. Maer dat dickmael den Satan oft duyvel woꝛdt vooꝛghheset/in het ghetal van een/ daer mede woꝛt de heerschappie der ongerechtichept beteeckent/ de welcke der rijcke der rechtveerdichepdt teghen staet. Want gelijc de gemeynte eñ het geselschap der heylighen/Chꝛistum heeft tot een hooft/alsoo woꝛt ons oock de bende der goddeloosen ende de goddeloosheypt selve afgebeeldet met harē Prince/die daer de opperste regeeringhe heeft. Op dese wijse sept Chꝛistus: Gaet ghy vervloeckte in het eeuwighe vyer / dwelck berept is den duyvel ende sijnen Engelen.

Luc. 8.30.

Waerom dat de Duyvel int getal van een dickwils woꝛt vooꝛghheset.

Matth. 25. 41.

15 Wy behooꝛen oock hier dooꝛ tot eeuwighen strijt tegen den duyvel verweckt ende ontsteken te woꝛden/te weten/ om dat hy alomme woꝛt genaemt Godts ende onse tegenstrijder. Want ist dat ons de eere Godts ter herten gaet/gelijc het betaemt / so moeten wy met alle macht dien wederstaen/diese soeckt onder de voeten te bꝛengen. Ist dat wy tot de bescherminge des rijckx Chꝛisti gemoet zijn/gelijck het betaemt/so moeten wy onversoenlijcken crijch hebben tegen dien/die tot de verwoestinghe des rijckx Chꝛisti/crijch voert. Wederom ist dat wy eenighe soꝛghe hebben vooꝛ onse salichepdt/so en moeten wy noch vꝛede noch bestant met dien maken/ die sonder ophouden lagen lept/ om de selve te verderven. Sulc woꝛt hy ons beschꝛeven in het eerste boeck Mosis cap. 3. daer hy den mensche van de gehooꝛsaemhept die hy Gode schuldigh was/ aftreckt/ om also Godt van zijn behooꝛlicke eere te berooven/eñ dē mensche totten val eñ verderf te bꝛengen. Sulc woꝛt hy oock beschꝛevē vanden Euangelisten/daer hy woꝛt vyant genaemt / eñ van hem betuycht dat hy onkruyt zaeyt om het zaet des eeuwighen levens te v̄dervē. Somma/dat Chꝛistus betuycht van hem dat hy is van den beginne aen een menschē mooꝛder ende leugenaer geweest/dat bevinden wy in alle sijne wercken. Want hy bestoꝛmt de waerhept Godts met leugenen/eñ bedect het licht met duysternissen / verwerret de herten der menschen in dwalingen/verweet haet/ontsteeckt twist eñ strijt/ en dit al om het rijcke Gods te v̄woestē/eñ de menschen in het eeuwige verderf te versincken: waer uyt het vast is/ dat hy van natuere verkeert ende quaet / eñ vol boosheyts is. Want in dat vernuft dat gemaect is om de eere Gods ende salighept der menschen te bestrijden/ moet een over groote verkeerthepdt zijn. Dit geeft ooc Joannes te kennen in sijnen Sentbꝛief als hy schꝛijft dat de duyvel vanden beginne aen sondicht. Want hy verstaet daer mede dat de selve is de Autheur/ Leytsman / eñ opperste wercmeester aller boosheyt ende ongerechtighept.

Dat wy tot geduerigen strijt ergens hem ontsteken souden werden/dewijl hy over al genaemt woꝛt Gods ende der menschen vyant.

Matth. 13. 28.

1. Joan. 3: 8.

16 Maer dewijle de duyvel is van Godt gheschapen / so moeten wy gedencken dat dese boosheyt die wy zijnder natuere toeschꝛijven/ niet en is uyt de scheppinge/ maer uyt de verdꝛaeyinge. Want wat verdoemelijcx in hem is/ dat heeft hy dooꝛ afwijcken eñ afvallen gecregen. Het welcke ons de schꝛiftuere daerom vermaent/ op dat wy niet Gode toe en schꝛijven daer hy seer vꝛemde van is/meynende dat hy sy soodanich van Godt gemaeckt. Hierom verkondicht Chꝛistus dat de duyvel uyt zijn eygē spꝛeect als hy leugē spꝛeect: eñ sept ooc de ooꝛsake/te weten/om dat hy niet en is inde waerhept blijvē staēde. Vooꝛwaer als hy sept dat de duyvel niet en is inde waerhept ghebleven/so geeft hy te kennē/ dat hy heeft te eenigē tijde inde waerhept geweest. Ende als hy hem noemt Vader der leughen/soo beneemt hy de onschult/dat hy nz en mach Gode de sōde toeschꝛijven/daer van hy selve de ooꝛsake is. Nu hoewel dit is koꝛtelijc eñ niet seer klaerlic gespꝛokē/so ist nochtans overvloedelic genoech om de godlijcke Majestept van alle valsche beschuldinghe te bevꝛyē. Eñ wat hebbē wy meer of tot een andꝛ eynde yet van de duyvelē te weten? Sommige murmurerē dat de schꝛiftuere nz oꝛdentlic eñ bescheydentlic dien val des duyvels/eñ de ooꝛsake eñ de wijse/eñ dē tijt eñ gedaēte daer vā op vele plaetsē v̄klaert. Maer dewijle dese dingē ons niet aē en gaē / so was het beter die weynich aē te roerē alsmēse niet mochte gātschelic verswijgē. Want ten betaemde oock den H. Geest niet/ de curieushept met ydele histoꝛien sonder vꝛucht te voeden: en wy sien dat des Heeren vooꝛnemē is geweest/ geen dinck inde heylige schꝛiftuere te openbarē/ dwelck wy niet en souden tot stichtinghe leeren. Daerom op dat wy niet lange in onnoodige dingē en blijvē/so sullē wy te vꝛede zijn dit int koꝛte van de natuere der duyvelē te weten/dat sy aengaēde de eerste scheppinge/zijn Engelē Gods geweest: maer hebbē hen selven dooꝛ aftredinge en veraerdinge verdoꝛven/en zijn instrumenten gewoꝛden om andere te verderven. Dit (dewijle het nut was te weten) woꝛt klaerlijck van Petro

Een tweeden des duyvels boosheyt is niet uyt de scheppinge/maer uyt de verkeerthept.

't Is een waen wijsichept ende te vergeefs datmen gaet ondersoecken d'ooꝛsake/ maniere / tijt ende gedaente van den val der quader Engelen.

2. Pet. 2. 4.

Jud. 5.

ē Juda geleert/ als sy seggē/ dat God de Engelē niet en heeft gespaert die gesondicht haddē/ ē haren eersten oorspronck niet en haddē bewaert/ maer haddē haer woonste verlatē. Ē als Paulus seyt uytvercorē Engelē/ so set hy sonder twijfel/ verswijgēde de verworpē Engelē/ daer tegē.

1. Tim. 1. 5.

Des duyvels macht is sodanich/ hoewel hy met den wille ende arbeyt (ende dat van hem selven) altijts den Heere tegen is: dat hy nochtans niet met allen can uyt rechten/ dan so verre God wil ende toelaet.

17 So veel de tweedracht ē den strijt aengaet die de Satan heeft tegen God/ dat moetē wy also verstaen/ dat wy daerentusschen vaste houden dat hy niet vermach te doen/ dan so verre Godt wil ē toelaet. † Want wy lesē inde historie Job/ dat hy hem selvē stelt voor Godt om de bevelē aē te nemen/ ē dat hy niet en bestaet voort te varē om eenich werck te volbrengen/ eer hy heeft oorlof daer toe ghecregen. ‡ Aldus neemt hy aen een leugenachtich Gheest te zijne in aller de Propheten mont om Achab te bedriegen: ende hy volbrengt dat/ van Godt gesonden zijne. * Een sulcker oorsake/ wort hy oock genaemt de boose geest des Heeren/ die soude Saul quellen/ om dat door hem als door een geessel de sonden des Coninckx gestraft worden. Ē daer is ergens geschreven dat de Egyptische zijn van Godt door de boose Engelen geplaecht geweest. Achter volgēde dese sonderlinge exempelen/ betuycht Paulus int gemeyn dat de verblindinge der ongeloovige is eē werc Godts/ hoewel hy dat selve te voren hadde een werckinge des Satans ghenaemt. So is het vast dat de Satan is onder de macht Godts/ ē dat hy alsū wort vā God na zijn goetdunckē geregeert/ dat hy bedwongen is hem ghehoorsaem heyt te bewijsen. Ē als wy seggen dat de Satā staet tegen God/ ē dat des duyvels werckē zijn tegen de werckē Gods/ so seggē wy ooc/ dat dese tweedracht ē strijt hangt aē de toelatinge Gods. Ic en spreke nu niet van den wille/ noch ooc van den arbeyt/ maer alleenlijck van het volbrengen. Want dewijle de duyvel van natuere boos is/ so en is hy niet genegen om den goddelijcken wille ghehoorsaem te zijne/ maer is gheheel tot hertneckicheyt ende wederspannicheydt ghedreven. Daerom heeft hy dat van hem selven/ ende van zijn eygen boosheydt/ dat zijn begeerte ende voornemen strijt teghen Godt. Door dese boosheydt wort hy gheprickelt om dingen te bearbeyden die hy meynt aldermeest teghen Godt te zijn. Maer dewijle Godt hem hout gebonden ende bedwongen metten toom zijnder mogentheydt/ soo volbrengt hy de dingen alleenlijck/ die hem worden van Godt toegelaten: ende alsoo is hy (het sy met wille ofte onwille) synen schepper onderdanich/ want hy wordt bedwonghen allen dienst te doen waer hy van Godt wort henen ghedreven.

† Job. 1. 6. ende 2. 1.
‡ 1 Re. 22. 20.
* 1 Sa. 16. 14 ende 18. 10.
Psa. 78. 49.
2. Thes. 2. 9. 11.

Daer na/ so buycht God alsoo herwaerts ende ginswaerts de onreyne geesten/ dat hyse toelaet/ de geloovige alleenlijck te oeffenen/ ende over de ongeloovige ende godloose heerschappie te voeren.

18 Nu dewijle Godt de onreyne gheesten herwaerts ē ginswaerts buycht nae zijnen wille/ so maticht hy de regeeringhe also/ dat sy ghelovige met crijch oeffenen/ met lagehn bespringen/ met oploop beswaren/ met strijt dringen/ ē oock dickmael vermoeyen/ beroeren/ verschricken/ ē oock somtijts wonden/ maer nimmermeer overwinnen noch t'onder drucken/ ende dat sy de godloose onder hen trecken/ ende heerschappie voeren over hare zielen ende lichamen/ ende als slaven misbruycken tot alle boosheyt. Aengaende de gheloovighe/ om dat sy van sulcke vyanden beroert worden/ daerom worden hem dese vermaningen gegevē: † Ē wilt dē duyvel geen plaetse gheven. Item/ De duyvel uwe vyant gaet rontomme ghelijck een briesschende Leeu/ soeckende wien hy sal verslinden/ wederstaet hem sterck int geloove/ ē diergelijcke. Van dusdanighen strijt/ belijt Paulus hem selven niet vry gheweest te zijne/ als hy schrijft/ dat hem tot een medecijne om de hoovecrdicheyt te temmen/ is ghegheven een Engel des Satans/ om van dien vernedert te worden. Soo is dan dese oeffeninge allen kinderen Gods ghemeyn. Ende dewijle de belofte van het hooft des Satans te murselen/ Christo ende alle syne leden int ghemeyn toe comt/ daerom segge ick/ dat de geloovige nimmermeer en comen overwonnen worden. Sy worden wel verschrickt/ maer connen wederom tot hen selvē: sy vallen wel door het ghewelt der slaghen/ maer worden daer na wederom opghehevē: sy worden ghewont/ maer niet dootlijc: somma/ sy zijn also in lijden den gantschen loop des levens/ dat sy ten eynde de overwinninghe behouden: Het welcke ic nochtans niet en spreke van allen handelinghen. Want wy weten dat Godt heeft door rechtveerdighe wrake Davidem voor eenen tijt den duyvel overghelaten/ dat hy door des selven ingevinge heeft het volck getelt. Ende Paulus en laet us te vergeefs de hope der vergevinge/ ooc den genē die in des duyvels strickē zijn verwerret geweest. Daerō bewijst ergens de selve Paulus/ dat de belofte boven verhaelt/ begint in dit levē daer in wy moeten strijden/ ē datse na den strijt vervult wort/ te wetē/ als hy seyt: De God des vredes sal den Satan corts onder uwe voetē vertredē. In Christo onse hooft heeft dese overwinninge altijts volcomē geweest: want de Prince deser werelt en heeft in hem niet gehat: maer in ons/ wy die zijne lidtmaten zijn/ schijnt die belofte eensdeels/ ē sal dan volbracht worden/ als wy onse vleesch (door t'welcke wy noch der swackheyt onderworpen zijn) sullen afgeleyt hebbē/ ē vol des H. Geests zijn. In dese werelt daer het rijcke Christi wort begost ē opgerecht/ valt de duyvel met zijn macht: gelijc de Heere selve seyt: Ick sach den Satan gelijck eenen blixem vanden Hemel vallen. Want met dese antwoorde bevesticht hy tghene dat de Apostelen verhaelden van de macht haerder predicatie. Item/ wanneer een Prince zijnen hof bewaert/ soo is het al in vrede wat hy besit: maer wanneer daer een stercker over comt/ so wort hy uyt ghewórpen/ etc. Ē tot dit eynde heeft Christus stervende/ den duyvel overwonnen/ die het gewelt des doots hadde/ ē van alle zijn heyrcrachten getriumpheert/ op dat sy der gemeynte niet hinderlijck en zijn. Want anders soude de duyvel hondertmael in elcken oogēblicke de gemeynte te gronde verdervē. Want dewijle onse swackheyt soo groot is/ ende hy soo raest met stercheyt/ hoe souden wy connen yet tegen synen so menigerley ē so geduerigen omloop staen/ waert dat wy niet en steunden op de overwinninge Christi onses Leytsmans? So laet dan God den duyvel geen heerschappie toe over de zielen der geloovigē/ maer geeft hem alleenlic de godloose ē ongeloovige te regeeren/ die hy niet en gewcerdicht onder zijn kudde te tellen. Want hy heeft dese werelt sonder wederspreken te besitten/ tot dat hy van Christo wort uytghestort. Item/ Te verblinden alle die dē Evangelio niet en gelooven. Item/ Zijn werc te volbrengen inde ongehoorsame kinderen. Ē dat te rechte/ want alle de ongeloovige zijn vaten des toorns. Daerom wien soudē die bet onderworpen zijn/ dan de dienaer der wrake? Ten laetstē/ sy heeten ooc uyt den vader dē duyvel te zijne. Want gelijck de geloovige daer in bekent worden kinderen Godts te zijn/ dat sy zijn beelt draghen/ ende hem ghelijck zijn. Also worden de ongeloovige uyt het beelt/ des duyvels/ tot het welcke sy verandert ende

† Psal. 25. 2.
‡ Ephe. 4. 27.
1 Pet. 5. 8.
2. Cor. 12. 7.
Gen. 3. 15.
Pro. 24. 16.
2 Sam. 24. 1.
Rom. 16. 20.
Joan. 14. 30.
Luc. 10. 18.
Luc. 11. 21.
Coloss. 2. 15.
2. Cor. 4. 4.
Ephes. 2. 2.
Joan. 8. 44.

ende veraerdt zijn/gheacht eygentlijck zijne kin-
1. Joan. 3. 8. deren te zijne.

Van de natuere der quader Engelen. Sy zijn/te weten/ van geestelijcker substantie/ofte sulcke Geesten die sinnen ende verstant hebben.

19 Nu ghelijck wy boven wederleyt hebben de beuselachtighe Philosophie vande H. Enghelen/ door de welcke geleert wort dz sy niet anders en zijn dan goede ingevinghen en vermaningen/ die Godt in de herten der menschen verweckt: alsoo moeten oock hier die wedersproken worden / die seggen dat de duyvelen niet anders en zijn / dan quade genegentheden en beroeringe/die ons worde vande vleesche ingegeven. En dit can met corte worden geschieden/want daer zijn veel getuygenissen der heyliger Schriftuere die tot dese sake claer genoech zijn. Ten eerste als sy genoemt worden onreyne geeste/en afvallige Engelen / die va haren oorspronck zijn veraert ende afgeweken/ so gheven selfs den namen ghenoech te kennen/ dat de duyvelen niet en zijn roeringhen oft genegentheden der herten / maer zijn inetter waerheyt dat sy ghenaemt worden/ te weten/ geesten die sinnen ende verstant hebben. Desgelijcx daer de kinderen Gods ende de kindere des duyvels worden alsoo wel van Christo als van Joanne met malcanderen vergeleken : soude de verghelijckinge niet onbequaem zijn waert dz de naem duyvel/ niet anders beduyde da boose ingevinge. En Joanis seyt ooc wat noch claerlicker/te weten dat de duyvel sondicht vande beginne ae. Desgelijcx als Judas verhaelt hoe dat Michael de Archangel strijt tegen den duyvel/ so set hy voor waer den goeden Engel tegen den boosen en afvalligen. Hier mede comt oock wel over een datmen leest in de Historie Job/ te weten/ dz de Satan is met de H. Engelen voor Godt ghecomen. Ende de plaetsen zijn alder claerst / die de straffe melde de welcke de duyvelen beginnen te gevoele van het oordeel Gods/ende sullent voornemelick gevoele in de wederopstandinge. Gy Sone Davids waerom zijt gy gecomen om ons te quellen voor den tijt? Item/ Gaet ghy vermaledijde int eeuwige vyer / het welcke bereyt is den duyvel ende synen Engelen. Item/ist dat hy zijne eygene Engelen niet en heeft gespaert / maer heeftse met ketenen afgetrocken/ in de duysternisse ghewor pen om tot de eeuwighe verdoemenisse te bewaren/etc. Hoe onbequaem souden dese woorden zijn/(te weten/dat de duyvelen zijn verordent tot de eeuwige verdoemenisse/ dat hen het eeuwige vier is bereyt/ dat sy nu gequelt ende gepijnicht worden door de eerlijckheydt Christi) waert dat daer gantschelijck gheene duyvelen en waren. Maer dewijle het niet noodich en is van dese sake te disputeren by de gene die de woorde Gods geloove geven/ en by de ydele speculerers oft bedenckers/ den welcken niet en behaecht dan dat nieu en is/niet vele en can bedreven worden met de getuygenissen der Schriftuere : so dencke ick gedaen te hebben dat ick begeerde/ te weten/dat de godsalige herten souden tegen sulcke raseryen ghewapent zijn / daer mede de onruste menschen hen selven ende andere die eenvoudich en slecht zijn/beroeren. Ende het was noodich dit ooc ae te roeren / op dat niet eenighe menschen in dese dwalinge verwerret zijnde/ trager ende onvoorsichtiger en worden om te wederstaen / meynende dat sy gheenen vyant en hebben.

Joan. 7. 44.
Jude. 6.
2 Pet. 2. 4.
1. Joan. 3. 8.
Jude. 9.
Job 1. 6.
Mat. 8. 29.
Mat. 25. 41.
2 Pet. 2. 4.

* Het laetste deel des capittels/ dwelck cortelijck begrijpt de historie der Scheppinge welcker kennisse ons leert/ wat ons noodich is van Godt te weten.

20 Hier en tusschen en sal ons niet verveelen godsalige vreuchde ende vermakinghe te nemen/uyt dit schoon schouspel der wercken Gods die openbaer ende allomme in de oogen zijn. Want te gedencken dat al wat wy sien / waer wy oock onse oogen henen wenden /Gods werck is/ende met godsalige gedachten te overleggen/tot wat eynde die van God gemaect zijn/hoewel dit niet het voorneemste bewijs des ghelooss en is/so is het nochtans (gelijc wy ergens geseyt hebbe) het eerste aengaende de orden der natuere. Daerom op dat wy met waerachtigen geloove begrijpen dat ons noodich is van God te weten/so moeten wy voornemelijck de historie der scheppinge verstaen gelijck die is int corte van Mose verhaelt/ en daer na van heylige mannen / voornemelijck van Basilio en Ambrosio breeder verclaert. Daer uyt sulle wy leeren dat God heeft door de macht zijns Woorts ende geests/den hemel en de aerde uyt niet geschapen: en daer uyt allerley levende Dieren en onlevende dingen voortgebracht/ende de ontallijcke verscheydentheyt met wonderlijcke orde onderscheyden / eenen yegelijcke aert der dingen zijn natuere gegeven/werck en plaetse geset/ en toegesien dat een yegelijc aert soude totte laetsten dach bewaert worden / hoewel alle dingen der verganckelijckheydt zijn onderworpen. Dat hy daerom sommighe dingen op verborgen wijse ophout / en nieuwe stercte he als in druppt en den sommigen heeft cracht tot generinge ende verbreydinge gegeven/ om dat sy in hare eyghen verdervinghe of in haer sterven / niet en souden gantschelijc vergaen. Also dat hy den hemel ende de aerde heeft met de alder volcomenste overvloedicheyt die wesen mach/ allerdinghen/ ende met verscheydentheyt ende schoonheyt wonderlijc verciert/ gelijc een groot en lustich huys met seer uytnemende en seer overvloedigen huysraet voorsien en vervult. Ende ten laetsten/heeft hy het alderluchtichste bewijs zijnder wercken voortgebracht/ maken den mensche met so groote schoonheyt/ en den selven vercierende met soo vele ende so groote gaven. Maer dewijle ick niet en hebbe voorgenomen de scheppinge der werelt uyt te legghen / soo salt ghenoch zijn dat ick dit een weynich heb wederom als voorby gaende/ aengeroert. Want het is beter het volle verstant deser plaetsen te halen (ghelijck ick nu den leser hebbe vermaent) uyt Mose ende andere die de historie des werelts hebben getrouwelijck ende neerstichlijck int openbaer gebracht.

21 Waer toe de bemerckinghe der wercken Gods dient / ende tot wat eynde die moet gheschickt worden / dat en is niet noodich met vele woorden te disputeren : Dewijle de vraghe ergens is ten meesten deele verclaert / ende so veel de teghenwoordighe handelinghe aengaet / can met corte woorden gheeyndicht worden. Voorwaer so yemandt wilde nae de weerdicheydt der sake verclare/hoe seer de onwaerdeerlijcke wijsheyt/ mogentheyt/ rechtveerdicheydt ende goetheydt haren schijn gheeft inde scheppinghe ende schickinge der werelt/geen schoonheyt noch vercieringhe der woorden en soude tot de hoocheydt sulcker grooter sake genoechsaem zijn. En sonder twijfel Godt wil dat wy in dese heylige over legginghe zijn sonder ophouden becommert / op dat wy den ongemeten schat ende rijckdom der wijsheyt/rechtveerdicheyt/goetheyt en mogentheyt Gods in alle de creatueren/als in spiegelen aenschouwende/ die niet met vlienden oogen/ en lichtveerdich aensien en overloopen/ maer lange overdencken/en ernstichlijc ende getrouwelijc in onse herten overleggen/en diemael tot gedachtenisse brenghen. Maer dewijle wy desen boeck schrijven om in het cortste en op het bequaemste te leeren / so betaemt ons de dinghen voorby te gaen / die te lange bewegelijcke oratien eyschen.

De selve is daer toe insonderheyt dienstelijck/ dat wy de deuchden welcke Gods almachtich ons in zijne creatueren so claer voorstelt/ met geen ondanckbare onbedachtsaemheyt ofte vergetenheyt souden voor by gaen.

Daerom op dat ick het cort make / de lesers sullen weten dat sy dan met waerachtighen geloove begrepẽ hebbẽ / wat het sy / dat God de schepper des hemels ende der aerden is / ist dat sy ten eerstẽ die algemeyn regel volgẽ / dat sy die crachten Gods die hy in zijne creatueren sichtbaerlijck vertoont / niet voorby en gaen met ondanckbare onbedachtsaemheyt ofte vergetentheydt / en ten anderen leeren die also hem selven aentrecken en toe voegen / dat sy binnen in hare hertẽ daer door bewegt worden. Van het eerste is dit een exempel / als wy overlegghen wat grooter conste het sy gheweest / dese menichte der sterren die inden Hemel zijn / met so schrickelijcke orden te voegen / dat geen cierlijcker dinc om te aensien en can bedacht worden: de sommighe also te planten ende hechten in hare plaetsen / dat sy niet en connen bewegt worden / den anderẽ eenen vryẽ loop te laten / maer also dat sy niet buytẽ het gesette ruym en dwalen: aller loop also te matighen / dat sy de dagen en nachten / maenden / jaren en tijden des jaers af meten: en dese ongelijckheyt der dagen die wy sien tot sulcke mate te brengen / dat daer in gheen verwerringhe en comt. Alsoo oock als wy zijn macht aenmercken inde onderhoudinge deses so grooten wercx / in so rasschen omloop ende beweghelijckheyt des Hemels te regeeren: ende diergelijcke. Want dese weynighe exempelen verclaren ghenoech wat het sy de crachten Gods in de scheppinghe der werelt te bekennen. Anders so yemant wilde de geheele sake (gelijck voren geseyt is) met woorden verhalen / daer en soude noch mate noch eynde zijn: want daer zijn so vele wonderdaden der godlijcker macht / ende so vele teeckenen der goetheydt / ende soo vele bewijsinghe der wijsheydt Gods / als inde werelt zijn menigerley gestalten der dingen / ja als daer dingen zijn groot ofte cleyne.

Exempel van d'eerste kennisse.

22 Daer is noch een ander deel dat den geloove naeder comt / te weten / als wy aenmerckẽ dat God heeft alle dinc verordent / tot onsẽ voordeele en salicheyt / en als wy ooc mede in ons selven en in so vele groote dingen die hy ons heeft gegont / zijn macht en genade bevoelen / dat wy daer door ons selven verwecken om op hem te betrouwen / hem te aenroepen / prijsen / en lief te hebben. Dat de Heere alle dinc maect om des menschen wille / dat heeft hy selfs met de ordẽ der scheppinge bewesen / gelijc ic weynich te voren vermaent hebbe. Want het en is sonder oorsake niet / dat hy de scheppinge der werelt bedeelt in ses dagen: hoewel het hem niet swaerder en was het gheheele werck gantschelijc allesins te volbrengẽ op eenen oogenblic tijts / dan door sulcke voortganck met den tijt tot de volmakinge te comen. Maer hier in heeft hy zijn voorsieninge en vaderlijcke sorchvuldicheydt over ons willen te kennen geven en aenprijsen / dewijle hy alle dinghen die hy voorsach dẽ mensche nut / gesont en salich te zijn / heeft te voren berept eer hy hem heeft gemaeckt. Wat grooter ondanckbaerheyt soudet nu zijn / te twijfelen of dese over-goede Vader sorghe voor ons draghet / welcken wy sien dat hy / eer wy geboren waren / is voor ons sorchvuldich gheweest. Hoe ongoddelijck soude het zijn door ongeloovicheyt te vreesen / dat zijn goedicheyt ons soude ergens in noot verlaten / dewijle wy sien dat sy ons / eer wy geboren waren / is met grooter overvloedicheyt aller dingen berept geweest. Boven desen hooren wy uyt Mose / dat al wat inde gantsche werelt is / ons is door de mildicheyt Godts onderworpen. Dat is voorwaer niet ghescheit om ons met eenen ydelen titel der gifte te bespotten. So en sal ons dan nimmermeer yet gebreken so veel onse salicheyt aengaet. Ten laetsten / op dat ick eenmael een eynde make / soo wanneer wy Godt noemen de schepper des hemels ende der aerden / soo sal ons oock in gedachtenisse comen / dat de beschickinghe aller dingen die hy geschapen heeft / is in zijn hant en macht / ende dat wy sijne kinderen zijn / de welcke hy heeft in sijne trouwe ende bewaernisse aenghenomen te voeden ende op te brengen / op dat wy de somma alles goets van hem verwachten / ende vaste hope hebben dat hy ons nimmermeer en sal der dinghen die tot onse salicheyt noodich zijn / laten gebreck hebben: op dat wy onse hope niet en setten op eenich ander dinck / op dat wy onse bidden en wenschen tot hem wenden / wat wy begheren: ende bekennen zijn segeninghe te sijne al wat ons goets over comt of geschiet / ende dat met dancseggingẽ belijden: op dat wy door de soeticheydt soo grooter goedicheyt ende weldadicheydt ghetrocken zijnde / arbeyden om hem met gantscher herten lief te hebben / ende te dienen.

2 Daer na ooc daer toe (twelc t'geloove nader aensiet) dat wy souden bekennen dat alle dingen om onsent wille geschapen zijn op dat wy te meer verweckt souden werden / om op Godt te vertrouwen / hem aen te prijsen ende lief te hebben.

Genes. 1. 28. ende 9. 2.

Capittel xv.

Hoedanich de mensche is geschapen / waer oock vande machten der ziele / van het beelt Godts / vanden vryen wille / eñ van de eerste gheheelheyt der natuere ghehandelt wort.

NU moeten wy van de scheppinge des menschens spreken: Niet alleenlijc om dat die is onder alle de wercken Gods dat alder edelste eñ alder lustichste bewijs zijnder rechtveerdicheyt / wijsheyt ende goetheyt: maer om dat (gelijck wy in het begin ghesepdt hebben) Godt niet en can grondelick ende claerlick bekent worden / ten sy dat oock de kennisse ons selfs daer toe come. Eñ hoewel dese tweederley is / te weten / de kennisse hoedanich wy in de eerste scheppinghe zijn ghemaeckt: ende hoedanich onse conditie is begost te sijne na Adams val: so sullen wy nochtans nu te vreden zijn met beschrijvinghe der geheelder ende onverdorven natuere: hoewel het gheen groot voordeel en soude doen / onse scheppinghe te weten / ten ware dat wy in desen droevighen val bekenden / hoedanich de verdorvenheyt ende mismaecktheyt onser natuere is. Ende voorwaer het is noodich te weten hoedanich de mensche is in het begin gheschapen / eer wy tot de ellendige conditie comen / onder de welcke de mensche nu is begheven. Want wy moeten toesien / dat wy niet en schijnen het natuerlijck quaet des mensches / den autheur der natuere toe te schrijven / als wy dat alleen bewijsen. Want de boosheyt dencht haer selven door dese voorwendinge ontschults ghenoech te hebben / als sy can voorwenden dat alle het feyl dat sy heeft / is eenichsins van God gecomen / ende en ontsiet haer niet als sy gestraft wort / met God selve te kijvẽ / eñ de schult hem op te leggẽ / daer van sy te rechte beschuldicht wort. Ende die willen schijnen godvreesentlijcker van Godt te spreken / die soecken nochtans bedriegelijc haer boosheyt te ontschuldighen door de natuere / niet denckende dat sy alsoo hoewel bedecktelijcker) oock God beschuldighen / wiens schande het soude zijn / waert dat bewesen worde dat in de natuere eenich feyl ware. Daerom dewijle wy sien dat het vleesch allerley uytvluchten soect / daer mede het meynt zijn eyghen schult eenichsins van hem op eenen anderen te worpen / soo moetmen dese boosheyt neerstichlijck wederstaẽ. So dan de ellendicheyt des menschelijcken geslacht / moetmen also handelen / dat alle uytvlucht benomen / ende de rechtveerdic-

Tweederley kennisse des menschen voor ende na den val. Vande eerste wort in dit capittel gehandelt.

Sommighe regelen ofte waerschouwingen die in desen handel insonderheyt aen te mercken zijn.

veerdicheyt Gods van alle beschuldinge bevrijt worde. Waer na sullen wy te zijnder plaetse sien/ hoe verre de menschen zijn vande suyverheydt daer mede Adam was begaeft. Ende ten eersten salmen weten/ dat hem de hooveerdicheydt wort als met eenen toom wederhoude/ als hy uyt aerde eñ slijc ghemaect wert. Want geen ongeschicter dinc/ dan dat die sonde van hoocheyt roemen/ die niet alleenlijck en woont in een aerden huttekē/ maer is selve eensdeels slijc eñ assche. Naer dat Godt dat aerden vat heeft geweerdicht niet alleenlijck met leven te begaven / maer oock een woonstede des onsterffelijcken Geests te make: in dese soo groote mildicheyt Godts zijns scheppers/ heeft Adam te rechte mogen roemen.

Lib. 2. Cap. 1 ende 2. ende 3.

Wat ons dat leert dat ons lichaem uyt den slijcke gemaeckt is/ ende met het leven begaeft.

2 Nu dat de mensche heeft ziele ende lichaem/ dat is sonder twijfel: ende by de ziele verstae ick een onsterffelijck wesen/ het welcke nochtans geschapen is. Ende dit selve is het edelste deel des mēsches/ eñ wort somtijts Geest genaemt. Want hoewel dese namen (te weten Ziele eñ Geest) als sy by malcanderen staen/ van malcanderē schillē in beduydinghe / nochtans beduydt het woort/ Geest/ als het alleen staet / so vele als ziele: gelijc als Salomon seyt/ van de doot sprekende/ dat de Geest dan wederkeert tot Godt die hem ghegeven heeft. Eñ als Christus zijnen Geest den Vader/ eñ Stephanes ooc Christo beveelt/ so en verstaē sy anders niet dan dat God de ziele eewichlijc bewaert/ als sy is vande gevanckenisse deses vleeschs verlost. Maer die meynen dat de ziele is daerom Geest genaemt / om dat sy is eenen blas ofte een cracht van Gode in de lichamē ingestort/ so dat sy geen wesen en hebbe: de sake selve eñ oock de gantsche Schriftuere bewijst / dat de sulcke een seer groot onverstant hebben. Het is wel waer/ dat de menschē onverstandich worden als sy meer dan te seere aē de aerde gehecht zijn / jae dat sy vanden * Vader der lichten vervreemt zijnde/ met duysternisse verblint worden/ so dat sy niet en dencken dat sy niet en sullen nae de doot blijven levende. Nochtans hierentusschē en is het licht niet also in de duysternisse uytghebluschet/ dat sy niet eenich gevoelen haerder onsterffelijcheyt en hebben. Voorwaer de conscientie de welcke onderscheyt makende tusschē goet eñ quaet / met Godts oordeel over een comt/ de selve is een ontwijffelijc teeckē des onsterffelijcken Geests. Want hoe soude een roeringe sonder wesen tot den Richterstoel Gods comen/ eñ haer selven door de bekenninge der sulcker schult verschricken? Want het lichaē en wort niet geroert door vreese der geestelijcker straffe: maer alleēlijc de ziele. Waer uyt het volgt dat sy eē wesē heeft. Ende oock de kennisse Godts betuycht genoech dat de zielen / dewijle sy voorder comē dan haer de weerelt streckt/ onsterffelijc zijn: want een verganckelijcke cracht en soude tot de fonteyne des levens niet geraken. Ten laetsten/ dewijle so vele overschoone gaven daer mede de Geest des menschen verciert is/ betuygende dat wy Goddelijcer is in hem inghedruckt/ soo zijn die alle ghetuygenissen zijns onsterffelijckē wesens. Want het gevoelen dat in de onredelijcke Dieren is / dat en streckt hem niet buyten het lichaem: of ymmers niet voorder dan tot de dinghen die hem moghen voor oogen comen: maer de roeringe des Geests des menschen doorluystert Hemel ende Aerde/ ende de verborgentheden der natuere / ende begrijpt alle eeuwen met verstant ende gedachtenisse/ alle dingen ordentlijck schickende/ ende uyt de voorgaende dingē de toecomende verstaende/ waer mede sy claerlijc bewijst/ dat indē mensche wat is dat verscheyden is vanden lichame. Wy begrijpen den onsienlijckē God eñ de Engelē met onse verstant/ het welcke niet en geschiet van den lichame. Wy verstaen wat recht ende rechtveerdich eñ eerlijc is / het welcke voor het lichamelijc gevoelen is verborgen. So moet dan dat eē geest zijn/ daer in dit verstant is. Ja ooc den slaep selve (die den mensche het verstandt benemende/ schijnt hem ooc van het leven te berooven) is een claer getuyghe der onsterffelijckheyt/ want hy en brengt niet alleenlijck gedachten der dingen die noyt en zijn geweest/ maer oock verstant der dingen die in toecomende dinge sullen geschien. Ick roere dese dingen cortelijck aen/ de welcke ooc de Heydensche schrijvers seer verheffen met lustige vercieringe der woorden: maer by de godsalige Lesers sal de enckel vermaninghe ghenoech zijn. Eñ waert dat de ziele niet en ware een wesentlijc dinc/ eñ onderscheyden vandē lichame/ so en soude de schriftuere niet leeren dat wy in aerden huysen woonen/ eñ door den doot verhuysen uyt den Tabernakel des vleeschs/ eñ uyt doē dat verderffelijc is/ op dat wy ten eynde ten laetsten dage loon hebben na dat een yegelijc gedaē heeft in het lichaem. Want voorwaer dese plaetsen eñ diergelijcke / die alom gelesen worden/ en onderscheyden niet alleenlijck openbaerlijc de ziele van het lichaem / maer geven ooc te kennen dat sy is het voorneemste deel des menschen / dewijle den naem des menschen haer wort toegheschreven. Ende als Paulus de geloovige vermaent dat sy hē sullē reynigē vā alle besmettinge des vleeschs eñ des geests/ so stelt hy twee deelen in de welcke de onreynicheyt der sonde is. Ende als Petrus Christus noemt d Pastoor eñ Bisschop der zielen/ so soude hy qualijc gesproken hebben/ waren de zielen niet de welcke Christus met sulckē ampte dient. jae waert dat de zielen niet haer eyghen wesen en hadden/ so en soude het ooc niet comen staen/ dat hy seyt van de eewige salicheyt der zielen: eñ dat hy gebiedt de zielen te suyverē/ eñ seyt/ dat de bose begeerten strijden tegē de ziele: bovē desen/ dat den authuer des briefs tot den Hebreē seyt/ dat de Pastoren wachte houden om rekenschap te geven voor onse zielē. Hier toe dient ooc dat Paulus Godt aenroept tot getuyge zijnder ziele: want sy en soude voor Godt niet schuldich worden / ware sy niet der pijninge eñ straffe onderworpen. Het welcke oock claerlijcker uytgedruct wort in de woorden Christi/ als hy beveelt dien te vreesen/ die na dat hy het lichaem gedoot heeft / oock kan de ziele werpen int helsche vyer. Boven desē en heeft de authuer des Sendbriefs tot den Hebreen niet mogen claerlijcker het wesē der zielen bevestigē/ dan als hy de vaders onses vleesches onderscheyt van Godt die eenige Vader der geestē is. Eñ waert dat de ziele vāde gevanckenisse des lichaems verlost zijnde/ niet en leefden/ so soude Christus ongeschictelijc seggen/ dat de ziele Lazari in blijschap is / eñ wederom de ziele des Rijcken met grouwelijcker pijne gestraft wort. Dit selve bevesticht Paulus/ als hy leert dat wy uyt woonē van God/ so lāge als wy in het vleesch woonē: eñ dat wy zijn tegenwoordicheyt gebruyckē/ als wy buytē het vleesch zijn. Eñ op dat ic het niet te lanc make in een sake die niet seer duyster en is/ so wil ic alleenlic dat hier toe seggen/ dat by Lucam dit onder de dwalingē der Sadduceen getelt wort/ te weten/ dat sy niet en geloofden dat daer Engelen eñ geesten warē.

De onsterffelijcheyt der zielen wort bewesen.

Gen. 2. 27.

Eccle. 12. 7.

Luc. 23. 46. Act. 7. 59.

* Jacobi. 1. 17.

1. Met het getuygenisse der conscientie.

2. Met de kennisse Godts.

3. Met de treffelijcke gaven/ daer mede sy is verciert.

4. Door de wonderlijcke bedenckingen welcke inden droom ghescieden.

5. Met vele ontallijcke bewijsredenen uyt de heylige Schriftuere genomen.

2. Cor. 5. 1. ende 5. ende 10.

Rom. 2. 6.

1. Cor. 7. 1.

1. Pet. 2. 2.

1. Pet. 1. 9.

1. Pet. 2. 11.

Hebr. 13. 17.

2. Cor. 5. 23.

Matth. 10. 28.

Luc. 12. 5.

Heb. 12. 5.

Luc. 16. 22.

2. Cor. 5. 6.

Actor. 23. 8.

2 ‡ Dese sake can ooc daer mede sterckelijc be-

‡ Van het evenbeelt Gods tot stercke bevestinge van de onsterffelijckheyt der zielen.

bestiecht worden/ dat geschreven is/ dat de mensche sy geschapē na de gelijckenisse Gods. Want hoewel de eerlijckheyt Godts oock haren schijn geeft in den uytwendighen mensche/ soo is nochtans sonder twijfel zijn beelt ende gelijckenisse eygentlijc gelegen inde ziele. Ic en versake niet dat de uytwendige gedaente/ so verre wy daer door verscheyden zijn vande onredelijcke dieren/ ons Gode gelijcker maect. Ist dat yemant wil oock dit onder het beelt Godts achtē/ dat de mensche is geschapen met den mont opwaerts/ ende geboden den Hemel te aensien/ ende het aensichte na den Hemel te heffen/ daer alle andere Dieren zijn geschapen metten hoofde na de aerde/ ic en sal niet seer daer tegen strijdē/ so verre dit vast blijft/ dat het beelt Godts/ het welc in dese uytwēdige dingen gesien wort/ of zijnē schijn geeft/ geestelijc is. Want Osiander (welcken zijne eygen geschriften betuygē verkeerdelijc verstandich te zijne/ in onnutte gedichtselen) vermenght den hemel met de aerde/ als hy het beelt Godts alsowel int lichaē als inde ziele set. Hy seyt dat de Vader/ Sone/ ende H. Geest haer beelt setten inden mensche/ om dat of schoon Adam hadde in geheelheydt gebleven/ Christus nochtans soude mensche gewordē hebben: Also na der sulcker gevoelē/ was het lichaem dat Christo verordēt was/ het exemplaer ende voorbeelt der lichamelijcker figuere die doen was gemaect. Maer waer sullen sy vinden dat Christus sy het beelt des Geests? Ick bekenne voorwaer dat de eerlijckheyt der gantscher Godheyt haren schijn geeft in den persoon des Middelaers: maer hoe sal het eewige Woort ghenaēt worden een beelt des Geests/ dewijle het nae de ordeninge voor gaet? Int corte/ het onderscheyt dat tusschen den Sone ende den Geest is/ wort te niete gemaect/ ist dat de Geest dē Sone zijn beelt noemt. Bovē desē begeere ic van hē te wetē/ hoe Christus int vleesch dat hy heeft aenghenomen/ den Geest uytdruct/ ende met wat teeckenen ende bewijsingen hy des selven gelijckenisse afbeeldet. Ende dewijle die woorden: Laet ons den mensche maken/ etc. ooc den persoone des Soons toe comē/ so sal dat uyt volgē/ dat hy zijns selfs beelt ende gelijckenisse is: het welcke tegen alle reden is. Boven desen is de mensche geschapen alleenlijck na t'voorbeelt of exempel Christi/ so verre hy mensche is/ ist dat wy het ghedichtsel Osiandri aennemen/ en alsoo is Christus/ so verre hy soude met ten vleesche becleet worden de gedaente geweest nae de welcke Adam gemaect is. Maer de schrifture leert veel andersins/ dat de mensche is nae het beelt Godts gheschapen/ om dat hy Christi (die het eenige beelt Godts is) gelijc was. Maer in dit en is ooc niet sekers. Daer en is ooc geen cleyn geschiel van het beelt ende gelijckenisse/ dewijle de uytleggers een onderscheyt soecken tusschen dese twee woorden die doch geen onderscheyt en hebben/ anders dan dat het woort ghelijckenisse/ is voor een wtlegsel ende verclaringe daer by geset: Wy weten ten eersten dat het den Hebreen seer gewoonlic is/ een dinc met verscheyden woorden tweemael te verhalen ende verclarē: ten anderē en is in de sake selve geen twijfelinge/ dat de mensche wort het beelt Godts ghenaemt/ om dat hy Gode gelijc is: waer uyt het openbaer is/ dat die spottelijc doē/ die scherpsinnichlijc philosopheren inde woorden/ het sy dat sy t'beelt/ welcke de Hebreen noemen Zelem, achten in de substantie der ziele te zijne/ ende de gelijckenisse de welcke sy Demuth noemen/ inde gedaente ofte hoedanichedē: het sy dat sy yet anders voortbrengen. Want als Godt heeft voor genomen den mensche te scheppē na zijn beelt/ so verhaelt hy t'gene dat duyster was/ verclarende met dit woordeken: Na zijn gelijckenisse: gelijc of hy seggen wilde/ dat hy den mensche soude maken/ in den welcken hy soude als hem selven af beelde om de teeckenen zijnder gelijckenisse die in den mensche gedruckt zijn. So dan Moses weynich daer na tselve verhalende/ noemt tweemael tbeelt Godts/ sonder de gelijckenisse te melden. Ende het is van cleynder weerde dat Osiander tegenwort/ te weten/ dat niet een deel des menschēs/ of de ziele met hare gavē/ en wort het beelt Godts genaemt: maer de gheheele Adam/ de welcke heeft van der aerde/ daer van hy gemaect was/ zijnen naem gecregen. Ick segge dat alle Lesers dit sullen achten geen ghewichte te hebben. Want hoewel de geheele mensche wort Mortalis (dat is sterffelijc) genaemt/ so en is nochtans daerom de ziele niet der doot onderworpen: ende wederom als hy ghenaemt wort/ een redelijck Dier/ en comt daerom de reden ofte het verstant den lichame niet toe. Daerom hoewel de ziele geen mensche en is/ so en ist nochtans niet wonderlijck noch ongeschickt/ dat hy na der ziele wort het beelt Godts genaemt: hoewel ick houde dat fondament dat ic weynich te vorē geset hebbe/ te weten/ dat het beelt Godts hē strect tot de geheele uytnemende verciersinge/ waer mede de natuere des menschen de andere Dieren te boven gaet. Ende met desen woorde/ beelt of gelijckenisse Godts/ wort beteeckent de gheheelheydt of volmaecktheyt die Adam hadde/ doen zijn verstant noch rechte zijne genegentheden na de redelijckheyt geschiet/ zijne sinnen met rechter ordeninghe ghetempert ende gematicht waren/ ende met warachtelijcke uytnemende gaven de hoocheydt zijns scheppers uytdructen. Ende hoewel het beelt Godts voornemelijc was int herte ende gemoet/ of in de ziele ende hare machtē ofte werckingē/ nochtans en was in hem geen deel (ooc tot het lichaē toe) waer in niet eenige vonckē dier gelijckenisse glinsterden. Het is vast dat oock in alle deelen der werelt eenige teeckenē der eerlijckheyt Gods schijnen: waer uyt mē mach verstaē/ dat de mensche als Godt zijn beelt in hem set/ wort verhevē boven alle andere creatuere/ ende als van gemeyne dingen onderscheyden. Men moet niet versaken dat de Engelen zijn na de gelijckenisse Gods geschapen/ dewijle (gelijc Christus betuycht onse opperste volmaecktheyt is den Engelen gelijc geworden. Maer Moses prijst niet te vergeefs de genade Gods tot ons met desen sonderlingen lof/ als hy alleenlijc sienlijck dingen metten mensche vergelijckt.

4 Maer noch en schijnt geen volcomen beschrijvinge deser beelde gegeven te zijne/ ten sy dat het claerder geopent worde/ met wat dingē de mensche te boven gaet/ ende waer in het moet geacht worden een spiegel der eerlijckheyt Godts te zijn. Ende dit en can nergens uyt bet dan uyt de wederoprechtinge der verdorven natuere/ bekent worden. Dat Adam van sijnen staet afvallende/ is door de afwijckinge verv̄reemt geworden van Godt/ dat is sonder twijfel. Daerom of wy schoon toelaten dat het beelt Godts in hem niet en is gantschelijck te niet geworden ende uytgewischet/ so is het nochtans also verdorvē/ dat al wat daer van is overgeblevē/ sy eē grouwelijcke mismaecktheydt. Daerom is het begin om onse salicheydt wederom te gecrijgen/ inde wederoprechtinge ghelegen/ de welcke wy hebben door Christum: dewelcke oock om deser sake wille ge-
noemt

Gen. 1. 27.

Ovid. Metamorph. Lib. 1.

Wat ende hoedanich dit evenbeelt sy.

Osianders raserie van het beelt Godts wort wederleyt.

Gen. 1. 26.

Van Osianders beuselingen siet Lib. 2. Cap. 12. sect. 5. etc.

2. Cor. 4. 4. Phil. 2. 6. Col. 1. 15. Hebr. 1. 3.

Of tusschen het beelt ende gelijckenisse een onderscheyt sy.

Gen. 1. 27.

Een ander tegenworpinge van Osiander.

Antwoort.

Inden heelen Adam openbaerde hem dat beelt Godts.

Mat. 22. 30.

In wat manieren dat beelt Godts in der zielen sal geacht moeten worden/ is uyt de wederoprechtinghe door Christum af te nemen.

Gen. 3. 8.

noemt wort/ den tweeden Adam/ om dat hy ons heeft de waerachtige geheele volmaecktheyt weder gegeven.

1.Cor.15.45.

Want hoewel Paulus de overvloedige genade Gods in de weder ghebooꝛte prijst/ den levendichmakenden geest (daer mede de geloovige van Christo begaeft worden) stellende tegen de levende ziele/ in de welcke Adam was geschapen/ so neemt hy nochtans dat ander hooftstuck niet wech/ te weten/ dat dit sy het eynde der weder geboorte/ namelijck/ op dat Christus ons na het beelt Gods ommake eñ vernieuwe.

Col.3.10.

Daerom leert hy ergens dat den nieuwē mensche vernieut wort na het beelt des genes die hem heeft ghescapen/ waer mede dat oock over een comt: Doet aen den nieuwen mensche/ die nae Godt is geschapen.

Ephe.4.24.

Wat onder dese weder-oprechtige begrepen wort.

Nu moeten wy sien wat Paulus voornemelijc begrijpt onder dese vernieuwinghe. Ten eersten set hy bekenninghe/ ten anderen oprechte rechtveerdicheyt ende heylicheydt/ waer uyt wy verstaen/ dat in het begin het beelt Gods/ in het licht des gemoets oft verstants/ in de rechticheyt des herten/ ende inde gesontheyt aller deelen des menschen/ was een merckelijc beelt Gods.

Gen.2.7.

Want hoewel ick bekenne dat het zijn oneygē eñ spreecdochische wijsen van spreken/ so en can nochtans dese gront niet benomen worden/ te weten/ dat het ghene dat het voornemste is in de vernieuwinghe des beelt Gods/ oock sy het opperste geweest inde scheppinge.

2.Cor.3.18.

Tot dit selve dient oock dat hy ergens seydt/ dat wy met ontdeckten aensichte de eerlijckheyt Christi aenschouwende/ nae het selve beelt verandert worden. Wy sien nu hoe dat Christus een seer volmaeckt beelt Gods is: na de welcke wy gemaect zijnde/ alsoo weder opgerecht worden/ dat wy in waerachtige Godsalicheyt/ rechtveerdicheyt/ suyverheyt ende verstant/ het beelt Gods dragen. Als wy dit weten/ so sal de meyninge Osiandri vāder figuere des lichaēs lichtelijc by haer selven vergaen.

1.Cor.11.7.

Dat de man alleen wort het beelt eñ eerlijckheyt Gods genoemt by Paulum/ daer het wijf van de eere wort uytgesloten/ dat wort van de Politische ordeninge verstaen/ gelijck het claer is uyt het vervolch. Maer dat onder het beelt (van het welcke wy nu sprekē) begrepen wort al wat tot het geestelijc eñ eewige levē behoort/ dat is nu (gelijc ic nu meyne) genoechsaemlijck bewesen.

Joan.1.4.

Dit selve bevesticht Joannes ergens met andere woorden/ seggende dat het eeuwige le[v]en dwelck van den aenbeginne was in het eeuwige Woort Gods/ is het licht der menschen geweest. Want voorgenomen hebbende de sonderlinge genade Gods te prijsē/ daer mede de mensche de andre Dieren te boven gaet/ om hem van het gemeyn ghetal der dingen af te sonderen/ om dat hy een sonderlinge leven heeft vercregē/ dat met dē licht des verstants is vereenicht: so bewijst hy mede hoe hy is nae het beelt Gods geschapen.

Want dat het beelt Gods is geweest is voor den val: waer in dat het nu gesien wort wanneer ende waer het vol comen hem sal vertoonen.

Daerō dewijle het beelt Gods is de geheele uytnemende cierlicheyt der mēschelijcker natuere/ de welcke in Adam was voor de afvallinge/ eñ is daer na also geschent eñ byna te niete gemaect/ dat uyt diē val niet en sy overghebleven/ onverwerret/ ongebroken ende onbesmet so wort sy nu eēsdeels gesiē inde uytvercorene/ so verre sy zijn door den geest wederboren/ maer sal haer volcomen claerheydt hebben in den hemel.

In het 10. boeck van de H. Drievuldicheyt/ ende int 11. boeck vande stadt Gods.

Ende op dat wy weten waer in die gelegen is/ so is het noodich te handelen van de crachten ende wercken der ziele. Want de speculatie eñ bedenckinge Augustini/ heeft geen vasticheyt/ te weten/ dat de siele sy eenen spiegel der Drievuldicheydt/ om dat sy het verstant/ den wille/ eñ de gedachte nisse in haer heeft. Eñ oock en is de meyninge der waerheyt niet gelijc die sommighe hebben/ die de gelijckenisse Gods setten inde heerschappie die den menschen is gegevē: gelijc of hy alleenlic hier in Gode gelijc ware/ dat hy een herte eñ besitter aller dingen gemaect is. Want het beelt Gods is in den mensche eñ niet buyten den mensche te soecken/ ja het is/ het binnenste goet der ziele.

Eer hy vande crachten der zielen handelt verwerpt hy de raserie der Manicheen ende Servets van den oorspronck der zielen.

5 Maer eer ic voorder voortga/ is het noodich dē raserie der Manicheē te wederstaen/ de welcke Servetus heeft gesocht te desē tijde wederom op te brengē.

†Gen.2.7.

†Om dat Moses schrijft dat Godt heeft in het aensichte des mēschēs eenē blaes des levens in geblasen/ daer uyt hebben sommige gemeynt dat de ziele yet van de substantie Gods in de mensche gebracht/ gelijck of eenich deel der ongemeten Godheyt/ ware in den mensche ghevloeyt. Maer wat grover eñ schandelijcker ongheschictheden dese duyvelsche dwalinghe met haer brengt/ dat is licht met corte woorden te bewijsen. Want ist dat de ziele des menschēs is uyt het wesen Gods gecomen/ so sal daer uyt volgen/ dat de natuere Gods is niet alleenlijc de veranderinge eñ der genegentheden/ maer oock de onwetentheyt eñ de boose begeerlijcheden/ ende der swacheyt eñ alle feylen eñ gebrekē onderworpen. Gheen ongestadiger dinck dan de mensche/ om dat zijn ziele door verscheyden roeringhen wort menigerley wijse beroert/ ende herwaerts ende ginswaerts gedreven. Somtijts dwaelt den mēsche door onwetentheydt/ hy wort door allerley seer cleyne versoeckinge overwonnē. Wy weten dat de ziele selve is den poel aller onreynicheydt. Dese dinghen alle worde der natuere Gods toegeschreven/ ist dat wy aennemen dat de ziele sy uyt het wesen Gods/ oft dat sy verborgentlijck vande Godheyt vloeyt. Wie en soude hier van niet verschricken? Paulus seyt wel waerachtichlijck uyt Arato/ dat wy zijn het geslachte ofte afcomste Gods/ maer dat en is niet na de substantie/ maer nae de hoedanicheydt oft qualiteydt/ te weten/ so verre hy ons heeft met goddelijcke gaven verciert.

Acto.17.28.

Maer het wesen des Scheppers te verscheuren/ op dat een yegelijck ten deel hebbe/ dat is te groote uytsinnicheyt. So moetmen dan vaste houden dat de zielen (hoewel hen het beelt Godts inghedruckt) niet min en zijn gheschapen dan de Engelen. Ende de scheppinghe en is niet een stortinge ofte vloeyinge eens dincks uyt een ander/ maer een begin eens wesens uyt niet.

Eccl.12.7.

Eñ men moet niet terstont seggen/ dat de ziele is uyt de substantie Gods ghenomen/ om dat sy van God is ghegeven/ ende uyt het vleesch verhuysende/ tot God wederkeert.

Ende de raserie van Osiander/ die het beelt Gods inden mensche niet en bekent: sonder de wesentlijcke gerechticheyt.

Ende Osiander verwerret ooc in desen deele hem selven in godloose dwalinge/ dewijle hy hem selven te seere verheft in zijne bedriegerien/ het beelt Gods inden mensche niet bekennēde sonder eē wesentlijcke rechtveerdicheyt: ghelijck of God ons niet en conde hem selven gelijck maken door de onbegrijpelijcke cracht zijns Geests/ ten zy dat Christus hem selven substantialie in ons uytstorte. Men mach dese verstrickinghe vercieren eñ bestrijcken met wat verwe men wil: nochtans en sullen sy de oogen des verstandigen Lesers nimmermeer alsoo verstricken/ datmen niet en sal sien datse uyt de dwalinge der Manicheen comē. Maer als Paulus hādelt vā de vernieuwinge des beelts Gods/ so connen lichtelijck uyt zijne woorden verstaen/ dat de mensche Gode ghelijck was/ niet door invloeyinge der goddelijcker substantie/ maer door de genade eñ cracht des heyligen Geests. Want hy seyt

hy seyt dat wy der eerlijckheyt Gods aensiende/ tot het selve beelt veraudert worden / als vandẽ geest des Heerẽ/ de welcke voorwaer also in ons werckt/ dat hy ons nochtans niet en maeckt van der selve substantie met God.

Om te comen tot de verclaringe vande crachten der ziele bewijst hy eerstelijck aen dat de leere byeans van alle Philosophen verscheyden/ onseker/ ende duyster.

6 Het ware dwaesheydt de beschrijvinghe der ziele te soecken by de Philosophẽ/ onder de welcke byna niemant (uytgenomen Plato) vastelijck en seyt dat de substantie der ziele onsterffelijc is. De andere Socratische Philosophen/ roeren ooc die aen / maer also dat niemant opentlijc en leert dwelck hy selve niz vast en hielt. Maer het gevoelen Platonis is daerom rechter / om dat hy het beelt Gods aenmerct inde ziele. De andere hechten de machten eñ wercken der ziele so seer aen dit teghenwoordige leven / dat sy buyten het lichaem haer niet en laten. Maer wy hebben te voren geleert uyt de Schriftuere / dat de ziele is een substantie sonder lichame : nu moeten wy daer by setten / dat sy / hoewel sy eygentlijck niet en wort in eenige plaetse begrepen / nochtans is in het lichaem ghegeven/ ende daer in woont als in een huys/ niet alleenlijc om allen dẽ deelẽ des lichaems leven te gegeven/ eñ de leden nutte eñ bequame instrumenten te maken tot haer wercken/ maer ooc om de overhant te hebben inde regeeringe des levens des mensches/ ende dat niet alleenlic aengaende de werkẽ des aerdischen levens/ maer ooc om den mensche te verwecken dat hy God eere eñ diene. Hoewel dit laetste niet en wort claerlijc gesien in dese verdorven natuere/ nochtans zijn eenige overblijfselẽ selfs inde feylen eñ gebreken geblevẽ. Want waer uyt zijn de menschen soo seer sorchvuldich voor de faem oft goeden naem ten sy uyt schaemte? Eñ waer uyt comt de schaemte/ anders dan uyt het aensiẽ der deucht? der welcker begin eñ oorsake is / dat de menschen verstaen hen selven geboren te zijn om rechtveerdicheyt te onderhouden : eñ hier in ist zaet der Religie besloten. Eñ gelijc sonder twijfel de mensche is ghescheapen om het hemelsche levẽ te bedenckẽ / eñ hem selvẽ daer toe te bereyden/ alsoo ist vast dat de kennisse daer van is der zielẽ ingedruct. Eñ voorwaer de menschẽ en soude het voorneemste gebruyck des verstants niet hebben/ waert dat hem zijn eygen geluckicheydt verborghen ware : der welcker volmaecktheydt is by God eñ met God vereenicht te zijn. Daerom is het voorneemste werck der ziele na dit selve te staen/ eñ daerom hoe een yegelijc meer arbeyt om tot Godt te comen/ soo veel te meer verstants eñ redelijckheyts bewijst hy hem selven te hebben.

Der ziele heerlicheyt.

Daer is maer een ziele in elcken mensche.

Die meer dan een ziele setten inde mensche/ te weten/ een gevoelende/ ende een redelicke ziele / hoewel der sulcker woorden eenen schijn der waerheyt hebben / nochtans de wijle daer in geen vasticheyt en is/ so moeten wijse verworpẽ/ ten zy dat wy ons willen in onnutte ende lichtveerdige dinghen quellen. Sy segghen dat tusschen de instrumentische roeringhen / ende het redelijck deel der ziele / groote teghenstrijdinge is. Antwoorde, Maer de reden selve is oock met haer selven oneens / ende hare reden strijden als vyandische heyrscharen d'een teghen den anderen. Maer de wijle dese beroerte ende verwerringe is uyt de verdorventheyt der natuere/ so wort daer uyt verkeerdelijck verstaen / dat daer twee zielen zijn / om dat de machten ende werckingen der ziele niet over een en comen in sulcker mate als sy behooren. ‡ Voort vande machten ende wercken der ziele scherpsinnichlijck te handelen/ dat late ick den Philosophen over : ons sal een slechte beschrijvinge genoech zijn/ om de Godsalicheyt te stichten. Ick bekenne dat de dingen die sy daer van leeren/ zijn warachtich/ eñ lustich/ eñ nut/ ende wel van hen verstaen ende besloten/ ick en verbiede oock niemandt dit te lesen die begeerich is om te leeren. So late ick dan ten eersten toe/ dat daer zijn vijfsinnen / de welcke nochtans Plato liever heeft instrumenten te noemen / door de welcke alle dinghen die den mensche voorcomen / worden in het gemeyn gevoelen/ als in een seker vat/ in gedruppt. Daer na volcht phantasia de bedeckinghe die de dinghen oordeelt die sy vã t'gemeyn gevoelẽ heeft aengegrepẽ. Daer na de reden / de welcke het algemeyn oordeel heeft. Tẽ laetsten t'verstant / het welcke met ernstige eñ geruste aenschouwinghe bemerckt dat de reden pleecht herwaerts eñ ginswaerts uytloopende te roeren. Item dat met dese drie machten/ waer door wy bekennen/ te weten/ het verstant/ de reden/ eñ de phantasie / oock drie machten door de welcke wy begeeren/ over een comen / te weten/ de wille/ wiens ampt is/ te begeerẽ het gene dat het verstant eñ de reden voor settẽ / eñ de macht tot toornicheyt/ de welcke aengrijpt het gene dat van de reden ende phantasie is voor ghegheven: ende de macht tot begeerlijckheydt de welcke de dingen aengrijpt die van de phantasie eñ het gevoelen is voorgeworpen. Of dese dinghen schoon waerachtich zijn / ofte ymmers der waerheydt ghelijck : so achte ick nochtans best die achter te laten/ om dat ick vreese dat sy ons souden meer in duysterheyt verwerren dan helpen. Ist dat yemandt wil de machten der ziele op eẽ ander wijse deelẽ/ soo dat de eene sy de macht tot de begeerlijckh/ de welcke hoewel sy sonder reden is/ nochtans de reden gehoorsaem is / so verre sy geleyt eñ beweecht wort : eñ de andere/ de macht tot verstaen genaemt worde/ de welcke in haer selven sy de reden deelachtich : ic en sal dit niet seer wederlegghen. Ic en wilde ooc dit niet wederleggẽ dat daer drie beginselẽ zijn/ waer wt al het doen des mensches comt/ te weten het gevoelen / het verstant/ eñ de begeerlijckheyt. Maer laet ons liever een deelinge nemẽ die een yegelijc mach verstaẽ/ de welcke voorwaer niet en mach uyt de Philosophen gehandelt wordẽ: wãt als die willẽ op het alder slechtste spreken / so deelen sy de ziele in begeerte oft lust/ eñ int verstant. Eñ dese twee makẽ sy wederom dobbel: wãt sy seggẽ dat het verstant somtijts is te contemplatijf/ eñ alleẽlic inde aenmerckinge besich/ als dat niet de kennisse alleenlic te vrede zijnde/ geen roepinge en heeft tot doẽ oft werckẽ desen sake meynt Cicero beteeckent te zijne met dat Latijnsch woort Ingenium/ (welcke wy somtijts seggen vernuft) Eñ dat somtijts het verstant sy dadich/ door het aengrypen des goets ofte des quaets den wille menichsins roerende. Eñ hier onder is de wetenschap van wel eñ rechtveerdichlijc te leven begrepen. Den lust/ deelẽ sy ooc in wille en begeerlicheyt. Als dẽ lust der reden ghehoorsaem is / so noemen sy dat wille: maer als hy het joc der redẽ verworpẽde/ uytloopt tot onmaticheydt/ dan wort hy begeerlijcheyt of beroerlicheyt genaemt. Also bedenckẽ sy dat in den mensche altijdt de reden sulc is/ dat hy hem daer mede can recht ende wel regheeren.

‡ Een cort verhael der Philosophen meyninge van de crachten der zielen.

in Theeteto.

Arist lib.1. Eth. cap. vlt. Ith. li. 6. cap. 2.

Wat van sulcker Philosophen meyninge te gevoelen sy.

Themist Lib 3. de anima. Cap. 40. De duplici intellectu.

De fin. lib. 5.

De afdeelinge van der zielen crachten in t'verstant ende den wille/ comt meer de Christelijcke leere over een.

7 Van dese wijse van leeren worden wy bedwonghen wynich af te wijcken / om dat de Philosophen (den welcken de verderbinghe der natuere/ die uyt de straffe der afwijckinge is gecomen/ onbekent was) de twee standen des mẽsches die seer verscheyden zijn/ verkeerdelic vermengen

mengen. Laet ons dan aldus achtē/te wetē/dat daer zijn twee deelen der ziele des menschẽs die tot den teghenwoordigen handel bequaem zijn/ namelijck/ het verstant eñ den wille. Eñ dat het ampt des verstants sy/ de dingen te onderscheyden / die den mensche voorcomen/na dat het een yeghelijc acht te prijsen oft te straffen. Eñ dat den wille verkiest eñ na volcht het gene dat het verstant betuycht goet te zijne: eñ dat hy veracht eñ vliet het gene dat het verstant mispryst. Wy en moeten ons hier niet laten verhinderen met dat cleyne dat Aristoteles scherpsinnelijc voorbrengt/ dat het verstant eygentlijc in hem selvē geē roeringen en heeft/ maer dat de verkiesinge de mensche roert. Want op dat wy niet wordē in onnoodige vragen verwerret/ so sal't ons ghenoech zijn dat het verstant is als de leytsman eñ regeerder der ziele: eñ dat den wille altijt op des verstants wencken eñ behagē siet/en niet en begeert dā na zijn oordeel. Op dese wijse leert de selve Aristoteles met der waerheyt / dat schuwen en begeeren sulck is inden lust/als be vestingen of versaken in het verstant. Maer hoe seker de regeeringe des vstants nu is om den wille te bewegen/ dat sullen wy ergens sien. Hier willen wy alleenlijc dit seggen / dat inde ziele geen macht en is/die niet en can wel onder een deser twee deelen gerekent worden. Ende aldus begrijpen wy het gevoelen onder het verstant : het welcke sommige Philosophen alsoo daer van onderschepden / dat sy seggen : dat het gevoelen genegen is tot wellust/en het verstant tot het gene dat goet ende eerlijc is/ ende dat het daer upt comt/dat de begeerte des gevoelens wort begeerlijckheydt ende lust : ende dat de ghesintheyt ofte gheneghentheyt des verstants/wort wille. Wederom voor den naem lust/ ghebruycken wy den naem wille/ de welcke ghemeynlijcker gebruyckt wort.

Ita Plato in Phaedro.

Lib. Eth.6. Cap.2.

Lib.2.Cap.2 vande 12. sec. tot de 26.

8 So heeft dan God de ziele des menschẽs mét verstant begaeft / daer mede sy soude goet van quaet en recht van onrecht onderschepden/en door het licht der reden siē wat te begeeren is ofte te schuwē. Daer toe heeft hy ooc gegevē den wille/ inden welcken de verkiesinghe is. Met dese seer schoone gave was de eerste conditie des mensches uytnemende/so dat de redē/verstant/voorsichticheyt/ende oordeel / niet alleenlijck genoechsaem waren tot de regeeringe des aerdischen levēs / maer dat de mensche daer mede ooc mochten clinmen tot Godt/ ende tot de eeuwige gheluckheydt/ ende dat daer by ooc soude de verkiesinghe comen die de lusten souden regeeren/ ende alle de instrumentische roeringen matigen : ende dat alsoo de wille soude gantschelijck met de regeeringe der redenen over een comen. In dese volmaecktheyt ende geheelheyt hadde den mensche vrijen wille / waer door hy mochte / soo hy wilde/ het eeuwige leven ende de salicheydt vercrijgen ende erven. Want hier wort ontijdelijck de vrageninghevoert vande verborghen predestinatie ofte verordeninghe Godts. Want men handelt hier niet wat mochte geschien of niet geschien: maer hoedanich de natuere des menschẽs was. So mochte dan Adam blijvē staēde/hadde hy gewilt/ dewijle hy niet en is gevallē dan door zijnen eygenen wille. Maer dewijle zijnen wille was beweechlijc op beyden zijden/en geen stantvasticheydt en hadde om volstandich te blijven/ daerom is hy so haest ende lichtelijck ghevallen. † Nochtans was de verkiesinge des goets ende des quaets vry/ende niet alleenlijck dit/maer in het verstant ende inden wille was seer groote rechticheyt / ende alle de instrumentische deelen waren behoorlijc te samen gevoecht en gemaect tot gehoorsaemheyt/ tot dat de mensche hem selven verdervende/ heeft zijn goet geschent. Hier uyt zijn de Philosophen in so groote duysterheyt/ om dat sy in het vervallen huys een wel gemaecte wooninge/en in het verbysterde ende verscheurde/bequame tsamen voeginge sochten. Sy hielden desen gront/te weten/dat de mensche niet en soude een redelijc Dier zijn/ ten ware dat in hem ware de verkiesinge des goets ende des quaets. Hen quam ooc inden sin dat het onderschept tusschen de deuchdē en sonden souden anders wech genomen zijn/ waert dat de mensche niet en conde zijn leven schicken door zijnē eygenē raet. Dit was wel recht/hadde inden mensche geē verdervelijcke veranderinge geweest: maer dewijle dese hen verborghen was/ so en ist gheen wonder dat sy den Hemel met de Aerde vermenghen. Maer die hen selvē belijden Christus discipulen te zijne/ en nochtans indē mensche die geschent en int geestelijcke bederf versoncken is/noch het vrije goetduncken soeckē/ die onderschepdē de Philosophische en de Hemelsche leere alsoo onverstandelijck/ dat sy noch de Hemel noch de Aerde en raken. Maer dit sal te zijnder plaetse beter ghehandelt wordē. Nu moetmen alleenlijc dit weten/namelijck/dat den mensche veel anders was inde eerste scheppinge / dan alle zijne nacomers/ dewelcke upt den verdorven mensche hare oorspronck hebbende / de erffelijcke smerte ooc mede van hē hebben. Want alle de deelen der ziele waren gemaeckt tot rechticheyt/ en het vstant hadde zijn goetheyt en geheelheyt/en den wille was vry tot de verkiesinge des genes dat goet was. Ist dat yemandt hier teghen wil segghen / dat den wille was als op een slibberige plaetse gestelt/dewijle zijn macht swack was. Antwoorde. Dien selven stant oft graet was ghenoech om de onschuldinghe wech te nemen. Want het en was niet recht dat Godt soude met sulcke Wet verbonden zijn/ dat hy den mensche soude sulck maken / dat hy gantschelijck niet en soude connen noch willen sondighen. Dat hadde wel een beter natuere gheweest / maer soo nauwe teghen Godt te kijven/ gelijck oft hy dat hadde moeten den mensche gheven / dat is meer dan onrecht : want het stont in zijnen wille soo veel te gheven als hem goet dochte. Ende waerom Godt den mensche niet en hielt staende met de gave der volherdinghe / dat is in zijnen raet verborghen: ende het betaemt ons met soberheydt wijs te zijne. De mensche hadde wel ontfanghen de gave om te moghen / hadde hy ghewilt : Maer hy en hadde den wille niet / daer mede hy soude moghen : Want nae sulcken wille soude volherdinghe ghevolcht hebben. Hy en is nochtans niet ontschuldichlijc die het ontfangē heeft/ alleenlijck om hem selven te verderven. Maer God en was geensins bedwonghen dat hy hem niet en soude eenen middelmatighen ende oock veranderlijcken wille gheven/ om upt des mensches val / ende materie / ende oorsaeck zijnder eerlijckheyt te nemen.

Dat werck ende de cracht des verstants en de willens in den mensche voor den val.

Zynen vrijen wille.

Gen.2.16. Eccl.15.14. 15.

† Eccl.15.17 18.

Gen.3.20.

Desen vrijen wille heeft de eerste menschen door synen val verloren. Welck den Philosophen onbekent is geweest.

Der Pelagianen ende Papisten raserie.

Lib.2.Cap.2.

Gen.1.27. Eccl.15.14.

Een tegenworpinge vanden val des menschen wederleyt.

August.lib. 11. super.ge. Cap.7.

De correpti. et grat. ad Valent. Cap.11.

Capittel xvj.

Dat Godt door zijn cracht de Werelt die van hem geschapen is/onderhout ende beschermt / ende een yegelijck deel daer van door zijn voorsienicheyt regeert.

VOort † datmen soude God sulcken vergangckelijcken Schepper maken/die soude alleenlijc eenmael zijn werck volbracht hebben/ dat en soude

† De godloosen bekennen door gevoelen des vleesches Godt eenen Schepper te zijn.

soude gheen verwe hebben. Eñ het betaemt ons hier in voornemelijck verscheyden te zijn van de onheylige menschen / dat ons de teghenwoordicheyt der godddelycker cracht niet min en lichte in den geduerighen stant der wereldt/ als in haren eersten oorspronck. Want hoewel ooc de herten der godddeloosen door het eenich aenschouwen des Hemels ende der aerde bedwongen worden hen op te heffen tot den Schepper: so heeft nochtans het ghelooove zijn sonderlinghe mate / waer door het den volcomen lof der scheppinghe Gode toeschrijft. † Hier toe dient dat woort Pauli dat wy boven verhaelt hebben/ te weten/ dat wy niet anders dan door het ghelooove en verstaen dat de wereldt is * door het woort Godts ghemaeckt. Want ten sy dat wy tot zijn voorsieninge comen/ so en verstaē wy noch niet recht/ wat het sy / dat Godt de Schepper is / hoe seer wy dat schijnen met den verstande te verstaen/ eñ met de tonghe te belijden. Want als het gevoelen des vleesches heeft de cracht Godts inde scheppinge eenmael hem selven voorgeset / so blijft het daer staende: eñ als het ten alder voorsten comt/ so bemerct eñ overlegt alleenlijck het gene dat hem selven van selfs vertoont/ ooc den genen die het niet en soecken / te weten/ de wijsheyt/ eñ macht en goedicheydt des authuers inde voortbrenginghe sulcx zijns wercx/ eñ in de onderhoudinge ende regeeringe daer van/ eenige gemeyn werckinge waer uyt de cracht der roeringe comt. Eyndelijck het meynt dat de cracht die Godt heeft van den beginne aen daer in gegeven/ ghenoechsaem is om alle dinghen te onderhouden. Maer het gelooove moet hoogher eñ voorder comen/ te wetē/ dat het terstont verstae / dat die / die de Schepper aller dingen is/ oock is de eeuwighe Regeerder eñ bewaerder: eñ dat niet met eene alghemeyne roeringe de gantsche Wereldt eñ alle hare deelē roerende: maer met een sonderlinge voorsieninghe een yegelijc dinc dat hy gemaect heeft (ooc tot de minste Mussche toe) onderhoudende / voedende eñ besorgende. Aldus comt David op de geduerighe voorsienighe / als hy met corte woorden heeft geseyt / dat de werelt is van Godt geschapen/ seggende: Door het woort des * Heeren zijn de Hemelen vast ghemaeckt / eñ alle haer cracht door den blas zijns monts. Eñ terstont daer nae seyt hy: De Heere heeft ghesien op de kinderen der menschen/ ende so voort/ dat hy meer tot sulcken meyninge daer by stelt. Want hoewel sy niet alle so wetenlijc eñ bescheydelijc en argumenteren/ nochtans dewijle het niet geloovelijc en soude zijn/ dat Godt te menschen besorcht / ware hy niet de Schepper der werelt: eñ dewijle niemant met ernst en gelooft dat de werelt van Gode geschapen is / ten sy dat hy oock gevoele dat Godt sorghe draecht voor zijne wercken: soo en leyt ons David niet sonder oorsake met een seer goede ordeninghe van het eene tot het andere. Dat int gemeyn alle deele der weerelt onderhouden worden door de verborgen inspiratie of inghevinghe Gods/ dat leerē ooc de Philosophen/ eñ het verstant des menschen begrijpt sulckx. Maer hier/ entusschen en comen sy daer toe niet/ datse David toe leyt/ eñ alle de godsalige met hē verheft/ segghende: Alle dingen sien op u/ op dat ghy hen spyse geeft tot haerder tijt: als gy geeft/ dan versamelen sy: als ghy u hant open doet / dan worden sy met goet versadicht. Soo haest als ghy u aensichte afwent/ soo worden sy verschrickt: als ghy den geest weder neemt/ so vergaen sy / ende keeren weder om tot aerde. Als ghy wederom den geest geeft/ soo worden sy geschapen / eñ ghy vernieuwet hen aenschijn der aerden. Ja oft sy schoon met de woorden Pauli ghevoelen/ dat wy in Godt zijn/ eñ leven eñ sweven: soo zijn sy nochtans verre van het ernstich gevoelen der genade de welcke Paulus aen prijst / dewijle sy de sonderlinge sorge Godts/ waer uyt zijn Vaderlijcke liefde eerst bekent wort niet en smaken.

Maer de Godsalige en bekennen niet alleen door 't gelooove Godt eenen Schepper/ maer oock dat hy is wijs/ machtich/ ende een seer goeden regeerder, ende geduerigen onderhouder van alle ende yeder geschapen dingh.

† Heb. 11:3. * Gen. 1:3. Psal. 33:6. Joan. 1:3.

Dit selve gelooove steunt op 't woort Godts/ daer van sommige getuygenissen voort gebracht worden.

Psal. 33:6.

* Jehova.

Psal. 33, 13.

Psal. 103, 27. 28. 29. 30.

Actor. 17:28.

2 Op dat dit onderscheydt te claerder sy / soo moeten weten dat de voorsieninghe Godts / ghelijck de schrifture die leert wort gestelt tegen de fortuyne eñ het geval. Nu dewijle in alle eeuwen den gemeynen naem gelooft dat alle dinghen by gevalle geschien / welcke meyninge ooc by na ten desen tijde in alle menschē is: so ist seker dat t'gene datmen behoort van de voorsieninghe te behouden / door dese verkeerde meninge niet alleenlijck en wort verduystert maer ooc by na begraven. Ist dat yemant is onder de roovers gevallen / oft onder wreede wilde Dieren / ofte door haestighen wint heeft inde Zee schipbreucke gheleden / ofte is onder een huys ofte boom doot gevallen: ist dat een ander in de woestijne/ dwalende / vint spijse om synen honger te stillen of vande waterbaren beslaghen zijnde/ tot de haven comt / oft alleenlijck eenen vinger breet van de doot zijnde / wonderlijc ontgaet dese geluckige eñ ongeluckighe toecomingen schrijft het vernuft des vleesches de fortuyne toe. Maer so wie door den mondt Christi ghelcert is / dat alle de hayren zijns hoofts ghetelt zijn/ die sullen de oorsake voorder soecken/ en achten dat alle geschiedenissē wordē door den verborgenen raet Godts geregeert. Ende de dingen die geen leven en hebben/ moetmen also achten/ dat sy, hoewel een yegelijc zijn natuerelijcke eyghenschap heeft / nochtans haer cracht niet uyt en geven/ dan soo verre sy door de teghenwoordighe handt Godts beweecht worden. Soo zijn sy dan niet anders dan instrumenten in de welcke Godt sonder ophouden soo veel crachts in druppt als hy wil/ eñ nae synen wille tot dit oft dat werc buyght eñ keert. Gheen creatuere heeft wonderlijcker noch lustiger cracht dan de Sonne: Want boven dat sy de gantsche Weerelt luchtich maect door haer schijnen/ soo is dat een groot dinck dat sy alle Dieren onderhout eñ sterct met haer hitte/ ende met hare stralen de aerde vruchtbaer maeckt/ eñ uyt de zaden (als sy die indē schoot der aerde verwermt heeft) grassich groensel treckt/ het welcke sy met nieu voetsel onderhout eñ vermeert/ ende sterckt tot dat het pijpen eñ stroo wort. Dat sy dat met geduerigen domp voedt/ tot dat het bloeye/ ende uyt de bloeme vrucht hebbe: ende dat sy dan ooc de vrucht door hitte rijpe maeckt. Item desgelijcx dat de boomen ende Wijnstocken van der Sonne verwarmt/ ten eersten botten ende bladeren/ ende daer na bloemen uyt worpen/ eñ uyt de bloem vruchten voortbrengē. Maer Godt willende den gantschen lof deser dinghen hem selven alleenlijc aentreckē/ heeft eerst het licht ende de aerde met alderley cruyt ende vrucht gemaect/ eer hy de Sonne heeft geschapen. Daerom een godtsalich mensche en sal de Sonne niet achten te syne de voornemste ofte noodighe oorsake dier dinghen/ die voor de scheppinghe der Sonne ghewcest zijn / maer dat sy alleenlijck is een instrument dat Godt ghebruyckt om dat hy alsoo wil: Hoewel hy daer sonder / can even wel dat werck doen door hem selven. Boven desen / dewijle wy lesen dat de Sonne is tot de begeerte Josue twee dagen blijvē staende in eenen graet/ ende

De Epicureen worden weerleyt/ welcke de fortuyne ende de dingen die by geval geschieden/ stellende tegen de voorsienigheyt Godts die ons inder heyliger Schrift geleert wort.

Matth. 10:30.

De Son/ is een heerlyck getuyge der Godlycker voorsienigheyt tegen de Epicureen.

Josue 10:13. 2 Reg. 20, 11.

ende dat haer schaduwe tot gonste des Coninckx Ezechie/ is thien graden achterwaerts gegaen. Met dese weynige wonderdaden heeft Godt bewesen/ dat de sonne niet alsoo alle dage door blinde inghevinghe der natuere op gaet ende onder gaet/ maer dat Godt oock om de ghedachtenisse sijner vaderlijcker gonste tot ons te vernieuwẽ/ haren loop regeert. Daer en is gheen natuerlijcker dinc/ dan dat de sprentgtijt comt na den Winter / ende de Somer na den sprengtijt / ende de Herfst nae den Somer. Nochtans wordt in dese ordeninghe soo groote ende soo ongheleijcke verscheydentheyt ghesien/ dat het wel lichtelijck is te mercken/ dat een yeghelijck Jaer / Maent/ ende dach / door een nieuwe ende sonderlinghe voorsieninghe Gods / wordt ghematicht ende gheregeert.

Een weder legginge der Sophisten van de ledige almachticheyt Gods.

3 Ende voorwaer Godt neemt hem selven de almooghentheydt aen / ende wil dat wy hem die toe schrijven: niet sulcke almoghentheydt als de Sophisten dichten/ die ydel/ ledich / ende by nae in slaep ghevallen zy: maer een wacker crachtige ende werckachtighe almoghentheyt / die sonder op houden is in het doen : noch oock sulcke als die alleenlijck zy een gemeyn begin der onbescheyden roeringhe / ghelijck oft hy der Riviere gebode te vloeyen door de valleye haer eenmael verordent: maer die oock in alle ende eene yegelijcke roeringhe haer werck doet. Want hy wort almachtich ghenaemt / niet om dat hy alledinck is machtich te doen / ende nochtans daerentusschen ledich eñ stille zid/ oft de orden der natuere die hy heeft geset / door een algemeyn ingevinge hout in hare loop: Maer om dat hy den Hemel ende de Aerde/ door sijn voorsieninge regeerende alsoo alle dinghen maticht / dat daer niet sonder

Psal.115.3.

sijnen raet en ghesciet. Want als in den Psalm gesevt wort / dat hy doet al wat hy wil/ soo wort daer een seker eñ beradẽ wille beteeckent. Want de woorden des Propheten en moeten niet op Philosophische wijse uyt ghelevdt worden / te

Een rechte aenmerckinge der almachticheyt Gods met sijne voorsichticheyt.

weten/ dat God zy de eerste wercker oft roerer/ om dat het begin ende de oorsake aller roeringhe is : want de ghelooviighe verlichten haer eer in teghenspoet met desen troost / dat sy niet en lijden dan door de ordeninge ende het bevel Gods om dat sy onder sijn hant zijn. Ist dat de regeeringhe Gods haer selven alsoo uyt breydt tot alle sijne wercken/ soo ist een kindtsch dinck/ datmen die besluyt in de in vloeyinghe der natuere. Ende die de voorsichticheydt Gods soo nauwe bepalen / ghelijck oft sy alle dinck liete gaen met vryen loope nae de eeuwighe Wet der natuere. die berooven God van sijne eere / ende hemselven van seer nutte leere. Want wat ware ellendighers dan de mensche / ware hy alleen roeringhen des Hemels / des Luchts/ ende der Aerde/ ende des Waters onder worpen ? Ende aldus soude oock de sonderlijcke goedicheyt Gods tot eenen yegelicken mensche/ veel te seere verclevnt

Psal.8.3.

worden. David roept dat de kinderkens die noch aen des Moeders borst hanghen/ wel sprekende ghenoech zijn/ om de eerlijckheyt Gods te prijsen / te weten / om dat sy terstont uyt des Moeders buyck ghecomen zijnde/ door de Goddelijcke sorchvuldicheyt bereyt/ voedtsel vinden. Dit is voorwaer int ghemeyn waerachtich (ten zy dat het voor onsen ooghen ende sinnen verborghen is / dat de bevindinghe opentlijck bewijst) dat sommige moeders volle ende overvloedighe boesems ende borsten hebben/ ende de sommighe by nae dorre / nae dat God wil de eene rijckelijck / d' ander ghesparichlijck voeden. Ende die der almoghentheydt Gods behoorlijcken lof toe schrijven / die hebben daer uyt dobbel

Tweederley vruchten vloeyen uyt de ware kennisse der Goddelijcker almachticheyt.

vrucht: ten eersten/ dat God (die den Hemel ende de Aerde besidt / ende op wiens wille alle creatueren sien om hen selven tot sijn ghehoorsaemheyt te gheven) macht ende bequaemheydt ghenoech heeft om wel te doen : ten anderen / datmen mach gherustichlijck in sijn bescherminge rusten / onder wiens goetduncken alle dinghen zijn onder worpen / die ergheus moghen ghevreest worden : door wiens heerschappie de duyvel als met eenen toom bedwonghen wort met alle sijne furien / ende sijn gheheele toerustinghe ende bereydinghe : ende onder wiens wille alle dinck staet dat teghen onse salicheydt is. Ende die onmatighe ende superstitieuse vreese die wy dickmael uyt de voor ghevworpen perijckelen hebben / en can niet anders ghebetert noch ghestilt worden. Ick segghe dat wy superstitieuselijck bevreest zijn / ist dat wy (soo wanneer ons de creatueren dreyghen/ oft eenighe vreeselijckheydt aen brenghen) alsoo verschrickt zijn / ghelijck of sy uyt hen selven eenighe cracht ofte macht hadden om te schadighen / oft ghelijck of sy te vergheefs ende by gheval schadichden / ofte ghelijck of teghen hare hinderinghe niet hulpe ghenoech in Godt en ware. Exempel. De Prophete verbiet de

Iere.10.2.

kinderen Gods de sterren ende teeckenen des Hemels te vreesen ghelijck de ongheloovighe pleghen. Hy en straft voorwaer niet allerley vreese. Maer dewijle de ongheloovighe de re-

Hoe men de ongheloovicheyt moet myden.

geeringhe der werelt Gode benemen / ende den ghesternten toe schrijven / soo dichten sy dat haer gheluck oft ellendicheydt hangt aen de ordeninghen ende voor seggingen der ghesternten / ende niet aen den wille Gods / ende alsoo en vreesen sy niet dien / welcken alleenlijck sy behoorden te vreesen / maer vreesen de sterren ende cometen. Daerom soo wie hem selven wil hoeden van dese ongheloovicheydt/ die moet altijts ghedachtich zijn / dat in de creatueren niet en is een dwalende macht oft werckinghe ofte roeringhe / maer dat sy alsoo door den verborghen raet Gods ghereghecrt worden / dat daer niet en ghesciet dan hy weten ende willens heeft verordent.

De beschrijvinge der voorsichticheyt Gods/ waer mede wederleyt wort de dwalinghe der Philosophen van de onordentelijcke ende onsekere regeringe des werelts.

4 Soo sullen dan ten eersten de Lesers weten/ dat voorsieninghe genaemt wort niet daer mede Godt ledich uyt den Hemel aensiet dat in de werelt ghesciet / maer daer mede hy ghelijck het stier houdende/ alle geschiedenissen regeert. Aldus comt de voorsieninghe Gods niet min den handen Gods / dan sijnen ooghen toe. *Want doe Abraham tot sijnen sone seyde Godt sal het voorsien / en wilde hy niet alleenlijck seggen/ dat Godt de toecomende geschiedenisse te voren wiste : maer wilde de sorghe der onbekender sake in Gods wille stellen / die in verwerrende ende

*Gen.22.8.

sware dinghen / pleecht een uytcomste te gheven. Hier uyt volcht dat de voorsieninghe ghestelt wort in het werck. Want vele spreken veel

1.Cor.10.13.

te onwetentlick van de naecte voorwetenschap. Soo grof en is de dwalinghe niet der ghener die een ghemeyn ende onbescheyden regeeringhe Gode toe schrijven / ghelijck voor seyt is: te weten / waer door hy de gantsche werelt met alle hare deelen met een al ghemeyn roeringhe stiert/ maer eens yeghelijcr ghescapen dincx wercht sonderlinghe niet en beweecht. Nochtans en is dese dwalinghe niet te verdragen : want sy leeren dat dese voorsieninge (de welcke sy al gemeyn noemen) noch de creatueren en verhindert contingenter ende by ghevalle gheroert te worden/ noch den mensche hem selvẽ door het vrye goet-

 duncken

duncken sijns willes herwaerts en ginswaerts te wenden. Ende alsoo deelen sy tusschen Godt en de mensche/ te weté/ dat Godt door sijn cracht den mensche de roeringhe in gheeft / waer door hy mach wercken nae de natuere die hem is in ghegheven: ende dat den mensche sijn werck regeert nae den raet sijns willes. Int corte/ dat sy willen dat de werelt / der menschen dingen/ ende de mésche selve / geregeert wordé door de macht Gods/ maer niet door de schickinge Godts.

De droominghen der Epicureen ende Peripatetischen.

Ick verswijge de Epicureische (met welcke peste de werelt altijts is vol gheweest) die eenen ledigen ende ondeughenden Godt droomen: ick verswijghe oock andere die niet wijser en zijn/ ende hebben ghedicht dat Godt/ alsoo regneert boven de helft des luchts/ dat hy dit onderste der Fortuyne toe laet. Want teghen so openbare onsinnicheyt roepen de stomme creatuere ghenoech. Maer wy willen nu dat gevoelen wederleggen/ dat by na alomme ghehouden wort: het welcke alleenlijck een blinde / ende ick en weet niet wat twijfelachtighe roeringhe / Gode toelaet / ende het voorneemste hem beneemt/ te weten/ dat hy door onbegrijpelijcke wijsheyt / een yeghelijck dinck beweecht ende schickt tot sijn eynde: ende alsoo wort God alleenlijck metten woorde/ ende niet metter daet den regeerder der wereldt ghemaeckt / want de regeeringe wort hem benomé.

De verdedinge van de bysondere voorsichticheyt Godts.

Want wat is regeeren/ anders dan alsoo over de dingen zijn / dat hyse met eé geschicte ende voorghenomen ordeninghe beweecht? Nochtans en verworpe ick dat niet gantschelijck dat van de algemeyne voorsieninge geseyt wort/ soo verre sy my wederom toe laten/ dat de werelt van Godt geregeert wort/ niet alleenlijck om dat hy de ordeninghe der natuere beschermt en bewaert die hy gheseyt heeft/ maer om dat hy een sonderlinge sorghe draecht over een yeghelijck sijner wercken. Het is wel waer dat een yeghelijck aert der dinghen wort door verborghen inghevinge der natuere gheroert ghelijck of sy eenen eeuwighen ghebode Godts ghehoorsaem waren: ende dat het gene dat Godt heeft eenmael verordent/ van selfs vloeyt. Ende hier van moghen de woorden Christi verstaen worden/ als hy seyt/ dat hy ende
Joan. 5. 17.
sijn Vader altijdts van den beginne aen in het werck sijn gheweest: ende dat Paulus leert dat
Act. 17. 18.
wy in hem leven / sweven / ende zijn. Ende dat de authuer des Sentbriefs tot de Hebreen willende de Godtheyt Christi bewijsen/ seyt/ dat alle
Hebr. 1. 3.
dinghen door sijnen machtighen wille onderhouden worden. Maer met dese voorwendinge wort de speciale ende sonderlijcke voorsieninghe eens yegelicx dincks verkeerdelick bedeckt ende verduystert/ de welcke met soo sekere ende clare ghetuyghenisse der Schriftuere bewesen wort/ dat het wonder is dat yemant heeft connen daer aen twijfelen. Ende voorwaer de selve/ diese met dit voorseyde decksel bedecken / die worden selve bedwonghen tot verbeteringhe daer by te segghen / dat veele dinghen gheschien door een sonderlinghe sorge Godts/ maer sy benouwen ende binden dat verkeerdelijck aen sommighe wercken alleenlijck. Daerom moeten wy bewijsen/ dat Godt alsoo een yeghelijcke gheschiedenisse ende uytcomste regeert / ende dat sy alsoo alle van sijnen sekeren geordenden raet/ comé dat geé dinck door gheval en gheschiet.

‡ Datter een besondere voorsichticheyt Godts is wort eerstelijck bewesen met bewijsredenen genomen uyt de aenmerckinghe der barmherticheyt ende gerechticheyt Godts.

5 ‡ Ist dat wy toe laten dat het begin der roeringhe zy in de macht Godts / maer dat alle dinck van selfs oft by gheval daer henen drijft / daer toe het door de beweginge der naetuere ghedroncken wordt: soo sal het onderlinghe vervolch der daghen ende nachten / oock des Winters ende Somers/ Godts werck zijn/ soo verre hy eenen yegelijcken sijn werck gevende/ een seker Wet ghestelt heeft: te weten/ waert dat de daghen die nachten volghen / ende de maenden die na de maenden comen/ ende de Jaré die na de Jaren volgé/ eévoudichlijc altijts de selfste mate en wijse hieldé. Maer dat nu de onmatighe hitte met droochte vereenicht alle vruchten verbrant/ nu dé ontijdigé regé het groé koren verderft / dat door haghel ende onweder onvoorsien jammer gheschiet / dit en sal Godts werck niet zijn / ten zy misschien om dat het onweder ofte schoon weder/ coude oft hitte / haren oorspronck hebben uyt den loop der gesterren/ oft andere natuerlijcke oorsaken. Maer aldus en wort noch der vaderlijcke gonste Godts/ noch sijnen oordeelen/ genen plaetse gelaten. Ist dat sy segghen dat Godt weldadich ghenoech is tot het menschelijcke gheslachte / om dat hy den Hemel ende de Aerde een ordentlijcke cracht in gheeft/ waer door sy voetsel voortbrenghen: dat ghedichtsel is veel te cranck ende onheylich / gelijck oft de vruchtbaerheyt des eenen Jaers niet en ware een sonderlinghe zegheninghe Godts/ en de onvruchtbaerheydt ende hongers noot een vervloeckinghe ende wrake. Maer dewijle het te lanck ware alle de bewijsreden by een te brenghen/ soo laet de autoriteyt Godts selve genoech zijn.

Daer na met getuygenissen der heyliger Schriftueren/ ten aensien des hemels/ der aerden/ ende der levende creatueren.

Hy vercondicht dickmael in de Wet ende Propheten/ † dat hy sijn ghenade ende gonste betuycht/ soo wanneer hy de Aerde met regen ende dan vochtich maeckt: ende dat het een teecken is van seker ende sonderlinghe wrake / als hy den Hemel ghelijck yser verhart door sijn bevel: als de groene vruchté door droochte ende hitte verteert ende verbrant worden / ende wanneer de velden met haghel ende onweder geslagen worden. Ist dat wy dit aennemen / soo ist seker dat niet een druppel regens en valt sonder seker bevel Godts.

† Deu. 11. 14. 17. en 28. 11. 23. Levi. 26. 19.

Psal. 146. 9.

David prijst wel de alghemeyn voorsieninge Godts / dat hy den jongen Raven spijse gheeft die hem aenroepen. Maer dewijle Godt selve de Dieren dreycht met honger / bewijst hy niet genoech dat hy alle dieré voedt/ nu met ghesparighen / nu met overvloedigen cost / nae dat het hem behaecht. Het is kindisch (gelijck voorseyt is) dat op sommighe wercken alleenlijck te duyden: want Christus sonder uytneminghe/ als hy seyt / dat niet een mussche (het welcke nochtans van seer cleynder weerde is) op de Aerde en valt/ sonder dé wille des Vaders.

Mat. 10. 29.

Voorwaer ist dat het vliegen der Voghelen wort door sekeren raet Gods geregeert / soo is het noodich dat wy met den Prophete belijden/ dat Godt alsoo in de Hoochde woont / dat hy hem selven vernedert om te sien al wat in den Hemel ende op de Aerde gheschiet.

Psal. 113. 5.

Item ten aensien van dat menschelijcke geslachte/ ende sulcx voornemelic dewijle de werelt om des selven wille is gheschapen.

6 Maer dewijle wy weten dat de Weereldt is voornemelijck gheschapen om het menschelijcke gheslachte / soo moeten wy oock in de regeeringhe der werelt dit eynde aensien. De Prophete Jeremias roept: ‡ Ic weet Heere dat den wech des menschen niet en is in sijne macht / noch in de macht des mans sijn stappé te bewegen. En Salomon: * De stappen des mans zijn van den Heere/ ende hoe sal dé mensche sijnen wech schicken? Laetse nu segghen dat de mensche wordt van God gheroert na de beweginghe sijner naetuere / maer dat hy sijn roeringhe went werwaert hy wil. Maer waert dat dat waerachtich ware / soo soude den wech des menschen in sijne enghen goetduncken staen. Dit sullen sy mogelijc versaké om dat de mensche niet en vermach sonder de macht Godts. Maer sy en conné

‡ Jere. 10. 23. * Pro. 20. 24.

hier

hier mede niet ontcomē / dewijle de Prophete eñ oock Salomon niet alleenlijck de macht / maer oock de verkiesinghe ende de schickinghe Gode toeschrijvē. Ende dese lichtveerdicheyt der menschen/die hen selven een eynde voor setten sonder Godt aen te sien / gelijck of sy door sijn hant niet

Pro.16.1.

ghelept en worden / bespot Salomon ergens lustichlijck / als hy seyt: De schickinge des herten is des menschês/ ende de bereydinge der tongen is des Heeren. Het is voorwaer een spottelijcke uytsinnicheydt dat de menschen voornemen te doen sonder God/dewijle sy niet selfs en connen uytsprekē anders dan dat hy wil. Eñ de Schrifture onderworpt Godt oock die dinghen/die aldermeest schijnen by gheval te gheschien/om dat sy souden te sterckelijcker bewijsen dat gantschelijck niet en gheschiet in de weereldt dan uyt sijn verordeninghe ende schickinghe. Want wat soude meer door een gheval geschien/ dan als eenen tack vanden boom brekende/eenen voorbygaenden Reyser doot valt? Maer de Heere ghevoelt veel anders/ de welcke bekent dat hy selve hem heeft in de handen des dooders over ghegeven.

Exod.21.13.

Wederom wie en soude het lot niet der blintheyt der Fortuyne toe schrijven? Maer Godt en

Pro.16.33.

laet dat niet toe / maer schrijft dat oordeel daer van hem selven toe. Hy en seyt niet siempelijc dat het door sijn macht gheschiet dat de lotsteenkens in den schoot ghewòrpen / ende uytghetrocken worden: maer dat ghene datmen hadde moghen den ghevalle toe schrijven / dat betuycht hy van hem te comen. Tot dit selve dient oock dat Sa-

Pro.29.13.

lomon seyt : De arme ende de woeckeraer ghemoeten malcanderen : ende de Heere verlicht haerder beyder oogen. Want hy vermaent hoewel de Rijcke zijn met arme in dese weereldt vermenght / dat Godt nochtans/ die allen menschen licht gheeft/ niet blint en is/ eenen yegelijcken sijn conditie toe schickende. Ende alsoo vermaent hy de arme tot lijtsaemheyt: want so wie met sijn conditie niet te vreden en is / die arbeyt om het last dat hem is van Godt opghelept/ van

Psal.75.7.
Eccl.35.15.

sijnen hals te schudden. Also straft oock een ander Prophete die onheylighe menschen die het den menschen ofte der Fortuyne toeschrijven/ dat sommighe in verachtinge liggen / ende sommighe tot groote eere op climmen. De verheffingen (seyt hy) en comen noch van Oosten noch van Westen / noch vander Woestijne : want de Heere is de Rechter/hy vernedert desen/ hy verheft dien. Dewijle God niet en can het Rechterampt afleggen / daer uyt acht de Prophete / dat het door den verborghen raet Godts gheschiet/ dat sommighe in eerlijckheyt uytnemen / ende sommighe in verachtinghe blijven.

Eyndelijck/ met exempelen genomen uyt de historie des volcx Israels/ Jone/ Jacobi des Patriaerchen ende der dagelijckscher bevindinghe.

7 Jae ick segghe dat oock de particulier ende sonderlijcke gheschiedenissen / zijn getuygenissen der sonderlingher voorsieninghe Godts int gemeyn. † Godt heeft inde Woestijne eenē Zuyden wint verweckt / de welcke den volcke overvloedicheyt der vogelen aen brachte. * Als hy wilde Jonam uytgheworpen hebben in de Zee / heeft hy eenen stercken wint verweckt. Die niet en achten dat Godt de werelt regeert/sullen seggen dat sulcx is gheschiet buyten gemeyn ghebruyck ende ghewoonte. Maer ick verstae daer uyt dat nimmermeer gheen wint op en rijst / ten zy door een sonderlinge bevel Godts. Ende het en soude

‡ Exod.19.13
* Jone 1.4.
Psal.104.4.

anders niet waer zijn dat David seyt/dat Godt de winden sijne boden maeckt / ende het vlammighe vyer sijne dienaers : dat hy de Wolcken maeckt sijne wagheнen / ende dat hy rijdt op de vlercken des wints : waert dat hy de Wolcken ende winden niet omme en drede nae sijn goetdeucken / ende een sonderlinghe teghenwoordicheyt sijns crachts daer in en toende. Alsoo worden wy oock gheleert / als de Zee door der winden blas/ op woelt/ ende als berghen oprijst/dat door sulck ghewelt de sonderlinghe tegenwoordicheyt Godts betuycht wort. Hy ghebiet ende verweckt den blas des onweders ende verheft de vloet der Zee om hooghe: daer nae maeckt hy dat onweder te staen in stillicheydt / soo dat de vloet des schipvaerts ophout: gelijck hy ergens verkondight / dat hy het volck heeft gestaft met brandende winden. Alsoo hoewel den menschen is natuerlijcke cracht tot gheneringhe in ghegheven / wil Godt nochtans voor een sonderlinghe ghenade gheacht hebben dat hy sommighe laet sonder kinderen / ende sommighe ghewaerdicht kinderen te gheven. Want de vrucht des buycks is sijn gave : Daer om seyde Jacob : ben ick als Godt/ dat ick dy soude kinderen gheven. Ende op dat ick eenmael een eynde make / daer en is gheen dinck ghewoonlijcker in de natuere/ dan dat wy door broot ghevoet worden. Maer de Geest vercondicht dat niet alleenlijc de vrucht der Aerde een sonderlinge gave Godts is/ maer oock dat de menschen niet alleenlijck door broot en levē: want de versaetheyt selve en voetse niet/ maer de zegheninghe Godts. Ghelijck hy oock hier en teghen dreyght / dat hy sal de onderhoudinghe des broots breken. Hoe soude oock anders het ghebedt vanden dagelijckschen broode/ verstaen ende ghenomen worden / waert dat Godt ons niet door sijn Vaderlijcke hant spijse een gave. Daerom seyt de Prophete dat God allen vleesche spijse gheeft / willende den gheloovigen maken te verstaen/ dat Godt in hare onderhoudinghe het werck eens seer goeden huys-vaders volbrenght. Ten laetsten / als wy op d'een zijde hooren. De ooghen des Heeren zijn over de rechtveerdighe / ende sijne ooren tot hare ghebeden: ende op d'ander zijnde: De ooghe des Heere is over de goddeloosē om hare ghedachtenisse uyt te roepen van der Aerden/ so laet ons weten/ dat alle creatueren opwaerts ende nederwaert teghenwoordich ende bereyt zijn tot sijn gehoorsaemheydt / op dat hy die schicke tot wat ghebruyck hy wil. Waer uyt verstaen wort/dat niet alleenlijck sijn alghemeyn voorsieninghe crachtich en is in de creatueren / om de orden der natuere te houden in haren loop : maer dat sy oock tot een seker ende eyghen eynde ghevoecht worden/door sijnen wonderlijcken raet.

Psal.107.25. 29.
Gen.30.2.
Deut.8.3.
Esaie 3.1.
Psal.136.25.
Psal.34.16.
Psal.34.17.

Dedwalinge worden nedergelept/die de waerheyt der leere van de voorsichticheyt Godts schenden. Eerstelic/dat Stoische Fatum, dat is de onvermijdelijcken noot.

8 Die willen dese lere in haet brenghen / die beschuldighense dat sy is een leeringh der Stoischer Philosophen de Fato (dat is van den onvermijdelijcken noot:) † het welcke ooc voortijden is Augustino verweten gheweest. Maer hoewel wy niet gheerne van de woorden en strijden / soo en nemen wy nochtans dat woort Fatum niet aen / eensdeels om dat het van dier woorden aert is / ‡ der welcker ydel nieuwicheydt Paulus ons leert vlien / ende eensdeels om dat sy dit woort hatende / soecken de waerheyt Godts te beswaren. Maer de leeringhe selve wort ons booselijck opghewor-pen. Want wy en dichten gheenen noot ghelijck de Stoische uyt de eeuwighe keten ende verborghen ordeninghe der causen ende oorsaken die soude in de natuere zijn : maer wy setten Godt tot eenen Rechter ende Regeerder aller dinghen / de welck nae sijn wijsheydt heeft van de uyterste eeuwicheyt aē verordent wat hy soude doē: eñ volbrengt nu door sijn mogentheyt dat hy verordent heeft. Waerom wy seggen dat door sijn voorsieninge niet alleenlijc dē Hemel eñ

† Lib. ad Bonifacium, 2, cap. 6. & alibi.
‡ 1.Tim.1.4. ende 4.7. ende 6.2. Titi. 3.9.
Actor.2.23.
1.Pet.1.20.

de aerde/eñ de onlevende creatueren/maer oock der menschen raet eñ wille alsoo geregeert wort dat sy recht na het eynde dat hen vā de voorsieninghe Godts is voorgeset / ghedreven worden. Yemant mocht seggen / wat ? geschiet dan geen dinck by gheval ? Ick antwoorde dat Basilius Magnus wel ende recht gheseydt heeft / dat Fortuyne ende geval Heydensche woorden zijn/ met der welcker beduydinghe de herten der godsalighen niet en moeten bekommert worden. Want ist dat alle gheluckighe uytkomste Godts zegeninghe is: ende alle jammer ende tegenspoet zijn vervloeckinghe/ soo en blijft onder der menschen dinghen nu gheen plaetse voor de Fortuyne ofte het gheval. Ende dat woordt Augustini moet ons oock bewegen/ als hy seyt/ In de Boecken tegen de Academische en behaecht my niet / dat ick soo dickmael de Fortuyne ghenaemt hebbe: hoewel ick niet en hebbe willen met dien naem eenighe Goddinne verstaen hebben / maer een avontuersche uytkomste in uytwendich goet ofte quaet / ghelijck wy in ghemeyn sprake segghen / moghelijck/ misschien / by avontuere / by gheval/hoewel men het al moet der goddelijcker voorsieninghe toeschrijven. Ende dit en hebbe ick niet verswegen/ segghende: Mogelijck dat Fortuyne ghenaemt wordt / wort oock door een verborghen ordeninghe geregeert. Ende het geval en noemen wy anders niet dan een uytkomste wiens cause ende oorsake ons verborgen is. Ick hebbe wel dit ghesevdt/ maer het is my leet dat ick de Fortuyne alsoo ghenaemt hebbe: dewijle ick sie dat de menschen een seer boose ghewoonte hebben / dat sy / daermen behoort te segghen: Dat heeft Godt ghewilt / segghen: Dat heeft de Fortuyne ghewilt. Somma hy leert alom dat de werelt lichtveerdelijck draeyet / ist datmen de Fortuyne yet toelaet. Ende hoewel hy ergens seydt dat alle dinghen eensdeels door den vrijen wille des menschen/eñ eensdeels door de voorsieninghe Godts gheregheert worden: nochtans dat de menschen zijn onder de voorsieninghen Godts / ende van haer geregeert worden / dat bewijst hy weynigh daer nae genoegh/ nemende die grontreden / dat niet ongeloovelijcker en is/ dan dat yet ghesciet anders dan door de verordeninge Godts / want het soude sonder oorsake gheschien. Hierom sluyt hy oock uyt de mogelijcke geschiedenisse die aen des Mensches goetduncken hangt:ende versaect daer na klaerlijcker datmen gheen oorsake des Goddelijcken willes en moet soecken: Ende so wanneer hy de belofte meldet/ hoe dat sulcx moet verstaen zijn/ dat sal uyt een plaetse seer klaer worden/ daer hy bewijst dat de wille Godts is de opperste ende eerste cause aller dingen: want daer en geschiedt niet anders / dan door sijn bevel ofte toelatinge. Voorwaer hy en dicht niet dat Godt in een ledighe wachte sit / als hy wat wil toelaten / want hy schrijft hem eenen dadigen wille toe/ de welcke niet en soude anders moghen de oorsake gheacht worden.

Een tweeden/ de fortuyne ende het geval by den Heydenen.

1.Retrac. cap.1.

Acht.83. questionum.

Lib.de tri.3. Cap.4.

9 Nochtans dewijle de traegheydt onses verstants verre blijft onder de hoogheydt der voorsieninghe Godts / soo moeten wy haer met een onderscheydinghe te hulpe komen. Soo sullen wy dan segghen / hoewel alle dingen gheordineert worden / door den raet ende seker beschickinghe Godts / datse nochtans ons zijn avontuerisch ende by gheval. Niet dat wy achten dat de Fortuyne heerschappye heeft over de werelt ende over alle menschen / om alle dinghen opwaerts ende nederwaerts te wenden. Want dese raserye moet verre zijn van een Christen herte: maer om dat de oorsaecke/ orden / eynde / ende nootsakelijckheyt ghemeynlijck is verborghen in den raedt Godts / ende niet en wordt door menschelijcke meyninghe begrepen: daerom de dinghen die sonder twijfel uyt den wille Godts komen/ zijn ons als avontuerisch ende by gheval / want sy en gheven gheenen anderen schijn / het sy dat wijse in hare natuere aenmercken / ofte nae onse wetenschap ende oordeel waerdeeren. Laet ons dencken voor een exempel dat een Coopman die met ghetrouwe geselschap is in den bosch ghegaen / onwetende afdwaelt van sijne medegesellen / ende alsoo dwalende komt in den roovers nest / ende valt onder der roovers handen / ende wordt vermoort. Sijn doodt en was niet alleenlijck door Godts ooge te voren ghesien / maer oock door Godts ordeninghe bevesticht. Want God wordt gesept niet alleenlijck te voren ghesien te hebben hoe lanck eens yegelijcx leven soude wesen/ maer oock palen ende eyndē verordent ende geset te hebben / die niet en konnen voorby ghegaen worden. Nochtans soo veel onse verstant kan begrijpen / alle dinghen schijnen in sulcke gheschiedenisse avontuerisch ende by gheval te zijne. Hoe sal dan een Christen hier van gevoelen? Te weten/ al wat in sulcken doot toe komt/ sal hy achten (ghelijck het is) van natuere avontuerisch ende by geval te zijn: maer en sal nochtans niet twijfelen dat de voorsieninghe Godts daer over geweest is / om de Fortuyne tot haer eynde te beweghen. Dese selve wijse is in de toekomende geschiedenissen die mogelijck geschien sullen. Alle toekomende ghesciedenissen hanghen wy alsoo in twijfel (ghelijckse ons onseker zijn (gelijck oft sy op dese ofte op die zijde mochten vallen. Nochtans blijvet in onse herten gedruckt/ dat niet en sal geschien dat de Heere niet en heeft voorsien. Nae dit verstandt wordt by Ecclesiastem dickmael dat woordt uytkomste ghebruyckt: want met het eerste aenschouwen en komen de menschen niet tot de eerste cause oft oorsaecke/ de welcke verre verborgen is. Ende nochtans het ghene dat van de verborgen voorsieninghe Godts is gheopenbaert in de Schrifture / en is noyt alsoo uytgewischt geweest uyt de herten der menschen / dat niet altijts sommighe voncken daer van in de duysternisse geglinstert en hebben. Alsoo hoewel de waerseggers der Philistijnen twijfelachtigh wanckelden/ nochtans schrijven sy het teghenspoedigh geval eensdeels Gode/ eñ eensdeels der Fortuyne toe: als sy segghen: Ist dat de Arcke door dien wech gaet/so sullen wy weten dat God die is/ die ons heeft gheslagen: maer ist dat sy gaet door eenen anderen wech / soo is het een geval over ons geweest. Sy nemen wel dwaselijck haer uytvlucht tot de Fortuyne / als sy met haer waer seggerie bedroghen zijn: maer hierentusschen sien wy dat sy bedwonghen worden ende niet en bestaen dat te achten avontuerisch ende by gheval te zijne/ dat hen ongheluckichlijck toegherecomen was. Voort hoe Godt alleenlick uytcomsten met den toom sijnder voorsieninge buyght ende dwinght waer henē hy wil/ dat sal door een schoon exempel openbaer worden. Siet op den selven tijdt doen David was in de woestijne Mahon ghebonden/breken de Phelistinen in het lant: Saul wort bedwongen David te laten. Ist dat Godt willende de welvaert sijns dienstknechts voorderen/heeft Sauli dese verhinderinge aengedaē/so en sullen wy niet seggē dat het by geval geschiet is / hoewel de Philistinen haestichlijck buyten der menschen meyninghe / hebben hem selven tot de

Hoe dat de dingen by geluck ghesept worden te geschieden/ welcke geschieden door dien sekeren raet Godts.

Act.14.17.

Ten derden worden verstept de avontuerlijcke dinghen ende uytcomsten/so sy van den verborghen ende nochtans rechtveerdigen ende seer wijsen raet Godts af gesproken worden.

1.Sam.6.9.

Exempel.

1.Sam.23. 26.27.

tot de wapen ghewent. Maer dat ons schijnt avontuerisch/ende by gheval te zijne/ dat sal het gheloove achten een verborghen stieringe Gods te zijne. Daer en wort niet altijts sulcke oorsake gesien / maer men moet sonder twijfel alsoo achten / dat alle veranderingen die in de wereldt ghesien worden/ comen uyt de verborghen roeringe des hants Gods. Hierentusschen moet het gene dat Godt verordent heeft/ alsoo nootsakelijck geschien / dat het nochtans niet enckelijck noch gantschelijck/noch na sijn natuere nootsakelijck en is. Neemt een exempel in de beenen Christi. Dewijle hy een lichaem heeft aenghenomen onsen lichame ghelijck / soo en sal niemant wel ghesint zijnde/ versaken dat sijne beenen oock brekelijck waren: de welcke nochtans het onmogelick was te breken. Hier uyt sien wy wederom/ dat niet te vergheefs en zijn in de scholen die onderscheydinghen ghevonden van den noot nae eenich aensien/ ende van dat gantschelijck noot is: Item het onderscheydt consequentis ende consequentie: want Godt heeft de beenen sijns Soons die hy der broosheydt hadde onderworpen/ van brekinghe vry ghemaeckt/ende heeft alsoo het ghene dat natuerlijck ghesschien mochte/ aen den noot sijns raets ghebonden.

Een ander exempel.

Exo. 12. 46. Num. 9. 12. Joan. 19. 36.

Capittel. xvij.

Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nutticheyt weten.

Den inhout der leere van de voorsichticheydt Gods.

1 Streckt sy haer uyt tot den voorleden ende toecomende tijt.

2 Werckt Godt door middelen sonder middelen/ tegen middelen.

3 Draecht hy sorge voor t'menschelijcke geslacht/ met namen ende bysonderlijck voor sijne kercke.

4 Hy heeft gemeynlijck sijne heymelijcke/maer nochtans/altijt seer billicke oorsaken van regeeren.

† Act. 17. 25.

Voort dewijle des menschen vernuft is tot ydele scherpsinnicheden gheneghen / soo can het nau ghesschien dat die niet met verwerrede knoopen verstrickt en worden / die het goede en rechte ghebruyck deser leeringhe niet en weten. Daerom sal het nut zijn hier met corte woorden te roeren / tot wat eynde de Schriftuere leert dat alle dinghen worden van Gode verordent. Ende ten eersten moetmen weten dat de voorsieninge Gods is aen te mercken alsoo wel aengaende den voorleden/ als den toecomenden tijt. Ten anderen / dat sy alsoo alle dinghen regeert/ dat sy nu door middelen/ nu sonder middelen / nu teghen alle middelen werckt. Ten laetsten/ dat sy daer toe dient/ om te bewijsen dat God voor het gantsche menschelijck gheslachte sorge draecht : ende dat hy sonderlinghe de wachte hout in de regeeringhe der Gemeynte / † de welcke hy geweerdicht naerder aen te sien. Nu moetmen oock dit hier toe segghen / hoewel de Vaderlijcke gonste ende weldadicheyt Godts/ ofte de strengicheydt sijns oordeels / dickmael in den gantschen loop der voorsieninghe haren schijn gheeft / soo zijn nochtans somtijdts de oorsaken der dinghen die ghesschieden/ verborghen : soo dat den menschen dit gedochte over comt / dat de dingen der menschen door een blinde drijvinghe der Fortuyne ghewentelt ende gherolt worden : oftesomtijts door haer vleesch beweecht worden om teghen Godt te spreken / ghelijck of hy met de menschen sijn spel hadde/ die ghelijck ballen worpende. Yet is wel waer dat het (waert dat wy met gerustē herten bereydt waren om te leeren) ten eynde in de uytcomste gheopenbaert wort/ dat God seer goede oorsake sijns raets heeft / het zy om de sijne te onderwijsen tot verdraechsaemheydt / ofte om hare boose ghesintheden te beteren / ende de dertelheydt temmen / ofte om tot haers selfs versakinghe te dwingen/ ofte haer slaperichevdt te verwecken : wederom om de hoove erdige ter aerden te slaen/ om der godloosen listē te verhinderen / ende haren arbeydt te nietē te maken. Nochtans hoewel wy de oorsaken niet en weten / soo moetmen vast houden / dat sy by Godt verborghen zijn / ende daerom moetmen met David uytroepen : Heere ghy hebt dyne vele wonderlijcke dinghen ghedaen / ende dyne ghedachten over ons en zijn niet te ordineren : Ist dat ick die wil verhalen / soo zijn sy te groot om uyt te spreken. Want hoewel in ellendicheden onse sonden ons moeten altijts voor ooghen comen / op dat wy door de straffe beweecht worden tot beteringhe : wy sien nochtans hoe Christus door den verborgen raet des Vaders meer rechts betuycht/ dan dat hy soude eenen yeghelicken nae sijn verdienste straffen. Want van dien die blint geboren was/spreeckt hy aldus : Noch dese en heeft gesondicht/noch sijne ouders : maer op dat in hem de eerlijckheyt Gods geopenbaert worde. Want hier in murmureert het gevoelen des menschen/als de ellendicheyt oock comt voor de gheboorte / ghelijck of Godt de ghene die het noch niet verdient en hebben/ alsoo ongenadichlijck verdruckte. Maer Christus betuycht dat in sulcken schouspele/de eerlijckheyt des Vaders haren schijn gheeft / so verre wy suyvere ooghen hebben. Maer wy moeten mate houden/ op dat wy Godt niet en dwingen om oorsake te geven/ maer alsoo sijne verborgen oordeelen vreesen ende eere / dat sijn wille ons een seer recht veerdighe oorsake aller dinghen zy. Als de Hemel met dicke wolcken bevanghen wort / ende gheweldich onweder op rijst/ende droevige duysternisse voor onse ooghe comt/ende de donder in de ooren slaet/ ende alle de sinnen door vreese verschrickt worden / soo schijnt ons dat alle dinghen vermengt ende verwerret worden : nochtans blijft in den Hemel altijdts het selve schoon en gerust weder. Alsoo oock als onse oordeel wort door de beroerten der dinghen in dese wereldt verhindert / moeten wy achten dat Godt dese selve beroeringhen door het licht sijnder rechtveerdicheydt niet seer wel geschickte ordeninghe regheert ende schickt tot het recht eynde. Ende voorwaer vele rasen in desen deele ongeschicktelijck/die met te groote stoutigheyt bestaen de wercken Godts tot haer rekeninghe te trecken / ende sijnen verborgen raden te doorsoecken/ende oock van onbekende dinghen lichtveerdich oordeel te gheven / niet meer der vryheyt / dan van wercken der menschen. Want wat is seerder verkeert dan tegen de gene die ons ghelijck zijn / dese matigheyt te ghebruycken / dat wy liever ons onthouden van oordeelen/dan een teecken der lichtveerdicheydt geven : ende de duystere oordeelē Gods vreedelijck te bespotten / de welcke wy behoorden met eerbiedinghe te verwonderen.

Psal. 40. 6.

Joan. 9. 3.

Dese laetste aenmerckinge van de voorsichticheyt Gods handelende van de verborgene ende rechtveerdighe oorsaken der selver/ wort wijtloopiger verclaert.

2 Daerom en sal niemandt de voorsieninghe Gods behoorlijck ende nuttichlijck overleggen/ dan die ghedenckende dat hy met sijnen Schepper/ende met den maker der wereldt heeft te doē/ hem selven met behoorlijcke ootmoedicheydt tot vreese ende eerbiedinghe onderworpt. Hier uyt comet dat te desen tijde so vele honden met fenijnighe tanden / ofte ymmers met bassen teghen dese leere staen : om dat sy willen dat Gode niet meer en sy geoorloft / dan sy door haer eyghen vernuft begrijpen. Ende ons lasteren sy oock met so grooter raserie als sy connen / om dat wy met de gheboden der Wet / in de welcke de wille Gods is begrepen / niet te vreden zijnde/ seggen dat de Werelt oock door sijnen verborghen raet geregeert wort. Dit doen sy gelijc oft wy dit uyt onse hersenen gedicht haddē dat wy leerē/ ēn gelijc oft de geest niet alomme dit selve claerlijc en met ontellijcke vele manierē vā sprekē en ghaelde. Maer dewijle sy door eenige schaemte niet en dorvē hare lasteringē tegē dē hemel uytstortē/ so

De raserien van sommige ongoddelijcke menschen/ welcke loochenen dat de werelt geregeert wort door den hemelijcken raet Gods/ worden wederleyt met verscheyde getuygenissen in der heyligher Schrift.

achten ende dichten sy dat sy tegen ons kijven/ op dat sy te vrypelicker moghen rasen. Maer ist dat sy niet toe en laten dat al wat inde werelt geschiet/ door den onbegrijpelicken raet Godts geregeert wort/ so laetse antwoorden waerom
Psal.36.6. de Schriftuere seyt/dat sijne oordeelen eenen die-
Deut.30.11.12. pē afgront zijn. Want dewijle Moses roept dat de wille Gods niet en is verre in de wolcken/ noch in den diepen afgront te soecken/ om dat hy is ghemeynsamelick in de Wet verclaert/ so volcht daer uyt/ dat met dien diepen afgront eē ander verborgen wille wort vergeleken: van den
Rom.11.33. welcken oock Paulus roept: O diepte des rijc-doms eñ wijsheyts ende kennisse Gods: hoe onbegrijpelick zijn sijne oordeelen/ eñ ondoorsoeckelick sijne wegē? Want wie heeft den wech des Heeren bekent? ofte heeft sijn raetsman geweest. Ende het is wel waer dat in de Wet ende in het Euangelium verborghentheden begrepen zijn/ die verre gaen boven de mate onses verstants: maer dewijle God de herten der sijner met den geest der wijsheyt verlicht/ om dese verborgentheden te begrijpen die hy gheweerdicht heeft in sijn woort te openbaren: so en is daer nu geen afgront/ maer een wech in welcken men moet onbevreest wandelen/ eñ een keersliche om de voetē te regeeren/ende eē licht des levens/eñ een schole der sekerer eñ openbarer waerheyt. Maer de
Psal.119. wonderlicke wijse Gods daer mede hy de werelt regeert/ wordt te rechte een afgront ghenaemt: want dewijle sy ons is verborghen/ soo moeten wyse met eerbiedinge aenbidde. Dit beyde heeft Moses met weynige woorden uytgedruckt/ seg-
Deut.29.29. gende: Onse God heeft sijne verborghentheden: maer dat hier ghescreven is/ dat gaet u eñ uwe kinderen aen. Want wy sien hoe hy ons niet alleenlick en gebiet neerstichept te doen om de Wet te bedencken/ maer oock de verborghen voorsieninge Gods met eerbiedinghe te verwonderen. Deser hoocheyt is oock een lof beschreven in den boeck Job/ dat sy onse herten vernedert. Want als de autheur heeft de werelt opwaerts ende nederwaerts door luystert/ ende hoochlijck van de wercken Gods gesproken/ so seyt hy daer na
Job.26.14. ten eynde: Siet dese zijn de uyterste eyndē sijnder wegen/ ende het is seer weynich dat daer in ghehoort wort. Daerom maeckt hy ergens een onderscheyt tusschen de wijsheyt die by God is/ eñ de mate van wijs te zijne die hy den menschen geset heeft. Want als hy van de verborgen dingen der natuere heeft gesproken/ seyt hy dat het
Job 28.21.28. een wijsheyt is die Gode alleenlijck bekent is/eñ voor de oogen aller die leven verborgē is. Maer weynich daer na seyt hy/ dat sy is geopenbaert/ op dat sy ondersocht worde: want tot den menschen geseyt is: Siet de vreese Gods is wijsheyt. Hier toe dient oock dat Augustinus seyt: Dewij-
Lib.83. quest. Cap.87. le wy niet alle dingen en weten die God met seer goede ordeninge van ons doet/ dat wy in dē goeden wille alleenlijck nae de Wet doen/ ende in andere dinghen na de Wet ghedreven worden: want sijn voorsieninghe is een onveranderlijcke Wet. Daer om dewijle God een recht der regeeringhe der werelt hem selven aentreckt dat ons onbekent is/soo sal dit een Wet der soberheyt eñ maticheyt zijn/ met Gods opperste heerschappie te vreden te zijn/ op dat sijnen wille ons zy de eenighe reghel der rechtveerdicheyt/ ende de alderrechtste oorsake aller dinghen. Niet de enckel wille/ waer van de Sophisten clappen/ met ongodlijcke ende onheylighe tweedracht sijn rechtveerdicheyt verscheydende van sijn mogētheyt: maer de voorsieninghe die alle dinghen regeert/ vande welcke niet en comt dan dat recht is/ hoewel de weghen eñ oorsaken ons verborghen zijn.

3 Alle die in dese maticheyt sullen gheoeffent zijn/ die en sullen om des voorleden tegenspoets wille/ niet teghen God murmureren noch de schult haerder boosheyt hem opleggen/ gelijck Agamemnon by Homerum, als hy seyt: ick en ben de oorsake niet/ maer Iupiter ende de onverhinderlicke noot: noch en sullen wederom ghelijck door onverhinderlijcken noot heenen gegrepen/ hem selven niet uyt vertwijfelinghe wech worpen in het verderf/ ghelijck de Jongelinck by Platum, als hy seyt: Het geval der dinghen is ongestadigh/ ende de onverhinderlijcke noot drijft den mensche na sijnen lust: ick wil my brengen tot de rotse/ om daer mijn goet ende leven te verderven. Noch sy en sullen nae eens anders Jongelincks exempel hare boose stuckē niet met den naem Gods bedecken. Want aldus spreeckt Lyconides in een ander Comedie/seggende: God heeft de ingheber ende toedryver ghe weest/ ick geloove dat het de Goden gewilt hebben. Want ick weet/ waert dat zijt niet en wilden/ het en soude niet ghesehien. Maer sy sullen meer uyt de Schriftuere ondersoecken ende leeren wat Gode behagelijck zy/ op dat sy door de bewegingphe des geests daer na arbeyden/ oock mede bereyt zijnde God na te volgē/ waer hy hen ooc henē roept/ sullen sy met derdaet bewijsen/ dat gheen nutter dinck en is dan dese leere.

Dese leere van den heylichen raet Gods in de regeringhe des werelts/ en verstreckt geensins de Godtloosheyt der gheener/ welcke de schult der boosheyt op God leggen noch der gener stoute vermetentheyt welcke die m.ddelen verwerpen: noch oock andere menschen dwalinge, die alle oeffeninge der Godsalicheyt verachten.

De onheylighe menschen zijn dwaselijck oproerigh met hare ongheschicktheden/ soo dat sy by na (gelijck men seydt) den Hemel ende de Aerde vermenghen (ghelijck als sy segghen:) Ist dat de Heere den punckt onses doodts heeft geset ende geteeckent/ so en kan men niet ontgaen: so doet men den arbeyt te vergeefs in hoedinghe ende wachtinghe. Daerom dat d'een niet en derf hem selven tot dē reyse begeven die hy hoort vreeselijck te zijne/ op dat hy niet van de roovers vermoort en worde: dat d'ander laet Medecijnmeesters halen/ ende vermoeyt hem selven met medecijne om sijn leven te helpen: dat dese hem selven onthout van grove spijse/ op dat hy sijn swacke ghesontheydt niet hinderlijck en zy: dat d'ander hem ontsiet in een bouvalligh ende verrot huys te woonen: somma dat een yegelick wegen bedenckt ende met groote neerstigheydt dicht/ om te verkrijgen dat hy soeckt: alle dese dingen zijn ydel/ die gesocht ende ghebruyckt worden om den wille Gods te verbeteren/ of de doot eñ het leven/ de gesontheyt ende cranckheyt/ de vrede ende krijch en worden door de seker ordeninge Gods niet geset noch ge-eyndight/ noch oock andere dingen die de menschen soecken door hare neerstigheyt te gekrijgen ofte ontgaen/ na dat sy die begeeren ofte haten. Ja sy verstaen oock dat de gebeden der geloovige niet alleenlick en souden te vergeefs/ maer oock boos ende verkeert zijn/ door de welcke begeert wort/ dat God de dingē voorsie die hy nu van der eeuwigheyt aen verordent heeft. Somma sy nemen wech allerley raet die tegen toekomende dingen genomen wordt/ gelijck of sulcks ware tegen de voorsieninge Godts (de welcke heeft sonder yemandt daer toe te roepen) verordent wat hy wil laten geschien. Boven desen al wat nu gheschiet is/ dat rekenen sy also der voorsieninghe Godts toe/ dat sy dē mensche door de vingerē siē die het selve gedaen heeft. Heeft een moorder eenen goeden burger doot geslagen? sy seggen: Hy heeft dē raet Godts volbracht. Heeft yemandt ghestolen ofte ghehoereert? dit is een dienaer der voorsieninge Gods/ want hy heeft gedaen dat van den Heere voorsien eñ verordent was. Heeft een sone

sijns

sijns Vaders doot sorgeloselijck verwacht / de niedecijnen verachtende? die en conde Godt niet wederstaen die dat alsoo hadde van der eeuwicheydt aen verordent. Alsoo worden van hen alle boosheden ghenoemt deuchden / om dat sy der Godtlijcker ordeninghe ghehoorsaem zijn.

Op dat de voorgaende raserien meer mogen blijcken: dewijle alle die dingen welcke tegen dit hooftstuck der leere plegen tegen geworpen te werden / mogen gebrocht werden tot den toecomenden ofte totten voorleden tijt: wort eerstelijck aenghewesen dat de raetslagen der menschen gheensins en strijden tegen de voorsienicheyt Gods. † Pro. 16. 9.

4 Maer so veel de toecomende dingen aengaet / Salomon vereenicht lichtelijck de raetslaghen der menschen met de voorsieninge Gods. Want ghelijck hy de dwaesheydt der ghene bespot / die sonder God alledinck stoutelijck aengaen gelijc of sy door sijn hant niet geregeert en wordē: alsoo spreect hy ergens aldus: Het herte des mēsches bedenckt sijnē wech / ende de Heere sal sijne stappen bewegen / waer mede hy te kennen geeft / dat wy door den eeuwigen raet Godts niet verhindert en worden / ons selven onder sijnen wille te voorsien / ende alle onse dinghen te schicken / ende verordenen. Ende dit en is niet sonder openbare reden. Want Godt die onse leven heeft met sijne eynden bepaelt / heeft oock mede de sorghe daer van ons bevolen / ende middelen ende hulpen ghegheven tot des selves bewaringhe: heeft oock de kennisse des toecomenden perijckels gegeven / om dat het niet en soude onvoorsiens over comen / ende heeft hoedingen ende remedien ghegeven. Nu is het openbaer wat wy behooren te doen / te weten / ons leven te beschermen / ist dat God ons dat heeft te bewaren gegeven: hulpe te gebruycken / ist dat hy die geeft: niet roeckelooslijck ons in perijckel te worpen / als hy ons dat te voren toont: remedien niet te verachten / ist dat hy die geeft. Maer men mochte seggen: geen perijckel en sal hinderlijck zijn / dan dat eyndelijc is verordent / het welcke niet en can met eenighe hulpe ofte remedie verhindert worden? Maer wat? of de perijckelen daerom niet en zijn eyndelijck verordent noch onverhinderlijck om dat de Heere u heeft middelen geset om die te verhinderen ende overwinnen? Siet hoe uwe rekeninghe met de orden der Godtlijcker beschickinghe over een comt. Ghy verstaet datmen niet en moet voor het perijckel hoeden: want dewijle het niet eyndelijc en is van God verordent / soo sullen wy sonder hoedinge dat selve ontgaē. Maer de Heere gebiet u daerom de hoedinghe / om dat hy niet en wil dat eyndelijck over u verordent hebben. De onsinnighe menschen en overleggen niet dat voor de ooghen is / te weten / dat de wijsheyt ende wetenschap tot raetslagen ende hoedingen / is dē mensche van God ingheghever / om dat sy daer mede souden sijner voorsieninge gedienstich zijn in de bewaringe hares eygen levens: ghelijck sy oock daerentegen door onachtsaemheydt ende onverstandicheydt dat quaet op hen halen / dat Godt hen verordent heeft: Want hoe comet dat een voorsichtich man hem selven helpende / het aencomende quaet ontgaet / daer de dwase door onberaden lichtveerdicheydt vergaet: anders dan om dat beyde de dwaesheydt ende voorsichticheyt zijn instrumentē der goddelijcker beschickinge op beyde zijden? Daerom heeft Godt ons alle toecomende dingen willen verberghen / om dat wy souden die als de twijfelachtighe wederstaen / ende niet op en houden de gegeven middelen daer tegen te gebruyckē / tot dat sy overwonnen zijn / ofte alle sorghe ende neerstichheydt overwonnen hebben. Daerom hebbe ick boven vermaent / dat de voorsieninghe Godts ons niet altijts naeckt voor en comt / maer na dat Godt die eenichsins met middelen becleet.

† So veel aengaet de voorleden dingen / soo isser een ongeschickt seggen der gener / die daer aen den genen die haer quaet ghedaen hebben / niet willen eenige straffe gedaen hebben / overmits dat sulcx niet sonder de beschickinghe Gods en geschiet.

5 † De selve trecken de ghesche(d)enissen des voorledē tijts / verkeerdelic eñ onbedachtsaemlic tot de naeckte voorsieninge Gods. Want om dat alle dinghen die ghescien / daer aenhanghen: daerom (segghen sy) en wordt noch dieste / noch overspel / noch dootslach bedreven / ten zy dat de wille Godts daer in zy. Waerom sal dan (segghen sy) die dief gestraft worden / dewijle hy dien berooft heeft / welcken Godt wilde met armoede straffen? Waerom sal een dootslager ghestraft worden / die dien mensche heeft ghedoot / wiens leven de Heere hadde geeyndicht? Ist dat sulcke menschē alle dē wille Godts dienen / waerom sullen sy gestraft worden? Maer ick versake dat sy den wille Godts dienen. Want wie door een quaet herte wort ghedreven / dien en sullen wy niet segghen / dat hy den bevele Godts dienst doet / dewijle hy der booser begeerlijckheyt alleenlijck ghehoorsaem is. Die is Gode ghehoorsaem / die sijnen wille geleert hebbende / daer nae staet / daer toe hy wort van hem gheroepen. Maer waer uyt worden wy van den wille Godts gheleert / anders dan uyt sijn woort? Daerom moetē wy in onse doen die wille Godts aensiē / die ons door sijn woort verclaert wordt. Godt eyschet van ons dat eenighe / dat hy gebiedt. Ist dat wy yet doen teghen het ghebodt / dat is gheen ghehoorsaemheydt / maer hartneckicheyt ende overtredinge. Maer (mochtmē seggē) waert dat hy niet en wilde / wy en souden sulcks niet doē. Dat bekenne ick / maer vraghe oock / of wy tot dit eynde quaet doen / namelijck / om hem ghehoorsaemheyt te bewijsen? Nu en gebiet hy ons geensins sulckx / maer wy drijven meer daer toe / niet denckende wat hy wil / maer alsoo rasende door de onmaticheydt onser booser begheerte / dat wy met voorghenomen rade teghen hem arbeyden. Eñ aldus zijn wy met quaet doē / sijnder rechtveerdigher ordeninghe bedienstich: want nae de onghemeten grootheydt sijner wijsheydt / weet hy boose instrumenten wel ende recht te ghebruycken tot goet doen. Ende siet hoe ongesouten ende onwijs der sulcker argumēt is: sy willen dat de ghene die boose stucken bedrijven / sullen onghestraft zijn / om dat sulcks niet en wordt uytgericht dan door de beschickinge Godts. Ic late meer toe / te weten / dat dieven / moorders / ende andere boosdoenders / zijn der goddelijcker voorsieninghe instrumenten / de welcke Godt selve ghebruyckt / om de oordeelen uyt te rechten / die hy heeft by hem selven voorghenomen: maer ick versake dat hier uyt eenighe ontschuldinghe harer boosheyt comt. Want wat? sullen sy Godt met hen in de selve ongerechticheyt verwerren? of haer boosheydt met sijn rechtveerdicheydt bedecken? Sy en connen noch d'een noch d'ander. Sy en connen hen selven niet ontschuldigen / dewijle sy door haer eygen conscientie overwonnen worden: sy en connen Godt niet beschuldigē / dewijle sy de gantsche boosheyt in hen selvē bevinden / eñ by Godt anders niet dan een behoorlijck ende recht ghebruyck haerder boosheydt. Maer (machmen seggen) Godt werckt door hen. Ja ick bidde u / van waer comt de stanck in een doot lichaem dat door de hitte der Sonne gherot ende geopent is? Een yegelijck siet dat de stanck wort door de radien der Sonne verweckt / nochtans en seyt daerom niemant dat de radien stincken. Also dewijle in den boosen ende quaden mensche de materie eñ schult der boosheydt is / waerom salmen Godt achten eenichsins besmet te zijne / als hy sulcx menschen dienst gebruyct na sijnen wille? Daerom wech met sulcke hontsche onbeschaemtheyt / de welcke wel can van verre tegen de rechtveerdicheydt Gods bassen / maer die niet ghenaken.

De eerste reden is / overmits sulcke quaet doenders den geopenbaerden wille Gods tegen staen.

Daer nae soo worden sy door haer eygen conscientie verwonnen.

Ten derden schuylt by sulcke de materie ende schult des quaets / niet tegen staende dat God haren dienst gebruyckt.

‡ Een heylich bedencken van de goddelijcke voorsienicheyt.

6 ‡ Maer dese valsche beschuldingē / ofte meer ont-

ontsinniger menschen raserien / sullen lichtelijck te niete worden door Godsalighe ẽ heylighe bedenckinge der voorsieninge/welcke bedenckinge ons de regel der Godtsalicheyt leert/op dat ons daer uyt seer goede ende lieffelijcke vrucht come.

1 Dat alle dinghen gheschieden door de beschickinghe Godts.

Soo dan een Christen mensche / dewijle hy seer vast hout dat alle dinghen door de schickinghe Godts geschien/ẽ niet by avontuere ofte geval so sal hy altijts de ooghen wenden tot Godt/als tot de voorneemste oorsake aller dinghen / ẽ sal nochtans de mindere oorsaken die daer onder zijn/te harer plaetse aensien.

2. Dat den godsaligen alles gedijet ten besten.

Boven desen en sal hy niet twijfelen dat de sonderlinge voorsieninge Godts de wachte hout/ om hem te bewaren : de welcke niet en sal latẽ geschiedẽ dan tot sijn voordeel ende salicheyt.

3 Dat de herten der menschen ende alle haer doen staen in de hant Godts.

Ende dewijle hy ten eersten met menschen/ende ten anderẽ met andere creatueren heeft te doen / soo sal hy ghelooven dat in beydẽ de voorsieninge Gods regneert. Aengaende de menschen sal hy bekennẽ dat (of sy goet zijn ofte quaet) haer raet / wille / arbeyt ende macht zijn onder de hant Godts/ so dat het in sijnẽ wille staet die te buyghen/ waer toe hy wil/ẽ te bedwinghen soo dicmael hy wil: ‡ Dat de sonderlinge voorsienninghe Gods de wachte hout voor de salicheyt der Geloovigen/dat betuygen seer vele ẽ luchtighe beloften.

Psal. 127. 4.

4 ‡ Dat de voorsienicheyt Gods de wacht hout voor der gheloovigher salicheyt.

‡ Wörpt uwe sorge op den Heere/ẽ hy sal u voeden:ẽ en sal niemmermeer den rechtveerdighen laten wanckelen : want hy sorcht voor ons. * Wie onder de hulpe des Alderhoochsten zidt / die sal in de bescherminghe Godts des Hemels woonen. † Wie u aentast/die tast mijnen oogen appel aen. ‡ Ick en sal u schilt zijn/ẽ metalen muer:ick sal wederstaen den genen die u wederstaen.

‡ Psa. 55. 23. 1. Pet. 5. 7. * Psal. 91. 1. † Zach. 2. 8. ‡ Esa. 26. 2.

Esai. 29. 15.

Ofte schoon een moeder hare kinderen vergeet / soo en sal ick nochtans u niet vergeten.

5 Dat Godt een bysondere sorghe draecht over de sijne.

Ja dit is het voorneemste eynde in de Bybelsche histoiren/ op dat sy leeren dat de wegen der heyligen met soo groote neersticheyt bewaert worden vandẽ Heere/op dat sy hem niet selfs aen eenen steen en stooten.

Psal. 91. 12.

So dan/ghelijck wy weynich te vooren hebben te rechte verworpen de meyninghe der gener die sulcke een alghemeyne voorsieninge Godts dichten/die haer niet sonderlinge en soude vernederen om een yegelicke creatuere bysonder te besorghen : alsoo is het nochtans noodich dese sonderlinghe sorge voor ons te bekennẽ. Daerom als Christus betuycht heeft dat oock niet een muschkẽ (dewelc van seer cleyner weerde is) op de aerde en valt sonder de wille des Vaders / so went hy dat terstont daer toe/ op dat wy achtẽ dat Godt met so veel meer der sorge ons voorsiet / als wy meer zijn dan de musschen: ẽ streckt de sorge Gods so wijt uyt dat hy ons doet betrouwen dat alle de hayren onses hoofs getelt zijn.

Matth. 10. 29.

Matth. 10. 30.

Wat connen wy anders begeeren / ist dat oock niet een hayr en can van onsen hoofde vallen / anders dan uyt sijnen wille ‡ Ick en spreke niet alleenlijc van het menschelijck geslachte : maer dewijle Godt de gemeynte heeft vercoren hem tot een woonste / so toont hy sonder twijfel in de regeeringe daer van sijn vaderlijcke sorchvuldicheydt met sonderlinghe bewijsinghen.

6 Dat hy de vyanden sijnder kercke vermorwet/ of dwingt/ ofte op verscheyde manieren onderdruckt.

7 Een dienstknecht Godts met dese beloften ẽ exempelen versterckt zijnde / sal oock hier toe doen de getuygenissen die leerẽ dat alle menschẽ zijn onder de macht Godts / het zy datmen haer vrientschap soeckt / het zy dat haer boosheydt is te verhinderen / op dat sy geen hinder en doen. Want de Heere is die/die ons genade geeft/ niet alleenlijck by de gene die ons gonstich zijn/ maer oock in de oogen der Egyptische : ende hy weet de ongheschicktheydt onser vyanden menigerley wijse te breken: want somtijdts beneemt hy hen haer verstant / op dat sy het ghene dat ghesont ofte nuchter is/niet en connen verstaen: ghelijck hy den Satan laet gaen. / om den mont aller Propheten vol leugens te maken/ op dat Achab bedroghen worde. Reehabeam maeckt hy onwijs door jongheling hen raet / op dat hy door sijn dwaesheydt van den Rijcke berooft worde.

Exod. 3. 21.

1. Re. 22. 22. 1. Re. 12. 10. ende. 15.

Somtijts laet hy hen haer verstant/ende maectse so verschrickt ende verslagen / dat sy oock het ghene dat sy hebben voorghenomen / niet en dorven eenichsins aengaen. Somtijts oock als hy hen heeft toegelatẽ te arbeyden na het gene dat hen haer boose lust ende raserie heeft geraden/so breeckt hy haer ghewelt te bequamen tijde/ende en laetse niet ten eynde brengen dat sy hebbẽ begonnen. Alsoo heeft hy den raet Achitophel die tot Davids verderf soude geweest hebben/ voor den tijt te niete ghemaeckt.

2. Sam. 17. 7. ende 14.

7 Dat hy alle creatueren/oock selve den Duyvel/ten besten ende ter salicheyt van de godsaligen regeert.

Also is hy sorchvuldich om tot nut ẽ salicheyt der sijner alle creatueren te regeren/ende oock selfs/den duyvel/dẽ welcken wy sien dat hy niet en heeft bestaen yet te aengaen tegẽ * Job/sonder de toelatinge ende bevel Gods.

* Job. 1. 12.

Na dese kennisse volcht nootsakelic danckbaerheyt des hertẽ in voorspoet/ ende lijtsaemheydt in tegenspoet/ende oock voortaen onuytsprekelijcke gherusticheyt. Daerom soo wat ons geluckichlijck ẽ na onse begeerte toe comt/ dat salmen al Gode toe schrijven/ende hem daer voren dancken / het zy datmẽ sijn goetdadicheyt gevoelt door dienst der menschen/het zy datmen van onlovende dingen wort gheholpen. Want men sal aldus in het herte overleggen: De Heere is voorwaer die / die der menschen hertẽ tot my beweecht heeft/ diese heeft aen my verbondẽ om dat sy soudẽ wesen instrumenten sijnder goedicheyt tot my.

Dat ghebruyck ende het eynde van de 6. ende 7. bedenckinghe.

In overvloet der vruchten sal men dencken / dat Godt die is / die den Hemel verhoort / op dat de Hemel de Aerde verhore / ende dat oock de aerde hare vruchten verhoore : ende aende andere dinghen en salmen niet twijfelen dat het de zegeninghe Godts alleenlijck is/waer door alle dinghen voorspoedich ghemaeckt worden/ende men sal door soo veele saken vermaent zijnde / niet ondanckbaer zijn.

8 Dat het bedencken der voorsichticheyt Gods de godsalighe ghewent maeckt tot gedult ende maticheyt des herten/ door het exempel van Joseph/Job/ ende David.

8 Ist dat eenighe teghenspoet overcomt / soo salmen oock hier in het herte opheffen tot Godt/ wiens hant seer veel vermach om ons lijtsaemheydt ende geruste maticheydt des herten in te drucken. ‡ Hadde Joseph gebleven in de bedenckinge der boosheyt sijner broederen/hy en hadde nimmermeer connen wederom een broederlijcke herte tot hen hebben. Maer dewijle hy sijn herte heeft afghewent tot Godt / soo heeft hy dat onghelijck vergheten/ende is tot sachtmoedicheydt beweecht / soo dat hy oock van selfs sijne broeders vertroost ende seyt: Ghy en zijt niet die my vercocht hebt in Egypten / maer door den wille Gods bẽ ick voor u gesondẽ/om u het levẽ te behouden. Ghy hebt wel ghedacht my quaet te doẽ/maer de Heere heeft dat verandert tot goet.

‡ Gen. 37. 18.

Gen. 45. 8.

Hadde Job hem selven gewent teghen de Chaldeen/ van de welcke hy berooft was / soo hadde hy terstont tot wrake ontsteken ghewordden. maer dewijle hy oock het werck des Heeren bekende/soo heeft hy hem selve met die seer schoone reden vertroost : De Heere hevet ghegheven/ de Heere hevet wech ghenomen : de naem des Heeren zy ghepresen.

Job. 1. 20.

Alsoo oock David/ hadde hy sijne ooghen op den mensche gewent / doen hem Semei met laster-woorden ende met steenen bewerp / soo soude hy sijn volck tot wrake gheroert hebben : maer dewijle hy verstaet dat Semei dat niet en doet sonder des Heeren roeringhe/

ringhe/soo versacht hy liever sijn vloeck / seggende: Laet hem / want de Heere heeft hem gheboden te lasteren.

2.Sam.16.10.

Met desen toom bedwinght hy erghens de onmatighe droefheyt: Ick hebbe (seyt hy) ghesweghen / ende ben stom gheworden/want ghy hebt dat ghedaen Heere.

Psal.38.10.

Dewijle gheen dinck crachtigher is teghen toornicheydt ende onlijtsaemheydt / soo en heeft die voorwaer gheenen cleynder voortganck ghedaen / die gheleert heeft de voorsieninghe Godts in desen deele bedencken/ op dat hy sijn herte mach altijts hier toe wenden: De Heere hevet alsoo ghewilt/ ergo ick moet het lijden: niet alleenlijck om dat ick niet en mach wederstaē / maer om dat hy niet en wil dan dat rechtveerdich ende nut is. Somma/ ist dat wy t'onrechte van de menschen beschadicht zijnde / haer ongheschicktheydt vergheten/ (de welcke niet en soude anders doen dan onse droefheyt verbitteren/ende herten verweckē tot wrake) ende gedencken op te climmen tot Godt/ ende vast leeren houden dat het door sijn rechtveerdighe beschickinghe is toegelaten ende toeghesonden/al wat onse vyant heeft booselijck teghen ons bedreven. Paulus willende ons verhinderen van ongheliick te vergelden/vermaent

Eph.6.11.

wijselijck / dat wy niet den strijt en hebben met vleesch ende bloet / maer met den gheestelijcken vyant/ namelijck den duyvel/ op dat wy ons tot dē strijt bereydē. Maer om alle cracht der toornicheyt te stillen/ is dit de alderstercksste vermaninghe/te weten/dat Godt alsoo wel den duyvel als alle godloose wapent tot den strijt/ ende sidt als een strijt-richter om onse lijtsaemheydt te oeffenen.

9. Dat het de slapericheyt der godsalighen uytdrijft/ ende haer tot bekeeringe aenpoort.

Ist dat het ongherief ende de ellendicheyt die ons benaut/ ons overcomt sonder menschen toedoen / soo sal ons de leere der Wet † in ghedachtenisse comen / te weten/ dat alle geluck dat ons toe comt / vloeyt uyt de fonteyne der zegheninghe Godts: ende dat alle teghenspoet is sijn vervloeckinghe. Ende die grouwelijcke vercondinge sal ons verschricken.

† Deut. 28. 2. etc.
Levi.26.13.

Ist dat ghy roeckeloosIijck tegen my wandelt/ so sal ick oock roeckeloosIijck teghen u wandelen. Met welcke woorden onse onverstandicheydt gestraft wort/ als wy nae het ghemeyn ghevoelen des vleeschs achten avontuerisch ende by gheval te zijne / al wat op beyde zijden gheschiet: ende alsoo noch door de weldaden Godts verweckt en worden tot sijnen dienst / noch door sijn straffinge tot beteringe geprickelt. Dit is de selve oorsake waerom Jeremias ende Amos hebben de Jodē bitterlijck bekeven/te weten/om dat sy meyndē dat alsoo wel het goede als het quade geschiede sonder Godts bevel.

Tren.3.38.
Amos.3.6.
Esa.45.7.

Hier toe dienen oock de woorden Esaie: Ick de Heere die het licht scheppe/eñ de duysternisse make / die vrede make eñ quaet scheppe / Ick Godt make dit alle.

10. Dat het ons in het rechte ghebruyck der oorsaken die hier beneden zijn/onderrecht.

9 Nochtans en sal een Godtsalich man hierentusschen de minder ende onderste oorsake niet door de vingeren sien. Want hoewel hy de gene van welcke hy hulpe ende weldaet ontfangt / sal achten Dienaers der Godtlijcker goedicheyt te zijne / daerom en sal hy die niet verachtelijck voor by gaen / ghelijck of sy met hare vriendelijckheydt gheenen danck verdient en hadden: maer hy sal van herten bekennen / dat hy aen de sulcke verbonden is/ ende dat gheerne belijden / ende sal arbeyden om nae sijn vermoghen danckbaer te zijne. Eyndelijck / hy sal Godt in de ontfanghen gaven vreesen / ende loven als den voornaemsten Autheur: maer sal de menschen als Godts dienaers eeren: ende sal verstaen (ghelijck het oock waer is) dat hy door Godts wille aen die is verbonden / door der welcker handt Godt sijn weldaet heeft bewesen.

11. Dat het de onachtsaemheydt ende onvoorsichticheyt den Godsaligen in haer ampt te doen/ aenwijst: ten eynde sy met versuchtinghen haer schult souden bekennen.

Ist dat hy eenighe schade heeft gheleden door onachtsaemheydt ofte onvoorsichticheydt / soo sal hy by hem selven achten dat sulckx wel met des Heeren wille is ghescheit / maer sal dat selve oock hem selven wijten. Ist dat yemant is door eenighe sieckte ghestorven / den welcken hy onachtsaemlijck heeft gheholpen / daer hy hem behoorde besorcht te hebben: hoewel hy sal weten dat de sulcke is tot sijn ghesette ende onvoorbyganckelijck eynde ghecomen / soo sal hy nochtans daer mede sijn zonde niet licht maken: maer sal dat alsoo nemen ghelijck of door sijn onachtsaemheydt de selve gestorven ware / om dat hy hem niet ghetrouwelijck (ghelijck hy behoorde) besorcht en heeft.

12. Dat het der quaetdoenders booshheydt verdoemt.

Veel min sal hy hem selven met de voorwendinghe der Godtlijcker voorsieninghe ontschuldighen / als hy door bedroch ofte voorghenomen boosheydt des herten/ heeft dootslach ofte dieste bedreven: maer sal in het selve stuck der Godtlijcke rechtveerdicheyt/ende de menschelijcke boosheyt (ghelijck die beyde haer selven claerlijck openbaren) bescheydent aenmercken.

13. Dat het een rechte aenmerckinghe der toecomender dingen te wege brengt/ ende maeckt Gods knechten voorsichtich/ vlijtich/ ende wacker.

Ende in toecomende dinghen voornemelijck sal hy op sulcke minder ende onderste oorsake achte hebben. Want ist dat hy niet en wordt verlaten van menschelijcke hulpe die hy mach ghebruycken tot sijn welvaert / dat sal hy onder de zegheninghen Godts rekenen. Daerom en sal hy niet traghe zijn in raet te nemen / noch slaperich in dier hulpe te begheeren / die hy siet ghenoech hebben / waer door hy mach gheholpen worden: maer sal achten dat alle de creatuere die hem moghen eenich voordeel doen / hem worden van den Heere in de handt ghegheven / ende sal de selve als behoorlijcke instrumenten der Godtlijcker voorsieninghe / tot sijn ghebruyck voeghen. Ende dewijle hy onseker is wat eynde de saecken die hy aengaet / sullen hebben (dan dat hy weet dat Godt sal in allen / sijn voordeel voorsien) soo sal hy met neersticheydt daer nae staen / dat hy acht hem aldernutst te zijn / soo verre hy met verstant ende sinnen can begrijpen. Nochtans en sal hy in raetslaghen / sijnen eyghenen sin niet volghen / maer sal hem selven der wijsheydt Godts bevelen ende overgheven / om door hare leydinghe ten rechten eynde beweecht te worden.

14. Het maeckt/ dat Gods knechten haer selven Godes wijsheyt ende almachticheyt overgheven/ ende middelerer in hare beroepinge neerstelijcs wandelen.

Voort en sal hy sijn betrouwen alsoo niet setten op uytwendighe hulpe/ dat hy daer in soude sorgheloosIijck gherust zijn / als hy die heeft: ofte als verlaten verschrickt zijn / als hy die niet en heeft. Want hy sal sijn herte altijts ghehecht hebben aen de eenighe voorsieninghe Godts / ende en sal hem selven van de vaste bemerckinghe der selver niet laten afleyden door het aenschouwen der teghenwoordigher dinghen. Alsoo hoewel Joab bekent dat de uytcomste des crijchs is in den wille ende handt Godts / soo en heeft hy nochtans hem selven niet tot luyheyt ghegheven / maer is neerstich in sijn beroepinghe/ ende laet den Heere het eynde regeeren. Wy sullen (seyt hy) sterckelijck staen voor onse volck/ ende voor de steden onses Godts: ende de Heere doe dat goet is in sijne ooghen.

2.Sam.16.12.

Dese selve kennisse sal ons alle lichtveerdicheydt ende verkeert betrouwen af trecken / ende dwinghen tot geduerige aenroepinge Gods/ ende onse herten met goede hope versterken / soo dat wy niet en sullen twijfelen de perijckelen die rontomme ons zijn/ gerustelijc eñ sterckelijc te verachtē.

10 In

Hoewel dat het menschelicke leven met ontallijcke veel tegenspoets (gelijc hier naer t leven af geschildert is) ommringt wordt: nochtans soo isset dat de Godsalige welcke rusten op de voorsichticheyt des alder goedertierensten Gods/ haer met een vaste geruscheyt verblijden.

10 In desen deele vertoont haer de onbegrijpelijcke gheluckicheyt der herten der Godsalighen. Daer is ontallijck veel quaets dat onse leven ommeringht / waer van ons oock soo vele dooden ghedreycht worden. Op dat wy niet buyten ons selven en gaen: dewijle het lichaem is duysent cranckheden onderworpen / jae de oorsake der cranckheden in hem besloten hout ende voedt / soo en can de mensche hem selven niet draghen/ sonder menigherley ghedaenten syns verderfs met hem te draghen/ ende het leven eenichsins met der doot vermenght te trecken. Want wat cont ghy anders segghen / daer men noch hitte noch coude en lijt sonder perijckel? Ende waer ghy u henen went / al dat rontomme u is / en is niet alleenlijck van twijfelachtigher trouwe / maer dreycht oock by nae opentlijck / ende schijnt ende na onse doot te staen. Treet in een schip/ soo zijt ghy eenen voedt van der doodt. Sidt op een peert / soo hanght uwe leven aen het feylen eens voedts. Gaet achter de weghen der stadt/ soo zijt ghy onder soo menich perijckel als daer tichelen op het dach zijn. Ist dat een yseren instrument is in uwe ofte in uwes vriendts handt/ soo is daer hinder bereydt. Soo vele wreede dieren als ghy siet / die zijn tot uwe verderf ghewapent. Ist dat ghy arbeydt om u in een wel ghewapent hof te besluyten / daer niet anders dan lust voor ooghen en zy / daer sal somtijdes een slanghe verborghen zijn. Het huys altijts den brande onderworpen zijnde / dreycht u des daechs verarmoedinghe/ ende des nachts versticinghe. De acker dreycht u met onvruchtbaerheydt / ende daer uyt met hongher/ dewijle hy den haghel / vorst / ende droochte/ ende anderen onweder is onderworpen: Ick verswijghe toooverien ende fenijnghevinghen/ listen / rooverien / ende openbaer ghewelt / de welcke eensdeels ons te huys beleghen / ende eensdeels van huys volghen. Moedt niet de mensche seer ellendich zijn onder dese benautheden/ als die in het leven half doot is / ende nau den benaude ende swacken adem can verhalen/ ende is ghelijck of hem altijts het sweert over den hals hinghe? Ghy sult segghen dat dese dinghen selden gheschien / ofte ymmers niet altijts/ noch yeghelijcken / ende nimmermeer al te samen. Ick bekenne dat / maer dewijle wy door andere exempelen vermaent worden / dat oock ons can sulckx toecomen/ ende dat ons leven niet moet meer uytgenomē worden dan andere menschen leven: soo en connen wy niet zijn sonder die te vreesen/ ghelijck of sy ons stonden toe te comen. Daerom wat meucht ghy bedencken / dat ellendigher zy dan sulcke bevreesheydt. Hier toe dient oock dat het niet en is sonder Godts lasteringe/ ist datmen seyt dat hy den mensche die de edelste onder de creatueren is/ heeft onder alle blinde eñ roeckeloose slaghen der fortuyne onderworpen. Maer ick hebbe hier alleenlijck voorghenomen te spreken/ van de ellendicheydt des mensches/ de welcke hy soude gevoelen / ware hy onder de heerschappie der fortuyne ghestelt.

Dat gebruyc ende proffyt van de voorgaende bedenckingen/ misgaders een verclaringhe der selven/ welcke alle Godsalighe herten teghen alle periculen wapent/ ende onverwinnelijck maeckt.

11 Maer soo wanneer de mensche is eenmael met het licht der Godtlijcker voorseninghe verlicht/ so wort hy verlicht ende verlost niet alleenlijck vande uytwendige benautheydt ende vreese daer mede hy beladen was / maer oock van alle sorghe. Want ghelijck hy te rechte voor de Fortuyne grouwelt / alsoo darf hy hem selven gerustichlijck Gode over gheven. Dit (segge ick) is de troost / dat de mensche verstaet dat de Hemelsche Vader alle dinck hout in sijn macht / ende alsoo nae sijnen wille ende bevel regeert/ ende alsoo na sijn wijsheyt maticht / dat gheen dinck en gheschiet anders dan door sijn verordeninge eñ beschickinge: ende dat hy in des selves getrouwe bewaringhe is aenghenomen/ dat hy is den Enghelen bevoelen op dat sy hem besorghen: dat hy noch door water / noch door vyer / noch door sweert/ en can beschadicht worden / anders dan soo verre hem Godt de regeerder plaetse gheeft. Psal. 91. 3.
Want aldus singt de Psalm: Want hy sal u verlossen van den stricke des jagers/ ende van schadelijcke pest. Hy sal u onder sijne vlerckē beschermen / ende op sijne pennen sult ghy betrouwen: sijn waerheydt sal voor eenen schilt zijn: Ghy en sult niet vreesen van de nacht vreese/ noch van dē pijl die in den dach vliecht / noch vande peste die in duysternisse wandelt / noch van de schade die in den middach drijft/ etc. Hier uyt comt ooc dit betrouwen eñ roemen inde heylighen: De Heere Psal. 118. 6.
is mijn hulpe / ick en sal niet vreesen wat my het vleesch can doen. De Heere is mijn beschermer/ wat sal ick vreesen? Of schoon heyrlegers tegen Psal. 27. 3. ende 56. 5. ende elders.
my stonden / of ick wandelde midden onder de schaduwe des doodts/ soo en sal ick niet af laten goede hoope te hebben. Ick bidde u waer van hebben sy dat / dat hen haer gherusticheydt nimmermeer en wort ontnomen/ anders dan om dat sy weten dat God alomme werckt (oock daer de weereldt schijnt nae het aensien sonder cause ofte oorsake te wentelen) wiens werc sy betrouwen tot haer welvaert te zijn? Nu ist dat haer welvaert wort van dē duyvel ofte van boose mēschē bestormt: so moeten sy terstont vallen/ ten zy dat sy door de overdenckinge ende gedachtenisse der hemelscher voorsienninge versteret wordē. Maer sy hebben overvloedich om hen selven mede te vertroosten/ als sy ghedachtich worden / dat de duyvel ende den gantschen hoop der boosen / alsoo allesins wort door de hant Godts / als door eenen toom ghedwongen/ dat sy niet en connē eenige boose daet tegen ons bedencken/ noch bearbeyden / als sy die schoon bedacht hebben / noch eenen vinger roeren om dat te volbrengen / of sy schoon dat willen seer bearbeyden/ tē zy so verre hy dat toe laet/ ja ten zy so verre hy dat heeft geboden: ende dat sy niet alleenlick en worden met boeyen gebondē ghehoudē/ maer oock mettē toom bedwongen wordē om hem dienste te doē. Want gelijc het des Heeren werc is haer raserie te wapenen/ ende te wenden eñ schicken waer het hem belieft; alsoo is het ooc sijn werc/ daer in eē eynde eñ mate te setten/ op dat sy hen selvē niet te vrijelijck na hare boose begeerte en verblijdē. Met dit 1. Cor. 16. 7.
gevoelen Paulus versterct zijnde/ stelt hy ergens sijn reyse in de toelatinge Godts/ die hy op eē ander plaetse heeft geseyt van den Satan verhindert te zijne. Hadde hy alleēlijc geseyt dat de verhinderinge was van dē Satan/ so hadde hy ge- 1. Thess. 2. 18.
schenen dien te veel machts toe te schrijven / gelijck oft hy conde oock den raet Gods verhinderen ende te niete makē: maer nu dewijle hy Godt stelt als den richter aen wiens toelatinghe alle reysen ende weghen hangen/ soo bewijst hy oock mede/ dat de Satan niet en can vercrijghen / anders dan door Godts wille / wat hy oock raest ende arbeyt. Aldus ooc David (om de menigerley veranderinghen waer door des menschen le- Psal. 31. 16.
ven wort sonder ophouden gewentelt ende gherolt) tot dit secreet sijn toevlucht nemende / heeft gheseyt dat sijn tijden zijn inde hant Godts. Hy hadde moghen segghen den loop des levens/ ofte den tijt / in het ghetal van een: maer met dat woordt / tijden / heeft hy willen te kennen gheven/ dat alle de veranderingen die dickmael

gheschie-

gheschieden/ eñ de conditie der menschen/ hoewel die seer veranderlic is/ van God geregeert wort. Hierom worden Rasin ende de Coninck Israel ghenaemt van den Prophete roockende brantstockē/ als die niet condē anders dan wat rooc uytworpen/ hoewel sy hare crachten tot verdervinghe Jude by malcanderen gebracht hebbende/ schenen brandende fackels tot verdervinghe des lants ontsteken te zijne. Alsoo wordt oock Pharao by de Zeebeeste/ ende sijn heyrcracht by de visschen geleken: hoewel hy door macht ende stercktc/ ende menichte sijns heyrcrachts/ was allen verschrickelijck. Maer Godt vercondicht/ dat hy den leytsman ende den heyrleger sal met sijnen hanghel vanghen/ ende trecken waer henen hy wil. Somma/ op dat ick niet langer hier in en blijve/ ghy sult lichtelijck sien/ ist dat ghy achte daer op hebt/ dat de voorsieninghe Gods niet te weten/ is de alder ellendichste ellendicheyt: ende dat in de kennisse der selver zy de opperste ghelucksichheyt gheleghen.

Esaie 7.4.

Ezec. 29.4.

12 Daer ware nu ghenoech van de voorsieninghe Godts gheseydt/ soo veel tot grondelijcke onderwijsinghe ende troost der gheloovighen nut is (want om der ydeler menschen curieusheyt ghenoech te doen/ en can geen dinck genoech zijn/ noch het en is niet te wenschen dat hen genoech gedaen worde/ maer daer zijn sommighe weynighe plaetsen/ die schijnen teghen dat boven verclaert is/ te kennen te gheven/ dat dē raet Gods niet en zy seker noch stantvastich/ maer veranderlick/ na dat de schickinge der dingen deser werelt is. Ten eersten wordt het leetwesen Gods somtijts by gebracht/ † gelijck dat het hem berouwde dat hy den mensche hadde gheschapen/ ‡ ende dat hy Saul hadde Coninck gemaeckt: * Item dat het quaet dat hy voorgenomen hadde sijnen volc aen te doen/ hem sal berouwen so haest als hy sal hare bekeeringhe gevoelen. Daer nae worden oock sommige afbrekingen sijner oordeelen verhaelt. Hy hadde door Jonam vercondicht/ dat Ninive soude na veertich daghen vergaen: maer terstont is hy door haer leetwesen beweecht tot een sachter oordeel. Hy hadde Ezechie door den mont Esaie dē doot vercondicht: maer door des selven ghebet ende tranē wert hy beroert om die te vertrecken. Hier uyt verstaen veel menschen/ dat God de dinghen der menschen niet en heeft met eeuwighen voornemen verordent: maer dat hy na dat een yegelijck verdient/ oft nae dat hy het goet ende recht acht/ alle/ jare/ ende daghe/ ende ure dit ofte dat verordent. Aengaende het leetwesen moetmen verstaen/ dat sulcks niet meer in Godt en is/ dan onwetentheyt/ ofte dwalinghe/ ofte onmacht. Want ist dat niemant wetens ende willens yet en doet dat hy weet dat het hem moet leet zijn. so en sullen wy Gode geen leetwesen toeschrijvē/ ten zy dat wy oock segghen/ dat hy niet en weet wat toecomen sal/ ofte dat selve niet en can ontgaen/ ofte dat hy lichtveerdelijck eñ onbedachtsaemlijck tot een oordeel valt/ dat hem terstont leet is. Maer dit is so verre van het gevoelē des heyligen Geests/ dat hy selfs van leetwesen ende berouwe sprekende/ seydt dat Gode niet en can berouwen/ om dat hy gheen mensche en is/ den welcken yet mach leet wesen. Ende het is te aēmercken/ dat het beyde in het selve Capittel also by een ghevoecht is/ dat de vergheliickinge des cēs by het ander/ die beyde wel vereenicht/ daer in sy schijnen tegen malcanderen te strijden. De veranderinghe wort op een oneyghen wijse van spreken gheleert/ dat Gode is berouwen dat hy Saul hadde Coninck ghemaeckt. Ende weynich daer nae/ wordt daer by ghesept: De sterckheydt Israels en sal niet lieghen/ noch door berou buyghen/ want hy en is gheen mensche dat hem soude yet berouwen. Met dese ende diergelijcke woorden wordt de onveranderlijckheydt openbaerlijck sonder oneyghenschap der woorden betuyght. Soo ist dan seker ende vast/ dat de ordeninge Godts in de bedieninge der menschelijcker dinghen/ is eeuwich ende boven alle berou. Ende op dat sijn stantvasticheydt niet en soude twijfelachtich wesen/ soo zijn oock sijne teghenstrijders bedwongen ghetuygenisse daer van te geven. Want Bileam moeste oock tegen sijnen wille tot dese stemme uytbreken/ ende segghen: Dat Godt niet en is ghelijck een mensche/ dat hy soude lieghen/ noch ghelijck een sone des menschēs/ dat hy soude veranderē: ende dat niet mogelijck en is dat hy niet en soude doen wat hy ghesept heeft/ ende dat hy niet en soude volbrenghen/ so wat hy ghesproken heeft.

Dat andere deel deses capittels/ daerin wederleyt worden twee tegenworpingen: daer van de eerste is/ dat de heylighe Schriftuere Gode toeschrijft eenige veranderinge des voornemens ofte berou: dat daerom sijne voorsichticheyt niet schijnt vast te wesen.

† Gen. 6.6.

‡ 1. Sam. 15. 11.

* Jere. 18.8.

Jon. 3.4.10.

Esai. 38.1.5. 2. Re. 20.1.5.

Antwoort op d'eerste tegenworpinge: daer in uyt Schriftuerlijcke plaetsen bewesen wort/ dat by Gode geensins eenich berou en is.

1. Sam. 15. 29.

Num. 23.19.

13 Wat beteeckent dan dit woordeken Berou? Antwoort. Dat selve dat alle andere wijsen van spreken/ door de welcke Godt ons beschreven wordt op menschelijcke wijse. Want dewijle de swackheydt onses verstants niet en can tot de hoocheyt Gods geraken/ so moet de beschrijvinghe daer van die ons gheleert wort/ tot de mate onses verstants vernedert wordē/ op dat sy van ons verstaē worde. Eñ dit is de wijse deser vernederinghe/ te weten/ dat hy ons hem selven afbeelde/ niet sulck als hy in hem selven is/ maer sulck als hy van ons can gevoelt worden. Daerom hoewel hy buyten alle beweginghe der beroerlijckheyt is/ soo betuyght hy nochtans dat hy over de sondaers verbolghen ende toornich is. Soo dan ghelijck wy niet en moeten dencken dat in Gode eenighe beroeringe is/ als wy hooren dat hy verbolghen/ ofte toornich is/ maer moeten meer achten dat dese wijse van spreken is ghenomen na de mate onses gevoelens: alsoo en moeten wy oock niet anders verstaen/ onder den naem des berous/ dan eē veranderinge sijnder wercken oft daden: want de menschen plegē haer mishagen te bewijsen/ door de veranderinge haerder wercken die sy eerst gedaen hebben. Daerom dewijle alle veranderinghe onder de menschen is een verbeteringe des dincx dat hen mishaecht/ nae dat sy't ghedaen hebben/ ende de verbeteringe comt uyt berou: soo wort door den naem berou/ dat beteeckent/ dat Godt in sijne wercken verandert. Hierentusschen en wordt noch sijnen raet noch sijnen wille omghekeert/ noch sijn gesintheyt verandert: maer dat hy van der eeuwicheyt aen hadde voorsien/ goet geacht/ ende voorghenomen/ dat vervolcht hy stantvastichlijck met eeuwige ordeninge/ hoewel het in het aenschouwen der menschelijcker oogē schijnt haestighe veranderinghe te zijne.

Waerom dat Berou Gode toegeschreven wort.

14 Ende als de heylige historie verhaelt/ † dat de verdervinge die den Niniviten vercondicht was/ hen wort vergheven: * ende dat het leven Ezechie is verlangt/ daer hem de doot vercondicht was: daer mede en bewijst sy niet dat het voorneemen ende de verordeninghe Gods is te niete ghemaeckt. Die also gevoelen. die en verstaen sulcke sententien niet recht: de welcke uyt het eynde verstaen worden/ dat sy een conditie vervaten/ hoewel sy enckelijck jae luyden. Want waerom sandt de Heere Jonam tot de Niniviten/ om den val des stadts te voorseggen? Waerom heeft hy Ezechie den doot vercondicht door Esaiam? Want hy hadde de stadt ende desen Coninck connen verderven sonder dat te voren te bootschappen. Soo heeft hy dan dat tot

Dē andere tegenworpinge daer in voorgestelt woort die te nietemakinge des voornemens Gods/ die in der heyligher Schrift is beschreven/ welcke te niete-makinghe schijnt de voorsichtigheyt Gods wech te nemen.

† Jone. 3.10.

* Esaie. 38.5.

tot een ander eynde ghedaen/ dan om dat sy souden haer verderf te voren weten/ ende van verre sien comen. Te weten/ hy en heeft niet ghewilt dat sy souden verderven/ maer dat sy hen selven souden beteren/ op dat sy niet en verdorven. Soo dan dat Jonas voorseyt/ dat Ninive sal na veertich daghen vergaen / dat gheschiet om dat sy niet en souden vergaen. Dat Ezechie de hope langhe ter leven wordt af ghecort/ dat gheschiet om dat hy soude langher leven vercrijgen. Wie en siet nu niet dat de Heere heeft met sulcke dreyginghen willen die tot beteringhe roepen/ die hy verschrickte om dat sy souden dat oordeel ontvlien / dat sy met hare sonden verdient hadden? Ist dat dit wel over een comt / so leyt ons de natuere der dinghen daer toe/ dat wy onder de enckel vercondinghe sullen een conditie verstaen. Het welcke oock met ghelijcke exempelen wort bevesticht. Doen Abimelech hadde Abrahams wijf ontnomen / soo straft hem de Heere met dese woorden : Siet/ ghy sult sterven om der vrouwen wille die ghy hebt ghenomen/ want sy heeft eenen man. Maer nae dat Abimelech hem selven heeft ontschuldicht (spreeckt Godt aldus : Geeft dat wijf haren manne wederom/ want hy is een Propheet/ ende hy sal voor u bidden/ op dat ghy meucht levē. Anders/ weet dat ghy sult den doot sterven/ ēn al wat ghy hebt. Siet ghy hoe Godt met het eerste gebot Abimelechs herte verschricte om hem tot beteringe te beweghen : ēn dat hy met het ander claerlijck sijnē wille uyt leyt? Dewijle in ander plaetsen gelijcke oorsake is/ soo en verstaet uyt de sulcke niet dat van den voorgaēden raet des Heeren yet is af ghebroken/ om dat hy het ghene dat hy vercondicht hadde / heeft te niet ghemaeckt. Want als Godt straffe vercondigende/ die tot beteringhe vermaent die hy wil sparē/ so bereyt hy sijner eeuwiger ordeninge eenen wech / dan dat hy sijnen wille yet verandert / oock niet selfs met de woorden : anders dan dat hy het ghene dat lichtelijck can verstaen worden/ niet met alle sijn syllaben uyt en druckt. Want dat woort Esaie moet waerachtich blijven : De Heere der heyrscharen heeft het verordent / ende wie mach het afbreken? sijn hant is uytghereckt/ ende wie sal die afwenden?

Bewijs ghenomen van een ghelijcke exempel.

Gene. 20. 3.

Esaie 14. 27.

Capittel xviij.

Dat Godt alsoo der goddeloosen dienst ghebruyckt, ende hare herten buycht om sijne oordeelen te volbrenghen, dat hy suyver van alle vlecke blijft.

De ghesintheyt des vleesches is een oorspronc van teghenworpinghen/ die daer voorgestelt worden tegen de voorsichtigheyt Godts.

DAer rijst een swaerder vraghe uyt andere plaetsen die betuyghen dat Godt den duyvel selve ende alle verworpen menschen nae sijn goetduncken buycht oft treckt. Want hoe hy door de sulcke werckende / door haer boosheydt geensins besmet en wort/ ja hoe hy sijne dienaers rechtveerdelick straft / ende selve ontschuldich is in een werck dat hy met hem gemeyn heeft / dat can het gevoelē des vleeschs nau verstaen. Hier uyt is dat onderscheyt ghecomen tusschen doen ende toelaten : want desen knoop scheen velen niet ontbindelijck te zijne/ te weten/ dat de duyvel ende alle goddeloose alsoo zijn onder de hant ēn heerschappie Gods/ dat hy haer boosheyt beweecht tot wat eynde hy wil/ ende die gebruyckt om sijne oordeelen te volbrenghen. Ende moghelijck ware dier matichheyt te ontschuldighen / die door den schijn der ongeschicktheyt verschrickt zijn / waert dat sy niet en sochten verkeerdelijck met een leugenachtige bescherminghe de rechtveerdicheyt Gods te bevrije van alle quaet vermoeden. Het schijnt ongeschickt te zijne dat door den wille ende het bevel Godts/ de mensche verblint wordt / die terstont sal van sijne verblintheyt ghestraft worden. Daerom nemen sy een uytvlucht/ segghende : dat sulcx gheschiet alleenlijck door de toelatinghe/ ende niet door den wille Godts. Maer dewijle Godt openbaerlijck betuycht dat hy selve dat doet / soo verworpt hy de uytvlucht. Ende dat de menschen niet en doen dan door den verborgen wille Godts/ ende niet en handelen door hare raetslaghen / anders dan dat hy te voren heeft by hem selven verordent/ ende nu door sijn verborghen beschickinghe voorneemt/ dat wordt door ontallijcke vele ende clare ghetuyghenissen bewesen. Dat wy boven hebben uyt de Psalmen by ghebracht/ dat Godt doet al wat hy wil / dat is sonder twijfel te verstaen oock van alle wercken der menschen. Ist dat Godt is de beschicker des vreets / ende des crijchs/ ghelijck daer ghesepdt wordt/ ende dat sonder eenighe uytneminghe/ wie sal dorven segghen dat de menschen sonder sijn weten ofte toedoen worden sonder cause door blinde roeringhe ghedreven? Maer uyt sonderlinge exempelen sal meer lichts comen. * Wy weten uyt het eerste Capittel Job / dat de duyvel comt voor Godt om de bevelen Gods te ontfanghen/ alsoo wel als de Enghelen die ghewillichlijck ghehoorsaem zijn : sy doen dit wel op verscheyden wijse / ende tot verscheyden eynde / maer nochtans alsoo / dat sy niet en connen aengaen anders dan door den wille Godts. Ende hoewel daer nae schijne een toelaetinghe Gods beteeckent te zijn / dat de duyvel soude den heylighen man verdrucken : nochtans dewijle de woorden Job waerachtich zijn : De Heere heeft ghegheven / de Heere heeft wech ghenomen : ghelijck het den Heere behaecht heeft / alsoo is het gheschiet : soo verstaen wy daer uyt dat Godt zy gheweest de autheur dier versoeckinghe / die de duyvel ende boose roovers bedienen. De duyvel soeckt den heylighen man door vertwijfelinghe te trecken tot raserie : De Sabeen grijpen ende rooven wreedelijck ende ongoddelijck eens anders goet. Job bekent dat hy is door Godt van alle sijnen goede berooft ende arm ghewordden / om dat het Gode alsoo behaecht heeft. Soo dan wat de menschen doen / ofte oock de duyvel selve / Godt houdt nochtans het stier om haren arbeydt te schicken tot volbrenginghe sijnder oordeelen. Godt wil dat de trouweloose Achab bedroghen worde : de duyvel noot sijnen arbeydt tot de sake : hy wordt ghesonden met een seker bevel / dat hy zy een leughenachtich gheest in den mondt aller Propheten. Ist dat de verblindinghe ende onsinnicheyt Achabs is Gods / oordeel soo is dat dichtsel der naeckter toelatinghe te niete : want het ware te bespotten dat een Richter soude alleenlijc toelaten/ ende niet ooc ordineren wat hy wilde gedaen hebben/ ēn de volbrenginge sijnen dienaren bevelen. De Joden hebben voorghenomen Christum uyt te roepen: Pilatus ende de crijchsknechten zijn der selver booser rasende begeerte gehoorsaem. Nochtans bekenē de Discipulē in haer gebet / dat de godloose niet gedaen en hebbē dan dat de hant ēn raet Gods verordēt hadde: gelijc oock Petrus te vorē gepredict hadde/ dat Christus is door verordēde raet ēn voorsieninge Gods overgelevert geweest om gedoot te worden: gelijc of hy seyde dat God (dēwelcken van dē beginne aen geē dinc en is verborgen geweest) wetens ēn willens verordēt haddē/ dat de Jodē volbracht hebbē: gelijc hy ergens dat wederom verhaelt/ seggēde/ dat God die het door alle

De eerste tegenwoordighe sche yt Gods toelatinge van sijnen wille.

Psal. 115. 3. Antwoort: De goede ende quade Engelen ende menschen en rechten niet uyt/ dan dat van Godt is bestelt.

1. Exempel. Bewijs ghenomen van klare ende uytgedruckte exempelen.

* Job 1: 11.

Job 1: 22.

2. Exempel.

1. Reg. 22: 20.

3. Exempel.

Actor. 4: 28.

Actor. 2: 22.

sijn

sijne Propheten heeft te voren vercondicht / dat Christus lijden soude / heeft dat alsoo volbracht.
Actor. 3. 18.
2. Sa. 16. 22.
Absalon heeft door schandelijcke byslapinge sijns vaders bedde ontreynighende / een grouwelijck
4. Exempel.
stuck bedreven: nochtans betuycht Godt dat selve sijn werck te zijne. Want dit zijn sijne woor-
2. Sa. 12. 12.
den: ghy hebt dat ghedaen int verborgen: maer ick sal het int openbaer doen / ende voor dese Sonne.
Iere. 50. 25.
Jeremias vercondicht dat alle de wreetheyt die de Chaldeen in Judea bedrijven / is Godts werck. Alsoo wort Nabucad Nezer Gods dienstknecht ghenaemt. Godt roept alomme dat de godloose door sijn blasen ende fluijsen / door het geluydt sijnder basuyne / door sijn heerschappie ende
Esai. 10. 5.
bevel / verweckt worden tot den crijch. Hy noemt den Assyrischen Coninck een roede sijns toornes /
5. Exempel.
ende een bijl die hy met sijn hant roert. Het verderf der heyliger stadt / ende den val des tempels
Esai. 5. 26.
noemt hy sijn werck. David die tegen Godt niet
6. Exempel.
en murmureert / maer bekent dat hy een rechtveerdich Richter is / bekent nochtans dat de la-
Esai. 19. 25.
steringhen Semei comen uyt sijn bevel. De Heere (seyt hy) heeft hem bevolen te lasteren. Men
2. Sa. 16. 10.
vindt dickmael in de heylighe Historie / dat het al van den Heere comt wat daer ghschiet: ghelijck
7. Exempel.
de afvallinghe der thien geslachten. De doot der kinderen Eli / ende vele diergelijcke dingen. Die
1. Re. 11. 31.
yet in de Schriftuere gheoeffent zijn / die sien dat
1. Sa. 2. 34.
ick uyt vele ghetuygenissen alleenlijck weynighe voortbrenghe om cort te maken: uyt de welcke het nochtans openbaer ghenoech is / dat die onbequamelijck doen / die inde plaetse der voorsieninghe Godts / een naeckte toelatinghe stellen / ghelijck of Godt in een wacht-toorn sate / ende de toecomende geschiedenisse verwachtede: ende sijne oordeelen hinghen aen der menschen goetduncken.

De andere bysondere wederlegginge van de tegenworpinge / scheydende de toelatinge van den wille Gods: daer mede betoont wort / dat de verborghene bewegingen / door een heymelijck doch rechtveerdich ingeven Gods tot sijn eynde gericht worden.

2 Soo veel de verborghen roeringen aen gaet / † dat Salomon betuycht van het herte des Conincks dat het herwaerts ende ginswaert gheboycht wort / nae dat het Gode behaecht: dat besterckt hem voorwaer tot het gansche menschelijcke geslachte / ende is so veel als oft hy gesept hadde / dat al wat wy in het herte voornemen / wort door heymelijcke ingevinge Gods tot sijn eynde bewecht. Ende voorwaer waert dat Godt niet en wrochte binnen in de herten der menschen / soo en soudet niet recht ghesept zijn / dat hy de lippe wech neemt van de waerachtighe / ende de wijsheydt van de oude: dat hy het herte wech neemt van de Princen der aerde / op dat sy dwalen in plaetsen daer gheen wech en is. Hier toe dient oock dat dickmael wort in de Schriftuere
† Prov. 21. 1.
Ezech. 7. 26.
gelesen / dat de menschen bevreest zijn na dat hare herten worden met Godts verschrickinge bevan-
Aebit. 26. 36.
gen. Also is David uyt Sauls heyrleger ghecomen sonder yemant daer van te weten: want de slaep Godts was op allen gevallen. Maer men mach niet claerders begeeren / dan dat hy so dickmael seyt / dat hy de herten der menschen verblint /
1. Sa. 26. 12.
ende met drapinge slaet / met den geest des slaeps droncken maeckt / met onsinnicheyt slaet / ende de herten verhaerdt. Dese dingen trecken oock vele
De eerste inrede.
menschen tot de toelatinghe / ghelijck of hy de godloose verlatende / liete van de Satan verblint worden. Maer dewijle de geest claerlijc uyt
Antwoort.
druckt / dat sy door het rechtveerdich oordeel Godts worden met blintheyt ende onsinnicheyt geslagen / soo is dit een ronde uytlegginghe. De
Rom. 11. 8.
Exod. 8. 15.
Schriftuere seyt Godt in het herte Pharaonis heeft verhart / Item / verswaert ende versterckt.
De tweede inrede.
Dese manieren van spreken wederlegghen sommige met een onwijse uytvlucht. Want dewijle ergens geschreven is / dat Pharao selve sijn herte verswaert heeft / soo wort sijn wille ghesett als de cause der verhardinge. Maer dese twee dinghen
Eerste antwoort.
comen seer wel over een / hoewel op verscheyden wijse / te weten / dat de mensche als hy van Godt geroert wort / oock mede werckt. Ende het ghene dat sy hier teghen worpen / dat wende ick wederom teghen hen: Want ist dat verharden beduydt naeckte toelatinge / soo en sal de roeringhe der hartneckicheydt niet eygentlijck zijn in Pharaone. Nu hoe plomp ende onwijs soude de uytlegginghe zijn / ghelijck of Pharao hadde alleenlijck hem selven laten verharden. Maer de Schrif-
De tweede antwoort.
tuere beneemt sulcke uytvluchten. Ick sal (seyt Godt) sijn herte houden. Ende van de inwoonders des landts Canaan seyt Mosen / dat sy zijn
Exod. 4. 21.
voort ghecomen in den strijt / om dat Godt hare herten gesterckt hadde. Ende dit selve wort van
Iosu. 11. 20.
eenen andere Prophete verhaelt / segghende: Hy keerde haer herte op dat sy souden sijn volck
Psal. 105. 25.
haten. Desgelijcx vercondicht hy door Esaiam / dat hy de Assyrische sal seynden tegen dat bedrie-
Esai. 10. 9.
ghelijck volck / ende dat hy hen sal ghebieden den roof te nemen / ende wech te draghen. Niet om dat hy de godloose ende hartneckighe menschen wil leeren ghewillichlijck gehoorsaem zijn / maer om dat hyse sal buyghen om sijne oordeelen te volbrenghen / ghelijck of sy sijne bevelen in hare herten gedruckt droegen. Waer uyt het is claer / dat sy door een seker verordeninghe Godts / zijn ghedreven gheweest. Ick bekenne wel dat God
De derde inrede.
dickmael in de verworpene werct door den dienst des Satans: maer: also dat de Satan door Gods
Antwoort.
drijvinghe sijn werck doet / ende voort gaet soo verre hem ghegheven is. De boose gheest ver-
1. Sa. 16. 14.
stoort Saul: maer dat wort gheschreven van God te zijne / op dat wy weten dat Sauls raserie comt van de rechtveerdighe wrake Godts: Van den selven Satan is oock beschreven / dat
2. Cor. 4. 4.
hy der ongheloovighen herten verblindt: maer waer uyt comt dat anders dan om dat de cracht der dwalinghe comt van Godt / op dat die de leughenen ghelooven die niet en hebben willen der waerheydt ghehoorsaem zijn: nae de eerste wijse wort ghesept / ist dat een Prophete heeft leughen
Ezech. 14. 9.
gesproken / ick Godt hebbe dien bedroghen: ende na de ander wijse wort God gesept selve de menschen te gheven tot eenen verkeerden sin / ende te
Rom. 1. 28.
worpen in schandelijcke begeerlijckheden. Want hy is de voorneemste authuer sijnder rechtveerdiger wrake / ende de Satan is alleenlijck de dienaer. Maer dewijle dese sake moet wederom gehandelt worden in den tweeden boeck / daer wy sullen spreken van den vryen ofte dienstbaren
Cap. 4. sect. 3. 4.
wille des mensches soo meyne ick nu ghenoech hier van ghesproken te hebben. Soo veele dese plaetse eyschet. Dit sal de somma zijn. Als de
De heele somme van alle de gegeven antwoorden op de eerste teghenworpinghe.
wille Gods ghesept wort te zijn de oorsake aller dinghen / soo wort sijn voorsieninghe ghestelt als een regeerster in alle raden ende wercken der menschen / soo dat sy niet alleenlijck haer cracht en toont in de uytvercoren / die door den heylighen Gheest ghereegeert worden / maer oock de verworpene dwinght tot gehoorsaemheydt.

Een anderen mael wordt ontstopt de fonteyne van d'eerste ende de navolgende tegenworpinghen: naemelic de geest der hoveerdicheydt ende lasteringhe.

3 Ende dewijle ick dus verre hebbe alleenlijck verhaelt / dat opentlijc ende niet twijfelijck wort in de Schriftuere gheleert / soo moghen die toesien wat oordeel sy ghebruycken / die hen selven niet en ontsien van de hemelsche ghetuygenissen schandelijck te spreken. Want ist dat sy uyt veynsinghe der onwetenheydt soecken ootmoedich te schijnen / wat mach hoveerdighers zijn dan een woordeken te stellen teghen de autoriteyt Godts / seggende: Het dunckt my anders / of / het en behaecht my niet dat sulcks wordt aen ghe-

roert,

roert. Ofte ist dat sy opentlijck lasteren/ wat sullen sy maken teghen den hemel spouwende? Dit exempel der dertelheyt en is niet nieu/ want daer hebben te allen tijde godloose ende onheylighe menschen gheweest/ die met rasende monde hebben teghen dese leeringhe gebassen. Maer sy sullen met der daet ghevoelen /dat de Gheest heeft

Psal.51.6.

voortijden ghesprocken door den mont Davids/ op dat Godt overwinne als hy geoordeelt wort. David straft bedecktelijck de ontsienicheyt der menschen in dese soo onmatighe vrijheyt / dat sy uyt haren slijcke niet alleenlijck teghen God en kijven / maer trecken oock hen selven de macht aen/ hen te verdoemen. Ende hierentusschen vermaent hy met corte woorden/ dat de lasteringen die sy teghen den hemel uytstorten/ tot God niet en gheraken/ soo dat hy niet en soude de wolcken der lasteringhen verdrijvende / sijn rechtveerdicheyt verclaren/ ende dat oock onse gheloove (de-

1.Joan.5.4.

wijle het int woordt Godts ghefondeert zijnde/ boven de gantsche werelt is) uyt sijn hoocheydt

De andere teghenworpinge/ welcke tweederley strijdende willen in Godt stellen.

sulcke wolcken veracht. Want datse ten eersten teghenworpen: Ist dat gheen dinck en geschiet anders dan door Gods wille / soo zijn in Godt twee willen die teghen malcanderen strijden: want hy verordent door sijnen verborghen raet/ dat hy heeft opentlijck door sijn Wet verboden.

De eerste antwoort.

Dit wort lichtelijck wederleyt/ nochtans eer ick hier op antwoorde/ wil ick de Lesers wederom vermaent hebben / dat dit niet teghen my/ maer teghen den heylighen Gheest gedraeyt wort / de

Job.1.21.

welcke voorwaer den heylighen man Job dese belijdinghe geleert heeft: Ghelijck het den Heere behaecht heeft/ alsoo is het gheschiet. Doen hy door de roovers was berooft/ heeft hy in der selver onrecht ende boosheydt / de rechtveerdighe straffe Godts bekent. Wat seyt de Schriftuere

1.Sam.2.25.

erghens? De kinders Eli en waren haren vader niet gehoorsaem / om datse Godt wilde dooden.

De tweede antwoort.
Psal.115.3.

Een ander Prophete roept oock/ dat God die in den hemel sit/ doet al wat hy wil. Ende ick hebbe nu opentlijck genoech bewesen/ dat God wort de autheur aller dinghen genoemt/ die dese richters willen hebben alleenlijck door sijn ledinghe

Esai.45.7.
Amos.3.6.

toelatinghe te geschien. Hy betuyght dat hy het licht ende de duysternisse schept / dat hy het goede ende het quade maeckt: dat niet quaets en geschiet dat hy niet en doet. Ick bidde laetse nu segghen / of hy willens recht doet ofte onwillens.

De derde antwoort.
Deut.19.5.

Maer ghelijck Moses selve leert/ dat die by geval door het afvallen der bijle van den steel wort ghedoodt/ is van God overghegeven in de hant des dooders: alsoo seyt de gantsche gemeynte by

Actor.4.28.

Lucam / dat Herodes en Pilatus zijn met malcanderen eens geworden om te doen dat de hant ende de raet Gods hadde verordent. Ende voorwaer ware Christus niet door den wille Godts gecruyeicht / waer door souden wy de verlossinghe hebben? Nochtans en strijt Godt daeromme niet met hem selven/ noch en wille Godts en wort

De eenvoudige ende eenige wille Gods/ waerom hy den mensche menigherley schijnt te wesen.

niet verandert/ noch de veynst niet gelijck of hy niet en wilde dat hy wil: maer hoewel sijnen wille eenich ende enckel is/ soo schijnt die ons menigherley / om dat wy door de swackheyt onses verstants niet en begrijpen hoe hy op verscheyden wijse een dinck wil/ en niet en wil dat het geschie. Paulus gheseyt hebbende/ dat de roepinge der Heydenen is een verholen verborghentheyt/ seyt oock weynich daer nae / dat de menigerley

Ephes.3.10.

wijsheyt Godts daer in is geopenbaert. Sullen wy hierom moeten droomen dat in Godt eenige veranderinghe is / ghelijck of hy sijnen raet omkeerde/ ofte met hem selve oneens ware/ om dat door de plompheyt onses verstants sijn wijsheyt ons schijnt menigerley te zijne? Jae als wy niet

De vierde antwoorde.

en verstaen hoe God wil ghedaen hebben dat hy verbiedt te doen/ soo laet ons onse swackheyt in ghedachtenisse comen / ende laet ons oock mede overdencken/ dat niet te vergheefs ghescreven en is / datmen niet en can tot het licht comen/

1.Tim.6.16.

daer in Godt woont / want het is met duysternisse bedeckt. Daerom sullen alle godsalige ende

Enchir. ad Laur. cap. 110.

matighe menschen lichtelijck met dese woorden Augustini ghevoelen / dat somtijts de mensche met goeden wille wat wil / dat God niet en wil: ghelijck dat een goet sone wil dat sijn vader leve/ den welcken Godt wil dat hy sterve. Wederom

Een exempel d'welcke alle de bovenverhaelde verantwoordinghen verclaert.

dat het mach geschien/ dat de mensche een dinck wil met quaden wille/ d'welck God wil met goeden wille: ghelijck als een quaet sone wil dat sijn vader sterf/ ende Godt dat oock wil. Soo wil de eerste sone dat Godt niet en wil/ ende dese laetste wil dat Godt oock wil. Ende nochtans comt de godsalicheyt des eersten beter met God over een/ hoewel hy anders wil/ dan des laetsten godloosheyt / hoewel hy dat selve wil dat God wil: soo veel is daer aen gheleghen/ hoe de wille met den mensche / ende hoe hy met Godt over een comt/ ende tot wat eynde eens yghelijcks wille zy/ op

Een ander exempel.

dat hy goet ofte quaet gheacht worde. Want dat Godt te rechte wil/ dat volbrengt hy met de boose willen der menschen. Weynich te voren hadde hy gheseyt / dat de Enghelen door hare afvallinge/ ende alle de verworpene hebben ghedaen dat God niet en wilde / soo veel hem aengaet: maer geensins soo veel de almogentheyt Gadts aengaet. Want als sy teghen den wille Gods doen / soo is sijnen wille van hen gescheit.

Psal.111.2.

Hierom roept de Prophete: De wercken Godts zijn groot / ende uytnemende in alle sijn willen: soo dat het op wonderlijcke ende oock onuytsprekelijcke wijse niet en ghescchiet buyten sijnen wille / d'welck nochtans oock teghen sijnen wille ghescchiet: want het en soude niet ghescchien/ liete hy het niet geschien: ende hy en laet het niet ghescchien onwillens/ maer willens: ende hy die goet is / en soude niet laten qualijck ghescchien/ waert dat hy die almachtich is / niet en conde oock van het quade wel doen.

De derde tegenworpinge.
Dat Godt een autheur aller boosheyt is/ etc.
1. Antwoort/ bevesticht met exempelen genomen uyt Davids historie.

4 Aldus wort oock de ander teghenworpinge/ wederleyt / jae wort van selfs te niete / te weten dese ist: dat Godt niet allenlijck der godloosen dienst gebruyckt/ maer oock haren raet ende gesintheden regeer / so is hy de autheur aller boosheyt: ende alsoo worden de menschen te onrechte verdoemt/ ist dat sy volbrenghen dat Godt heeft verorden: want sy zijn sijnen wille ghehoorsaem. Want de wille wort verkeerdelijck met den bevele vermengt/ de welcke seer verre daer van schilt ghelijck het met ontallijcke vele exempelen claer

2.Sam.16.20.

is. Want doe Absalon sijns vaders wijven besliep / hoewel Godt met die schande wilde Davids overspel straffen / soo en heeft hy nochtans daerom den boosen sone niet geboden dat schandelick stuck te bedrijven/ ten zy mogelick soo veel Davids straffe aen ginck / ghelijck hy spreeckt van de laster woorden Semei. Want als hy be-

2.Sam.16.10.

lijt dat Semei hem lastert door het bevel Gods/ soo en prijst hy dat niet als ghehoorsaemheyt/ gelijck of de onschamele hont den bevele Gods gehoorsaem ware: maer verdraecht de straffe lijtsaemlijck / bekennende dat de tonghe Semei een geessel Gods is. Dit moetmen weten/ als Godt door de godloose volbrengt dat hy door sijnen verborgen raet heeft verordent / dat sy daerom niet en zijn te ontschuldighen ghelijck of sy sijnen ghebode ghehoorsaem waren / d'welck sy willens nae hare boose begheerte overtreden.

5 Nu

De tweede antwoordt/ genomen uyt de historie vande trouloose afwijckinghe der Israeliten.

† 1. Reg. 12. 22.

Osee. 8. 4.

Osee. 13. 11.

5 Nu hoe het uyt Godt zy/ ende door sijn verborghen voorsieninghe gheregeert wort/ dat de menschen booselick doen/ †daer van is de verkiesinghe des Coninckx Jerobeam een claer bewijs/ om de welcke de lichtveerdicheyt ende onsinnicheyt des volckx strengelijck ghestraft wort/ dat het de ordeninge van Godt ghestelt/ heeft veranderet/ ende ontrouwelijck van het huys Davids afghewecken. Eñ nochtans weten wy dat Godt ghewilt heeft dat Jerobeam soude gesalft worden: waer uyt oock de woorden Osee schijnen teghen malcanderen te strijden/ om dat de Heere claecht dat dit rijcke Jerobeam is buyten sijn weten ende willen op ghereecht: ende ergens betuycht hy dat hy de Coninck Jerobeam heeft ghegeven in sijnen toorn. Hoe sullen dese twee dinghen over een comen/ dat Jerobeam niet en heeft door Godt gheregneert/ ende dat hy van God is Coninck ghemaecht? Te weten/ om dat het volck niet en conde af vallen van het huys Davids/ sonder dat jock van sijnen hals te worpen/ dat hem was van Godt op gheleydt: ende nochtans en is Gode de vryheyt niet ontnomen gheweest/ dat hy niet en soude Salomons ondanckbaerheyt alsoo straffen. Soo sien wy dan hoe Godt de ongetrouwicheyt des volcx niet en

1. Re. 11. 22.

wil/ ende nochtans de af valliche rechtveerdichlijck wil tot een ander eynde. Daerom wort Jerobeam boven hope door de heylighe salvinghe ghedronghen tot het Rijcke. Hier uyt seydt de Schriftuere dat Godt heeft eenen vyandt verweckt/ die Salomons sone soude een deel des Rijcx ontnemen. De lesers moeten het beyde wel aenmercken/ te weten/ dat het Rijcke teghen Gods wille gescheurt wort in twee deelen/ want het behaecht Gode/ dat het volck soude onder eenen Coninck gheregeert worden: eñ dat nochtans het begin der scheuringhe quam van sijnen wille. Want voorwaer/ dat Jerobeam die niet sulcks en dachte/ wort van den Propheete door woorden ende door het teecken der salvinghe beroert tot de hope des Rijcx/ dat en gheschiet niet sonder de wetenschap ende den wille Gods/ de welcke heeft bevolen dat het also soude geschien: ende nochtans wordt de wederspannicheyt des

1. Re. 12. 15.

volcx te rechte ghestraft/ dat het is gelijck tegen den wille Gods van Davids nacomers af ghewecken. Hier uyt is oock daer by ghestelt/ dat Rehabeam heeft de bede des volcx hooveerdichlijck verworpen/ dat sulcks is van den Heere geschiet/ om dat woort te bevestighen/ dat hy door de hant Ahihe sijns dienst knechts hadde ghesproken. Siet hoe de heylighe eenicheydt wordt teghen den wille Gods verscheurt/ eñ hoe nochtans door sijnen wille de thien ghestachten verbreemt worden van den sone Salomonis. Men

2. Reg. 10. 7.

brenge hier toe oock een ander gelijck exempel/ daer de kinderen des Coninckx Achab worden ghedoodt/ ende het gansche ghestachte uyt ghe-

De derde antwoort/ ghetrocken uyt de historie van Achab ende Jehu.

roeyt door bewillinghe/ jae door hulpe des volcx ‡Jehu verhaelt wel met der waerheyt/ dat niet uyt de woorden Gods en is in de aerde ghevallen/ maer dat hy ghedaen heeft al wat hy gesproken hadde door de hant Elie sijns dienstknechts.

‡ 2. Reg. 10. 10.

Ende nochtans en noopt hy niet te vergeefs de Burgers der stadt Samaria/ dat sy hare dienst daer in bewesen hadden/ als hy seyt: Zijt ghy

1. Re. 21. 29.

rechtveerdich? Ist dat ick ben teghen mijnen Heere op ghestaen/ wie heeft alle dese ghedoodt? Ick hebbe nu te voren (soo ick meyne) verclaert/ hoe dat in een selve werck de boosheyt des mensches haer selven vertoont/ ende de rechtveerdicheyt Gods haren schijn gheeft. Ende den genen

Augustini toestemminghe/ ende de vier de antwoort genomen uyt de historie van Christi doot/ daer mede bevestight worden alle des voorgaende verantwoordinghen/ ende wordt alle wijsheyt des vleesches den mont toe ghesloten.

die mate houden/ sal dese antwoorde Augustini altijts ghenoech doen. *Dewijle de Vader heeft sijnen Sone over ghegeven/ ende Christus sijn lichaem/ ende Judas sijnen Heere/ waerom is in dese over gevinghe Godt rechtveerdich/ ende de mensche schuldich? anders dan om dat in de selve sake/ de welcke sy ghedaen hebben/ niet en is de selve oorsake gheweest waerom sy het ghedaen hebben. Ende ist dat yemant meer wordt verhindert door het ghene dat wy nu segghen/ dat God niet over een en comt met den mensche/ als de mensche door de rechtveerdighe stieringe Gods doet dat hem niet en is gheoorloft: die zy gedachtich dat de selve Augustinus ergens seyt: Wie en soude in dese oordeelen niet verschricken/ als God oock in de herté der boosen doet al wat hy wil/ hen nochtans vergeldende nae hare verdiensten? Ende voorwaer hoewel God wilde dat sijnen Sone soude over ghelevert worden/ ende heeft selve hem over ghelevert tot de doot/ soo en is nochtans niet meer gheoorloft de schult Godt toe te schryven in de trouloosheyt Jude/ dan den lof der verlossinghe Jude te gheven. Daerom vermaent deselve Schryver ergens wel/ dat Godt in dit oordeel niet en ondersoeckt wat de menschen hebben connen doen/ ofte wat sy ghedaen hebben/ maer wat sy hebben willen doen/ op dat de raet ende wille reeckenschap come. Wien dit schijnt hart te zijne/ die bedencken een weynich hoe verdraghelijck haer eyghensinnicheyt zy/ als sy een dinck dat met clare ghetuyghenissen den Schriftuere betuycht is/ verworpen/ om dat het boven hare verstant is: ende achtent/ schande in het openbare te brengen/ dat Godt nemmermeer en soude door sijne Propheten ende Apostelen hebben doen leeren/ hadde hy niet gewetē dat het nut is sulcx te weten. Want onse wijs-zijn en moet anders niet zijn/ dan met sachtmoedige leerlijckheyt aen nemen (ende dat sonder uytneminge) al wat in de H. Schrifture geleert wort. Ende die hooveerdichlijck teghenstaē/ die en zijn geē langer wederlegginge weerdich/ dewijle het vast is dat sy tegen God basse,

* Epist. 48. ad Vincentium.

De gratia et lib. arbit. ad Valen. Cap. 20.

De waere wijsheyt der Christenen.

Het eynde des eersten Boecks.

Het inhoudt des tweeden Boecks.

Van de kennisse Godts des Verlossers, de welcke eerstmael den Vaderen onder de Wet, ende daer nae ons in den Euangelio is geopenbaert.

Capittelen 17.

Inhoudt des tweeden Boecks.

Van de kennisse Godts des Verlossers in Iesu Christo.

ALs nu de Autheur in recht-volgende ordeninghe voorghenomen heeft te handelen van de kennisse Godts des Verlossers, is het recht dat hy ten eersten spreeckt van de oorsaecke der selfden, te weten, van den val onser eersten Ouderen: waer op hy dan tot het stuck van de verlossinge selve ordentlijck voort gaet: alsoo dat hy in desen Boeck dese twee hooft-stucken aldus af-handelt, dat hy namelijck van het eerste deel in de vijf eerste Capittelen, ende volgens van het tweede stuck in de volgende twaelf Capittelen spreeckt.

Aengaende het eerste stuck, en handelt hy niet alleenlijck in 't generael van den val Adams, maer oock van eenighe andere hier aenklevende stucken, als van de erfzonde, van den knechtelijcken wille, ende hoe dat Godt in der menschen herten werckt, cap. 1. 2. 3. 4. 5.

Het tweede deel vertoont ons wie dat de ghene zy, in den welcken de Mensche sijne verlorene saligheydt hebbe te soecken, te weten Iesus Christus, capit. 6.

Voorts soo wijst hy aen hoe dat dese Christus de Werelt condt ghemaeckt, gheopenbaert, ende vertoont zy: te weten, op tweederley wijse: Eerstelijck onder de Wet, waer uyt hy dan oorsake ende stoffe neemt de thien Geboden te verclaren, ende noch eenige andere dingen de Wet belangende, af te handelen, cap. 7. 8.

Ten anderen onder den Euangelio, alwaer hy oock materie heeft om van soo wel van de gelijckheydt als van de onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments te spreken, capit. 9. 10. 11.

Ten derden: wat voor een persoon dat de Middelaer heeft moeten zijn, namelijck Godt ende Mensche, capit. 12. 13. 14.

Ten vierden, ten welcken eynde dat hy van den Vader in de Werelt gesonden zy, cap. 15.

Eyndelijck, hoe, ende door wat middelen, graden, ofte trappen, hy des Middelaers ampt volvoert heeft: uyt welcke oorsake hy dan een goet deel der articulen onses Christelijcken gheloofs uytleyt, ende insonderheyt van de verdiensten Christi handelt, capit. 16. 17.

Tafel

Tafel des tweeden Boecks, Capittelen 17.

- Het tweede Boeck vande kennisse Godts des Verlossers, heeft twee voornaemste stucken.
  - Ten eersten handelt hy van de oorsaken der verlossinge / dat is/ van den val des mensches, ende dat
    - Ten eersten in 't ghemeyn/ alwaer hy oock van de erf-zonde. Capit. 1.
    - Daer nae stijght hy neder by specie / om te handelen van den dienst des vryen willes. Alsoo nochtans dat hy
      - Ten eersten/eenvoudelijcken houde/dat de vrye wille de vryigheyt berooft, ende der ellendiger dienstbaerheydt toegedaen zy/ Capit. 2.
      - Daer nae bevestight hy dat van den wercken/ Capit. 3.
      - Ten derden /om beter te mogen verstaen/bewijst hy hoe Godt in de herten der menschen wercket/ Capit. 4.
      - Ten laetsten wederleyt hy sommige tegenwarpingen/ die tot bescherminghe des vryen willens plegen by ghebracht te worden/ Capit. 5.
  - Daer nae soo veel de verlossinge selfs aengaet.
    - Ten eersten toont hy / wie die zy in welcken de saligheydt des verloren Mensches te soecken zy, te weten in Christo/ Capit. 6.
    - Daer nae hoe dese Christus de werelt gheopenbaert zy/ te weten
      - Ten eersten onder de Wet/ uyt welcker oorsake hy
        - De Wet verclaert/ ende haer eynde ofte ghebruyck
        - Ende sommige andere dinghen ontdoet.
        - Cap. 7. 8.
      - Daer naer onder den Euangelio, Capittel 9. waer door hy
        - Van de gelijckenisse/ Capit. 10.
        - Ende onderscheyt/ Capit. 11.
        - der beyder Testamenten handelt.
    - Ten derden/hoedanigh hy ghewest zy/ ende zijn moet / te weten/ Godt ende Mensche, Capit. 12. alwaer hy oock
      - De menschwerdinge Christi met veten bevestiget tegens de Marcionisten ende Manicheen/ Capit. 13.
      - Ende hoe de twee naturen des Middelaers een persoon maken/leert hy cap. 14.
    - Ten vierden/ waer toe hy van Godt den Vader in de Werelt ghesonden zy ghewordden/ ende dit uyt syn
      - Prophetische
      - Coninckliјcke
      - ende
      - Priesterlijcke
      - ampt/ Capit. 15.
    - Ten laetsten / hoe ende met wat trappen hy dat ampt der verlossinghe vervult ende volbracht heeft/ daer hy
      - Een grooten deel des geloofs verklaert/ Capit. 16.
      - Ende van de verdiensten Christi byson der handelt/ Capit. 17.

Onderwijſinghe der Chriſte-lijcker Religie.

HET TWEEDE BOECK.

Van de kenniſſe Godts des Verloſſers / de welcke eerſtmael den Vaderen onder de Wet/ende daer nae ons in den Euangelio is gheopenbaert.

Capittel j.

Dat door Adams val ende afwijckinghe het gantſche menſchelijcke gheſlachte is der vervloeckinghe onderworpen, ende van den eerſten oorſpronck afgheweken ende veraert. Waer in ghehandelt wort van dé Erfſonde.

De kenniſſe ons ſelven is een ſeer noodſakelijck dinck.

HEt en is niet ſonder oorſake dat de menſche de kenniſſe ſijns ſelfs altijdts is door het oude ſpreeck-woort (te weten/ kent u ſelven) bevolen geweeſt. Want iſt dat het is voor ſchande gheacht niet te weté dat het leven des menſches aen gaet: ſoo is het veel ſchandelijcker hem ſelvé niet te kennen/ waer door wy ellendighlijck feylen ende blint wordé/ als wy van eenige noodige ſake raet ſlagé. Maer hoe de vermaninge (des voornoemden ſpreeckwoorts) nutter is/ ſoo veel te neerſtighlijcker moeten wy toe ſien/ dat wy die niet verkeerdelick eñ gebruyckē: het welcke wy ſien ſommige Philoſophē geſchiet te zijn. Want als die den menſche vermanen/ dat hy hem ſelven kenne / ſoo leeren ſy oock tot wat eynde / te weten / op dat den menſche ſijn weerdigheyt ende hoogheydt niet verborghen en zy: ende willen alleenlijck dat hy ſulcks aenmercke/ waer uyt hy met ydel betrouwen ende hooveerdigheydt opgeblaſen worde. Maer de kenniſſe ons ſelfs is voornemelijck daer in ghelegen/ dat wy (overlegghende wat ons in de ſcheppinghe ghegheven / ende wat milder gonſte Godt ons blijft bewijſende) weten hoe uytnemende onſe naturere zy/ ware ſy ghcheel ghebleven: ende dat wy nochtans oock mede overdencken / dat niet eyghens in ons en is / maer dat wy het onverdient hebben al wat Godt ons heeft ghegeven/ om dat wy ſouden gantſchelijck op hem ſtaen. Daer nae dat ons oock voor oogen komen onſe ellendighe conditie nae Adams val / door der welcker ghevoelen alle onſe roem ende betrouwen moet neder gheſlagen / ende wy beſchaemt ende vernedert worden. ‡ Want gelijck God ons heeft in het eerſte na ſijn gelijckeniſſe gemaeckt/ om onſe herten tot oeffeninge in der deught/ende tot bedenckinghe des eeuwighen levens op te heffen: alſoo oock op dat ſoo groote edelheydt die ons van de onredelicke Dieren onderſcheyt/ niet en worde door onſe onverſtandicheyt verdorven/ ſoo is het noodigh te weten dat wy hierom zijn met reden ende verſtant begaeft/ op dat wy heylichlijck ende eerlijck levende/ ſouden tot de voorgheſette ſalighe onſterffelijckheyt komen. Nu de eerſte weerdigheyt en kan ons niet in gedachteniſſe komen / ten zy dat terſtont op d'ander zijde ons de droevighe aenſchouwinghe onſer ſchandelijckheyt voor ooghen kome / dewijle wy zijn in des eerſten menſches perſoon van onſen oorſpronck uyt ghevallen. Hier uyt komet dat wy ons ſelven haten ende miſhagen/ ende waerachtichlijck veroortmodighen / ende met nieuwe neerſticheydt Godt ſoecken / in den welcke een yegelijck dat goet wederom gecrijcht / daer van wy bevonden worden gheheel ydel te zijn. Rom. 5. 14.

Op dat wy de ſelve wel gebruycken mogen/ ſoo moeten wy alle hooveerdye wech doen.

Daer nae ſal men aenmercken de ware ootmoedigheyt/ die ons tot aenmerckinge van de menſché val/ ende tot aenneminge der barmhertigheyt Godts in Chriſto/ mach leyden.

‡ Gen. 1. 27.

1 Dat wy in ons ſelfs onderſoeckinghe moeten dit ſoecké/ dat leert ons de waerheyt Godts: te weten/ ſy eyſſchet ſulcke wetenſchap / die ons verre af roepen van alle betrouwé onſer eygener macht/ ende alle oorſake des roemens af legghe/ ende tot vernederinge leyde. Deſen regel moeten wy houden / iſt dat wy willen comen tot recht verſtaen ende doen. Ick weet wel/ hoe veel behaghelijcker dat ghevoelen is / dat ons meer verweckt om onſe goet te overlegghen / dan om onſe ellendige armoede met ſchanden te bedencken / van de welcke wy ons behooré te ſchamen. Want de menſche en begeert niet ſeerder dan behaghelijcke dingen te hooren: ende daerom geeft hy veel te groot ghelooove als hy hoort ſijn gaven prijſen ende groot maken. Daerom is het te min te verwonderen / dat hier ſo ſeer ſchadelijcke gefeylt is van den meeſté deel der menſchen. Want dewijle allen menſchen is meer dan blinde liefde haer ſelfs in ghebooren/ ſoo maken ſy ſeer geerne hen ſelven te verſtaen / dat in hen niet en is dat met recht moet hatelijck zijn. Ende alſoo wordt deſe ſeer ydel meyninghe alomme ghelooft ſonder niemants aenradinge/ te weten/ dat de menſche in hem ſelven gheneucht heeft om wel ende geluckichlijck te leven. Iſt dat eenighe willen een matichlijcker gevoelen hebben van hem ſelven/ deſe hoewel ſy Gode wat laten / op dat ſy niet en ſchijnen alle dinck hen ſelven toe te ſchrijven: maken nochtans ſulcke deelinge dat altijts de meeſte materie eñ oorſake des roemens ende betrouwens by hem blijve. Ende iſt dat nu hier toe oock prijſende woorden comen / die des menſches in het merch jockende hooveerdicheyt met hare behaghelijckheden kittelen/ ſoo en is gheen dinck aenghenamer. Daerom hoe een yegelijck heeft de weerdicheyt des menſches ſeerder gheprefen/ ſoo veel te behaghelijcker ende aenghenamer heeft hy by nae te allen tijde geweeſt. Maer ſulcke aenprijſinghe der menſchelijcker weerdicheyt / die den menſche leert op hem ſelven geruſt zijn/ zy ſoodanich als ſy mach / ſy en doet anders niet dan dat ſy met hare ſoeticheydt gheneuchte maeckt/ ende bedriecht ſoo ſeere/ dat ſy de ghene die haer gheloove gheven/ ſchandelijck verderft. Want waer toe dient het datmen gantſchelijck op een ydel betrouwé ſtaende/ raetſlaecht/ voorneemt/ aengaet/ ende verſoeckt / datmen meynt/ tot der ſake te dienen: eñ in het eerſte begin noch recht verſtant noch waerachtige cracht te hebben / ende nochtans alſoo gheruſtichlijck voort te gaen / tot dat wy gantſchelijck in het verderf vallen?

Ende hoewel de meyninghe behagelijck is/ welcke ons tot prijs van ons ſelven verweckt: nochtans ſullen wy de andere alleen aennemen/ welcke ons buycht ende leydt tot waere vernederinge onſes ghemoets.

Een voorwendinghe onſer hooveerdye.

De ellendige ydelheyt des ſondighen menſches.

vallen? Voorwaer het en mach dien niet anders gaen die betrouwē dat sy door haer eygē kracht yet vermoghen. Daerom soo wie sulcke meesters hoort / die ons besich houden alleenlijck in onse goet te overlegghen / die en sullen gheenen voortganck doen in de kennisse haers selfs/maer sullen in seer schadelijcke onwetentheyt vallen.

Maer hoe men moet hem selven kennen / gevoelt anders.

3 Daerom hoewel de waerheyt Gods hier in over een comt met het ghemeyn ghevoelen aller menschen/ dat het tweede deel der wijsheyt is in dekennisse ons selfs ghelegghen/ soo is nochtans groot gheschil / hoemen moet hem selven kennen. Want de mesche denckt na het oordeel des vlee sches / hem selven dan wel beproeft te zijne/ als hy op sijn verstant ende volmaecktheyt betrouwende / hem selven verstout ende verweckt tot deughdelijcke wercken: ende hem selven tegē sonde ende ondeucht stellende/ arbeydt met aller neersticheyt om te doē dat deuchdelick ende eerlijck is. Maer soo wie hem selven insiet ende beproeft na het rechtsnoer des godlijckē oordeels/ die en vindt niet / waer door hy sijn herte soude tot een goet vertrouwen opheffen / ende hoe hy hem selven grondelijcker ondersoeckt / so veel te meer wort hy vernedert/tot dat hy gantschelijck van alle vetrouwen berooft zijnde / niet en heeft om wel ende recht te leven. Nochtans en wil God niet dat wy sullen onse eerste edelheyt vergheten / de welcke hy hadde Adam onsen Vader gegeven: te weten/ als die ons te rechte behoort tot oeffeninghe in rechtveerdicheyt ende goedicheyt te verwecken. Want wy en konnen onsen eersten oorspronck/ ende waer toe wy geschapen zijn/ niet overdencken/ sonder verweckt te worden om na de onsterffelijckheyt te staen/ ende het rijcke Gods te begeeren. Maer dese bekenninge en geeft ons niet alleenlijck geenen moet / maer beneemt ons dien / ende roept ons tot vernederinge. Want welck is onse oorspronck? Te weten/ uyt den welcken wy zijn ghevallen. Welck is dat eynde onser scheppinge? Te weten / daer van wy gantschelijck zijn afghewent/op dat wy van onse ellendighe conditie walgende / suchten: ende suchtende na de verlorē weerdicheyt haecken. Als wy segghen/ dat de mensche niet en behoort yet in hem selven te sien/ dat hem moedigh make/ so verstaē wy dat in hem niet en is/ waer op hy soude hooveerdichlijck betrouwen. Daerom laet ons (soo het behagelick is) de kennisse sijns selfs/ die de mensche behoort te hebben/ aldus deelen/dat hy ten eersten overlegge tot wat eynde hy geschapen zy/ ende met eerlijcke gaven begaeft/op dat hy door dese bedenckinge tot den dienst Gods/ eñ het toecomende leven verweckt worde. Daer nae sal hy sijn macht/ ofte immers ghebreck der macht overleggen : op dat hy dese aensiende / gheheel vernietighet ende beschaemt worde. De eerste aenmerckinge dient daer toe/ dat hy bekenne wat hy behoort te doen. De andere/ op dat hy bekenne wat macht hy heeft om dat te doen. Van dese beyde sal van ons gehandelt worden / alsoo als de ordeninghe om te leeren eyscht.

De wijsheyt des vleesches.

Ende

De conscientie/ welcke haer selven ondersoeckt na het rechtsnoer des goddelijcken oordeels.

Voorts / soo zijn daer twee deelen deser kennisse. Het eerste deel is in het eerste boeck/ ca. 15. verhandelt. Dit laetste neemt hy nu in handen.

Om dat selve te verklaren, komen ons twee dingen te voren.

4 Dewijle de misdaet niet licht / maer seer grouwelijck moet zijn/ die Godt soo strengelijck heeft gestraft / soo moeten wy aenmercken hoedanich de sonde in Adams val geweest zy/die de grouwelijcke wrake Gods over het geheel menschelijck gheslachte heeft ontsteken. Het is kindisch dat men ghewoonlijck heeft ghelcert van Adams gulsigheyt: gelijck of de somma ende het hooft aller deuchden hadde daer in ghelegen geweest/ dat hy hem soude van een vrucht onthouden hebben/ als hy op allen zijden overvloedichlijck hadde al wat lustigh ende begeerlijck was/ ende als in soo gheluckighe vruchtbaerheyt der aerde/ niet alleenlijck vele/ maer oock menigerley dinghen waeren tot wellust. Soo moetmen dan dieper siē/want de verbiedinge des booms des wetenschaps des goets eñ quaets/was een beproevinghe der ghehoorsaemheydt / om dat Adam ghehoorsaem zijnde / soude bewijsen dat hy geerne was onder de heerschappye Godts. De naem selve bewijst dat sulck ghebodt een ander eynde hadde / dan dat de mensche soude met sijn conditie te vrede zijn / ende hem selven niet hoogher verheffen. Ende de belofte waer door hem was ghebodeu een eeuwich leven te hopen/ so lange hy van den boom des levens ate : ende wederom de grouwelicke dreyginge des doots/ wanneer hy soude van den Boom des wetenschaps des goets ende quaets smaken: dese dinghen dienden tot beproevinghe ende oeffeninghe sijns gheloofs. Hier uyt is het licht te verstaen/ op wat wijse ende maniere Adam heeft de toornigheyt Godts op hem verweckt. Augustinus en ghevoelt niet qualijck/als hy seyt/dat de hooveerdicheyt zy het begin alles quaets gheweest. Want hadde de mensche niet door eergierigheyt hem selven hooger verheven dan het betaemde/ ende dan hem gheoorloft was/soo hadde hy mogen in sijnen graet blijven. Nochtans moetmen een volkomender beschrijvinghe nemen uyt de wijse der versoeckinge die Moses schrijft. Want dewijle het wijf wort met de listigheyt der slanghe door ongheloovigheydt af-ghelept van het woordt Godts/ soo schijnet nu dat de ongehoorsaemheyt zy het begin des vals gheweest. Dit selve bevesticht oock Paulus / schrijvende / dat alle menschen zijn door eenes ongheoorsaemheyt verdorven. Men moet nochtans oock mede aenmerckē dat de eerste mensche is van de heerschappye Godts afgeweken/ om dat hy niet alleenlijck en is door de verlockinge des duyvels beweecht/maer oock de waerheyt veracht/ ende tot de leugen ghewekcn is. Ende voorwaer als het woort Godts veracht wort/ soo wordt oock alle de eere ende vreese verworpen/ die men hem is schuldigh: want anders en is sijn Majesteyt niet onder ons / noch sijn dienst en blijft niet ongeschendt / ten zy dat wy sijn woort waer nemen/ende daer op staen. Daerom is de ongheloovicheydt een wortel der afwijckinge geweest. Hier uyt is de eergiericheyt ende de hooveerdicheyt gecomen/by de welcke oock was ondanckbaerheyt / om dat Adam meer begheerende dan gheoorlooft was / heeft soo groote mildicheydt Godts daer mede hy begaeft was/onweerdichlijck veracht. Dit was een ongheschickte godloosheyt/dat het den aerdische mensche weynich scheen nae de ghelijckenisse Godts gemaeckt te zijne / maer wilde oock even zijn gelijck Godt. Ist dat de afwijckinghe door de welcke de mensche hem selvē van de heerschappye sijns Scheppers ontreckt/ende sijn jock dertelick verworpt/ is een schandelijcke ende grouwelicke boosheyt/ soo wort Adams zonde te vergheefs verkleynt. Hoewel het en was gheen slechte afwijckinghe/ maer met schandelijcke lasteringhe Godts vermenght/ dewijle sy des duyvels valsche beschuldinghe aen namen / door de welcke Godt wert van leugen / haet / ende boosheyt beschuldight. Somma / het ongheloove was oorsake der eergierigheyt: ende de eergierigheyt was de moeder der hartneckigheydt / dat de menschen de vreese Godts afleggende / hen selven hebben wech geworpen / waer henen sy door haer boose begeerte ghedreven worden. Daeromme leert Ber-

1. Hoe 't gekomen is/ dat Adam hem ende 't gantsche menschelijcke geslachte in sulcke schrickelicke ellendigheyt gestort heeft.

Genes. 3:1.

Rom. 5:9.

Dit en is niet gecomen uyt een onbestiertheyt des wellusts/ maer uyt ongeloovigheyt (waer uyt dat oock andere grouwelijcke sonden gebloeyt zijn) dat hy daer door van God is afgeweken/ in welcken alleen sijn hooghste gelucksaligheyt was gestelt.

Een verhael der selver sonden die uyt des eersten mensches ongeloovigheyt voortgekomen zijn.

nardus wel ende recht / dat de deure der salicheyt ons woort geopent als wy heden het Euangelium in onse ooren ontfangen? gelijck door de selve vensters de doot wert in ghelaten / doen sy voor den duyvel openstonden. Want Adam en soude nimmermeer bestaen hebben teghen het bevel Gods te doen / hadde hy niet den woorden Gods ongheloovich gheweest. Voorwaer de beste toom om alle ghenegentheden recht te matighen / was dit ghevolen / dat niet beters en is dan met ghehoorsaemheyt der gheboden Gods hem selven oeffenen in rechtveerdicheyt: ende dat de opperste gheluckicheydt sy van Gode bemint te zijn. Soo heeft dan de mensche door des duyvels lasteringhen verleyt zijnde / alle de eerlijckheyt Gods (soo veel in hem was) te niet gemaeckt.

Daer na/hoe dat dese besmettinghe voort gaet.

1. Tot de onschuldighe creatueren.

5 Ghelijck het leven des gheestelijcken Adams was met sijnen schepper vereenicht te blijven: alsoo is de verbreemdinge daer van de doot der ziele. Ende het en is gheen wonder / dat hy sijn gheslachte heeft verdorven door sijn af wijckinghe / dewijle hy de gantsche orden der natuere heeft verkeert / in de Hemel ende op de aerde. Paulus seydt dat alle de creatueren suchten/der verderdinghe onderworpen zijnde niet willens. Ist dat men de oorsake soeckt / sonder twijfel sy draghen een deel der straffe die de mensche heeft verdient / tot wiens ghebruyck sy gheschapen waren. Daerom dewijle de vervloeckinghe die haer in alle eyndē der wereldt bestreckt / is alomme opwaerts ende neder waerts uyt des mensches schult ghecomen / soo en is het gheen wonder dat sy oock is op alle sijne nacomers ghecomen. Daerom nae dat het hemelsche beelt is in hem ghesheynt gheweest / soo en heeft niet alleen hy de straffe ghedragen / dat in de stede der wijsheydt/macht/heylicheydt/waerachticheyt/ende rechtveerdicheydt (met welcke vercieringhen hy becleet was) zijn seer boose pesten ghecomen/ als blintheydt/onmacht/ onreynicheydt/ ydelheydt/ ende onrechtveerdicheyt:maer hy heeft oock sijn gheslachte in de selve ellendicheden verwerret ende versoncken. Dit is dat erveliicke verderf/ het welcke de oude hebben erfzonde ghenoemt. verstaende onder de naem/ Zonde/de verdraeptheyt der natuere/die te voren goet eñ reyn was. Ende van dese sake is onder hen veel strijts gheweest / dewijle gheen dinck voor het ghemeyn ghevoelen vreemder en was / dan dat alle menschen souden schuldich zijn om eenens mensches schult / ende dat de zonde soude alsoo ghemeyn worden. Eñ dit schijnt de oorsake te zijne waerom de oude leeraers der Ghemeynte hebben dit hooftstuck alleenlijck duysterlijck aen gheroert/ ofte ymmers niet soo claerlijck uyt ghelept als het betaemde. Nochtans heeft dese vertsaechtheyt niet verhindert Pelagium voort te comen: wiens onheylich ghedichtsel was / dat Adam heeft alleenlijck tot sijn schade ghesondicht/ ende den naecomeren gheen achterdeel ghedaen. Te weten / de duyvel heeft met dese lusticheyt de cranckheyt deckende/ ghesocht onghenéselijck te maken. Ende als hy overwonnen wordt door openbaer ghetuygheniſſe der Schriftuere/ ‡ dat de zonde is van den eersten mensche gecomen op alle de nacomers: soo heeft hy een uytvlucht ghenomen / dat het is op hen ghecomen door naevolginge/maer niet door genereringhe. Daerom hebben goede mannen (ende voornemelijck Augustinus) ghearbeydt / om te bewijsen dat de menschen niet en worden door aenghenomen boosheyt verdorven / maer dat sy de onreynicheyt van moeders buyck mede brengen. Het

Rom.8:22.

2. Tot alle nacomelinghen Adams.

Dit is de erfelicke verderfenisse/ ofte erfzonde/ ende verkeertheyt der natueren welcke te voren was goet ende reyn.

Pelagium.

Welcke is ghecomen op alle Adams nacomers/ tegen de Pelagianen ende Celestianen/ die anders ghevoelt hebben.

‡ Rom. 5:12.

welcke te versaken / was een seer groote onbeschaemtheyt. Maer niemant en sal de lichtveerdicheyt der Pelagianen ende Celestianen verwonderen / die uyt des heyligen Augustini boecken verstaen heeft / hoe gantsche onbeschaemde beesten sy in alle andere dinghen gheweest zijn. Het en is voorwaer niet twijfelachtich / dat David belijdt / dat hy is in ongherechticheden ghegenereert / ende van sijn moeder in zonden ontfangen. Hy en straft daer noch sijns vaders/ noch sijns moeders misdaet / maer verhaelt de belijdinghe sijnder eyghener verdraeptheyt van moeders buyck aen / op dat hy alsoo de goedicheyt Gods tot hem / bet prijse. Nu dewijle het seker is / dat dit niet en is in David een sonderlick noch uytnemende dinck buyten andere menschen/soo volcht daer uyt / dat de ghemeyn conditie des menschelijcken gheslachts / wort in sijn exempel beteeckent. So dan wy alle die zijn van den onsuyveren zade af ghecomen / worden besmet ghebooren met de smette der zonde: jae wy zijn ontreynicht ende bevlect voor het aenschijn Gods / eer wy het licht deses levens aensien. Want wie soude eenen reynen mensche gheven van eenen onreynen zade? Niet een voorwaer/ ghelijck in het boeck Job is gheschreven.

Psal.51:7.

Job.14:4.

6 Wy hooren dat de onreynicheyt der ouderen alsoo comt in de kinderen dat sy alle sonder eenighe uytneminghe zijn in haren oorspronck besmet. Ende deser besmettinghe en sal geen eynde gevonden worden / ten zy dat wy tot den eersten vader aller menschen / als tot de Fonteyne op climmen. Alsoo moetmen voorwaer achten / te weten / dat Adam zy gheweest niet alleenlijck de genereerder / maer oock als de wortel der menschelijcke natuere / ende dat daerom in sijn verdervinge het menschelijcke geslachte is te rechte gheschent. Ende dit maeckt de Apostel claer/ daer hy Adam met Christo vergelijckt/seggende: Ghelijck de zonde is door eenen mensche in de gantsche wereldt ghecomen / ende door de zonde de doodt (de welck is tot alle menschen door gegaen / dewijle sy alle ghesondicht hebben:) alsoo is ons door de ghenade Christi de rechtveerdicheyt ende het leven weder gebracht. Wat sullen de Pelagianen hier teghen segghen / dat Adams zonde is door navolginghe verbreyt? Hebben wy dan uyt de rechtveerdicheyt Christi anders geen voordeel / dan dat sy ons is tot een exempel voor ghestelt om nae te volghen? Wie soude soo grooten kerckhoflijden? Ist dat het sonder twijfel is / dat de rechtveerdicheyt Christi / ende daer uyt het leven / onse is door mededeelinghe: soo volcht daer uyt / dat beyde rechtveerdicheyt ende leven zy alsoo in Adam verloren gheweest/ dat sy in Christo weder ghecregen worden: ende dat de zonde ende de doot alsoo zijn door Adam in ghecomen/ dat sy door Christum te niete worden. De woorden en zijn niet duyster / dat vele door de ghehoorsaemheydt Christi gerechtveerdicht worden / ghelijck sy door Adams ongehoorsaemheyt waren tot sondaers ghestelt. Ende dat daerom tusschen hen beyde dese relatie ende vergelijckinghe zy / te weten / dat Adam ons heeft in sijn verderf verstrickt/eñ Christus heeft ons door sijn ghenade weder ghebracht tot salicheyt. Ick meyne dat in soo claer een licht der waerheyt / gheen langher noch arbeydelijcker bewijsinge noodich en is. † Alsoo oock in den eersten Sendtbrief tot de Corinthen / als hy wil de Godsalige in het betrouwen der weder opstandinghe bevestighen/soo bewijst hy dat het leven wort in Christo weder ghecreghen / dwelck in Adam was verloren. Die betuycht dat wy alle zijn

Niet alleen door eenich navolgen/ maer oock door het verderven: dwelck wort bewesen.

1. Door verghelijckinghe Adams met Christo.

Rom.5:10.

Rom.5:19.

Bewijs van d'eerste reden uyt het ghetuyghenisse des Apostels † 1.Cor.15.12.

zijn in Adam gestorven/ die betuycht oock mede opentlijck dat wy alle in hem zijn met der zonde besmet. Want de verdoemenisse en soude tot die niet comen / die gheen schult der ongherechticheyt en hadden. Maer men can niet claerlijcker verstaē wat hy wil/ dan uyt het aensien des anderen deels/daer hy leert dat de hope des levens is weder ghegheven in Christo. Nu weetmen wel ghenoech / dat dit niet anders en gheschiet dan als Christus door de wonderlijcke mededeelinghe de cracht sijnder rechtveerdicheyt in ons stort:ghelijck ergens gescreven is/dat de geest ons is het leven om der rechtveerdicheydt wille.

Rom.8.10.
Het tweede bewijs.

Daerom en mach oock dit niet anders uyt ghelept worden / dat ghesept is/ dat wy in Adam doot zijn / dan dat hy sondighende / niet en heeft hem selven alleenlijck in dat jammer eñ verderf gheworpen / maer heeft oock onse natuere tot ghelijcken val gebracht. Ende dat niet door sijn zonde alleenlijck/als die niet en soude ons toe behooren / maer om dat hy het gantsche zaet heeft met dat gebreck daer in hy gevallen is / besmet.

2. Door het getuygenisse van alle menschen dat wy te weten zijn van natueren kinderen des toorns.

Want anders en soude de woorden Pauli niet bestaen / dat alle mensche zijn van natuere kinderē des toorns/waert dat sy niet alreede in des moeders buyck vervloeckt en waren. Ende dat daer ghesproken wort van der natuere/niet ghelijck die is van Godt ghemaeckt / maer ghelijck sy is in Adam verdorvē/ dat is licht te verstaen.

Ephes.2.3.

Want het en betaemt niet dat men soude Godt den autheur des doots maken. Soo heeft dan Adam hem selven alsoo verdorven / dat de besmettinghe daer van is op alle de nacomers gecomen.

3. Om dat het vleesches is/wat uyt den vleesche geboren is.
Joan.3.6.

Ende de Hemelsche richter selve / namelijck Christus / betuycht ghenoech dat alle menschen worden boos ende ghebreckelijck geboren/ als hy sept: dat al wat uyt vleesch gheboren is/ vleesch is/ ende dat daerom de deure des hemelschen levens is allen menschen gesloten / tot dat sy wedergheboren zijn.

Teghenworpinge. Soo de sonde voortghecomen is op Adams nacomers/soo zijn dan de zielen oock ex traduce/ dat is/door verbreydinge der natuere/ van den eenen tot den anderen gecregen.

7 Eñ om dese sake te verstaen / en ist niet noodich benaudelijck te disputeren (daer mede de Oude hen selven niet weynich ghequelt en hebben) oft de ziele des soons comt uyt de ziele des vaders/om dat de onreynicheyt is voornemelijc in de ziele gheleghen. Wy moeten daer mede te vrede zijn / dat de Heere de gave daer mede hy de menschelijcke natuere wilde vercieren/ heeft Adam te bewaren ghegheven. Ende dat Adam daerom als hy de ontfanghen gaven heeft verloren /niet en heeft die voor hem selven alleenlijck/ maer oock voor ons allen verloren.

Antwoort.

Wie sal van de afcomste der ziele sorchvuldich zijn / als hy hoort dat Adam de gaven die hy verloren heeft/ alsoo wel voor ons / als voor hem selven ontfanghen hadde? ende dat sy niet en waren alleenlijc eenen mensche ghegheven / maer der gantscher menschelijcker natuere toe gheschickt. Daerom en ist gheen wonder/ dat de natuere wort naeckt ende arm ghelaten / nae dat Adam is van sijne gaven berooft/ dewijle de besmettinge der zonde daer mede hy besmet was/ is in de natuere ghebleven. Soo zijn dan van eenen verdorven wortel / verdorven tacken ghecomen/ die oock haer verdorventheydt hebben voor ghegheven in andere spruyten/die uyt hen zijn gheresen. Want de kinderen zijn alsoo in den vader verdorven/ dat sy oock haren nacomeren hebben verdorventheydt aen ghebracht: dat is / de oorspronck der verdorventheyt is alsoo in Adam gheweest/ dat sy sonder ophouden van de voorouders in de naecomers vloeyt. Want de verdorventheydt ofte smette en heeft haer oorsake niet in de substantie des vleeschs/ofte der ziele / maer om dat het alsoo van God verordent was/dat de eerste mensche soude de gaven die hem ghegheven waren/alsoo wel door hem/ als voor sijne nacomers houden ofte verliesen.

Een ander tegenworpinge.
De kinderen en hebben hare verdorventheyt niet van den godsaligen ouderen.

Dat de Pelagianen segghen / dat het der waerheydt niet ghelijck en is / dat de kinderen verdorventheyt hebben van godsalighe ouderen / dewijle sy meer behooren door der selver reynicheydt gheheylicht te worden:dit wort lichtelijck wederleyt. Want sy en comen niet van hare gheestelijcke wedergheboorte / maer van de vleeschelijcke gheboorte.

Antwoort.
Lib. contra Pelag. et Calest.

Daerom (ghelijck Augustinus sept:) Noch de verdoemde ongheloovighe / noch de gherechtveerdichde gheloovighen / en genereren gheene rechtveerdige/ maer verdoemde kinderen: want sy genereren uyt verdorven natuere. Ende dat de kinderen eenichsins der ouderen heylicheydt deelachtich worden / dat is een sonderlinghe zegheninghe des volcx Godts / de welcke niet en verhindert dat de eerste eñ algemeyn vervloeckinge des menschelijcken gheslachts voorgaet. Want de schult is uyt der natuere: maer de heylichmakinghe uyt ghenade boven natuere.

Een beschrijvinghe van de erfsonde.

8 Ende op dat dit niet en zy van een onseker ende onbekende sake ghesproken / soo sullen wy de erfzonde beschrijven. Maer ick en hebbe niet voor ghenomen alle de beschrijvinghen die van de schrijvers ghestelt zijn / te overlegghen: maer wil eene alleenlijck voort brengen/ die my schijnt seer wel met der waerheyt over een te comen. Soo schijnt dan de erfzonde te zijne een ervelijcke verdorventheyt ende verdraeytheyt onser natuere/in alle de deelen der ziele uytghestort/de welcke de menschē ten eerstē maeckt der toornicheyt Gods onderworpen / ende ten anderen vruchten in ons voort brenghen / de welcke de Schriftuere noemt vruchten des vleeschs. Ende dit is dat Paulus dickmael noemt zonde.

Galat.5.

Ende de wercken die daer uyt rijsen / als overspel / hoererie/ dieftē / haet / dootslaghen / brasserien / noemt hy (nae de wijse) vruchten der zonde : hoewel die alomme in de Schriftuere / ende oock van Paulo selve worden oock zonden ghenaemt.

Twee stucken in de beschrijvinghe.

Soo moetmen van dese twee verscheydentlijc aenmercken: te weten/dat wy alsoo in alle deelen onser natuere verdorven ende verdraeyt zijnde / nu om sulcke verdervinghe alleenlijck te rechte verdoemt ende overwonnen zijn voor Godt / den welcken niet aengenaem en is dan rechtveerdicheydt/onnooselheydt ende reynicheyt.

Verclaringe des laetsten stucks: Dat de sonde ons alle schuldich maeckt des toorns Godts.

Ende dit en is niet een beschuldinghe door eens anders misdaet. Want alsmen sept dat wy zijn door Adams zonde schuldich geworden in het oordeel Gods/ dat is niet alsoo te nemen / ghelijck of wy buyten onse verdienste de schult sonder misdaet droegē: maer dewijle wy door sijn overtredinge zijn met de vervloeckinghe becleedt / soo wort van hem ghesept / dat hy ons heeft daer aen verstrickt. Nochtans is het hem niet alleenlijck de straffe op ons ghecomen / maer de peste die van hem is is ons gecomen/ blijft in ons / de welcke te rechte ghestraft wort.

Cum alibi saepe/tum libro. 3. de peccatorum merit. et rem. ca.8.

Daerom hoewel Augustinus dit dickmael noemt een vremde zonde (om te claerlijcker te bewijsen dat sy door de generatinghe in ons comt) soo betuycht hy nochtans oock mede dat sy eenen yeghelijcken eyghen is.

Rom.5.12.

Ende de Apostel selve betuycht seer duydelijck / dat de doot daerom is over alle menschen ghecomen/ om dat sy ale ghesondicht hebben / dat is / in de erfzonde verstrickt / ende met haer smetten ontreynicht zijn. Ende daerom zijn oock de kinderkens / hoewel sy haer verdoemenisse mede brengen van moeders buyck / niet door een anders misdaet / maer door haer eygen feyl verbonden.

Want

Want hoewel sy noch niet en hebben eenighe vrucht haerder ongerechticheyt voortgebracht/ soo hebben sy nochtans het zaet in hen besloten: jae haer gantsche natuere is eenichsins een zaet der sonde: ende daerom en can sy niet anders dan hatelijck ende gruwelijck zijn voor Godt. Waer uyt oock volcht / dat sy voor God eyghentlijck wort sonde gheacht: want daer en soude gheen verdoeminghe zijn sonder schult. Daer na comt hier toe het ander/ te weten/ dat dese verdorventheyt nemmermeer in ons en rust / maer sonder ophouden nieuwe vruchten baert / te weten / de wercken des vleeschs die wy boven beschreven hebben / ghelijck een brandende oven / vlamme ende voncken uyt worpt / ofte ghelijck een fonteyne sonder ophoudẽ water uyt geeft. Daerom die de erf-sonde beschrijven dat sy is het gebreck der erfelijcker rechtveerdicheyt/ die behoorde in ons te zijn: die vervatẽ wel al wat in de sake is/ maer en hebben nochtans de cracht daerom niet duydelijck ghenoech uytghedruckt. Want onse natuere en is niet alleenlijck ydel ende arm van het goede/ maer is soo vruchtbaer ende vol alles quaets/ dat sy niet en can ledich zijn. Die geseyt hebben dat de erf-sonde is boose begeerlickheyt/ die en hebben gheen woort ghebruyckt dat te vremde was/ so verre men daer by seyde (dwelck van velen niet en wort toegelaten) dat al wat in den mensche is/ van den verstande aen tot den wille/ ende van de ziele tot het vleesch toe/ is van dese begeerlijckheyt gheheel besmet: ofte om cortelicker te seggẽ/ dat de gantsche mensche in hem selven niet anders en zy dan begheerlijckheyt.

Item / datse in ons de wercken des vleesches voortbrengt.

9 Daeromme hebbe ick gheseydt † dat alle de deelen der ziele zijn van der sonde beseten gheweest / van dat Adam is van de fonteyne der rechtveerdicheyt afghewecken. Want niet alleenlijck en heeft hem de onderste lust verlockt/ maer het opperste ende sterckste der ziele was met onsprekelijcke godloosheyt beseten / ẽn de hooveerdicheyt is tot in het binnenste des herten ghecomen: soo dat het cranckheyt ende dwaesheyt is/ dat sommige de verdorventheyt die daer uyt is ghecomen/ niet voorder dan tot het sinnelijck gevoelen en strecken / ofte die den oorspronck ofte voncke namen/ daer door alleenlijck het deel dat sy sinnelijckheyt noemen / wordt tot sonde verlockt / verweckt ende ghetrocken. Hier in heeft Petrus Lombardus een groote onwetentheydt gheopenbaert / de welcke den zade deser verdorventheyt soeckende / seyt dat sy is in het vleesch (ende neemt Paulum tot een getuyge daer van) niet eyghentlijck / maer om dat sy in het vleesch meer ghesien wort. Maer Paulus en beteeckent niet alleenlijck een deel der ziele/ maer de gheheele natuere / de welcke hy stelt teghen de genade die boven natuere is. Ẽn Paulus neemt alle twijfelinghe wech/ leerende dat de verdorventheyt niet en sit in een deel alleenlijck/ maer dat in een mensche niet reyn en is / noch onverdorven van die doodtlijcke peste. Want als hy van de gebreckelicke natuere handelt / en verdoemt hy niet alleenlijck de ongheregelder roeringhen des lust die hen selven vertoonen / maer wil voornemelijck segghen / dat het verstant is der blintheyt ende het herte der boosheyt onderworpen. Ende dat derde Capittel tot de Romeynen en is niet anders dan een beschrijvinge der erf-sonde. Dit wort claerder uyt de vernieuwinghe. Want de Gheest die teghen den ouden mensche ghestelt wort / en beteeckent niet alleenlijck de ghenade/ door de welcke het sinnelijcke ofte onderste deel der ziele ghebetert wort / maer vervaet een volcomen vernieuwinge aller deelen. Ende daerom beveelt Paulus niet alleenlijck de grove lusten te niete te maken / maer oock door den gheest des verstants te vernieuwen: gelijck hy oock ergens ons beveelt te veranderen in nieuwicheyt des verstants. Waer uyt oock volcht/ dat het selve deel daer in de edelheyt der ziele allermeest haren schijn geeft/ niet alleenlijck en is ghewont/ maer oock alsoo verdorven / dat het noot heeft niet alleenlijck gedeylt te worden/ maer by nae een ander natuere aen te doene. Hoe verre beyde het verstant ende het herte is van der sonde beseten/ dat sullen wy hier nae sien. Ick hebbe hier willen alleenlick met corte woorden aenroeren/ dat de gantsche mensche is van den hoofde tot de voeten / alsoo als van een vloet overvallen ende overloopen / dat gheen deel vry en zy van der sonde: ende dat daerom al wat van hem comt/ is sonde ghereckent. Aldus seyt Paulus dat alle de gesintheden des vleeschs/ ofte gedachten/ zijn vyantschap teghen Godt/ ende daerom de doot.

Dat eerste stuck in de beschrijvinge (te weten/ dat in alle deelen der zielen de aengeboorne boosheyt verbreyt is) wort uyt geleyt ‡ Siet Lib. 4. cap. 15. sect. 20. 11, 12.

Rom. 7.18.

Ephes. 4.17. 18.

Ephes. 4.23.

Rom. 12.2.

Cap. 2.

Rom. 8.7.

10 Laet nu die gaen / die bestaen hare feylen Gode op te legghen / om dat wy segghen dat de menschen zijn uyt der natuere gebreckelijck. Sy soecken verkeerdelijck het werck Godts in hare besmettinge / het welcke sy behoorden in Adams natuere / doen sy noch gheheel ende onghescheurt was/ ghesocht te hebben. Soo is dan onse verderf van de schult onses vleesches/ ende niet van Godt: dewijle wy niet anders en verderven/ dan om dat wy sijn van onse eerste conditie afgeweken ende veraert. Ẽn dat oock hier niet yemant teghen en roepen/ dat Godt hadde moghen onse salicheydt beter voorsien/ hadde hy Adams val verhindert. Want dese teghenworpinghe moeten de godsalighe herten om de stoute curieusheyt die daer in is / verworpen/ ende sy behoort oock tot de verborghentheydt der predestinatie/ waer van hier nae te harer plaetse sal gehandelt worden. Daerom sullen wy gedencken dat wy onse val moetẽ der verdorventheyt onser natuere toe schrijven / op dat wy Godt den Authuer der natuere niet daer mede en beschuldigen. Het is vast dat de doodtlijcke wonde is in de natuere/ maer daer is groot onderscheyt in/ of die ergens is van daer in ghecomen / ofte of sy is van den beginne aen daer in gheweest. Nu is het openbaer dat sy is door de sonde daer in gheslaghen. Daerom en hebben wy ons niet te beclaghen/ anders dan van ons selvẽ/ het welcke de Schrifture heeft neerstichlijck beteeckent. Want Ecclesiastes seyt: Ick weet dit / dat Godt heeft de mensche recht ghemaeckt : maer sy hebben hen selven veele vonden gesocht. Het is claer datmen behoort alleenlijck den mensche sijn verderf toe te schrijven / dewijle hy rechticheydt vercreghen hebbende door de mildicheyt Gods/ is door sijns selfs onsinnicheyt in ydelheyt ghevallen.

De stucken in de beschrijvinge der erf-zonde altijt verstaende/ volgt/ dat Godt geenen autheur der zonden en is/ nademael dat gantsche menschelicke geslacht door natuerlijcke ende eyghen gebreckelijckheyt verdorven is.

Cap. 7.29.

11 Soo segghen wy dan dat de mensche is verdorven door natuerlijcke gebreckelijckheyt/ de welcke nochtans niet en is van natuere ghecomen. Wy segghen dat sy niet en is van de natuere ghecomen / om te kennen te gheven dat sy meer is een qualiteyt ofte hoedanicheydt die den mensche is aen ghecomen / dan een substantiale eyghenschap die van den beginne soude in den mensche ghemaeckt zijn. Ende wy seggen nochtans dat sy natuerlijck is / op dat niemant en dencke dat sy door boose ghewoonte wordt vercreghen / dewijle sy met erfelijcken recht heeft alle menschen bevanghen. Ende dit en doen wy niet sonder Authuer / want om dese selve oorsake leert Paulus / dat wy alle van natuere zijn kinderen des toorns. Hoe soude Godt op sijn alderedelste creatuere toornich zijn / den welcken

Maer dese verkeertheyt is gheensins van der natueren gecomen/ maer is eenen toeval/ die den mensche is aengecomen.

Ephes. 2.3.

oock

oock sijne sware wercken behaghen? Maer hy is meer toornich over de verderfvinghe sijns wercks/dan over sijn werck. Daerom ist dat de mensche niet onwijselijck en wort om de verdorven natuere gheseyt natuerlijck grouwelijck te zijne voor Godt / soo en sal hy oock niet onbequamelijck geseyt worden / natuerlijc verdraeyt ende ghebreckelijck te zijne: ghelijck oock Augustinus hem niet en ontsiet (aenghesien de verdorven natuere) te segghen dat de zonde natuerlijck zijn / die nootsakelijck in onse vleesch regneren/ daer de ghenade Godts niet is/ Aldus wort dat dwase ghedichtsel der Manicheen te niete / de welcke een substantiale boosheyt in den mensche dichtende / hebben bestaen oock eenen anderen schepper daer toe te dichten / om dat sy niet en souden schijnē de cause ende het begin des quaets Gode toe te schrijven.

Het ij. Capittel.

Dat de mensche nu is van de vryheydt des goetdunckens berooft, ende tot ellendighe dienstbaerheydt ghecomen.

Een tsamenvoeginge des voorgaende Capittels met de vier navolgende. Maer op dat er bequamelijc mochte een fondament ghelegt worden van den handel des vryen willes / doet hy uyt den weghe eenige grove onuerstheden/ ofte twee sware perijckelen / te weten / Ledicheyt ende Hovaerdicheyt.

DEwijle wy ghesien hebben dat de heerschappie der zonde / van dat sy den eersten mensche haer heeft onderworpen/niet alleenlijck haer en bestreckt over het gantsche menschelijck gheslachte/maer oock gantschelijck eene yeghelijcke ziele besit: soo moeten wy nu naerder ondersoecken /of wy (nae dat wy tot dese dienstbaerheydt ghecomen) sijn van alle vryheyt berooft: ende ist dat noch eenich deelken is over gebleven/ hoe verre sijn cracht haer bestreckt. Maer op dat wy te lichtelijcker tot de claerheyt deser waerheydt comen/ so wil ick cortelijck een merck voor oogen setten/ tot het welcke de gantsche somma hier van moet geschiet worden. ‡ Eñ dit sal de beste middel zijn om dwalinghen te vermijden / ist dat wy de perijckelen aenmerckē die op beyde zijden zijn. Want als den mensche alle rechticheyt wort benomen / soo neemt hy terstont daer uyt oorsake tot ledicheydt: ende dewijle hy gheseyt wort gheen macht te hebben tot de oeffeninghe der rechtveerdicheydt / so en vraecht hy daer na niet / ghelijck of het hem nu niet aen en ginghe. Wederom en mach hen niet (hoe weynich het zy) toe gheschreven worden/sonder Gode sijn eere te benemen / ende den mensche met lichtveerdich betrouwen te swacken. Daeromme op dat wy aen dese steenrotsen niet schipbreucke en lijden/ soo moeten wy desen loop houden / te weten/ dat de mensche onderwesen zijnde dat in hem niet goets en is/ende dat hy van allen zijden is met ellendighen noot ommeringht / gheleert worde nochtans nae dat goet daer van hy ydel is/ende nae de vryheyt daer van hy berooft is / te staen: eñ dat hy scherpelijcker uyt de luyheyt verweckt worde / dan of men hem dichte met seer groote macht voorsien te zijn. Hoe nootsakelijc dit laetste is/ dat siet een yeghelijck wel. Maer van het eerste sie ick dat meer menschē twijfelen dan het betaemde. Want als dit buyten twijfelinghe is geset / datmen den mensche niet en moet yet van het sijne benemen / soo moet het openbaer zijn/ hoe veel daer aen ghelegen is / dat hem de valsche roeminghe benomen worde. Want ist dat oock doen niet en is den mensche toeghelaten op hem selven de roemen/als hy door de mildicheyt Godts was niet seer groote gaven verciert/ hoe seer betaemt het hem nu vernedert te wordē/als hy om sijnder ondanckbaerheydt wille is uyt de uytnemende eerlijcheyt verstoort/tot in de uyterste schandelijckheyt? Ick segghe dat te dien tijde doen hy in de opperste eere was / de Schriftuere

‡ Tfondament ende de somme deses gantschen handels.

** Hec duo precipitia notat Augustinus Epist. 47. etc in Joan. cap. 12*

De vaste aenmeringhe deses fondaments, ende stercke aenwysinghe is genomen van een bewijsreden sprekende van het meeste tot het minste.

hem anders niet toe en schrijft dan dat hy is gheschapen na het beelt Gods: waer mede sy te kennen geeft/dat hy niet door sijn eyghen goet/maer door de gave Godts gheluckich was. Wat sal hy dan nu doen / anders dan dat hy nu van alle eerlijckheyt naeckt ende berooft zijnde/ God bekende / door wiens weldaet hy niet en conde danckbaer zijn doe hy den rijckdom sijnder ghenade overvloedichlijck hadde: ende dat hy hem ymmers nu door de belijdinghe sijnder eyghener armoede eere/ den welcken hy niet en heeft door de bekenninghe sijnder weldaden gheeert. Het is oock ons alsoo seer nut/als het grootelijcx dient tot de eere Godts/dat ons alle lof der wijsheydt ende macht ghetroecken worde: soo dat die onsen val met kerckroof vercieren/ die ons yet sonder waerheyt toe schrijven. Want alsmen ons leert door onse eyghen cracht strijden / wat doet men anders dan datmen ons op eenen rietstock hooge verheeft/ op dat wy terstont als dit breeckt / neder vallen? Hoewel onse macht wort noch te seer gheprezen / als sy by eenen rietstock wordt verghelecken. Want het is roock al wat de ydele menschen daer van ghedicht hebben ende clappen. Daerom en wordt niet sonder oorsake dese schoone reden soo dickmael van Augustino verhaelt / te weten / dat het vrye goetduncken meer wort door sijne beschermers afghesworpen ende verdorven / dan bevesticht ofte versterckt. Dit hebbe ick moeten seggen eer ick tot dese sake come / om sommigher menschen wille / die dese gantsche handelinge (die nochtans in de religie seer noodich / ende ons seer nut is) seer haten/ ghelijck of sy niet alleenlijck te vergheefs / maer oock sorghelijck ware/ als sy hooren dat de menschelijcke macht wort gantschelijck te niete ghemaeckt / op dat de cracht Gods in den mensche bevesticht worde.

Item van schadelijcke ende ongherymde dingen/welcke spruyten uyt het perijckel der hoovaerdicheyt.

2 Dewijle wy weynich boven gheseyt hebben/ ‡dat de machten der ziele zijn gelegen in het verstant ende in het herte: soo laet ons nu aenmercken wat dese twee deelen vermoghen. De Philosophen seggen voorwaer met grooter eendrachticheyt / dat de reden sit int verstant/ om gelijck een fackel in allerley raetslaghen te lichten/ ende om ghelijck een Coninginne den wille te regeeren. Want sy alsoo is met godlijcken lichte begaeft/dat sy seer wel can raden: eñ sulcke cracht heeft dat hy seer wel can regeeren. Hierenteghen dat het ghevoelen oft de sinnen zijn als slaperich ende qualijck siende/ soo dat sy altijts ter aerden cruypen / ende in grove dingen becommert zijn/ ende hen selven nemmermeer op en heffen tot waerachtich verstant. Dat de lust (als hy wil der reden gehoorsaem zijn /ende hem niet en laet den sinnen onderworpen) ghenegen is tot oeffeninge der duchden/ ende den rechten wech hout/ ende verandert wordt in wille: maer is dat hy hem selven wech worpt tot dienstbaerheydt der sinnen / dat hy dan daer door verdorven wordt ende verkeert / soo dat hy veraert tot boose begeerlijckheyt. Ende dewijle gantschelick na hare meyninghe de voornoemde machten in de ziele zijn / te weten / het verstant/ het ghevoelen/ ofte sinnen / ende de lust ofte wille (welcke naem nu ghewoonlijcker gebruyckt wort) soo segghen sy dat het verstant zy begaeft met der reden / de welcke een seer goede regeerster is/om wel ende salichlijck te leven/ so verre het hem selven in sijn edelheyt houdt/ ende sijn natuerlijcke macht gebruyckt. Ende dat sijn nederste regeeringhe/ de welcke men noemt het ghevoele ofte de sinnen (waer door hy wordt afghetrocken tot dwalen ende qualijck sien) sulck zy/ dat sy can door reden ghetemt/

Dat andere deel des Capittels/ dwelck verhaelt der anderer menschen meyninghen. Eerstelijck der Philosophen/in dese ende naevolgende afdeylinghe.

‡ Lib. 1. cap. 15. sect. 7. et 8.

ghetemt / ende met der tijt verdreven worden. Ende den wille stellen sy midden tusschen de reden ende sinnen / als die vry ende haers selfs is / het zy om der reden ghehoorsaem te zijn / het zy om hem selven den sinnen over te geven.

Der Philosophen doolhooven.

3 Sy bekennen wel somtijdts (te weten door de bevindinghe over wonnen zijnde) met wat grooter arbeyt ende swaricheyt het rijcke der reden wort in den mensche bevesticht / dewijle hy wort nu met de gheneuchte der wellusten gekittelt / nu met eenen valschen schijn des goets bedroghen / nu met onmatighe beroeringen swaerlijck gheslaghen / ende als met koorden ofte zenuwen (ghelijck Plato seyt) tot verscheyden dingen ghetrocken.

Lib. 1. de leg. Lib. 3. Tusc. Quest.

Waerom Cicero oock seydt / dat de vonckens die van der natuere zijn ghegheven / door verkeerde meyningen ende boose zeden terstont uyt ghebluscht worden. Maer als sulcke siecten ende cranckheden hebben eenmael de herten der menschen beseten / dan bekennen sy die ghewelddiger te zijne / dan datmense soude connen lichtelijck bedwinghen: sy en twijffelen oock niet die te vergheleijcken met wreede peerden / die de reden uytghestort / ofte den voerman af geworpen hebbende / onmatighe dertelheyt bedrijven. Nochtans setten sy dit buyten twijfelinghe / dat de deuchden ende ondeuchden zijn in onse macht.

Vide Arist. Lib. 3. Eth. Cap. 5.

Want ist dat het (segghen sy) in onse verkiesinge is / dit ofte dat te doen / so is het oock in onse verkiesinghe sulcx niet te doen. Ende wederom / ist dat het in onse verkiesinghe is dat niet te doen: soo is het oock in onse verkiesinghe dat te doen. Nu het schijnt dat wy met vryer verkiesinghe doen dat wy doen / ende laten dat wy laten: Soo dan / ist dat wy yet goets doen als het ons belieft / soo connen wy dat laten: ende ist dat wy yet quaets doen / dat connen wy oock vlien.

Seneca.

Ja sommighe zijn tot alsulcke dertele vryheyt ghecomen / dat sy seyden / dat het wel der Goden gave is dat wy leven: maer dat het onse gave is dat wy wel ende heylichlijck leven: waer uyt oock de woorden Ciceronis comen in den persoon Cottae, dat noyt yemant Godt gedanckt en heeft voor de wijsheyt / om dat een yegelijck voor hem selven deucht vercrijcht.

Cicero lib. 3. de nat. deorum.

Want om der deucht wille (seydt hy) worden wy ghepresen / ende in de deucht roemen wy: het welcke niet en soude gheschien / ware de deucht een gave Gods / ende niet uyt ons. Ende weynich daer nae: Dit is aller menschen ghevoelen / datmen de fortuyne moet van God begeeren / maer de wijsheyt van hem selven nemen.

De somma van 't gevoelen aller Philosophen.

Soo is dan dit de somma des ghevoelens aller Philosophen / dat de reden des menschelijcken verstants ghenoechsaem is tot goede regeeringhe: ende dat de wille die daer onder is / wel wort van de sinnen tot quaet gheroert / maer dat hy vrye verkiesinghe hebbende / niet en can verhindert worden de reden als sijnen leydtsman / in allen dinghen te volgen.

Ten anderen de meyningen der ouden Theologhen van den dienstvarigen ende vryen wille.

4 Onder de Christen oude Leeraers ende Schrijvers des Christelijcker ghemeynte / en heeft niemant geweest die niet en bekende dat de gesontheyt der reden in den mensche is swaerlijck door de zonde gewondt / ende dat de wille is seer in de boose begeerlickheden verwerret: maer nochtans hebben vele onder hen den Philosophen te veel ghelijcx ghegeven. Onder de welcke schijnen de oude daerom / de macht des menschen alsoo verheven te hebben / om dat sy niet en souden door de duydelijcke belijdinghe der menschelijcker onmacht / de Philosopen (teghen de welcke sy doen streden) tot spotten verwecken: noch den vleesche (dwelck van selfs veel te traghe is tot goet) nieuwe oorsake tot luyheyt gheven. Soo hebben sy dan de leere der Schriftuere met der Philosophen leeringen half ghesocht te vereenighen / om dat sy niet en souden leeren dat den gemeynen gevoelen der menschen mochte vreemt zijn: ende dat sy voornemelijck ghesocht hebben der luyheyt gheen plaetse te gheven / dat schijnt aen hare woorden.

Welcke Leeraers deele uyt de Philosophie / ten deele uyt de Theologie zijn tsamen ghesmolten.

Chrysostomus seyt ergens: Dewijle God goet en quaet heeft in onse macht gheset / soo heeft hy vry goet duncken der verkiesinghe ghegheven: ende en treckt ons niet tegen onsen wille / maer om helst de ghewillige.

Homil. de prodit. Iude.

Item / Dickmael die quaet is / wordt goet / ist dat hy wil: ende die goet is / valt door luyheyt af / ende wort boos: Want de Heere heeft onse natuere gemaeckt vry goetduncken te hebben: ende hy en leyt gheenen noot op: maer geeft bequame middelen / ende laet het geheel in des crancken goetduncken ligghen.

Homil. 18. in Gen.

Item / Ghelijck wy nemmermeer en connen yet wel doen / ten zy dat wy door Gods ghenade gheholpen worden: alsoo en sullen wy niet connen de hemelsche gonste vercrijgen / ten zy dat wy het onse daer toe brengen. Hy hadde te voren ghesept / dat wy oock moeten daer wat toe brenghen / op dat het niet geheel en zy van de Goddelijcke hulpe. Ende dit woordt ghebruyckt hy seer gewoonlijck / te weten: Laet ons dat onse daer toe brengen / het ander sal God volbrenghen. Hier mede comt over een dat Hieronymus seyt / dat het beginnen onse is / ende Gods het volbrenghen: dat wy moeten toe brenghen dat wy connen / ende God sal volbrenghen dat wy niet en connen.

Dial. 3. contra Pelag.

Hier siet ghy voorwaer dat sy met sulcke woorden hebben tot de oeffeninghe der deucht den menschen meer toe gheschreven / dan het recht was: want sy meynden dat sy niet anders en conden die aengheboren traecheyt die in ons is / verwecken / hadden sy niet bewesen dat wy oock daer door alleenlijck sondighen. Maer hoe gheluckichlijck sy dat ghedaen hebben / sullen wy hier nae sien. Voorwaer dat dese reden die wy nu verhaelt hebben / seer valsch zijn / dat sal terstont openbaer wesen. Ende hoewel de Griecksche voornemelijck / ende onder hen Chrysostomus sonderlinghe / geen mate ghehouden en hebben in de verheffinghe der macht des menschelijcken willes / soo spreken nochtans alle de oude (uytgenomen Augustinus) so veranderlijck / ofte wanckelijc / ofte onclaerlijc / datmen by na niet sekers en can uyt hare boecken halen.

Daerom zijnse ofte valsch / ofte al te hooch verheven / ofte verwerret / ofte verscheyden ende teghen malcanderen strijdende.

Daerom en sullen wy niet arbeyden om eens yeghelijcx ghevoelen te verhalen / maer sullen hier ende daer soo veel uyt eenen yegelijcken plucken als de verclaringhe deses handels sal schijnen te eysschen. Die daer nae zijn ghecomen / zijn d'een nae den anderen tot argher ghevallen / dewijle een yegelijck voor hem selven sochte lof der scherpsinnicheyt in de bescherminge der menschelijcker natuere tot dat de sake soo verre is ghecomen / dat de ghemeynen man ghemeynt heeft dat de mensche zy alleenlijck aengaende het sinnelijcke deel verdorven / ende de reden gantschelick gesont hebben / en oock den wille ten meesten deele. Ende hierentusschen was dit in alleer menschen mont / dat de natuerlicke gaven in den mensche verdorven zijn / ende die wech ghenomen die boven natuere waren. Maer tot wat eynde dit diende / heeft nau de hondertste mensche een weynich gesmaeckt. †Ic soude voorwaer met dese woorden lichtelijck te vrede zijn / als ick wilde claerlijc leeren hoedanich de verderbinge der natuere zy. ‡Maer daer is veel aen ghelegen / dat het neerstichlijck over leyt worde wat de Mensche vermach die in alle de deelen sijnder natuere is verdorven / ende van de gaven die boven natuere zijn / berooft

† Siet sect. 12

‡ In de kercke heeft de seer groote liefde tot de ongoddelicke Philosophie / verduystert de kennisse Gods ende onses selfs. Maer op dat de meyningen der oude Leeraers beter overleyt in ooghen werden sullen wy te beschrijvinge van den vryen wille stellen: waer in sy lieden geensins over een comen.

beroofd. Soo hebben dan de ghene die roemden hem selven Christi Discipulen te zijne / veel te Philosophelijck van dese sake gesproken. Want dit woort vry goetduncken / is altijts by de Latijnsche gebleven / gelijck of de mensche noch onverdorven ware. Ende de Griecksche en hebben hen selven niet geschaemt een veel hoovveerdiger woort te gebruycken / te weten autexousion, met welcken woorde sy willen te kennen geven / dat de mensche de macht sijns selfs hadde in hem selven. Daerom dewijle alle menschen / jae ooch de gemeynen man op desen gront gebracht zijn / dat de mensche vry goetduncken heeft / en sommighe onder hen die wilden uytnemende schijnen / niet en weten hoe verre dit hen bestreckt: so sulle wy de cracht deses woorts eerst ondersoecken / ende daer nae uyt de eenvoudicheydt der Schriftuere bewijsen / wat de mensche door sijn eyge natuere vermach tot goet ofte quaet. Hoewel de naem vry goetduncken in aller leeraers boecken dickmael wort gevonde / so hebbe nochtans seer weynighe beschreven / wat het vry goetduncken zy.

Orig. Lib. 3.

Origenes schijnt nochtans het ghene daer in sy alom over ee quame gestelt te hebbe / als hy seyt / dat vry goetduncken is macht der rede om goet ofte quaet te onderscheyden / en macht des willes om goet en quaet te verkiesen. Augustinus comt ooc met hem over een als hy leert / dat vry goetduncken is macht der rede ende des willes / waer door het goede wort uytvercoren door de hulpe der genade: ende het quade door het verlaten der genade. Bernardus spreeckt duysterlijcker / willende scherpsinnichlijck spreken / segghende / dat vry goetduncken is een eendrachticheydt om de onverlieselijcke vryheyt des willes en onvermijdelijck oordeel der reden. Oock en is Anselmi beschrijvinghe niet claer ghenoech / de welcke seyt dat vry goetduncken is / een macht om rechticheyt te houden om haer selfs wille.

Lib. 2. sent. distinct. 24.

Daerom heeft Petrus Lombardus ende de Schoolsche Leeraers / meer de beschrijvinge Augustini aengenomen / om dat die claerder was / ende de genade Gods niet uyt en sloot / sonder de welcke sy saghen dat de wille in hem selven niet ghenoechsaem en was voor hem selven. Sy brenghen nochtans oock het selve het hare daer by / om dat sy meynden dat beter te zijne / ofte tot meerder verclaringhe te dienen. Ten eersten comen sy daer in over een / dat de naem goetduncken / meest der reden aen gaet / wiens ampt is onderschept te maken tusschen goet en quaet / ende dat het bywoort / vry / eyghentlijck den wille toe comt / de welcke op beyden zijden can buyghen.

Part. 1. quaest. 83. art. 3.

Daerom dewijle de vryheyt eygentlijc den wille toe quam / seyt Thomas de Aquino dat het seer wel over een comt / datmen segghe dat vry goetduncken zy een macht om te verkiesen / de welcke wel is uyt het verstant ende den lust ofte wille vermenght / maer nochtans meer tot den lust gheneghen is. Nu hebben wy gehoort waer in sy leeren de cracht des vryen goetduncken geleghen te zijne / te weten / in de reden ende in den wille. Nu moeten wy oock in het corte sien hoe veel sy dese tween dinghen toe schrijven.

Wat door dinghen dat de oude Leeraers onder den vryen wille pleghen te stellen / en sonderheyt de School-leeraers.

5 Sy pleghen ghemeynlijck de middel-dingen / te weten / die tot het rijcke Gods niet en dienen / onder den vryen raet des menschen te stelle: ende de waerachtighe rechtveerdicheydt der sonderlinghe genaden Gods / ende der geestelijcker wedergheboorte toe te schrijven. Ende de Autheur des boecks van de roepinghe der Heydenen dit willende bewijsen / stelt driederley wille: te weten / des ghevoelens ofte den sinnelijcken wille / ende den onredelijcken ende den gheestelijcken: (Lib. 1. Cap. 2.) ende hier van seyt hy dat de twee eerste vry zijn in den mensche / ende dat de laetste is een werck des heylighen Gheests in den mensche. Of dit waer zy / dat sal te sijnder plaetse gehandelt worden: want ick hebbe nu voor ghenomen cortelijck andere ghevoelen te verhalen / maer niet te wederleggen. Hier uyt comt het dat de Schrijvers / als sy van het vry goetduncken handelen / niet en ondersoecken wat het vermach tot politische ofte uytwendighe wercken / maer wat het vermach tot de ghehoorsaemheydt der Godlijcker Wet. Maer ick bekenne alsoo dat dese laetste ondersoeckinge nootsakelijck is / dat ick daerentusschen niet en achte dat die ander zy gantschelijck te vergheten. Ende van dit gevoelen sal ick (ghelijck ick hope) goede oorsaken bewijsen. (Van sect 12. tot 18.)

Item / hoe veelderley vryheyt des goetduncks by haer zy.

Daer is een onderscheydinghe in de Scholen ghebleven / de welcke driederley vryheydt telt / te weten / de eerste van den noot / de tweede vander sonde / ende de derde van de ellendicheydt: ende dat de eerste hier van alsoo uyt der natuere in den mensche is / dat sy gheensins en can ontnomen worden: maer dat de twee andere zijn door de sonde verloren. Dese onderscheydinghe neme ick gheerne aen / anders dan dat daer de noot wort verkeerdelijck met bedwanck vermenght: maer wat onderschept hierentusschen zy / ende hoe nootsakelijck het sy aen te mercken / dat sal erghens verclaert worden.

Der School-leeraers Theologanten swaricheden / in de verclaringe deses questie.

6 Ist dat dit woordt aen ghenomen / soo is het sonder twijfel dat de mensche gheen vry goetduncken en heeft tot goede wercken / ten zy dat hy gheholpen worde door genade / ende dat door sonderlinge genade / waer mede alleenlijc de uytvercorene begaeft worde door de wedergeboorte. Want die uytsienninghe en achte ick niet / die clappe dat de genade zy allen gelijck int gemeyn voor gheset. Maer het en is noch niet claer of de mensche zy gantschelijck beroofd van de macht tot wel doe / ofte noch eenige macht hebbe / maer die seer cleyn ende swack zy / de welcke wel door haer selven niet en vermach / maer oock haer werck doet / als de genade hulpe. Als de Meester der sententie dit wil becorten / leert hy dat ons tweederley genade doodich is / om tot goet werc bequaem te worden. (Lib. 2. dist. 6.) Ende de een genaede noemt hy de werckende ghenade / de welcke maeckt dat wy crachtichlijck goet willen: en de ander noemt hy de medewerckende genade / de welcke de goeden wille volcht / dien helpende. In dese deelinghe misshaecht het my dat hy de crachtighe begeerte des goets / der ghenade Godts toeschrijvende / te kennen geeft dat de mensche nu uyt sijn natuere eenichsins het goede begheert / hoewel niet crachtichlijck: gelijck oock Bernardus seyt / dat de goede wille wel is Godts werck / maer schrijft nochtans den mensche toe / dat hy uyt eyghen roeringhe sulcken goeden wille begheert. Maer dit is verre van het ghevoelen Augusti / van den welcken nochtans Lombardus wil schijnen sijn deelinghe ghenomen te hebben. (De libero arbitrio.) In het tweede deel mishaeght my de twijfelachtigheyt / uyt de welcke een verkeerde uytlegginghe is ghekomen. Want sy hebben daerom gemeynt dat wy mede wercken met de tweede ghenaede Godts / om dat het in onse macht is / de eerste genaede te niete te maken / die verworpende / oft te bevestigen / die ghehoorsaemlijck volghende: het welcke de Autheur des boecks van de roepinghe der Heydenen / aldus uyt druckt: Dat den geenen die het oordeel der reden gebruycken / vry is van de genade te wijcken: soo dat het loon endoprijs zy / niet afghewecken te hebben: ende soo dat het ghene dat niet en can gheschien sonder de mede- (Lib. 2. Cap. 4.)

werckinge des Gheests / haerer verdiensten toegerekent worde/ door der welcker wille het hadde connen niet geschien. Dese twee hebbe ic willen cortelijck aenteeckenen / om dat de Leser nu soude sien / hoe veel anders ick ghevoele / dan de School-leeraers die reynst in de leere zijn. Want ick ben veel wijder van het ghevoelen der Sophisten / die onlangher voor onsen tijt gheweest zijn : te weten / soo veel als de selve voorder van de oude leere zijn afgeweken. Wy verstaen nochtans eenichsins uyt dese deelinghe/ op wat wijse sy den mensche vry goetduncken ghegheven hebben. Want Lombardus seyt ten eynde/ dat wy niet daerom vry goetduncken en hebben / om dat wy even groote macht hebben om goet ende quaet te doen ofte te dencken/ maer alleenlijc om dat wy vry zijn van de bedwinginghe. Welcke vryheyt niet en wordt verhindert / hoewel wy quaet / ende dienstknechten der zonde zijn/ ende niet anders en connen dan sondighen.

Lib. 2. sent. distinct. 25.

Besluyt/ dat sulcke een cleyne sake so seer niet en behoorde verheven gheweest te hebben.

7 Soo wort dan de mensche geleert vrygoetduncken te hebben / niet om dat hy vrye verkiesinge heeft des goets alsoo wel als des quaets: maer om dat hy quaet doet willēs ende niet bedwonghen. Dit is wel seer recht: maer waer toe diende het / soo cleen een sake soo hoovoerdighen naem te geven? Het is doch een schoon vryheyt/ dat de mensche wil niet en wort bedwongen om der zonde te dienen / maer is nochtans soo ghewillich een dienstknecht / dat sijnen wille wort met boeyen der zonde ghevanghen ghehouden. Ick hate voorwaer de woorden-stryden / door de welcke de ghemeynte te vergheefs wort ghequelt / maer acht datmen behoort met Godvreesentheyt de woorden te schuwen / die yet ongheschickts luyden: voornemelijck daer men schadelijck can dwalen. Ick bidde u / onder hoe veel menschen isser een/ die hoorende dat den mensche wort vry goetduncken toe gheschreven / niet terstont daer uyt en denct / dat hy heeft macht over sijn verstant ende wille/ ende hem selven can uyt hem selven buygen op beyde zijden? Maer (mach yemandt segghen) dit perijckel sal verhindert zijn/ ist dat het volck neerstichlijck ende vlijtichlijck vermaent wordt van de beduydinghe des woorts. Antwoorde. Jae dewijle het menschelijck vernuft van selfs hangt nae het valsche/ soo sal het eer dwalinghe trecken uyt een woordeken / dan de waerheyt uyt een langhe verclaringhe des woordts. Het welcke wy in dit selve woort daer van wy nu handelen/ beter bevinden dan het was te wenschen. Want dewijle de nacomer de uytlegginghe der ouden verlatende/ op de waerachtighe beduydinghe des woordts staen/ soo zijn sy tot een verderfelijck betrouwen ghecomen.

Een teghenworpinge der gener/ die de nieuwe woorden in der leeringhe behouden. Antwoort.

‡ Een andere antwoort. Dat de Vaders (insonderheyt Augustinus) hoewel sy dat woort (Goetduncken) hebben ghehouden/ nochtans soo ist dat sy de leere der ketteren/ die de genade Gods wech namen/ verworpen hebben.

8 ‡ Ist dat ons de autoriteyt der Vaderē roert: dese hebben wel altijts dit woort vry goetduncken / in den mont / maer verclaren oock mede hoe groot sy dat geacht hebben/* voornemelijck Augustinus / de welcke niet en twijfelt dat selve een dienstbaer goetduncken te noemen. Ende erghens scheldt hy de ghene die versaken dat het goetduncken vry zy. Maer hy verclaert de voornemste oorsake daer van / als hy seyt : Alleenlijck op niemant en besta alsoo het goetduncken des willen te versaken / dat hy soude willen de zonde ontschuldighen. Maer hy belijdt voorwaer erghens / † dat de wille des menschen niet vry en is sonder den gheest / dewijle hy den begeerlijckheden die hem verbinden ende overwinnen/ is onderworpen. Item/ ‡ dat de natuere heeft de vryheydt verloren / dewijle de wille is overwonnen door de sonde daer in hy is gevallen. Item / Daer de mensche die sijn vry goetduncken heeft qualijck gebruyckt / heeft hem selven eñ sijn goetduncken verloren. Item/ Dat het vrye goetduncken is gevangen / op dat het niet en vermach tot de rechtveerdicheyt. Item/ Dat het niet en sal vry zijn dat de genade Gods niet en heeft vry ghemaeckt. Item/ Dat de rechtveerdicheyt Godts niet volbracht en wordt/ als de Wet ghebiedt / ende de mensche als door sijn macht dat doet : maer als de geest/ ende de wille des mensches die niet vry en is/ maer van Godt vry ghemaeckt is / ghehoorsaem is. Ende van allen desen gheeft hy int corte de oorsake als hy erghens seyt : dat de mensche heeft groote macht des vryen goetdunckens ontfanghen / doe hy gheschapen werd: maer heeft sondigende die verloren. Daerom erghens bewesen hebbende/ dat het vrye goetduncken comt door de ghenade/ scheldt hy die seere / die dat hem selven toe schrijven sonder ghenade. Hoe dorven (seyt hy) de ellendige menschen roemen ende hoovaerdich zijn van het vrye goetduncken / eer sy vry gemaeckt worden: ofte van hare macht / als sy nu zijn vry ghemaeckt? Ende en aenmercken niet dat selfs in den naem des vryen goetdunckens/ oock vryheyt luyt. Nu daer de Geest des Heeren is / daer is vryheyt. Daerom ist dat sy dienstknechten der zonde zijn/ wat roemen sy van het vrye goetduncken? Want van wien yemant is overwonnen/ diens dienstknecht is hy verbonden. Ende ist dat sy vry gemaeckt zijn / wat roemen sy als van haer eyghen werck? Zijn sy soo seer vry dat sy oock niet en willen diens dienstknechten zijn/ die seyt: Sonder my en cont ghy niet doen? Jae wat sullen wy segghen / dat hy oock op een ander plaetse schijnt selfs te spotten met het ghebruyck deses woorts / als hy seyt / dat het goetduncken wel vry is : maer niet vry ghemaeckt/ te weten / vry van der rechtveerdicheyt / ende dienstbaer tot der zonde. Welcke woorden hy oock erghens wederom verhaelt ende uyt leyt/ daer hy leert dat de mensche niet vry en is van de rechtveerdicheyt / anders dan door het goetduncken des willes : ende dat hy van der zonde niet vry en wordt / anders dan door de ghenade des Salichmakers. Die betuycht dat de vryheyt des mensches anders niet en is dan vrymakinghe ofte los-latinghe van de rechtveerdicheyt / dit schijnt den ydelen naem der vryheyt wel te bespotten. Daerom ist dat yemant 't gebruyck deses woordts sijnder boos verstant toe laet / die en sal van my daerom niet ghequelt worden : maer dewijle ick achte dat het niet en can sonder groot perijckel behouden worden/ ende dat het der ghemeynte groot voordeel sal doen ist dat het afgheleyt wort: soo en begheere ick het niet te gebruycken / ende soude wenschen dat de andere (waert dat sy my raet vraechden) hen selven daer van onthielden.

* Lib. 1. contra Julianum.
Hom. 53. in Joan.
Ad Anast. Epist. 44.
‡ De perf. just.
‡ Ench. ad Laurent. Cap. 30.
Lib. 3. ad Bonifac. Cap. 8.
Lib. 3. Cap. 7.
Lib. 1. ad Bonifac. Cap. 3.
Lib. 3. Cap. 7.
Libro de verb. Apost. 3.
Liber de Spiritu et litera. Cap. 30.
2. Cor. 3. 17.
Rom. 6. 16.
Joan. 15. 5.
De Correp. et grat. Cap. 13.

Ende hoewel de Ouden (uytgenomen Augustinus) alsoo gesproken hebben van dat vrye goetduncken des menschen nae den val/ datmen niet gewisses uyt haer schrijven en can vernemen: nochtans in dese twijfelachtighe maniere van spreken/ der menschen macht niet ofte seer weynich weerderende/ hebben sy den heelen lof alles goets den heylighen Gheest opgedraghen.

9 Ick sal mogelijck schijnen my selven groot vooroordeel eñ hinder aen ghebracht te hebben/ dewijle ick beleden hebbe dat alle de oude Leeraers/ uytgenomen Augustinus/ soo twijfelachtich ende menichsins in dese sake gesproken hebben/ dat men niet sekers en can uyt hare boecken halen. Want dit sullen sommighe alsoo uytlegghen / ghelijck of ick hare ghetuyghenisse hadde willen verworpen / om dat sy my alle teghen staen. Maer ick en hebbe niet anders aengesien dan dat ick eenvoudichlijc ende met goede trouwe hebbe der Godsalighen Leseren voordeel gesocht/ de welcke sullen altijdts onseker zijn ende wanckelen/ ist dat sy der ouder Leeraren gevoelen in desen deele soecken: Want nu leeren sy den

mensche

mensche tot de genade alleenlijck vlien / als van de macht des vryen goetdunckens berooft zijnde : nu wapenen sy den mensche / ofte schijnen hem te wapenen met sijne eyghen macht. Het ware nochtans licht openbaer te maken / dat sy in sulcke twijfelachtighe wijse van spreken / der menschen macht niet ofte seer weynich achtende/den gantschen lof alles goets hebbē den heyligen Gheest toegeschreven: ist dat ick alleenlijck sommige haer woorden hier by brenghe / met de welcke sulcx claerlijck gheleert wort. Want wat willen anders de woorden Cypriani / de welcke Augustinus soo dickmael verhaelt / te weten / Wy en moghen van gheen dinck roemen / want gheen dinck en is onse : anders dan dat de mensche by hem selven gantschelijck verydelt zijnde / leere geheel op God staen. Wat willen de woorden Augustini ende Eucherij/als sy segghen/dat Christus is het hout des levens / tot het welcke soo wie sijn hant uyt steeckt / die sal leven : ende dat goetduncken des willes is het hout des wetenschaps des goets ende quaets/ende so wie de genade verlatende daer van eet/ die sal sterven ? Wat willen oock de woorden Chrysostomi : Dat alle menschen niet alleenlijck natuerlijck sondaers / maer oock gheheel zonde zijn ? Ist dat niet goets onse en is / ist dat de mensche vanden hoofde tot de voeten geheel zonde is/ist dat hem niet selfs gheoorloft en is te besoecken wat de macht des goetdunckens vermach / hoe sal men nu den lof des goedē wercx Gode ende den mensche moghen deelen ? Ick conde vele diergelijcke redenen uyt de andere by brenghen : maer op dat niemant my teghen en worpe/ dat ick alleenlijck uyt soecke dat tot mijn sake dient / ende listichlijck voor by gae dat daer teghen is/ soo onthoude ick my van sulcke allegatie ende verhalinghe. Ick darf nochtans vast segghen/ hoewel sy somtijts het vrye goetduncken te seer verheffen / dat dit haer voornemen zy gheweest / te weten / dat sy wilden den mensche leeren hem selven gantschelijck van het betrouwē sijns machts afwenden / ende alle sijn cracht in den eenighen Godt hebben. Nu come ick tot de eenvoudighe verclaringhe der waerheyt : in de aenmerckinghe der natuere des menschen.

Libr de praedest. sanct. Item ad Bonifac. Lib. 4. ende ergens Ueh, in Genesin.

Homil. in adventu.

10 Maer dat ick in het begin deses Capittels ghesept hebbe / moet ick wederom verhalen / te weten/dat een yegelijck soo grooten voortganck heeft gedaen in de kennisse sijn selfs / als hy seer verslaghen ende verschrickt is door het ghevoelen sijnder ellendicheyt/ armoede/naecktheyt eñ schade. Want het en is niet te vreesen / dat de mensche soude comen hem selven te veele af treckken ende te arm bekennen / soo verre hy gheleert wort dat hy het ghene dat hem ghebreeckt / moet in Godt weder crijgen. Maer hy en can niet (hoe cleyn het ooch zy) hem selven toe schrijven / sonder hem selven niet ydel betrouwen te verderven/ende Gods eere tot hem selvē treckende/ in swarē kerckroof schuldich te worden. Eñ voorwaer soo wanneer ons dese begheerte bevangt/ dat wy begeeren wat te hebben dat onse eyghen zy/te weten/dat meer in ons dan in Godt ghelegen zy : soo moeten wy weten / dat sulck ghedachte ons van gheenen anderen dan van dien raetsman wort ingegevē/†die onse eerste ouders heeft daer toe ghebracht / dat sy wilden den goden ghelijck zijn/wetende goet ende quaet. Ist dat het een duyvelsch woort is dat den mensche in hem selven verheft/ soo en laet ons den selven gheen plaetse gheven / ten zy dat wy willen van onsen vyant raet halen. Het is wel soete soo veel eyghen macht te hebben/ datmen met hem selven

Dat laetste deel deses Capittels/ dwelc de eenvoudige leere der waerheyt in de aenmerckinghe der menschelijcker nature/ voorstelt.

Ende dit is het fondament dat de mensche sijne verdorventheyt kennende/alsdan eerst in de kennisse sijns selfs hem achten sal toegenomen te hebben.

†Genis.3.5.

macht te vrede ende gerust zijn / maer op dat wy tot sulck ydel betrouwen niet verlockt en worden / so sullen wy ons laten daer af verschricken/ door so vele swaere sententien door de welcke wy swaerlijck worden te neder gheslaghen. Sulcke zijn dese: ‡ Dat die vervloeckt is die in den mensche betrout / ende maeckt van het vleesch sijnen arm. Item/ Dat Godt gheenen lust heeft aen de sterckte des peerts : dat hem des mans beenen niet en behaghen / maer wort beweecht over de ghene die hem vreese / ende sijn goedicheydt verwonderen. Item / Dat hy is de ghene die den vermoeydē macht geeft / ende des vercranckten stercke vermeerdert: die maeckt dat de jonghelinghen vermoeyt worden / ende dat de jonghe Mannen hen stooten/eñ dat de gene die op hem alleen hopen / versterckt worden. Welcke sententien alle daer toe dienen/dat wy niet en sullen op eenigen waen onser sterckheyt staen/ hoe cleyne die ooch zy / ist dat willen de gonste Gods hebben/die den hoovaerdighen weder staet/ ende den ootmoedighen genade gheeft. Wy sullen ooc dese beloften ghedencken : †Ick sal het water uyt stoten over de dorstighe / ende de stroomen over de dorre aerde. Item / ‡ Comt toe het water ghy alle die dorstet. Welcke beloften te kennen gheven / dat niemant en wort toegelaten om de segheninghen Gods te ontfanghen / dan die door het ghevoelen haer der armoede verslaghen zijn. Men moet ooch sulcke beloften niet voor by gaen / als dese is by Esaiam: *Ghy en sult niet meer de Sonne hebben om te lichten des dachs / noch de Mane om te lichten des nachts : †maer de Heere sal u wesen tot een eeuwich licht. Voorwaer de Heere en beneemt sijnen dienstknechten de claerheyt der Sonne noch der Mane niet: maer de wijle hy wil alleē eerlijc in hen ghesien worden / soo roept hyse verre af/ oock van het betrouwen op de dingen / die schijnen na haer meyninge seer uyt nemende te zijne.

Dit selve wort bevestight/eerstelijck/met Schriftuerlijcke spreucken.

‡Jere.17.5. Ps.147.10.

Esai.40.29.

Iac.4.6.

†Esai.35.6. ende 41.18. ende 43.19. ende 44.3. ‡Esai.55.1. Ioan.7.37. Apoc.22.17.

*Esai.60.19. Zach.14.7. Apoc.21.23.

†Apoc.22.5.

11 Dat woort Chrysostomi heeft my voorwaer altijts seer behaecht/te wetē/ dat de gront ende fondament onser Philosophie / zy ootmoedicheyt : ende noch meer dat woort Augustini/ als hy sept : Gelijck de Orator ghevraecht zijnde welck het eerste was in de leeringhe der Rhetorijcke/ heeft gheantwoort/ de uyt sprake: ende gevraecht zijnde wat het tweede was/ heeft wederom gheantwoort / de uytsprake : ende ghevraecht zijnde wat het derde ware/heeft desghelijck geantwoort / de uyt sprake: alsoo waert dat ghy my vraechdet van de leere der Christelijcker Religie/welck het eerste/tweede/eñ derde ware/ ick soude altijts willen antwoorden/ de ootmoedicheyt. Ende en verstaet niet sulcke ootmoedicheyt / waer door de mensche yet goets in hem selven bekennende / hem selven onthoudt van hoovaerdicheyt eñ grootsheydt: maer waer door hy hem selven bekent sulck te zijne/als die gheen toevlucht en heeft dan in de ootmoedicheyt: ghelijck hy erghens verclaert / als hy sept : Niemant en flattere hem selven / de duyvel is van hem selven: maer daer van de Godsalighe is/dat heeft hy alleenlijck van Godt. Want wat hebt ghy van u selven / anders dan zonde ? Neemt de zonde de welcke uwe is : want de rechtveerdicheyt is Gods. Item / Wat heeft men so hooch vermoeden van de macht der natuere ? sy is ghewondt / gheschent / ghequelt / ende verdorven: Haer is waerachtighe belydinghe ende niet leughenachtighe ontschuldinghe noodich. Item. Als een yeghelijck bekent dat hy in hem selven niet en is / ende gheen hulpe van hem selven en heeft/ so zijn de wapenen op hem gebroken/ ende

Daer nā niet getuygenissen der ouden Theologanten.

Hom. de perf. Euang. Epist. 56. ad Diosco.

Hom in Joan. 49.

Libr. de natura & gratia/cap. 52.

In Psal. 45.

de strijt ghestilt. Ende het is noodich dat ghy naeckt blijft/ ende geen hulpe in u selven en hebt/ op dat alle wapenen der goddeloosheyt ghebroken/ geniurselt/ ende verbrant worden. Hoe ghy in u selven swacker zijt/ soo veel te seerder neemt Godt u aen. Alsoo op den tseventichsten Psalm schrijvende / verbiet hy ons onse rechtveerdichept te ghedencken / op dat wy de rechtveerdicheyt Godts bekennen: ende bewijst dat God ons alsoo sijn genaede prijst / op dat wy weten dat wy niet en zijn: ende dat wy alleenlijck door de barmhertichepdt Godts staen / dewijle wy in ons selven niet dan quaet en zijn. Daerom en laet ons hier in niet met Godt kijven om onse recht / gelijck of wy soo veele in onse salichepdt verloren / als wy hem toe schrijven. Want gelijck onse nederhepdt in ons hoocheyt: alsoo heeft de belijdinghe onser nederhepdt sijn barmhertichept tot bereyde hulpe. Ick en eyssche niet dat de mensche overwonnen van selfs wijcke / ende sijn heerte van sijn macht (ist dat hy eenighe heeft) afwende / op dat hy hem selven tot waerachtighe ootmoedichepdt vernedere: maer dat hy eyghen liefde/ ende liefde om de overhandt te hebben / (door de welcke hy verblint zijnde / hem selven te hooghe verheft) af legghe / ende hem selven in den ghetrouwen ende waerachtighen spiegel der heyligher Schriftuere / te rechte aenmercke.

Dit fondament geleyt zijnde/ op dat hy soude betoonen hoe veel dat nae den val/ des menschen verstant ende wille toe te geven zy: seyt hy eerstelijck van alle beyde int gemeyn (ende dat nae het segghen van Augustinus ende den School-leeraers(dat de natuerlijcke gaven verdorven zijn/ maer de bovennatuerlijcke gantsch ende gheheel verloren

12 Ende die ghemeyne sententie de welcke uyt Augustino is genomen/ behaecht my wel/ te weten/ dat de natuerlicke gaven in den mensche zijn verdorven ghe weest door de sonde: ende dat hy van de gaven die boven natuere zijn/ berooft is. Want met dit laetste verstaen sy het licht des gheloofs ende de rechtveerdichepdt/ die ghenoechsaem zijn mochten om het hemelsche leven ende de eeuwighe geluckichept te geerijghen. Soo dan dewijle hy hem selven heeft uyt het rijcke Godts geworpen / soo is hy oock mede van die gheestelijcke gaven berooft/ met de welcke hy voorsien was tot de hope der eeuwigher salichept. Waer uyt volcht dat hy alsoo is uyt het rijcke Godts ghebannen / dat al wat tot het salighe leven oer ziele dient / is in hem uytghebluscht / tot dat hy dat selve door de genade der wedergeboorte weder crijghe. Hier onder is het gheloove / de liefde Godts/ de liefde des naesten/ de oeffeninghe der heylichept en rechtveerdichept. Dewijle alle dese dinghen ons worden door Christum weder ghegeven / soo worden sy gheacht dinghen te zijn die niet onse eyghen/ maer boven natuere zijn: ende daerom verstaen wy dat sy zijn te niete geweest. Wederom de ghesonthept des verstants/ ende de rechtichept des herten waren oock mede wech: en dit is de verderbinge der natuerlicker gaven. Want offschoon noch wat verstandts ende oordeels is in ons overgebleven/ met den wille: soo en sullen wy nochtans niet segghen dat het verstant gheheel ende ghesont is/ de wijle het veranderlijck ende in veel duysternisse ghesoncken is: ende de verkeerthept des willes is al te seer bekent. Dewijle dan de reden / door de welcke de mensche onderschept maeckt tusschen goet ende quaet/ en verstaet ende oordeelt/ een natuerlijcke gave is/ so en conde sy niet geheel te niete worde: maer is eensdeel gecranckt/ en eensdeel geschent geweest/ soo dat daer een onsien vervallen werck gesien wort. Nae dit gevoelen seyt Joannes dat het licht noch in duysternisse licht / maer van de duysternissen niet begrepen en wort: met welcke woorde dit beyde claerlijck wort uytgedruct/ te weten/ dat in de verdorven natuere des menschen noch sommighe voncxkens glinsteren / de welcke bewijsen dat hy een redelijck dier is/ ende

Joan.1.5.

onderschepden hem van de onredelijcke dieren/ dewijle hy met verstant begaeft is: en dat nochtans dit licht wort met groote onwetenhept verstickt / soo dat het niet en can crachtichlijck verschijnen. Alsoo en is oock de wille niet vergaen/ dewijle hy niet en can van de natuere des mensches gescheyden worden: maer is also den boosen begheerlijckheden onderworpen / dat hy niet goets en can begheeren. Dit is wel de volle beschrijvinge / maer moet met meer woorden verclaert worden. Daerom op dat onse handelinghe voort gae nae dat eerste onderschept / waer door wy de ziele des menschen gedeylt hebben in verstant ende wille: soo laet ons de cracht des verstants ten eersten ondersoecken. † Den mensche sulcke eeuwige duysterhept op te legge/ dat hem gheen verstant in eenighe dinghen ghebleven en ware/ dat en strijt niet alleenlijck tege het woort Godts / maer oock tegen de ghemeyn bevindinghe. Want wy sien dat ick en weet niet wat begeerte om de waerheyt te ondersoecke/ is in des menschen vernuft gheplant / nae de welcke hy niet en soude staen / hadde hy niet eerst eenighe reucke daer van ontfanghen. Soo is dan dit een licht des menschelijcke verstants/ dat hy natuerlick wort door de liefde der waerhept getrocken: op de welcke de beesten gheen acht en hebben/ bewijsende daer mede dat grof ghevoelen sonder reden dat in hen is. Hoewel dese selve swacke begheerte valt af eer sy wel op den loop comt/ want sy valt terstondt tot ydelhepdt. Want het verstant des mensches is so plomp / dat het den rechten wech om de waerhept te ondersoecken/ niet en can houden / maer valt herwaers ende ginswaerts tot menigherley dwalinghe / ende stoot hem selven somtijts (ghelijck die in duysternisse tast) tot dat het ten eynde dwalende verswint/ ende alsoo de waerhept soeckende/ bewijst het hoe onbequaem het zy om die te soecken ende vinden. Boven desen is het met noch een ander ydelhept swaerlijck bevanghen/ te weten / dat het dickmaels niet en onderschept nae welcker dinghen waeractighe kennisse het nut zy te staen. Daerom quelt het hem selven met spottelijcke curieusheydt in ondersoeckinghe der dingen die onnoodich ende van geener waerden en zijn: ende dinghen die noodich zijn te weten/ en aenmerckt het niet/ ofte went hem selven onachtsaemlijck ende selden daer toe: ymmers arbeyt het nau te eenighen tijde met neersticheyt daer toe. Van dese verdraeythept clagen alomme de Heydensche schrijvers/ ende worden by na alle daer in verwerret bevonden. Hierom als Salomon in gheheel sijnen Predickboeck de oeffeninghe verhaelt heeft / in de welcke sy hen selven schijnen seer wijs te zijne / soo betuycht hy datse nochtans ydel ende onnut zijn.

Daer nae neemt hy beyde elck bysonder aen te verclaren/ ende voor eerst de crachten des verstants te ondersoecken/ beginnen de van dese afdeylinge tot de 26.

† Doch soo brengt hy voor d'eerst by/ eenige algemeyne dingen/ te weten/ dat het menschelicke verstant noch eenich licht heeft/ d'welck nochtans met tweederley ydelheyt gecranckt is.

Ecclesiastes.

13 Nochtans en is de arbeydt des verstandes niet altijts alsoo te vergeefs / dat het niet en soude wat uytrechten / voornemelijck als het hem selven tot dese nederste dingen bestreckt. Jae het en is soo plomp niet / dat het niet en soude oock van de opperste dingen wat proeven/ hoewel het die onachtsaemlijck ondersoeckt: maer niet met ghelijcke macht. Want als het boven dit teghenwoordighe leven hem selven sterckt / dan wordt het voornemelijck swack bevonden. Daerom op dat wy beter sie hoe verre het na de mate sijnder macht in een yegheliicke sake can comen / soo is het noodich dat wy een onderschepdinghe voor ooghen stellen. Dit sal dan de onderschepdinghe zijn / te weten / dat daer een ander verstandt is der aertscher dingen/ ende een ander der Hemelscher dinghen. Aertsche dinghen noeme ick die

Boven dien/ so is dit verstant hem streckende tot de aertsche ende hemelsche dinghen.

Hoe veel het verstant vermach om te begrypen de kennisse der aertsche dingen/dat wort aengehewesen in dese ende de vier naevolghende/te weten 14. 15. 16. 17. afdeylinghe.

die haer tot God eñ syn Rijcke/ tot de waerachtighe rechtveerdicheyt/ ende tot de salicheyt des toecomendē levens/niet en bestrecken: maer syn alleenlijck dit teghenwoordich leven aengaende/ ende eenichsins binnen de palen des selven besloten. Hemelsche dingen noeme ick de suyver kennisse Godts/ de wijse der waerachtigher rechtveerdicheydt/ ende de verborghentheden des hemelschen rijcx † Onder de aerdische dinghen zijn de stadt-regeeringhe/ de huys-regeeringhe alle hant consten/ende letterconsten: onder de hemelsche zijn de kennisse des Godlijckē willens/ ende de reghel om het leven daer nae te schicken. Dan de aerdische moetmen dit bekennen/ dewijle de mensche is een dier dat van natuere ghesélschap soeckt/ soo is het oock natuerlijck gheneghen om dat ghesélschap te onderhouden ende bewaren: ende daerom sien wy dat in aller menschen herten zijn ghemeyne indruckinghen eenigher burgherlijcken ordeninge ende eerlijckheyt. Hier uyt is het dat niemant bevonden en wort die niet en verstaet dat alle vergaderinghen der menschen moeten onder wetten ghehouden worden/ ende die der selver wetten gront ende begin niet in syn verstant en hebbe. Hier uyt comt de gheduerighe eendrachticheyt aller Heydenē/ende ooc eens yeghelijcx mensches/ in de wetten/ om dat het zaet der Wetten is in eenen yeghelijcken geplant sonder Meester ofte Wetgever. Ick en hebbe gheen achte op de twisten ende strijden die terstont oprijsen als sommighe begeeren/ dat alle recht te niete/ ende alle insettinghen der Coninghen ghebroken worden/ ende dat alleenlijck de boose begheerte zy in des rechts stede/ ghelijck de dieven ende moorders doen/ ende dat sommighe (het welck een seer ghemeyn ghebreck is) meynen dat onrecht te zijne/dat andere als recht bevestighen: ende willen daerentegen dat het ghene dat andere verbieden/ eerlijck zy. Want de sulcke en haten niet daerom de Wetten/ om dat sy niet en weten dat sy goet ende heylich zijn: maer sy strijden teghen openbaer reden/ rasende door boose begheerte/ ende dat sy door het verstandt prijsen/ dat selve verworpen sy nae hare boosen lust. Dese laetste strijdt is sulck/ dat hy dat eerste begrijp der gerechticheyt niet weg en neemt: want hoewel de menschen onder malcanderen van de hooftstucken der wetten strijden/ soo comen sy nochtans in eenighe somma der ghe rechticheydt over een. Waer in voorwaer de swackheydt des menschelijcken verstandts haer openbaert/de welcke oock dan creupel eñ wanckelbaer is/ als sy schijnt den rechten wech te volghen. Nochtans blijft dit/ dat in alle menschen zy een zaet der burgerlijcker ordeninghe gheplant Ende dit is een groot teecken dat geen mensche en zy sonder licht der reden in de beschickinghe deses levens.

† Ende eerstelijc so veel als de aertsche dinghen aengaen/soo blyven in den menschen noch sommighe crachten des verstants.

Want de stadt-regeeringe ende Huyshoudinge nemen alle menschen soo aen/datse niet alleen en verstaen dat alle vergaderinghen der menschen moeten onder den wetten staen: maer oock so ist dat sy der selven dingen grondt ende begin begrypen/ ende de autheurs ende voorstanders der disordre verwerpen.

14 Hier nae volghen de consten/ beyde hantconsten eñ letterconsten/ om de welcke te leeren/ dewijle in ons allen eenige bequaemheyt is/ soo wordt daer in de cracht des menschelijcken vernufts geopenbaert. Ende hoewel niet alle menschen bequaem en zijn om alle consten te leeren/ soo is nochtans dit bewijs ghenoech der ghemeyner cracht/dat bynae gheen mensche bevonden en wordt/ wiens verstant hem niet en vertoone in eenighe conste. Ende de mensche en heeft niet alleenlijck macht ende cracht om te leeren/ maer ooc om in eene yegelijcke conste wat nieus te bedencken/ ofte om te vermeerderen ofte vercieren dat hy van anderen geleere heeft. Gelijck dit Platonem heeft te onrechte beweecht te segghen/dat sulcke leeringhe ofte begrijpinghe niet anders en zijn/dan een wederom gedenckinghe: alsoo worden wy hier door te rechte beweecht te bekennen/ dat de gront fondament ende begin daer van is/ in des mensches vernuft ghebooren. Soo betuyghen van dese bewijsingen opentlijck/ dat der ghemeyne begrijpinghe der reden ende des verstandts/ zy natuerlijck in den mensche. Nochtans is het alsoo een gemeyn goet/ dat een yeghelijck voor hem selven moet daer in de sonderlinge genade Godts bekennen. Ende tot dese danckbaerheyt verweckt ons de maker der natuere selver overvloedichlijck/ als hy sommighe laet dwaes ghebooren worden/ in de welcke hy voor oogen stelt met wat gavē de ziele des menschen verciert is/ ten zy dat sy met het Goddelijcke licht vergoten worde: welcke licht soo natuerlijck is in alle menschen/ dat het gantschelijc zy in eenen yeghelijcken een onverdiende gave synder goetdadicheyt. De vindinge der consten/ de wijse ende orden dit te leerē/de innerlicke ende uytnemende wetenschap daer van (de welcke eyghentlijck weynighen toe comt) en is wel gheen grondelijck bewijs eener ghemeyner scherpsinnicheyt: nochtans dewijle sulcx den Godsaligen ende godloosen int ghemeyn toe comt/ soo wort het te rechte onder de natuerlijcke gaven getelt.

Een anderen/ soo vermach oock s'menschen verstant om te leeren ende oeck te nemen eenighe consten.

Doch soodanighe macht des verstants is een soo algemeyn goet/ dat niet te min de verscheyde eenen yeghelijcken bysonder mede-ghedeelde gaven/ genoechsaem van de ghenade Godts ghetuyghen.

15 Daerom soo wanneer wy comen Heydensche schrijvers te lesen/ sullen wy door dat licht der waerheyt/d'welck in hen wonderlijck schijnt/ vermaent wordē/dat het verstant des mensches hoewel het van syn gheheelheydt vervallen ende verkeert is/ nochtans noch met uytnemende gaven Gods beclect ende verciert is. Ist dat wy achten dat de Gheest Godts is de eenighe Fonteyne der waerheyt/so en sullen wy de waerheyt niet verworpen noch verachten/ waer die oock schijnt/ ten zy dat wy willen den Gheest Godts lasteren: want de gaven des Gheests en worden niet cleyn geacht sonder hem te versmadē. Ende wat? sullen wy versaken dat de oude Wetgheleerde niet en warē met der waerheyt beschenen/ die de burgerlijcke ordeninghe ende regeeringhe hebben met soo groote ghrechticheyt voortghebracht? Sullen wy segghen dat de Philosophen zijn blint gheweest/ beyde in de uytnemende aenmerckinge ende constige beschrijvinghe der natuere? Sullen wy segghen dat die geen verstant en hadden/ die Dialecticam/ dat is de conste om een sake wetenlijck met woorden te handelen/ ghemaeckt hebbende/ ons hebben leeren met reden spreken? Sullen wy segghen dat die uytsinnich gheweest zijn/ die de conste der medicijne in het licht brenghende/ ons zijn met haer verstant voorderlijck gheweest? Wat sullen wy segghen van alle letterconsten ende leeringhen? sullen wy meynen datse zijn uytsinnigher menschen raserien? Jae wy en sullen der ouden ghschriften van dese dinghen niet connen sonder groote verwonderinghe lesen: want wy sullen verwonderen/ om dat wy sullen bedwonghen worden te bekennen/ dat sy overschoone zijn. Sullen wy nu yet loflijck ofte verschoon achten/ dat wy niet en bekennen van Godt te comen? Wy moeghen ons schamen van soo groote ondanckbaerheydt/ in de welcke de Heydensche Poeten niet en zijn ghevallen/ die welcke bekent hebben dat de Philosophie/ de Wetten/ ende alle goede consten zijn der goden vonden. Daerom dewijle wy sien dat de menschen die in de Schriftuere worden ghenaemt natuerlijck/ zijn soo verstandich ende scherpsinnich gheweest in de ondersoeckinge deser wereltlijcker dingen/ soo mogen wy door sulcke exempelen leeren/ hoe veel goets de Heere heeft der menschelijcker natuere ghe-

Eghedruyck ende t'eynde deser kennisse ende deses verstandts d'welck in de aerdische dingen besich is/ bestaet daer in/dat wy bekennen dat s'menschen sin/ alhoewel hy van syne oprechticheyt is vervallen: nochtans met uytnemende gaven Gods/ oock alsnoch/ verciert is.

H iij laten/

laten / nae dat sy van het waerachtighe goet berooft is.

Daer nae/ so ist/dat tot het algemeyne voordeel des menschelijcken gheslachts dese gaven sommigen zijn ghegheven.

† Exod. 31. 2. ende 35. 30.

16 Ende hierentusschen en sullen wy niet vergheten dat dese dinghen die Godt tot gemeynen nut des menschelijcken geslachts uytdeelt wien hy wil/ zijn seer schoone gaven des Goddelijcken Geests. † Want ist dat Beselcel en Oliab moesten de wijsheyt ende wetenschap die tot het maecksel des tabernakels noodich was/ van den Geest Gods hebben: soo en is het geen wonder dat de kennisse der dingen die in het leven der menschen de voornaemste zijn/ geseyt wort door den Geest Gods ghegeven te zijn. Ende hier en heeft niemant te vraghen wat gemeynschap de ongodlijcke/ die van God gansch vreemde zijn/ hebben met God? Want dat de Gheest Godts gheseyt wort alleenlijck in de gheloovige te woonen/ dat moetmen verstaen van den gheest der heylichmakinghe / door den welcken wy Gode tot tempelen geheylicht worden. Maer dies niet te min vervult / roert ende sterckt hy alle dinck door de cracht des selven Geests/ ende dat nae de eygenschap eens yegelijcken aerts die hem in de scheppinghe is gegeven. Ist dat Godt ons heeft willen laten helpen door der godloosen arbeydt ende dienst in de kennisse der natuerlijcker dingen / in de conste van dingen met woorden te handelen/ ende in ander diergelijcke letterconsten ende leeringhen : soo laet ons die ghebruycken / op dat wy niet rechtveerdichlijc om onser luyheyt wille ghestraft en worden/ ist dat wy de gaven Gods verachten / die ons in hem zijn onverdient ghegheven. Maer op dat niemant en dencke dat de mensche seer rijcke ende gheluckich zy / als hem so groote cracht om de waerheydt in de elementen ende leeringẽ deser werelt te begrijpen/ wort toegeschreven : soo moetmen oock mede daer toe seggen/ dat dese gantsche cracht des verstants/ ende de kennisse die daer uyt volcht / is een verganckelijck ende ydel dinck voor Godt/ als daer gheen vast fondament der waerheydt by en is. Want Augustinus (wiens gevoelen de Meester der sententien (gelijck voorseyt is) en de Schoolleeraer zijn bedwonghen aen te nemen) leert seer wel dat ghelijck de onverdiende gaven zijn den mensche nae den val ontnomen / alsoo oock de natuerlicke overgebleven gaven zijn verdorven: niet dat de gaven in haer selven connen ontreynicht worden / soo verre die van Godt comen/ maer om dat sy door den onreynẽ mensche haer reynicheyt verlaten hebben / soo dat hy daer uyt gheenen lof en gheerijcht.

Somtijts zijnse oock gegeven den godloosen/ in den welcken sy door Godt niet reyn en/ de vast en blyven.

Libi. 2. dist. 25.

In somma/ daer is noch wat in/ men seyen natuere overgebleven: maer wat het is/ tselve moet der ghenaden Gods toegeschreven werden.

17 Dit zy de somma / dat in het gantsche menschelijck geslachte wort ghemerckt dat onse natuere eygentlijck reden heeft/ waer door wy van de onredelicke dieren worden onderscheyden/ gelijck de selve onredelijcke dieren zijn door het gevoelen onderscheyden van de onlevende dingen. Want dat sommighe worden sot ofte ongevoelich ghebooren / dat ghebreck in weynighe en verduystert de ghemeyn genade Gods niet: jae wy worden meer door het aenschouwen sulcker dinghen vermaent/ dat de gaven die in ons ghebleven zijn / behooren te rechte der Godlijcker ghenade toegheschreven te worden: want hadde hy ons niet ghespaert / soo soude de afvallinghe een verdervinghe der gantscher natuere mede ghebracht hebben. Ende dat sommighe met scherpsinnicheydt / sommighe met oordeel uyt nemen ende den ander te boven gaen / ende den sommighen het verstant rasscher is om dese ofte die conste te leeren / in dese verscheydenheyt bewijst ons God syn ghenade / op dat niemant het gene dat uyt syn enckel ghenade comt/ hem selven als syn eyghen toe schrijve. Want waer toe neemt d'een uyt boven den anderen/ anders dan op dat de sonderlinghe ghenade Gods ghesien worde in de ghemeyn natuere / de welcke vele menschen sulcks niet ghevende/ gheeft te kennen/ dat sy het niemanden schuldich en is? Hier toe dient oock dat Godt sonderlijcke roeringhen in gheeft nae eens yeghelijcks beroepingen: van welcker sake vele exempelen zijn in den boeck der Rechteren/ in welcken gheschreven is / dat de Gheest des Heeren die heeft aen ghedaen / die hy gheroepen hadde om het volck te regeeren. Somma/ in alle uytnemende daden is een sonderlinghe inghevinghe. Hier uyt is het dat de stercke der welcker herten God gheroert hadde / syn Saul nae ghevolcht. Ende als Samuel de salvinghe ende verordeninghe tot het Rijcke voorseyt / spreeckt hy aldus: de Geest des Heeren sal over u comen/ ende ghy sult een ander man wesen. Ende dat gaet den gheheelen loop der regeeringe aen: ghelijck daer nae geschreven is van David / dat de Gheest des Heeren is over hem ghecomen van dien dach voort. Maer dit selve wort erghens gheleert aengaende sonderlinghe roeringen / Ja oock by Homerum wordt gheseyt dat de menschen reden ende wijsheyt hebben/ niet alleenlijck nae dat Jupiter eenen yegelijcken gegevẽ heeft/ maer nae dat hyse van daghe te dage beweecht. Ende voorwaer dewijl de ghene de alderverniuftichst ende scherpsinnichst waren/ dickmael/ niet twijfelinghe wederslagen worden / soo leert ons selfs de bevindinghe / dat het verstant der menschen is in de hant ende goetduncken Godts/ op dat hy dat te allen ooghenblick regeere. Hier uyt wort gheseyt dat hy de sinnen der voorsichtigen wech neemt/ op dat sy buyten den wech dwalen/ maer in dese verscheydenheyt sien wy nochtans eenige overgebleven tekenen des beelts Godts/ die het gantsche menschelijcke ghelachte onderscheyden van de andere creatueren.

De eerste reden.

De tweede reden zijn exempelen.

Jud. 6. 34.

1. Sa. 10. 28.

1. Sam. 10. 6.

1. Sa. 16. 13.

Odys. 6.

De derde reden.

Psal. 107. 42.

18 Nu moeten wy verclaren wat de reden der menschen can uytrichten / als wy tot het rijcke Gods ende tot de gheestelijcke wijsheyt comen: de welcke in drie dinghen voornemelijck is geleghen/ te weten/ in de kennisse Gods/ ende synder vaderlijcker gonste tot ons/ in de welcke onse salicheyt is gheleghen : ende in de schickinghe des levens na de regel der Wet. † Aengaẽde dese twee eerste dinghen/ ende eyghentlijck aengaende het tweede / zijn de alderscherpsinnichste menschen blinder dan mollen. Ick en versake niet dat in vele plaetsen by de Philosophen sommighe dinghen van Godt gelesen worden/ die seer wetentlijck ende bequaemlijck zijn gesproken : maer zijn nochtans soo ongestadich/ dat daer in hare verwerrede ghedachten ghesien worden. God heeft hen wel (ghelijck voorseyt is) een cleyn smake synder Godtheyt ghegheven / op dat sy niet en souden haer godloosheydt bedecken met onwetentheyt : ende heeftse somtyts bedwongen sommighe dinghen te spreken / door der welcker belijdinghe sy mochten overwonnen worden: maer het ghene dat sy saghen / hebben sy alsoo gesien/ dat sy door sulck aenschouwen niet en worden tot de waerheyt beweecht / ende veel min daer toe quamen. Ghelijck een Reyser midden op het velt de claerheyt des blixems in der nacht verre ende wijt siet eenen ooghenblick tyts / maer dat ghesichte is soo verganckelijck / dat hy van de duysternisse der nacht wort wederom bevangẽ/ eer hy can eenen voet versetten/ soo verre is het/ dat hy soude door sulcke hulpe tot den wech comen. Boven desen de druppelkens der waerheyt met de welcke sy hare boecken als by geval bespreng hen/

Dat andere deel des handels/ sprekende van die macht des menschelijcken vernufts ofte, verstants / in de hemelsche ende geestelijcke dingen: beginnende van dese. 18. afdeylinge tot de 26.

† Ende alsoo de geestelijcke dingen in drie hooftstucken bestaen/ te weten/ in het verstant der kennissen Gods/ in d'aennemminge tot kinderen/ ende den wille Gods: dat in dese drie stucken de menschen verblint zijn/ wort met seer stercke redenen / met een schoone ghelijckenisse verciert zijnde/ bewesen.

spronghen/ met hoe vele ongheschickte leughenen zijn die bevleckt? Eyndelijck de sekerheyt der Goddelijcker goetwillicheydt tot ons (sonder de welcke het vernuft des menschen moet met onghemeten verweeringhe vervult worden) en hebben sy selfs noyt gerocken. Soo dan de reden des menschen en naerdert / noch sterckt / noch schickt haer selven tot dese waerheyt niet / dat sy soude verstaen / wie de waerachtighe Godt sy/ ende hoedanich hy wil tot ons zijn.

Daer na met getuygenissen der heylighen Schrifturen/ waer uyt besloten wort/ eerstelijck/dat Adams kinderen wel met eenich licht begaeft zijn/ maer datse Godt daer mede niet en connen begrijpen.

19 Maer dewijle wy door den valschen waen onser wijsheyt dronchen zijnde / ons seer noode ende swaerlick laten wijs maken/dat onse reden in Godlijcke dinghen gheheel blint ende ongevoelich is: soo achte ick het beter dat met getuyghenissen der Schriftuere / dan met redenen te bewijsen. † Dit leert ‡ Joannes seer claerlic in de plaetse die wy boven by gebracht hebben/als hy schrijft dat het leven is van den beginne in Godt gheweest/ te weten / dat leven / dwelck het licht der menschen was : dat dit licht in de duysternissen lichtet / ende dat het van de duysternissen niet en wort begrepen. Hy gheeft wel te kennen dat de ziele des menschen wort van de claerheyt des Goddelicke lichts beschenen/so dat sy voorwaer nemmermeer en is sonder een cleyn vlamme/ ofte yemmers ten minsten sonder een vonckken daer van : maer dat sy door sulcke verlichtinghe Godt niet en begrijpt. Waerom dat? om dat haer scherpsinnicheyt / soo vele de kennisse Gods aengaet/enckel duysternisse is. Want als de Gheest de menschen noemt duysternissen / soo berooft hy te eenen male van alle macht des geestelijcken verstants. Daerom seyt hy dat de gheloovighe die Christum aen nemen / niet en zijn uyt den bloede / noch uyt den wille des vleesches ofte des mans/ maer uyt Godt gheboren. Ghelijck of hy wilde segghen / dat het vleesch niet en can soo hooghe wijsheyt vaten / dat het soude Godt/ende dat Godt aengaet / begrijpen/ ten zy dat het door den Gheest Gods verlicht worde: gelijck oock Christus betuycht heeft dat het een sonderlijcke openbaringhe Gods was / dat hy van Petro bekent wert.

† De eerste reden.

‡ Joan.1.4.

Joan.1.13.

De andere reden.

Matt.16.17

2. De aenneminghe tot kinderen Gods en wort niet van der natuere, maer van den Hemelschen Vader door den Geest der wedergeboorten in de uytvercorenen versegelt daerom so ist dat het verstant de dingen die onse salicheyt aengaen/ voor de wedergheboorte geensins en begrijpt/ghelijck als uyt verscheyde plaetsen der H. Schrifture te sien is.

20 Waert dat wy gheloofden (het welcke behoort sonder twijfelinghe te zijne) dat onse natuere gebreckelijck is in alle het gene dat de Hemelsche Vader sijnen uytvercorenen door den gheest der weder gheboorte gheeft / soo en soude hier gheen oorsake zijn om te wanckelen. Want het gheloovighe volcke spreeckt by den Prophete aldus:* Want by u is de fonteyne des levens/en in u licht sullen wy het licht sien. Dit selve betuycht oock de Apostel/ als hy seyt. dat niemant en can seggen dat Jesus de Heere is/anders dan door den heylighen Gheest. † Ende Joannes de Dooper siende het onverstant sijnder Discipulen / roept dat niemant en can yet ontfanghen/ ten zy hem van boven ghegheven. Dat hy met de gave meynt de sonderlinghe openbaringhe/ ende niet de ghemeyn gave der natuere / dat is daer uyt openbaer/dat hy claecht dat hy niet bedreven en hadde met so vele woordē/ daer mede hy Christum hadde sijnen Discipulen aenghepresen. Ick sie wel (seyt hy, dat de woorden niet en connen de mensche maken Godlijcke dinghen te verstaen/ten zy dat de Heere door sijnen Geest het verstant gheve. Jae oock Moses als hy den volcke haer vergheetentheydt verwijt/soo gheeft hy nochtans oock mede te kennen/ dat sy niet en conden wijser zijn in de verborgentheden Gods/ ten ware door sijn ghenade. Uwe ooghen (seydt hy) hebben gesien de groote teeckenen en wonderen : ende de Heere en heeft u gheen herte ghegheven om te verstaen / noch ooren om te hooren/ noch ooghen om te sien. Wat soude hy meer segghen / waert dat hy ons blocken ende steenen noemde in de aenmerckinge der wercken Gods? Hier uyt is het dat Godt als een sonderlinghe ghenade belooft door den Prophete / dat hy den Israeliten sal een herte gheven / op dat hy van hen bekent worde : waer mede hy voorwaer te kennen gheeft/dat de menschen soo veel verstaen in geestelijcke dinghen/als sy van Godt seer verlicht zijn. Dit selve heeft oock Christus met sijn stemme bevesticht / als hy seyde dat niemant en can tot hem comen / dan dien het van sijnen Vader ghegheven ware. Ende wat? is hy niet het levende beelt des Vaders / in het welcke ons de gheheel claerheyt sijnder eerlijckheyt wordt uytghedruckt? Soo en heeft hy dan niet beter connen bewijsen hoedanich onse macht is om Godt te kennen/dan als hy seyt / dat wy gheene oogen en hebben om sijn beelt te sien / als het ons soo openbaerlijck wort voorgestelt. Ende is hy niet in de werelt gecomen om den wille des Vaders den menschen te openbaren? Heeft hy niet sijn bootschap ghetrouwelijck ghedaen? Jae voorwaer : nochtans en wort door sijn predikinghe niet bedreven/ten zy dat de inwendige Leermeester/ namelijck de Gheest/ den wech bereyde tot het herte. Daerom en comen gheene tot hem/ anders dan die het van den Vader gehoort ende geleert hebben. Wat wijse van hooren en leeren is dit? Te weten/als de Gheest door wonderlijcke ende sonderlijcke cracht ooren maeckt om te hooren/ende verstant om te verstaen. Ende op dat dit niet nieuwe en schijne / soo brengt hy de ghetuyghenisse Esaie voor / daer hy de vernieuwinghe der ghemeynte belovende / leert dat die sullen Gods Discipulen zijn/die tot de salicheydt sullen versamelt worden. Ist dat God daer wat sonderlincx sijnen uytvercorenen voorseyt/ soo is het openbaer dat hy niet en spreeckt van de leeringhe die oock den godloosen ende onheylighen ghemeyn is. Soo moeten wy dan verstaen dat de inganck tot het Rijcke Gods niemande open en is / dan dien de heylige Gheest heeft door sijn openbaringe een nieu verstant gemaeckt. Ende Paulus spreeckt alder claerste/de welcke dese sake handelende / nae dat hy de gantsche wijsheyt der menschē heeft van sotheyt ende ydelheyt beschuldicht ende gantschelijck te niete gemaeckt/ so besluyt hy ten eynde dat de natuerlijcke mensche niet en can vaten dat des Geests Gods is: dat het met dwaesheyt is / ende en can het niet verstaen/ om dat het geestelijc wort onderscheyden. Welcken mensche noemt hy natuerlijck / te weten/ dien / die op het licht der natuere steunt. Dese segge ick en verstaet niet in de gheestelijcke verborgentheden Gods. Waerom? om dat hyse door luyheyt veracht? Ja of hy schoon daerom arbeyt / soo en vermach hy niet : te weten / om datse worden geestelijck onderscheyden. Wat is dat te segghen? Om dat sy gantschelijck zijn den menschelijcken verstande verborgen/soo worden sy alleenlijck door de openbaringhe des Geestes gheopenbaert/ soo dat sy voor dwaesheyt geacht worden / daer de Geest Gods sijn licht niet en geeft. Daer boven hadde hy de dingen die Godt bereydt heeft den ghenen die hem lief hebben/boven het begrijp der ooghen/ ooren/ ende des verstants verheven: Ja hadde betuycht dat de menschelijcke wijsheyt is als een decksel waer door het verstant wort verhindert dat het Godt niet en can sien. Wat willen wy? de Apostel betuycht dat de wijsheyt deser werelt is van God sot ghemaeckt : ende sullen wy haer scherpsinnicheydt

*Psal.36.9.

1.Cor.12.3.

†Joan.3.27.

Deut.29.2.3

Jere.24.7.

Joan.6.44.65.

Even dit selve wordt met sterckstighen argumenten bevesticht.

Dat eerste argument.

*Hebr.1.3.

Joan.14.17.

Joan.6.45.

Esai.45.7.

Joan.6.45.

Dat tweede argument.

1.Cor.2.14.

1.Cor.1.20.

Dat derde argument.

toe schrijvẽ daer mede sy souden connen tot God ende tot de secreten des hemelschen rijcks doordringhen? Verre zy dese raserie van ons.

Dat vierde argument.

21 Daerom het ghene dat hy hier den menschen ontreckt/dat selve schrijft hy ergens Gode toe/in sijn gebet/seggende:‡ God ende de Vader de eerlijckheyt gheve u den gheest der wijsheydt ende der openbaringhe. Nu hoort ghy dat alle wijsheyt ende openbaringe is Gods gave. Wat volcht daer meer? Dat hy gheve dat de ooghen uwes verstants verlicht worden. Voorwaer ist dat hen nieuwe openbaringhe noodich is / soo zijn sy van hen selven blindt. Daer nae volcht daer / op dat ghy weet welcke de hope uwer roepinghe zy/etc. Soo belijt hy dan/dat des menscheś verstant niet wijs ghenoech en is om sijn roepinghe te kennen. * Dat hier niet eenich Pelagianus teghen en roepe dat God deser onverstandicheyt ofte ongheleertheydt te hulpe comt/ als hy door de leere sijns woordts het verstandt des mensches daer toe beweecht ende leyt/ daer het niet en conde sonder leytsman comen. Want David hadde de Wet/ in de welcke alle wijsheyt was begrepen die men mochte begeeren: nochtans daer mede niet te vrede zijnde/ begheert hy dat sijne ooghen ontdeckt worden / op dat hy de verborghentheden der Wet aenmercke. Met welcke woorden hy voorwaer te kennen gheeft/ dat de openbaringe des woorts Gods den menschen is/ghelijck der aerde de opganck der Sonne. Maer dat sy daer uyt gheen groot voordeel en hebben/tot dat de ooghen ghegeven ofte gheopent worden van dien die daerom ghenaemt is de Vader der lichten / om dat het al wort van de duysternisse beseten/ waer hy door sijnen Gheest sijn licht niet en geeft. Alsoo waren oock de Apostelen wel van den alderbesten Meester behoorlijck ende overvloedichlijck gheleert: nochtans hadden hen de gheest der waerheyt niet noodich gheweest/ die hare herten souden onderwijsen in dese selve leere/ welcke sy te vooren gehoort hadden/soo en hadde hen Christus niet geboden dien te verwachten. Ist dat wy bekennen ons dat te ghebreken dat wy van Godt begheeren/ ende ist dat hy in het ghene dat hy belooft / onse gebreck ende armoede bewijst: soo en moet nu niemant twijfelen te belijden dat hy soo veel vermach om de verborghentheden Gods te verstaen/ als hy seer door sijn genade verlicht is. Wie hem selven meer verstants toe schrijft/die is dies te blinder/ om dat hy sijn blintheyt niet en bekent.

De heylighe Schriftuere gheeft God alleen de eere onser aenneminghe tot kinderen ende onser salicheyt. Soo ist dan dat het verstant des menschen verblint is in hemelsche saken / ten zy dat het worde verlicht.

‡ Eph.1.15.

* Een wederlegginge van een ketter-sche tegenworpinghe.

Psal.119.18.

Jac.1.15.

Joan.14.26.

3. Dat het menschelijcke verstant de ware kennisse des Wets Gods niet en heeft/

22 Nu is daer noch het derde deel / te weten/ van de kennisse des reghels om het leven wel te schicken/de welcke wy te rechte de rechtveerdicheydt der wercken noemen. Hier in schijnt het menschelijc verstant wat scherpsichtiger te zijne dan in de voorgaende dinghen. Want de Apostel betuycht dat de Heydenen die geen Wet en hebben/hen selven een Wet zijn / doende de wercken der Wet / ende bewijsen dat het werck der Wet is in hare herten gheschreven / dewijle haer conscientie hen ghetuyghenisse gheeft / ende de ghedachten hen onderlinghe beschuldighen ofte ontschuldighen voor het oordeel Gods. Ist dat de Heydenen de rechtveerdicheyt der Wet hebben natuerlijck in hare herten geschreven/ soo en sullen wy voorwaer niet seggen/ dat sy in den wech des levens gantschelijck blint zijn. Ende daer en is niet ghemeynder in der menschen mont / dan dat de mensche door de natuerlijcke Wet (vande welcke de Apostel daer spreeckt) ghenoechsaemlijck wort in den rechten regel des levens onderwesen. Maer laet ons overdenckẽ waer toe dese kennisse der Wet is den mensche inghegheven: dan sal het terstont openbaer zijn / hoe verre sy daer door tot het voorghesette merck der reden eñ der waerheyt ghelept worde. Dat selve wort oock openbaer uyt de woorden Pauli/ist dat wy het vervolch dier plaetse aenmercken. Hy hadde weynich te vooren ghesept / dat die door de Wet gheoordeelt worden / die in de Wet ghesondicht hebben: ende dat die sonder Wet vergaen/die sonder Wet ghesondicht hebben. Dewijle dit hadde moghen wonder schijnen dat de Heydenen souden vergaen sonder eenich voorgaende oordeel/ soo seyt hy terstont daer nae / dat haer conscientie hen is voor een Wet: ende dat die daerom genoechsaem is / tot haer verdoemenisse. Soo is dan het eynde der natuerlijcker Wet/dat de mensche worde niet ontschuldichlijc. Ende en sal niet qualijck aldus beschreven worden /te weten/dat de Wet der natuere is de bekenninghe der conscientie / de welcke tusschen recht ende onrecht genoechsaemlijck onderscheypt/ om den menschen de voorwendinghe der onwetentheydt te benemen / dewijle sy door haer eyghen ghetuygenisse overwonnen worden. De mensche gheeft hem selven soo seer toe / dat hy in het bedrijven der boosheyt / sijn verstant geerne soo verre het moghelijck is/altijts afwent van het ghevoelen der sonde. Waer uyt Plato schijnt beweecht te zijne/ om te segghen / datmen niet en sondicht anders dan door onwetentheydt. Dat soude wel bequaemlijck van hem ghesept zijn / waert dat de gheveynstheyt der menschen soo veel vermochte in de bedeckinghe der sonden/ dat de conscientie haer selven niet schuldich en kende voor Godt. Maer dewijle de sondaer het onderscheydt des goets ende quaets dat hem is ingedruckt/ vliet/ ende wort nochtans somtijts wederom getrocken tot dat selve/ende en can hem selven soo blint niet maken dat hy niet / het zy willens of onwillens / bedwonghen en worde/ sijne ooghen op te doen. So is het valsch dat men seyt / dat de mensche alleenlijck door onwetentheyt sondicht.

Rom.2.14.

Twelck wort bewesen met het ghetuygenisse des Apostels.

Daer na met een reden/uyt het selve ghetuyghenisse voortghebracht.

Ten derden/ daer uyt dat aengemerckt wort het eynde ende de beschrijvinge van de Wet der natueren.

In Protagora.

Waer uyt dat blijckt/ dat Plato bedrogen wort/ welcke seyt/dat alle sonden ghedaen worden uyt onwetentheyt.

23 ‡ Themistius heeft beter met der waerheyt gesproken/leerende dat het verstant selden feylt in de universale ofte ghemeyne beschrijvinghe ofte aenmerckinghe: maer dat het blint wordt als het voorder gaet / te weten/ als het wil aenmercken eenich particulier ofte sonderlinge dinc dat onder het ghemeyn wort begrepen. Exempel: Ist datmen int ghemeyn vraecht van dootslach / daer en sal niemant wesen die niet en sal segghen dat dootslaghen quaet is: maer nochtans die den doot sijns vyandts soeckt / die raetslacht daer van als van een goede sake. Overspel int ghemeyn / sal oock de overspeler verdoemen: maer in sijn sonderlijcke overspel sal hy hem selve flatteren. Dit is dan de onwetentheydt/te weten / dat de mensche tot een sonderlijck stuck comende / den reghel ende dat oordeel vergheet/ dat hy over sulcke sake int ghemeyn heeft ghegheven. Van dese sake spreeckt Augustinus seer wel / in de uytlegginghe des eersten veers des 57. Psalms. Hoewel dit en gheschiet niet altijts. Want de schande der zonde dringt somtijts de conscientie soo seer / dat de mensche in het quaet valt / niet hem selven door eenen valschen schijn des goets bedrieghende/maer wetens ende willens. Ut sulcke beroerte comen dese woorden: Ick sie ende prijse dat beter is / ende volghe dat booser is. Daerom achte ick dat Aristoteles seer wetentlijck heeft een onderscheypt gemaeckt/ tusschen incontinentia ende intemperantia, (welcke woorden beyde onmaticheyt beduyden. Daer incontinentia regneert / daer wort (seyt hy) de sonderlinghe kennisse des dinckś den verstande benomen/

Themistius comt de waerheyt wat naerder/ welcke des verstants hayeringhe acht te roemen/ wanneert wil bedencken eenighe particuliere ofte bysondere dinghen.

‡ Para. in 3. d'anim./cap. 46.

Dit houdt niet altijt reghel.

Medea apud Ovidium.

Lib. Eth. 7. cap. 3.

benomen/ door de beroerde ghesintheyt / soo dat de mensche in sijn doen dat quaet niet en aenmerckt/ dat hy wel siet in ghelijcke dinghen int ghemeyn: eñ als die beroerde gesintheyt voor by is / dan volcht daer terstont berou. Maer intemperantia ende wordt door het ghevoelen der sonde niet uyt ghebluscht noch ghebroken/ maer blijft hartneckichlijck volstandich in de voorghenomen verkiesinge des quaets.

Themistius dwaelt oock daer in/dat hy leert dat het verstant in de alghemeyne dinghen seer selden mist.

24 Nu als wy hooren dat de mensche een ghemeyn oordeel heeft in de onderscheydinghe des goets eñ quaets: soo en denckt niet dat het alom gheheel ende ongeschent is. Want ist dat de herten der menschen alleenlick tot dit eynde begaeft zijn / met onderscheydinge des goets eñ quaets/ te weten/op dat sy hen selven niet en connen ontschuldighen door voorwendinghe der onwetentheyt / so en ist niet noodich dat sy de waerheyt in alle dinghen sien : maer het is ghenoech dat sy soo verre verstant hebben/ dat sy geen uytvlucht en connen nemen / dat sy niet en moeten door het ghetuyghenisse der conscientie nu overwonnen zijnde / voor den rechtstoel Gods / beginnen te verschricken. Ende ist dat wy willen onse reden beproeven met de Wet Gods / de welcke is een exemplaer der waerachtigher rechtveerdicheyt/ soo sullen wy bevinden in hoe vele dinghen wy blint zijn. Voorwaer de voorneemste dinghen in de eerste tafel en verstaet noch begrijp sy niet/ als/van het betrouwen op God / van den lof der cracht eñ rechtveerdicheyt hem toe te schrijven/ van de aenroepinge sijns naems / van de onderhoudinghe des waerachtigen rustdaechs. Wat ziele op natuerlijck verstant betrouwende/ heeft opt ghesmaeckt dat in dese ende dierghelijcke dinghen de waerachtighe Godsdienst is ghelegen: Want als de onheylige menschen Godt dienen/ soo vallen sy altijts wederom tot hare ydele beuselen / of sy schoon hondertmael worden wederroepen om die te verlaten. Sy segghen wel dat de offerhanden Gode niet en behaghen / ten zy dat de oprechticheyt des herten daer by zy: waer mede sy betuyghen dat sy wat verstaen van den gheestelijcken Godsdienst / den welcken sy nochtans terstont met valsche ghedichtselen verkeeren. Want sy en connen nemmermeer ghelooven dat het al waerachtich is/ wat de Wet daer van ghebiedt. Sullen wy sulck vernuft prijsen / het welcke niet en can door hem selven yet verstaen/ noch den vermaninghen ghehoorghenen ? In de ghebodeu der tweeder tafel heeft het vernuft meer verstants/ want die naer der comen tot de onderhoudinghe der burghelijcker ghemeynschap onder de menschen. Hoewel het wort bevonden somtijts oock hier in te feylen: want het is den verstandighen menschen wonder/ datmen ongherechtighe ende te harde heerschappie verdraecht/ soo verre men die can afworpen op wat wijse het zy. Ende de menschelicke reden en heeft daer van gheen ander oordeel / dan dat de verdraechsaemheydt sulcker dinghen comt uyt een dienstbaer ende neder gheslaghen herte: ende dat de eerlicke ende edele herten behooren dat van haren hals te worpen. Jae oock by de Philosophen en wort de wrekinghe des on helijcx geen feyl geacht. Maer de Heere verdoemt sulck hooghe ende al te edel herte/ende ghebiedt den sijnen die schandelijcke verdraechsaemheyt. Ende onse scherpsinnicheyt in de aenmerckinghe der gantscher Wet/ en bekent de sonde der booser begeerte niet. Want de natuerlijcke mensche en laet hen selven daer toe niet brenghen / dat hy de siechten sijnder booser begheerten soude bekennen. Het licht der natuere wordt versticket eer het tot den inganck deses afgronts comt. Want als de Philosophen die onmatighe roeringhen des herten voor sonde ofte gebreck rekenen / soo meynen sy daer mede de beroerten des herten die uytwendich schijnen/ ende hen met grove teeckenen vertoonen : maer op de boose begeerten die het herte lieflijck kittelen/en hebben sy gheen achte.

Eerste reden. Want soo het menschelicke verstant gebrocht wort tot den reghel des Goddelijcken Wets: daer blijckt als van desselven blintheyt.

Niet alleen ten aensien van d eerste tafel.

Maer oock ten aensien van de tweede tafel.

De tweede reden.

De derde reden.

De vierde reden.

Matt. 5. 44. Luc. 6. 27.

25 Daerom ghelijck Plato boven te rechte wedersproken is / om dat hy alle sonden heeft der onwetentheyt toe geschreven / alsoo is oock dier menschen meyninge te verworpen / die segghen dat in alle sonden zy voorghenomen boosheydt ende verdraeyptheyt. Want wy bevinden veel te wel/ hoe menichmael wy vallen met onse goede meyninghe. ‡ Onse reden en verstandt wort met soo veel blintheyt overvallen / ende is soo velen dwalinghen onderworpen / ende valt in soo vele verhinderinghen / ende wordt in soo vele benautheden verwerret / dat het verre is van rechte ende seker beweginge. Ende hoe weynich de mensche zy voor Godt in alle stucken des levens/dat bewijst Paulus wel/* als hy seyt dat wy niet bequaem en zijn om yet uyt ons selven te dencken als uyt ons selvẽ. Hy en spreeckt niet van den wille ofte ghesintheyt / maer beneemt ons oock dit/dat wy niet en souden dencken dat ons yet can in den sin comen hoe eenich dinck moet behoorlijck ghedaen worden. Is dan alle vernuft/ scherpsinnicheyt/ verstant/ neersticheyt ende sorghe/ alsoo verdorven ende verkeert / dat daer door niet goets noch rechts en can voor dẽ Heere bedacht worden ? Dit schijnt voorwaer ons veel te hardt te zijne / de wyle wy ons niet gheerne en laten van de scherpsinnicheyt der reden berooben/ de welcke wy achten een seer uytnemende gave te zijn: maer den heylighen Geest is het seer recht/ de welcke weet dat alle de ghedachten der wijsen ydel zijn/ende betuycht claerlijck dat alle gedichtsel des herten der menschen alleenlijck boos is. Ist dat het altijts boos is al wat onse vernuft begrijp/ bedenckt/ voorneemt/ ende arbeyt / hoe soude ons in den sin comen yet voor te nemen dat Gode behaghelijck ware/ den welcken heylicheyt ende rechtveerdicheyt alleen aengenaem is ? Alsoo machmen oock sien dat de reden onses verstants (sy wende haer waer henen sy wil) is elleendichlijck der ydelheydt onderworpen. Dese swackheyt bekende David in hem selven/ doen hy badt dat God hem verstant gave om de geboden des Heeren te rechte te leeren. Want die begheert dat hem een nieu verstant ghegheven worde/ gheeft te kennen dat het sijne niet ghenoechsaem en is. Ende hy en doet dit niet alleenlijck een mael/ maer verhaelt hy na dit selve gebedt thienmael in eenen Psalm : met welcke verhalinge hy ghenoech te kennen gheeft/ wat grooter noot hem dringt om sulcx te bidden. Ende dat David voor hem selven begheert/ dat selve pleecht Paulus den ghemeynten int ghemeyn te wenschen/ ‡ Wy en houden (seydt hy) niet op voor u te bidden ende te begeeren dat ghy meucht vervult worden met de kennisse Gods in alle geestelijcke voorsichticheyt ende verstant/ op dat ghy weerdichlijck wandelt/ etc. Ende soo dickmael als hy dese sake acht een gave Gods te zijne / sullen wy ghedachtich zijn / dat hy oock mede betuycht dat sy niet en is in des menschen macht geleghen. ‡ Ende Augustinus * heeft dit ghebreck des vernufts om dinghen te verstaen die God aengaet/ soo seer bekent/ dat hy de ghenade der openbaringe niet min noodich en acht den verstande te zijne / dan het licht der Sonne den ooghen. Eñ daer mede niet te vreden zijnde/ verbetert hy sijn woort/ segghende/ dat wy onse ooghen

Soo salmen dan den middelwech houden, dat niet alle de zonden toegeschreven worden der onwetenheyt / noch oock dat wy gelooven dat in alle zonde souce zijn een voorgenomen boosheyt.

‡ Daer nae/ al wat het menschelijcke vernuft voorwerpt : alsdan de crachten onses verstants seer verdreemt zijn van de rechte bestieringe jae dat het al quaet is: wat in dese dinge ons verstant begrijpt/ drijft/ende onder wint

*1. Cor. 3. 5.

Psal. 94. 11. Genes. 6. 3. ende 8. 21.

Psal. 119. 34

Ten derden/ dat ons van nooden is alle ooghenblick tijts een ghestadige bestieringhe.

1 Phil. 1. 4. Colos. 1. 9.

‡ Eyndelick/ dat de gave der verlichtinge en loutere genade Gods is ende ons so nootwendich als t'licht der Sonnen is onsen oogen Welckes alles met uytgedruckte getuygenissen der H. Schrifturen woort vast gemaeckt.

*Lib. 2. de peccat. merit remil. cap. 5.

ooghen op doen / om het licht te sien: maer dat de ooghen des verstants gesloten blijven / is het dat sy van Godt niet gheopent en worden. Ende de Schrift nere en leert niet dat onse verstant op eenen dach alleenlijck verlicht wordt / op dat het daer nae uyt hem selven sie: want dat wy boven hebben uyt Paulo by ghebracht / dat is van den gheduerighen voortganck ende wasdom te verstaen. Ende dit betuycht David claerlijck met

Psal. 119. 10.

dese woorden: Ick hebbe u in gheheel mijn herte ghesocht / en maeckt my niet te dwalen van uwe gheboden. Want hoewel hy wedergheboren was / ende gheenen cleynen voortganck ghedaen en hadde in de waeracghtighe godsalichheyt / soo bekent hy nochtans dat hem te allen tyde sonder ophouden beweginge noodich is / op dat hy van de wetenschap die hem is ghegheven / niet

Psal. 51. 12.

af en wijcke. Daerom bidt hy erghens dat de rechte geest den welcken hy door syn zonde verloren hadde / in hem vernieut worde: want van den selven God dien in het eerste ghegeven hadde / moet hy ons weder ghegheven worden / als hy ons voor eenen tijt ontnomen is.

In dese ende naevolgende afdeylinghe wort den wille ondersocht.

26 Nu moeten wy den wille ondersoecken / in den welcken voornemelijck de vryheyt des goetdunckens ghesteldt wort. Want wy hebben boven ghesien dat de verkiesinghe meer den wille dan den verstande toe comt. Ten eersten / op dat het niet en schijne tot de rechticheydt des willes te behooren / dat van de Philosophen gheleert / ende met ghemeyn eendrachticheydt is aenghenomen / te weten / dat alle dinghen door natuerlijcke inghevinghe het goede begeeren: soo moeten wy aenmercke dat de cracht des vryen goetdunckens niet en is te aenmercken in sulcke lust ofte begeerte / die meer comt uyt de gheneghentheyt des wesens / dan uyt de beradinge des verstants. Want de School-leeraers belijden oock selve dat het vrije goetduncken gheen / werck en heeft / dan als de reden haer went tot verscheyden dinghen: waer mede sy verstaen dat het ghene dat den luste voor comt / moet sulck zijn / dat daer verkiesinghe op valle: ende dat de beradinghe voren gaet / om der verkiesinghe den wech te maken. Ende voorwaer ist datmen aenmerckt hoedanich de natuerlijcke begeerte in de mensche is / soo sullen wy bevinden dat hy dat met de onredelijcke dieren ghemeyn heeft. Want die begeeren oock dat het hen wel gaet: en waer eenen schijn des goets is waer door haer ghevoelen gheroert wort / daer nae staen sy. Maer de mensche selfs / het ghene dat hem goet is nae de edelheydt sijnder onsterffelijcker natuere / dat en verkiest hy niet door sijn redelijck verstant / om met neersticheyt daer na te staē: noch en vraecht de reden niet om raet / noch leyt het verstant niet te wercke: maer volcht de gheneghentheyt der natuere ghelijck een beeste / sonder reden / ende sonder raet. Daerom en gaet dit de vryheyt des goetdunckens niet aen / of de mensche door het ghevoelen der natuere wort getrocken / om te begheren dat hem goet is: maer in het vrij goetduncken wort gheeyscht / dat de mensche met rechter reden ende verstant oordeele / ende verkiese dat hy bekent / ende soecke te gheerijghen dat hy vercorē heeft. Ende op dat niemant eenighe swaricheyt hier in en behoude / soo moetmen aenmercken dat in dit argument dobbel valscheyt is. Want dese begheerte (waer mede een yeghelijck dinck begeert dat hem goet is) en is gheen eyghen roeringhe des willes / maer is een natuerlijcke gheneghentheyt / ende sulck goet en is niet goet der deucht ofte der rechtveerdicheyt / maer der conditie / te weten / op dat de mensche wel vare. Ten laetsten of schoon de mensche over-seer begheert te gherijghen dat goet is / soo en staet hy nochtans niet daer nae. Gelijck daer en is niemant dien de eeuwige geluckicheyt niet aengenaem en zy / ende nochtans en staet niemant daer nae / anders dan door de drijvinghe des geests. Daerom dewijle de menschelijcke begheerte des welvaerts niet en dient om de vryheydt des goetdunckens te bewijsen / niet meer dan de ghenegentheyt die metael ende steenen ende andere dinghen hebben tot de volmaecktheyt haerder natuere / soo moeten wy bemercken of in andere dinghen de wille alsoo gantschelijck op allen zijden ghescheurt ende verdorven is / dat hy niet dan quaet en bare: of / dat hy in eenighen deele is ongheschent ghebleven / waer uyt goede begherten mochten comen.

1. Wijst hy aen dat de natuerlijcke begeerte des goets / welck in allen dinghen gheplant is / gantsch niet met allen en doet tot bewys van de vryheyt des goetdunckens.

Reden.

Maer hier moetmen letten op tweederley valscheyt van den Sophisten / bestaende in het woort / Begheerte ende Goet.

27 De ghene die der eersten ghenaden Godts toeschrijven dat wy connen crachtichlijck willen / die schijnen daerenteghen te kennen te gheven / dat de ziele macht heeft van selfs nae het goede te staen / maer dat die macht niet sterck ghenoech en is om een vaste ghesintheyt te worden / ofte neersticheyt te verwecken. Ende sonder twijfel de School-leeraers hebben dese meyninghe in het ghemeyn aenghenomen / ghelijck sy die van Orighene ende sommighe andere oude Leeraers hebben ontfanghen: dewijle sy pleghen den enckelijck natuerlijcken mensche sulck te achten / als hem Paulus beschrijft in dese woorden: ‡ Ick en doe niet dat goede dat ick wil / maer ick doe dat quade dat ick niet en wil. Ick hebbe wel den wille / maer het volbrenghen en vinde ick niet. Maer op dese wijse wort de gheheele handelinghe die Paulus daer drijft / verkeerdelick verdraeyt. Want hy handelt daer van den Christelijcken strijt (den welcken hy met corter woordē roert tot de * Galaten) den welcken de gheloovighen in den crijch des vleeschs tegen den gheest altijts in hem ghevoelen. Nu de geest en is niet van der natuere / maer van de wedergeboorte. Ende dat de Apostel daer spreeckt van de wederghebore / dat is daer uyt openbaer / dat hy ghesept hebbende dat in hem niet goets en woont / daer een uytlegginghe by set / dat hy sulcx verstaet van sijn vleesch. Ende daerom seyt hy dat hy die niet en is die het quade doet / maer de zonde die in hem woont. Wat wil hy met die verbeteringhe: In my / dat is / in mijn vleesch? Te weten / gelijck of hy op dese wijse sprake: Het goede en woont in my niet uyt my selven: want in mijn vleesch en is niet goets te vinden. Daer nae volcht de wijse van te ontschuldighen: Ick en doe selve het quade niet / maer de zonde die in my woont: welcke wijse alleenlijck den wedergheborenen toe comt / de welcke met het voorneemste deel der ziele staen na het goede. Boven desen het besluyt dat daer nae volcht / verclaert dit gheheel opentlijck. Ick hebbe (seyt hy) behaghen in de Wet nae den inwendighen mensche: maer ick sie een ander Wet in mijne leden / de welcke strijdt teghen de Wet mijns verstandts. Wie can sulcke tweedracht in hem selven hebben / anders dan die door den Gheest Godts wedergeboren zijnde / het overblijfsel sijns vleeschs noch met hem draecht? Daerom heeft Augustinus sijn uytlegginghe die hy te voren geschreven hadde / meynende dat Paulus dese woorden van der menschen natuere ghesproken hadde / wederroepen als valsch ende onbequaem. Ende voorwaer ist dat wy dat aen nemen dat de menschen sonder ghenade hebben eenighe roeringhe tot het goede / hoe cleyne die zy / wat sullen wy van Paulo antwoorden / de welcke seyt dat wy 2. Cor. 3. 5.

niet

2. Ten is gheensins te prijsen dat de School-leeraers / der eerster ghenaden Gods toeschrijvende dat wy comen crachtelijck willen / daer mede te kennen geven / dat de ziele soude van selfs macht hebben na het goede te staen / maer datse niet sterck ghenoech en is om tot een vaste ghesintheyt te comen ofte tot het werck verweckt te mogen worden. Ende teghen den Schoolleeraers worden de uytghedruckte ghetuyghenissen der H. Schriftuere tot wederleggingen van haer / voortgebracht.

‡ Rom. 7. 15. 19.

* Gal. 5. 17.

Rom. 7. 22.

Lib. ad Bonif. 1. cap. 10. et in rettact.

niet bequaem en zijn selfs om yet te dencken? Wat sullen wy Gode antwoorden / die door Mosen vercondicht / dat alle gedichtsel des herten der menschen alleenlijck boos is? Daerom dewijle sy door het valsche verstandt eender plaetse zijn ghedwaelt / soo en hebben wy na haer ghevoelen niet te vraghen. Maer dat woordt Christi moet meer geacht zijn / dat de ghene die zonde doet / een dienstknecht is der zonde. Wy zijn alle van natuere sondaers : daerom zijn wy alle onder het jock der zonde. Ist dat de mensche geheel onder het gewelt der zonde leyt / soo moet voorwaer de wille die de voorneemste sate daer van is / met seer nauwe boeyen daer van ghebonden zijn. Oock waert dat eenighe wille ginghe voor de ghenade des gheests / soo en soude dat woort Pauli niet bestaen / te wete / † dat Godt die is / die de wille in ons werckt. Daerom laet varen al wat vele rasen van de voorbereydinghe : want hoewel de gheloovige somtijts bidden dat haer herte gheschickt worde tot ghehoorsaemheydt der Wet (ghelijck David in veele plaetsen doet) soo moetmen nochtans aenmercken / dat oock dese begheerte tot bidden van Godt is : het welcke men can uyt sijne woorden verstaen. Want dewijle hy bidt dat een nieu herte in hem gheschapen worde / soo en schrijft hy voorwaer het begin der scheppinghe hem selven niet toe. Daerom sal dat woort Augustini liever plaetse by ons hebben: De Heere sal u voorcomen in alle dinghen / voorcomt ghy oock somtijdts sijnen tooren. Hoe? Bekent dat ghy sulckx al van Godt hebt : ende dat al wat ghy goets hebt / van hem is: ende van u al wat quaet is. Ende weynich daer nae / gheen dinck en is onse / uytghenomen de zonde.

Genes. 8. 21.

Joa. 8. 34.

3. Nae dien de gantsche mensche onder der zonden ghewelt leyt / volcht dat den wille / welcke is de voornaemste sitplaetse der zonde / niet seer nauwe boeyen van nooden heeft ghebonden te zijn / ende dat wy voor ons selven anders niet dan zonde en hebben.

† Phil. 2. 13.

Psal. 51. 12.

De verbit Apost. ser. 10.

Het iij. Capittel.

Dat uyt de verdorven natuere des mensches niet en comt dan dat verdoemelijck is.

MAer de mensche en can niet beter in beyde deelen der ziele bekent worden / dan als hy met sulcken lof wort voorgheset / daer mede hy in de Schriftuere verciert wort. Ist dat hy gheheel wordt met desen woorden Christi beschreven: Wat uyt vleesch geboren is / dat is vleesch: soo wort de mensche overtuycht een arm dier te zijne. Want de ghesintheyt des vleesch (gelijck Paulus seyt) is de doot / want sy is vyantschap teghen God / ende daerom en wordt sy der Wet Godts niet onderdanich / noch en can niet onderdanich worden. Is dan het vleesch alsoo verkeert dat het met alle sijn ghesintheydt vyantschap tegen Godt bewijst? dat het niet en can gevoelen met de Wet Gods? somma / dat het gheen dinc en can baren anders dan materie des doots? Neemt nu dat in de natuere des mensches niet en is dan vleesch: ende treckt daer yet goets uyt ist dat ghy cont. Maer (mochte yemandt segghen) dit woort / vleesch / gaet alleenlijck het sinnelijck deel der ziele aen / ende niet het opperste deel der ziele. Maer dit woort door de ‡ woorden Christi en oock des Apostels genoech wederleyt. Want het argument Christi is / dat de mensche moet wederghebooren worden / om dat hy vleesch is. Hy en ghebiedt niet nae het lichaem wederghebooren te worden. Ende nae de ziele en wort hy niet wederghebooren / ist dat alleenlijck eenich deel der ziele ghebetert wordt : maer als sy gheheel vernieut wort. Het welcke bevesticht wordt met de verghelijckinghe die in beyde de voornoemde plaetsen ghestelt is. Want het vleesch wort alsoo met den gheest vergeleke / dat daer niet ghelaten en wordt midden tusschen hen beyden.

Het verstant ende den wille van den gantschen menschen is verdorven.

Joan. 3. 6.

Want hy wort vleesch ghenaemt.

Rom. 8. 6.

Dwelck woort (vleesch) gaet alleenlijc dat ghevoelijcke deel der zielen aen / ende niet het opperste deel der ziele dat is / het verstant.

‡ Joan. 3. 6.

Daerom al wat niet geestelijc en is in den mensche / dat wordt nae de wijse vleesch ghenaemt. Ende wy en hebben niet geestelicks anders dan door de wedergeboorte. So is het dan al vleesch wat wy van de natuere hebben. Ende waert dat wy van dese sake mochten anders eenighe twijfelinghe hebben / so wort ons die van Paulo benomen: * de welcke den ouden mensche beschreven hebbende / den welcken hy seyt verdorven te zijne door de begheerten der dwalinghe / soo ghebiedt hy ons vernieut te worden in den gheest onses verstants. Ghy siet dat hy de boose en ongheoorloofde begeerten niet en stelt alleenlijck in het sinnelijcke deel der ziele / maer oock in het verstant : ende daerom ghebiedt hy dat te vernieuwen. Ende weynich te voren hadde hy sulcke een beelt der menschelijcker natuere beschreven / het welck vertoonde dat in ons gheen deel en is onverdorvē ende onverkeert. Want dat hy van de Heydenen schrijft / dat sy in de ydelheydt haers ghemoets wandelen / ende verduystert zijn in haer verstant / ende vervreemdt van het leven Godts / om de onwetentheydt die in hen is / ende om de verblintheydt haers herten : die comt sonder twijfel allen menschen toe / die de Heere noch niet en heeft tot de rechticheydt sijnder wijsheyt eñ rechtveerdicheyt vernieut. Het welcke openbaerder wordt uyt de verghelijckinghe die terstont daer by ghestelt wort : daer hy de gheloovighe vermaent / dat sy Christum niet en hebben alsoo gheleert. Want uyt die woorden verstaen wy dat de ghenaede Christi is de eenighe middel / waer door wy van de blintheydt ende van het quaet dat daer uyt volcht / verlost worden. Want alsoo heeft oock Esaias voorseyt van het rijcke Christi / daer hy belooft dat de Heere sal zijn tot een eeuwich licht sijnder Ghemeynte : als daerentusschen de aerde sal door duysternissen / ende de wolcken door donckerheydt bedeckt worden. Dewijle hy betuycht dat het licht Godts sal alleenlijck in de Ghemeynte oprijsen / soo en laet hy voorwaer buyten de Ghemeynte niet anders dan duysternisse ende blintheydt. Ick en sal niet van stuck tot stuck verhalen al wat alomme / voornemelijck in de Psalmen ende Propheten / ghesproken wordt teghen ydelheydt des mensches. Het is veel dat David schrijft / te weten : Waert dat de mensche worde teghen de ydelheyt ghewegen / hy soude ydelder zijn dan de ydelheydt selve. Het menschelijck vernuft wort swaerlijck doorschoten / als alle de ghedachten die daer uyt comen / worden alle dwase / onnutte / rasende / ende verkeerde ghedachten bespot.

2 Het herte en wort oock niet min verdoemt / als het wordt bedrieghelijck ende verkeert ghenoemt boven alle dinghen. Maer dewijle ick cortheydt soecke / so sal ick met een plaetse alleenlijck te vreden zijn / de welcke nochtans sal als een doorluchtich spieghel zijn / waer in wy het gantsche beelt onser natuere moghen aenschouwen. Want als de Apostel wil de hoovaerdicheyt des menschelijcken gheslachts te neder worpen / soo ghebruyckt hy dese ghetuyghenissen : Daer en is niemandt rechtveerdich / noch verstandich / ofte die Godt soeckt. Sy zijn alle afghewecken / sy zijn te ghelijcke onnut ghewordden / daer en is niemant die goet doet / oock niet een. Haer kele is een open graf / sy doen bedroch met hare tonghen / slanghen fenijn is onder hare lippen. Der welcker mont is vol vervloeckinghe ende bitterheydt : der welcken voeten zijn rasch om bloet te storten / in der welcker wegen is vernielinge eñ ellendicheyt / de welcke de vreese Gods niet

Dwelck met seer crachtige bewijsinge der heyliger Schriftuere vast gemaect wort.

* Epes. 4. 23.

Ephes. 4. 17.

Esai. 60. 2.

Psal. 62. 10.

Jere. 17. 9.

Dat herte wort ooc met eben alsulcke verdorventheyt besmet.

Rom. 3. 10.

Esai. 59. 7.

niet door ooghen en hebben. Hier mede en dondert hy niet op sommighe menschen alleenlijck/ maer op het gheheel gheslachte der kinderen Adams. Noch en roept niet teghen de verkeerde zeden eender ofte tweer eeuwen / maer beschuldicht de gheduerighe verdorventheydt der natuere. Want zijn voornemen en is daer niet de menschen slechtelijck te beschelden om dat sy hen selven souden beteren : maer meer te leeren dat sy alle zijn met onvermijdelijcke ellendicheyt overvallen / uyt de welcke sy niet en connen ontcomen / ten zy dat sy door de barmherticheyt Gods daer uyt ghetrocken worden. Ende dewijle dit niet en conde bewesen wordē eer het claer ware/ dat de natuere is in sulck verderf ghevallen : soo heeft hy dese ghetuygheniſſen voortghebracht/ door de welcke bewesen wort / dat onse natuere meer dan verdorven is. Daerom laet dit vaste blijven / dat de menschen niet alleenlijck door boose ghewoonte sulck zijn / ghelijck sy hier beschreven worden / maer oock door de booſheydt der natuere: dewijle het argument des Apostels niet en can anders bestaen / te weten : Dat de mensche geen salicheydt en heeft anders dan van de barmherticheyt Godts : want hy is in hem selven verdorven ende hulpeloos. Ick en wil hier niet seer arbeyden om de bybrenginghe ende toevoeginghe deser ghetuygheniſſen goet te maken/op dat sy niet en schijnen te ontijde ende onbequamelijck ghebruyckt te zijne. Ick wil nemen ghelijck of die plaetsen waren eerst van Paulo ghesproken / ende niet uyt de Propheten ghenomen. Ten eersten beneemt hy den mensche de rechtveerdicheyt / dat is/ de gheheelheydt ende suyverheyt : daer nae het verstant. Ende het ghebreck des verstandts bewijst hy door de afvallinghe van God / den welcken te soecken/ is de eerste trap der wijsheydt. Maer die van God afvallen/ moeten onverstandich zijn. Daer nae seyt hy dat sy alle zijn afgeweken/ ende ghelijck verrot ghewordden: dat daer niemant en is die goet doet. Boven desen stelt hy oock daer by de booſheyt / daer mede sy een yegelijck harer leden ontreynigen/die eenmael zijn tot de booſheyt ontbonden. Ten laetsten betuycht hy dat sy zijn sonder vreese Gods / nae wiens regel sy behoorden hare weghen te schicken. Ist dat dese dinghen zijn de ervelijcke gaven des menschelijcken gheslachts/ soo wordt te vergeefs yet goets in onse natuere ghesocht. Ick bekenne wel dat alle dese boose stucken niet gesien en worden in eenen yegelijcken mensche : maer nochtans en can men niet loochenen / dat het zaet daer van is in eens yeghelijcks hert verborghen. Want ghelijck een lichaem als het nu de oorsake ende materie der sieckte in hem verborgen voedt/niet en sal gesont gheacht worden / hoewel de smerte der sieckte noch niet seer groot en is : alsoo en sal oock de ziele niet ghesont gheacht worden/ dewijle sy vol sulcke onreynicheyt is. Hoewel dese ghelijckeniſſe in alle dingen niet over een en comt. Want hoewel het lichaem eenich ghebreck heeft / soo is nochtans de cracht des levens daer in : maer de ziele in desen verderfelijcken stroom-wal versoncken zijnde / en is niet alleenlijck ghebreckelijck/maer oock ydel van alle goet.

Ende is nu alſo in geenen mensche gantſch niet te vinden eenige oprechticheyt/ ofte kenniſſe ofte vreeſe Gods.

† Tegen worpinge. Sommige Heydenen zijn met heerlicke deuchden ende gaven verciert gheweeſt: Waer uyt dat volcht dat des menschen natuer niet int geheel en schijnt verdorven te weſen.

3 † Daer nae rijst wederom by na de selve vraghe die te voren becort is. Want daer hebben in alle eeuwen sommighe menschen gheweest / die door de leydinghe der natuere hen selven hebben hare gantsche leven lanck in der deucht gheoeffent. Ende ick en vraghe daer niet nae dat men soude connen vele feylen in haer leven bewijsen : want sy hebben nochtans door de neersticheydt in der deucht bewesen / dat in haer natuere eenige reynicheyt is. Van wat weerde sulcke deuchden zijn voor Godt / dat sal wel volcomelijcker ghehandeldt worden / als wy sullen spreken van de verdiensten der wercken / maer moet nochtans oock te deser plaetse ghesegt zijn / soo verre het noodich is tot de verclaringhe des teghenwoordighen handels. Soo schijnen dan sulcke exempelen ons te vermanen/dat wy de menschelijcke natuere niet en sullen achten gantschelijck verdorven te zijne : dewijle door haer ingevinge ende beweginghe sommighe menschen niet alleenlijck en hebben uytnemende schoone stucken bedreven / maer hebben oock hen selven in den gantschen loop haers levens/ seer eerlijck gedraghen. Maer hier moeten wy aenmercken dat in de verdorventheydt der natuere / noch eenighe plaetse is voor de genade Gods : niet om de natuere te suyveren/maer om de verdorventheyt in te houden ende te bedwinghen. Want waert dat de Heere liete eenen yeghelijcken mensche ongheltoomt allerley boose begheerte volghen / soo en soude voorwaer niemandt zijn / die niet en soude met der daet bewijsen / dat alle de feylen ende ghebreken daer mede Paulus de menschelijcke natuere verdoemt/ in hen waren. Want wat? wilt ghy u selven uyt nemen uyt dier menschen gheral / der welcker voeten rasch zijn om bloet te storten / ende de handen ontreynicht met roof ende dootslach/ende de kelen den openen graven gelijck/ de tongen bedrieghelijck/ de lippen fenijnich/de wercken onnut/onrechtveerdich/ verrot eñ dootlijcker/der welcker herte is sonder God/ der welcker binnenste is booſheydt/ der welcker ooghen zijn tot bedroch / ende het ghemoedt tot spot opgegeven : somma / alle leden tot ontellijcke vele boose stucken bereyt. Ist dat een yeghelijcke ziele is sulcker wonderlijcker booſheyt onderworpen / (ghelijck de Apostel dat stoutelijck betuycht) soo sien wy voorwaer wat te verwachten zy/ ist dat de Heere de menschelijcke natuere laet nae haer genegentheyt dwalen. Daer en is gheen rasende beeste die soo bijsterlijck ghedreven wort : noch geen waterstroom soo rasch ende gheweldich / wiens vloet soo crachtichlijck uyt stort ende overloopt. De Heere heylt de sieckten in zijn uytvercorne / op sulcke wijse als wy corts hier nae sullen verclaren : maer in de andere bedwingt hy die alleenlijck ghelijck met eenen toom / alleenlijck op dat sy niet uyt en breken / soo vere hy voorsiet dat nut te zijn tot de ghemeyn onderhoudinghe allerdinghen. Hier uyt is het dat sommighe door schaemte / sommighe door vreese der wetten wederhouden worden / dat sy niet tot menigherley schandelijcke stucken voort en gaen / hoewel sy ten meesten deele haer onreynicheyt niet en bedecken. Sommighe staen eenichsins nae een eerlijck leven/om dat sy dat achten nut te zijne : sommighe comen oock boven de ghemeyn wijse/ ende houden met haer Majesteyt de andere in gehoorsaemheydt. Alsoo wederhoudt Godt door zijn voorsieninghe de verdraeytheyt der natuere / als met eenen toom / op dat sy niet uyt en breke tot het werck/ maer hy en reynichtse niet van binnen.

Antwoort. Dese verdorventheyt en is niet ge uytgeroeyt/ maer alleen van binnen bedwonghen.

Rom. 3. 13. Rede van dese antwoort.

Psal. 14. 3.

Rom. 3. 13.

4 † Maer noch en is de beswaringe niet wech ghenomen. Want wy moeten segghen dat Camillus ende Catilina ghelijck zijn : ofte wy sullen in Camillo een exempel hebben dat de natuere niet gheheel van alle goetheydt ydel en is/waert dat sy neerstichlijck in der deucht geoeffent worde. Ick bekenne voorwaer dat die schoone gaven in Camillo zijn Godts gaven gheweest/ ende zijn te rechte prijselijck gheacht / ist dat sy

† Een in rede van tween een moet dan wesen / ofte de Heydenen gebreckelijck ende deuchdelijck zijnde sullen beschaemt ghemaeckt worden: ofte die met deuchden treffelijc begaeft zijn gheweest/ gheven te kennen dat de menschelijcke natuere noch eenich goet by haer heeft soo wanneer sy gheoeffent mach worden.

in haer

in haer selven aenmerckt worden. Maer hoe sullen sy exempelen der natuerlijcker eerlijckheyt in hem zijn? Moeten wy niet wederom comen tot het herte/ ende dusdanich een argument maken? Ist dat die een natuerlijck mensche zijnde / heeft also geheel ende oprecht in zeden gheweest / so en ghebreeckt hem ghéen natuerlijcke macht tot de oeffeninghe der deucht.

Hac disputat Augustinus Lib.4.contra Julianum

*De eerste antwoort.

* Maer of het herte zy boos geweest ende verdraeyt / eñ geen dinck min gesocht en heeft dan rechticheyt? Eñ het is sonder twijfel sulc geweest / ist dat wy toe laten dat het zy eē natuerlic mensche geweest. Wat macht der menschelijcker natuere tot goet salmen hier bewijsen / ist dat sy bevonden wordt oock in den seer grooten schijn der gheheelheydt/ altijdts tot verdorventheyt genegen te zijn? Daerom gelijck ghy eenen mensche niet en moet van der deucht prijsen / wiens ondeuchdē u onder den schijn der deucht bedrieghen / alsoo en moet ghy de macht wat goets te begeeren/ den menschelijcken wille niet toe schrijven/soo langhe als hy aen sijn booshēyt ghehecht is.

De tweede antwoort. Dese deuchden en zijn geen gemeyne gaben der natueren / maer by sondere genaden Gods.

Hoewel dit is de seeckerste ende lichtste becortinghe deser vrage/ te wetē/dat sulcke dinghen niet en zijn ghemeyne gaven der natuere/ maer sonderlinghe ghenaeden Godts / de welcke hy verscheydenlijck ende op seker mate oock den menschen / die anders ongodlijck zijn/ uytdeelt. Waer uyt wy ons niet en ontsien in gemeyne sprake te segghen / dat dese is een welgheboren mensche / ende dat de ander een boose natuere heeft. Ende nochtans en laten wy niet af dese beyde te besluyten onder de gemeyn conditie der menschelijcker verdorventheydt: maer wy gheven te kennen: wat sonderlinghe ghenaede Godt den eenen heeft ghegheven / welcke hy de anderen niet en heeft willen gheven.

1.Sam.10.6

Doe hy wilde Saul Coninck maken / soo heeft hy hem als eenen nieuwen mensche ghemaeckt. Ende hierom seyt Plato dat der Coninghen kinderen met eenich sonderlijck teecken verciert/gheboren worden / om dat God het voordeel des menschelijcken/ ghesIachts soeckende/dickmael den ghenen die hy tot het rijcke verordent / een sonderlinghe hooghe natuere gheeft / ende uyt desen werck-winckel is ghecomen al wat de historien der grooter hansen verheffen.

Welcke van den eergierigen Heydenen bevleckt zijn.

Dit selve moetmen oock van andere ghemeyne menschen achten. Maer dewijle ten allen tijde een yegelijc hoe hy uytnemender was / soo veel te seerder wert door sijn eergiericheydt ghedreven (met welcke smette alle deuchden alsoo ontreynicht worden/ dat sy voor Godt alle aenghenaemicheydt verliesen) soo en is het niet te achten wat loflijck ghesien wort in ongodlijcke menschen.

†Esa.11.3. Psal.111.10.

*Ende hoe wel sy by den menschen haren lof hebben/nochtans en sijn sy van geen der weerden om eenige gerechticheyt by Godt te verdienen.

Boven desen het voornaemste deel der rechticheyt ghebreeckt daer/ waer gheen begheerte ende neerstigheyt en is om de eerlijckheyt Gods te verclaren: daerom zijn die alle ydel/ die door den Gheest niet en zijn wedergheboren Ende niet te vergheefs en wort by Esaiam gheseyt / † dat de Gheest der vreese Godts rust op Christum: waer door wy gheleert worden dat alle die vreemt zijn van Christo oock de vreese Godts niet en hebben / de welke het begin der wijsheyt is. *Aēgaēde de deuchden de welcke ons met eenen valschen schijn bedriegen/ die sullen in het richthuys eñ in het ghemeyn gerucht des mēschē/haer plaetse hebben: maer voor den rechtstoel Gods/ en sullen sy van geener weerden zijn om rechtveerdicheyt te verdienen.

‡Boven dien hoewel dat na den val den wille in den mensche is gebleven: so ist nochtans/dat de gesontheyt des willens in hem niet en wort gebonden/ want hy is niet door noot in der zonden dienstbaerheyt gevallen/maer uyt sijn eygen wille.

5 ‡ Soo is dan de wille in sulcke dienstbaerheydt der zonde ghevanghen/ dat hy hem selven niet en can tot het goede verroerē/veel min daer toe voegen / want sulcke roeringhe is het begin der bekeeringe tot God/de welcken in de Schriftuere gheheel der genade Godts worde toegheschreven: gelijck oock Jeremias den Heere bidt Iere. 31.18.
dat hy hem bekeert / ist dat hy hem wil bekeert hebben. Daerom oock de Prophete in het selve Capittel de verlossinghe des gheloovighen volcx beschrijvende: seyt dat sy zijn verlost van de hant des sterckeren: te weten/te kennen gevende met wat nauwer boeyen de zondaer ghevanghen is/ soo langhe als hy van den Heere verlaten / ende onder des Duyvels joc is. Niet te min de wille blijft/ de welcke met seer gheneghen gesintheydt is bereyt ende haestich tot sondighen: want als de mensche hem selven heeft in dese noot geworpen / en is hy niet berooft gheweest van den wille / maer van de ghesontheyt des willes. Ende Bernardus en seyt niet qualijc / leerende dat wy alle den wille hebben/maer dat goet willen comt van de beteringe / ende quaet willen van de verdervinghe. Daerom comt het enckel willen den mensche toe: ende quaet willen comt der verdorven natuere toe / maer goet willen comt der genade toe. Nu dat ick segge dat de wille is van sijne vryheyt berooft / eñ nootwendichlijck wort tot quaet getrocken ofte beweecht / het is wonder dat dit yemant schijnt een harde maniere van spreken te zijn / dewijle daer in niet ongheschickts en is/ende de heylige Leeraers dit selve ghebruyckt hebben.

Den noot moetmen van het bedwanck onderscheyden.

Maer sommighe zijn daer in gheerghert / die tusschen noot ende bedwanck geen onderscheyt en weten te maken. Maer oft yemant hem vraechde/ of Godt niet nootsakelijc goet en is / of de duyvel niet nootsakelijck boos en is: wat sullen sy antwoorden? Want de goetheyt Gods is alsoo aen sijn goetheyt verknoopt/ dat hy alsoo nootsakelijck goet/als Godt is. Eñ de duyvel is door den val alsoo van het goede vervreemt / dat hy niet can anders dan quaet doen. Ist dat eenich lasteraer hier teghen murmureert dat Godt cleynen lof heeft uyt sijn goetheyt / tot de welcke hy bedwonghen wordt: wie en sal niet lichtelijck connen hier op antwoorden / dat het niet door gheweldich bedwanck/ maer door sijn onghemeten goetheydt is / dat hy niet en can quaet doen. Daerom ist dat de wille Gods niet en wordt verhindert vry te zijne in het goet doen / om dat hem noodich is goet te doen: is het dat de duyvel die niet en can anders dan quaet doen / willens sondicht / wie sal segghen dat de mensche daerom te min willens sondicht / om dat hy met den noot tot sondighen is bevanghen?

Van desen noot vermelden oock sommighe oude Theologaten Libro de perf iustitiae.

Dewijle oock Augustinus alomme desen noot leert / ende oock doen Celestius de selve leere nijdichlijck lasterende/ niet en heeft ghetwijfeldt die te bevestighen met dese woorden: Door de vryheyt is de mensche tot zonde ghevallen: maer de verdorventheydt die daer nae is ghevolght / heeft uyt vryheyt noot ghemaeckt. Ende soo wanneer hy comt dese sake te melden / en ontsiet hy hem niet op dese wijse te spreken van de nootsakelijcke dienstbaerheyt der zonde.

De nat. etc grat. etc. alibi.

Soo salmen dan dit onderscheyt onthouden / te weten / dat de mensche ghelijck hy door den val is verdorvē /nochtans sondicht/ ende niet teghen sijnen wille noch bedwonghen: met seer gheneghen gesintheyt des herten / ende niet door gheweldich bedwanck: door de roeringhe synder eyghener booser begheerte / ende niet door uytwendich bedwanck: ende dat nochtans sijn natuere alsoo verdorven is / dat hy niet en can anders dan tot quaet gheroert ende beweecht worden. Ist dat dit waer is / soo is het voorwaer openbaer ghenoech / dat de mensche is met den noot tot sondighen

 bevan-

Ser. super cantica, 81.

bevanghen. Bernardus ghevoelt met Augustino/schrijvende aldus: Alleen de mensche is vry onder de Dieren / ende nochtans door de zonde lijt hy selve eenich ghewelt: maer dat is van den wille ende niet van de natuere / soo dat hy oock niet selfs also van sijn aenghebooren vryheyt berooft en wordt. Want dat ghewillich is/dat is oock vry. Ende weynich daer nae / aldus: Ick en weet niet op wat verkeerde ende wonderlijcke wijse de wille selve door de zonde hem selven tot ergher verandert zijnde/ noot aen brengt/ so dat den noot (dewijle die door den wille is) niet en can den wille ontschuldighen: noch de wille (dewijle hy verlockt is) niet en can den noot uytsluyten. Want dit is eenichsins een onbedwonge ende ghewillighe noot. Daer na seyt hy dat wy onder een jock zijn / maer dat het alleenlick is eẽ jock eender ghewilligher diestbaerheyt: ende dat wy daer om aengaende de dienstbaerheyt/ zijn ellendich ende jammerlijck: maer aengaende den wille / niet ontschuldichlijck: want de wille vry zijnde / heeft hem seven tot dienstbaerheyt der zonden begeven. Ende ten eynde besluyt hy met dese woordẽ/aldus: Op een wonderlijcke eñ boose wijse wordt de ziele onder desen ghewilligen ende verkeerdelijck vryen noot beyde dienstbaer ende vry ghehouden: dienstbaer door den noot / ende vry door den wille: ende (het welcke is wonderlijcker ende jammerlicker) is schuldich om dat sy vry is: ende is dienstbaer om dat sy schuldich is: ende is dienstbaer om dat sy vry is. Hier uyt bekennen de Lesers voorwaer / dat ick niet nieus voort en brenghe: maer dat Augustinus voortijden heeft uyt het eendrachtich gevoelen aller Godsalighen voort ghebracht / ende is by nae duysent Jaren daer na in der Monicken Cloosteren gebleven: Maer Lombardus heeft der schadelijcker dwalinge een oorsake ghegheven / dewijle hy den noot niet en wiste te onderscheyden van het bedwanck.

Door der welcker ghetuyghenissen Lombardi onachtsaemheyt bestraft wort.

6 Hier teghen moetmen oock aenmercken hoedanich de hulpe der Goddelijcker ghenaden zy/ ende waer door de verdorventheydt der natuere ghebetert ende gheheelt wort. Want dewijle de Heere ons te hulpe comende/ons is gevende dat ons ghebreeckt / soo sal onse ghebreck terstont openbaer worden/als het verclaert sal zijn/ hoedanich sijn werck in ons is. Als de Apostel Paulus seyt tot den Philippensen/ te weten / dat hy betrout dat Godt die het goede werck in hen heeft begonnen / sal dat selve oock volbrenghen tot den dach Jesu Christi: soo beteeckent hy sonder twijfel met het begin des goeden wercx/ den oorspronc der bekeeringe/ welcke is in den wille. Soo begint dan Godt het goede werck in ons/ liefde ende begheerte/ ende oeffeninge der rechtveerdicheyt in onse herten verweckende: ofte (op dat wy eyghentlijcker spreken) onse herten buyghende / makende ende beweghende tot rechverdicheyt: ende hy volmaect dat / ons tot volherdinge sterckende. Ende op dat niemant hier teghen en segghe dat het goede werck in ons begonnen wort van den Heere / om dat de wille die in hem selven swack is / wordt van hem gholpen: soo verclaert de Gheest ergens wat de wille in hem selven vermach. Ick sal (seyt hy) u een nieu herte gheven / ende ick sal eenen nieuwen geest setten midden in u: ende ick sal dat steenich herte wech nemen van uwen vleesche / ende sal u een vleeschen herte geven / ende sal mijnen Geest midden in u setten / ende sal maken dat ghy sult in mijne ghebooden wandelen. Wie sal segghen dat de swacke wille door hulpe ghesterckt wort/ op dat hy crachtichlijck nae de verkiesinghe des goets stae? want hy moet geheel verandert ende vernieut worden. Ist dat in eenen steen eenighe sachticheyt is / de welcke door hulpe ende middel weeck wordt/ ende can eenichsins ghebogen worden/soo en sal ick niet versaken dat des menschen herte bewegelijc eñ buygelic is tot gehoorsaemheyt des goets/so verre het gene dat in hen onvolmaeckt is/ door de ghenade Gods vervult wort. Maer ist dat God heeft met dese gelijckenisse willen bewijsen/dat nimmermeer yet goets en sal uyt onse herte ghedruct worden/ ten zy dat het gheheel een ander herte worde: so en laet ons gheen deel ons selven toe schrijven van het ghene dat Godt geheel hem alleenlijck aen treet. Daerom ist dat eenen steen wordt tot vleesch verandert/als God ons tot de oeffeninghe der deucht bekeert / soo wordt al wat onsen eyghenen wille toe comt/ wech ghenomen/ ende wat in de plaetse comt/dat is gheheel van Godt. Ick segge dat de wille wordt wech ghenomen / niet soo verre hy de wille is: want in des mensches bekeeringhe blijft dat geheel/dat der eerster natuere toe comt. Ick segghe oock dat de wille wordt nieuwe gheschapen / niet op dat hy beginne wille te worden/ maer op dat hy/ die quaet is/ goet worde. Dit (segghe ick) wordt gheheel ende al van Godt gemaeckt / want wy en zijn niet bequaem om selfs yet te dencken / ghelijck de selve Apostel betuycht. Daerom leert hy erghens dat Godt niet alleenlijck onsen swacken wille en helpt / ofte onsen boosen wille betert: maer dat hy den wille in ons werckt. Hier uyt wordt lichtelijck verstaen dat ick gheseyt hebbe/ te weten/ wat in onsen wille goet is/ dat is een werck der ghenade alleenlijck. Uyt sulck gevoelen seyt hy ergens/ dat Godt alle dinck werckt in allen. Want sy en spreeckt daer niet van de algemeyn regeeringhe / maer leert dat de lof alles goets dat in de gheloovighe is / alleenlijck Gode toe comt. Ende als hy seydt dat God alle dinck werckt/so maeckt hy voorwaer Godt den Autheur des geestelijcken levens van den beginne tot het eynde: het welcke hy te voren met andere woorden ghelcert hadde / segghende / dat de gheloovighe zijn uyt Godt in Christo: in welcke plaetse hy opentlijck de nieuwe scheppinghe prijst / door de welcke wort wech ghenomen dat van de ghemeyne natuere is. Want men moet daer onder verstaen de verghelijckinghe tusschen Adam ende Christum/ de welcke hy ergens claerlijcken uyt leyt / daer hy leert dat wy zijn Gods maecsel / gheschapen in Christo tot goede wercken die hy bereydt heeft / op dat wy daer in wandelen. Want hier mede wil hy bewijsen dat onse salicheyt is onverdient: om dat het begin alles goets is de tweede scheppinghe de welcke wy in Christo gheerijghen. Waert dat nu eenighe oock de alderminste macht uyt ons ware / soo soude oock daer eenighe verdienste zijn. Maer op dat hy ons gheheel ydel make/ soo bewijst hy dat wy niet verdient en hebben / want wy zijn in Christo gheschapen tot goede wercken die Godt bereyt heeft: met welcke woorden hy wederom te kennen gheeft / dat de goede wercken in allen stucke van de eerste roeringhe aen / eyghentlijck Gode toe comen. Aldus oock nae dat de Prophete in den Psalm gheseyt heeft / dat wy zijn Gods maecksel/soo stelt hy terstont daer by (op dat de mensche dat werck niet met Godt en deele) wy en hebben ons selven niet gemaeckt. Dat hy daer van de wedergeboorte spreect de welcke het beginsel des geestelijckẽ levẽs is/dat is opẽbaer uyt het vervolch/ dewijle terstont daer nae volcht/dat wy sijn volc zijn/eñ de schapen sijnder

weyde

De medewijne ofte ghesontheyt des menschelyckẽ willens is de bekeeringhe tot Godt.

Phil. 1. 6.

Die niet alleen wort begonnen/maer oock is ghedurich ende wordt volbracht: alsoo dat het begin de volhardinghe ende volbrenginghe Gode alleen wort toegeschreven.

Ezech. 36. 26.

Dit selve wort met een gelijckenisse van een steenich ende vleeschelijck herte uyt Ezechiel bewesen: daer nae met ghetuygenissen der hevligher Schriftueren.

1. Cor. 3. 5.

Phil. 2. 13.

1. Cor. 12. 6.

Ephes. 1. 1.

Ephes. 2. 10.

Psal. 100. 3.

weyde. Wy sien dat het hem niet genoech en is/ den lof onser salicheydt enckelijck Gode ghegheven te hebben: maer sluyt oock ons claerlijck uyt van de ghemeynschap des selven lofs: ghelijck of hy wilde segghen / dat de mensche gantsch niet en heeft waer in hy mach roemen / want het is al van Godt.

Wederlegginghe van verscheyde tegenworpingen tegen de boven verhaelde Leere. 1. Die wille wort wel van Godt bekeert: maer voor bereyt zijnde heeft hy sijne deelen.

7 Maer daer zijn moghelijck sommighe die sullen toe laten dat de wille door hem selven van het goede af gekeert zijnde/wort alleenlijck door de cracht Godts bekeert / maer alsoo nochtans/ dat hy bereyt zijnde/ daer nae ooc sijn deel in het werck heeft: ‡ gelijc Augustinus leert dat de genaede alle goet werck voor gaet/ende dat sy den wille leyt / maer niet ghelevt en wort van hem: ende dat de wille niet voor en gaet / maer nae volcht. Het welcke niet en is van den heylighen man qualijck ghesevt / maer wordt van Petro Lombardo verkeerdelijck hier toe ghedraeyt. Maer ick segge dat also wel in de woorden des Propheten die ick verhaelt hebbe / ende oock in andere plaetsen/twee dingen claerlic beteeckent worden: te weté/dat de Heere onsen boosen wille betert/ofte eer wech neemt: ende van hem selven eenen goeden wille geeft. Soo verre de ghenade voor den wille gaet / late ick wel segghen dat de wille (gelijck een camenierster) nae volcht: maer dewijle hy vermaeckt eñ vernieut zijnde/Godts werck is/so wort verkeerdelijck den mensche toe geschrevé / dat hy der voorcomender genade gehoorsaem is met den bedienstigé wille. * Daerom en schrijft Chrysostomus niet wel / dat noch de ghenaede sonder den wille / noch de wille sonder de genade yet can wercken: want de genade maeckt oock selfs den wille/gelijck wy weynich te voren hebben uyt Paulo ghesien. Ende doen Augustinus seyde / dat de wille des mẽschẽs gelijck een camenierster de ghenade nae volcht / en hadde hy niet voor ghenomen den wille de tweede plaetse in het goede werck te geven: maer alleenlijck voor ghenomen hebbende de seer boose leere Pelagij te wederlegghen / die de eerste cause ende oorsake der salicheyt stelde in de verdienste des menschẽs/ soo betuycht hy dat ghene dat genoech was tot de sake die hy doe handelde/ te weté/dat de genade is eer dan eenige verdienste: ende de andere vraghe van het geducrich werck der genade/heeft hy daer laten varen/de welcke hy nochtans ergens seer wel handelt. Want dewijle hy somtijts seyt / dat de Heere den onghewilligen voorcomet / op dat hy wille / ende den gewilligen na volcht/ op dat hy niet te vergeefs en wille / soo maeckt hy Godt gantschelijck den Autheuer des godẽ wercx. ‡ Hoewel sijne woorden van deser sake zijn so claer/dat sy geen lange bewijsinghe en eyschen. † De menschen (seyt hy) arbeyden om yet te vinden in onsen wille dat onse zy/ende niet uyt Godt: ende ick en weet niet hoe yet sulcx can gevonden worden. Ende in den eersten boeck teghen Pelagium ende Celestium daer hy desen woorden Christi uytleyt. ‡ So wie het van mijne Vader ghehooort heeft / die comt tot my. Het goetduncken(seyt hy)/wort also gheholpen / dat het niet alleenlijck en weet wat hem staet te doene / maer dat het oock doe dat het weet. Daerom als Godt leert/niet door de letter der Wet/maer door de genade des Gheests/ soo leert hy also/ dat een yeghelijck niet alleenlijc bekennende en sie dat hy gheleert heeft/maer oock willende begheere/ ende doende volbrenghe.

Antwoort uyt Augustino.

‡ Ad Bonif. Epist.100.

* De tweede tegenworpinghe. Dat de genade niet en is sonder den wille/noch dat den wille sonder de genade niet en can uytrichten.

Antwoort. Dese selve genaede werckt den wille. Want God voorcomt den genen die niet en wille: ende den genen die wil volcht hy na, op dat hy niet te vergeefs en wille.

‡ De andere antwoort uyt verscheyden plaetsen Augustini by een vergaert.

† Lib.2.de remis.peccatorum Cap.18.

‡ Joan.6.45.

Bewys van d'eerste antwoort op de tweede tegenworpinghe: Daer en sal gheenen wille tot het goet gheneycht ghevonden worden/ dan in den uytverkorenen.

Maer nu is de oorsake der verkiesinge buyten den mensche te soecken: Waer uyt volcht/ dat de goede wille uyt het welbehagen Godts/gelijc als oock onse verkiesinge/ voort vloeyen.

8 * Ende dewijle wy nu zijn in het voorn emste deser sake/so laet ons de somma daer van niet weynighe ende seer clare ghetuyghenissen der Schriftuere bewijsen ende leeren. Ende daer na bewijsen dat dese waerheyt de welcke wy seggẽ uyt der Schriftuere ghenomen te zijne/ oock van den heyligé man Augustinus betuycht is: op dat ons niemant en beschuldige dat wy de Schriftuere verkeerdelic verdraeyen. Want ick en achte het niet nut/dat ick soude ordentlick een yegelijcke plaetse verhalen uyt de Schriftuere/die tot bevestinghe onses gevoelens soude mogen voort gebracht wordé: maer dat alleenlijck uyt de uytghelesen plaetsen welcke sullen voort ghebracht worden/ eenen wech ghemaeckt worde / om alle de andere die hier ende daer ghelesen worden/ te verstaẽ. Ende wederom achte ick het niet quaet/ dat ick openbaer make / dat ick met dien man wel over een come / den welcken de Ghemeynte te rechte houdt in grooter weerde. Voorwaer dat het begin des goets nerghens van en comt dan van Godt alleé/dat can lichtelijck openbaer worden. Want daer en sal geenen wille ghevonden worden die tot het goede genegen zy/anders dan in uytvercorene. Ende de oorsake der verkiesinghe/ moetmen buyten de menschen soeckẽ: waer uyt volcht dat de mensche den goeden wille niet en heeft van hem selven/ maer uyt dat selve welbehagen vloeyt door het welcke wy voor de scheppinghe der werelt zijn vercoren. Hier toe comt, noch een ander bewys dat niet ongelijc en is: want dewijle het begin om wel te willen ende wel te doen/is uyt den geloove/so moetmen sien waer uyt het gheloove selve is. Ende dewijle de gantsche Schriftuere roept/dat het gheloove is/ eẽ onverdiende gave Godts/ so volcht daer uyt/ dat het uyt enckel genaede comt / als wy beginnen goet te willen / dewijle wy met gantscher herten zijn natuerlijc tot quaet genegen. * Daer om als de Heere dese twee dingen stelt in de bekeringe zijns volcx/te weten/dat hy hen het steenẽ herte wech neemt/eñ eẽ vleeschen herte geeft/ soo betuycht hy opentlijck dat het ghene dat uyt ons is/moet wech ghenomen wordẽ / op dat wy tot de rechtveerdicheyt bekeert wordẽ: ende dat al wat in die stede comt/van hem is. ‡ Ende dit betuycht hy niet alleenlijck op een plaetse: want hy seyt by Jeremiam: Jck sal hen een herte gheven ende eenen weeh / op dat sy my vreesen te allen tijde. Ende weynich daer na: Jc sal de vreese mijns naems geven in haer herte op dat sy van my niet af en wijcken. Wederom by Ezechielem: ‡ Jck sal hem een eenich herte/ geven/ ende eenen nieuwen gheest sal ick in hare binnenste leden geven. Het steenen herte sal ick van haren vleesche wech nemen / ende sal hen een vleeschen herte gheven. Hy en conde niet crachtichlijcker hem selven toeschrijven ende ons benemen wat in onsen wille goet ende recht is / dan als hy betuycht dat onse bekeeringhe is een scheppinghe eens nieuwen gheests ende eens nieuwen hertes. Want hier uyt volcht altijts / dat uyt onsen wille niet goets en comt eer hy vermaect ende vernieut is / eñ dat hy na de vernieuwinghe / soo verre als goet is / niet en is uyt ons / maer uyt Godt.

Ephes.1.4.

Dat andere bewijs. Het beginsel om wel te willen/ende wel te doen is uyt den gheloove. Maer dat geloove is een gave Godts. Soo wort dan daer uyt besloten/dat het is door de loutere genade Gods geschiet/als wy beginnen het goede te willen/dewijle wy tot het quaet van natueren geneycht zijn.

*Eze.36.26.

† Dat derde bewijs/genomen uyt de getuygenissen der heyliger Schriftueren.

Jere.32.39.

‡ Eze.11.19.

Dat vierde bewijs: Zijn de ghebeden der heyligen. Waer uyt drie ghewisse grontregels gemerct worden.

1. Dat Godt den mensche niet alsoo te voren bereydet/ dat hy daer nae van hem selven yat goets mach doen: maer dat alleen hy daer door gheacht wort/dat sijnen wille ontfangt eenige liefde tot het goede/ dat hy daer toe lust heeft/ ende dat hen wort gedreven ende beweecht om sulcke drijvinge te volghen.

9 Wy lesen oock dat de Heylighen aldus ghebeden hebben / ghelijck doen Salomon seyde: * De Heere bewege sijn herte tot ons/ op dat wy sijne ghebodẽ houden. Hy bewijst de hartneckicheyt onses hertẽ/dat het uyt der natuere wederspannich is teghen de Wet Gods/ten zy dat het ghebroken worde. Dit selve is oock in de Psalmen: † Betuycht mijn herte tot dijne getuygenissen. Want men moet altijdts aenmercken/ hoe dat de verkeerde eñ boose roeringe des hertes daer mede het tot verachtinge ende hartneckicheyt gheneghen is/ wort ghestelt teghen dese verbe-

*1.Reg.8.58.

† Psal.119.36.

verbeteringhe / daer mede het wort tot ghehoorsaemheydt ghedwonghen. Ende als David (ghevoelende dat hy eenen tijt lanc was berooft van de beweghende ghenaede) Godt bidt † dat hy cē suyver herte in hem scheppe / ende den rechten Gheest vernieuwe in sijne binnenste leden: bekent hy niet dat alle de deelen sijns hertes zijn vol onreynicheyts / ende dat sijnen Gheest is in verdraeyde boosheyt verwerret? Ende als hy de reynicheydt om de welcke hy bidt / noemt een schepsel ende creatuere Godts / bekent hy niet dat sy gheheel van Godt comt? Ist dat yemandt hier tegen seyt / dat selfs het ghebedt is een teecken dat David Godsalichlijck ende heylichlijck gesint was / hier op is licht te antwoorden / dat David hoewel hy nu eensdeels bekeert was / nochtans sijnen eersten standt verghelijckt met dien droevighen val / welcken hy ghevoelt hadde. Soo dan David den persoon eens menisches die van Godt vervreemt is / aennemende / bidt te rechte dat hem ghegheven worde al wat Godt sijnen uytvercorenen gheeft in de wedergeboorte. Daerom hy ghelijck doot zijnde / bidt dat hy wederom gheschapen worde / op dat hy uyt een slave des Duyvels / worde een instrument des heylighen Geests. Voorwaer de lust onser hooveerdicheyt / is wonderlijck ende ongheschickt. De Heere en eyscht gheen dinck strengherlijcker / dan dat wy met groote Godvreesentheydt sijnen rustdach houden / te weten / rustende van onsen wercken: ende gheen dinck en can qualijcker van ons vercreghen worden / dan dat wy onse wercken laten varen / ende den wercken Godts haer behoorlijcke plaetse gheven. Waert dat onse uytsinnicheyt niet en verhinderde / Christus heeft ghenoech clare ghetuyghenisse van sijn ghenaede ghegheven / op dat sy niet verduystert en worde. Ick ben (seyt hy) de wijnstock / ghy zijt de wijnrancken / ende mijn Vader is de Landtman. Ghelijck een wijnrancke niet en can vrucht draghen van haer selven / ten zy dat sy in den wijnstock blijve: alsoo ghy oock niet / ten zy dat ghy in my blijft: want sonder my en condt ghy niet doen. Ist dat wy niet anders uyt ons selven vrucht en draghen dan ghelijck een rancke die van der aerde afgescheurt / ende van vochticheydt berooft is: so en is het niet noodich langher te vraghen hoe bequaem onse natuere zy tot het goede. Ende dese besluytreden en is niet duyster noch twijffelachtich / te weten: Sonder my en cont ghy niet doen. Hy en seyt niet dat wy te swack zijn / om in ons selven ghenoech te zijne: maer maeckt ons gantsch tot niet / allen meyninghen ende waen onses machts ende vermoghens (hoe cleyn die mochten zijn) uytsluytende. Ist dat wy in Christo gheplant zijnde / vrucht draghen / ghelijck een wijnstock die van de vochticheydt der aerde / ende van den Hemelschen dau / ende warmte der Sonne / cracht des wasdoms heeft: soo sie ick dat wy niet met allen en behouden in het goede werck / is het dat wy Gode gantschelijck ende gheheel gheven dat sijne is. Hier worptmen te vergheefs teghen / te weten / dat het sap nu is in de wijnrancke besloten / ende oock de cracht om vruchten te dragen / ende dat sy daerom niet alle dinck en haelt van der aerde / ende van den eersten wortel / dewijle sy wat van den haren daer toe doet. Want Christus en verstaet noch en wil anders niet / dan dat wy een dorre ende ondeughende hout zijn / als wy van hem zijn verscheyden: want in ons selven en hebben wy gheen macht om wel te doene: ghelijck hy oock erghens claerlick seyt / te weten: Alle boom welcken mijn Vader niet gheplant en heeft / sal uytgheroeyt worden. Daerom wordt hem van den Apostel Paulo de gantsche ende gheheele somma toegheschreven in de boven-verhaelde plaetse / als hy seyt Godt is het die in u werckt / het willen ende het volbrenghen. Het eerste deel des goeden wercks is de wille: het tweede is crachtige neersticheydt in het volbrenghen: ende dit beyde comt van Godt. Daerom stellen wy Gode al wat wy ons selven toe schrijven / het zy in den wille ofte in het volbrenghen. Waer het dat hy seyde dat Godt onsen swacken wille te hulpe comt / soo soude hy ons wat laten: maer als hy seyt dat Godt is die den wille maeckt / soo stelt hy buyten ons al wat daer in goet is. Ende dewijle oock den goeden willen wort door de swaricheyt onses vleeschs overvallen / soo dat hy niet en can daer uyt comen: daerom seyt hy daer by / dat om sulcke swaricheden te overwinnen / wordt stantvasticheyt ghegheven tot het volbrenghen / want anders en conde het niet blijven staende dat hy erghens seyt / te weten / dat de eenighe Godt die is / die alleenlijck in allen volbrengt: waer in de gantsche loop des gheestelijcken levens begrepen wordt / ghelijck wy gheleert hebben. Hierom als David ghebeden heeft / dat de wegen Godts hem geopenbaert worden / om in sijn waerheydt te wandelen / bidt hy oock mede terstont / seggende: Vereenicht mijn herte om dijnen naem te vreesen. Met welcke woorden hy te kennē geeft / dat oock de ghene die wel ghesint zijn / zijn soo menigherley aftreckinghe onderworpen / dat sy lichtelijck afdwalen / oft ydel worden / ten zy dat sy tot stantvasticheydt gestreckt worden. Alsoo oock erghens / nae dat hy ghebeden heeft / dat sijne voeten beweecht worden om Godts woort te bewaren: begheert hy oock dat hem sterckte ghegheven worde tot den strijt. Dat (seyt hy) gheen ongherechticheydt heerschappie over my en hebbe. Soo dan op dese wijse begint ende volbrengt de Heere het goet werck in ons / soo dat het sijn werck is dat de wille begint het goede lief te hebben / dat hy gheneghen wordt om daer nae te staen / dat hy verweckt ende geroert wort om daer in te arbeyden: daer nae / dat de verkiesinghe / begeerte ende arbeyt / niet en vervallen / maer voortgaen tot het volbrengen / ten laetsten / dat de mensche stantvastichlijck daer in voortgaet / ende volstandich blijft tot het eynde.

10 Ende hy roert onsen wille / niet gelijck nu vele eeuwen lanck is gheleert ende ghelooft geweest / alsoo dat het daer nae zy in onse verkiesinghe sulcker roeringhe ghehoorsaem te zijne / ofte die te wederstaen: maer dien crachtichlijck beweghende. Daerom moetmen dat verworpen dat Chrysostomus soo dickmael verhaelt: dat God den ghewillighen treckt. Waer mede hy te kennen geeft / dat Godt alleenlijck met uytghereckter hant verwacht oft het ons behaecht van hem gheholpen te worden. Wy bekennen dat de mensche voor den val sulck was dat hy hem conde op wat zijde hy wilde / buygen: maer dewijle hy door sijn exempel gheleert heeft hoe ellendich het vrye goetduncke is / tē zy dat God in ons dē wille eñ de macht geve: wat sal ons wesen ist dat hy ons alleenlijck op sulcke mate sijn genade deelt? Ja wy selve verduysteren eñ verminderen die door onse ondanckbaerheyt. Want de Apostel en leert niet dat ons de ghenade des goedē willes wort gegevē / ist dat wyse aēnemē: maer dat hy ooc selfs dē wille in ons maect: het welc niet anders en is te seggē / dan dat de Heere onse herte door sijnen Gheest beweecht / buyght / eñ regeert / eñ daer in gelijck in sijn eyghen besit / regneert.

Margin notes:

2. Dat de verkiesinge / blijticheyt en voortbrenghinge niet en beswijcken / maer tot het werck toe voort varen.

† Psal. 51. 12.

3. Dat de mensche daer in volstandich voortgaet / ende tot den eynde toe volhart.

Exod. 20. 10. Hebr. 4. 10.

Joan. 15. 1.

De derde tegeworpinge.

D'eerste antwoort.

Mat. 15. 13.

De tweede antwoort.

Phil. 2. 13.

De derde antwoort.

1. Cor. 12. 6.

Sect. 6.

Psal. 86. 11.

Psal. 119. 133.

De vierde tegenworpinge. Antwoort

De vijfste tegenworpinge. Antwoort

Gen. 1. 27. Eccl. 15. 14. 15.

Phil. 2. 13.

Bevestiginge van dese antwoort / gewapent met veelderley getuygenisse uyt de H. Schrifture ende uyt Augustinus.

Ezec. 11. 19. ende 36. 27.

regneert. Ende by Ezechielem belooft hy den uytvercorenen sijnen Geest te geven/ niet alleenlijck tot het eynde/ te weten/ dat sy souden mogẽ in sijne weghen wandelen: maer op dat sy met der daet daer in wandelen. Ende dese woorden Christi:

Joan. 6. 45.

Soo wie het van mijnen Vader heeft ghehoort/ die come tot my/ en connen niet anders ghenomen worden/ dan dat hy leert dat de ghenade Godts van haer selven crachtich is: gelijck Augustinus betuycht.

Ubi. de praedest. sanct.

Welcke ghenade hy niet en gheweerdicht eenen yegelijcken int ghemeen te geven/ gelijckmen gewoonlijck seyt dat sy niemande ghewevghert en wordt die doet dat in hem is.

Matt. 11. 28. Esaie 54. 1.

Men moet wel de menschen leeren dat de goedicheydt Godts bereyt is allen menschen sonder uytnemen/ diese soecken: maer dewijle die alleenlijck beginnen de goedicheyt Gods te soecken/ dien het door Godts genade is in gegeven/ soo en behoortmen ooc dit deel niet van sijnen lof te trecken. Dit is voorwaer der uytvercorenen privilegie ende voordeel/ dat sy door den Gheest Godts wedergeboren zijnde/ door sijn beweginghe ghelevt ende geregeert worden. Daerom bespot Augustinus te rechte de gene die eenich deel des willens hen selven toe schrijven: ghelijck hy oock de ghene straft die meynen dat de ghetuyghenissen der onverdiender verkiesinge/ de welcke een sonderlijck dinck is/ wort eenen yegelijckẽ ghegheven.

De verbis Apost. Ser. 11.

De natuere (seyt hy) is alleen ghemeyn/ maer niet de ghenaede. Ende hy seyt dat de ghene die de ghenade also alghemeyn maken tot allen/ de welcke Godt gheeft dien hy wil/ een scherpsinnicheydt hebben eenen brooschen glase ghelijck/ des welcks schijn enckel ydelheyt is. Ende erghens seyt hy: Hoe zijt ghy ghecomen? te weten/ ghelooevende. Vreest dan dat ghy niet van den rechtveerdigẽ wech en vergaet/ u selvẽ toe schryvende dat de rechtveerdighe wech is in u ghevonden. Ghy segt: Ick ben ghecomen door mijn vrye goetduncken: ick ben ghecomen door mijnen eyghenen wille. Waerom wort ghy opgheblasen? Wilt ghy weten dat oock dit is u ghegheven? Hoort Christum roepen:

Joan. 6. 44.

Niemant en comt tot my/ ten zy dat mijn Vader hem trecke. Ende sonder twijfel uyt Joannes woordẽ wort verstaen/ dat de herten der Godsaligen so crachtichlijck van Godt geregeert worden/ dat sy met een onverhinderlijck ghesintheydt volghen. Wie uyt Godt (seyt hy) geboren is/ die en can niet sondighen/

Joan. 3. 9.

want het zaedt Godts blijft in hem. Want de middelmatighe roeringhen van de Sophisten bedacht/ die men soude connen vrijlijck volghen oft wederstaen/ die wordt hier ghelijck wy sien openbaerlijck uytghesloten/ daer de crachtighe standtvasticheydt om te volherden wordt betuycht.

11 De eyndelijcke stantvasticheydt soude oock sonder twijfel een onverdiende gave Godts gheacht worden/

De volherdinghe en is oock van ons niet/ maer van Godt. 1. † Dese seste teghenworpinghe. ‡ Antwoort Daer is tweederley dwalinghe in dese teghenworpinghe.

† hadde de boose dwalinghe niet de overhant ghecreghen/ dat sulcx wort ghegheven na der menschen verdienste/ na dat een yegelijck hem selven niet en heeft ondanckbaer bewesen der eerster ghenaede. ‡ Maer dewijle dese dwalinghe is daer uyt ghecomen/ dat de menschen meynden dat het in onse macht zy de aenghebođen ghenaede aen te nemen ofte verworpen/ soo valt sy oock ter neder/ als de meyninghe wordt wech ghenomen. Hoewel hier in is dobbel dwalinghe. Want sy en leeren niet alleenlijck dat onse danckbaerheyt die wy der eerster genade bewijsen/ ende onse recht gebruyck daer van wort met de navolghende gaven vergolden/ maer segghen oock boven dien/ dat de genade nut niet allen in ons en werckt/ maer alleenlijck met ons wercke. Van het eerste moetmen aldus ghevoelen/ te wetẽ/ dat de Heere (als hy sijne dienstknechten daghelijcx met nieuwe gaven sijnder ghenade verrijckt/ om dat het werck dat hy in hen heeft begonnen/ hem is aenghenaem) in hen vint dat hy wil met grooter ghenade begaven.

De wederlegginge van d'eerste.

Ende hier toe dienen die reden: Den ghenen die heeft/ sal ghegheven worden. Item/ Ey ghy goede dienstknecht/ om dat ghy hebt in weynich ghetrouwe gheweest/ daerom sal ick u over vele stellen.

Mat. 25. 21. 23. ende 29. Luce 19. 17. ende 20.

Maer hier moetmen hoeden voor twee dinghen/ te weten/ datmen niet en segghe dat het rechte ghebruyck der eerster genade vergolden wort/ met de navolghende ghenade/ ghelijck oft de mensche door sijn eyghen neersticheyt de ghenade Gods crachtich maeckte/ oft datmẽ niet en achte de navolghende gave Gods alsoo een vergheldinghe te zijne/ dat sy niet langher en zy Gods onverdiende ghenade.

Tweederley waerschouwinge is hier waer te nemen.

Soo bekenne ick dan/ dat de gheloovighe moeten dese zegeninghe Gods verwachten/ dat sy sullen met soo veel meerder gaven verrijckt worden/ als sy de voorgaende ghenade wel ghebruyckt hebben. Maer ick segghe dat oock sulck ghebruyck van Godt comt/ ende dat dese vergeldinghe uyt de onverdiende goetwillicheydt Gods gheschiet: ende dat ghewoonlijck onderscheydt tusschen de werckende ende mede-werckende genade/ wort verkeerdelijck ende ongeluckichlijck gebruyckt. Het is wel waer/ dat het Augustinus heeft ghebruyckt/ maer dat selve versoetende met een bequame beschrijvinghe: te weten/ dat Godt mede werckende volmaect dat hy werckende begint/ ende dat het de selve ghenade is/ maer dat sy nae de verscheyden wijse des wercx verscheyden namen heeft.

Philip. 2. 13.

Hier uyt volcht dat hy niet een deel den mensche/ ende een deel Gode toe en schrijft/ ghelijck of deser beyder roeringhe onderlinghe over een quame: maer hy bewijst de vermenichvuldinghe der ghenade. Hier toe dient oock dat hy erghens seydt/ dat vele gaven Gods den goeden wille des menschen voor gaen/ onder de welcke de goede wille selve is. Hier uyt volcht/ dat hy niet en laet eenich dinck den wille toeschrijven/ het welcke oock Paulus heeft by name uytghedruckt. Want ghesevt hebbende/ dat Godt den wille ende het volbrenghen in ons werct/ seyt hy oock terstont daer by/ dat hy het beyde doet nae sijnen goeden wille/ met welcke woorden hy te kennen gheeft/ dat het uyt de onverdiende mildicheydt Gods comt.

De wederlegginge van de laetste dwalinge gesproten uyt de seste tegenworpinge.

Nu dat sy pleghen te segghen dat onse neersticheydt mede werckt met de tweede ghenade/ nae dat wy der eerster ghenade hebben plaetse ghegheven/ daer op antwoorde ick/ Ist dat sy verstaen dat wy eenmael door de cracht des Heerẽ tot de gehoorsaemheyt der rechtveerdicheydt ghetemt zijnde/ ghewillichlijck voort gaen/ ende gheneghen zijn om de werckinghe der ghenade te volghen: ick en strijde hier niet tegẽ. Wãt dat is sonder twijfel/ dat die in welcke de genade Gods regneert/ alsoo bereyt ende veerdich zijn om ghehoorsaem te zijn.

Ephes. 1. 4. ende 2. 10.

Maer waer uyt comt dat/ anders dan dat de Gheest Gods alomme hem selven ghelijck zijnde/ die ghesint tot ghehoorsaemheydt die hy te voren heeft gheschapen ende ghemaeckt/ oock onderhout ende sterckt/ om stantvastichlijck te volherden.

† De sevenste tegenworpinge/ die uyt de onderscheydinge van de mede-werckende genade getogen is.

Maer ist dat sy willen dat de mensche dat heeft van hem selven/ dat hy mede werckt met de genade/ soo zijn sy in een seer schadelijcke verblintheyt.

12 † Ende hier toe woordt door onwetentheydt verkeerdelijck verdraeyt/ dat de Apostel seydt: ‡ Ick hebbe meer gearbeyt dan die alle: niet ick/

‡ 1 Cor. 15. 10.

maer de ghenade Gods met my. Want sy verstaen dat alsoo / ghelijck of Paulus (de wijle het mochte schijnen te hoovеerdichlijck ghesprokеn te zijne dat hy hem selven sette boven alle de andere) sijn woorden verbeterde / den lof daer van der ghenade Godts toe schrijvende : maer alsoo dat hy zy een medewercker der ghenade.

Antwoort.

Het is wonder dat soo vele menschen die anders niet boos en waren / hen selven aen dese so cleyne sake gestooten hebben. Want de Apostel en schrijft niet dat de ghenade des Heeren met hem ghewrocht heeft / so dat hy hem selven mede deelachtich in den arbeyt make : maer gheeft meer den gantschen lof des arbeyts alleenlick der genade / als hy seyt : Ick en ben die niet die ghearbeyt hebbe / maer de genade Gods die met my was. De twijfelachtighe wijse van spreken heeftse bedroghen : ende meer de verkeerde oversettinghe in de welcke de cracht der Griecksсher woorden niet wel en was uytghedruckt. Want alsmen die van woorde te woorde over set / so en seyt hy niet dat de ghenade zy sijn mede-werckster gheweest / maer dat de ghenade die met hem was / selve dat al ghewracht heeft. Ende dit leert Augustinus claerlijck / hoewel cortelijck / als hy aldus spreect: De goede wille des menschеs voorgaet vele Gods gaven / maer niet alle. Eñ welcke gaven sy voor gaet / in de selve is sy ooc. Daer nae volcht reden: want daer is geschreven: Sijn barmherticheyt is my voor gegaen. Ende / Sijn barmherticheyt sal my na volghen. Den onghewillighen is sy voor ghecomen soo dat hy wil: den ghewillighen is sy gevolcht soo dat hy niet te vergeefs en wil. Hier mede comt oock Bernardus over een / als hy de Ghemeynte maeckt aldus sprekende : Treckt my die eenichsins ongewillich ben / op dat ghy my gewillich maeckt: treckt my die traghe ben / op dat ghy my maeckt loopende.

Bewijs / dwelck met het getuygenisse van Augustinus ende Barnardus bevesticht is.
Psal. 59. 11.
Psal. 23. 6.
Serm. 2. in cant.

13 Laet ons nu Augustinum hooren met sijn eyghene woorden / op dat de Pelagianen deses tijts / dat is / de Theologische Sophisten / niet na haer ghewoonte en roepen dat alle de oude Leeraer teghen ons zijn : want hier in volghen sy Pelagium haren Vader nae / van den welcken Augustinus voortijden was tot desen strijt ghetrocken. In den boeck van de beteringe ende genade tot Valentinum / handelt hy dit breeder / het welcke ick sal int corte / ende nochtans met sijne woorden verhalẽ: † De genade (seyt hy) om volstandich te blijven in het goede / was Adam ghegheven soo hy wilde : ende ons wort ghegeven dat wy willen / ende met den wille de quade begeerlijckheyt te overwinnen. Soo hadde dan Adam de macht so hy wilde: maer niet den wille om te moghen. Ons wort de wille eñ de macht gegeven. De eerste vryheyt was te mogen niet sondighen : onse vryheyt is veel meerder / te weten / niet te moghen sondigen. Ende op datmen niet en meyne dat hy spreeckt van de toecomende volmaecktheyt in de onsterffelijcheyt (gelijck hem Lombardus verkeerdelijck daer toedraeyt) so beneemt hy dese swaricheyt weynich daer na / als hy seyt / dat der Heyligen wille alsoo wort door den heyligen Gheest ontsteken / dat sy daerom connen / om dat sy alsoo willen : ende dat sy daerom willen / om dat God in hen werct dat sy alsoo willen. Want waert dat in so groote swacheydt (in de welcke nochtans de cracht Gods moet volbracht worden om de verheffinghe ende hooveerdicheyt te wederstaen) hen hare wille gelaten worde / soo dat sy de hulpe Gods mochten gebruycken waert dat sy wilden : ende dat God in hen niet en wrochte soo dat sy wilden / so soude de wille door sijn swackheyt in soo veele versoeckinghen overwonnen worden / ende daerom en souden sy niet connen volstandich blijven. Soo is dan de swackheyt des menschelijcken willes gheholpen / dat hy door de Godlijcke ghenade wort alsoo beweecht / dat hy niet en can wijcken noch afkeeren noch door sijn swackheyt beswijcken.

Dat laetste deel des capittels / daer in uyt vele plaetse bewesen wort / dat dit de selve meyninghe Augustini geweest is / te weten / dat niet alleen de ghenade van God aenghеboden wort / welcke door een yegelijcx vrije verkiesinge ontfanghen wordt ofte verworpen: maer dat het de selve is / welcke in t' herte de verkiesinghe ende den wille is makende.
† Lib. de correpti. et gratia Cap. 2.

Daer na handelt hy breeder hoe onse herten nootsakelijck de roeringhe Godts volghen : ende seyt wel dat Godt de menschе met haren wille treet / maer dat hy selve dien wille eerst gewrocht heeft. Nu is hier door Augustini mont betuycht / dat ick voornemelijck hebbe willen bevestighen / te weten / dat de ghenade wort niet alleenlijck alsoo gegeven / dat sy door eens yegelijcx vrije verkiesinge can aenghenomen ofte verworpen worden: maer dat de genade selve in het hert de verkiesinge eñ den wille maeckt / soo dat alle het goede werck dat daer nae volcht / is het werck ende vrucht der ghenade: ende en heeft gheenen anderen wille die haer ghehoorsaem is / dan welcken sy selve heeft ghemaeckt. Want hy seyt oock op een ander plaetse / dat alleenlijck de ghenade alle goet werck in ons maeckt.

Cap. 14.

14 Ende dat hy ergens seyt / dat de wille niet en wordt door de ghenade wech genomen : maer wort uyt quaet gemaeckt goet te zijne: ende gheholpen wordt als hy goet is. Daer mede wil hy alleenlijck segghen / dat de menschе niet en wort also ghetrocken sonder roeringe des hertes / ghelijck een steen die door uytwendich ghewelt / getrocken ofte ghedreven wordt : maer dat hy van binnen alsoo wort beweecht / dat hy uyt het herte ghehoorsaem is. Dat de ghenaede wordt sonderlinghe ende onverdient den uytvercorenen gegeven / dat schrijft hy aldus tot Bonifacium. Wy weten dat de ghenaede Godts niet en wordt allen menschen ghegeven : ende dat sy den ghenen dien sy wort ghegheven / niet en wort ghegeven nae verdienste der wercken / noch nae verdienste des willes / maer uyt onverdiende genade. Dien sy niet en wort gegeven / wy weten dat sy hen door het rechtveerdige oordeel Gods niet ghegeven en wort. Ende in den selven Sentbrief wederleyt hy sterckelijck de meyninghe der menschen die meynen dat de navolghende ghenaede / wort den menschen om hare verdiensten ghegheven: om dat sy de eerste genaede niet verworpende / hebben hen selven weerdich gemaeckt. Want hy wil dat Pelagius belijde / dat de genaede ons noodich is tot een yeghelijck werck / ende dat sy niet en wordt den wercken vergolden / op dat sy waerachtichlijck ghenade zy. Maer de sake en can niet cortelijcker vervatet worden / dan met sijne woorden in den achtsten boeck tot Valentium van de beteringhe ende ghenaede / daer hy ten eersten leert: Dat de wille des menschеs niet de ghenade en vercrijcht door vryheyt / maer de vryheydt door genade. Dat de wille door de selve ghenaede wort door een inghedruckte gesontheyt gheduersaem ghemaeckt: Dat hy wordt met onverwinlijcke cracht ghesterckt: Dat hy soo lange de ghenaede regneert / nimmermeer af en valt : maer terstont als sy hem verlaet / Dat hy door de onverdiende barmherticheydt Godts wordt bekeert tot het goede / ende bekeert zijnde / daer in volstandich blijft / Dat de beweginghe des menschelijcken willes tot het goede / ende nae de beweginge de stantvastichheyt hangt alleenlijc aen den wille Godts / sonder eenighe sijn verdienste. So dan de mensche behoudt sulck een vrye goetduncken (ist dat wy het willen alsoo noemen) als hy ergens schrijft / dat niet en can tot Godt bekeeren / noch in Godt blijven staende / anders

Epist. 105.
De achste tegenworpinge / daer in Augustinus hem selven tegen gestelt wort: dwelck met andere getuygenissen van den selven Theologant uytgeleyt is.
Epist. 106.

van door ghenade: ende dat het door de ghenade vermach al wat het vermach.

Het iiij. Capittel.

Hoe God werckt in de herten des menschen.

De vereeniginghe deses capittels met het vorde / waer uyt dese tegenwoordighe vraghe voortcomt / welcke van Augustino / door de ghelijckenisse van eenen goeden ende quaden opsitter wort verclaert.

Dat de mensche is alsoo met het jock der sonde ghevanghen / dat hy niet en can uyt sijn natuere het goede begheeren / noch met neersticheyt daer nae staen : dat is nu (alsoo ick meyne) genoechsaemlijck bewesen: Boven desen hebben wy een onderschept gemaect tusschen bedwanck ende noot: waer uyt het claer is / dat de mensche / hoewel hy uyt noot sondicht / nochtans niet te min willens sondicht. Maer dewijle hy tot de dienstbaerheyt des duyvels begeven zijnde / schijnt meer na des duyvels goetduncken ghedreven te worden / dan na het sijne / soo moeten wy nu becorten hoedanich harer beyder werck zy : Daer na moeten wy oock dese vraghe beantwoorden: Oftmen yet in de boose wercken moet Gode toe schrijven / in de welcke hy nae het uytwijsen der Schriftuere oock wat doet. Augustinus vergelijckt ergens dē wille des menschen by eē peert / het welcke hoorckt nae den wille ende bevel sijns rijders : ende God ende den duyvel ghelijckt hy by rijders. Ist (seyt hy) dat God den wille des menschen berijt / so regeert hy dien geschicktelic gelijc een bequaem eñ geleert rijder: hy verweckt de traecheyt / verhindert de overgroote haesticheyt / bedwingt de dertelheyt ende overdaet / wederstaet de hartneckicheyt / ende leyt hem in den rechten wech. Maer ist dat de duyvel ende wille heeft beseten / die treckt ende drijft hem (ghelijck een dwaes ende dertelrijder) buyten den wech / dwinght hem in grachten / rolt hem van hooghe steyle plaetsen af / verweckt hem tot hartneckicheyt ende wreetheyt. Met dese gelijckenissen sullē wy nu te vrede zijn / dewijle wy geen beter te voren en comt.

In Psal.31 ende 33. ghelijckt hy des Ritters Gods/etc.

Antwoort op de vraghe / ten aensien van den duyvel.

Datmen seyt dat de natuerlijcke wille des menschen is der heerschappie des duyvels onderworpen / om daer van ghedreven te zijne / dat en beteeckent niet dat de wille wort onghewillich ende tegenstrijdende tot des duyvels ghehoorsaemheyt ghedwonghen / ghelijck de onghewillighe slaven worden te rechte bedwonghen om harer heeren bevel te doen : maer dat de wille door des duyvels verstrickinghe betoovert zijnde / is nootsakelijck hem in alle sijn beweeginge ghehoorsaem. Want die de Heere niet en ghewerdicht met sijnen Geest te regeeren / die geeft hy door rechtveerdich oordeel den duyvel over / om van dien beweecht ende geroert te worden. Daerom seyt de Apostel / dat de God deses werelts heeft het verstant der ongheloovighen die tot het verderf verordent zijn / verblint / op dat sy het licht des Euangelij niet en sien. Ende op een ander plaetse : Dat de duyvel werckt in de hertneckighe kinderen. De verblindinghe der goddeloosen ende alle boose stucken die daer uyt volgen / worden wercken des duyvels genaemt: der welcker oorsake nochtans niet en moet gesocht worden buyten des menschen wille / uyt den welcken de wortel der boosheyt comt: in den welckē is het fondament des rijcx des duyvels / nameliijck de sonde.

2.Cor.4.4.

Ephes.2.2.

Ten aensien van God ende den menschen. Exempel in de historie van Job. Job.1.17.

2 Het werck Gods in sulcke menschen heeft hem veel anders. Ende op dat dit claerder worde / laet ons voor een exempel nemen dat ongherief dat de Chaldeen hebben den heylighen Job gedaen. De Chaldeen doodden Jobs herders / ende drijven sijne cudde vyantlijck wech. Hier is nu haer boose werck openbaer / ende de duyvel en is daer in niet ledich / van den welckē alle dit comt / ghelijck de Schriftuere verhaelt. Maer Job bekent daer in des Heeren werck / segghende / dat Godt hem dat heeft ontnomen / dat hem de Chaldeen ontrooft hadden. Hoe sullen wy dit selve werck Gode eñ den duyvel / ende den menschen tot schrijvē sonder den duyvel te ontschuldighen met Godts gheselschap / ofte Godt de autheur des quaets te maken ? Dit can lichtelijc gheschien / ist dat wy ten eersten het eynde / ende ten anderen de wijse des werckens aensien. Des Heeren voorneme is de lijtsaemheyt sijns dienstknechts met tegenspoet te oeffenen. De duyvel soeckt hem tot vertwijfelinghe te trecken. De Chaldeen soecken met onghelijck ende onrecht / gewin in eens anders goet. Dese so groote verscheydentheyt des voornemens eñ raets / maect groot onderschept in het werc. In de wijse van doen en is niet min onderschepts. De Heere laet den duyvel toe dat hy sijnen dienstknecht verdrucke : de Chaldeen die hy tot dienaers om dat werck te volbrenghen vercoren hadde / laet hy hem oock toe / ende geeft hem over dat hyse stiere / De duyvel die boos is / verweckt de herten der Chaldee met sijne fenijnighe stralen / om die boosheyt te bedrijven: de Chaldeen loopen rasende tot de ongherechticheydt / alle hare leden met boose daden verbindende ende besmettende. So wort dan de duyvel eygentlijck ghesept te wercken in de verworpene / in de welcke hy sijn rijcke / dat is / het rijcke der boosheyt / regeert. Godt wort oock ghesept te wercken op sijn wijse / om dat de duyvel / (dewelck een instrument der toornicheyt Gods is) hem selven herwaerts ende ginswaerts buycht / om Gods rechtveerdighe oordeelen te volbrengen. Ick late hier de algemeyn roeringhe Gods varen / waer door alle creatueren worden onderhouden ende cracht hebben om alle dinghen te doen ick spreke alleenlijck van de sonderlinghe roeringhe die in eenen yegheliijcken bedreven wercke ghesien wort. Soo sien wy dan dat het niet ongeschickt en is / datmen een selve werck Gode ende den duyvele / eñ den menschen toe schrijft: maer de verscheydentheyt in het eynde ende in de wijse des werckens / maeckt dat de onschuldighe rechtveerdicheydt Gods daer in gesien wort: ende dat de boosheydt des Satans ende des menschen / haer selven met schande openbaert.

Gods werck wort onderscheyden van t werck des Satans ende des goddeloosen mensches. 1. Door het voornemen ofte het eynde om te wercken. 2. Door de wijse int wercken.

Hoe dat de Satan werckt in den verworpenen. Item hoe God in den selven werckt.

3 De oude leeraers hebben hen somtijts ontsien oock de eenvoudighe waerheyt in desen deele te belijden / vreesende den godloosen oorsake te geven om niet eerweerdichlijck van de wercken Gods te spreken. Ghelijck ick dese nuchterheyt lief hebbe / alsoo achte ick wederom gheen perijckel daer in te zijn / dat wy eenvoudelijck houden dat de Schriftuere leert. Augustinus selve en is somtijts van de vreese niet vry gheweest: ghelijck als hy seyt / dat de verhardinghe ende verblindinghe niet de werckinge Gods / maer de voorwetenschap Gods aen gaen. Maer dese scherpsinnighe uytvlucht / en wort niet gheleden van soo vele plaetsen der Schriftuere / de welcke bewijsen dat daer niet alleenlic de voorwetenschap Gods / maer oock wat meer in is. Ende Augustinus selve in het vijfste boeck tegen Julianum / bewijst met een langhe oratie / dat de sonden ghesc hien / niet alleenlijck door de toelatinge ofte lijtsaemheyt / maer oock door de macht Gods / op dat alsoo de eerste sonde gestraft worde. Desgelijcx oock dat sy by brenghen van de toelatinghe Gods / is te swac om te blijven staen. Godt wort dickmael ghesept de verworpene te verblinden / ende te verharden / hare herten te wenden / buyghen / ende stieren / ghelijck ick erghens breeder

Teghenworpinghe genomen uyt den Ouden / dat / te weten / dese wercken behooren tot de voorwetenschap ofte toelatinghe Gods, ende niet tot sijne werckinge.

Lib. de praedest. et gratia.

Antwoort / welcke geeft te kenen dat Godt de verworpene verheert ende verblint / etc.

Lib.1.cap.18

 ghelecrt

geleert hebbe. Hoedanich dit werck zy/ en wort gheensins verclaert alsmen de uptvlucht neemt tot de voorwetenschap ofte toelatinghe Godts. Daerom antwoordē wy dat dit geschiet / tweederley wijse. Want dewijle niet anders dan duysternisse eñ verblintheyt en blijft / daer het godlijcke licht wordt wech ghenomen : dewijle onse herten tot steenen verharden/ als de Geest Gods wort wech ghenomen : ende dewijle wy tot verkeertheyt gedraeyt worden / als de godlijcke beweginghe af laet : so wort hy te rechte geseyt die te verblinden/ verharden/ ende buyghen/ dien hy de macht also beneemt/ dat sy niet en connen siē/ gehoorsaem wesen/ ende behoorlijck volbrengen. De tweede wijse / de welcke den eyghenschappe der woorden veel naerder comt/ is/ dat God (om sijne oordeelen te volbrenghen door den duyvel den dienaer sijnder toornicheyt) hare raetslagen schickt waer het hem belieft / ende haren wille verweckt / ende haren arbeyt sterckt. Alsoo als Moses verhaelt dat de Coninck Seon den volcken geenen doorganck en gaf/ om dat God sijnen Geest verhart/ ende sijn hert ghesterckt haddde/ soo toont hy terstont daer nae de oorsake eñ het eynde deses raets/ als hy seyt / om dan hy hem soude in onse handen gheven. Soo dan dewijle God hem wilde verderven/ soo was die verhardinge des hertes/ eē voorbereydinge tot den val.

Ende dat tweesins. 1. Dat hyse verlaet.

2. Dat hyse den Satan over geeft tot verderdinge.

Deut. 2. 29. 30.

4 Na de eerste wijse schijnt dit ghesept te zijne: † Hy neemt de lippen wech van de waerachtige/ eñ het verstant van de oude. ‡ Hy neemt het herte wech van de gene die het volck regeeren/ ende maecktse te dwalen in woeste plaetsen daer geener wech en is. * Item / Waerom hebt ghy ons ontsinnich ghemaeckt Heere / ghy hebt onse herte verhart op dat wy u niet en vreesen? Want sulcke plaetsen geven meer te kennen hoedanich God de menschen maeckt als hyse verlaet / dan hoe hy sijne werck in hem volbrengt. Maer daer zijn andere ghetuyghenissen die voorder comen/ ghelijck van de verhardinghe Pharaonis / ick sal therte Pharaonis verharden / op dat hy u niet en hoore noch het volck en late gaen. † Daer nae seyt hy dat hy Pharaonis herte heeft beswaert ende versterct. Heeft hy het verhart/ niet sachte makende? Dat is wel waer : maer hy heeft noch wat meer ghedaen / dat hy Pharaonis herte heeft den duyvel bevolen / om dat in hertneckicheyt te versterckē : waer upt hy te voren ghesept hadde : Ick sal sijn herte houden/ op dat hy u niet en hoore. Het volck reyst uyt Egypten: de inwoonders des lants comen hem vyandelijck teghen. Waer van zijn sy verweckt? Moses betuycht voorwaer den volcke dat de Heere hare herten versterckt hadde. Ende de Prophete dese selve historie verhalende/ seyt dat God hare herten heeft verkeert dat sy souden sijn volck haten. Nu en meucht ghy niet segghen dat sy van den raet Gods verlaten zijnde/ hem selven gestoten hebben. Want ist dat sy ghesterckt ende verkeert worden/ soo worden sy met voorghenomen raet tot dat selve gebogē. Boven desen hoe heeft hy sijn werck in de verworpene volbracht / soo wanneer hy de overtredingen sijns volcks heeft willen wreken? ghy meucht sien dat de cracht des wercx in hem was/ ende dat sy alleenlijc haren dienst daer in ghedaen hebben. Daerom dreycht hy somtijdts dat hyse sal met sijn fluysen ende schuyflen uptroepen : somtijts dat sy hem sullen als een gaern ofte slachnette zijn om te verstricken : ende somtijts dat sy sullen zijn als een hamer/ om de Israeliten te slaen. Maer doen voornemelijck heeft hy verclaert hoe dat hy in hē niet ledich en is / als hy Sennacherib noemt

Heerlijcke spreucken der H. Schrifturen/ welcke beyde de redenen bevestigen/ ende de boven verhaelde tegenworpinge/ sprekende van de bloote voorwetenschap ende toelatinghe Gods wederleghen.

† Ezec. 7. 26.
‡ Job. 12. 10.
* Psal. 107. 4.
Exod. 4. 21. ende 7. 3.
† Exod. 10. 1.
Exod. 3. 19.
Deut. 2. 30.
Psal. 105. 25.
Esaie. 5. 26. ende 7. 18.
Ezec. 12. 13. ende 17. 20.
Jere. 50. 23.
Esaie. 10. 15.

een bijl die door sijn hant gheschickt ende gedreven was om te snijden. Augustinus beschrijft dit erghens wel/ als hy seyt/ dat het haer werck is dat sy sondighen : maer dat sy sondigende dit ofte dat doen/ dat sulcks upt de cracht Gods is/ die de duysternisse deelt na sijn behaghen.

Augu. de praedest. sanct.

Een ander bewijs genomen upt Augustino.

5 Voort dat des duyvels dienst ghebruyckt wort om de verworpene te verwecken ende stieren / so wanneerse Godt door sijn voorsieninghe herwaerts ofte gintswaerts schiet / ende tot dit ofte dat verordent / dat is oock upt een plaetse claer ghenoech. ‡ Want in het boeck Samuelis wort dickmael geseyt / dat de boose gheest des Heeren/ eñ de boose geest van den Heere/ is Saul anghevaren / ofte hem heeft verlaten. Dit en mach van den heylighen Gheest niet verstaen worden. Soo wort dan de onsuyvere gheest ghenaemt Godts Gheest / om dat hy hem na sijnen wille voecht / ende is meer Godts instrument in het wercken / dan selve de Autheur des wercx. Hier toe dient oock dat Pauli leert/ * dat de cracht der dwalinge ende verleydinge wort van Godt gesonden/ op dat de ghene die der waerheyt niet en hebben ghehoorsaem gheweest/ de leugen gelooven. Nochtans is groot onderschepd tusschen het gene dat God doet / ende dat de duyvel ende de godloose doen in het selve werck. God maeckt de boose instrumenten (die hy onder sijn handt heeft/ eñ dwingē can waer henē hy wil/) sijnder rechtveerdicheydt te dienen. De duyvel ende de goddeloose baren haer boosheydt die sy door de verdraeytheyt haers vernufts bedacht hebben/ gelijck sy boos zijn. Wat meer dient om de majesteyt Godts van valsche beschuldinghe te bevrijen/ ende om den godloosen haer ontschuldinghe ende uptvlucht te benemen/ dat is in het capittel van de voorsieninghe nu verclaert. Want hier haddeick alleenlijck voorghenomen in het corte te verclaren hoe de duyvel regneert in den verworpen mensche : ende hoe Godt werckt in hen beyden.

Een noodige verbeteringe ofte verclaringhe der voorgaender antwoort/ daer in bewesen wort door de historie van Saul/ ende 't getuygenisse des Apostels/ dat des Satans dienst altijt ghebruyckt wort om de verworpene voort te stieren. Daer na toont hy dat God van alle boosheyt vry blijft.

‡ 1. Sam. 16. 14. ende. 18. 10. ende. 19. 9.
* 2. Thess. 2. 10.
Lib. cap. 16. 17. 18.

6 Wat vryheydt de mensche heeft in wercken die in hem selven noch rechtveerdich noch quaet en zijn / ende meer tot het lichamelijcke dan tot het gheestelijcke leven dienen: hoewel wy dit boven aengheroert hebben/ soo en is het nochtans noch niet verclaert : Sommige hebben den mensche in sulcke dinghen vrye verkiesinghe toeghelaten : meer (gelijck ick meyne) om dat sy om een sake van cleynder weerde niet en hebben willen kijven / dan dat sy het selve wilden voor seker bevestighen dat sy toe lieten. Hoewel ick bekenne dat het voornemelijck tot de salicheyt dient / te verstaen dat wy gheen macht en hebben tot de rechtveerdicheyt : soo en achte ick nochtans niet datmen oock dit deel moet voorby gaen / te weten/ dat wy't verstaē een sonderlijcke genade des Heeren te zijne/ so wanneer ons in den sin comt te verkiesen dat ons nut is/ ende so wanneer onse wille is daer toe geneghen : wederom/ so wanneer onse herte ende sin dat vliet dat ons soude schadelic zijn. Ende hier toe streckt haer de cracht der voorsieninghe Godts / niet alleenlijck op dat de uptcomste der gheschiedenissen ghelucklich worden / gelijck hy voorsien heeft dat nut te zijne / maer dat oock de willen der menschen hen selven daer toe schicken. ‡ Voorwaer ist dat wy de regeeringe der uptwendiger dingen na onse gevoelen overleggen/ so en sullen wy niet twijfelen dat sy also zijn onder des menschen goetducken gelegen : maer ist dat wy so velen getuygenissen ghehoor gheven / de welcke roepen dat de Heere oock in alsulcke dinghen de herten der menschen regeert / so sullen sy ons bedwinghen onse goetduncken

Soo veel belangt de middelmatighe dinghen: werckt God alsoo in der menschen herten/ so dies wils hy den mensch wil maken tot sijne voorsienicheyt/ dat hy dan onse wille nae sijn believen buycht ende wendt.

‡ Ende de verkiesinghe onses goetdunckens en is in dese dingen soo vry niet/ dat Gods goetduncken over de vryheyt des selven niet en soude heerschappie hebben.

duncken der sonderlinger roeringe Gods te onderworpen. Wie heeft dē wille der Egyptischen ghemaeckt den Israeliten vriendelijck te zijne/ soo dat sy hem alle hare costelijckste vaten leenden? Sy en souden dat nimmermeer uyt het selven ghedaen hebben. Soo waren dan hare herten meer den Heere onderworpen / dan van hen selven geregeert. Ende voorwaer hadde Jacob niet ghelooft dat God de menschen met verscheydē gesinthedē beweecht / so en soude hy van sijnen sone Joseph (den welckē hy achtede eenen ongodlijcken Egyptische man te zyne (niet gesept hebben: God geve dat ghy barmherticheyt vint voor desen man: Ghelijck oock de gheheele Gemeynte in den Psalm belijdt / dat God de wreede herten der Heydenen heeft tot goedertierenheyt ghetemt / als hy wil der Ghemeynte barmhertich wesen. Wederom doen Saul hitich wert/ ende hem bereyde tot den crijch / daer wort de oorsake verclaert/ te weten/ dat de Geest des Heeren hem heeft gedreven. Wie heeft Absalons herte afghewent dat hy den raet Achitophels niet en heeft aenghenomen / de welcke in die daghen was als een antwoorde Gods? Wie heeft Rehabeam beweecht dat hy der jongelinghen raet soude gelooven? Wie heeft de Heydenen die te voren seer stout waren/ verschrickt met de comste der Israeliten? Voorwaer Rachab heeft beleden dat sulcx is van God gheschiet. Wederom wie heeft der Israeliten herten met vreese verslaghen/ anders dan die/ die in de Wet heeft ghedreycht dat hy hem sal een vertzaecht herte gheven?

Exod. 11, 3. — Verscheyde exempelen/ die dese leere bevestighen. — Gen. 43. 14. — Psal. 106. 46. — 1. Sam. 11. 6 — 2. Sam. 17. 14. — 1. Reg. 12. 10 — 2. Pil. 10. 13. 14. — Josue. 2. 9. — Levit. 26. 36. — Deut. 28. 65.

7 Hier teghen mocht yemant segghen / dat dit sonderlijcke exempelen zijn / met der welcker regel alle dinghen niet en connen ghemetet worden. Maer ick segghe dat het ghene dat ick wil bevestighen / hier mede ghenoech wordt bewesen/ te weten / dat God soo wanneer hy wil tot sijn voorsieninge eenen wech maken / den wille der menschen oock in uytwendighe dinghen buycht ende went : ende dat haer verkiesinghe niet soo vry en is / dat het goetduncken Gods daer niet heerschappie over en hebbe. De wyle u dickmael in dinghen die niet seer swaer en zijn/ oordeel ende verstant ghebreeckt / ende het herte beswijckt: ende wederom in seer duystere dingen terstondt goeden ende bequamen raet in den sin comt : dese daghelijckschē bevindinghe sal u met wille ofte onwille bedwinghen te belijden / dat uwe herte meer is ghelegen in de godlijcke roeringhe / dan in de vryheydt uwer verkiesinghe. Ende aldus legghe ick dat uyt dat Salomon seyt/* dat de oore hoore/ eñ dē ooge sie/ dat maeckt de Heere beyde. Want ick en meyne niet dat hy daer spreeckt van de scheppinghen / maer van de sonderlijcke ghenade des gebruyckx. Ende als hy schrijft dat de Heere het herte des Coninckx als waterbeken in sijn hant hout / ende buycht waer henen hy wil / so vervaet hy voorwaer alle sulcke dinghen onder een exempel. Want ist dat yemants wille vry is van alle onderworpinghe/ soo is aldermeest den Coninckliјcken wille daer van vry / de welcke eenichsins over andere menschen wille heerschappie gebruyckt. Ist dat des Coninckx wille wort door Gods hant ghebogen/ soo en sal oock onse wille daer van niet vry zijn. Van dese sake schrijft Augustinus seer wel / dat de Schriftuere (ist dat sy neerstichlijcke wort in gesien) bewijst dat niet alleenlijck de goede wille der menschen die God maeckt uyt quade willē/ ende als hyse gemaeckt heeft / beweecht tot goede wercken ende tot het eeuwighe leven : maer oock de willen die dit tegenwoordich leven aen gaen / alsoo zijn in de macht Gods / dat hy die (door sijn oordeel dwelck wel verborghen maer seer rechtveerdich is) doet buygen waer hy wil/ ende wanneer hy wil / om weldaden te gheven oft om te straffen.

Teghenworpinge/ dese exempelen en maken geenen reghel. Antwoort/ zijnde ghegront op het getuygenisse van aller menschen bevindinge. — Item op de heldere ghetuygenissen der heyligher Schriftueren. — *Pro. 20. 12. — Pro. 21. 1. — De grat. et l. b. arbit. ad Valent. cap. 20. — Daer nae op de sprencke Augustini.

8 Hier moeten de Lesers gedachtich zijn / dat de macht des menschelijckē goetdunckens / niet en moet gheacht worden uyt de uyt comste der ghescheдenissen / ghelijck sommighe ongheleerde plegen verkeerdelijck te doen. Want sy meynen dat sy daer uyt seer wel ende scherpsinnichlijck bewijsen / dat de wille des menschen dienstbaer is/ om dat ooch den oppersten Princen ende Coninghen niet alle dinghen en ghescheiet na haren wille. Maer dese macht daer van wy spreken/ moetmen binnen den mensche aenmercken / ende niet met eenighe uytwendige uytcomste meten. Want in de handelinghe des vryen goetdunckens/ en is dit de vraghe niet / of de mensche al wat hy in sijn herte heeft voorghenomen / can sonder verhinderinghe volbrenghen ende uytrichten : maer of hy in alle dinghen heeft vrye verkiesinghen sijns oordeels / ende vrye ghesintheyt sijns willes. Ist dat de menschen dese twee dinghen hebben / so en sal Attilius Regulus die in een nauwe tonne met scherpe pinnē was besloten / niet min sijn vrye goetduncken hebben dan Augustus den Keyser die den meesten deel der werelt nae sijnen wille regeerde.

Overmits sommige/ die tegen de dwalinge van het vrye goetduncken strijden/ van de uytcomste der geschiedenissen hare bewijsredenen nemen: leyt hy nu uyt hoe dat men sulcx sal moeten verstaen.

Het v. Capittel.

VVederlegginghe der teghenworpinghen die tot bescherminghe des vryen goetdunckens, pleghen by ghebracht te worden.

VAn de dienstbaerheyt des menschelijcken goetdunckens / mochte nu schijnen genoech gesproocken te zijne/ ten ware dat de gene die het soecken met eenen valschen waen der vryheyt te verderven / eenighe hare redenen hier teghen brochten/ om onse ghevoelen te bestrijden. Sy versamelen ten eersten sommighe ongeschickte dinghen/ om daer mede onse ghevoelen hatelijck te maken / ghelijck of het oock tegen het gemeyn gevoelen ware : Daer nae comen sy daer teghen met getuygenisse der Schriftuere. Beyde dese wapenen sullen wy ordentlijck af trecken. Sy segghen : Ist dat de zonde ghescheit uyt noot/ so laet sy nu af zonde te zijne : eñ ist dat sy met wille geschiet/ so canmense ontgaen. Dit waren oock Pelagij wapenen daer mede hy Augustinum bestormde: nochtans en willen wy onse teghenstrijders met dien naem niet beswaren eer wy hen van der sake selve voldaen hebben. Soo versake ic dan / dat de zonde moet daerom te min toe gerekent worden / om dat sy ghescheit uyt noot. Ick versake oock / dat haer besluyt daer uyt volcht/ te weten/ datmen de zonde can vermijden om dat sy met wille ghescheit. Want ist dat yemant wil met God kijven/ ende door dese voorwendinghe het oordeel ontgaen / te weten / om dat hy niet en heeft geconnen anders doen: tegen den sulcken is een bereyde antwoorde/ de welcke wy erghens hebben by ghebracht/ te weten/ dat het niet en is uyt de scheppinghe / maer uyt de verdorventheyt der natuere / dat de menschē zijn der zonden slaven ghewordeн / ende niet en connen anders willen dan quaet. Want de onmacht die de ongoddelijcke menschē geerne soudē voorwenden / waer uyt comt dit anders / dan dat Adam hem selvē heeft van selfs der heerschappie des duyvels onderworpen? Soo comt dan hier uyt de verdorventheyt / met der welcker boeyen wy ghevanghen zijn / te weten / om dat d'eerste mensche is af ghewеken van zijnen Schepper

Hy wederleyt eerstelijck eenige ongeschickte dingen van den wedersprekeren versiert/ daer na/ verclaert hy de getuygenisse der heyliger Schrifturē. — 1. Dat eerste ongerijmde ende ongeschicte voorstel/ dat van Pelagio ontleent is. — Antwoordt/ de welcke sulcx gantsch loochent. — Bevestinghe deser antwoort. — Gen. 3.

Ick

Rom.5.12.
Ist dat alle menschen te rechte zijn in dese afwijckinghe schuldich/ soo en moeten sy niet dencken ontschuldich te zijne door desen noot in den welcken sy een seer openbaer oorsake haerder verdoemenisse hebben. Ende dit hebbe ick boven verclaert / ende in den duyvel selve een exempel voor ghestelt / waer upt het mochte openbaer zijn/ dat de gene die upt noot sondicht / dies niet te min willens sondicht : gelijck oock in de uptvercoren Enghelen de wille niet en laet wille te zijn / om dat hy niet en can verhindert noch af gebrocht worden van het goede. Dit selve leert

Serm. 81. in Cantic.
Bernardus wetentlijck/ als hy sept/ dat wy dies te ellendigher zijn / om dat wy willens in desen noot zijn : welcken noot wy noochtans alsoo zijn onderworpen / dat wy dienstknechten zijn der zonde / ghelijck wy boven verhaelt hebben. Het tweede deel in haer argument is valsch : want het verkeerdelijck valt van den wille op de vrijheyt. Ende wy hebben boven bewesen / dat oock het ghene dat onder de vrije verkiesinghe niet en comt/ nochtans met wille ghesciet.

2.Dat andere ongeschicte voorstel/ genomen upt Aristotele ende Pelagio.
2 Boven desen segghen sy : Ist dat beyde de deuchden ende ondeuchden niet en comen upt de vrije verkiesinge des goetdunckens/ soo behoort den mensche noch met straffe beswaert/ noch met prijs gheloont te worden. Hoewel dit een Aristotelisch argument is/ so bekenne ick nochtans dat Chrysostomus ende Hieronymus erghens dat selve gebruyct hebben : hoewel nochtans Hieronymus selve niet en versaeckt/ dat het den Pelagianen seer gemeyn was / en verhaelt oock hare

In Epist. ad Ctesiphontem etc Dial.1.
woorden namelijck : Ist dat de genade Gods in ons werct/ so sal dan die/ en niet wy/ die wy niet en arbeyden/ ghecroont ende gheloont worden.

Antwoort/ de welcke een cruce scheept is makende.
Aengaende de straffe/ antwoorde ick/ dat wy die te rechte draghen / dewijle de schult der zonde in ons is. Want wat is daer aen gheleghen/ of men met vrijen ofte met dienstbaré oordeele sondicht/ so verre de zonde geschiet met gewillige begeerte : voornemelijck / dewijle de mensche daer upt wort van zonde overwonnen / om dat hy is onder de dienstbaerheyt der zonde? Aengaende den loon der rechtveerdicheydt/ is dat soo groote ongeschicktheyt / dat wy bekennen dat die meer is in de mildicheyt Gods dan in onse verdiensten gelegen? Hoe dickmael vintmen dit by Augusti-

Bevestiginge deser antwoort ghesterct met 't getuyghenisse van Augustinus.
num/ dat God niet onse verdiensté in ons / maer sijne gaven croont en loont: ende dat wordt loon genaemt/ niet om dat Godt sulck onsen verdiensten is schuldich/ maer om dat hy de voor ghegeven genaden daer mede vergelt. Sy aenmercken wel scherpsinnichlijc dat nu de verdiensten geen plaetse en hebben / ist dat de wercken niet en comen upt de fonteyne des vrijen goetdunckens: maer sy dwalen verre dat sy dat achten so ongeschict en onbequaem een dinc te zijne. Want Augustinus en ontsiet hem niet dat selve als een nootsakelijc dinc te leeren/ dat dese achten so seer ongeoorloft te zijne datmen soude belijden : gelijc als hy sept: Wat zijn alle menschen verdiensten?

In Psal. 31.
Die alleen vry ende de verlosser van zonden is/ vintse alle sondaers / als hy niet met schuldigen loon/ maer met onverdiende genade comt. Item/

In Psal. 70.
Ist dat men u sal vergheldon datmen u is schuldich / so moet ghy gestraft worden. Wat geschiet dan hier van? God en vergelt u niet met de verdiésten de straffe/ maer geeft u de onverdiende ghenade. Wilt ghy vreemde van der ghenade worden? soo roemt en verheft uwe verdiensten. Item / In u

Epist.52.
selven zijt ghy niet / de zonden zijn uwe / de verdiensten zijn Gods. Ghy hebt straffe verdient: en als God u sal prijs gevé/ so sal hy sijne gaven en niet uwe verdiensté in u croonen. Ja dit selve

geboelen leert hy ergens/ dat de ghenade niet en is door de verdienste/ maer de verdienste door de genade. Ende weynich daer nae / besluyt hy dat Godt met sijn gaven comt eer eenighs verdienste is/ op dat hy upt sijn gaven sijn verdiensten ghecryghe: en dat hyse gantschelijck voor niet geeft/ want hy en vint niet in den mensche waerom hy hem soude salich maken : Maer wat noot is het hier meer te verhalen / dewijle sulcke sententien dickmael in sijne boecken gevonden wordé. De verbis Apost. ser. 15.

De Apostel salse oock noch beter van dese dwalinge verlossen / ist dat sy willen hooren upt wat oorspronck hy de eerlijckheyt der heyligen beleyt/ De andere bevestiginge gegront op de autoriteyt des Apostels.
seggende: Die hy heeft uptvercoren/ die heeft hy geroepen : die hy heeft geroepen/ die heeft hy gerechtveerdicht : die hy heeft ghrechtveerdicht/ Rom.8.29.
die heeft hy vereerlijckt. Waerom worden dan de geloovige gecroont na Pauli ghetuyghenisse? te weten / om dat sy niet door haer vernuft / maer door Gods barmherticheyt zijn uptvercoré/ ende geroepen/ en gerechtveerdicht. Daerom laet varen dese ydel vreese/ dat geen verdiensten meer en sullen wesen ist/ dat het vrije goetduncken niet en blijft staende. Want het is seer groote dwaesheyt/ dat te vreesen ende vlié / tot het welcke ons de Schrifture roept. Ist dat ghy het al hebt ontfangen (sept Paulus) wat roemt ghy gelijck 1.Cor.4.7.
of ghy niet en hadt ontfangen? Siet ghy niet dat hy daerom het vrije goetduncken van allen berooft/ om dat hy den verdiensten geen plaetse en soude laten? Nochtans gelijc de weldadicheyt en mildicheyt Gods is sonder gront ende menigerley / alsoo vergelt hy de gaven die hy ons gheeft/ gelijck of die onse deuchden waren te weten / dewijle hyse maeckt onse te zijne.

3. Dat derde ongeschickt voorstel upt Chrysostomus woorde vergaert. *Hom.22. in Genesim.
3 Hier toe brengen sy oock dese redé/ de welcke mach schijnen upt Chrysostomo ghenomen te zijne: te weten/ *Ist dat onse wille de macht niet en heeft goet ofte quaet te verkiesen/ soo moesten de menschen die der selver natuere deelachtich zijn/ alle boos ofte alle goet zijn. Ende de schrijver (wie hy sy) des boecx van de roepinghe der Heydenen / die onder Ambrosij naem wort omgedragen/ en is niet verre van dit gevoelen/ als Lib.2.cap.4.
hy sept / dat nimmermeer yemant en soude van het gheloove afwijcken / waert dat de ghenade Gods ons niet en liete de macht der veranderlijckheyt. Het is wonder dat sulcke groote mannen hen selven zijn hier in ontgaen. Want hoe en is Chrysostomo niet in den sin gecomen / dat Antwoort welcke sulcx loochent.
de verkiesinghe Gods sulck onderscheyt maeckt tusschen de menschen ? Wy en ontsien ons voorwaer niet te belijdé dat Paulus seer neerstichlijc Rom.3.12.
betuyght/ te weten/ dat de menschen alle te gelijc boos zijn/ en tot boosheyt begeven: maer wy seggen ooc met hem daer by / dat het door de barmherticheyt Gods geschiet/ dat niet alle menschen in de boosheyt en blijven. So dan dewijle wy alle natuerlijck met gelijcke sieckte en qualen bevangen zijn/ soo worden alleenlijck die ghesont/ die de Heere na sijn welbehagen heylt. De andere die hy door rechtveerdich oordeel voor by gaet / die verdwijnen en verwelcken in haer verdorventheyt/ tot dat sy geheel vergaen. Dit selve is oock de oorsake dat sommighe tot den eynde volstandich blijven / ende sommige van dé begonné loop af vallen. Want de volstandicheyt selve is oock een gave Gods/ de welcke hy niet alleen te gelijcke en geeft: maer dien het hem belieft. Ist datmé de oorsake deses verschils soeckt / waerom sommige stantvastichlic volherden/ en sommige door ongestadicheyt af vallen: wy en weté geen ander dan dat God de sommighe door sijn cracht versterct ende onder hout/ op dat sy niet en vergaen

noch

1. Dat vierde ongeschickte voorstel/ verthoont van Pelagius voorgeworpen.

noch verderven: ende den sommigen en geeft hy de selve cracht niet / op dat sy exempelen der ongestadicheyt worden.

* 1. Antwoort uyt Augustinus boecken verclaert waer mede sulcks gheloochent woort.

4 Boven desen seggen sy dat de vermaningen te vergeefs gedaen ende ghehoort worde/ ende dat de straffingen ende bescheldingen bespottelick zijn/ ten zy dat de sondaer macht hebbe ghehoorsaem te zijne.* Doen voortijden sulcke dingen Augustino tegen geworpen worden/ is hy bedwonghen geweest een boecxken te schrijven van de berispinge ende genade: waer in hyse wel overvloedelijck wederlept / maer nochtans sijne tegenstrijders tot de somma roept: O mensche leert in de gebiedinghe wat ghy schuldich zijt te doen: leert in de berispinge dat ghy door uwe eyge verdorventheyt dat niet en hebt: ende leert in het gebet/ van wien ghy het sult halen dat ghy wilt hebben. Dit selve by nae is het argument sijns boecks van den geest ende letter/ in de welcke hy leert/ dat God de geboden sijnder Wet niet en meet met de macht der menschen: maer dat hy gebode hebbende dat recht ende goet is/ sijnen uytvercorenen onverdiende macht geeft om te volbrengen. Ende het en is niet noodich dit lange te beschermen.

Bevestiginge deser antwoort/ verclaert zijnde door het ghetuyghenisse Christi ende des Apostels Pauli.

Want ten eersten en zijn wy niet alleen in dese sake / maer Christus ende alle de Apostelen. Daerom mogen onse tegenstrijders toe sien / hoe sy sullen de strijt winne/ welcke sy tegen sulcke voorcampers aennemen. † Christus betuycht/ dat wy sonder hem niet en vermoghen: nochtans en straft noch bescheldt hy dies niet te min / de gene die buyte hem quaet doen: noch en vermaent oock dies niet te min dat een yegelijck neerstich zy tot goede wercken. Ende hoe strengelijc straft Paulus de Corinthen/ om de verachtinghe der liefde? Nochtans bidt hy dat God den selven liefde geve. De selve betuycht in den Sendtbrief tot de Romeynen/ dat het niet en gaet na yemants willen noch loopen / maer nae Gods ontfermen: nochtans en laet hyse daer nae niet te vermanen ende straffen.

† Joan.15.5. 1.Cor.11.20. Rom.9.16.

Waerom en spreken sy den Heere niet aen / dat hy niet alsoo verloren arbeyt en doe/ de dinge van de menschen eyschende / die hy alleen can geven: ende de dingen straffende / die door gebreck sijnder genade bedreven worden? Waerom en vermane sy Paulum niet / dat hy die spare die in haer macht niet en hebben te willen ofte te loopen/ anders dan door de hulpe der barmhertichepdt Gods/ de welcke hen nu heeft verlaten? Maer de Heere weet hoe ende waerom hy alsoo leert/ het welcke oock die lichtelijc connen sien/ die het met Godtvreesentheyt ondersoecken.

De tweede antwoort welcke aenwijst het gebruyck ende het eynde der vermaningen.

Wat de leeringhe vermaninghe/ ende straffinghe in haer selven vermach / dat leert Paulus voorwaer als hy schrijft/ dat die plant niet en is/ noch oock die nat maect: maer dat de Heere die den wasdom geeft/ alleen crachtichlijc werckt. Alsoo sien wy oock dat Moses de geboden der Wet strengelick inset: ende dat de Prophete scherpelijc vermane/ ende de overtreders dreygen/ hoewel sy bekennen dat de menschen dan eerst wijs zijn/ als hen een verstandich herte wort gegeven: ende dat het Gods werck is/ de herten te besnijden / voor steenen herten vleeschen herten te geven/ sijn Wet in hare binnenste leden te schrijven / somma/ de zielen vernieuwinde/ te maken dat de leere crachtich zy.

1.Cor.3.7. Ezec.36.26. Iere.31.18.

De derde antwoort/ welcke wijtloopigher de tweede verclaert ten aensiene van den Godloosen.

5 Waer toe dienen dan de vermaningen? Hier toe/ te wete/ ist dat sy van de godloose met hartneckigen herte versmaect worden/ so sullen sy hen tot getuygenisse wesen / als sy sullen voor den richtstoel Gods comen: jae oock nu te deser tijt worden hare conscientien daer mede ghegeesselt ende geslagen. Want hoewel spyeen yegelijck onder de alderhooveerdichste veracht/ so en connen syse nochtans niet quaet maken. Maer yemandt mach seggen/ Wat sal een arm menschelken maken als hem de sachticheyt des herten (de welcke tot de ghehoorsaemheyt noodich is) niet en wort gegeven? Ja wat ontschuldinge soect hy/ de wijle hy de hardicheyt niemande en can toe rekenen anders dan hem selve? Daerom hoewel de godloose geerne bereyt zijn om de vermaninghen te bespotten waert dat sy conden/ so worden sy met wille ofte onwille / door de cracht der selver te neder geslage.

Een aensien der Godsaligen.

Maer de voornemste nutticheyt der vermaningen is aen te mercken in de ghelovige: want gelijck God in hen alle dinck werckt door sijnen Geest/ alsoo en laet hy oock het instrument sijns woorts niet na / maer gebruyckt dat selve crachtichlijck. Laet dan blijven staende dat waer is / te weten / dat alle cracht der Godtsaligen is gelegen in de ghenade Godts achtervolgende dat woort des Propheten: Ick sal hen een nieu herte geven.

1.Cor.2.4. Ezec.11.19. ende.36.26. Iere.32.39.

Inrede op de voorgaende verantwoordinghen.

Maer yemant mochte hier teghen segghen: Waerom worden sy nu vermaent wat sy behooren te doen / ende en worde niet liever der beweginge des geests overgelaten? waerom beroert men se met vermaninghen/ de wijle sy hen selven niet en connen seerder haestige dan de roeringe des geests lijt? waerom worden sy gestraft als sy van den rechten wech zijn afgeweken / dewijle sy door nootsakelijcke cranckheydt des vleeschs/ zijn gevallen.

Antwoort.

Antwoorde. O mensche wie zijt ghy die wilt Gode ee wet setten? Ist dat Godt wil dat wy door de vermaninghe bereydt worden om dese genade te ontfangen/ waer door wy mogen gehoorsaem zijn / wat is in dese ordeninge ende uytdeelinge te lastere ofte beschuldige? Al waert dat de vermaningen ende berispingen geen ander voordeel en deden by de Godsalighe/ dan dat sy hen van zonde overtuychde/ so en souden sy om dat selve niet gheheel onnut te achten zijn. Maer nu als sy (dewijle de gheest binnen werct) veel vermoge om de begeerte tot het goede te ontsteken/ om de luyheyt te verdrijven/ om den lust ende de fenijnige soeticheyt der ongherechticheyt te benemen / ende om daer tegen haet ende walghe daer van te baren: wie sal bestaen te seggen/ dat sy te vergeefs geschien?

De somma van alle voorgaende verantwoordinghen.

Ist dat yemant claerder antwoorde beghéert / die neme het aldus: God werckt tweerley wijse in sijne uytvercorene: te weten/ inwendichlick door sijnen Geest/ ende uytwendichlijck door sijn woort. Door den Geest maect hyse een nieuwe createure/ het verstant verlichtede/ ende het herte tot liefde ende oeffeninghe der rechtveerdicheyt makende: door het woort verweckt hyse om de selve vernieuwinghe te begeeren/ ende soecken/ ende geerijgen. Met beyde bewijst hy de cracht sijnder hant na de mate sijnder deelinghe. Als hy dit selve woort tot de verworpene verordent ende schickt/ of schoon dat niet en geschiet tot haer beteringhe/ so maeckt hy het nochtans nut tot een ander gebruyc: te weten/ op dat sy in desen tegenwoordigen tijt / door de getuygenisse der conscientie geprickelt worden: ende in den dach des oordeels te min ontschuldinghe hebben. Alsoo Christus hoewel hy betuycht dat niemandt tot hem en comt / dan den welcken de Vader heeft getrocken / ende dat de uytvercorene comen als sy het van den Vader gehoort ende gheleert hebben: so en verlaet hy nochtans het leerampt niet / maer roept die neerstichlijck met sijn stemme/ die noot hebben inwendichlijck van den heyligen Geest ghelcert te worden / op dat sy eenighen voortganck doen. By de verworpene en is de leere niet ledich (ghelijck oock Paulus vermaent) want sy is hen een reucke des doots tot de doot/ ende nochtans Gode een soete reucke.

Joan.3.5. Tit.3.5. Joan.6.44. 2.Cor.2.16. Luce.1.34.

6 Sy

Den eersten hoop der argumenten, welcke de nieuwe Pelagianen versamelen uyt de heylighe Schrifture tot bescherminghe des vryen goetdunckens.

6 Sy doen seer veel arbeyts om getuygenissen der Schrifture over hoop te versamelen: eñ dat doen sy daerom neerstichlijck/ op dat sy ons ymmers met de menichte der ghetuygenissen overvallen/ dewijle sy met de ghewichtigheydt niet en connen. Maer gelijc in den crijch de ongeschickte menichte / hoewel sy groot is in de oogen / nochtans terstont verslagen eñ verjaecht wort / alsmen comt te strijden : alsoo sal het ons licht zijn/ dese met haren geheelen hoop te neder te worpē. Want dewijle alle de plaetsen die sy teghen ons misbruycken/op weynige puncten uyt comen / so sullen wy velen met een antwoorde genoech doē/ als wyse sullen op hare puncten gedeelt hebben: eñ het en sal niet noodich zijn een yegelicke plaetse bysonder te wederleggen. Sy bedrijvē de meeste cracht met de geboden / de welcke sy meynen alsoo nae onse macht gematicht te zijne/ dat daer uyt nootwendichlijck moet volgen / dat wy vermogen te volbrenghen al watmen can bewijsen daer in gheboden te zijn. Daerom doorloopen sy alle de ghebodén / de mate onser macht daer uyt metende/eñ seggende: Als God heylicheyt/Godsalicheyt/gehoorsaemheyt/cuysheyt/liefde/ ende ootmoedicheyt gebiet: ende als hy onreynicheyt/ afgoderie onbeschaemtheydt/toornicheydt/roof/ hooveerdicheyt/eñ diergelijcke verbiet: soo spot hy met ons/ofte hy eyscht alleenlijc de dingen die in onse macht zijn. Nu men mach by nae alle de gebodē die sy te hoope brengē /in drie deelē scheyden. Want sommighe geboden eyschen onse eerste bekeeringe tot God: sommighe spreken enckelijc van de onderhoudinge der Wet: sommige gebieden ons in de ontfangen genade Gods / volstandich te blijven. Eerst sullen wy van allen int gemeyn handelen : eñ daer na tot dese deelen comen. Dat de menschelijcke macht haer soo verre bestrect/als de gebodē der Wet/dat is over lāgē tijt begonnen een gemeyn seggē te zijne/ eñ heeft eenigen schijn: maer is uyt een seer grove onwetentheyt der Wet gecomen. Want die het swaer soude achten datmen seyt / dat de onderhoudinge der Wet onmogelijc is/ die steunen op een seer sterc argument alsō sy meynen/te weten/dat anders de Wet soude te vergeefs gegevē zijn. Want sy spreken evē gelijck of Paulus nergens van de Wet gesproken en hadde. Want ick bidde u/ wat willen sijn woorden als hy seyt : Dat de Wet is om der overtredingen willen gegeven: Dat door de Wet de kennisse der zondē comt : Dat de Wet zonde maecht : Dat sy is in ghecomen op dat de zonde overvloedich worde / geven dese woorden te kennen dat de Wet moeste na onse macht gemeten zijn/ op dat sy niet te vergeefs gegeven en worde? Jae veel meer dat sy verre boven onse macht is om onse onmacht te bewijsen. Voorwaer de selve Paulus beschrijft dat de liefde is het eynde der Wet: eñ nochtans als hy bidt dat de herten der Thessalonicensen met liefde vervult worden / so bekent hy ghenoech dat de Wet te vergeefs in onse ooren luyt/ten zy dat God de gantsche somma daer van in onse herten gheve.

1. De Wet begheert van ons een gheheele oprechticheyt: waer uyt een van beyde volcht/ dat God met ons spot/ ofte/ dat hy de dingen, welcke in onser macht zijn/ vereyscht.

Antwoort/ waer in een onderscheyt gemaeckt wort van driederley geboden van de welcke hy eerstelijck int gemeyn handelt/in dese ende navolgende afdeylinghe.

Rom. 3. 20. Rom. 7. 7. Gal. 3. 19. Rom. 5. 20.

1. Tim. 1. 5.

1. Thes. 3. 12.

7 Waert dat de Schrifture niet anders en leerde van de Wet/dan dat sy is een regel des levens/na de welcke wy alle onse wercken moestē voegen/ soo soude ick oock voorwaer sonder vertoeven met hen gevoelen / eñ hen gelijck geven. Maer dewijle sy ons menigerley ghebruyck der Wet neerstichlijck eñ claerlick opent/so betaemet ons meer uyt dese uytlegginghe te aenmercken/ wat de Wet in den mensche vermach. Soo veel de tegenwoordige sake aengaet/so haest als ons de Wet heeft geboden wat wy doen moeten / soo leert sy de macht om ghehoorsaem te zijn/ van de goedicheyt Gods comt: ende daerom roept ende verweet sy ons tot gebedē/ op dat wy van God begeeren dat hy ons die geve. Ware daer alleenlick bevel eñ geen belofte/ so moestmen de macht proeven of sy sterck genoech ware om den bevele genoech te doen: maer dewijle daer ooc beloften by gestelt worden / de welcke roepen dat niet alleenlijck hulpe / maer oock alle de macht in de godlijcke genade gelegē is/so betuygen die meer dan genoech dat wy niet alleenlijck niet machtich genoech/maer oock gheheel onbequaem zijn om de Wet te onderhouden. Datmen dan niet langer op dese gelijckmaticheyt der geboden der Wet met onse macht en dringe/gelijck of de Heere dē regel der rechtveerdicheyt/welcke hy heeft gegeven/hadde na de mate onser swackheyt gemeten. Maer wy moeten meer uyt de beloften overleggen hoe onbereyt wy zijn van ons selvē/ dewijle wy in alle dingen soo seer sijn genade gebreck hebben. Maer (seggen sy) wien sal het der waerheyt ghelijck schijnen / dat Godt soude den blocken ende steenen sijn Wet ghegeven hebben/ Antwoorde/ dat en wil ooc niemant doen te verstaen : want de goddeloose en zijn noch steenen noch stakē/ als sy door de Wet geleert zijnde/dat hare boose begeerten tegen God strijden/door de ghetuyghenisse haerder eyghener conscientie beschuldicht worden: noch ooc de Godsalige als sy van haer onmacht vermaent zijnde/ haer toevlucht nemen tot de genade. Waer toe dienen dese woorden Augustini: Godt gebiet dat wy niet en vermogen / op dat wy weten wat wy moeten van hem begeeren. De nutticheyt der gebodē is groot/ ist datmen het vry goetduncken also acht dat de genade Gods te meer gheeert worde. Het geloove vercrijcht dat de Wet gebiet. Ja de Wet gebiet om dat het geloove soude vercrijghen dat door de Wet was gheboden: ja God eyscht selfs het geloove van ons/ ende hy en vint niet dat hy eyscht / ten zy dat hy gegeven hebbe dat hy vinde. Item/God gheve dat hy ghebiet/ ende ghebiede wat hy wil.

Ende dat argument ghenomen van de Wet int ghemeyn / en helpt niet met allen de voorstanders van het vrye goetduncken.

Want de beloften welcke aen de geboden hangen/ geven te verstaen dat wy onse salicheyt vinden in Gods genade.

Teghenworpinghe. De Wet is den levenden menschen gegeven/

Antwoort/ bevesticht met Augustinus getuygenissen.

In Enchirid. ad Laurent. de grat. et Lib. arbit. Cap. 16. Hom. 29. in Joan.

Epist. 24.

8 Dit sal claerlijcker gesien worden in de aenmerckinge der driederley deelen der geboden die wy bovē aēgeroert hebbē. * De Heere gebiet dicmael beyde in de Wet eñ in de Prophetē/dat wy ons sullen tot hem bekeeren. Maer hierentegen roept de Prophete: ‡ Bekeert my Heere/eñ ic sal bekeert worden : want na dat ghy my hebt bekeert/so hebbe ick beteringhe ghedaen/etc. God ghebiet ons de voorhuyt onses hertes te besnijden. † Maer door Mosen vercondicht hy dat de besnijdinghe door sijn hant gheschiet. Hy eyscht in vele plaetsen de nieuwicheyt des herten: maer betuycht ergens dat sy van hem wort ghegheven. Nu dat God belooft (ghelijck Augustinus seyt) dat en doen wy selve niet door onse goetduncken ofte natuere : maer hy selve doet dat door ghenade. Ende dese selve aenmerckinghe verhaelt de selve Augustinus ter vijfster plaetse onder de regulen Ticonii / om goet onderscheyt te maken tusschen de Wet ende de beloften / ofte tusschen de ghebodén ende de ghenade. Laetse nu comen die uyt de ghebodén willen bewijsen wat de mensche vermach tot de ghehoorsaemheydt / op dat sy de genade te niete maken/door de welcke de ghebodén selve volbracht worden. Het tweede deel der ghebodén daer van wy gesproken hebben/is enckel eñ slecht/door de welcke ons gebodē is/God te eerē/sijnē wille te dienē/ eñ aē hem te hangē/ sijne gebodē te onderhouden/eñ sijn leeringe na te volgen. Maer daer zijn ontallicke vele plaetsen die betuygen dat alle de rechtveerdicheyt / heylicheyt / Godsalicheyt/ ende

De bysondere aenmerckinge van de driederley geboden/en voordert geensins de voorstanders van het vrye goetduncken.

1. Noch de geboden/ welcke vereyschen de bekeeringe tot God.

* Joel. 2. 12. ‡ Jer. 31. 18. † Deut. 10. 16. Deut. 30. 6. Ezec. 36. 26. Jere. 31. 18. Lib. de doct. Christ. 3.

2. Noch oock de gheboden/ welcke eenvoudich spreken van de onderhoudinge des Wets.

ende reynicheyt die wy connen hebben / zijn syne gaven. Uyt den derden deele der gebodē was de vermaninge Pauli eñ Barnabe tot de gheloovighe/ † de welcke Lucas beschrijft/ waer mede sy de gheloovige vermaenden in de ghenade Gods te blyven. ‡ Maer de selve Paulus leert ergens/ waer men dē macht der stantvasticheydt moet halen. Voort broeders (seyt hy) weest sterck door den Heere. Hy verbiet ons ergēs den geest Gods te bedroeven daer mede wy versegelt zijn tot den dach onser verlossinge. Maer dewijle het ghene dat hy daer eyscht / niet en can van den menschē ghegeven worden/ soo bidt hy den Heere voor de Thessalonicensen / dat hyse weerdich make synder heyliger roepinge / ende alle goet voornemen syns goeden willes/ eñ het werck des geloofs in hen vervulle. Desghelijck oock in den tweeden Sendtbrief tot dē Corinthen/ daer hy van de aelmoessen eñ handtreyckinge handelt: hy prijst dickmael haren goeden wille / maer nochtans weynich daer nae danckt hy God die dat heeft Tito int herte gheghheven / dat hy soude de vermaninghe aen nemen. Ist dat Titus niet en heeft selfs connen den mont ghebruycken om de andere te vermanen / anders dan soo verre als Godt hem dat heeft ingheghheven / hoe conden de andere ghewillich worden om het te doen / hadde Godt niet hare bewecht?

‡ Noch eyndelijck de geboden welcke ons gebieden in Gods genade te volharden.
† Actor. 13. 43
Ephes. 9. 10.
Ephes. 4. 30.
2. Thess. 1. 11
2 Cor. 8. 11. 16.

9 De schalckste ende listichste spotten met dese ghetuyghenissen: ende seggen dat gheen dinck en verhindert dat wy onse macht gebruycken/ ende dat God onsen swacken arbeydt te hulpe comt. Sy brenghen oock plaetsen voort uyt de Propheten/ in de welcke het werck onser bekeeringe schijnt half op Godt / ende half op ons gedeylt te zijn/ als/ Bekeert u tot my/ ende ick sal my tot u bekeeren. Hoedanighe hulpe de Heere ons doet/ dat hebben wy boven bewesen / ende en is niet noodich hier wederom te verhalen. Ick wil dat men my dit alleenlijck toe late / te weten / dat de macht om de Wet te volbrenghen / te vergheefs wort in ons gesocht / om dat Godt ons ghebiedt der Wet ghehoorsaem te zijn: dewijle het claer is dat om alle gheboden Gods te volbrenghen / de genade Gods ons noodich eñ belooft is. Want hier uyt is het ymmers openbaer / dat meer van ons wordt gheeyscht dan wy connen betalen. Ende de plaetse Jeremie en can niet wederleydt worden / daer hy seydt / dat het verbondt Gods metten oudē volcke gemaeckt/ was te vergeefs/ om dat het alleenlijc was letterlijc: ende dat het niet anders vast en wort/ dan als de Geest daer toe comt / die de herten bequaem maeckt om gehoorsaem te zijn. Oock en wordt haer dwalinghe niet bevesticht door de boven-verhaelde plaetse Zacharie: Bekeert u tot my / ende ick sal my tot u bekeeren. Want dat is gesproken van de bekeeringhe Gods / niet daer mede hy onse herten vernieut tot beteringhe/ maer daer mede hy syn goetwillicheyt ende gonste bewijst / door voorspoet / ghelijck hy somtijts in teghenspoet syn toornicheyt te kennen gheeft. Soo dan / dewijle het volck met menigerley ellende ende verdriet gequelt zijnde/ clagende dat Godt hem selven hadde van hen ghekeert : soo antwoordt hy dat hen syn vriendelijckheyt niet en sal gebrekē/ soo verre sy tot rechticheydt des leven / ende tot God weder keeren/ die het exempel is der rechtveerdicheyt. Soo wort dan dese plaetse verkeerdelijck gedraeyt/ als sy daer toe wort getrocken/ dat sy soude schijnen het werck der bekeeringhe eensdeels op ons/ eñ eensdeels op God te deelen. Dit hebben wy daerom te cortelijcker overloopen / om dat dit selve argument sal syn eyghen plaetse hebben/ in de handelinge der Wet.

Een mede teghen de boven-verhaelde aenmerckinge.
Zach. 1. 3.
Sect. 7. 8.
Antwoort.
Jere. 31. 32. Bewijs deser antwoort uyt Jeremia.
Antwoort op een ander inspráke.

10 De tweede orden haerder argumenten / en is niet wijt van de eerste. Sy brenghen beloften voort in de welcke Godt verbondt maeckt met onsen wille: ghelijck/ ‡ Soeckt goetheyt ende niet boosheyt / ende ghy sult leven. * Ist dat ghy wilt ende my gehoor geeft / soo sult ghy het vette der aerden eten: maer ist dat ghy niet en wilt/ soo sal het sweert u verslinden: want den mont des Heeren heeft het gesproken. Item/ † Ist dat ghy uwe grouwelijckheden wech neemt van voor mijn aenschijn / soo en sult ghy niet uytgestooten worden. Ist dat ghy der stemmen des Heeren uwes Gods ghehoor gheeft / ende alle syne gheboden doet eñ bewaert/ so sal de Heere u hooger maken dan alle de Heydenen der aerde. Eñ andere diergelijcke beloften. Sy meynen dat de weldaden die Godt in syn beloften ons voor set / onbequamelijck ende spottichlijck onsen wille bevolen worden / ist dat het niet en zy in onse macht de selve te bevestighen/ oft te niet te maken. Eñ het is voorwaer licht dese sake met schoone claechwoorden te vermeeren: ende te seggen/ dat Godt vercondighende dat syn vriendelijckheyt aen onsen wille hangt/ ons wreedelijck bespot / ist dat wy gheen macht en hebben over onsen wille. Dat dit doch sal een schoon mildicheydt Gods zijn / ist dat hy syn weldaden ons alsoo voor set/ dat wy gheen macht en hebben de selve te ghebruycken. Ende dat dit sal een wonderlijck vasticheyt der beloften zijn / als sy aen een dinck hanghen/ het welcke onmoghelijck is / op dat sy nemmermeer volbracht en worden. Van sulcke beloften die met een conditie zijn / sullen wy ergens handelen : soo dat het sal openbaer wesen dat in hare onmoghelijcke vervullinghe niet ongeschickts is. Ende soo veel dese tegenwoordige plaetse aen gaet. Ick segge dat Godt/ hoewel hy weet dat wy gantschelijck geen macht en hebbē/ nochtans ons niet wreedelijck en bespot / als hy ons vermaent om syn weldaden te verdienen. Want dewijle de beloften worden beyde den gheloovighen ende oock den godloosen voorghestelt/ soo hebben sy haer nutticheydt alsoo wel by de eene als by de andere Want gelijck God der godloosen conscientien prickelt / op dat sy niet te lustichlijck hen selven en behaghen in hare zonden/ geen ghedachtenisse hebbende van de oordeelen Gods / alsoo betuycht hy hen eenichsiens in syn beloften / hoe seer sy synder vriendelijckheyt onweerdich zijn. Want wie can versaken dat het seer recht ende bequaem is / dat God dien wel doet / van de welcke hy gheeert eñ gedient wort: eñ dat hy de verachters synder majesteyt/ na syn strengicheyt straft? Daerom als Godt den godloosen die met de boeyen der zonde gevangē zijn/ dese conditie in syn beloften voor set/ te wetē/ dat sy dan eerst sullen syne weldaden ontfangen/ als sy haer boosheyt verlaten / soo doet hy wel ende ordentlijck/ of het schoon om geen ander oorsake en ware / dan om dat sy souden verstaen / dat sy te rechte worden van dat goet uytghesloten/ dat den waerachtighen dienaren Gods toe comt. Wederom / dewijle hy allesins arbeyt om de gheloovighe te verwecken / op dat sy syn ghenade begheeren / soo en sal het niet onbetamelijck wesen / dat hy het gene dat hy met grooten voortganck in de gheboden doet/ ghelijck wy bewesen hebben / oock met beloften proeve te doen : Als ons de wille Gods wort door de gebodē geleert/ so worden wy van onse ellendicheydt vermaent/ dewijle wy met gheheel onse herte soo wijt daer van schillen : ende worden oock mede verweckt om synen Gheest te begeeren / om door hem tot

Den tweede hoop der argumenten tot vescherminghe van dat vrye goedtduncken/ genomen uyt de beloften Gods.
‡ Amo. 5. 14.
* Jere. 4. 1.
† Deut. 28. 1.
Levit. 26. 3.
2. Gods beloften zijn te vergeefs/ waer mede hy ons als wy hem soecken/ syne weldaden belooft / ist dat het in onser macht niet en staet / deselbe te bevestigen ofte te niete te doen.
Antwoort welcke aenwijst het gebruyck ende het eynde deser beloften die den Godsalighen ende godloosen bewesen word/ ende brenght over een den strijdt die de wedersprekers gedicht hebben.

den rechten wech ghebracht te worden. Maer dewijle onse luyheydt niet genoech en wort door de gheboden gewreckt/ soo worden oock beloften daer by gestelt/ om dat die ons souden met eenighe soeticheyt tot de liefde der geboden trecken. Nu hoe wy feerder de rechtveerdicheyt begeeren ende lief hebben/soo veel worden wy te yveriger om de genade Gods te soecken. Soo siet dan hoe Godt met de betuygingen/Ist dat ghy wilt/Ist dat ghy ghehoor gheeft / ons geen vrye macht en geeft om te willen ofte om gehoor te geven: ende nochtans ons om onse onmacht niet en bespot.

Den derden hoop der argumenten vergaert uyt de verwijtinghen Gods.

11 De derde orden haerder argumenten comt oock seer met de voorgaende over een. Want sy brenghen plaetsen voort/ in de welcke Godt den ondanckbaren volcke verwijt dat het alleenlijck haer schult is/ dat sy niet alle goet van sijn goedertierenheyt en hebben ontfangen. Ghelijck als hy seyt: Amaleck ende de Cananeische zijn voor u/door der welcker sweert ghy sult vallen / om dat ghy niet en hebt willen den Heere ghehoor geven. *Num.14.43.* Dewijle ick u hebbe geroepen/ ende ghy my niet en hebt geantwoort/so sal ick desen huyse doen gelijck ick Silo gedaen hebbe. *Iere.7.13.* Item/ Dit volck en heeft de stemme sijns Heeren en Godts niet gehoort / noch en heeft de leeringe niet aengenomen: daerom is het van den Heere verworpen. *Iere.7.28.* Item / Dewijle ghy uwe herte hebt verhart/en en hebt niet willē den Heere gehoorsaem zijn / daerom is alle dit quaet over u ghecomen. *Iere.32.32.*

3. De vergeefs woorden ons de boosheden verweten, dewijle het niet en is geweest in onser macht/om die te vermijden.

Hoe connen (seggen sy) sulcke verwijtinghen dienen tegen de gene die terstont mochten antwoorden: Wy begeerden wel gheluck ende voorspoet/ ende vreesden tegenspoet / ende dat wy om voorspoet te ghecrijghen ende tegenspoet te ontgaen/ niet en zijn onderdanich gheweest/noch sijn stemme gehoort en hebben/dat is daer door geschiet/ om dat het ons / dewijle wy der heerschappie der zonde onderworpen waren/niet vry en was. Daerom wort ons dat quaet te vergheefs verweten / dwelck wy niet machtich en waren te ontgaen.

Antwoort. Dewijle de sondaers door tgetuygen haerder conscientien overtuyght ende verdoemt blijven: daerom hooren sy met recht de verwijtingen uyt Gods mont aen.

Maer laet de voorwendinge des noots varen / de welcke een swacke bescherminghe is: ick vraghe of sy connen versaken dat sy schult hebben? Want ist dat sy van eenighe schult zijn overwonnen / so en verwijt hen de Heere niet te vergeefs/dat haer boosheyt de oorsake is/dat sy de vrucht sijnder goedertierenheyt niet ghevoelt en hebben. Daerom laetse aentwoorden/oft sy connen versaken dat haer boose wille zy de oorsake haerder hartneckicheyt gheweest. Ist dat sy de fonteyne des quaets vinden in hen selven/ wat arbeydē sy om oorsaken buyten hen te vinden / op dat sy niet en schijnen selve de oorsake haers selfs verderfs te zijn? Ist dat dit waer is/ dat de sondaers door haer eyghen feyl/ ende niet door eens anders/van de Goddelijcke weldaden berooft/ende met straffen versocht worden: soo is daer groote oorsake waerom sy sulcke verwijtinghen uyt den mont Godts hooren: op dat sy/ist dat sy hartneckichlijc in hare zonden voort gaen / leeren in teghenspoet liever haer eyghen boosheyt beschuldighen ende vervloecken / dan Gode onrecht veerdighe wreetheyt op te leggen: en ist dat sy niet en zijn onteerlijck geworden/dat sy de walghe van haer zonden ghecreghen hebbende (om der welcker wille sy hen selven bevinden met rechte arm ende ellendich te zijn) tot den rechte wech weder keeren / en dat selve met ernstige belijdinge bekennen/dat de Heere scheldēde verhaelt.

† Daer en boven isser tweederley gebruyck ende eynde van dese verwijtingen aen te mercken.

† Dat de scheldinghen der Propheten in dit ghebruyck voordeel ghedaen hebben by de Godsalighe / dat is uyt Danielis gebet openbaer / het welck beschreven is in het neghenste Capittel. Ende van dat ander ghebruyck daer van wy eerst hebbē gesproké/ sien wy een exempel in de Joden/ den welckē Jeremias geboden was de oorsake haerder ellendicheyt te verhalen: hoewel het niet en stont anders te geschien/ dan ghelijck de Heere voorseyt hadde. Ghy sult (seyt hy) alle dese woorden tot hem spreken/ ende sy en sullen u niet hooren: ghy sultse roepen / ende sy en sullen u niet antwoorden. *Iere.7.27.* Maer toe soude hy dan tot de doove spreecken? te weten/op dat sy teghen haren wille ende danck verstaen dat het waer was dat sy hoorden/ namelijck/dat het een grouwelicke kerckroof was/ de oorsake haerder ellendicheyt die hen was / Gode toe te schrijven.

Antwoort op verscheyde plaetsen der Schrifturen/die uyt de voorgaende antwoorden lichte besluyten is.

Met dese weynige wederlegginghen/ cont ghy u lichtelijc behelpen tegen dien grooté hoop der ghetuyghenissen / welcken de vyanden der genade Gods / plegen uyt gheboden ende oock uyt de dreygingen ende betuygingen teghen de overtreders der Wet te maken / om den Afgod des vryen goetdunckens op te rechten. In den Psalm wort met schande der Joden gesproken/ als David seyt: Dit crom ende verdraeyt ghe= *Psal.78.8.* slachte het welc niet en heeft sijn herte beweecht. Ende in eenen anderē Psalm vermaent de Pro= *Psal.95.8.* phete de lieden sijnder eeuwe/op dat sy hare herten niet en verharden: te weten/ om dat alle de schult der hertneckicheydt is in de verdorventheyt der menschen geleghen. Maer sy willen dwaeselijck hier uyt bewijsen dat het herte hem selven can buyghen op beyde zijden: de welckes bereydinge van God comt: *Prov.16.2. ende.21.2.* De Prophete seyt: Ick hebbe mijn herte ghenyeht om uwe gheboden te bewaren: *Psal.119.112.* te weten/ om dat hy hem selven hadde ghewillichlijck / ende met blymoedighe ghenegentheyt des herten/ tot God begeven. Hy en roemt nochtans niet dat hy selve zy de autheur der ghenegentheyt: maer bekent in den selvē Psalm/ de selve een gave Gods te zijn. Daerom moetmen op de vermaninghe Pauli achte hebben/als hy den gheloovighen ghebiedt haer salicheyt te wercken met vreese: want God is de gene die dē wille werckt/ ende het volbrenghen. *Phil.2.12.* Hy vermaentse wel te wercken/op dat sy der luyheyt des vleeschs niet toe en geven: maer als hy hen vreese ende sorchvuldicheyt ghebiedt/ so vernedert hyse alsoo/ dat sy moeten gedencken dat het selve dat hen gheboden wort te doen / is Gods werck: waer mede hy duydelijck gheeft te kennen/ dat de gheloovighe/ wercken lijdende (op dat ick alsoo spreke) soo verre hen de macht wort uyt den hemel ghegheven: op dat sy gheen dinck hen selven toe en schrijven: Daerom als Petrus ons vermaent: dat wy sullen in het geloove deucht bewijsen / soo en gheeft hy ons niet alsoo een deel in het werck ghelijck of wy alleen wat deden: maer ontwaeckt alleenlijck de luyheyt des vleeschs/ waer door het gheloove ghewoonlijck verstickt wordt. *2.Pet.1.5.* Tot dit selve dienen de woordē Pauli: En blusscht den geest niet uyt: *1.The.5.19.* want den gheloovighen comt dickmael luyheydt over: ten zy dat die ghebetert worde. Maer ist dat yemāt wil hier uyt bewijsen/ dat het in haer goetduncken staet het aengeboden licht te bewaren/deses onwetentheyt can lichtelijc wederleyt worden/ want dese selve neersticheyt de welcke Paulus eyscht / en comt niet dan van Godt. *2.Cor.7.1.* Want ons wort oock dickmael gheboden / ons van alle besmettinghe te reynighen / hoewel het ampt der heylichmakinghe is alleenlijck des Geests. Somma / het is openbaer uyt de woorden Joannis/ dat het ghene dat Gode toe comt/ wort door een toelatinge ons toe geschreven. So wie (seyt hy) uyt God is/die bewaert hem selven. *1.Joan.5.18.*

Dit

Dit woort grÿpen de beschermers des vrÿen goetdunckens aen/ghelÿck of wy eensdeels door de cracht Gods/ ende eensdeels door de onse behouden worden. Maer dese selve bewaringhe die de Apostel meldet/hebben wy uyt den hemel.

Joan.17.15.

Daerom bidt oock Christus den Vader / dat hy ons van den quade beware. Ende wy weten dat de gheloovige als sy teghen den duyvel strÿden/ met geene andere dan Gods wapenen/ de overwinninghe ghecrÿghen. Daerom Petrus gheboden hebbende dat sy souden hare zielen reynighen in de ghehoorsaemheyt der waerheydt / soo seyt hy terstont voor een verbeteringhe daer by:

1.Pet.1.22.

Door den Gheest. Somma / hoe de menschelÿck macht gheheel niet en zy in den gheestelÿcken strÿt/ dat bewÿst Joannes cortelÿck/ als hy

1.Joan.3.9.

leert / dat die niet en connen sondighen die uyt Godt zÿn gheboren / om dat het zaet Gods in

1.Joan.5.4.

hen blÿft. Ende hy gheeft erghens dese reden/ dat onse gheloove is de overwinninge die de werelt overwint.

Een nederlegginge van een invrede ingebracht uyt Mose/ tegende boven genoemde antwoordt die met des Apostels autoriteyt ende een crachtich bewÿs is bevesticht.

12 Daer wort nochtans een ghetuyghenisse van de Wet Mosis voort ghebracht / welcke schÿnt seer teghen onse wederlegginghe te strÿden. Want nae de ghevinghe der Wet / betuycht hy den volcke aldus: ‡ Dit gebodt dat ick u heden ghebiede/ en is niet voor u verborghen/noch verre ghestelt / noch in den hemel gheset / maer by u / in uwen mont ende in uwe herte / op dat ghy dat doet. Voorwaer ist dat dit van de naeckte gheboden verstaen wort / so bekenne ick dat het gheen cleyn ghewichte en heeft tot dese sake.

‡Deut. 30.11.

Want hoewel men lichtelÿck mochte segghen/ dat in dese woorden niet en wort gesproken van de lichticheyt der onderhoudinge/ maer der kennisse / soo soude moghelÿck oock alsoo eenighe swaericheydt daer in blÿven. Maer alle twÿfelinghe wordt ons door Paulum benomen / die dit claerlÿck uyt leyt / betuygende dat Moses

Rom.10.8.

daer heeft van de leere des Euangheliÿ ghesproken. Ist dat eenich weder spannich mensche wil houden staende / dat dese woorden zÿn van Paulo met ghewelt verdraeyt: op datse mochten tot het Euangheliÿ ghetrocken worden/ hoewel des sulcken stouticheydt niet en sal sonder godloosheydt zÿn / soo can hy nochtans sonder de autoriteydt des Apostels/ wederleyt worden. Want ist dat Moses van de gheboden alleenlÿck daer heeft ghesproken / so heeft hy het volck met een seer ydel betrouwen op gheblasen. Want souden sy niet onwÿselÿck ghedaen hebben hadden sy de onderhoudinghe der Wet aenghegaen met haer eyghen macht / ghelÿck of sy hen niet swaer en ware? Waer is dan de groote lichticheyt der onderhoudinghe der Wet / dewÿle daer gheenen toeganck en is anders dan door perÿckel eens verdervelÿcken vals? Daerom en is niet sekerder dan dat Moses met dese woorden heeft het verbondt der barmherticheydt begrepen / het welcke hy mede met de Wet verconденicht hadde. Want weynich daer te voren heeft hy ghelecrt / dat onse herten moeten door Gods hant besneden worden / op dat wy hem lief hebben.

Deut.30.8.

Soo heeft hy dan dese listicheydt daer van hy terstont spreeckt/ niet in der menschen macht/

2.Cor.12.

maer in de hulpe des heylighen Gheests ghestelt / de welcke sÿn werck crachtichlÿck volbrengt in onse swackheyt. Hoewel de plaetse en is enckelÿck niet te verstaen van de gheboden/ maer meer van de beloften des Euangheliÿ / de welcke de macht om rechtveerdicheydt te ghecrÿghen / niet alleenlÿck niet en bevestighen maer benemense oock gantschelÿck. Dit Paulus overlegghende dat ons de salicheyt niet en wordt in den Euangelio voor gheset / met de sware ende onmoghelÿcke conditie daer mede de Wet met ons handelt (te weten / dat die alleenlÿck souden salicheyt ghecrÿgen / die alle de gheboden volbracht hadden) maer met een lichte ende onverhinderde conditie / soo bevesticht hy dat selve met dese ghetuyghenisse. Soo en dient dan dese ghetuyghenisse niet om de vryheyt des menschelÿcken goetdunckens te bevestighen.

Den vierden hoop der argumenten/ uyt de beproevinghe ende verwachtinghe.

13 Men pleecht hier oock sommighe andere plaetsen teghen te worpen / met de welcke bewesen wordt/dat Godt somtÿts de hulpe sÿnder ghenade wech nemende / de menschen beproeft/ ende aensiet tot wat zÿde sy hen sullen wenden. Ghelÿck als by Oseam ghesept wordt: ‡ Ick sal gaen tot mÿn plaetse / tot dat sy in haer herte voornemen / ende mÿn aensichte soecken. Het soude (segghen sy) een spottelÿck dinck zÿn / dat de Heere soude aensien of Israel soude sÿn aenschÿn soecken / hadden sy haere herten niet connen door haer eyghen macht buyghen op wat zÿde sy wilden. Maer dit doet Godt seer ghewoonlÿck in de Propheten / te weten / hy seyt dat hy sÿn volck veracht ende verworpt / tot dat sy haer leven beteren.

‡ Godt die wacht of de sondaers haer oock sullen bekeeren ofte niet: daerom vermoghen sy't wel van beyders.

‡ Osea 5.14.

Maer wat sullen de teghenstrÿders ten eynde met sulcke dreygingen bewÿsen? Ist dat sy segghen dat het volck van Godt verlatende zÿnde / can hem selven uyt hem selven tot bekeeringhe voeghen / soo spreken sy teghen de gantsche Schriftuere: ist dat sy bekennen dat de ghenade Godts noodich is tot de bekeeringhe / wat kÿven sy dan teghen ons? Maer sy willen dat de genade Godts alsoo noodich zy/dat nochtans de mensche sÿn macht hebbe. Maer waer uyt connen sy dat bewÿsen voorwaer niet uyt die noch diergheljcke plaetsen. Want het zÿn twee verscheyden dinghen / dat Godt wÿckt van den mensche / ende siet wat de mensche hem selven overghegeven ende gelaten zÿnde/sal doen: ende des menschen swackheyt te hulpe te comē om sÿn crancke macht te versterken.

Antwoordt/ waer mede tzy door d'een ofte door 't ander de wederspreekers gevangen worden.

Maer yemant mochte segghen: Wat geven dan sulcke wÿsen van spreken te kennen? Ick antwoorde/ dat die soo veel beduyden ghelÿck of Godt aldus sprake: Dewÿle by dit hartneckich volck niet en wort bedreven door vermaninghe noch door straffinghe / soo wil ick my een weynich afwenden eñ verberghen/ende stilwÿgende dat volck laten verdrucken. Ick sal sien of het te eenighen tÿde nae langhe ellendicheyt sal mÿns gedachtich worden om mÿn aenschÿn te soecken. als de Schriftuere seyt dat Godt sal verre af wÿcken van het volck/daer mede geeft sy te kennen dat hy sal sÿn woort wech nemen. Ende als hy seyt dat hy sal aensien wat de menschen doen sullen / daer mede beduydt sy dat hy sonder hem selven te openbarē / sal het volck met menigerley verdriet voor eenen tÿt oeffenen. Beyde dese dingen doet hy om ons te meer te vernederen. Want wy souden door teghenspoet eer ghebroken ende gemurselt / dan ghebetert worden/ ten ware dat Godt door sÿnen Geest ons bequaem maeckte/ om daer door geleert te wordē. Nu als de Heere door onse onverwinnelÿck hartneckicheydt vertoornt/eñ ghelÿck vermoeyt zÿnde/ons een weynich tÿdts verlaet (te weten sÿn woort wech nemende / in het welcke hy pleecht sÿn tegenwoordicheydt te bewÿsen) eñ versoeckt wat wy sullen doen in sÿn afwesen: hier uyt verstaet men valschelÿc dat de menschen eenige macht des vryen goetdunckens hebbē/de welcke God soude aensien ende beproeven: want hy en doet sulcx tot gheen ander eynde / dan op dat hy ons bedwinghe onse nieticheydt ende onmacht te bekennen.

De plaetse uyt Osea wordt verclaert.

Den vijfsten hoop der argumenten tot verdedinghe van den vrijen wille/ genomen uyt die geduerige wyse van spreken.

5. De goede ende quade wercken worden onse gesept te wesen soo staet het dan by ons dit alle beyde te doen.

Antwoort/ welcke is een verclaringe/ die te kennen geeft dat geen van beyde manieren van spreken yet den voorstaenders des vryen willens/en helpt.

14 Sy verweeren hen selven oock met de gheduerighe wijse van spreken / de welcke alsoo wel in de Schriftuere / als in het spreken der menschen wort aengemerckt. Want de goede wercken worden ons ghenaemt / ende wy worden ghesept te doen dat heylich ende den Heere behagelijck is / gelijck wy gesept worden te sondigen. Ist dat de zonden ons te rechte worden toe gheschreven/als de welcke van ons comen: soo moet voorwaer oock in rechtveerdicheyden/ ons om de selve oorsake wat toegeschreven worden. Want het ware teghen reden / dat de menschen ghesept worden dat te doen/ tot het welcke sy als steenen van God geroert worden/ door eyghen roeringe onbequaem zijnde. Daerom of wy schoon der ghenaden Godts het voorneemste toe schrijven/ soo geven nochtans sulcke wijsen van spreken te kennẽ/dat eenich deel in het werck ons toe comt. Waert datmen ons alleenlijck dat tegen worpe/ dat de goede wercken wordẽ gesept onse te zijne. soo soude ick hen wederom teghen worpen / dat het dagelijcksche broot wort gesept onse te zijne/ het welcke wy begeeren ons van God gegeven te hebben. Wat sullen sy dan daer uyt bewijsen/ anders dan dat het gene dat God ons niet schuldich en is/ door sijn mildicheydt ende onverdiende gave onse wort? Daerom moeten sy de selve ongeschickthept bespotten in het gebedt dat ons de Heere heeft gheleert : ofte sy en moetent voor geenen spot achten / dat de wercken onse gesept worden/ in de welcke wy niet eygens en hebben/ anders dan uyt de mildichept Gods. Maer het is wat stercker dat de Schriftuere betuyght dat wy selve God dienen/de rechtveerdichept bewaren/ der Wet ghehoorsaem zijn/ ẽ neerstichepdt doen in goede wercken. Dewijle dit eygen wercken zijn des verstants ende des willes / hoe connen die den Gheeste ende oock mede ons toegheschreven worden/ ten ware door de gemeynschap onser neerstichept ende arbeyts met de ghenade Gods? Wt dese cleyne swarichept sullen wy lichtelijck comen / ist dat wy te rechte bedencken op wat wijse de Gheest Godts werckt in de Heylighen.

Inrede van een gelijckenisse ghenomen.

Dat is een vreemde gelijckenisse daer mede sy ons nijdelijck beswaren : want wie is soo onwijs / dat hy soude achten dat God de mensche roerde ende dreve / ghelijck als wy eenen steen worpen?

Antwoort.

Daer en volcht oock sulcks niet uyt onser leere. Onder de macht des natuerlicken mensches rekenen wy / prijsen / verworpen: willen/ weygheren: soecken / wederstaen: te weten / de ydelheydt prijsen / het rechte goet verworpen: quaet willen/ goet weygeren: boosheyt soecken/ der rechtveerdicheyt wederstaen.

Wat ende hoe God werckt in den uytvercorene.

Wat doet de Heere hier in? te weten/ist dat hy wil sulcke verdraeytheyt ghebruycken als een instrument sijnder toornicheyt / soo beweecht ẽ schickt hy daer toe die hy wil/ op dat hy door een boose hant sijn goet werck volbrenghe. Sullen wy dan sulcken boosen mensche (die alsoo der vermoghentheyt Gods dient / hoewel hy soeckt alleenlijck sijnder booser begeerten genoech te doen) verghelijcken by eenen steen die door eens anders ghewelt gheworpen/niet en wort ghedreven door sijn eyghen roeringhe / ofte ghevoelen / ofte wille? Wy sien wat grooter onderscheyt hier in is. Maer wat doet God in de goede menschen / van de welcke voornemelijck hier wordt ghevraecht? Daer God sijn rijcke in hen opricht / daer verhindert ende bedwingt hy den wille door sijnen Gheest/ op dat hy niet door ongheſtadige begeerlijckheden opwaerts ende nederwaerts ghetrocken en worde: Godt buyght / schickt / maeckt ende beweecht / den wille des mensches/ nae den reghel sijnder rechtveerdicheyt / op dat de mensche tot heylicheyt ẽ rechtveerdicheyt genegen worde: God maeckt den wille vast ende sterck door de cracht sijns Geests / op dat hy niet en wanckele noch valle. Hierom schrijft Augustinus / seggende: Ghy meucht seggen/So worden wy dan gedreven/ẽ wercken niet door ons selven. Jae ghy werckt ẽ wort gedreven: ẽ dan werct ghy wel/als ghy van den goeden gedreven wort. De Gheests Gods die u drijft ẽ roert/is den wercken den een hulper: hy heeft den naem hulper/om dat ghy ooc wat doet. In de eerste woorden vermaent hy dat de werckinge des mensches niet en wort wech genomẽ door de roeringe des geests. Want de wille is uyt de natuere/ ẽ wort gheregeert op dat hy stae nae het goede. Maer dat hy terstont daer nae seyt/dat men uyt dẽ naem hulper/ mach verstaen dat wy ooc wat doen/ dat en betaemt ons niet also te nemen/ gelijck of hy ons uyt ons selven yet toe schreve : maer op dat hy onse luyheyt niet en stercke/ so vereenicht hy also Gods werc met het onse/ dat de wille zy uyt der natuere : maer de goede wille uyt der ghenade. Daerom hadde hy weynich te voren gesept / dat wy sonder Gods hulpe niet alleenlijck niet en connen overwinnen/ maer ooc niet selfs strijden.

Het besluyt van de antwoort op den laetsten hoop der argumenten:/ Dat/ te weten / Godts genade alles in ons werct/ alsoo nochtans/ dat alle dat goet/ dwelck wy doen/ ons eyghen wordt gesept te wesen op tweederley wijse/ hoewel dat onsen wille van haer selfs gantsch niet daer toe en doet / dat van dese ghenade Godts soude mogen gescheyden worden.

15 Hier uyt is het openbaer / dat de ghenade Gods (gelijck de naem gebruyckt wort alsmen spreeckt van de wedergeboorte) is een regel des Geests om den wille des mensches te bewegen/ ẽ regeeren. Ende de Geest en can den wille niet regeeren sonder te beteren/ẽ vermaken/ẽ vernieuwen: daerom segge wy dat het begin der wedergeboorte is / het ghene dat onse is / te niet te maken. Desgelijcx en can de Geest den wille niet beteren sonder den selvẽ te roeren/drijven/ bewegen ẽ onderhouden : daerom seggen wy met der waerheyt / dat gantschelijck alle de wercken die daer uyt comen/van hem zijn. Hier en tusschẽ en versakẽ wy niet/dat het waerachtich is dat Augustinus leert/te weten/ dat de wille niet en wort door de genade te niete gemaect/ maer meer vermaeckt. Want dese twee comen wel over een/ dat de wille des mensches vermaeckt wort / als hy wort tot den waerachtighen reghel der rechtveerdicheyt beweecht / de verdorventheyt ende verdraeytheyt gebetert zijnde/ ẽ dat oock mede een nieuwe wille wort in den mensche geschapen/ dewijle hy also geschent is ẽ verdorven / dat hy moet gantschelijc eenẽ nieuwen aert aẽ doen. Nu en is daer niet in den wech / waerom wy niet en souden te recht gesept worden dat te doen/dat de Geest Gods in ons doet / hoewel onse wille uyt hem selven niet en doet dat van de ghenade des Geests zy verscheyden. Daerom moeten wy in gedachtenisse houden dat ic ergens hebbe by gebracht uyt Augustino/ te weten / dat sommighe menschẽ te vergeefs sorchfuldich zijn / om in den wille des mensches wat eygens goets te gecrijgen : want soo wat vermenginghe de menschen willẽ uyt de macht des vryen goetdunckens tot de genade Gods brengen / dat en is niet anders dan der selver verdervinghe: ghelijck of yemant den wijn vermenghde met slijckich ẽ bitter water. Maer hoewel al wat in den wille goets is/ enckelijck comt uyt het inghevẽ des Gheests. Nochtans dewijle de wille ons is natuerlijck aengeboren / soo en worden wy niet sonder oorsake ghesept dat werck te doen / des welckes lof God te rechte hem selven aen treckt : ten eersten/ om dat al wat hy in ons werct / onse is door sijn mildichept/ so verre wy verstaẽ dat het van ons niet en comt: ten anderen / om dat het verstant/ de wille/neerstichept ende arbeyt/ de welcke van

hem

hem tot goet beweecht worden/onse zijn.

Het derde ende laetste deels des Capittels / daer in sommighe algemeyne plaetsen ondersocht worden.

16 De ghetuyghenissen die boven desen van allen zijden te hoope gheschrapt worden / die en sullen de ghenen die een middelmatich verstant hebben/niet veel swaricheyts aenbrenghen / soo verre als sy de boven-gheschreven wederlegginghen wel hebben in ghedroncken. Sy brenghen de reden by uyt den eersten boeck Mosis:† Hare lust sal onder dy wesen / eñ ghy sult de overhant daer over hebben. Ende sy verstaen dit van de zonde / ghelijck of Godt beloofde dat de zonde in Cain niet en soude de overhant hebben / waert dat hy wilde arbeydē om die te temmen. Maer wy segghen dat het met het vervolch der woorden beter over een comt datmen dit verstae van Abel ghesproken te zijne. Want het voornemen Godts aldaer / is Cain te vermanen van den boosen nijt welcken hy begonste teghen sijnen broeder te hebben. Ende dit doet God op tweederley wijse/ ten eersten/ dat hy te vergeefs sulcke boosheydt bedachte om boven sijnen broeder gheacht te zijne by Godt / by den welcken gheen dinck gheert en wort/dan de rechtveerdicheydt. Ten anderen / dat hy te veel ondanckbaer was voor de weldaet Godts / welcke hy nu hadde ontfanghen / dewijle hy sijnen broeder die hem doch onderworpen was / niet en conde lijden. Maer op dat wy niet en schijnen dese uytlegginghe aen te nemen/om dat de ander ons tegen is: laet ons dat alsoo nemen / dat Godt daer heeft van de zonde gesproken. Ist dat het alsoo is / soo belooft God het ghene dat hy daer seyt / ofte hy ghebiedt dat selve. Ist dat hy het ghebiedt/ soo hebben wy boven bewesen dat daer uyt gheen bevestinge der menschelijcker macht en can volgen. Ist dat hy het belooft/waer is dan de volbrenginghe der belofte / dewijle Cain is overwonnen van de zonde / over de welcke hy behoorde de overhant te hebben? Maer sy sullen segghen / dat onder de belofte zy een heymelijcke conditie besloten geweest/ te weten/ dat hy soude de zonde overwonnen hebben/ hadde hy daer teghen gestreden. Maer wie sal dese ommewegen aennemen? Want ist dat dese heerschappie wort verstaen van de zonde / soo en can niemant versaken dat die woorden gebieden ende vermanen/ ende dat daer in niet en wordt beschreven wat wy vermoghen / maer wat wy schuldich zijn/ oock boven onse macht. Hoewel de sake selve/ ende oock de ordeninghe der woorden / eysschen datmen Abel ende Cain verghelijcke: want de minder broeder en hadde boven den eerstgheboren niet gheacht geworden/ hadde dese niet door sijn eyghen boosheyt minder gheweest.

D'eerste plaetse is genomen uyt Mose Gen. 4.7.
† Genes. 4.7.
De eerste antwoorde stellende voor ooghen den natuerlijcken sin.
De andere antwoort/ waer mede de tegenparthy door het eene ofte door het andere gevangen wort.

17 Sy ghebruycken oock de ghetuyghenisse des Apostels/daer hy seyt/ † dat het niet en gaet nae yemants wille noch loopen/ maer na Gods ontfermen. Hier uyt willen sy bewijsen dat in den wille ende neersticheyt wat is / het welcke hoewel in hem selven swack / nochtans door de barmherticheyt Gods geholpen zijnde / niet en zy sonder geluckigen voortganck. Maer waert dat sy wijselijck overleyden wat sake daer van Paulo ghehandelt wordt / soo en souden sy die woorden niet soo onwijselijck misbruycken. Ick weet wel dat sy connen Origenem ende Hieronymum voorbrenghen tot beschermers haerder uytlegginge : ende ick mochte wederom Augustinum tegen hen brengen: maer het en gaet ons niet aen wat die gemeynt hebbē/ ist dat het claer is wat Paulus ghewilt heeft. Hy leert daer dat de salicheyt alleenlijck dien bereyt is / dien God geweerdicht sijn barmherticheyt te geven: ende dat de val ende verderf blijft over alle die hy niet en heeft uytvercoren. Onder wat conditie de verworpene zijn / dat hadde hy onder het exempel Pharaonis bewesen: eñ de versekertheyt der onverdiender verkiesinge bevesticht hy met de getuygenisse Mosis : Ick sal barmhertich zijn/ wien ick sal barmhertich zijn. Ende hy besluyt dat het niet en gaet nae yemants willen noch loopen/ maer na Gods ontfermen. Ist datmen dit aldus verstaet/ te weten/ dat de wille eñ arbeyt niet genoechsaem en zijn/ om dat sy te swac zijn tot soo grooten sake : soo soude Paulus dat niet seer bequamelijck gesproken hebben. Daerom moetmen sulcke scherpsinnighe vonden verworpen/als dese is: Het en ligt niet na yemants willen noch loopen/ergo daer is eenighe wille eñ eenige loop. Want het ghevoelen Pauli is eenvoudiger: te weten / daer en is noch wille noch loope die ons tot de salicheyt brenge / dit doet de barmherticheyt Gods alleē. Want hy en spreect hier niet anders dan hy doet tot Titum / daer hy schrijft/ dat de vriendelijckheyt eñ goedicheyt Godts is verschenen / niet uyt de wercken der rechtveerdicheyt die wy ghedaen hebben / maer nae sijn onghemeten barmherticheyt. Die uyt dese woorden: Het en is niet gelegen in yemants wille noch loopen / maer in Gods ontfermen/ willen verstaen dat Paulus daer mede eenighen wille eñ loop te kennen geeft: die selve en souden my niet toelaten op ghelijcke wijse te argueren/ dat wy eenighe goede wercken ghedaen hebben/ om dat Paulus versaeckt dat wy de goedicheyt vercreghen hebben uyt de wercken die wy ghedaen hebbē. Ist dat sy in dit argument feyl sien/ soo mogen sy hare oogen op doen / ende sien dat oock in haer argument sulck bedroch is. De reden Augustini is oock sterck/te weten dese: Hadde Paulus daerom ghesept dat het niet en is gelegen in yemants willen noch loopen / om dat de wille noch de loop niet ghenoechsaem en zijn: soo soude men moghen dat argument keeren / ende segghen dat het niet en is gheleghen in de barmherticheyt Gods / om dat die oock niet alleen en werckt. Ende dewijle dit laetste ongheschickt ware / soo besluyt Augustinus te rechte / dat Paulus dit daerom spreeckt/ om dat de mensche gheenen goeden wille en heeft/ ten zy dat hy van Godt voorbereydt worde : niet dat wy niet en moeten willen ende loopen / maer om dat Godt dit beyde in ons werckt. Niet min onwijselijck en worden van sommighe menschen de woorden Pauli verdraeyt : Wy zijn Godts medewerckers: het welcke sonder twijfel gesproken is van de dienaers alleenlick/eñ dat de woorden medewerckers ghenaemt / niet om dat sy yet uyt hen selven by brenghen / maer om dat Godt haren dienst ghebruyckt / als hyse heeft bequaem ghemaeckt ende met nootsakelijcke gaven voorsien.

De tweede plaetse ghenomen uyt den brief tot Romeynen Cap. 9.16.
† Rom. 9.16.
Antwoort.
Orig. l.b.7. in Epist. ad Rom.
Hieron. Dial. 1. in Pela.
Exod. 33.19.
Wederlegginge van een inrede.
Titum 3.4.5.
De tweede wederlegginge genomen van een ongerymde sake.
De derde wederlegginge uyt Augustino. Epist. 107. ad Vitalem.
Phil. 2.13.
De derde plaetse uyt den Apostel 1. Cor. 3.9.
Antwoordt.

18 Sy brenghen oock ghetuyghenissen voort uyt Ecclesiastico/den welcken men weet dat sijn autoriteyt is twijfelachtich. Maer of wy schoon hem niet en verworpen (het welcke wy met goeden rechte mochten doen) waer sterckt hy het vrij goetduncken? te weten. Hy seyt dat de mensche terstont doe hy was gheschapen / is in de macht sijns raets gelaten: eñ dat hem zijn geboden ghegheven / door de welcke hy soude behouden wordē/waert dat hy die bewaerde: ende dat het leven ende de doot/goet ende quaet/ den mensche is voor ghestelt / op dat hy ghecrijghe welck hy wil. Laet dat also zijn/dat de mensche heeft in sijn scheppinge macht ontfangen om het leven oft de doot te ghecrijghen: wat salmen segghen/ ist dat wy hier teghen antwoorden dat de mensche heeft sulcke macht verloren : Ick en wil

De vierde plaetse uyt Ecclesi. Cap. 15.14.
Eccles. 15.14.
Antwoort.

Eccles. 7.30.

voorwaer Salomonem niet wederspreken / dewelcke betuycht dat de mensche is van den beginne recht gheschapen / ende heeft hem selven vele vonden ghedicht : maer dewijle de mensche veraerdende / heeft hem selven ende alle sijn goet verdorven / soo en volcht niet / dat al wat der eerster scheppinghe wort toegheschreven / oock terstont der veraerde ende verdorven natuere toe comt. Daerom antwoorde ick niet alleenlijck hen / maer oock Ecclesiastico selve (wie hy oock gheweest zy) Ist dat ghy wilt den mensche onderwijsen dat hy in hem selven macht soecke om salicheydt te ghecrijghen / soo en achten wy uwe autoriteyt van soo grooter weerde niet / dat sy soude den woordt Godes eenich achterdeel aen brenghen. Maer ist dat ghy wilt alleenlick de boosheyt des vleeschs bedwinghen / het welcke pleecht een valsche bescherminghe te soecken / sijn boosheyt Gode toeschrijvende : ist dat ghy hierom segt dat den mensche was rechticheydt ghegheven / op dat het openbaer worde dat hy selve is de oorsake sijns selfs verderfs : soo laet ick dat gheerne toe / soo verre ick wederom daer in met u over een come / dat de mensche nu is door sijn eyghen schult berooft van de vercieringhen / daer mede hy in het begin was van den Heere becleet: op dat wy alsoo te ghelijcke belijden / dat hem nu niet een beschermer / maer een medecijnmeester noodich is.

Een ander antwoordt daer in een onderschept ghemaeckt wordt.

De vijfste plaetse is ghenomen uyt Luca / 10.30.
† Luc. 10.30.

19 Maer sy en hebben niet ghewoonlijcker in den mont / dan de † gelijckenisse Christi van den reysenden man / welcken de roovers hadden half doot in den wech ghewòrpen. Ick weet dat het byna allen schrijveren seer gemeyn is / te leeren dat onder het beelt ende ghelijckenisse des reysenden mans / de ellendicheyt des menschelijcken geslachts wort voorghehouden. Ende hier uyt willen onse teghenstryders bewijsen / dat de mensche niet en is also door de rooverie des duyvels ghecrenckt / dat hy niet en heeft wat behouden van dat goet dat hy eerst hadde : want daer is gheschreven / dat hy is half levende ghelaten. Want waer is dat halve leven dat hem is over ghebleven / ist dat niet eenich deel des rechten verstants ende willes en is ghebleven. Ten eersten waert dat ick harer ghelijckenisse ofte allegorie gheen plaetse en wilde geven / wat souden sy doch doen? want sy is sonder twijfel van de vaders ghedicht buyten het rechte gevoelen der woorden des Heeren. De allegorien en moeten niet voorder gaen / dan so verre als hen de regel der Schriftuere voor gaet : soo verre ist dat sy souden in haer selven ghenoech zijn om eenighen gront der leere te leggen. Wy en gebreken oock geene redenen / waer mede ick conde / waert dat ick wilde / gheheel dat ghedichtsel te neder worpen. Want Godts woordt en laet den mensche geen half leven / ‡ maer leert dat het gheheel vergaen ende verdorven is / soo veel het salige leven aen gaet. Ende Paulus van onse verlossinghe sprekende / ende seyt niet dat wy zijn geheylt doen wy half leven hadden / maer dat wy zijn opghe-

De eerste antwoordt.
De allegorische argumenten ofte de bewijsredenen / ghenomen van gheestelijcke ghelijckenissen / zijn te cranck.

De tweede antwoort / die dese plaetse door andere claerdere plaetsen uyt leght.
‡ Ephes. 2.5.

Ephes. 5.14.

weckt doe wy doot waren. Hy en roept oock niet de half levende om de verlichtinghe Christi te ontfanghen / maer de slapende ende begravene: ghelijck oock de Heere selve seyt / dat de ure is ghecomen in de welcke de dooden souden door sijn stemme weder op staen. Souden sy hen selven niet schamen een lichtveerdighe allegorie teghen soo clare ghetuygenissen te stellen. Maer neemt nochtans dat dese allegorie zy een crachtich ghetuyghenisse / wat sullen sy daer mede teghen ons besluyten / te weten : De mensche (sullen sy seggen) is half levende : ergo hy heeft wat ghesonts. Ick bekenne dat hy heeft een ziele die bequaem is tot verstant / hoewel sy niet en can tot de hemelsche ende geestelijcke wijsheyt geraken: hy heeft eenich oordeel van goet ende quaet: ende hy heeft eenich gevoelen der Godheyt / hoewel hy de rechte kennisse Gods niet en heeft. Maer waer toe dienen dese dinghen? Voorwaer sy en connen niet maken dat het ghene dat Augustinus seyt / niet waerachtich en zy / te weten / dat de onverdiende gaven aen de welcke de salicheyt hangt / zijn den mensche nae den val benomen : ende dat de natuerlijcke gaven zijn verdorven ende besmet. Daerom laet dese ontwijfelijcke waerheyt blijven staende / de welcke gheensins en can ghe swackt worden / te weten : Dat het verstant des mensches is alsoo gantsch van de rechtveerdicheyt vervreemdt / dat het niet en can begrijpen / begheeren / noch soecken / anders dan dat godloos / verdraeyt / schandelijc / onreyn / ende boos is : ende dat het herte is alsoo gheheel met het fenijn der zonde doordroncken / dat het niet en can anders dan boosen stanck uytblasen. Ende ist dat de mensche somtijts eenen schijn des goets vertoont / dat nochtans het verstant altijts met bedrieghelijcke geveynstheyt bedeckt / ende het herte met inwendighe boosheyt verknoopt blijft.

Joan. 5.25.

De derde antwoort / daer den wedersprekers haer sake toegelaten wort.

De laetste is uyt August. ghenomen.

Het besluyt ende de somma der gantscher handelinghe van dat vrye goet duncken.

Het vj. Capittel.

Dat de verdorven mensche moet salicheydt in Christo soecken.

DEwijle het gheheel menschelijcke geslachte is in Adams persoon verdorven ende vergaen / so en is ons die uytnemende edelheyt des eersten oorspronckx / daer van wy ghesproken hebben / niet alleenlijck voorderlijck / maer sal oock tot meerder schande ghedijen / tot dat God (die de menschen die door de zonde besmet ende verdorven zijn / voor sijn werck niet en bekent) verschijne een Verlosser in den persoon sijns eenigen Soons. Daerom dewijle wy zijn uyt het leven gevallen in de doot / soo soude alle de kennisse Gods des Scheppers daer van wy gesproken hebben / onnut zijn / ten ware dat het gheloove daer by quame / dwelck ons God in Christo tot eenen vader voor set. Dit was wel de rechte ordeninghe / dat het maecksel der werelt ons soude een schole zijn om godsalicheydt te leeren / ende also tot het eeuwige leven / ende de volmaeckte salicheyt comen. Maer nae den val waer wy onse ooghen wenden / opwaerts ende nederwaers / alomme vinden wy de vervloeckinghe Gods / de welcke dewijle sy oock de ontschuldighe creatueren met onse schult beswaert / soo moet sy onse zielen met vertwijfelinghe overvallen. Want hoewel God noch menichsins sijn Vaderlijcke gonste tot ons bewijst / so en connen wy nochtans uyt de aenmerckinge des werelts niet verstaen dat hy onse Vader zy / als ons onse conscientie van binnen prickelt / ende bewijst dat de zonde is een rechtveerdige oorsake onser verworpinghe / waerom God ons niet en moet voor kinders achten noch rekenen. Hier toe comt oock de luyheyt ende ondanckbaerheyt : dewijle onse verstant verblint zijnde / niet en siet wat waerachtich zy : ende wy berooven God booselijck van sijn eere / gelijck alle onse sinnen boos zijn. Daerom moeten wy tot de reden Pauli comen. Dewijle in de wijsheyt Gods de werelt niet en heeft God ghekent door de wijsheyt / soo hevet Gode behaecht door dwase predikinge de ghelooviqe salich te maken. De wijsheyt Gods noemt hy dat schoon schouspel des Hemels ende der aerde / vol van ontallicke vele wonderlijcke wercken /

De kennisse Gods onses Scheppers is te vergeefs ten zy dat het geloove in Christum onsen verlosser terstont volcht.

De eerste reden.

De andere reden, bevesticht met des Apostels getuygenisse. 1. Cor. 1.21.

werecken / uyt des welckes aenschouwinghe wy behoorden wijselijc God bekent te hebben: Maer dewijle wy daer in seer qualijck zijn voort ghegaen / daerom weder roept hy ons tot het ghelove Christi / het welcke den ongheloovighen walghelijck is om den schijn der dwaesheydt.

Besluyt. Dese leere heeft altijt haer plaetse ghehadt van des werelts begin onder den kinderen Gods / daerom verdwalen sy seer van den wech die daer den Heydenen ende ongeloovigen / die Christum niet en kennen / den Hemel openen: Ende hare voorwendinghen worden met getuygenissen der H. Schriftueren neder leyt.

Daerom hoewel de predikinghe des cruyces niet met den menschelijcken verstande over een en comt / soo moeten wy nochtans die ootmoedichlijck aen nemen / ist dat wy begeeren tot God onsen schepper ende maker / van den welcken wy zijn af ghevallen / weder te keeren / op dat hy wederom beginne ons een vader te zijne. Voorwaer nae den val des eersten mensches en heeft gheen kennisse Gods macht ghehadt tot de salicheydt sonder den Middelaer: want Christus en spreeckt niet alleenlijck van sijnen tijt / maer vervaet alle eeuwen als hy seydt / ‡dat dit is het eeuwighe leven / te bekennen dat de Vader is de waerachtige eenige Godt / ende Jesus Christus welcken hy heeft ghesonden. Daerom is dier menschen onverstant te schandelijcker / die den hemel voor alle onheylighe ende ongheloovighe menschen open setten sonder de ghenade Christi / den welcken de Schriftuere betuycht de eenighe deure te zijne: om tot de salicheydt in te gaen. Ist dat yemant wil dat woort Christi trecken op de openbaringhe des Euangelij alleenlijck / die can lichtelijck wederleyt worden: want dit heeft in alle eeuwen ende onder alle Heydenen een ghemeyn gevoelen gheweest / dat de ghene die van Godt vervreemt zijn ende vervloeckt / ende kinders des toorens genaemt / niet en connen Gode behaghen sonder versoeninghe.

*Joan.17.3.

Hier toe dient oock dat Christus der Samaritaenscher vrouwe antwoort. Ghy aenbidt dat ghy niet en weet: maer wy bidden dat wy weten: want de salicheyt is uyt de Joden.

Joan.4.21.

Met welcke woorden hy allerley religiē der Heydenen betuycht valsch te zijne / ende bewijst de oorsake / te weten / om dat onder de Wet de Salichmaker was alleenlijck den uytvercorē volcke belooft: waer uyt volcht / dat noyt gheen Godsdienst Gode behaecht en heeft / dan in Christo. Daerom seyt oock Paulus dat alle de Heydenen zijn sonder Godt gheweest / ende sonder hope des levens.

Ephes.2.12.

Eñ dewijle nu Joannes leert / dat het leven is van den beginne gheweest in Christo / ende dat gheheel de werelt is uyt het leven gevallen / soo is het noodich tot die fonteyne weder te keerē: eñ daerom vercondicht Christus soo verre hy de versoener is / hem selven het leven te zijne.

Joan.1.4.

Ende voorwaer de erve der Hemelen en comt niemande toe / anders dan den kinderen Gods. Ende het en betaemt niet yemandt in de plaetse ende orden der kinderen te stellen / dan die in het lichaem des eenich gheboren Soons gheplant zijn. Ende Joannes betuycht claerlijck / dat die kinderen Gods worden / die in den naem des eenich-gheboren Soons ghelooven.

Joan.1.12.

Maer dewijle ick noch niet eyghentlijck en hebbe voor ghenomen van den ghelove in Christum te handelen / soo sal het ghenoech zijn dit als door loopende / aengheroert te hebben.

Ende den ouden Israelitischen volcke en is God noyt ghenadich gheweest sonder Christo den Middelaer.

2 Ende daerom en heeft Godt noyt hem selven den Israelitischen volcke ghenadich vertoont / noch hope der ghenade ghegheven / sonder Middelaer.

D' eerste reden is genomen uyt de ceremonie der offerhanden.

Ick late de offerhanden der wet varen / door de welcke de geloovige claerlijck eñ opentlijck gheleert waren / dat sy niet en moesten de salicheyt ergens anders soecken / dan in de versoeninge / de welcke van Christo alleenlijck geschiet. Ick segghe dit alleenlijck / dat de salige ende ghelucksighe stant der ghemeynten is altijts in den persoon Christi ghefondeert gheweest.

De ander reden is ghenomen uyt de verkiesinghe van Abrahams-huysgesin.

Want hoewel Godt gheheel Abrahams geslachte heeft onder sijn verbont begrepen / soo bewijst nochtans Paulus wijselijck ‡ dat Christus eygentlijc dat zaet is / in het welcke alle Heydenen souden ghesegent worden. * Want wy weten dat met alle die nae den vleesche uyt Abraham gheboren zijn / en worden onder het zaet ghereekent.

‡ Gal.3.16.
* Gen.12.3. ende.18.18. ende.22.18. ende.26.4.

Want op dat ick swijghe van Ismael ende andere: hoe is het ghesc hiet dat uyt de twee soonen Isaac / te weten / Esau ende Jacob / de welcke tweelingen waren / de een wert vercoren / ende de ander verworpen / doen sy noch in des moeders buyck te samen waren? Jae hoe is het ghesc hiet dat de eerst-gheboren wert verworpen / ende de jonger alleen uytvercoren? Waer uyt is het oock ghescchiet / dat het meeste deel verworpen wert? Soo is het dan openbaer / dat Abrahams zaet wordt voornemelijck in een hooft ghereekent: ende dat de belofte salicheydt niet vaste en is eer men tot Christum comt / wiens ampt is / te versamelen dat verstroyt was.

Num.11.33. ende.26.65.
1.Cor.10.5.

Soo was dan de eerste aenneminghe des volcx Godts aen de ghenade des Middelaers ghelegghen. Hoewel dit niet en is in Mose met seer clare woorden uytghedruckt / soo is het nochtans openbaer ghenoech dat het ine ghemeyn allen godsalighen bekent was. Want eer daer een Coninck was onder het volck ghemaeckt / spreeckt Hanna de moeder Samuelis in haren sanck aldus / van de gheluckicheydt der godsalighen / Godt sal sijnen Coninghe stercke gheven / ende sal den hoorn sijns Messie verheffen.

1.Sa.2.10.

Met welcke woorden sy te kennen gheeft / dat Godt sal sijn Ghemeynte zeghenen. Hier mede comt oock over een / dat weynich daer onder gheschreven is: De Priester welcken ick sal setten / sal voor mijnen Ghesalfden wandelen.

De derde reden is: te samen vergaert uyt de aenmerckinge van de Coninckllcke weerdicheyt in Davids geslachte bevesticht / ende is met heerlijcke getuygenissen bekrachticht.

Ende daer aen en is geen twijfel / dat de Hemelsche Vader heeft willen een levende beelt Christi laten in David ende sijn naecomers schijnen. Daerom willende de godsalighe vermanen tot de vreese Gods / †gebiedt hy den Sone te cussen: waer mede oock de woordē des Euangelij over een comen: ‡Wie den Sone niet en eert / die eert den Vader niet. Soo dan / hoewel het rijcke der thien gheslachten door afwijckinghe vervallen was / soo moeste nochtans het verbont blijven staende / dwelck Godt met David ende sijne naecomers ghemaeckt hadde / gelijck hy heeft door de Propheten ghesproken: * Ick en sal het rijcke niet gheheel scheyden om David mijnen dienstknecht / ende om Jerusalem / de welcke ick uytvercoren hebbe: maer dijn sone sal een ghesl achte behouden: die wort daer twee ofte driemael verhaelt. Daer wordt oock claerlijck by geschreven. Ick sal het zaet Davids verdrucken / maer niet eeuwichlijck.

† Psal.2.10.
‡ Joan.5.25.
* 1.Reg.11. 12.34.

Ende weynich tijts daer na wort geseyt: Om Davids sijns dienstknechts wille / heeft Godt een keerse ghegheven in Jerusalem / dat hy hem soude eenen sone verwecken / ende Jerusalem ghesont bewaren.

1.Re.11.39.
1.Reg.15.4.

Ende als het rijcke nu stont te vervallen / wort wederom geseyt: Godt en wilde het geslachte Jehudach niet verderven / om Davids sijns dienstknechts wille / om dat hy ghesproken hadde / dat hy soude hem ende sijnen kinderen een keerse gheven eeuwichlijck.

2.Reg.8.19.

De somma comt hier op uyt / dat Godt alle ander voorby gaende / heeft David uytvercoren / waer in sijn welbehaghen soude rusten / ghelijck erghens ghesept wort. Hy heeft den tabernakel Silo verworpen / ende den tabernakel Joseph / ende het gheslachte Ephraim en heeft hy niet uytvercoren: maer heeft het gheslachte Jehudach uytvercoren / den berch Sion welcken

Psal.78.60. 67.

hy lief hadde. Hy heeft David sijne dienstknecht/ uytvercoren / om dat hy soude Jacob syn volck Israel syn erve/ weyden. Eyndelijck/ hy heeft syn Ghemeynte willen alsoo bewaren / dat haer ghesontheydt ende salicheyt soude aen dat hooft

Psal.28.8. hanghen. Hierom roept David: De Heere is de stercktе syns volcx/ de cracht der salicheyt syns Ghesalfden. Ende terstont stelt hy een ghebedt daer by / segghende : Bewaert dyn volck/ ende zegent dyn erve: waer mede hy te kennen geeft/ dat de stant der gemeynte is door eenē onscheydelijckē knoop vereenicht met het rijcke Christi.

Psal.20.10. Alsoo seyt hy oock ergens : Bewaert ons Heere / de Coninck verhoore ons als wy hem aenroepen. Met welcke woordē hy opentlijck leert/ dat de ghelooviglie met geen ander betrouwen en hebben haer toevlucht tot dehulpe Godts genomen / dan om dat sy onder de bescherminghe des Coninex waren: het welcke uyt eenen anderen Psalm verstaē wort/ daer hy seyt: Bewaert

Psal.118.25.26. ons Heere / ghesegbent is die / die comt in den naem des Heeren: waer in het openbaer genoech is / dat de gheloovige worden tot Christum geroepen / op dat sy hopen door Godts hant salich te worden. Dit selve betuycht oock een ander ghebet / waer in de gheheel ghemeynte de bram-

Psal.80.18. hertichept Gods begeert/ segghende: Dyn hant zy op den man dynder rechter hant / op den sone des mensches welcken die ghy hebt bewaert (of bequaem gemaeckt.) Want hoewel de Autheur des Psalm / de verdervinge des volcx beclaecht/ soo bidt hy nochtans om de vernieuwinghe in het eenighe hooft. Ende als Jeremias de ellendicheyt der ghemeynte beweent / doen het volck wert uyt den lande ghevoert / ende het lant verwoest / ende alle dinck scheen verloren te zijne/ soo beclaecht hy voornemelijck / dat door de verdervinghe des rijcx is den gheloovighen de hope

Chren.4.20. benomen : Christus (seyt hy) de gheest onses monts is ghevanghen in onse zonden / tot den welcken wy ghesproken hebben/ segghende: wy sullen in dyn schaduwe leven onder de Heydenen. Hier uyt is het nu openbaer ghenoech/dat de heylighe Vader onder de Wet / Christum altijts voor ooghen hadde / tot den welcken sy haer gheloove beweechden / dewijle God niet en can den menschelijcken gheslachte genadich zyn sonder Middelaer.

Noch daer en is nergens eenigen troost belooft in tegenspoet dan in desen fonteyne Christo: ofte oock eenighe daniere des vertrouwens ende der hope op gehecht dan in hem.

3 Ende wanneer in teghenspoet wordt troost belooft / voornemelijck daer de verlossinghe der Ghemeynte wort beschreven / soo wort het teecken ende vaenlijck des geloofs ende der hope/ in Christo voorgestelt. Ghelijck als Habacuc seyt: † God is uyt gegaē tot salicheyt syns volcx met synen Messias. Ende wanneer de Propheten spreken van de vernieuwinghe der ghemeynte/ soo roepen sy het volck tot de belofte die David gegeven is/ van de eeuwicheyt des rijcx. Ende dat en is gheen wonder / want anders en soude het verbont niet stantvastich gheweest hebben.

†Hab.3.13. Hier dient die schoone antwoorde Esaie. Want doe hy sach dat syn ghetuyghenisse van de opbrekinghe der beleggheringhe Jerusalem / ende van de seker verlossinghe betuychde / wert van den ongeloovigen Achas verworpen: soo breeckt hy daer af ende begint te spreken van Messias/ seggende: ‡ Siet/een maecht sal ontfanghen ende

‡ Esai.7.14. eenen sone baren. Waer mede hy bedecktelijck te kennē gaf / dat het verbont niet en soude te niete worden/ maer de verlosser soude te syne tyde comen / hoewel de Coninck en het volck door hare boosheyt de belofte verworpē / die hen was aengheboden. Somma / alle de Propheten / als sy wilden bewijsen dat Godt versoenlijc was/ heb-

Bewijs ghenomen uyt verscheyden ende uytghelesen sprucken der heyligher Schrifturen.

ben altijts gesocht dat rijcke Davids voor oogē te stellen / aen het welcke de verlossinghe hinck ende de eeuwige salicheyt. Aldus spreeect Esaias: Esai.55.3.

Ick sal het verbont met u bevestighen / de ghetrouwe barmherticheden Davids: siet ick hebbe hem tot ghetuyghe den volcken ghegheven. Want doen alle dinck verloren was / en hebben de gheloovighe niet connen hopen dat sy souden van Godt verhoort worden/anders dan door de middelinghe deses ghetuyghens. Op dese selve wyse spreeckt oock Jeremias / om de ghene die Iere.23.6.

sonder hope lagen / op te rechten. Siet (seyt hy) de dagen comē in de welcke ick sal David eenen rechtveerdigen spruyte verwecken / ende dan sal Juda behouden worden / ende Israel sal gerust woonen. Ende Ezechiel seyt: Ick sal over myne schapen eenen herder verwecken / te weten Ezec.34.23.

David mijnen dienstknecht. Ick de Heere sal haer Godt zyn / ende David myn dienstknecht haer herder: ende ick sal een verbont des vreeds met hen maken. Item erghens van de ongheloovelijcke vernieuwinghe gesproken hebbende/ seyt hy : Myn dienstknecht David sal haer Coninck wesen/ende sal een haerder wesen over hen Ezec.37.24.25.

allen/ en ick sal een eeuwich verbont des vreeds met hen maken. Ick roere alleenlijck weynighe ghetuyghenissen aen uyt velen / want ick wil de Lesers alleenlijck vermaent hebben / dat alle Godsalighe noyt ergens in haer hope ghestelt en hebben/ dan in Christo. Dit betuyghen oock alle andere Propheten/ghelijck by Oseam wordt Ose.1.11.

ghesproken: De kinders Juda ende de kinders Israel sullen te gelijcke versamelt worden / ende sullen hen selven een hooft setten. Het welcke hy daer nae claerlijcker uytleyt/segghende: De kinders Israel sullen weder keeren/ende den Heere haren Godt soecken/ ende David haren Coninc. Ende Micheas oock van de wederkeeringe des volcks sprekende/seyt claerlijck: De Coninck sal Mich.2.13.

voor hen gaen/ende de Heere voorgaen. Also ooc Amos willende de vernieuwinghe des volcx beloven / seyt: Ick sal in dien dach den tabernakel Davids die vervallē is/ weder op wecken/ ende Amos 9.11.

dat in hem is ghebroken / sal ick maken / ende syne vervallinghen sal ick op rechten. Want dat was het eenighe teecken ende vaenlijc der salicheyt/ te weten/ dat de Coninclijcke eerlijckheyt wederom opgherichtwerde int huys Davids: het welcke vervult is in Christo. Daerom Zacharias/dewijle synen tijt was der openbaringe Christi naerder / soo roept hy oock claerlijcker/ segghende : Verblyt u ghy dochter Sion / verheucht u ghy dochter Jerusalem / siet uwe Coninck comt u rechtveerdich ende een salichmaker. Zach.9.9.

Het welcke wel over eē comt met de plaetse des Psalms boven verhaelt : De Heere is de stercktе der salicheyt syns Ghesalfden/ bewaert Psal.28.8.

ons Heere: daer wort de salicheyt van dē hoofde aen tot het gheheel lichaem verbreyt.

God heeft de Joden alsoo onderwesen/ dat sy op Christum souden sien.

4 Met de ghetuyghenissen heeft Godt de Joden willen alsoo onderwijsen / om dat sy souden de ooghen recht tot Christum wenden / om verlossinghe te begeeren. Ende hoewel sy schandelijck vervallen ende afgeweken waren/ so en conde nochtans de gemeyn gedachtenisse deses gronts niet wech genomen worden/te weten/dat Godt soude door de hant Christi (ghelijck hy David belooft hadde) de ghemeynte verlossen: ende dat alsoo eerst dat onverdiende verbont soude vast wesen / door het welcke Godt syn uytvercorene hadde aenghenomen. Hier uyt quam het dat dit ghesanck ghehoort wert uyt den mont der kidderen / doen Christus weynich tyts voor syn doot te Jerusalem in quam : ende songhen

Hosianna

Matt. 21. 9.

Hosianna den Sone Davids. Want het schijnt by den gemeynen man bekent ende gewoonlijck geweest / ende uyt gemeyn gebruyck genomen te zijn / dat sy songhen dat sy in de toecomste des Verlossers alleenlijck / een teecken der barmherticheydt Godts hadden. Hierom ghebiedt Christus selve sijnen Discipulen / dat sy in hem ghelooven / op dat sy bescheydelijck ende volcomelijck in Godt gelooven: † Ghy ghelooft seyt hy in Godt / soo gelooft oock in my. Want hoewel (om eygentlijck te spreken) het geloove op climt van Christo tot den Vader / soo geeft hy nochtans te kennen / dat het gheloove hoewel het op Godt staet / nochtans weynich te samen vergaet / ten zy dat Christus daer tusschen come om dat in stercke vasticheyt te houden: anders is de majesteyt Godts oock hooger dan dat de sterffelijcke menschen / die als wormkens op der aerde cruypen / souden connen daer toe geraken. Daerom dat ghemeyn woort / te weten / dat Godt is de ghene daer op het geloove siet / late ick alsoo toe dat het nochtans moet gebetert worden / want Christus en wordt niet te vergeefs ghenaemt het beelt des onsienelijcken Godts: maer wy worden daer door vermaent / dat wy niet en connen Godt tot salicheydt bekennen / ten zy dat hy ons voor ooghen comt in Christo. Ende hoe wel het gene dat de Propheten hadden van den Verlosser gheleert / was by de Joden door valsche gedichtselen der Schrijveren verduystert / so heeft nochtans Christus dat ghenomen als een sake die eendrachtichlijck aen ghenomen ende beleden was / dat in de verdorventheyt geen ander middel noch geen ander wijse der verlossinge der Ghemeynte en was / dan door den Middelaer. Het en was den ghemeynen man niet soo bekent als het betaemde / dat Paulus leert dat Christus is het eynde der Wet: nochtans is het uyt de Wet selve ende uyt den Propheten openbaer / hoe waerachtich ende seker dat selve zy. Ick en spreke noch niet van het geloove / want hier toe sal ergens bequamer plaetse wesen: maer dit alleenlijck sullen de Lesers vast houden: Dat de eerste trap tot Godsalicheyt zy te bekennen dat Godt ons is een Vader om ons te beschermen / regeeren / ende stercken / tot dat hy ons versamele in de eeuwighe erve sijns rijcx: ende dat het hier uyt openbaer is dat wy boven geseyt hebben / te weten / dat de salichmakende kennisse Godts niet en can wesen sonder Christo / ende dat hy daerom van den beginne der werelt aen / is allen uytvercorenen voor ghesect / om dat sy souden op hem sien / ende haer betrouwen in hem soude rusten. Op dit gevoelen schrijft Ireneus dat de Vader die onmetelijck ende oneyndelijck is / in den Sone is eyndelijck ende metelijck / om dat hy hem selven heeft nae onsen mate ghevoecht / op dat hy door de onmetelijckheyt sijnder eerlijckheyt / niet onse verstant en verslinde. Het welcke de onheylige menschen niet overleggende / verdraeyen dese woorden tot een godloos gedichtsel / gelijck of alleenlijck een deel der Godheyt van de gantsche volmaecktheyt vloeyende / in Christo ware: hoewel sy niet anders en beduyden / dan dat Godt wort in Christo alleenlijck bekent ende begrepen. Dese woorden Joannis zijn ymmers altijdts waerachtich gheweest: Wie den Sone niet en heeft / die en heeft ooc den Vader niet. Want hoewel voortijden veele menschen gheroemt hebben dat sy den oppersten God des hemels ende der aerde dienden: nochtans dewijle sy geenen Middelaer en hadden / soo en was het niet mogelijck dat sy de barmhertichheyt Godts souden waerachtichlijck smaken / ende alsoo glooven dat hy hen een Vader ware. Daerom dewijle sy het hooft niet en hadden / te weten / Christum / so was haer kennisse Gods ydel. Waer uyt het oock is ghecomen / dat sy ten eynde in grove ende schadelijcke superstitien vallende / haer onwetenheyt openbaerden. Ghelijck te desen tijde de Turcken hoewel sy met vollen monde roemen / dat de Scheppers des hemels ende der aerde haer God is / soo stellen sy nochtans eenen afgod in de stede des waerachtighen Gods / dewijle sy Christum verworpen.

Dwelck bevesticht is / midts dien Christus selve sulcx voor goet ingesien heeft.

† Joan. 14. 1.

Daerom heeft dat gemeyne woort (te weten / dat Godt is des geloofs oogemerck) verbeteringe ofte verclaringe van doen.

Coloss. 1. 15.

Rom. 10. 4.

Lib. 3. cap. 2.

Het besluyt deses handels van Christo.

Bewijs ghenomen uyt het ghetuygenisse Irenei.

1. Joan. 2. 23.

Soo volcht dan / dat de Heydenen Godt ter salicheyt niet ghekent en hebben.

Het vij. Capittel,

Dat de Wet is ghegheven, niet om het Israelitische volck onder haer te behouden, maer om de hope der salicheydt in Christo te voeden tot dat hy quame.

WT die gheduerighe ende ordentlijcke vervolginghe nu van ons verhaelt / mach men verstaen ‡ dat ontrent vier honder jaren na Abrahams doot de Wet niet en is ghegeven / om het uytvercoren volck af te leyden van Christo: maer veel meer om hare herten in de hope te houden tot dat hy quame / ende oock om een begheerte tot hem in hen te ontsteken / ende in de verwachtinghe te versterckeu / op dat sy niet en souden door de seer lange vertoevinghe / beswijcken. Onder den naem der Wet en verstae ick niet alleenlijcke de thien Ghebooden / in de welcke ons eenen regel om godsalichlick ende rechtveerdichlic te leven / is voor gestelt: maer de gantsche forme der religie die Godt heeft door de hant Mosis ghegheven. Want Moses en is niet ghegeven tot sulck eenen wetgever / die de zeghenin ge den geslachte Abrahams belooft / soude wech nemen: Ja wy sien hoe hy alom de Joden van dat onverdiende verbont dat met hare Vaderen was gemaeckt / des welckes sy erfgenamen waren / ghedachtich maeckt / ghelijck of hy om dat te vernieuwen / ghesonden ware. Dit is seer openbaerlijc verclaert met ceremonien ende uytwendighe Godsdiensten. Want wat soude anders ydelders ende beuselachtigers zijn / dan dat de menschen om hem selven Gode te versoenen / souden die stinckende reucke uyt het vette der beeste offeren? ende om hare vuyle feylen af te wasschen / souden tot de besprenginghe des waters ofte bloets loopen? Somma / de gantsche Godsdienst die in de Wet is beschreven / sal een spottelijck dinck wesen / ist dat hy wort in hem selven gheacht / ende gheen schaduwen noch figueren en vervaet / met de welcke de waerheyt over een come. Daerom en is het niet sonder oorsake / dat in de woorden Stephani / ende oock in den Sendtbrief tot Hebreen / die plaetse soo neerstichlijck aengemerckt ende ghewegen wort / daer Godt Mosem ghebiet al wat tot den Tabernakel dient / te maken nae het exemplaer dat hem was op den berch vertoont. Want hadde den Joden niet wat geestelijcker voor geset gheweest / daer op sy moesten sien ende daer na staen soo en souden sy niet min haren arbeydt ende moeyte in sulcken Godsdiensten verloren hebben / dan de Heydenen in hare beuselachtige godsdiensten. De onheylighe menschen die noyt en hebben in de oeffeninge der Godsalicheydt neerstichheyt gedaen / en connen soo menigherley wijsen des Godsdiensts van Mose beschreven / niet sonder walge hooren: ende en zijn niet alleenlijck verwondert waerom Godt dat Israelitische volck heeft met soo grooten hoop der ceremonien vermoeydt / maer verachten ende bespotten oock de selve / ghelijck kindische spelen: te weten / om dat sy het eynde niet en aenmercken / sonder

het

Eerstelijck wort int gemeyn bewesen, dat den gantschen Godsdienst van Godt door de hant Mosis den ouden volcke ghegheven / ons op velerley manieren tot Christum leydt.

† Deu. 15. 13. Exod. 12. 40. Actor. 7. 6. Galat. 3. 19.

Genes. 16. 18. ende 22. 18.

Te weten / door offerhanden wasschingen / ende de grootemenichte der ceremonien.

Actor. 7. 44. Hebr. 8. 5. Exod. 25. 40.

D'eerste bewijs van dese voorstellinge genomen uyt den geopenbaerden raet Gods.

het welcke de figueren der Wet moeten ydel geacht worden. Maer dat voorbeelt bewijst dat Godt niet en heeft de offerhanden gheboden om sijne dienaers in aertsche oeffeninghen besich te houden / maer meer om hare herten ẽ verstant hogher op te heffen. † Het welcke soo mach uyt sijn natuere opẽbaer zijn:‡ wãt dewijle hy Geest is/ so en behaecht hem anders geenen dienst dan die geestelijck zy. Dit wort door soo vele getuygenissen der Propheten betuycht/ met de welcke sy der Joden onverstant straffen / om dat die meynden / dat allerley offerhanden yet by Godt gheacht worden. Hebben de Propheten dit ghedaen om de Wet eenichsins te verminderen? Neen / maer dewijle sy waerachtige uytleggers der Wet waren / soo wilden sy de ooghen des volcx alsoo tot het rechte eynde ẽ merck bewegen / van het welcke de gemeynen man afdwaelde. Oock uyt de genade die den Joden wort aengheboden / mach men verstaen dat de Wet niet ydel en was van Christo: wãt Moses heeft hem dese aenneminge als een eynde der Wet voor gestelt: te weten/dat sy souden Gode wesen tot een Priesterlijck Coninckrijck / het welcke sy niet en conde gecrijgen/ sonder grooter ende costelijcker versoeninghe dan door het bloet der beesten gheschiede. Want hoe soude dit over een comen/dat Adams kinderẽ die door erfelijcke smette wordẽ alle slaven der zonde gheboren / souden tot Coninckljcke weerdicheyt verheven worden / ende alsoo der eerlijckheyt Godts deelachtich wesen/ ten ware dat sy dat uytnemende goet door eenen anderen vercregen? Ẽ hoe conde oock het recht des Priesterdoms sijn macht onder die hebben/ die door de onreynicheyt der zonde waren grouwelijck voor Godt / hadden sy niet in een heylich hooft gheheylicht geweest? Daerom wendt Petrus dat woort Mosis seer wel / leerende dat de volheyt dier genade daer van de Joden onder de Wet een smake hadden ghecreghen/is in Christo volbracht. Ghy zijt (seyt hy) dat uytvercoren geslachte/dat Coninckljcke Priesterdom. Want die veranderinghe der woorden / geeft te kennen dat de ghene dien Christus is door het Euangelium verscheenen / meer vercreghen hebben / dan hare vaders : dewijle sy alle met de Priesterlijcke ende Coninckljcke eere begaeft zijn/dat sy op haren Middelaer betrouwende/dorven vrylijck voor het aenschijn Gods comen.

Dat tweede bewijs/ ghenomen uyt de aenmerckinge van de ceremonien.
Joan. 4. 24.
† Dat derde bewijs/genomen van Gods natuere.
‡ 2. Co. 3. 17.
Dat vierde bewijs/genomen van de ghenade / die den Joden aengeboden is.
Exod. 19. 6.
Deut. 7. 6
ende. 14. 2.
Psal. 114. 2.
Num. 4. 6.
1. Pet. 2. 9.
Ephes. 2. 3.
Dat vijfste bewijs/genomen van de heyliginghe der Priesteren.
1. Pet. 2. 9.
Rom. 8. 33.

2 Ẽ hier moet men oock cortelijck aenmercken / dat het Rijcke ten eynde in het gheslachte Davids opghrecht / is een deel der Wet / ende wort onder den dienst Mosis begrepen : waer uyt volcht dat Christus alsoo wel in het gantsche Levitisch geslachte / als in Davids naecomers / is den ouden volcke ghelijck in twee spiegels / voor oogen gestelt. Want (ghelijck boven ghesept is) sy en conden anders voor Godt noch Coningen noch Priesters zijn/die der zonde ende des doots slaven / ende door haer eygen verdorventheyt ontreynicht waren. Hier uyt sietmen dat woordt Pauli seer waerachtich te zijne / te weten/ dat de Joden warẽ onder de Wet gelijck onder de bewaringe eens schoolmeesters gehouden/ tot dat het zaet quame / om wiens wille de belofte was ghegeven. Want dewijle Christus noch niet en was ghemeynsaemlijck van hen bekent/ soo waren sy gelijck kinderen/ der welcker swackheyt noch niet en conde de volcomen wetenschap der Hemelscher dingen verdragen. Hoe sy door de ceremonien gelijck met der hant worden tot Christum ghelept/dat is boven ghesept : ẽ can uyt vele getuygenissen der Propheten beter bekent worden. Want hoewel sy moesten dagelijcks met nieuwe sacrificien comen om Godt te versoenen / soo belooft Esaias nochtans dat alle zonden sullen door een offerhande ghereynicht ende vergeven worden. Ẽ met hem comt oock Daniel over een. De Priesters die uyt den geslachte Levi verordent waren / gingen in het heylige / maer daer is eenmael van eenẽ eenigen Priester gesproken/ dat hy is met eenen eet vercoren om in der eeuwicheyt Priester te zijne nae de orden Melchisedech. Doen ghesciede de salvinghe met sichtbare olye : maer Daniel vercondicht door sijn openbaringhe dat daer een ander salvinghe sal comen. Ende op dat ick niet meer en verhale / de autheur des Sendbriefs tot de Hebreen bewijst met vele ẽ clare woorden genoech van het vierde Capittel aen tot het thienste / dat de ceremonien zijn ydel/ẽ van gheender weerde / tot datmen comt tot Christum. Ende soo veel de thien geboden aengaet/moetmẽ oock dese vermaninge Pauli houden/ dat Christus is het eynde der Wet / allen gheloovighen tot salicheyt:ende een ander/ ‡ dat Christus is een geest/ de letter die in haer selven doot is/levendich makende. Want met die eerste vermaninghe vermaent hy dat de rechtveerdicheydt te vergheefs wort met geboden gheleert /tot dat Christus die door onverdiende toereckeninghe / ende door den gheest der wedergeboorte selve gheeft. Daerom noemt hy Christum te rechte een vervullinghe ofte eynde der Wet / want het en soude ons niet voorderlijck zijn te weten wat Godt van ons eyscht / waert dat Christus den gheenen die met den onverdraghelijcken laste ende jocke der Wet verladen zijn/ niet te hulpe en quame. Hy leert erghens dat de Wet is om der overtredinghen wille gegeven: te weten/om dat sy soude de menschen (hen hare verdoemenisse toonende) verootmoedighen. Voort/dewijle sy is de waerachtighe ende eenighe bereydinghe tot Christum / soo comen alle dinghen wel met malcanderen over een/die sy met verscheyden woorden leert. Maer dewijle Paulus strijt hadde met de verkeerde leeraers / die dichteden dat wy de rechtveerdicheyt verdienden door de wercken der Wet / soo is hy somtijts bedwonghen gheweest de Wet eyghentlijck ende naeckt te nemen / de welcke nochtans anders met het verbondt der onverdiender aenneminghe/becleet is.

Dat seste bewijs van dese voorstellinge/dat (namelijck) de Wet den ouden godsalighen is geweest een leydtsman tot Christum/ genomen uyt de aenmerckinge des Coninckrijcks/ dat in Davids huys opgericht is.
Galat. 3. 24.
Het sevenste bewijs/genomen van het eynde der ceremonien.
Esai. 53. 3.
Dan. 9. 26.
Psal. 110. 4.
Heb. 7. 20.
Dat achtste bewijs/ ghenomen van het eynde des Wets der zeden.
† Rom. 10. 4.
‡ 2. Cor. 3. 6.
Galat. 19.
Rom. 4. 15.
ende. 5. 20.
ende. 7. 8.
Galat. 3. 24.

3 Ende hoe wy door de Wet der zeden geleert zijnde / te meer met schult beswaert worden / op dat wy beweecht worden om verghevinghe te soeckẽ/dit is ons noodich cortelijck te leeren. Ist dat het waer is dat de volcomentheyt der rechtveerdicheyt ons wort in de Wet geleert : so volgt oock daer uyt dat de volcomẽ onderhoudinge der Wet/is volmaeckte rechtveerdicheyt voor God/ te weten / door de welcke de mensche mach voor den richtstoel Gods rechtveerdich gheacht ende gewesen worden. * Daerom Moses de Wet ghegheven hebbende / twijfelt niet den hemel ende de aerde te betuyghen/ dat hy hadde Israeli het leven ende den doot / het goede ende het quade/ voor gestelt. Ẽ men can niet versaken dat nae de oprechte ghehoorsaemheyt der Wet/ comt de vergeldinge der eeuwiger salicheyt / ghelijck die van den Heere belooft is. Ende wederom is ons noodich te bekennen / of wy oock die ghehoorsaemheydt hebben / door der welcker verdienste wy mochten sulcke vergeldinghe hopen. Want wat is dat groots/te sien dat de loon des eeuwigen levens in de onderhoudinghe der Wet gelegen : ten zy dat wy weten of wy door dien wech connen tot het eeuwighe leven comen? Ende in desedeele wort de swackheyt der Wet openbaer.

Breedere verclaringe van het laetste bewijs/ dat de wet der zeden de godsalighe leydt tot Christum.
Want de volcomene ghrechticheyt/ die voor God geldt/ aengewesen zijnde/ om dat wy die niet en connen ghecrijghen/ verbreeckt ons wijt van't leven/ende gheeft ons den eeuwigen doot over/ofte dwingt ons om medecijne ende raet te soecken in Christo.
* Deut. 4. 20.
ende. 30. 19.
ende. 31. 28.
Rom. 8. 3.

Want

Rom.3.12.

Want dewijle die onderhoudinghe der Wet niet en wordt in eenighen mensche ghevonden / soo worden wy van de beloften des levens uytghesloten / ende vervallen alleenlijck in de vervloeckinghe. Ick en segghe niet alleenlijck wat gheschiet / maer oock wat noodich is te gheschien: want dewijle de leeringhe der Wet is verre boven de macht der menschen / soo can de mensche de belofte die daer by ghestelt zijn/wel van verre sien/maer en can nochtans geen vrucht daer uyt hebben. So blyft dan dat alleen/ dat hy uyt het goet der selver beloften te beter sijn ellendicheyt bekenne/ende overlegge/ siende dat hem de hope der salicheydt wordt benomen/ ende de doot sonder twijfel staet te comen. Ende op d'ander zijde dringhen ons grouwelijcke dreyginghen / de welcke niet alleenlijck sommighe onder ons/ maer ons alle te ghelijcke bevanghen ende verbinden : ick segghe sy dringhen ons met onvermijdelijcke scherpicheydt/soo dat wy onse seer seker doot in de Wet sien.

De beloftenissen van de Wet der zeden/ hoewel sy op conditie ghegeven zijn/nochtans soo zijn sy om een seer goede oorsake den Godsalighen gheschiet.
‡Deut.27.26
Levit.18.5.
Ezech.20.12.
Verclaringe deser oorsake.

4 Daerom ist dat wy de Wet alleenlijck aensien / so en connen wy niet anders dan den moet verloren geven / ende verbijstert en mistroostich worden/ ‡dewijle wy alle door de Wet verdoemt ende vervloeckt / ende van de gheluckicheyt die sy haren dienarē voor stelt/ verre verjaecht worden. Daer mocht yemant segghen. Spot dan de Heere alsomet ons? Want wat is dat anders dan spot/de hope der gheluckicheydt ons voor te setten/tot de selve ons te roepen ende vermanen/ ende te betuyghen dat sy ons bereyt is / hoewel nochtans hierentusschen de toeganck ons niet open noch ganckbaer en is? Ick antwoorde/ Hoewel de beloften der Wet soo verre sy met conditie zijn / aen de ghehoorsaemheydt der Wet hanghen / de welcke nerghens en wort ghevonden/soo en zijn sy nochtans niet te vergeefs ghegeven. Want als wy gheleert hebben dat sy sullen ons te vergeefs ende crachteloos zijn / ten zy dat Godt door sijn onverdiende goedicheyt ons aen neme sonder de wercken aen te sien/ en oock ten zy dat wy de selve goedicheydt hebben door het gheloove aenghenomen / de welcke ons door het Euangelium is aengeboden: so en zijn sy sonder cracht niet ooc met de conditie daer aen hangende. Want dan geeft Godt ons alsoo alle dinck onverdient / dat hy oock daer mede den hoop sijnder weldadicheydt vermeerdert / dat hy onse halve ghehoorsaemheyt niet verworpende / ende dat tot de volbrenginghe ghebreeckt vergevende ons maeckt de vrucht der beloften der Wet te ontfanghen/ even ghelijck of wy de conditie volbracht hadden. Maer dewijle dese sake sal volcomelijcker in de handelinghe der rechtveerdichmakinghe des gheloofs beleydt worden / soo en willen wyse hier niet voorder vervolgen.

Noch ten moet ons niet ongeschickt schijnen te zijn/dat de onderhoudinge des Wets geseyt wort onmogelijc te wesen.

5 Nu dat wy geseyt hebben/ dat de onderhoudinge der Wet onmoghelijck is / dat moeten wy met weynige woorden verklaren / ende oock bevestigen: want dit pleeght een seer ongeschickt reden te schijnen / soo dat Hieronymus niet en heeft getwijfelt dē ban daer over te vercondigē. Wat Hieronymo daer van ghedocht heeft / daer en is my niet aen ghelegen / wy sullen ondersoecken wat waerachtich zy. Ick en wil hier niet veele woordē maken van menigerley mogelijckheydt. Ick noeme dat onmoghelijck/dat noyt en was/ ende door de ordeninghe Gods verhindert wort dat het naemaels niet en gheschie. Of wy schoon willen van den beginne der werelt aen overdencken/ soo segge ick dat onder de heyligen niemant en is ghewee st/die met het lichaem des doots bevanghen zijnde/ tot sulcke liefde ghecomen is / dat hy uyt gantscher herten / uyt gantschen verstande / uyt gantscher ziele / ende uyt gantscher macht/ soude Godt lief hebben: en wederom / dat niemant en is sonder boose begeerte ghewee st. Wie can dit wederspreken? Ick sie wel hoedanighe heylighen ons de dwase superstitie dichtet/ te weten/ sulcke als die by nae suyverder zijn dan de Enghelen: maer dat is tegen de Schriftuere/ende oock teghen de bevindinge. Ick segghe oock dat naemaels niemant en sal wesen/ die tot de waerachtige volmaecktheyt sal comen/ eer hy van den lichame vry zy. Tot dese sake zijn ten eersten vele openbare ghetuygenissen der Schriftuere/ghelijck als Salomon seydt: †Daer en is geen rechtveerdich mensche op der aerde die niet en sondicht : ende David: ‡ Voor dijn aenschijn en sal niemant die leeft gherechtveerdicht worden: ende Job seyt dit selve in vele plaetsen. Ende Paulus seyt seer claerlijck / dat het vleesch begheert teghen den gheest / ende de gheest teghen het vleesch. Ende om te bewijsen dat alle die onder de Wet zijn/der vervloeckinge zijn onder worpen/ en ghebruyckt Paulus gheen ander reden dan dese: Want daer is ghescreven/ dat alle die vervloeckt zijn / die niet en blijven in alle de gheboden der Wette weten/daer mede te kennen ghevende / jae als bekent stellende / dat niemant en can daer in blijven. Al wat in de Schriftuere voor seydt is / dat moet men achten eeuwich ende nootsakelijck te zijne. De Pelagianen quelden Augustinum met dusdanige scherpsinnighe reden / te weten / dat men Gode onrecht doet / ist datmen seyt dat hy meer ghebiedt dan de ghelooviche connen door sijn ghenade volbrenghen. Augustinus om dese valsche beschuldinghe te ontgaen / bekende wel dat de Heere mochte soo hy wilde / den sterffelijcken mensche tot Enghelsche suyverheydt brenghen/ maer seyde daer by / dat de Heere dat noyt en heeft ghedaen / noch doen sal / want hy in de Schriftuere anders betuycht heeft. Ick en versake dit niet/ maer segge nochtans daer toe/ dat men onbetamelijck van de moghentheydt Gods disputeert tegen sijn waerheyt/ ende dat daerom die niet en can in sijn woorden beschuldicht worden/die seyt dat het niet gheschien en can / dat de Schriftuere vercondicht dat het niet gheschien en sal. Maer ist datmen van dat woort disputeert doen de Discipulen vraechden / wie soude connen salich zijn / heeft de Heere gheantwoort/ dat het by de menschen onmogelijck is/maer dat by Gode alle dinck moghelijck is. Augustinus betuycht oock seer sterckelijck / dat wy in dit vleesch Godt nemmermeer soo lief en hebben als wy schuldich zijn. De liefde (seyt hy) volcht alsoo de kennisse nae/ dat niemant en can Godt volcomelijck lief hebben / die niet eerst en heeft sijn goetheyt volcomelijck ghekent. Wy in dese werelt vreemdelinghen zijnde / sien door eenen spieghel in een duyster reden / daerom volcht daer uyt/ dat onse liefde onvolmaeckt is. Soo zy dan dit sonder twijffel dat de vervullinghe der Wet onmogelijck is in dit vleesch / ist dat wy de onmacht onser natuere aensien/gelyck oock ergens sal uyt Paulo bewesen worden.

Reden/ ofte een seer sterc bewijs van dese voorstellinghe.
Deut.6.5. ende 10.12. ende 30.6. Matt.22.37 Eclies.6.5. ende 8.21.
Bewijs genomen uyt de spreucken der heyligher Schriftuere.
†1.Reg.8.46
‡Psal.143.2.
Galat.5.17.
Galat.3.10.
Deut.26.27.
Matt.19.25.
Een ander bewijs uyt August. De spiritu et litera/in fine/et. sea pe alias.
1.Pet.2.11.
1.Cor.13.12.
Rom.8.3.

Uyt het ampt ende gebruyc des Wets der zeden blijckt/ dat de Wet ons tot Christum leyt.

6 Maer op dat de gantsche sake te claerder worde / soo laet ons het ghebruyck der wet der zeden (ghelijck sy die nomen) cortelijck ende ordentlijck aenwijsen. Het welcke (so verre ick verstae) wort in dese drie deelen begrepen. Het eerste is dat sy de rechtveerdicheydt Gods/ dat is/ die alleenlijck Gode aenghenaem is / vertoonende eenen yeghelijcken van sijn onrechtveerdicheydt vermaēt/te kennē geeft/overwint en verdoemt.

Want alsoo moet de mensche die door sijns selfs liefde blint ende droncken is/ tot de kennisse ende belijdinge sijnder swackheyt ende onreynicheydt ghedronghen worden. Want ten zy dat sijn ydelheyt crachtichlijck overwonnen worde/ soo is hy met een rasende betrouwen sijnder macht opgeblasen / ende en can nemmermeer daer toe ghebracht worden/ dat hy soude sijn swackheydt gevoelen/ soo lange hy sijn macht met de mate sijns goetdunckens meet. Maer soo haest als hy die begint by de swaricheyt der Wet te overleggen/ soo vint hy daer oorsake om sijn vermetentheydt te verminderẽ. Want of hyschoon sijn macht hooghe geacht heeft / soo ghevoelt hy nochtans terstont dat sy onder so grootẽ last ademloos/ ende daer nae wanckelbaer ende onvast wordt / ende ten eynde valt ende verswijckt. Ende alsoo door de Wet gheleert zijnde/ leyt hy de vermetentheyt af / door de welcke hy te voren blint was. Desghelijcks moet hy oock gheheylt worden van die ander sieckte/ te weten/ de hooveerdicheydt/ met de welcke wy hem hebben bewesen bevanghen te zijne. Soo langhe als hy mach op sijne eyghen oordeel staen / soo dicht hy gheveynstheydt voor rechtveerdicheyt: ende met die ghevepnstheyt te vreden zijnde / verheft hy hem selven teghen de ghenade Godts/ met ick en weet niet wat rechtveerdicheden. Maer als hy bedwonghen wordt sijn leven in de Wet te spieghelen / soo verlaet hy dien waen sulcker ghedichter rechtveerdicheyt/ ende siet dat hy uyter matẽ verre is van heylicheyt/ eñ vol is van ontellijcke vele zondẽ/ van de welcke hy te voren meynde hem selven reyne te zijn. Want het quaet der booser begheerte wort soo diepe ende bedecktelijck verborghen/ dat het lichtelijck het ghesichte der menschen bedriecht. Ende de Apostel en seyt niet te vergeefs dat hy de begheerlijckheyt niet en soude bekent hebben/ hadde de Wet niet ghesept / ghy en sult niet begheeren: want ten zy dat de begeerlijckheyt outdeckt worde uyt haer verborghentheyt/ soo verderft sy den mensche alsoo bedecktelijck/ die haer dootlijcke strael niet ghevoelt en wort.

Want dewijle de Wet de gherechticheyt die Gode behaecht/ is beschrijvende, overtuycht sy eenen yegheliicken van ongherechticheyt.

Rom. 7. 7.

7 Alsoo is de Wet ghelijck een spieghel in den welcken wy onse onmacht / ende daer uyt onse ongerechticheyt/ eñ uyt dese beyde onse vervloeckinge sien: ghelijck ons een spieghel de vlecke onses aenschijns voor houdt. Want wie geẽ macht en heeft om de rechtveerdicheyt te volghen / die moet in den slijck der zonden blijven stekende. Ende nae de zonde volcht onverscheydelijck de vervloeckinge. Daerom hoe de Wet yemant in swaerder overtredinge bevint / ende overwint/ met so veel te swaerder oordeel verdoemt sy den selven. Hier toe dient dat woort des Apostels/ te weten/ dat de kennisse der zonde is door de Wet. Want hy beteeckent daer alleenlijck het eerste werck der Wet / het welcke bevonden wort in de sondaers die noch niet en zijn wederghebooren. Hier mede comt dit over een / te weten / dat de Wet is in ghecomen op dat de zonde overvloedich worde: ende alsoo / dat sy is een bedieninghe des doots als die toornicheyt werckt / ende doot. Want sonder twijfel / hoe de conscientie met claerder verstant der zonde wort geslagen/ so veel te seerder wast de ongerechticheyt: want alsdan comt tot de overtredinge / oock hartneckicheyt teghen den Wetgever. Soo moet sy dan den toorn Godts wapenen om den sondaer te verderven : want uyt haer selven en can sy anders niet dan beschuldighen ende verdoemen/ ende verderven. Ende (ghelijck Augustinus schrijft) daer de Gheest der ghenaede niet en is/ daer is de Wet alleenlijck om te beschuldighen ende dooden. Alsmen dit seyt van de Wet/ soo en wort haer geen schande aen ghedaen/ noch haer hoocheydt eenichsins vermindert. Voorwaer waert dat onse wille ware geheel tot de gehoorsaemheydt der Wet gemaeckt ende geschickt/ soo soude haer kennisse alleen / nu gantschelijck ghenoechsaem zijn tot salicheydt: maer dewijle onse vleeschelicke ende verdorven natuere vyandelijc strijt tegen de Wet Gods/ eñ door haer leeringe niet gebetert en wordt/ so moet sy een oorsake der zonde ende des doots wordẽ/ de welcke was tot salicheyt ghegeven / hadde sy bequaeme toehoorders gevondẽ. Want dewijle wy alle overtuycht worden hare overtreders te zijne/ so ontdeckt sy onse ongherechticheyt soo veel te seerder / hoe sy de rechtveerdicheyt Gods claerlijcker opẽbaert: ende hoe sy vaster bevesticht dat de loon des levens ende salicheyt / is der rechtveerdicheyt bewaert / soo veel te sekerder maeckt sy de verdervinghe der godloosen. Daerom wordt sulcx van de Wet ghesproken / niet alleenlijck sonder haer schande / maer dient oock grootelijck om den lof der Godlijcker goetdadicheyt te meer te verclaren. Want hier uyt wordt voorwaer openbaer dat wy door onse boosheyt ende verdraeytheydt verhindert worden de geluckicheyt des levens/ die ons door de Wet is in het openbaer ghestelt/ te ghebruycken. Maer uyt de ghenade Godts te soeter wort/ de welcke ons sonder hulpe der Wet te hulpe comt: ende sijn barmhertichheydt / de welcke ons de genade gheeft/ wort te lieflijcker/ door de welcke wy leeren dat hy niet dickmael goet te doen / ende nieuwe gaven by hoopen te gheven/ nemmermeer vermoeyt en wort.

Daerom wort de Wet bequamelijc vergheleken by eenen spieghel/ om dat sy ons onse ellende ontdeckt ende voorhoudt.

Rom. 3. 20.

Rom. 5. 26.

2. Cor. 3. 7.

Rom. 4. 15.

De corrupt. et grat.

Daerom nochtans en wort de Wet geen schande aen gedaen/ ofte verliest niet met alle van haer waerdicheyt.

Vide Am. e. i de Iac. et vita beata cap. 6.

Psal. 14. 3. ende 53. 4.

Rom. 3. 10.

8 Eñ dat onser aller onrechtveerdicheyt ende verdoemenisse / wordt door de ghetuygenisse der Wet versegelt / dat en gheschiet niet (is het dat wyse recht in sien) om dat wy souden door vertwijfelinghe ende hopeloosheyt vallen/ ende door mismoedicheydt comen te verderven. Tot dit eynde worden voorwaer de verworpene daer door wederslaghen / maer dat gheschiet om de hartneckicheyt haers herten. Maer het betaemt dat de kinderen Godts een ander eynde der leeringe der Wet hebben. De Apostel betuycht wel dat wy door het oordeel der Wet verdoemt zijn/ op dat alle mont ghestopt/ ende de gantsche wereldt schuldich worde. Maer de selve leert nochtans erghens/ dat Godt alle menschen heeft onder de ghelovighe besloten / niet om alle te verderven/ ofte te laten verderven / maer op dat hy allen ontfermhertich zy. Te weten / op dat sy dien dwasen ende ydelen waen haerder eygener deucht ende macht verlatende / tot sijn barmhertichheydt haer toevlucht nemen / ende daer op geheel rusten/ ende hem selven gantschelijck daer onder stellen / ende dese alleelijck voor alle rechtveerdicheydt ende verdiensten aengrijpen / de welcke allen menschen is in Christo bereyt (diese met waerachtighen ghelooue begheeren ende verwachten. Want in de gheboden der Wet verschijnt Godt alleenlijck een vergelder der volmaeckter rechtveerdicheydt, de welcke niemant en heeft : ende hierenteghen verschijnt hy een wreet richter der boosheyt. Maer in Christo varschijnt sijn aenschijn vol genaede ende sachtmoedicheydt/ oock den ellendighen ende onweerdighen sondaren.

Noch wy en moeten over sulcx den moet niet verlooren gheven / om dat de Wet onse leelickheden openbaert/ maer sullen veel meer tot Gods barmhertigheyt ons begheven.

Rom. 3. 19.

Rom. 11. 32.

Hoe can dat geschieden?

9 Van de vrucht ende voorganck der leeringhe der Wet om hulpe der genade te soeckẽ/ spreeckt Augustinus dickmael / ghelijck als hy tot Hilarium schrijft/ seggende: * De Wet gebiet/ op dat wy ghearbeyt hebbende om de ghebooden te volbrengen/ eñ onder de Wet door onse swackheydt vermoeyt

Bevestiginge des eersten gebruyckens de ampts van de Wet der zeden uyt verscheyde plaetsen Augustini.

** Epist. 89.*

vermoeyt zijnde / leerē de hulpe der genade soecken. Item tot Asellium: De nutticheyt der Wet is/dat sy den mensche van sijn swackheydt overwinne/ende bedwinge de medecijne der ghenade die in Christo is/te soecken. Item tot Innocentium: De Wet ghebiet / maer de ghenade gheeft cracht om te doen. Item tot Valentinum: God gebiet dat wy niet en vermogen/op dat wy werē wat wy behooren van hem te begeerē. Item: De Wet is gegeven om dat sy u soude beschuldigen/ ende op dat ghy beschuldicht zijnde / soudt vreesen: ende op dat ghy vreesende sout vergevinghe bidden / ende gheen betrouwen op uwe macht hebben. Item/ De Wet is daer toe ghegheven/ om dat sy souden van groot cleyn maken / ende bewijsen dat ghy uyt u selven gheen macht en hebt tot rechtveerdicheyt / op dat ghy als arm/ onweerdich/ eñ gebreckelijck sout uwē toevlucht tot de genade nemen. Daer na went hy sijne antwoorde tot God/ seggēde: Doet also Heere/doet also barmhertige Heere / ghebiet dat niet en can volbracht wordē/ ja gebiet dat niet en cā anders dan door uwe genade volbracht wordē / op dat als de mēschē dat niet en connē door haer macht volbrengen / alle mont gestopt worde / ende niemant hem selven groot en achte. Laetse alle cleyne zijn / ende laet de gantsche werelt voor God schuldich zijn. Maer ick doe onbequaemelick soo vele ghetuyghenissen versamelende / dewijle die heylighe man heeft eyghentlijck hier van eenen boeck ghescheven / den welcken hy heeft ghenaemt: Van den gheest ende letter. De tweede vrucht ende voortganck in de leeringhe der Wet/en beschrijft hy so duydelijck niet: mogelick om dat hy wiste dat dese aen de eerste hinck / oft dat hy dese niet soo wel en kende/oft dat hy geen woorden en hadde om sijn gevoelen (dwelck anders recht was) bescheydelick ende claerlick uyt te legghen. Nochtans en laet dit werck der Wet niet af oock selfs in de verworpene. Want hoewel sy niet met de kinderen Gods soo verre en comen / dat sy nae de vernederinghe des vleeschs souden in den inwendighen mensche vernieut worden: maer door de eerste vreese verschrickt zijnde / in vertwijfelinghe ende sonder hope ligghen: het dient nochtans om de gherechticheyt des goddelicken oordeels te openbaren/ dat hare conscientien alsoo ghequeldt worden. Want sy soecken altijts gheerne uytvlucht tegen dat oordeel Gods: maer hoewel dat noch niet geopenbaert en is/ nochtans door de getuyghenisse der conscientie alsoo verslaghen zijnde / openbaren sy in hen selven wat sy verdient hebben.

Epist.20.
Epist.95.
Libr. de correp. et gratia.
In Psal.72.
In Psal.1.18.
Concione.27.

10 Het tweede ampt ende werck der Wet is/ op dat die op het ghene dat goet ende recht is/ geē acht en hebben/anders dan door bedwanc/ ten minsten door de vreese de straffe ghedwongen worden / als sy de grouwelijcke bevestingen in de Wet hooren. Sy worden ghedwonghen niet dat haer inwendich herte gheroert wordt: maer dat sy ghelijck met eenen thoom te rugghe getrocken zijnde / haer handen van het uytwendich werck onthouden / ende haer boosheyt binnen houden / de welcke sy anders souden dertelijck uytstorten. Hier uyt en zijn sy niet beter/ noch voor God te rechtveerdiger. Want hoewel sy door vreese ofte schaemte verhindert worden te doen dat sy in het herte hebben voorgenomen/ ende de raserie haerder boser begheerlijckheyt openbaerlijck uyt te blasen / soo en is nochtans haer herte niet gheschickt noch ghemaeckt tot de vreese ende ghehoorsaemheyt Gods. Ja hoe zy hem selve meer wederhouden/so veel te crachtichlijcker worden sy binnen ontsteken ende verhit/ende branden/bereyt zijnde alle dinc te doen/ ende tot alle boosheyt uyt te breken / ten ware datse dese vreese der Wet verhinderde. Eñ niet alleenlijck dit / maer sy haten oock de Wet seer/ ende vervloecken God die de Wet heeft ghegheven/ so dat sy hem (waert dat sy conden) seer begeeren wech te nemē/ dewijle sy hem niet en connen lijden/ noch als hy ghebiet dat recht is/ noch als hy de verachters sijnder majesteydt straft. Dit ghevoelen is in alle menschen die noch niet en zijn wederghebooren / hoewel in de sommighe duysterlijcker/ in de sommighe openbaerlijcker: te weten/dat sy niet door ghewillighe onderworpinghe/ maer ongewillich ende wederspannich/ alleenlijck door de cracht der vreese tot de oeffeninge der Wet getroecken worden. Maer nochtans dese bedwonghen ende afghedrongen neersticheydt/ is der gemeyner verkeeringe der menschen noodich / der welcker ruste ende vrede hier in ghesocht wort / dewijle daer wort toeghesien dat niet alle dinghen door beroerte vermenght ende verwerret en worden: het welcke geschien soude/ waert dat eenen yegelijcken alle dinck geoorloft ware. Jae het en is oock den kinderen Godts niet onnut dat sy in dese schole geoeffent worden/ so lange als sy/ eer sy geroepen worden/ den gheest der heylichmakinghe niet hebbende/ door de onwijsheyt des vleeschs/ dertelheydt bedryven. Want dewijle sy door vreese der godlijcker straffen ten minsten worden van de uytwendighe dertelheydt afghetrocken / hoewel sy noch in therte niet getemt zijnde / noch cleynen voortganck doen tot het goede / soo worden sy nochtans ghewoon eenich jock der rechtveerdicheyt te draghen: op dat sy tot de discipline ende ghrechticheyt des uytwendighen levens / als tot een onbekende sake niet gheheel ongheleert noch nieuwelingen en zijn / als sy geroepen worden. Dit ampt ende werck der Wet schijnt de Apostel eygentlijck aen te roeren als hy leert dat den rechtveerdighen gheen Wet gestelt en is / maer den onrechtveerdighen / ende ongehoorsamen/ ende godloosen/ende sondaren/ende boosen/ende onheylighen / vadermoorderen / dootslagheren/ hoereerderen / die by mannen ligghen / menschendieven/leughenaren/meyneedighen/ende so daer yet anders is teghen de gesonde leere. Want hy geeft te kennen/ dat de Wet is eē wederhoudinge der ghener die anders in de begeerlijckheyt des vleeschs hen selven verheugen / ende souden sonder mate af dwalen. 1.Tim.1.9.

Dat andere ampt des Wets is/ om de sondaren te bedwingen.

So is dan dat selve seer noodich allen menschen int ghemeyn niet alleen den verworpenen/ maer oock de uytvercorenen voor de wedergeboorte/ dwelck met des Apostels authoriteyt wordt bevesticht.

11 Eñ dat Paulus ergens seyt: Dat de Wet is den Joden een school-meester geweest tot Christum / dat mach van beyde dese voorschreven ampten eñ wercken der Wet verstaen worden. Want daer zijn tweederley menschen welcke de Wet door haer schole eñ leeringhe tot Christum brengt. De sommige van de welcke wy eerst gesproken hebben/ om dat sy al te groot vertrouwē hebben op haer eygē macht eñ rechtveerdicheyt/ so en zijn sy niet bequaem om de ghenade Christi aē te nemē/ tē zy dat sy eerst dat afgeleyt hebbē. Daerom dwingtse de Wet tot ootmoedicheydt eñ vernederinge door de kēnisse haerder eygener ellendicheyt / op dat sy also bereyt worden om te begeerē dat sy te vorē meyndē aē hē selvē te hebben. Den sommigē is eenen toom noodich/ op dat sy daer door wederhouden worden/ op dat sy niet also ongebondē en loopē tot de dertelheyt haers vleeschs/ dat sy van alle oeffeninge de rechtveerdicheyt gantschelijck vallen. Want waer de geest Gods noch niet en regeert/ daer breken de boose begeerten somtijts also uyt / dat het perijckel is dat sy de ziele die sy hebbē bevangē / sullē in ver-

Eerstelijck is het noodich om eenen yegelijcken aen te wijsen sijne ellende/ op dat de ghene daer noch hope by is/ bereyt mogen werden om een remedie ende goeden raet te ontfanghen.
† Gal.3.24.

Daer na/ om eenigen yegelijcken in sijn ampt ende beroepinge te houden.

getentheyt eñ verachtinge Gods versincken: het welcke soude geschiē/ ten ware dat God het door sulcken middel verhinderde. So dan die hy heeft tot de erve sijns rijcx vercoren/ ist dat sy niet en worden terstont van hem weder ghebooren / soo worden sy tot den tijt der besoeckinghe bewaert door de wercken der Wet onder vreese: niet onder de suyver ende reyne vreese die in sijne kinderen moet zijn / maer nochtans onder een vreese die nut is / op dat sy nae de macht haers verstants tot de waerachtige Godsalicheyt onderwesen worden. Van dese sake hebben wy so vele bewijsinghen / dat ons geen exempelen noodich en zijn. Want alle die eenen tijt lanck in onwetentheyt Gods gewandelt hebben/ die sullen bekennen dat hen dit gheschiet is: te weten / dat sy door den toom der Wet zijn in eenighe vreese eñ eerbiedinge Gods onderhouden geweest/ tot dat sy door den gheest weder geboren zijnde/ begonnen hen van herten lief te hebben.

Bewijs ghenomen van de dagelijcksche bevindinge ende het gevoelen van eenen yegelijcken.

Het derde ghebruyck oft ampt des Wets (dwelc dat sonderlicste is ende meest eygen) heeft alleen plaetse by den uytvercorene. Want eerstelijck onderwijst sy de selve teeren dagelijck ende alle dage meer ende meer in den wille Gods.

12 Het derde ghebruyck der Wet / het welcke het voornemste is/ ende eygentlijcken het eynde der Wet aensiet/ heeft sijn plaetse in de gheloovige/ in der welcker herte de geest Gods nu crachtich is en regneert. Want hoewel de Wet Gods is met den vinger Gods in hare herten geschreven/ dat is/ hoewel sy alsoo zijn door de beweginge des geests gesint ende gemoet/ dat sy begeerē Gode ghehoorsaem te zijne / soo doen sy nochtans dobbelen voortganck in de Wet. Want sy is hen een seer goet instrument om dagelijcx te beter en vaster te leeren hoedanich de wille Gods zy/ den welcken sy soecken te doen : ende om in het verstant daer van ghesterckt te worden. Ghelijck hoewel een dienstknecht met gantscher herten begheert hem selven sijnen Heere aengenaem te maken/ soo is hem nochtans noodich de manieren sijns Heeren neerstichlijck te leeren / ende aen te mercken/ om hem selven daer na te schicken ende voegen. Ende niemant en can hem selven uyt desen noot uyt nemen : want niemant en is noch tot sulcke wijsheydt ghecomen dat hy niet/ en soude connen uyt de dagelicsche onderwijsinge der Wet nieuwen voortganck doen in de suyver kennisse des godlijcken willes. Boven desen dewijle ons niet alleenlijck leeringhe/ maer oock vermaninghe noodich is/ soo sal de dienstknecht Gods oock dese nutticheyt uyt de Wet hebben/ dat hy door haer daghelicksche bedenckinghe sal tot ghehoorsaemheyt verweckt / ende daer in versterckt/ ende van de slibbericheyt tot sondighen/ wederhouden worden. Want op dese wijse moeten de heyligen hen selven voort drijven / die hoewel sy na den geest met grooter blymoedicheydt na de rechtveerdicheyt Gods staen / soo zijn sy nochtans altijts met de luyheyt des vleesches verladen / soo dat sy niet en connen met behoorlijcke veerdicheyt voort gaen. Desen vleesche is de Wet een geessel/ waer door het gelijc eē traech ende ondeughende ezel wort tot het werck ghedreven. Jae oock den gheestelijcken mensche/ dewijle hy noch niet en is van de swaricheyt des vleeschs verlost/ sal de Wet een ghedurige spore ende prickel zijn / de welcke hem niet en sal laten ledich zijn. Op dit gebruyck sach David / doen hy der Wet sulcken hoogen lof gaf/ seggende: De Wet des Heeren is onbevleckt/ bekeerende de zielen: De rechtveerdicheden des Heeren zijn rechte de herten verblijdende: Het ghebodt des Heeren is luchtich / de ooghen verlichtende/ etc. Item/ Uw woort is een keerse mijnen voeten / ende een licht mijnen wegen/ ende ontelliche vele dinghen die hy in dien Psalm verhaelt. *Ende dese dinghen en strijden niet teghen de woorden Pauli/ met de welcke bewesen wort niet wat gebruyck de Wet heeft in de wedergheboorene / maer wat sy den mensche in haer selven can doen. Hier van singt de Prophete met wat grooter nutticheydt de Heere die leert/ met de oeffeninge in der Wet/ die hy de begeerte ende veerdicheyt geeft om gehoorsaem te zijne : ende niet alleenlijck de ghebooden maer oock de belofte der genade daer aē hanghende/ aen te grijpen/ door de welcke alleen het gene dat bitter is/ soete wort. Want wat is onlieffelijcker dan de Wet / ist dat sy alleenlijck begeerende eñ dreygende de zielen door vreese beroert eñ benauwt? Maer David toont voornemelijck dat hy heeft in de Wet den Middelaer aengegrepen/ sonder den welcken geen behagelijckheyt noch soeticheyt daer in en is.

Daer nae: door vermaningen drijft syse tot gehoorsaemheyt.

Als David dat getuyght Psal.19.8.

Psa.119.105

* Welcke met den Apostel over een comt.

13 Dewijle sommige ongeleerde niet en connen dit onderscheyden / so verworpen sy Mosen gantschelijck met grooter stouticheyt/ ende laten de twee tafelen der Wet varen: te weten/ om dat sy meynen dat het den Christenē niet en betaemt by de leeringe te blijvē/ in de welcke de bedieninge des doot vervaet is. Maer verre sy van ons dese onheylighe meyninghe: *want Moses leert seer wel/ dat de Wet de welcke den sondaren niet en can anders dan den doot barē/ een beter ende costelijcker gebruyck in de Heyligen heeft. Want aldus geboot hy den volcke doe hy stont te sterven: †Set uwe herten tot alle de woorden die ic u heden betuyghe/ op dat ghy die uwen kinderen beveelt / ende hen leert bewaren / doen ende volbrenghen al wat gheschreven is in den boeck deses Wets: want het en is u niet te vergeefs gheboden/ maer om dat een yeghelijck soude daer in leven. Ist dat niemant en can versaken dat in de Wet een volcomen exemplaer der rechtveerdicheyt is / so en ist ons niet gheoorloft daer van te wijcken / oft wy en mogen gheenen regel om wel ende rechtveerdichlijc te levē hebben. Want daer en zijn niet vele regulen des levens / maer eene eeuwighe ende onveranderlijcke. Daerom dat David seyt het leven des rechtveerdighen mensches is in de gheduerighe bedenckinghe der Wet / dat en moeten wy niet verstaen van een eeuwe alleenlijck / maer van alle eeuwen tot het eynde der werelt toe. Wy en sullen oock ons niet laten van de Wet verschricken/ noch haer onderwijsinghe schuwen/ om dat sy veel nauwer ende volcomender heylicheyt eyscht eñ leert / dan wy sullen hebben ofte bewijsen soo langhe wy desen karcker onses lichaems omme draghen. Want sy en is teghen ons niet gelijck een hart eñ wreet eyscher die hem niet en laet ghenoegen dan als sijnen eysch volbracht is: maer in dese volmaectheyt tot de welcke sy ons vermaent / toont sy ons een eynde eñ merck/ na het welcke ons leven lanck neerstichlijck te staen / ons nut ende betamelijck is. Ist dat wy in dese neersticheyt niet en beswijcken/ so ist goet : Want dit gantsche leven is een loopbane / als wy die sullen door gheloopen hebben/ so sal de Heere ons geven tot dat eynde eñ merck te geraken/ tot het welcke wy nu van verre onsen arbeyt eñ neersticheyt schicken.

Hierom is de goddeloose meyninge der Antinomers (dat is/ der gener/ die de Wet verstooten) te verworpen/ welcke is: dat de Christenen de Wet niet en behooren aen te hanghen/ overmits sy anders niet dan de bedieninghe des doots inhout.

* Reden genomen uyt Mosis en de Davids spreucke.

† Deut.32.46.

Psal.1.2.

14 Dewijle dan de Wet crachtich is om de geloovige te vermanē / niet op dat sy hare conscientien met de vervloeckinge binde / maer op dat syse somtijts voort dringende / de luyheyt verdrijve/ ende de onvolmaectheyt prickele. Vele menschen willende dese verlossinge van de vervloeckinghe der Wet beduyden / segghen / dat de Wet is te niete ende wech ghenomen / aengaende de gheloovighe : (Ick spreke noch van de Wet der zedē (niet om dat sy hen niet meer en gebiet wat recht is/ maer alleenlijc dat sy hen nu niet is sulc

Het laetste deel des capittels/ waer in van de wechneminge des Wets gehandelt wort. Eerstelijck van de Wet der zeden.

als sy

als sy te vooren was/ dat is/dat sy hare conscientien verschrickende ende beschamende / niet en verdoeme noch verderve. Ende door waer sulcke wech neminghe der Wet/ leert Paulus claerlijck. Ende datse oock de Heere selve vercondicht heeft / dat schijnt daer uyt dat hy de meyninghe van de afbrekinghe der Wet door hem / niet en soude wederleyt hebben/ hadde sy niet grootelijc onder de Joden geweest. Ende de wijle de meyninghe niet en heeft connen sonder oorsake ende sonder eenige voorwendinge op comen / so ist geloovelijck dat sy is uyt valsche uytlegginghe der leeringhe der Wet ghecomen: ghelijck by na alle dwalinghen pleghen uyt de waerheyt oorsake te nemen. Ende op dat wy ons niet oock aen desen selven steen en stooten / so sullen wy neerstichlijck onderscheyden wat in de Wet is wechgenomen/ en wat noch vaste blijft. Als de Heere betuyght dat hy niet en is gecome om de Wet af te breke/ maer om die te vervullen: ende dat tot dat Hemel en Aerde vergaet/ niet ee tittel in der Wet en sal vergaen/ dat het niet en soude al geschien: so bevesticht hy genoech dat de onderhoudinge der Wet in geenen dinghe en sal door sijn toecomste verminderdt worden. Ende met goeder oorsake/ want hy is meer gecomen tot dit eynde / namelijck/ om dat hy haer overtredingen soude heyle. So blijft da de leere der Wet door Christum ongescheyt/ de welcke ons met leeren/ vermanen/ schelden/ ende beteren/tot alle goet werc schicke ende voeghe.

Wat daer in wechgenome ende niet wechgenomen en is. Matth.5.17

Hoe dat des Wets vloeck wech genomen is.

15 Ende dat Paulus seyt van de vervloeckinge/is openbaer dat het niet de onderwijsinge selve/ maer alleenlijck de cracht om de conscientien te benouwe/aengaet. Want de Wet en leert niet alleenlick/maer eyscht oock strengelick dat sy gebiet. Ende ist dat het niet volbracht en wort/Ja ist dat het schuldighe werck eenichsins verlaten wort/ so staet sy niet den blixem der vervloeckinge. Hierom seyt Paulus dat alle die uyt de wercken der Wet zijn/ zijn der vervloeckingen onderworpen/ want daer geschreven is : Vervloeckt is alle mensche die het niet al en volbrengt. Hy seyt dat die onder de wercken der Wet zijn / die de rechtveerdicheyt niet en sette in de vergevinge der sonden / door de welcke wy van de strengicheyt der Wet verlost worden. So leert hy da dat wy moeten van de banden der Wet verlost worden / ten sy dat wy daer onder willen ellendichlijck vergaen en verderven. Maer van wat banden? te weten/dier strenger en ongenadigher eyssching / die va het uyterste recht niet en verlaet / noch en laet geen overtredinge ongestraft. Om van dese vervloeckinge ons te verlossen/ is (segge ick) Christus voor ons de vervloeckinghe geworden. Want daer is geschreven:Vervloect is alle mensche die aen het hout hangt. In het navolgende Capittel leert hy oock dat Christus is der Wet onderworpen geweest / om de ghene die onder de Wet waren / te verlossen : maer op de selve sin/want hy seyt terstont daer na : Om dat wy souden trecht der kinderen / door aenneminge ontfangen. Wat is dat? te weten/op dat wy niet en souden met eeuwige dienstbaerheydt verdruckt worden / de welcke onse conscientien soude in de benautheyt des doots houden. Hier-en tusschen blijft dit altijts vast/dat de autoriteyt der Wet niet en is verminderdt / maer moet altijts met gelijcke eerbiedinge ende ghehoorsaemheyt/van ons aenghenomen worden.

Gal.3.10. Deut.27.26.

Galat.3.13. ende 4.4. Deut.21.23.

Van de wech neminge des Wets der ceremonien/alleen des gebruyck halven.

16 Het is een ander dinc van de ceremonien/ de welcke niet na haer eynde/maer alleenlick na haer gebruyck zijn wechgenomen. En dat Christus door sijn comste de ceremonien geeyndicht heeft/ dat en vermindert niet alleenlijk hare heylicheyt niet / maer prijst ende verclaert die meer. Want gelijck sy den Israelitischen volcke souden een ydel schouspel geweest hebben/ hadde hen de cracht der doot ende wederopstandinge Christi daer in niet getoont gheweest: alsoo en soude men heden niet connen onderscheyden waer toe sy ingeset waren/ waren sy niet verlaten. Daerom Paulus willende bewijsen dat haer onderhoudinge niet alleenlic te vergeefs/maer ooc schadelijck is / seyt dat sy zijn schaduwen gheweest der welcker lichaem wy hebben in Christo. Soo sien wy dan dat de waerheydt beter verclaert wordt in de wechneminghe der ceremonien / dan of sy Christum/die openbaerlic is verschene/va verre en als door een voorghetrocken cleet/af beelden. Daerom is oock de voorhanc des tempels door den doot Christi/in twee stucken gescheurt en gevalle: want het levende en uytgedructe beelt der hemelscher goeden/was nu int licht gecomen/de welcke te vooren was alleenlijck met duystere beworpingen begonne/ gelijc de autheur des Sentbriefs tot de Hebreen spreect. Hier toe dient oock dat Christus seyt: Dat de Wet en Prophete zijn tot Joannem geweest: en dat van dier tijt ae het rijcke Gods is begonnen vercondich te worden Niet dat de vaders zijn sonder de vercondinghe der hope der salicheyt en des eeuwige levens geweest: maer om dat sy alleelic va verre: en onder bedeckingen ghesien hebben / dat wy heden met clare lichte aenschouwen. Waerom de gemeynte Gods moeste van dese beginsele hooger opclimmen/dat verclaert Joannes de Dooper/ seggende: Dat de Wet is door Mosen ghegeven / maer de genade en waerheyt is door Jesum Christum gheschiet. Want hoewel in de oude sacrificien waerachtichlijck versoeninge belooft was/en de Arcke des verbonts een seker pant was der vaderlijcker gonste Gods ; dit hadde alle niet anders dan ee schaduwe geweest/ware het niet gefondeert geweest in de genade Christi/waer inde vaste en eeuwige stantvasticheyt wort bevonde. Dit moet altijts vast blijven/ te wete/ hoewel de ceremonien der Wet niet meer onderhouden en worde/dat nochtans door het eynde beter bekent wordt / hoe groot hare nutticheydt sy gheweest door de comste Christi / de welcke het ghebruyck daer van wech nemende / heeft haer eynde ende bedudinge met sijn doot verseghelt.

Col.2.17.

Matth.27.51.

Hebr.10.1.

Luce.16.16.

Joan.1.17.

Rom.10.4.

17 De woorden Pauli hebben wat meer swaricheydts / daer hy seyt. †Ende u/doen ghy doot waert door de sonden ende voorhuyt uwes vleeschs / heeft hy met hem levendich gemaeckt/ vergevende u alle misdaden / wech nemende dat hantschrift dat teghen ons was in de insettinge/ het welcke ons tegen was/en hy heeft dat uyt de midden wechgenomen/ ende aen het cruyce ghehecht/ etc. Want hy schijnt daer de wechneminge der Wet wat voorder te verbreyde/so dat wy nu niet en soude met hare insettinge te doen hebbe. Wat sy dwale die dit enckelijc van de wet der zeden verstaen/hoewel sy nochtans verstaen dat meer haer onverbiddelicke strengicheyt/dan haer leere zy wech genomen andere de woorden Pauli scherpsinnichlijcke overdenckende / sien dat het eygentlijc de wet der ceremonien aen gaet: ende bewijsen dat die meer dan eenmael in Paulo niet dat woort insettingen / beteeckent wordt. Want by de Ephesien spreect hy ooc aldus.*Hy is onse vrede/ die beyde heeft een gemaecht/ de wet der geboden die insettingen gelegen was / te niete makende / om dat hy die twee soude in hem selven tot eenen nieuwen mensche maken. Dat daer van de ceremonien wort gesproke/ is sonder

De reden/ welcke van den Apostel is beteeckent en behoort niet tot de Wet der zeden/maer tot de onderhoudinghe der ceremonien.

†Col.2.13.

**Epes.2.14.*

†Welcke daerom te niete gedaen om datse de Joden van den heydenen hebben afgesondert.

twijfel. Want hy noemtse den middelmuer/ waer door de Joden van de Heydenen verscheyden waren. Daerom bekenne ick dat die eerste te rechte van dese wedersproken worden : maer my dunct dat ooc van dese de sin Pauli noch niet wel verclaert en wordt. Want het en behaecht my gheensins / dat de twee plaetsen souden allesins niet malcanderen vergeleken worden. Als hy den Ephesien wilde haer aennemingh tot de ghemeynschap Israelis te kennen gheven / soo leert hy dat de verhinderinghe / waer door sy voortijden verhindert waren/is wechgenomen/ ende die was in de ceremonien. Want door de ghebruycken der wasschinghen ende offerhanden daer mede de Joden den Heere gheheylicht worden/waren sy van de Heydenen verscheyden. Maer wie en siet niet dat in den Sendtbrief tot de Colossensen hooger verborgentheyt gheroert wort? Hy strijt daer wel van onderhoudinghen der Wet Mosis / tot de welcke de valsche Apostelen sochten het Christen volck te dringē / maer ghelijck hy in den Sendtbrief tot de Galaten de sake voorder leyt / ende eenichsins wederom tot den oorspronck ende fonteyne brenght / alsoo doet hy oock te deser plaetse. Want ist datmen in de ceremonien anders niet en aensiet dan den noot om die te ghebruycken / waer toe worden sy genaemt een hantschrift dat teghens ons is? ende waerom wordt by nae de gheheel somma onser verlossinghe daer in in hare vernietinge ende wechneminghe ghestelt? Daerom gheeft de sake selve te kennē/dat hier in wat te bedencken is dat inwendigher zy. Ick betrouwe dat ick het rechte verstant daer van gecregen hebbe/ist datmen my nochtans toe laet dat Augustinus ergheus seer waerachtichlijck heeft ghescreven/ jae dat hy uyt de clare woorden des Apostels heeft genomen/te weten : † Dat in de Jodische ceremonien meer was een belijdinghe der zonden/dan een versoeninge der zonden. Want wat deden sy anders met de sacrificien/ dan dat sy bekenden hem selven den doot schuldich te zijne/dewijle sy andere beesten in haer plaetse stelden om voor hare zonden ter doot te offeren? Wat deden sy met de suyveringhen ende wasschingen / anders dan dat sy betuychden hen selven onreyne te zijne? Also wert van hem diemael thantschrift haerder zonde ende onreynicheyt ververscht. Maer in de betuyginghe en was gheen betalinghe. Daerom schrijft de Apostel dat de versoeninghe der overtredinghen die onder het oude Testament bleven / ende niet wechgenomen en worden/is eerst door den doot Christi volbracht. Daerom seyt oock de Apostel te rechte van de ceremonien/ datse hantschriften zijn tegen hare dienaren/dewijle sy haer verdoemenisse ende onreynicheyt opentlijck daer door versegelen. Het en staet ooc hier niet tegen/ dat de selve zijn oock met ons der selver genade deelachtich geweest. Want dat hebben sy vercregen in Christo / ende niet in de ceremonien/ de welcke de Apostel daer onderscheypt van Christo : want als sy doe ghebruyckt worden / so verduysterden sy de eerlijckheyt Christi. Wy hooren dat de ceremonien in haer selven aenghemerckt zijnde / worden wel ende bequamelijck genaemt hantschriften die tegē der menschen salicheyt zijn : want sy waren als gewoonlijcke instrumenten om der selver schult te betuygen. Als de valsche Apostelen wilden de Christelijcke ghemeynte wederom hier aen verbinden / so en verhaelt Paulus haer beduydinge niet te vergheefs hooger/de Colossensen vermanende ende waerschouwende waer toe sy souden vervallen / waert dat sy hen selvē lieten alsoo van de valsche Apostelen onder het joc brengē. Want de weldaet Christi wert hen ooc mede benomen/ dewijle hy (de eeuwige versoeninge eenmael geschiet zijnde) hadde de dagelicsche onderhoudingen der ceremonien wechghenomen / de welcke crachtich warē alleē om de zondē te besegelē/maer om de selve wech te nemen niet en vermochten.

Maer veel meer/om datse anders niet en waren dan eenighe solemnele ende wettelycke middelen/die van onse zonden ende onreynheyt ghetuychden.

† Hebr.7.9.

Heb.9.15.

Na dien Christus de selve door sijnen doot uytgewischt heeft/wort te rechte gheseyt/dat hy het hantschrift/ dwelck tegen ons was/ wechgenomen heeft/ ende aen het cruyce vast ghemaeckt. Col.2.14.

Col.2.17. ende 20.

Gal.4.9.

Het viij. Capittel.

Uytlegginghe der Wet der Zeden.

IC en achte het niet vreemde van der sake te zijne / ist dat ick de thien ghebodden der Wet / met een corte verclaringhe daer van/ hier tusschen in sette. Want hier uyt sal het te beter openbaer worden / dat ick nu hebbe aengeroert / te weten/ dat de Godsdienst welcken Godt heeft eenmael ghebodden/noch blijft. Daer nae sal oock de bevestinge des anderen hooftstuck daer toe comen/ te weten/dat de Joden daer uyt niet alleenlijck geleert en hebben welck de rechte Godsalicheydt ware/ maer dat sy oock siende dat sy niet machtich en waren die te onderhouden / door de vreese des oordeels ghedrongen worden/ om oock tegen haren wille tot den middelaer te comen. Nu in de verclaringe der somma der dinghen die tot de waerachtighe kennisse Gods noodich zijn/ hebben wy ooc geleert dat hy niet en can na sijn grootheyt van ons begrepen worden / of ons en sal terstont sijn majesteyt voor oogen comen / en ons tot sijnen dienst verbinden. In de kennisse ons selfs hebben wy voornemelijck dit ghestelt/ dat wy den waen onser eygener macht / ende het betrouwen onser eyghener rechtveerdicheydt af leggende / ende hier entegen door het ghevoelen onser armoede ende ghebreckelijckheyts gebroken ende gemurselt zijnde / souden oprechte ootmoedicheyt ende ons selfs verneederinge / leeren. Dit beyde doet Godt in sijn Wet / waer in hy eerst de behoorlijcke macht om te ghebieden hem selven toegheschreven hebbende / ons vermaent sijn Godheyt te eeren / ende leert waer in de eere gheleghen is. Daer nae bewijst hy ons onse onmacht ende onrechtveerdicheyt : het welcke hy doet door den reghel sijn der rechtveerdicheyt welcken hy vercondicht / des welckes reghels rechticheyt onse natuere ende aert die boos ende verdraept is/altijts weder staet: ende onder des welckes volmaecktheydt / onse macht die seer swac en tot het goede crachteloos is / seere verre geleghen is. Ende dit selve dat wy uyt de twee tafelen moeten leeren / onderwijst ons de inwendige Wet/die (gelijc bovē geseyt is) ‡ in aller mēschen herten ghescreven ende als ingedruckt is. Want onse conscientie en laet ons niet eenen eeuwigen slaep sonder ghevoelen slapen / maer betuycht ende vermaent selve van binnen wat wy Gode schuldich zijn / stelt ons het onderscheypt des goets en quaets voor oogen/en beschuldicht ons alsoo als wy wijcken van het ghene dat wy zijn schuldich te doen. Maer de mensche is in soo groote duysternisse der dwalinghen verwerret/ dat hy door de natuerlijcke Wet nau een weynich smaect wat dienst Gode aenghenaem zy/ende is voorwaer seer wijt van de rechte wijse/om Godt te dienen. Boven desen is hy alsoo op gheblasen door vermetentheyt ende eergiericheyt / en is alsoo door sijns selfs liefde verblint / dat hy hem selven niet en can aensien/ noch in hem selven gaen om te leeren hem selven onder worpen ende verneederen/ende sijn ellendicheyt bekennen. Daerom dewijle het onser plompheydt ende hartneckicheyt noodich was/ soo heeft de Heere ons een geschreven Wet gegeven: om dat die soude vaster en sekerlicker betuygē dat in de Wet der natuere te duy-

Eerstelijc is de Wet gheschreven/datse ons volcomelijcker soude leeren de nutte ende salige kennisse niet alleen Gods, maer oock ons selfs / die wy soberlijc ende duysterlijc vā de Wet der natueren hadden.

Een tsamenknoopinghe deses capittels met het eerste ende tweede Capittels des eersten boecx. Item het 1.2.3.5.6. Capittel des tweeden boecx.

Bewijs deser voorstellinge genomen van dat verhael der bysonderste stucken van de Wet der zeden.

Item van de onderwijsinghe des natuerlycken Wet welcke in onse herten is gescreven ende door de zonde gelijck als verduystert.

‡ Lib.2. cap.2. sect.22.

Waerom de geschreven Wet ons ghegeven is.

te duyster was: ende onse verstant ende gedachtenisse) de onghevoelijckheyt verdrijvende) levendichlijcker slaen ende wecken.

Eenige algemeyne leeringhen.
1. Leeren wy uyt de kennisse Godts door de Wet/ dat God met rechte voor onsen Vader ende Heere van ons gheacht wordt.
Dat hem de rechtveerdicheyt aenghenaem/ ende d'ongherechticheyt eenen grouwel is.
Soo salmen van de onrechtveerdicheyt vlieden/ ende de rechtveerdicheydt bemineu/ hoe swaer ende teer wy oock zijn.
* Mala. 1. 6.

2 Nu is het licht te verstaen watmen uyt de Wet moet leeren/ te weten/ * dat God gelijck hy onse Schepper is / also oock te rechte van ons voor onse Vader ende Heere gheacht wort: ende dat wy hem hierom eere/ eerweerdicheyt/ liefde/ ende vreese schuldich zijn. Jae oock dat wy ons selfs niet en zijn / dat wy souden volghen al wat ons de boose begheerte onses herten in gheeft: maer dat wy na sijnen wille staende / moeten alleenlijck blijven in het ghene dat hem behagelick is. Boven desen dat hy rechtveerdichept ende rechtichept hertelijck lief heeeft / ende van de ongherechtichept eenen grouwel heeft: en dat ons daerom noodich is alle onse leven lanck in ons de rechtveerdichept te oeffenē/ ten zy dat wy willen door ongodlijcke ondanckbaerheyt van onsen Schepper afwijckē. Wāt ist dat wy hem dan eerst de eere bewijsen die wy schuldich zijn / als wy sijnen wille boven den onsen achten/ so volcht daer uyt dat sijn oprechte dienst niet anders en is dan onderhoudinghe der rechtveerdichept/ heylichept ende suyverheyt. Ende wy en mogen ons niet ontschuldighen / dat wy gheen macht en hebben/ ende als uytgheteerde schuldenaers niet en comen betalen. Want het en betaemt niet dat wy de eerlijchept Gods niet en met ons vermoghen: want hoe danich wy connen sijn / hy blijft altijts hem selven ghelijck / te weten/ een vrient der rechtveerdichepdt/ ende vyant der ongherechtichept. Wat hy van ons eyscht/ dewijle hy niet en can eysschen dan dat recht is/ so ist ons uyt de verbindinghe der natuere noodich ghehoorsaem te zijne: en dat wy niet en connen/ dat comt door onse schult. Want ist dat wy van onse eygē begeerlichept/ waer in de zonde regneert/ gevanghen zijn/ so dat wy niet vry en zijn om onsen Vader ghehoorsaem te zijne/ so en connen wy ons door dien noot niet ontschuldighen / wiens quaet in ons is / ende ons moet toegheschreven worden.

2. Leeren wy uyt de kennisse ons selfs door de Wet / onse leelijckhepdt ende onreynichepdt aenschouwen/ op dat wy in ons selven bedroghen ende beschaemt gemaect zijnde/ andere hulpe souden soecken.

3 Als wy door de leere der Wet sullen dus verre gheecomen zijn / dan moeten wy oock door der selver leere in ons selven gaen / en daer ten eynde twee dinghen leeren. Ten eersten onse leven met de rechtveerdichept der Wet overleggende/ sullē wy leeren dat wy verre zijn van den wille Gods genoech te doen / ja dat wy niet weerdich en zijn onse plaetse te behouden onder sijne creatueren/ veel min onder sijne kinderen geteldt te worden. Ten anderen onse macht overmerckende / sullen wy leeren dat die niet alleenlijck te cleyne / maer oock geene is om de Wet te volbrengen. Hier uyt comen wy nootsakelijck op onse eyghen macht gheen betrouwen te hebben / ende benaut ende versaecht van hertē te zijne. Want de conscientie en can de swaerhept der ongherechtichept niet verdraghen / sonder terstont Gods oordeel voor oogen te hebben. Ende het oordeel Gods en can sy niet ghevoelen / sonder door den grouwel des doots weversiagen te worden. Desgelijcx wordt sy door bewijsinghe haerder onmacht bedwongen/ het betrouwen dat sy op haer macht hadde/ te laten vallen. Beyde dese beroeringhen maken ootmoedichept en vernederinge: en also geschiedet ten eynde / dat de mensche door het gevoelen des eeuwighen doots (de welcke hy siet door de verdienste sijnder ongerechtichept over hem comen) verschrickt zijnde / hem selven tot de eenige barmhertichept Gods went / als tot de eenighe gaven der salichept: op dat hy ghevoelende / dat het in sijn macht niet en is der Wet ghenoech te doen / in hem selven troosteloos / ander hulpe soecke ende verwachte.

Hierom isset dat Godt sijnen geboden by ghevoecht heeft beloften ende dreygingen.

4 Maer de Heere niet te vrede zijnde dat hy de eerweerdighepdt sijnder rechtveerdighept heeft bewesen/ stelt oock beloften en dreyginge daer by om onse herten met liefde der rechtveerdighept/ en haet der ongerechtighept te bevangen. Want dewijle de ooge onses verstāts so duyster is/ dat sy niet en kan alleenlijck door de schoonhept des goets geroert worden/ so heeft onse genadichste Vader na sijn goedertierenhept ons willen door de soetighept der vergeldinghe treeken om hem lief te hebben/ ende te begeeren. Daerom verkondicht hy dat de loon der deuchden by hem bewaert wort/ en dat die niet en sal te vergeefs arbeyden die sijnen geboden gehoorsaem is. Hierentegen verkondicht hy niet alleenlick dat de ongerechtighept voor hem vervloeckt is/ maer oock datse niet en sal onghestraft wesen: want hy sal selve de verachtinghe sijnder Majestept wreken. Ende op dat hy ons allesins vermane/ so belooft hy de gehoorsaemhept der gener die sijne gebodē houden/ te loonen met zegeninge des tegenwoordigen levens/ en met de eeuwige salichept: en de overtreders dreycht hy met ellendighept des tegenwoordigen levens/ en met de straffe des eeuwigen doots. Want dese belofte: Wie dit doet/ die sal daer in leven: Item de dreyginge die daer mede over een komt: De ziele die sondicht / sal sterven / dese twee zijn sonder twijfel van toekomenden ende oneyndelijcken leven ofte doot gesproken. Hoewel so waer de goetwillighept ofte toornighept Godts gemeldet wort / daer wordt het eeuwige leven onder zijn gonste/ ofte het eeuwige verderf sonder sijnen toorn verbaet. Ende der zegeningen en vervloeckingen deses tegenwoordigen levens / wort een groot ghetal in de Wet verhaelt. * En in de bevestingen en betuyginghen der straffen wort de groote suyverhept Gods gesien/ de welcke geen ongerechtichept en kan lyden. Maer in de beloften wort niet alleenlic sijn over groote liefde tot de rechtveerdighept (de welcke hy niet en kan ongeloont laten) maer oock sijn wonderlijcke mildighept en goedighept bewesen. Want dewijle wy ons selven met al wat wy hebben/ sijner Majestept schuldich zijn/ soo eyscht hy van ons met seer goeden rechte al wat hy ons gebiet. Ende de betalinge der schult en verbiet niet vergolden te worden. Daerom laet hy sijn recht varē/ als hy onsen dienste welckē wy schuldich zijn/ loon belooft. Wat voordeel ons de beloftē in haer selvē doē/ dat is eensdeels gesept/ en sal eēsdeels te sijnder plaetse wederom beter verklaert worden: tot dese tegenwoordige handelinge is het genoech te wetē en overleggē/ dat de rechtveerdichept ons wort door de beloftē sonderlinge aengeprese/ op dat wy te sekerder wetē hoe seer hen haer onderhoudinge behaeght: en wederom dat de bevestingen en betuygingen der straffen / zijn tot meerder vervloeckinge der onrechtveerdichept geset/ op dat de sondaer door de soetichept der zōde drōckig zijnde/ het oordeel des wetgevers dat hē bereyt is/ niet en vergete.

Welcke niet alleenen vervaten vergancklijcke/ maer oock hemelsche ende eeuwighe dingen.

Levit. 18:5.

Ezech. 18. 4. ende 20.

Levit. 26:4. Deut. 28. 1.

* Daerenboven so getuygen sy van de hooghste reynighepdt Godts/ van de liefde sijner gerechtighept/ ende van sijne goedertierenhept teghen ons.

3 Geeft de Wet te verstaen/ dat Gode niet aengenamers is als gehoorsaemhept. Welcke alle verciercde wercken ende verscheyde Godsdiensten der hypocrijtē verdoemt.

5 Nu dat de Heere willende eenē regel der volmaeckter rechtveerdighept gheven/ heeft alle de deelen daer van onder sijnen wille ghestelt / daer in wordt ons te kennen ghegeven/ dat hem geen dinck aenghenamer en is / dan ghehoorsaemhept. Het welcke wy moeten dies te neerstigher aenmerckē/ om dat de stoutighept des menschelijcken verstants / soo seer is ghenegen tot menigherley gedichte godsdiensten om Gode daer mede te behagen. Want dese ongoddelijcke gesinthept tot de Religie / dewijle sy natuerlijck

 is in

is in des menschen herte ghewortelt / heeft haer selven in alle eeuwen gheopenbaert / ende openbaert haer oock noch: te weten/ dat de menschen altijts begeeren buyten Godts woort eenē middel te dichten om rechtveerdicheydt te geerijgen. Hier uyt geschiedet dat onder de goede wercken dienen ghewoonlijck rekent / de gheboden der Wet de minste plaetse hebben / ende de ontellijcke hoop der menschelijcker gheboden / by nae de gantsche plaetse beslaen. Maer wat heeft Moses anders willen doen/ dan sulcke boose begeerte verhinderen/ doen hy nae de vercondinghe der

Deut. 12. 28.

Wet/ het volck aldus aen sprack: Aenmerckt eñ hoort al wat ick ghebiede / op dat het u wel gae/ ende uwen kinderen nae u inder eeuwicheyt/ als ghy sult ghedaen hebben / dat voor uwen Godt goet ende behagelijck is. Doet alleenlijck dat ick u ghebiede: en doet daer niet toe / noch en neemt daer niet af. Ende te vorē doe hy betuycht hadde dat dit haer wijsheyt ende verstant was voor de ander natien/dat sy oordeelen ende rechtveerdicheden/ ende ceremonien hadden van den Heere ontfanghen: soo seyde hy daer by: Bewaert

Deut. 4. 9.

dan u selven ende uwe ziele sorchsfuldichlijck / en vergheet de woorden niet die uwe ooghen ghesien hebben/ende dat die niet te eenigen tyde uyt uwe herte en ontvallen. Voorwaer dewyle Godt te voren sach / dat de Israliten niet en souden rusten nae dat sy de Wet ontfanghen hadden/ maer souden boven dien soecken nieuwe rechtveerdicheden voort te brenghen / waert dat sy niet strengelijck wederhouden en worden: soo vercondicht ende betuycht hy dat de volmaeckte rechtveerdicheydt is in de Wet begrepen. Hier door behoorden sy wel seer sterckelijck wederhouden te zyn: nochtans en hebben sy hen selven van de stoutichevt die hen so seer verbodē was/ niet onthouden. Ende wat ist van ons? voorwaer wy zyn oock door dat selve woort verbonden / want dit heeft sonder twijfel eeuwichlijck plaetse / dat de Heere de volmaeckte leere der rechtveerdicheydt heeft sijner Wet toe ghescreven. Ende wy nochtans daer mede niet te vrede zynde/ arbeyden ongeschicktelicken seer om goede wercken de eene bovē de andere te dichten eñ smeden. ‡ Om dit ghebreck te beteren sal het een seer goede medecijne zijn/ dat wy altijts denckē/ dat ons een Wet is van Godt gegeven/ de welcke ons soude de volmaecte rechtveerdicheyt leeren: dat daer in gheen ander rechtveerdicheyt geleert en wort / dan die met den regel des Godlijcken willes ghemeten wordt. Ende dat daerom te vergheefs nieuwe goede wercken gesocht worden/ om Gode te behagen/ dewyle sijn dienst is alleenlijck in ghehoorsaemheyt ghelegen. Jae dat de oeffeninghe der goeder wercken die buyten de Wet Gods dwaelt/ meer is een onverdraghelijcke ontheyliginghe der Godlijcker ende waerachtigher rechtveerdicheyt. Augustinus seyt oock seer wel met der waerheyt / als hy de ghehoorsaemheydt diemen Gode schuldich is/ noemt somtijts een moeder ende verwaerster aller deuchden / somtijts een fonteyne ende oorspronck alles goets.

‡ Medecijne tegen de wangeloovige godsdiensten/ ende menschelicke stoutichevt/ haer selven tegen Godt opheffende.

Lib. de civit. Dei. cap. 12. De bono coniugali contra adversarios legis et Prophetarum.

* Het tweede deel des cap. inhoudende twee regelen: waer van d'eerste is/ dat wy seekerlick/ weten/ dat niet alleen des menschen leven in de Wet onderwesen wort tot een uytwendige eerbaerheyt/ maer ooc tot een inwendighe ende geestelijcke gherechticheyt: ende dat in dien deele de Wet Godts van alle Wetten der Overheden verscheyden is.

6 * Maer als de Wet des Heeren ons sal verclaert zijn/dan sal het eerst bequamelijcker ende met meerder vrucht bevesticht worden / dat ick te voren van het ampt ende ghebruyck der Wet ghehandelt hebbe. Maer eer wy beginnen een yeghelijck hooftstuck bysonder te handelen / is het nut eerst te weten het ghene dat dient tot de ghemeyn kennisse daer van. Ten eersten / moet het vast ende seker zijn / dat het leven des menschen in de Wet onderwesen wort/ niet alleenlijc tot uytwendighe eerlijckheyt / maer oock tot inwendighe ende gheestelijcke rechtveerdicheyt. Het welcke niemant en can versaken/ maer wort nochtans van weynighen wel aenghemerckt. Ende dit gheschiet om dat sy op den Wet-gever niet en sien/nae wiens aert ende natuere de Wet oock moet gheacht worden. Ist dat een Coninck met een mandament verbiet te hoereren / doot te slaen/ende te stelen: ick bekenne dat de ghene die alleenlijck de begheerte tot hoereren / dootslaen ofte stelen/heeft in het herte ghehadt/ ende niet sulcx ghedaen en heeft met uytwendighen wercke / niet en can met de straffe beswaert worden / die in sulck een mandament is verordent. Want dewyle de voorsieninghe eens sterffelijcken Wet-gevers / haer niet voorder en bestreckt dan tot uytwendighe eerbaerheyt / so en worden sijne gheboden niet overgetreden / ten zy dat de boose wercken bedreven worden. Maer God voor wiens ooghen gheen dinck en is verborgen / ende die niet soo seer en vraecht na den uytwendighen schijn/als nae de suyverheyt des herten / heeft onder het verbodt der hoererie / dootslachs/ende diefte/ oock de oncuysche begheerte/ toornicheyt/ haet/ eens anders goet begheeren/ bedroch/ ende al wat sulcx is/verboden. Want dewyle hy een gheestelijck Wet ghever is/ soo en spreeckt hy niet min tot de ziele / dan tot het lichaem: nu is toornicheyt ende haet een dootslach der ziele: quade begeerte ende giericheyt is diefte: oncuysche begheerte is hoererie. Yemandt mochte segghen: De wetten der menschen gaen ooc den raet ende den wille aen / ende niet avontuerische gevallen. Ick bekenne dat/maer sulcken raet ende wille/ als die tot het werck is uytghecomen. Sy aenmercken met wat herte een yeghelijcke daet ghescheit is: maer sy en ondersoecken de verborgen gedachten niet. Daerom sal hem ghenoech gedaen worden/ als alleenlijck de handen onthouden worden van overtredinghe. Maer hier en teghen dewyle de Wet Gods is onsen zielen ghegeven/ so is der zielen dwanck ende wederhoudinghe voornemelijck noodich tot de rechte onderhoudinghe deser Wet. Maer de ghemeynen man / als hy de verachtinge der Wet oock alderseerst bedeckt / soo voecht hy de oogen/voeten/ende handen/ ende alle deelen des lichaems / tot eenighe onderhoudinge der Wet/ ende heeft daerentusschen het herte van alle gehoorsaemheyt seer vreemde/ ende meynt genoech ghedaen te hebben / als hy het wel voor de menschen verborgen hout dat hy voor de oogē Gods doet. Sy hooren: Ghy en sult niet dootslaen/ ghy en sult gheen overspel doen / ghy en sult niet stelen: sy en trecken gheen sweert tot dootslaen/ sy en vermenghen haer lichaem met gheen hoeren/sy en steken hare handen aē niemants goet. Dit alle doen sy wel dus verre / maer haer herte is vol dootslachts / sy branden door oncuyscheyt/een yegelijcks goet aensien sy met cromme ooghen/ende verslindent met begeerte. Soo ghebreeckt hen nu noch dat het voorneemste is in de Wet. Ick bidde u/ waer uyt comt sulc grof onverstant/anders dan om dat sy den Wet-gever achter latende/de rechtveerdicheyt voeghen nae haer vernuft? Dese wederspreeckt Paulus sterckelijck /betuyghende dat de Wet geestelijck is: waer mede hy te kennen gheeft / dat sy niet alleenlijck en eyscht de ghehoorsaemheydt der ziele / ende verstant ende willes / maer wil oock Enghelsche suyverheyt hebben / die van alle onreynicheyt des vleeschs afghewasschen zijnde/ niet anders dan Gheest en smake.

Want Godt is een Gheestelijck Wetgheever, maer de mensche niet.

Welcke rede ne seer wijt haer bestreect/ ende en wort niet blijtich genoech van ons overleyt.

Rom. 7. 14.

De voorschreven regel wort bevesticht met Christi autoriteyt.

7 * Als wy seggen dat dit de meyninge der Wet

is/ soo

is/ soo en brenghen wy gheen nieuwe uytlegginghe voort uyt ons selven / maer volghen Christum na/ de welcke de beste uytleggher der Wet is. Want doen de Phariseen hadden den volcke een verkeerde meyninghe in ghegheven / te weten / dat die de Wet volbrachte/ die niet uytwendighen wercke niet teghen de Wet en dede : soo straft Christus dese seer schadelijcke dwalinghe/ ende betuycht dat een wijf oncuyschelijck aensien / is hoererie bedrijven : dat den broeder haten/is doot slaen: want hy maectse des oordeels schuldich/ die alleenlick in het herte hebben toornich geweest : ende schuldich des raets/die murmurerende ofte grimmende eenighe verbolgentheyt des herten bewesen hebben : ende schuldich des helschen vyers / die met lasteren ende quaet spreken zijn tot openbare toornicheyt voortghebroken. Die dit niet en hebben ghesien / die hebben ghedicht dat Christus is een ander Moses/ te weten/ een ghever der Euangelischer wet/die het ghebreck der wet Mosis soude vervult hebben. Hier uyt comt dat ghemeyn ghevoelen van de volcomentheyt der Euangelischer Wet/ te weten / dat die veel meerder ende grooter zy dan de oude Wet Mosis : welck ghevoelen veelsins schadelijck is. Want hoe onweerdichlijck de wet Gods daer door versmaect wort/ dat sal uyt Mose selve openbaer worden / als wy hier nae sullen de gheboden ter somma brenghen. Het soude voorwaer hier door schijnen dat de heylicheyt der ouder Vaderen niet verre en zy geweest van hypocrisie ende gheveynstheyt : ende wy worden daer door af ghelept van den eenighen regel der rechtveerdicheyt. Dese dwalinge can seer lichtelijck wederleyt worden/ te weten / dat sy meynden dat Christus wat toeghedaen heeft tot der Wet : daer hyse doch alleenlijck heeft tot haer gheheelheyt weder ghebracht / de selve bevrijdende ende suyverende van de leugenen/ende van den suerdeesem der Phariseen / waer door sy besmet ende ontreynicht was.

Matt.5.21. ende.24. ende.43.

Ende woort beschermt van de valsche leere der Sophisten/ die Christum geleert hebben den anderen Moses te wesen.

8 Wy sullen ten tweeden aenmercken / dat altijts meer is in de gheboden ende verboden begrepen/ dan de woorden uytdrucken : het welcke nochtans moet alsoo ghematicht zijn / dat wyse niet en buyghen ghelijck eenen loyen reghel herwaerts ofte gintswaerts / waer henen wy willen. Want sommighe maken door dese onmatige vryheyt / dat de autoriteyt der Wet by sommighe menschen cleyn gheacht wordt / ende dat sommighe de hope vande Wet te verstaen / laten vallen. Daerom ist dat het mogelijck is/so moeten wy eenen wech gaen / waer door wy met rechten ende vasten ganghe/ tot den wille Gods ghelept worden. Men moet (segghe ick) ondersoecken hoe wijt de uytlegginghe moet buyten de palen der woorden gaen : op datmen sie dat niet eenich aenhanckfel uyt menschelijcke uytlegginge en wort tot de wet ghedaen / maer dat de suyver ende oprechte meyninge des Wet-gevers wort getrouwelijck verclaert. Het is voorwaer by na in alle geboden soo openbaer dat een deel voor het gheheele ghestelt wort/ dat de gene die de meyninghe ende het verstant der Wet wilde vernieuwen / nae luyt ende uytgheven der woorden/soude met rechte bespot worden. Soo ist dan voorwaer dat de nuchter uytlegginghe der Wet haer voorder bestreckt/dan de woorden: maer hoe veel sy haer voorder bestreckt/dat blijft duyster/ten zy datmen eenighe mate sette. ‡Soo achte ic dan dat de beste mate sal wesen/datmen de uytlegginghe der Wet schickt na de oorsake der Wet:te weten/datmen in een yeghelijck ghebot aenmercke waerom het gegeven zy. Exempel: Alle gebot is om te bevelē ofte om te verbieden / van beyden sullen wy terstont het rechte verstant ende de waerheyt hebben/ ist dat wy de oorsake ende het eynde aensien. Ghelijck het eynde des vijfsten gebots / is datmen dien moet eere geven/dien Godt eere toe schrijft. So is dan dit de somma des ghebots : Dat het recht ende Gode behaghelijck is/ dat wy die eeren / dien hy eenighe hoocheyt heeft ghegheven : ende dat de verachtinghe ende versmadinge der selver / grouwelijck is voor God. De oorsake des eersten ghebots/ is op dat Godt alleen gheeert worde. Sod sal dan de somma desen ghebots wesen / dat de waerachtighe godsalicheydt / dat is de eere ende dienst sijnder Godheyt/hem aenghenaem is : eñ dat de godloosheyt grouwelijck is voor hem. Alsoo moetmen in een yeghelijcke ghebot aensien waer van daer in ghehandelt wordt : daer nae moetmen het eynde soecken / tot datmen vint wat de Wet ghever daer eyghentlijck betuycht hem te behaghen oft mishaghen. Ende ten eynde van daer voort argumenteren tot het ghene dat daer tegen is/ op dese wijse: Ist dat dit Gode behaecht / soo mishaecht hem het contrarie dat daer teghen is. Item. Ist dat dit Gode mishaecht / soo behaecht hem het contrarie : Ist dat hy dit ghebiet / soo verbiet hy het contrarie : Ist dat hy dit verbiet / soo ghebiet hy het contrarie.

Den anderen reghel moet van den uytleggers wel overghelept worden.

‡ De welcke daer toe nut is / datse het eynde der geboden ondersoecken/ tot dat sy vinden wat de Wetghever prijst ofte misprijst.

Exempel.

Daer na van daer voort argumenteren tot het gene dat daer teghen is.

9 Dat nu wort duysterlijck aengheroert / dat sal in het uyt legghen der gheboden seer claer worden door de oeffeninghe. Daerom ist ghenoech hier aengheroert te hebben / anders dan dat wy dat laetste dat wy gesept hebben / moeten bevestighen / het welcke moghelijck anders niet en soude verstaen woordē/ofte verstaen zijnde / int eerste aensien vreemt schijnen. Dat wy ghesept hebben dat in de ghebiedinghe des goeden wercx/het quade dat daer teghen strijt/ verboden wort / dit en is niet noodich bevesticht te worden / want daer en is niemant die het niet toe en laet. Ende dat de goede wercken geboden worden als de quade verboden wordē/ dat wort van het ghemeyn oordeel der menschen gheerne aengenomen. Het is oock gemeyn dat de deuchden ende goede wercken worden aenghepresen/ als de zonden ende gebreken die daer tegen zijn/ verdoemt worden. Maer wy eysschen wat meer dan dese wijsen van spreken beduyden. Want by de deucht die den gebreke ofte der zonde contrarie is / verstaen sy meest de aflatinghe ende schuwinghe des selven gebrecx ofte zonde: maer wy segghen datse voorder streckt / te weten/ tot contrarie daden. Daerom in dit ghebot : Ghy en sult niet dootslaen / en sal het ghemeyn ghevoelen niet anders aenmercken / dan datmen moet hem selven van quaet doen/eñ begeerte tot quaet doen / onthouden. Maer ick segge dat boven desen / daer oock in vervaet is dat wy moeten onses naesten leven helpen waer wy connen. Ende op dat ick niet en schijne sonder reden te spreken/so bevestighe ick dat ick ghesepdt hebbe/ aldus: Godt verbiet ons onsen broeder ongelijck ende hinder te doen / om dat hy wil dat wy onses broeders leven lief ende weert hebben : soo eyscht hy dan oock mede de wercken der liefde die tot behoudinghe onses broeders mogen ghedaen worden. Ende alsoo machmen sien dat altijts het eynde des ghebots ons toont / al wat wy daer geboden ofte verboden worden te doen.

Breedere verclaringhe deses laetsten stucx: dat God niet alleen de quade wercken verbiet/ maer oock daer tegen de goede ghebiedt.

Exempel.

10 †Ende waerom Godt also gelijc met halve gheboden meer heeft sijnen wille beteeckent dan claerlijck uytghedruckt / moghen vele redenen by ghebrocht worden / maer dese behaecht my meest/ te weet / dewijle het vleesch altijts arbeypt

† Maer daerom heeft hy voor ghestelt/ dat in elcke soorte der overtredinghe het schandelijckste was/ op dat hy aenwysen soude wat voor een gr[illegible]elin een yeder zonde geleghen is.

om de schandelijckheydt der zonde schoon te maken / ende met tierlijcker voorwendinghen te bedecken / ten zy datmense mach met den handē tasten / so heeft God het ghene dat in eenen yegelicken aert der overtredinge het booste eñ schandelijckste was / als een exemplaer voor ooghen gestelt / om dat oock onse ooren souden daer van verschricken / op dat hy alsoo mochte te meerderen grouwel ende haet in onse ziele drucken. Dit bedriecht ons dickmael in de weerderinghe ende overlegginge der zonde / te weten / dat wyse cleyn maken als sy eenichsins bedeckt zijn. Dese bedriegherie neemt ons de Heere wech als hy ons leert alle zonden tot dese hooftstucken brengen / de welcke seer wel voor oogen stellen wat grooter grouwelijckheyt in eenen yegelicken aert der zonden is. Exempel : Toornicheyt ende haet en worden niet voor seer grouwelijck quaet geacht / als sy met haren namen genoemt worden : maer als sy ons onder den naem des doots1achs verboden worden / soo verstaen wy beter hoe grouwelijck sy voor God zijn / door wiens stemme sy onder soo grouwelijcke boosheydt gerekent worden. Ende door sijn oordeel beweecht zijnde / leeren wy de swaricheydt der zonden die ons te voren licht schenen / nu beter overlegghen.

Exempel.

De derde regel is van de afdeelinghe des Wets in twee tafels. Waer van de eerste begrijpt den Godsdienst / de andere de liefde tegen den naesten.

11 Ten derden moeten wy oock aenmercken waerom de Wet in twee tafelen ghedeylt wort : de welcke niet sonder oorsake dickmael ghemeldet en worden / ghelijck alle recht-verstandighe sullen oordeelen. Ende de oorsake is soo seer voor ooghen / dat sy ons in dese sake niet en laet twijfelen. Want God heeft sijn Wet in twee deelen / in de welcke de gantsche rechtveerdicheydt vervaet wort / alsoo ghedeylt / dat het eerste deel de wercken der religie die sonderlinghe tot sijnen dienst dienen / ende het ander deel de wercken der liefde die men sijnē naesten schuldich is / begrijpt. Het eerste fondament der rechtveerdicheydt is voorwaer den dienst Gods : als dese verdorven is / so zijn alle de andere deelen der rechtveerdicheyt ghelijck ghebroken ende geschende stucken eens ghescheurden ende vervallen huys. Want wat rechtveerdicheyt wilt ghy het achten / dat ghy de mensche niet en quelt met stelen eñ rooven / ist dat ghy daerentusschen door schandelijcken kerckroof de majesteyt Godts van sijn eere berooft? ofte dat ghy uwe lichaem met hoererie niet en ontreynicht / ist dat ghy den heylighen naem des Heeren ontheylicht door uwe lasteringhen? ofte dat ghy geenen mensche en vermoort / ist dat ghy arbeydt de ghedachtenisse Godts te niete te maken. Daerom sonder religie roemtmen te vergheefs van rechtveerdicheyt: ghelijck of yemandt een ghetronckt lichaem dat sonder hooft is / wilde tot cierlijckheyt vertoonen. Ende de religie en is niet alleenlijck het voorneemste deel der rechtveerdicheyt / maer is oock de ziele daer van / waer door sy ghcheel ghesont ende levendich is. Want de menschen en onderhouden onder malcanderen de gherechticheydt ende liefde niet sonder de vreese Gods. Daerom segghen wy dat de dienst Gods is het begin ende het fondamēt der rechtveerdicheyt / om dat sonder dien alle gerechticheyt euyschet / ende maticheyt die de menschen onder malcanderen ghebruycken / ydel is ende ondeughende voor God. Wy seggen dat de dienst Gods is de fonteyne ende de Geest der rechtveerdicheyt : om dat de menschen daer uyt leeren met maticheyt ende sonder quaet doē onder malcanderen leven / als sy God als den richter des rechts eñ onrechts / eeren ende vreesen. Daerom onderwijst hy ons in de eerste tafel inder Godsalicheyt / ende in de eyghen wercken der religie / met de welcke sijn majesteyt moet gheeert ende ghedient zijn: in de ander tafel leert hy hoe wy door de vreese sijns naems ons behooren te draghen teghen de menschen. Hierom heeft onse Heere (ghelijck de Evangelisten verhalen) de gantsche Wet ter somme in twee hooftstucken vervaet / te weten : Dat wy sullen God lief hebben uyt gantscher herten / uyt gantscher ziele / ende uyt alle onse cracht: ende dat wy onsen naesten sullen lief hebben als ons selven. Hier siet ghy hoe hy van twee deelen daer in hy de gantsche Wet besluyt / het eene Gode / eñ het ander den menschen toe schickt.

De noodighe ende onderscheydelijcke vereeniginge deser twee tafelen.

De gedueriche ordeninge.

De gantsche somma van de selve.

Matth. 22. 37. Luce. 10. 27.

12 Maer hoewel de gantsche Wet is in twee hooftstucken begrepen / soo heeft nochtans onse Heere om alle onschuldinghe wech te nemen / willen breeder met thien ghebodeh verclaren al wat tot sijnder eere ende vreese / ende liefde dient / ende wat de liefde aengaet die hy ons heeft bevolen tot de menschen om sijnen wille te hebben. Het en is niet quaet noch onnut / datmen arbeyt om te weten hoe de gheboden ghedeylt worden / soo verre men ghedachtich is / dat het sulck een sake is / in de welcke een yeghelijck mach oordeelen / om der welcker wille men niet en moet teghen de ghene die anders ghevoelen / strijt voeren. Wy moesten voorwaer dit nootsakelijc aenroeren / op dat de deelinghe der geboden / welcke wy hier sullen setten / niet van de Lesers bespot oft verwondert en worde / ghelijck of sy nieu ofte corts ghevonden ware. Dat de Wet is in thien gheboden / ghedeylt / dat is sonder twijfel / dewijle het dicmael door de authoriteyt Gods betuycht is. Daerom en heeft men gheen geschil van den ghetale / maer van de deelinge der geboden. Die de gheboden alsoo deelen / dat sy drie gheboden der eerster tafel toe schrijvē / ende de ander seven in de tweede tafel brenghen : van die wordt het ghebodt van de beelden uytghewischt / ofte ymmers onder het eerste verborghen / hoewel het nochtans sonder twijfel is bescheydelick van den Heere als een sonderlijck ghebot geset. Ende het thiende ghebot van des naesten goet niet te begheeren / splijten ende deelen sy onbequamelijck in twee. Ende oock heeft dese wijse van deelē der eerster ende suyverder Ghemeynte onbekent geweest / ghelijck wy weynich hier nae sullen sien. Andere stellen met ons vier hooftstucken in de eerste tafel / maer in de plaetse des eersten hooftstuck / setten sy de belofte sonder ghebot. Maer dewijle ick verstae dat by Moses thien woorden gheset zijn / voor thien gheboden / (ten zy dat my crachtichlijck anders bewesen worde) eñ dewijle icker even soo veele sie met seer goede ordeninghe ghestelt / soo wil ick hen haer ghevoelen laten / eñ volghen dat my best dunckt : te weten / dat het ghene daer van sy het eerste ghebot maken / zy als een voorrede op de ghcheele Wet / ende dat dan daer nae volghen vier gheboden der eerster / ende sesse der tweeder tafel / in sulcken orden als sy verhaelt worden. Dese deylinghe leert Origenes sonder twist ofte gheschil / ghelijck of sy te sijnen tijde alomme aenghenomen ware. Ende met hem ghevoelt oock Augustinus schrijvende tot Bonifacium : de welcke de gheboden tellende / dese orden houdt : Datmen den eenighen Godt met ghehoorsaemheyt in der religie diene / datmen gheenen afgod en diene / ende datmen den naem des Heeren niet ydelijck en gebruycke: dewijle hy van het gebot des figuerlijcken Sabbats bezyden gesproken hadde. De ander eerste deelinghe behaecht hem wel er[illegible]hens / maer om een oorsake die veel te lichts is: te weten / dat is het ghetal van drie (alsmen in de eerste tafel drie

De afdeylinge des Wets in thien woorden ofte gheboden.

Welcke op menigerley wijse van sommige onderscheyden worden.

Maer veel bequamer op dese wijse / dat de vier eerste gheboden ghestelt worden in de eerste / ende de ses navolghende in de tweede tafel.

Origenes in Exod. lib. 2.

Lib. 2. quest Bonifac.

drie ghebaden stelt) de verborgentheyt der Drievuldicheydt beter verclaert wort. Hoewel hy in de selve plaetse niet en verswijcht dat anders onse deelinghe hem beter behaecht. De autheur des onvolmaeckten wercks in Mattheum/ ghevoelt oock met ons. Josepheus stelt in een yegelijcke tafel vijf gheboden/ende dat sonder twijfel uyt een ghemeyn gevoelen sijns tijts. Maer dit is tegẽ reden/ dewijle daer door het onderscheyt der religie ende der liefde vermengt wordt: ende wort oock wederleydt door de authoriteyt des

Mat.10.19. Heeren / de welcke in Mattheo het ghebot van de ouders te eeren / verhaelt onder de gheboden der tweeder tafel. Laet ons nu Godt selve hooren spreken/met sijne eyghene woorden.

Het eerste Ghebot.

Ick ben de Heere uwe Godt / die u uyt Egypten landt / uyt den diensthuyse hebbe uyt gheleydt: Ghy en sult gheene andere Goden hebben voor mijn aenschijn.

Het derde deel des Capittels uytlegghende de thien ghebooden.

Waer dat voorgaenghestelt is een voorrede.

daer mede de Wet Gods van eenighe verachtinge bevrijt wort/ ende dat op driederley manieren.

Ten eersten/ door vertooninge sijnder Majesteyt.

13 Daer en is niet aen ghelegghen of men de eerste woordẽ alleen op hen selvẽ leest / ofte datmense acht een deel des eersten gebots te zijn: soo verre alsmen toelaet datse zijn als een voorrede op de gheheele Wet. Ten eersten moetmen in de insettinghe der Wetten toe sien / datse niet terstont door verachtinghe te niete en worden. Daerom voorsiet Godt sonderlinghe sijn Wet die hy wilde in setten / dat haer majesteyt niet veracht en worde / ende ghebruyckt driederley middelen om die te bevestigen. Want hy schrijft hem selven toe de macht ende het recht om te gebieden / waer mede hy het uytvercoren volck nootsakelijck verbindt om ghehoorsaem te zijn. Hy vercondicht oock de belofte der genade/ waer mede hy het selve volc lockt ẽ treect tot oeffeninge/neersticheyt / ẽ tot heylicheyt. Ẽ hy verhaelt sijne weldaden / waer mede hy den Joden haer ondanckbaerheyt bewijst / ten zy dat sy hen selven draghen ghelijck het sijnder goedicheydt betaemt. Onder den naem Heere / wort de macht ende behoorlijcke heerschappie beteeckent. Ist dat alle dinghen van hem comen / ende in hem staen / soo is het oock recht datse alle tot hem geschickt worden/ ghelijck Paulus seyt. Soo worden wy dan door dit woort Heere/ overvloedichlijck vermaent dat wy moeten ons selven onder sijn jock begheven. Want het soude ongeschickt ende onbetamelijck zijn / dat wy souden willen wijcken van onder de heerschappie deses Heerẽ/ buyten den welcken wy niet en connen zijn.

Rom.11.36.

Daer na/ door een verhael van sijne vaderlijcke weldadicheyt.

14 Als hy heeft te kennen ghegheven dat hy die is / die de macht ende het recht om te gebiedẽ heeft / ende dien men gehoorsaemheydt schuldich is: so lockt hyse oock met soeticheyt/betuygende dat hy de Godt der Ghemeynte is / op dat hyse niet en schijne alleenlijck door den noot tot hem te trecken. Want in dese wijse van spreken/is een onderlinghe aensien ende over een cominghe begrepen/de welcke in dese belofte verclaert is: Ic sal haer Godt zijn / ende sy sullen mijn volck zijn. Waer uyt Christus bewijst dat Abraham/ Isaac/ende Jacob leven/ om dat God betuycht dat hy haer God is. Daerom sijn dese woorden soo veel als of hy aldus sprake: Ick hebbe u uytvercoren my tot een volck om niet alleenlijck in dit tegenwoordighe leven u goet te doen: maer oock om de salicheyt des eeuwigen levens te geven. Waerom hy dit seyt/dat wort in vele plaetsen in de Wet beteeckent. Want dewijle de Heere ons gewaerdicht dese barmherticheyt te doẽ/

Jere.31.33.
Mat.22.32.

dat hy ons onder sijn volck rekent / soo verkiest hy ons (seyt Moses) om hem tot een sonderlijck ende heylich volck te zijne / ende op dat wy sijne gheboden bewaren. Hier uyt comt dese vermaninge: Weest heylich/want ick ben heylich. Ende uyt dese twee comt de betuyginghe die by den Propheet ghelesen wort: Een sone eert sijnen vader/ ende een dienstknecht sijnen Heere. Ist dat ick uwen Heere ben/ waer is de vreese? ende ist dat ick uwen Vader ben / waer is de liefde?

Deut 7.6. ende 14.2. ende 26.18.

Levit.19.2.

Mal.1.6.

Ten derden/ door het verhael van de uytleydinge uyt den lande Egypti.

15 Daer nae verhaelt hy sijne weldaden/ door de welcke wy moeten dies te crachtichlijcker beweecht worden / om dat oock onder de menschen de ondanckbaerheyt soo grouwelijcke zonde is. Hy vermaende doen het volck wel van een versche weldaet / maer de welcke soude oock by de nacomers crachtich wesen/ dewijle sy door haer wonderlijcke grootheyt weerdich is / in der eeuwicheydt overdacht te worden. Ende boven desen is sy seer bequaem tot de tegenwoordige sake: want de Heere gheeft te kennen dat sy uyt de ellendige dienstbaerheydt verlost zijn / om dat sy hem haren verlosser soude met blymoedighe ghehoorsaemheydt dienen. Ende op dat hy ons alleenlijck in sijnen waerachtighen dienst behoude / soo pleecht hy hem selven met sekere titelen ende namen te vercieren / met de welcke hy sijn heylighe Godheydt van alle afgoden ende ghedichte Godẽ/ onderscheyt: ẽ also besluyt hy ons als in eenighe tralien / op dat wy niet herwaers ende ginswaerts uyt en dwalen / ende lichtveerdichlijcken eenen nieuwen Godt en dichten / ist dat wy den levendighen Godt verlatende/ eenen afgod op richten. Hierom als de Propheten willen Gods eyghentlijck beteeckenen/so becleeden ende besluyten sy hem met deese teeckenen / met de welcke hy hem selven den Israelitischen volcke gheopenbaert hadde. Want als hy ghenaemt wort de Godt Abrahams/ofte de Godt Israels/ ende als hy in den Jerusalemschen Tempel tusschen de Cherubim ghestelt wort/dese ende diergheliicke wijsen van spreken/ en binden hem niet aen een plaetse/ noch aen een volck: maer zijn alleenlijck voor gestelt om de gedachten der Godsaligen te houden staende/op dien Godt/de welcke door dat verbont dat hy met den volcke Israel / heeft ghemaeckt / hem selven heeft alsoo voor ooghen ghestelt / dat het gheensins gheoorloft en is van sulcke ghedaente af te wijcken. Maer dit moet nochtans vast blijven / dat de verlossinghe daerom hier ghemeldet wordt / op dat de Joden te blymoedichlijcker hen selven tot Godt begheven / de welcke haer met rechte hem selven aentreckt. Ende op dat wy niet en dencken dat dit ons niet aen en gaet / soo moeten wy aenmercken dat de dienstbaerheydt des volcks Israel in Egypten/ zy een voorbeelt geweest der geestelijcker gevanckenisse / in de welcke wy alle worden ghevanghen ghehouden / tot dat de Hemelsche verlosser ons door de cracht sijns arms verlosse/ ende in het rijcke der vryheydt brenghe. Daerom ghelijck Godt sijn volck voortijden uyt de onverdraghelijcke dienstbaerheyt/ daer mede sy verdruct waren /verlost heeft / doen hyse wilde wederom versamelen om sijnen naem te dienen: also oock dien hy te desen tijde betuycht dat hy haer Godt is / die bevrijt hy alle van de doodlijcke macht des Satans / welcke met de lichamelijcke was afghebeeldet. Daerom moet een yeghelijck in sijn herte ontsteken worden / om nae de Wet te hooren / de welcke hy hoort van den oppersten Coninck ghecomen te zijne: want ghelijck alle dinghen van hem haren oorspronck nemen / alsoo betaemt oock dat sy

Waerom God hem selven met sekere namen verciert.

Exod.3.6.
Amos.1.2.
Hab.1.28.
Psal.80.2.
ende 99.1.

Waerom dat de verlossinge des volcks vermelt wort.

Op wat maniere ende hoe verre ons heden de gedachtenisse deses weldaets aengaet.

alle

alle haer eynde tot hem schicken ende beweghen Daer en is / segghe ick / niemant die niet en behoort ghetrocken te worden om dien Wetghever aen te nemen / om des welckes ghebodén te onderhouden / hy hem selven verstaet sonderlinghe uytvercoren te zijne: ende door des welckes mildicheydt hy overvloedicheyt alles goets/ende de eerlijckheyt des eeuwighen levens verwacht en door wiens wonderlijcke cracht ende barmherticheydt/hy hem selven bekent uyt den mont des doots verlost te zijn.

Des eersten ghebots uytlegginghe.

16 Als hy nu de authoriteyt sijnder Wet ghefondeert ende bevesticht heeft / soo gheeft hy het eerste ghebot/ te weten.

Dat wy geen vreemde Goden en sullen hebben voor sijn aenschijn.

Het eynde des selven.

Het eynde deses ghebots is/ dat Godt wil alleen in sijn volck de opperste zijn / ende sijn recht gantschelijck ghebruycken. Op dat dit gheschie/ soo ghebiet hy / dat alle godloosheyt ende superstitie / daer door de eerlijckheyt sijnder Godheyt ghemindert ofte verduystert wordt / verre van ons zy: ende om der selver oorsaké wille beveelt hy ons dat wy hem met waerachtighe Godsalicheyt in heylicheyt dienen ende aenbidden. En de eenvoudicheydt der woorden/ geeft dit bynae uyt. Want wy en connen hem niet voor onsen Godt hebben/ sonder oock mede aen te nemé dat hen eyge is. Daerom als hy ons verbiet vreemde Goden te hebben / daer mede gheeft hy te kennen/dat wy niet en moeten eenighen anderen toe schrijven/dat hem eyghentlijck toe comt. En hoewel de dinghen die wy Gode schuldich zijn/ ontelijcke veele zijn/ so worden sy nochtans niet onbequamelijck tot vier hooftstucken gebracht.

Wat dat is/ eenen Godt hebben/ ende vreemde Goden hebben.

Gode comt alleen de vereeringe toe.

Te weten / tot Aenbiddinghe (waer by oock als een aenhanckfel de gheestelijcke gehoorsaemheyt der conscientie is) Betrouwinghe/ Aenroepinge/ ende Dancksegginghe. Aenbiddinghe noeme ick de eere die hem een yeghelijck doet als hy hem heeft onder sijn hoocheydt onderworpen. Daerom en make ick niet sonder oorsake een deel daer van / dat wy onse conscientien onderwerpen onder sijn Wet.

Dat vertrouwen.

De betrouwinghe is de gherusticheydt waer door wy in hem gherust zijn / door de bekenninghe sijnder deucht ende cracht: als wy alle wijsheyt/rechtveerdicheydt/moghentheydt/ waerheyt / ende goetheyt in hem settende / ons selven door sijn ghemeynschap alleen gheluckich achten.

De aenroepinghe.

Aenroepinghe is de toevlucht onser ziele tot hem als tot de eenighe hulpe so wanneer ons eenige noot benauwt.

De dancsegginghe/ welcke deuchden in dit eerste Gebot ons bevoolen worden.

Dancksegginge is een danckbaerheydt / waer door de lof alles goets hem wort ghegheven. Ghelijck Godt niet en lijt dat yet van desen soude eenighen anderen ghedaen worden / alsoo ghebiet hy oock datmense hem alleen bewijse. Want het en is niet ghenoech dat ghy u selven van vreemde Goden onthout / ten zy dat ghy u selven aen desen eenigen God hout: want dat pleghen sommighe schandelijcke verachters te doen/ diet voor het cortste achten/ alle religien te bespotten.

Item den waren Godsdienst.

Maer de waerachtighe religie moet voor gaen / waer door de herten tot den levenden Godt beweecht worden / door des welckes kennisse sy begaeft zijnde/ mogen comé sijn majesteyt te verwonderen/vreesen ende eeré/ de ghemeynschap sijnder goeden aen te nemen/ sijn hulpe alomme te soecken / ende de grootheyt sijner wercken te bekennen ende loven / ghelijck dit in alle wercken des levens het eenige merck ende eynde moet zijn:ende dan salmen de superstitie ende valsche religie schouwen / waer door de herten van den waerachtigen Godt afgeweken zijnde / herwaers ende ginswaerts tot menigerley goden verleyt worden.

Daerentegen wort verboden alle superstitie/ de veelheydt der Goden/ ende de godloosheydt.

Daerom ist dat wy met den eenigé Godt te vreden zijn/ so moeté wy ghedencken dat boven ghesept is / te weten/ datmen alle ghedichte Goden moet verre verworpen/ende den dienst welcke de eenighe Godt voor hem selven eyscht / niet splijten. Want het en is niet geoorlooft een hayr van sijn eere te nemen / maer al wat hem eyghen is / moet by hem blijven.

Wat dese woorden beteeckenen: voor mijn aenschijn.

Het woort dat daer nae volcht/voor mijn aenschijn/ is tot vermeerderinghe der onweerdicheyt/te weten/ dat Godt wort tot jeloersheyt verweckt / soo wanneer wy onse ghedichtselen stellen in sijn plaetse: gelijc of een oneerbaer wijf den overspeelder voor haers mans oogen brenghende / sijn herte meer verweckte ende ontstake. Dewijle dan God door sijn teghenwoordighe cracht ende genade betuychde dat hy sijne oogen hielt over het volck dat hy vercoren hadde / soo heeft hyse willen seerder van de boosheyt der afwijckinge verschricken / vermanende dat sy niet en connen nieuwe Goden aennemen / daer hy niet selve een getuyghe ende aenschouwer sulcx kerckroofs en zy. Want dese stouticheydt vermeerdert haer Godloosheydt seer/ dat sy achten dat sy in hare afwijckinghen connen de ooghen Gods bedriegen. Maer hier tegen roept de Heere dat al wat wy bedencken / maken ofte smedé/ voor sijne oogen comt. Daerom ist dat wy willen onse religie Gode aengenaem maken/ so moet onse conscientie suyver zijn oock van de verborgenste gedachten der afwijckinge. Want de Heere en eyscht niet alleenlijck dat sijn eere geheel en ongeschent bewaert worde / door de uytwendige belijdinge alleenlijck / maer in sijne oogen/ die het verborghenste des herten voorsiet.

Dat tweede Ghebot.

Ghy en sult u gheen beelde noch eenighe ghelijckenisse maken/ der dinghen die boven in den Hemel zijn / ofte beneden op der aerde / ofte in het water dat onder de aerde is. Ghy en sultse niet dienen noch eeren.

Des tweede gebots uytlegginghe.

17 Ghelijck hy in het eerste ghebot betuycht heeft dat hy de eenige God is/ buyten den welcken men gheene andere Goden en moet dichten noch hebben:alsoo vercondicht hy nu claerlijcker hoedanich hy is / ende met wat dienst hy moet gheeert zijn / op dat wy niet en bestaen hem yet vleeschelijcx toe te dichten.

Het eynde deses gebots.

Soo is dan het eynde deses gebots/dat hy sijnen rechten dienst niet en wil door superstitieuse wijsen ende ghebruycken laten ontheylighen.

Den inhout.

Daerom in somma wil hy ons van vleeschelijcke onderhoudingen (die onse dwaes verstant/ nae sijn grovicheyt God achtende/ pleecht te dichten) gantschelijck wederroepen ende aftrecké: ende daerom onderwijst en voecht hy ons tot sijnen rechten dienst/ dat is/ die gheestelic en van hem ingeset is. En hy geeft de grofste sonde te kennen die in desen deele gheschiet/ te weten/de uytwendige afgoderije.

Twee deelen des selven.

Ende dit ghebot heeft twee deelen: In het eerste wordt onse stouticheydt gedwonghen/ op dat wy niet en bestaen God die onbegrijpelijck is/ onsen gevoelen te onderworpen/ ofte door eenige gedaente voor oogen te setten. In het tweede wordt ons verboden eenige beeldé aen te biddé / van Godsdienst wege.

Een verhael van alle verboden afbeeldinghen.

Voort vertelt hy in het corte alle manieren waer mede hy placht van de onheylighe ende superstitieuse Heydenen afghebeeldet te worden. By de dingen die in den Hemel zijn / verstaet hy de So-

de Sonne/ Mane/ ende ander ghesternten/ ende mogelijcke oock de vogelen: gelic hy Deut.cap.4. sijn meyninge uytdruckende/ alsoo wel de vogelen als de gesternte noemt. Dit en soude ic niet aengheteeckent hebben / hadde ick niet ghesien dat sommighe dat verstaen van de Engelen. Daerom gae ick de andere navolgende woorden deses ghebots voorby / als die in hen selven openbaer ghenoech zijn. Ende wy hebben nu in het eerste boeck claerlijc genoech geleert/ dat alle sienlicke ghedaenten Godts die de mensche dicht / gantschelijck strijden teghen de natuere Godts: ende dat daerom: soo wanneer de beelden ende afgoden voortcomen / de waerachtige religie verdorven ende vervalscht wort.

Deut.4.15.

Cap.11.

Waerom desen aenhanck daer by ghedaen wort.

18 De dreyginghe die daer by ghestelt wordt/ behoort gheen cleyn cracht te hebben om onse onverstant wech te nemen. Hy dreyght.

Dat hy is de Heere onse Godt / een Godt/ een wreker/ die de ongerechtichept der vaderen besoeckt in de kinderen / tot het derde ende vierde gheslachte/ in de gene die sijnen naem haten : ende doet barmhertichepdt in duysenden den genen die hem lief hebben / ende sijne geboden bewaren.

Of stercke/ want dese naem wort hem om eer sterckheyt wille gegeven.

Dit is soo veel als of hy seyde / dat hy alleen die is op welcken wy moeten staen. Ende op dat hy ons daer toe brenghe / soo vercondicht hy sijn macht/ de welcke haer niet te vergheefs / noch sonder straffen en laet verachten noch verkleynen. Hier wordt ghestelt de naem Godts EL. de welcke beduydt Godt : maer dewijle de naem comt van sterckheyt/ so en hebbe ick niet getwijfelt dat oock te beduyden / ofte in de text te setten/ om den sin te beter uyt te drucken. Daer nae noemt hy hem selven jeloers/ als die geenen medegeselle en can lijden. Ten derden betuycht hy dat hy sal een wreker zijn sijnder majesteyt ende eerlijckheyt / so yemant die wil den creatueren ofte den beelden gheven : ende dat hy sulcx niet en sal met een corte ofte slechte wrake wreken / maer dat sy sal tot de kinderen ende neven / ende der neven kinderen strecken/ te weten/ die haerder vaderen godloosheyt sullen na volgen. Ghelijck hy oock sijn eeuwighe barmhertichepdt ende vriendelijckheyt tot in vele nacomers bewijst den genen die hem lief hebben / ende sijn Wet bewaren. Het is Gode seer gewoonlijck/ dat hy hem tegen ons draecht ghelijck een man teghen sijn wijf: want de vereeninge daer mede hy ons aen hem verbint / als hy ons in den schoot der gemeynte ontfangt / acht hy als een heylich houwelijck/ waer in onderlinghe trouwe moet wesen. Ende ghelijck hy met alle wercken hem selven bewijst eenen ghetrouwen ende waerachtighen man te zijn / alsoo eyscht hy wederom van ons sulcke liefde ende cuyscheyt / als een wijf schuldich is haren manne: dat is/ dat wy onse zielen noch den Duyvel noch der oncuysheydt / noch der booser begeerlijckheden des vleeschs over en gheven om hoererie mede te bedrijven. Daerom als hy der Joden afwijckinghe straft / so beclacht hy dat sy haer schaemte hebben wech gheworpen / ende met overspel onreynicht zijn. Daerom gelijck een man hoe hy heyligher ende cuyscher is / soo veel te seerder wordt vertoornt/ ist dat hy siet dat sijn wijfs herte wort tot eenen anderen boel geneghen: alsoo oock de Heere die ons heeft inderwaerheyt voor sijn bruyt aengenomen/ betuycht

Godt de Heere wort met vier byzondere namen verciert.

Eerstelijck wort hy genaemt een stercke God.

2. Jaloers.

3. Een wreker.

4. Barmhertig.

Waerom hy een jeloers Godt ghenaemt wort. Ozee 2.19.

Jere.13.26.

Bewijs ghenomen van een gelijckenisse.

dat hy seer vyerichlijck jeloers is/ soo wanneer wy de reynicheyt sijns heyligen houwelicx vergetende/ met boose oncuysheyt ontreynicht worden: ende voornemelijck dan/ als wy sijnen godsdienst / die behoorde aldermeest ongheschent te blijven/ yemande anders doen/ ofte met eenighe superstitie vervalschen. Want alsoo en vervalsche wy niet alleenlijck de trouwe des houwelijcks/ maer ontreynighen oock het houwelijck bedde met overspel.

19 Men moet in dese dreyginghe sien wat hy meynt / als hy seyt dat hy de ongherechtichepdt der vaderen sal versoecken in de kinderen tot het derde ende vierde geslachte. Want boven dat het der gerechticheyt der Goddelijcker rechtveerdicheyt niet en betaemt dat hy soude den ontschuldighen straffen om eens anders misdaet/ soo betuycht Godt oock selve dat hy niet en sal maken dat de sone soude ongherechtichept des vaders dragen. Nochtans wort dese sententie meer dan eenmael verhaelt/ dat de boosheyt der ouder vaderen sal tot op de nacomende gheslachten verbreyt worden. Want Moses spreeckt dickmael aldus Godt aen:* Heere Heere/ die ghy de ongerechticheyt der vaderen vergeldet den kinderen in het derde ende vierde gheslachte. Desgelijcks oock Jeremias: † Die ghy barmherticheyt doet in duysenden / die ghy de ongherechtichepdt der vaderen vergheldet in den schoot der kinderen na hen. Sommighe die seer arbeyden om desen knoop te ontbinden / meynen datmen dit moet verstaen van de tijtlijcke straffen alleenlick: ende dattet niet ongheschickt noch wonder en is/ dat de kinderen sulcx lijden om de zonde der vaderen/ dewijle sulcke straffen diemael hen tot salicheyt opgheleydt worden. Het welcke wel waer is/ wat Esaias vercondicht Ezechie/ dat sijne kinderen sullen van het rijcke berooft / ende gevangen gevoert worden/ om de zonde die hy gedaen hadde. Pharaonis ende Abimelechs huys wordt ghestraft om het hinder dat Abraham ghedaen was / etc. Maer als dit wordt by ghebracht om dese tegenwoordige vrage genoech te doen/ dan ist meer een uytvlucht dan een verclaringe. Want in dese tegenwoordighe ende diergelijcke plaetsen vercondicht hy swaerder straffe dan dat sy soude binnen de palen deses tegenwoordighen levens besloten worden. Soo moetmen dan alsoo verstaen/ dat de rechtveerdighe vervloeckinghe Godts niet alleenlijck en valt op des godloosen hooft/ maer op sijn gheheel gheslachte. Ende als sy daer op gevallen is / wat machmen anders verwachten dan dat de vader van den Gheest Gods berooft zijnde/ seer booselick leve? ende dat de sone om des vaders boosheydt verlaten zijnde/ den selven wech des verderfs in gae; ende dat daer nae de neven ende der neven kinderen een vervloeckt zaet der gruwelijcker menschen zijnde/ oock na hen tot het verderf loopen?

De uytlegginge van de bedreyginghe.

Ezec.18.20.

Verclaringe des eersten deels deses aenhangs/ van de besoeckinge der vaderen boosheyt in den kinderen.

*Nu.14.18.

†Jere.32.18.

Een uytlegginge/ die van tet rechte ooghenmerck afwijckt.

Esa.39.7.

Gen.12.17. ende.20.3.

Wederlegginge van deselve/ ende een verclaringe van den natuerlijcken sin van dese dreyginghe.

20 Ten eersten laet ons sien ofte sulcke wrake onbetamelijc is der godlijcker rechtveerdicheyt. Ist dat de gantsche natuere der menschen verdoemelijck is / soo weten wy dat het verderf is dien bereyt / dien de Heere niet en ghewerdicht sijn genade te geven: ende sy vergaen niet te min door haer eygen ongerechticheyt / ende niet door onrechtveerdighen haet Gods: ende sy en hebben geen rechte oorsake om van Godt te clagen/ waerom sy niet ghelijck ander door de ghenade Gods tot salicheyt geholpen en worden. Daerom dewijle dese straffe den goddeloosen ende boosen wordt opgheleyt / dat haer gheslachte tot in vele nacomers van hen wordt van de godlijcken genade berooft/ wie can om deser seer rechtveerdigher

Of de besoeckinge der vaderen boosheyt in den kinderen/ der Godlijcker gerechticheyt niet betamelijck en is.

Ezech.18.20

diger wraken wille God beschuldigen? Maer de Heere betuycht hier tegē dat de straffe der sonde des vaders niet en sal op den sone comen. Aenmerct wat daer gehandelt wort. De Israeliten lange ende geduerlijck met vele ongeluckx ende ellenden ghequelt zijnde begonnen dese by sprake te ghebruycken: Dat hare vaders een bitter onrijpe druyve ghegheten hadden / waer van der kinderen tanden stomp geworden waren: waer mede sy wilden seggen/dat hare vaders die sonden gedaen hadden/ om de welcke sy anders onschuldich ende rechtveerdich zijnde / ghestraft worden / meer door Gods onversienlijcke toornicheyt / dan door matighe strengicheyt. Desen vercondicht de Prophete dat het also niet en is/ want sy om hare eyghene sonden ghestraft worden/ende dat het niet de rechtveerdicheyt Gods niet over een en comt/dat een sone die rechtveerdich ware/soude om sijns boosen vaders sonden wille gestraft worden:het welcke ooc in de dreyginge deses tegenwoordigē gebots niet en staet. Want ist dat dese besoeckinge daer van hier gesproken wort/vervult wort / als de Heere sijn genade/ het licht sijnder waerheyt/ ende andere behulpselen der salicheyt wech neemt van het huys des godloosen: so dragē de kinderen de vervloeckinghe om de boosheyt der ouderen / in dat selve dat sy verblint eñ van God verlate zijnde/de voetstappen haer der ouderen na volghen. Ende als sy met tytlijcke ellendicheyt / ende ten eynde met het eeuwige verderf ghestraft worden / soo worden sy alsoo door het rechtveerdich oordeel Gods niet om eens anders sonde/maer om haer eygen ongherechticheyt ghestraft.

Verclaringe des anderen deels int aenhanckfel des tweeden gebots/van de barmherticheyt Gods tot in het duysentste geslachte.

21 Op d' ander zijde wort de belofte voorghestelt van de barmhertigheydt Gods te verbreyden tot in duysent geslachten: dewelcke oock dicmael in de Schrifteure verhaelt wort/ ende wort oock vervaet in dat hooghe verbont dat Godt met sijn Gemeynte maeckt: † Ick sal uwe Godt wesen/eñ uwes zaet na u. Het welcke Salomon achtende/ ‡ seyt dat na den doot der rechtverdighen / hare kinderen sullen gheluckich zijn: niet alleenlijck om de heylige opbrenginghe ende onderwijsinge (dewelcke voorwaer seer veel doet) maer om dese zegeninghe die in het verbont belooft is / dat de genade Gods eeuwichlijck blijft op het huys der godsaligen.

†Gene.17.7. ‡Pro.20.7.

De nutticheyt van dese belofte.

Hier uyt hebben de gheloovighe grooten troost / ende de goddeloose groote verschrickinghe. Want ist dat oock nae de doot de gedachtenisse der rechtveerdicheyt eñ onrechtveerdicheyt so veel by God vermach/dat des eēs vervloeckinge/eñ des anders zegeninge op de nacomers comt / soo is sy veel meer in de autheurē eñ hoofdē daer vā gelegen.

Een bedenckinge van tgene / d'welc met der daet ende menichmael yemant bejegent ende voorvalt.

Voort en is hier teghen niet dat de nacomers der godloosen somtijts worden deugende/ ende dat der gheloovigen nacomers verraden. Want Godt de Wetghever en heeft hier niet willen eenen eeuwighen reghel setten / die sijn verkiesinghe soude verhinderen. Want tot troost des rechtveerdighen/ eñ verschrickinghe des sondaers / ist ghenoech dat dese vercondinge der genade eñ straffe niet crachteloos en is / hoewel sy niet altijts plaetse en heeft. Want gelijc de tijtlijcke straffen daer weynige boose mede gestraft worden/ getuygenissen zijn der Godlijcker toornicheyt teghen de sonde/ ende des oordeels dat namaels sal over alle sondaers comen : hoewel vele tot het eynde des levens de straffe ontgaen: alsoo oock als de Heere eē exempel deser zegeninge geeft/ dat hy den sone om des vaders wille barmhertigheyt ende vriendelijckheyt bewijst / so gheeft hy een bewijs sijnder stantvastigher ende ghedurigher ghenade tot sijn dienaers / ende als hy eenmael de sonde des Vaders in den sone straft / soo leert hy wat oordeel over alle verworpene staet om hare eygene sonden te comen: welcke versekertheydt hy hier heeft voornemelijck aenghesien.

De groote van dese weldaet.

Hy prijst ons oock de grootheydt sijnder barmherticheydt met corte woorden aen / als hyse tot in duysent geslachten uytstreckt/ daer hy alleenlijck tot vier geslachten de straffe vercondicht.

Dat derde Gebodt.

Ghy en sult den naem des Heeren uwes Gods niet ydelijck gebruycken.

Des derden gebots verclaringe/eynde ende somma.

22 Het eynde deses gebots is / Dat Godt wil dat wy de majesteydt sijns naems heylich houden. Soo sal dan de somma zijn / dat wy de majesteyt des Godlijcken naems niet verachtelijck noch oneerweerdelijck houdende/ en ontheyligē. Met dit verbot comt ordentlijck het ghebot over een dat wy sullen besorghen ende arbeyden om der majesteyt des godlijckē naems godvreesentlijck te eeren. Daerom moeten wy onse herten ende tonghe alsoo schicken / dat wy van Godt noch van sijne verborgentheden niet en dencken noch spreken / anders dan met eerbiedinge ende groote soberheyt/soo dat wy in de weerderinghe sijnder wercken niet en bedencken dan dat tot sijnder eere is.

Drie stucken des selven.

Dese drie dingen (segge ick) moetmen neerstichlijck onderhouden / te weten / Dat al wat het herte van hem bedenckt / ende al wat de tonghe uytspreeckt/dat het met de hoocheydt ende heylicheyt sijns naems over een come/ ende bequaem zy om sijn majesteyt te vermeerderen. (Dat eerste.)

Ten anderen / dat wy sijn heylich woort eñ verborgentheyt niet lichtveerdichlijc noch verkeerdelijck en misbruycken tot onse eergiericheyt ofte geltgiericheydt/ofte wellust eñ sotternie/ maer ghelijck de weerdicheydt sijns naems is sijn woort ende verborgentheden uytghedruckt / dat sy alsoo altijts onder ons in eere eñ weerde zijn. (Dat tweede.)

Ten laetsten dat wy teghen sijne wercken niet en spreken noch lasteren/gelijck de ellendige menschen pleghen lasterlijck teghen hem te spreken: maer dat wy alle sijne wercken die wy verhalē/ met den lof der wijsheyt/rechtveerdicheyt/ ende goetheyt vercieren. (Dat derde.) Dit is den naem Gods heylighen.

Den name Gods ydelijc gebruycken/ wat het is.

Waer men anders doet / daer wordt sijn naem met ydel ende verkeert misbruyck / ontreynicht. Want hy wordt uyt het behoorlijck gebruyck getrocken/ tot het welck alleen hy gheheylicht was : ende dewijle hy van sijn weerdicheyt berooft wort / soo wort hy ten minsten met der tijt verachtelijck.

Sekere bysondere stucken des misbruycx.

Ist dat in dese lichtveerdicheydt van den naem Gods onbequamelijck te ghebruycken/soo groot quaet is/soo is veel meer quaets daer in gelegen / als hy tot ongheoorlofde dinghen ghebruyckt wordt / ghelijck alsmen hem doet dienen tot swarte consten / tooverie/ ongheoorloofde besweeringen/ ende andere dierghelijcke dingen.

Onder anderen/den eedt.

Maer dit gebot spreeckt voornemelijck van den eedt / waer in het verkeerde misbruyck sijns naems seer grouwelijck is : op dat wy daer door te beter verschrickt worden gantschelijck van alle ontheyliginghe des Godlijcken naems.

Onderscheydinge deses gebots van het negenste.

Ende dat dit ghebot spreeckt van den dienst Gods / ende van de eerbiedinge tot den naem Gods / ende niet van de gerechticheyt die onder de menschen moet onderhouden zijn/ dat is daer uyt openbaer / dat hy hier na in de tweede tafel sal dē valschen eedt/ende de valsche ghetuyghenisse straffen / daer mede de menschen onderlinghe beschadicht worden. Ende dat soude te vergeefs wederom verhaelt wordē / waert dat dit gebot van dat werck der liefde handelde.

Ende de onderscheydinghe eyscht oock datment aldus verstae. Want (ghelijck ghesept is) God en heeft niet te vergheefs syn Wet in twee tafelen ghestelt. Waer uyt verstaen wordt dat God in dit gebot de heylicheydt sijns naems beschermt/ende leert watmen hem schuldich is / ē niet wat d'een mensche den anderen schuldich is.

Beschrijvinge des eedts.

23 Men moet ten eersten weten wat een eedt zy: te weten/een eedt is God tot getuyge nemen om de waerheyt onser woorden te bevestighen. Want de vervloeckinghen / in de welcke openbare lasteringhe Gods is / en zijn niet weerdich eeden geacht te zijn. Dat sulcke betuyginge/als sy wel gebruyckt wort / een deel des Godlijcken diensts is/ dat wort met vele plaetsē der Schrifture bewesen. Gelijck als Esaias prophetcert/ dat de Assyrische ende Egyptische sullen tot de gemeynschap des verbonts met Israel gheroepen worden/soo sept hy : Sy sullen de tale Canaan spreken / ende in den naem des Heerē sweeren: dat is/by den naem des Heeren sweerende/ sullen sy de religie belijden. Item als hy van de verbreydinge des rijcx Gods spreeckt / sept hy: Soo wie hem selven sal zeghenen / die sal hem in den God der gheloovighen zeghenen : ende so wie sal sweeren op der aerde/die sal in den waerachtighen God sweeren. Ende Jeremias sept: Ist dat de Gheleerde mijn volck leeren sweeren in mijnen naem / gelijck syse hebben leeren sweeren by Baal / soo sullen sy midden in mijn huys voorspoedich zijn. Ende te rechte worden wy gesept onse godvreesentheyt tot dē Heere te betuygen / als wy sijnen naem tot ghetuygenissen nemen. Want also belijden wy dat hy de eeuwighe ende onveranderlijcke waerheyt is / dewijle wy hem noemen niet alleenlijck als eenen bequamen getuyge der waerheyt boven alle andere / maer oock als den eenigen beschermer daer van/die de verborgen dingen can openbaer maken:ende boven dien oock als eenen kenner der herten. Want als wy ghecne ghetuygenissen der menschen en hebben / so nemen wy onse toevlucht tot Gods getuyghenisse:ende voornemelijck alsmen wil betuygen dat in de conscientie verborgen is. Hierom is God bitterlijck vertoornt op de ghene die by vreemde Goden sweeren : ende sept dat dese wijse van sweeren een openbaer bewijs der afvallinge is. Dijne sonen (sept hy) hebben my verlaten/ ende sweeren by de gene die geene Goden en zijn. Ē hoe swaer de zonde is/dat verclaert hy met de dreyginghe der straffe: Ick salse (sept hy) verderven / die sweerē by den naem des Heeren/ende sweeren by den naem Melchom.

Bewijs/ dat den eet is een deel des godlijcken diensts uyt de heylige Schrift.

Esai.19:18.

Esai.65:16.

Jere. 12:16.

Eeden.

Jerem.5:7.

Soph.1:5.

Maer hier wort veelsins ghesondight.

1. Als wy den Heere tot getuyge roepende valschelijck sweeren/ ende alsoo hem versmaetheyt aen doen.

24 Nu als wy verstaen dat de Heere wil dat sijnen naem met onse eeden gheeert zy / soo moeten wy dies te neerstichlijcker toe sien dat wy hem daer mede niet versmaetheyt/verachtinge/ ofte verclepninge aen en doen voor eere. Het en is gheen cleyn versmadinghe alsmen valschen eedt daer by doet:* daerom ist een onthepliginge ghenaemt in de Wet. Want wat sal de Heere behouden als hy van syn waerheydt berooft wordt? hy en sal nu niet langer Godt zijn. Hy wort voorwaer van syn waerheydt berooft / als hy tot eenen ghetuyge ende versterker der leughen ghenomen wordt. Daerom als Josue wil Acham brenghen tot de belijdinghe der waerheyt/ soo sept hy: Mijn sone/ geeft eere den Heere Israels: waer mede hy te kennen gheeft/ dat de Heere swaerlijck onteert wordt / alsmen valschelijck by hem sweert. Ende dat en is gheen wonder / want alsoo doen wy ons vermoghen/ om sijnen heylighen naem eenighsins met leughenen te besmetten. Ende dat dit woort zy gewoonlijck ghewecst onder de Joden / soo wanneer yemandt gheroepen wert om eedt te doen/ is openbaer / dewijle oock de Pharizeen by Joannem dat selve ghebruycken. Tot dese vernieudinghe des valschen eedts worden wy oock onderwesen door de wijsen van spreecken die wy in de Schrifture hebben/ als: De Heere leeft. De Heere doe my dit ende dat. Godt sy getuyge op mijn ziele: waer door ons wort te kennen gegeven/ dat wy niet en konnen Godt aenroepen tot ghetuyge onser woorden / sonder om sijn wrake over onse valscheydt te bidden / ist dat wy door valschen eedt bedrieghen.

* Heb.19:12.

Josue 7:19.

Joan.9:24.

1.Reg.14:19.39.
1.Sam.3:9.
2.Cor.1:23.

2. Als wy met lichtveerdige eeden Godts name noemende/den selven verachtelijck maken ende onweerdigh.

25 De naem Godts wort verkleynt ende verachtelijck gemaeckt/ als wy hem gebruycken tot eeden die wel waerachtig/maer nochtans lichtveerdich ende onnoodich zijn:want hy wort oock also ydelijck gebruyckt. Daerom en sal het niet genoech zijn/ dat wy ons van valschen eet onthouden/ ten zy dat wy oock mede gedencken dat de eedt niet tot boose begheerte ofte tot wellust/ maer om den noot is toegelaten ē ingestelt: ē dat daerom die buyten sijn behoorlijck gebruyck gaen / die hem in onnoodige dingen gebruycken. Ende men mach geenen anderen noot voorwenden/ dan alsmen moet der Religie ofte der liefde daer mede dienen. Hier in wort te desen tijde al te vrijelijck gesondicht:het welcke dies te onverdraghelijcker is / om dat het door de ghewoonte wordt voor geen sonde geacht: het welcke voorwaer niet kleyne geacht en wort by dē richtstoel Godts. Want den naem Godts/ wort alomme sonder onderscheydt te vergheefs ghebruyckt in spottige ē beuselachtige t'samenspreckingen: ē men acht niet dat het qualick gedaen is/om datmen door langhe ende ongheftrafte stoutigheydt is tot het besit sulcker grooter ongeschicktheydt gekomen. Nochtans blijft het gebodt des Heeren vast /ende de dreyginge ende straffe blijft seker / ende sal namaels haer kracht ende vrucht hebben /door de welcke sonderlijcke wrake wort verkondight over de ghene die den naem Godts te vergheefs ghebruycken. Hier wordt oock op d' ander zijde gesondicht als wy in Godts stede syne Heylighen stellen in den eedt door openbare godloosheyt : want alsoo wordt de Goddelijcke eere hen toegeschreven. Want het en is niet sonder oorsake/ dat de Heere heeft met een sonderlic gebodt bevolen by sijnen naem te sweeren / ende met een sonderlijck verbot verboden dat wy niet en souden by vreemde Goden sweeren. Ende de Apostel betuycht dit selve klaerlijck als hy schrijft / dat de menschen sweeren by den ghenen die meerder is dan sy / maer dat Godt/ dewijle hy niemandt en hadde boven sijn eerlijckheyt/heeft hy by hem selven ghesworen.

Wanneer ende hoe men den eedt sal gebruycken.

3. Als wy sweerende in de plaetse van Godt sijne knechten stellen.

Exod.23:13.
Deut.6.13. ende 10:20.

Heb.6:13.

De Wederdoopers allen eedt verwerpende worden wederlept.

26 De Wederdoopers met dese matigheydt des eedts niet te vreden zijnde / verworpen alle eeden / sonder yet uyt te nemen : te weten / om dat het verbodt Christi alghemeyn is / daer hy seydt : Ick segghe u / en sweert gantschelijck niet / maer uwe woort zy / Ja/ ja / Neen / neen. Wat boven desen is / dat is van den quade. Maer aldus stooten sy hen selven onvoorsichtelijck aen Christum : als sy hem teghen den Vader stellen / ghelijck of hy ghekomen waere om de ghebaden des Vaders te niete te maken. Want de eeuwige Godt heeft den eedt niet alleenlijck toegelaten als een recht ende behoorlijck dinck (het welcke overvloedelic genoegh ware) maer heeft oock in dē noot geboden te sweeren. Ende Christus betuycht dat hy een is met den Vader / ende dat hy niet anders voort en brengt dan dat de Vader bevolen heeft:

1. Met de authoriteyt Christi/de welcke sijnen Vader geensins tegen en is.

† Matt.5.34

Exod.22.11.
Joan.10.30.
Joan.10.18. ende.7.16.

ende dat sijn leere niet en is van hem selven/etc. Wat willen sy dan segghen? dat God tegen hem selven is/ als die het ghene dat hy eenmael ghebiedende/ heeft goet geacht / dat selve daer na verbiet ende verdoemt? Maer dewijle in de woorden Christi wat swaricheyts is/ so laet ons die een weynich overlegghen. Hier en sullen wy nimmermeer de waerheyt begrijpen / ten zy dat wy voor ooghen hebben tot wat eynde Christus daer spreect/ ende aenmercken wat hy daer handelt. Sijn voornemen en is niet de Wet breeder noch engher te maken / maer tot het waerachtich ende recht verstant weder te brenghen / dewijle sy met valsche ghedichtselen der Schriben ende Phariseen seer vervalscht was. Ist dat wy dit weten / soo en sullen wy niet dencken dat Christus den eedt gantschelijck verboden heeft / maer alleenlijck soo verre hy buyten den reghel der Wet gheschiet. Het schijnt wel uyt de woorden Christi / dat het volck te dien tijde hem selven niet en hoede dan alleenlijck van valschen eedt / hoewel nochtans de Wet niet alleenlijck valschen eedt/ maer oock ydelen ende onnoodighen eedt / verbiet. Soo dan de Heer een seer seker uytlegghere der Wet zijnde / vermaent dat niet alleenlijck valschelijck sweeren/ maer oock sweeren quaet is. Maer wat sweeren is quaet? te weten/ ydelijck sweeren. Maer de Eeden die in de Wet goet gheacht worden / die laet hy vry ende ongheschent. Sy schijnen sterckelijcker te strijden / als sy dat woordeken (gantschelijck) stijf tegen houden/ (daer Christus seyt/ en sweert gantschelijck niet) welck woordeken nochtans niet en is te verstaen van dat woort sweeren / maer van de manieren van sweeren die hy daer nae verhaelt. Want dit was oock een deel der dwalinghe/ dat sy by den Hemel ende de Aerde sweerende/ meynden teghen den naem Godts niet te misdoen. Daerom nae het voornaemste hooftstuck der overtredinghe / beneemt de Heere hen oock alle uytvluchten: op dat sy niet en dencken / dat sy't nu ontgaen zijn als sy den naem Godts verswijghende/ by den Hemel ende by de aerde sweeren. Want men moet hier oock in't korte aenmercken/dat de mensche/hoewel hy den naem Godts niet en noemt / nochtans met sulcke ommewoorden by hem sweert / ghelijck als hy sweert by het broot dat hy eet / by sijnen Doop / ofte eenighe ander dinghen : die als panden zijnder Goddelijcker mildigheyt tot hem. Ende als Christus verbiet by den Hemel/ by de Aerde/ ende by Jerusalem te sweeren / soo en straft hy daer niet een superstitie ghelijck sommighe verkeerdelijck meynen : maer wederleydt veel meer de Sophistische scherpsinnigheydt der ghener die hen niet en ontsaghen sulcke onrechte Eeden te gebruycken/ gelijck of sy alsoo den naem Godts gespaert hadden / die nochtans in alle sijne weldaden ingedruckt is. Het is een ander sake/wanneer eenich sterffelijck oft doot mensche/ofte eenich Enghel in Godts stede gestelt wordt/ ghelijck by de onheylige Heydenen die stinckende wijse is door flatterye ghevonden/dat sy sweeren by het leven des Coninck: want alsoo wort de eerlijckheyt des eenighen Godts verduystert ende verminderdt/ als de Coninck als Godt geacht wordt. Maer daer het voornemen is de woorden met den naem Godts alleenlijck te bevestigen / daer worde sijn Majesteyt in alle lichtveerdige Eeden verkort/ hoewel dat bedecktelijck gheschiet. Christus beneemt de ydel voorwendighe deser stoutigheydt/ verbiedende gantschelijck niet te sweeren. Dit selve wil oock Jacobus / de woorden Christi die ick verhaelt hebbe/ ghebruyckende: want de lichtveerdicheyt heeft altijts haren loop gehadt in de wereldt / de welcke nochtans een ontheylinghe des Godlijcken naems is: Want is dat het woordeken / (gantschelijck /) alsoo verstaen wort / ghelijck of het sonder eenige uytneminge verboden waer te sweeren: waer toe sal dan de verclaringhe dienen die terstont daer na volcht/ Noch by den Hemel noch by de aerde/etc? Waer uyt het openbaer ghenoech is / dat daer de uytvluchten benomen worden/ daer mede de Joden meynden haer schult ende feyl te bedecken.

2. Met verklaringe van die plaetse/welcken de Wederdoopers verdraeyen.

Antwoort op haer Inreden.

Matth.5:34.

Jacob.5:12.

Waerom dat Christus in dese plaetse verboden heeft gantschelijck te sweeren.

27 Daerom en can het den rechtverstandighen niet twijfelachtich zijn / dat de Heere daer die eeden alleenlijck mispriJst / die by de Wet verboden waren. Want hy oock selve een exemplaer der volmaecktheyt zijnde die hy leerde / en heeft hem niet ontsien te sweeren / soo wanneer het de sake eyschte: ende sijne Discipulen die sonder twijfel hem zijn in alle dingen gehoorsaem gheweest/ hebben sijn exempel hier in nae ghevolcht. Wie derf segghen dat Paulus soude ghesworen hebben/ hadde den Eet gantschelijck verboden gheweest? * nu sweert hy / sonder beswaringhe alst de sake eyscht / oock somtijts eenen vloeck daer by settende.† Maer noch en is deser vraghe niet voldaen : want sommige meynen dat alleenlijck de opentlijcke eeden uyt ghenomen zijn uyt dit verbot: te weten/ de eeden die wy doen van der Overheyt daer toe gheroepen zijnde / oft die de Princen pleghen te ghebruycken / als sy eenich verbont maken ende bevestigen/ of die het volck gebruyckt als het sijnen Prince eedt doet / oft de crijchsknechten als sy door eenen eedt worden tot den strijde ghedronghen : ende dierghelijcke. In dese orden stellen sy oock (ende dat te rechte) die eeden die by Paulum gelesen worden / om de weerdicheyt des Evangelij te bevestigen: want de Apostelen in haren dienst / en zijn niet gelijck andere ghemeyn menschen / maer zijn openbare Dienaren Godts. Ende voorwaer ick en verloochene niet dat sulcke eeden onsorghelijck zijn/ om dat sy met vaste ghetuygenissen der Schrifture beschermt worden. Het is der Overheydt ghebodden in een twijfelachtige sake de getuygen te doen sweeren: ende de getuygen moeten op den eedt antwoorden. Ende de Apostel seyt dat de gheschillen der menschen door sulcken middel gheeyndicht ende becort worden. In dit ghebot wort haerder beyder werck goet gemaeckt. Ja men mach oock by de oude Heydenen aenmercken / dat de openbare ende gewoonlijcke eedt is te grooter weerde ghehouden geweest: ende dat de dagelicksche ende lichtveerdige eeden zijn voor niet / oft niet seer groot geacht gheweest/ gelijck of sy ghemeynt hadden dat den naem Godts in de sulcke niet gebruyckt en wert. Maer het ware veel te sorghelijck de eeden die de gemeyn menschen soberlijck/heyliclijck/ende eerweerdichlijc ghebruycken in nootsakelijcke dingen/te verdoemen: dewijle de selve oock met redenen ende met exempelen bevesticht zijn. Want ist dat de menschen onder malcanderen moghen in sware ende ernstighe saken Godt tot eenen Richter aenroepen/veel meer tot ghetuyghe. Ghelijcken/u broeder sal u beschuldighen van ongetrouwicheyt : ghy sult arbeyden om u te ontschuldighen uyt liefde : hy en sal met gheen reden te vreden zijn. Ist dat uwe fame in perijckel is om sijn hartneckighe boosheydt / soo sult ghy sonder misdoen op Gods oordeel beroepen / op dat hy uwe onnooselheyt te sijner tijt openbare. Het is een minder sake God tot ghetuyghe roepen / ist datmen de woorden overleyt. Daerom en sie ick niet waerom wy souden seggen/dat sulcke betuyginge onghe-

3. Met het exempel Christi ende des Apostels Pauli.

Matth.10.15.23.42. ende 11.11. ende 18.3.18. Marc.8.12. Joan.3.3.5. en c.5.19.24. ende 6.20.53. ende 8.34.51. ende 12.24. etc.

* Rom.1.9. ende 9.1. 2.Co.1.18. ende 11.33. Gal.1.20. Phil.1.8 1.Thes.2.5 ende 5.27. 1.Tim.5.21.

† Sommige prijsen wettelicke eeden: maer gheensins alsulcke die ghescheden buyten rechte der Overheyt.

1.Tim.4.1.

Exod.22.8.

Heb.6.16.

Maer dat de eeden/ welcke buyten rechte der Overheyt gedaen worde/oock gheoorloft zijn/dat wort bewesen soo met redenen als oock met exempelen/ doch met sulcke bepalinghe/als Gods woort voor-schrijft.

onghe oorloft is. Ende wy hebben vele exempelen. Ist datmen wil seggen dat de eet die Abraham ende Isaac niet Abimelech deden / zijn als van Overicheyts wegen gheschiet. Voorwaer Jacob ende Laban waren ghemeyn mannen/ en hadden geen ampt der Overicheyt / ende maken nochtans een verbont met malcanderen / en bevestigen dat met eenen eet. Booz was oock een ghemeyn man/ ende hy bevesticht oock alsoo het houwelijck met Ruth. Abdias was oock een gemeyn man/ rechtveerdich ende godvreesende/ en nochtans betuycht hy met eenen eet het ghene dat hy Elie wil wijs maken. Daerom en weet ick ghenen beteren reghel / dan datmen de eeden alsoo matighe / dat sy niet lichtveerdich en zijn/ noch sonder oorsake / noch uyt boose begheerte: maer dat sy den rechtveerdighen noot dienen: te weten / daermen de eere Gods moet beschermen/of des broeders stichtinge voorderen/want hier op dient dit gebot der Wet.

Gen.21.24. Gen.31.53. Ruth.3.13. 1. Reg.18.10

Eenen regel die in het eetsweeren te volghen is.

Het vierde Gebot.

Gedenct dat ghy den Sabbathdach heylicht. Ses daghen suldy arbeyden ende alle uwe werck doen/maer de sevende dach is de Sabbath des Heeren uwes Gods. Ghy en sult daer in gheen werck doen/etc.

Des vierden ghebots uytlegginge ende eynde.

28 Het eynde deses ghebots is / Dat wy onsen eyghenen ghesintheden ende wercken afstervende/sullen het rycke Gods bedencken/en daer nae staen/ ende daer toe gheoeffent worden door sulcke middelen als hy heeft ingheset. Maer dewyle dit ghebot een sonderlycke ende ander aenmerckinghe heeft dan de andere / so wil het oock op een ander wyse ende orden uytghelevt zyn. De oude Leeraers pleghent te noemen Umbratile (dat is schaduwelijck) om dat het de uytwendighe onderhoudinghe des daechs verbaet / de welcke is ghelijck de andere figueren / door de conste Christi wech ghenomen. Dit wort wel met de waerheydt van hen geseydt/ maer sy roeren ende raken de sake alleenlijck ten halven. Daerom moeten wy de uytlegginghe hoogher verhalen/ende drie oorsaken aensien / op de welcke dit ghebot my dunckt te staen / nae dat ickt aengemerckt hebbe. Want de Hemelsche Wetgever heeft onder de ruste des sevenden daechs/ den volcke Israel de gheestelijcke ruste willen afbeelden / in de welcke de gheloovighe moeten van hare eyghene wercken rusten / op dat sy Godt laten in hen wercken. Ten anderen heeft hy willen eenen sekeren dach insetten / in den welcken sy souden vergaderen ende by een comen/ om de Wet te hooren/ ende de Ceremonien te onder houden: oft ymmers om dat sy dien sonderlinghe souden ghebruycken om syne wercken te bedencken : om door sulcke bedenckinghe tot Godsalicheyt geoeffent te worden. Ten derden heeft hy verordent datmen den dienstknechten ende den genen die onder ander menschen heerschappie zijn / soude eenen rustdach toe laten / om eenighe verlatinghe des arbeyts te hebben.

Drie oorsaken. De eerste. De tweede. De derde.

‡Verclaringe des eersten oorsaecks. De afbeeldinghe der geestelijcker ruste heeft de voornaemste plaetse in dit gebot.

29 ‡Maer wy worden menigherley wyse gheleert/ dat de afbeeldinghe der gheestelijcker ruste heeft de voornaemste plaetse in den Sabbath ghehadt. *Want de Heere en heeft by na gheens ghebots onderhoudinge strengelijcker geeyscht Als Godt wil segghen by de Propheten dat de gantsche Religie verdorven is / so claecht hy dat syne Sabbathen ontreynicht/ gheschonden/ niet onderhouden/ noch gheheylicht zyn : ghelijck oft daer niet anders en ware waer in hy mochte gheeert worden / als desen dienst verlaten wort. De onderhoudinghe des Sabbaths verheft hy met uytnemenden lof: daerom hebben de gheloovighe dese weldaet Gods / dat hy hen den Sabbath gheopenbaert heeft / seer groot gheacht boven alle andere openbaringhen. Want by Nehemiam spreken de Leviten aldus / in een groote vergaderinge: Ghy hebt onsen vaderen uwen heylighen Sabbath ghetoont/ghy hebt hen gheboden/ende ceremonien/ende de Wet ghegheven door de hant Mosis: Hier siet ghy hoe den Sabbath in sonderlycke weerde gheacht wordt onder alle gheboden der Wet. Het welcke al dient om de weerdicheyt der verborghentheydt te verheffen / het welcke seer wel van Mose ende Ezechiele wordt uytghedruckt. Want aldus staet in het tweede boeck Mosis : Siet toe dat ghy mynen Sabbath onderhout / want hy is een teecken tusschen my ende u in uwe ghestachten/ op dat ghy weet dat ick de Heere ben die u heylighe. Bewaert den Sabbath / want hy is u heylich. Laet de kinderen Israels den Sabbath bewaren / ende dien onderhouden in hare ghestachten: hy is een eeuwich verbont tusschen my ende de kinderen Israels/ende een eeuwich teecken. Ezechiel spreect noch breeder : ende de somma deser woorden is dese/ dat den Sabbath een teecken is/waer door Israel bekent dat God syn heylichmaker is. Ist dat onse heylichmakinghe gheleghen is in de doodinghe onses willes / soo openbaert haer nu een seer bequame overeencominghe des uytwendighen teeckens met de inwendighe sake. Men moet gantschelijck rusten op dat God in ons wercke. Wy moeten onsen wille laten varen/onse herten over gheven / ende alle begeerlickheden des vleeschs van ons werpen. Somma/ wy moeten rusten van alle wercken onses eygen vernufts/‡ op dat wy God hebben in ons werckende / ende in hem rusten/ ghelijck oock de Apostel tot den Hebreen leert.

*Num.13. Ezech.20.12 ende 22.8. ende 23.38. Jere. 17.21. 22. ende 27.

Nehe.9.14. Exod.31.13. ende.35.2. Esa.56.2.

Dwelck te kennen geeft dat God is onsen heylichmaker.

Ezec.20.12.

Waer uyt dat volcht/ dat wy rusten moeten/ ten eynde dat wy God in ons wercende niet en beletten.

‡Hebre.3.13. ende.4.9.

30 Dese gheduerighe ruste wert den Joden voor ghehouden door de onderhoudinghe eens daechs van seven/de welcke de Heere heeft oock door syn exempel aengheprezen / om dat sy te eerweerdelijcker soude ghehouden worden. Want het en heeft gheen cleyn ghewichte om den menschen tot neerstichcyt te verwecken / dat hy verstaet dat hy syns Scheppers exempel nae volcht. Ist dat yemant eenighe verborghen beduydinghe soeckt in het ghetal van seven : dewyle dit in de Schrifture een ghetal der volmaecktheyt is / soo en ist hier niet te vergheefs ghenomen om de eeuwighe gheduericheydt te beteeckenen. Hier mede comt oock wel over een dat Mosis beschryvinghe der vervolginghe der daghen ende nachten/ eyndicht op dien dach / in den welcken hy verhaelt dat de Heere gherust heeft van syne wercken. Men mach oock een ander aenmerckinghe deses getals by brengen/ die der waerheyt ghelijck zy: te weten/dat Godt daer mede beteeckent heeft dat den Sabbath nemmermeer en sal volcomen zyn / tot dat den laetsten dach comt. Want in den Sabbath beginnen wy onse salighe ruste / in de welcke wy dagelijcks nieuwen voortganck doen. Maer dewyle wy noch sonder ophouden stryt hebben teghen het vleesch / soo en sal die ruste niet eer volcomen zyn / dan als de prophetie Esaie sal vervult worden van de achtervolginghe des nieu maents nae de nieu maent : ende des Sabbaths nae den Sabbath : te weten / als God sal al zyn in allen. Soo soude dan de Heere moghen schynen door den sevenden dach synen volcke de

Ist dat yemant een verborgen beduydinghe in het getal vereyscht / so wort den sin deses gebots dies-halven bekent/te weten/de gedurichepdt des Sabbaths ende de volcomentheyt in den laetsten dach.

Esaie.66.23. 1.Co.15.28.

toecomende volmaecktheydt sijns Sabbaths in den laetsten dach afghebeeldt te hebben / om dat sy souden met eenwighe bedenckinghe haer leven lanck nae dese volmaecktheydt staen.

Ist dat ghy selve sterlijck ende eenvoudichlijck verstaet/ daer en is niet veel aen gelegen/ als seen dat de verborgentheyt blyft van de geduerige ruste onser wercken: also nochtans/ dat de superstitieuse onderhoudinge der daghen wech gedaen worde.

31 Ist dat yemandt dese aenmerckinghe des ghetals verworpt / ghelijck oft sy veel te scherpsinnich ware : ick en ben daer niet teghen / dat hy eenvoudelijcker ende slechtelijcker verstae / dat de Heere heeft eenen sekeren dach verordent / in den welcken het volck onder de leere der Wet soude gheoeffent worden/ om de gheestelijcke ruste die eeuwichlijck duert/ te bedencken. Ende dat hy den sevenden dach daer toe verordent heeft / om dat hy voorsach dat het ghenoech was / oft om dat hy het volck soude door de ghelijckheyt sijns exempels te bet verwecken / ofte immers om te vermanen dat het eynde des Sabbaths is alleenlijck om dat het volck soude sijnen Schepper ghelijck worden. Want daer is weynich aen de uytlegginghe ghelegen / soo verre de verborghentheydt blijft die daer in voornemelijck beduyt wordt / te weten / dat wy moeten eeuwelijck van onse wercken rusten. Tot deese bedenckinghe hebben de Propheten altijdts het volck wederroepen : om dat het niet en soude dencken ghenoech ghedaen te hebben / als het nae den vleesche ruste de. Boven de plaetsen die nu verhaelt zijn / hebben wy aldus in Esaia:

Esa.58.13. Ist dat ghy op den Sabbath uwen voet af wendet dat ghy in mijnen heylighen dach niet uwen wille en doet / maer houdt eenen heylighen ende lustighen Sabbath des Heeren der eerlijckheyt / ende eert hem / uwe eyghen weghen niet doende / ende dat uwen eyghen wille niet ghevonden en worde / ende dat ghy niet en spreeckt nae uwen wille : dan sult ghy lust hebben in den Heere / etc.

De Ceremonie is door Christi comste te niete gedaen. Joan.14.6. Maer het ghene dat der ceremonie aen ginck / is sonder twijfel door de coemste Christi des Heeren / te niete ghewordden. Want hy is de waerheyt / door wiens teghenwoordicheydt alle figueren vergaen ende ophouden : hy is het lichaem door wiens aenschouwen de schaduwen verlaten worden. Hy is (segghe ick) de waerachtighe vervullinghe des Sabbaths.

Rom.6.4. Door den Doop zijn wy met hem begraven / ende in de ghemeynschap sijns doots gheplant / op dat wy sijnder wederopstandinghe deelachtich zijnde/ in nieuwicheydt des levens wandelen. Daerom schrijft de Apostel erghens / dat den Sabbath is een schaduwe des toecomenden dincks/

Col.2.16.17. ende dat het lichaem daer van is in Christo/ dat is / de vaste substantie der waerheydt de welcke hy t'e dier plaetse verclaert. Dese en is niet te vrede met eenen dach / maer eyscht den heelen loop onses levens / tot dat wy gantschelijck ons selven doot zijnde / met het leven Gods vervult worden. Daerom moet de superstitieuse onderhoudinghe der daghen / verre zijn van de Christenen.

De oorsaecken der tweeden ende derden oorsaecks/ de welcke op twee saken gheduerich met. Bevestiginghe.

32 Maer de wijle de twee laetste oorsaken niet en mogen onder de oude schaduwen ghetelt worden/ maer dienen in alle eeuwen even wel : hoewel den Sabbath is wech ghenomen / soo heeft nochtans dit noch plaetse onder ons / op dat wy op seker ghesette daghen vergaderen om het Woort te hooren / ende het heylighe broot te breken ende ghemeyne gebeden te doen / boven desen op dat de dienstboden ende wercklieden van haren arbeydt rusten. Op beyde dese oorsaken heeft God sonder twijfel in de ghebiedinghe des

Deut.5.14. Sabbaths achte ghehadt. D'eerste heeft ghetuyghenisse genoech oock in het eenich gebruyck der Joden. Ende de tweede heeft Moses in sijn vijfde boeck betreckent met dese woorden : Op dat uwe Osse ende uwe Ezel ghelijck rusten/ als ghy ghedenckt dat ghy selve in Egypten ghedient hebt. *Exod.23:12.* Item in sijn tweede boeck : Op dat uwe Osse ende Ezel ruste/ende dat de sone dijner dienstmaecht verlichtinghe hebbe. Wie sal versaken dat dese twee saken alsoo wel ons als de Joden aengaen? De kerckelijcke vergaderinghe worden ons in Gods woort ghebodden/ ende de noot daer van is ons door de bevindinghe deses levens genoegh bekent. Ende hoe kan men sulcken vergaderinghe houden / ten zy dat sy gheordineert zijn / ende haer ghesette daghen hebben. Alle dinck moet ordentlijck ende betamelijck geschien onder ons/ ghelijck de Apostel seyt. *1.Cor.14.40.* Nu en kan niet alleenlijck dese bequaemheyt ende orden niet onderhouden worden / sonder sulcke matinghe der dagen/ maer daer staet oock anders een seer seker verwerringhe ende val der ghemeynte te komen. Ist dat wy den selven noot hebben om des welcken wille de Heere heeft den Joden den Sabbath in gheset : soo en mach niemandt segghen dat de Wet des Sabbaths ons niet aen en gaet. Want de aldervoorsienichste ende genadichste Vader heeft alsoo wel willen onsen noot als der Jodē noot voorsien. Maer yemant mach segghen / waerom en vergaderen wy niet liever alle daghe / op dat alsoo het onderschept der daghen wech ghenomen worde? Dat ware wel te wenschen: ende voorwaer de gheestelijcke wijsheydt waer wel weerdigh datmen haer alle daghe een deelken tijdts gave. *Van de heylige byeenkomsten.* Maer de wijle om veler menschen swackheyt wille / dat niet en kan ghescheien datmen soude alle daghe vergaderinghe houden: ende de liefde niet toe laet dat men meer van hen eyssche / waerom en souden wy dier reden niet gehoorsaem zijn / die ons door Godts wille is gegeven?

33 Ick ben bedwonghen wat breeder in dese sake te handelen / om dat sommighe ongheruste gheesten te desen tijde beroerte maken om des Sondaechs wille. *Van de onderhoudinge des Sondaegs/ tegen de ghene/ die beroerte maken/ dat het Christen volck in 't Jodendom gehouden wort.* Sy klaghen dat het Christen volck wort in het Jodendom gehouden / om dat het eenige onderhoudinghe der daghen behout. Maer ick antwoorde / dat dien dach sonder eenich Jodendom van ons wordt onderhouden/ want wy zijn in desen deele wijt verscheydē van de Joden. Want wy en onderhouden dien dach niet als eē ceremonie met seer benauder Religie/ ghelijck of wy meynden dat daer mede een gheestelijcke verborgentheyt afgebeeldet ware: maer wy nemen hem aen als eenen nootsaeckelijcken middel om orden in de Ghemeynte te houden. Maer (sy segghen) Paulus leert datmen niet en moet de Christenen in de onderhoudinghe des daegs oordeelen/om dat hy een schaduwe is des toekomenden dinck. *Tegenworpinghe.* En daerom breest hy dat hy sal onder de Galaten te vergeefs gearbeyt hebben/om dat sy noch dagen onderhouden. *Col.2:16.* *Gal.4:10.* En tot de Romeynen / seyt hy / dat het superstitieusheyt is / als yemant den eenen dach van den anderen onderschept. *Rom.14:5.* Maer wie isser/ uytghenomen dese rasende menschen alleenlijck/ die niet en kan sien van wat onderhoudinghe de Apostel spreeckt? *Antwoort.* Want sy en sagen niet op dit Politische gebruyck eñ kerckelijcke ordeninge: maer de wijle sy de dagē als schaduwē der geestelicker dingē behieldē/ so verduysterdē sy so verre de eere Christi eñ het licht des Euangelij. Sy onthieldē hen van hantwercken / niet om dat die de heylige oeffeningen verhinderen: maer door eenighe Religie/ om dat sy droomden dat sy van den arbeydt rustende/ gedachtenisse der verborghentheden hielden die

voor-

voortijden gheboden waren. Dese verkeerde onderscheydinghe der daghen wederspreeckt Paulus: ende niet de behoorlijcke verkiesinghe der dagen die tot ruste en vrede der Christelicker Gemeynte dient. Want in de Ghemeynten die hy geleert hadde / wert den Sabbath tot die gebruyck onderhouden. Want dien dach verordent

1. Cor. 16. 1.

hy den Corinthen om de hantreyckinghe te samelen tot hulpe der armer broederen te Jerusalem. Ist datmen vreest voor superstitie / die was meer te vreesen in de Jodische Feestdaghen dan in de Sondaghen die de Christenen nu hebben. Want om de superstitie wech te nemen / is dien dach verlaten / welcken de Joden onderhielden: ende om bequaemheydt orden ende vrede in de Ghemeynte te behouden / is eenen anderen dach daer toe verordent.

Oorsake ende reden van de vieringe des Sondaechs.

34 Hoe wel de Oude en hebben niet sonder raet de Sondag in des Sabbaths stede gestelt. Want dewijle het eynde en de vervullinge dier waerachtiger ruste die door den ouden Sabbath bereeckent was / in de wederopstandinge des Heeren is: so worden de Christenen oock door den selven dach die de schaduwe geeyndicht heeft / vermaent / dat sy niet en moeten blijven in de ceremonien / die als schaduwen waren. Ick en achte het ghetal van seven soo seer niet / dat ick soude willen de Ghemeynte daer aen als dienstbaer verbinden. Want ick en soude de Ghemeynten niet verdoemen die andere gewoonlijcke daghen hadden tot haer vergaderinge / so verre sy sonder superstitie waren. Het welcke sal wesen / ist dat sy alleenlijc tot onderhoudinge der leere ende ordeninghe ghevoecht worden. De somma sal zijn

Waer by dat nochtans niet en moet zijn eenige superstitieuse nootwendicheyt.

De somma ende inhout deses gebots.

gelijc de waerheyt wert den Joden onder figueren geleert / alsoo wort sy ons sonder schaduwen aengepresen: te weten / ten eersten op dat wy ons leven lanck ruste bedencken van onse wercken / op dat de Heere door sijnen Gheest in ons wercke. Ten anderen op dat een yegelijck hem selven soo wanneer hy tijt heeft / met Godsalige overdenckinge der wercken Gods oeffene: ende oock dat wy alle ghelijck de behoorlijcke ordeninghe onderhouden die om Godts woort te hooren / en de Sacramenten te bedienen / ende tot ghemeyne gebeden / is ingestelt. Ten derden dat wy de ghene die ons sijn onderworpen / niet onbeleefdelick en verdrucken. Alsoo worden de beuselingen der valscher Propheten te neder geleyt / die in voorleden tijde hebben den volcke de Jodische meyninge in gegeven / niet anders by brengende / dan dat het ghene dat ceremoniael was / in dit ghebot zy wech ghenomen / ende dat het gene dat de zeden aenginck / noch blijft / te weten / de onderhoudinghe eens daechs in de weke. Maer dit is niet anders dan den dach verandert tot versmadinghe der Joden / ende de selve heylicheyt des daechs int herte behouden: dewijle de selve beduydinghe der verborgentheyt die by de Joden haer plaetse hadde / noch by ons blijft. Ende wy sien voorwaer wat voortganck sy met sulcke leere gedaen hebben: want die op hare insettinghen staen / die gaen in de grove ende vleeschelijcke superstitie des Sabbaths de Joden driemael te boven: soo dat de bescheldinghen die by Esaiam ghelesen worden / alsoo wel te desen tijde / op hen luyden / als op de ghene die de Prophete te sijnen tijde strafte. Voort op dat de Religie onder ons niet en vervalle noch verflauwe / soo moetmen voornemelick de gemeyn leere houden / te weten / datmen moet de heylighe vergaderinghen neerstelijck onderhouden / ende in de uytwendige behulpselen die tot de onderhoudinghe des Godsdienst dienen / neerstich zijn.

De hac libert. Vide Socrat. Hist. tri. Lib. 9. Cap. 38.

Esa. 1. 13. ende. 58. 13.

Het vijfde Ghebot.

Eert uwen Vader ende moeder / op dat ghy lange leeft inden lande dat u de Heere uwe Godt sal gheven.

Het eynde deses gebots is / dat wy de graden der hoocheydt die Godt verordent heeft / moeten onderhoudē en niet schenden: want God draecht sorge voor de bewaringe dier ordeninghe die hy geset heeft. Soo sal dan de somma deses ghebots zijn / dat wy de ghene die de Heere over ons ghestelt heeft / in weerde houden / ende hem eere / ghehoorsaemheyt en danckbaerheyt bewijsen. Waer uyt dit verbot volcht: dat wy hare weerdicheydt niet en sullen door verachtinghe / noch door hartneckicheyt / noch door ondanckbaerheydt vercorten. Want so wijt streckt hem dat woort (Eere) in de Schriftuere. Gelijck als de Apostel seyt / dat de Ouderlinghen die wel regeeren / dobbel eere weerdich zijn / soo verstaet hy niet alleenlijck datmen hen behoort eerweerdicheydt te bewijsen / maer oock sulcke vergeldinge te doen als haren dienst verdient. Ende dewijle dit ghebot van de onderworpinge seer strijt tegē de verdraeytheyt der menschelicker natuere (de welcke door begeerte der hoocheydt seer opgeblasen zijnde / haer seer onghewillich laet onderworpen / soo heeft Godt hier de Overheyt die van natuere alder lieflijckst ende minst benijt is / tot een exempelaer voorghestelt / op dat die onse herten te bet mochte versachten ende buyghen tot ghewoonlijcke onderworpinghe. Soo begint dan de Heere van de onderworpinge die de alderverdragelijckste is / om ons meer ende meer te wennen tot alle onderworpinge: dewijle in allen eē selve redē is. Want dien hy hoocheyt toeschrijft / dien maeckt hy sijns naems deelachtich / soo verre het noodich is om de hoocheydt te beschermen. Nu dese namen, Vader / God / ende Heere / comen so eygentlijc hem alleen toe / dat onse herte moet door het ghevoelen sijnder majesteyt geraect wordē / so wanneer wy een van dese namen hooren. Daerom die hy deser namen deelachtich maeckt / die verciert hy met eenen glinster sijnder eerlijckheyt / op dat sy / een yeghelijck nae sijn plaetse ende hoocheyt eerlijck zijn. Soo moeten wy dan achten wat Godlijcx te zijne in den genen die een Vader genaemt is / want hy en draecht dien Goddelijcken naem niet te vergheefs. Alsoo oock die een Prince ofte Heere is / die is eenichsins de Godlicke eere deelachtich.

De uytlegginghe des vijfften ghebots, daer in is het eerste van de tweede tafel / het eynde / de somma ende het verbot des selven.

1. Tim. 5. 17. Hoe wijt dat de eere die men den Ouders bewijsen moet / haer bestreckt.

Waerom God des vaders ende des moeders gheachtich is.

Wien dat dien name Vader / toe comt.

36 Daerom moeten wy sonder twijfelen weten / dat de Heere hier eenen ghemeynen reghel in set / te weten / dat wy eenen yeghelijcken dien wy bekennen door Godts ordeninghe over ons ghesetet te zijn / eerbiedinghe / ghehoorsaemheydt / danckbaerheydt / ende sulcken dienst bewijsen / als wy vermoghen. Daer en is niet aen gheleghen of sy sulcker eere weerdich zijn of niet. Want hoedanich sy oock zijn / soo en hebbe sy nochtans de plaetse sonder de voorsieninghe Godts niet vercreghen / om welcker plaetse wille / de Wetghever wil datmen hem eere doe. * Hy ghebiet nochtans namelijck / van de eeringhe der Ouderen die ons in dit leven hebben opghebracht: tot welcke de eeringhe de natuere selve ons eenichsins onderwijst. Want het zijn onnatuerlijcke Dierē en geene menschē die de vaderlijcke macht met versmadinghe ofte hartneckicheydt vercorten. Daer ghebiedt de Heere / datmen alle de ghene die den Ouderen ongehoorsaem zijn sal dooden / als die niet weerdich en zijnte leven / dewijle sy die niet en

Daer en is niet aen ghelegen of sy't weerdich ofte onweerdich zijn / den welcken dese eere aen ghedaen wort.

* Insonderheyt wordt daer bevolen de eere tot de Ouders.

 beken-

bekennen / door der welcker hulpe sy zijn tot dit leven gecomen.‡ Ende het schijnt uyt vele plaetsen der Wet waer te zijn / dat wy geseyt hebben / * dat daer drieder ley eere is / daer van hy hier spreect / te weten / eerbiedinge / gehoorsaemheyt / en dancbaerheyt. De eerste eere bevesticht God / als hy ghebiet die te dooden / die vader ofte moeder vloecken: want hy wreect daer de verachtinge en versmadinghe. De tweede / als hy de straffe des doots ghebiet over de onghehoorsame ende wederspannighe. Tot de derde dient het ghene dat Christus seyt Matth. 15. te weten / dat het Godts gebot is / datmen sal den ouderen goet doen. En soo wanneer Paulus dit ghebot meldet / so vermaent hy dat daer door ghehoorsaemheydt gheeyscht wort.

Exod. 21. 17. Levi. 20. 9. ende. 21. 9. Deut. 27. 16.
* Welcke driederley is. Eerbiedinge / Ghehoorsaemheyt / Danckbaerheyt.
‡ Mat. 15. 5. Pro. 20. 20. Deut. 21. 18. Matt. 15. 4. Ephes. 6. 1. Col. 3. 20.

37 Hier wort een beloofte by gestelt om dit gebot ons te meer aen te prijsen / ende ons te vermanen hoe aenghenaem dese onderdanicheyt die hier geboden is / zy voor God. Want desen prickel ghebruyckt Paulus om ons te verwecken / als hy seyt / dat dit het eerste gebot is met belofte. Want de belofte die voren verhaelt is in de eerste tafel / die en ginc niet sonderlijc noch eygentlic een gebot aen / maer de gantsche Wet. Aengaende dese tegenwoordige belofte / God heeft daer in tot de Joden sonderlijck ghesproken van het landt dat hy hen belooft hadde tot erfenisse te geven. Soo dan ist dat de besittinghe dies lants was een teecken ende pant der gonste Gods: soo en moeten wy ons niet verwonderen dat God heeft sijn ghenade willen betuyghen / lanckheydt des levens ghevende / waer door de vrucht sijnder weldaet langhe ghebruyckt wordt. Soo is dan dit de sin deses gebots. Eert vader ende moeder / op dat ghy meucht lange leven om de besittinge des lants langhe te gebruycken / de welcke u sal een ghetuyghenisse mijnder ghenade zijn. Ende dewijle het gantsche aertrijcke den gheloovighen ghesegent is / so stellen wy te rechte het tegenwoordich leven onder de zegenen Gods. Daerom gaet dese belofte oock ons aen / te weten / soo verre de lanckheyt des tegenwoordighen levens ons een bewijs der gonste Gods is: Want dese belofte en is noch den Joden / noch ons ghegheven / ghelijck of een lanck leven op der aerde de salicheyt in hem vervaette / maer om dat het den gheloovighen pleecht een teecken der goedertierenheyt Gods te zijne. Daerom als het comt dat de ghene die sijnen ouderen ghehoorsaem is / wort uyt dit leven wechghenomen eer sijnen tijt rijpe / ende sijne daghen vol zijn (het welcke men dickmael siet) soo blijft nochtans de Heere niet min stantvastich in de volbrenginghe sijnder belofte / dan of hy yemande hondert gemeten ofte bunderen lants gave / dien hy alleenlijck een belooft hadde. Het is al hier in gheleghen / dat wy overlegghen dat een lanck leven hier belooft wordt / soo verre het een zegheninghe Gods is: ende dat een zegheninghe Gods is / soo verre het een bewijs der godlijcke genade is: de welcke God door den doot veel rijckelijcker ende sekerlijcker sijnen dienstknechten betuycht en met der daet bewijst.

Tot wat eynde de beloste daer by gedaen is.
Hoedatse te verstaen is.
Dit tegheuwoordige leven is een getuyghenisse der goddelicker zegeninge.
Een aenmerckinge ende genoechdoeninghe van een swaricheyt / die men siet somtyts ontmoeten.

38 Boven desen als de Heere den kinderen die haren ouderen sulcke gehoorsaemheydt bewijsen als sy schuldich zijn / den zegen des tegenwoordighen levens belooft: soo geeft hy oock mede te kennen / dat allen onghehoorsamen ende wederspannighen de vervloeckinge seer sekerlijck staet te comen. Ende op datse aen hem bewesen worde / soo betuycht God in sijn Wet dat de sulcke des doots schuldich zijn / ende beveelt datmense also sal straffen. Ende ist dat sy het oordeel ende de handen der menschen ontgaen / soo doet Godt selve wrake daer over op eenige maniere. Want wy sien hoe groot getal sulcker menschen in den crijch ofte in eenich oproer verslaghen worden: ander worden door onghewoonlijcke straffen ghequelt. Sy zijn by nae alle een bewijs dat dese dreyginghe niet ydel en is. Ende is het dat eenige die ontgaen tot dat sy out worden: dewijle de selve in dit teghenwoordich leven van den zegen Gods berooft zijnde / ellendich zijn / ende tot namaels meerder straffe bewaert worden / so is het verre dat sy der belofte die den godsaligen gegeven is / souden deelachtich zijn. Maer wy moeten oock cortelijck aenmercken / * dat ons ghebodeen is alleenlijck in den Heere hen gehoorsaem te zijne: het welcke oock claer ghenoech is uyt het fondament dat voren ghelevt is. Want sy zijn onder ons ghestelt in de plaetse tot de welcke sy zijn van Godt verheven / die hen oock sijn eere mede deylt. Daerom de onderdanicheydt die hen bewesen wordt / moet eenen graet ende voorderinghe zijn om Gode den oppersten Vader eere te doen. Daerom is het dat sy ons willen tot overtredinghe der Wet brenghen / soo en sullen wyse te rechte niet voor vaders / maer voor vreemde houden / dewijle sy ons willen van de ghehoorsaemheydt des waerachtighen vaders af keeren. Dit moetmen weten aengaende Princen / Heeren / ende alle Overheyt. Want het ware onredelijck ende onbetamelijck / dat haer hoocheyt / die van de hoocheyt Gods comt / ende behoort die groot te maken / soude dienen ende ghebruyckt worden / om de selve te vernederen ende vercorten.

Daer-en-tegen / den ongehoorsamen kinderen wort den vloeck vercondicht.
Maer daer wort by ghedaen een noodighe onderrichtinghe / te weten / hoe verre wy onsen ouderen ende den genen die in haer plaetse gestelt zijn / sullen gehoorsaem zijn.
* Eph. 6. 7.

Het seste Ghebot.

Ghy en sult niet doot slaen.

39 Het eynde deses ghebots is / dat een yegheliick moet de welvaert aller menschen lief hebben / dewijle Godt het menschelijck gheslachte heeft met eenicheydt verbonden. Somma dan alle ghewelt ende onghelijck / ende gantschelijck alle schade daer mede onses naesten lichaem ghehindert wordt / is ons verboden. Ende daerom wort ons gheboden / ghetrouwelijck alle hulpe te doen / die wy vermoghen / om onses naesten leven te beschermen: te besorghen wat tot sijn ruste dient: te waken / om dat hen schadelijck is te verhinderen / ende de hant te gheven als sy in eeninghen noot zijn. Ist dat ghy ghedachtich zijt dat God de Wet gever aldus spreeckt / sy denckt oock mede dat hy met desen reghel wil oock uwe ziele onderwijsen. Want het en soude niet wel over een comen / dat de ghene die * de gedachten der herten doorsit / ende voornemelijck ‡ daer in woont / soude alleenlijck het lichaem tot rechtveerdicheyt onderwijsen. Daerom wordt oock door dese Wet verboden met der herten doodt te slaen: ende hier wordt een inwendighe ghesintheyt ghecboden om des broeders leven te beschermen. De hant baert wel den dootslach / maer het herte ontfanght hem als het met toornicheyt en haet besmet wordt. Siet oft ghy cont op uwen broeder toornich zijn sonder groote begheerte hen leet te doen. Ist dat ghy anders niet en cont toornich zijn / soo en cont ghy oock anders niet haten: want haet en is anders niet dan veroude toornicheyt. Ghy meucht u veynsen / ende soecken met ommeweghen te ontschuldighen / hoe ghy best cont / nochtans waer toornicheydt oft haet is / daer is een ghesintheyt ofte gheneghentheyt om quaet te doen. Ist dat ghy blijft uytvlucht soeckende / soo is het vonnisse nu door den mont des heylighen Geests ghegheven / dat die

Verclaringe / het eynde ende de somma des sesten gebodts.
Nae dien de Wetghever geestelijck is / so verbiet hy den dootslach des herten / ende gebiet d'inwendige gesintheyt om te beschermen sijns naesten leven
* Jer. 17: 10. 1. Sam. 16. 7. Psal. 7. 10. Matth. 9: 4. Luc. 6: 8. Joan. 2: 4. 25.
‡ Exo. 20: 45. Levit. 26: 11. Ezec. 37: 26. 2. Cor. 6: 16. Ephes. 3: 17. Roma. 8: 10.

een

1.Ioa.3:15 · Mat.5:22.

een doodtslagher is / die in sijn herte sijnen broeder haet. Door den mont Christi ist betuycht/ dat die des oordeels schuldich is / die op sijnen broeder toornich is: dat die des raets schuldich is/die tot sijnen broeder seyt Racha: ende dat die des helschen vyers schuldich is / die tot sijnen broeder seyt ghy dwaes.

Tweederley reden deses Ghebots. 1. De mensche is het evenbeelt Godts. 2. Is ons vleesch.

Lib.3.cap.7. sect.4.5.6.7. ende cap.20. sect.38.45. Item Lib.4. cap.1.sect.13. 14.15.16.17. 18.19. ende cap.17.sect. 38.40.

40 De Schrifture geeft twee oorsaken te kennen / op de welcke dit ghebot ghefondeert is: te weten/ om dat de mensche een beelt Gods is/ eñ om dat hy onse vleesch is. Daerom moeten wy ons ontsien den mensche te hinderen / ten zy dat wy het beelt Gods willen senden / ende moeten hem als onse eyghen vleesch helpen / ten zy dat wy willen bewijsen dat wy geene menschen en zijn. Hoe men hier toe mach vermaent worden door de verlossinghe ende ghenade Christi/ dat sal erghens ghehandelt worden. Maer de Heere wil dat wy natuerlijck dese twee dinghen in den mensche aenmercken / waer door wy moghen tot sijn bewaringhe beweecht worden: te weten / dat wy het beelt Godts in den mensche eere bewijsen / ende onse vleesch in hem omhelsen. So en is die niet terstont van dootslach ontschuldigh / die hem selven onthouden heeft van bloedt te storten. Want ist dat ghy yet met den wercke volbrenght/ ofte soeckt te doen/ ofte met begheerte ende raet voorneemt dat teghen eens anders welvaert ende gesontheyt is / soo zijt ghy nu in doodtslagh schuldigh is. Wederom ist dat ghy niet en soeckt eens anders ghesontheyt nae uwe vermoghen ende gheleghentheydt te beschermen ende bewaren / so wort oock door sulcke onmenschelijckheyt de Wet overghetreden. Ist dat soo groote sorghe ghedraghen wort voor de ghesontheydt ende welvaert des levens / soo moghen wy hier uyt verstaen / watmen der saligheydt der zielen schuldigh is / de welcke voor Godt verre het lichaem te boven gaet.

Dat sevenste Gebodt.

Ghy en sult gheen overspel doen.

De verklaringhe/ het eynde/ ende somma des sevensten Gebodts.

41 Het eynde deses verbodts is / Dat alle onreynigheydt moet van ons wech zijn / dewijle God cuyschheyt ende reynigheyt lief heeft. So is dan de somma/dat wy niet en sullen met eenighe onreynigheyt ofte oncuyschheyt des vleeschs besmet worden. Hier mede komt een ghebodt over een / dat wy alle de deelen onses lichaems sullen met cuyschheydt ende matigheyt regeeren. Ende hy verbiet namelijck hoererye/ tot de welcke alle oncuysheyt streckt / om door de schandelijckheyt der hoererye (de welcker grover ende tastelijcker is/dewijle sy ooc het lichaem schandelic maeckt) ons tot een vegrouwinghe ende schouwinghe aller oncuyschheyt te brenghen. Dewijle de mensche is met sulcker conditie gheschapen / dat hy niet en sal eensamelijck sonder gheselschap leven/ maer de hulpe ghebruycken die hem is toeghevoecht: ende dewijle hy door de straffe der sonde meer wort tot dese nootsakelijckheyt verbonden: soo is de Heere hem in desen deele / soo veel noodich was/ te hulpe gekomen/ als hy het houwelijck heeft in gestelt / des welckes vergeselschappinge wort door sijn autoriteyt begonnen / ende oock door sijnen zegen geheylicht. Waer uyt het openbaer is / dat alle ander vergheselschappinghe die buyten het houwelijck gheschiet/ voor Godt vervloeckt is: ende dat de vergeselschappinghe des houwelicx is als een medecijne tegen den noot verordent / op dat wy niet tot ongheboden oncuysheyt en vallen. Daerom laet ons ons selven niet flatterē / als wy hooren dat geen man en mach met een wijf buyten houwelijck vereenigen/ sonder van Godt vervloeckt te zijn.

Waerom Godt hoererye verbiet.

Medecijne tegen de hoerderije.

† De gabe van onthoudinge is wel uytnemende/ maer staet alleen in der hant Godts. Sommigen is sy heel geweygert / ende sommighen is sy voor eenen tijt verleent.

42. † Nu dewijle door de conditie der natuere/ ende oock door de oncuysheydt die nae den val ontsteken is / ons het gheselschap der vrouwe dubbel noodich is / uytghenomen die Godt door sonderlijcke ghenade heeft van dien noot bevrijt: soo sie een yeghelijck wel tot wat hem ghegeven is. Ick bekenne wel dat maechdelijcke cuysheyt niet en is te verachtē: Maer dewijle die dē sommighen niet en is ghegheven / ende den sommighen niet en is anders dan voor eenen tijt gegeven/die door oncuysheydt ghequelt worden: ende de selve niet en connen overwinnen / die sullen de hulpe des houwelijcx ghebruycken / op dat sy alsoo nae de mate haerder roepinghe in cuysheydt leven. Want de ghene die dese gave niet en hebben ontfanghen / die strijden teghen Godt / ende wederstaen sijn ordeninghe / als sy dien middel die hen ghegheven ende toegelaten is / niet willen teghen haer oncuysheydt ghebruycken / ende hen selven daer mede helpen. Dat my hier niemant teghen en worpe (ghelijck heden veele pleghen te doen) dat hy door Gods hulpe alle dinck vermach. † Want Godts hulpe en staet nieman de by dan den gheenen die in Gods wegen wandelen / dat is/ in haren roep: van de welcken die alle afwijcken/ die de middelen die Godt ghegeven heeft / verachtende / soecken met ydele ende lichtveerdighe dinghen haren noot te overwinnen ende ontworstelen. De Heere betuycht dat cuysheydt een sonderlijcke gave Gods is/ eñ sulc een gave/als die niet een yeghelijcken / noch den gantsche lichame der ghemeynte ghegheven wordt / maer weynighen lidtmaten. Want hy seydt dat sommighe menschen hen selven gesneden hebben om het rijcke der Hemelen / dat is/ om dat sy te beter ende vryelijcker souden mogen met de sake des hemelschen rijcx becommert zijn. Ende op dat niemant en dencke dat sulcke snijdinghe in des menschen macht is / soo seyt hy weynich te voren / dat alle menschen dat niet en connen vaten/ maer alleenlijck de geene dien dat is van Godt ghegheven. Daer uyt besluyt hy: Wie dit can vaten / die vate het. Dit betuycht Paulus oock claerlijcker / als hy schrijft dat een yeghelijck sijn eyghen gaven van Godt heeft/ de eene aldus / de ander alsoo.

Wederlegginghe van een tegenworpinge der gener die den maechdelijcken staet bescher men.

† Psal.91.1. ende 14.

Mat.19.11.

1.Cor.7.9.

So lange dan can hem elcke ende een van het houwelijck onthouden/ tot dat hy bequaem sal wesen om te onderhouden de maechdelijcke cuysheyt.

43 Als wy door openbare betuyginghen vermaent worden / dat het niet en is in eens yeghelijcx macht cuysheydt te behouden buyten houwelijc /oock als hy met arbeyt ende neersticheyt seer daer nae staet / ende dat het een sonderlijcke genade Gods is/de welcke de Heere niet en geeft dan sommighe sekeren menschen / op dat sy te bequamer eñ onverhinderder zijn tot sijn werck/ soo strijden wy voorwaer teghen Godt / ende teghen de natuere die hy heeft in gheset/ als wy de wijse onses levens niet en schicken nae de mate onser macht. De Heere verbiet hier hoererie/soo eyscht hy dan suyverheydt ende cuysheydt van ons. Ende daer is een middel om die te behouden/ te weten/dat een yeghelijck sijn vermoghen bekenne. Niemant en verachte lichtveerdelijck het houwelijck / als een dinck dat hem onnut eñ te vergheefs ware: niemant en begheere ongetrout te blijven / anders dan die gheen wijf ghebreck en heeft: niemant en soecke ooc hier in des vleeschs ruste noch gemacck: maer alleenlick op dat hy van desen bant vry zijnde / dies te bequamer ende bereyder zy tot alle wercke der godsalicheyt. Ende dewijle dese weldaet wordt vele mensche alleenlijck voor eenen tijt ghegeven / soo mach ten yeghelijck hem van houwelijck onthouden / soo langhe als hy bequaem is om

Het ware eerst de rechte gebruyck des maechdelijcken staets.

maechdelijcke cuyscheydt te houden. Is het dat hy niet machtich en is om de oncuyscheydt te wederstaen / soo moet hy verstaen dat de noot des houwelijcx hem is van den Heere op gelept. Dit leert de Apostel als hy ghebiet dat een yegelijck man sal sijn wijf hebben / ende dat een yegelijck wijf sal haren man hebben / om hoererie te schouwen. Item dat die trouwe in den Heere/ die hem selven niet en can onthouden. Ten eersten gheeft hy te kennen dat het meeste deel der menschen is der oncuyscheyt onderworpen. Ten anderen en neemt hy niemant uyt van de gene die der oncuyscheyt onderworpen zijn/ maer ghebiet hen allen dat sy desen eenighen middel (te weten het houwelijck) ghebruycken / waer door men de oncuyscheyt mach wederstaen. Daerom de ghene die hen selven niet en connen onthouden/ ende desen middel om harer swackheyt te hulpe comen / verachten / die sondighen oock daer in dat sy desen ghebode des Apostels onghehoorsaem zijn. Ende niemant en flattere hem selven gelijck of hy niet en conde van oncuyscheyt ghestraft worden / om dat hy by gheen vrouwe en is ghewcest/ hoewel nochtans daerentusschen het herte van binnen door oncuyscheydt brandt. Want Paulus leert dat cuyscheyt is suyverheyt des herten met reynicheyt des lichaems. Een ongehoude vrouwe (seyt hy) bedenckt dat des Heeren is/ hoe sy heylich zy / beyde aen lichaem eñ geest. Daerom dit gebot boven met reden bevestigende/ seyt hy niet alleenlic dat het beter is een wijf te trouwen dan hem selven door hoererie te ontreynigen / maer seyt dat het beter is te trouwen dan te bernen.

1.Cor.7.2.9.

Die daer ongetrout zijnde met oncuysheyt besmet wort/ de selve oorsaeckt tegen God ende de natuere/ die van Godt gheghēven is

Beschrijvinge van cuysheyt.
1.Cor.7.34.

44 Voort als de ghetroude weten dat haer vergeselschappinghe van God is ghesegent / so sullen sy daer door vermaent worden/ dat sy niet en behooren het houwelijck met onmatighe ende ongebonden oncuyscheyt te onreynighen. Want hoewel de schandelijckheyt der oncuyscheyt wort door de eerlijckheyt des houwelijcx bedeckt / soo moet nochtans niet terstont daerom het houwelijck een verweckinghe der oncuyscheydt zijn. Daerom en moeten de ghehoude niet dencken dat hen alle dinck gheoorloft is : maer een yegelijck man hebbe sijn wijf so eerlijc/ende wederom het wijf haren man : op dat sy also leven/dat sy niet en doen dat teghen de eerlijckheyt ende maticheyt des houwelijcx is. Want het betaemt alsoo dat het houwelijck in den Heere begonnen/ matich ende zedich zy/ende niet tot allerley uytterste dertelheyt uytbreke ende overvloeye. Dese dertelheyt heeft Ambrosius ghestraft met een sententie die swaer / maer nochtans niet onbequaem is / als hy dien sijns ghetrouden wijfs overspelder noemt / die in het ghebruyck des houwelijcx geen achte en heeft op schaemte noch eerbaerheyt. Ten laetsten sullen wy aenmercken / wie dese Wetgheuer is / die hoererie verdoemt : te weten/God de te rechte gheheelheydt der ziele/des gheests / ende des lichaem eyscht/ dewijle hy ons geheel behoort te besitten. Daerom als hy verbiet te hoereren/so verbiet hy oock mede met onmatighe vercieringe des lichaems/ met oncuysche roeringhe der leden ofte oneerlijcke woorden yemant tot oncuyscheyt te verwecken. Want het en is niet sonder reden dat Archelaus tot eenen jongelinck die seer lichtveerdichlijck ghecleet was/ seyde/ dat het even veel was niet wat deel des lichaems hy oncuysch ware: want wy moeten Godt aensien/ de welcke alle onreynicheyt ende besmettinghe verdoemt / in wat deel onser ziele ofte onses lichaems die ghesien wort. Ende op dat wy hier af niet en twijfelen / soo moeten wy ghedencken dat Godt hier schaemte ende eerbaerheyt ghebiet. Ende ist dat hy schaemte van ons eyscht / soo straft hy al wat daer teghen is. Daerom ist dat ghy soeckt desen gheboden ghehoorsaem te zijn / soo siet toe dat het herte niet met boose begheerten van binnen en berne / dat de ooghe niet dertel noch onschamel en zy / dat het lichaem niet lichtveerdelijck verciert en zy / dat de tonge niet door oncuysche woorden en verlocke tot oncuysche ghedachten ende dat de kele door gulsicheyt geen oorsake en geve. Want alle sulcke dingen zijn als smetten/ door de welcke de suyverheyt der cuyscheyt ontreynicht wort.

De getroude mans sullen haer oock wachten/dat sy alsoo den toom niet geven tot alle schandelijcke lusten/ datse eer haerder huysvrouwen overspeelders/als echte mans ghehouden moeten worden.

Ambro. lib. de Philosoph. quem citat. August. lib. contra Julianum 2.

Eyndelijck wat teghens de schaemte ende eerbaerheyt (die hier gheboden wort) stryt/ dat wort in dit sevenste gebot verworpen.

Het achtste Gebot.

Ghy en sult niet stelen.

45 Het eynde deses gebots is / dat eenen yegelijcken ghegheven worde dat hem toe comt / dewijle de onrechtveerdicheyt grouwelijck is voor Godt. Soo sal dan de somma zijn: Dat ons verboden is nae eens anders goet te staen:ende alsoo dat ons gheboden is eenen yeghelijcken getrouwelijck te helpen het sijne bewaren. Want men moet dencken dat het ghene dat een yegelijck besit / hem niet en is by gheval ofte door fortuyne toegheccomen / maer door de bedeelinghe des opersten Heeren aller dinghen:ende datmen daerom niet en mach yemande sijn goet ontvinden/ sonder bedrieghelijck teghen Gods uytdeelinghe te sondigen. De diefte is menigerley. Daer is een diefte met ghewelt / als eens anders goet wort door ghewelt ende rooversche vryheyt genomen. Daer is een ander diefte met boos bedroch / als eens anders goet wort bedrieghelijck ghenomen. Daer is een diefte met bedeckter listicheydt / als yemants goet wordt door eenen schijn des rechts ontvonden. Daer is oock een diefte met smeeckinghe / als yemants goet wort onder het deckfel der gheveynsde afghesmolcken ofte afghesnupt. Maer op dat ick niet te langhe en blijve in allerley diefte te verhalen / soo sullen wy diefte achten alle listen ende gonsten/ door de welcke onses naesten goet wort tot ons getrocké/ als sy van de oprechticheyt der liefde afwijcken tot begheerte om te bedrieghen ofte eenichsins hinder ofte schade te doen. Al is het dat sulcke consten ende middelen connen in het rechthuys gherechtveerdicht worden ende overwinnen / so zijn sy nochtans voor dé richtstoel Gods diefte gheacht. Want Godt siet de lange laghen daer mede een listich man begint de slechte herten te verstricken / tot dat hyse ten eynde in sijn nette geerijge: hy siet de harde ende onredelijcke wetten/ waer door de arme van den machtighen benout eñ afgeworpen wort : hy siet dien schoonen soeten behaghelijcken schijn / waer door een schalck mensche den onvoorsichtigen als met eenen angel verlockt eñ vangt. Alle dese dingen zijn voor der menschen oordeel verborgen/ eñ en connen niet bekent worden. Ende dit onghelijck en heeft niet alleenlijck plaetse in ghelt / ofte coopmanschap / oft ackers / maer in eens yeghelijcx recht. Want wy onthouden onsen naesten het sijne / als wy onsen dienst ofte hulpe onthouden die wy hem schuldich zijn. Ist dat een besorgher ofte lantbouwer hem tot ledicheyt begeeft / ende sijns Heeren goet verslint/eñ gée sorge en draecht in de huyshoudinge:ist dat yemant het goet dat hem bevolen is / met onrecht verquist / oft niet overdaet verdoet : ist dat een dienstknecht sijnen Heere bespot/sijn secreet openbaert/sijn leven oft goet eenichsins tot schade brengt : wederom ist dat een huysheere sijn huysgesin onredelijc quelt/

Uytlegginghe ende somma des achtsten Gebots.

Vierderley gheslachte van dieverie.

Wat voor boose consten in dit gebot bestraft worden.

Andere bysondere ende merckelijcke stucken van dieverie.

die is by God eē dief geacht. Want wie niet doet dat hy na sijnē roep eñ officie eenē anderē schuldich is / die onthout eñ ontneët eēs anders goet.

46 Daerom sullen wy recht ende wel desen gebode ghehoorsaem zijn / als wy met het ghene dat onse is te vreden zijnde/geen ghewin en soecken/anders dan dat oprecht ende eerlijck zy/ als wy niet en begeeren met onrecht rijc te worden/ noch en soecken onsen naesten niet af te worpen van het sijne / om het onse te vermeerderen: als wy niet en arbeyden om door wreetheydt goet uyt eens anders bloet te vergaren: als wy niet onmatelijck van allen zijden met recht ende onrecht te hope en schrabben om onse giericheydt te vervullen / ofte onse overdaet te volbrenghen. Maer hier teghen sal altijdts ons voornemen zijn / eenen yeghelijcken so veel ons maghelijck is / met raet ende daet getrouwelijck te helpen dat hy het sijne behoude : Ist dat het gevalt dat wy met ongetrouwe eñ bedriegelijcke menschen té doen hebben / laet ons lie ver bereyt zijn wat van den onsen te verliesen/ dan teghen hen te kijven ofte rechten. Eñ wy en sullen niet alleenlijck dit doen / maer die wy sien in swaricheydt ende noot/ die sullen wy mede deelen / ende met onse overvloedicheydt haer ghebreck verlichten. Ten laetsten/sal een yegelijc aensien hoe ver e hy van sijns roeps ofte ampts weghe zy tot andere verbonden / ende sal ghetrouwelijck betalen dat hy schuldich is. Hierom sal het volck alle de ghene die over hen gestelt zijn/in weerde eñ eere houdē hare heerschappie ghewillichlijck draghen / de Wetten ende ghebodden ghehoorsaem ende onderdanich zijn/met weygeren dat het met Gods wille ende gonste doen can. Wederom sullen de ghene die over het volck ghestelt zijn/sorghe voor haer volck draghen / de ghemeyn vrede beschermen/ de goede helpen / de boose dwinghen : ende alle dingh. n alsoo bedienen / ghelijck die moeten Gode den oppersten Richter rekenschap van haer bedieninghe gheven. De dienaers der kercken sullen ghetrouwelijck arbeyden in de dienst des woorts / de leere der salicheyt niet vervalschen / maer die suyver ende oprecht den volcke Gods leeren/eñ niet alleenlijck met leeren/maer ooch met het exempel des levens onder wijsen: ende sullen als goede Herders de schappen regeeren. Het volck wederom salse als boden eñ Apostelen Gods ontfanghen ende aennemen/de eere die hen de opperste meester ghegheven heeft/hen niet onthouden/ hen geven dat tot het leven noodich is. *De ouders sullen hare kinderen / ghelijck die hen van Godt bevolen zijn / voeden / regeeren ende leeren : hare herten niet verbitteren noch verbreemden door wreetheyt / maer met vaderlicke soeticheyt ende goedertierentheyt helpen ende omhelsen Ende ghelijck boven ghesept is/dat‡de kinderen zijn den oudererē eerbiedinghe schuldich : alsoo sullen de jongers hare ouders in eere houden / ghelijck de Heere wil dat de outheyt gheeert zy. De oude sullen oock der jongheren swackheyt met haer voorsichticheydt ende wijsheyt matigen / niet met roepen ende lasteren quellende/maer de strengicheyt met vriendelijckheyt ende goedertierentheyt matighende. †De dienstknechten sullen neerstich ende gehoorsaem zijn in haren dienst / ende dat niet nae der ooghe/maer van hereten/ghelijck of sy God selve dienden. De‡Heeren en sullen ooc niet hart noch onredelijck zijn teghen hare dienstknechten / niet met te groote strengicheyt eñ scherpicheyt quellen/niet schandelijc handelen / maer liever bekennen dat sy hare broeders zijn / ende hare mededienstknechten onder den hemelschen Heere / de welcke sy behooren lief te hebben / ende vriendelijck te handelen. Op dese wijse/segge ick/sal een yegelijck bedencken wat hy in sijn orden eñ roep/ sijnen naesten schuldich is / ende betalen dat hy schuldich is. Boven desen moeten wy altijts den Wetgever aensien/op dat wy weten dat dit ghebot alsoo wel het herte als de handen aengaet/ op dat sy soecken eens anders voordeel ende profijt te beschermen ende voorderen.

Een rechte aenmerckinghe des selven ghebots.
1. De eerste.
2. De tweede
3. De derde.
De vierde.
Wien dat dese aenmerckinghe aengaet.
1. Den volcke ende Magistraet.
2 Den Herderen ende schapen der kercken.
3. Den ouderen ende kinderen.
**Deut.6.7. 10. Psal.78.4. Prov.19.18. Eccle.7.25. ende 30.12. Ephes.6.4.*
4 Den jongelingen ende bedaechden.
†Ephes.6.1. Col.3.20. Ephes.6.5.7. Col.3.22. 1 Timot.6.1. Titi.2.9. 1. Pet.2.18.
5 Den knechten eñ heeren
‡Ephes.6.9. Eccles.7.22. ende 33.29. Colos.4.1.
6. Eenen yegelijcken bysonder.

Dat neghenste Ghebot.

Ghy en sult gheen leughenachtich ghetuyghe zijn tegen uwen naesten.

47 Het eynde deses ghebots is/ dat wy onderlinghe moeten sonder bedroch de waerheyt spreken ende eeren/ dewijle God (die de waerheyt is) de leughen haet. Soo sal dan de somma zijn/ dat wy met lasteren ofte valsche beschuldighen niemants naem en schenden / noch door leughen yemant in sijn goet hinder en doen : eyndelijck dat wy niemande onrecht en doen / noch met lasteren noch met spotten. Met dit verbot comt oock een ghebodt over een / dat wy soo verre ons moghelijck is / eenen yegelijcken getrouwelijck helpen de waerheyt bevestighen / om sijn fame ende goet onghescheut te behouden. De Heere schijnt den sin deses gebots uyt te leggen in het tweede boec Mosis/ met dese woordē: *Ghy en sult geē leughenachtighe stemme aennemen / noch uwe hant voegen om voor den godloosen valsche ghetuygenissen te geven. Item/ Ghy sult de leughen schuwen. Eñ op eē ander plaetse verbiet hy ons de leugen / niet alleenlijck op dat wy geene lasteraers noch oorblasers en zijn onder het volck : maer oock op dat niemant sijnen broeder en bedriege / want hy verbiet dit beyde met verscheyden gebodē. Het is voorwaer sonder twijfelt dat Godt ghelijck hy in voorgaende ghebodden heeft wreetheyt/ oncuysheyt/ eñ giericheyt verboden/ alsoo oock hier in dit ghebot de valsche verbiet/ de welcke tweederley is. Want wy sondighen met boose achterclappinghe tegen onses naesten fame / ofte met liegen/ofte somtijts met teghenspreken vercorten wy sijn voordeel. Ende daer en is niet aen gelegen of hy meynt dat in dit gebot wort van openbare ghetuygenissen gemeldet die voor den Rechter geschien / ofte van gemeyne getuygenissen die in dagelicksche handelingen onderlinge gheschien. Want wy moeten altijts ghedachtich zijn/dat uyt eenen yeghelijcken aert der zonde/een specie wort tot exempel voorgeset/ by de welcke alle de andere moetē verstaen worden : ende dat voornemelijc die specie wort voorgeset/ in de welcke de schandelijckheyt der zonde alderclaerste ghesien wort. Hoewel het comt best over een datmen dit ghebot verstae van valsche beschuldinghen ende hinderlijcke achterclappinge/ door de welcke onse naeste t' onrechte beschadicht wort. Want de valscheyt der ghetuyghenisse voor recht / en is nemmermeer sonder valschen eedt. Ende tegen den valschen eedt/soo verre hy den naem Godts ontheylicht ende schent/ is ghenoech ghesept in het derde ghebot. So is dan de rechte onderhoudinge deses ghebots/dat de tonge der waerheyt betuygende / des naesten goede fame ende voordeel diene. De redelijckheyt hier in is seer openbaer. Want ist dat de goede fame eñ naem costelijcker is dan alle schatten/so en ist niet min zonde niemant van sijnen goeden naem te berooven/dan van sijn goet. Ende in yemants goet te rooven doetmē somtijts alsoo veel met valsche getuygenisse/als met grijpēde hādē.

48 ‡Het is nochtans wonder hoe lichtveerdichlijc eñ sorgeloosIijck in desen deele alomme gesondicht

Des neghensten Ghebots verclaringe/ somma ende eynde.
Den sin deses ghebots is/ de leughen te vermyden ende de waerheyt te volghen.
**Exod.23.1.*
Levit.19.16.
Tweederley valscheyt.
Dat openbare getuyghenis/ dat voor den Rechter geschiet/ende des gemeynen volcx getuyghenis.
De redelijckheyt deses Ghebots.
‡ Op hoe veelerley wijse hier tegens ghesondicht wort.
1. Met achterclap.

dicht wort / soo datmen weynighe menschen vint die niet seer hier in gebreckelijck en zijn: soo grooten lust hebben wy tot dese fenijnighe soeticheydt in eens anders quaet te ondersoecken en te ontdecken. En wy en moeten niet dencken dat wy ghenoech ontschuldich zijn / als wy dickmael niet en lieghen. Want Godt die verboden heeft uwes naesten naem niet te besmetten met lieghen / de selve wil oock dat ghy uwes naesten naem sult van schande bewaren / so verre ghy niet der waerheydt cont. Want hoewel hy alleenlijck verbiet dien met leugenen hinder te doen / soo gheeft hy nochtans met dat selve te kennen / dat hy daer sorghe voor draecht. En dit behoort ons genoech te zijn om onses naesten fame ongheschent te bewaren: te weten / dat God daer sorghe voor draecht. Daerom wordt sonder twijfel gantschelijck het quaet spreken verboden. Ende by quaet spreken verstaen wy / niet scheldinghe die om beterens wille geschiet: noch beschuldinge noch beclaginge voor het recht / waer door men hulpe soeckt tegen het quaet: noch openbare straffinghe die ghescheiet om andere sondaers te verschricken: noch openbaringhe by de ghene der welcker welvaert het nut is dat sy gewaerschout worden / op datse niet door onwetentheydt schade en lijden: maer by quaet spreken verstaen wy beschuldinge ende beswaringe die uyt haet en quaetwillicheydt / en lust tot achterclap comt. Ja dit gebot streckt oock daer toe / dat wy niet en sullen rabbauwen ende boeven hoofscheyt gebruycken / die met bitteren schimp ende laster vermengt is / waer door eens anders feyl ofte gebreck wort bitterlick als spelende gerocrt: ghelijck sommige pleghen / die met eens anders beschaemtheydt ende suchten / willen lustich ende geneuchlijck gheacht worden: want door sulcke verkeerde vryheydt der woorden / worden de broeders somtijts swaerlick gheslaghen. Voort / ist dat wy den Wet gever aenmercken / de welcke met rechte also wel over de ooren ende over het herte als over de tonghe behoort heerschappie te hebben / soo sullen wy voorwaer bevinden / dat oock de begheerte om achterclap te hooren / ende de quade genegentheyt tot verkeert oordeel / hier verboden wort. Want het en soude niet wel over een comen / dat Godt soude het quaet spreken in de tonge haten / en de quaetwillicheydt in het herte niet quaet achten. Daerom ist dat de waerachtighe vreese en liefde Gods in ons (so verre het mogelijc ende nut is / en so verre de liefde can lijden) noch tonge noch oore hebben tot lasterlijcke ende bittere woorden / noch onse herte lichtveerdelijck tot quaet vermoeden begeven: maer laet ons eens yeghelijcx woort ende werck in het beste duyden / ende sijn eere met onse oordeel / ooren en tonghe / vriendelijck bewaren.

2. Met quaet spreken / daer van de wercken der Christelycker liefden onderscheyden / ende gewcert worden.

3. Met ontcerbare ende bittere hofsheyt.

4. Met ontghelelijckte neuswijsicheyt / ende genegentheyt tot verkeerde oordeelen.

Wat van allen menschen vereyscht wordt.

Dat thiende Ghebot.

Ghy en sult uwes naesten huys niet begheeren / etc.

49 Het eynde deses verbots is / Dat wy alle begeerte die teghen de liefde is / moeten uyt onse herten worpen. Want God wil dat de gantsche ziele sy van de gesintheyt der liefde beseten. Soo sal dan de somma zijn / dat ons geen gedachte en sal overcomen / waer door onse herte gheroert worde met begheerte die tot eens anders schade streckt. Hier mede comt een ghebot over een / dat al wat wy bedencken / raetslagen / willen / en soecken / zy met des naesten nut en voordeel. Maer hier schijnt een groote en verwerrede swaricheyt te comen. Want is het dat wy boven hebben met der waerheyt gesept / dat onder hoererie en dieste / ooch de begeerte om te hoereren en schade te doen / en de raet om te bedriegen / verboden wort: so mochte het nu schijnen te vergeefs te zijne / dat ons de begeerte tot eens anders goet hier niet een eyghen wet verboden wort. Maer dese knoop can lichtelijck ontdaen worden / door het onderscheyt tusschen raet ende begheerlijckheyt. Want den raet gelijck wy in de voorgaende geboden gesproken hebben / noemen wy een vercoren en aengenomen voornemen en goetduncken des willes als de begeerlijckheyt heeft het herte overwonnen. De begeerlijckheyt can sonder sulcke verkiesinge ende bewillinge zijn / te weten / als het herte met ydele en verkeerde dingen die hem voor comen / alleenlijck geprickelt ende gekittelt wort. So dan gelijck de Heere dus lange geboden heeft / dat de regel der liefde soude den wille ende het werc regeeren: alsoo gebiet hy nu dat ooc de gedachten des herten daer door geregelt worden / op dat sy niet boos ende verdraeyt en zijn / ende het herte niet tot afwijckinge en bewegen. Gelijc hy verboden heeft het herte te laten buygen tot toornicheyt / haet / hoererie / roof / leugen / also ghebiet hy nu datmen niet en sal laten daer toe verwecken.

Onderscheyt tusschen den raet ende begeerte welck in dit ghebot verworpen wort.

50 Ende het en is niet sonder oorsake / dat hy so groote gherechticheyt eyscht. Want wie can versaken dat het recht zy / dat alle macht der ziele van de liefde beseten worde? ende is het dat eenighe macht der ziele vreemde is van der liefde / wie can versaken dat die gebreckelijck is? Ende hoe comen de boose ende quade begeerlijckheden in uwe herte die uwen broeder schadelijck zijn / anders dan om dat ghy hem verlatende / u selven alleenlijck besorcht? Want ware het herte geheel met liefde door droncken / soo en soude gheen deel daer van tot sulcke gedachten openstaen. Soo moet dan het herte soo verre ydel van der liefde zijn / als het de boose begeerlickheyt ontfanght. Hier mochte yemant teghen worpen / dat het nochtans niet en betaemt / dat de phantasien en gedachten die lichtveerdelijck in den sin vliegen / ende ten eynde vergaen / sonder voor begeerlicheden / der welcker sate in het herte is / verdoemt worden. Antwoorde: Wy spreken hier van sulcke phantasien en gedachten / die in den sin drapen / en oock mede het herte niet begeerlijckheyt stooten en slaen: want soo wanneer in den sin comt wat te begheeren / soo wort het herte verweckt ende springt op. So gebiet dan God eenen wonderlijcken brant der liefde / den welcken hy niet en wil oock met de alderminste begeerlijckheden verhindert te hebben. Hy wil dat het herte seer vast ende wonderlijcken wel gheschickt zy / ende en laet niet toe dat het oock met de lichtste prickels tegen de wet der liefde gerocrt worde. Tot dit verstant heeft my eerst Augustinus den wech gheopent / op dat ghy niet en meynt dat ghene groote autheuren also ghevoelen. Ende hoewel het voornemen des Heeren was alle boose begeerlijckheyt te verbieden / so heeft hy nochtans sulcke begeerlijckheden voorgestelt tot exempel / die ons door valsche behagelijckheyt aldermeest bedriegen: om dat hy gantschelijck niet en soude der begeerlijckheyt toelaten / dewijle hy ons van die dingen af treckt / nae de welcke sy aldermeest raest en verhuecht. Hier hebt ghy de twee de tafel der Wet / in de welcke wy genoech vermaent worden wat wy den menschen schuldich zijn om Godts wille / op des welcken aenmerckinghe de gantsche Wet staet. Daerom wordt het te vergeefs in ghestampt al wat in dese tafel gheleert wort / te zy dat dese selve leere op de vreese en eeringe Gods als op een fondament steune. * Die in dese verbiedinge der begeerlicheyt twee gebode soecken

Daerom Godt sooda- nigh een groote oprechticheyt eyscht.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

De liefde tot onsen naesten wort hier int sonderheydt bevolen.

Waerom menitie gheinaeckt wort van huys / wijf / knecht / dienstmaecht / osse / Esel / etc.

Teghen de ghene / die dit gebot in tweeen deelen.

Dat hy het woort / Begheerte / verstaen wort.

sorcken te maken / die can een voorsichtich Leser (of ick schoon swijghe) wel oordeelen dat sy dwalen. Het en can hen ooc niet helpen dat daer tweemael staet/ Ghy en sult niet begeeren. Want als hy gheseyt heeft : Ghy en sult uwes naesten huys niet begeeren / so verhaelt hy de deelen ofte stucken die in het huys zijn / beginnende van der huysvrouwe: waer uyt het openbaer is / dat het moet doorgaens sonder af breken ghelesen worden (ghelijck de Joden doen) eñ dat God in somma gebiet/ dat het gene dat eē yegelijc besit/ hem geheel ende onvercort blijve/ niet alleenlijck door ongelijck ende onrecht / ofte door lust tot bedrieghen / maer oock door de alderminste begeerte/ waer door het herte mach gheroert worden.

Dat laetste deel deses capittels/ waer in aengheweesen wort het oogemerck des Wets.

51 Nu en ist niet swaer te oordeelen waer toe de gantsche Wet streckt / te weten / tot vervullinge der rechtveerdicheydt: op dat sy der menschen leven voege eñ schicke na het exemplaer der suyverheyt Gods.* Want Godt heeft sijnen aert also in de Wet afghebeelt / dat so yemant met de wercken vertoont al wat daer in geboden wort/ die sal eenichsins het beelt Gods nae sijn leven uytdrucken. Daerom als Moses wilde de somma der Wet den Israeliten in ghedachtenisse brenghen/ soo seyde hy: Ende nu O Israel/ wat eyscht de Heere u God van u / anders dan dat ghy sult den Heere vreesen / ende in sijne weghen wandelen: hem lief hebben ende dienen met gantscher herten ende gantscher ziele / ende sijne gheboden bewaren? Ende hy en heeft niet af gehouden dit selve hen te verhalen soo wanneer hy wilde het eynde der Wet te kennen geven. De leere der Wet streckt hier toe/ dat sy den mensche door heylicheyt des levens met Godt vereenige/ ende doe aen hem hanghen (ghelijck Moses erghens spreeckt.) Nu de volmaecktheyt deser heylicheyt is in twee hooftstucken ghelegghen die nu verhaelt zijn/ te weten/ dat wy Godt lief hebben uyt gantscher herten/ ende gantscher zielen/ eñ gantscher macht : ende onsen naesten gelijck ons selven. Ende het eerste eñ voorneemste is / dat onse ziele in allē deele worde met de liefde Gods vervult. Daer uyt sal terstont de liefde des naesten vloeyen. Dit bewijst Paulus/ als hy schrijft dat het eynde der Wet is de liefde uyt suyver conscientie ende ongeveynst gheloove. Hier siet ghy hoe dat de conscientie ende het ongheveynst gheloove/ dat is met eenen woorde/ de waerachtige Godsalicheydt/ wort boven als in het hooft ghestelt. Daerom dwalen de ghene die meynen dat in de Wet alleenlijc een grof begin der rechtveerdicheyt ghelecrt wort / om den mensche tot cleyne oeffeninghen te brenghen / ende niet om oock mede tot het rechte eynde der goeder wercken te leyden: want tot de opperste volmaecktheydt en cont ghy niet begeeren boven dese voorschreven sententien Mosis ende Pauli. Want ick bidde u / waer wil die henen die niet te vrede en is met dese onderwijsinghe door de welcke de mensche tot de vreese Gods/ tot den gheestelijcken Godsdienst/ tot gehoorsaemheyt der gheboden / tot de rechticheydt der weghen des Heeren/ somma tot suyverheyt der conscientie/ eñ tot een oprecht geloove eñ liefde wort onderwesen. Hier uyt wort de uytlegginge der Wet bevesticht/ de welcke alle wercken der godsalicheydt eñ liefde in de geboden der Wet speurt eñ vint. Want die alleenlijck ick en weet niet wat grove beginselen daer in soecken/ gelijc of sy den wille Gods alleenlijc ten halven leerde / die en weten het eynde der Wet niet wel ‡ gelijck Paulus dat betuyght.

* Bevestiginghe.

Deut.10,12.

Deut.6,5. ende 11,13.

De somma van de thien gheboden.

1.Tim.1,5.

Uyt het voorseyde volcht/ dat geensins de Wet alleenlic een grof begin der rechtveerdicheyt leert: maer dat sy siet op dat voorbeelt der Goddelicker suyverheyt tot vervullinge der gherechticheyt.

‡ 1.Tim.1,5.

* Waerom dat by den Evangelisten ende Apostelen dickwils vermelt wort alleen van de laetste tafel ende niet van d'eerste.

52 * Maer dewijle Christus ende de Apostelen somtijts als sy de somma der Wet verhaelen / de eerste tafel verswijgen: so dwalen vele menschen daer in / als sy der selver woorden willen van beyde de tafelen verstaē. In Mattheo seyt Christus / dat de voorneemste wercken der Wet zijn barmhertichheydt/ oordeel ende gheloove. Onder het woort geloove/ verstaet hy (daer aen ick niet en twijfele) trouwe ende waerheyt tot de menschen. Maer sommighe verstaen daer by de religie ende het ghelooove tot Godt / om dat sy souden de woorden Christi trecken tot de ghcheele Wet: maer het is voorwaer te vergheefs. Want Christus spreeckt daer van de wercken / met de welcke de mensche moet hem selven rechtveerdich bewijsen. Als wy dese reden aenmercken/ so en salt ons oock niet verwonderen waerom de Heere den jonghelinghe/ die vraechde door welcker gheboden onderhoudinghe hy mochte in het leven comen/ alleenlijck dese gheantwoort heeft: Ghy en sult niet dootslaen / ghy en sult gheen overspel doen / ghy en sult niet stelen/ ghy en sult gheen valsch ghetuyghenisse gheven: Eert vader ende moeder : Hebt uwen naesten lief ghelijck u selven. Want de gehoorsaemheydt der eerster tafel/ was by nae in de gesintheyt des hert ofte in de ceremonien gelegen. De gesintheyt des hertē en wort niet ghesien : de ceremonien werden altijts van de geveynsde hypocriten neerstichlijck gebruyckt: maer de wercken der liefde zijn sulck/ dat wy volmaeckte rechtveerdicheydt daer door bewijsen. Dit wort so dickmael in de Propheten bevonden/ dat het den Leser die yet geoeffent is/ behoort wel bekent te zijn. Want gemeynlijck so wanneer sy tot beteringhe vermanen / soo verwecken sy het volck tot getrouwicheyt / oordeel/ barmhertichheydt eñ gerechticheyt/ ende gaen de eerste tafel voorby. Nochtans en gaen sy also de vreese Godts niet voorby / maer eysschen dat die door uytwendighe teeckenen ernstichlijck bewesen worde. Dat is ymmers openbaer/ dat sy van de onderhoudinghe der Wet handelende / ghemeynlijc van de tweede tafel spreken: want daer in wort de neerstichheyt tot rechtveerdicheyt ende geheelheyt aldermeest gesien. Het en is niet noodich de plaetsen te verhalen/ want een yeghelick sal lichtelic by hem selven aēmerckē dat ick segge.

Mat.23,24.

Mat.19,18. Mar.10,19.

Luc.18,20.

Dit selve wort oock by den Propheten ghesien.

53 Daer mochte yemandt segghen : Ist dan meer tot de somma der rechtveerdicheyt/ datmē met de menschen ontschuldichlijck leve/ dan datmen Godt met godsalicheyt eere? Neē: maer dewijl niet lichtelijck yemant de liefde in allen dinge en onderhout / ten zy dat hy Godt van herten vreese / so wort oock het bewijs der godsalicheyt daer uyt genomen. Boven desen dewijle de Heere wel weet dat gheen weldaet van ons en can tot hem comen (het welcke hy oock door den Prophete betuyght) soo en eyscht hy onse wercken niet voor hem selven / maer oeffent ons in goede wercken tegen onsen naesten. Daerom en heeft de Apostel niet sonder oorsake de gantsche volmaecktheydt der heylighen ghestelt in de liefde. Ende seyt ergens niet qualijck/ dat sy de vervullinghe der Wet is / ende dat die de Wet volbracht heeft / die sijnen naesten lief heeft. Item/ dat de gantsche Wet wort in een woort begrepen/ te weten in dit: Hebt uwen naesten lief ghelijck u selven. Want hy leert niet anders dan Christus selve / als hy seyt : Al wat ghy wilt dat de menschen u doen / doet ghy hen dat selve. Sonder twijfel in de Wet eñ de Prophetē heeft het gelo ove eñ al wat den rechtē Godsdienst aēgaet / de eerste plaetse : eñ de liefde is de onderste plaetse/ maer de Heere verstaet dat in de Wet ons de onderhoudinge des rechts eñ gerechticheyts alleenlijc gebodē wort/ waer door wy ghe-

Een teghenworpinge tegen de voorgaende 52. afdeylinghe/ ende der selver antwoort.

Psal.16,2.

Ephes.3,9.

Rom.13,8. Jacob.2,8.

Galat.5,14. Levit.19,17. Mat.22,38.

Mat.7,12. Matt.7,12.

oeffent

oeffent worden om de Godsalige vreese Gods te betuygen/ist dat in ons eenighe is.

De rechte maniere des levens dat na den regel des Wets gheleyt wort/ vereyscht liefde tot onsen naesten.

54 Laet ons dan hier in blijven / te weten/ dat onse leven dan sal seer wel nae den wille Gods ende de ghebodẽ der Wet gheschiet zijn/ als het den broederen van allen zyden seer vruchtbaer is. In de gantsche Wet en is niet een syllabe die den mensche eenen regel sette van dingen die hy tot voordeel sijns vleeschs sal doen ofte latẽ. Eñ voorwaer dewijle de menschen also geboren zijn/ dat sy meer dan te seere tot haers selfs liefde geneghen zijn : ende dat sy altijts de liefde haers selfs behouden/ oock als sy van der waerheyt af vallen:so en was hier toe geen Wet noodich / die sulcke liefde die van selfs te groot is/ soude meer ontsteken. Waer uyt het is gantschelijck openbaer dat niet de liefde ons selfs / maer de liefde Gods ende onses naesten is de onderhoudinghe der gebodẽ:ende dat die alderbest ende alderheyliehst leeft die so weynich alst moghelijck is/voor hem selven leeft ende arbeyt : ende dat niemant qualijcker ende onrechtveerdichlijcker en leeft/ dan die alleenlijck voor hem selven leeft ende arbeyt/ eñ alleenlijck bedenct ende soeckt wat hem aen gaet. Ja om te beter uyt te druckẽ met wat grooter genegentheyt wy behooren tot de liefde onses naesten gedrongen te worden/ soo wijst hy ons op de liefde ons selfs/als op eenen regel/dewijle geen grooter noch stercker ghenegentheyt en is. Ende men moet de cracht der wijse van spreken neerstichlijck aenmercken. Want hy en stelt niet de eygen liefde in de eerste plaetse/ende de liefde des naesten in de tweede / gelijck sommighe Sophisten dwaselijck gedroomt hebben: maer de natuerlijcke genegentheyt der liefde die wy tot ons selven hebben / die treckt hy eer tot andere. Daerom seyt Paulus dat de liefde niet en soeckt dat haer eygen is. Oock en is dat niet een hayr te achten/dat sommige hier voort brengen: Dat de regel altijts is boven het ghene dat geregelt wort. Want de Heere en stelt geenen reghel in de liefde ons selfs / der welcker liefde onses naesten soude onderworpen zijn. Maer hy bewijst dat de ghenegentheyt der liefde die door natuerlijcke boosheyt plach in ons te blijven/ nu moet tot andere strecken : op dat wy met niet minder blymoedicheydt/vyericheydt/ ende sorchvuldicheyt bereyt en zijn / om onsen naesten/ dan ons selven goet te doen.

Vide Augustinum de doct. Christ. lib. 1. cap. 23 et sequentibus.

Welcke de gene omstooten/die in de eerste plaetse stellen eygen liefde.

1. Cor. 13. 5.

Alle sulcker reden wort omgestooten.

Wie de Naeste is. Luc. 10. 36.

55 Nu dewijle Christus in de parabole van den Samaritaen heeft bewesen / dat onder den naem des naesten/oock de alderwreemste verstaẽ wort / so en moeten wy het gebot der liefden niet in onse vrienden ende maghen bepalen. Ick en versake niet dat wy de ghene daer mede wy aldermeest doens / vrientschaps / ofte ghemeynschaps hebben / behooren aldergemeynlijckste te helpen. Want de menschelijckheyt ende redelijcheyt brengt dat mede / dat de menschen malcanderen so veel te meer hulpe ende deucht doen/hoe sy naerder vrienden oft maghen / ofte ghebueren zijn. Ende dat en is teghen Godt niet / maer wy worden eenichsins door sijn voorsieninghe daer toe gedrongen. Maer ick segge dat wy moeten het gantsche geslachte der menschen / sonder eenige uytneminge / met een genegentheyt der liefde omhelsen: dat hier geen onderscheyt en is tusschen de Griecken ende Barbarischen / tusschen den weerdighen ende onweerdighen / tusschen vrient ende vyant: want men moetse in Godt eñ niet in hen selven aenmercken : als wyse also niet en aensien/soo en ist geen wonder dat wy in vele dwalingen verwerret worden. *Daerom is het dat wy den rechten wech eñ regel der liefde willen houden / soo en moeten wy onse ooghen niet eerst op den mensche slaen / wiens aenschouwen soude dickmael meer haet dan liefde verwecken/ maer op Godt / die ons ghebiet de liefde die wy hem bewijsen / tot alle menschen te strecken : op dat dit een eeuwich fondament zy / dat wy den mensche / hoedanich hy oock zy/ moeten lief hebben/want wy Godt lief hebben.

Niet alleen bloetvriendẽ/ swaghers lantsluyden gebueren/ender die eenige vrientschap ende gemeynschap met malcanderen hebben/ maer ooc die eenen alder vreemst ende alder verst is.

*Op dat wy den selven met oprechter genegentheyt mogen omhelsen/ sullen wy onse ooge wenden tot Godt/ die sulcx gheboden heeft.

Daerom soo hebben de School Leeraers schandelijck ghedwaelt. 1. Datse uyt de Ghebodẽ ghemaeckt hebben raden die sy den Monicken te onderhouden ghelaten hebben.

56 Daerom was het een seer schandelijcke onwetentheydt ofte boosheydt / dat de Schoolsche Leeraers uyt de ghebodẽ van gheen wrake te begeeren/van onse vyanden lief te hebben (welcke geboden voortijden allen den Joden gegeven waren/ende doe allen Christenen int gemeyn geleert worden/hebben raden ghemaeckt/de welcke men mochte doen ofte laten. Ende hebben de nootsakelijcke onderhoudinghe daer van den Monicken bevolen : de welcke hier in alleenlijck souden rechtveerdigher zijn dan de slechte Christenen/ om dat sy van selfs hen selven verbonden tot sulcker raden onderhoudinghe. Ende sy seggen de oorsake waerom sy die niet voor geboden aen en nemen/ te weten / om dat sy veel te lastich eñ te swaer schijnen / voornemelijck den Christenen die onder de Wet der ghenaede zijn. Bestaen sy also de eeuwige Wet Gods te niete te maken/ die hy van den naesten lief te hebben/ heeft gegeven ? Can sulck eenich onderscheyt in de gantsche Schriftuere gevonden worden? worden niet veel meer daer in alomme ghebodẽ gelesen / die strengelijck van ons eyschen dat wy sullen onse vyanden lief hebbẽ? Want hoedanich is dat ghebot daer in ons ghebodẽ wordt onsen hongherigen vyant te voeden : sijne dwalende ossen ende ezelts ten rechten weghe te brengen / ofte die onder het last ligghen/op te helpen ? Sullen wy den beesten onses Vyants goet doen sonder eenighe goetwillicheydt tot hem te hebben ? Wat sullen wy segghen ? Jst niet een eeuwich woort des Heeren /dat hy seyt : Gheeft my de wrake /ende ick salse vergelden. Het welcke ooc ergens claerlijcker staet/aldus: Ghy en sult geen wrake soecken/ noch het onghelijck uwes naesten niet ghedencken. Dit moeten sy uytroepen uyt de Wet/ of sy moeten bekennen eñ belijdẽ dat de Heere zy een Wetgever/ende niet een raetsman gheweest.

Pro. 25. 21. Exod. 23. 4.

Deut. 32. 35.

Levit. 19. 18.

Wederlegginge van dese dwalinghe uyt de getuyghenissen der H. Schrifture ende der ouden Theologanten.

57 Boven desen / wat willen dese sententien die sy hebben bestaen met glosen ende uytlegginghen te verdraeyen? te weten: *Hebt uwe vyandẽ lief:doet den geenen deucht die u haten/bidt voor de gene die u vervolgẽ ; zegent de gene die u vervloecken : op dat ghy zijt kinderen uwes hemelschẽ Vaders die in de hemelen is. ‡Wie en soude hier met Chrysostomo niet segghen / dat het uyt sulcke nootsakelijcke oorsake openbaer ghenoech is/dat dit geene vermaningẽ/maer geboden zijn? Wat sullen wy noch behoudẽ als wy uyt het getal der kinderen Godts uytgheroepen worden? Maer nae haer ghevoelen sullen alleene de Monicken kinderen des hemelschen Vaders zijn/ die sullen alleene dorven Godt den Vader aenroepen. Wat sal dan de Ghemeynte hierentusschen? Sy sal met den selven rechte onder de Heydenen ende Publicanen ghereкent worden. Want Christus seyt : Jst dat ghy uwen vrienden gonstich zijt / wat danck sult ghy hebben ? Doen niet de Heydenen ende Publicanen dat selve ? Wy sullen dan wel zijn als ons de naem wordt ghelaten dat wy Christenen zijn / maer de erve des hemelschen rijcx wort ontnomen. Het is ooc een sterc argument dat Augustinus seyt : Als de Heere verbiet te hoereren/so verbiet hy al so wel des Vyants als des vrients wijf aẽ te tastẽ:als hy diefte verbiet/so en laet hy niet toe gantschelijck

* Matt. 5. 44. Luc. 6. 37.

‡ Liber de compunctione cordis.

Matt. 5. 46. Luc. 6. 31.

Liber de doct. Christiana.

schelijck yet te stelen van vrient ofte vyant. Eñ dese twee dinghen / te weten / niet stelen ende niet hoereren / stelt Paulus onder de reghel der liefde/ ende leert datse vervaet zijn onder dit ghebot : Ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven. Daerom moet Paulus een valsch uytlegger der Wet gheweest zijn / of hier volcht nootsakelijck uyt / dat wy uyt dit ghebot oock onse vyanden moeten lief hebben / ghelijck onse vrienden. Soo gheven sy dan waerachtichlijck te kennen / dat sy kinderen des Satans zijn/ dewijle sy het ghemeyn jock der kinderen Gods/ soo stoutelijck van hen worpen. Men mocht twijfelen of haer beestelijck onverstant / ofte haer onbeschaemtheydt meerder gheweest zy in de voorsettinghe deser leere. Want onder de oude Leeraers en is niemandt die niet als seker zijnde/ en oordeelt / dat dit enckelijck gheboden zijn. Ende dewijle Gregorius dit selve sonder ommesien oordeelt / soo ist claer dat oock selfs te sijnen tijde daer geen twijfel van en was : want hy seyt sonder daer aen te twijfelen/ dat het ghe boden zijn. Ende hoe dwaselijck argumenteren sy : Het is (seggen sy) veel te swaer een last voor de Christenen. Maer meynen sy dan dat yet swaerders can bedacht worden dan Godt lief te hebben / uyt gantscher herten : uyt gantscher ziele/ ende uyt gantscher macht? als men dit ghebot aensiet/ soo moet alle dinck daer by gheleken/ licht geacht worden / oock den vyant lief te hebben/ ofte alle begeerte der wrake uyt de herten te doen. Voorwaer alle gheboden zijn swaer eñ lastich voor onse swacheyt / oock het minste punctken der Wet. Het is de Heere in den welcken wy cracht doen: die gheve wat hy gebiet / ende ghebiede wat hy wil. Dat de Christenen zijn onder de Wet der ghenade/ dat en is niet onghebonden sonder Wet wandelen : maer in Christo geplant te zijne / door wiens ghenade sy van de vervloeckinge der Wet vry zijn/ ende door wiens Gheest sy de Wet hebben in haer herte gheschreven. Dese genade heeft Paulus (oneyghentlijck sprekende) een Wet ghenaemt / de selve gelijckende met de Wet Gods / teghen de welcke hyse stelde. Maer dese philosopheren dwaselijck / ende te vergeefs in de naem der Wet.

Rom. 13.9. Levit. 19.17.

Wederlegginge van een sophistische Insprake.

58 Soo weynich reden is oock daer in dat sy de verborgen ende bedeckte ongoddelickheyt die tegen de eerste Tafel is / ende de rechte overtredinge des laetsten gebots / hebben genaemt vergevelijcke zonde. Want sy beschrijven de verghevelijcke zonde alsoo/ dat sy is boose begeerte sonder beraden wille / de welcke niet langhe in het herte en sit. Maer ick segge dat gheen boose begheerte en can in het herte comen / anders dan door het achter latẽ der dingen die in de Wet geboden ende geeyscht worden. Ons is verboden vreemde goden te hebben. Als nu het herte door de cracht des mistrouwens verslagen zijnde / elderswaert ommesiet dan op Godt / als het door haestige bose eñ quade begeerte getrocken wort om sijn salicheyt elders in te stellen : of schoon sulcke roeringhen lichtelijck ende haestelijck vergaen/ nochtans waer door comen sy/ anders dan om dat in de ziele wat ydels is / om sulcke versoeckingen ende becoringen aen te nemen. † Ende op dat wy het niet lanck in dese sake en maken/ daer is een ghebot ‡ van Godt lief te hebben uyt gantscher herten/ uyt gantschen verstande/ ende uyt gantscher ziele. Daerom is het dat alle de machten der ziele niet tot de liefde Gods ghestreckt en worden / soo is daer nu een afwijckinghe van der Wet gheschiet. Want de vyanden die in onse herte op staen teghen Gods rijcke in ons/ ende sijn gheboden wederspreken/ die betuyghen dat den thoorn Godts niet wel in onse conscientie bevesticht is. Wy hebben bewesen dat het laetste ghebot eygentlijck hier toe dient. Heeft ons eenige boose lust in het herte geprickelt? soo zijn wy nu straffelijc van boose begeerte: eñ worden ooc mede overtreders der Wet gestelt. Want de Heere en verbiet niet alleenlic raet eñ daet die tot eens anders schade is/ maer verbiet ooc niet boose begeerte geprickelt te wordẽ / ofte te branden. Ende over de overtredinge Gods is altijts de vervloeckinghe Godts. Daerom en moeten wy oock de alderlichtste boose begeertẽ niet vry wijsen van het oordeel des doots. Augustinus seyt: Als wy de zonden willen wegen/ soo en laet ons gheene valsche ende bedriegheliјcke waechschalen ghebruycken / noch daer in weghen wat wy willen/ ende alsoo wy willen / nae onse goetduncken / segghende / dit is swaer/ dat is licht. Maer laet ons de waechschalen Godts nemen uyt der Schriftuere / als uyt dẽ thresoor Godts : ende daer in weghen welck swaertst zy: Jae laet ons niet weghen/ maer dat ghewichte bekennen dat God gewegen heeft. Eñ wat seyt de Schriftuere? Voorwaer als Paulus seyt dat de doot is de besoldinge der zonde/ soo bewijst hy dat dit stinckende onderscheyt is hem onbekent gheweest. Ende dewijle wy meer dan te seer tot gheveynstheyt gheneghen zijn / soo en behoorde men dit voetsel niet te gheven / waer door de luye onverstandinge conscientien soudẽ verlockt worden.

2. Datse de bedeckte godloosicheyt ende begeerte hebben genaemt een vergevelijcke zonde. Siet lib. 3. cap. 4. sect. 28.

† Wederlegginge van dese eerste dwalinge/ genomen van de heele somma der thien geboden/ gebiedende de liefde Gods ende des naesten. ‡ Deut. 6.5. ende 10.12. ende 30.6. Matt. 22.37.

Lib. 1. de Baptis. contra Donatist. cap. 6.

2. Van het getuygenisse des Apostels. Rom. 6.32.

59 Och of sy overdochten wat Christus meynt / als hy seyt : Soo wie een van dese alderminste ghebooden sal overgetreden/ ende de menschen alsoo gheleert hebben / die sal van geender weerde zijn in het rijcke der hemelen. Zijn niet dese onder der selver ghetal / die de overtredinghe der Wet bestaen soo licht te maken / ghelijck of sy des doots niet weerdich en ware? Men behoorde niet slechtelijck te aenmercken wat ons ghceboden wort / maer oock wie hy is die het gebiet / want in alle overtredinge sijnder Wet/ hoe cleyne sy oock zy / wordt sijn autoriteyt vercort. Ende achten sy dat cleyne/ dat de majesteyt Godts in eenighen dinghe ghesonden wordt? Boven desen / ist dat Godt sijnen wille heeft in de Wet verclaert / soo mishaecht hem alle dinck dat teghen de Wet is. Willen sy dichten dat Gods toornicheyt is so seer ontwapent/ dat de straffe des doots niet en soude terstont volghen? Waert dat sy voornamen liever de stemme Godts te hooren / dan sijn openbaer waerheyt met onwijse redenen te verduysteren : so heeft Godt selve een claer oordeel ghegheven/ seggende : De ziele die sal gesondicht hebben/ die sal sterven. Item/ dat ick weynich te voren verhaelt hebbe : De besoldinge der zonde is de doot. Maer dese menschen willen houden staende dat het niet dootlijck en is / dat sy nochtans bekennen zonden te zijne / dewijle sy dat niet en connen versaken. Maer laetse ymmers te eenighen tijde leeren wijser worden: dewijle sy dus langhe veel te vele haerder raserie hebben toeghegeven. Ende ist dat sy blijven rasende / soo moeten de kinderen Gods hen selven van de sulcke afwenden/ ende houden dat alle zonde dootlijck is / dewijle sy is een wederspannicheyt teghen den wille Godts/ waer door sijn toornicheydt nootsakelijck verweckt wort: ende om dat sy is een overtredinghe der Wet / teghen de welcke het oordeel Godts is sonder uytneminghe vercondicht. De zonden der Heylighen zijn verghevelijck/ niet uyt haer natuere / maer om dat sy door de barmhertichheyt Godts vergheven worden.

3. Van Christi authoriteyt. Matth. 5.19.

4. Van de natuere ende Majesteyt Godts.

5. Van het gegeven oordeel over de zonde. Ezec. 18.20. Rom. 6.23.

T' besluyt van alsoo veelderley wederlegginghen.

Het ix. Capittel.

Dat Chistus, hoewel hy onder de Wet den Ioden is bekent gheweest, nochtans eerst door het Euangelium voor ooghen ghestelt is.

De heylighe Vaders onder de Wet hebben gesien den dach Christi, maer duysterlijck: maer ons heden die onder den Euangelio zijn, is Christus volcomelijcke geopenbaert.

‡ Mal.4.2.

DEwijle Godt niet te vergheefs heeft voortijden hem selven willen door de reyninghen ende offerhanden, betuyghen eenen Vader te zijn, en heeft oock niet te vergheefs een uytvercoren volck voor hem selven gheheylicht: soo is hy oock doen sonder twijfel in het selve beelt bekent gheweest, in het welcke hy ons nu met voller claerheydt verschijnt. ‡ Daerom als Malachias (dewijle het ampt der Propheten stont na sijn doot eenighen tijt lanck op te houden) hadde den Joden gheboden op de Wet Mose achte te hebben, ende in der selver oeffeninghe geduerich te blijven, soo seyt hy terstont: dat daer de Sonne der rechtveerdicheyt sal op staen. Met welcke woorden hy vermaent, dat de Wet daer toe diende, om de godsalighe in de verwachtinghe des toecomenden Christi te houden: ende dat nochtans door sijn comste veel meer lichts te hopen was. Hierom seyt Petrus, dat de Propheten ondervraecht, ende neerstichlijck ondersocht hebben van de salicheydt die nu door het Euangelium geopenbaert is: eñ dat hen geopenbaert was, dat sy niet hen selven, noch haren tijde, maer ons toe dienden het gene dat door het Euangelium vercondicht wort: Niet dat haer leere zy den Israelitischen volcke onnut geweest, of hen oock gheen voordeel ghedaen en heeft: maer om dat sy dien schat niet ghecregen en hebben, welcken Godt heeft door hare handen laten tot ons comen. Want te desen tijde wort ons de ghenade, daer van sy ghetuycht hebben, ghemeynsamelijck voor oogen gestelt: ende het ghebruyck daer van wort ons overvloedelijck ghegheven, het welcke sy weynich ghesmaeckt hebben. Daerom hoewel Christus betuycht dat hy ghetuyghenisse heeft van Mose, soo verheft hy nochtans de mate der ghenade waer mede wy de Joden te boven gaen. Want hy spreeckt sijn Discipulen aen, segghende: Salich zijn de ooghen die sien dat ghy siet: ende salich zijn de ooren die hooren dat ghy hoort. Want vele Coningen ende Propheten hebben dat begeert, ende en hebbent niet vercregen. Hier wort de Euangelische openbaringhe niet weynich gheprësen: dat Godt ons meer ghedaen heeft dan den heylighen Vaderen, in de welcke sonderlijcke godsalicheyt was. Hier mede comt oock een ander plaese wel over een, daer ghesept wort, dat Abraham den dach Christi heeft ghesien, ende hem verheucht. Want hoewel dat aenschouwen des dincx dat seer verre was, is duyster gheweest, soo en heeft daer nochtans tot de sekerheyt der goeder hope niet ghebroken: waer uyt die blijschap is gecomen, die den heylighen Patriarche is tot in de doot by gebleven. Eñ met dat woort Joannis Baptiste, daer hy seyt: Niemandt en heeft Godt gesien, de eenich-gheboren die in den schoot des Vaders is, die heeft het ons verclaert: daer mede en worden de godsaligen die te voren geweest zijn, niet uytgesloten van de ghemeynschap des verstants ende lichts dat in den persoon Christi sijnen schijn geeft. Maer haer conditie wort daer met de onse ghelecken, ende geleert dat de verborghentheden die sy alleenlijck duysterlijck onder schaduwen ghesien hebben, ons openbaer zijn: ghelijck de autheur des Sendtbriefs tot de Hebreen wel verclaert dat Godt voortijden dickmael ende menigerley wijse ghesproken heeft door de Propheten, maer nu door sijnen lieven Sone. Daerom hoewel de eengheboren Sone die ons heden is het schijnsel der eerlijckheyt, ende het uytgedruckte beelt der substantie Godts des Vaders, voortijden is den Joden bekent gheweest, ghelijck wy ergens uyt Paulo verhaelt hebben, ten hy zy de leytsman der ouder verlossinghe gheweest, soo ist nochtans waerachtigh dat de selve Paulus ergens leert: Dat Godt die geboden heeft dat het licht soude uyt de duysternisse lichten, nu heeft in onse herten ghelicht om de kennisse der eerlijckheydt Godts te verklaren in het aensichijn Jesu Christi. Want als hy in dese sijn beeldt is verscheenen, soo heeft hy eenichsins hem selven sienlijck ghemaeckt, by dat sijn ghedaente te vore duyster ende onder schaduwen was. Daerom is dier menschen ondanckbaerheydt ende booshept te schandelijcker ende hatelijcker, die hier in den middach blindt zijn. Ende daerom seydt Paulus dat haer verstant is van den Satan verduystert, op dat sy de eerlickheydt Christi niet sien die sonder eenich voorhancksel in 't Euangelium sijnen schijn gheeft.

1.Pet.1.12.

Neden van sulcke voorstellinghe, bevesticht zijnde met Christi ende der Apostelen getuygenisse. Joan.5.46.

Mat.13.16. Luc.19.23.

Joan.8.56.

Joan.1.18.

Hebr.1.1. ende 3.

2.Cor.4.6.

2.Cor.4.4.

2 By het Euangelium verstae ick de klaere openbaringe der verborghentheyt Christi. Ick bekenne voorwaer als het † Euangelium wordt van Paulo ghenoemt de leere des gheloofs, dat dan onder sijn stucken ende deelen ghetelt worden, alle de beloften die erghens in de Wet ghevonden worden van de onverdiende vergevinge der zonde, door welcke Gode de menschen heeft met hem selven versoent. Want hy stelt daer het gheloove teghen de vreese ende verschrickingen, door de welcke de conscientie benout ende ghequelt wordt, als men moet de salighept soecken in de wercken. Hier uyt volcht, dat onder de naem des Euangelij in het breede ghenomen, de ghetuyghenissen vervaet worden, die Godt voortijden heeft den Vaderen van sijn Vaderlijcke gonste ghegheven. Maer ick segge dat de verkondinghe der ghenade die door Christum is ghegheven, is voornemelijck Euangelium ghenaemt: ende dit en is niet alleenlijck door ghemeyn ghebruyck aenghenomen, maer staet oock op de authoriteyt Christi ende der Apostelen. Daerom wort dat hem eyghentlijck toegheschreven, dat hy het Euangelium des rijcx ghepredickt heeft. Ende Marcus begint sijn Euangelium aldus: Het begin des Euangelij Jesu Christi. Maer het en is niet noodich plaetsen der Schriftueren te soecken, om een sake te bevestighen die openbaer genoech is. Soo heeft dan Christus met sijn comste het leven ende de onsterfflijckheyt verclaert, door het Euangelium. Met welcke woorden Paulus niet en verstaet dat de oude Vaders zijn in de duysternissen des doots versoncken gheweest, tot dat de Sone Godts heeft het vleesch aenghenomen: maer hy gheeft dese sonderlijcke eere den Euaegelio, leerende dat het een nieuwe ende ongewoone bootschap is, waer door Godt volbracht heeft dat hy beloofft hadde dat de waerheyt der belofte soude openbaer zijn in dẽ persoon des Soons. Want hoewel de ghelooviighe altijdts bevonden hebben dat dit woort Pauli waerachtich is, dat in Christo alle de beloften zijn Jae ende Amen: (want sy zijn in hare herten versegelt gheweest) nochtans dewijle Christus alle de delen onser salicheyt heeft in sijn vleesch volbracht, soo heeft die levende vertooninghe der dingen met rechte eenen nieuwen lof ghecreghen. Hier uyt ist dat Christus seyt: Na desen sult ghy de Hemelẽ open sien, ende de Engelen Godts opclimmende ende neder comende op den Sone des Mensches.

Hoewel dat woort Euangelium bequamelijck ghenomen wordt daer voor, dat het de ghetuygenissen in hem begrijpt, welke God den Vaderen van sijne barmhertichept heeft gegeven: Nochtans moeter eygentlick ende voornemelijc genaemt worden de vercondiginge der genaden, die in Christo, zijnde God ende mensche, is bewesen.

† 1.Tim.4.6. Matth.4. ende 8. Marc.1.1.

2.Tim.1.10.

2.Cor.1.20.

Joan.1.51.

Want

Gene.28.12.

Want hoewel hy schijnt daer een ghelijckenisse te nemen van de leeder die den Voorvader Jacob was in een ghesichte ghetoont / soo gheeft hy nochtans hier mede de cracht sijnder toecomste te kennen / te weten / dat ons daer door de deure der Hemelen is gheopent / op dat wy vryen inganck hebben.

Volcht de wederlegginge van Servetus / die int geheel de beloften wech neemt.

3 Men moet nochtans toe sien van de duyvelsche meyninghe Serveti / de welcke als hy wil / ofte ymmers veynst dat hy wil de grootheyt der ghenaede Christi verheffen / soo maeckt hy de beloften gantschelijck te niete / ghelijck of sy met de Wet oock een eynde hadden. Hy seyt dat ons door het gheloove des Euangelij wordt aller beloften vervullinghe ghegeven. Maer dat is ghesproken ghelijck of tusschen Christum ende ons gheen onderscheyt en ware. Jck hebbe wel boven vermaent dat Christus niet en heeft achter gelaten van de gantsche somma onser salicheydt : maer hier uyt wort qualijck besloten / dat wy nu de weldadē besitten die hy heeft voor ons vercreghen : ghelijck of het valsch ware dat Paulus seyt / dat onse gheloove is in de hope verborghen. Jck bekenne wel dat wy in Christum gheloovende / van de doot in het leven comen : maer hierentusschen moeten wy weten / dat Joannes seyt : † Hoewel wy weten / dat wy kinderen Godts zijn / dat het nochtans noch niet gheopenbaert en is / tot dat wy sullen hem ghelijck zijn : te weten / als wy hem sullen sien ghelijck hy is. Daerom hoewel Christus ons in het Euangelium de volheyt der geestelijcker goeden voor ooghen stelt ende gheeft / soo blijft nochtans altijts het besit daer van onder de bewaernisse der hope / tot dat wy dit verderffelijck vleesch af ghelept hebbende / verandert worden tot de eerlijckheyt des ghenes die ons is voor ghegaen. Hierentusschen ghebiet ons de Heylighe Gheest op de beloften te rusten : ende syn autoriteyt behoort by ons alle het bassen diens onbeschaemden honts / te dwinghen. Want nae de getuygenissen Pauli / heeft de godsalicheyt alsoo wel belofte van den toecomenden / als van het teghenwoordighe leven : met welcke woorden Paulus betuycht / dat hy een Apostel Christi is / na de belofte des levens dat in hem is. Ende hy vermaent erghens / dat wy de selve beloften hebben die voortijden den Heylighen ghegheven waren. Ende eyndelijck stelt hy de somma onser geluckicheyt / te weten / dat wy versegelt zijn met den Heylighen Gheest der belofte. Eñ wy en besitten Christum niet anders dan soo verre wy hem aen nemen gelijck hy becleet is met sijne beloften. Waer door t'ghesciet dat hy wel in onse herten woont / ende dat wy nochtans verre van hem zijn / want wy wandelen door het gheloove ende niet door het aenschouwen. Ende dese twee en comen niet qualijck met malcanderen over een / te weten ‡ dat wy in Christo besitten al wat tot de volmaecktheyt des hemelschen levens dient / ende dat nochtans het gheloove is een ghesichte der dinghen die men niet en siet. Het onderscheyt moet alleenlijc in de natuere der beloften / oft in de qualiteyt oft hoedanicheydt ghenomen zijn : want wat de Wet onder figueren af beelt / dat toont het Euangelium met den vinger.

Joan.5.24. Daerom dat wy de beloftenissen noch moeten met grooter neerstichept bewaren. D'eerste reden. † 1.Joa.3.2. 1.Tim.4.8. 2.Tim.1.1. 1.Cor.7.1. De andere reden. 2.Cor.4.7. 1.Cor.13.12. Wederlegginghe van een swaricheyt / die in desen handel voorvalt. ‡ Hebr.11.1

Hier worden oock wederlept de gene / die de vergelijckinge des Wets ende des Euangelij niet recht en maken.

4 Heir uyt wordt oock dier menschen dwalinghe overwonnen / die de Wet nemmermeer anders met den Euangelio en vergelijcken / dan ghelijck de verdiensten der wercken met de onverdiende toeschrijvinghe der rechtveerdicheydt verghelecken wordt. Dese verghelijckinghe en is wel niet te verworpen : want onder den naem der Wet / verstaet Paulus den reghel om rechtveerdelijck te leven / waer door Godt van ons eyscht dat wy hem schuldich zijn / gheen hope des levens ghevende / ten zy dat wy allesins ghehoorsaem zijn : ende wederom met de vervloeckinghe dreyghende / ist dat wy in het alderminste af wijcken : te weten / daer hy handelt dat wy buyten verdienste Gode behaghen / ende door verghevinghe rechtveerdich gheacht worden / want daer en wort nergens geen onderhoudinghe der Wet gevonden der welcker loon belooft is. Daerom doet Paulus bequamelijck als hy de rechtveerdicheyt der Wet ende des Euangelij tegen malcandere stelt. Maer het Euangelium en is niet alsoo in de stede der gantscher Wet ghecomen / dat het soude eenen anderen middel der salicheyt brenghen : maer eer om dat het soude versterecken ende bewijsen vast te zijne al wat de Wet belooft hadde / ende om dat het soude der schaduwen haer lichaem gheven. Want als Christus seyt / dat de Wet ende Propheten zijn geweest tot Joannem / daer mede en stelt hy de Vaders niet onder de vervloeckinghe / de welcke de dienstknechten der Wet niet en connen ontgaen : maer gheeft te kennen / dat hen alleenlijck een begin der leere ghegheven was / so dat die verre was onder de hoocheyt der Euangelischer leere. Daerom als Paulus het Evanghelium noemt de macht Gods tot allen den gheloovighen / so seyt hy terstont daer by : dat het ghetuyghenisse heeft van de Wet ende Propheten. Ende hoewel hy in het eynde des selven Sendtbriefs leert / dat de vercondinghe Jesu Christi is een openbaringe der verborghentheyt / die ten eeuwighen tijde is verborghen gheweest / soo versoet hy de sententie met een verclaringhe / leerende dat de vercondinghe is door de Prophetische Schriftueren gheopenbaert. Waer uyt wy verstaen dat het Euanghelium alleenlijck aengaende de clare openbaringe / is van de Wet verscheyden / als men van de gantsche Wet spreeckt. Ende om de onuytsprekelijcke overvloedicheydt der ghenade die ons is in Christo verclaert / en wort niet sonder oorsake geseyt / dat het Hemelsche rijcke is door sijn comste op der aerde opgericht.

Deut.27.26. Rom.3.12. 21.22. ende 4.3. Epes.2.8. Vereeninge van eenighe vraghen die hier voorvallen. Mat.11.12. Luc.16.16. Rom.1.16. Rom.16.25 26. Corte uytlegginge van alsulcke vergelyckinghe.

Het derde deel des Capittels van Joanis des Doopers dienst / dienen gantschelijck tot de voorgaende handelinghe.

5 Nu is Joannes ghestelt gheweest midden tusschen de Wet ende het Evangelium / de welcke een middel-ampt hadde / het welcke eenichsins met beyden over een quam. ‡ Want hoewel hy seggende dat Christus het Lam Gods / ende de offerhande tot versoeninghe der zonden is / heeft de somma des Euangelij gheopent : nochtans dewijle hy de onbegrijpelijcke cracht ende eerlijckheyt niet en heeft verclaert / de welcke eerst is de wederopstandinghe gheopenbaert : soo seyt Christus dat Joannes is minder dan de Apostelen gheweest. Want dat beduyden de woorden Christi / daer hy seyt : dat hoewel Joannes onder de kinderen die van wijven ghebooren zijn / uytnemende is nochtans die de minste is in het rijcke der Hemelen / meerder is dan hy. Want hy en prijst daer niet de persoonen der menschen : maer Joannem boven alle Propheten verhevē hebbende / verheft hy de vercondinghe des Euangelij tot den oppersten graet / de welcke door het rijcke Gods beduyt wort / ghelijck wy ergens geseyt hebben. Eñ dat Joannes antwoort dat hy alleenlijc een stemme is / gelijck of hy minder ware dan de Propheten / dat en doet hy niet om vernederinge te veynsen / maer wil te kennen gheven / dat hem geen eygen bootschap en is bevolen : maer dat hy het ampt eens vercondighers bedient / ghelijck van den Prophete Malachia voorseyt was : Siet / ick seynde

‡ Joan.1.29. Matt.11.11. Joan.1.23. Mal.4.5.

Eliam den Prophete eer de groote en verschricklijcke dach des Heeren come. Ende hy en heeft in den gantschen loop sijns dienstes niet anders ghesocht / dan Christo Discipulen te maken/ ghelijck hy oock uyt Esaia bewijst/ dat hem dat

Esai.48.3. van Godt bevolen is. Hierom is hy van Christo ghenaemt een bernende ende lichtende keersse:

Joan.5.35. om dat de volcomen dach noch niet en scheen. Nochtans en verhindert hem dat niet onder de vercondighers des Euangelij ghenaemt te worden / ghelijck hy den selven Doop ghebruyckt heeft die daer nae den Apostelen bevolen was. Maer dat hy heeft begonnen/ dat en is niet dan nae dat Christus is tot de hemelsche glorie opghevaren / met vryen voortganck vervult gheweest.

Dat x. Capittel.

Van de vergelijckinghe des Ouden ende Nieuwen Testaments.

Dat eerste deel des Cap. waer in hy bewijst dat om Servetus ende de Wederdooperen noodich is/ de handelinge van de vergelijckinge ende overeencominghe des Ouden ende Nieuwen Testaments.

UIt het ghene dat boven ghesept is / mach men nu weten dat alle de menschen die Godt van den beginne der wereldt aen/heeft tot sijn volck aenghenomen / zijn met de selve Wet ende met den selven bant der leere die wy hebben aen hem verbonden / nochtans dewijle daer veel aen is ghelegen dat dit hooftstuck bevesticht worde / soo wil ick voor een aenhanckfel daer by leeren hoe verre de conditie der Vaderen zy van de onse verschepden gheweest / in dese ghemeynschap in de welcke sy der selver erve met ons zijn deelachtich gheweest / ende door de ghenade des selven Middelaers de selve salicheydt ghehoopt hebben. Ende hoewel de ghetuyghenissen die wy uyt de Wet ende Propheten vergadert hebben om dit te bewijsen/ghenoech verclaren dat noyt gheen ander reghel der Religie ende Godsalicheydt en is onder Gods volck gheweest: nochtans dewijle by de Schryvers dickmael van het onderschept des Ouden en Nieuwen Testaments veel ghehandelt wordt / waer door de Leser die niet seer voorsichtich en ware/ mochte beswaert worden / soo sullen wy met rechte een ander sonderlijcke plaetse verordenen om dese sake beter ende claerlijcker te ondersoecken. Jae oock dat ons anders seer nut was/ dat heeft ons die ongeschickte boeve Servetus/ende sommighe rasende menschen uyt de secte der Wederdooperen / nootsakelijck ghemaeckt : de welcke gheen ander ghevoelen en hebben van den Israelitischen volcke / dan van eenen hoop swijnen. Want sy achten dat het alsoo is van den Heere ghevoet gheweest in dese werelt/ sonder eenighe hope der Hemelscher onsterffelijckheyt. Daerom op dat wy dese fenijnighe dwalinghe van der godsalighen herte verdryven/ ende oock mede alle swaricheden wech nemen/ die plegen te comen als de verschepdenheydt des Ouden ende Nieuwen Testamendts ghemeldet wordt / soo laet ons int corte besien wat ghelijckheydt ende wat verschepdenheyt sy hebben: wat verbondt de Heere voortijden heeft voor de toecomste Christi met de Israeliten ghemaeckt/ ende wat verbondt hy nu nae dat Christus gheopenbaert is / heeft met ons ghemaeckt.

*Dat andere deel/ handelende van dese vergelijckinge int ghemeyn/te weten/dat het verbondt der Vaderen een deel is met het onse in het daet/ maer in de bedieninghe onderscheyden.

2 * Ende dit beyde can met eenen woort becort worden/te weten: Het verbondt der Vaderen en is in der substantie ende in der daet niet alleenlijck niet verschepden van het onse/ maer is oock gantschelijck het selve / maer de bedieninghe is nochtans verschepden. Maer dewijle uyt sulcke groote cortheydt niemandt en soude een seker verstant ghecrijghen / soo is ons noodich ist dat wy willen voorderlijck zijn / dat selve breeder uyt te legghen. Ende om dese ghelijckheydt/ofte eer eenheyt te bewijsen / soude men te vergheefs alle stucken die nu becort zijn / van nieuws / wederom handelen / ende men soude oock te ontijde hier in vermengen de dinghen / die noch ergens sullen ghehandelt worden. Drie hooftstucken moeten wy hier voornemelijck aenmercken.

Drie hooftstucken zijn der/waer in dese twee verbonden met malcanderen over-een comen.

1. Ten eersten/dat wy weten dat de Joden niet en is vleeschelijcken rijckdom ofte gheluckicheydt voor ghestelt om eyndelijck daer nae te staen/ maer dat sy waren tot de hope der onsterffelijckheyt aen ghenomen / ende dat het gheloove ende de vasticheydt deser aenneminghe hen was met Goddelijcke openbaringhen / ende met de Wet ende met Prophecien bevesticht.

2. Ten anderen/ dat het verbondt door het welcke sy met den Heere versoent waren / niet op eenige hare verdiensten/ maer alleenlijck op de barmherticheydt Gods / diese gheroepen heeft / ghefondeert is.

3. Ten derden / dat sy den Middelaer Christum hadden ende bekenden door den welcken sy souden met God vereenicht / ende sijnder beloften deelachtich worden. Van dese drie sal het tweede (dewijle het moghelijck noch niet openbaer ghenoech en is) te sijnder plaetse in het breede verclaert ende bewesen worden. Want wy sullen met vele ende clare ghetuyghenissen der Schriftuere bevestighen dat het al uyt enckel goetheydt ende goedertierenheydt is ghecomen/ wat de Heere opt sijnen volcke goets ghedaen/ ofte belooft heeft. Het derde is oock hier en daer claerlijck bewesen gheweest. Ende het eerste en zijn wy niet sonder aen te roeren voorby gegaen.

De eerste als gemeyne verghelijckinge is/dat het oude Testament/even ghelijck het Nieuwe niet alleen tot de beloften des teghenwoordigen/ maer veel meer des toecomenden levens/ende tot de sekere hope der onsterffelijckheyt/Gods uytvercoren heeft.

3 Daerom dewijle dit eerste stuck seer dient tot de teghenwoordighe sake/ende ons daer van meer woort teghen ghesproken / soo sullen wy te meer neersticheydt doen om het selve te verclaren: maer dat sullen wy nochtans alsoo doen / dat wy oock al wat tot de verclaringe der anderen ghebreeckt / sullen voldoen / ofte hier nae ter bequamer plaetse toe doen. Voorwaer Paulus beneemt de twijfelinghe van allen / als hy sept: *dat God de Vader het Euangelium dat hy van sijnen Sone nae den tijt verordent hadde / ende gheopenbaert heeft / langhe te voren heeft door de Propheten in de heylige Schriftuere belooft. Item / dat de rechtveerdicheydt des gheloofs die door het Euangelium gheleert wordt / ghetuygenisse heeft van de Wet ende Propheten. Ende dewijle het Euangelium de herten der menschen niet en houdt in blijschap des teghenwoordighen levens / maer tot de hope der onsterffelijckheydt op treckt : soo en worden wy daer door niet aen aerdsche gheneuchte ghehecht / maer het voert ons eenichsins op ten Hemel / de hope die ons daer bewaert is/vercondighende. Want hy sept ergens aldus: Nae dat ghy den Euangelio gelooft hebt / zijt ghy versegelt gheweest door den heylighen Gheest der beloften / de welcke is het pant onser erve/ tot verlossinghe der vercreghen besittinghe. Item : Wy hebben uwe gheloove in Christo Jesu ghehoort / ende uwe liefde tot de Heylighen : om de hope die u bewaert is in de hemelen / van de welcke ghy ghehoort hebt door het waerachtich woort des Euangelij. Item: Hy heeft ons gheroepen door het Euangelium tot de deelachticheydt der eerlijckheydt onses Heeren Jesu Christi. Hierom wordt het Euangelium ghenaemt het woort der salicheyt / ende de macht Godts om de gheloovighe salich te maken / ende het rijcke der hemelen. Ist dat de leere des Euangelij gheestelijck is / ende den wech opent tot de besittinge des onverganckelicke levens/so en laet ons niet dencke dat de gene dien

*Rom.1.2. Rom.3.21. Ephes.1.13. Colos.1.4. 2.Thes.2.14.

Reden van dese vergelijckinge ofte overeencominghe.

sulc

sulcx belooft ende gheboodtschapt was/ de sorghe der ziele verlaten/ ende den lichamelijcken wellust/ ghelijck onredelijcke beesten/ ghy socht hebben.

Teghenworpinghe.

Niemant en can oock seggen dat de beloften van den Euanghelio die in de Wet ende Propheten zijn versegehelt/ voor het volck des nieuwen Testaments verordent waren.

Antwoort.

Want een weynich nae dat Paulus dat ghesept heeft van den Euangelio dat in de Wet belooft was/ sept hy dat al wat in de Wet vervaet is/ sonder twijfel eyghentlijck tot die ghevoecht ende gheschickt wort/ die onder de Wet zijn.

Rom. 9. 13.

Jck bekenne wel dat hy dat in een ander handelinge sept: maer hy en was soo seer vergheteliijck niet/ dat hy/ daer hy sept dat al wat de Wet leert/ waerachtelijck de Joden aen gaet/ niet en soude gedachtich gheweest hebben wat hy weynich te voren ghesept hadde van den Euanghelio/ dat in de Wet belooft was. Soo bewijst dan de Apostel seer claerlijck/ dat het oude Testament heeft op het toecomende leven voornemelijck ghesien/ als hy sept dat de beloften des Euanghelij daer onder vervaet ende begrepen zijn.

De algemeyne vergelijckinge bewesen zijnde: volghen de andere twee: te weten/ dat die twee verbonden stonden op de onverdiende barmherticheyt Gods/ ende door Christum zijn bevesticht.

4 Desghelijcx volcht daer uyt oock/ dat het op de onverdiende barmherticheydt Godts stondt/ ende door Christum bevesticht was. Want de vercondinge des Euangelij en leert anders niet/ dan dat de sondaers door de Vaderlicke goedertierenheydt ende toegheuinghe Gods/ gherechtveerdicht worden sonder eenighe wercken/ buyten haer verdienste: ende de gantsche somma daer van eyndighet in Christo. Wie soude dan dorven segghen dat de Joden niet en zijn Christi deelachtich gheweest/ dewijle wy hooren dat het verbondt des Euangelij met hen ghemaeckt is/ wiens eenich fondament Christus is? Wie soude dese dorven vreemde maken van de weldaet der onverdiender salicheydt/ dewijle wy hooren dat de leere der rechtveerdicheyt des gheloofs/ hen is toeghedient? Ende op dat wy niet lange van een clare sake en disputeren/ wy hebben die schoone sententie des Heeren/ daer hy sept: dat Abraham hem selven verheucht heeft/ op dat hy den dach des Heeren sien soude: hy heeft hem ghesien ende is verblijdt ghewordden.

Joan. 8. 56.

Ende dat Christus daer betuycht van Abraham/ dat betuycht de Apostel in het gheloovighe volck ghemeyn gheweest te zijne/ als hy sept: dat Christus gisteren ende heden/ ende in der eeuwicheyt blijft.

Hebr. 13. 8.

Want hy en spreeckt daer niet eenelijck van de eeuwighe Godtheyt Christi/ maer van sijn cracht die te allen tijde is den gheloovighen geopenbaert gheweest † Daerom sept Maria ende ooc Zacharias in hare gesangen/ dat de salicheyt die in Christo gheopenbaert is/ is een volbrenginghe der beloften die Godt voortijden hadde Abraham ende den voorvaderen belooft. ‡ Is het dat Godt sijnen Christum sendende/ heeft de trouwe sijns ouden eedts volbracht/ soo en can men niet anders segghen/ dan dat het eynde daer van zy in Christo/ ende het eeuwich leven gheweest.

† Luc. 1. 54.

‡ Nadien dese twee laetste vergelijckingen op d'eerste sien/ soo ist/ dat in het derde deel deses Capittels beginnende van dese afdeylinge tot de 25. tselve bewesen wort.

D'eerste bewys-reden is genomen uyt den Apostel/ de welcke uyt de eben gelijcke beduydinge der Sacramenten besluyt/ dat der ouden Vaderen staat met den onsen eenderley is.

† 1. Cor. 10. ende. 11.

5 † Ja de Apostel maeckt de Israeliten gelijck met ons/ niet alleenlijck om des verbonts wille/ maer oock door de beduydinghe der Sacramenten. Want als hy door de exempelen der straffen daer mede de Israeliten voortijden zijn ghestraft gheweest/ wil de Corinthen vermanen ende verschricken/ dat sy niet in ghelijcke zonden en vallen/ soo begint hy met dese voorrede/ segghende: * Dat wy niet en moeten ons eenich voordeel toe schrijven dat ons soude van de wrake ende straffe Gods bevrijden/ in de welcke sy zijn ghevallen. Want de Heere en heeft hen niet alleenlijck de selve weldaden gedaen/ maer oock met de selve teeckenen ende Sacramenten sijn ghenade onder hen betuycht. Ghelijck of hy wilde seggen: Ist dat ghy betrout dat ghy buyten perijckel zijt/ om dat de Doop daer mede ghy ghedoopt zijt/ ende het Avontmael dat ghy dagelijcks ontfanght/ groote beloften hebben: ende leeft daer en tusschen vrypelick in dertelheyt/ de goetheydt Godts verachtende/ soo weet dat oock de Joden sulcke teeckenen hadden/ teghen de welcke de Heere nochtans sijn oordeel seer strangelijck gebruyckt heeft. Sy zijn ghedoopt gheweest in den doorganck der Zee ende in de wolcke/ waer door sy tegen de hitte der Sonne bedeckt worden. Nu/ sy seggen dat de doorganck zy een vleeschelijcke Doop geweest die met onsen gheestelijcken Doop eenichsins over een komt. Maer waert dat wy sulcx toe lieten/ soo en soude het argument des Apostels niet deughen/ de welcke hier wil den Christenen te kennen geven/ dat sy de Joden met geen Previlegie noch voordeel des Doops te boven en gaen. Ende sy en konnen oock sulcks niet seggen tegen het ghene dat terstont daer na volcht/ te weten/ dat sy de selve gheestelijcke spijse met ons gegeten/ ende den selven geestelijcken dranck ghedroncken hebben/ de welcke was Christus/ gelijck hy daer sept.

Tegenworpinghe. De Vaders hebben het Manna gegeten in de woestijnen/ ende zijn gestorven. Maer de Christenen eten dat vleesche Christi/ ende en sterven niet.

† Joan. 6: 31.

‡ Antwoort/ waer in de redenen des Euangelisten voorschreven/ welcke schijnen teghen malcanderen te strijden/ met des Apostels spreucke vereleken worden.

6 Om desen sin Pauli te breken/ brenghen sy hier tegen dat Christus sept: † Uwe vaders hebben Manna in de woestijne ghegeten/ ende zijn gestorven: Wie mijn vleesch eet/ die en sal in der eeuwicheyt niet sterven. ‡ Maer dese twee woorden worden lichtelijck vereenicht. Dewijle de Heere tot sulcke hoorders spreeckt/ die alleenlijck sochten met voedtsel des buycks versaet te worden/ ende op de waerachtighe spijse der zielen/ gheen acht en hadden: soo voecht hy sijne woorden een weynigh nae haer verstant/ ende vergelijcht voornemelick het Manna met zijn lichaem/ nae haer verstandt. Sy begheerden dat hy om meerder autoriteyt te gekrijgē/ soude sijn kracht met menigh mirakel bevestighen/ gelijck Moses gedaen heeft in der woestijne/ doen hy het Manna hadde uyt den Hemel gekregen. Ende in het Manna en verstondē sy anders niet dan de versadinge des vleeschelijcken hongers/ daer mede het volck doen gequelt was: maer tot die hooge verborghentheydt/ op de welcke Paulus siet/ en streckte haer verstant niet. Daerom Christus willende bewijsen hoe veel grooter weldaet sy behoorden van hem te verwachten/ dan haere Vaders hadden van Mose ontfangen/ gelijck sy seyden/ soo maeckt hy dese vergelijckinge. Ist dat nae uwe meyninghe dit een groot ende wonderlijck mirakel was/ dat de Heere sijnen volcke/ op dat het niet door hongher in de Waestijne en verginghe/ heeft door Mosen Hemelsche spijse ghegheven/ om daer mede eenen kleynen tijdt onderhouden te worden/ soo denckt hier uyt hoe veel hoogher ende weerdiger de spijse is/ die onsterffelijckheyt gheeft. Wy sien waerom de Heere het ghene dat in het Manna het voorneemste was/ heeft achter ghelaten/ ende alleenlijck de minste nuttigheyt aengheroert die daer in was: te weten/ dewijle de Joden als soeckende Christo een verwijt te doen/ hem Mosen tegenworpen/ die het volck doe het in honghers noot was/ heeft met het Manna geholpen: soo antwoort hy dat hy een veel hoogher ghenade bedient/ by de welcke de vleeschelicke voedinge des volcks/ de welcke alleen soo groot van hem gehouden wert/ behoorde kleyn geacht te worden. Maer dewijle Paulus wiste dat de Heere doe hy Manna uyt dē Hemel regende/ dat

heeft nochtans nau een seer cleyne smake eeni-
gher soeticheyt ghecreghen / hy heeft oock die
quellinghen ghehadt / die den mensche verhin-
deren gheluckichlijck te zijne. Hy wort door die-
Gen.26.35. ren tijt uyt het lant Canaan verdreven / sijn wijf
wort hem uyt sijnen schoot ghenomen : Sijne
ghebueren quellen hem dickmaels / ende ver-
drucken hem allesins / soo dat hy bedwonghen
Gen.26.20. 21.ende 35. wort / oock om water te kijven. In sijn huys
Gen.28.1. lijdt hy veel van Esaus sijnes soons wijven / hy
Genes.28.5. wort door den twist sijnder sonen benaut : ende
en can teghen sulck een groot quaet geen reme-
die vinden / anders dan dat hy dien van hem ver-
sonden heeft / welcken hy ghesegent hadde.
Jacob en is anders oock niet / dan een uytne-
mende exemplaer der opperster ongeluckicheydt.
Ende Jacobs. Sijne jonghe daghen heeft hy met grooter on-
ruste door gebracht onder sijnes broeders drey-
ginghen ende verschrickingen / om der welcker
Genes. 28.5. wille hy ten eynde bedwonghen is ghewordden
te wijcken. Als hy van sijne Ouderen / ende uyt
sijn Vaderlant ghevluchtet was / boven dat het
bitter is een vreemdelinck te zijne / wert hy oock
alsoo onsachtelijck ende onmenschelijck ghehan-
Gens.29.20. delt van Laban sijnen Oom. Het en was niet
ghenoech dat hy seven Jaren lanck eenen swa-
ren ende strangen dienst diende / hy moeste noch
boven dien schandelijck in sijn Wijf bedrogen
zijn. Hy moeste om sijn ander Wijf eenen nieu-
wen dienst beginnen / in den welcken hy den
gantschen dach van de hitte der Sonnen moeste
branden / ende des nachts wakende / moeste van
coude ende vorste ghequelt worden / ghelijck hy
selve claecht. Dewijle hy dese scherpicheyt des
Gen.13.40. 41. levens twintich Jaren lanck verdraecht / wort
daghelijcx van sijnen Sweer nieu onghelijck ge-
Gen.30.1.15. daen. Ende in sijn huys en heeft hy gheen ruste /
het welcke hy siet door haet / ghekijf ende nijt
sijnder Wijven verscheurt / ende by nae verdor-
ven te zijne. Als hem gheboden was wederom-
Gen.31.23. me te keeren tot sijn vaderlandt / soo moeste hy
soecken hoe hy mochte wech gaen / gelijck als
oft hy schandelijck gevloden hadde. Ende noch-
Genes.32.11. tans en can hy sijns Sweers ongherechticheyt
alsoo niet ontgaen / sonder met sijn verwijt ende
lasteringhe midden in den wech ghequelt te wor-
den. Terstont daer naer comt hy in veel groo-
ter swaricheyt. Want als hy tot sijnen broeder
gaet / soo heeft hy soo menighen doot voor oogen /
als hem moghen van eenighen wreeden vyant
bereyt worden. Daerom wort hy boven maten
met grouwelijcke verschrickingen ghequelt ende
ghewont / soo lange als hy sijn toecomste ver-
wacht : als hy voor sijn ooghen comt / soo valt
hy voor hem neder ghelijck half doodt / tot dat
Gen.35.16. hy hem ghevoelt vriendelijcker te zijne / dan hy
hadde dorven hopen. Boven desen soo wort hy
van Rachel sijn liefste wijf berooft / terstont als
hy in het lant quam. Daer nae hoort hy dat de
sone / welcken hy van haer hadde / en daeromme
boven de andere lief hadde / is van eenen wilden
Genes.37.32. diere verslonden : Ende wat druck ende rouwe
hy uyt des selven doot hadde / dat verclaert hy
selven / als hy naer vele trannen / den wech voor
alle vertroostinghe toe sluyt / niet meer verhou-
dende dan dat hy weenende tot sijnen sone in het
graf gae. Hier-en-tusschen wat benautheydt /
Genes.42.28 druck ende verdriet hadde hy uyt de ontneminn-
ghe ende onteeringhe sijnder dochter / ende uyt
Genes.34.5. de stouticheyt sijnder sonen in dat te wreken / de
welcke hem niet alleenlijcke en maeckte te stinc-
ken by alle de inwoonderen des landts / maer
Genes.35.2 brachte hem oock een seer seker perijckel des ver-
derfs aen. Daer naer volcht oock de grouwe-
lijcke misdaet Ruben sijnes eerst-geboren sone /
boven de welcke niet swaerder en conde geschie-
den. Want dewijle dattet voor het opperste on-
geluck gheacht wordet dat yemandts wijf ont-
reynighet wordet : Wat sal men segghen daer
die boose daet is van den eyghenen soone bedre-
ven ? weynich daer naer wordt sijn huys noch Gene.38.18.
met andere hoererie besmet / soo dat soo veel
oneerlijckheydts ende verdriets / moeste oock een
seer vast ende stantvastich herte crancken. By
het eynde sijns levens / dewijle hy soeckt sijn Gene.42.32.
huysghesin in den dieren tijt te spijsen / soo wordt
hy met eene bootschap des nieuwe ongheluckx
verslaghen / als hy verstaet dat sijn sone wordet
ghevanghen gehouden / om den welcken te ver-
lossen / hy oock bedwonghen wordt Benjamin
sijnen eenighen troost / van hem te laten. Wie
sal dencken dat hy in soo menichvuldich ver-
driet / eene cleyne wijle hadde om eenighe ruste
sonder vreese te hebben ? Daeromme is hy een
seer goede ghetuyghe van hem selven / als hy
voor Pharao seyt / dat sijne daghen zijn cort ende Gene.47.9.
boos gheweest op der aerden. Als hy seyt dat hy
sijn leven heeft altijdts in ellendicheydt ghelėyt /
soo versaeckt hy voorwaer dat hy die geluckic-
heyt ghevoelt heeft / die hem van den Heere be-
looft was. Soo was dan Jacob een boos ende
ondanckbaer weerderder der ghenaden Gods /
ofte hy seyt de waerheydt doen hy beleet dat hy
ellendich op der aerde gheweest hadde. Ist dat
hy de waerheydt daer van seyde / soo volcht daer
uyt / dat sijn hope niet en stondt op aerdtsche
dinghen.

13 Is het dat de heylighe Vaders hebben een
salich leven verwacht uyt de hant Godes / waer
van niet en is te twijfelen / soo hebben sy een an-
der gheluckicheydt bedacht ende ghesien / dan de
aertsche. Het welcke de Apostel oock seer wel-
leert / segghende : * Door het gheloove soo heeft
Abraham ghewoont in het landt der beloften /
ghelijck als in een vreemt landt / woonende in
huttekens met Isaac ende Jacob / die der selver
erve deelachtich waren. Want sy verwachteden
een seer wel gebouwede ende gefondeerde Stad /
wiens maker Godt is. Dese zijn alle in het ghe-
loove ghestorven / de beloften niet ontfanghen
hebbende / maer van verre siende / ende ghe-
loovende / ende belijdende dat sy gasten ende vreem-
delinghe waren op der Aerden. Waer mede sy
te kennen gaven / dat sy haer Vaderlandt soch-
ten. Ende hadden sy dat Vaderlant begeert / dat
welcke sy verlaten hadden / sy hadden connen
wederomme daer inne comen : maer sy begeer-
den een beter / te weten / het Hemelsche. Daerom-
me en schaemt Godt hem niet haer Godt te hee-
ten / dewijle hy hen een Stadt bereyt heeft. Want
sy souden plomper dan staken ende blocken ghe-
weest hebben / hadden sy soo hartneckichlijck de
beloften ghevolcht / van de welcke gheen hope
ghesien en wert in de wereldt / ende niet ergens
de volbrenginghe daer van verwacht. Het en is
oock niet sonder oorsake dat hy voornemelijck
vermaent dat sy dit leven hebben een perigrima-
gie / dat is een wandelinghe in vreemden lande /
ghenaemt / † gelijck oock Moses verhaelt. Want
is het dat sy vreemdelinghen zijn in het landt
Canaan / waer is dan de belofte des Heeren /
door de welcke sy waren erfghenaem daer van
ghemaeckt ? Soo gheeft hy dan claerlijck te ken-
nen / dat hen voorder streckt dat Godt hen van
de besittinghe belooft hadde. Daeromme en heb-
ben sy niet eenen voet landts vercreghen in het
landt Canaan / anders dan tot de begravenisse :
waer mede sy te kennen gaven / dat sy de vrucht
der be-

T'besluyt van t'bewijs des vierden arguments dat de heylighe Vaders als Adam / Abel / Noach Abraham / Isaac / Jacob ende andere onder de Wet zijnde / niet en hebben op der aerden / maer in den Hemel de vervullinghe van Gods beloften verwacht.

* Hebr.11.5.

Daerom hebben sy dit aertsche leven een pilgrimagie genaemt / ende hebben int landt Canaan (dwelck een figuer ofte voorbeelt van de eeuwige gelucksalicheyt was) willen begraven werden.

† Genes.47.9.

der belofte hoopten alleenlijc nae de doot te ontfanghen. Ende dit is de oorsake / waeromme Jacob soo hooghe gheacht heeft aldaer begraven te worden / dat hy Joseph synen sone dat dede met eenen eedt beloven : ende waeromme Joseph wilde datmen nae vele Jaren soude syne beenen / die over langhen tijt asschen ghewordén waren / daer henen brenghen.

Gen 47.29. 30.
Gen.50.25.

De vijfste bewijs reden / genomen uyt de Historie van Jacob / de welcke was nae de eerste gheboorte staende. Want dat gaf te kennen dat hy haer was een verlanghen des toecomenden levens. Gen.49.18.

14 Somma het is openbaer / dat sy in alle oeffeningen des levens / hebben de gheluckicheydt des toecomenden levens voor ooghen ghehadt. Want hadde Jacob gheen hoogher segheninghe aen ghesien / waeromme soude hy de eerste gheboorte soo seer begheert / ende met soo grooten perijckel ghesocht hebben / om der welcker wille hy moeste syn Vaderlant verlaten / ende bynae verworpen worden / ende niet goets daer door vercrijghen ? Ende dat hy een hoogher segeninghe verwachtede / dat heeft hy met de selve woorden gheopenbaert die hy in syn laetste sprack / segghende : Heere ick sal u salicheyt verwachten. Wat salicheydt soude hy verwacht hebben / doe hy sach dat hy moeste sterven / hadde hy niet in de doot het begin eens nieuwen levens gesien ? Ende wat st.yden wy van de Heyligen ende kinderen Godes / dewijle sulcke smake des verstandts oock in dien ghewecst is / die anders sochte de waerheyt te bevechten. Want doe Balaam seyde : Mijn ziele sterve den doot der rechtveerdighen / ende mijn laetste worde den haren ghelijck : wat wilde hy met die woorden / anders dan dat hy ghevoelde het gene dat David daer nae betuycht heeft / te weten / dat de doot der Heyligen costelijck is voor de oogen des Heeren : ende dat de doot der goddeloosen de alderbooste is. Ware de alderlaetste linie ende het laetste eynde in de doodt : soo en soude men daer in geen onderscheyt connen maken tusschen den rechtveerdighen ende goddeloosen : Maer sy worden van malcanderen onderscheyden door de verscheyden conditie die sy hebben na de doodt.

Welcken smaeck des verstants oock Balaam gehadt heeft. Num.23.10.
Psal.116.15.
Psal, 34.22.

De seste bewijs reden / genomen van David / die hem soo veel goets van God beloost / en nochtans dit leven anders niet en houdt te zijn dan ydelheyt waer uyt dat volcht / dat hy elders syn welvaren ende salicheyt welcke met de eeuwicheyt Gods vereenicht is ingestelt ende verwacht heeft.

15 Wy en zijn noch buyten Mosen niet ghegaen / den welcken dese menschen segghen / dat hy gheen ander ampt hadde / dan om door de vruchtbaerheyt des landts / en overvloedicheyt aller dingen dat vleeschelijcke volck te bewegen om Godt te dienen : ende nochtans is de verclaringhe des geestelijcken verbonts nu openbaer / ten zy dat yemant het licht vliedt dat van selfs voor ooghen comt. Ist dat wy willen tot de Propheten comen / daer sal het eeuwich leven ende het rijcke Christi hem selven met seer vollen schijn openbaren. Ende ten eersten David / de welcke de wijle hy nae den tijdt was voor de andere / alsoo oock na de orden der Goddelijcker uytdeylinghe / heeft de Hemelsche verborghentheden duysterlijcker dan de andere af ghebeeldt: nochtans met wat grooter claerheydt ende sekerheydt schickt hy alle syn doen tot dit eynde. Hoe groot hy dese aertsche woonstede gheacht heeft / dat betuyghen dese woorden: Ick ben hier een gast ende vreemdelinck ghelijck alle mijne Vaders: Alle mensche die leeft / is ydelheydt / een yegelijck wandelt ghelijck een schaduwe. En nu wat is mijn verwachtinghe Heere ? Mijn hope is tot u. Voorwaer die belijdt dat op der aerde niet vast noch seker en is / ende nochtans een vaste hope op Godt houdt / die aenmerckt een gheluckicheyt die hem ergens bewaert is. Tot dese aenmerckinghe pleecht hy de gheloovighe te roepen / soo wanneer hyse wil waerachtelijck troosten. Want erghens van de cortheyt ende verganckelijckheydt des menschelijcken levens ghesproken hebbende / seyt hy daer nae : Maer de barmherticheyt des Heeren / blijft in der eeuwicheydt over de ghene die hem vreesen. Hier mede comt oock over een / dat in den hondert ende tweeden Psalm ghescreven staet : Heere ghy hebt in den beginne de aerde gheschapen / ende de Hemelen zijn het werck uwer handen / sy sullen vergaen / maer ghy sult blijven : sy sullen ghelijck een cleedt verouden / ende ghy sultse ghelijck als een cleedinghe veranderen. Maer ghy blijft de selve / ende uwe jaren en sullen niet vergaen. De kinderen uwer dienstknechten sullen woonen / ende hare nacomers sullen voor uwe ooghen staende blijven. Ist dat de Godsalighe niet en laten voor den Heere stantvastich te blijven / als Hemel ende Aerde vergaen / soo volcht daer uyt / dat haer salicheyt met de eeuwichheyt Godes vereenicht is. Maer dese hope en can gantschelijck niet staen / ten zy datse op de belofte ruste die by den Propheet Esaiam verclaert wort. De Hemelen (seyt de Heere) sullen ghelijck roock smelten / de aerde sal ghelijck een cleet verslijten / ende hare inwoonders sullen desghelijcken vergaen : maer mijn salicheyt sal eeuwichlijcken dueren / ende mijn rechtveerdicheyt sal niet vergaen. Daer wort de rechtveerdicheydt ende der salicheydt een eeuwicheyt toe geschreven / niet soo verre die by God zijn / maer soo verre sy van den mensche ghevoelt worden.

Psal.39.13.
Hebr.11.13.
Psal.103.17.
Psal.102.26.27.28.29.
Esa.51.6.

De sevenste bewijs reden genomen uyt den selven Prophete. De dinghen die hy alomme singt van der gheloovigen voorspoedighen voortganck / die zijn noodsakelijck te duyden op de genietinge der hemelscher glorien: dewijle sy in deser werelt met allerley ongeluck verdruckt worden.

16 Men cant oock niet anders verstaen dat hy alomme singhet van den gheluckighen voortganck / ten zy datment op de openbaringhe der Hemelscher glorie duyde. Ghelijck als hy seyt: De Heere bewaert de zielen synder Heylighen : hy salse van der handt des sondaers verlossen. † Den rechtveerdighen is een licht op ghegaen / ende blijschap den ghenen die rechthertich zijn. Item: ‡ De rechtveerdicheydt des godsalighen blijft van eeuwicheydt tot eeuwicheydt / synen Hoorn wort in eerlijckheyt verheven: de begeerte der sondaren sal vergaẽ. Item: * Maer de rechtveerdighe sullen uwen naem belijden : de rechte sullen met dijn aenschijn woonen. Item: † De rechtveerdighe sal in eeuwigher ghedachtenisse zijn. Item: ‡ De Heere sal de zielen synder dienstknechten verlossen. Want de Heere laet syne dienstknechten dickmael niet alleenlijck van de Goddeloosen nae haren lust ghequelt / maer oock verscheurt ende gheschendet worden : hy lijdt dat de goede in duysternisse ende dreck ligghen / dewijle de goddeloosen by nae onder de Sterren glinsteren : ende hy en verblijdtse oock niet alsoo met de schoonheydt synes aenschijns / dat sy langhe blijschap hebben. Daeromme en verswijcht hy oock selver dat niet / dat de Gheloovighe / ist dat sy haer ooghen op den teghenwoordighen stant der dinghen slaen / sullen niet seer sware versoeckinghen verslaghen worden / ghelijck oft de onnooselheydt by Godt noch vergolden noch gheloont en wordet. Soo seer gheluckich ende voorspoedich zijn de goddeloose gemeynlijck / dewijle dat het gheslachte der Godsalighen met schande / armoede / verachtinghe / en allerley cruyce verdruckt wort. Het en was / seyt hy / niet verre daer van dat mijn voet soude gheslibbert hebben / dat mijne ganghen sonden ghewecken hebben / dewijle het gheluck der dwasen my quelde / als ick der boosen voorspoet sach. Ende ten eynde besluyt hy syn verhael / segghende : Ick onderwees mijne ghedachten of ick dit conde bekennen : maer het is mijnen gheeste een quellinghe / tot dat ick come in het Heylichdom des Heeren / ende haer laetste verstae.

† Psal.97.11.
‡ Psal.112.6.9.
* Psal.140.14.
† Psal.112.6.
‡ Psal.34.23.
Psal.73.17.

17 Daer-

De achtste bewijs-reden/genomen uyt de algemeyne gesintheyt ende bekentenisse aller Godsaligen die in den hemel doorleven/ den geloove ende hope ghesocht hebben/ dat in de schaduwe deses levens niet en is gebleken.

17 Daeromme laet ons oock uyt dese belijdinghe Davids leeren / dat hen den Heylighen Vaderen in het oude Testament niet verborghen en was dat Godt selden ofte nemmermeer in dese werelt en vertoont dat hy sijnen dienstknechten belooft : ende dat sy daerom hare herten tot Godts Heylichdom verheven hebben/ in het welcke sy verborghen vonden dat in de schaduwe des teghenwoordighen levens niet ghesien en wordet : Te weten / het laetste oordeel Godes/ het welcke hen ghenoech was dat sy het met den Gheloove verstonden / dewijle sy het met de ooghen niet en saghen. Op dit betrouwen staende / en twijfelden sy niet / wat in dese werelt gheschiede / dat nochtans eenmael soude de tijt comen / in de welcken de beloften Godts souden volbracht worden. Ghelijck dese woorden betuygen : Ick sal u aenschijn in rechtveerdicheydt aenschouwen / ick sal met u ghesichte versaedt worden. Item / ick sal gelijck een olyfboom zijn in het huys des Heeren. Item / De rechtveerdige sal gelijck een plamboom bloeyen/ ende ghelijck een cederboom des berchs Libani groenen. Die in het huys des Heeren gheplant zijn / sullen in den hof onses Heeren bloeyen / sy sullen doch vrucht draghen : sy sullen in de outheyt vet ende groene zijn. Weynich te voren hadde hy ghesept : Hoe diepe zijn uwe ghedachten Heere / dewijle de goddeloose bloeyen ende spruyten ghelijck gras / op dat sy eeuwichlijck vergaen. Waer is dese schijn ende cierlijckheyt der gheloovighen/ anders dan als het aenschijn deser werelt sal door de openbarighe des rijcks Gods omghekeert zijn? Als sy hare ooghen op dese eeuwicheyt sloeghen/soo waren sy de haestelijck vergaende swaricheyt der tegenwoordiger ellendicheyt verachtende / ende riepen gherustelijck dese woorden uyt : Ghy en sult in der eeuwicheyt niet toe laten dat de rechtveerdighe sal sterven. Maer ghy sult de boose in den put des verderfs neder storten. Waer is in dese werelt de put des eeuwighen verderfs die de boose verslint / in der welcker gheluckicheyt oock dit erghens ghetelt wort / dat sy den laetsten dach in eenen punct des tijts sonder groote cranckheydt eyndighen? Waer is die seer groote stantvasticheyt der Heylighen / de welcke David alom beclaecht dat sy niet alleenlijc aengevochten/ maer oock t'onderghedruckt / ende gantschelijck vertreden worden? Voorwaer hy en stelde niet voor sijn ooghen wat de ongestadighe ende seer hitighe veranderinghe deser werelt mede brengt/ maer wat de Heere sal doen als hy namaels sal sitten om een eeuwighe verordeninghe des Hemels ende der Aerde te maken. Ghelijck hy op een ander plaetse wel beschrijft : De dwase steunen op haren rijckdom : sy sullen door haren rijckdom vergaen : ende nochtans en can niemant hoe groot hy zy / sijnen broeder van der doot verlossen/ niemant en can den prijs der verlossinge Gode betalen. Ende hoewel sy sien dat de wijse sterven/ende dat beyde de verkeerde en dwase vergaen / ende anderen haren rijckdom laten/ soo dencken sy nochtans dat hare huysen ende woonsteden sullen in der eeuwicheydt blijven : ende sy maken haren naem groot op der aerde. Maer de mensche en sal niet in eere blijven/ hy sal den beesten ghelijck zijn die vergaen. Dese haer bedenckinghe is seer groote dwaesheyt : de welcke nochtans de naecomers met groote begeerte nae volghen. Sy sullen gelijck een cudde in de graven gheset worden / de doot sal over hen zijn. Als het licht sal op ghegaen zijn/ dan sullen de rechtsinnighe over hen heerschappye hebben : haer schoonheyt sal vergaen / het graf sal haer woonstede zijn. Ten eersten wort door de bespottinghe der dwasen / dat sy in het slipperighe ende ongestadigh goet der werelt rusteden/ bewesen/dat de gene die wijs zijn/ moeten een veel ander gheluckigheydt soecken. Maer de verborgentheydt der wederopstandinge / wort daer klaerlijcker van David geopent: daer hy het rijcke der godsaligen oprecht als de goddeloose verdorven ende vergaen zijn. Want ick bidde u / welck sal de opganck diens nieuwen lichts zijn / anders dan de openbaringhe des nieuwen levens / het welcke volcht nae het eynde deses tegenwoordigen levens.

Psal.17.15.

Psal.52.10.

Psal.92.13.14.15.

Psal.55.23.24.

Job.21.13.

Psal.49.7.8.etc.

Voortganck ende bevestinge van de voorgaende bewijs-reden/ genomen van de hope der Godtsaligen/ ende den ondergancк der Godloosen/ die in dese werelt lachen.

18 Hier uyt quam dat ghedachte dat de gheloovighe ghebruyckten tot verlichtinghe der ellendigheyt / ende hulpe der lijdtsaemheydt / segghende : † De verbolgentheyt des Heeren duert een oogenblick tijts/ maer sijn barmhertigheydt duert het leven lanck. Hoe waren hare verdruckinghen in eenen ooghenblick ghe-eyndicht / dewijle sy by nae geheel haer leven lanck verdruckt waren? Waer sagen sy soo groote geduerigheyt der goddelijcker goedicheydt/dewijle sy nau een de alderminste smake daer van gekregen? Hadde haer herte op aertsche dinghen ghestaen / soo en hadden sy sulcks niet konnen bevinden: maer dewijle sy den Hemel aensaghen / soo bekenden sy dat het een ooghenblick tijts was waer in de Heylighe worden van den Heere door het kruyce gheheylight : ende dat de barmhertigheyt in der eeuwigheyt is / door de welcke sy versamelt worden. Wederom voorsaghen sy dat eeuwige ende oneyndelijcke verderf der goddeloosen/ die nau eenen dach als door eenen droom geluckigh waren. Hier uyt komen dese woorden: De ghedachtenisse des rechtveerdighen sal in seghenninghe zijn : maer de naem der godloosen sal verrotten. De doot der Heylighen is dierbaer voor de ooghen Godts : De doodt der sondaren is de alderbooste. Item by Samuelum : De Heere sal de voeten der Heylighen bewaren / ende de godloose sullen in duysternisse swijghen. Dese woorden gheven ghenoegh te kennen / dat sy wel wisten dat het laetste eynde der Heylighen/ is leven ende salighеyt: hoewel sy hier menigerley wijse ommeghevoert worden : ende dat de geluckigheyt der godloosen zy een soet lieffelijck leven / door het welcke sy lancks soo meer in de doot vallen. Daerom noemdē sy der selver doot/ een eyndelijck verderf der onbesnedenen:als den welcken de hope der wederopstandinghe afghesneden ende benomen was. Daerom en mochte David gheenen swaerderen vloeck bedacht hebben / dan desen : Laetse uytghewischt worden uyt den Boeck des levens/ende laetse onder de rechtveerdige niet geschreven worden.

† Psal.30.6.

Prov.10:7.

Psal.116.15. ende 34.22.

1.Sam.2.9.

Ezec.28:10. ende 31:18. ende elders.

Psal.69.29.

De negenste bewijs-reden/genomen uyt Job / die van dese hope alderklaerste ghesproken heeft.

19 Ende boven alle andere zijn dese woorden Jobs uytnemende klaer : * Ick weet dat mijn Verlosser leeft / ende ick sal ten laetsten daghe van der aerde weder op staen: en in mijn vleesch Godt mijnen Salichmaker sien. Dese hope is in mijnen schoot bewaert. Die haer scherpsinnigheyt willen toonen / die segghen hier tegen / dat dese woorden niet en zijn te verstaen van de laetste wederopstandinghe / maer van den eersten dach in welckē Job verwachtede dat God hem soude sachter zijn : ende hoewel wy hen dit eensdeels toe laten / soo sullen wy nochtans (of sy willen oft niet en willen) bewijsen/ dat Job niet en hadde konnen tot sulcke groote hope komen/ hadde sijn gedachte niet voorder dan op de aerde ghestreckt. Soo moeten wy dan bekennen/ dat Job sijne ooghen heeft op de toekomende

* Job 19:25.

Antwoort op een tegenworpinghe.

onsterffe=

onsterffelijckheyt gheslagen/ dewijle hy sach dat de Verlosser hem soude by staen / oock als hy in het graf laghe. Want den ghenen die alleenlijck op het teghenwoordich leven dencken/ is de doot de uyterste mistroostichevt: nochtans en conde

Iob 13.15.

dese de hope Jobs niet benemen. Want hy seyt: Al waert dat hy my doode / so en sal ick niet te min in hem hopen.

Een andere tegenwoorpinge.

Ende dat my hier niemant teghen en worpe / dat niet vele menschen suicke woorden ghesproken hebben: eñ datmen daerom niet en can daer uyt bewijsen dat onder de Joden sulcke leere gheweest zy.

Antwoort.

Want den sulcken sal ick terstont antwoorden / dat die weynighe niet en hebben door sulcke woorden eenighe verborghen wijsheydt te kennen ghegheven tot de welcke alleenlijck de menschen die uytnemende vernuftich zijn / souden bedecktelijck toegelaten worden. Maer dat sy van den heyligen gheest Leeraers des volcx ghestelt zijnde / de verborghentheden die ghemeynlijck te leeren waren/ ende beginselen der ghemeyne religie zijn moesten/ opentlijck vercondicht hebben. Daerom als wy dese gemeyne leere des hepligen Geests hooren / door de welcke hy soo claerlijck ende openbaerlijck in der Joden Ghemeynte heeft van het gheestelijck leven ghehandelt : so soude het een onverdraghelijcke hartneckicheydt zijn/ datmense soude alleenlijck tot het vleeschelijck verbont verworpen /. waer in alleenlijck van der aerde ende van den aertschen rijckdom ghemeldet ware.

De thiende bewijs reden voortghebracht uyt de laetste Propheten/ die de gheluckfalicheyt der godsaligen gheleert hebben te bestaen buyten de palen deses aertschen levens.

20 Ist dat ick wil tot de Propheten comen/ die daer nae gheweest zijn / daer mach ick vryelijck ghelijck in onse eyghen velt spaceren ende wandelen. Want ist dat ick in David/ Job/ ende Samuel hebbe connen lichtelijck overwinnen: so salt hier veel lichter zijn. Want de Heere heeft dese orden in de uytdeelinghe ende beschickinge des verbonts sijnder ghenade ghehouden / dat hy 't / hoemen nae den loop des tijdts naerder quaem tot de volcomen volbrenginghe / met soo veel te meerderen wasdom der openbaringhe verclaert heeft. Daerom in het begin doe de eerste belofte der salicheyt wert Adam ghegheven/ hebben sy gelijck cleyne vonckskens gheglinstert/ daer nae zijn die vermeerdert / ende daer heeft grooter licht begonnen te schijnen / het welcke

Malac. 4.2.

daer nae is meer ende meer op ghegaen/ eñ heeft sijnen schijn breeder uytghewoorpen / tot dat ten eynde Christus de Sonne der rechtveerdicheydt alle wolcken verdreven/ eñ het gantsche aertrijcke volcomelijck verlicht heeft. Daerom en hebben wy niet te vreesen / dat ons ghetuygenissen der Propheten tot bevestinghe onser saken ghebrecken/ ist dat wy die begeeren. Maer dewijle ick sie / dat het soude een groot bosch vol materie zijn/ in den welcken ick soude moeten langher blijven dan onse voornemen can lijden (want dit soude eens grooten boecx werck zijn) ende dewijle ick meyne dat ick den Leser die pinners een weynich verstandich is / met het ghene dat boven gheseyt is / eenen wech gemaeckt hebbe door den welcken hy can sonder hem te stooten/ voort gaen / soo sal ick my onthouden van langher handelinghe die tot de tegenwoordige sake niet seer noodich en is / nochtans de Lesers vermanende / dat sy nu den wech met dien sleutel

Cap.6.sect.14.

door gaen / dien ick hen eerst in de hant ghegheven hebbe. Te weten / soo wanneer de Propheten de gheluckichevdt des ghetoovighen volcx verhalen / waer van nau de alderminste voetstappen in dit teghenwoordich leven ghesien worden: soo sullen sy tot dit onderschevdt comen/ namelijck/ dat de Propheten de goetheydt Gods (om die te beter te prijsen) hebben met tijtlijcke weldaden / ghelijck met eenighe verworpinghen de volcke afghebeeldet : maer hebben sulck een ghedaente daer van gheschildert / waer door de herten buyten dit aertrijcke/ende dese beginselen deser werelt/ ende desen verganckelijcken tijt getrocken worden / ende om de gheluckicheydt des toecomenden geestelijcken levens te bedencken/ noortsakelijck beweecht worden.

21 Wy sullen met een exempel te vrede zijn. Doe de Israliten tot Babylonien ghebracht zijnde / saghen dat haer verstroyinghe der doot seer ghelijck was: soo connen sy seer qualijck van die meyninghe ghebracht worden / daer mede sy dochtē dat het fabulen warē/ † dat Ezechiel van haer wederkeeringhe voorseyde : want sy achteden dat even gelijck of hy vercondicht hadde/ dat de doode verrotte lichamen souden tot het leven verweckt worden. De Heere willende bewijsen dat hy oock door sulcke swaricheydt niet verhindert en wert/ sijne weldaet plaetse te maken / heeft een velt vol dorre beenen den Prophete in een ghesichte getoont: den welcken hy door de eenighe cracht sijns woordts heeft leven ende cracht op eenen ooghenblick tijdts ghegheven.

Dit woordt met een exempel uyt Ezechiel voortghebracht/ klaerlijck bewesen/ alwaer verhaelt woort van de levendich gemaeckte dorre beenders.

Ezech.37:4.

Dat ghesichte diende wel om de ongheloovicheyts dies tijts te beteren: maer vermaende ooc daer tusschē de Jodē/ hoe verre de cracht Gods haer streckte boven de verlossinghe ende wederbrenginghe des volcx: dewijle hy die dorre ende verstroeyde beenen conde soo lichtelijck / alleenlijck met eenen wenck/ levendich maken. Daerom sult ghy desen sententie te rechte met een ander sententie die Esaias beschrijft/ vergelijcken/ daer hy seyt: De doode sullen leven gelijck mijn doot lichaem : sy sullen weder op staen. Ontwaeckt ende springt op ghy die in stof woont/ want uwe dau is ghelijck de dau eens groenen velts: ende ghy sult het landt der Reusen tot den val trecken. Gaet mijn volck/ gaet in uwe Tenten/ sluyt de deure over u/ weest een weynich verborghen tot dat de verbolgentheydt voorby gae. Want siet / de Heere sal uytgae van sijn plaetse om de ongherechtichevdt der inwoonderen der aerde teghen hem te versoecken / ende de aerde sal haer bloet ontdecken / ende en sal niet langher hare dooden decken.

Bebestinge uyt de spreucke Esaie.

Esai.26:19.

Dan.12:2.

22 Hoewel / die alle plaetsen wilden na dusdanighen regel voeghen / die soude ongeschickelijck doen. Want daer zijn sommighe plaetsen/ die sonder eenighe bedeckinghe de toecomende onsterffelijckheyt bewijsen / die den gheloovigen staet in het rijcke Godts te comen. Wy hebben sommighe sulcke verhaelt / ende daer zijn veele sulcke / voornemelijck dese twee : de een is by Esaiam : Ghelijck de nieuwe hemelen ende de nieuwe aerde die ick voor my make te staen / alsoo sal uwe zaet staen. Ende het sal zijn Maent uyt Maent/ ende Sabbath uyt Sabbath. Alle vleesch sal comen om voor mijn aenschijn te aenbidden seyt de Heere. Ende sy sullen uyt gaen ende sullen sien de doode lichamen der mannen die tegen my gesondicht hebben/ dat haer worm niet en sal sterven/ ende haer vyer niet en sal uytghebluscht worden. De andere plaetse is in Daniele/ daer hy seyt: In dien tijt sal Michael een groot Prince op staen / de welcke staet voor de kinderen sijns volcks : ende daer sal een tijdt der benautheyt comen/ soodanich als niet gheweest en is van dien tijde aen/ in welchen de Heydenen begonnen te zijne: Ende dan sal alle uwe volck behouden worden dat in den boeck sal ghescreven zijn. Ende de ghene die in den stof der aerde slapen / sullen ontwaken / die sommighe tot het eeuwighe

De laetste bewijs-reden. Dat by den Propheten sommige plaetsen zijn/ die klaerlijck der Godsaligen toecomende onsterffelickheyt in 't rijcke der Hemelen/ aenwijsen.

Esai.66:22.

Dan.12:1.2.

eeuwighe

eeuwige leve/ ende andere tot eeuwige schande.

D'besluyt der gantscher handelinghe van de ghelijckheyt der beyder Testamenten.

23 Nu om de twee andere voorschreven stucken te bevestighen / en sal ick geen arbeyt doen: dewijle daer min tegensprekers / ende meer claricheyts in is. Te weten / dat de Vaders Christum tot eenen pant haers verbondts ghehadt/ ende alle betrouwen der segheninghe in hem ghestelt hebben. Laet ons dan gherustelijck besluyten / het welcke ooc door gheene listen des duyvels en can benomen worden / dat het oude Testament ofte Verbont/ dwelck Godt met den volcke Israel ghemaeckt heeft / niet en was in aerdische dingen gheleghen/ maer de belofte des geestelijcken ende eeuwigen levens vervatte: des welckes verwachtinge moeste in eens yegelijcx herte ghedruckt zijn / die dat verbont waerachtichlijck bewillichden ende voor goet hielden.

Tot meerder bevestiginge van dien worden hier getuygenissen der Schriftueren voorgestelt.

Ende laet ons dese raserie eñ schadelijcke meyninge verre verworpen/ te weten/ dat Godt niet anders en soude de Joden voorghestelt hebben/ ofte dat sy niet anders en souden ghesocht hebben / dan versadighe des buycks / lust des vleeschs / bloeyende rijckdom / uytwendige macht / vruchtbaerheydt van kinderen / ende al wat de vleeschelijcke ende natuerlijcke mensche hooge acht. Want Christus de Heere en belooft heden den sijnen geen ander rijcke der hemelen/ dan daer sy moghen met Abraham / Isaac ende Jacob rusten. *Matt.8.11. Actor.3.25.* Ende Petrus betuyghde dat de Joden te sijnen tijde erfghenamen der Evangelischer ghenade waren/ om dat sy kinderen der Propheten waren/ ende onder dat verbont stonden/ dat God voortijden met sijn volck gemaect hadde. Ende om dat dit niet en soude alleenlijck met woorden betuycht zijn / soo heeft de Heere dat selve oock met der daet bevesticht. Want ter selver ure doe hy weder op stont / heeft hy vele *Mat.27.52.* Heylighen / medeghesellen sijnder wederopstandinge ghemaeckt / ende in hare stadt laten sien: alsoo crachtichlijck bewijsende / dat al wat hy gedaen ende gheleden heeft tot vercrijginge der eeuwiger salicheyt / alsoo wel den gheloovigen des oudẽ Testaments/ als ons toe comt. Want sy waren (ghelijck Petrus betuycht) met den selven *Actor.15.8.* gheest des gheloofs begaeft/ door den welcken wy tot het leven wedergheboren worden: *1.Cor.1.22. ende 5.4.* Dewijle wy hooren dat de Gheest de welcke is als een glinster der onsterffelijckheyt / (waerom *Efe.1.14.* hy oock erghens een voorpenninck ofte pandt onser erve ghenaemt wordt) oock in hem ghewoont heeft / hoe souden wy dorven hen de erve des levens benemen?

Waer uyt dat een clare wederlegginghe der Sadduceen ende der Joden blijckt/ welcke te niete doen de eeuwighe salicheyt ende vaste hope der kercke Gods.

Daerom ist te seerder te verwonderen/ *dat voortijden de Sadduceen/ tot sulck onverstant vervallen waren / dat sy beyde de wederopstandinghe ende de substantie der zielen / versaeckten / welcke twee dinghen hen met soo clare ghetuyghenissen der Schriftuere verseghelt waren. Ende de dwaesheydt des gantschen Jodischen gheslachts in de verwachtinghe des aerschen rijcx Christi / ware heden alsoo seer te verwonderen / hadde de Schriftuere niet langhe te voren voorsept dat sy dese straffe souden draghen / om dat sy het Evangelium verworpen hadden. *Mat.22.23. Mar.12.18. Luc.20.27. Actor.23.8.* Want het betaemde alsoo den rechtveerdighen oordeele Godts de herten met blintheydt te slaen / die het hemelsche licht dat hen ghegheven wert / verworpende / willens de duysternisse over hen selven haelden. Daerom lesen sy Mosen / ende wederlesen hem sonder ophouden: maer sy worden door het decksel dat *2.Cor.3.14.* daer over is / verhindert dat sy het licht niet en sien dat in sijn aenschijn schijnt: ende hy sal hem alsoo bedeckt ende bewinpelt blijven / tot dat hy tot Christum ghewent worde / van den welcken sy hen nu soo veel sy connen / soecken af te trecken ende te vervreemden.

Capittel xj.

Van het onderscheydt des Ouden ende Nieuwen Testaments.

Dit volgende verschil dese twee Testamenten gaet meer de maniere der bedieninge aen/ als het verbont selve.

Hier mochte yemandt segghen / Wat? sal men dan gheen onderscheydt des Ouden ende Nieuwen Testaments behouden? hoe salmen dan alle de plaetsen der Schrifture verstaen daer het Oude ende Nieuwe Testament/ ghelijck seer verscheyden dinghen/ by malcanderen vergheleken worden? Ick neme dat onderscheydt geerne aen dat in de Schriftuere verhaelt wort: maer alsoo / dat de waerheyt die nu bewesen is / daer door niet vercort en worde: ghelijck men sien sal als wy sulcke onderscheydinghen sullen ordentlijck gehandelt hebben. Ende soo veel als ick can aenmerckẽ ende gedencken/ zijn daer voornemelijck vier onderscheydinghen: ende ist dat yemant wil de vijffste daer by setten/ dien en sal ick niet wederspreken. Ende ick segghe ende wil bewijse / dat die alle sulck zijn / dat sy meer de wijse der bedieninghe dan de substantie aengaen. Ende aldus en sullen sy niet verhinderen de selve beloften des Ouden ende Nieuwẽ Testaments te zijne / ende dat de selve beloften een fondament hebben / namelijck Christum.

Dat eerste verschil. In het oude Testament heeft de Heere ons der de aertsche weldaden laten aenschouwen smake ghegeven de hemelsche erve: Maer in den nieuwen Testamente worden sodanige aertsche behulpselen achter wege ghelaten.

Het eerste onderscheyt is / dat de Heere hoewel hy de herten sijns volcks heeft willen tot de hemelsche erve opheffen ende schicken: nochtans om hen te beter in hope te houden/ heeft dier selver erve eenichsins onder aertsche weldaden een smaecke ghegheven: maer dat hy nu als de genade des toecomenden levens beter ende klaerlijcker door het Evangelium gheopenbaert is/ onse herten recht daer toe beweecht om die te bedencken/ ende daer nae staen / die minder oeffeninghe die hy aen de Joden ghebruyckt / achterlatende. Wie desen raet Godts niet en aenmerckt / die meent dat het Israelitische volck niet en is hoogher ghekomen dan tot dat goet dat den lichame belooft werdt. Sy hooren dat landt Canaan soo dickmael noemen / als eenen uytnemenden ende eenigen loon der gener die de Wet onderhouden. Sy hooren oock dat de Heere den overtrederen der selver Wet niet swaerders en dreygt dan dat sy uyt de besittinge des selven lants souden gesloten / ende in verscheyden landen verstropt worden. Sy sien dat alle de segeningen ende vervloeckinghen die van Mose verkondicht worden/ by na tot dese somma komen. Hier uyt besluyten zy/ ende en twijfelen daer niet aen / dat de Joden niet om harent/ maer om anderer wille/ van andere volcken verschedẽ waren: te weten/ om dat de Christelijcke kercke soude een beeldt hebben / in wiens uytwendighen schijn sy soude het bewijs der gheestelijcker dinghen sien. Maer dewijle de Schriftuere dickmael bewijst/ dat God de aertsche weldaden die hy hen gaf/ daer toe geschickt heeft/ om dat hyse alsoo soude tot de hope der Hemelscher dinghen als met der hant leyden: soo soude het te groote onwetentheydt (op dat ick niet en segge te groote plompheydt) zijn / sulcke ordeninghe ende beschickinghe niet te aenmercken. Als wy met sulcke menschen handelen/ soo is de somma ende gront der saecke daer teghen wy spreecken/ dese: Dat sy leeren dat de bevestinghe des lants Canaan / de welcke de Israeliten voor de opperste ende uyterste gheluckigheyt achtende / ons / nae dat Christus verschenen is / de Hemelsche erve afbeeldt. Maer wy segghen daer tegen dat de Israeliten in de aertsche besittinghe die sy ghebruyckten/

bruyckten / hebben als in eenen spieghel de toecomende erve aenghemerckt / de welcke sy gheloofden hen inden Hemel bereyt te zijne.

2 Dit sal claerder worden uyt de ghelijckenisse die Paulus gebruyckt tot de Galaten. Hy vergelijct het volc der Joden by eenē jongē erfgenaem de welcke noch niet bequaem en is om hem selven te regheeren/ maer wort van sijnen besorgher oft Schoolmeester beweeght/ in wiens bewaringe hy bevoelen is. Eñ dat Paulus de gelijckenisse meest gebruyckt tegē de ceremoniē/ dat en verhindert ons niet de selve seer bequamelijc tot de handelinge te voegen. Soo was dan hen de selve erve verordent die wy hebben / maer nae den tijt en waren sy noch niet bequaem om die te aengaē eñ handelen. De selve gemeynte was onder hen die wy hebben : maer sy was noch in hare kintsche jaren. Soo heeftse Godt onder sulcke kinderlijcke onderwijsinge gehouden/ dat hy hē de geestelijcke beloften niet also naect ende opē en gaf/ maer eenichsins met aertschen dingen beschaduwde. Daerom als hy Abraham/ Isaac/ eñ Jacob/ eñ hare nacomers tot de hope der onsterffelijckheyt aen nam/ soo beloofde hy hen het lant Canaan tot erve te geven : niet om dat haer hope daer in soude blijven ende gheeyndicht worden/ maer door des welckes aenschouwē sy hen selvē soudē oeffenen ende versterken/ tot de hope dier waerachtiger erve die noch niet gesien en wert. Ende om dat sy niet en souden connen dwalen/ so wert daer een hooger belofte gegeven/ de welcke soude de betuygē dat het lant Canaan de opperste weldaet Godts niet en was. Alsoo en laet hy Abraham niet luye ende slaperich zijn inde belofte des lants die hy hem gegeven hadde: maer zijn herte wort door meerder belofte tot den Heere opgheheven / want de Heere seyt tot hem : Abraham/ ick ben uwe beschermer / ende uwen loon is seer groot. Hier sien wy dat het eynde des loons wort Abraham voor ghestelt inden Heere/ op dat hy diē niet als verganckelic eñ slibberlic en soecke in de elementen ende onderwijsinge deser werelt / maer dencke dat hy onverganckelijck is. Daer na set hy de belofte des lants Canaan / op geen ander conditie/ dan op dat sy zy een teecken der gonste Gods / ende een voorbeelt der hemelscher erve. Ende dat de Heylighen dit ghevoelen hadden/ dat bewijsen haer woorden. Alsoo climt David van de tijtlijcke segheninghe tot de opperste ende laetste/ als hy seyt: Mijn herte eñ mijn vleesch is flau door begheerte. De Heere is mijn deel inder eeuwicheyt. Item / De Heere is het deel mijnder erve eñ mijns drincbekers : ghy zijt de gene die my mijn erve bewaerst. Item/ Ic hebbe tot u geroepen Heere/ ick hebbe geseyt: Ghy zijt mijn hope / mijn deel is in het lant der levendighen. De gene die alsoo bestaen te spreken/ die belijden voorwaer dat sy de werelt/ ende alle het goet dat teghenwoordich is / met haer hope te boven gaen. Nochtans wort dese geluckicheyt des toecomenden levens dicmael vande Propheten beschreven/ onder het voorbeelt dat sy van dē Heere ontfangen hadden. Also zijn dese sententien te verstaen : Dat de godsalighe sullen het landt tot erve besitten / maer de godloosen sullen daer uyt verstroyt ende verdorven worden. Dat Jerusalem sal in alderley rijckdom overvloedich zijn/ ende Zion met volheydt aller dinghen overvloeyen. Welcke dinghen alle wy sien dat sy noch op het lant daer in wy vreemdelingen zijn/ noch op het aertsche Jerusalem niet eygentlijck en rijmen: maer op het warachtige vaderlant der gheloovige/ eñ op de hemelsche stadt in de welcke de Heere heeft inder eeuwicheyt seghen ende leven bevolen.

Bewijs deses eersten verschils/ genomen van een ghelijckenisse eenes jonghen erfgenaems daer van de Apostel vermeldt. Gala. 4. 1.

Genes. 15. 1.

Psal. 73. 26. ende 84. 3.

Psal. 16. 5.

Psal. 142. 6.

Job. 18. 17.

By Esaiam in vele plaetsen.

Psal. 33. 3.

3 Dit is de oorsake waerom de Heylighen onder het oude Testament/ het sterffelijc leven ende de weldaden daer in hooger geacht hebben dan het nu betaemt. Want hoewel sy wisten dat sy niet en mosten daer in gelijck in het eynde haers loops rusten : nochtans dewijle sy bekennen wat afbeeldingen zijnder genade de Heere daer ingedruckt hadde/ om hen nae de mate haerder swacheydt te oeffenen/ so vonden sy meer soeticheydts daer in/ dan of sy het op hem selden aengemerckt hadden. Eñ gelijc de Heere met tijtlijcke eñ tegēwoordige weldaden zijn gonste tot de gheloovige bewijsende/ de geestelijcke gheluckicheyt doen met sulcke figueren eñ teeckenen beduyde / alsoo gaf hy oock daer en teghen met de lichamelijcke straffen een bewijs zijns oordeels tegen de verworpene. Daerom ghelijck de weldaden Godts claerder ende sichtbaerlijcker waren in aertsche dingen/ also ooc de straffen. Dewijle de ongeleerde eñ onwetende menschen dese vergelijckinghe ende overeencominghe (op dat ick also spreke) niet en overlegghen/ soo zijn sy verwondert van so groote veranderinghe in Godt : als die voortijden wreet ende haestich was om allerley feylen der menschen met wreede ende grouwelijcke straffen te wreken/ ende nu veel selder ende sachtelijcker straft/ ghelijck of hy de gheneghentheyt dier ouder toornicheyt hadde afgheleyt : ende om deser saken wille / dencken byna dat het Oude ende Nieuwe Testament verscheyden Goden hebben / het welcke oock den Manicheen gheschiet is. Maer wy sullen lichtelijck uyt sulcke swaricheden comen / ist dat wy onse herten wenden tot de ordeninghe ende beschickinge Gods/ die ick bewesen hebbe : te weten : dat Godt doe met de aertsche weldaden heeft willen de ghenade der toecomender eeuwiger geluckicheydt/ ende met de lichamelijcke straffen de swaricheyt des gheestelijcken doodts beduyden ende afbeelden / nae dien tijdt inden welcken hy zijn Testament / het welcke noch eenichsins duyster ende bedeckt was / den volcke gaf.

Om dese oorsaken wille hebben de heylige Vaders onder de Wet dat aertsche leven ende de segeningen des selven grootelijcr ghewecrdeert/ ende door de straffen haer verschrickt/ welcke oock oogenschijnelijcker waren.

Waerom dat daer swaere ende haestige straffingen onder de wet geweest zijn.

4 Het ander onderschept des Ouden eñ Nieuwen Testaments / is inde figuere ghelegghen. Te weten / dat het Oude alleenlijck een beeldt voor de waerheydt/ ende een schaduwe voor het lichaem toondt : ende dat het Nieuwe de waerheydt teghenwoordich / ende het vaste lichaem voor ooghen stelt. Ende dit onderschepdt wordt bynae alomme gemeldet / daer het Nieuwe Testament teghen het Oude ghestelt wordt : maer wort nochtans inden Sendbrief tot de Hebreen/ breeder ghehandelt dan in eenighe ander plaetse. Daer handelt de Apostel tegen de gene die meynden dat de onderhoudinghen der Wet Mosis/ nieten conden wech ghenomen worden sonder de gantsche religie mede te doen vallen. Om dese dwalinghe te wederlegghen/ gebruyckt hy het ghene dat van het Priesterschap Christi voorseyt was/ door den Prophete. Want dewijle hem een eeuwich Priesterdom ghegheven wort/ soo ist vast dat het Priesterdom te niete wordt in het welcke dagelijcx d'een Priester nae den anderen gestelt wert. Ende dat de insettinge deses nieuwen Priesters de weerdichste is / dat bewijst hy daer mede / dat sy met eenen eedt bevesticht is. Daer nae seydt hy dat in de veranderinghe des Priesterdoms/ oock de veranderinge des Testaments is. Ende hy bewijst met reden dat noot-

Dat tweede verschil. Dat oude Testament was Christum afbeeld ende: maer dat Nieuwe stelt voor oogen de teghenwoordighe waerheyt ende dat lichaem selbe.

Psal. 110. 4.

Heb. 7. 11. 19 ende 9. 9. ende 10. 1.

sakelijck gheweest te syne. Want de Wet hadde sulcke swacheyt / dat sy gheen dinck en conde tot volmaecktheyt brenghen. Daer na verhaelt hy welc de swacheyt geweest sy / te weten / dat sy de uytwendige rechtveerdicheyt des vleeschs hadde / de welcke de ghene die hen daer in oeffenden niet en conde na der conscientie volmaect maken: want door de offeringe der beesten en conde noch de sonde wech genomen / noch warachtige heylicheyt vercregen worden. Daerom besluyt hy dat de schaduwe der toecomende goeden / eñ met het levende beelt der dingen selve / inde Wet geweest sy: eñ dat sy daerom geen ander werck en hadde / dan dat sy soude een inleydinge zijn tot eẽ beter hope / die in het Evangelium voor ooghen gestelt wort. Hier moetmen aensien in wat deel het verbont der wet met dẽ verbonde des Evangelij / ende de dienst Christi met den dienst Mosis / wort vergelekẽ. Wãt waert dat de vergelijckinghe ware de supstantie der beloften aengaende / soo souden tusschen de twee Testamenten groot geschil zijn. Maer de wijle de gront deser questie eñ handelinghe / ons op een ander dinck wijst / so moeten wy daer toe comen / op dat wy de waerheyt vinden. Laet ons dan dat verbondt dat hy eewichlic ende onverganckelic gemaect eñ bevesticht heeft / voor oogen stellen. Zijn vervullinge daer van het zijn vasticheydt eñ versekertheydt heeft / is Christus. Dewijle sulcke bevestinge verwacht wort / so heeft de Heere door Mosen ceremonien verordent / de welcke gelijck gewoonlicke eñ clare teeckenen der bevestinghe waren. Hier van is een vrage ende twist gecomen: Of de ceremonien die inde Wet verordent waren / moesten Christo wijcken. De ceremonien hoewel sy niet vander substantie des verbonts / maer alleenlic toevallige ofte aenhangende dingen warẽ: nochtans dewijle sy instrumenten waren om het verbont te bedienen / so hebben sy den naem des verbonts / gelijc hy ooc anderen Sacramenten plach ghegeven te worden. Daerom / om in somma te spreken / is het Oude Testament hier ghenaemt een gewoonlicke wijse om het verbont te bevestigen: welcke wijse in ceremonien eñ sacrificien vervaet is. Eñ dewijle hier in gheen vasticheyt en is / ten sy dat men hoogerop climme / so bewijst Paulus dat die moeste te niete ghemaeckt / ende wech genomen worden / op dat Christus plaetse hadde die eens beteren Testaments borge ende Middelaer is: door den welcken den uytvercorenen eenmael een eeuwige heylichmakinge vercregen is / eñ de overtredingen uytgewischt zijn die onder de Wet bleven. Ist dat ghy wilt / soo meuchtghy 't ooc aldus verstaen: Dat het Oude Testament was het Testament des Heeren / dwelc met de schaduwelicke eñ crachteloose onderhoudinge der ceremonien bewimpelt gegeven wert: eñ dat het daerom verganckelic was / om dat het was gelijc twijfelachtich tot dat het op de vaste eñ substantiale bevestinghe steunde. Ende dat het doe ten eynde nieu eñ eeuwich gemaeckt wert / als het door het bloet Christi geheylicht ende bevesticht wert. Daerom seydt Christus dat de drinckbeker / welcken hy synen Discipulen in het Nachtmael gaf / sy een drinckbeker des Nieuwen Testaments in zijn bloedt: om dat sy soude te kennengheven / dat het Testament Gods dan waerachtichlick zijn waerheyt heeft / door de welcke het nieu ende eeuwich wort / als het met synen bloede versegelt wordt.

Het ooghemerck des Epistels tot den Hebreen / welke dit onderscheyt verclaert.

De beschrijvinge des Nieuwen Testaments.

Hebr. 8. 6.

Mat. 26. 28.

5 Hier uyt ist openbaer / op wat ghevoelen de Apostel geseyt heeft / † dat de Joden zijn door de onderwijsinge der Wet geleyt geweest tot Christum / eer hy in het vleesch vertoont wert. Hy bekent dat sy oock kinderen eñ erfgenamen Godts waren / maer also / dat sy om der kindtschept wille moesten onder de bewaringe des Schoolmeesters gehouden worden. Want het betaemde dat doe soo groote klaerheyt der openbaringhe noch so groote scherpsinnigheyt des verstants niet en was / als de sonne der rechtveerdigheyt noch nu en was opgegaen. So heeft hy hen het licht zijns woordts alsoo bedeelt / dat sy het noch van verre eñ verduysterlijck sagen. Daerom heeft Paulus dese dertelheyt des verstants betekent met den naem der kintscheydt / de welcke de Heere wilde dat sy met de elementen en beginselen deser werelt / ende met uytwendige onderhoudingen als met regelẽ der kinderlijcker onderwijsinge / souden geoeffent worden / tot dat Christus verschene / door den welcken de kennisse des geloovigen volcks moeste wassen. Dit onderscheydt heeft Christus selve beteeckent doe hy seyde / dat de Wet ende de Propheten zijn tot Joannem gheweest / ende dat van dien tijdt aen het rijcke der Hemelen verkondicht wort. Want hebben de wet ende Propheten te haeren tijde den menschen gheopenbaert? te weten / sy hebben een smake ghegheven van de wijsheydt die naemaels soude klaerlijck gheopenbaert worden / ende hebbense te voren getoont van verre glinsterende. Maer als Christus kan met den vingher getoont worden / dan is het rijcke Godts ontsloten. Want in hem zijn alle de schatten der wijsheydt ende verstants gheopent / met de welcke men by na in het verborgenste des Hemels komt.

Hier uyt is het oock / dat wy door des wets onderwysinge tot Christum geleyt worden.

† Gala. 3. 24. ende 4. 1.

Mal. 4. 2. Luc. 1. 78.

Mat. 1. 18. Luc. 16. 19.

Colos. 6. 9.

Joan. 1. 26.

6 Het en doet hier teghen niet dat bynae niemandt en kan in de Christelijcke Gemeynte ghevonden wordẽ / die aengaende de grootheyt des gheloofs / mach met Abraham vergheleken worden: Ende dat de Propheten hebben sulcke uytnemende cracht ghehadt / dat sy daer door noch heden de gantsche werelt verlichten. Want de vraghe en is hier niet / wat ghenaede Godt weynighen mensche ghegheven heeft: Maer wat ordentlijcke bedeylinghe ende beschickinge hy ghehouden heeft in het volck te leeren: De welcke oock by de selve Propheten ghevonden wordt / die met sonderlijcke kennisse boven andere menschen begaeft waren. Want haer verconDinge is duyster / als van verre dingen / eñ is in figueren besloten. Boven desen / hoewel sy wonderlijcke kennisse boven anderen hadden / de wijle sy nochtans hen selven hebben moeten der gemeyner onderwijsinge des volcks onderworpen / soo worden sy oock selve onder het ghetal der kinderen getelt. Ten laetsten en is noyt eenighen mensche sulck claerheydt ghegheven / dat de duysterheydt zijns tijts niet in eenighen deelẽ en sy daer in bevonden gheweest. Daerom seyt Christus: ‡ Vele Coninghen ende Propheten hebben begeert te sien dat ghy siet / ende en hebbent niet ghesien: ende te hooren dat ghy hoort / ende en hebbent niet ghehoort. Daerom zijn uwe oogen ghelucklich om dat sy sien: ende uwe ooren zijn ghelucklich om dat sy hooren. Ende voorwaer het was recht dat de teghenwoordicheydt Christi desen lof ende dit voordeel hadde / dat een claerder openbaringhe der hemelscher verborghentheden van hem quame. Hier toe dient oock dat wy boven verhaelt hebben / uyt den eerden Sendbrief Petri / te weten / dat hem geopenbaert was dat haren arbeydt aldermeest onsen tijde nut was.

Ten doet hier tegen niet / dat onder de oude Vaders onder de wet zijnde sommige inden gheloove seer sterc zijn gevonden / met den welcken bycans niemant inder Christenheyt is te vergelijcken: want men moet op de ordinarie beschickinge Gods sien.

Daer na zijn oock de alder treffelijckste onder dese onderwysinge begrepen geweest / ende door de ceremonien geholpen / op dat sy Christum van verre souden sien ende groeten.

‡ Mat. 13. 10. Luc. 10. 24.

1. Pet. 1. 12.

7 Ick

Het derde verschil. Dat oude Testament is letterlijck/ dat Nieuwe geestelijck: T'gene is een bedieninghe des doots: maer dit een middel des levens.

7 Ic come tot het derde onderschept/het welcke uyt Jeremia wort ghenomen / daer hy aldus spreect:† Siet de dagē sullē comen/seyt de Heere/ eñ ic sal den huyse Israel/ende den huyse Juda eē nieu verbont maken/ niet gelijck het verbont dat ic met uwe Vaders gemaeckt hebbe in dien dach doen icse by der hant greep/om dat icse soude uyt den Egyptischen lande leyden/ welck verbont sy gebroken hebben / hoewel ick heerschappie over hen hadde. Maer dit sal mijn verbont zijn dat ick sal met den huyse Israel maken: Ick sal mijn wet stellen in haer binnenste leden / in haer herte sal ic die schrijven/ eñ ic sal haerder ongerechtichept genadich zijn. Eñ een yegelijc en sal synen naestē ende synen broeder niet leeren. Want sy sullen my alle kennē/vanden minsten tot den meesten. Uyt dese woorden heeft de Apostel oorsake genomen/ om dese vergelijckinghe der wet met den Evanghelio te maken / dat hy de Wet ghenoemt heeft een letterlijcke/ende het Evangelium een geestelijcke leere: eñ heeft geseyt/ dat de leere der Wet was in steenen tafelen ghedruckt / maer de leere des Evangelij is inder herten geschreven: dat de leere der Wet was een vercondinghe des doots eñ der verdoemenisse / maer de leere des Evangelij een vercondinge des levens ende der rechtveerdichept: eñ dz de leere der wet te niete wort: maer de leere des Evangelij blijft. Dewijle des Apostels voornemen is / den sin des Propheten uyt te leggen/. so salt genoech zijn des eens woorden te overlegghen om haerder beyder meyninghe te verstaen. Hoewel sy schillen oock wat van malcanderen. Want de Apostel spreeckt hatelijcker van de Wet dan de Prophete. Het welcke hy niet en doet/ de wet enckelick aensiende/maer om datter sommige rabbauwen waren met verkeerde yverichept tot de Wet / de welcke door verkeerde liefde der ceremonien / de claerheydt des Evangelij verduysterden. Hy handelt vande natuere der Wet / nae sulcker menschen dwalinghe ende dwase ghesintheydt : Soo moetmen dan dit sonderlijcke in Paulo aenmercken. Ende dewijle sy beyde het Oude ende Nieuwe Testament vergelijcken d'een tegen d'ander stellende/ soo en aenmercken sy gheen dinck inde Wet anders dan dat haer eygen is. Exempel: De Wet vervaet alomme de beloften der barmhertichept : Maer dewijle die elders van comen dan uyt de Wet / soo en worden sy onder de wet niet gherekent / als men vande suyver ende enckel natuere der Wet spreeckt. Maer sy schrijven der Wet alleenlijck toe dat zy ghebiet wat recht is/ de sonde verbiedt/ den rechtveerdighen loon vertondicht / den overtrederen straffe dreygt / maer dat sy daerentusschen de booshept des herten die van natuere in alle menschen is / niet en verandert noch betert.

† Jere. 31. 31. 33. 34. Hebre. 8. 8.

1. Cor. 3. 5.

Dit verschil/ d'welck vanden Apostel voorgedragen is/ wort eerstelijck in het algemeyn gehandelt.

Levit. 26.

Daer na int bysonder/ met een neerstige vergelijckinge van alle de stucken die inden Apostolischen text staen door driederley tegenstellingen. Dat Oude Testament is letterlijck/ doodelijck/ tydelijck, Dat Nieuwe is gheestelijck/ levendich eeuwich.

8 Laet ons nu de vergheliijckinghe des Apostels van stucke te stucke verclaren. Het Oude Testament is letterlijc/om dat het sonder cracht des gheests vercondicht is: het Nieuwe is gheestelijck/om dat de Heere dat heeft gheestelijck in de herten der menschen gheschreven. Daerom is de tweede vergelijckinghe een verclaringhe der eerster. Het Oude Testament is dootlijck/ want het en can anders niet dan het gantsche menschelijcke gheslachte onder den vloecke brengen: Het Nieuwe is een instrument des levens/want het verlost den menschen van den vloeck / ende versoentse wederom met Godt. Het Oude Testament is een bedieninghe der verdoemenisse/ want het beschuldicht alle Adams kinderen met onrechtveerdichept: Het nieuwe is een bedieninninge der rechtveerdichept / want het openbaert de barmhertichepdt Godts / door de welcke wy gherechtveerdicht worden. De laetste vergelijckinge moetmen vande ceremonien der Wet verstaen. Dewijle het oude Testament het beelt hadde der dingē die niet tegenwoordich en waren/so moeste het met der tijt vergaen eñ verswinden : maer dewijle het Evangelium het lichaem selve voor ooghen stelt / soo heeft het een vaste eñ eeuwige geduerichepdt. Jeremias noemt oock wel de wet der zedē een kranc eñ swac verbont : maer dat is om een ander oorsake/ te weten/ om dat het door des ondanckbarē volcx haestige afwijckinge/ terstont gebroken wert. Maer dewijle sulcke schendinghe is door des volckx schult/so en salmense niet eygentlijck den Testamente toe schrijven. Maer dewijle de ceremonien om haer eygen swackheydt zijn door de coemste Christi te niete gewordē/ so haddē sy de oorsake der swackheydt in haer selven. Voort dat onderschept der letter eñ des geests/en moetmen niet also nemen gelijck of de Heere zijn Wet sonder eenige vrucht vercondicht hadde/ niemant uyt hen tot hem bekeerende : maer is door een vergelijckinge geset om de overvloedichepdt der ghenade te prijsen/ met de welcke de selve Wet-gever/als eenen nieuwen persoon aen nemende / de vercondinge des Evangelij verciert/ende ge-cert heeft. Want ist dat wy willen de menichte tellen der ghener die van den Heere zijn uyt alle volcken door de predikinghe des Evangelij wedergeboren/ ende tot de ghemeynschap zijnder ghemeynte versamelt/ so sullen wy seggen dat sy seer weynich / ende by na geene en zijn/ die voortijden uyt het volck Israel het verbont des Heeren hebben van herten aenghenomen : Hoewel zy vele zijn als sy op henselven/ sonder verghelijckinghe/ghetelt worden.

Hebr. 8. 5. ende 10. 1.

Jere. 31. 32.

Dat onderschept tusschen de Letter ende den Geest.

Dat vierde verschil. Dat oude verbont is een Testament der dienstbaerhept. maer dat nieuwe is een Testament der vryhept. D'welck met driederley getuygenisse des Apostels bevesticht wort.

9 Wt het derde onderschept openbaert hem het vierde. Want de Schriftuere noemt het Oude Testament een Testament der dienstbaerheydt/ om dat het vreese in het herte werckt : maer het Nieuwe noemt sy een Testament der vryheydt/ om dat het tot betrouwē eñ gerustichept verweet. Also seyt Paulus tot den Romeynen int achtste : † Ghy en hebt/ seyt hy / niet ontfangen den geest der dienstbaerhept wederom tot vreese: maer den Gheest der aenneminghe tot kinderen/ door den welcken wy roepen/ Abba Vader. Hier toe dient dat geschreven staet tot de Hebreen / te weten/ ‡ dat de geloovige nu niet en zijn gecomen tot den lichamelijcken berch eñ brandende vyer/eñ tempeest/eñ duysternisse/ende onweder/daer niet gehoort noch gesien en wort dan dat de herten door vreese verschricke : soo dat oock Moses bevreest wort / als die verschrickelijcke stemme haer geluyt geeft / de welcke sy alle begeeren niet te hooren. Maer ghy zijt gecomen tot dē berch Zion/eñ tot de stadt des levendigen Gods/tot dat hemelsche Jerusalem / etc. Ende dat Paulus inde woorden die wy uyt den Sendtbrief totten Romeynen voortghebracht hebben / weynich ende in het corte aenroert / dat verclaerdt hy breeder tot de Galaten / als hy een allegorie maeckt van Abrahams twee kinderen/op dese wijse : dat de dienstmaecht Agar is een figuere des berchs Sinai : daer het volck Israel heeft de Wet ontfangen. Ende dat Sara die een vry wijf was/ zy geweest een figuere des hemelschen Jerusalems/ van het welcke het Evangelium comt. Wā gelijc het zaet Agar wort dienstbaer geboren/so dat het

† Rom. 8. 15.

‡ Hebr. 12. 18.

Exod. 19. 13.

Gal. 4. 22.

 nemmer-

nemmermeer tot der erve en comt/ ende het zaet Sare wort vry ghebooren / soo dat hen de erve toe comt: alsoo worden wy door de wet beghevuen tot dienstbaerheyt: ende door het Euangelium alleen moeten wy wedergeboren worden tot vryheydt. De somma is dit/ Dat het oude Testament heeft den conscientien vreese en verschrickinge aengebracht: en dat wy door de weldaet des Nieuwen Testaments tot blijschap comen. Dat het Oude heeft de conscientie met het joc der dienstbaerheyt gebonden gehouden/ en dat wy door de vryheyt des Nieuwen/ worden vry en los gemaeckt.

Tegenworpinge. Ist dat ons wort tegen geworpen dat de heylige Vaders onder het volck Israel zijn oock der selver vryheyt en blyschap deelachtich geweest/ gelijck wy/ dewijle sy met den selven Geest des geloofs begaeft waren. Soo antwoorden wy/ dat geen van beyden (te weten/ noch de vryheyt/ noch de Geest) uyt de wet en was: maer als sy gevoelden dat sy door de wet met dienstbaerheydt verdruct/ en met ongerusticheyt der conscientie vermoeyt worde/ doe zijn sy tot de hulpe des Euangelij ghevlucht. En daerom was het een sonderlinghe vrucht des Nieuwen Testaments/ dat sy boven de gemeyne wijse des Ouden Testaments/ zijn van sulc quaet gevrijt geweest. Boven dese/ sullen wy versaken dat sy alsoo zijn met den geest der vryheyt ende gerusticheyt begaeft gheweest/ dat sy niet eensdeels de vreese en dienstbaerheyt der Wet ghevoelt en hebben. Want hoewel sy dat voordeel ghebruyckten dat sy door de ghenaede des Euangelij vercreghen hadde/ soo waren sy nochtans mede met den ghemeynen volcke den selven jocke ende laste der ceremonien onderworpen. Daerom dewijle sy bedwonghen waren de ceremonien sorchvuldichlijck te onderhouden/ de welcke teeckenen waren dier bewaringhe die der dienstbaerheydt ghelijck was/ ende hantschriften waren door/ de welcke sy bekenden henselven inde sonde schuldich te zijne/ ende vande verbindinge niet verlost en worden/ soo seydtmen te rechte / dat sy by ons verghelecken / onder het Testament der dienstbaerheydt ende vreese waren / alsmen de ghemeyn beschickinghe ende bedeelinghe aensiet / daer mede de Heere doe met het Israelitische volcke handelde.

[Margin: Antwoort/ makende een onderscheyt.]
[Margin: Antwoort/ daer mede sodanich teggen geloogent wort.]

10 De drie vergelijckinghen die wy laetst verhaelt hebben / zijn verghelijckingen der wet ende des Euangelij: daerom wort daer inde wet niet den naem des Ouden Testaments/ en het Euangelium met den naem des Nieuwen Testaments beteeckent. De eerste streckt haer wijtst/ want sy vervaet onder haer oock de beloften die door de Wet geopenbaert zijn. Ende dat Augustinus die niet en wil onder den name des Ouden Testaments getelt hebben / daer in hadde hy seer goet gevoelen: en en heeft daer mede niet anders ghewilt/ dan dat wy leeren: want hy sach op de sententie Jeremie en Pauli / inde welcke het Oude Testament wort van den woorde der genade en barmherticheydt onderscheyden. Daer nae seydt hy ooc ter selver plaetse seer wel/ dat vanden beginne der werelt aen/ de kinderen der belofte tot het Nieuwe Testament behooren / die van Godt wedergebooren/ en met de geloove dat daer door de liefde werckt/ den geboden ghehoorsaem gheweest zijn. Ende dat niet door hope der vleeschelijcker/ aertscher ende verganckelicker/ maer der geestelijcker / hemelscher ende eeuwiger goeden. Voornemelijck op den Middelaer betrouwende van den welcken sy niet en twijfelden dat hen door hem de Gheest ghegheven wert / door den

[Margin: Onderscheyt tusschen de laetste verschillen ende het eerste.]
[Margin: Lib. 3. ad Bonif. cap. 4. Bevestiginge der voorschreven redenen genomen uyt Augustino.]
[Margin: Jere. 13. 22. Heb. 8. 5.]
[Margin: Gal. 5. 6.]

welcken sy souden wel doen / en dat hen vergheven wert/ so wanneer sy sondichden. Want dit is dat selve dat wy hebben willen bevestigen / te weten: Dat alle de heylighen die de Schriftuere verhaelt/ vanden beginne der werelt aen sonderlinge van God uytvercoren gheweest te zijn/ zijn der selver segeninge met ons tot eeuwighe salicheyt deelachtich geweest. So is dan tusschen onse deelinge en de syne dit onderscheyt / dat de onse een onderscheyt maecht tusschen de claerheydt des Euangelij ende duysterder uytdeelinge des woorts die doe voor te vooren was / achtervolgende de sententie Christi: De Wet ende de Propheten zijn tot Joannem/ van dien tijt aen wort het rijcke Gods vercondicht. De ander deelinge onderscheyt slechtelijc de swacheyt der Wet/ vande vasticheyt des Euangelij. Ende hier moetmen oock weten vande heylighe Voorvaders / dat sy alsoo hebben onder het oude Testament geleeft/ dat sy daer in niet en bleven staende / maer hebben altijts ghesocht tot het Nieuwe Testament te comen: soo dat sy de seker gemeynschap daer van aengenomen hebben. Want de ghene die met de teghenwoordige schaduwen te vrede zijnde/ haer herte niet en hebben tot Christum ghestreckt/ die verdoemt de Apostel van blindtheydt ende verbloeckinghe. Want op dat wy van andere dinghen swijghen / wat meerder blindtheydt mach men bedencken / dan datmen soude hopen door een gheslachte beeste reyn van sonden te worden? ofte inde uytwendighe besprenginghe des waters / suyveringe der ziele te soecken? ofte te willen Godt met onnutte ceremonien paeyen/ ghelijck oft hy daer in groot behaghen hadden? Want tot sulcke ongheschicktheydt vallen alle de gene die sonder Christum aen te sien / blijven inde onderhoudinge der Wet steckende.

[Margin: Matt. 11. 13.]
[Margin: Een Regel vande heylige Vaders inden Ouden Testament.]

11 Het vijfste onderscheydt dwelck ick wil hier by setten / is daer in ghelegen / dat Godt voor de comste Christi / heeft zijn volck afgesondert ende uyt ghenomen / om het welcke hy het verbont zijnder ghenade soude behouden: Ghelijck Moses seyt: *Doe de alderhoochste de volcken bedeelde/ doe hy Adams kinderen deelde / soo is zijn volck hem toe ghecomen tot besittinghe. Jacob is het snoer ende deel zijnder erve. Ende erghens spreeckt hy het volck aldus aen: Siet de hemel ende de aerde behoort den Heere uwen Godt toe / ende al wat daer in is / nochtans is hy alleenlijck by uwe vaders gebleven: hy heeftse lief ghehadt / soo dat hy haer zaet na hen vercoren heeft: te weten/ u/ buyten alle Heydenen. Soo heeft hy dan dat volck alleen (ghelijck ofte het alleen uyt alle menschen hem toebehoorde) geweerdicht met de kennisse zijns naems te begaben / zijn verbont heeft hy ghelijck in des selven volcks schoot gheset: de tegenwoordicheydt zijns naems heeft hy hen gheopenbaert / met allerley voordeel heeft hy't verciert ende ghe-eert. Ende (op dat wy andere weldaden verswijghen) hy heeft het door de ghemeynschap zijns woorts aen hem verbonden / dat hy diens volcx Godt ghenaemt ende gheacht werdt. Hierentusschen heeft hy de andere Heydenen / ghelijck of sy niet met hem te doen en hadden / laten in ydelheydt wandelen: ende hen eenighen middel waer door hy haer verderf mochte beteren / en heeft hy hen niet ghegheven/ te weten/ de vercondinghe zijns woordts. Soo was dan Israel doen den Heere een lief sone / ende de ander waren vreemde: Israel was bekent ende onder des Heeren trouwe ende bewaringhe aenghenomen / de andere in duy-

[Margin: Het vijfste verschil. Het oude Testament heeft een volck toebehoort maer dat Nieuwe allen menschen.]
[Margin: *Deut. 32. 8.]
[Margin: Deut. 10. 14.]
[Margin: Act. 14. 16.]
[Margin: Psal. 81. 13.]

in duysternisse verlaten: hy is van Godt geheylicht / de andere zijn onheylich: Hy is met de tegenwoordicheydt Godts verciert/de andere zijn van alle tegenwoordicheydt Godts uytgesloten. Maer als de volheydt des tijts / die verordent

Galat. 4. 4.

was om alle dinck weder op te rechten is ghecomen/en die Versoener en Veeniger Gods en der menschen/vertoont is/ so is de muer omghewor-

Ephe. 2. 14.

pen/ die de barmhertichheyt Godts so lange hadde inde palen Israels besloten gehouden: den genen die verre waren is vrede vercondicht/ als de genen die na ende by waren/ om dat sy te gelijcke met Godt versoent zijnde / souden in een lichaem wassen en vereenigen. Daerom en wort nu niet

Galat. 6. 15.

ghesien op Grieck ofte Jode/ op besnijdinge ofte voorhuyt/maer Christus is al in allen/ den welc-

Psal. 2. 8.

ken de Heydenen zijn tot erve / en de eynden der aerde tot eygendom ghegheven: op dat hy sonder

Psal. 72. 8. ende elders.

onderscheydt heerschappie hebbe van d'een tot de ander Zee/ ende vande riviere aen/tot de uytterste eynden der werelt.

Dat andere deel des Capittels hangende aen de voorgaende afdeylinge/waer in met corte woorden van der Heydenen beroepinge gehandelt wort.

12 Soo is dan de roepinghe der Heydenen een uytnemende teecken/waer door het Nieuwe Testament wort boven het Oude veciert. Sy was wel te voren met vele clare voorsegginghen der Propheten betuygt: maer also/dat de vervullinge daer van wert tot in het rijcke Messie uytgestelt. Ja oock Christus selve en is niet terstont in het eerste begin zijnder predikinghe daer toe ghecomen: maer heeft so lange getoeft/tot dat hy alle deelen onser verlossinge volbracht / en den tijt zijnder vernederinge geeyndicht hebbende / van synen Vader eenē naem ontfangen heeft/die boven alle namen was/ voor den welckē alle knyen moesten buygen. Daerom dewijle dese tijt noch

Phil. 2. 9.

niet vervult en was / seyt hy tot de Cananeische vrouwe/ dat hy niet en is ghesonden anders dan

Mat. 15. 24.

tot de verlooren schapen des huys Israel. Hy en laet oock de Apostelen inde eerste sendinghe niet

Matt. 10. 5.

buyten dese palen gaen: Gaet niet (seyt hy) inden wech der Heydenen / noch inde steden der Samaritanen: maer gaet liever tot de verlooren schapen des huys Israels. Ende hoewel de roepinge

Waerom de beroepinge der Heydenen so nieuw ende ongewoon den Apostelen scheen.

der Heydenen met so veel getuygenissen geopenbaert was / nochtans doense de Apostelen moesten beginnē/ scheen sy hen so nieu en ongewoon/ dat hen daer van gelijc van een onnatuerlijc dinc vergruwende. Sy hebbense voorwaer ten eynde met vreese/ en niet sonder weygeren aengenomen. En het en was geen wonder: want het en scheen met geen reden over een te comen / dat de Heere: die so menighen tijt hadde Israel uyt alle de ander Heydenen uytvercoren/soude de verkiesinge wech nemen/gelijc of hy haestichlijck synen raet verandert hadde. Dit was wel met Prophecien voorseyt: maer sy en conden niet so neerstichlijck op de Prophecien mercken / dat sy door de nieuwicheydt die in haren ooghen scheen/ niet beroert en worden. Oock de exempelen ende bewijsinghen die Godt vertoont hadde vande roepinghe der Heydenen die namaels geschien soude / en waren niet crachtich ghenoech om hem daer toe te brenghen. Want boven dat hyer seer weynighe gheroepen hadde / soo plantede hy de selve eewichsins in het huysghesin Abrahe / om dat sy souden tot zijn volck ghedaen worden: maer met dese openbare roepinghe worden de Heydenen niet alleenlijck den Joden gelijck gemaeckt / maer schenen oock ghelijck in der verstorvenen Joden plaetse te comen. Boven desen en hadden de vreemde die Godt voortijden hadde tot het lichaem zijnder ghemeynte aengenomen/ noyt den Joden gelijc gemaeckt geweest. Daerom en prijst Paulus niet sonder oorsaecke dese verborgentheyt so seere/ dat sy is verborgen ghe-

Col. 1. 26.

weest van eeuwen ende geslachten/ en dat sy ooc den Engelen is wonderlijck geweest / gelijck hy seyt.

Dat laetste deel des Capit. dwelck wederleyt eenige teghenworpinge.

13 Met dese viere ofte vijve stucken / meyne ick dat het onderscheyt des Ouden en Nieuwen Testaments wel en getrouwelijck verclaert is/ so veel tot de eenvoudige wijse van leerē genoech is: Maer dewijle sommighe dese veranderinghe inde regeeringe der Gemeynte/ende verscheyden

1. Ten is niet geloovelijck dat God onveranderlick zijnde / tgene soude misprijse/dwelck hy eenmael bevolen heeft.

wijse in het leeren/ende groote veranderinge der gebruycken ende ceremonien voor groote ongheschicktheyt achten/so moeten wy desen oock antwoorden eer wy tot andere dinghen voort gaen. Ende dit can met corte wederom geschien/ want de teghenworpinghen en zijn so sterck niet/dat sy seer nauwe wederlegginge noodich hebben. Sy segghen/het en is der waerheyt niet gelijck/ dat

Antwoort/ genomen van een gelijckenisse / welcke bevest eyt is met het ghetuygenis des Apostels.

Godt die altijts hemselven ghelijck is / soude soo veranderlijc geweest zijn/ dat hy het gene dat hy eenmael geboden ende bevolen hadde/soude daer nae misprijsen. Ick antwoorde / dat Godt niet en moet daerom geoordeelt worden/veranderlic te zijne / om dat hy heeft den verscheyden tijden heeft verscheyden wijsen toe ghevoecht / nae dat hy sach een yeghelijcken tijde nut te zijne. Dat een Landtman synen volcke ander werck des winters gebiet dan des somers / daerom en sullē wy hem niet beschuldigen met ongestadicheydt/ noch dencken dat hy dwaelt vanden rechten regel der lantbouwinge/ die met de eeuwige orden der naturere over een coemt. Item / dat een huysvader zijn kinderen anders onderwijst / regeert ende handelt inde kintscheydt / anders als sy groot worden / ende anders als sy volwassen zijn: daerom en sullen wy niet segghen / dat hy lichtveerdich is / ofte van sijn ghevoelen wijckt. Waerom beschuldighen wy dan Godt met onghestadicheyt / om dat hy de verscheydenheydt der tijden heeft met voeghelijcke ende bequame teeckenen onderscheydē? De laetste vergelijckinghe moet ons gantschlijck genoech doen. Paulus vergelijckt de Joden met kinderen / ende de Christenen met jonghelinghen. Want onordentlijckheyt is doch in dese regheeringhe / dat hy de Joden heeft inde grove beginselen der leere ghehouden / de welcke met de mate haerder jonckheyt over een quam: Ende ons met vaster ende als manlijcker leere onderwijst ende leert? Soo wort hier inde stantvasticheyt Gods openbaer/ dat hy te allen tijde de selve leere gheleert heeft/ ende dien selven Godtsdienst blijft eysschende/ welcken hy eenmael ghebodem heeft. Dat hy de uytwendige maniere ende wijse verandert heeft/ daer in en heeft hy hem selven niet bewesen veranderlijck te zijn/maer heeft hem selven so verre gevoecht ende ghematicht nae der menschen begrijp/het welcke veranderlijck is.

‡ 2. Teghenworpinge. Hy heeft vanden beginne met den Joden connen handelen gelijckerwijs hy hedensdaegs met den Christenen doet.

14 ‡ Maer van waer coemt dese verscheydenheydt (segghen sy) anders dan om dat Godt die heeft willen hebben? Hadde hy niet alsoo wel van den beginne aen als nae de comste Christi/ connen het eeuwighe leven met clare woorden sonder eenige figueren openbaren/ en zijn volck met weynighe ende clare Sacramenten onderwijsen / den heylighen Gheest gheven / ende zijn ghenade over de gantsche wereldt uytbreyden?

* Antwoort/ welcke ontdeckt eenige ongeschickte dinghen in dese teghenworpinghe.

* Maer dit is even gelijck of sy niet God keven/ dat hy de werelt so laet heeft geschapen / dewijle hy die hadde connen ten eersten maken. Item/

dat hy heeft willen veranderinghe make tusschen winter ende somer/ tusschen nacht en dach. Laet ons niet twyfele dattet al wijselijc en rechtveerdichlijc gedaen is/ wat van God gedaen is/ hoewel wy dickmael de oorsake niet en weten waerom het alsoo geschien moeste: want het betaemt den godsaligen also te gevoelen. Want wy souden ons selven veel te veel toe schrijven / waert dat wy Gode niet toe en lieten dat hy reden ende oorsake zijns raets mach hebben die ons verborgen zijn. Maer het is wonder/ seggen sy/ dat hy nu de offerhanden van beesten / en dat gantsche ghebruyck des Levitischen Priesterdoms verworpt en walcht/ het welcke hem te voren so wel behaecht heeft. Dat is gesproken gelijck of Godt in de uytwendige en verganckelicke dinge behage hadde/ ofte eenichsins daer door geroert worde. Ende wy hebben boven geseyt/ dat God geen van desen dingen gedaë en heeft om synent wille/ maer alle dinck om de salighept der menschen. Als een Medecijnmeester eene jongen man met een seer goede wijse geneest van zijn kranckheyt/ ende daer na aen den selven een ander wijse van meesteren gebruyckt om dat hy nu out geworden is: sullen wy daerom seggen dat hy die wijse van meesteren verworpt/ die hem te voren behaegde? Jae hoewel hy seer stantvastigh daer in blijft/ so heeft hy achte op de oude. Alsoo moeste Christus met andere teeckenen doe hy niet tegenwoordich en was/ afgebeeldet / en doe hy noch stont te komen / te voren verkondicht worden: ende nu als hy verschenen is / betamet dat hy met andere teeckenen voor oogen gestelt worde. Aengaende dat de roepinghe Godts is in de komste Christi wijder onder alle volcken verbreyt / ende de ghenade des Gheests breeder uytgestort dan te voren: Ick bidde u wie can versaken dat het recht sy / dat de vrye bedeelinghe der ghenaden ende gaven Godts sy in zijn hant ende goetduncken/ soo dat hy de volcken verlicht die hy wil? De verkondinghe zijns woordts verwecke in wat plaetsen hy wil? sulcken ende soo grooten voortganck der leere geve als hy wil? de kennisse zijns naems in wat tijden ende eeuwen hy wil / uyt der wereldt wech neme om haerder ondanckbaerheyt wille / ende de selve wederom wanneer hy wil / om zijnder barmhertighept wille weder geve? Soo sien wy dan dat dese valsche beschuldinghen veel te onbehoorlijck zijn/ daer mede de godloose menschen in desen deele de herten der eenvoudigen beroeren / om dat sy de rechtveerdighept Godts/ ofte het gheloove der Schriftuere tot twijfelinghen brengen.

Een Antwoort: Godt misprijst tgene dat hy eertijts voor goet gekent heeft.

1. Antwoort: genomen van een gelijckenisse.

2. Antwoort daer in een billycke overweginge van den wille Gods gedaen wort/ende Gode een vrye bedeelinge sijnder genaden gelaten.

Het xij. Capittel.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrengen moeste mensch worden.

NU was ons veel daer aen ghelegen dat die waerachtigh Godt ende mensche ware/ die onse Middelaer soude wesen. Ist datmen vraecht wat noot dat was / het en was gheen enckel noch volcomen noot (ghelijck de geleerde int gemeyn spreken) maer het quam uyt de verordeninge ende voornemen Gods/ waer aen ooc de salicheyt der mensche hangt. Ende dat ons alderbest was / dat heeft de aldergoedertierenste Vader verordent. Want dewijle onse ongherechtichden ons gantschelijck van het rijcke der Hemelen verbreemt hadden / ghelijck als of een wolcke tusschen ons ende God gheset ware / so en conde niemant het woort voeren om onse vrede wederom te ghecrijghen / anders dan die conde tot hem comen. Eñ wie hadden connen tot hem comen? wie doch uyt Adams kinderen? Sy ware alle met haren vader van het aensichijn Godts verschrickt. Wie soude dan tot Godt ghecomen hebben? eenich Engel? Dien was oock een hooft noodich/ † door wien tsamenbindinge sy mochten volkomelijc en onverscheydenlick aen haré God hanghen: wat sullen wy dan segghen? Het was voorwaer verloren werck hadde de Majesteyt Godts niet selve tot ons neder gekomen: dewijle niemant van ons en konde tot hem opklimmen. Alsoo moeste de Sone Godts ons Immanuel worden/ dat is/ Godt met ons: ende dat op sulcke conditie/ dat zijn Godheyt ende de menschelijcke natuere souden onder malkanderen niet onderlinghe vereeninghe aen malkanderen wassen. Anders en was noch gebuerschap soo nae / noch maechschap soo vast/ waer uyt wy mochten hoope ghekrijghen dat Godt soude met ons woonen. Soo groote verscheydenheyt was daer tusschen onse onreynigheydt ende de groote reynigheyt Godts. Al hadde de mensche gheheel ende sonder eenighe smette ghebleven / soo was hy nochtans soo nederich ende verachtelic van conditie / dat hy niet en conde sonder Middelaer tot Godt comen. Wat soude hy dan hebben connen doen als hy nu door dien doodtlijcken val was in de doodt en helle versoncken/ met so menige smette ontreynicht / door zijn verdorventheydt stinckende / in somma / met allerley vervloeckinghe verladen? Daerom en ist niet sonder oorsake dat Paulus willende Christum den Middelaer voor ooghen setten/ seyt/ dat de selve een mensche is? Daer is/ seyt hy/ een Middelaer Gods ende des menschen (te weten) de mensche Jesus Christus. Hy hadde hem mogen Godt noemen/ of hy hadde immers mogen den naem mensche/ achter laten/ gelijc hy de naem God/ heeft achter ghelate. Maer dewijle de Geest die door syné mont sprac/ heeft onse swacheyt gesien/ so heeft hy eenen seer goeden middel gebruyckt om die bequamelick te helpen / de Sone Godts ghemeynsaemlijck voor ons stellende / gelijck ofte hy een van ons ware. Daerom niemandt en quelle hem selven waer die Middelaer te soecken sy / ofte door wat middel men moet tot hem comen: † als de Geest hem noemt mensche / soo vermaent hy dat hy ons nae by / jae aen ons is / want hy onse vleesch is. Dit selve wort voorwaer oock beteeckent met het ghene dat erghens met vele woorden verclaert wort / te weten / dat wy gheenen hooghen Priester en hebben / die niet en soude connen medelijden hebben met onse swackheden / dewijle hy is ghelijck als wy / allesins uytghenomen de sonde/ versocht gheweest.

Tis een nootwendicheyt geweest niet volcomelijck maer uyt het voornemen Gods vloeyende/ dat de Middelaer God soude wesen ende mensche souden worden.

De eerste oorsake. Die alleen een mensche was oft Engel en konde dat niet volbrengen: ende de selve hadden een hooft van nooden † Col. 1. 20.

Soo moeste dan de Sone Gods tot ons neder comen. Mat. 1. 23.

Noch oock de mensche in syne oprechtheyt ghebleven zijnde en conde tot Godt niet comen sonder Middelaer: veel min ghevallen in den val.

1. Tim. 2. 5.

Ende dese Middelaer wordt ons niet alleen als Godt/ maer oock als mensche voorgestelt. † Ephes. 3. 12.

Hebr. 4. 15.

2 Dit sal oock claerder worden / ist dat wy overlegghen wat grooter een sake het was / dat de Middelaer moeste volbrengen: te weten/ ons wederom alsoo inde genade ende gonste Godts te brenghen / dat hy uyt menschen kinderen/ Gods kinderen maeckte: ende uyt erfghenaem des helschen vyers / maeckte erfghenaem des Hemelschen rijcks. Wie hadde dit connen doen/ hadde de Sone Godts niet ooc des menschen sone gheworden / ende alsoo het onse ghenomen/ dat hy ons het syne heeft ghegeven / soo dat het ghene dat syne eyghen was van natuere / soude onse worden door ghenade? Daerom met desen pant versterckt zijnde / betrouwen wy dat wy kinderen Godts zijn/ want de natuerlijcke Sone Gods heeft een lichaem van onsen lichame/ ende vleesch van onsen vleesche / ende beenen van onsen

De andere oorsake is genomen van den dienst/ die de middelaer moeste volbrengen te weten dat hy ons uyt kinderen Adams ende erfghenamen der hellen/ kinderen ende erfgenamen des rijcx der hemelen soude maken. Ephes. 5. 30.

sen beenen/ hem selven toe ghevoecht/ om dat hy soude een met ons zijn. Dat ons eyghen was/ en heeft hy niet gheweygert aen te nemen / om dat het wederom ons soude toebehooren dat hem eygen was / op dat hy alsoo mochte int ghemeyn met ons zijn/ beyde een Soon Godts eñ een sone des menschen. Hier uyt comt de heylige broederschap / de welcke hy met zijnen eyghenen mont prijst/ als hy seydt: Ic gae op tot mijnẽ Vader eñ uwen Vader/ mijnen God ende uwen God. Door desen middel is ons de erve des Hemelschẽ rijcx seker: want de eenige Sone Gods/ welckẽ sy eygentlic geheel toe quam/ heeft ons tot zijne broeders aengenomẽ/ want ist dat wy zijne broeders zijn/ so zijn wy oock mede deelgenooten der erve. Boven desẽ was het seer nut dat de gene die onse verlosser soude zijn / oock om deser saken wille waerachtich Godt eñ mensche ware. Hy moeste den doot verslinden: wie conde dat doen/ anders dan het leven? Hy moeste de sonde overwinnen: wie conde dat doen/ anders dan de rechtveerdicheydt selve? Hy moeste de machten eñ heerschappen der werelt eñ der lucht verdrijven : wie conde dat doen / anders dan een cracht die boven de werelt ende lucht ware / alle andere de boven gaende? Nu by wien is het leven / ofte de rechtveerdicheydt/ of de heerschappie ende macht des Hemels/ anders dan by God alleẽ? So heeft dan de aldergoedertierenste Vader / hemselvẽ in den persoon zijns eengeboren Soons / onsen Verlosser gemaeckt / als hy ons wilde verlost hebben.

Joan. 20. 17.

Rom. 8. 17.

2. Cor. 5. 19.

De derde oorsake is/ dat hy in onsen vleesche volcomene gehoorsaemheyt soude bewijsen/ voor sijnen broederen den Goddelijcken gerichte genoech doen/ ende de straffe der sonde betalen/ ten eynde hy onse overwinninge ende triumphe mochte wesen.

3 Het ander hooftstuck onser versoeninghe met God / was / dat de mensche dewijle hy hem selvẽ hadde door zijn ongehoorsaemheyt verdorven / soude om dat te beteren/ zijn ghehoorsaemheyt daer tegen setten / den oordeele Godts ghenoech doen / ende de straffe der sone volbraghen. So is dan onse Heere waerachtich mensche ghewordẽ/ hy heeft Adams persoon aen gedaen/ eñ naem aengenomen/ om in zijn plaetse den Vader ghehoorsaem te zijne / om onse vleech tot eenen prijs de versoeninghe voor het rechtveerdich oordeel Gods te stellen / eñ in het selve vleesch de straffe die wy verdient hadden/ te voldoen. Somma/ dewijle de doot niet en conde van den genen die alleenlijck Godt was/ gevoelt/ noch van den genen die alleenlijck mensche was / verwonnen worden: so heeft hy de menschelijcke natuere met de Goddelijcke vereenicht/ om der eender natueren swacheydt / derdoot te onderworpen tot reyninghe der sonden : ende door de cracht der anderen natuere/ strijt teghen de doot aennemende/ de doot te overwinnen / ende victorie te ghecrijgen. Daerom die Christum van zijn Godtheydt ofte van zijn menscheyt berooven / die verminderen zijn majesteyt ende eerlijckheydt/ ofte verduysteren zijn goetheyt. Ende op een ander syde doen sy oock den menschen groot onrecht / der welcker gheloove sy alsoo doen wanckelen ende vallen : het welcke niet en can staen / ten sy dat het op dit fondament steunne. Boven desen/ moeste men dien sone Abrahams/ ende Davids/ den welcken Godt inde wet belooft hadde / tot eenen Salichmaker verwachten : waer uyt de godsalige herten een ander vreucht ende nutticheydt hebben/ te weten / dat sy door het aenschouwen des oorspronckx tot David ende Abraham beleydt / te sekerlijcker bekennen dat dese Christus is / die door soo veel Prophecien gheopenbaerdt was. Maer dat ick weynich te voren verclaerdt hebbe / moet men voornemelijck weten / namelijck / dat de ghemeynschap der natuere is een pant onser gemeynschap met den Sone Gods: dat hy met onse vleesch becleet zijnde / heeft den doodt ende de sonde overwonnen / om dat de overwinninge eñ triumphe soude onse zijn: en dat hy het vleesch dat hy van ons heeft aengenomẽ/ heeft tot een offerhande gegeven / om dat hy de reyninghe volbrengende / soude onse schult uytwisschen / eñ den rechtveerdigen toorn eñ gramschap des Vaders stillen.

De vierde oorsake/ behoort tot de vertroostinge ende versterckinge der gantscher kercke.

De eerste tegenworpinge tegen dese oprechte leere.

4 Wie dit gelijc het betaemt / neerstich aenmerckt / die sal de lichtveerdige speculatien eñ bedenckingen lichtelijck verachten / door de welcke de lichtveerdige eñ nieuplichtige geesten getrocken worden: gelijc / dat Christus soude mensche geworden hebben / al en hadde het niet noodich geweest tot verlossinge des menschelicken ghe slachts. Ic bekenne wel dat hy inde eerste ordeninge der scheppinge eñ in den geheelen eñ ongeschenden stant der natuere / was den Enghelen eñ den menschen tot een Hooft geset: waerom hy ooc van Paulo wordt de eerstgeboren aller creatuerẽ genaẽt. Maer dewijle de gantsche Schrifture roept dat hy is met onsen vleesche becleet gheweest / om dat hy soude onse Verlosser worden / so is veel te groote ydelheyt ofte lichtveerdicheydt / datmen een ander oorsake oft een ander eynde soude bedencken. Het is ghenoech bekent / waer toe Christus is van den beginne aen belooft gheweest: te weten / om dat hy de vervallen werelt soude wederom terechte brengen/ ende den verloren menschen te hulpe comen. Daerom was hy onder de Wet afghebeelt in offerhanden / om dat de ghelooviighe souden hopen dat God hen soude ghenadich zijn / als hy door de reyninge der sonde soude versoent worden. Voorwaer dewijle in alle eeuwen ende tijden / oock eer de Wet ghegheven was de Middelaer noyt en is sonder bloet belooft gheweest/ soo verstaen wy daer uyt / dat hy door den eeuwighen raet Gods is verordent gheweest om de onreynicheydt der menschen wech te nemen: want bloetvergieten / is een teecken der reyninghe der sonde. Alsoo hebben de Propheten van hem ghesproken / dat sy belooft hebben dat hy soude een Versoener Gods ende der menschen zijn. Die seer schoone ghetuyghenisse Esaie / sal een voor alle genoech zijn / daer hy voorseyt dat Christus soude van Gods hant ghestagen worden om de sonden des volcx / om dat de castijdinghe des vredes soude op hem zijn/ dat hy soude een Priester zijn die hem selven soude offeren: dat andere souden uyt zijn wonde ghesont worden: ende dat het Gode behaecht heeft hem te bebrucken / om dat hy aller menschen ongherechticheden soude dragen / dewijle sy alle gedwaelt hadden / ende gelijck schapen verstroyt waren. Als wy hooren † dat Christus van God eygentlick verordent wort om den armen sondaren te hulpe te comen / soo wie over dese palen treedt/ die gheeft hem selven te veel toe in dwase ende sotte curiensheyt. Nu als hy selve is gecomen/ so heeft hy betuycht dat de oorsake zijnder comste was / dat hy God versoenende / soude ons van der doot in het leven versamelen. Dit selve hebben de Apostelen van hem betuycht. Alsoo verhaelt Joannes de afwijckinghe des menschen / eer hy leert dat het Woort is vleesch geworden. Maer men moet hem boven al hooren daer hy selve van zijn ampt spreeckt / seggende: Soo lief heeft God de wereldt ghehadt / dat hy zijnen eenichgheboren Sone heeft ghegheven/ op dat een yeghelijck die aen hem ghelooft / niet en ver-

Antwoorde.

Col. 1. 15.

Bewijs genomen van de sacrificien des Wets.

Van die Propheten getuygenisse Esai. 53. 4. 5.

Item van het getuygenisse der Apostelẽ/ Euangelisten/ ende oock Christi selfs.

† 1. Pet 2. 25.

Joan. 1. 9. ende 14.

Joan. 3. 16.

en vergae/maer het eeuwige leven hebbe. Item/
Joan.5.25. De ure comt / dat de dooden sullen de stemme
des Soons Gods hooren/ende die hem sullen ge-
hoort hebben/sullen leven. Ick ben de wederop-
Joan.11.25. standinge ende het leven/die in my gelooft die sal
leven/ al waer hy schoon doodt. Item/ de Sone
des menschen is gecomen om salich te make dat
Mat.18.11. verloren was. Item/Die gesondt zijn dien en is
de Medecijnmeester niet noodich. Waer soude
Mat.9.12. geen eynde zijn waer dat ick alle ghetuygenissen
wilde verhalen. De Apostelen roepe ons eendrach
tichlijck tot dese fonteyne: en voorwaer ware hy
niet gecomen om Godt te versoenen / so soude de
Hebr.5.1. eere des Priesterdoms te neder vallen/ want een
Priester wort midden tusschen Godt en de men-
schen gheset om te verbidden : hy en soude onse
2.Cor.7.19. rechtveerdicheydt niet zijn/ want hy is een offer-
hande voor ons ghewórden / om dat God ons
niet en soude onse sonden toerekenen : Somma/
hy sal vanden gantschen lof daer mede hy in de
Schriftuere verciert wordt/berooft worden. De
reden Pauli sal oock valsch zijn/daer hy seyt/dat
Rom.8.3. Godt zijnen Sone ghesonden heeft / om dat hy in
de ghelijckenisse des vleeschs der sonde / soude
voor ons voldoen dat der Wet onmoghelijck
was. Het en soude oock niet waer zijn dat hy
Tit.2.11. erghens leert / dat de goetheydt Gods ende zijn
onghemeten liefde tot de menschen / is in desen
spieghel verschenen / als Christus is tot eenen
Verlosser gegeven. Somma / de Schriftuere
en bewijst alom gheen ander eynde waerom de
Sone Gods heeft willen onse vleesch aenne-
men / ende waerom hy oock dit bevel van den
Vader ontfangen heeft/dan om dat hy soude een
Luc.24.26. offerhande worden om den Vader voor ons te
paeyen. Also ist geschreven/en also moeste Chri-
stus lijden/en in zijne naem berou ende beteringe
gepredickt worden. Daerom heeft my mijn Va-
der lief om dat ic mijn ziele stelle voor mijne scha-
Joan.10.17. pe:dit gebot heeft hy my gegeve. Gelijck Moses
het Serpent verhooght heeft in de woestijne/
Joan.3.14. alsó moet de Sone des menschen verhooght wor-
de. En ergés: Vader helpt my uyt dese ure :maer
daer toe ben ick in dese ure gecomen. Vader ver-
Joan.12.27.28. claert uwen Sone. Waer beduyt hy claerlick het
eynde waerom hy het vleesch heeft aengenomen:
te weten/om dat hy soude een offerhande en ver-
soeninghe worden om de sonde wech te nemen.
Hierom seyt ooc Zacharias/ dat Christus is ge-
comen achter volghende de belofte die den Va-
Luc.1.79. deren was ghegheven : om dat hy soude die
verlichten / die inde schaduwe des doots saten.
Alle dese dinghen sullen wy ghedencken dat sy
1.Cor.2.3. vanden Sone Godts vercondicht zijn / van den
welcken Paulus erghens betuycht / dat alle
1.Cor.2.2. schatten der wetenschap ende wijsheydt in hem
verborghen zijn / ende buyten den welcken hy
roemt hem selven niet te weten.

5 Ist dat yemant hier teghen seyt / dat gheen
van desen voorgheschreven redenen en verhin-
De tweede tegenworpinge. dert/ dat de selve Christus/ die de verdoemde ver-
lost heeft / soude hebben connen oock zijn liefde
tot de salighe ende ghesonde menschen bewijsen/
haer vleesch aennemende. Ick antwoorde cor-
Antwoort. telijck : Dewijle de Geest betuycht dat dese twee
zijn door het eeuwighe voornemen Godts te sa-
men verordent / te weten : Dat Christus soude
onse Verlosser ende onser natuere deelachtich
worden: soo en ist niet behoorlijck datmen voor-
der ondersoecke. Want die ghekittelt wordt met
begheerte van wat meer te weten / niet te vrede
zijnde met de onveranderlijcke ordeninge Gods
die bewijst dat hy oock niet selfs met desen Chri-
sto te vreden en is/ die ons is tot versoeninge ge-
geve. En Paulus en verhaelt niet alleenlijck waer
toe Christus ghesonden is / maer bedwingt oock Bewijs.
bequamelijck alle dertelheyt des menschelijcken
vernufts tot de hooge verborgentheydt der pre-
destinatie opclimmende / als hy seyt dat de Va-
der ons heeft vercoren in Christo eer de wereldt
gheschapen was / om dat hy ons soude aennemen Ephe.1.4.5.
tot kinderen na het voornemen zijns willes/ende
heeft ons aengenaem geacht in zijnen lieven So-
ne/ in de welcke wy de verlossinge hebben in zijn
bloet. Hier en wordt voorwaer Adams val niet
voorgestelt/ gelijc of hy na de tijt eer ware: maer
hier wort bewesen wat God eer de werelt was/
verordent heeft/ doe hy de ellendicheyt des men-
schelijcken geslachts wilde te hulpe comen. Ist De derde tegenworpinge.
dat de teghenspreker wederom hier tegenworpt/
dat desen raet Godts was om den val des men-
schen/welcken hy voorsach. Het is my overvloe-
delic genoech/ dat sy alle met goddeloose stoutic-
heydt uytloopen om eenen nieuwen Christum te
dichten/die hen selve toe laten meer te ondersoec-
ken oft meer begeeren te weten van Christo/dan
God door zijnen verborgen raet verordent ende
ghepredestineert heeft. Ende Paulus van het Bewijs.
eyghen ampt Christi ghesproken hebbende / bidt
Godt te rechte dat hy den Ephesien den gheest Ephe.3.16.17.18.
des verstants ghebe / op dat sy verstaen/ welcke
de lengde/hoochde/breede/en diepte sy te weten/
de liefde Christi die boven alle wetenschap is.
Dit seyt hy ghelijck of willens onse verstant in
tralien beslote/op dat het niet een hayr vande ge-
naede der versoeninge af en wijcke/ soo wanneer
van Christo gemeldet wort. Waerom dewijle dit
een getrouwe woort is/gelijck Paulus betuycht
dat Christus is gecomen om de sondaers saligh 1.Tim.1.15.
te maken:so ben ick geerne daer in gerust. En de
wijle de selve Apostel ergens leert/dat de genae- 2.Tim.1.9.
de die nu door het Evangelium geopenbaert is/
ons is in Christo gegeven voor de tyden der we-
relt/ soo achte ick datmen moet tot den eynde toe
stantvastelijck daer in blijven. Teghen dese ma-
tichheydt spreeckt Osiander te onrechte/die desen
twist / die voortijden van weynighen / weynich De vierde tegenworpinge Osianders.
ghereert was / wederom te desen tijde onghe-
luckichlijck heeft ghehandelt. Hy straft die van
stoutichheydt / die versaken dat de Sone Godts
soude in het vleesch verschenen hebben / hadde
Adam niet ghevallen : om dat dit ghedichtsel
met gheen ghetuyghenissen der Schriftuere we-
derleyt en wordt. Maer heeft Paulus der ver- Antwoort.
keerder curieusheydt niet eenen thoom in den
mondt ghegheven / als hy van de verlossinghe
die door Christum vercreghen is / ghesproken
hebbende/terstont beveelt dwase vragen te schu-
wen ? Der sommiger uytsinnicheyt is soo verre Tit.3.9.
gecomen/dewijle sy verkeerdelijc soecken scherp-
sinnich te zijne / dat sy een vraghe ghemaeckt
hebben of de Sone Godts hadde moghen eens
Ezels natuert aennemen. Dese ongheschickte
vraghe / die te rechte voor alle menschen grou-
welijck is / mach Osiander met dese voorwen-
dinghe ontschuldigen/ te weten/ dat sy nerghens
inde Schriftuere namelijck / wederlept en wort.
Ghelijck of oock Paulus als hy gheen dinck en 1.Cor.2.2.
acht weerdich om te weten / anders dan den ge-
cruysten Christum / soude toelaten dat een Ezel
de autheur der salicheyt worde. So dan de gene
die ergens vercondicht dat Christus is door den
eeuwigen raet des Vaders tot een Hooft veror-
dent/om dat hy soude alle dinck versamen/die en Ephes.1.10.
sal gee-

sal geenen anderen / dien geen werck der verlos-
singhe bevolen is / voor eenen Verlosser beken-
nen.

De vijfde tegenwoorpinge Osiandri inhoudende het fondament der dwalingen die hy tegen dese leere uytgeraboelt heeft.

6 Ende de gront daer op Osiander steunt / is van geender weerde. Hy wil seggen dat de mensche is geschapen nae het beelt Godts/om dat hy gemaeckt is na het exemplaer des toecomenden Christi: om dat de mensche soude dië gelijck zijn/ welcken de Vader hadde voorgenomen met den vleesche te bekleeden. Hier uyt verstaet hy dat Christus soude mensche ghewordden hebben / al hadde Adam noyt van sijnen eerstë en volmaeckten oorspronck af gevallen.

Antwoort

Maer alle die met rechten verstande en oordeele begaeft zijn / verstaen uyt hen selven wel / hoe beuselachtich ende verdraept de gront zy. En hy meynt de eerste te zijn die ghesien heeft wat het beelt Godts zy / te weten/ dat de eerlickheyt Gods niet alleenlick in de uytnemende gavë/daer mede de mensche verciert was / haren schijn en gaf / maer dat Godt wesentlick in hem woonde. Maer op dat ick toelate dat Adam het beelt Godts gedragen heeft/ so verre hy met Godt vereenicht was(het welck hē is de waerachtige en seer groote volmaecktheyt sijner weerdigheyt) so segghe ick nochtans datmen de gelijckenisse Godts nergens en moet soecken / anders dan in de teeckenen der uytnementheyt / met de welche Adam van Godt verciert was boven andere dieren. En dat Christus oock doe het beelt Godts was / dat belijden alle Leeraers eendrachtichlijck / ende dat daerom alle uytnementheyt die in Adam gedruckt was/ is daer uyt ghekomen / om dat hy door den eenighgeborë Sone der eerlickheyt zijns Scheppers na by quam. So is dan de mensche geschapen na het beelt Godts/in den welcken als in eenen spieghel de Schepper heeft willen zijn eerlickheyt latë sien. Tot dese eere is hy door de weldaet des eenichgeboren Soons verheven.

Wat dat Beelt Gods in Adam sy.

Genes.1.27.

Christus is het hooft der Engelen ende menschen.

Maer ic segge hier toe dat de Sone is eë gemeen Hooft geweest/alsowel den Engelen als den menschen: soo dat de weerdigheyt die den mensche gegeven is/oock de Engelë toe komt. Want als wy hooren dat sy kinderen Godts genoemt worden/soo en soude het niet wel betamen te versaken / dat sy ergens mede zijn begaeft/waer door sy dë Vader ghelijck zijn.

Psal.82.6.

Ist dat Godt heeft alsowel in de Enghelen als in de menschen willen zijn eerlijckheyt vertoonen/ende in beyde dese natueren openbaer maken / soo seydt Osiander onwetentlijck/dat de Engelen doe niet so hooge en waren als de menschen / dewijle sy het beelt ende de figuere Christi niet en droeghen : Want sy en souden niet altijts dat tegenwoordigh aenschouwen Gods gebruycken/warë sy hem niet gelijck. En Paulus en leert niet anders dat de menschen sullen na het beelt Gods vernieut worden / dan als sy tot de Engelen gevoecht worden / op dat sy te samen vereenicht worden onder een Hooft: Somma / is het datmen Christo geloove geeft / soo sal die onse uyterste geluckigheyt wesen/als wy sullen in den Hemel ontfanghen zijn / te weten/ den Enghelen ghelijck te zijn. Is het dat Osiandri geoorloft is daer uyt te besluyten / dat het eerste ende voorneemste exemplaer des beeldt Godts is in den mensche Christo ghewecst / soo mach yemandt met den selven rechte segghen / dat Christus moeste der Engelscher natuere deelachtigh worden / om dat het beeldt Godts oock hen toe komt.

Col.3.10.

Matt.22.30

De seste tegenwoorpinge Osiandri.

7 Soo en heeft dan Osiander niet te vreesen/ dat Godt soude mogen leugenachtigh bevonden worden/hadde hy niet eerst in zijnen sin vast ende onveranderlic voor genomë gehadt vä de menschwerdinge des Soons.

Antwoort.

Want hadde Adam niet van zijn geheelheyt ende volmaectheyt gevallen/ so soude hy met de Engelen Gode gelijc geweest hebben : ende nochtans en soude het daerom niet noodich geweest hebben dat de Sone Gods soude een mensche ofte Engel geworden hebë.

De sevenste tegenwoorpinge.

Het is oock te vergeefs dat hy vreest / dat Christus soude zijn voordeel en privilegie verliese / hadde God / eer de mensche ghescapen was / niet in zijnen onveranderlicken raet besloten ghehadt/ dat Christus soude mensche geboren werdë/ niet als de Verlosser/maer als de eerste mensche : dewijle hy nu soude alleenlijc by geval geboren zijn/ te weten / om dat hy het verdorven en verloren menschelijcke geslachte soude wederom te rechte brengen/ so dat hy daer uyt besluyt/ dat Christus dan soude ghescapen zijn na Adams beelt. Want waerom sal hy verworpen dat de Schrif- Hebr.4.15.
tuere so opentlijc leert/te weten / dat hy allesins
is ons gelijck geworden/ uytgenomen de sonde ? Antwoort.
waerom oock Lucas niet en twijfelt in zijn ghe-
slacht-regjster te seggen/ dat hy Adams sone is. Luc.3.38.
Ick wilde ooc wel weten/waerom Paulus Chri-
stum noemt den tweeden Adam/ anders dan om 1.Cor.15.47
dat de conditie der menschen hem was verordent / om dat hy Adams nacomelinghen soude uyt den val op helpë. Want is het dat hy op sulcke wijse is voor de scheppinghe gheweest / soo moeste hy ghenoemt zijn de eerste Adam.

De achtste tegenwoorpinghe.

Osiander seyt onbevreest / dat de menschen zijn na het exemplaer Christi ghemaeckt / dewijle hy was te voren mensche bekent in het voornemë Gods.

Antwoort.

Maer Paulus Christum den tweeden Adam noemende/heeft tusschen den eersten oorspronck des menschen / ende de wederoprechtinghe die wy door Christum ghecrijghen / den val des menschen inden midden ghestelt / waer uyt de noot der vernieuwinghe der natuere nae haer eerste ordeninghe is gekomen : waer uyt volcht/ dat dit de selve oorsake is geweest / waerom de Sone Godts is ghebooren om mensche te worden.

De negenste tegenwoorpinge.

Hierentusschen besluyt Osiander qualijck ende onverstandighlijck / dat Adam soo lange als hy in zijn volmaecktheydt hadde blijven staende / soude zijns selfs beelt, ende niet Christi beelt gheweest hebben.

Antwoort.

Ick antwoorde daer teghen : want oft schoon de Sone Godts noyt vleesch en hadde aengenomen/soo gaf nochtans het beeldt Godts sijnen schijn beyde in Adams lichaem ende ziele: in der welcker schijn en claerheyt/ altijdts is openbaer geweest dat Christus waerachtichlijc het Hooft was / ende heerschappije ende overhandt hadde in allen.

De thiende tegenwoorpinge.

Ende alsoo wordt dat ydel scherpsinnigh argument Osiandrium wederlept / daer mede hy wil sluyten dat de Enghelen niet en souden dit Hooft ghehadt hebben / hadde het voornemen Godts niet gheweest sijnen Sone met den vleesche te bekleeden/ oock al waert dat Adam niet ghevallen en hadde.

Antwoort.

Want hy neemt veel te onvoorsichtichlijck aen / dat hem niemant die gesont verstant heeft/ en sal toe laten / te weten / dat de heerschappije over de Enghelen Christo niet toe en komt / dat sy souden hem tot eenen Prince hebben / anders Colos.1.15.
dan soo verre hy Mensche is. Maer men kan uyt de woorden Pauli lichtelijck verstaen / dat Christus de eerstgeboren aller creatueren is/ soo verre hy het eeuwigh woort Godts is : niet dat hy gheschapen is / soo dat hy soude moghen onder de creatueren ghetelt worden / maer om dat

de vol-

de volmaeckte stant der werelt/ gelijc die van be-
ginne was met uytnemende schoonheyt verciert/
gheen ander begin en hadde: eñ daer na is hy de
eerstgeboren uyt de doodẽ/ so verre hy is de men-
sche geworden. Want de Apostel stelt dit beyde
voor ooghen in een cort verhael/ te weten/ dat al-
Colos.1.18. le dingen zijn door den Sone gheschapen/ op dat
hy heerschappie hebbe over de Engelen: ende dat
Colos.1.16. hy is mensche geworden om dat hy soude begin-
nen de Verlosser te worden. Het comt oock uyt
De elfste tegenworpinghe. sulcke onwetentheyt/ dat hy seyt/ dat de menschẽ
niet en souden Christum tot eenen Coninck ghe-
hadt hebben/ hadde hy gheen mensche gheweest.
Maer dat is gesproken gelijc of het rijcke Gods
niet en hadde connen staen/ so de eeuwighe Sone
Gods/ de Engelen eñ de menschẽ tot de gemeyn-
schap der Hemelscher eerlijckheydt ende levens
hadde versamelt / ende de heerschappie ghehou-
den sonder des menschen vleesch aen te nemen.
Maer hy feylt oft bedriecht altijts hem selven in
desen gront/ te weten / dat de Ghemeynte soude
hoofdeloos geweest hebben/ hadde Christus niet
inden vleesche verschenen. Maer gelijck de En-
gelen hem tot een Hooft ghebruyckten/ waerom
en soude hy niet oock alsoo door zijn Goddelijcke
cracht hebben connen een Hooft der menschen
zijn / eñ de selve door de verborghen cracht zijns
Gheests stercken ende onderhouden als zijn lic-
haẽ / tot dat sy inden hemel versamelt zijnde/ een
leven met de Engelen gebruycten. Dese beuselen
die ick dus lange wederleyt hebbe/ hout Osiandr
als ontwijfelijcke woordẽ die uyt dẽ mont Gods
comen: ghelijck hy dan door zijne ydele droomen
dronken zijnde van dingen van niet gewoon is
Antwoort. zijnen roem te draghen. Maer hy seyt daer nae/
De twaelfste tegenworpinge. dat hy een veel vaster en sekerder dinc by brengt/
te weten/ Adams Prophetie/ de welcke zijn wijf
aensiende/ geseyt heeft/ dit is nu een beẽ uyt mij-
Genes.2.23. nen beenen/ eñ vleesch uyt mijnen vleesche. Maer
waer uyt bewijst hy dat het een prophetie is? te
Antwoordt. weten / om dat Christus in Mattheo die selve
woorden Gode toe schrijft. Maer dat is ghelijck
of al wat God door de mensche gesproken heeft/
eenighe Prophetie verbate. Laet dan Osiander
Prophetie soecken in alle de geboden/ der wet/ de
welcke sonder twijfel van God gecomẽ zijn. Bo-
ven desen / soude Christus grof ende aerdich ge-
weest hebben/ hadde hy in den letterlijckẽ sin ge-
bleven. Want hy en handelt niet van de verbor-
gen vereeninge daer mede hy gheweerdicht heeft
de Ghemeynte met hem te vereenighen/ maer al-
leenlic van de houwelijcke trouwe: om deser oor-
sake wille leert hy dat Godt gesproken heeft/ dat
de man ende wijf sullen een vleesch zijn / op dat
niemandt en bestae dien onscheydelijcken bandt
met scheydinghe te breken. Ist dat dese eenvou-
dicheyt Osiandro mishaecht / soo mach hy Chri-
Wederlegginge van een Inreede. stum straffen / om dat hy zijn Discipulen niet
en heeft tot de verborgentheyt ghebracht / die
woorden des Vaders scherpsinnichlijcker uyt-
leggende. Sijn raserie en wort oock door Pau-
lum niet versterckt / de welcke geseyt hebbende
Ephe.5.30. dat wy zijn vleesch van den vleesche Christi / ter-
stont daer nae seydt / dat dit een groote verbor-
ghentheyt is : Want hy en heeft niet willen be-
wijsen op wat sin ende meyninghe Adam dat
ghesproken heeft : maer onder de figuere ende
gelijckenisse des houwelijcx / heeft hy willen der
heylighe vereeninghe voor ooghen stellen / waer
door wy een met Christo worden. Ende dit ghe-
ven de woorden uyt / want hy vermaent dat
hy dat van Christo ende de Ghemeynte spreeckt/
door een verbeteringe de geestelijcke vereeninge
Christi eñ der Ghemeynte onderscheydende / van
de wet des houwelijcx. Daerom wort dese ydel-
heyt lichtelijc te niete gemaect. Ic en achte oock
niet noodich/ diergelijcke beuselinge te doorsoec-
ken: want uyt dese seer corte wederlegginghe/ sal De somma vande boven gestelde leere.
aller anderer ydelheydt bevonden worden. Dese
soberheyt sal overvloedichlijck ghenoech zijn/ om
de kinderen Godts volcomelijck te voeden: Dat
als de volheyt der tijden was gecomen/ de Sone Galat.4.4.
Godts is gesonden geweest / ghemaeckt uyt der
vrouwe/ ghemaeckt onder de Wet/ om dat hy de
ghene die onder de Wet waren / soude verlossen.

Het xij. Capittel.

Dat Christus heeft de waerachtighe substantie des mensche-
lijcken vleeschs aengenomen.

HEt ware (ghelijck ick meyne) te vergheefs/ Dat eerste deel des Cap. dwelck bewijst die waerheyt der menschelijcker natuere in Christo tegen de Manicheen ende Marcioniten.
dat ick nu soude wederom vande Godheydt
Christi handelen/ de welcke erghens is met clare
ende stercke getuygenissen bewesen. Soo moeten
wy dan noch sien / hoe hy onse vleesch aengheno-
men hebbende/ de wercken des Middelaers vol-
bracht heeft. Eñ de waerheyt der menschelijcker
natuere is voortijden alsoo wel vande Manicheen
als vande Martioniten bestreden geweest: ende
de eene hebben hen selven een ydel gesichte ghe-
dicht door t'lichaem Christi: de andere hebben ge-
droomt dat hy eẽ Hemelsch vleesch hadde. Maer
tegen beyde staen vele ende sterck ghetuygenissen
der Schrifture. Want de zegheninghe en wordt Genes.17.2. ende.12.3. ende 26.4.
niet berooft in Hemelsch zaet / noch in eenen val-
schen schijn des menschen : maer in Abrahams
ende Jacobs zaet. Oock en wordt de eeuwighe Psal.45.7.
throon niet eenen Hemelschen mensche belooft/
maer den Sone Davids / ende der vrucht zijns
buycx. Daerom wordt Christus/ inden vleesche Matth.1.1.
verschenen zijnde / ghenaemt de Sone Davids/
ende Abrahams : niet alleenlijck om dat hy is
uyt des Maghets buyck ghebooren / inde lucht Rom.1.3.
gheschapen zijnde : maer om dat hy (ghelijck
Paulus seyt / is uyt den vleesche ghemaeckt uyt Rom.9.5.
den zade Davids: gelijc de selve Apostel erghens
leert dat hy is uyt de Joden ghecomen. Daerom
en is den Heere selve niet ghenoech een mensche
ghenaemt te zijne / maer noemt hemselven oock
dickmael den Sone des menschen / willende
claerlijcker uytdrucken dat hy is een waerach-
tich mensche / waerachtichlijck uyt mensche
zaet ghebooren. Dewijle de heylighe Gheest soo
dickmael door soo veele ghetuyghen heeft dese sa-
ke / die in haer selven niet duyster en was / met
soo groote neersticheyt ende eenvoudicheyt ver-
claert / wie soude ghemeynt hebben dat eenighe
menschen souden soo seer onbeschaemt zijn / dat
sy dese sake noch souden bestaen te verduysteren?
Ende daer zijn nochtans noch meer ghetuyghe-
nissen bereydt / ist dat wyer willen meer versa-
melen: ghelijck het ghene dat Paulus seyt: Dat Galat.4.4.
Godt zijnen Sone heeft gesonden/ gemaeckt uyt
der vrouwe: ende ontellijcke veel andere/ door de
welcke het claer is dat hy met hongher / dorst/
coude/ ende ander swackheden onser natuere/ is Matth.4.2. Joan.4.6. Mat.27.38.
bevanghen gheweest. Maer uyt de menichte der
ghetuygheniissen moetmen voornemelijck die ne-
men / die bequaem moghen zijn om de herten in
waerachtich betrouwen te stichten. Gelijck als
de Apostel seyt / dat Christus nerghens den En-
ghelen soo veel eere bewesen en heeft/ dat hy sou- Hebr.2.16.
de haer natuere aennemen : maer dat hy onse
natuere heeft aenghenomen / om dat hy in onse
vleesch eñ bloet soude door den doot dien te niete
maken / die de heerschappie des doots besat.

Item

Item/ dat wy door zijn gemeynschap worden zij-
Heb.2.11.17. ne broeders gerekent. Item dat hy moeste den
broederē gelijck wordē/ op dat hy eē barmhertich
Hebr.4.15. ēn getrouwe Voorbidder ware. Dat wy sulcken
hooghen Priester niet en hebben / die niet en sou-
de connen met onse cranckheyt medelijden hebben/
Rom.8.3. ēn diergelijcke. Hier toe dient oock dat wy wey-
nich te voren aen geroert hebben / te weten / dat
de sonden der wereld moesten in onsen vleesche
Ephes.4.16. versoent wordē / het welcke claerlick van Paulo
betuyght wort. Ende voorwaer daerom comt ons
alle dick toe dat den Vader Christo heeft gegevē/
om dat hy het hooft is/ waer uyt het gantsche lic-
haem door dese t'samenvoevingen aē een gebon-
den/ t'samen opwast. Ja het en can anders niet
Joan.1.16. wel luyden dat geschreven is/ dat hem de Gheest
is sonder mate ghegheven / op dat wy alle van
zijn volheyt scheppen : want men mach niet on-
gheschickters segghen/ dan dat Godt in zijn we-
sen soude door eenige ghegheven gaven verrijckt
worden. Op dese wijse seyt Christus oock er-
Joan.17.19. gens : Ick heylighe my selven om harent wille.

2 De plaetsen die sy tot versterckinghe harer
(Dat andere deel des Cap. dwelck wederleyt der ketteren godloose tegenwoorpingen.) dwalinghe voort brenghen / die draeyen sy veel
te onbequamelijck / ende sy en connen niet bedrij-
ven met hare onnutte scherpsinnicheden / als sy
het ghene dat ick nu op onse syde hebbe voort-
gebracht/ willen wederleggen. Marcion denckt
dat Christus heeft een phantastick ghesichte
voor een lichaem aen genomen : om dat ergens
(1. Tegenworpinge/ genomen uyt de plaetse des Apostels/ Phil.2.7.) gheseydt wordt / dat hy den mensche ghelijck is
ghewordt / ende in het ghelaat bevonden als
een mensche. Maer alsoo en overleydt hy niet
wat Paulus daer handeldt. Want hy en wil
daer niet leeren hoedanich een lichaem Christus
heeft aen ghenomen : maer dat hy die met rech-
(Antwoort, welcke opent het voornemen Pauli.) te hadde moghen zijn Godtheydt toonen / hem
selven niet anders en heeft ghedraghen/ dan ghe-
lijck een verworpen ende veracht mensche. Want
op dat hy ons door het exempel Christi ver-
mane tot vernederinghe / soo bewijst hy dat
Christus/ dewijle hy Godt was/ hadde moghen
terstont zijn eerlickheyt voor oogen stellen : maer
dat hy nochtans is van zijn recht ghewecken/
ende hem selven willens heeft verydeldt : te we-
ten / dewijle hy de gedaenten eens knechts heeft
aen ghedaen / ende met de nederheydt te vrede
zijnde / heeft hy zijn Godtheydt laten door het
deckfel des vleesch verborgen zijn. Hier en leert
hy voorwaer niet wat Christus was / maer
hoe hy hem selven heeft ghedraghen. Ende oock
(Bewijs deser antwoort met andere ghetuygenissen.) is het licht te verstaen uyt het gheheel vervolch
der woorden / dat Christus is inde waerachti-
ghe natuere des menschen verydelt gheweest.
Want wat is dat te segghen / dat hy na het ghe-
laet is ghevonden als een mensche / anders dan
dat zijn Godtlijcke eerlijckheyt eenen tijdt lanck
gheenen schijn en heeft ghegheven/ maer de men-
schelijcke ghedaente alleenlijck is in verachtelic-
ke ende verworpen conditie ghesien gheweest?
Ende dat Petrus seyt dat Christus is doot ge-
1.Pet.3.18. weest in den vleesche / ende levendich ghemaeckt
in den Gheest / dat en soude oock anders niet
waer zijn / hadde de Sone Godts niet swack
gheweest in des menschen natuere. Het welcke
Paulus claerlijck opent/ seggende/ dat Christus
2.Cor.13.4. heeft gheleden na de swackheydt des vleeschs.
Ende hier toe dient oock de verheffinghe / dat
Christus claerlijck gheseydt wordt een nieu eer-
lijckheydt vercreghen te hebben nae dat hy hem
selven verydelt hadde : het welcke niet bequa-
melijck en soude gheseydt zijn / anders dan van
eenen mensche die vleesch ēn ziele heeft. Manic-
heus smeet een lichaem wt de lucht/ om dat Chri-
stus genaemt wort de tweede Adam vandē He- (De tweede tegenwoorpinge uyt de plaetse des Apostels.)
mel hemelsch. Maer Paulus en spreeckt daer nō
van het wesen eens Hemelschen lichaems / maer
van de geestelijcke cracht die van Christo uytge- 1.Cor.15.47. (Antwoort.)
stort zijnde/ ons levendich maeckt. Ēn dese schey-
den Petrus ēn Paulus van zijn vleesch/ ghelijck
verclaert is. Jae uyt dese plaetse wordt de leere
van den vleesche Christi seer versterckt/ die onder
de rechtsinnighe Leeraers sterckelijck gedreven
wort. Want hadde Christus niet de selve natue-
re des lichaems gelijc wy/ so soude dat argumēt 1.Cor.15.16.
Pauli ydel zijn dat hy so sterckelijck drijft: te we-
ten / Dat wy oock sullen weder op staen ist dat
Christus is weder op gestaen: ende dat Christus
niet en is weder op ghestaen / is het dat wy niet
weder op en staen. Wat uytvlucht de oude Ma-
nicheen ofte haer nieuwe discipulen hier nemen/
sy en konnen hen selven niet ontweeren. Het is (De derde tegenwoorpinge uyt den Evangelisten.)
een onnutte uytvlucht dat sy segghen / dat Chri-
stus wort de Sone des menschen genoemt / om
dat hy belooft was van den menschen te komen.
Want het is openbaer / dat nae de Hebreische (Antwoort.)
wijse van spreken / een waerachtigh mensche is
een Sone des menschen genoemt. Ende Chri-
stus heeft sonder twijfel de maniere van spreec-
ken zijnder tale ghevolcht. Ende watmen by
Adams kinderen verstaen moet / daer en moet- Psal.8.5. (Bevestighinghe deser antwoort.)
men niet aen twijfelen. Ende (op dat ick niet
voorder en gae) de plaetse in den achtsten Psalm/ Heb.2.6.
de welcke de Aposten op Christum duyden/
sal overvloedelijck ghenoegh zijn / daer David
seyt: Wat is de mensche dat ghy zijns ghedach-
tigh zijt? ofte de Sone des menschen dat ghy
hem besoeckt? Met dese wijse van spreken wort
de waerachtighe menschelijckheydt Christi uyt-
ghedruckt : Want hoewel hy is sonder sterffe-
lijcken Vader ghebooren / soo is nochtans zijn
oorspronck van Adam ghekomen. Ende het en
soude anders niet waer zijn dat wy te voren uyt
Paulo verhaelt hebben / te weten / dat Christus Hebr.2.14.
is deelachtich geworden des vleeschs ēn bloets/
om dat hy de kinderen soude tot hem versame-
len tot ghehoorsamheydt Godts : met welcke
woorden Christus opentlijck betuycht wordt
onser natuere deelaechtich te zijne. Op desen
sin seyt hy oock/ dat de Autheur der heylicheydt/ Hebr.2.11.
ende de ghene die gheheylicht worden / uyt een
zijn. Want het vervolch der woorden bewijst/
dat dit van de ghemeynschap der natuere ghe-
sproken is : want hy seydt terstondt daer nae:
Daerom en schaemt hy hem niet dat hyse broe-
ders noemt. Want hadde hy te vooren gheseydt
dat de gheloovighe uyt Godt zijn / wat oorsake
van beschaemtheyt soude daer gheweest hebben
in soo groote weerdicheydt. Maer dewijle hy
nae zijn ongemeten ghenade hem selven tot de
arme ende onedele voecht / daerom wordt van
hem gheseydt / dat hy hem sulcx niet en schaemt.
Te vergheefs wordt hier teghen ghebrocht / dat
de goddelose alsoo souden Christi broeders (De vierde tegenwoorpinge, ghenomen van een ongeschickte sake.)
zijn : † want wy weten dat de kinderen Godts
niet uyt vleesch ende bloet maer uyt den Gheest
gheboren worden/ door het gheloove. Daerom
en maeckt het vleesch alleen gheen broederlijcke (Antwoort.)
vereeninghe. Ende hoewel de Apostel den ghe- † Joan.1.12,13.
loovighen alleenlijck dese eere toeschrijft / dat sy
met Christo uyt een zijn / soo en volcht noch-
tans daer uyt niet / dat de ongheloovighe uyt
den selven oorspronck niet en conne : ghelijck
als wy segghen / dat Christus is mensche ghe-
worden/

worden/ om ons kinderen Godts te maken/ soo en streckt dit niet tot alle menschen : want het geloove wort daer tusschen geset/ het welcke ons geestelijc in het lichaem Christi plant.

Rom.8.29. De vijfde tegenworpinge/ uyt dat woort Eerstgeborene.

Sy kijven ooc onwetentlijc van den naem Eerstgeborē. Sy segghen dat Christus hadde moeten terstont in den eersten uyt Adam gheboren worden / om de eerstgeboren onder de broeders te zijn.

Antwoort.

Want de eerste gheboorte en wort daer niet verstaen van de oude/maer van de hoocheyt der eere ende uytnementheyt der macht.

Hebr.2.16. De seste tegenworpinghe/uyt de spreucke des Apostels Hebr.2.16. Antwoort.

Het en heeft ooc geē verwe / dat zy clappen dat Christus heeft de menschē aengenomen/ eñ niet de Engelen/om dat hy het menschelijcke geslachte heeft in genaden ontfanghen. Want op dat hy de eere te meer verheffe die Christus gewerdicht heeft ons te doē/ so vergelijckt hy de Enghelen met ons/ boven de welcke wy in desē deele verhevē zijn. Eñ ist datmen de ghetuygenisse Moses wel overleyt daer ghesept wort/ dat het zaet der vrouwe soude het hooft der slange murselen/ soo sal het gekijf daer mede gantschelijck een eynde hebben.

Genes.3.15.

Want daer en wort niet alleenlijck van Christo/maer vanden gantschen menschelijcken geslachte gesprokē. Dewijle onse overwinninghe stont van Christo te comen/ so vercondicht Godt int ghemeyn dat de nacomelinghen der vrouwe sullen den duyvel overwinnen. Waer uyt oock volcht/dat Christus is uyt den menschelijcken gheslachte gheboren/ want Gods raedt ende voornemen is daer / dat hy wil Evam / tot de welcke hy spreeckt / met goede hope troosten ende moet gheven / op dat sy niet door drofheyt ende rouwe en vergae.

De sevenste tegenworpinghe/ Sy comen voort met Allegorien/ dat is/ met geestelijcke beduydingen. Antwoort Gal.3.16.

3 De ghetuyghenissen der Schriftuere in de welcke Christus wort Abrahams zaet / ende de vrucht des buycks Davids ghenoemt / die verwerren sy dwaselijck ende ongeschickteliijck met allegorien. Want ware de naem Saet/door allegorie ghesel / soo en soude Paulus voorwaer dat niet verswegen hebben / daer hy claerlijck ende eyghentlijck sprekende / sept / dat daer niet vele Abrahams kinderen verlossers en zijn/maer Christus alleen.

De achtste tegenworpinghe.

Het is oock van den selven stoffe / dat sy segghen/ dat Christus niet anders en is Davids sone ghenoemt / dan om dat hy hem beloofd was/ ende is ten eynde te zijnen tijde vertoont ende ghegeven geweest.

Antwoort Rom.1.3.

Want als Paulus hem Godts Sone ghenoemt hebbende/ terstondt daer nae sept / dat hy is uyt den zade Davids na den vleesche/ so beteeckent hy voorwaer de natuere.

2.Tim.5.8.

Alsoo oock in het neghende Cap. noemt hy hem Godt ghepresen / ende seydt boven dien dat hy na den vleesche uyt de Joden coemt.

Bevestiginge deser antwoort. Rom.9.5.

Nu waert dat hy niet waerachtichlijck uyt den zade Davids gheboren ware / wat soude de wijse van spreken bedieden als de Schriftuere sept / dat hy is de vrucht zijns buycks ? Wat soude dese belofte bedieden: Hy sal uyt uwe lendenen comen / die op uwen throon sal blijven.

2.Psa.132.11. 2.Sam.7.12.

De negenste tegenworpinge. Antwoort.

Voort in het geslacht-register Christi/ gelijck dat van Mattheo verhaelt wordt / spelen zy de Sophisten. Want hoewel Mattheus niet de ouders Marie / maer Josephs ouders verhaelt: nochtans dewijle hy sprack van een sake/ die doe den gemeynen man bekent was/so ist hem ghenoech/ dat hy bewijst dat Joseph was uyt Davids zaet gecomē/ dewijle het openbaer genoech was/dat Maria uyt den selven huysgesinne was. Lucas dringt oock stijver aen / leerende dat de salicheyt die door Christum comt/ den gantschen menschelijcken gheslachte ghemeyn is : om dat Christus de autheur der salicheyt / is uyt Adam geboren/ die een ghemeyn vader aller menschen is. Ick bekēne wel dat uyt het geslacht-register niet anders verstaen en wort dat Christus eē Sone Davids is/dan so verre hy is uyt der Maget geboren :

De thiende tegenworpinge/ genomen uyt de gemeene clappinge van de Philosophie ende Medecijn conste.

maer onse nieuwe Marcioniten / willende haer dwalinge bedecken eñ beschermen / (te weten op dat sy bewijsen dat Christus heeft een lichaem van niet aengenomen) houden veel te hooveerdichlijc staende/dat de vrouwen geen zaet en hebben / eñ nemen alsoo de elementen eñ beginselē der naturere wech. Maer dewijle de disputatie eñ handelinge hier van de Goddelijcke leere niet aen en gaet/ende de redenen die zy by brengen so licht zijn/dat zy connen sonder moeyte wederleyt worden : so sal ick het gene dat de Philosophie eñ Medecijn conste aengaet / voorby gaen : ende het sal my ghenoech zijn te wederlegghen / dat sy uyt de Schriftuere teghenworpen / te weten/ dat Aaron ende Jojadah hebben haere wijven ghetrout uyt den geslachte Juda/ende dat alsoo het onderscheydt der gheslachten doe niet ghehouden en was / of schoon de vrouwen zaet hadden.

Antwoort/ welcke is bevesticht met verscheyde redenen/ vergadert beyde uyt het Goddelijcke ende menschelijcke Recht.

Maer het is openbaer ghenoech/ dat het gheslachte soo veel de Politische ordeninghe aen gaet/wordt uyt des mans zaet ghereckent : ende dat nochtans dese uytnementheydt des mans/ niet en verhinderdt het zaet der vrouwen mede te comen in de ghenereringhe. Dese wederlegginghe bestreckt haer oock tot alle gheslachtregisteren. Dickmael als de Schriftuere een ghetal van menschen verhaelt / soo neemt sy de mannen alleenlijck : salmen daerom moeten seggen dat de vrouwen niet en zijn. Jae dit is selfs den kinderen bekent / dat de wijven onder de mannen begrepen worden. Hierom seydt men dat de wijven haren mannen baren / om dat de naem des huysghesins altijts by den man blijft. Nu ghelijck men der uytnementheydt des manlijcken aerts dat toe gheeft / dat de kinderen edel ofte onedel zijn uyt des vaders conditie : alsoo volcht oock het geboren kint den buyck in dienstbaerheyt/nae de Wet gheleerde. Maer uyt men mach verstaen / dat de vrucht wort uyt vrouwelijcken zade gegenereert:ende het is over langen tijdt by alle Heydenen een ghemeyn ghebruyck/ dat de moeders worden genereersters genaemt: waer mede oock de Wet over een comt/de welcke anders t' onrechte soude het houwelijck des Ooms van der moederlijcker syde / met zijn Nichte verbieden / want sy en souden gheen maechschap zijn. Het soude oock eenen manne gheoorloft zijn zijne eyghen suster van des moeders wege te trouwen/ als sy van eenen anderen vader quame. Ick bekenne dat den vrouwen in genereren een macht om te lijden wort toe gheschreven/ maer ick antwoorde oock/dat het ghene dat van den mannen gesept wort / oock mede van den wijven int ghemeyn ghesept wordt. Want van Christo selve en wordt niet ghesepdt dat hy is ghemaeckt door het wijf / maer uyt het wijf.

Gala.4.4

De elfste tegenworpinge.

Maer sommige uyt haren hoofde / schaemte af gheworpen hebbende / vraghen veel te hooveerdichlijck of wy willen segghen dat Christus is uyt de bloeme der Maghet gemaeckt.

Antwoort.

Ick sal wederom vraghen / of hy niet en is in des moeders bloet op ghewassen / het welcke sy sullen bedwonghen worden toe te laten. Soo wordt dan bequamelijck uyt de woorden Matthei verstaen / dat Christus is uyt Marie zaet ghemaeckt / dewijle hy uyt haer ghegheneereert is / ghelijck daer oock sulcke generatie beteeckent wort/ als de Schriftuere seydt / dat Boos gebo-

gebooren is uyt Rahab. En Mattheus en beschrijft
Matth.1.5. daer niet dat Maria sy gelijc een watergote geweest door de welcke Christus soude ghevloeyt zijn: maer onderscheyt dese wonderlijcke ghenereringhe vande ghemeynte/ dat Christus is door haer gebooren uyt de zade Davids. Want gelijc hy schrijft dat Isaac is uyt Abraham gegenereert/ en Salomon uyt David: en Joseph uyt Jacob/ alsoo
Matt.1.16. schrijft hy ooc dat Christus is wt zijn moeder gegenereert. Wat de Euangelist schickt alsoo de ordeninge zijnder woorden/ en willende bewijsen dat Christus sijne oorspronc heeft uyt David is/ met dat alleen te vrede/ dat hy is uyt Maria gegenereert. Hier uyt volcht dat het openbaer was dat Maria was van Josephs gheslachte.

De 12. Tegenworpinge genomen van een groote ongeschictheyt/ ghelijck oock de twee laetsten volgende.
4 De ongheschickte redenen daer mede sy ons willen beswaren/ zijn volkinderlijcke lasteringe. Sy achten dat het soude Christo een schande zijn waert dat hy sijnen oorspronck uyt menschen hadde: om dat hy soude onder de selve conditie zijn/ de welcke alle Adams naecomers sonder wtneminge onder de sonde besluyt. †Maer dese knoop wort lichtelijck ontdaen/ door de vergheliickinge die by Paulum gelesen wort/ daer hy seyt: Gelijc de sonde door eenen mensche / en door de sonde de doodt is ghecomen/ alsoo is door de rechtveerdicheyt eens menschen de ghenade overvloedich geweest. Waer mede ooc een ander vergelijckinghe over een comt. De eerste Adam is uyt der aerde aerdisch / ende tweede uyt den Hemel hemelsch. Daerom de selve Apostel ergens leerende / dat Christus is in ghelijckenisse der sonde des vleeschs gesonden / om dat sy soude der wet ghenoech doen/ onderscheyt hem claerlic vã de gemeyn conditie der menschen/ dat hy sy een waerachtich mensche sonder sonde ende verdorventheyt. Sy spreken kinderlijck/ segghende/ ist dat Christus is sonder smette/ en door de verbolgen werckinghe des Geests regenereert uyt den zade Maria/ so en is het zaet der vrouwe niet onreyn / maer alleenlijck des maems. Want wy en seggen niet dat Christus sonder smette is / alleenlijck om dat hy is uyt zijn Moeder gegenereert sonder mans by liggen/ maer om dat hy vanden Geest geheylicht is/ om dat de generinge soude suyver ende onverdorven zijn/ gelijck sy souden geweest hebben voor Adams val. En dit blijft ons gantschelijck seker ende vast/ dat de schriftuere vande waerachtighe natuere des menschen spreect/ so wanneer sy ons van de suyverheydt Christi vermaent: Want het ware te vergeefs dat sy soude segghen dat God suyver ware. Ende de heylichmakinghe daer van hy spreect int seventhiensten Capittel Joannis / en heeft oock gheen plaetse inde Goddlijcke natuere. Oock en maken wy geen tweederley Adams zaet/ hoewel wy seggen dat in Christo geen smette en is geweest / want de ghenereringe des menschs in haer selven / en is niet onreyn noch sondich / maer dat comt door den val. Daerom en ist geen wonder dat Christus is vande gemeyn verdorventheydt vry geweest / dewijle door hem de geheelheyt soude wedergebracht worden. Het is ooc enckel onbeschaemtheyt dat sy seggen: Is het dat het woort heeft vleesch aenghenomen/ soo ist in een enge gevanckenisse des aerdischen lichaems beslote geweest. Want hoewel dat ongemeten wesen des woorts is met de natuere des menschen in eenne persoon vereenicht/ so en dichten wy nochtans niet eenighe insluytinge. Want de Sone Godts heeft wonderlijc willen uyt den Hemel dalen / so dat hy nochtans den Hemel niet en verliet: Hy heeft wonderlijck willen in der Maghet buyck ghedragen worden / inde werelt wandelen/ ende aen het cruyce hangen / also dat hy altijts de werelt vervulde ghelijck van den beginne.

†Antwoort Rom.5.12.

1.Cor.15.47

Rom.8.3.

De 13. Tegenworpinge oock van een ongeschickte sake genome.

Antwoort.

Joan.17.

De 14. Tegenworpinge/ genomen van een ongeschictheyt. Antwoort.

Het XIIII. Capittel

Hoe de twee natueren den persoon des Middelaers maken.

Joan.1.14.

Dat eerste deel deses capittels verclarende de twee natuere in Christo/ een Goddelijcke ende menschelijcke.

Voort dat Joannes seyt dat het woort is vleesch geworden / dat en is niet alsoo te verstaen / ghelijck of het ware in vleesch verandert/ oft in het vleesch vermenget gheweest / maer om dat hy uyt den buyck der Maghet heeft eenen tempel voor hem vercoren waer in hy soude woonen / en om dat hy is een sone des menschen ghewoorden die Gods Sone was / dwelck is geschiet / niet door vermenginghe der substantie/ maer door de eenheyt des persoons. Want wy seggen dat de Godheyt alsoo is met de menschheyt vereenicht / dat die beyde natueren elck haer eygenschap ghe heel behouden / ende nochtans uyt de twee/ een Christus wort. Ist dat inde werelt yet mach gevonden worden dat soo hooghe verborgentheyt gelijck sy / soo schijnt de gelijckenisse des menschs alderbequaemst te zyne / de welcke (ghelijck wy weten) van twee substantien is/ die nochtans niet met malcanderen vermenght en zijn / maer houden een yegelijc de eygenschap haerder eygenschap. Want de ziele en is het lichaem niet / noch het lichaem de ziele. Daerom worde sommige dinge van de ziele op haer selven geset/ die geensins en comme de lichame toe comen: ende wederom wort van het lichaem geseyt/ dat geensins der ziele toe en comt: en van den geheelen mensche wort ghesept/ dat noch vander ziele op haer selven / noch van de lichame can bequamelijc verstaen worden. Ten laetsten / de eygenschappen der ziele/ worden den lichame/ ende de eyghenschappen des lichaems worden der ziele toegheschreven / ende nochtans maken die twee eenen mensche / ende niet meer. Sulcke wijsen ofte manieren van spreken geven te kennen / dat in den mensche een persoon uyt de twee die aen malcanderen ghevoecht zijn/ ghemaeckt is/ ende dat daer in twee verscheyden natueren zijn / die desen persoon maken. Alsoo spreeckt oock de Schriftuere van Christo. Sy schrijft hem somtijdts toe dat enckelijck moet van de menschept verstaen zijn: somtijts dat eygentlijck der Godheyt toe comt somtijts dat beyde natueren vervaet / ende noch der eener noch der anderer op haer selven toe en comt. Ende dese te samen voeginge deser tweer natueren die in Christo zijn/ druckt de Schriftuere met sulcker eerbiedinghe uyt / dat sy die somtijdts onderlinghe ghemeyn maeckt / het welcke van de oude Leeraers ghenaemt wort / gemeynschap ofte gemeyn makinghe der eyghendommen.

1. Bewijsinge gedaen by een gelijckenisse/ welcke genomen is vande vereenighinge des lichaems ende der zielen.

De voorschreven gelijckenisse wort Christo toegepast.

2 Dese dingen souden onvaste zijn/ waren niet alomme vele wijsen van spreken in de Schriftuere/ die bewijsen dat niet sulcx en is van menschen bedacht noch gevonden. Het is seer vreemt van de menschelijckhepdt/ dat Christus van hem selven seyt: *Ick ben eer Abraham wert. Ick weet wel met wat uytvlucht de dwalende geesten dese plaetse draeyen: te weten / dat Christus is boven alle eeuwen gheweest / dewijle hy oock doe alsoo wel in den raet des Vaders / als in de herten der Godsaligen was te voren bekent de verlosser te zyne. Maer dewijle hy den dach zijnder openbaringhe claerlijck van het eeuwighe wesen onderscheyde / ende namelijck uyt de outheyt hem selven heerschappie toeschrijft dat hy boven

De 2. bewijsinge genomen vande getuygenissen der heyliger Schrifture/die daer de onderscheydinge der beyder natueren te weten/de Goddelijcke ende menschelijcke/verclaren.

*Joan.8.58.

Abraham sy / so treckt hy sonder twijffel hem sel-
Coloss. 1. 15. ven aen dat eygentlic der Godheyt toecomt. Dat
Paulus Christum noemt de eerste ghebooren aller
creature/ die voor alle dingen geweest sy/ eñ door
Joan. 17. 5. den welcken alle dingen zijn: ende ooc dat hy van
Joan. 5. 17. hem selven seyt/ dat hy is eerlijck geweest by den
Vader eer de werelt geschapen was: ende dat hy
met den Vader weret/ dese dingen comen ooc den
mensche niet toe. Daerom ist seker dat dese ende
diergelijcke dinghen sonderlijcken der Godtheyt
toegeschreven worden. Eñ dat hy genaemt wort
Esa. 42. 1. ende elders. een dienstknecht des Vaders: dat van hem ghe-
Luc. 2. 52. seyt is dat hy gewassen is in outheydt ende wijs-
Joan. 8. 50. heyt by Godt ende de menschen/ dat hy zijn eygẽ
* Mat. 13. 32. eere niet en soeckt/ * den laetsten dach niet en weet
† Joa. 14. 10. † van hem selven niet en spreeckt/ ‡ sijnen wille niet
‡ Joan. 6. 38. en doet/ ‡ dat hy is gesiẽ ende getast geweest: alle
‡ Luc. 24. 39. Heb. 4. 13. dese dingen comen alleenlijck der menschelicheyt
Psal. 33. 13. toe. Want so verre hy God is/ en can hy met gee-
Eccl. 15. 20. nen dinge vermeerdert worden/ eñ hy werckt al-
le dinck om zijns selfs wille/ ende geen dinc en ist
hem verborgen/ en doet alle dinc nae 't goetdunckẽ
zijns willes/ en is onsienlijc en ontastelijc. Noch-
tans en schrijft hy dese dingẽ niet der menschelic-
ker natuere op haer selven toe / maer neemtse tot
hem selven/ gelijck of sy den persoon des Midde-
Getuygenis-sen van de ge-meynschap der eygen-schappen. laers betaemden. Het is gemeynschap ofte ge-
meynmakinge der eyghenschappen dat Paulus
seyt/ * dat Godt heeft door zijn bloedt hem selven
een gemeynte vercregen/ en dat de Heere der eer-
* Act. 20. 28. 1. Co. 2. 8. licheyt is gecruycicht geweest. ‡ Item dat Joan-
‡ 1. Joan. 1. 1. nis seyt/ dat het Woort des levens is ghetast en
gevoelt geweest. Voorwaer Godt en heeft gheen
bloet/ noch en lijt niet noch en can met geene han-
den getast noch gevoelt worden. Maer dewijle
Christus/ die warachtich God en mensche was:
heeft voor ons gecruycicht geweest/ en zijn bloet
gestort/ so wort het gene dat in zijn menschelijcke
natuere geschiet is / wel oneygentlijck maer niet
sonder reden der Godtheyt toegeschreven. Sulck
een exempel ist ooc daer Joannes leert dat Godt
1. Joan. 3. 16 heeft zijn ziele voor ons geset. So wort dan oock
daer de eyghenschap der menschelijckheydt der
Godlijcker natuere gemeyn gemaeckt. Weder-
om doe Christus noch op der aerde zijnde / seyde
Joan. 3. 13. dat niemant en is in den Hemel gheclommen/
anders dan de Sone des menschen die in den He-
mel was voorwaer na zijn menschelijckheydt/ en
in het vleesch dat hy hadde aengenomen/ en was
hy in den Hemel niet/ maer dewijle hy was bey-
de Godt en mensche/ so heeft hy om de vereenin-
ge der tweer natueren/ der eener natuerẽ toege-
schreven/ dat der anderer natuere toe quam.

3 Maer de waerachtighe substantie Christi/
wordt alderbest verclaert door de plaetsen die
De derde be-vestiginge/ genomen van getuygenis-sen/ welcke te kennen geven de vereeni-ginghe der beyder na-tueren. beyde de natueren te samen vervaten / gelijcker
vele in den Euangelio Joannis zijn. Want het
en quam noch der Godtheydt sonderlinghe noch
der menscheyt/ maer beyde den natueren te ghe-
lijcke toe/ dat daer staet dat hy heeft van den Va-
der macht ontfangen om de sonden te vergeven/
vander doodt te verwecken wien hy wil / recht-
veerdicheyt/ heylicheyt/ salicheyt te geven. Item
Joan. 1. 29. dat hy is een Rechter ghestelt over levende ende
Joa. 5. 21. 22 23. doode/ op dat geeert worde gelijck ook de Vader
geeert wort. Eyndelijck dat hy het licht der we-
relt/ de goede Herder/ de eenige deure/ en de wa-
Joan. 6. 5. rachtige wijnstock genaemt wort. Want sulcke
Joa. 10. 9. 11 Joan. 15. 1. dingen quamen sonderlinge den Sone Gods toe/
doe hy in het vleesch geopenbaer was: de welc-
ke hy oock wel met den Vader hadde eer de we-
relt geschapen was/ maer nochtans niet op sulc-
ke wijse: en sy en conden geenen mensche/ die enc-
kelijck mensche ware/ gegeven worden. Op dese
selve wijse moetmen verstaen / dat Paulus seyt/
dat Christus sal na het oordeel het Rijcke Gode 1. Cor. 15. 24.
den Vader over gheven. Voorwaer het Rijcke
des Soons Godts / het welcke gheen begin en
heeft ghehadt / en sal oock gheen eynde hebben:
maer gelijck hy onder de nederheyt des vleeschs
is verborghen gheweest / ende heeft hem selven
verydelt/ den schijn zijnder eerlijckheyt afleggen- Phil. 2. 8.
de / ende de gedaente eens dienstknechts aenne-
mende / alsoo heeft hy den Vader ghehoorsaem
gheweest / ende sulcke vernederinge voleyndicht
hebbende / is hy ten eynde met glorie ende eere
gecroont / ende tot de opperste heerschappie ver- Hebr. 2. 6.
heven / soo dat voor hem alle knye ghebogen
wordt. Alsoo sal hy dan den naem/ ende croone/ Phil. 2. 10.
ende glorie / ende al wat hy vanden Vader ont- 1. Co. 15. 28.
fanghen heeft / den Vader onderworpen / op dat
hy zy Godt al in allen. Want waer toe is hem
macht ende heerschappie gegeven / anders dan
op dat de Vader ons regeert door des selvẽ hant?
Op sulck verstandt wort oock van hem ghesegdt
dat hy sidt ter rechter hant des Vaders. Maer Psal. 110. 1.
dit is tytlijc/ tot dat wy het tegenwoordich aen- Ephes. 1. 20.
schouwen der Godheyt gebruycken. Ende hier Act. 2. 34. ende. 7. 55.
en can de dwalinge der ouden niet ontschuldicht Hebr. 1. 13.
worden / die den persoon des Middelaers niet ende. 10. 13.
aenmerckende/ byna het rechte verstant der gant-
scher leere die in den Euanghelio Joannis gele-
sen wordt/ verduysteren/ ende hen selven in vele
stricken verwerren. Daerom laet dit de sleutel Eenen regel
des rechten verstants zijn / te weten/ dat de din- in desen handel aenmerc-
gen die het ampt des Middelaers aen gaen/ noch kens weer-
van de Goddelijcke natuere noch van de men- dich.
schelijcke enckelijck ghesept en worden. Soo sal
dan Christus regneeren tot dat hy comt om de
wereldt te richten/ so verre hy nae de mate onser
swacheyt ons met den Vader vereenicht. Maer
als wy der Hemelscher glorie deelachtich zijn-
de sullen Godt sien sulck als hy is/ dan sal hy het
ampt des Middelaers volbracht hebbende / af
laten des Vaders bode te syne / ende sal met die
eerlijcheyt te vrede zijn/ die hy gebruyckte eer de
werelt geschapen was. Ende de naem Heere/ en
comt anders niet sonderlinghe den persoon Chri-
sti toe/ anders dan so verre hy een middel is tus-
schen Godt ende ons. Hier toe dient dat Paulus 1. Cor. 8. 6.
seyt: Daer is een Godt uyt welcken alle dinck/
ende een Heere door welcken alle dinck is/ te we-
ten/ dien van den Vader de tijtlijcke heerschappie
bevoelen is/ tot dat zijn Godlijcke majesteyt van
aensichte tot aensichte ghesien worde: de welcke
niet alleenlijc niet en sal verliesen/ als hy het Rijc-
ke den Vader over geeft/ maer sal veel eerlijcker
worden. Want dan sal God ooc af laten het hooft
Christi te zijn / want de Godtheyt Christi sal uyt
haer selven schijnen/ die noch als met een decksel
gedeckt is.

4 Ende dese aenmerckinge sal seer nut zijn om De nutticheyt ende het
seer veele knoopen te ontbinden/ ist dat sy bequa- eynde der boven gestelder
melijck vande Lesers ghebruyckt wordt. Want leere van de
het is te verwonderen hoe seer de ongeleerde/ jae vereeniginge
ooc die niet geheel ongeleert en zijn / door sulcke der beyder
wijsen van spreken becommert worden / siende natueren in
dat sulckx van Christo ghesproken wordt / ende Christo.
noch met zijn Godheyt / noch met zijn menscheyt
genoech over een en comt / want sy en aenmerc-
ken niet dat sulckx met synen persoon (in den welc-
ken hy God en mensche geopenbaert is) ende met
des Middelaers ampt over een comt. Ende het
is gantschelijck goet te sien dat alle dinghen seer

wel

wel niet malcanderen over een comen / so verre sy soberlijck ende matichlijc uytgeleydt/ende met sulcke eerbiedinghe als sulcken grooten verborgentheden betaemt / ondersocht worden. Maer alle dinghen worden door de uytsinnige ende rasende geesten verstoort ende verwerret. Dat van de menscheyt Christi geschreven is / dat grijpen sy om daer door sijn Godheyt te versaken : wederom dat van sijn Godheyt geschreven is / dat grijpen sy om sijn menscheyt te versaken. Ende dat van beyde natueren alsoo vereenicht geschreven is/soo dat het noch der eender noch der anderer op haer selven toe en comt / dat ghebruycken is om beyde sijn natueré te versaken. Maer wat sy dit anders / dan te seggen dat Christus gheen mensche en is / om dat hy Godt is : ende dat hy geen God en is/ om dat hy mensche is:eñ dat hy noch Godt noch mensche en is / om dat hy beyde God ende mensche is/So houden wy dan dat Christus ghelijck hy Godt ende mensche is / van die twee vereenichde / maer niet vermengde natueren zijnde / is onse Heere ende waerachtige Sone Gods / oock na de menscheyt: hoewel niet door de menscheyt. Want wy moeten de dwalinghe Nestorii verre van ons verworpen / de welcke liever hebbende de natuere Christi te verscheuren dan te onderscheyden / heeft alsoo eenen dobbelen Christum gedicht. Want wy sien dat de Schriftuere claerlijck daer teghen spreect/ daer de gene die van moeder geboren is / wort Gods Sone ghenaemt: ende de Maghet selve wort de Moeder onses Heeren ghenaemt. Wy moeten oock de Eutychianische raserie schouwen/op dat wy niet beyde de natueren te niete en maken/als wy willen de eenheydt des persoons bewijsen. Want wy hebbē nu soo vele getuygenissen voortgebracht / daer in de Godheyt wort van de menscheyt onderscheyden/ ende daer zijn alomme soo veel andere getuygenissen/ dat sy oock den alderhartneckichsten connen den mont stoppen. Ende ick sal weynich hier na sommighe voortbrengen/ door de welcke dit ghedichtsel mach te beter verworpen worden. Nu tegenwoordichlijck sal ons een plaetse ghenoch doen. Want Christus en soude sijn lichaem niet eenen tempel ghenaemt hebben / hadde de Godheyt niet verscheydelijck daer in gewoont. Daerom ghelijck Nestorius te rechte verdoemt was in het Ephesinsche Concilium / als oock Eutyches daer na in het Chalcedonische : want men mach de twee natueren in Christo noch vermenghen noch verscheyden.

August in Enchiri. ad Lau. Cap.36.

Teghen de Nestorianen/ welcke eenen tweevoudigen Christum dichten.

Luc.1.12. Luc.1.32. Luc.1.43.

Item teghen de Eutychianen/die daer vermenghen ende te niete doen die beyde natueren.

Joan.2.19.

Dese beyde ketters zijn te rechte van de kercke Gods verworpen.

Dat andere deel des Cap daer in met namen daer de ketterien van Servetus de welcke de Godheyt des soons Gods/ ende de waerheyt der beyder natueren in den selven is versakende/ wederleyt. worden.

5 Eñ te onsen tijde is oock een Michael Servetus op gestaen / die niet min ongeschickt ende schadelijck en is/de welcke een gedichtsel uyt het wesen Gods/geest/vleesch/ ende drie ongheschapen elementen te samen gesmeet/heeft in de plaetse des Soons Gods ghestelt. Ende ten eersten versaeckt hy dat Christus anders Gods Sone is/ dan so veere hy in der Maghet buyck ghegenereert is uyt den heyligen Geest sijn listicheydt gebruyct hy hier toe / te weten / op dat hy de onderscheydinghe der tweer natueren te niete make/ende doe te verstaen dat Christus zy een dinck uyt God/ ende uyt den mensche vermengt : ende nochtans niet geacht en worde Godt ende mensche te zijne. Want met den gantschen voortganck sijnder woorden/ arbeydt hy om te bewijsen / dat eer Christus gheopenbaert was in het vleesch/alleenlijc schaduwelijcke figueren in God waren / der welcker waerheydt ende vrucht doe eerst was / doen dat Woort Gods / het welcke tot deser eere verordent was/ begonste waerachtichlijck Gods Sone te zijne. *Wy bekennen ooc dat de Middelaer die uyt der Maget is geboren eyghentlijck Godts Sone is. Want de mensche Christus en soude niet een spiegel der onuytsprekelijcker genade Gods zijn/ waer hem niet dese weerdicheyt gegeven/dat hy de eengeboren Sone Godts zy/ ende ghenaemt worde. Nochtans blijft de beschrijvinge der Gemeynte vast/te weten/dat hy de Sone Gods geacht is/om dat het Woort voor de tijden der wereldt uyt den Vader gegenereert zijnde/ heeft door persoonlijcke vereeninge de menschelijcke natuere aenghenomen. Nu de persoonlijcke vereeninghe/is van de Oude Leeraers genaemt/ die eenen persoon maeckt uyt twee natueren: welcke wijse van spreken gevonden is om de raserie Nestorij te wederlegghen: want hy dichtede dat de Sone Godts also in het vleesch woonde/ dat hy niet oock mensche en was. Servetus seyt van ons/als dat wy eenē dobbelen Sone Godts maken/wanneer wy segghen dat het eeuwighe Woort eer het met den vleesche beclect was/zy Godts Sone gheweest/ ghelijck of wy yet anders seyden dan dat hy is in den vleesche gheopenbaert gheweest. Want om dat hy God was eer hy mensche wert/daerom en heeft hy niet begonnen een nieu Godt te zijne. Oock en is daer in gheen ongheschicktheydt/dat wy segghen dat de Sone Godts is in den vleesche gheopenbaert / die nochtans van der eeuwigher genereringhe aen/heeft altijts de Sone Godts gheweest. Het welcke de woorden des Engels tot Mariam te kennen geven / daer hy seyt : Dat uyt u sal heylich ghebor en worden/sal de Sone Godts ghenaemt worden: ghelijc of hy wilde segghen/dat de naem des Soons de welcke onder de Wet onbekent was / soude ghemeyn ende alomme bekent worden. Waer mede oock over een comt dat Paulus seyt / te weten / dat wy nu door Christum Godts kinderen zijnde/vrylijck eñ met betrouwen roepen/ Abba / Vader. Waren niet oock de heylighe Vaders voortijden Gods kinderen? Jae sy hebben op dit recht betrouwende / Godt als haren Vader aengheroepen. Maer dewijle van dien tijt aen dat de eenichgheboren Sone Godts is in de Weereldt verschenen/de Hemelsche Vaderlijckheyt beter is bekent ghewordden / soo schrijft Paulus dit als een sonderlijck dinck den rijcke Godts toe. Nochtans moeten dit vast houden / dat Godt noyt noch den Enghelen noch den menschen is een Vader gheweest / anders dan om des eenichgheboren Soons wille : ende dat voornemelijck de menschen die door haer eyghen ongherechticheyt voor Godt hatelijck waren / zijn door onverdiende aenneminghe kinderen ghewordden : om dat Christus is de natuerlijcke Sone. Hier teghen en can Servetus niet segghen / dat dit gheleghen is in de aenneminghe tot kinderen / die Godt by hem selven hadde voorghenomen : want hier en wordt niet ghesproken van figueren / ghelijck de versoeninghe ende reyninghe in het bloet der beesten getoont is : maer dewijle metter daet gheene kinderen Godts en hebben moghen zijn / soo haer aenneminghe niet in Christo het hooft ghefondeert en ware/ soo ist sonder reden datmen den hoofde beneemt dat den leden ghemeyn is. Jck come voorder : Dewijle de Engelen zijn in de Schrijftuere kinderen Gods ghenaemt/ der welcker so groote weerdicheyt niet en was aē de toecomēde verlossinghe hanghende/soo ist nochtans noodich / dat Christus nae der ordeninghe voor hen zy / op dat hy hen den Vader versoene. Jck salt int corte wederom verhalen / ende dat selve seggē van dē menschelijckē geslachte. Dewijle beyde de Enghelen eñ de menschen zijn van den eer-

*Een alghemeyne antwoort ofte somma der oprechter leere van Christo.

Wat de persoonelijcke vereeninge zy.

Der.1.Tegenworpinghe Serveti tegen de eeuwige Godheyt Christi.

Antwoort.

Luc.1.35.

Rom.8.15.

Der.2.Tegenworpinghe.

Antwoort.

Psal.82.9.

sten oorspronck aen op dese conditie gheschapen/ te weten / dat Gode soude een ghemeyn Vader harer beyder zijn/ is dat het waerachtigh is dat Paulus seyt : dat Christus is altijdts het hooft

Col. 1:15.

gheweest / en de eerstgeboren aller creatuere/ om dat hy soude in allē de overhant ende heerschappye hebben: so dunckt my dat ick wel ende recht besluyte / dat de Sone Godts oock is voor de scheppinge der Werelt gheweest.

De 3. Tegenworpinghe.

6 Ist dat hy eerst is begonnen Godts Sone te worden van dier tijt aen / in welcken hy is in het vleesch geopenbaert: so sal daer uyt volgen/ dat hy oock om der menschelijcker natueren wille Godts Sone is. Servetus ende sijns gelijcke rasende menschen / willen dat Christus die in het vleesch verschenen is / zy Godts Sone: om dat hy buyten het vleesch niet en heeft moghen dien naem hebben.

Antwoort.

Laetse nu my antwoorden/ of hy nae beyde de natueren ende om beyder natueren wille Godts Sone is. Sy klappen wel alsoo / maer Paulus leert veel anders. Wy bekennen wel dat Christus in het menschelijck vleesch Godts Sone ghenaemt wordt : niet gelijck de gheloovighe / door aenneminge ende genade alleenlijck: maer een waerachtigh ende natuerlijck/ ende daerom een eenich Sone: soo dat hy met dit teken is onderscheyden van alle andere. Want ons die wy zijn tot het nieuwe leven

Christus is de ware natuerlycke ende eenige Sone Gods: met welcke merck-teecken hy van den kinderen der aenneminge/ dat is/ van allen uytvercorenen Godts in den selven Christo onderscheyden wort.

weder geboren/ heeft God geweerdicht sijne kinderen te noemen: maer den naem des waerachtigen ende eengheboren Soons / gheeft hy Christo alleenlijck. Maer hoe is die alleen in so groot een ghetal der broederen/ anders dan om dat hy van natuere heeft dat wy uyt gifte ontfanghen hebben? Ende dese eere bestrecken wy tot dē geheelen persoon des Middelaers / dat hy waerachtighlijck ende eygentlijck zy de Sone Gods/ die oock uyt der Maget gheboren is/ eñ hem selven tot een offerhande aen het kruyce geoffert heeft : maer nochtans om der Godheydt wille/ ghelijck Paulus leert als hy seyt / dat hy is uytgesondert tot het Euangelium Godts/ het welcke hy te voren belooft hadde van sijnen Sone/

Rom. 1: 1. 2.

de welcke gheboren is uyt den zade Davids nae het vleesch/ eñ is verklaert Godts Sone te zijne

2. Cor. 13: 4.

in der kracht. Waerom soude hy hem met onderschept Davids sone noemen/ ende daer bovē by segghen dat hy is verklaert gheweest Godts Sone te zijne / ten ware dat hy wilde te kennen geven / dat sulcx van elders dan van het vleesch komt. Want gelijck hy ergens seyt/ dat hy geleden heeft nae de swackheyt des vleeschs/ ende is weder opgestaen door de kracht des Geests / alsoo stelt hy nu hier een onderschept tusschen beyde natueren. Sy moeten voorwaer bekennen/ dat hy gelijck hy van der moeder ontfangē heeft waerom hy Davids Sone ghenaemt wort: also oock van den Vader heeft waerom hy Godts

T'weesins is Christus een Sone/ te weten/ Godts ende des menschen.

Sone is / ende dat dit yet anders ende verscheydens is van de menschelijcke natuere. De schrifture gheeft hem twee namen / ende noemt hem in vele plaetsen nu Godts Sone / nu den Sone des menschen. Van den tweeden naem en kanmen gheenen twist in brenghen / dat hy niet en soude nae de ghemeyn wijse der Hebreescher tale de Sone des menschen genaemt zijn / om dat hy is uyt Adams gheslachte ende naekomers. Ende ick segghe wederom dat hy om der Godtheydt ende des eeuwighen wesens wille/ Godts Sone ghenaemt wordt. Want het betaemt alsoo wel datment van de Godlijcke natuere verstae dat hy genaemt wort Godts Sone / als het van de menschelijcke natuere verstaen wordt/ dat hy genaemt wort de Sone des menschen. Somma/ in de voorghenomende plaetse en verstaet Paulus niet anders dat de gene die nae den vleesche is uyt den zade Davids gegenereert / oock is in der cracht verclaert Gods Soone te zijn dan

Rom. 9. 5.

ghelijck hy erghens leert dat Christus die uyt de Joden is ghecomen nae den vleesche / is God gheprefen in der eeuwicheydt. Ist dat in beyde plaetsen een onderschept beyder natuere beteeckent wordt / met wat recht sullen sy versaken dat hy de Sone Godts is door natuere/ die oock nae het vleesch is des menschen sone?

De 4. Tegenworpinghe.

7 Sy staen wel seer beroerlijck op de bescherminghe haerder dwalinghe / te weten/ dat Paulus seyt dat Godt sijnen eygenen Sone niet ghe-

Rom. 8. 32.

spaert en heeft. Item/ dat de Enghel ghebo-

Luce 1. 32.

den heeft datmen dien selven die uyt der Maget geboren wordt / souden den Sone des alderhooghsten noemen.

Antwoort.

Maer (op dat sy hem selven op soo ydel een teghenworpinghe so niet en verhoovaerdighen) laetse een weynich met ons overleggen hoe crachtichlijck sy argumenteren. Want ist datmen wel besluyt dat de Sone Godts sijn begin heeft van de ontfanginghe / om dat de ghene die ontfanghen is/ Godts Sone ghenaem wort/ soo salt oock volghen / dan het woordt is begonnen te zijn van in sijne openbaringhe in het vleesch / om dat Joannes seyt / dat hy vercondicht van het woort des levens dat sijne handen

1. Joan. 1. 1.

ghehandelt hebben. Desghelijcx dat by den Prophete ghelesen wordt: Ghy Bethelem aerde Juda zijt cleyn onder de duysende Juda : uyt u sal

Miche. 5. 2

my een Hertoghe gheboren worden/ die mijn volck Israel regheere: ende sijn uytganck is van den beginne/ van de daghen der eeuwicheyt: hoe sullen sy moeten die uyt legghen / ist dat sy willen sulcke wijse van argumenteren volghen? Want ick hebbe ghetuyght / dat wy met Nestorio niet en ghevoelen / die eenen dobbelen Christum ghevoecht heeft : want nae onse leere heeft Christus ons door het recht der broederlijcker vereeninge met hem Godts kinderen gemaeckt/ om dat hy in het vleesch dat hy van ons heeft aenghenomen/ is de eengheboren Godts Sone. Ende Augustinus vermaent wijsselijck / dat het een luchtich spieghel is der wonderlijcker ende sonderlijcker ghenaden Godts / dat hy soo verre hy mensche is / dese eere vercreghen heeft/ die hy niet en conde verdienen. Soo is dan Christus oock nae den vleesche met dese uytnementheydt van des moeders buyck aen verciert gheweest/ dat hy soude Godes Sone zijn. Nochtans en moetmen in de eenheydt des persoons niet eenighe vermenginghe dichten / waer door het gene dat der Godheydt eyghentlijck toe comt / soude wech ghenomen worden. Ende dat het eeuwighe woort Godts/ ende Christus/ wordt op verscheyden wijse Godts Sone ghenoemt / nae dat de twee natueren in eenen persoon vereenicht zijn: daer in en is niet meer ongheschicktheydts dan dat hy om verscheyden oorsaken / ende door verscheyden aensien/ nu Godts Sone / nu des

De 5. Tegenworpinghe.

menschen Sone / ghenoemt wordt. De ander teghenworpinge Serveti en beswaert ons oock niet seerder / te weten / dat Christus eer hy is in het vleesch verschenen / nerghens ghenaemt en wordt Godts Sone / anders dan onder een oneyghentlijcke wijse van spreken.

Antwoort.

Want hoewel hy doe duysterlijcker beschreven wert/ nochtans dewijle nu claerlijcker bewesen is / dat hy niet anders en is eeuwich God geweest/ dan om dat hy was het woort van den eeuwigen Vader gegenereert : ende dat dese naem den persoon des Middelaers/ welcken hy heeft aengenomen/ niet anders toe en comt / dan om dat hy Godt is in

den vleesche geopenbaert: ende dat Godt de Vader niet en soude van den beginne aen alsoo ghenoemt geweest hebbe/ hadde niet doe alreede een onderlinghe aensien/ relatie/ ende vergheliickinge geweest met den Sone/ door den welcken alle maeghschap en vaderlickheyt genomen wordt in den Hemel ende op de aerde. Hier uyt ist oock licht te verstaen/ dat de Sone Godts oock onder de Wet ende Propheten gheweest is/ eer dese naem gemeyn was in de Ghemeynte. Ist datmen alleenlijck van den naem strijdt: Salomon van de ongemeten hoogheyt Gods sprekende/ betuyght dat de naem Godts ende sijns Soons onbegrijpelijck is/ seggende: Seght sijnen naem ist dat ghy kont/ ofte sijns Soons naem. Ick weet wel dat de gene die kijfachtigh zijn/ niet en sullen dese getuygenisse seer swaer achten. Ick en steune oock niet seer daer op/ anders dan dat sy bewijst dat die booselijck spotten/ die versaken dat Christus Godts Sone is/ anders dan so verre hy is mensche ghewordden. Boven desen hebben alle de outste Leeraers met eendrachtigen monde dit selve soo openbaerlijck betuyght/ dat dier menschen onbeschaemtheyt niet alleenlijck spottelijck/ maer oock grouwelick is/ die bestaen Ireneum ende Tertullianum ons teghen te worpen/ de welcke beyde bekennen dat de Sone Godts zy onsienlijck geweest/ de welcke daer na is sienlijck verschenen.

Ephes. 3. 15.

Pro. 30. 4.

Bevestiginge/ genomen van de getuyghenissen der ouden Theologanten.

8 Ende hoewel Servetus grouwelijcke ongeschickte dwalinghen ghehoopt heeft/ de welcke men anders mogelijck niet en souden aennemen noch goet achten: nochtans alle die den Sone Gods niet en bekennē anders dan in het vleesch/ ghy sult sien ist dat ghy hen naerder komt/ dat sy sullen toe latē dat hy niet anders Godts Sone en is/ dan om dat hy in der Maghet buyck ontfanghen is uyt den heylighen Geest: ghelijck de Manicheen voortijden gedicht hebben/ dat de ziele des menschen uyt Godt ghesproten is/ om dat sy lasen dat Godt heeft in Adam eenen blas des levens geblasen. Want sy houden den naem Soon/ so stijf/ dat sy tusschen de natueren gheen onderscheyt en laten/ maer roepen onbescheydelick dat de mensche Christus is Gods Sone/ om dat hy na de menschelicke natuere uyt Godt geboren is. Also wort de eeuwige genereringe der wijsheydt die Salomon betuyght/ wech ghenomen/ en de Godheyt in den Middelaer en wort niet aenghesien/ ofte in de plaetse der menschheyt wort een phantastich lichaem gheset. Het ware wel nut dat de grofste verstrickinghen Serveti/ daer mede hy hem selven ende sommige andere betoovert heeft/ wederleyt worden/ op dat de Godsalige lesers door dit exempel vermaent zijnde/ hen selven in soberheydt ende maticheyt houden: nochtans achte ic dat het te vergeefs soude zijn/ dewijle ick dit in eenen sonderlijcken Boeck gedaen hadde. De somma is dit: Dat de Sone Gods zy van den beginne aen een gedaente geweest/ ende dat hy alreede een mensche verordent was/ die het wesentlick beelt Godts soude zijn Ende hy en bekent geen ander woort Gods/ dan in den uytwendigen schijn. Hy seyt dat dit zy de genereringe geweest/ te weten/ dat de wille om den Sone te genereren/ is van den beginne aen in God gegenereert geweest/ de welcke oock met der daet geschiet is/ als Christus is mensche geworden. Hierentusschen vermengt hy den Geest met den Woorde/ seggende/ dat God het onsienlick Woordt ende den Geest/ verordent/ ende bedeelt heeft in vleesch en ziele. Somma/ de scheppinge ende makinge Christi/ is nae sijn ghevoelen in de stede der genereringhe/ maer die eerst nae het aensien een duyster ende schaduwelijck Sone was/ die is (seyt hy) ten eynde gegenereert door het Woort/ welckē woorde hy de werckinge des zaets toe schrijft. Hier uyt sal volgen/ dat oock de swijnen ende honden Godts kinderen zijn/ dewijle sy uyt den oorspronckelijcken zade des woorts Gods geschapen zijn. Ende hoewel hy Christum uyt drie ongheschapen elementen smeedt/ op dat hy zy uyt het wesen/ Gods gegenereert/ nochtans dicht hy hem also de eerstgeboren onder de creatueren/ dat ooc de steenen na haren graet de selve wesentlijcke Godtheyt hebben. Ende op dat hy niet en schijne Christum van sijn Godtheyt te berooven/ so seyt hy dat het vleesch Christi is van der selver substantie met Godt/ ende dat het Woort is mensche geworden door de veranderinge des vleeschs in God. Also dewijle hy niet en can begrijpen dat Christus Gods Sone zy/ ten zy dat sijn vleesch zy uyt het wesen Gods gecomen/ ende in Godheydt verandert/ soo brengt hy den eeuwighen persoon des Soons te niete/ ende beneemt ons den sone Davids/ die tot eenē verlosser belooft was. Hy wederhaelt wel dickmael dat de Sone is van God ghegenereert gheweest/ door wetenschap ende predestinatie: maer dat hy ten eynde is mensche ghemaeckt uyt de materie die in den beginne by Godt scheen in drie elementen/ de welcke daer na verschenen * in het eerste licht der werelt/ ‡ in de wolcke ende calumme des vyers. Voort hoe schandelijck hy dickmael tegen hem selven strijt/ dat ware veel te lanck te verhalen. Wt dit corte begrijp sullen de rechtsinnighe Lesers verstaen/ dat de hope der salicheydt door de listighe ende subtyle ommewegen diens onreynē honts/ gantschelijck was uytgebluscht. Want waer het dat het vleesch in Christo de Godtheydt selve ware/ soo en soude het niet langher sijnen tempel zijn. Oock en connen wy gheenen verlosser hebben/ anders dan die uyt Abrahams ende Davids zaet ghegenereert/ ende waerachtichlijck na den vleesche is mensche ghewordden. Ende hy steunt verkeerdelijck op de woorden Joannis/ te weten/ dat het Woort is vleesch geworden. Want ghelijck die woorden de dwalinghe Nestorii wederstaen/ alsoo en helpen sy oock dit goddeloos ghedichtsel niet/ het welcke Eutyches heeft ghevonden. Want het voornemen des Euangelisten/ en was anders niet/ dan dat hy wilde de waerheydt des persoons Christi bewijsen in twee natueren.

T'besluyt der voorgaende tegenworpingen/ voortbrengende een grouwelijcke leere/ als of Christi menschelicke natuere gesproten ware uyt God.

Gen. 2. 7.

Pro. 8. 23. Eccl. 24. 14.

Waerom dat de andere schadelijcke dwalinghen Serveti niet wederleyt en worden.

De somma deser dwalingen/ ende hare Godloosheyt wordt cortelijck overloopen.

* Gen. 1. 3.
‡ Exo. 13. 21.

Dat ooghemerck deses onreynen ketters.

Joan. 1. 14.

Het xv. Capittel.

Datmen om te weten waer toe Christus ghesonden is, ende wat hy ons aenghebracht heeft, moet voornemelijck drie dinghen in hem aenmercken, te weten, het Prophetische ampt, het Coninckrijcke, ende het Priesterdom.

AUgustinus seyt wel dat de Ketters/ hoewel sy den naem Christi in den mont hebben/ nochtans hem niet voor een ghemeyn fondament met de Godtsalighe en hebben/ maer dat dit de Ghemeynte eyghen blijft. Want ist datmen neerstichlick de dingen aenmerct/ die Christo toe comen/ so wort Christus alleenlijck met den naem by hen ghevonden/ maer met der daet en is hy by hen niet. Also de Papisten te desen tijde/ hoewel sy met den mont den Sone Godts/ den Verlosser der werelt noemen/ nochtans dewijle het hen genoech is dat sy den naem hebben/ en berooven hem van sijn cracht en eerlijckheyt/ soo wort dat woort Pauli te rechte van hen gheseyt/ te weten/ dat sy het Hooft niet en houden.

Enchirid. ad Lauren. cap. 5.

Christus wort alleen by den ketters ende valschen Christenen ghevonden metten namen.

Col. 2. 19.

Van den uytvercoren Godts/ wordt Christus waerachtichlic ende crachtichlijc bekent voor een Prophete/ Coninc ende hooghe Priester der kercke.

Daerom op dat het geloove een vaste ende seker materie der salichevt in Christo vinde/ ende also in hem ruste / soo moetmen desen gront leggen/ te weten / dat het ampt dat hem van den Vader bevolen was/in drie deelen gheleghen is. Want hy is tot eenen Prophete / ende Coninck / ende Priester ghegeven: hoewel dese namen te weten/ ware weynich voordeel / ten ware datmen oock het eynde ende gebruyck daer van wiste. Want dese namen worden oock in het Pausdom ghenaemt / maer sonder beweginghe ofte groote vrucht / als daermen niet en weet wat een yegelijck naem vervaet. Wy hebben boven geseyt/ hoewel Godt sijn volck noyt en heeft verlaten sonder leere die nut ende genoechsaem tot salicheydt ware/ maer heeft sonder ophouden den eenen Propheet nae den anderen ghesonden : dat nochtans de herten der godsalighen altijdts dit gheloove ghehadt hebben / datmen dit eerst in de toecomenste Messie moeste dat volcomen licht des verstants hopen: so dat oock dese meyninghe was onder de Samaritanen gecomen / (de welcke nochtans de waerachtighe religie noyt ghe weten en hebben) want dit is openbaer uyt de woorden der vrouwe/ de welcke seyt: Als Messias sal ghecomen zijn / dan sal hy ons alle dinck leeren. Ende dit en meynden de Joden niet sonder oorsake / maer ghelijck sy door sekere getuygenissen Godts ghelcert waren/ also gheloofden sy't. De woorden Esaie sijn claer / daer hy seyt: Siet/ick hebbe hem gheset den volcken tot eenen getuyghe : ick hebbe hem den volcken tot eenen leytsman ende meester ghegeven: te weten/ ghelijck hy nu ergens hem heeft den Enghel ofte uytlegghe des grooten raets ghenaemt. Hieromme daer de Apostel wil de volmaecktheyt der Euangelische leere prijsen/ seyt eerst / dat Godt voortijden heeft menichsins onder menigerley figueren tot de Vaders ghesproken door Propheten/ ende daer na seyt hy/ dat Godt heeft ten laetsten tot ons gesproken door sijnen lieven Sone. Eñ dewijle het gemeyn ampt der Propheten was/ de Gemeynte in hope te houden/ ende oock te versterken tot de comste des Middelaers/ daerom lesen wy dat de gheloovighe in haer verstropinghe geclaecht hebben/ dat sy van dat ghewoonlijcke goet berooft waren : ghelijck als sy segghen: * Wy en sien onse teeckenen niet: daer en is gheen Prophete onder ons : daer en is gheen kenner meer. Maer dewijle Christus nu niet verre en was / soo is Danieli tijt verordent/ om het ghesichte ende de Prophetie te verseghelen/ niet alleenlijcken om dat de Prophetie daer van daer ghesproken wordt/ soude haer seker autoriteyt hebben : maer om dat de Gheloovighe souden goets moets voor eenen tijt sonder Propheten zijn / om dat de volheydt ende het slot aller openbaringhen nae by was.

Soo veel het Prophetische ampt belangt: so is dese een verlosser der kercke/ van wien alle de Godsalighe onder de Wet dat volcomen licht des verstants gehoopt ende verwacht hebben.

Joan. 4. 25.

Esa. 55. 4.

Esai. 9. 6.

Hebr. 1. 1.

Alsoo dat de Propheten met hare openbaringen de kercke Gods in hope gehouden hebben tot des Middelaers comste/ die alle dingen soude leeren.

*Psal. 74. 9.
Dani. 9. 24.

2 Voort moetmen aenmercken / dat de naem Christi / desen drien ampten toe comt : Want wy weten dat onder de Wet alsoo wel de Propheten / als Priesters ende Coninghen ghesalft waren. Maer uyt den beloofden Middelaer de eerlijcke ende ghewoonlijcke naem Messias/ gegheven was. Ende hoewel ick bekenne dat hy sonderlinghe om des Coninckrijcx wille was Messias ghenoemt (ghelijck ick oock erghens bewesen hebbe) soo heeft nochtans de Proptische eñ Priesterlijcke salvinge oock haer plaetse / ende en moet van ons niet vergeten worden de Prophetische salvinghe wordt uytdruckelijck gemeldet by Esaiam in dese woorden/ De Geest des Heeren is op my / daerom heeft de Heere my gesalft/ om dat ick soude den sachtmoedigen predikken/ de ghebrokene van herte genesen/ den gevangenen verlossinghe/ ende een sonderlinge jaer des welbehagens vercondigen/ etc. Wy sien hier dat hy is met den Gheest ghesalft gheweest / om dat hy soude zijn een ghetuyghe ende vercondigher der ghenade des Vaders : ende dat niet nae ghewoonlijcke wijse / want hy wort van de andere Leeraers/ die dit selve ampt hadden/ onderscheyden. Ende hier moetmen wederom aenmercken/ dat hy de salvinghe niet en heeft alleenlijck voor hem selven ontfanghen / om het leerampt te bedienen : maer voor sijn gantsche lichaem/ op dat de cracht des Gheests met de gedurighe predikinghe des Euangelij over een come. Hierentusschen blijft dit vast/ dat door dese volmaecktheyt de leere die hy gebracht heeft/ alle propheten gheeyndicht zijn : soo dat die sijn autoriteyt vercorten/ die met den Euangelio niet te vreden zijnde / yets vreemts daer toe setten. Want de stemme die haer ghelupt heeft uyt den Hemel ghegheven / heeft hem boven alle andere met een sonderlijcke previlegie verheven/ seggende : * Dese is mijn lieve Sone / Hoort hem. Daer is dese salvinghe van den hoofde op de leden ghestort / ghelijck van den Prophete Joel voorseyt was. † Uwe sonen sullen propheteren/ ende uwe dochters sullen gesichten sien/ etc. Eñ dat Paulus seyt dat Christus ons is ghegheven tot wijsheyt : ende op een ander plaetse : Dat alle de schatten der wijsheyt ende des verstants in hem verborghen zijn / dat is weynich anders te verstaen/ te weten / dat buyten hem niet en is te weten / eñ dat die de gantsche ongemeten grootheyt der hemelscher goeden vervaet hebben / die door het gheloove verstaen hoedanich hy is. Waerom schrijft hy erghens : Ick en hebbe niet gheacht yet te weten / anders dan Jesum Christum/ ende dien selven ghecruyst : het welcke seer waerachtich is : want het en is niet geoorlooft voorder te gaẽ dan de eenvoudicheyt des Euangelij strecket. Ende hier toe dient de Prophetische weerdicheyt in Christo / op dat wy weten dat alle volmaeckte wijsheydt is in de somma besloten/ die hy gheleert heeft.

Ende hoewel hy wort gheseyt te gesalft te zijn bysonderlijck tot der Coninclijcker weerdicheyt: nochtans siet dese salvinge aen sijne Prophetische ende Priesterlicke acte.

Esai. 61. 1.
Luc. 4. 19.

So is hy dan ghesalft ten aensien van sijn Prophetische ampt/ ende dat niet so seer voor hem selven als voor ons.

De weerdicheyt deser salvinghe.

* Ma. 3. 17. ende 17. 5.
Marc. 9. 7.
Luc. 3. 22. ende. 9. 35.
† Joel. 2. 28.
Act. 2. 17.
1. Cor. 1. 30.
Col. 2. 3.

De noetsakelijckheyt der selver.

1. Cor. 2. 2.

Het eynde en tghebruyck daer van.

3 Nu come ick tot het Coninckrijcke / waer van ick te vergheefs soude spreken / waren de Lesers niet eerst vermaent dat het een geestelicke natuere heeft : want daer uyt wordt verstaen waer toe het dient / ende wat voordeel het ons doet/ ende alle sijn cracht eñ eeuwicheyt. Eñ die eeuwicheyt die de Enghel by Danielem den persoo Christi toe schrijft / de selve wordt te recht door dẽ Engel by Lucam der salicheyt des volcx toegevoecht. Maer dese eeuwicheyt is ooc tweederley te verstaẽ. Want de eene comt dẽ gantschẽ lichame der gemeynte toe / de ander comt eenen yegelijcken lidtmate eygentlijck toe. Van de eerste moetmen dat verstaen dat in den Psalm gheseyt wort : Ick hebbe eenmael David ghesworen by mijn heylicheyt / ick en sal niet liegen/ sijn zaet sal inder eeuwicheydt blijven / sijnen throon sal zijn ghelijck de Sonne voor mijn aenschijn/ ghelijck de Mane sal hy bevesticht worden eeuwichlijck/ ende een ghetrouwe ghetuyghe in den Hemel. Want het is sonder twijfel dat Godt daer belooft / dat hy door de hant sijnes Soons sal een eeuwich regeerder ende beschermer sijner ghemeynte zijn. Want de waerheydt deser prophetie en sal nergens anders dan in Christo gevonden worden : want terstont nae den doot Salomonis/ is de weerdicheyt des Coninckrijckx ten meesten deele vervallen / ende is met schande des gheslachtes Davids / eenen anderen gemeynen manne gegeven: daer nae is sy lancks so

Wt het rijcke Christi dwelck geestelijck is/ wordt sijne eeuwicheyt verstaen: Ende de selve is tweederley.

Danie. 2. 44.
Luce. 1. 33.

D'eene comt den gantschen lichame der Ghemeynte toe.

Psal. 89. 36. 37. 38.

1. Re. 12. 20.

meer

meer vermindert / tot dat sy ten eynde is niet droevighen ende schandelicke verderve vergaen. Desen selven sin hebben die woorden daer mede Esaias uyt roept / seggende: Wie sal syn geslachte vertellen. Want hy betuyght alsoo dat Christus sal na syn doot blijven levende / dat oock syne leden met hem vereenicht worden. Daerom soo wanneer wy hooren dat Christo wort eeuwighe macht toegeschreven / soo sullen wy gedachtich zijn / dat de eeuwigheyt der ghemeynte daer mede bevesticht wordt / op dat sy onder de beroerlijcke bedruckingen daer mede sy altijts gequelt wordt / ende onder die sware ende grouwelijcke beroeringen die met over veel ellendigheyt dreygen / gesont ende ongeschent blijve. Also als David de stoutigheyt der vyandẽ bespot / die het jock Godts / ende syns Christi willen af breken / ende seydt dat de Coningen ende Princen te vergheefs oproer maecken / om dat de gene die in de Hemelen woont / sterck genoech is om haer ghewelt te verhinderen : ende alsoo de Godsalighe van de eeuwighe bescherminghe der Ghemeynte versekert / soo gheeft hy moet tot goede hope / soo wanneer sy verdruckt wort. Also als hy ergens seyt in den persoon Godts: Sidt te mijner rechter hant / tot dat ick uwe vyanden sette tot een voetbanck uwer voeten: so vermaent hy dat hoewel vele machtighe vyanden eendrachtigh staen om de Ghemeente te bestormen / dat sy nochtans geen macht en hebben om overhandt te hebben tegen dat onveranderlijck voornemen Godts / waer door hy sijnen Sone heeft tot eenẽ eeuwighen Coninck ghestelt. Hier uyt volcht dat het niet mogelijck en is / dat de Duyvel met de gantsche werelt soude konnen te eenigen tijde de Gemeente Christi te niete maken / de welcke in den eeuwighen throon Christi ghefondeert is. Nu soo veel een yeghelijcx sonderlijck ghebruyck aen gaet / dese selve eeuwigheyt maet ons opheffen tot de hope der saligher onsterffelijckheydt / want al wat aerdisch ende van der Wereldt is / dat is tijtlijck / ja oock verganckelijck / gelijck wy sien. Daerom betuyght Christus / dat sijn rijck niet en is van der Wereldt / op dat hy onse hope nae den Hemel op heffe. Somma / soo wanneer een yegelijck van ons hoort / dat het rijcke Christi gheestelijck is / so sal hy door dese stemme verweckt zijnde / tot de hope van een beter leven komen / ende als wy hooren dat het door de hant Christi beschermt wordt / soo laet ons de volle vrucht sijnder ghenade in de toekomende werelt verwachten.

Esai. 53:2.
Psal. 2, 2.
Psal. 11 9. 1.
Heb. 1:13.
Actor. 2:34.
Het ghebruyck deser leere.
Dat ander comt een yegelijck lidtmaet eygentlijck toe.
Joan. 18:36.

4 Dat wy geseydt hebben / dat de kracht ende nuttigheydt des rijcx Christi niet anders en kan van ons verstaen worden / dan als wy bekennen dat het gheestelijck is / dat is openbaer genoegh hier uyt / dat onse conditie hier bitter ende ellendich is / dewijle wy den gantschen loop onses levens moeten strijden onder het kruyce. Daeromme wat soudet ons helpen dat wy onder des Hemelschen Coninckx rijcke versamelt waren / ten ware dat wy de vrucht daer van hadden buyten den stant deses aertschen levens? Daerom moeten wy weten dat alle gheluckigheydt die ons in Christo belooft wordt / niet en is in het uytwendigh goet ghelegen / als dat wy een vrolijck ende gerust leven leyden / in rijckdom bloeyen / sonder vreese van eenighe schade zijn / ende in wellusten die het vleesch pleecht te begeeren / overvloeyen. maer dat sy eyghentlijck is van dat Hemelsche leven. Ende ghelijck in de werelt de gheluckige ende ghewenschte stant des levens / is eensdeels in de overvloedicheyt alles goets ẽ vrede des huysghesins / ende eensdeels in machtighe hulpe ghelegen / waer door hy van het uytwendich ghewelt bevrijt wort: alsoo maeckt Christus de sijne rijcke in allen dinghen die tot de eeuwighe salicheyt der ziele noodich zijn / ende wapentse met cracht / waer door sy moghen onverwinnelijck staen teghen allerley op loop gheestelijcken vyanden. Waer uyt wy verstaen dat hy meer om onsent wille / dan om sijnent will regneert / ende dat inwendichlijck ende uytwendichlijck: te weten / op dat wy met de gaven des geests (van de welcke wy uyt der nature ydel zijn) vervult zijnde moghen uyt de eerstelinghen ende voorvruchten ghevoelen / dat wy waerachtichlijck met Godt vereenicht zijn tot volmaeckte geluckicheyt. Boven dien op dat wy op de cracht des selven Geest betrouwende / niet en twijfelen dat wy sullen teghen den Duyvel / ende de werelt ende al wat hinderlijck is / altijdts overwinners wesen. Hier toe dient de antwoorde Christi tot de Pharizeen / dat het rijcke Gods niet en comt met den uytwendighen schijn / want het binnen ons is. Want het is der waerheyt ghelijck / dewijle Christus beledẽ hadde hem selven dien Coninck te zijne / onder den welcken sy moesten de opperste zegheninghe hopen / dat de Joden hem uyt spot geboden hebben / dat hy soude sijne teeckenen toonen. Maer op dat sy niet dwaselijck en blijvẽ op het uytwendige siende (dewijle sy meer dan te seer tot der aerde ghenegen waren) so gebiet Christus hen dat sy in hare conscientien gaen / want het rijcke Gods is rechtveerdicheyt vrede ende vreuchde in den heyligen Geest. Hier mede worden wy in het corte gheleert / wat wy door het rijcke Christi ghecrijgen. Want dewijle het niet aerdisch noch vleeschelijck / noch der verdorventheyt onderworpen / maer gheestelijck is / soo worden wy daer door opgheheven tot in het eeuwige leven : op dat wy dit leven onder ellendicheyt / hongher / coude / verachtinghe / schande / ẽ ondere swaricheden / lijdtsaemlijck door brengen: alleenlijck hier mede te vrede zijnde / dat onse Coninck ons nimmermeer en sal verlaten / maer sal ons in onsen noot te hulpe comen / tot dat wy sullen onsen strijt gheeyndich hebben / ende tot de triumphe gheroepen worden. Want die wijse van regneren is sulck / dat hy al wat hy van den Vader ontfanghen heeft / ons mede deylt ende gemeyn maeckt. Nu dewijle hy ons niet sijn macht wapent ende voorsiet / met eere ende hoocheyt verciert / ende met schatten verrijckt / hier uyt wort ons overvloedige oorsake om te roemen / ende oock betrouwen ghegheven / op dat wy onvertsaecht strijden met den duyvel / de zonde ende de doodt: somma / op dat wy met sijn rechtveerdicheydt becleet zijnde / alle schande der werelt sterckelijck overwinnen: ende ghelijck hy ons mildichlijck met sijne gaven vervult / dat wy alsoo wederom tot sijnder eere vruchten draghen.

Waer uyt bekent wort / dat het Rijcke Christi geestelijck is / ende wat voor goederen wy daer uyt scheppen.
1. De kennisse des geestelijcken rijcx Christi verheft ons tot den eeuwigen leven.
2. Maeckt ons rijck met allerley goederen / die ons ter salicheyt noodigh zijn.
4. Maeckt ons onverwinnelijck tegen alle geestelijcke vyanden.
Luc. 17. 21.
Rom. 14. 17.
4 Streckt ons tot lijtsaemheyt.
5 Geeft ons oorsaeck ende stoffe om te roemen / ende te betrouwen
6 Geeft ons onvertsaechtheyt ende liefde.

5 Daerom wort sijn Coninckliicke salvinghe ons niet voor ghestelt dat sy uyt olye of specerie salve ghemaeckt zy / maer hy wort ghenaemt de ghesalfde Gods / om dat de Gheest der wijsheyt / des verstants ẽ des raets / ende der sterckheyt / ende der vreese Gods op hem gerust heeft. Dit is de Olye der blijschap daer mede hy (ghelijck den Psalm betuyght) is ghesalft gheweest boven sijne mede ghenooten. Want ware in hem niet sulcke uytnementheyt / soo souden wy alle arm ende hongherich zijn. Want (ghelijck ghesepdt is) hy en is niet voor hem selven rijcke ghewordẽ: maer om dat hy sijn overvloedicheydt soude over de hongherighe ende dorre uyt storten. Want ghelijck daer ghesept wordt /

Doch dese onses verlossers salvinge is hemelsch
Esai. 11. 2.
Psal. 46. 8.
Hebr. 1. 9.
Op dat hy ons met sijne overvloedicheyt soude overstorten.

Joan.3.34.

dat de Vader niet en heeft sijnen Sone den Geest niet maten ghegheven: alsoo wort oock de oorsake niet verswegen / te weten / om dat wy alle souden van sijn volheyt ontfanghen/ende ghenade voor genade.

Joan.1.16.

Uyt dese fonteyne vloeyt de mildicheyt die Paulus meldet / waer door de genade menichsins den ghelooovigen wort uytgedeylt: nae de mate der gave Christi.

Ephes.4.7.

Hier mede wordt overvloedichlijck genoech bevesticht/ dat ick geseyt hebbe / te weten/ dat het rijcke Christi is in den Gheest / ende niet in aertsche wellusten ofte pomperien ghelegen : ende dat wy daerom moeten de werelt versaké ende laten / op dat wy in dat rijcke deelachtich zijn.

Het teecken deser salvinghe: ende de vruchten der selver behooren den Christenen toe.

Van dese heylighe Salvinghe is een sienlijck teecken ghetoont in den Doop Christi / *doe de Geest op hem rustede in de ghedaente eender duyve. ‡Ende dat de Geest ende sijne gaven door dat woort Salvinghe / beduyt worden / en moet noch nieu noch wonder schijnen: want wy en worden nerghens door anders ghesterckt : voornemelijck soo veel het Hemelsche leven aengaet/en is niet een druppel crachts in ons / anders dan die de heylighe Gheest in ons druppt / de welcke sijn zaet in Christo vercoren heeft / om dat uyt hem de Hemelsche rijckdommen souden tot ons vloeyen/ van de welcke wy soo arm zijn. Ende dewijle de geloovige onverwinnelijck staen door de sterckheyt haers Coninct / / ende dat sijne geestelijcke rijckdommen in hen overvloeyen/ soo en worden sy niet te onrechte Christenen genaemt.

*Joan.1.33.
‡Luc.3.22.

Het overeencomen van de spreucken des Apostels met het ghene dat te voren van den eeuwigen rijck Christi geseyt is.

Voort teghen dese eeuwicheydt des rijckx Christi daer van wy ghesproken hebben / en zijn de woorden Pauli niet daer hy seyt:*Dan sal hy Gode ende den Vader het rijck over gheven. Item / De Sone selve sal onder worpen worden / op dat Godt zy al in allen. Want hy en wil daer niet anders seggen/ dan dat in de volmaeckte eerlijcheydt niet en sal sulcke bedieninge des rijcx wesen/ ghelijck als nu is. Want de Vader heeft alle macht den Sone ghegeven/om dat hy ons soude door sijns Soons hant regheeren/ stercken ende onderhonden / onder sijn beschermighe ons bewaren ende te hulpe comen. Alsoo/soo langhe als wy van Godt woonen / is Christus de Middelaer / de welcke ons langs soo meer tot de volmaeckte vereeninghe met Godt brenghe. Ende voorwaer dat hy sidt ter rechter hant des Vaders / dat is so veel als of hy des Vaders legaet ende bode genaemt ware/die alle de machts des rijcx hadde. Want Godt wil door sijnen persoon de Gemeynte regeeren eñ beschermen: gelijc oock

*1.Cor.15. 24.28.
Matt.11.27 ende 28.18.
Luce 10. 22.
Joan.3.35. ende 17.2.

Ephes.1.20.

Paulus dat uyt leyt tot de Ephes. cap. 1. dat hy is ter rechter hãt des Vaders geset/ op dat hy zy het Hooft der Ghemeynte / de welcke is sijn lichaem. Hy en meynt oock niet anders met het ghene dat hy erghens leert/dat Christo is eenen naem ghegeven die boven alle namem is: op dat in den naem Jesu alle knye gebogen worde/ende dat alle tonghe belijde dat hy zy ter eeren Gods des Vaders.

Phil.2.9.

Want met die woorden prijst hy ons de ordeninghe in het rijcke Christi: die onser tegenwoordiger swacheyt noodich is. Alsoo besluyt Paulus wel / dat Godt dan sal door hem selven het eenighe Hooft der Gemeynte zijn/om dat het ampt Christi in de bescherminghe der Gemeynte / sal dan volbracht zijn. Om dese selve oorsake wort Christus in de Schriftuere alomme Heere genaemt / om dat de Vader Christum heeft over ons ghesett / om door hem sijn heerschappie te gebruycken ende bewijsen. Want hoewel in de werelt vele heerschappien zijn / soo hebben wy nochtans eenen Godt den Vader/uyt den welcken alle dinck is/eñ wy in hem: ende een

1.Cor.8.9.

Heere Christus/ door den welcken alle dinc is/eñ wy door hem/ ghelijck Paulus seyt. Hier uyt wort te rechte verstaen/ dat hy de selve God is/ die door den mont Esaie ghesepyt heeft/ dat hy is de Coninck eñ Wetgever der Gemeynte.

Esai.33.22.

Want hoewel hy alomme seyt dat alle de macht die hy heeft/een weldaet eñ gave des Vaders is: soo en geeft hy nochtans niet anders te kennen/dan dat hy van Godts wege regneert: want daerom heeft hy den persoon des Middelaers aengenomen: om dat hy uyt den schoot des Vaders ende uyt de begrijpelijcke eerlijcheydt dalende / soude naerder tot ons comẽ. Daerom ist te meer recht dat wy ons alle eendrachtichlijck tot ghehoorsaemheyt bereyden/ ende met alle blymoedicheyt onsen dienst nae sijnen wille voeghen. Want ghelijck hy den Godsalighen dien hen selven ghewillichlijck met ghehoorsaemheydt hem onderworpen/een Coninck ende Herder is; also hooren wy hier en tegen dat hy eenen yseren scepter oft roede draecht / waer mede hy alle hartneckighe breeckt eñ murselt gelijc aerden vaten.

Psal.2.9.

Wy hooren oock dat hy sal een richter der Heydenen zijn/ om de aerde met doode lichamen te bedecken/ ende alle hoocheyt die teghen hem is / neder te worpen.

Psal.110.6.

Hier van worden te desen tijde sommige exempelen ghesien: maer het volle bewijs sal gesien worden in het uyterste oordeel/ het welcke oock mach voor sijn laetste werc geacht worden.

So veel het Priesterschap Christi aengaet/ is des selven gebruyc daer in ghelegen/ dat sijne cracht ende nutticheydt mach tot ons comen.

6 Nu van het Priesterdom moetmen int corte dit weten / namelijck/ dat het eynde ende ghebruyck daer van is/ dat het zy een suyver eñ onbesmet Middelaer / die ons Godt versoene door sijn heylicheyt. Maer dewijle de toeganck wordt door de rechtveerdige vervloeckinge verhindert ende ghesloten/ ende Godt nae sijn richter-ampt toornich op ons is / soo moeste daer offerhande ende versoeninge gheschien waer mede de Priester mochte den toorn Godts stillen / ende ons sijn gonste vercrijghen. Daerom heeft Christus moeten met offerhande voor comen / om dit ampt te volbrengen.

Hebr.10.11.

Want oock onder de Wet en was het den Priestere niet gheoorloft sonder bloet in het Heylighe te gaen: om dat de gheloovige souden weten dat hoewel daer een Priester was om te middelen eñ verbidden / Godt nochtans niet en conde versoent worden/ anders dan alle de zonden uytghewischt waren. Van deser sake handelt de Apostel veel in den Sendbrief tot de Hebreen / by na van den seven Capittel tot het eynde des thienden / maer de somma is dit : Dat de eere des Priesterdom/ Christo alleenlijck toe comt/ om dat hy door de offerhande sijns doots onse schult heeft uytghewischt / ende voor de zonde ghenoch gedaen. Eñ wat grooter een sake dit is / worden wy vermaent uyt dien grooten eedt die sonder berou gesworen is: Ghy zijt Priester in der eeuwicheyt na de orden Melchisedech.

Psal.110.4.
Hebr.5.6. ende 7.17.

Want hy wilde sonder twijfel dat Hoeft bevestighen in het welcke onse salicheydt voornemelijck ghelegen was. Want gelijck gheseyt is/noch voor ons noch vooren onse gebeden/ en is geen toeganck open tot Godt/ten zy dat de Priester onse smetten reynige/ende ons heylighe/ eñ ons de genade Godts vercrijge/ van de welcke wy door de reynicheydt onser zonde verhindert worden *Alsoo sien wy dat het begin moet van de doot Christi begonnen worden / op dat de cracht ende nutticheydt sijn Priesterdoms tot ons come. †Hier uyt volcht dat hy een eeuwich verbidder is / door des welckis voorsprake wy ghenaede vercrijgen. Hier uyt comt wederom niet alleenlijc een betrouwẽ om te bidden/ maer ooc gerustichevt den Godsaligen conscientien

* Van den doot Christi moeten wy beginnen: waer uyt dat volcht/
1. Sijne voorbiddinge voor ons.
2. Dat betrouwen om te bidden.
3. De gerusticheyt der conscientien.
‡ 1.Joa.2.1.
1.Tim.2.5.
† Hebr.7.24.

scientien/dewijle sy onbevreest op de vaderlijcke goedertierenheyt steunen/ende sekerlijck gheloo-ven/ dat hem al behaecht wat door den Middelaer gheheylicht is. Maer dewijle God onder de Wet gheboden heeft/ datmen hem soude beesten offeren/ soo heeft in Christo een ander ende

Hebr.10.10. 12.14.

verscheyden sake geweest/ te weten/ dat hy soude selve de offerhande ende de Priester zijn: om dat gheen ander bequaem voldoeninghe voor de zonde en conde ghevonden worden/ noch daer en was niemant soo groote eere weerdich/ dat hy soude Gode sijnen eerstgheboren Sone offeren. Ende Christus draecht den persoon des Priesters niet alleenlijck om door de eeuwighe Wet der versoeninghe den Vader ons gonstich ende ghenadich te maken/ maer oock op dat hy ons tot deelghenoten sulcker grooter eere aen neme.

4. Dat de Christenen door Christum worden Priesters haer selven ende al wat sy hebben Gode opdragende. Apoc.1.6. 1.Pet.2.5. Rom.12.1.

Want wy in ons selven onreyn/ zijn nochtans in hem Priesters/ende offeren ons selven ende al wat onse is/God/ende gaen vrylijck in dat Hemelsche heylichdom/ op dat de offerhande des gebets ende des lofs die van ons comen/ aenghenaem ende welrieckende zijn/ voor het aenschijn Gods. Ende dus verre strecken hen de woorden Christi/ daer hy seyt: Ick heylige my selven om

Joan.17.19.

harent wille. Want wy met sijn heylicheyt overgoten zijnde/ soo verre hy ons heeft den Vader toegheeyghent/ behaghen Gode ghelijck of wy suyver ende reyn/jae heylich waren: hoewel wy anders voor hem stincken. Hier toe dient de salvinghe des heylichdoms/ waer van in Daniele ghemeldet wordt. Want men moet de verghe-

Dan.9.24.

lijckinghe aenmercken tusschen dese salvinghe/ ende die ander figuerlijcke die doen ghebruyckt wert: ghelijck of de Enghel wilde segghen/dat de schaduwen souden verdreven worden/ ende het Priesterdom in den persoon Christi claer zijn. Daerom is dier menschen ghedichtsel te grouwelijcker/ die met den Priesterdom Christi niet te vreden zijnde/ bestaen hen selven te vervoorderen om Christum te slachten ende offeren: het welcke dagheliicx geschiet in het Pausdom/ daer de Misse gheacht wordt voor de opofferinghe Christi.

Hier uyt volcht/dat de Papisten swaerlijck sondigen die haer beroemen dat sy Christum opofferen.

Het xvi. Capittel.

Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft om ons de salicheydt te vercrijghen: waer oock van sijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimminghe ten Hemel ghehandeldt wort.

Alsoo vast wort ons de salicheyt in Christo voorgedragen/dat wy al wat ons om de selve te soecken ende te vercrijgen van nooden is/ overvloedich in hem vinden.

DAt wy dus langhe van Christo ghesproken hebben/ dat dient al tot dit eynde/ dat wy in ons selven verdoemde/ doot/ ende verloren zijnde/ in hem rechtveerdicheyt/ verlossinghe/ leven ende salicheyt soecken: ghelijck wy geleert worden door die schoon sententie Petri/ daer hy seyt: * dat daer anders geen naem en is onder den Hemel den menschen ghegeven/ waer in men moet salich worden. Ende hem en was niet sonder oorsake/ noch door een avontuerisch gheval/ noch door menschen goetduncken de naem Jesus gegeven/ maer is uyt den Hemel door den Enghel den vercondigher des oppersten raets/ aenghebracht: ende de oorsake daer by gesept/te weten/ om dat hy ghesonden was om het volck van zonden te verlossen. In welcke woorden wy moeten aenmercken dat wy ooc ergens geroert hebben/ te weten/ dat het ampt des Verlossers hem bevolen was/ om dat hy ons soude een salichmaker zijn. Hierentusschen soude nochtans de verlossinghe creupel ende onvolmaeckt zijn/ ten ware dat hy ons met ghedurighen voortganck tot het uyterste eynde der salicheyt brachte.

*Actor.4.12. Matt.1.21. Luc.1.31.

Daerom soo haest als wy een weinich van hem afwijcken/ so vergaet de salicheydt langs so meer/ de welcke gheheel in hem is/ so dat alle de gene die in hem niet gerust en zijn/ hen selven willens van alle genade berooven. Ende de vermaninge Barnarde is weerdich verhaelt te worden/ te weten: Dat de naem Jesu niet alleenlijc licht/ maer oock spijse is: dat hy oock olye is/ sonder welcke alle spijse der ziele dorre is: dat hy sout is/ sonder wiens bespренginghe alle dinck dat voorgeset wort/sonder smake is. Eyndelijck dat hy is heunich in den mont/ soet ghelupt in de oore/in het herte verheuginge/ ende ooc medicijne: ende dat al wat gehandelt wort/ onwijsheydt is ten zy dat daer dese naem sijn gelupt geeft/ maer hier moeten wy neerstichlijck overleggende/ hoe hy ons de salicheyt vercreghen heeft/ op dat wy niet alleenlijc vast en gelooven dat hy de autheur daer van is/ maer dat wy oock de dingen die tot gestadige versterckinge onses geloofs genoechsaem zijn/ aen nemende/ alle dinc verworpen dat ons herwaerts ende gintswaerts mach af trecken. Want dewijle niemant en can in hem selven gaen/ en met ernst overleggen hoedanich hy zy/ sonder te gevoelen dat Godt op hem toornich is/ ende door dat gevoelen noot te hebben om met benautheyt een wijse ende middel te soecken om Godt te paeyen/ om dat hy betalinghe eyscht: soo is daer groote versekertheyt noodich. Want soo langhe de sondaer niet verlost en zijn van der schult/ so is de toornicheyt Gods ende vervloeckinghe altijts over hem: want dewijle hy een rechtveerdich Richter is: soo en laet hy de overtredinge sijnder Wet niet ongestraft/ maer is tot de wrake ghewapent.

Maer buyten Christum is de eeuwighe doot.

Ber in cant Sermo.15.

Hoe dat dese salicheyt van Christo vercregen is.

2 Maer eer ick voorder voort gae/ soo moeten wy cortelijc sien hoe dit over een comt/ dat Godt die ons door sijn barmherticheydt voorcomt/ zy onse vyant gheweest tot dat hy ons door Christum wederom versoent is. Want hoe soude hy ons in sijnen eenich geboren Sone eenen sonderlicken pant sijnder liefde gegeven hebben/ hadde hy ons niet te voren met onverdiende gonste ommhelst/ daerom dewijle dit schijnt wat qualijck over een te comen/ so sal ick desen knoop ontdoen. De Geest spreect in de Schriftuere bynа op dese wijse/ te weten/ * dat God den menschē een vyant was/ tot dat sy door den doot Christi sijn wederom tot ghenade ghebracht: dat sy vervloeckt waren tot dat haer ongherechticheydt is door sijn offerhande versoent: dat sy van Godt ghescheyden waren/ tot dat sy door sijn lichaem zijn tot vereeninge aenghenomen. Duysdanighe wijsen van sprekē zijn na ons verstant gevoecht om dat wy souden te beter verstaē hoe ellendich en deerlijc onse conditie buytē Christum is. Want waert dat niet met clare woorden geseyt en worde dat de toorn en wrake Gods/ en de eeuwige doot over ons was/ so en souden wy soo wel niet weten hoe elendich wy zijn sonder de barmhertichept Gods/ ende wy en souden de weldaet der verlossinge so seer niet achten. Exempel: Waert dat tot yemant geseyt worde: Hadde Godt u doe ghy een sondaer waert/ gehaet en verworpē/ gelijc ghy verdient hadt/ so hadde een grouwelijck verderf over u geweest. Maer dewijle hy u heeft van selfs en door onverdiende goedertierenheyt in genade ontfangen/ ende u niet laten van hem vervreemden/ so heeft hy u alsoo van dit perijckel verlost die sulcx hoorde/ die soude wel gheroert worden ende eenichsins gevoelen hoe veel hy der barmhertichept Gods schuldich ware. Maer laet hem wederom hooren dat de Schriftuere leert/ te weten/ dat hy door de zonde van Godt vervreemt/

Op dat sulcx verstaen mach werden verclaert hy een vrage/ hoe dat de gerechticheyt Gods over een comt met de barmherticheyt Gods/ welcke met ons versoent is door Christum.

*Rom.5.10.

Gal.3.10.13.

Col.1.21.22.

De heylighe Schriftuere gebruyct dese maniere van spreken/ op dat wy te beter verstaen souden/ hoe ellendich onsen staet is buyten Christum.

verureemt/ erfgenamen der toornicheyt/ der vervloeckinge onderworpen/ende van alle hope der salicheyt uytgesloten / vreemde van alle zegeninge Gods/des Duyvels slave/onder het jock der zonde gevangen/eyndelic tot grouwelijc verderf verordent/en nu daer in verwerret was: en dat Christus als een verbidder is hier tusschen gecomen/de straffe op hem genomen/en voldaen heeft/ die door het rechtveerdich oordeel Godts stont over alle sondaren te comen: de zonden en boosheden diese voor God haestelijck maeckten / met sijn bloet uytgewiescht/met dien zondoffer Gode behoorlijck geoffert heeft: dat sijnen toorn is door dese voorsprake ghestilt:dat de vrede Gods met de menschen op desen gront gefondeert is/en dat sijn goetwillicheydt tot hem met desen bant ghebonden is. Sal hy door desen woorden niet soo veel te seerder geroert worden/gelijck sy beter en levendichlicker voor oogen stellen/uyt wat grooter ellendicheyt hy verlost is? Somma / dewijle onse herte het leven in de barmhertichept Gods niet en can so yverichlick begeeren/noch so dancbaerlijck ontfangen/als het betaemt/ten zy eerst door de vreese der toornicheyt Godts/ en door de verschrickinge des doots verslagen: soo worden wy door de heylighe Schriftuere alsoo onderwesen/dat wy eenichsins sien dat God op ons buyten Christum toornich is / ende dat sijn hant tot onse verderf gewapent is:ende dat wy sijn goetwillicheydt ende vaderlijcke liefde alleenlijck in Christo omhelsen.

3 Ende hoewel dit na de swackheyt onses verstants ghesept wort / soo ist nochtans waerachtich. Want God die de opperste rechtveerdicheyt is / en can de boosheydt niet lief hebben die hy in ons siet. Daerom hebben wy alle in ons dat weerdich is van Godt gehaet te zijn. ‡ Daerom na onse verdorven natuere / ende oock door de boosheyt die daer toe comt / zijn wy alle in de verbolghentheydt Gods waerachtichlijck voor sijn aenschijn verdoemt / ende tot de helsche verdoemenisse geboren. Maer dewijle de Heere niet en wil in ons verliesen dat hem toe comt / soo vint hy noch wat in ons om na sijn goedicheydt lief te hebben. Want hoewel wy door onse verdorventheyt sondaers zijn / soo blijven wy nochtans sijne creatueren: ende hoewel wy de doot over ons gehaelt hebben/soo hadde hy nochtans ons tot het leven geschapen. Alsoo wort hy door enckel onverdiende liefde tot ons verweckt om ons wederom in genade te ontfangen. Maer ist dat tusschen de rechtveerdicheyt ende ongerechticheyt eeuwich ende onversoenlijck gheschil is/ so en can hy ons niet ghcheel aennemen / soo lange wy sondaers blijven. Daerom om dat hy ons soude gantschelijck met hem versoenen/ alle oorsake ende materie des haets wech genomen zijnde/ soo heeft hy alle het quaet dat in ons is/ uytgewischt / door de reyninghe die in Christo is voor ghestelt/ op dat wy rechtveerdich ende heylich voor sijn aenschijn verschijnen/die wy te voren onreyn ende onsuyver waren. So comt dan God de Vader met sijn liefde voor onse versoeninghe in Christo / ende voorgaetse. Ja om dat hy ons eerst lief heeft / daerom versoent hy ons daer na met hem. Maer dewijle de ongerechticheyt die de verbolgentheyt Gods verdient/ende voor hem vervloeckt ende verdoemt is / in ons blijft tot dat Christus ons met sijnen doot te hulpe comt / soo en hebben wy gheen vaste noch volle vereeninghe met Godt / eer ons Christus vereenicht. Ja ist dat wy willen ons selven wijs maken dat God ons versoent / ende ghenadich is / soo moeten wy op Christum alleenlijck onse herten ende oogen slaen:gelijck wy waerachtiglijck door hem gekrijgen/ dat ons de zonden niet toegereckent en worden/ der welcker toerekeninghe den toorn Godts mede brenght.

Nochtans en is dit niet onwaerachtich: want de alder rechtveerdichste God vindt in ons/dat den swaersten haet weerdich is/tot dat de schult door Christum wech ghedaen wort: hoewel hy nae sijne goetheyt/ tgene dat sijne is/ in ons bemint.

‡ Ephes. 2. 3.

1. Joh. 4. 19.

4 Ende hierom sept Paulus dat de liefde daer mede Godt ons eer de werelt ghescHapen was/ ommehelst heeft / is in Christo gefondeert gheweest. Dit is klaer en komt wel met de Schriftuere over een/en vereenicht seer wel de plaetsen met malkanderen/daer ghesept wordt dat Godt daer in sijn liefde tot ons bewesen heeft / dat hy sijnen eenigen Sone heeft tot der doot gegeven/ ende nochtans onse vyant was / eer hy door den doot Christi versoent was. Maer op dat het te vaster zy by de gene die getuygenissen der ouder Ghemeynte begeeren/ so wil ick een plaetse verhalen uyt Augustino/ daer dit selve geleert wort. De liefde Gods (sept hy) is onbegrijpelijck ende onveranderlijck. Want hy en heeft ons niet begonnen lief te hebben nae dat wy door het bloet sijns Soons versoent zijn / maer hy heeft ons lief gemaeckt eer de Werelt gemaeckt was/ dat wy met sijnen eengheboren Sone souden oock sijne kinderen zijn/ eer wy gantschelick wat waren. Daerom/dat wy versoent zijn door den doot Christi/ dat en is also niet te verstaen gelijc of de Sone ons daerom met hem versoent hadde/ om dat hy soude beginnen ons nu lief te hebben die hy haette: maer wy zijn versoent met dien die ons lief hadde / met den welcken wy om der sonden wille vyandtschap hadden. Of ick dit met der waerheyt segge dat sal de Apostel getuygen: Godt prijst (sept hy) sijn liefde tot ons / want doen wy noch sondaers waren / is Christus voor ons gestorven. Soo hadde hy dan liefde tot ons/ oock doe wy vyandtschap tegen hem bedrijvende/ ongerechtigheyt wrochten. Daerom heeft hy ons op een wonderlicke ende goddelicke wijse lief gehadt / oock doe hy ons haette. Want hy haette ons so verre wy sulck waren als hy ons niet gemaect en hadde: en dewijle onse ongerechticheyt niet en hadde sijn werck op allen zijden verteert ende te niete gemaeckt / soo wiste hy in eenen yegelijcken van ons te haten dat wy ghedaen hadden/ ende lief te hebben dat hy gemaeckt hadde. Dit zijn de woorden Augustini.

Bewijs uyt der heyligher Schriftueren.

Ephes. 1. 4.

Joan. 3. 16.

Rom. 5. 10.

Tract. in Euangeli. Joan. 110.

Bewijs uyt Augustino.

Rom. 5. 8.

5 Nu als men vraecht hoe Christus de zonden wech nemende / heeft dien twist tusschen Godt ende ons wech genomen/ ende rechtveerdigheyt verkregen/door de welcke Godt soude ons gonstich ende goetwillich worden: soo machmen in 't gemeyn antwoorden/dat hy ons dat gemaeckt heeft met den gantschen loop sijnder gehoorsaemheyt: het welcke door de ghetuyghenisse Pauli bewesen wort/ daer hy sept: * Gelijck door eens overtredinge vele zijn tot sondaers ghestelt: also worden wy door eens gehoorsaemheyt tot rechtveerdige gestelt. Ende de oorsake der vergevinge waer door wy van de vervloeckinge der Wet verlost zijn / die streckt hy voorwaer ergens tot het gantsche leven Christi / daer hy sept: Doe de volheyt des tijdts was gekomen/ so heeft Godt sijnen Sone ghesonden / gemaeckt uyt der vrouwe / der Wet onderworpen / om dat hy de ghene die onder de Wet waren / soude verlossen. Alsoo heeft hy betuycht dat oock in den Doop een deel der rechtveerdigheyt volbracht wert/ om dat hy des Vaders gebot gehoorsaemlijck volbrachte. Somma / van dat hy den persoon eens dienstknechts heeft aenghenomen / heeft hy den prijs der verlossinghe om ons te verlossen/ begonnen te betalen. Nochtans om te sekerlijcker de wijse onser salighepdt te beschrijven / soo schrijft de Schriftuere dit ter dpodt Christi toe / ghelijck

haer

Dat andere deel des Capittels/ d'welck handelt van onse verlossinghe door Christum/ eerstelijck int ghemeyn. Ende gaet de selve op den loop der gantscher gehoorsaemheyt Christi.

* Rom. 5. 19.

Gal. 4. 4.

Matt. 3. 15.

Phil. 2. 7.

* Daer nae wort int bysonder de wijse der salicheyt den doot Christi toegeschreven.

haer eygentlijck en sonderlijc toe comende. Christus selve vercondicht dat hy zijn ziele gheeft tot verlossinghe voor vele. Paulus leert dat hy ghestorven is om onse sondē. Joannes Baptista riep dat hy is gecomen om de sonden der werelt wech te nemē/ om dat hy het Lam Gods was. Paulus leert ergens dat wy voor niet gerechtveerdicht worden / door de verlossinghe die in Christo is: want hy voorgestelt is tot eenen versoener in zijn bloet. Item/ dat wy gerechtveerdicht zijn in zijn bloet/ eñ versoent door zijn doot Wederom: Die geen sonde en wiste/ die is voor ons sonde geworden/ om dat wy soudē de rechtveerdicheyt Gods zijn in hem. Ic en wil alle getuygenissen niet verhalen/ want het getal soude te over groot zijn/ eñ vele sullen hier na te harer plaetse verhaelt worden. Daerom is inde artijckelen die wy dē Credo ofte het Gheloove noemen/ seer goede ordeninge/ datmen terstont vande gheboorte Christi comet tot zijn doot ende wederopstandinge/ waer in de somma der volcomender salicheyt gheleghen is.

Mat. 20. 18.
Rom. 4. 25.
Joan. 1. 29.
Rom. 3. 25.
Rom. 5. 9. 10.
2 Cor. 5. 7. 21.

Nochtans en wort het ander deel der ghehoorsaemheyt die hy in zijn leven bewesen heeft / niet uytgesloten: gelick Paulus dat geheel vanden beginne tot den eynde verhaelt / als hy seyt dat hy hemselven ydelt heeft/ de gedaente eens dienstknechts aennemende/ ende dat hy den Vader is ghehoorsaem geweest tot der doot: te weten/ de doot des cruyces. Eñ voorwaer inde gehoorsaemheyt heeft oock de gewillige onderworpinge de eerste plaetse/ want de offerhande en soude niet geholpen hebben tot rechtveerdicheyt / hadde sy niet gewillichlijck geoffert geweest. † Daerom als de Heere betuycht heeft / dat hy zijn ziele voor zijn schapen stelt/ so seyt hy claerlijc daer by/ niemant en neemt die van my. Also seyt oock Esaias/ † dat hy is stom geweest gelijc een Lam voor den scheerder. * Eñ inde Evangelische historie wort verhaelt dat hy is uytgegaen dē crijschknechten te gemoet: † eñ dat hy voor Pilatum hem niet en heeft beschermt / maer gestaen om het oordeel te draghen. Dat en dede hy niet sonder strijt des vleeschs/ want hy hadde onse swacheden aengenomen: en de gehoorsaemheyt die hy den Vader bewees/ moeste alsoo beproeft worden. Dit en was geē cleyn bewijs zijnder onuytsprekelicker liefde tot ons/ te weten/ dat hy tegen de grouwelijcke verschrickinge street/ ende inde vreesselijcke quellinge de sorghe zijns selfs wech wierp / om ons te hulpe te comen. Men moet dit wel weten dat Christus niet en conde Gode behaechlick offeren/ anders dan als hy zijn eygen genegentheyt verworpende/ hem selven heeft gantschelijck den goetduncken des Vaders onderworpen en begeven. Tot dese sake verhaelt Paulus bequamelijck die getuygenisse des Psalms: Inden boeck der wet is van my geschreven / op dat ick Heere uwen wille doe: Ick wil/ ende uwe wet is midden in mijn herte. Doen seyde ick: Siet ick come. Voort dewijle de verschrickte conscientien geen ruste en vinden anders dan inde offerhande en afwisschinge/ door de welcke de sonden versoent worden: so worden wy te rechte daer toe geleyt/ en de materie des levens wort ons in den doot Christi gestelt. Ende dewijle de vervloeckinghe door de sonde ende schult over ons was voor den Hemelschen Rechtstoel Gods: soo wort ten eersten de veroordeelinghe Christi verhaelt / die gheschiet is voor Pontio Pilato den Stadthouder in Judea: op dat wy weten dat de straffe die wy verdient hadden / is op den rechtveerdighen ghelegt. Wy en conden dat grouwelijck oordeel Godts niet ontgaen: maer Christus om ons daer uyt te verlossen / heeft hem selven van eenen sterffelijcken/ ja ooc boosen eñ onheylighen mensche laten verdoemen. Want den naem des Stadthouders en wort niet alleenlijc beschreven om de waerheydt der historie bevestighen/ maer op dat wy verstaen dat Esaias leert / dat de castijdinge onser vrede op hē was / eñ dat wy door zijnde wondē genesē zijn. Want om de oorsake onser verdoemenisse wech te nemē/ en was het niet genoech eenigherley doot te sterven: maer om onser verlossinge ghenoech te doen/ moeste hy sulck een doodt verkiesen: waer in hy de verdoemenisse eñ de voldoeninge op hen nemende/ ons mochte van beyde vry maken. Hadde hy van de roovers vermoort/ oft door des volcx oproer verslaghen gheweest/ in sulcke doot en soude geenerley schijn der voldoeninghe gheweest hebben. Maer als hy beschuldicht zijnde / wort voor den rechterstoel ghestelt/ met ghetuygenissen beschuldicht eñ overvallen/ door des Rechters mont ter doot verwesen: door dese bewijsinge verstaen wy dat hy eens misdadighen mensches persoon draecht. Eñ hier moeten wy twee dingen aenmercken/ die oock door de Propheten voorseyt waren/ ende grooten troost en versterckinge des geloofs mede brenghen. Want als wy hooren dat Christus van den rechterstoel tot de doot gesonden zijnde/ is tusschen de Moorders gehangen geweest: soo hebben wy de vervullinghe dier Prophetie die vanden Euangeliste verhaelt wort/ namelijc: Hy is onder de ongerechtige gerekent. Waerom dat te weten/ om dat hy soude niet in eens rechtveerdighen/ maer in eens misdadighen plaetse staen: want hy en is niet om der onnoselheydt / maer om der sonden wille gestorven. Waerom als wy hooren dat hy door den selven mont die hem veroordeelde / is gherechtveerdicht gheweest (want Pilatus is meer dan eens bedwongen gheweest opentlijck ghetuygenisse der onnooselheyt Christi te geven/) so laet ons in gedachtenisse comen/ dat by eenen anderen Prophete staet/ dat hy betaelt heeft dat hy niet gestolen en hadde. Eñ alsoo sullen wy den persoon des sondigen ende misdadige mensches die in Christo vertoont is/ aensien / en door de claerheydt zijnder onnoselheydt sal het oock mede openbaer worden / dat hy meer met vreemde en niet met zijn eygen sonden ghaladen was. Soo heeft hy dan gheleden onder Pontio Pilato door het openbaer oordeel des Stadthouders/ in der misdadigen mensche en getal geset zijnde: nochtans alsoo dat hy vanden selven is oock mede vercondicht rechtveerdich te zijne/ dewijle hy betuycht dat hy gheen oorsake in hem vint. Dit is onse rechtveerdiginge/ dat de schult door de welcke wy der straffe onderworpen waren / is op den Sone Gods ghelegt. Want dese vergeldinghe moeten wy voornemelijc weten/ op dat wy niet onse leven lanck en vreesen noch benaut en zijn/ ghelijck of de rechtveerdighe wrake Gods stonde over ons te comen / de welcke de Sone Godts heeft op hem ghenomen.

Phil. 2. 7.

In welcken doot insonderheyt haer openbaert de gewillige onderwerpinge Christi: nochtans also dat hy in sonder grooten strijt hem van sijn eygen genegentheyt heeft onthouden.

† Joan. 10. 15
† Esai. 53. 7.
* Acto. 32.
† Joan. 18. 4.
Mat. 27. 11.
Math. 27. 39. 42.
Heb. 10. 5.
Psal. 40. 9.

Daer nae moeten wy aenmercken de veroordeelinge voor den Landtvoocht Pilato.

Esai. 53. 5.

Daer in twee dingen waer te nemen zijn
1. Dat Christus onder den quaetdoenders is gerekent.

Esai. 53. 11.
Marc. 15. 28

1. Dat hy door den mont des Rechters is vry gesproken
Luc. 23. 22.
Joan. 18. 38.

Psal. 69. 5.

Joan. 18. 38.
Luc. 23. 22.

De nuttichheyt ende gebruyc deser leere.

6 Nu dese aert des doots/ en is ooc niet sonder groote verborgentheydt. * Het cruyce was vervloeckt/ niet alleenlic door menschelijcken waen/ maer door het oordeel der Wet Godts/ Daerom als Christus daer aen verheven wort / so onderworpt hy hem selven der vervloeckinghe. En het moeste alsoo ghschien / om dat wy souden van alle vervloeckinghe die om onser sonden wille stont op ons te comen / jae oock over ons was/ souden verlost worden dewijle sy op hem ghelegt wort.

Waerom Christus is gecruysicht geweest.
* Deut. 21. 23.
Gal. 3. 13.

wort. Dit was ooc inde wet afgebeeldet en beteeckent. Want de versoen-offerhanden die voor de sonden geoffert worden/ waren int Hebreische oock sonden genaemt. Met welcke woorts oneygen gebruyc/ de Geest heeft willen te kennen geven/ dat alle de vervloeckinge die de sonden verdient hadden/ op die offerhanden geleyt worden. Nu dat inde sacrificien der wet was figuerlijck voor oogen ghestelt/ dat selve wort in Christo die het exemplaer aller figueren was/ vertoont.

Dese verborgentheyt was inde Wet afgebeeldet.

Daerom om de behoorlijcke reyninge en versoeninge te volbrengen/ heeft hy zijn ziele tot ee versoen-offer voor de sonde (gelijc de Prophete seyt) gegeven/ op dat de schult en straffe eenichsins op hem geworpen zijnde/ niet meer ons toegerekent en worde. Dit selve betuycht de Apostel claerlijcker/ als hy leert dat de gene die gee sonde en wiste/ is vanden Vader voor ons sonde gemaect/ om dat wy souden in hē de rechtveerdicheyt Godts worden. Want de Sone Godts/ hoewel hy van alle smette seer suyver was/ heeft nochtans onse ongerechticheyt/ en oneere/ en schande aengenome/ ende wederom ons met zijn reynicheyt becleet. Het schijnt dat hy dit selve aengesien heeft/ daer hy seyt/ dat de sonde is vā sonde verdoemt geweest in zijn vleesch. Want de Vader heeft de macht der sonde te niete ghemaeckt/ als de vervloeckinge daer van is in den vleesche Christi opgeleyt. Soo wort dan door dit woort te kennen gegeven/ dat Christus is den Vader geoffert geweest in de doot tot een versoenofferhande/ op dat wy/ dewijle de versoeninge door sijn offerhande volbracht is/ nu niet langer de toornicheyt Gods en vreesen. Nu is het claer wat de woorden des Propheten beduyden/ daer hy seyt/ dat onser aller ongerechticheden zijn op hem geleydt te weten/ dat hy om de onreynicheydt daer van uyt te wisschen/ is selve daer mede door oneygen toeschrijvinge bedect geweest. Van dese sake is het cruyce daer aen hy ghehangen was/ een teecken geweest/ gelic Paulus betuycht daer hy seyt: Christus heeft ons verlost vanden vloeck der wet/ dewijle hy voor ons is de vervloeckinge geworden (want daer is geschreven: Vervloeckt is een yegelijck die aen het hout hangt) om dat de segeninghe Abrahe in Christo soude tot de Heydenen comen. Dit selve heeft oock Petrus aenghesien/ daer hy seyt/ dat Christus onse sonden heeft ghedragen aen het hout: wat uyt dit teecke der vervloeckinghe/ verstaen wy te claerlijcker dat het last daer mede wy verladen waren/ is op hem geleyt. Nochtans enmoeten wy niet verstaē dat hy sulcke vervloeckinge heeft op hem genomen/ daer onder hy selve verladen gebleven sy: maer hy heeft veel meer de vervloeckinghe op hem nemende/ haer gantsche cracht t'onder gedruckt/ ghebroken ende te niete ghemaeckt. Daerom vaet het gheloove de verlossinghe in de verdoeminghe Christi/ ende de segheninghe in de vervloeckinge Christi. Daerom en is het niet sonder oorsake dat Paulus de triumphe die Christus aen het cruyce ghecreghen heeft/ soo seer prijst/ ghelijck of het cruyce dwelck vol schande was/ tot groote triumphe verandert ware. Want hy seyt/ dat het hantschrift dat ons teghen was: is aen het cruyce ghehecht gheweest/ ende de heerschappien berooft/ ende opentlijck te vertoonen ghelept. Ende het en is gheen wonder/ want ghelijck een ander Apostel betuycht/ dat Christus heeft hem selven door den eeuwighen Gheest gheoffert: waer uyt de veranderinghe der natuere der dingen comt. Maer op dat dit in onse herten vast ghewortelt sy/ eñ vast daer in blijve/ so moeten wy altijts der offerhāde eñ der afwisschinge ghedachtich zijn. Want wy en souden niet connen vaste betrouwen dat Christus onse verlossinge en los-gelt/ ende versoeninghe is/ hadde hy niet de offerhande gheweest. Daerom wort so dicmael van het bloet gemeldet/ daer de Schriftuere de wijse der versoeninghe leert. Hoe wel het bloet Christi en heeft niet alleenlijck tot een versoenofferhande ghedient/ maer heeft oock tot een badt gheweest om onse onreynicheden te suyveren.

Vanden Propheten ende Apostelen geopenbaert.

Esa.53.5. ende.11.

2.Cor.5.21.

Rom.8.3.

Esa.53.6.

Gal.3.13.

Deut.21.23.

1.Pet.2.24.

Hoe het te verstaen is/ dat Christus door ons de vervloeckinge is geworden.

Col.2.19.

Heb.6.17.

Dat cruyce Christus bloet vergoten vercuicht.

7 Nu volcht in de articule des geloofs/ dat hy is gestorven en begrave geweest: daer moetmen wederom sien hoe Christus hem selve heeft alom in onse plaetse ghestelt/ om den prijs onser verlossinge te betalen. De doot hilt ons in haer joc aen haer verbonden: Christus heeft hem selven voor ons onder haer macht gegeven/ om ons daer uyt te verlossen. Dit gheeft de Apostel te kennen/ als hy schrijft/ dat Christus heeft den doot gesmaect voor allen. Want hy stervende/ heeft ghemaeckt dat wy niet en sterven: ofte (het welcke even vele is) hy heeft door zijn doot onse leven verlost. En dit was in hem verscheydelijc en anders dan in ons/ te weten/ dat hy hem selven der doot over gaf/ ghelijck of hy soude verslondn worden: niet om dat hy soude van haer verslonde worden: maer meer om dat hyse soude selve verslinden/ vande welcke wy hadde terstont verslonden geworden. Item/ dat hy hem selven heeft late haer onderworpen/ niet om door haer macht t'onder gedruckt te worden/ maer meer om haer te neder te worpen/ de welcke over ons was/ ons haer onderworpen hadde/ en ghewelt over ons verdreef. Somma: dat hy door de doot soude dien te niete maken/ die de heerschappie en gewelt des doots hadde/ dat is in den duyvel/ en dat hy soude die verlossen/ die door de vreese des doots haer leven lanc ware der dienstbaerheyt onderworpen: dese eerste vrucht heeft ons zijn doot voortgebracht. En de ander vrucht is/ dz hy ons zijns selfs deelachtich makende/ onse aerdische leven doot/ op dat sy voortaen hare wercke niet en doē: hy doot onsen ouden mensche/ op dat hy niet meer cracht en hebbe noch vrucht en drage. Hier toe dient ooc zijn begravinghe/ te weten/ dat wy dier deelachtich zijnde/ ooc selve der sonde begraven worden. Want als de Apostel leert dat wy zijn in ghelijckenisse des doots Christi geplant/ en met hem begrave inde doot der sonde: dz de werelt door zijn doot ons ghecruyst is/ en wy der werelt/ en dat wy met hē gestorve zijn/ daer mede en vermaent hy ons niet alleenlijc om het exempel zijns doots uyt te drucken/ maer verclaert dat dese cracht daer in is/ de welcke alle Christenen moeten ghevoelen/ ten zy dat zy wille zijn doot onnut en onvruchtbaer make. Daerom wort ons inde doot en begravinge Christi tweederley weldaet voor ghestelt om te ghebruycken/ te weten/ de verlossinghe van der doot/ der welcker wy onderworpen waren/ en de doodinge onses vleeschs.

Vanden doot Christi.

Hebr.2.9.

Waerom hy gestorven is.

Heb.2.15.

De vruchten zijns doots.

Van zijne begravenisse.

Rom.6.5.

Gal.2.19. ende.6.14.

Col.3.3.

De vruchten der selver.

8 Het en betaemt oock niet/ dat wy de nederdalinghe tot de helle voorby gaen/ waer in veel ghelegen is/ de vrucht ende volbrenginghe der verlossinghe aengaende. Want hoewel het uyt de boecken der ouder Leeraren schijnt dat dit stucxken/ het welck onder de articulen des gheloofs ghelesen wordt/ niet seer en is voortijden inde Ghemeynten ghebruyckt gheweest: soo ist nochtans noodich in de handelinghe der somma der leere hem plaetse te gheven: als waer in

Van het nederdalen Christi ter helen.

een

een nutte ende weerdighe verborghentheyt een= der seer groote sake vervaet is. Daer zijn oock sommige onder de oude Leeraers / die dit stucx ken niet voor by en gaen : waer uyt men mach verstaen dat het weynich nae der Apostelen tij= den onder de articulen des gheloofs ghesett zijn= de / niet en is terstont / maer metter tijt van de Gemeynte gebruyckt geworden. Dit is voor= waer sonder twijfel / dat het uyt het ghemeyn gevoelen aller godsalighen ghenomen is: dewijle niemant onder de oude Vaderen en is die de ne= derdalinghe Christi ter hellen / niet en meldet/ hoewel met verscheyden uytlegginghe. Maer van wien oft te wat tijde dit is eerst onder de artyculen des gheloofs ghestelt gheweest/dat en gaet der sake niet seer aen. Maer men moet in de articulen des geloofs meer achte hebben/ dat de somma des gheloofs in alle haer stucken vol= comelijck daer in begrepen zy / ende dat daer in niet ghestelt en wordt / anders dan dat uyt den alder suyversten woorde Gods ghenomen zy. Ist dat eenige menschen door eyghensinnicheydt verhindert worden dit onder de articulen des gheloofs toe te laten : het sal nochtans terstont claer worden dat het de somma onser verlossin= ghe soo seer aengaet / ende dat wy veel van de vrucht des doots Christi verliesen / als wy dit voor by gaen. Daer zijn oock sommige die mey= nen dat hier in niet nieus ghesepdt/ maer alleen= lijck met ander woorden verhaelt worde dat te voren van de begravinghe ghesept was: dewijle dit woort Helle, dickmael in de Schrifture voor het graf ghestelt wort. Datmen van de be= duydinghe des woordts teghen worpt / dat be= kenne ick waerachtich te zijne / te weten / dat de helle dickmael voor het graf ghenomen wort: maer twee dinghen strijden teghen hare mey= ninghe / door de welcke ick lichtelijck beweecht worde om anders te ghevoelen dan sy. Want wat grooter onachtsaemheyt soude het zijn een sake die licht om verstaen / ende met clare duyt= lijcke woorden bewesen ware/daer nae met duy= sterder woorden meer te beteeckenen dan te ver= claren ? Want soo wanneer een sake wordt met tweederley woorden op de selve plaetse uytghe= druckt / soo betamet dat de eerste woorden door de laetste verclaert worden : Maer wat verclar= ringe sal dit zijn/ist dat yemant aldus spreeckt: Datmen sept dat Christus begraven is / dat is te seggen dat hy is ter Hellen ghedaelt. Boven desen en ist der waerheyt niet ghelijck/ dat in dit corte begrijp daer in de voornaemste stucken des gheloofs met soo corte woorden alst moghelijck is / in een somma ghestelt zijn/soude hebben con= nen sulcke dobbelinghe der woorden comen / die te vergeefs waren. Ende ick en twijfele niet/sy sullen my lichtelijck ghelijck gheven/ die de sake een weynich neerstelijck overleyt hebben.

Desen artijc= kel en is niet terstont/ maer metter tijt/van den Ghemeynten gebruyckt, ghetworden.

Nochtans en is hy niet te verwer= pen.

Ofte met den voor= gaenden ar= tyckel van de begrave= nisse te ver= menghen.

9 Sommige legghent anders uyt / te weten/ dat Christus tot de zielen der Vaderen die onder de Wet waren / is neder ghedaelt om de boot= schap van de volbrachte salicheyt daer te dra= ghen/ ende de zielen der Vaderen uyt de gevanc= kenisse te verlossen / daer in sy ghesloten ghehou= den waren / ende hier toe ghebruycken sy ver= keerdelijck de ghetuyghenissen uyt den Psalme/ *dat hy de metalen poorten ende yseren grendels gebroken heeft. Item uyt Zacharia. †Dat hy de gevanghene verlost heeft uyt den put daer in gheen water was. Maer dewijle de Psalm spreeckt van de verlossinge der gener die in ver= re landen ghevanghen zijn : ende Zacharias de Babylonische ghevanckenisse daer in het volck versoncken was / verghelijckt by eenen diepen

Een onghe= schickte uyt= legginge van het Voor= burght der Vaderen/ tot dewelcke sommighe willen dat Christus ge= daelt soude zijn.

*Psal.107.16. †Zach.9.11.

dorren put ofte afgront / ende oock mede leert dat de verlossinghe des gantschen volcx is ghe= lijck een uytcomste uyt een diepe Helle : ick en weet niet hoe het ghesciet is/dat de naecomers ghemeynt hebben/dat onder de aerde een plaetse ware / de welcke sy in het Latijn Limbus noe= men. Maer hoewel dese fabel groote Authuere heeft/ ende heden van velen ernstelijck voor de waerheyt beschermt wort/soo en is sy nochtans niet anders dan een fabel. Want het is kinder= heyt de zielen der dooden te willen in gevancke= nisse besluyten. Ende wat noot was het dat de ziele Christi soude daer henē neder dalen om die zielen te verlossen ? Ic bekenne geerne dat Chri= stus door de cracht sijns Geests hen is versche= nen : soo dat sy bekenden dat de ghenade die sy alleenlijck door hope ghesmaeckt hadden / doe der werelt bewesen was. Ende de plaetse Petri can met goeden schijn hier toe ghevoecht wor= den/daer hy sept/ dat Christus is gecomen/ ende den gheesten heeft ghepredickt die in de wachte waren / (die in de ghevanckenisse waren schrift men gemeynlijck:) Want het vervolch der woor= den leyt ons oock daer toe / te wetē/ dat wy daer uyt verstaen dat de gheloovighe die voor dien tijde ghestorven waren/ zijn der selver ghenaede met ons deelachtich gheweest. Want de Apostel verheft daer de cracht des doots Christi / daer mede dat sy oock is tot de doot ghecomen/als de godsalighe zielen de besoeckinghe die sy sorchvul= dichlijck verwacht hadden / hebben tegenwoor= dichlijck aenschout : ende als daerenteghen de verdoemde claerlijcker gesien hebben dat sy van alle salicheyt uytgesloten waren. Ende dat Pe= trus niet soo onderscheydentlijck en spreeckt/ dat en moetmen niet alsoo nemen ghelijck of hy sonder eenich onderschept de Godtsalige met de goddeloose vermengde : maer hy wil alleenlijck bewijsen / dat het ghevoelen der doot Christi hen beyden is ghemeyn geweest. 1.Pet.3.19.

10 Maer aengaende de nederdalinge Christi tot de Helle / moeten wy een sekerder uytleggin= ghe soecken : ende wy hebben in de heylighe Schrifture verclaringhe daer van / die niet al= leenlick heylich ende Godtsalich / maer oock vol uytnemenden troost is. Hadde Christus alleen= lick de lichamelijcke doot gestorven/soo en ware daer mede niet bedreven : maer hy moeste oock mede de strengicheyt des goddelijcken oordeels ghevoelen: om dat hy soude sijnen toorn stillen/ ende sijnen rechtveerdighen oordeele ghenoech doen. Hierom moeste hy oock met de helsche heyrcrachten ende verschrickinge der eeuwigher doot gelijck hant tegē hant strijden. Wy hebben weynich boven verhaelt uyt den Prophete / dat de castijdinge onser vrede op hem geleyt was/ ende dat hy van den Vader is om onser zonden wille geslagen / en verdruckt om onse ongerech= ticheden. Met welcke woorden hy te kennen geeft/dat Christus in de plaetse der sondaren is borge geworden/ jae gelijck of hy schuldich ghe= weest hadde / onderworpen om alle de straffen te betalen ende voldoen / die van hem mochten geeyscht worden : alleenlijck die uytghenomen/ dat hy niet en conde inde smerten des doots ge= houden worden. Daerom en ist gheen wonder/ dat van hem ghesept wort dat hy neder ghedaelt is tot der Helle / dewijle hy die doot gheleden heeft die door de toornicheyt Godts wordt den sondaren opgeleyt. Ende de uytvlucht is veel te lichtveerdich en spottelijck die sommighe makē/ segghende:dat door dese wijse de orden verkeert wordt / om dat het niet en betaemt datmen het ghene dat door de begravinge geschiet is/nae de

Een sekerder uytlegginge des artic= kels van de nederdalinge Christi ter Hellen/ mits gaders des selven over= vloedigh uyt= nemenden troost.

Esaie.53.5. Actor.8.32.

Actor.2.24.

Een uyt= vlucht.

begravinge stelle. Want als de dingen die Christus voor de oogen der menschen geleden heeft/ verclaert zijn / dan wort dat onsienlijck ende onbegrijpelijck oordeel dat hy voor God gedragen heeft / daer nae verhaelt: op dat wy weten dat niet alleenlijck het lichaem Christi en is tot prijs der verlossinge ghegeven: maer dat daer een ander uytnemender prijs was/ te weten/ dat hy die grouwelijcke quellinge des verdoemden en verlozen mensches/ heeft in sijn ziele ghedraghen.

Actor. 2. 24. 'T bewijs soodanigher uytleggingе/ bevestricht met ghetuyghenissen der H. Schrifturen/ ende der ouden Theologanten.

11 Hierom seyt Petrus / dat Christus is weder opgestaen/ de smerten des doots ontbonden zijnde/ van de welcke hy niet en conde gehouden of overwonnen worden. Hy en noemt den doot niet enckelijck/ maer seyt dat de Sone Godts is in smerten geweest die door vervloeckinghe ende toornicheyt Godts comen: de welcke is de oorspronck des doots. Want het en hadde niet veel geweest hadde hy gerustichlic ende als door spel voort gecomen om den doot te lijden? Maer dit was een waerachtich teecken synder onuytsprekelijcker barmhertichеydt/ dat hy de doot niet en weygerde van de welcke hem soo seer gruwede. Dit heeft sonder twijfel Paulus willen leeren in den Sendbrief tot de Hebreen/ daer hy schrijft/

Hebr. 5. 7.

dat Christus is uyt sijn vreese verhoort geweest (het welcke andere eerweerdicheyt ofte Godsalicheyt oversetten/ maer hoe bequamelijck sy dat doen / dat bewijst de sake selve ende de wijse van spreken) Christus dan met tranen ende sterck gheroep biddende / is uyt sijn vreese verhoort gheweest: niet op dat hy vry zy van der doot/ maer op dat hy niet gelijck een sondaer daer van verslonden en worde: want hy droech daer onsen persoon. Ende voorwaer men can gheenen grouwelijckeren afgront bedencken/ dan dat yemant ghevoeldt hem selven van Godt verlaten ende vervreemt te zijne / ende niet verhoort te worden als hy aenroept: ghelijck of Godt hem wilde verderven. Wy sien dat Christus is soo verre verlatē geweest / dat hy door de drengende benautheydt bedwonghen werdt uyt te roepen

Mat. 27. 46. Psal. 22. 2

Mijn Godt / mijn Godt hoe hebt ghy my verlaten? Want dat sommige willen seggen dat Christus meer heeft nae anderer menschen meyninghe/ dan nae sijn ghevoelen alsoo gesprooken/ dat en is der waerheyt niet gelijck: want het is claer dat die stemme is uyt de binnenste benautheydt des herten gecomen: Nochtans en segghen wy niet dat Godt hem oydt is vyant of toornich geweest. Want hoe soude hy toornich zijn op sijnen lieven Sone / in den welcken sijn herte gherust was? ofte hoe soude Christus andere in den vriēschap ende gonste des Vaders brenghen/ selve in des Vaders verbolghentheyt zijnde? Maer wy segghen dit / dat Christus de swaricheydt der Goddelijcker strengicheyt gedragen heeft/ want hy is van de hant Godts geslagen en verdruckt geweest/ ende heeft alle de teeckenen des toornighen ende straffenden Gods gevoedt. Daerom seyt Hilarius/ dat wy door dese nederdalinge dit verecregen hebben/ dat de doot ghedoot is. Ende in andere plaetsen en spreeckt hy niet verscheyden van onse ghevoelen / ghelijck als hy seydt: Sijn cruyce/ doot en helle/ zijn onse leven. Item erghens: De Sone Gods is in de helle: maer de mensche wort opgenomen ten Hemel. Ende waerom ghebruyck ick eens gemeyn mensches ghetuyghenisse / dewijle de Apostel dit selve betuycht / dese vrucht der overwinninghe verhalende / dat de ghene die door de vreese des doots alle haer leven lanck der dienstbaerheydt onderworpene waren/ verlost zijn? Soo moeste dan de vreese overwonnen worden / die alle menschen natuerlijc, sonder ophouden benaut ende drengt: het welcke niet en conde gheschien sonder strijt. Ende dat dese bedrucktheyt niet cleyne en was/ noch uyt cleyner oorsake en quam / dat sal terstont claerlijcker ghesien worden. Alsoo teghen de macht des Duyvels / teghen de verschrickinghe des doots / ende teghen de pijne der hellen strijdende/ heeft hy ghemaeckt dat hy daer over victorie ghecreghen / ende getriumpheert heeft / op dat wy nu in de doot sulcke dinghen niet en vreesen/ die onse Prince verslonden heeft.

Wederlegginge van een teghenworpinge teghen dat verhaelde bewijs.

Vide Ty lib. alter. de re fidei ad Regin.

Lib. 4. de Trin.

Lib. 2. Lib. 3

Heb. 2. 16.

1. Cor. 15.

De vrucht ende nutticheyt van de nederdalinge Christi.

Een ander teghenworpinghe: Dat Christo ongelijck ghedaen wort/ ende dat hem eenighe vertwijfelinghe toegheschreven wort soo wy segghen/ dat hy ghevreest heeft.

12 Hier comen sommighe boeven teghen my/ de welcke wel ongheleert / maer nochtans meer door boosheyt dan door onwetentheyt ve weckt zijnde/ roepen dat ick Christo groot onrecht doe: want het niet en betaemde dat hy soude voor der ziele salicheyt vreesen. Boven desen verswaren sy dese beschuldinghe / seggende / dat ick den Sone Godts vertwijfelinghe ende wanhope toe schrijve / de welcke teghen het geloove is. Ten eersten spreken sy onbehoorlijck teghen de vreese ende verschrickinghe Christi/ die soo claerlijcken van de Euangelisten betuycht is. ‡ Want eer de tijt des doots quam / soo is hy beroert ende droevich gheweest in den gheest / ende in den strijt begonste hy swaerlijcker te verschricken. Ist dat sy segghen dat dit een veynsinghe gheweest zy / dat is veel te schandelijck een uytvlucht. Daerom moeten wy (ghelijck Ambrosius leert) stoutelijc de droefheyt Christi belijden/ ten zy dat wy ons van het cruyce schamen. En voorwaer hadde de ziele niet der straffe deelachtich geweest / soo soude hy alleenlijck een verlosser der lichamen geweest hebben. En hy moeste strijden om de gene op te helpen die verslaghen laghen: ende hier door en wort sijn hemelsche glorie niet alleenlijck vermindert / maer sijn onuytsprekelijcke goetheyt wort oock hier door openbaer / dat hy niet ghewеyghert en heeft onse swackheden in hem selven aen te nemen. Hier uyt comt oock de vertroostinge der benautheydt en smerte die d'Apostelen ons voor oogen stelдt/ te weten/ dat onse Middelaer heeft onse swackheden gheproeft/ op dat hy te seerder gheneghen zy om den ellendigen te hulpe te comen. Sy seggen dat het gene dat in hem selven gebreckelijck is/ t'onrechte Christo toe geschreven wort. Maer dit is gelijck of sy wijser waren dan den Gheest Godts die dese twee vereenicht / te weten / dat Christus is allesins versocht geweest / ende dat hy nochtans is sonder sonde gheweest. Soo en moet ons dan de swackheydt Christi niet verschricken / der welcker hy hem selven onderworpen heeft/ niet door gewelt ofte noot bedwongen/ maer door enckel liefde ende barmhertichеydt tot ons beweecht zijnde. Ende wat hy willens voor ons gheleden heeft / daer door en wort sijn cracht niet vermindert. Maer dese achterclappers wordē in een dinck bedrogen/ te weten/ dat sy niet en bekennen dat de swackheyt in Christo suyver en reyn van alle sonden ende smetten zy: want hy heeft hem selven binnen de palen der gehoorsaemheyt gehouden. Want om dat in de verdorventheyt onser natuere geen mate en can ghevonden worden / daer alle gheneghentheden beroerlijck buyten den reghel drijven: daerom achten sy verkeerdelijck dat het oock alsoo zy in den Sone Godts. Maer dewijle hy geheel ende oprecht was/ so heeft in alle sijne genegenth den maticheyt geweest / waer door de ongheregeltheyt verhindert wert. Daerom conde hy in de droefheyt en vreese ons gelijck zijn / alsoo dat hy nochtans niet sondich en ware. Als sy nu overwonnen zijn so soeckē sy eē ander uytvlucht/ segghende

Antwoort: Wt den Euangelisten is openbaer/ dat Christus waerachtich gevreest heeft/ in sijnen Geest beroert/ verschrickt/ ende in alles versocht was ghelijck wy/ doch sonder sonde.

‡ Mat. 26. 36.

Wederlegginge van een Inrede.

Heb. 4. 15.

Waerom Christus der swackheydt heeft willen onderworpen wesen.

De vreese Christi is sonder sonde.

Antwoort op een ander Inrede/ waer in dat de vrage verclaert wort/ of ende waerom Christus den doot gevreest heeft.

gende hoewel Christus den doot ghevreest heeft/ soo en heeft hy nochtans de vervloeckinge ende toornicheyt Godts niet ghevreest / wetende dat hy daer van vry was. Maer de godsalighe Lesers mogen overlegghen/ hoe eerlijck dit Christo zy / dat hy soude flauwer ende vertsaechder geweest hebben dan vele gemeyne menschen. De moorders en̄ andere boose menschen gaen hartneckichlijck tot de doot / vele menschen verachten de doot met grooten moede / sommighe sterven lieffelijck. Wat stantvasticheyt ofte grootmoedicheyt soude dan dit gheweest hebben / dat de Sone Gods door de vreese der doot verschrickt ende verslagen geweest hadde? Want van hem wort gheschreven / dat den ghemeynen manne mach boven natuere wonderlijck schijnen / dat

Luc. 22. 44.

door groote benautheydt druppelen bloets zijn uyt sijn aensichte ghevloeyt. Ende dit en heeft hy niet als een schouspel voor der menschen oogen ghedaen/ doen hy in een verborgen plaetse sijn suchten tot den Vader storte. Ende dit neemt alle twijfelinghe wech / dat de Engelen moesten

Luc. 22. 43.

uyt den Hemel comen / om hem met ongewoonlijcke vertroostinge te stercken. Wat schandelijcker weeckherticheydt soude dit gheweest hebben / door vreese der ghemeyner doot soo seer benaut te worden / dat hy bloet soude ghesweet hebben / ende niet te connen ghetroost worden/ anders door het ghesichte der Enghelen? Ende dit ghebedt dat hy driemael verhaelt: Vader ist

Mat. 26. 29.

moghelijck laet desen drinckbeker van my voorby gaen : is dat niet uyt ongeloovelijcke bitterheyt des herten ghecomen/ bewijsende dat Christus strengheren ende swaerderen strijt hadde dan tegen de gemeyn doot? Hier uyt is het openbaer / dat dese beuselaers teghen de welcke ick strijde/ stoutelijck clappen van dingen die sy niet en weten : om dat sy noyt ernstlijck overleyt en hebben / wat het zy ofte wat cracht het hebbe/ dat wy van het oordeel Gods verlost zijn. Maer dit is onse wijsheyt / te weten / wel te ghevoelen hoe diere de Sone Godts onse salicheyt gecocht heeft.

Wanneer dat Christus ter Hellen gedaelt is.

Ist dat nu yemandt vraecht/ of Christus doen neder daelde tot de helle / doen hy badt om de doot voorby te gaen. Ick antwoorde/ dat dit is het begin gheweest / waer uyt men verstaen mach/ wat grouwelijcker ende verschrickelijcker benautheyt hy geleden heeft/ doe hy bekende dat hy om onsent wille beschuldicht stont voor den richtstoel Godts.

Hoe ende op wat wijse.

Ende hoewel de Goddelijcke cracht des Gheests haer een weynich tijts verberch om der swackheydt des vleeschs plaetse te gheven : soo moetmen nochtans weten / dat de versoeckinghe uyt het ghevoelen der droefheydt ende vreese / teghen het gheloove niet en street. Ende aldus is het volbracht dat in de predi-

Actor. 2. 24.

kinge Petri staet / dat hy niet en conde van de smerten des doots ghehouden worden : om dat hy hem selven als van Godt verlaten ghevoelende/ niet een hayr en is ghewecken van het betrouwen op sijn goetheydt. Dit leert ons die uytnemende aenroepinghe/ in de welcke hy door groote benautheydt geroepen heeft : Mijn God mijn

Mat. 27. 47.

Godt hoe hebt ghy my verlaten? Want hoewel hy boven maten benaut is / soo en laet hy nochtans niet sijnen Godt aen te roepen / van den welcken hy roept dat hy verlaten is.

Wt de bovenverhaelde redenen wort de dwalinge van Apollinaris wederleyt.

Ende hier uyt wort alsoo wel de Apollinarische dwalinghe wederleyt / als der gener die Monotheliten ghenaemt zijn. Apollinaris dichtede dat de eeuwige Gheest Christo in de plaetse der ziele was/ so dat hy alleenlijc een half mensche was. Maer dit was ghelijck of Christus hadde moghen onse sonden versoenen/ anders dan den Vader ghehoorsaem zijnde. Ende waer is de ghesintheydt ofte wille der ghehoorsaemheydt / anders dan in de ziele? de welcke wy weten dat sy daerom is in Christo beroert gheweest / om dat onse zielen souden van alle bevinghe ende ongerusticheydt/ ruste ende vrede hebben.

Ende der Monotheliten, die in Christo maer eenen wille stellen.

Boven desen teghen de Monotheliten / wy sien hoe dat hy nae den mensche weygherde / dat hy nae de Godlijcke natuere wilde. Ick verswijghe dat hy de vreese van de welcke wy ghesproken hebben / overwint met een contrarie ghesintheydt. Want de wijse der teghenstrijdinghe en is niet duyster/ als hy seyt : Vader verlost my uyt dese ure : maer daerom ben ick tot dese ure ghecomen. Vader verclaert uwen naem. Joan. 12. 27.

In welcke benautheydt nochtans gheen onmaticheydt en was/ ghelijck wel in ons ghesien wordt / oock als wy op het aldermeest arbeyden om ons selven te bedwinghen ende temmen.

Van de Opstandinghe Christi.

13 Hier nae volcht de wederopstandinghe uyt de dooden / sonder de welcke het al soude onvolmaeckt zijn / dat wy dus verre ghesept hebben. Want dewijle in het cruyce / doot / ende begravinghe Christi / niet dan swackheydt ghesien en wort / soo moet het gheloove dit al doorloopen/ op dat het met volle cracht ghesterckt worde. Daerom hoewel wy in sijn doot gheheele vervullinge der salicheyt hebben/ om dat sy ons met God versoent/ ende den rechtveerdigen oordeele Godts voldaen/ en̄ de vervloeckinge wech genomen/ ende de straffe betaelt heeft: nochtans worden wy geseyt niet door sijn doot / maer door sijn wederopstandinghe wedergeboren te zijn tot de levendige hope. 1. Pet. 1, 3.

Veelderley nutticheyt der opstandinge Christi.

Want gelijck Christus is wederopstaende/ een overwinner verschenen / alsoo is de overwinninghe onses geloofs in de wederopstandinghe eerst geleghen. Hoedanich dit zy/ dat wort beter door de woorden Pauli uytgedruckt/ Rom. 4. 25.

1. Is de ghe rechticheydt die door God gelt ons wederop gericht ende wedergebracht.

want hy seyt / dat Christus is ghestorven om onser sonden wille : ghelijck of hy wilde segghen / dat de sonde is wech ghenomen door sijn doot / ende de rechtveerdicheydt is weder ghebracht/ ende weder opgherecht door sijn wederopstandinghe. Want hoe hadde hy ons connen stervende van der doot verlossen / hadde hy selve in de doot ghebleven? hoe soude hy ons de overwinninghe vercregen hebben / hadde hy in den strijt overwonnen ghewoorden? Daerom deelen wy de materie ende sake onser salicheydt also op de doot ende wederopstandinghe Christi/ dat door de doot de sonde zy uytgewischt / ende de doot wech genomen : ende door de wederopstandinghe/ de rechtveerdicheydt zy weder ghebracht / ende het leven weder opghericht : nochtans alsoo/ dat de doot Christi haer cracht ende vrucht door de wederopstandinge voortbrengt. Daerom seydt Paulus dat de Sone Godts is verclaert geweest in de wederopstandinge: want Rom. 1. 4.

doen heeft hy eerst sijn hemelsche macht vertoont / de welcke een claerspieghel sijnder Godheyt was / ende een stantvastighe steune onses geloofs/ ghelijck de selve oock erghens seyt/ dat 2. Cor. 13. 4.

hy geleden heeft nae de swackheyt des vleeschs/ ende is weder opghestaen door de cracht des Gheests. Op dit selve gevoelen seyt hy erghens van de volmaecktheydt sprekende : Op dat ick Phil. 3. 10.

hem bekenne en̄ de macht sijnder wederopstandinghe. Nochtans stelt hy terstont daer nae de deelachticheydt in sijn doot. Hier mede comt seer wel over een dat Petrus seyt/ dat God hem verweckt heeft uyt de dooden/ ende eerlijckheyt ge- 1. Pet. 1. 21.

ghevén om dat wy souden geloove en̄ hope hebben in God : niet dat onse gheloove op de doot steunende wanckelbaer is/ maer om dat de cracht

Godts die ons onder het geloove bewaert/ haer selvē aldermeest in de wederopstandinghe openbaert. Daerom laet ons gedachtich zijn / soo wanneer de doot alleenlijck gemeldet wort / dat oock mede daer onder vervaet wort dat eygentlijck der wederopstandinghe toe comt: ende wederom wanneer de wederopstandinghen alleen sonder de doot ghemeldet wordt/ soo wordt daer onder oock vervaet dat sonderlinghe der doot toe comt. Maer dewijle hy weder op staende de overhandt vercreghen heeft/dat hy soude de wederopstandinghe ende het leven worden: soo betuycht Paulus te recht‡dat het gheloove te niete ghemaeckt / ende het Euangelium ydel ende bedrieghelijck is/ten zy dat de wederopstandinghe in onse herten ghedruckt zy. Daerom daer hy erghens in de doot Christi teghen de verschrickinghe der verdoemenisse gheroemt heeft / wort noch daer toe ghesept om den roem te vermeerderen: ‡ Jae de selve die gestorven is/ die is weder op ghestaen / ende is nu by Godt een Middelaer voor ons. Boven desen ghelijck wy te voren verclaert hebben / dat uyt de deelachticheydt des cruyces de doodinghe onses vleeschs comt: alsoo moeten wy verstaen dat wy uyt sijn wederopstandinghe een ander vrucht hebben die daer mede over een comt. Want daerom (sept de Apostel) zijn wy in de ghelijckenisse sijns doots gheplant / op dat wy sijnder wederopstandinghe deelachtich zijnde / in nieuwicheydt des levens wandelen. Daerom gelijck hy erghens bewijst / dat wy onse aertsche ledē moeten dooden / om dat wy met Christo zijn ghestorven: alsoo bewijst hy oock dat wy moeten soecken dat boven is/ ende niet dat op der aerden is/ om dat wy met Christo zijn weder op ghestaen. Met welcke woorden wy niet alleenlijck door het exempel Christi die weder op ghestaen is/ verweckt en worden om nae nieuwicheydt des levens te staen : maer worden oock daer door gheleert dat het door sijn macht ghesechiet / dat wy tot rechtveerdicheyt wedergeboren worden. Wy vercryghen oock de derde vrucht daer uyt/ dat wy als ghelijck eenen pant ende voorpeninck ontfanghen hebbende / seker zijn van ons selfs wederopstandinghe / waer van de wederopstandinghe Christi een seer seker fondament ende substantie is: van welcke sake Paulus veel handelt 1. Cor. 15. Wy moeten cortelijck aenmercken dat Christus gesept wort uyt dē doodē weder opgestaen te zijn: met welcken woorde de waerheyt des doots ende de wederopstandinge uytgedruckt wort / gelijck of daer gesept worde/ dat hy de selve doot ghestorven is / die andere menschen natuerlijck sterven/ ende dat hy in dat selve sterffelijck vleesch dat hy aenghenomen hadde/onsterffelijckheyt ontfanghen heeft.

Joan.11.25.
2. Christi leven is het fondament onses gheloofs ende onser hoope: Item/ is ons een crachtige oorsake eens nieuwen levens.
1.Cor.15.17.
‡ Rom.8.34.
Rom.6.4.
Colos.3.5.
Colos.3.1.
3. Is een pant van de toecomende verrijsenisse onser lichamen.

14 Nae de Wederopstandinghe wordt niet te vergheefs de opclimminghe Christi ten Hemel verhaelt. Want hoewel Christus weder opstaende / begonnen heeft sijn eerlijckheydt ende cracht volcomelijck te verlaten / te weten/ die onedel conditie des sterffelijcken levens/ ende de schande des cruyces afgelept eñ verworpē hebbende / soo heeft hy nochtans met sijn opclimminge ten Hemel/ sijn rijck eerst begonnen. Dit bewijst de Apostel als hy leert / dat hy is opgheclommen / om dat hy soude alle dinck vervullen/ daer hy vermaent dat hoewel de woorden schijnen teghen malcanderen te strijden/ nochtans in de sake selve groote eendrachticheydt is: om dat hy alsoo is van ons gegaen dat sijn teghenwoordicheyt nu nutter is / de welcke haer selven binnen de nederige woonstede des vleeschs hielt soo langhe hy op der aerde wandele. Daerom als Joannes de lieflijcke roepinghe ende noodinghe Christi verhaelt heeft: Ist dat yemant dorstet/ die come tot my/ etc. soo sept hy daer nae/ dat de heylige Gheest doe noch niet en was den gheloovighen ghegheven / om dat Jesus noch niet verclaert en was. Het welcke ooc de Heere selve den Discipulen betuyght heeft / segghende: Het is u nut dat ick wech ga. Want ten zy dat ick wech gae/ de heylighe Geest en sal niet comen. Eñ van dat lichamelijc afwesen geeft hy hen eenē troost/ dat hyse niet en sal als weesen verlaten / maer sal wederom tot hen comen / eñ dat op een wijse die wel onsienlijck / maer meer te wenschē was: want doen worden sy door seker bevindinge gheleert/dat het rijcke dat hy besit / eñ de macht die hy ghebruyckt / den gheloovigen genoechsaem is/ niet alleenlijck om salichlijcken te leven / maer oock om gheluckichlijck te sterven. Eñ wy sien voorwaer / hoe veele grooter overvloedicheydt sijns Gheests hy doe heeft uytghestort/ hoe veel heerlijcker hy sijn rijcke ghevoordert heeft / hoe veel grooter macht hy bewesen heeft in de sijne te beschermen/ eñ de vyanden onder de voeten te worpen. Soo dan ten Hemel opghevaren zijnde/ heeft hy de teghenwoordicheydt sijns lichaems wech van onsen ooghen ghenomen : niet om dat hy niet en soude langer by de gelooviaghe zijn/die noch op der aerde vreemdelinghen zijn / maer om dat hy met teghenwoordichlijcker cracht/ soude den Hemel ende de Aerde regeeren. Jae eer het gene dat hy belooft hadde dat hy soude met ons zijn tot de voleyndinghe der weerelt/dat heeft hy door sijn opclimminghe volbracht / door de welcke sijn lichaem is boven alle hemelen verheven/ ende sijn cracht over alle eyndē des hemels ende der aerde uytghestort ende verbreyt. Dit wil ick liever met Augustini / dan met mijne woorden verclaren. Christus (sept hy) moeste door de doodt gaen tot de rechter handt des Vaders/ van waer hy comen sal om de levende eñ doode te richten : ende dat met lichamelijcke teghenwoordicheydt/nae de ghesonde leere ende den reghels des gheloofs. Want met geestelijcke teghenwoordicheydt quam hy nae sijn opclimminghe. Ende erghens spreeckt hy breeder ende claerlijcker. Nae sijn onsienlicke ende onuytsprekelijcke macht wordt vervult dat van hem ghesept is: Siet ick ben met u alle de daghen tot den eynde der wereldt. Maer nae vleesch dat het Woort heeft aengenomen/ nae dat hy is van der Maghet gheboren/ nae dat hy wert van de Joden ghevanghen/aen het hout ghehecht / van het cruyce ghenomen/in doecken ghewonden / in het graf ghelept / ende in de wederopstandinge gheopenbaert / is ghesept : Ghy en sult my niet altijts by u hebben. Waerom? om dat hy nae de tegenwoordicheydt des vleesch veertich daghen lanck met sijn Discipulen verkeert hebbende / is voor hare ooghen opgheclommen ten Hemel / ende en is hier niet: want daer sit hy ter rechter handt des Vaders. Ende hy is hier: want nae de tegenwoordicheydt sijnder Majesteyt/ is hy niet wech ghegaen. Daerom hebbē wy Christum altijts nae de tegēwoordicheyt sijnder Majesteyt: maer nae de teghenwoordicheydt sijns vleesch is recht tot de Discipulen ghesept: My en sult ghy niet altijts hebben. Want de Ghemeynte heeft hem weynige daghen gehadt na de teghenwoordicheydt des vleeschs : nu heeft sy hem door het gheloove / maer en siet hen niet met den ooghen.

15 * Daerom wort terstont daer nae ghesept/ dat hy sit ter rechter handt des Vaders te wetē/ nae de ghelijckenisse der Princen / die hare bysitters

Van Christi Hemelvaert.
Waerom hy ten Hemel is opghevaren. Ephes.4.10.
Joan.7.37.
Joan.16.7.
De vrucht des Hemelvaerts Christi.
Mat.28.20.
Tract. in Euang. Joan.10.9.
Mat.28.20.
Actor.1.3. ende 9.
Joan.12.8.
*Van het sitten Christi ter rechter hant sijnes Vaders. Mar.16.19. Hebr.1.3.

Wat het sitten ter rechter hant des Vaders zy.

Ephes.1.20. Phil.2.9.

1.Cor.15.27. Ephes.4.14. Actor.2.30. ende 3.21. Hebr.1.7.

Actor.7.5.

ters hebben / den welcken sy de regeeringhe bevelen. Alsoo Christus door den welcken de Vader wil verhoocht zijn / ende door hem regneren wort gheseydt te sijnder rechter handt te sitten / ghelijck of men seyde / dat hy tot de heerschappie des Hemels ende der Aerde verordent is / ende de besittinghe der regeeringhe die hem bevolen is: heeft opentlijck aenghenomen: ende dat hyse niet alleenlijck en heeft eenmael aenghenomen: maer dat hy daer in blijft tot dat hy tot het oordeel comt. Want alsoo wort dit van den Apostel verclaert/als hy aldus spreeckt: De Vader heeft hem ghestelt tot sijnder rechter handt boven alle Overheyt / ende Macht / ende ghewelt/ ende heerschappie / ende boven allen naem die ghenaemt wordt / niet alleenlijck in dese werelt/maer oock in de toecomende: ende/Hy heeft alledinck sijnen voeten onderworpen / ende heeft hem der Ghemeynte tot een Hooft boven alle dinck ghegeven/ etc. Hier siet ghy waer toe die sittinghe dient / te weten / op dat beyde de hemelsche ende aertsche creatueren sijn Majesteyt verwonderen / door sijn hant gheregeert worden/ sijnen wille aensien / ende sijnder cracht onderworpen zijn. Eñ de Apostelen en willen niet anders als sy dese sittinge so dickmael melden/ dan dat sy leeré dat alle dinck is onder sijn goetduncken ghestelt. Daerom en gevoelen die niet recht / die meynen dat enckelijck de geluckicheyt hier mede bediet wort. Daer en is oock niet aen gheleghen / dat in de handelinghen der Apostelen Stephanus betuycht / dat hy Christum siet staende (ter rechter hant des Vaders:) want hier en wort niet ghehandeldt van de ghestaltenisse des lichaems/ maer van de Majesteyt des rijcks: soo dat het sitten niet anders en zy / dan den Hemelschen Rechtstoel bedienen.

Veelderley nutticheyt van de hemelvaert Christi.

1. Christus heeft ons den toeganck tot het Rijcke der Hemelen/ welcke door Adam was ghesloten/ gheopent.

* August. de fide et sym. cap.8.

† Ephes.2.5.

2. Hy is onse voorspraké by den Vader.

‡ Hebr.7.25. ende 9.11.

Rom.8.34.

3. Syne cracht van boven over ons stortende / werckt hy veel heerlijcke dingen in ons ter salicheyt.

† Ephes.4.6.

16 Hier uyt heeft het ghelove menigherley vrucht: * Want het verstaet dat de Heere door sijn opclimminge ten Hemel / heeft den inganck tot het hemelsche rijcke gheopent / die door Adam ghesloten was. Want dewijle hy in onse vleesch is gelijck uyt onsen naem daer in ghegaen/ so volcht daer uyt het gene dat de Apostel seyt / † dat wy eenichsins met hé in de hemelsche plaetsen sitten / als die wy den Hemel niet met naeckte hope en verwachten / maer oock in onse Hooft besitten. Boven desen bekent het gheloove/ dat Christus niet sonder onse groot voordeel by den Vader en sit. ‡ Want hy is tot dat Heylichdom dat sonder handen ghemaeckt is/ ingegaen/ende verschijnt voor den Vader een gedurich Middelaer ende voorspraké: ende keert des Vaders ooghen alsoo op sijn rechtveerdicheyt/dat hyse van onse sonden af keert: des Vaders herte versoent hy ons alsoo/ dat hy door sijn voorspraké ons eenen wech eñ toeganck maect tot des Vaders throon / den welcken hy met ghenade ende goedertierenheyt vervult / die anders soude den ellendigé sondaren vol verschrickinghe gheweest hebben. Ten derden vaet het gheloove de moghentheydt Christi/ in de welcke onse stercke/cracht/schat/ ende roem/teghen de helsche vyanden gelegen is. ‡ Want in den Hemel climmende / heeft hy de ghevanghenisse ghevangen gheleyt: ende de vyanden berooft hebbende/heeft hy sijn volck rijcke ghemaeckt/ ende maeckt het dagelijcks rijcker met gheestelijcken rijckdom. Hy sit dan in de hoochde/ om van daer sijn cracht op ons te storten / ende ons tot een geestelijck leven levendich te maken/om ons met sijnen Gheest te heylighen / om sijn Ghemeynte met menigerley gaven der ghenade te vercieren/ ende door sijn beschermінghe teghen al dat hinderlijck is/vry te bewaren/om de wreede vyanden sijns cruycees ende onser salicheyt / door de sterckheyt sijner hant te bedwingen: somma op dat hy alle macht hebbe in den Hemel ende/op der Aerde: tot dat hy alle sijne vyanden/die oock onse vyanden zijn / onder de voeten worpe / ende stichtinge der Ghemeynte volbrenge. Ende dit is de waerachtige standt sijns rijcks / dit is de macht die de Vader hem heeft ghegeven / tot dat hy tot het oordeel des levendigen ende dooden comende/sijn laetste werck volbrenghe.

Psal.110.1. Actor.2.34. 1.Co.15.25. Ephes.1.20. Hebr.1.13. ende 10.13.

Van de wedercomste Christi ten oordeele.

Hoe hy sal wesen.

Actor.1.11. Matt.24.30.

Matt.25.31.

1.Thes.4.16.

17 Christus gheeft wel den sijnen ghenoech clare bewijsinge van sijn tegenwoordige cracht: maer dewijle sijn rijcke eenichsins onder de nederheyt des vleeschs hier op der aerde bedeckt is / soo wordt het gheloove te rechte gheroepen om de sienlijcke teghenwoordicheydt te bedencken / die hy sal ten laetsten daghe openbaren. Want hy sal niet sienlijcken ghedaente uyt den Hemel af comen/ ghelijck men hem heeft ghesien op climmen: ende hy sal allen menschen verschijnen met onuytsprekelijcke Majesteyt sijns rijcks/met claerheyt der onsterffelijckheyt / met onghemeten macht der Godtheyt/ ende met geselschap der Engelen. Soo is ons dan geboden van daer hem tot onsen verlosser te verwachté/ tot dien dach/ in den welcken hy de lammeré sal van de bocken scheyden: eñ de uytvercorene van de verworpene: eñ daer en sal niemant zijn noch der levendé noch der dooden/die sijn oordeel sal connen ontgaen. Want het ghelupt der basuyne sal van de uytterste hoecken der werelt ghehoort worden / daer mede alle menschen sullen tot sijnen rechtstoel geroepen worden/die te dien dage noch sullen levendich zijn/ende die te voren ghestorven zijn. Daer zijn sommighe die dese woorden/ levende ende doode anders verstaen: ende wy sien voorwaer dat sommige oude ghetwijfelt hebben in de uytlegginghe deser woorden: maer dese sin welcken wy gheleert hebben/ is slecht ende claer/ende comt oock beter met die articulen des geloofs over een/de welcke sonder twijfel slechtelijck ende ghemeynsaemlijck ghescreven zijn. Hier teghen en is oock niet dat de Apostel betuycht/ † dat allen menschē verordent is eenmael te sterven. Want hoewel de gene die tot het uyterste oordeel in dit sterffelijck leven blijven/niet en sullen nae natuerlijcke wijse ende ordeninghe sterven: nochtans dewijle de veranderinge die sy sullen lijden/ sal ghelijck een doot zijn / soo wort sy niet oneyghentlijck doot ghenaemt. Het is wel seker dat alle menschen niet en sullen slapen / maer sy sullen alle verandert worden. Wat is dat? haer sterffelijck leven sal in eenen ooghenblick tijts verslonden/ ende gantschelijck in een ander natuere verandert worden. Niemant en can versaken dat dese verderfvinghe des vleesch een doot is: nochtans blijft dit hierentusschen waerachtich / dat de levende ende doode sullen tot het oordeel geroepen worden: want de doode die in Christo zijn / sullen eerst op staen/daer nae die sullen overghebleven zijn ende leven/ sullen met de andere in de lucht op ghetrocken worden Christo te ghemoete. Ende het is voorwaer der waerheydt ghelijck/ dat dese artijckel is uyt de woorden Petri ghenomen/die Lucas verhaelt/ ende uyt de hooghe betuyginghe Pauli tot Timotheum.

Wie dat de levende ende doode zijn/ die gheoordeelt sullen worden.

Vereeninginge der plaetsen die schijnen teghen malcanderen te strijden.

† Heb.9.2.

1.Cor.15.51.

1.Thes.4.16.

De wijse des Oordeels.

Actor.10.42. 2.Tim.4.1.

18 Hier uyt comt uytnemende grooten troost/ dat wy hooren dat die de Rechter is/ die ons nu verordent heeft om medegenooten sijner eere in het oordeelen te zijn / soo verre ist dat hy soude op den richtstoel gaen sitten om ons te verdoemen. Want hoe soude de aldergoedertierenste

18\. De Nutticheyt der Leere van de wedercomste Christi ten oordeele.

Prince sijn volc verderven? Hoe soude het hooft sijne leden te niete brenghen? Hoe soude de patroon ende voorsprake sijne onderdanen verdoe- Rom.8.33. men? Want ist dat Paulus bestaet uyt te roepen / dat niemandt en mach voortcomen om te verdoemen daer Christus de Middelaer is: soo ist veel waerachtigher dat Christus de voorsprake ende middelaer selve / niet en sal die verdoemen / die hy onder sijn trouwe ende besherminge heeft aengenomen. Het en is voorwaer gheen cleyne gherusticheydt / dat wy voor gheenen anderen richtstoel en sullen ghestelt worden/ dan voor den richtstoel onses Verlossers / van den welcken wy moeten salicheyt verwachten: wat hy die nu door het Evangelium de eeuwige gheluckicheydt belooft/ sal dan door sijn oordeel/ de beloofte seker maken. (Siet Ambros. lib. 1. Iac. cap. 6.) Soo heeft dan de Vader den Sone tot die eynde gheeert/ hem alle het oordeel over ghevende / om dat hy soude alsoo den conscientien sijns volcx te hulpe comen / die door de vreese des oordeels verschrickt zijn. (Joan. 5.22. Matt. 11.27. ende 28.18. Luc. 10.22. Joan. 3.35.)

Dat derde deel des Cap. waer in verclaert wordt/ wat wy van dat Apostolische gheloove ghevoelen sullen.

Dus verre heb ick de orden der articulen des geloofs die de Latijnsche Symbolum Apostolicum noemen/ghevolcht. Want dewijle de hooftstucken onser verlossinghe daer in zijn met corte woorden vervaet/soo mogen sy ons als een tafel zijn/ waer in wy de dingen die weerdich zijn in Christo aenghemerckt te worden / mogen een yeghelijck op hen selve verscheydenlijck aenschouwen. Ick noeme dese articulen Apostolisch / ende en ben daerentusschen niet seer sorchvuldich wie de Autheur zy. Sy worden voorwaer met groote eendrachticheyt der ouden Schrijveren den Apostelen toegheschreven: moghelijck om dat sijse achteden van de Apostelen int ghemeen beschreven/ende int openbaer ghebracht te zijne: ofte om dat sy dit cort begrijp uyt de leere die sy gheleert hebben/ ghetrouwelijck versamelt zijnde/ hebben willen met sulcken naem bevestighen ende versterken. Ende ick en twijfele daer niet aen / dat dese articulen terstont van den eersten oorspronck der Ghemeynte / jae oock van der Apostelen tijt aen zijn als een gemeyn ende van eenen yeghelijcken ghepresen belijdinge/ aenghenomen gheweest / of men schoon niet en weet van wiens sy haren oorspronck ghehadt hebben. Ende het is der waerheydt ghelijck / dat sy niet en zijn van eenen mensche eyghentlijck beschreven/dewijle het openbaer is/dat sy van de uyterste ghedachtenisse aen / zijn onder alle Godsalighe in groote ende heylighe autoriteyt gheacht gheweest.

De somma van t'Apostolische ghelove.

Het ghene daer op wy sonderlinghe ende boven al moeten achte hebben / dat is hier in buyten alle twijfelinghe / te weten / dat de gantsche historie onses gheloofs in corte en met wel onderscheyden ordeninghe/ daer in verhaelt wordt: ende dat daer gheen dinck in vervaet en is / dat niet en zy met vaste ghetuyghenissen der Schriftuere verseghelt. Ende als wy dit verstaen / so en dient het niet datmen sorchvuldichlijck den autheur soecke/ ofte daerom teghen yemant strijde: ten zy dat het mogelijck yemande niet genoech en is / dat hy seker zy van de waerheyt des heylighen Gheests / ist dat hy niet oock mede en weet door wiens mont sy vercondicht/ ofte van wiens hant sy beschreven is.

Dat laetste deel/ofte t'besluyt des gantschen Capittels/ waer in aenghewesen wort/dat in Christo alle uyterzten salicheyt/mitsgaders alle ende een yeder deel derselver begrepen is.

19 Dewijle wy sien dat de gantsche somma onser salicheyt / en oock alle de stucken daer van zijn in Christo vervaet / soo moeten wy toe sien dat wy niet eē alderminste deelkē elderswaerts en trecken. Ist dat wy salicheyt soecken/ so worden wy selfs door den naem Jesus geleert † dat de salicheyt by hem is. Ist dat wy eenighe andere gaven des Gheests soecken / ‡ die sullen in sijn salvinghe ghevonden worden. († Actor. 4.12. ‡ 1. Cor. 1.33.) Ist het dat wy sterckheydt soecken / die wordt in sijn heerschappie ghevonden. Soecken wy suyverheydt? die vinden wy in sijn ontfanginghe: of goedertierenheydt? die vertoont haer in sijn gheboorte/ door de welcke hy is allesins ons ghelijck ghe- Hebr. 2.17. worden / om dat hy soude leeren medelydē hebben: of verlossinghe? in sijn lijden: of quytscheldinghe? in sijn verdoeminghe: of verghevinghe der vervloeckinghe? in sijn cruyce/ of voldoeninghe? Galat. 3.13. in sijn offerhande: reyninghe? in sijn bloet: versoeninghe? in sijn nederdalinghe ter hellen: doodinghe des vleeschs? in sijn graf: nieuwicheyt des levens? in sijn wederopstandinghe: onsterffelijckheyt? oock daer in: de erve des hemelschen rijcx? in de opclimminghe ten hemel: hulpe/ gherusticheyt / overvloedicheyt alles goets? in sijn Rijcke: onbevreesde verwachtinghe des oordeels? in de macht des oordeels die hem is ghegheven. Somma / dewijle in hem allerley schatten des goets zijn / soo moetmense daer uyt halen tot versaetheyt / ende niet anders. Want die met desen eenighen niet te vrede zijnde / herwaerts ende ginswaerts tot verscheyden hopen drijven: of sy schoon Christum voornemelijck aensien / soo dwalen sy nochtans hier mede van den rechten wech/ dat sy eenich deel haerder wetenschap op een ander wenden. Hoewel dese mistrouwinge en can niet comen daer de overvloedicheyt sijnder goeden eenmael wel bekent is.

Het xvij. Capittel.

Dat het wel te rechte ende eyghentlijck ghefeyt wort dat Christus ons heeft de ghenade Godts ende de salicheyt verdient.

Christus en is niet alleen een dienaer der salicheyt.

Dese vraghe moeten wy oock als voor eenen toeworp beoorten. Want daer zijn sommighe menschen verkeerdelijck scherpsinnich / de welcke hoewel sy bekennen dat wy door Christum de salicheyt vercrijghen / soo en willen sy nochtans den naem verdienste/niet lijden / meynende dat de ghenade Godts daer door verduystert wort: ende alsoo willen sy dat Christus zy Actor. 3.15. alleenlijck een instrument of dienaer / ende niet een autheur ofte leydtsman ofte Prince des levens / ghelijck hy van Petro ghenaemt wordt.

Maer oock/ een autheur ende Prince der selver.

Ick bekenne wel / waert dat yemandt wilde Christum enckelijck ende in hem selven stellen teghen het oordeel Gods / dat dan de verdienste geen plaetse en soude hebben: want in den mensche en soude geen weerdicheyt ghevonden worden die yet soude connen tegen Godt verdienen. Jae ghelijck Augustinus seer waerachtichlijck Lib. 1. de persev. sanct. Cap. 15. schrijft / de mensche Christus Jesus de Salichmaker selve / is een seer claer licht der predestinatie ende ghenade: want de menschelijcke natuere die in hem was / en heeft door geene voorgaende verdiensten der wercken ofte des gheloofs vercreghen dat hy dat soude wesen. Ick bidde u laet hier op antwoorden: Waer mede heeft de mensche dat verdient dat hy van het Woort dat eeuwich is ghelijck de Vader / soude tot eenheyt des persoons aengenomen worden/ ende de eenich ghebooren Sone Gods zijn? Laet dan de fonteyne der ghenade openbaer zijn in Christo onse hooft / waer uyt sy alle de leden na de mate eens yeghelijcks door vloeyt. Door dese ghenade wordt een yeghelijck van den beginne sijns gheloofs af een Christen / door de welcke mensche / te weten / onse Salichmaker is van den beginne aen Christus ghewordē. Item De bono persever. Cap. ultimo. erghens: Daer en is gheen claerder exempel der predestinatie dan de Middelaer selve. Want die desen heeft uyt den zade Davids eenen rechtveerdigen

beerdighen mensche ghemaeckt/ soo dat hy nemmermeer en soude onrechtveerdich zijn / sonder eenige verdienste sijns voorgaenden willes / die selve maeckt die uyt onrechtveerdighe rechtveerdich / die leden des selven hoofts zijn / etc.

Door soodanich spreken en wort geensins de genade Gods verdonckert / want Christi verdienste en wort niet gestelt teghen de barmhertichheyt Gods.

Daerom als wy van de verdienste Christi handelen / soo en setten wy het begin ende den oorspronck daer van in hem niet : maer wy climmen op tot de ordeninghe Godts / de welcke de eerste oorsake is: want die verordent den Middelaer door enckel welbehaghen / door den welcken wy souden salicheydt vercrijghen. Eñ alsoo wort de verdienste Christi onwijselijck ende onwetenlijck teghen de barmherticheydt Godts ghestelt. Want daer is een ghemeyn regel / quæ sub alterna sunt, non pugnare, dat is / de dinghen die d'een onder d'ander begrepen worden/ en strijden niet. Daerom en is daer geen dinck teghen / dat de rechtveerdichmakinghe der menschen zy onverdient uyt enckel barmherticheydt Godts: ende dat sy oock mede door de verdienste Christi / verdient zy / de welcke onder de barmherticheydt Godts vervaet wort.

Maer hangt aen de selve.

Maer de onverdienste gonste Godts ende oock de ghehoorsaemheydt Christi / worden bequamelijck teghen onse wercken ghestelt / een yeghelijck in sijn orden. Want Christus en heeft niet connẽ yet verdienen / anders dan uyt het welbehagẽ Godts: maer dewijle hy daer toe verordent was / dat hy soude door sijn offerhande de toornicheyt Godts stillen / ende door sijn ghehoorsaemheydt onse overtredinghen wech nemen : Somma dewijle de verdienste Christi hanght alleenlijck aen de genade Godts/ de welcke ons desen middel der salicheydt verordent heeft/ soo wordt sy alsoo bequamelijck als de ghenaede Godts / teghen alle menschelijcke rechtveerdicheden ghestelt.

Esai. 53.

Dat dese twee dingen wel met malcanderen moghen bestaen/ dat wordt bewesen met verscheyde ghetuyghenissen/ die dese beyde by een voeghen.

2 Dit onderscheydt wort uyt vele plaetse der Schriftuere verstaen: † Alsoo heeft Godt de wereldt lief ghehadt/ dat hy sijnen eengeboren Sone heeft ghegheven / op dat een yegelijck die in hem ghelooft / niet en vergae. Wy sien hoe dat de liefde Godts de eerste plaetse houdt : als die de opperste oorsake ende oorspronck is : ende dat het ghelooue in Christum daer nae volcht / als de tweede ende naeste oorsake. Ist dat yemant hier teghen seyt dat Christus niet anders en is dan causa formalis, die verkleynt de cracht Christi feerder dan de woorden connen lijden. Want ist dat wy door het ghelooue dat op hem steunt/ rechtveerdicheydt ghecrijghen / soo moeten wy de materie onser salicheydt in hem soecken / het welcke met vele plaetsen claerlijck bewesen wort. Niet dat wy hem eerst hebben lief ghehadt / maer hy selve heeft ons eerst lief ghehadt : ende heeft sijnen Sone ghesonden tot een versoeninghe voor onse sonden. Met dese woorden wort claerlijck bewesen/ dat Godt heeft den middel der versoeninghe in Christo ghestelt / om dat sijn liefde teghen ons niet en soude verhindert worden. Ende dat woort Versoeninghe, is seer te weghen : want Godt is op een onuytsprekelijcke wijse ten tijde doen hy ons lief hadde / nochtans oock mede verbolgen op ons gheweest / tot dat hy in Christo versoent wert. Hier toe dienen alle de sententien: Hy is de versoeninghe voor onse sonden. Item / Het heeft Gode behaecht door dien alle dinck te versoenen tot hem selven / tot vrede brenghende door het bloet sijns cruyces door hem/ etc. Item / Godt was in Christo / de werelt tot hem versoenende / den menschen hare sonden niet toerekenende. Item / Hy heeft ons aenghenaem ghemaecht in sijnen lieve Sone. Item / Om dat hy se soude beyde Gode versoenen door het cruyce.

† Joan. 3. 16.
1. Joa. 4. 10.
1. Joan. 2. 2.
Coloss. 1. 20.
2. Cor. 5. 19.
Ephes. 1. 6.
Ephes. 2. 16.

Dese verborgentheydt moetmen verstaen uyt het eerste Capittel tot de Ephesien / daer Paulus gheleert hebbende dat wy in Christo zijn uytvercoren/ oock mede daer by seyt / dat wy door den selven ghenade vercreghen hebben. Hoe heeft Godt die begonnen met sijn gonste te omhelsen / die hy lief hadde eer de werelt gheschapen was: anders dan om dat hy sijn liefde bewesen heeft als hy door het bloet Christi versoent was? Want dewijle Godt de fonteyne aller rechtveerdicheydt is / soo moet de mensche soo langhe hy een sondaer is / Godt tot eenen vyant eñ richter hebben. Daerom is het begin der liefde rechtveerdicheydt / gelijck sy van Paulo beschreven wordt : Dien die gheen sonde en wiste / heeft hy voor ons sonde gemaeckt / om dat wy souden zijn de rechtveerdicheydt Godts in hem. Want hy gheeft te kennen / dat wy onverdiende rechtveerdicheydt vercreghen hebben door de offerhande Christi / soo dat wy Gode behagen die wy van natuere kinderen des toorns / ende door de sonde verbreemt zijn. Voort dit onderscheydt woort oock bewesen/ soo wanneer de ghenaede Christi wordt by de liefde ghestelt / waer uyt volcht / dat hy ons schenckt van het ghene dat hy ons vercreghen heeft : want anders en soude hem niet toe comen datmen hem verscheyden van den Vader desen lof gheeft / dat het sijn ghenaede is / ende van hem comt.

2. Cor. 5. 21.
Ephes. 2. 3.

Dat andere ende voornaemste deel deses Capittels / dwelck bewijst dat Christus met sijne gehoorsaemheyt waerachtelick voor ons de genade by den Vader verdient heeft.

3 Ende dat Christus ons heeft waerachtichlijck door sijn ghehoorsaemheyt / genaede vercreghen ende verdient by den Vader / dat wort uyt vele plaetsen der Schriftuere sekerlijck eñ grondelijck verstaen. Want is het dat Christus heeft voor onse sonden voldaẽ / de straffe die wy schuldich waren te draghen / betaelt / door sijn ghehoorsaemheydt Godt versoent: eyndelijck ist dat hy rechtveerdich zijnde / voor de onrechtveerdighe gheleden heeft / soo houde ick vast / dat hy door sijn rechtveerdicheydt heeft onse salicheydt vercregen / het welcke soo veel is als verdienen. Nu (ghelijck Paulus betuycht) zijn wy versoent ende hebben de versoeninghe vercregen door sijn doot. Ende de versoeninge en heeft geen plaetse / anders dan daer verbolghentheyt gheweest is. Soo is dan de sin / dat Godt die ons om der sonden wille haette / is door den doot sijns Soons versoent / soo dat hy ons ghenaedich is. Ende men moet de vergelijckinge wel aenmercken / die weynich daer nae volcht: Ghelijck door eens overtredinghe veele zijn tot sondaers ghestelt / alsoo sullen oock door de ghehoorsaemheyt veele tot rechtveerdighe ghestelt worden. Want desin is : Ghelijck wy door Adams sonde zijn van Godt verbreemt / ende tot verderfvinghe verordent : alsoo worden wy door de ghehoorsaemheydt Christi tot gonste ontfanghen / als rechtveerdich. Ende dat Paulus seyt / dat sy sullen tot rechtveerdighe ghestelt worden / ghelijck of hy van toecomenden tijde sprake / daer mede en sluyt hy de teghenwoordighe rechtveerdicheydt niet uyt / gelijck dat uyt het vervolch der woorden claer is. Want hy hadde oock te voren ghesept / dat de onverdiende gave is / uyt vele sonden tot rechtveerdichmakinghe.

Rom. 5. 11.
Rom. 5. 19.

Dese genade ontfangen wy door de uytstortinge des bloets Christi ende sijnen doot.

4 Voort als wy segghen / dat wy hebben ghenaede door de verdienste Christi vercreghen / soo verstaen wy daer mede dat wy zijn door sijn bloet ghereynicht / ende dat sijn doot is een versoeninghe voor onse sonden gheweest. Sijn bloet reynicht ons van sonde. Dit is het bloet dat vergoten wort tot vergheevinghe der sonde. Ist dat dit de vrucht des vergoten bloets is / dat de

1. Joan. 1. 5. 7.
Luce 22. 20.

sonden ons niet toegherekent en worden / soo volcht daer uyt / dat niet desen prijs den oordeele Godts is ghenoech ghedaen. Hier toe dienen die woorden Joannes des Doopers: Siet dat
Joan.1.29. Lam Godts / dat de sonde des werelts wech neemt. Want hy stelt Christum teghen alle de sacrificien der Wet / op dat hy leere dat in Christo alleen vervult wordt / dat de figueren bewesen. Nu weten wy wel dat Moses in vele plaetsen seyt / te weten: De ongherechticheydt sal versoent worden / de sonde sal uytghewischet ende vergheven worden. Somma / in de oude figueren worden wy seer wel gheleert / hoedanich de cracht ende vrucht des doots Christi zy. Ende de sake verclaert de Apostel in den Sendtbrief
Hebr.9.22. tot de Hebreen bequamelijck / op desen gront steunende / dat sonder bloetstortinghe gheen vergheevinghe en gheschiet. Waer uyt hy besluyt dat Christus is eenmael door sijn offerhande verschenen tot uytwisschinge der sonde. Item / dat hy gheoffert is om veler sonden wech te nemen.
Hebr.9.12. Hy hadde te voren gheseyt / dat hy niet door het bloet der bocken ofte kalveren / maer door sijn eyghen bloet is eenmael in het heylighe ghegaen / de eeuwighe verlossinghe vercreghen hebbende. Nu als hy op dese wijse argumenteert, Ist dat het bloet der jonger koe heylich maeckt
Hebr.9.13. nae de reynicheyt des vleeschs / soo worden de conscientien veele meer door het bloet Christi ghesuyvert van doode wercken: soo is het licht om te verstaen / dat de ghenaede Christi veel te seer vercleynt wort / ten zy dat wy toelaten dat sijn offerhande cracht heeft om te reynigen ende versoenen / ende voldoen. Ghelijck hy weynich daer nae seyt: Dese is de Middelaer des Nieu-
Hebr.9.15. wen Testaments / op dat de ghene die geroepen zijn / de belofte der eeuwigher erve omfanghen / door de doot die ghesciet is tot versoeninge der overtredinghen / die onder de Wet bleven. Ende voornemelijck moetmen de verghelijckinge ofte overeencominghe aenmercken / die Paulus beschrijft / dat hy voor ons de vervloeckinghe gheworden is / etc. Want het was te vergeefs / jae
Galat.3.13. oock ongheschickt / dat Christus soude met de vervloeckinghe gheladen worden / waert dat hy niet anderen rechtveerdicheyt en vercreghe / betalende dat sy schuldich waren. De ghetuyghenisse Esaie is oock claer / dat de castijdinghe on-
Esai.53.5. ser vrede is op Christum geleyt / en dat wy door sijne wonden ghesneden zijn. Want hadde Christus niet voor onse sonden voldaen / soo en soude van hem niet gheseyt worden / dat hy Godt ghepaeyt en versoent heeft / de straffe die wy schuldich waren / op hem ghenomen hebbende. Hier mede comt oock over-een dat te dier plaetse volcht / om de boosheydt mijns volcx hebbe ick hem gheslaghen. Laet ons oock de uytlegginghe Petri hier toe brenghen / de welcke gheen
1.Pet.2.24. twijfelinghe en sal laten / daer hy seyt / dat Christus onse sonden heeft ghedraghen op het hout. Want hy seyt dat het last der verdoemenisse daer van wy verlost zijn / op Christum geworpen is.

5 De Apostelen vercondighen oock claerlijck ‡ dat Christus dē prijs betaelt heeft / waer mede hy ons van de schult des doots verlost heeft. Gherechtveerdicht zijnde door sijn genaede door de verlossinghe die in Christo is / den welcken Godt ghestelt heeft tot versoeninghe door het gheloove / dwelck is in sijn bloet. Paulus prijst ons de ghenade Godts / om dat hy den prijs der versoeninghe ghegheven heeft in de doot Christi: daer nae ghebiedt hy ons tot sijn bloet te vlien / op dat wy rechtveerdicheyt vercregen hebbende / gerustelijck staen voor het oordeel Godts. Dit

Ende dat in sulcker voeghen / dat hy den prijs heeft betaelt daer mede hy ons van de schult des doots soude verlossen. ‡ Rom.3.24.

selve leert oock Petrus / als hy seyt: Dat wy verlost zijn / niet met gout ofte silver / maer door 1.Pet.1.18. het dierbaer bloedt des onbevlecktē Lams. Wat de verghelijckinghe en soude niet over een comen / ware niet door desen prijs voor de sonden 1.Cor.6.20. voldaen: waerom oock Paulus seyt / dat wy diere gecocht zijn. Ende dat hy erghens seyt: Colos.1.14. Daer is een Middelaer die hem selven heeft ghegheven tot los- gheldt der versoeninghe / dat en soude ooc niet waerachtich zijn / ware de straffe die wy schuldich waren / niet op hem gheleyt. Daerom seyt de selve Apostel / dat de vergevinghe der sonden is verlossinghe in sijn bloet / ghelijck of hy wilde seggen / dat wy voor Godt gherechtveerdicht ofte vry ghewesen worden / om dat het bloet Christi ghenoechsaem is tot voldoeninge. Hier mede comt oock een ander plaetse over een / te weten / dat het hantschrift dat tegen Colos.2.14. ons was / is aen het cruyce uytghewischt. Want daer wort een betalinghe ofte vergeldinghe beteeckent / waer door wy van de schult vry ghemaeckt worden. Oock zijn dese woorden Pauli seer te weghen: Ist dat wy uyt de wercken der Galat.2.21. Wet gherechtveerdicht worden / so is dan Christus te vergeefs ghestorven. Want hier uyt verstaen wy datmen moet van Christo halen dat de Wet soude gheven / waert datse yemant volbracht: ofte (het welcke evē veel is) dat wy door de ghenaede Christi vercrijghen / dat Godt heeft onse wercken in de Wet belooft / seggende: Soo Levit.18.5. wie dit doet / die sal daer in leven. Het welcke hy oock alsoo claerlijck bevesticht in de predikinghe die hy de Antiochie ghedaen heeft / betuyghende dat wy in Christum ghelooovende / gherechtveerdicht worden van allen / daer van wy niet en Actor.13.38. conden in de Wet gherechtveerdicht worden. Want ist dat de onderhoudinghe der Wet rechtveerdicheyt is / wie can versaken dat Christus ons de gonste des Vaders verdient heeft / dewijle hy dien last op hem nemende / ons Gode versoent heeft / even ghelijck of wy onderhouders der Wet waren? Hier toe dient oock dat hy daer nae tot de Galaten schrijft: Godt heeft sijnen Sone ghesonden der Wet onderworpen / om Galat.4.4. dat hy de ghene die onder de Wet waren / soude verlossen. Want waer toe dient die onderworpinghe / anders dan dat hy ons de rechtveerdicheydt vercreghen heeft / aennemende te voldoen dat wy niet en conden betalen? Hier uyt comt de toeschrijvinghe der rechtveerdicheydt sonder wercken / van welcke Paulus handelt: te weten / om dat de rechtveerdicheydt die in Christo Rom.4.5. alleenlijck ghevonden is / ons wort toegheschreven. Ende voorwaer om gheen ander oorsake en wort het vleesch Christi onse spijse ghenaemt / dan om dat wy de substantie des levens daer in Joan.6.52. vinden. Ende dese cracht en comt nergens van anders dan om dat de Sone Godts is tot eenen prijs onser rechtveerdicheyt ghecruyst geweest: ghelijck Paulus seyt / dat hy hem selven heeft Ephes.5.2. overghegheven tot een offerhande tot een welrieckende reucke. Ende erghens: hy is ghestorven om onse sonden / ende is weder op ghestaen Rom.4.25. om onse rechtveerdichmakinghe. Hier uyt volcht dat ons door Christum niet alleenlijck en is salicheyt ghegheven / maer dat oock de Vader ons is om sijnent wille genaedich. Want het wort sonder twijfel in hem volcomelijck volbracht / dat Godt door Esaiam onder een figuere vercondicht / seggende: Ick salt doen om mijnent wille / ende om Davids mijns dienstknechts wille. Esai.37.35. Hier van is Joannes een seer goet getuyge / als hy seyt: De sonden worden 1.Joa.2.12. u vergheven om sijnen naem. Want hoe wel de naem

naem Christi daer niet uytghedruckt en wort/ soo is nochtans de sin claer genoech. Alsoo verconDicht oock de Heere/segghende: Ghelijck ick leve om des Vaders wille / alsoo sult ghy oock leven om mijnent wille. Hier mede comt over een dat Paulus seydt: Het is u ghegheven om Christi wille / niet alleenlijck in hem te gheloo-ven/maer oock voor hem te lijden.

Joan. 16. 57.

Phil. 1. 29.

6 Dat sommighe (ghelijck Lombardus ende de School-leeraers) vraghen of Christus yet voor hem selven verdient heeft / dat is een dwase curieusheydt: ghelijck het oock groote lichtveerdicheyt is/als sy dat selve bevestigen. Want wat noot wast dat de eenighe Sone Godts soude uyt den Hemel neder comen om voor hem selven wat nieus te vercrijghen? Ende Godt neemt alle dese twijfelinghe wech / daer hy sijnen raet verclaert: Want daer en wort niet ghesept dat de Vader sijns Soons voordeel ghesocht heeft in sijne verdiensten/maer dat hy hem heeft overgheven tot den doot/ ende hem niet ghespaert/ om dat hy de werelt lief hadde. Ende men moet de Prophetische wijsen van spreken aenmercken: Ons is een kint gheboren. Item: Verheucht u ghy dochter Sion: siet/ uwe Coninck comt nu. Oock en soude de bevestinge der liefde Gods die Paulus prijst / van gheender weerde zijn / te weten/dat Christus is voor ons ghestorven / doen wy vyanden waren. Want hier uyt verstaen wy dat hy hem selven niet ghesocht en heeft / het welcke hy claerlijck betuycht / seggende: Ick heylige my selven voor hen. Want hy betuycht dat hy niet en vercrijcht voor hem selven / dewijle hy de vrucht sijnder heylichepdt/ anderen toe schrijft. Ende voorwaer dit is aldermeest aen te mercken / dat Christus om hem selven gantschelijck te begheven tot onse salicheyt / heeft gheweest ghelijck of hy hem selven vergheten hadde. Sy draeyen de ghetuygenisse Pauli verkeerdelijck hier toe/daer hy seyt: Daerom heeft hem de Vader verheven / en hem eenen naem ghegheven/etc. Want niet wat verdiensten heeft hy mensche zijnde / connen verdienen dat hy soude zijn de Richter der werelt / het hooft der Engelen / ende dat hy soude de opperste heerschappie Godts besitten/ende dat in hem soude de Majesteyt woonen / tot welckers duysentste deel alle de crachten der menschen ende der Enghelen niet en connen comen? Maer het is een lichte ende volcomen wederlegginghe/ dat Paulus daer niet en handelt van de oorsake der verhooginghe Christi: maer dat hy alleenlijck het vervolch bewijst / om dat het ons soude tot een exempel zijn. Ende hy en heeft gantschelijck anders niet ghemeynt / dan dat ergens ghesept wort / dat Christus moeste lijden / ende alsoo tot de eerlijckheydt des Vaders in gaen.

Lomb. 3. Sent. d. 18. Der School-leeraers nieuwigheydt...

Rom. 8. 32.

Esai. 9. 6. Zach. 9. 9.

Rom. 5. 10.

Joan. 17. 19.

Phil. 2. 9.

Luce. 24. 26.

Het eynde des tweeden Boecks.

Het Inhoudt des derden Boecks.

Hoe de ghenade Christi ontfanghen wordt, ende wat vrucht daer uyt komt, ende wat eynde daer nae volght.

Capittelen xxv.

1 DAt het ghene dat van Christo ghesproken is, ons voorderlijck is door de verborgen werckinge des Geests.

2 Van den gheloove: waer in oock de beschrijvinghe daer van ghestelt wort, ende de eyghenschappen die het heeft, verklaert worden.

3 Dat wy door het gheloove wedergheboren worden: daer oock van penitentie, berouw, ende beteringhe, ghehandelt wort.

4 Hoe verre het van de Euangelische suyverheyt zy, al wat de Sophisten in hare Scholen snateren van de penitentie. Hier wort ghehandelt van de belijdinghe der sonden ofte biechte, ende van de voldoeninghe.

5 Van de vervullinghen ende hulpen die sy by de voldoeninghen stellen, te weten, van aflaten, ende van den Vagevyere.

6 Van het leven eens Christen Mensches: ende ten eersten met wat argumenten de Schriftuere ons daer toe vermaent.

7 De somma des Christelijcken levens: waer gehandelt wort van de versakinge ons selfs.

8 Van de verdraeghsaemheyt des kruyces, de welcke een deel der versakinge sijns selfs is.

9 Van de bedenckinge des toekomenden levens.

10 Hoe men dit tegenwoordigh leven ende sijne behulpingen moet gebruycken.

11 Van de rechtveerdighmakinghe des gheloofs, ende ten eersten van de beschrijvinge des naems ende des dincks.

12 Dat wy moeten onse herten tot den richt-stoel Godts op heffen, op dat de onverdiende rechtveerdighmakinge ons te rechte aengeraden, ende wijs gemaeckt worde.

13 Dat men moet twee dingen in de onverdiende rechtveerdighmakinge aenmercken.

14 Hoedanigh het beginsel der rechtveerdighmakinghe, ende de gheduerighe voortganck daer in zy.

15 Dat alle het ghene dat tot verheffinghe der verdiensten van de wercken gheseydt wordt, alloo

alsowel Gode den lof sijner rechtveerdigheyt ontrooft, als het ons de verseeckertheyt der salig-heydt beneemt.

16 Wederlegginge der valscher beschuldingen ende teghenworpinghen, daer mede de Papisten soecken dese leere hatelijck te maken.

17 De overeenkominghe der beloften des geloofs, ende des Euangelij.

18 Datmen om dat Godt den wercken loon belooft, verkeerdelijck daer uyt besluyt, dat wy door de wercken rechtveerdigh worden.

19 Van de Christelijcke vryheyt.

20 Van den gebede, het welcke de voorneemste oeffeninge des geloofs is, ende waer door wy de weldaden Godts dagelijcks ontfangen.

21 Van de eeuwighe verkiesinghe, waer door Godt de sommige tot saligheyt, ende de sommige tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.

22 Bevestinge deser leere door getuygenissen der Schriftuere.

23 Wederlegginge der beschuldingen ende lasteringen, waer mede dese leere is altijdts te onrecht beswaert gheweest.

24 Dat de verkiesinghe wort bevestight door de roepinghe Godts, ende dat de verworpene het rechtveerdigh verderf op hen selven halen, tot het welcke sy verordent zijn.

25 Van de laetste wederopstandinghe.

Inhoudt des derden Boecks.

Van de genade Jesu Christi, hoe wy der selfden deelachtigh worden, wat voor nuttigheyt ons daer uyt kome, ende van de werckinghe der selfden.

Der voornaemsten stucken die de Autheur in desen Boeck verhandelt, zijn seven, welcke by nae stalle, jae wel de meeste deel, eygentlijck ghebooren tot het hooftpunct des gheloofs. Ende ten eersten betoont hy hoe dat het by come dat het ons nutte 't ghene dat van Christo gesproken wort, te weten, niet door ons eygen vermogen, maer door eene heymelijcke ende bysondere werckinge des heyligen Gheests, Capit. 1.

Daer nae, dewyle de heylighe Gheest in ons eene soo groote ghenade is werckende alleen door 't gheloof, ende door gheen ander middel, voeght hy ordentlijck daer by 't ghene dat van den gheloove dient verhandelt te worden, Capit. 2.

Ten derden, op dat dan oock dit salighmakende gheloof te claerder bekent worde, ende willende teghelijck oock betoonen wat voor vruchten nootsaeckelijck daer uyt voortspruyten, besluyt hy dat altoos ende onwederspre-kelijck de waerachtige boetveerdigheydt hier uyt moet vloeyen, daer toe hy dan veel redenen ghebruyckt, van het derde Capittel tot op het elfste. Handelende ten eersten in 't generael van de Penitentie ofte Boetveerdigheydt, Capit. 3. *Daer nae van de Pauselijcke Penitentie, comende alsoo op de poincten van* Contritie, Confessie, *ende* Satisfactie *in den Pausdom bekent ende hoogh gedreven, Capit.* 4. *Item van de* Indulgentien *ofte* Aflaten, *ende van het* Vagevyer, *Capit.* 5. *Laetstlijck, op dat hy grondelijck ende schriftuermatigh handele van de oprechte boetveerdigheydt, te weten, van tween deelen hier toe eygentlijck van nooden zijnde: namelijck, de doodinge des vleesches, ende levendighmakinge des gheests, soo daelt hy nederwaerts tot het leven eens Christ gheloovigen Menschen, als in desen tween deelen bestaende, Capit.* 6. 7. 8. 9. 10.

Ten vierden, op dat hy noch duydelijcker aenwijse de nuttigheydt des gheloofs, ende wat voor werckinghen daer uyt volghen, handelt hy van de rechtveerdighmakinghe des gheloofs, van het elfste tot opt negenthienste Capittel. Daer op hy dan ordentlijck oock by voeght 't stuck van de Christelijcke vryheydt, als wesende een aenhancksel van de rechtveerdighmakinghe, Capit. 19.

Ten vijfden, soo comt hy tot het ghebedt, als wesende de voornaemste oeffeninghe des gheloofs, ende soo veel als een middel ofte instrument daer door wy dagelijcks der genaden Godts deelachtigh worden, Capit. 20.

Ten sesten: alsoo hy te voren hadde ghesevdt (namelijck in het eerste Capittel) dat niet alle Menschen sonder onderscheydt der ghemeenschap Christi, die ons door het Euangelie wort aenghéboden, deelachtigh worden, dan alleenlijck de ghene die Godt de Heere door cracht sijnes heylighen Gheests, ende uyt sonderlinge genade daer toe beghenadight: op dat sulcx niemandt te ongerijmt en dencke, voecht hy daer by een sonderlinghe tractact van de eeuwighe verkiesinghe Godts.

Ten laetsten, overmits dat het ons om veelderley redenen wille moeyelijck valt onder desen swaren strijt deses tijtlijcken levens hart gheoeffent te worden, als den welcken een Christgheloovighe gheduerighlijck moet subject staen, bewijst hy sulcx versachtet te mogen worden door gestadige overweginge der toekomender ende heerlijcker opstandinge des vleesches, daer van hy dan een sonderlinck tractaetken beschrijft, ende hier by voeght, Capit. 25.

Tafel

Tafel des derden Boecks. Capit. xxv.

De dinghen die in 't derde boeck begrepē zijn/ hoe wel alle etlicker matē/ nochtans den meestendeel daer van konnē claerlijck tot den handel des gheloovens getrocken wordē: Ick hebbe nochtans gemeynt dat seven voornaemste stucken daer van behooren ghemaeckt te worden: Want

- Ten eersten bewijst hy / hoe het gene dat van Christo gesprokenis/ ons voorderlijck is/ te weten/niet door onse kracht/ maer door de verborghen sonderlinghe werckinghe des Heyligen Geests / Capit. 1.
- Daer nae / naer dien de heylige Geest dusdanigh goet op gheen ander wijse dan door den gheloove in ons werckt/soo voeght hy hier met rechte by de verhandelinge des geloovens , Capit. 2.
- Ten derdē betoonende hoe dese heylsame geloove te beter geopenbaert worde/ ende wat voor vruchtē daer noot sakelijcken uyt voortkome bewijsende / soo leert hy dat de waere berou daer van uytvloeyet / ende van die handelt hy seer vele:
  - Ten eersten van de ware berou ofte beteringhe in 't ghemeen/ Capit. 3.
  - Daer nae van de Papistische berou / ende door die oorsake van de
    - Pinsinghe des herten. / Biechte of belijdenisse des monts. / Voldoeninge des Wets. — Cap. 4.
    - Aflaten. / Vagevyer. — Cap. 5.
  - Ten laetsten / op dat hy van de ware berou in specie ende bysondere handele / dat is van de twee deelen des selven/ van de afstervinge des vleeschs , ende levendighmakinghe des geests. soo komt hy tot dat leven des Christen Mensches/ die in beyde der selver bestaet / alsoo nochtans dat hy
    - Ter eerster plaetsen dit by allen wil voor de bekende waerheyt beleden te worden/ Dattet geen Christen is/die niet met een sonderlinghe liefde der rechtveerdigheyt beroert en wordt/ Capit. 6.
    - Daer nae soo overloopt hy kortelicken de somma des Christelicken levens , op dat een yeder gelijck een richtsnoer hebbe/ na den welcken hy sijn leven vruchtbaerlicken richten ende schicken moge/ welcke naedien het in grooten arbeyt ende swarigheden voleyndet/ Cap. 7. daerom hy terstont
      - De nuttichheyt des cruyces beschrijft/ Capit. 8.
      - Eñ roept ons te rugghe tot de bedeckinge des toecomēde levēs, ca. 9
      - Eñ wijst aē hoe men dit tegenwoordige lebē/ eñ sijn behulpinghe moet gebruycken/ op dat in dit selvige deel niet ghesondight en worde/ Cap. 10.
- Ten vierden / op dat hy te klaerder bewijse welck de nuttigheyt deses geloovens zy , ende wat vruchten daer na volghen.
  - Ten eersten handelt hy van de rechtveerdichmakinge des gheloofs , ende dat op dese wijse dat hy
    - Ten eersten / de sake selve vast maekt / Capit. 11.
    - Daer na de rechtveerdigheyt der wercken omstootende/ die hier tegens plagh opgherecht te worden/ bewijset
      - Ten eersten/ Van de beschrijvinge der volkomen rechtveerdighmakinge, Capit. 12.
      - Daer na arbeyt hy van de twee dingen die soo grootelijcken seer te verhoeden zijn/ Capit. 13.
      - Ten derden / van dat beginsel ende voortganck der rechtveerdighmakinge (die hy alle de anderen bewijst te ontbreken) in den herborenen/ Capit. 14.
      - Ten laetsten / van de twee leelijcke vruchten die de rechtveerdighmakinghe der wercken volgen/ Capit. 15.
    - Ten laetsten
      - Wederleyt hy de calummen ende lasteringen der wederpartijen Capit. 16.
      - Oock de argumenten der wederpartijders.
    - Ten eersten die uyt de beloftenisse des Wets ende Euangelij genomen worden/ Capit. 17.
    - Daer nae de dinghen met den welcken / uyt den wercken loon belooft zijnde / de rechtveerdigheydt der wercken besloten wort/ Capit. 18.
  - Daer nae handelt hy van de Christelijcke vryheydt, die als een aenhanckse der rechtveerdighmakinge is/ Capit. 19.
- Ten vijfsten komt hy tot dat ghebedt: Ende dat dit zy
  - De voornaemste oeffeninghe des gheloofs/
  - Waer door wy Godes weldaet daghelijcks verkrijghen. — Ca. 20.
- Ten sesten / nae dien hy te voren in 't eerste Capittel ghesepdt hadde dat niet alleene alle menschen sonder onderscheydt de leere des Euangelij omhelsden / maer alleene de ghene die Godt door sijns Gheests kracht waerdight/ op dat dat selve niemandt ongherijmt soude schijnen/ soo voeght hy hier eenen bysonderen handel by / Van de eeuwighe verkiesinge Godts. Al waer hy
  - Ten eersten die leere selve drijft/ te weten/ sommige verordent te worden ter
    - Salighheyt.
    - Verdoemenisse. — Cap. 21.
  - Daer nae bewijst hy 't selve met ghetuygenisse der Schriftueren/ Capit. 22.
  - Ten derden wederleyt hy de beschuldinghe ende lasteringhe / daer dese leere altijt t'onrecht mede beswaert is gheweest/ Capit. 23.
  - Ten laetsten toont hy wat ons te houden zy van de ghewissigheyt soo wel der
    - Verkiesinghe als der Verworpinge. — Capit. 24.
- Ten laetsten/ na dien het ons om veelerhande dingen verdrietelijcken zijn kan/ onder desen harden strijdt geoeffent te worden/ die dat leven des Christen mensches altoos aenhanget / soo leert hy hoe dat dat selve versoetet mach worden door de betrachtinghe der Verrijsenisse, ende daerom hanght hy den handel der selviger daer aen/ Capit. 25.

Onderwijsinghe der Christe-lijcke Religie.

HET DERDE BOECK.

Hoe de ghenade Christi ontfanghen wort/ ende wat vrucht ons daer uyt comt/ ende wat eynde daer nae volcht.

Het eerste Capittel.

Dat het gheene dat van Christo ghesproken is, ons voorderlijck is door de verborgen werckinghe des Gheests.

De heylighe Gheest (van wiens wesen ende Godheyt in d'eerste boeck ghehandelt is) is den bandt onser vereeniginghe met Christo.

NU moeten wy sien hoe de goeden tot ons comen / die de Vader heeft sijnen eenigh gheboren Soone ghegheven / niet tot sijn eyghen ghebruyck / maer om dat hy de arme ghebreckelijcke menschen soude rijck maecken. Ende ten eersten moeten wy weten dat al wat Christus tot salicheydt des menschelijcken gheslachts gheleden ende ghedaen heeft / ons onnut ende krachteloos is / soo langhe als Christus buyten ons is / ende wy van hem verscheyden zijn. Daerom moet hy onse worden ende in ons woonen / op dat hy het gheene dat hy van den Vader ontfanghen heeft/ ons mede deele. Daerom wort hy onse hooft ghenaemt / ende de eerstgheboren onder vele broeders / ende wy zijn wederom ghesept in hem gheplant te worden / ende hem aen te doen/ want (ghelijck ick ghesept hebbe) van al dat hy besit/ en comt ons niet toe tot dat wy met hem in een wassen. Ende hoewel het waerachtich is / dat wy dit door het gheloove vercrijghen / nochtans dewijle wy sien dat niet alle mensche de ghemeynschap Christi aen en nemen die door het Euangelium ghegheven wort / soo leert ons de sake selve dat wy moeten hoogher op climmen / ende van de verborghen cracht des Geests ondersoecken / waer door het gheschiet dat wy Christum ende alle syn goet besitten. Ick hebbe boven* gehandelt van de eeuwige Godtheyt ende wesen des Gheests/ nu sullen wy met dit sonderlijcke hooftstuck te vreden zijn/ dat Christus alsoo is in het water ende bloet ghecomen / dat de Gheest van hem betuycht / op dat de salicheydt die hy heeft vercreghen / ons niet en ontgae noch vergeten worde. Want ghelijck daer drie ghetuyghen ghenaemt worden in den hemel / de Vader / het Woort/ ende de Gheest: alsoo worden daer oock drie ghenaemt op der aerde / Water / Bloet / en Gheest. Ende de ghetuygenisse des Gheests ende wordt niet vergeefs wederom verhaelt / de welcke wy gevoelen als eenen zegel in onse herten gedruckt te zijn. Hier uyt comt dat ons daer door dese afwisschinghe ende offerhande Christi verseghelt wort. Daerom seyt Petrus oock dat de gheloovighe uytvercoren zijn in de heylichmakinghe des Gheests/ tot ghehoorsaemheydt ende besprenginghe des bloets Christi. Met dese woorden vermaent hy ons dat de Gheest onse zielen door verborghen besprinkinghen des heyligen bloedts Christi reynicht / op dat het niet te vergheefs uytghestort en zy. Alsoo oock Paulus van de reyninghe ende rechtveerdichmaeckinghe sprekende / seyt dat wy dat beyde vercrijghen in den naem Jesu Christi/ en des Geests onses Godts. De somma is dit / dat de heylighe Geest de bant is daer mede Christus ons crachtichlijck aen hem verbint. Hier toe dient oock dat wy in den voorgaenden boeck hebben van de salvinghe gheleert.

Ephes.4.15. Rom.8.29. Rom.11.17. Gal.3.17.

Welcke door den gheloove gheschiet.

Maer nochtans door een heymelijcke werckinge des heyligen Geests/ ghelijck het uyt de navolgende getuyghenissen openbaer is.

* Lib.1. cap. 13. sect.14.15

1.Joa.5.7.8.

1.Pet.1.2.

1.Cor. 6.11.

2 Maer op dat dese sake die seer weerdich is te weten / te sekerlijcker bekent worde/ soo moeten wy weten dat Christus is ghecomen op een sonderlijcke wijse met den heylighen Gheest begaeft zynde: te weten / om dat hy ons soude van de wereldt afscheyden/ ende tot de hope der eeuwigher erve versamelen. Hierom wordt hy de Gheest der heylichmakinghe ghenaemt / om dat hy ons niet alleenlijck en onderhoudt ende sterckt door de ghemeen cracht die alsoo wel in het menschelijcke gheslachte als in andere dieren ghesien wort/ maer is een wortel ende zaedt des hemelschen levens in ons. Daerom prijsen de Propheten het Rijcke Christi voornemelijck hier mede / dat de overvloedicheyt des gheests soude rijckelijcker daer in vloeyen. De plaetse Joelis is boven andere uytnemende / daer hy seyt: Ick sal te dien daghe van mijnen Gheest uytstorten op alle vleesche. Want hoewel hy schijnt de gaven des Gheestes te verstaen van het Prophetische ampt / soo gheeft hy nochtans onder dese wijse van spreken te kennen / dat Godt door de verlichtinghe sijns Gheests hem Discipulen maecke uyt de gene die eerstmael der hemelscher leeringhe niet deelachtich en waren. En dewijle Godt de Vader ons om sijns Soons wille niet den heylighen Gheest begaeft/ ende nochtans de gantsche volheydt by hem geset heeft/ om dat hy soude de Dienaer ende uytdeelder sijner mildicheyt zijn: daeromme wort de Gheest ghenoemt/ nu des Vaders / nu des Soons Gheest te zijn. Ghy (seyt Paulus) en zijt niet in vleesch / maer inden Gheest / want de Gheest Godts woont in u. Ist dat yemandt den Gheest Christi niet en heeft/ die en comt Christo niet toe. Ende hy verweckt ons tot hope van volcomen vernieuwinghe / om dat de ghene die Christus heeft van de dooden verweckt / sal onse sterffelijcke leden levendich maecken om sijns Gheests wille die in ons woont. Want het en is niet ongeschickt dat den Vader wort lof voor sijne gaven toe geschreven / daer van hy de autheur is / ende datmen nochtans dat selve Christo toe schrijft / by den welcken de gaven des Gheests bewaert worden om den sijnen te gheven. Daerom roept hy tot hem alle de gene die dorsten / op dat sy drincken. Ende Paulus leert dat eenen yeghelijcken de Gheest wort uytgedeylt nae de mate der gave Christi. Ende men moet weten dat hy ghenoemt

In Christo den Middelaer is de volheydt der gaven des Heyligen Geestes aen te mercken / ende tot wat eynde.

Joel.2.28.

Waerom de H. Geest ghenoemt wordt de Geest des Vaders ende des Soons.

Rom.8.9.

Rom.8.11.

Joan.7.37.

Ephes.4.7.

wort,

wort de Gheest Christi / niet alleenlijck soo ver-
re het eeuwighe woort Gods is door den selven
Gheest met den Vader vereenicht : maer oock
soo verre het den persoon des Middelaers
draecht : want hadde de Middelaer met dese
cracht niet begaeft gheweest / soo soude hy te ver-
gheefs tot ons ghecomen hebben. Nae dit ver-
1.Co.15.45. staet wort hy ghenoemt de tweede Adam / uyt
den Hemel ghegheven tot eenen levendichma-
kenden Geest. Daer wort dat sonderlijck leven
dat de Sone Godts den sijnen in geeft/op dat sy
een met hem zijn / van Paulo verghelecken met
den natuerlijcken leven / dwelck oock den ver-
2.Co.13.13. worpenen ghemeyn is. Desgelijcks daer hy den
gheloovighen de ghenade Christi / ende de liefde
Godts wenscht/daer stelt hy oock de deelachtic-
heyt des Gheests by / sonder de welcke niemant
Rom.5.5. en sal de gonste Gods / noch de weldadicheydt
Christi smaken. Alsoo seyt hy oock ergens : De
liefde Godts is in onse herten uytghestort door
den heylighen Gheest/die ons is ghegheven.
Die heerlicke namen des H.Gheestes. 3 Ende hier ist nut te aenmercken wat namen
de Schriftuere den Gheest gheeft als sy van den
1.Wort hy genaemt den Gheest der aenneminghe tot kinderen oorspronck ende van de gantsche wederoprech-
tinghe onser salicheyt handelt. Een eersten
wort hy ghenaemt de Gheest der aenneminghe
tot kinderen / om dat hy ons een ghetuyghe is
Rom.8.16. der onverdiender goetwillicheydt Godts / daer
mede Godt den Vader ons heeft in sijnen lieben
eenichghebooren Sone aen ghenomen / om dat
hy ons soude een Vader zijn / en geeft ons moet
om met betrouwen te bidden / jae gheeft ons de
woorden in den mont / dat wy onvertsaecht roe-
Galat.4.6. pen/Abba/Vader. Om dese selve oorsake wort
2.Het pant ende zeghel hy ghenoemt de pant ende zegel onser erve / om
dat hy ons / die wy in dese werelt vreemdelin-
2.Cor.1.21. ghen/ende den dooden gelijck zijn/alsoo uyt den
hemel levendich maeckt / dat wy seker zijn dat
onse salicheyt onder de getrouwe bewaeringhe
3.Het leven. Rom.8.10. Gods onbevreest is : waerom de Geest oock
ghenoemt wort het leven om der rechtveerdic-
heyt. Ende dewijle hy ons door sijn verborghen
bespreginghe vruchtbaer maeckt om spruyten
4.Het water. der rechtveerdicheyt voort te brengen / soo wort
hy daerom dickmael water ghenoemt / ghelijck
Esai.55.1. Esai.44.3. by Esaiam / daer hy seyt : Comt tot den water
ghy alle die dorstet. Item/Ick sal mijnen Geest
uytstorten op de dorstighe / ende waterstroomen
op de dorre aerde. Hier mede comen oock de-
se woorden Christi over een / die ick boven ver-
Joan.7.37. haelt hebbe : Ist dat yemant dorst/die come tot
my. Hoewel hy wort oock somtijts water ghe-
naemt / om sijn cracht tot reyninghe ende suyve-
Ezec.36.25. ringhe / ghelijck by Ezechielem / daer de Heere
reyn water belooft om sijnen volcke de onrey-
nicheyt af te wasschen. Ende om dat hy den ge-
nen die hy door het sap sijnder genade heeft over-
5.Olye ende salvinghe. 1.Joa.2.20.27. goten / de jeucht ende sterckte des levens weder
geeft en onderhoudt/ daer uyt wort hy olye ende
salvinge ghenoemt. Wederom dewijle hy onse
6.Vyer. boose begheerlijckheyt sonder ophouden verteert
en uyt brant / ende onse herten ontsteeckt met de
liefde Gods/ende begeerte der godsalicheyt: om
deses wercks wille wort hy te rechte vyer ghe-
noemt. Somma / hy wort ons beschreven als
7.Een fonteyne. een fonteyne / waer uyt ons de Hemelsche schat-
Luc.3.17. ten vloeyen : ofte Gods hant / waer mede hy sijn
Joan.4.14. 8.Gods hant. macht bewijst : want door het aenblasen sijnder
cracht geeft hy ons alsoo het leven in/dat wy nu
Acto.11.21. niet van onsselven gheroert / maer door sijn be-
weginge ende roeringhe geregeert worden : dat
het goet dat in ons is / de vrucht sijnder genaden
zy / ende dat onse gaven sonder hem / zijn duy-
sternisse des verstants / ende verdraeytheyt des

herten. Dit is nu wel klaerlijck verklaert dat Tghebruyck deser namen.
Christus in manieren van spreken / ledich licht/
tot dat onse herten op den Gheest mercken :
want wy sien hem flouwelijck buyten ons / jae
wy sien op hem als verre van ons zijnde. Ende
wy weten dat hy niemandt anders voorderlijck
en is/ dan dien hy † een hooft / ende ‡ de eerstge- †Ephe.4.15.
boren onder de broeders is : ende eyndelijck den ‡Ro.8.29.
genen * die hem aengedaen hebben. Dese eeni- *Gal.3.27. Ephes.5.30.
ghe vereeninge maeckt dat hy niet te vergeefs/
soo veel ons aengaet / met den naem Salich-
maecker en komt. Hier toe dient dat heylighe
Houwelijck / waer door wy worden vleesch van
sijnen vleesche/ende beenen van sijne beenen/jae
een met hem: ende hy vereenicht hem selven met
ons / alleenlijck door den Gheest. Door des sel-
ven Gheests ghenade ende kracht / worden wy
sijne leden gemaeckt / soo dat hy ons onder hem
verbaet/ ende dat wy wederom hem besitten.
4 Maer dewijle het geloove is het voornem- Dewijle tgeloove het principale werck is des H.Geestes/
ste werck des Gheests / soo wordt ten minsten daerom wort veeltijts van den gheloove verstaen/al
deele van den gheloove verstaen wat alomme in wat alomme in der Schriftuere gheseyt wort
de Schriftuere ghelesen wort om de kracht ende om de cracht ende werckinghe des Gheests uyt te drucken.
werckinge des Gheests uyt te drucken : om dat
hy ons tot het licht des Euangelij niet en leydt
anders dan door het gheloove : ghelijck Joan-
nes Baptista leert dat den ghenen die in Chri-
stum gheloooven / dit voordeel ende Privilegie
ghegheven is / dat sy kinderen Godts zijn / die
niet uyt vleesch ende bloedt/maer uyt Godt ghe-
boren zijn. Daer stelt hy Godt teghen vleesch
ende bloedt / betuygende daer mede dat het een
gave boven natuere is / dat de menschen Chri- *Joan.1.13.
stum door het gheloove aennemen * die anders
souden in haer ongheloovigheydt blijven. Hier
mede komt de antwoorde Christi over een / daer
hy seyt : Vleesch en bloet en heeft u dat niet ghe- Mat.16.17.
openbaert / maer mijn Vader die in de Hemelen
is. Dit roere ick nu met korte woorden aen/ om
dat ic het nu ergens rijckelijck gehandelt hebbe.
Paulus seydt oock desgheliijcx / dat de Ephesien Ephes.1.13.
zijn versegelt gheweest met den heyligen Gheest
der beloften. Want hy bewijst dat de Gheest de
inwendige Leeraer is / door wiens werck de be-
lofte der salighevt tot onse herten komt / die an-
ders soude alleenlic in de lucht/ofte in onse ooren
luyden. Desghelijcx als hy seyt dat de Thessa- 2.Thes.2.13.
lonicensen vercoren zijn van Godt in heylichma-
kinge des gheests/ ende geloove der waerheydt.
Met welcke voeginghe der woorden hy ver-
maent dat het geloove nergens van en comt dan
van den gheest. Het welcke Joannes klaerlijc-
ker uyt leydt / seggende dat wy door den gheest/ 1.Joan.3.24.
welcken Godt ons ghegheven heeft / weten dat
hy in ons blijft. Item / hier uyt bekennen wy 1.Joa.4.13.
dat wy in hem blijven / ende hy in ons / om dat
hy ons heeft van sijnen geest gegeven. Daerom
heeft Christus sijnen Discipulen / op dat sy de
Hemelsche wijsheydt mochten vaten / den gheest Joa.14.17.
der waerheyt belooft/den welcken de werelt niet
en kan ontfangen. Ende hy schrijft den gheeste
dit voor sijn eyghen ampt toe / dat hy sal in ge-
dachtenisse brenghen wat hy met sijnen mondt
gheleert hadde : want het licht soude te vergeefs
voor de blinde schijnen / waert dat de gheest des
verstants met de oogen des verstants en opende
de : soo datmen hem mach te rechte den sleutel
noemen daer mede de schatten des Hemelschen
rijcx ons ontsloten worden / ende sijn verlich-
tinghe moghen wy noemen het licht onses ver-
standts om daer mede te sien. Daerom prijst
Paulus soo seer den dienst des gheests : want de 2.Co.3.6.
Leeraers souden sonder voortganck roepen/ten
ware dat Christus selve de inwendighe meester

door sijnen Gheest die tot hem trecke / die hem van den Vader ghegheven zijn. Daerom ghe-lijck wy ghesept hebben dat de volcomen salic-heyt wort in Christo ghevonden: alsoo op dat wy sijnder deelachtich worden / doopt hy ons in den heyligen Geest ende in het vyer / ons tot het geloove sijns Evangeliums verlichtende / ende alsoo vernieuwende dat wy nieuwe creatueren zijn: ende heylicht ons tot tempelen Gods / onse onreynicheden suyverende.

Joan.4.6. Luc.3.16.

Het ij. Capittel.

Van den geloove: waer in oock de beschrijvinghe daer van gestelt wort, ende de eygenschappen die het heeft, verclaert worden.

Een corte verhael van sommige voornaemste hooftstucken des gantschen handels van het tweede boecx.

MAer alle dese dinghen sullen lichtelijck ver-staen worden / als daer een claer beschrij-vinge des gheloofs sal ghestelt worden / op dat de lesers haer cracht en natuere bekennen. Ende ick moet hier wederom tot ghedachtenisse bren-ghen dat boven geleert is / te weten / dewijle Godt ons door sijn Wet leert dat wy doen moe-ten / dat het grouwelijcke oordeel des doodts / dwelck sy vercondicht / over ons is / ist dat wy in eenighen deele feylen. Wederom dewijle het niet alleenlijck swaer / maer gantschelijck boven alle onse cracht ende macht is de Wet te vol-brenghen gelijck Godt eyscht / dat wy ons sel-ven alleenlijc aensiende / ende wat wy verdienen overlegghende / niet en connen yet goets hopen: maer ligghen van Godt verworpen in het eeu-wige verderf. Ten derden is verclaert gheweest dat daer een middel der verlossinghe is / waer door wy moghen uyt soo jammerlijcke ellendic-heyt verlost worden: te weten / als Christum de verlossinghe verschijnt / door wiens hant de he-melsche Vader nae sijn onghemeten goetheydt ende goedertierenheydt barmhertich over ons zijnde / heeft willen ons te hulpe comen: ist dat wy met vasten gheloove dese barmherticheydt aennemen / ende met stanvastighe hope daer op rusten. En nu moeten wy overleggen hoedanich dit gheloove moet zijn / door het welcke alle de gene die tot kinderen zijn aen ghenomen / tot de besittinghe des Hemelschen rijcx comen: want het is vast dat niet allerley meyninghe / noch ooc allerley wijsmakinghe daer toe ghenoechsaem en is. En wy moetē dies met te meer achte ende neersticheydt de oprechte eyghenschap des ghe-loofs door sien ende ondersoecken / om dat in de-se tijden veel menschen in desen deele schadelijck dwalen. Want het meeste deel der werelt als sy den naem des gheloofs hooren / en verstaen an-ders niet dan eenich ghemeen ghevoelen dat de Evangelische historie waerachtich zy. Jae als sy in de schole handelen van het gheloove / soo verleyden sy de arme zielen meer van den rechtē wech dan sy se tot het rechte merck beweghen / slechtelijck seggende dat het God is / den welcken het geloove ansiet. *Want dewijle Godt in een licht woont tot het welcke niemant en can co-men / soo moet Christus daer midden tusschen comen. Daerom noemt hy hem oock het licht der werelt / ende ergens † den wech / de waerheyt / en het leven. *Wānt tot den Vader (die de fonteyne des levens is) en can niemant comē dan door hem: Want hy alleen bekent den Vader / ende daer nae de gheloovighe den welcken hy het wil openbaren. Na dit verstant ende ghevoelen seyt Paulus † dat hy gheen dinck en acht weerdich te weten / uytgenomen Christum. Ende Act. 20. verhaelt hy dat hy het gheloove in Christum vercondicht heeft. Ende erghens brengt hy Chri-stum voort / aldus sprekende: Ick sal dy onder

Het ooghe-merck deses Capittels.

De noodtsa-kelijckheydt der leere des geloofs.

Dwelcke de Schoolleeraers ver-duysteren / stellende God den welcken tgeloove ansiet / Christum achter wege latende. Maer de selve woorden met ver-scheyde ghe-tuygenissen wederleyt.

*1.Tim.6.16 †Joan.14.5. *Luc.10.22. †1.Cor.2.2. Actor.26.17.

de Heydenen senden / op dat sy verghevinghe der sonden ontfanghen / ende deel hebben onder de Heylige door het gheloove in my. Ende Paulus betuycht dat de eerlijckheydt Godts ons in den persoon Christi sienlijck is: ofte (het welcke even veel is) dat de verlichtinge der kennisse der eer-lijckheydt Godts in sijn aenschijn lichtet. Het is wel waer dat het gheloove den eenighen Godt aensiet: maer dat moetmen oock daer toe seg-ghen / dat het moet Jesum Christum bekennen / welcken hy ghesonden heeft. Want Godt sel-ve soude verre verborgen blijven / waert dat de klaerheydt Christi ons niet en verlichtede. Tot dit eynde heeft de Vader al wat hy hadde / on-der den eenighgheboren Soon gestelt / om dat hy hem selven soude in dien openbaren: om dat hy door de deelachtigheyt sijnder goeden soude het waerachtigh beelt sijnder eerlijckheyt uytdruc-ken. Want gelijck ghesepdt is / dat wy moeten door den Gheest ghetrocken worden / op dat wy verweckt worden / om Christum te soecken: al-soo moeten wy oock wederom vermaent wor-den dat de onsienlijcke Vader nergens dan in dit beelt en moet gesocht worden. Van welcke sake Augustinus wijselijck schrijft / daer hy van het eynde des gheloofs handelt / leerende dat men moet weten werwaerts / ende wat wech men moet gaen / ende terstont daer nae leert hy dat de ghene die beyde Godt ende mensche is / de se-kerste wech teghen alle dwalingen is: want hy is Godt / waer toe wy gaen / ende een mensche / door welcken wy gaen. Ende dat dese twee niet ghevonden en worden anders dan in Christo. Ende als Paulus leert datmen sal op Godt ge-looven / soo en is sijn voornemen niet te spreecken teghen het ghene dat hy soo dickmael seydt van den geloove dat sijn vaste vastigheyt in Christo heeft. En Petrus vereenicht dese twee te samen / seggēde dat wy door Christum in God gelooven.

1.Cor.4:6. Lib.11. de civ. Dei / cap. 2. 1.Pet.1: 21.

2 Soo moetē wy dan dit quaet ende ontellijcke veel meer quaets den Schol-leeraren toe schrij-ven / die Christum gelijck met een voorghehan-ghen zeyl gedeckt hebben / tot wiens aenschou-wen ist dat wy niet recht onse ooghen en slaen / soo sullen wy altijts in veel doolhoven verwer-ret worden. Ende boven dat sy bynae de gant-sche kracht des gheloofs door haer duyster be-schrijvinghe wech nemen ende te niete maecken / soo hebben sy noch een ghedichtsel ghesmeet van den inwendighen ofte bedeckten ofte onklaren ghelooven / met welchen naem sy een seer grove onwetentheyt vercieren / ende het arm volck met groote schade bespotten. Jae (op dat ick waer-achtichlijcker en claerlijcker spreke dat waer is) door dit gedichtsel en wort het waerachtigh ghe-loove niet alleenlijc verduystert / maer ooc gant-schelijck wech genomen. Is dat gelooven / dat-men niet en verstaet / maer alleenlijck sijn ghevoe-len ghehoorsaemlijcker der Ghemeynte onder-worpt? Het geloove en is niet in onwetentheyt / maer in kennisse gelegen: ende niet alleenlijck in de kennisse Godts / maer des Goddelijcken wil-les. Want daer door en vercrijgen wy gheen sa-ligheydt / te weten / om dat wy bereyt zijn voor waerheydt aen te nemen al wat de Ghemeynte ofte Kercke leert / ofte om dat wy de sorge van ondersoecken ende bekennen haer overgheven: maer als wy bekennen dat Godt onse genadige Vader is / * door de versoeninghe die door Chri-stum geschiet is: ende dat Christus ons is ghe-geven tot rechtveerdigheyt / heyligheyt en leven. Door dese kennisse (segghe ick / ende niet door de onderworpinge onses ghevoelens) hebben wy den inganck tot het rijcke der Hemelen. Want als

De leeringe van dat in-ghewonden geloove (daer mede het volck sekere kennisse heem de Ghemeynte onderworpt) wort tegen-ghestreden.

Fides implicata.

Want het rechte geloove / d'welcke gelegen is in de kennisse des goddelijcken willens.

Wat desen wille / ende hoe noodigh de kennisse des selven zy. *1.Cor.1:30.

Rom.10.10.

als de Apostel seyt dat wy metter herten ghelooven tot rechtveerdicheydt / ende dat metten mont de belydinghe gheschiet tot salicheyt / soo gheeft hy te kennen dattet niet genoech en is dat yemant inwendichlijck ofte bedecktelijck gheloofts dat hy niet en verstaet / noch oock en ondersoeckt : maer hy eyscht een claer uytghedruckte bekeninghe der goedicheydt Gods / in de welcke onse rechtveerdicheyt gheleghen is.

Wel ist waer/datter veel dinghen voor ons duyster zijn ende wesen sullen.

3 Voorwaer dewijle wy met soo groote onwetenheyt bevangen zijn/ soo en versake ick niet dat ons nu vele dingen onclaer ende duyster zijn/ ende oock wesen sullen/tot dat wy sullen den pack onses vleeschs afgeleyt hebben / ende der tegenwoordicheyt Gods naerder ghecomen zijn : in welcke onclare dinghen niet beters en is dan dat de mensch sijn oordeel achter houde/ende sijn herte versterke om eenicheydt met de Gemeynte te houden.

Nochtans ist ghelooove ghelegen in Gods ende Christi kennisse ende niet in de eerbiedinghe der kercke.

Maer datmen onder dese voorwendinge een onwetenheyt met vernedertheydt vermengt / soude gheloove noemen / dat ware seer ongeschickt. †Want het geloove is in de kennisse Gods ende Christi/ende niet in de eerweerdicheydt der Ghemeynte gheleghen. Ende wy sien hoedanich een doolhof sy met haer sulcke onclaerheyt ende inwimpelinge getimmert hebben/dat alle dinck sonder onderscheyt / soo verre het onder den naem der ghemeynte wordt voor ghegeven / jae oock somtyts seer grouwelijcke dwalinghen / sullen van de ongheleerde als een woort Gods aengenomen worden.

†Joan.17.3.

Een andere wederlegginge/genomen van eenighe ongeschicktheden/ die uyt dese leere volgen.

Ende hoewel dese onvoorsichtige lichtveerdicheyt een seer seker oorsake is tot vallen / nochtans wordt sy van hem ontschuldicht / om dat daer door niet bescheydelijck ghelooft en wordt / maer met dese conditie : Ist dat het gheloove der ghemeynte sulcx is. Alsoo dichten sy dat de waerheydt in dwalinghe / het licht in duysternisse / de rechte wetenschap in onwetentheyt gelegen is. Ende op dat wy niet te langhe en zijn in dese dinghen te wederleggen / soo vermanen wy den Leser allenlijck / dat hyse met onse leere overlegghe. Want de claerheyt der waerheydt selve sal ghenoech bequame wederlegginghe gheven. Want by hen en wort niet ghehandelt oft het gheloove zy door vele overblijffselen der onwetentheydt onclaer / maer sy segghen dat die recht gheloven / die in hare onwetentheyt slapen / ende hen selven toe gheven ende wel behaghen soo verre sy met de autoriteyt ende het oordeel der Ghemeynte ghevoelen in dinghen die hen onbekent zijn : Maer leert de Schrift niet alomme dat het gheloove niet is sonder verstant?

In wat verstant dat wy ons gheloove bekennen sullen ingewonden ende duyster te wesen.

4 Wy laten toe dat het gheloove soo langhe wy in de wereldt vreemdelinghen zijn / ingewonden ende onclaer is / niet alleenlijck om dat ons noch vele dinghen verborghen zijn/ maer om dat wy met vele wolcken der dwalingen bevangen zijnde / niet en connen alle dinghen verstaen. Want der aldervolmaeckster menschen opperste wijsheyt is voortganck doen / ende met lieflicke leerlijckheyt arbeyden om voorder te comen.

Phil.3.15.

Daerom vermaent Paulus de gheloovige dat sy de openbaringhe verwachten als sy in eenighe sake verscheydelijck gevoelen. En voorwaer de bevindinghe leert ons dat wy soo langhe wy met dit vleesch becleedt zijn / min verstaen dan ten menschen ware : ende dagelijcx lesende/vinden wy vele duystere plaetsen die ons onse onwetentheyt voor oogen stellen. Ende met desen thoom wederhout Godt ons in maticheyt ende ootmoedicheydt / eenen yeghelijcken mate des gheloofs ghevende/op dat oock de beste Leeraer bereyt zy om te leeren. Van dit onclaer geloove moghen wy schoone exempelen aenmercken in de Discipulen Christi eer sy de volle verlichtinghe des Gheests vercreghen hadden.

Exempelen in den Apostelen.

Wy sien hoe swaerlick sy selfs de beginselen der leere aen nemen / hoe wanckelbaer sy zijn in seer cleyne dinghen : hoe cleynen voortganck sy deden nae haers meester mont hoorende : Ja oock als sy tot het graf loopen / ende van de vrouwen vermaent worden/soo is de wederopstandinghe der dooden als eenen droom. Dewijle Christus te voren hen ghetuygenisse ghegeven heeft / dat sy gheloofden / soo en mogen wy niet segghen dat sy gantschelijck sonder gheloove gheweest zijn : Jae hadde sy niet ghelooft dat Christus soude weder op staen / soo soude alle haren lust vergaen hebben. Ende die vrouwen en waren niet door superstitie beweecht dat sy het lichaem eens dooden mensches / van wiens leven gheen hope en ware / souden met specerie begraven: maer hoewel sy sijne woorden gheloofden / wetende dat hy waerachtich was / soo heeft nochtans de ongheschicktheyt ende grovicheyt daer mede haer verstant noch bevanghen was / het gheloove met duysternisse overdeckt / soo dat sy by nae verbaest waren. Waerom oock van hen ghesept wort/dat sy doe eerst gheloofden/ doe de waerheydt der woorden Christi van hen met ter daet bevonden was: niet dat sy doe begonsten te ghelooven / maer om dat het zaet des verborgen gheloofs dat in hare herten gelijck doot was/ doe voortquam / sijn cracht ontfanghen hebbende. Soo was dan in hen een waerachtich gheloove / maer het was nochtans onclaer : want sy hadden Christum voor haren eenigen leeraer aengenomen. Daer na van hem gheleert zijnde/ hebben sy hem voor den autheur haerder salicheyt ghehouden. Somma/ sy geloofden dat hy was uyt den Hemel ghecomen / om dat hy soude door de ghenade des Vaders Discipulen tot den Hemel versamelen.

In allen gheloovigen.

Ende daer is geen ghemeynsamer bewijsinge hier van te soecken / dan dat altijts in alle Christenen het gheloove is met ongheloovicheyt vermengt.

Oock is het een duyster gheloove/als daer een voorbereydinge des gheloofs by sommigen is.

5 Men mach oock het gheloove onclaer noemen / het welcke nochtans eyghentlijck anders niet en is dan een voorbereydinghe des geloofs. De Euangelisten segghen van velen dat sy gheloofts hebben / die alleenlijck door miraculen tot verwonderinghe ghetrocken zijnde / niet voorder en zijn ghecomen dan dat sy gheloofden dat Christus de beloofde Messias was / hoewel sy de leere des Euangelij niet selfs een weynich gesmaeckt en hadden. Sulcke aenmerckinge door de welcke sy beweecht worden om Christo geerne hen selven te onderworpen / wordt met den naem des gheloofs verciert / hoewel sy alleenlijck een begin des gheloofs was. Alsoo oock die Hovisch man die der belofte Christi van de heylinghe sijns soons gelooft hadde / heeft (ghelijck de Euangelist betuycht) wederom ghelooft doe hy te huys quam : te weten / om dat hy ten eersten als een antwoorde Gods achtede / dat hy uyt den monde Christi hoorde : en daer nae heeft hy hem tot sijn autoriteyt begheven om de leere aen te nemen.

Joan.4.53.

Hoewel men moet weten dat hy alsoo leerlijck ende bereyt was om te leeren / dat nochtans dat woort/(gelooven) ter eerster plaetse beteeckent een gheloove van een sonderlijck dinck/en dat hy ter tweeder plaetse ghetelt wort onder de Discipulen die haer onder Christo begeven hadden. Sulck exempel toont Joannes in de Samaritanen die de woorden der vrouwe geloofden / soo dat sy yverichlijck tot Christum liepen: nochtans dewijle sy Christum gehoort hebbende/

Joan.4.42.

vende/ aldus spreken: Nu en ghelooven wy niet om uwer woorden wille/ maer wy hebben hem ghehoort/ ende weten dat hy de Salichmaker der werelt is. Hier uyt is het openbaer dat oock de ghene die noch de eerste beginselen der leere niet gheleert en hebben/ nochtans soo verre sy tot ghehoorsaemheydt beweecht zijn/ gheloovighe ghenoemt worden: niet eyghentlijck/ maer om dat God nae sijn goedertierentheyt de Godsalighe ghesintheyt gheweerdicht met den naem des geloofts te eeren. Maer dese leerlijkheyt met begheerte voorganck te doen/ is verre van de grove onwetentheyt daer in die slapen/ die met den onclaren/ ofte inwendighen/ ofte bedeckten gheloove (ghelijck dat van de Papisten ghedicht wordt) te vreede zijn. ‡ Want ist dat Paulus die strengelijck straft/ die altijts leerende/ nemmermeer tot de wetenschap der waerheyt en comen/ hoe veel swaerder schande verdienen die/ die willens soecken niet te weeten?

Maer dese bequamicheyt van leeren is verre verscheyden van dat ingewonden gheloove der School-leeraers.

‡ 2. Tim. 3. 17.

6 Soo is dan dit de waerachtige kennisse Christi/ dat wy hem aen nemen sulck als hy is van den Vader voorghestelt/ ende ghegheven wort/ te weten/ becleet met sijn Euangelium: want gelijck hy verordent is tot een merk ende eynde onses gheloofs/ alsoo en comen wy den rechten wech tot hem niet gaen/ ten zy dat het Euangelium ons voor gaet ende leyt. Eñ voorwaer de schatten der ghenade worden ons daer in geopent: ende als die gesloten waren so soude Christus ons weynich voordeels aen brenghen. Alsoo stelt Paulus het gheloove tot een onverscheydelijck gheselschap der leere/ aldus sprekẽde: Ghy en hebt Christum alsa niet gheleert/ ist dat ghy gheleert zijt welcke de waerheyt zy in Christo. Nochtans en binde ick het gheloove niet alsoo aen het Euangelium/ dat ick niet en bemenne dat van Mose ende de Propheten geleert is dat tot de stichtinge des geloofs genoech zy: maer dewijle Christus volcomelijcken gheopenbaert is in den Euangelio/ so is het van Paulo te rechte de leere des gheloofs genoemt. Daerom seyt hy oock ergehens dat de Wet is door de comste des gheloofs wech ghenomen/ ende verstaet daer onder dit woort/ gheloove/ een nieuwe ende onghewoonlijcke leere/ waer mede de leeraer Christus verschenen zijnde/ de barmhertichheyt des Vaders meer verclaert/ ende onse salicheyt sekerlijcker betuycht heeft. Hoe wel het sal een lichter ende bequamer wijse van leeren zijn/ ist dat wy van het generale ofte ghemeene af comen tot het speciale ofte sonderlijcke. Ten eersten moeten wy weten dat het gheloove altijts op het woort siet/ eñ daer aen hangt/ ende niet meer en can daer van verscheyden worden/ dan de radien van der Sonne uyt de welcke sy comen. Daerom roept God by Esaiam: Hoordt my/ ende uwe ziele sal leven. Ende de selve fonteyne des ghcloofs bewijst Joannes met dese woorden: Dese dingen zijn gescheevẽ op dat ghy ghelooft. Ende de Prophete willende het volck vermanen tot ghelooven/ seyt aldus: Ist dat ghy heden sijn stemme hoort. Ende dit woort/ hooren/ wort in veel plaetsen ghenomen voor ghelooven. Eyndelijck het en is niet sonder oorsake dat God by Esaiam de kinderen der gemeynte van de ghene die vreemde zijn/ onderscheyt met dit teecken/ dat hyse alle sal leeren/ op dat sy van hem gheleert zijn: want ware het een ghemeyn weldaet/ waerom soude hy sijne woorden voeghen tot weynighe? Hier mede comt over een dat de Euangelisten alom dese tweede woorden/ ‡ gheloovige ende Discipulen gebruycken/ als beyde een dinck beteeckenende/ eñ voornemelick Lucas in de handelinghe der Apostelen dickmael/ jae noemt oock een vrouwe Discipulinne/ Actor. 9. Daerom/ ist dat het gheloove oock op het weynichste afwijckt van dit merck daer op het moet sien/ soo en behoudt het sijn natuere niet/ maer is een onseker lichtveerdich gheloove/ ende een ongestadige dwalinge des verstants. Dat selve woort is het fondament waer door het ghestreckt/ ende opghehouden wort/ ende als het daer af wijckt/ so valt het. Daerom ist datmen het woort wech neemt/ soo en sal daer geen gheloove blijven. Wy en handelen hier niet ofte de dienst der menschen noodich zy om het woort Godts te zaeyen/ op dat het gheloove daer uyt come/ dit sullen wy op een ander plaetse handelen: maer wy segghen dat het woordt selve op wat wijse het tot ons comt/ is ghelijck een spieghel waer in de gheloovighe God aenschouwen. Daerom het zy dat Godt menschen arbeyt daer toe ghebruyckt/ ofte alleenlijck door sijn cracht werckt/ soo vertoont hy nochtans altijts hem selven door sijn woort den ghenen die hy wil tot hem trecken. Hierom seyt Paulus dat het gheloove is ghehoorsaemheyt/ die den Euanghelio bewesen wort/ eñ by den Philippensen prijst hy ergens de onderdanicheyt des geloofs. Want in het verstant des gheloofs en is niet alleenlijck noodich dat wy Godt kennen/ maer oock/ jae voornemelijck/ dat wy verstaen hoedanich sijn wille tot ons is. Want daer en is soo veel niet aen gelegen dat wy weten wie Godt zy in hem selven/ maer hoedanich hy ons wil zijn. Soo hebbẽ wy dan nu dattet gelooove is een kennisse de Godlijcken willes tot ons/ uyt sijn woort verstaen. Het fondament des geloofs is een vast gevoelen dat God waerachtich is. Van wiens sekerheyt soo lange uwe herte sal twijfelen/ soo langhe sal oock de autoriteyt sijns woorts twijfelachtich eñ swack/ of eer te niet zijn. Want het en is niet ghenoech datmen ghelooft dat Godt waerachtich is als die noch lieghen noch bedrieghen en can/ ten zy datmen oock sonder alle twijfelinghe houde dat al wat uyt hem comt/ heylighe ende onveranderlijcke waerheyt zy.

Ende alsoo siet het gheloove opt woort Gods/ dat het woort zy de fonteyne ende den gront des gheloofs/ ende als eenen spieghel/ waer in het God aenschouwt.

Ephes. 4. 20.

Rom. 10. 4.

Bewijs gedaen met verscheyden ghetuygenisse der Schrifture.

Esai. 55. 3.

Joan. 20. 31.

Psal. 95. 8.

Esai. 53. 13.

‡ Act. 6. 1. 2. ende 9. 1. 10. ende 1. 26. ende 13. 52. ende 14. 15.

Eyndelijck/ sonder de kennisse des woorts en can geen gheloove wesen.

Rom. 1. 5.

Phil. 2. 1.

De somma deses handels tegens de leere der Schoolleeraers van dat ingewonden ende duyster gheloove.

7 Maer dewijle het herte des menschen niet en wort door allerley stemme Godts opgerecht tot den geloove/ soo moeten wy noch ondersoecken wat het gheloove eyghentlijck in het woort aensiet. Het was Gods stemme die tot Adam seyde: Ghy sult den doot sterven. Het was Gods stemme die tot Cain sprack: Het bloet uwes broeders roept tot my van der aerde. Maer dese stemmen en comen in hen selven niet dan het gheloove wanckelbaer maken: soo verre ist dat sy souden bequaem zijn om dat te versterckken. Hierentusschen en versaken wy niet/ dat des gheloofs ampt is der waerheyt Godts te onderschrijven/ ende voor enckel waerheyt te houden/ soo wanneer/ ende soo wat/ ende op wat wijse hy oock spreeckt: maer wy soecken nu alleenlijck wat dinck het gheloove in Godes woort vindt/ waer op het mach steunen ende rusten. Hoe en sal onse conscientie niet beven ende verschricken/ als sy niet anders en siet dan verbolghentheyt ende wrake? ende hoe en soude sy niet van Godt vlien van den welcken sy vergront? Nu het gheloove moet God soecken ende niet vlien. Soo sien wy dan dat wy noch gheen volcomen beschrijvinghe des gheloofs hebben: want eenigherley wille Gods te kennen/ en is geen geloove te achten. Maer of wy in de plaetsen des Godlijcke willes daer van het woort dickmael een droevige bode/ eñ een grouwelijcke vercondinghe is/ stelden de goetwillicheyt ofte barmher-

Wat eygentlijck dat geloove in dwoort Gods aensiet

Genes. 2. 17.

Genes. 4. 10.

1. Petri. 1. Te weten/ de beloftenisse der ghenaden.

Psal. 40.

Psal. 36. 6

Psal. 25. 10.

Psal. 117.

Psal. 138. 2.

Welcke ons in Christo wort aengeboden.

Als wy alleen met den geloove hem aennemen.

Welcker gheloove rechte beschrijvinge gedaen wort.

Dat nietswerdighen onderschept der Schoolleeraers van dat toebereyste ende onbereyde geloove wort wederleyt.

† Fides forma est in formis.

barmhertichept Godts. Wy souden voorwaer also den aert des geloofs naerder comen. Want dan worden wy getrocken om Godt te soecken/ als wy verstaen dat onse salicheydt by hem bewaert wort: dit selve wordt ons bevesticht als hy betuycht ende versekert dat hyse besorcht ende beneersticht: daerom is de belofte der ghenade noodich / daer mede ons betuycht wort dat de Vader genadich is: want wy en connen niet anders tot hem comen / ende het herte des menscheS can hem alleenlijck op de belofte der genade rusten. Hierom worden in de Psalmen alom dese twee te samen ghestelt / gelijck sy aen malcanderen hanghen / te weten / de barmhertichept eñ waerhept: want het en soude ons niet helpen dat wy wisten dat Godt waerachtich is/ waert dat hy ons niet goedertierenlijck tot hem en trocke: noch wy en souden sijn barmhertichepdt niet moeten aennemen / waert dat hy ons die niet door sijn stemme voor en stelde. Ghelijck als David sept: Ick hebbe uwe waerhept ende salichept vercondicht: ick en hebbe uwe goethept ende waerhept niet verborghen/ laet uwe goethept eñ waerhept my bewaren. Ende ergens: Uwe barmhertichepdt is tot de hemelen / uwe waerhept tot de wolcken. Item: Alle de wegen des Heeren zijn barmhertichept ende waerhept den genen die sijn verbont bewaren. Item: Sijn barmhertichept is over ons vermenichvuldicht/ eñ de waerhepdt des Heeren blijft in der eeuwichept. Item: Ick sal uwen naem singen over uwe barmhertichept ende waerhept: Ick gae voorby dat in dit selve gevoelen gelesen wort by de Propheten/ te weten/ dat God rechtveerdich ende getrouwe is in sijn beloften. Want wy souden lichtveerdichlijck achten dat Godt ons genadich is/ ten ware dat hy van hem selven betuychde ende ons te voren riepe ende trocke / op dat sijn wille niet twijfelachtich noch duyster en ware. Ende nu heeft hem behaecht dat Christus de eenighe pant der liefde zy: sonder den welcken opwaerts ende nederwaerts teeckenen des haets eñ toornichepts gesien worden. Nu dewijle de kennisse der goethepdt Gods niet veel voordeels en doet/ ten zy dat hy ons daer in gerust make / soo moet men dat verstant uyt sluyten dat met twijfelinghe vermengt is / het welcke niet ghestadich en is / maer met hem selven strijt. Maer het is verre dat des menschen verstant / ghelijck het blint ende verduystert is/ soude connen doordringhen/ ende op climmen om den wille Gods te verstaen/ ende oock dat het herte / gelijck het met eeuwige twijfelinghe onghestadich is / soude in de vaste meyninge gerust blijvē. Daerom moet het verstant van elders verlicht/ eñ het herte ghesterckt worden / op dat het woort Gods volcomen geloove by ons hebbe. Nu sullen wy een rechte beschrijvinge des gheloofs hebben / ist dat wy segghen dat het is een vaste ende seker kennisse der godlijcker goetwillichept tot ons / de welcke in de waerhept der onverdiender belofte in Christo ghefondeert zijnde / door den heylighen Gheest geopenbaer/ eñ in onsen herten verseghelt wort.

8 Maer eer ick voorder voortgae / soo sullen hier sommighe voorreden noodich zijn om die knoopen te ontdoen die anders souden moghen de Lesers verhinderen. † Ende ten eersten moet men dat beuselachtich onderschept des geformden ende ongheformden gheloofs / dwelck in de scholen omme gaet / wederleggen. Want sy dichten dat die gheloove al wat tot der salichepdt noodich is / die door gheen vreese Gods/ eñ geen gevoelen der Godsalichepdt geroert en worden. Maer dat is ghelijck of de heylighe Gheest onse

Van wegen den aert des geloofs de welcke is een gave des heyligen Geests dat van een godvruchtige bewegenthept geensins en can afghescheyden worden.

Rom. 10. 10.

Rom. 1. 5.

Ioan. 3. 33.

1. Cor. 1. 30. Ioan. 4. 10. 14.

† Tegenworpinge uyt de spreucke Pauli 1. Cor. 13. 2.

herten tot het gheloove verlichtende/ ons niet en ware een ghetuyghe onser aenneminghe tot kinderē. Nochtans hoewel de gantsche Schriftuere daer teghen roept / soo wort die aengenomen meyninghe die sonder vreese Gods is / van hem met den naem des gheloofs verciert. Het en is niet noodich langher teghen haer beschrijvinghe te strijden/ maer alleenlijc de enckel natuere des geloofs te verhalen sulck als sy in Gods woort gheleert wort. Waer uyt claerlijck sal verstaen worden hoe onverstandelijck ende onwijsselijck sy daer van meer kneuselen dan spreken. Ick hebbet nu eensdeels aengheroert / het ander sal ick te sijnder plaetse hier nae handelen. Nu segghe ick datmen gheen onghesckickter dinck en can dichten dan dese hare versieringhe. Sy willen dat het gheloove zy een ghevoelen / waer door allerley verachters Gods aen nemen dat uyt de Schriftuere wort voort gebracht. Maer ten eersten moetmen sien oft een yegelijck ghecrijcht door sijn eyghen macht / ofte dat de Heylighe Gheest onse aenneminghe tot kinderen door het gheloove betuycht. Daerom ist een kintsche onghesckickthepdt dat sy vraghen of het gheloove dwelck door een aen comende qualitept ofte hoedanichept gheformt wordt / zy het selve gheloove ofte een ander ende nieu gheloove zy / waer uyt het seker schijnt / dat sy alsoo snaterende noyt en hebben ghedacht van de sonderlijcke gave des Geests. Want int begin des geloofs wort de versoeninghe vervaet waer door de mensche tot Godt comt. Waert dat sy aenmerckten dat Paulus sept: Met den herte gheloofmen tot rechtveerdichepdt/ soo en souden sy niet langher die onnutte hoedanichept dichten/ al waert dat wy alleenlijck dese reden hadden/ soo moestese genoech zijn om den twist te eyndighen: te weten / dat dit ghevoelen des gheloofs (gelijck ick eensdeels gheroert hebbe/ eñ hier nae wederom breeder sal verhalen) meer is in het herte gheleghen / dan in de hersenen / ende meer in de gesinthept ende beweginge dan in het verstant. Hierom is sy ghehoorsaemhept des gheloofs ghenaemt / de welcke de Heere boven alle andere gehoorsaemhept acht: ende dat te rechte/ want hy niet hoogher en acht dan sijn waerhept: de welcke wort van de gheloovige (gelyck Joannes de Dooper betuycht) als met een onderschrijvinghe versegelt. Dewijle de sake niet twijfelachtich en is / soo achten wy met eenen woorde dat sy onghesckicktelijck spreken / als sy segghen dat het gheloove gheformt wort/ als tot het mede ghevoelen een Godsalighe ghesinthept comt: want dat mede gevoelen selve is in godsalighe ghesinthept ghelegen: ymmers ghelijck het in de Schriftuere getoont wort. Maer hier comt ons oock een veel claerder bewijs / want dewijle het gheloove Christum aen neemt ghelijck hy ons van den Vader wort voorghestelt/ eñ dewijle Christus ons wort voor ghestelt niet alleenlijck tot rechtveerdichept / vergheveninghe der zonden/ ende vrede / maer oock tot heylichmakinghe ende tot een fonteyne des levenden waters: soo en can het gheloove sonder twijfel nemmermeer Christum bekennen sonder de heylichmakinge des Gheests mede te vaten. Ofte ist dat yemant dat wil opentlijcker ghesept hebben / het gheloove is gheleghen in de kennisse Christi. Christus en can niet bekent worden dan met den heylichmakinghe sijns Gheests. Hier uyt volcht dat het gheloove gheensins en mach van Godsalighe ghesinthepdt verschepden zijn.

9 † Dat sy plegen de plaetse Pauli voor te brenghen daer Paulus sepdt: Al waert dat ye=

want alle ghelooove hadde soo dat hy berghen versetten conde/ ende en hadde de liefde niet/ soo en ware hy niet: als sy dese plaetse by brenghen om te bewijsen dat het gheloove sonder forme is/ als het sonder liefde is: so en aenmercken sy niet wat de Apostel te dier plaetsen by het woort gelove/ verstaet. Want doe hy in het voorgaende Capittel ghehandeldt hadde van menigerley gaven des Gheests/ onder de welcke hy ghetelt hadde de verscheyden talen/ de crachten en Prophetien/ ende de Corinthen vermaent hadde om nae de beste gaven te staen/ dat is/ nae de ghene uyt welcke het gantsche lichaem der Gemeynte meer vruchts hadde: soo seyt hy daer nae dat hy noch eenen beteren wech sal toonen. Te weten/ dat sulcke gaven alle hoewel sy in haer selven uytnemende zijn/ nochtans niet en zijn te achten/ ten zy dat sy der liefde dienen/ want sy zijn tot stichtinghe der Ghemeynte ghegheven: ende ist dat sy daer toe niet ghebruyckt en worden/ soo verliesen sy haer gratie ende aenghenamicheyt. Om dit te bewijsen deelt hy die gaven/ ende verhaelt de selve die hy te voren vertelt hadde/ maer met andere namen. De crachten ende het gheloove ghebruyckt hy voor een dinck/ te weten/ voor de macht om miraculen te doen. Daerom dewijle dese cracht ofte gheloove is een gave Gods op haer selven/ de welcke oock een godloos mensche mach hebben ende misbruycken/ ghelijck oock de gave der talen/ Prophetie/ ende andere gaven: soo en ist gheen wonder dat sy van der liefde ghescheyden wort. Maer haer dwalinghe is ganschelijck hier in ghelegen/ dat sy de verscheyden beduydinghe des woorts gheloove/ niet aenmerckende/ alsoo daer van strijden ghelijck of het alomme eensins ghenomen worde/ het welcke nochtans meer beduydinghe heeft. De plaetse Jacobi de welcke sy tot bescherminge deser selver dwalinghe by brenghen/ sal ergens verclaert worden. Ende hoewel wy om leerens wille bekennen dat het gheloove meer forme heeft/ te weten/ als wy willen bewijsen hoedanich de kennisse Gods zy in de godloose: soo bekennen ende vercondighen wy nochtans een gheloove der godsaligen/ ghelijck de Schrifture leert. Voorwaer vele ghelooven dat God is/ ende achtē dat de Euangelische Historie ende andere deelen der Schrifture waerachtich zijn/ by nae ghelijck men pleecht te oordeelen van dinghen die voortijden geschiet zijnde/ nu verhaelt worden/ ofte die wy tegenwoordichlijck ghesien hebben: daer zijn oock sommighe die voorder comen: want sy achten de Schrifture voor een waerachtich woort Godts/ ende en vergheten sijne gheboden niet gantschelijck/ ende worden oock eenichsins door de dreyginghen ende beloften gheroert. Den sulcken wort wel ghetuygenisse des ghloofs ghegheven/ maer oneygentlijck: om dat sy het woort Gods met geen openbaer godloosheyt en bestrijden/ noch verachten/ noch versmaden: maer gheven eer eenen schijn van ghehoorsaemheyt.

(1.Cor.12.10.) *(Antwoort.)* *(1.Cor.12.31.)* *(De dwalinge der Schoolleeraers bestaet daer in/ datse droomen/ dat een woort van velerley beduydinghe voor eenderley genomen wort.)* *(Dat ghetuyghenisse des geloofs wort bruyckt tweederley soorte van menschē toegeschrevē.)*

10 ‡ Maer gelijck dese schaduwe oft beelt van gheender weerde en is/ alsoo en is sy oock niet weerdich geloove ghenaemt te worden: van der welcker grondelijcke waerheyt hoe verre sy zy/ dat sullen wy wel weynich hier nae sien: ende en worden oock nu niet verhindert int corte te kennen te geven. Daer wort geseyt dat Simon Magus gelooft/ de welcke nochtans sijn ongeloovicheyt weynich daer nae openbaert. Ende dat hem gheloove toegeschreven wort/ daer uyt en verstaen wy niet met sommighe/ dat hy met de woorden hem selven veynsde te ghelooven/ ende nochtans in het herte gheen gheloove en hadde: maer wy achten meer dat hy door de majesteyt des Euangelij overwonnen zijnde/ heeft eenigh gheloove ghehadt/ ende alsoo Christum bekent voor den Autheur des levens ende der salighheydt/ soo dat hy hem selven ghewilligh tot Christum begaf. Alsoo wordt oock in het Euangelium Luce gheseydt/ dat die voor eenen tijt ghelooven/ in de welcke het zaet des godlijcken woordts versticht wordt eer het vrucht draeght/ ofte oock verwelckt ende vergaet eer het wortelen gekrijcht. Van de sulcke en twijfelen wy niet/ dat sy eenighe smake des woordts hebbende/ dat selve yverichlijck aen nemen/ ende sijn Godlijcke kracht gevoelen: so dat sy met de veynsinge des gheloofs niet alleenlijck der menschen ooghen en bedrieghen/ maer oock haer eyghen herte. Want sy meynen dat de eerweerdigheyt die sy den woorde Godts bewijsen/ enckel godsalicheyt is: want sy en achten geen dinck godloosheyt te zijne/ anders dan openbaer ende kenlijcke schande ofte verachtinge. Maer sulcx mede gevoelen/ hoedanich het oock zy/ en komt gheensins tot in het herte om daer ingedruckt te blijven: ende hoewel het somtijts schijnt ghewortelt te zijne/ soo en zijn nochtans die wortelen niet levende. Het herte des mensches heeft so vele hoecken vol ydelheydt/ ende is soo vol verberginghen der leugenen/ ende is met soo bedrieghelijcke veynsinghe bedeckt/ dat het dickmael hem selven bedriecht. Maer die op sulcke schaduwen oft beelden des geloofs roemen/ die moeten weten dat sy in desen deele niet beter en zijn dan de duyvelen. Ende voorwaer de andere daer van wy eerst ghesproken hebben/ en komen op veel nae soo verre niet/ die als slapende ende ongevoelich dat hooren ende verstaen/ door des welckes wetenschap de duyvelen beven. De andere zijn daer in den duyvelen ghelijck/ dat het selve ghevoelen daer door sy gheroert worden/ ten eynde tot verschrickinghe ende verslagentheyt uyt komt.

(Act.8.13. ende 18.) *(Luc.8:7. ende 13.)* *(Wie die zijn die voor eenen tijt gelooven.)* *(Het geloove der hypocrijten.)* *(Jacob.2:19. Met wie die zijn te vergelijcken.)*

11 Ick weet dat het sommighen hart schijnt datmen den verworpenen gheloove toe schrijft: dewijle Paulus betuycht † dat het is de vrucht der verkiesinghe: maer dese knoop wort lichtelijck ontbonden: want hoewel sy niet verlicht en worden tot gheloove/ noch de kracht des Euangelij waerachtichlijcken gevoelen/ anders dan de gene die tot salicheyt te voren verordent zijn: nochtans bewijst ons de bevindinghe dat de verworpene byna sulck ghevoelen hebben als de uytverkorene/ soo dat sy oock nae haer eygen oordeel niet en schillen van de uytverkorene. Daerom en ist geen wonder dat de Apostel een smake der Hemelscher gaven/ ende Christus een tijdtlijck ende verganckelijck gheloove hen toeschrijft: niet dat sy de kracht der gheestelijcker ghenade ende het seker licht des gheloofs grondelijck vaten: maer om dat de Heere om hen te meer overwonnen/ ende sonder ontschuldinghe te maecken/ soo gheeft hy hem selven in hare herten te kennen/ soo verre sijn goetheyt mach sonder den Gheest der aenneminghe tot kinderen/ ghevoelt worden. Ist dat yemant hier teghenworpt/ dat dan de ghelooovige niet meer en hebben waer uyt sy haer aenneminghe tot kinderen mogen sekerlijck verstaen: Ick antwoorde hoewel groote gelijckheyt ende naeheyt is tusschen de uytvercorene Godts/ ende de ghene die voor eenen tijt begaeft zijn met een verganckelijck geloove: soo is nochtans in de uytvercorene alleenlijck dat betrouwen krachtigh/ daer van Paulus schrijft/ dat sy met vollen monde roepen Abba/

(Waerom het gheloove den verworpenen wort toegheschreven.) *(†1.Thes.1:4.)* *(Heb.6:4.5. Luc.8:13. Marc.4:16. 17.)* *(Tegenworpinge.)* *(Antwoort.)* *(Galat.4:6.)*

1.Pet.1.23.

Abba / Vader. Daerom ghelijck de uytvercorene alleenlijck uyt onverganckelijcken zade van God wedergheboren worden / soo dat het zaet des levens d'welck in hare herten gheplant is: nemmermeer en vergaet / alsoo versegelt hy oock grondelijck in hen de ghenade sijnder aenneminghe/op dat sy stantvastich ende seker zijn. Maer hier door en worden de minder werckingen des Gheests niet verhindert haren loop te hebben oock in de verworpene. Hierentusschen worden de gheloovighe gheleert hen selven sorchvuldichlick ende ootmoedichlick te ondersoecken/op dat hen niet gherusticheydt des vleeschs voor sekerheyt des gheloofs over en come. Boven desen en hebbē de verworpene nemmermeer anders dan een onseker ende onbescheyden ghevoelen der ghenade / soo dat sy meer een schaduwe ghecrijghen dan een vaste lichaem: want de Gheest versegelt de vergevinghe der zonden eyghentlijck in de uytvercorene alleen/ op dat sy die door een sonderlijck gheloove tot haer gebruyck voeghen. Nochtans wort te rechte gheseyt dat de verworpene ghelooven dat God hen ghenadich is: om dat sy de gave der versoeninghe aen nemen/ hoewel duysterlijck ende onbescheydelijck: niet dat sy des selven gheloofs oft der selver wedergheboorte deelachtich zijn met de kinderen Gods: maer om dat sy onder het decksel der geveynstheydt schijnen het beginsel des gheloofs met hen gemeyn te hebben. Ick en versake oock niet dat God hare herten soo verre verlicht/ dat sy sijn ghenade bekennen: maer dat ghevoelen onderscheyt hy van de sonderlijcke ghetuyghenisse die hy sijnen uytvercorenen geeft/ alsoo dat sy tot de grondelijcke vrucht ende gebruyck niet en comen. Want dat hy hem selven hen ghenadichlijck vertoont/ dat en is niet om dat hyse waerachtichlijck uyt den doot verlost/ eñ in sijn bewaeringhe aen neemt / maer hy vertoont hen alleenlijck sijn tegenwoordige barmherticheyt. Maer den levenden wortel des geloofs gewerdicht hy alleenlijck den uytvercorenen te geven/ op dat sy tot den eynde volstandich blijven / alsoo wort wederleyt dat sy teghenworpen: Ist dat God sijn genade waerachtichlijck vertoont/ soo is dat eeuwichlijck vast: want Godt can wel sommige met een teghenwoordich gevoelen sijnder genade verlichten het welc daer na vergaet.

Wat voor een ghevoelen der genaden de verworpene vernemen.

Hoe de uytvercorene onderscheyden worden van den verworpenen.

12 Ende hoewel het gheloove oock is een kennisse der Goddelijcker goetwillicheydt tot ons/ ende een seker ghevoelen van sijn waerheyt / soo en ist nochtans gheen wonder dat het ghevoelen der Godlijcker liefde in de ongestadighe vergaet / het welcke hoewel het met den gheloove seer over een comt / soo schilt het nochtans wel daer van. De wille Godts is onveranderlijck/ dat bekenne ick / ende sijn waerheydt is altijts haer selven ghelijck. Maer ick versake dat de verworpenē soo verre voort gaen dat sy souden tot in de verborghen openbaringhe comen / de welcke de Schrifture den uytvercorenē alleenlijck toe schrijft. Daerom versake ick dat sy den wille Gods vaten gelijck hy onveranderlijck is/ ofte sijn waerheyt stantvastichlijck aen nemen: Wāt sy en comē niet voorder dan tot een cranck ende verganckelijck ghevoelen; gelijck een boom die niet diep ghenoech geplant en is om levende wortelen te houden / met den tijt verdort / hoewel hy sommighe jaren niet alleenlijck bloemen eñ bladeren/maer oock vruchten draecht. Eyndelijck / ghelijck het beelt Gods conde door des eersten mensches afwijckinghe / uyt des mensscheu gheest ende ziele wech ghenomen worden/ alsoo en ist gheen wonder dat hy de verworpene met eenighe radien sijner ghenade verlicht/ de welcke hy daer nae laet vergaen. Oock en is hy door gheen dinck verhindert de sommighe met de kennisse sijnes Euangelij weynich te besprenghen / ende sommighe gantschelijck daer mede te doordrincken. Hierentusschen moetmen weten / hoewel het gheloove in de uytvercorene cleyn ende swack is/nochtans de wijle den Geest Gods hen een seker pant ende zeghel der aenneminghe tot kinderen is / soo en can sijn druckſel nemmermeer uyt haren herten uytghewischt worden: maer de verworpene worden met een licht besprengt d'welck daer nae vergaet. Ende nochtans en is de Gheest niet bedrieghelijck: want dat zaet dat hy in hare herten zaeyt / en maecht hy niet levendich om altijts onverganckelijck te blijven/gelijck in de uytvercorene. Ick come voorder / want de wijle het uyt de leere der Schrifture ende het daghelijcksche bevinden openbaer is dat de verworpene somtijdts door het ghevoelen der Godlijcker genade gheraeckt worden/ soo ist noodich dat eenighe begeerte om God wederom lief te hebben in hare herten verweckt worde. Alsoo is in Saul eenen tijt lanck een Godsalighe ghesintheyt gheweest om Godt lief te hebben / van den welcken hy hem gevoelde vaderlijck ghetrocken te zijne/ ende wert met eenighe soeticheydt sijnder ghenade bevanghen. Maer ghelijck dat ghevoelen van de vaderlijcke liefde Godts niet en is in de verworpene ghewortelt: alsoo en hebben sy hem oock niet grondelijck wederom liefde ghelijck kinderen / maer zijn door eenighe huerlinckſche ghesintheydt beweecht. Want de Gheest der liefde is Christo alleen op desen conditie ghegheven/op dat hy dien in sijn leden druppe. Ende de woorden Pauli en strecken voorwaer niet voorder dan tot de uytvercorene/daer hy seyt: De liefde Godts is uytghestort in onse herten door den heyligen Gheest die ons gegeven is: te weten/ de liefde die sulck betrouwen der aenroepinghe baert als ick boven gheseyt hebbe. Ghelijck wy hierenteghen sien dat Godt wonderlijcken toornich is op sijne kinderen die hy niet en laet lief te hebben: niet dat hyse by hem selven haet / maer om dat hyse wil door het ghevoelen sijnder toornicheydt verschricken/om de hoovaerdicheyt des vleeschs te verneederen/de slapericheydt te verdrijven/ ende tot berou ende beteringhe te verwecken / alsoo gevoelen sy op eenen selven tijt dat Godt op hen ofte op hare zonden toornich ende ghenadich is: want sy en bidden niet gheveynsdelijck teghen sijnen toorn / tot den welcken sy nochtans me een gherust betrouwen haer toevlucht nemen. Hier uyt ist openbaer dat sommighe het gheloove niet en veynsden / hoewel sy nochtans gheen waerachtich gheloove en hebben: maer sy bedrieghen hen selven met valsche meyninghe / als sy haestichlijck met stercke yvericheyt gedreven worden. Ende sy zijn sonder twijfel met onverstant bevanghen / dat sy haer herte niet recht en ondersoecken ghelijck sy behooren. Het is der waerheydt gelijck dat die sulcke warē den welcken Christus (ghelijck Joannes betuycht) hem selven niet en betroude / hoewel sy in hem gheloofden want hy kendense alle ende wiste wat den mensche was. Waert dat niet vele af en vielen van het ghemeyn gheloove (ick segghe het ghemeyn gheloove/ om dat daer groote gelijckheyt ende overeencominge is des verganckelicken gheloofs met den levendigen ende geduerighen gheloove) soo en soude Christus niet gheseyt hebben tot sijn Discipulen: Ist dat ghy blijft in mijne woorden / soo zijt ghy waerachtichlijck

Waerom het gheloove in dey verworpenen tijdelijck zy.

Waerom dat gheloove in den uytvercorenen zy vast ende gheduerich.

Reden waerom ghegheven waerom de verworpene maer eenen tijt lanck ghelooven.

Exempel. 1.Sam.11. ende 12.

Rom.5.5.

Waerom dat Godt op sijn kinderen hem vergramt.

Joan.2.24.

In wat verstant vele geseyt worden van het gheloove af te vallen.

Joan.8.31.

tighlijck mijne Discipulen: ende ghy sult mijn waerheyt bekennen: ende de waerheyt sal u vry maken. Want hy spreeckt tot de ghene die syn leere aengenomen hadden/ ende vermaentse tot voortganck in het gheloove/ op dat sy dat licht dat hen ghegeven is/niet door slaperigheydt uyt en doen.

Tit.1:1.

Daerom schrijft Paulus sonderlinge den uytverkorenen het gheloove toe/ te kennen ghevende dat het in velen vergaet/ om dat sy gheenen levenden wortel en hebben. Ghelijck Christus oock spreeckt by Mattheum: Alle boom welcken mijn Vader niet geplant en heeft/ sal uytgheroept worden.

Mat.15:13.

De andere liegen grofselijcker/ de welcke hen niet en schamen Godt ende de menschen te bedriegen. Tegen desen aert der menschen die het gheloove ongodlijck door een bedrieghelijcken schijn ontheyligen/ spreeckt Jacobus.

Jac.2:14.

Ende Paulus en soude niet een ongeveynst geloove van de kinderē Gods eyschen/ waert dat niet vele stoutelijck hen selven toe en schreven dat sy niet en hebben/ ende andere ofte oock somtijdts hen selven door ydelen schijn en bedroghen.

1.Tim. 1:5.

Daerom verghelijckt hy de goede conscientie als een schrijne/ in de welcke 't gelooVe bewaert wort: om dat vele dese verliesende/ hebben in het ghelooVe schipbrekinghe gheleden.

1.Tit.1:19.

13 Men moet oock de twijfelachtighe ende menigherley beduydinghe des woordts weten. Want dit woort (geloove)/ is dickmael soo veel te segghen als ghesonde leere der Godsalighevt/ ghelijck in de plaetse die ick weynigh te voren verhaelt hebbe/ ende in dien selven Sendbrief † daer Paulus wil dat de Diakē de verborgentheyt des gheloofs houden in suyver conscientie. Item ‡daer hy sommiger afwijckinghe van den ghelooVe verkondight. Daerentegen seyt hy dat Timotheus is opghevoedt in de woorden des gheloofs. Item daer hy seyt dat de onheylighe ydelheden/ ende tegenstellinghen der valschelijck ghenaemde wetenschap/ oorsaken zijn dat vele van den geloove af vallen/ de welcke hy ergens noemt onbequame ofte verworpene in het gheloove.

De verscheyde beduydenisse des geloofs: Eerstelijck wort het genomen voor de gesonde leere der Godsaligheyt.

†. Tim.3:9.
‡1Tim.4:1.
1.Tim.4:6.
2.Tim.2:16
2.Tim.3: 8.

Ghelijck wederom daer hy Tito gebiet/ segghende: Vermaentse dat sy gesont zijn in den gheloove: met dat woort (ghesontheyt) en verstaet hy niet anders dan de suyverheydt der leere/ de welcke lichtelijck vervalscht wordt/ ende veraert door der menschen lichtveerdigheyt.

Tit.1: 13. ende 2.2.

Te weten/ dewijle alle schatten der wetenschap ende wijsheydt verborghen zijn in Christo/ den welcken het gheloove besit/ soo wordt het met rechte de gantsche somma der Hemelscher leere ghestreckt/ van de welcke het niet en kan verscheyden worden.

Colos.2:3.

Wederom wordt het geloove somtijdts verstaen van eenigh sonderlijck dinck dat voor oogen ghestelt is. Ghelijck als Mattheus seyt *dat Christus het geloove der gener die den gichtsiecken door het dack neder lieten/ ghesien heeft: eñ dat hy heeft geroepen dat hy soo groot gheen gheloove in Israel ghevonden en hadde als de Hooft-man over hondert mede brachte. Ende het is der waerheyt ghelijck dat hy gantschelijck heeft op de ghesontmaeckinghe synder Dochter ghesien/ met der welcker sorghe geheel syn herte bekommert was. Maer dewijle hy met den wille ende antwoorde Christi alleenlijck te vreden zijnde/ syn lichamelijcke tegenwoordigheyt niet en eyscht/ om deser sake wille wordt syn geloove soo seer verheven.

2. Somtijts wort het verstaen van een bysonder dinck/dwelck voor den oogen gestelt wort.
* Mat.9:2.
Matt.8:10.

Wy hebben oock weynich te voren geleert/ dat Paulus dat woort (gheloove/) neemt voor de gave om miraculen ende wonder wercken te doen/ de welcke oock die moghen hebben die door den Gheest Godts niet en zijn wedergeboren/ noch hem met ernst dienen. † Hy stelt oock ergens het geloove voor de leere/ waer door wy in het gheloove onderwesen worden. Want als hy schrijft dat het gelooVe sal wechgenoomen worden/ dat is sonder twijfel te verstaen van den dienst der ghemeynte/ de welcke te desen tijde onser swackheyt nut is.

3. Betekent oock het geloove den dienst der kercken/ ofte de leere/ waer door wy in 't geloove onderricht worden.
†1Cor.13:10

Ende desen wijsen van spreken komen met malkanderen over een: maer als de naem des gheloofs oneygentlijck geseyt wort van valsche leere ofte leughenachtighen schijn/ soo en is dese oneyghen wijse van spreken niet harder dan als de vreese Godts gestelt wort voor valschen ende verkeerden Godtsdienst: ghelijck als dickmael ghesevdt wordt in de heylighe Historie/ dat de vreemde Heydenen die in Samariam/ ende in de plaetsen daer ontrent ghebracht waren/ hebben de vertierde Goden gevreest/ende den Godt Israels: het welcke soo veel is als den Hemel met der aerde te vermenghen. Maer de vraghe is nu wat het geloove zy/ dat de kinderen Gods onderscheydt van de ongheloovighe/ door het welcke wy Godt aenroepen tot eenen Vader/ door het welcke wy gaen van den doodt in het leven/ ende door het welcke Christus (de eeuwighe salighevdt ende leven) in ons woont. Des welckes kracht ende natuere ick meyne met korte ende klare woorden verklaert te hebben.

Joan.5:24.
Ephes.3: 17.

14 Laet ons nu alle stucken van nieuws aen vervolghen/ als die sullen neerstighlijck ghehandelt wesen/ soo en sal daer (soo ick meyne) gheen twijfelinghe meer blijven. Als wy segghen dat het ghelooVe is een kennisse des Godlijcken willes/ soo en verstaen wy niet sulcke een begrijpinghe/ ghelijck daer mede wy de dingen verstaen die het menschelijck ghevoelen ende verstant can vaten. Want dese kennisse daer van wy hier spreken/ is soo veel hooger dat selfs het verstant des menschen moet hem selven te buyten ende te boven gaen om daer toe te komen. *Ende als het is daer toe gekomen/ soo en verstaet het niet dat het gevoelt: maer dewijle het een vast ende seker gevoelen heeft van dat het niet en begrijpt/ soo verstaet het meer door de sekerheydt des ontwijfelijcken gevoelens/ dan oft het eenigh menschelijck dinck nae syn begrijp doorsaghe ende vaette.

De verscheyde beduydinge des geloofs verklaert zijnde/ neemt hy voor in de verklaringe van de beschryvinghe van een yeder stuck des geloofs (die in de sevenste afdeylinge ontrent het eynde voorgestelt is) ses principale stucken aen te wijsen.
1. Wat het zy voor een kennisse/ daer van hy in de beschryvinge geseyt heeft.
*2. Waerom/ datter vereyscht wort een sekere ende vaste kennisse.

Daerom spreeckt Paulus seer wel/ als hy seyt/†dat dit is de vaten welcke de langde/eñ breede/ ende hooghde/ ende diepte zy/ ende bekennen de uytnemende liefde Christi/ die de kennisse te boven gaet: Want hy heeft willen te kennen geven dat het allesins oneyndelijck ende onbegrijpelijck is/ dat onse verstant door het gheloove vaet/ ende dat dusdanige kennisse hooger is dan alle verstant.

†Ephe.3:18.
Colos.1:26.

Nochtans dewijle Godt de verborghentheydt syns willes/ die van eeuwen ende gheslachten is verborghen gheweest/ heeft den Heylighen gheopenbaert/ soo wort het gheloove met goede reden in de Schriftuere somtijts kennisse genaemt: ende van Joanne wordt het wetenschap ghenaemt/ als hy betuycht dat de geloovige weten dat sy kinderen Godts zijn. Ende sy wetent voorwaer vast/ maer meer door een ontwijfelijck gevoelen der Godlijcker waerheyt bevestight/ dan door menschelijcke bewijsinghe gheleert zijnde.

Colos.2:2.
1.Joan.3:2.

Dit gheven de woorden Pauli te kennen/ daer hy seydt dat wy in dit lichaem woonende/ uyt woonen van den Heere: want wy wandelen door het gheloove ende niet door het aenschouwen. Met welcke woorden hy te kennen gheeft dat het ghene dat wy door het gheloove verstaen/ nochtans by ons niet en is/ eñ voor onse oogen verborgen is. Hier uyt oordeelen wy dat de kennisse des geloofs meer is in versekertheyt dan int begrijp gelegē.

2.Cor.5:6.

15 Boven

1. Reden/ genomen van de aenmerckinge onser swackheyt.

15 Boven dese segghen wy dat dese kennisse seker ende vast is/ op dat te meerder vastigheyt deses ontwijfelijcken ghevoelens uytghedruckt worde. Want ghelijck het geloove niet te vrede en is met een twijfelachtighe ende veranderlijcke meyninge / alsoo en ist oock niet te vrede met een duyster ende onbeschepden ghedachte / maer eyscht een volle ende vaste versekertheydt/ sulck als men pleecht van wel bekende ende beproefde dinghen te hebben. Want de ongeloovigheyt is soo diepe in onse herten ghewortelt / ende wy zijn soo seer daer toe gheneghen/ dat niemant sonder grooten strijt en late hem selven volkomelijck wijs maken dat een yeghelijck met den monde belijdt/ te weten/ dat Godt getrouwe is. Voornemelijck als men tot der sake komt / soo wordt dat verborghen feyl door eens yegelijcks wanckelen ende ongh estadigheyt ontdeckt. Ende het en is niet sonder oorsaecke dat de autoriteyt des woorts Godts / met soo uytnemende lof door den heylighen Gheest betuycht ende bevestight wordt: maer hy wil deser voornoemder kranckheyt te hulpe komen / op dat Godt in sijne beloften volkomẽ geloove by ons hebbe. † De woorden des Heeren zijn suyver woorden (seydt David) ende silver ghesmolten in een uytnemende aerden vat/ ende sevenmael ghesuyvert. Item: De woorden des Heeren zijn ghesuyvert / ende een schilt allen die op hem betrouwen. Salomo betuycht dit selve/ende byna met de selve woorden/ segghende: Alle de woorden Godts zijn gesuyvert. Maer dewijle den hondert negenthienden Psalm gheheel van dese gheheele materie gheschreven is / soo soude het te vergheefs zijn meer te verhalen. Voorwaer/ so wanneer Godt om sijn woordt alsoo aenprijst / soo verwijt hy ons bedecktelijck onse ongheloovigheydt: want het en is nergens om/dan om de verkeerde twijfelinghen uyt onse herten uyt te roeyen. Daer zijn oock vele die de barmhertigheyt Godts also vaten/ dat sy seer weynigh troosts daer uyt ontfanghen. Sy worden oock mede met ellendighe benautheyt bevanghen / dewijle sy twijfelen oft Godt hen sal ghenadigh zijn: om dat sy de selve goedertierenheyt daer van sy seer seker meynen te zijne/ veel te nauwe bepalen. Want sy overlegghen aldus by hen selven / te weten / dat de goedertierenheydt Godts wel groot ende overvloedigh is/ ende uytghestort op vele menschen/ ende eenen yegelijcken bereyt: maer dat het onseecker is of sy oock sal tot hen komen / ofte veel meer of sy sullen tot haer komen. Dese overlegginge dewijle sy midden in den loop blijft staende/so en is sy maer half. Daerom wort de geest daer door meer met ongheruste twijfelinge benaut / dan met vreedsame gherustigheydt versterckt. Maer dat ontwijfelijck gevoelen is veel anders / d'welck in de Schriftuere altijdts den gheloove wort toegheschreven: te weten/als dat de goethe ydt Godts de welcke ons klaerlijck is voor ooghen ghestelt / buyten alle twijfelinghe set. Ende dit en kan niet geschien sonder sijn soetigheyt waerachtighlijck te ghevoelen ẽ in ons selven te bevinden. Daerom beleydt de Apostel het betrouwen uyt den gheloove/ ende wederom stoutigheyt uyt den betrouwen. Want hy seyt dat wy door Christum stoutigheydt hebben ende den toeganck in betrouwen / welck is door het gheloove in hem. Met welcke woorden hy voorwaer te kennen gheeft / dat het gheen recht gheloove en is/ anders dan als wy dorven met gheruster herten ons voor de oogen Godts stellen. Welcke stoutigheydt niet en komt anders dan uyt een seker betrouwen van de goetwilligheyt ende saligheyt Godts. Het welcke soo waerachtigh is / dat dickmael den naem (geloove)/ voor betrouwen ghebruyckt wort.

De andere reede/ genomen van de aenmerckinge der sekere beloftenissen Godts.

† Psal.12.7.

Psal.18.31.

Prov.30:5.

Ephes.3:12.

Waer op dese sekerheyt staet.

16 Hier in is het ghelooove voornemelijck ghelegen / dat wy niet en dencken dat de beloften der barmhertigheyt die Godt gheeft / alleenlijck buyten ons waerachtigh zijn / ende gheensins niet in ons: maer dat wyse in ons vatende/ onse maecken. Hier uyt komt eerst dat betrouwen d'welck hy ergens vrede noemt: ten zy dat yemandt liever heeft dat de vrede daer uyt kome. Ende het is een gerustigheyt waer door de conscientie voor het oordeel Godts stille / ẽ in vrede is: sonder de welcke sy moet met beroerlijcke vreese ghequelt ende bynae verscheurt worden/ ten zy dat sy moghelijck Godt ende haer selven vergetende/een weynigh tijts slape. Ẽ sulcke slaep gheduert waerachtighlijck eenen kleynen tijt: want de conscientie en ghebruyckt niet langhe de ellendighe vergheetentheyt / maer wordt terstont door de ghedachtenisse des Godlijcken oordeels/ de welcke dickmael wederkomt/ deerlijck verscheurt. Somma daer en is niemandt waerachtighlijck gheloovigh / anders dan die met ontwijfelijcken ghevoelen vastelijck gevoelt dat Godt hem een ghenadigh ende goetwilligh Vader is/ ende die op de beloften der Godlijcker goetwilligheyt tot hem betrouwende (een ontwijfelijcke hope der saligheydt heeft: gelijck de Apostel bewijst met dese woorden: Ist dat wy het betrouwen ende den roem der hope tot den eynde toe vast houden. Want alsoo acht hy dat niemant wel op den Heere en hoopt/ dan die met een vast betrouwen roemt dat hy erfghenaem des Hemelschen rijcx is. Niemant (segge ick) en is gheloovigh / dan die op de gherustigheyt sijnder saligheydt steunende / met betrouwen den duyvel ende de doodt bespot / gelijck wy claerlijck door de woorden Pauli ghelcert worden/ daer hy aldus uyt roept: Ick betrou dat noch doodt/ noch leven/ noch Engelen/ noch Overheden / noch machten / noch teghenwoordighe/ noch toekomende dinghen / ons sullen konnen scheyden van de liefde Godts/ daer mede dat hy ons lief heeft in Christo Jesu. Alsoo acht oock de selve Apostel dat de ooghen onses verstandts niet anders wel verlicht worden / ten zy dat wy sien welck de hope der eeuwigher erve zy/ tot de welcke wy gheroepen zijn. Ende hy leert alomme alsoo / dat hy te kennen gheeft dat de goetheyt Godts anders niet wel van ons gevaet en wordt / ten zy dat wy daer uyt een vrucht van groote gerustigheyt hebben.

Rom.5:1.

De nuttigheyt der selver.

Een beschrijvinghe van eenen waren geloovigen.

Hebr.3:14.

Rom.8:38.

Ephes.1:18.

17 Maer (yemandt mochte segghen) de gheloovighe ghevoelen ende bevindent veel anders/ de welcke in de kennisse der genade Godts tot hen / niet alleenlijck met ongherustigheyt ghequelt en worden (het welcke hen dickmael ghe schiedt) maer worden oock somtijdts met seer sware verschrickinghen verslaghen: dewijle het ghewelt der versoeckinghen soo groot is om haere herten te verstooren. Ende dit en schijnt niet wel met de sekerheyt des gheloofs over een te komen. Daerom moeten wy desen knoop ontbinden / ist dat wy willen de voorschreven leere houden staende. Voorwaer als wy leeren dat het ghelooove moet seecker ende gherust zijn/ soo en dichten wy niet eenighe seeckerheydt / die door gheen twijffelinge gheroert en worde/ noch sulcke gherustigheyt / als die met geen sorchvuldigheyt ghequelt en worde: maer segghen eer/ dat de gheloovighe altijts ghedurighen strijdt hebben met haer ongheloovigheyt / soo verre ist dat wy haere conscientien souden in eenighe

Tegenworpinge tegens dese sekerheyt.

Van des gheloofs onvolmaecktheyt versterckinge ende wasdom.

Siet lib.4. cap.14. sect. 11.12.

Antwoort.

liefljcke

liefelijcke ruste stellen/ die gantschelijck door geene beroerten verhindert en worde. Wederom hoe seer ende op wat wijse sy aenghevochten worden / soo versaecken wy nochtans dat sy af vallen ofte afwijcken van dat seker betrouwen dat sy op de barmhertigheyt Godts hebben. De Schriftuere en stelt ons gheen klaerder exempel voor / noch gheen dat het ghedachtenisse weerdigh zy / dan in David / voornemelijck ist dat ghy den gantschen loop sijns levens aensiet. Ende nochtans hoe hy niet altijts gherust van herten gheweest en zy / dat betuyght hy met ontellijcke vele klaghen/ uyt de welcke my genoegh is weynighe te verhalen. Als hy sijnder ziele hare beroerlijcke bewegingen verwijt/ wat doet hy anders dan dat hy op sijn eyghen ongheloovigheydt verbolghen is? O mijn ziele (seyt hy) wat zijt ghy vertsaeght / en wat zijt ghy beroert binnen my? Hoopt op Godt. Ende voorwaer die verslagentheydt was een openbaer teecken der ongheloovigheydt/ ghelijck oft hy ghemeynt hadde dat hy van Godt verlaten was. Men leest oock erghens een breeder belijdinghe/ daer hy seyt: Ick hebbe in mijn haestigheyt ghesept: Ick ben van voor uwen oogen verworpen. Hy strijdt oock ergens met hem selven met benaude ende ellendighe verwerrentheydt/ jae hy maeckt oock twijfelinghe van de natuere Godts / segghende: Heeft Godt oock vergeten barmhertigheyt te doen? sal hy in der eeuwigheydt verworpen? Het is noch harder dat daer nae volcht. Ende ick hebbe ghesepdt: Het vergaen komt my toe: de veranderinge der rechter hant des hooghsten. Want hy veroordeelt hem selven tot het verderf / gelijck of hy alle hope verworpen hadde: ende hy en bekent niet alleenlijck dat hy met twijfelingghe ghequelt wordt / maer gheeft het oock al verloren/ gelijck oft hy in den strijt overwonnen ware / om dat Godt hem hadde verlaten / ende de hant die hem voortijden behulpelijck was/ nu ghekeert hadde om hem te verderven. Daerom en vermaent hy niet te vergheefs sijn ziele/ dat sy wederkeere tot haer ruste: want hy hadde bevonden dat hy met oproerighe waterbaren ghedreven was. Ende nochtans (het welck wonderlijck is) wordt het herte der Godsalighen in sulcke aenstooten door het gheloove onderhouden: het welcke waerachtighlijck is ghelijck een Palm-boom om hem selven teghen allerley ghewichte ende last te stellen ende opwaerts te verheffen: ghelijck David doe hy mochte schijnen overvallen te zijne / en heeft nochtans niet opghehouden hem selven op te heffen tot Godt. Ende soo wie teghen sijn eygen swackheyt strijdende / nae het gheloove staet in sijne benautheden/ die is nu ten meestendeele een overwinner. Het welcke men mach uyt dese ende dierghelijcke sententien verstaen: Verwacht den Heere / weest sterck / hy sal uwer herten sterckte geven / Verwacht den Heere. Hy straft hem selven van bevreesthept: ende dewijle hy dat tweemael verhaelt / soo bekent hy hem selven met vele beroeringhen bevanghen te zijne. Hierentusschen en mishaeght hy niet alleenlijck hem selven in dese feylen/ maer arbeyt neerstichlijck tot beteringhe. Voorwaer ist dat wy hem willen te rechte by Achaz overlegghen / soo sullen wy groot verschil vinden. Esaias wordt ghesonden om den goddeloosen ende gheveynsden Coninck in sijn benauwtheyt hulpe te verkondighen / ende spreeckt tot hem met dese woorden: Weest in bewaringe ende rust/ en vreest niet/ etc. Maer wat doet de Coninck? Ghelijck te voren van hem geseydt was / dat sijn herte geroert

Bevestinge deser antwoort genomen van het exempel Davids.

Psal. 42. 6. ende 43. 5.

Psal. 31. 23.

Psal. 77. 10.

Psal. 116. 7.

Psal. 27. 14.

Breedere aenwijsinge door het contrarie exempel Achaz.

Esai. 7: 4.

was ghelijck de Boomen in het Wout gheroert worden van den winde / alsoo en laet hy niet af verslaghen te zyne / hoewel hy de belofte ghehoort hadde. Soo is dan dit de eygen loon ende straffe der ongheloovigheyt / alsoo te beven dat men hem selven in de versoeckinge afwent van Godt/ de welcke de deure tot hem/ met den gheloove niet en opent. Maer de gheloovige hieren tegen ghemeynlijck door den last der versoeckinghe ghekromt ende overladen worden/ doorkomen die stantvastighlijck / hoewel niet sonder weepte ende swarigheyt. Ende dewijle sy haer eygen swackheyt weten / soo bidden sy met den Prophete/ segghende: En neemt het woordt der waerheyt niet eeuwelijck van my wech. Met welcke woorden wy geleert worden/ dat sy somtijdts stom worden ghelijck oft haer gheloove te neder gheslaghen ware: maer dat sy nochtans niet af en wijcken noch den rugghe en keeren/ maer haren strijt volbrengen / ende met bidden haer luyheydt verscherpen / op dat sy niet immers door toegheevinghe slaperigh ende ongevoeligh en worden.

Item/ door de gheduerighe bevindinge ende 't gevoelt der gheloovigen.

Psal. 119. 43.

18 Op dat dit verstaen worde / soo ist noodigh wederom te komen tot de deelinghe des vleeschs ende des gheests/ daer van wy ergens gemeldet hebben / de welcke haer in desen deele seer klaerlijck vertoont. Een godsaligh herte gevoelt in hem selven een deelinghe / het welcke eensdeels wordt met soetigheyt overgoten door de kennisse der Godlijcker goetheyt/ ende eensdeels met bitterheyt benaut door het ghevoelen sijnder ellendigheydt: het ruste eensdeels op de belofte des Euangelij/ ende beeft eensdeels door de ghetuyghenisse sijnder ongerechtigheydt: het verheucht hem eensdeels verstaende het leven / eensdeels grouwelt hem voor den doot. Dese veranderinghe komt uyt onvolmaecktheyt des gheloofs: want het en is in den teghenwoordighen loop des levens nemmermeer soo goet met ons / dat wy van alle kranckheydt der ongheloovigheydt ghenesen / ende gheheel met gheloove vervult ende beseten worden. Hier uyt komt de strijdt/ als de ongeloovigheyt die in het overblijfsel des vleeschs is / oprijst om het gheloove dat in ons ontfangen en ontsteken is/ te bevechten. Maer (mochte yemandt segghen) ist dat in een gheloovigh herte de versekertheydt vermenght is met twijfelinghe / vallen wy dan niet altijts wederom hier op / dat het gheloove niet in seker ende klaer/ maer alleenlijc in duyster ende onbescheyden wetenschap des Godlijcken willes tot ons is? Neen voorwaer. Want al ist dat wy met menigherley ghedachten bekommert worden/ daerom en worden wy niet terstondt van den gheloove ghetrocken. Ende al ist dat wy met de roeringhe der ongheloovigheydt opwaerts ende nederwaerts ghequelt worden / daerom en versmooren wy niet in den afgrondt der ongheloovigheyt. Ende al ist dat wy aenstoot lijden/ daerom en worden wy niet te neder ghestooten. † Want het eynde deses strijts is altijts/ dat het gheloove dese swarigheden ten eynde overwint ende doorkomt / met de welcke het schijnt ommeringht te zijne ende te vergaen.

Om deser oorsaecken wille/ worter beschreven den strijt des vleesches ende des geests in der gelooviqen ziele.

† Het eynde deses strijts is des gheloofs overwinninge. 1. Joan. 5: 4.

19 Dit sal de somma zijn: Soo haest als een de alderminste druppel des gheloofs in onse herten is ingedruppt / soo beginnen wy nu het aenschijn Godts te aenschouwen dat het lieflijck/ ende vredelijck/ ende ons ghenadigh is: wy aenschouwent wel van verre / maer nochtans met soo sekeren gesichte/ dat wy weten dat onse ghesichte niet en feylt. Daer nae soo veel als wy voort gaen (ghelijck wy behooren sonder op-

Somma/ 't geloove der uytvercoren Godts is ongetwijfelt ende gewis.

houden

houden voortganck te doen) soo veel comen wy tot naerder ende scherder ghesichte van hem/ ende hy wort oock door de aenhoudinghe ende ghedurichheydt ons naerder. Alsoo sien wy dat het herte door de kennisse Godts verlicht zijnde/ in den eersten in veel onwetentheydt bevanghen is/de welcke met der tijt wort wech ghenomen. Nochtans om dat het sommighe dinghen niet en weet / ofte duysterlijck siet het ghene dat het siet / daer door en wort het niet verhindert de clare kennisse des Godlijcken willes tot hem te hebben/ het welcke het meest ende voornemste is in het gheloove. Want ghelijck als yemant in den kercker ghesloten zijnde / door een nauwe venster allenlijcker crom ende half siet glinsteren de radien der Sonne/ die wort wel berooft van het vrye aenschouwen der Sonne / maer siet nochtans gheenen twijfelachtighen schijn in de ooghen/ ende heeft het gebruyck daer van: alsoo wy die met de boeyen des aertschen lichaems ghebonden zijn / hoewel wy alomme met veel duysternisse beschaduwet worden / soo worden wy nochtans soo veel tot grondelijcke gerusticheydt ghenoch is / verlicht / dewijle het licht Godts hoe weynich het zy / in ons schijnt om sijn barmherticheydt te bewijsen.

1. Bewijs door een ghelijckenisse.

Dat ander bewijs genomen van het ghetuyghenisse des Apostels : waer uyt dat openbaer is/ dat het gheloove al ist seer onvolcomen in den uytvercorenen:nochtans vast ende seker is. †1.Cor.13.9. ‡ Rom.8.23. 2.Cor.3.18.

20 Dit beyde leert de Apostel seer wel in verscheyden plaetsen. Want als hy leert † dat wy eensdeels bekennen/ ende eensdeels propheteren/ ende dat wy in een duyster reden sien door eenen spieghel : soo gheeft hy te kennen hoe cleyn een deelken dier Godlijcker wijsheydt ons in dit teghenwoordich leven ghegheven wort. Want hoewel die woorden niet enckelijck te kennen en gheven ‡ dat het gheloove onvolmaeckt is soo langhe als wy hier onder den last des vleesches suchten:maer dattet uyt onse onvolmaecktheydt comt / dat ons noodich is sonder ophouden door leeringhe gheoeffent te worden : soo gheeft hy nochtans te kennen dat het ghene dat onbegrijpelijck is / niet en can met de mate onses cleynen verstants gevaet worden. Ende Paulus spreeckt dit van de gantsche ghemeynte: ende een yeghelijck van ons is door sijn grovicheydt verhindert/ dat hy niet soo by en can comen als wel te wenschen waer. Maer wat sekerder ende onbedriegelijcker smake hy ons gheeft oock uyt een seer cleyn druppelken des geloofs / dat bewijst Paulus ergens / als hy seyt dat wy met ontdeckten aensichte ende sonder eenich voorhanckssel de eerlijckheydt Godts met soo groote cracht aenschouwen/ dat wy tot de selfde liefde verandert worden. In sulcke onwetentheydt moet veel twijfelinghe ende bevinghe comen : voornemelijck dewijle onse herte door sijn natuerlijcke ingheevinghe tot ongheloovicheydt gheneghen is. Hier toe comen de versoeckinghe / de welcke sonder getal ende vele zijn / ende dickmaels met groote macht ons bespringhen. Voornemelijck de conscientie door den pack der zonden verladen zijnde / claecht ende sucht somtijts / somtijts straft sy haer selven / somtijts grimt sy / somtijts maeckt sy openbaer beroerte. Daerom als de teghenspoet ons den toorn Godts voorhout/ ofte als onse conscientie oorsake en materie des Godlijcken toorns in haer selven vindt / de ongheloovicheydt neemt daer uyt wapenen ende instrumenten om het gheloove te verdrijven : de welcke nochtans altijts tot dit eynde ghebruyckt worden/ op dat wy meynende dat Godt verbolgen ende toornich op ons is/ gheen hulpe van hem en verwachten / ende hem ghelijck eenen dootlijcken vyandt vreesen.

21 Om dese aenstooten te verdraghen / wapent ende sterckt het gheloove hem selven met den woorde des Heeren. En als sulcke versoeckinghe ons bespringt / dat Godt onse vyandt is/ om dat hy verbolghen is : soo seyt het gheloove daer teghen dat hy oock barmhertich is / als hy verdruckt: want de castijdinghe comt meer van liefde dan van toornicheydt. Als het gheslaghen wort met dit ghedachte/dat Godt is een wreker der ongherechticheydt / soo stelt sy daer teghen dat voor alle zonden is vergheevinghe bereyt/soo wanneer de sondaer tot de goedertierenheyt des Heeren vliet. Alsoo hoe seer ende wonderlijck een godsalich herte beroert ende ghequelt wordt/soo can het nochtans alle swaricheden overwinnen ende doorcomen / ende en laet hem het betrouwen der Godlijcker barmherticheydt nemmermeer ontnemen. Jae alle de aenvechtinghen daer door het gheoeffent ende vermoeyt wordt/ comen ten eynde tot versekertheyt deses betrouwens. Van dese sake is het een bewijs dat de Heylighen als sy aldermeest ghevoelen dat sy door de wrake Godts benaut worden / soo maken sy nochtans by hem haer beclach : ende hoewel het schijnt dat sy niet en sullen verhoordt worden/soo aenroepen sy hem nochtans. Want waer toe soude sy by dien haer beclach maken/ van den welcken sy geen solaes en hoopten? Sy en souden nemmermeer voornemen hem te aenroepen/ ten ware dat sy gheloofden dat hen eenighe hope bereyt is. Alsoo de Discipulen de welcke Christus straft van cleynen gheloove / claechden wel dat sy verginghen / maer baden nochtans om sijn hulpe. Ende als hyse om haer cleyn gheloove castijdt / soo en verworpt hyse niet uyt den ghetale der sijnder / noch en rekentse niet onder de ongheloovighe / maer vermaentse om dit feyl af te legghen. Daerom segghen wy wederom dat nu boven gheseyt is / dat de wortel des gheloofs nemmermeer en can uyt der gheloovighen herte uytgheroept worden/ maer blijft altijdts met den ondersten eynde vast steckende / hoe seer sy ghestooten zijnde / schijnt herwaers ende gintswaerts te buyghen : ende dat het licht des geloofs nemmermeer en can alsoo uytgebluscht ofte verstickt worden / dat het niet ten minsten gelijck onder de assche en schuyle: ende dat door dit bewijs openbaert wort dat het woort Gods/ dwelck een onverganckelijck zaet is / vrucht voort brenght/die hem ghelijck zy/ wiens spruyte nemmermeer gantschelijck en verdort noch vergaet. Want hoewel op dit de opperste materie ende oorsake der vertwijfelinghe ende mistrouwinghe is/ te weten/ de hant Godts tot sijn verderf te gevoelen/nae het aensien der tegenwoordigher dinghen : nochtans betuycht Job dat sijn hope sal soo verre strecken / dat hy niet en sal af laten op Godt te hopen/ al waert oock dat hy van hem ghedoot worde. Het en is voorwaer alsoo / de ongheloovicheydt en regneert niet binnen in het herte der Godsalighen / maer bestormtse van buyten : noch en wontse niet dootlijck met haer wapen / maer queltse alleenlijck/ ofte wondtse ymmers alsoo dat de wonde gheneselijck zy. Want (ghelijck Paulus leert) het gheloove is ons als eenen schilt : het welcke teghen de pijlen ghehouden zijnde / also het ghewelt der pijlen ontfangt/ dat sy gantschelijck afghestooten ofte ymmers alsoo ghebroken worden / dat sy niet door en dringhen om het leven te benemen. Daerom als het gheloove bestormt wordt / soo ist ghelijck oft een crijchsknecht die anders sterck ende vast is / door een ghewelldighen slach ghedwonghen worde sijnen voet te versetten ende een weynich te wijcken: ende als het ghe-

Rijckere uytlegginge van den aert des gheloofs.

Hebre.12.6. Hebre.10.30.

1. Als de gheloovighe ghe slaghen wort met vreese/ so neemt hy sijn toevlucht in den schoot des ghenadighen Gods.

Jac.1.12.

Rom. 1.3.4.

2. Hy vliedt geensins van Godt als hy verbolgt wort/maer hoopt op hem.

Matt. 8.25.

3. Hy lijdt niet dat het ongheloove in sijn herte soude heerschen.

Job.13.15.

4. Ja veel eer bestormt hy dat selve/ ende de gheloovighe en gaet niet eeuwich te gronde.

Ephes.6.16.

het gheloove selve ghewondt wort / dat is ghelijck oft aen den schilt yet door den stoot ghebroken worde / alsoo nochtans dat hy niet door steken en wordt. Want een godsalich herte sal altijts daer toe comen dat het sal met David segghen : Ist dat ick wandele midden in de schaduwe des doots / soo en sal ick gheen quaet vreesen : want ghy zijt met my.

Psal. 23. 4.

Het is voorwaer grouwelijc in de duysternisse des doots te wandelen / ende het en is niet moghelijck dat de godsalighe / hoe sterck sy zijn / niet en souden daer voor grouwelen.

4. Ten laetsten soo verwint het ghelooye, hoewel het duysentmael aenstoot lijdt.

Maer dewijle dat ghedachte overwint dat sy van Godt hebben / te weten / dat God hen by staet ende haer salicheydt soeckt / soo wort oock de vreese door de gherusticheydt overwonnen. Ende (ghelijck Augustinus seyt) hoe groot instrumenten de duyvel teghen ons oprecht / soo langhe hy de plaetse des herten niet en heeft daer het ghelooye woont / soo is hy uytghewornen. Alsoo ist datmen nae de uytcomste wilt oordeelen / soo en comen de ghelooyighe niet alleenlijck ghesont door allen strijt / so dat sy terstont daer nae haer stercke weder ghecreghen hebbende / bereyt zijn om wederom tot den strijt te comen: maer het wort oock vervult dat Joannes seyt in sijnen eersten Sendbrief : Dit is de overwinninghe die de werelt overwint / uwe ghelooye.

1. Joan. 5. 4.

Want hy en seyt niet dat het in eenen strijt oft in weynighe ofte eenen aenstoot overwint / maer dat het de gantsche werelt overwint / of het schoon duysentmael bestormt wort.

Daer is noch een andere aert der vreese / voortcomende uyt de aenmerckinghe der oordeelen Gods teghen den godloosen de welcke dat geloove oock overwint.

22 Daer is een ander aert der vreese ende bevinghe / door de welcke nochtans de gherusticheyt des ghelooys niet alleenlijck niet vercort en wort / maer wort oock daer door ghesterckt. Te weten / als de ghelooyighe bedenckende dat de exempelen der wrake Gods teghen de godloose verclaert / hen zijn als een bewijs ende vermaninghe / sorchvuldichlijck toe sien dat sy niet en comen met sulcke zonden den toorn Gods over hen te verwecken : ofte als sy haer eyghen ellendicheyt by hen selven overleggende / leeren gheheel op den Heere staen / sonder den welcken sy bevinden hen selven ongestadiger ende ydelder te zijne / dan eenighen wint.

1. Cor. 10. 11.

Want als de Apostel de straffen daer mede de Heere voortijden het volck Israel heeft ghestraft / voor ooghen stellende / de Corinthen verschrickt / op dat sy hen selven niet met sulcke boosheydt en besmetten / daer mede en verranckt hy haer ghelooye niet / maer neemt alleenlic de slaperichevt des vleeschs wech / door de welcke het ghelooye pleecht meer overladen dan ghesterckt te worden.

1. Cor. 10. 12. Rom. 11. 20.

Ende als hy uyt den val der Joden oorsake neemt om te vermanen dat de ghene die staet / toesie dat hy niet en valle / soo en ghebiedt hy ons niet wanckelbaer te zijne ghelijck of wy niet seer versekert en waren van onse stantvasticheyt.

Sulcke exempelen voor den ooghen der gelooyghen gestelt zijnde / houden in dwanck des vleesches vermetentheyt / ende bekrachtigen dat geloove in Godt.

Maer hy neemt alleenlijck die hoochmoedicheydt wech / ende het lichtveerdich betrouwen op eyghen macht / op dat de Heydenen in der verworpenen Joden plaetse aenghenomen zijnde / niet te groote hoochmoedicheyt en bedrijven. Hoewel hy en spreeckt daer niet alleenlijck de ghelooyighe aen / maer vervaet oock de ghevevnsde hypocriten in sijne worden / die alleenlijck op den uytwendighen schijn roemden. Want hy en vermaent niet eenen yeghelijcken mensche / maer de Joden met de Heydenen verghelijckende / als hy bewesen heeft dat de Joden rechtveerdichlijc om haer ongheloovicheydt ende ondanckbaerheydt ghestraft waren met de verworpinghe / soo vermaent hy oock de Heydenen dat sy de ghenade der aenneminghe tot kinderen die hen corts geschiet is / niet door hoovaerdicheyt ende hoochmoedicheydt en verliesen. Ende ghelijck in de verworpinghe der Joden sommighe over bleven die van het verbont der aenneminghe niet uytghevallen en waren : alsoo mochten sommighe uyt de Heydenen voort comen / die sonder waerachtich ghelooye / alleenlijck met een dwaes betrouwen des vleeschs opgheblasen worden / ende alsoo de goetheydt Godts ghebruycken tot haer eyghen verderf. Ende of men schoon dat alsoo verstonde ghelijck oft het tot de ghelooyighe ende uytvercorene gheseyt ware / soo en sal daer uyt niet onghschickts volghen. Want het is een ander dinck / dat de lichtveerdicheyt die somtijts pleecht den heylighen uyt het overblijfsel des vleeschs over te comen / bedwonghen wordt / op dat sy haer niet door ydel betrouwen en verheffe : ende het is een ander dinck dat de conscientie door vreese verslaghen wordt / soo dat sy niet met volcomen gherusticheydt in de barmherticheydt Godts te vrede en zy.

Phil. 2. 12.

Ende des Apostels sprueke en is geensins in den wege, die andersins niet en wil, dan dat wy ons ghewennen om Gods cracht niet ons selfs groote verneringhe te verheffen.

23 Boven desen als hy leert dat wy sullen met vreese ende bevinghe onsen eygen salicheyt wercken / soo en eyscht hy niet anders dan dat wy ghewoon worden met ons selfs groote vernederinge / op de cracht Godts te sien. Want gheen dinck en verweckt ons soo seer om alle betrouwen ende sekerheydt des herten op den Heere te stellen / als het mistrouwen dat wy op ons selven hebben / ende de benautheydt die wy hebben uyt de bekenninghe onser ellendicheydt. Aldus moetmen verstaen dat by den Prophete ghelesen wort: In de veelheydt uwer goetheydt sal ick tot uwen tempel in gaen: ick sal aenbidden in vreese.

Psal. 5. 8.

In welcke woorden hy bequamelijck de stouticheyt die op de barmherticheydt Godts steunt / ende de godsalighe vreese te samen voecht / de welcke ons moet over comen soo wanneer wy in het aenschouwen der godlijcker majesteyt comende / uyt haren claren schijn verstaen / hoe groot onse onreynicheydt zy.

Prov. 28. 19.

Salomon seyt oock de waerheyt / betuyghende dat de mensche ghelukich is / die altijts sijn herte verschrickt : want men verderft door verhardinghe in het quaet. Maer hy verstaet een verschrickinghe / door de welcke wy voorsichtiger worden / te weten / als het herte in hem selven beschaemt zijnde / in Godt weder tot hem selven comt / by hem selven afghworpen zijnde / in Godt wordt opghrecht : hem selven mistrouwende door het benauwen op Godt leeft. Daerom connen de ghelooyighe beyde bevreest worden / ende seer gerusten troost hebben: nae dat sy de ooghen op haer ydelheydt slaen: ofte het ghedachte des herten tot de waerheydt Godts wenden.

Door eenen stercken bant worden vreese ende geloove aen malcanderen gevoecht / dwelc openbaer is uyt contrarie dinghen.

Yemant mocht segghen : Hoe connen vreese ende ghelooye beyde in een herte zijn ? Te weten ghelijck daerenteghen de slaperichevdt ende benautheydt in een herte zy. Want hoewel de godloose hen selven tot ongevoelijckheyt brenghen / op dat sy door geen vreese Godts ghequelt en worden / soo worden sy nochtans door het oordeel Godts ghedronghen / soo dat sy niet en gecrijgen dat sy soecken. Alsoo can Godt de sijne wel oeffenen tot vernederinge / op dat sy sterckelijck strijdende / hen selven onder den toom der ootmoedicheydt ende maticheydt bedwinghen. Ende dat dit het voornemen des Apostels gheweest is / dat is openbaer uyt het vervolch der woorden / daer in hy te kennen geeft dat dese vreese ende bevinghe comt uyt den goeden wille Godts / waer door hy den sijnen geeft / dat sy wel willen ende neersticlijck daer nae voort gaen.

† Bewijs uyt die sprueke des Propheten.

Op dese wijse moetmen verstaen dat de Prophete seyt: † De kinderen Israel sullen

Ozee. 3. 5.

vreesen

vreesen tot Godt ende tot sijn goetheyt: want niet alleenlick en wort de eerbiedinghe tot God door Godsaligheyt ghegenereert / maer de soeticheydt ende lieflickheyt der ghenade geeft den mensche die hem selven verslaghen ende te neder gheworpen is / beyde vreese ende verwonderinghe / op dat hy Godt aenhanghe / ende hem selven ootmoedichlick sijner macht onderworpe.

Dese leere en sticht geensins de twijfelinge der genen / welcke droomen dat het betrouwen met d'ongeloovicheydt vermenght zy.

24 Nochtans en macchen wy aldus dier seer schadelicker Philosophie gheen plaetse / die te desen tijde wordt van sommige halve Papisten in eenige hoecken gesmeedt. Want dewijle sy de grove twijfelinge die in de schoolen geleert wort / niet en connen beschermen / so nemen sy haer uytvlucht tot een ander ghedichtsel om een betrouwen te maecken dat met ongheloovicheydt vermenght zy. Sy bekennen dat wy volle materie ende oorsake om wel te hopen / vinden in Christo / so wanneer wy op hem sien. Maer dewijle wy altijts alles goedts dat ons in Christo wort voor ghestelt / onweerdich zijn / soo willen sy dat wy onse onweerdicheydt aenschouwende / twijfelen ende ongestadich zijn. Somma / sy stellen de conscientie alsoo tusschen hope ende vreese / dat sy by tijden nu herwaerts nu ginswaerts veranderen: ende de hope ende vreese vergelijcken sy alsoo by malcanderen / dat d'een valt / als d'andere op comt. Alsoo dewijle de duyvel nu siet / dat de openbare instrumenten daer mede hy te vooren plach de sekerheydt des gheloofs te niete te maecken / nu niet en deughen / soo arbeydt hy om de selve met cromme verborghen bedrieghereyen te krencken. Maer hoedanich een betrouwen sal dat zijn / dat ondertusschen de vertwijfelinghe plaetse gheeft? Sy segghen ist dat ghy Christum aensiet / soo is de salicheydt seker: maer ist dat ghy u wendt tot u selven / soo is de verdoemenisse seker. Soo moeten dan de vertwijfelinghe ende de goede hope by gheheurte in uwe herte heerschappie hebben. Maer dat is gelijck of wy moesten Christum bedencken ghelijck of hy van verre stonde / ende niet gelijck of hy in ons woonde. Want daerom verwachten wy salicheyt van hem / niet om dat wy hem van verre sien / maer om dat hy ons in sijn lichaem gheplant hebbende / ons niet alleenlick aller sijner goeden / maer oock sijns selfs deelachtich maeckt. Daeromme wende ick dit haer argument wederom tegen hen aldus: Ist dat gy u selven aenmerckt / soo is uwe verdoemenisse seker: maer dewijle Christus met alle sijne goeden u alsoo is toeghedeelt / dat alle het sijne uwe wordt / dat ghy een van sijne leden wordt / jae een met hem / soo bedeckt sijn rechtveerdicheydt uwe zonden; sijn salicheyt neemt uwe verdoemenisse wech / hy stact voor u met sijn weerdicheydt / op dat uwe onweerdicheydt niet en come voor Gods aenschijn. Het is voorwaer alsoo: Het en betaemt niet datmen Christum van ons / oft ons van Christo scheyde / maer de ghemeynschap waer door hy ons met hem vereenicht heeft / moeten wy gelijc met beyde handen vast houden. De Apostel leert ons alsoo: Het lichaem is wel doot om der zonden wille / maer de geest Christi die in u woondt / is het leven om der rechtveerdicheyt wille. Hadde hy willen nae deser menschen beuselachtigh ghevoelen spreecken / soo moeste hy aldus ghesept hebben: Christus heeft wel het leven by hem / maer ghy blijft der doot ende verdoemenisse onderworpen / gelijck ghy sondaers zijt. Maer hy spreeckt veel anders. Want hy leert dat de verdoemenisse de welcke wy uyt ons selven verdienen / is door de salicheyt Christi wech genomen. En om dit te bevestigen / gebruyckt hy de reden

Wederlegginghe deser dwalinghe / ghenomen van de aenmerckinghe der weerdicheyt Christi welcke in ons is woonachtich.

Dit haer argument wort teghen haer ghebruyckt.

Ende wort die wederlegginge bevesticht met d'autoriteit des Apostels. Rom. 8. 10.

die ick verhaelt hebbe / te weten / dat Christus niet buyten ons / maer in ons woont: ende hy is niet alleenlick door eenen onscheydelicken bant des gheselschaps met ons / maer door een wonderlicke vereeninghe wort hy van daghe te daghe meer ende meer met ons in een lichaem gewassen. Nochtans en versake ick niet dat ick weynich boven ghesept hebbe / te weten / dat den gheloove somtijts sommighe verhinderinghen toe comen / nae dat sijn swackheyt onder ghewelddighe bestorminghen herwaerts ende gintswaerts ghebogen wort. Alsoo wort sijn licht in dicke duysternisse der versoeckingen verstickt. Nochtans wat hem over comt / so en hout het niet af van neerstichlick God te soecken.

Watmen van dese vraghe sal houden.

25 Ende Bernardus en spreeckt oock niet anders / als hy dit argument eyghentlick handelt in het vijfste sermonien in de wijdinge des tempels. † Als ick door Gods genade somtijt van de ziele dencke / soo schijnt dat ick daer in twee dinghen vinde die schijnen teghen malcanderen te staen. Als ickse gelijck sy in haer selven ende uyt haer selven is / aenschouwe: soo en can ick niet waerachtelickers van haer segghen dan dat sy te niete ghemaeckt is. Wat noot ist nu alle hare ellendicheden te vertellen / hoe seer sy is verladen met zonden / overgoten met duysternisse / verstrickt met geneuchte ende wellust / gekittelt met bose begeerlickheden / den beroerlicken genegentheden onderworpen / vol bespottinghen / altijt genegen tot quaet / lichtveerdich tot aller zonden / ten laesten vol schande ende beschaemtheyts? Te weten / ist dat oock alle hare rechtveerdigheden by het licht der waerheyt aengesien worden / worden bevonden te zijn ghelijck een cleet van vrouwelicker cranckheyt besmet / hoedanich sullen dan hare ongherechticheden gheacht zijn? Ist dat het licht dat in ons is / duysternisse is / hoe groot sullen dan de duysternissen selve zijn. Wat sullen wy dan segghen? Sonder twijfel de mensche is der ydelheyt ghelijck ghewworden: de mensche is te niet ghewworden: de mensche en is niet. Hoe / is hy nochtans gantschelick niet / den welcken God verheft? Hoe / is hy niet tot den welcken Gods herte ghestelt ende geneghen is? Laet ons wat rusten broeders. Hoewel wy niet en zijn in ons eyghen herte / soo mach in Godts herte moghelick wat verborghen zijn van ons. O Vader der barmhertigheden / O Vader der ellendicheden / hoe stelt ghy u herte tot ons? Want uwe herte is waer u schat is. Ende hoe zijn wy u schat / ist dat wy niet en zijn? Alle Heydenen zijn voor u ghelijck of sy niet en waren / sy sullen voor niet geacht worden / te weten voor u / maer niet in u: alsoo sal het in het oordeel uwer waerheyt wesen / maer niet alsoo in de gesintheyt uwer liefde. Te weten / ghy roept de dinghen die niet en zijn ghelijck of sy waren. Soo en zijn sy dan niet / want ghy roept de dinghen die niet en zijn: ende sy zijn / want ghyse roept. Want hoewel sy niet en zijn soo veel u aengaet: soo zijn sy nochtans by u na de woorden Pauli / daer hy sept dat de rechtveerdicheden niet en zijn uyt de wercken / maer uyt den ghenen die roept. Daer nae sept hy dat dese tsamenvoeginghe des beyder aenmerckinghen wonderlick is. Voorwaer die onder malcanderen zijn te samen ghevoecht / die en verderven malcanderen niet. Het welcke hy oock in het besluyt opentlicker verclaert met dese woorden. Nu ist dat wy met beyde dese aenmerckinghen neerstelick aensien wat wy zijn: Jae in d'een aenmerckinghe hoe dat wy niet en zijn / ende in d'ander / hoe dat wy verheven zijn: ick meyne dat onse

Bevestinghe van de voorgaende besluyt-rede genomen uyt Bernardo.

† Bernardus woorden.

Esai. 64. 6.

Matt. 6. 23.

Psal. 144. 4.

Rom. 9. 11.

S roemin-

roeminge matigh schijnt: maer sy is mogelick meer vermeerdert / ymmers gesterckt / soo dat wy niet op ons selven / maer op den Heere roemen. Te weten / ist dat wy dencken: Ist dat hy heeft voorgenomen ons salich te maken / soo sullen wy terstont verlost zijn: soo moghen wy nu hier in rusten. Maer laet ons tot een hooger waeckgat op klimmen / laet ons de stadt Gods soecken / laet ons den tempel soecken / laet ons het huys soecken / laet ons de bruyt soecken. Ick en hebbet niet vergeten / maer segge het met vreese ende eerbiedinge. Wy zijn (segge ick) maer in Gods herte. Wy zijn / maer door sijn gewerdinge / ende niet door onse weerdigheyt.

De ware vreese vloeyt uyt tweederley gevoelen / overmits / te weten / wy geleert worden / God als eenen Vader te vereeren / ende als eenen Heere te vreesen.

† Psal. 11. 10. Prov. 1. 7. Prov. 1. 23. Job. 8. 28.

26 Voort de vreese des Heeren († waer van alomme den heyligen getuygenisse woort ghegeven / ende die somtijts het begin der wijsheyt / somtijts de wijsheyt selve genaemt woort / hoewel dese vreese een is / soo komt sy nochtans uyt tweerley gevoelen. Want God heeft in hem der eerweerdigheyt des Vaders ende des Heeren. Daerom soo wie hem wil recht ende behoorlick dienen / die sal arbeyden om hem selven eenen gehoorsamen sone ende eenen onderdanigen dienstknecht te bewijsen. De gehoorsaemheyt die hem als eenen Vader bewesen woort / die wordt van den Heere door den Prophete eere genaemt / en de onderdanicheyt die hem als den Heere wordt bewesen / is vreese genaemt. Een sone (seyt hy) eert sijnen vader: ende een dienstknecht sijnen Heere: Ist dat ick u Vader ben / waer is mijn eere? Ende ist dat ick uwe Heere ben / waer is de vreese? hoe seer hy dese twee onderscheyt / soo siet ghy nochtans dat hyse beyde te samen vermengt. Soo sullen wy dan achten dat de vreese des Heeren zy eerbiedinge met eere ende vreese vermengt. Ende het en is geen wonder dat dese twee gesintheden in een herte komen. Want wie by hem selven overleyt hoedanich een Vader God ons zy / soo heeft hy oorsake genoegh / of daer oock schoon geen helle en ware om sijn vergolgentheyt seerder te vreesen dan eenigen doot. Maer dewijle de dertelheyt onses vleeschs soo groot is tot de vryheyt der sonde / soo moeten wy om die allesins te bedwingen / ook mede dese gedachte hebben / dat voor den Heere / onder wiens macht wy zijn / alle ongerechticheyt grouwelick is: des welckes wrake niet en sullen ontgaen alle die booselick levende / sijnen toorn tegen hem verwecken.

Mal. 1. 6.

1 Joa. 4. 18. Tegenworpinge uyt de spreucke des Apostels Joannis.

27 Ende dat Joannes seyt dat de vreese niet en is in de liefde / maer dat de volmaeckte liefde de vreese uyt worpt / want de vreese heeft benautheyt / eñ pijne: dat en is hier niet tegen. Want hy spreeckt van de vreese der ongeloovicheyt / van de welcke dese vreese der Godsaligen wijt verscheyden is. ‡ Want de goddeloose en vreesen Godt niet om dat sy hem ontsien in sijn verbolghentheyt te komen / waert dat sulcx mochte sonder straffe geschien: maer om dat sy weten dat hy met macht der wrake gewapent is / ende door het gehoor sijns toorns verslagen worden. Eñ den toorn vreesen sy oock alsoo / om dat sy meynen dat hy over hen is / om datse alle tijt verwachten dat hy op haer hooft sal vallen. Maer de geloovige (gelijck geseyt is) vreesen de verbolginge meer dan de straffe / ende en worden door de vreese der straffe niet beroert ghelijck oft sy over haren hals hinge: maer sy worden voorsichtich op dat sy die niet over haren hals en halen. Also spreeckt de Apostel tot de geloovighe / seggende: En laet u niet bedriegen. Daerom komt de toornicheyt Gods over de ongehoorsame kinderen. Hy en dreyghtse niet dat de toorn op hen sal komen: maer vermaentse dat sy dencken dat de toornicheydt Gods den godlosen om sulcke zonden als hy verhaelt hadde / bereyt is / op dat sy oock niet en soecken die te proeven. Hoewel het gheschiet selden dat de verworpene worden door enckel dreygingen verweckt: maer als sy nu door haer hardicheyt trage ende plomp zijn / soo worden sy meer tot hoovaerdicheyt ende wederspannicheyt verhart / soo wanneer God met sijne woorden uyt den Hemel dondert: maer als sy door sijn hant geslagen zijn / soo worden sy met wille oft onwille bedwongen Godt te vreesen. Dese vreese noemen sy gemeynlick dienstbaer ofte knechtelicke vreese / ende stellense tegen de vrye edel ende gewillige vreese die den kinderen betaemt. Sommige stellen scherpsinnichlick noch eenen anderen aert der vreese tusschen dese twee vreesen: want de dienstbaer ende bedwongen gesintheyt / dwingt somtijts de herten dat sy gewillichlick tot God komen.

Antwoort / daer in een onderscheyt gemaeckt wordt tusschen een kinderlycke ende knechtelicke vreese. ‡ Psal. 50.

Ephes. 5. 6. Col. 3. 6.

Exod. 20. 19

28 Nu verstaen wy dat in de goetwillicheydt Gods / op de welcke (gelijck wy geseyt hebben) het geloove siet / de besittinghe des eeuwighen levens verkreghen wordt. Want ist dat ons niet goets en kan gebreken als God ons genadich is / soo is het ons overvloedichlick genoegh tot versekertheyt des geloofs / als hy selve ons sijn liefde vertoont. * Laet hem sijn aenschijn toonen seyt de Prophete / ende wy sullen salich wesen. Hier uyt stelt de Schrifture dese somma der salicheyt / ‡ dat hy heeft alle vyantschap wech genomen / ende ons tot genade ontfangen. Waer mede sy oock te kennen geeft / dat daer geen peryckel en blijft / maer alle dinck ons wel vergaen sal als God ons ghenadich is. Daerom als het gheloove heeft de liefde Gods gevaet / soo heeft het de beloften des teghenwoordighen ende toekomenden levens / ende een grondelicke gerusticheyt alles goets: maer sulcke als het kan uyt Gods woort hebben. Want het gheloove en verwacht niet vastelick lanckheyt ofte eere / ofte rijckdom deses levens (want de Heere en heeft niet gewilt dat ons yet sulcx soude seker sijn) maer is met dese versekertheyt te vreden / dat God ons nemmermeer en sal verlaten / hoewel ons vele dingen gebreken die tot behulpinghe deses levens dienen. Ende de voorneemste gerusticheyt is in de verwachtinge des toekomenden levens gelegen / de welcke door Gods woort buyten alle twijfelinghe ghestelt is. Nochtans wat jammer ende ellendicheyt dien overkomt die God heeft met sijn liefde omme vangen / soo en kan daer door niet verhindert worden dat sijn goetwillicheyt zy volkomen ghelucksicheyt. Daerom als wy de somma der ghelucksicheyt hebben willen uytdrucken / soo hebben wy ghestelt Gods ghenade: uyt welcke fonteyne allerley aert des goets vloeyt. Ende dit machmen alomme in de Schriftuere aenmercken / te weten / dat ons de liefde Gods voor ooghen ghestelt wordt / niet alleenlick soo wanneer van de eeuwige salicheyt / maer van eenich dinck dat ons goet is / gehandelt wordt. Daerom singht David dat de goetheyt Gods als sy in een Godsalich herte ghevoelt wordt / soeter ende meer te wenschen is dan het leven selve. Somma / of ons schoon alle dinck nae onsen wensch toe vloeyde / soo sal nochtans dese onse ghelucksicheyt vervloeckt / ende daerom ellendich zijn / ist dat wy van de liefde ofte haet Gods onseker zijn. Maer ist dat ons dat vaderlicke aenschijn Gods verschijnt / soo sullen oock selfs de ellendicheden geluckigh zijn / want sy sullen tot behulpingen der salicheyt ghewent worden.

Dat tweede stuck in de beschrijvinge des gheloofs van de sekerheyt des selven / ge-eyndicht zynde: doorsoeckt hy het derde / te weten / dat het gheloove geseyt wordt te sien op de goetgunstigheyt Gods. * Psal. 80. 20. ‡ Eph. 2. 14.

Wat dese goetgunstigheyt in haer begrijpt.

Bewijs uyt David ende Paulo.

Psal. 63. 4.

Rom. 8. 35.

worden. Ghelijck Paulus alle hinderlicke dinghen over hoop versamelen / roemt nochtans dat wy daer door niet en worden van de liefde Gods ghescheyden: ende in sijne ghebeden begint hy altijts van de genade Gods / waer uyt alle geluckigheyt vloeyt. Desgelijcks stelt oock

Psal. 23. 4.

David de gonste Gods alleen teghen alle verschrickingen die ons beroeren. Ist dat ick (seyt hy) sy wandelen midden in de schaduwe des doots / soo en sal ick gheen quaet vreesen: want ghy zijt met my. Ende wy ghevoelen dat onse herten altijts wanckelbaer zijn ende twijfelen / ten zy dat sy met de genade Gods te vrede zijnde / sijn vrede daer in soecken / ende gantschelick vast houden dat in den Psalm ghesept wordt:

Psalm. 33. 12.

Salich is dat volck wiens God de Heere is / ende welck hy heeft tot sijn erfdeel verkoren.

Het vierde stuk in de beschrijvinge des gheloofs is / de onverdiende belofte / die daer is des gheloofs fondament.

29 Wy segghen dat het fondament des gheloofs is de onverdiende belofte / om dat het ghelove daer in eyghentlick leyt. Want hoewel het acht dat God allesins waerachtigh is / het zy dat hy ghebiedt ofte verbiedt / belooft ofte dreycht: ende hoewel het sijne geboden ghehoorsaemlick aenneemt / verboden aenmerckt / ende op de dreygingen achte heeft: so begint het nochtans eygentlick in de belofte / staet daer in / ende eyndight daer in. Want het soeckt het leven in

Rede.

God / het welcke noch in geboden / noch in vercondingen der straffen / maer in de beloften der barmhertichheyt gevonden wordt / ende dat in de onverdiende beloften. Want de belofte die met een conditie is door de welcke wy tot onse wercken gesonden worden / die en belooft niet anders het leven dan als wy sien dat het in onse macht gelegen is. Daerom ist dat wy willen dat het geloove niet en beve noch twijfel / soo moeten wy dat door de belofte der salighe yt versterken: de welcke van den Heere wordt ghewillichlick ende mildelick / ende meer om onser ellendicheyts dan om onser weerdicheyts wille ghegheven.

Bevestinghe.
Rom. 10. 8.

Daerom geeft de Apostel den Euangelio dese getuygenisse / dat het is een woort des gheloofs: ende beneemt die selve getuygenisse den geboden ende beloften der Wet: want daer en is niet dat kan het geloove versterken / anders dan de milde bootschap waer door Godt de weerelt met hem selven versoent. Hierom wort van den selven Apostel het gheloove ende het Euange-

2. Cor. 5. 18. 19.
Rom. 1. 5. ende 10. 17.

lium dickmael by malkanderen gestelt ende verghelehen / als hy leert dat de dienst des Euangelij hem is bevolen tot gehoorsaemheyt des geloofs: dat het Euangelium is de kracht Gods / tot salicheyt alleen die gelooven: dat daer in de rechtveerdigheyt Gods gheopenbaert wordt uyt gheloove tot geloove. Ende het en is geen wonder / want dewijle het Euangelium is de dienst der versoeninghe / soo en is gheen ander ghetuyghenisse der Goddelicker goetwillicheyt tot ons die sterck genoegh zy / der welcker kennisse van den geloove ge-eyscht wort. Daeromme als wy segghen dat het geloove moet op de onverdiende belofte steunen / soo en versaken wy niet dat de gheloovighe Gods woorts in allen stucken aen nemen ende waer achten: maer wy stellen de beloften der barmhertigheyt tot een eyghen merck ende opsicht des gheloofs. Ghelijck de gheloovighe moeten wel bekennen dat Godt is een richter ende wreker der boosheyt; ende nochtans sien sy eygentlick op sijn goedertierentheyt. Want hy wordt hen sulck beschre-

Psal. 86. 5. ende 103. 8. ende 145. 8.

ven / dat hy goetwilligh is ende barmhertigh / verre van toornigheyt / groot in goetheyt / allen menschen soete / ende lieflick in alle sijne wercken sijn barmhertigheyt uytstortende.

Ende daer uyt en volgt niet dat het geloove wort gheschuert / d'welcke d'onverdiende belofte in den Euangelio soeckt.

30 Ick en vraghe oock niet wat Pigius ende ander dierghelijcke honden bassen / als sy dese verkortinge des geloofs seer groot maken / ghelijck of hy het geloove verscheurende / alleenlick een stuck name. Ick bekenne (ghelijck ick nu ghesept hebbe) dat het ghemeyn merck daer op het geloove siet / is de waerheyt Gods / het zy dat sy dreyght / ofte hoope der ghenade gheeft.

Heb. 11. 9.

Daerom schrijft de Apostel dat den geloove toe / dat Noe der verdervinghe der werelt vreesde / doe sy noch niet gesien en wort. Ist dat de vreese der toekomender straffe is een werck des geloofs geweest / soo en moeten de dreyginghen niet buyten de beschrijvinghen des gheloofs gesloten worden. Dat is wel waer: maer de lasteraers beswaren ons t'onrechte / gelijck of wy versaeckten dat het gheloove alle de deelen des woorts Gods aensiet. Want wy willen alleen-

Rede.

lick dese twee dingen te kennen gheven / te weten / dat het gheloove nemmermeer en kan bestaen tot dat het tot de onverdiende belofte komt. Ende dat wy niet anders door het geloove met God versoent en worden / dan om dat het ons met Christo vereenight. Beyde dese dingen zijn weerdigh datmense aenmercke. Wy soecken het geloove waer door de kinderen Gods van de verworpene / ende de gheloovighe van de ongheloovighe onderscheyden worden. Ist dat yemant ghelooft dat God rechtveerdighlick ghebiedt / al wat hy gebiedt / ende dat hy waerachtichlick dreyght / al wat hy dreyght / sal hy daerom gheloovich ghenoemt worden? Geensins.

Het besluyt met een ander rede bevestiget.

Soo en sal dan den stant des gheloofs niet vast zijn / ten zy dat het op de barmhertichheyt Gods steune. Nu / waer toe handelen wy van den gheloove? ist niet om den wech der salicheyt te weten? Ende hoe ist een salichmakende geloove / anders dan soo verre als het ons in het lichaem Christi plant? Soo en ist dan niet ongeschickt dat wy in de beschrijvinge des geloofs / dringen op het voorneemste merck daer van / ende dat merck waer door de gheloovighe van de ongeloovige onderscheyden worden / voor een differentie stellen by het gewis. Somma / dese quaetwillighe menschen en hebben in dese leeringhe niet daer in sy ons konnen straffen / ten zy dat sy

Rom. 10. 8.

Paulum oock mede met ons straffen / de welcke het Euangelium noemt eygentlick een woort des geloofs.

Dat woort Gods is des geloofs steunsel ende wortel: doch soodanigh woort d'welc ons van Gods goetheyt ende barmhertigheyt ghetuyght.

31 Hier uyt verstaen wy wederom dat boven verklaert is / te weten / dat het woort alsoo noodich is den geloove / als de levende wortel der vrucht des booms: want geene andere (gelijck David betuyght) en konnen op God hopen / anders dan die sijnen naem kennen. Maer dese kennisse en is niet uyt eens yegelicx bedenckinge / maer soo verre God selve is een ghetuyghe sijnder goetheyt. Het welcke de selve Prophete ergens bevesticht / seggende: O salicheyt is achtervolgende u woort. Item / Ick hebbe in

Psal. 119. 43.

u woort gehoopt / maeckt my saligh. Hier in moetmen het aensien ende de verghelijckinghe die het woort ende geloove onder malkanderen hebben / ende daer nae de vervolginghe der salicheyt aenmercken. Nochtans en sluyten wy hierentusschen de macht Gods niet uyt: maer ist dat het geloove die niet en aensiet / soo en sal

Rom. 4. 21.

het nemmermeer Gode sijn eere gheven. Paulus schijnt wat te verhalen van Abraham dat van kleyner weerden zy / als hy seyt / dat Abraham ghelooft heeft dat God die hem dat ghezegende zaet belooft hadde / machtigh was. Item /

2. Tim. 1. 12.

seyt ergens van hem selven: Ick weet wien ick ghelooft hebbe / ende ben seker dat hy machtigh is

In wat verstant der Godsaligen geloove op Gods macht siet.

het ghene dat ick by hem hebbe / te bewaren tot op dien dach. Maer ist dat yemant by hem selven overleyt / hoe menige twijffelinge hem dickmael van de macht Gods over komt / die sal ghenoegh bekennen dat die gheenen kleynen voortganck in het gheloove ghedaen hebben / die de macht Gods groot achten gelijck sy weerdig is. Wy belijden alle dat God vermagh al wat hy wil: maer als ons eenige seer kleyn versoeckinge door vreese verschrickt / en door vergrouwinghe verslagen maeckt / hier uyt ist openbaer dat wy de mogentheyt Gods te kleyn achten / dewijle wy het gene dat de Satan teghen de beloften Gods dreygt / hooger achten. Dit is de oorsake waerom Esaias soo hoochelick van de ongemeten macht Gods spreeckt / als hy de sekerheyt der salicheyt wil den volcke int herte drucken. Dickmael als hy begonnen heeft van de hope der genade en versoeninge te spreken / schijnt hy op een ander sake te vallen / ende vele lange onnoodige omme woorden te ghebruycken / verhalende hoe wonderlick God den hemel ende aerde met de gantsche orden der natuere regeert. Nochtans en is in sulcke sijne woorden geen dinck dat niet tot de teghenwoordige saecke ende gelegentheyt en dient. Want ten zy dat de macht Gods waer door hy alle dinck vermach / voor onse oogen come / soo sullen de ooren qualick het woort toe laten / ofte niet weerdichlick genoegh achten. Boven desen wordt hier een werckende ende krachtighe macht betekent: want het gheloove / gelijck ergens geseyt is / voeght de macht Gods altijts tot het gebruyck ende werck: ende het stelt hem selven de wercken Gods voornemelick voor / door de welcke hy betuyght heeft dat hy een Vader is. Hierom wort de gedachtenisse der verlossinge soo dickmael verhaelt / uyt de welcke de Israeliten mochten leeren / dat God die eenmael de autheur der salicheyt hadde gheweest / soude die eeuwighlick bewaren. Ende David vermaent ons oock door sijn exempel dat de weldaden die God eenen yegelicken bysonder gedaen heeft / hem oock voortaen tot versterckinge sijns geloofs dienen: ja als hy ons schijnt verlaten te hebben / soo moeten wy onse sinnen voorder uytstrecken / op dat wy door sijne oude weldaden opgerecht ende gesterckt worden: gelijck in eenen anderen Psalm geseyt wort: Ick ben der ouder dagen gedachtigh geweest / ick hebbe alle uwe wercken bedacht / etc. Item / Ick sal de wercken des Heeren ghedencken / ende sijne wonderlickheden van den beginne aen. Maer dewijle al wat wy van de macht Gods en sijne wercken vaten / ydel is buyten het woort: soo en seggen wy niet sonder oorsake datter geen gheloove en is / tot dat God ons met de getuygenisse sijner genade doorlichte. Hier mochte nochtans een vrage opryssen / wat men moet van Sara ende Rebecca gevoelen / de welcke beyde (gelijck het schijnt) zijn door yverigheyt des gheloofs buyten de palen des woorts getreden. † Sara heeft door begheerte des beloofden zaets haer dienstmaeght by haren man gelecht. Men moet niet versaken dat sy menichsins gesondigt heeft: maer ick roer nu dit feyl aen dat sy door haer yverichheyt vervoert zijnde / niet en heeft haer selven binnen de palen des woorts gehouden. Het is nochtans seker dat die begheerte is uyt den geloove gekomen. ‡ Rebecca door Gods antwoorde de verkiesinge haers soons Jacobs verstaen hebbende / besorght met bedroch dat hy de zegeninge gekrijcht: sy bedrieght haren man den Dienaer ende ghetuyghe der genade Gods: sy doet haeren soone lieghen: vervalscht de waerheyt Gods met menigherley bedrogh ende list: somma / sy neemt de belofte Gods wech soo veel in haer is / dewijle sy se tot spot maeckt. Nochtans hoewel dit werck sondigh ende straffelick was / soo en was het niet sonder geloove. Want het was noodich vele ergernissen te overwinnen / om soo seer te begeeren dat sonder hoope des aertschen voordeels / ende vol veler swarigheden ende periculen was. Gelijck wy oock niet en sullen seggen dat de heylige voorvader Isaac gantschelick sonder gheloove was / om dat hy door de selve antwoorde Gods vermaent zijnde / dat de eere der eerster gheboorte soude den jongsten sone gegeven worden / nochtans niet en laet sijnen eerstgheboren sone Esau liefst te hebben.

Verscheyde plaetsen uyt Esaia woorden verklaert / waer in de Godsalige genoodt worden om Gods macht aen te schouwen.

Andere plaetsen uyt David.

Psal 143.5.

Psal.77.11.

Maer hier moeten wy ons wachten dat wy die palen des woordts Gods niet en overtreden / op dat de yverigheyt des geloofs ons niet boven schreve tot eenige faute en drijve / gelijck als sy Sara / Rebecca ende Isaac ghedaen heeft.

† Genes.16.5. ‡ Genes.27.9 etc.

Voorwaer dese exempelen leeren ons dat het geloove is dickmael met dwalinge vemengt / nochtans alsoo / dat het altijts de overhant hout daer het waerachtich is. Want gelijck Rebecca door haer sonderlicke dwalinge niet en heeft de vrucht der zegeninge te niete gemaeckt / alsoo en is oock daer door haer geloove niet te niete ghewordén / het welcke in 't ghemeyn heeft in haer herte de overhant gehadt / ende heeft de oorspronck ende oorsaecke des selven wercks geweest. Niet te min geeft ons Rebecca hier in te kennen / hoe lichtelick het verstant der menschen slibbert / soo haest als het wil een weynigh hem selven toe geven. Maer hoewel het feyl ende de swackheyt het geloove verduysteren / soo en blusschen sy 't nochtans niet uyt. Ende hierentusschen worden wy daer door vermaent / hoe sorchvuldich wy moeten aen den mont Gods hangen / ende oock wordt daer door bevesticht dat wy geleert hebben / te weten / dat het gheloove vergaet / alst niet en is op het woort gefondeert: gelijck Sara / Isaac / ende Rebecca / souden in hare kromme afwijckinge ydel geworden hebben / hadden hare herten niet door eenen verborghen toom Gods in de gehoorsaemheyt des woorts weder houden geweest.

Sulck ghebreck verduystert wel het geloove / maer en blusschet niet uyt.

Ondertusschen vermaent het ons / van den mont Gods gantsch niet af te wijcken.

32 Wederom en ist niet sonder oorsake dat wy alle de beloften in Christo besluyten: dewijle oock de Apostel ‡ het gantsche Euangelium besluyt in de kennisse Christi / ende leert ergens * dat alle de beloften Gods in hem zijn / Ja ende Amen. De reden hier van is seer klaer. Want wat God belooft / daer mede betuygt hy sijn goetwillicheyt / soo dat alle sijne beloften zijn getuygenissen sijnder liefde. || Hier tegen en is niet dat de godloose dies te swaerder oordeel over hen selven halen / om dat het hen sonder ophouden groote weldaden der Godlicker mildicheyt overvloedichlick geschien. Want dewijle sy noch bedencken / noch bekennen dat sulcx hen geschiet door de hant des Heeren / ofte ist dat sy 't te eenigen tijde bekennen / nochtans dewijle sy sijn goetheyt by hen selven niet en overleggen / soo en konnen sy daer door niet meer van sijne barmherticheyt geleert ende onderwesen worden / dan de onredelicke beesten die na de mate haerder conditie de selve vrucht der mildicheyt ontfangen / ende en sien nochtans niet voorwaert. Het is oock alsoo weynigh hier tegen dat sy dickmael de beloften die hen toegheschickt ende verordent zijn / verworpende / door dese oorsaecke swaerder wrake over hen halen. Want hoewel de beloften dan eerst haer werck vertoonen / als sy gheloove by ons gevonden hebben: nochtans en wort haer kracht ende eygenschap door onse ongheloovigheyt ofte ondanckbaerheyt nemmermeer uytgeblusscht. Daerom als de Heere den mensche roept door sijne beloften: niet alleenlick om de vrucht sijner mildigheyt te ontfangen / maer oock

Dat blijfste stuck in de beschrijvinge des geloofs / is dat in Christo alle beloften gesloten worden.

*‡ Rom.1.17. * 2.Cor.1.20.*

|| De eerste tegenworpinghe.

Antwoort.

De tweede tegenworpinghe.

Antwoort.

oock om die te bedencken / soo verklaert hy den mensche daer mede sijn liefde. Daerom moeten wy wederom komen dit te bekennen/ dat een yegelicke belooft is een getuygenisse der Goddelicker liefde tot ons. Maer het is sonder twijffelen ende wederspreken / dat God niemant lief en heeft buyten Christum. Die is de lieve Sone in den welcken de liefde des Vaders haer sate ende ruste heeft / ende daer nae van hem tot ons verbreyt wort / gelijck Paulus leert dat wy genade verkregen hebben in den beminden. Soo moet dan de liefde door sijn voorsprake ende middelinge tot ons komen. Daerom noemt hem de Apostel ergens onse vrede / ergens stelt hy hem ons voor als eenen bant waer door God met ons in Vaderlicke liefde wort verbonden. Soo volgt daer uyt datmen moet op hem de ooghen slaen / soo wanneer ons eenige belofte wort voorgestelt: ende dat niet t'onrechte van Paulo gheleert en wort/ dat alle de beloften Gods/ in hem bevestigt ende volbracht worden. Hier teghen strijden sommige exempelen. Want het en is der waerheyt niet gelijck dat de Prophete van den Syrischen Naaman van de wijse God recht te dienen gevraeght zijnde / hem van den Middelaer heeft onderwesen : ende nochtans wordt Naamans Godsalicheyt gepresen. Cornelius die een Heyden ende Romeyn was / konde nau weten dat niet allen Joden bekent en was / ende dat duysterlick : ende nochtans zijn sijne aelmoessen ende gebeden Gode aengenaem geweest : ende Naamans offerhanden zijn door des Propheten antwoorde goedt gheacht / het welcke noch Cornelius noch Naaman en heeft konnen sonder gheloove verkrijgen. Alsoo ist oock van den Camerlinck / tot den welcken Philippus ghebracht wert / de welcke den cost ende de moeyte van sulcken langen reyse om te aenbidden niet en soude ghedaen hebben / hadde hy niet eenich geloove ghehadt. Nochtans sien wy dat hy van Philippo gevraeght zijnde / openbaert hoe onwetende hy van den Middelaer is. Ende voorwaer ick bekenne dat haer geloove eenichsins is onklaer geweest / niet alleenlick aengaende den persoon Christi/ maer aengaende de kracht ende het ampt dat Christo was van den Vader bevolen. Hierentusschen is het seker dat sy eenighe beginselen ontfangen hadden / de welcke hen eenige smake van Christo gaven / hoewel sy kleyne was. Ende dit en moet niet nieu schijnen: want de Camerlinck en soude uyt verren landen niet tot Jerusalem ghekomen hebben tot eenen onbekenden God : ende Cornelius die de religie der Joden eenmael hadde aengenomen/ en heeft soo langen tijt niet geweest sonder hem selven tot de beginselen der waerachtighe leere te wenden. Aengaende Naaman / het hadde veel te ongeschickt gheweest hadde Eliseus van het voornemste hooftstuck gheswegen / de wijle hy hem van kleyne dingen geboden heeft. Daerom hoewel de kennisse Christi onder hen seer duyster was/ soo en ist nochtans der waerheyt niet ghelijck / dat sy gheen kennisse Christi en hadden : want sy oeffenden hen selven in de offerhanden der Wet/ dewelcke moesten door het eynde/ welcke was Christus/ onderscheyden worden van de vervalschte offerhanden der Heydenen.

Mat. 3.17. ende 17.5.
Ephes. 1.6.
Ephes. 2.14.
Rom. 8.3.
Rom. 15.8.
De derde tegenworpinge voorgebracht uyt sommighe exempelen.
Antwoort/ ondersoeckende het geloove Naamans/ Cornelij/ ende des Camerlincx.
|| Actor. 10 31
2 Reg. 5.17. 18 19.
Actor. 8.27.
Actor. 8.31.
Rom. 10.4.

33 †Ende dese naeckte ende uytwendige bewijsinge des woorts Gods/ behoorde overvloedigLick genoegh te zijne om ons te doen ghelooven / ten waere dat onse blintheyt ende hartneckigheyt dat verhinderde. Maer onse verstant is soo genegen tot ydelheyt / dat het nemmermeer en kan der waerheyt Gods aenhanghen: ende het is soo plomp dattet in het licht Gods altijts blint wort. Daerom en wort door het woort niet bedreven sonder de verlichtinghe des heylighen Geests. Waer uyt het oock openbaer is dat het geloove verre is boven menschelick verstant. Het en is oock niet genoech dat het verstant is door den Geest Gods verlicht / ten zy dat oock het herte door sijn kracht versterckt ende opghehouden worde. In welcke sake de School-leeraers gantschelick dwalen/ die in de aenmerckinge des ghelooofs nemen een naeckt ende slecht medegevoelen uyt de kennisse/ ende gaen het betrouwen ende de gerusticheyt des herten voorby. Soo is dan 't gheloove op beyde wijsen een sonderlicke gave Gods/ te weten/ dat het verstant des menschen gereynicht wort om de waerheyt Gods te smaken/ ende dat het herte daer in gesterkt wort. Want het geloove wort door den Gheest niet alleenlick begonnen / maer oock by trappen vermeerdert / tot dat het ons in het hemelsche rijcke brenge. Paulus seyt: ‡Bewaert den goeden pant die u betrout is door den heyligen Gheest die in ons woont. Ende hoe dat Paulus leert * dat de Geest wort uyt het gehoor des geloofs gegeven/ dat kanmen sonder arbeyt kortelick verklaren. Waert dat daer niet meer dan een gave des Geests en ware/ soo soude hy onbequamelick den Geest noemen de vrucht des geloofs / de welcke selve de autheur ende oorsake daer van is. Maer dewijle hy de gaven verhaelt daer mede God sijn Gemeynte verciert / ende door den wasdom des geloofs tot volmaecktheydt leyt / soo en ist geen wonder dat hy de gaven den geloove toe schrijft/ het welke ons bequaem maekt om die te ontfangen. Het wort wel seer ongeschickt ende wonderlick geacht alsmen seyt dat niemant en kan in Christum ghelooven / dan dien het gegeven is : maer dat is eensdeels om dat sy niet en aenmercken hoe verborgen ende hooge de hemelsche wijsheyt zy / of hoe groot de plompicheyt der menschen zy om de verborghentheden Gods te verstaen : eensdeels om dat sy de vaste ende ghestadighe stantvasticheyt des herten / de welcke het voornemste stuck des ghelooofs is / niet en aensien.

†Het seste en laetste stuck is / dat het geloove op geen andere wijse / als door den H. Geest ons verstant geopenbaert wort/ ende in onsen herten versegelt.
Dit stuck heeft twee deelen. Ten eersten wort het verstant des menschen gesuyvert om de waerheyt Gods te smaken. Daer nae wort het gemoet in de selve bevesticht, ende dat door de kracht des heylighen Geestes.
‡2 Tim. 1.14
*Galat. 5.5.

34 Maer ist dat niemant getuyghe en is van den wille des menschen die in hem is (ghelijck Paulus seyt) anders dan de geest des menschen/ hoe soude een mensche seker zijn van den wille Gods? Ende ist dat de waerheyt Gods by ons oock in die dingen wanckelbaer is/ die wy tegenwoordichlick aenschouwen : hoe souden sy seker en stantvastich zijn als de Heere die dingen belooft die noch ooge en siet/ noch vernuft en vaet ? De menschelicke scherpsinnicheyt wordt hier soo seer verslagen ende gebreckelick / dat de eerste trap des voortganck in de schole des Heeren is / van onse vernuft te wijcken : want wy worden daer door ghelijck door een voorgehanghen kleet verhindert de verborgentheden Gods te verstaen/ die alleenlick den kleynen ontdeckt ende geopenbaert wordt. Want het en wort door vleesch ende bloet niet geopenbaert/ noch door natuerlicken mensche verstaen/ dat des Geests is / ja de leere Gods is hem een dwaesheyt : want sy moet geestelick geoordeelt worden. Daerom is de hulpe des Geests hier nodich / Jae sijn kracht alleen gelt hier. Daer en is niemant onder de menschen die den sin Gods weet / ofte sijn raetsman gheweest is. Maer de Geest ondersoeckt alle dinck/ oock de diepten Gods : door den welcken wy den sin Christi weten. Daer en kan (seyt Christus) niemant tot my komen / ten zy dat de Vader die my ghesonden heeft / hem trecke.

Bewijs van het eerste deel.
1 [illegible] et redenen.
1 Cor. 2.11.
Mat. 11.25.
Luc. 10.21.
Mat. 16.17.
2 Met ghetuygenissen der heyliger Schrifture.
1 Cor. 2.14.
Rom. 11.34.
1 Cor. 2.10.
Joan. 6.44.

Daerom een yeghelijck die het van den Vader ghehoort ende geleert heeft / die komt. Niet dat yemant den Vader gesien heeft / anders dan die van God gesonden is. Daerom gelijck wy niet en konnen tot Christum komen / ten zy dat wy door den Gheest Gods ghetrocken worden / alsoo worden wy met verstant ende herte boven ons selfs verstant opghevoert als wy ghetrocken worden. Want onse ziele van hem verlicht zijnde / neemt gelijck een nieuwe scherpicheydt des verstants / waer door sy de hemelsche verborghentheden aenmerckt / door der welcker klaerheyt sy te voren in haer selven blint werdt. Ende het verstant des menschen alsoo door het licht des Geests beschenen zijnde / begint dan eerst waerachtichlick te smaecken het geene den rijcke Gods aengaet / het welcke te voren dwaes ende onverstandich was om dat te proeven.

3. Met exempelen.
Luc. 24. 27. ende 45.

Daerom als Christus de verborgentheden sijns rijcx den tween Discipulen klaerlick verhaelt / soo en doet hy nochtans geenen voortganck tot dat hy hen het verstant opent / op dat sy de Schriftueren verstaen. Alsoo hoewel de Apostelen door den Godlicken mont Christi gheleert waren / soo moeste nochtans de Gheest der waerheyt ghesonden worden / die de selve leere soude in hare herten ende verstant druppen / die sy met ooren ghehoort hadden.

4. Met een bequame gelijckenisse.
Joan. 16. 13.

Het woort Gods is wel den ghenen dien het gepredickt wordt / ghelijck een Sonne die eenen yeghelicken beschijnt: maer onder de blinde ist sonder vrucht. Ende wy zijn in desen deele alle van natuere blint / daeromme en kan het in 't herte niet doordringhen / anders dan door dien inwendigen Meester / namelick / den Gheest die door sijn verlichtinge den toeganck maeckt.

Lib. 2. cap. 1. & 3.
5. Met uytnemende eygenschappen des geloofs.

35 Ergens daer wy hebben moeten van de verdorventheyt der natuere handelen / daer hebben wy bewesen hoe onbequaem de menschen zijn tot den geloove. Daerom en sal ick de lesers niet vermoeyen dat selve wederom verhalende. Het zy genoech dat de Geest des geloofs

2 Cor. 4. 13.

wort van Paulo genaemt het gheloove selve / waer mede wy van den Geest begaeft worden / en niet dat wy natuerlick connen hebben. Daerom bidt hy dat God den Thessalonicensen

2 Thes. 1. 11.

vervulle alle sijn welbehagen / en sijn werck des geloofs in der cracht. Dewyle hy daer het geloove noemt een werck Gods / ende het welbehagen Gods / soo verclaert hy dat het is uyt des menschen eygen roeringe ofte beweginge: ende en is daer mede niet te vrede / maer seyt oock dat het is een bewijs der cracht Gods / gelijck oock tot

1 Cor. 2. 4.

de Corinthen / daer hy seyt dat het gheloove niet en is ghelegen in wijsheyt der menschen / maer dat het is gefondeert in de cracht des Gheests. Hy spreeckt daer wel van de uytwendighe miraculen: maer de wijle de verworpene in het aenschouwen daer van blint zijn / soo verbaet hy oock dien inwendigen zegel den welcke hy ergens meldet. Ende op dat God sijn mildicheyt in soo uytnemende een gabe te eerlicker make / soo en geweerdicht hy die niet eenen yegelicken in het gemeyn te geven: maer begaeft de geene die hy wil met een sonderlick privilegie ende

6. Met dat heerlick ghetuygenisse Augustini.
August. de verb. Apost. lib. 1.
Joan. 6. 44.

voordeel. Van welcke sake wy boven getuygenissen verhaelt hebben: der welcker ghetrouwe uytlegger Augustinus roept / om dat de Salichmaecker soude leeren dat hy oock gheloofde / dat het komt door gave ende niet door verdienste / soo seyt hy: Niemant en komt tot my / ten zy dat mijn Vader hem ghetrocken heeft / ende dien het van mijnen Vader is gegeven. Het is wonder dat daer twee hooren / daer van d'een het veracht / ende d'ander op klimt. Die het veracht / die moet dat hem selven wijten: die opklimt die moet dat hem selven niet toe schrijven. Ende op een ander plaetse. Waerom is het den eenen gegeven / ende niet den anderen? Ick en schame het niet te seggen: Dat het is het diepte des cruyces. Al dat wy vermogen / dat comt ick en weet niet van wat diepte der oordeelen Gods / die wy niet en konnen doorsoecken. Ick sie dat ick vermach: maer ick en sie niet waer door ick 't vermach / anders dan dat ick dus verre sie dat het van God komt. Maer waerom desen / ende dien niet? dat is my veel: het is een afgront / het is het diepte des cruyces. Ick mach met verwonderinghe uytroepen / maer niet met disputatie bewijsen. De somma is dit / dat Christus als hy ons door de cracht sijns Geests tot het gheloove verlicht / oock mede ons in sijn lichaem plant / op dat wy aller goeden deelachtich worden.

Weeggingе des laetsten deel / welcx bewijs voort komt van het voorgaende / als van het minder tot het meerder.

36 Daerna moet het ghene dat het verstant ghevaet heeft / in het herte ghegooten worden. Want het woort Gods en is niet door het gheloove ontfanghen als het boven in de hersenen drijft: maer als het in den gront des herten gewortelt is / op dat het zy een onverwinnelicke bescherminge om allerley versoeckingen te dragen ende wederstaen. Ist dat het waer is dat de verlichtinghe des Geests Gods is het waerachtich verstant onses geests / soo wort sijn kracht veel klaerlicker in sulcke versterckinge des herten gesien: te weten / soo veel het mistrouwen ende de ongheloovicheyt des hertten grooter is dan de blintheyt des herten / soo veel swaerder is het herte gesont te maken dan het verstant der ghedachten te onderwijsen.

Om deser oorsaken wille / worde de H. Geest het zegel / pant ende Gheest der beloften genaemt.

Daerom is de Geest als een zegel om de beloften in onse herten te versegelen / der welcker versekerthеyt hy heeft eerst in onse herten gedruckt / ende is als een pant ende de voorpenninck om die te bevestigen ende versekeren. Nae dat ghy geloovt hebt (seyt de Apostel) soo zijt ghy versegelt met den heyligen Geest der belofte / de welcke het pandt onser erven is.

Ephes. 1. 13.

Siet ghy hoe dat hy leert dat onse herten worden met den Geest / gelijck met eenen zegel gedruckt? dat hy hem hierom noemt den Geest der belofte / om dat hy het Evangelium by ons seker ende vast maeckt. Desgelijcx oock tot de Corinten seyt hy: God die ons heeft gesalft / de welcke ons oock heeft versegelt / ende heeft het pant des Geests in onse herten gegeven.

2 Cor. 1. 22.

Ende ergens van het betrouwen ende de stoutichеyt der hope sprekende / stelt hy den pant des Geests tot het fondament daer van.

2 Cor. 5. 5.

37 Ick en hebbe niet vergheten dat ick boven geseyt hebbe / ende wiens gedachtenisse sonder ophouden wort door de bevindinge vernieut / te weten / dat het gheloove wort door menigerley twijfelinge aengevochten / soo dat de herten der Godsaligen selden stille ende gerust zijn / ofte ymmers niet altijts in vrede en zijn: maer met wat versoeckinge sy bestormt worden / soo doorkomen sy den swaren stroom der versoeckinghen / ofte blijven in haer wachte staende. Door dese gherustichеydt alleene wordt het gheloove bewaert ende onderhouden / als wy vast houden dat in den Psalm geseyt wort: ‡ De Heere is mijn bescherminge / mijn hulpe in de verdruckinge: daerom en sullen wy niet vreesen als de aerde sal beven / ende als de bergen sullen haer selven midden in der Zee worpen. Dese seer lieflicke ruste wort oock ergens betuygt / als hy seyt: Ick hebbe my neder gelept ende geslapen / ende ben op ghestaen: want de Heere heeft my aenghenomen.

Alsoo nochtans / dat de herten der geloobigen somtijds gints ende weder ghedreven worden / niet daerom dat sy souden vergaen / maer dat sy de diepte der versoeckingen ontkomen ende op haer wachte blijven souden.
‡ Psal. 46. 3.
Psal. 3. 6.

genomen. Niet dat David is altijts eenerley
wijse tot blijde verheuginge ghestelt ghewees /
maer soo verre hy na de mate sijns geloofs / de
genade Gods smaeckte / soo roemt hy dat hy on-
bevreest veracht al wat de vrede des herten
mochte beroeren. Daerom als de Schrifture
ons wil tot gheloove vermanen / soo gebiedt sy
ons te rusten. Esaias seyt: Uwe stercke sal we-
[Esai. 30.15.] sen in hope ende stilheyt. Ende David seyt:
[Psal. 37.7.] Swijcht den Heere / ende verwacht hem. Hier
mede comt over een dat de Apostel seyt tot de
[Hebr. 10.36.] Hebreen / dat verdraeghsaemheyt van noode is.
[Tegenworpinge der School-leeraers tegen de boven gestelde leere.] 38 Hier uyt machmen oordeelen hoe schade-
lick de schoolsche leeringhe is / dat wy van de
ghenade Gods tot ons / niet en connen anders
oordeelen / dan uyt aenmerckinge der zeden / nae
dat een yeghelick hem selven acht dier niet on-
weerdich te zijn. Voorwaer ist dat wy moeten
[Antwoort.] uyt onse wercken achten hoe God tot ons ghe-
sint is / soo bekenne ick dat wy niet selfs een cleyn
gissinghe en connen daer van hebben: maer de-
wijle het geloove moet op de enckel ende onver-
diende belofte sien / soo en heeft de twijfelinghe
gheen plaetse. Want ick bidde u / wat betrou-
wen sullen wy hebben / ist dat wy achten dat
God ons genadich is / so verre de suyverheyt on-
ses levens dat verdient? Maer dewijle wy tot
dese handelinge een eygen plaetse verordent heb-
ben / soo en sullen wy daer in nu niet langer voort
gaen: voornemelick dewijle het seer openbaer is /
dat gheen dinck seerder tegen het gheloove en is /
dan gissinge / ofte yet anders dat der twijfelin-
[Verdedinge van dese tegenworpinge uyt den Prediker Salomonis genomen.] ge gelijck is. Ende sy draeyen de getuygenisse
Salomonis seer qualick / de welcke sy dickmael
in den mont hebben / daer hy seyt: ‡ Niemant en
weet oft hy haet ofte liefde weerdich is. * Want
op dat ick swijghe dat dese plaetse in de gemeene
[‡ Eccles. 9.1.] Latijnsche oversettinge qualijck overgeset is / soo
[* Antwoort / waer in dat gheopent wort de sin van Salomon.] en kant nochtans oock den kinderen niet verbor-
gen zijn / wat Salomon wil segghen met sulcke
woorden / te weten: Ist dat yemant wil uyt den
stant der tegenwoordiger dingen oordeelen wie
God haet / ende wie hy lief heeft / die arbeyt te
vergeefs / ende wort sonder eenich nut gequelt:
dewijle alle dingen den rechtveerdigen ende on-
rechtveerdigen even gelijck geschien mach / den
genen die offert / ende dien die niet en offert. Waer
uyt volght dat God niet altijts sijn liefde en be-
tuyght den geenen dien hy in alle dinghen geluc-
kich ende voorspoedich maeckt: noch oock sijnen
haet en bewijst tegen de geene die hy verdruckt.
Ende dit doet hy om de ydelheyt des mensche-
licken vernufts te kennen te geven / dewijle het
in dingen die seer noodich zijn / met sulcke plom-
[Eccles. 3.9.] picheyt is bevangen. Gelijck hy weynich te vo-
ren geschreven heeft / dat men niet en kan onder-
scheyden wat verschil daer zy tusschen de ziele
des menschen ende de ziele der beesten / om dat sy
schijnen d'een gelijck d'ander te vergaen. Ist dat
yemant wil daer uyt besluyten dat het gevoelen
dat wy van de onsterffelickheyt der zielen heb-
ben / staet alleenlick op gissingen / soude die niet
met rechte uytsinnich geacht worden? Zijn dan
die wel gesint die besluyten dat daer geen seker-
heyt der genade Gods en is / om dat daer geene
[† De tweede teghenworpinge: waer mede de uytvercorene in Christo beschuldicht worden van een lichtveerdige vermetentheyt.] en kan uyt het aenschouwen der tegenwoordiger
dingen gevaet worden?
29 † Maer sy seggen dat het een lichtveerdich
voornemen is / dat yemandt een ontwijffelicke
kennisse des Godlicken willes hem selven toe-
schrijft. ‡ Dit soude ick hen wel toelaten / waert
dat wy soo veel ons selven toeschreven dat wy
den onbegrijpelicken raet Gods / wilden onsen
[‡ Antwoort.] swacken vernufte onderworpen. Maer als wy
slechtelick seggen met Paulo / dat wy niet den [1 Cor. 2.11.]
geest deser werelt / maer den Geest die uyt God
is / ontfangen hebben / door wiens onderwijsinge
wy weten wat ons van God gegeven is. Wat
konnen sy hier tegen snateren / ten zy dat sy hen
selven schandelick tegen den Geest Gods stellen?
Ist dat het grouwelicke zonde is / datmen der
openbaringe die van den Geest gekomen is / leu-
gen / oft onsekerheyt / of twijfelachticheyt op leyt /
wat misdoen wy dan de sekerheyt daer van be-
vestigende? Maer sy roepen dat dit oock groote [Inrede.]
lichtveerdicheyt is / dat wy bestaen alsoo van den
Geest Christi te roemen. Wie soude gelooven dat [Antwoort.]
dese / die willen der werelt meesters zijn / soo
plomp ende onverstandigh waren / dat zy in de
eerste beginselen der Religie souden soo schande-
lick vallen? Het soude voorwaer my ongeloove-
lick zijn / waert dat hare geschriften ende boecken
die in het licht gekomen zijn / dat niet en betuyg-
den. Paulus seyt dat die eerst kinderen Gods [Rom. 8.14.]
zijn / die door den Geest Gods gedreven worden: [Bewijs des antwoorts / ghewapent zijnde met de ghetuygenissen des Apostels Pauli.]
maer dese willen dat de geene die kinderen Gods
zijn / door haren eygenen geest gedreven worden /
ende ydel van den Gheest Gods zijn. † Paulus
leert dat God wort van ons Vader genoemt / en-
de dat de Gheest ons dien naem in den mont
geeft / de welcke alleen kan onsen geeste getuyge- [† Rom. 8.16.]
nisse gheven dat wy kinderen Gods zijn: maer
dese menschen / hoewel sy de aenroepinge niet en
verbieden / ontrecken ons nochtans den Geest /
door des welckes bewegingе den Vader behoor-
de recht aengeroepen te worden. Paulus seyt
dat die gheen dienstknechten Christi en zijn die [Rom. 8.11.]
door den Geest Christi niet gedreven en worden:
dese dichten eenen Christendom dien de Gheest
Christi niet noodich en is. Paulus en geeft geen
hope der saliger wederopstandinge / ten zy dat
wy den Geest gevoelen in ons woonende: maer
dese dichten hope sonder sulck gevoelen. Maer
sy sullen moghelick antwoorden dat sy niet en
versaken dat wy moeten met den Geest begaeft
zijn: maer dat het der ootmoedicheyt ende ver-
nederinge betaemt dat niet te bekennen. Wat
wil dan Paulus segghen als hy den Corinthen [2 Cor. 13.5.]
ghebiedt te beproeven of sy in het gheloove zijn /
ende hen selven te ondersoecken of sy Christum
hebben / den welcken soo yemant niet en bekent
in hem woonende / die is verworpen? Wt den [Item met de getuygenisse van Joannes ende Esaias.]
Gheest dien hy ons heeft ghegheven (seyt Joan-
nes) weten wy dat hy in ons blijft. Ende
wat doen wy anders dan dat wy de beloften
Christi twijfelachtich maken / als wy willen [1 Joan. 3.24.]
dienstknechten Gods gheacht zijn sonder de
Geest Gods / den welcken hy belooft heeft over [Esai. 34.3.]
alle de sijne uyt te storten? Wat doen wy anders
dan dat wy den heyligen Gheest te kort doen /
als wy het geloove d'welcke sijn sonderlick werk
is / van hem verscheyden? Dewijle dit de
eerste beginselen der Godsalicheyt zijn / soo ist
een seer ellendige blintheyt datmen de Christenen
met hooveerdicheyt beschuldicht / om dat sy be-
staen van de tegenwoordicheydt des Geests te
roemen / sonder welcke roeminghe / de Christen-
dom selve niet en is. Maer sy geven door haer
exempel te kennen hoe waerachtichlick Christus
geseyt heeft / dat sijn Geest der werelt onbekent is: [Joan. 14.17.]
ende alleenlick van die bekent wordt by de welc- [‡ De derde teghenworpinge / waer mede bestreden wort de volherdinge van Gods wtverkorenen in den geloove.]
ke hy blijft.
40 ‡ Ende op dat sy niet alleenlick met eenen li-
stigen vont en soecken de vasticheyt des ghelooves
te neder te worpen / so comen sy se van een ander
zijde aen: te weten / hoewel wy mogen van de
ghenade Gods oordeelen na de tegenwoordighe
rechtveerdicheyt / dat nochtans de kennisse der

eyndelicker stantvasticheyt onseker blijft. Maer wordt ons niet een schoon betrouwen der salicheyt gelaten / ist dat wy nu in dese tegenwoordige ure alleenlick door een gissinghe upt onse zeden ende leven achten dat wy in genade zijn/ ende niet en weten wat morghen sal geschien? De Apostel gevoelt veel anders/ als hy seyt: Ick ben verseckert dat noch Engelen / noch Machten / noch Overheden/ noch doot/ noch leven/ noch tegenwoordige/ noch toecomende dingen/ ons sullen scheyden van de liefde door de welcke de Vader ons omhelst in Christo.

Antwoort / ghenomen upt den Apostel. Rom. 8.39.

Verantwoordinghe op een tegenspreken.

Sy willen hier met een krancke wederlegginge ontgaen / seggende dat Paulus dat hadde upt sonderlicke openbaringe: maer sy worden soo seer gedrongen dat sy niet en konnen ontvlien. Want hy handelt daer wat geet allen gheloovigen in 't gemeyn komt upt den geloove/ ende niet wat hy sonderlick selve gevoelt.

Wederlegginge van een ander tegenspreken. 1.Cor.10.12.

Maer hy verschrickt ons ergens door onse swackheyt ende ongestadicheyt / seggende: Soo wie wel staet/ die siet toe dat hy niet en valle. Dat is waer/ maer niet met verschrickinge/ waer door wy moeten verslagen worden/ maer waer door wy moeten leeren ons selven onder de geweldige hant Gods vernederen / gelijck Petrus dat verklaert.

1.Pet.5.6.

Boven desen hoe verkeerdelic doe die/ die de sekerheyt des geloofs willen op eenen oogenblick tijts eyndigen/ des welckes gheloofs eygen werck is boven de lanckheyt deses levens tot de toekomende onsterfflickheyt te strecken?

De somma van de gantsche wederlegginge.

Daerom dewijle de geloovige dat der ghenade Gods toe schrijven / dat sy door sijnen Geest verlicht zijnde/ de aenschouwinge des hemelschen levens door het geloove gebruycken: soo en is sulcke roeminghe niet alleenlick verre van hooveerdicheyt: maer oock soo wie hem selven schaemt die te belijden / die geeft daer mede een overgroote ondanckbaerheyt te kennen/ meer de goetheyt Gods booselick verswijgende / dan sijn ootmoedicheyt ende verneederinghe betuyghende.

Verklaert zijnde de beschrijvinge des geloofs, woort nu aengewesen/ datse niet en strijdt/ maer over een komt met dat selve geloove/ dwelck de Apostel voordraegt.

41 Dewijle wy sagen dat de natuere des gheloofs nergens upt en konde beter verklaert worden / dan upt de substantie der beloofte / waer op het gelijck op sijn eygen fondament alsoo steunt/ dat het terstont vervalt ofte wech gaet als dit woort wech genomen / soo hebben wy onse beschrijvinge daer upt genomen / de welcke nochtans niet vreemd en is van de beschrijvinge des Apostels die hy in sijn handelinge gebruyckt/ daer hy leert dat het geloove is een versekertheyt ofte steunsel der dingen diemen hoopt/ en een bewijs der dingen diemen niet en siet.

Hebr. 11.1.

Want by dat woort Hypostasis (het welck hy gebruyckt) verstaet hy gelijck een steunsel waerop een Godsalich herte steunt ende rust. Gelijck of hy wilde seggen/ dat geloove selve is een seker ende geruste besittinge der dingen die God ons belooft heeft: ten zy dat yemant liever heeft dat woort Hypostasis te nemen voor betrouwen: het welcke my niet en mishaeght/ hoewel ick die andere beduydinge die gewoonlicker is / liever hebbe.

Wtlegginge van dese beschrijvinghe. Dan.7.10. Apoc.20.12.

Wederom om te kennen te geven dat tot den laetsten dach toe in welcken de boecken sullen gheopent worden / de dingen hooger zijn dan dat sy mogen door onse gevoelen verstaen/ ofte door onse oogen gesien/ ofte door onse handen gehandelt worden/ ende dat sy hierentusschen niet anders van ons beseten en worden / dan als wy alle het verstant onses verstants te boven gaen / ende onse scherpsinnicheyt boven al dat in de wereldt is / bestrecken / ende eyndelick ons selven overwinnen: soo heeft hy daer by gestelt dat dese gerusticheyt in het besitten / is van dinghen die in hoope geleghen zijn / ende daerom niet gesien en worden. Want (gelijk Paulus seyt) de hope en is geen klare tegenwoordige aenschouwinge: ende het gene dat wy sien dat en hopen wy niet.

Rom. 8.24.

Maer als Paulus het geloove noemt een bewijs/ ofte (ghelijck Augustinus dat dickmael heeft overgeset) een overtuyginge der dingen die niet tegenwoordich en zijn: (want het is in het Grieckshe elenchos) soo spreeckt hy even ghelijck of hy seyde dat het een seker aenschouwinghe ware der dinghen die niet en schijnen/ een gesichte der dingen die niet gesien en worden / klaerheyt der dingen die duyster zijn / tegenwoordicheyt der dingen die niet tegenwoordich en zijn / ende seker bewijsinghe der dingen die verborgen zijn.

Hom. in Iean. 79. 99. De peccat. meri. & remis. lib. 2. cap. 31.

Want de verborgentheden Gods/ gelijck daer zijn de dingen die onse salicheyt aengaen/ zijn in haer selven ende in hare natuere sulck dat sy niet en konnen gesien worden: maer wy aenschouwense alleenlick in sijn woort: wiens waerheyt ons moet soo seker zijn/ datmen moet achten gedaen ende volbragt te zijn al wat het spreeckt. Ende hoe sal het herte konnen hem selven op heffen om sulcke smake te gekrygen / ten zy dat het oock mede ontsteken worde om God lief te hebben? Want de overvloedighe soeticheyt die God heeft wech ghelept den ghenen die hem vreesen / en kan niet bekent worden sonder oock mede seer te bewegen.

1 Cor. 2.9.

Ende dien sy eenmael beweecht heeft / dien treckt ende verheft sy gantschelick tot haer. Daerom en ist geen wonder dat dit ghevoelen nemmermeer en komt in een verkeert ende verdraeyt herte: door welcke gevoelen wy in den hemel gebracht/ ende tot de verborgenste schatten Gods toegelaten worden/ ende tot de heyligste secreten sijns rijcks/ de welcke niet en behooren door eens onsuyveren herten inganck / ontheylicht te worden.

Lib. 3 Sent. distinct. 25. & sapiens.

Wederlegginge van de dwalinghe der School-leeraers/ welcke leeren dat de liefde het geloove ende hope voorgaet.

Want de School-leeraers leeren dat de liefde eer is dan het geloove ende hope / dat is enckel raserye: want het is het gheloove alleen dat de liefde eerst in ons genereert. † Bernardus schrijft veel bet daer hy seyt: Ick geloove dat de ghetuygenisse der conscientie / ‡ de welcke Paulus den roem der Godsaligen noemt / is in drie dingen gelegen. Want voor alle dinck ist noodigh dat ghy gelooft dat ghy niet en kont vergevinge der zonden hebben / anders dan door de goedertierentheyt Gods. Ten anderen/ dat ghy gantschelick gheen goet werck en kond hebben / ten zy dat God selve dat gheve. Ten laetsten / dat ghy het eeuwighe leven niet en kond met eenige wercken verdienen / ten zy dat het voor niet gegeven worde.

† Serm. 1. in annuntiatione.

‡ 2 Cor. 1.12.

Ende weynich daer nae seyt hy dat dese dinghen niet ghenoegh en zijn / maer zijn eenich beginsel des gheloofs: want als wy ghelooven dat de zonden niet en konnen vergeven worden / anders dan van God/ soo moeten wy oock mede weten dat sy ons vergheven zijn / soo langhe als wy oock door de getuygenisse des heyligen Geests seker zijn / dat ons salicheyt is bewaert ende wech gelept: dewijle God de zonden vergheeft / ende selve verdiensten gheeft / ende loon wederom gheeft / dat wy niet en moghen in dat begin blijven staende: Maer dese ende oock andere dinghen sullen moeten in haer plaetse gehandelt worden: het sal nu genoegh zijn alleenlick te weten wat het geloove zy.

De hoope is een onscheydelicke medegesel des levenden geloofs.

42 Nu waer dit levende gheloove is / daer moet het oock de hope der eeuwigher salicheyt tot eenen onscheydelicken medeghesellen met hem hebben / ofte eer upt hem selven genereren ende voortbrengen: waer dese hoope niet en is/ daer worden wy bevonden dat wy gheen geloove en hebben /

hebben/ hoe klaerlick ende cierlick wy oock weten daer van te spreken. Want ist dat het geloove is een seecker ontwijfelick gevoelen van de waerheyt Gods/ te weten/ dat die ons niet en kan liegen noch bedriegen/ noch ydel zijn: voorwaer die dese seckerheyt ontfangen hebben/ die verwachten oock mede dat God sal sijne beloften volbrengen/ de welke niet en konnen na haer ontwijfelick gevoelen anders dan waerachtich zijn: soo dat in somma de hope anders niet en is/ dan een verwachtinge der dinghen die het gheloove waerachtichlick ghelooft heeft dat sy van God belooft zijn. Alsoo gelooft het geloove dat God waerachtich is: de hope verwacht dat hy ten bequamen tijde sal sijn waerheyt bewijsen. Het geloove ghelooft dat hy onse Vader is: de hope verwacht dat hy hem selven sal altijdts sulck tot ons bewijsen. Het geloove gelooft dat ons het eeuwige leven is gegeven: de hope verwacht dat het eenmael geopenbaert worde. Het geloove is het fondament daer op de hope steunt: de hope voedt ende onderhoudt het gheloove. Want gelijck niemant en kan yet van God verwachten/ anders dan die te vooren sijne beloften ghelooft heeft: alsoo moet wederomme de swackheyt onses gheloofs door lijdtsame verwachtinge ende hope onderhouden ende gesterckt worden/ op dat het niet door bermoeytheyt en vervalle. Daerom seyt Paulus wel als hy onse salicheyt stelt in hope. Want als de hope in stilheyt den Heere verwacht/ soo houdt sy het gheloove op/ dat het niet door te groote haestigheyt en valle: ende versterckt het geloove dat het niet wanckelbaer en zy in de beloften Gods/ ofte van hare waerheyt en beginne te twijfelen: ende verlicht het geloove dat het niet verflouwe: ende streckt het tot dat laetste eynde ende merck/ dat het niet in den midden/ ofte oock in het begin des loops en beswijcke. Eyndelick altijts vernieuwende ende wederoprechtende/ maeckt de hope dat het geloove dickmael blymoediger dan het was/ tot standtvastigheyt voort komt. Ende hoe menichsins de hulpe der hope nodigh is om het gheloove te stercken/ dat sal openbaerder worden ist dat wy bedencken met hoe menigherley versoeckinghe die versocht ende aengevochten worden/ die het woort Gods aenghenomen hebben. Ten eersten/ als de Heere sijne beloften vertraecht/ soo houdt hy dickmael onse herten langer in twijfelinge dan wy meynden. Hier ist ampt der hope/ dat sy maeckt dat wy al ist dat de Heere vertoeft/ nochtans verwachten gelijck de Prophete gebiet. Somtijdts en laet hy ons niet alleenlick verflouwen/ maer schijnt klaerlick verbolgen te zijn: hier moet het geloove veel meer te hulpe komen/ op dat wy nae eens anders Propheten vermaninghe moghen den Heere verwachten/ die sijn aenschijn heeft van Jacob verborgen. Daer staen oock bespotters op (gelijck Petrus seyt) die vragen: Waer is sijn belofte/ ofte sijn toekomste? Want van dien tijde aen dat de vaders gestorven zijn/ blijven alle dinghen alsoo van den beginne der scheppinge aen: Jae het vleesch ende de werelt blasen ons dit selve in. Hier moeten wy het gheloove door verdraechsaemheyt der hope op houden/ ende in de aenmerckinge der eeuwigheyt behouden/ op dat het duysent jaren achte als eenen dagh.

Reden.

Des geloofs ende der hope verbintdinghe ende onderlinghe bystant.

Rom.8.24.

Dat menigerley manieren van versoeckingen is kennelick/ hoe noodigh die hulpe van de hope zy om 't gheloove te versterken.

Habac.2.3.

Esaie.8.17.

2.Pet.3.4.

Psal.90.4.
2.Pet.3.8.

43 Om dese vereeninghe ende gelijckheyt des gheloofs ende der hoope/ gebruyckt de Schrifture somtijts d'een voor d'ander. Want als Petrus leert dat wy in de kracht Gods bewaert worden door het geloove/ tot dat de saligheyt geopenbaert wort: soo schrijft hy den geloove toe dat meer der hope toebehoorde/ ende niet sonder oorsake: want wy hebben nu geleert dat de hoope niet anders en is dan het voetsel ende de sterckte des geloofs. Somtijts worden sy te samen gestelt/ gelijck in den selven Sendbrief daer hy seyt: Om dat uwe geloove ende hope soude in God zijn. Ende Paulus tot de Philippensen beleyt uyt de hope verwachtinge/ om dat wy lijtsamelick hopende/ onse begeerten ophouden/ tot dat de bequame tijt Gods geopenbaert wort. Dit geheel cannmen beter verstaen uyt den thienden Capittel tot den Hebreen/ d'welck wy nu voortgebracht hebben. Ende Paulus/ hoewel hy ergens oneygentlick spreeckt/ soo verstaet hy nochtans erghens dit selve in dese woorden: Wy verwachten in den Gheest uyt den geloove de hope der rechtveerdigheyt/ te weten/ om dat wy de ghetuygenisse des Euangelij van de onverdiende liefde Gods aengenomen hebbende/ verwachten tot dat God openbaerlick vertoont dat nu onder de hope is verborgen; het is oock nu klaer hoe onwijselick Petrus Lombardus tweederley gront der hope leyt/ te weten/ de genade Gods/ ende de verdienste der wercken. De hope en mach geen ander merck hebben om daer op te sien/ dan het geloove/ ende wy hebben nu seer opentlick verklaert dat het geloove een merck alleenlick heeft/ te weten/ de barmhetichejt Gods/ op de welcke het moet met beyde de oogen sien (op dat ick alsoo spreke.) Maer het is weerdich datment hoore wat levendiger een reden hy voort brengt. Ist dat ghy (seyt hy) bestaet yet te hopen sonder verdienste/ soo en is dat niet hope/ maer presumptie oft ydel voornemen te noemen. Wie en soude/ lieve Leser/ sulcke beesten niet met rechte vervloecken die verkondigen dat lichtveerdicheyt ende presumptie te zijn/ als yemant betrout dat God waerachtich is? Want hoewel de Heere wil dat wy alle dinck van sijn goetheyt verwachten/ soo seggen sy nochtans dat het een presumptie ende lichtveerdich voornemen is/ datmen daer op rust ende te vrede is. O dit is een meester sulcke Discipulen weerdigh/ als hy in uytsinnige scholen der snateraren ghevonden heeft? Maer dewijle wy sien dat door Gods woort den sondaren gheboden wort hope der salicheyt te crijgen/ soo laet ons geerne soo groote presumptie ende voornemen van de waerheyt Gods hebben/ dat wy op sijne eenige barmhertichejt steunende/ ende het betrouwen der wercken verworpen hebbende/ bestaen goede hoope te hebben. Hy en sal ons niet bedriegen die geseyt heeft: U geschiede na uwe geloove.

Somtijts woort wel hope ende gheloove d'een voor d'ander ghebruyckt.
1.Pet.1.5.

1.Pet.1.21.

Philip.1.20.

Galat.5.5.

Wederlegginge van de dwalinge des School-leeraers/ die tweederley fondament der hope stellen te weten/ Gods genade ende de verdiensten der wercken.

Mat.9.29.

Het III. Capittel.

Dat wy door het geloove wedergheboren worden: Daer oock van penitentie, berou, ende beteringe gehandelt wort.

Hoewel wy nu eensdeels geleert hebben hoe het geloove Christum besit/ en hoe wy door 't geloove de goeden Christi gebruycken: dit soude nochtans noch duyster zijn/ ten waer dat hier toe oock quame een verklaringe der wercken des geloofs die wy gevoelen. Het en is niet sonder oorsaecke dat de somma des Euangelij wort gestelt in penitentie (dat is berou ende beteringe) ende verneederinghe der sonden. Daerom als dese twee hooftstucken nagelaten worden/ soo is alle handelinge van den geloove kranck ende kreupel/ ende byna onnut. Nu dewijle wy dese twee dingen hebben van Christo/ ende beyde door het geloove gekrijgen/ te weten/ de nieuwicheyt

De vereeniginge deses Capittels met het voorgaende ende navolgende.

swichept des levens/ende onverdiende versoeninge/ soo eyscht de wijse ende orden van leeren/dat ick van beyden hier beginne te handelen. Ende het naeste sal zijn dat ick van het geloove come op de penitentie: want als dit hooftstuck sal wel bekent zijn/soo sal het openbaer zijn hoe de mensche wort door het geloove alleenlick / ende door enckel vergevinghe gherechtveerdicht/ende dat nochtans van de toeschrijvinge der onverdiender rechtveerdichept de wesentliche heylichept des levens niet gescheyden en wort. Ende dat de penitentie niet alleenlick het gheloobe onverscheydelick nae volgt/maer ooch daer upt spruyt/ dat is sonder twijfel. † Want dewijle de vergevinghe daerom wort door de predikinghe des Euangelij voor ghestelt/ om dat de sondaer van de wreedichept des Duyvels / van het jock der sonden / ende van de ellendighe dienstbaerhept der sonden verlost zijnde / soude in het rijcke Gods comen / soo en can voorwaer niemant de genade des Euangelij aen nemen/sonder upt de dwalinghen des voorgaende levens ten rechten weghe te comen/ende met aller neerstichept hem selven tot penitentie ende beteringe te voeghen.

De boetveerdighept volgt na het gelobe/ende sy spruyt upt het selve. † Reden.

Maer die daer achten dat de penitentie meer voor het geloove gaet/ dan dat sy upt den gelobe comt/ gelijck de vruchten upt den boom/die en hebben noyt de cracht daer van bekent / ende worden door een veel te lichte oorsake gheroert om alsoo te ghevoelen.

Die anders ghevoelen/ worden bedroghen.

2 Want sy segghen dat Christus ende Joannes in hare predikingen vermanē het volk eerst tot penitentie / ende daer na segghen sy dat het rijcke der Hemelen is nae by gecomen:ende sulk bevel van prediken hebben de Apostelen ontfanghen. Sulcke ordeninge heeft Paulus gevolcht gelijck Lucas verhaelt. Maer dewijle sy superstitieuselick staen op de t'samenvoeginge der syllaben / soo en aenmercken sy niet op wat sin de woorden aen malcanderen hangen. Want als Christus de Heere en Joannes aldus prediken/ seggende: Doet penitentie / want het rijcke der Hemelen is nae by ghecomen: wysen sy niet de oorsake der penitentie upt de belofte der genade ende salichept? So zijn dan haer woorden so veel als of sy seyden : Om dat het rijcke der Hemelen is na by gekomen / doet daerom penitentie. Want als Mattheus verhaelt heeft dat Joannes alsoo predickte/ so leert hy dat daer in is vervult geweest de prophetie Esaie van de roepende stemme in der woestijne/de welcke roepen soude: Bereyt den wech des Heeren/maeckt de wegen onses Gods recht. Ende die stemme is by den Prophete bevolen te beginnen van troost ende blijde bootschap.

De eerste tegenworpinge der gener die contrarie ghevoelen. Matth. 3.2. Mar. 4.17. Actor. 20.21. Antwoort. Matth. 3.2. Esai. 40. 3.

Nochtans als wy seggen dat de penitentie ende beteringe haren oorspronc upt den geloove heeft/ so en droomen wy niet eenigen tijt die het geloove moet hebben om die te baren: maer wy willen te kennen geven dat de mensche niet en can hem selven ernstichlick tot penitentie begheven / ten zy dat hy bekenne hem selven Gode toe te comen. Ende niemant en gevoelt waerachtichlick dat hy Gode toe comt / dan die eerst sijn ghenade ghevaet heeft: Maer dit sal claerlicker in het navolgende gehandelt worden.

In wat verstant den oorspronck der bekeringe het geloove wort toegheschreven.

Het heeft hen moghelijck bedroghen dat vele menschen worden door de benauthept der conscientie ghetemt / ende tot onderdanichept beweecht / eer sy de kennisse der ghenade ontfangen jae eer sy die smaken. Ende dit is de beginnende vreese/de welcke wort van velen onder de deuchden getelt/om dat sy sien dat die der waerachtiger ende behoorlicker gehoorsaemhept seer by is. Maer wy en handelen hier niet toe menighsins Christus ons tot hem treckt / ofte bereyt tot de oeffeninge der Godtsalighept:maer ick segge alleenlick dat daer geen rechtighept en kan ghebonden worden / daer de Gheest niet en regneerdt / den welcken Christus heeft ontfanghen om sijnen leden mede te deelen. Boven desen/achtervolgende dat in den Psalm staet: By u is de versoeninghe/op dat ghy ghevreest wordet. Niemant en kan te eenigen tijde Godt eerweerdighlick vreesen / dan die betrout dat hy hem ghenadigh is: ende niemant en sal hem selven ghewillighlick tot de onderhoudinghe der Wet begheven/ dan die ontwijfelick gevoelt dat sijn onderdanighept hem behaeght: welcke goedertierenhepdt in het vergheven ende in het verdraghen der zonden is een teecken der Vaderlicker gonste. Dit bewijst oock de vermaninghe Ozee/ daer hy seydt: Komt/ laet ons weder keeren tot den Heere/ want hy heeft ons berooft/ ende sal ons ghenesen: hy heeft ons gheslaghen/ ende sal ons heylen. Want de hope der verghevinge wort als een prickel daer by ghestelt/ op dat sy in hare zonden niet en souden slapen/ende ongheyoeligh worden.

Waer upt de dwalinghe der gheener gesprooten is/ die 't gelobe meynen te komen van de boetveerdichept: ende de wederleginghe daer van. Psal. 130.4. Ozee 6. 1.

De raserie dier menschen en heeft gheenen schijn / die haren nieuwen aenkomelinghen seeckere daghen verordenen / in de welcke sy moeten hen selven in penitentie oeffenen / op dat sy alsoo van penitentie beginnen/ ende als die daghen gheleden zyn/dan eerst in de ghemeynschap der Euangelischer ghenade toeghelaten worden. Ick spreke dit van velen onder de Weder-doopers: voornemelick van de ghene die wonderlicken seer begheeren geestelick geacht te worden/ ende van haer Mede-gesellen de Jesuiten / ende van dierghelijcken droch ende uptworpsel der menschen. Voorwaer sulcke vruchten brenght de gheest der verdraeptheydt voort / dat hy de penetentie ende beteringhe die de Christen mensche moet sijn leven langh doen/ in weynighe daghen besluyte ende eyndighe.

De ghewepnichept der Weder-doopers en de Jesuiten/ die de boetveerdighept bepalen / wordt ontdeckt.

3 Voort als sommighe geleerde mannen oock langhe voor dese tijden hebben willen van der penitentie na den reghel der Schrifture eenvoudighlick ende oprechtelick spreken / so hebben sy geseyt dat sy twee deelen heeft/ te weten/de doodinge ende de levendichmakinghe. Ende de doodinghe noemen sy de droefhept der ziele / ende de verschrickinghe upt de kennisse der zonde / ende upt het gevoelen des oordeels Godts gekregen. Want als yemandt tot waerachtighe kennisse sijnder zonden gebracht is/ dan begint hy waerachtichlick de zonde te haten ende te vervloecken/ dan mishaghet hy hem selven van herten/ ende bekent hem selven arm ende verlorē te zijn/ ende wenscht ende begheert anders te zijn. Boven desen als hy door eenich ghevoelen des oordeels Godts gheraeckt is (want het een volght terstondt upt het ander) dan leydt hy vertsaeght ende verslaghen/ende heeft verneddert ende te neder ghevorpen zijnde / hy gheeft den moet verloren ende mishoopt. Dit is dat eerste deel der penitentie het welcke sy ghemeynlick hebben contritie ofte verslagenheyt ghenaemt. De levendichmakinge noemen sy de vertroostinge die upt den geloove komt: te weten/als de mensche door de conscientie der zonde te neder gheworpen/ende door de vreese Gods verslagen zijnde/ daer na op de goethept/ barmhertighept/ghenade ende salighepdt die door Jesum Christum comt/ siende hem selven weder oprecht/moet gecrijgt/ende gelijc upt den doot in het leven comt. Ende dese woorden), doodinge ende levendighmakinghe) druchen de kracht der penitentie bequamelick ghenoegh upt / soo verre als sy behoorlick

Dese eerste meyninghe van de boetveerdighept beursocht zijnde/ wort alsin de tweede aenemerckt/ welcke daer twee stucken der bekeringe stellende/ dat laetste niet recht en verklaert. Reden.

hoorlick uytgheleydt worden: maer dat sy de levendigh-makinge nemen voor blijschap die het herte ontfangt als het uyt de beroerten ende vreese is te vrede ghewoorden/ daer in en ghevoele ick met hen niet: want sy beteeckent meer begheerte om heylighlick ende Godtsalighlick te leven/ d'welck uyt de weder-gheboorte komt: gelijck of men seyde dat de mensche hem selven sterft/ om dat hy soude beginnen Gode te leven.

De derde meyninghe der geener die tweederley gestalte van boetveerdigheyt stellen/ d'eene des Wets/ ende d'ander des Euangelij.

4 Andere die saghen dat dit woort penitentie is in de Schrifture menighsins genomen/ hebben tweederley penitentie ghestelt: ende om dese met eenigh teecken te onderscheyden/ hebben sy de eene ghenaemt wettelicke penitentie/ waer door de Sondaer door der sonden brant-yser gewont/ ende door de vreese der toornigheyt Gods verslaghen zijnde/ blijft in die beroerte bevanghen/ende en kan daer niet uytkomen. Ende de ander hebben sy Euangelische penitentie ghenaemt/ waer door de Sondaer wel swaerlick in hem selven benaut is/ maer nochtans hoogher opklimt/ende Christum aengrijpt tot Medicijne sijner wonde/tot vertroostinghe sijner vreese/ende tot een haven sijner ellendicheyt. Tot exempelen der wettelicker penitentie stellen sy Cain/ Saul/ ende Judam/ der welcker penitentie ons de Schrifture verhaeldt/ verstaende daer door dat sy de swarigheydt haerder sonden bekennende/ de toornigheydt Gods gevreest hebben: ende God als den Wreker ende Richter alleenlick bedenckende/ in dat ghevoelen vergaen zijn. Daerom en is der sulcke penitentie niet anders gheweest dan een Voor-hof ende Ingang der Helle/ waer in sy nu in dit leven in gegaen zijnde/ hebben begonnen van het aenschijn der toornigheyt der Majesteyt Gods straffe te lijden. De Euangelische penitentie sien wy in allen die door den strael en prickel der sonde in hen selven gewont/ ende door het betrouwen der barmhertigheydt Gods opgeheven ende vertroost zijnde/ zijn tot den Heere bekeert. Ezechias is verschrickt gheweest de bootschap des doodts ontfangen hebbende/ maer hy heeft met tranen gebede en heeft betrouwen gekregen op de goetheyt Gods siende. De Ninibiten zijn beroert geweest door de verschrickeliche verkondinge des verderfs: maer sy hebben hen selven met den sack en assche bekleet/ hopende dat de Heere soude mogen bekeert ende afgheheert worden van den toorn sijnder verbolghentheyt. David heeft beleden dat hy te seer gesondight hadde in de tellinghe des volcx: maer hy heeft daer by ghesepdt: Heere neemt de ongerechtigheyt uwes dienst-knechts wech. Hy heeft de sonde des overspels bekent als hem Nathan vermaendt/ende heeft hem selven voor den Heere neder ghewoorpen: maer heeft oock mede vergheevinghe verwacht. Sulcx was de penitentie der gheener die door de predikinghe Petri zijn benaudt van herten ghewoorden: maer op de goetheyt Godts betrouwende/seyden: * Wat sullen wy doen mannen Broeders? Sulck was oock Petri penitentie/ de welcke wel bitterlick weende/ maer en liet niet af te hopen.

Exempelen der boetveerdigheyt die uyt de Wet komt.
Genes. 4. 3.
1. Sa. 15. 30.
Mat. 7.
Overlegginghe deser gestalten.
Exempelen der Euangelischer boetveerdigheyt.
2. Reg. 20. 2.
Esai. 38. 8.
Jone. 3. 5.
2. Sa. 24. 10
2. Sam. 12. 13. 16.
* Actor. 2. 37.
Mat. 26. 75.
Luc. 22. 62.
† Dat tweede deel des Capittels / van dese afdeylinghe tot de 10 inhoudende de rechte leere van de boetveerdigheyt.
‡ Act. 20. 21.
* 1 Het gelove ende de bekeeringhe en moeten niet onder malcanderen begrepen zijn / maer men moet se van malkanderen scheyden.

5 † Hoewel alle dese dingen waerachtigh zijn/ soo is nochtans de naem penitentie (soo veel ick uyt de Schrifture verstaen kan) anders te verstaen. Want dat sy het geloven verbaten onder de penitentie/ dat strijt teghen het ghene dat Paulus seyt in de handelinge der Apostelē/ ‡ dat hy den Joden ende Heydenen betuyght heeft penitentie tot Godt ende geloove in Jesum Christum: * Daer hy de penitentie ende het geloove vertelt als twee verscheyden dingen. Wat sullen wy dan seggen? Kan de waerachtige penitentie zijn sonder geloove? Neen. Maer hoewel sy niet en konnen verscheyden worden/ soo moet mense nochtans onderscheyden. Gelijck het geloove niet en is sonder hope/ ende nochtans zijn het gheloove ende de hope verscheyden dingen: alsoo oock de penitentie ende het gheloove/ hoewel sy met eeuwighe bande aen malkanderen hangen/ soo willen sy nochtans meer aen malkanderen ghevoeghdt/ dan met malkanderen vermenghdt worden. Ende het en is voorwaer my niet verborgen dat onder den naem Penitentie, de gantsche bekeeringhe tot Godt verbaet wordt/ maer van het geloove niet het minste deel en is. Maer op wat ghevoelen ende meyninge dat ghesciet/ dat sal seer lichtelick ghesien worden/ als haer kracht ende nature sal verklaert worden. De naem der penitentie wort by den Hebreen genomen van bekeringe ende wedercominge ende by de Grieken van veranderinghe des sins ende des raets. Ende de sake selve en comt met dese twee beduydingen des naems niet qualick over een: waer van de somma is/ dat wy ons van ons selven afwenden ende tot God bekeeren: ende onse oude herte afleggen/ ende een nieu aennemen. Daerom soude men na mijn verstant mogen de penitentie aldus beschrijven/ te weten/ dat sy is een waerachtighe bekeeringhe onses levens tot Godt/ welcke bekeringe komt uyt ernstige ende oprechte vreese Godts/ ende in de dodinge onses vleeschs ende des ouden mensches/ ende in de levendigh-makinge des Gheests gelegen is. Op dese wijse moet men alle de predikinghen verstaen/ daer mede de Propheten voortijden/ ofte de Apostelen daer na/ hebben te haren tijde de menschen tot penitentie vermaendt. Want sy stonden alleenlick daer na/ dat de menschen door hare sonden beschaemt ende door vreese des oordeels Godts benaut zijnde/ souden voor God/ tegen den welcken sy gesondigt hadden/ neder vallen ende hen selven verneederen/ ende door waerachtighe bekeeringe tot sijnen rechten wech wederkeeren. Daerom worden dese woorden sonder onderscheydt van hen gebruyckt in eenderley beduydinge: Bekeeren ofte weder keeren tot God/ beteringe doen ende penitentie doen. Daerom seyt oock de heylige Historie/ dat men penitentie doet/ tot Godt ofte na Godt/ te weten/ als de menschen die Godt verlatende in hare begheerlickheden vertelheyt bedreven hebben/ beginnen sijnen woorde onderdanigh te zijne/ ende zijn bereyt om haren Leydts-man te volgen/ ende voor te gaen waer hy henen roept. Ende Joannes ende Paulus hebben ghesepdt dat men sal vruchten voortbrenghen die der penitentie weerdigh zijn/ door een leven te leyden dat sulcke beteringhe in allen wercken betuyght ende uytwijst.

2 De overlegginge des naems boetveerdigheyt.
3 De beschrijvinghe der sake selfs: ofte/ wat de bekeeringe zy.
Datse van den Propheten ende Apostelen voortghedragen is ende gheleert.
Matth. 3. 2.
Luc. 3. 8.
Rom. 6. 14.
Actor. 26. 20.

6 Maer eer wy voorder voortgaen/ sal het nut zijn de beschrijvinge die wy gestelt hebben/ klaerlicher uyt te legghen. Want in drie hooftstucken voornemelick zijn te aenmercken. Ten eersten als wy de penitentie noemen bekeeringe des levens tot Godt/ soo eysschen wy een veranderinghe niet alleenlick in uytwendighe wercken/ maer in de ziele selve: de welcke haer outheydt afgheleydt hebbende/ dan eerst vruchten der wercken uyt haer voortbrenghe/ die haerder vernieuwinghe betamen. Het welcke de Prophete wil uytdrucke als hy den genen die hy tot penitentie roept/ gebiedt dat sy hen selven een nieu herte maken. Daerom dickmaels als Moses wil den Israeliten bewijsen hoe sy hen selven door penitentie souden tot Godt bekeeren/ so leert hy dat het moet gheschieden uyt gantscher herten/ en uyt gantscher ziele (welcke wijse van spreken dickmael

Klaerdere uytlegginge van de beschrijvinghe: welcke bestaet in drie stucken.
Eerstelick.
Dat de boetveerdigheyt is een bekeeringhe des levens tot Godt.
Ezec. 18. 31.

dickmael by de Propheten ghebruyckt wordt/ ghelijck wy sien) ende als hy dat noemt een besnijdinghe des herten / soo wort hy de inwendighe boose gesintheyt upt. Maer daer en is geen plaetse waer upt men bet' mach doorsien welck de rechte eyghenschap der penitentie zy / dan upt het vierde capittel Jeremie : O Israel (seydt de Heere) ist dat ghy weder keerdt / soo keert weder tot my. Ploeght u een Zaep-landt/ende en wilt niet zayen onder de Doornen. Wort den Heere besneden/ende neemt wech de Voor-hupdt uwer herten. Hier siet ghy hoe hy verkondight dat sy gheenen voortganck en sullen doen in de aenneminghe der oeffeninghe der rechtveerdicheyt / ten zy dat de godlooshepdt eerst zy upt het binnenste des herten uytgeroept. Ende op dat hyse grondelick verweckt /, soo vermaendt hy dat sy met Godt te handelen hebben /, by den welcken men met uytvlucht te soecken niet upt en richt: want hy haet een doobbel herte. Om deser saecken wille bespot Esaias den verkeerden arbeydt der ghevepnsden hypocriten / die wel neerstichlick stonden nae de uytwendighe beteringhe in de ceremonien / maer hier en tusschen sochten sy die packen der ongherechtichepden ,daer mede sy de arme ghebonden hielden / niet te ontbinden. Maer hy oock seer wel bewijst in wat wercken de ongheveynsde penitentie eyghentlick ghelegen zy.

Jere. 4. 1/3. Der selver beschrijvinghe.

Breedere verklaringe/ ghenomen van contrarie dingen.

Esai. 58. 6.

7 Het tweede hooftstuck der beschrijvinghe der penitentie was dat wy gheleert hebben dat sy comt uyt oprechte ende ernstighe vreese Godts. Want eer het herte tot beteringhe beweecht wort / so moet het door het bedencken des Godlicken oordeels verweckt worden. Want waer dit ghedachte gantschelick in het herte is ghesetten / dat Godt eenmael sal op den rechtstoel sitten om rekenschap van alle woorden ende wercken te ontfanghen : soo en laet het den ellendighen mensche gheen ruste hebben / noch eenen ooghenblick tijts sijnen adem verhalen / noch stille zijn/ sonder ophouden verweckende ende prickelende om na een ander voornemen des levens te staen/ op dat hy mach gherustelick tot dat oordeel comen. Daerom dickmael als de Schrifture tot penitentie vermaendt/ soo brenght sy oock de ghedachtenisse des oordeels voor / ghelijck by Jeremiam / daer hy seydt : ‡ Op dat moghelick mijn toorn niet upt en gae ghelijck een vyer / ende dat daer niemant en zy die het can uytblusschen /, om de boosheyt uwer wercken. Item in de predikinge Pauli tot de Athenienses: * Ende dewijle God de tijden deser onwetentheyt dus lange heeft over gesien / so verkondicht hy nu den menschen dat sy alle alomme penitentie doen: om dat hy eenen dach verordent heeft / in welcken hy sal de werelt oordeelen in gherechtichepdt/ ende in veele andere plaetsen. Somtijts bewijst de Schriftuere door de straffen die geschiet zijn /, dat God een Richter is / op dat de sondaers by haer selven overdencken dat het qualicker sal met hen gaen / ten zy dat sy hen selven in tijts beteren. Ghy hebt een exempel Deuteronomij in het xxix. Capittel, Ende dewijle de bekeeringhe begint van de vergrouwinge ende haet der sonde / daerom stelt de Apostel de droefheydt die na Gods wille is / tot een oorsake der penitentie: En de droefheyt die na Gods wille is noemt hy als wy niet alleenlick en vergrouwen voor de straffe / maer oock de sonde selve haten ende vervloecken / als wy verstaen dat sy Gode mishaecht. Ende dat en is geen wonder / want waert dat wy niet scherpelick geprickelt en waren / soo en soude de luyheydt onses vleeschs niet connen ghebetert worden: jae de prickelen en souden niet ghenoech zijn/ om de onghevoelickheydt ende het onverstant des vleesch wech te nemen / waert dat God niet sijn straffen bewijsende/dieper in en dronghe. Boven desen is daer oock de hartneckicheydt / de welcke moet ghelijck met hamers gheslaghen worden. Soo wort dan God door de verdraeptheyt onser natuere ghedwonghen tot de strangicheydt die hy ghebruyckt in het dreyghen. Want het ware te vergheefs dat hy ons als wy in onse sonden slapen wilde met lieflickheydt trecken. Ick en verhale de ghetuygheniſſen niet die alom ghelesen worden : De vreese Godts is oock op een ander wijse een beghin der penitentie: want of schoon des menschen leeven met allerley deucht volmaeckt ware / waert dat het niet en ware tot Gods dienst ghesechiet / soo soude het mogen ghepresen worden van der werelt : maer in den Hemel soude het enckelick een grouwel zijn: want het voornemste deel der rechtveerdigheydt is/ Gode sijn recht ende eere gheven / waer van hy Godtlooslick berooft wordt als wy voornemen ons onder sijn macht niet te onderworpen.

Daerom is het / dat by den Propheten ende Apostelen meniste gemaeckt wordt van het oordeel Gods.

‡ Jere. 4. 4.

* Act. 17. 13.

Met gringe deses tweeden stucx in de beschrijvinghe/ ghenomen upt Paulo.

2. Cor. 7. 10.

2. Dat de boetveerdigheydt komt upt een oprechte ende ernstige vreese Gods.

Rede, waerom dat de ernstige vreese Godts een stuck zy ende beginsel der boetveerdigheyt.

8 Ten derden moeten wy verklaren wat het zy dat wy segghen dat de penitentie twee deelen heeft: te weten / de doodinghe des vleeschs / ende levendigh-makinge des Geests. Dit wort door de Propheten nae het verstant des vleeschelicken volcx wel slechtelicker en grovelicker/maer nochtans claerlick upt gedruckt/als sy seggen: † Laet het quade/ende doet het goede. Item/ ‡ Wordt gewasschen ende weest reyn/ doet het quaet uwer wercken wech van mijne ooghen. Rust van quaet doen/leert wel doen / soeckt oordeel / komt den verdruckten te hulpe/ &c. Want als sy het volck wederroepen van boosheyt / soo eysschen sy het verderf ende wechnemen des gantschen vleeschs/ het welcke vol boosheyt ende verdraeptheyt is. Het is een gheheel hart ende swaer dinck/buyten ons selven te gaen / ende van onsen natuerlicken aert te verhuysen. Want men moet niet achten dat het vleesch wel ghestorven is/ ten zy dat al wat wy van ons selven hebben / uytghewischt zy. Maer dewijle de gantsche gesintheydt des vleeschs is vyandtschap teghen God/ soo is de versaeckinghe onser natuere de eerste ingang tot de ghehoorsaemheydt sijnder Wet. Daer nae beteeckenen de Propheten de vernieuwinghe met de wercken die daer upt volghen / te weten / rechtveerdigheyt/ oordeel ende barmhertigheydt. Want het en soude niet ghenoech zijn sulcke wercken behoorlick te doen / ten zy dat eerst de geest ende het herte de ghesintheydt des rechtveerdigheyts / oordeels ende barmhertigheydts aengedaen hebben : het welcke ghesciet als de Gheest Gods onse zielen met sijn heyligheyt besprengt hebbende / alsoo de selve niet nieuwe ghedachten ende ghesintheden begaeft/ dat sy moghen met rechte nieu geacht worden. Ende voorwaer gelijck wy van natuere zijn van God afghekeert / alsoo en sullen wy nemmermeer staen nae het ghene dat recht is / ten zy dat wy eerst ons selven versaken. Daerom wort ons soo menichmael ghebooden den ouden mensche upt te doen/ de werelt ende het vleesch te versaecken/ onse begheerlickheden te laten varen / in den gheest onses verstandts vernieuwt te worden. Ende selfs de naem doodinge, vermaent ons hoe swaer het is de oude natuere te vergeten : want wy verstaen hier upt dat wy niet anders ghesehickt en worden tot de vreese Gods / noch de beginselen der Godsaligheyt en leeren/ dan als wy door het sweert des Geests geweldiglick gedoodt zijnde/ te niete ghemaeckt worden : ghelijck oft God vercon-

3. Dat de boetveerdigheyt bestaet in de afstervinghe des vleeschs ende levendigmakinge des Geestes.

Dese beyde stucken vereysschen de Propheten.

† Psal. 34. 15.

‡ Esai. 1. 16.

Rom. 8. 4.

Alle beyde dese stucken worden oock bysonder verklaert.

Ephes. 4.

vercondichde dat het noodich zy dat onse ghemeyn natuere vergae / op dat wy onder sijne kinderen ghereckent worden.

Waer uyt sy haren oorspronck nemen. Rom. 6. 6.

9 Dit beyde ghecrijgen wy door de deelachticheyt Christi. Want ist dat wy waerachtichlijck sijns doodts deelachtich zijn, soo wort onse oude mensche door de cracht sijns doodts ghecruyst / ende het lichaem der zonde sterft / op dat de verdorventheyt der eerster natuere niet meer crachtich / en zy. Ist dat wy der wederopstandinghe deelachtich zijn / soo worden wy daer door verweckt tot nieuwicheyt des levens / de welcke met de rechtveerdicheyt Gods over een comt.

Daer uyt volcht/dat de boetveerdicheyt anders niet en is/ dan een verbeteringe des beelt Godts in ons.

Soo beduyde ick dan de penitentie met eenen woorde / dat sy de wedergheboorte / de welcke tot geē ander eynde en dient dan dat het beelt Gods dat door Adams overtredinghe besmet ende byna geschēt was / in ons weder opgerecht worde. Alsoo leert de Apostel als hy seyt: * Wy alle met ontdeckten aensichte de eerlijckheyt des Heeren voor ooghen stellende / worden tot het selve beelt verandert van eerlijckheyt tot eerlijckheyt / ghelijck van den Gheest des Heeren.

*2. Cor. 3. 18.

Ephes. 4. 23.

Item: Wordt vernieut door den gheest uwes verstants / ende doet aen den nieuwen mensche die nae Godt is gheschapen in rechtveerdicheyt ende heylicheydt der waerheydt. Item erghens: Den nieuwen mensche aen doende die vernieut wort na de kēnisse ende beelt des ghenes die hem gheschapen heeft.

Col. 3. 10.

So wordē wy dā door dese wedergeboorte / door de weldaet Christi weder opgericht tot de barmhertichheydt Godts / van de welcke wy door Adam gevallen waren: op welcke wijse het den Heere behaecht alle die wederom te rechte te brengē / die hy tot de erve des levens aen neemt.

1. Cor. 7. 12.

Welcke in eenen corten tijt niet volbracht / maer tot den laetsten pael onses levens uytgestreckt wort.

Ende dese wederoprechtinge en wort niet op eē ure / ofte dach / ofte jaer volbracht: maer Godt wischt de verdorventheydt des vleeschs uyt in sijne vercorene met ghedurighen / jae oock somtijdts met traghen voortganck: hy suyvertse van onreynicheydt / ende heylichtse hem tot tempelen / alle hare sinnen tot waerachtighe suyverheyt vernieuwende / op dat sy hen selven haer leven lanck in penitenzie oeffenen: ende op dat sy weten dat dese strijt niet gheeyndicht en wordt anders dan door de doot. Daerom is de ongheschicthept Staphyli des schandelijckē crijsschers ende afwijckers te meerder / die seyt dat ick den standt des teghenwoordighen levens met de hemelsche glorie vermenghe / als ick uyt Paulo segghe dat het beelt Gode is waerachtighe heylicheydt ende rechtveerdicheydt.

2. Cor. 4. 4

Maer alsmen een dinck beschrijft / soecktmen dan niet de gheheelheydt ende volmaecktheyt daer van? Nochtans en versoecktmen niet dat de wasdom plaetse heeft: maer ick segghe dat het beelt Godts in eenen yeghelijcken schijnt / soo verre hy de ghelijckenisse Godts naerder comt. Ende op dat de geloovige hier toe comen / soo verordent Godt hen de loopbane der penitentie / op dat sy daer in haer leven lanck loopen.

Het derde deel des Cap. waer in verhaelt worden de oorsaken / waerom de bekeeringhe tot den eynde des levens moet dueren.

10 Soo worden dan de kinderen Godts van de dienstbaerheydt der zonde verlost door de wedergheboorte / niet alsoo dat sy als volle besittinghe der vryheyt nu vercreghen hebbende / niet meer swaricheyts en gevoelen van harē vleesch: maer dat hen een eeuwighe maniere des strijts blijft / waer door sy moghen gheoeffent worden / ende niet alleenlijck geoeffent worden / maer ooc haer swackheydt bet leeren kennen. Ende hier in comen alle de schrijvers over een die recht zijn van oordeele / te weten / dat in den wederghebornen mensche de voncke ende oorspronck des quaets blijft / waer uyt altijts boose begheerten spruyten die hem tot zonde locken ende verwecken. Sy bekennen oock dat de heylighen noch met cranckheyt der booser begheerte bevangen zijn / soo dat sy niet en connen verhinderen dat sy somtijts tot oncuysheyt / ofte giericheydt / ofte eersoeckinghe / ofte tot andere zonden ghekittelt ende verweckt worden:

1. Joan. 1. 8.
1. Reg. 8. 45.

Ende het en is niet noodich met grooten arbeyt te ondersoecken wat de oude Leeraers hier van ghevoelt hebben / dewijle Augustinus alleen hier in can ghenoech doen / die haerder aller sententien ende ghevoelen heeft getrouwelijck ende met grooter neersticheyt versamelt ende by een gestelt.

Augustini meyninge vā de begeerlickheyt in den wederherborenen wort overweecht. Lib. ad Boni. 4. Lib. 1. etc. 2. contra Julianum.

Soo moghen dan de Lesers uyt hem nemen / ist dat sy willen yet sekers van het ghevoelen der ouden Leeraeren weten. Maer tusschen hem ende ons mach dit verschil schijnen te zijn / te weten / dat hy wel toe laet dat de gheloovighe soo langhe als sy in het sterffelijcke lichaem woonen / zijn alsoo met boose begheerlijckheyt bevangen / dat sy niet en conen zijn sonder begeeren: maer nochtans en darf hy dat gebreck niet zonde noemen: maer is te vrede met den naem swackheyt / om dat ghebreck te beteeckenen / ende leert dat het dan eerst zonde wordt / als tot het dencken ofte aen nemen sulcker begeerlijckheyt / oock het were ofte het consenteren comt: dat is / als de wille plaetse gheeft / der eerster begeerlijckheyt.

Rom. 7. 8.

Maer wy achtē dat selve zonde te zijne / dat de mensche met eenigerley begheerlijckheydt teghen de Wet Gods wort gekittelt. Ja wy seggen dat de verdraeytheyt selve die ons sulcke begheerlijckheyt baert / zonde is. So leeren wy dan dat in de Heylighen altijts zonde is / tot dat sy van desen sterfelijcken lichame verlost worden: want in haer vleesch sidt de verdraeytheyt tot quade begheerten / de welcke teghen de rechticheyt strijt.

Rom. 7. 18.

Nochtans en laet Augustinus niet altijts dat selve zonde te noemen / ghelijck als hy seyt: Paulus noemt dat zonde / daer uyt alle zonden comen in de vleeschelijcke begheerlijckheyt. Dit selve so vele de Heyligen aen gaet / verliest de heerschappie op der aerde / eñ vergaet in den Hemel. Met welcke woorden hy bekent dat de gheloovighe in zonde schuldich zijn / so verre sy met begheerlijckheden de vleeschs bevanghen zijn.

Serb. 6. de verb. Apost.

11 Ende dat de Schrifture seyt dat Godt sijn ghemeynte van alle zonden suyvert / om dat hy de genade der verlossinge belooft door dē Doop / eñ volbrengt in sijne uytvercorene / dat verstaen wy meer van de schult dan van de materie die zonde. God maeckt wel door de weder geboorte in de sijne dat de heerschappie eñ overhant der zonde in hen te niete wort (want hy gheeft hen den geest / waer door sy in den strijt overwinnen ende te boven gaen) maer de zonde laet alleenlijc af in hen te regueeren / maer niet te woonen.

Eph. 26. 27.
Een plaetse uyt Paulo / welcke schijnt Augustini meyninghe te bevestighen.

Daerom segghen wy dat de oude mensche alsoo is gecruycicht / ende dat de wet der zonde alsoo is te niete ghemaeckt in de kinderen Godts / dat daer nochtans overblijfselen blijven / niet om te regneeren ofte heerschappie te bedrijven / maer om hen door het bekennen harer swackheydt te vernederen.

Antwoort.
Rom. 6. 6.

Ende wy bekennen dat de overblijfselen ons niet toe ghereckent en worden ghelijck of sy niet en waren: maer wy segghen oock mede dat dit door de barmhertichheydt Gods ghesciet dat de Heylighe van dese schult verlost worden / die anders met rechte souden voor God sondaers / ende verdoemt zijn. Ende het en sal ons niet swaer zijn dit gevoelen te bevestighen / dewijle wy clare getuyghenissen der Schrifture tot dese sake hebben. Want wat willen wy claerders dan dat Paulus tot de Rom. cap. 7. roept?

1. Bewijs des antwoorts uyt den Apostel selfs:
Rom: 7. 6:

Ten eersten dat hy daer spreeckt in den persoon eens wedergheboren mensches / dat hebben wy ergens bewesen / en Augustinus overtuycht dat met stercke redenen. Ic swijge dat hy dese woorden (quaet) ende (sonde/) gebruyckt / of de gene die ons teghen staen / schoon mochten yet tegen die woorden voort brenghen: wie sal nochtans versaken dat de wederspannicheydt teghen de Wet Gods niet quaet en is? wie sal versaken dat de verhinderinge der rechtveerdicheyt sonde zy? en wie sal versaken dat daer schult in is / daer gheestelijcke ellendicheyt is? Ende alle dese dinge seyt Paulus van dese cranckheyt. Boven desen hebben wy een seker bewijs van de Wet / door de welcke dese gheheel questie ofte vraghe can niet weynige woorden verclaert worden. Want ons wort geboden Godt lief te hebben uyt gantscher herten / uyt gantscher ziele / ende uyt aller macht. Dewijle alle de deelen onser ziele behooren alsoo van de liefde Gods beseten te zijne / so ist seker dat die den gebode niet genoech en doen / die oock een seer lichte begheerlijckheyt ofte gantschelijck eenich ghedachte in het herte connen toelaten / waer door sy af ghelcydt worden van de liefde Godts tot ydelheydt. Want wat sullen wy seggen? zijn dit niet machten der ziele / dat wy haestelijck beroert worden / dat wy met den ghevoelen ofte sinnen aen nemen / dat wy met den verstande begrijpen? Daer omme als dese machten der ziele de ydele ende boose ghedachten tot hem toe laten / bewijsen sy dan niet dat sy soo veel zijn van der liefde Gods ydel gheworden? Daerom soo wie niet en belijt dat alle begheerten des vleeschs sonden zijn: ende dat de cranckheyt der booser begheerte die sy de voncke ofte den oorspronck noemen / is de fonteyne der sonde: die moet versaken dat de overtredinghe der Wet sonde is.

2. Bewijs / uyt des Wets ghebodt.

Tbesluyt.

12 Ist dat het yemant schijnt ongheschickt te zijne dat also gantschelijck alle begeerlijckheden door de welcke de mensche natuerlijck beweecht wort / verdoemt ende gestraft worden / de welcke zijn van Godt den autheur de natuere in den mensche ghegheven: wy antwoorden dat wy de lusten ende begheerten niet en verdoemen noch straffen die God heeft van der eerster scheppinge aen also in des menschen natuere ghedruckt / dat sy niet en connen daer uyt gheroept worden sonder oock mede de menschept selve wech te nemen. Maer wy verdoemen alleenlijck de onmatighe ende ongebonden roeringen / die teghen de ordeninge Gods strijden. Maer nu dewijle door de verdraeytheydt der natuere alle machten der zielen so seer zijn verdorven ende geschent / dat in allen doen en wercken altijts onordentlijckheydt ende onmaticheydt gevonden wort: so seggen wy dat de lusten ende begeerten gebreckelijck zijn de wijle sy niet en connen van sulcke ongheschicktheydt ghescheyden worden. Ofte (ist datmen de somma der sake wilt met weyngher woorden hebben) wy leeren dat alle begheerlijckheden der menschen boos zijn ende sondich: niet soo verre sy natuerlijck zijn / maer om dat sy ongheschickt en onordentlick zijn. Ende dat sy ongheschickt ende onordentlijck zijn / om dat uyt de verdorven ende besmette natuere niet reyns noch oprechts en can voort comen. † En Augustinus en is niet soo verre van deser leere geweken als het schijnt: hy vermijt wel somtijdts dat hyse niet en noemt sonde / als hy meer dan te seer den nijt ontsiet daer mede de Pelagianen hem sochten te beswaren: nochtans dewijle hy schrijft dat de Wet der sonde in de Heylighen blijft / en dat alleenlijck de schult ende verdoeminghe wort wech genomen / so geeft hy genoech te kennen / dat hy niet so seer vreemt en is van onse ghevoelen.

Uytvlucht / dat maer de begeerlijckheden ghestraft worden welcke tegen de ordeninge Gods strijden.

Niet so verre sy natuerlijck zijn / maer so verre als sy zijn ongheschickt / worden sy verworpen / ghelijck als oock in dat ghevoelen is Augustinus.

† In Bomsa.

13 Wy sullen sommighe andere sententien uyt hem voort brenghen / waer uyt het claerder is wat hy gevoelt. In den tweeden boeck tegen Julianum seyt hy: Dese Wet der sonde is vergheven in de gheestelijcke wedergheboorte / ende blijft in den sterffelijcken vleesche. Te weten / sy is vergeven om dat de schult ende verdoeminge is wech ghenomen in het Sacrament door het welcke de gheloovighe wedergheboren worden: ende sy blijft / want sy werckt lusten teghen de welcke de gheloovige strijden. Item / Soo wort dan de Wet der sonde (de welcke ooc in so groot een Apostels leden was) vergeven in den Doop / maer niet gheeyndicht. Item / de Wet der sonde (de welcke blijft en haer schult verghoven wort in den Doop) heeft Ambrosius ghenaemt ongherechticheyt: om dat het onrecht is dat het vleesch lustet teghen den gheest. Item / De sonde is ghestorven in den schult in de welcke sy ons hielt: ende sy is wederspannich oock doot zijnde / tot dat sy met volmaeckte begravinge wordt ghenesen. In het vijfste boeck schrijft hy noch claerlijcker: Gelijck de blintheyt des herten sonde is / waer door men in Godt niet en gheloof / ende straffe der sonde is / waer door het hooveerdich herte weerdelijck ghestraft wordt / ende oorsake der sonde is als door de blintheydt des herten yet bedreven wordt / alsoo oock de lust en begeerlijckheyt des vleeschs teghen de welcke de goede gheest lustet / is sonde: want daer in is onghehoorsaemheydt teghen de heerschappie des Gheests ende verstants / ende is straffe der sonde / want sy is een vergeldinghe der verdiensten des onghehoorsamen / ende is oorsake der sonde / om dat die afwijckt die daer in bewillicht / ofte om dat de ghene die ghebooren wordt / daer mede besmet wort. Hier noemt hy 't sonde sonder twijfelinghe: want als de dwalinghe nu was te neder ghelcyt / ende de waerheyt bevestricht / soo en vreesde hy de lasteringhe ende valsche beschuldinghe soo seer niet. Ghelijck oock in het 41. Sermoon in Joannem / dat hy uyt het ghevoelen sijns herten aldus spreeckt buyten twist oft strijt? Ist dat ghy met den vleesche dient der Wet der sonde / soo doet dat de Apostel seydt. Laet de sonde gheen heerschappie hebben in uwen sterffelijcken lichame om haren lusten onderdanich te zijne. Hy en seyt niet / dat daer geene en zy / maer dat sy niet en regneeren. Soo langhe als ghy leeft moet de sonde zijn in uwe leden: maer laet haer ymmers de heerschappie ontnomen worden / datmen niet en doe dat sy ghebiet. Die beschermen willen dat de begheerlijckheydt gheen sonde en is / pleghen voort te brenghen dat Jacobus seyt: De begheerlijckheyt als sy ontfanghen heeft / soo baert sy de sonde. Maer dit wordt sonder eenighe moeyte wederlept. Want is het dat wy 't niet en verstaen dat Jacobus dit spreeckt van de boose wercken alleenlijc ofte van de sonden die door werck ghescheien / soo en soude oock de boose wille gheen sonde geacht worden. Ende dat hy boose stucken ende wercken noemt de vrucht der begeerlicheyt / de welcke hy sonde noemt / daer uyt en volcht niet terstont dat de begeerlijckheyt niet en zy een quaet dinck ende verdoemelijck voor Godt.

Daer van vele ghetuygenissen voortghebracht worden / die sijnen sin openen.

Gal. 5. 16. 17

Rom. 7. 15.

Roma. 6. 12.

Teghenwoorpinge uyt de sprueke Jacobi. Jaco. 1. 15.

Antwoort.

14 * Sommighe Wederdoopers te desen tijde dichten ick en weet niet wat uytsinnicheyt voor een gheestelijcke wedergeboorte: te weten / dat de kinderen Godts die nu zijn in den stant der onnoselheydt weder ghebracht / nu niet en moeten sorchvuldich zijn / om de lusten des vleeschs

* Een andere tegenworpinge der Wederdooperen ende Libertijnen teghen de geduerige bekeeringhe der kinderen Gods in dit leven. Dit moghen nu zijn de Davidianer.

vleeschs te wederhouden: maer datmen de leydinge des Geests moet volgen/ onder des welckes drijvinghe men nemmermer en sal dwalen. Het en ware niet te ghelooven dat de gheest des menschen soude tot sulcke uytsinnicheydt vallen/ waert dat sy niet dese hare leeringhe openbaerlijck met hoochmoedicheyt en beleden. De welcke wel wonderlijck ende onghescheickt is/ maer het is recht dat sy om harer godlooser stoutichevt wille sulcker straffe draghen/ die voorghenomen hebben de waerheydt Godts tot leughen te veranderen. Sal dan alsoo alle onderschepdt tusschen eerlijck ende oneerlijck/ recht ende onrecht/ goet ende quaet/ deucht ende ondeucht/ wech ghenomen worden? Sulck onderschept (segghen sy) is uyt de vervloeckinghe des ouden Adams/ uyt de welcke wy zijn door Christum verlost. Sal dan nu gheen onderschept zijn tusschen hoererie en cuysheyt/ oprechticheyt en bedroch/ waerheyt en leugen/ rechtveerdicheyt en roovinge? Doet (segghen sy) de ydel vreese wech: de geest en sal u niet quaets gebiedē/ so verre ghy u selve gerustelijck en onbevreest sijner drijvinge en bewegingе over geeft. Wie en soude van sulcke wonderlijcke onghesschicktheyt hem niet verschricken? Ende nochtans is dit een ghemeyn wijsheydt by de ghene die door uytsinnighe oncuysheydt verblint zijnde/ het ghemeen ghevoelen verloren hebben. Maer ick bidde u hoedanighen Christum smeden sy ons/ ende hoedanigen gheest gheven sy uyt? Want wy bekennen eenen Christum/ ende eenen sijnen Gheest/ den welcken de Propheten gheleert hebben/ den welcken het Euangelium vercondicht dat hy is gheopenbaert geweest/ van welcken wy daer in niet sulcx en hooren. De Gheest en is gheen patroon noch voorsprake des doótslachs/ hoererie/ dronckenschaps/ hooveerdicheyts/ twists/ giericheyts en bedrochs: maer is de autheur der liefde/ cuysheyts/ soberheyts/ zebaerheyts/ vredes/ maticheyts/ en waerheyts. Hy en is niet vol draepinghe/ noch en drijft niet onvoorsichtichlijck recht en onrecht/ maer is vol wijsheyts en verstants/ waer mede hy behoorlic recht en onrecht onderscheyt. Hy en verweckt niet tot ongebondē ende onmatige vryheyt: maer gelijck hy het recht van het onrechte onderschept/ alsoo leert hy oock mate houden/ het quade vlien/ het goede volgen. Maer wat willē wy lāger arbeydē om dese beestelicke raserie te wederlegghen? De Gheest des Heeren is den Christenen niet een beroerlijck ghesichte/ dat sy misschien souden selve door eenen droom ghemaeckt/ ofte van anderen ghedicht/ ontfanghen hebben/ maer sy soecken sijn kennisse Godsalichlijck in de Schriftuere/ waer in dese twee dinghen van hem gheleert worden/ te weten/ dat hy ons is ghegheven tot heylichmakinghe/ om dat hy ons soude van onreynicheydt ende besmettinghe reynighen/ ende tot ghehoorsaemheydt der Godlijcker rechtveerdicheydt leyden: welcke ghehoorsaemheyt niet en can wesen/ ten zy dat de begheerlijckheden getempt ende overwonnen zijn/ den welcken sulcke menschen willen den toom los maken. Ten anderen/ dat wy alsoo door sijn heylichmakinghe ghereynicht worden/ dat wy nochtans met vele ghebreken/ ende met veel cranckheyt bevanghen blijven/ so langhe als wy in desen pack onses lichaems besloten ende ghevanghen zijn. Hier uyt comt dat wy verre van volmaecktheydt zijnde/ moeten altijts wat voorganckx doen/ ende in de zonden verstrickt zijnde/ moeten dagelijck daer teghen strijden. Hier uyt volcht oock dat wy moeten de luyheyt ende sorgheloosheydt af legghen/

1. Antwoort waer mede de verschrickelijcke godloosheyt van sulcke monstren/ ofte ongewoonelicke dinghen/ ontdeckt wort.

2. Antwoort/ genomen van eenighe grove ongeschicktheden/ die dese tegenworpinge voortbrengt.

De derde antwoort/ daer in de oprechte leere van de bekeeringhe ende van dat Christelicke leben tegen dese dwalinge gestelt wort.

ende neerstichlijck waken dat wy niet door de listen onses vleeschs bedroghen en worden. Ten zy dat wy moghelijck betrouwen dat wy meerderen voortganck ghedaen hebben dan de Apostel/ de welcke nochtans van den Enghel des Satans ghequelt wordt/ om dat de cracht soude in swackheydt volbracht worden: ende die sulcken strijt des vleeschs teghen den gheest in sijn vleesch niet veynsde.

Bewijs uyt het exempel ende de spreucke des Apostels.

2. Cor. 12. 15.

15 Ende dat de Apostel in de beschrijvinghe der penitentie seven oorsaken of wercken daer vā telt/ dat doet hy met goeder oorsake: de welcke zijn/ *neersticheyt ofte sorchvuldicheydt/ ontschuldinghe/ veronweerdighe/ vreese/ begheerte/ yvericheyt/ ende wrake. Ende het en moet gheen wonder schijnen dat ick niet en derf oordeelen of deese dinghen moeten gheacht worden oorsaken der penitentie te zijn/ ofte wercken der penitentie: want sy schijnent beyden te zijn. Men machse oock noemen ghesintheden die met de penitentie zijn. Maer dewijle wy moghen dese questien en vragen laten varen/ en nochtans verstaen wat Paulus meynt/ soo sullen wy met eē slechtē uytlegginghe te vrede zijn. So seyt hy dan dat uyt droefheydt die na Godt is/ sorchvuldicheydt verweckt wordt. Want soo wie gheraeckt is door een waerachtich mishaghen om dat hy teghen sijnen Godt ghesondicht heeft/ die wordt oock mede verweckt tot neersticheyt ende sorchvuldicheyt om van des duyvels stricken gantschelijck verlost te worden/ om sijn laghen te beter te ontgaen ende vermijden/ op dat hy voortaen niet meer van de regeeringhe des heylighen Gheests berooft en worde/ op dat hy niet en worde door sorgheloosheydt overvallen. Daer nae comt ontschuldinghe/ de welcke te deser plaetse niet en beteeckent een beschermінghe waer door de sondaer om Godts oordeel te ontgaen/ versaeckt dat hy ghesondicht heeft/ of de schult cleyn maeckt/ maer beteeckent een ontschuldinghe ende suyveringhe die meer is gheleghen in verbiddinghe dan in betrouwinghe op sijn sake. Ghelijck goede kinderen als sy hare zonden bekennen ende belijden/ maer nochtans af bidden/ op ende dat haer gebedt te beter stede hebbe/ soo betuyghen sy soo seer als sy connen/ dat sy de eerbiedinghe die sy den ouderen schuldich zijn/ niet verworpen hebben somma/ sy ontschuldighen hen selven/ alsoo niet om te bewijsen dat sy rechtveerdich ende ontschuldich zijn/ maer alleenlijck om verghevinghe te gheerijghen. Daer nae comt verbolghentheyt/ waer door de zondaer in hem selven beroert is/ met hem selven kijft/ op hem selven toornich is/ sijn verdraeytheydt ende ondanckbaerheydt teghen God bekennende. By de vreese verstaet hy de bevinghe daer mede onse herten gheslagen worden/ soo wanneer wy dencken wat wy verdient hebben/ ende hoe grouwelijck de strengicheyt der toornicheydt Godts is over de sondaren. Want wy moeten dan met wonderlijcke ongherusticheyt gequelt worden/ de welcke ons onderwijst tot ootmoedicheydt/ ende voortaen voorsichtiger maect. Ist dat uyt de vreese sorchvuldicheydt comt/ daer van hy te voren gesproken heeft/ soo sien wy hoe dese dingen aen malcanderen hanghen. Begheerte heeft hy ghestelt (ghelijck ick meyne) voor neersticheyt/ om te doen dat wy behooren/ en blymoedicheyt in ghehoorsaemheydt: waer toe ons moet voornemelijc de bekenninghe onser zonden verwecken. Hier toe dient oock de yvericheydt die hy terstont daer na stelt/ want daer door wordt de brandt beteeckent waer mede wy ontsteken worden/ als wy ghepryckeldt

Dat vierde deel des cap. inhoudende de vruchten der bekeeringe/ welcke de oorsake/ ofte werckingen/ ofte deelen/ ofte beroeringhen genaemt moghen werden als daer is.

Rom. 7. 6.

*2. Cor. 7. 11.

Sorchvuldicheyt.

Ontschuldinghe.

Verbolgentheyt.

Vreese.

T. verlangen.

Den yver/ ofte yvericheyt.

worden met dusdanighe ghedachten: Wat heb-be ick ghedaen? Waer hadde ick my selven ghe-worpen waert dat de barmhertigheydt Godts my niet te hulpe en quame? Ten laetsten comt

Wrake.

wrake: want hoe wy strengher zijn teghen ons selven / ende onse sonden neerstichlijcker onder-soecken / soo veel te meerder hope moeten wy hebben dat Godt ons sal ghenadigh ende barm-hertigh zijn. Ende voorwaer het is onmoghe-lijck dat de ziele die door vreese des oordeels Godts verslaghen is / niet en soude haer selven quellende/ die wrake eensdeels beginnen. Voor-waer de Godtsalige ghevoelen hoedanige quel-linge ende pijne de beschaemtheyt/schande/such-ten / hem selven te mishaghen / ende andere ge-sintheden ende beweginghen zijn/ die uyt de ern-stighe bekenninghe der sonden rijsen. Laet ons

Doch men moet mate houden/ ghelijck de H. Bernardus raet geeft/op dat sodanige droefheyt ons niet en verslinde.

dan ghedencken datmen moet mate houden / op dat de droefheydt ons niet en verslinde: want de verslaghen conscientien en zijn nerghens toe seerder gheneghen dan tot vertwijffelinge ende hopeloosheyt. Ende de ghene die de Satan siet door de vreese Godts verslagen/die versinckt hy met dese listigheyt meer ende meer in dien diepe wal der droefheyt / op datse nemmermeer op en staen. De vreese en kan voorwaer niet te groot zijn die in vernederinghe ende ootmoedigheydt eyndicht / ende van de hope der vergheving he

Heb.12.3.

niet afwijckt. Nochtans moetmen nae het bevel des Apostels toe sien dat de sondaer niet door te groote vreese verladen zijnde/ af en valle/ als hy hem selven tot mishaghen roert: want alsoo vlietmen van Godt die ons door penitentie tot hem roept. Van welcker sake Bernardus een

Serm.1. in Cant.

seer goede vermaninghe doet. De droefheyt om der sonden wille is nootsaeckelijck als sy niet en is sonder ophouden. Ick rade dat ghy somtijts uwen voet afwent van die swaere ende benaude bedenckinghen uwer wegen/ende dat ghy komt tot dat effen veldt der geruster gedachtenisse der weldaden Godts. Laet ons de alssem met ho-nich vermenghen / op dat wy door een ghesonde bitterheyt moghen saligheyt verkrijgen: als wy soo sullen drincken ghetempert met soetigheydt daer in vermenght. Ende ist dat ghy van u selvē gevoelt in vernederinghe ende ootmoedigheyt/ soo gevoelt van Godt in goedigheyt.

Wat dit voor vruchten der bekeeringe zijn. Inwendige/ als daer is/ 1. Liefde tot Godt. 2. Liefde tot den menschen. 3. Suyverheyt des levens.

16 Nu machmen oock wel verstaen hoedanigh de vruchten der penitentien zijn / te weten / de wercken der Godsaligheydt aen Godt ende der liefde aen de menschen: boven dese heyligheyt eñ suyverheyt in het gantsche leven. Somma/ hoe een yegelijck met meerder neerstigheyt sijn leven schickt na den regel der Wet Gods/ so veel te se-kerder tekenen der penitentie bewijst hy. Daer-om dickmael als ons de Gheest vermaent tot penitentie / soo roept hy ons somtijts tot alle gheboden der Wet / somtijts tot de wercken der tweeder tafel: hoewel in sommighe plaetsen als hy de onreynicheyt in de fonteyne selve/te weten/ in het herte ghestraft heeft/ soo komt hy daer na

Lib.3.cap.6. etc.

tot uytwendige getuygenissen die oprechte ghe-tuygenissen bewijsen/ van welcker sake ick wey-nich hier na in de beschrijvinghe des Christelijc-ken levens / sal een tafel den Leser voor ooghen stellen. Ick en wil gheen ghetuygenissen uyt de

Hoe neerstig dese vruchten van den Propheten aenghepresen worden.

Propheten verhalen/ waer mede sy eensdeels de ongeschicktheden der gener die soecken Godt te paeyen met ceremonien / bespotten ende bewij-sen dat het enckel beuselē zijn/ende eensdeels lee-ren dat de uytwendighe gheheelheyt des levens niet enis het hooftstuck der penitentie / want Godt aensiet het herte. Soo wie wat in de Schrifture gheoeffent is / die sal wel by hem selven sonder yemandts vermaninghe verstaen/ datmen niet uyt en recht alsmen met Godt han-delt / ten zy datmen van de inwendighe ghesint-heyt ende beweginghe des herten beginne. Ende de plaetse Joel en sal niet weynich dienen om Joel.2.13.

andere plaetse te verstaen: Scheurt (seyt hy) u-we herten ende niet uwen cleederen. Ende beyde woordet int corte verclaert in de woorden Jae-Iaco.4.8.

cobi / daer hy seyt: reynicht de handen ghy son-daers/ suyvert de herten ghy die dobbel zijt van herten. Hier in wort wel de uytwendighe vrucht ter eerster plaetse ghestelt / maer daer na wort nochtans de fonteyne ende oorspronck ghewe-sen/ te weten/ datmen moet de verborgen onrey-nicheden uytwisschen / op dat in onse herte Go-de een altaer opgerecht worde. Boven desen zijn

Uytwendige/ als daer is ten. 4. De lichamelijcke oeffeninghen. 2.Cor.7.11.

daer eenighe uytwendige oeffeningen die wy int gemeyn by ons selven gebruycken als middelen om ons te vernederen ofte om onse vleesch te temmen: ende int openbaer om beteringhe te betuygen. Ende dese comē uyt de wrake van de welcke Paulus spreeckt: want dit zijn eyghen-schappen des bedruckten herten/in onsienheydt/ suchten ende tranen zijn / cierlijckheyt ende alle schoonheydt schouwen / alle wellustigheyt verla-ten. Daer na so wie gevoelt hoe groot een quaet de wederspannicheyt des vleeschs zy / dit soeckt alle middelen om dese selve te bedwinghen. Bo-ven desen soo wie wel overleyt hoe swaer een sa-ke het zy de rechtveerdicheyt Gods gescheut te hebben / die en can niet rusten tot dat hy Gode eere gheeft in sijn ootmoedicheyt eñ vernederin-ge. Sulcke oeffeningen melde de oude schrijvers dickmael als sy spreken van de vruchten der pe-nitentie. Eñ hoewel sy de cracht der penitentie daer in niet en stellen/ so moetē nochtans de Le-

Welcke van den ouden schrijvers al te seer zijn ghepresen.

sers my int goede af nemen ist dat ick segghe dat ick gevoele: te weten / dat ick achte dat sy voor-waer veel te seer op het uytwendige staen. Ende ist dat yemant de sake wisselijck overleyt/ die sal (hope ick) met my gevoelen dat sy in tweederley wijsen zijn buyten dēn regel ghetreden. Want dewijle sy soo seer drongen op de lichamelijcke disciplinе ende oeffeninge / ende die so seer boven maten presen / soo hebben sy wel ghemaeckt dat het volck te neeestiger ende te ypergher daer in was: maer sy hebben eenichsins verduystert het ghene dat veel meerder te achten was. Ten an-deren zijn sy strengher gheweest in het straffen/ dan Christelijcke sachtmoedicheyt een lijden/ ghelijck wy erghens sullen handelen.

Want sy hebben in tweederley maniere die mate te buyten ghegaen.

17 Maer dewijle sommighe het voornеemste stuck der beteringe stellen in vasten ende weenē/ om dat sy in vele plaetsen/ ende voornemelijc by *Joelem/ hooren van weenen vastē /ende assche melden: soo moeten wy haer onverstant weech ne-men. Wat daer ghesproken wort van de veran-deringe des gantschen herten tot God/ende van de scheuringe des herten ende niet der cleederen/ dat comt eygentlijck der beteringhe toe: ende het weenen ende vasten en volghen niet altijts/ noch nootsakelijck daer uyt/ maer hebben een sonder-lijcke ghelegentheyt. Dewijle hy voorseyt had-de dat een seer swaer verderf stondt over de Jo-den te comen / so vermaent hyse dat sy den toorn Godts voorcomen / niet alleenlijck beteringhe doende/ maer oock teeckenen der droefheyt bewij-sende. Want ghelijck een beschuldicht mensche pleecht met ongecortē baerde / ongekemdē hoof-de: eñ droevige cleederē hem selven te vernederē om des richters barmhertieheyt te gecrijgē/ al-so moesten oock de Joden die voor den richtstoel Godts verdoemt waren / zijn strengicheydt met jammerlijcken ghebeere af bidden. Eñ hoewel de assche

Dewijle dese oeffeninghen van sommighen voor den voornaemste deel der bekeeringhe gestelt worden: wort sodanich onverstant weech genomen. *Joel.2.12.

Waerom dat sulcke uytwendige dinghen by de Joodsche kercke ghebruyckelijck waren.

assche ende sack te dien tijde moghelijck meer betaemde: nochtans ist openbaer dat vasten ende weenen souden onder ons seer bequaem zijn/ soo wanneer de Heere schijnt ons met eenich jammer ofte ellendicheyt te dreyghen. Want als hy eenich perijckel doet schijnen / dan vercondicht hy dat hy hem selven bereyt ende eenichsins wapent om te wreken. Daeromme vermaent de Prophete sijn volck te rechte tot weenen ende vasten/ dat is tot droefheyt / die den beschuldichden menschen betaemt: dewijle hy weynich te voren ghesept hadde dat Godt hare boosheden wilde richten. Ghelijck oock te desen tijde de

Dat wettelicke gebruyc deser oeffeninghen inde Christelijcke kercke.

Herders ende Pastooren der Christelijcker ghemeynten niet en souden qualijck doen/ waert dat sy riepen dat het volck hen haestelijck tot vasten ende weenen wende/ als sy eenigen val sien over hen comen / soo verre sy altijts het voornaemste met meerder neersticheyt ende arbeyt dreven/ te weten / datmen moet de herten ende niet de cleederen scheuren.

Van het vasten.

Het is sonder twijfel dat de vasten niet altijts by de penitentie en is / maer sonderlinghe voor ellendighe tijden verordent wort.

Matt. 9. 15.

Waerom Christus oock den vasten met rouwe ende droefheyt stelt/ als hy de Apostelen van den noot des vastens vry maeckt/ tot dat sy van sijn tegenwoordicheyt berooft zijnde/ soude in grooter droefheydt zijn. Ick spreke van dat vasten datmen eyghentlijck vasten noemt: want het leven der Godsaligen / moet met maticheyt ende soberheyt ghetempert zijn / soo dat in den gantschen loop haers levens / een schijn des vastens sonder ophouden ghesien worde. Maer ick roere dese sake nu te weyniger aen / om dat sy moet

Lib. 4. cap. 12. 18.

gheheel verclaert worden alsmen sal van de disciplijne ende oeffeninghe der Ghemeynte handelen.

Dat voornaemste stuck der boetveerdicheyt bestaet in de bekeeringe tot God.

Nochtans moet ick dit noch hier by stellen / te weten/ alsmé dese uytwendige belijdinge noemt penitentie/ datmen dan oneyghentlijck spreeckt/ ende van dat rechte ghevoelen dat ick ghestelt hebbe/ afwijckt. Want dat uytwendighe is meer een belijdinghe der schult / met afbiddinghe der straffe / dan bekeeringhe tot God.

Mat. 11. 22. Luce. 10. 13.

Het gebruyc en het eynde deser oeffeninghen.

Alsoo in den sack ende assche penitentie doen / en is niet anders dan sijn mishaghen betuyghen / als Godt om sware oorsake toornich op ons is. Ende dit is een openbaer belijdinge / waer door wy ons selven voor de Enghelen ende voor de Werelt verdoemde/ het oordeel Godts voorcomen. Want Paulus straffende de luyheyt der ghener die hen selven in hare zonden toe gheven / seyt:

1. Cor. 11. 31.

Waert dat wy ons selven oordeelden/ soo en souden wy van den Heere niet gheoordeelt worden. Maer het en is niet altijts noodich den menschen openbaerlijck onse beteringe te doen weté eñ betuygen/ maer Gode belijden int verborgen/ dat is een deel der waerachtighe penitentie / dwelck niet en mach naeghelaten worden. Want gheen dinck en comt qualicker over een dan dat God soude de zonden vergeven/ in de welcke wy ons selven flatteren/ ende die wy door hypocrisie ende gheveynstheyt

De bekentenisse ende erkentenisse der zonden hoedanich die behoort te wesen.

decken/ op dat hyse niet en openbare. Ende ons en betaemt niet alleenlijck de zonden te belijden die wy daghelijcks doen/ maer onse sware feylen moeten ons voorder trecken/ ende oock die doen te ghedencken die over langhen tijt schijnen begraven ende vergheten te zijn: het welcke ons David leert door sijn exempel. Want door de schaemte sijnder verscher zonde gheraeckt zijnde/ ondersoeckt hy hem selven tot sijns moeders

Psal. 51. 7.

buyck toe / ende bekent dat hy oock doe bedorvé eñ bevleckt was met de smette des vleeschs. Eñ dat en doet hy niet om zijn zonde cleyn te maken ghelijck vele hen selven in den hoop der menschen verberghen / ende andere met hen selven verwerrende / soecken ongestraft te blijven. Maer David doet veel anders / die sijn schult vrijelijck beswaert ende groot maeckt / om dat hy van sijn eerste kintscheydt aen verdorven zijnde / niet en heeft af ghelaten quaet op quaet te

Psal. 25. 7.

hoopen. Ende op een ander plaetse ondersoeckt hy alsoo sijn leven/ dat hy Godt bidt om barmherticheyt over de zonden sijnder jonckheyt. Ende voorwaer dan sullen wy eerst bewijsen dat wy van onse slapericheyt ontweckt zijn / als wy onder dé last steenende/ ende onse quaet beweenende/ sullen van God verlichtinge begheeren.

Onderscheyt tusschen de ordinare ofte gemeyne en de tusschen de bysondere boetveerdicheyt.

Boven desen soo moeten oock aenmercken dat de penitentie daer in wy ons sonder ophouden moeten oeffenen / verscheyden is van de penitentie die de menschen ghelijck uyt der doot verweckt die seer schandelijck ghevallen zijn / ofte met ongebonden stouticheydt hen selven in zonden ghewo rpen / ofte met eenighen schijn der afwijckinghe het jock Godts afghewo rpen hebben. Want dickmael als de Schrifture vermaent tot penitentie / soo beduyt sy ghelijck eenen doorganck van den doot in het leven. Ende als sy verhaelt dat het volck heeft penitentie gedaen/ so verstaet sy dat het hem selven heeft van

2. Cor. 12. 21.

afgoderie eñ ander grove zonden bekeert. Daerom vercondicht Paulus den sondaren droefheyt / die geen penitentie gedaen en hadden over de dertelheydt/ hoererie/ ende onbeschaemtheyt.

Waer toe dit onderscheyt dient.

Dit onderscheydt moeten wy neerstichlijck aenmercken / op dat wy als wy sien dat weynighe tot penitentie gheroepen worden / ons niet tot te groote gherusticheyt en gheven/ ghelijck oft de doodinghe des vleeschs niet meer ons aen en ginghe: want om de boose begheerlijckheden die ons altijts kittelen / ende om de zonden die altijts uytspruyten / en moghen wy de doodinghe des vleeschs niet aflaten. Soo dan de sonderlijcke penitentie die gheeyscht wordt alleenlijck van sommigen die de duyvel hadde van de vreese Godts afghetrocken/ ende in doodtlijcke netten verstrickt / en neemt de ordentlijcke penitentie niet wech in de welcke wy door de verdorventheyt der natuere bedwongen worden onse gantsche leven lanck neerstich te zijn.

Het eynde der boetveerdicheyt.

19 Nu / ist dat het waer is / het welcke seer openbaer is/ dat de gantsche somma des Euangelij is in dese twee hooftstucken gheleghen / te weten/ in penitentie ende verghevinghe der zonden. Sien wy dan niet wel dat de Heere ons daerom buyten onse verdienste rechtveerdicht/ om dat hy ons oock mede met de heylichmakinghe des Gheests tot de waerachtige rechtveerdicheydt weder oprichte?

Wt Joannis/ Christus ende der Apostelen maniere van prediken/ wort aenghewesen wat de boetveerdicheyt zy. † Ma. 1. 10. ‡ Matt. 3. 2.

† Joannes een Enghel voor het aensicht Christi ghesonden zijnde om sijne weghen te bereyden/ heeft ghepredickt/ seggende: ‡ Doet penitentie: want het rijcke der hemelen is na by gecomen. Als hyse heeft tot penitentie geroepé/ so heeft hyse vermaent dat sy souden hen selvé sondaers bekenné/ eñ dat alle hare dingen voor God verdoemt zijn/ om dat sy soudé de doodinge haers vleeschs/ ende de nieuwe wedergeboorte in den Geest met aller begeerte soecken. Eñ als hy het rijcke Gods vercondicht / so roept hy tot het gheloove: want by het rijcke Gods dwelc hy leerde na by te zijn/ beteeckende

Marc. 1. 4.

hy vergevinge der zonden/ salicheyt/ leven/ eñ al wat wy in Christo vercrijgen: daerom wort by

Luc. 3. 3.

ander Euangelisten gelesen/ dat Joannes is gecomé/ vercondigende dé Doop der penitentie tot vergevinge der zonde. Wat was dat anders dá dat de ghene die door de swaricheyt der zonden

verladẽ eñ vermoept warẽ / soudẽ hen selven tot Godt bekeeren / ende hope van vergheving der zonden/ende van salicheydt ontfanghen? Alsoo heeft oock Christus sijn predikinghe begonnen/ segghende: Het rijcke Godts is na by ghecomen: doet penitentie ende ghelooft den Euangelio. Ten eersten verclaert hy / dat de schatten der barmherticheydt Godts zijn in hem ontsloten: daer nae vermaent hyse tot penitentie: ende ten laetsten tot betrouwen op de beloften Godts. Daerom als hy de gantsche somma des Euangelij wilde int corte vervaten / soo seyde hy van hem selven / dat hy moeste den doot lijden / weder op staen van de dooden / ende dat in sijnen naem moeste penitentie ende verghevinghe der zonden gepredict worden. Dit selve hebben oock de Apostelen nae sijn wederopstandinge ghepredickt/te weten/dat hy was van Godt verweckt om Israeli penitentie ende vergevinghe der zonden te geven. De penitentie wordt in den naem Christi gepredickt als de menschen door de leere des Euangelij hooren dat alle hare ghedachten/ eñ gesintheden/eñ begeertẽ verdorven en gebreckelijck zijn: Daerom ist noodich dat sy wedergeboren wordẽ / ist dat sy willẽ in het rijcke Godts comen. Vergevinge der zonde wordt vercondicht als de menschẽ geleert worden dat Christus hen is verlossinghe/ rechtveerdicheyt/ salicheyt ende leven ghewordẽn: in wiens naem sy onverdient ende voor niet worden voor Godts aenschijn rechtveerdich ende ontschuldich gheacht. Hoewel beyde dese ghenaden door het ghelooue ghevaet worden (ghelijck wy ergens bewesen hebben) nochtans dewijle het ghelooue eygentlijck de goedicheyt Godts aensiet / waer door de zonden vergheven worden / soo hebben wy't moeten neerstichlijck van de penitentie verscheyden.

Marc.1.15.
De somma van de selve predicatie.
Luc.24.26. ende 46.
Act.5.31.
1.Cor.1.30.

20 Voort ghelijck de haet der zonden / de welcke een beginsel der penitentie is / ons eerst den toeganck opent tot Christum / die hem selven niemande en vertoont dan den armen ende ellendighen sondaren die steenen ende arbeyden/ beswaert / hongherich ende dorstich zijn / door droefheyt ende ellendicheydt verdwijnen. Alsoo moeten wy nae penitentie staen / alle onse leven lanc daer in arbeyden/ende tot den laetsten daer in blijven / ist dat wy willen in Christo staen. † Want hy is gecomen om de sondaers te roepen tot penitentie. ‡ Hy is gesondẽ om de onweerdige te segenen: maer om dat een yegelijck hem selven soude afwenden van sijn boosheyt. De Schriftuere is vol sulcker woorden. Daerom als Godt ons vergevinge der zonden voor stelt/ soo plach hy bynae altijts wederom bekeeringhe ende beteringe te eysschen: te kennen gevende dat sijn barmhertichey dt behoort den menschen oorsake te zijn tot beteringe. * Doet (seyt hy) oordeel ende rechtveerdicheyt: want de salicheyt is nae by gecomen. Item / tot Sion sal een salichmaker comen: ende den genen die in Jacob van hare zonden beteringhe doen. Item / Soeckt den Heere dewijle hy can ghevonden worden / roept hem aen dewijle hy naby is. Die godloos is/die verlate sijnen eygenen wech/ ende de ongherechticheyt sijnder ghedachten/ende bekeere hem tot den Heere: eñ hy sal hen genadich wesen. Item/ Bekeert u ende doet beteringe / op dat uwe zonden wech ghenomen worden. Maer in men nochtans moet aenmercken/ dat de conditie niet also daer by ghestelt en wort ghelijck of onse beteringe ware het fondament om verghevinge te geerijghen: maer geeft veel meer te kennen waer nae wy moeten staen ist dat wy willen ghenade verrijghen: dewijle Godt tot dit eynde heeft

Het eynde der Christelijcker boetveerdicheyt is het eynde onses levens.
Esa.61.1.
Matt.11.5.
Luc.4.18.
Op dese wijse vercregen wy de aengebodene vergevinge der zonden in Christo ende de oorsake de boetveerdicheyt.
† Mat.9.13. ende 5.31.
* Esa.56:1.
Esa.59.20.
Esa.55:6.
Act.2.38.

voorghenomen den menschen barmhertich te zijne/om dat sy souden hen selven beteren. Daerom soo langhe als wy in den karcker onses lichaems sullen woonen / moeten wy teghen de ghebreken onser verdorven natuere strijden / jae tegen onse natuerlijcke ziele. Plato seyt dickmael dat eens Philosophen ofte wijsen mans leven is bedenckinghe des doots. Ende wy moghen waerachtichlijcker seggẽ dat het levẽ eens Christen mensches is een geduerige neerstichey t ende oeffeninge om het vleesch te dooden / tot dat het gantschelijck gestorven zy / ende de Geest Gods het rijcke ende de overhant / in ons behoude. Daerom achte ick dat die grooten voortganck heeft ghedaen/die geleert heeft hem selven seer te mishagen: niet om daer in ghelijck in den slijck te blijven steckende / ende niet voorder te gaen: maer veel meer om tot Godt haestichlijck ende met suchten te loopen: op dat hy in den doot ende in het leven Christi gheplant zijnde / hem sonder ophouden in penitentie oeffene / ghelijck voorwaer die niet en connen anders doen/ die de zonde waerachtichlijck haten. Want niemant en heeft opt de zonde gehaet / die niet eerst met liefde der rechtveerdicheyt bevangen en was. Dit ghevoelen heeft my ghedacht alderbest met de waerheydt der Schriftuere over een te comen/ ghelijck het oock het alder eenvoudichste is.

Id cum alibi tum in phedone multis disputat.

21 Ende dat de penitentie een sonderlijcke gave Gods is/ dat is gelijc ick meyne uyt de voorschreven leeringe so wel bekent/dat het niet noodich en is wederom vele woorden daer van te maken.* Daerom prijst ende verwondert de Gemeynte de weldaet Gods dat hy den Heydenen heeft penitentie gegeven tot salicheyt.† Eñ daer Paulus Timotheo beveelt dat hy lijdsaem ende sachtmoedich zy tegen de ongeloovige/ daer seyt hy: of God hen te eenighen tijde penitentie gave waer door sy mochten hen bekeeren van de stricken des duyvels. God betuycht wel dat hy wil dat hen alle menschen bekeeren / ende voecht de vermaningen tot allen int gemeyn. Maer de cracht hangt aen den geest der wederghebooꝛte. Want het is lichter den mensche te scheppen/ dan door sijn eygen macht een beter natuere aen te doen. Daerom en worden wy in den gantschen loop der wederghebooꝛte niet sonder oorsake Gods schepsel genoemt/ geschapen tot goede wercken die hy bereyt heeft / op dat wy daer in wandelen. Alle die God wil uyt den verderve verlossen/ die maeckt hy levendich met den Geest der wedergebooꝛte: niet dat de penitentie eygentlijck is de oorsake der salicheyt / maer om dat sy onderscheydelick is van den geloove ende van der barmhertichey t Gods: want ghelijck Esaias betuycht: De verlosser sal tot Sion comen/ende den geenen in Jacob die afgekeert zijn van haer ongherechticheyt. Dat is voorwaer vast dat de Geest heeft tot salicheyt ghewracht so waer de vreese Gods crachtich is. Daerom als de geloovige by Esaiam beclaghen ende beweenen dat sy van God verlaten zijn / so stellen zy dit als een teecken der verworpinghe / te weten/ dat hare herten zijn van Godt verhart gheweest. Ende de Apostel willende de afvallinghe uyt sluyten van de hope der salicheyt / geeft dese reden/ dat het onmoghelijck is dat zy door penitentie vernieut worden / te weten / om dat Godt die vernieuwende / die hy niet en wil laten verlozen gaen / een teecken der vaderlijcker gonste toont / ende de selve ghelijck door radien sijns vriendelijcken ende blijden aenschijns tot hem treckt: ende wederom met verhardinge tegen de verworpene blixemt / der welcker godloosheydt onver=

Dat laetste deel des Capittels/ leerende waer uyt de boetveerdicheyt voortcomt/ te weten uyt Gods genade.
* Act.11.18.
† 2.Tim.2.25.26.
Ephes.2.10.
Dese genade is den uytvercorenen medegedeylt/ die God wil van t'verderven verlossen.
Esai.59:20.
Esa.63.17.
Hebr.6.6.
Maer de verhardinge ende onboetveerdicheyt is den verworpenen een vercondiginge des eeuwigen verderfs/ gelijck uyt Esaia ende den Apostel blijckt.

onvergevelijck is. Sulcke wraecke vercondicht de Apostel den ghenen die moetwillighlijck afwijcken/ de welcke van den gheloove des Euangelij afwijckende/ met Godt spotten/ sijn genade versmadelijck verworpen/ het bloet Christi ontheylighen ende vertreden/ jae hem wederom cruycighen soo veel in hen is. Want hy en beneemt de hope der verghevinghe niet allen zonden die met wille gheschien/ ghelijck sommighe verkeerdelijck strenghe menschen willen segghen: maer hy leert dat de afvallinghe onweerdigh is aller ontschuldinghe/ soo dat het gheen wonder en is dat Godt sulcke grouwelijcke sijnder verachtinghe/ met onverbiddelijcke strengigheyt straft. Want hy leert dat het onmoghelijck is dat de ghene die eenmael zijn verlicht geweest/ ende de Hemelsche gaven ghesmaeckt hebben/ ende des heyligen Gheests zijn deelachtigh geworden/ eñ het goede woort Godts gesmaeckt hebben/ ende de krachtẽ des toekomendẽ werelts/ eñ afvallig werdẽ/ dat sy souden wederom vernieut worden tot penitentie/ dewijle sy den Sone Godts van nieus aen kruycigen/ ende tot spot maken. Item erghens: Ist dat wy (seyt hy) willens sondigen/ nae dat wy de kennisse der waerheydt hebben aenghenomen/ soo en is daer geen offerhande meer voor de zonden over ghebleven/ maer een grouwelijcke verachtinghe der zonde/ etc. Dit zijn oock de plaetsen uyt der welcker verkeert verstant de Novatianen voortijden hebben oorsaecke tot raserie ghenomen: door der welcker strengigheydt sommighe goede mannen gheerghert zijnde/ hebben ghelooft dat dese Epistel was valschelijck onder den naem des Apostels uytghegaen/ de welcke nochtans allesins des Apostelischen Gheests een reucke ende smaecke uyt gheeft. Maer dewijle wy geenen strijdt en hebben anders dan alleenlijc tegen de gene diese aennemen/ so ist licht te bewijsen dat de sententie haere dwalinghen gantschelijck niet en helpen. Ten eersten is noodich dat de Apostel met sijnen meester over een kome/ de welcke betuycht dat alle zonde ende lasteringe sal vergeven worden/ uytghenomen de zonde in den heyligen Gheest/ de welcke noch in dese werelt/ noch in de toekomende en sal vergeven worden. Het is/ segge ick/ seker dat de Apostel met dese uytneminghe is te vrede gheweest/ ten zy dat wy hem willen maken teghen de ghenade Christi te spreken. Maer uyt volcht dat gheene zonden bysonder verghevinge gheweyghert en wordt/ uytghenomen eener/ de welcke uyt vertwijfelde raserie ende uytsinnigheyt komende: niet en kan der swackheyt toegeschreven worden/ ende bewijst openbaerlijck dat de mensche is van den Duyvel beseten.

Heb. 10:29.

Heb. 6:5.

Heb. 10:26. 27.

Ende dese plaetse des Apostels (Hebr. 6:6.) nae dien sy den moetwilligen afvalligen de verghevinghe der zonden ontseyt/ en helpt den Novatianen gantsch niet.

Mat. 12:31. Marc. 3:28. Luce 12, 10.

22 Maer op dat dit in korte verklaert worde/ soo ist nu te ondersoecken welck sulcke een soo grouwelijcke zonde zy die gheen verghevinge en sal hebben. Dat Augustinus ergens die beschrijft/ / segghende dat het is een hartneckige wederspannigheydt met vertwijfelinghe van de verghevinge/ dat en komt niet genoech over een met de woorden Christi daer hy seyt: Datse niet en sal vergheven worden in dese werelt: Want dat wordt te vergeefs geseydt/ ten zy dat sulcke zonde can in dit leven ghedaen worden: maer ist dat de beschrijvinge Augustini waerachtigh is/ so en wort de zonde niet ghedaen/ ten zy datmen tot der doot daer in blijve. Dat andere segghen dat die in den heylighen Gheest sondicht/ die de genade die sijnen broeder is gegeven/ benijt/ dat en sie ic niet waer het gehaelt is. Maer laet dat een waerachtighe beschrijvinghe by brengen: de welcke lichtelijck sal door haer selven alle andere beschrijvingen te neder leggen/ als sy sal met sekere vaste getuygenissen bevesticht wesen. Soo segge ick dan dat die in den heyligen Gheest sondighen/ die der Godlijcker waerheyt (door der welcker claerheyt sy alsoo beschenẽ worden/ dat sy niet en connen hen selven met onwetentheydt ontschuldighen) met voorghenomen boosheydt wederstaen/ alleenlijck om dat sy willen daer teghen staen. Want als Christus wil verclaren dat hy geseyt heeft/ soo seyt hy terstont: So wie een woort sal ghesproken hebben tegen den sone des menschen/ dat sal hem vergheven worden: maer soo wie teghen den Gheest sal ghelastert hebben/ dat en sal niet vergheven worden. Ende voor lasteringe tegen den Geest/ seyt Mattheus den Gheest der lasteringe. Hoe can yemant den Sone schande op legghen/ sonder die selve laster oock den Geest aen te doen? te weten/ die hen selvan onwetende stooten aen de waerheyt Godes die hen onbekent is/ die onwetende Christum vervloecken/ nochtans alsoo gesint zijnde dat sy de gheopenbaerde waerheydt niet en souden willen uytblusschen/ noch den Christum des Heeren met een woort hinderen/ waert dat sy wisten dat hy't ware/ die sondigen tegen den Vader ende den Sone. Alsoo zijn heden vele die de leeringe des Euangelij seer vervloecken/ de welcke sy met gantscher herten souden eeren/ waert dat sy wisten dat het de leere des Euangelij ware. Maer die in haer conscientie overwonnen zijn dat het Gods woort is dat sy verworpen ende bestrijden/ ende nochtans niet af en laten dat te bestrijden: die worden ghesept teghen den Geest te lasteren: dewijle sy strijden teghen de verlichtinghe/ die een werck des heylighen Gheests is. Sulcke waren sommighe onder de Joden/ de welcke niet en conden den Gheest die door Stephanum sprack/ weder staen/ eñ arbeyden nochtans willende hem wederstaen. Het is sonder twijfel dat vele door yverichept tot de Wet daer toe beweecht worden: maer het schijnt dat daer sommighe gheweest zijn/ die door boose godloosheyt raesden teghen God selve/ dat is teghen de leere die hen niet onbekent en was dat sy van Godt was ghecomen. Sulcke waren oock de Pharizeen op de welcke Christus schelt/ de welcke de cracht des heylighen Gheests lasterden met den naem Beelzebub/ om dat syse alsoo souden afworpen. Soo is dan dit de gheest der lasteringe/ als de stoutichept des mẽsches moetwillichlijck uytbreeckt tot lasteringe des Godlijcken naems. Het welcke Paulus te kennen gheeft/ als hy van hem selven seyt/ dat hy heeft barmhertichepdt vercreghen om dat hy onwetende door ongheloovichepdt dat ghedaen hadde/ om het welcke hy anders der genade des Heeren soude onweerdich gheweest hebben. Ist dat onwetenthept met ongeloovichept gemaect heeft dat hy vergevinge verercech/ so volcht hier uyt dat de vergevinge daer geen plaetse en heeft daer by de ongeloovichepdt oock wetenschap is.

Door sulcke gelegentheyt wort gehandelt van de onvergelijcke zonde in den heyligen Geest.

De ware beschrijvinghe deser zonde/ uyt de heylighe Schrifture bewesen ende verclaert.

Mat. 12. 21: Marc. 3:28. Luce. 12:10.

Wie daer in den heyligen Geest sondighen.

1. De Joden welcke Stephano wederstonden. Actor. 6:10.

Mat. 9. 34. ende 12:24. 2. De Pharizeen.

1. Tim. 1:13. Bewijs der beschrijvinge/ genomen van het contrarie exempel Paulo.

23 Ende ist dat ghy de woorden des Apostels wel aenmerckt/ so sult ghy wel verstaen dat hy niet eyghentlijck van eenen val ofte twee/ maer van de gantsche generale afwickingen spreeckt/ door de welcke de verworpene hen selven van de salichept afwenden ende uytsluyten. Ende het en is geen wonder dat die God gevoelen onversoenlic te zijne/ van de welcke Joannes betuycht in sijnen eersten Sendbrief/ dat sy niet en zijn gheweest van de uytvercorene/ uyt de welcke sy zijn ghecomen. Want hy voecht sijne woorden tegen de gene die dachten dat sy conden de Christelijcke religie wederom aennemen/ of sy schoon een-

Waerom dese zonden onvergevelic zy.

1. Joan. 2. 19

eenmael daer van afgevallen waren: De welcke hy van dese valsche ende schadelijcke meyninghe afroept/ segghende dat seer waerachtigh is/ dat de ghene die de gemeynschap Christi wetens en willens verworpen hebben / niet en konnen wederom daer toe komen. Ende die wort verworpen / niet van de ghene die slechtelijck het woort des Heeren door ongebonden vryheydt des levens overtreden: maer die sijn gantsche leeringe met voornemen verworpen. Daerom is daer bedrogh in dat woort/ (afvallen) ende (sondigen:) want de Novatianen duyden dat afvallen / als yemandt door de Wet des Heeren geleert zijnde/ datmen niet en moet hoereren noch stelen / hem selve van dieste ofte va hoererie niet en onthout. Maer ick segghe hier en tegen dat daer een heymelicke vergelijckinge onder te verstaen is/ in de welcke alle de dinghen moeten verhaelt worden die contrarie ende teghen de dinghen zijn die eerst geseyt waren: soo dat hier niet een feyl sonderlinghe / maer een generale ende gantsche afwijckinghe van Godt / ende een afvallinge des gantschen menssches/ (op dat ick also spreke) uytghedruckt wort. Daerom als hy seydt dat de gene die afgevallen zijn na dat sy eenmael zijn verlicht geweest/ de Hemelsche gave gesmaeckt hebben / des heyligen Gheests zijn deelachtigh gheweest/ het goede woort Godts oock ghesmaeckt hebben / ende de krachten des toekomenden werelts: so moeten dat verstaen van de ghene die het licht des Gheests met moetwillighe godloosheydt versticht/ de smaecke der Hemelscher gave uytghespoghen / hem selven van de heylighmakinge des Geests verbreemt / ende het woordt Gods en de krachten des toekomende wereldts vertreden hebben. Ende om dit seker voornemen der godloosheyt te bet uyt te drucken/ so heeft hy daer nae op een ander plaetse dat woordeken/ moetwillens/ namelijck daer by ghestelt. Want als hy seyt dat daer geen offerhande meer en is voor de gene die willens sondigen / nae dat sy de kennisse der waerheyt ontfanghen hebben / soo en versaeckt hy niet dat Christus de eeuwighe offerhande is om de ongherechtigheden der heylighen te versoenen / (het welcke hy byna in den gantschen Sentbrief klaerlijck uyt roept/ dewijle hy het Priesterdom Christi uytdruckt) maer seyt dat daer geen ander meer en is/ alsmen daer af is gheweecken. Ende men wijckt daer af alsmen de waerheydt des Euangelij met voorghenomen wille versaeckt heeft.

Een bedriegelicke deoorworpinge der Novatianen/ welcke de sprekende des Apostels verdraeyen, wort beantwoort.

Ende worden hier twee getuygenissen des selven Apostels by malkanderen vergeleken.

Heb. 6:4.

Heb. 10:26.

24 Ende dat het sommighen menschen veel te hart ende van de goedertierenheyt Gods veel te vreemde schijnt / dat gantschelijck eenigen mensche vergheving der sonden soude ghewevghert worden/ dat wordt lichtelijck wederlept. Want hy en seyt niet dat hen vergheving ghewegert wort/ ist dat sy hen tot Godt bekeeren: maer hy versaeckt gantschelijck dat sy souden konnen tot penitentie komen: te weten/ om dat sy om haerder ondanckbaerheydt wille/ zijn door het rechtveerdige oordeel Godts met blintheyt geslagen. Het en is oock niet hier tegẽ dat de selve Apostel daer nae het exempel Esau hier toe voecht/ de welcke te vergeefs met tranen ende weenẽ gesocht heeft het recht des eerster gheboorte wederom te ghekrijgen. Oock en is de dreyginge des Propheten daer tegen niet / te weten/ * als sy sullen roepen / soo en sal ickse niet verhooren. Want met sulcke wijsen van spreken en wordt noch waerachtige bekeeringhe/ noch aenroepinghe beteeckent: maer de benautheyt der godloosen / door de welcke sy in den uytersten noot verstrickt zijnde / worden bedwonghen aen te mercken dat sy te vorẽ sorgeloeselick voorby gingẽ en verachteden/ te weten/ dat hen niet goets en kan komẽ anders dan van de hulpe des Heeren. Ende dese hulpe en soecken sy niet so seer als sy suchten dat hen die benomen is. Soo dan de Prophete en wil hy dat aenroepen/ noch de Apostel by de tranen niet anders te kennen gheven dan de grouwelijcke knaginghe ende kruyeinge daer van de godloose uyt vertwijfelinge ghequelt ende ghekruyst worden. Dit moetmen neerstighlijck aenmercken/ want anders soude Godt tegh n hem selven strijden / dewijle hy door den Proph te roept dat hy sal genadigh wesen/ so haest als de sondaer sal bekeert zijn. Ende het is seker (ghelijck ick nu geseyt hebbe) dat het herte des menschen niet en kan tot beteringhe verandert worden / anders dan door de voorkomende ghenade Godts. De belofte van de aenroepinghe en sal oock nemmermeer bedrieghen: maer die blinde knaginge ende quellinghe waer door de verworpene bekommert ende benaut worden / als sy sien dat sy behooren Godt te soecken / om hulpe teghen haer quaet ende ongerieft te vinden/ ende vlien nochtans van hem/ die wort onepgenlijck bekeeringhe ende bedinge genaemt.

1. Tegenworpinge tegen de beven der haelde leere.

Antwoort.

Antwoort op een tegenspreken/ genomen uyt het exempel Esaus/ ende dreyginge des Prophetẽ.

* Zach. 7:13.

2. Tegenworpinge.

Ezec. 18:20. 21.

Antwoort.

25 Nochtans dewijle de Apostel leert dat God niet en wort met ongeveynsde penitêtie gepayt/ soo wort daer een vrage hoe Achab vergevinghe heeft verkregen/ † en de straffe afgebedẽ die hem verkondicht was: de welcke nochtans niet en is anders dan met een haestige verschrickinge verslagen geweest/ gelijck het blijckt uyt sijn navolghende leven: hy heeft hem selven wel met den sack bekleet/ ende met asschen besprenght/ ende in de aerde geleydt/ ende (gelijck van hem getuycht wordt) heeft hem selven voor Godt vernedert. Maer het was al niet dat hy sijne kleederen scheurde / dewijle het herte bleef in boosheydt verhart ende opgheblasen. Wy sien nochtans hoe dat Godt tot goedertierenheydt beweecht wort. Ic antwoorde dat de geveynsde also voor eenen tyt gespaert worden: soo dat nochtans de toorn Godts altijts op hen blijft / ende dat dit niet soo seer om harent wille en ghescheit als tot een gemeyn exempel. Want dat de straffe Achab versacht / ende verminderd was/ dat voordeel heeft hy daer by ghehadt / anders dan dat hyse niet ghevoelt en heeft op de aerde levende? Soo heeft dan de vervloeckinghe Godts/ hoewel sy verborgen was/ nochtans haer sate vast gehouden in Achabs huys: ende hy is voortghegaen tot het eeuwighe verderf. Dit selve machmen sien in Esau. * Want hoewel hy verstooten was van den rechte der eerster gheboorte/ soo is nochtans de tijtlijcke zegeninge sijnen tranen toeghelaten. Maer dewijle de gheestelijcke erve uyt de antwoorde Godts moeste alleenlijck by den eenen Broeder blijven / dewijle Jacob is vercoren gheweest ende Esau verlaten/ so is de barmhertigheyt Godts door die verworpinge uytghestoten geweest: en dese trooste is hem als eenen beestelijcken mensche ghelaten / dat hy soude door het vette der aerde ende door den dauwe des Hemels vet ende rijcke worden. En dit ist dat ick weynigh te voren geseyt hebbe / dat het geschiet tot andere menschen exempel / op dat wy leeren te blymoedighlijcker onse herten/ ende onse neerstigheyt tot oprechte penitentie wenden. Want het is sonder twijfel dat Godt den ghenen die van herten bekeert zijn / sal lichtelijck vergeven/ de welcke sijn goedertierenheyt uytstreckt oock tot de onweerdighe als sy eenigh mishagen bewijsen. Met dit selve worden wy oock gheleert wat grouwelijcker oordeel over alle die staet te komen/

3. Tegenworpinge/ dat de geveynsde boetveerdigheyt der Godloosen (gelijck des Achabs) de welcke Godt schijnt door goet aen te nemen.

† 1. Reg. 21. 28. 29.

Antwoort.

Bewijs van Esaus exempel.

* Gen. 27:28. 29.

Waerom dat God de godloose/ als sy haer met geveynstheyt bekeeren/ voor eenen tijt verdraeght.

comen / die het voorspel achten met onbeschaemden aensichte ende ysren herte de dreyginghen Godts te verachten. Op dese wijse heeft hy diemael den kinderen Israel te hulpe ghecomen/om haer ellendicheyt ende verdriet te minderen/hoewel haer roepen geveynst was / ende haer herte dobbele ende ontrouwe/ghelijck hy in den Psalm claecht: dat sy terstondt zijn wederom tot haren aert gekeert / ende also heeft hyse met so vriendelijcke goedertierenheyt willen tot ernstige bekeeringe brengen / ofte maken dat sy niet ontschuldichlijck en waren. Nochtans en stelt hy hem selven gheen eeuwighe Wet / maer stelt hem meer somtijts strenghelijcker tegen de geveynsde hypocriten / ende dobbelt te straffen / op dat daer uyt openbaer worde hoe seer de gheveynstheydt hem mishaecht. Maer (ghelijck ick geseyt hebbe) hy bewijst sommighe exempelen dat hy tot vergevinghen genegen is / uyt de welcke de Godsalighe mogen gemoet worden tot beteringhe des levens / ende de hooveerdicheydt der ghener die hartneckichlijck teghen den prickel stooten / te swaerlijcker verdoemt worde.

Psal.78.36.

Uytvlucht.

Het iiij.Capittel.

Hoe verre het van de Euangelische suyverheydt zy, al wat de Sophisten in haer scholen snateren van de penitentie : Hier wordt ghehandeldt van de belijdinghe der zonden ofte biechte, ende van de voldoeninghe.

De dwalingen der School-leeraers in het voordragen van de leere der boetveerdigheyt.

NU wil ick ondersoecken het ghene dat de schoolsche Sophisten hebben van de penitentie gheleert / het welcke ick met soo corte woorden alst moghelijck is / sal doorloopen. Want ick en heb niet voorghenomen alle dinghen te handelen / op dat desen boeck dien ick soecke tot bequamen corthept der leeringhe te voeghen / niet onmatighe grootheyt en gecrijge / ende sy hebben dese sake die anders niet seer onklaer en was/met soo vele Boecken verwerret/ datmen niet en sal lichtelijck daer uyt geraken/ ist datmen een weynigh is in haeren dreck ghesoncken. Ten eersten/ als sy een definitie ofte beschrijvinghe der penitentie gheven / soo bewijsen sy gantschelijck dat sy noyt verstaen en hebben wat penitentie zy. Want sy grijpen sommighe spreeckwoorden uyt de boecken der ouden/ waer door de kracht der penitentie niet uytghedruckt en wort:† gelijck/dat penitentie doen/is de voorleden sonde beweenen / ende niet doen dat te beweenen is. ‡ Item/ dat penitentie doen/ is over de voorleden sonde rouwe bewijsen / ende niet wederom doen dat te berouwen is. Item/ dat penitentie doen is een droeve wrake / waer door de mensche dat in hem selve straft/ dat hem rout ghedaen te hebben. Item / dat sy is een droefheyt des herten/ende bitterheyt der ziele om het quaet dat een yegelijck ghedaen heeft / ofte daer is hy geconsenteert ende bewillicht heeft.‡ Want of wy schoon toe laten dat dit wel is gesproken van de vaderen(het welcke nochtans eene strijtgierighen mensche niet swaer en soude zijn te versaken) soo en hebben sy 't nochtans niet ghesproken om de penitentie daer mede te beschrijven/ maer alleenlick om haer volck te vermanen dat sy niet en souden wederom in de selve sonden vallen/uyt de welcke sy ghetrocken waren. Ist datmen wil beschrijvinghen maecken van alle sulcke redenen / soo behoortmen met rechte oock andere daer aen te lappen / ghelijck dat Chrysostomus seyt. Penitentie is een medecijne die de sonde verdrijft / een gave uyt den Hemel gegeven/ een wonderlijcke kracht/ een genade die de macht der Wetten te boven gaet. Boven desen/

Eerstelijck/ doen sy een quade beschrijvinge.

Pri. est.Gre. et refer. libro 4 Senten. Dist.14.ca.1 Ser.Ambro. refert. illic et in decret. Dist.3. de poenitent. r.Poeni.prio re Tert. August. refer. cap. Dist. poenitent.post Quart. Ambro. refert. Dist. 1. de poenit. vera poenit.

† De eerste beschrijvinghe.
‡ De tweede.
* De derde.
De vierde.
‡ Ondersoeckinge van al le dese beschrijvingen.

dueght de leere die sy daer nae gheven/noch min dan de beschrijvinghen. Want sy staen soo seer op de uytwendighe oeffeninghen / dat ghy uyt hare oneyndelijcke boecken niet anders en cont verstaen / dan dat penitentie is een oeffeninghe ende strengicheydt die eensdeels dient om het vleesch te temmen/eensdeels om de sonden te castijden ende straffen : maer van de inwendighe vernieuwinghe des herten die de waerachtighe beteringe des levens mede brenght / swijghen sy gantschelijck. Van de contritie en verslagentheyt des herten maken sy wel vele woorden : sy quellen de zielen met vele swaricheden/ende brenghen veel verdriets ende benautheyts aen:maer als sy schijnen de herten gantschelijck gewont te hebben / soo ghenesen sy alle die bitterheydt met een cleyn besprenginge der ceremonien. De penitentie die soo scherpsinnichlijck is beschreven/ deelen sy in contritie ende verslaghentheydt des herten/ belijdinghe des monts / ende voldoeninghe der wercken / ende dat even met alsoo grooter conste der dialectica als syse beschreven hadden/hoewel sy willen schijnen alle haren tijt versleten te hebben in argumenten te maken. Maer waert dat yemant uyt haer beschrijvinghe ofte definitie argumenteerde (want sulcke argumenten zijn by de Dialecticos goet gheacht) dat yemant mach sijne voorleden sonden beweenen/ en dat te beweenen is/vlien:sijn voorleden quaet beclagen / ende hem onthouden van dat te beclagen is: ende in hem selven straffen dat hem leet is / etc. ende nochtans met den mont niet belijden. Hoe sullen sy dan haer deelinghe beschermen? Want ist dat sulck een waerachtighe penitentie-doender niet en biecht noch belijt / soo can de penitentie zijn sonder biechte ofte belijdinghe. Ist dat sy antwoorden dat dese deelinghe is te verstaen van de penitentie so verre als sy een Sacrament is / ofte van de gantsche volmaecktheydt der penitentie/die niet en is in hare beschrijvinghen vervaet / soo en can ick niet beschuldicht worden / sy mogent hen selven wijten diese niet suyverlijcker noch claerlijcker en beschrijven. Voorwaer als men van eenighe sake handelt / soo wende ick alle dinck tot defintie ofte beschrijvinge / de welcke de gront ende fondament der gantscher handelinge is. Maer laet dat de meesterlijcke vryheyt zijn/laet ons nu alle de deelen ordentlijc doorsoecken. Dat ick de dinghen verachte / ende als beuselinghen voorby ga / die sy met grooter hooghmoedicheydt voor heylighe verborghentheden achten / dat en doe ick niet door onwetentheyt: (want het en soude my niet seer arbeydelijck zijn te ondersoecken al wat van hen/ ghelijck sy meynen/ scherpsinnichlijck ghehandelt wordt:) maer ick en soude niet willen de Lesers met welcke onnutte dinghen sonder vrucht vermoeyen. Voorwaer datse van onbekende dinghen snateren / dat is licht te verstaen uyt de vraghen die sy roeren ende drijven/ ende daer in sy hen selven ellendichlijck verwerren: ghelijck dese is/ of de penitentie eender sonde Gode behaecht / daer de hartneckicheyt blijft in andere sonden. Item / of de straffen die van Godt opgheleyt worden / ghenoech zijn tot voldoeninghe. Item / of de penitentie mach dickmael vernieut worden voor doodtlijcke sonden: daer sy schandelijck ende ongoddelijck oordeelen datmen alleenlijck van vergevelijcke sonden daghelijcx penitentie doet. Desghelijcx quellen sy hen selven seer door een grove dwalinghe in de woorden Hieronymi/daer hy seyt dat de de penitentie is een plancke ofte bert nae de schipbreucke : waer in sy bewijsen dat sy noyt en zijn van

Lib.4. Sent. 16.cap.1.de Poenit.dist.10.perfecta noemt.

Ten tweeden deelen sy de beschrijvinge der boetveerdicheyt ongheschicktelijck.

Beantwoordinghe op haer gegeven antwoort.

Ten derden/ zijnse voelsprekers/ ende verhinderen de herten van den lesers met doornachtige ende veelwaerachtige vraghen. Ten vierden verweeren ende verkeeren sy haer selfs.

dat beestelijcke onverstant ontwaeckt gheweest dat sy het duysentste deel haerder zonden souden selfs van verre ghevoelt hebben.

Hoe noodich het zy/ de valsche leere der School-leeraers te wederlegghen.

2 Ick begheere dat de Lesers aenmercken datmen hier niet en kijft van des ezels schaduwe / maer dat hier van een seer ernstige sake gehandelt wordt: te weten/ van vergheuinghe der zonde. Want als sy drie dinghen eysschen in de penitentie / te weten/ pinsinghe des herten / belijdinghe des monts / ende voldoeninghe des wercks: soo leeren sy oock mede dat die dinghen noodich zijn om vergheuinghe der zonden te gheerijghen. Ende ist dat in de gantsche religie yet noodich is te weten/ soo is voorwaer dit aldermeest noodich/ namelijck/ dat wy verstaen ende wel weten op wat wijse ende conditie/ hoe lichtelijc ofte hoe swaerlijc wy vergevinger de zonden gecrijgen. Wanneer dese kennisse niet claer ende seker en is / soo en can de conscientie gantschelijck gheen ruste/ gheen vrede met God / geen betrouwen noch gherusticheydt hebben/ maer is sonder ophouden bevende/ onghstadich / ongerust / ghequelt ende geeruyst/ sy vergront / haet ende vliet het aenschijn Gods. Ist dat de vergevinghe der zonde hangt aen dese conditien daer aen syse binden / soo zijn wy de alderjammerlijckste ende ellendichste van der werelt? Sy stellen de pintsinghe des herten als het eerste deel om vergheuinghe te vercijghen / ende eysschen dat die behoorlijck zy/ dat is/ recht ende volcomen / maer hiertusschen en segghen sy niet wanneer yemandt mach gherust ende seker zijn / dat hy dese pinsinghe groot ghenoech ghehadt heeft. Ick belijde wel datmen moet neerstichlijck ende scherpelijck daer nae staen dat een yeghelick sijn zonden bitterlijck beweenende / hem selven te meer tot mishaghen ende haet der zonde scherpelijck vermane. Want dit is een goede droefheyt die penitentie baert tot salicheyt: maer als daer sulck een bitterheyt der droefheyt geeyscht wort / die sy nae de grootheyt der zonde/ ende met de welcke het betrouwen der barmherticheyt ghewegen worde: soo worden de conscientien hier mede wonderlijck ghequelt ende ghedronghen / als sy sien dat hen schuldinghe pinsinghe der zonden wordt opghelept / ende tot de mate die sy schuldich zijn / niet en connen comen / dat sy souden connen in hen selven oordeelen dat sy betaelt hebben dat sy schuldich waren. Ist dat sy segghen dat wy moeten doen dat in ons is / soo vallen wy altijts in het selve / want wanneer sal yemandt dorven hem selven laten duncken dat hy alle sijn macht ghebruyckt heeft om de zonden te beweenen? Daerom als de conscientien langhe teghen haer selven ghewortelt hebbende/ ende met grooten strijt becommert zijnde/ ten eynde gheen haven en vinden om daer in te rusten: soo eysschen sy van hen selven droefheyt/ ende drucken hen selven de tranen uyt / om daer mede haer pinsinghe te volbringhen / op dat sy hen selven ymmers in eenighen deele verlichten.

Der selver meyninghe van de verslagentheyt/ ofte berou.

Overlegginghe van dat valsche ende ware berou.

3 Ist dat sy willen segghen dat ickse te onrechte beschuldinghe: so laetse doch voort comen/ ende eenighen mensche toonen die door sulcke leere der pinsinghe niet en is tot vertwijfelinghe ghedronghen gheweest / ofte veynsinge des droefheyts voor waerachtighe droefheydt teghen het oordeel Gods gestelt en heeft. Wy hebben oock erghens ghesept / dat de vergheuinghe der zonden nemmermeer ghegheven en wordt sonder penitentie / om dat niemandt oprechtichlijck en can de barmherticheyt Godts begeeren/ dan die bedruckt / ende door het ghevoelen der zonde gewont is: maer wy hebben oock daer by ghesepdt dat de penitentie niet en is de oorsake der vergevinghe der sonde. Ende de quellinghe der ziele hebben wy wech ghenomen datmen moet soo groote penitentie doen alsmen schuldigh is. Ende wy hebben gheleert dat de sondaer niet en moet op sijn pinsinge sien / noch op sijne tranen / maer beyde sijne ooghen slaen alleenlijck op de barmhertigheyt des Heeren. Wy hebben alleenlijck vermaent dat de ghene die arbeyden ende verladen zijn / van Christo geroepen worden/ dewijle hy ghesonden is om den armen het Evangelium te verkondighen/ om die te ghenesen die ghebroken van herten zijn / om den ghevanghenen verlossinghe te predicken ende uyt te leyden/ ende de droevighe te vertroosten. Om dat de Pharizeen souden uytgesloten worden / die door haer rechtveerdigheydt versadight zijnde / haer armoede niet en bekennen: ende de verachters die van de toornigheydt Godts gerust zijnde / geen medecijne en soecken teghen haer quaet. Want de sulcke en arbeyden niet / noch en zijn niet beladen noch ghemurselt van herten / noch ghevanghen / noch ghebonden. Ende het is groot verschil/ te leeren datmen der vergheuinge verdient door rechte ende ghenoeghsame pinsinghe (die de sondaer nemmermeer en kan hebben) ende te leeren datmen hongere ende dorste nae de barmhertigheyt Godts / op datmen de mensche door de kennisse sijnder ellendigheydt / door sijn hittighe ongestadigheydt / vermoeytheyt ende ghevanckenisse bewijse waer hy moet verkoelinge/ ruste / ende vryheyt soecken: eyndelijck datmen hem leere in sijn vernederinghe Gode eere gheven.

Mat. 11:28.

Esai. 6:11. Luc. 4:18.

4 Van de belijdinge ofte biechte heeft altijdts groot gheschil gheweest tusschen de Canonisten ende Schoolsche Theologijnen: dewijle de eene segghen dat de biechte bevolen is door Godts ghebodt/ ende de andere dat selve wederspreken/ segghende dat sy alleenlijck wordt door de insettinghen der Kercken gheboden. Ende in desen strijt is de groote onbeschaemtheyt der Theologijnen openbaer ghewordén / die soo vele plaetsen der Schriftuere vervalscht/ ende met kracht verdraeyt hebgen / als sy tot haer voornemen hebben voort ghebracht. Ende als sy sagen dat sy niet selfs alsoo en konden behouden dat sy begheerde / soo zijn de ghene die wilden boven ander schijnen scherpsinnigh te zijne / met dese uytvlucht ontkomen: dat de biechte comt uyt Godts recht soo veel haer substantie aengaet/ maer dat sy daer nae heeft hare forme ontfangen uyt den ghesetten rechte Te weten / die de alderongheschicktste zijn onder de Wetgheleerde / segghen dat de daginge komt uyt den godlijcken rechte/ om dat, heschreven is: Adam waer zijt ghy. Item / het exciperen / om dat Adam als exciperende antwoort: Dat wijf dat ghy my gegeven hebt/ etc. Maer dat nochtans dese beyde haer forme hebben uyt den Stadt-rechte ofte Keyserrechte. Maer laet ons sien met wat argumenten sy bewijsen dat de ghefo rmde ofte ongeformde biechte Gods gebot is. Sy seggen* de Heere heeft de melaetsche tot de Priesters gesonden/ wat willen sy daer mede? heeft hyse daer te biechte gesonden? Wie heeft oyt uyt monde ghehoort dat de Levitische Priesters zijn ghestelt gheweest om biechte te hooren? Soo nemen sy dan haer uytvlucht tot allegoren. Het was door de Wet verordent dat de Priesters souden onderscheyden tusschen melaetschepdt ende melaetschept: der sonde is gheestelijcke melaetschept / soo moeten dan de Priesters hier van oordeelen. Eer ick antwoorde / soo vrage ick in 't korte / ist dat de Prie-

Van de oorbiechte: of sy is gekomen uyt den goddelijcken rechte/ ofte niet.

Der Canonisten ende School-leeraers bewijsredenen.

Gen. 3: 9.12

Haer eerste argument ofte bewijsredenen/ de welcke is Allegorisch/ ende gegront op een vreemde beduydinge/ ende voert het Jodendom in.

** Mat. 8:4. Luc. 5:14. ende 17:14. Levit. 14:2.*

Priesters door dese plaetse richters der gheestelijcker melaetschept gemaeckt worden / waerom trecken sy de kennisse der natuerlicker ende vleeschelijcker melaetsheyt hen selven aen ? Is dat niet met der Schriftuere spotten. De Wet heeft de kennisse der melaetsheydt den Levitischen Priesteren toegheschreven: soo laet ons dan dese ons selven aen trecken. De sonde is gheestelijcke melaetsheydt: laet ons dan de kenners der sonde zijn. Nu antwoorde ick als het Priesterschap verandert is / soo moet ooc de Wet veranderd worden. Alle de offerhanden zijn tot Christum verandert / in hem volbracht ende voleyndicht: soo is dan alle recht ende eere des Priesterdoms tot hem alleen verandert : Ist dat sy soo seer soecken allegorien te volgen / laetse Christum den eenighen Priester hen selven voor stellen / ende sijnen richterstoel met een vrye jurisdictie ende heerschappie aller dinghen vermeeren / wy sullen dat lichtelijck lijden. Boven desen is haer allegorie ongheschickt waer door sy de Wet die gheheel politisch is / stellen onder de ceremonien. Waerom sendt dan Christus de melaetsche tot de Priesters ? te weten / om dat de Priesters niet en souden Christum valschelijck beschuldighen dat hy de Wet brack / de welcke gheboot datmen den ghenen die van der melaetsheyt ghenesen was / soude voor den Priester brenghen: ende door een offerhande reynighen. Gaet (seyt hy) vertoont u den Priesteren / ende offert de gave die Moses heeft in de Wet gheboden / op datse hen zy tot een ghetuyghenisse. Ende dit mirakel ende wonderlijcke daet was hen waerachtichlijck tot ghetuyghenisse: sy hadden se gheoordeelt melaetsch te zijne / nu oordeelen sy de selve ghesont ende ghenesen. Worden sy dan niet willens ofte onwillens bedwonghen ghetuygen der miraculen Christi te zijne ? Christus gheeft hen sijn mirakel te ondersoecken / sy en connent niet versaken : ende dewijle sy noch uytvlucht soecken / soo is hen dit werck tot een ghetuyghenisse gheschiet. Alsoo wordt ergens geseyt. Dit Euangelium sal in de gantsche werelt ghepredickt worden allen Heydenen tot een ghetuyghenisse. Item / Ghy sult voor Coninghen ende Stadthouders ghebracht worden hen tot een ghetuyghenisse / dat is op dat sy in het oordeel Godts te sterckelijcker overwonnen worden. Ist dat sy liever hebben Chrysostomo te ghelooven / de selve leert oock dat dit is gedaen om der Joden willen / om dat hy niet en soude een overtreder der Wet gheacht worden. Hoewel ick schame my eenichs menschen bewillinghe te soecken in soo claer een sake: daer Christus vercondicht dat hy het recht der Wet den Priesteren gheheel laet / als den openbaren vyanden des Euangelij / die altijts sochtē te wederspreken / hadde hen den mont niet ghestopt geweest. Waerom op dat Pauschelijcke Priesters de besittinghe behouden / soo moeten sy openbaerlijck comen in dier plaetse / die met cracht bedwonghen moeten worden / op dat sy Christum niet en lasteren. Want dat en comt den waerachtighen dienaren Christi gheensins toe.

1. Antwoorde.

Hebr.7.11.

2. Antwoorde. waer mede reden wort gegeven / waerom dat de melaetsche van Christo gesonden zijn tot de Priesters.

Mat.24.14.

Mat.10.18.

Hom.12.de muliere Chananaen.

Het tweede argument zijnde mede allegorisch.

5 Het tweede argument belijden sy uyt de selve fonteyne / dat is uyt allegorie / ghelijck of de allegorien veel vermochten om eenighe leere te bevestighen. Maer laetse crachtich zijn / ten zy dat ick bewijse dat ickse cierlijcker stelle dan sy selve doen. Soo segghen sy dan: De Heere gheboot sijnen Discipulen dat sy den verweckten Lazarum souden sijne grafdoecken ontbinden ende ontdoen. Dit lieghen sy ten eersten / want men leest nerghens dat de Heere dat heeft tot de Discipulen gheseydt : ende het is veel meer der waerheyt ghelijck dat hy sulcx ghesproken heeft tot de bystaende Joden : om dat het mirakel soude te openbaerder worden sonder eenigh vermoeden des bedrochs / ende dat sijn kracht soude haer selven te meerder vertoonen / dat hy de doode verweckte alleenlijck door sijn stemme / sonder eenigh aenroeren. Ick legghe dat voorwaer also uyt / dat de Heere om de Joden van alle quaet vermoeden te verhinderen / heeft ghewilt dat sy souden den graf-steen af rollen / den stanck ghevoelen / seker teeckenen des doots sien / dien doodt sien door de eenighe kracht des woorts op staen / ende eerst dien die levendigh gheworden was / handelen. Ende dit is het ghevoelen Chrysostomo. Maer of wy schoon toe lieten dat het tot de Discipulen ghesproken ware / wat sullen sy dan hebben ? te weten / dat de Heere den Apostelen heeft ghegheven macht om te ontbinden. Maer hoe veel bequamelijcker ende schickelijcker machmen dit by allegorien handelen / segghende dat de Heere heeft willen sijne gheloovighe met dit teecken onderwijsen / dat sy souden die ontbinden die sy verweckt hadden : dat is / dat sy de sonden niet en souden wederom tot gedachtenisse brengen / noch als sondaers verdoemen / dien hy de sonde vergheven hadden: noch blijven verwijtende dat hy vergheven hadde: dat sy niet en souden strenghe ende eyghensinnigh zijn om te straffen / daer de Heere selve barmhertigh is ende ghewilligh om te vergheven ? Voorwaer geen dinck en behoort ons seer der te buyghen tot vergheven / dan het exempel des Richters / die dreyght dat hy den ghenen die te hart ende onmenschelijck zijn / sal onversoenlijck wesen. Laetse nu gaen ende op hare allegorien roemen.

Joan.11.44.

2. Antwoorde.

Serm. contra Judæ Gent. et. Heret.

2. Antwoorde.

Exod.26.5. ende 34.7. Deut.7.10.

6 Nu strijden sy naerder komende / als sy / gelijck sy meynen / met openbare sententien strijden. * Die tot Joannis doop quamen / die beleden hare sonden: † ende Jacobus wil dat wy malkanderen onse sonden belijden. Het en is gheen wonder dat die hare sonden beleden / die wilden ghedoopt worden. Want wy hebben te voren gheseydt dat Joannis heeft den Doop der penitentie ghepredickt / ende met water ghedoopt tot penitentie. Wie soude hy dan ghedoopt hebben / anders dan die beleden hen selven sondaers te zijn ? De Doop is een teecken der vergevinge der sonde. Ende wie soude tot dit teecken toegelaten worden / anders dan de sondaers die bekennen hen selven sulck te zijn ? Soo beleden sy dan hare sonden om ghedoopt te worden. Ende Jacobus en ghebiet niet sonder oorsake dat wy souden malkanderen belijden ende biechten. Maer waert dat sy aenmerckten wat terstondt daer nae volcht / soo souden sy verstaen dat oock dese plaetse haer ghevoelen weynigh sterckt. Belijt / seydt hy / d'een den anderen uwe sonden / ende bidt voor malkanderen. De onderlinge belijdinghe ende het onderlinghe ghebedt stelt hy by malkander. Is het datmen moet alleenlijck den offerpapen biechten / soo moetmen alleenlijck voor hen bidden. Jae / uyt de woorden Jacobi soude volghen dat alleen de offer-papen moghen biechten. Want dewijle hy wil dat wy malkanderen de sonden belijden / soo spreeckt hy die alleenlijck aen / die der anderen biechte hooren moghen. Ende die konnen alleenlijck malkanderen belijden ende biechten / die bequaem zijn om biechten te hooren. Ende dewijle sy die privelege ende voordeel den mispapen alleenlijck toe schrijven / soo legghen wy oock de biechte hen alleen op. Daer-

Het 3. Argument genomen uyt twee plaetsen der heyliger Schriftuere.

* Mat.3.6.
† Jac.5.16.

Verklaringe van d'eerste plaetse.

Verklaringe van de tweede plaetsen.

op. Daerom laet vaeren sulcke beuselingen/ ende laet ons den sin des Apostels vaten : de welcke eenvoudich ende claer is / te weten / dat wy onse swackheden onderlinghe in malcanders schoot legghen / om malcanders raet / malcanders medelyden / malcanders troost onderlingen te ontfanghen. Boven desen op dat wy onderlinghe onser broederen swackheyt wetende / Godt voor hen bidden. Wat brenghen sy dan Jacobum voorts teghen ons / die wy op de belydinghe der barmhertichheyt Gods soo seer staen? Ende niemant en can de barmhertichheydt Godes belyden anders dan die eerst syn ellendicheydt heeft beleden. Ja wy oordeelen eer vervloeckt te zyn / soo wie voor Godt / voor syn Enghelen / voor de Gemeynte / ende ten laetsten voor alle menschen / niet en belyt dat hy een sondaer is. Want de Heere heeft alle dinck onder de zonde besloten / op dat alle mont gestopt worde / ende alle vleesch vernedert worde voor Godt / ende dat hy alleen rechtveerdich gheoordeelt ende verheven worde.

Gal.3.22. Rom.3.9.19.

Bewys/dat de oorbiechte niet en zy uyt Goddelycken rechte/overmits het ghebruyck der selve vry is geweest ontrent 1200. Jaren van Christo.

7 Ick verwondere my met wat aensichte sy bestaen te vermeten dat de biechte daer van sy spreken/is uyt den Godlycké rechte. Wy bekennen wel dat sy is van outs ghebruyckt geweest/ maer connen oock lichtelyck bewysen dat het voortyden vry was. Voorwaer dat gheen Wet noch statuyt daer van ghemaeckt en was voor de tyden *Innocentij des derden / dat verhalen oock haer historien. Voorwaer hadden sy een ouder wet / sy souden liever die ghebruycken dan met de ordeninghe des Lateraenschen Conciliums te vrede zynde / hen selven oock den kinderen spottelyck maken. In andere dinghen en ontsien sy niet valsche ghedichte ordeninghen in het licht te brenghen / de welcke sy den outsten Concilien toe schryven / om door de eerweerdicheyt der outheyt de ooghen der eenvoudigen te verstricken. Maer in dit stuck en is hen niet in den sin ghecomen / sulck bedroch te doen. Soo dan nae haer eyghen ghetuyghenisse en ist noch gheen hondert jaren verleden / dat Innocentius de derde heeft desen strick ende noot der biechte op ghelept. Ende of ick schoon den tyt verswyghe / soo en soude dat schuym ende de vreemdicheyt der woorden allen / deses wets ghelove benemen. Want de goede Vaders ghebieden dat alle menschen / man ende wyf/hem selven eenmael des jaers voor den Priester alle syn zonden biechte/ daer op seggen dese cluchtighe menschen dat dit gebot alleenlyck die verbint / die beyde man ende wyf zyn / ende dat het niemande aen en gaet die man ofte wyf is. Daer nae is grover onverstant in hare Discipulen ghesien / als sy niet en weten uyt te legghen wat de Vaders verstaen by eyghen Priesters. Laet alle die ghehuerde cryschers des Paus snateren wat sy willen : wy weten dat Christus de Autheur deser wet niet en is / waer door de menschen ghedronghen worden om hare zonden te tellen: Ja dat nae de opstandinghe Christi zyn duysent ende twee hondert Jaren door gheleden / eer sulcke eenighe wet ghegheven wert. Ende dat daerom dese tyrannie is dan eerst in ghevoert als de Godsalicheydt ende leere was vergaen / ende als de ghene die wilden Pastooren schynen / nu alle vryheydt hadden sonder onderscheydt aen ghenomen. Boven desen zyn daer clare ghetuyghenissen / beyde in de Historien ende by andere oude Schryvers / de welcke betuyghen dat dese biechte zy politische oeffeninghe van de Bisschoppen in ghestelt/ ende niet een wet van Christo / ofte van den Apostelen ghegheven. Wt velen wil ick een alleen voort brenghen / het welcke sal een claer bewys deser sake zyn. Zozomenus verhaelt dat dese insettinge der Bisschoppen is neerstichlyck onderhouden gheweest in de Westersche kercken/ende voornemelyck te Roomen. Waer mede hy te kennen gheeft/ dat dit niet en is een alghemeyne insettinghen alder Ghemeynten geweest. Ende hy seyt dat een voornemelyck uyt de Priesteren sonderlinghe verordent was / om dese sake te bedienen. Waer mede overvloedichlyck wederleyt wordt / dat sy liegen van de sleutelen dat die der gantscher orden der Priesteren int ghemeyn zyn ghegheven : want het was niet een ghemeyn ampt aller Priesteren / maer het was een sonderlyck werck eens Priesters/die hier toe was van den Bisschop vercoren. Dit is de ghene welcken men oock heden in alle Cathedrale Kercken noemt den Penitencier/ de welcke is de ghene die de kennisse neemt van sware zonden/ ende der welcker straffe dient tot exempel. Daer nae seyt hy dat dit ghebruyck oock is te Constantinopolen geweest / tot dat dat een vrouwe de biechte veysende / is bevonden dat sy de ghemeynschap die sy met den Diaken hadde / daer mede bedeckte. Om deses stucks wille heeft Nectarius een man in heylicheyt ende gheleertheyt vermaert / ende Bisschop dier Ghemeynte / het ghebruyck der biechte af ghelept. Hier/ hier sullen die Ezels hare ooren openen. Ist dat de oorbiechte was een Wet Godes / hoe soude Nectarius bestaen hebben die te breken ende verworpen? Sullen sy Nectarium den heylighen man Gods die door aller ouden ghetuyghenisse ghepresen is / als een ketter ende sectemaker beschuldighen? Maer met den selven oordeele sullen sy de Constantinopolitaensche kercke verdoemen / in de welcke het ghebruyck der biechte niet alleenlyck en is voor eenen tyt op ghehouden / maer tot de tyden Zozomeni toe (ghelyck hy selve betuycht) vergaen gheweest. Jae laetse niet alleenlyck de Constantinopolitaensche/maer alle de Gemeynten die in het Ooste waren / met dese afvallinghe beschuldighen/ de welcke de onveranderlycke Wet Godts (ghelyck sy segghen) ende die allen Christenen gheboden is / veracht hebben.

Maer hoedanich ende wat een ongeschickte wet doen ter tyt gegeben is/wordt betoont.

Bewys sulcker voorstellinge/voortgebracht uyt de historie der kercken.

Tripart. hist. lib.7.cap.17.

Dat beeldtnis van de oude oorbiechte onder den Papisten/streckt henlieden tot een oordeel.

In de Constantinopolitaensche kercke is dat gebruyck der oorbeechte eerstelyc voor eenen tyt verswegen / daer nae gheheel wech gedaen.

8 Dese afbrekinghe der biechte betuycht Chrysostomus (die oock selve der Constantinopolitaensche Ghemeynte Bisschop gheweest is) claerlyck in soo vele plaetsen/ dat het wonder is dat die menschen dorven daer teghen mummelen. * Segt uwe zonden (seyt hy) op dat ghyse uyt wischt : ist dat ghy u schaemt die yemande te seggen de zonde die ghy gedaé hebt/ so segtse dagelycks in uwe ziele. Ick en segghe niet dat ghy sult teghen uwen mede-dienaer biechten/ die het u mochte verwyten : Segt Gode uwe zonden / diese gheneest. Belyt uwe zonden op u bedde / op dat uwe conscientie daer dagelycks haer quaet bekenne. Item/ nu en ist oock niet noodich voor teghenwoordighe ghetuyghen te biechten. Laet de ondersoeckinghe der zonde gheschien in uwe ghedachten : Laet dat oordeel zyn sonder ghetuyghe : laet Godt alleen sien dat ghy u biecht. Item / Ick en leyde u niet tot het aenschouwen uwer mede-dienaren : ick en bedwinghe u niet uwe zonden voor de menschen te ontdecken / opent uwe conscientie voor Godt. Toont uwe wonden den Heere den opersten Medecyn / ende eyscht van hem salve : toontse hem die niet en verwyt/maer seer vriendelyck gheneest. Item/ Voorwaer en segtse gheené mensche/ op dat hy't u niet

Welck uyt verscheyden getuygenissen Chrysostomi te sien is/ den welcken dese maniere van biechten seer heeft mishaecht.

* Homil.2. in Psal.50.

Ser. de poeniten. et. confess.

Homil.5. de incomprehen. Dei natura/ contra Anomeos.

niet en verwijte. Want men moet oock teghen sijnen mede-dienaer niet biechten/die het soude moghen openbaren: maer toont uwe wonden den Heere/die sorge voor u draecht/en̄ drie vriendelick is/ende een gheneser is. Daer na maeckt hy God aldus sprekende: Ick en bedwinghe u niet midden in een schouspel te comen/ende veel ghetuyghen te nemen/ segt uwe zonden my alleen int verborghen/ op dat ick uwe sweere genese. Sullen wy oock seggen dat Chrysostomus als hy dit ende diergelijcke dinghen schrijft/ is tot sulcke roeckeloosheyt gecomē/dat hy de cōscientien der menschen verlost van dese banden met de welcke sy door Godes Wet verbonden zijn? Neē voorwaer. Maer dewijle hy verstaet de oorbiechte door Gods woort niet geboden te zijn/soo en bestaet hy niet te eysschen / dat niet noodich en is.

Homil 4. de Lazaro.

9 Maer op dat de gantsche sake te claerder en̄ kennelicker zy/ so sullen wy ten eersten getrouwelick verhalen / hoedanighe belijdinge ons is door Gods woort ghelcert/ daer nae sullen wy hare gedichtselen stellen/ niet alle hare gedichtselē voorwaer (want wie soude die onmetelicke Zee connen uyt scheppen?) maer alleenlick die/ in de welcke sy de somma harer heymelicker biechte vervatē. Het verdriet my hier te verhalen hoe dickmael de oude oversetter dat woort belijden ofte biechten heeft over gheset voor loven ende prijsen, het welcke dē alderongeleertsten ghemeyn ende bekent: maer het is nut dat haer onbeschaemtheyt gheopenbaert worde / de welcke sy gebruycken / als sy het ghene dat van den lof Gods is ghescreven/gebruycken om haer tyrannich ghebodt te bevestighen. Om te bewijsen dat de biechte crachtich is om de herten te verblijden/ so brengen sy woorden des Psalms voort in stemme der verheuginge ende belijdinge. Maer ist dat sulcke verkeeringhe der woorden dooghet / soo connen wy uyt alle dingen maken wat wy willen. Maer dewijle sy alsoo haer schaemte hebben af ghelept/ so moeten de Godsalige Leraers gedencken dat de sulcke zijn door de rechtveerdighe wrake Gods in verkeerden sin geworpē/ op dat haer stoutichheydt te grouwelicker zy. Ist dat wy willen in de eenvoudighe leere de Schriftuere rusten/soo en salt niet te vreesen zijn dat ons yemant sal met sulck bedroch bespotten. Want daer wordt een wijse der biechte beschreven/te weten dewijle de Heere de gene is die de zondē vergeeft / vergeet ende uytwischt: dat wy voor desen onsen zonden belijden / om vergevinge te geerijgen. Hy is de Medecijn/daerom laet ons hem onse wonden ontdecken. Hy is van ons veronghelijckt ende verbolghen: laet ons van hem vrede soecken. Hy is de kenner der herten/ ende weet alle de ghedachten: laet ons haesten onse herten voor hem uyt te storten. Somma/ hy is de ghene die de sondaers roept / laet ons niet traghe zijn om tot hem te comen. David seyt: Ick hebbe mijn zonde voor u bekent ghemaeckt/ende mijn onrechtveerdicheyt niet verborghen. Ick hebbe ghesept: Ick sal mijn onrechtveerdicheyt tegen den Heere belijden/ende ghy hebt de ongerechticheyt mijnes hertē vergeven. Sulck is oock een ander belijdinge Davids/daer hy seyt: Heere weest mijnder ghenadich na uwe groote barmherticheyt. Sulck is oock de belijdinge Daniels/daer hy seyt: Heere wy hebben gesondicht/ wy hebben verkeerdelick ghehandelt / wy hebben godloosheyt bedreven/ende wy zijn wederspannich gheweest/ afwijckende van uwe gheboden. Ende andere

De valsche biechte werch gedaē zijnde/ wordt nu verhaelt hoedanige belydenisse ons in Gods woort is voorgedragen.

Eerstelick wort weder ghelept de dwalinghe van den ouden oversetter/ welcke door de geleckheyt des woorts is bedrogen.

Psal. 42. 5.

Rom. 1. 28.

Maer nae woort beweesen met getuygenissen der Schrifture/ dat de belijdenisse der zonden/tot God alleen moet ghedaen weſſ.

Jere. 17. 10

Mat. 11. 28

Psal. 51. 5.

Psal. 32. 5.

Psal. 51. 1.

Dan. 9. 5.

belijdingen die hier ende daer in de Schriftuere gelesen worden: der welcker verhalinghe soude bynae eenen boeck vullen. Ist dat wy onse zonden belijden (seyt Joannes) de Heere is getrouwe om onse zonden te vergeven. Voor wien sullen wy belijden? te weten/voor hem: Dat is/als wy met bedruckté ende vernederden herte voor hem neder vallen / als wy by hem ons selven van herten beschuldigende ende verdoemende/ begeeren door sijn goetheydt ende barmherticheyt vergevinge te gheerijghen.

1. Joa. 1, 9

10 Soo wie dese belijdinghe van herten ende voor Godt aen neemt / diens tonge sal sonder twijfel tot belijdinge bereyt zijn / soo wanneer het noodich is de barmherticheyt Gods by de menschen te prijsen: ende niet alleenlick om eenen alleen/en̄ eenmael in de oore te blasen: maer om dicmael in het opēbaer/ daer het de gātsche werelt hoort/vrijelick zijn schande/en̄ de grootdadicheyt en̄ eere Gods te verhalē. Op dese wijse heeft David van Nathan ghestraft geweest/ en̄ in sijn conscientie geprickelt zijnde/ sijn zonde voor God ende voor de menschē beledē/seggende: Ick hebbe tegen den Heere gesondicht: dat is/Ick en ontschuldighe my nu niet/ ick en weygheré niet van allen menschen een sondaer gheoordeelt te zijn: ende dat het oock den menschen openbaer worde dat ic hebbe willen voor den Heere verberghen. Soo dan uyt de heymelicke belijdinghe die voor den Heere gheschiet/ volcht de ghewillighe belijdinge voor de menschen/soo wanneer de eere Gods/ofte onse vernederinghe die eyscht. Hieromme heeft de Heere voortijdē verordent onder het volc Israel/*dat de Priester soude de woorden voor seggen / ende het volck sijne zonden opentlick in den Tempel belijden. Want hy voorsach dat dese hulpe hem noodich was/ waer door een yeghelick mochte te beter gebracht worden tot de rechte kennisse sijns selfs. Ende het is recht dat wy onse ellendicheyt belijdende / de goetheyt ende barmherticheyt onses Gods onder ons / ende voor de gantsche werelt verclaren.

De werckinge deser heymelicker belijdenisse/ welcke voor Godt alleen ghescheet.

2. Sam. 12. 13.

De andere maniere an belijdinge/ welcke by dē menschē gschiet.

*Lev. 16. 21

11 Dese wijse van belijden betaemt ordentlic ende gewoonelick in de Ghemeynte gebruyckt te worden: ende oock buyten orden soo wanneer het ghevalt dat het volck door eenighe gemeyn zonde wort bevanghen. Van dit laetste hebben wy een exempel in de openbare belijdinghe/die het gantsche volc doet door de hulpe ende bewegínge † Esdre ende Nehemie. Want dewijle die langhe ghevanckenisse / de verwoestinghe der stadt ende des Tempels/ ende de verdervinghe der religie / hadde een ghemeyn straffe geweest haerder aller afwijckinghe/ soo en conden sy de weldaet der verlossinge niet bekennen ghelijck het betaemde/sonder eerst hē selven te beschuldighen. Ende daer en is niet aengelegen / oft schoon in een Ghemeynte somtijts sommighe weynige onschuldige zijn: want dewijle sy leden zijn eens siecken ende qualick gestelden lichaems/ so en moeten sy van gheen gesontheyt roemen. Ja het en is niet moghelick dat sy niet en souden eenige smette gheereghen/ ende eenighe schult hebben. Daerom soo wanneer wy door pestilentie/of crijch/ of onvruchtbaerheyt/ of door eenich ander ongheriof ghestraft worden: ist dat wy dan behooren ons tot rouwe en̄ droefheyt/ tot vasten ende andere teeckenen der beschuldinghe te wenden/ soo en moeten wy de belijdinge uyt de welcke alle andere teeckenen comen/ niet vergheten. * De ordentlicke belijdinge boven dat sy door den mont Gods geprese in / en sal gheen verstandich mensche haer

Dese is tweederley een openbare ende een heymelicke belijdenisse. De openbare geschiet/ ofte na den gemeynen reghel /ofte met de gemeynen regel.

† Nehe. 1. 7.

Het ghebruyc ende het eynde van die/ na de gemeyne ordre niet gedaen wort.

* Het ghebruyc ende het eynde van/ die na de gemeyne ordre ge schiet.

nutticheyt aenmerckende/bestaen te verachten. Want dewijle wy in alle heylige vergaderinge ons selven stellen voor het aenschijn Gods ende der Enghelen: welck sal het begin onses doens zijn/ anders dan de bekenninge onser onweerdichz.? Maer dese bekenninge geschiet (mochte yemant segghen) in allen gebede: want so wanneer wy om vergheving he bidden / soo belijden wy onse zonden. Ic bekenne dat. Maer is dat wy aenmercken hoe groot onse sorgeloosicheyt/ of slapericheyt/of onverstandicheyt is/ so sullen wy wel bekennen dat het soude een salige insettinge wesen/ dat het Christen volck met eenich gemeyn ende openbaer ghebruyck der belijdinge/worde tot verneder inghe gheoeffent. Want hoewel de ceremonie die de Heere heeft den Israeliten geboden / was uyt de onderwijsinge der Wet soo comt nochtans de sake selve eenichsins oock ons toe. Ende wy sien voorwaer dat dit ghebruyck wort in wel gheschickte Gemeynten met grooter vrucht onderhouden/ dat de Dienaer alle Sondage eē forme der belijdinge voor hem eñ voor den volcke begrijpt/waer in hyse alle met ongherechticheyt beschuldicht/ ende den Heere om vergheving he mede bidt. Somma/ met desen sleutel wort eenen yegelicken bysonder/ende allen int gemeyn/ een deure gheopent te bidden.

Tegenwoorpinge tegē de openbare belydingen eñ gebeden. Antwoort.

Leb.16,21.

12 Boven desen prijst de Schrifture twee formen der heymelicker belijdinge. Een die geschiet om onsent wille/waer toe de plaetse Jacobi dient/daer hy seyt† dat wy sullen d'een den anderen onse zonden belijdē: want sijn meyninge is dat wy d'een den anderen onse swackheden ontdeckende/sullen malcanderē met onderlingen raet ende troost helpen. D'ander die om onses naesten wille geschiet/om hem te versoenen ende te vrede te stellen als hy in eenige dingen is door onse feyl verongelijckt. Ende in de eerste forme/hoewel Jacobus niemant noemēde in wiens schoot wy ons selven sonden ontladen/ons de vryheyt laet dat wy mogen voor dien belijden die ons in de Gemeynte schijnt de alderbequaemste/ nochtans dewijle de Pastooren ende herders der gemeynten sijn gemeynlic boven andere te oordeelen bequaem te zijn / soo sullen wy oock die voornemelick verkiesen. Ick segghe dat sy boven andere bequaem zijn / om dat sy door de roepinge des dienst/ ons zijn van den Heere verordent / om uyt haren mont onderwesen te worden om de zonden te overwinnen ende beterē/ ende om troost uyt het betrouwen der vergheving he te gecrijgen. Want gelijck de onderlinghe vermaninghe ende straffinghe wel allen Christenen bevolen is / maer nochtans den Dienaren sonderlinghe opgheleyt: alsoo hoewel wy alle behooren malcanderen onderlinghe te troosten/ende in het betrouwen der Godlicker barmherticheyt te versterckē/soo sien wy nochtans dat de Dienaers als getuygen eñ borgen der vergevinge der zonden ghestelt worden/om de conscientien daer van te verseckeren: so dat sy geseyt worden de zonden te vergeven/ ende de zielen te ontbinden. Als ghy hoort dat hen dat wort toe geschreven/ so denct dat het is tot uwe voordeel eñ gebruyc. Daerom sal een yegelick Christen ghedencken dat hy den middel hem van den Heere voor gestelt/niet en behoort te vergheten noch te verachten / als hy in hem selven also benaut ende gequelt wort door het gevoelen der zonde/ dat hy hem selven niet en can sonder ander hulpe daer uyt ontwerren/te weten/hy sal de heymelicke belijdinge by sijnen Pastoor ghebruycken om hem selven te verlichten/ende sal sijn heymelicke hulpe begheeren om troost te vercrijghen: want des Pastoors ampt is / het volck Gods int openbaer ende int verborgen met de leere des Euangelij te vertroosten. Maer men moet altijts die maticheyt gebruycken/ datmē den conscientien geen seker jock op en legghe daer God niet selvers en gebiet. Hier uyt volcht dat de belijdinghe moet vry zijn/soo datmense niet van eenen yegelicken en eyssche/ maer alleenlick dien aenprijse/ die verstaen sullen dat sy se ghebreck hebben. Boven desen dat de selve diese nae haren noot ghebruycken/ noch door eenich ghebot bedwonghen/noch door eenighen list beweecht en worden om alle hare zonden te vertellen: maer alleenlick soo veel als sy sullen meynen hen seven nut te zijn om volcomen vrucht des troost te ontfangen. Dese vryheyt moeten de getrouwe Herders den Gemeynten niet alleenlick laten / maer oock beschermen ende sterckelic houden staende / ist dat sy willen de tyrannie van haren dienst/eñ superstitie vā haer volc weerē.

De heymelicke belydinghe is tweederley. Eerstelick die om onsent wille ghesciet/ †Jaco.5 16 Daer nae die om onses naesten wille ghescheit

Het ghebruyck van d'eerste.

D'welc gebruyck van den trouwen Herderen der Gemeynten seer gevoordert eñ geholpē wort.

Mat.16.19
Mat.18.18
Joan.3.28

Watmen hier laten en watmen doen sal.

13 Van de andere belijdinghe spreecht Christus by Mattheum/seggēde: †Ist dat ghy uwe gave brenget tot den altaer/ ende daer gedachtich wort dat uwe broeder yet heeft tegen u/so laet daer uwe gave / ende gaet henen/ende versoent u eerst met uwe broeder: ende dan suldy comen ende uwe gave offeren. Want also moetmen de misdaet die wy ghedaen hebben/bekennende ende af biddende/de liefde wederom heylen ende vereenighen die door onse schult gebroken is. Onder desen aert der belijdinghe wordt oock dier menschen belijdinghe vervaet / die de gantsche ghemeynte met haer zonde verargert hebben. Want ist dat Christus de ergheringhe eens menschen groot acht/dat hy dien allen die yet tegen de broeders misdaen hebben/de offerhande verbiet tot dat sy met behoorlicke voldoeninge versoent zijn: hoe veel te meer moet de gene die de Gemeynte heeft met eenich quaet exempel verergert/ die selve wederom met bekenninge sijnder zonden versoenen? Also is de Corintische wederom tot ghemeynschap ontfangen/ doe hy der straffe gehoorsaem gewеest hadde. Dese forme der belijdinge is oock in de oude Gemeynte geweest gelijc oot Cyprianus verhaelt: Sy doen (seyt hy) eenen sekere tijt lanc penitentie / daer nae comen sy tot belijdinghe ende ontfanghen het recht der ghemeynschap door de opegginghe der handen des Bisschops ende der Priesteren. Van ander wijse ofte forme der belijdinge en weet de Schrifture gantschelick niet: ende het en betaemt ons niet de conscientien met nieuwe banden te benauwen/ ‡de welcke Christus seer strenghelick verbiet wederom tot dienstbaerheyt te brenghen. Hierentusschen en wederspreke ick niet dat de schapen hen selven haren Pastoor ende Herder vertoonen soo wanneer sy willen het Nachtmael ghebruycken/maer wilde dat sulcx alomme onderhouden ware. Want de ghene die becommert ende verwerret zijn in haer conscientie/ connen sonderlicke vrucht daer uyt hebben: ende die te vermanen zijn/ ghevven alsoo der vermaninghe plaetse/alleenlic dat het altijts zy sonder tyrannie ende superstitie.

T' gebruyc vā de twee de heymelicke belydinge/welcke ons van Christo is bevolen. †Mat.5.23

Waer se in haer begrijpt.

2.Cor.2. 6.

Een andere maniere vā belyden en is in de heylige Schrifte gantschelic niet bekēt. ‡Mat. 23. 1.Cori.7.23

14 In dese driederley belijdinghen heeft de macht der sleutelen plaetse/ het zy als de gantsche Gemeynte met openbare bekenninge haer der zonden/vergheving he begheert: ofte als een eenich mensche die door eenighe groote zonde heeft gemeyn ergernisse gegeven/sijn leetschap betuyght / ofte als de ghene die om de onghe-

De macht der sleutelē heeft in dese drieder-ley belijdenissen plaetse.

rustic-

rustichept sijner consciētie des Dienaers hulpe ghebreck heeft/ hem sijn swackhept openbaert. Ende om erghernisse wech te nemen zijn verschepden oorsaken: want hoewel daer mede ooc de vrede der conscientie ghevoordert wordt/ soo is nochtās het voornaemste eynde/ dat de hant worde wech ghenomen / ende de herten onder malcanderen vereenicht worden met den bant des vredes. Maer de vrucht daer van ick ghesproken hebbe/ en is niet te verachtē/ op dat wy te liever onse zondē belijdē. Want als de gantsche Ghemeynte als voor den richtstoel Gods staet/ haer selven belijt schuldich te zijn/ ende cē eenighe toevlucht heeft tot de barmherticheyt Gods / soo en is die troost niet licht noch cleyn dat daer de bode Christi haer teghenwoordich is die het bevel der versoeninge heeft/ den welcken sy hoort de verghevinge haer vercondigen.

De nutticheydt van dese magt/ ten aensien van de openlicke belijdinghe ende vrysprekinge.

Hier wort de nutticheyt der sleutelen te rechte ghepresen / als dese bootschap behoorlick met sulcke orden eñ eerweerdicheyt als het betaemt/ volbracht wordt. Desghelijcx als de ghene die hem selven eenichsins van de Ghemeynte vervreemt heeft verghevinge vercrijght/ ende met de broeders wederom vereenicht wordt: wat grooter een weldaet is dat hy bekent dat het hem worde van die vergeven/ dien Christus gesept heeft: Soo wien ghy de zonden vegeeft op der aerde/ dien sullen sy vergeven worden in dē Hemel? Ende ooc en heeft die heymelicke absolutie ende verghevinghe gheen minder cracht ende vrucht/ als sy van die begheert wort/ dien sonderlicke hulpe noodich is / om haer cranckheyt te verlichten. Want het geschiet dickmael dat de ghene die de ghemeyne beloften hoort die der gantscher ghemeynte ghelooviighen toeghevoecht worden nochtans niet te min in eenighe twijfelinge blijft / ende noch ongerust is van herten / ghelijck of hy noch gheen verghevinghe vercreghen en hadde. Ende ist dat dese de verborgen wonde sijns hertē sijnen Pastoor te kennen gheeft/ ende hoort dat de stemme des Euangelij wordt sonderlic tot hem beweecht/ naemelick/ Dyne zonden worden u vergeven/ hebt goeden moet: so mach hy sijn herte bevestighen tot gherusticheyt / ende van die bevinge verlost worden daer van hy te voren ontstelt was.

Mat. 18. 19
Joa. 20. 23.
Eñ ten aensien van de heymelicke.
Matt. 9. 2.

Een waerschouwinge waer te nemen.

Maer alsmen van de sleutelen handelt/ so moet men altijts toe sien dat wy niet eenighe macht en droomen die van de vercondinge des Euangelij verschepden zy. Dese sake sullen wy wederom op een ander plaetse moetē volcomelicker verclaren/ daer wy sullē van de regeeringe der Gemeynte handelen. Eñ daer sullen wy sien dat alle het recht om te binden ofte ontbinden dat Christus sijnder gemeynten ghegeven heeft/ is aen het woort gebonden. Maer dat is voornemelick waer van de bedieninge de sleutelen/ wiens geheele macht daer in is gelegen/ dat de ghenade des Euangelij door de gene die God verordent heeft / heymelic ende openbaerlick in de herten der ghelooviighen verseghelt worde / het welcke niet en can geschien anders dan alleenlick door de predikinge.

Lib. 4. cap. 11 ende 12. C. Omnis utriusque sexus, De summa Trinitate et fide Cath. decretum est Innocentii in Concilio lateranen. Refertur lib. 4. Senten. distin 14. cap. 2 lib. 4. Senten. distin. 18. cap. 2.

‡ De Papistige dwalinge van de Biechte.

15 ‡ Wat doē de Roomsche Theologien? Sy verordenen dat alle menschen / man ende wijf/ terstont als sy tot de jaren der discretie ende onderschepdinghe gecomen zijn/ moeten ten minsten eenmael alle jaer alle hare zonden biechten voor haren eyghenen Priester. ‡ Ende dat de zonde niet en can vergeven worden/ ten zy datmen een vast voornemen heeft om te biechten: ende dat daer gheen inganck tot het Paradijs en is / ten zy dat sulck voornemen volbracht worde. Ende dat de Priester de macht der sleutelen heeft/ om daer mede den sondaer te binden ofte ontbinden / om dat het woort Christi niet te verghceefs en is / daer hy sept: Al wat ghy bint/ etc. Ende van dese macht voeren sy strijtgierighen crijch. Sommighe segghen dat daer wesentlick maer een sleutel en is / te weten/ de macht om te binden ende ontbindē: dat de wetenschap wel noodich is tot het goede gebruyck der sleutelen/ maer dat sy niet van het wesē der sleutelen en is/ maer alleenlick en toevallende dinck is. Sommighe dese te seer onghebonden vryhept siende/ hebben twee sleutelen getelt/ te weten/ de discretie ofte onderschepdinghe/ ende de macht. Andere wederom/ siēde dat der Priesteren ongeschictheyt door sulcke matinge verhindert ende gedwongen wert / hebben andere sleutelen gesmeet/ te weten / de authoriteyt om te onderschepden: (de welcke sy gebruyckē eyndelicke sententie ghevende/) ende de macht die sy in het volbrenghen haerder sententie gebruycken: ende dat de wetenschap daer toe comt als een raetsman. Dit binden eñ ontbinden en dorven sy niet enckelick uyt legghen dat het zy de zonden verghevē ende uytwisschen: want sy hooren den Heere roepen by den Prophete: Ick bent / ende daer en is gheen ander buyten my: Ick bent/ ick bent/ die uwe ongherechticheden uyt wissche/ o Israel. Maer sy seggen dat het den Priester toe comt te oordeelen wie ghebonden of ontbonden zijn/ ende te verclaren wiens zonden vergheven ofte behouden zijn/ ende dat hy't verclaert door de biechte als hy de zonden vergheeft ende behout: ofte door sententie/ als hy verbant ende tot de ghemeynschap der Sacramenten ontfangt. Ten eynde als sy verstaen dat sy noch niet en connen van desen knoop hen selven ontwerren/ datmen hen altyts mach tegenworpen dat dickmael van de Priesters ghebonden ende ontbondē wordē die dies onweerdich zijn/ ende die daerom niet ghebonden noch ontbonden en worden in dē Hemel/ so antwoorden sy het gene dat haer laetste toevlucht is / te weten/ datmen de ghevinge der sleutelen moet verstaē met dese aēmerckinge/ dat de Heere belooft heeft dat de sententie des Priesters die rechtveerdichlic sal gegeven worden na de verdienste des genes die gebonden ofte ontbonden wort/ sal by sijnē rechtstoel goet geacht wordē. Bovē desen dat dese sleutelen zijn van Christo allen Priesteren gegeven/ de welcke hen in hare promotie van de Bisschoppen toe gelept worden: maer dat het vrye ghebruyck is alleenlick by de gene die de kercken bedienen: ende dat ooc by de verbannen ende afgesette de sleutelen wel blijven/ maer verroest ende gebonden. Ende die dit seggen/ die mogen met recht geacht wordē matich ende nuchter te zijn/ alsmē se vergelijct by de gene die op een nieu aenbidt nieuwe sleutelen gesmeet hebben/ daer mede (gelijc sy leerē) de schat der Gemeynte geopent wort/ de welcke wy sullē hier na te haerder plaetse ondersoeckē.

De nootsakelickheyt die allen menschen voorgheschreven is/ om alle zonden te biechten.

2. De versierde sleutelen.

Matt. 18. 19.
Joa. 20. 23.

3. Dat onbekēt groot van binden ende ontbinden.
Esaie. 43. 11. 25.

4. Wien die last van binden ende ontbinden opgelept zy.

16 Op alle dese puncten sal ick met corte woorden antwoorden. Ende ic verswijge hier tegēwoordichlic met wat recht ofte onrecht sy hier de zielen der ghelooviighen met hare wetten benauwen: want dat sullen wy te sijnder plaetse ondersoecken. Maer dat sy hen een wet op leggen van de vertellinge aller zonden: dat sy seggen dat de zonde niet vergheven en wordt anders dā met conditie/ te weten/ dat daer eē vast voornemen zy om te biechten: dat sy snateren dat daer geē ingāc tot den Paradijse en is/ als de bequaemheyt om te biechten vergetē wort:

Cap. 5. lib. 3. sect. 1.
Wederlegginghe van d'eerste dwalinge.

dat en

dat en is voorwaer gheensins te lijden. Moetmen alle de zonden vertellen? Maer David die (ghelijck ick meyne) de belijdinghe der zonden wel overmerct hadde/roept nochtans upt/ wie sal de dwalinghe verstaen? Heere reynicht my van mijne verborghen zonden. Ende ergens/ mijne ongherechticheden zijn over mijn hooft ghegaen/ende zijn gelijck een swaer last boven mijn macht verswaert. Te weten/hy verstont hoe groot de afgront onser zondẽ was/hoe menigherley ghedaente der boosheyt in den mensche zy/ hoe menich hooft dit ghedierte / namelick de zonde / draecht / wat langheren steert sy treckt. Daerom en voechde hy hem selven niet om het getal der zonden te verhalen: maer riep upt de diepte des quaets tot den Heere: Ick bẽ overladen/ ick ben begraven ende versticht: de poorten der hellen hebben my bevanghen / uwe hant trecke my upt / die in den diepen put ben versoncken/ende vergae/ende sterve. Wie sal nu dencken op de tellinghe sijnder zonden/ dewijle hy siet dat David selve niet en can het ghetal sijnder zonden rekenen.

Van tgene onmogelic is/met t'getuygenisse Davids.
Psal.19.13.
Psal. 38.5.

17 Met dese pijnbanck worden de zielen der ghener die eenich ghevoelen van God hadden/ meer dan wreedelic gequelt. Ten eersten brachten sy haer selven tot rekenschap / ende deelden de zonden in armen/in tacken/in tacxkens ende in loovers/nae hare ghedaenten: daer nae hebbẽ sy de qualiteyt ofte hoedanicheyt/de grootte ende de gheleghentheden ghewegen: ende de sake hadde wel wat voortganckx/maer als sy eẽ weynich verre ghecomen waren/ doe waren sy gelijck schepen die niet en sien dan alomme hemel ende zee/geen haven/gheen ruste: maer hoe sy meer door varen / soo veel te meer comt hen voor oogen: Jae daer waren gelijck hooge bergen oprijsende: ende geen hope oock na lange ommeganghen daer upt te comen/soo bleven sy dan in de benautheyt: ẽ daer en wert tẽ eynde geen ander uptcomste gevonden/ dan vertwijfelinghe. Hier hebben de wreede vleeshouwers/ willende de wondẽ genesen die sy gemaect hadden/eenige medecijne gegeven: te weten/dat eẽ yegelic soude doẽ dat in sijn macht waer. Maer hier worden de ellendighe zielen wederom met nieuwe sorge becommert/jae met nieuwe smerte ghequelt ende ghevleghen/aldus denckende: Ick en hebbe niet tijts genoech daer toe gedaẽ/ mijn neersticheyt / heeft hier in my niet groot genoech gheweest/ic hebbe vele dingẽ verachtelic voorby gegaen/ẽ de vergetelicheyt die upt onachtsaemheyt comt / en is niet ontschuldichlic. Daer worden noch anderẽ plaesters ghegheven/ om sulcke smerte te versoeten: te weten/wel aẽ doet penitentie voor uwe vergetelickheyt/sy sal u vergeven wordẽ so verre sy niet onachtsaem en is. Maer alle dese plaesters en connẽ de wondẽ niet toe heylen. Ende sy en zijn niet alleenlic geen verlichtinge der cranckheyt / maer zijn fenijn met honich vermengt / om dat het niet en soude door de bitterheyt der eerster smake verworpen worden/maer tot in de binnenste leden comen eer het gevoelt wort. So dringt dan dese grouwelicke stemme altijts/ẽ clinct in de oorẽ: Biecht alle uwe zondẽ: ẽ dese verschrickinghe en can niet wech genomen worden anders dan door sekeren troost. Hier moghen de Lesers bedencken hoe onmogelick het is alle de daden des gantschen jaers te overrekenen/ẽ te overleggen wat sy op eenen yegelicken dach gedaẽ hebbẽ: want de bevindinge leert eenen yegelickẽ dat de memorie te cranck is/so wanneer des avonts de feylen eens daechs alleenlick te ondersoecken zijn: so menigerley ende verscheydẽ feylen comen daer voor ooghen. Want ick en spreke niet van de grove ende onverstandighe hypocrijten/ de meynen dat sy haer rekenschap wel gemaeckt hebben als sy drie ofte vier swaere zonden aengemerct hebben: maer van de waerachtige dienaers Gods/ die in het ondersoecken bevindende dat sy overladẽ zijn/daer bovẽ noch dit ghedencken dat Joannes seyt: Ist dat onse herte ons straft/ God is meerder dan onse herte. So wordẽ sy dan verschrickt voor dien Richter/ de welcke veel scherper kennisse neemt dan onse sinnen connen begrijpen.

Item/door het getuygenisse der conscientie/ welcke geẽsins dese seer strenge verbindenisse voldoen can.

Daer nae/ datmen nootsakelic in vertwijfelinghe ẽ verstarringhe vallen moet.

Bevestiginge der voorgaende dingen genomen vã dat getuygenisse der conscientien.

1.Joa.3.20

18 Ende dat de meeste deel der werelt heeft te vrede gheweest met sulcke versoetinge daer mede so schadelic fenijn vermengt was / dat en is niet ghieschiet dat sy gheloofden dat Gode daer mede was ghenoech ghedaen / ofte dat het hen gantschelick genoech was: maer om dat sy gelijck midden in der zee eenen ancker uptgeworpen hebbende/souden een weynich van der vaert rusten/of ghelijck een moede ende flau reyser/in den wech een weynich neder ligget. Ick en arbeyde niet om de waerheydt hier van te bewijsen. Want een yeghelick mach by hem selven sijns selfs getuyge zijn. Ick sal in somma seggen hoedanich dese wet gheweest zy. Ten eersten is sy onmogelic/ daerom en can sy anders niet dan verderven/verdoemen/verwerren/ tot den val ende tot vertwijfelinghe brengen. Ten anderen beneemt sy den sondarẽ het waerachtich ghevoelen haerder zonden / ende maecktse gheveynsde hypocriten / ende doetse God ende hen selven vergetẽ. Want dewijle sy geheel becommert zijn in de tellinge haerder sondẽ/so vergeten sy daerentusschen den verborgen poel haerder sonden/ haer verborgen ongerechticheden/ ende inwendige onreynicheden / door der welcker kennisse aldermeest sy haer ellendicheyt behoorden te wegen. Maer het was een seer seker regel der belijdinge te bekennen ẽ belijden dat de afgront onser boosheyt soo groot is / dat hy oock onse gevoelen te boven gaet. Na desen reghel sien wy dat de belijdinge des Publicaens geschiet is/daer hy seyt: * Heere weest my sondaer ghenadich. Ghelijck of hy wilde seggen: Ick ben ghe heel een sondaer soo groot als ick ben /ende ic en can de grootheyt mijner sonden/ noch met gedachte/noch met tonge begrijpen: laet dẽ afgront dijner barmherticheyt desen afgront der sonden verslinden. Yemant mochte seggen: Wat? moetmen dan niet alle de sonden biechtẽ? is dan geẽ belijdinge God aengenaem anders dan die beslotẽ is in dese woorden: Ick bẽ een sondaer? Jae wy moeten liever neersticheyt doen om soo veel in ons is / onse gantsche herte voor den Heere upt te storten: ende niet alleenlic met eenen woorde te belijdẽ dat wy sondaers sijn/maer waerachtelick/ ende van herten bekennen dat wy sulck sijn: ende met onse gantsche ghedachte bekennnen hoe menigerley de smerte der sonden is: niet alleenlick dat wy onreyn zijn/maer hoedanich/ende hoe groot/ẽ in hoe veel stucken onse onreynicheyt gelegẽ is niet alleenlick dat wy schuldich sijn/ maer met wat grooter schult wy verladen/ ende hoe menichsins wy verbonden sijn: niet alleenlick dat wy ghewont sijn/ maer hoe vele ende dootlicke wonden wy hebben. Ende als de sondaer hem selven geheel met dese bekenninghe uptghestort heeft/so sal hy nochtans ernstichlick ẽ oprechtichlic denckẽ/dat daer noch veel meer is/ ende dat de verborgẽthedẽ sijns quaets so diep sijn/ dat hyse niet en can gantschelick ondersoecken.

De tweede wederlegginghe der eerster dwalinge/ genomen van tweederley gelijckenisse.

De somma van de gãtsche wederlegginghe.

De derde wederlegginge genomen van eẽ tegenstellinge/waer in voorgestel wordt eenen sekeren reghel der belijdenisse.

*Luc.18.13

Verclaringhe deses reghels.

Ende

Psal.19.13 Ende sal upt roepen met David: Wie verstaet
1. Teghenworpinge. de dwalinge? Heere verlost my van mijne ver-
borghen zonden. Nu dat sy seggen dat de zon-
den niet vergheven en worden / ten zy datmen
vastelick voor ghenomen heeft te biechten/ende
dat de poorte des Paradijs ghesloten is voor de
ghene die de bequaemheyt om te biechten die sy
gehadt hebben/zijn voorby gegaen: het zy verre
Antwoort. dat wy hem souden dat toe laten. Want de ver-
gheving he der zonden en is nu niet anders dan
sy altijts geweest is. Van allen den genen daer
van men leest dat sy vergheving he der zonden
hebben in Christo vercreghen/ van die en leest-
men niet dat sy hen selven in eenichs Priesters
oore ghebiecht hebben. Noch sy en conden voor-
waer niet biechten/ dewyle daer noch biecht-pa-
Bewijs. pe noch biechte en was. Ende veele eeuwen daer
nae en het synen niet geweten van desen biechte
te spreken/in welcke eeuwen de zonden verghe-
ven waren sonder dese conditie. Maer op dat wy
niet langer gelijck van een twijfelachtige sake
en stryden / het woort Gods is openbaer / het
welcke noch eeuwelic blijft/ te weten/so wan-
Ezec.18.21 neer de sondaer sucht/soo en sal ick alle sijn zon-
den niet ghedencken. Soo wie tot dit woort be-
2. Teghenworpinge. staet yet toe te doen/ die en bint de zonden niet/
maer bint de barmherticheyt des Heere. Want
Antwoort. dat sy segghen datmen niet en can oordeel geven
eer de sake bekent is/daer op canmen lichtelick
antwoorden / dat sy dat oordeel lichtveerdich-
lick aen hen trecken/ dewyle sy hen selven heb-
3. Teghenworpinge. 1. Antwoort. ben tot richters ghestelt. Ende het is wonder
dat sy sulcke gronden smeden / die van gheenen
verstandigen mensche en sullen toe gelaten wor-
den. Sy roemen dat de bindinghe ende ontbon-
dinghe hen bevolen is / ghelijck of dat een oor-
deelinghe ware van eenich gheschil. Maer dat
dit recht is den Apostelen onbekent gheweest/
dat bewijst haer gantsche leere. Ende vast te
weten of de sondaer vergheving he gheerijcht/
dat en comt den Priester niet toe/maer den ge-
nen van welcken de vergheving he gheeyscht
wordt: want de ghene die de biechte hoort / en
can nemmermeer weten of de zonden alle ende
te rechte vertelt zijn. Alsoo en soude daer gheen
vergheving he zijn die haer voorder soude strec-
ken dan tot de woorden des ghenes die moet
2. Antwoort. gheoordeelt worden. Boven desen is de verge-
vinghe gheheel ghelegen in het geloove ende
penitentie: welcke twee dinghen niet en connen
van den mensche bekent worden / alsmen van
Mat.18.19 Joa 20,23. het een moet sententie geven. Soo volcht dan
hier upt dat de sekerheyt der bindinge ende ont-
bindinge niet en is den goetduncken eens aert-
schen richters onderworpen: want als de Die-
naer des woorts sijn ampt recht bedient/ so en
can hy niet absolveren noch vergheven/anders
dan met conditie: maer dat om des sondaers
wille ghesept wordt: Soo wien ghy de zonden
vergheeft/etc. op dat sy niet en twijfelen dat de
vergheving he die upt den bevele ende door de
stemme Gods belooft wordt / sal in den Hemel
seker ende vast zijn.

4. Teghenworpinge/ dat de oorbiechte een sake is/die in haer selven noch goet noch quaet en is ende datse oock proffijtelick zy.
19 Waerom en ist gheen wonder dat wy dese
oorbiechte die soo fenynich een dinck / ende soo
menichsins der Ghemeynte schadelick is / ver-
doemen ende begheeren af te brenghen. Waert
dat het een dinck ware in hem selven noch goet
noch quaet / nochtans dewyle het gheen nut
noch vrucht en can doen/ende oorsake gheweest
is van soo veel ongodlickheyt ende dwalinghe:
wie en soude niet achten datment behoort ter-
stont af te brenghen? Sy verhalen wel sommi-
ge gebruycken/de welcke sy roemen seer vrucht-
baer te zijn: maer sulcx is al ghelogen/ofte van
gheender weerde. Een dinck alleenlick verha-
len sy/ dat in sonderlick voordeel sy/ te weten/
dat de beschaemtheyt des biechters groote pij-
ne is/ waer door de sondaer oock naemaels voor-
sichtigher wordt / ende de wrake Gods voor-
1. Antwoort: waer in ontdeckt wordt / de ghedeyntheyt leugē/ goddeloosheyt ende afgrijselicke grouwelen van de beschermers deser dwalinge. comt hem selven straffende. Maer vernederen
wy den mensche niet genoech met groote be-
schaemtheyt/ als wy hem tot dien opperstē he-
melschen rechtstoel roepē/daer God kennisse
neemt? Het is voorwaer schoonen voortganck
ghedaen/als wy ons voor eenen mensche scha-
mende / af laten te sondighen / ende ons niet en
schamen dat God een ghetuyghe onser booser
conscientie is. Hoewel dit selve is oock groote-
lick geloghen. Want men macg alomme sien
dat door gheen dinck grooter vryheyt ende be-
trouwen tot sonde en comt/dan als de menschē
meynen dat sy voor den Priester gebiecht heb-
bende/ moghen haren mont vaghen/ ende seg-
ghen: Ick en hebt niet gedaen. Ende sy en wor-
den niet alleenlick het gantsche jaer te stouter
om te sondighen / maer het geheel jaer lanck
van de biechte gherust zijnde / en suchten nim-
mermeer tot God / noch en comen nimmer-
meer tot hen selven / maer hoopē sonde op son-
de/tot dat de tijt comt in welcken sy/ gelijck sy
meynen/alle hare sonden op eēmael upt storten.
Eñ als sy se uptgestort hebben/so meynē sy vā
haren pac ontladen te sijn/ ende dat oordeel dat
sy den Priester toeschrijven van God genomen
te hebben: dat sy se Gode upt de ghedachtenisse
ghesloten hebben / als sy se den Priester hebben
te kennen gegeven. Maer wie siet den dach der
biechten met blyden aensicht comen? Wie gaet
blymoedichlic tot de biechte? ende en comt niet
veel meer onghewillich ende als tegenworste-
lende ghelijck of hy met ghewronghen halse tot
de ghevanghenisse ghetrocken worde? anders
dan mogheliick de offerpapen die met onderlin-
ghe verhalinghe haerder booser stucken hem sel-
ven leckerlick vermaken. Ick en wil niet veel
papiers verderven om hare ongeschickte grou-
welen te verhalen / waer van de oorbiechte vol Nectarius: waer van sect. 7.
is. Ick segge alleenlick dit: Ist dat de heylige
man niet onwijselick ghedaen en heeft die om
een gheruchte ende rumoer van hoererie / heeft
de biechte upt de kercke/ofte veel meer upt sijns
volcx ghedachtenisse gestooten: so worden wy
vermaent wat tegen ontellicken vele hoererien/
overspelen / onghoorloofde onreynicheden ende
verlockingen noodich is te doen.

Wederlegginghe der tweede dwalinge.
20 Dat de biechtpapē hier de macht der sleu-
telen voor wenden / ende daer in alle de macht
haers ryckx stellen / wy moeten sien hoe groot
men dat behoort te achten. Zijn dan/seggen sy/
de sleutelen sonder oorsake ghegheven? Is dan Mat.18,18
sonder oorsake ghesept: Al wat ghy ontbint op
der aerde/dat sal in den hemel ontbonden wesē?
Maken wy dan het woort Christi ydel? Ick
antwoorde dat daer groote oorsake ghegheven
is/waerom de sleutelen ghegheven worden: ge- 1 De Misspriesters en zijn geen navolgers der Apostelen.
lijck ick oock weynich te voren verclaert hebbe/
ende wederom claerlicker sal leerē daer wy sul-
len van den ban handelen. Maer wat salt sijn
ist dat ick alle hare sulcke vraghen als met ee-
nen sweerde al te samen af houwe / seggende/
dat haer offerpapen niet en sijn stedehouders
noch nacomers der Apostelen? Maer dit selve Lib.4.cap.12.
sal ic oocmeetē elders handelē. Nu daer sy hen
selven willen aldersterckst maken/daer rechten
sy eē stuc op waer door alle hare stercte te neder Joan.20.22 23.
geworpen worde. Want Christus en heeft niet
eer sijnē Apostelē macht gegevē om te bindē eñ

ontbinden/ dan als hyse met dē heyligen Geest begaeft heeft. Daerom segge ick, dat de macht der sleutelen niemant toe en comt dan die eerst den heyligen Geest heeft ontfangen. * Ick segge dat niemant en can de sleutelen besigen / ten zy dat de heylige Geest voor gae/ leere ēn segge wat men doen moet. Sy clappē dat sy den heyligen Gheest hebben/ maer met der daet versaken sy hem: ten zy dat sy mogelick dichten dat de heylige Geest een ydel dinck/ ēn van geender weerde zy/ ghelijck sy voorwaer dichten: maer men sal hen niet gelooven. Ēn met desen stucke woorden sy gantschelick te neder gheworpen/ te weten van wat sleutel het zy dat sy roemen/ men moet hem altijts vragen of sy ooc dē heylighen Gheest hebben / die de beweger ende regeerder der sleutelen is. Ist dat sy antwoorden dat sy den heylighen Gheest hebben / soo moetmense wederom vragen oft de heylighe Gheest can dwalen. Dat en sullen sy niet bestaen claerlick te seggen/ hoe wel sy't in haer leere bedecktelick te kennen geven. So salmen dan besluyten dat geene offerpapen de macht der sleutelen hebben/ dewijle sy alomme sonder onderschept ontbinden dat de Heere wilde ghebonden hebben / ende binden dat hy heeft gheboden te ontbinden.

Sy en hebben den H. Geest niet/ de welcke alleen is de regheerder ende beleyder der sleutelē.

* lib. 4. cap. 6.

Heden

21 Als sy siē dat hen met seer clare bewijsinge bewesē woort dat sy sōder onderschept de weerdige ēn onweerdige bindē ēn ontbindē/ so treckē sy den sleutel sonder wetenschap hen selven aē. Ende hoewel sy niet en connen versaken dat de wetenschap noodich is tot het rechte gebruyck/ soo schrijven sy nochtans dat ooch den boosen dienaren is de macht ghegeven. Maer dewijle dit de macht is: Al wat ghy bint ofte ontbint op der aerde/ dat sal in den Hemel gebonden ofte ontbonden wesen: So moet dese belofte Christi lieghen/ ofte sy binden ende ontbinden recht/ die met deser macht begaeft zijn. Sy en connen hier niet voorwenden dat de woorden Christi haer strecken nae de verdiensten des menschen die gebonden ofte ontbonden wordt. Wy bekennen dat ooc/ datmen noch binden noch ontbindē en can/ anders dan de gene die weerdich zijn ghebonden of ontbonden te worden. Maer die vercondigers des Euangelij/ ende de gemeynte hebben het woordt waer mede sy dese weerdicheyt mogen meten. In dit woordt moghen de vercondighers des Euangelij eenen yeghelijcken vergheving der zonden beloven in Christo door het geloove: sy moghen de verdoemenisse vercondighen teghen alle ende over al die Christum niet aen en nemen. In dit woort vercondicht de Ghemeynte dat de hoereerders / overspeelders/ dieven/ gierige/ ende ongherechtighe/ gheen deel en hebben in het rijcke Gods / ende bint de sulcke met seer seker bandē. Met dē selven woorde ontbint hy de ghene die hy troost als sy hen bekeeren. Maer wat macht sal dit zijn/ niet weten watmen moet binden ofte ontbinden: ende niet connen binden noch ontbindē ten zy datmen dat weet? Waerom segghen sy dan dat sy ontbinden door de autoriteyt die hen ghegheven is/ dewijle de ontbindinge onseker is? Waer toe dient ons dese gedichte macht/ is dat daer geen gebruyck van is? Ende ick hebbe nu bewesen dat daer geen ghebruyck en is/ ofte dat het soo onseker is dat het voor gheen is te achten. Want dewijle sy belijden dat het meeste deel der Priesteren de sleutelen niet recht en gebruycken/ ende dat de macht sonder recht ghebruyck crachteloos is: wie sal my doen te gelooven dat de ghene die my ontbint/ is een goet

De wederlegginghe van de derde dwalinghe. Eerstelick is hier onbekent dat bevel ende de belofte Christi.

Wederlegginghe in een teghenworpinge.

1. Cor. 6. 9.

In ontellicke ongeschictheden sullen sy vallen/ die van het woordt Godts dwelen (een sekeren reghel om te binden ende ontbinden) afwijcken.

bediener der sleutelen? Ist dat hy een quaet bediener is/ wat heeft hy dan anders dan dese ondeugende bedieninge/ te weté/ Wat in u te binden ofte ontbinden is / dat en weet ick niet/ dewijle ick het recht ghebruyck der sleutelen niet en hebbe: maer ist dat ghy't verdiēt/ so ontbinde ick u? Maer soo veel soude / ick en segge niet een ongeleert mensche (want dat en soude hare ooren niet wel verdragen) maer een Turck ofte duyvel vermogen. Want het is soo veel te segghen/ als/ Ick en hebbe Gods woort niet/ het welcke een seker regel is om te ontbinden: maer de autoriteyt is my gegevē om u te ontbinden/ ist dat uwe verdiensten dat vermogen. So sien wy dan wat sy aengesien hebben als sy geoordeelt hebben dat de sleutelen zijn de autoriteyt om te onderscheyden/ ēn macht om de sententie te volbrengen: ende dat de wetenschap daer toe comt als eē raetsman/ ēn dat sy is als eē raetsman tot goet ghebruyck. Te weten/ sy hebben willen oncuyschelick / vertelick / sonder God ende zijn woort regneeren.

Siet sect. 15

Rom. 1, 24.

22 Ist dat yemant hier tegen seyt dat de oprechte dienaers Christi oock niet min en sullen bevreest ende onseker zijn in haer ampt/ om dat de ontbindinge die aen het geloove hangt / altijts sal onseker zijn. Boven desen/ dat de sondaers sullen geenen ofte cleynen troost hebben/ dewijle de dienaer selve/ die niet bequaem en is om haer gheloove te oordeelen / niet seker en is van de ontbindinge. Dit can lichtelick wederleyt worden. Want sy segghen dat de Priester gene zonden en vergheeft/ anders dan daer van hy kennisse heeft: ende also nae haer gevoelen is de vergevinghe in des Priesters oordeel geleghen/ ende als dese niet voorsichtichlick en onderschept wie der vergevinge weerdich zy / so is alle haer doē te niete ende te vergeefs. Somma/ de macht daer van sy sprekē/ is ondersoeckinghe met macht om te oordeelen/ nae welcke ondersoeckinghe de vergevinge ende absolutie ghemeten wordt. In desen deele en wort gheen sekerheyt noch vasticheyt ghevonden. Jae het is een diepe afgront: want daer de biechte niet volmaect en is/ daer is ooc de hope der vergevinghe creupel. Boven desen moet de Priester selve in twijfelinghe blijven/ dewijle hy niet en weet of de sondaer sijne zonden ghetrouwelick vertelt. Ten laetsten is de onwetentheydt ende ongeleertheyt der Priesteren soo groot / dat het meeste deel daer van niet bequamer en is om dat ampt te bedienen / dan een schoelapper om lant te bouwen: ende de andere moetē byna alle met rechte van hen selven twijfelen. So comt dan de onsekerheyt ende twijfelinghe der Pauselicke absolutie hier uyt / dat sy willen dat die haer fondament hebben van den persoon des Priesters: ende niet alleenlick van den persoon des Priesters/ maer ooch van de kennisse die hy neemt/ op dat hy alleenlick van aenghebrochte/ ghevraechde ende bevonden dinghen oordeele. Nu waert dat yemant dese goede Leeraers vraechde of de sondaer met God versoent wort als sommighe zonden vergheven zijn ick en sie niet wat sy souden connen antwoorden anders dan dat sy sullen bedwonghen worden te belijden dat het gene dat de Priester oordeelt van de vergheven zonden/ der welcker vertellinghe hy ghehoort heeft / al ondruchtbaer is / soo langhe als de andere sonden die hy niet gehoort heeft/ van de verdoeminghe niet verlost en worden. Ende met wat schadelicker benautheyt de conscientie des geens die hem selve gebiecht heeft/ blijft bevanghen/ dat is hier uyt openbaer/ dat

Wtvluchte tegen de wederlegghe van de derde dwalinghe.

1. Antwoort / als waer dat de Pausgesinden tot verscheyde ongeschicktheden ghebrocht worden/ het zy dat ghy dē Misprieser ofte dē biechter aensiet.

hy niet

hy niet sekers en can houden uyt den woorde Gods/ dewijle hy rust op des Priesters discretie (gelijc sy spreke.) Maer de leere die wy gevē is vry ende vranck van alle dese ongeschickthe-den. Want de absolutie is met conditie/op dat de sondaer betrouwe dat God hem ghenadich is/so verre hy oprechtichlick versoeninge soeckt in de offerhāde Christi/eñ gerust is in de genade die hem is voorgestelt. Alsoo en can die niet dwalen die nae zyn predickampt vercondicht dat hem uyt Gods woort is bevolen. Ende de sondaer can een seker eñ claer absolutie ontfanghen als de eenvoudighe conditie wordt daer by ghestelt / van de ghenade Christi aen te nemen/na de gemeyn reghel onses Meesters / de welcke godlooslick is in het Pausdom veracht geweest/te weten/O geschiede na uwe geloove.

Antwoort/ alwaer dat overvloedich op de wtvlucht woort geantwoort.

Mat.9.29

23 Ick hebbe ergens beloeft te segghen hoe onwysselick sy de dinghen vermenghen die de Schriftuere leert van de macht der sleutelen/eñ de plaetse sal bequamer zyn in de handelinghe der regeeringe der Ghemeynte. De Lesers sullen nochtans gedachtich wesen dat het ghene dat van Christo is gesproken/ eensdeels van de predikinge des Euangelij / ende eensdeels van den ban / verkeerdelick wordt gedraeyt tot de heymelicke oorbiechte. Daerom als sy ons tegenworpen dat het recht om te ontbinden / is den Apostelen ghegheven/ dwelck de Priesters bedienen/de zonden die hen bekent zyn vergheuende/so ist openbaer dat sy een valsch ende onnut fondament nemē: want de absolutie die dē geloove dient/en is niet anders dan een getuyghenisse der genade/welcke getuygenisse wordt uyt de onverdiende belofte des Euangelij ghe nomen Ende de ander belydinghe die in de oeffeninghe der Ghemeynte gheleghen is/die en gaet de verborgen zonden niet aen/ maer dient meer tot exempel/op dat de openbaer ergernisse der Ghemeynte wech genomen worde.* Ende dat sy van hier ende van daer ghetuygenissen te hoope schrapen/met de welcke sy willen bewysen dat het niet ghenoech en is datmen Gode alleenlic/ofte den ongeleerden de zonden biecht/ maer dat eē Priester moet de kennisse daer van nemen/ daer in is haer neerstichept schandelick ende stinckende. Want ist dat de oude Vaders ergens den sondaren radē dat sy hē selven ontladen by haren Pastoor / dat en mach niet verstaen worden van de tellinge der zonde/ die doe niet ghebruyckt en wert. Boven desen ghelijck Lombardus eñ andere zyn schadelick geweest/ also schijnen sy willens valsche boeckē die valschelick onder goeder Leeraren namen waren uytghegaen/gebruyckt te hebben/om door sulcke voorwendighe ende decksel de eenvoudighe te bedrieghen. Sy bekennen wel te rechte dat daer eygentlick geen bant en blijfe/als yemant met penitentie geroert is / al ist dat hy schoon noch niet ghebiecht en heeft / want de absolutie comt altijts met de penitētie: ende dat daerom de Priester dā meer verclaert dat de zondē vergeven zyn/dā dat hyse vergeeft. Hoewel in dat woort verclaren, geven sy een grove dwalinge te kennen/stellende een ceremonie/ in de plaetse der leere. Ende dat sy daer by stellē dat de gene die voor God heeft verghevinghe ghecregen/ wordt voor het aenschijn der gemeynte geabsolveert/ daer trecken sy onbequamelic tot eens yegelicx sonderlich ghebruyck / dat (gelijck wy nu ghesept hebben) tot de ghemeyn oeffeninghe der ghemeynte is verordent/alsmen ergernissē die uyt eenige swaere zonden is gecomen/ moet wech nemē. Maer weynich daer na verdraeyen

De wederlegginghe der vierde dwalinge/ welcke is dat het recht om te ontbinden den Priesteren gegeven is.

1. Woort betoont hare onweetēthz. om hare sake recht te[?] ende welcke bewysen.

2. Woordt door sulck haer voorgeven de kerckelicke disipline omgekeert.

** Tegenworpinge.*

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

2. Teghenworpinge.

Antwoort.

3 Teghenworpinge.

ende verderve sy die matichept/een ander wijse om te vergheven daer by stellende: te weten/ met opleggingge der straffe ende voldoeninge/ waer in sy hare offerhanden eē recht toe schrijven/waer door sy de helfte deelen dat God ons alom heeft gheheel belooft. Want dewijle hy enckelick penitentie ende gheloove eyscht / soo is dese deylinge ofte uytneminghe gheheel ongodlick. Want het is soo veel / ghelijck oft de Priester eens Dekens persoon aennemende/ God verhinderde/ende niet en wilde lyden dat God door zyn enckel mildichept yement tot genade ontfinge/ dan die voor des Dekens voetbanck heeft gheleghen / ende aldaer straffe gheleden.

Antwoort.

24 De gantsche somma is dit: Ist dat sy willen God den autheur deser biechte maken die sy ghedicht hebben / soo wordt haer ydelhept gheopenbaert: gelijck ick in weynige plaetsen die ick by gebracht hebbe / bewesen hebbe dat sy vervalschers zyn. Ende dewijle het opēbaer is dat dese wet is van menschē gegeven/ soo segghe ick dat sy ooc een tyrannische ende wreede wet is/ende dat God daer door vercort wordt/ de welcke de conscientiē aē zyn woort verbint/ ende wil dat sy van der menschen heerschappie vry zyn. Nu als de sake die God heeft willē vry laten/wordt ghebođen als noodich om verghevinghe der sonden te vercrijgen/ soo segghe ick dat dit onverdraghelicke kerckroof is. Want gheen dinck en comt eyghentlicker Gode toe/ dan de zonden te vergheven/waer in onse salichept is ghelegen. Boven desen hebbe ick bewesen dat dese tyrannie dan eerst is in ghebracht als de werelt in schandelicke ongheleerthept was versonckē. Hier toe hebbe ick oock geleert dat het een fenynighe wet is / die de ellendighe conscientien tot vertwijfelinghe brengt / waer gheen vreese Gods en is ofte plomper maeckt/ waer sorgheloosheyt is met ydel behaghelickhept ende smeeckinge verlockende. Ten laetsten hebbe ick verclaert dat alle de versachtingē die sy by brenghen / tot gheen ander eynde en dienen/dā om de suyvere leere te verwerren/ verduysteren ende verdraeyen / ende de godloosheyt met valsche coleuren te bedecken.

Tot besluyt van den gantschen handel tegē dese versierde biechte/ welcke oorspronc/ tyrannie/ gods lasteringe/kerckroverie eñ veelvoudige godloosheyt hy afschildert.

Psal.136.

25 In de derde plaetse der penitentie stellen sy de voldoeninghe/maer al wat sy daer van snateren/dat can met eenē woorde wederlept worden. Sy seggen dat het niet ghenoch en is dat de gene die penitentie doet/ hem selven onthout van de voorledē zonden/ ende zyn leven betert/ ten zy datmen Gode voldoe van het ghene dat geschiet is. * Ende dat daer vele middelen zyn door de welcke wy mogen de zonden af coopen: te weten/tranen/vasten/offerhanden/ wercken der liefde. Datmen hier mede moet God versoenen/de schult der rechtveerdichept Gods betalen/ de zonde vergheldten/ende de vergevinge verdienen. Want hoewel hy door zyn groote barmhertichept heeft de schult vergheven / dat hy nochtans de straffe hout door de discipline ende oeffeninghe synder rechtveerdichept/ ende dat dese straffe moet door voldoeninghe af ghecocht worden. Nochtans comen alle dingen tot dese somma/te wetē/dat wy wel door de barmhertichept Gods verghevinghe der zonden gecrijgen/maer dat dit geschiet overmits te verdienste onser wercken / door de welcke de schult onser zonde betaelt wordt / op dat der rechtveerdichept Gods behoorlick ghenoech ghedaen worde. † Tegen sulcke leughenen stelle ick de onverdiende verghevinghe der zonden/ de welcke claerlicker dan eenich dinck in de

Vā de voldoeninghe/ welcke de Sophisten in de derde plaetse der boetveerdichz. stellen : hare dwalingen eñ leugenē.

** Lib.4 Sen. dist.16. c. 4. c. non sufficit de pont.c.med. eadem dist c nullus eadem dist.*

† Tegen sulcke leugenen wort gestelt dat woort/ Vergevinge.

Esa.43.25 Rom.5.8. Schrifture vercondicht wort. Een eersten wat is vergevinghe anders dan een enckelder gave der mildicheyt Gods? Col.2.14. Tit.3.5. Want die met een hantschrift betuycht: dat hem sijn geleent ofte ghesborcht gelt betaelt is / van dien en seytmen niet dat hy't quijt gescholden heeft: maer van den ghenen die sonder eenighe betalinghe van selfs door sijn goetdadicheyt sijns schuldenaers naem uyt wischt. Boven desen / waerom wort daer by ghestelt/ voor niet ofte onverdient / anders dan om alle de meyninghe der voldoeninge wech te nemen? 2. Onverdiende. Door wat stouticheyt richten sy dan noch hare voldoeningen op / die door soo stercken blixem te neder gheslaghen wordt? 3 God uyt wissende onse ongerechticheyt. Eñ wat sullē wy seggē/ dewijle de Heere door Esaiam roept: * Ick bent/ick bent/die uwe ongerechticheidē wech neme om mijnent wille: eñ en sal uwer zonden niet ghedachtich zijn. *Esa.43.25 Vercondicht hy niet opentlick dat hy de oorsake ende het fondament der vergheuinghe neemt uyt sijn goetheyt alleen? 4. Door Christum ende om sijnet wille Boven desen als de gantsche Schrifture Christo ghetuyghenisse gheeft / datmen moet door sijnen naem vergheuinghe der zonden ontfanghen / sluyt sy dan niet alle andere namen uyt? Hoe leeren sy dan dat de vergheuinghe wordt ontfanghen door den naem der voldoeninghe? Act.10.43. Sy en connen niet seggen dat sy dat den name der voldoeninghe niet toe en schrijven / hoewel sy / ghelijck sy segghen / als een middel ende hulpe daer toe is. Waer uyt dan volcht dat onse voldoeninghe niet noodich en zy. Want als de Schrifture seyt dat de zonden vergheven worden door den naem Christi / soo vermaent sy dat wy daer gheen dinck toe en doen / ende dat wy dat gheenen onsen dinghe toe en schrijven / maer dat wy door Christum alleen daer toe comen: 2.Cor.5.19. ghelijck Paulus betuyghende dat God was de werelt hem selven in Christo versoenende / den menschen om sijnent wille de zonden niet toerekende / soo stelt hy terstont daer by de wijse ende middel/ seggende / want hy is voor ons zonde ghewordden / die sonder zonde was.

26 Maer sy zijn soo verdraeyt dat sy seggen dat de vergheuinghe der zonden ende de versoeninghe eenmael geschiet / als wy door Christum worden in den Doop tot ghenade ontfanghen: maer datmen nae de Doop moet door voldoeninghe weder op staen. 1. Teghenworpinge/ welcke seer nauwe bepaelt de genade ende cracht Christi. Dat het bloet Christi gheen voordeel en doet / ten zy dat het door de sleutelē der Kercke bedient ende uytgedeelt wordē. Lib.3. Senten.dist.19. Ick en spreke niet van duystere ofte onsekere dingen / dewijle sy haer onreynicheyt met seer clare geschriften geopenbaert hebben/ eñ dat niet een ofte twee/ maer alle de Schoolleeraers. 1.Pet.2.24 1.Tim.1.9 Want nae dat haer Meester heeft nae de leere Petri beledē dat Christus aen het hout de straffe der sonden betaelt heeft/soo verbetert hy terstont sijn sententie met een uytneminghe die hy daer onder stelt/seggende/dat in dē Doop alle tijtlicke straffen der sonden vergeven worden/maer dat sy na dē Doop door de penitentie verminderi worden: soo dat het cruyce Christi ende onse penitentie alsoo te samen wercken. 1.Antwoort uyt den Euangelist Joanne. Maer Joannes spreect veel anders/seggende: Ist dat yemandt sondicht / soo hebben wy een voorsprake by den Vader / namelick Jesum Christum ende hy is de versoeninghe voor onse sonden. 1 Joan.2.1 ende 12. Ick schrijve u kinderkens / want uwe sonden worden u vergheven om sijns naems wille. Hy spreecht voorwaer tot de geloovighe/ ende dewijle hy hen Christum voor stelt tot een versoeninge der sonde/ soo bewijst hy dat daer geen ander voldoeninge en is/ waer door God verbolghen zijnde / soude mogen versoent ende gepaeyt worden hy en seyt niet / God is u eenmael versoent door Christum/ soeckt nu anderē middelē om u te versoenē: maer hy stelt hem tot eenen eeuwigē Advocaet/ als die ons door sijn voorsprake eeuwichlick tot de genade des Vaders wederbrengt: ende tot eē eeuwige versoeninge / waer door de zonden versoent worden. Want dat is eeuwichlick waer dat Joannes de Dooper seyde: Siet het Lam Gods/siet die de zonden der werelt wech neemt. 1.Antwoort uyt Joanne den Dooper Hy (segge ick) eñ geen ander (neemt de zonde wech: dat is/dewijle hy alleen is het Lam Gods/so is hy oock alleen de offerhande voor de zonden/hy is alleē de versoeninge/ende alleen de voldoeninge. Joan.1.36. Want dewijle het recht ende de macht om te vergevē eygentlick den Vader toe comt/als hy van den Sone wort onderscheydē gelijc boven verclaert is: so wort Christus hier gestelt in eenē anderē graet/te wetē/dat hy de straffe die wy schuldich waren/op hem nemende/ heeft onse schult voor het oordeel Gods uytgewischt /waer uyt oock volcht dat wy niet anders deelachtich en sullen wesen der versoeninge die van Christo geschiet is/ ten zy dat hy die eere behoude/de welcke die tot hen selven trecken die soecken God met hare voldoeninghen te paeyen. 1.Pet.2.24 Wat uyt dese antwoorden volghen.

27 Ende wy moeten hier twee dinghen aenmercken: te weten/dat Christus sijn eere geheel ende ongeschēt behoude/† eñ dat de conscientie in de vergevinge der zondē gerust zijnde/vrede hebbe by God. Twee dingen / die hier te bemerckē waren/ worden hier gestelt dat ghedichtsel vā voldoeninge Esaias seyt/* dat de Vader heeft alle onse ongerechticheidē op hem geleyt/ op dat wy door sijne wonden genesē wordē. Het welcke Petrus met andere woorden verhaelt/ seggende/‡ dat Christus heeft in sijn lichaem onse zonden ghedragen op het hout. † Rom.5.1. * Esa.53.4 ende 5. ‡ 1.Pet.2.24 Paulus schrijft * dat de zōde is in sijn vleesch verdoemt geweest doe hy voor ons is zonde geworden: dat is/dat de cracht ende vervloeckinge der zōde is in sijn vleesch gedoot geworden/† als hy wert tot een offerhande ghegeven/ op de welcke de gantsche pack onser zonde met haer vervloeckinge/ met het grouwelicke oordeel Gods/ende met de verdoeminge der zonde/geworpē worden. Een eerstē/ wort bysonderlick bewesen / dat Christus eere behoort onghescheent bewaert te wesen. Hier en worden geensins de beuselingen ghehoort / dat na de eerste reyninge/niemant vā ons de cracht en vrucht des lijdens Christi en gevoelt anders dan na de mate der voldoender penitentie. * Rom.8.3. † Gal.3.13. maer wy worden (soo wanneer wy gevallen zijn) tot de eenighe voldoeninghe Christi geroepen. Nu stelt hare beuselingen voor uwe oogen: te weten/Dat de ghenade Gods in de eerste vergheuinge der zonden alleen wercht: ende is dat wy daer na vallen dat onse wercken mede wercken om de tweede vergevinghe te gheerijghen. Ist dat dese dingen plaetse hebben / hoe sullen dan de ghetuyghenissen die boven zijn Christo toegeschreven / hem geheel blijven? Hoe grootelick schilt dit / Dat onse ongerechticheden sijn op Christum geleyt / om dat sy souden in Christo versoent wordē/ende dat sy door onse wercken versoent worden: dat Christus is de versoeninge voor onse zonden / ende dat God moet door wercken versoent worden. Dat ander is / van de gerustmaeckinge der conscientie: Ende wort bewesen/ dat de selve niet en can bestaen/ wanneer de voldoeninge eenige plaetse gegeve wort. Ist datmen handelt van de conscientie gerust te makē: wat gherustmakinghe sal dat wesen datmen hoort dat de sonden versoent worden door genoechdoeninghe? Hoe sal de conscientie eenmael ten eynde vā de mate ende middel der voldoeninge seker zijn? Sal sy dan altijts twijfelen of God haer genadich is/ sal sy altijts benaut zijn ende vergrouwē? Wāt die in lichtveerdige genoechdoeninghens gerust zijn /die achten het oordeel

Gods

Gods veel te kleyne: ende sy overleggen weynich hoe groot de swaricheyt der zonde is/ ghelijck wy ergens sullen seggen. Ende oft dat wy hen schoon toe laten dat sommige zonden door behoorlicke voldoeninghe versoent worden: wat sullē sy tē eynde doē als sy met so vele zonden verladen zijn/ der welcker voldoeninge sy niet en souden connen genoech doē/ al waert dat sy hondertmael hondert jaer levende/ gantschelick daer nae stonden? Hier toe dient oock dat alle de plaetsen daer mede de vergheving he der zonden beroepcht wort/ niet die aen en gaē die eerstmael in den gront des gheloofs onderwesen worden/ maer de wedergeboren kinderen Gods/ ende die langē tijt zijn in den schoot der Ghemeynte opgevoet geweest. Die bootschap die Paulus so cierlick verheft/ namelick: ‡ Ick bidde u in Christi name/ laet u met God versoenen: die en wordt niet tot de vreemde gevoecht/ maer tot de ghene die langen tijt wedergeboren waren. Ende hy gebiet de voldoeningen te laten varen/ eñ seyntse tot het cruyce Christi. Alsoo als hy schrijft tot de Colossensen dat Christus door het bloet des cruyces heeft versoent al wat in den Hemel ofte in der Aerden is/ soo en bint hy dat niet alleenlick aen dien oogenblick tijts/ waer in wy in de Gemeynte aengenomen worden/ maer bestreckt het tot den gantschen loop/ het welcke lichtelick can uyt den vervolghe der woorden verstaen worden/ daer hy seyt dat de geloovige verlossinghe hebben door het bloet Christi/ te weten/ verghevinge der zonden. Hoewel het is te vergheefs dat ick meer plaetsen te hoope brenge/ de welcke dickmael voor comen.

De 2. Tegenworpinge/ wordt wederleyt/ daer mede sy de verghevinghe der zōdē vergē tot den genē die eerstmael in den gront des geloofs onderwesen worden.
‡ 2. Cor. 5. 20.
Col. 1. 20.

28 Hier nemen sy haer uytvlucht tot een onnutte onderscheydinghe/ te weten/ dat sommighe zonden vergheevelick zijn/ sommighe doot lick. Datmen voor de dootlicke zonden groote voldoeninghe schuldich is/ ende dat de vergevelicke door lichter remedien gesuyvert worden/ te weten/ door het Pater noster, ende bespren ginge des wijwaters/ ende de absolveringhe der Misse. Alsoo spelen eñ beuselen sy met God. Nochtans dewijle sy altijts de dootlicke ende verghevelicke zonde in den mont hebben/ soo en hebben sy noch niet connen het een van den anderen onderscheyden/ anders dan dat sy de godloosheyt ende onreynicheyt des herten verghevelick souden noemen. Maer wy segghen ghelijck de Schrifture de regel des rechts ende onrechts leert: ‡ dat de doot is de besoldinge der zonde/ ende dat de ziele die gesondicht heeft/ des doots weerdich is. Doch dat de zonden der geloovigen verghevelick zijn: niet om dat sy den doot niet en verdienen/ maer om dat door de barmherticheyt Gods gheen verdoemnighe en is voor de gene die in Christo Jesu zijn: want de zonden en worden hen niet toe gerekent/ om dat sy door verghevinghe uytghewischt worden. Ick weet hoe ongerechtichlick sy dese onse leere lasterē: want sy seggē dat het een Stoische leere is van de gelijckheyt der zonden. Maer sy sullen sonder eenighen arbeyt door haer eyghenen mont overwonnen worden. Soo vraghe ick dan of sy niet en bekennen dat selfs onder de zonden die sy bekennen dootlick te zijn/ d'een zonde grooter is dan de andere? Soo en volget dan niet terstont dat de zonden gelijck zijn die te gelijcke dootlick zijn. Dewijle de Schrifture beschrijft dat de doot is de loō der zonde: dat de ghehoorsaemheyt der Wet is de wech des levens: ende dat de overtredinge der Wet is de doot: soo en connen sy dese sententie niet ontgaen. Hoe sullen sy dan eenighe uytcomste der voldoeninghe vinden in soo grooten hoop der zonden? Ofmen schoon voor een zonde conde op eenen dach voldoen/ soo valtmen in vele zonden/ dewijle men de voldoeninghe voor een sonde bedenckt. Want daer en gaet niet een dach voorby in welcken de alder rechtveerdichste niet dickmael en vallen. Ende als sy sullen hen selven tot haer voldoeninghen bereyden/ soo sullen sy vele ofte eer ontellicken vele sonden hoopen. Nu is het betrouwen der voldoeninghe wech genomen. Wat verwachten sy? Hoe dorven sy doch van de voldoeninge peysen?

De 3. Tegenworpinge/ daer in sy smeden nae haer goetdunckē een onderscheydt tusschē verghevelicke ende doodelicke zondē/ met Godt spottende/ eñ de heylige Schrift wedersprekende.
Antwoort/ waer in verclaert wort dat rechte onderscheyt tusschen de vergevelicke ende doodelicke sonde.
‡ Rom. 6. 23.
Ezec. 18. 20.
Rom. 8. 1.
Een tegensprekē/ dwelck is comende uyt de voorgaende tegenworpinghe.
Antwoort.
Pro. 24. 16

29 Sy arbeyden wel om te ontcomen/ maer sy en connen nergens uyt gheraken. Sy dichten een onderscheyt tusschen straffe ende schult: sy belijden dat de schult vergeven wordt door de barmherticheyt Gods: maer dat als de schult is vergevē/ de straffe noch blijft/ de welcke de rechtveerdicheyt Gods wil betaelt hebben. Ende dat daerom de voldoeninge eygentlick de vergevinge der straffe aen gaet. Maer o goede God/ wat grooter lichtveerdicheyt is dat? Nu belijdē sy dat de vergevinghe geschiet voor niet ende onverdient/ somtijts leerē sy dat de selve met ghebeden/ tranen/ ende alderley andere voorbereydingen verdient wordt. Maer noch strijt gantschelic met dese onderscheydinghe al wat de Schrifture leert van vergevinghe der sonden. Het welcke ick meyne nu ghenoech ende overvloedichlick bevesticht te hebben/ maer wil nochtans sommige andere ghetuyghenissen hier onder stellen/ door de welcke dese verdraeyde slanghen sullen alsoo ghestrickt ende benaut worden/ dat sy voortaen niet selfs haren uytersten steert en sullen connen vouwen noch buyghen. Dit is het nieuwe testament dat God heeft in Christo met ons ghemaeckt/ te weten/ dat hy onse ongherechticheden niet en sal gedencken. Wat hy hier mede heeft beduyt/ dat leeren wy uyt eenen anderen Propheet/ daer de Heere aldus spreeckt: Ist dat de rechtveerdige afwijckt van sijnen rechtveerdicheyt/ so en sal ick alle sijne rechtveerdicheden niet gedencken. Ist dat de godloose afwijckt van sijn godloosheyt/ soo en sal ick alle sijn ongherechticheden niet ghedencken. Dat hy seyt dat hy der rechtveerdicheden niet en sal gedencken/ dat is dat hyse van gheender weerde en sal achten om de selve te verghelden. Soo dan de sonden niet ghedencken/ is die niet begheeren te straffen. Dit selve wordt erghens ghesept met dese woorden: De sonden achter den rugghe worpen/ gelijck een wolcke uytwisschen/ in de diepte der zee versincken/ niet toerekenen/ ghedeckt houden. Met sulcke formen van spreken gheeft ons de heylighe Gheest sijn ghevoelen claerlick te kennen/ ist dat wy willen hem onse ooren toe voegen ende leerlick sijn. Voorwaer God straft de sonden: ist dat hyse wreeckt/ soo ghedenckt hyse: ist dat hyse voor het oordeel brengt/ soo en hout hyse niet gedeckt: ist dat hyse ondersoeckt/ soo en worpt hyse niet achter rugge: ist dat hyse aensiet/ soo en heeft hyse niet ghelijck een wolcke uytgewischt: is dat hyse roert eñ verwaeyt/ so en heeft hyse niet in de diepte der Zee geworpen. Ende Augustinus leyt dit aldus uyt met clare woorden: Ist dat God de zonden gedeckt heeft/ soo en heeft hyse niet willen aensien: ist dat hyse niet en heeft willen aensien/ so en heeft hyse niet willen straffen: hy en heeftse niet willen bekennen: maer heeftse liever willen vergeven. Waerom heeft hy dan ghesept dat de zonden ghe-

De 4. Tegenworpinge waer in sy brenghen t'onderscheyt tusschē schult eñ straffe/ op dat sy dat gedichtsel van voldoeninghe bevestigen moghen.
1. Antwoort.
2. Antwoort welcke met verscheyde getuygenissen der H. Schrift is claer ghemaeckt.
Jer. 31. 31. 34.
Ezech. 18. 24. 27.
Esai. 38. 17. 22.
Esa. 44. 22.
Mich. 7. 19
Psal. 32. 1.
Met sekere reden.
Met de heerlicke spreucke vā Augustino.
Psal. 32. 1.

den gedeckt zijn ? om datmense niet en soude sien. Wat wast dat God de zonde sach/ anders dan dat hyse strafte. Laet ons oock uyt een ander plaetse des Propheten hooren op wat conditie de Heere de zondē vergeeft. Al waren (seyt hy) uwe zonden gelijck purper/ so sullen sy wit worden gelijc snee: eñ al waert dat sy root waren gelijck verwe millioen / soo sullen sy wit worden gelijck witte wolle. Eñ by Jeremiam spreeckt hy aldus: In dien dach salmen de ongerechticheyt Jacobs soecken / ende sy en sal niet gevonden worden: ende de zonde Juda/ eñ sy en sal niet zijn: want ick sal genadich zijn dē overblijfselen die ick sal bewaren. Wilt ghy int corte weten wat de meyninghe deser woorden zy? Aenmerct wat daerentegē dese navolgende wijse vā sprekē beduydē: *Dat de Heere de ongerechticheden in eenen sack te hoope bint/ dat hyse in eenen bundel versamelt ende wech leyt/ dat hyse met eenen yseren priem schrijft in eenē Adamant steen. Te weten/ ist dat dese woorden beduyden dat de zonden sullen vergolden ende gestraft worden / het welcke sonder twijfelen is: soo en moetmen oock niet twijfelen dat de Heere met de contrarie sententien betuycht dat hy alle de vergeldinge der wrake vergheeft. Hier moet ick de Lesers met betuyginghe bidden niet dat sy na mijne glossen ende gedichtselen/ hooren/ maer dat sy het woort Gods eenighe plaetse laten hebben.

Esa. 1. 18.

Jer. 50. 20

Met andere daer tegengestelde plaetsen der Schrifture.
* Job 14. 17
Ozee 13. 12.
Jer. 17. 1.

30 Ick bidde u wat soude Christus ons gegeven hebben / waert dat noch straffe voor de zonden geeyscht worde ? want als wy segghen *dat hy alle onse zondē heeft in sijn lichaem gedragen aen het hout / soo en gheven wy niet anders te kennen/ dā dat hy de straffe eñ wrake heeft voldraghen / die onse zonden verdient hadden. Dit selve heeft Esaias duytlicker verclaert/ als hy seyt dat de castijdinge (oft straffe onses vredes is op hem geweest: Maer wat is de castijdinge onses vrede/ anders dā de straffe die onse zonden verdient haddē/ eñ die wy hadden moeten dragen eer wy hadden mogen met God versoent wordē/ hadde Christus selve niet in onse stede ghecomen? Siet hier claerlick dat Christus heeft de straffe der zondē geleden/ om dat hy sijn volck soude daer van verlossen. Eñ soo wanneer Paulus de verlossinge meldet die door Christum gheschiet is / soo noemt hyse Apolytrosin, met welcken woorde hy niet enckelick verlossinge en beduyt / ghelijckmen int gemeyn verstaet: maer het losghelt ofte den prijs selve/ ende de voldoeninge der verlossinge. Op sulcke wijse schrijft hy oock dat Christus hem selven heeft voor ons tot rantsoen ofte losghelt ghegheven. Want versoeninge is by den Heere/ (seyt Augustinus) anders dā de offerhāde ? Ende wat offerhande isser anders dan die voor ons geoffert is in den doot Christi ? Het geeft ons voornemelick een sterck ghetuyghenis/ dat ons in de Wet Mosis wort van de versoeninge de zondē verordēt. Want de Heere en heeft daer niet dese ofte die wijse der voldoeninge voor gestelt: maer wil dat alle de voldoeninge geschie door sacrificien. Daer hy nochtans anders alle de wijsen der versoeninge seer neerstichlic ende met uytnemende goede ordeninge verhaelt. Hoe comt dit dat hy gantschelijck niet en gebiet de zonden met eenige wercken te versoenen/ maer alleenlick offerhanden eyscht tot versoeninghe/ anders dan dat hy also wil betuyghen dat daer een eenige offerhāde is/ door de welcke sijn oordeel gepaeyt wort? Want de offerhanden die de Israeliten doe offerden/ en waren niet gheacht menschen wercken te zijne: maer waren geacht uyt haer waerheyt/ dat is / uyt de eenige offerhande Christi. Ende hoedanige vergeldinge God vā ons neemt/ dat heeft Ozeas met corte woorden wel uytgedruckt. * O God (seyt hy) ghy sult alle ongherechticheyt wech nemen. Siet daer de vergevinge der zonden. Ende wy sullen calveren der lippen gheven: Siet daer de voldoninge. Ick weet wel dat sy noch scherpsinnichlicker ontcomen/ als sy onderscheyt maken tusschen de eeuwige straffe ende de tijtlicke straffen. Maer dewijle sy leerē dat de tijtlicke is allerley straffe die God den lichame ofte der ziele aen doet/ uytgenomē de eeuwige doot/ soo worden sy door dese uytneminghe weynich geholpen. Want de plaetsen die wy boven verhaelt hebben/ die gheven namelick dit uyt / dat wy op dese conditie worden van God in genade ontfangen / op dat hy alle de straffe die wy schuldich waren / vergheve / de schult ons niet toerekenende. Ende soo wanneer David ofte de andere Propheten bidden om vergheving der zonden/ soo bidden sy oock mede de straffe af. Ja sy worden door het ghevoelen des Godlicken oordeels hier toe gebracht. Wederom als sy barmherticheyt beloven van den Heere/ so predicken sy bynae altijts uyt voorghenomen raet van de straffe ende van hare vergevinge. Voorwaer als de Heere by Ezechielen vercondicht * dat hy sal der Babylonischer gevangenisse eē eynde maken/ ende dat om sijnent wille/ eñ niet om der Joden wille: soo bewijst hy ghenoech/ dat het beyde onverdient is. Eyndelick ist dat wy door Christum worden van der schult verlost/ soo moeten de straffen die daer uyt comen/ een eynde hebben.

Esa. 53. 5.

De 3. Antwoorde/ ghenomen uyt de aenmerckinge van de cracht des doots Christi.
* 1. Pet. 2 24.

Rom. 3. 24
1 Cor 1. 30.
Ephes. 1. 7
Col 1. 14.
1. Tim. 2. 6

De 4. Antwoorde/ vā de aenmerckinge der offerhanden onder de Wet.

De 5. Antwoorde/ vā de aenmerckinge onser waerer voldoeninghe.
* Oze. 14. 3.

Wederlegginghe des onderscheyts dwelck de Sophisten maken.

* Eze. 39. 18 ende 32.

31 † Maer dewijle sy oock hen selven met getuygenissen der Schrifture wapenen / so laet ons sien hoedanich die argumenten zijn die sy gebruycken. * Sy seggen David van overspel ende dootslach gescholden zijnde door den Prophete Nathan / heeft vergevinge der zonden ontfanghen: ende nochtans wort hy daer nae met den doot sijns soons die uyt den overspele geboren was/ gestraft. * Wy worden geleert dat sulcke straffe die nae de verghevinghe der schult opghelevt wordt / moet door voldoeninge af gecocht worden. Want Daniel vermaende Nebucadnezer dat hy soude sijne zondē door aelmoessen af coopen. * Ende Salomon schrijft † dat de ongerechticheden worden om de gherechticheyt ende Godsalicheyt vergheven. Ende oock ergens / dat de veelheyt der zonde wordt door de liefde bedeckt: * Welcke sententie oock Peterus bevestlicht. Item † by Lucam seyt de Heere van der sondaressen dat haer vele zonden vergeven zijn/ om dat sy groote liefde hadde. Hoe verkeerdelic ende verdraeydelic oordeelē sy altijts vā de werckē Godes. ‡ Maer hadden sy aenghemerckt het ghene dat sy geensins en behoorden voorby te gaen/ te wetē/ dat daer tweerley oordeel Gods is/ soo souden sy een veel ander ghedaente der straffe in dese castijdinghe Davids ghesien hebben/ dan die men soude behooren te achtē eē wrake te zijne. Ende dewijle het ons allē grootelic aen gaet te verstaē waer toe de castijdinge dienen / door de welcke God onse zonden castijt: ende hoe veel die schillē van de exempelen in de welcke hy de godloose ende verworpene vervolcht met onweerdicheyt/ soo en sal het (gelijck ick meyne) niet onnut wesen dit selve met corte woordē te vervaten * Laet ons (om leerens wille) het een oordeel noemen een oordeel der wrake: ende het ander een oordeel

† Dat 5. Tegenworpinge/ waer in uytdruckelicke worden ses getuygenisse der heyligher Schrifturen

* 1. Van de bestraffinge Davids.
2. Sam. 12. 13.

† 2. Van de gerechticheyt die de zonde is boetende eñ verlossende.
† Dan. 4. 24

* 3. Van de liefde welcke de zonde is bedeckende

4. Van de barmherticheyt welke de ongerechticheyt versoent

5 Van de aelmoessē/ die alle zōdē reynigē.

6. Van vele zonden/ welcke der vrouwe vergeven / zijn / om dat sy veel liefde ghehadt heeft.

† Pro. 16. 6 ende 10. 12.
Pro 10. 11.
* 1. Pet. 4. 8
† Luc 7. 47

‡ Om dese tegenworpinge een genogen te doen / soo wordē daer sommige dingen van de tweederley oordeelen Gods voorhenen verhaelt.

Te weten/
*1. Van het oordeel der wrake.
2. Van het oordeel der castijdinge.

deel der castijdinge. Ende men moet verstaen dat God niet den oordeele der wrake alsoo sijne vyanden straft / dat hy sijnen toorn tegen hen bewijst/dat hyse beschaemt/crenckt/ ende verstroyt/ende te niete maecht. Soo sal dan dit eygentlick Gods wrake zijn/te weten/ als by de straffe oock sijn verbolgentheyt is : maer met den oordeele der castijdinge en is hy soo wreet niet dat hy soude toornich worden : noch en wreeckt niet om te verderve ofte doot te blixemen. Daerom en ist eygentlick geen straffe noch wrake / maer een beteringe ende vermaninge Het een comt den Richter toe/ het ander den Vader. Want als de Richter eenen boosdoender straft / soo straft hy de boosheyt selve. Maer als een Vader sijnen sone strengelick castijt/soo en doet hy dat niet om hem te wreken of te straffen/maer meer om te leeren/ ende naemaels voorsichtiger te maken. Chrysostomus gebruyckt ergens een gelijckenisse die weynich anders is/maer nochtans op het selve uyt comt. Een sone (seyt hy) wort geslagen/eñ een dienstknecht wort oock geslagen:maer dese wort gestraft als een dienstknecht om dat hy gesondicht heeft / ende die ander wordt gecastijt als een vrye ende sone / tuchtinge ende oeffeninge gebreck hebbende. Den sone geschiet de berispinge tot beproevinge ende beteringe / maer den dienstknecht tot slagen ende straffe.

Ut beyder aenmerckinge wort tweederley onderscheyt voortgebracht/ waer van d'eerste den toorn Gods (wesende de straffe tot wrake) aenwijst: waer tegen de castydinge gestelt wort/ wesende een getuygenis der liefden: d'welcke met vele plaetsen der Schrifture bevesticht wort.

32 Op dat wy de sake cortelick ende claerlick weten/soo laet van twee onderscheydinge dese de eerste zijn. So waer straffe is tot wrake/ daer wort de vervloeckinge ende toornicheyt Gods bewesen/de welcke hy nemmermeer en sendt over de geloovige. Maer de castijdinge hierentegen is een zegeninge Gods, / ende heeft getuygenisse der liefde / gelijck de Schrifture leert. † Dit onderscheyt wordt alomme door Gods woort genoechsaem beteeckent. Want wat verdruckinge de godloose in dit tegenwoordich leven lijden / dit wort ons beschreven als een voorhof der helle/ waer uyt sy nu van verre hare eeuwige verdoemenisse aensien. Ende sy en worden daer door niet alleenlick niet gebetert / noch en gecrijgen daer geen vruchten van / maer worden veel meer met sulcke voorspelen tot de seer grouwelicke helle bereyt/ tot de welcke sy ten eynde staen te comen.‡ De Heere castijt wel sijne dienstknechten seer / maer hy en gheeftse niet tot der doot. * Daerom als sy met sijn roede geslagen zijn/ soo bekennen sy dat het hen goet is tot waerachtinge onderwijsinge. Ende gelijck wy alomme lesen dat de heylighe sulcke straffe met gerusten herte hebben aengenomen / alsoo hebben sy altijts seer teghen die andere straffen gebeden. Heere/seyt Jeremias/castijt my/maer met oordeel/eñ niet in uwe toornicheyt : op dat ghy my niet misschien en verderft. Stort uwen toorn uyt op de Heydenen die u niet en bekennen/ende op de rijcken die uwe name niet aengeroepen en hebben. Ende David seyt : Heere straft my niet in uwen toorn / ende en berispt my niet in uwe verbolgentheyt. Het en doet hier tegen niet dat dickmael de Heere gheseyt wordt op sijne heylighen toornich te zijn / als hy hare zonden straft. Gelijc by Esaiam; † Ick sal u Heere belijden /want ghy zijt toornich op my: uwe toornicheyt is omghewent/ ende ghy hebt my ghetroost. Item Habacuc/‡ als ghy sult toornich zijn so sult ghy uwer barmherticheyt gedachtich zijn: Ende Micheas seyt : Ick sal den toorn Gods draghen /want ick hebbe hem gesondicht. Daer vermaent hy dat de gene die rechtveerdichlick gestraft worden / niet alleenlick geenen voortganck en doen met tegenworstelen / maer dat de geloovige verlichtinge der straffe hebbe uyt de aenmerckinge des raets Gods. Want op dese selve wijse wort hy geseyt sijn erve te ontheyligen: de welcke hy nochtans (gelijck wy weten/ nemmermeer en sal ontheyligen. Maer dat is te verstae niet van den raet of gesintheyt Gods als die straft/maer van het swaer gevoelen der smerten daer van die gheraeckt worden die eenige strengicheyt van hem ghevoelen. Ende sijne geloovige en versoeckt hy niet alleenlick met grooter stuericheyt/maer wondtse somtijts alsoo/dat sy hem selven laten dencken dat sy niet verre en zijn va den helsche verderve. Also betuycht hy wel dat sy sijn toornicheyt verdient hebben / ende het is hen alsoo nut/dat sy hen selven in haren eygen quaet mishagende/te sorchvuldiger zijn om God te versoenen/ ende hen selven sorchvuldichlick haestigen om vergevinge te begeeren : maer hierentusschen bewijst hy in dit selve claerder ghetuygenisse sijnder goedertierenheyt dan sijnder toornicheyt. Want dat verbont staet vast dat in onsen waerachtigen Salomon is met ons gemaeckt /ende de ghene die niet en can bedriegen / heeft betuycht dat des selven verbonts ghelooe ende trouwe nimmermeer en sal te niete worden. Ist dat (seyt hy) sijne kinderen mijn Wet verlatende / ende in mijne oordeelen niet en wandelen : ist dat sy mijne insettinghen ontheyligen / ende mijne geboden niet en bewaren : soo sal ick hare ongerechticheden met der roede versoecken/ende hare zonden met slagen : maer mijn barmhertichheyt en sal ick van hem niet wech nemen. Eñ om ons deser barmherticheyt te seckerder te maken/ soo seyt hy dat de roede daer mede hy Salomons naecoemers sal straffen/ sal een roede der menschen ende dat de slagen sullen de slagen der kinderen der mensche zijn. Ende dewyle hy door dese woorden maticheyt eñ salicheyt beduyt / soo geeft hy oock mede te kennen dat de gene die de hant Gods tegen hen gevoelen / moeten met uytnemende ende dootlicke vergrouwinge beroert worden. Hoe seer hy dese sachticheyt gebruyckt als hy sijn volck Israel castijt / dat bewijst hy by den Prophete/seggende† Ick hebbe u in het vyer ghesuyvert / maer niet ghelijck het silver want alsoo sout ghy geheel daer in verteert zijn. Hoewel hy daer leert dat de castijdinge he zijn voor een suyveringhe: so seyt hy nochtans daer by dat hy de selve alsoo maticht/ op dat sy niet te seer daer door gecrenckt en worde. Ende dit is gantschelick noodich: Want hoe yemant meer God vreest ende hem selven meer vooght tot de oeffeninge der godsalicheyt/soo veel teerder is hy om Gods toornicheyt te verdragen. Want hoewel de verworpene onder de slaghen suchten ende stene / nochtans dewijle sy de oorsake niet en overleggen / maer meer haren zonden ende oock den oordeele Gods den rugge bieden / soo worden sy door die beestelicke onverstandicheyt verhart : ofte dewijle sy grimmen ende als met den voeten achter uyt slaen / ende oproerich zijn tegen haren Richter / soo worden sy van sulck rasende gheweldt/ door uytsinnicheyt ende raserie geheel onverstandich. Maer de geloovige door de roede Gods vermaent zijnde/ vernederen haer selven terstont om hare zonden te overdencken / ende door vreese ende vergrouwinge verschrict zijnde/ nemen ootmoedichlic haer vlucht tot gebeden. Waert dat God dese smerten daer

mede

† Job 5.17. Pro 3.11 Heb. 12.5.
‡ Psal. 118. 18.
* Psal. 119. 71.
Jere 10.24.
Psal. 6.2. ende 38.2

Tegenworpinghe/ soo welcke d'in daer uyt/ dat God hem dickwils over sijne uytvercorenen vergramt.

† Esa 12.1
‡ Haba. 3.2.
Mich 7.9.

Antwoort/ wiet in aengewesen wort waer om dat God den sijne in dit leven met swaere plagen slaet.

Doch also dat hy sijne bermherticheydt van haer niet en neemt.

Psa 89.31.

Welcks by sijne belofteuisse.

2. Sam 7. 14.

Want 't getuygenisse eñ t exempel/ d'welcke door de gedueringhe bevindinge der Ghemeynte Gods genoechsaem claer ende openbaer is.

Onderschept tusschen den verworpenen ende uytvercorenen als sy gecastijt worden.

mede de ellendige zielen hen selvē cruyceen/ niet en versoete /sy soudē hondertmael vergaen ooc in cleyne teeckenen sijnder toornicheyt.

Dat andere onderscheyt.

Als de verworpene met Gods roede gesinctē worden / so beginnen sy eensdeels de eeuwighe straffen te dragen.

Maer de godsalige wordē door de castijdingen genoodicht ende verweckt tot boetveerdicheyt ende om Gods genade te omhelsen.

Welcke niet alleen met het getuygenis des H. Vaderen/maer ooc der H. Schriftueren bevesticht wort.

† In sermo. de poenitent. etc confes.

33 Voort sal dit het ander onderscheyt zijn/ dat de verworpene als sy met Gods roeden geslagen worden / nu eenichsins beginnen de straffe sijns oordeels te dragen: eñ hoewel het niet en sal ongestraft blyven dat sy sulcken bewijsingen der toornicheyt Gods geen gehoorgegeven en hebben/soo en worden sy nochtans niet gestraft om dat sy souden hen selven bekeeren: maer alleenlick om dat sy souden grootelijcks tot haer achterdeel ghevoelen/ dat Godt haer Richter ende wreker is. Maer de kinderen worden met roeden gheslaghen/niet op dat sy door God de straffe haerder zonden dragen/ maer op dat sy daer door tot beteringe voortgaen. Daerom sien wy dat sulcke castijdinge meer den toecomenden/dan den voorleden tijdt aengaen. Dit hebbe ick liever met de woorden Chrysostomi/dan met de mijne uyt te drincken. † Daerom (seyt hy) leyt hy ons de straffe op/ niet onse zonden straffende/ maer ons tegen de toecoemende dingen beterende. Alsoo seyt oock Augustinus/ dat ghy lijdt daer van ghy droefheyt maect/dat is u een medecijne ende niet cē straffe: een castijdinge ende niet een verdoeminghe. En verworpt de roede niet/ist dat ghy niet en wilt van der erve verworpen worden / etc. Alle dese ellendigheyt des menschelicken gheslachtes/in de welcke de werelt sucht eñ steent/ weet broeders dat het medecmael smerte is/ eñ niet een sententie der straffe/etc. Dese sententien hebbe ick daerom willen voort brenghen / om dat de wijse van spreken die ick gestelt hebbe/ niemande en soude schijnē nieu ofte ongewoon te zijne. Ende hier toe dienen oock die clagen vol veronweerdinge met de welcke God deckmael claecht van de ondanckbaerheyt des volcx/ dat het hartneckichlijck alle straffen veracht heeft. By Esaiam seyt hy/ waer toe soude ick u meer slaen? Daer en is geen gesontheyt van den hole der voeten aen tot den top des hoofts toe. Maer dewijle sulcke sentētiē seer vele zijn by de Propheten / soo sal het genoech zijn dat ick met corten woorden hebbe te kennen ghegheven dat Godt sijn ghemeynte door gheenen anderen raet en straft / dan op dat sy vernedert zijnde/ haer bekeeren. So dan als hy Saulem heeft van den rijcke afghevvorpen / soo heeft hy hem tot wrake ghestraft: maer als hy Davidem van sijnen jonghen sone berooft heeft / soo heeft hy hem tot beteringe gecastijt. Also moetmen verstaen dat Paulus seyt / als wy geoordeelt worden/so worden wy van den Heere gecastijt /op dat wy met dese werelt niet verdoēt en wordē: Dat is/als wy kinderen Gods door de hant des Hemelschen Vaders verdruct worden / so en dient de straffe niet ons tot schande te maken/ maer is een castijdinge alleenlick waer door wy onderwesen worden. In dese sake gevoelt Augustinus gantschelick met ons: Want hy leert dat de straffen door de welcke de menschen te ghelijcke van Godt gecastijt worden / moeten menichsins aenghemerckt worden/want den heylighen zijn sy nae dat de zonden vergheven zijn / tot strijt ende oeffeninghe: den verworpenen die sonder vergevinge zijn/ zijn sy tot straffen der ongerechticheyt. Eñ daer verhaelt hy straffen die Davidi ende anderen godsaligen zijn opgeleyt ghewee st / ende seyt dat die dienden om haer godsalicheyt met sulcke vernederinghen te oeffenen ende beproeven. Ende dat Esaias seyt dat dē Jodischen volcke

Esa. 1. 5.

1. Sam. 15. 23.

2. Sam. 12. 18.

1. Cor. 11. 32.

Lib. de peccato meretis ac remiss. 2. 23. etc 34.

Esa. 40. 2.

de schult vergeven is/ dewijle sy volcomen castijdinge van de hant des Heeren ontfanghen hadden: daer uyt en wort niet bewijsen dat de vergevinge der zonden is in de voldoeninge der straffe gelegē. Maer het is gelijc of hy seyde / ghy hebt nu straffe genoech geleden om der welcker swaricheyt ende veelheyt (dewijle ghy nu door langhe droefheyt bynae verbetert zijt) het tijt is dat uwe herten de bootschap der volcomen barmherticheyt ontfanghen / ende haer tot blijschap ontbindende / ghevoelen dat ick haer Vader ben. Wāt God neemt daer dē persoon des Vaders aen/dē welcken het oock rout van sijn rechtveerdighe strengicheyt/ als hy is bedwonghen geweest sijnen Sone scherpelick te castijden.

Tweederley gebruyc deser leere/ welcke verhaet is in dit onderscheyt.

Het eerste: Ten aēsien van den geloovingen mensche: Dat hy in de castijdinge sal gelooven/ dat God hē goetgunstich is niet tegenstaende dat hy hem vertoont over sijne gebreken.

** 1. Pet. 4. 17.*

† Jer. 25. 19

Psal. 88. 17.

Psal. 90. 7.

Psal. 94. 12

** Het andere/ dat den verworpenē de tijdelicke straffen zijn voorbodē vā de eeuwige verbloeckinge.*

‡ Het tweederley onderscheyt van t' oordeel Gods uytgeleyt zijnde / so wort daer by gestelt d' antwoort op het eerste deel vā de bysonder tegēworpinge: te weten/ vā de bestraffinge/die over David gegaen is: welcke een castijdinge eñ niet een straffe is geweest.

34 Met dese gedachten is het noodich dat de geloovige mensche onderwesen worde in de bitterheyt der verdruckinge. Het is tijt dat het oordeel beginne vanden huyse des Heeren/ * in het welcke sijn naem is aēgeroepē. † Wat souden de kinderen Gods doen/waert dat sy gheloofden dat de strengicheyt die sy gevoelen/zijn wrake ware? Want so wie van de hant Gods geslagen zijnde / denckt dat God sijn straffende Richter is/die en can niet begrijpen/anders dan dat hy toornich/ende sijn vyant is/ende de roede Godes gelijck een verbloeckinge ende verdoemenisse vergrouwen. Somma / soo wie gevoelt dat God alsoo op hem gesint is/ dat hy hem noch wil straffen: dien en salmen nemmermeer connen wijs maken dat God hem lief heeft. Maer de roode Gods is dien eerst voorderlick / die overleyt dat God op sijn zonden toornich/maer hem genadich ende goetwillich is. Want anders soude moeten ghe schien dat de Prophete beclaecht hem selven gevoelt te hebben/seggende: O God uwe toornicheyt is over my gegaen / uwe verschrickinghen hebben my t' ondergedruckt. Item/ dat Moses schrijft/ wy zijn in uwen toorn afghewecken / ende in uwe verbolgentheyt zijn wy beroert. Ghy hebt onse ongerechticheden voor uwe oogen gestelt / ende onse verborgen feylen voor het licht uwes aenschijns. Want alle onse dagen zijn in uwe toornicheyt vergaen: onse jaren zijn vergaen gelijck een woort uyt den monde gesproken. Maer hierentegen David willende leeren dat de geloovige meer worden door de vaderlicke castijdingen geholpen / dan verdruckt/so singt hy daer vā aldus: Heere die man is salich/den welcken ghy straft / ende in uwe Wet onderwijset: om hem ruste te geven van de boose dagē/als dē sondaer een graft gegraven wort. Het is voorwaer een swaer versoeckinge als God de ongeloovige sparende/ eñ haer boosheyt door de vingerē siende/ schijnt harder tegen de sijne te wesen. Eñ daerom stelt hy de vermaninge der Wet daer by tot eenen troost / waer door sy mogen leeren dat haer salicheyt wort ghevoordert als sy tot den rechten wech wederoepē worden/* ende de godlose hoofdelinge drijven tot hare dwalingen/ der welcker eynde de geacht is. Eñ daer en is niet aen gelegen of het tijdelicke ofte eeuwige straffe zy. Want alsoo wel zijn crijch/diere tijt/ pestilentien ende siecken / verbloeckinghen Gods / als het oordeel der eeuwiger doot selve: dewijle sy tot dien eynde ghesonden worden/ op dat sy instrumenten der toornicheyt eñ wrake des Heeren zijn teghen de verworpene.

34 ‡ Nu meyne ick dat een yeghelick wel siet waer toe de castijdinge des Heeren dient / daer mede de Heere Davidē gecastijt heeft: te weten/

om dat het soude een bewijs zijn / dat dootslach ende overspel hem seer mishaghen / teghen het welcke hy soo groote verbolghentheydt op sijnen lieven ende ghetrouwen dienstknecht bewesen heeft : te wete / om dat David soude onderwesen ende vermaent worden / om dat hy daer nae niet en soude sulcke stucken bestaen te doen: ende niet om dat het hem soude een straffe zijn waer door hy Gode soude eenighe vergheldinge doen.

2.Sa.24.15.
Alsoo moeten oock oordeelen van die ander castijdinghe / door de welcke de Heere sijn volck heeft met grooter pestilentie gheplaecht / om de

1.Par.21.
2.Reg.24.
onghehoorsaemheydt Davids / tot de welcke hy gevallen is in de tellinge des volcx. Want Godt vergaf wel door niet de schult der zonde Davids: maer dewijle het tot een ghemeyn exempel aller tijden / ende oock tot de verootmoedinghe Davids diende / dat sulck een stuck niet onghestraft en bleve : soo heeft hy hem met sijn roede seer scherpelijck gecastijt.

Het selve bewijst hy nu int ghemeyn soo met ghetuyghenissen als met exempelen.
Dit eynde moeten wy oock in de gemeyn vervloeckinghe des menschelijcken geslachts voor oogen hebben. Want dewijle wy genade verkregen hebbende / nochtans noch alle sulcke ellendicheden lijden als onsen vader Adam zijn tot straffe der zonde opghelept / soo gevoelen wy dat door sulcke oeffeningen vermaent worden / hoe swaerlijck Gode de overtredinghe sijns Wets mishaecht : op dat wy door het bekennen onser ellendiger conditie vernedert ende verootmoedicht zijnde / te yverichlijcker na de waerachtighe ghelucksaligheyt staen. Hy soude seer dwaes zijn / die soude achten dat de ellendicheden deses teghenwoordighen levens zijn tot straffe der zonden gestelt.

Hom.3.de proud. ad Stagirium.
Het schijnt dat Chrysostomus dit heeft ghemeynt doe hy aldus schreef: Ist dat Godt daerom straffe op leyt / om dat hy de ghene die in het quaet blijven / soude tot penitentie roepen / soo is de straffe te vergeefs als de penitentie bewesen is. Daerom handelt God den eenen scherpelijck / den anderen vriendelijck / gelijck hy kent eenen yegelijcken nut ende voorderlijck te zijn. Daerom als hy wil te kennen gheven / dat hy niet onmatich en is in het straffen / soo verwijt hy den hartneckighen volcke / dat het gheslagen zijnde / nochtans gheen eynde en maeckt van sondigen. Na dit gevoelen claecht

Iere.5.3.
Osee.7.8.
hy dat Ephraim is ghelijck een vlaeye op d'een zijde verbrant / ende op d'ander zijde onghebacken: te weten / om dat de slagē niet door en drongen in het herte / op dat de zonden mochten verteert / ende het volck tot de vergevinge bequaem worden. Voorwaer wie alsoo spreeckt / die bewijst dat hy sal terstont ghepayt worden soo haest als yemant hem selven bekeert : en dat hy door onse wederspannicheydt ghedrongen wort tot de strengicheydt die hy in de castijdinghe der zonden ghebruyckt / welcke strengicheyt mochte door ghewillige beteringhe verhindert worden.

Waerom dat alle menschen met de alghemeyne roede / al haer leven lanck / geoeffent worden.
Maer dewijle onser aller hardicheyt ende ongeschicktheyt soo groot is / dat haer gantschelijck castijdinghe noodich is / soo heeft het den alder-voorsichtichsten Vader goet ghedocht alle menschen sonder uytneminghe met der ghemeyner roede te oeffenen het gantsche leven lanck. Ende het is wonder dat sy hare ooghen so seer slaen op dat eenige exempel Davids / ende dat sy door soo vele exempelen niet geroert en worde in de welcke sy de onverdiende vergevinge der zondē mogen aenmercken.

Luce.18.14.
Men leest dat de Publicaen is gerechtveerdicht uyt den Tempel ghecomen:

Luce.22.61.
daer en volcht geen straffe. Petrus heeft vergevinge sijnder zonde ghecreghen : Wy lesen van sijne tranen (seyt Ambrosius) maer wy en lesen niet van sijn voldoeninge. Ende tot den gichtsiecken wort geseyt: Staet op / uwe zonden worden

Matth.9.2
u vergheven : maer hem en wordt gheen straffe op ghelept. Alle de verghevinghe der zonden die in de Schriftuere ghelesen worden / die worden beschreven onverdient ende voor niet ghegheven te zijne. Men behoordt meer uyt dese menichte der exempelen eenen reghel ghenomen te hebben / dan uyt dat eenich exempel Davids / het welcke verbaet ick en weet niet wat sonderlijcx.

Antwoort op het tweede deel / sprekende van de gerechticheyt die de zonde is boetende.
‡ Dan.4.24.
36 Met de vermaninghe daer mede ‡ Daniel heeft den Coninck Nebucadnezer vermaent dat hy de zonden soude door sijn rechtveerdicheyt af coopen / ende sijne ongerechticheden door barmherticheyt over de armen : daer mede en heeft hy niet willen te kennen gheven dat rechtveerdicheydt ende barmhertichept zijn versoeninghe Godts ende afcoopinghe der straffen : (Want het zy verre dat oyt eenighe ander losghelt ofte rantsoen geweest zy dan het bloet Christi) maer Daniel heeft daer van een afcoopinghe ghesproken die meer by de menschen / dan by Godt moeste geschien: gelijck of hy ghesept hadde: O Coninck ghy hebt onrechtveerdige ende overweldige heerschappie gedreven / de nederige verdruckt de arme berooft / uwe volck hardelijck ende onrechtveerdichlijck ghehandelt: voor de onrechtveerdige afdringinghe ende overweldighe verdruckinge / doet nu barmhertichepdt ende rechtveerdicheyt.

Pro.10.12.
Antwoort op het derde deel van de liefde welcke de veelheyt der zonden bedeckt.
Desghelijcx seyt oock Salomon dat de veelheyt der zonde wort met de liefde gedect / niet by Godt / maer onder de menschen selve. Wāt het geheel veers luyt aldus: Haet verweckt twist / maer de liefde bedeckt alle ongerechticheden. In welck veers hy nae sijn wijse het quaet dat uyt den haet rijst / stelt tegen de vruchten der liefde / d'een met den anderen vergelijckende / op dit gevoelen: Die malcanderen haten / die bijten / schelden / verwijten / verscheuren malcanderen onderlinge / ende nemen alle dinck qualijck: maer die malcanderen lief hebben / die sien wel door de vingeren / ende vergeven malcanderen vele: niet dat d'een des anderen feyl prijst / maer draecht ende geneest met vermaningen / liever dan hy't soude met lasteren verseeren. Het is sonder twijfel dat Petrus dese plaetse heeft op dit selve verstant verhaelt / ten zy dat wy hem willen be-

1.Pet.4.8.
schuldigen dat hy de Schriftuere verkeerdelijck en listichlijck verdraeyt heeft.

Prob.16.6.
Antwoort op het vierde deel / van de barmherticheyt / die de zonde versoent.
Ende als Salomon seyt dat de zonde wort door barmhertichept en mildicheyt versoent / so en verstaet hy daer mede niet / dat de zonde alsoo wordt voor het aenschijn Gods versoent / dat Godt door sulcke voldoeninge soude gepaeyt worden / ende de straffē vergheven die hy anders soude den sondaer op leagħen. Maer nae een ghewoonlijcke wijse der Schriftuere / gheeft hy te kennen dat de gene die voorleden zonden en boosheden verlatende / hen selven met Godsalichept en waerhept tot Godt bekeeren / sullen God ghenadich vinden : ghelijck of hy wilde segghen dat de toornicheyt des Heeren af laet / ende dat sijn oordeel rust als wy rusten van onse zonden. Ende hy en beschrijft daer niet de oorsake der verghevinghe / maer meer de wijse der waerachtigher bekeeringhe.

Esai.29.13.
Ezec.33.31.
†Hebr.10.14.
‡ Antwoort op het vijfde deel van de aelmoessen / welcke alle zonden reynighen.
Ghelijck de Propheten dickmael vercondighen dat de geveynsde hypocritē te vergeefs gedichte ceremonien ende diensten voor oprechte penitentie Gode in de hant steken / de welcke behaghen heeft in geheelhept ende wercken der liefde. † Gelijck oock de Autheur des Sendbriefs tot de Hebreen / de goetdadichept ende vriendelichept aen prijsende / vermaent datmē met sulcke offer-

Mat.23.25.
Luce.11.29.
hādē Gode behaecht. ‡ Ooc als Christus de Pharizeen bespottende dat sy alleenlic na de reyninge

der schotelen stonden / ende op de onreynicheydt der herten gheen achte en hadden / ghebiedt aelmoessen te gheven / op dat hen alle dinck reyn zy / soo en vermaent hyse daer mede niet tot ghenoechdoeninge: maer leert alleenlijck hoedanige reynicheydt Gode behaecht. Van dese wijse van spreken hebben wy ergens ghehandelt.

Antwoort op het laetste deel, van de veelheyt der zonden / welcke der vrouwe vergeven zijn / om datse veel lief ghehadt heeft. *Cap 7. 36.

37 Aengaende de plaetse Luce / geen menschen die de parabel ofte gelijckenisse die de Heere daer verhaelt * (met ghesonden verstande ghelesen heeft / en sal ons daer upt eenich geschil maken. De Phariseus dachte by hem selve dat de Heere de vrouwe niet en kende de welcke hy so lichtelijck liet aen hem comen. Want syn meyninghe was dat hyse niet en soude hebben laten aen hem comen / hadde hyse voor sulcke een sondaresse gekent gelijck sy was. Ende hier upt meynde hy dat Christus gheen Prophete en was / dewijle hy conde in sulcker wijse bedroghen worden. Hierom heeft de Heere die parabel voor ghestelt om te bewijsen dat sy nu gheen sondaresse en was / dewijle haer de zonden nu vergheven waren / seggende: Een woeckenaer hadde twee schuldenaers / d'een was hem vijftich schuldich / d'ander vijf hondert. De schult is hen beyden vergheven. Wie van beyden weets hen meerderen danck? De Phariseus antwoort: Voorwaer de gene dien meest vergeven is. Daer nae seyt hy / de Heere: Soo bekent dan hier upt dat dese vrouwe vele zonden vergeven zijn / want sy heeft groote liefde ghehadt. Met welcke woorden hy (ghelijck ghy siet / haer liefde niet en stelt als een oorsake der vergheving he der zonden / maer als een bewijs. Want dese woorden zijn genomen upt de gelijckenisse des schuldenaers / welcken vijf hondert vergheven waren / van den welcken hy niet en heeft ghesept dat hem vergheven was om dat hy seer lief hadde: maer dat hy seer lief hadde om dat hem vergheven was. Ende hier toe moetmen dese gelijckenissen voegen op dese wijse: Meynt ghy dat dese vrouwe is een sondaresse: maer ghy behoorde te bekennen dat sy sulck niet en is / dewijle de zonden haer vergeven zijn. Ende van de vergevinge haerder zonden behoorde ghy seker te zijne upt haer liefde: door de welcke sy my danckt voor de weldaet. Het is een argument genomen upt de naevolghende wercken / waer mede een dinck bewesen wort door de navolgende teeckenen. Ende hoe sy de vergevinge der zonden gecregen heeft / dat betuycht de Heere opentlijck / seggende: Uwe geloove heeft u behouden. So vercrijghen wy dan de vergevinge door het geloove: ende door de liefde dancken wy ende betuyghen de weldaet Gods.

De liefde van de vrouwen is geen oorsake van de vergevinge der zonden / maer een bewijs daer van.

† De seste teghenworpinghe / van de voldoeninge / die sy willen bewijsen upt den ouden Schrijveren.

‡ Hoewel. 2. in Psal. 50.

* Sommige van dese / hoewel sy in desen deele haer vergrepen hebben / ofte te scherp ende te hardt ghesproken / soo ist nochtans datse met den School-leeraers niet over een draghen / gelijck dat upt de getuygenissen van Augustino ende Chrysostomo openbaer is.

38 † De sententien die van de voldoeninge hier ende daer in de oude schrijvers ghelesen worden / en roeren my niet seer. Ick sie wel dat sommighe onder hen / jae (op dat ick recht upt spreke) bynae alle der welcker boecken int openbaer zijn / in desen deele ghefeylt / ofte veel te scherp ende hart gesproken hebben. Maer ick en wil niet toelaten dat sy onghesichickt ende onghelecrt zijn gheweest / dat sy souden op sulcke gevoelen geschreven hebben ghelijck sy van dese nieuwe voldoeninge Leeraers gelesen worden. ‡ Chrysostomus schrijft ergens aldus. * Waer barmherticheydt begeert wort / daer heeft de ondersoeckinghe der zonde een eynde: waer barmherticheydt ghesocht wordt / daer en is gheen strenghe oordeel: waer barmherticheydt gheeyscht wordt / daer en heeft de zonde gheen straffe: waer barmhertichept is / daer en is gheen ondervraginghe: waer barmherticheydt is / daer is de antwoorde vergheven. Op wat wijse dese woorden ghedraeyt worden / soo en sullen sy nochtans nemmermeer komen met de School-leeraers over een komen. Boven desen in den Boeck die genaemt is / De dogmatibus Ecclesiasticus / die Augustino wort toegeschreven leestmen aldus. De voldoeninghe der penitentie is / de oorsaken der zonden uptroepen / ende haren ingheving hen gheenen toeganck laten. Waer upt het openbaer is dat oock te dien tijde de leere der voldoeninghe voor de zonden / is in vele plaetsen bespot gheweest: dewijle hy alle de voldoeninghe stelt in de voorsichtigheydt om namaels de zonden te vermijden. Ick en wil niet voortbrenghen dat de selve Chrysostomus leert / te weten / dat Godt niet meer van ons en eyscht dan dat wy met tranen onse zonden voor hem belijden: want sulcke sententien komen dickmael in sijne / ende andere schrijveren Boecken. Augustinus seyt wel ergens dat de wercken der barmhertigheydt zijn middelen om vergheving e der zonden te ghecrijgen: maer op dat niemant aen dat woordt en stoote noch erghere / so lept hy dat op een ander plaetse upt / seggende: Het vleesch Christi is de waerachtige ende eenighe offerhande voor de zonden / niet alleenlijck voor de zonden die alle in den Doop upt gewischt worden / maer oock die namaels upt swackheyt komen: om de welcke alle de Ghemeynte dagelijcks roept: Vergeeft ons onse sonden: Ende sy worden door de eenighe offerhande vergheven.

Capit. 54.

Homil. in Gen.

Enchir. ad Laurentium.

Matt. 6: 12.

39 Ende sy hebben de voldoeninge meest ghenaemt: niet een vergeldinge diemen soude Gode gheven / maer een openbaer betuyginghe / door de welcke de gene die met den ban gestraft waren / haer penitentie ende beteringe voor de Ghemeynte bewesen / als sy wilden tot de ghemeynschap ontfanghen worden. Want den ghenen die sulcke penitentie deden / worden seker vastendaghen verordent / ende andere dingen / door de welcke sy souden bewijsen dat sy waerachtich ende hartelijck berou hadden van haer voorleden leven / of eer de ghedachtenisse der voorleden zonden souden uptwisschen. Ende alsoo worden sy gesepdt niet Gode / maer der Ghemeynte ghenoech te doen. Het welcke oock van woorde te woorde verhaelt wort vā Augustino in eenen Boeck ghenaemt Enchiridon ad Laurentium. Opt dit oude ghebruyck hebben de biechten ende voldoeninghen die heden ghewoonlijck zijn / haren oorspronck ghenomen. Sy zijn voorwaer een Aderen ghebroetsel / die gemaeckt hebben / dat van dese goede wijse niet selfs eenighe schaduwe en is overgebleven. Ick weet dat de oude somtijts hartachtigh spreken: ende (ghelijck ick boven ghesepdt hebbe) ick en versake niet dat sy mogelijck daer in gefeylt hebben: maer dat met weynige smettens bespreng ht was / dat wordt gheheel ontreynicht / dewijle het met sulcker menschen ongewasschen handen wordt ghehandelt. Ende ist datmen sal met de authoriteyt der ouden strijden / wat oude zijnt doch die sy ons in de hant stecken? De meeste deel der sententien daer mede Lombardus haer capiteyn ende hooftman sijnen te hoope ghelapten Boeck vervult heeft / zijn upt sommigher onwijser Monicken raserien ghepluckt / die onder den naem Ambrosy / Hyeronimi / Augustini / ende Chrysostomi gelesen worden: ghelijck hy in de tegenwoordighe handelinghe bynae al dat hy sepdt / ghenomen heeft upt den Boeck Augustini de poenitentia / de welcke is door eenen onwetenden ende onghesichickten Schrijver beyde upt goede ende quade Autheuren te hoope gelapt / ende draecht wel den naem Augustini: maer is sulck dat hem niemant die middelmatich geleert ware / en soude gewe er-

Want van de voldoeningen hebben sy alsoo gesproken / dat het schijnt / dat op dien tijt / de voldoeningen op den vrede der kercken ende niet op den throon Gods gesien hebben.

Cap. 5. 6. Citatur in decret. cap. in actione de poenit. dist. 1.

'T ghene dat van ettelijcke duyster ende onwijselijck van den onbekenden Monicken is voortgebracht / hebben de School-leeraers seer qualijck upt gelept.

ghewerdigen voor zijne te bekennen. Ende dat ick hare ongeschicte beuselingen niet seer scherpsinnichlijck en ondersoecke / dat moeten my de Lesers vergeven dat ickse niet en wil daer mede beswaren noch vermoeyen. Het en soude my voorwaer niet seer arbeydelijck / ende nochtans behaechlijck zijn/ het gene dat zy dus lange voor heylige verborgentheden gheprezen hebben met seer groote schande voor ooghen te stellen: maer dewijle mijn voornemen is vruchtbaerlijck te leeren/ soo late ick sulcks varen.

Het v.Capittel.

Van de verbullinghen ende hulpen die sy by voldoeninghen stellen/te weten/van Aflaten ende van den Vagevyer.

De leere vande voldoeninge is een moeder der aflaten.

WT dese leere der voldoeninghe spruyten alle aflaten. Want dat in onse macht niet en is te voldoen dat wort (gelijck sy clappen) hier mede voldaen. Ende sy comen tot sulcke raserie/dat sy seggen/ dat de aflaten zijn een uytdeelinge der verdiensten Christi eñ der Martelaren / de welcke de Paus door syne Bullen deylt.

Ende ydelheyt.

Eñ hoewel sy meer niescruyt dan argumentē weerdich zijn/ soo dat het niet seer noodich en is arbeyt te doen om so beuselachtige dwalingen te wederleggen/ de welcke met veel geschuts geslagen zijnde/ beginnen van selfs te veroudē eñ te vervalle/nochtans dewijle eē corte wederlegginge sal sommigen ongeleerden meer nut zijn / so en wil icse niet achterlaten.

Niet tegenstaende dies/ so hebben sy langhe gheduert/ende uyt wat oorsake.

Eñ voorwaer dat de aflaten so lange zijn gesont gebleven/ en in so groote en rasende dertelheyt zijn soo lange ongestraft gheweest/ daer uyt machmen sien in wat dieper nacht der dwalingen de menschen sommighe eeuwen lanck zijn versoncken geweest. Sy sagen dat sy van den Paus en syne Bulledraghers opentlijck bespot worde: dat groote gelt-feesten en marcte van de salicheyt haerder zielen gehouden worden / dat de prijs der salicheyt weynige penninckxkes ghewaerdeert wert/ dat geen dinck voor niet te crijgen en was: dat sy met dese schijn gesnuyt worden door de offerhanden/waer mede hoeren/ruffianen/ en brasserien souden schandelick gehoude worden: dat de opperste vercondigers der aflaten de opperste verachters waren: dat die ongeschicte beeste dagelijcx met grooter en rasender dertelheydt in ghewelt ende overdaet voort ginck/ en dat daer geen eynde en wert/ dat daer altijts nieu loot gebracht/ende nieu ghelt uytgelockt wert.

De aflaten zijn getuygen van godloose giericheden des Roomschen Paus: ende vande grouwelijcke blintheyt daer mede de Christenheyt eertijts geslagen is.

Nochtans ontfinghen sy de aflaten met grooter eerweerdicheyt/sy aenbadense ende cochtense: ende de gene die onder ander mensche scherper sagen / die meynden nochtans dat sulcx een Godsalich bedroch was / waer mede zy mochten met eenich voordeel bedrogen worden. Ten laetsten als de werelt heeft een weynich wijsheyts aenghenomen / soo hebben de aflaten begonnen cout te worden / ende verroziesen oock lancx so meer tot dat sy gantschelic verswinden.

De beschrijvinge der aflaten na der Sophisten meeninghe.

2 Maer dewijle vele die het vuyl ghewin / bedroch / dieverie ende roovtrie sien (daer mede de aflaetgevers ons dus lange beguychelt hebben) nochtans de fonteyne ende den oorspronck der godloosheydt niet en aenmercken: soo ist noodich te kennen te geven niet alleenlijck hoedanich de aflaten zijn/maer ooc wat zy enckelic zijn als alle smette daer afghewischt is. Sy noemense den schat der kercken/ende de verdiensten Christi/en der Apostelen/en Martelaren. En de grondelijcke bewaringhe deser schuere / schrijven sy den Roomschen Pause tot / in des welckes macht de uytdeelinge sulcker grooter goederen soude zijn/ so dat hy selve die mach geven/ende het recht om te geven anderen bevelen. Hier uyt comt somtijts volcomen aflaet vanden Paus / somtijts aflaet voor sekere jaren: van Cardinalen hondert dagen: van de Bisschoppen veertich daghen.

Wat sy in der waerheyt zijn/ ende de wederlegginge sulcker goddeloosheyt / is met sevenderley plaetsen der Schrifture bevesticht.

Maer op dat ic de aflaten oprechtelijc beschrijvē/sy zijn een ontheyliginge des bloets Christi/ en een spot des duyvels/ om het Christen volck vande ghenade Godts/ en vanden leven dwelck in Christo is/af te leyden/ende van den wech der salicheydt af te wenden. Want hoe machmen schandelijcker het bloet Christi ontheylighen / dan alsmen versaeckt dat het ghenoechsaem is tot verghevinghe der sonden / tot versoeninge ende tot voldoeninghe/ten sy dat zijn ghebreck (ghelijck oft uytgheteert ende verdorret ware) door andere dinghen vervult ende voldaen worde? De Wet ende alle Propheten (seyt Petrus) gheven Christo ghetuygenissen datmen moet door Christum verghevinghe der sonden ontfanghen: maer de aflaten gheven verghevinghe der sonden door Petrum ende Paulum / ende de Martelaren. Actor. 10.43.
Het bloedt Christi (seyt Joannes) reynicht ons van sonden: Maer de aflaten maken het bloet 1.Joan. 1.7.
der Martelaren / de afwassinghe der sonden. Christus (seydt Paulus) die gheen sonde en wiste/is voor ons ghewordden sonde (dat is voldoe- 2.Cori.5.21.
ninghe voor de sonde) om dat wy souden worden rechtveerdicheydt Gods in hen: Maer de aflaten stellen de voldoeninghe der sonden in het bloedt der Martelaren. Paulus riep ende betuyghde den Corinthen dat Christus alleen voor 1.Cor.1.13.
hen ghecruyst ende ghestorven is: maer de aflaten vercondighen dat Paulus ende andere voor ons ghestorven zijn. Hy seyt erghens dat Chri- Actor.20.28.
stus heeft de gemeynte door zijn bloet vercregē. Maer de aflaten stellen eenen anderen prijs der vercrijginge in het bloet der Martelaren. Chri- Hebr.10.14.
stus heeft de ghene die gheheylicht zijn. met een eenighe offerhande eeuwichlijck volmaeckt/ ghelijck Paulus seyt: Maer de aflaten roepen hier teghen dat de heylichmakinghe wordt door de Martelaren volmaeckt/ de dwelcke anders niet en souden ghenoechsaem zijn. Joannes seyt dat Apo.7.14.
alle de Heyligē hare cleederē hebben in het bloet des Lams ghewasschen: maer de aflaten leeren de cleederen wasschen in het bloet der Heyligen.

Item/met het clare getuygenis van Leo den Roomschen Pous. Epist.81. †Psal.117.

3 Van desen kerck-roof schrijft Leo de Roomsche Bisschop seer wel teghen de Palestijnen/ seggende: † Hoewel veler Heyligen doot is dierbaer geweest voor het aenschijn des Heeren / soo en is nochtans niemant onder hen ontschuldich ghedoodt gheweest tot een versoeninghe der werelt. De rechtveerdighe hebben kroonen ontfangen/maer niet ghegheven: ende vande sterckheyt der gheloovighen zijn exempelen der lijdtsaemheyt/ maer niet gaven der rechtveerdicheyt ghecomen. Want haer doodt is hen eyghen gheweest/noch en hebbē geens anders naems schult met haer eynde betaelt: Want daer is een gheweest/ namelijc de Heere Christus/inden welckē wy alle gecruyst/ alle ghestorven/begraven ende verweckt zijn. Welcke sententie hy erghens we- Epist.95.
derom verhaelt heeft/ ghelijck sy der ghedachtenisse weerdich was. Men conde voorwaer niet claerders begeerē om dese godloose leere te doorsteken: nochtans spreeckt oock Augustinus also bequamelijck in het selve ghevoelen/seggende: Hoewel wy broeders voor onse broeders sterven/soo en wordt nochtans gheens Martelaers bloet tot verghevinghe der sonden ghestort/ dat heeft Christus voor ons ghedaen: eñ niet om dat

Den welcken Augustinus toestemt Tract in. Joan.84.

wy't souden nae doen / maer om dat wy souden daer mede verblijden/ daerom heeft hy't ons gedaen. Item ergens: Gelijc de Sone Gods alleen is des menschen sone ghewoorden om dat hy ons soude met hem kinderen Gods maken: also heeft hy alleen/ niet quaets verdient hebbende/ de straffe voor ons aenghenomen/ om dat wy door hem souden sonder goede verdiensten de onverdiende genade vercrijghen. Voorwaer hoewel geheel haer leere is van grouwelicke lasteringe en kercroof te hoope gheschrapt / soo is nochtans dit boven andere een wonderlicke en ongeschicte lasteringe .* Sy mogen bekenne of dit niet hare leere en is: Dat de Martelaers door haer doot meer ghedaen ende verdienot hebben dan hen noodich was: en dat sy so groote overvloedicheyt der diensten ghehadt hebben/ dat die oock conden op andere vloeyen. Dat dan so groot een goet niet te vergeefs en sy/ dat haer bloet vermengt wort met den bloede Christi en dat uyt dese beyde een schat der kercken ghemaeckt wort tot vergevinge en voldoeninge der sonden. En datmen alsoo verstae dat Paulus seyt: Ick voldoe in mijn lichaem het gene dat de lijde Christi gebreect voor zijn lichaem/ het welcke is de Ghemeynte. Wat is dit anders dan Christo sijnen naem laten/ ende hem een gemeyn santken maken/ so dat hy onder den hoop der sancten nau bekent wordt? Het betaemde dat dese allee/ alleen (segge ic) gepredict/ alleen voorgestelt/ alleen genaemt / alleen aengesien worde/ alsmen handelt van vergevinge/ versoeninge en voldoeninge der sonden te gecrijge. Maer laet ons hare onvolmaeckte argumenten hooren. Laet het bloet der Martelaren tot ghemeyn voordeel der kercken gebruyckt worde / op dat het niet sonder vrucht uytghestort en worde. Ist dan alsoo (was dat gheen vrucht dat sy door hare doot God verclaerde) dat sy zijn waerheydt met haer bloet versegelden? dat sy door de verachtinge des tegenwoordighen levens betuychden dat sy een beter leven sochten? dat sy door haer stantvasticheydt het gheloove der gemeynte bevesticheden/ en der vyanden hartneckicheydt braken? Maer dit ist/ te weten / sy en bekennen gheen vrucht / ist dat Christus alleen de versoener is / ist dat hy alleen is voor onse zonden ghestorven / ist dat hy alleen is voor onse verlossinghe gheoffert. Sy segghen/ hadden Petrus ende Paulus op hare bedden ghestorven / sy souden niet te min de kroone der overwinninge vercregen hebben. Nu dat sy tot den bloede ghestreden hebben / en betaemt het der rechtveerdicheydt Godts niet sulckx onvruchtbaer te laten. Maer can Godt de eere in zijne dienstknechte niet vermeere na de mate zijner gave? Ende de Gemeynte heeft int ghemeyn ghenoech groote nutticheyt daer uyt als sy door der Martelaren triumphe wort tot vyricheydt om te strijden ontsteken.

Lib. ad Bonif. 4. cap. 4.

Dies niet tegenstaende/ soo ist dat de Paepsche leeraers haer onderstaen de grouwelicke lasteringe van dese aflaten oock met de authoriteyt der Apostelen, te beschermen.

*Der Papisten leere.

Colo. 1. 24.

Der Papisten argument.

D'eerste antwoort.

Wederlegginge van een tegenworpinge.

4 Ende hoe booselijck verdraeyen sy de plaetse Pauli / daer hy seyt * dat hy in zijn lichaem vervult / dat in het lijden Christi ghebrack? Want dat ghebreeck ende die vervullinghen en verstaet hy niet van den wercken der verlossinghe / voldoeninghe/ ende versoeninghe/ maer van de verdruckinghen daer mede de leden Christi / te weten / alle de gheloovighe moeten geoeffent worden/ soo langhe sy in dit vleesch sullen leven. Soo seyt hy dan dat des lijdens Christi dit noch is over gebleven / dat hy eenmael in hem selven gelede hebbende/ dagelijcx lijdt in zijne lede. Die eere gewerdicht Christus ons te doe/ dat hy onse verdruckinghen rekent en acht de zijne te zijn. En dat Paulus daer by stelt: Door de Gemeynte: daer mede en verstaet hy niet voor de verlossinghe/ ofte versoeninghe/ ofte voldoeninghe der Ghemeynte/ maer voor de stichtinge ende voortganck. Ghelijck hy ergens seyt/ dat hy alle dinck lijt om der uytvercorenen wille / op dat zy de salicheyt vercrijghen/ de welcke is in Christo Jesu. Ende tot de Corinthen schrijft hy / dat hy alle de verdruckingen/ die hy leet/ gelede heeft tot haerder vertroostinge ende salicheyt. En terstont leyt hy daer hem selven uyt/ als hy seyt/ dat hy is gemaeckt een dienaer der Gemeynte / niet tot versoeninge / maer na de bedieninghe die hem bevolen was om het Evangelium Christi te prediken. Ist dat sy noch eenen anderen uytlegger begeeren/ soo moghen sy Augustinum hooren / daer hy seyt. * Het lijden Christi is in Christo alleen als inden Hoofden: In Christo en de Gemeynte/ als in den geheelen lichame. Maer uyt Paulus een lidtmaet zijnde/ seyt: Ic vervulle in mijn lichaem dat den lijden Christi gebreeckt. Daerom ist dat ghy so wie dit hoort/ onder de leden Christi zijt/ so heeft den leden Christi ghesproken al wat ghy lijdt vande gene die gheene lidtmaten Christi en zijn. En waer toe het lijden der Apostelen dient/ dat sy voor de Gemeynte aen nemen/ dat leyt hy ergens uyt: Christus is my een deure tot u/ want ghy zijt de schapen Christi door zijn bloet vercreghen: bekent uwen prijs de welcke niet en wort van my gegeven/ maer wort door my gepredickt. Daer na seyt hy: Ghelijck hy zijn ziele gegeven heeft / alsoo moeten wy ooch onse zielen voor onse broeders geven / om vrede te stichten/ om het gheloove te bevestigen. Dus verre Augustinus. Het sy verre dat Paulus soude ghemeynt hebben/ dat den lijden Christi yet ghebrack / soo veel alle rechtveerdicheyt en volheyt der salicheydt ende des levens aengaet: Ofte dat hy soude hebben willen yet daer toe stellen/ de wijle hy so claerlijck en grootelijck vercondicht / dat de overvloedicheyt der ghenade door Christum met sulcke mildicheydt is uytghestort/ dat zy alle de cracht der sonde is verre te boven gegaen. Door dese alleen zijn alle de Heyligen salich geworde/ en niet door de verdienste haers levens oft doots/ gelijc Petrus betuycht: so dat die soude Gode en Christo onsaemtheyt aen doen die eeniger Heyligen weerdicheyt soude ergens in stelle dan inde barmhertichheyt Gods alleen. Maer waer toe blijve ick langer in dese sake gelijck of zy noch duyster ware/ de wijle sulcke ongheschickte dinghen voor oogen stellen/ is overwinnen.

De tweede antwoort op de plaetse des Apostels die de aflaet beschermers booselijck verdraeyen.

Colo. 1. 24.

Bewijs der selver antwoorde/ genomen uyt het vergelijcken van ander plaetsen.

2. Tim. 2. 10.

2. Cor. 1. 6.

Item uyt Augustinus getuygenisse de welcke Paulum verclaert.

*In Psa. 19.

Tract. in Joan. 47.

1. Joan. 3. 16.

Uyt ander plaetsen des Apostels/ dit het woorne men des knechts Gods ontopenen.

Rom. 5. 15.

Actor. 15. 11.

5 Ende op dat wy sulcke grouwelen voorby gaen / wie heeft den Paus ghelcert de ghenade onses Heeren Jesu Christi in pergament ende loot beslupte/ de welcke de Heere wilde door het woort des Evangelij uytgedeelt hebben? Voorwaer het Evanghelium Godts moet leugenachtich zijn/ of de aflaten. Want dat Christus met alle overvloedicheyt der hemelscher goeden/ met alle syne verdiensten / met alle zijn rechtveerdicheydt / wijsheydt / ende genade ons wort sonder eenige uytneminge / door het Evangelium voorgestelt/ dat betuycht Paulus als hy seyt: dat het woort der versoeninghe is den Dienaren te bewaren ghegeven / op dat zy dese wijse van bootschappen / bedienen / ghelijck of Christus door hen vermaende: Wy bidden u laet u met God versoenen. Den geenen die geen sonde en wiste/ heeft hy voor ons sonde ghemaeckt / op dat wy de rechtveerdicheydt Gods worden in hem. Ende wat de gemeynschap Christi vermach / de welcke

De godloose begeerte des schandelijcken gewins by den Roomschen Paus wort wederleyt.

2. Cor. 5. 18

1. Cor. 1. 17.

welcke (ghelijck de selve Apostel betuycht) ons wort in den Euangelio voor ghestelt om te ghebruycken / dat weten de gheloovighe. Maer de aflaten hiercuteghen nemen eenich deel der ghenade uyt des Paus kiste / scheurent af van den woorde Godts / eñ hechtent aen loot ende perganient/eñ oock aen eenige plaetse. Ende ist dat yemandt den oorspronck soeckt / dit misbruyck schijnt hier uyt gecomen te zijn. Voortijden doe den gheenen die penitentie deden / swaerder voldoeningen opghelegt werden dan een yeghelijck conde dragen/soo hebben de gene die ghevoelden dat sy boven mate met hare bevolen penitentie gheladen waren/verlichtinge van de ghemeynte begeert. Eñ de verlichtinge die sulcken geschiede / wert aflaet ghenaemt. Ende als sy de voldoeningen die de menschen aen ginghen / hebben tot Godt getrocken / ende geseyt hebben dat het vergeldingen waren daer mede de menschē hen selven af cochten van Gods oordeel/soo hebben sy oock mede de aflaten daer toe ghetrocken dat sy versoen-middelen waren / waer door wy mochtē van verdiende straffen verlost worden. Ende de lasteringhen die wy verhaelt hebben/ hebben sy met sulcke onbeschaemtheydt gedicht/ dat niet en connen eenich deckspaen hebben.

Der aflate oorspronck.

Oorspronck der aflaten.

6 Nu dat sy ons oock met haren Vagheuyere niet moeyelijck en zijn / het welcke met desen byle ghebroocken/ te neder ghewoorpen/ ende gantschelijck van den fondamente aen omme gestort is. Want ick en ghevoele niet met sommige die achten datmen behoort in desen deele door de vingheren te sien/ ende de meldinghe des Vageuyers voorby te gaen / uyt de welcke (gelijck sy segghen) stranghen strijdt/ ende weynich stichtinghe comen can. Ick soude voorwaer oock selve segghen datmen behoort sulcke beuselinge te vergheten ende voorby te gaen / ten ware dat sy die voor ernst achteden. Maer dewijle het Vagheuyere uyt veele casteringhen ghemaeckt is/ ende dagheliier met nieuwe lasteringhen versterckt wort/ dewijle het vele ende sware ergernisse verweckt : soo en moetmen voorwaer niet door de vingeren sien. Men hadde mogelijck eenen tijdt lanck mogen door de vingeren sien dat het buyten Godts woort door curieuse ende stoute lichtveerdicheyt gedicht was / datmen daer van geloofde/ick en weet niet door wat openbaringhen die door duyvels listen ghedicht zijn : dat tot bevestinghe daer van sommighe plaetsen der Schriftuere onwijselijck verdraeyt waren. Hoewel de Heere en lijdt niet dat der menschen stouticheydt alsoo tot de verborgentheyt sijnder oordeelen door breke: ende heeft strengelijck verboden sijn stemme te verachten/ende de doodē van der waerheydt te vraghen : noch en laet niet toe dat sijn woordt soo ongodlijck besmet worde. Nochtans laet ons toelaten dat alle die dingen hadden moghen eenen tijdt geleden worden / als dinghen daer niet veel aen ghelegen ware: maer als de versoeninghe der zonden ergens ghesocht wordt dan uit bloet Christi / ende als de voldoeninghe elders toe ghetrocken wordt / soo is het swijghen seer sorghelijck. Daerom moetmen niet alleenlijck met stercker stemme / maer oock met stercker kele / ende met stercke zijden roepen dat het Vageuyer een doodtlijcke ghedichtsel des duyvels is / waer door het cruyce Christi veryde lt/ de barmherticheydt Godts onverdraghelijck besmadicht/ ende onse ghelooe ghecrenckt ende omme gheſtooten wordt. Want wat noemen sy Vagheuyer / anders dan een voldoeninghe die de zielen der dooden nae den doot doen voor hare zonden ? soo dat het van de onderste wortelen aen/ terstont wort ommegestooten/ soo haest als de meyninge der voldoeninge is te neder ghewoorpen. Ist dat het in de naeste voorleden handelinghe meer dan openbaer is / dat het bloet Christi is de eenighe voldoeninghe/versoeninghe ende reyninghe voor de zonden der gheloovighen / wat can het Vagheuyer anders zijn dan enckel ende grouwelijcke lasteringe teghen Christum? Ick gae de grouwelicke kerckrooven voorby / door de welcke het dagelijcx bescherrmt wort/ende ergernisse in der Religie maeckt/ ende andere ontellicke vele dingen die wy siē uyt sulcker fonteyne der godloosheyt ghecomen te zijne.

Van den Vagheuyer: Die noodighe ondersoeckinge des Papistischen Vageuyers.

D'eerste reden is genomen uyt de aenmerckinghe des saken selfs.

De tweede reden is ghenomen van de authoriteyt Gods. Deut. 18.11.

De derde reden is genomen uyt de aenmerckinghe van de verdiensten Christi/die door sulcke versieringhe te niete ghedaen wort.

Wat het Vageuyer zy.

De vierde reden wort genomen van de goddeloose dingen/ die uyt dese fonteyne bloeyen.

7 Het is nochtans noodich hen de plaetsen der Schriftuere uyt de handen te slaen / die sy pleghen valschelijck ende verkeerdelijck uyt de Schriftuere te nemen. ‡ Als de Heere (seggen sy) betuycht * dat de zonde in den heylighen Gheest niet en sal vergeven worden / noch in dese / noch in de toecomende werelt / daer mede geeft hy te kennen dat sommighe zonden in de toecomende werelt verghceven worden. Maer wie en soude niet sien dat de Heere daer spreeckt van de schult der zonde ? Ende ist dat het alsoo is / wat gaet dat haer Vagheuyer aen/ dewijle sy niet en versaken / dat de schult der zonden die daer gestraft worden / in het teghenwoordighe leven vergheven wort ? Nochtans op dat sy ons niet langer tegen en spreken / soo sullen wy een claerder wederlegginge geven. Doe de Heere wilde sulcker schandelijcker boosheyt alle hope der verghevinghe benemen/ soo en was het hem niet genoech te segghen dat sy nemmermeer en soude vergheven worden : maer om de sake te swaerder te maken : heeft hy een deelinghe gemaeckt / waer mede hy vervaet heeft dat oordeel dat eens yeghelijcx conscientie gevoelt in dit leven/ende dat uyterste oordeel dat opentlijc sal in de wederopstandinghe ghegheven worden / ghelijck of hy seyde : Wacht u voor de boose wederspannicheyt ghelijck voor seer seker verderf. Want wie dat ghegeven licht des Gheests willens arbeyt uyt te blusschen / die en sal in dit leven dat den sondaren tot bekeeringhe ghegheven is / gheen verghevinge ghecrijghen/ noch ten laetsten daghe / in welcken de lammeren sullen door de Enghelen Gods van de bocken ghescheyden / ende het rijcke der hemelen van alle erghernisse ghesuyvert worden. Boven desen brenghen sy de parabel voort uyt Mattheo daer hy seyt : Hebt vrede met uwe wederpartie : op dat hy u niet te eenighen tijde den richter over en gheve/ ende de richter den dienaer/ ende de dienaer der gevanckenisse/waer ghy niet en sult connen uyt comen/ tot dat ghy het laetste penninckxken betaelt hebt. Ist dat in dese plaetse de richter beteeckēt God/ de wederpartie den duyvel / de dienaer den Enghel / ende de ghevanghenisse het Vagheuyer/ soo sal ick my gheerne overwonnen gheven. Maer ist dat het eenen yegelijcken openbaer is/ dat Christus om te crachtichlijcker de sijne tot goede eendrachticheyt te vermanen / daer heeft willen te kennen gheven in hoe veel perijckels ende quaets die hen worpen / die liever hebben hartneckichlijck het uyterste recht te versoecken / dan gherechtichlijck ende goedichlijck te handelen : ick bidde u / waer sal het Vagheuyer ghevonden worden?

Verclaringe der Schriftuerlijcker plaetsen/ welcke ingevoert worden tot beschermінge van't Vagheuyer.

‡ 1. Van de zonde/ die noch in dese/ noch in de toecomende werelt vergheven wordt: waer uyt sy besluyten/ dat sommige souden in de toecomende werelt vergeven worden.

Mat. 12.32. Marc. 3.28. Luc. 12.10.

Matt. 5.25.

2. Van de betalinghe des laetsten penninckx.

8 Sy soecken een argument in de woorden Pauli/ daer hy betuycht ‡ dat de knyen der gener die in den hemel/ op der aerde/ ende onder de aerde zijn/ voor Christo buygen. Want zy houden voor seker dat de ghene die onder de aerde zijn/ niet en mogen ghenomen worden voor de ghene

3. Van het buyghen der knyen der gener die onder der aerden zijn. ‡ Phil. 2.10.

die in de eeuwige verdoemenisse ghewoꝛpen zijn. Soo moetent dan de zielen zijn die in het Vagevyer in pijne zijn. Sy en souden niet seer gualijck argumenteren waert dat Paulus met die knyebuyginghe de waerachtighe oeffeninge der Godsalicheyt bedupde: maer dewijle hy slechtelijck leert dat Christo is de heerschappie ghegheven door de welcke alle creatueren moeten onderwoꝛpen worden / waerom en machmen niet by de helsche ofte die onder de aerde zijn / de duyvelen verstaen / de welcke vooꝛwaer sullen

2.Pet.2.4. Jude 6. Jac.2.19. vooꝛ den richtstoel des Heeren ghestelt woꝛden/ ende met verschrickinghe ende bevinghe haren richter bekennen? Alsoo leyt Paulus selve ergheus de selve prophetie uyt / seggende: Wy sullen alle vooꝛ den richtstoel Christi ghestelt woꝛ-

Rom.14.10. Jere.45.23. den / Want daer is ghescreven: Ick leve / alle knye sal vooꝛ my buyghen / etc. Maer men mach (segghen sy) het ghene dat in de openbaringhe Joannis staet / alsoo niet uytlegghen/

Apoc.5.13. daer Joannes seyt: Ende alle creatuere die in den hemel/ ende op der aerde/ ende onder de aerde/ende in de zee is / ende al wat daer in is / heb ick hooꝛen seggen: Den genē die op den Throon sit / ende den Lamme/ zy lof/ ende eere/ ende eerlijckheyt / ende macht van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Ick bekenne wel dat dit niet en mach alsoo uytgeleyt woꝛden: maer hoedanighe creatueren meynen sy dat hier verstaen woꝛden? Want het is meer dan seker dat daer oock de creatueren die sonder verstant ofte reden / ende

Psal.8. ooc die sonder leven zijn/ vervaet woꝛden. Maer mede niet anders betuyght en woꝛt / dan dat alle deelen der werelt van het opperste der hemelen aen/tot het diepste der aerde toe/ de eerlijckheyt haers Scheppers nae haer mate en wijse vertellen. Dat sy uyt de histoꝛie der Machabeen vooꝛtbꝛengen / dat en sal ick niet gheweerdigen te beantwooꝛden / op dat ick niet en schijne dat boeck in het ghetal der heyligher boecken te stellen / maer Augustinus neemt dat boeck aen. Maer hoe? * De Schriftuere der Machabeen (seyt hy) en achten de Joden niet gelijck de Wet/ de Propheten/ ende Psalmen / den welcken de Heere als sijnen ghetuyghen ghetuyghenisse gheeft / segghende: Het moeste al vervult woꝛden dat gheschreven is in de Wet/ ende Psalmen / ende Propheten van my. Maer sy is niet onpꝛofijtelijck van de Ghemeynte ontfanghen/ ist datmense matichlijck ende soberlijck leest ende hooꝛt / etc. Ende Hyeronimus leert recht uyt/ dat haer autoꝛiteyt niet en deucht om eenighe leere daer dooꝛ te bevestigen. Ende uyt dat oude boecxken dat onder den naem Cypꝛiani uyt ghegaen / ende ghenaemt / De expositione Symboli / ist openbaer dat dese histoꝛie der Machabeen gheen plaetse en heeft in de oude kercke ghehadt. Maer wat strijde ick hier te vergheefs? ghelijck of de autheur selve niet ghenoech en bewese hoe veel men hem moet toe schꝛijven / de-

2.Mach.15.39. wijle hy in het eynde begheert datment hem vergheve/ ist dat hy yet niet recht ghesepdt en heeft. Vooꝛwaer die bekent dat sijnen geschꝛiften vergheuinghe noodich is / die roept dat sy gheene wooꝛden des heylighen Gheests en zijn. Boven desen en woꝛdt de godsalicheyt Jude om gheen ander dinck ghepꝛesen / dan om dat hy vaste hope hadde van de laetste wederopstandinghe/ als hy vooꝛ de doode offerhande sandt te Jerusalem. Want dat Judas dede/dat en trecht de schꝛijver der histoꝛie niet tot eenen pꝛijs der verlossinghe/ maer om dat sy met de andere ghelooviighe die vooꝛ haer vaderlandt / ende vooꝛ de religie ghestoꝛven waren / souden des eeuwighen levens

deelachtigh zijn. Die daet en was niet sonder superstitie ende verkeerde yverigheydt: maer die zijn meer dan dwaes die dese offerhāde der Wet noch tot ons trecken / daer wy weten dat de offerhanden die doe ghebꝛuyckt woꝛden / zijn dooꝛ de komste Christi ge-eyndicht.

9 Maer sy hebben eenen onverwinlijcken dooꝛslach in Paulo die niet lichtelijck en sal ghebꝛoken woꝛden: daer hy seyt: † Ist dat yemandt op dit fondament timmert/ gout/ silver/ kostelijcke steenen / hout / hoy / stoppelen: hoedanich eens yegelijcx wercks zy / dat sal de dach des Heeren openbaren: d'welck sal in het vyer ontdeckt woꝛden: ende het vyer sal bepꝛoeven hoedanich eens yeghelijcks werck is. Ist dat yemandts werck verbꝛant/ die sal schade lijden/ maer hy sal saligh wesen: maer ghelijck dooꝛ het vyer. Wat vyer kan dit zijn / segghen sy / anders dan het Vagevyer/ dooꝛ het welcke de onreynigheydt der zonde afghewischt woꝛdt / op dat wy gereynicht zijnde / in het rijcke Godts komen. Maer vele oude hebben gheacht dat dit een ander vyer zy/ te weten/ de verdꝛuckinghe ofte het cruyce/ dooꝛ het welcke de Heere de sijne ondersoeckt / op dat sy niet in de onreynigheden des vleeschs en rusten: ende dat ghevoelen is veel meer der waerheyt gelijck dan het ghedichtsel van den Vagheyere. Hoewel ick en ghevoele oock met hen niet: want ick meyne een veel sekerder en klaerder verstant de er plaetse ghekregen te hebben. Maer eer ick dat vooꝛtbꝛenghe / wilde ick wel dat sy my antwooꝛden / of sy oock meynen dat de Apostelen ende Heylighen alle hebben moeten dooꝛ het Vagevyer gaen. Ick weet wel dat sy sullen segghen/ Neen. Want het soude veel te seer tegen reden zijn dat die souden hebben moeten ghereynicht woꝛden / der welcker verdiensten (ghelijck sy dꝛoomen) boven maten tot alle de leden der Ghemeynte over vloeyen. Maer de Apostel betuyght dat / want hy en seydt niet dat sommigher / maer dat aller menschen werck sal bepꝛoeft woꝛden. Ende dit en is niet mijn/ maer Augustini argument / die alsoo haer uytlegginghe bestrijt. Ende (d'welck meer tegen reden is) hy en seydt niet dat sy sullen dooꝛ het vyer gaen om allerley wercken: maer dat sy de Gemeynte met seer groote ghetrouwigheydt ghesticht hebbende / sullen loon ontfanghen als haer werck sal dooꝛ het vyer ondersocht zijn. Ten eersten sien wy dat de Apostel een oneyghen wijse van spꝛeecken gebꝛuyckt heeft / als hy de leeringhen die uyt der menschen hooft ghedicht zijn / heeft hout/ hoy / ende stoppelen genoemt: De oozsaecke deser oneygen ende figuerlijcke spꝛake is licht om te sien / te weten / ghelijck het hout terstont verteert woꝛt en vergaet als het is aen het vyer gewoꝛpen/ dat alsoo der menschen leeren niet en sullen konnen blijven als sy sullen ondersocht woꝛden. Nu/ dat sulcke ondersoeckinge van den Gheest Godts komt / dat en is niemande verboꝛghen. Daeromme om den loop deser wijse van spꝛeken te vervolghen / ende de stucken met behooꝛlijcke verghelijckinghe onderlinge te schicken / heeft hy de ondersoeckinghe des Gheests/ ghenaemt vyer. Want gelijck gout ende silver/ hoe het bet met den vyere versocht woꝛt / so veel te sekerder bewijs sijnder goetheyt ende suyverheyt uyt geeft: alsoo oock de waerheyt des Heeren/hoe sy strenghelijcker woꝛdt met geestelijcke ondersoeckinghe o erleyt / soo veel ghekrijcht sy de grooter bevestinge haerder autoꝛiteyt. Ghelijck hout / hoy / ende stoppelen aen het vyer ghelept / haestelijck bevanghen ende verteert woꝛden: alsoo oock der menschen vonden die dooꝛ

het woozt

Margin notes (left column): 2.Mach.12.43. Van Jude Machabei exempel/de welcke nae Jerusalem sendt een offerhande voor de dooden. *Contra Gaudent. Epist. cap. … Luc.24.44.

Margin notes (right column): 5. Van het vyer/ dat door een yeders werck gheproeft woꝛt. 1.Coꝛ.3.12. — Der ouden Theologanten meyningen. Chꝛysostomus/ Augustinus/ ende andere. — Antwoozt/ welcke die tegensprekers tot ons gesichickte dinghen bꝛenght. — Dit selve woozt met het getuygenisse van Augustino bevesticht. Enchirid. ad Laurent. 68. — Des Apostels meyninge. — Wat het vyer op die plaetse betepkent. — Een klare uytlegginge van dese gelijckenisse.

het woordt des Heeren niet bevesticht en zijn/ en connen de ondersoeckinge des Gheests niet verdraghen / maer vallen ende vergaen terstont. Somma / ist dat de versierde leeringhen / met hout / hoy / ende stoppelen vergheleken worden/ om dat sy als hout / hoy/ ende stoppelen van den vyere verbrant/ ende te niete gemaeckt worden: ende niet te niete ghedaen/ noch wech ghenomen worden / anders dan door den Gheest des Heeren: soo volcht hier uyt dat de Gheest dat vyere is / van den welcken sy sullen beproeft worden: des welcken beproevinghe Paulus noemt den dach des Heeren / door een ghewoonlijck ghebruyck der Schriftuere. Want de dach des Heeren wordt gheseyt te zijne/ soo wanneer de Heere op eenighe wijse sijn teghenwoordicheydt openbaert. Ende sijn aenschijn licht dan aldermeest als sijn waerheyt haren schijn gheeft. Nu is het onwijselijck dat Paulus met het vyer niet anders ghemeynt en heeft dan de ondersoeckinghe ende beproevinge des heylighen Gheests. Maer hoe worde die door dit vyere behouden/ die schade lijden aen haer werck? Het en sal niet swaer zijn dit oock te verstaen / ist dat wy aenmercken van wat menschen hy spreeckt. Want hy straft de bouwmeesters der Ghemeynte die het rechte fondament houdende / onbequame materie daer op timmeren : dat is / die van de voorneemste ende noodighe hooftstucken des gheloofs niet afwijckende/ in mindere dingken die niet soo sorgelijck en zijn/ feylen/ hare gedichtselen in Godts woort vermenghende. Sulcke / segge ick / moeten schade lijden aen haer werck / te weten / als hare gedichtselen uytgeroeyt worden : maer sy worden salich / maer ghelijck door het vyer/ dat is/ niet dat haer dwalinghe ende onwetentheydt voor Godts prijselijcken is: maer om dat sy door de ghenaede ende cracht des heylighen Gheests daer van ghesuyvert worden. Daerom alle die de gulden suyverheydt des Godlijcken woordts hebben met desen dreck des Vagevyers besmet/ die moeten aen haer werck schade lijden.

Wat den dach des Heere bediet.

Hoe sy door het vyer behouden worden die schade lijden aen haer werck.

10 Maer dit ghevoelen (moghen sy segghen) heeft van ouden tijde aen in de Ghemeynte gheweest. Dese teghenworpinge wederleyt Paulus / dewijle hy bevint dat oock de menschen te sijnen tijde in dat ghevoelen waren/ daer hy vercondicht dat alle die moeten aen haer werck schade lijden/ die in de stichtinghe der Gemeynte yet stellen dat met den fondamente niet wel over een en comt. Daerom als de tegensprekers my teghenworpen dat over duysent drie hondert jaren is een ghebruyck ende ghewoonte geworden datmen soude voor de dooden gebeden doen: soo vraghe ick hen wederom door wat woort Godts / door wat openbaringhe / ende door wat exempel dat gheschiet is? Want hier en zijn niet alleenlijck gheene ghetuyghenissen der Schriftuere / maer oock alle de exempelen der heyligen die daer gelesen worden/ ende bewijsen niet sulcx. Daer zijn somtijts veele ende langhe verhalinghen van den rouwe ende den dienst der begravinghe: maer van ghebeden en sult ghy daer niet het alderminste letterken sien. Maer hoe aen dese sake meer gelegen is / soo veel te meer moeste sy verhaelt worden: ende selfs de oude die gebeden voor de dooden deden / saghen dat sy hier in noch bevel Godts / noch behoorlijcke exempel hadden. Waerom hebben sy dan bestaen yet sulcx te doen? Ick segge dat sy daer in menschen gheweest zijn / ende datmen daerom niet en moet nae volghen dat sy gedaen hebben. Want dewijle de gheloovige gheen dinck en behooren te aengaen / anders dan met sekerder conscientien/ ghelijck Paulus ghebiedt / soo is dese sekerheyt voornemelijck noodich in het ghebedt. Het is nochtans gheloovelijck dat sy door eenich dinck zijn daer toe beweecht gheweest : Te weten/ sy sochten wat waer door sy mochten haer droefheyt verlichten : ende het scheen onmenschelijck te zijne datmen niet en soude eenich teecken der liefde den dooden bewijsen. Ende wy bevinden alle hoe seer des menschen aert tot dese ghesintheyt genegen is. Hier toe heeft oock de gemeyn gewoonte geweest als een fackel om den brandt in veler menschen herten te ontsteken. Wy weten datmen by alle Heydenen ende te allen tijden heeft sekeren dienst voor de dooden gedaen/ ende dat hare zielen zijn alle jaer besocht gheweest. Ende hoewel de duyvel heeft de dwase menschē met dese tooverie verstrickt / soo heeft hy nochtans de oorsake om te bedriegen uyt eenen rechten gront ghenomen: te weten/ dat de doot niet en is een verderf / maer een doorganck van dit leven toe het ander. Ende sonder twijfel dese superstitie sal oock de Heydenen voor den richtstoel Gods beschuldighen/ te weten/ dat sy gheen achte ghehadt en hebben op het toecomende leven / het welcke sy beleden dat sy't ghelooflden Nu om dat de Christenen niet en souden schijnen onachtsamer te zijne dan de Heydensche menschen/ soo hebben sy hen geschaemt geenen dienst noch liefde den dooden te bewijsen ghelijck of zy ghcheel hadden te niete gheweest. Hier uyt is de onvoorsichtige neersticheyt gecomen : want sy meynden dat het hen soude groote schande gheweest hebben/ hadden sy in de begravinghe/ in maeltijden ende offerhanden / luy ende slap geweest. Ende dat uyt dese verkeerde navolginghe der Heydenen gecomen was / dat is ondertusschen alsoo met nieuwe wasdommen vermeerdert gheweest / dat de voorneemste heylicheyt des Pausdoms is den dooden die in pijn ende smerte zijn / te hulpe comen. † Maer de Schriftuere gheeft ons eenen anderen veel beteren ende vasteren troost / als sy betuycht dat de dooden salich zijn die in den Heere sterven. Ende sy stelt de oorsake daer by / segghende: Want van dien tijde aen rusten sy van haren arbeyt. Wy en moeten onser liefde die wy tot de dooden draghen / soo veel niet toe laten / dat wy souden daer door een verkeerde ghewoonte van bidden in de Ghemeynte oprechten. Voorwaer soo wie een weynich wijsheyts heeft / die siet lichtelijck dat al wat van deser sake by de oude gelesen wort/ is der ghemeyner ghewoonte ende den onverstande des ghemeynen volckx toe ghegheven. Ick bekenne dat sy oock zijn tot dwalinghe ghetrocken : te weten/ ghelijck onvoorsichtighe gheloovicheydt pleecht der menschen herten van oordeel ende verstant te berooven. Hierentusschen met wat grooter twijfelinghe sy de gebeden voor de dooden aenprijsen/ dat wort door het lesen haerder boecken bewesen. Augustinus verhaelt in de boecken der belijdinge/ dat Monica sijn moeder seer gebeden heeft datmen soude haerder ghedachtich zijn in den dienst aen den altaer. Dit was een oude wijfsche begeerte/ de welcke de sone niet en beproefde met den reghel der Schriftuere : maer na de gheneghentheyt der natuere / heeft hy't anderen willen prijsen. Ende den boeck welcken hy gemaeckt heeft van de sorge voor de dooden te dragen / vervaet soo vele twijfelingen / dat hy door sijn coutheydt met rechte behoort de hitte der dwaser yverícheyt uyt te blusschen/ waert dat yemant begeerte hadde om der dooden patroon te zijn : voorwaer hy sal door sijne woorden / die eenen crancken

6 Niet tegenstaende dat des Vaghevyers gevoelen out is / so ist nochtans dat dat selve van den Apostel/ die veel ouder is/ wederleyt wort.

Oock soo en is sulck ghevoelen met gheen vaste ghetuyghenissen ofte bewijs-reden van den ouden bevesticht.

Rom. 14.23.

Ja heeft ghesteunt op de gemeyne gewoonte/ ende niet op den yver / die nae den reghel des woorts Gods ghereg eert wort.

Joan. 5.24.

Maer is ghebloeyt uyt een verkeerde naevolginge/ welcke eyndelijck verandert is in een godloose wangeloovicheyt/ die van den heyligen Gheest. Apoc. 14.13. is wederleyt.

† Apo. 14.12.

Maer de suyvere Theologanten/ gheiijck als Augustinus/ hebben twijfelachtich de gebeden voor de dooden aengheprefen.

ken schijn hebben / de ghene die eerst sorghvuldigh waren / gerust maecken. Want dit is een van sijne argumenten: Dewijle het een gewoonte gheworden is datmen voor de dooden ghebeden doet / soo en is die dienst niet te verachten. Maer oft ick schoon toe late dat het by de ander schrijvers der kercken is gheacht Godlijck te zijne datmen den dooden gunstigh is/ so moetmen nochtans altijdts den regel houden die niet en kan bedrieghen/ te weten / dat het niet geoorloft en is dat wy in onse ghebeden yet eyghens by brenghen / maer moeten onse begheerten den woorde Godts onderworpen: want het staet in zijn goetduncken te bevelen wat hy wil gebeden hebben. Nu dewijle de gantsche Wet ende het Euangelium niet selfs met eender syllabe vryheydt en gheven / om voor de dooden te bidden: soo ist een ontheyliginge der aenroepinge Gods/ alsmen meer versoeckt dan hy ons gebiet. Maer op dat onse teghensprekers niet en roemen dat de oude kercke met hen is in dese dwalinghe/ ick segghe dat daer groot verschil is. De oude hielden gedachtenisse der dooden / om dat sy niet en soude schijnen alle sorghe voor de dooden afgheleydt te hebben: maer sy beleden oock mede dat sy twijfelden van den standt ende conditie der dooden. Van den Vaghevyere en seyden sy niet alleenlijck niet vastelijck/ maer hieldent voor een onseecker dinck. Maer dese willen datment sal sonder vragen voor een hooftstuck des gheloofs houden / dat sy van den Vaghevyere gedroomt hebben. De oude hebben haere dooden ghesparighlijck/ ende alleenlijck op dat syse niet en schenen te vergheten / Gode bevolen / als sy het Nachtmael hielden. Maer dese drijven sonder ophouden de sorghe voor de dooden: ende maken met onmatighe ende ongheschickte predikinghen / dat sy boven alle wercken der liefde geacht wort: Jae het en is ons oock niet swaer sommighe ghetuyghenissen der ouden voort te brenghen / door de welcke alle de ghebeden te doe gewoonlijck waren / openbaerlijck verworpen worden. Ghelijck de ghetuygenisse Augustini is / als hy leert dat de wederopstandinghe des vleeschs/ ende de eeuwighe eerlijckheyt van allen verwacht wort: maer dat de ruste die nae den doodt volcht / dan wort van eenen yeghelijcken diese weerdich is / ontfanghen als hy sterft. Alsoo betuycht hy dat alle Godsalighe alsoo wel als de Propheten ende Apostelen / ende Martelaren de salighe ruste besitten / soo haest als sy gestorven zijn. Ist dat der dooden conditie sulcx is / soo bidde ick u / wat voordeel sullen hen onse ghebeden doen? Ick gae de grofste superstitien voorby / door de welcke sy de herten der eenvoudighen verstrickt hebben / de welcke nochtans sonder ghetal zijn / ende vele soo wonderlijcken ongheschickt / datmense met gheenen eerlijcken schijn en kan bedecken. Ick gae oock die seer schadelijcke marckten voorby / de welcke sy in so groott onverstandigheyt der werelt ghebruyckt hebben. Want daer en soude gheen eynde zijn/ ende de godsalighe Lesers sullen oock sonder sulcke verhalinghe hier ghenoegh hebben / om haer conscientien te versterken.

Hoe datter is: so is men altijt ghehouden den regel des Goddelijcken woorts te volgen/ d'welcke soo danige ghebeden verworpt.

Doch so isser een groot onderscheyt tusschen de oude ende nieuwe stichters des Vagevyers: gelijck als uyt dese korte vergelijckinge te bemerken is.

Homil. in Joan. 40.

Het vj. Capittel.

Van het leven des Christen menssches, ende ten eersten met wat argumenten de Schriftuere ons daer toe vermaent.

De vereeniginge deses capittels met de leere van de wedergeboorte.

WY hebben ghesegdt dat de gront ende het eynde der wedergheboorte is / dat in het leven der gheloovighen een ghelijckformigheydt een overeenkominghe ghesien worden tusschen de rechtveerdicheydt Gods/ ende haer ghehoorsaemheyt: om dat sy alsoo de aenneminge bevestighen / waer door sy zijn tot kinderen aen ghenomen. Ende hoewel de nieuwicheydt door de welcke het beelt Godts wederom wordt in ons opgherecht / in sijn Wet vervaet is: nochtans dewijle onser traecheyt vele prickels ende hulpen noodich zijn / soo sal het voordelijck wesen dat ick uyt verscheyden plaetsen der Schriftuere versamele een wijse om het leven te schicken/ op dat de gene dien de bekeeringhe ende beteringhe ter herten gaet / in haer voornemen en neersticheyt niet en dwalen. Dewijle dan ick aenneme het leven des Christen menssches te schicken/ soo en ist my niet verborghen dat ick een sake aengae die menigherley ende rijcke is / ende die door haer grootheyt mochte eenen grootē boeck vervullen/ so yemandt die wilde in alle hare stucken volcomelijck beschrijven. Want wy sien hoe lanck de vermaninghen der ouden Leeraren zijn die van een deucht alleen ghemaeckt zijn. Het welcke niet comt door te groote clapperichheydt: want alsmen eenighe deucht voor neemt met woorden te prijsen/ soo wordt de oratie dan selfs door de overvloedicheydt der materie tot sulcke ruyme ende breede gebracht / dat mense niet en schijnt wel gehandelt te hebben / ten zy datmen vele daer van ghesproken hebbe. Maer ick en hebbe niet voorghenomen de onderwijsinge des levens die ick nu wil gheven / soo breet te breyden den dat ick soude een yeghelijcke deucht sonderlijck handelen / ende langhe vermaninghen daer van maken. Men mach sulcx nemen uyt anderer schrijveren boecken / ende voornemelijck uyt de sermoonen der ouden Leeraren. Maer het sal my ghenoech zijn eenen gereeden wech ghewesen te hebben / waer door een Godsalich mensche mach tot het rechte merck om het leven wel te schicken / ghelept worden: ende cortelijck eenen alghemeynen reghel beschreven te hebben nae den welcken sy bequamelijck mogen hare wercken voeghen. Moghelijck sullen wy eens tijt hebben om langhe uyterighe orationen te maken / ofte sal dat werck daer toe ick niet seer bequaem en ben / anderen over laten. Ick beminne van natuere cortheyt der woorden / ende mogelijck waert dat ick wilde rijckelijck sprekē/ het en soude niet ghelucken. Al waert dat een langsame wijse van leeren seer behagelijck ware/ soo soude my nau lusten die te proeven: ende het tegenwoordighe boeck eyscht dat ick een eenvoudighe leere met soo groote cortheyt alst moghelijck is / vervate. Ghelijck de Philosophen seker eynden hebben des dat recht ende eerlic is/ waer uyt sy een yeghelijck deuchdelijck werck/ ende den gantschen hoop der deuchden beleyden: † alsoo en is de Schrifture hier in niet sonder orden/ Jae sy heeft een seer schoon ende seker der orden dan alle de Philosophische boecken. Daer is alleenlijck dit verschil in / dat de Philosophen (ghelijck sy ergierighe menschen waren) hebben neerstichlijck gestaen nae een uytnemende claerheyt der ordeninghe / om daer door haer groot ende gheluckich verstant te toonen. Maer dewijle de Gheest Gods sonder eergiericheydt geleert heeft / soo en heeft hy niet soo nauwe / noch altijts een seker orden onderhouden / nochtans dewijle hy die somtijts stelt/ so geeft hy ghenoech te kennen / dat wyse niet en moeten misprijsen.

2 † Dese onderwijsinghe der Schriftuere daer van wy spreken/ is voornemelijck in * twee stucken gheleghen. † Het eerste is / dat de liefde der rechtveerdicheydt tot de welcke wy anders van natuere niet seer geneghen en zijn / in onse herten ghedruypt

De nootwendicheyt der leere van dat leven eens Christelijcken menschs.

De cortieheyt des handels, d'welcke nochtans begrijpt eene volcomenheyt.

Eenen ghereeden wech deser leere.

† Een treffelijcke orden ende regel der heylighe Schrifture/ dienstelijck tot onderwijsinge des levens ende wandels/ welcke geensins en is ghelaeckert/ maer op zeer eenvoudich.

† De alghemeyne stucken van dese maniere int leeren, syn tweederley.

* Dat tweede stuck wort verhandelt Cap. 7.

† Des eersten stucks tweederley aenprijsinghe.

gedrupt en̄ ghebracht worde: het ander is/ dat ons een regel sy voorghescreven / die ons in de oeffeninge der rechtveerdicheydt niet late dwalen. Aengaende het eerste / de Schriftuere heeft vele en̄ seer goede redenen om ons de rechtveerdicheyt aen te prijsen/ der welcker wy boven vele in verscheyden plaetse aengeteeckent hebbē/ ende sullen hier noch sommige in het corte aenroeren.

*D' eerste aenprijsinge/ is ghenomen van onse heylichmakinge.

Eerstelijck/ om dat Godt heylich is.

†1.Pet.1.16. Levit.11.45. ende 19.2. ende 20.7.

†Esai.35.6. Ezech.34.6. 1.Pet.2.25.

En̄ van wat fundament conden wy het beginnē/ dan daer van: † Dat sy ons vermaendt dat wy moeten gheheylicht worden / om dat onse Godt heylich is? † Want doe wy gelic verjaechde schapen verstroyt en̄ in den doolhof deser werelt verbijstert waren/ soo heeft hy ons wederom by een ghebracht om tot hem te versamelē. Als wy van onse vereeninge met Godt hooren / so moeten wy gedenckē dat de bant daer van moet heylicheyt zijn: niet om dat wy door de verdienste onse heylicheyt tot zijn gemeynschap vereenicht worden: (want wy moeten eerst hem aenhanghen/ op dat wy met zijn heylicheydt overgoten zijnde / hem volgen daer hy ons henē roept) maer om dat het grootelijcx tot zijn eere diēt dat hy met ongerechticheyt ende onreynicheyt geen ghemeynschap en hebbe.

2 Wy worden met hem vereenicht ofte onder syn volc gerekent: daer om soo betaemt ons heylich te zijn.

Daerom leert hy oock dat dit het eynde onser roeringe is/ waer op wy altijts moeten sien ist dat wy willen met God die ons roept / over een comen. Want waer toe soude hy ons uyt de boosheydt ende besmettinghe der werelt/ waer in wy versoncken waren/ uyt getrocken hebben/ ist dat wy ons selven toe laten onse leven lanc daer in te wentelen? So en desen vermaent hy ons oock mede/ dat wy/ om onder het volc Gods gestelt te worden / moeten in de heylige stadt Jerusalem woonen: en̄ gelijck hy de stadt hem selven geheylicht heeft / also en betaemt het ooc niet dat sy door der inwoonderen onreynicheydt onheylicht worde. Hier uyt comen dese sententien: Dat de gene die sonder smette wandelen/ ende nae de rechtveerdicheydt staen/ etc. sullen in den tabernakel Gods plaetse hebben: Want het en betaēt niet dat de tabernakel daer in hy woont / sy vol dreckx gelijck een stal.

Esai.35.8. ende elders.

Psal.15.2. ende 24.

De tweede aenprijsinge/ genomen van onse verlossinge.

3 Ende om ons te bet op te wecken / soo bewijst ons de Schriftuere dat God de Vader/ ghelijck hy ons heeft in Christo met hem versoent / alsoo oock ons in Christo heeft een beeldt voor ghestelt / nae het welcke hy wilde dat wy ghelijck worden. Wel aen / die meynen dat de leere der zeden sy alleenlijck by de Philosophen wel ende ordentlijck ghestelt / laetse nu daer een beter ende schickelijcker orden toonen dan dese: Als de Philosophen willen seer deghelijck tot de deucht vermaenen/ soo en brengen sy niet anders voor dan dat wy sullen leven ghelijck het der nature betaemt. Maer de Schriftuere beleydt de vermaninghe uyt der rechter fonteyne / als sy niet alleenlijck en ghebiedt dat wy onse leven gheheel Gode toe schicken/ die de autheur daer van is tot den welcken het ooc verbonden is : maer nae dat sy ons gheleert heeft † dat wy van den waerachtighen oorspronck en Wet onser scheppinghe zijn veraert ende afgeweken / soo seyt sy daer by dat Christus (door den welcken wy met Gode versoent zijn) ons is voor ghestelt tot een exemplaer / op dat wy zijn ghedaente in onse leven uytdrucken. Wat machmen crachtighers begheeren dan dit eenich stuck? Jae wat machmen boven dit allen begheeren? Want ist dat wy van den Heere worden op dese conditie tot kinderen aenghenomen / dat onse leven Christum / die de bant onser aenneminghe is / uytdrucke ende voorhouden ten zy dat wy ons selven gantschelijc tot rechtveerdicheyt begeven/ soo en wijcken wy niet alleenlijc met seer boose ontrouwicheyt af van onsen Schepper / maer verworpen oock onsen Salichmaker.

Rom.6.18.

Waer uyt dat blijckt/ dat in der H. Schriftuere een heerlickē wech ende ordre begrepen is/ die een ongeveynsde onderrichtinge des wandels ons voorbracht.

†1.Pe.2.21.

†Bysondere reden ofte vermaningen tot onderwijsinge van een Christelijck leven.

Daer nae van alle de weldaden Gods die sy ons verhaeldt / en van alle de deelen onser salicheyt neemt sy oorsake om ons te vermanen. Gelijck als hy seyt: Na dat Godt ons heeft bewesen dat hy onse Vader is / so zijn wy van uytnemende groote ondanckbaerheyt te straffen/ ten sy dat wy wederom ons selven bewijsen zijne kinderen te zijn.

De eerste. Malac.1.6. Ephes.1. 1.Joan.3.1.

Nae dat Christus ons heeft door het bat zijns bloets gereynicht / en ons deser reyninge door den Doop deelachtich gemaect heeft : so en ist niet behoorlic dat wy door nieuwe onreynicheyt besmet wordē.

De tweede. Ephes.5.26. Hebr.10.10. 1.Cor.6.11. 1.Pet.1.15. Hebr.10.

Na dat hy ons in zijn lichaem geplant heeft/ so moesten wy neerstichlic toe sien dat wy zijn leden zijnde / ons selven niet met eenige smette en bespreugen.

De derde. 1.Cor.6.15. 1.Joan.5.2.

Na dat de selve die onse hooft is/ is inden Hemel opgeclommen / so behooren wy alle aertsche gesintheyt af te leggen/ en met gantscher herten soecken daer te comen.

De vierde. Ephe.5.3. Colos.3.1.

Na dat de heylige Geest ons heeft Gode geheylicht tot Tempelen/ so moete wy neersticheyt doen dat de eere Gods door ons verclaert worde: en wy en moete geen fins maken dat wy door de onreynicheydt der soude ontheylicht worden.

De vijfde. 1.Cor.3.16. ende 6.19. 2.Cor.6.16.

Nae dat onse ziele en lichaem is tot de hemelsche onsterffelijckheyt en onverwelckerlijcke croone verordent / so moeten wy neerstichlijc arbeyden dat beyde onse ziele en lichaem suyver en ongeschent bewaert worden tot den dach des Heeren. Dese dingen (segge ic) zijn seer goede fondamenten om het leven wel te schicken: ende men sal niet lichte diergelicke vinden by de Philosophen / de welcke als sy willen de deucht aenprijsen / nemmermeer hoogher op en clinmen / dan tot de naturlijcke weerdicheyt des menschen.

De seste. 1.Thes.5.23.

De vyanden deser leere van der Christenen leven worden als valsche Christenen beschuldicht.

4 Ende hier moet ick die aenspreken die niet Christelijcx hebbende anders dan den tijtel/ ende het ghemeyn teecken / nochtans willen Christenen gheacht zijn. Maer met wat aensichte ende stouticheydt roemen sy van den heylighen naem Christi? * Want met Christo en heeft niemandt gemeynschap / anders dan die de rechte kennisse Christi heeft uyt den woorde des Evangelij ontfangen. Ende de Apostel Paulus seyt/ † dat alle die Christum niet recht gheleert en hebben / dat die niet gheleert en zijn datmen den ouden mensche die nae de begeerlijckheden der dwalinghen verderft / moet afleggen / ende Christus aen doen. Soo worden sy dan bevonden te onrechte ende valschelijck de kennisse Christi voor te wenden al / is het schoon dat seer claerlijck ende rasschelijck vanden Euangelio snateren. Want het Euangelium is niet een leere der tonghe / maer des levens: ende en wort niet alleenlijck met den verstande / ende met der memorie ghevaet ghelijck andere leeringhen: maer het wordt dan eerst aengenomen/ als het de gantsche ziele besit/ ende sate ende plaetse vint inde binnenste ghenegentheyt des herten. Dat sy dan ophouden met Godes lasteringhe te roemen dat sy niet en zijn / ofdat sy haer selven bewijsen sulcke Discipulen te zijn als den meester Christo betamen. Der leere waer inde religie vervaet is / hebben wy de eerste plaetse ghegheven/ dewijle het begin onser salicheydt daer in is gheleghen. Maer die leere moet onse herte doordringhen / ende haer in onse zeden bewijsen/ ende ons in haer veranderen / op dat sy ons niet onvruchtbaer en sy. Ist dat de Philosop-

* Eerstelick/ om datse Christum niet recht geleert en hebben.

†Ephe.4.22. 2. Om datse het Euangelium een leere der tonge ende niet des levens en maken.

3. Om datse haren meester Christum niet na en volgen.

Philosophen te rechte op die toornigh worden/ en met schande van haer geselschap verjagen die op een konste roemende die de meesterſſe des levens behoort te zijne/de selve verandere tot Sophistische ende beuselachtige klapperigheyt. Hoe veel te meer oorsaecke hebben wy om de beuselachtige Sophisten te versmaden / dien het ghenoech is het Euangelium in de uyterste lippen te hebben / des welckes kracht behoorde hondertmael seerder dan de koude vermaninghen der Philosophen in de ghesintheden des herten door te dringhen / ende in de zielen gewortelt te zijn / ende den gantschen mensche door te nemen.

4. Datse den Geest Gods van zijn woort willen scheyden.

5 Ick en eysche niet dat in de seden des Christen mensches niet anders sy dan suyver en volkomen Euangelium / het welcke nochtans te wenschen ware/en men behoort daer na te staen. Maer ick en eysche sulcke Euangelische belijdinge niet soo strengelijck/ dat ick niet en soude dien voor een Christē bekennen/die noch niet en is soo verre gekomen: Want also souden alle menschen uyt de gemeynte uytgesloten worden/want daer en wordt niemandt gevonden die niet noch verre van daer en is. Vele hebben noch kleynen voortganck gedaen / de welcke nochtans souden t'onrechte verworpē wordē. Hoe dan? Men moet dat merck voor oogen stelle tot het welcke alleen wy onse neerstigheyt sullen bewegen. Laet dit eynde voor onse ooghen staen om daer nae te arbeyden/ ende neerstichlic te loopen. Want wy en moghen niet alsoo met Godt deylen/ dat wy uyt het gene dat ons door zijn wort/ gheboden wort souden een deel aennemen / ende een deel nae onse goetduncken achter laten. Want voor alle dinck prijst ons de Heere alomme de gheheelheydt aen als het voornemste stuc zijns diensts/ met welcke geheelheyt hy eē oprechte eenvoudicheyt des herten verstaet/ die sonder bedroch eñ geveynstheyt zy: waer van het contrarie en tegendeel is een dobbel herte. Gelijc oft hy seyde/dat daer een geestelic begin om wel te leven is/ daer de binnēste en diepste gesintheyt des herten wort sonder geveynstheyt tot oeffeninge der heyligheyt ende rechtveerdicheyt begeve. Maer dewijle niemāt in dese aertsche gevanckenisse des lichaems soo veel krachts heeft dat hy soude met behoorlijcke blymoedigheyt zijnen loop loopen: ende de meeste hoop met so groote swackheyt bevangen is / dat sy wanckelende ende creupel gaende/ en oock ter aerde cruppende/ weynich voortganck doen/ laet ons een yegelic na de mate zijnder kleyner macht voortgaen/ ende den begonnen wech vervolgen. Niemant en sal so ongheluckichlijck voort gaen/ dat hy niet en sal alle daghe immers een weynich weechs af legghen. Daerom laet ons niet op houden te maecken dat wy sonder ophouden in den wech des Heeren eenighen voortganck doen: ende en laet ons niet vertwijffelen noch kleynmoedigh zijn om des kleynen voortgancks wille: want hoewel de voortganck niet soo groot en is als wy begeeren ende wenschen / soo en is nochtans den arbeydt niet verloren als den huydigen dach den dach van gisteren te boven gaet. Laet ons alleenlick met oprechte eenvoudigheyt onse merck aensien / ende nae het eynde arbeyden / niet met pluymstrijckinge ons selven flatterende / noch onsen boosheden ende feylen toe ghevende / maer met gheduerigen arbeyt daer nae staende / dat wy ons selven in het goede te boven gaen / tot dat wy tot de goetheyt selve komen: de welcke wy wel den gantschen tijdt deses levens soecken ende volghen: maer sullense dan gheerijgen als wy de swackheydt deses vleeschs afgheleydt hebbende / sullen in haer volle ghemeynschap aenghenomen zijn.

Nochtans en moeten de Christenen daerom niet den moet verloren gheven.

Phi. 3:12.13. Eerstelijck/ Wanneer sy maer Godts woort voor haer eenich oogemerck hebben.

2. De oprechtigheyt van herten behouden.

3. Elck ende een inde wegen des Heeren na zijn vermogen/ wandele.

4. Daer in eenigen voortganck doen.

5. In haer Godsaligh voornemen volherden.

Het vij. Capittel.

De somma des Christelijcken levens: waer gehandelt wort van de versakinge ons selfs.

HOewel de wet des Heeren een seer goede ende seer wel geschickte ordeninge heeft om het leven te onderwijsen en schicken/so heeft nochtans den hemelschen Leeraer goet gedocht / noch met een uytnemender wijse de zijne na den regel inde Wet beschreven/te stichten. En het begin en fundament deser wijse is dit / te weten / dat de ghelooviche behooren haer lichamen Gode te geven tot een levende/heylighe/ ende hem aenghename offerhande: en dat de rechte Gods-dienst hier in is gelegen. Hier uyt wort oorsake ghenomen om te vermanen dat zy hen selven niet en voegen na de figuere en na het wesen der werelt / maer dat sy verandert worde door de vernieuwinge haers verstants / op dat sy proeven welck de wille des Heere sy. Nu is dit veel dz wy Gode geheylicht/ en tot hem begeven zijn/op dat wy voortaen niet en dencken/ spreken/voornemen/ noch doen/ anders dan tot zijnder eere. Want dat hem geheylicht is/dat en wort niet sonder hem uytnemende ongelijck te doen/ tot onheylich gebruyc gewent. ‡ Ist dat wy niet ons selven / maer den Heere toebehooren/soo ist openbaer wat dwalinghe wy moeten vlien/en waer toe wy alle het doen onses levens moeten schicken. Wy en behooren ons selven niet toe: so en moet dan onse reden noch onse wille geen heerschappie in onsen raet noch in onse wercken hebben. Wy en behooren ons selven niet toe: soo en moeten wy dit eynde ons niet voor stellen / dat wy souden soecken dat ons nae den vleesche nut is. Wy en behooren ons selven niet toe: soo laet ons soo verre het mogelijck is/ ons selven vergheten/ ende al wat onse is. Wederom/ wy behooren Gode toe: soo laet ons dan hem leven ende hem sterven: Wy komen Gode toe: laet dan zijn wijsheydt ende wille over alle zijne wercken zijn. Wy komen Gode toe: so laet ons dan alle de deelen onses levens tot hem als tot het eenige rechte eynde schicken. O hoe grooten voortganck heeft die ghedaen / die gheleert hebbende dat hy hem selven niet toe en komt / de heerschappye ende regeeringhe over hem / heeft zijnen eyghenen vernufte ontnomen om Gode te gheven. Want ghelijck het een seer krachtich fenijn om de menschen te verderven is / dat sy hen selven onderdanich zijn / alsoo is het de eenighe haven der salicheydt / dat sy haer selfs wijsheydt noch wille en volghen/ maer den Heere alleen voor haren leydtsman hebben / en hem volghen. Soo sal dan dit de eerste trap zijn / dat de mensche van hem selven afwijcke / op dat hy de gantsche kracht zijns verstants tot onderdanicheydt des Heeren schicke. Ick meyne onderdanigheydt die niet alleenlijck in ghehoorsaemheyt des woordts ghelegen is / maer waer door het herte des menschen zijn eygen vleeschelijck ghevoelen verlatende / hem selven gheheel tot het goetduncken des Geest Godes bekeert. † Dese veranderinge (de welcke Paulus ‡ vernieuwinghe des verstants noemt) is van allen Philosophen onbekent / hoewel sy de eerste inganck tot het leven is. Want sy stellen de reden alleen tot een register des mensches / ende meynen dat dese alleen behoort ghehoort te zijne: Somma/ der reden alleen gheven ende laten sy de regeeringhe der ze-

Aenmerckinge des anderen deels, vande algemeyne onderwijsinge des Christelijcken levens.

Rom. 12. 1.

Des selven beginsel ende inhoudt.

Tweederley bedencken. 1. Dat wy ons selven niet en zijn. 2. Dat wy Gode toe behooren.

‡ 1. Co. 6. 20. ende. 7. 23.

De vrucht ende 't ghebruyck van dit tweederley bedencken.

† Dese kennisse is allen wereits wijsen onbekent/ welcke de reden ofte dat vernuft gestelt hebben op den throon des heyligen Geests.

‡ Eph. 4:23

Galat.2.20.

der zeden. Maer de Christen Philosophie ghebiedt der reden dat sy wijcke / ende den heyligen Geest onderworpen worde : op dat de mensche nu niet selve en leve / maer Christum in hem late leven ende regneeren.

Wat uyt dese aenmerckinghe volght. Namelijck/ dewijle wy ons selfs niet en zijn / dat wy van Gods eere sullen soecken ende sijnen wille gehoorsaem zijn.

2 Hier uyt volcht oock dat ander / te weten/ dat wy niet en sullen soecken dat onse is : maer dat nae den wille Gods is / ende dient tot vermeerdinghe sijnder eere. Dit is oock wel voort ghegaen / dat wy ons selven bynae vergetende/ ymmers onse reden achter stellende / arbeyden om ghetrouwelijck onse neerstichepdt tot Godt ende tot sijne gheboden te doen. Want als de Schriftuere ons ghebiet de sorghe ons selfs te verlaten / soo en treckt sy niet alleenlijck de gierichept ende begeerte tot macht / ende menschen gonste uyt onse herten : maer oock alle eergierichept ende lust tot menschelijcke eere/ende andere bedeckte boosheden. Het betaemt voorwaer den Christen menschen alsoo ghestelt ende ghenegen te zijn/ dat hy achte dat hy in alle sijn leven moet met Godt handelen. Hier door sal hy alle sijn doen nae den wille eñ goetduncken Gods schicken / ende alle het gevoelen sijns verstants Godvreesentlijck tot hem voegen. Want wie geleert heeft in alle sijn doen God te aensien / die wordt oock mede van alle ydel ghedachte afghewent. † Dit is de versakinge ons selfs die Christus sijnen Discipulen terstont als hyse begint te leeren/met soo groote neerstichept beveelt : als dese eenmael heeft in onse herten plaetse genomen/ soo en sal zy noch der hooveerdichept / noch der groothepdt / noch der roeminghe / boven deses noch der gierichept/noch der oncuypschept / noch der overdadichept / noch der dertelhept / noch anderen zonden die uyt eygen liefde comen / geen plaetse laten. Hierentegen waer dese versakinghe ons selfs niet regneert / daer hebben seer schandelijcke zonden sonder schaemte harẽ loop/ ofte ist dat daer eenigherley schijn der deucht is/ die wordt door boose eergierichepdt gheschent. Want toont my eenen mensche / ist dat ghy cont/ die soude willen voor niet den menschen goedich zijn/ ten zy dat hy nae het bevel des Heeren hem selven versaeckt heeft. Want alle die dit gevoelen niet gehadt en hebben / die zijn ten minsten om des lofs wille/ de deucht gevolcht. Ende de Philosophen die oyt hebben alderstijfst ghesept dat de deucht is om haers selfs wille te begeeren / die zijn met soo groote hooveerdichepdt opgheblasen gheweest / dat het schijnt dat sy om gheen ander dinck de deucht begeert en hebben/ dan om dat sy souden oorsake hebben om hooveerdich te zijn. Maer God en heeft niet alleenlijck gheen behaghen in sulcke eersoeckers/ noch in sulcke opgeblasen herten / ‡ maer vercondicht dat sy haren loon hebben in dese werelt ontfanghen / ende seyt dat de Hoeren ende Publicanen naerder den rijcke der hemelen zijn. Nochtans en hebben wy noch niet opentlijck verclaert met hoe veel ende hoe groote verhinderingẽ de mensche wort verhindert van wel doen / soo langhe als hy hem selven niet versaeckt en heeft. Want men heeft voortijden wel met de waerheydt geseyt / dat in de ziele des mensches is een werelt vol booshept verborgen. Ende daer en can geen ander middel ghevonden worden / dan datmen hem selven versakende/ende sijns selfs acht ende sorghe verlatende/ het herte ende verstant gantschelijck stercke om de dinghen te soecken die de Heere van ons eyschet / ende alleenlijck daerom te soecken om dat sy hem behaghen.

Dit is de verloochenige ons selfs/ welcke den Discipulen Christi is bevolen.
† Luc.9.23.

Der welcker menigerhande vruchten zijn in den gantschen loop des levens.

Waer van een yeder afdwaelt : ofte door ghe veynsthept/ ofte door hoovaerdie bedroghen zijnde/ valt int eeuwighe verderf.
‡ Matt.6.5.
* Onderschept van de selve aenmerckinge/ welcke ons vermaent van twee dingen te myden ende drye te volgen in onses levens loopbane.
Eerstelijck sullen wy vermyden: de godloosheyt.

3 * Paulus handelt ergens alle de deelen eens wel ghesichickten levens noch bescheydelijcker/ hoewel kortelijck/ segghende: De salichmakende genade Gods is allen menschen verschenen/ons leerende dat wy de godloosheyt ende de wereltlijcke begeerlijckheden afleggen / soberlijck ende rechtveerdichlijck / ende Godsalighlijck leven in dese teghenwoordighe werelt / verwachtende de salighe hope/ ende de openbaringhe der eerlijckheyt des grooten Godts/ ende onses Salichmakers Jesu Christi: die hem selven heeft voor ons ghegeven / om ons te verlossen van alle ongherechtighept / ende te reynighen hem tot een sonderlijck volck dat neerstich zy in goede wercken. Want als hy ons de ghenade Godts heeft voor ghestelt om ons moet te gheven / soo neemt hy twee verhinderinghen wech om ons tot den rechten Godtsdienst eenen wech te maken / door welcke twee wy meest verhindert worden / te weten/ godloosheydt / tot de welcke wy van natueren seer genegen zijn/ ende de wereltlijcke begheerten / de welcke haer selven verre strecken. Ende onder de godloosheydt en betekent hy niet alleenlijck de superstitien/ maer vervaet oock al wat met ernst strijt teghen de vreese Godts. De wereltlijcke begeerlijckheden zijn so veel als gesintheden des vleeschs. Alsoo/soo veel beyde de tafelen der Wet aen gaet / gebiedt hy ons onsen eyghenen aert uyt te doen / ende te versaken al wat onse reden ende wille ons raedt. Ende alle het doen onses levens dwingt hy in drie deelen/ te weten/soberhept/rechtveerdighept/ ende godsalighept. Wyt de welcke de soberhept / sonder twijfel/ cuyschepdt/matighepdt/ende een suyver ende ghesparich gebruyck der tijtlijcker goeden/ eñ verdraeghsaemhept der armoede beteeckent. De rechtveerdichepdt vervaet alle wercken der gherechtighept / op dat eenen yegelijcken ghegeven worde dat hem toe komt. Daer nae volcht Godsalichepdt/de welcke ons van de besmettingen der wereldt afschept / ende door waerachtighe heylighept met Godt vereenicht. Als dese onverscheydelijck onderlinghe aen malkanderen ghebonden zijn / soo maken sy een grondelijcke volmaecktheydt. Maer dewijle gheen dinck swaerder en is dan de sorge des vleeschs te latẽ varen/de begeerlijckheden te temmen/ ja te versaken/ende ons selven tot Godt eñ tot onse broeders te begheven / ende in desen aertschen dreck nae een Engelsch leven te staen: soo wederroept ons Paulus tot de hope der saligher onsterffelijckhept/ op dat hy onse herten van alle stricken ontwerre : ende vermaent ons dat wy niet te vergheefs en strijden. Want ghelijck Christus is eenmael een verlosser verschenen / alsoo sal hy in sijn laetste komste de vrucht der salighept toonen die hy heeft verkregen. Ende alsoo verdrijft Paulus alle de verlockinghen die ons verduysteren / soo dat wy niet gelijck het betaemt / nae de Hemelsche glorie en staen. Jae hy leert dat wy moeten vreemdelinghen zijn in dese wereldt/ op dat de Hemelsche erve ons niet en ontgae noch ontvalle.

Tit.2.11.

2. De menichte der wereltlijcke begeerlijckheden.

Wy sullen volgen ende aennemen. 1. De Soberhept.

2. De Rechtveerdighept.

3. De Godsalighept.

Een spore tot een rechte onderwysinge des levens.

† De spreucke Pauli in houdt/ is/ de verloocheninghe ons selfs.

4 † Voort in dese woorden sien wy dat de versakinge ons selfs is eensdeels de menschen aengaende/ende eensdeels (ende dat voornemelijck) Godt aengaende. Want als de Schriftuere ons ghebiet ‡ dat wy ons selven alsoo tegen de menschen draghen dat wyse in eere boven ons setten/ ende ons selven geheel getrouwelijck ghebruycken in haer voorderlijck te zijne : so geeft hy sulcke geboden die onse herte niet en kan vaten / ten zy eerst ydel van het natuerlick gevoelen.* Want wy zijn met soo groote blindthepdt alle tot ons selfs liefde ghenegen / dat een yeghelijck hem selven laet duncken dat hy goede oorsaecke heeft

‡ Rom.12:10. Phil.2:3.
Dese verloocheninge is ten aensien van de menschen/ als wyse boven ons sullen vereeren/ seer beswaerlijck om doen.
* Overmits wy hooveerdigh zijn.

om hem

om hem selven te verheffen / ende alle andere by hem te verachten. Ist dat ons de Heere met eenighen dinghe begaeft heeft dat yet te achten zy/ daer op betrouwen wy terstondt ende verheffen ons/ ende en worden niet alleenlijck opgeblasen/

Hyppocryten.

maer bersten byna door de hooveerdigheyt. De sonden die wy overvloedighlijck hebben/ die decken wy overvloedighlijck by ander / ende maken door flatteringhen ons selven te verstaen datse licht ende kleyn zijn/ jae wy kussense somtijts voor deuchden. De gaven die wy in ons selven verwonderen ende groot achten / als de selve ofte

Boos ende arch.

oock grootere in andere menschen ghesien worden / die verminderen ofte berispen wy door onse booshеydt/op dat wy niet bedwongen en worden hen te wijcken. Ende ist dat eenige gebreken in andere gesien worden / soo en ist ons niet

Nijdigh.

ghenoegh dat wy die strenghelijck aenmercken/ maer wy verheffen ende vermeerderense hatelijck. Hier uyt komt die hooveerdigheyt dat een yeghelijck van ons ghelijck oft hy boven de ghe-

Trotsich/ en stout.

meyn conditie waere / wil boven ander ghesien zijn: ende gerustelijck ende wreedelijck alle men-

Wreet.

schen versmaet / ofte immers/ als oft sy minder waren/ veracht. De armen wijcken den rijcken/ den slechte den edelé/de dienstknechten den Hee-

Ons selven behagelijck

ren / ende de ongheleerde den gheleerden : maer daer en is niemandt die niet eenighe meyninghe van weerdigheydt in sijn herte en voedt / alsoo flatteert een yeghelijck hem selven/ende draecht heerschappye in sijn herte. Want hen selvē schrijven sy dinghen toe daer van sy hen selven behaghen/ende richten eens anders geest ende reden. Ende dat ist dat sy komen te twisten/ soo breeckt

Twistigh.

daer uyt het fenijn. Want sommighe voorwaer bewijsen wel eenighe sachtmoedigheydt soo langhe als sy alle vriendelijckheyt ende lieflijckheyt bevinden: Maer waer vintmen eenen onder velen die de selve sachtmoedigheyt ende mate hout als hy ghequelt ende geterght wort. Ende hier

Medecijne tegen aisulcke siecktien der zielen.

teghen en is gheen andere remedie noch medecijne/dan dat dit seer schadelijck fenijn der eygen liefde ende hooghmoedigheyt uyt het diepste onser leden uytgeroeyt worde/ gelijck sy oock door der leere der Schriftuere uytgeroeyt wort. Wāt

Eerstelijck/ Sullen wy van ons doen eergierigheyt.

wy worden alsoo onderwesen / dat wy sullen gedencken dat de gaven die Godt ons ghegheven heeft / niet en zijn onse goet / maer onverdiende gaven Godts / ende dat die haer ondanckbaerheyt toonen / die hen daer door verheffen. Wie maeckt u beter seyt Paulus : Ist dat ghy't ontfanghen hebt / wat roemt ghy gelijck of het u

1.Cor.4:7.

niet ghegeven en ware. Bo...en desen worden wy

2. Sullen wy aennemen vernedertheyt.

geleert dan wy sullen onse sonden sonder ophouden bekennende / ons selven tot vernederinghe verwecken. Alsoo en sal geen dinck in ons blijven waer door wy souden opgheblasen worden : ende sullen groote oorsake hebben om ons selven

3. Sullen wy de oprechtigheyt in grooter weerden houden.

te vernederen. Wederom wort ons geboden dat wy alle de gaven Godts die wy in andere menschen aenschouwen / sullen alsoo eeren ende prijsen / dat wy oock die eeren in de welcke sy zijn. Want het soude groote ongheschicktheydt zijn/ hen die eere te benemen / die de Heere hen heeft gewerdicht te geven. Ende wy worden geleert

4. Sullen wy de onderlinge liefde onderhouden.

de feylen door de vingheren te sien / niet voorwaer om die door flatteringhe te versterecken/ maer op dat wy om der selver wille niet die en bespotten die wy behooren met goetwilligheydt

5. Sullen wy de ongeveinsde matelijckheyt ende vriendelijckheyt bewysen.

ende eere te voorderen. Alsoo salt gheschien dat wy / met wat menschen wy komen te doen te hebben/ ons niet alleenlijck en sullen matichlijck ende ootmoedichlijck / maer oock lieflijck ende vriendelijck dragen. Ghelijck wy nemmermeer en sullen door eenighen anderen wech tot waerachtighe sachtmoedicheydt comen / dan als onse herte sal door ons selfs vernederinghe ende eens anders vereeringhe doordroncken zijn.

5 Nu hoe swaer ist te doen dat wy schuldich

Dewijle wy onses naesten proffijt schuldich zijn te soecken/ so is de verlooche-ninghe onses selfs gheheel noodich ende seer beswaerlijck om de aengeboren eyghen liefde

zijn in onses naesten voordeel te soecken. Ten zy dat wy af laten ons selven te aenmercken/ ende ons selven eenichsins af legghen/ soo en sullen wy hier niet uytrichten. Want hoe sult ghy de wercken der liefde doen die Paulus leert/ ten zy dat ghy u selven versaeckt / op dat ghy u gheheel tot andere begheeft? † De liefde seyt hy / is lijdtsaem / vriendelijck / sy en is niet overwillich / niet hooveerdich / sy en haet niet/ en wordt

†1.Cor.13.4.

niet opgeblasen / en soeckt niet dat haer eyghen is/ en wort niet geterght / etc. Al waert dat alleenlijc dit van ons geeyscht worde dat wy niet en souden soecken dat onse eygen is / soo souden wy nochtans onser natuere groot gheweldt aen doen : de welcke ons soo seer tot eyghen liefde buyght / dat sy niet soo lichtelijck en lijdt dat wy souden in onse dinghen slap zijn om eens anders voordeel te beneerstighen / oft eer willens van onse recht wijcken / om dat eenen anderen o ver te laten. Maer op dat de Schriftuere ons als

Twee derley medecyne teghen soodanich gebreck.

met der hant daer toe leyde / so vermaent sy ons dat alle de gaven die wy van den Heere hebben/ ons op dese conditie betrout zijn / dat wyse tot ghemeyn voordeel gebruycken: ende dat daerom milde ende vriendelijcke gedeelsaemheyt met an-

Ten eersten : dat de weldaden ons mede gedeelt zijn/op dat wy de selve tot het ghemeyne profijt der kercke souden aenlegghen.

deren/is het rechte gebruyck aller gaven. Daer en conde geen sekerder reghel/ noch geen crachtigher vermaninghe om dese ghedeelsaemheyt te houden bedacht worden / dan als wy gheleert worden dat alle de gaven die wy hebben / zijn panden Godts die op dese conditie ons betrout zijn/ op dat wyse tot onses naesten voordeel bedeelen. Maer de Schriftuere gaet oock noch

1.Cor.12.

voorder / als sy de gaven verghelijckt met de machten die de leden des menschen lichaems

Ten tweeden/ al wat wy vermoghen/ dat selve moeten wy onsen naesten te goede laten comen: het welcke verclaert wort door de vergelyckinghe der leden in het menschelijcke lichaem.

hebben. Geen lidt en heeft sijn macht voor hem selven / noch en ghebruyckt die niet tot sijn eyghen voordeel / maer voechtse tot sijne medeleden / ende en neemt geen voordeel daer van / anders dan dat uyt de ghemeyn nutticheyt des gantschen lichaems comt. Also moet een Godsalich man al wat hy vermach / voor sijne broederen vermoghen : ende niet anders sijn eyghen voordeel soecken / dan op dat de Gheest de ghemeyn stichtinghe der Ghemeynte voor ooghen hebbe. Soo sal dan tot mildicheyt ende goetdadicheyt dit de rechte wech zijn/ dat wy wetē dat wy van al wat de Heere ons heeft ghegheven/

Mat.18.23.

daer mede wy onsen naesten moghen helpen/ uytdeelders zijn / ende verbonden zijn om van onse uytdeelinghe rekenschap te gheven. Ende dat de uytdeelinghe eerst recht is / die nae den reghel der liefde ghesciedt. Alsoo en sullen wy niet alleenlijck de sorghe onses eygens voordeels met neersticheydt tot onses naesten nutticheydt vermenghen / maer sullen oock in onses naesten sake neerstigher zijn. Ende op dat ons moghe-

Dese maniere van de schuldighe plicht teghen onsen nasten/ is ghenomen van het ghebodt Gods/ dwelcke ons de liefde teghen den nasten beveelt.

lijck niet en soude verborghen zijn dat dit de wet ende wijse is om recht ende behoorlijc alle de gaven die wy van den Heere ontfanghen / te bedienen / soo heeft hy de selve voortijden oock in de alderminste gaven sijnder mildicheydt ghestelt. Want hy heeft ghebooden † de eerstelinghen der vruchten hem te oefferen/ om dat het volck daer mede soude betuyghen dat hen ongheoorloft ware eenige vrucht te ontfanghen / uyt de goeden die Gode niet ghegeplicht en waren. Ist

†Exo.22.29. ende 23.19.

dat de gaven Gods ons alsoo eerst ghegeplicht worden / als wyse hem als den autheur met

onse

onse hant toe schrijven ende offeren / soo is het klaer dat het ghebruyck sonder alle sulcke oeffeninge ende toeschrijvinge onreyn is. Maer het ware te vergheefs dat yemandt soude door uytdeelinghe sijns goets / willen den Heere rijcke maken. Daerom dewijle onse mildigheydt niet
Psal. 16. 3. en kan tot hem strecken (ghelijck de Prophete seyt) soo moeten wy die aen sijne Heylighen die op der aerde zijn / bewijsen. Ende daerom worden de aelmoessen met de Heylighe offerhanden
Heb. 13: 16. vergheleken / op dat sy nu zijn in de stede dier offerhanden der Wet.

6 Voorts op dat ons het weldoen niet en vervele (het welcke anders soude moeten terstont
Dese liefde moet vergeselschapt zijn met lijtsaemheyt ende goedertierenheyt.
ghesch ien) soo moet oock dat ander daer toe comen dat Paulus seyt / te weten / dat de liefde lijtsaem is / ende niet geterght en wort. De Heere heeft gheboden datmen alleen in 't ghemeyn sal goet doen / waer van het meeste deel der men-
1. Cor. 13: 4. schen seer onweerdigh is / ist datmense wil nae haer eygen verdienste achten. Maer de Schrifture comt ons hier met eenen seer goeden middel te hulpe / als sy leert dat wy niet en moeten aensien wat de menschen in hen selven verdienen / maer datmen moet in alle menschen het beelt Godts aenmercken / der welcker wy alle liefde ende eere schuldigh zijn. Ende dat de selve
Gal. 5: 10. moeten in de huysghenooten des gheloofs neerstichlijcker aensien / soo verre sy door den Gheest Christi vernieut ende weder opgericht is. Daerom soo wat mensche nu voor u komt / die uwe hulpe ghebreck heeft / ghy en hebt geen oorsake waerom ghy soudt hem hulpe weygeren. Ghy
Waer uyt vierderley aenmerckinge ontstaet / welcke alle tegenwoorpingen wederlegt.
meught segghen dat hy een vreemdelinck is: maer de Heere heeft een teecken in hem gedruckt dat u moet wel bekent zijn: waerom hy u verbiet uwe vleesch te verachten. Ghy meucht seggen dat hy een verachtelijck mensche / ende van gheender weerde en is: maer de Heere bewijst dien selven sulck te zijn / dat hy geweerdicht hem met sijn beelt te vercieren. Ghy meucht seggen
Esai. 58: 7. dat ghy geensins in hem gehouden en zijt: maer de Heere heeft hem gelijck in sijn plaetse gestelt / op dat ghy teghen hem soo vele ende soo groote weldaden bekent / met de welcke de Heere u heeft verbonden. Ghy meucht segghen dat hy niet weerdich en is dat ghy om sijnent wille soudt oock de alderminste moeyte hebben: maer het beelt Godts ist weerdigh / door het welcke hy u wordt aengheprese n / op dat ghy u selven ende al wat ghy hebt / tot sijnder hulpe bewijst. Ist dat hy niet alleenlijck niet goets verdient en heeft / maer heeft u oock met boose daden ghetercht: dit selve en is oock niet oorsake genoech dat ghy daerom soudt laten hem met liefde te omhel-
Insonderheyt is waer te nemen een wederlegginge van een algemeyne tegenworpinghe.
sen / ende wercken der liefde te bewijsen. Ghy meucht segghen: Hy heeft veel anders aen my verdient. † Maer wat heeft de Heere verdient? de welcke dewijle hy gebiedt dat ghy 't hem sult vergeven / soo wilde hy 't voorwaer hem toeghe-
† Mat. 6: 14. ende 18. 35. Luc. 17: 3.
schreven hebben. Voorwaer door desen eenigen wech comt men tot het ghene dat der menschelijcker natuere niet alleenlijck swaer / maer oock
‡ Mat. 5: 44.
gheheel contrarie is / te weten / dat wy sullen die lief hebben die ons haten / het quaet met weldaet vergheldon / voor schande ende laster / segeninghen weder gheven / ist dat wy ghedencken ‡ datmen niet en moet der menschen booshevdt achten / maer het beelt Godts in hen aensien / de welcke hare feylen bedeckende en uytwisschende / ons door haer schoonheyt ende weerdicheyt / treckt om hen lief te hebben ende te omhelsen.
Uyt het bovenverhaelde blijckt / dat sonder de liefde / dat is / oprechte genegentheyt des herten gantsch geenen regel van den Christelick leven / te erkennen zy.

7 *So sal dese doodinge dan eerst in ons plaetse hebben / als wy de liefde in alle stucken volbrenghen: ende zy wort volbracht van den ghenen diet niet alleenlijck alle wercken der liefde doet / al ist oock dat hy niet een achter en laet / maer diese uyt oprechter gheneghentheydt der liefde doet. Want het mach geschien dat yemant te volle betaelt al wat hy schuldich is / soo veel de uytwendige wercken aengaet: ende nochtans hierentusschen verre zy van de waerachtige wijse der betalinghe. Want men vindt sommighe die willen seer milde schijnen / de welcke nochtans geen dinck en gheven dat sy niet met hooveerdighen aensichte ofte grootsche woorden en verwijten. Ende het is in dese ongheluckige tijden tot sulcke ellendicheyt gecomen / dat by nae geene aelmoessen / ymmers van den meesten deele der menschen sonder versmaetheyt ghegeven en worden. Welcke boosheyt niet en behoorde selfs onder de Heydenen verdraghelijck te zijne: want van de Christenen wordt oock wat meer gheeyscht / dan dat sy blymoedicheydt in het aenschijn bewijsen / en hare wercken der liefde lieflijck maken door vriendelijckheydt der woorden. Hebr. 13. 3.
Remedie van de gebreken / welcke tegen de liefde strijden.
Ten eersten behooren zy den persoon dien zy bekennen haer hulpe gebreck te hebben / aen te nemen / ende met sijn ellendicheyt sulck medelijden hebben / gelick oft zy selve die gevoelden en droeghen: op dat sy door het ghevoelen der barmhertichevt ende menschelijckheyt / niet anders 1. Barmhertichept.
tot hem dan tot hen selven gheneghen zijn / om 2. Ootmoedichept.
hem te helpen. Soo wie met sulcken ghemoede hem voecht om sijnen broederen te hulpe te comen / die en sal zijne wercken der liefde niet alleenlijck met gheen hooveerdicheyt ofte verwijtinge besmetten: maer en sal oock sijnen broeder als eenen ghebreckelijcken niet verachten / noch als sijnen schuldenaer hem onderworpen: niet meer dan wy onse crancke ofte ghewonde lidtmaten bespotten / het welcke alle de andere leden soecken te helpen: oft meynen dat het sonderlinghe den anderen leden schuldich is / om dat het meer hulpe ontfanghen dan het ghedaen heeft. Want de hulpe die de leden malcanderen doen / en is niet gheacht onverdient ofte 3. Beleeftheyt.
voor niet te zijne / maer is meer een betalinghe ende voldoeninghe van datmen door de Wet der natuere schuldich is / het welcke te weygheren wonderlijcke groote ongheschicktheydt ware. Door desen middel salt oock ghesch ien dat niemant die een werck der liefde ghedaen heeft / en 4. Ghewillichept.
sal meynen ghenoech ghedaen te hebben: ghelijck het ghemeynlijck pleecht te geschien dat een rijck man wat van sijnen goede ghegheven hebbende / alle andere lasten anderen op den hals worpt / ghelijck oft zy hem niet aen en ginghen. Maer een yeghelijck sal liever aldus by hem selven dencken / dat hy hem selven ende al wat hy vermach / sijnen naesten schuldich is: ende gheen 5. Volstandichept.
ander eynde van wel-doen en moet stellen / dan als de macht ghebreeckt / de welcke moet soo verre als sy haer streckt / nae den regel der liefde ghevoecht worden.

8 Laet ons het voorneemste stuck der vernederinge ons selfs / het welcke (gelijck wy geseyt hebben) God aengaet / wederom volcomelijcker handelen. En daer van zijn nu wel vele dinghen ghesevt / de welcke souden te vergheefs wederom verhaelt worden. Het sal genoech zijn te handelen soo verre sy ons tot verdraechsaemheyt ende lijtsaemheyt onderwijst. Ten eersten dan worden wy in het soecken des voordeels ofte gerusticheyts des tegenwoordigen levens / hier toe van der Schriftuere vermaent / dat wy ons selven ende al wat onse is / den goetduncken des Heeren overghevende / hem laten
De aenmerckinge van de verloocheninghe ons selfs / ten aensien van God / onderwijst ons tot ghedult ende lijtsaemheyt.
1. Dat wy altijt Gode ons onderdanich stellen.

de ghesintheden onses herten temmen ende onderworpen. Om goet ende eere te begeeren/ om macht te soecken / om rijckdom te hoopen / om alle sulcke beuselinghen ende ongheschickte dinghen te versamelen / die schijnen tot grootschept ende pomperie te dienen / is onse lust rasende ende onse begeerte ongrondelijc. Wederom vreesen ende haten wy wonderlijcken seer/ armoede/ schande / ende vernederinghe/ waer uyt wy ghepruckelt worden om die allesins van ons te weeren. Hierom siemen hoe ongherust van geeste alle die zijn die haer leven schicken nae haren eyghenen raet / hoe menighe listen sy versoecken/ met wat arbeyt sy hen selven vermoeyen: te weten om te gheerijgen daer de eergiericheydt ofte geltgiericheyt lust toe heeft : ende wederom om armoede en vernederinge te schouwen. Daerom moeten de godsalige desen wech houden / op dat sy in sulcke stricken niet verwerret en worden.

2 Dat wy sullen vlie en eer ende gelt-giericheyt.

3. Dat wy sullen van den zegen Gods alleen alle voorspoet verwachten/ ende alleen op hem sien. Luc.1.52. 1.Sam.2.8. Psal.113,6.

Ten eersten en sullen sy noch hopen noch begheeren / noch dencken elders van voorspoet te vercrijgen / dan uyt de segheninghe des Heeren: ende sullen daerom gerustelijck ende met betrouwen daer op steunen ende rusten. Want hoewel het vleesch meynt aen hem selve genoech te hebben alst door eyghen vernuft tot eere ende rijckdom loopt / ofte met neersticheyt daer nae staet/ ofte door menschen gonste daer toe wort beholpen: soo ist nochtans seker dat alle dit niet en is/ ende dat wy noch met vernuft noch met arbeyt en sullen yet bedrijven/ anders dan soo verre als de Heere die beyde voorspoedich maeckt. Maer hier-en-teghen can syn zeghen alleen oock door alle verhinderinghen eenen wech vinden / soo dat hy ons maeckt alle dinck tot eenen blijden ende gheluckigen uytganck te ghelucken. Voorts desen / of wy schoon conden sonder den zeghen des Heeren eenighe eere ofte rijckdom ghecrijgen: (ghelijck wy daghelijcx sien dat de godloose groote eere ende rijckdom gecrijghen) nochtans dewijle de gene over de welcke de vervloeckinghe Gods hangt / niet het minste deelken der gheluckicheyt en smaken / soo en vercrijgen wy sonder den zeghen des Heeren gheen dinck dan dat ons tot quaet ende ongheluck vergaet. Ende wy en moeten gheensins yet begheeren dat ons ongeluckigher maeckt.

Psal.128.

4. Dat wy buyten den selven zegen gheensins en sullen begeeren rijckdom ende eere.

9 Daerom ist dat wy ghelooven dat alle middel des gheluckighen ende ghewenschten voortganck is alleenlijck in den zegen des Heeren gelegen/ in der welcker afwesen allerley ellendicheyt over ons staet te comen / soo en moeten wy noch op de gheluckfalicheyt onses vernufts/ noch op onse neersticheyt / noch op menschen gonste / noch op eenighen ydelen waen der fortuyne steunende ende betrouwende/ met grooter begeerte nae rijckdom ende eere staen / maer altijts op den Heere sien / om door sijn regeringhe gheleyt te worden tot wat lot ende conditie hy wil. Alsoo salt eerst comen dat wy niet door onrecht/ noch door bedrogh ende boose listen / noch door dieverie / met onses naesten schade ons selven en drijven om goet ofte eere te bejagen: maer wy sullen alleenlijck na sulck goet staen / dat ons van de onnooselheyt en oprechticheyt niet af en leydt: Want wie can in bedriegingher/ rooving he ende andere boose listen de hulpe der Godlijcker segheninge hoopen? Want gelijck de zegen Gods niemant na en volcht dan de suyverheydt denckt ende oprechticheyt handelt / alsoo worden alle de ghene diese begheeren / door haer van verdraeyde ghedachten ende boose daden afgetrocken. Boven desen sal ons door haer een toom in den mont geworpen worden / op dat wy niet

5. Dat wy niet en sullen volgen der goddeloose menschen arghlisticheyt.

door de groote begeerte om rijck te worden / en branden / noch eergierichlijck eere en jaghen. Want hoe soude yemandt bestaen met betrouwen hulpe van Godt te verwachten/ om de dinghen te ghekrijghen die hy tegen Godts woort begeert? Want het zy verre dat Godt dat soude door de hulpe zijns zegens gheven / dat hy door sijnen mont vervloeckt. Ten laetsten/ ist dat het ons nae onsen wensch ende hope niet en ghelucht / soo sullen wy nochtans ons selven onthouden van onlijdtsaemheydt ende van alle vervloeckinghe onser conditie / want wy sullen weten dat sulcks is tegen God murmureren/ *door wiens goetduncken / rijckdom ende armoede/ versmaetheyt ende eere bedeylt wort. Somma/ soo wie op sulche wijse als nu ghesepdt is / op de segeninge Godts rust/ die en sal de dingen die de menschen pleghen met rasender begheerte te jaghen/ niet soecken met boose listen te gekrijgen/ maer sal dencken daer mede geenen voortganck te doen. Ende ist dat eenich dinck geluckichlijck ghevalt / dat en sal hy hem selven niet toeschrijven/ noch sijnder neerstigheyt/ ofte vroedigheyt/ ofte fortuyne: maer sal Godt den Autheur daer van dancken. Ist dat het sijne weynich voorwaert/ ofte oock achterwaert gaet/ daer andere in voorspoet bloeyen : soo sal hy nochtans sijn armoede bet ende matichlijcker dragen/ dan een ongodlijck mensche sijn middelmatich gheluck/ dwelck alleenlijck minder is dan hy begeert ende wenscht: want hy heeft eenen troost / waer in hy gherustelijcker sal rusten / dan in de opperste hoogheyt des rijckdoms ofte moghentheydts: want hy acht dat sijne saken alsoo van den Heere verordent ende gheschickt worden / ghelijck het sijnder salighevt vorderlick is. Aldus is David ghesint gheweest gelijck wy sien/ de welcke Godt volgende/ ende hem selven der regeeringe Gods overgheveende / betuycht dat hy is ghelijck een kint dat eerst is van der borst gewent/ ende dat hy niet en wandelt in hooghe ofte wonderlijcke dingen boven hem.

6. Dat wy te vreden zijnde met onse beroepinge/ den lust ende sorghe aller onser uytganghen sullen leggen in den schoot Gods.

* Luc.1:52. Psal.75.8. ende 113.6.

7. Dat wy onder liedem voorspoet nemmermeer en sullen misgunnen: maer sullen ons gerust houden in het voornemen Godts.

Psal.131.

10 Ende dese gherustigheyt ende lijtsaemheyt moeten niet alleenlijck in desen deele in de Godsalighe herten zijn / maer moeten oock tot alle ghevallen strecken/ der welcker dit tegenwoordigh leven is onderworpen. Daerom en heeft niemandt recht ende behoorlijck hem selven versaeckt / anders dan die hem selven gheheel alsoo heeft den Heere overgegeven/ dat hy alle de deelen sijns levens laet na des Heeren goetduncken regeeren. Ende soo wiens herte alsoo sal gestelt zijn / die en sal hem selven niet ellendich achten/ wat hem oock over komt/ noch met nijdicheydt teghen Godt / van sijn conditie klaghen. Ende hoe noodich dese ghesintheyt is/ dat sal daer uyt openbaer zijn / ist dat wy aenmercken hoe menighen gevalle wy onderworpen zijn. Wy worden door menigerley siecken dickmael gequelt: somtijdts slaet ons de pestilentie: somtijts worden wy wreedelijck door de ellendigheydt des krijchs gequelt: somtijts neemt de vorst oft hagel de hope des jaers wech/ en brengt onvruchtbaerheyt aen/ die ons tot armoede ende gebreck brenghe: wijf / ouders / kinderen ende maghen/ worden door den doodt wech ghenomen / het huys wort door brandt verteert: dit zijn dingen om der welcker geschiedenisse de menschen haer leven ende den dach haerder gheboorten vervloecken/ den hemel en het licht als eenen grouwel achten: haeren mont teghen Godt op doen/ ende (ghelijck sy tot lasteringe wel gebeckt zijn) hem van ongherechtigheyt ende wreetheydt beschuldighen. † Maer een gheloovigh mensche moet

8. Sullen wy alle de deelen onses levens Godes wille bevelen.

De noodwendigheydt deser leere.

Job 1:18.

† Veelderley gebruyck deser leere in menigherhande aenvechtinghe.

moet ooc in dese dingen de sachtmoedicheyt ende vaderlijcke goedertierenheyt Godts aensien. Daer om of hy schoon siet dat zijne vrienden en magen zijn wech ghenomen/ ende zijn huys verwoest is/ soo en sal hy niet selfs daerom laten Godt te loven/ jae sal hem eer tot dit ghedachte wenden/ te weten/ nochtans en sal de genade des Heeren die in mijn huys woont / dat niet verwoest laten. Of hy schoon siet dat zijn groen koorn is door de vorst verbrant ofte verteert / ofte door den hagel te neder gheslagen/ ende dat hem staet hongher te comen / soo en sal hy nochtans den moet niet verloren gheven noch Gode spijt doen: maer sal in dit betrouwen blijven / segghende: wy zijn nochtans in de bescherminge des Heeren/ en sijn schapen in sijn weyde opgevoedt. Soo sal hy dan ons ooc in de uyterste onvruchtbaerheyt voetsel geven. Of hy schoon met sieckte ghequelt wordt/ so en sal hy niet selfs alsoo door de bitterheyt der smerte ghebroken worden / dat hy soude tot onlijtsaemheydt uytbreken/ ende also tegen God kijven: maer sal de rechtveerdicheyt en goedertierenheyt in de straffinge des Heeren aenmercken / hem selven tot verdraechsaemheydt vermanen. Somma/ al wat hem toe comt / dat sal hy bekennen door de hant Godts verordent te syne/ en sal het met vriendelijcken en dancbaren herte aennemen/ op dat hy niet hartnecticlijck der heerschappie Godts en wederstae / in wiens macht hy hem selven en alle het syne heeft over ghegeven. Voornemelijck sal een Christelijcke herte verre zijn van dien dwasen en seer ellendigen troost der Heydenen / dewelcke willende hen selven inde tegenspoet stercken/ hebben die der fortuyne toegeschreven: en achteden dwaesheydt te syne dat yemant soude teghen de fortuyne verbolgen zijn/ dewijle sy lichtveerdich is/ ende met blinde ooghen beyde de weerdige en onweerdige wondt. Want de regel der Godsalicheyt is hierenteghen dese/ te weten/ dat de handt Godts alleen is beyde de goede en de quade fortuyne regeerende en matighende: en dat dese selve hant Godts niet door onvoorsichtich gheweldt en drijft / maer dat hy door seer ordentlijcke rechtveerdicheyt ons beyde goet ende quaet uyt deelt.

Job.1.18. — Psa.79.13. — Het misbruyck ende de heydensche verdoordentheyt/ welcke door den regel der Godvruchticheyt wech genomen wort.

Het viij. Capittel.

Vande verdraechsaemheydt des cruyces / de welcke een deel der versakinghe zyns selfs is.

1 Ae een Godsalich herte moet oock noch hoogher opclimmen / te weten/ daer henen daer Christus syne Discipulen roept / dat een yeghelijck zijn cruyce draghe. Want alle die de Heere heeft aengenomen ende ghewaerdicht tot het geselschap der syner te brenghen/ die moeten hen selven tot een hardt arbeydelijck ende ongherust leven bereyden / dat veel aenstoots ende teghenspoets hebbe. Het behaecht den Hemelschen Vader alsoo zijn volck op sulcker wijse te oeffenen/ op dat hy een seker beproevinghe van hen hebbe. Hy heeft van Christo synen eerstghebooren begonnen / ende vervolcht dese ordeninghe aen alle de syne. Want hoewel Christus boven alle andere zijn lieve Sone was / ende des Vaders herte in hem gherust ende te vrede was / so sien wy nochtans dat hy niet en is goedertierenlijck noch sachtelijck ghehandelt gheweest: Soo datmen mach waerachtelijck segghen / dat hy niet alleenlijcken en is met gheduerighen cruyce geoeffent gheweest / soo langhe als hy op der aerde leefde: maer dat zijn gantsche leven niet anders gheweest en sy dan een bewijs ende exempel eens gheduerigen cruyces. De oorsake daer van wort door den Apostel bewesen / te weten / dat Christus moeste uyt het ghene dat hy gheleert heeft/ ghehoorsaemheydt leeren. Waerom souden wy dan ons selven van dese conditie ontrecken / der welcker Christus moeste hem selven onderworpen: voornemelic dewijle hy hem selven om onsent wille daer onder geworpen heeft / om in hem selven ons een exempel der lijtsaemheyt te gheven? Daerom leert de Apostel dat dit eynde allen kinderen Godts verordent is / dat sy hem gelijcformich worden. Waer uyt wy oock seer grooten troost hebben / te weten / dat wy in sware ende bittere dingen die quaet en tegenspoedich geacht worden/ in het lijden Christi deelachtich worden/ so dat gelijck hy door den doolhoof aller verdruckinge is in de hemelsche eerlijckheyt gecomen/ also wy oock door de wegen der verdruckinghe tot de selve eerlicheyt gebracht worden. Want alsoo spreect Paulus selve ergens/ dat wy de ghemeynschap zijnder verdruckingen leerende/ ooc mede de macht zijnder wederopstandinghe vaten: en als wy zijnder doot gelijckformich worden/ alsoo tot de ghemeynschap der eerlijcker wederopstandinghe bereyt worden. Wat grooter cracht mach dit hebben om aller bitterheyt des cruyces te versoeten? Want hoe wy seerder met teghenspoet verdruckt worden / soo veel te vaster wordt onse ghemeynschap met Christo versekert / door des welckes ghemeynschap onse lijden selve ons niet alleenlijck en wort ghesegent / maer oock groot voordeel doet om onse salicheyt te voorderen.

Mat.16.24. Luc.9.23. Wat het cruyce sy. — Van wien het opgeleyt sy. — Wien het opgeleyt sy. Matt.3.17. ende.17.15. — Phil.2.7.8. — De oorsaken des cruyces/ waer uyt openbaer wort/ hoe noodich het selve sy. — 1.Petr.3.21. Rom.8.29. Item/ hoe heerlijck het sy voor den volcke Godes/ waer uyt den een sekere verseekeringe in tegenspoet ontstaet. — Actor.4.21. Phil.3.10. — Waer in dese heerlicheyt bestaet.

2 Boven desen en was den Heere niet noodich dat cruyce aen te nemen ende te dragen/ † anders dan om den Vader zijn ghehoorsaemheydt te bewijsen: maer ons in hen om veeler oorsaken wille noodich onse leven sonder ophouden onder het cruyce te leyden. Ten eersten / ghelijck wy van natuere soo seer gheneghen zijn om alle dinck onsen vleesche toe te gheven / alsoo ist dat ons onse swackheyt niet en wort gelijck voor onse ooghen bewesen / soo achten wy onse cracht lichtelijck veel te hooghe / sonder twijfelinghe denckende dat sy teghen alle swaricheden die ons moghen overcomen / sal ongheschent ende overwinnelijck blijven/ waer uyt wy tot een dwaes en ydel vertrouwen des vleeschs verheven worden: waer op wy betrouwende / terstondt ons hoovaerdichlijck verheffen teghen Godt selve / even gelijck oft onse eygen macht sonder zijn genade/ genoech ware. Dese onse hooveerdicheyt en can Godt niet bet te neder legghen/ dan als hy ons door bevindinghe bewijst niet alleenlijc met wat grooter swackheyt / maer oock met wat grooter broosheyt wy beladen zijn. Soo verdruckt hy ons dan met schande ofte armoede / oft verlies van vrienden / wijf oft kinderen / ofte met crancheyt/ ofte ander ellendicheden/ om de welcke te verdraghen wy veel te swack zijn/ en so veel in ons is / terstont overwonnen worden: Als wy also vernedert zijn/ so leeren wy zijn cracht aenroepen: de welcke alleen ons den last der verdruckinge hout over eynde staende. Ja ooc de alderheylichste / hoewel sy weten dat sy door Godts genade/ ende niet door eygen cracht staen/ so zijn sy nochtans van haer stercte en stantvasticheydt vele te gerust/ ten sy datse Godt door beproevinge des cruyces tot grondelijcker kennisse haers selfs brenghe. Dese slapericheyt is oock selfs Davidi over gecomen/ ghelijck hy betuycht/ seggende: Ick hebbe ghesegt in mijne ruste: Ick en sal nemmermeer beroert worden. Heere ghy hebt in uwe welbehagen mijnen Berge sterckte

Het cruyce is ons noodich/ 1. Dat onse hooveerdicheyt te neder ghelegt worden. † Phil.2.8. — Psa.90.3.14. — 2. Dat wy/ verootmoedicht zynde/ souden leeren Gods hulpe aenroepen. — Bewijs genomen van het exempel Davids. Psal.30.7.

bevesticht: ghy hebt u aensichte verborgē ende ic was verschrict. Want hy bekent dat syne sinnen zijn in voorspoet plomp ende ongevoelich geworden/ so dat hy de genade Godts/ op de welcke hy behoorde te staen/ achter rugge stellende/ op hem selven steunde/ ende hem selvē eenen geduerigen staet beloofde. Ist dat dit David die so groot een Prophete was/ gheschiet is/ wie van ons en soude niet vreesen op dat hy voorsichtich worde? Daerom dat sy in geluck eñ voorspoet hen selve met eenen waen der stantvasticheyt eñ lijtsaemheyt flatteerden/ als sy nu in tegenspoet vernedert zijn / so leeren sy dat sulcks al is hypocrisie eñ geveynstheyt geweest. Als (segge ic) de gheloovige door sulcke bewijsingen van haer cranckheyt vermaent worden/ soo doen sy goeden voortganck tot verneederinge ende ootmoedicheyt / op dat sy het verdraeyt betrouwen des vleeschs af leggende/ hen selven tot Godts genade wenden. Eñ als hen tot de ghenade Godts gewent hebben/ so gevoelen sy de tegenwoordicheyt der godlijcker cracht / inde welcke sy bevinden overvloedichlijck genoech hulpe te sijne.

Psal.119.67.

3. Dat wy zijn tegenwoordicheyt souden ghewaer worden.

3 En dit ist dat Paulus leert / dat de verdruckinghen lijdtsaemheyt baren/ en lijtsaemheyt bevindinghe. Want dat Godt belooft heeft dat hy sal de gheloovige by staen in de verdruckinghen/ dat gevoelen sy waerachtich te syne / als sy lijdtsaemlijck blijven staende/ door zijn hant opgehouden zijnde: het welcke sy geensins en souden connen door haer eygen cracht doen. So brengt dan de lijtsaemheydt den geloovigen die bevindinghe dat Godt de hulpe die hy belooft heeft / met der daet bewijst alst noodich is. Ende hier uyt wort ooc haer geloove gesterct: want het soude te veel groote ondanckbaerheydt zijn / waert dat sy de waerheyt Godts die sy seker en stantvastich bevonden hebben/ namaels niet en verwachteden. Nu sien wy hoe veel goets aē een hangende uyt den cruyce comt. Want het neemt de valsche meyninghe wech die wy van onse eyghen macht hadden / en ontdeckt onse hypocrisie en geveynstheyt die ons flatteert/ en treckt dat schadelijck betrouwen des vleeschs uyt/ en als wy also vernedert en verootmoedicht zijn/ soo leert het ons tot den eenighen Godt wenden en op hem rusten: en also geschiedet dat wy niet t'ondergedruct noch overwonnen en worden. Ende als wy overwinnen/ soo gheecrijgen wy hope: te weten/ om dat de Heere volbrenghende dat hy belooft heeft / zijn waerheyt voor namaels bevesticht. Voorwaer of daer schoon gheene oorsaken meer en waren onser verdruckinge/ so ist nochtans hier uyt openbaer hoe noodich ons de oeffeninge des cruyces is. Want het en is gheen cleyn sake dat de blinde liefde ons selfs wort uytgewischt/ op dat wy onse eygen swackheyt kennen: ende dat wy onse eyghen swackheyt ghevoelen / op dat wy leeren op ons selven niet betrouwen/ en dat wy op ons selven niet betrouwen / op dat wy onse betrouwen op Godt stellen. Ende dat wy het betrouwen des herten op Godt stellen / op dat wy op zijn hulpe betrouwende / tot den laetsten onverwinnelijc blijven. Ende dat wy door zijn genade blijven staende / op dat wy verstaē dat hy waerachtich is in sijne beloften/ ende dat wy de sekerheyt zijnder beloften vast hebben / op dat onse hope daer door gesterckt worde.

Rom.5.3. Deelachticheyt des cruyces.

1. Lijdtsaemheyt waer uyt dat comt versterckinge inder hope.

Een vast ende oprecht betrouwen op Godt.

Overwinninghe.

Volherdinge

Een onverwinnelijck geloove.

4 De Heere heeft oock een ander eynde ende oorsake om de sijne te verdrucken / te weten/ op dat hy onse lijtsaemheyt ondersoecke / ende ons tot ghehoorsaemheydt onderwijse. Niet voorwaer dat sy hem connen ghehoorsaemheydt bewijsen / anders dan die hy selve heeft ghegeven: maer het behaecht hem alsoo met clare bewijsingen syne genaden die hy den Heylighen gegeven heeft/ te openbaren ende verclarē / op dat sy niet binnen ons ledich en zijn verborghen. Daerom als hy de lijdtsaemheyt eñ stantvasticheydt daer mede hy zijn dienstknechten begaeft heeft / openbaer maeckt/ so wort hy geseyt hare lijtsaemheyt te ondersoeckē ende beproevē. Hier uyt comē dese wijsen van spreken: † Dat God heeft Abraham versocht/ eñ zijn godsalicheydt bevonden/ om dat hy niet geweygert en heeft synen eygenen eñ eenigen sone te offeren. † Daerom seyt Petrus dat onse geloove wort door versoeckinghe beproeft/ gelijc gout inden oven door het vyer. Eñ wie sal seggen dat het niet nut en sy dat de seer edel gave der lijtsaemheyt die de geloovige van haren God ontfanghen hebben / tot ghebruyck ghebracht worde / op dat sy seker ende openbaer worde? Want de menschen en sullense anders nemmermeer soo seer achten als sy weerdich is. Ist dat Godt willende dat de dinghen die hy synen gheloovighen ghegheven heeft / niet verborghen en blijven/ jae niet als onnut en ligghen / wel ende recht doet als hy oorsake eñ materie gheeft om die te verwecken: soo hebben de verdruckinghen der heylighen seer goede oorsake / sonder welcke verdruckinghen haer lijdtsaemheydt niet en soude wesen. Ick segghe dat sy oock door het cruyce worden tot ghehoorsaemheydt onderwesen: om dat sy alsoo ghelcert worden / niet na haren eyghenen wensch / maer nae Godts goetduncken te leven. Voorwaer waert dat hen alle dinck nae haren wille vloeyde / soo en souden zy niet weten wat het zy Godt te volghen. Ende Seneca verhaelt dat het een oudt spreeckwoort geweest zy / waer mede men tot lijdtsaemheydt in tegenspoet vermaende/ te weten: Volcht Godt: Waer mede zy te kennen gaven dat de mensche hem selven den eerst waerachtichlijck onder het jock Gods geeft / als hy zijn hant eñ synen rugge onder Gods roede biet. Ist dat het recht is dat wy den hemelschen Vader allesins ghehoorsaemheyt bewijsen / so en moeten wy voorwaer niet weygheren dat hy ons allesins tot bewijsinghe der ghehoorsaemheyt wenne.

2 Ondersoeckinge des goets/ ende onderwijsinge tot gehoorsaemheyt.

Bewijs/ genomen van het exempel Abrahams ende het ghetuygenisse Petri. †1.Gen.22.1.ende 12. †1.Pet.1.7.

Hoe nuttelijc de onderwijsinge tot gehoorsaemheyt is.

De vita bea. cap.15.

5 Nochtans en sien wy / noch niet wel hoe seer noodich ons dese ghehoorsaemheydt zy / ten sy dat wy oock mede overleggen hoe groot de dertelheyt onses vleeschs zy / om het jock Gods af te worpen / soo haest als het wat sachtelijcker ende goedertierenlijcker gehandelt wort. Want het gaet met onse vleesch even ghelijck met de wederspannighe peerden / de welcke weynighe daghen ledich ghevoedt zijnde / daer nae niet en connen om haerder wreetheydt wille ghetemt worden / noch en willen haren opsitter niet kennen / den welcken sy te voren tamelijck ghehoorsaem waren. Ende dit blijft ymmers gantschelijck in ons / dat ghelijck de Heere claecht / inden Israelitischen volcke was / te weten / dat zy vet gheworden zijnde / ende smeer ghegadert hebbende / wederspannich worden / ende met de voeten uyt slaen teghen den ghenen diese ghevoedt ende opgebracht heeft. Wy behooren wel door de barmherticheydt Godts ghetrocken te worden om zijn goetheydt te overleggen ende lief te hebben: Maer dewijle onse boosheydt soo groot is dat wy eer altijts door zijn goedertierēheyt verdorven worden: so ist meer dan noodich dat wy door eenighe oeffeninghe ende castijdinghe wederhouden

Item/ datse noodich is om te kennen de dertelheyt onses vleeschs/ welcke door een bequame gelijckenisse af gemaect wort.

Deut.32.15.

verhouden worden / op dat wy niet tot sulcke dertelheydt uyt en breken. Alsoo op dat wy niet door de groote overvloedigheyt des rijckdoms te moedigh en worden / dat wy tot eere ende hoogheyt verheven zijnde / ons niet en verhooveerdighen: dat wy niet door eenighe andere inwendighe ofte uytwendighe goeden opgeblasen ende grootsch en worden: soo verhindert de Heere ons / nae dat hy siet dat het ons nut is / ende temt ende toomt de moedigheyt onses vleeschs met den kruyce: ende dat op verscheyden wijsen: te weten / soo veel als eenen yeghelijcken saligh is.

Hierom isset dat met verscheyde manieren van kruyce de Godsalighe beswaert worden.

Want wy en zijn niet alle even kranck van de selve sieckten / noch ons en is niet allen even groote medecijne noodich. Hier uyt mach men sien dat verscheyden menschen door verscheyden kruyce geoeffent worden. Ende hoewel de Hemelsche Medecijn de sommighe soetelijck handelt / ende de sommighe met scherper remedien suyvert / dewijle hy eens yegelijcks welvaert soeckt te voorderen: soo en gaet hy nochtans niemandt voorby sonder hem aen te roeren / want hy weet dat wy alle te ghelijcke met sieckte bevangen zijn.

3. God voorkomt onse swackheyt / ende verbetert de voorleden zonden / op dat hy ons in de gehoorsaemheyt soude houden.

6 Iae de aldergoedertierenste Vader moet niet alleenlijck onse kranckheyt voorkomē / maer oock dickmael de voorleden zonden kastijden ende beteren / op dat hy ons in sijn behoorlijcke ghehoorsaemheydt behoude. Daerom soo wanneer wy verdruckt worden / soo moeten wy terstont onse voorleden leven bedencken / ende alsoo sullen wy sonder twijfel bevinden dat wy ghedaen hebben dat sulcke kastijdinge weerdich is. Nochtans en moet de voorneemste vermaninge tot lijdtsaemheydt niet genomen worden / uyt de bekenninghe der zonden.

1. Cor. 11: 8. 32.

Want de Schriftuere leert ons een veel beter aenmerckinge / als sy seyt dat wy door tegenspoet van den Heere gekastijt worden / op dat wy met dese wereldt niet verdoemt en worden. Daerom moeten wy oock selfs in de bitterheyt der versoeckinghe / de goedertierenheyt ende vriendelijckheyt des Vaders tot ons bekennen: want oock dan als hy ons versoeckt / en laet hy niet af onse salighevdt te voorderen. Want hy verdruckt ons niet om te verderven ofte dooden / maer veel meer om van de verdoemenisse der Wereldt te verlossen.

Bewijs ghenomen uyt Salomons ghetuyghenisse. Heb. 12, 5. Prov. 3: 11.

Dit ghedachte sal ons leeren tot het ghene dat de Schriftuere ergens leert / seggende: Mijn sone / en verworpt de castijdinge des Heeren niet / noch en laet het u niet verdrieten als ghy van hem ghestraft wort. Want wien de Heere lief heeft / dien straft hy / ende omhelst hem ghelijck een Vader sijn kint. Als wy de roede des vaders bekennen / behooren wy dan niet liever ghehoorsaem ende leerlijck te zijn / dan door hartneckigheyt vertwijfelde menschen na te volghen / die door quaet-doen verhardt zijn? Godt verderft ons / als hy ons door castijdinghe niet weder en roept / soo wanneer wy van hem zijn afgheweecken: soo dat hy te rechte seyt dat wy bastaerden zijn / ende niet kinderen / ist dat wy sonder kastijdinge zijn.

Uyt de spreucke des Apostels. Heb. 12: 6.

Soo zijn wy dan seer boose menschen / ist dat wy hem niet en konnen lijden als hy ons sijn goetwillicheyt bewijst / ende sijn sorge die hy voor onse salighevdt draecht. De Schriftuere leert dat dit een onderscheydt is / tusschen de ongheloovighe ende gheloovighe / te weten / dat de ongheloovighe ghelijck veroude ende verbacken slaven der boosheydt / door slaghen niet en beteren / maer alleenlijck booser ende hartneckigher worden: ende dat de kinderen als met eerbaerheyt begaeft zijnde / door de castijdinghe voortganck doen tot beteringhe. Nu moet ghy kiesen in welcke ghetal ghy liever hebt te zijne. Maer dewijle van dese sake ergens gehandelt is / soo is my ghenoech dat ickt weynich aen gheroert hebbe / ende wil een eynde maken.

Een sonderlinghe vertroostinghe is dit in het cruyce / als wy onder gerechticheyt (welcke haer wijt uytstreckt) vervolginghe lijden.

7 Voort ist een sonderlijcke vertroostinghe / als wy om der rechtveerdicheyt wille vervolginghe lijden. Want wy moeten dan ghedencken wat grooter eere Godt ons gewerdicht te doen / als hy ons alsoo met een sonderlijck teecken sijns crijchs verciert. Ick segghe dat men om der rechtveerdicheyt vervolginge lijt / niet alleenlijck alsmen voor de beschermiughe des Evangelij lijdt / maer oock alsmen voor eenighe bescherminghe der rechtveerdicheyt lijdt.

† Mat. 5. 10.

Het zy dan in de betuyginghe der waerheydt teghen de leughenen des duyvels / het zy in de bescherminghe der ontschuldigen tegen der boosen onrecht / men moet daer door in verbolghentheydt ende haet der wereldt comen / waer uyt onse leven / ofte onse goet / ofte onse eere in perijckel comt. Laet ons dat niet swaer noch lastich zijn / dat wy ons selven soo verre tot Godt vergheven / ofte en laet ons niet dencken dat wy in sulcke dinghen ongheluckich zijn / in de welcke hy ons heeft selve met sijnen monde betuycht gheluckich te zijne.

Matt. 5. 10.

Armoede in haer selven aenghesien / is wel een ellendicheydt / alsoo oock ghebannen / versmaet / ghevanghen te zijne / schande te lijden: ende de doot selve is het uyterste aller ellendicheden: maer als wy de gonste onses Godts hebben / soo ghedijen ons alle dese dinghen tot gheluckicheydt. Laet ons dan liever te vreden zijn / met de ghetuyghenisse Christi / dan met de valsche weerderinghe des vleesches.

Sommighe stucken deser vertroostinghe. Actor. 5. 41.

Alsoo sullen wy comen om ons selven nae het exempel der Apostelen te verblijden / soo wanneer Godt ons sal weerdich achten dat wy om sijns naems wille verdruckinghe lijden. Want wat? ist dat wy onschuldich zijnde / ende een goede conscientie hebbende / worden door der godloosen boosheyt van onse goet berooft / soo worden wy wel van de menschen tot armoede ghedrongen: maer alsoo worden wy waerachtichlijck in den hemel by Godt rijcke. Ist dat wy uyt onse huys gheslooten worden / soo worden wy soo veel te innerlijcker in het huysghesin Godts ontfanghen: Ist dat wy ghequelt ende versmaet worden / soo worden wy soo veel te dieper in Christo ghewortelt. Ist dat ons schande ende oneere wordt anghedaen / soo veel te eerlijcker zijn wy in het rijcke Gods. Ist dat wy gedoot worden / soo wordt ons alsoo den inganck tot het salige leven ghe-opent. Wy moeten ons schamen dat wy de dinghen door de welcke Godt soo grooten loon verdient heeft / souden min achtē dat de ydele wellusten deser wereldt / de welcke gelijc roock vergaē.

Dese maniere des cruyces / als den gheloovigen sonderlinghe eygen / sullen wy gheerne ende blymoedich van der han Godts aennemen.

8 Dewijle dan de Schriftuere ons met dese ende diergelijcke vermaninghen overvloedichlijck vertroost in de schande ende ellendicheyt die wy tot beschermiuge der rechtveerdicheyt lijdē / soo zijn wy veel te ondanckbaer / ist dat wyse niet gheerne ende blymoedichlijck uyt der handt Godts en ontfanghen: voornemelijck dewijle dusdanigh cruyce den gheloovighen seer eygentlijck toecomt / door het welcke Christus wil in ons verclaert ende gheeerdt worden: ghelijck Petrus oock leert.

1. Pet. 4. 12.

Ende dewijle schande ende oneere den hoochmoedighen mensche swaerder is / dan hondert dooden / soo vermaent Paulus namelijck / dat ons niet alleenlijck vervolginghen / maer oock schande staet toe te comen / om dat wy op den levendighen Godt hopen. Ghelijck hy ergens ons nae sijn exempel gebiedt te wandelen door goede fame ende quade fame.

1. Tim. 4. 10. 2. Cor. 6. 8.

Doch en wordter geen ongevoelige blymoedicheyt vereyscht/ maer welcke onder den last versuchtet/ ende gheduldichlijck den Heere verwacht.

Maer daer en wort sulck gheen blymoedicheydt van ons gheeyscht / die alle ghevoelen der bitterheyt ende smerte wech neme. Anders en soude in het cruyce der heylighen gheen lijdtsaemheydt zijn/ waert dat sy niet met smerte ghequelt/ ende met swaricheyt benaut worden. Waer in de armoede geen bitterheyt / in de siecten geen quellinghe / in de schande ende oneere gheen smerte noch knaginge / in den doot gheen vergrouwinghe / wat stercte soude het zijn / sulcks goets moets te verdraghen? Maer de wijle een yegelijck van desen met een bitterheyt die hem aengheboren is/ onser aller herte natuerlijck prickelt ende snijt / hier in wort des gheloovighen menschen sterckheydt bewesen / als hy door sulck een ghevoelen der bitterheyt versocht zijnde/ sterckelick wederstaet ende ontworstelt / hoewel hy swaerlijck aengheuallen wort : hier in wort sijn lijdtsaemheyt bewesen als hy scherpelijck gheprickelt zijnde / nochtans door de vreese Gods wederhouden wort / dat hy niet tot eenighe onmaticheyt uyt en breeckt : hier in wort sijn blymoedicheyt bewesen / als hy met druck ende droefheyt ghewont zijnde / in de geestelijcke vertroostinghe Gods gherust is.

De beschrijvinghe deses strijt/ is ghenomen uyt des Apostels woorden. 2.Cor.4.8.

9 Desen strijt den welcken de gheloovighe teghen het natuerlick gevoelen der droefheyt ende der smerte draghen / als sy nae lijdtsaemheydt ende maticheyt staen / heeft Paulus seer wel beschreven in dese woorden : Wy worden in allen verdruckt / maer niet benaut : wy comen in lijden / maer worden niet hulpeloos : wy lijden vervolginge / maer en worden daer in niet verlaten : wy worden te neder gheworpen / maer niet verdorven. Hier siet ghy dat het cruyce lijdtsamelijck te draghen/ niet en is gantschelijck onghevoelich zijn / ende gheenderley smerte ghevoelen : gelijck de Stoische Philosophen voortijden dwaselijck beschreven hebben / dat het een grootmoedich mensche zy / die alle menschelijckheyt gantschelijck uyt gedaen hebbende/ eenichsins gheroert wort door teghenspoet ende voorspoet / door droevighe ende blijde dinghen : jae die ghelijck een steen door gheen dinck en soude gheroert worden. Ende wat hebben sy met dese hooge wijsheyt ghemaeckt? te weten / zy hebben een beeldt der wijsheyt afghebeeldet dwelck noyt en is onder de menschen ghevonden / noch en can oock niet wesen : jae sy hebben de cracht der wijsheydt uyt den leven der menschen wech ghenomen/ dewijle sy veel te uytnemende suyver ende nauwe wijsheyt wilden hebben. Ende nu zijn oock onder de Christenen nieuwe Stoici/ de welcke achten dat niet alleenlick suchten ende weenen / maer oock droeflijck zijn ende sorgen/ sonde zy. Ende dese verkeerde leere comt ons meest van ledighe menschen / die hen selven meer met dencken dan met doen oeffenende / ons niet en connen anders dan sulcke verkeerde leere baren. Maer wy en hebben met dese yseren Philosophie niet te doen / de welcke onse Heere ende Meester niet alleenlijc door sijne woorden/ maer oock door sijn exempel verdoemt. Want hy heeft om sijn eyghen ende oock om anderer menschen verdriet/ ghesucht ende gheweent : ende en heeft oock sijne Discipulen niet anders gheleert. De werelt (seyt hy) sal haer verblijden : maer ghy sult droevich zijn/ende weenen. Ende op dat niemant dat en soude achten zonde te zijne / soo heeft Christus niet een uytghedruckt ghebodt vercondicht / dat die geluckich zijn/ die droevich zijn ende weenen. Ende het is gheen wonder. Want ist dat alle tranen verdoemelijc zijn / wat sullen wy oordeelen van den Heere selve / uyt wiens lichaem bloedighe tranen ghedruppelt hebben? Ist dat alle vreese wordt met ongheloovicheydt beschuldicht / wat sullen wy dencken van de vergruwinghe daer mede de Heere (ghelijck wy lesen) swaerlijck verslaghen was? Ist dat ons allerley droefheydt mishaecht / hoe salt ons behaghen dat hy belijdt dat sijn ziele droeve is tot ter doot?

Strijt tegen der Stoischen Philosophen ydelheyt ende dwaesheyt.

Wordt niet Christus authoriteyt ende exempel verclaert.

Joan.17.20.

Matth.5.4.

Luc.22.44.

Wort bewesen met de gedurige bevindinge ende getuyghenisse der uytvercorenen.

10 Dit hebbe ick willen segghen om Godsalighe herten van vertwijfelinge te verhinderen: op dat sy niet terstont de oeffeninghe der lijdtsaemheydt en souden laten varen / om dat sy het natuerlijck gevoelē der droefheyt niet en connen afligghen. Want sy moeten in vertwijfelinghe vallen die uyt lijtsaemheydt maken ongheuoelijckheyt / ende uyt eenen stercken mensche eenen staeck ofte steen. Want de Schriftuere prijst der Heyligen verdraechtsaemheydt / als sy alsoo door de swaricheyt des aenstoots verdruckt worden/ dat sy niet en beswijcken noch vallen: als sy alsoo door bitterheydt ghequelt worden / dat sy oock mede met gheestelijcke blijschap overgoten worden : maer sy alsoo met benautheydt bevanghen worden / dat sy door Godts vertroostinghe verblijt zijnde / moet gheerijghen. Hierentusschen hebben sy in hare herten desen strijdt/dat sy door het natuerlijck gevoelen de dingen vlien die hen teghen zijn : ende door de ghesintheyt ende beweginghe der Godsalicheydt soecken sy oock in dese swaricheden den Godlijcken wille ghehoorsaem te zijne. Desen strijt heeft de Heere uytgedruckt/ daer hy aldus spreeckt tot Petrum : † Doe ghy jonck waert / soo gorde ghy u selven / ende wandelde waer ghy wilde. Maer als ghy sult oudt zijn / dan sal u een ander gorden / ende leyden waer ghy niet en sult willen. Het en is voorwaer der waerheyt niet gelijck/ dat Petrus doe hy moeste den Heere door sijn doot verclaren / zy onghewillich ende teghenworstellende ter doot ghetrocken gheweest / anders soude sijn materie ende lijden cleynen prijs hebben. Maer hoewel de somma des herten blymoedichlijck der Godlijcker ordeninghe gehoorsaem was / nochtans dewijle hy de menschelijckheyt niet en hadde afghelept / soo heeft hy met tweerley wille benaut gheweest. Want als hy de wreede doot/die hem soude aenghenaem worden/ op haer selven overleyde/ soo soude hyse door haer grouwelijckheydt verschrickt zijnde/ geerne ontgaen hebben. Wederom als hy bedachte dat hy door Godts bevel daer toe ghroepen wert / soo heeft hy de vreese overwonnen ende vertreden / ende hem selven geerne / jae oock blymoedichlijck tot de doot beghegeven. Daerom ist dat wy willen Christi Discipulen zijn / so moetmen wy soecken so grooten eerbiedinge ende ghehoorsaemheydt Godts in onse herte te hebben / dat wy daer door moghen alle contrarie ghesintheden temmen/ ende sijnder ordeninghe onderworpen. Want alsoo sullen wy comen oock in seer groote benautheden des herten / standvastichlijck lijdtsaemheyt te behouden: hoedanich het cruyce oock zy daer mede wy ghequelt worden. Want de tegenspoedighe dinghen sullen haer bitterheydt hebben/daer mede sy ons sullen prickelen. Alsoo sullen wy met siecte ghequelt zijnde / suchten ende ongherust zijn/ende ghesontheydt begeeren: alsoo sullen wy met armoede verladen zijnde / door de prickelen der sorchvuldicheyt ende droefheyt benaut worden: alsoo sullen wy door de smerte der schande/ verachtinge ende veronghelijckinghe gheraeckt worden: alsoo sullen wy in onser vrienden begravinghe behoorlijcke tranen der natuere weenen. Maer dit sal altijts het slot zijn. De Heere heeft

Item/ met het upsonder exempel des Apostels Petri.

† Joan.21.18

Wat dit voor een lijtsaemheyt zy/ die van ons gheeyscht wort.

dat alsoo ghewilt : daerom laet ons sijnen wille volghen : jae dese ghedachtenisse moet oock onder de smerte der droefheyt / onder het suchten ende de tranen comen/om het herte te beweghen tot verdraechsaemheydt der selver dinghen / om der welcker wille het alsoo gestelt ende beweecht is.

Onderscheyt tusschen de Christelijcke ende Philosophische lijtsaemheyt.

11 Ende dewijle wy de voornemste oorsake om het cruyce te verdragen/ hebben van de aenmerckinge des Godlijcken willes genomen / soo moeten wy met corte woorden beschrijven wat onderschept daer zy tusschen de Philosophische ende Christelijcke lijtsaemheyt : Voorwaer niet vele Philosophen en zijn daer toe ghecomen dat sy souden verstaen hebben dat wy van der hant Gods in verdruckingen geoeffent waren / ende dat wy hier in moesten Gode ghehoorsaem zijn. Maer de selve Philosophen en brenghen gheen ander oorsake by waerom men verdragen moet/ dan om dat het alsoo noodich is. Maer wat is dat anders te segghen dan datmen moet Gode wijcken / om datmen te vergheefs arbeyt hem te wederstaen ? Want ist dat wy Gode daerom alleenlijck ghehoorsaem zijn/ om dat het noodich is : soo en sullen wy hem niet ghehoorsaem wesen / ist dat wy 't connen omgaen. Maer de Schriftuere leert ons verre een ande dinck in den wille Gods aenmercken / te weten / ten eersten rechtveerdicheyt ende gherechticheyt: daer nae oock de sorghe onser salicheyt. Daerom zijn de Christelijcke vermaningen tot lijdtsaemheyt dusdanich/ te weten: Ist dat wy door armoede/ verjaginghe ende verbanninghe / door ghevanghenisse/schande/sieckte/afstervinghe der vrienden/ ofte dierghelijcke yet anders ons quelt/ soo moeten wy dencken dat gheen van dien en ghescheit sonder den wille ende de voorsieninghe Gods / ende dat Godt niet en doet anders dan door seker behoorlijcker ordeninghe. Want wat willen wy seggen ? verdienen onse ontellijcke ende dagelijcksche sonden niet met veel scherpe ende swaerder roeden gecastijdt te worden / dan daer mede hy ons door sijn goedertierentheydt slaet / Ist niet seer recht dat onse vleesch ghetemt/ende ghelijck onder het jock ghewent worde/op dat het niet na sijnen aert dertelijck hoochmoedicheyt en bedrijve ? Is de rechtveerdicheyt ende waerheyt Gods niet weerdich dat wy daerom lijde? Ist dat de rechtveerdicheyt Gods claerlijck ghesien wort in onse verdruckinghe / so en connen wy sonder ongherechticheyt daer teghen niet murmureren noch worstelen. Wy en hooren hier dat oude liedeken niet / te weten: Men moet wijcken om dat het noodich is/maer wy hooren een gebot dat levende en vol crachts is / te weten : Men moet ghehoorsaem zijn / om dat het ongeoorloft is te wederstaen. Men moet het lijdtsaemlijck draghen / om dat onlijdtsaemheyt is wederspannicheyt teghen Godt. Ende nu dewijle ons dat eerste liefstijck is / dat wy bekennen ons salich en goet te zijne / soo troost ons de goedertierenste Vader oock in desen deele/als hy betuycht dat hy met dat selve cruyce dat hy ons aen doet / onse salicheyt soeckt en voordert. Ist dat het seker is dat onse verdruckinghen ons salich zijn / waerom en souden wy die niet blijdelijck ende liefstijck ontfangen? Daerom als wy die lijdtsamelijck draghen / soo en worden wy niet van den noot overwonnen / maer zijn gherust in het ghene dat ons goet is. Dese gedachten (segghe ick) maken dat onse herten alsoo seer door gheestelijcke blijtschap uytgebreyt worden als sy in het cruyce door het natuerlijck ghevoelen der bitterheydt seer benaut zijn. Maer uyt oock dancksegginghe volcht/ de welcke niet en can sonder blijschap wesen. Ist dat dancksegginghe ende lof des Heeren niet en can anders dan van een blijde herte comen : ende niet en behoort door eenich dinck verhindert te worden : soo sien wy hier uyt hoe noodich het zy / dat de bitterheyt des cruyces met geestelijcke blijschap ghematicht worde.

De philosophische/wender voor een sulcke nootwendicheyt/ welcke wy niet en connen wederstaen.

De Christelijcke/stelt ons voo de gherechticheyt Gods/ ende sorghe onser salicheyt.

Luc.12. 6.7.

Wytloopigher verclaringhe deses onderscheyt.

Het ix.Capittel.

Van de bedenckinghe des toecomende levens.

Den raet/ slach Gods in onse castijdinghe.

ENde hoedanich de verdruckinge zy daer mede wy verdruckt worden / soo moeten wy altijts dit eynde aensien/ dat wy ons tot de verachtinghe des teghenwoordighen levens wennen/ ende daer uyt tot bedenckinge des toecomenden levens verweckt worden. Want dewijle de Heere seer wel weet hoe seer wy van natuere tot beestelijcke liefde deser werelt ghenegen zijn/ soo gebruyckt hy seer goede middel om ons daer af te trecken/ ende dat onverstant wech te nemen / op dat wy niet te seer aen de liefde en hangen. Want daer en is niemant onder ons die niet en begeert te schijnen dat hy in den gantschen loop des levens soeckt ende arbeyt om tot de hemelsche onsterffelijckheydt te comen. Want wy souden ons schamen in ghemeen dingen de onredelijcke beesten te boven te gaen: der welcker conditie soude alsoo goet zijn als de onse / waert dat wy niet de hope des eeuwigen levens nae den doot en hadden. Maer ist dat wy willen eens yeghelijckx raet/begeerte ende wercken ondersoecken/ soo en sult ghy daer in niet anders vinden dan aerde. Ende hier uyt comt de plomphe ydt / te weten/ dat onse verstant door den ydelen schijn ende de behagelijckheyt des rijckdoms/ moghentheydts ende eere verstrickt zijnde / soo plomp ende onverstandich wordt/ dat het niet verder en can sien. Ende het herte wort oock door giericheyt/ eersoeckinge ende oncuysheydt alsoo beswaert/ dat het niet en can hoogher op climmen. Somma/ de gantsche ziele in de wellusten des vleeschs verwerret zijnde/ soeckt haer geluckicheydt hier op der aerde. Om dit quaet te verhinderen / soo worden de gheloovighe door ghedurighen bewijsinghen der ellendicheydt altijts onderwesen van de ydelheyt deses teghenwoordigen levens. Soo dan op dat sy hen selven niet groote ende gheruste vrede in dit leven en beloven / soo laet hy dickmael door crijch / oproer / rooverie/ ende ander dierghelijcke ongelijck/ dickmael beroeren ende quellen / op dat zy niet met te groote begheerte nae den verganckelijcken rijckdom en jaghen/ ofte in het ghene dat sy besitten/ gherust en zijn / soo brengt hyse door onvruchtbaerheyt des lants / ofte door brant/ ofte door andere middelen / tot armoede / ofte houdtse ymmer in maticheyt. Op dat zy niet te behaghelijcke ghenuchte in het houwelijck en hebben / soo laet hyse door de boosheydt des wijfs ghequelt worden / ofte vernedertse door boose kinderen / ofte verdrucktse door afstervinghe der vrienden / des wijfs ofte kinderen. Ist dat hy hen in alle dese dingen goedertieren is / nochtans op dat sy niet door dwasen roem opghe blasen en worden / ofte door valsch betrouwen hen selven en verheugen/ soo stelt hy hen door sieckten ende perijckelen voor ooghen / hoe ongestadich ende ydel alle de dinghen zijn die der verganckelijckheyt zijn onderworpen. Daerom doen wy dan eerst goeden voortganck in de leere des cruyces als wy leeren dat dit leven in hem selven gewaerdeert zijnde/ ongerust / beroerlijck / menichsins ellendich/

Hy wil ons wennen tot verachtinge deses teghenwoordighen levens.

In welcke liefde ende begeerte wy rasende zijn.

Welcke liefde de God met verscheyden in deelnen van menigerley aenvechtingen uytbulscht.

ende gantschelijck geensins gheluckich en is: ende dat al wat deses levens goet geacht wort / onseker / verganckelijck / ydel / ende met veel quaets vermengt ende verdorven is. Ende hier uyt verstaen wy oock mede / dat wy hier geen dinck en moeten soecken noch hopen / anders dan strijt: ende dat wy moeten onse ooghen na den hemel slaen / als wy op de croone dencken. Want wy moeten houden dat wy nemmermeer en sullen ernstichlijck onse herten tot de begeerte ende bedenckinghe des toecomenden levens opheffen / ten zy dat onse herte eerst met verachtinge deses teghenwoordighen levens / zy doordroncken.

2.Wil hy dat wy onse oogen verheffen tot de onsterffelijcke croone.

2 Want tusschen dese twee en is geen middel: wy moeten dese werelt verachten / of zy moet ons in haer onmatighe liefde ghevanghen houden. Daerom ist dat wy eenige begeerte hebben tot de eeuwige onsterffelijckheyt / soo moeten wy met neersticheydt hier nae staen / dat wy van dese boeyen verlost worden. Ende dewijle dit tegenwoordige leven veel smeeckelijckheyts heeft / waer mede het ons aentreckt / groote schijn des lusticheyts / behaghelijckheyts ende soeticheyts heeft / waer door het ons aenlockt: soo ist ons grootelijck noodich dickmael afgeroepen te worden / op dat wy door sulcke verlockinghen niet betoovert en worden. Want (ick bidde u) wat soude het wesen waert dat ons alle tijt alle goet ende geluck over quame / dewijle wy nu altijts met teghenspoet aenghevochten zijnde / niet en connen ontweckt worden om onse ellendicheydt te overdencken? ‡ Dat het leven des menschen is ghelijck roock ende schaduwe / dat en is niet alleenlijck den gheleerden bekent / maer de gemeyne man heeft dat oock voor een seer ghemeyn spreeckwoort: ende dewijle zy sagen dat het een sake was seer nut te weten / so hebben zy die met vele schoone sententien verciert. Maer daer en is bynae gheen dinck dat wy soo luyelijck overlegghen / of min ghedencken. Want wy volghen alle onse voornemen / ghelijck of wy ons selven hier op der aerde onsterffelijckheyt voorstelden. Ist dat wy met den dooden gaen om te begraven / ofte op de graven wandelen / dewijle wy het beelt des doots dan voor oogen hebben / soo philosopheren wy seer wel van de ydelheydt deses levens / hoewel wy en doen dat niet altijts / want wy en worden dickmael door sulcke dinghen niet gheroert. Maer als het gheschiet / soo gheduert sulcke philosophie eenen ooghenblijck tijts / de welcke vergaet soo haest als wy den rugghe ghekeert hebben / ende wy en behouden niet de alderminste gedachtenisse daer van: eyndelijck zy vergaet ghelijck een toejuychinghe in een lustich schouspel. Want wy en vergeten niet alleenlijck den doot / maer oock dat wy sterffelick zijn / ghelijck of wy noyt yet daer van gehoort en hadden / ende vervallen in een sorgeloose gherusticheyt der aertscher onsterffelijckheyt. Ist dat hierentusschen yemandt ons dit spreeckwoort voortbrengt: De mensche is een dier van eenen daghe: wy bekennen dat wel / maer met soo cleyner bedenckinghe / dat dies niet te min in onse herten dit ghedachte blijft / dat wy hier sullen eeuwichlijck leven. Daerom wie can segghen dat het niet allesins noodich en zy niet alleenlijc met woorden / maer oock met soo veel beproevinghen als het moghelijck is / overtuycht te worden van de ellendighe conditie des aertschen levens. Want noch als wy overwonnen ende overtuycht zijn / en laten wy niet af dit teghenwoordich leven soo dwaselijck te verwonderen / dat wy daer door wederslaghen worden gelijck of het uyterste eynde alles goets daer in vervaet ware? Ist dat het noodich is dat Godt ons onderwijst ende leert / so betaemt ons oock dat wy hem hooren als hy ons roept / ende onse slapericheyt uytdrijft: op dat wy de werelt verachtende / met gantscher herten nae de bedenckinghe des toecomenden levens staen.

Die daer door de liefde deses levens opghehouden wort / die en can niet lichtelijck dat toecomende leven bedencken.

Dat selve wort bewesen uyt het verscheyde ongemack dwelck tgheluck ende voorspoet mede brengt.

‡ Jac.4.14. 1.Pet.1.24.

De blintheyt des menschelijcken oordeels.

De philosophie der ghener die na een beter leven verlangen / en duert oock maer een cleynen oogenblick.

Tbesluyt van tvoorgaende / dat het cruyce noodich is / waer door de Godsalighe verweckt worden tot de bedenckinge ende liefde des toecomenden levens.

3 Maer de gheloovighe moeten hem selven tot sulcke verachtinge des teghenwordighen levens wennen / waer door sy niet en comen dit leven te haten / noch ondanckbaer tegent God te zijne. Want hoewel dit leven vol ontallijcke ellendicheden is / soo wort het nochtans te rechte onder de goede gaven ende seghenen Gads ghеacht. Daerom ist dat wy het niet en achten voor een Godlijcke weldaet / so zijn wy nu niet weynich ondanckbaer teghen Godt / voornemelijck moet het den gheloovigen een ghetuygenisse der godlijcker weldadicheyt zijn / dewijle het geheel tot voorderinghe haerder salicheydt verordent is. Want eer hy ons de erve der hemelscher glorie openbaerlijck geeft / wil hy met mindere bewijsinghen hem selven bewijsen onsen Vader te zijne: te weten / met de goeden die ons daghelijcx geschieden. Daerom dewijle dit leven ons dient om de goetheyt Godts te verstaen / sullen wy de walghe daer van hebben gelijck of daer niet een brijse goets in en ware? Daerom moeten wy dit ghevoelen ende dese ghesintheydt aen nemen / dat wy dit teghenwoordich leven rekenen onder de goede gave Gods die niet te verachten en zijn. Want of schoon hier van gheene ghetuygheniſſe der Schriftuer en waren (de welcke seer vele ende seer clare zijn) soo vermaent ons oock selfs de natuere dat wy moeten God dancken dat hy ons tot het licht deses levens ghebracht heeft / dat hy ons dat laet ghebrucken / dat hy ons alle nootsakelijcke behulpingen geeft om dat te bewaren ende onderhouden. Ende wy hebben veel meerder oorsake ist dat wy overlegghen dat wy in dit leven eenichsins tot de eerlijckheyt des hemelschen rijcx voorbereydt worden. Want de Heere heeft het alsoo verordent / dat de gene die namaels sullen in den hemel gecroont worden / eerst moeten hier op der aerde strijden / op dat sy niet en triumpheren eer sy de swaricheden nae des crijchs doorcomen zijn / ende de overwinninghe vercreghen hebben. Boven desen is daer noch een ander oorsake / te weten / dat wy in dit leven beginnen door menigherley weldaden de soeticheyt der Goddlijcker mildicheyt te proeven ende smaken / op dat onse hope ende begeerte verscherpt ende ghesterckt worde om syn volcomen openbaringhe te begheeren. Als dit sal vast zijn dat dit aertsche leven een gave der Godlijcker weldadicheyt is / om der welcker wille wy aen hem verbonden zyn / ende behooren ghedachtich ende danckbaer te wesen / dan sullen wy bequamelijck afdalen om de seer ellendighe conditie daer van te aenmercken / te weten / op dat wy van de onmatighe begheerte deses levens / tot de welcke wy (ghelijck boven ghesеyt is) van selfs door natuere gheneghen zijn / ontwerret ende afgetrocken worden.

Nochtans en is dit tegenwoordich leven niet te verachten / overmits het een ghetuygenis is van Gods gunste tot de Godsalighe.

Daer-en-boven so vermaent ende drijft het ons om God te dancken ende te prijsen.

Want na den strijt op deser aerden / heeft God de overwinninge ende de croone voor den uytvercorenen in den hemel wech geleyt.

4 Voort al wat der verkeerder liefde deses levens benomen wort / dat moet tot de begheerte des hemelschen levens ghebracht worden. Ick bekenne voorwaer dat die seer wel gevoelt hebben / dat het beste is niet ghebooren te worden / ende het naeste / seer corts sterven. Want dewijle sy sonder Godts licht ende sonder waerachtighe Religie waren / wat mochten sy in dit leven sien / dat niet ongheluckich ende grouwelijck en was? Ende het en was niet sonder oorsake ende

Hoe dat wy tverdriet van dit teghenwoordighe leven sullen matighen.

reden

reden dat sommige in den gheboorte-dach droefheyt eñ tranen/ende inden sterf-dach groote blyschap bewesen hebben. Maer sy deden dat sonder nutticheyt: want dewijle sy van de rechte leere des geloofs beroeft waren/ so en sagen sy niet hoe dat het gene dat in hem selven noch ghelucKich noch begeerlijc en is/ den Godsaligē tot goet gedijet. Daerom moestē sy haer oordeel met vertwijfelinge eyndighen. *Het ooghemerc der geloovigen in de weerderinge deses levens.* So sullen dan de geloovige in de weerderinge deses tegenwoordighen levens/ altijts die voor oogen hebben/ te wetē/ als sy verstaen dat dit levē in hem selvē niet anders dan ellendicheyt en is/ so sullen sy dies te blymoediger hen selven geheel voegen om na het toecomende en eeuwige leven te staen. Eñ als wy soo verre gecomen zijn dat wy dit leven met den toecomenden overlegghen/ dan machmen dit tegenwoordich leven niet alleenlijc gerustelick verachten/ maer oock by het toecomende vergheleken gantschelijck versmaden eñ verworpen. *Phil.1.20.* Want ist dat de hemel onse vaderlandt is / wat is dit aerdisch leven anders dan eē gevanckenisse ofte ballinckschap? *Een vergelijckinge des toecomenden levens.* *Ist dat de verhuysinge uyt dese werelt is de inganc tot het leven/ wat is dan de werelt anders dan eē graf? eñ in de werelt blijven/ *2.Cor.5.1.* wat is dat anders dan in den doodt versoncken zijn? Ist dat van desen lichame verlost te wordē/ is/ tot volcomen vryheyt ghebracht worden/ wat is het lichaem anders dan eē gevanckenisse? Ist dat de tegenwoordicheyt Godts gebruycken/ de opperste somma der geluckicheyt is / ist dan niet een ellendich dinc die te derven? *2.Cor.5.6.* Nu zijn wy vreēdelingen van God/ tot dat wy uyt dese werelt comen. Daerom ist dat dit aertsche leven met den hemelschen wordt vergeleken/ so mach het sonder twijfel wel lichtelijck versmaet eñ als dreck vertreden worden. *Hoe verre dit tegenwoordige leven te haten sy.* Men moet het voorwaer nemmermeer haten / anders so verre het ons houdt der sonde onderworpen : hoewel dese selve haet en moet niet eygentlijck sien op dit leven. Maer hoe het sy/ so betaemt het dat wy alsoo haten ofte verworpen/ dat wy zijn eynde begeerende/ oock bereyt zijn nae het goetduncken des Heeren daer in te blijven/ te weten / op dat onse walghe ende verdriet verre sy van alle murmureringhe ende onlijdtsaemheydt. *Het wort vergeleken by een schilt wachte.* Want het is ghelijck een statie ende verordende plaetse in de welcke ons de Heere ghestelt heeft om die te bewaren tot dat hy ons wederom roept. *Rom.7.24.* Paulus beclaecht wel zijn conditie / dat hy langher dan hy begheerde aen het lichame ghebonden was / ende versocht met grooter begheerte om daer van verlost te worden. *Phil.1.23.* Niet te min op dat hy den bevele Gods ghehoorsaem sy / soo belijdt hy hem selven tot beyde bereydt te zijne : om dat hy bekendt hem selven Gode schuldich te zijne/ dat hy zijnen naem door doot ofte door leven / verclare. Ende het comt Gode toe te verordenen en oordeelen wat meest tot zijn eere is dienende. *Maer ist niet en is geoorloft te gaen sonder den wille Gods.* Daerom ist dat het ons betaemt Gode te leven ende te sterven / soo moeten wy het eynde onses levens ende doots hem overgheven: maer alsoo / dat wy onse doot vyerichlijck begheeren/ ende altijts bedencken: ende dit leven om der toecomender onsterffelijckheydt wille verachten/ ende om de dienstbaerheydt der sonde begheeren te verlaten / soo wanneer het den Heere belieft.

5 *Daerentegen/ sulcke Christenen worden gestraft/ die voor den name des doots beven.* Maer dit is eenen wonderlijcken ongeschicten ende onnatuerlijcken dinghe ghelijck / dat veele die roemen hen selven Christenen te zijne/ voor dese begheerte des doodts/ so groote vreese daer van hebben / dat sy door allerley meldinghe des doots beven eñ verschricken/ gelijck van een geheel grouwelic eñ ongeluckich dinck. Het en is geen wonder dat onse natuerlijck ghevoelen vergrouwelt/ als het van onse verscheydinge hoort: maer het en is geensins te verdraghen/ dat in een Christen herte geen licht der Godsalicheyt en is/ het welcke dese vreese door meerder vertroostinghen overwinne eñ uytblussche: *De eerste reden.* want ist dat wy overdencken dat dese ongestadighe/ gebreckelijcke/ verganckelijcke/ verderfelijcke/ verweckte/ eñ verrotte tabernakel onses levens/ daerom gebroken wordt / om dat wy souden tot vaste / volmaeckte/ onverganckelicke/ eñ hemelsche eerlijcheydt weder opgericht worden/ sullen wy niet bedwongē worden vyerichlick te begeeren dat onse natuere vreest eñ vliet? *De tweede reden.* Ist dat wy bedenckē dat wy door den doot worden uyt onse ballinckschap wederroepen/ om in onse vaderlant/ jae in het hemelsche vaderlant te woonen/ sullen wy daer uyt geenen troost gecrijgen? *Antwoort op een tegenworpinghe.* Maer daer en is gheen dinck dat niet en begeert te blijven. Dat bekenne ic voorwaer/ eñ daerom segge ick dat wy behoorē op de toecomende onsterffelijckheyt te sien / in de welcke wy een vaste geduerige conditie gecrijgē/ die nerghens op der aerden ghevonden en wort. Want Paulus leert seer wel dat de gheloovighe *2.Cor.5.2.* blymoedichlijck nae den doot voort gaen / niet om dat sy willen ontcleedt worden / maer om dat sy begeeren overgheclcet te worden. *De derde reden/ genomen van eenige gelijckenisse/ende van het minste tot het meeste.* Sullen de onredelijcke dieren/ jae oock de creatueren die sonder leven zijn/ tot hout ende steenen toe/ haer teghenwoordighe ydelheydt wetende / nae den laetsten dach der wederopstandinghe uyt sien/ om met de kinderen Godts van haer ydelheydt verlost te worden: ende en sullen wy die met natuerlijck verstant begaeft zijn/ ende boven nature door den Gheest Gods verlicht zijn/ onse herten niet boven dese verrotte aerde opheffen/ als *Rom.8.19.* van onse wesen ghehandelt wort? Maer het en is hier gheen plaetse / noch ick en hebbe hier niet voorgenomen teghen dese soo groote verdraeytheyt te handelen. Ende ick hebbe in het begin gheseyt dat ick in dit boeck niet en wil aen nemen ghemeyne plaetsen in het breede te handelen. *De vierde reden/ bestaende in getuygenissen.* Ick soude sulcke bevreesden hertekens raden dat sy het boeck Cypriani van de sterffelijcheyt lasen / waert dat sy niet weerdich en waren tot de Philosophen ghesonden te worden / op dat sy siende wat verachtinghe des doodts die voorhouden/ hen selven beginnen te schamen. *De vijfde reden/ aenmerckende onse beroepinge ende hop.* Nochtans moeten wy dit vast houden / dat niemant wel in de schole Christi geleert heeft / anders dan die den dach des doots eñ der laetster wederopstandinghe met blijschap verwacht. Want met dit teecken beschrijft Paulus alle de gheloovighe / ende het is der Schriftuere *Tit.2.13.* ghemeyn dat sy ons hier toe vermaent / soo wanneer sy ons wil een bewijs van gronvelijcke blijschap voor ooghen stellen. Verheucht u (seyt de Heere) *Luce.21.28.* ende heft uwe hoofden op / want uwe verlossinghe is nae by. Ick bidde u/ is het redelijck dat het ghene dat Christus heeft ghewilt soo crachtich hebben om verheuginghe ende blymoedicheyt in onse herten te verwecken / in ons niet anders dan verschrickinge ende droefheydt en make? Ist dat het alsoo is / wat roemen wy noch dat wy hem tot eenen Meester hebben? Daerom laet ons wijser worden. *De seste reden/ siende op het eynde onser verlossinge.* Ende hoewel de blinde ende plompe begheerlijckheyt des vleeschs hier teghen strijt / laet ons niet ontsien de toecomste onses Heere / niet alleenlijck met wenschen/ maer oock met suchten ende stenen / ghelijck een seer ghe-

seer gheluckighe sake te begeeren. Want hy sal ons comen als een verlosser om ons uyt desen afgrondelijcken stroom-val des quaets ende der ellendicheyt uyt te treckē/ eñ inde salige erve des levens ende zijnder eerlijckheyt brenghen.

De sevenste/ leerende op/ den stant deses levens. Rom.8.36. 1.Cor.15.19.

6 Het is voorwaer also/ het gantsche volck der gheloovigen so langhe als sy hier op der aerden woonen/ moeten zijn gelijc schapen tot de slachtbanck verordent/ op dat sy Christo haren hoofde gelijckformich worden. Daerom souden sy de alder ellendichste zijn/ waert dat sy hare hertē niet na den hemel opheffende/ en overwonnen al wat inde werelt is/eñ het aensien der teghenwoordiger dingen voorby en gingen. Hierentegen als sy eenmael haer hooft sullen boven alle aertsche dingen verheven hebbē / of sy dan schoon de godloose sien in rijckdom eñ eere bloeyen / groote vrede hebben in cierlijckheyt / eñ overvloedicheyt aller dinghen / hoovaerdich zijn/ allerley wellust overvloedichlijc hebben: bovē desen/of sy schoon door der godloosen booshepdt ghestooten/ door haer hoochmoedicheydt versmaet / door haer giericheyt berooft / ende door eenige ander lusten van hen gequelt worden : so sullen sy oock in sulcken aenstoot eñ verdriet / hen selven lichtelijc onderhouden. Want sy sullen dien dach voor oogē hebben / inden welcken de Heere zijne geloovige sal inde ruste zijns rijcx ontfangen / alle tranen van hare oogen afwisschen / met den cleede der eerlicheyt eñ blijschap becleeden / met onuytsprekelijcke soeticheyt zijnder gheneuchten voeden / eñ tot ghemeynschap zijnder hoocheydt verheffen/ somma/ gewerdigen hen zijne geluckicheyt mede te deylen. Maer de godloose die op der aerden sullen ghebloeyt hebben/sal hy inde uyterste schande worpen : hare wellusten sal hy tot cruycinghe eñ quellinge/ † haer lachen eñ blyschap tot weenen eñ cruyselinghe der tanden veranderen: haer ruste sal hy door grouwelijcke quellinge en prickelinge der conscietie verstoren/haer oncuyscheydt sal hy met onuytbluschelijck vyer straffen: ende sal oock hare hoofden den Godsalighen onderworpen / der welcker lijtsaemheyt sy misbruyckt hebben. Want ghelijck Paulus betuyght/ dit is rechtveerdicheyt/ den ellendighen ende te onrechte verdruckten verlichtinghe gheven / ende den boosen die de Godsalighe verdrucken/ verdruckinghe op legghen / als de Heere Jesus sal uyt den hemel gheopenbaert worden. Dit is voorwaer onse eenighe troost : als dese wordt wech ghenomen / soo moeten wy den moet niet verloren gheven / ofte wy moeten hem met ydele vertroostingen deser werelt tot onse verderf besmeeren ende bestrijcken. Want de Prophete claecht oock selve dat hem de voeten ghewanckelt hebben / als hy te langhe was inde overlegginghe der geluckicheyt der godloosen : ende dat hy niet anders en heeft connen blijven staende/dan als hy in het heylichdom Gods getreden zijnde / zijne ogen tot het uyterste eynde der godloosen/ende godsaligen gewent heeft. Op dat ick met eenen woorde besluyte : Het cruyce Christi triumpheert dan eerst inde hertē der godsaligen over den duyvel/over het vleesch / over de sonde/ende over de godloose / als de ooghen op de macht der wederopstandinge geslagen worden.

Psal.37.35.
De achtste/ bestaende in de bedenckinge des toecomenden levens.
Esai.25.8. Apoc.7.17.
De laetste reden haer oogen heffende op de beschrijvinge van der godloosen verschrickelijck eynde.
† Mar.9.48.
Mal.4.3.
2.Thess.1.6.
Psal.73.2.
Tbesluyt.
1.Cor.15.

Het x. Capittel.

Hoemen dit teghenwoordich leven ende zijne behulpinghen moet ghebruycken.

Hoe noodich dat dese leere is.

Met sulcke onderwijsinghe leert de Schrifture ons ghenoech/welcke het rechte ghebruyc der aertscher goeden sy: waer van men in de schickinghe des levens niet en behoort onweetende te zijne. Want ist dat wy moeten leven/ soo moeten wy ooc de noodige behulpingen deses levens gebruycken/ noch wy en connen ooc de dinghen niet vlien die meer schijnen der gheneuchte dan den noot te dienen. Soo moeten wy dan eenige mate houden/op dat wy met suyver der conscientie alle dinc gebruycken / het sy tot nootsakelicheyt ofte tot geneuchte. Dese mate leert ons de Heere / als hy leert dat dit tegenwoordich leven / den zijnen is als een peregrinagie/ofte verre reyse/ met de welcke sy arbeyden om in het hemelsche rijcke te comen. Ist dat wy moeten alleen door dit aertrijcke door reysen/ sy moeten wy sonder twijffel het goet des werelts also gebruycken/ dat het onsen loope meer helpe dan verhindere. Daerom raet ons Paulus niet sonder oorsake dat wy dese werelt sullen gebruycken gelijc oft wyse niet en ghebruyckten : ende datmen de besittinghen moet met sulcken moede coopen ghelijckmense vercoopt. Maer dewijle dese plaetse seer slibberich is / soo datmen op beyde zijden lichtelijck soude vallen/ soo moeten wy arbeyden om onsen voet te stellen daer wy gheruistelijck ende onbevreest mogen staen. Want daer zijn sommige gheweest die anders goede eñ heylighe menschen waren / dewelcke siende dat de onmaticheyt ende overdaet der ongebonden begeerlijckheydt/altijts van den reghel af dwalen/ als sy niet strenghelijck bedwonghen ende den toom ingheouden en wordt / ende begheerende sulck quaet te beteren / so is hem een middel alleen voorghecomen den welcken sy ghebruyckt hebben: te weten / sy hebben den menschē toeghelaten dat hy de goeden des lichaems ghebruycke soo verre het noodich is. Dese raet was wel Godlijck : maer sy waren veel te wreet eñ strenghe. Want sy hebben de conscientien met nauwer stricken ghestrict dan daer mede sy door Gods woort zijn gebonden/ het welcke seer sorgelijc is. Eñ de noot daer van sy spraken / was hem selvē alle dinghen onthouden / sonder de welcke men conde leven. Ende alsoo na haer ghevoelen en soudemen boven broot eñ water nauwe moghen yet meer gebruycken. Andere zijn noch strengher geweest/gelijck men leest van den Thebanischen Crates/ dewelcke zijnen schat heeft in de Zee geworpen: om dat hy meynde dat hy daer door soude verdorven worden/ hadde hy dien niet wech geworpen. Maer hierentegen zijnder te desē tijde vele die een voorwendinghe eñ decspaen soecken om de onmaticheyt des vleeschs in het ghebruyc der tijtlijcker dinghen te decken ende ontschuldighen / ende hierentusschen der dertelheyt des vleeschs eenen wech te maken: ende houden als seker ende vast dwelck ick hen gheensins toe en late / te weten / datmen dese vryheydt niet en behoort met eenighe matinghe te vernauwen/ maer datmen een yegelijcken moet toe laten, dat hy ghebruycke soo veel als hy nae zijn conscientie siet hem gheoorloft te zijne. Ick bekenne wel dat de conscientien hier niet en connen noch moghen aen eenighe seker ghestaeckte wet ghebonden worden. Maer dewyle de Schrifture ons ghemeyne regulen des rechten ghebruycx leere / soo moeten wy het voorwaer daer naer schicken.

2 † Dit sal eerste zijn / dat het ghebruyck der gaven Gods niet en feylt alsmense tot dat eynde ghebruyckt / tot het welcke de autheur selve ons die gheschapen ende verordent heeft : want hy heeftse

Reden.
2.Cor.5.6. 1.Pet.2.11. Het gebruyc der goeden deses levens.
1.Cor.7.31.
De onmatige dingen sullen wy myden.
Eerstelijck/ die al te seer groote strengicheyt.
Daer na/de ongeschicktheyt ende dertelheyt des vleesches.
† Aengaende het eerste/ God so veel goets scheppende / heeft niet alleen willen sien op onsen noot/maer oock op de behagelijckheyt ende verheuginge.

hy heeftse tot onse voordeel geschapen / ende niet tot onse verderf. Daerom en sal niemandt den wech rechter houden dan die dit eynde sal neerstichlijck aensien. Nu ist dat wy overdencké tot wat eynde hy ons het voedtsel gheschapen heeft/ soo sullen wy bevinden dat hy't niet alleenlijck voor den noot / maer oock tot behaghelijckheydt ende beblijdinghe heeft ghegheven. Alsoo in de cleederen heeft hy niet alleenlijck den noot/maer oock de cierlijckheyt ende eerbaerheyt aengesien. In cruyden / boomen / ende vruchten is het eynde/ niet alleenlijck menigherley ghebruyck / maer oock de aengenaemheydt in de ooghen ende lustichheydt der reucke. Want ware dit niet waerachtich/ soo en soude de Prophete niet onder de weldaden Godts vertellen / dat de wijn der menschen herte verlicht / dat de olye des menschen aensichte luchtich maeckt. De Schriftuere en soude niet alomme tot prijs der mildicheydt Gods verhalen/ dat hy alle sulcke dinghen heeft den mensche ghegeven. Ende de natuerlijcke gaven der dinghen selve geven genoech te kennen/ waer toe ende hoe verre men dit mach gebruycken. Sal de Heere soo groote schoonheyt in de bloemen geschapen hebben / de welcke van selfs in onse ooghen comt / ende soo groote soeticheydt der reucke die in onse neuse vloeyt / ende sal het niet gheoorloft wesen datmen door sulcke schoonheydt ofte goede reucke gheroert worde? Wat? Heeft hy niet de coleuren ende verwen alsoo onderscheyden / om dat hy d'een soude aenghenamer maken dan d'ander? Wat? Heeft hy niet de goude / ende silvere / ende yvoore / ende marmore sulcke aenghenamicheydt in-gheschapen/ waer door sy souden boven ander metal ofte ghesteente dierbaer worden. Eyndelijck/ heeft hy niet veele dinghen boven het noodich ghebruyck/ons aenghenaem ghemaeckt?

Bewijs ghenomen uyt de spreucke des Prophetẽ.
Psal. 104. 15.

Uyt de bevindinghe selfs.

3 Daerom laet varen de onmenschelijcke ende wreede Philosophie / die anders niet dan het noodighe ghebruyck der creatueren toe latende/ ons niet alleenlijck booselijck en berooft van de gheoorlofde der Godlijcker weldadicheyt: maer en can oock niet blijven staende/ ten zy dat sy den mensche van alle sinnen ende gevoelen beroove/ ende in eenen block verandere. Maer men moet oock niet min op d'ander zijde de boose begeerte des vleeschs wederstaen/de welck geen mate en houdt/ten zy dat sy ghereghelt worde: ende (ghelijck ick nu ghesept hebbe) sy heeft haer beschermers / die onder het decksel der gheoorlofder vryheydt/haer alle dinck toe laten. Ten eerster salmen haer eenen toom aen doen / ist datmen acht dat alle dinck ons is gheschapen om dat wy den autheur souden bekennen / ende hem voor sijn goedertierenheydt tot ons/danck segghen. Maer sal uwe dancksegginghe wesen ist dat ghy u selven soo vol spijse ende wijn stickt / dat ghy uwe verstant verliest / ofte tot de wercken der Godsalicheyt ende uwer beroepinghe onnut ende ondeughende wordt? Waer bekentmen Godt als het vleesch door te groote overvloedicheyt tot schandelijcke oncuysheyt uytbreeckende/ door sijn onreynicheydt het verstandt alsoo verderft/ datmen niet rechts noch eerlijckx en can sien? Waer ismen in de cleederen danckbaer tegen Godt / ist dat wy door haer costelijcke vercieringhe ons selven verwonderen ende andere verachten? ist dat wy ons door cierlijckheydt ende schoonheyt der cleederen tot onbeschaemtheyt bereydẽ ende voeghen? Waer bekennen wy Godt / ist dat onse sinnen ende oogen op de schoonheyt onser cleederen staen? Want vele menschen begheven alle hare sinnen alsoo tot wellust ende behaghelijckheyt/dat het verstant verstickt leyt: vele hebben soo groot behaghen in marmer / gout / schilderyen ende maelderyen / dat sy marmeren worden ende in metael verandert / ende den schilderyen ghelijck worden. Andere worden door de reucke der keucken / ofte door de lusticheyt van andere reucke alsoo verstopt / dat sy niet geestelijcx en connen riecken. Dit selve machmen oock in andere sien. Soo ist dan openbaer dat de vryheyt des misbruyckx door dese aenmerckinghe wat ingheshouden ende bedwongen wort / ende dat de regel Pauli bevesticht wort / dat wy niet en sullen het vleesch besorghen tot sijne begheerlijckheden / de welcke sonder mate ende orden uytbreken/ist datmen haer te veel toe gheeft.

Verhalven salmen dese strengigheyt geen plaetse verleenen.

Als oock geensins des vleesches dertelheyt.

Ten eersten/ moetmen weten/dat de scheppselen ons weder-om leyden tot de kennisse/liefde/ende eerbiedinge des Scheppers.

d'Welck van den godloosen niet en kan gedaen werden/ welcke dese aertsche dingen onmatelijck misbruycken.

Rom. 13: 14.

4 Maer daer en is gheen sekerder noch corter wech dan die ons door de verachtinge des teghenwoordigen levens ende bedenckinge der hemelscher onsterffelijckheydt ghemaeckt wordt. Want daer uyt comen twee regulen. Te weten: Dat de ghene die dese werelt gebruycken/ sullen ghesint zijn ghelijck of sy die niet en ghebruycken: ende die wijven trouwen/ ghelijck of sy die niet en trouden: ende die coopen / ghelijck oft sy niet en cochten/ ghelijck Paulus ghebiet. Ten anderen / dat sy armoede alsoo wel lieffelijck ende lijdtsaemlijck / als overvloet matichlijck / weten te draghen. Die beveelt dese werelt te ghebruycken / ghelijck oft men die niet en gebruyckte / die en roept niet alleenlijck de onmaticheyt der kele in spijse ende dranck uyt/ noch te groote weerdicheydt/ oncuysheyt/ eersoeckinghe/ hoveerdicheyt/ grootschheyt/ eyghensinnicheyt / in tafelen/ huysinghen / ende cleederen: maer oock alle sorge ende gheneghentheyt die den mensche af leyt oft verhindert van de bedenckinghe des hemelschen levens / ende neersticheyt in de oeffeninghe der ziele. En het is voortijden waerachtichlijck van Catone ghesept / dat groote sorchvuldicheyt in de cieringe des lichaems / is groote sorgheloosheyt in de deucht. Ende het pleecht een oudt spreeckwoort te zijne / dat de ghene die seer becommert zijn in de sorghe des lichaems/ ghemeynlijck de sorge der ziele vergheten. Soo dan hoewel de vryheyt der ghelooviggen niet en mach aen sekere maten ghebonden zijn / soo is sy nochtans voorwaer deser Wet onderworpen/ dat sy moeten hen selven seer weynich toegeven: ende dat sy hierentegen moeten met eeuwighe neersticheyt arbeyden ende hen selvẽ vermanen/ niet alleenlijck overdaet te vermijden/maer oock om allen ydelen schijn der overvloedicheyt af te snijden/eñ om neerstichlijck toe te sien dat zy uyt behulpinghen niet verhinderingen en maken.

Dese dingen allesullen wy soo verre verachten/ soo verre het stichtelick is/ om te bedencken dat hemelsche leven.

1. Cor. 7: 31.

Dit bedencken wort uytgebluscht door al te groote liefde der geschapẽ ner dingen.

Eerstelijck/ door overdaet.

5 De ander reghel sal zijn / dat de ghene die cleyne ende dunne van goede zijn / sullen weten dat lijdtsaemlijck te derven / op dat sy niet door onmatige begheerte des goets gequelt en worden. Die desen reghel houden/die en hebben geenen cleynen voortganck in de schole des Heeren ghedaen: ghelijck oock de gene die ymmers niet wat voortganck in desen deele ghedaen en heeft/ dan eenich dinck can hebben waer mede hy soude moghen hem selven bewijsen eenen Discipel Christi te zijne. Want boven dat vele andere souden de begeerlijckheyt der aertschen dingen nae volghen: soo wie de armoede onlijdtsaemlijck draecht / die bewijst ghemeynlijck een contrariẽ gebreck in overvloedicheyt. Te weten/ick meyne dit / dat de ghene die hem sal van een quaet cleet schamen / die sal hem in een costelijck cleet verheffen: die met een magher maeltijt niet te vreden zijnde/ door begheerte eender leckerder maeltijt ongherust is / die sal oock lecker spijse onmaticheyt-

Daer nae/ door onverduldigheyt ende onmaetelijcke begeerlijckheyt.

onmatichlijck ghebruycken / ist dat hyse ghecrijcht : Die syn nederighe conditie swaerlijck ende ongherustelijck verdraecht / die en sal hem selven van grootschepdt niet onthouden / ist dat hy tot eere verheven wordt. Daerom alle die ongheveynsdelijck godsalichept soecken / die sullen hier nae staen dat sy nae het exempel des Apostels leeren versaet zijn ende honger lijden/overvloedichlijck hebben/ende gebreck lijden. Boven desen heeft de Schriftuere oock den derden reghel / waer door sy het ghebruyck der aertscher dinghen maticht / waer van wat ghesproken is doe wy de ghedoden der liefde handelden. Want sy bewijst dat alle dinghen ons alsoo zijn door de mildichept Gods ghegheven/ende tot onse voordeel verordent / dat sy zijn ghelijck panden waer van wy namaels moeten rekenschap gheven. Daerom moeten wyse alsoo bedeelen dat dese stemme altijts in onse ooren clincke : Gheeft rekenschap van uwe bedieninghe. Ende dat wy oock mede ghedachtich zijn van wien sulcke rekenschap gheeyscht wort / te weten / van Gode die matichept / soberhepdt ende gesparichept soo seer heeft gheboden/ ende overdaet/hooveerdichept ende ydelhepdt soo grouwelijck acht : den welcken geen ander bedeelinge der goeden aenghenaem is / dan die met der liefde over een comt / die alle wellusten waer door des menschē herte wordt van cuyschept ende suyverhepdt af ghetrocken/ ende zijn verstant met duysterhepdt bevanghen / heeft met zijnen monde verdoemt.

Medecijne teghen alsulcke quade ghebrecken. Phil. 4. 12. Ten derden zijn de creatueren tot onsen ghebruycke alsoo verordineert/ dat wy daer van den rechtveerdighen Rechter rekenschap sullen geven/ de welcke alle misbruyck verboden heeft. Luc. 16. 2.

6 Ten laetsten moeten wy aenmercken dat de Heere eenen yeghelijcken van ons gebiedt dat hy in alle syne wercken syn beroepinghe aensie. Want hy weet met wat grooter ongherustichept des menschen vernuft is ontsteken / met wat grooter lichtveerdichepdt sy herwaerts eñ gintswaerts drijven / hoe seer begeerich zy zijn om contrarie dinghen te samen aen te nemen. Daerom op dat door onse lichtveerdichept ende dwaesheyt alle dinghen niet opwaerts ende nederwaerts vermengt en worden / soo heeft hy de wijsen des levens onderscheyden / ende eenen yegelijcken zijn werck verordent. Ende om dat niemant lichtveerdichlijck en soude buyten syne palen treden/ so heeft hy sulcke verscheyden wijsen des levens/ roepinghen ghenaemt. Soo is dan eenen yeghelijcken zijn wijse van leven ghelijck een stadt ende verordende plaetse toe gedeelt / op dat sy niet haer leven lanck lichtveerdichlijck ommegedreven en worden. Ende dese onderschepdinghe der beroepinghen is soo seer noodich / dat alle onse wercken daer upt voor hem geacht worden / ende dickmael anders dan nae het oordeel der menschelijcker ende Philosophische reden. Daer en is gheen schoonder werck geacht oock by de Philosophen / dan zijn vaderlandt van tyrannie te verlossen / maer die wordt door de stemme des hemelschen richters opentlijck verdoemt/ die geen overichept zijnde/ den tyran slaet. Maer ick en wil in de verhalinghe der exempelen niet lanck zijn. Het is ghenoech dat wy weten dat der roepinghe des Heeren is in allen dinghen de oorspronck ende het fondament van wel doen/tot het welcke soo wie hem niet en wendt / die en sal nemmermeer den rechten wech in zijn werck houden. Hy sal moghelijck somtijts moghen schijnen wat loflijcks te doen : maer hoedanich dat zy voor de ooghen der menschen / het sal voor den throon Godts verworpen worden : boven desen en soude anders in de deelen des levens geen ghelijckmatichept zijn. ‡ Daerom sal uwe leven dan seer wel geschickt zijn / als het sal tot dit merck eñ eynde ghevoecht worden : want dan en sal niemandt door eyghen lichtveerdichept gedreven worden/ om meer te aengaen / dan syn roepinge draecht : want hy sal weten dat het hem niet gheoorloft en is / over syne palen te treden. Die onedel is/ en sal niet noode noch ongeeren eygen leven / op dat hy de plaetse daer in hy van Godt ghestelt is / niet en verlate. Waerom dit en sal in sorghe / arbeyt ende moeyte / ende andere swaricheden gheen cleyn verlichtinghe zijn / als een yeghelijck sal weten dat Godt in alle dese dinghen hem een leytsman is. De Overichepdt sal te liever haer ampt bedienen : een Huysvader sal te liever aen syn werck verbonden zijn : een yeghelijck sal in syn wijse des levens te liever onghemack / sorghe / verdriet / ende benautheden draghen/ ende verteeren / als sy sullen seker zijn dat eenen yegelijcken syn last is van Godt opgeleyt. Hier upt sal men oock uytnemenden troost hebben/dat gheen werck soo verachtelijck/ noch van soo cleynder weerde en is / soo verre alsmen daer in syn beroepinghe volcht / dat voor Godt niet cierlijck ende dierbaer gheacht en zy.

Ten vierden/God gebiedt eenen yeghelijcken van ons, dat wy in alle handelinghe des levens op onsen beroep sullen sien/ op dat wy niet vermetelick ofte met twijfelachtige conscientie yet aen en vangen.

‡ De nutticheyt ende het ghebruyck deser leere.

Een uytnemenden troost.

Het xj. Capittel.

Van de rechtveerdichmakinghe des geloofs, ende ten eersten van de beschrijvinghe des naems ende des dincx.

IK meyde nu neerstichlijck ghenoech boven verclaert te hebben / hoe de menschen van de Wet vervloeckt zijnde / alleenlijck door het gheloove wederom salichepdt gecrijgen. Item wat het gheloove zy / ende wat weldaden de mensche daer door ghecrijcht/ ende wat vruchten hy daer door draecht. Ende de somma daer van was/ dat Christus ons is door de mildichepdt Godts ghegheven/ ende van ons door het geloove wordt aenghenomen ende beseten / door des welckes deelachtichept wy voornemelijc tweederley ghenaede ontfanghen/te weten/dat wy door syn onnooselhepdt Gode versoent zijnde/ nu voor eenen richter hebben eenen ghenadighen Vader in de hemelen. Ten anderen / dat wy door synen Gheest gheheylicht zijnde/nae onnoselhepdt ende suyverhepdt des levens staen. Ende van de wedergeboorte de welcke de tweede ghenade is / is soo veel ghesept ghewee'st/als scheen ghenoech te zijne. Maer de rechtveerdichmakinge/ is daerom min aengheroert / om dat het scheen tot der sake te dienen datmen eerst verstonde dat het gheloove niet ydel noch ledich en is van goede wercken / door welcke geloove alleen wy onverdiē de rechtveerdichept door de barmherticheyt Godts gecrijgen: ende oock hoedanich de goede wercken der heylighen zijn / in de welcke dese handelinghe der rechtveerdichmakinghe ten meesten deele gheleghen is. De welcke wy nu moeten ondersoecken / ende alsoo ondersoecken/ dat wy ghedencken dat sy het voornaemste is/ om de religie op te houden : waerom wy moeten te grooter neerstichept ende sorge daer in gebruycken. Want ten zy dat wy voor alle dinck weten hoe wy met Gode staen / ende welck syn oordeel van ons zy / soo en hebben wy geen fondament om onse salichepdt te bevestighen / noch ooc godsalichept ende liefde tot Godt op te rechten. Maer hoe noodich dit zy te weten / dan sal upt de kennisse selve best verclaert worden.

Die plaetse van de rechtveerdichmakinghe vereenicht met de leere der wedergheboorte/wordt verclaert.

Welcker kennisse om tweederley oorsaken seer noodich is.

2 ‡ Ende op dat wy ons niet terstont in dē inganck en stooten (het welcke gheschien soude waert dat wy begonden van eenen onbekenden dinghe te handelen) soo sullen wy eerst verclaren wat desen wijsen van spreken beduyden / te weten : De menschen wort voor Godt gherechtveerdicht;

‡ Op dat wy de sulcke te beter mogen begrijpen/ wort voorghedraghen de beschrijvinge des woorts. Rom. 3. 28.

Eerstelick/ wat dat is te seggen/ Gerechtveerdicht werden voor God.

veerdicht: Door het gheloove gerechtveerdicht worden / ofte door de wercken gerechtveerdicht worden. Dit wort geseyt voor God gherechtveerdicht te worden / die door het oordeel Gods wort rechtveerdich geacht / ende om syn rechtveerdicheyt aengenaem is. Want gelijck de ongherechticheyt grouwelick is voor de ooghen Gods/also en mach oock de sondaer voor Gods ooghen niet aenghenaem zijn / soo verre hy een sondaer is/ende soo lange hy sulck geacht wort. Daerom soo waer zonde is / daer bewijst haer oock de toorn ende wrake Gods. Ende die wort gerechtveerdicht/die niet als een sondaer/ maer als rechtveerdich gheacht wordt / ende daerom voor den rechtstoel Gods blyft staende / daer alle de sondaers neder vallen. Ghelijck wanneer een die onnoosel is beschuldicht zijnde/ voor eens Rechtveerdighen Richters richtstoel ghebrocht wordt / als het oordeel nae syn onnooselheyt ghegeven wort / soo wort hy by den Richter gherechtveerdicht: alsoo wordt die by God gerechtveerdicht / die uyt den getale der sondaren verlost zijnde / God heeft tot eenen ghetuyghe ende beschermer synder rechtveerdicheyt.

Daer nae/ wat het zy: Gherechtveerdicht worden door de wercken.

So salmen dan nae dese wijse van dien seggen/ dat hy door de wercken gerechtveerdicht wort/ in wiens leven sulcke reynicheyt ende heylicheyt ghevonden wordt dat sy by den throon Gods verdient de ghetuyghenisse der rechtveerdicheyt te hebben: ofte die door de geheelheyt ende volkomenheyt synder wercken / kan den oordeele Gods ghenoech doen.

Ten derden/wat het zy: Gerechtveerdicht werden door den geloove

Ende hier teghen sal die door het ghelooove gherechtveerdicht worden/ die van de rechtveerdicheyt der wercken uytgesloten zijnde / de rechtveerdicheyt Christi door het ghelooove aengrijpt / ende met die beklcedt zijnde / voor de ooghen Gods niet als een sondaer / maer als rechtveerdich verschijnt.

Beschrijvinge der sake selfs.

Alsoo legghen wy de rechtveerdichmakinghe slechtelick uyt / dat sy is een aenneminghe waer door God ons heeft tot ghenade aenghenomen ende als rechtveerdich houdt. Ende wy segghen dat dese rechtveerdichmakinghe is in de verghevinghe der zonden / ende toerekeninghe der rechtveerdicheyt Gods ghelegghen.

Des woorts (gerechtdicht worden) veelderlen beduydinge.

3 Daer zijn vele klare ghetuyghenissen der heyligher Schrifture om dese sake te bevestighen. Ten eersten en connen niet versaken dat dit is het eygen ende ghewoonlick gebruyck des woorts / rechtveerdichmaken, maer dewyle het veel te lanck ware /alle de plaetsen te versamelen ende by malcanderen te vergelijcken / soo sal het genoech zijn de lesers daer van vermaent te hebben: want sy sullense uyt hen selven lichtelick aenmercken. Ick wil nochtans sommighe voortbrenghen daer dese rechtveerdichmakinghe daer van wy spreken / by name ghehandelt wort.

Luc. 7. 21. Eerstelick/ God ende syne waerheyt lof ende prijs geven. Luc. 7. 37.

Ten eersten daer Lucas verhaelt dat het volck Christum ghehoort hebbende / heeft God gerechtveerdicht / ende daer Christus seyt dat de rechtveerdicheyt wordt van hare kinderen gherechtveerdicht. In dese plaetse en beduyt dat woort / rechtveerdighen, niet rechtveerdicheyt geven: want God heeft altijts volcomen rechtveerdicheyt / of schoon de gantsche werelt arbeyt om hem die te ontnemen: noch en beduyt oock niet de leere rechtveerdich maken / want sy is rechtveerdich uyt haer selven. Maer beyde dese wijsen van spreken zijn so veel te seggen/als Gode ende synder leere prijs ende lof geven welcken sy weerdich zijn.

2. Van een ydele gherechticheyt roemen. Luc. 16. 15.

Wederom als Christus den Phariseen verwijt dat sy hen selven rechtveerdighen / soo en verstaet hy daer mede niet dat sy rechtveerdicheydt verkrijghen door weldoen / maer dat sy sonder rechtveerdicheyt zijnde/ sochtē rechtveerdich geacht te zijne. Dese wijse van spreken verstaen die bet / die in de Hebreische sprake ghcleert zijn / in de welcke boosdoenders genoemt worden / niet alleenlick de gene die weten dat sy booshcyt ghedaen hebben / maer oock die door oordeel verwesen worden/als boosdoenders. Want als Bersabe seyt/ dat sy ende Salomon sullen boos zijn/ so en bekent sy gheen schult: maer claecht / dat sy ende haer sone sullen der schanden ende oneere onder worpen worden / soo dat sy sullen onder de verdoemde ende verworpene getelt worden. Ende het is uyt het vervolch ende de tsamenvoeginge der woorden licht te verstaen / oock alsment in Latijn ofte in andere tale leest / dat het niet en mach anders genomen worden/dan voor rechtveerdich geacht te worden.

1. Reg. 1. 21.

3. De gherechticheyt uyt den gelooove toerekenen.

Maer soo veel de tegenwoordige handelinge aengaet / als Paulus seyt/ dat de Schrifture voorsien heeft/dat God de Heydenen rechtveerdicht uyt den gheloove/ wat connen anders daer uyt verstaen dan dat God de rechtveerdicheyt uyt den gheloove toerekent? Item als hy seyt/ dat God den ongodlicken rechtveerdicht die uyt den gelooove Christi is/ wat connen dese woorden beduyden / anders dan dat God den godloosen door de weldaet des geloofs van verdoemenisse verlost/ die hy door syn godloosheyt verdient hadde.

Galat. 3. 8. Rom. 3. 26.

Door ende om Christi wille.

Hy schrijft oock claerlicker in het besluyt synder woorden / daer hy aldus uytroept: Wie sal de uytvercorene Gods beschuldigen? Christus is de ghene die gestorven is / jae die weder opghestaen is/ ende nu voor ons bidt. Want het is so veel als of hy seyde: Wie sal die beschuldigen die God los wijst? Wie sal die verdoemen die Christus door syn voorsprake beschermt? Soo is dan rechtveerdichmaken niet anders dan den genen die beschuldicht was / vry van der schult oordeelen / ghelijck of syn onnooselheyt bewesen ware. Daerom als God ons door de voorbiddinge Christi rechtveerdicht/ so oordeelt hy ons vry ende onschuldich / niet door bewijsinge onser eyghener onnooselheyt / maer door toerekeninghe der rechtveerdicheyt: soo dat wy voor rechtveerdich gheacht worden in Christo / die wy in ons selven niet rechtveerdich en zijn.

Rom. 8. 33.

Act. 13. 38.

Het eerste bewijs uyt de spreucke Pauli.

Alsoo wort geseyt van Paulo / door desen wort u vergheviinge der zonden vercondicht / ende van allen daer van ghy niet en cont gerechtveerdicht worden in de Wet Mosis / wort een yeghelick gerechtveerdicht die in Christum gelooft. Hier siet ghy dat de rechtveerdinge hier wort nae de vergheviinge der zonden ghestelt als een uytlegginge: ghy siet dat sy wort voor een quijtlatinghe ghenomen: ghy siet dat sy den wercken der Wet wort ontnomen/ ghy siet dat sy een enckel weldaet Christi is: ghy siet dat sy wordt door het gelooove ontfangen: eyndelick / ghy siet dat daer geen voldoeninghe wort ingestelt / als hy seyt dat wy van onse zonden gherechtveerdicht worden door Christum.

Ende Christi. Luc. 18. 14.

Alsoo als van den Publicaen geseyt wort dat hy is gerechtveerdicht uyt den tempel ghegaen / soo en connen wy niet seggen dat hy door eeniger wercken-verdienste heeft rechtveerdicheyt vercreghen. Soo wordt dan dit geseyt / dat hy vergheviinge synder zonden gecregen hebbende / is voor God als rechtveerdich gheacht. Soo was hy dan rechtveerdich / niet om dat syne wercken waren aenghenaem ende goet gheacht / maer door de onverdiende quijtscheldinghe Gods. Daerom seyt Ambrosius wel / als hy de belijdinghe der zonden noemt een oprechte rechtveerdichmakinge.

In Psal. 118. serm. 10.

 Maer

Het ander bewijs / uyt de verghelijckinghe der anderer plaetsen / welcke door de name der rechtveerdichmakinge verstaen de onverdiende gherechticheyt voor Godt door den geloove in Christum.

4 Maer op dat wy af laten van desen woorde te strijden / ist dat wy de sake selve aensien gelijck sy ons wort beschreven / so en sal daer geen twijfelinge blijven. † Want Paulus voorwaer ghebruyckt dit woort / aennemen, voor rechtveerdichmaken / als hy seyt tot de Ephesien / ‡ wy zijn verordent tot aenneminge tot kinderẽ door Christum nae het welbehaghen Gods / tot lof sijnder eerlicker ghenade / waer door hy ons heeft aenghenomen / ofte aenghenaem gheacht. Want hy meynt daer dat selve dat hy erghens pleecht te segghen / dat God ons voor niet ende onverdient rechtveerdicht.

‡ 1. Woort der rechtveerdichmakinge genoemt Aenneminghe.

‡ Ephes. 1.5

* 2. Toerekeninge der gerechticheyt.

† Rom. 3.24 Rom. 4.6.

‡ Gelucksalicheyt.

* Psal. 32.1.

4. Verghevinge der zonden.

* Ende in het vierde Capittel tot de Romeynen / † noemt hyse eerst toerekeninge der rechtveerdicheyt: ende en twijfelt die niet te stellen in vergevinge der zonden / ‡ als hy seyt dat David beschrijft dat de mã salich is / diẽ God rechtveerdicheyt toeschrijft ofte toerekent sonder wercken / ghelijck daer geschreven is. * Salich zijn die / der welcker zonden vergheven zijn / etc. Ende hy en handelt voorwaer daer niet van een deel der rechtveerdichmakinghe / maer van de gantsche rechtveerdichmakinghe. Ende betuyght dat die van David beschreven wort / daer hy seyt / dat die salich zijn / dien onverdiende verghevinghe der zonden vergheven wort. Waer uyt het openbaer is / dat dese rechtveerdicheyt / daer van wy hier spreken / is enckelick een dinck contrarie der schult.

2. Cor. 5.18.

5. Versoeninge met God.

Maer tot dese sake dient de plaetse alderbest / daer hy leert dat dit de somma der Euangelischer bootschap is / te weten / dat wy ons met Gode versoenen: om dat hy ons wil door Christum in ghenade ontfanghen / ons onse zonden niet toerekenende. De lesers moeten het vervolch / ende de t'samenvoeginghe der woorden neerstichlick overdencken : want als hy weynich daer nae hem selven uytleggende / seyt dat Christus die sonder zonde was / is voor ons zonde gheworden / (met welcke woorden hy te kennen gheeft hoe de versoeninghe gheschiet is) so en verstaet hy sonder twijfel door dat woort versoenen, niet anders dan rechtveerdichmaken.

6. De gerechticheyt door Christi ghehoorsaemheyt.

Rom. 5.19.

Ende voorwaer dat hy erghens leert / dat wy door de ghehoorsaemheyt Christi zijn gherechtveerdicht / dat en can niet waer zijn / ten zy dat wy in hem / ende buyten ons / worden voor God gheacht rechtveerdich te zijne.

Dat andere deel des Capittels / wederleggende Osianders raserie / van de wesentlicke gherechticheyt.

5 Maer dewijle Osiander heeft ick en weet niet wat ongeschickter ende wonderlicker dinck vã de wesentlicke rechtveerdicheyt in gebracht / waer mede hy wel niet en heeft willen de onverdiende rechtveerdicheyt uytwisschen / maer heeftse nochtant met sulcke duysterheydt bedeckt / waer door de Godsalighe herten verduystert zijnde / van het ernst gevoelen der ghenade Christi berooft worden : soo ist noodich dese raserie te wederleggen / eer ick tot andere dinghen voort gae.

Het eerste argument van Osiander.

Ten eersten is dese bedeckinghe van de wesentlicke rechtveerdicheyt / enckel ende onnutte curieusheyt. Hy brengt wel veel plaetsen der Schriftuere over hoop / om daer mede te bewijsen dat Christus is een met ons / ende wy wederom met hem / het welcke gheen bewijsinghe noodich en heeft / maer dewijle hy den bant deser eenicheyt niet aen en merckt / soo verstrickt hy hem selven.

Antwoort.

Ende het is ons licht alle sijne knoopen te ontdoen / dewijle wy weten / dat wy met Christo door de verborghen kracht sijns Gheests vermenght worden. Osiander hadde een ghevoelen ghekregen dat den verstande der Manicheen ghelijck was / soo dat hy begheerde het wesen Gods in den menschen te storten / seggende / dat de ziele des menschen is van het wesen Gods.

Het tweede argument.

Hier uyt komt hy oock tot een ander gedichtsel: te weten / dat Adam was na het beelt Gods ghemaeckt / om dat Christus oock eer de mensche viel / was verordent tot een exemplaer eñ voorbeelt der menschelicker natuere. Maer dewijle ickt begeere kort te maken / so en wil ick buyten de tegenwoordige handelinge niet tredẽ.

1 Antwoort

Osiander seyt dat wy zijn een met Christo. Wy bekennen dat waer te zijne / maer versakẽ daerentusschen dat het wesen Christi met onse wesen vermengt is.

2 Antwoort

Boven desen segghen wy dat dese fondament-reden verkeerdelick getrocken wort tot sulcke sijne verstrickingen eñ bedriegingen / te weten / dat Christus ons is rechtveerdicheyt / om dat hy is de eeuwige Godt / de fonteyne der rechtveerdicheyt / eñ de rechtveerdicheyt Gods selve. De lesers sullent my vergeven / dat ick de dinghen hier met korte woorden aenroere / die ick op ander plaetsen sal handelen / om dat de orden van leeren dat alsoo eyscht.

Het derde argument.

Ende hoewel Osiander hem selven ontschuldicht eñ betuyght dat hy met dit woort / wesentlicke rechtveerdicheyt, niet anders en wil dan dese meyninge benemen / te weten / dat wy om Christi wille rechtveerdich gheacht worden: so geeft hy nochtans klaerlick ghenoech te kennen / dat hy met de rechtveerdicheyt die ons door de ghehoorsaemheyt eñ door de offerhande Christi verkreghen is / niet te vrede en is / eñ dicht dat wy substantialick ende wesentlick rechtveerdich zijn in God / om dat alsoo wel het wesen als de qualiteyt Gods in ons ghestort wort. Want dit is de oorsake waerom hy so seer strijt dat niet alleenlick Christus / maer oock de Vader ende de Sone in ons woont.

1 Antwoort

Het welcke ick wel bekenne waerachtich te zijne / maer segge nochtans dat het verkeerdelic van hem gedraeyt wort. Want men behoorde te overleggen op wat wijse sy in ons woonen / te weten / om dat de Vader eñ de Gheest in Christo zijn : ende ghelijck de volheyt der Godheyt in Christo woont / alsoo besitten wy Godt gheheel in hem.

Coloss. 1.19 ende 2.9. Joan. 1.14.

Daerom al wat Osiander voortbrengt van den Vader ende den Gheest op haer selven ende verscheyden van Christo / dat en dient tot gheen ander eynde dan om de slechte eenvoudighe menschen af te trecken van Christo.

2 Antwoort

Bovẽ desen brengt hy een substantiale verghevinghe voort / waer door God soude hem selven in ons storten / ende ons een deel van hem maken. Want dat wy door de kracht des heyligen Geests worden met Christo vereenicht / soo dat hy onse hooft / ende wy sijne leden zijn / dat acht Osiander bynae voor niet / ten zy dat het wesen Christi met onse wesen vermengt worde. Maer als hy hout staende dat de rechtveerdicheyt die wy hebben / is de rechtveerdicheyt des Vaders ende des Geests nae hare Godheyt / daer in openbaert hy alderklaerlickst sijn ghevoelen / te weten / dat wy gherechtveerdicht worden / niet door de genade des Middelaers alleenlick / ende dat de rechtveerdicheyt ons niet en is enckelick noch gantschelic gegeven in den persoon Christi: maer dat wy der rechtveerdicheyt Godts deelachtich worden / als God wesentlick met ons vereenicht is.

Hoe noodich dat dese wederlegginge zy.

6 Waert dat hy alleenlick seyde dat Christus ons rechtveerdichmakende / door wesentlicke vereeninghe onse wort / ende dat hy onse hooft is / niet alleenlick soo verre hy mensche is / maer dat oock het wesen sijnder Godlicker natuere in ons ghestort wort : soo soude hy met minder schade in sulche fantasien ende ghedichtselen sijnen lust ghebruycken : ende moghelick en soude men om sulcke raserie niet soo grooten twist

ver-

vermeeryen. Maer dewijle dit fondament dat hy neemt is gelijck een zeekatte/ de welcke haer swart bloet uytworpende / het water ontrent haer dick ende duyster maeckt / om een groote menichte van steerten daer onder te bedecken: soo is het noodich dat wy hem scherpelick wederstaen/ ten zy dat wy willen wetens ende willens ons de rechtveerdicheyt laten benemen/ door de welcke alleen wy met betrouwen van onse salicheyt roemen.

Valsche uytlegginge der voornaemster woorden.

Want in dese gantsche handelinge verstaet hy in het woort rechtveerdicheyt en rechtveerdichmaken twee dingen / te weten/ dat gerechtveerdicht worden / is niet alleenlick door onverdiende vergevinge der zonde met God versoent worden/ maer ooc rechtveerdich worden: so dat de rechtveerdicheyt niet en zy een onverdiende toerekeninghe / maer heylicheyt en gheheelheyt die door het wesen Gods dat in ons woont/ is in ons gegeven.

Het 4. argument.

Boven desen versaeckt hy sterckelic dat Christus onse rechtveerdicheyt is / soo verre hy als Priester zynde/ onse zonde uytgewischt/ en den Vader voor ons versoent heeft: maer soo verre hy eeuwich God en het leven is. Ende om dat eerste punct te bevestighen/ te weten/ dat God ons niet alleenlick door de vergevinghe der zonden/ maer oock door de wedergeboorte rechtveerdicht / so vraecht hy of God de gene die hy rechtveerdicht / sulck laet als sy van natuere waren/ sonder yet van haren zonden te veranderen.

Antwoort.

Hier op canmen seer lichtelick antwoorden/ dat dese twee dingen/ te weten / de rechtveerdicheyt en heylichmakinghe de welcke wy te samen/ en te eenen male in Christo ontfangen/ zijn onverscheydelick / ghelijck oock Christus niet en can verscheurt worden. Daerom alle die God tot ghenade ontfangt / die begaeft hy oock mede met den Gheest der aenneminghe tot kinderen / door des welckes cracht hyse na syn beelt verandert.

Welcke is bevestiicht met een gelyckenisse.

Maer sullē wy segghen dat de aerde door het licht der Sonne verwermt / ende door de hitte der Sonne verlicht wordt / om dat het licht der Sonne niet en can van de hitte der Sonne verscheyden worden? Daer en is gheen bequamer dinck tot dese sake dan dese ghelijckenisse: De Sonne maeckt door haer hitte de aerde sterck en vruchtbaer/ en verlichtse door hare radien en stralen: ende dese hitte ende licht zijn onderlinge onverscheydentlick met malckanderen vereenicht: ende nochtans en mach het gene dat den eenen toe komt/ dē anderen niet toegeschreven worden.

De tweede antwoort/ ghenomen zynde van een ongerymde sake.

Sulcke een ongeschicktheyt is oock in dese vermenginghe der tweer gheraden die ons Osiander in de hant steeckt. Want om dat God met der daet die tot de oeffeninge der rechtveerdicheyt vernieut / die hy onverdient en voor niet rechtveerdich acht/ daerom vermengt Osiander de gave der wedergeboorte met dese onverdiende aenneminge/ en seyt dat het een dinck ende het selfste is. Maer de Schriftuere dese twee dinghen by een stellende/ onderscheytse nochtans / op dat de menigherley ghenade Gods ons te bet geopenbaert worde.

1.Cor.1.30.

Want het en is niet te vergeefs dat Paulus seyt dat Christus ons is ghegeven tot rechtveerdicheyt en heylichmakinghe. En soo dickmael als hy ons door onse vereeghen salicheyt / door de vaderlicke liefde Gods en door de genade Christi vermaent dat wy tot heylicheyt ende reynicheyt geroepen zijn / so geeft hy opentlick te kennen dat gerechtveerdicht worde een ander dinck is/ dan een nieuwe creatuere worden.

Het 5. argument.
Rom.4.5.

Maer als Osiander tot de Schriftuere komt / so vervalscht hy soo veel plaetsen als hy voort brengt. Daer Paulus seyt dat den ghenen die niet en werckt/ maer gelooft in hem/ die den sondaer rechtveerdicht/ het geloove tot rechtveerdicheyt gerekent wort / daer ghebruyckt hy dat woort rechtveerdighen voor maken rechtveerdich te zijn.

Antwoort.

Met dierghelijcke lichtveerdicheyt vervalscht hy het geheel vierde Cap. tot de Romeynen. Ende hy en ontsiet hem oock niet met sulcke vervalschinghe te verdraeyen dat ick boven verhaelt hebbe: Wie sal de uytvercorene Gods beschuldighen? God is de ghene die rechtveerdicht: in welcke woorden de Apostel sonder twijfel eenichelick spreeckt van de verdoeminge ende quijtlatinge. Daerom wort de groote ydelheyt Osiandri bevonden / alsoo wel in dese reden als in de voortbrenginghe der ghetuyghenisse der Schriftuere.

Het 6. argument.

Hy handelt oock alsoo qualick van den naem der rechtveerdicheyt / segghende: dat het geloove is Abrahe toegerekent tot rechtveerdicheyt/ nae dat hy Christum (die de rechtveerdicheyt ende God selve is) aenghenomen hebbende/ heeft in vele schoone deuchden uytnemende geweest.

Antwoort.

Waer uyt het openbaer is/ dat Osiander van twee ghehecle ende volmaeckte dingen een verdorven dinck maeckt. Want de rechtveerdicheyt daer van de Apostel daer spreeckt / en gaet den gantschen loop der roepinghe niet aen/ maer de Gheest betuyght veel meer / dat Abraham / hoewel hy uytnemende was in de deuchden/ ende ghedueriglick daer in blijvende / synen lof vermeerdert hadde / nochtans niet anders Gode behaecht en heeft dan om dat hy de ghenade die hem in de belofte was voorghestelt/ heeft door het gheloove aenghenomen. Waer uyt volcht dat de wercken gheen plaetse en hebben in de rechtveerdichmakinghe / gelijck Paulus claerlick betuycht.

1.Cor.1.30.

7 Dat hy seyt dat het gheloove gheen macht en heeft in hem selven om rechtveerdich te maken / maer alleenlick so verre het Christum aen neemt/ dat late ick wel toe.

Het 7. argument.
Antwoort.

Want waert dat het gheloove rechtveerdich maeckte door hem selven/ ofte door eygen macht / so en soude het niet rechtveerdich maken dan alleenlick eensdeels/ ghelijck het altijts swack ende onvolmaeckt is: ende also soude de rechtveerdicheyt creupel ende onvolmaeckt zijn / ende alleenlick een stuerken der salicheyt ons aen brenghen. Maer wy en dichten niet sulcx/ maer seggen eygentlick/ sprekende/ dat God alleen ons rechtveerdicht. Ten anderen schrijven wy dat selve Christo toe / om dat hy ons is tot rechtveerdicheyt ghegheven. Ten derden vergelijcken wy het geloove als by een vat / om dat wy Christum niet en connen vaten/ ten zy dat wy ydel ende hongerich / ende met openen monde der ziele tot hem comen. Hier uyt ist claer dat wy de cracht der rechtveerdinge Christo niet en ontrecken/ als wy leeren dat hy eer wort door het geloove ontfangen dan syn rechtveerdicheyt.

Het 8. argument.

Nochtans en late ick hierentusschē niet toe de verdraeyde wijsen van spreken die Osiander gebruyckt/ als hy seyt dat het geloove is Christus: gelijck of een aerde pot de schat selve ware om dat het gout daer in is wech gheleyt.

Antwoort.

Want dat het gheloove dwelck in hem selven van gheender weerde en is / ons rechtveerdicht Christum vatende ende ons toebrenghende / dat en is niet anders dan ghelijck een pot vol gouts eenen mensche rijcke maeckt. Daerom segghe ick dat het gheloove (dwelck alleenlick een instrument is / om de rechtveerdicheyt te vaten) wort onwijselick vermengt met Christo die de materie onser rechtveerdicheyt is/ ende de Autheur ende Dienaer sulcker grooter weldaet. Nu hebben wy oock desen knoop ont=

ontdaen / te weten / hoe het woort / Gheloove, is te verstaen alsmen van de rechtveerdichmakinghe handelt.

Het 9. argument. 8 Hy comt noch voorder in de wijse van Christum aen te nemen: want hy seyt dat het inwendighe woort ontfanghen wordt door den dienst des uytwendighen woorts / op dat hy ons van het Priesterdom Christi / ende van den persoon des Middelaers af leyde tot sijn inwendighe Godheyt. Antwoort. Wy en deelen noch scheyden Christum niet / maer segghen dat de selve die ons heeft Rom.5.10. in sijn vleesch den Vader versoent / en ons heeft Joan.1.14. met rechtveerdicheyt begaeft / is dat eeuwighe Woort Gods / ende wy bekennen dat het ampt des Middelaers niet en hadde connen volbracht / noch ons rechtveerdicheyt vercreghen worden / D'eerste Inrede. hadde hy niet een eeuwich God gheweest. Maer het ghevoelen Osiandri / is / dat Christus God ende mensche / is onse rechtveerdicheyt geworden / nae sijn Godlicke natuere / ende niet na sijn D'eerste antwoort. menschelicke natuere. Maer ist dat dit Christo toe comt na sijn Godheyt eyghentlick / soo en sal het niet Christo alleen toe comen / maer sal hem ghemeyn zijn met den Vader ende den Gheest / dewijle d'een gheen ander rechtveerdicheyt en De tweede antwoort. heeft dan d'ander. Boven desen en soude het niet wel luyden noch over een comen datmen soude segghen / dat hy ons is gheworden / dat hy van De derde antwoort. natuere ende in eeuwicheyt gheweest is. Maer of wy hem dit schoon toe lieten / dat God ons zy rechtveerdicheyt geworden / hoe sal het over 1.Cor.1.30. een comen dat Paulus seyt / te weten / dat hy is van Gode rechtveerdicheyt ghemaeckt? Dit comt voorwaer eyghentlick den persoon des Middelaers toe: de welcke wel de Godlicke natuere vervaet / maer wordt hier nochtans met sonderlicke tytelen van den Vader ende den De tweede Inrede. Gheest onderscheyden. Hy triumpheert spot- Jere.51.10. tichlick in een woordeken Jeremie / daer de Jere.23.6. Prophete belooft dat de Heere sal onse recht- ende 33.16. veerdicheyt zijn. Maer hier uyt en sal hy niet 1.Antwoort 1.Tim.3.16 anders connen bewijsen dan dat Christus die Joan.1.14. onse rechtveerdicheyt is / is God gheopenbaert Baru.3.38. in den vleesch. Wy hebben ergens uyt de woor- 2.Antwoort den Pauli verhaelt / dat God hem heeft een ge- Actor.20.28 meynte vercreghen door sijn bloet. Waert dat yemandt wilde daer uyt segghen dat het bloet / waer door de sonden uytgewischt zijn / is Godlick bloet / ende van der natuere ende van het wesen Gods / wie soude sulcke schandelicke 3.Antwoort dwalinge lijden? Maer Osiander meynt door sulcke een kintsche uytvlucht alle dinck ghewonnen te hebben. Hy blaest hem selven op ende verheft hem selven / ende vervult vele bladeren papiers met roeminghe: hoewel het slechtelick ende lichtelick can wederleyt worden / te weten / dat de eeuwige God sal der Godsalighen rechtveerdicheyt wesen / als hy sal een spruyte Davids geworden zijn. En als Esaias in dit selve Esai.53.11. gevoelen seyt: Mijn knecht die de rechtveerdinghe is / sal vele menschen rechtveerdighen / door Bewijs. sijn kennisse: soo moeten wy aenmercken dat de Vader daer spreeckt / ende het ampt der rechtveerdinge den Sone toe schrijft: de oorsake daer by stelt / te weten / dat hy rechtveerdich is: ende den middel ende de wijse van rechtveerdigen stelt inde leere door de welcke Christus ghekent wort. Besluyt van alle antwoorden op dat 9. argument. Hier uyt besluyte ick / dat Christus onse rechtveerdicheyt is gheworden / als hy de ghedaente eens dienstknechts heeft aengenomen: ten anderen dat hy ons rechtveerdicht so verre hy hem selven heeft den Vader ghehoorsaem bewesen: en Phil.2.9. alsoo dat hy ons sulcke weldaet niet en bewijst Rom.5.19. na sijn Godlicke natuere / maer na de bedieninghe die hem was bevolen. Want hoewel God alleen de fonteyne der rechtveerdicheyt is / ende wy niet anders rechtveerdich en zijn dan als wy sijnder deelachtich zijn / nochtans dewijle wy door de ongheluckige scheydinghe die door Adams val gecomen is / van sijn rechtveerdicheyt vervreemt zijn / soo ist ons noodich dat wy tot dese minder ende nederder hulpe comen / te weten / dat wy door den doot ende wederopstandinghe Christi gherechtveerdicht worden.

9 Ist dat Osiander hier teghen seyt dat de Het 10. argument. weerdicheyt des wercx onser rechtveerdichmakinge is boven de kracht der menschelicker natuere / ende dat het daerom moet der Godlicker natuere toegheschreven worden. Ick bekenne wel het eerste: maer in het ander segghe ick dat hy onwijselick dwaelt. Want hoewel Christus niet en hadde connen onse zielen door sijn bloet reynigen / noch den Vader door sijn offerhands versoenen / noch ons van de verdoeminghe bevrijen: somma / noch sijn Priester-ampt bedienen / hadde hy niet waerachtich God gheweest / want de macht des vleeschs was te swack om soo groot een last: soo ist nochtans seker dat hy alle dese dingen volbracht heeft na sijn menschelicke natuere. Want ist datmen vraecht hoe wy gherechtveerdicht zijn / Paulus antwoort door Rom.5.19. de ghehoorsaemheyt Christi. Maer heeft hy an- Phil.2.7. ders ghehoorsaem gheweest dan de gestalte eens dienstknechts aenghenomen hebbende? So verstaen wy hier uyt dat ons is in sijn vleesch rechtveerdicheyt ghegeven. Desghelijcx oock in andere woorden (van de welcke ick my seer verwonder hoe dat Osiander hem niet en schaemt die dickmael te verhalen) stelt Paulus de fonteyne der rechtveerdicheyt in geen ander dinck dan in het vleesch Christi / seggende: Den genen 1.Cor.5.20. die geen zonde en wiste / heeft hy voor ons zonde ghemaeckt / op dat wy souden rechtveerdicheyt Gods zijn in hem. 1. Inrede. Osiander verheft de rechtveerdicheyt Gods wonderlicken seer met opgeblasen monde / ende triumpheert ghelijck of hy overwonnen hadde dat de rechtveerdicheyt Gods wesentlick in ons zy. Maer de woorden Antwoort. Pauli luyden veel anders / als hy seyt dat wy Rom.5.1.11. rechtveerdich zijn door de versoeninghe die door Christum ghschiet is. Het behoorde den jongen ende nieuwen leeringhen bekent te zijne / dat de rechtveerdicheyt Gods genomen wort voor een rechtveerdicheyt die Gode aengenaem ende behagelick is: gelijck Joannes de eere Gods stelt Joan.5.44. teghen de eere der menschen. Ick weet wel dat ende 12.43. somtijdts rechtveerdicheyt Gods ghenaemt 2. Inrede. wort / daer God de autheur van is / ende daer mede hy ons begaeft: maer dat te deser plaetse Antwoort. niet anders en wort door het woort rechtveerdicheyt verstaen / dan dat wy op de gehoorsaemheyt ende offerhande Christi steunende / connen voor den rechtstoel Gods blijven staende / dat verstaen de verstandige lesers wel of ick schoon swyghe. Hoewel daer en ware niet vele aen het woort gheleghen / waert dat Osiander hier in met ons een ware dat wy in Christo gherechtveerdicht worden / soo verre hy is een versoenoffer voor ons ghewoorden: het welcke hy niet en coude zijn nae sijn Godlicke natuere: Hierom als Christus selve de rechtveerdicheyt die hy Joan.6.55. ons heeft aenghebracht / wil versegelen / soo stelt hy eenen sekeren pant daer van in sijn vleesch. 3. Inrede. Hy noemt hem selven wel levende broot / maer hy verclaert oock hoe / seggende: Dat sijn vleesch waerachtichlick spijse is / ende dat sijn bloet Antwoort. waerachtichlic dranck is. Dese wijse van leeren wort wel gesien in de Sacramenten: de welcke wel

wel onse gelooue tot den geheelen ende niet tot eenen halven Christum bewegen / maer leeren nochtans ooch mede dat de materie der rechtveerdicheyt ende salicheyt in sijn vleesch gheleghen is: niet dat de enckel mensche uyt hem sel-
2.Tim.1.10 ven rechtveerdicht ofte levendich maeckt/ maer
Tit.1.2.3. om dat het Gode belieft heeft in den Middelaer
1.Pet.1.20. te openbaren dat in hem verborgen ende onbegrijpelick was. Daerom pleghe ick te segghen dat Christus is als een fonteyne ons voorghestelt / waer uyt wy mogen scheppen dat anders soude sonder vrucht verborghen blijven in die diepe ende verborghen fonteyne der Godlicker Majesteyt/ die in den persoon des Middelaers
4.Inrede tot ons komt. Op dese wijse ende nae dit gevoelen en versake ick niet dat Christus ghelijck hy God ende mensche is/ ons rechtveerdicht/ ende dat dit werck ooch des Vaders ende des heyligen Gheests gemeyn is: somma / dat de rechtveerdicheyt der welcker Christus ons deelachtich maeckt / is de eeuwighe rechtveerdicheyt
Antwoort. des eeuwighen Gods / soo verre de vaste ende clare redenen die ick voortgebracht hebbe / haer kracht ende plaetse behouden.

In wat verstant Christus geseyt wort te zijn onse gherechticheyt.
10 Ende op dat hy de slechte ende ongeleerde door sijne listen niet en bedriege / soo bekenne ick dat wy door dit soo onbegrijpelick goet der rechtveerdicheyt berooft zijn / tot dat Christus onse wort. Daerom wordt de vereeninghe des hoofts ende der leden / de inwooninghe Christi in onse herten: somma / de geestelicke vereeninghe van ons in den opperste graet ghestelt: op
Ephes.3.17 dat Christus onse geworden zijnde/ ons der gaven daer mede hy begaeft is / deelachtich make. Soo dan wy en aensien Christum niet van verre buyten ons/ op dat sijn rechtveerdicheyt ons toegherekent worde: maer om dat wy hem aen doen/ende in sijn lichaem geplant zijn/ eyndelick op dat hy ons geweerdicht heeft een met hem te maken/ daerom roemen wy dat wy met hem gemeynschap ende deel hebben in de rechtveerdicheyt. Aldus wort de valsche beschuldinghe Osiandri ontdeckt / daer in hy seyt dat wy het gelooue achten rechtveerdicheyt te zijne: gelijck of wy Christum van sijn recht beroofden/ als wy seggen dat wy ydel tot hem komen met den gelooue om sijnder genade plaetse te geven/
Het 11.argument. op dat hy selve alleen ons vulle. Maer Osiander veracht dese gheestelicke vereeninghe / ende drijft een grove vermenginghe Christi met de geloovigen: ende noemtse daerom uyt haer alle Zwinglianen die de onheylige dwalinghe van de wesentlicke rechtveerdicheyt niet aen en nemen: om dat sy niet en ghevoelen dat Christus in het Nachtmael substantialick gegeten wort.
D'eerste antwoort. Maer ick achte my dat seer groote eere te zijne dat een hooveerdich mensche die tot sijne eygene verstrickingen begeven is/my hier in lastert. Hoewel hy en scheldt niet alleenlick my / maer ooch andere schrijvers die der werelt ghenoech bekent zijn / ende behooren van hem gheeert te zijne. Het en gaet my niet aen / ick en handele ooch mijn eygen sake niet: daerom handele ick ooc dese sake te oprechtichlicker / dewijle ick vry
De tweede antwoort. ben van alle boose eygen genegentheyt. Daerom / dat hy de wesentlicke rechtveerdicheydt/ ende de wesentlicke wooninghe Christi in ons soo ontijdelick houdt staende/ dat dient hier toe: Ten eersten / op dat Godt hem selven door een grove vermenginghe in ons stortte ghelijck Osiander een vleeschelicke eetinge in het Nachtmael dicht. Ten anderen/op dat hy sijn rechtveerdicheyt in ons ghevve / door de welcke wy souden wesentlick met hem rechtveerdich zijn: want nae sijn gevoelen is dese rechtveerdicheyt alsoo wel God selve/ als de goetheyt / ofte heylicheyt/ofte gheheelheyt Gods. Ick en sal niet Het 12.argument.
veel arbeyts doen om de ghetuygenissen die hy voortbrengt / te wederleggen. Door Christum (seyt Petrus) zijn ons dierbare ende seer groote 2.Pet.1.4.
beloften gegeven/ om dat wy souden der Godlicker natuere deelachtich worden. Hier uyt verstaet Osiander dat God sijn wesen heeft met het onse vermengt / ghelijck of wy nu waren suler als het Evangelie beloaft / dat wy sullen Antwoort.
in de laetste toecomste Christi zijn: maer Joannes vermaent dat wy dan sullen God sien ghe- 1.Joan.3.2
lijck hy is / om dat wy hem sullen ghelijck zijn. Ick hebbe alleenlick willen den Leser een cleyn smake gheven / dat ick dese beuselingen willens late varen / niet dat het swaer sy die te wederlegghen / maer om dat ick niet en wil in onnutten arbeyt moeyelick zijn.

12 Maer in het tweede artijckel is meer fe- Het 13.argument.
nijns verborgen / daer hy ons leert dat wy met God rechtveerdich zijn. Ick meyne dat ick genoech bewesen hebbe dat dese verkeerde leeringe of sy schoon niet soo fenijnich noch schadelick en ware / nochtans behoort den leseren dwaes ende ongeschickt te zijne/ dewijle sy kout/onnut ende ydel is. Maer dit is een onverdraghelicke Antwoort.
boosheyt / dat hy het gantsche betrouwen onser salicheyt te neder worpt onder den schijn eender dobbelder rechtveerdicheydt / ende dat hy ons boven de wolcken verheft/ op dat wy de ghenade der versoeninge met den gelooue niet aen en nemen / noch God met geruster herten en aenroepen. Osiander bespot de ghene die leeren dat Het 14.argument.
het woort rechtveerdighen is genomen uyt de wijse van spreken in het rechthuys/ende dat het soo veel is te segghen als absolveren ofte quijt ende los wijsen: en seyt dat wy moeten met der daet rechtveerdich zijn. Hy en verworpt ooch geen dinck seerder dan dat wy gerechtveerdicht worden door onverdiende toerekeninghe. Wel D'eerste antwoort.
aen dan/ist dat God ons niet en rechtveerdicht/ onse sonden quijt scheldende ende vergevende/ wat sullen dan de woorden Pauli bedieden daer hy seyt: God was in Christo de werelt met hem 2.Cor.5.19.
selven versoenende / den menschen hare sonden niet toerekenende. Want den ghenen die gheen sonde gedaen en hadde/heeft hy voor ons sonde ghemaeckt / op dat wy souden in hem rechtveerdicheyt Gods worden. Ten eersten hebbe ick hier uyt dat die rechtveerdich gheacht worden die met Godt versoent zijn: ende de wijse wort daer by gestelt/te weten/dat God de menschen rechtveerdicht / de sonden vergevende: ghelijck op een ander plaetse de rechtveerdighe wort tegen de beschuldinghe ghestelt/waer door het klaerlick genoech bewesen wort dat die wijse van spreken is uyt des rechthuys ghebruyck genomen. Ende soo wie een weynich in de Hebreische sprake gheleert is (soo verre hy ooch koel van sinnen is) die weet wel dat dese wijse van spreken daer uyt ghenomen is / ende waer toe sy dient/ende wat kracht sy heeft. Maer laet De tweede antwoort.
Osiander my nu antwoorden of het een volcomen ofte een onvolmaechte ende halve beschrijvinghe is / daer Paulus seyt dat de rechtveer- Rom.4.7.
dicheyt sonder wercken wordt van David beschreven met dese woorden: Salich zijn de ghe- Psal.32.1.
ne dien de sonden vergheven zijn? Doorwaer Paulus en brengt den Prophete niet voort tot ghetuygenisse / ghelijck of hy leerde dat de vergheuinghe der sonden ware een deel der rechtveerdicheyt ofte als een hulpe mede quame om den mensche te rechtveerdighen: maer de

gantsche rechtveerdichept besluyt hy in de onverdiende verghevinghe der zonden/ segghende/ dat die mensche geluckich is wiens zonden gedecht zijn/ wien God de ongerechticheden verghevem heeft / ende wien hy de overtredinghen niet toe en rekent. Hy acht ende weerdeert dese gheluckichept daer uyt dat de mensche aldus rechtveerdich is / niet met der daet / maer door toerekeninge. Hier tegen seyt Osiander dat dit soude een lasteringe Gods zijn/ende teghen sijn natuere / dat hy soude dien rechtveerdighen die met der daet sondaers blijven. Maer men moet in ghedachtenisse houden dat ick nu geseyt hebbe/ te weten/ dat de ghenade der rechtveerdinge niet verscheyden en wort van de wedergeboorte / hoewel daer een onderschept tusschen is. Maer dewijle het door de bevindinge ghenoech bekent is dat in de rechtveerdighe altijts overblijfselen der zonden blijven / soo moeten sy op een ander wijse gherechtveerdicht worden/ dan sy tot nieuwichept des levens verandert worden. Want dit laetste begint God alsoo in sijne uytvercorene / ende maeckt voortganck daer in in den geheelen loop des levens weynich te samen/ ende somtijts slappelick/ soo dat sy altijts by sijnen rechtstoel den oordeele des doots onderworpen zijn. Maer hy rechtveerdichtse niet eensdeels/ maer alsoo dat sy vrylick in de hemelen verschijnen/ghelijck of sy met de suyverheyt Christi becleedt waren. Want de conscientie en soude niet gerust zijn met een deel der rechtveedichept / tot dat het seker sy dat wy Gode behagen / om dat wy voor hem sonder uytneminghe gherechtveerdicht zijn. Hier uyt volcht dat de leere der rechtveerdichmakinge gantschelick verkeert ende verdorven wordt / als de herten twijfelachtich ghemaeckt worden / als het betrouwen der salichept wort wanckelbaer ghemaeckt/ als de vrye ende onvertsaechde aenroepinge verhindert wort: jae als de vrede ende gerustichept niet en wort met geestelicke blijschap ghesterckt eñ bevesticht. Hierom maeckt Paulus een argument uyt de natuere der dingen die malkanderen contrarie zijn/ segghende: Dat de erve niet en comt uyt de Wet: want alsoo soude het gheloove ydel gemaeckt worden / het welcke vergaet alst de wercken aensiet: want niemant onder de alderheylichste en sal in de wercken yet vinden / waer op hy mach betrouwen. Dit onderschept dat is tusschen de rechtveerdinghe ende wederghebootte (welcke twee dinghen Osiander vermengt/ ende noemtse dobbel rechtveerdichept) wort properlick van Paulo verclaert. Want als hy spreeckt van sijn rechtveerdichept die hy met der daet hadde / ofte van de gheheelhept daer mede hy begaeft was (de welcke Osiander noemt wesentlicke rechtveerdichept) so roept hy jammerlick uyt / seggende. Ick arm mensche/wie sal my verlossen van den lichame deses doots ? Maer als hy sijn toevlucht neemt tot de rechtveerdichept die in de eenighe barmhertichept Gods ghefondeert is/ soo roemt hy grootelijcx tegen leven ende doot/ ende schande/ende hongher / ende sweert/eñ alle tegenspoedige dingen. Wie (seyt hy) sal de uytverkorene Gods beschuldigen/die hy selve rechtveerdicht ? Want ick weet seckerlick dat gheen dinck ons en sal scheyden van de liefde Gods in Christo. Hy seyt claerlick dat hem een rechtveerdichept ghegeven is / die alleen volkomelick genoech is tot salichept voor God / soo dat de ellendighe dinstbaerhept / de welcke hy weynich te voren beweende / hem selven daer onder bekennende / het betrouwen der roeminge niet en

Osianders uytvlucht.

Antwoort.

Rom.7. ende 8.1. Gal.5.17. 1.Joan.1.8.

De toegherekende ende eerst aengevangene gerechtichept moetmen van malcanderen onderscheyden.

Galat.3.18.

Osiander vermengtse onder een.

Rom.7.24.

Rom.8.33.

beneme noch verhindere. Dese verscheydenhept is ghenoech bekent ende gemeyn allen Heylighen die onder den pack der zonden stenen/ende daerentusschen door het overwinnende betrouwen alle vreese overwinnen. Ende dat Osiander ons teghenwoorpt dat het met de natuere Gods niet over een en comt / dat valt op sijn eygen hooft/ want hoewel hy de heylighen met een dobbel rechtveerdichept gelijck met eenen gevoederden cleede becleet / soo wordt hy nochtans bedwongen te kennen dat niemant Gode en behaecht/ sonder verghevinge der zonden. Ende ist dat dit waer is / soo moet hy ymmers toe laten dat de mensche om een seker deel der toerekeninge wort rechtveerdich geacht / die in der daet niet rechtveerdich en is. Maer hoe verre sal de sondaer dese onverdiende aenneminge strecken die in de plaetse der rechtveerdichept ghestelt wort ? tot een once / ofte tot een pont ? Hy sal voorwaer twijfelachtich ende wanckelbaer zijn van d'een zijde op d'ander / want hy en sal niet dorven soo veel rechtveerdichept nemen als hem tot een vast betrouwen noodich is. Het is doch goet dat dese die soude willen Gode een wet stellen/ gheen richter en is in dese sake. Hierentusschen sal het vast blijven staende dat David seyt: dat God sal gerechtveerdicht worden in sijne woorden/ende overwinnen als hy sal geoordeelt worden. Ende wat grooter stoutichept ist den oppersten richter te verdoemen als hy den mensche buyten verdienste absolveert/op dat die antwoorde te niet sy daer mede hy seyt : Ick sal barmhertich zijn dien ick wil barmhertich zijn? Ende nochtans de voorsprake ende biddinghe Mosis / de welcke God met dese antwoorde stilde/ en geschiede niet om dat God niemande en soude sparen / maer om dat hy de schult soude wech nemen/ ende alle het volck sparen / hoewel daer schult in bevonden werdt. Maer wy sullen seggen dat de ghene die voor God verloren zijn / daerom van hem gherechtveerdicht worden / ende hare zonden begraven : om dat God gelijck hy de zonde haet / alsoo oock niemandt en can lief hebben dan die hy rechtveerdicht. Maer dit is een wonderlicke wijse van rechtveerdighen / dat de mensche met de rechtveerdichept Christi becleedt zijnde / niet en vergrouwet voor het oordeel dat hy weerdich is/ ende buyten hem selven rechtveerdich gheacht wort/ daer hy hem selven met rechte verdoemt.

Osianders teghenwoorpinghe. Antwoort.

Psal.51.5.

Exod.21.19

12 Maer men moet de Lesers vermanen dat sy die groote verborghenthept aenmercken/ van de welcke Osiander roemt dat hyse hen niet en wilde verberghen. Want als hy lange ende vele gestreden heeft dat wy de ghenade by God niet en verkrijgen door de toeschrijvinghe der rechtveerdichept Christi alleenlick : want (op dat ick sijne woorden ghebruycke) het soude Gode onmogelick zijn die voor rechtveerdich te houden/ die niet rechtveerdich en zijn: soo besluyt hy ten eynde/ dat Christus ons is tot rechtveerdichept ghegheven/ niet nae sijn menschelicke/maer nae sijn Goddelicke natuere:ende hoewel dese rechtveerdichept niet en can anders dan in den persoon des Middelaers gevonden worden/ dat sy nochtans is een rechtveerdichept Gods / ende niet des menschen. Aldus en draeght hy nu sijn snoer niet uyt twee rechtveerdicheden/ maer hy beneemt gantschelick der menschelicker natuere Christi het ampt der rechtveerdinghe. Ende het betaemt wel datmen wete met wat redenen hy strijt:te wetē/daer wort te dier selver plaetse ghesept dat Christus ons is geworden tot wijshept : ende dit komt alleenlick den eeuwighen

Het 15.argument/ ofte raserie van Osiander.

woorde

woorde toe (nae sijn seggen.) Daerom is oock

[Antwoort.]

de mensche Christus geẽ rechtveerdichept. Hier op antwoorde ick dat de eenichgheboren Sone Gods wel was de eeuwighe wijsheyt Gods/ maer dat dit hem wort op een ander wijse van

[Coloss.2.3.]

Paulo toe geschreven/te weten / om dat alle de schatten der wijsheyt ende wetenschap in hem verborghen zijn. Soo heeft hy dan ons geopenbaert dat hy by den Vader hadde: ende alsoo is het gene dat Paulus seyt/ te verstaen/ niet van het wesen des Soons Gods/maer van onse gebruyck / ende wort behoorlick der menschelicker natuere Christi toeghevoecht. Want hoewel het licht in duysternisse lichtede / eer Christus het vleesch aen nam / soo was nochtans

[Mal.4.2. Joan.8.12.]

dat licht verborgen/ tot dat de selve Christus is in de menschelicke natuere voortghekomen / om de Sonne der rechtveerdichept te zijne/de welcke hem selven daerom noemt het licht der werelt.

[Het 16.argument. Antwoort.]

Hy worpt ons oock dwaselick teghen dat de kracht der rechtveerdinge verre is/ alsoo wel boven de Enghelen als boven den menschen. Want dat en is niet gelegen in de weerdichept eeniger creatuere/ maer in de ordeninge Gods. Waert dat de Enghelen wilden Gode voldoen/ sy en souden niet connen / want sy en zijn daer

[Galat.3.12.]

toe niet verordent. Maer dit quam sonderlinge den mensche Christo toe / die der Wet onderworpen was/ om ons van de vervloeckinge der

[Het 17.argument.]

Wet te verlossen. Hy lastert oock veel te ongheschicktelick de ghene die versaken dat Christus nae sijn Godlicke natuere onse rechtveerdichept is/ seggende dat sy alleenlick een deel van Chri-

[Antwoort.]

sto laten/ende (het welcke booser is) dat sy twee Goden maken / om dat sy segghen dat wy niet

[Hebr.2.14.]

rechtveerdich en zijn door de rechtveerdichept Gods / hoewel sy bekennen dat God in ons woont. Want als wy seggen dat Christus soo verre hy den doot heeft aenghegaen om dat hy dien soude te niete maken die het ghewelt des doots hadde/is de Autheur des levens / soo berooven wy hem gheheel ghelijck hy God in den vleesche gheopenbaert is / niet terstont van die eere: maer wy onderschepden alleenlick hoe wy tot de rechtveerdichept Christi komen dat wy die gebruycken: in welcke sake Osiander veel te schandelick gedwaelt heeft. Ende wy versaken niet dat het ons uyt de verborgen ghenade ende kracht Godts vloeyt / dat ons is opentlick in Christo ghegheven: noch wy en wederspreken niet dat de rechtveerdichept die Christus ons gheeft/ is de rechtveerdichept Gods / de welcke van hem komt: maer wy houden dit stantvastelick/te weten/ dat wy in de doot ende wederopstandinghe Christi hebben rechtveerdichept

[Het 18.argument. Antwoort.]

ende leven. Ick late dien schandelicken versamelden hoop der plaetsen varen / daer mede hy sonder onderschept ende oock sonder ghemeyn ghevoelen ofte verstant / heeft de Lesers vermoeyt / om te bewijsen datmen moet van wesentlicke rechtveerdichept verstaen / soo waer van rechtveerdichept ghemeldet wort. Ghelijck daer David de rechtveerdichept Gods aenroept tot hulpe / het welcke hoewel hy 't meer dan hondertmael doet / soo en ontsiet nochtans Osiander hem niet alle de sententien te vervalschen.

[Het 19.argument.]

Het en heeft oock gheen meerder sterckte noch vastichept dat Osiander ons tegenworpt dat het eyghentlick ende te rechte rechtveerdichept ghenaemt wort / waer door wy gheroert

[Phil.2.13.]

worden om wel ende recht te doẽ:ende dat God

[Antwoort.]

alleen den wille ende het volbrenghen in ons wercht. Want wy en versakẽ niet dat God ons door sijnen Geest vernieut tot rechtveerdichept ende heylichept des levens: maer men moet ten eersten sien of hy dat doet door hem selven sonder middel /oft dat hy 't doet door sijnen Sone/ den welcken hy alle volheyt des Gheests heeft

[Joan.1.16.]

ghegheven/ om dat hy door sijn overvloedichept

[Coloss.1.19 ende 2.9.]

soude der gebreckelickhept sijnder leden te hulpe comen. Boven desen hoewel de rechtveerdichept ons comt van de verborgen fonteyne der Godheyt / soo en volcht nochtans daer uyt niet dat Christus die hem selven heeft in den vleesche om

[Joan.17.19]

onsent wille gheheylicht / na de Godlicke natuere onse rechtveerdichept is.

[Het 20.argument. Antwoort.]

Het is oock alsoo lichtveerdich dat hy voortbrengt dat Christus selve is door de godlicke rechtveerdichept rechtveerdich: om dat hy oock selve niet en soude sijn bevolen werck volbracht hebben/ hadde hem de wille des Vaders niet daer toe verweckt: want hoewel ergens gheseyt is / dat alle de verdiensten Christi vloeyen uyt het enckel behaghen Gods alleenlick / soo en gaet nochtans dit de fantasie ẽ versieringe Osiandri niet aen / daer mede hy sijne ende der eenvoudighen menschen ooghen verstrickt. Want wie sal toe laten datmen alsoo argumentere / te weten / dat wy wesentlick rechtveerdich zijn / ẽ dat het wesen der rechtveerdichept Gods in ons woont / om dat God de fonteyne ende de oorspronck onser rechtveerdichept is? Esaias seyt dat God in de ver-

[Esai.59.17.]

lossinge sijner ghemeynte heeft rechtveerdichept aengedaen gelijck een harnasch. Maer was dat om Christum van de wapen die hy hem ghegeven hadde / te berooven / op dat hy gheen volmaeckt verlosser en ware? Maer de Prophete en heeft niet anders willen seggen dan dat God geen dinck buyten hem selven van yemande geleeft en heeft/ noch gheen hulpe ghehadt en heeft om ons te verlossen. Het welcke Paulus ons met andere woorden int corte beduyt heeft/ seggende/ dat God ons heeft salichept gegeven tot

[Rom.3.25. Rom.5.19.]

vertooninghe sijnder rechtveerdichept. Maer hier mede en wederleyt hy gheensins dat hy ergens leert dat wy door eens menschen ghehoorsaemhept rechtveerdich zijn. Somma / soo wie

[Besluyt van de wederlegginge der dwalingen van Osiander.]

twee rechtveerdichden vermengt/op dat de arme zielen in de enckel ende eenighe barmherticheyt Gods niet en rusten/die bespot Christum/ hem met ghevlochten doornen croonende.

[Het laetste deel des Capittels/ waer in wederleyt worden de Sophisten/ welcke versieren een sulcke ghe-rechtichept de welcke uyt het ghelove ende de wercken tsamen gemaeckt is.]

13 Maer dewijle het meeste deel der menschen een rechtveerdichept dicht die uyt den ghelove ẽ uyt wercken gemaeckt zy/so laet ons ooc bewijsen dat tusschen de rechtveerdichept des gheloofs ẽ de rechtveerdichept der werckẽ so groot onderschept is/dat d'een moet nootsakelic vallen als d'ander blijft staẽde. De Apostel seyt dat hy alle dinck heeft als dreck geacht/om dat hy soude Christum gewinnen/ẽ in Christo bevonden worden / niet hebbende sijn eygen rechtveerdichept die uyt de Wet is / maer die uyt den gelove Jesu Christi is / te weten / rechtveerdichept die uyt God is door het ghelove. Ghy siet dat hier twee contrarie dingen vergeleken worden/ ende dat hier wort te kennen ghegheven/ dat de mensche moet sijn eyghen rechtveerdichept verlaten / ist dat hy wil de rechtveerdichept Christi verkrijgen ende behouden. Daerom leert hy ergẽs † dat dit is de oorsake geweest des vals der Joden / te weten / dat sy willende haer eyghen rechtveerdichept houden staende / der rechtveerdichept Gods niet en zijn ghehoorsaem gheweest. * Ist dat wy de rechtveerdichept Gods verliesen / als wy willen onse eygen rechtveerdichept houden staende / soo moeten wy voorwaer onse eyghen rechtveerdichept verworpen / op dat wy de rechtveerdichept Gods ghekrijgen. Dit

[† Rom.10.3]

[Reden. Tusschen de rechtveerdichept des gheloofs ende der wercken is sulck een onderschept/dat d'een nootsakelick moet vallen/als d'ander staende blijft.]*

selve bewijst Paulus oock als hy seyt dat onse roeminghe niet door de Wet / maer door het ghe-
Rom. 3. 27.
loove wordt uytghesloten. Hier uyt volcht dat wy eenighe materie der roeminge behouden soo langhe als daer eenighe rechtveerdicheydt der wercken blijft. Nu ist dat het ghelooe alle roeminghe uytsluyt/ soo en kan de rechtveerdicheyt der wercken gheensins met de rechtveerdicheyt des gheloofs vereenicht worden. Nae dit ghevoelen spreeckt hy so klaerlick in het vierde Capittel tot de Romeynen / dat daer gheen uyt-
Rom. 4. 2.
vlucht en kan plaetse hebben. Ist dat Abraham (seyt hy) is door de wercken ghereechtveerdicht/ soo heeft hy roem. Daer nae seyt hy / maer hy en heeft geenen roem by God. Soo volcht dan hier uyt dat hy niet en is door wercken ghe-rechtveerdicht. Daer nae stelt hy een ander argument uyt de natuere der dinghen die malkanderen contrarie zijn. Als men den wercken loon gheeft/ soo ghesciet dat uyt de verdienste / ende niet uyt ghenade. Maer den gheloove wordt rechtveerdicheyt toe gheschreven uyt ghenade. Soo en ist dan niet uyt verdienste der wercken. Daerom laet varen dien droom der ghener die dichten dat de rechtveerdicheyt is uyt den gheloove ende uyt wercken te samen ghesmeedt.

Wtvlucht der Sophisten/ welcke spelen met de gelijckheyt der namen.
14 De Sophisten in vervalschinge der Schriftuere/ ende in ydele teghensprekinghen lust ende ghenuchte hebbende / meynen een subtijle ende scherpsinnighe uytvlucht te hebben / segghende dat de wercken daer van Paulus spreeckt / zijn alleenlick sulcke wercken als de menschen die noch niet en zijn wedergheboren / doen alleenlick letterlick ende uyt pooginghe des vryen goetdunckens/ buyten de ghenade Christi: ende segghen dat de woorden Pauli / de gheestelicke wercken niet aen en gaen. Aldus nae haer ghevoelen wort de mensche gerechtveerdicht beyde door het geloove ende door wercken / soo verre het niet syne eyghene wercken en zijn / maer gaven Christi / ende vruchten der wederghe-boorte. Want Paulus (segghen sy) en heeft om gheen ander oorsake alsoo ghesproken / dan om dat hy de Joden die op haer eyghen macht betrouden / soude overwinnen / bewijsende dat sy dwaselick hen selven rechtveerdicheyt toeschreven / dewijle de Gheest Christi alleen ons die gheeft / ende niet onse neersticheyt uyt de eygen

D'eerste antwoort.
roeringhe onser natuere. Maer sy en aenmercken niet dat in de vergelijckinge der wettelicker ende der Euangelischer rechtveerdicheydt die Paulus ergens by brengt/ allerley wercken uytgesloten worden / met wat titel sy oock verciert zijn. Want hy leert dat de rechtveerdicheyt der Wet is / dat de ghene die ghedaen heeft dat de Wet gebiedt/ salicheyt ghekrijghe: maer dat de rechtveerdicheyt des geloofs is dat wy ghelooven dat Christus is ghestorven ende weder op-

De tweede antwoort.
ghestaen. Boven desen sullen wy hier nae te synder plaetse sien dat de heylichmakinghe ende de rechtveerdicheydt zijn verscheyden weldaden

Gal. 3. 11. 12.
Christi. Waer uyt volcht dat oock niet selfs de gheestelicke wercken niet ghereeckent en worden alsmen de kracht om te rechtveerdigen den ghe-

Rom. 4. 2.
loove toe schrijft. Ende Paulus seyt/ dat Abraham geenen roem en heeft voor God / want hy door de wercken niet rechtveerdich en is / soo en moetmen dat niet verstaen van den letterlicken ende uytwendigen schijn der deuchden/ ofte van de neersticheyt des vryen goetdunckens: maer dat Abraham hoewel syn leven geestelick ende bynae Engelsch was / nochtans geen verdiensten der wercken en hadde door de welcke hy mochte rechtveerdicheyt voor God ghekrijgen.

De tweede uytvlucht.
15 De School-leeraers zijn wat grover haer voorbereydinghe menghende: ende nochtans worden de slechte ende onvoorsichtige menschen door dese met alsoo boose leeringhe verleyt / dewijle sy de barmherticheyt Gods / de welcke alleen kan de bevreesde zielen gerust maken/ met de voorwendinge des Gheests ende der genade bedecken. Wy bekennen met Paulo dat de vol-
Rom. 2. 13.
brenghers der Wet ghereechtveerdicht worden voor God: maer dewijle wy alle verre zijn van de onderhoudinghe der Wet / soo besluyten wy hier uyt dat de wercken die behoorden aldermeest kracht te hebben tot rechtveerdicheyt/ ons niet en helpen/ dewijle wyse niet en hebben. So

Antwoort/ daer in vertoont wort tweederley bedrog.
veel de gemeyne Papisten ofte School-leeraren aengaet/ die dwalen hier tweesins/ te weten/ dat sy van het geloove maken een versekertheyt der conscientie / waer door sy van God loon verwachten voor hare verdiensten: ende dat sy de ghenade Gods duyden te zijne niet een toereckeninghe der onverdiender rechtveerdicheyt/ maer eenen gheest die tot de oeffeninge ende neersticheyt in Godsalicheyt helpt. Sy lesen wel by den

Hebr. 11. 6.
Apostel dat de ghene die tot God gaet / moeten eerst ghelooven dat God is: ten anderen dat hy een vergelder is den ghenen die hem soecken. Maer sy en aenmercken niet op wat wijse hy moet gesocht worden. Ende dat sy dwalen in het woort genade, dat is openbaer uyt hare boecken. Want de rechtveerdichmakinghe die ons door Christum ghesciet is / die leyt Lombar-

Lib 3. Sent. dist. 16. 1.
dus tweesins uyt. Ten eersten (seyt hy) rechtveerdicht ons de doot Christi als daer door de liefde verweckt wort in onse herten / waer door wy rechtveerdich worden: ten anderen om dat de zonde / waer mede de Duyvel ons ghevangen hielt / is door de selve doot Christi uytghewischt / soo dat hy nu niet en heeft waer mede hy ons can verdoemen. Hier siet ghy hoe dat Lombardus de genade Gods in de rechtveerdichmakinge voornemelick aenmerckt / so verre wy door de genade des heyligen Gheests beweecht worden tot goede wercken. Hy heeft willen het ghevoelen Augustini nae volghen/ maer hy volcht dat van verre / jae wijckt oock seer daer van: want wat van Augustino is claerlick geseyt/ dat verduystert hy/ ende dat in Augustino niet seer onsuyver en was / dat vervalscht hy. De Scholen zijn altijts tot swaerder dwalingen gevallen tot dat sy ten eynde zijn gekomen tot Pelagiaensche leeringhe. Oock en moeten wy het ghevoelen Augustini / ofte ymmers syn wijse van spreken niet allesins aen nemen noch volgen. Want hoewel hy de mensche wel van den gantschen lof der rechtveerdicheyt berooft / ende dien gheheel der ghenade Gods toeschrijft / soo stelt hy nochtans de ghenade in de heylichmakinge / door de welcke wy door den Geest tot nieuwicheyt des levens wedergheboren worden.

De tweede antwoort/ welcke vertoont uyt der heyliger Schriftuere/ wat dat de gherechticheyt des geloofs zy.
16 Maer als de Schriftuere spreeckt van de rechtveerdicheyt des gheloofs / soo leert sy ons een veel ander sake: te weten / dat wy ons van het aenschouwen onser wercken af wenden/ ende alleenlick op de barmherticheyt Gods ende volmaechtheyt Christi sien. Want sy leert dusdanich een ordeninge der rechtveerdinge: te weten/ dat God van den eersten aen door enckel ende onverdiende goedicheyt gewerdicht den sondigen mensche te ontfangen/ gheen dinck in hem aenmerckende waer door hy soude tot barmherticheyt beroert worden/ anders dan syn ellende: te weten / dewijle hy den mensche siet gheheel ydel ende naeckt van goede wercken/ soo neemt hy uyt

hem

hem selven oorsake om hem goet te doen/ op dat hy den sondaer door het gevoelen sijnder genade verwecke / op dat hy op sijne eyghene wercken gheen betrouwen hebbende / de gheheel somma sijnder salichept in de barmhertichept Gods stelle. Dit is het ghevoelen des gheloofs waer door de sondaer comt tot besittinghe sijnder salichept / als hy uyt de leere des Euangelij bekent dat hy met God versoent is / dat hy door de rechtveerdichept Christi/ door de vertreghen vergevinge der zonde gerechtveerdicht is: ende hoewel hy door den Gheest Gods is wedergeboren / soo en denckt hy nochtans niet in goede wercken / maer in de eenighe rechtveerdichept Christi rechtveerdichept te hebben. Als dese dinghen sullen een yegelick bysonder aengemerckt worden / soo sullen sy een claer uytlegginge onses gevoelens gheven. Hoewel men mochtse bet in een ander ordeninghe schicken / dan ghelijck wyse voorgestelt hebben. Maer daer en is niet veel aen gheleghen / soo verre sy alsoo aen malcanderen gevoecht worden / dat de gantsche sake behoorlick ende sekerlick bevesticht zy.

Op dat het selve beter mach blijcken/worden twee passagien uyt den Apostel voortghebracht.

17 Hier moeten wy in ghedachtenisse hebben de overeencominge des geloofs ende des Euangelij/ die wy boven gestelt hebben. Want daerom seyt men dat het geloove den mensche rechtveerdicht om dat het de rechtveerdichept die in den Euangelie wort aengeboden/ontfangt ende aenneemt. Eñ alsmen seyt dat de rechtveerdichept ons wort in den Euangelio aengeboden/ daer mede wort alle aenmerckinge der wercken uyt ghesloten. Het welcke Paulus dickmael/ maer voornemelick in twee plaetsen seer claerlick bewijst. Want tot de Romeynen de Wet ende het Euangelium met malcanderen vergelijckende / seyt / dat de rechtveerdichept uyt de Wet / aldus zy: De mensche die dit doet/die sal daer in leven: maer dat de rechtveerdichept des gheloofs salichept vercondicht den ghenen die in sijn herte gheloost / ende met sijnen mont belijdt den Heere Jesum / ende dat de Vader hem heeft uyt de dooden verweckt. Hier siet ghy dat Paulus dit onderschept maeckt tusschen de Wet ende het Euangelium/te weten/dat de Wet den wercken rechtveerdichept toe schrijft / ende dat het Euangelium onverdiende rechtveerdichept geeft/sonder hulpe der wercken. Dit is een seer schoon plaetse die ons oock can uyt vele swaricheden ontwerren / als wy verstaen dat de rechtveerdichept die ons door het Euangelium wort gegeven / vry is van de conditie der Wet. Dit is de oorsake waerom hy dickmael de belofte eñ de Wet met soo grooten schijn der tegenstrijdinghe stelt tegen malkanderen: ghelijck als hy seyt: Ist dat de erve komt uyt de Wet/ soo en is sy nu niet uyt de belofte/ende dat voort in dat selve Capittel nae dit gevoelen is gheschreven. Voorwaer de Wet heeft oock hare beloften. Daerom moet in de Euangelische beloften wat anders eñ sonderlijcx zijn/ ten zy dat wy willen belijden dat de vergheljjckinghe onbequaem zy. Eñ wat sal in de Euangelische beloften sonderlijcx zijn/ anders dan dat sy onverdient zijn/eñ alleenlick op de barmhertichept Gods steunen: daer de beloften der Wet op de wercken staen. Dat nu hier niemant tegen en snatere/dat Paulus de rechtveerdichept alleenlick verworpt / die de menschen willen uyt haer eygen macht ende uyt haer vrye goetduncken Gode in de hant steken. Want Paulus leert sonder uytneminghe/ dat de Wet met haer gebieden geen voordeel en doet: om dat niet alleenlick onder den ghemeynen man/maer oock onder de aldervolmaecktste niemant en is die de geboden volbrengt. Voorwaer de liefde is het voorneemste hooftstuck der Wet. Dewijle dan de Geest Gods ons tot liefde vernieut ende beweecht/waerom en worden wy daer door niet rechtveerdich / anders dan om dat sy oock in de Heylighen onvolmaeckt is / ende daerom door haer selven gheenen lof noch prijs en verdient?

De eerste is uyt den brief tot den Romeynen cap. 10. vers. 5. Levit. 18. 5. Ezech. 20. 12. Rom. 10. 5.

Galat. 3. 18.

Rom. 8. 3.

De andere is uyt Habacuc. cap. 2. vers. 4. ende uyt den brief tot den Galateren cap. 3. vers. 11. Hab. 2. 4. Gal. 3. 11.

18 De tweede plaetse is daer Paulus seyt. Dat niemant uyt de Wet gherechtveerdicht en wordt voor God / dat is openbaer: Want de rechtveerdige sal uyt den geloove leven: ende de Wet en is niet uyt dẽ geloove/ maer de mensche die dit doet die sal daer in levẽ. Hoe sal dit argument anders staẽ ten zy eerst claer dat de wercken niet gerekent en worden met den gheloove/ maer meer gantschelick daer van verscheyden zijn? Hy seyt dat de Wet verscheyden is van den geloove. Waerom? Om dat de wercken noodich zijn tot de rechtveerdichept der Wet. So volcht dan hier uyt dat de werckẽ niet noodich en zijn tot de rechtveerdichept des gheloofs. Wt dese vergelijckinghe is het openbaer dat de ghenade die gerechtveerdicht wort uyt den geloove/wort sonder verdienste der wercken / jae buyten verdienste der wercken gherechtveerdicht / om dat het gheloove de rechtveerdichept ontfanght die door het Euangelium gegeven wort. Ende het Euangelium is hier in van de Wet verscheyden/dat het de rechtveerdichept niet en bint aen wercken / maer steltse in de barmhertichepdt Gods alleen. Sulck ist oock dat hy tot de Romeynẽ seyt/ dat Abraham geen oorsake en heeft om te roemen / want het gheloove is hem tot rechtveerdichept gerekent: eñ hy versterckt dat/ seggende / dat de rechtveerdichept des gheloofs dan plaetse heeft/als daer geene wercken en zijn dien men loon schuldich is. Waer wercken zijn (seyt hy) daer wort hen de verdiende loon ghegeven: maer dat den gheloove ghegeven wort/ dat is onverdient: want de sin der woorden die hy daer ghebruyckt / gheeft dit oock uyt/dat hy weynich daer na seyt / dat de erve daerom wort door het geloove verkregen / op dat het zy na de ghenade: Hier uyt besluyt hy dat de erve onverdient is / om dat sy door het gheloove wort ontfangen. Waer uyt komt dat anders dan om dat het gheloove gheheel rust in de barmhertichept Gods sonder hulpe der wercken? Ende in dit selve gevoelen leert hy sonder twijfel ergens dat de rechtveerdichepdt Godts is sonder de Wet gheopenbaert / hoewel sy ghetuyghenisse heeft van de Wet ende Propheten. Want als hy de Wet uytsluyt / soo versaeckt hy dat wy door wercken gheholpen worden / ofte met wercken rechtveerdichept verkrijghen/ maer seyt dat wy ydel daer toe komen om die te ontfangen.

Rom. 4. 2.

Rom. 3. 21.

De derde bedrieghelicke uytvlucht der Papisten/ daer mede sy dat woordeken (alleen) verwerpen.

19 Nu siet de Leser met wat grooter onredelickheydt de Sophisten te desen tijde onse leere lasteren / als wy segghen / dat de mensche door het geloove alleen gherechtveerdicht wort. Dat de mensche door het gheloove gherechtveerdicht wort/dat en dorven sy niet versaken/dewijle het soo dickmael in de Schrifture ghelesen wort. Maer dewijle dat woordeken / alleen, nergens uytghedruckt en staet/ daerom en willen sy niet lijden dat het daer by gestelt worde. Ist dat het alsoo is / wat sullen sy dan antwoorden op dese woorden Pauli / daer hy houdt staende dat de rechtveerdichepdt niet en is uyt den gheloove/ ten zy dat sy onverdient zy. Hoe sal het ghene dat voor niet ende onverdient is / over een komen met de wercken? Hoe sullen sy oock konnen wederleggẽ dat Paulus ergens seyt/dat de

De eerste antwoort.

De tweede antwoort.

Rom. 4. 2.

Rom. 1. 17.

rechtveerdicheyt Gods in den Euangelio ghe-
openbaert wort? Ist dat de rechtveerdicheyt in
den Euangelio geopenbaert wort / soo en wort
sy voorwaer niet gescheurt / noch half / maer ge-
heel ende volcomen daer in verbact. So en heeft
dan de Wet geen plaetse in de rechtveerdicheyt.
Ende haer teghenspreken en is niet alleenlick
valsch / maer oock gheheel spottelick dat sy te-
ghen dit woordeken / alleen, maken / ghelijck of
wy't van dē onsen daer by stelden. Want schrijft
die niet volcomelick genoech de gantsche kracht
der rechtveerdinghe den geloove alleen toe / diese
De derde antwoort. Rom.2.21. ende 24. geheel den wercken beneemt? Ick bidde u / wat
bedieden dese wijsen van spreken: Dat de recht-
veerdicheyt is sonder de Wet gheopenbaert?
Dat de mensche wort gherechtveerdicht voor
niet ende onverdient / ende sonder wercken der
Wet. Hier hebben sy een vernuftige uytvlucht /
de welcke nochtans seer onbequaem ende on-
geschickt is: hoewel de selve niet van dese men-
schen en is eerst ghevonden / maer sy hebbense
van Origene / ende sommighe andere oude
De vierde vernuftige uytvlucht / ofte bedriegelicke argueringhe. Schrijvers ghenomen. Te weten / sy snate-
ren dat de ceremoniale wercken der Wet uyt-
ghesloten worden / ende niet de wercken / der ze-
den / diemen noemt Moralia. Sy doen soo groo-
ten voortganck sonder ophouden in de scholen /
krijvende dat sy niet selfs de eerste beginselen der
Dialectica (door welcke konste men alle saken
De eerste antwoort. Gal.3.10. 12. bescheydelick handelt) en weten. Meynen sy
dat de Apostel raeft als hy tot bevestinge sijns
ghevoelens dese plaetse voortbrengt? De men-
sche die dit doet / die sal daer in leven: Ende / ver-
vloeckt is een yeghelick / die niet en volbrenght
al wat geschreven is in den boeck der Wet. Ist
dat sy niet uytsinnich en zijn / soo en sullen sy
niet segghen dat het leven is belooft den genen
die de ceremonien onderhouden / oft dat alleen-
lick de ghene die de ceremonien overtreden / met
de vervloeckinghe ghedreyght zijn. Ist datmen
die plaetsen moet van de Wet der zedē verstaen /
so worden oock sonder twijfel alle wercken der
zeden buyten de macht der rechtveerdinge ghe-
De tweede antwoort. sloten. Dit selve bewijsen oock de argumenten
Pauli die hy ghebruyckt. Dewijle de beken-
ninghe der zonden komt door de Wet / soo en
komt daer door gheen rechtveerdicheydt. De-
wijle de Wet toorn werckt / soo en werckt sy
Rom.3.20. ende 4.15. gheen rechtveerdicheypt. Dewijle de Wet niet
en kan de conscientien gerust maken / soo en kan
sy oock gheen rechtveerdicheydt gheven. De-
wijle het gheloove toegherekent wort tot recht-
veerdicheyt / soo en is de loon der wercken geen
Gal.3.21. 22. rechtveerdicheyt / maer sy wort onverdient ghe-
gheven. Dewijle wy uyt den gheloove gerecht-
veerdicht worden / soo is de roem wech gheno-
De derde antwoort. men. Ware daer een Wet ghegheven die konde
rechtveerdighen / soo soude de rechtveerdicheypt
waerachtichlick uyt de Wet zijn. Maer Godt
Rom.3.9. heeft alle dinck onder de zonde besloten / om dat
de belofte soude den gheloovigen ghegeven wor-
den. Sy mochten hier tegen beuselen / waert dat
sy hoorden dat dese argumenten de ceremonien
† De 5. bedriegelicke uytvlucht. Dat de goede wercken des naems der rechtveerdicheyt ende des loons weerdich zijn. aengingen / ende niet de zeden: maer de kinderen
selve souden so groote onbeschaemtheypt bespot-
ten ende verworpen. Daerom sal het ons seker
zijn / dat het van de gantsche Wet ghesproken
wordt / daer de macht om te rechtveerdighen
wort de Wet benomen.
20 † Ist dat yemant verwondert waerom het
den Apostel niet ghenoech en was te segghen de
wercken / maer heeft willen oock de Wet daer
by melden / seggende / de wercken der Wet: Hier
Antwoort. op is licht te antwoorden. Want dat de werc-
ken soo groot gheacht worden / de weerdicheyt
hebben sy meer daer uyt dat sy Gode aenghe-
naem zijn dan uyt haer selven. Want wie soude
bestaen de rechtveerdicheyt der wercken Gode
aen te prijsen / als hyse niet voor goet en hielde?
Wie soude bestaen loon voor de wercken te ey-
schen gelijck schult / hadde God dien niet belooft?
Soo hebben dan de wercken dat uyt de welda-
dicheyt Gods / dat sy weerdich geacht worden /
rechtveerdicheyt ghenaemt te zijn / ende loon te
ontfangen. Eñ sy en hebben geen weerdicheyt
anders dan alleenlic op dese wijse / te weten / als
wy voornemen daer door Gode ghehoorsaem-
heyt te bewijsen. Daerom als Paulus ergens Welcke met een seer stercke bewijs-rede des Apostels bevesticht is. Gal.3.17.
wil bewijsen dat Abraham niet en conde door
de wercken gerechtveerdicht worden / so brengt
hy voort dat de Wet is eerst ghegheven / bynae
vier hondert eñ dertich jaren / na dat het verbont
gemaeckt was. Sulck een argument souden de
onwetende bespotten / seggende: dat oock eer de
Wet ghegeven was / wel konden rechtveerdige
wercken zijn. Maer dewijle Paulus wiste dat
de wercken niet en conden soo groote weerdic-
heyt hebben / anders dan door de ghetuygenisse
ende ghewerdinge Gods / soo stelt hy als vast
ende seker / dat de wercken voor de Wet gheen
cracht en hadden om te rechtveerdigen. Aldus
hebben wy nu waerom hy namelick seyt / de
wercken der Wet / als hy de wercken wilde de
rechtveerdinge benemen: te weten / om datmen
van die alleen mochte twijfelinge voortbrengen.
Hoewel hy verworpt oock somtijts alle werc-
ken sonder de Wet te noemen: gelijck als hy
seyt / door de getuygenisse Davids / dat die men- Psal.32.1.
sche gheluckich is / dien God rechtveerdicheypt Rom.4.6.
toe schrijft sonder wercken. Daerom en connen
sy met geene tegenworpinghen maken dat wy
dese gemeyn uytsluytinge aller wercken die wy
met dat woordeken / alleen, beduyden / niet en
sullen behouden. Sy soecken oock te vergheefs De seste uytvlucht.
dese lichtveerdige scherpsinnicheypt / segghende:
dat wy gerechtveerdicht worden door het ghe-
loove / alleen dat door de liefde werckt / op dat sy
de rechtveerdicheypt stellen in de liefde. Wy be- Antwoort.
kennen wel met Paulo dat geen ander geloove
en rechtveerdicht dan dat door de liefde cracht-
tich is: maer uyt de cracht der liefde en neemt
het geloove sijn cracht om te rechtveerdigē niet.
Jae het en rechtveerdicht door geen ander oor-
sake / dan om dat het ons tot de ghemeynschap
der rechtveerdicheypt Christi brenght. Anders
soude dat argument Pauli geheel vallen dat hy
soo strangelijck drijft / als hy seyt: Den ghenen Rom.4.4.
die werckt en wort de loon niet toegerekent nae
ghenade / maer nae schult. Ende den ghenen die
niet en werckt / maer ghelooft in den genen die
den sondaer rechtveerdicht / wort sijn gheloove
toegerekent tot rechtveerdicheyt. Hadde hy ooc
konnen krachtichlicker handelen / dan als hy al-
dus spreeckt / dat daer gheen rechtveerdicheypt
des geloofs en is / anders dan daer geene werc-
ken en zijn die men soude loon schuldich zijn:
ende dat het geloove dan eerst toegerekent wort
tot rechtveerdicheypt / als de rechtveerdicheypt
wort door onverdiende ghenade gegeven. Nae dat Osiander ende de Sophisten
21 Laet ons nu sien hoe waerachtich het zy
dat wy in de beschrijvinge der rechtveerdicheypt wederleyt zijn / soo wordt de beschrijvinge van de gerechticheypt des geloofs bewesen.
ghesept hebben / te weten / dat de rechtveerdic-
heypt des gheloofs / is versoeninge met God / die
in de vergheuinge der zonden alleen gelegen is.
Men moet altijts tot dese fondamenē-redē we-
der keeren / te weten / dat de toorn Gods is over
alle menschen / soo langhe als sy sondaers blij-
ven. Dit heeft Esaias seer wel beduyt met dese
woorden:

Esai.59.7. woorden: De hant des Heeren en is niet vercort/ dat hy niet en soude connen salich maken / noch syn oore en is niet verstopt/ dat hy niet en soude verhooren: maer uwe ongerechticheden hebben tweedracht gemaeckt tusschen u ende uwen God/ende uwe sonden hebbē syn aenschyn van u verborgen/ op dat hy u niet en verhoore. Hier hoorē wy dat de sonde de tweedracht en vyantschap maeckt tusschen den mensche ende God/ ende het aenschijn Gods af went van den sondaer. Ende het en can niet anders gheschien: want het is syn rechtveerdicheyt teghen dat hy soude eenige ghemeynschap hebben met de son-
Rom.5.8. de. Daerom leert Paulus dat de mensche Gods vyant is / tot dat hy door Christum wordt tot ghenade ghebracht. Daerom dien God tot syn vrientschap aen neemt / dien wort hy ghesept te rechtveerdigen / om dat hy den mensche niet en kan tot ghenade ontfangen/ noch met hem vereenighen / ten zy dat hy den sondaer rechtveerdich make. Ende wy segghen dat dit ghschiet door verghevinge der sonden. Want ist datmen de ghene die de Heere ghrechtveerdicht heeft/ wil nae hare wercken weerderen / soo sullen sy ooch noch bevonden worden met der daet sondaers te zijne / die nochtans moeten vry van sonden ende reyn zijn. Soo ist dan openbaer dat de ghene die God aenneemt / niet anders rechtveerdich en zijn / dan om dat sy door de vergheuinghe der sonden van hare smetten afghewischt ende ghereynicht worden / soo dat sulcke rechtveerdicheyt mach met eenen woorde ghenaemt worden / vergheuinge der sonden.

Bevestiging ... 26 Beyde dese dinghen zijn seer openbaer uyt dese woorden Pauli/die ick boven verhaelt hebbe: God was in Christo de werelt met hem
2.Cor.5.19. versoenende/den menschen hare sonden niet toerekenende / ende hy heeft het woort der versoeninge ons bevolen. Daer nae stelt hy de somma syner bootschap ende bedieninghe / segghende: dien die geen sonde en kende / heeft hy voor ons sonde ghemaeckt / om dat wy souden in hem rechtveerdicheyt Gods worden. Hier noemt hy de rechtveerdicheyt ende versoeninge sonder onderschept / op dat wy verstaen dat d'een onder d'ander vervaet wort. Hy leert ooch de wyse hoe dese rechtveerdicheyt vercreghen wort/ te weten / als de sonden ons niet toegherekent en worden. Daerom niemant en twyfele voortaen hoe God ons rechtveerdicht / dewyle wy hooren dat hy ons met hem versoent / onse sonden
1. Met getuygenissen der heyliger Schrifture. ons niet toerekenende. Also bewijst Paulus tot de Romeynen door de ghetuygenisse Davids/ dat de rechtveerdicheyt wort den mensche toe-
Psal.32.1. ghrekent sonder wercken: om dat David ver-
Rom.4.6. condicht dien mensche geluckich ende salich te zijne/ wiens sonden ghedeckt zijn/ ende wien de Heere de feylen niet toe en rekent. Hy neemt daer sonder twyfel ghelucksicheyt ende salicheyt voor rechtveerdicheyt: en dewijle hy betuycht/ dat die in de vergheuinge der sonden is gelegen/ soo en moeten wyse niet anders beschryven.
Luc.1.77. Hierom singt Zacharias de vader Joannis des Doopers/dat de kennisse der salicheyt is in de vergevinge der sonden ghelegen. En Paulus desen regel volgende in syn sermoon dat hy den Antiochenen dede van de somma der salicheyt/ besluyt syne woorden (gelijck Lucas verhaelt)
Actor.13.38 aldus: Door desen wordt u verghe vinghe der sondē vercondicht: ende van allen daer van ghy niet en condet door de Wet Mosis gerechtveerdicht worden/soo wie in desen gelooft / die wort ghrechtveerdicht. De Apostel stelt de vergheuinge der sonden alsoo by de rechtveerdicheyt/

dat hyse bewijst beyde gantschelick een dinck te zijne. Waer uyt hy te rechte besluyt / dat de rechtveerdicheyt die wy door de goedertierenheyt Gods verkrijghen / onverdient is. Het en moet ooc niet schijnen een ongewoon wijse van spreken te zijne/ dat de geloovige voor God niet door wercken / maer door onverdiende aennemınghe rechtveerdich zijn: want dese wijse van spreken wordt soo menichmael ghelesen in de Schrifture/ende de oude Leeraers spreken oock dickmael alsoo. Want Augustinus seyt ergens 2. Met getuygenissen der ouder Leeraren der kercken
aldus: De rechtveerdicheyt der Heyligen in dese werelt is meer in vergevinge der sonden/dan in volmaecktheyt der deuchden ghelegen. Hier mede komen oock dese schoone sententien Bernardi over een/daer hy seyt: † Niet sondighen is rechtveerdicheyt Gods: maer des menschen rechtveerdicheyt is Gods goedertierenheyt/ en vergevinge. Ende daer te vorē hadde hy ghesept / dat Christus onse rechtveerdicheyt is door quijtscheldinge en absolveringe / en dat daerom alleen die rechtveerdich zijn / die door de barmhertichept Gods vergevinge vercregen hebben. Libro de Civitate Dei,cap.27. † Serm.23. in Cant. Serm.22.
23 Hier uyt volcht ooc dat wy 't door de rechtveerdicheyt Christi alleen vercrijghen / dat wy voor God gerechtveerdicht worden. Het welcke soo veel is/gelijc of men seyde dat de mensche niet rechtveerdich en is in hem selven/maer om dat de rechtveerdicheyt Christi hem door toerekeninge mede ghedeylt wort / het welcke weerdich is neerstichlick aenghemerckt te worden. Wāt daer door wort dat beuselachtich gedichtsel te niete / te weten / dat de mensche daerom door het gheloove ghrechtveerdicht wort / om dat het des Gheests Gods deelachtich maeckt/ door den welcken hy rechtveerdich wordt: Het welcke soo seer strijt tegen de boven-geschreven leeringe / dat het nemmermeer en can daer mede vereenicht worden. Want het is sonder twijfel dat die geen eygen rechtveerdicheyt en heeft/ die gheleert wordt buyten hem selven rechtveerdicheyt te soecken. Dit bewijst de Apostel seer klaerlick / als hy schrijft dat de ghene die gheen sonde en wiste/ is voor ons een versoenoffer geworden / om dat wy souden rechtveerdicheyt Gods worden in hem. Hier siet ghy dat onse rechtveerdicheyt niet in ons / maer in Christo is: ende dat sy ons door geen ander recht toe en komt / dan om dat wy Christi deelachtich zijn. Want wy besittē alle sijnen rijckdom met hem. Waer uyt dat volcht/ dat niet daerom de mensche door 't gheloove ghe-rechtveerdicht wort/ om dat het des Geests Gods deelachtich maeckt door den welcken hy rechtveerdich wort: maer om dat hy de rechtveerdicheyt Christi door den gelooue aenneemt. 2.Cor.5.21.
Hier teghen en is oock niet dat hy erghens leert dat de sonde is van sonde verdoemt in het vleesch Christi/ om dat de rechtveerdicheyt der Wet soude in ons volbracht worden. In welcke plaetse hy gheen ander volbrenginghe en bedupt / dan die wy door toerekeninghe verkrijghen. Want Christus deylt ons syn rechtveerdicheyt alsoo / dat hy op een wonderlicke wijse/ so veel het oordeel Gods aengaet/syn kracht in ons stort. Dat hy niet anders gevoelt en heeft/ dat is klaer uyt een ander sententie/die hy weynich te voren gestelt heeft/seggende: Gelijck wy Antwoort op een uytvlucht. Rom.8.3.
door eens menschen onghehoorsaemheyt zijn vele tot sondaers gestelt: also zijn wy oock door eens menschen gehoorsaemheyt ghrechtveerdicht. Wat is in de gehoorsaemheyt Christi onse rechtveerdicheyt stellē/anders dan seggen dat wy daer door alleen rechtveerdich geacht zijn/ om dat de ghehoorsaemheyt Christi ons wort toegeschreven/gelijc of sy onse ware? † Daerom dunckt my dat Ambrosius heeft seer wel een exēpel deser rechtveerdicheyt gestelt in de seghe- ninge Jacobs: te wetē/gelijc Jacobus vā hem selvē de eerste geboorte niet verdient hebbende/ Rom.5.9. † Een exempel ofte voorbeelt der gerechticheyt des geloofs uyt Ambrosio. Lib.2. de Iacob. & vita be..., cap.2.

heeft hem selven onder sijns broeders persoon verborghen / ende met sijns broeders seer welrieckende cleet becleedt / ende alsoo voor sijnen Vader ghestelt/ om tot sijn voordeel segeninghe te ontfangen in eens anders persoon: also moeten wy ooc onder de dierbare reynicheyt Christi onses eerstgeboren broeders schuylen/ om ghetuyghenisse der rechtveerdicheyt voor het aenschijn Gods te halen. De woorden Ambrosij zijn dese: Dat Isaac de reuc der cleederen heeft gherooken / beduyt moghelick dat wy niet door wercken / maer door het gheloove gherechtveerdicht worden. Want de swackheyt des vleeschs verhindert de wercken. Maer de claerheyt des gheloofs beschaduwet der heyligen dwalinge/ het welcke vergevinge der feylē verdient. Ende het is voorwaer alsoo / want op dat wy voor het aenschijn Gods tot salicheyt verschijnen/ soo moeten wy door de goede reucke Christi riecken / ende onse zonden moeten door sijn volmaecktheyt bedeckt ende begraven worden.

Het xij. Capittel.

Dat wy moeten onse herten tot den richtstoel Gods opheffen, op dat de onverdiende rechtveerdichmakinghe ons rechte aengeraden, ende wijs ghemaeckt worde.

Den oorspronck der dwalingen van de rechtveerdicheyt der wercken.

HOewel het door seer clare ghetuyghenissen openbaer is/dat alle dese dingen seer waerachtich zijn / nochtans hoe noodich sy ons zijn/ en sullen wy niet claerlick weten eer wy de dinghen voor ooghen sullen ghestelt hebben/ die het fondament der gantscher handelinghe moeten wesen. Soo sal ons dan ten eersten in ghedachtenisse comen/ dat wy hier niet en handelen hoe een mensche sal in eenich menschelick rechthuys rechtveerdich bevonden worden/ maer door den hemelschen rechtstoel Gods : op dat wy niet nae onse mate en meten wat gheheelheyt der wercken den oordeel Gods mach voldaen worden. Eñ het is wonder met wat grooter lichtveerdicheyt ende stouticheyt men ghemeynlick hier van handelt. Jae men mach oock sien dat gheene mensche stoutelicker ende met grooter vermetelheyt van de rechtveerdicheyt der wercken en snateren / dan die schandelick in openbare zonden leven / ofte inwendichlick so vol boosheyt zijn/dat sy bersten. Ende dit ghesciet om dat sy de rechtveerdicheyt Gods niet en bedencken / van de welcke waert dat sy een het alderminste gevoelen hadden/soo en souden sy se nemmermeer alsoo bespotten. Maer sy wort voorwaer boven maten cleyn geacht/ alsmen niet en bekent dat sy sulck ende soo volmaeckt is / dat heur gheen dinck en behaecht / dan dat op allen zijden gheheel ende volmaeckt/ende sonder eenighe smette is/ende sulcx en heeft noyt / noch en sal nemmermeer in den mensche bevonden worden. Het is wel eenen yeghelicken licht in der schole te beuselen van de weerdicheyt der wercken om de menschen te rechtveerdighen. Maer sulcks en heeft gheen plaetse/ alsmen in het aenschijn Gods komt. Want daer en ist niet met woorden strijt te doen / maer de sake wort daer met ernst ghehandelt. Hier toe moeten wy onse verstandt wenden / ist dat wy willen dan de waerachtighe rechtveerdicheyt met vrucht ondersoecken / hoe wy sullen den hemelschen Richter ghenoech doen/ als hy ons sal roepen om rekenschap te geven. Laet ons dien Richter voor oogen stellen / niet sulck als hem onse verstandt bedenckt / maer sulck als hy ons wordt in de Schriftuere voor oogen ghestelt : te weten/door wiens klaerheyt de sterren verduystert worden/

De Sophisten hebben ghemeynt/dat de vraghe was van een menschelick rechthuys.

Maer daer wort ghehandelt van de Majesteyt ende de rechtveerdicheyt Gods/ door welcke niet ontfanckbaer en is dan alleen dat aen allen zijden gheheel ende volcomen is.

door wiens sterckte de berghen smelten / door wiens toornicheyt de aerde schudt eñ beeft/ door wiens wijsheyt de voorsichtighe in haer loosheyt ghevanghen worden / door wiens reynicheyt alle dinck onreyn is / wiens rechtveerdicheyt oock de Enghelen niet en connen draghen die den boosen niet ontschuldich en maeckt/ wiens wrake als sy eenmael ontsteken is / tot het uyterste der hellen doordringt. Laet (segge ick) desen sitten om de wercken der menschen te ondersoecken : wie sal gherustichlick voor sijnen richtstoel verschijnen ? Wie sal (seyt de Prophete) met dat verteerende vyer woonen ? Wie sal met den eeuwighen brant blijven ? Wie isser die in rechtveerdicheden wandelt/ende de waerheyt spreeckt / etc. Laet sulck eenen voort comen wie hy is. Jae de antwoorde maeckt dat niemant en darf voort comen. Want op d'ander zijde verschrickt ons een grouwelicke stemme / segghende : Ist dat ghy wilt de ongerechticheden aenmercken / wie sal blijven staende ? Voorwaer sy souden alle moeten terstont vergaen / ghelijck erghens ghescreven wort : Sal de mensche by God ghelecken / gerechtveerdicht worden / ofte suyverder zijn dan sijn Schepper ende maker ? Siet de ghene die hem dienen en zijn niet ghetrouwe / ende in sijne Enghelen sal hy boosheyt vinden. Hoe veel te meer sullen de ghene die in aerden huysen woonen / die een aertsch fondament hebben / gelijck van de motten verteert/ende van dat morgen tot den avont afghesneden worden. Item : Siet onder sijne heyligen en is niemant ghetrouwe / ende de hemelen en zijn niet reyn voor sijn aensichte. Hoe veel meer is de mensche grouwelic ende onnut/ dewijle hy ongherechticheyt drinckt ghelijck water ? Ick bekenne wel dat in den boeck Job ghemeldet wort van rechtveerdicheyt die hoogher is/ dan de onderhoudinghe der Wet / ende het is nut dit onderscheyt te weten : want of schoon yemant de Wet voldede / soo en soude hy niet selfs alsoo konnen blijven staende / in de strenge ondersoeckinghe die Godt mochte doen nae sijn rechtveerdicheyt / die alle ghevoelen te boven gaet. Daerom hoewel Job hem selven niet schuldich en bekent / soo wort hy nochtans verschrickt ende stom / om dat hy siet dat niet selfs der Enghelen reynicheyt Gode en kan behaghen / als hy hare wercken nae sijn uyterste rechtveerdicheyt wil oordeelen. Maer dese rechtveerdicheyt die ick nu aengeroert hebbe/ late ick varen om dat sy onbegrijpelick is: maer segghe nu alleenlick/ ist dat onse leven ondersocht wort nae de mate de ghescreven Wet / wy zijn meer te plomp ende overstandich / het en zy dat wy door soo vele vervloeckinghen/ daer mede Godt ons heeft willen verwecken / met grouwelicke vreese verschrickt ende ghequelt worden. Ende onder andere is dit een ghemeyn vervloeckinge: Vervloeckt is een yeghelick die niet en blijft in allen dat ghescreven is in desen boeck. Somma/ dese gantsche handelinghe sal cout ende onnut zijn/ten zy dat een yeghelick hem selven beschuldige voor den hemelschen Richter / eñ voor sijn guntscheldinghe sorchvuldich zijnde / hem selven van selfs neder worpen ende vernietighe.

2 Soo moesten wy dan hier op onse ooghen slaen/op dat wy liever leeren beven/dan ydelick roemen. Soo verre een yegelick hem selven met andere menschen verghelijckt / soo ist hem licht te bedencken dat hy wat heeft dat andere menschen niet en behooren te versmaden : maer als wy tot Godt opklimmen / soo valt ende vergaet dat betrouwen seer haestelick. Eñ het ghe-

schiet

Siet voor heimelick dien boeck Job.

Ghetuygenissen, die dese leere versterckten Esaie ghetuygenis. Esai. 33. 14.

Davids. Psal. 130. 3.

Jobs. Job. 4. 17.

Job 15. 16.

Jae wanneer datmen comt tot de rechtveerdicheyt des Wets: soo verschijnt ons den vloeck voor ooghen.

Deut. 27. 26

Den oorspronck van het eygen vertrouwen der hypocriten.

schiet gantschelick onser ziele voor God/ dat ons sen sienlicken lichame geschiet voor den Hemel. Want de scherpte des luchts onser ooge/ bevint seker bewijsinghen haerder scherpsichticheyt/ soo langhe als sy besich is/ in de aenmerckinghe der dinghen die ontrent haer zijn / maer als sy haer streckt tot de Sonne/ so vint sy alsoo groote swackheyt in die te aenschouwen / als sy groote stercktе vint in de aenschouwinge der aertscher dinghen. Daerom laet ons ons selven niet bedrieghen door ydele betrouwen / of wy schoon ons selven achten soo goet ofte beter te zijne dan andere menschen / dat en is niet voor God/ de welcke moet van dese sake kennisse nemen ende oordeelen. Ist dat onse hoochmoedicheypt niet en can met dese vermaninghen ghetemt worden / so sal hy ons antwoorden / dat hy tot de Pharizeen seyde: Ghy zijt de ghene die u selven rechtveerdicht voor de menschen. Maer dat voor de menschen hooghe is / dat is grouwelick voor God. Gaet nu ende roemt hoochmoedichlick by de menschen van uwe rechtveerdicheypt/ bewijle God in den Hemel eenen grouwel daer van heeft? Maer wat seggen de dienstknechten Gods die waerachtichlick door sijnen Gheest gheleert zijn? te weten/* en treet niet in het oordeel met uwen dienstknecht : want voor uwe aenschijn en sal niemant die leeft gherechtveerdicht worden. Ende een ander seyt/hoewel een weynich op eenen anderen sin : De mensche en sal niet connen rechtveerdich zijn voor God : ist dat hy wil tegen God kijven / soo en sal hy van duysent beschuldingen / niet eene connen beantwoorden. Hier hooren wy claerlick hoedanich de rechtveerdicheypt Gods zy/te weten/datmense met gheene menschelicke wercken en can voldoen/ voor de welcke wy van duysent boosheden beschuldicht zijnde / niet en connen ons selven van eene ontschuldighen. Sulcke rechtveerdicheypt hadde voorwaer dat uytvercoren vat Gods Paulus / wel in sijn herte begrepen / als hy betuyghet dat hy hem selven nerghens in schuldich en kende / maer nochtans daerom niet gherechtveerdicht en was.

Dwelcke wordt verclaert door een bequame gelijckenisse.

Item/ door vermaninghe.

Luc.16. 15.

Daer nae/ door het getuygenis van David/ Job / ende Pauli.

* Psal. 143. 2.

Job 9. 2.

1.Cor.4.4.

3 Ende wy en hebben niet alleenlick sulcke exempelen in de heylige Schrifture / maer alle godsalighe schrijvers bewijsen hen selven dit ghevoelen ghehadt te hebben. Augustinus seyt aldus : Alle godsalighe die onder desen last des verderffelicken vleeschs/ende in dese swaricheypt des levens suchten/hebben dese eenighe hope/ te weten / dat wy eenen middelaer hebben Jesum Christum : de welcke is de voldoeninghe voor onse zonden. Ick bidde u wat hooren wy hier? Ist dat sy dese eenighe hope hebben / waer is het betrouwen der wercken ? Want als hy seyt dat dit haer eenighe hope is / soo en laet hy geen ander meer. Barnardus seyt : Waer hebben de swacke waerachtichlick seker ende vaste vrede ende gherustichept / anders dan in de wonden des Salichmakers? Daer woone ick soo veel te gheruster / om dat hy seer machtich is om salich te maken. De wereldt grimt/het lichaem dringt/ de duyvel leyt laghen. Ick en valle niet om dat ick ghefondeert ben op een stercke steenrotse. Ick hebbe een swaere zonde gesondicht. De conscientie wort beroert : maer sy en sal niet beroert blijven/ want ick sal de wonden des Heeren ghedencken. Daer nae besluyt hy daer uyt: Daerom is mijne verdienste de barmherticheypt des Heeren : Ick en ben niet gheheel arm van verdienste/soo langhe als hy niet arm en is van barmherticheypt. Ist dat de barmherticheypt des Heeren groot is/ soo ben ick ooch desgelijcx groot in verdiensten. Sal ick mijne rechtveerdicheden singhen? Neen/maer ick sal Heere uwe rechtveerdicheden alleen ghedencken : want die is mijne : te weten / hy is my rechtveerdicheypt ghewoorden van God. Item ergens : Dit is alle de verdienste des menschen/te weten/dat hy alle sijn hope stelle op dien die den gantschen mensche salich maeckt. Desghelijcx op een ander plaetse daer hy vrede ende gherusticheypt der conscientie behout / ende Gode de eere geeft. O (seyt hy) blijve de eere ongheschent / het gaet wel met my als ick vrede hebbe. Ick versake gantschelick de eere / op dat ick niet en verliese dat my ghegheven is / my toe schijnende dat mijne niet en is. Hy spreeckt ooch noch claerder op eē ander plaetse. Waerom soude de Gemeyne te sorchvuldichlick verdienste soecken ? dewijle sy stercker ende sekerder oorsake om te roemen heeft in het voornemen Gods ? Alsoo en hebt ghy niet te soecken door wat verdiensten wy mogen goet hopen/ voornemelick als ghy hoort by den Prophete: Ic en salt niet doē om uwent wille/seyt de Heere. Het is ghenoech de verdienste aengaende/te weten/ dat de verdiensten niet ghenoech en zijn. Maer ghelijck het genoech is tot verdienste/ op gheen verdienste te staen noch roemen/ alsoo ist ghenoech tot het oordeel gheen verdoeminghe te hebben. Dat Bernardus dat woort / verdienste , vrijelick ghebruyckt voor goede wercken / dat moetmen der ghewoonte sijns tijts toe gheven. Ten eynde wil hy de geveynsde hypocriten verschricken die door vryheyt tot sondighen / dertelheyt bedrijven teghen de ghenade Gods / ghelijck hy hem selven terstont uyt leyt / segghende : De Ghemeynte is gheluckich die verdiensten heeft sonder daer op te betrouwen / ende betrouwen sonder verdiensten. Sy heeft waer op sy mach betrouwen/ maer dat en zijn haer verdiensten niet: sy heeft verdiensten maer om te verdienen ende niet om daer op te betrouwen. Op verdiensten niet betrouwen/is dat niet verdienen? Daerom mach de Ghemeynte dies te gherustichlicker betrouwen/om dat sy niet en betrout : want de groote barmherticheypt des Heeren is haer groote oorsake om te roemen.

Eyndelick/ door de belijdenisse van Augustino ende Bernerdo.

Libro ad Bon.3. cap. 5.

Super Cant. serm. 61.

In Psalm. qui habit. serm.15.

Serm.13. in Cant.

Serm. 68.

Ezech.36. 22.32.

4 Het is voorwaer alsoo : De wel-geoeffende conscientien en vinden gheen ander toevlucht der salicheyt / waer in sy sonder sorghe moghen rusten / als sy in Gods oordeel moeten handelen. Want ist dat de sterrē die des nachts alderclaerst schijnen/ door der Sonnen aenschijn haer claerheyt verliesen: hoe meynen wy dat het met de seer selde ende weynighe onnooselheydt des menschen sal gaen / als sy sal by de reynicheydt Gods ghestelt worden ? Want dat sal een seer strenghe ondersoeckinghe wesen / die tot alle de alderverborghenste ghedachten des herten sal doordringhen: ende (ghelijck Paulus seyt) * het verborghen der duysternisse ende bedeckte des herten sal ontdecken : die de duyckende ende teghentreckende conscientie sal bedwingen voort te brenghen alle dinghen / ooch die wy nu vergheten hebben. De beschuldigher de duyvel sal aendringhen/alle de zonden ende boosheden ghedenckende / tot de welcke hy ons heeft ghedreven : daer en sal de uytwendighe schijn der goeder wercken die nu alleen gheacht wordt/ gheen plaetse hebben : maer de oprechticheydt des herten alleen sal daer gheeyscht worden. Daerom sal de gheveynstheydt waer door de mensche qualick met Godt staende / hem selven by de menschen verheft ende by Godt bedrieght (ghelijck wy alle om ons selven te flatteren/

Dat andere middel/daer mede om-gestooten wort de gerechticheyt der wercken/is:te weten/een ondersoeckinghe der conscientie/ ende vergelijckinghe der menschelicker onvolcomentheyt by Gods volcomentheyt.

* 1.Cor.4.5

ende pluymstrijcken gheneghen zijn) beschaemt worden/ende te neder vallen / hoewel sy nu met meer dan dronckighe stouticheyt / haer selven verheft. Die hare sinnen ende ghedachten tot dusdanich eē schouspel niet op en heffen/die connen wel eenen oogenblick tijts hen selven behaghelick ende gherustelick rechtveerdicheyt toeschrijven / maer die wordt hen terstont in het oordeel Gods benomen : even ghelijck groot goet ende rijkkdom in eenen droom versamelt/ door het ontwecken verswint ende vergaet. Maer die willen ernstichlick ende als voor het aenschijn Gods /den waerachtighen reghel der rechtveerdicheyt ondersoecken/ die sullē ontwijfelick bevinden dat alle wercken der menschen/ ist datmense wil nae haer weerdicheyt achten/ niet anders en zijn dan besmettinghen ende onreynicheden:ende dat het gene dat onder den gemeynen man rechtveerdicheyt gheacht wordt/ by God is enckel ongerechticheyt geacht : ende dat het ghene dat gheheelheyt gheacht wordt/ onreynicheyt is / ende dat eere gheacht wordt/ schande is.

De hypocriten daeren teghen/ flatteren haer selven.

Ghelijckenisse.

5 Als wy dese Godlicke volmaectheyt sullen aenghemerckt hebben/moeten wy af comen om ons selven sonder flatteringhe ofte blinde liefde te aensien. Want het en is geen wonder dat wy in desen deele so blint zijn/als niemant van ons hem en onthout van de fenijnighe flatteringhe sijns selfs/ met de welcke gelijck de Schriftuere betuycht/ wy van natuere bevangen zijn. Salomon seyt: Eens yeghelicx mans weghen zijn rechte in sijne oogen. Item/alle de weghen des menschen schijnē hem reyn in sijne oogen. Maer wat? wort een yeghelick door sulcke dwalinghe ontslagen? Neen/maer (gelijck ter selver plaetse gheschreven is.) De Heere weecht de herten: dat is/ dewijle de mensche om sijnen uytwendighen schijn der rechtveerdicheyt hem selven flatteert/ soo weecht daerentusschen de Heere de verborghen onsuyverheyt sijns herten met sijne schalen. Daerom dewijle sulcke flatteringhen ende pluymstrijckinghen gheen voordeel en doen / en laet ons ons selvē niet willens tot onse verderf bedrieghen. Ende om ons selven behoorlick te ondersoecken / is het noodich dat wy onse conscientie voor den richtstoel Gods stellen. Want sijn licht is ons noodich/ om onse bedeckte boosheyt / die anders veel te diepe verborghen is / te ontdecken : ende dan sullen wy eerst claerlick sien /wat sulcke dinghen vermoghen : te weten/ dat het verre is / dat de mensche die een worm ende verrottinge/eñ grouwelick eñ ydel is/ende ongerechticheyt drinckt als water / soude voor God gerechtveerdicht worden.* Want wie soude connen hem selven reyn maken / die van onreynen zade is ontfangen? Voorwaer niet een. Wy sullen oock dat selve bevinden dat Job seyde van hem selven / te weten : Ist dat ick my selven wil bewijsen onschuldich te zijne / soo sal mijn mont my verdoemen : ist dat ick wil my selven rechtveerdich maken / soo sal mijn mont bewijsen dat ick boos ben. Want het en gaet niet een eeuwe alleen aen/maer het gaet alle eeuwen aen/dat de Prophete voortijdē claecht van Israel / dat sy alle ghelijck schapen dwaelden/ ende dat een yeghelick is afghewecken tot sijnen wech. Want hy begrijpt daer alle de ghene tot de welcke de ghenade der verlossinghe soude comen. Ende de strengicheyt deser ondersoeckinghe moet soo verre comen dat sy ons tot een volcomen verschrickinghe temme/ ende alsoo bequaem make om de ghenade Christi te ontfanghen. Want die bedriecht hem selven / die meynt bequaem te zijne om de ghenade Christi te ghebruycken / ten zy dat hy eerst alle hoochmoedicheyt des herten af gheleyt hebbe. Het is een bekent woort dat Godt de hooveerdighe beschaemt / ende den nederighen ende ootmoedighen genade geeft.

Hoe dat doch comt/ dat wy met dat ghevoelen van de ydele vermomde gerechticheyt der wercken so seer bevangen zijn.

Prov. 21, 2: ende 16, 2.

De remedie tegen sulck quaet/ is, de overdenckinge der hoochster Maiesteyt Gods/ende onser ellendicheyt.

Job. 15, 16: Levende beschrijvinge onser ellendicheyt.

* Job 14, 4

Job. 9, 20.

Prov. 3, 34. Jac. 4, 6. 1. Pet. 5, 5.

6 Maer wat middel isser om ons selven te vernederen / anders dan dat wy gheheel arm ende ydel zijnde / der barmherticheyt Godts plaetse geven? Want ick en noeme het gheen ootmoedicheyt / als wy meynen noch yet te hebben. Ende dus langhe is een schadelicke gheveynstheyt gheleert geweest van de gene die dese twee dinghen te samen stelden/ te weten/een ootmoedich ghevoelen van ons selven te hebben voor God/ ende onser rechtveerdicheyt eenige plaetse gheven. Want ist dat wy voor God anders belijden dan wy ghevoelen / soo lieghen wy hem schandelick. Ende wy en konnen van ons selven niet ghevoelen / ghelijck het betaemt/ten zy dat wy al wat in ons schijnt eerlick te zijne / te niete maken. Daerom alsmen hoort in den Prophete / dat den ootmoedigen volcke is salicheyt bereyt/ ende dat de hooveerdighe sullen te neder ghewworpen worden : soo moetmen ten eersten dencken dat tot de salicheyt geen toeganc en is/ ten zy dat wy eerst alle hooveerdicheyt af legghen / ende grondelicke ootmoedicheyt aennemen. Ten anderen/ dat dese ootmoedicheyt niet en is sulck een maticheyt ofte vernederinghe/ waer door wy Gode een hayr van onsen rechte toe laten (gelijck die onder de menschen ootmoedich genaemt worden / die hen selven niet hooveerdichlick en verheffen/noch de andere en verachten/ hoewel sy in haer herte meynē wat hoogher ende grooter te zijne) maer een ongeveynsde vernederinghe des herten / dwelck door een ernstich ghevoelen onser armoede ende ellendicheyt verschrickt is. Want alsoo wordt dese ootmoedicheyt alomme in Gods woort beschreven. Als de Heere aldus spreeckt door Zephaniam: Ic sal uyt u wech nemen dē genē die hem selven verheucht / ende sal midden in het volck laten blijven den ghenen die bedruckt ende arm is/ende in den Heere hoopt/bewijst hy daer mede niet claerlick wie de ootmoedige zijn? Te weten / die door de kennisse haerder armoede bedruct liggen. Hierentegen noemt hy die hooveerdich/ die haer selven verheugen om dat de menschen plegen in voorspoedige dingen blijde zijnde/haer selven te verheugen. Maer den ootmoedigen die hy heeft voor ghenomen salich te maken/en laet hy geen dinck dan alleenlick de hope op God. Also spreeckt hy oock by Esaiam: Nae wien sal ick ommesien/ anders dan na den ghenen die arm ende gebroken is van gheest / ende voor mijne woorden beeft? Item/God die hooge ende verheven / eñ in der eeuwicheyt woont/ ende sijn naem is heylich/hy woont in de hoochde ende in het heylichdom/ende met den bedructen ende vernederden geest/ om den geest der nederigen/ende het herte der bedruckten levendich te maken. Alsmen hier soo dickmael hoort van de bedruckheyt / so moetmen dat verstaen van ghewontheyt des herten/waer door de mensche ter aerdē geslagē niet en can hem selvē opheffē. Met sulcke bedruckheyt moet uwe herte gewont zijn/ ist dat ghy wilt met de ootmoedighe verheven worden. Ist dat het also niet gewont en wort/so sult ghy door de mogēde hant Gods met schaemte ende schande verneder worden.

7 * Ende onse seer goede Meester met woorden niet te vrede zijnde / stelt ons een beelt der rechter ootmoedicheyt ende veranderinge voor ooghen/

Dit is alsdan eerst een rechte Christelicke vernederinge so wy afgheleyt hebbende alle vertrouwen van onse toegedichte gherechticheyt/ alleen op Gods barmherticheyt door Christum met waren gheloobe aenghenomen/en ten ende steunen.

Psal. 18, 28.

Dese ootmoedicheyt wort beschreven.

Zeph. 3, 11.

Sy wort met getuygenissen der Schriftueren bewesen.

Esai. 66, 2.

Esai. 57, 15.

* Sy wordt door de parabel van den Tollenaer afghebeeldet.

Luc.18.13.

ooghen/in een parabel gelijck in een tafel. Want hy brenght eenen Publicaen voort die van verre staende/ ende niet dorvende sijne ooghen tot den Hemel opheffen / bidt met grooter droefheyt: Heere weest my sondaer genadich. Wy en moeten niet dencken dat dese dinghen zijn gheveynsde teeckenen der ootmoedicheyt / dat hy niet en derf den Hemel aensien/ noch naerder comē/dat hy sijn herte slaende/belijt dat hy eē sondaer is: maer moeten weten dat sy ghetuygenissen zijn der inwendigher ghesintheyt. Hierentusschen stelt hy den Phariseum die God danckt dat hy niet en is den ghemeynen manne ghelijck / noch gheen roover/noch onrechtveerdige / noch overspeelder : dat hy tweemael vast in de weke/ende thiende geeft van al dat hy besit. Hy belijt openbaerlick dat de rechtveerdicheyt die hy hadde/ is eē gave Gods/ maer dewijle hy betrout hem selven rechtveerdich te zijne / soo is hy hatelick ende niet aenghenaem van voor het aenschijn Gods wech gegaen. Maer de Publicaen wort door de bekenninghe sijnder ongherechticheyt gherechtveerdicht. Hier uyt machmen sien hoe seer aenghenaem onse ootmoodicheyt den Heere zy: soo dat het herte niet en can sijn barmherticheyt ontfanghen / als het niet gheheel ydel en is van den waen sijnder eyghener weerdicheyt, Want als dese waen het herte besit/soo sluyt hy de barmherticheyt uyt. Ende om dat niemant en soude hier aen twijfelen / so is Christus van den Vader gesonden in de wereldt met dit bevel/ dat hy soude den armen het Evangelium predicken/ende de verslaghen herten ghenesen/ende den ghevangenen vryheyt / ende den beslotenen openinghe vercondighen / ende de droevige vertroosten : dat hy hen soude eerē voor assche/ olye voor droefheyt/ ende een kleet der blijschap voor den gheest des druck ghevens. Achtervolghende dit bevel en roept hy niemant om sijnder weldaet deelachtich te maken/anders dan de ghene die beladen eñ beswaert zijn. Ende ergens seyt hy : Ick en ben niet gekomen om de rechtveerdighe/maer om de sondaers te roepen.

Sy wort van wegen haer eygen ende waere getuygenisse geprzesen.

Esai.61.1. ende 57.15.

Matt.11.28.ende 9.13

8 Daerom ist dat wy willen de roepinghe Christi plaetse geven / soo moet alle hooveerdicheyt ende oock alle sorgeloosheyt verre van ons zijn. De hooveerdicheyt komt uyt eenen dwasen waen der eyghener rechtveerdicheyt / als de mensche meynt yet te hebben door des welckes verdienste hy by God soude aenghenaem zijn. Dese meyninge kan oock wel zijn sonder eenen waen der goeder wercken te hebben. Want vele sondaers door de soeticheyt der sonden droncken zijnde/ende het oordeel Gods niet bedenckende/ ligghen ghelijck door eenen swaren slaep ongevoelich / soo dat sy de barmhertichepdt die hen aengheboden is / niet en soecken. Maer sulcke ongevoelichepdt moet ons alsoo wel benomen worden/ als wy moeten alle betrouwen dat wy op ons selven hebben / moeten wech worpen/op dat wy onverhindert tot Christum loopen / op dat wy ydel ende nuchter zijnde / moghen met sijn goet vervult worden. Want wy en sullen nemmermeer ghenoech op hem betrouwen/ ten zy dat wy van ons gantschelick mistrouwen: wy en sullen nemmermeer onse herten ghenoech in hem opheffen / ten zy dat wy eerst in ons selven nedergheworpen zijn : nemmermeer en sullen wy ons ghenoech in hem troosten/ ten zy dat wy in ons selven mistroostich zijn. Soo zijn wy dan bequaem om de ghenade Gods te gheerijghen ende behouden / als wy het betrouwen op ons selven gantschelick verworpen / eñ op de eenige goedicheyt Gods betrouwem ende

Daer uyt volcht, datmen sal wech worpen alle verhooghe vermetentheyt ende sorgeloosheyt.

Daer na ons selfs vertrouwen.

So wy Gods genade begeeren aen te nemen/ende te behouden.

De verb. Apostoli, cap.8.

(gelijck Augustinus seyt) als wy onse verdiensten verachten ende de gave Christi aennemen. Want waert dat hy in ons verdiensten sochte/ soo en souden wy tot sijne gaven niet comen. Hier mede comt oock Bernardus wel over een/ de hooveerdighe die oock het alderminste haren verdiensten toe schrijven / verghelijckende met ongghetrouwe dienstknechten: om dat sy den lof der ghenade die alleenlick door hen gaet / onbehoorlick hem selven toe schrijven / ghelijck of eenen weeck meynde dat hy de claerheyt baerde die hy door een venster ontfangt. Op dat wy niet te langhe hier in en blijven / laet ons eenen reghel hebben die wel cort / maer ghemeyn ende seker is / te weten / dat die bequaem is om der vruchten der godlicker barmhertichept deelachtich te zijne/die niet sijn rechtveerdicheyt/(want hy en heeft geen) maer sijnen ydelen ende opgheblasen schijn der rechtveerdicheyt / gantschelick verworpt : want een yeghelick brengt tegen de goetdadicheyt Gods / soo veel verhinderinghe/ als hy seer op hem selven rust.

Serm.13.in Cant.

Regel/ ofte de somme van de voorgaende Leere.

Het xiij. Capittel.

Datmen moet twee dingen in de onverdiende rechtveerdichmakinghe aenmercken.

Ende wy moeten hier sonderlinge twee dingen aenmercken/te weten/dat God sijn eere gheheel ende ongeschent behoude / ende dat onse conscientien voor sijn oordeel goede vrede ende gherusticheyt hebben. Wy sien hoe dickmael eñ hoe sorchvuldichlick de Schrifture ons vermaent om Gode alleen belijdinghe des lofs te gheven / soo wanneer van de rechtveerdicheyt ghehandelt wordt. Jae de Apostel Paulus betuycht dat de Heere heeft dit eynde aengesien als hy ons heeft sijn rechtveerdicheyt in Christo ghegheven / om dat hy de sijne soude bewijsen. Ende terstont daer nae seyt hy hoedanich de bewijsinghe zy: te weten / dat hy bekent worde alleen rechtveerdich te zijne/ ende diē te rechtveerdighen die uyt den gheloove Jesu Christi is. Hier siet ghy dat de rechtveerdicheyt Gods niet ghenoech verclaert en wordt/ ten zy dat hy gheacht worde alleē rechtveerdich te zijn / ende den ghenen die het niet verdient en hebben / de ghenade der rechtveerdicheyt te geven. Hierom wil hy dat alle mont ghestopt worde / ende dat de gantsche werelt hem schuldich worde : want so langhe de mensche yet heeft om hem selven te ontschuldighen / soo wordt de eere Gods wat vercort. Alsoo leert hy by Ezechielem hoe seer wy sijnen naem eeren door de bekenninge onser ongherechticheyt. Ghy sult (seyt hy) uwe weghen ende alle uwe boosheden ghedencken daer in ghy ontreynicht zijt : ende ghy sult u selven mishaghen voor uwe ooghen in alle boosheden die ghy ghedaen hebt. Ende ghy sult weten dat ick de Heere ben als ick u sal goet doē om mijns naems wille/ende niet nae uwe seer boose wercken. Ist dat dit is in de waerachtighe kennisse Gods vervaet / dat wy door kennisse onser eyghener ongerechticheyt bedruckt zijnde / achten dat hy ons wel doet daer wy dies onweerdich zijn : wat versoecken wy met onse groote schade eenich deelken des lofs deser onverdiender goetdadicheyt den Heere te stelen? Desgelijcx als Jeremias roept : De wijse en roeme niet in sijn wijsheyt / noch de rijcke in sijnen rijckdom/ noch de stercke in sijne sterckheyt: maer wie roemt die roeme in dē Heere: geeft hy niet te kennē dat de eere Gods eensdeels vercort wort als de mēsche op hē selven roemt? Paulus gebruyckt voorwaer dese woorden hier toe/ als hy leert dat alle

Gods eere blijft geheel ende ongeschent/als hy selve wort erkent alleen rechtveerdich te zijn.

Rom.3.25.

Bewijs genomen uyt getuygenissen.

Ezechielis.

Ezec.20,12.

Jeremie.

Jer.9.23.

Pauli. 1.Cor.1.30. 2.Cor.10.17.

deelen onser salicheyt zijn in Christo gestelt / op dat wy in den Heere alleenlick roemen. Want hy gheeft te kennen dat die teghen God op staet ende sijn eere verduystert / so wie denct een hayr van sijn eyghen te hebben.

Die over sulcx by haer selven eenigen roem soecken / die roemen tegen God.

Rom. 2. 19.

Esai. 45. 25.

2 Het is voorwaer alsoo / wy en roemen nimmermeer waerachtichlic in hem / ten zy dat wy gantschelick laten op ons selven te roemē. Hierentusschen moeten wy dit voor eenen ghemeynen reghel houden / te weten / so wie op hem selven roemt / die roemt teghen God. Want Paulus acht dat de menschen dan eerst Gode onderworpen worden / als hen gantschelick alle oorsake des roems wordt benomen. Daerom als Esaias vercondicht dat Israel sal sijn rechtveerdinge in God hebben / soo seyt hy oock daer by / dat hy sal sijnen lof hebben / ghelijck of hy wilde segghen / dat de uytvercorene tot dit eynde van God gherechtveerdicht worden / op dat sy in niemant dan in hem roemen. Ende hoe wy behooren in den Heere onsen lof te hebben / dat hadde hy in het naeste veers gheleert / te weten / dat wy sullen sweeren dat onse rechtveerdicheyt ende sterckte is in den Heere. Hier moetmē aenmercken dat niet alleenlick een enckel belijdinge gheeyscht en wort / maer dat sy oock moet met eede bevesticht zijn / op datmen niet en meyne datmen met ick en weet niet wat ghevevnsde ootmoedicheyt / ontstaen mach. Dat oock hier niemant en segghe dat hy niet en roemt / als hy sonder hooveerdicheyt sijn eyghen rechtveerdicheyt bekent: want sulcke weerderinghe en can niet zijn sonder een betrouwen te baren / ende het betrouwen en can niet zijn sonder eenigen roem te baren. Soo moeten wy dan gedachtich zijn dat wy in de gantsche handelinge der rechtveerdicheyt moeten dit eynde aenmercken / dat de Heere den gantschen ende gheheelen lof daer van behoude. Want (ghelijck de Apostel betuyght) hy stort sijn ghenade in ons tot bewijsinge sijnder rechtveerdicheyt / op dat hy zy de rechtveerdinghe / ende den ghenen die uyt den gheloove Jesu is / rechtveerdighende. Hierom als hy op een ander plaetse gheleert hadde dat de Heere ons heeft salicheyt ghegheven om de eere sijns naems te verclaren / soo seyt hy daer nae / bynae het selve verhalende: Ghy zijt salich ghemaeckt uyt genade eñ uyt Gods gave / eñ niet uyt uwe wercken / op dat niemant en roeme. Ende als Petrus vermaent dat wy tot hope der salicheyt gheroepen zijn / op dat wy de cracht Gods vercondighen die ons heeft uyt de duysternisse gheroepen tot sijn wonderlick licht: soo wil hy sonder twijfel dat de eenighe lof Gods alsoo in der ghelooviges oore luyde / dat de hooveerdicheyt des vleeschs gheheel stom gemaeckt worde. De somma is dit / dat de mensche niet en can een brijse der rechtveerdicheyt hem selven toeschrijven sonder kerckroof te doen / want hy neemt ende rooft soo veel van de eere der rechtveerdicheyt Gods / als hy hem selven toeschrijft.

Tegenworpinghe.

Antwoort: welcke is bevesticht met de authoriteyt der Apostelen / namelick / Pauli ende Petri.

Rom. 3. 26.

Ephes. 1. 6. ende 2. 8.

1. Petr. 2. 9.

De gerustichevt der conscientie spruyt alleen uyt de onverdiende rechtveerdichmakinge / na dat getuygenisse Salomonis.

* Prov. 20. 9

‡ De conscientie selve is daer van een getuyghe.

3 Ist dat wy nu soecken door wat middel de conscientie mach voor God ruste ende vrede hebben / soo en sullen wy gheenen anderen middel vinden dan dat ons door Gods ghenade onverdiende barmhertichevdt ghegheven worde. Wy moeten altijts dat woort Salomonis gedencken / daer hy seyt: * Wie sal seggen ick hebbe mijn herte ghereynicht / ick ben ghesuyvert van mijne zonden? Daer en is voorwaer niemant die niet en zy met ontellicke vele onreynicheyt verladen. ‡ Daerom laet een yegelick oock onder de aldervolmaeckste in sijn conscientie dalē / ende sijne wercken tot rekenschap brengen / ende sien wat eynde hy sal hebben. Sal hy veetsamelick rusten ghelijck of alle sijn sake wel stonde met God? sal hy niet veel meer met grouwelicke tormenten ende quellingen verscheurt worden / als hy sal de materie ende oorsake der verdoeminghe in hem bevinden / ist dat hy na sijne wercken gewaerdeert wordt. Als de conscientie op God siet / so moet sy met sijn oordeel seker vrede hebben / ofte van de helsche verschrickinghen beseten worden. Daerom en doen wy geen voordeel van de rechtveerdicheyt handelende / ten zy dat wy sulcke rechtveerdicheyt stellen door der welcker stātvasticheyt onse ziele mach in het oordeel Gods behouden worden. Als onse ziele sal hebben waer door sy onvertsaecht can voor het oordeel Gods verschijnen / ende sonder verschrickinghe sijn oordeel ontfanghen / dan sullen wy eerst weten dat wy een ongheveynsde rechtveerdicheyt ghevonden hebben. Daerom en ist niet sonder oorsake dat de Apostel dese reden so seer dringt: ende ick wil liever sijne woorden ghebruycken dan de mijne. Ist dat de beloofte der erve is uyt de Wet / soo is het gheloove ydel / ende de beloofte te niete. * Te voren verhaelt hy dat het gheloove verydelt ende te niete is / ist dat de beloofte der rechtveerdicheyt staet op de verdienste onser wercken / ofte ghelegen is in de onderhoudinghe der Wet. Want nemmermeer en soude yemant gherustelick daer in te vrede zijn: want nemmermeer en soude yemant connen vast ende seker by hem selvē zijn / dat hy der Wet heeft ghenoech ghedaen / ghelijckse voorwaer noyt yemant en heeft door wercken volcomelick ghenoech ghedaen. Van dese sake en heeft men niet verre ghetuygenissen te soecken / een yeghelick mach hem selven ghetuyghe zijn / die hem selven wil recht aensien. Ende hier uyt ist openbaer hoe diepe de gheveynstheyt in de herten der menschen ghegraven heeft / dewijle sy soo gherustelick hen selven toe gheven dat sy hen niet en ontsien hare behaghelickheden tegen Gods oordeel te stellen / ghelijck of sy hem wilden eenichsins verhinderen te richten. Maer de gheloovige die hen selven ondersoecken / worden door een veel ander sorchvuldicheyt benaut ende ghequelt. Soo soude dan een yeghelick in sijn herte ten eersten twijfelen / ende ten eynde vertwijfelen / ende alle hope verliesen / als een yegelick soude hem selven bedencken ende overlegghen met wat grooter schult hy noch verladen is / ende hoe verre hy zy van de conditie die hem is opghelevt. Siet hier alreede het gheloove verdruckt ende uytghebluscht. Want onghestadich zijn / twijfelen / opwaerts ende nederwaerts drijven / wanhopen ende mistrouwen / en is niet ghelooven: maer ghelooven is het herte in stantvastighe sekerheyt / ende volcomen gerusticheyt bevestigen ende onbewegelick houden / ende een vaste steune ende seker ruste hebben.

Ende de Apostel Paulus de welcke hefticlı daer op aen staet / dat het geloove verydelt is / ist dat de beloofte der rechtveerdicheyt gelegen is in de onderhoudinge der Wet.

* Rom. 4. 14

4 Ten anderen seyt hy dat de beloofte soude ydel ende te vergheefs zijn. Want waert dat de vervullinghe der beloofte hinghe aen onse verdiensten / wanneer souden wy soo verre comen dat wy souden de weldadicheyt Gods verdienen? Ja dit tweede stuc volcht uyt den eersten: want de beloofte en sal niet vervult worden anders dan den ghenen diese ghelooven. Daerom als het gheloove is vervallen / soo en heeft de beloofte gheen cracht meer. Daerom is de erve uyt dē geloove / op dat sy soude zijn door genade / om de beloofte vast te makē. Wāt sy is overvloedichlic genoech bevesticht als sy steunt op de barmhertichevt Gods alleē: want de barmhertichevt

Ten anderen, dat de beloofte soude ydel ende te vergeefs zijn.

Welcke sonder geloove heel vervalt.

Psal. 85. 11, 12.

ende

ende waerheyt zijn met eeuwighen bande aen malcanderen onderlinghe verbonden: Dat is/ al wat God barmhertichlick belooft / dat volbrengt hy oock ghetrouwelick. Alsoo stelt David eerst de oorsake der salicheyt in de barmhertichheyt Gods/ eer hy begheert dat hem God na sijn woort salicheyt gheve. Laet (seyt hy) uwe barmhertichheden tot my comen/ende uwe salicheyt nae u woort. Ende dit met rechte. Want God en wordt door gheen ander dinck dan alleenlick door sijn barmhertichheyt beweecht om te beloonen. Daerom moet alle onse hope op Gods barmhertichheyt steunen/ ende gefondeert zijn / ende niet op onse wercken sien om daer in eenighe hulpe te soecken. Dit selve ghebiet ons oock Augustinus te doen / op dat niemant en dencke dat wy hier wat nieus seggē.* Christus (seyt hy) sal in der eeuwicheyt regneeren in sijne dienstknechten. Dit heeft God belooft/dit heeft God geseyt/ist dat dit niet genoech en is / God heeft het gesworē. Dewijle dā de belofte vast eñ seker is/niet nae onse verdiensten/maer nae sijn barmhertichheyt / soo en moet niemant dat met vreese belijdē/daer vā hy niet en mach twijfelē. Bernardus seyt ooc:† Wie sal comen salich wesen? seggen de Discipulen Christi. Maer hy antwoort: By de menschen is het onmoghelick/ maer niet by God. Dit is al onse betrouwen/ dit is alleen onse troost / dit is het gantsche fondament onser hope. Maer hoewel wy van sijn macht seker zijn/ wat sullen wy seggen van sijnē wille? Wie weet oft hy haet ofte liefde weerdich is. Wie heeft den sin des Heeren ghekent? ofte wie heeft sijn raetsman geweest? Hier moeten wy ymmers des gheloofs gedachtich zijn/ hier moet de waerheyt ons te hulpe comen / op dat het ghene dat van ons verborghen is in het herte des Vaders / ons door den Gheest gheopenbaert worde/ende dat sijn Geest betuygende onse herten versekere dat wy zijn kinderen Gods. Dat hy ons (segghe ick) dat versekere/ ons roepende ende rechtveerdighende voor niet ende onverdient door het ghelooe: het welcke een middel is tusschen de eeuwige predestinatie ende de toecomende glorie. Int corte sullen wy aldus besluyten. De Schrifture gheeft te kennen dat de beloften Gods niet vast noch seker en zijn / ten zy dat sy door een vast betrouwen des herten ende der conscientie ontfangen worden. Waer twijfelinghe ofte onsekerheyt is/ daer seyt hy dat de beloften te niete worde. Wederom seyt hy dat de beloften niet en commē dan wanckelbaer ende ongestadich zijn / als sy op onse wercken steunen. Daerom moeten wy de rechtveerdicheyt verliesen / ofte wy en moeten de wercken niet aenmercken/ maer het geloove/ alleen moet plaetse hebben/ het welcke van sulcker naturere is dat het de oorē opent/ ende de ooghen toe sluyte / dat is/ het siet op de belofte alleenlick / ende went de ghedachten af van alle weerdicheyt ofte verdienste der menschen. Also wordt die seer schoon Prophetie Zacharie vervult / dat als de ongherechticheyt der aerde sal wech ghenomen zijn/dan sal een yegelick sijnen vrient roepen onder sijnen wijnstock / ende vijgheboom. Waer mede de Prophete te kennen gheeft / dat de gheloovighe gheen waerachtige vrede en hebben / eer sy vergheving der zonden verkrijghen. Want men moet de ghemeyn ghewoonte der Propheten aenmercken / dat sy de uytwendighe zegheninghen voor ooghen stellen als figueren der geestelicker goeden/so wanneer sy van het rijcke Christi spreken. Hierom wort Christus onse vrede ende een Coninck der vrede ghenaemt/om dat hy alle de beroerten der conscientie stilt. Ist datmen wil ondersoecken op wat wijse / soo moetmen comen tot de offerhande door de welcke God versoent is: want so wie niet vast en acht dat God ons ghenadich is / door de eenighe versoeninghe / door de welcke Christus sijnen toorn ghedraghen ende ghestilt heeft/ die en sal nimmermeer ophouden van beven ende vreesen. Somma / onse vrede en is nerghens te soecken dan in de benautheden ende verschrickinghen Christi onses Salichmakers.

Psal.119.76

Als nu het geloove op de eenige barmhertichheyt door Christum is rustende/ soo is genoechsaem de belofte bevesticht: twelck uyt Augustino ende Bernardo bewesen wordt.

* In Psal.88 Tract. priore.

† Serm.5. in dedicatione templi.

Eccles.9.1. 1.Cor.2.16.

Daer nae/ met een seer stercke bewijs-rede uyt het voorgaende tsamen gebrocht ende met duydelicke voorsegginghen der Propheten verklaert.

Zach.3.9.

Esai.9.6. Ephes.2.14

5 Maer waerom ghebruycke ick een getuygenisse die eenichsins duyster is / † Paulus versaeckt alomme dat de conscientien vrede ofte geruste blijschap hebben / ten zy dat wy seker zijn dat wy door het gheloove gherechtveerdicht worden. Hy verclaert oock mede waer uyt ons de versekertheyt comt / te weten / als de liefde Gods is in onse herten uytghestort door den heylighen Gheest: ghelijck of hy wilde seggen/ dat onse zielen niet en connen anders gherust zijn/ten zy dat wy seker zijn dat wy Gode behaghen. Waerom hy oock erghens in den persoon der godsalighen uytroept / segghende: Wie sal ons scheyden van de liefde Gods die in Christo is? Want wy sullen door allerley seer cleynen wint schudden ende beven / tot dat wy tot dese haven zijn ghecomen: ende wy sullen hierentegen oock in de duysternisse des doots gherust zijn/ende vrede hebben / soo langhe als de Heere hem selven sal bewijsen onse Pastoor ende Herder te zijne. Daerom alle die snateren dat wy door het gheloove gerechtveerdicht worden om dat wy wedergeboren zijnde/ zijn rechtveerdich om dat wy geestelic leven/die en hebben noyt de soeticheyt der ghenade ghesmaeckt / dat sy souden betrouwen dat God hen genadich is. Waer uyt oock volcht dat sy de wijse van recht te bidden niet meer en weten/ dan of sy Turcken ofte andere onheylige Heydenen waren.† Want (ghelijck Paulus betuycht) het en is gheen waerachtich gheloove / ten zy dat het ons dien seer liefficken naem Vader / in gheve ende voor gheve/ jae ten zy dat het ons den mont op doe / om vrylic te roepen * Abba Vader. Het welcke hy erghens klaerlick uytdruckt / segghende: Dat wy in Christo stouticheyt ende toeganck hebben tot Godt met betrouwen door het gheloove in hem. Dit en geschiet voorwaer niet door de gave der wedergheboorte: de welcke altyts onvolmaeckt is in dit vleesch/ ende brenght oock vele oorsaken der twijfelinghe mede. Daerom moeten de gheloovighe tot dese remedie comen / dat sy vast ende seker houden/ dat sy door gheen ander recht noch naem en moghen de erve des hemelschen rijcx hopen / dan om dat sy in het lichaem Christi geplant ende ingelijft zijnde/ voor niet eñ onverdient rechtveerdich geacht wordē. Want aengaende de rechtveerdichmakinge en heeft het geloove van hem selven geen macht om Gods genade te gecrijgē ofte te rechtveerdigen maer het ontfangt vā Christo dat ons gebreect.

Ten derden met een openbare bewijs des Apostels.

† Rom.5.1.

Rom.8.35.

Psal.23.4.

Ten laetsten/ blijckt sulcx oock uyt de wederlegginge van des tegensprekers argument/te weten: dat wy niet daerom rechtveerdich en zijn/ om dat wy wedergeboren zijnde geestelick leven.

† Reden/ waerom.

* Gal.4.6.

Rom.3.28.

Het xiiij. Capittel.

Hoedanich het beginsel der rechtveerdichmakinghe, ende de gheduerighe voortganck daer in zy.

EEde op dat de sake te claerder worde / soo laet ons ondersoecken hoedanich de rechtveerdicheyt des menschen mach in den gheelen loop des levens wesen. Hier sullen wy vier graden maken. Want sommighe menschen zijn sonder eenighe kennisse Gods / ende in afgoderie versoncken: sommighe zijn met den naem

De menschen zijn in den gantschen loop des levens/ ofte Afgodendienaers/ofte Goddeloose ofte hypocriten.

Christenen / het woort Gods ende de Sacramenten uytwendichlick aenghenomen hebbende/ende door onreynicheyt des levens God versakende/welcken sy met den mont belijden:sommighe zijn gheveynsde hypocriten / de boosheyt des herten met ydelen schijn bedeckende : ende sommighe zijn door den Gheest Gods wedergeboren / nae waerachtighe heylicheyt staende.

Ofte wedergeboren.

In de eerste en can van het opperste des hoofts tot het onderste der voeten niet een vonexken goets ghevonden worden / als sy nae hare natuerlicke gaven geweerdeert worden:ten zy dat wy moghelick willen de Schriftuere valsch maken / die van alle Adams kinderen spreeckt/ dat sy een verdraeyt ende hartneckich herte hebben. Dat alle het ghedichtsel haers herten boos is van de eerste jaren aen:Dat hare ghedachten ydel zijn : Dat sy de vreese Gods niet voor ooghen en hebben : Dat niemant onder hen verstant en heeft / noch God en soeckt. Somma/ dat sy vleesch zijn / onder welcken naem alle de wercken verstaen worden die van Paulo vertelt worden / als hoererie / onreynicheyt / onbeschaemtheyt/overdaet / afgodendienst/tooverie/ vyantschap / twist / strijt/toornicheyt/ ghekijf/ oneenicheyt/secten / nijdt/dootslach / ende alle onreynicheyt eñ grouwelickheyt diemen mach bedencken. Dit is des menschen weerdicheyt waer op sy moghen betrouwen ende hoveerdich zijn. Ist dat onder hen eenige zijn met sulcke eerbaerheyt der zeden/ dat sy eenen schijn der heylicheyt heeft onder den menschen : nochtans dewijle wy weten dat God de uytwendige vercieringe niet en acht / soo moeten wy tot de fonteyne der wercken comen/ ist dat wy willen dat sy eenighe cracht hebben tot rechtveerdicheyt. Wy moeten (segghe ick) in sien uyt wat ghenegentheyt des herten de wercken comen. Maer hoewel hier groote materie gheopent wort om veel te schrijven / nochtans dewijle de sake can met weynige woorden verclaert worden/ so wil ick so veel het mogelick is/cort zijn in het leeren.

De afgodendienaers zijn van alle gerechticheyt ontbloot.

Jer. 17.9. Gen. 8.21. Psal. 94.11. ende 14.2.

Vol godloosheyt ende ongerechticheyt.

Gen. 6.3. Gal. 5.19.

Geheel ellendich ende verloren by God.

2 Ten eersten en versake ick niet dat alle de schoone gaven die in de ongheloovighe ghevonden worden/Gods gaven zijn. Ick en ben oock soo seer buyten het ghemeyn gevoelen niet / dat ick soude willen seggen/* dat daer gheen onderscheyt en is tusschen de rechtveerdicheyt/maticheyt ende ghrechticheyt Titi ende Traiani, ende de raserie/ onmaticheyt ende wreetheyt Caligule, Neronis, ofte Domitiani. Item tusschen de schandelicke oncuyscheyt Tiberij,ende de loflicke cuyscheyt Vespasiani:eñ (op dat ick't niet te lanc en make / een yeghelicke deucht ofte ondeucht meldende) tusschen de onderhoudinge ende verachtinghe des rechts ende der Wet. Want daer is soo groot onderscheyt tusschen recht ende onrecht/ dat het ooc in het doot-beelt daer van gesien wordt. Want wat salder in de werelt gheschickt ende gheordineert blijven/ ist dat wy het recht ende onrecht onderlinghe vermenghen? Daerom heeft de Heere sulck onderscheyt tusschen eerlicke ende schandelicke daden/niet alleẽlick in aller menschen herte gedruckt / maer bevesticht dat oock dickmael door de exempelen sijnder voorsieninge.‡ Want wy sien dat hy vele zegheninghen des teghenwoordighen levens gheeft/den genen die hen selven in de deucht oeffenen/ ende die hanterẽ. Niet dat het uytwendige beelt ende schaduwe der deucht can de alderminste weldaet Gods verdienen : maer het believt hem also te bewijsen hoe seer hem de waerachtighe rechtveerdicheyt behaecht / dewijle hy oock de uytwendighe ende gheveynsde rechtveerdicheyt met tijtlicke vergheldinghe loont. Hier uyt volcht dat wy boven beleden hebben / dat alle sulcke deuchden ofte eer beelden ende schaduwen der deucht / Gods gaven zijn: want daer en is gheen dinck eenichsins prijselick/dat niet van hem en comt.

Daer is nochtans een groot onderscheyt tusschen sommighe deuchtsame, ende heel verdorvene.

Welc onderscheyt openbaer is.

* Ten eersten/in de gaven Gods.

Ten tweeden/in de onderscheydinge tusschen eerlicke ende oneerlicke dingen.

‡ Ten derden, in de zegeningen des tegenwoordigen levens.

3 Maer het is niet te min waerachtich dat Augustinus schrijft/te weten / dat alle de ghene die van de religie des eenighen Gods vreemde zijn/of sy schoon om den schijn der deucht wonderlicken groot gheacht worden / nochtans niet alleenlick gheene vergeldinghe / maer veel meer straffe verdienen / om dat sy de suyvere gaven Gods door de onreynicheyt des herten besmetten. Want hoewel sy instrumenten Gods zijn om de ghemeynschap der menschen door rechtveerdicheyt / maticheyt/ soberheyt/vrientschap/ sterckheyt/ ende voorsichticheyt te bewaren/ soo volbrenghen sy nochtans dese seer goede wercken Gods seer qualick : want sy en worden niet door oprechte begheerte ende liefde der deucht/ maer door enckel eersoeckinghe / ofte eygen liefde / ofte door eenighe ander verkeerde ghesintheyt af ghehouden van boose wercken. Daerom dewijle hare wercken zijn van de onreynicheyt des herten als van harẽ oorspronck aen verdorven/soo en zijn die niet onder de deuchden te tellen/ niet meer dan de ondeuchden die om de ghelijckheyt die sy met de deuchden hebben / plegen te bedrieghen. In corte/dewijle wy weten dat het eenich ende eeuwich eynde der gherechticheyt is/datmen God diene: so sal het met rechte gheen gherechticheyt genaemt worden / al wat tot een ander eynde gedaen wordt. Soo dan dewijle sy dat eynde niet en aensien dwelc de wijsheyt Gods hen voorstelt / soo sondighen sy een verkeert eynde aensiende / of het schoon na haer ampt goet schijnt dat sy doen. Soo besluyt hy dan dat alle de ghene die onder de Heydenen schoone wercken ghedaen hebben / ghelijck Fabritij. Scipiones ende Catones, dat sy nochtans daer in ghesondicht hebben / dat sy gheen licht des gheloofs hebbende / hare wercken niet en hebben tot dat eynde ghedaen / tot het welcke syse behoorden te voeghen : ende dat daerom gheen waerachtighe rechtveerdicheyt in hen gheweest en zy / want de wercken niet nae der daet/maer nae het eynde gheacht worden.

Lib. 4. contra Iul.

Nochtans is al tgene/ dat van sodanighe begaefde eñ deuchtsame ghedaen wort/ al schijnet oock seer prijselick te zijn/ verdorven.

1. Overmits de onsuyverheyt haers herten.

2. Overmits het afwijcken van het rechte eynde.

1. Joan. 5. 12.

3. Overmits sy van Christo versteken worden buyten den welcken geen leven en is.

4 Boven desen ist dat het waer is dat Joannes seyt/te wetẽ: Dat buyten den Sone Gods geen leven en is / soo loopen alle die met alle haren loop tot het verderf ende tot het oordeel des eeuwigen doots / die Christum niet en hebben/ hoedanich sy oock anders zijn/ wat sy doen ofte poogen. Hierom seyt Augustinus in een plaetse:Onse religie onderscheyt de rechtveerdige van de onrechtveerdige/ niet door de Wet der wercken / maer des gheloofs / sonder het welcke de wercken die goet schijnen / tot zonde verandert worden. Daerom schrijft de selve Augustinus wel daer hy den arbeyt sulcker menschen vergheliijckt by eenen dwalenden loop. Want hoe yemant neerstichlicher loopt buyten den wech/ soo veel te seerder dwaelt hy / ende wordt daerom soo veel te ellendigher. Daerom seyt hy dat het beter is in den rechten wech creupel gaen/ dan buyten den wech loopen. * Ten laetsten ist seker dat het quade boomen zijn : want sonder de ghemeynschap Christi en is gheen heylichmakinghe : soo mogen sy dan wel vruchten baren die schoon ende lieflick in de ooghen / ende soete van smake zijn / maer niet die goet zijn. Hier uyt sien wy lichtelick dat het verbloeckt ende niet alleenlick van gheender weerde tot recht=

Lib. ad Bonif. 3. cap. 5.

Dwelck met Augustinus seggen bevesticht wort.

Praef. in Psal.

*4. Overmits den staet des natuerlicken mensches/ welcke met woorden der Schrifturen beschreven is/ betuygende dat de mensche voor de wedergheboorte in sonden doot is:ende in de wedergeboorte Gods enige genade prijsende.

rechtveerdicheyt / maer oock een seker verdienste tot verdoeminghe is / al wat de mensche denckt/bedenckt/ofte volbrengt/ eer hy door het gheloove wordt met God versoent. Ende wat twisten wy ghelijck van een twijfelachtighe sake/dewijle het nu door de getuygenisse des Apo-
Hebr.11.6. stels bewesen is / dat het onmogelick is dat yemant soude Gode behaghen sonder gheloove.

5 Maer de sake sal noch klaerder worden / ist dat wy de natuerlicke conditie des mensches/ ende de genade Gods teghen malcanderen stellen. Want de Schriftuere roept alomme dat God niet in den menschen en vint/waer door hy soude verweckt worden om hem goet te doen: maer dat hy hem door sijn onverdiende genade voorcomt. Want wat can de ghene die doot is/ doen om levendich te worden? Maer als hy ons door sijn kennisse verlicht/soo wordt hy ghesept/ ons van der doot te verwecken/ende een nieuwe
Joan.5.25. creatuere te maken. Want wy sien dat de genade Gods ons dickmael (voornemelick by Paulum) onder desen tijtel aenghepresen wort. God (seyt hy) die rijcke is in barmhertichheden/ heeft ons door sijn groote liefde / waer mede hy ons heeft lief gehadt / oock doe wy doot waren door de sonde / levendich ghemaeckt in Christo / etc. Ende op een ander plaetse daer hy onder de fi-
guere Abrahe handelt van de ghemeyn roepin-
Ephes.2.4. ghe der Heydenen: God (seyt hy) die de dooden levendich maeckt/ ende roept het ghene dat niet
Rom.4.17. en is/gelijc of het ware. Ist dat wy niet en zijn/ wat konnen wy vermoghen? Daerom wederleydt de Heere krachtichlick sulcke hooveerdic-
Job 41.2. heyt in de Historie Job met dese Woorden: Wie heeft my voorgheeomen/ick sal hem vergheldẽ: want alle dinghen zijn mijne. Welcke sententie
Rom.11.35 Paulus verclarende / verstaet daer uyt dat wy niet en sullen dencken / dat wy yet tot Godt brenghen anders dan schandelick ghebreck ende ydelheyt. Daerom als hy in de boven verhaelde plaetse wil bewijsen dat wy niet door onse wercken / maer door sijn ghenade alleen zijn tot
Ephes.2.10. Tit.2.14. de hope de salicheyt gheeomen / soo brenght hy voort dat wy sijne creatueren zijn / om dat wy wedergheboren zijn in Christo Jesu tot goede wercken die hy bereyt heeft / om dat wy souden daer in wandelen. Ghelijck of hy wilde seggen: Wie van ons can roemẽ dat hy door sijn rechtveerdicheyt God verweckt heeft / dewijle onse eerste macht tot wel doen comt uyt de wedergeboorte? Want wy zijn van sulcker natuere/ datmen eer soude olye uyt eenen steen / dan goede wercken uyt ons drucke. Het is voorwaer wonder dat de mẽsche in so groote schande verdoemt zijnde / bestaet noch yet hem selven toe te schrij-
1.Tim.1.9. ven. Laet ons dan niet Paulo (die een soo uytnemende instrument Gods is) belijden dat wy van den Heere gheroepen zijn/door een heylighe roepinghe:niet nae onse wercken/ maer nae sijn
Tit.3.4. voornemen ende ghenade:ende dat Gods onses Salichmakers vriendelickheyt eñ liefde tot ons is verschenẽ:want hy heeft ons salich gemaect/ niet door de wercken der rechtveerdicheyt die wy ghedaen hebben/ maer nae sijn barmhertichheyt:om dat wy gherechtveerdicht zijnde / door sijn ghenade souden erfgenamen des eeuwigen levens worden. Door dese belijdinge berooven wy den mensche van alle rechtveerdicheydt tot het minste deelken toe/ tot dat hy door de eenige barmhertichept Gods tot de hope des eeuwighen levens wedergheboren wordt. Want ist dat de rechtveerdicheydt der wercken yet vermach om ons te rechtveerdighen / soo seytmen valschelick dat wy door ghenade gherechtveerdicht worden. De Apostel en was voorwaer so vergetelick niet / als hy betuychde dat de rechtveerdichmakinge onverdient was / dat hy soude vergheten hebben dat hy op ander plaetse gesept heeft / dat de ghenade nu gheen ghenade en is/ist dat de wercken van eenigher weerde zijn. Rom.11.6.
Ende wat wil Christus anders/als hy seyt dat Matt.9.13
hy is gecomen/niet om de rechtveerdige / maer Marc.2.17
om de sondaers te roepen. Ist dat alleenlick de Luc.5.32.
sondaers toeghelaten worden / wat willen wy door ghevepnsde rechtveerdicheyt eenen toeganck soecken.

6 Ick dencke dickmael dat het te vreesen is/ dat ick der barmhertichept Gods mach onrecht doen / om dat ickse soo sorchvuldichlick arbeyde te beschermen / ghelijck of sy twijfelachtich ofte duyster ware. Maer dewyle onse boosheyt sulc is/dat sy Gode nemmermeer toe en laet dat hen toe comt/ als sy niet seer sterckelick gedwongen en wort:soo worde ick bedwongen langher hier van te handelen dan ick wilde. Maer dewijle de Schriftuere in dese sake claer genoech is/ so wil ick liever met hare woorden / dan met de mijne strijden. Als Esaias het ghemeyn verderf des menschelicken ghesláchts beschreven heeft / soo stelt ende verclaert hy daer nae seer wel de orden der weder oprechtinghe ende vernieuwinghe.
De Heere(seyt hy)sach/ ende het scheen quaet in Esai.59.15
sijne oogen. Ende hy sach dat daer niet een man en was / eñ hy verwonderde hem dat daer niet eenen was die daer voor badt : ende hy stelde salicheyt in sijnen arm/ende versterckte hem selven met sijn rechtveerdicheyt. Waer zijn onse rechtveerdicheden / ist dat het waer is / dat de Prophete seyt / te weten / dat daer niemant en is / die in de vercrijginghe sijnder salicheyt den Heere hulpe doet? Een ander Prophete voor oo- ghen stellende hoe de Heere handelt van de sondaers met hem te versoenen/seyt aldus: Ic wil my aen u verloven in der eeuwicheyt / in rechtveerdicheyt / oordeel/ ghenade ende barmhertichheyt. Der ghener die geen barmhertichept vercreghen en hadde sal ick seggen/ ghy hebt barmhertichept vercreghen. Ist dat dit verbont daer in sonder twijfel onse eerste vereeninghe met God vervaet is / op de barmhertichept Gods steunt/ soo en heeft onse rechtveerdicheyt geenen gront. Ende voorwaer uyt den genen die dichten dan de mensche met eenige rechtveerdicheyt der wercken Gode te ghemoete comt/ wilde ick wel verstaen oft sy meynen dat daer gantschelic eenige rechtveerdicheyt zy/anders dan die Gode aenghenaem is. Ist dat het raserie is sulcx te dencken: wat mach Gode aenghenaem zijn dat van sijne vyanden comt/ die hy gheheel met alle hare wercken verworpt? Ic segge dat de waerheyt betuycht / dat wy alle doodtlicke ende openbare vyanden onses Gods zijn / tot dat wy gerechtveerdicht zijnde / tot sijn vrientschap wederom aengenomen worden. Ist dat het begin der rechtveerdinghe is de liefde/ wat rechtveerdicheden der wercken konnen die voorgaen? Daerom om ons van dese seer schandeliche hooveerdicheyt af te wenden / soo vermaent Joannes ons neerstichlick? dat wy niet eerst hem lief ghehadt en hebben. Ende dit selve heeft de Heere nu voortijden door sijnen Prophete gheleert/ seggende: † Ick salse uyt eygener liefde lief hebben / om dat mijn toornicheyt is afghewent. Voorwaer ist dat sijn liefde haer van selfs tot ons went / so en wort sy door onse wercken niet verweckt. * Maer de onverstandige gemeynen man en verstaet hier by anders niet / dan dat niemant verdient en heeft dat Christus soude onse

5. Sulcx is oock door waerachtich uyt het getuygenisse des Prophete Esaie.

Den welcken oock toestemt de Propheet Ozeas. Ozee.2.19. ende 23.

Item Paulus ende Joannes. Rom.5.6. Col.1.21. ‡ 1.Joan.4.10. † Oze.14.3.

* 6. Blijckt sulcx uyt een seer crachtighe reden/ de welcke wech neemt de dwalinge van den gemeynen man/ die de gerechticheyt sijnder wercken onder een vermengt met de verlossinge die ons door Christum vercregen is.

onse verlossinge volbrengen: maer dat wy door onse wercken geholpen worden tot de besittinghe der verlossinghe. Maer al ist dat wy van Christo verlost zijn / soo zijn wy nochtans duysternisse ende erfgenamen des doots/ende vyanden Gods / tot dat wy door de roepinghe des Vaders in de ghemeynschap Christi gheplant
1.Cor.6.11. worden. Want Paulus leert dat wy van onse onreynicheden niet ghesuyvert ende ghewischt en worden / eer dan de Gheest die reyninghe in
1.Petr.1.2. ons werckt. Petrus wel ende dit selve betuyghende / seyt dat de heylichmakinghe des Gheests crachtich is tot de ghehoorsaemheyt ende besprenginge des bloets Christi. Ist dat wy door den Gheest besprengt worden met den bloede Christi tot reyninghe / soo en moeten wy niet dencken dat wy eer hy ons besprengt / anders zijn dan de sondaer is sonder Christo. So moet dan dit vast blijven dat het begin onser salicheyt is ghelijck een wederopstandinge uyt der doot in het leven. Want als ons om Christi wille ghegheven is in hem te ghelooven / dan beginnen wy eerst uyt den doot te comen in het leven.

7 Onder dese orden/worden de menschen vervaet die in den tweeden ende derden graet der boven-geschreven deylinghe zijn. Want de onreynicheyt der conscientie bewijst dat de sulcke noch niet en zijn door den Gheest Gods wedergheboren. Wederom dat sy niet wedergheboren en zijn / is een teecken dat sy gheen gheloove en hebben. Waer uyt het openbaer is dat sy noch niet en zijn met Godt versoent / noch voor sijn aensichijn gherechtveerdicht: want hier toe en kommen niet anders dan door het gheloove. Wat conne de sondaers die van God verbreemt zijn / voortbrenghen / anders dan dat voor sijn oordeel grouwelick is? Met dit valsch betrouwen zijn alle godloose opgheblasen / ende voornemelick de gheveynsde hypocrijten / te weten/ hoewel sy weten dat haer herte vol schandelickheyts is/ nochtans als sy eenige wercken doen/ die eenen schijn hebben / soo achten sy die weerdich te zijne datse Godt niet en verachte. Hier uyt komt die schadelicke dwalinghe dat sy hoewel hen haer boos ende ongodlick herte overtuycht is/ nochtans niet en konnen daer toe gebracht worden / dat sy souden belijden hen selven ydel van rechtveerdicheyt te zijne. Maer hoewel sy hen selven bekennen onrechtveerdich te zijne / dewijle sy het niet en konnen versaken/ soo schrijven sy hen selven nochtans wat rechtveerdicheyts toe. Dese ydelheydt wederlept de Heere seer wel door den Prophete/ daer hy seyt: Vraecht de Priesters / segghende: Ist dat een mensche gheheylicht vleesch draecht in de slippe sijns kleet / ende broot ofte andere spijse daer by leyt/sal dat daer door gheheylicht worden? De Priesters antwoorden/ Neen. Ende Haggeus seyde: Ist dat een mensche die in sijn ziele onreyn is / yet van desen aenroere / sal het niet besmet worden? De Priesters antwoorden/ Ja. Haggeus seyde: Alsoo is dit volck voor mijn aensichijn/ seyt de Heere: ende alsoo sullen alle wercken haerder handen/ ende al wat sy my offeren/ onreyn zijn. Och of wy dese sententie konden volcomelick ghelooven/ ofte wel in onse ghedachtenisse behouden. Want daer en is niemant hoe boos hy oock zy / die hem selven wil laten wijs maken het gene dat de Heere hier klaerlick vercondicht. Een yegelick onder de alderboosté acht sonder twijfelen dat het hem als rechtveerdicheyt toegheschreven wordt / terstondt als hy eenmael ofte tweemael ghedaen heeft dat hy behoorde. Maer de Heere roept hier teghen/dat daer uyt gheen heylicheyt ghecreghen en wordt/ ten zy dat het herte eerst wel ghesuyvert zy. En en is daer mede niet te vrede/maer betuycht dat door de onreynicheyt des herten oock alle wercken besmet zijn / die van de sondaers ghedaen worden. Dese zy dan de naem der rechtveerdicheyt van de wercken die door den mont des Heeren van onreynicheyt verdoemt worden. Ende met wat schoonder gelijckenisse bewijst hy dat? Yemant hadde moghen teghenworpen dat het ghene dat de Heere gheboden heeft/onveranderlick heylich is. Maer hy seyt daerenteghen/ dat het gheen wonder en is dat de wercken die in de Wet des Heeren gheheylicht zijn / door der boosen onreynicheyt besmet ende bevleckt worden: dewijle een onreyn hant het Heylighe onheylicht / als sy het handelt.

8 Dese selve sake vervolcht hy seer wel in Esaia / segghende: En wilt gheen offerhande te vergheefs offeren / uwe brantoffer is my een grouwel: mijn ziele haet uwe nieumaenden ende feestdaghen / sy zijn my swaer gheworden / ick hebse qualick verdraghen. Als ghy sult uwe handen uytstrecken / so sal ick mijne oogen van u af wenden: als ghy my sult menichvuldichlick bidden/soo en sal ick u niet verhooren: want uwe handen zijn vol bloets. Wort ghewasschen ende weest reyn/ neemt het quaet uwer gedachten wech. Wat beduyt dit dat de Heere alsoo de ghehoorsaemheydt schnder Wet veracht ende walcht? Maer hy en verworpt hier geen dinck dat uyt de oprechte onderhoudinge der Wet is/ van welcke onderhoudinghe hy alomme leert/ dat het begin is ongheveynsde vreese sijns naems. Waer die niet en is/daer is al wat hem gheoffert wordt/ niet alleen beuselinghe / maer oock schandelicke ende grouwelicke onreynicheyt. Laet nu de gheveynsde hypocriten gaen/en de boosheydt die in het herte verborghen is behoudende / arbeyden om Gode door wercken te behaghen. Jae sy sullen hem alsoo meer ende meer terghen ende vertoornen. Want de offerhanden der godloosen/zijn hem grouwelick: der oprechten ghebedt alleen is hem aenghenaem. Soo stellen wy dan buyten alle twijfelinghe het ghene dat moet seer wel bekent zijn den ghenen die wat in de Schriftuere gheoffent zijn: te weten/dat oock de alderciercklijcste wercken der menschen / die noch niet waeraschtichlick gheheylicht en zijn/soo verre zijn van rechtveerdicheyt voor God/ dat sy selfs geacht worden sonden te zijn. * Ende daerom hebben die seer wel ghelecrt/die gheschreven hebben dat de persoon geen ghenade en gheerijcht door de wercken: maer dat daerenteghen de wercken dan eerst Gode behaghen/ als de persoon heeft eerst genade in het aensichijn Gods ghevonden. Ende dese orden moetmen neerstichlick aenmercken / tot de welcke ons de Schriftuere oock ghelijck met der handt leydt. Moses schrijft dat Godt heeft op Abel ghesien/ ende op sijne wercken. Waer in ghy siet dat hy beduyt dat God den menschen genadich is/ eer hy hare wercken aensiet. Daerom moet de reyninge des herten eerst geschien/ op dat de wercken die wy doen/ van Godt vriendelick ontfanghen worden. Want de sententie Jeremie heeft altijts plaetse/te weten/dat de ooghen Gods de waerheyt aensien. Ende dat het geloove alleen de herten der menschen reynicht / dat heeft de heylighe Gheest door den mont Petri betuycht. Waer uyt dat het volcht / dattet eerste fondament is in het waerachtich ende levende gheloove.

9 * Laet ons nu aensien wat rechtveerdicheyt de men-

Marginal notes (left): De tweede orden vervat de godloosen/ende de genaemde Christenen/mitsgaders de hypocriten/ van den welcken anders niet dan al wat verdoemelic is, voort komt. — Sulcx ghetuycht Haggeus de Prophect. Hag.2.12.

Marginal notes (right): Tegenworpinghe. — Antwoort. — Daer na/ getuycht sulcx oock Esaias. Esai.1.13. Siet cap.5.8 — Salomon. Prov.15.8. — Augustinus ende Gregorius. * August. lib. de pœnitent. & Gregori cujus verba referuntur 5. quæst.7. — Gen.4.4. — Iere.4.3. — Act.15.6. — * de vierde orden begrypt de wedergheboren.

de menschen hebben/ die wy in den vierdē graet gestelt hebben. Als God ons door de rechtveerdicheyt Christi met hem versoent/ende onse sonden voor niet vergheven hebbende / ons rechtveerdich acht: soo bekennen wy dat met sulcke barmherticheyt ooc dese syn weldaet comt / dat hy door synen heylighen Gheest in ons woont/ door des welcken kracht de begeerlickheden onses vleeschs daghelicx meer ende meer ghedoot worden: ende wy worden Gode gheheylicht tot waerachtighe reynicheyt des levens / dewyle onse herten tot ghehoorsaemheyt der Wet gheschickt ende verandert worden: so dat onse voorneemste wille is / synen wille te dienen/ende alleen syn eere allesins te voorderen.

Rom.8.9. 1.Cor.3.16. 2.Cor.6.16.

Dese hoewel sy door de leydinge des H. Geest den rechten wech wandelen.

Maer oock als wy door de bewegingen des heyligen Geests in de weghen des Heeren wandelen/soo blyven in ons noch overblyfselen onser onvolmaecktheyt / om ons oorsake tot ootmoedicheyt ende verneederinghe te geven / op dat wy ons niet en verheffen ons selven verghetende. De Schrifture seyt: Daer en is niet een rechtveerdighe die goet doet/ende niet en sondicht.

1.Reg.8.45 2.Par.6.36 Eccl.7.20.

Wat rechtveerdicheyt sullen sy dan noch uyt hare wercken hebben? Ick segge ten eersten/dat het alderbeste dat sy connen voortbrengen/ nochtans altyts met eenighe onreynicheyt des vleeschs besprengt ende verdorven / ende ghelyck met wat droessems vermenght is.

Nochtans het beste/ datse voortbrengen/is door des vleesches onreynicheyt bevleckt ende verdorven.

Ick segghe laet den dienstknecht Gods uyt alle syn leven uytkiesen dat hy meynt in den gantschen loop syns levens het alderuytnemenste gheweest te zyne. laet hem alle de stucken daer van wel overlegghen/ hy sal sonder twyfel ergens daer in wat bevinden dat na de verdorventheyt des vleeschs sal smaken: want wy en zyn nemmermeer soo blymoedich tot wel doē als wy behooren: maer daer is groote swackheydt waer door de loop vertraecht wordt.

Insonderheyt/ als sy tot den rechterstoel Gods treden.

Ende hoewel wy sien dat de smetten daer mede de wercken der Heyligen besprengt worden/ niet cleyn noch duyster en zyn/ soo neemt nochtans dat sy alleenlick seer kleyne vleeckens zyn / maer sullen sy den oogen Gods niet qualick ghevallen / voor de welcke oock de sterren niet reyn en zyn? Soo hebben wy dan dat niet een werck van de Heylighen en comt/ het welcke niet en verdient met schande gheloont te zyne/ ist datmē in hem selvē aenmerct.

Daerenboven is ooc een eenige overtredinge genoech om alle gedachtenisse der voorleden rechtveerdicheyt uyt te wisschen.

10 Boven desen of het schoon konde gheschien dat wy eenighe suyvere ende volmaeckte wercken deden / soo is nochtans de zonde ghenoech om alle de ghedachtenisse onser voorleden rechtveerdicheyt uyt te wisschen/* gelyc de Prophete seyt. Waer mede oock Jacobus over een comt/ segghende: † So wie in een dinck overtreet/ die is schuldich ghewoorden in allen.

* Ezec.18.24. † Jac.2.10.

Nu dewyle dit sterffelick leven nimmermeer reyn noch ydel en is van zonde/ soo soude alle rechtveerdicheyt die wy mochten verkregen hebben / door de sonden die altyt daer nae volghen/ verdorven ende verloren worden / ende en soude voor het aenschyn Gods niet komen / noch tot rechtveerdicheydt toegherekent worden. Somma / alsmen van rechtveerdicheydt der wercken handelt / soo en moetmen niet het werck der Wet/ maer het gebodt aensien. Daerom ist datmen rechtveerdicheyt soeckt uyt de Wet/ soo salmen te vergheefs een werck ofte twee voortbrenghen. Maer de ghehoorsaemheyt der Wet moet zyn sonder ophouden. Daerom/ de verghevinghe der zonden daer van wy gesproken hebben/en rekent Godt ons niet eenmael alleenlick toe (ghelyck vele dwaselick meynen) soo dat wy vergheving̃he der voorleden zonden verkreghen hebbende/ souden daer na in de Wet rechtveerdicheyt soecken/ want alsoo en souden wy niet anders dan tot valsche hope ghebracht ende bespot worden. Want dewyle wy geen volmaecktheyt en connen hebben so langhe als wy met dit vleesch becleet zyn:* ende de Wet/den doot ende verdoemenisse vercondicht alle die gheen volcomen rechtveerdicheyt met wercken en bewysen: soo sal sy altyts genoech hebben om ons te beschuldighen ende verdoemen/ ten ware dat de barmherticheyt Gods daer teghen quame / die ons door ghedurighe vergheving̃e der zonden dickmael quyt scholde: Daerom blyft dat altyts vast dat ick eerst gheseyt hebbe / te weten / wat wy oock voornemen/bedencken / ofte arbeyden/ soo sullen wy nochtans met alle onsen arbeyt ende neersticheyt der doot en̄ verderving̃e weerdich zyn / ist dat wy nae onse weerdicheyt ghewerdeert worden.

Daerom en connen sy geensins door de wercken gerechtveerdicht worden.

* Deu.27.26.

11 Dese twee dinghen moeten wy wel ende neerstichlick aenmercken / te weten / ‡ dat noyt eenich godsalich mensche sulck eenich werck gedaen en heeft / dat niet verdoemelick en was/ waert dat het door het strenghe oordeel Gods ondersocht worde. † Boven desen oft schoon sulc een werck ghevonden worde (het welcke onmogelick is) soo soude dat selve door de zonden daer mede de autheur sonder twyfel bevangen is/ geschent ende besmet worden / ende syn aengenaemicheyt verliesen: Ende dit is het voorneemste stuck onser handelinghe die wy hier teghen de Papisten hebben. Want aengaende het begin der rechtveerdichmakinghe en hebben wy met de ghene die onder de School-leeraers de verstandichste zyn / gheenen stryt / dewyle sy met ons gevoelen dat de sondaer van de verdoemin̄ghe verlost wordt / ende rechtveerdicheyt ghecrycht sonder verdienste/ te weten/door vergheving̃he der zonden: uytghenomen dat sy onder den naem der rechtveerdichmakinghe / de vernieuwinghe ende wederghebooorte vervaten/ waer door wy door den Geest Gods verandert ende vernieut worden/ tot ghehoorsaemheyt der Wet. Ende de rechtveerdicheyt des wedergeboren mensches beschryven sy also/dat de mensche door het geloove Christi/Gode eenmael versoent zynde / wort by Gode door goede wercken rechtveerdich gheacht/ende alsoo door der wercken verdiensten aenghenaem is.

De boven geseyde twee redenen cortelis verhaelt zynde/ wort de derde reden gebrocht tegen de Sophisten naemelick/ dat de heylige Schrift claerlick leert/ hoewel dat de wedergeborene vele goede wercken hebben/ datse nochtans alleen door 't geloove/ende door de onverdiende toerekeninge Christi gherechtveerdicht zyn.

‡ Esa.64.6. † Psa.130.3 ende 143.2. Job.9.2.

Maer de Heere betuycht hierenteghen dat hy het gheloove Abrahe heeft toe gerekent tot rechtveerdicheyt/ niet ten tyde doe hy noch den Afgoden diende/ maer als hy nu veel jaren lanck hadde in heylicheyt des levens uytnemende gheweest. Soo hadde van Abraham God langen tyt met reyner herten gedient/ende sulcke ghehoorsaemheyt der Wet bewesen / als van eenigen sterffelicken mensche kan bewesen worden: ende nochtans is syn rechtveerdicheyt in het gheloove ghelegghen.

Rom.4.13.

Waer uyt wy na de argumenteringe Pauli besluyten/dat hy die niet en hadde uyt de wercken. Desgelycx als by den Prophete geseyt wort: De rechtveerdige sal uyt den gheloove leven: soo en wordt dat niet van onheylige en̄ godloose menschen gesproken/ die de Heere soude tot den gheloove bekeeren/en̄ rechtveerdigen: maer die leere wort den gheloovigen gegeven / en̄ dien wort het leven belooft uyt dē geloove.

Hab.2.4. Rom.1.17. Heb.10.38. Gal.3.11.

Paulus neemt ooc alle twyfelinghe wech / als hy de onverdiende rechtveerdicheyt bevesticht met dese woorden Davids: Gheluckich zyn de gene dien de ongherechticheden vergeven zyn. Het is seker dat David daer niet en spreeckt van de godloose/ maer van de gheloovige/ waer van hy een was: Want

Rom.4.7. Psal.32.1.

hy sprack uyt het ghevoelen sijnder conscientie. So moeten wy dan dese gheluckicheyt niet alleenlick eenmael hebben / maer oock onse leven lanck behouden. Ten laetsten betuyght hy dat de bootschap ende verkondinghe van de onverdiende versoeninghe met God / niet eenen dach ofte twee en duert / maer datse eeuwichlick in de ghemeynte is. Soo en hebben dan de gheloovige gheen ander rechtveerdicheyt tot den eynde des levens toe / dan die daer beschreven wordt. Want Christus blijft altijts de Middelaer / om ons den Vader te versoenen: ende de cracht sijns doots duert eeuwichlick: te weten / de afwisschinge / voldoeninge / versoeninge / en̄ eyndelic de volcomen ghehoorsaemheyt / waer door alle onse ongerechticheden gedeckt worden. En̄ Paulus tot de Ephesiē en seyt niet dat wy het begin der salicheyt hebben uyt ghenade / maer dat wy salich zijn door genade / ende niet uyt wercken / op dat niemant en roeme.

2.Cor.5.18.

Ephes.2.8.

Der Schoo-leeraers uytvlucht tegen de boven-gestelde Leere van de vierde orden der menschen.

12 De School-leeraers en connen door de uytvluchten niet geholpen worden die sy soecken om te ontvliē / seggende / dat de wercken in haer selven so veel weerdicheyt niet en hebben / dat sy souden ghenoechsaem zijn om rechtveerdicheyt te vercryghen / maer dat de genade waer door u God aen neemt / maeckt datse so veel vermogē. Boven desen dewijle sy bedwonghen worden te belijden dat de rechtveerdicheyt der werckē hier altijts onvolmaect is / so latē sy toe dat ons soo lange als wy leven / de verghevinghe der sonden noodich is / waer door het gebreck der wercken vervult worde: maer dat wy nochtans de sonden die wy doen / moeten versoenen met wercken die wy doen boven dat wy schuldich warē.

Antwoort.

Maer ick segghe dat de aennemende ghenade niet anders en is dan de onverdiende goedicheyt Gods / waer door de Vader ons aenneemt in Christo / als hy ons met de onnooselheyt Christi becleet / ende ons die toerekent / so dat hy ons door de weldaet Christi acht heylich / reyn / ende onnoosel te zijne. Want de rechtveerdicheyt Christi (de welcke alleen volmaeckt is / ende alleen can het aenschijn Gods verdraghen) moet voor ons staen ende als borghe voor ons zijn in het oordeel Gods. Met dese voorsien ende ghewapent zijnde / gecrijgen wy sonder ophouden vergevinge der sonden in het geloove. Onse onreynicheden ende onvolmaecktheydē met de reynicheyt der rechtveerdicheyt Christi bedeckt zijnde / en worden ons niet toe gherekent / maer worden verborgen ghelijck of sy begraven waren / so dat sy in het oordeel Gods niet en comē: tot dat de ure comt / in de welcke onse oude mensche sal gantschelick verdaen ende te niet zijn / en̄ de Godlicke goetheyt ons sal met den nieuwen Adam in de salighe vrede ontfanghen: daer wy den dach des Heeren sullen verwachten / in den welcken wy sullen onverganckelicke lichamen wederom ontfanghen hebbende / tot de eerlickheyt des hemelschen rijcx ghebrocht worden.

1.Cor.15. 53.54.

Verclaringhe deser antwoort.

13 Ist dat dit waerachtich is / soo en connen voorwaer onse wercken uyt haer selven ons Gode niet aengenaem maken: Ja sy en connen selve Gode niet behaghen / anders dan so verre de mensche met de rechtveerdicheyt Christi bedeckt zijnde / Gode behaecht / ende verghevinghe sijnder sonden heeft. Want God en heeft niet eenighen sekeren wercken den loon des eeuwigen levens belooft / maer verkondicht alleenlick dat de ghene die dit doet / sal leven: ende stelt die hooghe vervloeckinghe teghen alle de gene die niet en blijven in allen dat in de Wet geschreven is. Hier mede wordt ghenoech wederleyt dat ghedichtsel van rechtveerdicheyt die wy mochten in eenighen deele hebben: want daer en wordt geen ander rechtveerdicheyt toeghelaten in den Hemel / dan de geheele onderhoudinge der Wet / ende het en heeft oock gheen meerder vasticheyt dat sy pleghen te snateren vā de voldoeninghe door wercken van supererogatie, dat is / diemen doet meer dan mē schuldich is. Want wat? vallen sy niet altijts tot dat selve daer van sy uytghesloten zijn / te weten / dat de gene die de Wet eensdeels onderhout / oock soo verre rechtveerdich is als hy de Wet volbrengt? Maer sy nemen veel te onbeschaemdelick aen voor seker en vast / dat gheen verstandich mensche hen en sal toe laten. De Heere betuyght soo menichmael dat hy gheen rechtveerdicheyt der wercken en bekent / anders dan in de volmaeckte onderhoudinghe sijnder Wet. Wat grooter onbeschaemtheyt is dit / dat wy dese rechtveerdicheyt in ons niet vindende / ic en weet niet op wat stuckens der rechtveerdicheyt roemen / ende arbeyden om het ghene dat ons ghebreeckt / met andere voldoeninghen willen koopen / op dat wy niet en schijnen van alle eerlickheyt berooft te zijne / dat is / op dat wy niet en schijnen gheheel Gode geweken en hebben. De voldoeninghen zijn boven krachtichlick ghenoech te neder ghewórpen / soo dat sy ons niet selfs door droomen en behooren in den sin te komen. Ick segge alleenlick dat de ghene die alsoo onghescheicktelick spreken / niet en overlegghen hoe grouwelick een sake de sonde voor God zy: want anders souden sy sonder twijfel verstaē / dat de gantsche rechtveerdicheyt der menschen in eenen hoop versamelt / niet ghenoech en is om voor een sonde te voldoen. Want wy sien dat de mensche om eender sonden wille is alsoo van Godt verworpen ende verbannen gheweest / dat hy oock mede alle middelen verloren heeft / waer door hy soude moghen de salicheyt weder gheerijgen. Soo is dan de macht der voldoeninghe wech ghenomen / niet de welcke soo yemandt hem selven flatteert / die en sal voorwaer nemmermeer Gode ghenoech doen: den welcken gheen dinck aenghenaem en is / dat van sijne vyanden ghekomen is. Ende het zijn alle sijne vyanden / dien hy heeft voorghenomen de sonden toe te rekenen. Daerom moeten onse sonden ghedeckt ende verghéven zijn / eer dan God sal eenich onse werck aensien. Waer uyt het volcht dat de vergheevinghe der sonden onverdient is / de welcke booselick gelastert wordt van de ghene die eenighe voldoeninghen voortbrenghen. Soo moeten wy dan na het exempel des Apostels / vergetende dat voorleden is / ende voortgaende tot het ghene dat voor ons staet / voort varen in onsen loop / om te comen tot den loon onser Hemelscher roepinghe.

Levit.18.5. Ezech.20.11.

Deut.27.26 Gal.3.

Welcke wederleyt dat gedichtsel van der stuck-wijse gerechticheyt / ende van de voldoeninghe door de overtollige wercken.

Gen.3.17. Eerstelick / om dat sodanige ghedichtselen nootsakelic vallen moeten, so haest de voldoeninghen wech ghenomen worden.

Phil.3.13.

14 Ende dat yemandt wil roemen van wercken die hy meynt meer ghedaen te hebben dan hy schuldich is / hoe komt dat over een met het ghene dat ons gheboden is / namelick / * dat wy alle gedaen hebbende dat ons geboden is / moeten seggen dat wy onnutte dienstknechten zijn / ende niet meer ghedaen en hebben dan dat wy schuldich waren? Voor Godt seggen / en is niet veynsen noch liegen: maer is in hem selven vast ende seker houden datmen acht waerachtich te zijne. Soo gebiet ons dan de Heere ongeveynsdelick te ghevoelen / ende in ons selven te overlegghen / dat wy hem gheenen dienst en doen / welcken wy niet schuldich en zijn / maer dat het al schult is dat wy hem dienen. Ende dat met rechte / want wy zijn sijne dienstknechten hem soo veel dienst schuldich / dat wy niet machtich en zijn

Daer na / om dat veel anders ons te kennen geeft dat ghebodt Christi: Als ghy alles sult gedaen hebben / etc.

* Luc.17.10

en zijn ghenoech te doen / al waert oock dat alle onse gedachten ende alle onse leden tot de wercken der Wet alleenlick ghewent worden. Daerom als hy seyt: Wanneer ghy al ghedaen hebt dat u gheboden is: dat is soo veel/als of hy seyde / neemt dat meer dan alle rechtveerdicheden aller menschen in eenen mensche versamelt waren. Daerom hoe sullen wy (die verre van deser mate zijn) bestaen te roemen dat wy eenen hoop goede wercken ghedaen hebben boven de behoorlicke mate? Dat hier oock niet yemandt teghen en worpe dat een mensche wel soude connen doen boven dat hy schuldich ware / al waert dat hy sijn schuldighe werck in eenighen deele niet en volbrachte. Want wy moeten gantschelick achten / dat ons gheen dinck dat tot den dienst Gods / ofte tot de liefde dient / en can in den sin comen/ dat niet onder de Wet Gods vervaet en zy. Ende ist dat het een werck der Wet is / soo en moeten wy daer in niet roemen van onse vrywillighe mildicheyt / dewijle wy nootsakelick daer toe verbonden zijn.

Tegenworpinge/ voortgebracht zijnde uyt de beroeminge des Apostels Pauli.

15 Ende tot dese sake wordt de roeminghe Pauli t'onrecht voortgebracht / † daer mede hy roemt dat hy onder de Corinthen is willens van sijn recht ghewecken / het welcke hy hadde moghen ghebruycken/ hadde hy ghewilt: ‡ ende dat hy hen niet alleenlick en heeft ghedaen dat hy schuldich was / hen het Euangelium predikende / maer dat hy oock bovē dat hy schuldich was/ het Euangelium voor niet / ende ongheloont ghepredicht heeft. Maer men behoorde de oorsake aen te mercken die daer beduyt is / te weten/dat hy dat ghedaen heeft/om dat hy den swacken gheen ergherenisse en soude gheven. Want de boose ende bedrieghelicke valsche Leeraers sochten door desen schijn der goetwillicheyt/den menschen te behaghen/ om dat sy haer schadelicke leere souden te aenghenamer maken/ende het Euangelium te meer in haer brenghen: soo dat het Paulo noodich was de leere Christi in perijckel te brengen / ofte dat op sulcke wijse te verhinderen. Wel aen dan/ist dat het eenen Christen mensche vry is / ergherenisse te maken als hyse can verhinderen / soo bekenne ick dat de Apostel den Heere eenen dienst ghedaen heeft / welcken hy niet schuldich en was. Maer ist dat dit selve van eenen voorsichtigen uytdeelder des Euangelij gheeyscht wert / soo segghe ick dat hy gedaen heeft dat hy schuldich was. Eyndelick/of schoon sulcke reden ende oorsake niet ghesien en worde / soo ist nochtans altijts waerachtich dat Chrysostomus seyt / te weten / dat al wat wy hebben / is van sulcker conditie als het gene dat een slave ofte een mensche die eenen anderen eyghen is/besit/het welc ke al door het recht der slavernie ende eyghendoms sijnen heere toebehoort. Ende dit en heeft oock Christus niet verborghen in een parabel: want hy vraecht of wy onsen dienstknecht sullen dancken / als hy den gantschen dach ghearbeyt hebbende/ des avonts te huys comt. Moghelick sal hy niet meerder neerstichheyt ende voorsichticheyt sijn werck ghedaen hebben/ dan wy hadden dorven van hem eyschen. Maer of het schoon alsoo ware / soo en heeft hy nochtans niet ghedaen dat hy uyt de conditie der dienstbaerheyt niet schuldich en was: want hy behoort ons toe met alle sijn macht. Ick verswijghe hier hoedanich de wercken zijn / daer in de menschen ghelijck of syse boven dat sy schuldich waren / ghedaen hadden / nu willen voor God roemen. Want het zijn beuselen/ de welcke God

† 1.Cor.9.
‡ 1.Cor.9. 12.

1. Antwoort: Aenwijsende den rechten sin des Apostels.

2. Antwoort: Voorstellende een algemeyne leere uyt Chrysostomo.

Luc.17.9.

3. Antwoort: Dat hare overtollighe wercken niet anders en zijn dan seer ydele beuselingen.

noyt en heeft gheboden / noch en zijn hem oock niet aenghenaem / noch en salse niet voor goet houden / alsmen sal moeten by hem rekenschap doen. Wy sullen toe laten dat het wercken zijn diemen niet schuldich en is / op sulcke wijse als de Prophete daer van spreect/daer hy seyt: Wie heeft dese dinghen gheeyscht van uwe handen? Maer laetse ghedachtich zijn wat op een ander plaetse ghesept wordt. Waerom geeft ghy uwe gelt/ende niet om broot? Waerom doet ghy arbeyt/ende niet om versadinghe? Het en is sulcken ledighen Doctoor niet seer swaer in hare scholen/op sachte stoelen sittende / van dese dinghen te handelen: maer als de opperste Richter sal in sijnen richtstoel sitten/ dan sullen alle haer ydele decreten gheen plaetse vinden. Dit / dit segge ick / behoortmen te soecken/ te weten/met wat betrouwen wy ons daer sullen mogen beschermen / ende niet wat wy in de scholen ende winckelen moghen snateren.

Esai.1.12.

Esai.55.2.

16 Wy moeten in desen deele twee pesten voornemelick van onse herte weeren / te weten / dat wy gheen betrouwen in de rechtveerdicheyt der wercken en stellen / ende dat wy den wercken gheen eere toe en schrijven. De Schriftuere beneemt ons alle betrouwen der wercken / als sy leert * dat alle onse rechtveerdicheden stincken in het aenschijn Gods/ten zy dat sy een goede reucke hebben van de onnooselheyt Christi: ende dat sy niet en connen anders dan de wrake Gods verweckē/ten zy dat sy door sijn barmhertichheyt op sijn vergheving he steunen. Alsoo en behouden wy uyt de wercken niet dan dat wy onsen Rechter moeten biddē met dese belijdinge Davids/ dat niemant en sal voor hem gerechtveerdicht worden / ist dat hy van sijne dienstknechten rekenschap eyscht. Ende daer Job seyt: Ist dat ick boosheyt doe / wee my: ende ist dat ick rechtveerdicheyt doe / soo en sal ick niet selfs alsoo mijn hooft oprechten: hoewel hy daer de opperste rechtveerdicheydt Godts aensiet / der welcker oock selfs de Enghelen niet ghenoech en doen: soo gheeft hy nochtans oock mede te kennen / dat alle menschen alsmen tot het oordeel Gods comt/niet en vinden dan dat sy moeten swijgen ende stom worden. Want de woorden Jobs en beduyden niet alleenlick dat hy liever heeft ghewillichlick te wijcken / dan teghen de strengicheydt Godts sorghelick te strijden: maer geven te kennen dat hy geen ander rechtveerdicheyt in hem selven gevoelt en heeft / dan die in den eersten ooghenblick soude voor het aenschijn Godts nedervallen. Als het betrouwen is verdreven/soo moet oock alle roeminghe te niete worden. Want wie soude den lof der rechtveerdicheydt synen wercken toeschrijven/ op de welcke hy gheen vast betrouwen en heeft voor het aenschijn Godts? Daerom moeten wy daer komen / daer toe ons Esaias roept/te weten / dat alle het zaet Israels lof ende eere hebbe in Godt. Want het is seer waerachtich dat hy erghens seyt / te weten / dat wy zijn de plantinge der eerlickheyt Gods. So sal dan het herte te rechte ghereynicht zijn / als het gheensins en sal op het betrouwen der wercken steunen/noch den wercken eere toe schrijvende/ hem daer op verheffen. Tot de opgheblasentheydt deser valscher ende leugenachtigher betrouwinghe / worden de dwase menschen verweckt door de dwalinghe / te weten / dat sy de oorsaecke haerder salicheydt altijdts stellen in de wercken.

4 Antwoort Dat de heylige Schrifture ons alle betrouwen op de gherechticheyt onser wercken beneemt.

* Esai.64.6.

Psal.143.2.

Job 9. 2.
Job 10.15.

De vijfde antwoort: Dat de heylighe Schrift oock van ons allen roem is weerende.

Esai.45.25.
Esai.61.3.

17 * Maer ist dat wy willen de vierderley caussen ofte oorsaken aensien / die de Philosophen ghebie-

* De seste antwoort: Bewijsende dat uyt vierderley oorsaken niet een daer van den goeden wercken in het stellen onser salicheyt toe en komt.

ghebieden aen te mercken/ soo sullen wy bevinden dat niet een daer van den wercken toe en comt / in de werckinghe onser salicheyt. De Schrifture vercondicht alomme dat de barmhertichevt des Hemelschẽ Vaders/ende sijn onverdiende liefde tot ons / zijn de causa efficiens, ofte werckende oorsake in de vercrijghinghe onser salicheyt / ende dat de materie onser salicheyt zy Christus met sijn ghehoorsaemheyt/ door de welcke hy ons heeft salicheyt vercregen. Ende wat sullen wy voor de formale ofte instrumentale oorsake houden / anders dan het gheloove? Eñ dese drie oorsakẽ vervaet Joannes in een sententie te samen / daer hy seyt: Soo lief heeft God de werelt ghehadt / dat hy sijnen eenich ghebooren Sone ghegheven heeft / op dat een yghelick die in hem ghelooft / niet en verga / maer het eeuwighe leven hebbe. Voort de eyndelicke oorsake is ghelijck de Apostel betuycht / de vertooninge der godlicker rechtveerdicheyt/ende lof sijnder goetheyt: waer hy oock de drie andere oorsaken met clare woorden meldet. Want aldus spreeckt hy tot de Romeynen: Sy hebben alle gesondicht/ ende zijn vervreemt van de eerlickheyt Gods: maer worden onverdient gherechtveerdicht door sijn ghenade. Hier hebt ghy het hooftstuck ende den eersten oorspronck / te weten / dat God ons heeft door onverdiende barmhertichevt aengenomen. Daer nae volcht: Door de verlossinghe die in Christo Jesu is. Hier hebt ghy gelijc een materie/ waer uyt onse rechtveerdicheyt comt. Voort seyt hy: Door het gheloove in sijn bloet : hier wordt de instrumentale oorsake bewesen / waer door de rechtveerdicheyt Christi ons toeghevoecht wordt. Ten laetsten stelt hy het eynde / als hy seyt / tot betooninghe sijnde rechtveerdicheyt/ op dat hy zy de rechtveerdighe / ende dien rechtveerdighende / die uyt den gheloove Christi is. Ende(op dat ick als voorby gaende/oock beduyde dat dese rechtveerdicheyt is in versoeninghe gheleghen) soo seyt hy namelick dat Christus is ghegheven tot versoeninghe. Alsoo leert hy oock in het eerste Cappittel tot de Ephesien/ dat wy van God worden uyt enckel barmhertichevt aenghenomen tot ghenade : dat dit gheschiet door de voorbiddinghe Christi : dat het door het gheloove ghevaet wordt : ende dat het al gheschiet op dat de eere der Godlicker goetheyt volcomelick schijne. Dewijle wy sien dat alle de stucken onser salicheyt zijn buyten ons gelegen / waerom sullen wy noch op onse wercken betrouwen ofte roemen? Oock en connen selfs de aldergrootste vyanden der Godlicker ghenade / ons gheenen strijt maken van de wercken ofte eyndelicke oorsake / ten zy dat sy willen de gantsche Schrifture versaken. In de materiale ende instrumentale ofte formale oorsake / willen sy ons bedrieghen / ghelijck of onse wercken de helfte deelden met den gheloove ende de rechtveerdicheyt Christi. Maer dit selve doen sy oock teghen de Schrifture / de welcke slechtelick betuycht dat Christus ons is ghegheven tot rechtveerdicheyt ende leven/ende dat sulck een goet der rechtveerdicheyt wordt door het eenighe gheloove beseten.

Joan. 3.16.
Rom. 8.32.
1. Joan. 4.7

Rom. 3.23.

1. De werckende oorsake is/de onverdiende barmhertichevt ende liefde Gods des Vaders tot ons.

2. De materiale oorsake is Christus/die ons de ghe rechticheyt vercregen heeft.

3. De instrumentale is het geloove.

4. De eyndelicke oorsake is/de bewysinghe der Goddelicker gherechticheyt/ ende den prijs sijner goetheyt.

1. Cor. 1.30.

De tweede tegenworpinge/welcke spruyt uyt de heylige beroepinghe der Godsaligen Antwoort/ welcke dese maniere van spreken verclaert ende onderscheydet.

18 Dat de Heyligen hen selven dickmael versterecken ende vertroosten door de gedachtenisse haerder onnooselheyt ende oprechticheyt / ende oock somtijts hen niet en onthouden van die te prijsen / dat gheschiet tweesins : te weten / dat sy haer goede sake met der godloosen quade sake vergelijckende / een betrouwen der overwinninghe daer uyt vaten/ niet soo seer op de weerdicheyt haerder rechtveerdicheyt / als op de rechtveerdighe ende verdiende verdoeminghe haerder vyanden siende:ofte om dat sy oock sonder hen selven met andere te verghelijcken/eenighen troost ende moet ghecrijghen door de suyverheyt haerder conscientie / als sy hen selven voor God overmercken. Van de eerste oorsake sullen wy hier nae handelen : ende sullen nu dese laetste met corte woorden verclaren / ende sien hoe sy over een comt met het ghene dat wy boven geseyt hebben/te weten/ datmen in het oordeel Gods niet en moet op eenich betrouwen der wercken steunen / noch door eenigen waen daer van roemen. So comen sy dan aldus over een/ te weten / wanneer men handelt van de fonderinghe ende bevestinghe der salicheyt / soo slaen de Heylighen haer ooghen alleenlick op de goedicheyt Gods / sonder eenighe wercken aen te sien. Ende niet alleenlick en wenden of en keeren sy hen voor alle dinc tot de goetheyt Gods/ als tot den oorspronck ende begin haerder salicheyt/maer rusten oock daer in/ als in de vervullinghe daer van. Ende de conscientie aldus gefondeert/opgheheven eñ versterckt zijnde / wort oock door de aenmerckinghe der wercken ghesterckt: te weten/soo verre sy zijn getuygenissen Gods die in ons woont ende regneert. Dewijle dan dit betrouwen der wercken gheen plaetse en heeft/anders dan alsmen eerst heeft het gantsche betrouwen des herten in de barmhertichevt Gods ghestelt/soo en moet het niet schijnen den betrouwen der barmhertichevt contrarie te zijne/ op het welcke het rust ende steunt. Daerom als wy het betrouwen der wercken uyt sluyten/ soo willen wy alleenlick dat een Christen herte sijn toevlucht niet en neme tot verdiensten der wercken als tot een hulpe sijnder salicheyt/maer dat het gantschelick ende grondelick op de onverdiende belofte der rechtveerdicheyt ruste. Maer hier mede en verbieden wy niet het gheloove door de teeckenen der goetwillicheyt Godt te onderhouden ende versterckẽ. Want ist dat alle gaven die God ons ghegheven heeft / ons zijn(als wyse overdencken) ghelijck radien ende stralen des aenschijn Gods/ door de welcke wy verlicht worden om dat overgroote licht sijnder goetheyt te aenschouwen / veel meer dienen ons hier toe de goede werckẽ die God ons gegeven heeft / de welcke bewijsen dat de gheest der aenneminghe tot kinderen/ ons is ghegheven.

Siet. cap. 17. sect. 14. ende cap. 20 sect. 10.

Hoe de Heyligen gesint zijn, als van de sekerheyt salicheyt haerder gehandelt wort.

Wat de heyligen voor ghedachten hebben by God, van wegen hare goede wercken.

Rom. 8.15.
Gal. 3.26.
ende 4.6.

19 Daerom als de Heylighen haer gheloove versterecken / ende oorsake der verheuginghe nemen uyt de onnooselheyt der conscientie / soo en doen sy niet anders/dan dat sy door de vruchten haerder roepinghe aenmercken / dat sy van den Heere tot kinderen aengenomen zijn. Daerom dat Salomon seyt / * dat in de vreese Gods is/ vaste ende seker gherusticheyt: ende dat de Heylighen om van den Heere verhoort te worden/ somtijts seggende‡ datsy voor sijn aenschijn gewandelt hebben in gheheelheyt ende eenvoudicheyt: dat en heeft gheen plaetse om een fondament te maken / waer op men mochte de conscientie versterecken : maer mach alleenlick dan nut zijn alsmen de goede werckẽ aensiet als teeckenen der roepinghe Gods. Want de vreese Gods en is nergens soo groot ende volmaeckt/ dat sy soude connen volcomen gerusticheyt makenende de Heylighen bekennen in hen selven sulcke geheelheyt niet de welcke noch vele overblijffselen des vleeschs vermengt zijn. Maer dewijle sy uyt de vruchten der wedergeboorte een argument ende bewijsinghe nemen/ dat de heylige Geest in hen woont/ so worden sy daer uyt

De andere antwoort. Dat de uytvercoren Gods door alsulcke beroeminghe niet anders en rekenen/ dan dat sy door de vruchten haerder beroepinghe van den hemelschen Vader tot kinderen aengenomen zijn.

* Prov. 14. 26.
‡ Gen. 24.40
2. Reg. 20.3.

Rom. 8.9.
1. Cor. 3.16.
ende 6.19.

niet

niet weynich versterckt om in allerley noot de hulpe Gods te verwachten/ dewijle sy hem als eenen Vader vinden in so groot een sake. Maer dit selve en connen sy niet doe/ tē zy dat sy eerst de goetheyt Gods waren/ die door gheen ander versekertheyt dan door de belofte versegelt is. Want whert dat sy die wilden uyt hare goede wercken achten/ soo en soude gheen dinck onsekerder noch crancker zijn. Want ist datmen wil de wercken in haer selven aenmercken ende weerdeeren / soo en sullen sy niet min den toorn Gods mede brenghen door haer onvolmaechtheyt/ dan door haer eenichsins begonnē reynicheyt/ de goetwillicheyt eñ gonste Gods betuygen. Somma/ de goede wercken predikken alsoo de weldaet Gods / dat sy nochtans niet en wijcken van de onverdiende ghenade Gods/ in de welcke Paulus betuycht dat de lengde/ ende breede/ eñ diepte/ ende hoochde gelegen is; ghelijck of hy wilde seggen/ dat de geloovighe waer sy haer sinnen wenden/ hoe hooghe sy se verheffen/ hoe verre eñ hoe wijt sy die uytstrecken/ dat sy nochtans niet en behooren buyten de liefde Christi te gaen / maer gheheel in haer bedenckinge te blijven/ want sy alle mate in haer vervaet. Ende daerom seyt hy dat sy alle wijsheyt te bovē gaet/ ende dat wy in alle volheyt Gods vervult worden/ als wy bekennē hoe lief Christus ons gehadt heeft. Gelijck hy oock ergens roemende dat de Godsalige in allen strijt overwinnen / stelt terstont de oorsake daer by / segghende: Om den genen diese lief ghehadt heeft.

De ordre van dese be roepinghe.

Dē gront/ ghehouel/ eñ deelē deses roems. Eph. 3. 18.

Eph. 3. 19.

Rom 8. 37.

20 Dewijle dan de Heyligen hare goede wercken niet anders en aensien dan als gavē Gods/ waer uyt sy sijn goetheyt moghen bekennen/ ende als teeckenen haerder roepinge / waer uyt sy mogen haer verkiesinge aenmercken: so sien wy nu wel dat sy sulck gheen betrouwen daer op hebben/ ‡ dat sy souden haren verdienstē yet toeschrijven/ ofte der onverdiender rechtveerdicheyt die wy in Christo gecrijgen/ yet ontreecken: want dat selve betrouwen dat sy hebben/ comt uyt de onverdiende ghenade Christi/ sonder de welcke het niet en can zijn. Dit selve gheeft Augustinus seer wel te kennen in corte woorden/ daer hy aldus schrijft: *Ick en segge niet tot den Heere / En verwerpt de wercken mijnder handen niet. Het is wel waer dat ick den Heere hebbe met mijne handē gesocht / ende en ben niet bedrogen. Maer ick en prijse de wercken mijnder handen niet: Want ick vreese dat God/ ist dat hy mijne wercken aensiet/ sal meer zonden vinden dan verdiensten. Maer ick segghe/ begeere ende bidde dit alleen/ en verworpt het werck dijner handen niet: Siet dijn werck in my/ ende niet het mijne. Want ist dat ghy mijn werck aensiet/ soo verdoemdy dat: maer ist dat ghy het uwe aensiet/ so croont ghy dat. Want alle mijne goede wercken comen van u. Hy stelt twee oorsaken waerom hy niet en derf van sijne wercken voor God roemen: te weten / ist dat hy eenighe goede wercken heeft/ soo en siet hy daer in niet dat sijne zy / ende dat selve wort oock door de veelheyt der zondē overdeckt. Waer door het comt dat de conscientie daer uyt meer vreese eñ verschrickinge dan gerusticheyt gevoelt. Daerom en wil hy niet dat God anders sijne goede dadē aensie/ dan op dat hy de genade sijner roepinge daer in bekennende/ dat werck volbrenge dat hy begonnen heeft.

T besluyt. Dat de Heylighen noch de verdienstē der wercken yet toe schrijven/ noch oock yet ontrecken der rechtveerdicheyt die sy in Christo ontfangen.

‡ 2. Pet. 1. 10

Bevestiginge/ genomen van de spreucke Augustini/ welck twee oorsaken voor stelt/ waerom dat niemant van de Godsaligen en derf van sijne wercken voor Godt roemen

** In Psa. 137*

† De derde tegenworpinghe De goede wercken der gheloovighen zijn oorsake vā de weldadē Gods.

21 † Boven dese dat de Schriftuere bewijst dat de goede wercken der geloovigē zijn oorsaken om de welcke de Heere hem goet doet / dat moetmen alsoo verstaen / dat het vast ende onveranderlick blijve dat wy boven ghestelt hebben: te weten / dat de werckinghe onser salicheyt is in de liefde Gods des Vaders gelegen; ende de maniere onser salicheyt is in de gehoorsaemheydt des Soons: ende het instrument in de verlichtinge des Gheests/ dat is/ in den ghelove: eñ dat het eynde is de eere sulcker grooter mildicheyt. Hierentegē en is niet dat de Heere de wercken als mindere oorsake aen neemt. Maer waer uyt comt dat? te weten/ de ghene die hy door sijn barmherticheyt heeft tot de erve des eeuwighen levens verordent / de selve brenght hy nae sijn ordentlicke uytdeelinghe/ in de besittinghe daer van door goede wercken. Ende alsoo het gheene dat nae de orden sijnder uytdeelinghe voor gaet / dat noemt hy een oorsake des ghenes dat daer na volcht. Hierom schijnt de Schriftuere somtijts te leeren dat het eeuwige levē comt uyt de wercken: niet datmen het eeuwige leven moet den wercken toe schrijven: *maer dewijle God de gene die hy uytvercoren heeft/ rechtveerdicht/ op dat hyse ten eynde eerlick make/ soo wordt de eerste ghenade de welcke een trap is tot de naevolgende/ van hem eenichsins als eē oorsake gestelt. Maer so wanneer de waeracht ige oorsake moet aengewesen worden/ so en gebiet hy niet de toevlucht te nemen tot de wercken/ maer de wederhout ons in de bedenckinghe der barmherticheyt Gods alleen. Wāt wat ist dat hy door dē Apostel leert/ segghende: de besoldinghe der zonde is de doot: maer de ghenade onses Heeren Jesu Christi/ is het eeuwige levē. Waerom en stelt hy de rechtveerdicheyt niet tegen de zonde/ ghelijck hy het leven stelt tegen de doot? Waerom en stelt hy de rechtveerdicheyt niet tot eē oorsake des levēs/ gelijc hy de zōde stelt tot eē oorsake des doots? Want alsoo soude de vergheliickinghe gheheel gheweest hebben / de welcke door sulcke veranderinghe wat ghebroken is. Maer de Apostel heeft door de vergelijckinge willen uytdrucken het gene dat waerachtich was/ te weten/ dat de wercken den menschen den doot verdienē: ende dat het leven is in de eenighe barmherticheyt Gods ghelegen. Int corte/ in dese wijse van spreken van de goede wercken/ en wort niet gehandelt waerom God den sijnē goet doet/ maer de ordeninge die God volcht wort meer daer in aengewesen: te weten/ dat God genade op ghenade hoopende/ neemt uyt de eerste genade oorsake om de tweede te geven/ op dat hy niet achter en late dat tot verrijckinghe sijnder dienstknechten dient. Ende de vervolcht sijn mildicheyt alsoo/ dat hy nochtans wil dat wy altijts sijn onverdiende verkiesinge aensien / de welcke de fonteyne eñ het begin aller sijner weldaden tot ons is. Want hoewel hy de gaven die hy ons daghelijcx gheeft/ lief heeft/ so verre als sy uyt die fonteyne comen: so moeten wy nochtans de onverdiende aenneminge vast houden/ op de welcke alleen onse zielen steunen ende rusten moghen: ende de gaven des Geests die hy daer nae gheeft / moeten wy alsoo daer onder stellen/ dat sy de eerster ende voorneemster oorsake niet en ontneme.

1. Antwoort De goede wercken zyn niet de eygentlicke ende principaele oorsaken) maer de mindere. De weldaden Gods hangen aen de onverdiende rechtveerdichmakinghe/ welcke alleen de ware oorsake is daerom dat God ons goet doet.

** Rom 8. 30*

Rom. 6. 23. 1. Petr. 1. 3.

Hy enstrijt den geestins daer tegen.

De tweede antwoort. Met dese maniere vā spreken wort meer aengewesen de ordeninge die God volcht als de oorsake der weldaden.

Dat xv. Capittel.

Dat alle het ghene dat tot verheffinghe der verdiensten der wercken gheseyt wort, alsoo wel Gode den lof sijnder rechtveerdicheydt ontrooft, als het ons de versekertheyt der salicheyt beneemt.

† Een corte verhael gedaen zijnde van tgene te voren is ghesegt geweest/ wort een vraghe voorgestelt ‡ van het 11. Cap tot hier toe.

NU † hebbē wy het gene dat het voorneemste in dese handelinge was/ verclaert ‡/ te

weten/dat de rechtveerdicheyt is in de eenighe barmherticheyt Gods/ ende in de eenighe ghemeynschap Christi / ende daerom in het geloove alleen ghelegen: want waert dat sy op de wercken steunde / soo soude sy terstont moeten voor het aenschijn Gods neder vallen. Eñ dat dit het voorneemste stuck deser handelinghe is/ dat moeten wy neerstichlick aenmercken / op dat wy niet verwerret en wordẽ in de dwalinghe die niet alleenlick onder de gemeynen man/ maer oock onder de geleerde gemeyn is. Want soo haest als van de rechtveerdichmakinge des gheloofs ende der wercken gehandelt wort/ soo loopen sy tot de plaetsen der Schriftuere / die schijnen den wercken eenighe verdienste voor God toe te schrijven: ende dat doen sy even gelijck oft de rechtveerdichmakinge der wercken genoech seker ware/ist datmẽ can bewijsen dat de wercken van eenigher weerde zijn by God. Maer wy hebben boven ghenoech verclaert/ dat de rechtveerdicheyt der werckẽ is alleenlic in de gheele ende volcomen onderhoudinge der Wet gelegen. Waer uyt het volcht dat de mensche niet en wordt door wercken gherechtveerdicht / ten zy dat hy tot de opperste volmaecktheydt gecomen zijnde/ niet en can van eenighe/ jae oock niet van de alderminste overtredinghe beschuldicht worden. Soo ist dan een ander vraghe/ ende dese handelinghe niet aengaende/ te weten/of de wercken geen gonste by dẽ Heere en verdienen / hoewel sy niet en connen den mensche rechtveerdich maken.

Of de goede wercken by God eenighe gunste verdienen/ ofte niet.

De eerste antwoort/ waer in dat overgewoghen wort dat woort Verdienste.

2 Ten eersten moet ick voor al seggen / van den naem Verdienste, dat de eerste die dẽ wercken by het oordeel Gods vergeleken/dien naem ghegeven heeft/die heeft der oprechticheyt des gheloofs groote schade gedaen. Ick begheere voorwaer seer wel woordẽ-strijt te vlien/maer ick wilde dat onder de Christen schrijvers hadde altijts sulcke soberheyt ghehouden geweest/ dat sy als het niet noodich en was/ niet en hadden voorghenomen woorden te ghebruycken/ die van die Schrifture vreemde zijn/ de welck veel ergernisse maken/ eñ seer weynich vruchts voort brenghen. Want ick bidde u / wat nood wast den naem Verdienste, in te brenghen / dewijle de loon der goeder wercken mochte duydelick / ende sonder ergernisse door een ander woort verclaert worden. Ende hoe groote ergernisse dat woort Verdienste, in hem verbaet/ dat is met grooter schade der gantscher werelt openbaer. Voorwaer gelijc het een seer grootsch ende hoveerdich woort is/ alsoo en can het anders niet dan de ghenade Gods verduysteren/ ende de menschẽ met verkeerde hooveerdicheyt opblasen. Ick bekenne dat de oude Schrijvers der ghemeynte dit woort ghebruyckt hebben: maer och of sy door deses woordekens misbruyck den nacomeren gheen oorsake tot dwalinghe ghegheven en hadden. Hoewel sy oock selve betuyghen op sommighe plaetsen dat sy daer door niet en hebben willẽ de waerheyt vercorten Want Augustinus spreeckt ergens aldus: † Laet de menschelicke verdiensten hier stom zijn/ de welcke door Adam verloren zijn: ende laet de genade Gods regneerẽ door Jesum Christum Item / De Heylighen en schrijven gheen dinck haren verdiensten toe: O God sy sullen alle dinck uwer barmherticheyt alleen toe schrijven. Eñ op eẽ ander plaetse: Ende als de mẽsche sal siẽ dat hy al wat hy goets heeft/ niet van hem selven/maer van sijnẽ God heeft/ soo siet hy dat alle het ghene dat in hem gepresen wordt/niet van sijne verdiensten/maer van de barmherticheyt Gods is. Hier siet ghy hoe Augustinus den mensche de cracht van goet te doen benomen hebbende / oock de weerdicheyt der verdienste te neder leyt. Ende Chrysostomus seyt: Ist dat eenighe onse wercken de onverdiende roepinge Gods naevolghen/ die zijn ghelijck schult die wy hem betalen: maer zijn oock gaven Gods genade/ende goetdadicheyt/ ende groote mildicheyt. Maer wy willen den naem laten varẽ eñ liever de sake aensien. Ick hebbe bovẽ de sententie Bernardi verhaelt/dat ghelijck het tot de verdiensten genoech is / datmen op de verdiensten geen betrouwen en stelle/dat het alsoo oock ghenoch is tot de verdoeminge datmen geen verdiensten en heeft. Maer hy versaeckt de hartheyt des woorts ghenoech met een verclaringhe die hy terstont daer by stelt/seggende: Daerom draecht sorghe dat ghy verdiensten hebt: ende als ghyse hebt/ soo weet datse u gegevẽ zijn. Hoopt de vrucht der barmherticheyt Gods/ende dat doende/ sult ghy alle perijckel van armoede/ondanckbaerheyt / ende valsche betrouwinge ontgaen hebben. De Gemeynte is gheluckich / die verdiensten sonder valsch betrouwen/ende betrouwen sonder verdiensten heeft. Ende weynich daer boven hadde hy overvloedichlick bewesen/ met wat Godvagher ghevoelen hy dat woort gebruyckt: Wat is (seyt hy) de Ghemeynte sorchvuldich van verdiensten / dewijle sy sekerder ende gheruster oorsake om te roemen heeft in het voornemen Gods? God en can hem selven niet versaken/ hy sal doen dat hy belooft heeft. Alsoo en moeten wy niet vraghen door wat verdiensten wy het goede moghen hopen: voornemelick dewijle wy hooren dat de Heere seyt: Het en sal niet zijn om uwent wille/ maer om mijnent wille. Het is genoech tot verdienste/te weten/ dat de verdiensten niet ghenoech en zijn.

D'welcke woort/qualick den wercken toegeschreven wordt.

Nochtans heeft het eenen Godsaligen sin/ gelijck als daer van getuyghe is Augustinus.

† De praedest. sanct. In Psa.139.

In psal. 81.

Chrysostomus. Homil. 33. in Gen. supra.68.

Bernardus.

Supra Cant. ser. 68.

Ezec. 36. 22 32.

3 Wat alle onse wercken verdienen / dat bewijst de Schrifuere genoech/segghende / datse niet en connen het aenschijn Gods verdragen/ om datse vol onreynicheyt zijn. Boven desen wat de volmaeckte onderhoudinghe der Wet verdienen soude/waert dat daer eenighe conde ghevonden wesen/ dat leert ons de Schriftuere oock als sy gebiedt † dat wy moeten ons selven achten onnutte dienstknechten te zijne / als wy al gedaen hebben dat ons gheboden wordt: om dat wy dẽ Heere niet en doen dat wy niet schuldich en zijn / maer doen hem dien dienst alleenlick dien wy doen moeten/waer voren wy geenen danck en verdienen. Nochtans de goede wercken die de Heere ons ghegheven heeft / die noemt hy onse wercken/ ende betuycht niet alleenlic datse hem aengenaem zijn/maer belooft oock vergheldinghe daer voor. Daerom behooren wy daer door sulck groot beloofte gemoet te worden/eñ ons selven te versterckẽ/op dat wy niet traghe noch moede en worden in het wel doen/maer voor soo groote mildicheyt / danckbaerheyt bewijsen. Het is sonder twijfel Gods ghenade ende gave al wat in de wercken is dat lof verdient: ende dat daer van niet een druppel en is die wy mogen ons selven toeschrijven: als wy dit waerachtichlick ende ernstichlic bekennen / soo wordt niet alleenlick alle betrouwen/ maer oock alle waen der verdienstẽ te niete. Den lof (segge ick) der goeder wercken en deelen wy niet Gode ende den menschen ghelijck de Sophisten doen: maer wy gheven hem geheel/volcomen ende onvercort den Heere. Den mensche schrijven wy alleenlick dit toe / dat hy de selve wercken die goet warẽ/ door sijn onreynicheyt besmet

De andere antwoort/ daer in de vraghe claerlick beantwoordt ende eerstelick wordt gheloochent/ datmẽ soude connen Gods genade verdienen.

* Luc 17.10

Daer nae wordt de selve vraghe toegelaten: doch in haer rechte verstant.

Wat in de bewoninge der werckẽ Gode toe te schrijven zy.

Wat den mensche.

besmet ende ontreynicht. Want van den mensche (hoe volmaeckt hy oock zy) en comt niet sonder met eenige onreynicheyt besmet te zijne. Daerom ist dat de Heere het alderbeste onder de wercken der menschen tot sijn oordeel wil roepen/so sal hy daer in wel sijn rechtveerdicheyt/ maer der menschen schande ende oneere bekennen. Soo zijn van de goede wercken Gode behagelick / ende en zijn oock niet onvruchtbaer den gheenen diese doen / maer worden met seer groote weldaden Gods vergolden:niet om dat sy sulcx verdienen/maer om dat God door sijn mildicheyt hen dien prys verordent heeft. Nu wat grooter boosheyt ist dat de menschen met dese groote mildicheyt Gods / waer door de wercke die niet sulcx en verdienen/ met grooté loon vergolden worden / niet te vreden zijnde/ door gadlooser versoeckinge wil voorder comen/ op dat het ghene dat geheel van de onverdiende mildicheyt Gods comt / schijne den wercken om haerder verdiensten wille vergoldé te zijne? Hier roepe ick eens yeghelicx gemeyn gevoelen tot getuygenisse. Waer dat een mensche dien het ghebruyck in eenen acker uyt mildicheyt ghegheven is/wilde den selven acker hem selven aentrecken oock onder den tijtel van eyghenschap/ soude die door sulcke ondanckbaerheyt niet weerdich zijn/ de selve besettinghe die hy hadde /te verliesen? Desghelicx / waert dat een eygen slave van sijnen Heere ware vry gelaten / ende met sijn vrye conditie niet te vrede zijnde/hem selven voor edel uyt gave:soude die niet weerdich zijn tot sijn eerste dienstbaerheyt wedergt gebracht te worden? Want de rechte wijse om de weldaet te gebruycken/ is dese / te weten/dat wy ons selvé niet meer tot en schrijven dan ons gegeven is/ ende den autheur der weldaet van sijnen lof niet en berooven : maer liever ons selven alsoo draghen / dat het ghene dat hy ons ghegheven heeft schijne eenichsins in hem ghelegghen te zijne / ende by hem te rusten. Istdatmen dese matichept begoort by den menschen te houden /soo sie ende overlegge een yegelick hoedanighe matichept wy Gode schuldich zijn.

Waerom dat de goede wercken God behaghen / ende den ghenen diese doet, prijselick zijn.

De ondanckbaerheyt der ghener/ die de gherechticheyt soecken in hare wercken is uytwedert by gelijckenisse uytgedaet.

4 Ick weet wel dat de Sophisten sommighe plaetsen uytbruycken / om te bewijsen dat dit woort Verdienste, wort in de Schriftuere ghevonden. Sy brengen voort uyt Ecclesiastico: De barmherticheyt sal eenen yegelicken plaetse maken/na de verdienste sijnder wercken. Ende uyt den Sendbrief tot de Hebreen : En wilt de weldadicheyt ende deelachticheyt niet vergheten:want sulcke offerhanden verdienen de ghenade Gods. Hoewel ic dat boec Ecclesiasticus mochte verworpen als onbequaem om eenich stuck der Religie te fonderen/so late ic nochtãs dat nu staen. Maer ick segghe dat de Schrijver wie hy zy/dese plaetse niet ghetrouwelick oversetet en heeft/want in het Grieksche staet van woorde tot woordt aldus:God sal aller barmherticheyt plaetse geven: want een yegelick sal vinden na sijne wercken. Ende dat dit het rechte verstant dier plaetse is / de welcke in de Latijnsche oversettinge vervalscht is/ dat is goet te verstaen / beyde uyt het gene dat daer boven ghescreven staet /ende uyt de tsamenvoeginge der woorden deser sententie selve/in den Sendbrief tot de Hebreen en behoorden sy niet te soecken in een woordeken bedroch te maken: want in de Grieksche woorden des Apostels en staet anders niet / dan dat sulcke offerhanden Gode behagen ende aengenaem zijn. Dit soude overvloedichlick genoech zijn / om onse groote hooveerdicheyt in te houden/te weten/dat wy niet buyten de Schriftuere en treden/om den wercken eenige weerdichz. toe te schrijven. De leere der Schriftuere is/ dat onse goede wercken altijts zijn met vele onreynichedé besprengt/ door de welcke God met rechte mach verbolghen/ ende op ons vertoornt worden:soo verre ist dat sy souden connen ons met God versoenen/ofte sijn goetdadicheyt tot ons verwecken : maer dat hyse door sijn goedertierentheyt niet op het strengste ondersoeckende/ontfangt gelijck of sy seer reyn waré/ende daerom met seer vele weldaden/ beyde des teghenwoordigen ende toecomenden levens vergheldet/hoewel sy sulcx niet verdient en hebben. Want ick en achte dat onderschept niet goet /dat nochtans geleerde ende Godsalighe menschen gemaeckt hebben/te weten/dat onse goede wercké de gaven verdienen/ die ons in dit leven ghegeven worden/ende dat het eeuwige leven is de loon des gheloofs alleen. Want de Heere pleecht den loon des arbeyts/ ende de croone des strijts /in den Hemel te stellen. Ende dat wy vã den Heere met d' een gave boven d' ander begaeft worden / datmen sulcx den verdiensten toeschrijft/ ende het der genade ontneemt/dat is tegen de leere der Schriftuere. Want hoewel Christus seyt/ dat den genen die heeft / sal ghegeven worden / ende dat een goet ende getrouwe diẽstknecht sal over vele gestelt worden/soo bewijst hy nochtans oock mede ergens dat de wasdom der gheloovigen is een gave sijnder onverdiender mildicheyt. Comt (seyt hy) tot de wateré alle die dorsten: ende die gheen ghelt en hebben/ comt coopt wijn / ende melck/ sonder silver ofte eenighe mangelingen. Daerom al wat den gheloovigen nu ghegeven wordt tot wasdom eñ hulpe haerder salicheyt/ ende de salicheyt selve dat comt al uyt de enckel goetdadicheyt Gods : ende nochtans betuycht hy dat hy beyde in de ghenade die hy ons nu doet/eñ ooc in de toecomende salicheyt de wercken aensiet:om dat hy om sijn groote liefde tot ons te betuyghen / geweerdicht niet alleenlick ons/maer oock den gaven die hy ons ghegeven heeft sulcke eere te doen.

Antwoort op de eerste tegenworpinghe uyt Jesu Syrach Eccles.16.14

De landere/ uyt den brief tot dé Hebreen. Hebr.13.2.

Tweederley antwoort.

Antwoort op de eerste tegenworpinghe.

Antwoort op de tweede.

De tweede antwoort.

Wederlegginghe van dat crancke onderschept dat de gheleerde maken.

Mat.25.21 ende 29.

Esai.55.1.

5 Hadden dese dinghen ghehandelt ende verclaert geweest/met sulcker orden als sy behoorden / soo en soude noeyt soo veel gheschils ende twists opgeresen hebben.* Paulus seyt datmé in de opbouwinghe der Christelicker leere moet dat fondament behouden / dat hy by de Corinthen ghelept hadde / buyten het welcke gheen ander en can ghelept worden :ende dat dit fondament is Jesus Christus. Maer dat fondament dat wy hebben in Christo / is dat sulck dat het ons zy alleenlick een beginsel der salicheyt geweest/ ende dat de volbrenginghe moet uyt ons volghen ?ende heeft hy alleenlick eenen wech geopent door den welcken wy souden uyt ons selven voort gaen? Neen voorwaer / maer ghelijck hy te voren ghesept hadde/als wy hem bekennen dat hy ons is gegeven tot rechtveerdicheyt. Soo is dan niemandt wel in Christo ghesondeert / anders dan die volcomen rechtveerdicheyt in hem heeft : Want de Apostel en seyt niet dat hy ons ghesonden is om ons te helpen rechtveerdicheyt vercrijghen / maer op dat hy onse rechtveerdicheyt zy Te weten/ dewijle wy van der eeuwicheyt aen/eer de werelt ghescapen was/ zijn in hem uytvercoren buyten eenighe onse verdienste / maer nae het voornemen des welbehagé Gods dat wy door sijn doot/ zijn van de verdoeminghe des doots verlost/eñ van de verderbinge bevrijt/ dat wy in hem

De derde ende alderstercksté antwoort/ daer in wy tot Christum / den grontslach onser salicheyt / dat is / tot de eenighe gerechticheyt der Godsaligen gewesen worde. * 1.Cor.3.11.

1.Cor.1.30.

Hoe dat Christus onse gherechticheyt zy. Ephes.1.4.

Colos 1.14 ende 20.

in hem zijn van den hemelschen Vader tot kinderen ende erfgenamen aenghenomen: dat wy door syn bloet / zijn met God den Vader versoent : dat wy hem tot bewaringhe gegeven

Joa. 10. 28.

zijnde / buyten het perijckel van verderven ofte afvallen gestelt zijn : dat wy alsoo in hem gheplant ende inghelijf zijnde / nu eenichsins des hemelschen levens deelachtich zijn / door de hope in het rijcke Gods getreden zijnde. Noch en is hier van geen eynde: dat hy dewijle wy also syner deelachtich zijn / hoewel wy noch in ons selven dwaes zijn / is ons voor God wijsheyt geworpen: dat hy / of wy schoon sondaers zijn / onse rechtveerdicheyt is : dat hy / of wy schoon onreyn zijn / onse reynicheyt is: dat of wy schoõ swack / ongewapent / ende voor des Duyvels clauwen gestelt zijn / nochtans die macht onse is / die hem in den hemel ende op der aerde ghegheven is / door de welcke hy den duyvel voor ons vertreet / ende de poorten der hellen breect: dat hy onse leven is / of wy schoon het lichaem des doots met ons ommedragen. Somma / dat alle het syne onse is / ende dat wy in hem alle dinck hebben / ende geen dinck in ons. Op dit fondament (segge ick) moeten wy getimmert worden / ist dat wy willen opwassen tot eenen tempel die den Heere heylich zy.

Waer uyt claerlick blijkt / dat wy in Christo (wiens gaven ende weldaden altemael onse zijn) alle dingen hebben / ende in ons selven gantsch niet.

Mat. 28. 18

6 Maer de werelt is nu over langen tijt veel anders onderwesen : daer zijn ick en weet niet wat goede wercken ghevonden / door de welcke de menschen Gode aenghenaem worden eer sy Christo ingelijft zijn: ghelijck of de Schriftuere leughenachtich ware / als sy seyt / dat sy alle in de doot zijn / die den Sone niet en besitten. Ist dat sy in de doot zijn / hoe souden sy de materie des levens baren? Item / ghelijck of het te vergheefs ghesept ware / dat het al zonde is dat buyten het geloove geschiet : ende ghelijck oft een quaet boom conde goede vruchten dragen. Ende wat hebben dese seer fenijnige Sophisten Christo ghelaten / daer in hy syn cracht soude bewijsen? Sy seggen dat hy ons verdient heeft de eerste ghenade / dat is de oorsake om te verdienen / en dat nu ons toe behoort dese oorsake die ons ghegeven is / wel te ghebruycken. O roeckeloose onbeschaemde godloosheyt / wie soude verwacht hebben dat de ghene die den naem Christi belijden / souden bestaen hem also van syn cracht te berooven / ende bynae met de voeten te vertreden? Hem wordt alomme in de Schriftuere dese ghetuygenisse ghegeven / te weten / dat die alle gerechtveerdicht zijn / die in hem gelooven : maer dese Sophisten leeren dat geen ander weldaet van hem en comt / dan dat eenen yegelicken de wech geopent is om hem selven te rechtveerdigen. Maer och oft sy ghesmaeckt hadden / wat dese sententien beduyden: † Dat alle die het leven hebben / die den Sone Gods hebben: ‡ Dat soo wie gelooft / is van de doot tot het leven gecomen: * Dat wy gerechtveerdicht zijn door syn genade / om dat wy souden erfgenamen des eeuwigen levens worden: Dat de geloovighe Christum in hen blijvende hebben / door den welcken sy met Gode vereenicht zijn: Dat sy des levens Christi deelachtich zijnde / met hem sitten in den Hemel : Dat sy tot het rijcke Gods ghebracht zijn / ende salicheyt vercregen hebben: ende dierghelicke ontellicke vele plaetsen. Want sy en beduyden niet dat alleenlic de macht om rechtveerdicheyt ofte salicheyt te gecrijgen / ons door het ghelooye Christi ghegeven wort / maer dat ons beyde / de rechtveerdicheyt ende salicheyt gegeven worden. Daerom so haest als wy door het ghe-

Daerom sullen wy ons door de Sophisten wachten.

1. Joa. 5. 12

Rom. 14. 23.

Matth. 7. Die Christi verdiensten te niet ghedaen hebben / op dat sy menschē verdiensten souden houden staende.

Maer deser godloosheyt wordt te neder geleyt met schoone eñ clare spreucke der Schriftuere.

† 1. Joan. 5. 22.

‡ Joan. 5. 24

* Rom. 3. 24

1. Joa. 3. 23

Ephes 2. 6.

Colos. 1. 13

loove zijn in Christo ingelijft / soo zijn wy nu kinderen Gods / erfgenamen der Hemelen / der rechtveerdicheyt deelachtich / ende besitters des levens ghewordem: ende (op dat wy hare lenghenen bet straffen) wy en hebben niet alleenlick bequaemheyt om te verdienen / maer alle de verdiensten Christi vercregen: want sy worden ons toeghedeylt.

7 Aldus hebben de Theologische scholen / de welcke de moeders aller dwalinge zijn / de rechtveerdichmakinge des geloofs / de welcke de somma aller Godsalicheyt is / ons benomen. Sy belijdẽ wel niet de woorden dat de mensche wort gerechtveerdicht door een geformt gheloove / maer dat selve leggen sy daer nae uyt / dat het is / om dat de goede werckẽ daer uyt dẽ geloove hebben / dat sy tot rechtveerdicheyt crachtich zijn / soo dat sy bynae schijnen het geloove uyt spot te noemen / om dat sy't niet en conden sonder grooten nijt verswijgen / dewijle het so dickmael in de Schrifteure ghaelt wort. Ende noch en zijn sy hier mede niet te vreden / maer stelen ooc Gode een deel des lofs der goeder wercken / om den menschen te geven. Want dewijle sy sien dat de werckẽ weynich vermogen om den menschen te verheffen / ende datse oock eygentliek geene verdiensten te noemen en zijn / ist datse gheacht worden vruchtẽ der Godlicker genade te zijn / soo willẽ syse uyt het vrye goetduncken doen comen / te weten / sy willen olye uyt eenen steen trecken. Sy en versakẽ niet dat de voorneemste oorsake is in de ghenade: maer sy willẽ nochtans dat het vrye goetduncken niet uytgesloten en worde door het welcke (gelijck sy segghen) alle verdienste comt. Ende dit en wort niet alleenlick van de nieuwe Sophisten ghelcert / maer oock haer opperste Meester / Lombardus / de welcke by dese verghelcken / soude mogen verstandich ende nuchter schijnẽ. Het was voorwaer eẽ groote blintheyt dat hy die Augustinum soo dickmael in den mont hadde / niet en sach met wat grooter neerstichheyt die Heylighe man tee sach / datmen geenderhande deelken des lofs der goeder wercken / den menschen toe en schreve. Boven in de handelinge des vrijen goetdunckens / hebben wy sommige uyt syne ghetuygenissen tot dese sake verhaelt / sulcke als dickmael in syne schriften gevonden worden: gelijck als hy ons verbiet op onse verdiensten te roemen / om dat de selve oock Gods gaven zijn. Item / als hy schrijft dat alle onse verdienste comt van de genade alleenlick / dat sy niet vercreghen en wort door onse macht / maer dat sy gheheel door de ghenade gegeven wort / etc. Het en is soo seer niet te verwonderen dat Lombardus is blint geweest in het licht der Schriftuere / in de welcke hy schijnt niet seer wel geoeffent geweest te zijne. Nochtans en mochte men niet claerders tegen hem ende syne Discipulen vinden / dan de woorden Pauli / met de welcke hy (den Christenen alle roeminghe verboden hebbende) de oorsake seyt / waerom men niet en behoort te roemen / te weten: Om dat wy Gods maecktsel zijn / geschapen tot goede wercken die hy bereyt heeft / om daer in te wandelẽ. Dewijle dat niet goets van ons en comt / anders dã so verre als wy wedergeborẽ zijn / ende onse wedergeboorte geheel sonder uytneminge uyt God comt : soo en mogen wy niet een hayr uyt de goede wercken ons selven toeschrijven. Ten laetsten / hoewel de Sophisten sonder ophouden de goede wercken prediken / so leeren sy nochtans de conscientien also / dat sy nemmermeer en connẽ be-

trouwen

Der jonger Sophisten dwalinge.

De eerste.

De tweede.

Dese twee dwalingen zijn gheschept uyt den vuylen put van Lombardus. Lib. 2. sent dist 28 Ende van Augustino wederleyt.

In psal. 144.

Ephi. 105.

Ephe. 2. 10

trouwen dat God harē wercken gunstich ende genadich is. Maer wy daerenteghen / en melden ghene verdiensten / ende versterchen nochtans door onse leere het herte der gheloovighen niet sonderlichen troost / als wy hen leeren dat sy in hare wercken Gode behagen / ende sonder twijfel aengenaem zijn. Jae wy eyssichen ende ghebieden hier ooch dat niemant eenich werck en beginne noch aengae sonder geloove: dat is / ten zy dat hy eerst met een seker betrouwē des herten / achte dat het Gode sal behaghen.

Wederlegginge der selver.

Te besluyt / dat den geleydē grōtslach meer als ghenoechsaem is tot leeringe ende vermaninge.

1. Joan. 3. 8. 1. Pet. 4. 3.

8 Daerom en sullen wy ons van dit eenighe fondament gheensins niet en stroo breet laten verleyden op het welcke als het ghelept is / de wijse timmermeesters wel ende ordēlick timmeren: Want ist dat daer leeringe ende vermaninghe noodich is daer dit fondament leyt / soo vermanen sy dat de sone Gods daer toe gheopenbaert is / om dat hy soude de wercken des duyvels te niete maken / op dat de ghene die uyt God zijn / niet meer en sondigen: Dat het ghenoech is / dat wy in den voorleden tijt de begeerlickheden der Heydenen volbracht hebben: Dat de uytvercorene Gods / zijn vaten der barmherticheyt uytvercoren tot eere / de welcke behooren van onreynicheden ghesuyvert te worden. Maer het wort al te eenen male gheseyt / als bewesen wordt dat Christus wil sulcke Discipelen hebben / die hen selven versaken / ende haer cruyce opnemende / hem nae volgen. Wie hem selven versaeckt heeft / die heeft den wortel alles quaets af ghesneden / dat is / die niet meer en soecht dat hem behaecht. Wie sijn cruyce heeft opgenomen / die heeft hem selven tot alle lijdtsaemheyt ende sachtmoedicheyt bereyt. Maer het exempel Christi vervaet dit ende alle andere wercken der Godsalichz. ende heylicheyt. Hy heeft hem selven den Vader gehoorsaem bewesen tot der doot toe: hy was geheel besich om de wercken Gods te volbrenghen: hy heeft van gantscher herten gesocht de eere des Vaders te voorderen: hy heeft sijn leven voor sijne broeders verlaten: hy heeft sijnen vyanden goet ghedaen ende ghewenscht. Ist dat daer vertroostinghe noodich is / soo gheven sy ons seer grooten troost / dat wy bedruckt wordē / maer niet benaut: dat wy noot lijden / maer niet verlaten worden: dat wy vernedert / maer niet beschaemt worden: dat wy te neder gheworpen worden / maer niet en vergaen noch verderven: dat wy de doodinghe onses Heeren Jesu Christi altyts in onsen lichame ommedragen op dat het leven Jesu in ons gheopenbaert worde: dat wy met hem sullen leven / ist dat wy met hem gestorven zijn: dat wy met hem sullen regneeren / ist dat wy met hem lijden: dat wy alsoo sijnder doot ghelijckformich worden / tot dat wy tot ghelijcke wederopstandinghe comen. dewijle de Vader verordent heeft dat die moeten den beelde sijns Soons gelijck wordē / die hy uytvercorē heeft / op dat hy zy de eerstgeboren onder alle de broeders. Ende alsoo dat noch doot / noch teghenwoordige / noch toecomende dingen / ons sullen scheyden van de liefde Gods die in Christo is: Jae alle dinck sal ons veel meer tot goet eñ salicheyt gedijen. Siet / wy en rechtveerdigen den mensche voor God niet uyt de wercken: maer wy segghen dat alle de ghene die uyt God zijn wedergeborē eñ nieuwe creaturē worden: soo dat sy uyt het rijcke der zōde comē in het rijcke der rechtveerdichz: Eñ dat sy door sulcke ghetuygenisse haer roepinge seker maken / ende als boomen uyt de vruchten gheoordeelt worden.

2. Tim. 2. 20.

Luc. 9. 23.

Joan. 17. 5.

Joa. 15. 13. 1. Joa. 3. 16. Ephes. 5. 2. Mat. 23. 37. Luc 23. 34.

Waerenboven tot vertroostinge.

2. Cor. 4. 8.

2. Tim 2. 11.

Phil. 3. 10.

Rom. 8. 29.

Rom. 8. 39.

De somme vande recht ghevoelen de leere der rechtveerdichmakinghe.

1. Joan. 3. 2 ende 5. 18. 2. Pet. 1. Colos. 1. 13.

Het xvj. Capittel.

Wederlegginghe der valscher beschuldinghen ende teghenworpinghen, daer mede de Papisten soecken dese leere hatelick te maken.

Hier door can de groote onbeschaemtheyt sommigher godlooser menschen lichtelick wederleyt worden / die ons beschuldighen dat wy de goede wercken te niete maken / ende de menschen van de oeffeningen ende neersticheyt in goede wercken verleyden / als wy seggen dat sy door de wercken niet gherechtveerdicht en worden / noch salicheyt en verdienen. Boven desen dat wy dē wech tot rechtveerdicheyt veel te licht maken / als wy leerē dat sy in de onverdiende verghevinge der zonden gelegen is: ende dat wy door dese behagelicke leere dē menschen verwecken tot sondighen / die van selfs veel te seer daer toe ghenegen zijn. Dese beyde beschuldingen segge ick / zijn ghenoech wederleyt door het gene dat wy boven geseyt hebben: maer ick sal nochtans met corte woorden op beyde antwoorden. Sy claghen dat de goede wercken te niete gedaen worden door de rechtveerdichmakinge des geloofs. Ick en wil nu niet segghen hoedanighe drijvers der goeder werckē die zijn / die ons aldus lasteren. Laet het hen alsoo vry zijn te lasterē / als sy de gantsche werelt vryelic door de schandelicke onreynicheyt haers levens besmetten. Sy veynsen dat het hen wee doet / dat de goede werckē van haren graet gestooten worden als het geloove so seer verheven wort. Maer wat sal het zijn / of wy het bewijsen dat de werckē daer door meer opgericht ende bevesticht worden? Want wy en droomen geen geloove dat ydel zy van goede werckē / noch geen rechtveerdichmakinghe die sonder goede wercken zy. Maer alleenlick dit onderscheyt is daer in / te weten / hoewel wy belijden dat het geloove ende de goede werckē nootsakelick aen malcanderen hanghen / soo stellen wy nochtans dē rechtveerdichmakinge niet in de werckē / maer in het geloove. Waerom wy dat doen / dat is licht om verclaren / soo verre wy ons tot Christum wendē / tot den welckē het geloove streckt / ende van den welcken het alle sijn cracht ontfanght. Waerom worden wy dan door het gheloove ghrechtveerdicht? te weten / om dat wy door het gheloove de rechtveerdicheyt Christi vaten / door de welcke alleen wy met God versoent worden. Maer de rechtveerdicheyt Christi en connen wy niet vaten / sonder ooch mede de heylichmakinge te vaten. ‡ Want hy is ons ghegheven tot rechtveerdicheyt / wijsheyt / heylichmakinge eñ verlossinge. Daerom Christus en rechtveerdicht niemāt dien hy ooc mede niet en heylicht. Want dese weldadē zijn eeuwichlic eñ onverscheydelic aen malkanderē verbondē / soo dat hy die verlost / die hy door sijn wijsheyt verlicht: ende dat hy die rechtveerdicht / die hy verlost: eñ dat hy die heylicht / die hy rechtveerdicht. Maer dewijle hier van de rechtveerdicheyt ende heylichmakinghe alleenlick twist is / soo sullen wy daer op blijven. Hoewel wy dese twee onderscheydē / so vervaetse nochtās Christus beyde onderscheydelick in hem. Wilt ghy dan rechtveerdicheyt in Christo vercrijgen? soo moet ghy eerst Christum besitten: ende ghy en cont hem niet besitten / sonder sijnder heylichmakinge deelachtich te wordē: want hy en can niet in stuckē verscheurt worden. Dewijle dan de Heere dese weldadē ons niet en laet gebruycken / anders dan hem selven ons ghevende / soo geeft hyse beyde te samen eñ nemmermeer het eē

Lasteringe der Papisten. Eerstelick / dat wy te niete doen alle goede wercken / ende dat wy de menschen van de oeffeninge der selver aftrecken. Ende dat wyse tot sondighen verwerckē.

Wederlegginge van de eerste lasteringe. Eerstelick / Wie dat dese Schatmeesters zijn.

2. De rechtveerdichmakinge door het gheloove richtet op ende versterckt de leere van de goede wercken.

Reden. Om dat de heylichmakinge ende rechtveerdichmakinge aen een hangen / al ist datse onderscheyden zijn.

‡ 1. Cor. 1. 30.

sonder het ander. Aldus is het openbaer hoe
waerachtich het is/dat wy niet sōder de werc-
ken / ende nochtans niet door de wercken ghe-
rechtveerdicht en worden. Want in de deelach-
tichept Christi/duor de welcke wy gerechtveer-
dicht worden / wordt alsoo wel de heylichma-
kinghe als de rechtveerdichept verbaet.

Op tweederley maniere wort in dese ende de navolgende afdeylinghe wederleyt het aenhangsel van de eerste lasteringe/ te weten / dat de menschē afgeleyt worden vā wel te doē/ soo wanneer wy wech nemē het geboefen van te verdienen.

2 Dat is oock seer valschelick ghelogghen/dat
den menschen de gesintheyt tot goede wercken
benomen wort / alsmen hen den waen der ver-
diensten outneemt. Ick moet de Lesers hier
oock vermanen / dat dese Sophisten dwaselick
argumenteren van loon tot verdienste/ghelijck
ick hier nae sal bet verclaren / het welcke ghe-
schiet om dat sy desen gront niet en weten/ na-
melick / dat God alsoo groote mildichept be-
wijst/den wercken loon toe legghende / als de
macht om goet te doen / ghevende. Maer ick
hebbe liever dit uyt te stellen tot op sijn plaetse.
Ende het sal my nu genoech zijn int corte te be-
wijsen hoe cranck haer teghenworpinge zy/het
welcke ick sal doen op twee wijsen: † Want ten

† De eerste maniere vā wederlegginge/welke is met verscheydē ende seer stercke bewys redenen bevesticht.

eersten dat sy seggen dat niemant en sal soeckē
goet te doen/als hy gheen hope des loons voor
ooghen en heeft: daer in dwalen sy grootelick.
Want ist datmen alleenlic wil dat de menschen
den loon aensien als sy Gode dienen / ende dat
sy hem haren dienst verhueren ost vercoopen/
soo heeftmen seer weynich gheleert. Want hy
wil niet vryen wille ende milden moet gedient
zijn: hy prijst (segge ick) sulcke dienstknechten
die als oock alle hope van loon te ontfanghen
benomen ware / niet en souden af laten hem te
dienen. Ende is het datmen de menschen wil
tot goede wercken vermanen ende verwecken/
dat en can niet crachtichlicker noch strengelic-
ker ghedaen worden / dan uyt het eynde onser
verlossinge ende roepinge: ghelijckse het woort
Gods vermaent / als het leert dat het veel te
godloose ondanckbaerheyt is/dat wy dien niet
wederom lief en hebben die ons eerst lief gehadt
heeft. Dat onse conscientie door het bloet Chri-
sti van doode wercken ghereynicht/ op dat wy
Hebr.9.14 den levenden God dienen: Dat wy Christum
veel te cort doen/ist dat wy eenmael gereynicht
zijnde / ons selven met nieuwe onreynicht be-
smetten/ende dat heylighe bloet ontreynighen:
Luc.1.74. Dat wy uyt de handen onser vyanden verlost
zijn /op dat wy sonder vreese hem dienē in hey-
lichept ende rechtveerdichept voor hem alle de
Rom.6.18. dagen onses levens: Dat wy van der zonde be-
vryt zijn/ om dat wy souden met vryen gheeste
Rom.6.6 ons selven in rechtveerdichept oeffenen: Dat
onse oude mensche ghecruyst is / op dat wy en
nieuwichept des levens weder opstaen. Item/
Coloss.3.1. Ist dat wy gestorven zijn met Christo (ghelijck
het sijnen leden betaemt) so moeten wy soecken
dat opwaerts is/ ende ghelijck vreemdelingen
zijn in de werelt/op dat wy onse herten tot den
Tit.2.11. hemel heffen/daer onse schat is. Dat de genade
des Heeren daerom verschenen is / om dat wy
alle godloosheyt ende wereltlicke begeerlickhe-
den versakende / souden soberlick / heylichlick/
ende Godsalichlick leven in dese werelt / ver-
wachtende de salighe hope ende verschijninghe
1.Thes.5.9 der eerlickheyt des grooten Gods ende Salich-
makers: Dat wy niet en zijn gheroepen noch
gestelt om den toorn Gods over ons te verwec-
ken / maer om salichept te gecrijgen door Chri-
1 Cor 3.16 stum. Dat wy tempelen des heyligen Gheests
zijn / dewelcke niet en behooren ontheylicht te
Eph.2.11. ende 5.8. wordē: Dat wy niet en zijn duysternisse/ maer
2.Cor.6.16. licht in den Heere / waerom wy behooren als
kinderen des lichts te wandelen: Dat wy niet
en zijn tot onreynichept / maer tot heylichept 1.Thess.4.7 ende 3.
geroepen/want dit is de wille Gods/te weten/
onse heylichmakinge / op dat wy ons onthou-
den van de boose begeerlickhedē: Dat onse roe- 2.Tim.1.9.
pinge heylich is / waerom wyse niet connen na
volgen anders dan door reynichept des levens.
Dat wy van der zondē verlost zijn/ om dat wy Rom.6.18.
souden der rechtveerdichept ghehoorsaem zijn.
Can daer eenigh levendiger argument om ons
tot liefde te verwecken/gebonden worden/ dan
het ghene dat Joannes seydt/te weten/ dat wy 1.Joa.4.11
moeten malcanderen onderlinghe lief hebben/
gelijck God ons lief gehadt heeft? Dat de kin- 1.Joa.3.10
deren Gods van de kinderen des duyvels / de
kinderen des lichts van de kinderen der duy-
sternisse / daer in van malcanderen verscheydē
zijn/dat sy in de liefde blijven: Item / dan het
ghene dat Paulus seyt/ dat wy in Christo blij- 1.Cor.6.17.
vende/zijn leden eens lichaems / de welcke be- ende 12.12.
hooren van malcanderen onderlinge geholpen
te worden. Connen wy sterckelicker tot hey-
lichept verweckt wordē/dan als wy wederom
van Joanne hoorē dat alle de gene die dese ho- 1.Joa.3.3.
pe hebben/hen selvē heyligen om dat haer God
heylich is? Item uyt den mont Pauli /dat wy 2.Cor.7.1
op de belofte der aenneminge betrouwēde/ons Joa 13.15
selvē suyverē van alle besmettinge des vleeschs 1.Pet.2.21
ende des Gheests? Item / als wy hooren dat
Christus hem selven ons voorstelt een exem- 1.Joa.2.6.
plaer/ op dat wy sijne voetstappen navolghen.

Daer wort gheen ghedachtenisse ghemaeckt van verdienste by den Apostelen/ welcke de gheloobigen vermanen tot goede wercken: Jae veel eer wijsen sy se tot de eenige barmhertichept Gods uytsluytende alle menschelicke verdiensten.

3 Dese weynige plaetsen hebbe ick tot eenen
monster ende exempel willen voortbrenghen:
want waert dat ick alle diergelijcke plaetsen
wilde versamelen/soo moeste ick eenen grooten
boeck daer van maken. De Apostelen zijn ghe-
heel vol vermaningen/verweckingen/en straf-
finghen / om den mensche Gods tot alle goet
werck te onderwijsen/ ende dat doen sy sonder
eenige meldinge der verdiensten. Jae sy bley-
den hare vermaningen veel meer daer uyt/dat
onse salichept is in de eenighe barmhertichept
Gods ghelegen/sonder eenige onse verdiensten.
Ghelijck Paulus gedaen heeft/als hy dē gant-
schen Sendbrief door geleert heeft/dat wy geen
hope des levens en hebben / anders dan in de
rechtveerdichept Christi / daer nae tot de ver-
maningen comende / bidt hy de Romeynē door
de barmhertichept Gods die hy ons bewesen Rom.12.1.
heeft. Ende voorwaer de oorsake alleen / be-
hoorde ons ghenoech te vermanen tot een goet Mat.5.16.
leven/te weten/op dat God door ons/verclaert
ende ghe eert worde. Ende ist dat daer eenighe
zijn/die door de eere Gods niet seer gheroert en
worden/ soo is nochtans de gedachtenisse sijn-
der weldaden om de sulcke tot goede daden te
verwecken. Maer dewijle de ghene die de ver- Chrysost. Homil. in Genesis.
diensten verheffen/ moghelick eenighe knechte-
licke ghehoorsaemhept der Wet den menschen
uytdrucken/daerom dichten sy valschelick van
ons/dat wy niet en hebben waer door wy sou- Wtblicht.
den connen den menschē tot goede wercken ver-
manen / te weten / om dat wy niet den selven Antwoort.
wech ende middel en gebruyckē met hen. Maer
sulcke dienstbare ghehoorsaemhept als sy den
menschen afdringhen/en is Gode niet seer aen-
ghenaem/ dewijle hy betuyght/ dat hy den bly- 1.Cor.9.7.
moedighen ghever lief heeft: ende verbiet yet te
ghevē met droefheyt ofte uyt noot. Maer dit

De ander maniere vā wederlegginge/welke is vierderley.

en segge ick niet/als de wijse/der vermaninghe
verworpende ofte mispryjsende / die de Schrif-
tuere dickmael ghebruyckt / op dat sy gheenen
middel om ons allesins te verwecken / voorby
en gae. Want sy stelt ons oock den loon voor
ooghen/den welcken Godt sal eenen yegelicken
ghevē

geven nae syne wercken : maer ick segghe dat
dit niet en is de eenige/noch oock van velen de
2. voornemste middel. Ten anderen segghe ick/
datmen niet en moet de vermaninge hier mede
3. beginnen. Boven desen dat dit geen cracht en
heeft om sulcke verdiensten als ons tegenspre=
kers smeden/te verheffen/ghelijck wy hier nae
5. sullen sien. Ten laetsten/ dat het noch nut noch
voorderlick en is/ten zy tot dese leere voor gae/
dat wy door de eenighe verdienste Christi / die
door het gheloove ghevaet wort/ende niet door
eenige verdienste onser wercken/ gherechtveer=
dicht worden: want niemant en can tot de oef=
feninge der heylichept bequaem zijn/ dā die de=
se leere eerst heeft ingedroncken. Het welcke de
Prophete ooc wel te kennen geeft / als hy God
Psal. 130.4 aldus aen spreeckt: Heere by u is ghenade ende
versoeninge/op datmen u vreese. Want hy be=
wijst daer mede dat de menschen niet en connē
Gode eere noch dienst bewijsen / ten zy dat sy
eerst syn barmhertichept bekēnē/ door de welc=
ke alleen de eere ende den dienst Gods ghefon=
deert ende gesterct wort. Het welcke seer weer=
dich is aengemerckt te worden /op dat wy we=
ten / dat het betrouwen op de barmhertichept
Gods/ niet alleenlick en is het begin ende fon=
dament om God recht ende wel te dienē : maer
dat oock de vreese Gods (de welcke naer der
Papisten meyninghe verdienstich is) daerom
niet en can onder den naem verdienste ghere=
kent worden / om dat sy ghefondeert is in ver=
ghevinghe ende quijtscheldinghe der zonden.
Wederleg= 4 Het is oock een seer lichtveerdighe lasterin=
ginge van ghe / dat sy segghen / dat wy de menschen ver=
de laste= wecken tot zonde / als wy de onverdiende ver=
ringe. gevinge der zonden leeren / in welcke wy oock
1. de rechtveerdichept stellen. Want wy achtē die
soo groot/ dat sy door geenderley onse verdien=
sten en can verdient worden: eñ dat wyse daer=
om nemmermeer en souden vercrijghen/maert
datse God niet buyten onse verdienstē en gave.
2. Wy seggen datse van ons onverdient is/ maer
1. Cor 6.20 niet van Christo / de welcke die diere ghecocht
ende 7.23. heeft : te weten/met syn heylighe bloet/sonder
1. Pet. 1.19 het welcke geenen prijs weerdich ghenoech en
Act. 20. 26. was om den oordeele Gods te voldoen. Als nu
3. de menschen aldus leeren / soo vermanen wyse
daer mede dat soo veel in hen is / dat heylighe
bloet Christi soo dickmael ghestort wort als sy
4. sondighen Boven desen leeren wy dat onse on=
reynichept soo groot is dat sy nemmermeer en
can afghewischt worden / anders dan door de
5. fonteyne deses alderupversten bloets. De gene
die dese onse leere hooren / moeten sy niet groo=
ter verschrickinge van de zonde ghecrijgen/dan
oftmen leerde datse door de besprenginghe der
6. goeder wercken uytgewischt worden? Ende ist
dat sy eenighe vreese Gods hebben/hoe en sou=
den sy eenmael ghereynicht zijnde/ niet vreesen
ende ontsien wederom in den dreck te wentelen
Cant. 5.3. om dese suyver fonteyne (soo veel in hen is) te
÷ Wederleg beroeren ende onclaer te maken? De gheloovi=
ginghe des ghe ziele seyt by Salomon: Ick hebbe mijne
aenhangsels voeten gewasschen/ eñ hoe sal ick die wederom
van dese la= onreyn makē? ‡ Nu ist openbaer wie de verge=
steringhe: vinghe der zonden verachtelicker maeckt/ ende
dat al te de weerdichepdt der rechtveerdichept meer te
lic t den niete maeckt. Onse teghenstrijders beuselen dat
weg bereyt God door coude onnutte voldoeningen/ dat is/
wort tot de voor dreck gepaeyt wort: maer wy segghen dat
gherechtic= de schult der zonde te swaer is om door so licht=
heyt/ wan= veerdige beuselen versoent te worden : ende dat
neer sy ge= de verbolghentheyt Gods grooter is / dan dat
stelt wordt sy souden connen door sulcke onnutte voldoe=
in de onver
diende ver=
ghevinghe
der zondē.

ningen versoent worden. Endē dat daerom dit
deel ende eere den bloede Christi alleen toecomt.
Sy seggē dat de rechtveerdichept als sy ergēs
in gebreckelick is/wordt door wercken des vol=
doeninghe weder opgherecht : maer wy achten
dat sy dierbaerder is dan dat sy soude mogē by
eenige voldoeninge der werckē vergelckē wor=
den/ ende dat wy daerom / op dat sy wederom
opgerecht worde/ moeten onse toevlucht tot de
eenighe barmhertichept Gods nemen. Wat
meer tot het vergevinghe der zonden dient/dat
moetmen in het navolghende Capittel soecken.

Dat xvij. Capittel.

De overeencominghe der beloften der Wet ende des Euangelij.

Laet ons nu oock de ander argumenten ver= Een corte
volghen / met de welcke de duyvel soeckt somma vā
door syne dienaers de rechtveerdichmakinghe dat 15. ende
des ghelooss te niete te maken. Ick meyne dat 16. Capit-
het nu desen Lasteraren benomen is dat sy niet tel.
en mogen met ons handelen gelijck met vyan=
den der goeder wercken. Want wy benemen de Hoe ende
wercken der rechtveerdichmakinghe / niet om waerom dē
datmen gheene goede wercken en soude doen/ goedē werc
ofte versaken dat sy goet zijn/maer om datmen kē benomē
niet en soude daer op betrouwen noch roemen/ wordt de
noch salichept hen toeschrijven. Wāt dit is onse rechtveer=
eenich betrouwē ende roem ende ancker der sa= dichmakin
lichept/ te weten/dat Christus de Sone Gods ghe.
onse is/ende dat wy wederom in hem zijn kin=
deren Gods ende erfghenamen des hemelschen
rijcx / ende door de mildighept Godts ende niet
door onse weerdighept tot de hope der eeuwiger Dat eerste
salighept geroepen. Maer dewijle sy ons boven argument
desen noch met andere wapenen bespringen/soo is genomē
laet ons nu voort gaen om oock die van ons te van de be=
wenden/ten eersten comē sy tot de beloften der loften des
Wet/ de welcke de Heere belooft heeft den ghe= Wets.
nen die de Wet onderhouden: ende sy vragen of
wy willen dat dese beloften gheheel te niete ofte
crachtich zijn. Ende dewijle het ongheschickt
ende spottelick ware datmen seyde dat sy te nie=
te zijn/so nemen sy als seker ende bekent dat sy
eenige cracht hebben. Hier uyt besluyten sy dat
wy niet door het gheloove alleen gherechtveer=
dicht en worden. Wāt de Heere spreeckt aldus:
Ende ist dat ghy dese gheboden hoort/ ende be= Deut. 7.12
waert/ende doet/so sal de Heere u oock syn ver= ende 28.1.
bont ende barmhertichepdt bewaren/de welcke Iere. 7.3.
hy uwen vaderen ghesworen heeft : hy sal u lief ende 23.
hebben ende vermenichvuldighen / ende seghe=
nen/etc. Item / ist dat ghy uwe weghen ende
wercken wel schickt/ist dat ghy niet en gaet na
vreemde goden / maer recht doet tusschen man
ende man / ende niet af en wijckt tot boosheyt/
so sal ick midden onder u wandelen. Ick en wil
hier niet verhalen duysent sulcken stucken van
sententien diemen mochte vinden/met dit selve
verstant over een comende / de welcke alle met
een antwoorde connē verclaert worden. Som= Deut. 11.26
ma/ Moses betuycht dat in de Wet is de seghe=
ninge ende vloeck/de doot ende dat leven voor= De somma
ghestelt. Daerom argumenteren sy aldus / dat deses argu
dese seghenninghe moet ydel ende onvruchtbaer ments
worden/ofte dat de rechtveerdichmakinge niet Antwoort:
alleenlick uyt den geloove en comt. Wy hebben Alle die be=
boven bewesen/ dat ons/ ist dat wy op de Wet geerē voor
staen/alle segeninge ontvalt / ende niet dan ver= God ghe=
vloeckinghe toe en comt / daer mede alle over= rechtveer=
treders ghedreycht zijn. Want de Heere en be= dicht te
looft gheen dinck anders dan den volmaeckten worden/dē
onderhouderē synder Wet: maer sulck en wort selven is
niemant bevonden. Daerom blijft dat vast/ van noodē/
uyt des
Wets
macht te
treden.

dat het gantsche menschelick geslachte bewesen wort der vervloeckinge ende den toorne Gods onderworpẽ te zijne: ende dat hem om hier van verlost te worden / noodich is van onder de macht der Wet te comen / ende uyt haer dienstbaerheyt tot vryheyt ghebracht te worden: niet voorwaer tot sulcke vleeschelicke vryheyt / waer door wy souden de onderhoudinghe der Wet verlaten / ende alle ongerechticheyt aen nemen / ende onser booser begeerlickheyt den thoom op den hals laten: maer wy moeten ghebracht worden tot een gheestelicke vryheyt / die de verslaghen ende verschrickte conscientie mach vertroosten ende oprechten / bewijsende dat sy vry is van de vervloeckinghe ende verdoeminghe daer mede sy van de Wet ghevangen ende gebonden was. Dese verlossinge ende bevrijdinghe van de dienstbaerheyt der Wet / vercrijgen wy / als wy door het geloove ende barmherticheyt Gods in Christo vaten / waer door wy gherust ende seker worden van de verghevinge der zonden / door der welcker ghevoelen de Wet ons prickelde ende benaude.

Op wat maniere dat dit toegaet.

2 Hierom souden oock alle beloften die ons in de Wet ghegeven worden / crachteloos ende te niete zijn / ten ware dat de goetheyt Gods ons het door het Euãgelium te hulpe quame. Want dese conditie op de welcke sy ghegheven zijn / te weten / dat wy moesten de Wet volbrenghen / en sal nemmermeer volbracht worden. Ende de Heere comt ons te hulpe niet eẽ deel der rechtveerdicheyt ons in de wercken latende / ende eensdeels door sijn goedertierenheyt voldoende: maer Christum alleẽ ons tot volmaeckte rechtveerdicheyt aenwijsende. Want de Apostel Paulus geseyt hebbende dat hy ende de andere Joden / wetende dat de mensche niet gherechtveerdicht en wort uyt de wercken der Wet / in Christum gheloost hebben / soo seydt hy terstont de oorsake daer by / te weten / niet om door het geloove in Christum tot de somma der rechtveerdicheyt geholpẽ te worden: maer om daer door gerechtveerdicht te worden / ende niet uyt de wercken der Wet. Ist dat de geloovige van de Wet afwijckẽ tot het geloove / om daer in rechtveerdicheyt te gecrijgen / de welcke sy in de Wet niet en vinden: soo laten sy voorwaer de rechtveerdicheyt der Wet varen: Daerom wie wil die verheffen de beloften ende vergeldingen der Wet / die den onderhouderen der Wet staen te comen: maer dat hy oock aenmercke dat het door onse verdraeptheyt gheschiet dat wy geen vrucht daer van en gecrijgen / soo dat wy een ander rechtveerdicheyt uyt den gheloove ontfangen hebben. Alsoo als David heeft de vergeldinge ghemeldet die de Heere sijnen dienstknechten bereyt heeft / soo comt hy terstont tot bekenninge der zonden / door de welcke de vergeldinge verhindert wort. Oock in der negenthienden Psalm prijst hy grootelicx de weldaden der Wet: maer terstont roept hy oock uyt: Wie verstaet sijne zonden? Heere reynicht my van mijne verborgen zonden. Dese plaetse comt gantschelick met de boven-geschreven over een in de welcke hy geseyt hebbẽde / dat alle de weghen des Heeren zijn goetheyt ende waerheyt den genen die hem vreesen / soo seyt hy terstont daer by: Om uwes naems wille Heere sult ghy mijnder ongerechticheydt genadich zijn / want sy is groot. Also moeten wy oock bekennen dat de goetwillicheyt Gods ons wel is in de Wet voorghestelt / waert dat wyse connen door onse wercken verdienen / maer dat wyse nemmermeer door de verdiẽstẽ der werckẽ en gecrijgẽ.

Bevestiginge der antwoort genomen van tgene onmoghelick is.

Ende van't getuyghenisse des Apostels Gala. 2.16. Rom. 3.28. Acto. 13.38 Hebr. 7.19.

Item Davids Psal. 15.10. ende 11.

Psal. 19.21

Psal. 25.10.

3 Wat sullen wy dan seggen? zijn ons de beloften der Wet gegeven / om dat sy souden sonder vrucht vergaen? Ick hebbe bovẽ betuycht dat ick sulck geen gevoelen en hebbe. Ick segge voorwaer dat haer cracht tot õs niet en comt / soo lange als sy op de verdiensten der wercken sien: ende dat sy daerom in haer selven aenghemerckt / eenichsins te niet zijn. Alsoo leert de Apostelen dat die overschoon belofte / te weten / dese: † Ick hebbe u goede geboden gegeven / soo wie die doet / die sal daer in leven: van gheender weerde en is / ist dat wy daer in blijven staende / ende dat sy ons niet een hayr meer voordeels doen en sal dan of sy noyt ghegeven en ware. Want sy en comt niet selfs den alderheylichsten dienstknechten Gods toe / want sy zijn alle verre van de volbrenginge der Wet / ende zijn met vele overtredinghen bevanghen. Maer als de beloften des Euangelij voorghestelt worden / de welcke onverdiende vergheving he der zonden verconddighen / soo maken dese wat wy niet alleenlick Gode aenghenaem en zijn / maer oock dat onse wercken genade hebben: ende dat niet alleenlick op datse God aengenaem zijn / maer oock op dat hyse met de segheninghen begave / die uyt het verbont den onderhouderẽ der Wet toe quamen. Soo bekenne ick dan dat de wercken der ghelooviighen met dien loon vergolden worden / dien de Heere in sijn Wet heeft den genen belooft / die hen selven in rechtveerdicheyt ende heylicheyt oeffenen: maer in dese vergheldinghe moetmen altijt de oorsake aenmercken / waer door de wercken haer aenghenamicheydt ghecrijgen. De oorsake sien wy driederley. Ten eersten dat God sijne oogen afwendende van de wercken sijnder dienstknechten / den welckẽ altijts meer schande dan lof verdienen / hen aenneemt in Christo / ende door het eenighe geloove sonder hulpe der wercken met hem selven versoent. Ten anderen dat hy de werckẽ sijner Vaderlicker mildicheyt ende goedertierenheyt tot sulcke eere verheft / dat hyse van eeniger weerde houdt / niet aensiende of sy het weerdich zijn oft niet. Ten derden dat hyse in barmhertichheydt ontfangt / de onvolmaecktheydt niet toerckenende / met de welcke alle hare wercken soo seer besmet zijn / datse het verdienen met de zonden / dan met de duechden gherekent te zijne. Ende hier uyt ist openbaer hoe seer de Sophisten bedroghen zijn / die meynen alle ongheschicktheyt seer wel te ontvlien / als sy seggen dat de wercken door haer eyghen goetheyt niet en vermogen de salicheyt te verdienen: maer om des verbonts wille / te weten / om dat God door sijn mildicheyt soo weerdich acht. Maer hierentusschen en hebben sy niet aenghemerckt dat de wercken de welcke sy willen datse veel verdienen / seer verre zijn van de conditie der belofte / ten zy dat de rechtveerdichmakinghe die in het eenighe ghelooove rust / ende de vergevinghe der zonden door de welcke oock de goeden wercken van hare smetten ghereynicht worden / voorga. Aldus / uyt drie oorsaken der Goddelicher mildicheyt / door de welcke de wercken der ghelooovighen aenghenaem worden / hebben sy alleenlic een aengeteeckent / ende zijn de andere twee / jae de voorneemste voor by ghegaen.

4 Ick hebbe de sententie Petri verhaelt / de welcke Lucas beschrijft in de handelinghe der Apostelen / te weten: ‡ Ick bevinde in der waerheyt dat God geen uytnemer der persoonen en is / maer dat in alle natie hem aenghenaem is / soo wie rechtveerdicheyt doet. Ende hier uyt besluyten sy het ghene dat hen gheensins twijfelachtich

Hy belegt een teghenworpinge / ende toont tot wat eynde dese beloften gegeven zijn / te weten / so sy in haer selven aengemerckt worden / of te op de verdiensten onser wercken sien / datse hare cracht niet voort en brengen / eñ datse eenichsins te niet worden gedaẽ: Maer wanneer dat de Euangelische belofte in der selver plaetse gestelt worden / datse niet alleen maken / dat wy God aengenaem zijn / maer ooc dat onse wercken eenige ghenade genieten / ende dat uyt driederley oorsake vã Gods mildicheydt / waer door het gheschiet / dat der geloovvigen wercken Gode aengenaem is.

† Rom. 10.5 Leu. 18.5. Ezec. 20.11 Rom. 10.5. 2. 3.

Wederlegginghe des onderscheyts der Sophisten vã de weerdicheyt der wercken om des verbõts wille.

Het tweede argument is ghenomen uyt de historie van Cornelio. ‡ Act. 10.34.

selachtich en schijnt/ te weten: Dewijle de mensche God aenghenaem wort door goede wercken / soo en is het ghene daer door de salichept vercregen wort/ niet alleenlic Gods barmhertichept / maer dat God also den sondaer te hulpe comt door sijn barmhertichepdt/ dat hy door de goede wercken tot barmhertichept beweecht is.

Antwoort/ waer in dat afgemerckt wort t'onderschepdt van twee deelen aenneminghe des menschē. De eerste aenneminghe.

Maer men can de schrift geensins over een brengen/ ten zy datmē aenmercke dat de mensche wordt tweesins van God aenghenomen. Wāt de mensche is sulck van natuere dat God geen dinck in hem en vindt waer door hy soude tot barmhertichept beweecht worden/ uptghenomen alleenlick des menschen ellendichepdt. Daerom ist dat het openbaer is / dat de mensche is naeckt ende ydel vā alle goet/ ende daerentegen vol ende bevlackt met allerley booshept ende quaet/ als hy eerstmael van den Heere wort aenghenomen: ick bidde u om wat gaven wille sullen wy hen der hemelscher roepinge weerdich oordeelen? Daerom/ verre zy van ons dien ydelen waen der verdiensten / dewijle God so crachtichlic sijn onverdiende goedertierenhept voorset.

Wederlegginghe van eē toevlucht der Sophisten.
Acto. 10, 31.

Want dat in de boven-verhaelde plaetse wordt door den Enghel tot Cornelium ghesept / dat sijne gebeden ende aelmossen zijn opgeclommē voor het aenschijn Gods: dat verdraepen sy valschelic/ daer upt seggende/ dat de mensche door de oeffeninghe der goeder wercken berept wort/ om de ghenade Gods te ontfanghen. Want Cornelius moeste doe door den Geest der wijshept verlicht zijn/ dewijle hy met de waerachtighe wijshepdt/ te weten/ met de vreese Gods begaeft was: hy moeste oock door den selven Gheest gheheplicht zijn/ dewijle hy een lief hebber der rechtveerdichept was/ de welcke een seker vrucht des Gheests is/ gelijck de Apostel leert.

Gala. 5, 5.

Soo dan alle het gene dat verhaelt wordt Gode in Cornelio te behaghen/ dat hadde hy upt Gods ghenade: soo verre ist dat hy hem selven soude daer door berept hebbē om de ghenade Gods te ontfangen. Daer en wort voorwaer niet eē syllabe in de Schriftuere verhaelt/ die met dese leere niet over eē en comt/ te weten / dat God gheen ander oorsake en heeft om den mensche aen te nemen/ anders dan om dat hy siet dat de mēsche allesins verdorvē is/ als hy verlaten wort: ende om dat hy niet hem en wil verdorven noch verloorē laten/ so bewijst hy sijn barmhertichept / den mensche verlossende. Nu sien wy hoe dat dese aenneminge de rechtveerdichept des menschen niet en aensiet/ maer dat sy is een suyver eñ enckel bewijs der goethept Gods tot de ellendighe sondaers / die soo groote weldaet verre onweerdich zijn.

De ander aenneminge.

5 Ende als God dē mensche nu heeft upt den afgront des verderfs verlost / ende door de genade der aenneminghe tot hem uptghesondert/ om dat hy hem heeft wedergeborē/ ende tot een nieu leven vernieut: soo neemt hy hem nu aen als eē nieu creatuere/ met de gavē sijns Geests.

Jac. 1, 18.

Wt dit onderschepdt is openbaer/ dat Cornelius eerst ende alvooren upt genaden was aengenomen/ eer sijne goede wercken conden aenghenaem zijn.

Dit is de aenneminge die Petrus meldet/ door de welcke de gheloovighe nae dat sy gheroepen zijn/ Gode behagen/ ooc aengaende hare wercken: want de Heere en can niet anders dan lief hebben ende omhelsen al wat hy door sijnen Gheest in hen werck. Maer men moet altijts ghedencken dat sy aengaende de wercken / niet anders Gode aenghenaem en zijn / dan om dat God alle de goede wercken die hy hen upt liefde die hy tot hen draecht/ gegeven heeft / sijn mildichept vermeerderende ende ghewerdicht om harent wille te ontfangen.

2. Tim. 2, 20.

Want waer upt comen hē de goede werckē/ anders dan om datse God wil met waerachtighe reynichept vercieren/ gelijck hyse heeft tot eerlicke vaten uptvercoren? Waer upt wordense goet geacht gelijck ofse volmaeckt waren / anders dan om dat de goedertieren milde Vader de feyle ende smetten die daer van gecomen zijn/ vergeeft? Somma/ Petrus en bedupt te dier plaetse niet anders dan dat God sijne kinderen aenghenaem ende lief heeft/ in de welcke hy de teeckenē sijns aenschijns siet. Want wy hebben ergens geleert dat de wederghebooorte is een wederoprechtinghe des beelts Gods in ons. Daerom dewijle God alle die te rechte lief heeft eñ in eere hout/ in de welcke hy sijn aenschijn aenschout/ soo en wort niet sonder oorsake ghesept / dat het leven der gheloovigen hem behaecht als het tot heylichept ende rechtveerdichept gheschickt wordt. Maer dewijle de Godsalige dit sterffelic vleesch draghende/ noch sondaers zijn/ ende hare goede wercken alleenlick begonnen/ ende met de ghebreckelickhept des vleeschs besmet zijn / soo en can hy noch hen noch hare wercken ghenadich zijn/ ten zy dat hyse meer in Christo dan in hen selven aen neme.

Ende hier is den sin ende meyninghe der anderer gelijckeplaetsen/ welcke God bewijsen te zijn ghenadich ende barmhertig voor allen lief hebbers gerechtichept.

Op dese wijse moetmen de plaetsen verstaen die betuygen dat God dē lief hebberē der rechtveerdichept goedertieren ende barmhertich is. Moses seyde tot de Israeliten: † De Heere uwe God bewaert sijn verbont eñ barmhertichept in duysent geslachten den ghenen die hem lief hebben/ ende sijne ghebooden bewaren: welcke sententie daer na was onder het volck voor een ghemeyn woort ghebruyckt.

† Deu. 7. 9.

Alsoo sept oock Salomon in sijn gebedt: Heere God Israels die ghy uwe verbont ende barmhertichept bewaert uwe dienstknechten die voor uwe aenschijn wandelen / met hare gantsch herte. Dese selve woorden worden oock van Nehemia verhaelt.

1. Reg. 2, 23.
Nehe. 1. 5.
Deu. 29. 18.

Want ghelijck God in alle verbonden sijnder barmhertichept / oock wederom ghehecllhept ende heylichept des levens van sijne dienstknechtē eyscht/ op dat sijn goethept niet bespot en worde/ ost dat niemant door een valsch betrouwē der barmhertichept Gods opghblasen/ hem selven en zeghene/ daerentusschen nae de booshept sijns herten wandelende. Alsoo wil hy oock de ghene die hy tot de ghemeynschap sijns verbonts heeft aenghenomen in de oeffeninge der goeder wercken behouden. Ende dies niet te min wort dat verbont in het begin upt genade ende onverdient ghemaeckt/ ende blijft altijts sulck. Nae dese wijse/ hoewel David vercondicht dat God hem den loon der suyverhept sijnder handen ghegeven heeft / soo en verswijcht hy nochtans de fonteyne niet die ick aengewesen hebbe / te weten / dat hy is upt sijns moeders buyck getrocken / om dat God hem lief hadde.

2. Sam. 22. 2.

Alsoo sprekende prijst hy alle de oprechtichepdt sijnder saken / dat hy de onverdiende genade niet en verroort/ de welcke eer is dan alle andere gaven / ende is der anderer gaven oorspronck.

Verclaringe der selver plaetsen/ welcke op datse te beter mogen verstaen worden/ so ist datmen moet versinnen/ of het zy een belofte des Wets ofte des Euangelij.

6 Het sal nut zijn hier int corte te bemercken wat onderschept dese wijsen van spreken hebbē van de beloften der Wet. De beloften der Wet noeme ic niet alle beloften die hier ende daer in de boecken Moses ghevonden worden: (want daer zijn ooc vele Euangelische beloften) maer die eyghentlick den dienst der Wet aengaen. Sulcke beloften (men ghebe haer wat naem men wil) vercondighen berepde vergheldinghe met dese conditie: * Ist dat ghy doet dat u geboden wordt. Maer als daer ghesept wort dat de Heere het verbondt sijner barmhertichepdt bewaert den ghenen die hem lief hebben: so wort

** Deut. 7. 9.*

daer

daer mede meer bewesen hoedanich syne dienstknechtē zijn die sijn verbont getrouwelic hebben aengenomen/ dan de oorsake waerom God hen goet doet. Ende de reden om dit te bewijsē is dese: Ghelijck Godt ons tot dit eynde gheweerdicht de ghenade des eeuwighen levens te gheven/op dat hy bemindt/gepreest ende geeert worde: alsoo worden oock alle de belofte der barmherticheyt die in de Schrifture ghevonden worden/te rechte tot dit eynde geschickt/ te weten / op dat wy den autheur der weldaden preesen ende eeren. Daerom soo wanneer wy hooren dat hy den genen goet doet die syn Wet onderhouden/ soo moeten wy gedencken dat de kinderen Gods daer in beteeckent worden by haer werck / waer in sy sonder ophouden moeten blijven: ende dat wy van hem zijn tot kinderen aengenomen om dat wy hem souden als onsen Vader eeren. Daerom op dat wy ons selver van het recht der aenneminge niet en ontvreemden/ soo moeten wy altyts staen nae het ghene tot het welcke onse beroepinghe streckt. Maer dit moeten wy nochtans wederom weten / dat de vervullinghe der barmherticheydt Gods/niet en comt upt de wercken: maer dat hy den genen die door oprechticheyt des levens nae haer roepinge leven/ de belofte de salicheyt volbrenght/ om dat hy in hen de oprechte teeckenen synder kinderen bekent / die door sijnen Gheest tot goede wercken gheregeert worden.

Want de belofte des Heeren wort vā ons met eenich bedingh vereyscht / te weten / soo wy sulcx doen. Maer de Euangelische/hoewel sy eenich bespreck gebruycke/ te wetē/ so wy gelooven/ en God beminnen: nochtans leydt se ons tot de eenige barmherticheydt Gods daer van de vervullinghe geensins en hanght aen onse wercken

Aldus moetmen verstaen dat gheschreven is in den vijfthienden Psalm / van de burghers der Ghemeynte: Heere wie sal in uwen Tabernakel woonen / wie sal in uwen heylighen berch rusten? die onnoosel is van handen/ende suyver van herten/etc. Item by Esaiam: Wie sal met dat verteerende vyer woonen? Die rechtveerdicheyt doet die spreeckt dat recht is/etc. Want daer en wort dat fondament/waer op de geloovige voor dē Heere staen/niet beschreven/maer de wijse alleenlick waer doorse de ghenadighe Vader tot sijn gheselschap brengt /ende daer in beschermt ende versterckt. Want dewijle hy de zonde haet / ende de rechtveerdicheyt lief heeft/ soo reynicht hy die door sijnen Gheest / die hy met hem vereenicht / op dat hyse hem eñ sijnen rijcke gelijck make. Daerom ist datmē vraecht welcke de eerste oorsake zy waer door den Heyligen den toeganck geopent wort tot het rijcke Gods/ende waer door sy daer in blijven staende: soo is dese antwoorde bereyt te weten: Om datse de Heere heeft door sijn barmherticheyt eenmael aenghenomen / ende sonder ophouden bewaert ende beschermt. Maer ist datmen vraecht op wat wijse dat gheschiet / soo moetmen comen tot de wederghebooorte ende hare vruchten die in dien Psalm verhaelt worden

Psal. 15. 1

Esa. 33. 14.

Het derde argument is genomē upt de plaetsē/die de goede werckē met den naem Rechtveerdicheyt vercieren/ende seggen dat de mensche daer door wort gherechtveerdicht.

7 Maer daer schijnt veel meer swaricheydts te zijn in de plaetsen die de goede wercken met den naem rechtveerdicheyt vercieren / ende seggen dat de mensche daer door wort gerechtveerdicht. Van het eerste zijn vele plaetsen daer de onderhoudingen der geboden worden rechtveerdichmakingen ende rechtveerdicheden genaemt. Van het ander is een exempel by Mosen/daer hy seyt: †Dit sal onse rechtveerdicheyt wesen / ist dat wy alle dese ghebodē bewaren. Ende ist dat yemandt wil antwoorden dat dit een belofte der Wet is / by de welcke een conditie gestelt is die onmogelick zy / ende datse daer om gheen dinck en bewijst: daer zijn andere/ou de welcke men dit selve niet en can antwoordē: ghelijck daer ghesept wordt: Ende dat sal u tot rechtveerdicheyt zijn voor den Heere / dat ghy en armen sijnen pant dien hy u gegevē heeft/ weder geeft/etc. Item dat de Prophete seyt dat de oprichtinge Phinees om de schande Israel te wreken / hem was tot rechtveerdicheyt gherekent. So meynē dan de Pharizeen onses tijts/ hier groote oorsake te hebben / om haren mont tegen ons op te doen Want dewijle wy seggen dat de rechtveerdichmakinge der werckē moet vallen/als wy de rechtveerdicheyt des geloofs bewesen hebben: Ist dat de rechtveerdicheyt is upt de wercken / soo ist valsch dat wy door het gheloove alleen gherechtveerdicht worden. Of wy schoon toe laten dat de gheboden der Wet rechtveerdicheydt ghenaemt worden / het en is gheen wonder/ want se zijn met der daet rechtveerdicheyt Hoewel de Lesers zijn hier te vermanen/dat de Griecksche het Hebreeusch woort qualick overgheset hebben/ voor gheboden ofte statuten / stellende rechtveerdichmakinghen. Nochtans late ic geerne dē strijt vā het woort varen: Ende wy en versaken niet dat de Wet volmaeckte rechtveerdicheyt vervaet. Want hoewel wy oock dan onnutte dienstknechten zijn/ als wy volcomelick gehoorsaem zijn (om dat wy al wat hy ghebodē heeft / schuldich zijn) nochtans dewijle God de onderhoudinghe der Wet ghewerdicht heeft rechtveerdicheydt te noemen/ soo en benemen wy haer niet dat de Heere gegeven heeft. Soo bekennen wy dan gheerne dat de volcomen gehoorsaemheyt der Wet rechtveerdicheyt is/ende dat de onderhoudinge eens yegelicx ghebots/is een deel der rechtveerdicheyt: soo verre oock in de andere deelen der gantscher somma der rechtveerdicheyt niet en ghebreeckt. Maer wy seggen datmen in genen mensche en can sulcke rechtveerdicheyt toonen. Ende hierom maken wy de rechtveerdicheyt der Wet te niete/ niet om dat sy in haer selven onvolmaeckt ofte gebreckelick zy: maer om dat sy om de swackheyt onses vleeschs nergens gevonden en wort. Maer de Schrifture en gheeft niet alleenlick den gheboden des Heeren desen naem rechtveerdicheden/ maer oock de wercken der heylighen: gelijck als sy verhaelt † dat Zacharias ende sijn wijf gewandelt hebben in de rechtveerdicheden des Heeren. Voorwaer als sy alsoo spreeckt / soo weerdeert sy de werckē meer upt de natuere der Wet/ dan upt haer eyghen conditie. Ende hoewel men moet hier wederom aenmercken dat ick weynich te voren geseyt hebbe/ datmen upt de onachtsaemheyt des Griecksché oversetters niet en moet eenige Wet maken: dewijle nochtans Lucas niet en heeft willen veranderē van de ghewoonlicke oversettinghe / soo en wil ick oock hier niet seer strijden. Want het ghene dat in de Wet vervaet is / dat heeft God den menschen gheboden tot rechtveerdicheyt: maer de rechtveerdicheyt en volbrengen wy niet/ten zy dat wy gheheel de Wet onderhouden: want zy wort door een yeghelicke overtredinghe ghebroken. Daerom dewijle die Wet niet anders dan rechtveerdicheyt en ghebiedt / als wy haer aensien / soo zijn alle hare gheboden rechtveerdicheden: maer ist dat wy de menschen aensien van de welcke de gheboden ghedaen worden/sy een verdienē niet upt een werck dē lof der rechveerdicheyt/ want sy overtreden in velen/ ende dat selve werck daer in sy ghehoorsaemheyt bewijsen/ is altijdts eensdeels om der onvolmaecktheydt wille gebreckelick.

† Deut. 6. 25.

Deut. 24. 13

Psa. 106. 30

Antwoort op dat eerste deel deses arguments/van den naem der goeder wercken.

Waerom dat de goede wercken der heyligē gherechticheden ghenaemt worden.

† Luc. 1. 6.

Jac. 2. 10.

Dat onderscheydt is wel waer te nemen.

8 *Nu come ick tot het tweede/in het welcke de meeste swaricheyt is. Sy segghen Paulus en heeft gheen stercker argument om de rechtveerdicheyt

* Op het tweede deel des arguments: dat de mensche door de werckē gerechtveerdicht wort.

veerdicheyt des geloofs te bevestigen / dan dat van Abraham gheschreven wort / dat hem sijn geloove is tot rechtveerdicheyt gerekent. Dewijle dan geschreven is dat het werc Phinees dat hy ghedaen hadde / hem is tot rechtveerdicheyt gerekent: soo sullen wy mogen dat selve van de wercken besluyten dat Paulus wil van den geloove houden staende. Daerom ghelijck oft onse tegenstrijders de sake gewonnen hadden / alsoo besluyten sy / hoewel wy niet sonder gheloove gerechtveerdicht en worden / dat wy nochtans niet door het geloove alleen gerechtveerdicht en worden: maer dat onse rechtveerdicheyt door de wercken vervult wordt: Ick betuyghe hier de Godsalighe Lesers / ist dat sy weten dat de waerachtige regel der rechtveerdicheyt moet uyt der Schrifture ghenomen worden / dat sy Godvreesentlick ende ernstichlick met my aenmercken / hoe de Schrifture mach sonder teghenspreken met haer selven behoorlick over een comen. Paulus wetende dat de rechtveerdichmakinge des geloofs een toevlucht is den genen die gheen eygen rechtveerdicheyt en hebben / seyt stoutelick dat sy van de rechtveerdicheyt der wercken zijn uytgesloten / alle die door het geloove gerechtveerdicht worden. Ende dewijle het seker is dat de rechtveerdicheyt des gheloofs allen gheloovigen gemeyn is / daer uyt besluyt hy ooc stoutelick dat niemandt door de wercken gherechtveerdicht en wort: maer daerentegen / dat wy sonder eenige hulpe der wercken gherechtveerdicht worden. Maer het is een ander dinck te vraghen wat de wercken in haer selven vermogen / dan het is te vragen / van wat weerde de wercken zijn / als de rechtveerdicheyt des gheloofs nu bevesticht is. Ist datmen den wercken sal prijs ende loon stellen nae haer weerdicheyt / soo segghen wy datse niet weerdich en zijn voor het aenschijn Gods te comen: ende alsoo dat hy gheene wercken en heeft waer op hy voor Godt mach roemen: ende dat hy daerom sonder eenige hulpe der wercken zijnde / wort door het eenige gheloove gerechtveerdicht. Ende dese rechtveerdicheyt beschrijven wy aldus / dat de sondaer tot de ghemeynschap Christi ontfanghen zijnde / wort door des selven ghenade met God versoent: dewijle hy door sijn bloet ghereynicht zijnde / verghevinge der zonden gecrijcht / ende met des selven rechtveerdicheyt gelijc met sijn eygen becleet zijnde / gerustelick voor den Richtstoel Gods staet. Als nu de verghevinge der zonden eerst ghestelt is / soo worden de goede wercken die daer nae volghen anders dan nae haer verdienste ghewaerdeert: want al wat daer in onvolmaeckt is / dat wort door de volmaecktheyt Christi bedeckt: ende wat smette ofte onreynicheyt daer in is / die wort door de reynicheyt Christi afgewischt / soo dat sulck in het oordeel Gods noch ondersocht noch gherekent en wort. Als nu de schult aller overtredingen is wech genomen / door de welcke de menschen verhindert worden yet voort te brenghen dat Gode behagelick zy: ende als oock het ghebreck der onvolmaecktheyt is begraven / waer door oock de goede wercken pleghen ontreynicht te worden: soo worden de goede wercken die de gheloovige doen / rechtveerdich gheacht / of (dwelck even soo veel is) worden tot rechtveerdicheyt gherekent.

Galat.4.4

Antwoort.

Gal.2.16. Rom 3.28

De goede wercken zijn in haer selven niet met allen weerdt: maer wy worden gerechtveerdicht alleen door 't geloove.

Den oorspronc van de weerderinghe der goeder wercken.

* Bevestiginge der antwoort. De goede wercken of sy worden de gherechticheydt toegerekent in haer selven / ofte elcke wercken bysonder ende alle te samen: twelck onwaerachtich is.

9 * Ist dat nu yemant my dat boven-geschreven argument teghenworpt om daer mede de rechtveerdicheyt des geloofs te bestormen: soo sal ick ten eersten vraghen of de mensche wordt rechtveerdich geacht om een heylich werck ofte twee / als hy in de ander wercken sijns levens een overtreder der Wet is? Dat ware veel te onredelick. Een anderen sal ick vragen of de mensche oock om veler goeder wercken wille wort rechtveerdich geacht / als hy in eenige overtredinge schuldich is. Mijn tegenstrijder en sal ooc dit niet dorven seggen / dewijle de Wet daer teghen roept ende vercondicht / dat alle menschen vervloect zijn die niet alle de geboden der Wet tot het laetste toe volbracht en hebben. Boven desen sal ick voorder comen ende vragen of daer ooc eenich goet werck des menschen is dat niet en verdient van onreynicheyt ofte onvolmaecktheyt gestraft te zijne. Ende hoe soude sulcx connen zijn voor de ooghen Gods / voor de welcke oock selfs de sterren niet reyn genoech / noch de Enghelen niet rechtveerdich ghenoech en zijn? Alsoo sal hy moeten belijden dat daer geen goet werck des menschen en is / dat door de aenhangende overtredingen / ende door sijn eygen onvolmaecktheyt / niet onreyn ende besmet zy / soo dattet de eere der rechtveerdicheyt niet en can behouden. Ist dat het openbaer is dat het door de rechtveerdichmakinge des geloofs comt / dat de wercken die anders onreyn / onvolmaect / ende niet alleenlick gheen liefde weerdich / maer ooch onweerdich zijn voor het aenschijn Gods te comen / worden tot rechtveerdicheyt gherekent: wat willen sy de rechtveerdicheyt der wercken verheffen om de rechtveerdicheyt des gheloofs te niete te maken / sonder de welcke sy te vergheefs souden op de rechtveerdicheyt der wercken roemen? Willen sy een Adder ghebroetsel maken / so dat de kinderen haer moeder dooden? Want daer toe strecken de woorden onser godlooser tegenstrijderen. Sy en connen niet versaken dat de rechtveerdichmakinge des geloofs is het begin / de oorspronck / het fondament / de oorsake ende substantie der rechtveerdicheyt der wercken ende nochtans besluyten sy dat de mensche niet en wort door het gheloove gerechtveerdicht / om dat de goede wercken ooc tot rechtveerdicheyt gherekent worden. Soo laet ons de beuselinghen af laten / ende belijden dat de waerheyt is te weten / ist dat de rechtveerdicheyt der wercken / hoedanich sy oock geacht worde / steunt op de rechtveerdichmakinge des gheloofs / soo volcht daer uyt dat sy daer door niet vermindert / maer veel meer versterct ende bevesticht wort / dewijle haer cracht te crachtelicker gesien wort. Wy en sullen oock niet dencken dat de wercken nae de onverdiende rechtveerdichmakinge alsoo gepresen worden / datse oock daer nae souden in de plaetse comen om den mensche te rechtveerdighen / ofte sulck werck met den gheloove deelen. Want ten zy dat de rechtveerdichmakinge des geloofs altijt blijve / so sal de onreynicheyt der wercken ontdeckt worden. Ende hier in en is gheen ongheschicktheyt / maer comt seer wel over een / te weten / dat de mensche alsoo wort door het gheloove gherechtveerdicht / dat hy niet alleenlick rechtveerdich en zy / maer dat oock sijne wercken boven hare weerdicheyt rechtveerdich geacht worden.

Deu.27.26 Gala.3.10.

Job.4.18.

Ofte / sy worden ter gherechticheyt gerekent door 't geloove / ende van wegen de gerechticheyt des gheloofs: niet alleen elcke bysonder / maer oock alle te ghelyck.

Soo dan / t'geloove alleen maect rechtveerdich / niet alleen den gantschen mensche / maer oock alle sijne goede wercken.

10 † Op dese wijse sullen wy toe laten dat niet alleenlick een deel der rechtveerdicheydt in de wercken zy (het welcke onse tegenstrijders willen) maer datse Gode aenghenaem ende behaghelick zijn / ghelijck ofse volmaeckt waren. Maer ist dat wy ghedachtich zijn op wat fondament haer rechtveerdicheyt staet / soo sal alle swaricheydt wech ghenomen zijn. Want het werck begint dan eerst aenghenaem te zijne als

† In desen sin wort genomen / dat de gherechticheyt der geloovighen / welcke maer is stuckwijse dat is onvolcomen / Gode aengenaem is: ende niet soodanighe gerechticheyt door het geloove / soo onse wedersprekers versieren.

het met

het met vergevinge der feylen wordt aengenomen. Ende waer uyt comt de vergevinge anders/dan om dat God ons ende alle onse wercken aensiet in Christo? Daerom gelÿck wy selve in Christo inghelÿft zÿnde/daerom rechtveerdich verschÿnẽ voor God/ om dat onse ongherechticheden door de onnooselheyt Christi ghedeckt worden: alsoo oock onse wercken zÿn eñ worden geacht rechtveerdich/om dat alle de gebreckelickheyt die daer in is/ door de suyverheyt Christi bedeckt ende begraven zÿnde / niet toegerekent en wordt. Also mogen wy te rechte seggen/ dat niet alleenlick wy / maer oock onse wercken door het gheloove alleen gherechtveerdicht worden. Nu ist dat dese rechtveerdicheyt des gheloofs/sodanich als sy is/comt uyt den gheloove ende onverdiende rechtveerdichmakinge/eñ daer op steunt:soo moet sy daer onder besloten zÿn/eñ als een vrucht daer van gestelt worden/soo verre ist dat sy soude behooren verheven te worden om die te niete te brengen / oft te verduysteren. Op dese wÿse als Paulus wil crachtichlick overwinnen dat onse rechtveerdicheyt is in de barmhertichheyt Godes / ende niet in onse wercken gelegen/soo dringt hy seer

Rom.4.7. Psal.32.1

op de woorden Davids / daer hy seyt: Salich zÿn de gene der welcker ongerechticheden vergeven zÿn/eñ der welcker zonden bedeckt zÿn. Salich is die/den welcken de Heere geen zonde en heeft toegherekent. Ist het dat yemant hierentegen wil ontellicke veel plaetsen tegenwerpen/ in de welcke de salicheyt schÿnt den wercken toegeschreven te zÿne:gelÿck dese zÿn: Salich is de man die den Heere vreest / die den armen barmhertich is/ die niet en heeft in dẽ raet der godloosen gewandelt/ die versoeckinge verdraecht: Salich zÿn de gene die recht eñ oprechticheyt doen / die onbesmet / arm van gheeste/ sachtmoedich ende barmhertich zÿn / etc. daer mede en sullen sy niet maken dat het ghene dat Paulus seyt/niet waer en sy. Want dewÿle alle de wercke die daer in geprefen worden/ nemmermeer also in de mensche en zÿn dat hy daer om can Gode aengenaem sÿn/ so blÿft de mensche altÿt ellendich / ten sy dat hy door de verghevinghe der sonden uyt sÿn ellendicheyt verlost worde.

Psal.112.1 Pro.14.21 Psal/1.1. Jac. 1.12. Psal.106.3 ende 91 Matth.5.3

T' besluyt van t' wederlegghen des derden argumentis

Dewÿle dan alle de salicheden die in de Schriftuere verheven eñ gepresen worden/te vergeefs sÿn eñ te neder vallen/ so dat de mensche van niet eene en can vrucht ontfangen / tot dat hy de salicheyt door de vergevinge der zonden vercreghen heeft/ door de welcke de andere salicheden plaetse gecrÿgen: soo volcht hier uyt dat dese niet alleenlic de opperste eñ voornemste/ maer oock de eenighe gheluckicheyt is: ten sy datmen wil dat sy ghecranckt ende te niete wort door de andere die in dese eenige geleghen sÿn. Nu is daer veel te min oorsake waerom wy souden swaricheyt hebben om dat de gheloovighe dickmael ghenaemt worden / rechtveerdich. Ick bekenne dat sy om de heylicheyt des levens worden rechtveerdich ghenaemt : maer dewÿle sy meer nae de rechtveerdicheyt staen/dan de rechtveerdicheyt volbrenghen: soo betaemt het dat dese rechtveerdicheyt/sulck als sy is/der rechtveerdichmakinghe des gheloofs plaetse geve/op de welcke sy gefondeert is/ende van de welcke sy heeft het ghene dat sy is.

Het vierde argument is voortge bracht uyt den brief des Apostels Jacobi.

Jac.2.14. ende 21.

11 Maer sy segghen dat ons noch veel meer swaricheyts comt uyt Jacobo / als die met openbare woorden teghen ons strÿt. Want hy leert dat Abraham is uyt de wercken gherecht veerdicht: ende dat wy ooc alle uyt de wercken gerechtveerdicht worden/ende niet uyt den geloove alleen. Maer wat willen sy dan Paulum ende Jacobum maken tegen malkanderẽ strÿdende? Ist dat sy Jacobum houden voor eenen dienaer Christi/soo moeten sy sÿne woorden alsoo nemen/ datse teghen Christum die door den mont Pauli spreeckt, niet en strÿden: De Geest betuyght door den mont Pauli / dat Abraham heeft door het geloove/ ende niet door de wercken rechtveerdicheyt vercregẽ voor God :ende wy leerẽ ooc dat alle de menschen door het geloove / sonder wercken der Wet gherechtveerdicht worden.

D' eerste antwoort. Dat men den eenen Apostel tegen den anderen niet en behoort strÿdende maken.

Rom.4.3.

Rom.3.28.

Dese selve Gheest leert door Jacobum dat de rechtveerdicheyt Abrahe/eñ oock de onse/is in de wercken/ende niet alleenlick in het gheloove gelegen. Het is seker dat de Geest teghen hem selven niet en strÿt. Welck sal dan de rechtveerdicheyt hier van zÿn? Het ware onsen tegenstrÿderẽ genoech/waert dat sy conden de rechtveerdicheyt des geloofs te niete makẽ/ de welcke wy soecken seer sterckelick te bevestighen: maer sy dragen seer cleyne sorghen om de conscientie hare gerusticheyt te gheven. Daerom sietmense wel tegẽ de rechtveerdicheyt des geloofs strÿden / maer hierentusschen en stellen sy gheenen regel der rechtveerdicheyt waer in de conscientien mochten haer selven houden. Laetse dan triumpheren alsoo sy willen / soo verre sy van gheen ander overwinninghe en connẽ roemen/dan dat sy alle sekerheyt des geloofs hebben wech genomen. Maer dit sal hen een ellendighe overwinninghe wesen / als hen het licht sal uytgebluscht zÿn / ende de Heere sal de duysternisse der leugenen laten over hen comen:maer soo waer de waerheyt Gods vast staet / daer en sullen sy geenen voortganck hebben.

De tweede antwoort. Dat den wederspreeckeren/welke niet seer sorchvuldich en zÿn voor de gerusticheyt der conscientie/ alleen gen ech zÿn/soo sy de gerechticheyt des geloofs mogen bestrÿden.

Ick segghe dan dat de sententie Jacobi de welcke sy altÿts als eenen schilt voorwenden/ hen niet een hayr voorderlick is. Eñ op dat dit openbaer worde/ soo moetmen ten eersten aensien/wat de Apostel Jacobus voor heeft/ ende tot wat eynde hy de woorden spreeckt:daer nae maer men sien waer in sy dwalẽ.

De derde antwoort is genomẽ uyt het voornemen des Apostels Jacobi.

Dewÿle daer doe vele waren die haer ongeloovicheyt opentlick bewesen/de wercken die den gheloovighen eyghentlick toe comen/ verachtende ofte verlatende (welck quaet plecht altÿt in de gemeynte te zÿne) eñ nochtans niet af en lieten valschelick op den naem des geloofs te roemen : soo bespot Jacobus hier dit dwaes betrouwẽ. So is dan sÿn voornemen niet de cracht des waerachtigen geloofs eenichsins te vercorten/maer te bewÿsen hoe ongheschicktelick sulcke beroemers der ydelder beelde ende schaduwe des geloofs/soo veel toe schrÿven/dat sy daer mede te vrede zÿnde/hen selvẽ vrÿelick tot allerley zonden lieten vallen.

† De welcke tweederley bedrooch van de wederpartie ontdeckt

† Als dit wel aengemerct is/ so en sal het niet swaer zÿn te aenmerckẽ waer in onse tegenstrÿders feylen. Want sy bedriegẽ hen selven tweesins:ten eersten het woort gheloove, ten anderen het woort rechtveerdichmakinge,t' onrechte verstaende.

‡ 1. In het woort Geloove. Want het geloove wort alhier genomen voor een ydelen waen/door toelatinge.

‡ Als Jacobus daer het gheloove noemt / soo verstaet hy daer door eenen ydelen waen die verre vã de waerachticheyt des geloofs is:ende dat doet hy door een toelatinghe door de welcke de sake niet vercort en wordt. Het welcke hy van den eersten aẽ bewÿst met dese woordẽ: *Wat voordeel ist mÿne broeders / ist dat yemant seyt dat hy het geloove heeft/ende en heeft de wercken niet? Hy en seyt niet : Ist dat yemant het gheloove heeft sonder wercken : maer / Ist dat yemant sulcx roemt. Ende weynich daer nae spreeckt hy noch claerlicker/daer hy sulck gheloove bespottende/dat erger maeckt dan des Duyvels wetenschap:

Maer by den Apostel Paulum is tgeloove een instrument ende middel/ waer mede wy Christum tot onse gerechticheyt aennemen.

* Jac.2.13.

tenschap: ende ten laetsten als dat hy een doot geloove noemt. Maer uyt syn beschrijvinge machmen genoech verstaen wat hy wil seggen: Ghy gelooft (seyt hy) datter een God is. Voorwaer ist dat in sulck ghgeloove niet anders vervaet en wort dan datmen gelooft dat daer een God is/ so en ist gheen wonder dat het niet en rechtveerdicht. Ende alsmen seyt dat sulcke geloove niet rechtveerdich en maeckt/ daer door en wordt het geloove der Christenen niet vercort/ het welcke een veel ander natuere heeft. Want hoe rechtveerdicht het waerachtich geloove/ anders dan als het ons met Christo vereenicht/ op dat wy een met hem geworpen zijnde/ sijnder rechtveerdicheyt deelachtich worden? Soo en rechtveerdicht dan het geloove niet om dat het eenige kennisse des Godlicken wesens ontfangen heeft: maer om dat het op de sekerheyt der barmherticheyt Gods rust.

Het andere bedrooch is ghelegen in het woort/ Rechtveerdigmaken. Paulus die spreeckt van de oorsake der rechtveerdichmakinge/ende Jacobus van de vruchten der selver/ handelende van Abrahã. Paulus spreeckt van de toerekeninge der gerechticheyt: Jacobus vã de kennisse ende openbaringe der selver.

12 Nog en hebbẽ wy het wit niet geraect/ ten zy dat wy eerst de ander dwalinge openen. Want Jacobus stelt de rechtveerdicmakinge eensdeels in de wercken. Maer ist dat wy willen maken dat Jacobus met andere plaetsen der Schriftuere/ ende oock met hem selven over een come/ soo moeten wy het woort rechtveerdichmaken hier anders verstaen dan by Paulum. Want Paulus leert dat wy gerechtveerdicht worden/ als de gedachtenisse onser onrechtveerdicheydt wort uytgewischt/ ende wy rechtveerdich gheacht worden. Hadde Jacobus hier opgesien/ soo soude hy verkeerdelijck uyt Mose voortgebracht hebben/ * Abraham gheloofde Gode ect. Want hy voecht sijn woorden aldus te samen: Abraham heeft door de wercken rechtveerdicheydt gecregen/ om dat hy niet getwijfelt en heeft sijnen sone nae Gods bevel te offeren. Ende alsoo is de Schriftuere vervult de welcke seyt † dat Abraham heeft Gode gelooft/ ende dat het hem is tot rechtveerdicheyt gerekent. Ist dat een dinck niet en can eer zijn dan sijne oorsaken/ waer uyt ende waer door het comt/ so moet Moses te dier plaetse valschelic betuygen dat het geloove was Abrahe tot rechtveerdicheyt gerekent/ oft hy en heeft door de gehoorsaemheyt die hy inde offeringe Isaacx bewesen heeft/ geen rechtveerdicheyt verdient. Abraham was door sijn geloove gerechtveerdicht/ doe selfs Ismael noch niet ontfangen en was/ de welc groot was eer Isaac geboren wert. Hoe sullen wy dan seggen dat hy rechtveerdicheyt gecregen heeft door de gehoorsaemheyt die hy lange daer na bewesen heeft? Daerõ moet Jacobus de orden qualijck verkeert hebben (het welcke niet geoorloft en is te dencken) ofen heeft niet willen seggen dat hy alsoo is gerechtveerdicht geweest/ dat hy soude de verdienst hebben rechtveerdich geacht te worden. Wat sullen wy dan seggen: Voorwaer het schijnt dat hy niet en spreeckt van de toerekeninge/ maer van de verclaringe der rechtveerdichz. de menscht gelijck of hy seyde: Die door het waerachtich geloove rechtveerdich zyn/ die bewijsen haer rechtveerdicheyt door gehoorsaemheyt ende goede wercken/ ende niet door eenen naeckten ende gedichten schijn des geloofs. In somma/ hy en handelt daer niet op wat wijse wy gerechtveerdicht worden: maer hy eyscht van de geloovighe een werkende rechtveerdicheyt. Ende gelijck Paulus leert dat wy sonder hulpe der wercken gerechtveerdicht worden. Alsoo en lijdt Jacobus niet dat die rechtveerdich geacht worden/ die sonder gheloove zijn. Als wy dit aenmercken/ so wort alle swaricheyt ende twyfelinghe wech ghenomen. Want voornemelick hier mede bedriegen onse tegenstrijders hen selven/ te weten/ dat sy meynen dat Jacobus de wijse der rechtveerdichmakinge beschrijft: daer hy niet anders en wil dan de verkeerde sorgeloosheyt ende gerusticheyt wech nemen/ daer mede die bevangen zijn/ die om haer verachtinge der goeder wercken te bedecken/ het geloove ydelick voorwenden ende daer op roemen. Daerom op wat wijse sy de woorden Jacobi drayen/ sy en connen daer uyt niet anders dan dese twee sententien trecken/ te weten/ dat de ydel schaduwe des geloofs niet en rechtveerdicht: ende dat de geloovige met sulcke gedachten niet te vrede en zijn/ maer door goede wercken haer rechtveerdicheyt bewijsen.

Vers. 21. ende 23.

*Gen. 15. 6

Die somma van de handelinghe des Apostels Jacobi.

Rom. 3. 28. Gal. 2. 16.

13 ~~Dat sy op~~ dit selve gevoelen voortbrengen uyt Paulo/ dat en helpt hen niet/ te weten/ * dat niet de hoorders/ maer doenders der Wet ghrechtveerdicht worden. Ick en wil my hier niet helpen met de antwoorde Ambrosij/ de welcke seyt dat dit Paulus gesproken heeft/ om dat het geloove in Christum is de vervullinghe der Wet. Want ic sie dat sulcx niet en is dan een uytvlucht/ de welcke niet noodich en is/ daer een opẽ wech bereyt is. De Apostel spreeckt daer tegen het dwaes betrouwen der Joden/ die op de enckel kennisse der Wet roemden/ hoewel sy daerentusschen groote verachters der Wet waren: Daerom om dat sy niet soo seer en souden hen selven behaghen door de naeckte wetenschap der Wet/ soo vermaent hyse dat niet de wetenschap/ maer de onderhoudinghe der Wet ghesocht wordt/ ist datmẽ in de Wet rechtveerdicheyt soeckt. Wy spreken voorwaer daerentegen niet/ dat de rechtveerdicheyt der Wet in de wercken ghelegen is: noch oock selfs hierentegen/ dat in de weerdicheyt ende verdienste der wercken rechtveerdicheyt ghelegen is. Maer het en is noch niet bewesen dat wy door de wercken gherechtveerdicht worden/ ten zy datmen yemant voortbrenghe die de Wet volbracht heeft. Dat Paulus niet anders ghevoelt en heeft/ dat sal het vervolch ende de tsamenvoeginghe sijnder woorden ghenoech betuyghen. Als hy beyde de Joden ende Heydenen int ghemeyn hadde van onrechtveerdicheyt overwonnen/ soo spreeckt hy daer nae van elcken bysonder/ seggende/ dat de gene die sonder Wet gesondicht hebben/ sonder Wet vergaen/ het welcke den Heydenen toe quam: ende dat de gene die in de Wet gesondicht hebben/ door de Wet veroordeelt worden/ het welcke den Joden toe comt. Nu om dat de Joden haer overtredingen door de vingeren siende/ alleenlick op de Wet roemden: soo stelt hy daer by dat seer bequaem was/ te weten: Dat de Wet daerom niet ghegeven en was/ op de ghene diese alleenlic gehoort hadde/ souden rechtveerdich worden: maer dat sy dan eerst souden rechtveerdig zijn/ als sy der Wet gehoorsaem waren: gelijck of hy zeyde: Soeckt gy rechtveerdichz. in de Wet? so en siaet op het gehoor niet/ het welcke in hem selven van cleynder weerden is: maer doet de wercken

Het 5. argument is genomen uyt Paulo.
*Rom. 2. 13
Jac. 1. 22.
Matt. 7. 21.

D'eerste antwoort/ welcke verclaert den sin des Apostels.

De tweede antwoort/ de welcke brengt de wederspreckers tot het gene dat onmogelijck is.

Waerom Paulus sulcken argument gebruyckt heeft.

door de welcke ghy menucht bewijsen dat de Wet niet te vergheefs gegeven en is. Dewijle sy hier in alle gebreckelic waren / soo volchde daer uyt dat sy van de roem der Wet berooft waren. So moetmen dan eer een contrarie argument uyt de sin Pauli maken/ te weten/ aldus: De rechtveerdichept der Wet is in de volmaecthept der wercken gelegen: niemant en can roemen dat hy door de wercken der Wet genoech doet: Soo en comt dan uyt de Wet geen rechtveerdichept.

De derde antwoort/ welcke het argument gebruyckt tegen de tegensprekers.

14 Nu strijden sy tegen ons met die plaetsen/ in de welcke de geloobige haer rechtveerdichept stoutelick voor 't oordeel Gods stellen om te laten ondersoecken/ ende behooren na die geoordeelt te worden. Gelijck als David seyt: * Heere oordeelt my nae mijn rechtveerdichept/ ende nae mijn onnooselhept die in my is. Item: * Heere verhoort mijn rechtveerdichept. Ghy hebt mijn herte beproeft/ ende des nachts versocht/ ende daer en is geen ongerechtichept in my gevonden. Item: † De Heere sal my vergelden nae mijn rechtveerdichept ende nae de reynichept mijnder handen. Want ick hebbe de wegen des Heeren bewaert/ ende en heb niet booselick afgeweken van mijnen God. Ick sal onbesmet zijn/ ende my selven bewaren van mijn ongerechtichept. Item: Oordeelt my Heere/ want ick heb in mijn onnooselhept gewandelt. Ic en heb niet geseten met mannen die leugenachtich waren/ ic en sal niet ingaen met de gene die onrecht doen. En verderft mijn ziele niet met de godloose/ noch mijn leven met de bloetgierighe mannen: in des welcker handen ongerechtichept is/ der welcker rechter hant vol geschencken is. Maer ick heb onnooselick gewandelt. Ick heb boven gehandelt van dat betrouwen dat de Heylighen schynen enckelick uyt de wercken te nemen. Ende getuygenissen die wy nu hier voortgebracht hebben/ en sullen ons niet seer verhinderen/ ist dat wijse verstaen na haer gelegenthept oste circonstantie/ de welcke tweederley is. Want sy en willen niet dat gantschelick alle hare wercken ondersocht worden/ om nae den loop haers gantschen levens verdoemt/ of geabsolveert/ ende quijt gewesē te worden: maer sy brengen een sonderlicke sake voor het oordeel om te laten ondersoecken. * Ende sy en schrijven hem selven geen rechtveerdichept toe nae de Godlicke volmaeckthept/ maer uyt de vergelijckinge die sy met de boose ende godloose maken. Ten eerste alsmen van de rechtveerdichmakinge des menschen handelt/ soo en wordt niet alleenlick versocht dat de sake des menschen in eenigen sonderlicken stucke goet zy: maer dat hy in sijn gantsche leven rechtveerdich zy. Maer als de heyligen het oordeel Gods aenroepen om haer onnooselhept goet te maken/ soo en stellen sy hem selven niet sonder eenige schult/ noch geheel onstraffelic: maer als sy het betrouwen haerder salichept in zijn enckel goethept gestelt hebben/ soo bevelen sy hem nochtans de sake daer in sy onschuldich zijnde/ verdruckt worde/ betrouwende dat hy een wreker ende beschermer der armen is/ die tegen reden ende recht verdruckt worden. Ende als sy hem selven ende hare teghenstrijders voor het aenschijn Gods stellen/ so en roemen sy niet van een onnooselhept die der reynichept Gods soude genoech doen/ als sy na zijn strengichept ondersocht ware: maer dewijle sy weten dat haer oprechtichept/ rechtveerdichept ende suyverhept sal boven haerder tegenstrijders boosheyt/ ongeschicktheyt ende bedroch Gode bekent ende aengenaem zijn/ soo en ontsien sy niet God tot eenen richter tusschen hem ende hare vyanden te aenroepen. Alsoo/ als David seyde tot Saul:

Het seste argument is gesproten uyt de plaetsen/ in de welcke de geloobige hare gerechtichz. vrymoedich lic voort oordeel Gods te ondersoecken/ brengen/ ende begeeren datmen na de selve met haer soude handelen.

* Psal. 7.9.
° Psal. 17.1.
Psal. 18.21.
Psal. 26.1.
Psal. 26.9.

Antwoort/ welcke hout in een aenmerckinge van tweederley omstandichept.

1. Brengen de geloobige alleen voor 't gerichte Gods een byzondere sake.

° 2. Wat de vergelijckinge die sy met den boosen maken/ nemen sy haer toe eene gerechtichept.

1. Sam. 26. 23.

De Heere vergelde eenen yegelicken nae sijn rechtveerdichept ende waerhept: so en was zijn meyninge niet dat God soude eenen yegelicken op hem selven ondersoecken/ ende na syne verdiensten vergelden: maer hy betuychde by den Heere/ hoe groot syn onnooselheydt was/ vergeleken zijnde by Sauls ongerechtichept. Ende Paulus selve als hy roemt dat hy een goede getuygenisse sijnder conscientie heeft/ dat hy met eenvoudichept ende oprechtichept gewandelt heeft in de gemeynte Gods/ so en wil hy op sulcke roe niet voor het aenschijn Gods staen: maer door der godloosen lasteringe bedwongen zijnde/ betuyght hy tegen aller menschen quaetspreken sijn getrouwichept ende oprechtichept/ de welcke hy wiste dat sy der Goddelicker goedertierenheydt aengenaem was/ want wy sien wat hy op een ander plaetse seydt/ te weten/ dat hy hem selven niet schuldich en kende/ maer dat hy daer door niet gerechtveerdicht en was. Want hy verstont dat het oordeel Gods/ verre het crancke menschelicke verstant te boven ginck. Daerom hoewel de Godsalige om haer onnooselheydt tegen der godloosen gheveynsthept te beschermen/ Gode tot eenen getuyge ende Richter aenroepen: nochtans als sy met God alleenlick handelen/ so roepen sy alle eendrachtichlijck: Heere ist dat ghy wilt de ongerechticheden aenmercken: Heere wie sal voor u blijven staende? Item/ En treet niet in het oordeel met uwen dienstknechten/ want niemant die leeft en sal voor u aenschijn gerechtveerdicht worden. Ende op hare wercken ghen betrouwen hebbende/ singen sy geerne: Heere u goethept is beter dan het het leven.

15 Daerom zijn ooc andere plaetsen die den bovengeschreven plaetsen niet ongelijck en zijn/ door de welcke yemant noch soude mogen verhindert.* zyn Salomon seyt dat de ghene die in geheelhept ende oprechtichz. wandelt/ rechtveerdich is. Itē/ dat in den weg der rechtveerdichept het leven is/ ende dat daer in geen doot en is. Also seyt ooc Ezechiel/ * dat de gene die recht oordeel ende rechtveerdichept doet/ sal ontwijfelic leven. Wy en versaken noch en verduysteren geen van desen: maer laet een uyt alle Adams kinderen voortcomen met sulcke geheelhept. Ist dat daer niemant en is/ soo moeten sy alle van voor het aenschijn Gods vergaen ende verderven/ oste tot syn barmhertichept haer toevlucht nemen. Hierentusschen en versaken wy oock niet dat de gheheelhept der gheloobigen/ hoewel sy maer half ende onvolmaeckt is/ nochtans hem een voorderinge tot de onstraffelickhept zy. Maer waer uyt comt dat anders dan om dat God de wercken der gener die hy tot het verbont sijnder genaden heeft aengenomē/ niet en ondersoeckt na hare verdiensten/ maer ontfangtse no syn vaderlicke goedichept: Waer mede wy niet alleenlick en verstaen dat de School-leeraers leeren/ te weten/ dat de wercken haer cracht hebben van de genade Gods diese aenneemt. Want als sy alsoo spreken/ so verstaen ende gevoelen sy dat de wercken die anders soudē uyt het verbont der Wet niet genoechsaem zyn om salichept te gecrijgen/ nochtans door de aenneminge ende gewerdiginge Gods tot sulcke hoochept verheven worden. Maer ic segge dat sy door andere overtredingen ende door haer eygen onreynichz. besmet zijnde/ geen weerde en hebben/ anders dan om dat de Heere sulcke smetten ende onreynichept vergeefs: het welcke is den mensche onverdiende rechtveerdichepdt geven. Hier worden ooc te onthde ende onbequamelick die gebeden des Apostels voortgebracht/ in de welcke hy den gheloobigen soo groote volmaeckthept wenscht/ dat sy ont-

2. Cor. 1. 12.
1. Cor. 4. 4.

Alsoo nochtans dat sy God ootmoedelijck bidden om barmherticheyt.

Psal. 130. 4.
Psal. 143. 2.
Psal. 63. 4.

Het laetste argument is genomen uyt die getuygenissen/ welcke den wegen der geloobigen gerechtichept ende leven toeschryven.

Prov. 20. 7 ende 12. 28.
Eze. 18. 9. 21. ende 33. 15.

Antwoort/ dat sulcx spruyt uyt Gods vaderlicke goedertierenhept: niet dat de wercken der geloobigen gelijck de School-leeraers leeren door Gods aenneminge tot sulcken hoochept verheven worden.

schuldich ende onstraffelic worden in de dach des Heeren. Dese woorden waren wel seer gedreven van de Celestijnen/ om te bewijsen dat de mensche mach tot volmaeckthept der rechtveerdichept comen in dit leven. Maer wy sullen na Augustinum met corte woorden antwoorden / dat wy meyne tot dese sake genoech te zijne: te weten/ dat alle Godsalige wel moeten daer na staen/ op dat sy namaels onbesmet ende onstraffelic verschijnẽ voor het aenschijn Gods. Maer dewijle den alderbesten stant deses tegenwoordigen levens/ niet anders en is dan eenen voortganck nae de volmaeckthept / so segge ick dat wy dan eerst daer toe sullen comen/ als wy dit sondich vleesch afgelept hebbende/ sullen volcomelick den Heere aenhangen. Nochtans en wil ick niet hartneckichlic strijden tegen den genen die den Heyligen wil den naem der volmaecthept toeschrijven: so verre als hy die ooc wil met Augustino beschrijven/ de welcke sept aldus: Als wy der Heyligen deucht volmaecthept noemen / so behoort tot de volmaecthept ooc / dat sy in der waerhept ende in ootmoedichepdt haer onvolmaecthepdt bekennen.

Ephes. 1. 4. 1. Thes. 3. 13 ende elders.

De volmaeckthept der heyligen

Lib. ad Bonif. 2. cap. 7

Het xviij. Capittel.

Datmen om dat God den wercken loon belooft, verkeerdelic daer uyt besluyt, dat wy door den wercken rechtveerdich worden.

De eerste al gemeyne tegenworpinge.

LAet ons nu comen tot de sententien die betuygẽ dat God sal eenen yegelicken na sijne wercken vergelden: Gelijc/ *Een yegelic sal ontfangen dat hy gedaen heeft in zijnen lichaem/ het zy goet oft quaet. Lof ende eere sal wesen den genen die goet doet/ maer verdruckinge ende benauthept over alle ziele des menschen die quaet doet. Item Die sullen goet gedaen hebben/ sullen tot de weveropstandige des levens gaen: maer die quaet sullen gedaen hebben / tot de wederopstandighe der verdoemenisse. Item/ comt ghy gezegende mijns Vaders: want ic hebbe hongerich geweest ende ghy hebt my spijse gegheven: ick hebbe dorstich ghewee st / ende ghy hebt my te drincken ghegheven/ etc. Ende hier by willen wy oock stellen de plaetsen die het eeuwighe leven noemen eenen loon der wercken/ ghelijck: De vergeldinghe der handen des menschen sal hem ghegheven worden. Wie het ghebodt vreest/ die sal gheloont worden. Verblijt ende verheucht u siet uwen loon is groot in de Hemelen. Een yeghelick sal loon ontfangen na zijn werck. Dat daer ghesept wort dat God sal eenen yeghelicken verghelden nae zijne wercken/ dat can lichtelick verclaert wordtn. Want de wijse van spreken bewijst meer wat namaels volcht/ dan de oorsake waerom God den ghelooviglien vergeldinghe gheeft. Het is sonder twijfel dat de Heere met dese graden oft trappen sijnder barmhertichept/ onse zalichept volbrengt/ te weten/ als hy de gene die hy uytvercoren heeft/ tot hem roept: die hy geroepen heeft/ rechtveerdicht: die hy ghe rechtveerdicht heeft/ vereerlickt. Daerom hoewel hy de sijne door sijn eenighe barmhertichept ontfangt tot het leven: nochtans dewijle hyse door den loop der goeder wercken/ tot de besittinghe daer van lept/ op dat hy met sulcker ordeninge als hy verordent heeft/ zijn werck in hen volbrenge: soo en ist gheen wonder dat daer ghesept is dat sy nae hare wercken ghecroont worden/ door de welcke sy sonder twijfel berept worden om de croone der onsterffelickhept te ontfanghen. Jae om dese saken wille wort bequamelick ghesept dat sy haer salichept wercken/ als sy haer in goede wercken oeffenen/ ende

* Matt. 16. 27.
2. Cor. 5. 10
Rom. 2. 6.
Joan. 5. 2.

Mat. 25. 34

De andere.

Prov. 12. 14 ende 19. 13.
Mat. 5. 12.
Luc. 6. 23.
2. Cor. 3. 8.

Antwoort op de eerste tegenworpinge.

Verclaringe van dien.

Rom. 8. 30.

Wat dat woort wercken bedupt.
Phil. 2, 12.

na het eeuwighe leven staen: te weten/ gelick hun ergens ghebodē wort/ spijse te wercken die niet en vergaet/ als sy in Christum geloovende/ hen selven het leven vercrijgen: ende nochtans wort terstont daer by ghestelt: Welcke spijse de Sone des menschen u sal gheven. Waer uyt het openbaer is dat het woort/ werckē, niet ghestelt wort als der genade contrarie zijnde/ maer alleenlick yverichept ende neerstichept bedupt. Ende daerom en volcht daer uyt niet dat de gelooviglie selve sijn autheuren haerder salichept/ oft dat haer salichept uyt haer wercken comt. Hoe dan? So haest als sy door de kennisse des Evangeli/ ende verlichtinghe des heyligen Geests zijn aengenomen tot de ghemeynschap Christi/ so is het eeuwige leven in hen begonnen. Nu het goede werc dat God in hen begonnen heeft / dat moet oock volbracht worden tot op den dach des Heeren Jesu. Ende het wordt volmaeckt als sy door rechtveerdichept ende heylichept den hemelschen Vader ghelijck zijnde / bewijsen dat sy oprechte kinderen zijn.

Joan. 6. 27.

Phil. 1. 6.

2 Wy en moeten uyt den naem loon, niet besluyten dat onse wercken zijn oorsake onser salichept. Ten eersten/ moet dit vast ende seker in onse herten staen/ te weten/ dat het rijcke der hemelen niet is een loon der dienstknechten/ *maer een erve der kinderen: de welcke die alleen sullen ghecrijgen/ die van den Heere worden tot kinderen aengenomen / ende en sullen de om gheen ander oorsake ghecrijgen / dan om dese aenneminge. * Want de sone der Dienstmaecht en sal niet erfgenaem zijn / maer de sone der vrpe. Jae oock in dese selve plaetsen / in de welcke de heylige Gheest belooft dat de wercken sullen gheloont worden/ als hy de erve namelick melder so bewijst hy dat sy ons door ander oorsake comt. Alsoo als Christus sijne uytvercorene roept om den Hemel te besitten/ soo verhaelt hy wel wercken die hy door de besittinghe wil vergelden/ maer stelt oock mede daer by dat sy den Hemel sullen door het recht der erve besitten. Alsoo ghebiet Paulus den dienstknechten die ghetrouwelick haren roep ghevolcht hebben/ dat sy verghelding he verwachten van den Heere: maer hy stelt terstont daer by / dat verghelding e sal erven wesen. Hier sien wy hoe dat sy ghelijck door uytghedruckte woorden toesien/ op dat wy de eeuwighe salichept niet den wercken/ maer der aennemınghe Gods toeschrijven. Waerom melden sy dan oock mede de wercken? Dese vraghe sal door een exempel der Schrifture verclaert worden. * Eer Isaac gebooren wert Abrahe een zaet belooft / waer in alle ghestachten daer aerden souden ghesegheent worden: ende een verbreydinge des zaets die soude wesen ghelijck de sterren des Hemels / ende het sant der zee/ etc. * Vele jaren daer nae gaet Abraham om zijnen sone te offeren/ ghelijck hem van God gheboden was. Als hy dese ghehoorsaemhept bewesen hadde/ soo ontfinck hy dese belofte: Ick hebbe by my selven gesworen (sept de Heere) dewijle ghy dese sake ghedaen hebt/ ende en hebt uwen eygenen eenighen ghebooren sone niet ghespaert: soo sal ick u zegenen / ende uwe saet vermenichfuldighen/ ghelijck de sterren des Hemels ende het sãt der zee: uwe zaet sal de poorten uwer vyanden besitten: eñ in uwen zade sullen alle geslachten der aerde gesegent worden/ om dat gy mijnder stemmen hebt gehoorsaẽ geweest. Wat hooren wy hier? heeft Abraham door sijn gehoorsaemhept de zegeninge verdient/ wiens belofte hy ontfangen hadde eer hem dat werck geboden was? Hier hebben wy voorwaer claerlick

Antwoort/ op de tweede algemeyne tegenworpinge.
1. wort bewesen van den naem en de aert der erven, dat de goede wercken de oorsake der salichz. niet en maken.

Ephes. 1. 18.
Galat. 4. 30

Mat. 25. 34

Col. 3. 24.

2 Wort sulcks oock met een schoon exempel bewesen: dat de Heere der gelovigen goede wercken met sulcke goederen loont/ die hy haer gegeven hadde/ eer van de wercken eenich ghedachte was.
* Gen. 15. 5. ende 17. 1.
* Gen. 29. 3.
Gen. 22. 17.

dat God de wercken der geloobigen loont met dat selve goet dat hy hen in eer van de wercken eenich gedachte was/gegeven hadde/doe hy geen oorsake en hadde/ waerom hy hen goet dede anders dan sijn barmherticheyt.

Die eerste oorsake/ waerom dat eeuwige leven genaemt wort eenen loon der wercken: te weten/dat wy door den loop des heyligen levens te wackerder souden staen na de eewige onverdiende belooningen.

3 Nochtans en bedriecht noch en bespot God ons niet/als hy seyt dat hy den wercken vergelt/ dat hy eer de wercken geschieden/onverdient gegeven hadde. Want dewyle hy wil dat wy door goede wercken geoeffent worden/ om te staen na de vertooninge / ende nae de besettinge der dingen die hy belooft heeft/ende dat wy in de goede wercken wandelen/ om te comen tot de salighe hope die ons voorgestelt is in de Hemelen/ soo wort te rechte ooc den wercken de vrucht der beloften toegeschreven/dewyle wy daer door comē die vruchten te gebruycken. * De Apostel Paulus heeft dit beyde seer wel uytgedruckt/daer hy seyt/ * dat de Colossensen hem selven oeffenen in de wercken der liefde/ om der hopen wille die hen was in de Hemelen bewaert/ van de welcke sy te voren ghehoort hadden/ door het woort des waerachtigen Evangely. Want als hy seyt/ dat sy uyt den Evangelio bekent hebben/dat hen de hope in de Hemelen bewaert was/so verclaert hy daer mede dat sy op Christum alleen ende op geene wercken gefondeert en was. Waer mede oock over een comt/dat Petrus seyt/te weten/Dat de Godsalige in de cracht Gods bewaert worden/ door het geloove / tot de salicheyt berept is om te haerder tyt geopenbaert te worden. Als Paulus seyt dat sy daerom arbeyden/ soo beduyt hy daer mede dat de ghelooviige moeten haer gantsche leven langh loopen/ op dat sy't ghecryghen Ende op dat wy niet en souden dencken dat de loon welcken ons de Heere belooft/ ons sal nae onse verdienste gegeven worden / soo heeft hy ons een parabel voorghestelt / in de welcke hy hem selven stelt als eenen Huysvader / de welcke alle die hy vint/ in synen wyngaert sent om dien te oeffenen : de sommige sent hy ter eerster/ sommige ter tweeder/ sommige ter derder/ sommige ooc ter elfster ure:ende des avonts geeft hy all en gelijcken loon. De uytlegginghe deser parabels is cortelic ende wel verbaet van die ouden schrijver/ wie hy ooc zy/wiens boeck van de roepinge der Heydenen/onder den naem Ambrosy gelesen wort. Ick sal liever syne woorden/dan de mijne gebruycken. Met den regel dese vergelickinge (seyt hy) heeft de Heere willen bewijsen/ dat de roepinghe der gheloovighen / hoewel sy menigherley is/ zijnder eeniger ghenade toe comt. In welcke verghelijckinghe / de ghene die ter elfster uren in den wyngaert ghebracht zijnde / den anderen die den gantschen dach gearbeyt hebben/ gelijck gemaeckt worden/beduyden sonder twyfel de conditie der gener/ die God tot lof en prijs sijnder uytnemender ghenade in het eynde des daechs/ ende uyterste haers levens / roept/ om na zijn Godelicke goedertierenheyt loon te ontfanghen : niet loon betalende door den arbeyt/ maer den rijckdom zijnder goetheyt uytstortende over de gene die hy heeft sonder wercken uytvercoren : op dat de ghene die met veel swetens gearbeyt hebben/ende niet meer dan de laetste en ontfangen/ooch mogen verstaen/dat sy den loon der genade / ende niet der wercken ontfangen. Ten laetsten ist ooch noodich aen te mercken/ dat in de plaetsen/ daer het eeuwige leven wort loon der wercken genaemt/ niet eenckelick ghenomen en wordt voor de gemeynschap ofte deelachticheyt die wy hebben met God/ als hy door zijn Vaderlicke gonste ons in Christo aenneemt tot de erve der salighe onsterffelickheyt / maer door de besittinge ofte gebruyckinghe deser salicheyt/ ghelijck oock de woorden Christi luyden/ als hy seyt: Hier namaels het eeuwighe leven. Ende elders : Comt besit het rijck / etc. Hierom wordt de openbaringhe onser aenneminge die in de wederopstandige ghescien sal / van Paulo ghenaemt / aenneminghe tot kinderen. Ende daer nae legt hy dat uyt/ dat het is de verlossinghe onses lichaems. Anders ghelijck de verbreeckinge van God / is de eeuwighe doot/ also wort de mensche van de doot tot het leven ghebracht/ als hem God tot genade aenneemt/ om ghemeynschap met hem te hebben ende een met hem te worden:ende dit gheschiet door de weldaet der aenneminghe tot kinderen alleen. Ende ist dat sy nae haer wijse willen hartneckichlick den loon der wercken drijven/ so machmen hen wederom teghenworpen dat Petrus seyt/ te weten/ dat het eeuwige leven is den loon des gheloofs.

Mar.10.30
Matt.25.34.
Rom.8.18.
Met de autoriteyt des Apostels weten.
1.Petr.1.9.

* Dit wordt bevestiecht met getuygenissen der Schriftuern
* Col.1.5.
1.Pet.1.4.
2.Tim.1.12.
1.Pet.1.5.
Matt.20.1.
Met de overeenstemminge Ambrosy.
Lib.1.cap. 3.
Bekeeren regel waer te nemen.

4 Daerom en laet ons niet dencken/ dat de heylige Geest/door sulcke beloften also de weerdicheyt onser wercken prijst / gelijck oft sy sulcken loon verdienden. Want de Schriftuere en laet ons geen dinck/ waer door wy souden voor het aenschijn Gods verheven worden. Maer arbeyt meer geheel om onse hooveerdicheyt te wederlegghen/ ons te verootmoedighen/ te neder te worpen/ ende gantschelick te breken. Maer met die voornemende beloften comt de Heere onser swackheyt te hulpe / de welcke anders soude terstont beswijcken ende te neder vallen/ waert dat sy niet door dese verwachtinghe opgehouden ende haer verdriet door desen troost versoet en worde. Ten eersten/ overlegge een yegelijck door hem selven hoe hart ende swaer het is/ niet alleenlick alle het syne / maer oock hem selven te verlaten ende te versaken. Ende nochtans is dit de eerste lesse / die Christus synen Discipulen geeft daer nae onderwijst hyse haer leven lanck met de leere des cruces / op dat sy hare herten niet en wenden oft keeren tot de begheerte ofte het betrouwen deser tijtlicker goeden. In het corte/ hy handeltse bynaalzoo/ dat sy alomme waer sy haer ooghen wenden oft keeren/so verre als dese werelt streckt/ niet anders dan vertwijfelinghe ende wanhope voor oogen en hebben: so dat Paulus seyt/ te weten / dat wy ellendigher zijn dan alle andere menschen/ is het dat wy in dese werelt alleenlick hopen. Daerom op dat de geloovighe in dese so groote benauthenden niet moedeloos en worden noch en beswijcken/ soo slaet hen de Heere by / ende vermaentse dat zy moeten haer hooft hooger opheffen en voorder uytsien/ ende leeren dat sy de ghelucticheyt ende zalicheyt die sy in de werelt niet en zien/ sullen by hem sien ende vinden : ende dese zalicheyt noemt hy prijs/loon/ende vergeldinghe; niet dat hy de verdienste der wercken alzoo acht / maer hy gheeft te kennen/ dat de zalicheyt hen sal een vergeldinghe wesen voor haer verdruckingen/ lyden ende versmaetheden/ etc. Daerom en is daer niet quaets ingheleghen / datmen nae het exempel der heyligher Schriftuere/ het eeuwighe leven noemt een vergeldinge / om dat de Heere daer in de zijne uyt arbeyt tot ruste/ uyt verdruckinghe tot gheluckigheyt ende gewenschten stant/ uyt droefheyt tot blyschap / uyt armoede tot rijckdom/uyt schande tot eere ontfangt/ende in somma/ alle het quaet dat sy geleden hebben/ tot meerder goet verandert. * Alzoo salmen ooc mogen de heylicheyt des levens achten eenen weg te zijne: niet waer door de toeganc tot de hemelsche eerlickheyt geopent worde/maer waer door

De tweede oorsake/ dat God onse swackheyt so te hulpe comt/dat wy niet en souden verflouwen/ ende den moet verloren geven.
De eerste moeyelickheyt deses troosts.
De tweede.
De derde.
1.Cor.15.19.
De vierde.
De heylicheyt des levens is eenen wech/ende geen oorsake om in te gaen tot den himelsche heerlickheyt.

Godt

Rom 8.30.

God sijne uytvercorene tot de openbaringe dier eerlickheydt leyt. Want dit belieft sijnen goeden wille/dat hy die eerlijc make/ die hy geheylicht heeft. Alleenlijck dat wy niet en dencke dat daer een overeencominge is tusschen verdienste ende werck: waer in de Sophisten ongeschicktelick dwalen/ om dat sy dit eynde dat wy verclaren/ niet en aenmercken. Ende wat verkeerder een dinc ist/ dat wy/ als ons de Heere tot een eynde roept/na een ander ommesien. Daer en is niet claerders / dan dat den goeden wercken loon belooft wort/ om de swarckheyt onses vleesch eenichsins te helpen ende verlichtē/ eñ niet om de herten met roē op te blasen. Daerom so wie hier wil eenige verdienste der werckē besluytē/ofte de verdienste met den loon in de schalen wegen/die is seer vā het eynde dat God voorgestelt heeft.

Der Sophisten ongeschicte dwalinge.

Tegenworpinge: God die croont de wercken der geloovigen.
2.Tim.4.8.
1.Cor.9.25.
1.Pet.5.4.
Jac.1.12.

5 Daerō als de Schriftuere seyt* dat God de rechtveerdige Richter sal naemaels den sijnen de croone der rechtveerdicheyt geven soo en antwoorde ick niet alleenlic met Augustino:* Wien soude de rechtveerdige richter de croone geven/ hadde de barmhertige Vader niet de genade gegevē? ende hoe soude dat rechtveerdicheyt zyn/ware daer niet de genade voorgegaē die den sondaer rechtveerdicht? ende hoe soude de croone gegeven worden als schult / ware niet eerst al wat wy hebben/onverdient gegevē.* Maer ic segge boven dien noch dit/hoe soude God onse werckē rechtveerdicheyt toeschrijven/ ten ware dat hy de ongerechticheyt die daer in is / door syn goedertierenheyt ende vergevinge verberchde? Hoe soude hyse achten loon weerdich te zijne / ten ware dat hy het gene dat daer in straffe weerdich is / door sijn ongemetē goetheyt uytwischte? dit stelle ick by de woorden Augustini / om dat hy pleecht het eeuwige leven te noemen genade om dat het den onverdienden gaven Gods tot loō gegeven wort/ als de wercken daer mede vergolden worden. Maer de Schriftuere vernedert ons voorder / ende verheft ons wederō. Wāt bovē dat sy ons verbiet in de wercken te romen/om datse onverdiende gaven Gods zyn/ so leert sy ooc mede datse altijts met eenige onreynicheyt besmet zyn/ so datse niet en connen Gode genoech doen als sy na dē regel sijns oordeels ondersocht wordē. Maer op dat onse blymoedichz. niet te neder en valle / soo seyt sy dat onse wercken Gode door enckel vergevinge behagen. Ende hoewel Augustinus weynich anders spreeckt dan wy: so comen wy nochtans in de sake wel over een / het welcke openbaer is uyt syne woorden / in het derde boec tot Bonifacium. Daer hy twee menschen met malcanderen vergelekē hebbende/te weten/ eenen die een wonderlick heylich ende volmaeckt leven hadde/ende eenen anderen die wel eerlic ende geheel van zeden was/maer nochtans niet also volmaect/men hadde cōnen veel meer in hem begeeren: eñ ten eynde besluyt hy: Te weten/dese schijnt niet so geheel van zeden te zyne als die ander/nogtās om sijn recht geloove daer door hy leeft ende na het welcke hy hem selven in alle syne zonden beschuldicht / ende in alle goede wercken God prijst/hem selven schāde/ende God eere toeschrijvende: ende van God vergevinge der zonden / ende liefde der goeder wercken outfangende: so comt hy int geselschap Christi/als hy van dese werelt verlost

* D'eerste antwoort/ uyt Augustino.
August. ad Valent. De gratia & lib. arb.
* De tweede antwoort/ welcke opet den sin Augustini.

De derde antwoort uyt de heylige Schriftuere.
Esai. 64.6.

De vierde antwoort/ uyt den selven Augustino / die hem selven uytleyt.

Capit.5.

Gal.5.6.

wort. Waerom anders dan om het geloove het welcke hoewel het niemāt sonder wercken salich maeckt/want het is levende/ende werckt door de liefde: soo worden nochtans daer door de zonden vergeven : want de rechtveerdige leeft uyt den geloove : Ende sonder het geloove worden de wercken die schijnen goet te zijne / tot zonde verandert. Hier belijt hy voorwaer claerlijc dat wy so seer soecken te bevestigen/ te weten/ dat de rechtveerdicheyt der werckē daer uyt comt om datse door de vergevinge der zondē Gode aengenaem worden.

Hab.2.4.
Rom 1.17.
Gal.3.11.
Heb. 10.38.

6 Met de boven-geschreven plaetsen come ooc dese byna over een : *Maect u vrienden van den Mammon der ongherichheyt/op dat wanneer u ontbreken sal / sy u mogen ontfangen in de eeuwige tabernaculen. † Den rycken deser werelt gebiet dat sy niet hooveerdich en zijn/ noch op onsekeren rijckdō hopen/maer op den levendigen God: Dat sy goet doen/ricke worden in goede wercken/ hen selven een goet fondament wech leggen in het toecomende/op dat sy het eeuwige leven vercrijgen. Want de goede wercken worden by eenen rijckdom vergeleken/ den welcken wy in het eeuwige levē mogen gebruycken. Op dese plaetsen antwoorde ick/ dat wy nimmermeer en sullen tot het rechte verstant daer van comen/ten sy dat wy onse oogen daer op wenden/tot het welcke de H. Geest sijne woorden schict. Ist dat het waerachtig is dat Christus seyt/te weten:* Dat onse herte daer is/ daer onse schat is: soo moeten de geloovige die geleert hebben dat dit leven is gelijck een slaep die terstont vergaet/toe siē/dat sy het gene dat sy waerachtichlic willen gebruycken/daer henē senden/ daer sy een volcomen leven sullen hebben: gelijc de kinderen deser werelt plegen neerstig te zijne/om de dingen te vercrijgen die tot de wellusten des tegenwoordigen levens dienen. So moeten wy dan die na volgen die voorgenomen hebben tot eenige ander plaetse te verhuysen / daer sy haer eeuwige woonste vercoren hebben. Sy senden haer goet voren/ende willen dat geerne voor eenen tijt derven : want sy achten hen selvē dies te geluckiger / hoe sy meer goets hebben/ daer sy sullen langhe woonen. Ist dat wy weten dat de Hemel onse Vaderlant is/ so betaemt het meer dat wy onse goet derwaerts senden/dan dat w'yt hier behoudē/ daer het ons door de haestighe verhuysinge sal vergaen. Maer hoe sullen wy't daer senden? te weten / * ist dat wy't den armen gebreckelicken mede deylen : wat wy dien geven/ dat acht de Heere hem gegeven te zijn hier uyt comt die schoone belofte: Soo wie den armen gheeft/ die leent den Heere op woecker. Item/ So wie mildelic zaeyt die sal ooc mildelic maeyen. Want sy geven dat Gode inde hant om te bewaren al wat sy den broederen uyt liefde geven Ende gelijc God een goet getrouwe bewaerder is/alsoo sal hy't naem aels met groote woecker wederom gheven. Zijn dan onse wercken soo groot gheacht voor God/datse in sijn hant zijn/ gelic een schat voor ons wech geleydt/ wie soude hem ontsien alsoo te spreken dewijle de schriftuere dat soo dickmael ende so opentlick betuycht? Maer ist dat yemant wil de enckel ghenade Gods verduysteren ende de verdienste der wercken bevestigen/ die en sa door dese getuygenissen niet behol-

De eerste bysondere tegenworpinge: ooc wort gesloten/ dat wy in den Hemel sullen een schat vergaderen.
* Luc. 16.9.
1.Tim.6.17.

Antwoort/ dese plaetsen en beteekene anders niet, dan dat se leeren ... [illegible]
Mat.6.21.

Hoe dit gesonden can
Matth.25.40.
† Job.19.17
2.Cor.9.6.

De somma van de gantsche antwoort.

pen worden om sijn dwalinge te bevestigen. Want men can daer uyt geen dinc te rechte besluyten/ anders dan een enckel ghenegentheydt der Godlicker goedertierenheyt tot ons: want op dat hy ons tot weldoen verwecke/ soo belooft hy dat geen goet werck dat wy doen/ en sal verloren zijn/ hoewel alle dienst welcken wy hem doen/ niet alleenlijck onweerdich is geloont te worden/ maer oock voor sijn aenschijn te comen.

2.Thess.1.5

De tweede tegenworpinge: Door aenvechtinghen worden de godsalige welcke haer in de gerechticheyt ende liefde geoeffent hebben/ des rijcx Godes weerdig geacht:

7 Maer de woorden Pauli dringē seerder aen/ daer hy de Thessalonicensen in haer verdruckingen vertroostende/ leert dat hen die toegesonden worden/ op dat sy tot het rycke Gods weerdich geacht worden/ door het welcke sy lyden. Want (seyt sy) het is recht by God den geenen die u verdrucken/ verdruckinge te geven: ende u met ons/ verlichtinge te geven/ als de Heere Jesus sal uyt den Hemel geopenbaert worden. Ende de Autheur des Sendtbriefs tot de Hebreen seyt: * God en is niet onrechtveerdich dat hy soude uwe werc vergeten/ ēn uwe liefde die ghy bewesen hebt in sijnē naem/ dat ghy den Heyligen gedient hebt.

Hebr.6.10.

Antwoort op de eerste plaetse.

Op de eerste plaetse antwoorde ick/ dat daer in gheen weerdicheyt der verdienste beteeckēt en wort: maer dewijle God de Vader wil dat wy die hy tot kinderen uytvercoren heeft/ Christo sijnen eerstgeboren Sone gelic worden: soo moeten wy door vele verdruckingen in het rijcke der Hemelen comen/ gelick Christus moeste eerst veel lyden/ ende daer na tot die eerlijckheyt comen die hem verordent was.

Rom.8.29.

Actor.14.21

Luc.24.26.

Wie de weerdige zijn/ eñ hoe sy weerdich geacht worden.

*Gal.6.17.

Daerom als wy verdruckingen lyden voor den naem Christi/ * so worden ons gelijck eenige teeckenen ingedruckt/ met de welcke God de schapen sijnder kudde pleecht te teeckenē. Soo worden wy dan ter deser oorsake tot den rijcke Gods weerdich geacht/ te weten/ om dat wy de merckteeckenē onses Heeren ende meesters dragen in onse lichamen/ dewelcke teeckenen zijn der kinderen Gods.

2.Cor.4.10.

Hier toe dienen oock dese sententien: te weten/ Dat wy de dooding Jesu Christi in onsen lichame ommedragen/ op dat sijn leven in ons geopenbaert worde: Ende dat wy hem in sijn lyden gelijck worden/ op dat wy comen tot de gelijckenisse sijnder wederopstandinge uyt te dooden.

Rom.8.29.

Antwoort op de andere plaetse genomen uyt den brief tot den Hebreen.

De reden die Paulus daer by stelt/ te weten/ dat het recht is by God/ den ghenen die verdruckt zijn/ ruste te geven: en dient niet om eenige weerdicheydt der wercken te bewijsen/ maer om de hope des rijcke Gods te bevestigen: ghelijck of hy seyde: Ghelijck het den rechtveerdigen oordeele Gods betaemt/ wrake over uwe vyanden te doen om de quellinge die sy u gedaen hebben alsoo betaemet oock u verlichtinge ende ruste van de quellingē te geven. De ander plaetse/ waer in geleert wordt dat het der rechtveerdicheyt Gods soo seer betaemt/ de gehoorsaemheyt sijnder dienstknechten niet te vergeten/ dat het bycna soude onrecht zijn/ waert dat hyse vergate/ moet aldus verstaen zijn. De Heere willende onse traecheyt en luyheyt vermanen/ heeft ons dese hope gegeven/ te weten/ dat de arbeyt welcken wy tot eere sijns naems aenghenomen hebben/ niet en sal te vergeefs zijn. Wy moeten altijts ghedachtich zijn dat dese belofte gelick alle de andere ons geen vrucht en soude aenbringen/ ten ware dat het onverdiende verbont der genade voorginge/ waer op de gantsche sekerheyt onser salicheyt gefondeert is. Als wy nu daer op rusten/ so moeten wy ooc gerustelick betrouwen/ dat onse dienst ende gehoorsaemheyt niet en sal van Godt ongeloont blijven/ hoewel sy dies onweerdich is.

Waer door den gerechtigen verstaen wort.

Ende om ons in sulcke verwachtinge te bevestigen/ soo seyt de Apostel dat God niet onrechtveerdich en is/ maer sal doen dat hy eenmael belooft heeft. Soo is dan dese rechtveerdicheydt/ meer van de waerheyt ende volbrenginge der Godlicker belofte/ dan van de oprechte betalinge ende voldoeninge der schult te verstaen. Na desen sin heeft Augustinus een schoone sententie/ de welcke die heylighe man niet ghetwijfelt en heeft dickmael te verhalen/ gelijck ickse oock weerdich achte datmense altijts in ghedachtenisse bringhe: God (seyt hy) is getrouwe/ de welcke hem selven heeft onsen schuldenaer ghemaeckt: niet eenich dinck van ons nemende/ maer alle dinck beloovende.

In Psalm 32.109. ende elders dickmael.

De derde tegenworpinge vergaert uyt drie plaetsen des Apostels.

8 Onse tegenstryders brengen oock de sententien Pauli voort/ daer hy seyt: * Oft ick schoon alle geloobe hadde/ so dat ic bergē uyt haer plaetse versette/ ende geen liefde en hadde/ soo en ware ick niet. Item/ Nu blyven hope/ geloove/ ende liefde: maer onder dese is de liefde de meeste. Item: Boven al hebt liefde/ den welcken is de de bant der volmaecktheyt.

1.Cor.13.2. ende 13.

Col.3.14.

Uyt de twee eerste plaetsen willen onse Pharizeen bewijsen/ dat wy meer door de liefde/ dan door het geloobe gerechtveerdicht worden: want de liefde is (gelijc sy seggē) van meerder cracht dan het geloove. Maer dit argument wort sonder arbeyt ofte groote moeyte wederleyt.

Antwoort. De eerste plaetse spreect niet vā het rechtveerdichmakende geloove maer van t'geloove der wonderwercken.

Wāt wy hebben ergens verclaert ende uytgeleyt/ dat het ghene dat in de eerste plaetse staet/ die hier uyt den Sendtbrief tot den Corinthen voortghebracht is/ het waerachtich ghelooве niet aen en gaet. * Maer dat in de tweede plaetse staet/ te weten/ die uyt den selven Sendtbrief voortghebracht is: Nu blyven hope/ gheloobe/ etc. dat verstaen wy oock van het waerachtich gheloobe.

* De tweede plaetse handelt van het rechtveerdichmakinge/ die het geloove eygentlick vatet: oversulcs wy door dat selve/ als door een instrument/ Christi rechtveerdicheyt aengrijpen/ ende door niet vercrygen/ ende niet door de liefde/ der welcker sulcx niet toe en comt hoewel sy meerder is.

Ende Paulus seyt daer/ dat de liefde meerder is/ niet om dat sy meer verdient/ maer om dat sy vruchtbaerder is/ haer voorder uytstreckt/ meer menschen dient/ ende altijts crachtich is: ende om dat het ghebruyck des geloofs voor eenen tijt is. Is het sake dat wy de uytnementheyt aensien/ soo wordt de liefde Gods te rechte boven gestelt. Maer van dese en spreeckt Paulus daer niet. Want hy drijft alleenlijck/ dat wy moeten malcanderen met onderlinghe liefde stichten in den Heere. * Maer laet ons dat alsoo nemen/ ghelijck of de liefde allesins het geloove te boven ginghe: wie isser die eenich verstant heeft/ die daer uyt sal besluyten/ dat de liefde meer rechtveerdicht dan het gheloove? De cracht om te rechtveerdighen die in het geloove is/ die en comt niet uyt de weerdicheydt des wercx: maer onse rechtveerdichmakinge comt uyt de eenige barmhertichheyt ende verdienste Christi: Ende als het gheloove dese vaet/ soo wordt het geseydt te rechtveerdigen. Nu is het datmen onse teghenstryders wil vraghen/ op wat verstant ofte meyninghe sy de rechtveerdichmakinghe der liefde toeschrijven: sy sullen antwoorden: Om dat sy een werck dat Gode behaecht/ dat ons om haerder verdiensten wille door de aennemingh Gods wordt rechtveerdicheydt toegerekent. Hier uyt machmen sien hoe haer argument volcht: Wy seggen dat het gheloove ons rechtveerdicht/ niet om dat het ons door sijn weerdicheydt de rechtveerdicheydt verdient: maer om dat het een instrument is/ waer door wy de onverdiende ghenade Christi ghecryghen. Maer onse teghenstryders gaen de barmhertichheyt Gods voorby/ ende verlaten Christum (waer in de somma der rechtveerdicheydt ghelegen is) ende willen dat wy door de weldaet der liefde gherechtveerdicht worden/ om dat sy het gheloove te boven gaet. Dat is even ghelijck of yemant wilde segghen/ dat een Coninck bequamer ware om eenen schoen te

Bewijs genomen van een gelijckenisse.

maken

Item/ van de meeninge des Apostels.

maken/ dan een schoenmaker selve: te weten / om dat een Coninck veel weerdiger is / dan een schoenmaker. Dit eenige argument is een groot bewijs/ dat alle de School-leeraers niet selfs met de uyterste haerder lippen en smaken/ wat de rechtveerdichmakinge des geloofs zy. Ende ist dat eenich kyfachtich mensche my noch tegen spreeckt ende vraecht waerom wy het woort Geloove, by Paulum verscheydelyck nemen ende uytleghen.

1.Cor. 13.2. ende 13.

Tot dese uytleggingе hebbe ick groote oorsake. Want dewyle de gaven die Paulus daer verhaelt / eenichsins onder het geloove ende hope begrepen worden/ om dat sy tot de kennisse Gods behooren / soo vervaet hyse ten eynde alle onder den naem geloove/ ende hope/ gelijck of hy seyde: De Prophetie/ ende verscheyden talen/ ende gave der uytlegginge ende wetenschap/ hebben dit eynde dat sy ons tot de kennisse Gods brengen. Ende wy in dit leven en bekennen God anders niet dan door het geloove ende hope. Daerom als ick het geloove ende hope noeme/ soo vervate ick daer onder alle dese gaven. Soo blijven dan dese drie: Hope/ Geloove/ ende Liefde: dat is/ hoewel de gaven menigerley zijn / soo worden sy nochtans alle hier onder vervaet. Onder dese is de Liefde de voornaemste / etc. Wt de derde plaetse die boven verhaelt is/ besluyten sy aldus:* Ist dat de liefde een bant der volmaecktheyt is/ so is sy oock een bant der rechtveerdicheyt / de welcke niet anders en is/ dan volmaecktheyt. Ten eerste op dat wy voorby gaen dat Paulus daer volmaecktheyt noemt/ als de leden der wel-geschickter Gemeynte met malcanderen wel vereenicht zijn: en op dat wy toelaten dat wy voor den Heere volmaeckt worden door de liefde: wat sullen sy nochtans nieus voortbrenghen? Want ick sal altijts daer tegen seggen/ dat wy nimmermeer tot die volmaecktheyt en comen/ ten zy dat wy volmaeckte liefde hebben. Ende hier uyt sal ick besluyten/ dat alle hope der volmaecthеyt hen benomen is / dewyle wy alle seer verre van de volmaecktheyt der liefde zijn.

De derde plaetse/ schrijft den bant der liefden de volcomenheyt toe op eenen anderen sin/ en is al ist dat sy't so verstaen/ nochtans en helpt dat hare dwalinge niet.

* Col.3.14.

De vierde tegenworpinge: Christus heeft daer een aen den Euangelio bevolen/ dat hy door de onderhoudinge der geboden / dat rijcke Gods soude gecrijgen.

9 Ick en wil niet alle getuygenissen verhalen/ die te desen tyde de dwase School-leeraers lichtveerdelic (gelic een yegelic hē eerst in den sin comt) uyt de Schriftuere ons tegenworpen. Want sommige dingen brengen sy so spottelic voort/ dat icse niet en can verhalen/ ten zy dat ic wil met rechte ongeschickt geacht worden. Daerom wil ick een eynde maken / hadde ick eerst de woorden Christi verclaert / op de welcke sy wonderlicken seer roemen. Want tot den Wet gheleerden die daer vraecht wat noodich is ter salicheyt / antwoort hy: Ist dat ghy wilt tot het leven comen/ soo onderhout de geboden. Wat willen wy meer (segghen sy) dewyle de Autheur der genade selve ons ghebiet door de onder houdinghe der geboden het rijcke te ghecrijghen? Maer ist niet openbaer dat Christus syne antwoorden ghematicht ende ghevoecht heeft tot de ghene die met hem handelden? Hier wordt hy van eenen Leeraer de Wet gevraecht van de wyse om salicheyt te ghecrijghen: ende dat niet enckelijck/ maer door wat wercke de mensche mach daer toe geraken. De persoon des vraghers / ende de vraghe selve hebben den Heere beweecht alsoo te antwoorden. De vrager met den waen der wettelicker rechtveerdicheyt doordroncken zijnde / heeft in het betrouwen der wercken verblint geweest. Ende hy en heeft niet anders ghevraecht / dan welcke de werken der rechtveerdicheyt waren / door de welcke de salicheyt vercregen wort. Soo wort hy dan te rechte tot de Wet gesonden/ in de welcke een volcomen spieghel der rechtveerdicheyt is. Wy vercondighen oock claerlick/ datmen de geboden moet houden/ ist datmen in de wercken salicheyt soeckt. Ende dese leere is den Christenen noodich. Want hoe souden sy haer toevlucht tot Christum nemen/ ten ware dat sy bekenden dat sy van den wech des levens / ghevallen zijn tot het verderf des doots? Ende hoe souden sy verstaen hoe verre sy van den wech des levens zijn afgedwaelt/ ten zy dat sy eerst verstaen hoedanich de wech is. Daerom verstaen sy dan eerst dat alle de toevlucht om salicheyt te ghecrijghen/ in Christo is/ als sy sien hoe seer haer leven strijt teghen de Godlicke rechtveerdicheyt / die in de onderhoudinghe der Wet vervaet wordt. Dit is de somma: Ist datmen in de wercken salicheyt soeckt/ soo moetmen de geboden houden door de welcke wy tot volmaeckte rechtveerdicheyt onderwesen worden. Maer hier op en moetmen niet blyven/ ten zy dat wy willen midden in den loop beswijcken: want niemant van ons en can de geboden houden. Daerom dewyle wy van de rechtveerdicheyt der wercken uytgestoten worden/ soo ist ons noodich ander hulpe te soecken: te weten/ in het geloove Christi. Daerom ghelijck de Heere hier den Leeraer der Wet/ den welchen hy kende met ydel betrouwen der wercken opgheblasen te zijne/ weder roept tot de Wet/ op dat hy daer uyt leere dat hy een sondaer / ende den verschrickelicken oordeele des doots onderworpen is: Also de andere die door sulcke kennisse haers selfs nu vernedert zijn / die vertroost hy op een ander plaetse met de belofte der ghenade/ sonder de Wet te melden/ segghende: Comt tot my alle die beladen zijt/ ende beswaert/ ende ick sal u vermaken/ ende ghy sult ruste voor uwe zielen vinden.

Die somma van de uytlegginge deser woorden Christi.

Mat. 11.29

10 Ten eynde / als sy de Schriftuere verdraeyende/ hen selven vermoeyt hebben / soo comen sy tot scherpsinnich bedroch ende Sophisterie. Sy brenghen voort dat het gheloove erghens wort een werck genaemt/ ende daer uyt besluyten sy dat wy verkeerdelyck het gheloove teghen de wercken stellen.* Maer wy en seggen niet dat het geloove soo verre het een gehoorsaemheyt is/ die wy den Godlicken wille bewijsen ons door syn verdienste rechtveerdicheydt vercrijcht: maer om dat het de barmherticheyt Gods aennemende/ de rechtveerdicheydt Christi die ons daer door ghegheven wordt in de predikinge des Euangelij / in onse herten versegelt. De Lesers sullen my vergheven/ dat ick niet langhe en ben in de wederleggingе sulcker ongeschicktheden ende beuselen: want sy zijn soo swack/ dat sy sonder aenstoot van selfs genoeg vallen ende breken. Nochtans wil ick met corte woorden een tegenworpinge/ de welcke schynt eenige reden te hebben/ verclaren ende wederleggen/ op dat de gene die in de Schriftuere niet wel geoeffent en zijn/ daer door niet beswaert en worden. Sy seggen: Dewyle het gemeyn gevoelen bewijst / dat dingen die malcanderen contrarie zijn/ na den selven regel geoordeelt worden: ende dewyle een yegelijcke zonde tot onrechtveerdicheydt gherekent wort: soo betaemt het oock dat eenen yegelijcken goede wercken den lof der rechtveerdicheyt ghegeven worde. De gene die hier op antwoorden dat de verdoemenige des menschen comt van de ongeloovicheyt alleen/ ende niet van eene yegelicke zonde/ die en doen my niet genoech. Ick gevoele wel met hen dat de ongeloovicheydt is de fonteyne ende wortel alles quaets. Want sy is de eerste afwijckinge van God / na de welcke daer nae alle overtredinghe der Wet volghen. * Maer ick en mach met hen niet ghevoelen/ als sy

De laetste tegenworpinge/ genomen uyt Joan. 6. 29. daer tgeloove wordt geseyt een werc te zijn. Jacob.6.29.

* Antwoort/ Tgeloove en rechtveerdicht niet/ so verre het een werck is.

Antwoort/ genomen uyt de woorden des genen/ die de vrage voorstelt.

Inrede. De dingen die malcanderen contrarie zyn die worden nae den selven regel geoordeelt.

De eerste antwoort.

De tweede antwoort/ waer in een onderscheyt gemaeckt wort tusschen de contrarie dingen/ daer van een sake verscheyden is.

sy in de weerderinghe der rechtveerdichheyt ofte onrechtveerdicheydt willen de goede ende quade wercken met de selve balance weghen. Want de rechtveerdicheyt der wercken is volmaeckte gehoorsaemheyt der Wet. Daerom en can niemant door wercken rechtveerdich zijn/ anders dan die in den gantschen loop syns levens/ de Wet als een rechte linie volcht. So wanneermen is daer van afgeweken/ soo isinen tot onrechtveerdichheyt gevallen. Hier uyt ist openbaer dat de rechtveerdicheyt niet en comt uyt een werck/ noch uyt sommige wercke/ maer uyt een onafwijckelicke ende onvermoeyelicke onderhoudinge des Godlicken willes. Maer de onrechtveerdichheyt moet veel anders geoordeelt worden. Want so wie gehoereert ofte gestolen heeft/ die is door de eenige zonde des doots schuldich: want hy heeft tegen der Majesteyt Gods gesondicht. Hierom feylen onse Sophisten/ te weten/ om dat sy niet en aenmercken dat

Jaco. 2. 10.

Jacobus seyt/ namelic dat de gene die in een dinc gesondicht heeft/ is in allen schuldich geworden: want die verboden heeft te dooden de selve heeft oock verboden te stelen/ etc. Daerom en moet het geen wonder noch onrecht schynen/ als wy seggẽ dat de doot eener yegelicker zonde rechtveerdich loon is: want eẽ yegelicke zonde is der verbolgentheyt ende wrake Gods weerdich. Maer men soude dwaeselick besluyten dat de mensche soude desgelijcx uyt een goet werck comen met God versoent worden/ hoewel hy daerentusschen met veele zonden synen toorn verdient.

Het xix. Cappittel.

Van de Christelicke vryheyt.

Een tsamen cnoopinge deses Capittels met de voorgaende/ van de rechtveerdichmakinge/ ende hoe nuttelic ende noodsakelic de kennisse zy van de Christelicke vryheyt.

1. Stelt sy de conscienci en te vreden.

NV moeten wy handelen van de Christelicke vryheyt/ der welcker verclaringe niet en mach voorby gegaen worden van den genen die voorgenomen heeft de somma der Christelicker leere int corte te vervaten. Want het is een noodige sake ende sonder der welcker wetenschap de conscientie byna geen dinck en connen aengaen sonder twijfelinge/ in vele dingẽ zyn sy ongestadich ende wenden af. sy zyn altyts veranderlick ende bevreest. Dit is ooc een aenhangsel der rechtveerdichmakinge ende dient niet weynich om de cracht daer van te verstaen: Ja de ghene die God van herten vreesen/ sullen een onbegrijpelijcke vrucht ontfangen uyt deser leere/ de welcke van de godloose ende Lucianische menschen / lustichlick bespot ende ghelastert wordt/ om dat in hare geestelicke dronckenschap daer mede sy bevanghen zyn/ hen alle ongheschicktheyt / gheoorloft is. Daerom sullen wy nu bequamelick daer van handelen. Ende het was nut de handelinghe daer van (want wy hebbense somtyts kortelijck aengheroert) tot op dese plaetse uyt te stellen: om dat soo haest als van eenighe Christelicke vryheyt ghemeldet wort/ soo worden daer terstont de boose begheerten outsteken ende los ghelaten/ ende rasende roeringhen voortghebracht / ten zy datmen in tyts sulcken dertelen vernuften wederstaet/ de welcke alle seer goede dinghen seer qualick verdraeyen. Want onder de voorwendinghe deser vryheyt/ verworpen sommighe alle ghehoorsaemheyt Gods / ende vallen tot alle ongheoorlofde stoutichheyt: sommighe en moghen van dese vryheyt niet hooren / meynende dat alle orden/ maticheyt ende onderscheyt der dinghen daer door wechghenomen wort. Wat sullen wy hier doen/ in sulcke nauwicheyt beslooten zijnde? Sullen wy de Christelicke vryheyt laten varen om sulcke perijckelen wech te nemen Maer (ghelijck als het nu ghesept is) ten zy dat wy dese behouden / soo en wort noch Christus

2. Sy bedwingt de dertele nature.

3. Sy beschermt de verdiensten Christi/ de waerheyt des Euangelij/ ende den vrede der ziele.

noch de waerheyt des Euangelij / noch de inwendighe vrede der ziele/ recht bekent. Soo moeten wy liever arbeyden dat soo noodich een deel der leere niet verlaten noch verduystert en worde: ende dat nochtans sulcke ongheschickte teghenworpinghe als daer pleghen uyt te rijsen/ wederstaen ende wederleyt worden.

2 De Christelicke vryheyt is nae myn gevoelen in drie stucken gheleghen. Het eerste is/ dat de conscientien der geloobighen als sy de verseckerheydt haerder rechtveerdichmakinghe voor God soecken/ hen selven boven de Wet heffen/ ende de gantsche rechtveerdichheyt der Wet vergheten. Want de wijle de Wet/ ghelick nu boven ghesept is/ niemant rechtveerdich en laet: soo wort ons alle hope der rechtveerdichmakinghe benomen/ ten zy dat wy vry van der Wet ghemaeckt worden/ ende also vry ghemaeckt worden/ dat op de wercken gantschelijck gheen acht ghe nomen en worde. Want soo wie denckt dat hy moet yet wercks (hoe weynich het zy) voortbrenghen om rechtveerdicheyt te ghecrijghen / die en can noch mate noch eynde stellen / maer maeckt hem selven der gantsche Wet schuldich. Daerom alsmen van de rechtveerdichmakinghe handelt / soo moet alle meldinghe der Wet wechghenomen/ ende alle ghedachten der wercken ter zyden ghestelt/ ende de barmherticheyt Gods alleen aengenomen worden: ende wy moeten onse ooghen afwenden van ons/ ende op Christum sien. Want daer en wort niet gesocht hoe wy mogen rechtveerdich zijn: maer hoe wy onrechtveerdich ende onweerdich zijnde als rechtveerdich geacht worden. Waer van ist dat de conscientien willen eenighe versekertheyt gecrijgen/ so en moeten sy der Wet geen plaetse geven. Maer hier uyt en can niemant recht besluyten dat de Wet den geloobigẽ te vergeefs is: de welcke sy niet af en laet te onderwijsen / vermanen / ende verwecken tot het goede/ hoewel sy voor den Richtstoel Gods in hare conscientien geen plaetse en heeft. Want gelijck dese twee dinghen seer wijt van malcanderen verscheyden zijn/ also moeten wyse wel ende neerstelick onderscheyden. * Het ghantsche leven der Christenen moet een bedenckinge ende oeffeninge der Godsalicheyt zijn: want wy zijn tot heylichmakinghe geroepen. Hier in is het ampt der Wet gelegen/ dat sy de geloobighen vermane wat sy behooren te doen/ ende tot heylicheyt ende onnooselheyt verwecke. Maer als de conscientien sorchvuldich zijn/ hoe sy sullen de genade Gods vercrijghen/ wat sy sullen antwoorden/ ende met wat betrouwen blijven staende/ als sy tot Gods oordeel geroepen worden: daer en moetmen niet overleggen wat de Wet eyscht/ maer men moet Christum alleen voor rechtveerdicheyt voor ooghen stellen/ die alle volmaecktheyt der Wet te boven gaet.

Drie stucken deser vryheyt: het eerste is/ dat de geloovigẽ aen d'een zy de gestelt hebbende de gerechticheyt des Wets/ Christum alleen aenschouwen sullen.

Tegenworpinge.

Antwoort/ daer in een onderscheyt gemaeckt wort tusschen de gerechticheyt des Wets ende des Evangelij.

Ephes. 1. 4. Thes. 4. 5.

3 Dit stuck is byna het geheel argument des Sendtbreefs Pauli tot de Galaten. Want dat de gene die leeren dat Paulus in dien Sendtbrief strijt om de vryheyt der ceremonien alleenlick/ onwijse ende verkeerde uytleggers zijn/ dat can uyt de argumenten die Paulus ghebruyckt / genoech bewesen worden. Gelijck als hy seyt dat Christus is voor ons een vervloeckinghe geworden/ om dat hy ons soude van de vervloeckinge der Wet verlossen. Item: Staet in de vryheyt daer in Christus u vry gemaeckt heeft ende en laet u niet wederom in het jock der dienstbaerheyt verwerren. Siet/ ick Paulus segge/ ist dat ghy besneden wort/ so en sal Christus u geen voordeel doen. Ende / Soo wie besneden wort/ die is de gantsche Wet schuldich. Christus is u te vergheefs

Dat dit eerste stuck in den gãtschen brief totten Galateren bevestigt wort / is openbaer uyt de drie voornaemste Capittelen/ daer sulcx wort gedreven.

Gal. 3. 13. ende 5. 1.

geefs ghewordden/ alle die door de Wet gherechtveerdicht wort/ gy zijt vande genade afgevallen. Hier in wort voorwaer wat hogers vervaet dan de vryheyt der ceremonien. Ick bekenne wel dat Paulus daer handelt vã de ceremonien: want hy strijt tegen de valsche Apostelen/ die arbeyden om de oude schaduwen der Wet/ die door de toecomste Christi te niete waren/ wederom te brengen in de Christelicke gemeynte. Maer om die sake te verclaren ende slegten/ moeste hy hooger comen/ te weten/ tot den gröt daer in het geschil was. Ten eersten dewijle door de Jodische schaduwen de claerheyt des Euangelij verdayftert wert/ so bewijst hy dat in Christo ons alle dingen verschenen zijn/ die door de ceremonien Moses afgebeeldet waren. Ten anderen/ dewijle de bedriegers het volc tot een seer boose meyninge brachten/ te weten/ dat sulcke gehoorsaemhz. crachtig was om de genade Gods te verdienen/ so arbeyt hy hier in seer ernstichlic/ op dat de geloovige niet en dencken dat sy door eenige wercken der Wet/ ende veel min door de cleyne uytwendige onderwijsingen ofte begintselen/ souden mogen rechtveerdichz. voor God gecrijgen. Eñ hy leert ooc mede dat sy van de verdoeminge der Wet/ der welcker anders alle menschẽ onderworpen waren/ door het cruyce Christi verlost zijn: op dat sy met volcomẽ gerustichz. in den eenigen Christo te vrede zijn: welcke plaetse eygentlic tot dese onse handelinghe dien. Ten laetsten beruchr hy den conscientien der geloovigen haer vryhz. op dat sy niet door eenige vreese tot onnodige dingen verbonden worden.

Het eerste capittel

Het tweede

Galat.4.30

Het derde

Dat andere stuck der Christelicker vryheyt/ is/ dat de conscientie/ van het iock der Wet vry zijnde, van selfs den wille Gods ghehoorsaem zyn.

3 Het ander stuck der Christelicker vryhz. comt uyt het eerste/ eñ is dit/ te weten/ dat de conscientien der Wet gehoorsaem zijn/ niet als door den noot der wet bedwongen/ maer dat sy van het jock der Wet vry zijnde van selfs den wille Gods gehoorsaem zijn. Want dewijle sy altijts in vreese ende verschrickingen zijn/ so lange als sy onder de heerschappie der wet zijn soo en sullen sy nemmermeer met blymoedige weerdichz. tot de gehoorsaemhz. Gods bereyt worden/ ten zy dat sy eerst met sulcke vryhz. begaeft zijn. Wy sullen door een exempel cortelicker ende claerlicker verstaen/ waer toe dese woordẽ dienen. Het gebodt der Wet is/ dat wy moeten onsen God lief hebben/ uyt gantscher herten/ uyt gantscher zielẽ/ uyt alle onse cracht. Om dit te doen moet de ziele eerst van alle ander gevoelen eñ gedachten gesuyvert eñ gepdelt worden/ het herte moet van alle begeerlichedẽ gereynigt wordẽ/ al onse cracht moste tot dit alleẽ versamelt eñ gewent worden. Die boven andere/ grooten voortganc gedaen hebben in den wech des Heeren/ die zijn seer verre hier vã. Wãt hoewel sy God van herten ende met oprechte gesinthz. der zielẽ lief hebben/ so is nochtãs nog een groot deel haers herten eñ zielẽ gevangen met vleeschelicke begeerlicheden ende lusten/ door de welcke sy achter getrocken eñ verhindert worden/ dat sy niet en connẽ met so rassche voetẽ tot den Heere voortloopen. Sy doen wel grootẽ arbeyt daer toe: maer het vleesch vercranct eensdeels hare macht: ende treckse eensdeels tot hem. Wat sullen sy hier doen/ als sy gevoelen dat sy geensins de Wet en volbrengen? Sy willen/ soecken ende arbeyden daer na: maer sy en doen geen dinc met sulcke volmaecthz. als het betaemt. Ist dat

Deut.6.5. ende 10.12. ende 30.6. Mat.22.32

Twelc niet en can geschieden/ soo lange wy onder de Wet zyn.

sy de Wet aensien/ soo sien sy dat het al vervloect is/ wat sy bedenckẽ ofte aengaen niemant en moet ooc hier hem selven bedriegen denckende dat syn werc daerom niet gantschelic boos en is/ om dat het volmaeckt is: eñ dat daerom het gene dat daer in goet is/ niet te min Gode behaecht. Want dewijle de Wet volmaeckte liefde eyscht/ so verdoemt sy alle onvolmaectheyt/ ten zy dat de strengicheyt versacht worde. Soo soude dan syn werc te neder vallen/ dat hy wilde eensdeels goet geacht hebben/ ende soude bevinden dat het daerom eẽ overtredinge der Wet is/ om dat het onvolmaeckt is.

...eden waer om.

5 Hier siet gy hoe dat alle onse wercken der vervloeckinge der Wet onderworpen zijn/ ist dat sy na den regel der Wet ondersocht worden. Ende hoe souden de ongeluckighe zielen hen selven blymoedichlick tot eenich werck voegen/ als sy niet anders dan vervloeckinge en hoopten daer voor te gecrijgen? Wederom/ ist dat sy van desen strengẽ eysch der Wet/ ofte meer van de strengichz. der gantscher Wet verlost zynde/ hoorẽ dat sy met vaderlicke goedertierenhz. van God geroepen worden/ soo sullen sy blymoedichlyck ende met grooter weerdicheyt haren roeper antwoorden/ ende haren leyder volgen. In somma/ die aen het jock der Wet gebonden zijn/ die zyn gelic dienstknechten van de welcke de Heeren alle daghe sekere wercken eyscht. Want sulcke en dencken niet gedaen te hebben/ noch en bestaen niet in het aenschijn haerder Heeren te comẽ: ten zy dat sy haer gebodẽ werc volbracht hebbẽ. Maer de kinderen die mildelicker ende vryelicker van hare vaderen gehouden worden/ en ontsien hen niet hare wercken die begonnẽ ofte half gedaen/ ofte ooc gebreckelic zijn/ haren vaderen voor oogen te stellen/ betrouwende dat haer gehoorsaemhz. ende goetwillichz. sal aengenaẽ wesen/ al ist dat sy niet so wel gedaen en hebben als sy wilden. Sulc moeten wy zijn/ ende vastelic betrouwen dat onse gehoorsaemheyt sal onsen aldergoedertierensten Vader aengenaem zijn/ hoewel sy cleyn/ ende grof/ ende onvolmaeckt is gelic hy dat ooc door den Prophete bevesticht/ seggende: ick salse sparẽ/ gelic een vader pleegt synen sone te sparen die hem dient. In welcke plaetse het opẽbaer is/ dat dit woort sparen gestelt is voor toegeven/ ende vriendelic de feylẽ door de vingeren te siẽ/ dewijle daer ooc van dienst gemeldet is. Ende dit betrouwen en is ons niet weynich noodig/ sonder het welcke wy sullen alle dinc te vergeefs doen: want God en acht niet dat hy door eenig onse werc gedient wort/ dan alst waerachtichlic tot sijnder eere gedaen wort. Eñ hoe souden wy connen yet doen tot sijnder eere/ als wy twijfelen of God door onse werck verbolgen ofte geeert wort.

Maer als wy van de strengicheyt des Wets welcke een volcomen gehoorsaemhz. vereyscht verlost worden sullẽ wy mogen als van den roepende Gode blymoedelic eñ met grooter weerdicheyt antwoorden.

Mal.3.17.

6 Ende dit is de oorsake waerom de Autheur des Sendbriefs tot de Hebreen* alle de goede wercken der Vaderen onder het geloove stelt/ ende alleenlick uyt den geloove waerdeert. Van dese vryheyt is een claer plaetse in den Sendbrief tot de Romeynẽ/ daer Paulus besluyt dat de zõde niet en behoort heerschappie over ons te hebben/ om dat wy niet en zijn onder de Wet/ maer onder de genade. Wãt als hy de geloovige vermaent hadde/ dat sy niet en souden de sonde laten in haren sterffelicken lichame regneeren: ende dat sy hare ledẽ niet en souden der zonde begeven tot wapenen der ongerechticheyt:

Bewijs van dit tweede stuc uyt den Apostel. Hebr.11.2.

Rom.6.12.

tichz. maer dat hen selven souden Gode begeven als uyt de dooden levende/ eñ hare leden tot wapenen der rechtveerdichz. Gods. Sy hadden mogen daer tegen antwoordē/ dat sy nog het vleesch met hen droegen/ het welcke vol begeerlickheden ende dat de zonde noch in hem woonde: maer hy stelt daer by dē troost/ dat sy vry zyn van de Wet/ gelic of hy seyde: Hoewel de zonde noch niet en is uytgebluscht / ende ghy noch niet en gevoelt de rechtveerdicheydt gantschelic in u levende / so en moet ghy nochtans niet vreesen / noch den moet verloren geven/ gelic of God om de overblijffselen der zonde/ altyts op u verbolgen ware: want gy zyt door genade vry gemaect van de dienstbaerhz der Wet / op dat uwe wercken na den regel der Wet niet en moeten ondersocht worden. Maer die hier uyt besluyten dat wy wel moghen sondigen/ om dat wy onder de Wet niet en zyn: die moeten verstaen dat dese vryheyt / daer van wy sprekē/ hen niet toe en comt der welcker eynde is/ dat sy ons verwecke ende moet geve tot het goede.

Het eynde deser vryhz. is/ niet datse daer door tot het boose oorsake nemen/ maer verweckt worden tot het goede.

7 *Het derde stuc der Christelicker vryhz. is dat wy in uytwendige dingē/ die in haer selven middelmatich ende noch goet noch quaet en zyn geen conscientie en sullen maken voor God maer dat wy die somtyts doen ofte gebruycken/ ende somtyts laten mogen. Eñ de kennisse deser vryhz. is ons oock seer noodich. Want als wy dese niet en hebben / soo en sullen onse conscientien geen vrede hebben/ nog der superstitiē en sal geen eynde zyn. Vele te desen tyde achtē dat wy ongeschict zyn/ om dat wy twist maken van het vleesch eten van het vrye gebruyc der feestdagen/ eñ cleederen/ eñ diergelijcke onnutte beuselingen/ gelick sy die achten: maer daer in is meer gelegen/ dan de gemeyn mā meynt. Want als de conscientien haer selven eenmael hebbē in den stric geworpen/ so treden sy in een grooten doolhof/ daer sy niet lichtelic en comē uyt comen. Ist dat yemant begint te twyfelen of het hem geoorloft zy lynenwaet te gebruyckē tot slaeplaken/ hemden/ sweetdoecken/ eñ tot tafellakenen/ sal hy daer na ooc niet seker zyn/ of het geoorloft zy hennep oft kemp te gebruycken/ ende ten laetsten sal hy oock wel twyfelen/ of hem selfs het werc daer van geoorloft zy. Want hy sal by hē selvē overleggē/ of hy niet en soude connen sonder tafellaken eten/ eñ of hy niet en soude connen zyn sonder sweetdoecken. Ist dat yemant meynt dat eenige spyse die wat lecker is/ ongeoorloft zy/ die en sal ten eynde nog grof broot/ nog gemeyn spyse met geruste conscientie voor den Heere eten/ dewyle hē altyts in den sin comt / dat hy syn lichaem met noch oncostelicker spyse cā onderhouden. Ist dat hy twyfelt of hy mag goeden wyn drincken/ die en sal daer na met goeder vrede der conscientie noch slechten wyn / noch ooc ten laetsten water drincken dat soeter ofte suyverder zy dan ander water. Somma/ hy sal ten eynde so verre comen/ dat sy niet en sal bestaen (gelicmen pleecht te seggen) over een dwersch stroo te treden. Want de stryt en is niet cleyn die hier begonnē wort maer de vrage is/ of God wil dat wy dit ofte dat ghebruycken/ des welcken wille moet alle onsen raet ende wercken voorgaē. Hier uyt comen sommige door vertwyfelinge als in eenē stroomwal te versincken/ sommige comen God te verachten/ ende zyn vreese te verworpen/ eñ door den val hen selvē eenen wech te maken dewyle sy genen gereeden wech en siē. Wāt alle die in sulcke vertwyfelinge verwerret zyn/ die sien alomme verergeringe der conscientiē/ waer sy hen henē wenden/ oft keeren.

*Het derde stuc handelt van't vrye gebruyc der middelmatiger dingen.

De kennisse deses stucks is noodich/ om wech te nemen de vertwyffelinge ende superstitien.

Beschrijvinge van de superstitie.

Bewijs deses derden stucx uyt den brief tot den Romeynen.

8 Paulus seyt: Ic weet dat daer geen dinc onreyn en is/ anders dan dē genē die eenig dinc acht onreyn te zyne / dien is onreyn. Door welcke woorden hy alle uytwendigie dingē onser vryhz. onderworpt: so verre onse conscientien voor God van dier vryhz. seker zyn. Maer ist dat wy door eenige twyfelachtige meyninghe beswaert ofte twyfelachtich worden/ so wort ons dat onreyn/ dat na syn natuere reyn was. Daerō seyt hy terstont daer by: Geluckich is de gene die hem selven niet en verdoēt in het gene dat hy goet acht. Maer wie twyfelt/ die is veroordeelt ist dat hy't eet: wāt hy en eet niet uyt der geloobe. Ende wat uyt den geloove niet en is/ dat is zonde. Die in dusdanige benautheden besloten/ zynde/ ende nochtans alle dinc tegen haer conscientie bestaen te doen om hē selven moedig te bewysen: keeren die niet hen selvē so verre af van God? Ende die gantschelic eenige vreese Gods hebben/ die worden door vreese verschrict ende te neder geworpen/ dewyle sy ooc bedwongen worden vele dingen te doen tegen haer conscientie. Alle die sulc zyn/ en connen geene gaven Gods gebruyckē met dancseggīnge/ door de welcke alleen nochtans (gelijc Paulus betuycht) alle dinck tot onse gebruyck geheylicht wort. Ic verstae/ sulcke dancseggīnge die comt uyt een herte dat de weldadichz. ende goethz. Gods in syne gaven bekent. Want vele onder hen verstaen wel dat de dingen die sy gebruyckē/ Gods gaven zyn/ eñ sy prysen God in syne wercken: maer dewyle sy niet en glooven dat sulcx hen gegeven is/ hoe souden sy God als den gever daer van dancken? In somma/ wy sien waer toe dese vryhz. streckt/ te weten/ op dat wy de gavē Gods sonder beswaringe der conscientie / ende sonder beroeringe des geests gebruycken/ daer toe sy ons van God gegeven zyn: door welc betrouwen/ onse conscientien vrede hebbē met hem/ ende syn mildichz. tot ons bekennen. Want hier in worden alle ceremonien vervaet / der welcker onderhoudinge vry is/ soo dat onse conscientien door geenen noot verplicht nog verbōden en zyn om die te onderhoudē: maer dat sy weten/ dat het gebruyc daer van is door de weldaet Gods/ hen tot stichtinge onder worpen.

Rom. 14. 14. 1. Tim. 4. 4. Actor. 10. 15

Rom. 14. 22

Die dese vryheyt niet en bewaren/ die worden ten laetsten/ 1. Gods verachters. 2. Wanhopende. 3. Ondanckbaer.

1. Tim. 4. 5.

Het eynde deses derden stucx.

9 Men moet ooc neerstichlic aenmercken dat de Christelicke vryhz. in alle hare stucken een geestelic dinc is/ des welcken gantsche cracht gelegen is in de conscientien voor God gerust te maken/ als sy ongerust ofte sorchvuldig zyn vā de vergevinge der zonden: ofte benaut zyn / of hare wercken die onvolmaect/ eñ met onreynichz. des vleeschs besmet zyn Gode behagen: ofte als sy twyfelen van het gebruyck der middelmatige dinghen die in haer selven nog goet nog quaet en syn. Daerom wort de Christelicke vryhz. verkeerdelic uytgeleyt van de gene die hare boose lusten eñ begeerten daer mede bedecken/ op dat sy de goede gaven Gods misbruycken na haren lust: eñ van de gene die meynen dat sy geen Christelicke vryheyt en hebben/ ten sy dat sy die voor de menschen gebruycken / ende daerom in het gebruyc daer van geen achte en hebbē/ op haer swacke broeders: Na de eerste wijse wort te desen tyde grootelic ghesondicht. Byna alle die den cost vermoghen/ hebben genuchte in costelicke maeltyden / in vercieringe des lichaems / in huysen te timmeren met overvloedighe cierlichz.: sy willen in alle leckernie de andere te bovē gaen/ eñ behagen hen selven wonderlic in hare vercieringe. Eñ alle dese dingē wordē door de voorwendige der Christelicker vryheyt beschermt. Sy seggen/ dat sulcke dingen zyn middelmatig/ dat is/ in haer selvē nog goet nog quaet. Ic bekenne dat/ so verre men die middelmatiglic gebruyct: Maer daermense te gierichlic begeert/ daermen te hoovèrdichlic daer op roemt/ daerse overdadichlick uytgestort worden / daer ist seker dat de dinghen door sulcke zonden onreynicht

worden/

Dat andere deel des Capittels: van de nature en de cracht der Christelicker vryheyt.

Geestelic tegen de Epicureen.

Welcker naemste beschreven wort.

Item/ hare voorwendinge eñ voorgebrochte redenen/ de welcke.

Antwoort gegeven: ende wort gehandelt van t'gebruyck der middelmatige dingen.

worden/ die anders in haer selven geoorloft waren. De middelmatige dingen worden seer wel onderscheyden door dat woort Pauli/ daer hy seyt: Den reynen zijn alle dingen reyn: maer den onreynen ende ongeloovigen en is geen dinck reyn/ dewijle haer herte ende conscientie besmet is. Wat waerom zijn die vervloeckt die rijcke zijn/ die nu haren troost hebben/ die versaet zijn/ die nu lachen/ die op yvooren legeren slapē die den eenen acker by den anderen coopen/ in der welcker maeltijden de Luyte/ ende Lyer/ ende Tambour/ ende wijn sijn? Door-waer yvoor/ gout/ ende rijckdom zijn goede creatueren Gods/ ende den gebruycke der menschen toegelaten: ja zijn door de voorsieninge Gods daer toe verordent: Het en is oock nergens verboden te lachen/ of versaet te worden/ of tot de oude ende vaderlicke besittingen/ nieuwe besittingen te gecrijgen/ of in Musijcke genoechte te hebbē/ of wijn te drincken. Dat is wel waer/ maer datmen de dingen overvloedichlic hebbende/ in wellusten wentelt/ hem selven vol suypt/ de ziele ende gheest in de tegenwoordighe wellusten droncken maeckt/ ende altijts nieuwe soeckt/ dit is seer verre van het rechte gebruyck der gaven Gods. Daerom laetse de onmatighe begeerte/ ende ongemetē overdadichheyt/ ende ydelheyt/ ende hoveerdicheyt wech nemen: op dat de conscientie suyver zijnde/ de gaven Gods suyverlick gebruycke. Als het herte sal tot sulcke soberheyt gebracht zijn/ dan sullen sy den regel des rechten gebruycx hebben. Wederom waer dese maticheyt niet en is/ daer zijn oock de slechte ende gemeyne lusten te vele. Want men seyt met der waerheyt/ dat dickmael in een slecht ende grof cleet/ een purperen herte woont: ende dat somtijts onder een purperen ende sijden cleet/ eenvoudicheyt ende ootmoedicheydt verborghen is. Een yegelick in zijn orden ende staet leve also soberlick/ oft matichlic/ oft cierlic/ dat hy gedencke dat hy van den Heere gevoet wort/ op dat hy leve/ ende niet op dat hy overdaet bedrijve ende een yegelic dencke/ dat dit de regel der Christelicker vryheyt is/ is het dat sy met Paulo geleert hebben te vrede zijn/ met het gene daer in hy is/ is het dat hy weet vernederinge ende verheffinge te dragen: ist dat hy geleert is alomme ende in allen versaet te zijne/ ende honger te lijden/ overvloedicheyt ende gebreck te lijden.

Tit. 1. 15.
Luc. 6. 24.
Eccl. 31. 4.
Amos. 6. 4.
Esa. 5. 8.

Item/ het misbruyck der selver wort ontdeckt.

Hoe t'selve te verbeteren zy.

Phil. 4. 12.

10 Vele dwalen daer in/ dat sy haer vryheyt onvoorsichtelick ende sonder onderscheyt gebruycken/ gelick of hen die niet geheel ende ongeschent en souden blijven/ ten ware dat de menschen getuygen daer van waren. Ende door sulcke ontijdige gebruyc worden de swacke broeders dicmael geergert. Men vint sommige te desen tijden/ die meynen dat haer vryheyt niet en mach blijven staende/ ten zy dat sy die met des vrydaechs vleesch te eten/ gebruycken. Ick en straffe niet dat sy op dien dach vleesch eten: maer men moet den valschen waen uyt de herten wech nemen. Want sy behoorden te dencken dat sy door de Christelicke vryheyt niet nieus en gecrijgen voor der menschen oogen/ maer by God: ende dat sy also wel is gelegen in het laten/ als in het doen ende gebruycken: Het is overvloedichlic genoeg/ ist dat sy verstaen dat voor God daer niet en is aen ghelegghen/ oft sy vleesch eten ofte eyeren eten/ of sy roode ofte swarte cleederen dragen: nu is de conscientie vry/ der welcker de vrucht deser vryheyt toecomt. Daerom of sy schoon daer nae haer leven lanck hen van vleesch onthouden/ ende altijts cleederen van eenderley verve dragen/ so blijven sy dies niet te min vry. Jae om dat sy daer in vry zijn/ daerom onthouden sy hen selven daer van met vryer conscientie. Maer die dwalen seer schadelick/ die geen en acht hebben op de swacheyt der broederen/ de welcke wy behooren alsoo te dragen/ dat wy geen dinck lichtveerdichlick en doen/ daer in sy gheergert worden. Maer yemant mochte seggen/ dat het somtijts nut is onse vryheyt te bewijsen voor den menschen. Ick bekenne dat oock/ maer men moet met groote voorsichticheyt mate houden: op dat wy de sorghe der swacken die de Heere ons soo seer bevolen heeft/ niet en verlaten.

Ten tweeden tegen de gene die op de swacken geen acht en slaen.

Der selver menschen dwalinge wort wederleyt.

Een seer schadelicke bergryping van sommige wort ontdeckt.

Tegenwerpinge.

Antwoort.

11. So wil ick dan hier wat spreken van ergernissen/ hoe datmē die moet onderscheyden/ welcke men moet vlien/ ende welcke men moet verachten: waer uyt men mach daer na besluyten/ wat plaetse onse vryheyt heeft onder de menschen. De gemeyn onderscheydinge behaecht my waer door mē leert dat sommige ergernisse gegeven/ ende sommige genomen is: want sy heeft een openbaer getuygenisse der Schrifteure/ ende en druct niet onbequaemelick uyt/ dat sy beduyt. Ist dat yemant yet doet door ontijdinge lichtveerdicheyt/ of dertelheyt/ of roeckeloosheyt/ of niet ordentlick/ of niet te synder plaetse/ waer door de ongeleerde/ of swacke geergert worden/ soo salmen seggen dat hy ergernisse gegeven heeft: om dat het syn schult is/ dat sulcke ergernisse gecomen is. Ende gantschelic machmen seggen/ dat de ergernisse in eenige sake gegeven is/ als de schult daer van/ van den autheur der sake comt. Maer genomen ergernisse wort genoemt als een sake die niet te ontijde noch ongeschicktelick gedaen en is/ wort door quaetwillicheyt/ of eenige boosheyt des herten/ tot een oorsake der ergernisse getrocken. Want hier in was geen ergernisse gegeven maer de verkeerde uytleggers nemen daer uyt ergernisse sonder oorsake. Door de gegeven ergernisse worden alleenlic de swacken geergert: maer door de genomen ergernisse/ wordē de bitter herten ende Phariseische geesten geergert. Daerom sullen wy d'een noemen der swacken ergernisse/ ende d'ander der Phariseen ergernisse. Ende de wy sullen het gebruyck onser vryheyt also matigen/ datse sal moeten der onwetentheyt der swacken broederen wijcken/ maer niet der wreetheyt der Phariseen. Want watmen behoort der swackheyt der broederen toe te gevē/ dat leert Paulus genoech in vele plaetsen/ gelic daer hy seyt: Die swac zyn int geloove/ neemt die op. Item/ Laet ons voortaen niet meer malcanderen/ oordeelen/ maer veel meer toesiē dat den swacken broedere geē ergernisse gegevē en worde/ ofte oorsake toevallen/ ende vele andere dingen tot dit gevoelen/ de welcke men bet can uyt de plaetse halen dan hier in brengen. De somma is/ dat wy die sterck sijn/ moeten der swacker cranckheyt dragē ende ons selven niet behagen/ maer dat een yegelic moet sijnen naesten behagen tot goet eñ tot stichtinge. Op een ander plaetse seyt hy: Maer siet toe dat dese uwe macht geen

Wt oorsake van den handel der Christelicker vryheyt/ côt wel te pas wat te spreken van de ergernissen/ der welcker sooreen tweederley is.

Gegeven eñ genomen ergernisse.

Rom. 14. 1.
Rom. 14. 13

Cort begrip der leere vā gegeven ergernisse.
Rom. 15. 1.

ergernisse

erghernissen en ghebe den ghenen die swack zijn. Item / Al wat in het vleesch-huys vercocht wort/ dat eet/ niet vraghende om der conscientien wille. Ick segghe uwe conscientie / ende niet eens anders. Eyndelick weest sulck dat ghy gheen erghernisse en gheeft / noch den Joden/ noch den Griecken/ noch der Gemeynte Gods/ Item noch op een plaetse : Ghy zijt tot vryheyt gheroepen/ alleenlick siet toe dat ghy uwe vryheyt niet en ghebruyckt den vleesche tot oorsake maer dient malcanderen in der liefde. Het is voorwaer alsoo / onse vryheyt en is ons niet ghegheven teghen onsen swacken naesten / den welcken wy allesins moeten nae den reghel der liefde dienen: maer veel meer dat wy vrede met God hebbende / in onse conscientien oock vreedsamelick onder de menschen leven. Maer hoe seer der Phariseen erghernisse te achten is / dat leeren wy uyt de woorden des Heeren / met de welcke hy ghebiet datmense late varen: want sy zijn blint/ ende leyders der blinden. De Discipulen vermaenden Christum dat de Phariseen door syne woorden geergert waren. Christus antwoort dat mense moet laten varen/ ende op haer ergernissen niet achten.

1.Cor.8.9. 1.Cor.10.25 Gal.5.13. Van de phariseische ofte genomen ergernisse. Matt.15.14

12 De sake blijft nochtans noch onseker / ten zy dat wy weten wie wy moeten voor swack/ ende wie wy moeten voor Phariseen houden/ sonder dit onderschept en sie ick gantschelijck niet hoemen onder deergernisse van de Christelijcke vryheyt gebruycken / dewyle het nimmermeer en soude sonder groot perijckel connen geschien. Maer ick achte dat Paulus seer claerlijck beschreven heeft/ beyde met leere ende met exempelen / hoe verre wy de vryheyt moeten matighen / ofte met erghernisse ghebruycken. Als hy Timotheum tot sijn gheselschap aen nam/ so heeft hy hem besneden: maer hy en heeft niet connen daer toe gebracht worden / dat hy Titum soude besnijden. Dit waren twee verscheyden wercken/ sonder eenighe veranderinge des raets ofte des herten. Te weten/ in de besnijdinge Timothei/ dewyle hy van allen vry was/ soo heeft hy hem selven aller dienstknecht ghemaeckt: ende hy is den Joden als een Jode geworden/ om de Joden te winnen: den genen die onder de Wet waren / is hy ghewoorden als onder de Wet/ om de gene die onder de Wet waren / te winnen : hy is al gheworden om velen salich te maken/ gelijck hy ergens schrijft. Hier hebben wy een goede mate der vryheydt/ als wy ons moghen met eenighe vrucht middelmatich houden. Want hy aengesien heeft als hy sterckelijck weygerde Titum te besnijden/ dat betuyght hy selve/ aldus schrijvende :* Maer oock en wert Titus die met my was / hoewel hy een Grieck was/ niet bedwongen besneden te worden/ om sommige valsche broeders wille die in gecomen waren / om onse vryheyt te beproeven die wy hebben in Christo Jesu/ om dat sy ons souden tot dienstbaerheyt dwingen / den welcken wy niet selfs voor eenen tijt en weken door onderworpinge/ om dat de waerheydt des Evangeliums soude by u blijven. Hier hebben wy den noot om de vryheyt te beschermen/ als de swacke conscientien/ die souden door der valscher Leeraren onrechte begeerte verliesen. Altijt moeten wy der liefde dienen / ende stichtinge des naesten aensien. Alle dingen zijn my geoorloft (seyt Paulus ergens) maer alle dingen en zijn niet nut : alle dinghen zijn my geoorloft/ maer alle dinghen en stichten niet. Niemant en soecke dat syne is / maer dat eens anders is. Daer en is niet claerders dan desen regel/ te weten/ dat wy onse vryheyt sullen ghebruycken/ ist dat het dient tot stichtinghe onses naesten: ende dat wy ons sullen daer van onthouden/ is dat het onsen naesten also niet nut en is. Daer zijn sommighe die veynsen dat sy de voorsichticheyt Pauli naevolghen/ hen selven van de vryheyt onthoudende/ hoewel sy gheensins en soecken daer mede haren naesten te dienen. Want om dat sy haer eyghen ruste volghen/ so willen sy wel dat alle meldinghe der vryheyt begraven ware: hoewel het somtyts alsoo noodich is tot des naesten nutticheyt / de vryheyt te ghebruycken tot haer voordeel ende stichtinghe/ als de selve somtijts tot haer voordeel te matighen. Het betaemt den Godsalighen mensche te dencken/ dat hem in de uytwendighe dinghen is daerom vrye macht ghegheven/ op dat hy tot alle wercken der liefde te bequamer ende bereydet zy.

Die wort bewesen met exempelen ende met de leere Pauli. Actor.16.3. Gal.2.3. 1.Cor.9.19. 1.Cor.9.21. 22. *Maer uytnemende mag een rechte matigheyt der Christelicker vryheyt. *Gal.2.3. Wat voor een vryheyt wy noodsakelic moeten beschermen/ niet alleen niet wijckende de hypocriten. 1.Cor.10.23 ende 8.12. Maer oock sorge dragen de voor de stichtinge der swacken/ ende des naesten.

13 Al wat ick gheleert ende ghesproken hebbe van de erghernisse te schouwen / dat wil ick van de middelmatighe dinghen die in haer selven noch goet noch quaet en zijn/ verstaen hebben. Want dinghen die noodich zijn gedaen te worden/ die en moetmen door gheen vreese van erghernisse laten. Want ghelijck wy onse vryheyt moeten der liefde onderworpen / also moet oock wederom de liefde selve onder de suyverheyt des gheloofs staen. Wy moeten wel hier oock de liefde aensien/ maer alsoo dat wy om onses naesten wille/ God niet en vertoornen. Ick en prijse niet de ongherechticheyt der ghener die gheen dinck en doen anders dan met oproer/ ende hebben liever alle dinck ontween te scheuren dan te ontknoopen. Men moet oock die niet hooren/ die de andere tot duysentigherley ongoddelicke leydende/ seggen dat sy moeten also doen op dat sy haren naesten gheen erghernisse en geven : hoewel sy daerentusschen de conscientie haers naesten tot quaet stichten: voornemelick als sy sonder eenighe hope van uyt te comen/ altijts in den selven dreck blijven steckende. Ende is het dat haer naeste behoort door leere ofte exempel ghesticht te worden/ soo seggen dese listighe menschen/ dat hy moet met melck onderhouden zijn/ den welcken sy seer boose fenijnige meyninghe voor melck in geven. Paulus verhaelt wel dat hy de Corinthen heeft met melck ghevoedt : Maer hadde te dier tijt de Paepsche Misse geweest/ soude hy oock misse gedaen hebben om den swacken Corintheren melck te geven? Voorwaer melck en is gheen fenijn/ so lieghen sy dan dat sy die met melck voeden/ die zy onder den schijn sulcker soeticheyt / wreedelick dooden. Ende of wy schoon toe lieten dat sulcke veynsinghe waer voor eenen tijt te prijsen / hoe langhe sullen sy ten eynde hare kinderen de selfde melck te drincken gheven? Want ist dat sy nimmermeer groot en worden / soo dat sy ymmers eenighe lichte spijse moghen draghen/ soo ist seker ende gewis dat sy oock noyt en zijn met melck gevoedt ghe weest. Dat ick nu niet scherpelicker met hen en handele/ daer toe beweghen my twee oorsaken/ te weten/ om dat hare beuselinghen ende leughenen nau weerdich en zijn wederleyt te worden/ dewyle sy by alle verstandighe te recht veracht zijn. Boven desen dewyle ick dat met sonderlinghe geschriften gedaen hebbe/ so en wil ick hier geenen arbeyt te vergheefs doen.* De Lesers sullen alleenlick dit weten: wat erghernissen de duyvel ende de werelt ons voortbrenght/ om ons af te wenden van het gene dat Gode behaechlick is/ of om ons te verhinderen dat wy Gods gebot niet na en volgen soo sullen wy dies niet te min neerstichlick voortvaren. Ten anderen/

Alsoo nochtans/ dat dese leere van de middelmatige dingen wel verstaen sal worden. 1.Cor.3.2. *Want de dingen die noodich zijn gedaen te worden/ en salmen geensins door eenige vreese van ergenisse achter wegen laten.

deren/ wat perijckelen het zy dat ons staet te comẽ/dat het nochtans niet vry en is selfs een stroo breet van den bevele Gods af te wijcken/ende dat het niet geoorloft en is/door eenige voorwendinge yet te aengaen dat hy niet toe en laet.

Nae dat de gene wederleyt zyn/ welcke tegen de nature ende cracht der Christelicker vryheyt sondigen/so wort geleert dat de conscientien der Godsaligen ten aensien van de middelmatige dingen/ vry zyn van de stricken der menschelicker insettingen.

1.Cor.6.20. ende 7.23.

**1.Pet.1.18*

**Gal.5.1.4*

14 Nu dewijle de geloovighe conscientien door het privilegie deser vryheyt / die ic boven beschreven hebbe/vercregen hebbẽ door de weldaet Christi/dat sy niet verwerret en worden in eenige stucken der onderhoudingen der dingen die de Heere ons heeft willen vry laten : so besluyten wy dat sy van aller menschen macht vry ende los zijn. Want het en betaemt niet dat Christus soude den lof sulcker grooter weldaet/of dat de conscientien souden de vreucht daer van verliesen.† Men moet oor niet achten dat zy een dinck van cleynder weerde / de welcke Christus so diere gecocht heeft:te weten/† die hy niet met gout ofte silver / maer met syn eygen bloet gecocht heeft:so dat Paulus hem niet en ontsiet te seggen/ *dat de doot Christi te vergeefs wort/ist dat wy onse zielẽ de macht der menschẽ onderworpẽ. Want hy en handelt anders niet in sommige Capittelen des Sendbriefs tot de Galaten/ dan dat Christus ons verduystert/ofte eer te niete wort/ ten zy dat onse conscientien in haer vryheyt blijven staende: van de welcke sy voorwaer af vallen/ist dat sy mogen na menschẽ goetduncken aen wetten ende insettingẽ gebonden worden. Maer gelic dit een sake is seer weerdich om te weten / alsoo heeft sy oock langer ende claerder uytlegginge van noode. Want so haest als van de afleggeinge der menschelicker insettingẽ een woort gesproken wort/so wort daer groote beroerte/eensdeels van oproermakers/ende eensdeels vã lasteraers voort gebracht:gelijc of alle ghehoorsaemheyt der menschen verworpen/ende wech genomen worde.

Twelck soo te verstaen is / dat dat geestelic regement van dat Politische ofte borgelicke onderscheyden worde.

15 Daerom op dat niemandt over desen steen en valle/so moeten wy ten eersten aenmercken / dat in den mensche dobbel regeeringe is: te weten/een geestelicke regeeringe/ waer door de conscientie wort tot Godsalich. ende Godsdienst onderwesen: ẽn een Politische regeeringe/waer door de mensche in menschelicke ende eerlicke wercken die onder de menschen te onderhoudẽ zijn/wort onderwesen. Dese twee regeeringẽ pleecht men te noemen geestelicke ende wereltlicke Jurisdictie : met welcke namen eygentlick genoeg beduyt wort/dat de eerste regeeringe het leven der zielen aengaet/ ende dat de tweede regeeringe is gelegẽ in dingen die dit tegenwoordige leven aengaen:niet alleenlick in het spijsen ende cleeden / maer ooc in wetten te verordenen ẽn geven/ waer door de mensche mag onder de menschen heyliglick ende eerlic leven. Want de eerste regeeringe heeft haer sate in de inwendige ziele/ maer dese ander schickt ende voecht de uytwendige zeden alleenlick. De eerste mogen wy een geestelic rick noemen:de ander een Politisch rijcke. Ende gelijck wy dese twee regeeringen gedeylt hebben/alsoo moetmense eene yegelicke op haer selvẽ aenmercken/ ende alsmen de eene aenmerckt / soo moetmen het herte van de ander afwenden. Wãt sy zijn in den mensche gelijck twee werelden/in de welcke verscheyden Coningen ẽn verscheyden wetten mogen wesen. Dese onderscheydinge sal maken dat wy het ghene dat het Euangelium leert van de geestelicke

Item/ dat ooc de wetten welcke sien op het eerste/moeten aengemerckt zyn/ ende datse niet onrechtelic van het laetste verstaen worden.

vryheyt / niet en sullen verkeerdelick tot de Politische ordeninge trecken:gelijck of de Christenen dies te min nae de uytwendige regeeringe den menschelicken wetten onderworpen waren/ om dat hare conscientien voor God vry zijn : gelijck of sy daerom van alle dienstbaerheyt des lichaems verlost waren/om dat sy nae den geest vry zijn. Boven desen dewijle oock in de insettingen die schijnen tot het geestelic ricke te dienen/wel soude mogen feyl zyn / soo moeten wy oock daer in een onderscheyt maken / om te weten/de welcke wy voor goet ende recht moeten houden / als met den woorde Gods over een comende:ende wederom welcke niet en behooren by de Godsalige plaetse te hebben. Om van de Politische regeeringe te hãdelen/ sullen wy ergens plaetse hebben. Ic en wil oock nu teghenwoordichlick van de kerckelicke wetten niet spreken : want de volcomen handelinge daer van / sal in den vierden boeck bequamelicker comen / daer wy van de macht der Christelicker gemeynte sullen spreken. Dit sal dan het besluyt deser handelinge wesen. Dese sake die(gelijck ic geseyt hebbe)in haer selven niet seer duyster noch verwerret en is / maeckt den sommigen swaricheyt / om dat sy geen goet onderscheyt en maken tusschen de regeeringe der conscientien ende de uytwendige regeeringe. Boven desen wort de swaricheyt vermeerdert / door het gene dat Paulus seyt/ datmẽ moet der Overheyt gehoorsaem zijn/ niet alleenlick uyt vreese der straffe / maer oock om der conscientie : waer uyt volcht dat de conscientien oock aen de Politische wetten gebonden zijn. Ware dit alsoo/ soo soude het al te niete zijn/dat wy weynich te voren geseyt hebben / ende noch seggen sullen van de geestelicke regeeringe. Om desen knoop te ontwerren / moetmen ten eersten wetẽ wat de conscientie zy:het welcke ons het woort in hem selven can verclaren. Wãt gelijck wy seggen dat de menschen weten/ als sy met den geest ende verstãt de kennisse der dingen vaten waer uyt conscientie ofte wetenschap comt/ alsoo oock als sy een gevoelen hebben des oordeels Gods / welck gevoelen hen is als een inwendich getuyge diese niet en laet hare zonden verberghen/ maer treckse overwonnẽ tot dẽ richtstoel Gods:dat gevoelen wort genaemt conscientie. Want sy is een dinck midden tusschen God ende de menschen. Om dat sy den mensche niet en laet in hem selven t'onderdrucken dat hy weet / maer vervolcht hem soo lange:dat sy hem tot bekenninge der schult brengt. Dit ist dat Paulus meynt / als hy seyt/ dat de conscientie oock mede den menschen betuycht/ als sy door hare gedachten beschuldigt oft ontschuldicht worden in het oordeel Gods. Een enckel kennisse mochte in den mensche besloten blijven. So dan dit gevoelen dat den mensche voor den Richterstoel Gods treet/is den mensche als een bewaerder gegeven/om alle syne verborgen wercken ende gedachten te aenmercken/op dat geen dinc verborgen en blijve. Hier uyt comt dat oude spreeckwoort:De conscientie is duysent getuygen. † Alsoo heeft Petrus de antwoorde der goeder conscientie gestelt voor een gerustigheyt des herten / als wy van de genade Christi seker zynde / ons selven onversaecht voor God stellen. Ende de autheur des Sendbriefs tot de Hebreen seyt : *dat de geloovige geen conscientie der zonde

Men moet oock acht hebben of de insettinghen met Gods woort over een comen/ ofte niet.

Lib.4.cap 20.

Besluyt deser handelinghe.

Rom 13.1. ende 5.

Op dat claerder blijcken mach/hoe de conscientien aen de menschelicke insettinghen gebonden worden/soo wort eerstelic voorgedraghen een beschrijvinge der Conscientie.

Welcke met Apostolische getuygenissen verclaert wort.

Rom.2.15.

1.Pet.3.21.

**Hebr.10.2.*

** Daer nae wort betoont wat opsicht de conscientie heeft op die ewige gehoorsaemheyt / eerstelick/ in die*

zonde

dingen / die in haer selven ofte goet zijn/ofte quaet zijn/ daer na / in middelmatige dingen.

zonde meer en hebben/ voor verlost ende vry te zijne/ soo dat de zonde niet meer en wroecht noch beschuldicht.

16 Daerom ghelijck de wercken een aensien hebben tot de menschen / alsoo siet de conscientie op God: soo dat de goede conscientie niet anders en zy dan inwendighe

1.Tim.1.5. gheheelheydt des herten. Hierom schrijft Paulus dat de vervullinghe der Wet is de liefde uyt suyverder conscientie/ ende ongeveynsden gheloove. Daer na bewijst hy ooc in het selve Capittel/ hoe wijt sy schilt van enckel verstant / seggende/ dat sommighe waren van den geloove gevallen om dat sy goede conscientie verlaten hadden. Want met dese woorden gheeft hy te kennen dat de conscientie is een levende gesintheyt om God te dienen/ ende een oprechte begeerte om Godsalichlic ende heylichlijc te leven. Somtijts wort sy oock tot de menschen be-

Actor.24.16 streckt ghelijck als Paulus betuycht/ dat dat hy gearbeyt heeft om met goeder conscientie te wandelen voor God ende voor de menschen. Maer dat wordt alsoo geseyt/ om dat de uytwendige vruchten der goeder conscientie oock tot de menschen comen. Maer om eyghentlijck te spreken/ de conscientie aensiet God alleen / gelijck ick nu geseyt hebbe. Hierom segghen wy dat een Wet de conscientie verbint / soo verre sy enckel den mensche verbint sonder de menschen aen te sien / maer ghelijck of hy met God te handelen hadde. Exempel/ God en heeft niet alleenlick geboden het herte suyver ende reyn te houden van alle oncuyscheyt / maer verbiets oock alle oncuysche woorden / ende uytwendige dertelheyt. Al waert dat geen mensche in de werelt en leefde/ soo is mijn conscientie deser Wet onderworpen. Daerom die hem selven oncuyschelijck draecht / die en sondicht niet alleenlijck om dat hy sijnen naesten een quaet exempel geeft/ maer de conscientie is oock schuldich voor God. Het is een ander aenmerckinge in middelmatige dingen die in haer selven noch goet noch quaet en zijn. Want van sulcke dingē moeten wy ons onthouden/ ist dat sy eenige ergernisse maken: maer dat geschiet met vryer couscientie. Also spreeckt Paulus van het vleesch dat den

1.Cor.10.28. Afgoden geoffert is: Ist dat yemant (seyt hy) swaricheyt daer in maeckt/ so en eet dat niet om der conscientie / Ick segghe niet om uwer conscientie/maer om des anders. De gheloovighen mensche soude sondighen als hy eerst vermaent zijnde / niet te min sulck vleesch ate. Maer hoewel het hem om zijns broeders wille noodich is hem selven daer van te onthouden/ gelijck God dat gebiet: soo en verliest hy nochtans de vryheyt sijnder conscientie niet. Hier sien wy hoe dese Wet het uytwendige werc alleen verbint/ ende laet de conscientie vry.

Het xx. Capittel.

Van den ghebede, het welcke voorneemste oeffeninghe des geloofs is, ende waer door wy de weldaden Gods daghelicx ontfanghen.

1. De somma van tghene dat verclaert is van den beginne deses boecx. ende een voort ganck tot de leere vande aenroepinge Gods.

WT het ghene dat dus langhe ghehandelt is/ aenmercken wy claerlick/ hoe naeckt ende ydel/ ende arm de menschē is van alle goet: ende hoe hem alle middelen der salicheyt gebreken. Daerom ist dat hy middelen soect om sijnder armoede te hulpe te comen/ soo moet hy buyten hen selven gaen / ende die hulpe elders soecken. Daer nae is verclaert/ dat de Heere hem selven gewillichlick ende mildelick ons voor stelt in Christo sijnen Sone: in den welcken hy ons voor onse ellendecheyt alle gheluckicheyt voor onse armoede allen rijckdom voorstelt : in den welcken hy de hemelsche schatten ons opent: op dat onse gantsche geloove zijnen lieven Sone aensien / alle onse verwachtinge in hem zy/ ende alle onse hope op hem ruste. Dit is wel een secrete ende verborgen Philosophie/ende en can door geene menschelicke argument gevaet worden: maer die leerense dien de Heere de ooghen geopent heeft op dat sy in sijn licht het licht sien. Ende als wy door het geloo- Colloss.1.26

Vereeniginge deser leere met den handel des gheloofs.

ve gheleert zijn / te bekennen dat al wat ons noodich is/ende ons selven ghebreeckt/ in God is ende in onsen Heere Jesu Christo/ te weten/ in den welcken de Vader heeft willen alle volheyt sijnder mildicheyt stellen/op dat wy alle daer uyt als uyt een seer rijcke fonteynne scheppen: so moeten wy't ooc in hem soecken ende met bidden van hē begeeren/ dat wy geleert hebben in hem te zijne. Want anders dat wy weten dat God een Heere ende gever alles goets is/ ende ons verweckt op dat wy't van hem begeeren: ist dat wy nochtans tot hem niet en gaen noch van hem begeeren/ so en salt ons geen voordeel doen/ maer sal wesen gelijc of yemant eenen schat die in de aerde begraven / hem getoont ware / verachten ende vergate. Daerom de Apostel willende bewijsen dat het waerachtich geloove niet en can ledich zijn/ van de aenroepinge Gods/ heeft de orden ghestelt: te weten/ ghelijck het geloove comt uyt den Euangelio dat also onse herten door het geloove verweckt ende geschickt worden om God aen te roepen. Ende dit is het selve dat hy weynich te vooren ghesept hadde / te weten/ dat de Geest der aenneminge tot kinderen/ (die de ghetuygenisse des Euangelij in onse herten versegelt) onsen geest verweckt ende opheft/soo dat hy sijne begeerten derf Gode te kennen geven/ende onuytsprekelijcke suchten verweckt/ ende met betrouwen roept: Abba Vader. Soo moeten wy dan dit stuc dat wy boven alleenlijc een weynich aengeroert hebben / nu breeder handelen.

Het gebruyc vande leere der aenroepinge Gods

Rom.10.14

Rom.8.26.

Beschrijvinge des ghebets.

2 Soo hebben wy dan door de weldaet des gebets toeganc tot dien hemelschē rijcdom/ die ons by den hemelschen Vader wech geleyt is. Want het gebedt is als een gemeynschap der menschen God / waer door wy in het heylichdom Gods getreden/ hem tegenwoordichlick van sijne beloften aen spreken: op dat sy het gene dat wy wanneer het noot is/ bevinden dat waerachtich te zijne dat wy gelooft hebben/ als hy't ons door sijn woort heeft te kennen gegeven. So sien wy dan dat ons geen dinck en wort voorgestelt om van den Heere te verwachten/dat ons niet oock geboden wort met bidden te eysschen: also ist waerachtich/dat de schatten die ons door het Euangelium getoont/ ende door het geloove gesien zijn/door het gebedt uytgegraven worden. Nu hoe nootsakelic ende hoe menichsins voorderlic de oeffeninghe des gebedts zy/dat en can met ghene woorden genoech verclaert worden. Het en is voorwaer niet sonder oorsake dat de hemelsche Vader de eenige hulpe ende versekertheyt betuycht in de aenroepinghe sijns naems gelegen te zijne/te weten/ door de welcke

Nootsakelickheyt.

wy

wy de teghenwoordicheyt sijnder voorsieninghe/ waer mede hy onse saken ernstichlijck besorcht: ende sijnder cracht door de welcke hy ons/ die wy cranck ende swack zijn/ onderhoudt: ende sijnder goetheyt door de welcke hy ons die ellendichlick met de sonden beladen zijn/ in genade ontfangt/ tot ons roepen ende vercrijgen: int corte/ waer door wy hem roepen/ op dat hy hem geheel ons tegenwoordich bewijse. Hier uyt gecrijgen
Nutticheyt
onse conscientien uytnemende groote vrede ende gerusticheyt: want als wy den noot die ons benaut/ den Heere verclaert hebben/ soo zyn wy selfs daer in seer wel gerust/ om dat alle onse verdriet hem niet verborgen en is/ den welcken wy gelooven ende seker zijn dat hy ons seer gonstich is/ ende ons seer wel can helpen.

II.
Tegenworpinge. Dese oeffeninge schijnt onnut ende te vergeefs te wesen overmits God wijs ende goet zijnde/ weet wat ons van noode is ende profijtelijck.

3 Maer yemant mochte seggen: Weet hy het niet wel genoech/ oock als wy het hem niet en vermanen waer in wy benaut worden/ ende wat ons gebreeckt: soo dat het eenichsins mach te vergeefs schijnen dat wy hem met onse gebeden beroeren/ gelijck of hy door de vingeren sage/ ofte oock sliepe tot dat hy door onse stemme opgeweckt wort? * Maer die also besluyten/ die en aenmercken niet tot wat eynde de Heere de sijne heeft leeren bidden. Want hy en heeft dat niet so seer om sijnent wille/ maer veel meer om onsent wille verordent. Hy wil wel dat sijn recht hem gegeven worde/ gelick het oock betaemt/ als de menschen bekennen dat al wat hem voorderlic is/ ende wat sy mogen begeeren/ van hem comt/ ende dat sy dit door het gebedt betuygen. Maer de nutticheyt deser offerhande met de welcke God gedient wort/ comt ons toe. Daerom hoe de heylige Vaders op de weldaden Gods in hen selven ende by andere sterder ende met grooter betrouwen geroemt hebben/ so veel te seer der zijn sy tot bidden verweckt geweest. Het eenige exempel Elie sal ons genoech wesen: de welcke van den raet Gods seker zijnde/ den Coninck Achab niet lichtveerdichlick regen belooft/ maer heeft nochtans sorchvuldelic op sijne knyen gebeden/ ende sijnen dienstknecht tot seven reysen toe gesonden om te besien of den regen quam: niet om dat hy twijfelde van de belofte die hy vercondicht hadde/ maer om dat hy wiste dat hy behoorde sijne begeerte Gode te openbaren/ op dat het geloove niet in luyheyt en sliepe.

* Antwoort genomen van de insettinghe ende eynde des gebets.

bewijs door een exempel.

1. Reg. 18, 42.43.

Daerom hoewel God voor ons waeckt/ ende oock dickmael ongebeden ons te hulpe comt/ dewijle wy in onse ellendicheden plomp ende ongevoelich zijn: soo is het nochtans ons seer noodich/ dat wy hem sonder ophouden aenroepen: ten eersten op dat onse herte door ernstige ende yverige begeerte om hem te soecken/ lief te hebben/ ende te dienen/ ontsteken worde/ dewijle wy gewent worden in allen noot onsen uytvlucht tot hem te nemen. Ten anderen/ op dat gheenderley lust noch begheerte in onse herte en come daer van wy ons souden schaemen God getuyghe te maken/ dewijle wy leeren alle onse begheerten voor hem te brenghen/ ende onse herte voor hem uyt te storten. Ten derden/ op dat wy bereyt worden om met waerachtighe danckbaerheyt des herten/ ende oock met dancksegginghe sijne weldaden te ontfanghen/ gelijck wy door onse ghebet vermaent worden dat sy ons door sijn hant ghegeven worden. Boven desen op dat wy het ghene dat wy ghebeden hadden/ vercregen hebbende/ ende seker zijnde dat hy onse begeerte volbracht heeft/ daer door te yverichlijcker beweecht worden om sijn mildicheyt te bedencken: ende oock mede met meerder lust ontfangen dat wy bekennen door onse ghebeden vercregen te zijn. Ten laetsten/ op dat sijn voorsieninghe in onse herten na onse swackheyt versterckt worden/ door het ghene dat wy bevinden ende vercrijghen: dewijle wy verstaen dat hy niet allenlick belooft/ dat hy te gheender tijt en sal verlaten ende niet alleenlick ons den wech opent om hem ten tijde des noots te soecken ende te aenroepen/ maer dat hy altijts sijn hant uytghestreckt heeft/ om de sijne te helpen: dat hy ons niet en bedriecht met woorden/ maer met teghenwoordighe ende crachtige hulpe beschermt. Dit is de oorsake waerom onse seer ghenadighe Vader/ hoewel hy nemmermeer en slaept noch aflaet/ nochtans hem selven dickmael laet schijnen gelijck of hy ons verliete/ ende sliepe/ om dat hy ons/ wy die anders traghe ende luy zijn/ soude alzoo tot onsen grooten voordeele verwecken ende oeffenen.

bewijs genomen van de nootsakelickheyt.

bewijs ghenomen van 't gene dat eerlick is.

bewijs genomen van de gedurighe bedenckinge onses aenroepens.

bewijs genomen van de

Overlegginge der Goddelicker voorsichticheyt.

Psal. 44.24

Soo doen de dan veel te dwaesselijck/ die willen de herten der menschen van bidden af wenden/ seggende/ dat de voorsieninghe Gods die tot bewaringhe aller dingen de wachte hout/ te vergeefs door onse aenroepinghen vermoeyt wort. Want de Heere hierenteghen en betuycht niet te vergeefs/ * dat hy nae by is den genen die sijnen naem in der waerheyt aenroepen. Het is oock groote dwaesheyt dat sommighe segghen datmen te vergheefs bidt/ om de dinghen die de Heere van selfs bereyt is te gheven: dewijle hy wil dat de dinghen die wy door sijn vrywillighe mildicheyt gecrijghen/ geacht worden door onse ghebeden vercreghen te zijne. Het welcke betuycht wort door vele sententien die met dese seer schoone sententie Davids over een comen: De ooghen des Heeren zijn over de rechtveerdighe/ ende sijne ooren tot hare ghebeden: door de welcke voorsieninghe Gods die van selfs der Godsalighen salicheyt besorcht/ ons alsoo wort aenghepreesen/ dat nochtans de oeffeninghe des gheloofs niet verswegen en wordt/ waer door de luyheyt ende ongevoelickheyt wort uyt de herten der menschen wech genomen. Soo waken dan de ooghen des Heeren om der nootsakelickheyt der blinden te hulpe te comen: maer sy wil oock wederom onse suchten hooren om syn liefde tot ons te beter te bewijsen. Ende alsoo ist beyde waer/ te weten/ dat de ghene die Israel bewaert/ niet en slaept noch sluymert ende dat hy nochtans aflaet/ ende hem selven houdt ghelijck of hy ons vergheten hadde/ als hy siet dat wy luy en stom zijn.

T'besluyt/ dat de aenroepinge Gods een seer nuttelicke oeffeninge is/ twelc met [illegible] ingevuysten is [illegible].

Psal. 145.18

Psal. 34.16

Psal. 121.4

III.
Sekere regels des Christelicken gebets. Eerste/ dat wy God met eerbiedinge aenspreken.

4 Voort om wel ende behoorlick te bidden sal dit de eerste reghel zijn/ te weten/ dat onse herte ende gheest niet anders ghestelt en zy/ dan het den gheenen betaemt die gaen om met God te spreken. Het welcke wy sullen vercrijghen ist dat onse gheest de vleeschelicke sorghen ende ghedachten af legghende/ waer door hy soude moghen van het recht ende suyver aenschouwen Gods verhindert ende afghewent worden/ niet alleenlick gheheel tot bidden ghesterckt worde/ maer oock soo verre het moghelick is/ boven hem selven verheven worde. Ick en eysche hier niet dat onse gheest alsoo vry zy/ dat hy door geen sorchvuldicheyt ghepijnst noch ghequelt en worde: want de yvericheyt tot bidden moet door groote benautheyt in ons ontsteken worden/ ghelijck wy sien dat de dienstknechten Gods haer groote quellinge ende sorchvuldicheyt betuygen/ als sy segghen/ dat sy uyt den diepen afgront/ ende uyt den mant des doots haer clage tot den Heere storten. Maer ick segghe datmen moet alle vreemde sorge wech worpen/ door de welcke onse gheest ongestadich wort/ ende herwaerts ende gintswaerts ommegedreven/ ende uyt den hemel getrocken/ ende te neder gedruckt in de aerde. Als

Hoedanich een Christelic herte moet gesint zijn.

Psal. 130.

ick segghe / dat onse geest moet boven hem selven verheven worden / daer mede meyne ick dat hy gheen van dien dinghen die onse blint ende dwaes vernuft pleecht te dichten / en behoort voor het aenschijn Gods te brenghen / noch hem selven in sijn ydelheyt gevanghen houden / maer tot reynicheyt die Gode behaecht / op te climmen.

Waerom moetmen hier sien. Eerstelic: dat wy alle lichtveerdicheyt wech gedaen hebbende / onsen vlijt ende sinnen ernstelick tot bidden voegen.

5 Dese twee dinghen behoortmen wel aen te mercken: te weten / dat soo wie hem bereyt tot bidden / alle sijne sinnen ende begeerten daer toe wende ende voeghe / ende met geen dwalende gedachten becommert en worden / ghelijck het pleecht te geschien. Want daer en is geen dinck seerder tegen de eerbiedicheyt die wy Gode schuldich zijn / dan de lichtveerdichept die uyt een veel te vertel ende sorgeloose vryhept comt. In welcke sake wy moeten soo veel te seerder arbeyden / hoe wy meerder swaricheyt daer in vinden. Want niemant en is soo neerstich noch soo seer begheven tot bidden / hy en gevoelt wel vele verdraeyde ghedachten hem aencomen / die den loop des ghebedts breken / ofte door eenighe afwendighe des gheests / verhinderen. Maer hier moeten wy gedencken wat grooter onweerdicheyt het is / dat wy als God ons laet gemeynsaemlick met hem spreken / soo groote vriendelickheyt misbruycken / den Hemel met de Aerde vermenghende / de wijle onse gheest niet en can door eerbiedinghe aen hem ghebonden blijven: maer ghelijck of wy met eenen ghemeynen ende verachtelicken man spraken / in het bidden hem verlatende / herwaerts ende ginswaers gedreven wort. Soo moeten wy dan weten dat niemant anders hem selven recht ende wel en voecht tot bidden / dan die door de Majesteyt Gods alsoo geroert wordt / om daer toe te comen / alle aertsche begeerten ende gesintheden verlatende. Ende dit beduyt de ceremonie der opheffinge der handen / op dat de menschen ghedencken dat sy verre van God verscheyden zijn / ten zy dat sy hare sinnen hooghe opheffen: ghelijck oock in den Psalm ghesept wort: Tot u hebbe ick mijn ziele verheven. Ende de Schriftuere ghebruyckt dickmael dese wijse van spreken dat sy sept / het ghebet opheffen: op dat de ghene die willen van God verhoort worden / niet en blijven in haren dreck stekende. Dit sal de somma wesen / te weten / hoe God mildelicker met ons handelt / ons vriendelick verweckende om onse sorchvuldicheden in sijnen schoot af te legghen / dat wy soo veel te min connen ontschuldicht worden / ten zy dat wy dese sijn weldaet dien soo groot ende onuytsprekelick is / boven alle andere dinghen achten / ende ons laten tot haer trecken / op dat wy onse sinnen ende begheerten ernstlick tot bidden voeghen / het welcke niet en can geschien / ten zy dat onse gheest tegen de verhinderinghen stercklick strydende / op waerts doordringe. Het ander stuck dat wy voorghestelt hebben / is / dat wy niet en sullen meer begheeren dan de Heere ons toe laet. Want hoewel hy ons gebiedt onse herten tot hem uyt te stoorten / soo en maeckt hy nochtans onsen dwasen ende verkeerden gesintheden den toom niet los: ende als hy belooft te doen nae den wille der Godsaligen / so en sterckt de goedertierenheyt soo verre niet / dat sy haer soude den menschen nae hare lusten onderworpen. Hier in wort swaerlick ghesondicht: want vele en bestaen niet alleenlick lichtveerdichlick sonder schaemte / ende sonder eerbiedinghe God van hare beuselingen aen te spreken / ende al wat hen in haren droom behaecht heeft / onbeschaemdelick voor sijnen Richtstoel voort te brenghen: maer sy zijn oock met sulcke dwaesheyt ofte sinneloosheyt bevanghen / dat sy oock allerley seer schandelicke begeerlickheden dorven voor God uytstorten / die sy seer souden schamen den menschen te openbaren. Dese stouticheyt hebben sommighe Heydensche menschen bespot ende verbloemt: maer dit selve feyl heeft nochtans altijts geregeert / ende hier uyt ist gheschiet dat van de eergierighe menschen / Iupiter was tot eenen patroon aengenomen / van de giertighe Mercurius, van de liefhebbers der leeringhe Apollo ende Minerva, van de krijchgierighe Mars, ende van de oncuysche Venus: ghelijck de menschen te desen tijde haren ongeoorlofden begheerlickheden grooter vryheyt in het ghebedt toegheven / dan of sy met haers ghelijcken spottighen clap hielden. Maer God en wil sijn goedertierenheyt niet laten alsoo bespotten / maer behoudt sijn recht ende hoocheyt / ende onderworpt onse begheerten sijnder heerschappie / ende dwinghtse als met eenen toom.

Onse gesintheden dan moeten met God overeencomen.

N. welt met de ceremonien van de opheffinge der handen bevesticht wort.

Psal. 25. 1.

Een tweede dat wy niet anders en begeeren / dan dat God ons toe laet.

Psal. 62. 9.

Daerom moeten wy dat wort Joannis ghedachtich zijn daer hy sept: Dit is onse betrouwen / dat hy ons verhoort / ist dat wy yet bidden nae sijnen wille. Maer dewijle alle onse macht te swack is om tot sulcke volmaecktheyt te comen / so moeten wy een bequame hulpe soecken. Ghelijck onse verstant moet scherpelick op God sien / alsoo moet oock de ghesintheyt onses herten tot hem ghewent worden. Maer dese beyde blijven verre van hem onderweghe / jae beswijcken / ofte worden elderswaert ghewendt. Daerom op dat de Heere ons in dese swackheyt te hulpe come / so geeft hy ons sijnen Gheest tot eenen Meester / de welcke ons leert ende in den mont gheeft dat recht is / ende onse ghesintheden regeert. Want dewyle wy niet en weten wat wy bidden sullen gelijc het betaemt / soo comt ons dese Gheest te hulpe / ende aenroept God voor ons met onuytsprekelijcke suchten. Niet dat hy met der daet bidt ofte sucht: maer hy verweckt in ons het betrouwen / begheeren / ende suchten / waer toe alle onse natuerlicke macht niet crachtich ghenoech en was. Ende het en is niet sonder oorsake dat Paulus sept / dat de suchten onuytsprekelick zijn / die de gheloovighe door de leydinghe des Gheests voor God uytstorten. Want de ghene die waerachtichlick in het bidden gheoeffent zijn / weten wel dat sy met sulcke blinde benautheden bevanghen ende verwerret worden / soo dat sy naume en vinden wat nut zy te spreecken: Jae als sy arbeyden om wat uyt te babbelen / soo zijn sy noch soo verwerret ende twyfelachtich dat sy niet en connen voortgaen: waer uyt men mach verstaen dat de gabe des ghebedts een sonderlicke gabe is. Dit en wordt niet ghesept om dat wy onser eygener luyheyt souden toegeven / ende het bidden den Gheest Gods overgheven / ende in de sorgheloosheyt slapen / tot de welcke wy veel te seer ghenegen zijn / ghelijck sommige goddeloosslick spreken / dat wy moeten verwachten tot dat God onse herten / die hy hier ende daer becommert vint / voorcome / ende tot hem trecke: maer het wort veel meer gesept op dat wy van onse luyheyt ende slapheyt een walge hebbende / sulcke hulpe des Gheests begheeren. Ende als Paulus ghebiedt te bidden in den Gheest / daerom en laet hy niet ons te vermanen tot waken te kennen ghevende dat de ingevinghe des Gheests alsoo crachtich is om onse ghebeden te schicken ende maken / dat sy onse neerstichepdt niet en verhindert want in desen deele wil God beproeven hoe crachtelick onse herten door het gheloove ghedreven worden.

1. Joan. 5. 14.

Maer dewyle wy sulcx niet en connen doen / op dat God onse swackheyt sonde te hulpe comen / heeft hy ons sijnen Geest tot een leermeester ghegeven.

Rom. 8. 26.

Hoedanich dese onderwysinge zy.

Noch niet dat wy onder tusschen besuymen souden onsen schuldigen plicht int bidden met der herten ende met den monde te doen.

1. Cor. 14. 15.

De tweede regel is 'tgevoelen onser behoeftichz.

6 De tweede conditie ofte regel is/dat wy in het bidden altijts onse armoede ende gebreckelickheyt waerachtichlic gevoelen/ ende ernstlic bedenckende dat ons al wat wy bidden noodig is/in het gebet ooc hebben een ernstige ende yverige begeerte om te vercrijgen ende verhoort te worden.*Want vele spreken lichtveerdichlick gemaeckte gebedekens/ gelijck of sy God een seker geset werck betaelden. Ende hoewel sy bekennen dat het ghebet dat uyt der herten comt/een nootsakelicke remedie is tegen haer verdriet: om dat het een dootlicke schade is/ van de hulpe Gods om de welcke sy bidden/ verlaten te zijne:soo schijnt het nochtans dat sy haer gebedt doen door een ghewoonte:want de geest ende het herte zijn daerentusschen cout ende als slaperich/ende en aenmercken niet wat sy bidden. Soo worden sy dan wel door een gemeyn gevoelen haerder nootsakelickheyt daer toe gebracht:maer sy en zijn niet als in een tegenwoordige sake geroert om hulpe ende verlichtinge in harē noot te soeckē. Nu wat meynen wy dat God seerder can haten ofte ooc vervloecken/dan dese veynsinge/te weten/dat yemāt om vergevinge der zonden bidt/ ende daerentusschen denckt dat hy geen sondaer en is/ofte ymmers niet en bedenct dat hy een sondaer is?want aldus wort God gantschelic bespot. Nu is het menschelicke geslachte(gelijc voorseyt is)vol sulcker verdraeytheyt/ dat sy uyt gewoonte/ ofte als uyt schult/dicmael vele dingen van God bidden/ de welcke sy meynen sonder zijn weldadicheyt elders van te gecrijgen/ofte achtense nu sekerlick in hare macht te hebben. Sommiger zonde schijnt lichter/maer is nochtans niet verdragelick/ te weten / dat sy gebeden uyt mommelen sonder bedencken:de welcke niet voorder geleert en hebben dan datmen moet Gode gebeden offeren. Maer de Godsalige moetē neerstichlic toesien dat sy nemmermeer voor het aenschijn Gods en comen om yet van hem te bidden/dan dat sy met yverige bewweginge des herten begeeren/ende soecken van hem te gecrijgen. Jae oock hoewel wy in het gene dat wy tot Gods eere alleenlick begeeren/schijnen in het eerste aensien / niet onse noot te aensien/ noch onse voordeel te soecken: so moeten wy nochtans dat selve met geen minder begeerte ende yverichheyt bidden. Gelijck als wy bidden dat sijnen naem geheylicht worde so moeten wy na de heylichmakinge yvrichlick hongeren ende dorsten.

Hier teghen sondigen eerstelick de gene die de gemaeckte gebeden alleen met een lichtichheyt overloopen.

Daer na/de hypocriten/ die geensins door het gevoelen haerder zonden geroert worden.

Ten derden/ de luye/welcke sonder eenich bedencken bidden.

Goeden raet.

7 Ist dat yemant hier tegen worpt dat wy niet altijts door gelijcken noot gedrongē en worden om te bidden:ick bekenne dat wel/ ende dit onderscheyt wort ons seer wel van Jacobo gheleert/daer hy seyt:*Is yemant onder u droevich? die bidde/die drolic is/singe.Daerom bewijst selfs het gemeyn gevoelē/dewijle wy veel te trage ende luy zijn/dat God ons na dat het de saecke eyscht/ scherpelicker prickelt om ernstichlick te bidden. Ende dat noemt David den bequamen tijt: om dat(gelijck hy in vele ander plaetsen leert)hoe wy seerder door swaricheydt / ongerief / vreese ende andere versoeckingen benaut worden /soo veel te vryeren toeganck hebben wy/gelick of God ons tot hem riepe. Maer hierentusschen is het niet te min waer/dat Paulus seyt datmen te allen tijde moet bidden:want hoe seer voorspoedichlick onse saken nae onse begeerte gelucken / ende ons van allen zijden oorsake der blijschap ende verheuginghe aen comt / so worden wy nochtans te allen tijde door onse armoede ende gebreckelickheyt tot bidden vermaent. Of schoon yemant wijn ende koorn overvloedichlic heeft / so en sal hem nochtans sijnen kelder noch schenre niet verhinderen om dagelicx broot te bidden / dewijle hy niet een mont vol broots en can gebruycken sonder de gedurighe genade Gods. ‡ Nu ist dat wy overdencken hoe veel prijckels te aller stonde over ons hanggt / soo sal ons de vreese selve leeren / dat wy te geenen tijde en moeten sonder/ bidden zijn. Hoewel dit connen wy beter bekennen in onse geestelicke armoede. Want dewijle wy ons selven in soo vele zonden schuldich bekenen/hoe sullen die ons laten gerust zijn sonder ootmoedichlick de schult ende straffe af te bidden? Wanneer sullen ons onse versoekingen gerust laten sonder hulpe te soecken? Boven desen de begeerte des rijcx ende der eerlijckheyt Gods/moet ons niet nu en dan/maer sonder ophouden also trecken/ dat wy altijts oorsake eñ bequaemheyt hebben om te bidden. Daerom en wort ons niet te vergeefs so dicmael geboden dat wy sullen sonder ophouden bidden Ick en spreke noch niet van de volstandicheyt / daer van hier nae sal gemeldet worden. Maer als de Schriftuere ons vermaent om sonder ophouden te bidden/so straft sy onse luyheyt ende slapericheyt:om dat wy niet en gevoelen hoe noodich ons dese sorge ende neersticheyt is. Door desen regel wort geveynstheyt ende listicheydt om Gode te liegen/ van het gebedt gebannen. God belooft dat hy sal nae by zyn allen die hem aenroepen in der waerheyt:ende vercondigt dat sy hem sullen vinden die hem van gantscher herten soecken. Hier toe en comen die geensins comen die hen selven behagen in hare onreynicheyt. Daerom wil het oprechte gebedt berou ende beteringe hebben. Maer uyt dat gemeyn spreeckwoort comt in de Schriftuere te weten/*dat God de sondaers niet en verhoort/ende dat hare gebeden zijn grouwelic voor God/gelijc ooc hare offerhanden. Want het is recht dat die de ooren Gods gesloten vinden/die haer herte gesloten hebben:ende dat die God onbewegelic vinden/die door haer hartneckicheyt zijn strengicheyt verwecken. By Esaiam dreycht hy op dese wijse: Als gy uwe gebeden sult vermenichvuldigen/so en sal ic u niet verhooren: want uwe handen zijn vol bloet. Item by Jeremiam: Ic hebbe geroepen/ende sy hebben geweygert te hooren:sy sullen ooc roepen/ende ic en salse niet verhooren : want hy acht dat voor groote schande/dat de boose op sijn verbont roemen/die sijnen heyligen naem met haer gantsche levē ontreynigen. Daerom claecht hy by Esaiam dat de Joden wel met de lippen tot hem comen/ maer dat haer herte verre van hem is. Het welcke hy niet en seydt van de ghebeden allеenlijck / maer betuycht dat de veynsinghe in alle deelen sijns diensts hem walghelijck is. Hier toe dient oock dat Jacobus seyt : Ghy bidt ende en ontfanght niet : om dat ghy qualick bidt/ om dat ghy't in uwe lusten verdoen soudt. Het is wel waer/ (gelijck wy weynich hier nae sullen wederomme segghen) dat de gebeden die de Godsalighe doen/ niet ghefondeert en zijn op haer weerdicheydt/ nochtans en is de vermaninghe Joannis niet te vergeefs / daer hy seyt : Ist dat wy yet bidden/ soo sullen wy't ontfanghen/ want wy onderhouden sijne geboden: want de bose conscientie sluyt ons de deure toe. Waer uyt volcht dat alleenlic de oprechte dienaers Gods behoorlic bidden/ende verhoort worden. Daerom so wie hem selven bereyt tot bidden / die moet hem selven in sijne zonden mishagen/ ende eens bedelaers persoon ende gesintheyt aen doen : het welcke niet en can sonder berou ende beteringe geschien.

8 Hier toe moet oock de derde reghel comen/ te weten/ dat de ghene die voor het aenschijn Gods

Tegenworpinge. Wy en worden niet altijt door gelijcken noot gedrongen om te bidden.

Antwoort: Men moet altijt bidden Jac.5.13.

Psal.32.6.

Ephes.6.18

Bevestiginge deser antwoort/ genomen van een verhael der periculen/ onder de welcke alle ooghenblick sijts ons leven ende salicheyt is onderworpen.

Luc.18.1. Rom.12.12. Colos.4.2. 2Thess.5.17

bewijs/ dwelc genomen is van het bevel Gods.

Item/ van Gods beloftte.

Eyndelijck/ vā de natuere der voorweerdicheyt/ ende vande aenmerckinge der onvoorweerdicheyt.

*Mich.3.4 Ezech.8.18. Joan.9.31.

Esai.1.15.

Jere.11.7.8 ende 11.

Esai.29.13. Ezech.33.31 Matt.15.8 Marc.7.6.

Jac.4.3.

1.Joan.3.21

T'besluyt

De derde regel is/ dat wy van ons

wech doen alle hoovеerdicheyt.

Gods verschijnt om te bidden/ moet alle gedachten des eygen roems/ allen waen der eygener weerdicheyt/ ende int corte alle betrouwen dat hy op hem selven heeft/ afleggen/ ende hem selven te neder worpende/ Gode gantschelick de eere gheven: op dat wy/ ist dat wy yet van den alderminsten ons selven toeschrijvende/ niet met

Exempelen.

onse opgeblasentheyt voor syn aenschijn en vallen. Van dese vernederinghe ende veroотmoedinghe/ waer door alle hoocheyt te neder ghelegt wordt/ hebben wy vele exempelen in de dienstknechten Gods/ onder de welcke de alderheylichste hen selven alderseerst vernederen als sy voor

Daniel.

Dani.9.18

het aenschijn Gods comen. Also heeft Daniel/ die van den Heere soo seer gepresen is/ aldus gebeden: Wy en storten onse gebedt voor u niet in onse rechtveerdicheden/ maer in uwe groote barmhertichheyt. Verhoort ons Heere: Heere weest ons genadich. Verhoort ons/ ende doet dat wy bidden/ om uwes selfs wille/ om dat uwen naem is aengeroepen over u volck/ ende over uwe heylighe plaetse. Dit en doet hy niet (ghelick het pleecht te gheschien) als een uyt den volcke hem selven onder de andere vermengende/ maer belijt meer hem selven sondich te zijne/ neemt ootmoedelick syn uytvlucht tot de barmhertichheyt Gods: Gelick hy claerlick betuycht/ seggende: Als ick mijne zonden ende de zonden mijns volcx beleden

Danie.9.20

hadde/ etc. Dese ootmoedicheyt leert ooc David

David.

Psal.143.2.

door syn exempel/ seggende: Heere en treedt niet in het oordeel met uwen dienstknecht: want voor uwe aenschijn en sal niemant die leeft/ gerechtveerdicht worden. Op sulcke wijse bidt oock Esaias/ seggende: Siet/ ghy zijt toornich/ om dat

Esaias.

Esai.64.5.

wy gesondicht hebben. In uwe wegē is geduericheyt gefondeert/ daerom sullen wy behouden worden. Ende wy zijn alle vol onreynicheyts geweest/ ende alle onse rechtveerdicheden gelijc een onreyn cleet: ende wy zijn alle ghelijck loof verdwenen ende verwelcket/ ende worden door onse ongerechticheden gelijck door den wint verstropt. Ende daer en is niemandt die uwen naem aenroept/ die hem selven verweckt om tot u te keeren. Want ghy hebt uwe aenschijn van ons afghewent/ ende hebt ons laten verrotten in de dienstbaerheyt onser zonden. Nu dan Heere ghy zijt onse Vader: wy zijn slijck/ ghy zijt onse maker/ ende wy zijn het werck uwer handen. Heere en weest niet toornich/ noch en weest niet in der eeuwicheyt onser ongerechticheyt gedachtig. Nu aensiet/ wel aen/ wy alle zijn u volc. Hier siet ghy dat sy

Psal.55.23

Sap.12.13.

1.Pet.5.7.

Jeremias.

Iere.14.7.

gantschelick op gheen ander betrouwen en steunen/ dan op dit alleen/ dat sy denckende dat sy Gode toebehooren/ hopen dat hy voor hen sal sorgen. Also bidt oock Jeremias: Al ist dat onse ongerechticheden tegen ons betuygen/ soo doet het Heere om uwes naems wille. Want daer is seer waerachtichlick ende heylichlick geschreven in dien boeck die van eenen onbekenden Autheur (wie hy oock mach zijn) geschreven zijnde/ den Prophete Baruch toegelegt wort. De ziele die

Baruch.

Baruch.2.18.

droevich is ende troosteloos door de grootheyt haers verdriets/ de ziele die crom ende swack/ ende hongerich is/ ende de oogen die beswijcken/ geven u lof/ O Heere. Wy en storten onse gebeden niet nae de rechtveerdicheden onser vaderen voor uwe oogen/ noch en begheeren daer door gheen barmhertichheyt voor uwe aenschijn Heere onse God/ maer dewijle ghy barmhertich zijt/ so weest ons genadich/ want wy hebbē voor u gesondicht.

* De hulicheyt deser afleggiuge is/ vergevinghe te begeeren/ met een ootmoedige belijdenisse/ eñ seker betrouwen op

9 † Somma/ het begin ende de voorbereydinghe om behoorlick te bidden/ is de zonden ootmoedichlick ende vrijelijck belijden/ ende vergevinge daer van begeeren. Want men derf niet hopen dat oock onder de alderheylichste yemant

de barmhertichz. Gods/ gelijc David gezuycht.

soude yet van God vercrijgen/ tot dat hy uyt genade ende onverdient met hem versoent is: God en can oock niemant genadich zijn/ dan dien hy de zonden vergeeft. Daerom en ist geen wonder dat de geloovige hen selven met desē slentel de deure op doen om te bidden: het welcke wy uyt vele plaetsen der Psalmen leeren. Want David willende om een ander dinck bidden dan om de vergevinge der zonde/ bidt nochtans aldus: Heere en wilt de zonden mijnder jonckheyt ende mijnder

Psal.25.6.

overtredinge niet gedenckē: maer na uwe barmhertichheyt weest mijnder gedachtich Heere om uwer goetheyt wille. Item/ Aensiet mijn verdruckinge ende mijnen arbeyt/ ende vergeeft alle

Psal.25.18.

mijne zonden. Waer in wy oock sien dat het niet genoech en is dat wy alle dage rekenschap houden van onse versche sonden/ ten zy dat wy oock de zonden gedencken/ die mochten schijnen langen tijt vergeten te zijne. Want dese selve Prophete ergens een swaer zonde belijdende/ denckt door

Psal.51.7.

dese oorsake tot op syns moeders buyck/ in den welcken hy noch zijnde/ met onreynicheyt ende smette bevangen wert: niet om syn schult door de verdorventheyt der naturere te verminderen/ maer om dat hy alle de sondē syns levens op eenen hoop versamelende/ ende hē selven seer strengelick verdoemende/ mochte soo veel te beter van God verhoort worden. Ende hoewel de Heyligen niet altijts met uytgedruckte woorden om

Welcke niet altijt met uytgedruckte woorden/ gedaen is.

vergevinghe der zonden en bidden/ nochtans ist dat wy neerstichlick hare gebeden aenmercken die de Schrijftuere verhaelt/ soo sullen wy lichtelijck bevinden dat ick segghe/ te weten/ dat sy den moet om te bidden hebben uyt de enckel barmhertichheyt Gods genomen/ ende dat sy also altijts haer begin hier genomen hebben/ te weten in haer versoeninge met God. Wāt ist dat yemant wil zijn conscientie ondervragē/ hy bevint

2.Cor.5.18.

dat hy niet alleenlick niet en derf syne begeerten ende sorchvuldigheden gemeynsamelijck in den schoot Gods openbaren: maer dat hy selfs vergrouwet tot hem te gaen/ het en zy dat hy op syn barmhertichheyt ende vergevinge betrouwe. Daer is wel noch een ander sonderlicke belijdinge/ te weten/ waer in sy also verlichtinghe der

Daerenboven soo isser noch een bysondere belijdenisse der Godsaligen.

strasse begeeren/ dat sy oock mede om vergevinge der zonden bidden: want het waer tegen orden ende reden datmen sonde willen eenich dinc verhinderen ende weg nemen/ ende de oorsake laten daer uyt het comt. Want wy moeten toe sien dat wy de dwase siecken niet nae en volgen/ die alleenlick sorchvuldich zijn om de toevallende smerten ende gebreken wech te nemen/ ende den rechten wortel der sieckte vergeten. Maer wy moeten maken dat God ons genadich zy/ eer dan wy begeeren dat hy syn gonste met uytwendige teeckenen betuyge. Want hy selve wil dese orden houden/ ende het soude ons weynich voordeels doen dat hy weldaet aē ons bewese/ waert dat onse conscietie niet en gevoelde dat hy te vrede ende ons genadig is/ op dat hy hem gantschelic lief hebben. Waer van wy oock vermaent worden door de antwoorde Christi. Want als hy wilde den gichtsiecken gesont maken/ so seyt hy: Uwe zonden worden u vergheven. Met welcke woorden hy eerst het herte op heft tot het

Matth.9.2

ghene dat voornemelickste te wenschen is/ te weten/ dat God ons in ghenade ontfanghet/ ende daer nae de vrucht der versoeninghe bewijse in ons te helpen. * Voort boven de sonderlicke belijdinghe der teghenwoordiger schult/ waer in de geloovighe bidden om vergheuinghe daer van te ghecrijghen/ en moetmen de gemeyn voorrede niet

* Item de gemeyne voorrede/ die onsen gebeden een goetgunstheyt bereyden/ en salmen geensins achter laten.

niet vergeten waer door sy hen selven sondaers bekennende/ haer gebet aengenaem maken. Want haer gebedt en sal nemmermeer verhoort worden/ wanneert op de barmhertichheyt Gods niet gefondeert en is.

Joan. 1.9.

Hier toe mach het dienẽ dat Joannes seyt/ te weten: Ist dat wy onse zonden belijden/ soo is hy getrouwe ende rechtveerdich om ons die te vergeven/ende om ons van allen onreynicheyt te suyveren. Hierommoesten onder de Wet de gebeden door de reyninge des bloets geheylicht worden/ om aengenaem te worden/ ende om dat het volck alsoo soude vermaent worden / dat het sulck een eerlick priviligie (te weten/ dat het soude God aenroepen) onweerdich ware / tot dat het van sijne onreynicheden gesuyvert zijnde/ uyt de eenige barmhertich Gods betrouwen gecrege om te bidden.

Tegenworpinge tegen den derden. reghel der rechter aenroepinge: van den roem der Heyligen.

10 Dat de heyligen schijnen somtijts haer eygen rechtveerdichz. te betuygen om van God verhoort te worden: gelijck als David seydt: † Bewaert mijn ziele/ Want ick ben goet. Item Ezechias: ‡ Ic bidde Heere/ weest gedachtich dat ick voor u gewandelt hebbe in der waerheyt/ ende hebbe gedaen dat goet was in uwe ooghen: met sulcke wijsen van spreken en willen sy niet anders dan door de wedergeboorte betuygen / dat sy dienstknechten ende kinderen Gods zijn/ den welcken hy heeft belooft genadich te zijne. God leert door den Prophete (gelick boven geseyt is) dat sijne oogen sien op de rechtveerdige/ ende dat sijne ooren opẽ zijn tot hare gebeden. Wederom betuycht hy door den Apostel/ dat wy sullen vercrijgen al wat wy bidden/ ist dat wy sijne geboden onderhouden. Door welcke sententien hy niet en wil beduyden/ dat het gebet sal nae de verdienste der wercken geacht worden: maer hy wil also bevestingen het betrouwen der gener die haer conscientien suyver ende oprecht gevoelen sonder geveynstheyt/ gelijck alle de geloovige behooren te zijne. Want het is uyt der waerheyt Gods, genomen dat de blinde die siende geworden was / seyt by Joannem / te weten dat de sondaers van God niet verhoort en worden: soo verre wy nae de gemeyne wijse der Schrifteure by dat woort sondaers, verstaen de gene die sonder begeerte der rechtveerdicheyt geheel in hare zonden slapen/ eñ gerust zijn: want geen herte en sal te eenigen tijde tot oprechte aenroepinge Gods comen/ ten zy dat het oock mede nae Godsalicheyt stae. Soo dan de betuyginghen daer mede de Heyligen haer reynicheyt ofte onnooselheyt melden/ sien op sulcke beloften/ op dat hen gegeven worde/ dat alle dienstknechten des Heeren mogen verwachten. Boven desen bevintmen dat sy dan meest sulcke gebeden gebruycken / als sy hen selven met hare vyanden voor den Heere vergelijcken/ uyt der welcker ongerechticheyt sy begeeren door sijne handen verlost te worden Ende in dese vergelijckinghe en ist geen wonder/ dat sy haer rechtveerdicheyt ende eenvoudicheyt des herten voortbrengẽ/ op dat sy door de oprechticheyt haerder sake den Heere te meer verwecken om hen hulpe te doen. So en benemen wy dan den Godsalighen Leser dit goet niet/ dat hy de getuygenisse zijnder goeder conscientie gebruycke voor den Heere/ om hem selven in de beloften te bevestigen/ daer mede de Heere sijne dienaers vertroost ende versterckt:

** Psal. 80.2 / 2. Reg. 20.4 / Esai. 38.3. / Psa. 34.16. / 1. Joan. 3.22*

Reden ende bewijs der selver antwoort.

Van 't gene dat contrarie is. Joan. 9.21.

Van de vergelijckinge der Godsaligen met den goddeloosen

maer wy willen dat het betrouwen ende de hope der verhooringhe / op de eenige goedertierentheyt Gods stae/ende dat wy alle gedachte onser eyghener verdienste afleggheu.

De vierde regel ofte conditie is/ dat wy wel gemoet worden om te bidden met een seker betrouwen van verhoort te worden.

11 De vierde regel sal zijn dat wy also door waerachtighe vernedertheyt te neder geslagen zijnde/ niet te min gemoet worden om te bidden/ met een seker hope verhoort te worden. Dese twee dingen schijnen wel tegen malcanderen te strijden / te weten/ datmen met het gevoelen der rechtveerdiger wrake Gods/ oock mede een seker betrouwen sijnder gonste hebbe: maer sy comen nochtans seer wel over een / als wy door onse eygẽ quaet verdruckt ende te neder ghewoorpen zijnde / door sijn eenighe goetheyt opgeheven worden. Want gelijck wy boven geleert hebben/ dat de bekeeringe ende het geloove onverscheydelick aen malcanderen gebonden zijn/ hoewel nochtãs de bekeeringe ons verschrickt/ende het geloove verblijt: alsoo moeten sy ooc beyde in het gebedt malcanderen te gemoete comen. Ende dese overeencominge druckt David met corte ende weynige woorden uyt/ als hy seyt: Ic sal door u groote goetheyt tot u huys in gaen/ ic sal in uwen heyligẽ tempel aenbidden met vreese. Onder de goeth. Gods vervaet hy het geloove/ende en sluyt daerentusschen de vreese niet uyt: want zijn Majesteyt en dringt ons niet alleenlick tot eerbiedinge/ maer onse eygen onweerdicheyt doet ons ooc alle hoovaerdicheyt ende sorgheloosheydt vergheten / ende houdt ons in de vreese. Ick en spreecke hier niet van sulck een betrouwen / waer door het herte van alle ghevoelen benautheydt vry zijnde/ soete ende volmaeckte ruste hebbe/ want soo grooter ruste ende vrede te hebben dat betaemt den genen die alle dingen nae haren wille hebbende/ geen sorge/ noch begeerte/ noch vreese te hebben. Maer het is den Heyligen een seer goede verweckinghe om God aen te roepen/ als sy met noot bevangen zijnde/ met seer groote ongerusticheyt gequelt worden/ en byna vergaen in hẽ selven/ tot dat hen het geloove bequamelick te hulpe comt: want onder sulcke benautheden verschijnt hen de goetheyt Gods/ alsoo dat sy wel door de swaricheyt des verdriets vermoeyt zijnde / suchten ende stenen/ ende door vreese van grooter quaet oock benaut ende gequelt worden/ maer nochtans op de goetheyt Gods die hen verschenen is / betrouwende/ hen selven vermaken ende vertroosten/ ende uytcomste ende verlossinghe hopen. Soo moet dan het gebedt der Godsaligen uyt dese twee gesintheden comen/ ende moetse oock beyde in hem hebben ende bewijsen/ te weten / dat het om des tegenwoordigen quaets wille suchte / ende voor niet quaet seer vreese/ ende nochtans daerentusschen oock mede tot God vluchte/ vastelic betrouwende / dat hy bereyt is hulpe te doen. Want God wort wonderlickẽ seer door onse ongeloovicheyt ende mistrouwen getrecht/ als wy een weldaet van hem bidden ende niet en hopen noch betrouwen die te gecrijgen. Daerom en comt gheen dinck met de natuere des gebets beter over een/ dan datmen hen desen regel stelle/ te weten/ dat het niet lichtveerdichlijck en gheschie/ maer het geloove als eenen leytsman nae volge. Tot dit fondament roept Christus ons alle door dese sententie; Ick seggeu/

Psal. 5.8.

Daer uyt ontspruyt het gebet der Godsaligen mensches.

D'welck door het misbetrouwen vertuystert wort.

Mat. 11.24

al wat ghy bidt/ gelooft dat ghy't sult ontfange/ Mat.21.22
ende het sal u geschien. Dit selve bevesticht hy ooc ergens/ seggende: Al wat ghy bidt met betrouwen/ dat sal u geschien. Hier mede comt ooc Ja- Iacob 1. 5.
cobus over een / als hy seyt: Ist dat yemandt wijsheyd't gebreck heeft/ die begeert se van God/ diese eenen yegelicken mildelick geeft/ ende niet en verwijt/ maer hy moetse begeeren int geloove niet twijfelende. Als hy daer het geloove stelt tegen de twijfelinge/ so druckt hy seer bequamelick de cracht des geloofs uyt. Men moet ooc wel aenmercke dat hy daer by seyt/ te weten/ dat die niet en vercrijgen die God met twijfelings ende verwerrentheyt aenroepen/ ende niet en konnen sekerlick in haer herte achten/ of sy sullen verhoort worden ofte niet. De welcke hy oock vergelijckt by de baren des waters/ die menichfuls van den
Iac.5.15. wint geroert ende ommegedreven worden. Daerom sette hy op een ander plaetse het gebet des geloofs/ door een oprecht gebet. Boven desen als God soo menichmael betuycht/ dat sy sal eenen yegelick en geven nae syn gheloove / soo gheeft hy oock daer mede te kennen/ dat wy sonder geloove geen dinck en connen vercrijgen. Somma/ het is het geloove dat alle dingen vercrijcht / die ons door het bidden gegeven worden. Dit is het gene dat Paulus wil seggen met die schoon sententie/ die van onverstandige menschen niet ghenoech aengemerckt en wort/ te weten/ daer hy
Rom.10.14 seyt: Hoe sal yemant dien aenroepen/ in den welken hy niet en gelooft? ende wie sal gelooven/ ten zy dat hy't ghehoort en hebbe? Het gheloove is uyt den gehoore/ ende het gehoor uyt den woorde Gods. Want als hy het begin des ghebeds/ als by trappen uyt de geloove beleyt/ so betuycht hy claerlic genoech/ dat God niet en can oprechtelick aengeroepen worden/ anders dan van den genen dien de goedertierenheyt ende sachtmoedicheyt Gods/ door de verkondinge des Evangelij bekent/ jae gemeynsamelick verclaert is.

In somma/ t'geloove wordt vereyscht int gebedt.

12 Dese nootsakelickheydt en bedencken onse tegenstrijders niet. Ende daerom als wy den geloovigen gebieden met seker betrouwen des herten te achten dat God hen genadich ende gonstich is/ soo meynen de Papisten dat wy seer ongeschicktelijck spreken. Maer waert dat sy eenich gebruyck des waerachtigen gebets hadden/ soo souden sy voorwaer wel verstaen dat God niet en can te rechte sonder seker gevoelen sijnder gonste ende goetwillicheyt/ aengeroepen worden. Maer dewijle niemant de cracht des geloofs en can wel doorsien/ dan diese in syn herte beproeft: wat voordeel salmen doen / met de menschen handelende/ die opentlick bewijsen dat sy noyt anders gehadt en hebben / dan eenen valschen waen? Want hoe crachtich ende hoe nootsakelic dese versekertheydt zy die wy eyschen / dat wort voornemelick uyt de aenroepinge geleert. Soo wie dit niet en siet die geeft te kennen dat hy een seer slaperige conscientie heeft: So laet ons dan dat blindt geslachte verlaten/ ende vast in die sententie Pauli blijven/ te weten/ * dat God niet en can aengeroepen worden / anders dan van den genen die syn barmhertichept door het Evangelium kennen/ ende vaste betrouwen dat sy hen bereyt is. Want hoedanich sal dit gebet zyn: O Heere/ ick en ben niet seker of ghy my wilt verhooren: maer de wijle ick benaut ben/ so vlie ick tot u/ op dat ghy my helpt/ ist dat ickt weerdich ben: Alsoo en zijn de Heyligen niet ge-
Hebr.4.16. woon/ der welcker gebeden wy in de Schriftue-
Ephes.3.12 re lesen. De heylige Gheest en heeft ons oock alsoo niet geleert door den Apostel/ de welcke ons gebiet met betrouwen tot den hemelschen throon te gaen/ om genade te ghecrijghen: ende ergens leert hy dat wy de vrymoedichept ende den toeganck hebben met een betrouwen door het geloove Christi. Daerom moeten wy dese versekertheyt ende gerustichept van te vercrijgen dat wy bidden (de welcke door den mont des Heeren geboden/ ende door aller Heyligen exempel geleert wort) vasthouden/ ist dat wy willen met vrucht bidden. Want sulck een gebet is eerst Gode aengenaem/ dat uyt sulck een betrouwen comt/ ende op een onbevreesde sekerheyt der hoope gefondeert is. Hy hadde mogen alleenlick het geloove melden: maer hy stelt daer by niet alleenlick het betrouwen/ maer wapent dat oock met vrymoedichept ofte stoutichept/ om door dit merckteecken ons te onderscheyden van de ongeloovige/ die wel met ons int gemeyn God aenbidden/ maer ongestadichlick. Hierom bidt de gantsche Ghemeynte in den Psalm/ seggende: Uwe barmher-
hept zy over ons/ gelijck wy op u ghehoopt heb- Psal.33.22
ben. Dese selve conditie wordt oock ergens gestelt van den Prophete/ seggende: Op wat dach Psal.56.10
ick sal roepen/ ick weet dat God met my is. I-
tem/ Ick sal my des morgens tot u voegen ende Psal.5.5.
uyt sien. Want uyt dese woorden leeren wy/ dat de gebeden te vergeefs gesproken worden/ ten zy dat de hope daer by zy/ uyt de welcke wy/ gelijck als uyt eenen hoogen waeckthoren/ God gerustelick verwachten. Hier toe dient ooc de orden die Pau-
lus houdt in sijn vermaninge: want eer hy de ge- Ephes.6.16
loovige vermaent om te allen tyde met waken en ghedurichept te bidden / soo ghebiedt hy hen voor al den schilt des gheloofs aen te nemen/ ende den helm der salichepdt / ende het sweerdt des Gheests / het welcke is het woort Gods. Voort moeten de Lesers wederom tot ghedachtenisse brengen / dat ick meynich te voren gheseyt hebbe/ te weten/ dat het gheloove daer door niet ghekrenckt en wort / om dat de bekenninge onser ellendichepdt / armoede ende onreynichept / daer by ghestelt wordt. Want hoewel de gheloovighe ghevoelen dat sy met seer swaren last der zonden verladen ende benaut zijn / ende dat sy niet alleenlick ydel en zijn van alle dingen door de welcke sy souden moghen Gods gonste vercrijgen/ maer dat sy ooc met vele schulden beswaert zijn / door de welcke God hen met rechte verschrickelick wort: nochtans en laten sy niet af hen selven hem voor te stellen / noch dit gevoelen en verschrickt se niet van tot hem te comen: dewijle daer geen ander toeganc tot hem en is. Want het gebet en is niet ingestelt om ons selven hoovaerdichlic voor God te verheffen/ ofte om eenich dinc dat onse is/ groot te achten: maer om onse schult te belijden / ende onse ellendichept by Godt te beweenen: gelijck de kinderen haer beclach ghemeynsaemlijck doen by hare vaders. Jae veel meer moet de seer groote hope onses quaets ende verdriets vol perijckels zijn / waer door wy tot bidden verweckt worden: ghelijck ons oock de Prophete leert door sijn exempel / segghende:
Maeckt mijn ziele ghesont / Want ick hebbe te- Psal. 41.5.
ghen u ghesondicht. Ick bekenne wel dat de stralen ende steken deser prickelen souden dootlick zijn / waert dat God niet te hulpe en quame: maer onse seer goede Vader heeft na sijn onuytsprekelicke goedertierentheydt bequame hulpe ghegheven / om alle onse beroeringhen te stillen / sorghen te versoeten/ vreese uyt te wisschen/ ende ons lieflick tot hem te trecken/ jae om niet alleenlick alle verhinderinghe / maer oock alle swaricheyt wech te nemen / ende den wech lichte te maken.

13 Ende ten eersten als hy ons ghebiedt te bidden/

Wt vaste geloove ende hope mit bidden/ houden onse tegenstrijders voor een ongeschickte sake.

Der welcker dwalinge afgescheyden ende wederleyt wort met bewijs der getuygenissen der Schrifture Rom.10.14

Die daer beschreven dat sulck gebet God aengenaem is/ dat uyt een seker betrouwen ende onvervaerde hope voortcomt.

Noch ten strijt niet met dese leere dat dese sekerheyt gestelt wort by de kennisse onser ellendichept/ armoede ende onreynichz.

Teghen dese onse onweerdichept stellen wy. Het ghebodt Gods.

bidden / soo strast hy ons met dat selve gebodt van godloose hartneckichept/ ten zy dat wy daer in gehoorsaem zijn. Hy en conde geen ernstiger gebet geven/ dan dat in den Psalm geschreven staet: Aenroept my in den dach der verdruckinge.

Psal.50.15

Maer dewyle onder de wercken der Godsalichept geen dinck ons so dicmael in de Schrifture geboden is als het gebedt / soo en wil ick niet langer hier in blyven. Christus onse Meester seyt: Bidt / ende ghy sult ontfangen: Clopt/ ende u sal opgedaen worden.

Math.7.7.

2. Gods belofte.

Hoewel by dit gebot wort oock een belofte ghestelt/ gelijck het noodig is. Want hoewel een yegelijck bekent datmen moet den gebode gehoorsaem zijn / soo soude nochtans het meeste deel der menschen de stemme Gods vlien/ waert dat hy niet en belooft soo bereyt te zijne ende soo lichtelick te verhooren. Dewyle dit also is/ so ist seker dat alle de gene die uytvlucht ende afkeeringe soecken/ om niet recht tot God te comen/ niet alleenlic wederspannich ende ongehoorsaem zijn / maer oock van ongeloovichept overtuycht worden: want sy en betrouwen de beloften niet.

Dwelc meer als genoech de wederspannige ende hypocryten veroordeelt.

Dit moeten wy dies te neerstichlicker aenmercke͂/ om dat de geveynsde hyppocriten onder het decksel der vernederinge ende ootmoedichept/ het gebot Gods hoovaerdichlick verachten/ ende synder vriendelicker roepinge geen geloove en geven: ja berooven hem van het voorneemste deel syns dienSts. Want als hy de offerhāde in de welcke de gantsche heylichept doe scheen gelegen te syne heeft verworpen/ soo betuycht hy dat de opperste ende dierbaerste dienst is/ datmen hem aenroept in den dach des noots. Daerom als hy eyscht dat hem toe comt / ende ons verweckt om blymoedichlick gehoorsaem te zijne/ soo en comen wy geenen soo cierlicken schijn der twijfelinge voorwenden/ waer door wy souden mogen onschuldicht worden.

Getuygenissen der schrifturen/ welcke dat bevel van te bidden/ bevestigen.

Soo dan alsoo vele getuygenissen als alomme in de Schriftuere gelesen worden/ door de welcke ons de aenroepinge Gods geboden wort/ so vele banieren worden ons voor ooghen gestelt om ons tot betrouwen te verwecken. Hoe soude groote stoutichept zijn voor het aenschijn Gods te come͂/ hadde hy ons niet eerst geroepen. Soo opent hy ons dan den wech door sijn stemme. Hy spreeckt door den Prophete aldus: Ick sal hem seggen/ Ghy zijt myn volck: ende sy sullen tot my seggen Ghy zijt onse Godt.

Zach.13.9.

Hier sien wy hoe hy syne dienstknechten voor gaet/ ende wil dat sy naevolghen/ ende dat het daerom niet te vreesen en is/ dat dese melodie die hy selve ons in den mont gheeft/ hem niet en soude soete genoech wesen. Voornemelic sal ons in den sin comen de schoone tytel welcken David Gode gheeft: door den welcken wy lichtelick sullen alle verhinderingen overwinnen/ te weten: Ghy zijt God die de gebeden verhoore: alle vleesch sal tot u comen.

Psal.65.3.

Want wat mach lieffelicker of soeter zijn/ dan God met desen tytel becleedt ende verciert wort/ door den welcken hy ons versekert dat gheen dinck eygentlicker synder natuere toe comt/ dan de gebeden der gener die hem aenroepen/ te verhooren? Hier uyt besluyt de Prophete / dat de duere niet weynich/ maer allen menschen open is: want hy spreecktse oock alle aen met dese stemme: Aenroept my in den dach der verdruckinghe/ ick sal u verlossen / ende ghy sult my eerlick maken.

Psal.50.15

2.Sam.7.27.

Nae desen regel heeft David om te vercrijgen dat hy badt/ de belofte voorgehouden/ die God hem belooft hadde. Ghy Heere (seyt hy) hebt in de oore uwes dienstknecht geopenbaert: daerom heeft uwe dienstknecht sijn herte bewreecht gebonden om te bidden. Hier uyt verstaen wy dat hy bevreest was/ hadde hem de belofte niet opgericht. Alsoo heeft hy op een ander plaetse hem selven met dese gemeyn leere onderwesen ende versterckt/ seggende: Hy sal doen den wille der gener die hem vreesen. Jae men mach in de Psalmen aenmercken dat de loop des gebets is als gebroken/ om nu tot de macht Gods/ nu tot sijn goethept/ nu tot de getrouwichept der beloften over te loopen.

Psal.145.

Het mochte schijne͂ dat David ongeschictelic sijn gebet breect/ sulcke sententien daer in brengende: maer de geloovige weten door het gebruyc en̄ door de bevindinge dat haer hitte ende yverichept verslaeut/ ten zy dat sy nieuwe voncken daer toe brengen: ende daerom en is tusschen het bidden de bedenckinge der naetuere Gods/ ende des woorts Gods/ niet te vergeefs. Ende alsoo sullen wy na Davids exempel sulcke dinghen niet laten in onse gebedt te vermengen/ waer door onse swacke herten mogen met nieuwe cracht vermaeckt worden.

Andere ghetuyghenissen vā de belofte nissen/ welcke den Godsaligen aenroepers Gods aengaen.

14 En̄ het is wonder dat wy door sulcke groote soetichept der belofte niet beweecht noch vyna deel geensins beroert en worden/ maer het meeste der menschen liever heeft in ommeweghe͂ te dwalen/ ende de fonteyne des levenden waters verlatende/ dorre putten te graven/ liever dan de mildichept Gods te ontfangen die hen is aengebode͂. Salomon seyt: De nae͂ des Heeren is een onverwinlicke stercte: de rechtveerdige sal tot die vlien/ ende behouden worden.

Prov.18.10.

En̄ Joel de grouwelicke ellendichz. die te comen stont/ voorseyt hebbende/ heeft die schoon sententie die alle gedachtenisse weerdich is/ daer by gestelt/ te weten: So wie de naem des Heeren aenroept/ die sal salich wesen: welcke sententie eygentlic den loop des Evangelij aengaet.

Joel.2.32.
Actor.2.21.
Rom.10.13.
Jere.65.24.

Onder hondert is nauwe een die beweecht wordt om God te ghemoete te comen Hy roept door Esaiam: Ghy sult my aenroepen/ ende ick sal u verhooren. Jae eer ghy roept/ sal ick u antwoorden. Op een ander plaetse geeft hy dese selve eere der gantscher Ghemeynte int gemeyn/ gelijck die oock alleen den leden Christi toe comt. Hy heeft tot my gheroepen / ick sal hem verhooren/ ick ben met hem in de verdruckinghe/ op dat ick hem verlosse.

Psal.91.15.

Hoewel (ghelijck voorseydt is) ick en hebbe niet voorgenomen alle de plaetsen te verhalen/ maer de voorneemste uyt te kiesen/ uyt de welcke wy mogen smaken/ hoe vriendelic God ons tot hem treckt/ ende hoe nauwe onse ondanckbaerheydt gevanghen is/ soo datse niet en can ontvlien / als wy onder soo scherpe prickelen ende vermaninghen noch leven ende traech zijn. Daerom moeten dese woorden altijts in onse ooren luyden: De Heere is na by/ allen den gheuen die hem aenroepen / die hem aenroepen in der waerheydt

Psal.145.18.

Item de woorden die wy uyt Esaia en Joele verhaelt hebben? met de welcke God betuycht dat hy syne ooren bereyt heeft om de ghebeden der Godsaligen te verhooren / jae dat hy een behagen daer in heeft ghelijck in een welrieckende offerhande/ als wy alle onse sorghe op hem worpen. Dese sonderlicke vrucht der belofte Gods hebben wy/ als wy niet met twijfelen ende vertsaghen onse gebedt doen / maer betrouwende op zyn woort die ons anders door zijn Majesteyt verschrickt / bestaen hem onsen Vader aen te roepen/ dewijle hy ghewerdicht dien seer soeten naem ons in den mont te gheven. Boven desen moeten wy sulcke noodinghen ende aenlockinghe hebbende / weten dat daer in oorsake ghenoch is / om verhoort te worden / dewijle onse ghebeden niet en staen op onse weerdichept/ maer alle haer weerdichept ende hope

om

om te vercrijghẽ/is op de beloften Gods gefondeert/ẽn staet daer op allen/so dat haer geen onder steunsel noodig en is/noch herwaerts ofte gintswaerts omme en siet. So moeten wy seker ende vast in onse herten achten/ hoewel wy so groote heylichz. niet en hebben als in de H. Vaders/Propheten ẽn Apostelen gepresen wort / dat wy nochtans haer medegheselllen zijn / dewijle het gebot des gebets/ ende het gelove ons met hen ghemeyn is / ist dat wy op het woort Gods steunen. Want als God vercondicht/ dat hy wil eenen yegelicken genadich zijn/ ende lichtelick verhooren/ so geeft hy allen seer ellendigẽ goede hope te vercrijgen dat sy bidden:ende daerom moetmen de sententien aenmercken die alghemeyn sijn / in de welcke niemant van den eersten aen tot dẽ laetsten toe/uytgesloten en wort. Alleenlic dat daer zy oprechticheyt des herten/ mishagen in ons selven/ootmoedichz. ende geloove: op dat onse geveynstheyt den naem Gods niet door valsche aenroepinghe en ontheylighe. De goedertierenste Vader en sal die niet verworpen/die hy niet alleenlic en vermaent tot hem te comen / maer oock allesins daer toe verweckt. Hier uyt comt de wijse des gebets Davids die ic weynich te vooren verhaelt hebbe / te weten: Siet

Ten hindert niet dat wy so groote heylicheydt niet en hebben, als in den anderen uytnemende knechten. Gods gepresen wort/als wy maer vã dat ydele vertrouwen vry zijnde/ met een oprecht gemoet onsen toevlucht nemẽ tot Gods barmhertigheyt.

2.Sam.7.27 Heere/ gy hebt uwen dienstknecht belooft: daerom neemt u dienstknecht heden eenen moet/ende heeft syn herte beweecht gevonden om te bidden in u tegenwoordicheydt. Nu dan Heere God/gy zijt God/ ende uwe woorden sullen waerachtich wesen. Ghy hebt tot uwen dienstknecht gesproken van dese weldaden:daerõ begint ende doet het. Gelijck hy oock op een ander plaetse seydt:

Psa.119.76 Doet uwen dienstknecht na u woort. Ende oock so wanneer alle het volck Israel hem selven door de gedachtenisse des verbonts versterckt/so wort daer door ghenoech verclaert/ datmẽ niet en moet bevreesdelic bidden dewijle het ons van God gheboden is. Ende hier in hebben sy het exempel der Vaderen / ende voornemelick Jacobs nae gevolcht/dewelcke beleden hebbende/ dat hy tot so veel barmherticheyts die hy van de hant des Heeren ontfangen hadde/te cleyn ende verachtelick was so seyt hy nochtans dat hy moet gecrijcht om nog meerder wel-

Gen.32.10. daden te eysschen/om dat God belooft hadde dat te doen. Hoe schoon ende costelick de de verwe zy daer mede de ongeloovige hen selven bedecken/ nochtans als sy so wanneer hen de noot dringt/haer toevlucht niet tot God nemen / hem niet en soecken/ noch om syn hulpe en bidden: soo berooven sy God van syn eere/ niet anders dan gelic of sy hen selven nieuwe godẽ smeden:want op dese wijse versaken sy/ dat God hen de autheur alles goets is. Hierenteghen om de Godsalige van alle beswaringe te verlossẽ/ en can niet sterckers wesen/ dan dat sy hen selven versterckẽn ende wapenen met dit gedachte/te weten/dat sy door geen dinc en behooren verhindert te worden vã bidden/ dewijle sy dat doende/den gebode Gods gehoorsaem zijn / dewelcke betuycht dat hem geen dinc aengenamer en is dan gehoorsaemheyt. Hier uyt wort wederõ beter verclaert dat boven ghesept is/ te weten / dat de onvertsaechde moet tot bidden wel over een comt met vreese / eerbiedinghe ende sorchvuldicheyt/ende dat het niet ongeschicts en is/dat God die op recht/ die te neder gesla-

Waerentegen zijn het alle afgodendienaers/ de welcke God in harẽ druc genden noot niet aen en roepen.

Ten laetsten/ dat vreese ende vertrouwen in een ware aenroepinge tsamen sijn/ comen dese maniere van spreken wel over een:dat de godsalige hare ghebeden voor Gode nederworpen/ ende opheffen.

gen sijn. Aldus comen die wijsen van spreken wel met malcanderẽ over een/die nochtans schijnen te strijden. Jeremias ende Daniel seggen/ dat sy hare gebeden nederworpen voor den Heere. Jeremias seyt op een plaetse/Onse gebet valle voor het aenschijn Gods/op dat hy den overblijfsele des volcx genadich zy. Wederom seggen de geloovige dickmael/ dat sy hare gebeden opheffen. Alsoo spreecht Ezechias als hy den prophete bidt/dat hy wil voor der stadt Jerusalem bidden. Ende David begeert dat syn gebet opclimme gelijck een brantoffer. Want hoewel de geloovige van de Vaderlicke liefde Gods tot hem seker zijnde/blymoedichlick tot hem comen / ende hem gheloovẽ/ ende hen niet en ontsien om de hulpe te biddẽ die hy van selfs belooft heeft:nochtans en worden sy niet door eenige roeckeloose sorgeloosheyt verheven/ maer climmẽ also op met de trappen der beloften/ dat sy nachtans altijts vernedert blijven in ootmoedicheyt.

Jere.41.9. Dan.9.18. Jere.4.22. 1.Reg.20. 10. Psal.141.2

15 Hier worden vele vragen tegengeworpẽ: want de Schriftuere verhaelt dat God sommige gebeden verhoort heeft/ die nochtans uyt geen gerust noch gematicht herte en quamen/ dwelck geschiet om seker oorsaken. †Joatham hadde wel goede oorsake om de inwoonders Sichem te vervlocken/ ende sulcke straffe te wenschẽ als daer nae over hen gecomen is:maer nochtans dewyle hy door de hitticheyt des toorns ende der wrake ontsteken zijnde/sulcx begeerde/ soo schijnt God sulcke vervloeckinge verhoorẽde/de ongeschickte yvericheyt te prijsen. Met sulcker yvericheyt was ooc Samson bevangen/als hy seyde: * Heere sterckt my/op dat ic wrake doe over de onbesnedene. Want hoewel daer eenige goede vierigheyt was / so heeft nochtans de hittige ẽn onrechte begeerte daer de overhant ghehat. Ẽn nochtans verhoort hem God. Waer uyt men (gelijc het schijnt) soude moeten besluyten/dat de gebedẽ verhoort worde/hoewel sy niet en zijn na den eysch des woorts Gods gedaen. Ic antwoorde/ dat een eeuwige Wet niet en wort door sommige sonderlicke exempelen te niete gemaeckt. Ende dat somtijts sommige menschen zijn sonderlic van God geroert geweest/ waer uyt de verscheydenheyt comt/dat sy zijn uytgenomen uyt de gemeyne wijse ende regel. Want men moet de antwoorde Christi aenmercken/ te weten / doe de Discipulen wilden onvoorsichtichlick het exempel Elie nae volghen soo antwoorde hy dat sy niet en wisten van wat geest sy ghelept waren. Maer wy moeten oock voorder komen/ te weten/ dat de ghebeden niet altijts Gode en behaghen die hy verhoort: maer soo verre het tot exempel dient dat het ghene dat de Schriftuere leerdt/ met clare bewijsinghen openbaer worde/ te weten/ dat hy den ellendigen de hulpe comt ende het suchten der gener verhoort die t'onrechte verdruct zijnde/hem om te hulpe bidden:daerõ volbrengt hy sijne oordelẽ als de clachtẽ der armen hulpelosen tot hem op climmen hoewel sy niet weerdich en zijn yet te vercrijgẽ. Wãt hoe dicmael heeft hy betuycht dat hy de wreethz. rovinge/ overweldinge/oncuyschz. ẽn ãdere boose stuckẽ wreckẽde/ de stoutichz. ẽn rasernie verhinderẽde ẽn de wreede tyrannische macht te niete makẽde/ hulpe doet dẽ genen die't onrechte verdruct/ waeren/ die nochtans

Tegenworpinge/genomen uyt sommige exempelen. De gebeden / van sommige hebben haer vruchten gehadt/ niet tegenstaende sy niet gestelt en waren nae het voorschrift des Goddelicken woorts.

* Jud.9.20 * Jud.16.28

1. Antwoort

2. Antwoort

Luc.9.55.

3. Antwoort Hoewel dat sulcke exempelen ons niet en zyn gegeven om na te volgen so is het nochtans/ datter seer groote profijte daer uyt tot ons voortcomen/ te weten, een aenroepinge uyt het ghelove spruytende/ yvericheyt om te bidden/ verhooringe danckbaerheyt/ etc.

nochtans onseker zijnde wat God sy aenbaden/
met haer gebedt niet anders en deden / dan dat
sy de lucht sloeghen. Het woort oock door eenen
Psalm claerlijck gheleert / dat de ghebeden die
door het gheloobe niet tot in den Hemel en co-
men / nochtans niet sonder cracht noch vrucht
Psal.107. en zyn. Want hy versamelt de ghebeden die de
noot alsoo wel der ongheloobighen / als den
Godsaligen door natuerlick gevoelen afdringt:
ende bewijst door de uytcomste dat God noch-
tans den sulcken ghenadich is. Maer verhoort
hyse om door sijn goedertierentheyt te betuy-
gen / dat hare ghebeden hem aenghenaem zyn:
Jae veel meer om door dese gheleghentheyt sijn
barmherticheydt te vermeeren ende verclaren/
dewijle niet selfs der ongheloobighen ghebedt
ghewyghert en woordt : Boven desen om syne
rechte dienaers te meer tot bidden te verwec-
ken / als sy sien dat ooch het schreyen der on-
heylighen niet sonder vrucht en is. Nochtans en
moeten de gheloobighe van den reghel die God
hen gestelt heeft / niet afwijcken / noch den on-
gheloobighen benyden ghelijck of die veel ghe-
wonnen hadden / als sy vercreghen hebben dat
sy begeerden. Op dese wyse hebben wy ghesept
dat God is beweecht ghewesst door het leet-
1.Reg.21.39 wesen Achabs/ om dat hy door dat bewijs sou-
de openbaren / hoe bereyt hy is om sijne uyt-
vercorene te verhooren / als sy met waerachti-
ghe bekeeringhe comen om met hem te versoe-
nen. Daerom bekijft hy in den Psalm den Jo-
Psal.106. 43. den om dat sy bebonden hebbende dat hyse soo
ghewillichlijck verhoort / nochtans terstont tot
haer natuerlicke hertneckicheyt wedergheheert
zyn. Het welcke oock openbaer is uyt de Histo-
rie der Rechteren / te weten/ dat sy soo dickmael
als sy tot den Heere gheschreyt hebben / hoewel
haer tranen bedrieghelick waren/ nochtans zyn
uyt de handen haerder vyanden verlost gewor-
den. Daerom ghelijck hy sijn Sonne laet schij-
Mat.5.45. nen/ beyde op de goede ende boose: alsoo en ver-
worpt hy niet de ghebeden der ghener diens sake
goet en recht is/ende der welcker ellendicheyt
weerdich is geholpen te worden. Hierentusschen
verleent hy alsoo uyt voedtsel den geenen die zyn
goetheyt verachten / als hy de gheloobighe tot
De tweede tegenwoordige. Sommiger Godsaliger gebeden en hebben dare verhooringe niet gehadt. salicheyt verhoort. Het schijnt een swaerder vra-
ghe te zyne van Abraham ende Samuel, dewijle
Abraham heeft voor de Sodomiten ghebeden/
gheen woort Gods daer van hebbende: ende
Samuel heeft teghen het openbaer verbodt voor
Saul ghebeden. Alsoo heeft oock Jeremias te-
Gen.18.23. ghen de verwoestinghe der Stadt ghebeden:
1.Sam.15.11. want hoewel zy niet en zyn verhoort ghewesst/
soo ware het nochtans hart te segghen / dat zy
Jere.32.16. gheen geloobe en hadden. Maer dese antwoor-
de sal den geschickten leseren (ghelijck ick hoope)
ghenoech doen/ te weten / dat sy ghesteunt heb-
ben op het gemeyn fondament/ waer door God
gebiedt oock den onweerdighen barmhertich te
zyne: ende dat sy niet ghantschelick en zyn sonder
Antwoort: welcke bevestight is met een heerlicke spreucke Augustini. gheloobe ghewesst/ hoewel het schijnt dat hen
haer meyninghe bedroghen heeft. Augustinus
schrijft erghens wijselick/ segghende: Hoe bidden
de Heylighen uut geloobe / begeerende van God
anders dan hy verordent heeft? te weten/ om dat
Lib.22. de civit. Dei cap.2. sy bidden nae sijnen wille / niet nae dien verbor-
ghen ende onveranderlichen wille/maer nae dien
wille welcken hy hen te kennen gheeft/ om hen
op een ander wijse te verhooren: ghelijck hy dat
wijsselick onderschept. Dat is recht ende wel
ghesept/ Want nae sijnen onveranderlicken raet
matichept hy de uytcomsten der dingen/ alsoo dat
de ghebeden der Heylighen niet te vergheefs en

zyn / hoewel sy met gheloobe ende dwalinghe
vermengt zyn. Maer dit en moet niet tot nae-
volginge ghetrocken worden / ghelijck het oock
de Heylighen niet en ontschuldicht: de welcke ick
bekenne hier in buyten den reghel getreden te
zyne. Daerom soo waer gheen seker belofte en Regel om recht te bidden.
is / daer moetmen God bidden op conditie.
Daerom sept David : Heere ontwaeckt tot het
oordeel dat ghy gheboden hebt: Want hy gheeft Psal.7.7.
te kennen dat hy een sonderlicke belofte hadde/
om de tijtlicke weldaet te bidden.
19 Wy moeten oock aenmercken / dat het Dat de vier regels om recht te bidden niet soo strengelijck geeyscht en worden dat de gebeden/ die daer tegen wat sondigen/ God soude verwerpen/ dat wort met exempelen bewesen.
ghene dat ick van de vier reghelen om wel te bid-
den ghesproken hebbe / niet en woordt met sulcke
groote strengicheyt gheeyscht dat God soude
de ghebeden verwerpen / in de welcke hy gheen
volmaeckt gheloobe / ofte gheen volcomen bete-
ringhe en vindt met groote yvericheyt ende wel-
geschickte begheerte. Ick hebbe ghesept hoewel
het ghebet een ghemeynsaem tsamensprekinghe
der gheloobighen met God is / datmen noch-
tans moet eerbiedinghe ende maticheyt houden/
op dat wy niet den toom los en maken voor al-
lerley gebeden : noch meer en begeeren dan God
toe laet. Ten anderen / dat wy moeten onse
herten opwaerts heffen/ om de Majesteyt reyn-
delick ende eerschelick te eeren/op dat sy by ons
niet verachtelick en worde. Dit en heeft noyt
yemant met sulcke geheelheyt alst betaemt / ge-
daen. Want (op dat ick van den ghemeynen 1. Davids.
man verswijge) in veele clachten Davids schijnt
onmaticheyt te zyne: niet dat hy willens begeert
met God te kijven / ofte teghen sijne oordelen te
spreken : maer om dat hy door swackheyt be-
swijckende / gheenen anderen beteren troost en
vindt / dan dat hy sijn smerte ende droefheyt in
des Heeren schoot ontlade. Jae onse babbelinge Een exempel uyt den eersten regel van bidden/ waer van in de vierde afdeylinge.
woordt oock van God verdragen/ ende onse on-
weetentheyt woort vergheven/ soo wanneer ons
wat onvoorsichtichlick ontvalt / ghelijck wy
voorwaer sonder dese goedertierentheyt Gods
gheen vryheyt en souden hebben om te bidden.
Voort hoewel Davids voornemen was / hem
selven den goetduncken Gods te onderworpen/
ende met alsoo groote verdraechsaemheyt als
begeerte om te vercrijghen/ ghebeden heeft / soo
comen / jae dringhen nochtans somtijts beroer-
licke beweginghe woort / die verre zyn van dien
eersten regel welcken wy gestelt hebben. Voorne-
melic machmen uyt de woorden des 36. Psalms vers.14.
sien / met wat grooter gewelt der droefheyt die
heylighe man bevanghen zy ghewesst / soo dat
hy niet en conde mate houden. Houdt af (sept
hy) tot dat ick vergae / ende niet meer en zy.
Het schijnt dat hy ghelijck een vertwijfelt men-
sche niet anders en bidt / dan dat God sijn hant
stille houde / op dat hy in sijn quaet verrotte.
Niet dat hy met voorgenomen moede tot sulc-
ke onmaticheyt valt / ofte (gelijck de godloose
pleghen) wil dat God van hem wijcke : maer
hy claecht alleenlick dat den toorn Gods hem
onverdraghelick is. In sulcke versoekingen ont-
vallen den Heylighen dickmael ghebeden die
niet ghenoech over een en comen met den regel
des woorts Gods / ende in de welcke de Heyli-
ghen niet genoech en aenmercken wat gheoor-
loft ende nut zy. Alle de gebeden die met dusdani-
ghe gebreken besmet zyn / die verdienen wel ver-
worpen te worden: nochtans soo verre de Heyli-
gen hierom versuchten/ hen selven castijden/ ende * Een exempel uyt den tweeden regel/ waer van in de seste afdeylinghe.
terstont wederkeeren / soo vergheeft God sulcx.
*Alsoo sondighen sy oock in den tweeden reghel:
want sy moeten dickmael teghen haer slapheyt
strijden : ende sy en worden door haer gebrecke-
lickheyt

lickheydt ende ellendicheydt niet scherpelijck ghenoech verweckt om ernstichlick te bidden. Het comt oock dickmael dat haeren gheest dwaelt ende bynaverydelt wordt: soo is dan oock in desen deele vergevinge noodich/ op dat de flauwe/ ofte onvolmaeckte/ ofte gebroken ende ongestadighe gebeden niet verworpen worden. Dit heeft God natuerlic in der menschen herten ghegheven/ te weten/ dat de gebeden niet behoorlijcken zijn / ten zy dat de herten opwaerts verheven worden. Hier uyt comt de ceremonien der opheffinghe der handen (gelijck boven geseydt is) de welcke in alle eeuwen ende onder alle natien is gebruyckt geweest/ gelijck zy ooc noch gebruyckt wort: maer onder hoe velen is daer een die hoewel hy zijne handen op heft/ nochtans niet eens en bekent hem selven slap ende traech te zijne om dat het herte in de aerde steeckt. Aengaende het bidden om vergiffenisse der zonden / hoewel niemant onder de geloovigen dit hooftstuck voorby en gaet / soo ghevoelen nochtans de gene die in het bidden waerachtelijck gheoeffent zijn/ dat zy nauwe het thienste deel deser offerhande en doē van de welcke David spreeckt / segghende: Een offerhande Gode aengenaem / is een bedruckt gheest : een gebroken ende vernedert herte en suldy Heere niet verachten. Alsoo moeten sy altijts om dobbel vergheving he bidden / te weten / om dat zy hen selven in vele zonden schuldich kennen / de welcke nochtans hen niet soo seer en mishaghen als het betaemde/ soo bidden zy dat sulcke traecheydt hen in het oordeel Gods niet toegherekent en worde ende soo verre hen ghegheven is in bekeeringhe ende vreese Gods voortganck te doene / dat sy met behoorlijcke droefheydt om haerder zonden wille verslaghen worden/ soo bidden sy den Richter om barmhertichept. Boven alle dinck worden de ghebeden door de swackheydt des geloofs/ ofte door de onvolmaeckthept der gheloovigen besmet ende geschendt / waert dat de goedertierenheydt Gods niet te hulpe en quame. Maer het en is gheen wonder dat God dit ghebreck vergeeft/ dewijle hy selve de sijne dickmael met so scherpe beproevingen oeffent/ gelick of hy voorgenomen hadde haer gheloove wech te nemen ende uyt te blusschen. Het is een seer sware versoekinghe als de gheloovige bedwongen worden te roepen: Hoe lange zydy toornich over het gebet uwes dienstknechts? ghelijck of de gebeden selve God verbitterden. Alsoo oock als Jeremias seyde: God heeft mijn gebet uyt gesloten van hem: soo was hy sonder twijfel met groot beroerte verslaghen. Men vint ontellijcke vele sulcke exempelen in de Schriftuere / uyt de welcke het openbaer is / dat het gheloove der Heyligen is dickmael met twijfelingen vermenght ende beroert gheweest/ soo dat sy in het gelooven ende hopen nochtans wat ongeloovicheydts bewesen. Maer dewijle sy niet soo verre en comen als het wel te wenschen ware / soo moeten sy deis te seerder daer nae staen / op dat sy hare feylen beterende/ van daghe te daghe naerder comen tot den rechten regel van bidden: ende daerentusschen moeten sy gevoelen in wat dieper quaet sy zijn versoncken / dewijle sy oock dan als sy remedien soecken / in nieuwe sieckten vallen: want daer en is niet een ghebet dat God niet en soude met rechte verworpen/ waert dat hy de smetten daer mede sy alle besprenght zijn/ niet door de vingheren en saghe. Dit en verhale ick niet om dat de geloovige hen selven souden eenich dinck gerustelick toegeven: maer om dat sy hen selven strengelijck beterende/ souden arbeyden om dese verhinderinghen te overwinnen. Ende hoewel de Duyvel arbeyt om alle wegen te stoppen / ende hen van bidden te verhinderen / soo moeten sy nochtans doorbreken / vast betrouwende hoewel sy niet van alle verhinderinghen verlost en zijn / dat nochtans haer arbeyt ende neersticheyt sal Gode behagen/ende hare gebeden aengenaem zyn / soo verre sy arbeyden ende daer nae staen/ daer toe sy niet en connen terstont geraken.

Exempel uyt den derden reghel/ waer van is de achtste afdeylinge.

Psal.51.19.

Een exempel uyt den vierden reghel / waer van is de achtste afdeylinge.

Psal.80.5.

2. Jeremie Thren.3.8.

3. Veler God saligen.

T'besluyt/ ofte de somma van deser afdeylinge.

17 Ende dewijle geen mensche weerdich en is om hem selven Gode te vertoonen ende voor syn aenschijn te comen: soo heeft de Hemelsche Vader selve om ons van schaemte ende vreese (waer door onser aller herte moeste te neder ghewor pen zijn) te verlossen / synen Soone Jesum Christum onsen Heere ghegheven / om dat dese soude onse voorsprake ende Middelaer zijn / om dat wy door syn leydinghe souden gherustelijck tot hem comen: door sulcken Middelaer ende Voorsprake seker zynde / dat ons gheen dinck dat wy in sijnen naem sullen bidden/ en sal ghewcygheert worden: ghelijck hem gheen dinck en can ghewevgert worden van den Vader. Hier toe dient gantschelyck al wat wy boven van den gheloove gheleert hebben: want ghelijck Christus onse Middelaer ons wort door de belofte aenghepresen / alsoo oock ten zy dat de hope van te vercrijghen op hem steunt / soo berooft sy haer selven van de weldaet des ghebets. Want soo haest als de grouwelijcke Majesteyt Gods ons in den sin comt / soo en ist niet moghelick dat wy niet en souden verschrickt / ende door de kennisse onser eyghener onweerdicheyt verre afghedreven worden / tot dat wy tot Christum den Middelaer comen / die den verschrickelicken throon der eerlickheyt verandert tot een throon der ghenade: ghelijck oock de Apostel leert / op dat wy sullen met alle betrouwen bestaen te verschijnen om barmhertichept te vercrijgen: ende genade te vinden tot bequame hulpe. Ende gelijck daer een gebot is datmen moet bidden / ende een belofte ghegheven / dat die sullen verhoort worden die God aenroepen: also wort ons oock claerlick geboden in den naem Christi te aenbidden: ende ons is een belofte voor ghestelt / dat wy sullen vercrygen al wat wy in synen naem bidden. Dus langhe seyt hy / en hebt ghy geen dinck gebeden in mijnen naem: bidt/ ende ghy sult ontfangen. Itē/ Te dien daghe sult ghy in mijnen naem bidden: ende al wat ghy sult bidden / dat sal ick doen/ op dat de Vader verclaert worde in den Soone. Hier uyt ist sonder eenighē twijfelinghe openbaer / dat de ghene die God door eenighen anderen naem aenroepen / dan door den naem Christi/ hartneckichlick syn gebodt overtreden / ende sijnen wille verachten / ende gheen belofte en hebben van yet te vercrijgen. Want (ghelijck Paulus seyt) alle de beloften Gods zijn in Christo / Jae ende Amen: dat is / sy worden in hem bevesticht ende volbracht.

IIII. Door wien God aen te roepen zy/ ofte/ wie dat onsen Middelaer zy by God onsen hemelschen Vader/ te weten / Jesus Christus de beminde Soon.

1. Tit. 2. 5.
1. Joan.2.1.

Reden/ genomen van de aenmerckinge der Goddelicker Majesteyt.

Hebr.4. 16.

Item/ van Gods gebot ende belofte nisse.

Joan 14.13. ende 16.24.

Daerom en mag niemant God aenroepen dan alleen in Christi naem.

2. Cor. 1.20

18 Ende men moet de ghelegheintheyt des tijts neerstichlick aenmercken: dat Christus syne Discipulen vermaent tot sijn voorsprake te vlien / als hy soude in den Hemel gecomen zyn. † In die ure (seyt hy) sult ghy bidden in mijnen naem. Het is wel seker/ dat van den beginne aen alle die gebeden hebben / niet en zijn verhoort geweest / anders dan om des Middelaers wille. Hierom hadde God in de Wet verordent * dat de Priester soude alleen in het Heylighe gaen / dragende op sijn schouderen de naem der twaelf geslachten der kinderen Israel / ende soo veele dierbare steenen op syn borst / ende dat het volck soude verre staen in het voorhuys / ende van daer sijne

Hoewel alle geloovighe van t'beginsel aen door desen alleen verhoort zijn/ nochtans heeft dese genade aldermeest plaetse in dien tijt de welcke de opclimminge Christi in den hemel gevolght is.

Joan 16.26
Exod.28.9. ende 12.21.

sijne ghebeden voeghen met de gebeden des Prie-
sters. Jae hier toe diende de offerhande/ om de
ghebeden te versekeren ende bevestighen. Soo
heeft dan de ceremonie ende schaduwe der Wet
geleert/ dat wy alle van voor het aenschijn Gods
verjaecht worden/ eñ dat ons daerom een Mid-
delaer noodich is die uyt onsen naem voor hem
verschijne/ ende ons op sijne schouderen draghe/
ende aen sijn borst ghebonden houde / op dat wy
in sijnen persoon verhoort worden. Boven desen/
dat onse gebedē door de besprenginge des bloets
ghereynicht worden/ de welcke (ghelijck ghesept
is) anders nemmermeer vry van onreynicheydt
Ghebeden/waerom. en zijn. Ende wy sien dat de Heylighen soo wan-
neer sy begheerden yet met bidden te vercrijgen/
haer hope ghefondeert hebben op offerhanden/
om dat sy wisten dat die tot bevestinghe aller
Psal.20.4. gebeden verordent waren. David seyt: De Hee-
re zy uwer offerhande ghedachtich / ende make
u brantoffer vet. Hier uyt wordt besloten dat
Godt is van den beginne aen door de voorbid-
dinghe Christi versoent gheweest om de ghebe-
den der gheloovighen te ontfanghen. Waerom
beduyt dan Christus een nieuwe ure / in de wel-
ke de Discipulen souden beginnen in sijnen naem
te bidden? anders dan om dat dese ghenade ghe-
lijck sy heden claerder is/ alsoo oock seerder ver-
dient ons aengheprcesen te zijne. Ende na dit sel-
ve gevoelen hadde hy weynich te voren geseydt:
Dus langhe en hebt ghy gheen dinck ghebeden
Joan.16.14. in mijnen naem: bidt/etc. Niet om dat sy gant-
schelijck niet en wisten van den Middelaer (de-
wijle alle de Joden in den gront deser leere on-
derwesen ware) maer om dat sy noch niet claer-
lijck en wisten dat Christus door sijn opclim-
minge in den Hemel / soude sekerlijcker een Pa-
troon ende voorsprake der Ghemeynte wesen/
dan hy te voren was. Soo dan om de droefheydt
sijns afwesens met eē sonderlijcke vrucht te ver-
troosten / schrijft hy het ampt der Voorsprake
hem selven toe / ende leert dat sy dus langhe dese
sonderlijcke weldaet niet ghehadt en hebben / de
welcke sy sullen ghebruycken / als sy op sijn
Voorsprake betrouwende/ sullen vrpelijcker God
Hebr.10.20. aenroepen: ghelijck de Apostel seyt / dat ons ee-
nen verschen wech is door sijn bloet bereyt: hier-
om can onse verdraeytheydt te min ontschuldicht
worden/ ist dat wy dese onbegrijpelicke weldaet/
die eyghentlijck voor ons verordent is / niet met
beyden armen (ghelijckmen pleecht te segghen)
en ontfanghen.

19 Ende dewijle hy den eenighen wech ende
Den toorne Gods blijft over die/ welcke Christum den eenighen Middelaer verlaten. toeganck is / waer door wy moghen tot Godt
gaen: *so wie van desen wech afwijckt ende de-
sen toeganck verlaet/ voor die en is geenen wech
noch toeganck meer tot Godt/ die hebben in sij-
nen throon niet anders dan toorn / oordeel / ende
verschrickinghe. Somma/ dewijle de Vader ons
*Joan.14.6. Hebr.9.8. desen heeft † tot een hooft ende ‡ tot eenen Leyts-
†Ephe.1.22. ‡ Mich.5.2. man ghegheven / soo wie eenichsins van hem
Matt.2.6. afwijckt / die arbeydt om so veel als in hem is/
dat teecken dat God inghedruckt heeft / uyt te
wisschen eñ te vervalschen. Also wort Christus
tot eenen eenigen Middelaer voor gestelt / door
wiens voorsprake de Vader ons verhoort ende
ghenaedich is. Hoewel de Heyligen hebben oock
hare voorbiddinghen waer mede sy onderlinghe
d'een des anders salicheyt Gode bevelen/ waer
1.Tim.2.1. van de Apostel meldet: maer dese zijn sulck dat sy
aen de eenighe Voorsprake hanghen: soo verre
ist dat sy die souden eenichsins vercorten. Want
ghelijck sy uyt de ghesintheydt der liefde comen/
waer door wy allesins malcanderen ghelijck le-
den eens lichaems ommehelsen / also dienen sy
oock tot de eenigheyt des Hoofts. Dewijle dan
oock dese voorbiddinghen in den naem Christi
gheschieden / wat doen sy anders dan datse be-
tuyghen dat niemant door eenighe ghebeden en
kan gheholpen worden/ dan als Christus de voor-
sprake is? Ende ghelijck de voorspraecke Christi Doch soo en woort door dese maniere dat onderlinge voorbidden der Heyligen op deser aerden niet uytgesloten.
niet en verhindert in de Ghemeynte den eenen
voor den anderen te bidden: alsoo moet het oock
vast ende seecker blijven/ dat alle de voorbiddin-
ghen der Ghemeynte moeten tot de eenige voor-
biddinghe Christi beweecht ende geschickt zijn.
Jae wy moeten selfs neerstelijck toesien/ dat wy
hier in niet ondanckbaer en zijn / dat Godt onse
onweerdigheyt vergheevende/ niet alleenlijck toe
en laet dat een yegelijck voor hem selven bidde/
maer oock dat d'een des anders voorbidder zy/
Want wat grooter hooveerdicheydt soude dat
wesen/ als Godt ons tot voorsprake sijnder Ge-
meynte stelt / die wy met rechte verdienen ver-
worpen te worden / oock als een yegelijck voor
hem selven bidt / dat wy dese mildigheyt souden
misbruycken om de eere Christi te verduysteren.

20 Het en is anders niet dan enckel beuselinge D.
dat de Sophisten babbelen / dat Christus is de Wederlegginghe der dwalingen/ welcke Christi voorbidden verduysteren.
Middelaer der verlossinghe/ ende de gheloovige
de voorbiddinghe / ghelijck of Christus een tijt-
lijcke middelinge bedient hadde / ende de eeuwi-
ghe ende onverganckelijcke middelinghe sijnen
dienstknechten gelaten hadde. Sy handelen hem
voorwaer seer wel die hem sulck een deelken der 1. Christus is een Middelaer der verlossinghe: maer de Heyligen sijn Middelaers der voorbiddinghe.
eere affsnijden. Maer de Schrifture handelt
veel anders / met der welcker eenvoudicheydt de
Godsalighe Mensche behoort te vrede te zijne/
ende sulcke bedrieghers te laten varen. Want
als Joannes seyt:* Ist dat yemant sondicht/ wy
hebben eenen Advocaet by den Vader / te we- Antwoorts welcke met de alderclaerste authoriteyt der Schrifture/ ende het getuygenisse van Augustino bevestichs is.
ten / Christum Jesum: verstaet hy daer mede
dat hy ons is voortijden een Patroon gheweest/
ende en schrijft hy hem niet veel meer een eeu-
wige voorsprake ende voorbiddinge toe? Wat?
Paulus betuyght † dat hy oock ter rechterhant
des Vaders sittende/ voor ons bidt. Ende als
hy hem op een ander plaetse noemt den eenighen
Middelaer Godts ende der menschen / siet hy *1.Joa.2:1.
daer niet de ghebeden die hy weynich te voren ‡ Rom.8:34.
gemeldet hadde? Want ghesepdt hebbende dat-
men moet voor alle menschen bidden / terstont 1.Tim.2:5.
seydt hy daer by tot bevestinghe daer van / dat
daer een Godt aller menschen is/ ende een Mid-
delaer. Ende Augustinus en leydt oock dit niet Lib.2.contra Parmeni.
anders uyt/ als hy aldus spreeckt: De Christen
menschen bevelen malkanderen Gode met haere cap.8.
ghebeden. Maer die voor welcken niemant en
bidt/ maer selve bidt voor allen/ dese is de eenige Rom.15:30.
ende waerachtighe Middelaer. Hoewel Pau-
lus een van de voornemste leden onder het
Hooft Christo was / nochtans dewijle hy een
lidtmaet was des lichaems Christi/ ende wiste
dat de opperste ende waerachtighe Priester der
Ghemeynte niet en is door een figuere in het
binnenste des voorhanct ghegaen tot het Hey-
lighe der Heylighen / maer door de uytghe-
druckte ende seecker waerheydt in het binnenste Ephes.6:19.
des Hemels / niet tot figuerlijcke / maer tot eeu- Col.4:3.
wighe heyligheyt: soo beveelt hy nochtans oock
selve hem selven den ghebede der gheloovighen.
Hy en maeckt oock hem selven gheenen Midde-
laer tusschen Godt ende de menschen / maer hy
begheert dat alle de leden des lichaems Christi
voor hem bidden/ ende hy voor hen: dewijle de le-
den voor malkanderen sorghvuldich zijn/ ende ist
dat een lidtmaet in lijden is/ so hebben de andere
medelijden. Eñ op dese wijse moeten de gebeden
die alle de leden / noch hier op der aerden arbey- 1.Cor.12:25.

dende / voor malcanderen doen opclimmen tot
het Hooft dat in den Hemel is voor ghegaen / in
den welcken versoeninghe is voor onse zonden.
Want ware Paulus een Middelaer / soo souden
oock de andere Apostelen Middelaers zijn: ende
alsoo souden daer vele Middelaers zijn / ende de
reden Pauli en soude geen plaetse hebben / daer
1.Tim. 2.5. hy seyt: Want daer is een Godt / een Middelaer
Ephes.4.3. Gods / ende der menschen / de mensche Christus:
in den welcken wy oock een zijn / ist dat wy de
Augusti.in eenheydt des gheloofs behouden in den bant
den 94.Psal. des vreets. Item op een ander plaetse seyt
Augustinus: Ist dat ghy uwen Middelaer
soecket / die is boven in de Hemelen / daer hy
Hoedanich voor u bidt / ghelijck hy op der aerde is
Christi voor- voor u ghestorven. Maer wy en droomen
biddinghe niet dat hy op sijne knyen leyt voor den Va-
zy. der ootmoedichlijck voor ons biddende: maer
wy verstaen met den Apostel / dat hy alsoo
verschijnt voor het aenschijn Godts / dat de
cracht sijns doots crachtich sy tot een eeuwi-
ghe voorsprake voor ons / nochtans alsoo dat
hy in het Heylighe des Hemels inghetreden
zijnde / tot het eynde der werelt toe / alleen de
ghebeden des volckx dat verre in het voorhuys
sit / tot God draecht.

21 Aengaende de Heylighen die nae den vlee-
Van dē voor- sche ghestorven zijnde / in Christo leven / ist dat
biddinge der wy hen eenich gebedt toeschrijven / soo en droo-
Heyl gen, die men wy niet / dat oock selfs dese eenen anderen
in den Hemel wech om Godt te bidden hebben / dan Christum
met Christo die alleen de wech is: noch dat hare ghebeden
levende zijn. door eenen anderen naem Gode aenghenaem
Joan.14.6. zijn. Daerom dewijle de Schriftuere ons van
Actor.4.12. allen wederroept tot den eenighen Christum /
ende dewijle de hemelsche Vader wil alle dinck
Ephes.1.10. in Christo wederom versamelen / soo ist veel te
groot onverstant / jae rasernie gheweest / te seg-
ghen dat wy alsoo door de doode Heylighen toe-
ganck tot Godt hebben / op dat wy van Christo
af ghelept worden / sonder den welcken oock de
Heylighen selve geenen toeganck en connen ge-
crijghen. Ende wie can versaken dat dit nu lan-
Wat voor ee- ghen tijt gheschiet is / ende noch heden alomme
ne voorbid- in het Pausdom ghesciet? Om de goetwillic-
dinghe onder heyt ende gonste Gods te gheerijghen / steltmen
het Pausdom dickmael de verdiensten der dooden Heylighen
versiert voor / ende gemeynlijck laetmen Christum staen /
wort. ende men bidt Godt door de namen der dooden
Welcke eer- Heyligen. Maer ick bidde u is dat niet het ampt
stelijck wort dier eenigher voorspraken ende voorbiddinghe
wederleyt hen toeschrijven / daer wy boven bewesen hebbē
door een sake dat zy Christo alleē toe comt? * Bovē desen / wat
die ongerijmt Enghel ofte Duyvel heeft eenighen mensche
is. selfs opt een syllabe geopenbaert van dese voor-
* Daer nae / spraken der dooden Heyligen die sy dichten? want
dat hier van in de Schriftuere en is niet daer van. Waerom
de H. Schri- is dit dan ghedicht geweest? Voorwaer als het
tuere gheen vernuft der menschen alsoo sulcke hulpe soeckt
ghewach en daer mede het niet voorsien en wort door Gods
maeckt. woort / soo gheven sy claerlijck haer ongheloo-
* Ten derden vicheyt te kennen. * Waert datmen aller der ge-
dat de wan- ner die in de voorbiddinghe der dooden Heyli-
geloovighe in ghen behaghen hebben / conscientie vraechde /
hare eygen men soude bevinden dat het nerghens uyt an-
conscientie ders en comt / dan om dat zy benaut zijn / gelijck
sulcx anders of Christus haer niet ghenoechsaem ofte veel te
verstaen. wreet ware. ‡ Met dese bevreesheyt wort Chri-
Ten vierden stus ten eersten onteert / ende van den naem des
door de groo- Middelaers berooft: de welcke niet en moet ee-
te Gods-la- nighen anderen toegeschreven worden / dewijle
steringe / daer hy Christo is tot een sonderlijcke previlegie van
mede sy de den Vader ghegheven. Ende met dit selve ver-
verborgent- duysteren sy de eere zijnder gheboorte / verydelen
heyt onser
verlossinge
Godes goe-
dertierenheyt
de liefde Christi
ende sijn
ampt ontee-
ren ende
schenden.

sijn cruyce: int corte / al wat hy gedaen ofte gele-
den heeft / dat berooven sy van sijnē lof: want het
dient al hier toe dat hy alleē de Middelaer zy / eñ
daer voor gheacht worde. Sy verworpen oock
mede de mildicheyt Gods / die hem selven hen
tot eenen Vader voorstelt. Want hy en is hen
gheen Vader / ten zy dat sy Christum voor ha-
ren broeder bekennen / het welcke sy gantsche-
lijck versaken / ist dat sy niet en dencken dat hy
broederlijcke ghesintheydt tot hem draecht / de
welcke is sachter ende teerder dan eenich dinck.
Daerom stelt de Schriftuere ons desen encke-
lijck voor / sendt ons tot hem / ende houdt ons in Libro de
hem staende. Ambrosius seyt: Hy is onse mont / Isaac et
daer door wy tot den Vader spreken. Hy is onse anima.
ooge / waer door wy den Vader sien: Hy is onse
rechter hant / door de welcke wy dē Vader offer-
hande doen: sonder wiens middelinge ende voor-
sprake en hebben wy / noch alle de Heylighen
niet met Godt. Ist dat sy hier tegen seggen / dat Uytvlucht.
de ghemeynte ghebeden die sy in de kercke doen / D'eerste ant-
geeyndicht worden met desen aenhanck: Door woort.
Christum onsen Heere / dat is een onnutte uyt-
vlucht. Want de voorspraken Christi en wordt
niet min ontheylicht / als sy met der dooden ghe-
beden ende verdiensten vermengt wordt / dan of
sy gantschelijck achter ghelaten / ende de dooden
alleen in den mont waren. Boven desen in hare De 2. ant-
Litanien / Hymnen ende Prosen / daer den doo- woort.
den alle eere wort toegheschreven / daer en wort
Christus niet eenmael ghemeldet.

22 Ende de dwaesheyt is soo verre ghecomen Grouwe-
dat de natuere der superstitie ons hier in is le- lijcke dwa-
vendichlijck uytgedruckt / de welcke eenmael den linghen /
toom uyt den mont ghestooten hebbende / gheen voor teecomen-
eynde der afwijckinghe en maeckt. Want van de uyt de
datmen heeft begonnen na der dooden Heyligen voorgaende.
voorspake omme te sien / soo is weynich te sa- 1
men eenen yegelijcken Heylighen sijn sonderlijck
Patroonschap toe ghedeelt / dat nae de verschey-
denheyt der sake / nu dese / nu die soude tot een
voorspraken aengeroepen worden: dan heeft oock 2
een yegelijck mensche sijnen sonderlijcken Sanct
ofte Heylighen vercoren / ende hem selven onder-
dien ghelijck onder eenen bescherm-godt gestelt.
Ende daer en zijn niet alleenlijck nae het ghetal 3.
der steden (het welcke de Prophete voortijden Jere.2.28.
Israeli verweten heeft) goden opgherecht / maer ende 11.13.
oock na de veelheyt der hoofden. Maer dewijle Worden we-
de Heyligen alle hare begeerten in den eenighen derleyt.
wille Gods stellen / dē welckē sy aensien / eñ in dē
welckē sy gerust zijn: so dencken die mēschē dwa-
selijck ende vleeschelijck / ende oock lasterlick van
de Heyligē / die hen een ander gebet toe schrijven
dan waer door sy bidden dat het rijcke Gods co- Matt.6.10.
me / van welcken gebede seer wijt is dat van hen
gedicht wort / dat een yeghelijck van de gestorven
Heyligen een sonderlijcke gesintheyt ende ghene- 4.
gentheyt heeft tot sijne eygen dienaers. Tē laet-
sten en hebben vele hen selven niet onthouden /
oock van grouwelijcke kerckroof / de ghestorven
Heylighen nu niet alleenlijc als Patroonen ende
voorbidders / maer als beschermers ende stadt-
houders haerder salicheydt aenroepende / Siet
waer toe de ellendige menschen vervallen / als sy
buytē hare behoorlijcke palen / dat is / buyten het
woort Gods dwalen. Ick late die grove onghe- 5.
schickte godloosheyt varen / in de welcke sy / hoe-
wel sy Gode / den Enghelen / ende den menschen
grouwelijck zijn / soo en hebben sy noch schaemte
noch verdriet daer van. Sy vallen neder voor
een opgerecht beelt / ofte geschilderde Barbara
Catharina / ende dierghelijcke / ende mummelen
daer Pater noster. Eñ de Pastooren en draghen
niet

niet alleenlijc geen sorge dat dese rasernie mocht gebetert ofte verhindert worden : maer zy selve prijsende / door de reucke des ghewins verlockt zijnde. Maer of zy willen hen selven van sulcke schandelicke stucken schoon maken, met wat verwe sullen sy connen bedecken ofte beschermē dat zy Sinte Loy / ofte Sinte Medard bidden / dat zy uyt den Hemel hare dienstknechten aensien eñ helpen? dat sy de maget Maria bidden dat sy haren Sone gebiede te doen dat sy begeeren. Het is voortijden verboden in het Carthaginensche Cocilium / datmen aen den Altaer geen ghebedt en soude doē tot de Heyligē. Eñ het is der waerheyt gelijck / dat de heylige mannen doe sy niet en conden het gewelt der booser ghewoonte wederstaen / hebben willen door dese matiginge toesien / dat ymmers de gemeyne gebeden niet ghesch ent en worden door dusdanige gebeden / Sancte Petre, Ora pro nobis. Maer de Duyvelsche onghe-schicktheyt is veel voorder gecomen / dat sommige den dooden toe geschreven hebben dat alleenlijck God ende Christo toe quam.

Weblucht / die de beschermers van sulcke godloose superstitie soecken.

Antwoort.

23 Dat sy soecken te bewijsen dat sulcke voorbiddinghe der Heylighen door de autoriteyt der Schriftuere gefondeert is / daer in arbeyden zy te vergeefs. Sy seggen datmen dickmael de gebeden der Enghelen vint inde Schriftuere / ende ooc dat de gebeden der geloovigen door der Engelen handē tot God gedragen worden. Maer ist dat sy willen de Heylighen die van deser werelt verscheyden zijn / met de Engelen vergheliijcken / so moeten sy bewijsen dat sulcke doodē zijn dienstbare geesten / eñ dat hen sulcke dienst bevolen is / dat sy sullen onse salicheyt besorgen / ende ons bewaren in alle onse wegen / eñ ons rontomme gaen / vermanen / vertroosten / eñ voor ons waecken : welcke dingen alle den Enghelen toegeschreven worden / eñ niet den dooden. Hoe verkeerdelijck sy de Engelen met de dooden vermengen / is genoch openbaer uyt so vele verscheyden wercken / waer mede sy de Schriftuere van malcanderen onderscheydt. Niemant en soude dorven het Advocaets ampt voor eene aerdische Richter bedienē / so hy niet eerst toegelaten en is. Waer uyt nemen dan dese wormen alsulcke stoutichheyt / dat sy bestaē die tot Patroonen eñ Advocaten voor Godt te stellen / dien dit ampt noyt en is bevolen gheweest. God heeft de Engelen tot besorginghe onser salicheyt verordent: daerom zijn sy inde heylige vergaderingen / ende de Ghemeynte is hen een schouspel / waer in zy hen vande verscheyden ende menigerley wijsheyt Godts verwonderen: So wie het gene dat den Enghelen eygen is / eenigen anderen toe schrijven / die verwerren ende verkeeren voorwaer de orden die Godt ghestelt heeft / de welcke behoorde onveranderlijck te zijne. Sy gaen voort om oock met sulcke bequaemheyt noch andere ghetuyghenissen voort te brengen. De Heere seyde tot Jeremiam : Of schoon Moses ende Samuel voor my stonden om te bidden / so en is mijn ziele niet gheneghen tot dit volck. Hoe soude (segghen zy) de Prophete alsoo van de dooden ghesproken hebben / hadde sy niet gheweten dat sy voor de levende bidden? Maer dewijle het daer uyt schande / dat noch Moses noch Samuel voor het Israelitische volck ghebeden en hebben: so besluyte ick daer teghen / dat doe gantschelijck geen voorbiddinge der dooden en was. Want welcken onder alle de Heyligen salmen achten de salicheyt des volcx te besorgen / ist dat het Moses niet en doet / die doe hy leefde / de andere heeft in desen deele verre te boven ghegaen. Daerom ist dat sy sulcke lichtveerdighe subtijlicheden soecken / segghende / dat de doode voor de levende bidden: de Heere heeft ghesaeyt / al waert dat sy voor het volck baden / soo wil ick veel cierlijcker argumenteren op dese wijse: Doe het volc in den uytersten noot was / en heeft Moses daer voor niet gebeden / van den welcken geschreven is: Al waert dat hy voor hen bade / soo en soude ick hem niet verhooren. So ist dan der waerheyt niet gelic dat yemants anders voor hē gebeden hebbe / dewijle alle de andere verre zijn van de ootmoedicheyt / goedicheydt / eñ vaderlijcke sorchvuldicheyt die in Mose was. Het voordeel dat sy met hare argumenten doen / is dat sy met de selve wapenen gewont worden / daer mede sy meynden seer wel voorsien te zyne. Maer sy doen seer spottelijc als sy een slechte eenvoudighe sententie alsoo verdraeyen. Want de Heere geeft alleenlijc te kenen / dat hy de boosheyt des volcx niet en sal sparen / al waert dat sy sulc eenen Patroon hadden ghelijck Moses ofte Samuel was / om der welcker gebeden hy voortijden soo veel ghedaen hadde. Desen sin der woorden wort seer claerlijc bewesen in een ander sententie Ezechiels / die der sentie Jeremie ghelijck is. De Heere seydt by Ezechielem : Of schoon dese drie mannen in der stadt waren / te weten / Nohe / Daniel eñ Job / so en souden zy hare sonen ende dochteren niet verlossen door haer rechtveerdicheydt / maer zy souden alleenlijc hare eyghene zielen verlossen. Met welcke woorden hy sonder twijfel heeft willen segghen : Al waert dat de twee daer van wederom levendich worden: want de derde was te dien tijde levendich / te weten / Daniel / de welcke doen in zijn eerste jeucht een seer groot bewijs zijnder godsalicheyt ghegheven hadde. Soo moeten wy dan die laten varen / vande welcke de Schriftuere claerlijck betuycht dat sy haren loop voleyndt hebben. Daerom als Paulus spreeckt van David / soo en leert hy niet dat die syne nacomers helpt met ghebeden / maer alleenlijck dat hy synen tijt ghedient heeft.

De argumenten der Papisten tot bescherminge vande voorbiddinge der Heyligen.
Het eerste is genomen van het ampt ende den dienst der Engelen.
Antwoort.
Hebr. 1,14.
Psal.91,11.
Psal.34,8.
1.Cor.11,10.
De tweede tegenworpinge nemen sy uyt de spreucke Jeremie van Mose ende Samuel.
** Jere.15,1.*
Antwoort / waer in dit selve argument crachteliic gedreven wort tegen onse tegenpartydt is.
Den rechten sin des Propheten.
Bewijs van desen sin door een ghelijcke plaetse uyt Ezechiel Ezec.14,14.

24 Hier vraghen sy wederom / of wy hen willen alle ghesintheydt der liefde benemen / die in den gantschē loop haers levens anders niet dan liefde ende barmherticheyt bewesen en hebben? † Voorwaer ghelijck ick niet en wil curieuselijck ondersoecken wat de doode heylighen maken ofte dencken / alsoo en ist der waerheyt niet ghelijck / dat sy door menigherley begheerten herwaerts ende ginswaerts ghedreven worden: maer veel meer dat sy met opghesetten ende onveranderlijck en wille / nae het rijcke Godts staen / het welcke alsoo wel in het verderf der godloosen / als in de salicheydt der godsalighen geleghen is. Ende ist dat dit waer is / soo is sonder twijfel haer liefde in de ghemeynschap des lichaems Christi begrepen / ende en streckt haer niet voorder dan so verre als sy door de natuere deser ghemeynschap beweecht ende ghedreven wordt. Nu of wy schoon toelaten dat sy op dese wijse voor ons bidden / soo en sal daer uyt nochtans niet volghen dat sy haer ruste verlaten / om met aerdische sorghen menichsins becommert te worden: Ende veel min / dat wyse daerom behooren te aenroepen. Noch dat selve en volcht oock hier uyt niet / te weten / om dat de menschen die op der aerde leven / moghen onderlinghe d'een des anders ghebedt begheeren : Want dit werck dient tot voedtsel der liefde in hem / als sy haren noodt onderlinghe

Item door het getuyghenisse des Apostels.
Actor.13,36.
De ve. de tegenworpinge is genomen uyt de natuere der liefden welcke by den heylige Christo noch levende / is volmaeckt.
† De eerste antwoort.
De 1. Antwoorde.
Antwoorde.

malcanderen deelen/ende van malcanderen aennemen. Maer dit doen sy uyt des Heeren gebodt eñ en zijn oock sonder beloften niet: welcke twee/ ten weten/het geboten de belofte/altijts de voorneemste stucken in het gebet zijn. Maer alle dese redenen en worden in de dooden niet ghevonden/ met de welcke de Heere ons gheen gemeynschap gelaten en heeft / noch hen met ons so verre wy connen siẽ/ dewijle hyse heeft uyt onse geselschap wech genomen. Ist dat yemant hier tegẽworpt/ dat het niet mogelijck en is/ dat sy niet en souden de selve liefde tot ons hebben / gelijck sy door het selve ghelooveẽ met ons vereenicht zijn. Maer wie heeft ons gheopenbaerdt dat sy soo langhe ooren hebben / als die souden connen tot onse stemme strecken? eñ so scherpsichtige oogẽ dat zy souden connẽ over onsẽ noot de wake houdẽ? Sy beuselẽ in hare scholẽ ic en weet niet wat/ van de claerheyt des Godlijcken aenschijns / waer van de Heyligen beschenen worden/om daer in als in eenen spiegel te sien wat hier onder de menschen geschiet. Maer dit met sulcke stoutichheyt te segghen/wat ist anders dan door de droncken droomen onser hersenen te willen tot in de verborgen oordeelen Godts doorbreken sonder zijn woort/ eñ de schrifture met voeten te treden? de welcke so dickmael betuycht dat de voorsichticheydt onses vleeschs/is een vyant tegẽ de wijsheyt Gods: sy verdoemt de ydelheydt onses verstants gantschelijck/ende wil dat alle onse reden te neder geworpen sy / ende dat de eenighe wille Gods van ons aengesien worde.

Eccl.9.5.6.
De tweede inrede.
Antwoort.
De derde inrede/ vanden spiegel der claerheyt.
Rom.8.6.

25 De andere plaetse der Schrifture die sy voortbrengen om haer le[illegible]en te beschermẽ/ worden ooc seer booselijc v[illegible]n verdraept. Sy seggen: † Maer Jacob heeft gebeden dat sijnen naem ende de naem sijnder vaderen Abrahã eñ Isaac mochte over sijne nacomers aengeroepẽ wordẽ. ‡ Ten eersten moeten wy sien hoedanich de forme der aenroepinge sy onder de Israeliten gheweest: Want sy en aenroepen hare vaders niet om hulpe van hen te hebben: maer bidden Godt dat hy zijnder dienstknechten Abraham / Isaac eñ Jacob gedachtich sy. So en can dan dit exempel dien niet helpen die de Heyligen selve aenroepen. Maer dewijle dese blocken so bot eñ plomp zijn / dat sy niet en weten wat het sy den naem Jacobs aenroepen / noch en verstaen niet waeromme hy aen te roepen sy / so en ist geen wonder dat sy oock inde wijse van aenroepen / so kinderlijck babbelen. Dese wijse van spreken wort dickmael inde Schrifture gevonden. Want Esaias seydt / dat de naem der Mannen wordt over de Vrouwen aengheroepen / als seyse voor hare mannen houden / om onder haer trouwe ende beschermnghe te leven. Soo is dan de aenroepinghe des naems Abraham over de Israeliten / daer in gheleghen / dat sy betuyghen henselven van zijn geslachte te syne / ende hem als haren Vader ende authenr ghedencken. Ende dat Jacob begheert dat synen naem aengheroepen wordt/ dat en doet hy niet als voor de claerheyt ende ghedachtenisse zijns naems sorchvuldich zijnde: maer dewijle hy wiste dat alle de gheluckicheydt der naecomeren was gheleghen in de erve des verbonts dat Godt met hem gemaeckt hadde / soo wenscht hy hen het gene dat hy sach hen het opperste goet te sijne/te weten/dat sy onder zijn ghesclachte ghetelt worde: want dat en is niet anders dan het verbondt op hen erven. Ende wederom als sy sulcke ghedachtenisse haer der Vaderen in hare gebeden houden/ daer mede en nemen sy niet een toevlucht tot de voorbiddinghe der dooden / maer maken den Heere zijns verbonts gedachtich/ waer in de aldergoedertierenste Vader belooft heeft hem genadich ende weldadich te syne / om Abrahams/ Isaacx en Jacobs wille. Want anders hoe weynich de Heylighen op de verdiensten harer Vaderen gesteunt hebben / dat betuycht de gemeyn stemme der Ghemeynte by den Prophete / daer hy seyt/ Ghy zijt onse Vader/ Abraham en heeft ons niet gekent/ en Israel en heeft van ons niet geweten: maer ghy Heere zijt onse Vader en onse verlosser. En als sy also spreken/ soo seggen sy oock wel daer by: Heere keert u tot ons/ om uwer dienstknechten wille / maer sy en dencken daer in op geen voorbiddinge / maer wenden haer herte tot de weldaet des verbonts. En dewijle wy nu den Heere Jesum hebben / in des welcken handt het eeuwige verbont der barmherticheyt niet alleẽlijck gemaeckt / maer oock bevesticht is / wiens naem sullen wy liever in onse ghebeden voorwenden? Ende dewijle dese goede Meesters willen een Patriarchen ofte Voorvaders stellen tot voorbidders ende voorspraken / soo begeere ick van hen te weten / waerom sy in soo groot een getal haerder Sancten en Patroonen/Abraham niet selfs in de alderminste plaetse en stellen / hoe wel hy de Vader der Gemeynte is. Opt wat poel sy hare patroonen ende Advocaten nemen/ dat en is niet onbekẽt: maer laetse my antwoordẽ hoe het betaemt dat Abraham vergetẽ/endet'onder gedruckt worde / den welcken de Heere boven alle andere ghestelt / ende tot den oppersten graedt der eere verheven heeft. Te weten/ dewijle het openbaer was / dat sulck ghebruyck der ouder Ghemeynte onbekent was/soo hebben sy om de nieuwicheyt te bedecken/ willen van de oude Vaders swijghen/ gelijck of dit nieu eñ valsch gebruyck mochte door de verscheydenheyt der namen ontschuldicht worden. Dat sommige hier tegenworpen / dat de geloovige Godt gebeden hebben dat hy om Davids wille soude den volcke barmhertich zijn / daer mede en can haer dwalinge niet alleenlijck niet gesterct worden / maer het is oock seer crachtich om de selve te wederleggẽ. Want ist dat wy aenmerckẽ wat persoon David ghedragen heeft / so wort hy van alle andere Heylighen verscheyden/op dat Godt het verbont bevestighe dat hy door zijn hant ghemaeckt hadde. Alsoo wordt meer het verbondt dan de mensche aenghesien / ende onder dese figuere wordt de eenighe voorspraké Christi bevesticht. Want dat in David eyghen ende sonderlijck gheweest is / soo verre hy een figuere Christi was / dat en can sonder twijfel gheenen anderen toe comen.

De vierde tegenworpinge is genomen uyt Moses getuygenisse/ alwaer staet/ dat de name der Patriarchen over zijne naecomelingen aenroepen sal worden.
† Gen.48.16.
‡ De eerste antwoort/ door de uytlegginge van een ander gelijcke plaetse Esaia.
Esai.4.1.
De tweede antwoort/ uyt de openlijcke reden der gemeynte genomen Esai.63.16.
De derde dient tegen onse wederpartie selve.
Tegenworpinge.
Antwoort.

26 Maer sommighe worden daer door gheroert / dat sy dickmael lesen dat de ghebeden der Heylighen zijn verhoort gheweest. Maer waerom? Te eten/ om dat sy gebeden hebben. De Prophete seyt: * Sy hebben op u ghehoopt / ende zijn verlost ghewordeu: sy hebben tot u gheroepen/ende en zijn niet beschaemt geworden. Soo laet ons oock bidden nae haer exempel / op dat wy ghelijck zy verhoort worden. Maer zy besluyten verkeerdelijck ende anders dan het betaemt / te weten / dat niemandt en sal verhoort worden/anders dan de gene die eenmael zijn verhoort geweest. Maer Jacobus besluyt veel beter/als hy seyt: Elias was een mensche ons ghelijck / en heeft tot Godt ghebeden dat het niet regenẽ en soude/ eñ het en heeft niet geregent op de

De vijfde tegenworpinge/is ghenomen van dat de gebeden der Heyligen verhoort zijn.
† Psal.22.5.6.
Antwoort.
Jac.5.17.

aerde

aerde drie jarē eñ ses maendē lanc. Hy heeft wederom gebedē/eñ de Hemel heeft regen gegeven/ eñ de aerde haer vrucht. Wat? Besluyt hy hier uyt dat Elias eenich sonderlijc privilegie hadde/ tot het welcke wy sullen moeten onse toevlucht nemen? Neen voorwaer / maer hy leert dat een Godsalich ende reyn ghebedt altijdts zijn cracht heeft/ op dat hy ons daer door verwecke om ooc alsoo te bidden. Want de goetwillicheyt eñ vriendelijckheyt Gods die hy bewijst/de syne verhoorende/wort verkeerdelijc van ons uytgeleyt/ ten sy dat wy door sulcke exempelen versterckt worden om te vastelijcker te betrouwē op syne beloften/inde welcke hy niet eenē/ofte tween/ofte ooc weynigen / maer allen die synen naem aenroepē: belooft dat syne oorēn sullen bereyt wesen om te verhooren. Ende dese onweetentheydt can dies te min ontschuldicht worden / om dat sy schijnen so vele vermaningen der schriftuere willens te versmaden. David is dicmael verlost geweest door de cracht Gods: maer is dat geschiet om dat hy die soude hem selven toeschrijven / en om dat wy souden door zijn voorsprake verlost worden? Hy betuycht selve veel anders/seggende : De rechtveerdighe sien op my wanneer ghy my sult verhooren. Item : De rechtveerdige sullent sien en hen verheugen/ ende inden Heere hopen. Siet dese arme mensche heeft tot God geroepen/ende hy heeft hem verhoort. Daer zijn vele sulcke ghebedē inde Psalmē/inde welcke hy God op dese wijse verweet om te doen dat hy begeert / op dat de rechtveerdige niet beschaemt en worden / maer door zijn exempel verweckt en opgeheven worden tot goede hope. Wy sullen nu met een exempel te vrede zijn. Daerom (seyt hy) sullen alle heylighen tot u roepen ter bequamer tijt. Welcke plaetse ic dies te liever voorbrengē/ om dat sommige crijschers die haer tonge tot bescherminge des Pausdoms verhueren/haer niet geschamt en hebben dese selve plaetse voort te brenghen / om daer uyt het voorbidden der dooden te bewijsen. Maer David en heeft daer niet anders willen bewijsen/ dan de vrucht die uyt de goedertierenheyt en sachtmoedicheyt Godts sal comen / als hy hem sal verhoort hebben. Ende wy moeten weten dat de bevindinge ende beproevinghe der ghenaden Gods alsoo wel in ons als in andere/ is een sonderlijcke hulpe om de vasticheydt ende ghetrouwicheydt zijnder belofte te bevestighen. Ick en verhale vele plaetsen niet / in de welcke David de weldaden Gods hem selven voorstelt om zijn betrouwen te versterken : want die de Psalmen lesen/sullen sulcx van selfs bevindē. Dit selve heeft Jacob eerst door zijn exempel geleert/ daer hy seydt : * Ick ben te cleyne voor alle uwe barmhertichheydt ende waerheydt die ghy uwen dienstknechte bewesen hebt. Ick ben met mijnen stock ghegaen over dese Jordaen / ende nu gae ick uyt met twee heyrscharen. Hy stelt wel de belofte voor/maer hy stelt die nu alleen : maer hy stelt oock mede de vrucht daer by / om dat hy namaels soude te moedichlijcker betrouwen/ dat soude altijdts de selve Godt tot hem wesen. Want God en is niet den menschen ghelijck/ de welcke haer mildicheydt verdriet / ofte de macht begheeft : Maer men moet Godt achten uyt zijn eygen natuere / gelijck David wijselick doet/ als hy seyt : Ghy hebt my verlost / O warachtighe God. Als hy den lof zijnder salicheyt heeft Gode toegeschreven: soo seyt hy boven dien dat hy warachtich is : want ware hy niet altijts hem selven gelijck / so en soude men uyt syne weldaden gheen sterck argument hebben om hem met betrouwen te aenroepen. Maer als wy weten dat so wanneer hy ons helpt/ons daer mede een bewijs eñ beproevinge zijnder goetheyt ende trouwe gheeft / so en hebben wy niet te vreesen dat onse hope soude beschaemt / oft wy bedrogen worden.

Bewijs deser antwoort, welck is gewapent met de autoriteyt der Schriftueren:

Psa. 142. 8.

Psa. 52. 8.
Psal. 34. 7.

Psa. 32. 6.

Desselve antwoort is heerlijc verclaert met exempelen. Eerstelijck Jacobi des Patriachen
* Gen. 32. 10.

Ten tweeden, Davids.
Psa. 31. 6.

27 De somma sal dit zijn : Dewijle de Schriftuere ons in den dienst Gods dit als het opperste hooftstuck beveelt/ dat wy hem sullen aenroepen / en eyscht dit Godsalige werck van ons boven alle offerhande : soo en wenden wy onse ghebeden niet sonder grooten kerckroof tot andere dan tot den eenighen Godt. Waerom oock inden Psalm geseyt wort : Ist dat wy onse handen uyt gestreckt hebben tot vreemde Goden/sal Godt niet sulcx versoecken? Boven desen dewijle God niet en wil anders dan uyt den geloove aengeroepen worden/ende beveelt claerlick na den regel zijns woorts te bidden: eyndelijc/ dewijle het gheloove in het woordt Gods ghefondeert / is de moeder des rechten gebets: so moet het gebet vervalscht worden/so haest als men van den woorde Gods afwijckt. En wy hebben nu bewesen dat dese eere wordt inde gantsche Schriftuere Godt alleen toegeschreven. Aengaende het ampt der voorsprake/wy hebben bewesen : dat het Christo eygentlic toecomt/en dat geen gebedt Gode aengenaem en is/dan dat de Middelaer heylicht. Ende hoewel de gelooviglie onderlinghe voor malcanderen haer gebedt tot Godt doen/wy hebben bewesē dat daer door de eenige voorbiddinge Christi niet vercort en wort: want sy steunen alle ghelijc op de selve als sy hem selven ofte oock andere willen Gode door haer gebedt bevelen. Boven desen hebben wy gheleert dat dit ampt onwijselijc wort den dooden toegeschreven / dewijle wy nergens en lesen dat hen geboden is voor ons te bidden. De Schriftuere vermaent ons dickmael om onderlinghe voor malcanderen te bidden/ waer van de dooden en vintmen daer niet selfs een syllabe. Ja selfs als Jacobus dese twee dinghen by een stelt / te weten / dat wy moeten onse sonden onderlinge malcanderen belijden / ende d'een voor den anderen bidden/so sluyt hy bedectelijc de dooden uyt. Daerom is de eenige reden genoech om dese dwalinge te verdoemen/ te weten / dat het begin om wel te bidden / coemt uyt den geloove/ende het geloove uyt het ghehoor des woorts Gods / waer in gheen sulcke ghedichte voorbiddinghe ghemeldet en wordt. Want de patroonen die van Godt niet ghegheven en waren / die zijn te vergheefs door superstitie ghemaeckt. Want hoewel daer vele wijsen van bidden in de Schriftuere zijn / soo en wordt daer nochtans gheen exempel deser aenroepinghe gevonden / sonder de welcke men onder het Pausdom meynt geen gebedt te zijne. * Boven desē ist seker dat dese superstitie is uyt ongeloovicheydt ghecomen / om dat sy met de voorsprake Christi niet en hebben te vredē geweest / ofte hebbē hem gantschelijc van desen lof berooft. * En dit laetste can lichtelijck uyt haer onbeschaemtheyt bewesen worden : want het sterckste argument daer mede sy bewijsen dat ons der dooden heylighen voorsprake noodich sy / is dat wy niet weerdich en zijn gemeynsaemlijc tot God te comē. Dit bekenden wy wel waerachtich te zijne / maer daer uyt verstaen wy dat zy Christo alle dinck benemen / dewijle sy zijn voorsprake niet en achten ten zy dat Sint Joris/ ofte Hippolijt / ofte diergelijcke momaensichten/ daer by gestelt worden/

Tbesluyt. Dat de aenroepinge der goddeloosen een sake sy Eerstelijc om datse Godt van zijn eere berooft.

Psa. 44. 22.

Ten tweeden stoot sy om het geloove.

Ten derden/ maeckt te niete de voorbiddinge Christi.

1 Joan. 2. 1.
1 Tim. 2. 5.
Hebr. 7. 24.

Ten vierden strijt tegen Gods woort.

Jac. 5. 16.

Ten vijfden strijt tegen den rechten regel van bidden.
Rom. 10. 17.

Ten sesten: Men vint vande aenroepinge der Heyligen geen degelijcke exempelen
* Ten sevenden is sy voortgecomen uyt een misvertrouwen.
* De laetste tegenworpinge.

Antwoort.

28 Voort hoewel onder het gebet eyghentlijck de begeerten die wy van Godt begeeren / begrepen woorden: so is nochtans in het biddẽ en dancseggen so groote overeencominge / dat sy beyde connen bequamelijc onder eenẽ naem vervaet worden. Want de deelen die Paulus verhaelt tot Timotheum / die zijn onder het eerste stuck deser deelinge begrepen. Met bidden gheven wy Godt onse begeerten te kennen / eysschende also wel dat dient tot verbreydinge zijner eere en verclaringe zijns naems / als weldaden die tot onse gebruyck dienen. Met dancseggen geven wy den weldadẽ die hy ons gedaen heeft behoorlijckẽ lof / alle het goet dat ons over coemt / sijnder mildicheyt toeschrijvende. So heeft dan David dese twee deelẽ te samen vervaet / als hy seyt: Aenroept my in dẽ dach des noots / ick sal u verlosse / ende gy sult my eere. De Schriftuere en ghebiet ons niet te vergeefs dat wy ons moeten in dese beyde oeffenen. Want wy hebben ergens geseyt / dat onse armoede en gebreckelijcheyt so groot is / en de sake selve bewijst dat wy van allen zijden met soo groote ende so vele benautheden bevangen ende gedrongen worden / dat wy alle daer uyt oorsake genoech hebben om sonder op houden te suchten en te stenen tot Godt / en hem ootmoedichlijc aen te roepen. Want of wy schoon vry zijn van tegenspoet / so behooren nochtans oock de alderheylichste door het gevoelen haerder sonden ende schulden / ende ook door ontellijcke vele versoeckingen daer door sy aengevochtẽ zijn / geprickelt en verweckt te worden om remedie ende hulpe te begeeren. De offerhande des lofs en der danckseggingen / en mogen wy te gheenen tijde verlaten sonder groote sonde: want Godt en hout niet af d'eẽ weldaet op d'ander te hoopen / om ons hoe luy en traghe wy zijn / tot danckbaerheyt te dringen. Int corte / wy worden met soo overvloedige mildicheyt zijnder weldaden by na overvallen / sijne wonderdaden die alomme ghesien worden / waer wy ons henen keeren / zijn soo vele ende so groot / dat ons nemmermeer noch oorsake noch materie en ghebreeckt om Godt te loven en te dancken. Ende op dat wy dit wat beter verclaren dewijle alle onse hope ende hulpe also is in Godt gheleghen (het welcke boven ghenoech bewesen is) dat noch wy noch alle onse dinghen niet en connen ghelucckich zijn / anders dan door zijn segheninghe: Soo moeten wy ons ende alle het onse sonder ophouden Gode bevelen. Boven desen / al wat wy bedencken / spreken ofte doen / dat moeten wy onder zijn hant ende wille / ende eyndelijck onder de hope zijn der hulpe bedencken / spreken ende doen. Want wy worden alle van Godt vercondicht vervloeckt te zijne / die op haer selven ofte op yet anders betrouwende / yet bedencken / raden ende voornemen / ende die buyten synen wille / ende sonder hem aen te roepen / yet aengaen ofte soecken te beginnen. Ende dewijle nu dickmael ghescydt is / dat hem behoorlijcke eere ghedaen wordt / als hy bekent wordt de Autheur alles goets te sijne / so volcht daer uyt / dat wy alle dinghen moeten alsoo uyt zijn handt ontfanghen / dat wy hem sonder ophouden daer voor dancken: ende dat daer gheen behoorlijcke middel en is om syne weldaden te gebruycken / dan dat wy sonder ophouden synen lof belijden ende hem dancken / dewijle ons die tot gheen ander eynde door zijn mildicheydt ghegheven en worden. Want als Paulus betuycht dat de gaven Gods door het woort ende gebedt gheheylicht worden / soo gheeft hy oock mede te kennen / dat sonder het woort ende gebet ons gheensins heylich ende reyn en zijn. Onder het woort verstaet hy het ghelooue. Daerom seyt David wel als hy vercondicht / dat hem door het ghevoelen der mildicheyt Godts / is een nieu Liedeken in synen mont ghegeven. Waer mede hy te kennen geeft dat het swijgen boos is / als wy eenighe van syne weldaden sonder lof voorby gaen: dewijle hy ons so dickmael oorsake eñ materie geeft om hem te loven / als hy ons eenighe weldaet bewijst. Gelijck oock Esaias een sonderlijcke genade Godts vercondigende / de geloovige tot een nieu eñ sonderlic Liedeken vermaent. Met sulck gevoelen seyt ooc David: Heere opent myne lippen / eñ mijn mont sal uwen lof vercondigen. Desgelijcx betuygen ooc Ezechias eñ Jonas / dat dit het eynde haerder verlossinghe sal wesen / te weten / dat sy met gesange sullẽ de goetheyt des Heeren verbreyden eñ prijsen. Desen selven regel geeft David allen Godsalighen int gemeyn. Wat sal ick (seyt hy) den Heere vergelden voor alle weldaden die hy my gedaen heeft? Ick sal den drinckbeker der salicheyt nemen / en sal dẽ naem des Heeren aenroepen. Ende desen reghel volcht de Gemeynte na in eenen anderen Psalm / seggende: Heere onse God maeckt ons salich / op dat wy uwen naem belijden / en in uwen lof roemen. Item / Hy heeft het ghebedt des verlatenen aengesiẽ / eñ en heeft hare gebedẽ niet versmaet. Dit sal tot de nacomers geschreven worden / ende het volck dat namaels geboren sal worden / dat sal den Heere loven / op dat sy synen naem vercondighen in Zion / ende synen lof in Jerusalem. Jae soo dickmael als de ghelooviighe Godt bidden dat hy't doe om zijns naems wille / ghelijck sy daer mede hen selven bekennen onweerdich yet om haers selfs naem te ontfangen / also verbinden sy hen selven tot dancksegginge / en beloven dat dit sal het rechte ghebruyck der weldaet Gods wesen / dat sy die sullen vercondighen. Alsoo oock Oseas vande toecomende verlossinghe der Gemeynte sprekende: O God (seyt hy) neemt wech de ongerechticheydt / en verheft het goede: ende wy sullen u calveren der lippen betalen. En de weldaden Gods en eysschen niet alleenlijc den lof der tonge / maer bewegen ons oock natuerlick om hem lief te hebben. David seyt: Ick hebbe God lief gheeregen / om dat hy de stemme mijns gebets verhoort heeft. Item / op een ander plaetse de hulpe verhalende die hy ghevoelt hadde: O Godt mijn stercktе / ick sal u lief hebben. Oock en sal God inden lof gheen behagen hebben / die uyt de soeticheyt deser liefde niet en vloeyt. Ja men moet oock weten dat Paulus leert / te weten / dat alle de gebeden verkeert en gebreckelijck zijn / by de welcke geen dancksegginghe en is. Want hy spreeckt aldus: Laet uw begeerten Gode bekent worden voor alle biddinghe ende smeeckinge met dancksegginge. Want dewijle vele door onwille / verdriet / onlijdtsaemheyt / bitterheydt der droefheyt ofte smerte / en door vreese gedreven worden om biddende tegen God te murmurerẽ / so gebiet Paulus den geloovigen hare gesintheden also te matigen / dat zy ooc eer zy vercregen hebben dat zy begeeren / Godt niet te min blymoedichlijc loven. Ist dat het gebedt moet also met dancksegginge vereenicht zijn / oock als wy teghenspoet lijden: so verblint God ons veel seerder om zynen lof te singhen / soo wanneer hy ons gheeft dat wy ghebeden hebben.* Ende ghelijck wy gheleerdt hebben / dat onse ghebeden gheheylicht worden door de voorbiddinghe Christi / de welcke an-

Margin notes (left column): V 1. De deelen des gebets Wenschingen / gebeden / Begeerten Dancseggingen. — 1.Tim.2.1.2. — Psa.50.15. — De tsamenvoegingen deser voorschreven deelen / zijn noot sakelijc altijt by een te gebruycken. — Hebre.13.15. — Duydelijcker verclaringe / bevestiicht met redenen / getuygenissen ende exempelen. — Jac.4.14. Esa.30.1. ende.31.1 — 1.Tim.4.5.

Margin notes (right column): Psa.40.4. — Esa.42.10. — Psa.51.17. — Esa.38.20. Joan.2.10. — Psal.116.11. — Psa.106.47. — Psal.102.18. — Ose.14.3. — Psa.116.1. — Psal.18.1. — Eenen regel vande gebeden ende dancksegginggen. Phil.4.6. — *Welcke door de voorbiddinge Christi Gode geheylicht worden.

ke anders souden onreyn zijn: alsoo als de Apostel ons gebiet de offerhande des lofs te offeren

Hebr.13.15

door Christum/ so vermaent hy dat onse mont niet reyn genoech en is om den naem Gods te loven/ anders dan door het Priesterschap Christi. Hier uyt besluyten wy dat de menschen zijn wonderlijck betoovert geweest in het Pausdom/ daer sy ten meesten deele hen verwonderen dat Christus

1.Thess.5.17

wordt een Advocaet genaemt. Dit is de oorsake wederom Paulus gebiet sonder ophoudē te bid-

Rom.12.12.

den/ eñ te dancken/ te weten/ dat wil dat wy met so geduerige aenhoudinge alst ons mogelijck is/ te allen tijde/ te aller plaetse/ eñ in alle dingen eñ saken/ alle onse begeerten tot God bewegen/ eñ al van hem verwachten/ eñ hem voor alle dinck loven/ ghelijck hy ons sonder ophouden oorsake ende materie gheeft om hem te loven ende bidden.

Sekere dingen die in het gebet zijn aen te sien/ datter namelijc zijn bysondere gebeden/ ende gemeyne/ ende die op bestel de uren gedaen worden.

29 Ende hoewel dese geduericheyt des gebets voornemelijc eenen yegelijcken bysonder noodich is/ so gaet sy oock eensdeels de gemeyne gebeden der Gemeynte aen. Maer sy en connen niet gheduerichlijc blijven/ noch moeten oock niet anders geschien dan door een politische ordeninghe/ die door gemeyn eendrachticheyt ghemaeckt sy. Ick bekenne dat voorwaer. Want daerom worden sekere uren eñ tijden verordent en gestelt/ dwelcke wel middelmatich ende noch goet noch quaet en zijn voor Godt/ maer den gebruycke der menschen noodich/ op dat eens yegelijcx voordeel gesocht/ ende alle dinc bequamelic en ordentlic in de Ghemeynte bedient worde/ nae den raet Pauli.

1.Cor.14.40.

Door dese verhaelde dingen en wort des tijts noot niet uytgesloten.

Maer hier door en wordt niet verhindert dat eene yegelijcke Gemeynte haer selven behoort ondertusschen tot meerder gebruyc der gebeden te verwecken/ en door eenigen meerderen noot vermaent zijnde/ haer selven met grooter yvericheyt daer toe te voeghen. Aengaende de volherdinge de welcke groote overeencominghe heeft met de geduericheyt/ wy sullē ontrent het eynde plaetse hebben om daer van te spreken.

Hoedanige geduericheyt vereyscht wort in het gebet.

Maer dit en gaet de ydel ende overvloedige * babbelinge niet aen/ die Christus ons heeft willen verbieden: want hy en verbiet niet langhe noch dickmael/ noch niet groote ghesintheyt ende beweginghe te bidden: maer dat wy niet en sullen betrouwen dat wy souden connen God yet afdringhen door vele woorden/ ghelijck of wy't hem moesten nae menschelijcke wijse aenraden.

Tegen dat ydele ende menichvuldich geclap des gebets/ dwelck alsnoch by den Papisten seer is gemeyn.

* Matth 6.9

Want wy weten dat de ghevepnsde hypocryten niet bedenckende dat sy met Godt handelen/ niet anders haer pomperie ghebruycken in hare gebeden/ dan ghelijck of zy in een triumphe waren. Want de Phariseus die Godt danckte dat hy den anderen menschen

Luc.18.11.

niet gelijck en was/ die prees hem selven sonder twijfel in de ooghen der menschen/ ghelijck of hy wilde door het ghebedt eenen naem der heylicheyt soecken. Hier uyt comt de lange babbelinge die heden door sulcke oorsake veel in het Pausdom gebruyckt wort/ als vele menschen hare gebedekens dickmael lesende eñ wederlesende/ den tijt te vergeefs doorbrengen: eñ andere haer gebedt met vele eñ langhe woorden makende/ hen selven by den gemeynen naem verheffen.

Wederlegginge des geclaps ende der pharisei-sche geveynstheyt.

Dewijle dese clappericheyt kinderlijck met Godt spot/ soo en ist geen wonder dat sy van de Ghemeynte ghesloten wordt/ op dat daer gheen dinck ghehoort en worde dat niet met ernst ende uyt gantscher herten gesproken en sy. Deser verdorventheyt is noch een ander seer ghelijck/ de welcke Christus oock straft/ te weten/ dat de geveynsde

Matth.6.5.

hypocrijten soecken voor vele getuygen te bidden om hen selven te vertoonen/ en liever hebben op de marct te bidden/ dan dat hare gebeden niet en souden van der werelt ghepresen worden: Dewijle boven geseyt is dat dit het eynde des gebedts is/ op dat de herten tot Godt verheven worden/ om synen lof te belijden en om hulpe te begeeren/

Het ooghemerck des gebets.

hier uyt machmen verstaen dat het meest in den geest eñ in het herte gelegen is/ ofte eer/ dat het gebedt selve is eygentlijck een genegentheyt des inwendigen herten de welcke voor Godt dē doorsoecker der herten uytgestort eñ verclaert wort.

Des gebets beschrijvinge

Daerom als onse hemelsche Meester (gelijck nu geseyt is) wilde eenen seer goeden regel des ghebets geven/ so heeft hy gheboden dat wy souden in onse slaepcamer gaen/ ende daer met gesloten deuren onsen hemelschen Vader bidden int verborghen/ op dat onse Vader die int verborgen is/ ons verhoore.

Jere. 17.10.
Psa.7.10.
Matth.6.6.

Want als hy het exempel der gheveynsden hypocriten ontradē heeft/ die door eergierige vertooninge haerder gebeden/ sochten by de menschen gheprezen te worden/ so seyt hy oock mede daer by/ hoe men best bidden sal: te weten/ datmē sal in de slaepcamer gaen: en daer met gesloten deure bidden.

Watmen bestoten deuren te bidden/ te seggen is.

Met welcke woorden (ghelijc ic verstae) hy ons leert een heymelijcke plaetse soecken/ waer door wy moghen geholpen worden/ om met gantscher gedachten in onse herte te dalen/ en gantschelijc in onse herte te gaen: en belooft dat Godt sal onsen begheerten nae by zijn/ wiens tempelen onse lichamē moeten zijn. Want hy en heeft niet willen seggen dat het niet nut en sy oock op andere plaetsen te bidden/ maer hy bewijst dat het gebedt een secreet en heymelic dinck is/ en voornemelijck in het herte ghelegen zijnde/ wil dat stille/ gerust en verre van alle beroerlijcke sorghen sy.

Matt.14.23.
Marc.6.46.
Joan.6.15.

Daerom en ist niet sonder oorsake dat de Heere oock selve is verre van het ghetuymel der menschen in een heymelijcke plaetse ghegaen/ als hy wilde yverichlijck bidden: maer hy heeft ons door zijn exempel willen vermanen/ dat sulcke behulpselen niet verghetē en waren/ door de welcke onse herte (dwelck anders in hem selven veel te slibberich is) mach tot ernstige oeffeninghe des ghebets gheholpen worden. Maer hierentusschen gelijc hy ooc selfs middelen onder de scharen der menschen niet en heeft gelaten te bidden/ alst de sake eyschte/ alsoo sullen wy ooc in alle plaetsen daer het noodich is/ suyvere handen opheffen.

1.Tim.2.9.

Ja wy moeten dit weten/ soo wie in de gemeyn vergaderinghe der godsaligen weygert te bidden/ die en weet niet wat het sy alleen/ ofte int verborghen/ ofte te huys bidden.

Op alle plaetsen bidden.

Wederom so wie veracht alleen eñ heymelijck te bidden/ oft die schoon seer neerstich is inde gemeyne vergaderingen/ soo zijn nochtans zijne gebeden aldaer ydelheyt ende wint: want hy schrijft de meyninge der menschen meer toe/ dan den verborghen oordeele Gods.

Door hem bysonder bidden.

Hierentusschen om dat de ghemeyn gebeden der Ghemeynte niet en souden veracht worden/ so heeftse de Heere met schoone tijtelen vercierdt/ voornemelijck daer hy den Tempel noemt een huys des gebets.

De vereeringe der opentlijcke ende gemeyne gebeden.
Esa.56.7.

Want met dit woort heeft hy bewesen dat het ghebet is het voornemste deel zijns dienstes: ende dat de Tempel was den gheloovighen als een baniere opgherichte/ om dat sy hen souden eendrachtelijck in het ghebedt oeffenen. Daer was oock een seer schoon belofte by gestelt/ namelijc: Heere God/ de lof verwacht u in Sion/ ende u sullen de beloften gegeven worden.

Psa.65.2.

Met welcke woorden de Prophete vermaent/ dat de ghebeden der Ghemeynte nimmermeer en sullen te vergheefs zijn: want Godt

 geeft

geeft zijnen volck altijdts oorsake om te singhen met blijschap. Want hoewel de schaduwen der Wet een eynde hebben / nochtans dewijle God ooc onder ons heeft willen de eenicheyt des geloofs door dese ceremonie onderhouden / so comt de selve belofte sonder twijfel oock ons toe / welcke Christus met zijnen mont bevesticht / en Paulus leert dat sy altijts haer cracht hebben.

Vande gemeyne plaetse / ofte Tempelen daer de gemeyne gebede moeten gedaen worden.

40 Nu gelijc God heeft den geloovigen gemeyne ghebeden verordent in zijn woort / also moeten sy oock ghemeyne kercken daer toe hebben: in de welcke soo wie weygert niet den volcke Godts gemeynschap te hebben in het ghebet / die en connen niet ontschuldighen / voorwendende dat sy in haer slaepcamer gaen om den gebode des Heeren ghehoorsaem te zijne. Want hy die belooft te doen al wat twee ofte drie in zijnen naem vergadert zijnde / sullen bidden / die betuycht dat hy de gemeyne gebeden / niet en sal verworpen / so verre daer noch menschelijcke vertooninghe / noch eersoeckinge en sy / so verre daer oprechte ende waerachtige gesintheyt in het verborgen des herten woone. Ist dat dit het rechte gebruyc is der Tempelen en Kercken (gelijc het voorwaer is) so moeten wy wederom toesien / dat wyse niet en achten eyghene woonsteden Godts te zijne / inde welcke Godt ons soude naerder zijn ende beter behooren (gelijc dese waen langen tijt geregneert heeft) of dat wyse niet en achten eenighe heymelijcke ofte verborghen heylicheydt te hebben / waer door het gebet soude by Godt te heyliger zijn. Want dewijle wy souden de waerachtige tempelen Godts zijn / soo moeten wy in ons selven bidden / ist dat wy willen Godt in zijnen heylighen Tempel aenroepen. Soo laet ons dan sulcke grovicheydt den Joden ende den Heydenen over laten / dewijle wy sonder beschrijvinghe eeniger plaetse / een gebodt hebben van Godt aen te roepen in den geest ende waerheyt. De Tempel was wel voortijden door Godts bevel verordent tot ghebeden ende offerhanden: maer dat was te dien tijde als de waerheydt onder sulcke schaduwen was afghebeeldet / de welcke nu ons levendichlic uytgedruct zijnde / niet en lijt dat wy op eenigen lichamelijcken tempel staen. En den Tempel en was oock selfs de Jooden op sulcke conditie niet bevolen / dat de teghenwoordicheydt Godts soude in zijne mueren besloten zijn / maer om dat sy souden gheoeffent worden om de gedaente des waerachtighen Tempels te aenmercken. Daeromme hebben Esaias en Stephanus die swaerlijc gestraft / die meynen dat Godt in Tempelen woone / die met handen ghemaeckt zijn.

Mat. 18. 20.

Dat rechte en wettelijck gebruyc der Tempelen.

Joan. 4. 23.

Het misbruyc der selver.

Esa/66/1.

Actor/ 7/ 48.

Vande stemme en het gesanc / die en zijn in het gebet van geen der weerde / ten zy datse uyt een oprechte gesintheyt des herten voortcomen.

31 Boven desen ist hier uyt seer openbaer / dat noch stemme noch ghesanck eenighe cracht in het ghebedt hebben / ofte een hayr voordeels doen by Godt / als sy niet uyt de binnenste beweginghe des herten en comen. Ja sy verwecken den toorn Godts teghen ons / als sy alleenlijck uyt der kele ofte uyt de opperste lippen comen: want dat is zijnen heylighen naem misbruycken / ende zijn Majesteyt bespotten / ghelijck wy dat uyt de woorden Esaia verstaen / de welcke wel wijder strecken / maer nochtans oock dienen om dit ghebreck te straffen. Dit volck (seyt hy) comt my by met den monde / ende eert my met den lippen / maer haer herte is verre van my: ende sy hebben my ghevreest met den gebode ende leeringhe der menschen. Daerom siet / ick sal in desen volcke een groote en verschrickelijcke wonderdaet doen: want de wijsheydt sal vergaen van hare wijsen / ende de voorsichticheyt sal verswinden van hare ouden. Nochtans en verdoemen wy noch stemme noch ghesanck / maer wy prijsense seer so verre sy uyt de beweginghe des herten comen. Want het verstant wort daer door inde bedenckinge Gods geoeffent en behouden / het welcke gelijc het slibberich en veranderlijck is / also ooc lichtelijck een dinc verlaet / en tot andere verscheydentlijck getrocken wort / ten sy dat het door menigerley behulpinghe gesterckt worde. Boven desen dewijle de eerlijcheyt Gods behoort door alle de leden onses lichaems eenichsins verclaert te worden / soo behoort voornemelijck de tonge tot sulcken dienst begeven en daer in besich te zijne / het sy met singen / het sy met spreken / dewijle sy sonderlijck om den lof Godts te verclaren en vercondigen / ghe-schapen is. Maer voornemelijck heeft de tonghe haer gebruyck in de gemeyne gebeden die de vergaderinge der geloovigen gheschien / in de welcke het voornemen is / Godt den welcken wy in eenen selven geest ende in een selve geloove dienen / oock alle ghelijck met een ghemeyn stemme / ende als met eenen monde te loven: ende dat int openbaer / op dat sy alle ende een yeghelijck van zijnen broeder de belijdinghe des gheloofs hoore / om door zijn exempel verwerckt ende beweecht te worden.

Esa/22/13.
Mat/15/8.

Doch de stemme / ende den selvergebruyck is meer dienende tot de gemeyne als tot de bysondere ofte heymelijcke gebede.

32 Ende dat ghebruyck des ghesancx (op dat ic dit oock niet en verswijge) is niet alleenlijc seer lange in de Ghemeynten geweest / maer dat hem oock de Apostelen ghebruyckt hebben / dat machmen verstaen uyt de woorden Pauli: Ick sal singen met der stemme / en ic sal singen met den verstaende. Item tot de Colossensen: Malcanderen leerende ende vermanende met Lofsangen / Psalmen ende gheestelijcke Liedekens singhende den Heere in uwe herte met aengenamicheyt Want in de eerste plaetse ghebiet hy te singhen met der herten / en met der stemmen: in de ander plaetse beveelt hy hen de ghestelijcke Liedekens / door de welcke de geloovighen moghen malcanderen stichten. Nochtans betuycht Augustinus † dat dit niet en is alomme gheweest / de welcke verhaelt dat de Mediolaensche Ghemeynte heeft eerst begonnen te singen ten tijde Ambrosij / als het volck door de wreetheydt Justine des moeders Valentiniani / die sy teghen het rechte ghe-loove bewees / geduerigerwert in waken en bidden: en dat daer na de andere Gemeynten in de Westersche landen oock hebben begonnen te singen. Want weynich te voren hadde hy geseyt dat dese ghewoonte was van de Oostersche kercken gecomen. Hy geeft oock te kennen in het tweede boec der retractatie / dat sy ooc te sijnen tijde was in Africa aengecomen. En voorwaer als de gesanck met sulcke wichticheyt als den aenschijne Gods en der Engelen betaemt / gematicht wort so verciert hy de heylige handelingen met weerdicheyt ende aengenamicheyt / ende is seer crachtich om de herten te verwecken tot vierichheydt ende neersticheydt om te bidden. Men moet nochtans neerstichlijck toesien dat de ooren niet seerder en staen nae het soete geluyt / dan de herten nae het gheestelijck verstandt der woorden. Door welck perijckel Augustinus erghens bekent hem selven beweecht te zijne / dat hy somtijts begheert de wijse ingebracht te hebben: die van Athanasia onderhouden werdt / de welcke den Leser dede zijn stemme sal weynich buyghen dat hy meer scheen te seggen dan te singen. Maer als hy wederom ghedachtich wert wat grooter nutticheyt hy uyt den sanck ghehadt hadde / soo was hy beweecht dien te prijsen. Wanneer dan

T'gebruyck om te singen is welseer out.

1. Cor. 14. 13.

Colo. 3/16.
Ephes. 5/29.

Nochtans en is het niet algemeyn geweest.

† Confess. Liv. 9/cap/7.

Hoe dat ghesanc moet gestelt zijn.

Confess: lib. 10/cap/33.

dese maticheyt daer by is / soo is de sanck sonder twijfel een seer heylige en̄ salige insettinge. Ghelijc wederom alle de sangen die alleenlijc tot soeticheyt en̄ behagelijckheyt der ooren gemaect zijn der majesteyt der Gemeynte niet en betaemē/ en̄ Gode seer misshaghen.

De gemeyne gebeden moeten in bekende ende moederlijcke tale, ende niet in een vreemde ende onbekende gedaen worden.

De eerste reden/welcke siet op de stichtinge der kercken.

33 Waer uyt het oock gantschelijck openbaer is/dat de gemeyne gebedē niet en moeten (gelijck dus lāge geschiet is (onder de Latijnsche in Griecsche sprake / noch onder de Walsche ofte Engelsche in Latijnsche sprake ghedaen worden / maer in gemeyn sprake die van eenē yegelijcken onder den gemeynē mā mach verstaē wordē: want het betaemt dat sy gheschien tot stichtinge der gantscher Gemeynte/ de welcke gheen nut noch voordeel en can hebben uyt een stemme die sy niet en verstaet. Ende die noch op liefde noch op reden en achten / die behoorden nochtans voorwaer eē weynich door de autoriteyt Pauli beweecht te worden/wiens woorden seer claer zijn / daer hy seyt. * Ist dat gy danckegget met den geeste/hoe sal de gene die inde plaetse des ongeleerden staet tot uwen lof/Amē/seggē/dewijle hy niet en weet wat gy segt? Want ghy segt wel danck/maer een ander en wordt niet gesticht. Daerom wie soude de ongebonden stouticheyt der Papisten genoech verwonderen / die tegen dese clare woorden des Apostels hen niet en ontsien seer lange ghebeden in vreemder talen te huylen / in de welcke sy selve dickmael niet en syllabe en verstaen/noch willē dat sy van andere verstaē wordē. Maer Paulus gebiet ons veel anders. Hoe dan? (seyt hy:)

De tweede reden, de welcke is gegront op de authoriteyt des Apostels tegen de Papisten.

**1.Cor.14.16.*

1.Cor.14:15. Ic sal bidden met den geeste : en̄ ic sal biddē met den verstande:ick sal singen met dē geeste en̄ met dē verstande/in welcke plaetse hy met dat woort geest/beduyt de sonderlijcke gave der tonghe/ de welcke sommighe die daer mede begaeft waren/ misbruyctē/ als syse van den verstande verscheyden. Nochtans moeten wy gantschelijck weten/ dat beyde in het gemeyn en̄ ooc in het heymelijcke ghebet der tonge sonder het herte moet Gode allesins seer misshagen. Boven desen/dat het herte moet door yverige ghedachten alsoo verweckt worden / dat het verre te boven gaet al wat de tonge met spreken can uyt drucken. Ten laetstē/ dat selfs in het heymelijck ghebedt de tonge niet noodich en is/ anders dan so verre als het inwēdich verstant niet en can hem selven genoech verwecken/ oft so verre door de crachtighe verweckinge des verstants/ de tonge ooc geroert wort. Want hoewel somtijts de beste ghebeden sonder stemme ghescien/ so wort nochtans als het verstant ende de geest hem verheucht / de tonge dicmael tot spreken/ende andere leden tot roeringhe sonder eersoeckinghe beweecht. Hier uyt quam Hanna Samuels moeder met de lippen te mommelen. En̄ alle de Heyligen voelen altijts sulcks wat in hen selven/ als sy tot afghebroken woorden uytbreken. ‡ De gestalte ende het wesen des lichaems sulc alsmen pleech in het gebedt te onderhouden (gelijc de knyebuyginge ende de ontdeckinghe des hoofts) zijn oeffeninghen door de welcke wy arbeyden om tot meerder eerbiedinghe ende vreese Gods te comen.

De oprechte gesintheyt des gemoets wort altijts ende in allen gebeden versocht: maer de tonge en is niet altijts van nooden.

1.Sam.1.13.

‡ Hoedanige oeffeningen dat sy de knyebuyginge ende ontblootinghe des hoofts.

D 11.

34 † Voort / wy moeten nu niet alleenlijck een seker wijse van bidden / maer oock de forme selve leeren:te wetē/ * de selve die ons de hemelsche Vader door zijnen lieven Sone gheleert heeft: waer in wy zijn ongemeten goetheyt ende sachtmoedicheyt moghen bekennen. Want boven dat hy ons vermaent ende verweckt om hem in alle onsen noot te soecken: (ghelijck de kinderen soo wanneer sy eenige bequaemheyt comen/ pleghen tot de getrouwicheyt haerder vaderen te vlien/ dewijle hy sach dat wy niet selfs genoech en sagen hoe groot onse armoede is / wat wy behooren te bidden / en̄ wat ons nut sy so comt hy oock deser onser onwetentheyt te hulpe/ en̄ daer in onse verstant ghebreckelijck was/ dat heeft hy selve van den zijnē vervult en voldaen. Want hy heeft ons een forme des ghebedts voor gegeven/waer in hy gelijck in een tafel ons heeft voorgestelt / al wat wy moghen van hem begheeren al wat ons noodich is, ende al wat noodich is te bidden/uyt welcke mildicheydt wy seer groote vrucht der vertroostinge ontfanghen/te weten/dat wy verstaen ende weten dat wy niet ongheschickts/ niet vreemts/ niet onbequaems/ en eyndelijc geē dinc dat hem niet aengenaem en sy/en bidden/ dewijle wy by na uyt zijnen mont bidden. Doe Plato de onwetentheyt der menschen sach in hare ghebeden die sy tot God deden/de welcke waert dat sy verhoort wordē / hem dicmael souden seer qualijck vergaen:so heeft hy geseyt dat de beste wijse van bidden/dese is/die hy uyt eenen ouden Poete hadde genomen/te weten: O Jupiter gheeft ons dat best is/beyde als wy 't begeeren en als wy 't niet en begheeren:ende weer het quaet van ons/ oock selfs als wy begeeren dat het over ons come. Dese Heydensche mensche is daer in verstandich / dat hy oordeelt hoe sorghelijck het sy den Heere te bidden om het gene dat onse begeerlijcheyt soeckt / ende hy geeft oock mede onse ellendicheyt te kennen / dat wy niet en connen voor Godt selfs onsen mont op doen sonder perijckel/ ten sy dat de heylige Gheest ons de rechte wijse van bidden leere. Hoe veel te weerdigher ende dierbaerder behoort der privilegie by ons gheacht te worden/dewijle de Sone Gods ons dese woorden in den mont geeft / die onsen geest ende onse herten van alle swaricheyt ende twijfelinge bevrijden.

† Het formulier des gebets / welcke van Christo ons is voorgestelt/ scheydet ons af de ongemeten goetheyt onses hemelschen Vaders.

** Matt.6.9. Luc.11.2.*

Ende ontfanghen daer uyt een groote vrucht der vertroostinge.

In alcib.2. vel Devoro.

Rom.8.26.

35 Dese forme ofte regel des ghebets vervaet ses begeeren. Want dat ick niet en ghevoele met de ghene diese in seven stucken deelen/ dat is om dat de Euangelisten aldus schrijvende: En leyt ons niet in versoeckinge/maer verlost ons vanden quaden/schijnt dese twee stucken alsoo aen een te binden/dat het een begeerte sy/gelijck of hy seyde en laet ons niet door versoeckinge overvallen worden/ maer comt liever onser swackheyt te hulpe/ ende verlost ons/ op dat wy niet overwonnen en worden. De oude leeraers der Gemeynte gevoelen ooc met ons / so dat het gene dat by Mattheum is ter sevenster plaetse toegedaen / sy tot het seste stuc te brengen als een uytlegsel daer van.‡ Ende hoewel het gebet geheel sulck is/ datmē in alle stucken moet voornemelijc op de eere Gods achte hebben/soo zijn nochtans de eerste drij stucken sonderlijc tot de eere Gods verordent: en die alleen moeten wy daer in aensien/ sonder eenighe acht op onse nutticheyt te hebben. De drij ander deelen begrijpen de sorge ons selfs / ende zijn eyghentlijck verordent om te begheeren en bidden al wat tot onse gebruyck dient. Ghelijck als wy bidden dat de naem Godts gheheylicht worde / dewijle Godt wil beproeven of wy hem voor niet / ofte om des loons wille lief hebben en dienen/ soo en moeten wy daer niet dencken van onse voordeel ofte nut / maer wy moeten zijn eere ons voor setten/ ende die alleen neerstichlijc aensien : wy en moeten oock anders niet in andere diergelijcke gebeden gesint zijn. Ende dit wort oock grootelijck onse voordeel/ want als hy alsoo ghehey=

Rom.8.26. Dat gebet onses Heeren wort afghedeelt in ses begeerten.

August.in Euchir.ad Lauret cap.1. 16. Chrysost. autho.oper. imper.

‡ Welcke ses wederom gedeelt worden in twee stucken.

Waer af het eerste aensiet Gods eere/ ende dat ander/ onse salicheyt.

De ordre van dese stucken.

gehenlicht wordt/ ghelijck wy bidden/ so wort hy oock wederom onse heylichmakinghe. Maer tot dit onse voordeel eñ nut/ moeten onse oogen (ghelijc geseyt is) eenichsins gesloten eñ blint zijn/ op dat wy het gantschelijc niet en aensien/ so dat wy of schoon alle dese hope onses eyghen voordeels wech ghenomen ware/ nochtans niet te min om dese heylichmakinghe wenschen eñ biddē/ eñ om andere dingen die tot de eere Godts dienen. Gelijc dat in de exempelen Mosis eñ Pauli ghesien wort/ de welcke het niet swaer en was haer herte en ooghen van hen selven af te wenden/ en met groote brandende yverichheyt haer eyge verderf te begeeren/ op dat ymmers door haer schade de eere ende het rijcke Godts mochte ghevoordert worden. Waerom als wy bidden dat ons onse dagelijcxsche broot gegheven worde/ hoewel wy daer in bidden om het ghene dat ons voorderlijck is: soo moeten wy nochtans oock hier de eere Godts voornemelijck soecken/ so dat wy het niet selfs en souden begeerē/ anders dan dat tot zijn eere dient. Laet ons nu beginnen het ghebet te verclaren.

Exod. 32. 32. Rom. 9. 3.

Onse Vader die ghy zijt in de Hemelen.

De name vanden Vader vereyscht.

1. Dat wy alleen inden name Christi God aenroepen moeten

* Sect. 17. 18. 19.

36 Ten eersten in het begin deses gebedts sien wy hier dat wy weynich te vooren ghesepdt hebben*/ dat alle onse gebedē niet anders en moeten Gode geoeffent worden/ dan in den naem Christi: gelijck sy hem door geenen anderen naem en connen aengenaem wordē. Want als wy Godt noemen onsen Vader/ soo spreken wy hem voorwaer aen in Christi name/ want hoe soude yemant bestaen God te noemen: Vader? wie soude tot sulcke stoutichheydt uytbreken/ dat hy die eere soude hem selven aentreecken/ een Sone Godts te zijne/ waert dat wy niet aenghenomen waren tot kinderen der genade in Christo? Dewijle dese de warachtige Sone is/ so is hy ons van Godt tot eenen broeder ghegheven/ om dat het gene dat hem eyghen is van natuere/ onse worde door de weldaet der aenneminge tot kinderē/ ist dat wy sulcke weldaet met vasten gheloove aennemen. Gelijc Joannis seyt/ dat den genen die in den naem des eenich-ghebooren Soons Gods gelooven/ is de macht gegeven oock selve kinderen Godts te worden. So noemt hy dan hem selven onsen Vader/ eñ wil van ons also genaemt wordē: eñ met dese groote soeticheydt zijns naems/ beneemt hy ons alle wanhope ende mistrouwen/ dewijle nergens geen meerder gesintheyt noch beweginghe der liefde en can ghevonden worden/ dan in den Vader. Daerom en heeft hy zijn ongemeten liefde tot ons met gheen sekerder bewijs connen betuygen/ dan daer mede dat wy kinderen Godts genaemt worden. Ende zijn liefde is so veel grooter eñ crachtiger dan de liefde onser vaderen/ soo veel als hy alle menschē in goetheyt en barmherticheydt te boven gaet: also dat of schoon alle de vaders die op der aerden zijn/ hare kinderē verdorven/ alle gesintheydt der vaderlijcke liefde afghelepdt hebbende: hy en sal ons nemmermeer verlaten/ want hy en can hem selven niet versaken. Want wy hebben zijn belofte daer hy seyt: Ist dat gy die boos zijt/ weet uwe kinderen goede gaven te geven: hoe veel te meer uwe Vader die in de Hemelen is? Item by den Prophete: Can oock een moeder hare kinderen vergetē? Eñ of sy se schoon vergate/ so en sal ic nochtans u niet vergeten. Ist dat wy zijne kinderen zijn gelijck een soone niet en can hen selven eens vreemden

Eph. 1. 5.

2. Dat wy van ons wech doen alle mistrouwen.

Joan. 1. 12.

3. Dat wy van hem alles goets verwachten/ ten sy dat wy hem willen beschuldigen/ dat hy al te arm ende hulpeloos/ of te al te fuer ende wreet.

Psa. 27. 10.

Esa. 63. 16.

2. Tim. [illegible]. 13.

Mat. 7. 11.

Esa. 49. 15.

hulpe ende trouwe soecken/ sonder van zijn vaders armoede ofte wreetheyt te claghen: alsoo mogen wy van andere gheen hulpe soecken/ sonder desen onsen Vader zijn gebreck/ armoede ende hulpe loosheydt/ ofte zijn wreetheyt ende over groote strengicheydt/ te verwijten.

37 Wy en connen ooc niet seggen/ dat wy vreesen tot hem te comen om dat wy vele sonden in ons vinden/ door de welcke onse Vader/ hoewel hy goedertieren ende sachtmoedich is/ nochtans dagelijcx vertoornt ende verbolgen wor.* Want ist dat onder de menschē een sone geenen beteren patroon en can hebben dan hem selven/ om zijn sake by zijnen vader te handelen: noch door geen ander voorsprake de ghenade zijns Vaders die hy verloren heeft/ beter en can wederom vercrijgen/ ende hem selven versoenen/ dan dat hy selve met vernederinge eñ ootmoedicheydt zijn schult bekenne/ ende barmhertichept van zijnen Vader begeere. Wāt het vaderlijc herte en can dan hem selven niet veynsen noch verberghen sonder door sulck bidden beroert te worden. †Wat sal dan de Vader der barmhertichept/ eñ de Godt alle vertroostinge doen? sal hy de tranen eñ het suchten zijnder kinderen die hem aenroepen ende bidden/ niet liever verhooren (voornemelijc dewijle hy se daer toe vermant ende verweckt) dan eenige anderer voorsprake/ tot der welcker hulpe sy daer om bevreest/ eñ niet sonder eenen schijn der twijfelinge vlien/ om dat sy van de sachtmoedichept ende goedertierenheyt haers Vaders twijfelen. Dese overvloedicheydt der vaderlijcker sachtmoedichept/ heeft hy ons in een parabel afgebeelt eñ voor oogen gestelt/ daer de Vader zijnen sone die hem selven vervreemt/ zijn goet overdadichlijc verquist/ eñ allesins swaerlijck in hem gesondicht hadde/ met uytgereckten armen ontfangt/ noch en vertoeft niet tot dat zijn sone met woorden om vergheevinghe bidt/ maer voorcomt hem selve/ hy bekent hem van verre comende/ loopt hem selvē tegē/ vertroost hem/ en ontfangt hem in genade. Want als hy dit so groot een exempel der sachtmoedicheydt in eenen mensche ons voorstelt om te aenschouwen/ so wil hy ons leeren/ hoe veel overvloediger sachtmoedicheydt wy (hoewel wy ondanckbaer ende wederspannighe kinderen zijn/ nochtans soo verre wy tot zijn barmherticheydt vlien) moeten verwachten van hem/ die niet alleenlijck onse Vader/ maer verre de beste en goedertierenste boven alle vaders is. En om dat wy souden te sekerder zijn/ dat hy ons sulck een vader is/ soo verre wy Christenen zijn/ soo en wil hy niet alleenlijck Vader/ maer oock onse Vader genaemt worden: ghelijck oft wy op dese wijse met hem spreken: O Vader die so groote liefde dracht tot uwe kinderen/ ende so bereydt en gewillich zijt om hen te vergheven/ wy uwe kinderen aenroepen u/ en bidden u/ seker en gerust zijnde/ dat ghy niet ander dan vaderlijc tot ons gesint en zijt/ hoewel wy sulcken Vader niet weerdich en zijn. Maer dewijle onse herte te nauwe is om so groote ongemeten gonste te vaten/ so is niet alleenlijc Christus ons een pant onser aenneminge tot kinderen/ maer geeft ons oock den Geest tot getuyghe der selver aenneminghe/ door den welcken wy moghen met vryer ende luyder stemme roepen/ Abba/ Vader. Daerom soo wanneer wy door eenighe twijfelighe verhindert worden/ so moeten wy ghedachtich zijn/ hem te bidden dat hy onse bevreestheydt betere/ ende door dien Gheest der grootmoedichevdt ons om vrymoedichlijck te bidden/

Tegenwoorpinge.

Onse sonden vervreemden ons van het aenschijn Gods den welcken wy als eenen Richter ende niet als een Vader gevoelen.

* Antwoort de welcke haer aensien heeft op de nature Gods/ welcke van de Apostel beschreven wort.

† 2. Cor. 1. 3.

Sulcx is oock te verstaen uyt een schoon exempel ofte heerlicke parabel Luc. 15. [illegible].

Eyndelijck/ uyt het gene dat wy hem nomen/ Onse Vader

Van al welcke aenneminge Christus het pant is/ ende de heylige Geest een getuyge.

Rom. [illegible]. 13.

Gala. 4. 6.

bidden/ beweghe.

Waerom dat int algemeyn gesept wort. Onse.

38 Voort / dat wy niet geleert en worden / een
yegelijck hem sijnen Vader te noemē/ maer meer
int ghemeyn hem onsen Vader te noemen : daer
uyt worden wy vermaent / hoe seer wy behoo-
ren met broederlijcke liefde tot malcanderen be-
weecht te worden / die wy door het selve recht
der barmherticheyt ende onverdiender ghenade
zijn te gelijck sulcx een Vaders kinderen. Want *Matt. 23. 9.*
ist dat wy alle eenen ghemeynen Vader hebben/
van den welcken alle het goet comt dat wy ee-
nichsins connen gheeÿghen: so en behoort onder
ons geen dinck gedeylt noch gescheyden te zijne/
dat wy niet met groote blymoedicheydt bereydt
en zijn d'een den anderen mede te deelen / so veel
de noot eyscht Nu ist dat wy gelijck het betaemt/
begeeren malcanderen de hant toe te steken ende
hulpe doen/ wy en connen in gheenen dinghe den
broederen meer voordeels doen / dan als wyse
der sorghe ende voorsieningen onses alderbesten
Vaders bevelen : dewijle hem gantschelijck geen
dinck en can gebreken/ als dese hen genadich ēn
gonstich is. Ende dit selve zijn wy voorwaer
oock onsen Vadere schuldich. Want ghelijck de

Gelijckenisse waer mede de voorgaende reden van de broederlijcke liefde bevesticht wort.

gene die eenen huysvader waerachtichlijck ende
van herten lief heeft / oock tot sijn gheheel huys-
gesin liefde ende gonste draecht / also moeten wy
oock de liefde ende ghesintheydt die wy tot onsen
hemelschen Vader draghen / aen sijn volck/ ende
sijn huysghesin / ende eyndelijck aen sijn erve be-
wijsen / de welcke hy so lief heeft dat hyse de ver-
vullinghe sijns eenich-gheboozen Soons noemt *Ephes. 1. 23.*
Daerom moet een Christen mensche sijne ghe-
beden nae desen reghel schicken dat sy ghemeyn
zijn/ende alle die vervaten/die sijne broeders zijn
in Christo. Ende niet alleenlijck die hy teghen-
woordelijck siet ēn bekent sijne broeders in Chri-
sto te zijne / maer alle menschen die op der aerde
zijn:van de welcke wat de Heere verordēt heeft/
hem onbekent is/ anders/ dan dat het goet ende
godsalich is hen alle goet te wenschen ende ho-
pen. Hoewel wy moeten tot de huysghenooten
des geloofs sonderlijck gesint ende genegen zijn/
de welcke de Apostel ons in alle saken sonderlin-
ghe beveelt. In somma/ alle onse ghebeden moe- *Gal. 6. 10.*
ten sulck zijn / dat sy de ghemeyntheyt aensien
die onse Heere heeft in sijn rijcke ende in sijn
huys verordent.

Wy moghen oot wel voor ons ende eenighe andere bidden int bysonder/ soo verre ons ghemoet gehelijck haer streckt tot de ghemeynschap: dwelcke door een gelijckenisse die van de aelmoessen de gebeden ghetrocken wort ver- sterckt wort. † Esa. 58. 7. Ezech. 18. 7. Matt. 25. 35 Gal. 6. 10.

29 Ende dies niet te min mogen wy wel door
ons ende voor sekere andere sonderlijck bidden :
so verre nochtans onse herte van het aensien de-
ser ghemeynheydt niet af en wijcke / maer alle
dinck toe schicke. Want hoewel de sulcke ghe-
beden in haer selven sonderlijck ende door sekere
persoonen gheschien / nochtans dewijle sy tot dit
eynde strecken/ so en laten sy niet gemeyn te zij-
ne. Dit can gheheel lichtelijck door een ghelijcke-
nisse verstaen worden / Godt heeft een ghemeyn
gebot ghegheven/† datmen moet alleen armen te
hulpe comen / ende nochtans die den ghenen te
hulpe comen die sy sien noot ofte ghebreck lijden/
die zijn desen gebode ghehoorsaem/ hoewel sy ve-
le andere/ die alsoo grooten noot hebben/ voorby
gaen/ moghelijck om dat syse niet alleen kennen/
ofte om dat syse niet onmatich en zijn alle te hel-
pen. Also oock en doen die tegen den wille Gods
niet/die dese gemeyn broederschap der ghemeyn-
te aensiende ende bedenckende / sulcke ghebeden
voor sonderlijcke persoonen doen / met de welcke
sy het herte tot allen ghemeyn hebbende / Godt
bidden voor hen selven/ofte voor sommighe/ der
welcker noot hy hen heeft beter ende naerder
doen weten. Hoewel alle dinghen en zijn in de
aelmoessen ende in het gebet niet ghelijck. Want
wy en connen niemant met onse alemoessen hel-
pen / anders dan diens armoede wy kennen :
maer met onse ghebedt moghen wy oock de al-
dervreemste ende alderonbekenste helpen/ hoe
verre sy oock van ons woonen. Ende dat ghe-
schiet door de ghemeyn forme des ghebets / in de
welcke alle de kinderen Gods vervaet zijn / on-
der de welcke oock die zijn. Hier toe dient dat *1. Tim. 2. 8.*
Paulus de gheloovige te zijnen tijde vermaent/ *Psal. 134. 2.*
alomme suyvere handen op te heffen sonder
twist : want hy vermaent dat tweedracht den

Dese leere begrijpt tweederley nutticheyt tot onser vertroostinge.

ghebeden de duere toesluyt / ende wil dat sy een-
moedichlijck haer ghebedt int ghemeyn storten.
40 Daer staet oock/ dat hy is in de hemelen.
Waer uyt men niet terstont en moet besluyten/
dat hy in het begrijp des hemels ghelijck in tra- *† 1. Reg. 8. 37.*
lien besloten zy ofte gebonden.† Want Salomon
belijt oock dat de hemelen der hemelen hem niet *Esa. 66. 1.*
en connen begrijpen. Ende hy selve seyt door den *Act. 7. 49. ende 17. 24.*
Prophete/ dat de Hemel sijnen stoel is/ ende dat
de Aerde is de voetbanck sijnder voeten. Waer
mede hy voorwaer te kennen gheeft / dat hy niet
en wort in eenighe seker plaetse begrepen / maer
uytghebreyt wort over al. Maer dewijle onse
verstant soo grof ende plomp is/ dat het sijn on-
uytsprekelijcke eerlijckheydt niet en can anders
vaten / soo is sy ons beduyt by den Hemel / de
welcke meer eerlickheyts ende Majesteyts heeft
dan eenich dinck dat wy moghen aenschouwen.
Daerom hoewel onse ooghen pleghen alle din-
ghen daer te hechten daer syse sien ende vaten/
so wort nochtans Godt ghestelt sonder plaetse :
om dat wy souden boven alle ghevoelen des
lichaems ende der zielen verheven worden / als
wy hem willen soecken. Boven desen wort hy
door dese wijse van spreken buyten alle verder-
vinghe ende veranderinghe ghestelt. Eyndelijck
ons wort daer door beduyt dat hy de gantsche
werelt vervaet ende begrijpt/ ēn door sijn macht
regeert. Want het is soo veel als ofmen seyde/
dat sijn wesen onbegrijpelijck / sijn macht onme-
telijck/ēn sijn eeuwicheyt onsterffelijck is. Ende

Maer door dies saken moeten wy ons wachten

als wy dit hooren / so moeten wy onse gedachten
hoogher opheffen als wy van Godt spreken / op
dat wy niet aertsch noch vleeschelijck van hem
en droomen : als wy hem niet nae onse mate en
meten / noch sijn wille na onse ghesintheyt en re-
gulen. Wy moeten oock mede onse betrouwen
tot hem opheffen / dewijle wy verstaen dat de

De somma van't gene is gheleert in de voorrede van het gebet ons Heeren.

Hemel ende Aerde door sijn onvoorsieninge ende
cracht gheregeert wort. De somma is/ dat ons
onder den naem Vader / ons dit Godt voor oo-
ghen ghestelt wort / die ons in den beelde sijns
Soons verschenen is / op dat wy hem door een
vast gheloove aenroepen. Ende de naem Vader 1.
en dient niet alleenlijck om onse betrouwen te
versterckcn / maer oock om onse hertē te behou-
den dat sy niet tot onsekere ofte ghedichte goden 3.
getrocken en worden : maer van den eenich-ghe- 4.
boren Sone / tot den eenighen Vader der Enge-
len / ende der Ghemeynte opclimmen. Boven
desen als sijn thoorn wordt in de Hemelen ghe-
stelt / so worden wy door sijn regeeringe der we-
relt vermaent / dat wy niet te vergheefs tot hem
en comen/ die van selfs met teghenwoordige sor-
ghe ende hulpe ons teghen comt. Paulus seyt :
Die tot Godt comen/die moeten ten eersten ghe- *Hebr. 11. 6.*
looven dat Godt is/ ten anderen dat hy een ver-
ghelder is alle die hem soecken. Beyde dese din-
ghen schrijft Christus hier sijnen Vader toe / op
dat wy onse gheloove op hem houden : ende ten
anderen op dat wy seker zijn dat onse salicheydt 5.
van hem niet vergeten en worde/ dewijle hy ge-
weerdicht sijn voorsieninghe tot ons toe uyt te
strecken.

Bewijs uyt Paulo ende David.

strecken. Met dese beginselen bereydt Paulus ons om behoorlijck te bidden: want eer hy ons ghebiedt onse ghebeden Gode bekent te maken/ soo seyt hy aldus: En weest van gheenen dinghe sorchvuldich: de Heere is nae by. Waer uyt het schijnt/ dat de gene die dit niet vast ende ontwijfelijck en houden/ dat de ooghe Godts is over de rechtveerdighe/ moeten hare ghebeden met twijfelinghe ende verwerrentheydt in haer herte mommelen.

Phil.4.6.

Psal.33.18.

De nootsakelickheyt des eersten gebets overtuyght ons van wegen onse ongerechticheyt.

41 De eerste begeerte is: Dat de naem Godts gheheylicht worde: ende de noot deser begheerte en is niet sonder onse groote schande. Want wat is schandelickers dā dat de eere Gods door onse ondanckbaerheydt ende boosheydt verduystert/ ende door onse stouticheydt ende rasende hooveerdicheyt/ so verre het haer moghelijck is/ wech ghenomen ende uytghewischt worde? Al souden alle de godloosen met haren kerckroeverschen lusten bersten/ soo moet nochtans de heylicheydt des naems Godts haren schijn gheven. Ende het en is niet sonder oorsake/ dat de Prophete roept: O Godt/ ghelijck uwen naem is/ also is oock uwen lof tot in alle de eyndē der werelt. Want soo waer Godt bekent wort/ daer en connen oock sijne deuchden niet onbekent blijven/ als sijn moghentheydt/ goetheydt/ wijsheydt/ rechtveerdicheydt/ barmherticheydt ende waerheydt/ door de welcke wy worden ghetrocken om ons van hem te verwonderen/ ende verweckt om sijnen lof te vercondighen. Daerom dewijle hem sijn heylicheyt soo grootelijck wordt op der aerde benomen/ so wordt ons geboden/ ist dat wyse niet en connen beschermen/ dat wy ymmers met bidden daer voren sorgen. De somma is/ dat wy sullen begeeren dat Godt sijn eere hebbe die hy weerdich is/ dat de menschen nemmermeer van hem en spreken noch dencken sonder groote eerbiedinghe. Hier teghen is de ontheyliginghe/ de welcke altijdts heeft veel te ghemeyn in de werelt gheweest/ ghelijck sy oock heden seer grootelijck regneert. Ende hier uyt comt de noot deses ghebedts/ het welcke behoorde te vergeefs te zijne/ waert dat de godsalicheyt onder ons regneerde. Ist dat de naem Gods sijn behoorlijcke heylicheyt heeft/ als hy van alle andere afgesondert zijnde/ gheheel eerlijck is: so worden wy hier ghebeden te bidden/ niet alleenlijck dat Godt sijnen heylighen naem van alle verachtinghe ende oneere bescherme/ maer oock dat hy het gheheel menschelijcke geslachte tot eerbiedinghe dwinghe ende onderworpe. Nu dewijle Godt hem selven ons eensdeels met leere/ eensdeels met wercken openbaert/ soo en wort hy van ons niet anders gheheylicht dan als wy hem in beyde dese deelen gevē dat hem toe comt/ ende alsoo al wat van hem comt/ aen nemen: ende also wel sijn strengicheyt als sijn goedertierenheydt haren lof by ons hebbe: want in de menigerley verscheydenheyt sijnder wercken/ heeft hy teeckenen sijnder eerlijckheyt uytghedruckt/ door de welcke alle tonge te rechte tot belijdinge sijns lofs soude beweecht worden. Aldus sal de Schriftuere comen behoorlijcke autoriteydt by ons te hebben/ ende gheen uytcomste noch gheschiedenisse en sal ons verhinderen Gode lof te gheven/ den welcken hy in den gantschen loop der regeeringen der wereldt verdient. Wederom streckt dese begheerte hier toe/ dat alle godloosheyt die desen heylighen naem ontheylight ende ontreynight vergae/ ende wegh ghenomen worde: ende dat alle achterclap ēn spot/ die dese heylighmakinge verduystert ende vermindert/ verdreven worde/ ende een eynde hebbe: ende dat de Majesteyt Gods meer ende meer verclaert ende vereerlijckt worde/ als hy alle godloosheyt verhindert ende bedwingt.

Psal.48.11.

Wat de name Gods beteeckent.

Hoe de name Gods geheylicht wort.

De stucken deser heylichmakinghe

Wenschinge alles quaets/ daer mede Gods name ontheylicht wort.

42 De tweede begheerte is/ Dat het rijcke Gods toecome: ende hoewel dese niet nieus en vervaet/ dwelck in de eerste niet en zy/ so en wort sy nochtans niet sonder oorsake vā de eerste onderscheydē: want ist dat wy in dese aldergrootste sake onse slaperichheyt overleggen/ so ist noodich het ghene dat in hem selven behoorde seer wel bekent te zijne/ met vele woorden ons in te drucken. Daerom als ons nu gheboden is Godt te bidden/ dat hy te neder brenge ende gantschelijck te niete make al wat sijnen Heyligen naem ontheylicht ende besmet: soo wort daer een ander ghelijck gebet dat by na het selve is/ daer by gestelt/ te weten/ Dat sijn rijcke come. Ende hoewel ick dit rijcke boven beschreven hebbe/ soo wil ickt nochtans nu wederom in corte verhalen/ te weten: Dat Godt daer regneert/ daer de menschen de werelt/ ende het aertsche leven verachten/ ende hen selven versaken/ ende tot de rechtveerdicheyt Godts begheven om tot het hemelsche leven te comen. Alsoo heeft dit rijcke twee deelen: Het eerste/ dat Godt alle de boose begeerten des vleeschs/ die by heyrcrachten tegen hem strijden/ door de cracht sijns Geests betere: het ander/ dat hy alle onse gesintheyt voege tot ghehoorsaemheydt sijnder heerschappie. Daerom en houdt niemant goede orden in dit gebet/ anders dan die van hem selven begint/ te weten/ op dat hy ghereynicht worde van alle verdorventheyt die den gherusten stant des rijcx Gods beroeren/ ende de reynicheyt besmetten. Nu dewijle het woort Gods is ghelijck een Conincklijcke scepter/ so is ons hier ghebeden te bidden/ dat hy aller menschen herte ende verstant tot ghewillighe gehoorsaemheydt des woorts brenghe. Het welcke gheschiet/ als hy door de heymelijcke inghevinghe sijns Gheests/ de cracht sijns woorts bewijst/ op dat het sijn hoocheyt hebbe met sulcke eere alst verdient. Daer na moeten wy tot de godloose comen/ die hartneckichlick ēn met vertwijfelde rasernie/ sijnder heerschappie wederstaen. Soo richt dan Gode sijn rijcke op/ als hy de gantsche werelt vernedert/ maer op verscheyden wijsen: want hy temt der sommigher stouticheyt/ ende breeckt der sommigher onghetemde hooveerdicheyt. Dit is dagelijcx te wenschen dat het gheschie/ op dat Godt hem een ghemeynte uyt alle hoecken der werelt versamele/ ende de selve vermenichvuldinge ende vermeerdere/ met sijne gaven verrijcke/ de rechte ēn behoorlijcke orden onder hen bevestighe/ hierenteghen alle vyanden der reyner leere ende religie onder de voeten worpe/ haren raet te niete make/ ende haren arbeyt te neder worpe. Hier uyt ist openbaer/ dat de neersticheyt om daghelicx voortganck te doen/ ons niet en wort te vergeefs ghebodén: want het en gaet nemmermeer soo wel met de menschen/ dat de zonden ghereynicht ende verdreven worden/ ende de gheheelheydt ende oprechticheydt crachtichlijck bloeye. Maer de vervullinghe daer van streckt haer tot de laetste comste Christi/ in de welcke Godt sal al in allen wesen/ gelijck Paulus leert. Ende also moet dit ghebedt ons af trecken van alle verdorventheyt deser werelt/ waer door wy van Godt afgescheyden worden/ soo dat zijn rijcke in ons gheen cracht en heeft: ende moet oock mede ons verwecken tot neersticheydt om het vleesch te temmen: ende ten laetsten moet het ons tot verdraechsaemheydt des cruyces onderwijsen: want Godt wil dat zijn rijcke op dese wijse verbreyt

Onderscheydinghe der tweeder begeerte vant eerste.

Wat dat rijcke Gods is.

De deelen deses Rijcx.

Hoe het rijcke Gods geseyt wort te comen.

Bysondere uytlegginge deser bede.

1.Cor.15,28.

Van drie dingen vermaent ons dese bede.

breyt worde. Het en moet ons oock niet swaer zijn / dat de uytwendighe mensche verdorven wort / soo verre de inwendighe vernieut wordt. Want dit is de conditie des rijcx Gods / te weten / dat hy ons sijnder eerlickheyt deelachtich maeckt / als wy ons sijnder rechtveerdicheyt onderworpen. Dit geschiet als hy sijn licht ende waerheyt altijts met nieuwen wasdom verclarende / waer door de duysternisse ende leugenen des duyvels ende sijns rijcx / moetẽ vergaẽ ende verswinden / de sijne beschermt / door de hulpe sijns Geests tot rechticheyt beweecht / ende tot volherdinge versterckt: ende de godloose oproerighers der vyanden / te neder leyt / de listen ende het bedroch openbaert / de boosheyt verhindert / ende de hartneckicheyt wederstaet / tot dat hy ten eynde den Antechrist door den Gheest sijns monts doode / eñ alle godloosheyt door de verclaringhe sijnder toecomste / wech neme.

De comste des rijcx Gods in dese werelt.

2 Thes. 2. 8.

43 De derde begheerte is / dat de wille Gods gheschie op der aerde gelijck in den Hemel: ende hoewel dese begeerte sijn rijcke aẽgaet / ende niet en can daer van gescheyden worden / so en wart sy nochtans niet te vergheefs by sonder daer by ghestelt om onser grovicheyt ende plompheyt wille / de welcke niet lichtelick en vaet noch begrijpt wat het zy / dat God in de werelt regneert. So en salt dan niet ongeschickt noch onbequaem zijn / dat mẽ dese begeerte neme als een uytlegginge der voorgaẽder: so dat God dan sal in de werelt Coninck wesen / als een yeghelick hem selven sal den wille Gods onderworpen. Maer hier en wordt niet ghehandelt van sijnen verborghen wille / waer door hy alle dinghen regeert / ende tot haer eynde voecht eñ beschickt. Want hoewel de duyvel ende de menschen oproerichlick drijven tegen God / so weet hy nochtans in sijnen onbegrijpelicken raet / niet alleenlick haer ghewelt te buyghen / maer oock dat selve hem te onderworpen / om door hen te volbrẽghen dat hy heeft voorghenomen. Maer hier wort een ander wille Gods beteeckent / te weten / de welcke gewillige gehoorsaemheyt eyscht. Eñ hierom wordt hier de Hemel / namelick met de aerde vergeleken / om dat de Engelẽ / gelijc in den Psalm geschreven is / ghewillichlick Gode ghehoorsaem zijn / ende zijn neerstich om sijne geboden te volbrenghen. Soo moeten wy dan begeeren / gelijck in den Hemel geen dinck en geschiet / anders dan uyt den wille Gods / ende gelijck de Enghelen lieflick tot alle rechticheyt gevoecht zijn / dat oock also het aertrijcke hen onderworpen / ende alle hartneckicheyt ende boosheyt uytgheroeyt worde. Ende als wy dit begeeren ende bidden / soo verlaten wy oock alle de begheerten onses vleeschs: want soo wie sijne ghesintheden Gode niet over en geeft / die wederstaet den wille Gods soo veel in hem is: want uyt ons en comt niet dan dat gebreckelick is: Ende wederom worden wy door dit ghebedt gheleert ons selven te versaken / op dat God ons na sijn goetduncken regeere: ende niet alleenlick dit / maer oock op dat hy onsen ouden geest ende verstant te niete make eñ een nieu verstant ende een nieu herte in ons scheppe / op dat wy in ons geen roeringhe der begheerte en ghevoelen / anders dan enckel eendrachticheyt met sijnen wille. In somma / op dat wy niet en begeeren uyt ons selven / maer op dat sijnen Gheest onse herten regeert / op dat wy door desen inwendigen Leeraer / leeren lief hebben dat hem behaecht / ende haten dat hem mishaecht. Waer uyt oock dit volcht / dat hy alle de ghesintheden ende bewegingen die tegen sijnen wille strijden / te niete make. Dit zijn de drie hooftstucken des ghebets in de welcke wy moeten alleenlick de eere Gods voor oogen hebben / sonder op ons selven ofte op onse voordeel enighe achte te hebben / het welcke wy hier niet en moeten soeckẽ / hoewel ons seer veel voordeels daer uyt comt: Ende hoewel alle dese dingen moeten te haren tijde geschien / oock als wy daer op niet en dencken / noch daerom wenschen noch bidden / soo moeten wy nochtans daerom wenschen ende bidden. Ende het is ons grootelick noodich alsoo te doen / op dat wy alsoo betuyghen ende belijden dat wy dienstknechten ende kinderen Gods zijn / sijn eere die wy onsen Heere ende Vader schuldich zijn / soo veel in ons is / soeckende / ende waerachtichlick ende gantschelick daer toe begeven zijnde. So dan die met dese ghesintheyt ende begeerte om Gods eere te voorderen / niet en bidden dat de naem Gods geheylicht worde / dat sijn rijcke come / dat sijnen wille geschie / die en zijn niet te rekenen onder de kinderen ende dienstknechten Gods: ende gelijc dit alle sal geschien tegen haren danck / also salt hen ooc tot beschaemtheyt ende verderf geschien.

Onderscheydinghe der derder bede van de tweede.
Siet beneden cap. 24, sect. 17.

De wille Gods / waer van hier ghãdelt wort en is niet de heymelicke / ofte / de wille sijns welbehaghens.

Maer de geopenbaerde in het woort: ofte den beteyckenden / soo sy 't noemen.

Psal. 103. 20.
Hebr. 11. 14.

Hoe dat de wille Gods ghesehiet op der aerden / ghelijck in de Hemelen.

Het besluyt van de drie voorgaende beden.
Siet boven sect. 35.

44 Nu volcht het tweede deel des ghebets / waer in wy neder comen tot het ghene dat ons nut ende voorderlick is: niet dat wy hier de eere Gods laten varen / de welcke ghelijck Paulus betuycht / wy moeten oock in het eten en drincken aensien / ende alleenlic soecken dat ons voorderlick is: maer wy hebben vermaent dat daer dit onderscheyt is / dat de Heere de drie voorgaẽde begheerten sonderlinghe hem selven aentreckende / ons geheel tot hem treckt / om alsoo onse liefde tot hem / ende godsalicheyt te beproeven. Daer nae laet hy oock toe / dat wy oock onse eyghen voordeel soecken / maer nochtans op dese conditie / dat wy geen dinck voor ons en begeeren anders dan tot dit eynde / te weten / dat door alle de weldaden die hy aen ons bewijst / sijn eere verclaert worde: want daer en is gheen dinck rechter noch redelicker / dan dat wy hem leven ende hem sterven. Voort in dit ghebedt begeeren wy alle dingen int gemeyn die den lichame in dese werelt noodich zijn: niet alleenlic dat wy gespijst eñ gekleet worden / maer oock al wat hy voorsiet ons nut te zijne / op dat wy onse broot in vrede eten. Met welk gebet wy int corte ons selven sijnder sorge overgeven / eñ sijnder voorsieninghe bevelen / dat hy ons voede / onderhoude / ende beware. Want onse seer goede Vader ghewerdicht oock onse lichaem tot sijn getrouwigheyt ende bewaringhe aen te nemen / op dat hy onse gheloove door die kleyne dinghen oeffene: dewijle wy alle dinck tot een brijse broots ende een druppel waters toe / van hem verwachten. Want dewijle onse verdraeytheyt sulcx is / dat wy meer door de sorchvuldicheyt des vleeschs dan der ziele beweecht ende ghequelt worden / so zijnder vele die de dingen die de ziele aengaen / Gode wel betrouwen / eñ nochtans voor het lichaem noch sorchvuldich zijn / eñ noch bevreest zijn wat sy sullen eten / ofte waer mede sy sullen gekleet worden: ende beven als sy niet overvloedichlick wijn ende koorn ende olie voor handen en hebben. Soo veele grooter achte hebben wy op de verganckelicke schaduwe deses levens / dan op de eeuwighe onsterffelickheyt. Maer die op God betrouwende / de sorghe des lichaems hebben eenmael afghelept / die verwachten terstont oock mede van hem de dinghen die meerder zijn / oock de salicheyt eñ het eeuwige leven. Daerom en ist geẽ kleyn oeffeninge des geloofs / dat wy die dingẽ van God hopen eñ verwachten / die ons anders so seer benauwẽ: ende wy en

Den inhout des tweedes deels van het ghebedt des Heeren.
1 Cor. 10. 31.

Drie begeerten.

Wat de eerste bede in haer verbaet
Rom. 14. 8.
Gal. 2. 20.

Daerin wort ons betuycht Gods groote goedertierenheyt

Ons misbetrouwen.

hebben gheenen kleynen voortganck ghedaen / als wy dese ongheloovicheyt / die bynae in aller menschen beenen ende merch steeckt / afghelept hebben. Voort dat sommighe philosopheren van den supersubstantialen broode/dat en dunct my niet seer wel over een te comen met der meyninghe Christi: ja waert dat wy niet het ampt eens voesteraers ooc in dit sterffelic leven Gode toe en schreve/ so soude dit een creupel gebet zijn. De reden die sy by brenghen / is veel te onheylich/te weten/dat het niet en betaemt dat de kinderen Gods die behooren geestelick te zijne/ niet alleenlick haer herte en stellen tot aertsche sorchvuldicheyt / maer oock God met hen daer in verwerren. Maer dat is ghelijck of sijn segghen ende vaderlicke gonste niet ooc in den lijflicken nootdruft haren schijn en gave: ende ghelijck of te vergheefs gheschreven ware/dat de godsalicheyt heeft beloften/ niet alleenlijk des toecomenden levens/ maer oock des tegenwoordighen levens. Ende hoewel der vergevinghe der zonden veel meer te achten is / dan het voedtsel des lichaems / soo heeft nochtans Christus het gene dat minder was / eerst gestelt/ om ons by trappen op te leyden tot de andere twee begheerten/ die eyghentlick het Hemelsche leven aengaen: ende hy comt hier in onser traegheyt te hulpe. Hy ghebiet ons te begheeren onse broot / op dat wy te vrede zijn niet de mate die de hemelsche Vader ghewerdicht ons uyt te deelen/ ende dat wy door geene ongeoorlofde middelen ghewin en soecken. Hierentusschen moeten wy weten/ dat het onse wordt door sijn gifte: want onse vernuft noch arbeyt/ noch hant (gelijc Moses seyt) en vercrijghen ons geen dinck door haer selven/ als de zeghen des Heeren daer niet by en is. Ja selfs overvloedicheyt des broots en soude ons niet een hayr helpen / waert dat het niet door Gods hulpe tot voedtsel verandert en worde. Ende daerom is dese mildicheyt Gods / alsoo wel den rijcken als den armen noodich: want of schoon hare kelders ende schueren vol zijn / so souden sy nochtans dorre ende ydel worden en beswijcken/ waert dat sy niet door Gods genade haer broot en gebruyckten. Met dat woordeken heden, ofte alle daghen. Item daghelicx, wort de onmatighe begheerte der verganckelicker dinghen ghetoont ende wederhouden/ met de welcke wy pleghen veel te seer ontsteken te zijne / ende tot de welcke oock noch ander quaet comt. Want als wy overvloedicheyt hebben/ soo breken wy gierichlick uyt tot wellust / ende gheneuchte/ ende verheffinghe / ende tot ander overdaet. Daerom wordt ons alleenlick geboden te begheeren ende eysschen soo veel als ons noodich is/ en als voor eenen dach/ betrouwende dat de hemelsche Vader/ als hy ons heden gevoedt heeft / oock morghen niet en sal verlaten. So dan hoe groot de overvloedicheyt zy die wy hebben / jae oock als onse schueren ende kelders vervult zijn/ so moeten wy nochtans altijts om onse daghelicksche broot bidden: want wy moeten sekerlick weten / dat alle het goet niet en is/ ten zy dat God het door sijnen zegen sonder ophouden vruchtbaer maeckt: ende dat oock dat selve goet dat wy hebben in onse handen / niet selfs onse en is/ anders dan soo verre als hy ons te aller uren een deelken daer van geeft/ ende laet gebruycken. Ende dewijle de mensche door sijn hooveerdicheyt dit niet en can verstaen / soo betuycht de Heere dat hy een sonderlick bewijs tot alle tyden ghegheven heeft als hy sijn volck heeft in de woestijne met Manna ghevoedt / om ons daer door te vermanen dat de mensche niet al-

Wat door het broot verstaen wort.

1 Tim.4.8.

Waerom de begeerte des dagelicx broot voor de vergevinghe der zonden gaet.

Waerom dat het onse broot ghenaemt wort.

Levit.26.20.

Waerom dat wy bidden heden ofte dagelicx broot.

Leeringe/ die uyt dese bede vloeyet.

Welcke is met heerlicke exempelen verclaert. Exo.16.14. 15. Deut.8.3.

leenlick en leeft door broot / maer meer door alle woort dat uyt sijnen mont comt. Maer door te kennen gegeven wort / dat het alleen sijn cracht is/ waer door onse leven ende stercke wordt onderhouden: Hoewel hy ons die door lichamelicke instrumenten en middelen toe dient. Gelijck hy ons ooc pleecht door een contrary bewijs te onderwijsen/ als hy de stercke en (gelijc hy spreect) den stock des broots breeckt/ so wanneer het hem belieft / te weten/ op dat de ghene die eten (door honger beswijcken: ende die drincken/ door dorst verdorren. Die met den daghelickschen broode niet te vrede en zijn / maer door ongebonden begeerlicheyt staen na goet sonder eynde: ofte door haer overvloedicheyt sadt / ofte door haer groot goet gerust zijn/ ende nochtans God met dit gebet aenroepen/ die en doen niet anders/ dan dat sy met God spotten. Want de eerste hier van/ bidden dat sy niet en begeeren te vercrijgen / jae daer voor sy hen seer grouwen/ te weten/ alleenlic dagelicx broot te hebben: ende sy decken haer gierichheyt so veel sy connen voor God/ daer een waerachtich gebet behoort het gantsche herte/ ende al wat daer in verborgen is/ voor God uyt te storten. De andere bidden en eysschen het gene dat sy van God niet en verwachten / te weten/ sy meynen dat sy het nu hebben. Dat het ghenaemt wordt onse/ daer in wordt de mildicheyt Gods (gelijck geseyt is) te meer verclaert/ waer door het onse wort dat ons door gheen recht toe en comt. Nochtans en is het niet te verworpen dat boven ghemeldet is / te weten / dat door dit woort onse, beteeckent wort broot dat door onsen oprechten ende onschadelicken arbeyt / ende niet door bedroch ofte roof/ vercregē en is: want al wat wy door eens anders schade vercrijgen/ dat is altijts vreemde en niet onse. Als wy bidden dat het ons ghegheven worde / daer door wordt bediet/ dat het een enckel en onverdiende gave Gods is / van waer het ons ooch comt/ ooc alst aldermeest schijnt door onse conste/ ofte vernuft ghesocht/ ende door onsen handen vercreghen te zijne: want dat onse arbeyt voorspoedichlick geluckt/ dat comt door sijnē zegen allēe.

45 Daer nae volcht / Vergeeft ons onse schulden: ende niet dese ende de navolghende begeerte heeft Christus int corte vervaet / al wat tot het eeuwighe leven dient: gelijck het geestelick verbont / dat God tot salicheyt sijnder Gemeynte gemaeckt heeft / is alleenlick in dese twee deelen ghelegen / te weten: Ick sal mijne wetten in haer herte schrijven / ende sal haerder onrechtveerdicheyt ghenadich wesen. Hier begint Christus van vergevinghe der zonden/ ende daer na stelt hy de ander ghenade daer by/ te weten/ dat God ons door de cracht sijns Gheests bescherme/ ende door sijn hulpe onderhoude/ op dat wy onverwonnen blijven staende tegen alle versoeckingen. De zonden noemt hy schulden/ om dat wy schuldich zijn daer van gestraft te worden/ ende en souden gheensins connen voor de selve voldoen/ ten ware datse door dese vergevinghe betaelt worden: welcke vergevinghe comt uyt sijn onverdiende barmherticheyt / als hy dese schult mildelick uytwischt / geen betalinghe van ons nemende/ maer hem selven door sijn barmherticheyt voldoende in Christo / die hem selven eenmael heeft tot betalinghe ghegheven. ‡ Daerom die betrouwen dat door hare ofte anderer menschen verdienste wort God voldaē/ en dat de vergevinge der zonden door sulcke voldoeningen gekocht ofte vergolden wort/ die en zijn deser onverdiender vergevinge niet deelachtich: en als sy op dese wijse God aēroepē/ so en doē sy anders niet dan

Matt.4.4.

Ende door't contrarie bewijs.

Levit.26.26.

Tweederley geslachte van menschen/ welcke tegen dese bede sondighen.

In wat sin dat het broot onse genaemt wort.

Waerom wy bidden/ dat het ons ghegeven wordt.

De vereeninge van de vijfste bede met de navolghende.

Jer.31.33. ende 33.8.

Waerom dat de zonden/ schulden genaemt worde.

Rom.3.24.

2 Cor.5.18. 19.

‡ Tegen dese bede sondighē eerstelick/ welcke gelooven dat Gode can voldaen werden door hare ofte eeniger anderer verdiensten.

dan

dan dat sy hare beschuldinghe hantteeckenen/ jae haer verdoemingjhe door hare eyghen ghetuyghenisse versegheelen. Want sy bekennen hen selven schuldenaers te zijne/ten zy dat sy door de weldaet der vergheyinghe ghequijt worden / dewelcke sy nochtans niet en ontfanghen / maer meer verworpen ende verachten / dewijle sy hare verdiensten ende voldoeninghen Gode in de hant stelen. Want aldus en soecken sy niet sijn barmherticheyt/maer beroepen sijn oordeel. Eñ de ghene die droomen sulcke volmaecktheyt te hebben / dat hen niet noodich en sy om vergheringe te bidden / die moghen sulcke Discipulen hebben / door der welcker oorjockinghe sy bewecht worden om te bedrieghen : maer het moet ons openbaer zijn / dat alle de Discipulen die sy gecrijgen/ Christo ontnomen worden: want hy leert eenen yegelicken sijn schult bekennen / ende en ontfangt niemant dan sondaers: niet dat hy de zondē voedt door pluymstrijckinghe / maer om dat hy wiste dat de gheloovighe nemmermeer gantschelick de ghebreken haers vleesch afgeleypt en hebben / maer blijven altijts des oordeels Gods schuldich. Wy moeten wel wenschen ende oock neerstelick daer nae staen/ dat wy al wat wy behooren gedaen hebbende/ ons mochten waerachtelick voor God verblijden/dat wy suyver ende reyn zijn van alle smette : maer dewijle het Gode behaecht sijn beelt in ons weynich te samē te vermaken/so dat altijts eenighe smette in onse vleesch blijft : soo en moeten wy dese remedie ende hulpe niet verachten. Ist dat Christus door sijn authoriteyt die hem van den Vader gegeven is / ons gebiet alle onse leven lanck om vergevinge der zonden te biddē/ wie sal dese nieuwe meesters verdragen die door het deck sel der volmaeckter onnooselheyt / soecken de oogen der eenvoudigen te verblinden/ om dat sy souden betrouwen dat sy connen van alle zonden vry worden ? Het welcke na de getuygenisse Joannis niet anders en is / dan God leughenachtich maken. Door desen selven middel wort het verbont Gods / d'welck onse salighept vervaet / door dese boeven verscheurt ende van eenen deele berooft / ende alsoo tot den gront verkrenckt. De welcke niet alleenlic haer boosheyt en bewijsen/de dingen scheydende die so vast aen malcanderen hangen : maer oock haer godloosheyt ende wreetheyt / de ellendige zielen tot vertwijfelinge ende wanhope dringhende. Boven dese zijn sy hen selven ende haers gelijcken ongetrouwe / een slaperichept ende luyheyt hen aenbrenghende / die gantschelick tegen te barmherticheyt Gods strijt. Dat sy ons teghen worpen dat sy de toecomste des rijks Gods begeerende/ oock mede begheeren dat de zonde wech ghenomen worde: dat is veel te kinderlick: want in de eerste tafel des gebets wort ons de opperste volmaecktheyt / maer hier onse swackheyt voorgestelt. Aldus comen dese twee deelē wel met malcanderen over een / te weten / dat wy daer nae staende daer toe wy begheeren te comen / de remedien die onse noot eyscht / niet en vergheten noch verachten. Ten laetsten/wy begeeren dat onse schulden vergeven worden/ghelijck wy selve onsen schuldenaren vergeven: dat is/ghelijck wy eenen yegelicken sparen ende vergeven/ van welcken wy in eenighe sake zijn gehindert/ ofte door werck ofte door woort qualick ofte schandelick gehandelt. Niet dat wy de schult der zonde vergheven/ het welcke Gode alleen toe comt: maer onse vergheyinghe is dat wy de toornicheyt/den haet/ ende de begheerte der wrake uyt onse herte doen/ende het onrecht dat ons gedaen is/ gewillichlick vergeten. Daerom en moeten wy om geen vergevinge der zonden bidden/ ten zy dat wy oock selve eenen yegelicken vergeven die ons onrecht doet ofte gedaen heeft. Ende ist dat wy eenigen haet in ons behouden/ ofte wrake soecken / ende dencken door wat oorsake wy mochten hinder doen : jae ist dat wy niet en arbeyden om ons met onse vyanden te versoenen/ ende hen alle goet te doen / so betuygen wy God door dit ghebet / dat hy ons onse zonden niet en vergeve. Want wy begeeren dat hy ons vergeve ghelijck wy anderen vergheven. Maer dit is bidden dat hy ons niet en vergheven/ ist dat wy niet en vergheven. Daerom die sulck zijn/ wat vercrijgē sy door haer gebet/ anders dan swaerder oordeel ? Ten laetsten moeten wy aenmercken dat dese conditie/ dat hy ons vergeve gelijck wy vergeven/ niet en wort daer by ghestelt/om dat onse vergevinge die wy anderē doen / Gods vergevinge verdient/ gelijck of onse vergevinge die wy doen/de oorsake ware/ waerom wy vergevinge van God gecrijgē. Maer de Heere heeft met dit woort eensdeels willen de kranckheyt onses gheloofs vertroosten : want hy heeft dat als een teecken daer by gestelt/op dat wy weten dat wy so sekerlick vergevinge der zonden hebben/als wy seker zijn dat wy anderen vergevē: so verre onse herte van alle haet/ nijt eñ wraeckgierichept/ ydel ende reyn is. Eensdeels heeft hy de gene die haestich tot wrake / ende onbeweghelick tot verghevinghe / hartneckichlick vyantschap voeren/ ende de verbolghentheyt die sy begeeren te ontgaen / selve tegen andere behouden ende bewijsen / door dit teecken uyt den ghetale der kinderen Gods uytghescheapt / op dat sy niet bestaen hem als haren Vader aen te roepē: het welcke oock is claerlick by Lucam door de woorden Christi uytghedruckt.

46 Het seste ghebet (ghelijck wy ghesept hebben) comt over een *met die beloofte van de Wet Gods in onse herten te schrijven. Maer dewijle wy Gode niet ghehoorsaem en zijn sonder ghedurighen krijch ende swaren strijt / soo bidden wy hier om met wapenen voorsien / ende met hulpe beschermt te worden / op dat wy moghen overwinnen. Hier door worden wy vermaent dat ons niet alleenlick de ghenade des heyligen Geests noodich en is / om onse herten van binnen tot gehoorsaemheyt Gods te vermorwen/ buyghen ende bewegen : maer dat ons oock sijn hulpe noodich is / op dat hy ons onverwinnelick make teghen alle bedrieghelicke listen / ende gheweldighe strijden des Duyvels. Daer zijn vele ende menigherley versoeckinghen. Want de boose ghedachten des herten die ons tot overtredinghe der Wet verwecken / † de welcke ons van onse eyghen begheerlickheyt / ofte van den Duyvel worden in ghegheven ende verweckt/ zijn versoeckingen : Ende de dingen die in haer natuere niet quaet en zijn / ‡ worden nochtans versoeckingen door de listen des duyvels / als sy alsoo voor onse oogen gebracht worden / * dat wy daer door afghetrocken worden van God / ofte van hem afwijcken. Ende dese versoeckinghen zijn ter rechter ofte ter slincker zijden. Ter rechter zijde sijn rijckdom/macht/ende eere/ door der welcker schoonheyt ende goeden schijn welcken sy uytgeven / de menschen gemeynlick alsoo verblint / ende door der selver behagelickheyt alsoo verlockt worden / dat sy door sulcke verstrickinghen ghevanghen / ende door sulcke soetigheyt droncken zijnde / haren God vergheten. Ter slincker zijden sijn armoede/ schande/ versmaetheyt/ verdruckingen/etc. door welcker bitterheyt

Ten 2. Die haer eene volmaecktheyt droomē welcke wech neemt dat nootsakelick gebet van de vergevinghe der zonden.

Waerom dat de uytvercoren in desen leven tot dit perck der volmaecktheyt niet en geraken.

De Libertijnen/alsdroomers van dese volmaecktheyt worden wederleyt.

Der selver tegenworpinghe wort beantwoort.

In wat verstant ghesept wort/dat wy anderen vergeven, die tegen ons misdaen hebben.

Esa 43.25. Matth.6.14 Mar.11.25.

Hoe deser conditie te verstaen zy.

Luc.11.4.46

Den sin van de leste bede bestaende in drie puncten. *Jer.31.33. Hebre. 8.10. ende 10. 16. Ephes.6.12.

Eerstelick wort bewesen datter menigerhande aenvechtinghen eñ versoeckingen zijn. Van wegē de verkeerde gedachten des herten. † Jaco.1.2. ende 14. ‡ Mat.4.1.3 *2 Thes.3.5. Ende dese listigheyt des Sathans die ter rechter eñ ter slincker zijde ons bestrijt.

ende swaricheyt de herten gheraeckt zijnde / het betrouwen ende de hope verlaten / ende ten laetsten van God gantschelick verbreemt worden.

Het 2. punct is / wat in versoeckinghē geleyt te worden / te seggen is.

Soo bidden wy God onsen Vader / dat hy ons door dese tweerley versoeckingen / die door onse eyghen begheerlickheyt in ons ontsteken / ofte door des duyvels listicheyt ons voorgestelt zijnde / tegē ons strijden / niet en late afwijcken noch overwonnen worden. Maer dat hy liever ons door sijn hant onderhoude ende oprichte: op dat wy door sijn cracht sterck zijnde / moghen tegen allen aenloop des boosen vyants vaste blijven staende / wat ghedachten het oock zijn die hy in onse herte sendt. Bovē desen dat wy al wat ons op beyde zijden wordt voorgestelt / wel ēn recht ghebruycken: dat is / dat wy niet opgheblasen en worden door voorspoet / noch verslagen door teghenspoet.

Wy en bidde niet / dat wy niet en souden versocht worden / welverstaende van God. Psal.26.2.

Nochtans en bidden wy hier niet / dat hy ons gantschelick gheene versoeckinghen en laet ghevoelen / dewijle wy meer noot hebben daer door ghepinst / ghepickelt ende verweckt te worden / op dat wy niet te luy ende slaperich en zijn. Want David en heeft niet sonder oorsake begheert versocht te worden: noch de Heere en versoeckt de sijne niet daghelicks sonder oorsake / als hyse door schande / armoede / verdruckinghe / ende andere verdriet castijt.

Gen.22.1.

Deut.8.2. ende 13.3.

† Maer wy begeeren dat God ons niet en leyde in de versoeckingē des Satans.

Maer God versoect anders dan de duyvel. †De duyvel versoeckt om te verderven / verdoemen / ende beschamen: maer God om de sijne te beproeven / ende een bewijs te hebben van haer oprechticheyt / ēn om door oeffeninghe te versterken: Item om haer vleesch te dooden / uyt te teeren / ende uyt te branden / het welcke te dertel ēn stout soude wesen / worde het niet op dese wijse bedwonghen. Boven desen de duyvel bespringt ons als wy ongewapent ende onbereyt zijn / op dat hy ons onversiens overvalle: maer God geeft uytcomste met de versoeckinghe / op dat de sijne connen lijtsamelick verdragen al wat hy hen toe sendt.

‡ Cor.10.13.

Het 3. punct is / wie dat die boosen is.

Of wy door het woort quaet, den duyvel verstaen ofte de zonde / daer is seer weynich aen gheleghen. De duyvel is wel selve de vyant die ons soeckt het leven te benemen / maer hy is met de zonde ghewapent tot onse verderf.

De somma deser bede.

2 Pet.2.9. 1 Pet.5.8.

Soo is dan dit onse begheerte / dat wy door gheene versoeckinghen overwonnen noch overvallen en worden: maer dat wy door de cracht des Heeren teghen alle crachten die ons teghenstaen / door de welcke wy bestreden worden / moghen sterckelick staen: dwelck is door de versoekingen niet overwonnen worden / op dat wy in sijne bewaringhe ende getrouwicheyt aengenomen / ende door sijn bescherminghe gerust zijnde / boven de zonde / de doot / de poorten der hellen / ende het gantsche rijcke des duyvels blijven onverwonnen staende / dwelck is van den boosen verlost worden. Ende hier in moeten wy neerstichlick aenmercken / dat het onse macht niet en is teghen den duyvel die so machtich is te strijden / noch sijn cracht ende ghewelt te verdraghen. Want anders souden wy te vergeefs ende spottichlick van God eysschen / dat wy te huys in ons selven hadden.

Hoe noodich sy is.

Doorwaer die op hen selven betrouwende / hen tot sulcken krijch bereyden / die en verstaen niet genoch hoe sterck ende hoe seer ghewapent de vyant is / daer teghen sy te doen hebben.

1 Pet.5.8.

Maer nu begheeren wy verlost te worden van sijn macht / als uyt den muyl eens uytsinnigen ende rasenden leeus / door des welckers tanden ende claeuwen wy terstont souden verscheurt ende verslonden worden / waert dat de Heere ons niet midden uyt der doot en verloste: ende weten nochtans hierentusschen / ist dat de Heere ons wil by staen / ende voor ons strijden / als wy stille zijn so sullē wy nochtans door sijn cracht / cracht doen.

Psal.60.14.

Sy bestraft den hoochmoet der superstitieusē.

Andere moghen / ist dat sy willen / op de macht haers eyghen goetduncken betrouwen / die sy meynen te hebben: het sal ons ghenoech zijn dat wy door de eenighe cracht Gods staen ende sterc zijn.

Sy verbaet vele uytgelesen saken.

Dese begeerte verbaet meer dan sy in het eerste aensien schijnt. Want ist dat de Gheest Gods onse sterckte is / om den strijt teghen den duyvel te strijden / so en sullen wy niet connen overwinnen / eer wy met dien Gheest vervult zijnde / alle swackheyt onses vleeschs sullen afghelegt hebben. Daerom als wy bidden om van den duyvel ende van der zonde verlost te worden / soo bidden wy om ondertusschen met nieuwen wasdom der genaden Gods verrijckt te worden / tot dat wy volcomelick daer mede vervult zijnde / over alle quaet triumpheren.

In wat meyninghe God geseyt wort / yemant in versoeckinge te leyden. † Jac.1.13.

Het schijnt den sommigen hart te zijne / dat wy God bidden dat hy ons niet en brenghe in versoeckinghen / dewijle het teghen sijn natuere is dat hy ons soude versoecken / gelijck Jacobus †betuyght. Maer dit is nu eensdeels verclaert / te weten / dat onse begheerlickheyt eyghentlic de oorsake is aller versoekingen die ons overwinnen / ēn dat sy daerom de schult draecht. Ende Jacobus en wil oock anders niet seggen / dan dat wy te vergeefs ēn t'onrechte die zonden Gode toe schrijven / de welcke wy bedwongen worden ons selven toe te rekenen / dewijle wy ons selven daer in schuldich bekennen.

Rom.1.26.

Maer dies niet te min can God wanneer het hem belieft / ons den duyvele onderworpen / in eenen verkeerden sin worpende / ende in schandelicke begeerten / ēn alsoo in versoeckingen brengē / ende dat wel door sijn rechtveerdich oordeel / maer het welcke nochtans dickmael verborgen is: want dickmael is by de menschen een oorsake verborgen / de welcke nochtans by God seker is. Waer uyt verstaē wort / dat het geene oneygen wijse van spreken en is / ist dat wy wel verstaen dat hy niet sonder oorsake soo dickmael dreycht / dat het sullen seker bewijsingen sijnder wrake wesē / als de verworpene sullen met blintheyt ēn verhartheyt des herten geslagen wordē.

Dese laetste drie bedē bewijsen / dat de Christelicke ghebeden behoorē eyghentlick ende gemeyn te ghschieden. ‡ Sect.38. ende 39.

47 Dese drie ghebeden met de welcke wy sonderlinghe ons selven ende alle het onse Gode bevelen / bewijsen claerlick dat wy boven ghesegt hebben ‡te weten / dat de gebeden der Christenen moeten ghemeyn zijn / ende tot ghemeyne stichtinghe der Gemeynte / ende tot gemeyne vrucht der gemeynschap der gelooviger dienen. Want een yegelick en bidt niet dat hem sonderlic wat gegeven wort: maer wy bidden alle int gemeyn om daghelicx broot / om vergheevinghe der zonden / dat wy niet ghebracht en worden in versoeckinghe / ende dat wy van den boosen verlost worden.

Het aenhangsel van het ghebet des Heeren brengt in ons te weghē een bequaemheyt int bidden / ēn een betrouwen om onse begheerte te vercrijghen. Siet boven sect 11.12.13 14.36.37.

Boven desen word de oorsake daer by ghestelt / waerom wy sulcke stouticheyt om te bidden / ende sulc een betrouwē om te vercrijgen hebben: de welcke hoewel sy in de Latijnsche exemplaren niet en is / so comt sy nochtans hier bequamelic over een / dat sy niet en behoort achter ghelaten te worden / te weten / Dat het rijcke ende de macht / ende de eerlickheyt hem toe comen / van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Dit is de volcomen ende vaste ruste onses geloofs. Want waert dat onse gebeden moesten door onse verdiensten Gode aenghenaem worden / wie soude dorven eenmael sijnen mont voor God op doen? Maer nu / of wy schoon de alder-ellendichste zijn / of wy schoon de alderonweerdichste zijn / ofschoon niet prijselick in ons en is / soo en sal ons nochtans nemmermeer oorsaecke noch betrou-

betrouwen om te bidden gebreken / dewijle onsen Vader sijn rijcke / macht ende eerlicheyt niet en can ontnomen worden. Ten laetsten wordt daer by gestelt / Amen / met welck woordeken de vyericheyt der begeerte om te vercrijghen dat wy begheert hebben/ wordt uyt ghedruckt/ ende onse hope bevesticht / dat wy dat alle nu vercreghen hebben/ ende dat het ons sonder twijfel sal ghegheven worden: dewijle het ons van Godt beloofte is/ de welcke niet lieghen en can. Ende dit comt over een met de forme des ghebedts die ick boven verhaelt hebbe / te weten: Doet het Heere om uwes naems wille / ende niet om onsent ofte onser rechtveerdicheyt wille. Want als de Heylighen altijts bidden / soo en verclaren sy niet alleenlick het eynde waerom sy bidden / maer bekennen oock hen selven onweerdich verhoort te worden / ten zy dat Godt oorsake neme uyt hem selve: ende dat haer betrouwen dat sy hebben om verhoort te worden / staet alleenlick op de nature Gods.

Wat dat woordeken Amen, te seggen is.

Hebr. 6. 18.

48 Hier hebben wy al wat wy God bidden moeten / ende oock moghen ons in dese forme beschreven/als in eenen regel des gebets die ons is ghegeven van onse alderbesten meester Christo / den welcken de Vader ons heeft tot eenen Leeraer ghegeven / ende den welcken alleen hy wil gehoort hebben. Want hy heeft altijts/ God zijnde/ de eeuwighe wijsheyt Gods gheweest/ ende mensche geworden zijnde / is hy den menschen tot eenen Enghel des grooten raets ghegeven. Ende dit gebed is alls sins so volmaeckt/ dat al wat vreemt daer van is / ende niet en can daer onder begrepen worden / ongodlick is/ende niet weerdich Gode aengenaem te zijne. Want in dese somma heeft hy verbaet wat hem weerdich / wat hem aengenaem/ ende wat ons noodich zy/ ende eyndelick waer in hy ons wil verhooren. Daerom die bestaen hier over te treden/ ende boven dese dinghen yet van God te begheeren/ die willen ten eersten wat van den haren tot de wijsheyt Gods doen / (het welcke niet can sonder raserende lasteringe geschien.) Ten anderen en houden sy hen selven niet onder den wille Gods: maer verachten dien/ ende dwalen voorder door haer begeerlickheyt. Ten laetsten en sullen sy nimmermeer yet vercrijgen / dewijle sy sonder geloove bidden. Ende dat sulcke gebeden alle sonder geloove geschien/ daer aen en is niet te twijfelen: want sy en hebben Gods woort niet/ sonder het welcke het gheloove geensins en can staen. Ende de ghene die haers Meesters reghel verlatende / haren begeerten toe geven/ die en hebben niet alleenlick Gods woort niet/ maer strijden oock daer tegen soo veel hen mogelick is. Soo heeft dan Tertullianus wel ende waerachtichlick dit een behoorlick ende oprecht gebet genoemt / daer mede heymelick te kennen ghevende/ dat alle andere ghebeden ongereghelt ende onbehoorlick zijn.

In dit formulaer des ghebedts / is ons al beschreven wat wy van God moeten / en mogen begeeren.

Matth. 17. 5. Marc. 9. 7. Luce 9. 35. Esai. 11. 2.

Vide Aug. de oratione ad Probam.

Die hier over-treden / sondighen op drie manieren. 1. 2. 3.

De fuga in persecutione.

49 Dit en willen wy niet alsoo verstaen hebben/ ghelijck of wy aen dese forme des ghebedts alsoo gebonden waren/dat het niet geoorloft en zy een woort ofte syllabe te veranderen. Want wy lesen vele gebeden in de Schrifture / die in woorden wyt verscheyden zijn van dit gebet/ maer nochtans door den selven Geest geschreven zijn/ende der welcker ghebruyck ons seer noodich is. Vele ghebeden worden door den selven Geest sonder ophouden den gelovigen ingegeven/ die nae de woorden niet seer gelijck en zijn. * Wy willen alleenlick leeren dat niemant gantschelick en mach yet anders soecken / noch verwachten/ noch begheeren / dan dat in dit ghebedt als in een somma verbaet is: ende hoewel onse ghebeden andere woorden hebben/ dat nochtans de sin niet anders en zy. Op dese wijse comen alle de gebeden die in de Schrifture gelesen worden/ ende die uyt de Godsalige herten comen/ sonder twijfel met dese somma over een. Men sal voorwaer geen gebet vinden dat so volmaeckt zy als dit: veel min sal men eenich vinden dat dit te boven gaet. Hier in en is geen dinck vergeten dat tot Gods lof mach bedacht / noch dat eenighen mensche tot sijn voordeel mach in den sin comen. Ende alle dinck is hier in soo volmaecktelick begrepen / dat te rechte eenen yeghelicken de hope benomen zy yet beters te versoecken. In somma / wy sullen ghedachtich zijn dat die de leere des wijsheyt Gods is/de welcke gheleert heeft dat sy wilde: ende sy heeft willen leeren dat noodich was.

Nochtans is ons gheoorloft / na het exempel der Heylighen / met andere woorden onse ghebeden te spreken.

**So verre in den sin gheen verscheydentheyt en woort bevonden.*

50 Ende hoewel boven geseyt is/ dat wy moeten altijts onse herten tot God opheffen ende suchten/ † ende sonder ophoudē bidden: nochtans dewijle onse swackheyt so groot is / dat sy moet met vele behulpingen onderhouden worden/ende onse slaperichheyt ende plomphеyt sulcx is/ dat sy moet met prickelē verweckt wordē: so is het bequaem dat een yegelick hem selven tot oeffeninghe seeckere uren sette / de welcke hy niet en laet sonder bidden door lijden/ ende in de welcke alle de ghesmoeden des herten gantschelick daer in bekommert zijn: te weten / des morghens als wy op staen/eer wy tot onse dachwerc gaen/als wy gaen sitten om te eten/als wy door den zegen des Heeren gevoedt zijn/als wy ons selven tot ruste geven. Maer dat dit alsoo geschie/ dat oock dit niet en sy een superstitieuse onderhoudinghe der uren / in de welcke wy souden meynen onse schult betaelt te hebben / so dat ons op andere tijden niet meer noodich en waere: maer om dat het zy een onderwijsinghe onser swackheyt / waer door sy alsoo gheoeffent/ ende ondertusschen verweckt worde. Voornemelick moeten wy sorchvuldichlick toe sien/ dat wy so wanneer wy in eenighen noot zijn / ofte andere in noot sien/ terstont onse herte tot God wenden. Boven dese dat wy geen voorspoet die onse ofte eens anders zy/ en laten door lijden/sonder door loven ende dancken te betuyghen / dat wy sijn macht ende goetheyt daer in bekennen. Ten laetsten moeten wy in alle gebeden neerstichlick toe sien dat wy God niet en binden aen sekere circomstantien ofte gelegentheden / noch hem en verordenen te wat tijde/ofte in wat plaetse / ofte op wat wijse / hy een yeghelick dinck doen sal. Ghelijck wy in dit gebet geleert worden hem noch wet noch regel stellen / noch conditie op te leggen: maer ons selven hem nae sijn goetduncken over te geven/op dat hy het gene dat hy doen sal/doē op wat wijse / te wat tijde/ ende in wat plaetse het hem belieft. Daerom eer wy eenich gebet voor ons doen/ bidden wy eerst dat sijnen wille geschie: waer mede wy onsen wille stellen onder den sijnen/ op dat onse wille als met eenen toom bedwongen zijnde/niet en bestae God onder hem te stellen / maer dat sy hem tot eenen regeerder ende beweger aller sijner begeerten sette.

VIII. Sommighe circomstantien ende omstandigheden zijn noodigh aen te mercken.

1. Van de bestellinghe der sonderlinghe uren tot het bidden.

† Luc. 18. 1. Rom. 12. 12. Col. 4. 2. 1. Thes. 5. 17.

Want men alsdan sal moeten daer in vermijden/ ende sorghe dragen. 1. 2. 3. 4.

De wille Godts moet zijn eenen reghel van onse begeerten ende wenschingen.

51 Ist dat wy tot dese gehoorsaemheyt berept zijnde/ons selven laten door de wetten der Godlicker voorsieninge regeeren/so sullen wy lichtelick leeren in het ghebet volherden / ende den Heere lijtsaemlick verwachten: versekert zijnde dat hy hoewel het niet en schijnt / ons altijts by is/ ende te sijnen tijden sal verclaren dat sijne ooren niet doof gheweest en hebben tot onse ghebeden / de welcke scheenen in de ooghen der men-

Een 2. Van de volherdinghe in den gebede.

menschen verworpen ende vergheten te zijne. Dit sal ons een seer seker vertroostinge wesen/ op dat wy soo wanneer Godt onse eerste ghebet niet en schijnt te verhooren / niet en beswijcken noch in vertwijfelinghe en vallen: ghelijck die plegthen die alleenlick door haer eyghen yverigheyt gedreven zijnde/ alsoo God aenroepen/ dat sy / soo wanneer hyse niet ter eerster begheerte en helpt / terstont dencken dat God op hen verbolghen ende toornich is/ ende af laten van bidden/ alle hope van verhoort te worden/ verloren hebbende.

Welcke volherdinge ons hogelik door de gheboden Godts / ende door exempelen der schrifturen bevolen wordt.
† Luc. 18. 1.
Rom. 12. 12.
Col. 4. 2.
1. Thes. 5. 7[1]

Maer wy sullen liever onse hope goets moets uyt stellen/ ende na de volherdinge staen die ons soo seer gheboden wort in de Schriftuere. † Want men mach dickmael in de Psalmen sien / dat David ende andere gheloovighen als sy bynae vermoeyt van bidden schijnen te vergheefs de lucht gheslaghen te hebben / om dat Godt tot hare woorden doof gheweest is/ nochtans niet af en laten van bidden. Want men gheeft den woorde Gods syn behoorlicke autoriteyt niet / ten zy datmen syn waerheyt ende seker getrouwicheyt stelle boven alle uytcomsten. Boven desen en moeten wy oock God niet versoecken/ noch door onse ongeschictheyt vermoeyen ende tegen ons verwecken: het welcke vele gewoon zijn / die niet en willen met God over een comen anders dan op sekere conditien die sy hem willen stellen/ende willen hem/ gelijck of hy haerder lusten dienstknecht ware/ aen sekere wetten ende conditien haerder begeerte binden: soo dat sy terstont verbolghen worden/ vergrimmen /teghen spreken/murmureren/ende op roerich zijn / als hy die niet terstont en volbrengt. Soo geeft hy dan dickmael den sulcken door syn toornicheyt ende verbolgentheyt / dat hy anderen door syn barmhertichevt ende genade/weygert. Hier van zijn de kinderen Israels een exempel ende bewijs / den welcken het beter gheweest hadde niet verhoort te zijne van den Heere / dan syn verbolgentheyt met den vleesche in te slocken.

Waer teghen ghestelt wort sommigher menschē murmureeren eñ onverduldigheyt die God tijt ende mate van verhooren voorschrijven.

Num. 11. 18. ende 33.

Ten 3. van de weerdigheyt des gheloofs / waer mede wy door ons gebed altijt verkrijgen/ wat ons aldermeest nut ende dienstlick is.

52 Ist dat wy ten eynde oock nae lange verwachtinghe niet en sien wat voordeel wy met bidden ghedaen hebben/ noch gheen vrucht daer uyt en ghevoelen: soo sal nochtans onse gheloove ons het ghene dat wy niet en connen gevoelen / seker maken / te weten/ dat wy vercreghen hebben dat ons nut was / dewijle God so dickmael ende so sekerlick belooft/dat hy sal voor onse swaricheden sorge dragen / van dat wyse eenmael hebben in synen schoot geleyt. Ende alsoo sal hy maecken dat wy sullen in armoede overvloedicheyt / ende in verdruckinghe troost besitten. Want of wy schoon van alle dinghen verlaten worden/ soo en sal God nochtans ons nemmermeer verlaten. Want hy en can de verwachtinghe ende lijdtsaemheyt der syner niet bedriegen. Hy sal ons een voor al wesen: dewijle hy alle goet in hem selven vervaet / dat hy ons namaels sal openbaren in den dach des oordeels/ in den welken hy syn rijke sal gantschelic verclaren. Boven desen al ist dat Godt ons verhoort/so en antwoort hy ons niet altijts enckelik na de forme onses gebets: maer schijnt ons uyt te stellen/ende bewijst nochtans door een verborghen wijse/ dat wy hem niet te vergheefs gebeden en hebben. Dit wil Joannes segghen met dese woorden: † Ist dat wy weten dat hy ons verhoort als wy hem yet bidden / soo weten wy dat wy vercrijghen dat wy hem bidden. Dit schijnt een coude ende onnutte overvloedicheyt der woorden te zijn: ‡ maer het is een seer nutte verclaringhe/te weten/ dat God/hoewel hy niet en schijnt ons te verhooren / nochtans onsen gebeden bereyt ende genadich is/ so dat onse hope die op syn woort steunt/ nemmermeer bedrogen en wort. Het is den geloovighen so seer noodich door dese lijtsaemheyt onderhouden te worden/ dat sy niet en souden connen lange blijven staende / ten ware dat sy daer op steunden en rusteden. Want God en versoeckt de syne niet door lichte versoeckingen/ noch en oeffentse niet sachtelick / maer dringtse dickmael tot het uyterste/ ende laetse langhe in den slijck steken eer hy hen eenige smake synder soeticheyt geeft. Ende (gelijck Hanna seyt) hy dood ende maect levendich: brengt in de helle ende brengt wederom daer uyt. Wat souden sy hier connen doen / anders dan beswijcken / ende in vertwijfelinge vallen: ten ware dat sy verdruckt ende verlaten/ende nu half doot zijnde/ opgericht worden door dit ghedachte/ te weten/ dat God hen aensiet/ ende dat het tegenwoordich verdriet een eynde sal hebben. Nochtans hoe gerust sy door dese hope staen/soo en laten sy noch niet af van bidden. Want ist dat wy in het gebedt niet stantvastigh en zijn om te volherdē/so en doen wy geen voordeel met biddē.

Esai. 49. 15.

† Joan. 5. 15.
‡ Des welcken kennisse seer noodigh is op dat de Godtsaligen door onverduldigheyt ende wanhope niet en werden overvallen.

Deut. 32. 39.
1. Sam. 2. 6.
Tobie 13. 2.
Sap. 16. 13.

HET XXJ. CAPITTEL.

Van de eeuwighe verkiesinghe, waer door God de sommighe tot saligheyt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.

De leere van de verkiesinghe ende Predestinatie.

NU dat het verbont des levens niet en wort by allen even ghelijck gepredickt/ noch by allen dien het ghepredickt wordt/ even ghelijck/ noch altijts deselve plaetse en vint: in dese verscheydenheyt vertoont haer de wonderlicke hoogheyt des oordeels Gods. Ende het is sonder twijfel dat oock dese verscheydenheyt den goetduncken synder eeuwiger verkiesinge dient. Ist dat het openbaer is dat het door den wille Gods geschiet / dat den sommigen wordt de salicheyt voorghestelt / ende sommige daer uytgesloten worden: so rijsen hier terstont groote ende sware vragen uyt / de welcke niet en connen verclaert worden/ ten zy dat de godsalige herten sekerlick weten/ wat sy behooren van de verkiesinge ende predestinatie te houden. Het schijnt veelen een verwerrede handelinge te zijn / om dat sy meynen geen dinc vreemder noch ongeschickter te zijn/ dan dat uyt den gemeynen hoop der menschen / sommige tot salicheyt/ ende sommige tot verderf gepredestineert ende verordent worden. Maer het sal hier nae uyt het vervolch openbaer worden/ dat sy hen selven verkeerdelick verwerren: ende ooc in dese duysterheyt diese verschrict/ sal niet alleenlick de nutticheyt deser leere / maer oock de seer soete vrucht vertoont worden. Wy en sullen nimmermeer klaerlick ghelijck het betaemt/verstaen/dat onse saligheyt uyt de fonteyne der onverdiender genaden Gods vloeyt / tot dat syn eeuwige verkiesinghe ons bekent zy: de welcke door dese vergelijckinge de genade Gods claerder maeckt/te weten/dat sy niet alle menschen int ghemeyn aen neemt en tot de hope der salicheyt/ maer geeft den eenen dat sy den anderen weygert. Hoe seer door de onwetentheyt deses gronts de eere Gods vercort / ende de waerachtighe ootmoedicheydt vermindert wordt/ dat is openbaer. Ende Paulus leert † dat het ghene dat soo seer noodich is te weten/ niet en can bekent worden / ten zy dat God de ghene die hy voorghenomen heeft te verkiesen/gantschelick sonder eenich aensien der wercken verkiese. In desen tijt/ seyt hy/is het overblijfsel na de onverdiende verkiesinghe salich geworden. Ist dat het uyt genaden is / soo en ist nu niet

Hare nootwendicheyt.

Hare nuttigheydt ende soeticheyt.

Door de onwetenheyt van dese menichvuldighe nutticheyt wordt seer de eere Gods vermindert.
† Rom. 11. 5.

nu niet uyt de wercken: want de genade en soude nu geen genade wesen. En ist dat het uyt de wercken is/ so en ist nu niet uyt ghenade: want anders en soude het werck geen werck zijn. Ist dat wy moeten tot den oorspronck der verkiesinghe gheroepen worden/op dat wy weten dat wy nergens uyt anders saligheyt en ghekrijgen dan uyt de enckel mildigheyt Godts/die dit willen uytgheblusscht hebben/ die verduysteren booselick/ soo veel in hen is/ het ghene dat grootelick ende met vollen monde te loven ende te prijsen was/ende roepen den wortel der ootmoedigheyt uyt. Paulus betuyght klaerlick/dat men als de saligheyt des overgheblevben volcx wort der onverdiender verkiesinge toegheschreven/dan eerst bekent/dat Godt uyt sijn enckel welbehagen saligh maeckt die hy wil / ende dat hy dat niet en doet als loon gevende: dewijle hy geenen loon en kan schuldigh zijn. Die de deure toesluyten op dat niemant en bestae tot de smaecke deser leere te komen / die doen alsoo wel den menschen als Gode onrecht: want geen ander dingh en sal genoeg zijn om ons behoorlick te vernederen/noch wy en sullen nimmermeer van herten ghevoelen hoe seer wy aen Godt verbonden zijn. Wy en hebben oock gheen ander steunsel noch fondament om vastelick te betrouwen ghelijck Christus selve betuyght: dewelcke ons willende in so veel perijckelen / listen ende dootlicke strijden/ verlossen van alle vreese, en onverwinnelick maken / belooft dat het al sal saligh wesen wat hy van den Vader heeft in sijn bewaringhe ontfangen. Waer uyt wy verstaen dat die moeten door eeuwighe vreese ellendigh zijn/ die niet en weten dat sy Godts uytverkoren volck zijn: ende dat daerom de ghene die dese drie voordeelen die wy aengheteeckent hebben/niet siende/ begeeren het fondament onser saligheyt wech te nemen / seer qualick haer eyghen ende oock der Gheloobigen nut soecken. Ja hier uyt komt ons oock de Gemeynte/dewelcke anders/ (ghelijck Bernardus recht leert) niet en soude konnen gevonden noch onder de Creaturen bekent worden: want sy is in den schoot der saligher Predestinatie / ende in de masse der ellendigher verdoemenisse verborghen/beyde op wonderlicke wijse. Maer eer ick tot der sake kome moet ick eerst met tweederley menschen twee sins sprehen. De handelinge der Predestinatie die in haer selven wat duyster is/ wort seer verwerret ende sorgelik door der menschen curieusheyt: dewelcke door geene middelen en kan verhindert worden tot verboden omme-weghen uyt te dwalen/ ende haer selven hoge te verheffen/begeerende waer 't dat sy konde/ Gode niet heymelicx noch verborgens te laten / sonder dat te ondersoecken. Dewijle wy vele menschen sien tot de stoutigheyt ende onghe schicktheyt loopen / onder dewelcke sommighe anders niet boos en zijn/soo moet men se by tijde ende bequamelick vermanen / hoe sy hen behooren in desen deele te draghen. So moeten sy dan ten eersten ghedencken/dat sy/als sy de Predestinatie ondersoecken/tot het verborghen der wijsheyt Godts doordringhen. Ende soo wie met te grote stoutigheyt ende betrouwen daer na doorbreeckt / die en sal niet vinden om sijn curieusheyt te versadigen/ ende sal in eenen doolhof treden daer hy geen uytkomste en sal vinden. Want het en is niet recht / dat de mensche ondersoecke het gene dat de Heere wil in hem selven verborghen hebben: ende de hooghe wijsheyt van der eeuwigheyt aen/ begrijpe ende verstae/dewelcke Godt wil dat sy van ons aenghebeden ende niet ghevaet zy / om dat hy door deselve ons oock

De wortel der ootmoedigheyt uytgheroepet.

Ende de hoovaerdigheydt gebaert ende gevoet in der menschen verstant.

Daer en tegen/so spruyt daer uyt seeckerheyt der saligheyt. Vrede der conscientien.

Joan. 10. 25

Den oorspronck der Ghemeynte Godts. Serm. in Can. 78.

Hy bejeghent voor eerst tweederley geslachte van menschen. 1 Den Neuswijsen.

Haerlieder Ampt in desen.

soude wonderlick zijn. De verborghentheden sijns willes die hy ons heeft willen openbaren/ die heeft hy door sijn woort openbaer gemaeckt. Ende hy heeft willen soo veel openbaren als hy voorsien heeft ons aen te gaen ende voorderlick te zijne.

2 Augustinus seyt / wy zijn tot den wegh des gheloofs gekomen / laet ons dien stant vastelick houden. Dese sal ons brenghen tot des Koninex Slaep-kamer/waer in alle schatten der wijsheyt ende wetenschap zijn verborghen. Want Christus de Heere selve en heeft sijnen grooten ende uytverkorenen Discipulen niet benijdt / als hy seyde: Ick hebbe u noch veel te segghen: maer ghy en kont dat nu niet verdragen. Wy moeten gaen ende voortgangh doen / ende in wasdom toenemen/op dat onse herten moghen de dingen vaten/die wy nu niet vaten en konnen. Ist dat de laetste dagh ons vint voortgangh doende/soo sullen wy daer leeren dat wy hier niet en hebben konnen leeren. Ist dat dit gedachte plaetse by ons heeft/dat het woort Godts is de eenighe wegh waer door wy moghen gheleyt worden/ om te ondersoecken al wat ons geoorloft is van hem te weten: ende dat het dat eenighe licht is/ waer door wy moghen ghelicht worden om te doorsien al wat wy moeten van hem sien: so sal dit ons wel lichtelik van alle lichtveerdige stoutigheyt wederhouden ende verhinderen. Want wy sullen weten / dat so haest als wy buyten de palen des woorts getreden zijn onse loop buyten den wegh/ ende in duysternisse is/ waer wy moeten dickmaels dwalen/ vallen ende stooten. Laet ons dan dit ten eersten voor ogen hebben/ dat een ander kennisse der Predestinatie te soecken dan die in het woort Gods verklaert wort/ gheen minder uytsinnigheyt en is / dan ghelijck of yemant wilde gaen daer geen wegh en ware/ ofte sien in de duysternisse. Wy en moeten ons ook niet schamen eenig ding niet te weten / daer de onwetenheyt beter is dan de wetenschap. Ja laet ons liever ons selven gheerne onthouden van de ondersoeckinghe sulcker wetenschap/ der welcker begheerte en soeckinghe/ dwaes/ en vreeselick/ende verderffelick is. Is 't dat de dertelheyt onses vernufts ons verweckt ende roert/ so sal het nut wesen/ dit altijts daer tegen te stellen/waer door sy magh wederhouden worden/te weten: Gelijck te veel honighs niet goet en is / dat alsoo ooch de ondersoeckinghe der glorie den curieusen niet en sal ghedijen tot glorie. Want wy hebben groote oorsaecke om ons selven te verschricken van sulcke stoutigheyt / door dewelcke wy niet en konnen anders dan tot verderf komen.

3 Daer zijn andere dewelcke als sy dit quaet willen bereren/gebieden byna alle gedachtenisse ende meldinghe der Predestinatie te begraven: Ten minsten leeren sy alle handelinghe der Predestinatie vlien gelijck een Steen-rots in der zee. Hoe wel der sulcker matigheyt te prijsen is / om dat sy achten dat men behoort met soo groote soberheyt de verborgentheden Godts te aengaen: nochtans dewijle sy vere onder de maten dalé/so doen sy weynigh voordeels by het menschelicke vernuft / het welcke hem niet lichtelick en laet bedwinghen. Daerom op dat wy oock in desen deele behoorlike mate ende het rechte eynde houden/ soo moeten wy tot het woort Godts weder keeren/waer in wy eenen scheren reghel des verstants hebben. Want de Schrifture is de Schole des heylighen Geests/in dewelcke niet achter gelaten en is/dat noodigh ende nut zy te weten/ noch ooch yet gheleert en wort anders dan dat

Dit woort bevestight met de spreucke Augustini. August. Homil. in Joan. 35

Joan. 8. 26.

Met de vermaninghe Christi.

Met de spreucke van Salomon. Prov. 25. 27.

Ten tweeden bejeghent hy andere/ welcke verkeerdelick beleeft zijn/ende niet en willen dese leere aengheroert hebben.

Derwelcke gevennsde beleeftheyt ghestraft wort. 1.

nut is te weken. Daerom soo wat in de Schrifture van de Predestinatie ghelcert wort/dat en moet men de Geloovige niet verhinderen te ondersoecken / op dat wyse niet en schijnen boosclick te berooven van de weldaet haers Godts/ ofte den Heylighen Gheest te straffen/dat hy die dinghen gheopenbaert heeft / dewelcke eenighsins nutter ware verborgen te zijne. Wy sullen/ segghe ick / den Christen mensche toelaten / sijn herte en ooren te openen tot alle woorden Godts die tot hen ghesproken worden : maer met sulcke matigheyt / dat hy hem selven den wegh om te ondersoecken toesluyte/soo haest als de Heere sijnen heylighen mont sluyt. Dit sal de beste mate der soberheyt wesen / als wy niet alleenlick in het leeren/ Godt altijts als eenen leytsman volgen/maer oock niet voorder en willẽ weten noch wijs en zijn / als hy op houdt van ons voorder te leeren. Ende dat sy perijckel vreesen / dat en moeten wy so groot niet achten/ dat wy daerom souden moeten onse herten van de woorden ende openbaringen Gods af wenden. Het is wel te aenmercken dat Salomon seyt/ te weten / * dat de eere Gods is het woort te verbergen. Maer dewijle godsaligheyt ende het gemeyn gevoelen niet toe en laet dat te verstaen van alle saken/soo moeten wy een onderscheyt soecken / op dat wy niet onder het deckfel der soberheyt ende ootmoedigheyt/ behagen en hebben in beestelicke onwetenheyt. Dit onderscheyt wort door Mosen met korte woorden klaerlick uytghedruckt / daer hy seyt : Gode zijn sijne verborghentheden ; maer ons ende onsen kinderen heeft hy dit geopenbaert. Want wy sien hoe hy de oeffeninghe der leere der Wet alleenlick den volcke beveelt / om dat het hem behaecht heeft hen die te openbaren: ende dat hy dat selve volck houdt als in dese tralien besloten/door dese eenige oorsake/om dat het den menschen niet gheoorloft en is tot de verborgentheden Gods door te breken.

Een teghenworpinghe/ welcke uyt Salomon wort voortghebracht/ wort met het getuygenisse Moysis wederleyt.
* Prov. 25. 2.
Deut. 29, 29.

4 Ick bekenne wel dat de onheylige menschen lichtelick in de materie der predestinatie / wat grijpen om te straffen ofte lasteren. Maer ist dat wy ons willen door sulcker menschen onbeschaemde dertelheyt laten verschricken ende afwenden / soo sullen wy moeten de voornemste hooftstucken des geloofs verbergen : dewijle sy ofte haers gelijcke / bynae niet een daer van ongelastert en laten. Een wederspannich mensche en sal hem selven niet min onbehoorlick opheffen als hy hoort dat in het wesen Gods drie persoonen zijn / dan als hy hoort dat God wat van den mensche geschien soude/voorsien heeft doe hy hen maeckte. Sy en sullen hen selven oock niet onthoudẽ van lachen/ als sy sullen hooren dat de werelt niet veel meer dan vijf duysent Jaren geschapen en is: want sy sullen vragen waerom de cracht Gods soo lange is ledich/ende in slaep geweest. Somma/men sal niet voortbrenghen dat sy niet en sullen bespotten. Sullen wy dan om der sulcker schandelicke lasteringe te verhinderen / van de Godheyt des Soons ende des Geests / Item van de Scheppinghe der werelt swijgen ? Jae de waerheyt Gods is hier ende alomme stercker / dan dat sy voor der godloosen quaet-spreken soude vreesen: gelijck oock Augustinus in sijn boeck van het goet der voldoeninge/sterckelick houdt staende. Want wy sien dat de valsche Apostelen de waerachtige leere Pauli lasterende ende beschuldighende / niet en hebben connen maken dat Paulus hem daer van soude schamen. Dat sy seggen dat de gantsche handelinghe oock den godsalighen sorgelick is/om dat sy teghen de vermaninghen strijt / het gheloove wanckelbaer maeckt/het herte beroert ende mistroostich maeckt : dat is ydelheyt. † Augustinus en verberght niet dat hy plach hierom berispt te zijne/ om dat hy veel te vrylick de predestinatie predickte / maer hy wederleyt dat overvloedelick / het welcke hem licht was te doen. Ende dewijle hier veele ende menigherley ongeschicktheden teghen gebracht worden/soo hebbe ick liever eene yegelicke op haer plaetse te wederlegghen. Ick begeere by alle menschen int gemeyn / alleenlick dit te verkrijghen/ datmen het gene dat God heeft verborgen gelaten / niet en ondersoecke : ende dat hy heeft geopenbaert/niet en verachte/op dat wy niet op d'een zijde van te groote curieusheyt / ofte op d'ander zijde van te groote ondanckbaerheydt verdoemt worden. Want Augustinus seyt wijselick / dat wy mogen sonder vrese de Schriftuere volgen/de welcke gelijck een moeder met haer kint eenen kleynen ganck gaet/ op dat sy onse swackheyt niet en verlate. Ende die so voorsichtich oft so bevreest zijn dat sy wilden dat de predestinatie wech genomen/ende uytgewischt ware/ op dat de swacke zielen daer door niet beroert en worden : ick bidde u / met wat verwe sullen de sulcke haer hooveerdigheyt bedecken/dewijle sy bedecktelick God van dwase onbedachtsaemheydt beschuldighen / ghelijck of hy dat perijckel dat sy meynen voorsichtichlick te verhinderen / niet ghesien en hadde. Soo wie dan de leere der predestinatie met nijt bezwaert / die lastert Godt opentlick/ gelijck of hy onvoorsichtelick yet gheopenbaert hadde/dat der Gemeynte schadigh zy.

Der selver twede tegenworpinghe. Dat de onheylige menschen aen dese leere haer stooten.
1 Antwoort. De Goddelose sullen dit selve ook doen in andere rechtmatighe hooft-stucken des gheloofs.
2 De waerheyt Godts beschermt haer selven genoegsaem. Cap. 15. tot het 20.
De 3. Tegenworpinghe/ dat dese handel sorgelick is.
1. Antwoort. Dat selve is ook Augustino voorghe worpen.
† De bono persever. cap. 14.
2. Antwoort. Dat Godt ons te kennen heeft ghegeven / en moeten wy niet verachten.
Lib. 5. de Gen. ad literam.
3. Antwoort. Dat sodanige Tegensprekers vermeten zijn / ende lasterlick tegen Godt.

5 De predestinatie waer door Godt de sommige tot de hoope des levens aenneemt / ende de sommige tot de eeuwige doodt wijst / die en derf niemant versaken die wil godsalich geacht worden : maer sy wort met vele tegenworpinghen verwerret / voornemelick van de ghene die sijn voorwetenschap stellen tot een oorsake daer van. Wy seggen wel dat sy beyde in God zijn/te weten/dat hy alle dinghen te voren weet/ ende dat hyse te voren verordent : maer wy segghen dat verkeerdelick d'een onder d'ander ghestelt wort. Als wy Godt voorwetenschap toeschrijven / so beduyden wy dat alle dinghen oyt gheweest zijn/ ende euwelick blijven onder sijne ooghen : soo dat sijnder wetenschap gheene dingen toekomende noch voorleden/maer alle teghenwoordig zijn/ende alsoo teghenwoordigh/dat hyse niet alleenlick en bedenckt uyt de ghedaenten (ghelijck de dingen ons in den sin loopen die wy gedencken) maer dat hyse als voor sijne ooghen ghelegen/waerachtighlick aenschout ende siet. Ende dese voorwetenschap strecht over den gantschen omme loop der Werelt/ende alle creaturen. De Predestinatie noemen wy het eeuwige voornemen Godts/waer door hy by hem selven heeft voorgenomen/wat hy wil dat van eenen yeghelicken mensche ghesschie. Want sy en worden niet alle op ghelijcke conditien geschapen : maer den sommighen wort het eeuwighe leven / den sommighen de eeuwige verdoeminge verordent. Daerom ghelijck een yeghelijck tot d'een ofte tot d'ander eynde geschapen is/ alsoo seggen wy dat hy tot het leven ofte tot de doot ghepredestineert ofte verordent is.* Ende dese ordeninghe en heeft hy niet alleenlick in enckel persoonen betuyght/maer heeft oock een bewijs daer van in ghcheel Abrahams gheslachte gegeven/ om dat het daer uyt soude openbaer worden / dat het in sijn macht is / wat conditie een yegelicke Natie sal hebben. Moses seyt : ‡ Doe de Alderopperste de volcken deelde / en kinderen Adams scheyde/

Soo veel de saecke selve aengaet / de welke is van allen aenghenomen / die wort van etselicken verwerret.
1. Door den naem van Voorwetenschap/ dewelcke sy stellen een oorsaecke der predestinatie.
Daerom wort betoont/wat de voorwetenschap ende predestinatie zy : ende dat niet de voorwetenschap/ maer dat welbehaghen Gods de oorsaecke zy van de predestinatie.
* Dit is eerstelick kennelik uyt de onderscheide verkiesinghe des gheslachts Abrahams/ ende uyt allet anderen verworpinghe.
‡ Deut. 32. 8.

schepde / soo was het volck Israel sijn deel ende
het snoer sijnder erve. De uytschepdinge is voor
aller menschen ooghen: in Abrahams persoon/
gelijck in eenen dorren block wort een volck son-
derlinghe uytverkoren / ende de andere verwor-
pen. De oorsake en wort niet gesien anders dan
dat Moses om den Nakomeren de oorsake des
roems te benemen / leert dat sy alleenlick door
onverdiende liefde Godts uytnemen. Want hy
Deut. 4. 37. sept dat de oorsaecke haerder verlossinghe is/dat
God hare vaders heeft lief gehad ende haer zaet
na hem uytverkoren heeft. En hy spreeckt klaer-
Deut. 7. 8. lick in een ander Capittel/seggende: Niet en heeft
hy behaghen in u ghehadt om u te verkiesen/om
dat ghy de andere volcken te boven ginght in 't
ghetal: maer om dat hy u lief hadde. Dese selve
Deut. 10.14. vermaninghe wort dickmael by hem ghelesen.
Levit. 11.45. Siet / uwen Heere uwen Godt behoort de He-
ende 19. 2. mel ende de Aerde toe/ende al wat daer in is:en-
ende 20. 7.
1. Pet. 1.15. de hy heeft in uwe Vaderen behagen gehad/ende
heeftse lief ghehadt / ende heeft u die ghy haer
zaet zijt/uytverkoren. Item op een ander plaet-
Deut. 23. 5. se wort hem heylighept gheboden / om dat sy tot
een sonderlick volck verkoren zijn. Ende weder-
om op een ander plaetse wort betuyght / dat de
liefde is de oorsake haerder bescherminghe. Het
welck oock de Gheloovige eendrachtighlick be-
lijden/segghende: Hy heeft ons onse erve uytver-
koren / de eere Jacobs/welcken hy lief hadde.
Psal. 47. 5. Want alle de gaven daer mede sy van God ver-
ciert waren / schrijven sy alle der onverdiender
liefde toe: niet alleenlick om dat sy wisten dat sy
die door geene verdiensten verkregen en hadden:
maer dat oock de Heylige Voor-vader Abraham
sulcx geen deught en hadde/dat hy hem selven en
synen Nakomeren soude soo groote eere verdient
hebben. Ende om te stercklicker alle hoveer-
Deut. 9. 6. dighept onder de voeten te treden/soo verwijt hy
hen dat sy niet sulcx verdient en hadden/ dewijle
sy een hartneckigh ende wederspannigh volck
waren. De Propheten verwijten oock dickmael
den Joden dese verkiesinge hatelick ende schan-
delick/ om dat sy schandelick daer van afghewe-
ken waren: Hoe het zy / laetse nu voort komen
die de verkiesinghe Godts willen aen de weer-
dighept der menschen/oft aen de verdiensten der
wercken binden. Als sy sien dat een volck boven
alle andere uytverkoren wort / ende hooren dat
Godt door geen aensien en is beweegt geweest/
om tot dat kleyn ende onedel / ende boven desen
boos ende onghehoorsaem volck / meest ghene-
ghen te zijne: sullen sy teghen Godt kijven / om
dat hy heeft sulck een bewijs sijnder barmher-
tighept ghegheven? Voorwaer sy en sullen door
haer teghenstrijdende woorden sijn werck niet
verhinderen/noch met de steenen der lasteringhe
die sy na den hemel werpen/sijn rechtveerdichept
niet wonden noch hinderen/ maer sullen veel eer
op haer eygen hooft vallen. Tot dit fondament
der onverdiender verkiesinge worden de Israe-
liten wederroepen/als sy zijn tot dancksegginge
te verwecken / ofte tot hope op te rechten. Hy
Psal. 100. 3. heeft ons ghemaeckt / ende niet wy ons selven
Psal. 95. 7. (sept de Prophete) wy zijn sijn volk ende de scha-
pen sijnder Weyde. Dat neen woort en is niet te
vergheefs/ d'welck om ons uyt te sluyten/wort
daer by gestelt/om dat sy souden weten dat God
niet alleenlick de Autheur en is alles goets dat
sy boven andere hadden: maer dat hy oock de
oorsake uyt hem selven ghenomen heeft / om dat
in hem geen ding so grote eere weerdig en was.
Hy gebiet ooch op een ander plaetse met het enc-
kel welbehagen Godts te vreden te zijne/seggen-
Psal. 105. 6. de: Het zaet Abrahe syne dienst-knechten / de

kinderen Jacobs zijn sijne uytverkoren. Ende
als hy de gedurige weldaden Godts als vruch-
ten der verkiesinghe verhaelt heeft/so besluyt hy
ten laetsten dat Godt hen sulcke mildighept be-
wesen heeft/om dat hy sijns verbonts ghedach-
tigh was. Met dese leere komt die ghesangh der
gantscher Ghemeynte over een / uwe rechter Psal. 44. 4.
hant ende het licht uwes aensichijns heeft onsen
Vaderen het Landt ghegheven/om dat ghy een
welbehagen hebt in hen. Men moet aenmerc-
ken dat de meldinge des Lants/ een sienlick te-
ken is der verborghen afsonderinge/ waer in de
aenneminghe tot kinderen vervaet wort. Tot
dese selve danckbaerhept wort het volck erghens
door David vermaent / daer hy sept: Saligh is Psal. 33. 12.
dat volck wiens God de Heere is/dat volck dat
hy tot sijn erve uytverkoren heeft. Ende Sa- 1. Sam. 12.
muel vermaentse tot goede hope/segghende: Hy 22.
sal u niet verlaten om sijns grooten naems wil-
le: dewijle het hem behaeght u te scheppen tot
sijn volck. Also versterckt David ooch hem sel-
ven tot den strijt/als sijn gelove bestormt wort:
Gheluckigh is de ghene welcken ghy uytverko-
ren hebt: Hy sal gerustelick in uwe Tenten wo- Psal. 65. 5.
nen. Voort dewijle de verkiesinghe die in Godt
is verborgen/ is beyde door de eerste ende twee-
de verlossinghe / ende door andere weldaden be-
vestight/soo wort dat woort verkiesen, ooch van
sulcke weldaden ghesprooken by Esaiam / daer
hy sept: Godt sal Jacob ghenadigh wesen/ende Esai. 14. 1.
sal Israel noch verkiesen: Want van den toeko-
menden tijdt sprekende / sept hy dat de versame-
linghe des overghebleven volcx / het welck hy
scheen verworpen te hebben / sal een teecken we-
sen der sekeren ende stantvastigher verkiesinghe/
de welcke ooch mede scheen vergaen te zijn. Ook
als op een ander plaetse ghesept wort: Ick heb- Esai. 41. 9.
be u uytverkoren / ende en hebbe u niet verwor-
pen / soo wort daer de gheduerighe loop der uyt-
nemender mildighept der Vaderlicke gonste/ be-
wesen ende ghepresen. De Engel spreeckt klaer-
licker by Zachariam/segghende: Godt sal noch Zach. 2. 12.
Jerusalem verkiesen: dat spreeckt hy / ghelijck
of Godt Jerusalem swaerlick straffende / ver-
worpen hadde / ofte ghelijck of de overvoeringhe
ende ghevangheniffe hadde de verkiesinghe af
ghebroken: dewelcke nochtans blijft onveran-
derlick/ oft schoon de teeckenen daer van niet al-
tijts ghesien en worden.
6 Nu moeten wy den tweeden graet der ver- Daer na/dat
kiesinghe hier by stellen / dewelcke nauwer is/ God sommi-
ende in den welcken de genade Godts is sonder- ge die na den
licher gheweest / te weten/ als hy uyt den selven vleesche kin-
Abrahams ghestachte / heeft de sommighe ver- deren Abra-
worpen/ ende de sommighe in de Gemeynte on- hams waren
derhoudende / bewesen dat hyse onder syne kin- verworpen/
deren behielt. †Ismael was in het eerste gelijck sommighe in
sijn Broeder Isaac / want dat gheestelick ver- sijn uysondere ghenade
bont was ooch in hem verseghelt door het teec- aengenomen heeft.
ken der Besnijdinge: Maer hy wort verworpen: † Gen. 21. 10. Gal. 4. 30.
ende daer na Esau: ende ten laetsten een ontel- Mal. 1. 2.
licke menighte/ende by na gheheel Israel. In Rom. 9. 13.
Isaac is het zaet ghenaemt ende gheroepen/
dese selve roepinghe heeft gheduert in Jacob.
Sulck een exempel heeft Godt ooch bewesen
Saul verworpende: het welcke ooch grootelick
verklaert wort in den Psalm: hy heeft het ghe-
slachte Josephs verworpen/ende het Geslachte Psal. 78. 69.
Ephraim en heeft hy niet verkooren: maer hy
heeft verkoren het Geslachte Juda. Het welcke
meer dan een mael in de heylighe Historie ver-
haelt wort / op dat de verborghenthept der ghe-
nade Godts/te beter in dese veranderinghe ghe-
sien worde. Ick bekenne dat Ismael/ende Esau/
ende

ende haers ghelijcke/ zijn door haer eygen schult verworpen van de aenneminghe: dewijle daer een conditie was by gestelt/ te weten/ dat sy souden getrouwelick het verbont houden/ het welcke sy onghetrouwelick ghebroken ende overghetreden hebben. Het heeft nochtans een sonderlicke weldaet Godts gheweest/ dat hy ghewerdicht hadde boven alle andere volcken te stellen/ ghelijck in den Psalm geseyt wort. Hy en heeft den anderen Gheslachten alsoo niet gedaen / noch en heeft hen syne Wetten niet geopenbaert. Ick en hebbe niet sonder oorsake gheseyt/ dat wy hier moeten twee graden aenmercken: want nu in de verkiesinghe des gantschen volcx/ heeft Godt bewesen dat hy in sijn enckel mildigheyt aen geene reghels en is ghebonden: maer dat hy vry is/ soo dat men gheensins en mach van hem eyschen dat hy sijn ghenade gelijck deele / der welcker ongheliickheyt bewijst dat sy waerachtighlick onverdient is. Daerom verswaert Malachias de ondanckbaerheyt des volcx Israel/ om dat sy niet alleenlik en waren uyt den gantschen menschelicken Geslachte uytverkoren/ maer ook uyt den heylighen huyse Abrahams uytghesondert zijnde/ Gode tot eyghendom/ soo onghetrouwelick ende Ongoddelick/ God die hen soo weldadigh een Vader was/ verachten. Was (seyt hy) niet Esau Jacobs Broeder? Ende ick hebbe Jacob lief ghehadt / maer Esau hebbe ick ghehaet. Want dewijle sy beyde waren uyt den heylighen Vader Isaac gheboren/ ende waren beyde Erfghenamen des verbonts / ende spruyten uyt den Heylighen wortel/ soo stelt hy als seecker ende bekent / dat de kinderen Israel nu sonderlick aen Godt gebonden waren/ dewijle hyse tot sulcke weerdigheyt aenghenomen hadde. Maer dewijle haer Vader die na der nature minder was dan Esau/ is Erfgenaem ghemaeckt/ ende Esau verworpen/ soo beschuldight hyse met dobbel ondanckbaerheyt/ ende klaegt dat sy door desen dobbelen bant niet en konden in de ghehoorsaemheyt Godts behouden worden.

Psal. 47. 20.

Mal. 1. 2.

7 Hoewel het nu openbaer ghenoegh is / dat Godt door verborghen raet vrijelick verkiest die hy wil / de andere verworpende: soo en is nochtans sijn onverdiende verkiesinghe maer half verklaert / tot dat men tot de enckele persoonen komt/ den welcken Godt niet alleenlick saligheyt voorstelt/ maer oock alsoo seeckerlick toeschrijft/ dat het eynde ende de vrucht daer van niet onseker noch twijffelachtigh en zy. Dese worden getelt onder dat eenighe zaet d'welck Paulus meldet. Want hoewel de aenneminge was Abrahe gegeven/ nochtans dewijle vele van sijne Nakomers zijn als verrotte leden afgesneden/ so moetmen/ op dat de verkiesinge krachtig ende stantvastigh zy/ komen tot het hooft waer aen de Hemelsche Vader sijne Wtverkorene heeft onderlinge te samen gevoegt ende vereenigt ende onverscheydelick aen hem verbonden. So ist dan in de aenneminge des Geslachts Abrahams/ wel de milde gonste Godts verklaert / dewelcke hy den anderen niet bewesen en heeft: maer in de leden Christi wort een veel ander kracht der ghenaden ghesien: want sy en worden nemmermeer verworpen dewijle sy in Christo haer hooft geplant ende ingelijft zijn. Daerom uyt de plaetse Malachie die ick boven verhaelt hebbe / daer Godt door het verbont des eeuwighen leven een volck tot hem roept: daer uyt besluyt Paulus wijselick / dat daer onder noch een sonderlicke verkiesinghe is / waer door sommighe verkoren worden/ soo dat sy door de gemeyne ghenade niet alle krachtighlick verkoren en zijn. Dat daer gheseyt wort: Ick hebbe Jacob lief gehadt/ dat is te verstaen van den gantschen Gheslachte des Patriarchen / het welcke de Prophete daer stelt teghen de Nacomers Esaus. Maer hier door en is niet verhindert dat in eens menschen persoon ons zy een bewijs der verkiesinghe voorgestelt/ die niet en kan verhindert worden tot haer eynde te comen. Paulus en aenmerct niet sonder oorsake dat dese hier onder behooren/ worden overblijfsel ghenaemt: want de bevindinghe bewijst dat ghemeynlick uyt een groote menighte / het meeste deel af valt ende verydelt / so dat dickmael alleenlick een kleyn deelken daer van blijft. Ende dat de ghemeyne verkiesinghe des volcx niet altijts seecker ende vast en blyft / daer van is een klaer oorsake. Want de gene met de welcke Godt sijn verbont maeckt / en begaeft hy niet terstont met den Geest der wedergeboorte/ door des welkes kracht sy mochten tot den eynde in het verbont volherden: maer de uytwendige veranderinghe sonder kracht der inwendigher ghenade/ dewelcke krachtigh soude wesen om hen in het verbont te houden / is een middel tusschen de verworpinghe des menschelicken Gheslachts/ ende de verkiesinghe des kleynen hoopkens der Godtsalighen. Het gantsche volck Israel is de erve Godts genaemt/ waer onder nochtans vele Vreemde waren: maer dewijle hy niet te vergeefs belooft en hadde/ dat hy soude haer Vader ende Verlosser wesen/ so aensiet hy liever sijn onverdiende ghenade: dan veler trouweloose afwijckinghe / door de welcke sijn waerheyt oock niet en is te niete ghemaeckt: want dewijle hy heeft hem een overblijffsel bewaert / soo ist openbaer ghe worden/ dat syn roepinghe is sonder berou. Want dat Godt ondertusschen heeft hem selven een Gemeynte versamelt/ uyt Abrahams Kinderen liever dan uyt de onheylige Heydenen/ daer in heeft hy achte ghehadt op sijn verbont/ het welcke hy / dewijle het van de menighte ghebroken was/ heeft op weynighe ghebracht/ om dat het niet en soude gantschelick te niete worden. Somma/ de ghemeyne aenneminghe des zaets Abrahe / was als een sienlick beelt eender grooter weldaet / die Godt gheweerdight heeft sommighen uyt velen te doen. † Hierom onderschept Paulus soo neerstiglick de kinderen Abrahe na den vleesche / van de gheestelicke kinderen die na het exempel Isaac gheroepen zijn. Niet dat enckelick Abrahams kint zijn/ een ydel ende onvruchtbaer dingh zy geweest/ het welcke men niet en soude konnen sonder lasteringhe des verbonts segghen: maer om dat de onveranderlicke raet Godts / waer mede hy ghepredestineert heeft die hy wilde / is alleenlick den Geestelicken kinderen Abrahe tot saligheyt gheweest. Maer ick vermane de Lesers dat sy noch tot d'een zijde en wijcken noch tot d'ander/ eer het door ghetuygheniisse der Schrifture openbaer zy / wat men behoort te ghevoelen. So segghen wy dan het gheene dat de Schrifture klaerlick bewijst/ te weten/ dat Godt door eeuwige ende onveranderlicken raet / heeft eenmael voorghenomen ende verordent wie hy namaels wilde aennemen tot saligheyt/ ende wederom wie hy wilde tot het verderf verworpen. Ende wy segghen / dat dese raet (soo veel de Wtverkoorene aengaet) is in sijn onverdiende barmhertigheyt gefondeert/ sonder eenigh aensien der menschelicker weerdigheyt: ende dat hy den genen die hy tot de verdoemenisse verworpt/ door sijn rechtveerdig ende onstraffelick oordeel/ d'welk onbegrijpelik is/ dien toegangh des levens sluyt. Boven desen/ segghen wy/ dat de roepinghe der Verkorene is/ een

Eyndelick / dat den Apostel betoont dat sulcx onder den Christenen oock gheschiet is/ tot aen elcke bysondere persoonen. Gal. 3. 16.

Mal. 1. 2. Rom. 9. 13.

Rom. 9. 25. ende 11. 5.

Waerom dat de algemeyne verkiesinge Israels niet altyt vast ende bondigh en zy.

Deut. 4. 20. ende 32. 9.

Rom. 11. 29.

Dese alghemeyne aenneminge is een afbeeldinge van meerder weldaet.

† Ro. 9. 7. 8. Gal. 4. 28.

Wt het voorschreven volght / dat God door synen onveranderlicken raet eenmael heeft besloten van sommighe mensen verkiesinghe / ende van sommighen rechtveerdighe verworpinghe.

een ghetuyghenisse haerder verkiesinghe. Ende dat daer na de rechtveerdighmakinghe oock een teecken is/ om de verkiesinghe te openbaren/ tot dat sy komen tot de eerlickheyt / daer in de vervullinge haerder verkiesinge gelegen is. Ende ghelijck de Heere sijne uytverkorenen teeckent met de roepinghe ende rechtveerdighmakinghe: also oock als hy de Verworpene van de kennisse sijns naems/ofte van de heylighmakinghe sijns Gheests uytsluyt / soo openbaert hy daer door/ als door seeckere teeckenen/ wat oordeel hen staet te komen. Ick sal hier veele gedichtselen voorby gaen / die dwase menschen ghedicht hebben / om de predestinatie te niete te maken. Want het en is niet noodigh die te wederlegghen / dewelcke haer eygen valschheyt genoegh bewijsen / so haest als sy voortghebracht worden. Ick wil alleenlick de dinghen handelen / die onder de gheleerde in de twijfelinge zijn/ ofte die den slechten eenvoudighen menschen mooghen eenighe swarigheyt aenbrenghen / ofte die de Godtloose cierlick voorwenden / om de rechtveerdigheyt Godts te schande te maken.

De somme deses Capittels/ende der drie naevolghende.

HET xxij. CAPITTEL.

Bevestinghe deser leere door ghetuyghenissen der Schrifture.

ALle dese dinghen die wy ghesept hebben/ worden van velen wedersproken ende versaeckt/ voornemelick/ de onverdiende verkiesinghe der Gheloovighen: dewelcke nochtans niet en kan onseker ghemaeckt worden. Wat vele meynen dat Godt de menschen onderscheydt na dat hy siet dat eens yeghelicx verdiensten sullen wesen: ende dat hy daerom die tot Kinderen aenneemt / die hy te voren bekent dat sy sijnder ghenade niet en sullen onweerdigh wesen / ende dat hy die der doot ende verdoeminghe over gheeft/ die hy siet dat sy sullen tot boosheyt ende godloosheyt gheneghen wesen. Aldus wort van sulcke menschen de verkiesinghe niet alleenlick door het deckfel der voorwetenschap verduystert / maer haer wort oock een ander oorspronck toegheschreven. Ende dese meyninge en is niet alleenlick onder den ghemeynen man / want sy heeft in alle eeuwen groot gheachte Autheuren ghehadt. Het welcke ick vrylick belijde/op dat niemant en dencke dat het der saecke sal seer hinderlick wesen/ist dat der sulcker namen daer teghen ghestelt worden. Want de waerheyt Godts is hier in so seker ende vast/dat sy niet en kan wanckelbaer ghemaeckt worden: ende soo klaer / dat sy niet en kan door menschen autoriteyt verduystert worden. Andere die noch in de Schrifture gheoeffent / noch eenighen lofweerdigh en zijn/ verscheuren de ghesonde leere soo wredelick / dat sy niet verdraghelick en zijn. Want om dat Godt na sijn goetduncken sommighe verkiest/ende andere voorby gaet / soo willen sy teghen hem kyven. Maer dewijle de sake klaer ende bekent is/ wat voortgangh sullen sy doen/ tegen Godt kijvende ? Wy en leeren niet anders dan dat door bevindinge openbaer is/te weten/dat het Gode altijts is vry gheweest sijn ghenade te gheven wien hy wil. Ick en wil niet vragen waer uyt Abrahams Nakomers zijn boven andere volcken ghestelt gheweest / anders dan uyt de ghewerdiginghe wiens oorsake buyten Godt niet ghevonden en wort. Laetse my antwoorden waerom sy meer menschen zijn dan Koeyen ofte Ezels? Hoewel God de macht hadde hen Honden te maken soo heeft hyse na sijn beelt gheschapen. Sullen sy oock toelaten dat de onredelicke dieren teghen Godt kijven om haerder conditien wille/gelijck of hy onrecht gedaen hadde/dat hyse heeft van de menschen onderscheyden? Voorwaer het en is niet meer recht dat sy dat voordeel ende previlegie ghebruycken dat sy sonder eenighe verdiensten verkreghen hebben/ dan dat Godt sijne weldaden menighsins uytdeylt na de mate sijns oordeels. Ist dat sy tot de enckele persoonen komen/ in dewelcke de ongheliickheyt hen hatelicker is / soo sullen sy immers moeten verschricken in het exempel Christi/ soo dat sy van dese soo hooghe verborghentheyt / niet soo onbevreest en sullen snateren. Hy wort een sterfelick mensche ontfanghen/ uyt den zade Davids: door wat deugden sullen sy seggen dat hy verdient heeft / dat hy soude in sijns Moeders buyck worden het hooft der Enghelen/de eengeboren Sone Godts / de beelde ende eerlickheyt des Vaders/ het licht der rechtveerdigheyt/ ende saligheyt der Werelt ? Dit heeft Augustinus wijselick aenghemerckt/dat in het hooft der Gemeynte / een seer klare spieghel der onverdiender verkiesinghe is / op dat sy in de leden ons niet en beroerre: ende dat de Sone Gods niet door rechtveerdig leven / maer buyten verdienste is met so groote eere begaeft gheweest/ om dat hy daer na soude andere sijnder gaven deelachtigh maken. Ist dat hier yemant wil vraghen waerom andere niet en zijn/dat hy is / ofte waerom wy alle wijt van hem verscheyden zijn / waerom wy alle verdorven ende onreyn zijn/ ende hy suyverheyt is: die sulcx wil vraghen/ die en sal niet alleenlick sijn uytsinnigheyt maer oock sijn onbeschaemtheyt openbaren. Ist dat sy noch willen om Gode sijn vrye recht der verkiesinghe ende verworpinghe te ontnemen/soo laetse oock mede Christo ontnemen dat hem ghegeven is. Nu ist nut te aenmercken wat de Schrifture van eenen yeghelicken verkondight. Als Paulus leert dat wy in Christo uytverkoren zijn eer de werelt gheschapen was / soo wort voorwaer daer mede alle aensien der weerdigheyt wech ghenomen: want het is alsoo veel als of hy seyde / dat de hemelsche Vader in het gantsche zaet Abrahe niet vindende dat der verkiesinghe weerdigh was/ heeft sijne ooghen op sijnen Christum geslagen: om als uyt Christi lichaem leden te verkiesen/ die hy wilde tot ghemeynschap des levens aennemen. Daerom moet dese reden by de gelovige plaetse hebben/te weten/dat wy zijn in Christo tot de Hemelse erve aenghenomen / om dat wy in ons selven niet en konden so groote genade vaten. Het welcke hy oock ergens beduyt/ als hy de Colossensen vermaent tot dancksegginghe / om dat sy van Godt zijn bequaem ghemaeckt om in het deel der Heylighen deelachtigh te worden. Ist dat de verkiesinge eer is dan dese ghenade Godts / waer door wy bequaem ghemaeckt worden om de eere des toekomenden levens te verkrijgen: wat sal dan God selve in ons vinden / waer door hy mochte gheroert worden om ons lief te hebben ? Het sal noch klaerlicker door een ander sententie verklaert worden dat ick wil seggen. Hy heeft ons (seyt Paulus) verkoren eer de gront des Werelts ghelept wert/na het welbehaghen sijns willes/om dat wy souden heyligh / ende onbesmet / ende onstraffelick zijn voor hem. In welcke plaetse hy het welbehaghen Godts stelt teghen alle onse verdiensten.

2 Op dat dese bevestinghe te sekerder zy/so is het nut alle de deelen deser voornoemder plaetse aen te mercken / dewelcke te samen ghevoeght zijnde/gheen twijfelinghe en sullen laten. Als hy de Uytverkorene noemt / soo verstaet hy sonder twijfel de Gheloovige/ gelijc hy terstont betuyght. Daerom

Ettelicke meynen / dat God na dat hy heeft voorsien dat yeders verdiensten souden zijn / eenighe verkiest en eenighe verwerpt.

Andere twisten teghen Godt dat hy sommighe verkiesende de andere voorby gaet.

Beyde dese worden weerlept / eerstelick met seer stercke redenen.

Matt. 1. 1. Rom. 1. 3. Actor. 2. 30. ende 13. 33. 2. Tim. 2. 8.

Ten 2. Met dat ghetuyghenisse Augustini. August. De corr. & gratia ad Valentin. cap. 15. Item de bono perseverantiæ, cap. ultimo.

August. de verbis Apostol. Serm. 8.

Ten 3. Met de autoriteyt des Apostels † Ephes. 1. 4.

Col. 1. 12.

Ephes. 1. 4.

Die de uytverkorenen zijn.

Daerom de gene die dese plaetse Pauli drayen/ ende verstaen / van den tijdt in den welcken het Euangelium gheopenbaert wort / die verbalschense te schandelick. Als hy seyt dat sy uytverkoren waren eer de Werelt gheschapen was/soo neemt hy alle aensien der weerdigheyt wech. Want wat oorsake der onderscheydinghe konde daer wesen onder de gheene die noch niet en waren / ende die daer na souden in Adam ghelijck worden? Nu ist dat sy verkoren zijn in Christo/ soo sien sy dat een yeghelick niet alleenlick en is buyten hem selven verkoren / maer dat sy oock van malkanderen gescheyden zijn: want wy sien dat sy niet alle leden Christi en zijn. Van daer na volght/ dat sy verkoren zyn om dat sy souden heyligh zijn / daer door wort die dwalinghe opentlick wederleyt / te weten/ dat de verkiesinghe uyt de voorwetenschap komt: want Paulus verklaert / dat alle de deught die in de menschen ghesien wort is de vrucht der verkiesinge. Ist dat men nu een voorder oorsake soekt: Paulus antwoort/ dat Godt het also gepredestineert ende verordent heeft / ende dat na het welbehaghen sijns willes. Met welcke woorden hy te nederleyt / alle de middelen der verkiesinghe die de menschen dichten in hen selven: want alle de weldaden die Godt gheeft tot het gheestelick leven / die vloeyen (na Pauli leere) uyt dese fonteyne/ te weten/ om dat Godt verkoren heeft die hy wilde eer sy gheboren waren/ ende de genade die hy hen doen wilde / by hem selven wech gheleyt ende bewaert hadde.

Wanneer sy uytverkoren worden.

In wien.

Waer toe.

Door wat oorsake.

3 Soo waer dit welbehaghen Godts regneert/ daer en worden gheene wercken aenghemerckt. Dese verghelijckinghe en verklaert hy hier niet/ maer sy moet hier in alsoo verstaen worden/ ghelijck hyse selve op andere plaetsen uytleyt. * Hy heeft ons (seyt hy) gheroepen met een heylighe roepinghe / niet na onse wercken / maer na sijn voornemen / ende na de ghenade die ons in Christo ghegheven is voor de tijden der Werelt. Ende wy hebben bewesen dat alle swaricheyt is wechgenomen/in het gene dat daer na volght/ te weten: Om dat wy souden heyligh ende onbesmet zijn. Want ist dat yemant wil segghen/ dat Godt de Gheloovige uytverkoren heeft / om dat hy sagh dat sy souden heyligh wesen / die sal de Orden Pauli verkeeren. Soo mach men gherustelick aldus besluyten: Ist dat hy ons uytverkoren heeft om dat wy souden heyligh wesen/ soo en heeft hy ons niet verkoren / om dat hy te voren sagh dat wy souden heyligh wesen. Want dese twee dinghen strijden teghen malkanderen/ uyt de verkiesinge te hebben dat men heyligh is/ ende om de heyligheyt der wercken verkoren te zijne. Oock en deught hier de uytvlucht niet/ die sy dickmael gebruycken/ te weten: Dat de Heere de ghenade der verkiesinghe niet en gheeft om de voorgaende verdiensten / maer nochtans om de toekomende. Want als Paulus seyt dat de gheloovighe verkoren zijn om dat sy souden heyligh zijn: so geeft hy oock mede te kennen/ dat de heyligheyt die in hem stont te komen / soude haren oorspronck uyt de verkiesinghe hebben. Ende hoe sal dit over een komen/ dat het ghene dat uyt de verkiesinge komt/ zy de oorspronck der verkiesinghe? Dit selve dat hy gheseyt hadde/ schijnt hy daer na meer te bevestigen / als hy seyt: Na het voornemen sijns willes / dat hy in hem selven voorgenomen hadde. Want te seggen dat Godt in hem selven voorneemt / is soo veel als of men seyde / dat hy gheen dingh buyten hem selven en heeft aenghesien / waerom hy also soude voornemen. Daerom stelt hy terstont daer by/ dat de gantsche somme onser verkiesinghe daer toe dient / op dat wy zijn tot lof sijnder Godtlicker ghenade. Voorwaer de ghenade Godts en verdient niet alleen in de verkiesinghe ghepresen te worden/ ist dat sy niet onverdient en is. Ende sy en sal niet onverdient wesen/ ist dat Godt de sijne verkiesende / rekent hoedanighe wercken een yeghelick doen sal. Daerom het ghene dat Christus tot sijne Discipulen seyde/ dat wort bevonden gantschelick onder alle Gheloovigen plaetse te hebben / te weten: Ghy en hebt my niet uytverkoren/ maer ick hebbe u uytverkoren. Waer mede hy niet alleenlick de voorleden verdiensten uyt en sluyt/ maer gheeft te kennen/ dat sy in hen selve niet en hadden waerom sy souden verkoren worden / hadde hyse niet met sijn barmherticheyt voorgekomen. Also moet men oock verstaen dat Paulus seyt: Wie heeft hem eerst ghegheven/ ende hem sal vergolden worden? Want hy wil te kennen gheven/ dat de goetheyt Godts also de menschen voor komt/ dat sy gheen voorleden noch toekomende dink in hen en vint/ waer door syse mochten verdienen.

Dese eerste oorsake / te weten / Godts welbehaghen / heeft sulcke heerschappie inde verkiesing: dat geene wercken worden aenghemerckt / noch voorleden noch toekomende / d'welk bewesen wort met de heerlicke getuygenissen van Paulus ende Christus.

2.Tim.1.9.

Ephes. 1. 9.

Joan.15.16.

Ephes. 1. 4.

Rom. 11.35.

4 Nu tot de Romeynen daer hy dese handelinghe hooger verhaelt ende breeder vervolght/ seyt hy dat niet die alle Israeliten en zijn / die van Israel ghegenereert zyn: want hoewel sy alle door het recht der erve ghesegent waren/ soo en zijn sy nochtans niet alle ghelijck daer toe ghekomen. De oorspronck deser handelinghe by Paulus/ quam uyt de hooveerdighe ende valsche roeminghe des Jodischen volcx. Want dewijle sy henselven hielden voor de Ghemeynte Godts/ soo wilden sy dat men soude den Euangelio gheloven/ also het hen goet dochte. Ghelijck te desen tijde de Papisten hen geerne souden onder dit decksel in Godts stede setten. Hoewel Paulus bekent dat Abrahams Geslachte heyligh is/ om des verbonts wille/ so houdt hy nochtans staende/ dat daer in vele vreemde zijn: ende dat niet alleenlick om dat sy afwijcken ende veraerden/ soo dat sy uyt oprechte kinderen bastaerden worden/ maer om dat de sonderlicke verkiesinge Godts/ dewelcke alleen sijn aenneminghe bevestight/ daer boven is. Waer 't dat de sommighe door haer Godtsaligheyt bevestigt worden in de hope haerder saligheyt / ende de andere door haer afwijckinghe alleenlick verworpen worden: soo soude Paulus voorwaer dwaselick ende ongheschicktelick de Lesers tot de verborghen verkiesinghe leyden. Nu ist dat Godts wille (wiens oorsake in hem verborghen is / ende niet en moet ondersocht worden) de eene van de andere onderscheyt/ so dat niet alle de kinderen Israels waerachtighe Israeliten en zijn: so dichtmen te vergeefs dat een yeghelick het begin sijnder conditie uyt hem selven heeft. Daer na vervolght hy de sake voorder onder het exempel Jacob ende Esaus. Want dewijle sy beyde kinderen Abrahams waren / ende te ghelijcke in haers moeders buyck besloten/ so scheen het een onnatuerlicke ende ongheschickte veranderinghe te zijne/ dat de eere der eerster Gheboorte/ wort Jacob ghegheven: ende nochtans seyt Paulus/ dat hier door des eens verkiesinge/ ende des anders verworpingen/ betuyght wort. * Men soeckt de oorsaecke ende den oorspronck/ ende de Leeraers der Voorwetenschap willen dat die in der menschen deughden ende ondeughden gheleghen zy: want dat is hen ghereet ende licht te seggen/ dat Godt in den persoon Jacob bewesen heeft / dat hy de gheene verkiest die sijnder ghenaden sullen weerdig wesen: ende in den persoon Esau/ dat hy die verworpt die hy te voren siet dat sy sullen

sijnder

Daer na met de schoone handelinghe des Apostels tot den Romeynen.

Rom. 9. 6.

Joan. 8. 39.

Waer van den inhoudt ende beleydinge te kennen wort gegeven.

* Ende dese beleydinghe wort bestreden van den Leeraers des voorwetenschaps welcke de Apostel wederleyt/ seggende: datter is een sonderlinghe ende gheheel onverdiende verkiesinge.

sijnder ghenade onweerdich wesen. Dat seggen sy wel stoutelic. Maer wat seyt Paulus? te weten: (Rom.9.11) Doe sy noch niet ghebooren en waren/ende noch goet noch quaet gedaen en hadden/om dat het voornemen Gods soude blijven nae de verkiesinghe/soo is niet uyt de wercken / maer uyt den roependen ghesept: De meeste sal den minsten dienen/ghelijck ghescheven is: Jacob heb ick lief ghehadt / maer Esau hebbe ick ghehaet. (Gen.25.22. Mal.1.2.) Maer het dat de voorwetenschap Gods eenige plaetse hadde / voornemelick in dit onderschept deser broederen / soo soude voorwaer de meldinge des tijts onbequaem zijn. Of wy schoon toe gaven dat Jacob is uytvercoren gheweest / om dat hy 't door sijne toecomende deuchden weerdich was: waerom soude Paulus segghen / dat hy noch niet gheboren en was doe hy vercoren wert? Hy soude oock onvoorsichtelick daer by ghestelt hebben / dat hy noch niet goets gedaen en hadde: want men soude mogen terstont daer teghen segghen/dat God geen dinck verborgen en is/ ende dat daerom de godsalicheyt Jacobs voor God tegenwoordich was. Ende ist dat de wercken ghenade verdienen / soo moeste de loon daer van nu alreede seker zijn/ooc eer Jacob geboren was / ghelijck of hy nu volwassen ware. Maer Paulus gaet voort in de verclaringhe hier van/ ende leert dat de aenneminge Jacobs niet en is uyt de wercken ghecomen / maer uyt de roepinghe Gods. Hy en stelt noch toecomenden noch voorleden tijt in de wercken. Boven desen stelt hy de wercken gantschelick tegen de roepinghe / willende d'een gantschelick te niete maken / als d'ander bevesticht is: ghelijck of hy seyde/ datmen moet aenmercken wat Gode behaecht heeft/ende niet wat de menschen uyt hen selven tot God ghebracht hebben. Ten laetsten ist seker dat door dese twee woorden verkiesinge ende voornemen , alle oorsaken die de menschen buyten den verborghen raet Gods pleghen te dichten/van dese sake uytghesloten worden.

Wtvlucht deser Leeraers. 5 Wat sullen sy voorwenden / om dit te verduysteren / die den voorleden ofte toecomenden wercken eenighe plaetse in de verkiesinghe toeschrijven? Antwoort. Want dat is gantschelick het ghene dat Paulus houdt staende / te neder legghen/te weten/ 1. dat dit onderschept der broederen niet en is uyt eenich aensien der wercken / maer uyt de 2. enckel roepinghe Gods / want het was doe sy noch niet geboren en waren. Oock en soude deser menschen scherpsinnighe reden Paulo niet verborghen geweest hebben /hadde daer in eenighe vasticheyt gheweest : maer dewijle hy seer wel wiste dat God niet en conde yet goets te voren sien in de menschen / anders dan dat hy eerst door de weldaet der verkiesinghe voorghenomen hadde hen te gheven/ soo en vliet hy niet tot dese verkeerde orden / dat de goede wercken souden eer zijn/ dan haer oorspronck daer uyt sy comen. Wy hebben nu de woordē des Apostels/ (De somma des Apostolischen handels/ende desselven korte voorstellinghe.) dat de salicheyt der gheloovighen is alleenlick in het goetduncken der verkiesinghe Gods gefondeert: ende dat die gonste niet en wordt door wercken vercreghen / maer comt uyt de onverdiende roepinghe Gods. Wy hebben hier van een afbeeldinghe ende spiegel om dese sake claerlick daer in te sien. Esau ende Jacob sijn broeders/vā de selve ouders ghegenereert/noch beyde in eenen buyck besloten/ noch niet ghebooren/ noch in het licht ghebracht. Alle dinghen zijn in hen ghelijck / nochtans oordeelt God verscheydelick van hen. Want den eenen neemt hy aen/ ende den anderen verwoorpt hy. Daer was alleenlic de eerste geboorte/ door der welcker recht d'een bovē den anderen was. Eñ dese woort ooc voorby ghegaen / ende den minsten ghegeven dat den meesten ontseyt wert. Jae oock in andere schijnt God oock met voorgenomen rade/ (Gen.25.12.) de eerste geboorte altijts veracht te hebben / om dat hy den vleesche alle oorsake des roems soude benemen. Hy verwoorpt Ismael / ende stelt (Gen.21.10.) sijn herte tot Isaac/Manasse woort achter ghe- (Gen.48.14.19.) set/ende Ephraim meer ghe-eert.

6 Ist dat yemant wil hier teghen segghen (Tegenwoorpinge.) datmen uyt dese aertsche ende cleyne weldaden niet en moet oordeelen van de somma des toecomenden levens : soo dat de ghene dien de eerste gheboorte ghegheven wordt / soude daerom geacht worden tot de Hemelsche erve aenghenomen te zijne. Want daer zijn sommighe die hen niet en ontsien te segghen / dat Paulus selve de Schriftuere in dese ghetuygheniſſen tot eenen verkeerden sin ghedraeyt heeft. Ick antwoorde (1.Antwoort) ghelijck te voren/ dat Paulus niet en heeft door onbedachtsaemheyt ghefeylt / noch willens de Schriftuere misbruyct en heeft. Maer hy sach (2.Antwoort) dat sulcke menschen niet en connen sien / te weten / dat God heeft willen de geestelicke verkiesinghe Jacob / die anders by sijnen ontoeganckelicken richtstoel verborgen was/ met een aerdisch teeckē bewijsen. Want ist dat wy de eerste gheboorte die hem ghegheven is / niet op de toecomende werelt en duyden/ so soude het een ydel ende spottelicke segheninghe gheweest hebben/ waer door hy niet en soude vercreghen hebben/ anders dan menigherley ellendicheyt / ongerief/ droevighe verlatinghe sijns vaderlants / ende vele andere bitterheden der droefheyt ende sorghen. Daerom dewijle Paulus sonder twijfelinghe sach dat God door die uytwendighe segheninghe betuyght heeft / wat geestelicke ende onverganckelicke segheninghe hy sijnen dienstknechte bereyt hadde : soo en heeft hy niet ghetwijfelt uyt de aertsche segheninghe/een bewijs te nemen om de Hemelsche te bevestigen. Men (3.Antwoort) moet oock gedachtich zijn/dat het lant Canaan was als een pant des Hemelschē levens: so datmen niet en moet twijfelē dat Jacob was met de Enghelen in het lichaem Christi inghelijft/ om met hem des selvē levens deelachtich te zijne. Soo wort dan Jacob uytvercoren/eñ Esau verworpen / ende wordt door de predestinatie Gods onderscheydē/hoewel hy door geene verdiensten en schilde. Ist dat yemant de oorsake (Rom.9.15.) vraecht: de Apostel geeft dese/te weten/om dat tot Mosen geseyt is: Ick sal barmhertich we- (Exod.33.19.) sen den ghenen dien ick sal barmhertich wesen: ende sal barmherticheyt doen den ghenen dien ick sal barmherticheyt doen. Ende ick bidde u/ wat is dat te seggen? Te weten: De Heere verkondicht seer klaerlick / dat hy in de menschen geen oorsake en heeft om hen goet te doen/maer dat hy sulcx van sijn enckel barmherticheyt neemt: ende dat daerom de salicheyt der sijner/ sijn eyghen werck is. Dewijle de Heere uwe salicheyt stelt in hem alleen / waerom sult ghy die in u selven stellen? Dewijle hy sijn barmherticheyt alleen aenwijst tot een oorsake uwer salicheyt: waerom wilt ghy uwe eygen verdiensten tot oorsake stellen? Dewijle hy uwe ghedachten houdt in sijne ontferminghe/waerom sult ghyse eensdeels tot aenschouwinge uwer wercke wēdē? † Daerom moetē wy tot dat minder volc comen/het welke Paulus ergens schrijft* vā God te vorē gekent te zijne/ niet gelijc dese menschen dichten/dat hy ledich sittende/ te voren siet ende weet dat hy selve niet en doet: maer ghelijck het dickmael in de Schriftuere ghelesen wordt.

(De cracht der onverdiender verkiesinge behoort alleen tot den gheloovighen/ welcke genaemt worden het voorgekende volck.)

(† Ende dese voorkennisse Gods ofte voorwetenschap en is niet ledich, maer werckende. * Rom.11.2.)

Act.2,23.

Want voorwaer als Petrus seyt dat Christus door besceyden raet ende voorsichticheyt Gods/is tot de doot overgheghevẽ / so en stelt hy daer niet God voor ooghen als eenen aenschouwer/ maer als eenen Autheur onser salicheyt.

1.Petr.1,2.

Alsoo seyt oock de selve Petrus/ dat de gheloovighe tot de welcke hy schrijft / zijn nae de voorwetenschap Gods uytvercoren/waer mede hy de heymelicke predestinatie eyghentlick uytdruckt / waer door God sijne kinderen / die hy wilde/heeft geteeckent. Ende als hy daer by stelt het woort voornemen, als even veel bedуdende / dewijle het alomme een vaste ende seker verordeninge beduyt / soo leert hy sonder twijfel dat God die Autheur der salicheyt is/ niet buyten hem selven en gaet.

1.Pet.1,18. 19.

Alsoo seyt hy in dat selve Capittel/dat Christus was het Lam dat voorsien was voor de scheppinghe der werelt. Want wat mochtmen dwaeslicker ofte lichtveerdichlicker seggen/ dan dat God heeft van hooge gesien van waer de salicheyt der menschen soude comen? Soo is dan het voorsien ofte voorghekent volck/ by Paulum / soo veel te segghen als een cleyn deelken volcx/ onder dẽ gantschẽ hoop vermẽgt/ die valschelic dẽ naem Gods draecht. Oock op een ander plaetse daer Paulus wil den room der gener die hen selven met den uytwendigen tijtel/gelijck met een momaensicht deckẽde / willen voor de werelt de opperste onder de

2.Tim.2, 19.

Godsalige zijn/seyt hy dat God kent ende weet welcke de sijne zijn. Eyndelic hy beteeckent ons met dit woort tweederley volck / te weten / het een uyt den gantschen geslachte Abrahams: eñ het ander daer uyt gescheydẽ / het welcke onder de oogẽ Gods gestelt zijnde/ voor der menschen

Exo.33,19.

oogen verborgen is. Ende hy heeft sonder twijfel dat genomen uyt Mose/ de welcke betuycht dat God sal barmhertich wesen dien hy wil/ hoewel hy daer van dẽ uytvercorẽ volcke sprac/ dwelck scheen gelijcke conditie te hebben: gelijck of hy seyde/dat in de gemeyn aenneminge/ is eẽ sonderlinge als een heyliger schat by hem besloten/ om sommigen te geven: eñ dat het gemeyn verbont niet en verhindert / die weynige uyt te nemen. Ende willende bewijsen dat hy selve de vrye meester ende uytdeelder daer van is/so seyt hy cort af/dat hy niet meer en sal den eenen dan den anderẽ genadich wesen/anders dan om dat het hem alsoo belieft. Want als de barmherticheyt gebonden wort van den genen diese soect/ hoewel hy niet verstootẽ en wort / so voorcomt ofte verrijcht hy nochtans eensdeels die gonste van de welcke God alleen wil ghepresen zijn.

Ten laetsten/ wort dit selve uyt den woorden Christi betoont.

7 Laet nu den oppersten Meester ende Richter van de gantsche sake oordeelen. Als hy in sijne toehoorders soo groote hardicheyt sach / dat hy byna sijne woorden sonder vrucht stroyde/so roept hy uyt om dese ergernisse wech te nemen/

Joan.6,37. 39.ende 10. 28. ende 17. 12.

ende seyt: Al wat my mijn Vader geeft / dat sal tot my comẽ. Want dit is de wille des Vaders/ dat ick niet en verliese uyt allen dat hy my ghegeven heeft. Aenmerckt dat uyt de gifte des Vaders het begin genomẽ wort om onder de trouwe ende bewaringhe Christi te comen.

Tegenworpinghe.

Hier sal mogelick yemant het rondeel wenden/ ende segghen: Dat alleenlick die onder des Vaders eyghendom ghetelt worden / die hen selven gewillichlick door het gheloove hebben Gode overgheghevẽ.

Antwoort.

Maer dit wil Christus alleenlick betuyghen/te weten / hoewel de afwijckinghe der grooter menichte de gantsche werelt verstoort / dat nochtans de raet Gods sal seker eñ stantvastigher dan de Hemelen wesen/op dat de verkiesinghe blijve staende. Sy worden de uytvercorene des Vaders ghenaemt / eer hyse den eenichgeboren Sone geeft. Ist datmen vraecht oft dat comt door natuere. Ja die vreemde waren / die treckt hy op dat sy sijne worden. De woorden Christi zijn soo claer dat sy door geene uytvluchten noch tegenworpingen en connen verduystert wordẽ. Niemant (seyt hy) en mach tot my comen/ ten zy dat de Vader hem trecke.

Joan.6,44.

Maer die het ghehoort ende gheleert heeft van mijnen Vader / die comt tot my. Waert dat sy alle te ghelijcke voor Christum de knye buyghden/soo soude de verkiesinge gemeyn zyn: maer nu wort in het cleyn ghetal der gheloovighen/ openbaer onderscheyt gesien. Daerom als Christus betuycht heeft dat de Discipulen die hem ghegheven zijn/ Gods des Vaders eyghendom waren/so seyt hy weynich daer na: Ick en bidde niet voor de werelt / maer voor de ghene die

Joan.17,9.

ghy my gegeven hebt/want sy zijn uwe. Waer uyt comt dat de gheheele werelt haren Schepper niet toe en behoort / anders dan dat weynighe wordẽ door genade verlost van de vervloeckinghe ende toorn Gods / ende eeuwighe doot/ die anders vergaen ende verderven souden: eñ dat hy de werelt verlaet in haer verderf daer toe sy verordent is. Hierentusschen hoewel Christus hem selven stelt midden tusschen Godt ende de menschen / soo neem hy nochtans het recht der verkiesinghe hem selven aen ghemeyn met den Vader/als hy seyt: Ic en spreke niet van allen: ick weet welcke ick uytvercoren hebbe. Ist dat yemant vraecht waer uyt hyse vercoren heeft:

Joan.13, 18.

hy antwoort erghens: Wt de werelt/de welcke hy buyten sijne gebeden sluyt/ als hy sijne Discipulen den Vader beveelt. Dit moetmen weten/dat hy seggende dat hy weet welcke hy vercoren heeft/ een deel des menschelickẽ geslachts beteeckent.

Joan.15, 19.

Boven desen dat die niet en worden van den ghemeynen hoop onderscheyden door haer deucht/maer door het voornemen des Vaders. Waer uyt volcht dat niemant door sijn natuerlicke cracht ofte wijsheyt uyt en neemt/ dewijle Christus hem selven houdt voor den Autheur der verkiesinge.† Want dat hy ergens Judam noemt onder de vercorene / hoewel hy een Duyvel was: dat is alleenlick te verstaen van het Apostolisch ampt. Ende hoewel het een claer spieghel der Godlicker gonste is (ghelijck Paulus dat soo dickmael in sijnen persoon bekent) soo en is nochtans de hope des eeuwighen levens daer in niet verbaet.

Besluyt des antwoorts/ ende een beantwoordinge van eenredene/ die van Judas genomen is.

† Joan.6, 70.

Soo conde dan Judas doen hy het Apostels ampt onghetrouwelick bedienende / booser zijn dan de Duyvel: maer die Christus heeft eenmael in sijn lichaem ingelijft/van dien laet hy niemant verderven: want hy sal in de bewaringe haerder salicheyt doẽ dat hy belooft heeft: te weten/ hy sal de mogentheyt Gods toonen de welcke stercker is dan eenich dinck.

Joan.10, 28.

Want dat hy ergens seyt: Vader/uyt de gene die ghy my ghegeven hebt / en is niemant verlorẽ/anders dã de sone des verderfs/hoewel dit een oneygen wijse van spreken is/ so en is sy nochtans niet twijfelachtich. De somma is dat God die maeckt door onverdiende aenneminge die hy wil tot kinderen hebbẽ: eñ dat de oorsake daer van inwendich is/ om dat hy met sijn verborghen welbehaghen te vrede is.

Joan.17,12.

De eerste tegenworpinghe/ voorgebracht uyt den ouden Vaderen.

8 Maer Ambrosius / Origenes/ eñ Hieronymus/ gevoelden dat God sijn ghenade onder de menschen uytdeelde / nae dat hy te voren sach dat se een yegelick soude wel gebruycken. Boven desen heeft oock Augustinus somtijts in dit ghevoelen gheweest : maer als hy daer nae in de kennisse der Schrifture beteren voortganc

Lib. retrac. 1.cap.11.

ghedaen

Epist.ad Sixtum 105

† Antwoort uyt Augustino/ die naderhant beter onderrecht is.

gedaen hadde / so en heeft hy 't niet alleenlic wederroepen / als openbaerlic valsch / maer heeft het oock sterckelick wederleyt.† Ja oock na sijn wederroepinge straft hy de Pelagianen / dat sy in die dwalinghe bleven/seggende : Wie en soude hem niet verwonderen/dat de Apostel dit seer scherpsinnich ghevoelen niet en hadde. Want als hy een seer wonderlick dinck hadde voorgestelt van de kinderen die noch niet gheboren en waren / ende daer nae hem selven ghevraecht: Wat sullen wy dan segghen? is daer ongherechtichept by God? doe was het tijt te antwoordē/ dat God eens yeghelicx verdiensten voorsien hadde: nochtans en seyt hy dat niet/maer neemt sijn uytvlucht tot het oordeel ende barmhertichept Gods. Ende op een ander plaetse / alle de verdiensten die voor de verkiesinghe mochten zijn/wechghenomen hebbende/ seyt hy : Hier is voorwaer te neder ghelegt dat ydel argument der ghener die der voorwetenschap ofte voorsienichept Gods beschermen / teghen de ghenade Gods/ ende daerom segghen / dat wy vercoren zijn eer de werelt geschapen was/ om dat God voorsach dat wy souden goet wesen / ende niet dat hyse selve soude goet maken. Maer dit en spreeckt die niet / die seyt : Ghy en hebt my niet uytvercoren / maer ick hebbe u uytvercoren. Want hadde hy ons daerom uytvercoren / om dat hy te voren wiste dat wy soudē goet wesen: soo soude hy oock te voren geweten hebben / dat wy hem souden verkiesen/ etc. Laet de ghetuyghenisse Augustini plaetse hebben by de ghene die geerne op de autoritept der Vaderen rusten. Hoewel Augustinus en laet hem van de andere oude Leeraers niet scheyden : maer bewijst dat de Pelagianen hem valschelick teghenworpen/ dat hy alleen in sulck ghevoelen was. Want hy verhaelt uyt Ambrosio / Christus roept den genen dien hy ontfermt. Item/Hadde hy gewilt/ hy soude uyt ongodvruchtighe Godvruchtighe ghemaeckt hebben / maer God roept de ghene die hy ghewaerdicht / ende dien hy wil maeckt hy Godvreesende. Waert dat ick uyt Augustino wilde eenen gheheelen boeck maken/ so soude ick lichtelick den Leeseren bewijsen/dat my niet noodich en ware anders dan de woorden Augustini : maer ick en wilse met lanckhept niet beswaren. Maer wel aen oft schoon de oude Leeraers niet en sprake / laet ons de sake selve aenmercken. Daer was een swaere vraghe voortghebracht / of God rechtveerdichlick doet dat hy sommighe menschen ghewaerdicht sijn genade te geven. Hier op hadde Paulus met eenen woorde mogen antwoorden hadde hy op het aensiē der wercke gewesen. Waerom en doet hy dan dit niet : maer gaet liever voort met woorden die in de selve swarichept blijven? Waerom/anders dan om dat hy niet en behoorde? want de heylighe Geest en was niet vergheteliek die door den mont Pauli sprack. So antwoorde hy dan recht uyt/ dat God sijne uytvercorene gonstich ende goedertieren is/ dat hy hen barmhertich is / om dat hy wil. Want de ghetuyghenisse Mosis die hy voortbrengt: Ick sal barmhertich wesen dien ick sal barmhertich wesen/eñ barmhertichept doen / dien ick sal barmhertichept doen : is so veel gelijck of hy seyde / dat God door gheen ander oorsake tot barmhertichept geroert en wort/dan om dat hy wil barmhertich zijn. Soo blijft dan dat woort Augustini waeractich : Dat de ghenade niemant en vindt dien sy moet verkiesen / maer maecktse bequaem om te verkiesen.

Hom.in Ioan.8.

Joa.15.16.

Wt Ambrosio/den welcken Augustinus invoert.

Lib.de præd Sanct.cap.19.

Item/uyt een seer vaste reden des Apostels.

Exo.33.19.

Der welcker somma hier by ghevoecht wort.

9 Wy en achten ooc selfs die scherpsinnichept Thome niet/ te weten / dat de voorwetenschap ofte voorsienichept der verdiensten / geen oorsake der predestinatie en is/ soo veel Gods werck aengaet : maer eenichsins van onser zijde/ ghelijck alsmen seyt/ dat God heeft gepredestineert ofte te voren verordent dat de mensche sal eere ontfangē voor sijne verdienstē/ om dat hy voorgenomen heeft hem genade te geven/waer door hy soude eere verdienen. Want dewijle de Heere wil dat wy in de verkiesinge niet anders en aēsiē/dan sijn enckel goethept/so sal het een dwase verkeerde genegenthept wesen / ist dat yemant hier wil yet meer sien. Ist dat wy oock willen met scherpsinnichept strijden / soo connen wy oock de scherpsinnichept Thome wel wederlegghen. Hy seyt dat den uytvercorenen wordt eenichsins eere ghepredestineert uyt de verdiensten : om dat God hen ghenade predestineert/ waer door sy de eere verdienen. Maer of ick hier teghen segghe/dat de predestinatie tot ghenade/ dient tot de verkiesinge door de welcke wy vercoren zijn tot het leven / ende sy als haer dienstmaecht ? ende dat de ghenade wordt dien ghepredestineert / dien nu overlangh de besittinghe der eerlickhept verordent is : om dat Gode believt sijne kinderen uyt de verkiesinghe te brenghen/ tot rechtveerdichmakinghe ? Want hier uyt sal volghen dat de predestinatie der eerlickhept eer oorsake is der predestinatie der ghenade/dan anders. Maer laet varen dese strijden/de welcke ydel ende te vergeefs zijn/ onder de gene die achten wijshepts ghenoech in het woort Gods te zijne. Want het is van eenen ouden Leeraer seer wel ghesept / dat de ghene die de verkiesinghe den verdiensten toeschrijven / willen meer weten dat het betaemt.

De 2.Tegenworpinge is genomen uyt Thomas Aquinas. In 1.Sent. Tract.25. q.23

1 Antwoort

2 Antwoort

3 Antwoort

Ambr.de voc.Gent. lib.1.cap.2.

10 Sommige segghen hier teghen / dat God soude tegen hem selven staen / waert dat hy alle menschen in 't gemeyn tot hem riepe/ende weynige uytvercorene toe liete. Alsoo wort nae der sulcker ghevoelen het onderschept der ghenade die den sommighen gheschiet / wechghenomen door de ghemeyn belofte. Het zijn wel sommige matige meschē die also sprekē/niet so seer om de waerhept te verdruckē/als om harde vragen af te leggē/eñ veler menschē curieushept te verhinderen. Haer wille is wel te prijsen: maer de raet en is niet goet / want het en can niet ontschuldicht worden datmen uytvlucht soeckt teghen de waerhept. Maer dat sommige hier tegē brēgen die hartneckichlicker lasteren / dat is voorwaer veel te crane een tegenworpinge/ ofte veel te schandelicke dwalinghe. Hoe de Schriftuere dese twee dingen vereenicht / te weten/dat door de uytwēdige vercondinge des woorts/alle mēschen geroepen worden tot bekeeringe eñ geloove/eñ dat nochtans niet alle menschen de Geest der bekeeringe eñ des geloofs gegeven en wort/ dat hebben wy ergens verclaert/ ende wy sullēt weynich hier na moetē eensdeels wederom verhalen. Nu ick en late hen niet toe het ghene dat sy willen segghen/want het is tweesins valsch. Want die dreycht dat over d'eē stadt sal drooge wesen/als hy over d'ander stadt sal regenen: die honger der leere ergēs belooft/die en bint hem selvē aē geenē sekerē regel om alle menschen even gelijc te roepē. Eñ die Paulum ōbiet het woort in Asia te sprekē/ eñ hem van Bithynia afwēt/ eñ tot Macedoniam treckt / die bewijst dat het in sijn macht is desen schat uyt te deelen dien hy wil. Nochtans bewijst hy claerlicker door Esaiam/hoe hy de belofte der salichept/ sonderlinge tot de uytvercorene schickt : want hy seyt dat hy uyt die alleenlic/eñ niet uyt dē gantschen men-

De 3.Tegenworpinghe, genomen uyt den nieuwen Schrijveren.

4 Antwoort

Vereenuinge der plaetsen die tegē malcanderen schijnen te strijden.

Amos 4.7. ende 8.11.

Act.16.6.

Esa.8.16.

menschelicken gheslachte sonder onderscheyt/ sal Discipulen versamelen. Waer uyt het openbaer is/dat sommighe verkeerdelick seggen/dat de leere der salicheyt allen menschen wort voorgestelt / om hen crachtelick voordetlick te zijne/ de welcke den kinderen der Gemeynte alleenlic bewaert is. Dit sal nu tegenwoordichlick ghenoech zijn/te weten / hoewel alle menschen int ghemeyn door de stemme des Euangelij geroepen worden/dat nochtans de gave des geloofs weynigen wort gegeven. De oorsake wort door Esaiam bewesen/te weten/* dat de arm Gods niet allen menschen gheopenbaert en wordt. Waert dat hy seyde dat het Euangelium boosselick ende verachtelick versmaet wordt / om dat vele hartneckichlick weygeren dat te hooren: so soude moghelick de tegenworpinge van de alghemeyne roepinge / plaetse hebben. Het is wel waer dat de Prophete niet en heeft voorghenomen/ de schult der menschen te verclevnen / als hy leert dat de fonteyne der verblintheyt is/ dat God hen niet en heeft ghewerdicht sijnen arm te openbaren: maer hy vermaent alleenlick dat het te vergeefs is/als de ooren alleenlick met de uytwendighe leere gheslaghen worden / dewijle het ghelooue een sonderlicke gave is. Ick wilde wel van dese Leeraers weten / of de vercondinghe des woorts alleen kinderen Gods maeckt/ of het ghelooue. Voorwaer als Joannes seyt/ dat alle die in den eenichgheboren Sone Gods gelooven/ooc kinderẽ Gods worden/so en wort daer niet eẽ onderschevden hoop aller toehoorderẽ gestelt/maer daer wort eẽ sonderlicke ordẽ dẽ geloovigen gegevẽ/ die niet uyt den bloede/noch uyt dẽ wille des vleeschs/noch uyt dẽ wille des mans/maer uyt God geborẽ zijn. Maer sy seggen/ het geloove eñ het woort Gods comen met malcanderen over eẽ. Dat is wel waer/so waer het geloove is:maer het en is niet nieu † dat het zaet valt onder die doornen ofte op steenachtige plaetsen : niet alleenlick om dat het meeste deel der menschen met der daet wederspannich is tegen God/maer oock om dat sy niet alle oogen ende ooren en hebben.* Hoe sal het dan over een comen / dat God tot hem roept de ghene die hy weet dat sy niet en sullen comen? Laet Augustinus voor my antwoorden/seggende:† Wilt ghy teghen my disputeren? Verwondert u met my/ ende roept uyt : O Hoocheyt. Laet ons beyde over een comen in de bevreestheyt/op dat wy in de dwalinghe niet en vergaen. Boven desen/ist dat de verkiesinghe ghelijck Paulus betuycht/ is de moeder des geloofs / soo keere ick haer argument wederom teghen haer eyghen hooft / te weten/ dat daerom niet alle menschen en gelooven / om dat de verkiesinghe niet alghemeyn en is. Want als Paulus seyt: dat wy vervult zijn met alle geestelicke zegheninghe / ghelijck God ons uytvercoren hadde eer de werelt gheschapen was / soo canmen uyt de orden der causen wel lichtelick verstaen / dat dese rijckdom daerom niet allen ghemeyn en is / om dat God alleenlick uytvercoren heeft/die hy wilde. Dit is de oorsake waerom hy op een ander plaetse het gheloove der uytvercorenen prijst / op datmen niet en dencke dat yemant het geloove door sijn eyghen gheneghentheyt gecrijcht:maer dat dese eere Gode toe comt/ dat hy uyt genade verlicht de ghene die hy te voren uytvercoren hadde. Want Bernardus spreeckt wel/segghende: De vrienden hoorent alleen / tot de welcke hy oock spreect: † En wilt niet vreesen ghy cleyn kudde: want het is u ghegheven de verborgentheyt des rijcx Gods te weten. Wie zijn dese? te weten / die hy te voren ghekent ende ghepredestineert heeft/dat sy soudẽ den beelde sijns Soons ghelijck worden. Dese groote verborghen raet is ons gheopenbaert: De Heere weet welcke de sijne zijn:maer dat Gode bekent was/dat is dẽ menschen gheopenbaert. Ende hy en ghewerdicht voorwaer niemant so groote verborgentheyt deelachtich te maken / anders dan de ghene die hy te voren ghekent ende gepredestineert heeft/dat sy souden sijne zijn. Weynich daer nae besluyt hy : De barmhertichevt Gods is van eeuwicheyt tot eeuwicheyt over de ghene die hem vreesen : van eeuwicheyt om der predestinatie/ende tot eeuwicheyt om der salichmakinge/d'een is sonder begin/d'ander is sonder ende. Maer wat noot ist Bernardum tot ghetuyghe te nemen dewijle wy uyt onses Meesters mont hooren / dat gheene andere menschen en siẽ dan die uyt God zijn? Met welcke woorden hy te kennen gheeft/dat alle de ghene die niet en zijn God wedergeboren/niet en comen de claerheyt sijns aenschijns sien. Het ghelooue wordt wel bequamelick by de verkiesinghe gestelt / soo verre het in den ondersten graet ghestelt wordt. Welcke orden claerlick in de woorden Christi uytghedruckt wordt / daer hy seyt: Dit is de wille des Vaders/dat ick niet en verliese dat hy ghegheven heeft. Want dit is sijn wille/ dat soo wie in den Sone gelooft/niet en vergae. Waert dat hy wilde dat alle menschen salich worden/ soo soude hy hen sijnen Sone tot eenen bewaerder ghegeven/ende soude sy alle door den heylighen bant des ghelools in Christi lichaem inlijven. Maer nu ist openbaer / dat het ghelooue is een sonderlicke pant der Vaderlicke liefde/ bewaert voor sijne kinderen die hy heeft aenghenomen. Daerom seyt Christus op eẽ ander plaetse / dat de schapen dẽ Herder volgẽ/om dat sy sijn stemme hooren:ende dat sy geenen vreemden en hooren / om dat sy der vreemder stemme niet en kennen: Ende waer uyt comt dit onderscheyt/ anders dan om dat God hare ooren gheopent heeft / want niemant en maeckt hem selven een schaep / maer wordt door Gods ghenade een schaep ghemaeckt. Daerom leert de Heere/dat onse salicheyt sal altijts seker ende buyten perijckel wesen / om dat sy door de onverwinlicke macht Gods bewaert wordt. Daerom besluyt hy dat de ongheloovighe niet en zijn uyt sijne schapen:te weten/ om dat sy niet en zijn uyt het ghetal der gener die de Heere door Esaiam belooft heeft dat sy souden sijne Discipulen wesen. Door dewijle met dese ghetuygheniffen die ick verhaelt hebbe / de volherdinghe uytghedruckt wort / soo betuygen sy oock de onveranderlicke stantvasticheyt der verkiesinghe.

11 Laet ons nu ooc spreken van de verworpene/van de welcke Paulus daer oock spreeckt. Want ghelijck Jacob niet door goede wercken verdient hebbende / wordt tot ghenade ontfanghen : alsoo wordt oock Esau gehaet/ noch met gheen boosheyt besmet zijnde. Ist dat wy onse ooghen op de wercken slaen / soo doen wy den Apostel onrecht/ghelijck of hy dat selve dat ons claer is/niet gesien en hadde. Eñ hy wort overtuycht dat niet gesiẽ te hebbẽ/dewyle hy namelic daer op dringt/dat d'een vercoren/eñ d'ander verworpen was / doe sy noch niet goets noch quaets gedaẽ en haddẽ:om daer mede te bewijsen / dat het fondament der Godlicher predestinatie niet en is in de werckẽ gelegẽ. Bovẽ desen als hy die tegenworpinge heeft voortgebracht: Of God onrechtveerdich zy/so en gebruyckt hy dat niet dwelc eẽ seer seker eñ claer getuygenisse sijnder

Waerom dat vele beroepen zijn/ende weynich uytvercoren. * Esa.53.1.

Antwoort op de eerste tegenworpinge/van de onderlinge overeencominge des geloofs met het woort. † Matth.13.5. Mar.4.5. Luc.8.6. * 2.Antwoort Augustini/ Pauli ende Bernardi. † August. de verb.Apost. Serm.11.

Ephes.1.3.

Tit.1.1.

Ad Thomam præpositum Bereile, epis.107. † Luc.12.32. Matth.13.11.

Rom.8.29. Joan.10.14. 2.Timo.2.19.

Item: Christus betuycht sulcx openbaerlick. Joan.6.46.

Joan.6.39.

Joan.10.4.

Joa.10.29.

Esa.8.16.

Rom.9.13.

Watmen houden sal van de verworpinge.

sijnder rechtveerdicheyt soude geweest hebben/ te weten/dat God heeft Esau ghedaen nae sijn boosheyt : maer hy is te vreden met een ander antwoorde/te weten/ dat de verworpene tot dit eynde verweckt worden / op dat de eerlickheyt Gods door hen verclaert worde. Eñ tẽ laetsten seyt hy daer na / dat God barmhertich is wien hy wil/ ende verhart wien hy wil. Hier siet ghy hoe hy dit beyde stelt in het eenighe goetduncken Gods. Daerom ist dat wy niet en connen de oorsake toonen / waerom God gheweerdicht den sijnen genadich te zijne/anders dan om dat het hem alsoo belieft: soo en sullen wy oock anders niet hebben dan sijnen wille / waerom hy andere verworpt. Want alsmen seyt dat God de gene die hy wilt/ verhart/ ende den genen die hy wil/ barmhertichèyt doet / so wordẽ de menschen daer door vermaent / dat sy gheen oorsake en moeten soecken buyten sijnen wille.

Rom.9.18. — *Waer van den gront ghelegen is in den rechtveerdigen wille Gods.*

Het xxiij. Capittel.

Wederlegginghe der beschuldinghen ende lasteringen, waer mede dese leere is altijts te onrechte beswaert gheweest.

Sy dwalen die de verworpinghe verlochenen.

MAer als het menschelic vernuft dit hoort/ so en cant hem niet onthouden van (ghelijck of men ẽ alarm-geschrey hoorde) menichsins ende boven maten oproerich te wordẽ. En vele (ghelijck of sy wilden God van den haet bevrijen) bekennen de verkiesinge alsoo/dat sy versaken dat yemant verworpen wordt. Maer sy doen dat veel te onwijselick eñ kinderlick: want de verkiesinghe en soude niet connen staen/ stonde sy niet teghen de verworpinghe. God schept die uyt/die hy tot salicheyt aenneemt / soo ware het meer dan dwaesheyt / datmen seyde / dat de andere by gheval / ofte fortuyne / ofte door haer eyghen cracht vercreghen/het ghene dat de verkiesinghe alleen weynighen gheeft. Soo verworpt God dan de gene die hy voorby gaet/ eñ dat om gheen ander oorsake / dan om dat hyse wil uytsluyten van de erve die hy sijne kinderen ghepredestineert ende verordent heeft. Ende de hooveerdicheyt der menschen is onverdragelic/ als sy haer niet en laet met Gods woorts bedwinghen / alsmen spreeckt van den onverhinderlicken raet Gods/ den welcken de Enghelen aenbidden. Maer nu hebben wy ghehoort / dat de verhardinghe alsoo wel in de hant Gods is/ als de barmhertichèyt. *Ende Paulus en is niet (ghelijck dese) seer beladen hoe hy God sal door leughen ontschuldighen: maer vermaent alleenlick ‡ dat het den maecksele niet gheoorloft en is/ teghen sijnen maker te kijven. Nu die niet toe en laten dat eenige menschẽ van God verworpen wordẽ/hoe sullẽ die dese sententie Christi wederlegghen? Alle boom welcke mijn Vader niet geplant en heeft/ sal uytgeroeyt worden? Sy hooren opentlick dat alle de ghene die de hemelsche Vader niet en heeft gheweerdicht als heylighe boomen in sijnen acker te planten / zijn tot het verderf verordent ende overghegheven. Ist dat sy versaken dat dit een teecken der verworpinge is/ so en is geen dinck soo claer datmen hen soude connen wijs makẽ. Ist dat sy niet op en houden van teghenspreken / soo laet het gheloove so nuchter zijn dat het met dese vermaninge Pauli te vreden zy/te weten/ †dat daer geen oorsake en is om tegẽ God te kijven/ ist dat hy op d'een zijde willende toorn bewijsen / ende sijn macht bekent maken / de vaten des toorns die tot het verderf bereyt zijn/draecht met grooter verdraechsaemheyt/eñ sachtmoedicheyt : ende op d'ander zijde bekent maeckt dẽ rijckdom sijnder eerlickheyt tot dẽ vatẽ der barmhertichèyt / die hy tot eere bereyt heeft. De Lesers moeten hier aenmercken / hoe dat Paulus om den achterclapperen ende oorblaseren alle oorsake te benemen/ der toornicheyt ende mogentheyt Gods de opperste heerschappie toe schrijft : om dat het onrecht is/ dat die diepe oordeelen die alle onse sinnen verslinden / souden onser rekenschap onderworpen worden. Het is een crancke antwoorde die onse tegenstrijders geven/te weten/dat God niet gantschelick die en verworpt / die hy met sachtmoedicheyt verdraecht : maer dat hy sijn herte tot hen wat afwent / of sy hen moghelick bekeerden. Gelijck of Paulus Gode sulcke lijtsaemheyt toeschreve / met de welcke hy soude verwachten de bekeeringhe der gener die (gelijck hy seyt) tot verderf bereyt zijn. Wãt Augustinus dese plaetse uytlegghende/ vermaent wel/wanneer de verdraechsaemheyt Godt words by sijn moghentheyt ghestelt/ dat God dan niet toe en laet / maer door sijn cracht regeert eñ matiche. Onse tegenstrijders seggen ooc niet sonder oorsake/ dat Paulus seyt/ dat de vaten des toorns bereyt zijn tot het verderf/maer dat God de vatẽ der barmhertichèyt voorbereyt heeft: om dat hy alsoo den lof der salicheyt Gode toeschrijft/ ende de schult des verderfs dien opleyt/die door haer eygen goetduncken hen selven tot het verderf brengen. Maer of ic hen schoon toe late dat Paulus door dese wijse van spreken/ de hardicheyt des eersten deels versoet: so en betaemt het nochtans niet / die voorbereydinge tot het verderf/tot een ander oorsake te treckẽ/dan tot den verborgen raet Gods: het welcke oock weynich te voren in de woorden Pauli verclaert wordt/ dat God heeft Pharaonem verhardt / daer nae dat hy verhart die hy wil. Waer uyt volcht dat de verborghen raet Gods is de oorsake der verhardinge. Ick behoude ten minsten dat Augustinus leert/te weten/Als God schapen maeckt uyt wolven / soo vermaeckt ende vernieut hyse met crachtigher ghenade / op dat haer hardicheyt ghetemt worde : Ende alsoo en bekeert hy de hartneckighe niet om dat hy de crachtige genade aen hen niet en gebruyckt / de welcke hem niet en ghebreeckt / waert dat hyse wilde ghebruycken ende bewijsen.

1. Want de verkiesinge/ ten zy datse tegen de verworpinge gestelt wort en bestaet niet.

2. Seer onbedwongen verheffen sy haer tegen God wiens raetslach de Engelen selfs eerbiedichlick eeren.

** 3. Worden sy wederleyt met uytgedructe getuygenissen der Schrifturen.*

‡ Rom. 9.20.

Matt.15.13.

4. Wedersprekẽn sy God die syne raetslagen door de Apostelen te kennen heeft ghegheven.

† Rom.9.22.

1 Wtblucht — *Antwoort.*

Lib. contra Iul. 5. cap. 5.

2 Wtblucht — *1 Antwoort*

Rom.9.17.18.

Exod.9.16.

Met Augustini wort bevestiche.

Lib. 1. de præd. st. Sanct. cap. 2

2 Dit soude wel overvloedichlick ghenoech wesen den Godsaligen ende matigẽ/ende genen die ghedencken dat sy menschen zijn. Maer dewijle die fenijnighe honden / meer dan eenerley lasteringhe teghen God uytspouwen / so sullen wy op een yegelicke/ghelijck de sake eyscht/antwoorden. De dwase menschen kijven menichsins teghen God / ghelijck of hy haren beschuldinghen onderworpen ware. Soo vraghen sy dan ten eerstẽ/ met wat recht de Heere toornich is op sijne creaturẽ/ van de welcke hy te voren door generley schult verweckt en is : want het betaemt (segghen sy) meer eenen tyran dan eenen oprechten Richter / dat hy soude tot het verderf over geven die hy wil. So hebben dan de menschen oorsake om teghen God te kijven / ist dat sy sonder haer eyghen verdienste/alleenlick door sijn enckel goetduncken tot de eeuwighe doot gepredestineert worden. Ist dat te eenigen tijde sulcke ghedachten den Godsalighen menschen in dẽ sin comẽ/so sullen sy om der selver aenloop te brekẽ/met dit eenige genoech gewapent wordẽ/ ist dat sy overleggẽ wat grooter ongeschictheyt het zy alleenlick datmen na de oorsake des Godlickẽ willes vraecht: dewijle hy aller dingẽ oorsake is/eñ te rechte moet zijn. ‡ Want ist dat de wille Gods eenige oorsake heeft/so moet daer

De 2. Tegenworpinghe. Dat Godt ten onrechte hem vergramt over de gene, die hy ten verderve/ buyten haer eygen verdienste/ overgeeft.

1 Antwoort bestaet in de bedenckinge van den wille Gods.

‡ Hoc ex Augustino sumptum lib. 1. de Gen. contra Manich. cap. 3.

ghe weest hebben / eer dan hy/ daer aen hy han=
ghet/het welcke niet gheoorloft en is te dencken.
Want de wille Gods/ is soo seer de opperste re=
ghel der rechtveerdicheyt/dat al wat hy wil zy
rechtveerdich te achten / alleenlic om dat hy het
wil. Daerom wanneer men vraecht waerom
God het alsoo gedaen heeft / soo moetmen ant=
woorden : Om dat hy ghewilt heeft. Ist dat
yemant voorder gaet/eñ vraecht waerom God
het ghewilt heeft / soo vraecht de sulcke nae een
dinck dat boven den wille Gods is/ het welcke
niet en can bevonden worden. Daerom laet de
roeckeloose rechtveerdicheyt der menschen haer
selven bedwingen/ ende niet soecken dat niet en
is: op dat hy mogelic niet en vinde het gene dat
is. Met desen toom segge ick/sal hy wel weder=
houden worden / soo wie met eerbiedinghe ende
vreese wil van de verborgentheden sijns Gods
philosopheren. Teghen de stouticheyt der god=
loosen die hen niet en ontsien opentlick teghen
God quaet te spreken / sal God selve door sijn
rechtveerdicheyt hem selven sonder onse hulpe
beschermen / als hy haren conscientien sal alle
uytvlucht benemen / ende de selve overwinnen
en verdoemen. Nochtans en brenghen wy dat
ghedichtsel van de Potentia absoluta, ghelijck
sy t noemē/niet voort/ het welcke onheylich is/
ende behoort van ons verworpen te worden.
Wy en dichten niet eenen God die sonder Wet
zy/dewijle hy hem selven een Wet is : want(ge=
lijck Plato seyt) den menschen die boose begeer=
ten hebben / zijn Wetten nodich: maer de wille
Gods en is niet alleenlick reyn van alle smette/
maer is oock de opperste reghel der volmaeckt=
heyt/ende oock de Wet aller Wetten.Maer wy
segghen/ dat hy niet ghebonden en is om reken=
schap te gheven : wy seggen oock dat wy geene
bequame Richters en zijn/om uyt onse eygē ge=
voelen van dese sake te oordeelē.Daerom ist dat
wy hooger soecken dan ons geoorloft is / so laet
die dreyginge des Psalms ons verschricken/dat
God sal overwinnen so wanneer hy van eenen
sterffelicken mensche gheoordeelt wort.

Welck dien wille Gods zy, ende hoe men die moet aenmercken.

Psal.51.6.

3 Also can God stilswijgende sijne vyandē be=
dwingen.Maer op dat wy hen niet toe en laten
den heyligen naem Gods te bespotten / so geeft
hy ons oock wapen tegen hen uyt sijn heylighe
woort. Daerom ist dat ons yemant aen comt
met sulcke woorden/waerom God van dē aen=
beginne heeft sommige tot der doot gepredesti=
neert / die noch niet en conden het oordeel des
doots verdienen/dewijle sy noch niet en waren.
Wy sullen voor een antwoorde hen wederom
vragen/ wat God nae haer meyninge den men=
schen schuldich is/als sy hem willen uyt sijn na=
tuere achten.Wy zijn alle alsoo door de sonden
verdorven / dat wy moeten voor God hatelick
zijn / ende dat niet door tyrannische wreetheyt/
maer door seer gerechtige rechtveerdicheyt. Ist
dat alle de ghene die Godt tot der doot predesti=
neert / zijn door natuerlicke conditie der doot=
onderworpen/ ick bidde u/ van wat ongherech=
ticheyt Gods tegen hen/ comen sy clage? Laet
alle de kinderen Adams comen/ende tegē haren
Richter kijven eñ strijden/ dat sy eer sy geboren
waren/ zijn door sijn eeuwige voorsieninghe tot
eeuwige ellendicheyt verordent. * Wat sullen sy
comen snateren teghen dese bescherminghe/ als
God hen daerenteghen sal tot de kennisse haers
selfs roepen ? Ist dat sy alle uyt een verdorven
masse genomen zijn/ so en ist geē wonder dat sy
der verdomenisse onderworpē zijn. So en heb=
ben sy dan God niet te beschuldigen van onge=
rechticheyt,om dat sy door sijn eeuwige oordeel

2.Antwoort/ welcke heeft drie leden.

1.God en is ons niet met allen schuldich. 2.Hy is ten aensien van sijne ghe-rechticheyt/ alle die door de sonde verdorven zijn seer billick hatende. * 3.Alle verworpene bekennen door het gevoelen ende oordeel haerder eygen conscientie dat se tot den doot verordent worden na dat recht-veerdich oordeel Gods.

verordent zijn tot der doot/tot de welcke sy door
haer eygen natuere geleyt worden/ gelijc sy wil=
lens ofte onwillens gevoelē.Waer uyt het open=
baer is/hoe verkeert die begeerte om tegē te sna=
teren zy:dewijle sy de oorsake der verdoemenisse
die sy bedwongen worden in hen selven te bekē=
nen/soecken te deckē eñ verbergē/op dat sy God
voorwēdende/bevrijt wordē. Maer of ic schoon
hondertmael belede dat God de Autheur daer
vā is/het welcke seer waerachtich is/ so en con=
nen sy nochtans niet terstont haer schult daer
mede uytwisschen / de welcke in hare conscien=
tien gegraven/ dickmael voor hare oogen comt.
4 Wederom segghen sy : Zijn sy niet te vōren
door de ordeninge Gods ghepredestineert ghe=
weest tot de selve verdorventheyt/ die nu wordt
als een oorsake der verdoemenisse voorgewent?
Als sy dan door haer verdorventheyt verloren
gaen/ soo lijden sy enckelick de straffe dier ellen=
dicheyt in de welcke Adam is door Gods pre=
destinatie ghevallen / ende heeft sijne nacomers
met hem daer in getrocken. Is hy dan niet on=
rechtveerdich dewijle hy sijne creatueren soo
wreedelick bespot? Ick bekenne voorwaer dat
alle Adams kinderen zijn met Gods wille tot
dese ellendige conditie gevallen/ tot de welcke sy
gebonden zijn:Ende dit is het gene dat ick eerst
seyde / te weten/ datmen ten eynde moet altijts
wedercomen tot het goetduncken des Godlic=
ken willes / wiens oorsake in God verborghen
is. Maer hier uyt en volcht niet terstont / dat
God deser valscher beschuldinge onderworpen
zy. Want wy sullē met Paulo aldus antwoor=
den:O mensche wie zijt ghy/ die ghy tegen God
kijft? sal oock een aerden pot segghen tot sijnen
potbacker : Waerom hebt ghy my aldus ghe=
maeckt ? Heeft oock den potbacker geen macht
uyt den selvē clompe d'een vat te makē tot eere/
eñ d ander tot schande? Sy sullen seggen dat de
rechtveerdicheyt Gods niet wel alsoo beschermt
en wort / maer dat daer mede een uytvlucht ge=
nomen wort/gelijck die pleghen/ die geen rechte
ontschuldinge en vindē. Want wat schijnt hier
anders geseyt te wordē/dan dat God een macht
heeft die niet en can verhindert worden/na haer
believe te doē wat sy wil? Maer het is veel an=
ders: want wat reden canmen by brenghen/die
stercker zy/dan als wy gheboden worden te be=
denckē wie God zy? Want hoe soude die eenige
ongerechticheyt doen/ die de Richter der werelt
is? Ist dat het eygentlick der godlicker natuere
toe comt/oordeel te doen / so heeft hy natuerlick
de rechtveerdicheyt lief/ eñ haet de onrechtveer=
dicheyt.So en heeft dan de Apostel geene listige
uytvlucht gesocht / ghelijck of hy hadde in sijne
woorden gevangen geweest : maer heeft te ken=
nen ghegheven/dat de reden der godlicker recht=
veerdicheyt hooger is / dan dat sy soude connen
na menschelicke wijse ghemeten/ ofte met men=
schelicken vernuft ghevaet worden. De Apostel
bekent wel dat de Godlicke oordeelen soo diepe
zijn / dat alle menschen verstant daer door ver=
slonden wordt / als sy soecken daer toe door te
breken. Maer hy leert oock hoe onbehoorlick
het is / de wercken Gods tot sulcke een Wet
te dringhen / dat wyse souden dorven verwor=
pen terstont als wy gheen oorsake ofte reden
daer van en vinden. Salomon spreeckt een
schoon sententie (de welcke nochtans wenni=
ghe menschen verstaen) te weten : De Schep=
per aller dingen is groot/ ende gheeft den dwa=
sen ende den overtrederen haren loon. Want hy
roept uyt van de grootheyt Gods / in wiens
macht het is de dwase eñ overtreders te straffē/
hoe=

Teghenworpinghe. Dat de verworpene schijnen tot de sonde te voren gheordineert te wesen.

Rom.5.12.

Antwoort.

Verclaringe der selver.

Rom.9.20.

Inrede.

Antwoort: Daer in den text des Apostels heerlick beschermt wort van lasteringhen.

Psal.45.8.

Rom.11.33

Prov.26.10.

hoewel hy hen niet en geweerdicht sijnen Geest te geven. Ende de raserie der menschen is wonderlicken groot / als sy het gene dat onmetelick ende onbegrijpelick is / willen der mate haers verstants onderworpen. De Enghelen die in haer gheheelheyt zijn blijvē staende/noemt Paulus uytvercorene: ist dat stantvasticheyt is in het goetduncken Gods gefondeert / soo bewijst der anderer Enghelen afwijckinge/ dat sy verlaten waren. Van welcke sake men geen ander reden en can voortbrengen / dan de verworpinghe/ de welcke in den heymelicken raet Gods verborghen is.

1.Tim.5.21

De selve antwoort is vervesticht met de authoriteyt van Augustinus.

5 Laet nu eenighen Manicheus ofte Celestin comen / om de Godlicke voorsieninghe te lasteren: Ick segge met Paulo/datmen niet en moet reden daer van gheven / om dat sy door haer grootheyt verre boven onse verstant gaet. Wat wonder ofte wat ongeschicktheyt is daer in? Willen sy dat de macht Gods alsoo bepaelt zy / dat sy niet en vermoghen meer te doen dat haer verstant can begrijpen? Ick segghe met Augustino dat de Heere menschen gheschapen heeft / de welcke hy te voren wiste dat sy sonder twijfel souden in het verderf gaen: ende dat dit selve gheschiet is om dat hy alsoo wilde. Maer dat het ons niet en betaemt reden te soecken/ waerom hy dat gewilt heeft/ want wy en zijnt niet machtich te verstaen. Ende dat wy niet en behooren te disputeren van den wille Gods of hy rechtveerdich is oft niet: want soo dickmael als van den wille Gods wort ghesproken / soo wort onder sijnen naem de opperste reghel der rechtveerdicheyt ghenaemt. Daerom wat willen van de ongherechticheyt vraghen voortbrengen/daer claerlick rechtveerdicheyt ghesien wort? Wy en moeten ons oock niet schamen den mont der godloosen nae het exempel Pauli alsoo te stoppen/ende so dickmael als sy bestaen teghen te bassen/het selve verhalen ende seggen: ‡ Wie zijt ghy/o ellendige menschē/ dat ghy bestaet God te beschuldighen? ende hem daerom beschuldicht / om dat hy de grootheyt sijnder wercken niet en maticht nae uwe plompheyt? Ghelijck of sijne wercken daerom boos waren/ om datse den vleesche verborgen zijn: De ongemeten grootheyt der oordeelen Gods/ is u door clare bevindinghen bekent. Ghy weet dat sy ghenaemt worden een diepe afgront : nu overdenckt de cleynheyt uwes verstants of het can vaten dat God by hem selven heeft voorghenomen. Wat zijt ghy dan daer mede geholpen dat ghy door uytsinnighe ondersoeckinghe u selven versinckt in den afgront/de welcke u sal (gelijck u de reden selve bewijst) doodlick wesen. Waerom en wort ghy niet ten minsten ghedwongen door eenighe vreese uyt het gene dat de Historie Jobs ende oock de boecken der Propheten/van de onbegrijpelicke wijsheyt Gods / eñ grouwelicke moghentheyt vercondighen? Ist dat uwe gheest oprechtich is / soo en schaemt u niet den raet Augustini aen te nemen. O mensche (seyt hy) verwacht ghy antwoorde vā my? Ick ben oock een mensche. Daerom laet ons beyde dien hooren/die seyt: O mensche wie zijt ghy? beter is een getrouwe onwetenheyt/ dan lichtveerdighe wetenschap. Soeckt verdiensten: soo en sult ghy niet anders vindē dan straffe. O hoocheyt! Petrus versaect: de rover gelooft. O hoocheyt! Soeckt ghy reden? Ick sal my verschricken van de hoocheyt. Arguweert ghy / ick sal my verwonderen: disputeert ghy/ick sal gelooven. Ick sie de hoocheyt: ick en come tot de diepheyt niet. Paulus heeft gerust om dat hy verwonderinge ghevonden heeft. Hy noemt de oordeelen Gods onbegrijpelick: ende zijt ghy gecomē om die te doorsoecken? Hy seyt dat sijne weghen onspeurlick zijn: ende wilt ghy die speuren? Wy en sullen geenē voortganck doē met voorder te gaen: want wy en sullen haerder stoutheyt niet genoech doen / ende de Heere en heeft gheen ander bescherminghe noodich / dan die hy door sijnen Geest gebruyckt heeft/die door den mont Pauli heeft ghesproken : Ende wy ontleeren wel spreken als wy af laten met God te spreken.

Epist. 106.

Item sy wort in een schoone manere van een gemaecte persoon verclaert. ‡ Rom.9.20.

Psal.36.7.

Ende met de heerlicke sprewcke van Augustinus bevesticht. August. de Verb. Apost. Serm. 20. Rom.9.20.

Rom.11.33

6 Daer comt oock een ander tegenworpinge uyt godloosheyt / de welcke nochtans niet soo seer en dient om God te beschuldighen / als om den sondaer te ontschuldighen : hoewel de gene die van God verdoemt wort/en can niet anders dan ten laetsten met des Richters schande gherechtveerdicht worden. So snateren dan de onheylighe tonghen teghen God aldus : Waerom soude God die dinghen den mensche tot zonde rekenen / der welcker noot hy hen door sijn predestinatie heeft op geleyt? Want wat souden sy doen ? souden sy strijden tegen het ghene dat hy verordent heeft? Sy soudē dat te vergeefs doen/ dewijle sy het gantschelick niet en souden connen doen. Soo en ist dan gheen recht dat sy om die dingen ghestraft worden/ der welcker voornēste oorsake is in de predestinatie Gods gelegen. Ick wil my hier onthoudē van de bescherminghe / de welcke de oude Leeraers ghemeynlick ghebruycken / te weten / dat de voorwetenschap Gods niet en verhindert dat de mensche geacht worde sondaer te zijne: dewijle God niet sijn quaet/maer haer quaet voorsiet. Want het ghekijf en soude hier mede gheen eynde hebben: maer sy souden eer segghen/ dat God nochtans dat quaet dat hy voorsach / hadde moghen verhinderen hadde hy gewilt: ende dat hy den mensche heeft met voorghenomen raet tot dit eynde ghemaeckt / om dat hy hem soude alsoo op der aerde dragen / dewijle hy het quaet niet verhindert en heeft. Ist dat de mēsche is door de voorsieninghe Gods tot dese conditie gheschapen/ om dat hy daer na soude doen al wat hy doet/so en moet het hem tot geen schult gerekent worden/dat hy niet en can ontvlien / ende door den wille Gods aenneemt. Daerom laet ons sien hoe dese knoop mach te rechte ontdaen worden. Ten eersten moet het by alle menschē vast ende seker zijn/dat Salomon seyt/te weten/dat God alle dingen heeft geschapen om sijns selfs wille/ ende oock den godloosen tot den quaden dach. Siet dewijle de beschickinge aller dinghen in de hant Gods is/ende dewijle de macht des doots ende der salicheyt by hem is / soo ordineert hy't alsoo met sijnen raet ende wille / dat daer menschen gheboren worden / die van des moeders buyck aen zijn sekerlick der doot overghegeven/ op dat door haer verderf / den naem Gods ghepresen worde. Ist dat yemant wil seggen/dat sy door de wetenschap Gods niet en worden door noot ghedrongen / maer eer met sulcke conditie van hem gheschapen zijn / om dat hy haer toecomende boosheyt te voren gesien heeft : die seyt wel wat/maer niet al. De oude Leeraers plegē wel wat ondertusschen dese antwoorde te ghebruycken/maer ghelijck of sy twijfelden. Maer de School-leeraers zijn daer in gerust/ ghelijck of gheen dinck en conde daer teghen ghebrocht worden. Ick wil gheerne belijden dat de voorwetenschap Gods alleen geenen noot den creaturen aen en brengt / hoewel sy niet alle daer in over een en comen : want daer zijn sommighe die willen dat sy oock de cause der saken zy.

De 3. Tegenworpinge God en behoort niet toe te rekenen den menschen hare zonden/der welcker noot hy door sijn predestinatie heeft opgheleyt.

D'eerste antwoort der ouden Schrijvers diemen voor swack houdt. Reden waerom.

Prov.16.4. Psal.75.8.

De tweede antwoort heeft oock niet veel crachts.

De derde antwoort/ welcke Valla heeft voorgestelt/ is quaet ende van weerden.

Maer my dunckt dat het Valla (die nochtans anders in de Schrifture niet seer wel geoeffent was) beter ende voorsichtichlicker verstaē heeft: de welcke bewijst dat dese strijdt te vergeefs is/ om dat het leven ende de doot meer wercke zijn des willes / dan der voorwetenschap Gods. Maert dat God de geschiedenisse der menschen voorsage alleenlick / eñ niet oock door sijn goetduncken en schickte ende ordineerde/ dan en sonde men niet sonder oorsake vraghen / wat noot sijn voorwetenschap aen brachte. Maer dewijle hy het gene dat te comē staet/niet anders te voren en siet/dan om dat hy 't verordent heeft/dat het also soude geschien: so ist te vergeefs datmen vā de voorwetenschap Gods kijft/als het openbaer is/dat alle dingen meer gheschien door sijn ordeninghe ende wille.

Het eerste tegenspreken (dat van God niet en was besloten dat Adam door sijn afwijckinge soude verloren gaen) wort menichsins wederlept/ te weten/ met bewijsredenen/ welcke genomen zijn van het eynde der scheppinge/ van Gods onbegrijpelicke almachtichept/ wijsheyt ende gerechticheyt.

7 Sy segghen datmen dit niet en vindt met woorden uytghedruckt / dat het van God verordent is / dat Adā soude door sijn afwijckinge vergaen. Maer dat is gelijck of die selve God/ van den welcken de Schrifture betuycht dat hy doet al wat hy wil / de alderedelste sijnder creatueren geschapen hadde tot een onseker ende twijfelachtich eynde. Sy dichten dat de mensche een vry goetduncke hadde/ so dat hy mochte sulcke fonteyne hebben als hy wilde : maer dat God niet verordent en heeft/anders dan dat hy dē mensche soude handelē na sijn verdienste. Ist dat sulck een kranck ghedichtsel wort aengenomen/waer sal de almogentheyt zijn / waer door hy na sijnen verborgē raet/ de welcke geen ander oorsake en heeft/alle dinck regeert? Maer of sy willen ofte niet en willen / de predestinatie bewijst haer in Adams nacomers. Want het en is niet natuerlick gheschiet / dat alle menschen zijn van der salicheyt afgevallen/door eens Vaders schult. Wat verhindert hen te bekennen van eenen mensche/ dwelck sy oock tegen haren wille bekennen van het gantsche menschelicke geslachte? Want wat souden sy te vergeefs uytvlucht soecken? De Schrifture roept dat alle

Rom. 5.12. 16.

menschen zijn in eens menschen persoon tot de eeuwighe doot overghegheven. Ende dewijle dit niet en can de natuere toegheschreven worden/ soo ist claer/ dat het door den wonderlicken raet Gods geschiet is. Het is veel te ongeschickt dat dese goede beschermers der rechtveerdicheyt Gods/blijven voor een stroo staende/ ende hooghe balcken wel over springen. Ick vrage noch eenmael: Waer door ist geschiet dat so vele volcken met hare kinderen zijn door Adams val tot de doot ghevallen / sonder remedie/ anders dan om dat God het alsoo ghewilt heeft? Hier moeten de tongen stom worden / die anders so clapperich zijn. Ick bekenne wel dat het een grouwelick oordeel is/ nochtans en sal niemant connen versaken/ dat God te voren ghewetē heeft wat eynde de mensche soude hebben/eer hy hem maeckte/ende dat hy 't daerom heeft te vorē geweten / om dat hy 't door sijn voornemen alsoo verordent hadde. Ist dat yemant hier de voorwetenschap Gods beschuldicht / die doet lichtveerdichlic ende onwijselick. Want ick bidde u/ wat ist dat de hemelsche Richter soude beschuldicht worden / om dat hy ghewetē heeft wat gheschien soude? Ist dat daer eenige rechtveerdighe ofte eierlicke klage is/die gaet de predestinatie aen. Het en moet oock niet ongheschickt noch wonder schijnen dat ick segghe / te weten: dat God niet alleenlick den val des eersten mensches / ende daer in oock den val der nacomeren te voren gesien/maer oock nae sijn goetduncken verordent ende beschickt heeft. Want ghelijck het tot sijn wijsheyt dient/dat hy al wat geschien sal/te voren weet: alsoo dient het tot sijn macht/ dat hy alle dinc door sijn hant regeert ende machticht. Ende Augustinus verclaert oock dese sake seer wel/ ghelijck vele andere. Wy belijden seer salichlick dat wy seer wel ghelooven/ dat Godt ende de Heere aller dingen / die alle dinghen seer goet gheschapen heeft / ende te voren wiste dat quade dinghen souden uyt goede komen / ende wiste dat het meer tot sijn seer almogende ende macht diende het quaet tot goet te veranderen/ dan het quaet niet te laten zijne: dat dese segghe ick/het leven der Enghelen/ ende der menschen heeft alsoo verordent / dat hy daer in heeft eerst bewesen / wat het vrye goetduncken vermochte/ende daer nae wat de weldaet sijnder ghenade/ende het oordeel sijnder rechtveerdicheyt vermochte.

Item met de heerlicke getuygenisse August. Enchir. ad Laurent.

Het 2. Tegenspreken (dat de goddeloose door toelatinge ende niet door den wille Gods verloren worden) wort beantwoort

8 Hier nemen sy wederom haer uytvlucht tot het onderscheyt des willes ende der toelatinge/ ende willen segghen dat de goddeloose verloren gaen door de toelatinghe / maer niet door den wille Gods. Maer waerom sal hy 't toelaten/ anders dan om dat hy 't alsoo wil? Hoewel dat selve en is oock in hem selven niet gheloovelick dat de mensche is tot het verderf gekomen door de enckel toelatinghe/ ende niet door eenighe ordeninghe Gods: Gelijck of God niet verordent en hadde wat conditie hy wilde dat sijne creatueren souden hebben. Daerom en twijfele ick niet met Augustino eenvoudelick te bekennen/ dat de wille Gods is de noot der dinghen/ ende dat het ghene dat hy wil/ moet nootsakelick geschien/ghelijck de dinghen waerachtichlick gheschien sullen/die hy te voren gesien heeft. Nu ist dat de Pelagianen/ofte Manicheen/ ofte Anabaptisten/ofte Epicureen (want tegen dese vier secten hebben wy in dese handelinghe te doene) ons tot harer ende aller godloosen ontschuldinghe den noot voor worpen / met den welcken sy uyt de predestinatie ghedronghen worden: so en brenghen sy niet voort dat tot der sake bequaem is. Want ist dat de predestinatie niet anders en is dan een beschickinghe ende bedeelinghe der Godlicker rechtveerdicheyt/ de welcke wel verborghen/maer nochtans onstraffelick is : soo ist seker/dat haer verderf / in het welcke sy door de predestinatie vallen/seer rechtveerdich is: want het is seker/dat sy dier conditie niet onweerdich en waren/ tot de welcke sy ghepredestineert worden. Boven desen/haer verderf hangt alsoo aen de predestinatie/ dat de cause ende materie daer van/in hen selven ghevonden wort. Want de eerste mensche is ghevallen / om dat Godt dat oordeelde alsoo nut te zijne : waerom hy 't alsoo gheoordeelt heeft/dat is ons verborgen. Nochtans ist seker dat hy 't niet anders geoordeelt en heeft/dan om dat hy sach dat de eerlicheyt sijns naems daer door te rechte verclaert wort. Als men de eerlickheyt Gods hoort melden/so moetmen op sijn rechtveerdicheyt dencken. Want het moet rechtveerdich zijn / dat lof verdient. So valt dan de mensche dewijle het de voorsieninge Gods alsoo verordent : maer hy valt door sijn eyghen ghebreck ende feyl. De Heere hadde weynich te voren vercondicht / dat al wat hy ghedaen hadde/seer goet was. Van waer heeft dan dē mensche die boosheyt / dat hy van sijnen God afwijct? op datmē niet en soude der scheppinghe toeschrijven/ soo heeft de Heere door sijn ghetuygenisse ghepresen/ al wat hy in den mensche ghegheven heeft. Soo heeft hy dan sijn natuere / de welcke hy van den Heere suyver ende goet ontfanghen heeft / door sijn eyghen boosheyt

Lib. 6. de Gen. ad literam, cap. 15.

Inrede.

1 Antwoort genomen uyt de beschrijvinge van de predestinatie.

2 Antwoort Van de aenmerckinge des gewilligen vals Adams/ ende der eenen Gods.

Gen. 1.31.

Gen. 1.27. ende 3.6.

heeft verdorven : ende door sijnen val alle sijne naecomers met hem tot verderf ghetrocken. Daerom laet ons in de verdorven natuere des menschen / de claer oorsake der verdoemenisse aenmercké die ons naerder is/liever dan de verborghen ende gantschelicke onbegrijpelicke oorsake in de predestinatie Gods soecken. Ende en laet ons niet schamen / onse vernuft der ongemeten wijsheyt Gods soo verre te onderworpen / dat het haer in vele verborghentheden wijcke. Want in dinghen die men niet en can noch mach weten/ is het goet onwetende te zijne:ende de begheerte om sulcx te weten/is eenen aert der uytsinnicheyt.

Een Godsalige vermaninghe. Rom.5.14.15.

9 Moghelick sal yemant seggen/ dat ick noch niet voortghebracht en hebbe / waer door de schandelicke ontschuldinghe mach wederlept worden. Ick bekenne dat dit selfs niet en can gheschien/maer de godloosheyt sal altijts grimmen ende teghen murmureren : nochtans meyne ick ghenoech gheseyt te hebben / niet alleenlick om het teghenspreken / maer oock om de voorwendinghe te benemen. De verworpene willen sondigende ontschuldich zijn / om dat sy den noot tot sondighen niet en connen ontgaen: voornemelick / dewijle hen door de ordeninghe Gods/sulcke noot op gheleyt wort. Maer wy segghen/dat sy daer door niet te rechte ontschuldicht en worden:want de ordeninge Gods door de welcke sy clagen dat sy daer door tot het verderf verordent zijn/ heeft haer rechtveerdicheyt/ de welcke ons wel onbekent is/maer nochtans seer seker is.Waer uyt wy besluyten/dat sy niet quaets en lijden dat hen niet door rechtveerdige oordeel Gods aenghedaen wort. Boven desen leeren wy / dat die verkeerdelick doẽ/die om den oorspronck haerder verdoeminge te vinden/ hare oogen na de verborgentheyt des raets Gods slaen / ende de verdorventheyt haerder natuere door de vingheren sien / waer uyt haer verdoeminghe waerachtichlick comt. Dese verdorventheyt en connen sy Gode niet toe schrijven/ om dat hy sijnder scheppinghe ghetuygheniße gheeft.Want hoewel de mensche is door de eeuwighe voorsieninge Gods tot die ellendicheyt gheschapen/ der welcker hy onderworpen is : soo heeft hy nochtans de materie daer van uyt hem selven/ende niet uyt God : want de mensche en is door gheen ander oorsake alsoo verdorven/ dan om dat hy van de suyver scheppinge Gods is afghewecken/ ende veraert tot boose ende onreyne verkeertheyt.

Teghensprekinghe. Antwoort.

3. Tegenworpinge. Uit de leere van de predestinatie volcht, dat God soude zijn een aennemer der persoonen.

10 Voort/ onse tegenstrijders lasteren de predestinatie met noch een ander ongeschicktheyt. Want dewijle wy het alleenlick den goetdunckhen des Godlicken willes toeschrijven / dat de ghene die God tot erfghenamen sijns rijcx aenneemt/worden uyt het alghemeyn verderf verlost : daer uyt besluyten sy/ segghende/ dat dan daer uytneminghe der persoonen is / het welcke de Schriftuere alomme versaeckt. Eñ dat dan de Schriftuere teghen haer selven strijt/ofte dat in de verkiesinghe Gods de verdiensten aenghesien worden.Ten eersten/de Schriftuere seyt op een ander wijse dan sy oordeelen/dat God gheẽ uytnemer der persoonen en is : want met dat woort persoon, en verstaet sy niet eenen mensche/maer die dinghen die in den mensche gesien worden/ ende plegen gonste/genade/ende weerdicheyt te verrijghen/ ofte haet / verachtinghe ende schande aen te brenghen : Ghelijck goet/ rijcdom/macht/ edelheyt/overheyt / vaderlant/ schoonheyt/ etc. Item in armoede/ gebreck/onedelheyt/onreynicheyt/ versmaet/ etc. Alsoo leeren Petrus ende Paulus/dat de Heere geẽ uytnemer der persoonen en is/om dat hy gheen onderschept en maeckt tusschẽ de Joden eñ Griecken / soo dat hy alleenlick om der natien wille/ soude den eenen verwerpen / ende den anderen aennemen. Alsoo gebruyct Jacobus oock de selve woorden/als hy wil betuyghen/ dat God in sijn oordeel niet en vraecht na rijckdom. Maer Paulus spreeckt op een ander plaetse aldus/dat God niet in het oordeelẽ de vryheyt ofte dienstbaerheyt des mensches niet aẽ en siet. Daerom en sal daer in geẽ tegenstrijdinge wesen/als wy seggen dat God na het goetdunckẽ sijns welbehagens/sonder eenige verdiẽste verkiest tot kinderen die hy wil/de andere verworpende. Nochtãs mach de sake aldus verclaert wordẽ/op dat hen te volcomelicker voldaẽ wordẽ. Sy vragen hoe het comt dat God uyt twee die in de verdienste geẽ onderscheyt en hebbẽ/ den eenẽ voorby gaet in sijn verkiesinge/ende den anderẽ aenneemt. Ick vrage hen wederom / of sy meynen dat in den ghenen die van God aenghenomen wort/yet zy waer door Gods herte tot hem beweecht wort? Ist dat sy (gelijck het noodich is) bekennen dat daer niet en is/so sal daer uyt volgen/dat God den mensche niet aen en siet/maer uyt sijn goetheyt oorsake neemt / waerom hy hem goet doet. Daerom dat God den eenẽ mensche verkiest/ende den anderen verworpt/dat en comt niet door het aensien der menschen / maer alleenlick uyt sijn barmherticheyt : der welcker het moet vry zijn/haer selven te vertoonen ende bewijsen / waer ende wanneer sy wil. Want wy hebben erghens / dat van den beginne aen niet vele edele/ofte wijse/ofte cierlicke menschen geroepen en zijn/om dat God de hooveerdicheyt des vleeschs soude verneederen : soo verre ist dat sijn gonste soude aen persoonen ghebonden zijn.

1. Antwoort. Wat aenneminghe der persoonen zy.

Act.10.34. Rom.2.10. Gal.3.28.

Jacob.2.5. Col.3.25.

Ephes.6.9.

2 Antwoort Waer in betoont wort dat het niet met allen tegenmalcanderen strijt.

Vide August. libro ad Boni.2, cap.7.

1.Cor.1.26.

11 Daerom beschuldigen sommighe seer valschelijck God van ongelijcke rechtveerdicheyt/ dat hy in sijn predestinatie niet de selve wijse en ghebruyckt over alle menschen. Ist dat hy(segghen sy) alle menschen schuldich vindt / soo laet hem alle menschen straffen: ist dat hyse alle onschuldich vint / soo laet hem van allen de strengicheyt sijns oordeels wech nemen. Maer sy handelen met God / gelijck of hem de barmherticheyt verboden ware / ofte gelijck of hy moest sijn oordeel gantschelick verlaten als hy wil barmhertich zijn. Wat ist dat sy begheeren/ te weten/dat de menschen alle te ghelijcke gestraft worden/ist dat sy alle schuldich zijn.Wy bekennen dat alle menschen schuldich zijn / maer segghen dat de barmherticheyt Gods / sommigen te hulpe comt. Sy segghen : Laet de barmherticheyt allen te hulpe comẽ : maer wy antwoorden dat het recht is / dat hy oock straffende bewijse hem selven eenen rechtveerdigen Richter te zijne. Als sy dit niet en willen lijdẽ/wat doen sy dan anders/dan dat sy soecken God te berooven van de macht om te ontfermen : ofte ymmers alsoo hem toe laten barmhertich te zijne/ dat hy sijn oordeel gantschelick verlate. Daerom comen dese sententien Augustini seer wel over een/ te weten dese : Dewijle in den eersten mensche de gantsche masse des menschelicken gheslachts/is in de verdoemenisse gevallen/ soo zijn de vaten die daer uyt gemaeckt worden/tot eere/niet vaten der eyghener rechtveerdicheyt/ maer der Godlicker barmherticheyt.Ende dat andere ghemaeckt worden tot schande / dat en moetmen niet der ongherechticheyt / maer de oordeelen Gods toe schrijven/etc.Dat God den genen die hy verworpt / behoorlicke straffe vergheldt:

Tegenspreeckinge. De sondaers zijn int gemeyn niet even gelijcke straffe te straffen: ofte anders is Gods rechtveerdicheyt ongelijck.

Antwoort. Rom.5.12.

Wederlegginge van een Inrede/ welcke bevesticht is met de sprucken Augustini.

Epist.105. De praedest. & gratia.

gelt : ende den genen die ghy roept overdiende genade geeft : daer in wort hy van alle beschuldinghe bevrijt/ door de ghelijckenisse eens menschen die ghelt uytghebrocht heeft / in des welckes macht het is / den eenen te vergheven/ende van den anderen de schult te eysschen. So mach dan de Heere oock ghenade gheven wie hy wil/ om dat hy barmhertich is : ende niet allen gheven om dat hy een rechtveerdich Richter is. Als hyse sommighen gheeft diese niet en verdienen/bewijst hy sijn onverdiende ghenade : ende als hy sommigen geeft dat sy verdienen/so verclaert hy wat alle menschen verdienen. Want als Paulus schrijft / dat God heeft alle dinck onder de zonde besloten / om dat hy soude aller ontfermen: soo moet oock daer by staen/ dat hy niemande schuldich en is/ om dat niemant hem eerst gegeven en heeft/ soo dat hy soude moghen vergheldinghe eysschen.

De bono persever. cap.12.

Rom.11.32.

12 Boven desen willen sy de predestinatie te niete maken/swaerlick claghende dat alle sorchvuldicheyt ende begheerte in goet te doen/ te neder valt so lange als de predestinatie staet. Wāt wie isser (segghen sy) die hoorende dat hem door het eeuwighe ende onveranderlicke voornemen Gods is sekerlick het leven ofte de doot verordent/niet en sal terstont comen te dencken / dat daer niet aen gheleghen en is/hoe hy hem selven draecht: dewijle door sijn werck de predestinatie Gods niet en can verhindert ofte ghevoordert worden? Also sullen sy alle hen selve wech worpen/ende als vertwijfelende vallen daer sy door haren lust ghedreven worden. Ende voorwaer sy en lieghen niet geheel:want daer zijn sommige swijnen/die de leere der predestinatie met dese schandelicke lasteringen ontreynigen/ ende oock onder dat deckSel alle vermaninghen verworpen. Sy segghen : God weet wat hy eenmael verordent heeft te doen. Ist dat hy ons de salicheyt verordent heeft/so sal hy ons te sijnē tijde daer toe brengen:ist dat hy de doot verordent heeft/soo souden wy te vergeefs daer teghen arbeyden. Maer als de Schriftuere ghebiet met hoe veel meerder eerbiedinge ende vreese Gods/ men behoort van sulcke groote verborgentheyt te dencken/soo onderwijst sy oock de godsalighe op een veel ander verstant/eñ wederleyt bequamelick sulcker menschen ongeschicktheyt. Want sy en verhaelt de predestinatie niet / om dat wy souden ons selven tot stoutichheyt oprichtē/ ende met roeckeloose lichtveerdicheyt bestaen de ontoeganckelicke secreten Gods te ondersoecken: maer veel meer om dat wy vernedert ende verootmoedicht zijnde / souden leeren voor sijn oordeel beven/ende sijn barmhertichept prijsen : dit eynde sullē de gelovige sien. Maer die stinckende grimminge der swijnen/ wort behoorlick van Paulo bedwongen. Sy seggen dat sy gherustelick in sonden voortgaē: want ist dat sy uyt den ghetale der uytvercorenen zijn / soo en sullen de sonden hen niet verhinderen tot den leven ghebracht te worden. Maer Paulus leert/dat wy vercoren zijn tot dit eynde/ te weten/op dat wy een heylich ende onbevleckt leven leyden. Ist dat de heylicheyt des levēs is het eynde der verkiesinghe/soo moet sy crachtiger zijn om ons te verwecken tot blymoedighe bedenckinghe ende oeffeninghe der godsalicheyt/dan tot een decksel ende voorwendinghe der luyheyt. Want dese dinghen zijn seer wijt verscheyden/ te weten/de goede wercken verlaten om dat de verkiesinghe tot salicheyt genoech is : ende dat wy vercoren worden om in de oeffeninge der goeder wercken te arbeyden? Daerom laet varen sulcke lasteringen/ die de gantsche ordeninge der verkiesinghe qualick verkeerē. Voort dat sy hare lasteringen voorder uytstrecken/segghende: dat de ghene die verworpen is / soude arbeyt te vergheefs doen/ waert dat hy arbeyde / om met onnooselheyt eñ oprechticheyt des levens/ Gode aenghenaem te worden:daer in wordē sy van seer onbeschaemde leugenen overtuycht. Want waer uyt soude sulcke oeffeninge connen comē / anders dan uyt de verkiesinge. Want alle die uyt der godloosen getal zijn / ghelijck sy vaten zijn tot schande gemaeckt/also en laten sy niet af den toorn Gods door gheduerige zonden te verwecken/ende met clare teeckenen dat oordeel Gods dat nu tegen hen gegeven is/te bevestigen:soo verre ist dat sy souden te vergheefs teghen hem strijden.

4.Tegenworpinghe. Dese leere brengt mede een sorgeloosheyt ende godloosheyt.

1 Antwoort Tis waer/ ten aensien van sommighe verworpenen.

2 Antwoort. Genomen van het eynde der Schriftueren/ waer toe sy dese leere voorstelt.

3 Antwoort Genomen van de autoriteyt des Apostels.

Ephes.1.4.

4 Antwoort Genomen van het eynde ende oogemerck der verkiesinge.

Een goddelose lasteringe, wort beantwoort.

13 Nochtans wort dese leere van andere booselick ende onbeschaemdelick gelastert / ghelijck of sy alle de vermaninghen tot oprechticheyt des levens te niete maeckte. Om welcker saken wille Augustinus voortijden in grooten haet quam/den welcken hy afwischt in sijnen boeck/ genaemt De correptione & gratia ad Valentinum, door den welcken alle godsalige ende leerlicke menschen die hem lesen / sullē lichtelick gestilt worden : maer ick sal nochtans hier wat verhalen / dwelck den ghenen die rechtsinnich zijn/sal ghenoech doen. Wy hebben boven ghesien hoe claer ende openbaer een vercondigher der onverdiender verkiesinghe Paulus zy:maer heeft hy daerom cout ende traghe ghewcest int vermanen? Laet dese yverighe menschen sijn ernsticheyt vergelijcken met de hare:men sal ijs in hen vinden alsmense wil met de ongeloovelicke yvericheyt Paulo vergelijckē. Ende voorwaer dese grontredē neemt alleswaricheyt ende twijfelinge wech/te weten/daer hy seyt/dat wy niet gheroepen en zijn tot onreynicheyt / maer om dat een yeghelick sijn vat soude besitten in eere/etc. Bovē desen/dat wy sijn Gods maecsel/ geschapen tot goede werckē die hy bereyt heeft/ om dat wy daer in wandelen souden. Somma/ die een weynich geoeffent zijn in Paulo/die sullen sonder langhe bewijsinghe wel verstaen/hoe bequamelick hy die dinghen vereenicht/ die dese menschen dichten dat sy teghen malcanderen strijden. Christus ghebiet in hem te ghelooven: eñ nochtans en is sijn beschrijvinge niet valsch/ noch sijnen ghebode contrarie / daer hy seyt: Niemant en can tot my comē/anders dan dien het van mijnen Vader ghegheven is. Soo laet dan de vercondinge des woorts harē loop hebben/op dat de menschen daer door tot het geloove ghebracht/ ende met gedeurigen voortganck in volherdinge behouden. Maer datmen nochtans de kennisse der predestinatie niet en verhindere / op dat de ghene die ghehoorsaem zijn/ hen selven niet en verhooveerdighen/ ghelijck of sy't van hen selven hadden / maer in den Heere roemen. Christus en seyt niet sonder oorsake: Wie ooren heeft om hooren / die hoore. Daerom als wy vermanen ende predickē/so zijn die geerne ghehoorsaem die ooren hebben: ende in de gene die geene oorē en hebbē/wort vervult dat geschrevē staet: † Op dat sy hoorēde niet en hoorē. Augustinus seyt: ‡ Waerom soudē dese hebben/ ende die niet? Wie heeft den sin des Heeren bekent? Salmen daerom versaken dat openbaer is/ om datmen niet en can begrijpen / dat verborghen is? Dit hebbe ick ghetrouwelick uyt Augustino voortghebracht : maer de wijle mogelick sijne eyghene woorden meer autoriteyt sullen hebben dan de mijne/wel aen laet de selve woorden voortbrenghen / die by hem ghelesen worden.

De laetste tegenworpinge/ hangende aen de voorgaende/ wort eerstelick beantwoort uyt de boecken Augustini/ welcke de beleydinge Pauli ende de leere Christi t'samen vergaert heeft/ waer mede hy soodanige tegenworpinge wederleyt.

1.Thes.4.7.

Ephes.2.10.

Joan.6.44. ende 65.

Matth.13.9.

† Esai.6.9. Jo.12.49. Matt.13.14. Marc.4.12.

‡ 2.Antwoort. Waer in dat Augustinus selve ingevoert wort/ welcke de lasteraers deser leere wederleyt.

* Lib. de bono persev. cap.25.

worden. Of schoon (seyt hy) sommige dit hoorende/ worde tot luyheyt ende slaperichheyt verandert / ende om arbeyt te vlien / ende wellust te hanteren gheneghen zijnde / hare begeerlickheden volchden: salmen daerom meynen dat het valsch zy dat van de voorwetenschap Gods geseyt is? Ist niet also/dat de gene die God te voren ghewetenheeft/dat sy souden goet worden/ sullen goet wesen / hoe groot de boosheyt oock zy daer in sy nu wandelen:ende dat de ghene die hy te voren gesien heeft dat sy sullen quaet worden / sullen quaet wesen / hoe groot de goetheyt oock zy daer in sy nu ghesien worden? Salmen dan om dusdanighe oorsaken/versaken ofte verswijghen het ghene dat van de voorwetenschap Gods waerachtichlick gheseyt wort? voornemelick alsmen sulcx verswijghende / valt in andere dwalinghen?

Oorsake om te verswijgen de waerheyt. Cap.16.

Oorsake om de waerheyt te verswijghen (seyt hy) is een ander dinck dan de noot om te seggen dat waer is. Het ware lanck te soecken alle de oorsaken die daer zijn om de waerheyt te verswijgen:onder de welcke nochtans dit een is/te weten/op dat de ghene die het niet en verstaen/niet argher en worden/ dewijle wy de ghene die het verstaen willen ghcleerder maken.

De leere van de predestinatie waerom datmense niet en sal verswijgen, maer predicken.

Sulcke en worden wel niet ghcleerder als wy hier van spreken / maer sy en worden oock niet booser. Maer of schoon de waerheyt dat mede brachte dat de ghene diese niet en verstaet / als wy daer van spreken / booser worde: ende de ghene diese verstaen can/schade lede als wyse verswijghen/ wat meynen wy dat ons te doene staet? Sullen wy niet moeten de waerheyt segghen / op dat het die vate die het can vaten; liever dan de waerheyt verswijgen/so datse niet alleenlick noch d'een noch d'ander niet en verstae/maer oock dat de verstandichste erger worde: door den welcken waert dat hy't hoorde ende verstonde / oock vele andere mochten ghcleert worden. Ende willen wy niet segghen/dat wy na ghetuygenisse der Schrifture mochten seggen/te weten(vreesende dat de ghene die niet en can vaten/geergert worde als wy't spreken:ende wy en vreesen niet/dat de gene die de waerheyt can vaten/al mogelick door onse swijghen/met leugenen ghevangen worden.

Bevestiginge genomen van het exempel der Apostelen/ ende der Apostolischer mannen. Eusdem lib. cap.20.

Ten laetsten vervaet hy dese sententie correlicker/ende bevestichtse claerlicker/segghende: Daerom ist dat de Apostelen ende de Leeraers der Gemeynte die daer nae gevolcht zijn/ beyde dese dinghen ghedaen hebben / te weten/ dat sy van de eeuwighe verkiesinge Gods godsalichlick geleert/ ende de gelooviche onder den reghel des godsalighen levens behouden hebben: hoe comt dat dese nieuwe Leeraers door de macht der onverwinnelicker waerheyt overwonnen zijnde / meynen wel ende recht te segghen/ datmen het gene dat van der predestinatie gheseyt wort / hoewel het waer is / nochtans niet en moet den volcke vercondighen? Jae men moet het gantschelick vercondighen / op dat die hoore die ooren heeft om hooren. Ende wie heeftse anders dan de gene diese heeft ontfangen van den genen diese belooft te geven? Nu de gene diese niet ontfangen en heeft/laet hen de goede leere verworpen/maer laet daerentusschen den genen diese vaet/nemen ende drincken/laet hem drincken ende leven. Want ghelijck de Godsalicheyt ende goede wercken moeten ghepredickt worden / op dat God behoorlick ghe-eert ende ghedient worde: also moet oock de predestinatie ghepredickt worden / op dat de ghene die ooren heeft om te hooren / op God roeme van de ghenade Gods / ende niet op hem selven.

14 Ende nochtans ghelijck dese Godsalighe man een sonderlicke begeerte hadde om de Gemeynte te stichten/ alsoo maticht hy oock de wijse van leeren/dat hy voorsichtelick so verre hem moghelick is/de ergernisse vliet. Want hy vermaent dat het gene dat waerachtichlick geseyt wort / oock can bequamelick ghesept worden.

Hoe datmense sal predicken/ ende voor den volcke leeren: namelick also/ dat de stichtinghe der kercke daer in ghesocht/ ende wijselick (soo vele alsmen mach) de ergernisse ghemijdet worde.

Ist dat yemant het volck aen spreeckt/ seggende aldus:Ist dat ghy niet ghelooft/dat geschiet daerom dat ghy nu zijt van God tot het verderf verordent / die en voedt niet alleenlick luyheyt/maer gheeft oock der boosheyt toe. Ist dat yemant/oock van den toecomenden tijt spreeckt/ seggende: dat de gene die het hooren/niet en sullen ghelooven/om dat sy verworpen zijn:dat sal meer vervloeckinghe wesen dan leere. Soo wil Augustinus niet sonder oorsake/ dat sulcke menschen als onwijse Leeraers/ ofte ongheluckighe Propheten/van de Gemeynte verworpen worden. Hy houdt wel op een ander plaetse staende/ datmen moet waerachtelick achten/dat de mensche dan eerst door berispinge voortganck doet/ als die hem barmhertich is ende helpt / die de gene dien hy wil doet voortganck doen oock sonder berispinge. Maer waerom desen aldus/ende den anderen alsoo geschiet / het zy verre dat wy souden segghen dat de potaerde behoort sulcx te oordeelen/ende niet de potbacker. Item daer na seyt hy: Als de menschen door berispinge tot den wech der rechtveerdicheyt comen ofte wederkeeren / wie is de ghene die de salicheyt in hare herten werckt/anders dan de gene die den wasdom geeft als de dienaers planten ende nat maken? den welcken gheen vrye goetduncken des menschen en can wederstaen / als hy wil salich maken.

Rom.[illegible] 21.

1.Cor.3.6.

Daerom en moetmen niet twijfelen/ dat de wille Gods (die in den Hemel ende op de Aerde gedaen heeft al wat hy wil/ende die oock de toecomende dingen ghemaeckt heeft) niet en can van der menschen wille verhindert worden te doen wat hy wil:dewijle hy oock selfs van de willen des menschen doet dat hy wil. Item/ Wanneer hy de menschen wil tot hem leyden/ bint hyse dan aen lichamelicke banden? Neen/ maer hy werckt binnen/hy houdt binnen de herten / ende hy roert binnen de herten: soo verre treckt hyse met haren wille / welcken hy in hen ghemaeckt heeft. Maer dat hy terstont daer na daer by stelt/dat en moeten wy gheensins voorby gaen/te weten: Dewijle wy niet en weten wie tot het getal der ghepredestineerde behoort ofte niet en behoort/ soo moeten wy also gesint zijn/dat wy willen dat alle menschen salich worden. Alsoo sal het geschien/dat soo wie ons toecomt / wy sullen arbeyden om hen der vrede deelachtich te maken. Maer onse vrede sal op de kinderen des vredes rusten. Daerom moeten wy/so vele ons aengaet/aen alle menschen ghesonde ende strenge berispinge als medecine ghebruycken/op dat sy niet verloren en gaen / noch andere en verderven: maer het sal Gods werck zijn / de berispinghe voorderlick te maken den ghenen die hy te voren ghewetenende ghepredestineert heeft.

De somma van de rechtgevoelende leere der predestinatie/ welcke van Augustino is geleert.

Psa.115.[illegible]

Het xxiiij. Capittel.

Dat de verkiesinghe wort bevestich door de roepinge Godts, ende dat de verworpene het rechtveerdich verderf op hen selven halen, tot het welcke sy verordent zijn.

God heeft wel in hem selven de verkiessinge verborgen.

MAer op dat de sake claerder worde/ so moeten wy van de roepinge der uytvercorenen/ ende van de verblindinge ende verhardinghe der godloosen handelen. Ende van de uyt-

vercorene

vercozene hebben wy boven wat ghesproken/ wederlegghende de dwalinghe der gener die het gantsche menschelicke gheslachte ghelijck maken/om dat de belosten alghemeyn zijn. Maer de verkiesinghe die God anders in hem selven verborgen heeft/en openbaert hy ten eynde niet sonder onderschept door sijn roepinghe/ de welcke men daerom mach eyghentlick noemen sijn betuyginge. Want die hy te voren gekent heeft/ de selve heeft hy oock te voren verordent / dat sy souden den beelde sijns Soons gelijck worden: ende die hy te voren verordent heeft/die heeft hy oock gheroepen: die hy geroepen heeft/ die heeft hy oock gerechtveerdicht / op dat hyse namaels vereerlicke. Hoewel God de sijne heeft verkiesende nu tot kinderen aenghenomen: so sien wy nochtans hoe dat sy tot het besidt sulckes grooten goets niet en comen/anders dan als sy gheroepen worden: wederom/ dat sy geroepen zijnde/nu eenichsins der vrucht haerder verkiesinge declachtich zijn. Hierom noemt Paulus den Gheest welcken sy ontfangen/* den Gheest der aenneminghe tot kinderen/ ende den seghel ende pant der toecomender erfenisse weten/ om dat hy de sekerheyt der toecomender aenneminge/ door sijn ghetuygenisse in hare herten bevesticht ende verseghelt. Want hoewel de vercondinghe des Euangelij comt uyt de fonteyne der verkiesinge/nochtans dewijle die oock den verworpenen ghemeyn is / soo en soude sy niet grondelick genoech bevestighen. Maer God leert sijne uytvercozene crachtichlick/ op dat hyse tot het gheloove brenghe: ghelijck wy boven uyt de woorden Christi bewesen hebben. Wie uyt God is/ die heeft den Vader ghesien / ende gheen ander. Item/ ick hebbe uwen naem gheopenbaert den menschen/ die ghy my ghegeven hebt. Dewijle hy ergens seyt: Niemant en can tot my comen/ ten zy dat mijn Vader hē trecke. Welcke plaetse Augustinus voorsichtichlick uytleyt / aldus schrijvende: Ist dat (ghelijck de waerheyt seyt) een yeghelick komt die het gheleert heeft: voorwaer soo wie niet en comt / die en heeft het niet gheleert. So en volcht het dan niet dat hy come die can comen / ten zy dat hy dat doet ende wil. Maer so wie het van den Vader gheleert heeft/ die en can niet alleenlick comē/maer comt oock: so dat daer nu de voortganck der mogelickheyt/ ende de genegentheyt des willes ende de vrucht des wercx zy. Op een ander plaetse spreeckt hy oock noch claerlicker/segghende: Wat is dat hy seyt: soo wie het gehoort ende gheleert heeft van den Vader / die comt tot my / daer en is niemant die het hoort ende leert van den Vader/ ende niet tot my en comt? Want ist dat een yeghelick comt / die het ghehoort ende gheleert heeft van den Vader: voorwaer soo wie niet en comt / die en heeft het van den Vader niet ghehoort noch gheleert: want hadde hy 't ghehoort ende gheleert/soo soude hy comen. Dese Schole is seer verre van het ghevoelen des vleeschs / in de welcke de Vader ghehoort wort / ende leert/ op datmen tot den Sone come. Ende weynich daer na/so seyt hy: Dese genade die bedecktelick wort in het herte der menschen ghegheven / en wort van gheen hart herte ontfangen: want sy wort ghegheven op dat de hardicheyt des herten eerst wechghenomen worde. Daerom als de Vader binnen ghehoort wort / soo neemt hy het steenen herte wech/ende gheeft een vleeschen herte. Also maeckt hy kinderen der belofte/ ende vaten der barmhertichept / de welcke hy heeft tot eerlickheyt bereyt. Waerom en leert hy dan niet alle menschen op dat sy tot Christum comen / anders dan om dat hyse alle leert door barmhertichept/die hy leert / ende die hy niet en leert/die en leert hy niet door sijn oordeel? Want hy is genadich wiē hy wil / ende verhardt wien hy wil. So dan de gene die God vercozen heeft/ die verordent hy hem tot kinderen / ende verordent hem selven hen tot eenen Vader. Voorts als hyse roept / so neemt hyse aen in sijn huysgesin/ende vereenicht hem selven met hen / op dat sy beyde een zijn. Ende als de roepinge wort by de verkiesinge gestelt/so geeft de Schrifture op dese wijse ghenoech te kennen / datmen daerom niet en moet soecke anders dan de onverdiende barmhertichept Gods. Want ist dat wy vraghen/wie hy roept / ende op wat wijse: sy antwoort/die hy uytvercozen hadde. Ende alsmen tot de verkiesinghe comt / so wort daer op allen zijden de eenige barmhertichept ghesien. Ende het heeft hier waerachtichlick plaetse dat Paulus seyt/dat het niet en is ghelegen in yemants wil noch loopen / maer in Gods ontfermen. Ende dat niet ghelijck het de ghemeynen man verstaet/die het eensdeels der genade Gods/ende eensdeels den wille ende den loop des menschen toeschrijft. Want sy leggent alsoo uyt/dat de begeerte ende arbeyt des menschen niet en vermoghen/ten zy datse de ghenade Gods helpe/ ende voorspoedich make: maer dat sy oock haer deel ende werck hebben in de vercrijginghe der salicheyt/ so wanneer sy door Gods zegen geholpen wordē. Het welcke ic liever hebbe met de woorden Augustini / dan met de mijne te wederlegghen. Ist dat de Apostel (seyt hy) niet anders en heeft willen segghen/dan dat het niet en is gelegen alleenlick in het willen ende loopen des menschen / ten zy dat de Heere helpe met sijn barmhertichept / soo salmen wederom moghen daerenteghen seggen/ dat het niet en is gelegen in de barmhertichept Gods alleen/ten zy dat de wille ende de loop des menschen daer by zy. Ist dat dit claerlick ongoddelick is / soo en moeten wy niet twijfelen dat de Apostel alle dinck der barmhertichept Gods toeschrijft/ eñ alle dinck onsen wille ende arbeyde benecmt. Met sulck een ghevoelen spreeckt die heylighe man: Ick en achte het oock niet een hayr dat sommighe segghen/ dat Paulus niet en soude dat alsoo ghesept hebben / hadde de mensche niet eenighen wille ende neerstichept. Want hy en heeft niet gherekent wat in den mensche was: maer dewijle hy sach dat sommighe een deel der salicheyt den wercke des menschen toeschreven / soo heeft hy eenvoudelick der sulcker dwalinghe wederlept/ met den eerstē deele sijnder voornoemder reden: ende terstont de gantsche somma der salicheyt der barmhertichept Gods toegeschreven. Ende wat doen de Propheten anders / dan dat sy de onverdiende roepinghe Gods sonder ophouden predicken?

2 Boven desen wort dit oock door de natuere ende uytdeelinghe der roepinge claerlick bewesen: de welcke niet in de vercondinge des woorts alleenlick / maer oock in de verlichtinghe des Geests is gelegen. Wien God sijn woort voorstelt / dat hebben wy by den Prophete / daer hy seyt:* Ick ben gevonden van den genen die my niet en sochten: ick ben openbaerlick verschenen den ghenen die niet nae my en vraechden. Den volcke dat mijnen naem niet en heeft aengeroepen/ hebbe ick ghesept: Siet hier ben ick. Ende om dat de Joden niet en souden achten dat dese goedertierenheyt den Heydenen alleenlick toe quam / soo brengt hy hen oock in gedachtenisse/ van waer hy haren Vader Abraham genomen heeft/

Marginalia:
Maer door sijn crachtighe roepinge openbaert hyse eyndelick.
Rom.8.29.
Welcke daer zy de kracht der beroepinge.
* Rom.8.15.
Eph.1.13.14. ende 4.30.
2.Cor.1.22.
Rom.5.5.
Joan.6.46.
Joan.17.6.
Joan.6.44.
Lib.1. de gratia Christi contra Pelagi. & Celest. cap.14. & 31.
Lib. de præd. Sanct. cap.8.
Ezech.36.26.
Exo.33.19.
Ghelijcker wijs de verkiesinge/alsoo is oock de crachtige roepinghe gefondeert op de onverdiende barmhertichept Gods.
Rom.8.30.
Rom.9.16.
Een spottelicke rede van sommige uytleggers wort wederlept met Augustini woorden.
Enchir. ad Laur. ca.13.
Wederleggingghe van een uytvlucht der selver.
Dat de roepinge uyt genaden geschiet, dat bewijst eerstelic haer natuere ende bedieninge: Waer na/de stemme van God selve.
* Esai.65.1.
Ten 3. De roepinge van Abraham een Vader aller geloobigen.
Josue 24.3.

heeft / als hy hem heeft willen tot sijn ghenade aennemē/ te wetē/ middē uyt de afgoderie/ in de welcke hy met allen den sijnē versoncken was. Als hy de onverdiende eerst met den lichte sijns woorts beschijnt / soo gheeft hy daer mede ghenoech claer bewijs sijnder goetheyt. So bewijst dan haer selven hier de ongthemeten goetheyt Gods / maer niet allen tot salicheyt / want den verworpenen staet een swaerder oordeel te comen / om dat sy de ghetuyghenisse der liefden Gods verworpen. Ende oock neemt God de cracht ende werckinghe sijns Geests van hen wech / om sijn eerlickheyt te verclaren. Soo is dan dese inwendighe roepinghe eenen pant der salicheyt / dwelck niet en can lieghen. Hier toe dient dat Joannes seyt: Daer uyt bekennen wy dat wy sijne kinderen zijn / uyt den Gheest welcken hy ons heeft ghegheven. Ende op dat het vleesch niet en roeme dat het ghehoorsaem gheweest zy/ als God geroepen ende hem selven van selfs heeft voor gestelt/ soo betuycht hy dat wy gheene ooren om te hooren / noch oogen om te sien en hebben/ anders dan die hy ghemaeckt heeft. Ende dat hy die maect/ niet na eens yegelicks danckbaerheyt / maer nae sijn verkiesinghe. Hier van hebben wy een claer exempel in de Handelinge der Apostelen / * daer de Joden ende Heydenen int gemeyn de predikinge Pauli ende Barnabe hooren. Ende als sy met den selven woorde onderwesen waren/ soo wordt daer verhaelt dat die geloost hebbē die tot het eeuwighe leven verordent waren. Souden wy ons niet schamen te versaken dat de roepinghe onverdient ende uyt ghenaden is / in dewelcke die eenighe verkiesinghe regneert tot het laetste toe?

Ten 4. Het getuygenis Joannis. 1. Joan. 5. 24.

Ten 5. Het exempel der geroepenen. * Actor. 13. 48.

3. Wy moeten hier toesien van twee dwalingen: want sommighe stellen God als des mensches medewercker/ soo dat de mensche met sijn goetduncken de verkiesinghe Gods vast make. Alsoo is nae der sulcker ghevoelen/ de wille des mensches boven den raet Gods. Maer is ghelijck of de Schrifture leerde / dat ons alleenlick ghegheven wordt / dat wy moghen ghelooven/ ende dat ons niet veel meer het geloove selve gegeven wort. Andere en maken de genade Gods soo seer niet crachteloos/ maer willen nochtans ick en weet niet waerom/ dat de verkiesinge aen de nacomende vruchten hanghe: ghelijck of de verkiesinghe twijfelachtich ende oock crachteloos ware / tot dat sy door het gheloove bevesticht wordt. Het is wel waer dat sy bevesticht wordt ons aengaende/ ende dat oock de verborgen raet Gods die bedeckt was/ daer door verclaert wordt / soo verre men met desen woorde niet anders en verstaet/ dā dat het gene dat onbekent was/ wordt bevesticht/ eñ als met eenen seghel gheteeckent. Maer het is valsch/ datmen seyt dat de verkiesinge dā eerst crachtich is/ als wy het Euangelium hebben aenghenomen / eñ dat sy daer uyt haer cracht neemt. Wy moeten wel onse versekertheyt daer uyt nemen: want ist dat wy willen tot de eeuwighe ordeninghe Gods doordringen/ soo sal ons de diepe afgront insloecken. Maer als God ons onse verkiesinge gheopenbaert heeft / soo moeten wy hooger opclimmē/ op dat de oorsake niet door haer vrucht verduystert en worde. Want wat soude ongheschickter ende onweerdigher zijn / dan als de Schrifture leert / dat God ons verlicht heeft gelijc hy ons uytvercoren heeft / dat onse oogen souden door de claerheyt deses lichts alsoo verstrict worden / dat sy niet en willen de verkiesinghe aensien. Nochtans en versake ick hieren tusschen niet dat wy moeten van den woorde beginnen / om van onse salicheyt seker te zijne: ende dat onse betrouwen behoort daer mede te vrede te zijne/ om God den Vader aen te roepē. Want sommighe doen verkeerdelick/ die willen boven den wolcken vliegen/ om den raet Gods (de welcke ons nae by is in onse mont ende herte) te weten. Soo moeten wy dan die lichtveerdicheyt bedwinghen door de nuchterheyt ende maticheyt des gheloofs / soo dat God ons sijnder verborghen ghenade een ghenoechsaem ghetuyghe zy / in sijn inwendighe woort / soo verre dese riviere waer uyt ons overvloedichlick water vloeyt om te drincken / niet en verhindere dat de fonteyne daer van haer eere behoude.

Tegen dese onvervalschte leere van de roepinge der uytvercoren, sondigen.
1. Die te veel den menschelicken wille toeschryven.
2. Die de verkiesinge hangen aent geloove/ welcker dwalinge met velerley redenen omgestooten wort.

2. Pet. 1. 10. Phil. 2. 12.

Deut. 30. 14. Rom. 10. 8.

4. Daerom ghelijck die verkeerdelick doen die de cracht der verkiesinghe binden aen het gheloove des Euangelij/ door het welck wy gevoelen dat sy ons toe comt: alsoo sullen wy seer goede orden houden/ ist dat wy de sekerheyt onser verkiesinge soeckende/ op dese teeckenē rusten die sekere ghetuygenissen daer van zijn. De Duyvel en slaet de herten der gheloovighen met gheen swaerder noch sorghelicker versoeckinghe / dan als hyse met de twijfelinghe haerder verkiesinghe ongherust makende / oock mede quelt met een verkeerde begeerte om de selve te ondersoecken buyten den wech. Ick noeme het buyten den wech ondersoecken / soo wanneer de mensche die soo cleyn van verstande is / arbeyt om tot de verborgentheyt der Godlicker wijsheyt door te breken / ende tot de uyterste eeuwicheyt door te dringhen / om te verstaen wat by den Richtstoel Gods van hem verordent is. Want dat doende worpt hy hem selven in eenen onmetelicken stroomwal / om daer in tot den gront te versincken: ende worpt hem selven in ontellicken vele eñ ontwerrelicke stricken/ eñ overdect hem selvē met den afgront der blinder duysternisse. Want het is recht dat de dwaesheyt des menschelickē vernufts/ also met grouwelicken valle gestraft worde/ als het door hem selven wil tot de hoocheyt der Godlicker wijsheyt op climmē. Eñ dese versoeckinge is des te dootlicker/ om dat wy by na alle seerder daer toegenegē zijn/ dan tot eenige andere. Wāt daer zijnder seer weynich wiens herte niet somtijts met dit gedachte gheslaghen en wort/ te weten: Waer uyt comt u de salicheyt / anders dan uyt de verkiesinge. Eñ wat openbaringe hebt ghy van uwe verkiesinghe? Als dit ghedachte heeft eenmael yemant bevangē/ so wort hy daer door sonder ophouden met sware quellinge geeruyst/ of gantschelick verslagen. Ick en begeere voorwaer met geen ander seker bewijs te bevestigē/ hoe seer verkeerdelic sulcke menschē van de predestinatie dencken/ dan met dese selve bevindinge. Want de mensche en can met geen schandelicker dwalinge bevangē worden/ dan daer door de conscientie van hare vrede eñ gerusticheyt die sy met God heeft/ wort afgeworpen eñ verstoort. Daerom ist dat wy schipbreucke vreesē/ so moeten wy ons sorchvuldichlick voor dese steenrotse hoeden / aen de welcke men hem nimmermeer en stoot sonder verderf. Ende voorwaer hoewel de handelinghe der predestinatie is als een sorghelicke zee gheacht / soo wordt nochtans in de ondersoeckinghe daer van / een seker ende geruste/ jae oock een behaghelicke vaert ghevonden/ ten zy dat yemant van selfs soeckt in perijckel te comen. Want ghelijck die hen selven in eenen dootlicken afgront worpē/ die den eeuwigē raet Gods sonder sijn woort ondersoecken / om van

Om die oorsake/ soo ist dat in dese ende nabo genoe de vijf afdeylinge gehandelt worde van de sekerheyt der salicheyt teghen het bespringen des Satans.
Des welcken voornaemste argumenten zijn dese.
1. Die crachtige beroepinge.
2. Christus door den geloove aengenomen.
3. Die bescherminge ende sorghe Christi, die de uytvercoren bewaert.
Wy en moeten gheensins in de verborgen camer der goddelicker wijsheyt doorbreken/ om aldaer te verstaen wat van ons besloten soude zijn voor den Richterstoel Gods.

 haer

haer verkiesinghe seker te zijne: alsoo gheerijgen die uytnemēde vrucht daer uyt diese wel ordentlick ondersoecken / ghelijckse in 't woort Gods vervaet is. Soo sal dan dit de wech zijn waer door wyse sullen ondersoecken/ te weten/ dat wy van de roepinge Gods beginnen/ ende in de selve eyndighen: dewijle God ons wil daer mede als met een merck bevestinghen eñ verseckeren/ soo veel als van sijnen raet can gheweten worden. Hoewel dit en verhindert de gheloovighe niet te ghevoelen dat de weldaden die sy dagheliex ontfanghen / uyt de verborghen aenneminghe comen: ghelijck sy spreken by Esaiam/ segghende: Ghy hebt wonderlicke dingen gedaen/ uwe oude ghedachten zijn waerachtich ende ghetrouwe. Maer op dat dese ghetuyghenisse niemande en schijne swack ende cranck te zijne: soo laet ons overdencken wat grooter claerheyt eñ sekerheyt sy ons aen brengt. ‡ Van welcke sake Bernardus bequamelick spreeckt: want als hy van de verworpene gesprolien heeft / soo seyt hy daer na: Het voorneme Gods staet/ de sententie des vreets staet over de ghene die hem vreesen/ haer quaet deckende ende haer goet loonende: so dat op wonderlicke wijse niet alleenlic het goede / maer oock het quade ghedijet tot goet. Wie sal de uytvercorene Gods beschuldighen? Het is my ghenoech tot alle rechtveerdicheyt / dat my die alleen ghenadich is / dien ick alleen ghesondicht hebbe. Al wat hy voorgenomen heeft my niet toe te rekenen/ dat is ghelijck of het niet gheweest en ware. Ende weynich daer nae: O dit is een plaetse der waerachtiger ruste/ de welcke ick niet t'onrechte soude een slaepcamer noemē/ in de welcke God niet ghesien wordt als verstoort door toornicheyt / noch beroert door sorchvuldicheyt: maer sijn wille wordt daer in beproeft/ goet/ welbehaghende/ eñ volmaeckt te zijne. Dat gesicht en verschrict niet/ maer is behaghelick ende versoet / het en verweckt gheen ongheruste curieusheyt/ maer stiltse: het en vermoeyt de sinnen niet/ maer maectse gerust. Hier rustmen waerachtichlick. De vreedsame God maeckt alle dingen vreedsaem/ ende God te vreden sien is gherust zijn.

Maer sullen ons beginsel nemen van de roepinghe Gods ende in de selve eyndighen.

Esai.25.1.

Dwelck met een bequame spreucke van Barnardus bevesticht woort.
‡ Serm.23. super Cantic.

5 Ten eersten ist dat wy de vaderlicke goedertierenheyt ende gonste Gods / tot ons soecken/ soo moeten wy onse oogen tot Christum wenden / in den welcken alleen de ziele des Vaders rust. Ist dat wy de salicheyt / het leven/ ende de onsterffelickheyt des hemelschen rijcx soecken/ soo en moeten wy oock hierom tot gheenen anderen vlien: dewijle die eenige is de fonteyne des levens/ ende de ancker der salicheyt/ eñ de erfgenaem des hemelschen rijcx. Nu waer toe dient de verkiesinghe/ anders dan op dat wy van den hemelschen Vader tot kinderen aenghenomen zijnde/ door sijn gonste/ salicheyt ende onsterffelickheyt vercrijgen? Hoe veel men ondersoeckt ende overleyt/ so salmen nochtans bevinden/ dat het uyterste eynde daer van niet voorder en streckt. Daerom de gene die God tot kinderen aen neemt/ die en wort niet gesept/ dat hyse heeft in hem selven uytvercoren/ maer in sijnen Christo: want hy en kondese niet lief hebben anders dan in hem: noch met de erve sijns rijcx vereerlicken/ waren sy niet eerst Christi medeghenooten ghewordden. Ist dat wy in hem zijn uytvercoren / soo en sullen wy de sekerheyt onser salicheyt niet in ons selven vinden: Jae niet selfs in God den Vader / ist dat wy hem naeckt sonder den Sone bedencken. Soo is Christus dan een spieghel in den welcken wy onse verkiesinhe behooren te aenmercken / ende moghen aenmercken sonder bedroch. Want dewijle Christus die is / in wiens lichaem de hemelsche Vader heeft voorghenomen te planten ende in te lijven / de gene die hy van der eeuwicheyt aen heeft willen sijne maken / op dat hy alle de ghene die hy als leden Christi belient / voor sijne kinderen houde/ soo hebben wy ghenoech clare ende vaste getuygenisse dat wy in den boeck des levens zijn geschreven/ ist dat wy met Christo ghemeynschap hebben. Voort / hy heeft ons seker ghemeynschap in hem ghegheven / als hy door de predikinge des Euangelij betuycht heeft/ dat hy ons is van den Vader ghegheven / om dat hy met alle sijne goeden soude onse zijn. Wy worden geseyt dat wy hem aen doen / in hem wassen ende vereenicht worden/ op dat wy leven: om dat hy leeft. Dese leere wort soo dickmael verhaelt: Hy en heeft sijnen eenichgheboren Sone niet ghespaert / op dat soo wie in hem ghelooft / niet en verderve. Ende soo wie in hem ghelooft / van dien wordt ghesept dat hy is doorghegaen van de doot in het leven. Op dit gevoelen noemt hy hem selven het broot des levens / het welcke soo wie eet / die en sal in der eeuwicheyt niet sterven. Dese (segge ick) is ons een ghetuyghe gheweest/ dat alle de ghene die hem met den geloove ontfanghen / sullen van den hemelschen Vader voor kinderen ghehouden worden. Ist dat wy yet meer begheeren dan onder de kinderen ende erfghenamen Gods gherekent te worden/ soo moghen wy opklimmen boven Christum. Maer ist dat dit het uyterste eynde is / soo doen wy seer dwaselick / als wy buyten hem soecken dat wy nu in hem verkreghen hebben / ende in hem alleen can ghevonden worden? Boven desen/ dewijle hy is de eeuwighe wijsheyt des Vaders/ de onveranderlicke waerheyt / ende onbeweechlicke raet / soo en moeten wy niet vreesen dat het ghene dat hy ons door sijn woort verhaelt/ soude oock op het alderminste verscheyden zijn van den wille des Vaders/ den welcken wy soecken: Jae opent ons dien veel meer ghetrouwelick hoedanich hy van den beginne gheweest zy / ende altijts sal wesen. Het ghebruyck deser leere moet oock in onse gebeden sijn cracht hebben. Want hoewel het gheloove der verkiesinge ons tot de aenroepinghe verweckt ende moet gheeft/ soo doen wy nochtans verkeerdelick/ als wy ons ghebed doende/ Gode onse verkiesinghe aldus voor stellen: Heere ist dat ick uytvercoren ben/ soo verhoort my: want hy wil dat wy met sijne beloftē te vrede zijn/ ende niet in eenich ander dinck en soecken te weten/ of hy ons sal verhooren. Dese voorsichticheyt sal ons van vele stricken ontwerren ist dat wy weten wel eñ behoorlick te gebruycken dat wel ende rechte gheschreven is: ende niet onvoorsichtichlick herwaerts ende ginswaerts en trecken dat behoort op seker mate verstaen te zijne.

Het fondament deser beroepinge ende verkiesinge is Christus.
Esa.42.1.
Matt.3.17. ende 17.5.
Marc.1.11 ende 9.7.
Luc.3.22. ende 9.35.
2.Pet.1.17.
Joan.6.35. ende 7.37.38.

Ephes.1.4.

Die op desen alleen niet en rust die en can van sijne verkiesinge niet verseckert wesen.

Apoc.3.5. ende 20.12. ende 21.27.

Phil.4.3.

Rom.8.32.

Joan.3.15.

Joan 5.24.

Joan.6.35.

Want het gheloove is een uytlegster des eeuwighen raets Gods van onse salicheyt.

6 Daer is oock noch een ander vasticheyt onser verkiesinghe/ om onse betrouwen te bevestighen/ de welcke (ghelijck wy geseyt hebben) met onse roepinghe vereenicht wort. Want de gene die Christus door de kennisse sijns naems verlicht/ ende tot den schoot sijnder Gemeynte aenneemt / die selve wort hy geseyt tot sijn trouwe ende bescherminghe aen te nemen. Ende alle die hy aen neemt / die worden gheseyt hen van den Vader bevolen ende betrout te sijne / op dat sy tot het eeuwighe leven bewaert worden. Wat willen wy? Christus roept met luyder stemme / dat de Vader heeft in sijn bescherminghe ghegheven / alle die hy wil salich hebben. Daerom ist dat wy willen vernemen of

Een ander vasticheyt onser verkiesinge is de bescherminge Christi ens es Heeres.

Joan.6.37.39. ende 17.6. ende 12.

God

God voor onse salicheyt sorge draecht / soo laet
ons soecken of hyse heeft Christo bevolen : den
Hoe ons salicheyt bewaert wordt.
welcken hy heeft tot eenen eenigen Salichma-
ker aller der sijnen ghestelt. Nu ist dat wy twij-
felen oft Christus ons heeft in sijn trouwe ende
bewaringe aengenomen / so neemt hy die twij-
Joan. 10.3.
felinghe wech / als hy hem selven gewillichlick
tot eenē Pastoor ende Herder voorstelt/ende be-
tuycht dat wy sullen in het getal sijnder schapen
wesen/ist dat wy sijn stemme hooren. Soo laet
ons dan Christum aennemen / dewijle hy ons
is vriendelick voorgestelt/ende te gemoete comt:
hy sal ons onder sijn kudde rekenen / ende in sij-
1. Tegenworpinge/ van den toecomenden staet.
nen stal besloten houden. Maer wy zijn benaut
van het ghene dat ons namaels mach over co-
men. Want gelijck Paulus leert ≠ dat die geroe-
≠ Rom. 8. 30.
pen worden die te voren zijn vercoren gheweest:
alsoo leert oock Christus / dat daer vele geroepen
Matt. 22. 14.
zijn/maer weynige uytvercoren. Ja oock Pau-
lus selve vermaent ons op eē ander plaetse niet
1. Cor. 10. 12
te gherust te zijne/seggende: Soo wie wel staet/
Rom. 11. 20
die siet toe dat hy niet en valle. Item: Zijt ghy
in het volck Gods gheplant ‡ en wilt niet hoo-
veerdich zijn/maer vreest: want God can u we-
2. Van de volherdinghe.
derom af snijden/ om andere daer in te planten.
Eyndelick/ wy worden genoech door bevindin-
ghe gheleert / dat de roepinghe ende het geloove
niet veel en zijn/ten zy dat de volherdinghe daer
toe come / de welcke niet en is allen ghegheven.
Beantwoordinge op de eerste tegenworpinge.
Maer Christus heeft ons van dese sorchvuldic-
heyt bevrijt. Want dese beloften gaen oock den
toecomenden tijt aen: ‡ Al wat my mijn Vader
gheeft / dat comt tot my : ende de ghene die tot
‡ Joan. 6. 37. 40.
my comt / en sal ick niet wech worpen. Item/
Dit is de wille des Vaders die my heeft gesson-
den / dat ick niet en verliese uyt allen die hy my
ghegeven heeft: maer dat ickse verwecke in den
Joan. 10. 27.
laetsten dach. Item/ Mijne schapē hooren mijn
stemme/ende volghen my na. Ick kennese ende
gheve hen het eeuwighe leven / noch sy en sullen
in der eeuwicheyt niet vergaē/ noch daer en sal-
se niemant uyt mijn hant trecken. De Vader
diese my ghegeven heeft die is meerder dan alle:
ende niemant en canse uyt de handē mijns Va-
Matt. 15. 13.
ders grijpen. Wederom als hy seyt : Alle boom
welcken mijn Vader niet gheplant en heeft/ sal
Beantwoordinge op de laetste.
uytgheroeyt worden/ soo gheeft hy daerentegen
te kennen / dat de ghene die in God ghewortelt
zijn / nemmermeer en connen van der salicheyt
uytgeroeyt wordē. Hier mede comt ooc over eē/
1. Joan. 2. 19.
dat Joannes seyt: Hadden sy uyt ons geweest/
soo souden sy met ons ghebleven hebben. Hier
Rom. 8. 38.
uyt comt oock de groote roem Pauli tegen het
leven ende de doot/ tegen het voorleden ende het
toecomende : welcke roem moet in de gave der
volherdinghe ghefondeert zijn. Daer en is oock
gheenen twijfel aen dat hy dese sententie allen
Phil. 1. 6.
uytvercorenen toevoecht. Op een ander plaetse
seyt de selve Paulus : Die in u het goede werck
begonnen heeft / die sal het volbrenghen tot in
den dach Christi. Ghelijck oock David doe sijn
gheloove begonde te verswacken / heeft op dit
Psal. 138. 8.
steunsel gherust : Ghy en sult het werck uwer
handen niet verlaten. Het is oock sonder twijfel
dat Christus voor alle de uytvercorene bidden-
de / oock dat selve bidt dat hy badt voor Petro/
Luc. 22 32.
te weten dat haer geloove nemmermeer en ver-
gae. Maer uyt wy besluyten / dat sy buyten het
perijckel der afvallinge zijn / om dat de Sone
Gods om stantvasticheyt haerder salicheyt bid-
dēde/niet en is ūstootē geweest. Wat heeft Chri-
stus gewilt dat wy hier uyt soudē leerē/anders
dā dat wy betrouwē dat wy sullē eeuwichlic sa-
lich wesē/om dat wy eēmael zijn sijne geworde.

7 Maer het gheschiet dagelicx dat de gene die
Inrede tegen de antwoort der eerster tegenworpinge/ welcke schijnen vercoren te zijn/die wijcken dickwils af.
schenen Christo toe te comen / wederom van
hem afwijcken ende vallen. Jae te dier selver
plaetse daer hy betuycht † dat uyt de ghene die
hem van sijnen Vader ghegheven waren / nie-
mant en is verloren/daer heeft hy nochtans den
sone des verderfs uytghenomen. ‡ Dat is wel
waer: maer het is oock alsoo seker/ dat de sulcke
noyt en hebben aen Christo ghehecht gheweest
† Joan. 17. 12.
met sulck betrouwen des herten als met welck
ick segghe / dat de versekertheyt onses gheloofs
‡ Antwoort 1. Joan. 2. 19.
bevesticht is. Joannes seyt : Sy zijn van ons
uytghegaen / maer waren uyt ons niet. Want
hadden sy uyt ons gheweest / soo souden sy oock
by ons ghebleven hebben. Ick en versake niet
Wederlegginge van een tegensprekē.
dat sy sulcke teeckenen der roepinge hebben als
de uytvercorene : maer ick versake dat sy die se-
ker bevestinge der verkiesinge hebben / de welc-
ke ick de gheloovighe ghebiede uyt het woort
des Euangelij te nemen. Daerom en moeten
sulcke exempelen ons gheensins beroeren noch
soo bewegen/dat wy niet en souden vreedsaem-
lick op de belofte des Heeren rusten/daer hy ver-
Joan. 3. 16. ende 6. 39.
condicht dat die alle hem zijn van dē Vader ge-
gheven / van de welcke hy woort met waerach-
tighen geloove aengenomen : ende dat niemant
van dien/der welcker bewaerder ende herder hy
is / en sal verloren gaen. Van Juda sullen wy
De plaetse Pauli/daer hy waerschouwinge doet van de sorgloosheyt/wordt verclaert/ ende hoedanige in een vreese van den uytvercoren vereyscht wordt.
weynich hier nae segghen. Paulus en ontraet
den Christenen de enckel gherusticheyt niet/
maer die slaperighe ende ongheboden gheru-
sticheyt des vleeschs / de welcke grootsheyt/
hooveerdicheyt / ende verachtinghe des naesten
mede brengt / ootmoedicheyt/eerbiedinghe ende
vreese Gods uytwischt/ende de ontfangen ghe-
nade doet vergheten. Want hy spreeckt tot de
Heydenen / ende leert hen dat sy niet en moeten
hoveerdelick ende onbeleefdelick de Joden be-
spotten/om dat die verworpen / ende sy in haer
plaetse ghestelt waren. Hy eyscht oock vreese/
niet waer door sy verschrickt ende wanckelbaer
souden worden: maer waer door sy onderwesen
worden om de ghenade Gods met ootmoedic-
heyt te ontfangen / ende het betrouwen op hem
niet verminderi en wordt/ ghelijck ergens ghe-
seyt is. Boven desen en spreeckt hy niet eenen
yeghelicken bysonder aen / maer spreeckt tot de
secten int ghemeyne. Want doe de Ghemeynte
in tween ghedeylt was/ ende de haet ende nijdt
twist maeckte/ soo vermaende Paulus de Hey-
denen dat het hen behoorde eē oorsake der vreese
ende maticheyt te zijne / dat sy in de plaetse des
Heylighen ende sonderlicken volcx ghestelt wa-
ren. Ende daer waren onder hen vele opgebla-
sene/den welckē het nut was/dat haer ydel ver-
waentheyt wederlept worde. Voort wy heb-
ben ergheus gheleert/dat onse hope tot den toe-
comenden tijt streckt/ooc over de doot/ ende dat
geē dinc der naturere der hope meer contrarie is/
dā te twijfelē wat namaels vā ons sal geschiē.
8 Die woorden Christi dat vele geroepen ende
Verklaringe des spreucx/ datter vele geroepen zijn/ ende weynige uytvercoren.
weynige uytvercoren zijn / worden seer qualick
op sulcke wijse verstaē. Daer en sal niet twijfel-
achtich noch duyster wesen / ist dat wy weten
dat uyt het ghene dat boven ghehandelt is / be-
hoort claer te zijne/te wetē/dat daer tweederley
roepinghe is. Want daer is een algemeyn roe-
Tweederley beroepinghe.
pinge/door de welcke God door de uytwendige
vercondinge des woorts alle menschen even ge-
lijck tot hem roept : ooch de gene dien hy de roe-
pinghe tot een reucke des doots ende materie
der swaerder verdoemenisse voorstelt. Ende
daer is een ander sonderlinghe roepinghe/ waer
door hy ghemeynlick ghewerdicht alleenlick

 de ghe-

de gheloovige te roepen: als hy door de inwendighe verlichtinghe sijns Gheests / maeckt dat het ghepredickte woort in hare herten blijft. Nochtans maeckt hy ooc somtijts die deelachtich / die hy alleenlick voor eenen tijt verlicht / ende daer na om haerder ondanckbaerheyt wille verlaet / ende met meerder blintheyt slaet. Als de Heere nu sach dat het Euangelium wijt ende breet vercondicht / van velen veracht / ende van

Matt.22.2

weynighen in weerde gehouden was: soo heeft hy ons Gods onder eens Coninex persoon beschreven / de welcke een groote maeltijt bereydende / heeft sijne roepers ende nooders alomme uytghesonden / om eenen grooten hoop volcx te roepen ende nooden / ende heeft nochtans van weynighen vercreghen dat sy souden comen: dewijle een yeghelick sijn verhinderinghe voortbrengt tot onschult / soo dat hy ten eynde als die ghenoode weygherden te komen / bedwonghen wert te roepen ende te nooden soo wie hy alomme in de wechscheyden vandt. Dat die parabel ofte ghelijckenisse dus verre is van de uytwendighe roepinghe te verstaen / dat can een yeghelic wel sien. Daer nae beschrijft hy dat God als een goede weert / de tafelen omme gaet om sijne gasten vriendelick te ontfanghen / ende dat hy niet en lijd dat yemant met den bruyloft-cleede niet verciert zijnde / soude die feestelicke maeltijt met sijn onreynicheyt onteeren. Ick bekenne dat dit te verstaen is van de ghene die door de belijdinghe des gheloofs in de Ghemeynte komen / maer niet de heylichmakinge Christi niet bekleet en zijn. Sulcke onteeringhen / smeeren ende peften sijnder Ghemeynte en sal God niet eeuwichlijck lijden / maer salse uytworpen / ghelijck haer onreynicheyt verdient. Soo zijn dan weynighe uytvercoren uyt den grooten ghetale der gheroepenen: maer niet met de roepinghe uyt de welcke wy leeren dat de geloovige moeten haer verkiesinghe bevestigen. Want de gemeyn roepinghe is oock den godloosen gemeyn / maer dese sonderlicke brengt den Geest der wedergheboorte mede / de welcke de pant ende segel is der tocomender erve / door den welcken onse herten versegelt worden tot den dach des Heeren.

Ephes.1.13 14.

Somma / dewijle de ghevepnsde hypocriten alsoo wel van de Godsalicheyt roemen als de waerachtighe dienaers Gods / soo vercondicht Christus dat sy sullen tē eynde uytgestooten worden / uyt die plaetse de welcke sy qualick besitten: ghelijck in den Psalm ghesept wordt:

Psal.15.1.

Heere wie sal in uwen tabernakel woonen? Die onnoosel is van handen / eñ suyver van herten.

Psal.24.6.

Item in eenen anderen Psalm: Die is het gheslachte der ghener die Godt soecken / der ghener die het aenschijn des Godts Jacobs soecken. Ende de heylighe Geest vermaent alsoo de gelooviche tot verdraechsaemheyt / op dat het hen niet verdrietelick en zy / dat de Ismaeliten worden met hen in de Gemeynte vermenght: want haer momaensichte sal hen ten eynde afgetrocken worden / ende sy sullen met schande uytgheworpen worden.

Verclaringe van een andere spreucke / datter niemant verloren en is / dan de sone des verderfsnisse. † Joan.17.12.

9 Dit selve is oock de oorsake dat Christus Judam uytneemt (ghelijck boven verhaelt is) als hy seyt / † dat niemant verloren en is / anders dan de sone des verderfs. Het is wel een oneyghen wijse van spreken / maer sy en is niet duyster: want Judas en wert onder de schapen Christi niet gherekent / om dat hy't waerachtichlick was / maer om dat hy de plaetse hielt. Dat de Heere op een ander plaetse seyt dat Judas was met de andere Apostelen vercoren / dat is alleenlick van dē dienst te verstaen. Ick hebbe (seyt hy) twaelve uytvercoren / ende een uyt u is een duyvel.

Joan.6.70.

Te weten / hy hadde hen tot het Apostel-ampt uytvercorē. Maer als hy spreect van de verkiesinghe tot salicheydt / soo stelt hy hem verre buyten het getal der uytverkoorenen / seggende: Ick en spreke niet van allen. Ick weet welcke ick uytverkoozen hebbe.

Joan.13.18.

Ist dat yemant het woort der verkiesinge in dese plaetsen niet en onderscheyt / die verwerret hem selven ellendichlick: maer ist dat het onderscheyden wordt / soo is de sake seer klaer.

Hom.38. Wederlegginge van een tegenspreken tegen de sekerheyt der verkiesinge.

Daerom schrijft Gregorius seer qualick ende schadelick / als hy leert dat wy van onse roepinghe alleenlick seker zijn / ende van onse verkiesinghe onseker / ende vermaentse daer uyt alle tot vreesen ende beven: ende seyt oock dese reden daer by: Want of wy schoon weten hoedanighe wy heden zijn / soo en weten wy nochtans niet hoedanighe wy sullen worden. Maer hy geeft in die plaetse genoech te kennen / hoe hy hem aen desen steen ghestooten heeft. Want dewijle hy de verkiesinge heeft aen dese verdiensten der menschen ghehecht / soo heeft hy oorsake ghenoech ghehadt om de herten te neder te worpen: de welcke hy niet en conde verstrecken / dewijle hyse niet van hem selven af en wende tot het betrouwen op de goetheyt Gods. Hier uyt hebben de gheloovighe eenighe smake van het ghene dat wy in het eerste gestelt hebben: te weten / dat de predestinatie als sy wel overdacht wordt / niet een verscheuringhe des gheloofs / maer eer een seer goede bevestinghe mede brenght. Nochtans en versake ick niet dat de Gheest somtijdts sijne woorden nae de mate onses verstants voecht. Ghelijck als hy seydt: Sy en sullen in het verborghen mijns volcx niet wesen / ende en sullen in het ghetal mijnder dienstknechten niet ghescreven worden.

Ezech.13.9.

Gelijck of Godt begonste die in den boeck des levens te schrijven / die hy onder het ghetal der sijner rekent: hoewel wy weten oock door Christi ghetuyghenisse / dat de namen der kinderen Godts zijn / van den aenbeginne in den boeck des levens geschrevē.

Luc.10.20. Phil.4.3. Apoc.3.5. Psal.69.29. Exod.32.32. Psal.69.29.

Maer met die woorden Ezechielis / wordt enckelick beteeckent de verworpinge der gheener die schenen onder de uytverkorene de voorneemste te zijne: gelijck in den Psalm geseyt wort: Laetse uytgewischt worden uyt den boeck des levens / ende laetse met de rechtveerdighe niet gheschreven worden.

Die plaetsen verclaert zijnde welcke worden voortghebracht tegen de sekerheyt der verkiesinge so worden dese ende navolgende afoepinghe gehandelt van de heerlickheyt der beroepinghe.

10 Maer de gene die uytvercoren zijn / en worden niet terstont van des moeders buyck aen / noch oock alle op eenen tijdt door de roepinghe in den Schaepstal Christi vergadert / maer gelijck het God belieft hen sijn genade uyt te deelen. Eer sy tot dien oppersten Pastoor versamelt worden / soo dwalen sy in de gemeyn woestijne verstropt zijnde / ende en hebben geen onderschept van andere menschen / anders dan dat sy door sonderlicke barmherticheyt Godts beschermt worden / op dat sy niet in de eeuwighe doot en vallen. Daerom ist datmen dese aensiet / soo salmen Adams gheslachte daer in sien / het welcke eē reucke der gemeyner verdorventheyt uyt gheeft. Dat sy niet tot in de uyterste boosheyt en vallen / dat en geschiet niet door eenighe goetheyt die hen is aengeboren / maer om dat de ooge Gods de wake houdt / ende sijn hant uytghereckt is over haer salicheyt.

Psal.121.4.5.

Want de ghene die droomen dat in de uytvercorene is van der gebooorten aen / ic en weet niet wat zaet der verkiesinge ingeplant / door wiens cracht sy altijts souden tot Godtsalicheyt ende vreese Gods beweecht zijn: hier van en hebben sy gheen

auto-

autoritept der Schriftuere / ende worden selfs door de bevindinghe overwonnen. Sy brengen wel weynighe exempelen voort om te bewijsen dat sommighe uytvercorene oock eer sy verlicht waren/niet en zijn van der religie vreemde gheweest/te weté/† dat Paulus in sijn phariseischap heeft onstraffelick geleeft: ‡ dat Cornelius heeft door sijne aelmoessen ende ghebeden Gode aenghenaem gheweest/etc. Van Paulo laten wy 't hen toe/ maer wy seggen dat sy in Cornelio onrecht hebben: want het is openbaer / dat hy doe verlicht ende wedergheboren was/ soo dat hem niet en ghebrack anders dan een klare openbaringhe des Euangelij. Maer wat sullen sy met die seer weynighe exempelen bewijsen? dat alle de uytvercorene zijn altijts met den Geest der Godtsalichept begaeft? Dat en konnen sy niet meer doen dan yemandt Aristidis Socratis, Xenocratis, Scipionis, Curii, Camilli, ende sulcker anderer oprechtichept bewijsende / soude connen daer uyt besluyten/ dat alle de ghene die in de blintheyt der afgoderije verlaten zijn / nae heylichept ende eerbaerhept ghestaen hebben. Jae de Schriftuere is meer dan in een plaetse openbaerlick teghen hen. Want die stadt der Ephesien voor de wedergeboorte die van Paulo beschreven wort en laet niet een graenken deses zaets.* Ghy waert/sept hy/doot in feylen eñ zonden/in de welcke ghy wandeldet na den loop deser werelt/ nae den oversten des luchts die nu crachtich is in de kinderen der ongehoorsaemhept/ onder de welcke wy alle voortijdē gewandelt hebben in begheerlicheden onses vleeschs/ doēde dat onsen vleesche ende vernufte behaechde. Ende wy waren van natuere kinderen des toorns ghelijck oock de andere. Item gedencht dat ghy voortijden waert sonder hope / eñ hadt gheenen God in de werelt. Item/ Ghy waert voortijden duysternisse/maer zijt nu licht in den Heere/wandelt als kinderen des lichts. Maer sy willen moghelick dese ghetuyghenissen verstaen/ van de onwetenthept des waerachtighen Gods/ in de welcke sy ooc bekennen dat de uytvercorene zijn eer sy geroepen worden. Hoewel dit ware eē onbeschaemde verdraeyinge/ dewijle hy daer uyt besluyt / dat sy nu niet meer en moeten lieghen noch stelen: wat sullen sy nochtans antwoorden op de andere plaetsen? gelijck tot de Corinthen/ daer hy vercondicht hebbende dat noch hoereerders / noch afgoden dienaers/ noch overspeelders / noch oncuysche / noch die by mannen ligghen/ noch dieven / noch gierige/ eñ sullen erfgenamen worden des rijcx Gods/ so sept hy terstont daer by /dat de Corinthen eer sy Christum kenden/hebben met de selve zonden bevanghen gheweest / maer dat sy nu zijn door het bloet Christi afgewischt eñ door den Geest bevrijt zijn. Item een ander plaetse tot de Romeynen: Gelijc ghy uwe leden gegeven hebt tot dienstknechten der onreynichept/ eñ ongherechtichept tot ongerechtichept/ begeeft die nu alsoo tot dienstbaerhept der rechtveerdichept. Want wat vrucht hadt ghy daer uyt / waer van ghy u nu met rechte schaemt/etc.

Eenige exempelen/ daer mede sommige bestaen te bewijsen/ dat het zaet der verkiesinge van de geboorte af in der uytvercoren herten ingeplant is.
† Phil. 3.5.
‡ Actor. 10. 2.
1 Antwoort Dat een ofte twee exempelen geenen regel en maken/ dwelck bevesticht/ wort met een contrarie exempel.
2 Antwoort De Schrifture tegenspreeckt sulcke dwalinge.
** Ephes. 2.2*
Ephes. 2.12
Ephes. 5.8.
Wederlegginge van een uytvlucht.
Ephes. 4.28
3 Antwoort genomen van des Apostels uytgedructe getuygenissen.
2. Cor. 6.9. 10.12.
Rom. 6.19.

11 Ic bidde u/ wat zaet der verkiesinge was daer doe spruytende in dese die in haer gantsche leven menichsins ontreynicht zijnde/in seer schandelicke ende grouwelicke zonde wenteldē? Hadde hy willen na sulcker menschen gevoelen spreken/so moeste hy bewesen hebben/ hoe grootelick sy behoorden God te dancken voor sijn weldaet/door de welcke sy bewaert waren / om dat sy niet en souden in sulcke schandelicke zonden vallen. Also moeste oock Petrus de sijne tot danckbaerhept vermaent hebben / om dat gheduerighe zaet der verkiesinghe. Maer hy vermaentse daerenteghen dat het ghenoech is dat sy in den voorleden tijt de wellusten der Heydenen volbracht hebben. Maer of wy tot exempelen comen? Hoedanich een zaedt der rechtveerdichept was voor het geloove in Rahab die een hoere was? Item in Manasse/doe hy Jerusalem verwede ende by nae verdranck mit bloet der Propheten? Item in den Moordenaer / die ten eynde als hy sijnen laetsten adem soude uytgheven/ heeft op beteringhe ende bekeeringe gedacht? Daerom laet varen sulcke argumenten/ die de curieuse menschen lichtveerdichlick dichten sonder Schriftuere. Ende laet ons houden dat de Schriftuere sept/te weten/ dat wy alle te gelijcke hebben als verloren schapen gedwaelt/ ende dat een yghelick is afghewecken tot sijnen wech/dat is tot het verderf. De gene die de Heere heeft voorgenomen uyt desen stroomwal des verderfs t'eenigen tijde te verlossen/ die stelt hy uyt tot bequamen tijt: ende bewaertse daerentusschen alleenlick dat sy niet in onvergevelicke lasteringhe en vallen.

Wtlegginge ende bevestiginge van de verantwoort
1. Pet. 4.3.
Josua. 2.1.
2. Reg. 21. 16.
Luc. 23.24.
Esa. 53.6.
1. Pet. 1.25.

12 Ghelijck Godt door de cracht sijnder roepinghe de salichept sijnder uytvercorenen volbrengt / tot de welcke hy door sijnen eeuwighen raet verordent heeft: alsoo heeft hy oock sijne oordeelen teghen de verworpene / door de welcke hy sijnen raet volbrengt/ welckē hy van hem heeft voorghenomen. Daerom de ghene die hy tot de eeuwighe doot gheschapen heeft / om dat sy instrumenten sijnder toornichept/ ende exempelen sijnder strengichept souden worden / die berooft hy somtijdts van de macht om Godts woort te hooren / somtijdts verblint hyse meer/ ende maecktse onverstandigher door de vercondinge sijns woorts/op dat sy tot haer eynde comē. Hoewel van het eerste ontellicke vele exempelen zijn/soo sullen wy nochtans alleenlick een voortbrenghen/dwelck boven andere claer ende merckelic is. Daer waren ontrent vier duysent jaren voor de toekomste Christi voorleden / in de welcke Godt het licht der saligher leere heeft allen Heydenen verborghen. Ist dat yemandt antwoort dat sy sulcke groote weldaet niet gecreghen en hebben / om datse Godt achtede onweerdich te zijne: de nacomers en zijn oock niet weerdigher gheweest / waer van boven de bevindinghe oock Malachias een ghenoechsaem getuyge is/ de welcke haer ongheloovichept/die met grove lasteringe vermenght was/straft/eñ vercondicht nochtans dat de verlosser sal comē. Waerom wort hy dan meer dē nacomeren dan den ouderē gegevē? Hy soude hē selvē te vergeefs quellen die de oorsake hier van soude willen ondersoeckē/die boven den ondoorsoeckelicken raet Gods is. Wy en hebben oock niet te vreesen dat eenich discipel Porphirij sal de rechtveerdichept Gods lasterē/als wyse niet en verantwoorden. Wāt als wy seggē dat niemāt sonder sijn schult verlorē en gaet/eñ dat het door de weldaet Gods comt dat sommige verlost wordē/ so seggen wy overvloedichlick ghenoech om de eere Gods te verclaren/eñ onse uytvluchtē eñ bedeckingen en zijn haer niet noodich. So maeckt dan de opperste Richter sijnder predestinatie eenen wech/als hy de gene die hy eēmael heeft verworpē van de gemeynschap sijns lichts berooft ende in blinthept verlaet. Vā het ander deel sien wy dagelicx vele bewijsingē/eñ hebbē in de Schriftuere vele exempelē. Het woort wort by hondert menschen gepredict/de twintich nement aen met veerdige gehoorsaemhept des geloofs: de andere achtent

Het andere deel des Capittels/ waer in van den verworpenen gehandelt wort. Sommige van dese berooft God van de macht om te hooren sijn woort.
Mal. 4.
Andere verblint ende verhart hy meer door de predicatie sijns woorts.

van geender weerde/ofte bespottent/ofte verworpent/ofte vervloeckēt. Ist dat yemāt antwoort dat de verscheydenheyt die onder hen is / comt door verkeertheyt ofte boosheyt : daer mede en wort noch niet genoech gedaen/want de andere souden ooc niet de selve boosheyt bevangen worden/ ten ware datse God door sijn goetheyt beterde. Daerom sullen wy altijts verwerret blijven / ten zy dat ons de reden Pauli te hulpe comen: Wie onderscheyt u? Waer mede hy te kennen gheeft/ dat sommighe boven de andere verheven worden / niet door haer eyghen deucht/ maer door de eenighe ghenade Gods.

1.Cor.4.7.

Ende daer en can geen ander reden gegeven worden/ waerom dat God alsoo handelt/dan om datse vaten des toorns zijn/ tot versmaetheyt ende verderf bereyt.

13 Waerom geeft hy 't dan den desen/ eñ gaet de ander voor by? Lucas seyt d'oorsake/te wetē: † Om dat die tot het leven verordent zijn. Wat sullen wy dan van de andere ghevoelen/anders dan om dat sy zijn vaten des toorns/ verordent tot schande? Daerom en laet ons niet schamen met Augustino te spreken/de welcke seyt: ‡ God conde den wille der boosē wel goet makē/want hy is almachtich. Hy conde dat voorwaer wel doen. Waerom en doet hy 't dan niet? Om dat hy niet en wil. Waerom hy niet ghewilt en heeft/dat staet by hem. Want wy en moetē niet wijser zijn dan het betaemt. Eñ dit sal veel beter wesen dan met Chrysostomo uytvlucht te soecken / segghende dat God treckt den ghenen die wil ende sijn hant uyt steeckt om te hulpe te hebbē/ op dat also het onderscheyt niet in Gods oordeel / maer alleenlick in het goetduncken der menschen schijne gheleghen te zijne. Maer het is so verre dat de mensche soude door sijn eygen roeringhe tot God comen / dat oock den Godsalighen ende godvreesenden sonderlicke inghevinghe des Gheests noodich is. Lydia de purpurvercoopster vreesde God / ende nochtans moeste haer herte gheopent worden om de leere Pauli te hooren/ ende voortgane daer in te doē. Dit en is niet alleenlick van eē vrouwe gesproken: maer oock op dat wy weten dat eens yegelicx voortganck in de Godsalicheyt is / een verborghen werck des Gheests. Men moet voorwaer hier aen niet twijfelen/ dat de Heere velen sijn woort sendt / der welcker verblintheyt hy wil meerder maken. Want waerom doet hy so vele geboden tot den Coninck Pharao dragen? doet hy dat als hopende hem door so vele bootschappen te versoeten? Jae eer hy begonde heeft hy het eynde ende de uytcomste te voren gheweten/ ende voorseyt. Gaet (seyde hy tot Mosen) ende vercondicht hem mijnen wille/ ende ick sal sijn herte verharden/ op dat hy niet gehoorsaem en zy. Also oock / als hy Ezechielem verweckt/ so seyt hy te voren dat hy hem sendt tot een wederspannich ende hartneckich volck : op dat hy niet en verschricke als hy siet dat hy tot de doode spreeckt. Alsoo voorseyt hy Jeremie/dat sijn leere sal wesen tot een vyer / om het volck als stoppelen te verderven. Maer de Prophetie Esaie dringt noch feerder/ want de Heere sendt hem/seggēde aldus: ‡ Gaet ende segt tot de kinderen Israel : Hoorende sult ghy hooren/ ende niet verstaen: siende sult ghy sien/ ende niet weten. Verhart het herte deses volcx/eñ verswaert hare ooren / ende besmeert hare ooghen : op dat sy moghelick niet en sien met hare ooghen/ ende hooren met hare ooren /ende met hare herte verstaen/ op dat sy hen bekeerende / salich worden. Siet hy spreeckt tot hen/ maer op dat sy te doover worden: hy ontsteeckt sijn licht/maer op dat sy te blinder worden: hy brengt sijn leere voort/ maer op dat sy daer door te onverstādiger worden : hy ghebruyckt middelen / maer op dat sy

† Act.13.48.
‡ Lib.2. de Gen.ad litteram cap. 10.
Homil.de conver. Pauli.
Actor.16.14
1.Bevestiginge genomen van contrarie exempelen der uytvercorenen.
2.Van het bequame exempel Pharaons.
Exod.4.21.
Ezech.2.3. ende 12. 2.
Jere.1.10.
En des Joodschen volcx voor ende nae de Menschwerdinge Christi.
‡ Esai.6.9.

niet salich en worden. Ende Joannes brengt de Prophetie voort/ betuygende dat de Joden niet en conden de Leere Christi gelooven/om dat dese vloeck Gods over hen was. Dit en can oock niet wederleyt worden/ dat God den genen die hy niet en wil verlicht hebben / sijn leere in parabolen bedeckt voorstelt / soo dat sy daer door gheenen voortganck en doen/anders dan dat sy in meerder plompheyt geworpē worden. Want Christus betuycht dat hy daerom alleenlick den Apostelen de parabolen uyt leyt / de welcke hy by de menichte ghesproken hadde : om dat den Apostelen ghegeven was de verborghentheden des rijcx Gods te wetē/maer der menichte niet alsoo. Maer yemant mochte segghen : Wat wil de Heere als hy die leert van de welcke hy niet en wil verstaen zijn? Aenmerckt van waer dat ghebreeck comt/ende ghy en sult niet langer vraghen. Want hoe groot de duysterheyt oock zy in het woort / soo is nochtans daer altijts lichts ghenoech in om der godloosen conscientie te overwinnen.

Joan.12.39
Matt.13.11.
Marc.4.11
Luc.8.10.

14 Nu moeten wy sien waerom de Heere dat doet/dewijle het openbaer is/dat hy 't doet. Ist dat yemant antwoort/ dat het gheschiet om dat de menschen door godloosheyt / boosheyt ende ondanckbaerheyt sulcx verdiēt hebben: dat woort wel ende met der waerheyt geseyt: maer dewijle de oorsake deser verscheydenheyt noch niet openbaer en is / waerom sommighe tot gehoorsaemheyt ghebogen zijn/ende de andere verhart blijven: als wy dit willen ondersoecken/so moeten wy nootsakelick comen tot het ghene dat Paulus uyt Mose voortbrēgt/te wetē/ datse de Heere van den beginne aen verweckt heeft/om sijnen naem te bewijsen in de gantsche werelt. Daerom dat de verworpene den gheopenbaerden woorde Gods niet ghehoorsaem en zijn / de schult hier van wort wel te rechte der boosheyt ende verdraeytheyt haers herten ghegeven / soo verre men oock daer by seyt / dat sy daerom tot dese verdraeytheyt begeven zijn/om dat sy door het rechtveerdich oordeel Gods (het welcke nochtans ondoorsoeckelick is) verweet zijn/om door hare verdoeminghe de eere Gods te verclaren. Desgelijcx als van de kinderen Heli geschreven wort/ dat sy der goeder vermaninghen niet gehoorsaem en waren / om datse God wilde dooden: soo en wordt daer niet versaeckt/ dat die hartneckicheyt is van haer eygen boosheyt ghekomen : maer daer wordt oock mede te kennen ghegeven/ waerom sy in die hartneckicheyt verlaten zijn/hoewel God hare herte hadde mogen vermorwen : te weten/ om datse God hadde eenmael door sijnen onveranderlicken raet tot het verderf verordent. Hier toe dient ooc dat Joannes seyt. Hoewel hy soo vele teeckenen gedaen hadde / soo en gheloofde niemant in hem: om dat het woort Esaie soude vervult worden/ daer hy seyt: † Heere wie heeft onse woorden gelooft? Want hoewel hy de hartneckighe niet en ontschuldicht/ soo is hy nochtans met die reden te vrede/ te weten/om dat de genade Gods den menschen niet en smaeckt / tot dat de heylighe Gheest de smaecke geeft. Ende als Christus de getuygenisse Esaie voortbrengt : Sy sullen alle van God geleert zijn/ soo en wil hy niet anders seggen dā de Joden verworpē eñ vreemde van de Gemeynte zijn: om dat sy oneerlic zijn: eñ hy en brengt geē ander oorsake voort/dā om dat de belofte Gods hen niet toe en comt. Het welcke bevesticht wordt door de woorden Pauli / daer hy seyt/dat Christus die den Joden een erghernisse / ende den Heydenen dwaesheyt is / den

Vrage/ waerom dat Godt de verworpene verblint.
1.Antwoort
2.Antwoort waer toe wy nootsakelick moeten comen.
Rom.9.7.
1.Sam.2.25.
Bewijs genomen van een clare sprcucke ende getuygenisse uyt de heylighe Schrifture.
Joan.12.37 38.
Ende uyt de getuygenissen des Euangelis.
† Esai.53.1. Rom.19.16
Joan.6.45.
Esai.45.13.
Jetem uyt de sprcucke Pauli.
1.Cor.1.23.

gheroepenen is die cracht ende wijsheyt Gods. Want als hy gheseyt heeft wat gemeynlick geschiet / so wanneer het Euangelium gepredicht wort/te weten/dat de sommighe daer door verbittert worden / ende dat het van sommighen veracht wort/so seyt hy dat het by de geroepene alleenlick in weerde ghehouden wort. Hy hadde dese wel een weynich te voren ghenoemt Gheloovighe/ maer hy en heeft der ghenade Gods/ de welcke voor het gheloove is/haren graet niet benomen: maer heeft meer dat tweede als een verbeteringhe daer by ghestelt/ om dat de ghene die het Euangelium aengenomen hadden / den lof haers gheloofs souden der roepinghe Gods toeschrijven. Gelijck hy oock weynich daer na leert / dat sy van God uytvercoren zijn. Als de godloose dit hooren/ soo clagen sy dat God door onordentlicke macht sijne ellendighe creatueren misbruyckt tot een spel sijnder wreetheyt. Maer dewijle wy weten dat alle menschen so menichsins voor den Richtstoel Gods schuldich zijn/ dat wy van duysent ghevraecht zijnde / niet en connen van een ghenoech doen: soo be ijden wy dat de verworpene niet en lijden / anders dan dat met den seer rechtveerdigen oordeele Gods wel over een comt. Dat wy de oorsake niet claerlick en verstaen daer in moeten wy lijdtsaem zijn / ende niet weygheren sommighe dinghen niet te weten/daer de wijsheyt Gods haer selven in haer hoocheyt verheft.

Tegenworpinge der verworpenen.
Antwoort.

15 Maer dewijle weynige plaetsen der Schrifture plegen hier tegen gebracht te worden / in de welcke God schijnt te versaken dat het door sijn ordeninghe gheschiet: dat de ongherechtige verloren gaen/ anders dan so verre sy tegen sijn roepen hen selven in de doot worpen: soo sullen wy die in het corte uytleggende/bewijsen dat sy teghen de boven-geleerde sententie niet en strijden. Daer wort een plaetse voortgebracht uyt Ezechiel: Dat God niet en wil de doot des sondaers/maer veel meer dat hy hem bekeere / ende leve. Ist datmen dat wil tot het gantsche menschelicke ghestachte strecken / waerom en verweckt hy dan vele menschen niet tot beteringe/ der welcker herten beweghelicker zijn tot ghehoorsaemheyt/ dan der gener die door dagelicksche noodinghe ende roepinghe meer ende meer verhardt worde? Christus betuycht dat de predickinge des Euangelij ende de miraculen meer vruchts souden ghedaen hebben by de Niniviten ende Sodomiten/dan by de Jodē. Daerom ist dat hy wil dat alle menschen salich worden/ hoe comt dat hy den ellendighen die bereyder souden wesen om de ghenade te ontfanghen / de deure der beteringhe niet op en doet? Hier uyt sien wy dat de plaetse met ghewelt ghedraeyt wort/alsmen den wille Gods daer van de Prophete spreeckt/ stelt tegen sijnen eeuwigen raet/ door den welckē hy sijne uytvercorene heeft van de verworpene onderscheyden. Nu ist datmen den rechten sin des Propheten soeckt / hy wil alleenlick den genen die hen selven bekeeren eñ beteren/ hope der vergheving he gheven. Ende dit is de somma/te weten/datmen niet en moet twijfelen dat God bereyt is te vergeven so haest als de sondaer hem bekeert. Soo en wil hy dan des sondaers doot niet/so verre hy des sondaers bekeeringhe wil. Ende de bevindinghe bewijst dit/dat God alsoo wil dat de gene die hy roept/ hen selven bekeere: soo dat hy aller menschen herten niet en geraeckt. Nochtans en moetmen daerom niet segghen / dat Godt bedrieghelick handelt: want hoewel het uytwendighe woort alleenlick maeckt dat de menschē niet ontschuldichlick en zijn / die het hooren / ende niet ghehoorsaem en zijn / so wort hen nochtans waerachtichlick gheacht een ghetuyghenisse der genade Gods / waer door hy de menschen met hem versoent. Daerom laet ons den raet ende het voornemen des Propheten verstaen/ te weten/als hy seyt dat God geen behaghen en heeft in den doot des sondaers / dat hy sulcx seyt / op dat de godsalighe betrouwen dat God bereyt is om hen de zonden te vergheven/ soo haest als sy tot bekeeringhe ende beteringhe gheroert zijn/ ende op dat de godloose gevoelen dat haer schult ghedobbelt wort / om dat sy sulcke groote goedertierenheyt Gods niet aen en nemen / noch danckbaer daer voren en zijn. Soo sal dan de barmherticheyt altijts der bekeeringe ende beteringhe bereyt wesen: maer wien de bekeeringe ende beteringhe ghegeven wort/ dat wort alsoo wel by alle de Propheten ende Apostelen/als by Ezechielem claerlick gheleert. Ten anderen wort die plaetse Pauli voortgebracht / daer hy leert/dat God wil dat alle menschen salich worden: welcke plaetse hoewel sy wat verscheyden is van de boven-verhaelde plaetse des Propheten / soo heeft sy nochtans wat daer mede ghemeyn. Ick antwoorde/dat het ten eersten ghenoech bekent is/hoe God wil dat alle menschen salich worden: want Paulus stelt dese twee dinghen by malcanderen/ te weten/ dat hy wil dat sy salich worden/ ende tot de kennisse der waerheyt comen. Ist dat sy willen segghen/ dat het door den eeuwighen raet Gods vast verordent is/dat sy alle der saligher leere deelachtich worden: waerom seyt dan Moses: Dat daer gheen volck so edel en is tot het welcke God soo naby comt als tot de Joden? Hoe ist ghecomen dat God vele volcken heeft van het licht des Euangelij berooft/waer mede andere begaeft waren? Hoe ist geschiet dat de suyvere kēnisse der Godsaligher leere noyt en is tot sommighe volcken ghecomen / ende dat sommighe nauwe eenich duyster begin daer van gesmaeckt hebben? Hier uyt machmen nu lichtelick verstaen/ wat Paulus wil segghen. Hy hadde Timotheo geboden ghemeyne ghebeden in de Ghemeynte te doen voor Coninghen ende Princen: ende dewijle het scheen wat ongheschickt te zijne / datmen soude God bidden voor sulck eenē aert volcx daer van gheen hope en scheen te zijne (want sy en waren niet alleenlic alle vreemde van het lichaem Christi / maer arbeyden oock met aller macht om sijn rijcke te verdrucken) soo seyt hy daer by/dat sulcke gebeden Gode behaghelick zijn/ de welcke wil dat alle menschen salich worden. Waer mede hy voorwaer niet anders en wil segghen/ dan dat geē orden des volcx en is van den wech der salicheyt uyt ghesloten: maer dat hy veel meer heeft sijn barmhertichteyt uytghestort/ dat hy wil dat alle statē der selver deelachtich worden. Andere sententien en verclaren niet wat God van alle menschen door sijn verborgē oordeel heeft verordent: maer betuyghen dat allen sondaren is vergheving he bereyt / die alleenlick hen selven bekeeren om die te soecken. Want ist dat sy hartneckichlicker dringhen dat hy wil aller menschen barmhertich zijn / so sal ick daer teghen segghen/dat erghens geschreven is / dat onse God inden hemel is / ende doet al wat hy wil. Daerom moetmen dit woort also uyt legghen/dat het over een comt met een ander / dat Moses seyt: * Ick sal barmhertich wesen/dien ick sal barmhertich wesen / ende sal barmhertichteyt doen / dien ick sal barmhertichteyt doen: ‡ Die de menschē uytkiest dien hy barmhertic-

De eerste is uyt Ezechiel. Ezech. 34. 12.
Antwoort.
De plaetse van dese prophetie wort uytgheleyt.
De 2. Tegenworpinge is uyt Paulo. 1. Tim. 2. 4.
Antwoort.
Deut. 4. 7.
Den sin des Apostels.
Psal. 115. 3.
* Exod. 33. 19.
‡ De 3. Tegenworpinge uyt de spreucke der Schrifture: dat Godt hem wil over alle menschen ontfermen.

heyt doen sal / die en deylt sijn barmhertichheyt Antwoort. niet allen menschē. Maer dewijle het claer ende openbaer is / dat Paulus daer niet van eenen yeghelicken mensche / maer van de ordenen der menschen spreeckt / soo ist niet noodich langher hier van te twisten. Hoewel mē moet hier oock mede aenmercken dat Paulus daer niet en seyt/ wat God altijts / ende alomme / ende in allen doet : maer dat het Gode vry is/dat hy Coninghen ende Overheden ten eynde der hemelscher leere deelachtich make/ hoewel sy door haer verblintheyt daer teghen rasen. De 4. Tegenwerpinghe. 2.Pet.3.9. Sy meynen sterckelicker aen te dringhen met dese plaetse Petri/ te weten/ dat God niet en wil dat yemant verloren gaet/maer dat hyse alle ontfangt tot beteringe. Antwoort. Maer dese knoop wort met den tweeden woorde ontdaen:want men mach niet verstaen dat de wille Gods om tot beteringhe te ontfanghen / anders zy dan die alomme in de Schrifture gheleert wort. Voorwaer de bekeeringhe is in Gods hant:of hy alle menschen wil bekeeren dat machmen hem vraghen : dewijle hy belooft sommigen weynighen menschen een vleeschen herte te gheven / den anderen haer steenen herte latende. Ezech.36.26. Het is wel waer/ waert dat God niet bereyt en ware te ontfanghen de ghene die sijn barmhertichheyt soecken soo soude dese sententie te niete worden: Zach.1.3. Bekeert u tot my/en ick sal my tot u bekeeren: maer ick segge dat gheen mensche tot God en komt/anders dan dien God selve voor comt. Waert dat de bekeeringe in des menschen goetduncken stonde/so en soude Paulus niet seggen : 2.Tim.2.25 Of Godt hen moghelick gave dat sy hen bekeerden. Ja ten ware dat de selve Godt/die alle menschen met den woorde tot bekeeringhe vermaent/ sijne uytverkorene door de verborgen roeringhe des geests daer toe brachte / Ier.31.18. soo en soude Jeremias niet segghen : Heere bekeert my/ ende ick sal bekeert worden : want als ghy my bekeert hebt / soo hebbe ick beteringhe ghedaen.

De 5. Tegenworpinge, dat daer schijnt tweederhande wille in God te zijn. Antwoort.

16 Maer yemant mochte segghen/ ist dat het also is/so sal in de Euangelische beloften kleyne versekertheyt wesen / de welcke van den wille Gods ghetuygheniſſe ghevende / verkondighen dat God wil 't gene dat teghen sijn onveranderlick voornemen strijt. Maer ick segghe neen: want hoewel de beloftē der salicheyt algemeyn zijn/soo en zijn sy nochtans niet tegen de predestinatie der verworpenen : soo verre wy de vervullinghe daer van aensien. Wy weten dat de beloften ons dan eerst crachtich zijn / als wyse met den gheloove ontfanghen : daerentegen soo wanneer het gheloove verydelt / so is de belofte oock mede te niete gemaeckt. Ist dat dit de nature der belofte ende des gheloofs is/so laet ons nu sien of dese twee dingen tegen malcanderen strijden/te weten/dat Godt geseyt wort dat hy van der eeuwicheyt aen verordent heeft / wien hy wil sijn gonste bewijsen/ende tegen de welcke hy wil sijn toornicheyt gebruycken : ende dat hy allen sonder onderscheyt salicheydt verkondicht. Ick segghe voorwaer dat sy seer wel over een comen : want als hy also belooft/soo en wil hy niet anders segghen / dan dat sijn barmhertichheyt is allen menschen bereyt/soo verre sy die begheeren ende versoecken:het welcke alleenlick die doen die hy verlicht heeft. Ende hy verlicht de ghene die hy tot de salicheyt ghepredestineert ende verordent heeft. Hier in (segghe ick) is de seker ende onwanckelbare waerheyt der beloften ghelegen/soo datmen niet en can seggen/dat daer eenich gheschil is tusschen de verkiesinghe Gods / ende de ghetuygheniſſe sijnder ghenade die hy sijnen gheloovigen voorstelt. Maer waerom noemt hy alle menschen ? Het eerste tegenspreken: De salicheyt wort allen menschen aengeboden. Te weten/op dat de conscientien der godsaligen te vreedsamelicker rusten/als sy verstaen dat daer geen onderscheyt der sondaren en is/so verre sy ghelooven: ende op dat de godloosen niet en klaghen dat sy Antwoort. geen toevlucht en hebben waer toe sy mochten vluchten van de dienstbaerheyt der sonde / dewijle sy het ghene dat hen voorghestelt wort/ door haer ondanckbaerheyt verwerpen. Daerom dewijle de barmhertichheyt Gods wort door het Euangelium hen beyden voorghestelt : soo maect het gheloove/dat is de verlichtinge Gods/ een onderscheyt tusschen de godsalige ende godloose/soo dat de gheloovige de kracht des Euangelij ghevoelen/ende de andere geen vrucht daer van en gheerijghen. Ende de verlichtinge heeft oock selve de eeuwighe verkiesinghe Gods tot eenen regel. Oock en helpt hen de clage Christi Het 2.tegensprekent. Matt.23.37. niet/de welcke sy voortbrengen/te weten/Jerusalem/Jerusalem/hoe dickmael hebbe ick u willen uwe jonghen vergaderen / ende ghy en hebt niet ghewilt? Antwoort. Ick bekenne dat Christus niet alleenlic en spreect in des menschen persoon/maer dat hy hen verwijt dat sy in alle eeuwen sijn genade verworpen hebben. Maer men moet dien wille Gods beschrijven / van den welcken wy spreken : want het is openbaer hoe neerstichlick Godt ghearbeyt heeft / om dat volck te wederhouden / ende met wat grooter hartneckicheyt sy van den eersten aen tot den laetsten toe tot hare onbehoorlicke listen begheven zijnde / die versamelinghe verworpen hebben. Maer daer uyt en volcht niet/dat de raet Gods is door der menschen boosheyt te niete geworden. Het 3.tegensprekent. Hier teghen segghen sy / dat gheen dinck min over een en comt met de nature Gods/dan dat hy soude tweerley wille hebben. Dat late ick hen toe/soo verre sy het bequamelick weten uyt te legghen. 1.Antwoort Maer waerom en aenmercken sy soo vele ghetuygeniſſen niet/daer God menschelicke ghenegentheden aen doende/beneden sijn Majesteyt daelt? Esai.65.1. Hy seyt dat hy dat wederspannich volck heeft met uytghereckten armen gheroepen / dat hy vroech ende spade ghearbeyt heeft om dat wederom tot hem te brenghen. Ist dat sy alle dese dinghen willen Gode toevoeghen / ende op de eyghen wijse van spreken niet achten / soo sullen vele ydele strijden daer uyt comē:de welcke wech genomen worden door dese eenige antwoorde/te weten / dat het gene dat menschelick is/wort Gode toegheschreven. 2.Antwoort. Lib.1.cap.18.sect.3. ende Lib.3.cap.20.sect.43. Hoewel de antwoorde die wy ergens gegeven hebben/is overvloedichlick ghenoech/te weten / hoewel de wille Gods soo veel onse ghevoelen aengaet/ menigerley is / soo en wil hy nochtans in hem selven niet dit ende dat : maer verschrickt onse sinnen door sijn menigherley wijsheyt (ghelijckse Paulus noemt) Ephes.3.10. tot dat ons sal te kennen ghegheven worden / dat hy wonderlick wil dat nu schijnt tegen sijne wille te zijne. Het 4.tegensprekent. Sy nemen oock uytvlucht/ seggende : dat God aller menschen Vader is/ende dat het soude onrecht wesen / dat hy soude yemant verworpen / anders dan die door sijn schult dese straffe verdient hadde. 1.Antwoort Maer dat is gelijck of de mildicheyt Gods haer niet oock tot de swijnen ende honden en streckte. 2.Antwoort Ist dat de handel is van den menschelicken gheslachte/ laetse dan antwoorden waerom God hem selven heeft aen een volck verbonden / om des selven Vader te zijne : Waerom hy oock een cleyn ghetal/als een bloeme heeft daer uyt gheplucht. 3.Antwoort Maer dese lasteraers worden door haren lust tot quaet-spreken / verhindert te sien / dat God

alsoo

Matt. 5. 45.
also sijn Sonne laet opgaen over de goede ende boose/ dat nochtans de erve weynigen bewaert zy / den welcken naemaels sal ghesept worden:
Matt. 25. 34.
Comt ghy ghesegheude mijns Vaders / besit het rijcke / etc. Sy segghen oock dat God geen
De 6. Tegenworpinghe.
dinck en haet van allen dat hy gemaeckt heeft: het welcke of ick 't hen schoon toelate / soo blijft
Antwoort. Sap. 11, 25.
nochtans dat ongeschent dat ick leere/ te wetē/ dat God de verworpene haet/ ende dat met seer goeden rechte: om dat sy van sijnen Geest verlaten zijnde/niet en connen voortbrengen/ anders dan oorsake haerder vervloeckinghe. Boven de-
De 7. Tegenworpinge.
sen brengen sy voort/ dat daer geen onderschept en is tusschen Joden eñ Heydenen/eñ dat daerom de genade Gods wort alle menschen sonder
Antwoort.
onderschept voorgestelt. Dat late ick hē wederom toe so verre sy't verstaē met Paulo/dat God
Rom. 9. 24.
also wel wil uyt de Joden als uyt de Heydenen roepen / so dat hy aen niemant gebonden en zy.
De 8. Tegenworpinge.
Op dese wijse wort oock wederleyt dat uyt een ander plaetse wort voortghebracht / te weten/ dat God heeft alle dinc onder de zonde besloten/ om dat hy soude allen barmhertich wesen : dat
Antwoort. Rom. 11, 22.
is alsoo / om dat God wil dat de salicheyt aller der ghener die salich worden / sijnder barmhertichept toegheschreven worde : hoewel die weldaet niet allen ghemeyn en is. Maer alsmen sal
Een seer cort/ waerachtich/ vast/ende heylich besluyt.
van beyden zijden vele redenen voortghebracht hebben/so sal dit onse besluyt wesen / te weten/ dat wy sullen met Paulo ons voor soo groote diepte verschricken. Ist dat de onbeschaemde ende dertele tongheu teghen snateren/soo en sullen wy ons niet schamen met hem uyt te roepen : O mensche wie zijt ghy / die teghen God
Rom. 9. 20. De praedest. & gratia cap. 2.
strijt? Want Augustinus seyt waerachtichlick/ dat die verkeerdelic doen die de rechtveerdicheyt Gods met de mate der menschelicker rechtveerdicheyt meten.

Het xxv. Capittel.

Van de laetste wederopstandinghe.

Mal. 4. 2.
Op dat wy onverwinnelick onder het cruys in onse veroepinghe mogen volherden/ sullen wy verwachten de salige hope, eñ toecomste der eerlickheyt des grooten Gods.

HOewel Christus de sonne der gherechtichept / de doot overwonnen hebbende / heeft door sijn Euangelium verschenen / ende het leven ons in het licht ghebracht / gelijck Paulus betuyght * : waer uyt wy ghesept worden door het ghelooue door ghegaen te zijne van de doot tot het leven / † ende nu niet meer gasten noch vreemde inwoonders te zijne / maer medeborghers der Heyligen / ende huysgenooten Gods/ die ons heeft doen sitten met sijnen eengheboren Sone in de hemelsche plaetse/ soo dat ons tot de volcomen geluckichept niet en gebreeckt : nochtans op dat het ons niet swaer en zy / dat wy noch onder harden krijch geoeffent worden/ gelijck of wy gheen vrucht der overwinninge die
* 2. Tim. 1. 10.
Christus vercreghen heeft/en sagen/ soo moeten
† Joan. 5. 24.
wy wetē wat in andere plaetsen van de natuere
Ephes. 2. 6. ende 19.
der hope geleert wort. Want dewijle wy hopen het ghene dat niet ghesien en wort/ende dewijle (ghelijck ergens ghesept wort) het geloove een
Rom. 8. 25. Heb. 11. 1. 2. Cor. 5. 6. Coloss. 3. 3.
bewijs is der onsienlicker dinghen/ soo woonen wy uyt van den Heere soo langhe wy in desen karcker des vleeschs besloten zijn. Waerom Paulus op een ander plaetse seyt / dat wy ghestorven zijn / ende dat onse leven is met Christo verborghen in God : ende als hy die onse leven is/sal verschijnen / dat wy dan oock sullen
Tit. 2. 12.
met hem verschijnen in eerlickheyt. Soo is dan dit onse conditie / dat wy soberlick / ende rechtveerdichlick / ende Godsalichlick in dese werelt levende / verwachten de salighe hope ende toecomste der eerlickheyt des grooten Gods/ ende
Heb. 10. 36.
onses Salichmakers Jesu Christi. Hier is ons sonderlicke lijdtsaemheyt noodich / op dat wy niet vermoeyt en worden / ofte onsen loop omme wenden / ofte onse wake verlaten. Daerom al wat wy dus lange hebben van onse salicheyt verclaert / dat selve eyscht dat wy onse herten opheffen nae den Hemel / op dat wy Christum/ den welcken wy niet gesien en hebben / lief hebben / ende in hem ghelooveude / ons selven verheugen met onuytsprekelicke ende eerlicke blijschap / tot dat wy het eynde onses geloofs ghecrijghen / ghelijck Petrus vermaent. Hierom seyt Paulus/ dat het ghelooue ende de liefde der Godsalighen sien op de hope die in den Hemel bewaert is. Als wy alsoo aen den Hemel hanghen / ende onse ooghen in Christo gehecht zijn/ ende op der aerde niet verhindert en wordē ons tot de beloofde ghelucklichept te draghen ende leyden / soo wort het waerachtichlick vervult/ dat Christus seyt/te wetē/dat onse herte is daer onse schat is. Hier uyt ist dat het ghelooue soo seldē is in de werelt/om dat onser traecheyt geē dinck swaerder en is / dan door ontellicke vele verhinderingen doorclimmen ende voortdringen tot den loon der hemelscher roepinghe. Boven den grooten hoop der ellendicheden met de welcke wy by nae overvallen worden / worden wy oock beswaert met de bespottingen der onheyligher menschen / door de welcke onse eenvoudicheyt ghequelt wort / als wy de behaghelickheyt des teghenwoordighen goets ghewillichlick verlatende / schijnen de salicheyt die ons verborghen is/gelijck een vliende schaduwe nae te jaghen. Int corte/wy zijn onder ende boven/ voren ende achter van gheweldighe versoeckinghen beleghert/ om de welcke te verdragen onse herten soudē veel te swack zijn/ten ware dat sy uyt de aertsche dinghen ontwerret/ende aen het hemelsche levē/ het welcke schijnt verre te zijne/ gebonden waren. Daerom heeft die eerst grondelick voortganck in den Euangelio gedaen/die tot ghedurighe bedenckinghe der saligher wederopstandinghe/ghewent is.

Verciert zijnde met een uytnemende lijtsaemheyt.
1. Pet. 1. 8.
Coloss. 1. 5.
Matt. 6. 21.
Niet dat wy ons sullen laten verhinderen door onse traecheyt.
Door der godlooser bespottinghe.
Door geweldige versoeckinghen.

2 De Philosophen hebben voortijden seer neerstichlick ghedisputeert van het opperste goet/ ende oock daerom teghen malcanderen ghestreden: nochtans en heeft niemant / uytghenomen Plato , bekent dat het opperste goet des menschen is / sijn vereeninghe met God : maer hoedanich dese vereeninghe ware / dat en heeft hy selfs niet duydelick connen smaken : het welcke niet en is te verwonderen / dewijle hy van den heyligen bant dier vereeninghe/ niet ghelcert en hadde. Maer ons is dese eenighe eñ volmaeckte geluckichept oock in dese aertsche peregrinagie bekent: maer also/dat onse herten dagelicx meer ende meer door de begheerte daer van ontsteken worden / tot dat wy door het volle ghebruyck versadicht worden. Daerom hebbe ick ghesept/ dat niemant de vrucht der weldaden Christi en ontfangt / anders dan die haer herte tot de wederopstandinghe opheffen. Gelijck Paulus dit merck den ghelooviigen voorstelt / tot het welcke hy seyt dat hy selve arbeyt/ende alle dinc vergeet tot dat hy daer come. Daerom moetē oock wy dies te blijmoedichlicker daer na staen/ om dat wy niet swaerlicker om onser luyheyt wille ghestraft en worden/ist dat wy ons laten geheel van der werelt besitten. Daerom teeckent Paulus ergheus de geloovigen met dit merck/ te weten / dat haer wandelinghe in den hemel is / van waer sy oock haren Salichmaker verwachten. Ende op dat hare herten niet en verslouwen in dese loop / soo stelt hy oock alle de creaturen by hen als medeghesellen. Want dewijle

De volcomene ghelucksalicheyt/welcke den Philosophen onbekent is/ wort den uytvercorē Gods in de laetste opstandinge voorgestelt.
Phil. 3. 8.
Waer heen wy onse herten sullen verheffen.
Phil. 3. 20.

Aldermeest dewijle ooc alle creatuiren na hare maniere eñ gewoonte sulck een groot goet schijnen te begeeren.
† Rom. 8. 19.
‡ Rom. 5. 12.
Rom. 8, 22.

wijle men alomme oncierlicke vervallenheyt inde verdorventheyt siet/ so seyt hy † dat al wat in den hemel ende op aerden is / arbeyt tot vernieuwinghe. Want dewijle Adam de gantsche orden der natuere verdorven heeft door sijnen val/ ‡ so is oock den creatueren haer dienstbaerheyt/ der welcker sy door de sonde des menschen zijn onderworpen/ swaer ende lastich: niet dat sy eenich ghevoelen hebben / maer dat sy den volmaeckten stant van den welcken sy afghevallen zijn/ natuerlick begeeren. So schrijft dan Paulus een suchten ende smerte des barens den creatueren toe/ op dat wy/ die de eerstelinghen ende voorvrucht des Gheests ontfanghen hebben/ ons schamen in onse verderringe te verrotten/ ende ten minsten de doode creatueren niet nae te volgen/ de welcke oock onser sonden straffe draghen. Ende op dat hy ons te scherpelicker vermane/ so noemt hy de laetste comste Christi onse verlossinghe. Het is wel waer dat alle de deelen onser verlossinghe nu volbracht zijn: maer dewijle Christus die eenmael is geoffert voor de sonden / sal wederom sonder sonde ghesien worden tot salicheyt/ soo moet ons dese verlossinghe vast houden staende / tot dat sy gheschiet / hoe swaer oock de ellendicheden zijn / daer door wy verdruckt worden.

Heb. 10, 12.

Voornamelick sal ons de waerheyt ende nootsakelickheyt deser seere troosten: dewijle het gantsche Euangelium bedrieghelick ende ydel soude zijn/ soo de dooden niet en souden weder opstaen
† 1. Cor. 15. 14.
* Rom. 8. 39
Psal. 44. 23.
2. Cor. 4. 11.
‡ Ende overmits dese opstandinge swaer is om te glooven/ twee behulpselen geeft ons de Schrifture.
* 1. De gelijckenisse Christi.
2. Gods almachtigheyt.
‡ Het eerste bewijs des eersten behulps, is onse onderscheydelicke vereeniginge met Christo/ welcke van den dooden is opghewect.
Het hooft is verresen/ daerom sullen oock de leden verrijsen.
1. Cor. 15. 33

3 Onse neersticheyt behoort wel door de ghewichticheyt der sake scherpelic verweet te worden: want Paulus en seyt niet sonder oorsake/ † dat het gantsche Euangelium ydel eñ bedriegelick is/ ist dat de doode niet weder op en staen: want onse conditie soude ellendiger zijn dan anderer menschen conditie/ dewijle wy veler menschē haet eñ versmaetheyt dragende/ te aller ure in perijckel zijn/ * ja zijn als schapen ter slachtbanck verordent. Ende alsoo soude de authoriteyt des Euangelij vallen / niet alleenlick in eenen deele / maer in de gantsche somma/ die in onse aenneminghe tot kinderen/ ende in het eynde onser salicheyt gelegen is. Daerom laet ons onse herten op dese aldergrootste ende ernstichste sake alsoo slaen/ dat wy door geen lanckheyt des tijts vermoeyt en worden. Hierom hebbe ick het oock tot op dese plaetse uytghestelt / dat van deser sake was cortelick te handelen/ op dat de lesers Christum den volmaeckten Autheur der salicheyt ontfangen hebbende/ leeren hooger ophklimmen / ende weten dat hy met hemelsche eerlickheyt ende onsterffelickheyt bekleet is / op dat het gantsche lichaem den hoofde ghelijck worde. Ghelijck oock de heylighe Geest dickmael een exempel der wederopstandinge in den persoon Christi voorstelt. ‡ Het is eē sake swaer om te ghelooven / dat de lichamen die door verrottinghe te niete zijn/ sullen ten eynde te haren tijde wederom opstaen. Daerom hoewel vele Philosophen bevesticht hebben/ dat de zielen onsterffelick zijn soo en hebben nochtans niet vele ghevoelt / dat het vleesch soude weder opstaen. Ende hoewel sy hen selven niet en konnen hier in ontschuldighen/ so worden wy nochtans hier door vermaent/ dat de sake swaerder is dan dat sy de sinnen des menschen can tot haer trecken. Ende op dat het gheloove soo groot verhinderinghe overwinne/ so geeft de Schrifture twee behulpselen: * het een is gelegen in de ghelijckenisse Christi / het ander in de almoghentheydt Gods. Nu so wanneer van de wederopstandinghe ghehandelt wort / soo laet ons de ghelijckenisse Christi in den sin komen / de welcke in de natuere die hy hadde van ons aengenomen/ den loop des sterffelicken levens alsoo volendicht hebbende / dat hy nu een onsterffelick leven vercregen heeft/ ons een pant der toecomender wederopstandinghe gheworden is. Want in de ellendicheden daer mede wy bevanghen worden/ draghen wy sijn doodinghe in onse lichaem / op dat sijn leven in ons geopenbaert worde. Ende wy en moghen noch konnen hem van ons niet scheyden sonder hem te verscheuren. Hier uyt komt dat argument Pauli: Ist dat de dooden niet weder op en staen / soo en is oock Christus niet weder opghestaen: te weten/ om dat hy desen gront voor seker ende vast houdt/ namelick/ dat Christus niet eygentlick om sijns selfs wille en is der doot onderworpen gheweest / noch weder opstaende van der doot / victorie verkreghen en heeft: maer dat in hem als in het hooft begonnen is / dat in alle de leden moet vervult worden / nae eens yeghelicx graet ende orden. Want dat wy hem souden allesins gelijck worden/ dat en ware selfs niet recht. Daer is ghescheven in den Psalm: Ghy en sult niet toelaten/ dat u goedertieren verrottinge sie. Hoewel een deel deses betrouwens ons toe komt nae de mate der gave / soo is nochtans de volkomen vrucht daer van alleenlic in Christo verschenen/ de welcke vry van alle verrottinghe/ geheel sijn lichaem heeft weder ghenomen. Nu op dat de ghemeynschap die wy hebben in de salighe wederopstandinge Christi/ niet twijfelachtich noch onseker en zy/ soo dat wy met desen pant te vrede zijn / soo betuycht Paulus klaerlick * dat hy daerom sidt in de Hemelen/ ende sal ten laetsten daghe komen als Richter / op dat hy onse nederighe ende verworpen lichaem / sijnen eerlicken lichame ghelijck make. Hy leert oock erghens dat Godt niet en heeft den Sone van der doot verweckt/ om een bewijs sijnder kracht te toonen: maer om de selve kracht des Geests over ons te bewijsen/ den welcken hy daerom noemt leven/ als hy in ons woont / om dat hy ons tot dit eynde ghegheven is/ te weten/ op dat hy het ghene dat in ons sterffelick is/ levendich make. Ick vervate het met korte woorden/ twelck ick mochte rijckelicker handelen / eñ verdient luchtichlicker vercierd te worden: ende ick betrouwe nochtans dat de Godtsalighe Lesers sullen in dese weynige woorden/ materie genoech vinden om hare gheloove te stichten. Soo is dan Christus weder opghestaen / om dat hy ons soude hebben tot medeghesellen des toekomenden levens. Hy is weder opgeweckt van den Vader/ soo verre hy het hooft was der Gemeynte / van de welcke hy hem gheensins en laet afscheuren. Hy is opgheweckt door de cracht des Gheests/ de welcke ons ghemeyn is tot de levendichmakinghe. Int corte/ hy is opgeweckt om dat hy soude de wederopstandinge ende het leven zijn. Ende ghelijck wy ghesegt hebben / dat ons in desen spieghel is een levende beelt der wederopstandinghe vertoont / alsoo moet het ons oock een vast fondament ende stercke steune zijn / op dat de lange vertoevinge ons niet en vermoeye noch verdriete: want het en comt ons niet toe/ dat wy souden door onse eygen goetduncken de artijckelen des tijts meten / maer het betaemt ons lijdtsaemlick te rusten/ tot dat God na sijn gelegentheyt ende bequaemheyt/ sijn rijcke weder opricht. Hier toe dient de vermaninge Pauli/ daer hy seyt: ‡ De eerstelinck Christus: daer na die Christo toecomen/ een yegelick in sijn orden. † Voort/ wy sien door hoe vele ende menigerley wijse hy ons de wederopstandinghe Christi betuycht heeft/ om dat daer van geen twijfelinge en soude comen/ daer in onse wederopstandinge ghefondeert is. De vernuftige menschen sullen

2. Cor. 4. 10.
1. Cor. 15. 13
Psal. 16. 10.
Het ander bewijs is/ dat de lichamen der uytvercorenen gelijck moet wesen den heerlicken vleesche haers hoofts. Nu soo is dit selve in den Hemel verhoocht/ daerom sullen oock de lichamen der uytvercorenen weder op staen, ende hare zielen weder ontfangen hebbende / met Christo in den Hemel heerschen.
* Phil. 3. 21.
Eph. 1. 20. 22. ende 4. 15. ende 5. 23.
Coloss. 1. 18
Joan. 11. 25
‡ 1. Cor. 15. 23.
† Het 3. bewys is de opstandinge Christi/ welcke op menigerley maniere betuycht is/ versekert ons van onse toecomende opstandinge.

moghelick

moghelijck de Historie die van de Evanghlisten verhaelt wort / als een kinderspel bespotten. Want van wat weerde sal die bootschap wesen die van de verschrickte vrouwkens ghedaen/ ende daer nae van de Discipulen die bynae doot waren/ bevesticht wort? Waerom en heeft Christus niet liever in den midden des tempels ende des marcts sijne lustighe tekenen sijnder overwinninghe ghestelt? Waerom en comt hy niet verschrickelick voort voor Pilatum? Waerom en bewijst hy hem selven niet den Priesteren ẽn der gantscher stadt Jerusalem dat hy weder levendich is? De ghetuyghen die hy verkiest/ sullen de onheylighe menschen nauwe achten bequaem te zijne. Ick antwoorde hoewel in die beginselen een verachtelicke swackheyt was/ so wert nochtans dat geheel door de wonderlicke voorsieninghe Gods alsoo geregeert/ dat de gene die weynich te voren door vreese bynae doot waren / eensdeels door de liefde die sy tot Christum/ ende door oprichheyt die sy tot de Godsalicheyt hadden/ eensdeels door haer ongeloovigheyt tot het graf ghedreven worden:niet alleenlick om getuyghen te zijne der sake die sy gesien hadden / maer om dat selve dat sy met hare oogen saghen/van de Engelen te hooren. Hoe sal ons dier menschen authoriteyt ẽn trouwe twijfelachtich zijn / die meynden dat het een fabel was dat sy van de vrouwen hoorden / tot dat sy 't volcomelick gesien hebben? Dat het gantsche volck ende de Stadthouder selve ghenoech/ ende overvloedichlick overtuycht zijnde/ niet en hebben Christum noch oock meer teecken en mogen sien/dat en is geen wonder. Het graf wort toe ghesegelt/ de verwaerders houden de wachte/ het lichaem en wort ten derden dage niet gevonden. De krijchsknechten worden met ghelt ghecocht/om dat sy souden een geruchte zaeyen/ seggende: dat de Discipulen hadden Christum ghestolen:gelijck oft de Discipulen hadden konnen een bende versamelen/ ofte wapenẽ vercrijghen / ofte oock ghecoeffent ghewe est/ om sulcke een daet te aengaen. Ist dat de krijchsknechten niet stout ghenoech en waren om de Discipulen te verjaghen / waerom en hebben sy se niet vervolcht / op dat sy door de hulpe des volcks hadden moghen sommighen vangen? So heeft dan Pilatus waerachtichlick de wederopstandinghe Christi/met sijnen zeghel verzegelt/ ende de bewaerders die by het graf Christi ghestelt waren / zijn swijghende ofte liegende vercondighers sijner wederopstandinghe ghewo rden. Hierentusschen heeft de stemme der Enghelen haer ghelnyt ghegeven/seggende: Hy is opghestaen/hy en is hier niet. De hemelsche klaerheyt heeft openbaerlick bewesen/ dat sy gheene menschen/maer Engelen waren. Ist dat daer noch eenighe twijfelinghe bleef / die heeft Christus daer nae wech ghenomen. De Discipulen hebben hem meer dan eenmael ghesien/ende hebben oock sijne voeten ende handen ghevoelt / ende haer ongheloovicheyt heeft geen kleyn voordeel ghedaen om onse ghelooве te versterckēn. Hy heeft onder hen ghesproken van de verborgentheden des rijcx Godts / ende ten laetsten is hy voor hare ooghen opgeclommen in den Hemel: ende hy en heeft hem selven niet alleenlick den elven Apostelen vertoont / maer is ooch meer dan vã vijf hondert broeders gesiẽ geweest. Boven desen/heeft hy door de sendinge des heyligen Gheests/een seker bewijs ghegeven/niet alleenlick sijns levens/ maer ooch sijns oppersten geweltsighelijck hy voorseyt hadde: Het is u nut dat ick wech gae:anders en sal de heylige Geest niet comen. Paulus en is ooch niet door eens dooden cracht te neder ghesleghen in den wech/ maer heeft ghevoelt dat de ghene / teghen welcken hy street / overgroote macht hadde. Hy is Stephano tot een ander eynde verschenen / te weten / om dat hy de vreese des doots / soude door de sekerheyt des levens overwinnen. Datmen soo velen ende soo sekeren ghetuyghenissen gheen ghelooʋe en gheeft / dat en is niet alleenlick ongheloovicheyt / maer ooch boose / jae rasende hartneckicheyt.

Ende niet tegenstaende dat de onheylige sommighe omstandicheden bespotten: nochtans verschijnt aldaer de wonderbaerlicke voorsichticheyt Gods/ welcke met so veel ende menigerley getuygen de volbrenginge onser salicheyt verzegelt heeft oock in spijt van de poorten der Hellen.

Matt.27.66.ende 28.11.

Luce.24.6. Matt.28.6

Luce.24.38.

Actor.1.3.9.

1.Cor.15.6.

Joan.16.7.

Actor.9.4.

Actor.7.55.

4 Dat wy ghesept hebben dat wy om van de wederopstandinghe seker te zijn / moeten onse sinnen beweghen op de ongheme ten moghentheyt Godts/ dat leert Paulus met corte woorden/seggende: * Op dat onse verworpẽ lichaem den lichame sijner klaerheydt ghelijckformich worde / na de werckinghe sijnder cracht / waer door hy hem selven can alle dinck onderworpen. Waerom en betaemt geen dinck min / dan datmen hier aensiet wat natuerlick ghescien can/ daer ons een onbegrijpelicke wonderdaet voorghestelt wort / de welcke door haer grootheyt alle onse sinnen verslint. Nochtans heeft Paulus een bewijs der natuere voorghestelt / om de verstandeloosheyt der ghener die de wederopstandinge versaken/te overwinnẽ. Ghy dwaes (seyt hy) dat ghy zaeyt/dat en gheerijcht geenen wasdom/ten zy dat het eerst sterve/etc. Hy seyt datmen in het zaet eenen schijn der wederopstandinghe siet / om dat het koorn voort comt uyt de verrottinghe. Ende voorwaer de sake en soude soo swaer niet zijn om te glooven/ waert dat wy soo neerstichlick als wy behooren / de wonderlicke wercken Gods aensaghen / die in alle hoecken der werelt voor onse oogen comen. Maer wy moeten ghedencken dat niemant de toecomende wederopstandinghe waerachtichlick en gelooft / dan die tot verwonderinghe gecomen zijnde/der moghentheyt Gods haer eere geeft. Door dit betrouwen Esaias opgheheven zijnde/roept uyt:† V we dooden sullẽ leven:mijn doot lichaem sal weder opstaen. Ontwaeckt ende leeft/ o ghy inwoonders des stofs. Als de saken nu buyten hope waren / soo heeft hy hem selven tot God den Autheur des levens verheven / in des welckes macht de uytcomste des doots is / ghelijck in den Psalm ghesept wort. Job ooch eenen dooden lichame gelijcker zijnde dan eenen mensche / heeft op de moghentheyt Gods betrout/ende niet getwijfelt gelijck of hy volcomen ende geheel ware hem selven tot dien dach te verheffen. Ick weet/seyt hy / dat mijn verlosser leeft: ende sal in den laetsten dach opstaen op het stof (te weten/ om sijn mogentheyt daer te bewijsen)ende ick sal wederom met mijn vel omcleet wordẽ/ende sal in mijn vleesch God sien: ick selve sal hem sien / ende niet een ander. Want hoewel sommighe dese plaetse scherpsinnichlicker draeyen/ ghelijck of sy niet en behooren van de wederopstandinge verstaen te worden / soo bevestighen sy nochtans het ghene dat sy begeeren te niete te maken: want de heylighe mannen en soecken nerghens vertroostinghe in haer quaet/ dan in de gelijckenisse der wederopstandinghe. Het welck beter bekent wort uyt de plaetse † Ezechielis/want doe de Jodẽ de belofte der wederomcomste verworpen/ende daer teghen seyden / dattet niet gheloovelicker en was dat hem soude de wech gheopent worden / dan dat de dooden souden uyt de graven comen. So wort den Prophete een gesichte getoont/ te weten/een velt vol dorre beenen/ende God ghebiet hen dat sy vleesch ende zenuwen wederom ontfanghen.

Het eerste bewijs van het tweede behulp. God is almachtich/ daerom can hy de dooden verwecken.

* Phil.3.21.

Het 2.bewijs: De orden der natuere leert ons hier van.

1.Cor.15.36

Het 3.bewijs: Aller godsaligen geloove/ welcke voor ende na de comste Christi geweest zijn/ heeft dese eere toegeschreven Godes almachticheyt.

† Esai.26.19.

Psal.68.21.

Job.19.25.

Het 4.bewijs: Dese crachtige genade heeft God betuycht met een sienlelick teecken.

† Ezech.37.8.

fanghen. Hoewel hy onder de figuere het volck verweckt ende opheft tot hope der wederkeeringhe / soo neemt hy nochtans de oorsake der hope uyt de wederopstandinge: ghelijck sy ons is het voorneemste exemplaer aller verlossinghen die de gheloovighen in dese werelt ghevoelen.

Christus heeft de selve voorgestelt.

Alsoo oock Christus / als hy gheleert hadde dat de stemme des Evangelij was levendickmakende/ende de Joden dat niet en wilden aennemen / soo heeft hy terstont daer by gheseyt:

Joan.5.28.

En wilt u daer van niet verwonderen/want de ure comt in de welcke alle die in de graven zijn/ de stemme des Soons Gods sullen hooren/ ende voortcomen.

Paulus heeft daer op geesten/ ende ons geleert 't selve te doen.

Daerom laet ons na het exempel Pauli blymoedichlick int midden in den strijt triumpheren / om dat de ghene die ons het toecomende leven belooft heeft / machtich is te bewaren dat by hem wech geleyt is: ende laet ons alsoo roemen dat ons de croone der rechtveerdicheyt is wech gheleyt/de welcke de rechtveerdighe Richter ons sal gheven.

2.Tim.4.8. 1.Pet.5.4. 1.Cor.9.25.

Alsoo sal het comen dat alle de swaricheyt die wy lijden / ons sal een bewijs des toecomenden levens wesen: want het betaemt der naturere Gods/dat hy den godloosen die ons verdrucken / verdruckinghe vergheIde/ende dat hy ons/die wy onrechtveerdichlick verdruckt worden / ruste gheve in de openbaringhe Christi met de Enghelen sijnder macht in vyerighe vlamme.

Zach.2.8. 2.Thes.1,6.7.8.

Maer men moet weten dat hy weynich daer nae seyt / te weten/ dat hy sal comen om vereerlickt ende verclaert te worden in sijne heylighen/ ende om wonderlick te worden in alle de ghene die sullen geloost hebben / om dat het Evangelium sal ghelooft gheweest zijn.

Het tweede deel waer in wederleyt worden de vyanden van dese leere.

5 Hoewel de geest der menschen behoorde sonder ophouden in dese oeffeninghe besich te zijne: soo hebben sy nochtans / gelijck of sy met voorghenomen raet wilden alle ghedachtenisse der wederopstandinghe uytwisschen / gheseyt / dat de doot is de laetste linie aller dinghen / ende de vernietinghe des menschen.

1. De God vergeten menschen.

Want Salomon spreeckt voorwaer van de ghewoonlicke meyninghe / als hy seyt dat een levende hont beter is dan een doode leeu.

Eccles.9.4.

Ende op een ander plaetse: Wie weet of de ziele des menschen opwaerts op climt / ende de ziele der beesten nederwaerts neder daelt?

Eccles.3.21.

Dit beestelick onverstant heeft in alle eeuwen seer geregneert/ ende ooc selfs doorghebroken in de Ghemeynte: want de Sadduceen hebben bestaen openbaerlick te leeren / dat daer gheen wederopstandinghe en was: Ja dat oock de zielen sterffelick waren.

2. De Sadduceen. Marc.12.18. Luc.20.27. Actor.23.8.

Maer om dat dese groote onwetenheyt niemant en soude ontschuldighen / soo hebben de ongheloovighe selfs door het wonderlick ingheven der naturere / altijts een beelt der wederopstandinge voor oogen ghehadt. Want waer toe diende die heylige ende onveranderlicke wijse der begravenisse/ anders dan om dat sy soude een pant des nieuwen levens zijn?

Ontvlucht. Antwoort.

Men mach niet segghen dat sulcke ghebruyck zy uyt dwalinghe gheecomen: want de eerweerdicheyt der begravinghe heeft altijts oock by de Vaders haer plaetse ghehadt / ende God heeft dit selve ghebruyck willen laten blijven by de Heydenen/ om datse de ghedaente der wederopstandinghe soude uyt haer onbedachtsaem onverstant opwecken. Ende hoewel dese ceremonie sonder vrucht gheweest is / soo is sy nochtans ons voorderlick/ ist dat wy haer eynde wijselick aenmercken: want het en is gheen cleyne wederlegginghe der ongeloovicheyt / dat sy alle te ghelijcke beleden hebben dat niemant en gheloofde. Maer de Duyvel en heeft niet alleenlick de sinnen der menschen verblint / om dat sy met de lichamen oock de ghedachtenisse der wederopstandinghe souden begraven: maer hy heeft oock gearbeyt om dit deel der leere met menigherley ghedichtselen te vervalschen / om dat sy ten laetsten souden te niet comen.

3. De Chiliasten.

Ick late varen dat hyse heeft ten tijde Pauli begonnen te bestrijden: maer weynich daer nae zijn de Chiliasten gheecomen / der welcker meyninge was/ dat het rijcke Christi soude alleenlick duysent jaren gheduereren. Ende haer ghedichtsel is kinderlicker dan dat het noot hebbe ofte weerdich zy wederleyt te worden.

Haer uytvlucht. Apoc.20.4.

Haer dwalinghe en wort oock niet versterckt door de openbaringhe Joannis / uyt de welcke sy sonder twijfel haer dwalinghe verciert hebben: want in het ghetal van duysent/ en wort daer niet ghesproken van de eeuwige geluckicheyt der Ghemeynte / maer alleenlick van menigherley beroeringhen die over de Ghemeynte noch op de aerde strijdende/
stonden te comen. Maer de gantsche Schrifture 1 Antwoort
betuycht/dat het eynde der uytverkorenen/noch
de straffe der verworpenen/geen eynde en sullen 1.
hebben. In alle dingen die met ooghen niet ge-
sien en worden / ende verre boven onse verstant 2.
zijn / moeten wy het geloove uyt sekere ghetuy-
ghenissen des woorts Gods nemen/ ofte gant- 3.
schelick laten varen. Die den kinderen Gods 4.
duysent jaren verordenen tot besittinge des toe-
comenden levens / die en aenmercken niet wat
grooter versmaetheyt sy Christo en sijnen rijc-
ke aen doen. Want ist dat de kinderen Godts
niet en sullen met onsterffelickheyt becleet wor-
den / soo en is dan oock Christus selve / tot des
welckes eerlickheyt sy sullen verandert worden/
niet tot onsterffeliche eerlickheyt ontfanghen: ist
dat haer gheluckicheyt sal eenich eynde hebben/
soo is dan het rijcke Christi verganckelick / op
des welckes vasticheyt der gheloovighen geluc-
kicheyt steunt. Somma/ sy zijn seer onwetende 5.
in alle Godlicke dingen/ ofte sy soecken met verdraeyde ende bedeckte boosheyt de gantsche genade Gods ende de cracht Christi onder de voeten te worpen: der welcker vervullinge niet anders en geschiet/ten zy dat de sonde uytgewischt ende de doot verslonden/ende het eeuwige leven volcomelick weder opgherecht worde.

4. De voorstaenders van de verworpene. Ose.13.14. 1.Cor.15.54

De gene die vreesen dat Gode te groote wreetheyt wort toegeschreven/ist datmen seyt dat de verworpene met eeuwige pijne gestraft worden: hoe dwaesselick die doen/dat comen oock selfs de blinde wel sien. Te weten / God sal onrecht doen/ dat hy die van sijn rijcke berooft/die hen selven door ondanckbaerheyt hebben des selven onweerdich gemaeckt.

Dat eerste tegenspreken. Antwoort.

Maer men mochte seggen: hare zonden zijn tijtlick. Ick bekenne dat: maer de Majesteyt ende oock de rechtveerdicheyt Gods / is eeuwich / de welcke sy door hare zonden geschent hebben. Daerom is het recht dat de ghedachtenisse der ongerechticheyt niet en vergaet.

Dat tweede tegenspreken. Antwoort.

Maer mochte yemant wederom segghen/ aldus sal de straffe swaerder wesen dan de schult. Maer dit is een onverdraeghelicke lasteringhe / als de Majesteyt Gods soo cleyn gheacht wort / ende als sijn verachtinghe niet swaerder gheacht en wort dan het verderf eender ziele. Maer wy willen sulcke beuselaers laten varen/ op dat wy niet teghen het ghene dat wy voorseyt hebben/ hare raserien schijnen wederlegginge weerdich te achten.

* 5. Sommige neuswijse menschen/welcke droomen dat door den doot de gantsche mensche te niete gaet/ ende dat eyndelick de zielen met den lichamen verrijsen sullen.

6 * Boven desen/hebben verkeerde en curieuse menschen noch twee raserien op ghebracht. Sommighe hebben gemeynt dat de zielen souden met de lichamen weder opstaen / ghelijck of de

of de gantsche mensche vergaen ware. Andere hebben bekent dat de zielen onsterffelic waren/ maer meynden dat die souden nieuwe lichamen aen doen: waer mede sy de wederopstandinghe des vleeschs versaken. Dewijle ick van het eerste wat gheroert hebbe in de scheppinghe des mensches/ soo sal het my genoech wesen / dat ic de Lesers wederom vermane / hoe beestelick die dwalinghe zy/ dat sy uyt dien Gheest die na het beelt Gods geschapen is/ eenẽ ydelen verganckelicken blas maken / door den welcken het lichaem alleenlick in dit sterffelick leven ghesterckt zy / ende den Tempel Gods te niete te maken: int corte dat deel van ons/ waer in de Godheyt aldermeest haren schijn geeft/ ende schoone teeckenẽ der onsterffelickheyt zijn/ van dese gave te berooven/ so dat de conditie des lichaems beter zy / dan der ziele. De Schrifteure spreeckt veel anders / de welcke het lichaem verghelijckt by een hutte/ ende seyt dat wy daer uyt verhuysen als wy stervẽ/ want sy achtẽde weerdeert ons na dat deel dat ons van de onredelicke dierẽ onderscheyt. Also als Petrus na by der doot was/ so seyt hy ‡ dat de tijt is gecomen in den welcken hy sijnen tabernakel sal af leggẽ. Ende als Paulus van de gheloovighe sprekende/ ghesevt heeft/ *dat wy een woonstede in de Hemelẽ hebben / als onse aertsche huys sal ghebroken wesen: soo stelt hy daer by/ dat wy/ als vremdelinghen uytwoonen van den Heere / so langhe als wy in het lichaem blijvẽ/ ende dat wy begeeren teghenwoordichlijck by Godt te zijn/ in het afwesen onses lichaems. Ist dat de zielen niet en blijvẽ levende na de doot des lichaems/ wat is daer van dat van den lichaeme verscheydẽ zijnde teghenwoordich by God is? Paulus neemt alle twijfelinge wech/ als hy leert dat wy worden versamelt tot de geesten der rechtveerdigẽ: met welcke woorden hy te kennẽ geeft/ dat wy comen in het geselschap der heyliger Vaderen/ de welcke oock doot zijnde/ in de selve Godsalicheyt zijn met ons/ so dat wy niet en connen leden Christi zijn / ten zy dat wy een met hen worden. Want waert dat de zielen van den lichame verlost zijnde/ haer wesen niet en behielden/ ende der saliger eerlickheyt mochten deelachtich worden/ soo en soude Christus niet geseyt hebben tot den Moordenaer: Heden sult ghy met my in het Paradijs wesen. Laet ons op soo clare ghetuyghenissen betrouwende/ niet twijfelen na het exempel Christi/ stervende onse zielen Gode te bevelen: oft na het exempel Stephani / Christo over te gheven tot de bewaringe/ de welcke niet sonder oorsake een getrouwe Herder ende Bisschop der zielen ghenaemt en wordt Voort / van haren stant in desen middelen tijt curieuselick te ondersoecken / dat en is niet gheoorloft noch oock niet nut. Vele quellen hen selven seer/ disputerende wat plaetse de zielen nu besitten / of sy nu in hemelscher glorie zijn ofte niet. Maer het is dwaesheyt / ende lichtveerdicheyt de onbekende dinghen hoogher te ondersoecken dan Godt ons die laet weten. Als de Schrifteure ghesevt heeft/ dat Christus den Godsalighen zielen teghenwoordich is / ende dat hyse onfangt in het Paradijs/ op dat sy troost ontfangen: ende dat de zielen der verworpenen sulcke straffe lijden als sy verdient hebben / soo en gaet sy niet voorder. Wat Leeraer ofte Meester sal ons nu openbaren / dat Godt verborghen heeft? De vraghe van haer plaetse en is oock niet min ongheschickt ende lichtveerdich: dewijle wy weten dat de zielen niet sulcke mate der lengde ende breede en hebben/ ghelijck de lichaemen. Dat de salighe vergaderinghe der Heyligen zielen/ genaemt wort Abrahams schoot/ dat is ons overvloedichlick ghenoech dat wy uyt dese peregrinagie worden van den ghemeenen Vader aller gheloovighen ontfangen/ op dat wy der vrucht sijns gheloofs deelachtich worden. Hierentusschen dewijle de Schrifteure ons alomme ghebiet te sien op de verwachtinghe der toecomste Christi / ende de croone der glorie soo langhe uytstelt/ so moeten wy met dese eynden ende palen ons van Godt ghestelt/ te vreden zijn: dat de zielen der Godsalighen van den arbeyt des strijts verlost zijnde / tot salighe ruste comen / waer in sy met gheluckighe blijschap de besittinge der beloofder eerlickheyt verwachten: ende dat alsoo alle dinghen onvolbracht blijven/ tot dat Christus verschijnt als Salichmaker. Ende aengaende de verworpenẽ/ het is sonder twijfel/ dat die geẽ ander conditie en hebben dan die Judas den duyvelen toe schrijft/ te weten / dat sy worden met ketenen ghebonden ghehouden / tot dat sy ghetrocken worden tot de straffe tot de welcke sy begheven zijn.

Sy wordẽ wederleyt met verscheydẽ ghetuygnissen der heyliger Schrifture / welcke leeren dat de zielen na der lichamẽ ondergang overblijvẽ/ ende totten saligẽ Geesten ende Christum selve versamelt worden

‡ 2. Pet. 1. 14.

* 2. Cor. 5. 1

Hebr. 12. 23

Luce 23. 43

46.

Actor. 7. 59

1. Pet. 2. 25

Welcke der zielen stant zy en plaetse van den doot af/ tot den laetsten dach toe.

Mat. 5. 8.

26.

Joan. 12,

32

Luce. 23. 43

Luce. 16. 22. 23.

Van Abrahams schoot.

Jude. 6.

7 Oock en dwalen die niet ongheschicktelicker / die meynen dat de zielen niet en sullen die lichamen wederom ontfanghen/ met de welcke sy nu becleet zijn/ maer dat sy sullẽ met nieuwe lichaemen begaeft worden. Ende de reden der Manichẽ was vã seer cleyner weerde/ te weten/ dat het geen reden en is dat het vleesch dat onreyn is / soude weder opstaen. Maer hebben oock de zielen gheen onreynicheyt? noch/ als en hebben sy die van de hope des Hemelschen levens niet uytghesloten. Soo was het dan soo veel als of sy ghesevt hadden/ dat het ghene dat met sonden besmet is/ niet en can van God gereynight worden: want ick gae nu die raserie voorby dat sommighe ghesevt hebben / dat het vleesch van natuere onreyn is/ om dat het van den duyvel geschapen zy. Maer ick bewijse nu alleenlick/ dat het geene dat nu in ons den Hemel onweerdich is/ de wederopstandinghe niet en verhindert. Ja selfs als Paulus dẽ gheloovighen gebiet/ hen selven van alle besmettinge des vleeschs ende des gheests te reynighen/ soo volcht daer uyt dat oordeel dat hy ergens verconditcht/ te weten/ dat een yeghelick ontfanghe nae dat hy in sijn lichaem ghedaen heeft / goet ofte quaet. Waer mede oock over een comt dat hy tot den Corinthen schrijft/ te weten / op dat het leven Jesu Christi in onse sterffelicke vleesch gheopenbaert worde. Waerom hy op een ander plaetse also wel bidt/ ‡ dat God de lichamen geheel beware tot den dagh Christi/ als de geesten ende zielen. Ende het en is geen wonder: want het soude een ongheschickt wonder zijn / dat de lichamen die God hem selven tot tempelen gheheylicht heeft/ soudẽ sonder hope der wederopstandinge in verrottinghe vallen. Wat/ zijn sy niet leden Christi? Heeft Godt niet geboden alle de deelen daer van te heylighen? wil hy niet sijnen naem met onse tonghen ghepresen/ suyvere handen tot hem uytgerecke / ende offerhanden geoffert hebben? Daerom ist eẽ groote uytsinnicheyt / dat eẽ sterffelick mensche soude de deelen des mensches sonder eenigher hope der wederopstandinge tot stof maken / den welcken de hemelsche Richter ghewaerdicht heeft soo groote eere te doẽ. Desgelijcks als Paulus õs vermaent om dẽ Heere also wel in het lichaem/ als in der ziele te dragẽ / om dat sy beyde Gode toe comen/ so en laet hy voorwaer niet toe/ datmen het geene dat hy als heylich Gode toe-

Ten 6. Sommige ydele clappers / eñ Manichee / dichten de nieuwe lichamẽ/ worden wederleyt met verscheydẽ argumentẽ uyt de heylighe Schrift.

2. Cor. 7. 1

2. Cor. 5. 10

1. Die lichamẽ moeten zijn gesuyvert/ eñ sullen gheoordeelt worden.

2. Cor. 4. 10

2. Dat levẽ Christi sal in de selve geopẽbaert worden.

‡ 1. Thes. 5. 23.

1. Cor. 3. 11

3. Sy zijn leden Christi

1. Cor 6. 15

1. Tim. 2. 8.

1. Cor 6. 20

4 Sy dragẽ den Heere.

schrijft / soude tot de eeuwighe verrottinghe verwijsen. Daer en is van gheen sake claerder beschrijvinghe in de Schriftuere / dan van de wederopstandinge des vleeschs dat wy

1.Cor.15. 53.

draghen. Paulus seyt: Dit verderffelicke moet onverderffelickheyt aen doen/ende dit sterffelicke moet onsterffelickheyt aen doen.

5. Sy sullẽ aentrecken de onverderffelickheyt ende onsterffelickheydt.

Waert dat God nieuwe lichamen maecte /waer soude dan dese veranderinge zijn? Waert dat daer geschreven stonde/dat wy moeten vernieut worden/so mochten de twijfelachtige woordẽ/ deser dwalinghe oorsake ghegheven hebben: maer nu als de Schriftuere dese lichamen daer mede wy becleet zijn/ als met de vingheren toonende / den selven beroofte onverderffelickheyt/ soo versaeckt sy claerlick genoech/dat daer nieuwe lichamen

Lib de resur, carnis.

ghemaeckt worden. Jae Paulus en hadde (seyt Tertullianus) niet connen claerlicker spreken/ ten waer dat hy sijn vel in sijne handen gehouden hadde.

Rom.14.11

6. Sy sullẽ voor den Richterstoel Christi gestelt worden

Esa.49.18.

Sy en connen ooch gheensins ontvlien / dat hy ergens segghende dat Christus sal een Rechter der werelt wesen/de ghetuyghenisse Esaie voort brengt/te weten: Ic leve, seyt de Heere/voor my sal alle knye buyghen: want hy vercondicht claerlick / dat de ghene tot de welcke hy spreeckt/sullen bedwonghen worden om rekenschap te gheven van haer leven. Het welcke niet en soude wel over eẽ comen/ waert dat andere nieuwe lichamen voor den Richterstoel gebracht worden.

7. Sy sullen uyt dẽ stof der aerden opgeweckt worden

Dan. 12.2.

De woorden Danielis zijn claer/daer hy seyt: Ende vele der gener die slapen in het stof der aerde / sullen opghewekt worden/ de sommighe tot het eeuwighe leven/ ende de andere tot eeuwighe schande ende versmaetheyt: want hy en spreeckt niet van eenighe nieuwe materie uyt de vier elementen/van de welcke mochten lichamẽ gesmeedt worden/ maer hy seyt dat de doode sullen uyt de graven op staen. Ende dit selve bewijst ooc de clare reden.

8. De wederoprechtinge door Christum/ behoort tot de lichamẽ.

Want ist dat de doot die uyt des menschen val haren oorspronck heeft/een toevallich dinck is / so moet oock de wederoprechtinge die door Christum ghesciet / den selven lichame toe comen/d'welc is begonnen sterffelic te zijn.

Act.17.31.

9 Dese verrijsenisse der lichamẽ is van den Epicureen bespot geweest.

Ende voorwaer dat de Athenienssen lachen als Paulus de wederopstandinghe bevesticht/daer uyt machmen verstaen hoedanich sijn predickinge ghewecst zynde voorwaer dat lachen en heeft geen cleyne cracht om onse geloove te versterken.

10 Sy wort van Christo bevestiget.

‡ Matt.10 28.

De woorden Christi zijn ooc weerdich aengemerckt te worden/te weten : ‡ En wilt niet vreesen de gene die het lichaem dooden/ende de ziele niet en connen dooden: maer vreest den genen die de ziele ende het lichaem can verderven in het helsche vyer. Want wy en souden geen oorsake hebben om sulcx te vreesen/ware dit selve lichaem dat wy dragen / niet dier straffe onderworpen/van de welcke hy daer spreeckt. Eñ hy spreeckt ooc alsoo claerlic op een ander plaetse/seggende:

Joan.5.28.

De ure comt / in de welcke alle die in de graven zijn/sullen de stemme des Soons Gods hooren / ende sy sullen voort comen / die goet ghedaen hebben/ tot de wederopstandinge des levens/ eñ die quaet gedaen hebben/tot de wederopstandinge des oordeels.

* 11 Sy sullen over eẽ comen met den lichaeme Christi/ d'welck waerachtelick is verresen/ ende so Christus een ander lichaem aen ghenomen hadde onse salicheydt soude alsoo vervallen.

Sullen wy seggen dat de zielen rustẽ in de gravẽ/om daer de stemme Christi te hooren? sullen wy niet veel meer seggen/dat de lichamẽ sullen door sijn bevel tot de selve jeucht eñ cracht weder comẽ/de welcke sy verloorẽ hebben? † Bovẽ desẽ/ist dat wy sullen met nieuwe lichamen begaeft worden/waer sal dan de overeencominge des hooft ende der leden wesen? Christus is weder opgestaen: maer hoe? hem selvẽ eẽ nieu lichaem makende? Neen/ maer gelijck hy voorseyt hadde/ seggende: Breeckt desen Tempel/ ende ick sal hem in drie dagen weder op richten.

Joan. 2.19

Dat sterffelic lichaem dat hy eerst gedragen hadde/ heeft hy wederom aenghenomen : want het en soude ons oock niet veel voordeels ghedaen hebben/ hadde hy een nieu lichaem ghecreghen / soo dat het lichaem dat tot eenen versoenoffer gegevẽ was/te niete ware.

12. Dese onse lichamen / ende geen nieuwe / sullen weder opstaen/ ghelijck Christi lichaem aen den cruyce ghestorvẽ zijnde/ is wederom opgestaen/ eñ oock sommige heylighen lichamen

Mẽ moet ooc die gemeynschap weten/de welcke de Apostel betuycht/als hy seyt: † Dat wy sullen weder opstaen/ om dat Christus is weder opghestaen. Want het en is niet gelovelic/dat onse vleesch/‡ daer in wy de doodinge Christi omme draghen / soude van de wederopstandinge Christi beroofst worden. Het welcke voorwaer is door een seer schoon bewijs openbaer gewordẽ/*dewijle vele lichamen der Heylighen zijn uyt de graven gegaen doe Christus weder op stont. Want men can niet versaken / dat het selve der laester wederopstandinge/ de welcke wy hopen/een voorspel ofte eer een voorpant was/sulcx als ooc in Henoch eñ Elia geweest is / de welcke Tertullianus noemt begeerders der wederopstandinge: Om dat sy met lichaem ende ziele zijn van de verdorvenheyt verlost / ende in Gods bewaringhe ontfanghen gheweest.

† 1.Cor.15. 12.

‡ 2.Cor 4. 10.

* Matth. 27.25.

Lib. de resur carnis.

8 Ick schame my in so claer een sake soo vele woorden te gebruycken : maer de Lesers moeten met my dese moeyelickheyt geerne inswelgen ende verdragen / op dat de verkeerde/ ende stoute vernuften/niet eenige rete en vinden/om de eenvoudige te bedriegen. Die vliegende geesten teghen de welcke ick nu strijde/brengen een gedichtsel voort uyt hare hersenen / dat in de wederopstandinge sal een scheppinge nieuwer lichamen wesen. Waer door worden sy gedrongen om alsoo te gevoelen / anders dan om dat het hen ongeloovelic schijnt/ dat eẽ lichaem dat soo menigẽ tijt verrot is/ soude connen tot sijnen eersten stant comẽ? So is van hen de ongeloovicheyt alleen de moeder deses gevoelẽs.

13 De Sacramenten/ die wy met onse lichamen hebbẽ ontfangen/ zijn ons teeckenen van onse der gheylse. Nu sendẽ sy't niet wesen/ wãneer dat õse lichamen niet op en stonden.

Maer hierenteghen vermaent ons de Gheest Gods alomme in de Schriftuere/om de wederopstandinge onses vleeschs te geloven.

Col 2.12.

Hierom beruycht Paulus dat de Doop ons is een zegel der toecomender wederopstandinge: oock verweckt ons het Nachtmael tot het selve betrouwen / als wy de teeckenen der geestelicker genade met den mont ontfangẽ.

2.Cor.6 4. Rom 8.11.

14. Sy sullen weder levendich ghemaeckt worden/ al ist datse sterffelijck zijn.

Eñ voorwaer de gãtsche vermaninge Pauli/daer hy ons vermaent dat wy onse leden moeten begheven tot wapenen der rechtveerdichz. en soude van geẽder weerde zijn/sonder het geve dat hy daer nae daer by stelt/seggende: Die Christum heeft van de dooden weder opgeweckt / die sal oock uwe sterffelicke lichamen levendich maken.

1 Cor 6.13 15.19.

15. Sy sullen door Christi cracht opghewekt worden.

Want wat soude het helpen dat de voeten/handen oogen ende tongen tot gehoorsaemheyt Gods gevoecht worden/ten ware dat sy der vrucht ende des loons deelachtich wordẽ? Het welcke Paulus claerlick bevesticht/ seggende : Het lichaem en behoort der hoererie niet/maer den Heere: eñ de Heere den lichame. Ende die Christum heeft weder opgeweckt/ die sal ons ooc weder opwecken door sijn cracht.

* 16. Die wechgheworpene eñ gemarteliseerde lichamen sullen ghelijck ghemaect worden den heerlicken lichame Christi onses Salichmakers.

De woorden die daer nae volgen/zijn noch claerder/te weten/ dat onse lichamen sijn tempelen des heyligen Geestes/ende leden Christi. Hierentusschen sien wy hoe hy de wederopstandinge stelt by de suyverheydt/cuyscheyt ende heylicheyt : gelijck hy weynich daer nae den prijs der verlossinghe bestreckt tot de lichamen. Ende het en soude gheen reden zijn dat het lichaem Pauli in het welcke hy de

teeckenen

Gal. 6. 17.

Phil. 3. 21.

Acto. 14. 22

teeckenen Christi ghedraghen / ende Christum grootelick verclaert heeft / soude van den loon der croone beroofd worden. Waer uyt ooc dese roem comt: Wy verwachten den verlosser uyt de Hemelen / de welcke onse verworpen lichame sal den lichame synder claerheyt gelijck maken. Ende ist dat het waer is / dat wy moeten door vele verdruckingen in het rijcke Gods comen / so en can geen reden lijdē dat de lichamen souden daer uytghesloten worden / de welcke God onder het cruyce oeffent / ende met den lof der overwinninghe verciert. Daerom en is onder de Heylighen gheen twyfelinghe van dese sake ghecomen / maer sy hebben sekerlick ghehoopt mede gesellen Christi te worden: de welcke alle de verdruckinghen daer door wy beproeft worden / synen persoon toe schrijft / om te bewijsen dat sy ons tot het leven leyden.

17. Door een uytwendige ceremonie onder de Wet / zijn de geloovighe van de verrysenisse haer der lichamen onderwesen / gelijc sulcx uyt de exempelen Abrahams en Jacobs / ende uyt de spreucke Christi can besloten worden.

Matt. 26. 10.

Jae God heeft oock de heylige Vaders onder de Wet door een uytwendige ceremonie in dit gelove geoeffent. Want waer toe diende de wijse der begravinge (gelijck boven geseyt is) anders dan om dat sy souden weten dat den lichamen die daer wech geleyt worden / een nieu leven bereyt was. Hier toe dienden oock die specerien en balsemingen / ende andere teeckenē der onsterffelickheyt door de welcke de duysterheyt der leere onder de Wet geholpen wert / gelijck met de offerhanden. En die gewoonte en is uyt gheen superstitie gecomen / dewijle wy sien dat de heylige Geest also neerstich is in het verhalen der begravingē / als in de voornemste verborgentheden des geloofs. En Christus prijstse als een sonderlick werck / ende dat voorwaer om geen ander oorsake / dan om dat hy van het aenschouwen des grafs (dwelck alle dinck verderft ende te niete maect) syne oogen tot het schouspel der vernieuwinge ophefst. Boven desē dewijle dese ceremonie der begravinghe / de welcke in de Vaders geprezen is / so neerstichlick wert onderhouden / soo wort daer door genoech bewesen / dat sy hen een sonderlicke en dierbaer hulpe des geloofs geweest is. Wāt Abraham en soude de begravinge synder huysvrouwen soo sorchvuldichlick niet besorcht hebben / hadde hy niet de Religie voor oogen gehadt / ende de nutticheyt die de werelt te boven gaet / te weten / om dat hy synder huysvrouwen doot lichaem met de teeckenē der wederopstandinge verciereride / soude syn en syns huysgesins geloove versterken.

Gene. 23. 4. ende 19.

Gen. 47. 30

Daer wort een claerder bewijs deser sake ghesien in het exempel Jacobus / de welcke om den nacomeren te betuyghen dat hy de hope des beloofden lants oock selfs door de doot niet en verliet / heeft geboden datmē syne beenē soude daer henen dragen. Ick bidde u / waert dat Jacob moeste met een nieu lichaem becleet worden / soude hy niet een spottelick gebodt gegeven hebben van syn stof / dwelck hadde moetē te niet wordē? Daerom is het dat de Schriftuere eenige autoriteyt by ons heeft / so en cannen geē claerder noch sekerder bewijs eeniger leere begeeren.

18. De autoriteyt der Schriftueren / ende twoort wederopstandinge, ende dat woordt slapen, bevestigen de voorgaēde argumenten.

Joan. 6. 19

Want de kinderen verstaen selfs dat de woorden wederopstandinge ende opwecken, dit selve beduyden. Want wy en sullen niet segghen / dat het weder op staet dat nu eerst ghescheapen wort. Oock en souden die woorden Christi gheen plaetse hebben / Al wat my mijn Vader gegeven heeft / dat en sal niet vergaen / maer ick sal hem verweckē tē laetstē dage. Dit selve bewijst ooc het woort slapen, het welcke alleenlick den lichamen toe comt: waerom ooc de plaetsē daermē begraeft / genaemt zijn / Cemiteria, dat is slaepstedē.

† Van de wyse der opstandinge.

† Nu moet ic ooc vā de wijse der wederopstandinge een weynich spreken / Ick segghe een weynich / om dat Paulus dit een verborgentheyt noemende / ons tot soberheyt vermaent / ende de vryheyt van stoutelick ende scherpsinnichlick te Philosopheren beneemt.

1. Cor. 15. 51.

De gedaente der lichamen sal anders zijn / en niet dat wesen.

Ten eersten moeten wy weten het gene dat wy geseyt hebbē / te weten dat wy sullen in het selve vleesch dat wy nu dragē / weder opstaen / soo veel de substantie aengaet / maer dat het sal verandert wesē: gelijc hoewel het selve vleesch Christi / het welcke tot eē offerhande geoffert was / is weder opgeweckt / soo was het nochtans met andere gaven verciert / gelijc of het gantschelic eē ander vleesch geweest hadde. Het welcke Paulus met ghemeynsame exempelen verclaert.

1 Cor. 15. 39

Want gelijc der menschen ende der beesten vleesch van der selver substatie zijn / en niet vā der selver qualiteyt ofte hoedanicheyt: gelijck alle sterren van eender materie zijn / maer niet de selve claerheyt en hebben: also leert hy / hoewel wy de selve substantie des lichaems sullen behoudē / dat daer nochtans een veranderinge sal wesen / so dat wy eē veel beter conditie sullen hebben. Daerom op dat wy weder opgeweckt worden / so en sal het verderffelicke lichaem niet vergaen noch verswinden maer het sal de verdorventheyt af leggen / ende onverdorventheyt aen doē.

Dat is / die gantsche lichamen: sullen die onverderffelicheydt aen doen.

Apoc. 20. 13.

† Sy sullen opgeweckt wordē door de macht des almachtigē Gods.

Esa. 26. 21.

† Ende dewijle God alle de elementen in syn macht heeft nae synen wille / so en sal hem geen dinck verhinderen / der aerde / den watere / ende den vyere te gebieden / dat sy wederom gevē dat sy schijnen wech genomen te hebben. Het welcke Esaias oock betuycht / hoewel niet sonder figuere: Siet de Heere sal uyt gaen uyt syn plaetse om de ongerechticheyt des lants te besoecken: ende de aerde sal haer bloet ontdeckē / en en sal haer gedoode niet meer decken.

Maer die op den dag der verrijsenisse op der aerden levende sullen bevonden worden / die sullen in eenen oogenblick tijdts verandert worden.

1. Cor. 15. 51.

Maer men moet aenmercken dat daer een onderscheyt is tusschen de gene die lāge gestorven zijn / en die te diē dage sullen levēdich bevonden worden. Want (ghelijck Paulus betuycht) wy en sullen niet alle slapē / maer wy sullen alle verandert worden: dat is / het en sal niet nodich wesen / dat daer eenich tijt zy tusschen de doot en het begin des tweeden levens: wāt op eenen oogenblic tijts sal de stemme der basuynen doordringen om de doode te verweckē tot onsterffelickheyt / en de levende door haestige veranderige / te veranderē en vernieuwen tot de selve eerlickheyt. Also vertroost hy op een ander plaetse de gelovighe die sterven moeten: om dat de gene die dan sullē levē / niet en sullen de doode voorcomen / maer die in Christo slapē / sullen eerst weder opstaen.

1. The. 4. 15

Hebre. 9. 27

Ist dat yemant hier tegē brengt dat de Apostel seyt / te wetē / dat het allen menschen verordent is / dat sy eenmael sullen sterven: daer op is het licht te antwoorden / so wāneer de stant der natuere verādert wort / dat sulcx eē aert des doots is / en bequamelic eē doot genaemt wort. En also comt dit wel over een / te weten / dat alle menschen sullen door den doot verandert worden / als sy het sterffelick lichaem sullen af leggen: en dat het nochtās niet en sal noodig wesen / dat ziele en lichaē gescheydē wordē / daer de hastige veranderinge sal wesē.

Vraghe / of ooc de godloose weder sullen opstaen dewyle dat de opstandinghe is een sonderlinge weldaet Christi.

9 Maer hier comt noch een swaerder vrage / te weten / Door wat recht de wederopstandinghe die een sonderlicke weldaet Christi is / oock den godloosen ende van God vervloeckten gemeyn zy. † Wy weten dat alle menschen zijn in Adam der doot onderworpen: Christus de wederopstandinge ende het leven is gecomē: maer is hy gecomē om sonder onderscheyt het gantsche mēschelick geslachte levendich te maken? Het en is der waerheyt geensins gelijck / dat de

† Joa. 11. 25

godloose souden door hartneckighe blintheyt
verkrijgen/het gene dat de Godsalige dienaers
Gods door het geloove alleenlick ontfanghen.
Nochtans blijft dat seker eñ vast/dat sommige
sullen weder op staen tot het oordeel/eñ sommi-
ge tot het leven/eñ dat Christus sal comen om
[Matt.25. 31.] de schapen van de bocken te scheyden. Ick ant-
[Antwoort.] woorde dat het niet en moet so ongewoon schij-
nē/dewijle wy dagelicx de gelijckenisse daer vā
siē. Wy weten dat wy alle zijn in Adam vā de
erve der werelt berooft geweest:eñ dat wy also
wel verdienē van de gemeyne hoetselen/ als vā
het etē des booms des levens verdrevē te wor-
[Matt.5.45] dē. Waer uyt geschiet het dan dat God niet al-
leenlick sijn Sonne doet op gaen over de goede
eñ quade/ maer dat oock sijn mildicheyt rijcke-
lick vloeyt/ so veel het gebruyc des tegenwoor-
digen levens aen gaet? Hier uyt verstaen wy
voorwaer/dat die goeden die eygentlick Christo
ende sijnen leden toe comen/ooc tot de godloose
overvloeyen : niet op dat sy een recht gebruyck
daer vā hebbē/maer op dat sy te min ontschul-
dichlick worden. Also geeft God dickmael den
godloosen sijne weldaden die niet cleyne en zijn/
ja die somtijts alle seghenen der Godsaligen te
boven gaen/eñ nochtans hen tot meerder ver-
doemenisse gedijn. Ist dat yemant hier teghen
[Een tegenspreckinghe] seyt /dat de wederopstandinghe niet en behoort
met vergāckelicke eñ aertsche weldadē verge-
[1.Antwoort.] leken te worden:hier op antwoorde ick ooc/ dat
sy van God de fonteyne des levens verdreven
zijnde/het verderf des duyvels verdient hebbē/
om daer door gantschelick eñ gheheel te niete te
worden:eñ dat nochtans door wōderlicken raet
Gods dese middel ghevonden is/dat sij souden
[2. Antwoort.] buyten het leven in de doot leven. Soo en moet
het oock geen wonder schijnen/dat de godloose
der wederopstādinge deelachtich zijn/om daer
door teghen haren wille getrocken te wordē tot
den Richtstoel Christi/ den welchen sy nu wey-
geren als haren Meester eñ Leeraer te hooren.
[Waerom dat de godloose weder opstaen sullen.] Wāt het soude eē cleyn straffe zijn/door de doot
wechghenomen te worden/ ten ware dat sy om
van haer hartneckicheydt ghestraft te worden/
moeste comen voor den Richter / wiens wrake
[3. Antwoort.] sy sonder eynde ende mate tegen hen selvē ver-
weckt hebben. Voort:hoewel wy moetē weten
dat ick nu geseyt hebbe/eñ dat in die schoon be-
[Acto.24.15] lijdinge Pauli by Felicem verhaelt is/te weten/
dat hy verwacht de toecomende wederopstan-
[Waerom de verrijsenisse alleen den uytvercorenen voorgestelt is.] dinge der rechtveerdigen eñ godloosen: so wort
nochtans dicmael in de Schriftuere de weder-
opstandinge den kinderen Gods alleen voorge-
stelt/met de hemelsche glorie:want Christus en
is eygentlick niet gecomē tot des werelts ver-
derf/maer tot salicheyt. Daerom wort in de ar-
ticulē des geloofs het salige levē alleē gemeldet
[Dat laetste deel des Capittels van de eeuwighe gheluckicheyt.] 10 Eñ dewijle de prophetie † vā de verslindin-
ge des doots door overwinninge / sal dan eerst
vervult wesē/so moet altijts de eeuwige geluc-
kicheyt / als het eynde der wederopstandinghe
[† Ose.13.14 1.Cor.15.54] ons in den sin comen: ‡ vā der welcker uytne-
mētheyt /of schoō al geseyt ware wat met mē-
[‡ 1. Der selver uytnementheyt gaet ons verstant verre te boven.] schē tonge can gesproken wordē/so soude noch-
tans nauwe het alderminste deelken daer van
begonnen zijn. Want hoe seer waerachtichlick
wy hoorē dat het rijcke Gods sal vol claerheyt/
vreuchde/geluckicheyt/eñ eerlickheyt wesen: so
zijn nochtans dese dingen die genaemt wordē/
seer verre van onse gevoelen/ende blijven als in
duysterheyt bedeckt / tot dat die dach comt / in
welckē hy selve ōs sal sijn eerlickheyt/aēschijn
[1.Joa.3.2.] aen aenschijn vertoonē. Joannes seyt:Wy we-
ten dat wy Gods kinderen zijn:maer het en is
noch niet geopenbaert. Maer als wy sullē hem
gelijck wesen/dan sullē wy hem sien hoedanich
hy is. Daerom dewijle de Propheten dese gee-
stelicke geluckicheyt/ sulck als sy in haer selven
is/niet en conden met eenige woorden uytdruc-
ken/so hebbē sy de selve byna altijts met licha-
melicke dingen afghebeeldet. Nochtans weder-
om / dewijle de yverichz. deser begeerte behoort
in ons door eenichgevoelen dier soeticheyt ver-
weckt eñ ontsteken te worden/so laet ons voor-
nemelick arbeyden om dit te bedencken/ te we-
ten / Ist dat God als een oneyndelicke fonteyne/
de volcomenh3. alles goets in hem verhaet
so en moeten de gene die na het opperste goet/ eñ
na de volmaeckte geluckicheyt staen/ geen dinc
begeeren dan hem/gelijc wy in vele plaetsen ge-
leert worden. Ghelijck daer hy seyt: Abraham/
ick ben u een loon seer groot. Waer mede oock [Gen 15.2.]
dese woorden Davids over een comē. De Heere [Psal.16 6.]
is mijn deel / het lot is my seer wel ghevallen.
Item op een ander plaetse: Ick sal door u aen- [Psa.17.15.]
schijn versaedt wordē. Petrus vercondicht dat [2.Pet.1.4.]
de geloovige gheroepen zijn om der Godlicker
natuere deelachtich te worden. Hoe dat? te we-
ten/om dat hy sal in alle sijn Heyligen eerlic eñ [2.The.1.10]
claer wordē /en sal wonderlic wordē in de gene
die geloofte hebben. Ist dat de Heere sal sijn eer- [Sommige regelē zijn aen te mercken en]
lickheyt/ cracht eñ rechtveerdicheyt sijnen uyt-
vercorenen mede deelen/ja hem selvē hen geven
eñ laten gebruycken/ eñ (dwelck weerdiger is)
eenichsins sal met hem vereenigen/soo laet ons
gedenckē dat onder dese weldaet allerley geluc-
kicheyt verhaet is. Eñ als wy in dese bedenc-
kinge sullen grooten voortganck gedaen hebbē/
so laet ons nochtans bekennen dat wy noch al-
leenlick tot de uyterste wortelen gecomen zijn/
ist dat het begrijp onses verstants wort met de
hoocheyt deser verborghentheydt verghelecken.
Waerom moeten wy in desen deele te soberder
zijn / op dat de claerheyt der hemelscher glorie
ons niet en overvalle/ist dat wy de mate onses
verstants vergetende/soecken hooge op te vlie-
gen. Wy ghevoelen oock hoe seer wy ghekittelt
wordē door onmatige begeerte om meer te we-
ten dan ons gheoorlost is : waer uyt dickmael
lichtveerdige eñ schadelicke vragē voort comē.
Ic noeme die vragē lichtveerdich/uyt de welc-
ke geen nut noch voordeel en can comen. Maer
het tweede is noch booser/te weten/dat de gene
die hen daer toe begeven/in schadelicke bedenc-
kingen verwerret worden:ende daerom noeme [2. Geen eēderley ende gelijcke maniere vā eerlickheyt en sal allen dē kinderē Gods gegeven worden.]
ickse schadelic. Wy en moeten niet twijfelē aen
het gene dat ons de Schrifture leert:te weten/
gelijck God den Heyligen in dese werelt meni-
gerley wijse sijne gaven uytdeyle, e/ sijne radiē
laet ongelijckelic over hen schijnen:dat also ooc
de mate der glorie in de hemelen niet en sal ge-
lijck wesen/ daer God sijne gaven sal croonen.
Wāt het en sal niet eenen yeghelickē sonder on-
derscheyt toe coemē dat Paulus seyt: Ghy zijt [1.Thes.2.19]
mijn glorie eñ croone in den dach Christi. Noch [Phil.2.16.]
oock dat Christus tot sijne Apostelen seyt: Ghy
sult sittē oordeelēde de twaelf geslachtē Israel. [2.C … 4.14]
Maer Paulus en twijfelde niet dat hem eē sō-
derlicke croone was nae de mate sijns arbeyts
wech ghelept / dewijle hy wiste dat God sijne [Mat.19.28]
Heyligen in den Hemel verciert met eerlicheyt/ [Luc.22.30.]
na dat hyse met geestelicke gaven rijcke maeckt [1.Cor.6.2.] [Hab.3.8.]
op der aerde. Ende Christus willende den Apo- [2.Tim.8.]
stelē de weerdicheyt des diensts die hen gegevē
was/ aenprijsen / vermaent dat de vrucht daer
van is in den Hemel wech ghelept eñ bewaert.
Alsoo seyt ooc Daniel: De verstandinge sullen [Dan.12.3.]
schijnen gelijc de claerheyt des firmaments:eñ
de ghe-

de gene die vele menschen rechtveerdigē/sullen wesen gelijck sternen in alle eeuwichept. Ende ist dat yemant de Schrifture neerstichlick aenmerckt/ sy en beloofe niet alleenlic den geloovigen het eeuwige leven /maer oock eenē yegelicken sijnen sonderlickē loon. Waer uyt Paulus seyt God vergelde u in dien dach. Het welcke oock de belofte Christi bevesticht: Ghy sult hondersout ontfangen in het eeuwighe leven. Somma/ghelijck Christus de eerlickheyt sijns lichaems met menigerley verscheydēheyt sijnder gavē begint in de werelt/ eñ by gradē vermeert/also sal hyse in den Hemel volmaken.

2. Tim. 4. 14.
Mat. 19. 29.

11 Ghelijc de Godsalige sullen alle eendrachtichlijck dit aennemen / om dat het door Gods woort genoech betuycht is: alsoo sullen sy oock wederom de verwerrede vragen latē varē/ die hen moghen hinderlick zijn : ende en sullen niet buyten de palen treden die hen voorgestelt zijn. So vele my aengaet / ick en onthoude my niet alleenlick van ydel ondersoeckinge der onnutter dingē:maer ick meyne ooc dat ick moet toesiē/ dat ick anderer menschen lichtveerdicheyt niet door mijn antwoordē en voede ende versterckē. Sommighe lichtveerdige eñ ydele geestē vragē hoe groot onderscheyt daer sal wesen tusschen de Propheten eñ Apostelen / wederom tusschen de Apostelen eñ Martelaren: hoe vele gradē de getroude sullen schillē van de maechden:eyndelijck sy en latē niet eenē hoec des hemels/welcken sy niet en ondersoeckē. Bovē desē comt hen in den sin/ waer toe de wederoprechtinghe der werelt dient:dewijle de kinderē Gods geē dinc en sullen gebrec hebbē uyt so groote ende onbegrijpelicke overvloedichept: maer sullen wesen gelijc de Engelen/de welcke tot een teecken der eeuwigher gheluckichept/noch en eten noch en drincken. Maer ick antwoorde dat in het aenschouwē sal sulcke behagelickhept/ eñ in de kēnisse sonder gebruyc/sulcke soeticheyt wesē/dat dese geluckichept sal alle de behulpselē daer mede wy nu geholpen worden/verre te bovē gaē. Laet ons dencken dat wy in de alderrijckste eñ geluckichste plaetse der werelt zijn/daer ōs geē genoechte noch wellust en gebreect:wie isser die niet door siecte eñ cranckheyt dickmael van het gebruyc der weldadē Gods verhindert en wort eñ wie isser die niet dicmael door sijn onmaticheyt bedwongē en wort/het gebruyc der gaven Gods te verlatē? Waer uyt het volcht/dat sulcker besittinghe des Godlicken goets/de welcke claer eñ suyver is vā alle gebrec/ groote geluckichept is/hoewel daer geē gebruyc des sterfselickē levens en zy. Ander tredē voorder uyt/eñ vragen of oock het schuym eñ andere onreynicheyt in niemael /zy tegen de wederoprechtinghe eñ vernieuwinge aller creatueren. Oft ic schoō hen dit eenichsins toelate/ so verwachte ic met Paulo verbeteringe der gebrekē die door de sōde gecomē zijn/na de welcke de creaturē suchten eñ stenen. Sy gaen wederom voorder/vragēde wat beter conditie het mēschelicke geslachte sal hebben/ dewijle de zegen der genereringe dan sal een eynde hebben. Hier op is ooc licht te antwoordē/Dat de Schrifture dē zegē der genereringe so seer prijst/ dat diēt tot dē wasdom met den welcken God sonder ophouden de ordē der nature tot haer eynde brengt:eñ dat het in de volmaecthz. anders toe gaet/dat is opēbaer. Maer dewijle de slechte eñ ōvoorsichtige menschē terstont door behagelichept sulcker curieuser vragen/gevangē/eñ als door eenen doolhof dieper getrocken worden: so en is ten laestē der

Alle verwerrede vragen / weech gedaē zijnde/ soo worden beantwoort eenige niet onrechtelicke vragē.

De eerste vrage/waer toe de wederoprechtinge der werelt diēt/ dewijle de geloovige geen dinc sullen ghebreck hebben.

De tweede vrage / van de wederoprechtinge eñ vernieuwinge aller gheschapene dingen.
Rom. 8. 22.
De derde/ wat voor een beteren stant wy te verwachtē hebben/nademael de segheninge der kinderē dan sal ophouden.
Mat. 22. 30.

tegenstrijdingen geen eynde/als eenē yegelickē sijn gevoelen behaecht:soo is het best dat wy te vrede zijn nu in eenen spieghel ende duysterheyt die dingen te sien / die wy namaels sullen sien aēsichte aē aensichte. Wāt onder eē groote menichte zijn seer weynige die sorchvuldich zijn/ door welcke wech mē moet in den Hemel gaen: ende sy willen nochtans alle voor den tijt wetē watmen daer doet. Ende hoewel sy by nae alle traghe ende luy zijn tot den strijt / soo dichtē sy nochtans hen selven nu versierde triumphe.

Een seer Godsalige ende noodige vermaninge.
1. Cor. 3. 12.
2. Cor. 3. 18.

12 Voort dewijle de swaerheyt der wrake Gods over de verworpene niet en cā door eenige beschrijvinge genoech uytgedruct wordē/ so wort haer straffe eñ pijne ōs door lichamelicke dingen afgebeeldet/ als door duysternisse/ weenen/knerselinghe der tanden/onuytbluschelick vyer/eñ door eenen worm die sonder ophouden het herte doorsteect. Wāt het is seker dat de heylige Geest heeft willē alle ōse gevoelē verschrickē:gelijc als daer geseyt wort/† dat vāder eeuwichept aen eē diepe helle bereyt is/wiēs voetsel zy vyer eñ veel houts/ eñ datse door dē blas des Heeren als door een solphurbeke ontsteken wort. Eñ gelijc wy moeten hier door geholpen worden/om eenichsins de ellendige conditie der ellendigen te vaten/also moeten wy voornemelick overdenckē wat grooter ellēdicheyt het zy/ van alle geselschap eñ gemeynschap Gods vervreemt te wordē:eñ niet alleenlic dat/ maer ooc de majesteyt Gods alsoo tegen te gevoelē/ dat mense niet en can ontgaen/sonder van haer gedrongen te worden. Want ten eerstē is sijn vervolgentheyt als een seer geweldich vyer/ dwelc alle dinc daer aē het comt/verslint eñ verteert. Bovē desē dienen hē alle de creatueren also om sijn oordeel te volbrengen/ dat de ghene tegē de welcke God sijnē toorn also sal openbarē sullen gevoelē dat hemel/aerde/zee/gediertē/eñ al wat daer in is/tot haer verderf gewapēt zijn. Daerom en vercondicht de Apostel gheen cleyn sake/ als hy seyt/ dat de ongeloovige sullen ghestraft worden met de eeuwighe verderfvinge van het aensichte des Heeren/eñ van de eerlickhz. sijnder macht. Eñ so wanneer de Prophetē de onrechtveerdige dreygen door lichamelicke figueren eñ gelijckenissē/hoewel sy na dē eysch onser traecheyt niet bovē de mate en gaē/so vermengen sy nochtans daer in eē voorspel des toecomendē oordeels/seggēde:dat de Sonne sal verduystert wordē /eñ dat de Mane sal haer claerheyt verliesen/ eñ dat het gantsche maecsel der werelt sal smaethz. eñ schaēte lijden. Daerom en vinden de ongeluckige conscientiē geē ruste/ maer wordē met grouwelickē onweder gequelt eñ verstroyt/eñ gevoelē dat sy van den vergramden God verscheurt/ende met doodlicke stralen doorsteken eñ gewont worden/ eñ verschricken voor dē blixem Gods/eñ worden door de swaricheyt sijnder handen gemurselt:so dat het lichter zy in allerley afgronden eñ stroomwallen te versincken/dan in sulcke verschrickingen eenen oogenblick tijts te staen. Hoe groot ende swaer ist/eeuwelick sonder eynde van Godt beleghert ende benaut te zijne! Van welcke sake een seer schoone sententie is in den tnegentichstē Psalm: te weten:Hoewel God alleenlick door sijn aensien alle de menschen can verstropen ende te niete maken / dat hy nochtans sijne dienaers voornemelick dringt/ op dat sy te meer vreesen in dese werelt/ ende op dat hyse met de swaricheyt des cruyces verwecke om hen te haesten/ tot dat hy zy alle in allen.

Van de geluckzalichz. der uytvercorenen gehādelt zijnde/wort nu voortaen van de ellendicheydt der verworpenen bequamelic gheseyt.
† Mat. 8. 12. ende 22. 13. ende 3. 12.
Marc. 9. 43.
† Esa. 66. 24.
Esa. 30. 33.

Welcke ellende sal zijn op het hoogste eñ eeuwich duerende.
† Psal. 2. 12. ende 50. 3.

1. Thes. 1. 9.
Esai. 13. 10.
Ezech. 32. 7.
Joel. 2. 10. ende 3. 15.
Amos. 5. 8.
Mat. 24. 29.
Mat. 13. 24.
Luc. 21. 25.

Der selver verscheydene beschrijvinghen.

De nutticheyt deser leere.
1. Cor. 15. 28.

Het eynde des derden Boecx.

Van de uytwendighe middelen ofte behulpinghen, door de welcke Godt tot de ghemeynschap Christi roept, ende daer in behoudt.

Capittelen xx.

Het Inhoudt des vierden Boecx.

Van de uyterlicke middelen daer door Godt ons noodicht tot de gemeenschap Chisti, ende daer door hy ons oock in de selfde onderhout.

DRie saken werden alleenlick in desen Boeck verhandelt: Ten eersten van de Kercke. ten tweeden van de Sacramenten, ten derden van de uyterlicke regeeringhe, ende politie der Kercken.

De eerste materie van de Kercke handelende, streckt tot opt eynde van het derthiende Capittel, inhoudende vele verscheydene puncten, die men nochtans alle wel bequamelick tot vier hooft-articulen mach ghedraghen. Ten eersten namelick. hoe ende op wat wijse dat de Kercke mach worden gekent, want de eenicheyt in der selfden ten hoochsten versocht wort, hier van capit .2. Daer na vant gouvernement der selfden, capit. 3. ende 4. Eerstelick betoonende wat voor ordeninghe men in der Kercken moet onderhouden in die te regeeren, te weten, uyt den louteren woorde Godts ghenomen capit. 3. Daer nae wat hier in voor een forme de Ouden hebben ghebruyct, capit. 4. Ten laetsten van de forme in het Pausdom aengenomen, capit. 5. Waer uyt hy dan oorsake neemt om van het primaetschap des Paus te spreken, capit. 6. Bewysende door welcke ende hoedanighe trappen dat hy tot eene sulcke hoocheyt opgeclommen zy, capit. 7.

Ten derden handelt hy van de macht der Kercken capit. 8. ende 12. ende ten voorsten so veel als de leer-stucken des gheloofs aen gaet, bestaende, ofte in een yeder insonderheyt, capit. 8. ofte in allen gelijck, te weten, der vergaderden Concilien, capit. 9. Daer nae spreeckt hy van de wetten ende ordonnantien, capit. 10. Eyndelic van de Kerckelicke jurisdictie, capit. 11.

Ten vierden comt hy tot op de Kerckelicke tucht, van de welcke hy spreect int gheheel, capit. 12. ende ten deel ooc van een misbruyck der selfden, daer mede dat vele haer hebben verloopen als een willige tuchtinge die sy aen namen haer selven den last op legghende, die sy niet en conden ghedraghen, te weten, verscheydene beloften der Monken en Bagijnen, &c. capit. 13.

Het derde stuck dat in desen Boeck verhandelt wort, heeft drie deelen. Ten eersten spreckende van de Sacramenten int ghemeen, capit. 14.

Ten tweeden van den beyden Sacramenten, een yeder der selfden insonderheyt af handelende, cap. 15. al waer hy voor het eerste oorsake neemt om van de Kinder-doop te spreken, capit. 16. Daer na van het Avontmael des Heeren, capit. 17. Daer hem stoffe wort ghelevert om van de Misse te handelen, capit. 18. Eyndelick van de vijf andere valsche, ende door menschen bygheverdene Sacramenten, capit. 19.

Nu het derde hooft-stuck deses Boecx is licht ende claer ghenoech uytghedruckt in het twintichste Capittel.

Daer zijn slechts drie plaetsen die hy in dit vierde Boeck verhandelt: Der welcker

- De eerste is van de Kercke ofte Ghemeynte / de welcke wel vele vervatet / maer bequamelicken in vier plaetsen deelen moget: Want
  - Ten eersten dewijle wy met de Ghemeynte die eenicheydt houden moeten / so handelt hy van de maniere / waer by die bekent can worden / Cap. 1. 2.
  - Daer nae handelt hy van de regeringe der Ghemeynte / daer hy
    - Ten eersten toont / welcke de ordeninghe zy om sijn Ghemeynte te regeeren / de welcke hy uyt den suyveren woorde Gods wil hebben gheleert te worden. Capit/ 3.
    - Daer nae / wat wijse der regieringhe by den ouden ghebruyckt zy geworden/ Cap. 4.
    - Ten laetsten hoedanig de zy/ die hedensdaechs onder den Pausdom in den swanck gaet/ Cap. 5 Door welcker oorsake hy
      - Eerst van de hoocheyt des Roomschen stoels in specie handelt/ Cap. 6.
      - Ende wijset aen door wat trappen hy hem tot alsulcken hoocheyt verheven heeft/ Capit. 7.
  - Ten derden / van de macht der Ghemeynte: Ende
    - Ten eersten/ so vele de leere des ghelooves die ofte
      - In elck een bysonder/ Cap 8.
      - In allen int ghemeyn gelijck in Concilien/ Capit. 9.

      ghelegen is.
    - Daer nae in de Wetten te gheven / Capit. 10.
    - Ten laetsten in de Jerisdictie der Ghemeynte/ Capit. 11.
  - Ten vierden tredet hy af tot de Discipline der Ghemeynte: Ende
    - Ten eersten handelt hy van de selve apart/ Capit. 12.
    - Daer nae verhandelt hy een ghebreeck/ ghemeenschap hebbende met de Discipline/ daer met haer sommige besondiget hebben/ als sy beloften doende/ haer selven een vrywillige aert der discipline hebben willen op leggen/ Capit. 13.
- De tweede is van den Sacramenten, die drie plaetsen heeft: Want
  - Ten eersten handelt hy van den Sacramenten in't ghemeen/ Capit. 14.
  - Daer nae van beyden bysonder: Ende
    - Ten eersten van den Doop: Ende van die
      - Ten eersten/ in't gemeyn/ Capit. 15
      - Daer nae van den Doop der onmondighen kinderen/ Capit. 16,
    - Daer nae van dat Nachtmael des Heeren: Ende
      - Ten eersten/ van de ware oprechte instellinghe des selven/ Capit. 17.
      - Daer nae van die contrarie sterckdieverie / te weten/ van de Pauselicke Misse/ Capit. 18.
  - Ten laetsten / van de vijve die voor corten tijden valschelicken voor Sacramenten gehouden zijn geworden. 19.
- De derde van de Politische regheringhe, van de welcke hy
  - Ten eersten in't ghemeyn
  - Daer nae van elc deel der selver: als van de
    - Overicheydt
    - Wetten
    - Ghemeenen man

  handelt / Capit. 20.

Onderwijsinge der Christelicker Religie.

HET VIERDE BOECK.

Van de uytwendige middelen ofte behulpinghen/ door de welcke God ons tot de ghemeynschap Christi roept/ ende daer in behoudt.

Het eerste Capittel.

Van de waerachtighe Ghemeynte, met de welcke wy moeten eenicheydt houden, om dat sy de moeder aller Godtsalighen is.

Tis noodig dat nu van de Gemeynte ghehandelt worde.

DAt Christus onse wort door het gheloove des Evanghelij/ ende dat wy daer door der salicheyt die hy ghebracht heeft/ ende der eeuwiger geluckicheyt deelachtich wordē/ dat is in den naestvoorgaenden Boec verclaert. Eñ dewyle onser plompheyt ende traecheyt (ja oock der ydelheyt onses vernufs) uytwendinge hulpselen noodich zijn / door de welcke het gheloove mach in ons gegenereert ende vermeert worden/ende sijnen voortganck hebben tot den eynde: so heeft God oock dese gegeven om onser swackheyt te hulpe te comen. Ende om dat de vercondinghe des Evangelij soude haren loop hebben/so heeft sy desen schat in de Ghemeynte gestelt. * Hy heeft Herders ende Leeraers ingheſtelt om met der selver mont de sijne te leerē: eñ heeft hen autoriteyt gegeven: somma/ hy en heeft geen dinck achter ghelaten dat tot de heylige eendrachticheyt des geloofs/ende tot goede ende rechte ordeninghe dient. Voornemelick heeft hy Sacramentē ingestelt/ de welcke wy door bevindinge ghevoelen ons meer dan nutte behulpingen te zijne/ om onse geloove te stercken ende bevestigen. Want dewyle wy noch in den kercker onses vleeschs beslooten zijnde/ niet en zijn tot den graet der Engelen gecomen/so heeft God hem selven nae de mate onses verstants gevoecht/ eñ ons na sijn wonderlicke voorsieninge eenen middel verordent/ door dē welckē wy die verre van hem verscheyden zijn / souden tot hem comen. Daerom eyscht de orden der leeringhe/dat wy nu van de Gemeynte ende haer regeeringe/ ordenen ende macht/ Item van de Sacramenten/ende ten laetsten oock van de Politische ordenlijcke handelen: ende dat wy oock mede de Godsalige Lesers van de vervalschingen wederroepen/daer mede de Duyvel in het Pausdom alle de dingen vervalscht heeft/ die God tot onse salicheyt verordent hadde. Ick sal beginnen van de Gemeynte/in der welcker schoot God sijne kinderen wil versamelt hebben / niet alleenlick op dat sy door der selver arbeyt ende dienst gevoedt worden/ so lange sy noch jonge kinderen zijn/ maer ooc op dat sy door haer moederlicke sorge geregeert worden/tot dat sy haren vollen wasdom gecrijgen/ eñ ten laetstē tot het uyterste eynde des geloofs comen. Want dese dingen die God heeft by een gestelt/ en mogen wy niet scheyden/te weten/dat de Gemeynte een moeder is den ghenen dien God een vader is: ende dat niet alleenlick onder de Wet/ maer oock nae de eerste comste Christi: want Paulus betuycht dat wy zijn nieuwe kinderen der nieuwer geestelicker Jerusalem.

Want God heeft in de selve altgene ghestelt wat tot dē geloove eñ rechte ordre nodich is geweest.

***Eph 4.11**

1 Cor.12,28

De somma ende deelen deses Boecx.

Waerom dat hy van de Gemeynte begint.

Mar,10.9.

2 Dat wy in de articulen des gheloofs belijden/dat wy geloovem een Gemeynte/ dat en is niet alleenlick te verstaen van de sienlicke Gemeynte/daer van wy nu sprekē / maer ooc van alle uytvercorenen Gods/ in der welcker getal ooc vervaet worden/die van dit leven verscheyden zijn. Daerom is daer dat woort Gelooven, gestelt: om dat dickmael geē onderscheyt en can gemerckt worden tusschen de kinderen Godts/ ende de onheylige menschen: tusschen de eygen kudde Gods/ende de wrede dieren. Want dat sommige dat woordeken In, daer by stellen/ dat is sonder reden. Ick kenne dat het ghewoonlicker is/ ende dat het oock sommige oude Leeraren gebruyckt hebben: dewijle oock in de Niceensche articulen des gheloofs/ ghelijck die in Ecclesiastica Historia verhaelt worden / dat woordeken In, daer by ghestelt is. Nochtans machmen oock mede uyt der ouder Leeraren boecken aenmercken / dat voortijden is sonder tegenspreken het ghebruyck geweest/dat sy seyden/dat sy geloofden een Ghemeynte/ende niet in de Ghemeynte. Want Augustinus ende die Autheur wie hy zy/ diens boecken van de uytlegginge der articulen des geloofs/wort onder den naem Cypriani gelesen / en sprekten niet alleenlick alsoo: maer sy gheven oock claerlic te kennē/ dat het soude eē oneygē wijse van spreken wesen / ist datmen seyt: Ick geloove in de Gemeynte/ende sy bevestigē haer gevoelen met geen crancke reden. Want wy betuygē daerom dat wy in God gelooven/ om dat onse herte op hem steunt/ ende onse betrouwen op hem rust/ als op den ghenen die waerachtich is: maer dit en can niet also geseyt wordē van de Gemeynte/ niet meer daer van de vergevinge der zonde ofte wederopstandinghe des vleesch. Daerom hoewel ick met en wil om de woorden kijven/ so wil ick nochtans liever de eygen ende slechte wijse van spreken volgen/ als die bequamer is om de sake uyt te druckē/dan sulcke wijsē soeckē door de welcke de sake soude sonder noot verduystert wordē. Het eynde is/op dat wy wetē: hoewel de Duyvel allen arbeyt ende neersticheyt doet/ om de genade Christi te niete makē/ eñ hoewel de vyanden Christi met rasende ghewelt daer toe gedreven worden: dat sy nochtās niet en can uytgewischt worden/noch het bloet Christi niet en cā onvruchtbaer zijn/maer moet eenighe vrucht voortbrengen. Daerom moeten wy hier op de verborgen verkiesinge Gods/eñ op sijn inwendige roepinge sien: want hy alleē weet welcke de sijne zijn/eñ houdse onder sijnē zegel beslotē/gelijc Paulus spreect: uytgenomē dat sy sijne merckē dragē/met de welcke sy mo-

Gal.4.26

Hoe datmen verstaen sal dē artijckel vā de kercke in ons Christelicke geloove.

Waerom dat wy segghen/ Ick gheloove een Christelicke kercke/ eñ niet in een Christelicke kercke.

Het eynde deses artijckels.

2 Tim.2.19

ghen

gen van de verworpene onderscheydē worden. Maer dewijle onder eenen grooten hoop een cleyn ende verachtelick ghetal verborghen is/ ende weynighe graenkens des koorns in den hoop kafs gedeckt zijn/ soo moetmen Gode alleen de kennisse sijnder Gemeynte toe latē/ wiēs fondament sijn verborgen verkiesinghe is. Het en is oock niet genoech dat wy eenen hoop der uytvercorenen in het ghedachte vervaten / ten zy dat wy sulcke eenicheyt der Ghemeynte bedencken/ in de welcke wy seker weten / dat wy daer ingheplant ende ingheliift zijn. Want ten zy dat wy onder Christo onse Hooft vereenicht zijn/ met alle de andere leden/ soo en connen wy geen hope der toecomender erve hebben. Waerom wort dese Ghemeynte geseyt/ algemeyn te zijne / om datmen niet en mach twee ofte drie Ghemeynten maken sonder Christum te verscheuren/ het welcke niet en can gheschien. Jae alle de uytvercorene Gods/ zijn alsō in Christo aen een gebonden/ dat sy gelijc sy aen een hooft hanghen / alsō oock als in een lichaem vereenighen/ met sulcke tsamenvoeginge aen malcanderen hanghende/ als de leden eens lichaems: ende zijn waerachtichlick een ghewoorden / de wijle sy door een gheloove/ hope/ liefde/ eñ door eenen heylighen Gheest Gods te samen leven/ niet alleenlic tot een erve des eeuwigen levens/ maer oock tot des eenighen Gods ende Christi ghemeynschap ende deelachticheyt gheroepen zijnde. Waerom hoewel de grouwelicke verwoestinghe die alomme gesien wort / schijnt te bewijsen dat daer niet van de Gemeynte overghebleven en is/ soo laet ons weten dat de doot Christi vruchtbaer is/ ende dat God sijn Ghemeynte wonderlick als in verberch-holen bewaert: ghelijck tot Eliam geseyt is: Ick hebbe my selven duysent mannen bewaert / die hare knyen niet en hebben voor Baal ghebogen.

Waerom datse ghenaemt wort een Catholijcke / dat is/ algemeyne kercke.

3.Re.19.18 Rom. 11.4.

3 Hoewel dese artijckel des gheloofs van de Ghemeynte/ gaet oock eenichsins de uytwendighe Ghemeynte aen / op dat een yeghelick van ons hem met alle de kinderē Gods in broederlicke eendrachticheyt houde: ende der Gemeynte die autoriteyt die sy weerdich is/ toeschrijve: eyndelick dat een yegelick hem selven alsō draghe/ als een schaep uyt de kudde Christi. Ende daerom wort daer by ghestelt / ghemeynschap der Heyligen: welcke woorden hoewel sy bynae van de oude Leeraers achterghelaten zijn/ soo en zijn sy nochtans niet te verworpen: want sy drucken seer wel uyt hoedanich de Ghemeynte zy/ ghelijck of daer gheseyt worde/ dat de Heylighen daerom in de ghemeynschap Christi versamelt worden / op dat sy alle de weldaden die God hen gheeft/ onder malcanderen ghemeyn hebben. Hier mede en wort nochtans de verscheydenheyt der gaven niet weg genomen: gelijc wy weten dat de gavē des Geests menichsins uytgedeylt worden. Oock en wort de politische ende borgerlicke ordeninge niet te niete ghemaect/ waer door een yeghelick sijn eygen goet mach besitten/ gelijck het om vrede onder den menschen te onderhouden / noodich is dat een yegelic over sijn eygen goet Heere eñ Meester zy. Maer daer wort mede de voornoemde woorden sulck een ghemeynschap bevesticht/ als Lucas beschrijft seggende: dat der menichte der geloovigen was een herte ende een siele: ende Paulus als hy de Ephesen vermaent / op dat sy een lichaem ende een geest zijn/ gelijck sy geroepen zijn in een hope. Wāt ist dat sy waerachtichlick ghelooven / dat God hen allen een ghemeyn Vader is/ ende dat Christus haer ghemeyn Hooft is/ soo en ist niet moghelick dat sy niet en souden met broederlicke liefde onder malcanderen vereenicht zijnde / alle dinck malcanderen mede deylen. Nu ist ons seer noodich te weten/ wat vrucht ende voordeel wy daer van hebben. Want wy ghelooven alsō een Gemeynte/ dat wy oock vast ende seker houden/ dat wy ledē daer van zijn. Wāt op dese wijse rust onse salicheyt op soo sekere eñ vaste stemmen/ dat sy niet en can vallen/ al waert oock dat de gantsche werelt wanckelde.

Wat de gemeynschap der Heyligen zy.

Of sy de verscheydene gaven/ die den Heylighen gegeven zijn/ weg neemt/ ofte de politie.

Actor.4.32.

Ephes.4.4.

Wat voorproffijt dat uyt de artijckel van kercke voorcomt.

1. Ten eersten staet sy met de verkiesinghe Gods/ ende en can niet vergaen/ ten zy dat oock de eeuwige voorsieninge Gods verandert ende vergaet.

2. Boven desen is sy oock eenichsins vereenicht ende gebondē aen de vasticheyt Christi: de welcke niet meer en sal sijne geloovige laten van hem afscheuren / dan sijne eyghene leden van een plucken.

Joel.2.32

3. Oock soo lange als wy in den schoot der Ghemeynte blijven/ zijn wy seker dat de waerheyt sal met ons wesen.

4. Ten laetsten ghevoelen wy/ dat dese beloften ons toecomē/ te weten: De salicheyt sal in Sion wesen: Godt sal in der eeuwicheyt midden in Jerusalem woonen/ op dat sy nemmermeer en vergae. Psa.46.6.

De deelachticheyt der Ghemeynte vermach so veel/ dat sy ons in het geselschap Gods behout. Oock is daer vele troosts in het woort ghemeynschap: want dewijle het seker is/ dat het ons al toecomt dat de Heere sijnen ende onsen leden gheeft: so wort onse hope met alle het goet dat sy verkrijgen / versterckt. Maer om ons aen sulcke eenicheyt der Gemeynte te houden/ en ist (gelijck voorseyt is) niet noodich de Ghemeynte selve met ooghen te aenschouwen/ ofte met handen te ghevoelen: maer dewijle sy in het geloove gelegen is/ soo worden wy meer daer door vermaent/ dat wyse niet min en moeten bedencken/ dan of sy tegenwoordich ware/ hoewel sy buyten onse verstant is. Ende onse gheloove en is daerom niet te min van weerde/ om dat het die Ghemeynte vervaet/ de welcke het niet en kēt: want ons en wort hier niet gheboden de verworpene van de uytvercorene te onderscheyden (het welcke Gode alleen / ende niet ons toecomt) maer vast ende seker in onse herten te achten/ dat alle de gene die de goedertierenheyt des Vaders door de cracht des heylighen Gheests heeft Christi deelachtich ghemaeckt/ zijn tot een sonderlicke ende eygen besittinge uytvercoren: ende dat wy sulcker grooter ghenade deelachtich zijn/ dewijle wy in der sulcker getal zijn.

Het proffijt uyt den artijckel van de gemeynschap der Heylighē.

Of de kercke Christi sal moeten sichtbaer zijn/ op dat wy ons mogē houden aen haer eenicheyt.

4 Maer dewijle wy nu voorghenomen/ hebben van de sienlicke Gemeynte te handelen/ soo laet ons uyt den eenighen naem Moeder, leeren hoe voorderlick / jae hoe nootsakelick ons haer kennisse zy: want daer en is geen ander ingane tot het leven / ten zy dat sy ons in haren buyck ontfange/ ten zy dat sy ons bare/ ten zy dat sy ons met hare borsten voede / ende eyndelic ons onder haer bewaringe ende regeeringe bescherme/ †tot dat wy het sterffelick vleesch sullen afgelept hebben/ ende den Enghelen ghelijck wesen. Want onse swackheyt en lijdt niet dat wy uyt de schoole ghelaten worden/ eer dan als wy den ganschen loop onses levens Discipulen gheweest hebben. Boven desen en is buyten haren schoot gheen vergheving he der sonden te verwachten/ noch oock eenige salicheyt / ghelijck Esaias en de Joel betuyghen: met de welcke oock Ezechiel over eē comt / als hy vercondicht dat de gene die God uyt het hemelsche rijc verworpt / niet en sullen onder sijn volcke ghetelt worden. Ghelijck wederom die geseyt worden haren

Ende obermits dat van de sienlicke Ghemeynte ghesproken wort / soo bewijst de name moeder, hoe noodich de kennisse zy van kercke: want buyten de selve en is geen salicheyt.

† Mat.22.30.

Esai.37.32 Joel.2.32. Eze.13.9

haren naem onder de borghers Jerusalems in
te schrijven/die hen selven tot de oeffeninge der
waerachtigher Godsalighept bekeeren.Waer-
om oock in eenen anderen Psalm geseyt wort:
Psal.106.4 Ghedenckt mijnder O Heere in het welbeha-
gen uwes volcx: besoeckt my in uwe salicheyt/
op dat ick sie de weldaet uwer uytvercorenen/
ende my verblijde in de blijschap uwes volcx/
ende my verheuge met uwe erve. Met welcke
woorden de vaderlicke gonste Gods/ende son-
derlicke ghetuygenisse des geestelicken levens/
wort alleenlic op sijn kudde beduyt/so dat de af
Sy wort ons gestelt als een moeder/ mits dien de Heere de selve heeft gegeven te bewaren den heylighen/ dienst / de welcke ons genoechsaem is / tot soo langhe dat wy door hare opvoedinghe tot een mannelick ouderdom sullen zijn opghewassen.
wijckinge van de Gemeynte/altijts doodlic zy.
5 Maer laet ons voort verclaren dat deser
plaetse eygentlic toe comt.Paulus schrijft † dat
Christus om alle dinck te vervullen/heeft som-
mighe ghegheven tot Apostelen/ sommighe tot
Propheten/ sommighe tot Euangelisten/ ende
sommighe tot Herders ende Leeraers/tot we-
deroprechtinghe ende vernieuwinge der Heyli-
ghen tot het werck des diensts / namelick tot
opbouwinghe des lichaems Christi/tot dat wy
alle comen tot de eenicheyt des ghelooss / ende
der kennisse des Soons Gods/tot eenen volco-
men man/tot de mate des volcomen ouderdoms
Christi.Hier sien wy hoe dat God die de sijne con-
de op eenen oogenblic tijts volmaeken/ nochtans
niet en wil dat sy tot den wasdom des manlic-
1. Ephes.4. 10.11.12.13
ken ouderdoms comen/andersdan door de op-
voedinghe ende opbouwinghe der Ghemeynte.
Wy sien oock dat de wijse hier uytghedruckt
wort: want de vercondinge der hemelscher lee-
re/is den Pastooren ende Herderen bevolen.Wy
sien hoe dat sy alle tot een orden gebracht wor-
den, dat sy moeten hen selven met sachtmoedi-
ghen ende leerlicken gheeste laten regeeren van
de Leeraers die daer toe verordent zijn. Ende
met dit teecken heeft Esaias voortijden het rijc-
Esai.59.21 ke Christi gemerckt/seggende:Mijn Geest die
in u is/ ende de woorden die ick in uwen mont
ghelept hebbe / en sullen nemmermeer vergaen
noch uyt uwen mont/ noch uyt uwes zaets en
kints kinderen mont. Waer uyt het volcht dat
de gene die de geestelicke spijse der ziele verwor-
pen/die God hen door de handen der Gemeynte
voorstelt/ weerdigh zijn van honger ende dorst
te vergaen.God geeft ons het geloove in/maer
hy doet dat door sijn Euangelium:gelijck Pau-
Rom.10.17 lus vermaent dat het gheloove is uyt het ghe-
hoor. Ghelijck oock de macht om saligh te ma-
ken by God is:maer hy verclaert ende bewijst
die in de vercondinge des Euangelij gelijck de
selve Paulus betuycht. Om deser saken wille
heeft God voortijden onder Israel gewilt/ dat
sy heylige vergaderingen hielden, in den tempel/
op dat hy mochte de eenicheyt des geloofs voe-
den met de leere die door den mont des Prijsters
wert voortghebracht. Ende de hooge namen/
Psal. 132. 14. als de tempel ghenaemt worde de ruste Gods/
Item sijn heylichdom ende woonstede/daer hy
Psal.80.2. geseyt wort te sitten tusschen de Cherubim: en
dienen tot geen ander dinck/dan om den dienst
der leere dierbaer/lief/ ende eerweerdich te ma-
ken/ het welcke niet weynich en soude verhin-
dert worden/ door het aensien des sterffelicken
ende verachtelicken mensches.Waerom op dat
wy weten dat ons die onweerdeerlicke schat
2.Cor. 4.7. wort uyt aerden vaten voorghestelt/ soo comt
God selve voort / ende wil teghenwoordich in
sijn insettinghe bekent worden/ soo verre hy de
Leu.19.31. Autheur deser orden is. Daerom als hy sijn
ende 20.27. volck verboden heeft waersegghe rie / tooverie/
Deu.18.10 swarte consten/ ende andere superstitien te ge-
Gen.49.10. 2.Reg.21.6 bruycken / soo belooft hy te gheven dat voor al

behoort genoech te zijne/ te weten/dat sy nem-
mermeer en sullen sonder Propheten zijn. En Ende men moet dese wyse van opvoedinge niet verachten.
gelijck hy het Israelische volck niet en sant tot
de Engelen /maer heeft uyt der aerde Leeraers
verweckt / die dat Enghelick ampt waerach-
tichlick souden bedienen: alsoo wil hy ons oock Mal.3.1.
heden door menschen leeren. Ende ghelijck hy Apoc.2,8.
voortijden niet en is met de Wet alleen te vreden 12,18. etc.
ghweest / maer heeft de Priesters tot uytleg- Num.4.6. Mal,2.7.
ghers daer van ghegeven/ uyt der welcker lip-
pen het volck soude den waerachtighen sin der
Wet soecken : alsoo wil hy oock heden dat wy
ons niet alleenlic in het lesen en oeffenen /maer
heeft oock Leeraers gestelt/door de welcke wy
mochten gheholpen worden. Van welcke sake Jae tweesins is sy ons nuttelick.
wy dobbel voordeel hebben. Want hy proeft
onse gehoorsaemheyt met seer goede ondersoec-
kinghe/als wy sijne dienaers / ghelijck of hy't 1.
selve ware/hooren spreken:ende wederom helpt
hy onse swackheyt als hy liever heeft door uyt- 2.
legghers op menschelicke wijse tot ons te spre-
ken/om ons tot hem te trecken/ dan donderen-
de ons van hem wech te jagen. En voorwaer Exo.19.17 ende 20.18.
hoe nut dese gemeynsaem wijse van leeren ons Heb.12,18. 19.
zy/dat gevoelen alle de Godsalige uyt die vreese
door de welcke sy te rechte van de Majesteyt
Gods verslaghen woorden. Ende de ghene die Welcke nutticheyt de ghene weg nemen/ die de Herders ende Leeraers der kercken verachten.
meynen dat de autoriteyt der leere te niete wort
door de verachtinghe der menschen die tot het
leer-ampt geroepen zijn/ die bewijsen haer on-
danckbaerheyt:want onder so vele gaven daer
mede God het menschelick ghe slachte verciert
heeft/is dit een sonderlick oordeel ende previle-
gie/dat hy geweerdicht de monden ende tongen
der menschen tot sijnen dienst te heylighen / op
dat sijn stemme in hen haer geluyt geve: Daer
om en moeten wy ons oock niet schamen / de
leere der salicheyt die door sijn bevel ende door
sijnen mont voorghestelt wort/gehoorsaemlick
aen te nemen : want hoewel de cracht Godts
niet en is aen uytwendige middelen gebonden/
soo heeft hy nochtans ons aen de ordentlicke
wijse van leeren gebonden:de welcke de onhey-
lige menschen weygerende te houden/ verwer-
ren hen selven in vele doodlicke stricken. Vele De hooveerdicheyt deser verachters wordt te neder gestoot met redenen ende getuyghenissen der Schrifturen.
worden door hooveerdicheyt/ ofte door walghe
ende vernoptheyt/ofte door nijt ende twist also
gedreven/ dat sy hen selven wijs maken/dat sy
by hen selven lesende ende bedenckende/connen
genoech voortganck doen: ende dat sy alsoo de
gemeyne vergaderinghen : versmaden/ende de
vercondinge des woorts te vergheefs achten.
Maer dewijle sy so veel in hen is/den heyligen
bant der eenicheyt los maken ofte afbreken:soo
en ontgaet niemant de rechte straffe deser god-
looser scheydinge/sonder hem selven met fenij-
nighe dwalingen/ende grouwelicke raserien te
verstricken. Daerom op dat de suyver eenvou-
dicheyt des ghelooss by ons haren loop hebbe/
so en moet ons dese oeffeninge der godsalicheyt
niet verdrietelick zijn/ de welcke God door sijn
insettinghe heeft bewesen ons noodich te zijn/
ende ons so seer beveelt. Daerom en heeft noyt
yemandt oock uyt de alderstoutste honden / be-
staen te segghen/ datmen moet de ooren teghen
God toe sluyten:maer de Propheten ende god-
salinghe Leeraers hebben te allen tijde swaren
strijt ghehadt teghen de godloose / der welcker
hartneckicheyt nemmermeer en wil onder dat
jock comen / dat sy hen selven souden door den
mont ende dienst der menschen laten leeren: Het
welcke/ so veel is/als het aenschijn Gods uyt-
wisschen/ dwelck ons in de leere met sijn claer- Psal,105.4
heyt beschijnt. Want den ghelooivigen en was
voortijden

voortijden om geen ander oorsake geboden het
aensichyn Gods in sijnen tempel te soecken (het
welcke soo dickmael in de Wet verhaelt wort)
anders dan om dat de leere der Wet ende Pro-
phetische vermaninghen/hen waren als een le-
2.Cor.4.6. vende beelt Gods: ghelijck Paulus seyt/dat in
sijn predikinge der eerlickheyt Gods is het aen-
schijn Christi haren schijn gheeft. Daeromme
zijn de afvallige verloopers so veel te grouwe-
licker / die de Gemeynten soecken te scheuren/
even gelijc of sy wilden de schapen uyt den stal
den wolvē in dē mont drijven. Maer wy moe-
ten vast houden/dat wy bovē uyt Paulo voort-
ghebracht hebben/te weten/ dat de Ghemeynte
niet en wort anders ghetimmeert/dan door de
uytwendighe predickinghe des woorts / ende
dat de heyligen door geenen anderen bant on-
der malcanderen wederhouden en worden/dan
als sy eendrachtichlic leerende ende voortgane
doende/de orden der Ghemeynte onderhouden/
Tot desen eynde/ te weten/ der opvoedinge van de kinderen der gemeynte/ was het voortyden den gheloovighen bevolen tot het heylichdom te gaē * Exod.20 24. † Psal. 84. 1.ende 43.3
die hen God bevolen heeft. Tot dit eynde was
het voortijden onder de Wet den gheloovighen
geboden/tot dē tempel te gaen: want als Mo-
ses spreeckt van de woonstede Gods/*so noemt
hyse de plaetse des naems Gods / in de welcke
God de gedagtenisse sijns naems gestelt heeft.
Waer mede hy claerlick te kennen gheeft / dat
dier plaetse geen recht gebruyckē was sonder
leere der godsalicheyt. Eñ het is sonder twij-
fel dat David ooc om de selve oorsake heeft met
grooter bitterheyt des gheests geclaecht/ † dat
hy door de groote wreetheyt sijnder vyanden/
verhindert wert tot den tabernakel te comen.
Het schijnt velen een kinderlicke clage te zijne/
dewijle het cleyn schade was dē tempel te der-
vē/waer door oock niet veel genoechte verhin-
dert en wert / soo verre men andere wellusten
ende behagelickheden ghenoech hadde. Noch-
tans beclaecht David / dat hy door dese eenige
swaricheyt/benautheyt ende droef heyt gequelt
ende geplaecht/ende by na verteert wert: te we-
ten/dewijle de geloovighe gheen dinck grooter
en achten dan dese hulpe: Waer mede God de
sijne by graden in de hoochte opvoert. Want
dit moetmen oock aenmercken / dat God hem
selvē heeft indē spiegel sijnder leere altijts also
Psa.132.7. den heylighen Vaderen vertoont / dat de ken-
Psa.99.5. nisse gheestelick was. Waerom oock de tempel
1.Par.28.2 niet alleēlic genaemt en is sijn aenschijn/maer
oock (om alle superstitie wech te nemē) de voet-
banck sijnder voeten. Ende dit is de geluckige
ontmoetinghe in de eenicheyt des geloofs/als
een yegelick van den meesten aen tot den min-
sten toe/nae dat hooft staet. Alle de tempelen die
Het misbruyck der tempelen voor ende naer Christi comste eñ der selven rechte ghebruyck. Acto.7.48. Esai. 66.1. 1 Reg 8.27 Acto.17.24
de Heydenen tot eenich ander eynde ghemaeckt
hebben/zijn enckel ontheyliginge sijns dienste
gemeest: tot de welcke oock de Joden eensdeels
vervallen zijn/hoewel niet met gelijcke grovic-
heyt. Het welcke Stephanus hen uyt den mont
Esaie verwijt/te wetē/Dat God niet en woōt
in tempelen die met handen gemaeckt zijn/etc.
Want Godt alleen heylicht sijne tempelen door
sijn woort/tot recht ende behoorlick gebruyck.
Ende als wy yet lichtveerdichlic aengaen son-
der sijn ghebodt/terstont hangen aen dat boose
begin andere toevallende ghedichtselen / waer
door het quaet sonder mate vermeert wort.
Nochtans dede Xerxes onvoorsichtichlick/ doe
hy door groote mannen raet alle de tempelen
des Griecksschen lants verbrande/ofte te gron-
de werp om dat hy meynde dat het een onghe-
schickt dinck was / dat de Goden den welcken
alle dinck moet openbaer zijn/souden in mueren
eñ onder tichelē besloten zijn. Maer dat was ge-
lijck of het in Gods macht niet en ware eenic-
sins tot ons te dalen/om ons na by te zijne/eñ
nochtans sijn plaetse niet te veranderen/ noch
ons aen aertsche middelen te hechtē: maer meer
ons eenigsins opwaerts voeren tot sijn hemel-
sche eerlickheyt / de welcke door haer ongeme-
ten grootheyt alle dinc vervult/ ende oock door
haer hoocheyt/boven de hemelen streckt.
6 Voort dewijle te onsen tijde groote strijt is
gheweest/van de cracht des dienst/dewijle som-
mige de weerdicheyt daer van verheffende/geē
mate en houden/ende sommige seggen datmen
het ghene dat den heylighen Gheest eygentlick
toe comt / den sterffelicken mensche toeschrijft/
alsmē acht dat de dienaers eñ leeraers tot hem
verstant ende tot het herte doordringen/ om de
verblintheyt ende hartneckicheydt daer van te
beteren: so moeten wy desen strijt bequaemelic
te neder leggen. Dat sy van beyden zijdē voort-
brenghen/ dat sal lichtelick nedergheleydt wor-
den / ist datmen die plaetsen aenmerckt/ in de
welcke God de autheur der vercondinghe des
woorts/sijnen Gheest daer by gevende/ vrucht
daer uyt belooft: ofte wederom die plaetsen in
de welcke God hem selven van de uytwendige
behulpselen onderscheydende/ alsoo wel het be-
ginsel des geloofs/als den gantschen loop daer
van hem selven alleen toeschrijft. Het ampt des
tweeden Elias was (gelijck Malachias be-
tuycht) de geesten der menschen verlichten: eñ
de herten der Vaderē bekeeren tot de kinderen:
ende de ongeloovige tot de voorsichticheyt der
rechtveerdighen Christus seyt/ dat hy de Apo- Joa. 15.16
stelen send om dat sy souden vrucht voortbren-
gen uyt haren arbeyt: maer welc de vrucht zy/ 1.Pet.1.23.
dat beschrijft Petrus met corte woordē/als hy
leert dat wy wedergheboren worden door het
onsterffelick zaet. Daerom romt Paulus dat 1.Cor.4.15.
hy de Corinthen heeft door het Evangelium
gegenereert/ende dat sy zijn de zegel sijns Apo-
stelschaps: jae dat hy niet en is een dienaer der 1.Cor.9.2.
letter/ alleenlick door het geluyt der stemme de 2.Cor.3.6.
ooren slaende/ maer dat hem ooc is de crachti-
ghe werckinge des Gheests gegheven/ op dat
de leere niet onnut en zy. Also seyt hy oock op 1.Cor.2.4
en ander plaetse / dat sijn Evangelium niet en
is alleenlick geweest in de woorden/ maer in de
cracht. Hy betuycht oock dat de Galaten heb- Gal.3.2.
ben den Geest ontfanghen uyt het gehoor des
gheloofs. Somma/in veel plaetsen en maeckt
hy hem selven niet alleenlic eenen mede-arbey-
der Gods/maer schrijft hem selvē oock toe/dat
hy de salicheyt geeft. Alle dese dinghen en heeft 1.Cor.3.9.
hy voorwaer noyt gesproken om oock een hayr
daer van hem selven alleen sonder Godt toe te
schrijven/ghelijck hy ergens met corte woor-
den verclaert/seggende: Onse arbeyt en is niet 1.Tes.3.5.
onvruchtbaer gheweest in den Heere / nae sijn
macht die crachtichlick in my gewracht heeft.
Item op een ander plaetse: Die crachtich ghe- Gal.2.8.
weest is in Petro over de besnijdinge/die is ooc
crachtich geweest in my by de Heydenē. Maer
dat hy den dienaren alleen op hem selven gant-
schelick gheen dinck toe en schrijft / dat is uyt
andere plaetsen openbaer. Gelijck als hy seyt:
Die plantet is niet / ende die nat maeckt en is 1.Cor.3.7.
niet/maer God die den wasdom geeft. Item/
Ick hebbe meer ghearbeyt dan alle de andere :
niet ick/maer de genade Gods die my by staet. 1.Co.15.10
Ende wy moetē voorwaer die sententien neer-
stichtelic bewarē ende onthouden/in de welcke
God de verlichtinge des gheests / ende de ver-
nieuwinge des herten hem selven toeschrijven-
de/vermaēt dat het als een kerckroof is/als de
mensche

Den dienst hoewel hy crachtich is/ nochtans eñ is hy vā Gods Geest niet afgescheyden.

Ghetuyghenissen. Mal.4.6.

mensche eenich deel daer van hem selven toeschrijft. Hierentusschen ist dat een yegelick hem selven leerlick bewijst dē dienaerē die God verordent/ die sal uyt de vrucht bekennen / dat dese wijse van leerē niet te vergeefs Gode behaecht en heeft/ ende dat dit jock der ootmoedicheydt/ ende machticheyt/ niet en is sonder oorsake den gheloovighen opgheleyt.

Het tweede deel des Capittels/ van de kenteekenen der kercke.

7 Hoe dat wy behooren te oordeelen van de sienlicke Ghemeynte / die wy connen kennen/ dat is gelijck ick meyne/ uyt het ghene dat boven ghesept is/ openbaer. Want wy hebben geseyt dat de heylige Schrifture tweensins van de Ghemeynte spreeckt. Want somtijts als sy de Ghemeynte naemt/ soo verstaet sy de ghene die de waerachtige Ghemeynte voor Godt is/ in de welcke niemant aenghenomen en wordt/ anders dan die door de ghenade der aenneminge kinderen Gods/ ende door de heylichmakinghe des Gheests / waerachtighe leden Christi zijn. Ende dan en wordē niet alleenlick de heylighen die op der aerde woonē/ daer onder vervaet/ maer ooc alle die uytvercorene die van dē beginne der werelt aen geweest zijn. Ende diemael verstaet de Schrifture onder den naem der Gemeynte/ de gantsche menichte der menschen over alle de werelt verstroyt / de welcke belijt ende betuyght/ dat sy eenen God eñ Christum dient: den Doop tot een ghetuyghenisse haers geloofs heeft: door de deelachticheyt des Nachtmaels / haer eenicheyt in de waerachtige leere ende liefde betuyght: in het woort des Heeren eendrachtich is/ ende om dat te vercondigen/ den dienst bewaert die van Christo was ingheſtelt. In dese Ghemeynte zijn vele gheveynsde hypocriten vermengt/ die niet Christelicx en hebben dan dē naem eñ den schijn: daer zijn vele eergierige/ geltgierige/ nijdige/ quaetsprekers/ ende sommige onreyn van levende welcke voor eenen tijt geledē worden/ om datmense niet en can te rechte overtuyghen noch overwinnen / ofte om dat de strengicheyt der Christelijcker straffe / niet altijts sulcken loop heeft gelijck sy behoorde. Daerom ghelijck het noodich is een onsienlicke Ghemeynte te ghelooven/ de welcke Gode alleenlick openbaer is/ alsoo wort ons oock geboden dese sienlicke Ghemeynte/ die nae het aensien der menschen word de Ghemeynte/ ghenaemt/ te eeren ende ons in hare ghemeynschap te houden.

Welcke daer zy de onsienlicke kercke/ ende tot wat aensiene sy onsiēlic is.

Eñ welcke daer zy de sienlicke.

Deſtāt der sienlicker kercke.

God alleen kent wie de sijne zijn 2. Tim. 2. 19 Joa. 10. 14.

8 Daerom heeftse God ons met sekere teeckenen gemerckt/ so verre het ons noodich was dat wyse soudē kennē. Het comt Gode sonderlinge alleen toe/ te kennen welcke de sijne zijn/ ghelijck wy boven verhaelt hebben uyt Paulo. Ende voorwaer om dat de lichtveerdicheyt der menschen niet en soude so verre comen/ so heeft God toegesien/ ons dagelicks door de uytcomste ende bevindinge vermanende/ hoe verre sijn verborghen oordeelen onse ghevoelen te boven gaen. Want oock de gene die schenen de alderverlorenste te zijn/ eñ van de welcke gantschelick gheen hope en was / die worden door sijne goetheyt tot den rechten wech bekeert: ende de ghene die schenen sterkelikst te staen / die vallen dickmael. Daeromme nae de verborghen predestinatie Gods (ghelijck Augustinus seyt) zijn vele schapen buytē de Gemeynte/ ende vele wolven binnen de Gemeynte: Want hy kentse ende heeftse ghereeckent die noch hen/ noch hen selven en kennē. Ende onder de gene die opentlick sijn teeken draghen/ sien sijne oogen alleen wie sonder veynsen heylich is/ ende tot dē eynde toe sal volherden: het welcke eerst het voorneemste onser salicheyt is. Wederō dewijle hy te voren sach dat het ons eenichsins nut was/ dat wy souden wetē wie wy moestē voor sijne kinderen houden/ so heeft hy in desen deele hem nae onse verstant ghevoecht. Ende dewijle de sekerheyt des gheloofs daer toe niet noodich en was/ so heeft hy eē oordeel der liefde in de plaetse ghestelt: op dat wy die bekennen lidtmaten der Ghemeynte te zijne/ die door belijdinge des geloofs/ ende gheheelheyt des levens/ ende gemeynschap der Sacramenten/ den selven Godt ende Christum met ons bekennen. Maer het lichaem der Ghemeynte heeft hy niet soo veel sekerder teeckenen ons aengeprezen ende bevolen/ ghelijck hy wiste dat de kennisse daer van ons veel noodigher was.

Hom. in. Ioan. 4. 5.

Nochtans heeft hy't ōs geopenbaert/ wie wy voor sijn kinderen sullen houden.

Ende dat door sekere merckteekenen.

9 Hier uyt wort die gedaente der Gemeynte onsen oogen openbaer. Want so waer wy sien dat Gods woort ongevalscht gepredickt ende ghehoort wordt/ ende de Sacramenten nae de insettinghe Christi uytghedeylt worden / daer sullen wy sonder twijfel achten/ een Gemeynte te zijne: want sijn belofte en can niet liegē: So waer twee of drie vergadert zijn in mijnen naem/ daer ben ic midden onder hen. Maer op dat wy de somma deser sake claerlick verstaen/ soo moeten wy dese navolghende graden volghen/ te weten: Dat de alghemeyn Ghemeynte is een menichte uyt allen volcken versamelt/ de welcke wel in verscheyden plaetsen verstroyt is/ maer nochtans in de eeuwige waerheyt der Godlicke leere over een comt/ ende met eenen bant der religie te samen gebonden is. Dat onder dese alghemeyn Ghemeynte vervaet worden/ alle Gemeynten die nae den eysch der menschelicker nootsalicheyt alomme in de steden eñ dorpen verordent zijn / soo dat eene yeghelicke met rechte den naem ende autoriteyt der Ghemeynte heeft. Dat een yeghelick mensche die door de belijdinge der Godsalicheyt onder sulcke Gemeynten gherekent wort/ of hy schoon in der waerheyt vreemde is van der Ghemeynte/ nochtās eenichsins tot de Gemeynte behoort/ tot dat hy door een openbaer oordeel daer uyt ghewoorpen wordt. Hoewel men moet eenen yegelicken persoon bysonder een weynich anders aenmerckē/ dan de Gemeynte selve. Want het mach comen / dat wy de gene die wy achten der ghemeynschap der Godtsalighen niet weerdich te zijne / nochtans moeten als broeders handelen ende als gheloovighen achten/ om de ghemeyn eendrachticheyt waer door sy gedragen ende geleden worden in het lichaem Christi. De sulcke en bevestigen wy door onse bewillinge niet/ dat sy lidtmaten der Gemeynte zijn: maer de plaetse die sy onder het volck Gods hebbē/ laten wy hen/ tot dat hen die met behoorlicken rechte ontnomen wordt. Maer van de menichte selve/ moeten wy anders gevoelen: want als sy den dienst des woorts eñ de uytdeelinge der Sacramenten heeft/ ende in eeren houdt/ soo verdient sy sonder twijfel een Ghemeynte gheacht ende gerekent te worden: want het is seker dat sulcks niet en is sonder vrucht. Op dese wijse behoudē wy de eenicheyt der algemeyner Gemeynte/ de welcke de duyvelsche geesten altijts hebben willen verscheuren: ende de behoorlicke vergaderingen die nae gelegentheyt ende bequaemheyt der plaetsen/ hier ende daer verordent zijn/ en berooven wy niet van haer autoriteyt.

Dese teeckenen zijn dē dienst des woorts/ en de bedieninghe der Sacramentē/ so sy vā Christo ingestelt zyn.

Matt. 18. 20. Luc. 24. 15. 36.

Die trappen om de kercke te erkennen.

Nochtans en moetmē eenen yegelicken persoon eñ de Gemeyntē selve niet op eenderley maniere aenmercken ende weerderen.

Het derde deel des Capittels betoonēde/ datmē gesins en moet van dese kercke/ welcke met sodanighe merckteeckenen aengewesen wordt/ afstreden.

10 Wy hebben geseyt dat de teeckenen waer door men de Gemeynte bekennen sal / zijn de vercondinghe des woorts / ende de onderhoudinghe

dinghe der Sacramenten. Want dese en mogen nerghens zijn sonder vrucht te draghen / ende door den zegen Gods voorspoedich te zijne. Ick en segge niet dat terstont alomme vrucht voort comt / soo waer het woort ghepredickt wordt: maer dat het nerghens aenghenomen en wort / noch vaste plaetse en heeft / anders dan om sijn cracht te bewijsen. Hoe het zy / soo waer de predikinge des Euangelij met eerbiedinge gehoort wort / ende de Sacramenten niet vergheten en worden / daer wordt te dien tijde een seker ende ontwijfelicke ghedaente der Gemeynte gesien / soo dat niemande gheoorloft en is / haer autoriteyt te verachten / ofte vermaningen te verworpen / ofte raet te wederstaen / ofte castijdinghe te bespotten: veel min van haer af te wijcken / ende haer eenicheyt te breken. Want de Heere acht de gemeynschap sijnder Ghemeynte soo groot / dat hy dien voor eenen afwijcker ende verlooper der religie acht / so wie hem selven met hooveerdighe hartneckicheyt vervreemdt van eenich Christen ghesel schap / dat den dienst des woorts eñ der Sacramenten onderhoudt. Ende hy beveelt de autoriteyt der Ghemeynte soo seer / dat hy in der selver verachtinghe rekent / dat sijn autoriteyt selve veracht wordt. Want het en is niet van cleynder weerde / dat de Ghemeynte ghenaemt wordt de pilaer ende vasticheyt der waerheyt / ende het huys Gods. Met welcke woorden Paulus te kennen geeft / dat de Ghemeynte is een getrouwe bewaerster der waerheyt / op dat sy in dese werelt niet te niete en worde: want God wil dat de suyver vercondinge des woorts / door den dienst der Gemeynte onderhouden worde / ende wil bewijsen / dat hy selve de Huysvader is / dewijle hy ons door geestelicke spijse voedt / ende al wat tot onse salicheyt noodich is / besorcht. Die lof en is oock niet cleyn / dat sy ghenaemt wordt een uytvercoren bruyt Christi / de welcke zy sonder rumpel ofte smette / sijn lichaem ende vervullinghe. Waer uyt volcht dat de afwijckinge van de Gemeynte / is een versakinge Gods ende Christi. Daerom moeten wy te seerder sulcke ongodlicke scheydinghe vlien: want als wy soo veel in ons is / soecken de waerheyt Gods te neder te worpẽ / so zijn wy weerdich dat God met het gantsche ghewelt sijnder toornicheyt / teghen ons blixeme om ons te murselen. Men can oock gheen grouwelicker zonde bedencken / dan de godloose onghetrouwe brekinghe des houwelicx / dat de eenich-ghebooren Sone Gods heeft gheweerdicht met ons te maken.

Die anders doen / zyn afvallige.

Matt. 18, 18.

Verlaters der waerheyt ende des huys Gods. 1. Tim. 3. 13

Verloocheners Gods ende Christi. Ephes. 5. 17 Ephes. 1, 23

Scheuders des heylighen Houwelicx.

11 Daerom moeten wy de teeckenen die boven verhaelt zijn / neerstichlick onthouden / ende de selve nae des Heeren wille achten. Want de duyvel en soeckt gheen dinck seerder / dan beyde dese dinghen / oft ymmers een van beyden uyt te roeyen ende te niete te maken: te weten / hy soeckt dese teeckenen uyt te wisschen ende wech te nemen / op dat hy het waerachtige eñ rechte onderscheyt der Ghemeynte te niete make: ofte hy soeckt de selve teeckenen in verachtinghe te brengen in onse oogen / op dat hy ons door opẽbaer afwijckinge van de Gemeynte afscheure. Het is door sijne listen gheschiet / dat de suyver vercondinge des woorts is sommighe eeuwen lanck te niete geweest: ende arbeyt oock nu met also groote boosheyt / om den dienst des woorts te verhinderen: den welcken nochtans Christus also heeft verordent in sijn Gemeynte / dat haer timmeringhe te neder valt / als de dienst des woorts is wech genomẽ. * Nu hoe sorgelick / ja hoe dootlick een versoeckinghe ist / als ons selfs eenmael in den sin comt / van die Gemeynte af te wijcken / in de welcke sulcke teeckenen ende mercken gesien worden / met de welcke de Heere meynt sijn Ghemeynte ghenoechsaemlick beschreven te hebben? Hier sien wy hoe neerstichlick wy moeten op beyde syden toesien. Want op dat wy door den naem der Ghemeynte niet bedroghen en worden / soo moeten wy alle vergaderinghe die den naem der Gemeynte voorwent / met dese beproevinghe als met eenen toetsteen / ondersoecken / te weten / is het dat sy de orden heeft / die de Heere heeft in sijn woort ende Sacramenten bevolen / so en sal sy niet bedriegen: laet ons die gherustelick als een rechte Ghemeynte eeren. Wederom: ist dat een vergaderinghe sonder Gods woort ende Sacramenten / roemt Gods Gemeynte te zijne / so moeten wy ons alsoo sorchvuldichlick voor sulcke verstrickinge hoeden als op d'ander zijde alle lichtveerdicheyt ende hooveerdicheyt vlien.

Soo veel te neerstigher sullen wy dese merckteeckenen bewaren / om dat de Sathan hem onderwint de selve gantsch wech te doen / ofte door afwijckinge van de kercke / nos te benemen.

* Twee dwalingen. 1. De ware Gemeynte verachten.

2. De valsche vereeren.

12 Dat wy segghen dat de suyver dienst des woorts Gods / ende de suyver wijse in het ghebruyck der Sacramenten / is eenen bequamen pant eñ teecken waer op wy de vergaderinghe in de welcke beyde gevonden wort / mogen gherustelick voor Gods Ghemeynte achten: dat streckt so verre / dat geen Gemeynte te verworpen en is / soo langhe sy sulcx behoudt / al ist dat sy vol veler anderer ghebreken is. Jae daer sal moghelick in de uytdeelinghe der leere ofte der Sacramenten wat ghebreck comen / door het welcke wy ons niet en behooren van haer ghemeynschap te laten vervreemden. Want de hooftstucken der leere en zijn niet alle eenderley. Want sommige zijn so noodich te weten / dat sy ons moeten seker ende ontwijfelick zijn / als eygene articulen der Christelicker religie / gelijck dat daer een eenich God is: Dat Christus is God ende Gods Sone: Dat onse salicheyt in de barmhertichheyt Gods gelegen is / ende diergelijcke. Daer zijn andere daer in de Gemeynten oneens zijn / soo dat nochtans de eenicheyt daer door niet verscheurt en wordt: Want wat Gemeynten souden de eenicheyt breken / om dat d'eene sonder strijtgiericheyt ende hartneckicheyt meynt / dat de zielen die uyt de lichamen verhuysen / in den Hemel op varen: ende d'ander niet sekers en derf van de plaetse segghen / maer nochtans vast eñ seker houdt / dat sy den Heere leven? De Apostel seyt: Laet ons alle die volmaeckt zijn / eensins ghevoelen: ist dat ghy yet anders gevoelt / God sal u dat oock openbaren. Gheeft hy niet ghenoech te kennen dat het verscheyden gevoelen / van dingẽ die niet so noodich zijn / niet en behoort onder de Christenen een oorsake der oneenicheyt te zijn? Wy behooren wel voor alle dinc daer na te staẽ dat wy mochten in allen eensins gevoelen: maer dewijle niemant en is sonder eenighe wolcke der onwetenheyt / so moeten wy alle Gemeynten verworpẽ / ofte sulcke onwetentheyt eñ dwalinge vergevẽ / die in dinghen is in de welcke men sonder de religie te schenden / ofte de salicheyt te verliesen / mach onwetende zijn. Ick en wil gheene dwalingen beschermen / oock niet de alderminste / gelijck of ick soude achten datmense behoort door de vingeren te sien / ofte te voedẽ: maer ick segge dat wy niet en moeten lichtveerdichlick om allerley verscheyden gevoelen / de Gemeynte verlaten / in de welcke alleenlic die leere / waer in de gesontheyt der godsalicheyt gelegen is / ghesont eñ ongeschent gehouden / ende het gebruyck der Sacramenten van den Heere ingestelt / bewaert wort. Hiereentusschen doen wy dat wy behooren /

Noch ten is niet oorsaeck genoech / dat yemant van de sienelicke kercke afvalle / al ist dat oock de algemeyne belijdenisse met eenige verdorventheden besmet wort.

Wat dat voor verdorventheden mogen wesen.

Phil. 3. 15.

Reden waerom dat wy hier op letten moeten. Een noodige waerschouwinge.

De sonderlinge plicht van de lidtmaten der kercken. 1.Cor.14.30

ren/als wy arbeyden om te beterē dat ons mishaecht: Ende hier toe dient dat Paulus seyt: Ist dat den genen die daer sidt/ yet beters gheopenbaert is/soo laet de eerste swijgen. Waer uyt het openbaer is / dat de neersticheyt ende begheerte der ghemeyner stichtinghe / is allen leden der Ghemeynte bevolen / nae de mate der gave die eenen ygheliicken ghegheven is : alleenlick dat het betamelick ende ordentlijck ghesche/ dat is dat wy de ghemeynschap der Ghemeynte niet en verlaten/ noch daer in blijvende/ de vrede ende wel-geschickte regeeringhe niet en verstooren.

Ephes.4 7.

Noch en scheiden wy niet van der kercke, schoon al hoe wel dat t'leven van sommighe verdorven is.

13 Aengaende de onvolmaecktheyt des levens / moet onse verdraechsaemheyt veel voorder strecken: want hier in souden wy seer lichtelick vallen : ende de duyvel soeckt ons hier in wonderlick te bedriegen. Want daer zijn altijts menschen geweest/ die eenen valschen waen der volmaeckter heylicheyt hebbende / ghelijck of sy eenighe Enghels des luchts geworden waren/ aller menschen gheselschap versmaet hebben/in de welcke sy noch wat menschelicx saghen. Sulcke waren voortijden de Cathari (dat is suyvere) ende de Donatisten die haer raserie navolchden. Sulck zijn heden sommighe Wederdoopers die willen schijnen voortganck gedaen te hebben boven andere. Daer zijn andere die meer door een onvoorsichtighe yvericheyt tot rechtveerdicheyt / dan door sulcke uytsinnighe hooveerdicheyt / sondighen. Want als sy in de ghene dien het Euangelium verkondicht worde/sien dat de vrucht des levens niet en is na de leere die hy hooren / soo oordeelen sy terstont dat daer gheen Ghemeynte en is. Sy worden wel te rechte gheerghert / ende wy gheven daer te veel oorsake toe in desen seer ellendighen tijt: wy en connen oock onse vervloeckte traecheyt niet ontschuldighen / de welcke de Heere niet en sal onghestraft laten / ghelijck hyse nu begint met sware geesselen te castijden. Daerom wee ons/ dat wy door soo ongheboden stouticheyt tot sondighen / maken dat de swacke conscientien om onsent wille gewondt worden. Maer wederom sondighen dese voornoemde hier in / dat sy in haer verergheringhe niet en connen mate houden. Want daer de Heere sachtmoedicheyt eyscht/daer verlaten sy die / ende begheven hen selven geheel tot onmatige strengicheyt: Want dewijle sy niet en meynen dat daer eē Gemeynte is / daer gheen volcomen suyverheyt ende geheelheyt des levens en is / soo wijcken sy door den haet der sonde af van de rechte Ghemeynte/ meynende van het gheselschap der boosen af te wijcken. Sy brenghen voort * dat de Ghemeynte Christi heylich is. Maer op dat sy oock mede verstaen dat de Ghemeynte met goede ende boose menschen vermengt is/soo laetse uyt den mont Christi die parabel ende gelijckenisse hooren / † in de welcke de Gemeynte wordt by een nette verghelecken / met het welcke allerley visschen ghevanghen worden / ende niet uytgelesen en worden eer sy aen den oever ghebracht zijn. Laetse hooren dat de Ghemeynte is ghelijck eenen Acker / de welcke met goet koren bezaeyt zijnde / wordt door de listen des vyants met oncruyt vervalscht/ van het welcke hy niet ghesuyvert en wordt eer de oogst in de schuere ghebracht is. Ten laetsten laetse hooren dat de Ghemeynte is ghelijck een dorschvloer / in den welcken het koorn alsoo versamelt is / dat het onder veel caf verborghen zy / tot dat het met den wan ende seefde ghesuyvert zijnde/ ten eynde op den koorn-solder wech ghelegt wordt. Ist

Tegen desen regel sondigen de oude ende nieuwe die men noemt Cathari/ dat is/ Suyvere.

Reden waerom.

Haer eerste tegenworpinghe. Antwoort genomen uyt drie parabolen van Christus. * Ephes. 5.26. † Matt.13 47. Matt.13.25

Matt.3.12

dat de Heere verkondicht dat de Gemeynte sal tot den dach des oordeels toe met dit quaet geladē wesen/dat sy met de vermenginge der boosen sal beswaert worden: soo ist te vergheefs dat sy een Ghemeynte soecken die sonder smette zy.

De 2. Tegenworpinge. Antwoort/ welcke siet op den staet der Corinthischer Gemeynte.

14 Maer sy roepen dat het onverdraghelick is / dat de sonden soo seer alomme regneeren. Maer hier comt ons het ghevoelen des Apostels te hulpe. Onder de Corinthen en waren niet weynighe die dwaelden / maer by nae het gheheel lichaem was besmet: ende daer en was niet eenderley sonde / maer menigherley / ende het en waren geene lichte feylen/maer daer waren sommighe grouwelicke sonden : ende daer en waren niet alleenlick verdorven zeden/ maer oock vervalschte leere. Wat heeft hier de heylighe Apostel / dat is dat instrument des heylighen Gheests ghedaen / door des welckes ghetuyghenisse de Gemeynte staet ende valt? Heeft hy ghesocht van hen te scheyden? worpt hyse uyt het rijcke Christi? slaet hyse met den uyttersten ban? Hy en doet niet alleenlick niet van desen / maer hy bekent ende belijt dat sy een Ghemeynte Christi/ ende een gheselschap der Heylighen zijn: Ist dat onder de Corinthen een Ghemeynte blijft daer hittige strijt ende secten/ende twisten waren/ende gekijf ende giericheyt: daer opentlick een boosheyt wordt goet gheacht / die oock in der Heydenen ooghen soude grouwelick zijn: daer den naem Pauli stoutelick ghelastert wordt / den welcken sy behoorden voor haren Vader te eeren: daer sommige de wederopstandinghe der dooden bespotten / sonder de welcke nochtans het gantsche Euangelium te niete wordt: daer de gaven Gods ghebruycht worden tot eergiericheyt / ende niet uyt liefde : daer vele dinghen onordentlick ende onbetamelick ghedaen worden. Ist dat daer een Ghemeynte blijft / om dat de dienst des Woorts ende der Sacramenten niet verworpen en wordt: wie soude den naem der Ghemeynte bestaen dien te benemen/ onder de welcke het thiende deel deser ghebreken niet en can bevonden worden? Die soo wreet zijn op de huydighe Ghemeynten/ ick bidde u/wat souden sy den Galaten ghedaen hebben / die bynae van den Euangelio af weken / by de welcke de Apostel nochtans Ghemeynten vandt?

1.Cor. 1.11. ende 3.3. ende 5.1. ende 6 7. ende 9.1.

1.Cor.15.12

Ende der Galatischer Gemeynte. In het begin des Sendbriefs tot de Galaten.

1.Cor.5.2. De 3. Tegenworpinghe.

15 Sy segghen oock hier teghen dat Paulus de Corinthen swaerlick berijpt / om dat sy den mensche die soo groote misdaet ghedaen hadde/ in haer gheselschap leden / daer nae stelt hy een ghemeyn sententie / door de welcke hy betuyght dat het niet gheoorloft en is selfs broot te eten met eenē mensche die schandelick leeft. Hier roepen sy uyt: Ist dat ons niet gheoorloft en is gemeyn broot te eten / hoe can het gheoorloft zijn het broot des Heeren met hen te eten? Ick bekenne voor waer dat het groote schande is / als swijnen ende honden plaetse hebben onder de kinderen Gods, ende dat het oock veel schandelicker is/ ist dat het heylige lichaem Christi hen toeghelaten wordt. Ende voorwaer de welgheschickte Ghemeynten en sullen de boosaerdighe in haren schoot niet draghen noch lijden : noch en sullen de onweerdighe niet int ghemeyn met de weerdighe toe laten tot de heylighe spijse. Maer dewijle de Pastooren ende Herders niet altijts so neerstichlick en waken / ende somtijts oock meer toe laten ofte goedertierender zijn dan het betaemt/ ofte verhindert worden dat sy sulcke strengicheyt als sy wel wilden / niet en connen ghebruycken : soo gheschiet het dat de ghene die oock openbaerlick boos zijn / uyt get gheheel-

1 Antwoort Daer in der wederpartie sijn voorstellinge wordt toegelaten.

ghesel schap der hepligen niet wech ghedaen en
worden. Ick bekenne dat dit een feyl ende ghe-
breck is: ick en wil het oock niet vercleynen/ de-
wijle Paulus dat selve scherpelick berispt in de
2. Antwoort. Daer in een onderscheyt gemaeckt wort. Corinthen. Maer of schoon de Ghemeynte tra-
ghe is in het ghene dat sy behoort te doen / soo
en behoort nochtans niet terstont een peghelick
mensche afscheydinghe van de Ghemeynte te
soecken. Ick en versake niet dat een Godsalich
mensche behoort hem selven van alle eygen ge-
meynschap der onheyligen af te trecken/ en wil-
lens hem selven in geen gemeynschap met hen
Wederlegginge van een Inrede. te verwerrẽ. Maer der boosen geselschap schou-
wen / is een ander dinck dan door haet der boo-
sen de Ghemeynte verlaten. Maer dat sy mey-
nen dat het broot des Heeren met hen te deelen/
een ontceringhe Gods is / daer in zijn sy veel
wreder dan Paulus. Want als hy ons tot hey-
lich ende suyver ghebruyck ende ghemeynschap
des Nachtmaels vermaent/ so en eyscht hy niet
dat d'een den anderen / ofte een yegelick gheheel
Gemeynte sal ondersoecken: maer een yegelick
1.Cor.11.28 hem selven. Waer dat het ongheoorloft ware
met eenen onweerdighen des Nachtmaels deel-
achtich te zijne/ so soude Paulus ons voorwaer
ghebieden omme te sien / of in de menichte der
Ghemeynte oock yemant ware door des welc-
ken onreynicheyt wy souden mogen ontreynicht
worden. Maer nu als hy alleenlick eyscht dat
een yegelick hem selven beproeve / so bewijst hy
dat het ons niet en schaet / of schoon sommighe
onweerdige hen selven onder ons in steken. Het
en heeft oock geenen anderen sin dat hy daer na
1.Cor.11.29 seyt: So wie het onweerdichlick eet/ die eet ende
drinckt hem selven het oordeel. Hy en seyt niet
dat sy anderẽ het oordeel eten / maer hen selven.
Ende te rechte / want het en moet niet in eens
yegelicx goetduncken staen/ wie men moet aen-
nemen / ende wie men moet verworpen. Dese
kennisse behoort der gantsche Gemeynte toe/ eñ
en can sonder behoorlicke orden niet gebruyckt
worden/ ghelijck hier na sal breeder geseyt wor-
den. Soo soude het dan onrecht wesen / dat
yemant soude door eens anders onweerdicheyt
ontreynicht worden / welcken hy niet en can
noch moet verhinderen tot het Nachtmael te
gaen.

Den oorspronc van dese tegenworpinge: ende een afschilderinge der Scheurmakers. 16 Ende hoewel dese versoeckinghe pleecht
oock somtijts den goeden over te comen/ uyt een
onvoorsichtighe yvericheyt tot Godsalicheyt:
so sullẽ wy nochtans dat bevinden/ dat die over-
groote hardicheyt meer comt uyt hooveerdic-
heyt ende grootsicheyt/ ende uyt eenen valschen
waen der heylicheyt / dan uyt waerachtige hey-
licheyt / ofte waerachtighe begheerte der heylic-
heyt. Daerom de ghene die de stoutste ende als
voorgangers zijn om van de Ghemeynte af te
wijcken / die en hebben gemeynlick geen ander
oorsake / dan op dat sy eenen peghelicken ver-
achtende/ hen selven vertoonẽ beter te zijne dan
Lib.3. contra Parm. cap.1. andere. So seyt dan Augustinus wel ende wij-
selick/ schrijvende aldus: Hoewel de Godsalighe
middel ende wijse der Christelicker straffe / be-
hoort voornemelick de eenicheyt des Geests in
den bant der liefde te aensien: den welcken de
Apostel ghebiet te bewaren/ malcanderen / dra-
Van Augustino eerstmaels ontworpen. gende: ende sonder den welcken de medicijne der
straffe niet alleenlick te vergheefs / maer oock
schadelick is / ende daerom nu bewesen wordt
gheen medicijne te zijne. De boose kinderen die
niet door haet anderer menschen ongherechtic-
heyt/ maer door haer twistgiericheyt soecken het
swacke volck/ daer door den roem haers naems
verwerret is / gheheel te trecken / ofte ymmers
te scheyden ende scheuren / opgheblasen zijnde
door hooveerdicheyt / ende rasende door hart-
neckicheyt met valsche beschuldinghe lage leg-
ghende / ende door oproer verstoorende / decken
hen selven met de schaduwe eender onbeweghe-
licker strengicheyt / op dat sy niet bewesen en
worden sonder het licht der waerheyt te zijne.
Ende het ghene dat in de heylighe Schriftuere
gheboden is / behoudens de oprechticheyt der
liefde / ende eenicheyt der vrede met matige me-
dicijne ende heylinghe te gheschien / om onsen
broeders ghebreken te beteren/ dat ghebruycken
sy tot godloose scheuringhe. Ende den Godsa-
lighen ende lieflicken menschen gheeft hy dien Ejusdem
raet / dat sy barmhertichlick sullen beteren dat lib.cap.7.
sy connen/ ende dat sy niet en connẽ beteren/ dat Matth.3.
sy sullen lijtsamelick dragen/ ende met liefde be- 12. ende 13.
suchten ende beweenen / tot dat het God betere 39.40.
ofte straffe / ofte in den oogst het oncruyt uyt- Luc.3.17.
plucke/ ende het caf uytwanne. Met dese wape-
nen sullen alle Godsalighe soecken hen selven te Menigerley Godsalighen raet ende sekere medicijne tegen dese ergernissen.
wapenen/ op dat sy van het rijcke der Hemelen/
dwelck het eenighe rijcke der rechtveerdicheyt
is/ niet af en wijckẽ/ dewijle sy hen selvẽ schijnen
neerstighe ende moedige beschermers der recht-
veerdicheyt te zijne. Wãt dewijle God wil door
dese uytwendighe vergheschappinghe de ghe-
meynschap sijnder Ghemeynte onderhouden
hebben: so wie door den haet der boosen van dat
gheselschap af scheyt / die treckt in eenen wech
door den welcken hy lichtelick sal van de ghe-
meynschap der heylighen af vallen. Sy moeten 1.
dencken dat in een groote menichte vele waer-
achtichlick heylighe ende onnoosel zijn voor de
ooghen des Heeren/ de welcke sy niet en connen
sien. Sy moeten oock dencken/ dat onder de gene 2.
die sieck schijnẽ/ vele zijn die hen selven geensins
in hare gebreken behagen noch flatteren / maer
door ernstighe vreese Gods dickmael verweckt
worden / ende nae meerder gheheelheyt / ende
oprechticheyt staen. Sy moetẽ dencken datmen 3.
niet en moet van eenen mensche oordeelen nae Psalm.34.
een van sijne wercken/ dewijle oock de alderhey- 20. ende 37.
lichste somtijts seer swaerlick vallẽ. Sy moeten 24.
ooc dencken dat in den dienst des Woorts/ eñ in Prov.24.16
de uytdeelinge der Sacramenten / meer macht 4.
is om een Gemeynte te versamelẽ/ dan die door
sommiger godlooser schult can wech genomen
worden. Ten laetsten moeten sy dencken/ dat het 5.
oordeel Gods meer is te achten in de weerde-
ringhe der Ghemeynte / dan der menschen
oordeel.

17 Dat sy ooc tegenworpen dat de Gemeynte De 4. Tegenworpinge.
niet te vergheefs en wordt heylich ghenaemt:
men moet aenmercken wat heylicheyt sy heeft:
op dat wy niet alle Gemeynten en verworpẽ/ ist
dat wy niet en willẽ eenige Gemeynte toe latẽ/
anders dan die allesins volmaeckt sy. Het is wel 1. Antwoort.
waerachtich dat Paulus seyt: Dat Christus Ephes.5.27.
hem selven overghegheven heeft voor de Ghe-
meynte/ om dat hyse soude heylighen / ende dat
hyse heeft gereynicht door het badt des waters
in het woort des levens / om dat hy soude hem
selven een eerlicke bruyt voorstellen / die gheen
vlecke noch rumpel en soude hebben/ etc. Noch- 2. Antwoort.
tans en is oock ghéen dinck waerachtiger/ dan
dat de Heere daghelicx arbeyt om hare rumpe-
len uyt te effenen / ende hare smetten af te wis-
schen. Waer uyt volcht / dat haer heylicheyt
noch niet volmaeckt en is. So is dan de Ghe-
meynte also heylich/ dat sy dagelicx voortganck
doet/ maer noch niet volmaeckt en sy: dat sy da-
gelicx voortgaet/ maer noch niet gecomen en sy
tot het eynde der heylicheyt/ gelijc het ooc op een
 ander

ander plaetse sal breeder uytghedruckt worden.

Inrede. Joel 3.17. Esai.35.8. Daerom dat de Propheten voorseggen/dat Jerusalem sal heyligh wesen/en dat geene vreemde en sullen door haer doorgaen:ende dat de tempel sal seer heyligh wesen/ ende dat geene onsuyvere en sullen daer in gaen: dat en moete wy niet alsoo verstaen/gelijck of in de leden der Gemeynte gheen smette en soude wesen : maer dewijle sy met alle neersticheyt nae de volcomen heylicheyt ende suyverheyt staen / soo wordt hen die reynicheyt / de welcke sy noch niet en hebben/ volcomelick vercreeghen/ door de genade Gods gegeven. (1.Antwoort.) Ende hoewel dickmael weynige teeckenen sulcker heylichmakinghe ghesien worden onder de menschen/soo moetmen nochtans achten/dat van de scheppinge der wereit aen / geen tijt geweest en is/ in den welcken God sijn Gemeynte niet ghehadt en heeft/ ende dat oock tot de voleyndinghe des werelts toe/geen tijt en sal wesen/in de welcke hy niet en sal sijn Gemeynte hebben. (2.Antwoort.) Want hoewel het gantsche menschelicke geslachte is terstont van den beginne aen door Adams sonde verdorven ende ghescheent : soo heeft hy nochtans uyt desen onreynen hoop altijts eenighe vaten tot eere gheheylicht: soo dat daer gheen eeuwe en is / die de barmherticheyt

Bewijs genomen van Gods beloftenisse. Gods niet en gevoelt. Het welcke hy met sekere beloften betuyght heeft/ghelijck dese zijn: * Ick hebbe mijnen uytvercorenen een verbont verordent / ick hebbe David mijnen dienstknechte ghesworen: Ick sal u zaet tot in der eeuwicheyt verbreyden : ick sal uwen stoel van eeuwicheyt tot eeuwicheyt stichten. (* Psal.89.4) Item/ De Heere heeft Sion uytvercoren / hy heeftse vercoren hem tot een woonstede:dit is mijn ruste van eeuwicheyt tot eeuwicheyt/etc. (Psal.132.13) Item/Dit seyt de Heere die de Sonne geeft tot een licht des daechs/ende de Mane en Sterren tot een licht des nachts. Als dese ordeninge sal vergaen voor mijn aenschijn/ dan sal oock het zaet Israels vergaen. (Jer.31.35.)

Het andere bewijs genomen van de exempelen Christi ende der trouwer knechten Gods.
18 Van dese sake heeft ons Christus selve/en de Apostelen / ende byna alle de Propheten een exempel gegeven. Het zijn grouwelicke beschrijvinghen in de welcke Esaias/Jeremias/Joel/ Habacuc/ende andere de feylen der Jerusalemscher Gemeynte beweenen. In het volck/in de Overicheyt/ ende oock in de Priesters was alle dinc so seer verdorven/dat Esaias niet en twijfelt Jerusalem te vergelijcken by Sodoma en Gomorra. (Esai.1.10.) De religie wat eendeels versmaet ende eendeels besmet. In het leven worde dieverien/ rooverien/ongetrouwicheden/dootslaghen/ende diergelijcke boose stucken verhaelt. Ende nochtans en hebben de Propheten geene nieuwe Gemeynten opghericht / noch nieuwe altaren ghetimmert om eyghene offerhanden op hen selven te hebben. Maer hoedanich oock de menschen waren / dewijle sy nochtans overmerckten dat God sijn woort by hen heeft gestelt / en de ceremonien verordent met de welcke hy daer gedient wert / soo hebben sy midden onder den hoop der godloosen hare handen tot hem uytghestreckt. Voorwaer hadden sy ghemeynt eenichsins daer door besmet te worden/ sy souden liever hondert mael gestorven hebben / dan hen selven daer toe laten brenghen. Soo en heeftse dan gheen dinck wederhouden dat sy niet en zijn afgeweken/anders dan de begheerte om eenicheyt te houden.

De ghestaltenisse der kercke ten tijde der Propheten. Ist dat de heylighe Propheten hen selven niet en hebben willen van der Gemeynte vervreemden/om seer vele ende groote boosheden niet eens ofte tweer menschen/maer byna des gantschen volcx: so geven wy ons selven veel te veel toe/ist dat wy terstont bestaen van de gemeynschap der Ghemeynte af te wijcken/ als eens yegelicx zeden onsen oordeele ofte oock der Christelicker leere/niet ghenoech en doen.

19 Nu hoedanighe zijn de tijden Christi ende der Apostelen geweest? Item ten tijde Christi ende der Apostelen. Nochtans en heeftse de roeckeloose godloosheyt der Phariseen / noch de ongebonden wijse van leven die doe alomme regneerde/niet connen verhinderen de selve sacrifitien met den volcke te ghebruycken/ende niet de andere in den selven Tempel tot de gemeyne oeffeninghen der Godsalicheyt te comen. Waer uyt is dit ghecomen / anders dan om dat sy wisten dat het ghesels chap der boosen niet en conde die ontreynigen / die met suyver conscientie den selven dienst ende offerhanden ghebruycken? Ist dat yemant weynich beweecht wordt door der Propheten ende Apostelen exempel / die sy ymmers met de autoriteyt Christi te vrede. Daerom seyt Cyprianus wel / † Hoewel in de Ghemeynte oncruyt/ofte onreyne vaten gesien worden / soo en moeten wy nochtans van de Ghemeynte niet afwijcken : wy moeten alleenlick arbeyden/dat wy moghen koorn zijn : wy moeten neersticheyt doen / ende soo veel mogelick is daer nae staen/ dat wy een gouden ofte silveren vat zijn. (Ende der Apostolischer mannen/welcke de uyterlicke gemeynschap der kercken niet en hebben verlaten.) Maer de aerden vaten te breken / dat comt den Heere alleen toe/den welcken een ysseren roede ghegeven is. († Lib 3. Epist.5. Psal.2.10.) Daer en moet oock niemant het ghene dat den Sone eyghentlick toe comt/ hem selven aen trecken / ghelijck of hy genoechsaem ware om den dorschvloer op te wannen/ ende het caf uyt te suyveren/ende alle het oncruyt door sijn menschelick oordeel / uyt te plucken. Dat is een hooveerdighe hartneckicheyt / ende godloos voornemen/door verkeerde raserie aenghenomen/etc. Soo moeten dan dese twee dinghen vast blijven staende/te weten/dat die hem selven niet en can ontschuldigen/die de uytwendighe ghemeynschap der ghemeynte van selfs verlaet / daer Gods woort ghepredickt/ende de Sacramenten uytghedeelt worden. Boven desen dat sommigher ofte veler gebreken ons niet en verhinderen daer onse ghelove te belijden/ de ceremonien ghebruyckende die van den Heere verordent zijn:want de Godsalighe conscientie en wordt niet ghewont door eens anders (hy zy Pastoor ofte ghemeyn man) onweerdicheyt/ noch de Sacramenten en zijn dies niet te min suyver ende salich den Heylighen ende oprechten menschen/ om dat sy oock mede van de onreyne ghehandelt worden.

20 Haer eygensinnicheyt ende hoochmoedicheyt gaet oock noch voorder: Des 5. Tegenwoorpinge. want sy en bekennen gheen Gemeynte/ dan die oock van allerley alderminste smetkens suyver zy: jae sy zijn vervolghen op de goede Leeraers/ om dat sy de geloovighe tot volmaecktheyt vermanende / hen oock leeren haer leven lanck onder den last der sonden stenen/ende vergheving e soecken. Want sy seggen dat dit is af leyden van de volmaecktheyt. Ick bekenne wel datmen in de vermaninghe tot volmaecktheyt / niet en moet traghelick noch coudelick arbeyden/ ende veel min datmen die soude laten varen: maer den menschen die noch in den loop zijn/ te doen op hare volmaectheyt betrouwen/ ghelijck of syse nu volcomelick vercregen hadden/ dat is een duyvelsche gedichtsel. (Antwoort/ welcke wel is waer te nemen tegen die oude en nieuwe Catharen ende Novatianen/ van de vergevinge der sonden.) Daerom wordt in de articulen des gheloofs bequamelick oock de vergevinge der sonden int laetste ghestelt: want dese en vercrijcht niemant anders/dan alleen de burgers en huysgenooten der Gemeynte/ gelijc by de Prophete gelesen wort. (Esai.34.14.) Soo moet dan de timmeringe des hemelschen Jerusalems voor gaen/in de welcke daer na dese verghe-

verghevinge en goedertierenheyt Gods plaetse heeft/soo dat aller der ghener die daer in comen/ ongherechticheyt uytghewischt wort. Ick segghe dat de Ghemeynte moet eerst ghetimmert worden/ niet dat eenighe Gemeynte can sonder verghevinghe der zonden zijn: maer om dat de Heere sijn barmherticheyt niet belooft en heeft/ anders dan in de ghemeynschap der Heyligen. Soo is dan de vergheevinghe der zonden ons de eerste inganck tot het rijcke Gods: sonder de welcke wy gheen verbont noch vereeninge met God en hebben. Want hy spreeckt door den

Oze.2.17. Levit.26.6.

Prophete aldus: In dien dach sal ic een verbont maken met de beesten des velts/met de vogelen der lucht/en met de cruppende dieren der aerde. Den boghe/ het sweert/ ende den krijch sal ick vertreden/ende van der aerde wech nemen: ende ick sal de menschen doen slapen sonder vreese. Ick sal een verbont met u maké in der eeuwicheyt/ ick sal (segghe ick) een verbont met u maken in rechtveerdicheyt/in oordeel/ in barmhertichept en ontferminghe. Hier sien wy hoe God ons door sijn barmherticheyt met hem versoét. Alsoo oock op een ander plaetse daer hy voorseyt/dat het volck dwelck hy in sijnen toorn verstropt hadde / sal wederom versamelt worden:

Jere.33.8.

Ick salse (seyt hy) reynigen van alle ongherechticheyt waer door sy teghen my ghesondicht

Ephes.5.26 Tit.3.5. 1.Pet.3.21.

hebben. Daerom worden wy door het teecken der afwasschinghe (te weten/ door de Doop) in het gheselschap der Ghemeynte aenghenomen: op dat wy daer door ghelcert worden / dat wy tot het huysghesin Gods gheenen toeganck en hebben / ten zy dat eerst onse onreynicheyt door sijn goetheyt afgewischt worde.

Voortganc van de verantwoordinge op de vijfde tegenworpinghe: Dat door de verghevinghe der sonden een ghedurige woonplaetse den Godsaligen verleent wort in der kercken.

21 Ende de Heere en ontfangt noch en neemt ons niet alleenlic eenmael aen in sijn Gemeynte door de vergheevinghe der sonden / maer behoet ende beschermt ons oock daer in door de selve vergheevinge der zonden. Want waer toe soude het dienen dat wy souden vergheevinge hebben/ die ons nerghens toe nut en soude wesen. Ende dat de barmhertichept Gods soude te vergeefs ende spottelick wesen / waert dat sy ons alleenlick eenmael geschiede/daer van mach een yegelick Godsalich mensche hem selven ghetuyghenisse gheven: want een yeghelick bekent in hem selven alle sijn leven lanck vele swackheden/ om der welcker wille hem de barmherticheyt Gods noodich is. Ende voorwaer God en belooft niet te vergheefs sijnen Huysghenooten sonderlinghe dese ghenade: het en is oock niet te vergheefs dat hy daghelicx gebiet de selve bootschap der versoeninghe hen te vercondighen.

1.Joan.1.8.

Daerom waren wy niet sonder ophouden in de vergheevinghe der zonden door Gods ghenade opghehouden / ghelijck wy alle onse leven lanck de overblijfselen der zonde met ons draghen/soo souden wy nauwe eenen ooghenblick tijts in de Gemeynte blijven staende. † Maer de Heere heeft de sijne gheroepen tot eeuwighe salicheyt: daerom moeten sy dencken dat haren zonden altijts vergheevinghe bereyt is. Soo moeten wy dan seker ende vast houden / dat ons door de mildicheyt Gods ende verdienste Christi / ende heylicmakinghe des Gheests / is vergheevinghe der zonden ghegheven / ende daghelicx ghegheven wort/ons die in het lichaem der Gemeynte zijn aenghenomen ende inghelijft.

† Dit blijct ghenoechsaem alleen daer uyt/ dat uit sonderheyt tot dien eynde de sleutelen der kercken gegeven zijn/op datse alle dage ons dit goet souden mede deelen.

22 † Om ons dit goet uyt te deelé/zijn der Gemeynte de sleutelen gegeven. ‡ Want als Christus den Apostelen heeft bevel ghegheven / ende met macht begaeft om de zonden te vergheven soo en heeft hy niet alleenlick ghewilt dat sy

‡ Matt.16.19. ende 18.18. Joan.20.23

souden dien hare zonden vergeven / die uyt haer godloosheyt bekeert wordé tot Christum: maer heeft veel meer ghewilt dat sy souden dit ampt alle tijt ghebruycken onder de gheloovighe. Het welcke Paulus leert als hy schrijft/dat de bootschap der versoeninge is den dienaren der Ghemeynte bevolen / op dat sy in Christi naem het volck ondertusschen vermanen dat sy hen selven met God versoenen. Soo worden ons dan in de ghemeynschap der heylighen / sonder ophouden door den dienst der Ghemeynte de zonden vergheven/als de Ouderlinghen ofte Bisschoppen den welcken dat ampt bevolen is /de Godsalighe conscientien met de Euangelische beloften versterchen in de hope der vergheevinghe der zonden: ende dit beyde opentlick ende heymelic/ nae dat het de noot eyscht. Want daer zijn vele dien nae haer swackheyt sonderlicke vertroostinge noodich is. * Ende Paulus verhaelt dat hy niet alleenlick in gemeyn predikingen / maer oock van huyse te huyse heeft het ghelooue in Christum betuycht / ende eenen yeghelicken bysonder vã de leere der salicheyt vermaent. † Daerom moeten wy hier drie dinghen aenmercken.

2.Cor.5.20.

* Act.20.20.

† De somma van die verantwoordingen op de vijfde tegenworpinge, mitsgaders een corte wederlegginge van de Catharen: dat is Suyvere.

Ten eersten / hoe groot oock de heylicheyt zy die de kinderen Gods hebben / dat sy nochtans altijts met dese conditie zijn / dat sy soo lange als sy in dit sterffelick lichaem woonen/niet en connen sonder vergheevinghe der zonden voor God blijven staende. 1.

Ten anderé/dat dese weldaet so eygentlick der Ghemeynte toe comt / dat wyse niet anders en besitten/ dan als wy in haer gemeynschap blijven. 2.

Ten derden/dat sy ons door de Dienaers ende Herders der Gemeynte uytghedeylt wort in de vercondinge des Euangelij ofte bedieninghe der Sacramenten: ende dat de macht der sleutelen is voornemelick hier in gheleghen/ de welcke de Heere den geselschappe der gheloovighen ghegheven heeft. 3. Daerom sal een yeghelick onder ons dencken/ dat hy behoort de vergheevinghe der sonden daer alleenlick te soecken/daerse de Heere ghestelt heeft. Van de ghemeen versoeninghe die tot de straffe behoort/ sullen wy op haer plaetse spreken.

23 Maer dewijle de voornoemde rasende geesten arbeyden om der Ghemeynte desen eenighen ancker der salicheyt te nemen: soo moeten wy de conscientien tegé dese so schadelicke meyninghe crachtichlicker versterchen. De Novatianen hebben voortijden de Ghemeynten met dese valsche leere verstoort. Maer te onsen tijde zijn oock sommige onder de Wederdoopers den Novatianen niet seer ongelijck / ende vallen tot de selve raserien. Want sy dichten dat het volck Gods wort in den Doop wedergeboren tot een suyver Engelick leven/soo dat het door geen onreynicheyt des vleeschs besmet en wort. Ist dat yemant na den Doop sondicht/dien en laten sy niet anders dan eé onverbiddelic oordeel Gods. Int corte/den sondaer die de genade Gods heeft ontfangen/ende daer nae sondicht / en laten sy geen hope der vergheevinghe: want sy en kennen gheen ander vergheevinghe der zonden/ dan daer door wy eenmael wederboren worden. Ende hoewel daer gheen leugen en is die claerlicker vã de Schriftuere wederleyt wort: nochtans dewijle sy menschen vinden de welcke sy connen bedriegen (ghelijck Novatus voortijden vele navolghers ghevonden heeft) soo laet ons met corte woordé bewijsen / hoe seer sy tot haer ende anderer menschen verderf rasen. * Té eersten/dewijle de Heyligen door het bevel des Heeren daghelicx bidden: † Vergheeft ons onse zonden/ soo bekennen sy voorwaer dat sy sondaers

De 6. Tegenworpinghe. Hebr.6.19.

Welcke van den Novatianen eertijts is voorgestelt/ ende van de Wederdoopers vernieut.

* 1. Antwoort. Het gebet onses Heeren Christi maeckt dese dwalinghe ter schande. † Mat.6.12. Luc.11.2.

 zijn.

zijn. Sy en bidden oock niet te vergheefs/ want
de Heere en heeft alomme niet anders gheboden
Matt.16.4 te bidden/dan dat hy wilde gheven. Ja hoewel
hy betuyght heeft/dat de Vader het gantsche ge-
bedt sal verhooren / soo heeft hy nochtans dese
verghevinghe met een sonderlicke belofte verse-
ghelt. Wat willen wy meer? De Heere eyscht
van de Heylighen / dat sy hare zonden belyden/
ende dat sonder ophouden in alle haer leven: eñ
hy belooft verghevinghe. Met wat stoutichheyt
connen syse van zonden bevrijen / ofte ist dat sy
Matt.18. 22. vallen/ gantschelick van de genade uytsluyten?
Luc.17.4. Boven desen/wien wil hy dat wy sullen tseven-
tichmael sevenmael vergeven? ist niet den broe-
deren? Waer toe heeft hy 't geboden? anders dã
op dat wy sien goedertierenheyt ende sachtmoe-
dicheyt na volghen. Soo vergheeft hy dan niet
eenmael ofte tweemael: maer soo dickmael als
wy door de bekenninghe der zonden verslaghen
zijnde/tot hem suchten.
2 Antwoort beweert met eenighe exempelen uyt den ouden Testamente: Item / met Moses ende Davids ghetuyghenisse. 24 Ende (op dat wy by nae van het begin der
Gemeynte beginnẽ)* de Patriarchẽ ofte Voor-
vaders waren besneden / tot de deelachticheyt
des verbonts vercoren/eñ waren sonder twijfel
door haers Vaders neersticheyt van de recht-
veerdicheyt ende oprechticheyt ghelcert / doe sy
nae haers broeders doot stonden: het was een
boosheyt van de welcke oock roovers souden
vergrouwet hebben. Ten eynde door de verma-
* Gen. 37. 18. ninghe Jude versoet zijnde/ hebben sy hem ver-
cocht: dit was oock een onverdragelicke wreet-
Gen.37 18. Gen.34.25. heyt. Simon ende Levi hebben door onbehoor
licke ende oock door haers Vaders oordeel ver
doemde wrake / wreetheyt teghen de Sichimi-
Gen.35.22. ten gedaen. Ruben heeft sijns vaders bedde met
Gen.38.16. schandelicke oncuyscheyt besmet. Judas hoe-
rerije soeckende / is teghen de Wet der natuere
by sijn Schoondochter ghecomen. Nochtans
en worden sy niet alleenlick niet uytgheroeyt
uyt den vercoren volcke/ maer wordẽ veel meer
2. Sam. 11. 4. tot Hoofden opgherichtt. Ende wat heeft Da-
vid ghedaen doe hy een Hooft ende voorstander
der rechtveerdicheyt was / met wat grooter
boosheyt heeft hy sijnder blinder oncuyscheyt
door uytstortinge des onnooselen bloets / eenen
wech ghemaeckt? Hy was nu weder gheboren/
ende onder de wedergeborene met uytnemenden
2. Sam. 12. 13. lof van den Heere verciert: ende nochtans heeft
hy boosheyt ghedaen / die oock onder de Heyde-
nen grouwelick is: ende heeft nochtans verghe-
vinghe vercregen. Eñ (op dat wy niet in exem-
pelen van enckele menschen en blijven) soo vele
beloften der Godlicker barmherticheyt tot de
Israeliten als in de Wet ende Propheten gele-
Deut. 30.3. sen worden/ soo dickmael wordt bewesen dat de
Jer.31.37. Heere ghenadich ende versoenlick is over de ge-
2. Mac.2. 29. ende 2,18. brekẽ sijns volcx. Wãt wat belooft Moses dat
ghesechien sal / als het volck tot afwijckinge ge-
comen zijnde/sal tot dẽ Heere wederkeerẽ? God
sal u (seyt hy) weder brengen uyt de ghevancke-
nisse/ende sal uwer ghenadich wesen/ ende sal u
versamelen uyt de volcken tot de welcke ghy
sult verstropt wesen. Of ghy schoon sult tot het
uyterste der werelt verstropt wesen / ick sal u
van daer wederom versamelen.
De 3. Antwoort/ bevesticht zijnde met de klare getuygenissen Jeremie/ Ezechiels/ ende Salomons. 25 Maer ick en wil dat ghetal / ende verhael
niet beginnen / dwelck geen eynde en soude heb-
ben: want de Propheten zijn vol sulcker belof-
ten/door de welcke sy den volcke / dwelck noch-
tans met ontellicke boosheyt bedeckt is/ barm-
herticheyt voor stellen. Wat boosheyt is swaer-
der dan wederspannicheyt? sy wordt ghenaemt
een houwelick-scheydinghe tusschen God ende
de Gemeynte: nochtans wort dit door de goet-
heyt Gods overwonnen. Want hy seyt door Jere.3.1. ende 12.
Jeremiam: Waer is een man die hem selven sal
laten met sijn wijf versoenẽ/als sy haer lichaem
sal tot hoererijc begheven hebben? Maer met
uwe hoerijen/O Juda / zijn alle wegen ontrey-
nicht: de aerde is vol gheweest in uwe schande-
licke oncuyscheden. Nochtans keert wederom
tot my/ende ick sal u ontfanghen. Keert weder-
om tot my: O wederspannich volck / ick en sal
mijn aenschijn niet van u afwenden: want ick
ben heylich / ende en ben niet in der eeuwicheyt
toornich. Ende voorwaer hy en can niet anders Ezec.18.13. ende 32.
ghesint noch ghenegen zijn/ die betuycht dat hy
den doot des sondaers niet en wil / maer veel
meer dat hy hem bekeere / ende leve. Daerom
doe Salomon den Tempel heylichde / soo heeft
hy dien oock tot dit ghebruyck verordent / om
dat de ghebeden om vergheveinghe der zonden te
gheerijghen / souden daer uyt verhoort worden.
Ist dat (seyt hy) uwe kinderen tegen u sondigen 1. Reg.8.45.
(want daer en is gheen mensche die niet en son-
dicht) eñ ghy vertoornt zijnde/ hen haren vyan-
den over gheeft: ende sy in haer herte berou heb-
ben van hare sonden / ende hen bekeeren in haer
ghevanckenisse/segghende: Wy hebben ghesou-
dicht / ende onghrechticheyt ghedaen: ende ist
dat sy bidden / haer aensicht wendende nae het
lant dat ghy haren Vaderen ghegheven hebt/
ende nae desen Heylighen Tempel: soo sult ghy Num.28.3.
in den Hemel hare ghebeden verhooren / ende
sult uwen volcke / dwelck teghen u ghesondicht
heeft / ende allen haren onghrechticheden daer
mede sy teghen u ghesondicht hebben / genadich
wesen. Het en is oock niet te vergheefs / dat de Levit.4.
Heere daghelicksche offerhanden voor de zonde De 4. Antwoort/ genomen van
verordent heeft: want hadde de Heere niet te vo- de offer-
ren gheweten dat sijn volck sonder ophouden handen.
met zonden bevanghen is / soo en soude hy hen
nemmermeer dese middelen verordent hebben.
26 Is dan door de comste Christi/ waer in de De 5. Antwoort/ uyt
volheyt der ghenade bewesen is / den ghelooovi- het nieuwe
ghen dese weldaet benomen / soo dat sy niet en Testa-
dorven om vergevinge der zonden bidden? ende ment.
soo dat sy nu geen barmherticheyt en gecrijgen
ist dat sy den Heere vertoornẽ? Wat sal dat an- Bevesticht
ders wesen/ dan te seggen / dat Christus zy ge- met reden.
comen om de sijne te verderven / ende niet om
salich te makẽ/ist dat de goedertierenheyt Gods
in de vergheevinghe der zonden die in het oude
Testament sonder ophouden den heylighen be-
reyt was/nu wech genomen is? Ist dat wy der Ghetuygenissen.
Schriftuere ghelooven daer sy claerlick roept/
dat eerst in Christo de ghenade ende vriendelick- Tit.1.9. ende 3.4.
heyt des Heeren volcomelic verschenen/ ende de 2. Tim. 1.9.
rijckdom der barmherticheyt uytghestort / ende
de versoeninghe Gods ende der menschen vol-
bracht is: soo en laet ons niet twijfelen dat de
goedertierenheyt des Hemelschen Vaders veel
mildelicker vloeyt / eer dan dat sy ons soude af-
ghesneden ofte vercort zijn. Oock en ghebreken
ons hier van gheene exempelen. Petrus die ge- Matt.10. 33.
hoort hadde dat de ghene die den naem Christi Mar.8.38.
niet en belijdt voor de menschen/sal voor de En- Luc.9.26.
ghelen versaeckt worden / heeft Christum drie- ende 12 9.
mael in eenen nacht / ende niet sonder hem sel- Matt.26. 39.
ven te vervloeckẽ/versaeckt: ende en wort noch-
tans van de vergheevinghe deser zonde niet ver-
stooten. De ghene die by de Thessalonicensen 2. Thes.3.6.
onghereghelick leefden / worden alsoo gecastijt/ Eenige bysondere exempelen.
dat sy tot beteringe verweckt worden. ‡ Ja selfs
oock Simon den toovenaer en wordt niet tot ‡ Actor.8. 22.
vertwijfelinghe verstooten / maer hem wordt
meer gheboden goede hope te hebben / dewijle
Petrus hem raet te bidden.

27 Jae

Item/ alsgemeyne exempelen. — *Gal. 1. 6. ende 3. 1. ende 4. 9.* — *2. Cor. 12. 21* — *1. Cor. 5. 1.* — *Met een heerlick ghetuyghenisse.*

27 Jae somtijts hebben geheele Gemeynten met sware sonden bevanghen gheweest / ende nochtans heeftse Paulus liever daer uyt ontwerret dan verdoemt? De afwijckinge der Galaten en was gheen kleyne sonde: de Corinthen hadden noch meerder schult/ dewijle vele sware zonden onder hen waren: Nochtans en worden noch d'eene noch d'andere van de barmherticheyt Gods uytghesloten. Ja de selve die boven andere door oncuysheyt / hoererije ende onbeschaemtheyt ghesondicht hadden / worden namelick tot beteringhe geroepen. Want dat verbont blijft/ ende sal eeuwelick onverandert blijven/ dat Godt met Christo den waerachtighen Salomon / ende met alle sijne leden ghemaeckt heeft/met dese woorden: Ist dat sijne kinderen mijn Wet verlaten/ende in mijne oordeelen niet en wandelen: ist dat sy mijne rechtveerdicheden ontheylighen/ ende mijne gheboden niet en houden / soo sal ick hare ongherechticheden met een roede / ende hare zonden met slaghen versoecken: maer mijn barmherticheydt en sal ick van hen niet wech nemen. Eyndelick/ wy worden door de orden der Articulen des gheloofs vermaent / dat de vergheving he der zonden sonder ophouden is in de Ghemeynte Christi: want nae dat de Ghemeynte ghestelt is / soo wordt de vergheving he der zonden daer by ghestelt.

Psal. 89. 31. — *2. Sam. 7. 14.* — *1. Reg 9. 6. ende 11. 9.*

Teghenworpinge van eenige andere: Dat de bywillige overtreding he de sondaers bant uyt de Gemeynte Christi. Levit. 4. — *1 Antwoort ghenomen van de aenmerckinghe der offerhanden.* — *2 Antwoort ghenomen van de somma des Euangelij.* — *3 Antwoort ghenomen van de exempelen Davids/ der Patriarchen der Corintheren ende des Apostels Petri.* — *† Luc. 37. 18 Matt. 16. 33. ende 26. 39.*

28 Sommighe zijn wat voorsichtigher / ende dewijle sy sien dat de leeringhe Novati met soo groote claerheydt der Schriftuere wederleydt wordt / soo segghen sy niet dat alderley zonde onvergheveliek is / maer de overtredinghe der Wet die yemant wetens eñ willens doet. Maer als sy alsoo spreken/ soo en laten sy gheen zonde vergheveliek / dan als erghens door onwetentheyt ghefeylt is. Maer dewijle de Heere in de Wet heeft sommighe sacrificie verordent / om de zonden der ghelovigen die willens ghesciet zijn/te versoenen / ende sommighe om de onwetentheden: wat grooter ongeschicktheyt ist datmen der zonde die willens geschiet is/geen versoeninghe en laet? Ick segghe dat gheen dinck claerder en is / dan dat de eenighe offerhande Christi crachtich is tot vergheving he der zonde der Heylighen/die willens gedaen zijn: dewijle de Heere dat heeft door vleeschelicke offerhanden ghelijck met seghelen betuycht. Boven desen wie soude connen David ontschuldigen/ gelijck of hy door onwetenheyt ghesondicht hadde / de welcke in de Wet soo seer ghcleert was? † Wiste David niet wat grooter zonde overspel was/diese dagelicx in andere strafte? Meynden oock de Voorvaders dat het eē behoorlic werck was haren broeder te dooden? Haddē de Corinthen soo qualick gheleert dat sy meynden dat dertelheyt/oncuysheyt/hoererije/haet ende strijt Gode behaechde? Petrus die soo neerstichlick vermaent was/ wiste hy niet wat grooter zonde het was sijnē Meester met eenen eedt te versaken? Soo en laet ons dan der barmherticheyt Gods die haer soo mildelick bewijst / door onse boosheyt den wech niet toesluyten.

‡ Die laetste tegenworpinge der Novatianen/ghenomen uyt den Vaderen/ welcke niet toe en lieten dat de openbare boetveerdicheyt meer als eenmael soude ghebruyckt worden. — ** 1. Antwoort/ welcke dese strengicheyt uytlegt.*

29 ‡ Het en is my niet verborgen/dat de oude Leeraers uytghelepdt hebben / dat de zonde die daghelicx den ghelooving hen vergeven worden/ zijn lichte zonden / als die uyt swackheydt des vleeschs over comen: ende dat sy hielden dat de openbare beteringhe die doe voor sware zonden gheeyscht wert / niet en mochte meer dan eenmael gebruyckt wordē niet meer dan de Doop. * Welck gevoelen niet en is alsoo te nemen / gelijck of sy den ghenen die na de eerste beteringhe wederom ghevallen waren / hadden willen in vertwijfelinghe worpen / ende alle hope benemen/ ofte ghelijck of sy hadden willen de dagelicksche feylen verkleynen / ghelijck of sy voor God licht waren. Want sy wisten dat de Heyligen dickmael door ongeloovicheyt wanckelen ende mistreden/ dat hen oock somtijts lichtveerdighe eeden uytvallen / dat sy somtijts in toornicheyt verhitten / jae oock tot openbare lasterwoorden uytbreken/ ende dat sy bovē desen met andere zonden bevangen zijn/die voor den Heere niet weynich grouwelick en zijn. Maer sy spraken alsoo daer van/ om dat sy die sonden onderscheyden van openbare zondē/ die met groote ergheraisse der Ghemeynte bekent werden. Ende dat sy soo swaerlick den genen vergaven die yet ghedaen hadden dat opentlick te straffen was/dat en was niet om dat sy meyndē dat het de Heere hen swaerlick vergheven soude: maer sy wilden door dese strengicheyt andere verschricken van lichtveerdichlick tot sulcke boose daden te vallen/ door de welcke sy verdienē souden van de Ghemeynte verbreemt te worden. Hoewel het woort des Heeren/ dwelck ons hier moet voor eenen eenighen reghel zijn / leert ons voorwaer meerder maticheyt: want het leert dat de strengicheyt der straffe moet alsoo gematicht worden/ dat de ghene dien men voornemelick soeckt daer mede te helpen / niet verslonden en worde door droefheyt: ghelijck wy boven breeder ghehandelt hebben.

1. Reg. 8. 46. 2. Par. 6. 6. Prov. 20. 9. Eccl. 7. 20. 1. Joan. 1. 8. — *2. Antwoort/ welcke een prijselicke maticheyt stelt tegen dese strengicheyt. 2. Cor. 2. 7.*

Het tweede Capittel.

Verghelijckinghe der valscher Ghemeynte met de waerachtighe.

Corte verhalinge der dingen/ welcke in 't voorgaende Capittel geseyt zijn.

VV Y hebben nu verclaert hoe weerdich de dienst des woorts ende der Sacramenten ons behoort te zijn / ende hoe verre wy dien behooren in eere te houden / op dat hy ons zy een eeuwich merckteecken om de Ghemeynte te bekennen: te weten / soo waer dese dienst gheheel ende ongheschent is / dat daer door gheene ghebrekē noch feylē des levens verhindert en wort een ghemeynte te zijn. Boven desen/dat de dienst niet en wordt door cleyne feylen alsoo geschent/ dat hy niet gheacht en wordt oprecht te zijn. Voort hebben wy oock te kennen ghegheven wat feylen het zijn diemen behoort alsoo te vergheven/te weten/ met de welcke de voornaemste leere der Religie niet gheschent en wordt / ende met de welcke de voornaemste hooftstucken der Religie/ waer in alle de geloovighe moeten eens zijn/ niet t'onderghedruckt en worden. Ende in de Sacramenten zijn de feylen te vergeven/door de welcke de rechte insettinghe des Autheurs niet wech genomen / noch ghekrenckt en wort. Maer soo haest als de vervalschinghe ende leughen is tot in de hooftstucken der Religie doorghedrongen / ende de somma der nootsakelicker leere verdorven/ ende het ghebruyck der Sacramenten ghevallen: soo moet voorwaer de Ghemeynte vergaen/ even gelijck het met des menschen leven gedaen is/ als de kele is afgesneden/ oft de borst dootlick gewont is. Ende dit wort claerlick bewesen uyt de woorden Pauli/als hy leert dat de Ghemeynte is ghefondeert op de leere der Apostelen ende Propheten / waer van Christus selve de uyterste hoeckstteen is. Ist dat het fondament der Ghemeynte is de leere der Propheten ende Apostelen / door de welcke den ghelooving hen ghebodem wordt dat sy haer salicheyt in den eenighen Christo stellen: hoe sal de timmeringe der Gemeynte connē langer staen/ als de leere wort wech ghenomen? Soo ist dan

De somma deses Capittels/ Alwaer valschept ende leughen heerschen/ daer en is geen Ghemeynte. — *Ephes. 2. 20* — *Valschept regneert/ wanneer de onvervalschte leere van Christo niet en is in swanghe.*

noot dat de Ghemeynte valle/ waer die somma der Religie is ghevallen/ die alleen can de Ghemeynte houden staende. Boven desen ist dat de waerachtighe Ghemeynte is de pilaer ende de vasticheyt der waerheyt / soo ist seken dat daer gheen Ghemeynte en is / daer de leughen ende valscheyt het rijcke ingenomen hebben.

1.Tim.3.15.

Ende dese valscheyt heersschet onder het Pausdom: waer uyt dan volcht dat het Pausdom niet en zy de kercke/ dwelck bewesen wort door 't verhael van eenige stucken.

2 Ende dewijle het aldus is onder het Pausdom / soo ist licht te verstaen wat Ghemeynte daer gheblebven zy. Want voor den dienst des woorts regneert daer een regeeringhe die verkeert ende van leughenen gesmeet is/ de welcke het suyvere licht eendeels uytbluscht/ ende eensdeels versticht. In de plaetse des Nachtmaels des Heeren / is een seer schandelicke kerckroof ghecomen / de dienst Gods is met menigherley tsamenhoopinghe der superstitien mismaeckt : de leere (sonder de welcke geen Christendom en is) is gheheel begraven ende uytgeroept: de gemeyne vergaderinghen / zijn scholen der afgoderie ende godloosheyt. Daerom en hebben wy niet te vreesen/dat wy van de dootlicke deelachticheyt soo meniger grover sonde afwijckende/ van de Ghemeynte Christi afghescheurt worden. De ghemeynschap der Ghemeynte en is niet in ghestelt tot eenen bandt waer mede wy souden in afgoderie / godloosheyt/ onwetenheyt Gods/ eñ ander quaet verwerret worden:maer veel meer om in de vreese Gods/ ende ghehoorsaemheyt der waerheyt behouden te worden.

Nochtans prijsen seer heerlick de Papisten hare kercke ende die andersins gevoelen/ seggen sy te zyn Scheurmakers ende Ketters.

Sy prijsen wel haer Ghemeynten seer grootelick/op dat in de werelt geen ander Ghemeynte gesien en worde: Daer nae/gelijck of sy 't al gewonnen hadden/oordeelen sy die alle verscheurders der Ghemeynte te zijn / die bestaen van de ghehoorsaemheyt dier Ghemeynte die van hen beschreven is/af te wijcken:ende alle die Ketters te zijn/die tegen haer leere bestaen den mont op te doen. Maer met wat redenen bewijsen sy hen selven de rechte Ghemeynte te hebben ? Sy brenghen voort uyt oude Historie boecken / wat voortijden in Italien / Vranckrijcke / ende Hispanien geweest zy/ende dat sy de heylige Godvreesende mannen die met ghesonde leere Ghemeynten ghefondeert ende opgherricht / ende de leere selve / ende de stichtinghe der Ghemeynte met haer bloet bevesticht hebben/ gecomen zijn.

Desen lof arbeyden sy te behouden onder den naem van de personale successie / ofte navolginghe.

Ende dat de Ghemeynte alsoo door geestelicke gaven ende bloet der Martelaren by hen gheheylicht/ende door gheduerige successie ofte navolginghe der Bisschoppen bewaert gheweest/om dat sy niet en soude vervallen. Sy verhalen hoe groot Ireneus / Tertullianus / Origenes/Augustinus/ eñ andere oude Leeraers/ dese navolginge ghecacht hebben. Maer hoe lichtveerdich ende spottelick alle dese dinghen zijn / dat sal ick wel sonder eenighe moeyte die doen te verstaen/ diese willen een weynich met my overleggen. Ick soude voorwaer onse teghenstrijders oock vermanen haer herte neerstichlick hier toe te wenden/waert dat ic hoopte met leeren eenigen voortganck by hen te doen : maer dewijle sy de waerheyt verlaten / alleenlick voorghenomen hebben door wat middel sy conden/haer sake te voorderen / soo wil ick alleenlick sommige weynighe dinghen segghen / waer door goede ende deuchtsame mannen hen conne van der sulcker stricken ontwerren.

Maer het wort bewesen, dat dese successie van geender weerden en is, de welcke van de waerheyt Christi afwijcket.

Ten eersten vrage ick hen/ waerom sy niet oock Aphriken/ ende Egypten/ ende gheheel Asien voort en brengen. Te weten/ om dat dese heylighe navolginge der Bisschoppen/door de welcke sy/ ghelijck sy roemen/ haer Gemeynte behouden hebben / is in alle die landen vergaen. Soo vallen sy dan daer op dat sy daerom de rechte Ghemeynte hebbben / om dat sy van haer eerste beginsel aen/ niet en is sonder Bisschoppen geweest/ de welcke zijn sonder ophouden/met gheduerige orden/ d'een na den anderen ghevolcht. Maer of ick hen Griecklant teghenworpe? Soo vrage ick hen dan wederom waerom sy segghen dat de Ghemeynte by den Griecken vergaen is / by de welcke de navolginge der Bisschoppen/de welcke alleen de eenige bewaerster eñ onderhoutster der Gemeynte is/noyt en is vervallen geweest? Sy noemen de Grieckẽ verscheurders der Gemeynte: maer waerom? Om dat sy van den Apostolischẽ stoel afwijckende/ het privilegie verlorẽ hebbẽ. Maer wat? Verdienent die niet veel meer te verliesen/ die selfs van Christo zijn afgeweken? So volcht dan hier uyt/ dat die voorwendinghe der navolginghe der Bisschoppen ydel is / soo verre de naecomers de waerheyt Christi / de welcke sy behoorẽ van de Vaders/ als van hant tot hant/ ontfanghen te hebben/ niet ghesont ende onvervalscht en behouden/noch daer in en blijven.

Bevestinginge van dit bewys.

3 Soo ist openbaer dat de beschermers der Roomscher kercke/ haer met gheen ander dinck en bedecken noch verwerren / dan daer mede voortijden de Joden hen selvẽ beschermden/als haer blintheyt / godloosheyt / ende afgoderie/ van de Propheten des Heeren gestraft wert. Want ghelijck de Joden op den Tempel/Ceremonien / ende Priesterschap hooveerdichlick roemden/ in welcke dingen sy grootelick meynden dat de Ghemeynte ghelegen was : alsoo stellen de Papisten tegen ons sommighe momaensichten/de welcke dickmael verre zijn van de Gemeynte/ende sonder de welcke de Gemeynte seer wel can staen. Daerom en moetẽ wyse met gheen ander argument wederlegghen/dan daer mede Jeremias teghen dat dwaes betrouwen der Joden heeft gestreden:te weten: Dat sy niet en roemen in leugenachtige woorden / seggende: De Tempel des Heeren/de Tempel des Heeren/ de Tempel des Heeren. Want de Heere en bekent nergens niet voor sijne/anders dan daer sijn woort ghehoort / ende Godvreesentlick onderhouden wort. Alsoo / hoewel de eerlickheyt des Heeren tusschen de Cherubim in den Tempel was / eñ hen beloof hadde dat die soude sijn vaste sate wesen: soo verhuyst hy nochtans van daer / ende laet die plaetse sonder eenighe heylicheyt / als de Priesters sijnẽ dienst met boose superstitien vervalschen. Ist dat de Tempel des Heeren die tot een eeuwighe woonstede Gods ghcheylicht was/ heeft connen van God verlaten/ ende onheylich worden / soo en moeten ons de Papisten niet dichten dat God alsoo zy aen persoonen ofte plaetsen ghebonden / ende aen uytwendighe onderhoudinghen ghehecht / dat hy soude moeten by die blijvẽ/ die den tijtel ende schijn der Ghemeynte hebben. Ende dit is de strijt / welcken Paulus heeft in den Sendtbrief tot den Romeynẽ van het negenste Capittel tot het twaelffste. Want de swacke conscientien waren daer in seer beroert/dat de Jodẽ die schenen Gods volck te zijn / de leere des Euangelij niet alleenlick verworpen / maer oock vervolchden. Daeromme als hy de leere verclaert heeft/ soo neemt hy dese swaricheyt wech / ende versaeckt dat de Joden die de waerheyt vervolgen/ Gods Ghemeynte zijn : al waert oock schoon dat hen gheen dinck en ghebrake dat tot de uytwendighe forme der Ghemeynte soude mogen dienẽ. Ende hy seyt daerom dat sy de Gemeynte niet en zijn / om dat sy Christum niet aen en nemen. Hy spreeckt oock wat claerder in den Sendtbrief

1. Met exempelen ende getuyghenissen uyt Jeremia voortgebracht. Iere.7.4.

Ezech.10.4.

1.Reg.8.12. 2.Par.6.2. Matt.5.34 ende.23.21.

Wt den Apostel.

Sendtbrief tot de Galaten: daer hy Ismael met Isaac vergelijckende/ seyt: Dat daer vele in de Gemeynte zijn / den welcken de erve niet toe en comt / om dat sy niet en zijn uyt de vrye moeder gheboren. Waer uyt hy oock comt tot de vergelijckinge der tweerley Jerusalem. Wat ghelijck de Wet is gegeven op den bergh Sina/ ende het Euangelium uyt Jerusalem ghecomen: alsoo zijn daer vele die dienstbaerlick gheboren ende opghevoedt zijnde / niet en twijfelen te roemen dat sy kinderen Gods/ ende der Gemeynte zijn: jae sy verachten hooveerdelick de oprechte kinderen Gods / hoewel sy selve niet anders dan bastaerden en zijn. Maer dewijle wy hierenteghen hooren dat eenmael uyt den Hemel vercondicht is: Worpt uyt de dienstmaecht ende haren Sone / soo laet ons op dit onveranderlick oordeel betrouwende / hare onverstandighe roeminghen sterckelick verachten. Want ist dat de Papisten willen op de uytwendighe belijdinghe hooveerdich zijn/ Ismael was oock besneden: Ist dat sy de outheyt voorwenden / Ismael was de eerst-gheboren / ende wy sien nochtans dat hy uytghesworpen wort. Ist datmen de oorsake soeckt/ Paulus heeft die beteeckent / te weten/dat geene tot kinderen gerekent en worde/anders dan die uyt het suyvere ende oprechte zaet der leere gebore zijn. Na dese reden versaect God hem selven aen de godloose Priesters gebonde te zijn/om dat hy met haren vader Levi een verbont gemaecht heeft/ dat die hem soude een Enghel ofte uytlegger wesen: jae haren valschen roem brengt hy wederom tegen hen/ door den welcken sy pleghen tegen de Propheten op te staen / om dat de weerdicheyt des Priesterschaps was in sonderlicke weerde te houden. Dit laet hy gheerne toe / ende op dese conditie kijft hy teghen hen / om dat hy bereyt is sijn verbondt te houden: maer dewijle sy op d'ander zijde het verbont verachten/soo verdienen sy verstooten te worden. Siet daer wat cracht de successie ofte navolginghe der ouderen op de kinderen heeft/ten zy dat de kinderen oock eendrachtichlick hare ouderen in rechte bedieninghe haers ampts nae volghen: te weten/ sy is sa crachtich dat de nacomers haer eere verliesen/soo haest als sy overtuycht zijn / dat sy van haren oorspronck zijn afghewecken. Ten zy mogelick dat die boose vergaderinge die Christum heeft ter doot ghebracht / weerdich was Gods Gemeynte genaemt te worde/om dat Caiphas is nae vele Godsalighe Priesters ghecomen: jae om dat van Aaron aen tot hem toe / een geduerighe ende ongebroken successie ofte navolginghe der Priesteren geweest is. Maer dit en can selfs in aertsche rijcken niet gheleden worden/ dat de wreede tyrannie Caligule, Neromis, Heliogavali, ende dierghelijcke / soude een oprechte ende behoorlicke stant der Politischer regeeringhe zijn/om dat sy zijn in der Bruten / Scipionen/ende Camillen plaetse ghecomen. Voornemelick in de regeeringhe der Ghemeynte is het een seer lichtveerdich dinc / datmen de leere achterlatende / de successie ofte nacominghe stelt in de persoon alleenlick. Oock en hebben de heylige Leeraers (de welcke sy ons t'onrechte tegen werpen) gheen dinck min voorghenomen / dan dat sy souden hebben willen bewijsen / dat daer alom als door erfelick recht / Gemeynten waren/waer altijts in der Bisschoppen plaetse zijn wederom andere Bisschoppen gestelt geweest. Maer dewijle het sonder twijfel was / dat van den beginne aen/ tot dier tijt toe/gee dinc in der Leere verandert en was/ so hebben sy genomen

Galat.4.22

Gen.22.2.3. Esai.2.3. Psal.50.2. Actor.1.4.8.

Gen.21.10.

Rom.9.6.

Wt Malachia 2.cap. Mal.2.4. etc.

Wt den Euangeliste Joan. Cap.18.13.

2. Met een reden/ ghenomen van aertsche rijcken.

dat om alle nieuwe dwalinge te wederlegge genoech was/te wete/ dat hare tegenstrijders die Leere bevochten die van de Apostelen aen eendrachtelic gehoude was. Sy en moeten dan niet meer soecken ons te bedriegen met den naem der Gemeynte/de welcke wy/gelijck het betaet / in eere houden. Maer als sy comen tot de beschrijvinghe der Ghemeynte / soo en worden sy niet alleenlick verwerret / maer steken oock vast in haren slijck: want sy stellen een schandelicke hoere/ voor de heylighe bruyt Christi. Ende op dat sy niet ons oock daer mede en bedriegen/soo laet onder andere oock dese vermaninghe Augustini ons te hulpe comen: want van de Ghemeynte schrijvende/ seyt hy: Sy is de ghene die somtijts verduystert/ ende door de menichte der ergernissen als met wolcken ghedeckt wort: somtijts door vreedsaemheyt des tijts gherust ende vry schijnt: ende somtijts van de vloet der versoeckinghen ende verdruckinghen overdeckt ende beroert wordt. Hy brengt exempelen voort dat dickmael de alderstantvastichste pilare om des geloofs wille gebannen/ ofte in de gantsche werelt verborghen zijn.

3. Met Augustini autoriteyt.

Ad Vincent. Epist.48.

4 Op dese selve wijse quellen ons te desen tijde de Papisten / ende verschricken de onverstandighe met den naem Ghemeynte / daer sy nochtans dootlicke vyanden Christi zijn. Daerom of sy schoon den Tempel/het Priesterdom/ende andere dierghelijcke momaensichten/ ende ydele schijnen ons teghenworpen / soo en moeten wy nochtans door dese ydel cierlickheyt / door de welcke de ooghen der slechten menschen verstrickt worden/ons niet laten bewegen/ soo dat wy souden die vergaderinge voor een Gemeynte aennemen / in de welcke Gods woort niet en is. Want dit is een eeuwich teecken/ daer mede onse Heere de sijne gheteeckent heeft.* Wie (seyt hy) uyt de waerheyt is/ die hoort mijn stemme. Item/† Ick ben de goede Herder/ende bekenne mijn schapen/ ende worde van de mijne bekent. † Mijn schapen hooren mijn stemme / ende ick kense / ende sy volghen my nae. Hy hadde weynich te voren geseyt/ dat de schapen haren Herder volgen/om dat sy sijn stemme kennen / ende dat sy eenen vreemden niet na en volghen/maer van hen vlien / om dat sy der vreemder stemme niet en kennen. Wat rasen wy dan te vergheefs in de ondersoeckinghe der Ghemeynte / dewijle sy van Christo met een ontwijfelick merck geteeckent is / het welcke alomme waer het is/ onbedrieghelick bewijst dat daer een Gemeynte Christi is. Ende soo waer dat teecken niet en is / daer en blijckt niet dat een waerachtich bewijs der Gemeynte can wesen. Want Paulus verhaelt dat de Ghemeynte ghefondeert is/niet op menschen oordeel/noch op Priesterdommen/ maer op de leere der Propheten ende Apostelen. Ja men moet eer Jerusalem vā Babylon/ende de Ghemeynte Christi van de oproeringhe des Duyvels door dit onderscheyt bekennen / daer mede sy Christus van malcanderen onderscheyden heeft/segghende: Wie uyt God is/die hoort Gods woort. Daeromme en hoort ghy Gods woort niet / om dat ghy uyt God niet en zijt. In somma / dewijle de Ghemeynte het rijcke Christi is / ende dewijle hy niet anders en regneert dan door sijn woort: sal yemant twijfelen dat die woorden leughenachtich zijn / met de welcke het rijcke Christi ghedicht wort sonder sijne schepter/dat is/ sonder sijn heylige woort/ het welcke hem de heylighe Schrifture voor eenen scepter toeschrijft?

Daerom/t is al te vergeefs wat de Papisten voorwenden: overmits daer geen kercke en is/ daer Gods woort niet gheleert en wort.

Reden/genomen uyt de spreucken Christi ende Pauli.

* Joan.18.37. † Joan.10.14. † Joan.10.4.

Ephes.2.20

Joan.8.47.

Psal.45.4. Hebr.1.8.

5 Nu dat sy ons met verscheuringe eñ ketterie beschul-

Wederleyt zijnde de tegenworpinge van de personelicke successie/ so wort nu wederleyt die andere tegenworpinge waer in wy beschuldicht worden van verscheuringe ende ketterie/ met een argument genomen van de beschrijvinge/ soo wel uyt Augustino als uyt de heylighe Schrift.

beschuldighen / om dat wy ander leere gheven dan sy / ende haren wetten niet ghehoorsaem en willen zijn/ende eygene t' samencomingen houden om te bidden / doopen/ ende het Nachtmael uyt te deelen/ ende tot andere heylighe oeffeningen:dit is wel een seer swaere beschuldinge/maer daer en is gheen groote noch arbeydelicke bescherminge noodich. Het zijn Ketters ende verscheurders der Ghemeynte/ die tweedracht makende/ de gemeynschap der Ghemeynten scheyden. Ende dese is met twee banden ghebonden/ te weten/ met de eendrachticheyt in de ghesonde leere / ende met de broederlicke liefde. Daerom maeckt Augustinus tusschen de Ketters ende verscheurders der Gemeynte / die onderscheyt/ * dat de Ketters de oprechticheyt des gheloofs met valsche leeringhen vervalschen: en dat de verscheurders somtijts oock een gelijck geloove hebbende/ den bant der gemeynschap afbreken. Maer men moet oock aenmercken dat dese vereeninghe der liefde / alsoo is in de eenicheyt des gheloofs ghelegen/dat sy het begin/eynde / ende eyndlick de eenigen reghel moet zijn. Daerom soo wanneer de eenicheyt der Ghemeynte ons bevolen ende aengeprezen wort / soo moeten wy ghedencken dat daer mede gheseyt wort/ als de herten in Christo eendrachtich zijn / dat daer oock onse willen met onderlinge gonste moeten in Christo vereenicht zijn. Daeromme als Paulus ons tot de eenicheyt vermaent/ so neemt hy voor een fondament dat daer een God/een Geloove/ende een Doop is. Jae soo waer hy ons leert/het selve te ghevoelen/ende het selve te willen/soo stelt hy terstont daer by/ In Christo/ofte/na Christum: daer mede te kennen ghevende / dat de vergaderinghe die buyten Gods heylige woort geschiet/is een bende der godloosen/ ende niet een vergaderinghe der gheloovighen.

* Lib. quæst. Euan. Sect. Matt.

Ephes. 4.5. Phil. 2.2. ende 3.

Dit selve wort met de authoriteyt van Cypriano bevesticht. De simplicitate prælatorum.

6 Cyprianus oock Paulum navolgende / beleyt de fonteyne de gantscher eendrachticheyt der Ghemeynte /van het eenighe Bisschopdom Christi: ende seyt daer nae: Daer is een eenighe Ghemeynte / de welcke door den wasdom der vruchtbaerheyt/wijt ende breet streckt: ghelijck de Sonne veel radien/maer een licht heeft/ ende de boom veel tacken / maer een bol heeft / het welcke op den vasten wortel ghegront is. Eene als uyt een fonteyne vele beken vloeyen/hoewel daer door de overvloedicheyt schijnt een menichte uytghestort te zijn / soo blijft nachtans eenicheyt in den oorspronck. Ist dat yemant wil een radie der Sonne afbreké van den lichame der sonnen / de eenheyt en lijt gheen afscheuringhe. Breeckt eenen tack af van den boom/ als hy af ghebroken is / soo en can hy niet uyt spruyten. Stopt een beke af van de fonteyne/ sy sal afgestopt zijnde/ verdorren. Alsoo oock wort de Gemeynte / met des Heeren licht overgoten zijnde/ de gantsche werelt over ghestreckt: ende het is nochtans een licht dat alomme uytghestort wort. Men conde niet bequamelickers segghen/ om die onscheydelicke vereeninghe uyt te drucken/ de welcke alle de leden Christi onder malcanderen hebben. Wy sien / hoe dat hy ons altijts wederroept tot het hooft. Ende seyt dat de ketterien ende scheuringhen daer uyt comen/ om datmen tot den oorspronck ende fonteyne niet weder en keert / noch het hooft en soeckt/ noch de leere des hemelschen Meesters en bewaert. †Laetse nu gaen ende roepé dat wy Ketters zijn/om dat wy van hare Ghemeynte zijn afgheweken: daer gheen ander oorsake der verbreemdinghe gheweest en is / dan dese eenige/te weté/ om dat sy de suyvere belijdinge der waerheyt gheensins en connen lijden. Ick swijge dat sy ons met grouwelicke verbanningen hebben uyt gedreven: door het welcke alleen wy nochtans ghenoech ontschuldicht zijn / ten zy dat sy oock willen de Apostelen met verscheuringe beschuldigen/want wy hebben de selve sake. Christus (segge ick) heeft sijnen Apostelen voorseyt dat sy souden uyt de Synagoghen verworpen worden/om sijnen naem. Ende de Synagogen van de welcke hy spreeckt/ waren doe gehouden voor oprechte Ghemeynten. Daerom dewijle het openbaer is/dat wy uytgeworpen zijn/ende wy bereyt zijn te bewijsen/dat het om de naem Christi ghesciet is / soo behoortmen voorwaer van de sake eerst te ondersoecken / eermen yet van ons int goede ofte in het quade oordeele. Maer is het dat sy alsoo willen / ick schelde hen geerne dit quijte:want het is my ghenoech dat wy hebben moeten van hen afwijcken / om tot Christum te komen.

† Maer uyt dat blijckt/ dat de bannissementen der Papisten van geender weerden en zijn.

Reden/ waerom. Joan. 16. 2.

7 Maer van wat weerde wy behooren alle de Ghemeynten te achten / die van de wreede tyrannie des Roomschen Afgods beseten zijn / dat sal noch klaerder worden/ist dat wyse vergelijcken met de oude Israelitische Gemeynte / ghelijck sy by de Propheten afghebeeldet is. Daer was doe by de Joden ende Israeliten een waerachtighe Ghemeynte/ doe sy het verbont Gods bewaerden / te weten / doe sy door de weldaet Gods die dinghen hadden/in de welcke de Gemeynte gheleghen is. Sy hadden de leere der waerheyt in de Wet/ en de dienst der Wet was den Priesteren ende Propheten bevolen. Sy waren door het teecken der besnijdinghe tot de Religie aenghenomen/ ende door de andere Sacramenten worden sy gheoeffent tot bevestinge haers geloofs. Het is sonder twijfel dat doe haren geselschappe die lof toe quam / met de welcke de Heere de Ghemeynte gheeert heeft: Maer als sy de Wet des Heeren verlatende / zijn veraert ende tot afgoderie ende superstitie afgeweken / soo zijn sy eensdeels van dat voordeel ende privilegie afghevallen. Want wie soude bestaen den naem der Ghemeynte dien te ontnemen/by de welcke Godt de predikinghe sijns woorts/ ende de onderhoudinge der Ghemeynte gestelt heeft? Wederom wie soude bestaen sonder uytneminghe der vergaderinghe Gemeynte te noemen / daer het woort des Heeren openbaerlick ende vrylick vertreden wort? daer de dienst de welcke de voornemste zenuwe/jae selfs de ziele der Gemeynte is/geschent wort.

Want men sal de Papistische kercken daer voor houden/ ghelijck men die Israelitische welcke tot de superstitien ende afgoderie onder Jerobeam afghewekẽ zijn.

8 Mochte yemant segghen / Hoe dan? was dan onder de Joden geen deelken der Gemeynte meer nae dat sy zijn tot afgoderie afgheweken? Hier op ist licht te antwoorde. Té eersten segge ic dat selfs in de afwijckinge zijn sommige graden geweest. Wát wy en sullé niet seggé dat des volcx Jude en des volcx Israel zijn ghelijck geweest ten tijde doe sy beyde van dé rechté Godsdienst zijn afgheweken. Doe Jerobeam teghen het openbaer verbot Gods de kalveren maeckte / ende een ongheoorlofde plaetse tot der selver aenbiddinghe heylichde / soo heeft hy de religie gheheel vervalscht. Maer de Joden hebben hen selven met godloose ende superstitieuse zeden besmet / eer sy den stant in de uytwendighe forme der religie verkeerdelick veranderden. Want hoewel sy onder Rechabeam nu vele verkeerde ceremonien hadden int ghemeyn aengenomen/ nochtans dewijle de leere der Wet/en het Priesterdom / ende de ceremonien / sulcke als God ingestelt hadde/te Jerusalem bleven/ so hadden de Godsalighe daer eenen verdragelicken stant der

Hoedanige doe ter tijt de Israelitische kercke is gheweest zijn.

1. Reg. 12, 28. 29. 2. Reg. 17, 16.

2. Par. 10, 12

der Ghemeynte. Maer by de Israeliten en is de sake niet verbetert tot het rijcke Achabs toe/ eñ doen is sy oock niet erger geworden. Die daer na gekomen zijn tot de verwoestinghe des rijcx toe/zijn eensdeels Achab gelijc geweest/eñ eensdeels (doe sy wilden wat beter zijn / zijn sy het exempel Jerobeam na gevolcht: maer sy zijn alle te gelijcke godloos ende afgoden-dienaers geweest. In Judea hebben dickmael menigerley veranderinge geweest/dewijle sommige Coningen den dienst Gods met valsche ende gedichte superstitien verkeerden / sommige de verdorven Religie weder oprechteden / tot dat ten eynde oock de Priesters den Tempel Gods met onheylige eñ grauwelicke ceremonien besmet hebben.

Daer uyt is kamelic dat de Papisten qualick doen/ als sy ons tot de gemeynschap haerder kercken willen dwinghen.

9 Wel aen nu / laet de Papisten hare gebreken soo seer decken alst hen moghelick is / ende versaken ist dat sy connen/dat de stant der Religie niet alsoo by hen vervalscht ende verdorven en is / ghelijck hy was onder Jerobeam in het Israelitische rijcke. Ja sy hebben grover afgoderie / ende en zijn niet een hayr suyverder in de leere/ist dat sy niet oock selfs daer in onsuyverder en zijn. God/ja oock alle die eenich verstant hebben/sullen mijn ghetuyghen wesen/ende de sake selve geeft ghetuygenisse / dat ick hier niet meer en spreke dan de waerheyt. Nu als sy ons willen tot de ghemeynschap haerder Ghemeynte dwinghen/soo eysschen sy twee dingen van ons:

Twee dingen eysschen sy van den Christenen.

1 ten eersten/dat wy in alle hare gheboden / godsdiensten ende ceremonien gemeynschap hebben:

2. ten anderen / dat wy hen alle eere/macht/ ende jurisdictie toeschrijven / die Christus sijnder Ghemeynte gheeft. Aengaende het eerste/ ick bekenne dat alle de Propheten die te Jerusalem waren doe de sake der religie daer seer verdorven was / niet en hebben op eyghene plaetsen offerhande gedaen / noch sonderlicke vergaderinghen ghehouden / om te bidden verscheyden van de andere. Want sy hadden Gods bevel / door het welcke hen gheboden was in den tempel Salomons te vergaderen: ende hoewel de Levitische Priesters die eere niet weerdich en waren/nochtans dewijle sy van God verordent/ ende noch niet afghesett en waren / soo wisten de Propheten dat die noch met rechte haer plaetse hielden. Maer sy en worden tot gheenen superstitieusen dienst ghedwonghen / het welcke het voornemste in dese sake is: ja sy en namen geen dinck aen dat van den Heere niet verordent en was. Maer wat isser ghelijcx by de Papisten? want wy connen nau eenige vergaderinge met hen houden/sonder ons met openbare afgoderie te besmetten. Voorwaer de voornemste bant haerder ghemeynschap is in de Misse / van de welcke wy ons als van den aldermeesten kerckroof vergrouwen. Ende of dit te rechte of lichtveerdichlick van ons ghesc hiet / dat sullen wy ergens sien. Het is nu genoech dat wy bewijsen dat in desen deele onse sake anders is/dan voortijden der Propheté was/de welcke of sy schoon offerhande deden met de godloose/ so en worden sy nochtans niet bedwonghen eenighe ceremonien te sien ofte te ghebruycken/ anders dan die van God inghestelt waren. Ende ist dat wy willen een ghelijck exempel hebben/laet ons dat nemen uyt den rijcke Israel. Na de ordeninghe Jerobeam was oock de besnijdinge onderhouden/ende daer geschieden offerhanden: De Wet was heylich gheacht / die God wert aengeroepen den welcken sy van de Vaders geleert hadden: maer om de ghedichte ende verboden ceremonien verwerp ende verdoemde God al wat daer ghedaen wert. Laet nu eenen Prophete ofte eenigen Godsalighen man voortbrenghen/ die eenmael heeft in Bethel aengebeden ofte offerhande ghedaen. Want sy wisten dat sy dat niet en conden doen / sonder hen selven met eenigen kerckroof te besmetten. So sien wy dan dat de gemeynschap der Ghemeynte niet en behoort so verre te strecken/dat wyse souden moeten terstont na volgen/ waert dat sy tot onheylighe ende besmette ceremonien afweke.

Antwoort op het eerste.

Exod. 29.9.

Het voornaemste hooftstuck van de sake. Waerom dat wy by den ghemeynen dienst der Papisten niet en connen ons voeghen.

1.Reg.12, 31.

10. Maer teghen het ander strijden wy noch seerder: want als de Ghemeynte op dese wijse aenghemerckt wort / dat wy moeten haer oordeel in weerde houden / haer autoriteyt aennemen/ hare vermaninghen hooren / door hare castijdinge beweecht worden / ende haer gemeynschap allesins onderhouden: soo en moghen wy hen gheen Ghemeynte toe laten / sonder tot onderdanicheyt ende gehoorsaemheyt gedrongen te worden. Nochtans sullen wy hen geerne toe gheven / dat den Joden ende Israeliten is van de Propheten haers tijts toeghelaten geweest/ doen de religie in ghelijcken ofte oock in beteren stant by hen was. Wy sien hoe de Propheten alomme roepen / dat het onheylighe t'samen comminghen zijn / met de welcke men niet meer en mach over een comen/dan God versaken. Ende voorwaer ist dat sulcke vergaderinghen Ghemeynten waren/ so volcht daer uyt dat Helias/ Micheas/eñ diergelijcke in Israel/ eñ Esaias/ Jeremias / Oseas / ende andere sulcke in Jude/ zijn van de waerachtige Gemeynte vreemde gheweest / de welcke van de Propheten ende Priesters/ende van het volck haers tijts seerder ghehaet ende versmaet waren/dan eenige onbesnedene. Waren die vergaderingen Ghemeynten / soo en was de ghemeynte niet een pilaer der waerheyt/maer een versterckinge der leugenen: noch een tabernakel des levendigen Gods/ maer een afgoden huys. So was hen dan noodich van de gemeynschap haerder vergaderingen af te wijcken/de welcke niet anders en was dan een goddeloose oproer tegen God. Op dese selve wijse/ ist dat yemant de teghenwoordighe vergaderingen der Papisten / die met afgoderie/superstitie ende goddeloose leere besmet zijn/ voor Ghemeynten acht / in der welcker volcomen ghemeynschap een Christen mensche soude moeté blijven / ende met haer leere eendrachtich zijn/die dwaelt seer. Want ist dat sy Gemeynten zijn/soo hebben sy oock de macht der sleutelen. Maer de sleutelen en connen van het woort Gods niet gescheyden zijn/ het welcke van hen verjaecht is. Boven desen ist dat sy Gemeynten zijn/ soo is dese belofte Christi by hen crachtich: Soo wat ghy bint/etc. Maer hierentegen verbannen sy van haer ghemeynschap/ alle de gene die ongeveynsdelick belijden dat sy dienstknechten Christi zijn. Soo is dan de belofte Christi ydel/ ofte sy en zijn ymmers na dit aensien geene Ghemeynten. Eyndelick / voor den dienst des woorts / hebben sy scholen der godloosheyt/ ende putten van allerley dwalinghen. Daerom zijn na dese wijse gheen Ghemeynten/ofte daer en sal gheen teecken meer wesen / waer door de behoorlicke vergaderinghen der gheloovighen moghen van de vergaderinghen der Turcken onderscheyden worden.

Antwoort op de tweede begeerte der Papisten: Of haer vergaderinge oock een kercke zy ofte niet.

Esai.1.4.

1.Tim.3.15

Matt.16. 19. ende 18. 18.

Joan.20.23

11 † Nochtans gelijc voortijden onder de Joden sommighe sonderlicke dinghen waren / die der Ghemeynte toe quamen / alsoo en benemen wy oock heden den Papisten die litteecken en der Ghemeynte niet / die uyt de verwoestinghe der Ghemeynte daer noch zijn door des Heeren wille overghebleven. De Heere hadde eenmael

† Hoewel het Pausdom eygentlick niet en can een kercke genaemt worden soo is nochtans eenich litteecken der kercken in het Pausdom gebleven/ oock tegen wille ende danck van den Antechrist.

syn

sijn verbondt met hen ghemaeckt : ende dat is meer op sijns selfs vasticheyt steunende/ende teghen haer godloosheyt strijdende / bleven staende/ dan van hen bewaert ghewo rden. Daerom is het verbont des Heeren door de sekerheyt ende stantvasticheyt der goetheyt Gods daer ghebleven : ende sijn ghetrouwicheyt en heeft door haer ongetrouwicheyt niet connen verhindert/ noch te niete gemaeckt worden:noch de Besnijdinge en heeft door haer onsuyvere handen niet connen alsoo ontheylicht worden / dat het niet mede een waerachtich teecken ende Sacrament des selven verbonts en bleef. Daerom heeft de Heere de kinderen die hen geboren worden/sijne kinderen ghenaemt : de welcke hen niet toe en quamen / anders dan door den sonderlicken zeghen. Alsoo dewijle de Heere sijn verbont in Vranckrijck/Italien/ Duytschlant/ Hispanien ende Enghelant/etc. gestelt heeft: hoewel de selve landen door des Antechrists wreede tyrannie verdruckt zijn / soo heeft hy nochtans om dat sijn verbont soude onveranderlick blijven / ten eersten den Doop daer bewaert tot een ghetuyghenisse des verbonts / de welcke door sijnen mont gheheylicht zijnde / spijt alle menschelicke godloosheyt/zijn cracht behoudt. Daer na heeft hy oock door sijn voorsieninghe ghemaeckt/ dat daer oock noch ander overblijfselen bleven / op dat de Ghemeynte niet gantschelick en verginghe. Ende ghelijck dickmael alsoo huysen neder ghewo rpen worden / dat de fondamenten ende de vervallen stucken blijven/ alsoo hoewel God om de ondanckbaerheyt der menschen te straffen die sijn woort verachteden / heeft een grouwelicke verdruckinghe ende afworpinghe laten gheschien / soo en heeft hy nochtans niet ghe leden/dat de Antechrist soude sijn Ghemeynte alsoo te neder worpen ende raserien / dat daer niet van over en bleve.

Gen. 17.10. ende 22. 16. Deut.7.6.

Rom.3.3.

Ezech. 16. 28.

Ghelijck als de Doop/ende andere sommighe overblijffselen.

Ende is alsoo vervult de prophetie Pauli/ dat den Antechrist sitten sal in den Tempel Gods.

12 Daerom hoewel wy den naem der Ghemeynte niet en willen den Papisten enckelick toe laten / soo en versaken wy daerom niet / dat by hen eenighe Ghemeynten zijn: maer wy kijven alleenlick van den waerachtighen ende behoorlicken stant der Ghemeynte / die in de ghemeynschap der oeffeninghen / de welcke souden teeckenen der Christentheyt zijn / ende voornemelick in de gemeynschap der leere noodich is. Daniel ende Paulus hebben voorseyt/ * dat de Antechrist soude in den Tempel Gods sitten. Wy achten dat de Roomsche Paus is de leytsman ende voorgangher deses boosen ende grouwelicken rijcx by ons. Dat sijnen stoel in den Tempel Gods ghestelt wort / daer mede wort alsoo te kennen gegeven/ dat sijn rijcke sal sulcx wesen / dat het noch de naem Christi / noch de naem der Ghemeynte en sal weech nemen. Soo ist dan hier uyt openbaer/ dan wy gheensins en versaken dat oock onder sijn tyrannie/Gemeynten blijven: maer wy segghen dat hyse door sijn godlose boosheyt ontheylicht/ eñ door sijn wreede heerschappie verdruckt/ ende door boose ende dootlicke leeringhen / ghelijck door fenijnighe dranck en verdorven ende by nae ghedoot heeft: in de welcke Christus is half verborghen / het Evangelium t'onder gedruckt / de godsalicheyt verdreven / de dienst Gods by na weech ghenomen : eyndelick in de welcke alle dinghen alsoo verstoort zijn / dat sy meer * Babylon/dan ‡ de heylighe Stadt Gods schijnen te zijne. Somma/ ick segghe dat daer Ghemeynten zijn / soo verre de Heere de overblijfselen sijns volcx die daer ellendichlic verstroyt ende verstooten zijn/ wonderlick bewaert/ soo verre daer eenige teeckenen der Ghemeynte blijven/ eñ voornemelick die/der welcker cracht niet en can door de listicheyt des duyvels / noch door de boosheyt der menschen/ te niete ghemaeckt worden. Maer dewijle daerentegen de teeckenen die wy in dese handelinge voornemelick behooren aen te sien/ daer weech genomen ende uytgewischt zijn / soo segghe ick dat een yegelicke vergaderinge/ ende het gantsche lichaem sonder behoorlicke forme der Ghemeynte is.

Het Pausdom en wort den name van Kercke niet toegelaten/ al hoewel dat onder sijn tyrannie sommige kercken gewe est zijn. Der welcker ellendige staet na 't leven afghemaelt wort.

* Dan.9.27 2.Thess.2.4

* Apoc. 18.2 ‡ Apoc.3.12 ende 2.2.10.

De somma deses Capittels.

Het iij. Capittel.

Van de leeraers ende dienaers der Gemeynte, ende van haer verkiesinghe ende ampt.

NU moeten wy spreken van de orden met de welcke God wil dat sijn Ghemeynte geregeert worde. Want hoewel hy moet alleen regueeren ende regeeren/ende de opperste zijn in de Gemeynte / in de welcke oock de heerschappie door sijn woort alleenlick moet ghebruyckt ende bedient worden : nochtans dewijle hy onder ons niet en woont met sienlicke tegenwoordicheyt / om sijnen wille ons mondelick te verclaren/so seggen wy dat hy der menschen dienst daer toe ghebruyckt/ghelijck of hyse in sijn stede stelde/ niet om sijn recht ende eere hẽ over te geven / maer alleenlick om selve door haren mont sijn werck te doen/ ghelijck oock een werckman het instrument gebruyckt om sijn werck te maken. Ick worde bedwonghen weder om te verhalen het ghene dat ick boven verclaert hebbe. Hy conde dat wel doen door hem selven sonder eenighe ander hulpe ofte instrument / ofte oock door Enghelen : maer daer zijn vele oorsaken waerom hy het liever doet door menschen. Wãt ten eersten verclaert hy alsoo sijn gonste tot ons/ als hy menschen neemt om door hen sijn bootschap te doen / ende sijnen verborghen wille te verclaren / ende eyndelick om sijnen persoon te draghen. Ende alsoo bewijst hy door bevindinghe dat het niet te vergheefs en is / dat hy ons dickmael noemt sijne tempelen / dewijle hy uyt den mont der menschen/ghelijck uyt sijnen heylighen Tempel tot de menschen spreeckt. Ten anderen / is dit een seer goede ende nutte oeffeninghe tot verneederinghe ende ootmoedicheyt/ als hy ons tot ghehoorsaemheyt sijns woorts went/hoewel hy door menschen die ons gelijck/ ofte somtijts ooc van minder weerdicheyt zijn/ ghepredickt wort. Waert dat hy van den Hemel sprake/ soo en soude het gheen wonder zijn/ dat sijne heylighe woorden sonder vertoeven eerweerdichlick in aller menschen ooren ende herten aenghenomen worden. Want wie en soude hem van sijn teghenwoordige macht niet verschricken ? Wie en soude door het eerste aenschouwen sulcker grooter Majesteyt niet needer ghewo rpen worden ? Wie en soude door die ongemeten claerheyt niet beschaẽt worden. Maer als eenich mensche uyt den stof opghereesen / in den naem Gods spreeckt / soo gheven wy hier onse Godsalicheyt ende eerbiedinghe met seer goede ghetuygenisse te kennen/ als wy ons van sijnen dienaer laten leeren/ hoewel hy nochtans ons in gheenen dinghe te boven gaet. So heeft hy dan oock om deser oorsaken wille / den schat sijnder hemelscher wijsheyt in broosche eñ aerden vaten verborghen / op dat hy te sekerlicker beproeve / hoe groot hy van ons gheacht wort. † Bovẽ desen en was om de onderlinge liefde te onderhouden/niet bequamers / dan dat de menschen door desen bant aen malcanderen onderlinghe gebonden worden/ als daer een wort tot eenen Herder ghestelt/om de andere te samen te leeren/

De somma van 't gene gesegt sal worden.

Redenen/ waerom dat God in de regeeringe der kercke gebruyct den dienst van den menschen. Matt.26. 11.

1. Op dat hy ons sijn gonste tegen ons soude te kennen geven. Exod.29. 45. Lev. 26.11. Ezech.37. 26. Matt.10. 26.

2. Op dat hy ons tot ootmoedicheyt ende ghehoorsaemheyt soude wennen/onse swackheyt met een bequaem behulpsel voorsiende. Lege August lib.1 de doct. Christiana.

2.Cor.4.7. † 3. Op dat de menschen met desen bant aen malcanderen verbonden zijnde, de onderlinge liefde te beter onder haer souden leeren onderhouden.

leeren/ende als de andere die tot discipulen ghestelt zijn / uyt eenen monde ghemeyn leere ontfanghen. Want waert dat een yeghelick in hem selven hadde al wat hem gebreeckt/ ende so hem eens anders arbeyt ende hulpe niet noodich en waer: een yeghelick soude de andere verachten/ ende van hen veracht worden / soo groot is des mensché hooveerdicheyt. So heeft dan de Heere met dien knoop / den welcken hy voorsach voor den aldersterckisten om de eenicheyt te behoudē/ sijn Ghemeynte te samen gheknocht / als hy de leere der salicheyt ende des eeuwighen levens heeft den menschen bevolen/ om dat sy door hen souden den anderen mede gedeylt worden. Dit heeft Paulus aengesien/ doe hy tot de Ephesien schreef/seggēde: † Ghy zijt een lichaem ende een gheest / ghelijck ghy gheroepen zijt in een hope uwer roepinge.‡ Daer is een Heere/een Geloove/een Doop/ een God eñ Vader aller/ de welcke is over al / door al / ende in ons allen. Maer eenen yeghelicken van ons is ghenade gegeven nae de mate der gave Christi. Daerom seyt hy: Doe hy was opgeclommen in de hoochde/ heeft hy de ghevanckenisse gevanghen ghelept / ende den menschen gaven ghegheven. Die neder gedaelt is/ is de selve die opgeclommen is om alle dinck te vervullen. Ende de selve heeft sommige ghegheven tot Apostelen / sommighe tot Propheten/ sommighe tot Euangelisten/ ende sommige tot Pastooren ende Leeraers / tot opbouwinghe des lichaems Christi / tot dat wy alle comen tot eenicheyt des gheloofs/ ende kennisse des Soons Gods / tot eenen volmaecktē man/ tot de mate des volcomelick volwassen ouderdoms: op dat wy niet meer kinderē en zijn met allerley wint der leeringe ommedrijvende: maer dat wy na de waerheyt staende/in der liefde opwassen/allesins in hē/die het hooft is/te weten/ in Christum/ in dē welcke het gantsche lichaem tsamen gevoecht/eñ tsamen gebonden/ door alle de toegevoeghde leden/ uyt de werckinghe/na de mate eens yegelicx lits/het lichaem doet wassen tot sijns selfs opbouwinghe in der liefde.

Bevestinge van dese redenen/genomen uyt dat heerlicke ghetuygnisse des Apostels.
† Ephes. 4.4
‡ Deut. 4. 30.
Mala. 2. 10
Psal. 68. 19.
Joan. 3. 13
1. Cor. 12. 28
Ephes. 5. 23
Col. 1. 18.
Rom. 12. 5.

2 Met dese woorden geeft hy te kennē/ dat de dienst der menschen / welcken God in de regeeringhe der Ghemeynte ghebruyckt / is de voorneemste zenuwe waer door de gheloovighe in een lichaem onderlinghe aen malcanderen ghebonden zijn: ende geeft oock te kennen/dat de Ghemeynte niet en can anders gesont bewaert worden / dan als sy met dese behulpselen ghesterckt worde / in de welcke de Heere heeft willen haer salicheyt stellen. Hy seyt dat Christus is opgheclommen in de hoochde / om dat hy soude alle dinck vervullen. Eñ dewijle deser vervullinge is dese/ te weten / dat hy door de dienaers dien hy dat ampt bevolē/eñ genade om dat te bedienen/ gegeven heeft / sijne gaven der Ghemeynte uytdeelt/jae eenichsins hem selven teghenwoordich vertoont/de cracht sijns Geests in dese sijn insettinge uytgevende/op datse niet ydel noch ledich en zy: Also wort de wederoprechtinge der Heyligen volbracht: alsoo wort het lichaem Christi opgebout: also worden wy allesins opgewassen in den ghenen die het Hooft is/ende worden onderlinge aen malcanderen vereenicht: also worden wy alle ghebracht tot de eenicheyt Christi/ als de prophetie onder ons haren loop heeft/ als wy de Apostelen aennemen / als wy de leere die ons toegedient wort/ niet en verworpen. Daerom soo wie arbeyt om dese orden / daer van wy handelen/ ende dese regeeringe af te breken/ ofte mispriijst / gelijc sy onnoodich waren / die soecken de Gemeynte te verderven. Want het licht ende de warmte der Sonne / noch de spijse ende dranck en zijn soo nootsakelick niet om het tegenwoordige lichaem te sterckē ende onderhouden/als het ampt der Apostelen ende Pastooren is/ om de Ghemeynte op der aerde te bewaren.

Door welck getuygenisse openbaer is, dat dien dienst der menschen seer nuttelick is voor de gantsche Gemeynte.
Ephes. 4. 10
Reden waer in verhaelt worden de profijten van dien.
Ephes. 4. 12
Bewijs/genomen van een gelijckenisse.

3 Daerom hebbe ick vovē vermaent/dat God de weerdicheyt deses ampts heeft met so grooten lof als moghelick was / ons dickmael aenghepresen / om dat het als het aldercostelickste dinck soude by ons in grooter eere zijn. Dat God den menschē eē costelicke weldaet schenct/ als hy de Leeraers verweckt / dat betuycht hy daer hy den Prophete beveelt uyt te roepen/ dat de voeten der ghener die den vrede vercondigen/ lieflick zijn / ende haer comste salich is: Item als hy de Apostelen noemt het licht der werelt/ ende het sout der aerde. Hy en conde dat ampt oock niet cierlicker prijsen/ dan als hy seyt: Wie u hoort/ die hoort my: wie u versmaet / die versmaet my. Maer daer en is gheen luchtigher plaetse dan by Paulum in den tweeden Sendtbrief tot de Corinthen/daer hy dese sake eygentlick handelt. Soo bewijst hy dan/ dat in de Gemeynte gheen cierlicker noch eerlicker dinck en is/ dan de dienst des Euangelij / dewijle hy een bedieninghe des Geests / ende der rechtveerdicheyt / ende des eeuwighen levens is. Dese ende dierghelijcke dinghen dienen daer toe / dat de wijse om de Ghemeynte door de dienaers te regeeren / de welcke de Heere in der eeuwicheyt heeft verordent / by ons niet veracht en worde/ noch ten eynde door de verachtinge en vervalle. Ende hoe noodich sy zy / dat en heeft hy niet alleenlick met woorden / maer oock met exempelen verclaert. Als hy wilde Cornelium met het licht sijnder waerheyt volcomelicker beschijnen / soo heeft hy eenen Enghel uyt den Hemel ghesonghen tot hem/op dat hy Petrum liete halen. Doen hy wilde Paulum tot sijn kennisse roepen/ende in de Gemeynte planten ende inlijven / soo en spreeckt hy tot hem niet door sijn eygen stemme / maer sandt hem tot eenen mensche / om van dien de leere der salicheyt ende de heylichmakinge des Doops te ontfangen. Ist dat het niet sonder oorsake en gheschiet / dat de Enghel die een uytlegger Gods is / hem selven onthout van den wille Gods te verclaren/ ende beveelt eenen mensche te roepen die den selven verclaren soude: Item dat Christus die de eenighe Meester der gheloovighen is / beveelt dat Paulus door eenen mensche ghelcert worde / te weten: die Paulus/ welcken hy tot in dē derden Hemel opghevoert / ende onuytsprekelicke dinghen wonderlick gheopenbaert heeft: wie soude nu bestaen dien dienst te versmaden ofte als onnut voor by te gaen / des welckes ghebruyck de Heere heeft met sulcke bewijsinghen willen betuyghen!

Tot dien eynde wort de weerdicheyt des diensts met heerlicke lofbare redenen verciert.
Esai. 52. 7.
Num. 1. 15.
Rom. 15. 10.
Matt. 5. 13 14.
Luc. 10. 16.
2. Cor. 4. 6.
2. Cor. 3. 9.
Ende hare nootsakelickheyt wort met vele exempelen van God ons aengepresen.
‡ Actor. 10. 3.
Actor. 10. 5.
Actor. 9. 6.
2. Cor. 12. 2.

4 Die de Gemeynte nae de insettinge Christi regeeren/ die worden van Paulo ghenoemt: ten eersten Apostelen / ten aderen Propheten / ten derden Euangelisten / ten vierden Pastooren/ ten laetsten Leeraers. Wt de welcke alleenlick de twee laetste ordentlickē diēst in de Gemeynte hebben: de andere drie heeft de Heere in het begin sijns rijcx opgebracht/ende verweckt se oock somtijts / nae dat het de noot des tijts eyscht. † Wat ampt het zy dat de Apostelē hebben/dat is openbaer uyt dat gebot: ‡ Gaet/ predickt het Euangelium alle creatueren. Hen en worden gheene sekere palen ghestelt / maer de gantsche werelt wordt hen verordent / om dit tot ghehoorsaemheyt Christi te brenghen: op dat sy het Euangelium in wat landen sy

Het andere deel des Capittels van de bysondere Dienaers der kercken Waer van sommige ingestelt zijn geweest voor eenen sekeren tijt/ als daer waren, de Apostelen/ Propheten ende Euangelisten.
† Het ampt der Apostelen.
‡ Matt. 16 15.

Rom.15.19.20.

condeu / zaeyende alomme sijn rijcke oprichten. Daerom als Paulus wilde sijn Apostelschap bewijsen/soo en heeft hy niet verhaelt dat hy erghens een stadt Christo vercreghen hadde. Maer dat hy het Euangelium wijt en breet verbreyt heeft: noch oock dat hy op eens anders fondament getimmert heeft / maer dat hy Gemeynten gheplant heeft/daer de naem des Heeren onbekent was. Soo zijn dan de Apostelen gesonden /om de Werelt van de afwijckinghe wederom tot de waerachtighe ghehoorsaemheyt Gods te brengē/ ende door de vercondinge des Euangelij alomme sijn rijcke op te richtē:ofte(ist datment alsoo liever heeft) die als de eerste Timmermeesters der Gemeynte / souden het fondament daer van in de gantsche werelt legghen.

Ephes.4.11.

Der Propheten.

Propheten noemt hy niet allerley uytlegghers des Godlicken willes/maer die met sonderlicke openbaringhe begaeft waren: sulcke en zijn nu gheene/ofte ist dat daer eenighe zijn / soo en zijn sy niet soo openbaer.

Der Euangelisten.

By de Euangelisten/verstae ick de gene die niet soo weerdich en waren als de Apostelē/maer nochtans aengaende haer ampt hen aldernaest waren / ende oock der selver plaetse bewaerden. Sulcke waren Lucas/ Timotheus / Titus/ende andere dierghelijcke/ ende oock moghelick de tseventich Discipulen/ de welcke Christus naest de Apostelē verordent heeft.

Luc.10.1.

Na dese uytlegginge (de welcke my dunct met Pauli woorden ende gevoelen wel over een te comen) en waren die drie ampten niet verordent in de Ghemeynte/ om eeuwelick daer in te blijven: maer alleenlick voor dien tijdt / in den welcken Gemeynten moesten opgherichet worden/daer te voren geene en waren/ofte ymmers daer sy moesten van Mose tot Christum ghebracht worden.

Tegenwoorpinghe.

Hoewel ick en versake niet dat God oock daer na heeft Apostelē/ ofte ymmers in haer plaetse Euangelisten opgeweckt/gelijck te onsen tijde geschiet is.

Antwoort.

Wāt het was noodich sulcke te hebben die de Ghemeynte souden van Antichrists afwijckinge wederbrengen. Nochtans noeme ick het niet te min een onordentlick ampt/ om dat het in wel-gestelde Ghemeynten gheen plaetse en heeft.

Sommige behouden een gheduerige bedieninge: als daer zijn de Herders en Leeraers, welcke de kercke nimmermeer en can derven.

Daer na volgen Pastooren ofte Herders ende Leeraers / de welcke de Ghemeynte nimmermeer en can derven. Tusschen dese meyne ick dat dit onderscheyt is / dat de Leeraers niet en is de bedieninge der straffe/ noch der Sacramenten bevolen / noch oock de vermaningen: maer alleenlick de uytlegginge der Schriftuere/ op dat de leere oprecht ende gesondt onder de gheloovighe behouden worde. Maer in het ampt der Pastooren ofte Herderen/zijn alle dese dinghen vervaet.

Ist dat de Euangelisten by den Apostelen gestelt worden/soo sullen daer noch zijn twee paren die met een ander wel over een comen/als de Herders met den Apostelen/ de Leeraers met den Propheten.

5 Hier hebben wy welcke de verganckelicke diensten ofte ampten in de Ghemeynte gheweest zijn/ ende welcke zijn ingheestelt gheweest om eeuwichlick te blijven dueren. Ist dat wy de Euangelisten stellen by de Apostelen / so sullen wy twee paren hebben die met malcanderen vergheleken zijnde/wel over een comen. Want de ghelijckenisse die onse Leeraers hebben met de oude Propheten / die selve hebben oock de Pastooren ofte Herders met de Apostelen. Het Prophetische ampt was uytnemender om de sonderliche gave der openbaringhe daer mede sy begaeft waren:maer het ampt der Leeraren geschiet by nae op de selve wijse/ende heeft gantschelick het selve eynde.

Luc.6.13.
Gal.1.1.

Alsoo zijn de twaelve die de Heere heeft uytvercoren / om het nieuwe Euangelium der werelt te vercondighen/ na de orden ende weerdicheyt boven de andere gheweest. Want hoewel nae de beduydinghe des woorts Apostel, alle Dienaers der Gemeynte moghen te rechte Apostelen genoemt worden: om dat sy alle van God gesonden worden/ ende sijne boden zijn: nochtans dewijle daer aen veel was ghelegen / datmen seker kennisse hadde van de seyndinghe der ghener die een nieu ende onghehoort dinck aenbrachten / soo betaemdet dat die twaelve(tot der welcker ghetal daer nae oock Paulus gecomen is) boven de andere met desen sonderlicken naem vereiert worden.

Waerom dat de twaelve met den Apostolischen naem vereerckent zijn gheweest
Rom.16.7.

Paulus gheeft wel desen naem ergens Andronicho ende Junie/seggende:dat die zijn uytnemende gheweest onder de Apostelen: maer als hy wil eyghentlick spreken / soo gheeft hy desen naem dier eerster orden alleenlick. Ende dit is het ghemeyn ghebruyck der Schrifture. Nochtans hebbē de Pastoorē ofte Herders/het selve ampt dat de Apostelen hadden/ uytghenomen dat sy een yeghelick een seker Ghemeynte hebben/ hen verordent. Maer hoedanich dit zy/ sullen wy noch claerlicker hooren.

Ghelijckerwijs den Apostelen/ also is oock den Herderen de vercondiginge des woorts ende bedieninghe der Sacramenten toevertrout.

6 Doe de Heere de Apostelen sandt / soo heeft hy (ghelijck weynich te voren geseyt is) hen een ghebot ghegheven / * dat sy souden het Euanlium predicken / ende de gheloovighe doopen tot vergheevinghe der zonden. Ende daer te voren hadde hy hen geboden / † dat sy souden de heylighe teeckenen sijns lichaems ende bloets / nae sijn exempel uytdeelen. Siet/dit is de onveranderlicke ende eeuwighe Wet / die opghelegt is den ghenen die in der Apostelen plaetse comen/ door welcke Wet sy het bevel ontfanghen van de predikinghe des Euangelij / ende uytdeelinghe der Sacramenten. Waer uyt wy verstaen/ dat de ghene die beyde dese dinghen achter laten / valschelick der Apostelen naem voorwenden.

* Matth.28.19.
† Luc.22.19.

Wat sullen wy segghen van de Pastooren? Paulus en spreeckt niet alleenlick van hem selven/maer van hen allen/als hy seyt: Also achte ons de mensche / als dienaers Christi/ende uytdeelders der verborghentheden Gods.

1.Cor.4.1.

Item als hy op een ander plaetse seyt: Dat een Bisschop moet vast houden aen dat ghetrouwe woort/ dat nae der leere is / op dat hy machtich zy oock te vermanen door gesonde leere/ ende de teghenspreckers te wederlegghen.

Tit.1.9.

Wt dese ende dierghelijcke plaetsen die hier ende daer ghelesen worden/ machmen verstaen dat oock in den dienst der Pastooren dese twee sonderlicke deelen zijn / te weten / het Euangelium vercondighen/ende de Sacramenten bedienen.

Op wat wyse de predicatie des woorts geschieden sal.

De wijse van leeren en is niet alleenlick in openbare predikinghen ghelegen / maer dient oock tot de heymelicke vermaninghen. Daerom neemt Paulus de Ephesien tot ghetuyghen / dat hy gheen dinck dat hen nut was / achterghelaten en heeft / dat hy't hen niet en soude vercondicht ēn geleert hebben / openbaerlick ende van huyse te huyse/den Joden ende den Grieken beteringhe ende het ghelove in Jesum Christum betuyghende.

Actor.20.20
Actor.20.21

Item weynich daer nae: Dat hy niet en heeft afghelaten eenen yeghelicken onder hen met tranē te vermanē. Ick en hebbe nu niet voorgenomē/alle de gavē eens goeden Pastoors te verhalen: maer alleenlick te kennen te gevē/wat sy belijden die hen selvē Pastoorē noemē:te weten/dat sy also de Gemeynte regeeren/ niet op dat sy een ledige eerweerdicheyt hebben/ maer op dat sy door de leere Christi/ het volc tot waerachtighe Godsalicheyt onderwijsen/ ēn de Heylige verborgētheden uytdeelē/ēn de behoorlicke straffe bewarē ēn onderhoudē: Wāt allee dē genē die tot wachters in de gemeynte gestelt zijn/ diē vercondicht de Heere dat hy het bloet sal vā

Ezech.3.17.

haere

haere handen eysschen / ist dat yemant onwetende door haer onachtsaemheyt vergaet. Het
1. Cor.9.16. comt oock hen allen toe dat Paulus seyt van hem selven: Wee my/ ten zy dat ick het Evangelium vercondighe / dewijle de bedieninge my bevolen is. Int corte/dat de Apostelen der gantscher werelt gedaen hebben / dat moet een yegelick Pastoor ende Herder sijnen kudde doen.

De ordre vereyscht/ dat een yeder kercke sijn eygen Herders hebbe/ nochtans dat niet elcke daer aen so soude verbonden zijn/ dat hy oock andere niet soude mogen behulpelick wesen/ wanneer dat het alsoo door openbare autoriteyt gheraden ware ghebonden.

7 Hoewel als wy eenen yeghelicken Pastoor sijn Gemeynte toe schrijven/ so en versaken wy daerentusschen niet / dat de ghene die aen een Ghemeynte ghebonden is / oock mach andere Ghemeynten helpen/ ghelijck als daer een eenighe beroerte comt/ in de welcke sijn tegenwoordicheyt noodich zy / ofte als in eenighe duyster sake raet van hem geeyscht wort. Maer dewijle daer orden noodich is om de vrede der Ghemeynten te onderhouden / op dat een yeghelick sijn eygē werc hebbe/ ēn niet alle onseker sonder beroepinge omme en drijven/ ofte ongeschicktelick alle tot een plaetse loopen/ende op dat de gene die sorchvuldigher zijn voor haer oordeel ēn ghewin/ dan voor de stichtinge der Gemeynte/ niet nae haren lust Gemeynten en verlaten: soo moet dese deelinghe der plaetsen / soo verre alst moghelick is/ meest altijdt ghehouden worden/ op dat een yegelick met sijne palen te vrede zijnde / tot in eens anders roepinghe niet door en breke. Ende dit en is niet eē menschelicke vont/
Actor.14.23 maer een insettinge Gods. Want wy lesen dat Paulus ende Barnabas/ in alle de Gemeynten/ te Listeren / Antiochien/ ende Iconien/ hebben
Tit.1.5. Ouderlinghen verordent. Ende Paulus selve ghebiet Tito/ dat hy in alle steden Ouderlingen stelle. Alsoo meldet hy oock op andere plaetsen
Phil.1.1. de Bisschoppen der Philippensen/ende Archip-
Col.4.17. pum den Bisschop der Colossensen. Ende Lucas heeft een seer schooon vermaninghe Pauli/ tot de Ouderlingen der Ephesischer Gemeynte beschreven. Daerom soo wie eender Gemeynten regheeringhe en sorghe heeft aengenomen/ die moet weten / dat hy aen dese Wet der Godlicker roepinghe ghebonden is: niet dat hy daer alsoo ghehecht ende ghenaghelt zy / dat hy niet en soude moghen noch connen van daer comen/ waert dat het de ghemeyn nutticheyt ende welvaert eyscht / soo verre het behoorlick ende ordentlick geschie. Maer de gene die tot een plaetse gheroepen is / en moet selve niet dencken op verhuysinghe/ noch soecken ontslaghen te worden / na dat hy meynt dat het hem voorderlick zy. Boven desen ist dat het nut is dat yemant tot een ander plaetse ghebracht worde / soo en moet hy nochtans dat niet door sijnen eygenen raet bestaen / maer openbaer autoriteyt verwachten.

Bisschoppen, dat is/ Opsienders. Ouderlingen Herders ende Dienaers zijn by den Apostelen eenderley dinck.

8 Door dat ick de ghene die de Ghemeynten regeeren / hebbe sonder onderschept Bisschoppen/ende Ouderlingen/ēn Pastooren genaemt/ dat hebbe ick gedaen na het gebruyc der Schriftuere/de welcke dese woorden gebruyckt sonder onderschept. Want sy geeft den naem Bisschop/ alleen den genen die Gods woort bedienen. Also als Paulus Tito gheboden heeft/ in alle steden
Tit.1.5. Ouderlingen te stellen/soo seyt hy terstont daer
na: Wāt een Bisschop moet onstraffelic zijn/etc.
Phil.1.1 Alsoo groet hy oock op een ander plaetse de Bisschoppe eender Gemeynte. Ēn in de handelinge
Actor.20.17 der Apostelen is beschreven/dat Paulus de Ouderlinghen der Ephesischer Ghemeyte heeft te samen geroepen/de welcke hy in sijn vermaninge Bisschoppen noemt. Nu moetmen hier aenmercke dat wy dus lange geene andere ampten verhaelt en hebben / dan die in den dienst des woorts gelegen zijn. Paulus en meldet ooch geene andere in dat vierde Capittel tot de Ephesien / dwelck wy nu voortghebracht hebben.
Maer in den Sendtbrief tot de Romeynen ende Rom.12.7.
in den eerstē tot de Corinthen/ verhaelt hy noch 1.Cor.12.28
andere ampten/ als machten / de gave der ghesontmakingen/die uytlegginge/regeeringhe / ēn besorginghe der armen. Van dese ampten late ick die varen/ die tijtlicke ēn verganckelick waren: want het en is niet noodich lange daer mede besich te zijne.* Maer daer zijn twee ampten die altijts blijven:te weten/de regeeringhe ende besorginge der armen. Ick achte dat de regeerders waren Ouderlinghen / uyt den volcke vercoren om den Bisschop te helpen in vermaninghen ende oeffeninghe der straffe. Want men en cant anders niet uytleggē dat hy seyt:* Die regeert/ die doe het met sorchvuldicheyt. So heeft dan van den beginne aen eene yeghelicke Ghemeynte haren Raet gehadt/in den welcken waren Godsalige/ gestadige ende heylige mannen/ de welcke die jurisdictie ende macht hadden/om de partijen te hooren/ende de gebreckē te beteren/ daer van wy hier na sullen spreken. Ēn dat dese orden niet en is in een eeuwe alleenlick geweest/ dat bewijst de bevindinge selve. So is dan ooch dit ampt der regeeringhe te allen tijde noodich.

Andere bedieningen/ voor eenen tijt geduerende/ woorden naghelaten.
* Maer twee ampten zijnder die altijts blijven/ te weten/het Ouderlingschap ende Diakenschap/welcke tot den dienst des woorts behooren/ waer van daer nae gehandelt sal worden.
* Rom.12.8

9 De besorginge der armen was den Diaconen bevolen. Hoewel hy stelt in den Sendtbrief tot de Romeynen tweerley Diaconen / daer hy seyt.† Wie geeft/die geve in eenvoudicheyt:ende die barmherticheyt doet / die doetse met blymoedicheyt. Dewijle hy daer sonder twijfelen spreeckt van de gemeyne ampten der Gemeynte/ so moeten daer twee verscheyden graden der Gemeynte zijn. Ende ten zy dat my mijn ghevoelen bedrieght / so beteeckent hy met de eerste/ de Diaconen die de almoessen uyt deelen: ende met de andere/de ghene die hen selven begheven hadden om den armen ende siecken te dienen: sulcke waren sommighe weduwen / de welcke
Paulus meldet tot Timotheum. Wāt de vrou- 1.Tim.5.10
wen en mochten gheen ander openbaer ampt bedienen / dan dat sy haer selven tot den dienst der armen begaven. Ist dat wy dit aen nemen (gelijck het gantschelick aen te nemen is) so sullen daer tweederley Diaconen wesen / uyt de welcke de sommige sullen dienē in de uytdeelinghe der dinghen die den armen der Ghemeynte toe comen/ende de andere sullen den armen selve dienen. Ende hoewel de naem der Diaconen wijder streckt/so noemt nochtans de Schriftuere dese eygentlick Diaconen/die van de Gemeynte verordent zijn / om de aelmoessen uyt te deelen/ ēn de armen te besorgen: der welcker oorspronc/ insettinge ende bedieninge/van Luca in de handelingen der Apostelen beschreven is. Want doe Actor.6.3.
van de Grieken een murmureeringe verweckt was / om dat hare weduwen vergeten worden in den dienst der armen/ so hebben de Apostelen hen selven ontschuldicht / dat sy niet en conden beyde het woort ende de tafelen bedienen / ende hebben van der menichte des volcx begeert/ dat sy souden seven deuchtsame mannen verkiesen/ om dien desen last op te leggen. Siet hoedanige Diaconen de Apostolische Ghemeynte hadde/ ende hoedanige ons betaemt te hebben na haer exempel.

De trappen der Diakenen van den Apostelen onderscheyden.
† Rom.12.8

Sommige zijnder die voor de aelmoessen sorge dragen/ sommighe die de armen selve besorghen.

† Het derde deel des Capittels van de bestellinge en de beroepinge der Dienaren der kercken.
* 1.Cor.14.40.

10 † Nu dewijle men behoort * alle dingē in de Gemeynte ordentlic ende bequamelick te doen/ soo en is daer geen dinck waer in men dit selve moet neerstichlicker onderhouden / dan in het ordineren der regeeringhe: want daer en is in geen dinc meerder perijckel/dan in de ordeninge

 der re-

der regeeringe / ist dat daer yet onordentlicx gheschiet. Dan om dat ongeruste ende oproerighe menschen niet en souden lichtveerdichlick bestaen het leerampt oft de regeeringe te aengaen/ soo is namelick verordent / dat niemant ongeroepen het gemeyn ampt in de Gemeynte aenneme. Daerom op dat yemant een waerachtich dienaer der Ghemeynte geacht worde / so moet hy ten eersten behoorlick geroepen zijn / ten anderen moet hy sijn roepinge volgen / dat is / het ampt dat hem bevolen is / aennemen ende bedienen. Dit machmen dickmael by Paulum aenmercken: de welcke byna altijts sijn beroepinghe ende ghetrouwicheyt in de bedieninghe sijns ampts verhaelt/ als hy sijn Apostel-ampt wil bewijsen. Ist dat Paulus die soo groot een dienaer Christi was / niet en bestaet autoriteyt aen te nemen om in de Gemeynte ghehoort te worden / anders dan om dat hy door het bevel des Heeren daer toe verordent is / ende om dat hy getrouwelick doet dat hem bevolen is: wat grooter onbeschaemtheyt soude het wesen/ waert dat eenich mensche / een van dese twee dinghen niet hebbende / wilde sulcke eere aennemen. Maer dewijle wy boven wat gheroert hebben dat het noodich is den last aē te nemē/so laet ons nu alleenlick van de roepinge spreken.

Hebr. 5.4.

Vier stucken in desen handel.

11 Dese handelinge is in vier dingen gelegen: namelick / op dat wy weten hoedanighe Dienaers men moet verordenen / hoemense moet verordenen / wiese behoort te verordenen / ende met wat ceremonie ende wijse sy moetē in haer ampt ghestelt worden. Ick spreke van de uytwendighe ende openbaer roepinghe / de welcke de openbaer ordeninge der Gemeynte aengaet: maer die heymelicke roepinge gae ick voor by/ daer van een yegelic Dienaer in sijn conscientie ghetuyghenisse heeft voor God / van de welcke de menschen niet en connen getuygenisse geven. Ende dit is eē goede getuygenisse onses herten/ dat wy noch door eergiericheyt / noch door ghewinsoeckinge / noch door eenige andere behoorlicke begheerte / maer door de vreese Gods ende begeerte om de gemeynte te stichten / het ampt als het ons voorgestelt wort/aen nemen. Dese getuygenisse is eenen yeghelichen van ons noodich (ghelijck ick geseyt hebbe) ist dat wy onsen dienst willen Gode aengenaem maken. Maer die is niet te min voor de Gemeynte behoorlick gheroepen / die ooch door boose conscientie daer toe gecomen is/so verre sijn boosheyt niet openbaer en zy. Men pleecht ooch te segghen/dat tot den dienst geroepen zijn / ooch de ghene die men nut eñ bequaem siet om het ampt te bedienen: te weten/ om dat geleertheyt met Godsalicheyt ende andere gaven eens goedē Pastoors/is als een voorbereydinge daer toe. Want de ghene die de Heere heeft te voren tot soo groot een ampt verordent/die wapent hy eerst met sulcke goede gaven/als tot de volbrenginghe noodich zy / op dat sy niet ydel noch onbereyt daer toe en comen. Daerom als Paulus tot de Corinthen schrijvende/wilde van de ampten handelen / soo heeft hy eerst de gaven verhaelt / met de welcke sy moeten voorsien zijn die de ampten bedienen. Maer dewijle dit het eerste is van de vier stucken die ick ghestelt hebbe / soo laet ons nu daer van handelen.

Tweederley beroepinge, uytwendighe ende inwendighe: Ende hoe datse beyde zijn aen te mercken.

1. Cor. 12.7.

1. Hoedanige dienaers der kercken datmen verkiesen sal.

12 Hoedanighe Bisschoppen men behoort te verkiesen / † dat leert Paulus rijckelick in twee plaetsen / maer de somma is dit/te weten / datmen geene moet verkiesen anders dan die ghesont zijn in de leere/ ende heylich int leven / ende met geen openbaer sonde besmet / waer door sy mochte haer autoriteyt verliesen / ende de dienst versmaet worden. Het selve is ooch gantschelic van de Diaconen ende Ouderlingē. Men moet altijts toesien dat sy tot het ampt dat hen opgeleyt wort/niet onbequaem en zijn/ dat is/dat sy begaeft zijn met sulcke gaven als tot volbrenginge haers ampts sullen noodich wesen. Also doe Christus wilde de Apostelen senden/so heeft hyse met sulcke wapenen ende gaven verciert/ de welcke sy niet en conden derven. Ende Paulus eenen goeden ende waerachtigen Bisschop afgebeeldet hebbende / vermaent Timotheum/ dat hy hem selven niet en besmette / Bisschoppen verkiesende die sulc niet en zijn. Dat punct hoemense behoort te verkiesen / dat en verstae ick niet van de ceremonie der verkiesinge/ maer van de Godsalighe vreese ende sorchvuldicheyt diemen in de verkiesinge behoort te hebbē. Hier uyt comt dat vasten ende bidden / dwelck (ghelijck Lucas verhaelt) de geloovige ghebruyckt hebben/ doe sy Ouderlinghen maeckten. Want dewijle sy verstonden dat sy niet een sake bestich waren/daer seer veel aen ghelegen was/soo en dorsten sy daer in gheen dinck aengaen / sonder niet seer groote vreese ende sorchvuldicheyt. Ende voornemelick hebben sy tot God ghebeden om den Gheest des raets ende der onderscheydinghe te gheerijghen.

1. Tit. 1.6. 1. Tim. 3.2. 2. Tim. 2.24

Luc. 21.15. ende 24.49. Marc. 16.15.

Actor. 1.8.

1. Tim. 5.22

2. Hoe datmense verkiesen sal.

Actor. 14.23

Actor. 1.24.

13 Het derde stuck dat wy boven gestelt hebben: was / wie de Dienaers behoort te verkiesen. Van dese sake en can men gheenen sekeren regel uyt de insettinghe ofte roepinge der Apostelen nemen / dewijle die met ghemeyn roepinge niet allesins over een en comt. Want dewijle de dienst onordentlick was/soo moesten de gene die hem soudē bedienē/door des Heeren eygenen mont gheroepen ende verordent worden. Soo hebben dan de Apostelen hen selven tot het wercke ghevoecht / niet door eenighe menschelicke verkiesinghe / maer door het eenighe bevel Gods ende Christi. Hier uyt ist dat de Apostelen willende eenen anderen in de plaetse Jude stellen/ niet en dorven yemant daer toe sekerlick noemen/maer stellen daer twee mannen / op dat de Heere met het lot verclare welcken van beyden hy wil laten in de plaetse Jude comen. Op dese wijse moetmen ooch verstaen / dat Paulus seyt dat hy niet van menschen / ofte door menschen is een Apostel ghemaeckt / maer door Jesum Christum / ende God den Vader. Dat eerste / te weten / Niet van menschen / hadde hy met alle Godsalige Dienaren des Woorts ghemeyn: want niemant en conde dit ampt behoorlick bedienen / sonder van God gheroepen te zijne. Maer het ander quam hem eyghentlick ende sonderlick toe. Daerom als hy hier op roemt / soo en roemt hy niet alleenlick dat hy heeft het ghene dat eenen waerachtighen ende oprechten Pastoor betaemt/ maer hy vertoont ooch de teeckenen sijns Apostelschaps. Want dewijle dat by den Galaten ooch sommighe waren / die sijn authoriteyt wilden vercleynen / segghende: dat hy een was uyt den ghemeynen hoop der Discipulen / van de voorneemste Apostelen verordent: soo was het hem noodich/ dat hy bewees hem selven geensins minder te zijne/dan de andere Apostelen/ om alsoo de weerdicheyt sijnder predikinghe te bevestigen / wetende dat sy sochten die te niete te maken. Daerom betuycht hy dat hy niet en is door menschen oordeel / gelijck een gemeyn Bisschop vercoren / maer door den mont ende openbaer ghetuygenisse des Heeren selve.

3. Van wie sy vercoren sullen worden.

Waerom de Apostelen van Christo alleen vercoren zijn.

Actor. 1.23.

Van des heyligen Apostels Pauli beroepinghe ende verkiesinghe.

Gal. 1.12.

14 Dat

De ordinare Herders worden van andere Herders ghestelt.

Galat. 1. 1.

14 Dat het in de rechte roepinghe der Bisschoppen gantschelic behoorlick is / dat de Bisschoppen door menschen vercoren worden / dat en sal niemant versaken die verstant heeft : dewijle van dese sake soo vele ghetuyghenissen den Schriftuere zijn. Het en is ooc hierentegen niet dat Paulus seyt/dat hy niet van menschē/ noch door menschen en is gheroepen gheweest: want hy en spreeckt daer niet van de ordentlicke verkiesinghe der Dienaren / maer schrijft hem selven toe het ghene dat sonderlinghe den Apostelen toe quam. Hoewel de Heere heeft oock Paulum alsoo uyt een sonderlicke privilegie door hem selven geroepen / dat hy nochtans daerentusschen de orden der roepinghe der Gemeynte ghebruyckte. Want Lucas verhaelt aldus: † Doe de Apostelen vasteden eñ baden / seyde de heylighe Gheest : Schevt my Paulum ende Barnabam uyt / tot het werck daer toe ickse uytvercoren hebbe. Waer toe diende dese uytschevdinge ende opregginge der handen / als de heylige Geest sijn verkiesinge betuycht hadde/ anders dan om dat de orden der Ghemeynte in de verkiesinghe der Dienaren door menschen/ soude onderhouden worden? Soo en heeft dan God sulcke orden niet connen met eenige claerder ghetuyghenisse bewijsen / dan als hy te voren ghesevt hebbende/dat hy Paulum tot eenen Apostel der Heydenen verordent heeft / nochtans wil dat hy van der Ghemeynte daer toe ghestelt worde. Dit selve machmen oock in de verkiesinghe Matthie sien. Want dewijle het Apostolisch ampt soo groot was/ dat sy niet en dorsten na haer oordeel yemant daer toe verkiesen / soo stellen sy twee mannen / op dat het lot op den eenen valle: op dat de verkiesinghe alsoo een openbaer getuygenisse uyt dē Hemel hebbe/ ende nochtans de ordeninghe der Ghemeynte niet gantschelick verlaten en worde.

Waerom dat menichmael sommige uyt het ghetal der Apostelen/oock van menschen zijn vercoren gheweest.
† Actor. 13. 2.
Actor. 9. 15. ende 13. 2. ende 22. 21.
Actor. 1. 23.

15 De vrage is nu / of de Dienaer moet van de gantsche Ghemeynte / ofte alleenlick van de Mede-dienaren ende Ouderlingen / ofte alleenlick door eens menschen autoriteyt / verordent worden. Die willen dat dit recht sal by eenen eenighen mensche wesen / die brengen voort het ghene dat Paulus seyt tot Titum: † Daerom hebbe ick u in Creta gelaten/ om dat ghy soudt in alle steden Ouderlinghen stellen. Item / tot Timotheum: ‡ En legt niemande haestelick de handen op. Maer sy dwalen ist dat sy meynen dat Timotheus te Ephesen/ofte Titus in Creta / hebben een Coninckliche heerschappie ghebruyckt / om alle dinck na haer goetduncken te verordenen. Want sy zijn de Overste gheweest/ alleenlic om met goeden ende Godsaligen raet/ den volcke voor te gaen: ende niet om alle de andere uytsluytende/ te doē dat hen alleē behaechde. Ende op dat ick niet en schijne yet hier toe te dichten / soo sal ick het met een ghelijck exempel verclaren. Want Lucas verhaelt dat Paulus ende Barnabas hebben Ouderlingē verordent in de Ghemeynte: maer hy gheeft oock mede de wijse te kennen / als hy seyt/ dat syse door keurstemmen ofte verkiesinghe des volcx verordent hebben. Soo dan sy twee verordedense/ maer de gantsche menichte verclaerde met opghehEven handen (ghelijck der Griecken ghebruyck was in de verkiesinghen) welcken sy wilden hebben. Alsoo spreken oock de Latijnsche Historischrijvers dickmael / segghende : Dat de Raetsheere heeft de Officiers ghemaeckt/ ende dat segghen sy om gheen ander oorsake / dan om dat hy de keur-stemmen heeft ontfangen / ende het volck in de verkiesinghe beweecht ende gheregeert.

Dese verkiesinge en staet niet by eenen alleen: maer hier moeten overstaen andere Herders, ende moet oock daer by komen die bewilliginge ende goetkenninge des volcx/ dwelck met verscheyden bewijsredenen ende getuygenissen waer wort ghemaeckt.
† Tit. 1. 5.
‡ 1. Tim. 5. 22.
Actor. 14. 23

Het en is voorwaer niet ghelooflick/ dat Paulus heeft Timotheo ende Tito meer toeghelaten/dan hy selve heeft aenghenomen. Ende wy sien dat hy selve pleecht Bisschoppen te verordenen uyt de verkiesinge des volcx. Soo moetmen dan de voorschreven plaetsen also verstaē/ dat sy het gemeyn recht ende vryheyt de Ghemeynte niet en verminderen. Soo seyt dan Cyprianus wel / als hy betuycht dat het uyt Godlicke autoriteyt comt/dat de Dienaer in teghenwoordicheyt des volcx / wordt voor harer aller ooghen vercoren / ende door haer ghemeyn oordeel ende ghetuyghenisse / weerdich ende bequaem gheacht ende bevesticht. Want wy sien dat sulcx is door het bevel des Heeren in de Levitische Priesters onderhouden / datmense voor het volck brachte eer sy gheheylicht worden. Op gheen ander wijse en wordt Matthias tot het gheselschap der Apostelen ghestelt: Oock en worden die selve Diaconen niet anders verordent / dan in teghenwoordicheyt ende door het goetduncken des volcx. Dese exempelen (seyt Cyprianus) bewijse dat de insettinge ende verordeninghe des Dienaers niet en behoort te geschien / anders dan in de tegenwoordicheyt des volcx: op dat de verordeninghe oprecht ende behoorlick zy/door eens yeghelicx ghetuyghenisse ondersocht zijnde. So sien wy dan/ dat dese roepinge des Dienaers is behoorlick ende uyt den woorde Gods/ daer de ghene die bequaem gheacht zijn/ worden uyt het eendrachtich mede gevoelen ende goetduncken des volcx / verordent. Voort/dat de andere Pastooren moeten de verkiesinge regeeren eñ matigen/ op dat door lichtveerdicheyt/ofte door boose listen/ofte door oproer/niet en worde van de menichte gesondicht.

Libr. 1. Epist. 3.
Levit. 8. 6. Num. 20. 27.
Actor. 1. 23. ende 6. 2.

16 Nu moeten/ wy spreken van de ceremonie ende wijse in de verordeninghe des Dienaers/ dwelck het vierde stuck is/ dat wy in de roepinghe der Dienaren gestelt hebben. Het is openbaer dat de Apostelen als sy yemant tot den dienst verordenden / geen ander ceremonie ghebruyckt en hebben / dan de opligginge der handen. Ende ick meyne dat dese wijse is gecomen uyt de gewoonte ende ghebruyck der Hebreen/ de welcke door de opligginge der handen Gode voorstelden/dat sy wilden ghesegent ende gheheylicht hebben. Also heeft Jacob sijne handen op Ephraim ende Manasse ghelevt / als hyse wilde segenen. Dit selve heeft onse Heere na ghevolcht als hy voor de kinderen heeft ghebeden. In dese selve beduydinghe (ghelijck ick meyne) hebben de Jodē door het gebot der Wet de handen op hare offerhanden ghelevt. Daerom hebben de Apostelē door de opligginge der handen betuycht/dat sy dien Gode voorstelden eñ offerden/ welcken sy in den dienst stelden. Hoewel sy hebben dese opligginge gebruyckt over de gene dien sy sienlicke gaven des Geests gaven. Hoe het zy/dit is een gemeyn ende opēbaer wijse geweest / so wanneer sy yemant tot den dienst der Gemeynte wilden roepen. Aldus hebben sy de Pastooren/ende Leeraers/ ende Diaconen verordent. Ende hoewel daer geen seker bebot en is van de opligginge der handē/nochtans dewijle wy sien dat sy is altijts van de Apostelen ghebruyckt gheweest / soo moet haer neerstighe onderhoudinghe ons als een ghebodt zijn. Ende het is voorwaer voorderlick / dat de weerdicheyt des diensts worde met sulcke een teecken den volcke aengheprefen / ende dat oock de ghene die verordent wordt / nu niet sijns selfs en is / maer tot den dienst Gods ende der Ghemeynte beghEven. Boven desen

4. Met wat ceremonie eñ uytwendighe maniere datmen de Kercken Dienaers sal verordineren.
Gen. 48. 14.
Matt. 19. 15. Marc. 10. 16.
Actor. 19. 6.
Van de opligginge der handen en is gheen seker gebot: Alleen het gebruyck ende de ghewoonte heeft ons de selve aengheprefen.

en ſal het gheen ydel teecken weſen / ſoo het tot ſijnen rechten oorſpronck wedergebracht worde. Want iſt dat de Gheeſt Godts gheen dinck en heeft te vergheefs in de Ghemeynte inghe-ſtelt/ſoo ſullen wy wel ghevoelen / dat deſe ceremonie van hem verordēt / niet en ſal onnut weſen / ſoo verre ſy niet en wordt tot eenich ſuperſtitieux gebruyc verandert. Ten laetſten moetmen weten / dat de gantſche menichte niet en heeft de handen op hare Dienaren geleyt/ maer de Paſtooren alleen. Hoewel het is onſeker / of altijdts vele de handen opgheleyt hebben / oft niet. Het is openbaer dat het alſoo gheſchiet is / in de verkieſinghe der voorſchreven Diaconen/ende in de verordeninghe Pauli ende Barnabe / ende ſommighe andere gheſchiet is. Maer Paulus ſelve verhaelt erghens / dat hy maer/ende niet andere vele / Timotheo de hant opgheleyt heeft. Ick vermane u (ſeyt hy) verweckt de gave Gods die in u is / door de opleginghe mijnder handen. Want dat in den anderen Sendtbrief gheſeyt wort / van de oplegginghe der handen des Prieſterſchaps/ dat en verſtae ick alſoo niet / ghelijck of Paulus ſprake van het geſelſchap der Prieſteren: maer ick verſtae daer door de ordeninghe ſelve / ghelijck of hy ſeyde : Maeckt dat de ghenade die ghy door de oplegginghe der handen ontfanghen hebt/ doe ick u eenen Ouderlinck ofte Prieſter maeckte/niet ydel en zy.

Van wien de handen opgeleyt werden.

Actor.6.6. ende 13.3.

2.Tim.1.6.

1.Tim.4.14

Het iiij. Capittel.

Van den ſtant der ouder Ghemeynte, ende van de wijſe der regeeringhe die voor het Pauſdom ghebruyckt wert.

Hoe de oude kercke is ghereGeert gheweeſt.

DUs verre hebben wy ghehandelt van de orden der regeeringhe der Ghemeynte/ ghelijc ſy ons uyt den ſuyverē woorde Gods overghegheven is / ende van de dienſten ghelijck ſy van Chriſto verordent zijn. Nu op dat deſe dinghen ons claerlicker ende ghemeynſaemlicker gheopenbaert / ende oock beter in onſe herten ghedruckt worden/ ſoo ſal het nut weſen in deſe dinghen de forme der ouder Ghemeynte te kennen / de welcke ons een beelt der Godlicker inſettinghe ſal voor ooghen ſtellen. Want hoewel de Biſſchoppen te dien tijde vele regulen ghemaeckt hebben/ in de welcke ſy ſchenē meer uyt te drucken / dan in de heylighe Schriftuere uytghedruckt was : ſoo hebben ſy nochtans alle haer regeeringhe alſoo tot den eenighen reghel des woorts Gods gheſchickt/datmen lichtelick can ſien dat ſy bynae niet gehadt en hebben/dat vreemde van Gods woort gheweeſt zy. Ende of ſchoon in haer inſettinghe wat ghebreec ware / nochtans dewijle ſy met oprechte neerſticheyt ghearbeyt hebben de inſettinghe Gods te onderhoudē/ ende niet verre daer van gedwaelt en zijn / ſoo ſal het ſeer voorderlick weſen / hier int corte te verhalen/ hoedanich haer ghebruyck gheweeſt zy. Ghelijck wy gheſeyt hebben/ dat de Schriftuere ons dryerley Dienaren aenprijſt / alſoo alle de Dienaren die de oude Ghemeynte hadde / die heeft ſy in drie ordenen onderſcheyden. Want uyt de orden der Ouderlingen worden eensdeels Paſtooren ende Leeraers vercoren/ die andere dienden tot de regeeringhe/ ſtraffe ende vermaninghen. De Diaconen hadden de ſorghe der armen / ende de uytdeelinghe der aelmoeſſen. De Leſers ende Acolyten / en waren gheene namen eenichs ampts : maer de ghene die ſy Clericos noemden / de ſelve onderweſen ſy vander jonckheyt aen/ tot ſekere oeffeninghen om der Ghemeynte te dienen / om dat ſy ſouden te bet verſtaen waer toe ſy verordent waren / ende te haren tijde te bereyder tot het ampt comen / gelijck ick terſtont ſal breeder bewijſen. Daerom / als Hieronymus / de Ghemeynte in vijf ordenen ghedeelt heeft/ſoo telt hy ten eerſten Biſſchoppen/ten anderen Ouderlinghen/ ten derden Diaconen / daer na de gheloovighe int ghemeyn/ende ten laetſten de gene die de beginſelen haers gheloofs leerden : ten anderen/Clercken ende Monicken en gheeft hy geen eygen plaetſe.

Deſe regheringe en is niet uit geheel ende in alles nae den regel des woorts Gods ghe-ſtelt gheweeſt.

De oude kercke heeft de Dienaren in drierley orden ondercheyden: waer van twee verclaert worden: De tweede/ welcke is het Ouderlinghſchap wort nagelaten: ende wort ghehandelt van de kerckelicke ſtraffe/ cap.12.

In Eſa. cap.9.

2 Den genen dien het leer-ampt bevolen was/ die noemden ſy Prieſters/dat is/ Ouderlingen. Eñ deſe hebben uyt haren ghetale in alle ſteden eenē uytvercoren/welckē ſy ſonderlinge noemdē Biſſchop: om dat uyt de gelijckheyt geen twiſt en ſoude comen/ ghelijck het pleecht te geſchien. Nochtās en was de Biſſchop niet alſo in meerder eere eñ weerdicheyt/ dat hy ſoude heerſchappie hebben over ſijne medegeſellen: maer gelijck in den Raet een de Preſident/ ofte Burghemeeſter is/om de ſake voor te ſtellen/ſententien ende raet te vragen/in raet te geven/ vermanen ende andere dingē voor te gaē/eñ door ſijn autoriteyt de gantſche handelinge te regeeren/ eñ dat door gemeynen raet verordent is/te volbrengen: ſulck officie hadde de Biſſchop in de vergaderinge der Ouderlingen. Ende de oude Leeraers ſelve belijden dat dit is door menſchelicken raet na den noot des tijts in gebracht. Aldus ſchrijft Hieronymus in den Sendtbrief tot Titum : Een Biſſchop ende een Ouderlinck was een dinck. Ende eer door het ingheven des duyvels twiſt in de Religie quam/ ende onder het volck geſeyt wert / Ick ben Pauli / Ick ben Cephe/ waren de Gemeynten met gemeyn eendrachticheyt der Ouderlingen geregeert. Daer na om de wortelen aller tweedrachticheyt uyt te roeyen / is de gantſche ſorge eenen Ouderlinge over gegeven. Daerom gelijc de Ouderlingē weten dat ſy uyt de gewoonte der Gemeynte zijn dien onderworpen/die over hen geſtelt is : alſo moeten de Biſſchoppen ooc weten/dat ſy meer door gewoonte/ dan door de waerheyt der ordeninge des Heeren/ zijn boven de Ouderlingen/ende dat ſy behooren de Gemeynte met ghemeynen raet te regeeren. Op een ander plaetſe leert hy nochtans/ dat het een ſeer oude inſettinghe is: want hy ſeyt dat de Ouderlinghen in Alexandria / van Marco den Evangeliſt aen tot Heraclam ende Dionyſium toe/hebben eenen uytvercoren / eñ in een hooger plaetſe geſtelt/den welckē ſy Biſſchop noemden. So hadde dan een yegelicke ſtadt een geſelſchap ofte collegie van Ouderlingen/die Paſtooren eñ Leeraers waren. Want ſy waren alle bedienſtich in het volc te leeren/ vermanen eñ beteren/ het welcke Paulus den Biſſchoppen beveelt: eñ om dat ſy ſouden zaet na hen achter laten/ſo arbeyden ſy om jongelingē te leeren/die hen ſelven tot de heylige leeringe begevē hadden. Een yegelicke ſtadt hadde haer omliggende landouwe/de welcke uyt die ſtadt Dienaren haelde/eñ als een lichaem der Gemeynte gerekent was. Een yegelicke collegie ofte gheſelſchap was om vredes wille (ghelijck voorſeyt is) eenen Biſſchop onderworpen : de welcke alſoo in eerweerdicheyt de andere te boven ginck / dat hy der vergaderinghe ſijner broederen onderworpen was: Als het ommeligghende lant ſoo groot was / dat de Biſſchop niet en conde alomme ſijn ampt volbrenghen / ſoo worden in ſekere plaetſen in het lant Ouderlinghen verordent / die in de minſte ſaken des Biſſchops ampt bedienden. Deſe waren ghenaemt Lant-Biſſchoppen / om dat

1. De Ouderlinghen/ ofte Herders, over welcke (om de goede ordre te onderhouden) de Biſſchop geſtelt was

Het ampt des Biſſchops.

Ouderlinck ende Biſſchop zijn een.

1.Cor.1.12. ende 3.4.

Epiſt. ad Evagrium. Deſe orden is een oude inſtellinghe.

Tit.1.9.

ſy in

sy in het lant des Bisschops persoon droeghen.

Het ampt des Bisschops ende der Ouderlingen.

3 Maer soo veel het ampt aengaet daer van wy nu spreken/ beyde Bisschoppen ende Ouderlingen/ moesten het woort Gods ende der Sacramenten bedienen. Want het heeft alleenlick te Alexandrien verordent gheweest/ dat een Ouderlinck niet predicken en soude/ om dat Arrius daer de Ghemeynte verstoort hadde / ghelijck Socrates schrijft in het negenste boeck Historie Tripartite. Nochtans Hieronymus bekent ooc dat dit selve hem niet en mishaecht. Het soude voorwaer een ongheschickt monster geacht gheweest hebben/ hadde doe yemant hē selven voor eenen Bisschop uytghegheven/ die niet met der daet bewesen en hadde hē selven tot eenen waerachtighen Bisschop te zijne. Soo was dan te dien tijde sulcke strenghe orden/ dat alle de Dienaers ghedwonghen worden haer ampt te volbrengen dat de Heere van hen eyschte. Ende dit en is niet alleenlick in een eeuwe geschiet: Want oock selfs ten tijde Gregorij / doe de Gemeynte nu by nae verballen was (sy was ymmers doe verre van de oude suyverheyt afgheweken) en was het niet verdraghelick/ dat eenich Bisschop niet en soude prediken. Hy seyt ergens dat een Priester sterft/ ist dat sijn stemme niet ghehoort en wort: want hy verweckt de toornicheyt des verborghen Richters teghen hem/ als hy sonder prediken sijn levē leyt. Ende op een ander plaetse/ als de Apostel betuycht dat hy vā harer aller bloet reyn is / soo worden wy door dese stemme overwonnen / ghedronghen / ende beschuldicht/ die wy Priesters genaemt worden/ ende boven onse eyghen quaet dat wy hebben / oock ander menschen doot op ons laden: want wy dooden daer soo vele als wy daghelicx flau ende swijghende sien na de doot gaen. Hy noemt hem selven ende andere swijghende / om dat sy niet soo neerstich en waren in het werc als het betaemde. Dewijle hy die niet en spaert / die haer ampt half volbrachten : wat meynt ghy dat hy soude ghedaen hebben / waert dat yemant sijn ampt gantschelick verlaten hadde? Soo is dan dese orden langhe gheweest in de Ghemeynte / dat het voornaemste werck des Bisschops was/ het volck met Gods woorts voeden/ ofte de Ghemeynte met ghesonde leere stichten heymelick ende openbaer.

Epist. ad Evagrium.

Dwelck was in de oude kercke strengelick onderhouden.

Epist. 24.

Hom. in Ezech. 12.

Van den Opperbisschoppen ende Patriarchen: welcker gebruyck seer selden was.

4 Voort dat alle landen hadden onder de Bisschoppen eenē Opperbisschop: Item dat in het Nicenissche Concilium oock zijn Patriarchen ofte Voorvaders verordent/ die na de ordeninge en̄ weerdicheyt / oock boven de Opperbisschoppen waren / dit diende tot onderhoudinghe der Discipline ende regeeringhe. Maer hoewel ick dit hadde moghen voorby gaen/ dewijle het seer weynich ghebruyckt wort: soo en ist nochtans niet onnut als doorgaende een weynich te roeren. So waren dan dese graden ingestelt/ voornemelick op datmen so wanneer in eenige Gemeynte yet ghevielе/ dat niet wel en conde van weynighen ghemiddelt ende neder geleyt worden / mochte daer toe een ghemeyn vergaderinghe der Dienaren des lants houden. Ende als tot de grootheyt ofte swaricheyt der sake meerder ondersoeckinghe ende raet noodich was/ soo worden de Patriarchen ofte Voorvaders met de Synoden/ dat is / vergaderinghen / daer toe ghebruyckt / van de welcke men niet en mochte voorder beroepen anders dan op het algemeyn Concilium. * Dese regeeringe hebben sommige ghenaemt Hierarchia, welcken naem sy (gelijck my dunckt) oneyghentlick daer toe ghebruyckt hebben / hy is ymmers der Schrifture onghewoon. Want de heylighe Gheest heeft willen toesien/ dat niemant en soude eenige heerschappie droomen alsmen van de regeeringe der Gemeynte handelt. Maer ist dat wy desen naem achter latende/ de sake aensiē/ so sullē wy bevinden dat de oude Bisschoppen niet en hebbē willen een ander forme der Gemeynte dichten/ dan de ghene die God door sijn woort geleert heeft.

Tot wat eynde sy ingestelt waren.

* Hierarchia (dat is/ de opperste kercke-regeeringe) is een oneygentlicken naem, ende der Schrifture ongewoon.

5 Oock en was doe het ghebruyck der Diaconen niet anders/ dā het was by de Apostelen. Want sy ontfinghen de daghelicksche offerhanden ende jaerlicksche incomsten / om die tot het recht ghebruyck uyt te gheven / dat is/ om eensdeels den Dienaren / eensdeels den armen tot onderhoudinge uyt te deelen: maer dit geschiede nochtans nae het goetduncken des Bisschops/ den welcken sy alle jare rekeninge deden. Want dat de Canones alomme verordenen / dat de Bisschop moet de beschicker aller goeden zijn/ dat en is niet also te verstaen/ gelijck of hy door hem selven de sorghe ghedraghen hadde / maer om dat het hem toequam te ordineren wie de Diaconen souden in ghemeyn onderhoudinghe ende voedinge der Ghemeynte aennemen/ ende wien ende hoe veel men eenen yegelicken soude gheven van het gene dat daer over bleef. Want hy moeste toesien / of de Diacone sijn ampt getrouwelick bediende. Want in de Canones/ dat is / regulen / die den Apostelen toegheschreven worden/ leestmen aldus: Wy ghebieden dat de Bisschop sal de dinghen der Ghemeynte in sijn macht hebben. Want ist dat de dierbare zielen der menschen hem betrout zijn / soo behoort hy veel meer de besorginghe des ghelts te hebben/ soo dat onder sijn authoriteyt alle dinck den armen uytghedeelt worde door de Ouderlinghen ende Diaconen : op dat sy met alle vreese ende sorge gedient worden. Ende in het Antiochische Concilium is verordent datmen de Bisschoppen sal bedwingen die de dingen der Ghemeynte handelen sonder het weten der Ouderlingen ende Diaconen. Maer het en is niet noodich langhe hier van te spreken/ dewijle het uyt vele Epistelen Gregorij openbaer is/ dat oock te sijnen tijde doe anders de ordeninge der Gemeynte seer ghescheynt waren / nochtans dese onderhoudinghe ghebleven is / te weten/ dat de Diaconen waren dienaers der armen onder de autoriteyt des Bisschops. Ende het is der waerheyt ghelijck / dat de Onderdiaconen waren int eerste den Diaconen toe ghevoecht/ om dat sy haren dienst by de armen souden ghebruycken / maer dit onderscheyt is met der tijt wech ghenomen. Ende de Opperdiaconen heeft men doe begonnen te stellen / als om des grooten goets wille een neerstigher bedieninghe noodich was: Hoewel Hieronymus verhaelt/ dat sy oock te sijnen tijde geweest zijn. Sy hadden de opperste besorginghe der renten/ besittinghen/ huysraets/ ende der dagelickscher offerhanden. Daerom schrijft Gregorius tot den Salonitischen Opperdiacon/ dat hy sal schult hebben / ist dat yet uyt de goeden der Ghemeynte door onachtsaemheyt/ ofte door yemants bedroch verloren gaet. Dat men de Opperdiaconen verordende om het Evangelium te lesen / ende het volck tot bidden te vermanen: Item/ om den drinckbeker in het heylighe Nachtmael te gheven / dat ghesciede om haer ampt te vercieren / om dat sy dat souden met te meerder Godvreesentheyt bedienen/ dewijle sy met sulcke teeckenen vermaent worden/ dat sy niet eenich onheylich ontfangerschap en bedienden/ maer eenen geestelicken ende Gode gheheylichden dienst.

Actor. 6. 2. Rom. 12. 8. 2. Diakenen/ welcke de tweede orden der Dienaren in de oude kercke is: ende der selver eygentlicke ampt.

Sy hadden den Bisschop tot een toesiender.

Cap. 35.

Item de Onderdiakenen tot mede hulpers/ ende de Opperdiakenen tot voochden.

Epist. ad Nepotianum. Epist. 12. Lib. 1.

Het lesen des Evangeli is een vreemt ampt der Diakonen/ alleen om de eere in gestelt.

De uytdeelinghe der kerckelicke goederen is voortijts dese gheweest.

6 Hier uyt machmen oock oordeelen / welck het ghebruyck der geestelicker goeden / ende hoedanich de uytdeelinghe gheweest zy. Men vint alomme / beyde in de ordeninghe der Concilien / ende by de oude schrijvers / dat al wat de Ghemeynte besit in lant ofte gelt / zy der armen patrimonie goet. Daerom worden de Bisschoppen ende Diaconen dickmael vermaent / dat sy moeten ghedachtich zijn / dat sy niet haer eygen goet en handelen / maer dat tot den nootdruft der armen verordent was: ende dat sy sullen des bloets schuldich zijn / ist dat sy sulck goet ongetrouwelick onder hen houden ofte verquisten. Daerom worden sy vermaent sulck goet met groote vreese ende eerbiedinghe als in het aenschijn Gods / sonder aensien der persoonen uyt te deelen / den ghenen dien het toe comt. Hier uyt comen de sware betuyginghen by Chrysostomum / Ambrosium / Augustinum / ende andere dierghelijcke Bisschoppen / daer mede sy voor het volck haer gheheelheyt ende oprechticheyt betuyghen. Voort dewijle het recht is ende oock door de Wet des Heeren ghebodem / dat de ghene die der Gemeynte dienen / met den ghemeynen goede der Ghemeynte ghevoedt worden / ende oock sommighe Dienaren te dien tijde haer eyghenen goet Gode gheheylicht hebbende / met haren wille waren arm geworden: soo ghesciede de uytdeelinge alsoo / dat den Dienaren gheen onderhoudinghe en ghebrack / ende dat de armen niet vergheten en worden. Nochtans wert daer toe gesië dat de Dienaers de andere moeten een exempel der soberheyt geven / die niet soo veel en hadden dat sy 't mochten tot overdaet ofte leckernie misbruycken: maer alleenlic dat sy daer mede mochten haer armoede onderhouden. Want Hieronymus seyt: Ist dat de Clercken die door harer ouderë goet connen onderhouden worden / ontfanghen het gene dat den armen toe comt / soo doen sy kerckroof / ende door sulck misbruyck / eten ende drincken sy hen selven het oordeel.

1. Dat daer van de armen ghetrouwelick onderhouden souden werden.

2. Dat den kercke-dienaren hare behoorlicke onderhoudinghe niet en soude ontbreken.

Refert cap. Clericos 1. & 2.

Dese bedieninge is vry ende willich gheweest.

7 In het begin bedienden de Bisschoppen ende Diaconen het goet der Gemeynte vrywelick ende na haren wille / doe sy ghewillichlick ghetrouwe waren / ende de gheheelheyt der conscientie ende onnooselheyt des levens hen voor een Wet was. Daer na doe uyt sommigher giericheyt ende boose bedieninghe quade exempelen quamen / soo worden daerom dese ghebreken te beter Canones / dat is / regulen ghemaeckt / door de welcke de renten der Ghemeynte in vier deelen ghedeelt worden / waer van sy het een deel den Clercken toe schicken / het ander der armen / het derde de reparatie ende vermakinghe der Tempelen / ende andere huysen / het vierde den vreemden ende ingheborenen armen. Want dat andere Canones dit laetste deel dë Bisschop toe schrijven / dat en is niet tegen dese voorschreven deelinghe. Want sy en willen niet dat het hem alleen toe comt / op dat hy 't alleen in slicke / ofte quiste waer in hy wil / maer op dat hy genoech hebbe tot gastvryheyt / de welcke Paulus van den Bisschoppen eyscht. Alsoo wort dat van Gelasio ende Gregorio uyt ghelevt: Want Gelasius en gheeft gheen ander reden waerom de Bisschop sal eenich dinck tot hem nemen / anders dan op dat hy den gevangenë ende vreemdelingen mach geven. Ende Gregorius spreect oock noch claerlicker / segghende: De Apostolische stoel is ghewoon den Bisschop als hy verordent is / te ghebieden dat hy van alle de rente die ontfanghen wort / vier deelen make / te weten / een voor den Bisschop ende sijn huysghesin / om daer mede gastvry te zijne / ende vreemdelinghen te ontfanghen: het ander voor de Clercken: het derde door de armen: het vierde tot reparatie des Tempels. Soo en mochte dan de Bisschop niet nemen tot sijn gebruyck / anders dan dat tot sijnen matighen ende soberen cost ende cleedinghe noodich was. Als eenich Bisschop begonste onmatich te worden / ende overdaet ofte pomperie te bedrijvë / die wert terstont van sijne medeghesellen vermaent: ende soo hy niet ghehoorsaem en was / soo wert hy afgheset.

Daerna werden de renten der kercken in vier deelen ghedeelt.

1. Tim. 3. 2.

Cap. Præsulum 16. quæst. 3.

Refert ca. Mos est 12. quæst. 12.

8 Voort het ghene dat sy tot vercieringhe der Tempelen gebruyckten / dat was ten eersten seer weynich: daer nae doe de Ghemeynte wat rijcker ghewor den was / soo hielden sy nochtans mate in dese sake: ende nochtans alle het silver dat daer toe ghebruycht wert / dat bleef altijts gheheel den armen / als daer eenige groote noot quam. * Also heeft Cyrillus de vaten ende cleederen des Tempels vercocht / ende de armë daer mede ghevoedt / doe te Jerusalem sulcke dierte was / datmen niet en conde anders der armoede te hulpe comen. ‡ Desgelijcx oock / doe een groote menichte der Persen by na verderf van honger / so heeft Acatius de Bisscop te Amida / de Clercken vergadert / ende een schoon oratie ghedaen hebbende / segghende: Onse God en heeft noch schotelen / noch drinckberen van noode / want hy en eet noch en drinckt niet / soo heeft hy de vaten laten smelten tot ghelt / om de ellendighe daer mede te verlossen / en spijsen. Hieronymus oock de onmatighe vercieringhe der Tempelen straffende / prijst Exuperim den Bisschop te Tholosa (de welcke te sijnen tijde leesde) om dat hy het lichaem des Heeren droech in eenen korf van wissë gemaeckt / eñ het bloet in eë glas / ende en liet gheenen armen honger lijden. Dat ick weynich te voren van Acatio ghesevt hebbe / dat verhaelt Ambrosius van hem selven. Want doe de Arrianen hem beschuldichden / dat hy de heylighe vaten ghebroken hadde tot verlossinghe der ghevangenen / soo heeft hy hem seer lustichlick ontschuldicht / segghende: De ghene die de Apostelen heeft sonder gout uytghesonden / die heeft oock de Ghemeynten sonder gout versamelt. De Ghemeynte heeft gout / niet om te bewaren / maer om uyt te geven / ende in den noot te hulpe te comen. Wat noot ist te bewaren het ghene dat gheen hulpe en doet? Weten wy niet hoe veel gouts ende silvers de Assyriers hebben van den Tempel des Heeren genomen? Ist niet beter dat het de Dienaer doet tot gelt smelten / tot onderhoudinghe der armen / als daer anders gheen hulpe en is / dan dat het een kerckroover wech droeghe? Sal de Heere niet seggen: Waerom hebt ghy soo veel armen laten sterven van hongher / ende ghy hadt gout waer door ghyse hadt connen voeden? Waerom hebt ghy so veel ghevanghenen laten van de vyanden wech leyden / ende en hebtse niet verlost? Waerom zijn daer soo vele van de vyanden gedoot? Het is beter datmen de levendighe vaten beware / dan de metalen. Hier op en sult ghy niet connen antwoorden: want wat soudt ghy seggë? Ick hebbe gevreest dat de Tempel Gods soude sijn vercieringhe ghebreck hebben. Hy soude antwoorden: De Sacramenten en soecken gheen gout: ende dat door gout niet ghecocht en wort / dat en wort door gout niet aenghenaem. De vercieringhe der Sacramenten is de verlossinghe der ghevanghenen. Somma / wy sien dat het seer waerachtich was / dat de selve Autheur op een ander plaetse seyt / te weten: Dat al het ghene dat de Ghemeynte doe besadt / diende om

Ende hoewel het derde deel deser renten besteet werde tot vercieringe der heyliger dingen: nochtans soo is het / so dickwils als de noot eyschte / den armen uytgereyct geweest.

* Treffelicke spreucken getuygenissen ende exempelen uyt Cyrillo / Acatio / Hieronymo / Exuperio ende Ambrosio tot dien eynde verhaelt.

Tripart. Hist. lib. 5.

‡ Lib. 11. cap. 16.

Ad Nepotianum.

Lib. 2. de Offic. cap. 28.

Lib.5. Epist. 31. & 33.

arme ghebreckelicken te onderhouden. Item/ dat het al den armen toe quam dat de Bisschop hadde.

Soo veel de Clercken aengaen/ waer onder oock waren de Deurwachters ende Acoluthen, dat is Volgers/ dat en zijn maer namen van oeffeningen ende voorbereydingen van jongelingen gheweest.

9 Dese diensten die wy verhaelt hebben / zijn in de oude Ghemeynte gheweest. Want de andere die van de oude schrijvers ghemeldet worden/ zijn meer oeffeninghen ende voorbereydingen/dan sekere diensten. Want de heylige mannen willende nae hen der Gemeynte zaet achter laten / soo hebben sy jonghelinghen die door der ouderen wille ende autoriteyt hen selven tot den geestelicken krijch begavē / in haer trouwe ende bewaringhe / ende regeeringhe aenghenomen: ende dese hebben sy van jonckheyt aen door sulcke oeffeninghen onderwesen / om dat sy niet en souden ongheschickt ende onwetende wesen/als sy tot den dienst verordent worden. Ende alle de gene die door sulcke beginselen ghecoeffent worden / waren met eenen ghemeynen naem ghenaemt Clerici. Ick wilde wel dat hen een bequamer naem hadde ghegheven geweest: want dese naem is uyt onverstant / ofte ymmers uyt een verkeerde ghesintheyt ghecomen: dewijle de gantsche Ghemeynte is van Petro ghenaemt Clergie, dat is / de erve des Heeren. Nochtans was de insettinghe heylich ende vorderlick / te weten / dat de ghene die hen selven ende haren arbeyt wilden der Ghemeynte heylighen / souden also onder de bewaringe des Bisschops opghevoedt worden / om dat niemant en soude de Ghemeynte dienen/anders dan die te voren wel onder wesen ware/ ende van sijn eerste jonckheyt aen de heylighe leere ingedroncken hadden/ ende door strenghe regeeringhe sijns selfs een heylich ende ghestadich leven aengenomen hadde/ ende van wereltlicke sorghe vreemde / ende de geestelicke sorghe ende oeffeninghe gewoon is. Ende ghelijck de jonge krijchslieden door heymelicke worstelingen onderwesen wordē tot den waerachtigen strijt: alsoo waren daer oock sekere beginselen/in de welcke de Clerckē geoeffent worden eer sy tot den dienst ghestelt worden. Soo wort hen dan ten eersten ghegheven de sorghe/ om den tempel open ende toe te doen. Ende dese noemden sy Deurwaerders. Daer nae worden ghenoemt Acolyten de ghene die den Bisschop in sijn huys dienden/ende hem altijts volchden/ ten eersten/tot eere/ ten anderen/om dat uyt sijn alleen gaen / niet en soude eenich quaet vermoeden comen: boven desen/ om dat sy souden alsoo lanck soo meer den volcke bekent worden / ende enighe autoriteyt ghecrijghen: Item / om dat sy souden leeren eens yeghelicx aenschijn verdraghen/ende voor eenen yeghelicken spreken / ende niet beschaemt en worden/ als sy Dienaers gemaeckt zijnde / voordt quamen om het volck te leeren / soo lietmense lesen uyt den predickstoel. Op dese wijse worden sy by graden verheven/ om dat sy haer neerstieheyt souden in een yegelicke oeffeninghe bewijsen tot dat sy Onderdiaconen gemaeckt worden. Dit wil ick alleenlick segghen/te weten/dat dese dinghen meer waren beginselen der jongher Dienaren / dan diensten die onder de waerachtige ampten der Gemeynten ghetelt worden.

Dat andere deel des Capittels/ handelende van de beroepinge der Dienaren.

† Cap.3. Sect. 11. 12.

10 In het ghene dat wy ghesept hebben † het eerste ende tweede in de roepinghe der Dienaren te zijne/te weten/hoedanighe men tot Dienaren moet verkiesen/ende wat grooter Godvreesentheyt men daer toe moet ghebruycken : hier in heeft de oude Ghemeynte na ghevolcht de leere Pauli/ende de exempelen der Apostelen. Want sy plachten tot de verkiesinge der Pastoorē met groote vreese ende sorchvuldighe aenroepinghe des Godlicken naems / te vergaderen. Boven desen hadden sy een wijse van ondersoeckinghe/ door de welcke sy het leven ende de leere der ghener die sy souden verkiesen/ondersochten na den reghel Pauli. Maer sy sondichden hier alleenlick een weynich door onmatighe strengicheyt/ om dat sy meer wilden hebben in den Bisschop dan Paulus eyschte : ende voornemelick als sy metter tijt den Bisschop het houwelick verboden. Maer in andere dingen quam haer onderhoudinge over een met de beschrijvinge *Pauli. Voort in het ghene dat wy in de derde plaetse ghestelt hebben/ te weten/ wie de Dienaren behooren in te stellē/ en hebbē sy niet altijts eenerley orden ghehouden. Int eerste en wert selfs niemant tot het ghetal der Clercken aenghenomen / sonder het goetduncken des gantschen volcx: soo dat Cyprianus hem selven neerstichlick ontschuldicht / dat hy eenen Aurelium hadde tot eenen leser verordent sonder de Gemeynte te vraghen: om dat hy dat hadde buyten de gewoonte / hoewel niet sonder oorsake / ghedaen. Hy spreeckt aldus: Lieve broeders/ in de verordeninghe der Clercken plegen wy u eerst te vraghen/ende eens yeghelicx zeden ende verdiensten met gemeynen raet te overleggē. Maer dewijle in die cleyn oeffeningen geen groot perijckel en was/dewijle sy tot lange beproevinge/ende niet tot grooten dienst aen genomē werdē / so heeftmen opghehouden het goetduncken des volcx te vraghen. Daer na heeft het volck gemeynlick oock in de verordeninghe der Dienaren / uytgenomen alleenlicken de verordeninghe der Bisschoppen / het oordeel ende de verkiesinghe den Bisschoppen ende Priesteren overghegheven/ om dat sy soudē sien wie daer toe bequaem ende weerdich waren : uytghenomen alsmen eenen Ouderlinck verordende in een Parochie / want doē moeste de menichte der plaetse by name daer in bewillighen. Ende het en is gheen wonder dat het volck in desen deele niet en is seer sorchvuldich gheweest/om sijn recht te behoudē: want men maeckte doe selfs gheene Onderdiaconen die niet in het Clerckschap en hadde langhe beproeft geweest/onder de strengicheyt des levens die sy doe ghebruyckten. Ende als sy in het Onderdiaconschap beproeft waren / soo worden sy tot Diaconen verordent: daer na quamen sy tot de eere der Ouderlinghen/als sy hen selven ghetrouwelick ghedraghen hadden. Alsoo en wert niemant tot den dienst verhevē/die niet te voren vele jaren lanck waerachtelick beproeft waren onder des volcx ooghen. Daer waren oock vele Canones ofte regulen om hare gebreckē te straffen: soo dat de Ghemeynte met geene boose Ouderlingen ofte Diaconen beswaert en wert/ soo verre sy de remedien ende middelen niet en verliet. Hoewel in de verkiesinghe der Priesteren was oock de bewillinge der burgeren versocht: het welcke oock betuycht wort door den eersten Canon/ distinct. 67. de welcke Anacleto wort toegheschreven. Eyndelick/ alle de ordineringen ghescheden ten ghesettē tijde des jaers/ om dat niemant en soude bedecktelick sonder des volcx wille hem selven in den dienst steken/ofte te lichtelic sonder getuygē daer toe verheven worden.

1.Tim.3.2. Hier is metter tijt wat gesondicht door onmatige strengicheyt ten aensien van datse 't houwelick verboden.

* 1.Tim.3.2

Lib.2. Epist. 5.

In het derde hooftstuck van de ordonneringhe der Dienaren/ aengaende de bewilliginge des volcx/ soo en is de selve in d'oude kercke niet altijt op eenderley wijse onderhouden geweest/ende waerom dat het volc niet en is seer sorchvuldich geweest om sijn recht te behouden.

Op wat tijt de ordineringen geschieden.

11 In de verkiesinghe der Bisschoppen heeft het volck langhe sijn vryheyt behouden / soo dat niemant vercorē en wert die niet allen den volcke aenghenaem was. Daerom ist in het Antiochenische Concilium verordēt/ † dat niemant en soude teghen des volcx wille verordent worden. Het welcke oock Leo de eerste/ neerstelick bevesticht. Hier uyt comen dese sententien: Men sal

Maer in de ordineringe der Bisschoppen heeft het volck lange sijn vryheyt behouden.

† Epist.90. cap. 2.

dien

dien verkiesen/ welcke de Clergie ende het volck ofte het meeste ghetal daer van begeeren. Item/ Die moet van allen vercoren worden diese sal regeerẽ. Want so wie onbekent ende onbeproeft verordent wort / die moet door ghewelt inghestelt worden. Item/ Men sal dien verkiesen/ die van de Clercken uytvercorẽ/ende van den volcke begheert is / ende hy sal door de Bisschoppen des lants / eñ met de autoriteyt des Bisschops der hooftstadt gheheylicht / ende ingestelt worden. De heylighe Vaders hebben soo neerstichlick toeghesien / dat dese vryheyt des volcx niet en soude eenichsins vermindert worden/dat het algemeyn Concilium dat te Constantinopolen versamelt was / doen het Nectarium verordende / niet en heeft willen dat doen / sonder de bewillinge ende goetduncken der gantscher Clergie ende des gantschen volcx: ghelijck het openbaer is uyt den Sendtbrief tot het Concilium te Roome gesonden. Daerom als een Bisschop eenen verordende die nae hem soude den dienst aennemen/dat en bleef niet anders vast/dan alst het gantsche volck wiste. Van welcke sake wy niet alleenlick een exempel/maer oock een forme ende wijse hebben by Augustinum in de naminge Eradij. Ende als Theodoricus verhaelt dat Athanasius heeft Petrum ghenaemt tot eenen nacomer / soo stelt hy terstont daer by / dat het is door de orden der Ouderlinghen bevesticht/ ende door de Overste ende het gantsche volck goet gheacht.

Epist. 110. Habetur apud Theodoricum lib.4.cap.20

Naderhant isser in voorsien met eenige afpalinge/ datmen de sake in het goetduncken van het onbedachte volck niet en soude laten staen.

12 Ick bekenne dat het seer wel verordent is in het Laodicense Concilium / datmen de verkiesinghe niet en sal den volcke toe laten. Want het can seer qualick gheschien/dat soo vele hoofden souden een sake eendrachtichlick ten eynde brenghen. Ende dat spreeckwoort is by nae altijts waerachtich / dat het ghemeyn volck tot contrarie ghesintheden ghedeelt wort. Maer teghen dit perijckel was seer goede remedie gestelt. Want ten eersten vercoren de Clercken alleen / ende den ghenen welcken sy vercoren hadden / stelden sy voor de Overheyt ende Regeerders. Ende als dese daer op raet gehouden hadden/so bevestichden sy die verkiesinge als sy hen behoorlick dochte : ende als sy hen niet behoorlick en dochte/ soo vercoren sy eenen anderen die hen bequamer scheen. Daer na wert de sake voor de menichte ghebracht / de welcke/ hoewel sy aen sulc voor-oordeel niet gebonden en was/ soo en conden sy nochtans niet soo veel oproers maken. Ofte alsmen van de menichte begonde/ soo gheschiede dat alleenlick om te weten wien sy voornemelick begeerden; ende als de begeerte des ghemeynen mans ghehoort was / soo vercoren eerst daer na de Clercken. Alsoo en conden de Clercken niet verordenen welcken sy wilden: ende het en was hen nochtans niet noodich den dwasen begheerten des volcx ghehoorsaem te zijne. Dese orden stelt Leo ergheus als hy seyt: Men moet de begheerte der burgheren/ende getuyghenisse der volcken / ende het goetduncken der eerweerdigen regeerderen/ende de verkiesinge der Clercken verwachten. Item/ Men moet hebben de ghetuyghenisse der regeerderen / ende onderschrijvinghe der Clercken / ende de bewillinge des Raets ende des volcx: anders (seyt hy) en can het geensins geschien. Eñ de verordeninge des Laodicenschen Conciliums / en wil anders niet/dan dat de Clerckẽ eñ regeerders hen selvẽ niet en latẽ vã de onvoorsichtige menichte verleyden: maer dat sy liever door haer voorsichticheyt ende gestadicheyt de dwase begeerte des volcx verhinderen/ soo wanneer het noodich is.

Epist.87.

13 Dese wijse der verkiesinge hadde noch ten tijde Gregorij haren loop/ende het is der waerheyt ghelijck / dat sy langhe daer na gheduert heeft. Daer worden vele Sendtbrieven by hem ghelesen/de welcke een seer clare ghetuyghenisse deser sake gheven: want so wanneer ergens een Bisschop te verordenẽ is/ so pleecht hy te schrijven tot de Clergie / tot de regeerders / ende tot het volck/somtijts oock tot den Heere/ na dat de regeeringhe der stadt was. Ist dat hy om den ongheschickten stant der Ghemeynte eenighen Bisschoppe die daer naest woont/ beveelt de opsicht in de verkiesinghe te hebben / soo wil hy nochtans altijts dat de verordeninge openbaer/ ende door haer der aller onderschrijvinghe bevesticht zy. Ja oock doe de Milianen een genaemt Constantius/ was Bisschop gemaeckt/ dewijle om de inbrekinghe der vyanden vele tot Genua ghevlucht waren / soo meynt hy dat de verkiesinghe niet en sal behoorlick wesen / ten zy dat oock die te samen gheroepen zijnde / daer in bewilligen. Ja het en zijn noch geen vijf hondert jarẽ voorledẽ/dat de Paus Nicolaus verordent van de verkiesinge des Roomschen Bisschops/ op dese wijse/te wetẽ/ dat de Cardinaelbisschoppen soudẽ de eerste zijn/ende dat sy daer na souden de Clergie tot hen nemen/ende dat ten laetsten de verkiesinge soude bevesticht zijn door de bewillinghe des volcx. Ende in het eynde verhaelt hy de vermaemde ordeninge Leonis/ende gebiet dat sy nymmaels plaetse hebbe. Ist dat de boosheyt der Godloosen soo gheweldich is / dat de Clercken bedwonghen worden uyt der stadt te gaen om een suyver verkiesinge te maken/soo beveelt hy nochtans dat sommige uyt den volcke daer by zijn. De bewillinge des Keysers (soo veel men mach verstaen) was alleenlic in twee Ghemeynten noodich / te weten / in de Roomsche ende Constantinopolitaensche: om dat daer twee Keyserlicke stoelen waren. Want dat Valentinus Ambrosium met macht sandt tot Milanen om de verkiesinge des nieuwẽ Bisschops te regeeren / dat was buyten orden / ende gheschiede om den grooten oproer welcken de burgers de Ouderlingen maeckten. Ende te Roome was de autoriteyt des Keysers in de verkiesinghe des Bisschops soo groot / dat Gregorius seyt/dat hy selve is door des Keysers gebodt tot de regeeringhe der Ghemeynte ghestelt: hoewel hy nochtans op behoorlicke wijse van den volcke begheert was. Het was doe de ghewoonte/ datmen den ghenen welcken de Regeerders/ Clercken ende het volck verordent hadden / terstont den Keyser te kennen gaf / om dat hy de verkiesinghe soude door syn bewillinge bevestighen / ofte door syn teghenspreken te niete maken. Ende teghen dese verordeninge en strijden de verordeninghen niet die van Gratiano versamelt worden/ in de welcke niet anders geseyt en wort/ dan dat het onverdraghelick is/ dat de ordentlicke verkiesinghe soude wech ghenomen worden / ende de Coninck nae syn begeerte den Bisschop stellen / ende dat de Bisschoppen der Hooftsteden niet en behooren dien te heylighen/ die alsoo door gheweldige heerschappie verordent is. Want de Ghemeynte te berooven van haer recht / so dat het gantschelick worde eenen mensche na synen lust overghegeven / dat is een ander dinck van den Coninck ofte Keyser die eere geven / dat hy de behoorlicke ende rechte verkiesinghe door syn autoriteyt bevestighe.

Dese wijse van verkiesen heeft lange daer na geduert.

Getuyghe hier van is Gregorius.

In quoque Epist. compluribus.

Lib. 1. Epist 69.

Ende Nicolaus. Dist.23 cap. In nomine.

Epist. 5. Lib. 1.

Ende tegen dese maniere en strijden niet de besluytingen van Gratianus.

14 † Nu moeten wy verclaren op wat wijse de Dienaren der ouder Ghemeynte zijn na de verkiesinghe in haren dienst inghestelt gheweest.

† Ceremonien die men heeft gebruyckt in de instellinge der dienaren in de oude kercke.

Dit

Dit hebben de Latijnsche ghenoemt ordineringhe ofte heyliginge: ende de Griecksche hebbent oock met twee woordē beteeckent/ de welcke oplegginghe der handen beteeckenen. Daer is een ordeninge des Niceenischen Conciliums/ dat de Bisschop der Hooftstadt met alle de Bisschoppen des lants souden vergaderen/ om den genen die vercoren is in te stellen. Ende ist dat sommighe door de lanckheyt des weechs/ ofte door sieckte/ ofte eenighen anderen noot verhindert worden/ dat nochtans ten minstē drie daer vergaderen/ ende dat de ghene die daer niet teghenwoordich en zijn/ haer bewillinge door Sendtbrieven betuyghen. Ende doe dese reghel ten eynde niet meer ghehouden en wert/ soo is hy daer nae in vele Concilien vernieut gheweest. Ende alle ofte ymmers de ghene die gheen onschult en hadden/ worden gheboden tegenwoordich te zijne/ om dat de gene die verordent wert/ soude te beter in leere ende levē ondersocht worden: want de sake en wert niet souder ondersoeckinge volbracht. Ende het is claer uyt de woorden Cypriani/ dat sy niet gheroepen en worden na de verkiesinge/ maer dat sy voortijden plachten in de verkiesinghe te zijne: ende dat om dat sy souden de sake matighen/ om dat onder het volck gheen beroerte en soude comen. Want als hy ghesept heeft dat het volck macht heeft om weerdighe Dienaren te verkiesen/ ofte onweerdige te weygeren/ soo seyt hy weynich daer na: Daerom moeten wy dat van de Godlicke ende Apostolische insettinghe neerstichlick onderhouden ende bewaren/ dwelck oock by ons bynae door alle landen wort ghehouden/ te weten/ dat om de verkiesinghe ende insettinghe behoorlick te volbrengen/ de naeste Bisschoppen des selven lants vergaderen by dat volck/ den welckē men eenen Bisschop wil verordenē/ ende dat de Bisschop vercoren worde in tegenwoordicheyt des volcx. Maer doe sy somtijts laet vergaderen/ ende daer perijckel was dat sommighe souden sulcke instellinghe misbruycken/ ende oorsake daer uyt nemen om het ampt ongherechtichlick te begheeren/ soo achtede men dat het ghenoech was dat de Bisschoppen vergaderden/ als die verkiesinghe gheschiet was/ om hen behoorlick te ondersoecken ende heylighen.

Epist. 4. Lib. 1.

15 Hoewel dit alomme sonder uytneminghe gheschiede/ soo is met der tijt een contrarie ghewoonte in ghecomen/ te weten/ dat de ghene die vercoren waren/ tot de hooftstadt quamen om verordent te worden. Het welcke meer gheschiet is door eergiericheyt ende vervalschinge der ouder insettinghe/ dan door eenighe goede oorsake. Ende weynich daer na als nu de autoriteyt des Roomschen stoels was grooter ghewordden/ is een ander ghewoonte/ die noch booser was/ op ghecomen/ te weten/ dat de Bisschoppen bynae van gheheel Italie te Roome hare verordeninghe haelden. Het welcke men mach in de Sendbrieven Gregorij sien. Alleenlick in weynighe steden de welcke niet soo lichtelick af en lieten/ wert het oude recht ghehouden/ gelijck daer een exempel van Milane ghescreven is. Moghelick hebben alleenlick de hooftsteden haer privilegien behouden. Want alle de Bisschoppen des lants plachten in de hooftstadt te versamelen/ om den Opperbisschop te ordineren ende heylighen. De ceremonie die sy ghebruyckten/ was oplegginghe der handen. Want ick en lese niet dat sy yet anders ghebruycht hebben: anders dan dat de Bisschoppen eenige vercieringe hadden in de vergaderinghe/ waer door sy van de andere Ouderlinghen onderscheyden waren.

Welcke allengskens verandert is.

Lib. 2. Epist 69. & 78.

Wat dit voor een ceremonie was.

De Ouderlingen ende Diaconen worden oock door de eenighe oplegginghe der handen verordent: maer een yeghelick Bisschop met sijn gheselschap der Ouderlinghen/ heeft sijne Ouderlingen gheordineert. Ende hoewel sy alle te geliicke dat selve deden: nochtans dewijle de Bisschop voor ginck/ so dat het als door sijn beweginge geschiede/ daerom wert het des Bisschops ordeninghe genaemt. Daerom wort dickmael by de oude Leeraers gelesen/ dat tusschen eenen Ouderlinck ende Bisschop geen onderscheyt en is/ anders dan dat de Ouderlinck gheen macht en heeft om te ordineren.

Het v. Capittel.

De oude forme der regeeringe is gantschelick door de tyrannie des Paus verdorven.

NU is het noodich dat wy de orden der regeeringe der Gemeynte/ die heden van den Roomschen stoel ende van alle sijne dienaren ghehouden wort/ ende het gantsche beelt dier Hierarchie die sy altijts in den mont hebben/ voor ooghen stellen/ ende met de orden der ouder Ghemeynte die wy beschreven hebben verghelijcken: op dat het uyt de verghelijckinghe openbaer wort/ wat Gemeynte die hebben/ die door den enckelen naem haerder Gemeynte rasen om ons te beswaren/ ofte eer om te verdrucken. Ende het is best van de roepinge te beginnen/ op dat wy sien/ wie/ ende hoedanighe/ ende op wat wijse sy tot desen dienst gheroepen worden. Daer na sullen wy aenmerckē hoe getrouwelick sy haer ampt volbrengen. Wy sullen de eerste plaetse den Bisschoppen gheven: ende och of het hen eerlick ware dat sy in dese plaetse de eerste orden hebben. Maer de sake selve en kan niet lijden dat ick soude selfs een weynich dese sake aenroeren sonder haer seer groote schande. Nochtans sal ick ghedachtich wesen wat mijn voornemen zy in desen boeck: eñ ick en sal mijne woorden/ de welcke behooren tot eenvoudighe leere ghevoecht te zijne/ niet laten buyten hare palen uytvloeyen. Nochtans laet nu yemant uyt de ghene die niet gantschelick de schaemte afghelept en hebben/ my antwoorden hoedanighe Bisschoppen heden alomme vercoren worden. Voorwaer de leere te ondersoecken/ is een sake die veel te langhe verstorven is: ofte ist datmen eenichsins de leere aensiet/ soo verkiestmen eenigen Wet-gheleerden die beter can kijven in het Richthuys/ dan prediken in de Ghemeynte. Het is openbaer dat in hondert jaren nau de hondertste der vercorenen/ yet van de Godlicke leere ghewetten heeft. De eeuwen die voor dien tijt gheweest zijn/ en verswijge ick niet/ om dat sy veel beter gheweest zijn/ maer om dat wy alleenlick van de Ghemeynte die nu is/ handelen. Ist datmen wil de zeden ende het leven ondersoecken/ soo sullen wy seer weynighe/ ofte byna gheene vinden/ die niet en souden door de oude Canones gheoordeelt geweest hebben/ onweerdich te zijne. Die gheen dronckaert en was/ die was een hoereerder: ende die oock van dese boosheyt vry was/ die was een tuyscher ofte jagher/ ofte in eenighen anderen deele des levens ongeschickt. Want de mensche wert na de oude Canones/ om minder gebreken van het Bisschopdom verhindert ende uytghesloten. Ende dit is het alderongheschicktste datmen mach vinden/ dat oock de kinderen nauwe thien jaren out/ zijn door des Paus toelatinghe Bisschoppen ghemaeckt. Sy zijn tot sulcke onbeschaemtheydt ende dwaesheyt ghecomen/ dat sy sulcke een aldergrootste schandelickheyt niet en vlien/ ende

Wie ende hoedanighe Bisschoppen over al int Pausdom vercoren worden

1. Daer wort gheen ondersoeckinge van de leere gedaen.

2. Belangende de zeden/ so worden daer vercoren/ ofte ongheleerde/ ofte ongebondene van leven.

Ofte kinderen/ of in grove schantvleckige menschen.

gantsche-

gantschelick teghen het ghemeyn ghevoelen der natuere is. Hier uyt machmen sien hoe heylich ende Godvreesende de verkiesinghen gheweest zijn daer soo groote onachtsaemheyt was.

Verkiesinge der Papistischer Bisschoppen.

2 * Nu in de verkiesinghe der Bisschoppen/ is het gantsche recht des volcx wech ghenomen.

* 3. In de verkiesinge is het recht des volcx wech genomen: waer tegen dat Leo/ Cyprianus ende de Synoden spreken.

De begheerten / keur-stemmen / bewillinghen/ onderteeckeninghen / ende alle andere dierghelijcke dinghen / zijn vergaen: ende alle de macht is den Canonicken over ghegheven. Dese verkiesen wat Bisschop sy willen / ende brenghen hem daer na voor de ooghen des volcx/ niet om ondersocht / maer om aengheboden te worden. Maer Leo roept hier teghen / dat gheen reden dit toe en laet/ ende seyt dat het gewelt is. Ende als Cyprianus betuycht dat het uyt het Godlicke recht komt/ dat een Bisschop niet en wort vercoren anders dan door de bewillinghe des volcx/ soo bewijst hy dat de contrarie gewoonte strijt teghen Gods woort. Daer zijn soo vele Concilien ende ordeninghen die het seer strengelick verbieden anders te laten geschien: ende gebieden dat het te niete zy/ ist dat het anders geschiet.

Volcht dan dat int Pausdom geen rechtmatighe verkiesinge en is.

Ist dat dit waerachtich is/ so en is heden noch door Gods recht / noch door der kercken recht / geen behoorlicke verkiesinge in het gantsche Pausdom. Maer of schoon daer geen ander quaet en ware / hoe sullen sy nochtans connen ontschuldighen dat sy de Ghemeynte alsoo van haer recht berooft hebben?

1 Wtvlucht

Maer het was (seggen sy) alsoo noodich om de verdorventheyt des tijts/ dat de macht om eenen Bisschop te verkiesen / soude weynighen ghegheven worden / dewijle de haet ende boose begheerte by het volck ende by de Overicheyt / meer vermochten dan een recht ende gesont oordeel.

Antwoort.

Of wy hen schoon toe gheven dat dit de uyterste remedie gheweest zy in soo verdorven een sake : nochtans als nu dese medecijne wort bevonden schadelicker te zijne dan de sieckte die daer door gheheelt wort/ waerom en wederstaetmen oock dit nieuwe quaet niet?

2 Wtvlucht

Sy segghen: Het is den Canonicken klaerlick gheboden wat sy in de verkiesinge der Bisschoppen sullen volgen.

Antwoort.

Maer twijfelen wy dat oock voortijden het volck verstont hem selven door seer heylige Wetten gebonden te zijne/ als sy sagen dat hen een regel uyt Gods woort was voor gestelt / als sy vergaderden om eenen Bisschop te verkiesen? Want dat eenighe woort Gods, waer door de waerachtighe ghedaente eens Bisschops ons wort beschreven / behoorde met rechte weerdiger te zijne dan hondert duysent Canones ofte regulen: ende nochtans is het met soo seer boose ghesmetheyt verdorven gheweest / dat het op geen Wet noch gerechticheyt en achtede. Alsoo oock heden / hoewel daer seer goede Wetten ghe'schreven zijn / soo blijven sy nochtans in de boecken begraven.

Hoedanige verkiesinge de Papisten gedaen hebben / ende wie sy vercoren hebben.

Hierentusschen is het een ghemeyn ghebruyck geworden/ ende (ghelijck of het behoorde te zijne) oock voor goet gheacht/ dat dronckaerts/ hoereerders ende tuysschers alomme tot dese eere verheven worden: ick segghe te weynich / maer boven desen segghe ick / dat de Bisschopdommen ende Pastoorien zijn besoldinge der overspelen ende hoererien geworden.

Wien de beneficien int Pausdom gegeven worden

Want als sy den jageren ende voghelaren ghegheven worden / soo moetmen achten dat de sake seer wel ghevallen is. Het is veel te onbehoorlick datmen sulcke groote grouwelickheydt soude eenichsins ontschuldighen. Ick segghe dat het volck voortijden eenen seer goeden reghel hadde / dewijle hen Gods woort

1. Tim. 3. 1.

leerde / dat een Bisschop behoort te zijn onstraffelick/ een goet Leeraer/ gheen vechter/ etc. Waerom is dan de verkiesinghe der Bisschoppen den volcke ontnomen / ende den Priesteren gegeven? Namelick / om dat onder den oproer ende tweedracht des volcx / Gods woort niet gehoort en wert. Ende waerom en soudemen heden oock den Priesteren de verkiesinge niet ontnemen/ dewijle sy niet alleenlick alle Wetten en breken noch en scheuren / maer alle schaemte af worpen/ ende door oneuyscheyt/ gewinsoeckinge ende eergiericheyt den hemel met de aerde vermenghen.

Wijtloopiger uytleggunghe van de antwoort op de eerste uytvlucht / welcke des volcx/ der Bisschoppen (insonderheyt van Rome) ende der Princen fauten ontdecken.

3 Maer sy liegen als sy seggen dat dit is tot een remedie gevonden. Wy lesen wel dat de steden voortijden in de verkiesinge des Bisschops hebben dickmael oproerich gheweest / nochtans en heeft niemant opt bestaen te dencken van den burgheren haer recht te benemen. Want sy hadden andere middelen door de welcke sy sulcke feylen verhinderen ofte beteren als sy nu geschiet waren. Maer ick sal segghen wat het zy. Doe het volck begonde onachtsaem te zijne in de verkiesinge / ende dese sorghe ghelijck of sy hen niet en betaemde/ den Priesteren over gaven/ so hebben de Priesters dese oorsake misbruyckt tot de wreede heerschappie die sy nu bedrijven/ de welcke sy daer na met nieuwe Canones/ dat is / reghels bevesticht ende versterckt hebben. Haer orden daer mede sy de Bisschoppen ordineren/ en is niet anders dan een enckel spot : want de ghedaente ende schijn der ondersoeckinghe die sy daer doen / is soo ydel ende magher/ dat sy oock selfs gheenderley verwe en heeft. Daerom/ dat de Princen ende Vorsten hebben door een verbont van de Roomsche Bisschoppen verkregen/ dat sy souden selve de Bisschoppen nemen/ daer in en heeft de Ghemeynte gheen nieuwe schade gheleden : want daer door is alleenlick den Canonicken de verkiesinghe ontnomen / die sy sonder eenich recht tot hen getrocken/ ofte ymmers gestolen hadde. Het is voorwaer een seer schandelick exempel/ dat uyt het hof Bisschoppen gesonden worden/ om de Gemeynten in te nemen: ende het soude den Godsalighen Vorsten betamen hen selven van sulcke verdorventheydt te onthouden. Want het is een Godloose beroovinghe / soo wanneer over een volck wort een Bisschop ghestelt/ den welcken sy niet en begeeren/ ofte ymmers met vryer stemme niet en bewillighen. Maer de ongheschickte ghewoonte die nu langen tijt is in de Gemeynten geweest/ heeft den Vorsten oorsake ghegheven / dat sy de presentatie ende voorstellinge der Bisschoppen/ souden hen selven aentrecken. Want sy hadden liever dat het haer weldaet gheacht zy / dan dergener dien het niet meer toe en quam als haer/ ende die het alsoo wel misbruyckten als zy.

In het Pausdom is de verkiesinghe van Ouderlingen ende Diakenen gantsch wech.

4 Dit is de schoon roepinghe/ om der welcker wille de Bisschoppen roemen hen selven der Apostelen nacomers te zijne. Sy seggen dat het recht Priesteren te maken/ hen alleen toe comt. Maer daer in vervalschen sy seer booselick de oude insettinghe/ dat sy door haer ordineringhen gheene Ouderlinghen en maken die het volck mochten regeeren ende voeden/ maer Priesters die offerhande doen. Desghelijcx als sy Diaconen maken/ so en handelen sy niet van het rechte ende eyghen ghebruyck der Diaconen : maer sy ordinerense alleenlick tot sekere ceremonien aengaende den kelck ende de plateel.

1. Overmits syse tot een ander eynde ordonneren.

Maer in het Chalcedonische Concilium/ is hierenteghen verordent / datmen niemant en soude ordineren sonder oock mede hem in een seker plaetse te stellen/ daer hy sijn ampt soude bedienen.

Dist. 70. cap. 1.

Dit verbodt deses Conciliums/ was om twee oorsaken

seer

seer nut / te weten / om dat de Ghemeynten niet en souden door onnoodigen cost beswaert worden / noch aen ledige menschen hanghen / dat sy behooren den armen uyt te deelen. Boven desen om dat de ghene die verordent worden / souden dencken dat sy niet en worden tot eere verhevẽ / maer dat hen een ampt bevolen wordt tot het welcke sy hen selven door sulcke openbaer aenneminge ende betuyginge verbinden.

2. Tegen de instellinge des Chalcedonensis Synodi wordẽ sy aen geen plaetse gestelt.

Maer dese Pauselicke meesters die meynen datmen in de Religie op geẽ dinc en moet achte hebbẽ / anders dan op den buyck / hebben eerst uytgeleyt dat de tijtel welcken die moeten hebben / die te ordineren zijn / is rente die tot onderhoudinge genoech zy / het zy uyt patrimonie goet / ofte uyt eenich benefitie. Daerom als sy Diaconen ofte Priesters maken / soo en sorghen sy niet waer die sullen moeten dienen / maer sy geven hen de orden / soo verre sy rijck ghenoech zijn / om hen selven te voeden. Maer wat mensche sal dat aen nemẽ / dat de tijtel die door de ordeninge des Conciliums geeyscht wort / zy een jaerlicksche rente tot onderhoudinghe? Ende dewijle de Canones die daer nae ghemaeckt zijn / ghebieden dat de Bisschoppen moeten de Priesters voeden die sy sonder ghenoechsaem tijtel ghemaeckt hebben / om dat sy alsoo souden wederhouden worden van te lichtelick Priesters te maken / soo is daer oock een uytvlucht ghevonden / om dese swaricheyt te ontgaen. Want de ghene die Priester ghemaeckt wordt / belooft dat hy met sulcken tijtel als hy daer noemt / sal te vrede wesen. Eñ alsoo wordt hy verhindert van onderhoudinge te eysschen.

3. Met duysent bedriegerien bevlecken sy den naem ende de daet.

Ick verswijge duysent bedriegerien die hier gheschien: ghelijck dat sommighe ydele titelen van benefitien ofte Capellen liegen / van de welcke sy niet en connen selfs vijf stuyvers jaerlicx ontfangẽ: Item dat sommige benefitien leenen / heymelic belovende die terstont weder te geven / hoewel sy somtijts niet weder ghegeven en worden: Ende andere diergelijcke mysterien.

Wederlegginge van dese verdorventheden. 1. Van het recjte eynde der ordinneringe.

5 Maer oft sy schoon de grofste misbruycken wech namen / is dit niet altijts een veel te ongeschickt dinck / datmen eenighen Priester ordineert sonder hem eenige plaetse te gheven? Want sy en ordineren niemant anders / dan om offerhande te doen. Maer de behoorlicke ordineringhe der Priesteren / dat is / Ouderlinghen / is tot de regeeringhe der Ghemeynte geroepen te zijn: ende de behoorlicke ordineringe der Diaconen / is tot de besorginghe der armen gheroepen te zijn. Het gene dat sy doẽ dat beschaduwẽ sy wel met vele pomperien / op dat de eenvoudige door den schijn tot eerbiedinghe verweckt worden: maer van wat weerde connen dese mom-aensichten zijn by de verstandige / dewijle daer geen dinck onder en is / dat vast ofte waerachtich zy. Want sy gebruycken ceremonien die sy uyt het Jodendom gehaelt / ofte uyt hen selven gedicht hebben: de welcke het beter ware te verlaten.

Van de ondersoeckinge ende andere noodige dingen.

* Maer tegen de godtelosce ende bloetdorstige menschen gestelt hebben hare seer ydele pomperie ende beetwyfelde bluntheyt.

Maer van de behoorlicke ondersoeckinge / van de bewillinge des volcx / ende van andere nootsakelicke dingen / en wort daer niet ghemeldet: want na de schaduwe ende dat guychelspel dat sy maken / en vraghe ick niet. Ick noeme het een schaduwe / dat sy so spottelick gebeer / ende roeringe des lichaems maken / de welcke sy uyt de navolginghe der onnutter ouder wijse nemen. * De Bisschoppen hebben hare Stedehouders / die de leeringhe ondersoecken der gener die te ordineren zijn. Maer wat ondersoecken sy? te weten / of sy hare Missen connen lesen / of sy een gemeyn woort dat hen int lesen voor comt / connen declinerẽ ofte conjugerẽ / of sy eẽ woort verstaẽ / ende sijn beduydinge weten te seggen: want het en is niet noodich dat sy souden den sin eens eenichs versken weten te verclaren. Nochtans en worden oock die van het Priesterdom niet verworpen / die oock in dese kinderlicke beginselen feylen / soo verre sy eenighe hope van ghelt ofte gonste mede brengen. Het is van den selven sope dat daer de gene die te ordinerẽ zijn / tot den altaer comen / driemael in vreemder tale ghevraecht wordt / of sy die eere weerdich zijn / ende een (diese noyt gesien en heeft / ende ooc de vrage niet en verstaet / maer nochtans dese partie int spel heeft / op dattet volmaeckt zy) antwoort: Sy zijnt weerdich. Waer mede soudemen dese heylige Vaders connen beschuldighen / anders dan dat sy in so openbare kerckroovinghen spelende / God ende de menschen soude eenighe schaemte bespotten? Maer dewijle sy dese sake soo lange gebruyckt hebben / soo meynen sy dat hen nu sulcx gheoorloft is. Want soo wie tegen dese soo openbare ende so verschrickelicke grouwelen bestaet sijnen mont op te doen / die wordt terstont gehandelt gelijc of hy de doot verdient hadde. Souden sy dat doen waert dat sy meynden dat daer een God is?

Hoe ende van wien de benefitien int Pausdom ghegeven worden.

‡ Wederlegginghe van de tweede verdorventheyt / aenroepende de bestellinge der plaetsen / welcke sy noemen gifte der beneficien / alwaer velerley misbruyck met corte woorden vertoont wort.

6 Nu hoe veel dragẽ sy hen beter ‡ in de collatie ofte gevinge der benefitien? welcke sake voortijden plach in de ordineringhe te gheschien / maer is nu gantschelick daer van verscheyden. Ende de wijse van benefitien te gheven ofte geerijgen / is by hen menigerley: want het en zijn niet alleenlick de Bisschoppen die de benefitien geven: sy en hebben oock niet altijts volle macht over de benefitien / der welcker sy de collatoren ghenaemt zijn: maer andere hebben de presentatie / ende de Bisschoppẽ behouden den tijtel der collatie / om der eeren wille. Daer zijn oock Nominatien uyt de scholen / ende resignatien / die somtijts enckelick / somtijts om wisselinghe geschien: Item reschripten / preventien / eñ al wat daer meer sulcx is. Sy dragẽ alle hen selvẽ also / dat d'een niet en can den anderen yet verwijten. Ick darf seggen dat heden nauwe een benefitie onder honvert in het Pausdom gegeven wort / sonder Symonie / gelijck die door de oude Leeraers beschreven is: Ick en segge niet dat sy alle de benefitien met ghetelden gelde coopen: maer wijst my eenen uyt twintich die een benefitie gecrijcht sonder onbehoorlicke middelen. Sommige geerijgense door maechschap / sommighe door autoriteyt der ouderen / sommighe door dienst.

Waerom dat de Priesterdommen benefitien, dat is / weldaden genaemt worden int Pausdom.

Somma de benefitien ende Priesterdommen worden gegevẽ niet op dat de Gemeynten voorsien worden / maer op dat die voorsien worden diese ontfangen. Daerom noemen syse benefitien / dat is weldaden / met welcken naem sy genoech te kennen ghevẽ / dat syse anders niet en achten dan gaven der Vorstẽ / de welcke daer door de krijchsluyden gonste soecken / ofte haren arbeyt vergelden. Ick verswijge dat dese benefitien worden den Barbieren / Koken / Muylendrijveren ende diergelijcken verachtelicken menschen gegeven. Ende nu en is byna om gene andere dinghen meer noch swaerder ghekijf in de Richthuysen / dan om benefitien ende Priesterdommen: soo datmen mach seggen / dat sy niet anders en zijn dã tot eenen roof den hondẽ voor geworpen / om daer na te jagen. Is dit verdragelic dat eẽ mẽsche sal genoemt zijn Pastoor der Gemeynte / die hy heeft in genomen / gelijck een lant wort den vyanden afgewonnen / ofte die hy heeft door procces gewonnen / ofte met gelt ghecocht / ofte door onnuttẽ diẽst verdient / ofte diese door jonckheyt noch by nae spraeckeloos zijnde /

heeft als een erve van sijnen oom ofte neve/ ofte oock somtijts bastaert gheboren zijnde/ van sijnen vader vercreghen?

Daer nae/ datter een alleen ghestelt wort om vijf ofte ses kercken te regeeren.

7 Soude het volck / hoe verdorven ende ongeregelt het was / tot sulcke ongebonden vryheyt ghecomen hebben? Maer dit is oock een ongeschickter ende wonderlicker monster / dat een mensche (ick en segghe niet hoedanich een mensche / ymmers sulcx een die hem selven niet en can regeeren) ghestelt wordt / om vijve ofte ses Gemeynten te regeeren. Men mach heden in der Vorsten hoven sien/ jongelingē die driemael Abten / tweemael Bisschoppen / ende eenmael Opperbisschoppen zijn. In vele steden zijn Canonickē die met vijve/sesse/ ende seven Priesterdommen gheladen zijn/ door de welcke sy gheen sorge en dragen/anders dan om de rente te ontfangen. Ick en wil hen niet teghenworpen dat het woort Gods alomme hier tegen roept:want dit en heeft nu lāgē tijt niet eē hapr autoriteyts by hen gehadt. Ick en wil hen oock niet tegenworpē/dat in vele Concilien zijn vele seer strēge regulen tegen dese groote ongeschicktheyt ghemaeckt: want sy verachten dese oock sterckelick so wanneer sy willen. Maer ick segghe dat dese twee dingen grouwelick ende schandelick zijn/ als die gantschelick tegē God/tegen de natuere/ ende tegen de regeeringe der Gemeynte strijdē/ te weten/dat een roover alleen meer/dan na een Gemeynte jaecht:dat die een Pastoor ofte Herder genaemt wort / die niet en can by sijn kudde zijn / oock of sy schoon wilde. Ende nochtans zijn sy soo onbeschaemt / dat sy sulcke schandelicke grouwelen met den naem der Ghemeynte decken/op dat sy niet gestraft en wordē. Ja dat meer is / in dese schandelicke stucken is de heylighe successie ofte navolginghe gheleghen / daer van sy roemen dat de Ghemeemeynte is van de Apostelen aen / onder hen behouden ghebleven.

Welcke seer schandelicke verdorventheden bestraft worden met seer ernstige regels van vele Concilien.

Het andere deel des Capittels/ toonende hoe trouwelick sy haer ampt bedienen.

8 Nu laet ons sien hoe ghetrouwelick sy haer ampt bedienen / het welcke het tweede merck is in de waerdeeringhe eens behoorlicken Pastoors. Onder de Priesters die daer ghemaeckt worden / zijn sommighe Monicken / sommighe noemen sy wereltlicke Priesters. Dat eerste kudde/te wetē/der Monicken/is der ouder Gemeynte onbekēt geweest: eñ dat de sulcke plaetse hebbe in de Gemeynte/dat strijt so seer tegen de Monicsche professie/dat de gene die voortijdē uyt de Cloosters worden tot Clerckē ghcorē/niet langer Monickē en bleven. Ja ooc Gregorius/ (te wiens tijde nochtans veel ghebreer was)en heeft dese vermenginge niet toe gelaten. Want hy wil dat die het Clerckschap verlaten / die Abten geworden zijn : om dat niemant behoorlick can beyde Monick ende Clerck zijn/dewijle het een door het ander verhindert wordt. Nu waert dat ick vraechde hoe die sijn ampt can wel bedienen / die door de Canones is verclaert onweerdich te zijne : ick bidde u/ wat souden sy antwoorden? Sy sullen my die ontijdighe ordeninghe Innocentij ende Bonifacij voortbrenghen / door de welcke de Monicken alsoo tot de eere ende macht des Priesterschaps wordē toegelaten/dat sy nochtans in hare Cloosters blijven. Maer wat reden is dit / dat een ongeleert ezel door een woordekē de gantsche outheyt verworpt / soo haest als hy den Roomschen stoel heeft inghenomen? Maer van dese sake sullen wy hier nae handelen. Dit sal ons nu genoech zijn/ dat het in de eerste kercke is voor eē groote ongheschicktheyt geacht geweest / dat een Monick soude een Priesterschap bedienen. Want Hieronymus versaeckt hem selven het ampt eens Priesters te doen/ als hy onder de Monicken leeft : ende houdt hem selven voor eenen uyt den volcke die van de Priesters geregeert wort. Maer op dat wy hen dit toe gheven : nochtans wat dienst doen sy? Sommige uyt de mendicāten ofte bedelmonicken/prediken: alle de andere Monicken singhen ofte mummelen hare missen in hare holen. Maer Christus en heeft niet ghewilt datmē soude daer toe Priesters maken/ noch de nature des diensts en cant ooc met lijden. Dewijle de Schrifteure betuycht opentlick/dat het eenen Priestere / dat is Ouderlinge toe comt/sijn eyghen Gemeynte te regeeren: ist niet een Godloose ontheyliginghe / datmen de heylighe insettinghe Gods tot een ander eynde verdraeyt/ja gantschelick verandert? Want als sy geordineert worden / soo wort hen namelick verboden te doen het gene dat God allen Priesteren beveelt. Want men singt hen dit liedekē/ Een Monick zy met sijn Clooster te vrede/ ende en vervoordere hem selven noch Sacramenten uyt te deelen / noch eenich ander ampt dat de Ghemeynte aen gaet / te bedienen. Laetse nu versaken / ist dat sy connen / dat het een openbaer bespottinghe Gods is / dat yemant Priester wordt / om hem selven van het waerachtighe ende oprechte ampt des Priesterdoms te onthouden : ende dat de ghene die den naem heeft / niet en mach de sake hebben/der welcker naem hy draecht.

Epist. 11. Lib. 3.

Vtvlucht.

1 Antwoort

2 Antwoort

Actor. 20, 28

3 Antwoort

Van de wereltlicke Priesters. 2. De Priesters/ waer van sommige zijn Beneficiarisen dat is besitters der beneficien sommighe gehuerde/ die de beneficien genieten zijn Bisschoppen/ Canonicken/ Capalanen/ Abten/ Prioren.

9 Nu come ick tot de wereltlicke Priesters/ † onder de welcke sommige zijn Beneficiarisen (ghelijck sy spreken) dat is / sy hebben Priesterdommen ende beneficien / uyt de welcke sy ghevoedt worden : ende sommighe arbeyden dagelicx in singhen ende Misse doen / ende leven uyt den loon daer door vercreghen. De beneficien hebben sorghe der zielen / gelijck Bisschopdommen ende Pastorien:ofte zijn renten ende besoldinghen der menschen die nae haren wellust leven/ de welcke met singen den cost ghecrijghen: ghelijck Canonickschappen / Prebenden / Personagen/Digniteyten eñ Capelrien/ etc. Hoewel als nu de dinghen opwaerts ende nederwaerts verkeert zijn/ soo worden Abdien ende Priorschappen / niet alleenlick den wereltlicken Priesteren/maer ooc(door een previlegie/ dat is door een ghemeyne ende alomme ghebruyckte ghewoonte)den jonghen kinderen ghegheven. Aengaende de huerlinghen die den daghelickschen cost soecken / wat souden die anders doen / dan dat sy doen? te weten/oneerlick ende schandelick hen selven tot vuyl ghewin verhueren / voornemelic in so groote menichte daer van de werelt nu vol is. Daeromme dewijle sy niet en dorven openbaerlick bedelen / ofte dencken dat sy dat doende/niet veel en souden vercrijgen/ so loopen sy omme gelijc verhongerde honden / ende door ontijdige aēligginge gelijc door bassen / trecken sy den menschen oock teghen haren wille af dat sy mogen in haren dorren buyck steken. Waert dat ic hier wilde verclaren wat grooter schande der Gemeynte het zy/dat de eere ende het ampt des Priesterdoms so verre vervallen is/daer en soude geen eynde wesen. Daerom en hebben de Lesers niet te verwachten / dat ick over dese schandelicke onweerdicheyt soo seer sal claghen/ als sy wel weerdich is. Ick segghe met corte woorden:* Ist dat het Priester-ampt is (gelijc het woort Gods gebiet / ende de oude Canones eyschen) de Gemeynte voeden/eñ het Geestelick rijcke Christi bedienen : alle sulcke Priesters die geen ander werc noch loon en hebben/ dan in de coopmanschap der Missen/en zijn niet alleenlic

De gehuerde.

Dese worden bestraft met Godts woort.
* 1. Cor. 4. 1

ledich

ledich in den dienst/maer en hebben ooc geen behoorlic ampt/dwelc sy mochten bedienen. Want hen en wort geen plaetse gegeven om het volck te leeren: ende sy en hebben geen volck om te regeeren. Int corte/sy en hebben niet anders dan een altaer om Christum daer op te offeren: het welcke niet en is Gode / maer den duyvelen offerhande doen/ ghelijck wy op een ander plaetse sullen sien.

Dat dese ghenieters der beneficien/die met ledige Priesterdommen gevoet worden/ gheenen dienst in der kercken en doen, sulcx woort bewesen.

10 Ick en roere hier niet de gebreken der persoonen / maer alleenlick dat inwendighe quaet dat in haer insettinghe ghewortelt is. Ick sal boven desen noch een dinck segghen / dwelck in hare ooren sal qualick luyden: maer dewijle het waerachtich is/soo moet ick 't seggen: te weten/ dat het selve is van den Canonicken / Dekens/ Capellanen/ Prevoosten/ ende alle de ghene die met ledighe beneficien ghevoedt worden. Want wat dienst connẽ sy der Gemeynte doen? Want de predikinghe des Godlicken woorts/ de sorge der regeeringe / ende de uytdeelinge der Sacramenten/hebben sy van hen geworpen / als packen die veel te swaer ende lastich waren. Wat hebben sy dan meer waer door sy mogẽ roemen hen selven waerachtighe Priesters te zijne? Te weten / sy hebben noch de sanck ende pomperie der ceremonien.

Tegensprekinghe.

Maer wat gaet dit de sake aen?

1 Antwoort

Ist dat sy de gewoonte ende het gebruyc voortbrengen/ ende dat dese wijse langen tijt geduert heeft: so stelle ic wederom de beschrijvinge Christi daer tegen/ in de welcke hy ons uytgedruckt heeft/welcke de waerachtige Priesters zijn/ende wat sy behooren te hebben die willen sulck schijnen.

2 Antwoort

Ist dat sy niet en connen soo hart een Wet verdraghen/ dat sy hen selven souden onder den regel Christi stellen/ so moeten sy te minsten lijden / dat dese sake door de autoriteyt der eerster Gemeynte/ghemiddelt worde. Maer het en sal hen niet bet gaen /ist dat sy door de oude Canones geoordeelt worden.

Canonicken. Hoedanige de Canonicken wesen moesten.

De ghene die tot Canonicken verandert zijn/die behoordẽ Ouderlingen te zijne/gelijc voortijden die waren/die met den Bisschop int gemeyn de Gemeynte regeerden/ ende sijne medegesellen waren in het Pastoors ampt. Die digniteyten der Capitulen (ghelijck syse noemen) en gaẽ de regeeringe der Gemeynte niet aen: veel min de Capelrien eñ andere dergelicke onnutte namen. Waer voor sullen wy dan alle sulcke achten? Voorwaer het woort Christi/ ende de onderhoudinge der ouder Ghemeynte / sluytse uyt van de eere des Priesterschaps.

De andere tegensprekinghe. Antwoort.

Sy willen nochtans Priesters zijn/ende geven hen selvẽ daer voor uyt. Maer men moet haer mom-aensichten aftrecken: ende alsoo sullen wy bevinden/ dat haer gantsche professie eñ orden seer vreemde eñ seer verre is van dat Priester-ampt/dwelck ons de Apostelen beschrijven/ eñ in de eerste Gemeynte geeyscht wert.

Besluyt: Dat dese besitters der beneficien niet en zijn Priesters ja veel eer Toovenaers.

Waerom dewijle alle sulcke ordenen met wat titulen sy ooch verciert worden/niet zijn/ ofte ymmers noch door de insettinge Gods/ noch door de oude onderhoudinge der Gemeynte bevesticht en zijn / soo en moeten sy geen plaetse hebben in de beschrijvinghe der Gheestelicker regeeringe/ de welcke is door den mont des Heeren geheylicht/ ende van de Gemeynte aenghenomen. Ofte(ist dat sy willen dat ick slechtelicker eñ claerlicker spreke) dewijle de Capellanen/Canonicken/Dekenen/Prevoosten/ende dergelicke ledige buycken / niet selfs den alderminsten vingher steken aen eenich deelken des diensts die nootsakelick vã de Priesters geeyscht wort/soo en ist niet verdragelic/dat sy die eere valschelic hen selven toeschrijvende/de heylige insettinge Christi breken.

Van de Papistische Bisschoppen ende Pastooren.

11 Nu zijn daer noch de Bisschoppen ende regeerders der Parochien / de welcke och of sy neerstichheyt deden om in haer ampt te blijven. Want wy souden hen gheerne toe laten dat sy een heylich eñ eerlic ampt hebbẽ/ waert dat sy't bedienden.

De Bisschoppen ende Regeerders der Parochien/ hare kercken verlatende / ende hare regeeringe wech worpende/ beroemen haer van eenen ydelen naem.

Maer dewijle sy de Gemeynten die hen bevolen zijn / verlatende ende de sorge daer van andere opleggende / willen Pastooren gheacht zijn/so doen sy even gelijck of het ampt des Pastoors ware/niet doen. Waert dat een woeckenaer die noyt eenen voet uyt der stadt en stelt/ seyde dat hy een Lantbouwer ofte Wijngardenier ware: ofte waert dat een krijchsman die altijts in den krijch ende leger geweest is/eñ noyt noch Richthuys noch boecken gesien en heeft/ hem selven uyt gave door eenen Wetgeleerden/ wie soude sulcke stinckende ydelheyt lijden? Maer dese doen noch ongeschicktelicker/ die willen oprechte Pastooren der Ghemeynte geacht ende ghenaemt zijn / ende en willen nochtans gheene Pastooren zijn. Want onder hoe vele is daer een / die selfs schijnt de regeeringhe sijnder Ghemeynte te bedienen? Vele zijn daer die haer leven lanck de renten der Gemeynten inslicken/ tot de welcke sy niet selfs eenmael en gaen om de selve te siẽ. Andere gaen alle jare eenmael/ofte senden haren ontfanger/op dat sy niet en verliesen van de huere. Als dese verderuinge begonde eerstmael in te connen / soo hebben de ghene die sulcke ledicheyt wilden gebruycken / hen selven door privilegien beholpen ende uytghevrocht. Maer nu sietmen selden yemant by sijn Ghemeynte woonen. Want sy achten de Gemeynten niet anders dan pacht-goeden/ in de welcke sy hare stedehouders stellen als pachters ofte ontfangers. Maer dit is selfs tegen het gevoelen der natuere/dat yemant zy een Pastoor ofte Herder eender kudde/daer van hy noyt eẽ schaep ghesien en heeft.

Dit zaet deses quaets is ten tijde van Gregorio geweest/ welcke de tuerlingen heftich ghestraft heeft. Hom. 17.

12 Het schijnt dat ten tijde Gregorij is sommich zaet deses quaets ghesien geweest/ soo dat de regeerders der Gemeynten begondẽ onachtsaem te zijne in het volck te leeren: want hy beclaecht dit swaerlick op sommighe plaetse. De werelt (seyt hy) is vol Priesters: ende nochtans en vintmen niet vele arbeyders in den oogst: want het Priesterlicke ampt nemen wy wel aen/maer wy en volbrengẽ het werc des diensts niet. Item dewijle de Priesters gheen liefde en hebben/so willen sy Heeren schijnen/ende en bekennen hen selvẽ niet vaders te zijne. De plaetse der vernederinge veranderen sy tot verheffinghe ende heerschappie. Item / Maer wat doen wy Pastooren / die wy den loon ontfanghen eñ geene wercklieden en zijn? Wy zijn tot dingen vervallen die ons niet aen en gaen: wy nemen een dinck aẽ/ende doen een ander. Wy verlaten den dienst der predikinge/ende soo verre ick sie/ wy worden Bisschoppen ghenaemt tot onse straffe / dewijle wy de naem der eere ende niet der cracht houden. Dewijle hy so groote scherpicheyt der woorden gebruyckt teghen de gene die alleenlick traghe/ ofte niet gedurich in haer ampt en waren / ick bidde u wat soude hy segghen / waert dat hy saghe dat byna niet een onder alle Bisschoppen / ofte ymmers seer weynige zijn/die eenmael in alle hare leven in den predickstoel comen/ende onder de andere Pastooren nauwe een van hondert? Want de sake is heden tot sulcke uytsinnicheyt gecomen/dat hy geacht wordt voor de weerdicheyt des Bisschops te cleyn te zijne / dat hy soude den volcke Gods woort verkondigen. * Ten tijt Bernardi/ was de sake noch wat voorder vervallen dan ten

* Ende heeft oock Bernardus in sinen tijt die bitterlick gescholden.

 tijde

tijde Gregorij: maer wy sien oock hoe bitterlick hy de gantsche orden beschelt / ende het is nochtans der waerheyt gelijck / dat sy doe niet weynich beter waren dan sy nu zijn.

Een seer groote beschrijvinge van de Papistische bedieninge.

13 Ist dat yemant dese gantsche regeeringhe die heden onder het Pausdom is / wil behoorlick aenmercken ende overlegghen / die sal bevinden datter gheen roofnest en is / waer in de roovers so vryelick met so ongebonden stoutichept regeeren. Voorwaer alle dinck is daer der insettinghe Christi so ongelijck / ja soo vreemde daer van / ende van de oude insettingen ende zedē der Gemeynte so wijt verandert / ende strijt so seer teghen de reden ende natuere / datmen Christo gheen meerder onrecht en can doen / dan als sy sulcke ongeschickte regeeringe met sijnen naem beschermen eñ bedecken. Sy seggen: Wy zijn de pilaren der Gemeynte / voorstanders ende voorgangers der Religie / stedehouders Christi / ende hoofden der gheloovighen: want de Apostolische macht is door successie ende navolginge op ons ghecomen. Met dese onnutte dinghen verheffen sy hen selven sonder ophouden / ghelijck of sy tot steenen ende blocken spraken. Maer so dickmael als sy hier op sullen roemen / sal ick wederom van hen vraghen / wat sy met de Apostelen ghemeyn hebben. Want wy en handelen hier niet van eenige erveliche eere / die oock sonde mogen den slapenden gegeven worden / maer wy handelen van het predick ampt / dwelck sy soo seer vlien. Desghelicx als wy seggen dat haer rijcke is des Antichrists tyrannie / soo segghen sy terstont daer teghen / dat het is de eerweerdighe Hierarchie die so dicmael van groote eñ heylige mannen ghepresen is. Maer dat is gelijck of de heylige Vaders de kerckeliche Hierarchie / ofte de geestelicke regeeringe / ghelijck hen die van de Apostelen aen overghegheven was / prijsende / van desen groven ongheschickten hoop die vol verwoestinge is / gedroomt hadden / in den welcken Bisschoppen ofte (ghelijck het ghemeynlick gheschiet) grove ezels zijn / die niet selfs de eerste ende gemeyne beginselen des geloofs en weten: ofte oock somtijts kinderen die noch versch van de voester-vrouwe comen: eñ ist dat daer eenich gheleerde zijn (de welcke men nochtans selden vint) die meynen dat een Bisschopdom niet anders en is dan een tijtel van pomperie ende grootschept: daer de regeerders niet meer en dencken van de kudde te weyden ende voeden / dan een schoenmaker van lant te bouwen: daer alle dingen zijn meer dan met Babilonische verwoestinghe verwerret / soo dat dier vaderlicker insettinge / niet selfs een litteecken meer ghesien en wort.

Besponttelicke voorwendinge deser valscher kercken-dienaren.

Antwoort.

Der selver tegenspreken.

Antwoort.

Het leven der Geestelicken staets onder het Pausdom.

14 Maer wat salt wesen ist dat wy comen haer leven te examineren? waer sal dat licht der werelt wesen / het welcke Christus in hen eyscht? waer sal de heylicheyt wesen / die als sout der aerde mochte wesen? † Daer en is hedē onder de menschē geen orden die schandelicker zy in overdaet / oneerbaerheyt / wellust / ende allerley ongheregeltheyt. Men vint in gheen ander orden soo bequame noch gheleerde de meesters aller valschept / bedroch / verraderie / ende onghetrouwicheyt / nerghens en vintmen soo groote behendicheyt / noch stoutichept om schade te doen. Ick verswijghe haer grootschept / hooveerdicheyt / rooverie / ende wreetheyt. ‡ Ic verswijge de onghebonden vryheyt ende stoutichept in alle de deelen haers levens: van de welcke te dragen de werelt soo seer vermoeyt is / dat het niet en is te vreesen dat ick sal schijnē de sake te groot te maken. Ick wil een dinck segghen / het welcke sy oock selve niet en sullen connen versaken. Te weten / dat onder de Bisschoppen byna niet een / eñ onder de Pastooren niet de hondertste en is / die niet en zy te verbannen / ofte ten minsten van sijnen dienst af te setten / waert datmen haer lven nae de oude Canones ordeelde. Het schijnt ongeloovelick dat ick segghe / soo seer is de oude regeeringhe vervallen / door de welcke ghebodden was / der Clercken leven neerstichlick te ondersoecken: maer het is gantschelick alsoo. Laetse nu gaen alle die onder de banier des Roomschen stoels strijden ende vechten / ende hem aenhangen / ende laetse van de Priesterliche orden roemē die by hen is. Het is voorwaer openbaer dat de orden die sy hebben / niet en is van Christo / noch van sijne Apostelen / noch van de Vaders / noch van de oude Gemeynte.

Matt.5.14

† Haer zeden zijn de schandelickste van allen.

‡ Ende men sal bykans geen vinden / die niet na der ouden reghels besluyt en behoort gebannen / ofte ten minsten van haer ampt afgestelt te worden.

15 Laet nu de Diaconen voortcomen / ende de seer heylige uytdeelinghe der goeden der kercken die sy gebruycken. † Hoewel sy en maken nu hare Diaconen gheensins daer toe: want hen en wort gheen dinck bevolen / anders dan dat sy aen den altaer dienen / het Euangelium lesen ofte singhen / ende ick en weet niet wat beuselingen meer doen. Van aelmoessen / van sorghe voor de armen / ende van den gantschen dienst welckē sy voortijden deden / en wort hen niet bevolen. Ick spreke van de insettinge: wāt ist dat wy aensien wat sy doen / so en hebben sy metter daet geenen dienst / maer alleenlick eenen graet tot het Priesterdom. De gene die der Diaconen plaetse hebben in de Misse / die gheven in een dinck eenen ydelen schijn der ouder gewoonte: Want sy ontfangen de offerhandē eer de consecratie geschiet. Het is een oudt ghebruyck ghewecst / dat de gheloovighe malcanderen cusseden / ende haer aelmoessen tot dē altaer brachtē / eer sy het Avontmael aten: alsoo gaven sy eerst door dat teecken / daer nae oock door haer weldaet / haer liefde te kennen. De Diaconus die de ontfanger der armen was / ontfinck het ghene dat daer gegeven wert / om uyt te deelen. Nu en comt uyt de aelmoessen niet meer tot de armen / dan of sy in de zee geworpen worden. Soo bespotten sy dan de Ghemeynte met dat leughenachtich Diaconschap. Voorwaer sy en hebben daer in niet dat met de insettinge der Apostelen / ofte met de onderhoudinghe der ouder Ghemeynte over een comt. De uytdeelinge der goeden hebben sy tot een ander eynde verkeert / ende hebbent alsoo geordineert / datmen gheen onordentlicker dinck en can dichten. Want gelijck de roovers dē roof onder malcanderen deylen als sy de reysende menschē vermoort hebbē: alsoo als dese het licht des Godlicken woorts hebben uytghebluscht / soo meynden sy (als de Gemeynte de kele afgesneden hebbende) dat gheen dinck dat tot eenich heylich ghebruyck ghegheven ende gheheylicht was / en mochte van haer rooven ende grijpen vry zijn. So hebben sy dā gedeylt / eñ een yegelic heeft tot hem ghetrocken soo veel als hy conde.

Van de Diaconen int Pausdom.

† Het Diakenschap is oec gantsch wech int Pausoom / al ist datse eenige schaduwe daer van hebben behouden.

Het oude gebruyck der kercken is van den Papistische Diakenen verdorven.

Hoe de Pausche Geestelickheyt de goeden der Gemeynte eñ der armen gherooft heeft.

** Een bequaem gelyckenisse.*

16 Ende alsoo is de oude gewoonte de welcke wy verclaert hebben / niet alleenlick verstoort ende verandert / maer oock gantschelic ommegheheert ende wech ghenomen. Het meeste deel hebben de Bisschoppen ende steetsche Priesters gherooft / de welcke door desen roof zijn rijcke ghewordcn / ende in en Canonicken verandert. Nochtans dat haer deelinghe niet en is sonder beroerten ende twist ghesciet / dat is daer uyt openbaer / dat sy tot op desen dach teghen malcanderen te rechte gaen. Hoe het zy / sy hebben hier door toe ghesien dat uyt alle het goet der Ghemeynte niet een mijte tot de armen en

De Bisschoppen ende Canonicken hebben de kerckelicke goederen / welcke van den rechten Diakenen eertijts bedient werden / onder haer genomen / den armen de selve ontrocken hebbende.

comt

comt den welcken het ten minstẽ half toe quam. Want de Canones schrijven by name het vierde deel den armen toe/ende een ander vierde deel schickten sy daerom den Bisschoppen toe / om dat sy 't souden tot gast-vryheyt en̄ andere weldaden gebruycken. Ick swijghe wat de Clercken behoorden met haer deel te doen / ende waer toe sy het moesten gebruycke: want het laetste vierde deel dwelc tot onderhoudinge der Tempelen ende huysen/ende tot andere oncosten verordent was/moeste in den noot den armen bereyt zijn/ dat is genoech bewesen. Ick bidde u/waert dat sy een glinsterken der vreese Gods in haer herte haddẽ/souden sy dese conscientie connen verdraghen/dat alle het gene daer door sy gevoedt ende ghecleet worden / uyt dieften / jae uyt kerckroof comt? Maer dewijle sy door Gods oordeel weynich geroert worden / so behoorden sy ymmers te dencken dat het menschen zijn die ghevoelen/reden ende verstant hebben/den welcken sy willen doen te verstaen/ dat sy soo schoone en̄ welgheschickte orden in haer Ghemeynte hebben / als sy pleghen te roemen. Laetse my met corte woordẽ antwoorden oft het Diaconschap zy een vryheyt tot stelen ende rooven. Ist dat sy dit versaken / so sullen sy oock moeten bekennen dat sy gheen Diaconschap meer en hebben: dewijle by hen de gantsche bedieninge der goeden der Gemeynte / is openbaerlick in de Godloose kerckroovinghe verandert.

Een Godslasterlicke tegenspreeckinge deser roovers.

17 Maer hier gebruycken sy een seer schoone verwe/ want sy segghen dat de weerdicheyt der Ghemeynte wort bequamelick onderhouden door dese grootheyt ende pomperie die sy ghebruycken / ende sy hebben sommighe onder hen die soo onbeschaemt zijn/ dat sy als de Conincklicke verchieringhe in de Priesterlicke orden ghesien wordt/ bestaen openbaerlick te roemen/dat sy eerst alsoo de Propheten volbrenghen/ met de welcke de oude Propheten de cierlickheyt des rijcx Christi beschreven hebbẽ. Sy seggen: God en heeft dit niet te vergheefs sijnder Gemeynte

Psal.72.10. beloeft: De Coningen sullẽ comen/en̄ sullẽ voor u aenschijn aenbidden / en̄ gaven tot u brengen.
Iesa.52.1. Staet op / staet op / o Sion / wordt met uwe
Esai.60.6. sterckheyt becleet / met de cleedinge uwer eerlic-
Matt.2.11 heyt. Sy sullen alle van Saba comen gout ende wierooch brenghende / ende den lof des Heeren vercondighende: Alle het vee van Cedar sal tot

1 Antwoort

u gebracht werden. Ist dat ick lange besich ben om dese ongheschickte onbeschaemtheyt te wederleggen / soo vreese ick dat ick sal selve ongheschickt schijnen. Daerom en wil ick niet lichtveerdichlick woorden te vergheefs quisten.

2 Antwoort Waer in dat de aengetogen getuygenissen verclaert worden.

Nochtans vraghe ick: Waert dat eenich Jode die ghetuygenissen misbruyckte / hoe souden syse wederleggen? Te wetẽ/sy souden sijn plompheyt berispen / om dat hy de dinghen die geestelick van het geestelicke rijcke Christi geseyt zijn/ tot het vleesch ende tot de werelt trocke. Want wy weten dat de Propheten onder het beelt der aertscher dingen / ons hebben de Hemelsche eerlickheyt Gods afghebeeldet / de welcke behoort in de Ghemeynte te schijnen. Want dese zegheninghen die door de woorden der Propheten uytghedruckt worden / en heeft de Ghemeynte noyt min gehadt dan ten tijde der Apostelen: en̄ nochtans bekent een yegelick dat de cracht des rijcx Gods doe alderseerst bloeyde. Wat beduydẽ dan de woorden der Propheten? Te weten/Dat al wat ergens dierbaer / hooghe ofte cierlick is/ moet den Heere onderworpẽ wordẽ. † Ende dat by name van de Coninghen ghesenyt wordt/ dat sy haer scepteren sullen Christo onderworpen/

† C[illegible]gen [illegible] aen- woorden.

ende hare croonen voor sijne voeten nederleg- Matt.2.11
ghen / ende haren rijckdom der Gemeynte hey- Apoc.4.10.
ligen/wanneer connen sy segghen dat het waer- Esai.60.3.
achtichlicker ende volcomelicker gheschiet is/ Apoc.21.24
dan doe Theodosius sijn purperen cleet ende Theodosius.
Keyserlicke verchieringhe verlatende / heeft hem selven als een uyt den volcke/ voor God ende de Gemeynte tot openbaer penitentie vernedert? Item als hy ende andere sijns gelijcke Vorstẽ/ haer neersticheyt ghedaen / ende sorghe ghedragen hebben/ om de suyver leere in de Gemeynte te houden / ende de rechtsinnighe Leeraers te beschermen ende onderhouden. Maer dat de Priesters doe gheenen overvloedighen rijckdom en hadden / dat machmen ghenoech verstaẽ uyt eẽ woort des Aquilejensen Conciliums/ in het welcke Ambrosius de overste was/te weten: dit/De armoede in de Priesters des Heeren is eerlick. De Bisschoppen hadden doe voorwaer eenich goet / waer door sy hadden mogen een sienlicke verchieringhe der Ghemeynte maken/hadden sy sulcx gheacht de rechte verchieringhe der Gemeynte te zijne. Maer dewijle sy wisten dat gheen dinck meer teghen het ampt der Pastooren is dan met der tafelen leckernie/ met der cleederen cierlickheyt / met menichte der dienstknechten/ ende met grootsche paleysen luchtich ende hoovaerdich te zijne: soo volchden sy de ootmoedicheyt/ maticheyt/jae de armoede selve die Christus onder sijne dienaren gheheylicht hadde.

Ambrosius woort/ dwelck bestraft de raserie van de Papistische roovers.

18 Maer op dat wy 't hier niet te lanc en maken / soo laet ons wederom in een corte somma versamelen hoe verre de uytdeelinghe / ofte verquistinge der goeden der Ghemeynte nu zy van dat waerachtich Diaconschap / dwelck ons is door Gods woort bevolen / en̄ van de oude Gemeynte onderhouden. Ic segge dat het verkeerdelick gebruyckt wort dat tot verchieringhe der Tempelẽ gebruyckt wort/ten zy dat het geschie in sulcker mate als de natuere des Godlicken diensts eyscht/ende de Apostelẽ ende andere heylige Vaders met leere ende exempelen verordent

Een ander tegenspreeckinge der selver/van der Tempelen cieraet. Actor.6.3. Hoe het goet der Gemeynte in het Pausdom gebruyckt ende uytgedeelt wort.

hebben. Maer waer wordt heden yet sulcx in de 1.
Tempelen ghesien? Het wort al verworpen/ 2.
niet alleenlick dat nae de oude soberheyt / maer oock na eenighe eerlicke majesteyt geschickt is. Geẽ dinck en is behagelic anders dan dat over-
daet en̄ verdorvẽtheyt des tijts bewijst. Hierentusschen zijn sy soo verre van eenige behoorlicke sorge voor de levendige Tempelen/dat sy liever souden menich duysent armen laten door honger verderven/dan den alderminsten kelck/ ofte 3.
een seer cleyn vaetken breken om haer armoede 4.
te onderhoudẽ. Op dat ick niet swaers en segge uyt my selven/so wilde ick alleenlic dat de Godsalige Lesers bedachtẽ/waert dat nu de bovenghemelde Exuperius Bisschop van Tholosa/ ofte Acatius / ofte Ambrosius/ofte yemāt diergelijcke van de dooden op stonde/ wat soudẽ die seggẽ. Voorwaer sy en souden niet prijsen dat in so grootẽ noot der armẽ het goedt der Gemeynte als overvloedich / tot andere dingen gebruyckt wort. Op dat ick swijge dat dese dingẽ daer aen het gehangen wort (of daer schoon geene armen en waren) menichsins schadelick is/ende gheensins voorderlick. Maer ick late de menschen varen. Dese goeden zijn Christo gegeven en̄ gehey-
licht: so moetmense dan na Christi wille en̄ goet- 5.
duncken uytdeele. Sy sullen te vergeefs dat deel Christo ter rekenschap brengen/ dwelck sy buy-
ten sijn bevel uytgequist hebben. Hoewel om de 6.
waerheyt te seggen / daer en wort niet veel van de ordentlicke renten der Ghemeynte / tot sulc-

ke oncosten / te weten/ tot vaten ende cleederen des Tempels ghebruyckt. Want daer en zijn geen soo rijcke Bisschopdommen / noch so vette Abdien / noch eyndelick soo vele noch so groote beneficien / die ghenoech zijn om de gulsicheyt der Priesteren te vullen. Daerom dewijle sy hen selven willen sparen / soo beweghen sy het volck door superstitie / dat sy het ghene dat sy behoorden den armen te deelen / nu gheven om Tempelen te maken/om Beelden op te richten/ om vaten eñ juweelen te coopen / ende om dierbare cleedinghe te gerijgen. Dit is de stroomwal waer door alle de daghelicksche aelmoessen verslonden worden.

De laetste antwoort/ welcke betoont/ dat de Diaconije der kerckelicker goederen gantschelic is omghekeert gheweest van desen onreynen roovers/ die hare buyck gedient hebben. Tit. 1. 7.

19 Aengaende de rente die sy uyt de ackers eñ besittingen ontfangen / wat sal ick anders seggen/dan dat ick nu geseyt hebbe / ende dat voor oogen is? Wy sien met wat ghetrouwicheyt de gene die Bisschoppen eñ Abten genaemt worden/het meeste deel der goeden der Ghemeynte bedeelen. Wat uytsinnicheyt ist onder hen Christelicke orden te soecken? Behoorden sy met menichte der dienstknechten / cierlickheyt der huysen / costelickheyt der kleederen ende spijsen / de wellusten der Vorsten na te volghen / daer haer leven behoorde een sonderlick exemplaer der soberheyt/maticheyt/ende ootmoedicheyt te zijne? Boven desen/den genē dien door het eeuwige eñ onveranderlicke woort Gods verbiet vuyl ghewin te soecken/ ende ghebiet met slechten cost te vreden te zijne/betaemt het seer qualick/ende is verre van haer ampt / dat sy niet alleenlick dorpen ende sloten en gheerijghen / maer oock seer groote heerlickheden ende Vorstendommen in nemen / ende ten eynde oock selfs Rijcken besitten? Of sy schoon Gods woort versmaden/wat sullen sy nochtans antwoorden op de oude regulē ende ordinantien der Concilien/in de welcke geboden wort / dat de Bisschop sal sijn huysken niet verre van de Gemeynte / ende oncostelicke tafel ende huysraet hebben? Wat sullen sy antwoorden op dien lof / daer mede het Aquileiensche Concilium seyt/dat de armoede eerlick is in de Priesters des Heeren? Want het gene dat Hieronymus schrijft tot Nepotianum / dat de arme ende vreemdelingen behooren sijn tafel te kennen/ ende Christus met hen: dat sullen sy verworpen / als een dinck dat veel te swaer is. Maer dat hy terstont daer nae seyt/dat sullen sy hen schamen te versaken / te weten / dat het de eere eens Bisschops is/ dat hy den armen voorsiet/ende dat het aller Priesteren schande is/dat sy eyghenen rijckdom soecken. Dit en connen sy nochtans niet aen nemen sonder hen allen met schande te laden. Maer het en is niet noodich dat ickse hier met harde woorden vervolghe/ dewijle ick niet anders en hebbe ghewilt / dan bewijsen dat de oprechte orden der Diaconschaps/ is over langen tijt van hen wech ghenomen:op dat sy niet meer op desen tijtel en roemen om haer Gemeynte te prijsen. Ende ick meyne dat ick dit genoech ghedaen hebbe.

Concil. Carthi. 4. cap. 14. & 15.

De somma ende het eenich ooghemerck deses handels van de Diakenschap.

Het vj. Capittel.

Van de hoocheyt des Roomschen stoels.

Corte sommarische verhalinge des vierden ende vijfden Capittels.

DUs langhe hebben wy de ordenen der Gemeynte verhaelt die in de regeeringhe der ouder Ghemeynte ghewe est waren: maer daer nae niet ter tijt verdorven /ende ten eynde meer ende meer gheschent zijn / ende nu in de Pauselicke ghemeynte den naem alleenlick behouden/ maer in der waerheyt niet anders en zijn dan momaensichten : om dat de Godsalighe Leser soude uyt de vergheliјckinghe mogen oordeelen/ wat Ghemeynte de Roomsche hebben / om der welcker wille sy ons met scheuringhe beschuldighen / om dat wy van hen afghewe ken zijn. Maer het hooft der gantscher orden / dat is/ de hoocheyt des Roomschen stoels / waer uyt sy willen bewijsen / dat de algemeyn Ghemeynte by hem alleen is/daer van en hebbe ick niet ghesproken:want het en heeft sijnen oorspronck niet uyt de insettinge Christi/ noch uyt het ghebruyck der ouder Gemeynte ghelijck de andere boven-verhaelde deelen : de welcke wy hebben bewesen van outs gewe est te zijne/ende metter tijt gantschelick verandert/ jae gantschelick een nieuwe forme aengedaen te hebben. Ende nochtans arbeyden sy om der Werelt te doen verstaen/dat de voorneemste/ ende byna de eenighe bant der eenicheyt der Gemeynte is/dat wy by den Roomschen stoel blijven/ende in sijn gehoorsaemheyt volherden. Dit is/ segge ick/ het fondament daer op sy voornemelick steunen / als sy willen ons de Gemeynte benemen / ende hen selven toeschrijven/te weten/dat sy het hooft behouden aen het welcke de eenheyt der Gemeynte hangt / ende sonder het welcke sy moet scheuren ende breken. Want alsoo achten sy dat de Ghemeynte is een gebroken ende gecrenckt lichaem/ ten zy dat sy den Roomschen stoele als haren hoofde zy onderworpen. Daerom als sy van haer Hierarchie handelen / so is dit altijts haer begin/dat de Roomsche Paus/als de stedehouder Christi (die het hooft der Gemeynte is) in de plaetse Christi over de algemeyn Gemeynte gestelt is : ende dat de Gemeynte niet anders wel ghestelt en is / ten zy dat de Roomsche stoel hoocheyt hebbe boven alle de andere. Daerom moeten wy oock verclaren hoedanich dit zy/ op dat wy gheen dinck voorby en gaen / dat tot de behoorlicke regeeringhe der Ghemeynte dient.

Waerom dat geen mentie gedaen is in de voorgaende Capittels van de hoocheyt in der kercken.

De welcke nochtans de Papisten seggen den bant der kerckelicker eenicheyt te zijn.

Ende van desen gront regel (handelende van hare opperste regeringhe in der kercken) nemen sy haer beginsel.

2 Soo laet dan dit den gront ende de somma deser handelinghe zijn / te weten / of het tot de waerachtige Hierarchie (gelijck zy die noemen) ofte regeeringe der Gemeynte/noodich zy eenen stoel te hebben onder de andere die in weerdicheyt ende macht uyt neme / op dat hy het hooft des gantschen lichaems zy. Maer wy doen der Ghemeynte veel te groot onrecht / ist dat wy haer desen noot opleggen sonder Gods woort. Daerom ist dat onse tegenstrijders willen overtuyghen dat sy begeeren/ soo moeten sy eerst bewijsen dat sulcke regeeringhe van Christo ingestelt is. Om dit te bewijsen/ brenghen sy uyt de Wet voor het opperste Priesterdom / Item het opperste oordeel dwelck God te Jerusalem ingestelt heeft. Maer dit is licht te wederleggen/ ende dat menichsins / ist dat hen een wederlegginge niet genoech en is. Ten eersten/of schoon een dinck is onder een volck nut gewe est / daerom en wortmen door gheen reden bedwonghen dat selve tot over de gantsche werelt te strecken. Ja daer is een groot onderscheyt tusschen een volck/ende de gantsche werelt. Dewijle de Joden voortijden waren op alle zijden van de afgoden-dienaren ommeringt/ so heeft God (om dat sy niet en souden door verscheyden Religie gescheyden wordē) dē stoel sijns diensts int middē des lants gestelt/daer heeft hy eenē Oversten ofte voorstander gestelt / op den welcken sy alle soudē sien/op dat sy also mochten te bet in eenicheyt behouden worden. Maer als nu de waerachtige Religie is over de gantsche werelt verbreyt/ wie en siet niet dat het gantschelic ongeschict is/dat over de regeeringe vā Oostē tot dē Westē/eē mēsch gestelt wort? Want dat is even

De somma deser handelinge. Of de hoocheyt noodich zy tot de regeeringhe der kercke.

De teghenstrijders segghen ja/ en willen dat bewijsen uyt de aenmerckinge van het opperste Priesterdom.

1 Antwoort daer in de oorsaken ontdeckt worden van dese instellinge onder de Wet.

ii.

gelijck/

gelijck/ of yemant wilde dat de gantsche werelt moeste vā eenē Stadthouder geregeert wordē/ om dat eē landouwe ofte heerlickheyt niet meer dā eenē Stadhouder en heeft. Maer daer is oock noch een ander reden/ waerom dat niet en moet tot een exempel ghetrocken worden om nae te volghen. Een yegelick weet wel ‡ dat de opperste Priester is een voorbeelt Christi gheweest. Maer nu als het Priesterdom verandert is/ moet oock dat recht verandert worden. Maer tot wien ist verandert? Niet voorwaer tot den Paus (ghelijck hy onbeschaemdelick derf roemen / als hy dese plaetse tot hem treckt) maer tot Christum/ de welcke dese eere gheenen anderen over en gheeft / ghelijck hy dat ampt alleen sonder stedehouder ofte naecomer bedient. Want dat Priesterdom en is niet alleenlick in de leere gelegen/maer oock in de versoeninge die hy door syn doot volbracht heeft / ende in de voorbiddinghe die hy noch by den Vader doet.

2 Antwoort Daer in bewesen wort/ dat het opperste Priesterdom niet en can getrocken worden tot den Paus van Roomen.

‡ Heb.7.12.

1.Joan.2.1. 1.Tim.2.5. Heb.7.24.

3 Soo en moeten sy dan ons niet met een euwighe Wet binden aen dat exempel d'welck (gelijck wy sien) tijdelic gheweest is. In het nieuwe Testament en hebben sy niet daer mede sy haer gevoelen mochten bevestigē/anders dan dat tot eenen Apostel geseyt is:* Ghy zijt Petrus/ende op desen steen sal ick mijn Ghemeynte timmeren. Item/ † Petre hebt ghy my lief? soo weyt mijne schapen. Maer ist dat sy dese bevestingen willen crachtich maken / soo moeten sy eerst bewijsen dat Christus den ghenen dien hy ghebiet syne schapen te weyden / oock den selven heeft macht over alle Ghemeynten ghegheven: ende dat binden ende ontbindē niet anders en is/dan de gantsche werelt regeeren. Maer Petrus vermaent alle andere Ouderlingen/ dat sy de Ghemeynte voedē/gelijck hen bevolen was. Hier uyt machmen verstaen dat Christus door die woorden niet meer Petro gheboden en heeft/dan den anderen: ofte dat Petrus syn recht dat hy ontfanghen hadde / heeft den anderen gemeyn ghemaeckt. Maer op dat wy niet te vergheefs en kyven / wy hebben op een ander plaetse uyt den mont Christi een claer uytlegginghe / wat binden ende ontbinden zy: te weten / de sonde houden en vergheven. De wijse van binden ende ontbinden / leert de gantsche Schriftuere alomme / ende voornemelick verclaertse Paulus seer wel/als hy seyt/ dat de Dienaren des Euangelij bevel hebben om de menschen Gode te versoenen / ende dat sy oock mede macht hebben wrake te doen over de ghene die dese weldaet verworpen.

Bewijs-redenen tot beschermingen van den Roomschen stoel/genomen uyt den nieuwen Testamente.

* Matt.16.18.

† Joan.21.15.

1 Antwoort int gemeyn.

1.Pet.5.2.

1 Antwoort

Joan.20.23

2.Cor.5.18. ende 10.16.

4 Hoe schandelick sy dese plaetsen verdraeyen/ in de welcke van binden ende ontbinden gemelt wort/dat hebbe ick voven gheroert/ ende sal het weynich hier na moeten breeder verclaren. Nu moeten wy alleenlick aenmercken wat sy uyt de antwoorde Christi tot Petrum willen bewijsen. Hy heeft hem de sleutelen des rijcx der Hemelen belooft: Hy heeft geseyt * dat het soude in den Hemel ghebonden wesen / al wat hy soude op der aerde binden. Ist dat wy in het woort Sleutelen/ende in de wijse van bindē eens zijn/ soo sal de twist terstont een eynde hebben. Want de Paus sal den last die den Apostelen bevolen is/gheerne laten varen / welcke last vol arbeyts ende swaricheyts zijnde/hen soude van alle syne wellusten sonder ghewin berooven. Dewijle de Hemelen ons geopent worden door de leere des Euangelij / soo wort sy seer wel met den naem der sleutelen verciert. Ende de menschē en worden op gheen ander wijse ghebonden ende ontbonden / dan als het geloove de sommige Gode versoent / ende de sommighe door haer ongeloovicheyt verdoemt worden. Waert dat de Paus hem selven niet meer rechts aen en name / so en soude (gelijck ick meyne) niemant hem benijden noch teghen hem strijden. Maer dewijle dese successie ende navolginghe grooten arbeyt ende gheen ghewin mede brengt / soo en behaecht sy den Paus niet: soo comt nu hier uyt het begin des gekijfs / te weten / wat Christus Petro belooft heeft. Ick verstae uyt de sake/dat daer niet anders beteeckent en wort/ dan de weerdicheyt des Apostolischen dienst / welcke weerdicheyt niet en can van den last verscheyden worden. Want ist dat dese beschrijvinghe / de welcke ick ghestelt hebbe / wort aenghenomen (de welcke niet en can sonder groote onbeschaemtheyt verworpen worden) soo en wort door die woorden gheen dinck Petro ghegheven / dat niet en zy oock synen medeghesellen ghemeyn gheweest: Want anders en soude niet alleenlic den persoonen onrecht gedaen worden / maer de majesteyt der leere soude oock vercort ende verCrenckt zijn. Sy roepen hier teghen: maer ick bidde u/ wat voordeel ist dat sy haer schip aen dese steenrotse stooten? Want sy en sullen nemmermeer connen maken dat de macht om te binden ende ontbinden niet en zy allen den Apostelen ghegeven/gelijc hen allen de vercondinge des Euangeliums bevolen is. Sy segghen: Christus heeft Petrum tot eenen oversten der gantscher Gemeynte gestelt/als hy hem beloofde de sleutelen te gheven. Maer dat hy doe Petro beloofde/ dat gheeft hy op een ander plaetse allen den anderen int ghemeyn. Ist dat het selve recht dat Petro belooft was/hen allen ghegheven is/ waer in sal hy boven syne medeghesellen wesen? Sy seggen daer in/dat hy't met den anderen int ghemeyn / ende oock alleen op hem selven ontfanghen heeft / het welcke den anderen niet ghegeven en is/anders dan int ghemeyn. Maer of ick hier met Cypriano eñ Augustino antwoorde / dat Christus dat niet ghedaen en heeft om dat hy den eenen mensche soude bovē den anderē verheffen/ maer om dat hy de eenheyt der Ghemeynte soude alsoo aenprijsen. Want alsoo spreeckt Cyprianus: De Heere heeft alleen den Discipulen in de persoon eens menschen/de sleutelen ghegheven/ om hare aller eenheyt te beteeckenē: want de andere waren dat Petrus was: sy hadden gelijcke eere ende macht: maer Christus begint van eenen mensche om te bewijsen dat de Ghemeynte een is. Ende Augustinus seyt: Waert dat Petrus niet de Ghemeynte en beduyde / soo en soude de Heere niet tot hem segghen: Ick sal u de sleutelen gheven. Want ist dat dit tot Petro alleen geseyt is / soo en heeft de Ghemeynte de sleutelen niet: ende ist datse de Ghemeynte heeft/soo heeft Petrus/doe hy de sleutelē ontfinck/ de gantsche Gemeynte beteeckent. Eñ op een ander plaetse: Doe sy alle ghevraecht waren/heeft Petrus alleen gheantwoort: Ghy zijt Christus/ende hem wert ghesyt: Ick sal u de sleutelen geven/ghelijck of hy de macht om te binden ende ontbinden alleen ontfangen hadde: daer hy alleen voor allen dat gheantwoort heeft / ende dit met hen allen/als den persoon der eenheyt dragende/ontfangen heeft. Hy alleen is voor allen genaemt/ om dat in hem alleen eenheyt is.

3 Antwoort Daer mede het fondament daer op sy haer meest verlaten/ door een waerachtige eñ rechtmatighe uytlegginge der beloofte Christi van de sleutelen/ wort omgestooten.

* Matt.16.19.

Welcke sleutelen den anderen Apostelen soo wel als Petro belooft ende ghegeven zyn.

Haer 2. bewijs-reden

Matt.18.29.

Joan.20.23

Haer 3. bewijs-reden

Antwoort/ waer in uyt de woorden Cypriani ende Augustini de voorgaende uytlegginge bevesticht wort.

De simplic. Prælat.

Homil. in Ioan. 50.

Homil. 11. Repet. Hom. 124.

5 Maer sy seggen dat die woorden: Ghy zijt Petrus/ende op dese steenrotse sal ick mijn Gemeynte timmeren / en worden nergens tot niemant anders dan tot Petrum gesproken. Maer wat spreeckt Christus van Petro / anders dan dat Paulus ende Petrus selve van alle Christe-

Antwoort. Haer 4. bewys.

Matt.16.18.

Antwoort.

Ephes. 2.20 nen spreken. Want Paulus seyt dat Christus de uyterste hoecksteen is/ op den welcken sy getimmert worden / die tot eenen heyligen Tempel des Heeren opwassen.
1.Pet.2.5. Ende Petrus ghebiet ons levendige steenen te zijne/op dat wy op dien uytvercoren ende dierbaren steen ghefondeert zijnde/door dese tsamenbindinghe ende tsamenvoeginghe met onsen God/ende met malcanderen vereenighen.

Inrede.

Sy segghen: Petrus is boven de andere ghewеest / dewijle hy sonderlick den naem heeft.

1 Antwoort Waer in het toegelaten woort.

Ick late gheerne dese eere Petro toe dat hy in de timmeringe der Ghemeynte onder de eerste ghestelt worde / ofte (ist dat sy dit oock liever hebben) dat hy de eerste zy aller gheloovighen : maer ick en sal niet toe laten / dat sy hier uyt besluyten/ dat hy overhant ende heerschappie over de andere heeft. Want wat wijse van besluyten is dat? Hy gaet de andere te boven in yverichheyt/ leere ende stantvasticheyt : ergo, hy heeft macht over hen. Alsoo mochte men met
Ioan. 1.40. ende 41.
beteren schijn besluyten/dat Andreas bovē Petrum is in de orden/om dat hy eer was dan Petrus/eñ heeft Petrum tot Christum gebracht. Maer ick late dit varen:ick late toe dat Petrus voren gae : maer daer is groot onderschevt tusschen de eere/ waer door yemant voor de andere gaet / ende de macht waer door yemant over de andere gestelt is.

2 Antwoort Waer in een onderscheyt ghemaeckt wort tusschen de ordre ende de macht.

Wy sien dat de Apostelen byna altijts Petro dit toeghegheven hebben / dat hy in de vergaderinge ghesproken/ ende hen eenichsins voor ghegaen heeft/ de saken voorstellende/ vermanende eñ bewegende: maer van de macht en lesen wy gantschelick niet.

Haer 5. bewys : Op Petrus is de kercke gegront: overmits datter ghesevt wort/ Op desen steen sal ick de kercke bouwen.

6 Hoewel wy en zijn noch tot de handelinghe niet ghecomen / maer ick wil nu alleenlick bewijsen / dat sy veel te lichtveerdichlic besluyten/ als sy uyt den eenighen naem Petri/ willen een heerschappie over de gantsche Ghemeynte oprichten. Want de oude beuselen / met de welcke sy in het begin hebben ghesocht het volck te bedriegen/ en zijn niet weerdich verhaelt/ veel min wederleyt te worden: te weten/dat de Gemeynte is in Petro ghefondeert / om dat tot Petrum ghesevt is: Op dese steenrotze sal ick mijn Ghemeynte timmeren. Sy segghen / sommige oude

Antwoort: Waer in den sin der woorden ghеopent wort.

Leeraers hebben dat alsoo uytghelevt. Maer dewijle de gantsche Schriftuere daer teghen is/ wat wort haer autoriteyt teghen God ghestelt? Jae wat strijden wy van den sin der woorden/ ghelijck of hy duyster ofte twijfelachtich ware/ daer niet claerders noch sekerders en can ghesproken worden? Petrus heeft uyt sijnen ende sijnder broederen naem beleden/dat Christus is
Matt. 16. 16.
de Sone Gods. Op dese steenrotze timmert Christus sijn Ghemeynte : om dat dit (ghelijck
1.Cor. 3.11.
Paulus seyt) het eenighe fondament is/ buyten het welcke gheen ander fondament en can ghelevt worden. Ende ick en verworpe daerom de autoriteyt der Vaderen niet / om dat ick gheene ghetuygheníssen uyt hen en hebbe om te bewijsen dat ick segge/ ist dat ickse wil voortbrengen: maer ghelijck ick ghesevt hebbe / ick en wil niet te vergeefs moeyelick zijn van soo claer een sake krijvende: voornemelick dewijle sy van andere is over langhen tijt neerstichlick ghenoech gehandelt ende verclaert.

* Bevestinge deser antwoort met vele getuygenissen der Schrifturen/ welcke ons overtuygen dat Petrus den anderen Apostelen is gelijck/ ende haer medehulper gheweest/ende geenen Heere.

7 *Hoewel niemāt en can in der waerheyt dese sake beter verclaren / dan de Schriftuere selve/ ist dat wy alle de plaetsen by een brengen/ in de welcke sy leert wat ampt ende macht Petrus onder de Apostelen ghehadt heeft / hoe hy hem ghedraghen heeft / ende oock hoe hy van hen is gheacht gheweest. Doorloopt al wat daer ghеschreven is/ ghy en sult niet anders vinden dan dat hy is een onder de twaelve/ende even gelijck als de andere/ende haer medeghеselle/maer niet haer Heere geweest. Als daer yet te doen is/soo stelt hy wel dat voor in den raet/ende vermaent watmen behoort te doen : maer hy hoort oock Actor. 15.5.
de andere/ende en geeft hen niet alleenlick plaetse om haer ghevoelen te seggen/ maer laetse oordeelen ende ordineren na haer ghevoelen : ende als sy yet verordent hebben / soo volcht hy dat selve/ende is gehoorsaem. Als hy tot Pastooren 1.Pet.5.1.
schrijft / soo en ghebiet hy niet als heerschappie hebbende: maer noemtse sijne medegesellen/ende vermaentse vriendelick eñ lieflick / ghelijck men met sijns ghelijcken pleecht te handelen. Ende als hy beschuldicht wort dat hy is tot de Heydenen ghegaen/ende hoewel dat t'onrechte ghеschiet/so antwoort hy nochtans/ ende ontschuldicht hem selven. Als sijne medeghesellen hem Actor. 8.14.
bevelen met Joanne in Samariam te gaen / so en weygert hy sulcx niet. Als de Apostelen hem senden/soo gheven sy daer mede te kennen / dat sy hem niet houden voor haren Oversten: ende als hy daer in gehoorsaem is/ende de bootschap aenneemt die sy hem bevelen / so bekent hy daer mede hem selven haer medeghеselle te zijn/ ende niet heerschappie over hen te hebben. Ende of schoon niet van dese dinghen beschreven en waren/so soude nochtans de eenige Sendtbrief tot de Galaten ons lichtelick alle twijfelinghe be- Gal. 1.18.
nemen/waer in Paulus in twee Capittelen by- ende 2.8.
nae niet anders en doet dan dat hy bewijst hem selven in de eere des Apostelschaps Petro gelijck te zijne. Hierom verhaelt hy dat hy is tot Petrum ghecomen/ niet om sijn onderdanicheyt te wijsen / maer alleenlick om de eendrachticheyt der leere allen menschen te betuyghen. Hy en verhaelt ooc niet dat Petrus yet sulcx van hem gheeyscht heeft / maer dat Petrus hem heeft de rechter hant ghegheven tot een teecken des geselschaps/om dat sy souden int ghemeyn in den wijngaert des Heeren arbeyden. Hy betuycht dat hem gheen minder ghenade ghegeven en is onder de Heydenen/dan Petro onder de Joden. Ende ten laetsten / dat Petrus doe hy niet ghetrouwelick en handelde / is van hem ghestraft ende vermaent/ende ghehoorsaem geweest. Alle dese dingen bewijsen claerlick dat Paulus ende Petrus gelijck warē/ ofte ymmers dat Petrus niet meer machts ghehadt en heeft over de andere/dan sy over hem hadden. Ende dit handelt Paulus met voorghenomen raet / om dat niemant en soude in het Apostelschap Petrum ofte Joannem/ boven hem stellen / de welcke medeghesellen ende niet Heeren waren.

Ende hoewel hy den anderen Apostelen in eenige eere te boven gegaen heeft / so en helpt dat nochtans geensins tot des Roomschen Paus hoochste regeeringe over alle Kercken ende Herders der gantscher werelt.

8 Maer op dat ick hen van Petro toelate dat sy begheeren/ te weten / dat hy zy de overste der Apostelen gheweest/ ende hen in weerdicheyt sy te boven gegaen: so en hebben sy nachtans geen oorsake om uyt een eenich exempel eenen algemeynen reghel te maken/ ende van het gene dat eenmael ghеschiet is/ een eeuwighe Wet te maken/daer nochtans de sake anders eyscht. Daer was een de opperste onder de Apstelē: te weten/ dat was om dat sy een cleyn ghetal waren. Ist dat een heeft over twaelve ghestelt gheweest/sal daer uyt volgen dat een moet over hondertduysent menschen ghestelt worden? Ist dat twael mannen hebben eenen onder hen ghehadt diese alle regeerde/dat en is geen wonder. Want dat lijdt de naturere /, dat eyscht der menschen aert/ dat in alle vergaderinghe/hoewel sy alle gelijcke macht hebben/nochtans een zy als de regeerder ende matiger/ op den welckē alle de andere sien. Daer en is gheen Hof sonder President / noch

gheen

ghen Richtshuys sonder Burgermeester / noch gheen Collegie sonder Prevoost / noch gheen gheselschap sonder Overste. Alsoo en soude het oock geen wonder noch ongeschickt zijn / waert dat wy beleden dat de Apostelē sulcke hooghept Petro toeghelaten hebben. Maer het ghene dat onder weynige nut is / dat en moet men niet terstont tot de gantsche werelt treckē / om de welcke te regeeren / een mensche alleen genoechsaem is. Maer dit (segghen sy) heeft alsoo wel plaetse in het gantsche lichaem der naturere / als in een yeghelick deel / te weten / dat daer een opperste Hooft zy over al. Ende hier van nemen sy een bewijs uyt de Byen ende Cranen / de welcke altijts niet vele / maer alleenlick eenen leydsman verkiesen. Ick en verworpe voorwaer de exempelen niet die sy voortbrenghen : maer comen oock de byen uyt de gantsche Werelt over hoop om eenen Coninck te verkiesen? neen: maer een yeghelick Coninck is met sijnen Bykorf te vreden. Also oock onder de Cranen heeft een yeghelicke bende haren eyghenen Koninck. Wat connen sy hier uyt anders bewijsen / dan dat een yeghelicke Ghemeynte behoort haren Bisschop te hebben. Daer na wijsen sy ons tot behoorlicke exempelen : sy brenghen de woorden Homeri voort / daer hy seyt : dat het niet goet en is dat vele het regiment ofte de heerschappie hebben / ende dierghelijcke sententien / die by de Heydensche Schrijvers tot prijs des eenhoofdigen rijcx ghelesen worden. Maer hier op is goet te antwoorden / want Vlysses by Homerum ende oock andere / en prijsen niet also een eenhoofdich rijcke ghelijck of een behoorde de gantsche werelt te regeeren / maer sy willen te kennen gheven dat een rijcke gheen twee Coninghen en lijdt : ende dat een Vorst gheenen medegheselle in sijn heerschappie en lijdt.

Maer 6. bewijs-reden genomen van een ghelijckenisse ofte exempel.

Antwoort / waermede dat exempel des Roomschen Paus bequamelick omgedraeyt woort.

Maer 7. bewijs genomen van burgerlicke exempelen.

1 Antwoort

9 Maer laet alsoo goet ende nut zijn / dat de gantsche werelt onder eē eenhoofdich rijcke vervaet zy / het welcke nochtans seer ongheschickt is : maer laet het alsoo zijn / ghelijck sy willen: daerom en sal ick nochtans niet toe laten / dat dit selve goet zy in de regeeringe der Gemeynte. Want de Ghemeynte heeft Christum voor haer eenighe Hooft / onder wiens heerschappie wy alle aen malcanderen gevoecht zijn na de orden eñ forme der politie die hy selve verordent heeft. Daerom doen sy Christo groot onrecht / als sy willen eenen mensche over de gantsche Ghemeynte stellen / om dat sy niet en can sonder Hooft zijn. Want Christus is het hooft / waer uyt het gantsche lichaem te samen ghevoecht / ende te samen ghebonden / door alle de toeghevoechde leden / uyt de werckinghe eens yegelicken lidts sijnē wasdom neemt. Hier siet ghy hoe dat Paulus alle menschen sonder uytnemen stelde in het lichaem / maer dē naem ende de eere des hoofts Christo alleen gheeft. Ghy siet hoe hy eenen yegelicken lede een seker mate ende bepaelden dienst toeschrijft / op dat de volmaecktheyt der ghenade / ende de opperste macht der regeeringhe / by Christum alleen blijve. Het en is my niet verborghen wat uytvlucht sy pleghen te nemen / als dese dinghen hen teghengheworpen worden: te weten / sy segghen dat Christus wort eyghentlick ghenaemt het eenighe hooft der Ghemeynte / om dat hy alleen door sijn eyghen autoriteyt ende door sijnen eygenen naem regneert : maer dat hier door niet verhindert en is dat onder hem zy een dienstlick Hooft / gelijck sy spreken / om sijne sake te bedienen / ende sijn stedehouder te zijn op der aerdē. Maer dese uytvlucht en is hen niet voorderlick / ten zy dat sy eerst bewijsen dat dese dienst van Christo verordent is. Want de Apostel leert dat de gantsche bedieninghe is door alle de leden ghedeylt / ende dat de cracht van dat eenighe Hemelsche hooft comt. Ofte ist dat sy yet claerders willen / dewijle de Schrifture betuycht dat Christus het Hooft is / ende hem allleen dese eere toeschrijft / so en moet sy gheenen anderen ghegeven worden / ten zy dat Christus selve yemant sijnen Stadthouder ghemaeckt heeft. Maer wy en lesen alleenlick niet dat Christus yet sulcx ghedaen heeft / maer het selve mach oock overvloedichlick uyt vele plaetsen wederleyt worden.

2 Antwoort Maer in de burgerlicke regeeringe o[?] derheyden woort van de kerckelicke. Want in der kercke blijvet en leeft Christus niet sonder sijns politie ofte regeeringhe / welcke met duydelicke woorden voorgheschreven is / ons betaemt te vrede te wesen. Ephes.4.15

Maer 8. bewijs / van het Onderhooft.

3 Antwoort

Ephes.1.22 ende 4.15. ende 5.23. Coloss.1.18 ende 2.10.

10 Paulus beschrijft ons in sommige plaetsen een levende beelt der Ghemeynte / maer hy en meldet daer niet van eē hooft. Ja men mach eer uyt sijn beschrijvinghe mercken / dat sulcx vreemde is van de insettinghe Christi. Christus ten Hemel opvarende / heeft sijn sienlicke tegenwoordicheyt van ons wech ghenomen : maer hy is nochtans opghevaren om alle dinck te vervullen. Soo heeft dan de Ghemeynte hem noch teghenwoordich / ende sal hem altijts teghenwoordich hebben. Ende als Paulus wil bewijsen hoe wy hem teghenwoordich hebben / soo wederroept hy ons tot de diensten die hy ghebruyckt. De Heere (seyt hy) is in ons allen nae de mate der genade die hy eenen yegelicken lede ghedaen heeft. Daerom heeft hy sommige ghestelt tot Apostelen / sommighe tot Pastooren / sommige tot Euangelisten / sommige tot Leeraren / etc. Waerom en seyt hy niet dat Christus heeft eenen over al ghestelt / die sijn plaetse soude bewaren? Want dit was in die plaetse seer noodich / eñ en behoorde niet achtergelaten te wordē / waert dat het waer ware. Hy seyt dat Christus ons by staet. Maer hoe? Te wetē / door den dienst der menschen de welcke hy over de Ghemeynte ghestelt heeft / om die te regeeren: waerom en seyt hy niet liever / door het dienstlick hooft / het welck hy in sijn plaetse verordent heeft? Hy noemt wel de eenheyt / maer in God ende in het gheloove Christi. Den menschen en schrijft hy niet toe / anders dan in den ghemeynen dienst / ende eenen yegelicken sijn sonderlicke mate. Als hy daer ghesepyt hadde: Een lichaem / een gheest / een hope der roepinghe / een God / een Gheloove / ende een Doop / waerom en stelt hy niet oock terstont daer by: Eē Paus die de Ghemeynte in eenheyt houde? Want hy en hadde niet bequamers connen segghen / waert dat het alsoo ware. Laet de plaetse wel aenmercken / het is sonder twijfel dat hy daer heeft willen de Heylige eñ Geestelicke regeeringe der Gemeynte gantschelick voor oogen stellen / de welcke de nacomers genaemt hebben Hierarchie. Maer hy en stelt niet alleenlick geen eenhoofdich rijcke onder de Dienaren der Ghemeynte / maer geeft oock te kennē / dat daer geen en is. Hy heeft oock sōder twijfel willen de mate der tsamenvoeginge uytdrucken / door de welcke de geloovige aen Christo het hooft hangen. Nochtans en meldet hy daer niet alleenlick gheen dienstlick hooft / maer schrijft oock eenen yegelicken lede sonderlicke werckinghe toe / na de mate der genade die eenen yeghelicken ghegheven is. Wy en hebben oock van de vergelijckinge der hemelscher ende der aertscher Hierarchie niet scherpsinnichlick te philosopheren. Want aengaende de hemelsche Hierarchie / en moeten wy niet boven maten wijs zijn: ende om de aertsche Hierarchie op te richten / en moeten wy geen ander exemplaer volgen / dan dat de Heere selve ons in sijn woort afghebeeldet heeft.

2 Antwoort Dat Paulus in de beschrijvinghe der kercke / geen meldinge gedaen heeft van een onderhooft. Ephes.4.10.

Ephes.4.7. ende 11.

Ephes.4.4. De Papisten beschuldigen den Apostel van een onbedachtsaemheyt ende onwetentheyt.

11 Nu

De 3. Antwoort: Dat het niet en volcht dat den Paus van Roomen zy een onderhooft alhoewel dat Petro dien naem ware toegelaten.

11 Nu of ick schoon hen dat ander toe gave/ het welcke sy nemmermeer en sullen by verstandighe menschen vercrijghen: te weten / dat dese hoocheyt der Roomscher Kercke alsoo in Petro ingheselt is/ dat sy soude door eeuwige successie ofte nocominghe alle tijts blijven: waer uyt sullen sy connen bewijsen nochtans dat de stoel alsoo te Roomen ghestelt is/ dat soo wie Bisschop te Roome is/ over de gantsche werelt gestelt zy. Met wat recht binden sy dese weerdicheyt aen een plaetse/ de welcke sonder eeniger plaetse meldinghe ghegheven is? Sy seggen: Petrus heeft te Roome geleeft/ ende is daer gestorven. Maer wat heeft Christus selve ghedaen? heeft hy niet te Jerusalem sijn Bisschopdom bedient doe hy leefde/ ende heeft hy niet stervende het Priester-ampt volbracht? Heeft de Prince der Pastooren/ de opperste Bisschop / ende het hooft der Ghemeynte niet connen der plaetse die eere gheven: ende heeft Petrus die veel minder is/ dat connē doen? Zijn dit niet meer dan kinderlicke beuselinghen? Christus heeft Petro de hoocheyt ghegheven: Petrus heeft te Roome ghesetem: ergo hy heeft daer den stoel deser hoocheyt ghestelt. Voorwaer op dese wijse behoorden de Israeliten voortijden den stoel der hoocheyt in de woestijne te stellē/ daer Moses de opperste Leeraer/ ende de Prince der Propheten / sijn ampt bedient heeft/ ende ghestorven is.

Wtvlucht. Petrus heeft gheleeft te Rome ende is aldaer ghestorven: derhalven ghemeet soodanich recht ende voordeel de Roomsche kercke.

Antwoort.

Deut. 34. 5.

Inrede.

12 Nochtans laet ons sien hoe fijnelick sy 't besluyten. Sy segghen: Petrus was te Roome de overste onder de Apostelen: ergo de Gemeynte in de welcke hy sijnen stoel hadde / moet dit privilegium hebben. Maer waer heeft hy eerst sijnen stoel ghehadt? Sy segghen te Antiochien. So ist dan recht dat de Antiochische Gemeynte dese hoocheyt haer selven aentrecke. Sy bekennen dat sy voortijdē is de hoochste geweest: maer dat Petrus van daer verhuysende/ de eere die hy met hem gebracht hadde/ heeft te Roome ghedraghen. Want daer is onder den naem des Paus Marcelli / een Sendtbrief tot de Ouderlingen der Antiochische Gemeynte / in de welcke hy aldus schrijft: De stoel Petri is in het begin by u gheweest/ de welcke daer nae door des Heeren bevel/ tot ons ghebracht is. Alsoo is de Antiochische Ghemeynte/ de welcke voortijden de eerste was/ der Roomscher Ghemeynte ghewekenn. Maer door wat prophetie wiste de goede man dat de Heere dat alsoo gheboden hadde? Want ist datmen dese sake sal door een recht eyndighen / soo ist noodich dat sy antwoorden/ of sy willen dat dit privilegie den persoon aengaet/ of der sake/ ofte beyde: want een van drien moet zijn: Ist dat sy segghen dat het alleenlick den persoon aengaet/ so en gaet het dā de plaetse niet aen: Ist dat sy seggen dat het de sake alleen aengaet / soo en wort het dan om des persoons doot ofte verhuysinge niet wech ghenomen/ als het eenmael der plaetse ghegheven is. Soo moeten sy dan seggen dat het beyde den persoon en de plaetse aengaet: maer alsoo en sal de plaetse niet alleen aen te merckē wesen/ maer de persoon moet ooch met de plaetse over een comen/ ende bequaem zijn. Sy moghen hier uyt kiesen wat sy willen: ick sal terstont ende lichtelick bewijsen ende overtuygen/ dat Roome sonder eenighe reden / haer selven dese hoocheyt aentreckt.

1 Antwoort Waer in bewesen wort datmen de hoocheyt/ nae onser tegenstrijderen selfs seggen/ der Antiochischer kercke opdraghen moet.

12. quæst. 1. ca. Rogamus.

2 Antwoort

13 Nochtans het zy alsoo/ laet de hoocheyt van Antiochia tot Roome gebracht zijn / ghelijck sy beuselen. Waerom en heeft nochtans Antiochia de tweede plaetse niet behouden? Want ist dat Roome daerom den oppersten stoel heeft / om dat Petrus daer tot het eynde sijns levens geseten heeft: wien salmen bet den tweedē stoel geven/ dan dier Stadt daer hy sijnen eersten stoel ghehadt heeft? Daerom wat is daer gheschiet dat Alexandria is boven Antiochia gestelt? Hoe is het betamelick dat eens Discipels Gemeynte zy boven den stoel Petri? Ist datmen een yegelicke Gemeynte behoort te eeren nae de weerdicheyt haers fondateurs / wat sullen wy seggen ooch van de andere Ghemeynten? Paulus noemt drie Apostelen die schenen pilaren te zijne/ te weten/ Jacobum/ Petrum / ende Joannem. Ist datmen ter eeren Petri de eerste plaetse gheeft der Roomscher Ghemeynte / verdienen de Ephesische ende Jerusalemsche Ghemeynte niet de tweede ende derde plaetse/ dewijle Joannes en Jacobus daer in ghesetem hebben? Maer nu heeft de Jerusalemsche Gemeynte de laetste plaetse ghehadt onder de Patriarchen. Ende de Ephesische Ghemeynte en heeft niet selfs mogen in den uytersten hoeck blijven staende. Men heeft noch andere Gemeynten voorby gegaen/ en ooch alle die Paulus gefondeert heeft. Item/ die de andere Apostelen bedient hebben. De stoel Marci die alleenlick een uyt de Discipulen was/ heeft sulcke eere vercregen. Sy moeten bekennen dat dit zy een verkeerde ordē geweest/ of sy moeten ons toe laten/ datmē niet altijts moet eenen yegelicke Ghemeynte sulcke eere geven / als die hadde diese ghefondeert heeft.

3 Antwoort Waer in de Papisten ghebracht worden tot ongeschickte duygen.

Galat. 2. 9.

14 Hoewel dat sy segghen dat Petrus zy Bisschop der Roomscher Gemeynte geweest / ick en sie niet wat versekertheyt sy daer van hebben. Voorwaer dat by Eusebium gelesen wort dat hy daer is xxv. jaren lanck Bisschop gheweest / dat can lichtelick wederleyt worden. Want het is openbaer uyt het eerste ende tweede Capittel tot de Galatē/ dat hy ontrent twintich jaren nae den doot Christi / te Jerusalem was/ ende dat hy daer nae is te Antiochiam gecomen: maer hoe langhe hy daer gheweest zy/ dat is onseker. Gregorius seyt seven / maer Eusebius seyt xxv. jaren. Maer van der doot Christi aen tot het eynde des rijcx Neronis (onder den welcken Petrus ghelijck sy verhalen/ ghedoot is) en salmen niet meer dan seven ende dertich jaren vinden. Want de Heere heeft geleden onder den Keyser Tiberio/ in het achtiende jaer sijns rijcx. Ist datmen nu twintich jarē afcort/ de welcke Petrus te Jerusalem gewoont heeft/ gelijck Paulus betuycht/ so sullen daer ten hoochsten xvij. jarē blijven/ de welcke nu moeten op twee Bisschopdommen gedeelt worden. Ist dat hy langhe te Antiochien gebleven is / soo en conde hy te Roomen niet sitten dan eenen cleynen tijt. Het welcke men noch claerlicker can bewijsen. Paulus heeft tot de Romeynen gheschreven / doe hy was in den wech reysende tot Jerusalem/ waer hy ghevangen wert / ende tot Roome ghelcyt. Soo ist dan der waerheyt gelijck/ dat dese Sendtbrief is vier jarē geschreven eer hy te Roome quam. Ende daer en wort noch niet ghemeldet van Petro / de welcke niet en behoorde verswegen te zijne / hadde hy de Ghemeynte te Roome doe geregeert. Ja ooch in het eynde des Sendtbriefs daer hy vele Godsalige verhaelt die hy doet groeten/ te weten/ daer hyse alle meldet die hem bekent zijn/ daer swijcht hy noch gantschelic van Petro. Het en is niet noodich datment hier scherpsinnichlick bewijse/ ymmers by verstandige menschen: want de sake selve / ende ooch het gantsche argument des Sendtbriefs/ gheeft ghenoech te kennen dat Petrus niet en behoorde verswegen te zijne/ hadde hy te Roome gheweest.

4 Antwoort Waer mede betuycht wort, dat Petrus geen Bisschop te Roome is geweest.

Galat. 1. 18

Galat. 2. 1

Rom. 15. 29

Rom. 16. 3.

15 Daer

[Voorder verclaringe van de vierde antwoort.]

15 Daer na wort Paulus gevangen te Roome gebracht. Lucas verhaelt dat de Broeders hem ontfanghen hebben / maer van Petro en seyt hy niet. Paulus schrijft uyt Roome tot vele

[Actor.28.16]

Ghemeynten. Ende in sommighe Sendtbrieven schrijft hy oock de groetenisse sommigher broederen: nochtans en gheeft hy niet selfs met een enckel woort te kennen/ dat Petrus doe daer gheweest zy. Ick bidde u/ wien sal het geloovelick wesen / dat Paulus hem soude hebben connen verswijghen/ hadde hy daer gheweest? Jae als hy tot den Philippensen schrijvende/ seyt dat hy niemant en heeft die soo ghetrouwelick het werck des Heeren besorcht als Timotheus/ ende claecht dat sy alle soecken dat haer eyghen is.

[Phil.2.20.]

Ende tot den selven Timotheum schrijvende/ claecht hy noch swaerlicker/ dat hem niemant en heeft by ghestaen in sijn eerste bescherminge maer dat sy hem alle verlaten hebben. Maer was dan Petrus doe? Want ist dat sy seggen dat hy doe te Roome was/ so spreeckt hen Paulus groote schande / te kennen ghevende dat hy het Evangelium verlaten heeft: Want hy spreeckt van de gheloovighe / want hy seyt terstont daer by: God en wil het hen niet toerekenen. Hoe lange dan ende te wat tijde heeft Petrus de Ghemeynte te Roome gheregeert? Sy

[2.Tim.4.16]

[Wtvlucht.]

segghen: De ghemeyn meyninghe der Schrijveren is / dat hy de Ghemeynte heeft geregeert tot der doot toe. Antwoort/ Maer de Schrijvers en draghens niet eens / wie sijn nacomer gheweest zy: sommighe seggen dat Linus heeft nae Petrum de Ghemeynte gheregeert / ende sommighe segghen dat het Clemens gheweest zy. Ende sy verhalen vele ongeloovelicke fabulen/ van de disputatie die Petrus soude ghehadt hebben met Simon den Toovenaer. Augustinus van de Superstitien sprekende: seyt dat het uyt eenen lichtveerdighen waen ghecomen is/ dat te Roome een ghewoonte is/ datmen niet en vast op dien dach op welcken Petrus Simonem Magum overwan: Int corte/ daer is soo menigherley meyninghe van die dinghen die te dien tijde geschiet zijn/ datmense niet en behoort lichtveerdichlick te ghelooven / alsmen yet daer van leest. Ende nochtans om dese schoon overeencominge der Schrijveren/ en strijde ick daer teghen niet dat Petrus te Roome gestorven is: maer dat hy daer Bisschop gheweest zy / ende voornemelick eenen langhen tijt / dat en can ick niet wijs worden. Ick en vraghe oock niet seer daer na/ dewijle Paulus betuyght dat het Apostelschap Petri sonderlick den Joden toe quam/ ende het sijne den Heydenen. Daerom ist dat wy dat verbondt dwelck sy onder malcanderen gemaeckt hebben / willen voor goet houden / ende voor eene seker ende vaste ordeninghe des heyligen Gheest achten / soo moeten wy meer het Apostelschap Pauli aensien / dan het Apostelschap Petri: want de heylige Gheest heeft alsoo onder hen ghedeelt/ dat hy Petrum den Joden/ ende Paulum den Heydenen heeft toegeschickt. ‡ Soo laet nu dan de Roomsche Pausen haer hoocheyt elders soecken dan in Gods woort/ dewijle haer fondament daer in niet bevonden en wort.

[1 Antwoort.]

[Epist.2.ad Ianuar.]

[2 Antwoort waer in wort den wedersprekers haer seggen toegelaten.]

[3 Antwoort genomen van de aenmerckinge des Apostelschaps Petri.]

[‡ Tbesluyt * haer 9. bewijs-reden.]

[De eenicheyt der kercken en can anders niet gehouden worden dan soo wanneer daer zy een Opperste hooft in der kercke/ dwelck de Ouden bekenden te zijn den Roomschen Bisschop.]

16 * Laet ons nu comen tot de oude Gemeynte / op dat het openbaer worde dat onse teghenstrijders haer alsoo lichtveerdichlick ende valschelick daer op verhooveerdigen / als op de getuyghenisse des woorts Gods. Daerom als sy dit als een artijckel haers ghelooofs voortbrenghen/ te weten / datmen niet en can de eenheyt der Ghemeynte houden/ ten zy dat op der aerde een opperste hooft zy / den welcken alle de leden gehoorsaem zijn: ende dat de Heere daerom heeft Petro/ ende nae Petrum den Roomschen stoel door het recht der successie ofte nacominge/ dese hoocheyt ghegheven / om dat sy soude tot het eynde toe te Roome blijven. Sy houden staende dat dit is van den beginne aen onderhouden gheweest. Maer dewijle sy vele ghetuyghenissen verkeerdelick verdraeyen/ soo wil ick ten eersten segghen / dat ick niet en versake dat de oude Schrijvers alomme der Roomscher Gemeynte groote eere toeschrijven / ende eerweerdichlick daer van spreecken. Het welcke voornemelick (gelijck ick meyne) om drie oorsaken gheschiet. Want de meyninghe de welcke ick en weet niet hoe/ was ghemeyn ghewoorden/ te weten/ dat sy door den dienst Petri was ghefondeert ende ingestelt / was seer crachtich om eere ende autoriteyt te vercrijghen: ende daerom wert onder de Ghemeynte in het Westen / de Roomsche Ghemeynte ghemaent de Apostolische stoel. Ten anderen / dewijle Roome het hooft des Rijcx was / ende dewijle het gheloovelick was dat daer mannen waren die in leere / voorsichticheyt/ wetenheyt ende oeffeninge/ ende beproevinghe veler dinghen/ andere te boven ginghen: soo was het recht datmen daer op achte hadde/ op dat het niet en scheene dat de edelheydt der Stad ende oock andere seer uytnemende gaven Gods/ veracht worden. Ten derden/ dat doe de Ghemeynte in het Oosten ende in Griecken-lant/ ende oock in Africa/ door vele verscheyden meyninghen tegen malcanderen oproerich waren / de Roomsche Ghemeynte is veel vreedsamer ende stilder gheweest. Alsoo ist gheschiet dat vele heylighe Bisschoppen uyt hare Ghemeynte ghestooten zijnde / dickmael tot Roome als tot een haven ofte vlietberch vluchteden. Want gelijck de Westersche min scherssinnich zijn ende trager van verstande dan de gene die in Asia ende Africa zijn: alsoo en zijn sy oock niet soo nieuplichtich. Soo heeft dan de Roomsche Ghemeynte hier door groote authoriteyt vercregen/ om dat sy in de twijfelachtige tijden niet en is soo oproerich gheweest als de andere/ ende dat sy vastelicker dan alle de andere is ghebleven by de leere die sy eenmael ontfangen hadde: ghelijck wy terstont sullen beter verclaren. Om dese drie oorsaken (segge ick) is sy in groote eere ghehouden/ ende met vele ghetuyghenissen der ouden Schrijveren verciert geweest.

[1 Antwoort aenwijsende drie oorsaken waerom de Ouden sulcke groote eere opgedragen hebben der Roomscher kercke.]

17 Maer als onse tegenstrijders willen hier uyt der Roomscher Ghemeynte een Overheyt ende opperste macht toeschrijven/ so doen sy veel te verkeerdelick / ghelijck voorseyt is. Ende op dat dit claerder worde/ so sal ick ten eersten met corte woorden bewijsen/ wat de oude Leeraers ghevoelt hebben van dese eenheyt / op de welcke onse teghenstrijders soo seer staen. Als Hieronymus tot Nepotianum schrijvende / heeft vele exempelen in eenheyt verhaelt / soo is hy ten eynde tot de Hierarchie der Ghemeynte ghecomen/ seggende: Een yegelicke Ghemeynte heeft haren Bisschop / Opperpriester ende Opperdiaconen: ende alle de orden der Ghemeynte/ is in dese regeerders ghelegen. Hier spreeckt een Roomsch Priester / ende prijst de eenheyt in de orden der Ghemeynte: maer waerom en verhaelt hy niet/ dat alle de Ghemeynten zijn door een hooft als door eenen bant onder malcanderen vereenicht? Hy en hadde gheen bequamer dinck tot de teghenwoordighe sake comen by brenghen: ende men can niet segghen/ dat hy 't uyt vergetentheyt heeft achter ghelaten / want

[2 Antwoort betoonende wat de Ouden gevoelt hebben van de eenicheyt der kercke: datse nochtans geene hoocheyt der Roomscher kercke hebben toegeschreven/ de welcke haer soude over andere kercken strecken/ maer hebben dese eere Christo alleen/ als den eenigen algemeynen hoofde der kercke opgedragen.]

hy en soude gheen dinck liever voortghebracht hebben/hadde de sake alsoo geweest. Soo heeft hy dan sonder twijfel gesiē dat dit de waerachtighe wijse der eenheyt was / die seer wel van Cypriano beschreven wort in dese woorden: Daer is alleenlick een Bisschopdom/waer van een yeghelick Bisschop een volcomen deel heeft: ende daer is alleenlick een Ghemeynte/de welcke wort in vele wijt uytghebreyt door den wasdom der vruchtbaerheyt. Ghelijck het licht der Sonne een is/ende veel radien heeft: ende ghelijck een boom vele tacken heeft/maer alleenlick een bol/dwelck op vaste wortelen staet/ende gelijck uyt een fonteyne vele beken vloeyen / hoewel in den oorspronck de eenheyt blijft: alsoo ist oock met de Gemeynte/ de welcke van het licht des Heeren overgoten zijnde / hare radien over de gantsche werelt uytbreyt / ende het is nochtans een dinck dat alomme uytghebreyt wort/ ende de eenheyt des lichaems en wort niet ghescheyden: sy verbreyt hare tacken over de gantsche werelt / sy gheeft beken die door vloeyen/ ende nochtans is daer een hooft ende een oorspronck/etc. Boven desen / de bruyt Christi en mach niet gheschent worden: zy weet een huys/ sy bewaert de heylicheyt eender slaepcamer met suyver schaemte. Hier sietmen dat hy het eenige Bisschopdom Christi alghemeyn maeckt/onder het welcke de gātsche Gemeynte vervaet wort: ende dat sy alle volcomen deel daer van hebben/ die onder dit Hooft Bisschoppen zijn. Waer is de hoocheyt des Roomschen stoels / ist dat het gheheel Bisschopdom by Christum alleen is/ende ist dat yeghelijck Bisschop daer van een volcomen deel heeft? Dit dient daer toe/ op dat de Leser in het corte verstae / dat die artijckel welcken de Papisten voor ontwijfelick houden/ van een aersch hooft in de Hierarchie ofte regeeringe der Ghemeynte / zy den ouden Leeraren gheheel onbekent gheweest.

De simplic. Prælat.

Het vij. Capittel.

Van het begin ende voortganck des Roomschen Pausdoms, tot dat het hem selven heeft tot dese hoocheyt verheven, door de welcke de vryheyt der Gemeynte verdruct, ende alle regeeringhe is wech genomen.

Dat eerste deel des Capittels: waer in ontdeckt wort den aenvanck des Roomschen Pausdoms int Niceensche Synode: daer het nochtans de eerste plaetse niet en geeyscht.

AEngaende de hoocheydt des Roomschen stoels / en is geen ouder bevestinghe/dan de ordeninghe des Nicenischen Conciliums / door de welcke de eerste plaetse onder de Patriarchen/ wort den Roomschen Bisschop ghegeven/ ende hem wort de sorghe der omneligghende Ghemeynten bevolen. Dewijle dit Concilium de landen/ alsoo den Patriarchen toegedeelt heeft/ dat een yeghelick sijne sekere palen hebbe/ soo en wort voorwaer daer door de Roomsche Patriarche ende Bisschop niet gestelt tot een hooft aller anderer Bisschoppen ende Patriarchen/ maer wort een uyt de voorneemste ghemaeckt. In dit Concilium waren Vitus ende Vincentius uyt den name Julij des Roomschen Bisschops/de welcke te dien tijde de Roomsche Gemeynte regeerde: ende desen tween wert de vierde plaetse ghegeven. Ick bidde u/hadde Julius voor het hooft der Ghemeynte bekent geweest/ souden sijne Legatē tot in de vierde plaetse verworpen gheweest hebben? Soude Athanasius de overste des Conciliums geweest hebben/daer de ghedaente der Hierarchie orden aldermeest behoorde gesien te worden? ‡ In het Ephesische Concilium schijnt dat Celestinus (de welcke doe Bisschop van Roomen was) heeft listen ende ommeweghen ghebruyckt / om de weerdicheyt sijns stoels te bewaren. Want doe hy zijn Legaten daer sandt/so beval hy sijn plaetse Cyrillo den Bisschop van Alexandrien / de welcke anders soude de Overste gheweest hebben. Waer toe diende dit bevel/ anders dan om dat hy soude eenichsins in der eerstē stoel zijn? Want sijne Legaten sitten in de leegher plaetse / sy worden ghelijck de andere van haer gevoelen gevraecht/ ende sy onderteeckenen nae haer orden: hierentusschen stelt de Patriarche van Alexandrien den name des Roomschen Bisschops/ by sijnen naem. Wat sal ick seggen van het tweede Ephesische Concilium / in het welcke Dioscorus de Alexandrijnsche Patriache/was de overste/als van rechts weghe/ hoewel de Legaten Leonis des Roomschen Bisschops daer teghenwoordich waren? Sy sullen seggen dat dit Concilium niet en zy rechtsinnich gheweest / in het welcke Flavianus verdoemt / ende Eutyches gerechtveerdicht / ende sijn godloosheydt goet gheacht wert. Maer doe het Concilium vergadert wert/ doe de Bisschoppen onder malcanderē de plaetsen deelden: soo saten voorwaer de Legaten der Roomscher Ghemeynte niet anders dan in een heylich ende oprecht Concilium. Ende nochtans en strijde sy niet om de eerste plaetse/maer laten die eenen anderen: het welcke sy niet en souden doen/ waert dat sy meynden dat die met rechte hem toe quame. Want de Roomsche Bisschoppen en hebben hen noyt gheschaemt grooten strijt aen te nemen voor haer eere: ende om die alleen de Gemeynte dickmael met vele schadelicke strijden te quellen: maer dewijle Leo sach dat het veel te onbetamelick een begheerte zijn soude/waert dat hy begheerde dat sijne Legaten de eerste plaetse hadden / soo heeft hy dat laten varen.

‡ Ja dat meer is, in den navolgenden Concilien hebben de andere Bisschoppen d'eerste plaetse gehadt.

Wederlegginge van een uytvlucht.

Noch sy en hebben in dien tijt om den hooghsten stoel niet dorven kyven.

2 Daer na is het Chalcedonische Concilium gecomen / in het welcke de Legaten der Roomscher Gemeynte/ hebben door des Keysers toelatinghe de eerste plaetse ingghenomen. Maer Leo selve belijt dat dit een onordentlick privilegium was. Want als hy dit van den Keyser Marciano / ende Pulchera Augusta begeert/so en seyt hy niet dat het hem toe behoort / maer went alleenlick dit voor/dat de Oostersche Bisschoppen die in het Ephesische Concilium de overste waren / alle dinck verstoort / ende haer macht qualick misbruyckt hadden. Daerom dewijle het noodich was dat daer yemant de overste ende regeerder ghestelt worde die ghestadich ware/ende dewijle het der waerheyt niet gelijck en was/ dat de gene die eenmael so lichtveerdich ende beroerlick geweest hadden/souden tot dese sake bequaem wesen / soo bidt hy dat de regeeringhe hem overghegeven worde / om der anderen ghebreck ende onbequaemheyts wille. Wat door een sonderlicke privilegie ende buyten orden begheert wort / dat en ghesciet voorwaer uyt gheen ghemeyn Wet. Als dese eenige voorwendinghe ghebruyckt wort / te weten/ dat het noodich is eenen anderen nieuwen President te stellen/ om dat de eerste hen qualick gedraghen hadden / soo ist openbaer/ dat het voor dien tijt niet geschiet en is/ noch ooc en behoort eeuwich te zijne/maer dat het alleenlick om des teghenwoordighen perijckels wille ghesciet. Soo heeft dan de Roomsche Bisschop de eerste plaetse in het Chalcedonische Concilium / niet om dat die plaetse den Roomschen stoele toe behoorde / maer om dat in dat Concilium een gestadich ende bequaem regeerder noodich was/ dewijle de ghene die dat behoorden te regeeren/ hen selven door haer onmaticheyt ende ongheregheltheyt

Ende hoewel de Roomsche kercke in het Chalcedonische Concilie de eerste plaetse heeft ingenomen/ nochtans is dit op een onordentlicke wijse ghesciet.

regheltheyt

regheltheyt / uyt die plaetse ghesloten hadden. Het ghene dat ick nu segghe/dat wort oock met der daet door den nacomer Leonis bewesen. Want doe dese langhen tijt daer na syne Legaten sandt tot het vijffste Constantinopolitaensche Concilium/ soo en heeft hy niet gekeven om de eerste plaetse / maer laet Mennam den Constantinopolitaenschen Patriarche / gheerne den oversten zijn. Also oock in het Carthaginensche Concilium / in het welcke Augustinus was/ heeft Aurelius de Opperbisschop dier plaetse de overste gheweest / ende niet de Legaten des Roomschē stoels: hoewel sy nochtans daer van de autoriteyt des Roomschen Bisschops streden. Ja daer is oock een alghemeyn Concilium ghehouden gheweest in Italie / in het welcke de Roomsche Bisschop niet en was. Ende Ambrosius was daer de Overste / de welcke doe groote autoriteyt hadde by den Keyser : in dat Concilium en wort van den Roomschen Paus niet gemeldet : Soo ist dan doe door de weerdicheyt Ambrosij geschiet/ dat de Milaensche stoel hoogher ende eerlicker was / dan de Roomsche.

Noch ten is in den anderen Concilien van den navolghers niet verworven.

Het Aquilensche Concilium.

3 Aengaende den tijtel deser hoocheyt / ende andere hoovveerdige tijtelen / op de welcke sy nu over-seer roemen/en is het niet swaer te oordeelen / wanneer ende waer uyt sy ghecomen zijn. Cyprianus meldet dickmael Cornelium den Roomschen Bisschop / ende en noemt hem niet anders dan Broeder / ofte medebisschop / ofte medeghesellle. Ende als hy schrijft tot Stephanum den nacomer Cornelij / soo en maeckt hy dien niet alleenlick hem ende den anderen ghelijck / maer spreeckt hem oock hardelick aen/ somtijts van hoovveerdicheyt / somtijts van onwetentheyt berispende. Daer nae hebben wy oock/ wat de gantsche Africaensche Gemeynte na den tijt Cypriani / gheoordeelt heeft. Want het Carthaginensche Concilium heeft verboden dat niemant en soude de Prince ofte Overste der Priesteren / ofte de eerste Bisschop ghenaemt worden/maer alleenlick de Bisschop des eersten stoels. Ist dat yemant wil de boecken ē historien doorsoecken die ouder zijn / die sal bevinden dat de Roomsche Bisschop is doe met den gemeynen naem/Broeder/te vrede geweest. Voorwaer so langhe als de waerachtighe ende suyver gedaente der Gemeynte duerde / waren alle de hoovveerdige namen niet ghehoort/met de welcke daer nae de Roomsche stoel heeft begonnen hem selven te verhoovveerdigen : men wiste wat een opperste Bisschop / ende eenich hooft der Ghemeynte op de aerde was. Ende hadde de Roomsche Bisschop bestaen yet sulcx hem selven toe te schrijven / daer waren verstandige menschen om terstont syn dwaesheyt te straffen. Hieronymus een Roomsche Priester zijnde/heeft geerne de weerdicheyt synder Gemeynte ghepresen/ soo veel de sake ende de ghelegentheyt des tijts dat toe liet:nochtans sien wy hoe hyse mede onder de andere ghestelt heeft. Ist datmen (seyt hy) autoriteyt soeckt/ de werelt is meerder dan een stadt. Wat brengt ghy my de gewoonte eens stadts voort ? wat brenght ghy tegen de ordeningen ende insettinghen der Gemeynte / weynighe menschen voort / waer uyt hoochmoet comt? So waer een Bisschop is/ het zy te Roomen of te Eugubien/ ofte te Constantinopolen/ofte te Rhegien/ hy is van een der selver verdiensten ende Priesterdoms. De macht des rijckdoms/ ofte vernederinge der armoede/ en maken eenen Bisschop noch hoogher noch leegher.

Noch de oude Vaders en hebben den Roomschen Bisschop met sulcken tytel ende name niet vereert.

Lib. Epist. 2 & lib. 4. Epist. 6.

Cap. 27.

In Epistola ad Evagrium

4 Van den tijtel des alghemeynen Bisschops is eerst ten tijde Gregorij twist ende strijt ghe worden : de oorsake daer van/was de eergiericheyt Joannis des Constantinopolitaenschen Bisschops. Want dese wilde algemeyn Bisschop zijn / het welcke niemant voor dien tijt versocht en hadde. † In desen strijt en claecht Gregorius niet dat hem syn recht dat hem toe quam/ ontnomen wort / maer seyt sterckelick dat sulck een naem was onheylich ende ongodlick/ ja dat hy was een voorbode des Antichrists. De gantsche Gemeynte (seyt hy) valt van haren stant/ ist dat die valt/die algemeyn Bisschop genaemt wort. Ende op eē ander plaetse: ‡ Het is een seer droevich dinck lijtsamelic te verdragen/ dat alle andere veracht worden/ ē dat een onse broeder ende medebisschop / alleen Bisschop ghenaemt worde. Maer wat wort door dese syn hoovveerdicheyt anders bewesen/dā dat de tijdē des Antichrists nu naby zijn? Want hy volcht dien na/ die het geselschap der Engelē verachtende/heeft willen opclimmen om alleē de opperste te zijne. Op een ander plaetse tot Eulolium Alexandrinum/ende Anastasium Antiochenum. Daer en heeft noyt yemant uyt mijne voorsatē desen onheyligē naem willē gebruyckē: want ist dat een wort genaemt Algemeyn Patriarche / so wort den anderen den naem Patriarchen benomen. Maer verre zy dat van een Christelick herte/dat yemant soude willen dat hem selven aentrecken/ waer uyt hy de eere synder broederen soude eenichsins vercorten. Dien Godloosen naem bewilligen/en is niet anders/ dan syn geloove ende trouwe wech worpen. Het is (seyt hy) een ander dinck dat wy moeten doen / om de eenicheyt des gheloofs te bewaren / dan dat wy moeten doen om de hoovveerdicheyt ende verheffinghe te wederstaen. Ick segge stoutelick dat yemant hem selven noemt / ē begeert genoemt te worden/Algemeyn Priester/ in dese syn verheffinge is hy een voorlooper des Antichrists / want hy stelt hem selven boven andere/door hoovveerdicheyt. Item wederom tot Anastasium Alexandrinum schrijvende : Ick hebbe ghesеyt dat hy geen vrede en can met ons hebben/ten zy dat hy de verheffinge ende hoovveerdicheyt des superstitieusen ende hoovveerdighen naems beterde / den welcken de eerrste afvaller heeft gevonden:ende (op dat ick dat onrecht verswijge/ dwelck uwer eeren geschiet) ist dat een ghenaemt wort algemeyn Bisschop/so valt de gantsche Gemeynte/ soo wanneer dese valt. Maer dat hy schrijft dat dese eere is in het Chalcedonische Concilium/ Leoni genoot gheweest/dat en is gheensins der waerheyt gelijck : want daer en wort niet sulcx in de handelinghe des selven Conciliums ghelesen. Ende Leo selve die met vele Sendtbrieven de ordeninghe bestrijdt ende straft/die daer was ter eere des Constantinopolitaenschen stoels gemaeckt / en soude sonder twijfel dit alderbehaghelickste argument niet verswegen hebben/hadde het waer gheweest dat die eere hadde hem voorghestelt gheweest/ ende dat hyse geweygert hadde/ ē dewijle hy anders eergierich genoech was/ soo en soude hy niet geerne yet verswegen hebben / dat tot synen lof diende. Soo is dan Gregorius daer in bedroghen gheweest / dat hy meynde dat die eerlicke naem was den Roomschen stoele genoot in het Chalcedonische Concilium / op dat ick verswijghe dat het spottelick is / dat hy betuycht dat selve van een heylich Concilium ghecomen te zijn / dat hy ongodlick/ boos / onheylich / ende hoovveerdich noemt / ja seyt dat het is van den duyvel bedacht ende gevonden/ē van des Antichrists voorlooper geopenbaert.

Daerentegen so heeft Gregorius/ met toename de Groote/ desen tijtel dapperlick tegen ghestreden/ doen de Constantinopolitaenschen Bisschop na den selven stont / noch hy en heeft hem selven/ volgende het recht syns eygen stoels / dien niet toegheëeten.

† Lib. 4. Epist. 76. Mauricio. August.

‡ Constantiæ August. 78. Ejusdem lib. ejusdem lib. Epist. 80.

Aviano Dial Epist. 78. ejusdem libri.

Lib. 6. Epist. 188.

Hoewel soo schijnt het dat hy den Constantinopolitaenschen Bisschop heeft uytgeworpen/ op dat hy den Gemeynen den hoochsten stoel, de welcke niet en kan eenen medegenooten verdragen/ soude bereyden/niet sonder dat verschrickelick oordeel Gods over de Wereltsche kercken

Li. 4. Epist 76 ad Mauri. Eulolio, supra & Epist. 79. Lib. 7. Euseb. Epist Thessal.

penbaert. Ende nochtans seyt hy daer nae: dat het sijn voorsate ghewevgert heeft / om dat alle de Pristers niet en souden haer beroerlicke eere verliesen/ waert datmen den eenen wat sonderlicx gave. Item op een ander plaetse: Niemant en heeft opt sulck eenen naem willen hebben/ niemant en heeft dien lichtveerdighen naem tot hem getrocken/om dat hy niet en soude schijnen die broeders van haer eere te rooben/ waert dat hy hem selven een sonderlicke ofte opperste eere toe schrijve.

Het tweede deel des Capittels/ ghevende te verstaen de eergiericheyt des Roomschen Stoels om dat sy de hoocheyt aen haer souden crijghen.

5 Ick come nu tot de jurisdictie ende heerschappie / de welcke de Roomsche Bisschop wil sonder tegenspreken over alle Gemeynten hebben. Ic weet wat grooter strijt voortijden hier van gheweest is : want de Roomsche stoel heeft te allen tijde heerschappie begeert over de ander Gemeynten. Ende het en sal niet onbetamelick wesen/dat wy ondersoecken op wat wijse hy is metter tijt tot eenige macht ghekomen. Ick en spreke noch niet van dit ongemeten gewelt/ het welcke hy niet seer langhe en heeft tot hem ghetrocken:want daer van sullen wy te synder tijt handelen. Maer het is nut hier met corte woorden te verclaren hoe ende door wat middelen hy hem selven voortijden heeft verheven / om wat rechts over de andere Ghemeynten te hebben.

Sy ontfingen seer eerlick de Godsalighe uytgeweckene ende Ballingen.

Doe de Ghemeynten in het Oosten verscheurt waren door den twist der Arrianen / onder de Keyser Constantio ende Constante/des grooten Constantini soon : dewijle Athanasius de voorneemste beschermer des rechtsinnigen gheloofs/ uyt zijn Bisschopdom verstooten zijnde / bedwonghen wort door dese ellendicheyt te Roome te comen / om de raserie synder vyanden eenichsins door de autoriteyt des Roomschen stoels/te wederstaen:ende de Godsalige die aenghevochten worden/te versterckeu : soo wort hy van Julio / die doe Bisschop te Roome was/ eerlick ontfanghen / ende vercreech dat de Bisschoppen int Westen aen namen syn sake te beschermen. Daerom dewijle den Godsalighen grootelick de uytwendige bescherminge noodich was/ende dwijle sy sagen dat sy in de Roomsche Gemeynte seer goede bescherminghe hadden/ soo gaven sy hem gheerne soo veel autoriteyts als sy mochten. Maer dit alle was alleenlick om dat de ghemeynschap der Roomscher Gemeynte soude groot gheacht worden / ende om datment soude seer schandelick achten/van haer verbannen te zijne. Daer nae wert sy oock seer verheven door de boose ende die onghesc hicktelick leefden / de welcke ooch tot Roome haer uytvlucht namen / om het behoorlick oordeel te outvlien.

Sy hoorden aen de beroepingen van de gene die ghebannen waren/ ende oock de clachten der klaegers.

Daerom als eenich Priester van synen Bisschop/ofte eenich Bisschop van het Concilium syns lants verdoemt was / soo beriep hy terstont op Roome. Ende dese beroepingen namen de Roomsche Bisschoppen ghewillichlicker aen dan het betaemde/om dat het scheen een uytnemende autoriteyt te zijne/dat sy middelden de saken der Gemeynten/die verre ende wijt gelegen waren/ also doe Eutyches van Flaviano den Constantinopolitaenschen Bisschop verdoemt was / soo heeft hy syn beclach gedaen by Leo den Roomschen Bisschop. De welcke geen dinck aensiende/ heeft de boose sake haestelick en lichtveerdichlick aenghenomen te beschermen: ende heeft seer op Flavianum gescholden / ghelijck of hy eenen onschuldigen mensche verdoemt hadde / eer hy de sake verhoort en bekent hadde. Ende door dese sijn eergiericheyt maeckte hy dat de boosheyt Eutyches eenen tijt lanck versterckt wert.

† Welcke eergiericheyt de kercken in Africa ghebroken hebben.

† Het is openbaer dat dit dickmael gheschiet is in Africa : want soo haest als eenich boeve was door een behoorlick recht overwonnen/so vluchtede hy terstont tot Roome/de gene die hem geoordeelt hadden/ met vele lasteringen beswarende. Ende de Roomsche stoel was altijts bereyt tot der sulcker bescherminge. Welcke ongeschicktheyt de Africaensche Bisschoppen bedwonghen heeft een wet te maken / dat niemant en soude over de zee appelleren ofte beroepen/ende soo wie dat dede die soude met den ban gestraft worden.

Ondertusschen so gebruyckten de Roomsche Bisschoppen alleen in haer gebiet van Patriarchschap de kerckelicke macht om Bisschoppen in te stellen/ Concilien te vergaren twistige saken neder te leggen ende te straffen de teghensprekers.

6 Maer hoe het gheweest zy / laet ons nochtans sien wat recht ofte macht de Roomsche stoel doe hadde. De kerckelicke macht is in dese vier hooftstucken vervaet / te weten/ in de ordineringhe der Bisschoppen / versamelinghe der Concilien / jurisdictie/en hooringhe der partijen die op sulcke Ghemeynte beroepen/ ende in vermaninghe ende straffinghe. Alle de oude Concilien gebieden dat de Bisschoppen sullen geordineert worden van de Bisschoppe der Hooftstad des selven lants : sy en ghebieden nerghens den Roomschen Bisschop te roepen / anders dan in syn lant. Maer metter tijt ist ghecomen dat alle de Italische Bisschoppen zijn te Roome gecomen om gheheylicht te worden/ uytgenomen de Bisschoppen der Hooftsteden/de welcke hen selven niet en hebben laten tot dese dienstbaerheyt brengen: maer als erghens een Bisschop in een Hooftstadt te verordenen was / soo sandt de Roomsche Bisschop daer eenen uyt syne Priesteren/niet om de ordineringe te regeeren / maer alleenlic om daer tegenwoordich te zijne. Waer van men een exempel mach sien in eenen Sendtbrief Gregorij in de heyliginge Constantij des Bisschops van Milanen/na de doot Laurentij.

Lib. 2. Epist 69. & 70.

Hoewel ick en meyne niet dat dese insettinge zy seer out gheweest: maer dewijle sy int eerste om eere ende goetwillicheyt te bewijsen / alomme hare Legaten sonden tot ghetuygen der ordineringe / om de onderlinghe ghemeynschap te betuygen: soo is het ghene dat eerst ghewillichlick geschiede / namaels nootsakelick geacht geworden. Hoe? Het is openbaer dat de Roomsche Bisschop voortijden geen macht en hadde om Dienaren te ordineren/anders dan in syn Bisschopdom ende Patriarchie/dat is / om de ommeliggende Gemeynten/gelijck het Nicenische Concilium spreeckt. In de heyliginge der Bisschoppen was een gewoonte Synodische Sendtbrieven te senden / waer in de Roomsche Bisschoppen niet hoogher en waren dan de andere. De Patriarchen waren ghewoon terstont als sy verordent ende gheheylicht waren/ haer te versegelen met een openbaer geschrift/ waer mede sy betuychden/ dat sy in de heylige ende rechtmatige Concilien bewillichden. Also bevestichden sy malcanderen haer verkiesinge/ haer geloove belijdende. Hadde de Roomsche Bisschop dese belijdinge van de andere outfangen/ende selve niet moeten oock sijn belijdinghe doen/ soo hadde hy daer door bekent geweest hoogher te zijne:maer dewijle hy moeste der gemeyner wet onderworpen zijn / ende alsoo wel selve sijn belijdinghe doen/als van andere eyschen/ soo was dit voorwaer een teecken dat hy een medegheselle ende niet een Heere was. † Hier van hebben wy exempel in den Sendtbrief Gregorij tot Anastasium ende Cyrianum van Constantinopolen/ende op een ander plaetse tot alle de Patriarchen te samen.

† Anast. lib. 1 Epist. 25. Cityac. lib. 6 Epist. 169. Ad Patriar. lib. 1. Epist. 24.

* Want als sy eenighe met vermaningen ghestraft hadden/so zijn sy van den selven ofte van anderen mede-Bisschoppen swaerlick bestraft geweest.

7 * Nu volgen de vermaninghen ende straffinghen / de welcke de Roomsche Bisschoppen doe voortijden van andere leden/gelijck sy tegen

andere

andere gebruickten. Ireneus de Bisschop van Lyons / heeft Victorem den Roomschen Bisschop swaerlick ghestraft / om dat hy lichtveerdichlick om een cleyn sake / de Ghemeynte door een schadelicke tweedracht verstoorde. Ende hy was de straffinge gehoorsaem sonder tegenspreken. Die vryheyt was doe ghemeyn den heylighen Bisschoppen / dat sy den Roomschen Bisschop broederlick vermaenden / ende berispten / soo wanneer hy sondichde. Ende wederom soo wanneer het noodich was / heeft de Roomsche Bisschop andere vermaent ende berispt / als sy eenich ghebreck hadden. Want als Cyprianus Stephanum / den Bisschop van Roome vermaende / dat hy soude de Bisschoppen in Gallia vermanen / soo en seyt hy niet dat Stephanus sulcx schuldich is / om dat hy hoogher macht heeft / maer om het ghemeyn recht dat de Priesters onder malcanderen hebben. Ick bidde u / hadde Stephanus de Roomsche Bisschop doe oock over Gallia gestelt geweest / soude Cyprianus niet geseyt hebben: Bedwengt de Bisschoppen in Gallia / want sy zÿn uwe ondersaten? Maer hy spreeckt veel anders / segghende: De broederlicke ghemeynschap / waer door wy aen malcanderen onderlinge verbonden zÿn / eyscht dat wy moeten malcanderen vermanen. Ende wy sien oock hoe strenghe ende bittere woorden dese man / die anders sachtmoedich was / ghebruyckt tegen Stephanum / als hy hem te seer verheft. So ist dan openbaer / dat de Roomsche Bisschop ghen jurisdictie noch autoriteyt en hadde over de ghene die onder sÿn Bisschipdom niet en waren.

Epist. 13. lib. 3.

Ad Pompeium contra Epist. Stephani.

8 Aengande de versamelinge der Concilien / de Bisschoppen der Hooftsteden moesten ten sekeren gesetten tÿde een Concilium in dat lant versamelē. Daer in en hadde de Roomsche Bisschop geen macht. Ende een alghemeyn Concilium en conde niemant versamelen / anders dan alleen de Keyser. Want waert dat eenich Bisschop dat hadde gesocht te doen / so en souden de ghene die buyten sÿn Bisschopdom waren / alleenlick niet gehoorsaem geweest hebben / maer daer uyt soude oock terstont oproer ghecomen hebben. So vercondicht dan de Keyser allen gelijck / dat sy souden tot het Concilium comen. Socrates verhaelt wel / dat Julius de Roomsche Bisschop claecht dat hy niet en was met de Bisschoppen in het Oosten / tot het Antiochenische Concilium geroepen / dewijle het door de Canones verordent was / datmen geen dinck en soude oordeelē sonder de wetēschap des Roomschen Bisschops. Maer wie en siet niet dat dit was van sulcke oordeelē te verstaē / die de gantsche Gemeynte aen gingen? Het en is geē wonder dat der hoocheyt dier stadt / ende der weerdicheyt des Roomschen stoels / dit toe ghegeven wort / datmen geen algemeyn oordeel van de religie en geeft in het af wesen des Roomschē Bisschops / so verre hy niet en weygert tegenwoordich te zÿne. Maer wat gaet dit de heerschappie aen / die hy over alle Ghemeynten voert? Want wy en versaken niet dat hy is een uyt de voorneemste geweest: maer wy en willē niet toe latē dat de Papisten nu willē / te weten / dat hy heerschappie over alle de Gemeynten gehadt hebbe.

Ende sy en hadden niet het recht om te beroepen eenighe Provinciale Synoden / dan alleen in hare palen. De bestellinghe des Conciliums stont by den Keyser alleen.

Tripart. hist. lib. 4.

9 Nu moeten wy handelen van het vierde deel der macht / het welcke in appellatien ofte beroepingen in het recht gelegen is. Het is openbaer / dat die het opperste ghewelt heeft / tot wiens Richtstoel men appelleert ende beroept. Vele hebben dickmael op den Roomschen Bisschop beroepen: ende hy heeft oock gesocht de kennisse der sake tot hem te treckē: maer hy is altÿts bespot geweest / so wanneer hy is te buytē sÿne palen getreden. Ick swijge van de Bisschoppen in het Oosten ende in Grecia: Het is openbaer dat de Bisschoppen in Gallia sterckelick den Roomschen Bisschop wederstaen hebben / als hy scheen heerschappie over hen aen te nemen. In Africa hebben sy lange daer van ghestreden. Want doe in het Milenitaensche Concilium / int welcke oock Augustinus was / die verbannen waren / die over de zee geappelleert ende beroepen hadden / soo heeft de Roomsche Bisschop ghearbeyt om dese ordeninghe te niete te maken. Hy sandt sÿne Legaten om te vertoonen dat hem dit privilegie gegeven was. De Legaten brachten de handelingē des Nicenischen Conciliums voort / de welcke sy uyt de kiste haerder Gemeynte genomen hadden. De Africaensche Bisschoppen wederstondense / segghende: datmen niet en behoorde den Roomschen Bisschop in sÿn eyghen sake geloove te geven / ende dat sy daerom wilden senden tot Constantinopolen / ende tot andere Griecksche steden / daer getrouwer copien des Nicenischen Conciliums bewaert waren. Ende het wert bevonden / dat daer in niet sulcx geschreven en was / als de Roomsche Bisschoppen voorwenden. Alsoo bleef die verordeninghe vaste / door de welcke de opperste kennisse ende het uyterste oordeel wert den Roomschen Bisschoppe benomen. In welcke sake een schandelicke onbeschaemtheyt des Roomschen Bisschops ghesien wert. Want dewijle hy bedriegelick het Sardicensche Concilium voor het Nicenische vertoonde / soo wert hy schandelick in openbaer valscheyt bevonden. Maer die hadden noch meerder ende schandelicker boosheyt / die eenen valschen versierden Sendtbrief by de handelinghen des Conciliums stelden / in welcken Sendtbrief ick en weet niet wat Bisschop van Carthago de hooveerdicheyt Aurelij / die sÿn voorsate was / verdoemde / om dat hy bestaen hadde den Roomschen stoel ghehoorsaemheyt te weygheren: ende gaf hem selven ende sÿn Ghemeynte onder den Roomschen Bisschop / ootmoedelick vergheving he begheerende. Dit zÿn die eerlicke ende oude daden / door de welcke de majesteyt des Roomschen stoels ghefondeert is: als sy onder de voorwendinghe der outheyt soo kinderlick lieghen / dat het oock de blinde connen voelen. Aurelius (seyt hy) door duyvelsche stouticheyt ende hertneckicheyt opgheblasen zÿnde / heeft Christo ende den heylighen Petro onghehoorsaem gheweest / ende daerom is hy te verbannē. Maer wat salt wesen van Augustino / ende van so vele Vaders die in het Miletaensche Concilium gheweest zÿn? Maer het en is niet noodich / dat dwaes ende ongesouten gheschrifte / met vele woorden te wederlegghen / het welcke niet selfs de Papisten / die niet geheel onbeschaemt en zÿn / connen sonder groote schaemte aensien. Alsoo oock Gratianus dese ordeninghe verhaelt hebbende / dat de ghene die over de zee appelleeren / sullen verbannen wordē / soo stelt hy daer by (ick en weet niet door boosheyt of door onwetentheyt) dese uytneminghe / Ten zy mogelick dat sy tot den Roomschen stoel appelleren. Wat salmen desen beesten doen / die so seer sonder gemeyn ghevoelen zÿn / dat sy dat selve van eē wet uytnemē / om het welcke de wet gemaeckt is / gelijck een yegelic mach siē? Want als het Concilium verbiet over de zee te appelleren / soo verbiet het alleenlick dat niemant tot Roome en appellere. Ende dese goede uytlegger heeft Roome van dese wet uytghenomen.

Noch oock de andere Bisschoppen en hebben den Roomschen stoel niet erkent.

Ja de Bisschoppen in Vranckryck hebben hem sterckelick wederstaen.

Van gelijcken de Africaensche.

Hæc habentur 1. volum. Conc.

Als den Roomschen Paus onbeschaemtheyt ontdeckt ende sÿne valscheyt kennelick was.

Item als des Gratiani archeyt aen den dach quam / door sÿn dwaselicke uytneminge.

† 2. Quæst. 4 cap. Placuit.

10 Maer

10 Maer (op dat ick eenmael hier van een eynde make/hoedanich de macht ende jurisdictie des Roomschen Bisschops voortijden geweest zy / dat sal door een historie openbaer worden. Een man genaemt Donatus à calis nigris, hadde Cecilianum den Bisschop van Carthago beschuldicht/ de welcke ooch onghehoort verdoemt wert. Want dewijle hy wiste dat de Bisschoppen tegen hem vereenicht waren / soo wilde hy daer niet comen. De sake is van daer gheconien tot den Keyser Constantinum. Ende dewijle de Keyser wilde dat de sake door het oordeel der Bisschoppen geeyndicht worde / soo heeft hy de kennisse daer van bevolen Melciadi den Roomschen Bisschop/den welcken hy ooch sommighe Bisschoppen tot medegheselllen gegeven heeft/ uyt Italia / ende Gallia / ende Hispannia. Ist dat het door ordentlicke jurisdictie den Roomschen stoele toe quam / de appellatien te hooren in de sake der Gemeynte / waerom lijdt hy dan dat andere medegesellen daer by gestelt worden/ nae het goetduncken des Keysers? Ja waerom neemt hy dit oordeel aen / meer door het bevel des Keysers/dā door sijn autoriteyt? Maer laet ons hooren wat daer na geschiet is. Cecilianus geerijcht daer de overwinninge / ende Donatus à calis nigris , van sijn valsche beschuldinghe versteken zijnde/appelleert. Constantinus heeft het oordeel deser appellatie dē Bisschoppen van Arlen bevolen. Dese sidt als rechter/ om van de sententie des Roomschen Bisschops nae sijn goetduncken te oordeelen. Ist dat de Roomsche stoel de opperste macht heeft / soo datmen van daer niet en mach appelleren/ waerom laet dan Melciades hem dit groot ongelick geschien/ dat de Bisschop van Arlen boven hem gestelt worde? Eñ wie is de Keyser die dit doet? Te weten/ Constantinus / van den welcken sy roemen dat hy niet alleenlick alle sijn neerstichheyt / maer ooch bynae alle de macht sijns rijcx ghebruyckt heeft / om de weerdicheyt ende hoocheyt haers stoels te vermeeren. So siē wy dan nu hoe verre de Roomsche Bisschop doe allesins was van die opperste heerschappie van de welcke hy roemt/ dat sy hem van Christo over alle Ghemeynten gegeven is/eñ liecht dat sy hem in alle eeuwē is door de bewillinge der gantscher werelt gegevē.

11 Ick weet dat daer vele Sendtbrieven ende geboden zijn/door de welcke de Pausen alle dinc desen stoele toe gheven ende stoutelick toe schrijven. Maer een yeghelick die een weynich verstants ende gheleertheyts heeft/ weet dat meest alle de brieven ende gheboden soo onghheschickt ende onghesouten zijn / datmen lichtelick can sien uyt wat werck-winckel sy ghecomen zijn. Want wat mensche die ghesont eñ nuchter zy / soude meynen dat die schoon uytlegginghe Anacleti ware / die van Gratiano onder Anacleti naem/verhaelt wort/te weten/dat Cephas zy te seggen/ hooft. Seer vele diergelicke beuselinghen die Gratianus heeft sonder verstant te hoope ghelapt / worden heden van de Papisten tegen ons misbruyckt / om haren heylighen stoel te beschermen: ende dusdanighen damp eñ rooch daer mede sy voortijden in de duysternisse de ongheleerde bespotteden ende bedroghen / willen sy noch heden in dese groote claerheyt des lichts/ vercoopen. Maer ick en wil niet seer arbeyden om de dinghen te wederlegghen/ de welcke selve door haer over-groote onghheschichtheyt / haer selven openbaerlick wederleggen. Ick bekenne dat daer ooc waerachtige Sendtbrieven der ouder Pausen zijn / door de welcke sy de hoocheyt haers stoels seer verheffen: gelijck sommige die Leo geschreven heeft. Want gelijck die man geleert ende wel te sprake was/alsoo sochte hy ooch bovē matē seer eere eñ heerschappie. Maer of de Gemeyntē sijn getuygenisse gelooft hebben/als hy hē selven alsoo heeft verheven/dat is de vrage. Het schijnt dat vele zijn door sijn eergierichept verbolgē gewееst/eñ hem wederstaē hebben. Hy stelt in eenen Sendtbrief den Thessalonicensen Bisschop in sijn plaetse/in Grecia ende daer ontrent / ende in eenen anderen den Bisschop van Arlen/ofte eenigen anderen in Gallia. Alsoo stelt hy ooc Hormisdam den Hispalenschen Bisschop in sijn plaetse in Hispania. Maer hy seyt alomme dat hy sulcke geboden geeft op dese conditie/ te weten / dat de Bisschoppen der Hooftsteden hare oude privilegien geheel ende ongeschent behouden. Ende Leo selve verclaert dat dit een is uyt die privilegien/dat de Bisschop in de Hooftstadt moet eerst versocht worden / soo wanneer daer eenighe twijfelinge ofte swaricheyt komt. So beval dan Leo sijn plaetse in andere landen sommighen anderen Bisschoppen op dese conditie/ dat niemant uyt de Bisschoppen en soude daer door van sijn ordentlicke jurisdictie / noch gheen Bisschop der Hooftstadt van de kennisse der appellatien / noch geen Concilium in eenich lant van de ordineringhe sijnder Ghemeynten verhindert worden. Wat was dit anders dat Leo dede / dan hem selven van alle jurisdictie onthouden: ende alleenlick soo veel de wet ende natuere der gemeynschap der Ghemeynte lijdt/ hem selven voorstellen om alle twisten neder te legghen?

12 Ten tijde Gregorij was de oude wijse seer verandert. Want als het rijcke te neder geworpen ende verscheurt was / als Gallia ende Hispania dickmael met vele ellendicheden gheslaghen/Illyricum verwoest/ Italia gequelt/ende Africa door gedurige jammer byna verdorven was : soo hebben alle de Bisschoppen alomme hen selven te meer tot den Roomschen Bisschop gevoecht / om dat in soo groote verwoestinghe der burgerlicke regeeringhe / de gheheelheyt des gheloofs soude blijven/ ofte ymmers niet geheel vergaen. Hier door is niet alleenlick de weerdicheyt des Roomschen stoels/maer ooc sijn macht seer vermeerdert. Hoewel ick en vraghe soo seer niet daer nae door wat middelen dat ghesschiet is: het is voorwaer openbaer dat hy doe meerder was dan in voorleden tijdē. Ende nochtans was het verre van sulcke onghebonden heerschappie/dat een soude na sijnen lust over de andere gereguerert hebbē. Maer de Roomsche stoel hadde dese eerweedicheyt / dat hy de wederspannige eñ verachters wederhielt/eñ bedwanc die hē selvē niet en lietē van hare medegesellen beweghen ende regheeren. Want Gregorius betuycht dickmael neerstichlick/ dat hy alsoo ghetrouwelick den anderen Bisschoppen haer recht bewaert / als hy selve sijn recht van de andere eyscht. Ick en begheere/seyt hy/niet door eergierichept dat eens anders recht is : maer ick begeere allesins mijne broeders te eeren. Daer en is geen woort in alle sijne schriftē daer mede hy hoovеerdichlicker roemt van sijn groote hoocheyt/dan dese: Ick en weet niet wat Bisschop den Apostolischen stoele niet onderworpen en zy/als hy wort met schult bevonden. Nochtans seyt hy terstont daer by : Maer gheen schult en is/daer zijn sy alle even ghelijck / door het recht der ootmoedicheyt. Hy treckt hem selven aen/ dat hy het recht heeft te straffen de ghene die ghesondicht hebben : maer ist dat sy alle doen dat hen toe comt/ sy maecht hy hem selven alleen

Aengaende de heerschappie over d'andere kercken ende saken/so blijckt uyt die loffelicke historie dat den Roomschen Bisschop die niet gehadt en heeft.

Aug. epist. 162. in brevi collat. contra Donat. & alibi.

Noch de tyrannie die in desen deele het Pausdom gebruyckt heeft over andere kercken/en doen der Roomscher Pausen De decretale Sendbrieven geen voordeel/der welcker valscheyt ende eergierichept openbaer gemaeckt wort.

† Dist. 22. cap. Sacrosancta.

Vide Epist. 85.

Epist. 83.

Epist. 89.

Ende al ist dat in Gregorij tijt seer vermeert is geweest des Roomschen Bisschops autoriteyt/ so en streckte de selve nochtans nergens toe/dan om andere Bisschoppen te helpen/ ende dat door 't gebieden van den Keyser/ ende toestemminge van den Bisschoppen selve.

Ad Mediolan. Clerum, Epist. 68. lib. 2.

Ad Dominicum Carthag. Episcopum, Epist. ultim. lib. 2.

Epist. 64. lib. 7.

alleen

allen even gelijck. Ende hy schrijft wel dit recht hem selven toe/ende de ghene die wilden/ bewillichdent : maer de andere dien het niet en behaechde die mochten vryelick daer tegen spreken : ghelijck het openbaer is/ dat sommige gedaen hebben. Boven desen spreeckt hy daer van den Bisschop van Bisance/de welck in het Concilium des selven lants verdoemt zynde / heeft het gantsche oordeel verworpen. Dese hartneckicheyt deses mensches / hebben syne medeghesellen den Keyser te kennen ghegheven. De Keyser stelde Gregorium over dese sake. So sien wy dan dat Gregorius niet en soeckt yet te doen daer mede de ordentlicke jurisdictie mochte gebroken worden: ende dat hy dat selve dat hy doet om andere te helpen / niet en doet anders dan door het bevel des Keysers.

Daerenboven/hoewel dat de Roomsche Bisschop andere als broeders aen sprack/ ende haer alleen niet en oordeelde/ soo ist nochtans dat dit altemael Gregorio seer mishaecht heeft/ dat hy door sulcke sorgen alsoo worde verhindert ende opgehouden/ dat hy tot betere dingen hem niet en mochte begheven.

13 So was dan dit alle de macht des Roomschen Bisschops/te weten/dat hy hem selven teghen de hartneckige ende ongheteemde hoofden stelde / daer eenighe ongewoon remedie noodich was: ende dat om de andere Bisschoppen te helpen/ende niet om te verhinderen. So dan hy en treckt hem selven niet meer aen over de andere/ dan hy op andere plaetsen eenen yegelicken toe laet over hen/‡ als hy belijt dat hy bereyt is om van eenen yeghelicken vermaent ende verbetert te worden. Alsoo ghebiedt hy ergens den Aquilejensen Bisschop te Roome te comen om rekenschap syns geloofs te geven in eē artijckel/ daer in hy was tegen de andere twistich ghewoorden. Nochtans en ghebiet hy 't niet door syn eyghen macht/maer om dat het den Keyser bevolē hadde. Ende hy en seyt niet dat hy alleē sal de Richter daer van wesen : maer belooft dat hy sal een Concilium vergaderen/van het welcke de gantsche sake sal gheoordeelt worden. Ende hoewel daer doe noch sulcke maticheyt was / dat de macht des Roomschen stoels hare sekere palen hadde/ over de welcke sy niet en mochte treden: ende dat de Roomsche Bisschop niet meer en was over de andere Bisschoppen/dan de andere over hem : soo ist nochtans openbaer / hoe seer sulcke standt des Roomschen stoels Gregorio mishaecht heeft : want hy klaecht somtyts dat hy onder het decksel des Bisschopdoms/ is weerom tot een wereltlic leven gebracht geweest: ende dat hy meer was in aertsche sakē verwerret / dan hy oyt hadde geweest in syn wereltlick leven: ende dat hy in de eere des Bisschopdoms verdruckt wort door de menichte der wereltlicker handelinghen. Ende op een aneer plaetse seyt hy : Ick worde door soo groote packen der handelingen neder ghedruckt/dat de geest geensins tot de hemelsche dinghen opgheheven en wordt. Ick worde door de menichte der saken/ ghelijck door waterbaren gheslaghen : ende nae dat gherust leven dat ick ghelevt hebbe / worde ick door het onweder eens beroerlicken ende ongherusten levens verdruckt: soo dat ick te rechte mach seggen: Ick ben in de diepte der zee gekomen / ende het onweder heeft my verdroncken. Hier uyt machmen verstaen wat hy soude ghesevt hebben/hadde hy te desen tijde geweest. Ist dat hy schoon het ampt eens Pastoors niet en volbrachte/so bediende hy 't nochtans. Hy onthielt hem selven van de bedieninge der burgerlicker regeeringhe : ende hy bekende hem selven met de andere den Keyser onderworpen te zijne. Hy en stack hem selven niet in de regeeringhe anderer Ghemeynten / anders dan als hy noodsakelick daer toe bedwonghen wert. Ende nochtans schijnt hy hem selven in een doolhof te zijne / om dat hy niet en mach enckelick gheheel in het Bisschops ampt besich zijn.

‡ lib. 2. & epist. 37. epist. 16.

Theotistæ, epist. 5. lib. 1

Anast. Anti. epist. 7. & 25. lib. 1.

14 Te dien tyde heeft de Constantinopolitaensche Bisschop tegen den Roomschē om de hoocheyt gestreden / ghelijck voorseyt is. Want doe de stoel des Keyserrijcx te Constantinopolen bevesticht was/ soo scheen de majesteyt des Rijcx te eysschen/dat de Constantinopolitaensche Gemeynte / soude oock na de Romeynsche de eerste plaetse hebben. Ende voorwaer in het begin en was geen dinck crachtiger om der Roomscher Gemeynte de opperste hoocheyt te geven / dan dat het hooft des Rijcx daer was. Men vint by Gratianum een geschrift / onder den naem des Paus Lucinus/ waer in hy seyt / dat de steden daer de Hooft-bisschoppen moeten sitten / niet anders verordent en zyn / dan nae de wijse der burgerlicker regeeringhe/ die daer te voren ghewееst hadden. Item noch een ander onder den naem des Paus Clemens/daer hy seyt / dat de Patriarchen zijn gestelt in die steden daer voortyden de opperste Heydensche Priesters waren. Het welcke niet waer en is / maer is nochtans uyt de waerheyt ghenomen. Want het is openbaer/dat om minst veranderingen te maken/ de landē gedeelt/ eñ de opperste eñ Hooft-bisschoppen zijn in de steden gestelt/die in eere eñ macht de andere te bovē gingē. Also was in het Taurinensche Concilium verordent/ dat in de steden die in de burgerlicke regeeringe de hoochste waren / souden oock de hoochste Bisschopdommen wesen. Ende waert dat de eere der burgerlicker regeeringe van eē stadt veranderde tot eē ander stadt/ so soude ooc het recht des Hooftbisschops tot de selve stadt ghebracht worden. Maer als Innocentius Bisschop te Roome / sach dat de oude weerdicheyt dier stad verginck/als de stoel des Keyserrycx was te Costantonopolē gestelt/ so heeft hy (vreesende dat de hoocheyt syns stoels soude vergaen) een contrarie wet gemaect/ in de welcke hy seyt/ dat het niet noodich en is dat de Hooftsteden der Gemeynte veranderen/gelijc de Hooftstedē des Keyserrycx. Maer mē moet met rechte de autoriteyt des Conciliums meer achten/dan het gevoelē eens mensches. Bovē desen en moeten wy Innocentio niet gelooven in syn eygen sake. Hoe het zy/so geeft hy nochtans hier mede te kennē/dat het van dē beginne aē alsoo is verordent geweest/dat de Hooftstedē soudē na de uytwendige ordeninge des Rijcx gedeelt wordē.

Het derde deel des Capittels/ dwelc geeft te kennen den aenwas der Roomscher hoocheyt/ in te beschrijven de palen van den Hooftbisschoppen

Distinct. 80

Cap. 1. Waer uyt gevolcht is dat Decreet ofte besluyt van het Taurinensche Concilie.

Dwelck van Innocentio eergierichlick is te niet gemaeckt.

15 Wt dese oude insettinge is het eerste Constantinopolitaensche Concilium verordent/†dat de Bisschop dier stadt soude in eere de eerste plaetse hebben na den Roomschen Bisschop/om dat Constantinopolen was een nieu Roome. Maer doe langen tijt daer nae dit selve te Chalcedone verordent was/‡ so heeft Leo strangelick daer tegen gestaen. Ende hy en heeft niet alleenlick veracht / dat ses hondert Bisschoppen ofte meer verordent hadden / maer heeftse oock met swaren schimp ende lasteringhe bestormt / om dat sy anderen Gemeynten ontnomen hadden/ dat sy der Constantinopolitaenscher niet en ontsagen te gheven. Ick bidde u/wat mochte desen mensche verwecken/dat hy om so kleyn een sake de werelt verstoorde / anders dan syn eergiericheyt? Hy seyt dat het behoort onveranderlick te blyven dat het Niceensche Concilium eenmael verordent heeft. Maer dat is / ghelijck of het Christelick geloove in perijcke ware / als d'een Ghemeynte hoogher gheacht wordt dan de ander : ofte ghelijck of de Patriarchen tot een ander eynde inghestelt waren / dan om de Politie ende uytwendighe regeeringhe te onderhouden. Ende wy weten dat de Politie/gelijck

Hier uyt is geresen een grooten strijt van d'eerste ende de tweede plaetse tusschen de Bisschoppen van Constantinopolen eñ Roomen.

† Socrat. hist. tripart. lib. 9. cap. 13.

‡ Item in Decret. 22. dist. cap. Constantinopol.

En is te voorschijn gecomē der Roomscher Bisschoppen eergiericheyt/ welcke geenen meerderen noch medegenooten en heeft willen lyden.

de tijden menigerley zijn / alsoo oock menigherley veranderinghen ontfangt / jae oock eyscht. So ist dan van geender weerde dat Leo tegenworpt / te weten / datmen niet en behoort der Constantinopolitaenscher Ghemeynte die eere te gheven / die door het Niceniſche Concilium was der Alexandrijnscher Gemeynte gegeven. Want datmen sulcke ordeninghen mach na gelegentheyt des tijts veranderen ende wech nemen/ dat leert oock het gemeyn gevoelen. Maer hoe comt dat onder alle de Bisschoppen in het Oosten niemant gheweest en zy / die daer tegen stonde / hoewel het hen aldermeest aenginck? Voorwaer Proterius was daer / de welcke te Alexandrien in Dioscorus plaetse gestelt was: daer waren oock andere Patriarchen / der welcker eere vermindert wert. Die moesten daer teghen ghestaen hebben/ ende niet Leo die onvercort in sijn plaetse bleef. Nu daer alle de Bisschoppen in het Oosten swijgen / ja daer zy alle bewillighen / daer stelt de Roomsche Bisschop alleen hem selven teghen. Het is licht te oordeelen wat hem daer toe roert: te weten / hy voorsach het ghene dat weynich daer na gheschiede/ namelick / dat Constantinopolis niet en soude met de tweede plaetse te vrede zijn / maer oock teghen Roome strijden om de eerste / dewijle de eere der ouder Roome begonde te vergaē. Nochtans en heeft de Roomsche Bisschop door alle sijn roepen niet connen de ordeninghe des Conciliums verhinderen noch onvast maken. Daerom als sijne nacomers sagen dat sy daer teghen niet en vermochten / soo hebben sy de hartneckicheyt lieflick laten varen/ ende hebben geleden ende verordent/ dat de Constantinopolitaensche Bisschop soude de tweede Patriarche zijn.

Nochtans heeft de Constantinopolitaenschen Bisschop veel ghedaen/ op dat hy den Roomschen mochte af setten.

16 Maer weynich daer na/ te weten/ ten tijde Gregorij / is Joannes Bisschop te Constantinopolen soo verre ghekomen/ dat hy hem selven noemde alghemeyn Bisschop. Hier heeft Gregorius hem selven stantvastelick tegen ghestelt/ om dat hy in een seer goede cause niet en soude sijnen stoel onbeschermt laten. Ende voorwaer de hoovveerdicheyt ende raserie Joannis / was onverdragelick/ dewijle hy wilde dat de eynden sijns Bisschopdoms souden soo verre strecken/ als de eynden des Keyserrijcx. Nochtans en treckt Gregorius dat niet hem selven aen / dat hy Joanni weygert: maer straft dien naem als boos / ongoddelick / ende grouwelick. Ja hy is in eenen Sendtbrief teghen Eulolium den Alexandrijnschen Bisschop verbolgen / om dat hy hem met sulcken tytel gheeert hadde. Siet (seyt hy) in het begin des Sendtbriefs tot my gesonden / hebt ghy my die sulcx verboden hebbe/ willen dien hooveerdighen naem in drucken/ my algemeyn Paus noemende. Het welcke ick uwe heylicheyt bidde dat sy't niet meer en doe: want het wort u ontnomen / dat eenen anderen meer dan het behoorlick is / wordt ghegheven. Ic en achte dat voor geen eere/ daer in ick de eere mijnder broederen sie vermindert te worden. Want mijn eere is/ dat de algemeyn Gemeynte haer eere/ ende dat de broeders haer macht gheheel ende ghesont behouden. Ist dat uwe heylicheyt my noemt alghemeyn Paus/ dat is/ soo veel als belijden dat ghy geen deel en hebt in het ghene dat ghy my gheheel toe schrijft. De sake Gregorij was wel goet eñ eerlick: maer Joannes door de gonste Maurity des Keysers gheholpen zijnde / en heeft hem selven niet laten van sijn voornemen afwenden. Ende Cyriacus sijn nacomer / en heeft hem selven oock noyt laten daer af brenghen.

Lib. 7. Epist. 30.

Welcke loselick sijn tegenpartie heeft verwonnen.

17 Ten laetsten doe Mauritius verslaghen was / heeft Phocas / die in sijn plaetse ghestelt wert / Bonifacio den derden toeghelaten / dat Gregorius gheensins en begheerde / te weten/ dat Roome soude het hooft aller Gemeynten zijn. (Want Phocas was/ ick en weet niet om wat oorsake den Romeynen gonstigher / ja om dat hy daer sonder strijt gheeroont was.) Aldus wert die twist gheeyndicht / ende te neder ghelept. Nochtans en soude dese weldaet des Keysers den Roomschen stoele niet soo voorderlick gheweest hebben/ en hadden niet daer na andere dinghen daer toe gecomen. Want weynich daer nae wert Grecia ende gheheel Asia van de ghemeynschap des Roomschen stoels afghesneden. Ende Gallia hielt hem in sulcker weerde/ dat sy hem niet ghehoorsaem en was / anders dan soo verre als het haer behaechde. Maer doe wert sy eerst tot dienstbaerheyt ghebracht / als Pipinus het Coninckrijcke heeft ingenomen. Want doe Zacharias de Roomsche Bisschop hem in de trouweloosheyt ende rooverie gholpen hadde / soo dat hy den rechten ende behoorlicken Coninck verstooten hebbende / het rijcke als eenen roof tot hem track: soo heeft Zacharias dien loon ghecregen/ dat hy Roomsch Bisschop zijnde/ soude jurisdictie over de Gemeynte in Gallia hebben. Gelijck de roovers plegen den roof int ghemeyn te deelen/ welcken sy crijghen: alsoo hebben dese twee goede mannen onder malkanderen eens ghedragen/ dat Pipinus soude de aertsche ende burgerlicke heerschappie hebben / als nu de rechte ende behoorlicke Coninck berooft was: ende dat Zacharias soude het hooft aller Bisschoppen wesen/ ende de geestelicke macht hebben. De welcke wel in het begin swack was (ghelijck het plach in nieuwe dingen te geschien) maer is daer na door de autoriteyt Caroli Magni byna om een ghelijcke oorsake bevesticht: want hy was oock des Roomschen Bisschops schuldenaer / om dat hy door des selven gonste/ was tot het Keyserrijcke gekomen. Ende hoewel het ghelooveliek is/ dat de Ghemeynten alomme eerst seer mismaeckt waren/ soo ist nochtans openbaer / dat de forme der ouder Ghemeynte doe eerst in Gallia ende Duytschlandt gantschelick verduystert wert. Daer zijn noch in de kisten des Hofs te Parijs/ korte Historien van dien tijt / de welcke van de dinghen der Ghemeynte sprekende/ melden van verbonden die Pipinus/ ende oock Carolus met den Roomschen Bisschop ghemaeckt hebben. Hier uyt machmen verstaen dat de oude standt doe verandert was.

Als nu des Constantinopolitaenschen Bisschops voorstaender gedoot was, heeft hy den naem/ daer na hy soo lange gestaen hadde/ van Phoca den Moordenaer eyndelick gecregen.

Dwelck schier van gheender weerden en hadde gheweest, ten ware dat de Roomsche Pausen haer gesteken hadden in de kercke van Vranckrijck.

18 Doe te dien tijde de dinghen alomme booser worden / is oock ondertusschen de tyrannie des Roomschen stoels bevesticht/ ende vermeerdert geweest: ende dat eensdeels door onwetentheyt/ eensdeels door luyheyt eñ ondeughentheyt der Bisschoppen. Want doe de Roomsche Bisschop alle dinghen hem selven alleen aen track/ ende sonder mate hem selven meer ende meer tegen alle recht bleef verheffende / soo en hebben de Bisschoppen sulcke yvericheyt als sy schuldich waren / niet ghebruyckt / om sijnen boosen lust te wederstaen: ende of sy schoon den moet ghehadt hadden / soo ghebrack hen nochtans wijsheyt ende voorsichticheyt / soo dat sy tot soo groot een sake niet bequaem en waren. Soo sien wy dan hoedanighe ende hoe wonderlicken ongheschickte een ontheylighinghe ende verwoestinghe aller heyliger dingen/ ende verdervinghe der gantscher ordeninghe der Ghemeynte / te Roome gheweest zy ten tijde Barnardi. Hy

Na der hant is de tyrannie des Paus allengskens versterckt/ welcke Bernardus in sijnen tijt met bittere clachten beweent.

Lib. I. De consider. ad Eugenium.

claecht dat de menschen die met eergiericheyt/ geltgiericheyt/ simonie/kerckroof/ hoererie/ende dierghelicke ongeschickte boose stucken besmet zijn / uyt de gantsche werelt te Roome comen/ om door de Apostelsche autoriteyt / eere / ende dienst der Gemeynte te vercrijgen / ofte behouden: ende dat bedroch ende lagenlegginghe/ende ghewelt de overhant vercreghen hebben. Hy seyt dat de wijse van oordeelen die daer gebruyct wert / grouwelick is / ende onbetamelick / niet alleenlick der Gemeynte / maer oock den richthuyse.

Circa finem lib. 4.

Hy roept dat de Ghemeynte is vol eergierighe menschen/ ende dat daer gheene en zijn die meer verschrickt zijn van boosheyt te doen/ dan die roovers in haren roofnest als sy den roof der reysender menschen deelen.

De somma van sulcken treffelicken mans claghten/ welcke van de navolgende Pausen niet en zijn aenghenomen/ ja bespot zijn ghe-weest.

Daer zijn (seyt hy) weynighe die na den mont des Wetgevers sien/maer sy sien alle na sijne handen. En nochtans niet t'onrechte: want door die handen worden alle de Pauselicke dinghen ghedaen. Daer nae spreeckt hy tot den Paus/ segghende: Wat ist dat de ghene / die tot u segghen wel aen/wel aen/ van den roof der Ghemeynte gerocht worden? Het leven der armen wort in de straten der rijcken gesaeyt: het silver glinstert in den slijck/ men loopt daer toe van alle zijden / het wordt wech ghenomen / niet van den armsten / maer van den stercksten: ofte mogelick van den genen die eerst voor loopt. Nochtans en heeft dese gewoonte / ofte eer dese dootlicke verdervinghe/ haer begin van u niet ghehadt: maer oft God gave dat sy in u een eynde hadde. Hierentusschen comt ghy/ een Pastoor ende Herder zijnde/ voort met veel dierbare vercieringhe ommehanghen. Waert dat ick het dorste seggen/ dit is meer een weyde der duyvelen/dan der schapen. Heeft Petrus also gedaen? heeft Paulus aldus gespot? Uwe Hof is meer gewoon der menschen goet te ontfanghen/ dan goet te maken. Want de boose en worden daer niet gebetert / maer de goede worden verflaut. Voort/ de misbruycken der namen ende tijtelen die hy verhaelt / en soude niemant sonder groote vergrouwinghe lesen. Ende ten eynde van die ongebonden begeerte des Roomschen stoels om iurisdictie te misbruycken / besluyt hy aldus:

Libr. 3.

Ick spreke van de murmelinge ende clachte die de Gemeynten gemeyn hebben. Sy roepen dat sy gecort ende ontleedt worden.

† Der Godsaligher mannen gedachten/ die sy in Bernardo aenmercken onder dat geestelicke Babel.

Daer zijn geene ofte seer weynige Gemeynten die dese wonde niet en ghevoelen / ofte niet en vreesen. Vraecht ghy wat wonde? De Abten worden den Bisschoppen ontnomen / ende de Bisschoppen den Opperbisschoppen/etc. Het is wonder ist datmen dit can ontschuldighen. Als ghy alsoo doet / soo bewijst ghy dat ghy de volheyt der macht hebt / maer niet der rechtveerdicheyt. Ghy doet dat om dat ghy de macht hebt/ maer de vrage is of ghy 't behoort te doen. Ghy zijt ghestelt om eenen yeghelicken sijn eere ende sijnen graet te bewaren/ ende niet om te benijden. † Dese weynige dingen hebbe ick willen verhalen uyt vele / eensdeels om dat de Lesers souden sien / hoe swaerlick de Ghemeynte doe vervallen was/ ende eensdeels om dat sy souden bekennen/ met wat grooter droefheyt ende versuchtinghe alle de Godsalighe dit iammerlick verdriet geleden hebben.

‡ Het vierde deel des Capittels. Hoewel dat dese weerdicheyt ende hoocheyt/ die in Gregorij tijt haer plaetse hadde, der Roomscher kircke mochte toeghelaten werden/ nochtans en daerse gantsch tot de teghenwoordighe hoocheyt des Paus.

19 ‡ Nu of wy heden den Roomschen Paus schoon de hoocheyt/ en groote iurisdictie toe lieten/ die hy in de middelmatige tijden hadde/ ghelijck ten tijde Leonis ende Gregorij: wat is dat by het teghenwoordighe Pausdom verghelicken? Ick en spreke noch niet van de aertsche heerschappie / noch van die macht in de burgerlicke regeeringhe/ waer van wy hier naest te haerder plaetse sullen handelen: maer selfs de geestelicke regeeringhe op de welcke sy roemen / wat heeft die/ daer in sy met de conditie des voornoemden tijts over een komt? Want de Paus en wordt nu niet anders beschreven/ dan dat hy zy het opperste hooft der Ghemeynte op der aerde / ende de alghemeyn Bisschop der gantscher werelt. Ende als de Pausen selve van haer macht spreken / soo segghen sy met groote hooveerdicheyt dat sy hebben de macht om te ghebieden / ende dat de andere moeten nootsakelick ghehoorsaem zijn: datmen alle hare wetten ende insettinghen moet achten gelijck of sy door de Godlicke stemme Petri bevesticht waren: dat de Concilien eens lants van geender weerde en zijn/ om dat sy de teghenwoordicheyt des Paus niet en hebben: ende dat hy mach uyt een yeghelicke Gemeynte Clercken ordineren/ ende die tot hem roepen die op een ander plaetse gheordineert zijn. Diergelijcke ontallicke vele dinghen vintmen in den te hoop ghescraapten boeck Gratiani / de welcke ick niet en verhale / op dat ick den Leseren niet te moeyelick en zy. Nochtans komen sy tot dese somme/ te weten/ dat de Roomsche Paus alleen de macht heeft om de opperste kennisse te nemen van alle saken der Gemeynte/ het zy om de leere te onderscheyden/ ofte beschrijven/ ofte om wetten te gheven/ ofte om eenighe regeeringhe in te stellen / ofte om oordeel te gheven ende recht te doen. Ende de privilegien die sy hen selven aentrecken in de reservatien (gelijck sy die noemen) die zijn te lanck ende te onnut om te verhalen. Ende (dwelck het aller onverdragelickste is) sy en laten gheen oordeel op der aerde om haren boosen lust mede te bedwinghen ende verhinderen/ ist dat sy sulcke groote macht misbruycken.

Het en zy (segghen sy) niemande gheoorloft het oordeel deses stoels te verhandelen/ om de hoocheyt der Roomscher Ghemeynte. Item / de Richter en sal noch van den Keyser/ noch van de Coningen / noch van de gantsche Clergie/ noch van het volck geoordeelt worden. Dit is voorwaer te seer overwillicht / dat een mensche hem selven stelt om alle menschen ende dingen te oordeelen/ en onder niemants oordeel en wil staen.

Nicolaus. cujus sententiæ hæc in decretis 17. quæst. 3. c. Nemi. 11. Innocent. 9 quæst. 3. c. Memo.

Maer wat salt wesen ist dat hy tyrannie ghebruyckt teghen het volck Gods? ist dat hy het rijcke Christi verscheurt ende verwoest? ist dat hy de gantsche Ghemeynte verstoort? ist dat hy het Pastoors ampt verandert tot rooverie? Ja al ware hy de alderbooste / so versaeckt hy hem selven ghehouden te zijne om rekenschap te gheven. Want dit zijn der Bisschoppen woorden: Anderer menschen saken heeft God willen door menschen eyndighen: maer den oversten deses stoels heeft hy onder sijn oordeel alleen ghestelt. Item de daden der ondersaten worden van ons gheoordeelt/ maer de onse van God alleen.

Simmach. 9. quæst. 3. aliorum. Antherius. ibi. c. facta.

20 Ende om dat sulcke geboden ende wetten souden te meer gheacht worden / soo hebben sy bedrieghelick de namen der ouder Pausen daer onder ghestelt/ gelijck of alle saken van den eersten beginne aen alsoo verordent gheweest hadden: daer het nochtans seker is/ dat het nieu ende onlancx ghesmeedt is / al wat den Roomschen Pause meer toe schrijft dan wy verhaelt hebben dat hem door de oude Concilien ghegheven was. Jae sy zijn tot soo groote onbeschaemtheyt gecomen / dat sy een ghescrift gemaeckt hebben onder den naem Anastasij des Constantinopolitaenschen Patriarches / de welcke daer in betuycht/ dat het door oude regulen verordent is/ datmen geen dinck en sal doen/ oock in de alder-

Noch ooch en zijn de dingen/ die sy eysschen van den Ouden/ (gelijck sy daer in liegen) haer niet toeghelaten.

Ibidem. c. Antiquis.

veerste landen / sonder dat eerst den Roomschen stoele te kennen te gheven. Het is openbaer dat dit seer valsch is/ende boven dien/wie sal gelooven dat de Roomsche stoel zy soo seer verheven ghewеest/van den ghenen die een vyant der eere ende weerdicheyt des Roomschen stoele was? Maer die Antichristen moesten tot sulcke raserie ende uytsinnicheyt comen/ op dat haer boosheyt mochte allen verstandigen menschen openbaer worden / soo verre sy willen hare ooghen open doen. De decretale Sendtbrieven die van Gregorio den neghensten versamelt zijn: Item / de Clementijnen/ ende Extravaganten Martini/ gheven noch claerlicker en niet volderen monde alomme een onmenschelicke wreetheyt ende een tyrannie / ghelijck der ongheschickter Barbarischer Coninghen/ te kennen. Dit zijn de miraculen / waer uyt de Papisten willen haer Pausdom gheacht hebben. Hier uyt comen die schoone articulen des geloofs/ die heden in het Pausdom gheacht zijn / gelijck of sy uyt Gods mont ghesproken waren: te weten/ Dat de Paus niet en can dwalen/ Dat de Paus is boven de Concilien/ Dat de Paus is een algemeyn Bisschop aller Ghemeynten / ende op de aerde opperste Hooft der Gemeynte. Ick verswijge noch vele wonderlicker ongheschicktheden / de welcke de dwase Canonisten in hare scholen uytbleeten: de welcke nochtans niet alleenlick bewillicht/ maer oock ghepresen worden van de Papistische Theologen/op dat sy haren Afgod flatteeren.

Gregorius de 9. Martinus ende sommige andere en zijn hier mede niet te vreden ghewеest/ de welcke verciert hebben andere dingen die heel onbetamelic ende onverdragelick zijn.

21 Ick en wil teghen hen niet handelen met het uyterste recht. Een ander soude teghen dese groote hoovеerdicheyt de woorden Cypriani stellen/ de welcke hy gebruyckt heeft tot de Bisschoppen die in het Concilium waren/ daer van hy de overste was. Niemant van ons en seyt dat hy een Bisschop der Bisschoppen is / noch en dwingt syne medegesellen door eē wreede tyrannische vreese / dat hem noodich zy ghehoorsaem te zijne. Een ander mochte hen teghenworpen dat weynich daer nae was te Carthago verordent / te weten: Dat niemant en soude Prince der Priesteren ofte opperste Bisschop genaemt worden. Hy mochte vele getuyghenissen voortbrenghen uyt de Historien ende Canones/uyt de Concilien ende vele sententien/uyt de boeckē der ouder Leeraren / door de welcke de Roomsche Bisschop mochte vernedert ende in orden ghebracht worden. Maer ick late dese dingen varē/ op dat ickse niet en schijne veel te strenghelick te drijvē. Nochtans laet de alderbeste beschermers des Roomschen stoels my antwoorden / hoe sy hen niet en schamen den tijtel des alghemeynen Bisschops te beschermen / den welcken sy sien dat hy soo menichmael is van Gregorio met den Ban gheslagen. Ist dat de ghetuyghenisse Gregorij moet plaetse hebben / soo gheven sy daer door te kennen / dat haren Paus de Antichrist is / om dat sy hem maken alghemeyn Bisschop. De naem/Hooft/was oock also weynich gebruyckt. Want hy spreeckt op een plaetse aldus: Petrus was een uytnemende lidt in het lichaem / Joannes / Andreas / Jacobus/ waren sonderlicker volcken Hoofden. Nochtans zijn sy alle leden der Gemeynte onder een Hooft: jae de Heylighen voor de Wet / de Heyligen onder de Wet/ende de Heylighen onder de genade/ zijn alle onder de leden ghestelt / om het lichaem des Heeren te volmaken: ende niemant en heeft hem selven oyt willen laten Alghemeyn Bisschop noemen. Ende dat de Paus hem selven toe schrijft dat hy macht heeft om te gebieden/ dat comt qualick over een niet het ghene dat Gregorius op een plaetse seyt: Want doe Eulolius de Alexandrynsche Bisschop hadde tot Gregorium ghescreven op dese wijse: Gelijck ghy my gheboden hebt: soo heeft Gregorius aldus daer op gheantwoort: Ick bidde u/ neemt dat woort/ Ghebieden / wech van mijne ooren: want ick weet wie ick ben/ende wie ghy zijt: na uwen graet zijt ghy mijne broeders / nae uwe heylich leven zijt ghy mijne vaders. So en hebbe ick dan niet gheboden: maer ick hebbe u willen te kennen gheven het ghene dat my dochte nut te zijne. Dat de Paus syn jurisdictie alsoo sonder eynde uyt breyt/ daer in doet hy groot en schandelick onrecht / niet alleenlick den anderen Bisschoppen / maer oock allen Gemeynten / de welcke hy op sulcke wijse verscheurt ende van een pluckt/om door haren val sijnen stoel te timmeren. Dat hy hem selven stelt boven alle oordeel / ende wil alsoo op een wreede tyrannische wijse regneeren / dat sijnen lust alleen voor een Wet zy: dat is voorwaer onweerdigher ende vreemder van alle wijse der Ghemeynte / dan dat het eenichsins can verdraghen worden. Want het is gantschelick vreemde / niet alleenlick van alle Godsalich ghevoelen / maer oock van alle menschelick ghevoelen.

Hoewel dat tegen hare moetwillicheyt Cyprianus mocht ghestelt werden/ ende de prijselicke getrouwicheyt der Concilien/ Historien/ ende der ouden Godgeleerden: nochtans soo worden sy daer mede alleen wederleyt/ datse van haren Gregorio met uytgedruckte woorden zijn verworpen.

Epist. 92. lib. 4. ad Joannem Constantinopol.

Lib. 7. Epist. 28.

22 Maer op dat ick niet bedwongen en worde alle dinghen te verhalen / ende verclaren/ soo vraghe ick wederom / de ghene die heden willen de beste ende getrouste beschermers des Roomschen stoels gheacht worden/ of sy hen oock niet en schamen den teghenwoordighen standt des Pausdoms te beschermen/ de welcke (gelijck het openbaer is) hondertmael verdorvender is/ dan hy was ten tijde Gregorij ende Bernardi: de welcke nochtans te dier tijt soo seer den heylighen mannen mishaechde. Gregorius claecht in vele plaetsen / dat hy door vreemde saken boven maten becommert wordt: dat hy onder de verwe ende decksel des Bisschopdoms / is wederom tot een wereltlick leven ghebracht: dat hy daer in soo velen aertschen sorghen diende/ als hy nae syn outhouden oyt in het wereltsche leven diende: dat hy verdruckt worde door den grooten hoop der wereltlicker saken / so dat het herte gheensins en wordt tot hemelsche dingen verheven: dat hy met de menichte der saken als met waterbaren wort gheslaghen / ende dat hy door het onweder des beroerlicken levens verdruckt wort / so dat hy met rechte mach seggen: Ic ben in de diepte der zee gecomen. Hy mochte nochtans onder die aertsche sorghen het volck door openbare sermoonen leeren/ int heymelicke vermanen ende straffen daer het noodich was: hy mochte de Gemeynte voegen ende schicken/ sijnen medeghesellen raet gheven / ende tot haer behoorlick werck vermanen. Boven desen bleef hem noch wat tijts om te schrijven: ende nochtans beclaecht ende beweet hy syn ellendicheyt/ dat hy is in het diepste der zee verdroncken. Ist dat de bedieninghe sijns tijts een zee was/ wat sullen wy van het teghenwoordich Pausdom segghen? Want wat overeencominghe heeft het teghenwoordich Pausdom met de bedieninghe ten tijde Gregorij? Het Pausdom en heeft nu gheen predikinghen / gheen sorghe der discipline ende regeeringe / geen neersticheyt noch arbeyt over de Ghemeynten / gheen gheestelicke bedieninge: somma/het en is anders niet dan wereldt. Ende nochtans wort dese doolhof sou seer ghepresen / ghelijck of men gheen dinck en mochte vindē dat beter verordent ende geschickt ware. Item hoe claecht ende sucht Bernardus / als hy de ghebreken sijns tijts aensiet? Wat soude hy dan

De beschermers des Pausdoms moeten wel tot de hoochste onbeschaemtheyt gecomen zijn: nademale Gregorius ende Barnardus seer droeffelick geclaecht hebben over de boosheyt haers tijts/ de welcke bekent is nu hondertmael meerder ende grooter te zijn/ ende met gantscher cracht gevoet ende vermeerdert te worden van den Paus van Roomen.

Epist. 5. lib. 1 ad Theotist.

hy dan doen waert dat hy dese onse yssere eeuwe saghe/ in de welcke de boosheyt is op het uyterste. Wat ongheschicktheyt is dit / datmen niet alleenlick door heylich ende godlick beschermt het ghene dat alle de heylighen tot allen tijde met gemeynen monde verworpen en̄ verdoemt hebben: maer datmen oock der selver getuygenisse misbruyckt tot bescherminghe des Pausdoms / het welcke hen gantschelick onbekent was? Hoewel van den tijt Bernardi / bekenne ick dat daer doe soo groote verdorventheyt aller dinghen was / soo dat hy onsen tijde niet en zy seer onghelick gheweest. Maer de ghene die uyt de middelmatige eeuwe (te weten / in welcke Leo/ende Gregorius / ende dierghelicke leefden) eenighe bedeckinghe soecken / die en hebben gantschelick geen schaemte: want sy doen even ghelijck of yemant om het eenhoofdich rijcke der Keyseren te bevestigen/ den ouden stant des Roomschen rijcx prese: dat is/gelijck of yemant den lof der vryheyt ontleende / om de wreede tyrannie te vercieren.

Het vijfde ende laetste deel des Capittels/ inhoudende die voornaemste antwoort/ dat, te weten/ de Paus in der kercken Gods geen Bisschop en is.

23 Ten laetsten / of men schoon hen alle dese dinghen toe liete / soo ghecrijghen sy nochtans eenen nieuwen strijdt / als wy versaken dat te Roome een Ghemeynte zy / die bequaem zy tot sulcke gaven: als wy versaken dat te Roome een Bisschop is die bequaem zy om sulcke privelegien der hoocheyt ende weerdicheyt te hebbē. Soo laet dan alle die dingen waerachtich zijn (de welcke wy nochtans bewesen hebben te niete te zijne) te weten / dat Petrus is door den mont Christi een algemeyn hooft der Gemeynte ghenaemt: dat Petrus de eere die hem ghegheven was / in den Roomschen stoel ghestelt heeft: dat dit door de autoriteyt der ouder Ghemeynte verordent / ende door lanck ghebruyck bevesticht is: dat de opperste macht altijts is van eenen yeghelicken door ghemeyn eendrachticheyt den Roomschen Bisschop ghegeven geweest: dat hy is aller saken ende menschen Richter/ ende selven onder niemants oordeel ghestelt gheweest: laetse oock noch meer hebben ist dat sy willen / ick antwoorde nochtans met eenen woorde/ dat gheen van alle dese dinghen plaetse en heeft/ten zy dat te Roome een Gemeynte ende Bisschop zy. Het is noodich dat sy my dit toe laten/te weten/dat Roome niet en can een moeder der Ghemeynte zijn / ist dat sy selve gheen Ghemeynte en is: Item dat die niet en can de Prince der Bisschoppen zijn/die selve geen Bisschop en is. Willen sy dan den Apostolischen stoel te Roome hebben: soo laetse my te Roome een waerachtich ende oprecht Apostelschap toonen. Willen sy te Roome eenen oppersten Paus hebben: soo laetse my daer eenen Bisschop toonen: Maer wat? waer sullen sy konnen eenighe gedaente der Gemeynte toonen? Sy noemense wel/ende hebbense dickmael in den mont.

Verclaringe deser antwoort.

Maer de Gemeynte wert voorwaer door hare sekere tekenen bekent: ende een Bisschopdom is eenen naem eens ampts. Ick en spreke hier niet van den volcke / maer van de regeeringhe selve/ de welcke moet altijdts in de Ghemeynte lichten. Waer is te Roome sulcken dienst als de insettinghe Christi eyscht? Laet ons ghedachtich zijn wat te voren van het ampt der Priesteren ende Bisschoppen ghesept is. Ist dat wy willen het ampt der Cardinalen nae dien regel ondersoecken / soo sullen wy belijden dat sy gantschelick gheene Priesters/dat is/Ouderlinghen en zijn.

‡ Bewijs waer in dat worden verhaelt de stucken die eygentlick eens Bisschops ampt aengaen.

‡ Ick wilde oock wel weten of de Paus eenich dinck heeft dat eens Bisschops ampt aen gaet. Het opperste ende eerste werck in des Bisschops ampt / is/ het volck met Gods woort te leeren:
het tweede ende naeste is/ de Sacramenten uyt 1.
deelen: het derde / vermanen/ verwecken/ ende 2.
oock de ghene die sondighen / berispen / ende het 3.
volck in een heylighe orden houden. Wat doet de Paus van alle dese dinghen? Jae wat veynst hy hem selven te doen van allen desen? Daerom laetse seggen hoe sy willen/dat die een Bisschop zy/die geenderley deel noch werc des Bisschops ampts met sijnen alderminsten vingher aen en roert/oock niet selfs na den uytwendigen schijn.

Het 2. Bewijs/siet op de autoriteyt van de instellinge Christi.

24 Het en is niet van eenen Bisschop ghelijck van eenen Coninck. Want of schoon een Coninck niet en doet dat eygentlic eenen Coninck toe komt/ soo behout hy niet te min de eere ende den tijtel. Maer in eenen Bisschop aensietmen het bevel Christi / het welcke altijts moet in de Gemeynte plaetse hebben. Daerom laet de Papisten my dese knoop ontbinden. Ick segge dat haren Paus niet en is de Prince der Bisschoppen/dewijle hy gheen Bisschop en is. Sy moeten eerst bewijsen dat hy een Bisschop is/ist dat sy willen overtuygen dat hy de Prince der Bisschoppen is. Maer wat sullen sy seggen/dewijle hy niet alleenlick gheen dinck en heeft dat den Bisschoppe eyghentlick toe komt/ maer eer alle contrarie dingen heeft? Maer o Godt/waer sal ick hier beginnen? sal ick van de leere beginnen/ of van het leven? Wat sal ick segghen/ofte wat sal ick swijghen? waer sal ick een eynde nemen? Ick segghe dit: dewijle de werelt heden is met soo vele verdraeyde ende Godloose leeringhen/ ende met soo menigherley superstitie vervult/ ende met soo vele dwalinghen verblint / ende in so groote afgoderie versoncken: dat van alle dese dinghen nerghens niet en is dat niet en zy uyt het Pausdom gekomen/ ofte ymmers daer door zy bevesticht gheweest.

Waerom de Pausen sulcke wreetheyt teghen de Christenen bedrijven.

Daer en is oock gheen ander oorsake waerom de Pausen soo seer tegen den voortganck des Euangelij rasen / ende alle haer macht te wercke stellen om dat uyt te roeyen/ alle Coningen ende Vorsten daerom tot wreetheyt verweckē: anders dan om dat sy sien dat geheel haer rijcke vergaet en̄ te neder valt/ soo haest als het Euangelium Christi de overhant heeft. Leo is wreet gheweest/en̄ Clemens bloetgierich/ende Paulus onmenschelick. Maer sy en zijn niet soo seer door natuere gedreven geweest om teghen de waerheyt te strijden: maer meer om dat sy desen eenighen middel hebben om haer macht te beschermen. Daerom dewijle sy haer rijcke niet en connen behouden / ten zy dat sy Christum verdrijven / soo arbeyden sy in dese sake / ghelijck of sy voor haer eyghen hof/ huys / ende hooft streden.

Besluyt/ dat Roome hedensdaechs niet en is den Apostolischen/ maer den afvalligen stoel: noch oock niet en is een moeder der kercken maer der dwalingen/ ende den troon van den Antichrist.

Wat sullen wy dan seggen? sullen wy bekennen dat de Apostolische stoel daer is/daer wy geen dinck en sien/anders dan een grouwelicke afwijckinge? Sal die een stadthouder Christi zijn/ die opentlick betuyght hem selven den Antichrist te zijne/met rasenden arbeyt het Euangelium vervolghende? Sal die een nacomer Petri zijn/die met vyer ende sweert ghewelt bedrijft/ om te neder te worpen al wat Petrus ghetimmert heeft? Sal die het hooft der Ghemeynte zijn / die de Ghemeynte van Christo/ die het eenighe waerachtighe hooft is/ af snijt/en̄ in haer selven verscheurt? Of schoon Roome voortijden het hooft aller Gemeynten gheweest zy/so en is sy van dien tijt aen / dat sy is begonnen des Antichrists stoel te zijne / niet meer gheblevven dat sy was.

** Bewijs van dit besluyt/te weten / dat den Paus den Antichrist zy uyt Paulo ende Daniel. Welcker beyder meeninge (insonderheyt des Apostels) verclaert wort.*

25 * Sommige meynen dat wy veel te bitter ende onredelick zijn/als wy seggē dat de Roomsche Paus is de Antichrist. Maer de ghene die

alsoo

also gevoelen/en verstaen niet dat sy oock Paulum met onmatichheyt beschuldigen / den welcken wy nae volghen als wy alsoo spreken : jae uyt des welckes mont wy alsoo spreken. Ende op dat niemant ons tegen en worpe/ dat wy de woorden Pauli verkeerdelick verdraeyen tegen den Roomschen Paus / soo sal ick met corte woorden bewijsen/dat sy niet en connen anders dan van het Pausdom verstaen worden. Paulus schrijft dat de Antichrist sal in den Tempel Gods sitten. Ende de Geest op een ander plaetse/het beelt des Antichrists beschrijvende in den persoon Antiochi / bewijst dat sijn rijcke sal in groot sprekentheyt ende lasteringhe Gods gheleghen wesen. Hier uyt verstaen wy dat het is een tyrannie / die meer over de zielen / dan over de lichamen streckt/ende dat sy tegen het geestelicke rijcke Christi opghericht wort. Boven desen dat sy sulcx is/dat sy noch den naem Christi/ noch den naem der Ghemeynte wech en neemt: maer dat sy eer den naem Christi tot een decksel misbruyckt / ende onder den tijtel der Gemeynte / ghelijck onder een momaensicht / verborgen is. Ende hoewel alle ketterien ende seckten die van dē beginne aen gewеest zijn/tot Antichrists rijcke behooren : nochtans als Paulus seyt/dat de afwijckinghe sal eerst comen / soo gheeft hy door desē beschrijvinghe te kennen / dat de stoel der grouwelickheyt dan sal opghericht worden als de Ghemeynte sal door een alghemeyn afwijckinghe bevanghen wesen / hoewel alomme vele leden der Ghemeynte in de waerachtighe eenicheyt des gheloofs volherden. Ende als hy daer by stelt dat te sijnē tijde de Antichrist heeft in verborghentheyt het werck der ongherechticheyt begonnen te bearbeyden / het welcke hy daer nae soude int openbaer wercken : daer uyt verstaen wy dat dit ongherief ende ellendicheyt niet en soude door eenen mensche aen gebracht/ noch in eenen mensche gheeyndicht worden. Voort als hy den Antichrist met dit teecken beschrijft / te weten / dat hy sal Gode sijn eere nemen om die hem selven toe te schrijven:so sal dit het voorneemste teecken zijn / dwelck wy moeten volgen als wy den Antichrist soecken: voornemelick / daer hy door sulcke hooveerdicheyt tot openbaer verscheuringhe der Ghemeynte voortgae. Daerom dewijle het openbaer is/ dat de Roomsche Bisschop heeft schandelick tot hem ghetrocken het ghene dat seer eyghentlick Gode ende Christo toe quam / soo en moetmen niet twijfelen / dat hy de leytsman ende voorgangher zy des selven godloosen ende grouwelicken rijcx.

2. Thess. 2. 4

Dan. 7. 25.

Watter uyt de spreucke Pauli volcht.

26 Laet nu de Papisten comen / ende ons de outheyt tegen worpen / gelijck of in sulcke groote verkeertheyt aller dinghen / conde de eere des stoels blijven staende daer gheenen stoel en is. † Eusebius verhaelt dat God sijn Gemeynte die te Jerusalē was/heeft gebracht in een ander stadt/ghenaemt Pella / om dat hy sijnder wrake / de welcke hy wilde over Jerusalem doen/ soude plaetse maken. Het ghene dat wy hooren eenmael geschiet te zijne/ dat heeft mogen dickmael geschien. Daerom datmen de eere des opersten stoels alsoo aen een plaetse bint / dat de ghene die de alderverbolghenste vyant Christi/ de opperste teghenstrijder des Euangelij/ de aldergrootste verscheurder ende verwoester der Ghemeynte / de alderwreetste moorder ende vleeschouwer aller heyligen is/ moet niet te min de Stedehouder Christi/de nacomer Petri/eñ de opperste regeerder der Ghemeynte geacht worden/ alleenlick om dat hy dien stoel heeft ingeno-

Derhalven en moetmen geensins die hoocheyt binden aen Roome/ niet teghenstaende eertijts d'eerste stoel van alle kercken daer ghewеest is.

† Euseb. lib. 3. cap. 5.

men / die voortijden is de alder eerste ghewеest/ dat is veel te spottelick ende ongheschickt. Ick swijge wat grooter onderscheyt daer is tusschen des Paus cancelrie/ ende een wel geschickte orden der Gemeynte. Hoewel alle de twijfelinge deses handels mach seer wel door dit een stuck wech ghenomen worden. Want niemant die ghesont van verstande is / en sal het Bisschopdom in het loot ende in de bullen besluyten:ende veel min in dat meesterschap des bedrochs ende listicheyts/in welcke dingen dat geestelicke rijck des Paus / ghelijckmen meynt / gheleghen is. Daerom heeft een seer wel geseyt/dat de Roomsche Ghemeynte daer van de oude Schrijvers melden/is over langen tijt verandert in een hof/ dat nu te Roome ghesien wort. Ick en straffe hier de ghebreken der persoonen niet : maer ick bewijse dat het Pausdom selve gantschlick ende gheheel teghen de wijse der Gemeynte strijt.

Aldermeest/ overmits de Roomsche kercke over lange in een Cancelrie ende schandelicke roophandelinge verandert is.

27 Maer ist dat wy willen tot de persoonen comen/soo weetmen wel ghenoech / hoedanighe Stedehouders Christi wy sullen vinden: te weten/Julius/ ende Leo/ ende Clemens/eñ Paulus sullen pilaren des Christelicken gheloofs/ ende de opperste uytleggers der Religie wesen/ de welcke niet anders van Christo gehouden en hebben / dan dat sy in de Lucianische schole geleert hadden. Maer wat verhale ick drie ofte vier Pausen? gelijck of het twijfelick ware/ hoedanige Religie de Pausen met het gantsche collegie der Cardinalen over langen tijt beleden hebben/ ende oock heden belijden. Want het eerste hoofstuck dier verborghen Theologie / die onder hen regneert/is/Dat daer gheen God en is. Het tweede/ Dat al wat van Christo gheschreven is/enckel leughen ende bedrogh is. Het derde/ Dat de leere van de laetste wederopstandinge ende het toecomende leven/ enckel fabel ende leughen is. Sy en gevoelen niet alle alsoo/ ende daer zijn weynige die alsoo spreken:dat bekenne ick:maer nochtans is over langhen tijt dit begonnen de ordentlicke Religie ende het ghelooue der Pausen te zijne. Hoewel dit seer openbaer is allen den ghenen die Roome kennen / soo en laten nochtans de Papistische Theologien niet af/te roemen dat het door het privilegie Christi verordent is/ dat de Paus niet en can dwalen/ om dat Petro gheseyt is : Ick hebbe voor u gebeden/op dat uwe ghelooue niet en vergae. Ick bidde u/ wat voordeel doen sy so onbeschaemdelick spottende / anders dan dat de gantsche werelt daer door verstaet/ dat sy soo seer zijn tot de hoochste schandelickheyt ghecomen/ dat sy noch God/noch de menschen en vreesen?

Tot noch toe is van de sake selve ghesproken: nu wort van de persoonen ghehandelt / eñ voorеerst/ soo veel de Religie aengaet.

De Roomsche Pausen hebben over langen tijt beleden/ datter geenen God en is/ ende dat het Euangelium ende de leere van het eeuwige leven enckele fabulen ende ghedichtselen zijn.

Der Pausen geloove ende Religie

Luc. 22. 32.

28 Maer laet ons dencken dat de godloosheyt der voornoemder Pausen verborghen is/ om dat sy die noch door predicken noch door boecken geopenbaert/maer alleenlick aen de tafel ende in de slaepcamer/ ofte ymmers in huys voortghebracht hebben. Nochtans ist dat sy willen dat het privilegie dwelck sy voorwenden/seker ende vast zy/ soo moeten sy Joannem den twee ende twinstichsten uyt het ghetal der Pausen schrappen/de welcke heeft openbaerlick houden staende/dat de zielen sterffelic zijn/ ende met de lichamen vergaen tot den dach der wederopstandinghe. Ende op datmen sie dat de gantsche stoel niet sijne voorneemste steunselen doe gantschelick ghevallen was : daer en heeft niet een Cardinael hem selven tegen soo groote raserie ghestelt / maer de Parijsche schole heeft den Coninck van Vranckrijcke daer toe ghebracht/ dat hy dien Paus bedwanck te wederroepen. Ende de Coninck verboot den sijnen eenighe

Oock Joannes de 22 van dien naem/ gelijck Gerson getuycht/ die doe ter tijt leefde/ heeft in sonderheyt ghedwaelt in de leere van der zielen onsterffelickheyt.

Dit betuycht Joannis. Gerson/die te dien tyde leefde.

eenighe ghemeynschap met hem te hebben / ten ware dat hy hem terstont bekeerde: ende dat dede hy nae ghewoonlicke wijse door den uytroeper vercondigen. So heeft dan de Paus Joannes/door desen noot bedwongen zijnde/de dwalinghe af gheswooren. * Dit exempel maeckt dat ick niet meer en moet teghen mijne vyanden strijden van het ghene dat sy segghen / dat de Roomsche stoel ende sijne Pausen niet en connen in het ghelooue dwalen / om dat tot Petrum ghesegt is. ‡ Ick hebbe voor u gebeden / op dat u gheloove niet en beswijcke. Voorwaer dese is door soo schandelicke een dwalinghe van het rechte gheloove afghevallen / dat hy den nacomeren een claer exempel is/dat sy niet alle Peeters en zijn/die sinte Peeters naecomers zijn in het Bisschopdom. Hoewel dit is oock soo kinderlick/ dat daer op geen antwoorde noodich en is. Want ist dat sy willen tot de nacomers Petri trecken al wat tot Petrum is ghesegt gheweest/soo sal daer uyt volghen / dat sy alle duyvels zijn/dewijle de Heere oock tot Petrum geseyt heeft: Gaet achter my Satan : want ghy zijt my hinderlick. Want het is ons alsoo licht dit laetste tegen hen te wenden/ als hen licht is/ dat ander ons tegen te worpen.

De Paus bedwongen om sijn dwalinge te wederroepen.

** Derhalven behoort men hem uyt het register der Pausen te schrappen/ ofte veel meer soo isser ongheschickt/ datse by brengen van de vastichedt van't gheloove des Roomschen stoels.*

‡ Luc.22.32. Mat.16.23

29 Maer ick en wil niet strijden met ydelheyt noch met ongheschicktheyt : daerom keere ick wederom tot het ghene dat ick ghelaten hadde. Datmen Christum ende den heylighen Gheest/ ende de Ghemeynte alsoo aen een plaetse bint/ dat soo wie daer de Overste is/al waer hy oock de duyvel / moet de Stedehouder Christi / ende het hooft der Ghemeynte gheacht zijn / om dat daer voortijden de stoel Petri gheweest is: dat is (segghe ick) niet alleenlick ongoddelick/ ende lasteringhe teghen Christum/ maer is oock veel te ongheschickt een wonder / ende veel te vreemde van het ghemeyn ghevoelen. De Roomsche Pausen zijn nu over langhen tijt gantschelick sonder eenige Religie/ofte zijn seer groote vyanden der Religie. Soo en worden sy dan daerom niet stedehouders Christi/te weten/ om den stoel op welcken sy sitten / niet meer dan een afgod die in den Tempel Gods ghestelt wort / voor God te achten is. Voort/ ist datmen haer leven comt te ondersoecken: laet de Pausen selve voor hen selven antwoorden/wat sy in haer gantsche leven hebben / waer door sy mochten voor Bisschoppen bekent worden. Ten eersten/dat sy het leven dat te Roome geleyt wort / niet alleenlick door de vingheren sien ende swijgen/ maer oock ghelijck met een heymelicke bewillinghe / goet maken/ dat en betaemt gantschelick geene Bisschoppen/de welcke behooren door scherpe regeeringhe de stoute vryheyt des volcx te dwingen. Maer ick en wil soo strenghe niet zijn/ dat ickse soude met anderer menschen zonden beswaren. Maer dat sy met haer huysghesin / bynae met het gantsche Collegium der Cardinalen / ende met de gheheele kudde der Clercken / soo seer tot alle oncuyscheyt / dorperheyt / schandelick onreynicheyt/ ende tot allerley boose stucken begeven zijn / dat sy meer schijnen onnatuerlicke monstren dan menschen te zijne / daer in openbaren sy voorwaer dat sy gheensins Bisschoppen en zijn. Sy en hebben niet te vreesen dat ick haer schandelickheydt sal vorder ontdecken. Want het verdriet my soo stinckenden dreck te handelen : ende ick moet de eerbare ooren verschoonen: ende ick meyne dat ick meer dan ghenoech bewesen hebbe dat ick wilde:te weten/ al hadde Roome voortijden het hooft der Gemeynten gheweest/ dat sy nochtans heden niet weerdich en is / voor den alderminsten teen der voeten gheacht te worden.

Daer na/ so veel het leven belangt.

De Roomsche Pausen zijn sonder God/ofte gesworen vyanden der Religie/ ende niet alleen door haer eyghen/ maer oock door grouwelicke zonden van andere seer onteert.

Afcontersetinge der Cardinalen ende der Roomscher Clergie.

30 Aengaende de Cardinalen (ghelijck sy die noemen) ick en weet niet hoe het gheschiet is/ dat sy soo haestelick zijn tot soo groote weerdicheyt ghecomen. * Dese naem en quam ten tijde Gregorij niemande toe / dan den Bisschoppen alleen. Want soo wanneer hy Cardinalen meldet/so en stelt hy die niet in de Roomsche / maer in alderley andere Ghemeynten: soo dat in het corte een Cardinael-Priester / niet anders en is dan een Bisschop. By de Schrijvers die voor den tijt Gregorij gheweest zijn/en vinde ick dien naem niet. Nochtans sie ick dat de Priesters te Roome die men nu Cardinalen noemt / waren minder dan de Bisschoppen / de welcke sy nu verre te boven gaen. Het is openbaer dat Augustinus seyt: Hoewel na de namen der eere die in de Ghemeynte ghewoonlick ghebruyckt worden / een Bisschop meerder is dan een Priester/ soo is nochtans in vele dinghen Augustinus minder dan Hieronymus. Hier en onderscheyt hy voorwaer eenen Priester der Roomscher Gemeynte niet van eenighen anderen: maer steltse alle even ghelijck onder de Bisschoppen. Ende dit heeft soo seer onderhouden gheweest / dat in het Carthaginensche Concilium doe daer twee Legaten des Roomschen stoels waren / te weten een Bisschop ende een Priester/dese Priester is in de alderlaetste plaetse gestelt. Maer op dat ick niet te seer oude dinghen en verhale / daer is ten tijde Gregorij een Concilium te Roome gehouden / in het welcke de Priesters ter laetster plaetse sitten/ende verscheydē van de Bisschoppen onderschrijven : ende de Diaconen en hebben geen plaetse in de onderschrijvinghe. Ende voorwaer te dien tijde en hadden de Priesters die te Roome waren/geen ander ampt/dan dat sy den Bisschop in de bedieninge der Leere ende der Sacramenten/holpen ende dienden. Maer nu is de sake soo seer verandert/dat sy der Keyseren ende Coningen cousijns ende maechschap gheworden zijn. Sy zijn sonder twijfel met den Paus haer hooft/ alsoo lanck soo meer ghewassen / tot dat sy tot dese opperste hoocheyt verheven worden. Nochtans hebbe ick dit oock als doorgaende met corte woorden willen aenroeren/om dat de Lesers souden te bet verstaen/dat de Roomsche stoel / ghelijck hy heden is/seer ongelijck is van dien ouden Roomschen stoel/ met den welcken dese hem selven wil beschermen. Maer hoedanighe de Roomsche Priesters oock voortijden moghen gheweest zijn/dewijle sy geenen oprechten noch waerachtighen dienst in de Gemeynte en hebben / soo en hebben sy niet anders dan een ydel verwe ende mom-aensichte. Jae dewijle alle het ghene dat sy hebben/ gantschelick den waerachtigen Priester-ampte contrarie is / soo moeste hen gheschien dat Gregorius soo dickmael schrijft : Ick segghe het weenende/ick vercondighe het suchtende:dat dewijle de Priesterlicke orden van binnen ghevallen is / oock niet en sal connen langhe van buyten staen. Jae eer moeste in hen vervult worden/ dat Malachias van sulcken seyt: Ghy zijt afgeweken van den wech / ende hebt vele menschen in de Wet doen struyckelen. Soo hebt ghy dan het verbont Levi te niet ghemaeckt / seyt de Heere. Daerom siet ick hebbe u versmadelick ende veracht ghemaeckt allen den volcke. Nu late ick alle Godsalighe bedencken / hoedanich de opperste hoocheyt der Roomscher Hierarchie zy/der welcker de Papisten niet en twijfelē door godloose onbeschaemtheyt oock het woort Gods

De Cardinalen en zijn eertijts niet anders gheweest als Priesters der Roomscher kercke ende waren veel minder dan de Bisschoppen.

** Epist.15. & 77. & 79. Lib.2. Epist 6.25. & multis aliis.*

Epist.19. ad Hieronimum.

Maer ghelijck sy nu zijn/ soo en bedienen sy geen waerachtich noch wettelick ampt in der kercken.

Lib.4. Epist 25. & 35. Lib 5. Epist 7. & alibi.

Mal.2.8.

Besluyt deses handels.

is op-

te onderworpen/ het welck behoorde den Hemel ende der aerde/den menschen ende den Engelen/ eerweerdich ende heylich te zijne.

Het viij.Capittel.

Van de macht der Ghemeynte, aengaende de articulen des geloofs:ende met wat onghebonden vryheyt dese macht zy in het Pausdom ghetrocken gheweest,om alle suyverheyt der leere te vervalschen.

> Van de kenteekenen ende regeeringhe der kercke is ghehandelt in de seven eerste Capittelen. Nu wort van der selver macht ghesproken/ waer van drie stucken voorgestelt worden. 1. De leere. 2. Het gheven van wetten. 3. De jurisdictie ofte het ghebiet. Door welke drie stucken gedaen wort een noodighe vermaninghe van het eynde des gantschen handels/ aengaende dese macht.

NU volcht de derde plaetse / van de macht der Ghemeynte / de welcke eensdeels in eenen yeghelicken Bisschop / eensdeels in Concilien/de welcke eens lants/ ofte algemeyn zijn/ ghesien wort. Ick spreke alleenlick van de geestelicke macht/de welcke der Gemeynte eygentlick toe comt. Ende dese is ghelegen in de leere/ ofte in de jurisdictie/ oft in de wetten te gheven. De leere heeft twee deelen/ te weten / de autoriteyt om articulen des gheloofs te maken / ende die te verclaren. Eer wy beginnē van een yegelick stuck bysonder te handelen / soo willen wy de Godsalighe Lesers vermaent hebben/ dat sy alle het ghene dat van de macht der Gemeynte ghelcert wordt / moeten voeghen tot dat eynde/ tot het welcke zy / * gelyc Paulus betuycht/gegeven is:te weten / tot opbouwinge ende stichtinghe / ende niet tot verderbinghe ende afbrekinghe. Ende de gene diese behoorlick gebruycken/en achten hen selven niet meer te zijne/ dan Dienaers Christi/ ende ooc mede-dienaren des volcx in Christo. Ende om de Ghemeynte op te bouwen ende stichten/ is dese eenighe middel/ te weten / dat de Dienaers selve arbeyden om Christo sijn autoriteyt te bewaren / de welcke niet en can behouden ende ongheschent blijven/ ten zy dat sy hem laten dat hy heeft van dē Vader ontfanghen : te weten/ dat hy sy de eenighe Meester ende Leeraer der Ghemeynte. Want van hem alleen/ende niet van eenighen anderen is daer ghescreven:Hoort hem. Soo moetmen van de macht der Gemeynte niet booselick vercieren/maer in sekere palen besluyten: op dat sy niet nae lust der menschen herwaerts en gintswaerts getrocken en worde.Hier toe sal het seer nut wesen te aenmercken hoe sy van de Propheten ende Apostelen beschrevē wort.Want ist dat wy enckelick den mensche toe laten sulcke macht aen te nemen / als sy willen / soo can een yegelick lichtelick sien / wat grooter een deure daer ghecopent wort tot tyrannie / de welcke behoort verre van de Ghemeynte Christi te zijn.

> * 2.Cor.10.8.ende 13.10 Matt.17.5 Marc.9.7. Luc.9.35. Deut.18.19 Act.3.22.

> Het eerste stuck deses machts bestaet in de leere waer in dit eerstelick aen te mercken comt/dat de autoriteyt ende weerdicheyt die den Dienaren der kercken gegeven is/ niet den menschen selve/ maer haren dienst daer sy over gestelt zijn van de heylige Schrift toegeschreven wort. Wort aengewesen wort/ eerstelick Mose ende den Priesteren. Exod.3.4.

2 Daerom moetmen hier gedencken dat alle de autoriteyt ende weerdicheyt die de heylighe Gheest in de Schriftuere den Priesteren/ ofte Propheten / ofte Apostelen / ofte nacomeren der Apostelen toe schrijft / niet eyghentlick dien selven menschen / maer den dienste / over den welcken sy gestelt zijn/ghegeven wort : ofte (op dat wy claerlicker spreken) dat sulcx ghegeven woordt den woorde / wiens dienst hen bevolen is. Want of wyse schoon alle ordentlick verhaelden / soo en sullen wy niet vinden dat sy eenighe autoriteyt om te leeren ofte antwoorden/ ghehadt hebben / anders dan in den naem ende door het woort des Heeren. Want als sy tot het ampt gheroepen worden / soo wordt hen oock mede bevolen niet voort te brengen uyt hen selven: maer uyt den mont des Heeren te spreken. Ende hy en brengtse niet voort om van den volcke ghehoort te worden / eer hy hen gheboden heeft wat sy spreken moeten / dat sy niet en moeten spreken buyten het woort. Moses selve de Prince aller Propheten / moeste boven alle andere ghehoort worden : maer hy wordt eerst niet ghebоden onderwesen / dat hy gantschelick niet en bestae te vercondighen/ anders dan van den Heere. Daerom wort ghesept dat het volck de leere Mosis aengenomen hebbende/heeft in God ende in Mosen sijnen dienstknecht ghelooft. De autoriteyt der Priesteren/ is oock met sware dreyginge bevesticht / op dat sy niet veracht en worde. Maer de Heere bewijst oock mede met wat conditie sy moesten gehoort worden/als hy seyt dat hy sijn verbont gemaect heeft met Levi / om dat de Wet der waerheyt soude in sijnen mont zijn. Ende weynich daer nae/ seyt hy : De lippen des Priesters sullen de wijsheyt bewaren/ ende men sal de Wet vragen uyt sijnen mont:want hy is de Engel des Heeren der heyrscharen. Daerom ist dat een Priester wil ghehoort worden / soo moet hy hem selven draghen als een bode Gods/ dat is/de gheboden die hy van sijnen autheur ontfanghen heeft / moet hy ghetrouwelick verhalen. Ende daer ghesproken wort van hem te hooren / daer wort namelick ghebоden / dat sy sullen achtervolghende de Wet Gods antwoorden.

> Exod.14.31 Deut.17.9. Mal.2.4. ende 6. Deut.17.10.

3 Wat macht de Propheten int gemeyn ghehadt hebben/ dat wordt seer wel by Ezechielem beschreven / daer hy seyt : Ghy sone des mensches/ ick hebbe u tot eenen waechter ghegheven den huyse Israel : soo sult ghy dan het woort hooren uyt mijnen mont / ende hen uyt my vercondigen. Wort die niet verboden eenich dinck uyt hem selven te dichten / die geboden wort het ghene dat hy sal spreken / uyt Gods mont te hooren? Ende wat ist van den Heere te vercondighen / anders dan alsoo spreken / dat hy derf stoutelick roemen / dat het niet sijn eygen/maer Gods woort is / dat hy heeft voortghebracht? Dit selve is oock by Jeremiam in andere woorden: Eē Prophete/seyt hy/die eenen droom heeft/ die vertelle eenen droom / ende die mijn woort heeft / die spreke mijn waerachtich woort. Hy gheeft voorwaer hen allen een Wet : ende die is sulcx/dat hy niet en lijdt/ dat yemant meer leere dan hem geboden is. Ende daer na noemt hy't al caf / wat van hem alleen niet gecomen en is. So en heeft dan niemant uyt de Propheten sijnen mont open gedaen/ten zy dat de Heere hem de woorden heeft ingegeven. Daerom vintmē so dickmael by hen:Het woort des Heeren: De last des Heeren: Aldus seyt de Heere: De mont des Heeren heeft het gesprokē. Eñ dat te rechte/wāt Esaias riep dat hy onreyne lippen hadde. Jeremias bekende dat hy niet en wiste wat hy seyde / om dat hy een kint was. Hadden sy haer eyghen woort ghesproken / wat conde uyt den onreynen ofte uyt den dwasen mont comen/ anders dan dat onreyn ende dwaes ware? Maer haer lippen waren heylich ende reyn / als sy begonnen instrumenten des heylighen Gheests te zijne. Als de Propheten met desen toom gebonden zijn / dat sy gheen dinck en moghen leeren anders dan dat sy ontfanghen hebben: daer nae worden sy met groote macht/ ende uytnemende tijtelen verciert. Want als de Heere betuycht dat hyse gestelt heeft over volcken ende rijcken/ om uyt te scheuren/ uyt te roepen/ te verderven/ af te breken/ te timmeren/ ende planten:soo stelt hy terstont de oorsake daer by/te weten/ om dat hy sijne woorden heeft in haren mont ghestelt.

> Daer na in den Propheten. Ezech.3.17. Iere.23.28. Esai.6.5. Iere.1.6. Iere.1.10.

4 Nu ist dat wy de Apostelen aensien:sy worden wel met vele schoone tijtelen verciert / te weten / dat sy het licht der werelt zijn / ende het sout der aerde: datmense moet gelijck Christus selve hooren:dat al wat sy op der aerde binden/ oft ont=

> Ten laetsten in den Apostelen ende Christo selve.

Matt. 5. 13. Luc. 10. 16. Joa. 20. 23.

ofte ontbinden/ sal oock in den Hemel gebonden ofte ontbonden worden. Maer hare naem geeft te kennen hoe veel hen in haer ampt is toegelaten: te weten/ ist dat sy Apostelen/ (dat is/ gesonden boden) zijn/ so en moeten sy niet spreken al wat hen belieft: maer sy moeten de gheboden des ghenes diese gesonden heeft / getrouwelick over draghen. Ende de woorden Christi zijn claer genoech/ met de welcke hy haer bootschap beschrijft/ als hy hen ghebiedt te gaen/ ende te leeren alle Heydenen/ al wat hy hen gheboden heeft: Ja hy selve heeft dese Wet aengenomen/ ende hem selven opghelept / om datse niemant en soude weygheren. Mijn leere (seyt hy) en is niet mijne / maer des Vaders die my gesonden heeft. Hoewel hy altijts de eenige eñ eeuwige Raetsman des Vaders gheweest is / ende van den Vader een Heere ende Meester aller menschen ghestelt is / nochtans dewijle hy het leerampt bedient/ soo leert hy door sijn exempel alle Dienaren / wat reghel sy in het leeren moeten volgen. Soo en is dan de macht der Gemeynte niet sonder eynde: maer is den woorde Gods onderworpen/ ende eenichsins daer in besloten.

Matt. 28. 19.

Joan. 7. 16.

5 Nu hoewel dit van den beginne aen heeft plaetse ghehadt in de Ghemeynte / ende moet oock noch te desẽ tijde plaetse hebben/ te wetẽ/ dat de Dienaers Gods niet anders en moeten leerẽ dã dat sy van hem geleert hebbẽ/ so hebbẽ sy nochtans na verscheydenheyt des tijts/ verscheyden wijsen van leeren ghehadt. Ende de wijse vã leerẽ te desẽ tijde/ is wijt verscheyden van de wijse der voorleden eeuwen. Ten eerstẽ/ ist dat het waerachtich is dat Christus seyt: te weten/ dat niemant den Vader gesien en heeft/ anders/ dan de Sone/ eñ dien het de Sone wil openbaren: so hebben voorwaer alle die moeten van de eeuwighe wijsheydt altijts beweecht worden/ die wildẽ tot de kennisse Gods comen. Want hoe souden sy de verborgentheden Gods verstaen ofte uytghesproken hebben / haddese niet die geleert/ welcken alleen alle verborgentheden des Vaders openbaer zijn? So en hebben dan voortijden de heylighe mannen Gods niet anders bekent/ dan als sy hem in den Sone als in eenen spieghel aenschout hebben. Als ick dit segghe / soo verstae ick dat God hem selven op gheen ander wijse den menschen gheopenbaert en heeft/ dan door de Sone/ dat is/ door sijn eenighe wijsheyt/ licht ende waerheyt. Wt dese fonteyne hebbẽ Adam/ Noe/ Abraham/ Isaac/ Jacob/ ende andere/ alle de hemelsche leere genomen/ die sy ghehadt hebben. Wt de selve fonteyne hebben oock de Propheten alle de Prophetien ghehaelt die sy gheopenbaert hebben. Maer dese wijsheyt en heeft haer niet altijts op eenderley wijse vertoont. By de Patriarchen heeft sy heymelicke openbaringen gebruyckt: maer heeft oock mede om die te bevestighen sulcke teeckenen ghegheven / dat sy niet en conden twijfelen dat God de ghene was die tot hen sprack. † Ende het ghene dat de Patriarchen ontfanghen hadden / dat hebben sy als van hant tot hant den nacomeren overgegeven: want God hadde het hen op die conditie ghegheven / dat sy't alsoo souden verbreyden. Hare kinderen ende nacomers hadden de ghetuygheniße Gods in haer herte / dat het uyt den Hemel ende niet uyt der aerde was / dat sy hoorden.

Waer uyt dat volcht/ dat de kercke ghebonden is aen dat geschreven woort Gods.

F Eerden is dese/ Christus is den eenigẽ Leeraer der kercke/ uyt wiens mõt de Dienaers ghehoudẽ zijn te scheppẽ/ wat sy anderen ter salicheydt voordragẽ.

*Mat. 11. 27.

Want op veel manieren heeft hyse geleert/ welcke nochtans de Godsalige tot den selven Leeraer altijdt geleydt hebben Eerstelick door openbaringhen/ ende de selve gheensins twijfelachtich. Daer nae/ door de Wet ende Prophetẽ.

6 Maer als het Gode belieft heeft eẽ claerder forme der Ghemeynte te verwecken / soo heeft hy sijn woort willen laten beschrijven / om dat de Priesters souden daer uyt nemen/ dat sy den volcke mochten leeren / ende om dat alle de leeringhe die sy gaven/ soude na dien reghel ghemeten worden. Daerom als nae de gheevinghe der Wet/ den Priesteren geboden wordt dat sy moeten uyt den mont Gods leeren/ so is de sin daer van/ dat sy niet en moetẽ leerẽ dat vreemde zy van dien aert der leere / die in de Wet des Heeren vervaet is: ende het was hen ongeoorloft yet daer toe ofte daer af te doen. Daer nae zijn de Propheten ghecomen / door de welcke God wel nieuwe voorsegginghen geopenbaert heeft/ die tot de Wet ghedaen worden/ maer en waren nochtans soo nieu niet / maer quamen oock uyt de Wet/ eñ saghen daer op als op haer eygen merck. Want aengaende de leere/ sy zijn alleenlick uytlegghers der Wet gheweest: ende sy en hebben gheen dinck daer toe ghedaen anders dan voorseggingen van toecomende dinghen. Wtghenomen dese dinghen/ en hebben sy niet anders voortghebracht/ dan enckel verclaringhe der Wet. Maer dewijle het Gode behaecht heeft/ dat de leere soude claerder eñ breeder uyt comen / op dat sy mochte den swacken conscientien te beter genoech doen/ soo heeft hy ooc geboden de Prophetien te beschrijven/ ende voor een deel sijns woorts te houden. Hier toe zijn oock mede de Historien gecomen/ de welcke oock de Prophetẽ selve beschrevẽ hebben/ maer door het ingheven des heylighen Gheests. De Psalmen telle ick onder de Prophetien: Want dat wy den Prophetien toe schrijven/ dat is ooc den Psalmen ghemeyn. Soo was dan dit gheheel lichaem uyt de Wet/ Prophetien/ Psalmen/ ende Historien ghemaeckt / den Israelitischen volcke Gods woort/ nae des welckes reghel de Pristers ende Leeraers tot de toecomste Christi moesten haer leere voegen: ende hen en was niet geoorloft ter rechter noch ter slincker hand af te wijcken want haer gantsche ampt was in dese palen besloten/ dat sy den volcke souden uyt den mont Gods antwoorde gheven: Het welcke uyt een claer plaetse Malachie verstaen wort/ daer hy hen gebiet der Wet ghedachtich te zijne/ ende daer op te sien/ tot dat de verconding he des Euangelij quame. Want alsoo verbiet hy hen alle vreemde leeringen/ ende en laet hen niet toe een hayr van den wech af te wijcken/ welcken Moses hen getrouwelick getoont hadde. Ende dit is de oorsake/ waerom David de hoocheyt der Wet so grootelick prijst / ende haer so vele cierlicke tijtelen toe schrijft/ te weten / om dat de Joden niet en souden eenighe vreemde leere begheeren / dewijle de gantsche volmaecktheyt in de Wet besloten was.

Mal. 2. 7. Deu. 4. 3. ende 12. 32. Jos. 23. 6.

Welcke Prophetẽ/ soo vele de leere aengaet / zijn gheweest uytleggers des Wets.

By hare schriftẽ zijn gecomẽ die heylige historien ende Psalmẽ.

Mal. 4. 4.

7 Maer als nu ten laetstẽ de Wijsheyt Gods wert in het vleesch gheopenbaert/ soo heeft hy ons met vollen monde gheopenbaert al wat van menschelicken vernufte cã van den Hemelschen Vader ghenaemt/ ende behoort ghedacht te worden. Daerom nae dat Christus de sonne der rechtveerdicheyt heeft begonnẽ te schijnen/ soo hebben wy een volmaeckte claerheyt der Godlicker waerheyt / ghelijck het in den middach pleecht seer luchtich te zijne/ hoewel/ daer het te vorẽ wat duyster was. Want de Apostel en heeft voorwaer niet eẽ gemeyn dinck willen vercondigen/ als hy schreef dat God wel voortijdẽ heeft menichsins eñ op menigerley wijse tot de Vaderen gesproken door de Propheten: maer dat hy in dese laetste tijdẽ heeft tot õs begonnẽ door sijnen lievẽ Sone te spreken. Want hy beteeckent/ ja geeft opẽbaerlic te kennẽ/ dat God voortaen niet meer/ gelijck te voren/ door verscheyden menschen tot ons spreken soude/

1. Tim. 3. 17.

Eyndelic / door hem selven als hy in den vleesche hem geopẽbaert heeft.

Mal. 4. 2.

Hebr. 1. 1.

noch Prophetien op Prophetien senden/ ofte openbaringē op openbaringē gevē/ maer dat hy also alle leere in sijnē Sone vervult heeft/ dat dit moet voor sijn uyterste en̄ eeuwige getuygenisse gheacht worden. Daerom wordt dese gantsche tijt des nieuwē Testaments/ van dat Christus met de verkondinghe sijns Euangeliums ons verschenen is/ tot den dach des oordeels toe/ de laetste ure/ de laetste tijdē/ ende de laetste dagen ghenaemt: te weten / om dat wy met de volmaectheyt der leere Christi te vrede zijnde/ souden leeren gheen ander nieuwe leere dichten/ noch van eenighen anderen ghedicht / aennemē. Daerom en ist niet te vergheefs dat de Vader ons heeft sonderlick sijnen Sone tot eenen Leeraer verordent / ghebiedende niet eenighen mensche/ † maer hem te hooren. Hy prijst ons wel sijn leerampt met corte woorden aen / als hy seyt: Hoort hem/ maer daer is meer in vervaet dan de ghemeyne man meynt. Want het is alsoo veel als of hy ons van alle leeringhen der menschen afgebracht/ ende voor desen eenighen Leeraer ghestelt hadde/ ghebiedende van hem alleen alle leere der salicheyt te begheeren/ op hem alleen staen/ hem alleen aenhanghen: int corte/ sijn stemme alleen hooren/ ghelijck de woorden luyden. Ende voorwaer wat soude de mensche nu moghen verwachten ofte begheeren/ als het woordt des levens selve ghemeynsaemlick ende teghenwoordichlick hem selven verclaert heeft? Jae het betaemt dat aller menschen monden gesloten zijn/ nae dat die eenmael ghesproken heeft/ in den welcken de Hemelsche Vader heeft alle schatten der wetenschap ende wijsheyt verborghen: ende heeft alsoo ghesproken/ ghelijck het der wijsheyt Gods (de welcke in gheenen deele ghebreckelick en is) ende den Messias (van den welckē men de openbaringe aller dingen verwachtede) betaemde: dat is also dat hy den genē die na hem mochtē comen/ geē plaetse en heeft gelaten/ om yet anders te leerē.

1. Joa. 2. 18 Welcke belijdinge genaēt wort/ de laetste ure etc. om dat de Godsaligen met de volmaecte leere Christi te vreden zijnde/ geen andere vuytē dat geschreven woort Gods souden versteren.

† Mat. 17. 5 Marc. 9. 7. Luc 9. 35.

Colo. 2. 3.

Joan. 4. 25.

8 Daerom laet ons dit vaste ende seker zijn/ dat wy niet anders en moeten voor Gods woort achten / noch in de Ghemeynte plaetse geven/ dan dat eerst in de Wet ende Propheten/ daer nae in de Apostolische geschriften vervaet is: ende dat daer gheen ander wijse is/ om behoorlick in de Ghemeynte te leeren/ dan na den regel sijns woorts. Hier uyt verstaen wy oock dat den Apostelen niet anders toegelaten en was/ dan dat de Propheten voortijden hadden: te weē/ dat sy de oude Schriftuere souden verclaren ende uytlegghen/ ende bewijsen dat het ghene dat daer in ghe leert wordt / in Christo vervult is: ende dat sy nochtans dit selve niet doen en souden/ anders dan uyt den Heere/ dat is door de leydinghe ende ingevinghe des heylighen Gheests. Want Christus heeft de bootschap ende het ampt hen met dese conditie bepaelt/ als hy hen gheboot / dat sy souden gaen ende leeren/ niet wat sy lichtveerdichlic gedicht hadden / maer al wat hy hen gheboden hadde. Ende men conde niet claerders seggen/ dan dat hy op een ander plaetse seyt: Ghy en sult u niet laten Rabbi noemen: want daer is een uwe Meester/ te weten/ Christus. Ende om die te dieper in haer herten te drucken / heeft hy't tweemael op de selve plaetse verhaelt. Ende dewijle sy de ghene dat sy uyt den mont haers Meesters ghehoort ende ghe leert hadden/ niet en co[illegible] om haerder grovicheydt wille verstaen/ so wort hen de Gheest der waerheyt beloeft/ van den welcken sy souden tot het rechte verstant aller dingen beweecht worden. Want men moet dat wel aenmercken / dat Christus seyt dat de Heylighe Gheest sal ingheven niet allerley dinck/ maer alleenlick alle het gene dat hy te voren met sijnen mont gheleert heeft.

Daer uyt volcht: dat het niemāt gheoorloft en is yet anders in der kercken te leeren/ dan dat in den Prophetischen ende Apostelischen schriften/ door inghevinghe des Gheestes/ Christi/ begrepen is.

Mat. 28. 20

Mat. 23. 8.

Joa. 14. 26. ende 16. 13.

9 Daerom Petrus seer wel van sijnen Meester gheleert zijnde / hoe veel hem gheoorloft was/ en schrijft hem selven noch oock eenighen anderen gheen ander dinck toe / dan dat hy de leere die van God ghegeven is/ uytdeelt. *Wie spreeckt / seyt hy / die spreke ghelijck Godts woort / dat is/ † hy spreke niet twijfelachtich/ ghelijck die pleghen te wanckelen/ die niet seker en zijn noch vast in haer conscientie / maer dat hy spreke met een groot betrouwen/ gelijck het eenen dienstknecht Gods betaemt / die met sekere gheboden ghewapent is. Wat is dit anders / dan alle vonden des menschelicken vernufs (wie hy oock zy diese voort brenght) verworpen/ op dat het suyver woort Gods in de Ghemeynte Gods voor ghehouden ende gheleert worde? ende aller menschen (van wat orden sy oock moghen zijn) leeringhe ofte eer gedichtselen wech nemen/ op dat het ghene dat God verordent heeft/ alleen blijve. Dit zijn die geestelicke wapenen/ de welcke Gode crachtich zijn om stercken daer mede neder te worpen/ met de welcke de ghetrouwe krijchsknechten Gods moghen allen raet neder legghen / ende alle hoocheyt die haer verheft teghen de kennisse Gods: ende alle ghedachten ghevanghen leyden om Christo ghehoorsaem te worden. Siet hier een overgroote macht/ waer mede de Dienaers der Ghemeynte (met wat naem sy ghenaemt worden) behooren begaeft te zijne/ op dat sy met Godts woort alle dinck stoutelick bestaē: ende alle cracht/ eere wijsheyt/ ende hoocheyt der werelt bedwingen/ der majesteyt des woorts te wijcken en̄ gehoorsaem te zijne: op sijn macht steunende / over allen van den meesten tot den minsten bevel hebben: het huys Christi timmerē/ des duyvels huys nederworpen/ de schapen weyden/ de wolven verdrijven: de ghene die leerlick zijn/ onderwijsen ende vermanen: de weder spannighe ende hartneckighe berispen/ straffen/ dwinghen/ binden ende ontbinden: ten laetstē/ is dat het noot is/ blixemen ende donderē: maer al in Gods woort. Hoewel tusschen de Apostelen ende hare nacomers is (ghelijck voorseyt is) dit onderscheyt/ te weten/ dat de Apostelen zijn sekere ende ontwijfelicke schrijvers des Heylighen Geests geweest/ ende dat daerom hare gheschreven zijn voor Gods woort te achten: maer de anderen hebben geen ander ampt dan te onderwijsen ende te leeren/ het ghene dat in de heylighe Schriftuere gheopenbaert ende verseghelt is. Soo besluyten wy dan dat den ghetrouwen Dienaren nu niet toeghelaten en is / dat sy souden moghen eenighen nieuwen artijckel des ghelooofs vinden/ maer dat sy moeten eenvaudelick in de leere blijvē/ der welcher God ons alle sonder uytnemen heeft onderworpen. Als ick dit segghe/ soo en wil ick niet alleenlick te kennen gheven/ wat eenen yeghelicken gheoorloft zy / maer oock wat de gantsche Ghemeynte doen mach. Soo veel eenen yeghelicken aengaet / Paulus was voorwaer den Corinthen een Apostel verordent van den Heere / nochtans seyt hy dat hy gheen heerschappie en heeft over haer ghelooue. Wie sal nu bestaen sulcke heerschappie hem selven toe te schrijven / die Paulus betuycht hem selven niet toe te comen? Hadde Paulus dese ongheboden vryheyt in het leeren goet gheacht / dat een Pastoor soude met rechte willen gheloost

Noch 'ten is niet toegelaten dē Apostelen ofte den Apostolischē mannen/ noch oock der gantscher kercke dese palen over te treden.

*1. Bewijs van de getuyghenissen Petri en̄ Pauli.

† 1. Petr. 4. 11.

2. Cor. 10. 4

2. Bewijs/ ghenomen van een argument vā t meeste tot het minste. De Apostelē zijn aen 't woort Gods ghebonden geweest / hoe veel te meer moeten dā die andere Dienaers der kercken haer aen dat selve gheschreven woort houden.

2. Cor. 1. 24

gheloost hebben al wat hy leert: so en soude hy dese orden noyt by de Corinthen inghestelt hebben/ dat de andere souden oordeelen als twee ofte drie Propheten spraken: ende dat de eerste soude swijghen/ waert dat het eenen anderen sittenden/ gheopenbaert ware. Want met dese wijse en heeft hy niemant gespaert/ maer heeft eens yegelicx autoriteyt den oordeele des woorts Gods onderworpen. Maer aengaende de gantsche Ghemeynte/ mochte yemant segghen / dat het een ander dinck ware. Ic antwoorde/ dat Paulus oock op een ander plaetse dese twijfelinge wech neemt/ als hy seyt/ ‡ dat het geloove is uyt het ghehoor, ende het gehoor uyt Gods woort. Ist dat het gheloove aen het eenighe woort Gods hangt/ ist dat het daer op alleen siet ende rust / wat plaetse sal het woort der gantscher werelt hebben? Ende hier aen en can niemant twijfelen/ so verre hy weet wat het geloove zy: want het moet op sulcke vasticheyt steunen/ dat het teghen den Duyvel ende alle helsche listen/ ende teghen de gantsche werelt overwonnen ende onvertsaecht blijve staende. Dese vasticheyt en sullen wy niet anders dan in het eenighe woort Gods vinden. Boven desen is het een alghemeyn reden / de welcke wy hier behooren te aensien: te weten/ dat God daerom den menschen de macht beneemt nieuwe artyckelen des gheloofs voort te brengen / op dat hy alleen onse meester zy in de geestelicke leeringhe / gelijck hy alleen waerachtich is/ als die noch lieghen noch bedrieghen en can. Dese reden gaet alsoo wel de gantsche Ghemeynte aen / als eenen yegelicken gheloovighe.

2. Cor. 14. 29.

Jae dat meer is/ oock de gheele kercke in 't ghemeyn/ achtervolgende dat uytdruckelicke ghetuygenisse Pauli.

‡ Rom. 10. 17.

3. Bewijs/ steunende op de autoriteyt des hoochsten Leermeesters / dat is/ Gods. Rom. 3. 4. Hebr. 6. 18.

10 Maer ist dat dese macht der Ghemeynte daer van wy gesproken hebben / vergheleken wordt met die macht daer op de geestelicke tyrannen / (die Bisschoppen ende Prelaten der Religie valschelick genaemt worden) nu vele jaren in het volck Gods hen selven verheven hebben/ so en sullen sy niet bet over een comen/ dan Christus met Belial. Ick en hebbe hier niet voorghenomen te verclaren / hoe ende op wat onbehoorlicker wyse sy haer wreede tyrannie ghebruyckt hebben: maer ick sal alleenlick haer leere verhalen / de welcke sy eerst met schrijven/ daer nae oock met sweert ende vyer beschermen. Dewijle sy voor seker houden / dat het alghemeyn Concilium is een waeractich beelt der Gemeynte/ als sy dit voor een fondament gestelt hebben/ so achten sy het oock sonder twijfel te zijne/ dat sulcke Concilia door den heyligen Gheest gheregeert worden / ende dat sy daerom niet en connen dwalen. Ende dewijle sy selve de Concilia regeeren/ jae oock in stellen/ soo trecken sy in der waerheyt hen selven aen/ al wat sy seggen datmen den Concilien schuldich is. Soo willen sy dan/ dat onse geloove sal nae haer goetduncken staen ende vallen/ soo dat alle het gene dat sy op beyde zijden verordenen ofte instellen / moet vast ende seker zijn in onse herten: soo dat het ghene dat sy prijsen ende goet achten/ moet van ons ghepresen ende goet geacht worden: ende het gene dat sy verdoemen/ ons moet als verdoemt zijn. Hierentusschen smeden sy artyculen des geloofs na haren lust/ ende Gods woort verachtende/ willen datmen die alsoo ghelove. Want nae haer ghevoelen en is niemant een Christen/ anders dan die alle hare articulen seker ende vast bewillicht ende geoorlooft/ ten minsten met een duyster ende onclaer gheloove/ ist dat hy't niet en can claerlick ghelooven: om dat het (ghelijck sy segghen) in der Gemeynten macht is nieuwe articulen des gheloofs te smeden.

Hier teghen/ sy hebben de Roomsche Pausen een andere leere voorgedragen.

Dat hare Concilien niet en connen dwalen.

Dat daerom haer ghegeoorloft zy nieuwe leeringhen te smeden welcke alle Christenen als artyckelen des gheloofs verbonden zijn aen te nemen.

11 Laet ons ten eersten hooren met wat argumenten sy bevestigen dat dese autoriteyt der Ghemeynte ghegheven is: daer nae sullen wy oock sien/ hoe veel hen dat mach helpen dat sy van de Gemeynte voortbrenghen. † Sy seggen: De Ghemeynte heeft seer schoone beloften/ dat sy nemmermeer en sal van haren Bruydegom verlaten worden / maer sal door sijnen Gheest geleyt worden tot alle waerheyt. * Maer onder de beloften die sy plegen voort te brengen/ zijnder vele die alsoo wel eenen yeghelicken geloovigen mensche als der gantscher Gemeynte gegeven zijn. Want hoewel de Heere tot de twaelf Apostelen sprack/ doe hy seyde: † Siet ic ben met u tot de voleyndinge der werelt toe. Item/ Ic sal den Vader bidden/ ende hy sal u eenen anderen vertrooster geven/ te weten/ den Gheest der waerheyt: soo en heeft hy dat niet alleenlick den twaelven te samen belooft / maer oock eenen yegelicken van hen: ja oock den anderen Discipulen die hy doe aenghenomen hadde / ofte die daer na tot hem quamen. Als sy sulcke beloften die vol troosts zijn/ alsoo uytleggen gelijck of sy niemandt onder de Christenen/ maer der gantscher Ghemeynte te samen ghegeven waren/ wat doen sy anders / dan dat sy de geloovigen alle haer geloove benemen / het welcke sy behoorden uyt sulcke beloften te hebben / om hen selven te versterken? Ick en versake hier niet/ dat het geselschap der geloovigen met menigerley verscheyden gave voorsien zijnde / met eenen veel meerderen ende rijckeren schat der Hemelscher wijsheyt begaeft zy dan een yeghelick bysonder: ick en wil oock niet / dat het alsoo zy in't ghemeyn tot alle gheloovigen gesproken/ gelijck of sy alle even gelijck den geest des verstants ende der leere hadden: maer ick segge dit/ om datmen den vyanden Christi niet en moet toe laten dat sy de Schriftuere tot eenen verkeerden sin dryven / om een quade sake te beschermen. Maer ick late dit varen/ ende belijde slechtelick het ghene dat waerachtich is/ te weten / dat de Heere sonder ophouden den sijnen by staet/ ende die selve door sijnen Gheest regeert. † Dat onse Geest niet en is een Geest der dwalinge/ onwetentheyt/ leugen/ ofte duysternisse: maer dat hy is een Geest van seker openbaringe/ wijsheyt/ waerachticheyt/ ende licht/ van den welcken sy mogen onbedriegelick leeren/ wat hen gegeven zy/ dat is/ ‡ welck de hope haerder roepinge zy/ ende welck de rijckdom der eenicheyt der erve Gods zy in de Heyligen. * Maer dewijle de geloovige in dit vleesche alleenlic een smake ende een voorvrucht deses Gheests ontfanghen/ oock de gene die met uytnemender gaven boven andere begaeft zijn: soo en is hen niet beter dan dat sy haer swackheyt bekennende / hen selven sorchvuldichlick binnen de palen des Godlicken woorts houden: op dat sy niet terstont van den rechten wech en dwalen/ ist dat sy na haer eygen ghevoelen verre af wijcken: te weten/ soo verre sy noch ydel zijn van den Geest/ door den welcken alleen het goede van het quade onderscheyden wordt. Want sy bekennen alle met Paulo/ dat sy noch niet en zijn tot het voorghestelde werck gecomen. Daerom soecken sy meer dagelicksche voortganck te doen / dan in haer volmaecktheyt te roemen.

Der Papisten bewijs-redenen tot bescherminge der autoriteyt der kercke.

† De eerste bewijsreden der Papisten

De kercke wort geleyt in alle waerheyt.

* 1. Antwoort Dese belofte is niet alleen aen de gantsche kercke int gemeyn maer oock aen alle en yeghelicke geloovigen gedaen.

‡ Mat. 28. 20.

Joa. 14. 16.

2. Antwoort. Waer in het voornemen der wedersprekers omgekeert wordt: De heylighe Geest en leert gheen dwalingen die teghen het geschreven woort Gods zyn.

† 1 Cor. 2. 12

‡ Eph. 1. 18

* 3. Antwoort. De waerheydt daer in de geloovige geleyt worden/ is gelegen in het geschreven woort Gods.

Phil. 3. 12.

12 * Maer sy sullen hier teghen segghen / dat het selve dat eenen yeghelicken der Heyligen eensdeels gegeven wordt/ oock al gantschelick ende volcomelick der Ghemeynte toe coemt.

*Het tegen sprekeu teges de eerste antwoort/ wort gantsch verworpē.

Hoewel dit eenichsins schijnt der waerheyt gelijck te zijne/ so versake ick nochtans/ dat het waer zy. God heeft wel de gave sijns Geests eenen yeghelicken lede uytgedeelt by mate/ dat den gantschen lichame niet en ghebreeckt/ dat hem noodich zy/ als de leden die gaven int ghemeyn ghebruycken. Maer de rijckdom der Gemeynte is altijts sulck/ dat haer veel gebreeckt tot de opperste volmaecktheyt / op de welcke onse tegenstrijders roemē. Nochtans en wort de Gemeynte daerom niet verlaten in eenigen deele/ maer heeft altijts genoech: want de Heere weet wat haer nodich zy. Maer op dat hyse in ootmoedicheyt ende Godsalighe maticheyt houde / soo en gheeft hy haer niet meer dan hy weet haer nut te zijne. Ick weet wat sy hier oock pleghen teghen te worpen/ te weten/ ‡dat de Ghemeynte is ghereynicht door het Badt des waters in het woort des levens/ om dat sy soude zijn sonder rumpel ofte smette: ende dat sy daer van op een ander plaetse ghenaemt wordt de pilaer ende vasticheyt der waerheyt. Maer in de eerste plaetse wort meer geleert wat Christus daghelicx in de Ghemeynte werckt / dan wat hy nu volmaeckt heeft. Want ist dat hy dagelicx alle de sijne heylicht/ suyvert/ verciert/ eñ van smetten reynicht/ so ist voorwaer openbaer/ dat sy noch sommighe smetten ende rumpelen heeft/ ende dat tot haer heylichmakinghe noch wat ghebreeckt: maer de Ghemeynte nu gantschelick heylich / ende allesins onbesmet achten/ wiens leden alle besmet ende in eenigē deele onreyn zijn/ dat is ydelheyt ende fabel. So ist dan waer/ dat de Ghemeynte gheheylicht is van Christo: maer in dit leven wordt alleenlick het beginsel deser heylichmakinghe gesien: ende het eynde/ ende de volcomen vervullinghe daer van sal dan ghesien worden / als Christus de Heylighe der Heyligen haer sal waerachtelick ende volcomelick met sijn heylicheyt vervullen. Het is oock waerachtich dat hare smetten ende rumpelen zijn uytghewischt/ maer alsoo dat sy noch daghelicks uytghewischt worden/ tot dat Christus door sijn toecomste sal gantschelick wech nemē al wat noch overgeblevē is. Want ist dat wy dit niet toe en laten / soo sal het ons noodich wesen met de Pelagianen te segghen/ dat de rechtveerdicheyt der gheloovighen volmaeckt is in dit leven: ende met de Catharen ende Donatisten / gheen swackheyt in de Gemeynte te lijden. De tweede plaetse heeft gantschelicke eenē anderen sin dan sy voor wenden/ gelijck wy ergens bewesen hebben. Want als *Paulus Timotheum onderwesen ende tot het waerachtighe Bisschops ampt gheleert heeft/ soo seyde hy: dat hy dat ghedaen heeft/ om dat hy soude weten/ hoe hy behoort in de Gemeynte te wandelē. Ende om dat hy niet te meerder sorchvuldicheyt ende neersticheyt soude daer in arbeyden/ soo seyt hy daer by/ dat de Gemeynte selve is een pilaer eñ vasticheyt der waerheyt. Wat willen dese woorden anders / dan dat de waerheyt in de Ghemeynte bewaert wordt/ te weten / door den dienst der predikinghe? Gelijck hy op eē ander plaetse leert/ dat Christus heeft Apostelen/ Pastooren/ ende Leeraers ghegheven/ om dat wy niet meer en souden met allerley wint der leeringhe ommegedreven / ende van de menschen bedrogen worden: maer met de waerachtighe kennisse des Soons Gods verlicht zijnde/ alle te samen comē tot de eenicheyt des gheloofs. Soo dan dat de waerheydt niet en wordt in de werelt uytghebluscht/ maer blijft ongheschent / dat gheschiet om dat de Gemeynte haer ghetrouwe verwaerster is/ door der welcker arbeyt ende dienst sy onderhouden wordt. Maer ist dat dese bewaringe is in den dienst der Propheten/ ende Apostelen gheleghen/ soo volcht daer uyt/ dat sy gheel hier aen hangt / te weten / dat het woort Gods getrouwelick bewaert worde / ende sijn suyverheyt behoude.

De 2. eñ 3. bewijs-reden der Papisten is genomē uyt de plaetsen Pauli.

‡Eph 5.25.

Antwoort op de twee de bewijs-redē/ waer in den sin des Apostels vā de suyverheyt der kercke gheopent wort.

*1.Tim. 3, 15.

Antwoort op het 3. argument/ toonende/ in wat sin de kercke ghenaemt wort eē pilaer ende vasticheyt.

*1.Tim. 3. 15.

Ephe. 4. 11

13 Ende op dat de Lesers te beter verstaen/ waer in dese handelinge voornemelick ghelegen is / soo sal ick met corte woorden verclaren / wat onse tegenstrijders begeeren / ende waer in wy hen wederstaen. Dat sy seggen/ dat de Gemeynte niet en can dwalen/ dat dient hier toe / ende sy legghent alsoo uyt / te weten/ dat sy mach gherustelick sonder woort wandelen/ dewijle sy door den Geest Godts geregeert wordt / dat sy niet en can gevoelen noch sprekē/ anders dan de waerheyt/ wat sy oock voorseyt. Ende dat daerom al wat sy verordent/ ooc buyten Gods woort/ moet niet anders geacht worden/ dan eē seker woort Gods. Ist dat wy dat eerst toe laten/ te weten dat de Ghemeynte niet en can dwalen in dinghen die tot de salicheyt noodich zijn / soo is dit onse meyninghe/ dat het daerom is / om dat sy alle haer eyghen wijsheyt verworpende/ haer selvē laet van den heylighen Geest leeren door Gods woort. So is dan dit onderscheyt tusschen hen ende ons. Sy stellen de autoriteyt der Ghemeynte buyten het woort Gods: maer wy willen dat sy aen het woort gebonden zy/ ende en lijden niet dat sy daer van verscheyden worde. Ende wat wonder ist dat de bruyt ende de discipline Christi onder haren bruydegom ende Meester ghestelt wordt / op dat sy altijts neerstichlick aen sijnen mont hanghe? Want dit is de wijse eens wel gheschickten huys / te weten/ dat het wijf der heerschappie des mans ghehoorsaem zy: ende dit is de reghel eender wel gheschickter schoole/ dat alleenlick des Meesters leere daer gehoort worde. Daerom en moet de Gemeynte niet uyt haer selven wijs zijn/ noch uyt haer selven yet bedencken: maer moet haer der wijsheyt een eynde maken/ als hy af laet te spreken. Op dese wijse en sal sy geen betrouwen hebben op alle hare vonden: maer daer sy op Gods woort steunt / daer en sal sy door gheen ongheloovicheyt noch twijfelinghe wanckelen/ maer sal met groote versekertheyt ende onbeweghelicke stantvasticheyt rusten. Alsoo oock op de groote belofte die sy heeft / betrouwende/ sal sy hebben waer mede sy haer gheloove mach seer wel onderhouden: soo dat sy niet en twijfele dat de heylighe Gheest/ die de alderbeste leytsman des rechten wechs is/ altijts by haer is: maer sy sal oock mede gedachtich wesen/ wat vrucht God wil dat wy uyt sijnen Gheest ontfangen. De Geest (seyt hy) welcken ick sal van den Vader sendē/ die sal u in alle waerh. leydē. Maer hoe? Want hy sal (seyt hy) u in geven al wat ick tot u ghesproken hebbe. Soo vercondicht hy dan / dat wy niet anders en moeten van sijnen Gheest verwachten / dan dat hy onse verstant verlichte om de waerheydt sijnder leere te verstaen. Daerom spreeckt Chrysostomus seer wel / segghende: Vele roemen op den heylighen Gheest: maer die spreken dat haer eyghen is / die bedecken hen te vergheefs met den gheest. Ghelijck Christus betuychde dat hy niet van hem selven en sprack / om dat hy uyt de Wet sprack ende uyt de Propheten: alsoo ist dat ons yet buyten het Euanghelium wordt onder den naem des

Der Papistē 4. bewijs-reden / hanghende aen de eerste

De kercke wort gheleyt in alle waerheyt / derhalven en can sy niet dwalen.

Ende wat door een verstant de tegensprekers daer uytnemen.

Antwoort betoonende in wat meyninghe de kercke niet en can dwalen.

Bevestiginge ghedaē uyt de aenmerckinghe der namen van de kercke.

Item/ van de heerlicheyt des geloofs ende der hope der selver.

Joan. 16. 7. ende 13.

Serm. de sancto et aderando Spiritu.

Joa. 12, 50. ende 14. 10

Gheests

Gheests in de hant ghesteken/ dat en sullen wy
Rom.10.4. niet ghelooven. Want gelijck Christus de vervullinghe der Wet ende Propheten is: alsoo is de Gheest de vervullinghe des Euangelij: dus verre Chrysostomus.

Wat een ongeschict en goddeloos besluyt het is/ dwelck de Papisten uyt de voorgaende voorstellinghe willen maken

Nu machmen lichtelick verstaen/ hoe qualick onse tegenstrijders doen/ die tot gheen ander eynde den Geest voorwenden/ dan om leeringẽ die van dẽ woorde Gods verscheydẽ ende vreemde zijn/ onder den naem des Gheests aen te prijsen: hoewel wy wil onverscheydelick met het woort Gods zijn/ gelijc Christus dat selve van hem betuycht/ als hy hem sijnder Ghemeynte belooft. Het is voorwaer alsoo. De soberheyt die de Heere eenmael

Deut.4.2. ende 12.32. Jos.23.6.

sijnder Ghemeynte gheboden heeft/ die wil hy altijts onderhouden hebben. Hy heeft verboden yet tot sijn woort toe te doẽ/ofte daer van af te trecken. Dat is een onveranderlick ghebot Gods eñ des heyligen Geests/ het welcke onse teghenstrijders willen te niete maken/ als sy dichten dat de Gemeynte wort door den Geest sonder woort/ gheregeert.

Het 5. argument der Papisten/ dat het noodich was dat de kercke het ghebruyck des geschreven woorts Gods door aengheboden ende niet door ghescrift soude vervullen.

14 Hier murmelen sy wederom teghen ons/ dat de Ghemeynte heeft moeten sommige dinghen tot de gheschriften der Apostelen toedoen/ ofte dat de Apostelen selve hebben moeten met den mont vervullen/ dat sy niet claer ghenoech beschreven en hadden: ende om dit te bewijsen/ brenghen sy voort dat Christus tot sijne Discipulen geseyt heeft: †Ick hebbe u noch vele dinghen te seggen die ghy nu niet en cont dragen: ende dese dinghen legghen sy uyt/ dat het zijn verordeninghen ende insettinghen die sonder Schrifture/ ende alleenlick door ghewoonte ende ghebruyck aenghenomen waren. Maer wat onbeschaemtheyt is dit? Ick bekenne dat

†Joa.16.12
1 Antwoort

de Discipelen noch grof ende onverstandich/ jae bynae onleerlick waren doe de Heere dit tot hen sprack: maer waren sy oock doe met dese traecheyt bevanghen/ doe sy haer leere beschreven/ soo dat het hen daer nae noodich ghewest zy met den mont te vervullẽ/ dat sy in hare geschriften door onwetenheyt vergheten hadden?

Joa.16.13.

Ist dat sy nu door den gheest der waerheyt in alle waerheyt geleyt zijnde/ haer leere beschreven hebben/ wat heeft hen verhindert de volmaeckte kennisse der Euangelischer leere daer

2 Antwoort

in verbaten/ende versegelt te laten? Maer wel aen/laet ons hen gheven dat sy begeeren/ laetse alleenlick die dinghen toonen/ die sonder ghescrift moesten geopenbaert worden: ist dat sy bestaen dit te aengaen/ soo wil ick met Augustini woorden teghen hen handelen/ te weten:

Homil, in Ioan.69.

Dewijle datse de Heere verswegen heeft/ wie van ons sal segghen: Het zijn dese ofte die dinghen? ofte ist dat het yemant bestaet te seggen/ waer mede sal hy't bewijsẽ? Maer wat strijde

3. Antwoort.

ick te vergheefs? Want het is oock den kinderen bekendt/ dat in de Apostolische gheschriften die dese menschen achtẽ creupel ende half te zijne/ de vrucht dier openbaringe zy/ die de Heere doe den sijnen beloofde.

Het 6. argument.

15 Maer sy seggen: Wat? heeft Christus niet alle het ghene dat de Ghemeynte verordent/

Mat.18.17

buyten twijfelinge ghestelt/ als hy ghebiet dien voor eenen Heyden ende Publicaen te achten/ die bestaet daer teghen te spreken? Antwoorde.

1 Antwoort

Ten eersten/ en wordt daer niet ghemeldet van de leere/ maer de authoriteyt der straffe wordt daer alleenlick bevesticht om de ghebreken te beterẽ/ op dat de gene die vermaent ofte ghestraft zijn/ niet en bestaen hen selven tegen

2. Antwoort.

het oordeel der Gemeynte te stellen. Maer het is wonder dat dese boeven soo onbeschaemt zijn/ dat sy sulcke ordeninge verlatende/ niet en twijfelen uyt dese plaetse haer wreetheyt te gebruycken. Want wat sullen sy ten eynde daer uyt besluyten/ anders dan dat de eendrachticheyt der Ghemeynte niet en is te verworpen/ die nimmermeer anders dan in de waerheydt des woorts Gods ghelegen is? Sy segghen: Men moet de Ghemeynte hooren. Wie versaeckt dat? want sy en oordeelt niet anders dan uyt des Heeren woort. Ist dat sy yet meer eyschen/ soo moeten sy weten dat dese woorden 3. Antwoort.
Christi hen geen voordeel en doen. Ick en moet oock daerom niet te strijtgierich schijnen/ om dat ick dit soo sterckelick houde staende/ dat het der Ghemeynte niet gheoorlooft en is eenighe nieuwe leere/ dat is/ yet meer leeren/ ende als Gods wille voorstellẽ/ anders dan dat de Heere door sijn woort gheopenbaert heeft. Want de verstandige menschen sien wel wat grooter perijckel het zy/ ist datmẽ de menschen eenmael soo veel rechts toe laet. Sy sien oock wat grooter een oorsake men den godloosen geeft om te schimpen ende spotten/ ist datmen seyt dat het ghene dat de menschen verordenen/ moet onder de Christenen gheacht worden ghelijck of het uyt Gods monde quame. Boven desen/ moet- 4. Antwoort.
men oock aenmercken dat Christus nae ghele- Mat 5.22.
gentheyt sijns tijts sprekende/ desen naem geeft den rade ofte vierschare/ op dat sijne Discipulen namaels leeren de heylighe tsamencominge der Ghemeynte in eere houden. Ist dat wy onsen teghestrijderen willen ghelooven/ soo soude een yeghelicke stadt ende dorp de vryheyd hebben nieuwe articulen te smeden.

Bevestiginghe van het voorgaende seste argument: De kinderdoop is door het besluyt ende ordinantie der kerckẽ/ int gebruyc ghecomen/ ende de leeringhe van dat gelijcke ende eender ley wesen des Soons met den Vader.

16 De exempelen die sy ghebruycken en doen hen gheen voordeel. Sy segghen dat de kinderdoop niet soo seer en is uyt een openbaer woort Gods/ als uyt de ordeninghe der Ghemeynte ghecomen. Maer het soude een ellendighe uytvlucht wesen/ waert dat wy om den kinderdoop te beschermen/ bedwonghen worden tot de bloote autoriteyt der Ghemeynte te vlien: maer het sal op eẽ ander plaetse* genoech openbaer worden dat het veel anders is. Desghelijcx dat sy ons teghenworpen/ dat het nerghens in de Schrifture en is/ dat in het Nicenische Concilium gheoordeelt is/ dat de Soone is van der selver substantie met dẽ Vader: daer in doen sy den Vaderen groot onrecht/ ghelijck of sy Arrium lichtveerdichlick verdoemt hadden/ om dat hy niet en heeft willen in haere woorden sweeren/ hoewel hy die gantsche leere beleet/ die in de Prophetische ende Apostolische boecken verbaet is.

* Cap.16, desesboecx.

Antwoort op het laetste stuck.

Ick bekenne dat die selve woort/ in de Schrifture niet en is. Maer dewijle daer so dickmael betuycht wort/ dat daer eẽ eenich God is/ eñ wederom Christus so dicmael ghenaemt wordt de waerachtighe eeuwighe God/ een met den Vader/ wat doen de Vaders des Nicenischen Conciliums anders dan dat sy den natuerlicken sin der Schrifture eenvoudelick verclaren? Ende Theodoritus verhaelt/ dat de Keyser Constantinus heeft in het begin des Conciliums aldus ghesproken: Als wy van Godlicke dinghen disputeren/ so moeten wy de leere des heylighen Geests voor ooghen hebben. De Euangelische/ ende Apostolische/ ende Prophetische boecken/ geven ons den wille Godts claerlick te kennen. Daerom laet ons den twist afleggen/ ende uyt de woorden des Gheests verclaringhe der vraghe nemen. Daer en was doe niemant die tegen dese heylighe vermaninghe sprack. Niemant en heeft daer tegen uytgenomẽ dat de Gemeynte mach

Deut 6.5. ende 10.17. Esa.9.5. 1.Joa.5.20. Rom.9.5. Joa.10.30. ende 14.9. ende 17.5.
Lib.1,cap.5 Hist Eccles.

van den haren wat daer toe stellen: ende dat de Gheest niet en heeft alle dinck den Apostelen gheopenbaert / ofte ymmers den nacomeren te kennen ghegheven/ ofte yet falckx. Ist dat het waerachtich is dat onse teghenstrijders willen seggen/soo heeft ten eersten Constantinus verkeerdelick ghedaen/ dat hy der Gemeynte haer macht heeft ontnomen: ten anderen/is het een groote ongetrouwicheyt aller Bisschoppen gheweest/dat daer niet een en is opgestaen om de vryheyt der Gemeynte te beschermen: want alsoo swijghende/ hebben sy het recht der Ghemeynte verraden. Maer dewijle Theodoritus verhaelt dat sy gheerne hebben aenghenomen dat de Keyser seyde/ soo ist openbaer / dat dese nieuwe leere doe gantschelick onbekent was,

Het ix. Capittel·

Van de Concilien ende haer autoriteyt.

Die ses voortghebrachte bewijs redenen tot verdedighinghe van de autoriteyt der kercke in het voorgaende Capittel/ en helpen de Papisten gheensins

NU of wy schoon hen alle dinck toe lieten/ dat van de Ghemeynte voorseyt is: soo en sullen sy nochtans oock niet selfs alsoo veel gewonnen hebbē. Want al wat van de Gemeynte gheseyt wordt / dat brenghen sy terstont op de Concilien/om dat die nae haer meyninge de Gemeynte afbeelden. Jae dat sy soo hartneckichlick strijden om de macht der Ghemeynte/ dat en doen sy om gheen ander oorsake/dan om den Paus ende sijnen dienaren toe te schrijven al wat sy connen behouden. Maer eer ick dese questie beginne te verclaren/ moet ick hier eerst int corte twee dingē seggen. Ten eersten/dat ic hier sal den toom seer cort houden/ so dat ic den teghenstrijderen niet en sal lichtelick yet toe laten/dat en is niet daerom dat ick de oude Concilien minder achte dan het betaemt. Want ick houde die van hertē in eerweerdicheyt/ende begeere dat sy by alle menschen haer eere hebben. Maer hier is eenige mate te houden/ te weten/ dat Christus niet ontnomē en worde. Nu is dit Christi recht/ dat hy de Overste zy in alle Concilien/ende geenen mensche tot eene medegeselle en hebbe in dese weerdicheyt. Ende ick segghe/ dat hy dan eerst de overste is / als hy de gantsche vergaderinghe door sijn woort ende Geest regeert. Ten anderen/ dat ick dē Concilien niet so veel toe en late als onse tegenstrijders begeeren/dat en doe ick niet ghelijck of ick de Concilien vreesde/ghelijck of sy haerder sake ghelijck gaven/ende onser sake tegen waren. Want gelijck wy om onse leere volcomelick te bewijsen/ ende het gantsche Pausdom omme te stooten/ overvloedichlick ghenoech ghewapent zijn met Gods woort/soo dat het niet seer noodich en zy yet meer te begeeren: alsoo hebben wy oock tot beyden dese dinghen ghenoech in de oude Concilien/waert dat het noodich ware.

Beantwoordinge op eē heymelicke tegenworpinge/waer in bewesen wort door eenighe bequame reghels/ wat ende hoedanige Concilien daer behooren te wesen.

Van waer de Concilien haer autoriteyt hebben. Mat.18.20

2 Laet ons nu van de sake selve spreken. Ist datmē in de Schrifture soeckt wat autoriteyt de Concilien hebben/soo en is daer gheen claerder belofte dan in dese woorden Christi: Waer twee ofte drie vergadert zijn in mijnen naem/ daer ben ic midden onder hen. Maer dit is alsoo wel vā allerley cleyne ende particuliere vergaderinge/ als van een algemeyn Concilium ghesprokē. Nochtans en is daer in het geschil niet ghelegen: maer in de conditie die daer by ghestelt wordt/ te weten/dat Christus dan sal eerst midden in het Concilium wesen / ist dat het in sijnen naem vergadert wordt. Daerom of onse teghenstrijders schoon duysent Concilien der Bisschoppen voortbrenghen / soo en sullen sy daer door niet winnen/ noch en sullen ons niet maken te gelooven dat sy seggen/ te weten/dat hare Concilia door den Geest Godts geregeert worden/ ten zy dat sy eerst bewijsē dat sy in dē naem Christi versamelt worden. Want alsoo wel connen de godloose ende boose Bisschoppen tegen Christum raet houden/ als de goede ende Godsalige in sijnen naem vergaderē. Van dese sake hebben wy claer bewijs in vele ordeningē ende insettingen die van sulcke Concilien gecomen zijn. Maer hier van sullen wy hier na hādelen. Nu antwoorde ick alleenlick met eenen woorde/ te weten /dat Christus niet en belooft anders dan den ghenen die in sijnen naem vergaderen. Daerom laet ons sien wat het zy/ in den naem Christi te vergaderen. Ick versake dat die in den naem Christi vergaderen/ die het gebot Gods/dwelck verbiet den woorde Gods yet af ofte toe te doen / verworpende / nae haer eygen goetduncken ordineren wat sy willen: ende met de Schrifture/dat is/die den eenigen regel der volmaeckter wijsheyd niet te vreden zijnde/ uyt haer eygen hooft yet nieus dichten. Voorwaer dewijle Christus niet belooft en heeft in allerley Concilien te zijne / maer heeft die Concilien/ in de welcke hy wil zijn/met een sonderlick merck gheteeckent/ om daer door de oprechte ende behoorlicke Concilien van de andere te onderscheyden: het en betaemt ons niet dese onderscheydinge te verwachten. Dit is het verbondt dat Godt voortyden met de Levitische Priesteren gemaeckt heeft / te weten/ dat sy souden uyt sijnen mont leeren. Dit heeft hy altijts van de Propheten geeyscht: wy sien dat hy dese Wet oock den Apostelen ghestelt heeft. Die dit verbont schenden / die en ghewerdicht God noch de eere des Priesterdoms/ noch enighe autoriteyt te laten. Laet de tegenstrijders my dese knoop ontdoen / ist dat sy willen mijn geloove/der menschen insettingen sonder Gods woort dienstbaer maken.

Te weten? so sy in Christi name vergadert worden.

Wat dat te seggen zy. Deut.4.2. ende 12.32 Apoc.22.18

Eē gedurich kenteeken vā wettelicke Concilien.

Mal.2.7.

Mat.28.20.

3 Want dat sy meynen dat de waerheyt in de Gemeynte niet en blijft/ ten zy dat sy onder de Pastooren zy/ ende dat de Gemeynte selve niet en is/ten zy dat sy in de gemeyne Concilien gesiē worde: † het is verre dat dit altijts zy waer geweest / ist dat de Propheten ons waerachtighe getuygenisse haers tijts ghelaten hebben. Daer was te Jerusalem ten tijde Esaie eē Gemeynte/ de welcke Godt noch niet verlaten en hadde. Ende van de Pastooren spreeckt hy aldus.*Hare wachters zijn alle blint/eñ en wetē niet. Sy zijn alle stomme honden/eñ en connē niet bassen. Sy liggen eñ slapē/ende hebben den slaep lief: ende de Pastooren selve en weten/ noch en verstaen niet: ende sy sien gantschelick op haer eyghene weghen. Op dese selve wijse spreeckt oock Oseas: ‡ De wachter Ephraim met God/is een strick des voglaers/ een haet in het huys Gods. In welcke plaetse hy spottende de wachters met Godt stelt/leerende dat de voorwendinge des Priesterdoms ydel is. De Gemeynte duerde oock ten tijde Jeremie: daerom laet ons oock hooren / wat hy van de Pastooren seyt: Van den Propheete aen tot den Priester toe/soeckt een yegelick leugen. Item/ de Propheten propheteren leughen in mijnen naem: hoewel ickse niet gesonden noch gebaden en hebbe. Ende op dat wy't niet te lanc en maken/sijne woorden verhalende/men lese wat hy in het gantsche drie ende twintichste/ende viertichste Capittel geschreven heeft. Ende te dien selven tijden heeftse Ezechiel niet sachtelicker ghehandelt. De oproerige vergaderinghe (seyt hy) der Propheten is midden in haer / gelijck een leeu die brieschet ende roof neemt. Haer Priesters

Tegenworpinge/in de kercken en blijft de waerheyt niet dan onder de Herders/dat is Concilien. † 1. Antwoordt. Maer in uyt den ouden Testamente ghetoont wordt dat eenighe Herders dē gheest der wetenschap ende waerheydt niet ghehadt en hebben

* Esa.56.10.

† Osee.9.8

Jere.6.13.

Jere.14.14.

Ezec.22.25

sters hebben mijn Wet gheschent / ende mijn heylichdom ontheylicht: ende en hebben gheen onderschept gemaeckt tusschen het heylige ende onheylighe / etc. Dierghelicke clachten zijn alomme in de Propheten / soo datmen daer gheen dinck soo veel en vindt.

Antwoordt uyt dē nien wen Testamente / daer in voorseyt is dat onse tijt van sodanige scha de geensins en sal vry wesen.

4. Yemant mochte segghen dat dese dinghen moghelick onder de Joden plaetse gehadt hebben / maer dat onse tijden vry zijn van so groot een quaet. Och of dat waer ware: maer de heylighe Geest heeft vercondicht / dat het soude anders wesen: want de woorden Petri zijn claer †Gelijck (seyt hy) onder het Israelitische volck valsche Propheten gheweest zijn: alsoo sullen ooc onder u valsche Leeraers wesen / de welcke sullen verderffelicke secten in brengen. Siet ghy hoe hy vercondicht dat daer staet perijckel te comen / niet van den gemeynen man / maer van de gene die hen selven als Pastooren ende Leeraers uytgheven. Boven desen hoe dickmael is het van Christo ende sijne Apostelen voorseyt / dat der Gemeynte stont groot perijckel van de Pastooren te comen? Jae Paulus bewijst opēbaerlick / dat de Antichrijst sal inden Tempel Gods sitten. Waer mede hy te kennen gheeft / dat die grouwelicke ellendicheyt daer van hy spreeckt / van niemant en is te verwachten / anders dan van de ghene die als Pastooren in de Ghemeynte sullen sitten. Ende hy bewijst op cē ander plaetse / dat de beginselē sulckes grooten quaets nu voor de deure zijn. Want als hy de Ephesische Bisschoppen aen spreeckt / so seyt hy: Ick weet dat na mijn asscheydē sullē grijpende wolvē tot u in comen / de welcke de kudde niet en sullen sparen. Ende uyt u selven sullen mannen opstaen / die verkeerde dinghen sullen spreken / om die Discipulen af te trecken achter hen. Wat grooter verdorventheyt is daer moghen comen onder de Pastooren in desen langhen tijt / dewijle sy in soo corten tijt conden so seer veranderen ende verkeeren? Ende op dat ic niet veel papiers en vulle met langhe verhalinge: wy wordē door exempelē bycna aller eeuwē vermaent / dat de waerheyt niet altijts en wort in den schoot der Pastooren bewaert / ende dat oock de gesontheyt der Ghemeynte niet altijts in der Pastooren regiment ghelegen en is.

† 2. Pet. 2. 1

Matth. 24 11. ende 24.

2. Thes. 2. 4.

Acto. 20. 19.

Bevestiginge genomē van exempelen die bycans tot allen tijden gheweest zijn.

Een voorcominghe van een tegenworpinge: Dat elc ende eē wel bekent is / dat het niet alle Herders en zijn die haer daer voor uytgeven.

5 Nochtans en moetmen onse woorden niet alsoo nemen / ghelijck of ick de autoriteyt der Pastoorē wilde alomme ende lichtveerdichlick crancken. Ic vermane alleenlick dat wy moeten tusschen de Pastooren een onderschept maken / op dat wy niet terstont en dencken dat die alle Pastooren zijn / die Pastooren ghenoemt worden. De Paus met de gantsche kudde sijnder Bisschoppen / handelen ende wenden alle dinghen na haren lust / om gheen ander oorsake dan om dat sy Pastooren ghenaemt worden / hoewel sy de gehoorsaemheyt des woorts verworpen hebben / ende hierentusschen arbeyden sy om den menschen wijs te maken / dat sy niet en connen van het licht der waerheyt verlaten worden / dat de Geest Gods eeuwichlick in hen blijft: dat de Ghemeynte in hen staet / ende met hen sterft. Maer dit is ghelijck of de Heere nu gheen oordeel meer en hadde / om de werelt heden met de selve straffe te straffen / daer mede hy voortijden de ondanckbaerheyt des Israelitischen volcx ghewroken heeft: te weten / de Pastooren met blintheyt ende onverstandt slaende. Dese seer dwase menschē en verstaen ooc niet / dat sy het selve liet singen dat die andere voortijden songuen / doe sy teghen Gods woort streden. Want de vyanden Jeremie hebben hen selven aldus teghen de waerheyt gewapent / ende gheseyt: Comt / ende laet ons gedachten tegen Jeremiam bedencken: want de Wet en sal niet vergaen van den Priester / noch de raet van den wijsen / noch het woort van den Propheten.

Zach. 12. 4.

Jere. 18. 13

De 3. Tegenworpinghe. De algemeyne Concilien representeren de kercke / die anders sins niet en mochte bestaen.

6 Hier uyt can men lichtelick antwoorden op dat ander van de ghemeyne Concilien. Men en can niet versaken dat de Joden een waerachtighe Gemeynte ghehadt hebben onder de Propheten. Hadde men doe een gemeyn Concilium versamelt uyt de Priesters / wat een ghedaente der Ghemeynte soude dat geweest hebben? Wy hooren wat God met eenen ofte twee Priesteren / maer der gantscher ordē vercondicht. *De Priesters (seyt hy) sullen verschricken / ende de Propheten sullen vreesen. Item / † De Wet sal van de Priesters vergaen / ende de raet van de Ouderlingen. Item / ‡De nacht sal u voor een ghesichte wesen / ende duysternisse voor een raetsel / ende de Sonne sal over de Propheten onder gaē / ende de dach sal over hē verduystert worden / etc. Wel aen / hadden doe alle die sulcke in een Concilium vergadert geweest / wat geest soude haer vergaderinghe ghereghecrt hebben? Van dese sake hebben wy een schoon bewijs in dat Concilium dat Achab vergadert heeft. Daer waren vier hondert Propheten. Maer dewijle sy met gheen ander voornemen vergadert en waren / dan om den Godloosen Coninck te pluymstrijcken: so wordt de Satan van den Heere ghesonden / om een leughenachtich gheest te zijne in haerder aller mont. Daer wordt de waerheyt van hen allē verdoemt / Micha wort voor een ketter verdoemt / ghesla ghen / in de gevanckenisse geworpen. Alsoo ist oock Jeremie ende oock andere Propheten gheschiet.

Antwoort. Daer in de niet weerdicheyt van dese tegenworpinghe met sommige clare exempelen eerstelic uyt den ouden Testamente ontdeckt wort.

* Jere. 4. 9.
† Eze 7. 26
‡ Mic. 3. 6.

1. Reg. 22. 5. 22.

Daer nae / uyt den nieuwen Testamēte.

Joa. 11. 47.

7 Maer een exempel dwelck boven andere weerdich is verhaelt te worden / sal ghenoech zijn. In het Concilium dat de Opperste Priesters ende Pharizeen te Jerusalem tegen Christum vergaerden / wat was daer in straffelick den uytwendigē schijn aengaende? Want hadde doe te Jerusalem gheen Ghemeynte gheweest / soo en soude Christus nemmermeer hem tot de offerhanden ende andere Ceremonien gevoecht hebben. Daer was een groote vergaringhe: de Opperste Priester stelde de sake voor / ende regeerde de handelinghe: de gantsche Priesterlicke orden sadt daer met hem: nochtans wordt Christus daer verdoemt / ende sijn leere verworpen: Dat stuck bewijst wel dat de Gemeynte gheensins en was in dat Concilium besloten. Maer (mochte yemant seggen) het en is niet te vreesen dat ons yet sulx soude geschien. Wie heeft ons dat versekert? Wāt in so groote een sake gherust te zijne / dat is te groote sorgeloosheyt. Jae dewijle de Gheest door den mont Pauli met uytghedruckte woorden voorseydt / dat daer soude afwijckinghe comen / de welcke niet comen en can / ten zy dat de Pastooren eerst God verlaten) waerom willen wy hier tot onse verderf blint zijn? Waerom en moetmen geēsins toe laten / dat de Ghemeynte zy ghelegen in de vergaderinghe der Pastooren / de welcke de Heere nerghens belooft en heeft / dat sy sullen altijts goet wesen / maer heeft vercondicht dat sy somtijts sullen boos wesē. Ende als hy ons vermaent van dit perijckel / dat doet hy om dat wy souden te voorsichtiger wesen.

Beantwoordinghe van een teghensprekinge.

2. Thes. 2. 3.

8 Hier mochte yemant segghen: Sullen dan de Concilia gheen autoriteyt hebben om yet te besluyten? Ick segge jae: want ic en segge hier niet dat alle Concilien te verdoemen / ende alle hare ordeningen te verworpen zijn. Maer hier

De 4. tegenworpinge. Nochtans zijnde Concilien aē te nemē.

mach wederom yemant seggen/ dat ickse te seer vernedere/ soo dat het eenen yeghelicken vry zy aen te nemen ofte te verworpē dat de Concilia verordent hebben. Ick segghe neen / maer soo wanneer yet voortgebracht wort dat in eenich Concilium verordent is/ so wil ick datmen ten eersten neerstichlick aenmercke/ te wat tijde dat Concilium zy gehouden geweest/ om wat oorsake ende tot wat eynde het zy ghehouden gheweest/ ende wat menschen daer in geweest zijn. Ten anderen/ datmē dat selve datmen handelt/ nae den regel der Schriftuere ondersoecke: ende dat op sulcke wijse dat de verordeninghe des Conciliums haer cracht hebbe / ende zy als een voordeel ende waerschouwinghe / maer nochtans de voornoemde ondersoeckinghe niet en verhindere.

Antwoort/ waer in een onderscheyt ghemaeckt wort / datmense wel sal aennemen/ so verre als sy metden reghel der Schriftueren over een comen.

Och of die wijse van eenen yeghelicken onderhoudē worde/ die Augustinus leert in het derde boeck tegen Maximianum. Want als hy desen ketter die van de verordeningē der Concilien street/ wilde met corte woordē dwinghen / heeft hy aldus ghesproken: Ick en moet u het Nicenische Concilium / noch ghy my het Ariminensche teghewörpen / om daer upt te oordeelen eer de sake ondersocht zy: Ick en ben niet gebonden aen de autoriteyt des Ariminenschen Conciliums / noch ghy aen de autoriteyt des Nicenischen Conciliums. Laet ons reden tegē redē stellē/ eñ de sake handelē met de autoriteyt der Schriftuere/ die noch u noch my eygē/ maer ons beydē gemeyn zijn. Aldus souden de Concilien haer behoorlicke majesteyt hebben: maer hierentusschen soude nochtans de Schriftuere in de opperste plaetse zijn/ op dat alle dingen harē regel onderworpen wordē.

Na dat getuygenisse Augustini.

Aldus nemen wy die oude Concilien geerne aen/ als het Nicenische / het Constantinopolitaensche/ het eerste Ephesische/ het Chalcedonische/ ende diergheliicke die ghehouden zijn om dwalinghe te wederlegghen / wy houden de sulcke voor eerweerdich ende heylicht soo veel de articulen des geloofs aengaet: want sy en bevaten niet anders dan de suyver ende rechte uytlegginge der Schriftuere / de welcke die heylighe Vaders door gheestelicke wijsheyt gevoecht hebben om de vyandē der Religie/ die doe op stondē / te wederstaen. Wy sien oock in sommige later Concilien een waerachtige begheerte ende neerstichheyt tot Godsalicheyt / Item clare teeckenen des verstants / der leere ende voorsichticheyt.

Exempelē hier vā zijn het Nicenische/ Constantinopolitaensche ende Ephesinische/ ecc. Concilien.

Maer ghelijck byna alle dinghen plegen erger te worden/ alsoo machmen in de laetste Concilien siē hoe wijt de Gemeynte is ondertusschen van de suyverheyt dier gulden eeuwen afgheweken. Ick en twijfele oock niet dat ooc in die verworpen tijden sommige goede Bisschoppen zijn in de Concilien gheweest. Maer dat is geschiet/ ghelijck de Roomsche Raetsheeren voortijden selve beclaecht hebben / dat het in haren raet geschiede. Te weten/ dewijle de sententien ghetelt ende niet ghewegen en worden/ so moeste het beste deel dicmael van het quaetste overwonnen wordē. Sy hebben voorwaer vele ongoddelicke sententien voortgebracht. Maer het en is niet noodich van allen exempelen voort te brenghen / eensdeels om dat het soude veel te lanck worden/ ofte eensdeels om dat het andere soo neerstichlick gedaen hebben/ datmen niet en can veel meer daer toe doen.

Maer de godloose Concilien salmen verwerpen.

9 † Voort/ wat sal ic de Concilien verhalē die met andere Concilien strijdē? Niemant en moet my hier oock teghenworpen/ dat van de Concilien die tegen malcanderen strijden/ het een niet oprecht en zy. Want waer upt sullē wy dat oordeelen? Te weten/ (ghelijck ick meyne) om dat wy sullen upt de Schriftuere oordeelen/ dat het gene dat daer in verordent is/ niet rechtsinnich en is. Want dit is de seker Wet/ waer mede mense can onderscheydē. Het is nu ontrent neghen hondert jaer / dat het Concilium te Constantinopolen onder den Keyser Leo vergadert/ gheoordeelt heeft/ dat de beelden die in de kercken waren/ moesten afghewörpen ende ghebroken worden. Weynich daer nae heeft het Nicenische Concilium / dwelck Irene des Keysers moeder tot spijt vergaerde/ verordent/ datmen de beelden soude wederom oprechtē. Welck van dese beyden sullen wy voor een recht Concilium bekennen? Het laetste heeft int gemeyn de overhant ghehouden/ dwelck den beelden heeft in de kercken plaetse ghegheven. Maer Augustinus seyt/ dat sulcx niet en can geschien sonder overgroot perijckel der afgoderie. Eñ Epiphanius die voor dien tijt was/ spreeckt veel strenghelicker want hy seyt/ dat het ongeoorloft en grouwelic is/ datmen beeldē siet in den Tempel der Christenen. De ghene die alsoo gesproken hebben/ souden die dit Concilium voor goet achtē/ waert dat sy heden leefden? Ist dat het waerachtich is dat de Historischrijvers verhalen/ eñ dat in de handelinghen des selven Conciliums ghescreven staet / soo en zijn niet alleenlick de beelden/ maer oock de eeringe der beelden/ daer aenghenomen geweest. Het is voorwaer openbaer/ dat sulcke verordeninghe is van den Satan ghecomen. Ende wat sullen wy seggen/ dat sy de gantsche Schriftuere vervalschende ende verscheurende/ bewijsen dat syse bespot hebben? Het welcke ick boven genoech verclaert hebbe. Hoe het zy/ de Concilien die tegen malcanderen contrarie ende oneens zijn/ en sullē wy niet anders connen scheyden / hoewel daer vele sulcke geweest zijn/ ten zy dat wyse alle met de weechschale aller menschen ende Engelen/ dat is met Gods woort ondersoecken.

† Die tegēstrijdende Concilien salmen sien te vereenigen: eñ die niet de waerheyt Gods over een comen/ salmē aennemen: welcke daer vā zijn verscheyden/ salmen verwerpen.

Bewijs ghenomen van het exempel des Constantinopolitaenschen ende Nicenische Conciliums.

Also nemen wy het Chalcedonische Concilium aen / ende verworpē het tweede Ephesische/ om dat de Godloosheyt Eutichi hier in bevesticht wert/ de welcke het Chalcedonische verdoemde. Het oordeel deser sake en hebben die heylige mannen niet ghenomen/ anders dan upt de Schriftuere: eñ wy volghense in onse oordeel/ op sulcke conditie dat Gods woort / het welcke hen voor gheluchט heeft/ ons ooc voor luchte. Laet nu de Papisten oock gaen/ ende nae haer wille roemen / dat de heylighe Gheest aen haer Concilien ghebonden ende ghehecht is.

Item des Chalcedonischen ende des tweeden Ephesinischen Conciliums.

10 Hoewel oock in die outste ende suyverste Concilien is oock wel wat feyls/ het zy om dat die mannen doe daer teghenwoordich / hoewel sy gheleert ende voorsichtich waren/ nochtans met de teghenwoordige saken becommert ende belast zijnde/ vele andere dingen niet en voorsaghen: ofte om dat sy met swaerder ende noodiger dinghen besich ende belast zijnde/ sommige dinghen aen de welcke min was ghelegen/ niet aenghesien noch geacht en hebben: ofte om dat sy oock menschen zijnde/ hebben connen feylen: ofte om dat sy veel te seer beweecht warē. Van dit laetste (dwelc het alderhartste schijnt te zijne) is een seer claer exempel geweest in het Nicenische Concilium / het welcke (ghelijck het weerdich is) van allen met grooter eendrachticheyt in grooter eerweerdicheyt ghehouden wort. Want hoewel sy daer om het voorneemste hooftstuck onses gheloofs te beschermen/ gecomen waren/ ende Arrius tegen den welcken sy moesten strijden / daer tegenwoordich was/

Dat de suyvere Concilien wat feylen ende ghebreken gehad hebben/ is door vier oorsaken ofte middelen ghecomen.

Exempel hier van sien wy in de Nicenische Synode/ al waer de Bisschoppen onder malcanderen met swaere twisten gestreden hebben.

ende

ende in de eendrachticheyt der gener die om teghen Arrium te strijden/daer gecomen waren/ seer veel ghelegen was:so hebben sy nochtans in sulcke groote perijckel gherust zijnde/ ja gelijck of sy alle ghestadicheyt / maticheyt / ende menschelickheyt vergheten hadden / den voorghenoemden strijt achter latende(ghelijck of sy met voorghenomen wille hadden gecomen geweest om Arrio vrientschap te bewijsen(begonnen malcanderen met onderlingen twist te verscheuren/ende den strijt teghen malkanderen te wenden/welcken sy behoorden teghen Arrium te beweghen. Daer worden schandelicke lasteringhen gehoort / beschuldinghen geschreven/ ende daer en soude des twists gheen eynde geweest hebben / tot dat sy malkanderen te niete ghemaeckt hadden/hadde de Keyser Constantinus dat niet verhindert/ de welck weygerende over haer leven een Richter te zijne/heeft sulcke onmatighe ongheschicktheyt meer met lof dan met straffe gebetert. Ist niet wel der waerheyt ghelijck dat de ander Concilia die daer nae gevolcht zijn / oock in vele dinghen ghefeylt hebben? Het welcke niet noodich en is met vele woorden te bewijsen: want ist dat yemant de handelinghen wil doorlesen / die sal daer vele swackheden vinden/op dat ick niet swaerders en segghe.

Een ander exempel/in de Chalcedonische Synode/ die Leo Romanus hare eergiericheyt ende onbedachte vermetentheyt verwijt.

11 Ende Leo de Roomsche Paus en twijfelt niet den Chalcedonischen Concilio/ het welcke hy bekent rechtsinnich in de Leere te zijne/eergiericheyt ende roekeloose lichtveerdicheyt op te leggen. Hy en versaeckt niet dat het een oprecht Concilium was: maer hy betuycht opẽtlick/dat het dwalen mochte. Ick sal moghelick schijnen ongeschicktelick ende onbequamelick te doen/als ick arbeyde om sulcke dwalinghen te bewijsen:dewijle onse tegenstrijders belijden dat de Concilia moghen dwalen in dinghen die tot de salicheyt niet noodich en zijn.Maer dese arbeyt en is niet te vergheefs.Want hoewel sy bedwongen zijnde / dat wel met den mont belijden/nochtans als sy alle verordeningẽ aller Concilien/in allerley sakẽ sonder eenich onderscheyt/willen als een seker woort des heyligen Gheests ons in de hant steken / soo eysschen sy meer dan sy in het begin ghesept hadden. Wat willen sy als sy alsoo strijden / ander dan dat de Concilia niet en connen dwalen : ofte ist dat sy dwalen / dat het nochtans niet geoorloft en is de waerheyt te sien/maer datmen de dwalinge moet flatterẽ? Ick en wil niet anders bewijsẽ/ dan datmen daer uyt can verstaen/dat de heylighe Gheest alsoo de Godsalighe ende heylighe Concilien gheregeert heeft / dat hy daerentusschen hen wat menschelicx liet ghefchien / om dat wy niet te seer en soudẽ op menschẽ betrouwen.Dit gevoelen is veel beter dan het gevoelen Gregorij Nazianzeni/te wetẽ/ dat hy noyt gheen goet eynde ghesien en heeft van eenich Concilium.Want die seyt opentlick/ dat alle de Concilien/sonder oock eenich uyt te nemen/een quaet eynde gehadt hebben/ende die en laet hen ooc niet veel autoriteyts.Het en is nu niet noodich dat ick van de Concilien eens lants noch bysonder spreke:want uyt de alghemeyne Concilien machmẽ wel lichtelick verstaen/ hoe veel autoriteyt oock de andere moeten hebben om articulen des geloofs te maken / ende allerley leere aen te nemen.

Waer toe worden sodanige fauten ende gebrek voort ghezaelt.

Epist. 55. ad Procopium.

Even dit salmen ooc so verstaen van de provinciale Concilien.

Wtvlucht der Papistẽ uit den Hebr.13.17.

12 Maer als onse Papisten sien dat alle de dingen daer mede sy haer sake beschermen/seer swac zijn/soo comen sy ten eynde tot die uyterste ende ellendige uytvlucht/te weten / hoewel sy in verstant ẽn raet plomp zijn / ẽn seer boos van herte ende wille : soo blijft nochtans het woort des Heeren / het welcke ons gebiet den Oversten gehoorsaem te zijne. Maer wat salt wesen ist dat ick segge / dat de gene die sulck zijn/geene Oversten en zijn?want sy en moetẽ hen selven niet meer toe schrijven / dan Josue hadde/de welcke een Prophete des Heerẽ/ ende een sonderlick Pastoor was. Maer laet ons hooren met wat woorden hy van den Heere wort in sijnẽ dienst gestelt:De boec des Wets/ seyt hy/sal van uwẽ mont niet gaen/maer ghy sult die bedencken nacht ende dach/noch ghy en sult niet afwijcken ter rechter noch ter slincker hant / dan sult ghy uwen wech rechte maken/ ende dien verstaen.Soo sullen dan die onse geestelicke Overstẽ zijn/ die noch herwaerts noch ginswaerts af en wijckẽ van de Wet des Heeren. Ist dat wy moeten sonder eenige twijfelinge allerley Pastooren leeringe aen nemen/ waer toe heeft het dan gedient / dat de Heere ons so dickmael ẽn so sorchvuldichlick door sijnen eygen mont vermaẽt/ dat wy der valscher Propheten woort niet en sullen hoorẽ?En wilt (seyt hy door Jeremiam) niet hooren de woorden der Propheten die u propheteren / want sy leeren u ydelheyt / ende niet uyt den mont des Heerẽ.Item/wacht u van de valsche Propheten/die tot u comen in schaeps cleederen/ maer zijn van binnen grijpende wolven. Joannes soude ons oock te vergeefs vermanen / de geesten te beproevẽ of sy uyt God zijn.Wt dit oordeel en worden niet selfs de Engelen uytgenomen/veel min de duyvel met sijne leugenen. Ẽn wat ist datChristus seyt:†Ist dat de blinde den blinden leyt / soo vallen sy beyde in de gracht. Geeft hy daer mede niet genoech te kennen / dat daer veel aen gelegen is hoedanige Pastooren wy hooren / ende dat wy niet en moeten lichtveerdichlick allerley Pastooren hooren?Daerom en moetẽ sy ons met hare tijtelen ende hooge namen niet verschricken / om tot de gemeynschap haerder dwalinge te trecken : want wy sien dat de Heere ons heeft met sonderlicke sorchvuldicheyt willen waerschouwen/dat wy ons niet en soudẽ latẽ van andere tot dwalingen leyden / onder wat naem het oock ware. Want ist dat dese antwoorde Christi waerachtich is / soo en connen alle blinde leytslieden/hoe sy oock genaemt worden / Bisschoppen/Prelaten / ofte Pausen / niet anders doen/dat de geene die sy leyden/ met hen in den selven put doen vallen. Daerom en sullen wy ons door geene namen der Concilium/Pastooren / ofte Bisschoppen(de welcke sy alsoo wel connen te onrechte voorwenden / als te rechte hebben)laten verhinderen haerder aller geesten nae den regel des Godlicken woorts Gods/ te beproeven of sy uyt God zijn/dewijle ons vele exempelen der woorden ende saecken daer toe vermanen.

1 Antwoort Dat hare Oversten niet rechte Oversten en zijn.

Josu. 1.7.8.

2 Antwoort Datmende valsche Propheten / overmits het uytgedruckte verbot/ moet vliedẽ

Jere.23.16.

Matt.7.15

1.Joan.4.1

3 Antwoort Datmende geesten sal beproeven/ ẽn die blinden niet na volghen.

† Matt.15.10.

T'besluyt deser handelinge vã de macht der kercke so veel de stucken der leeringhe aen gaen.

13 Dewijle wy bewesen hebben/dat der Gemeynte geen macht gegeven en is /om nieuwe leeringe op te richten : soo laet ons nu spreken van de macht die de Papisten haer geven in de uytlegginge der Schrifture. Wy bekennen voorwaer geerne / soo wanneer van eenigen artijckel des geloofs twist comt / dat dan geen beter noch sekerder middel en is / dan datmen een Concilium versamele van waerachtighe Bisschoppen / om daer dien artijckel / om den welcken twist is/te ondersoecken. Want sulck een verclaringe sal veel meer te achten wesen / in de welcke de Pastooren der Gemeynte eendrach-

Het laetste deel des Capittels/ vã de macht der kercke/ aengaende de uytlegginghe der Schrifturen.

drachtichlick den naem Gods aengheroepen hebbende/eens geworden zijn/dan of een yegelick bysonder te huys sulcke verclaringe vonde ende den volcke leerde/ ofte weynige menschen die maeckten. Boven desen als de Bisschoppen by een vergadert zijn/daer connē sy bequamelicker int ghemeyn raetslaghen / wat ende op wat wijse sy moeten leeren /of dat de verscheydenheyt geen ergernisse en make. Ten derden/ leert Paulus dese wijse/ om de leeringē te oordeelen. Want als hy eener yegelicker Gemeynte toe gheeft/dat sy de leeringen sal onderscheyden/so bewijst hy wat orden men moet houden om sware saken te handelen / te weten / dat de Gemeynten sullen te samen de sake ondersoecken/ende kennisse daer van nemen. Ende de reden der Godsalicheyt leert ons alsoo / ist dat yemant de Gemeynte verstoort met eenen onghewoonlicken artijckel/ende de sake soo verre comt/dat daer swaerder twist is te vreesen / sy sullen ten eersten de Gemeynte vergaderen/ eñ de voorgestelde sake ondersoecken: ende als syse wel ondersocht hebben/so sullē sy de verclaringe daer van uyt de Schrifture voort brengen/ waer door de twijfelinge mach onder het volck wegh genomen/ ende der Godloosen mont gestopt worden/op dat sy niet en bestaen voorder voort te gaen. Alsoo/als Arrius is op gestaen/ is het Niceniſche Concilium vergadert gheweest / dewelcke door haer autoriteyt heeft het boose voornemen Arrij gebroken/ende de Ghemeynten die hy gequelt hadde/tot vrede weder ghebracht / ende de eeuwighe Godheyt Christi tegen syn godloose leere beschermt. Daer nae doe Eunomius ende Macedonius nieuwen oproer maeckten / soo heeftmen oock met sulck een remedie door het Constantinopolitaensche Concilium haer raserie wederstaen. Door het Ephesische Concilium is de dwalinge Nestorij verdreven. Eyndelick dit is van dē beginne aen de ordentelicke wijse gheweest in de Gemeynte om eenicheyt te houden / so wanneer de Satan begonste yet voort te brenghen. Maer wy moeten ghedachtich zijn/ datmen niet in alle tijden ofte plaetsē sulcke mannen en vint gelijc Athanasius/Basilius/Cyrillus/ende diergelicke beschermers der waerachtigher Religie waren/ de welcke de Heere doe verweckte. Jae laet ons gedachtich zijn/wat te Ephesen in het tweede Concilium gheschiet is / daer de dwalinghe Eutychi de overhant ghehouden heeft/ ende de heylighe man Flavianus met sommige andere Godsalighe mannen ghebannen / ende uyt den lande ghewòrpen is/ende vele diergelicke boose stuckē geschiet zijn: het welcke daer door quā/ om dat Dioscorus een oproerich eñ boos mensche dat Concilium regeerde/ende niet de Geest Gods. Maer (yemant mochte seggen) daer en was doe gheen Gemeynte.‡ Dat bekenne ick. Want ick achte gantschelick dat de waerheyt in de Gemeynte daerom niet en vergaet/ of sy schoon van een Concilium verdruckt wordt: maer wort wonderlic van den Heere bewaert/ op dat sy wederom te harder tijt voortcome ende overwinne. Maer ick segge / dat niet altijts dat de waerachtighe ende seker uytlegginghe der Schrifture en is / die door een Concilium bewillicht ende aenghenomen is.

1. Cor. 14. 29.

Ut wat fonteyn datmē dese uytlegginge halē sal.

De autoriteyt der Concilien/ ende wijse/ om te onderhouden de eenichz. inder kercken.

‡ Also nochtans / dat nae dat rechtveerdich oordeel Gods de beschermers der onverbalschter le re niet altijt te voorschijn en comen/ ende door der valscher leeraré listē de waerhz. door eenen tijt begraven wort.

14 † Maer de Papistē soecken eē ander eynde/ als sy leeren dat de Concilien macht hebben om de Schrifture uyt te leggen/ ende datmen van de uytlegginghe der Concilien niet en mach appelleren. Want dese verwe ende voorwendinge misbruycken sy/ op dat sy het uytlegginghe der Schrifture noemē/al wat in de Concilien verordent is. Van het Vaghevyer / van de aenbiddinghe der Heylighen/van de Oorbiechte/ ende dierghelicke dinghen en salmen niet een syllabe vinden in de Schrifture. Nochtans de wijle sy alle door de autoriteyt der Ghemeynte verordent zijn/dat is/(op dat wy waerachtichlicker spreken) door meynighe ende ghewoonte aenghenomen: soo salmen een yeghelick stuck daer van moetē achtē voor uytlegginge der Schrifture. Ende niet alleenlic dit: maer ist dat eenich Concilium yet verordent tegen de Schrifture/ dat sal oock uytlegginghe der Schrifture genoemt worden. Christus ghebiet eenen yeghelicken te drincken uyt den drinckbeker/dē welcken hy in het Avontmael gheeft. Het Constantiensche Concilium heeft verboden den drinckbeker den volcke te gheven/ maer wil dat hem alleenlick de Priesters drincken. Nu willen sy dat dit/dwelc recht tegen de insettinge Christi strijdt/sal voor eē uytlegginge der Schrifture gehouden wordē.‡ Paulus seyt dat de verbiedinghe des houwelicx / is een geveynsheyt der duyvelen: ende de Geest seyt ergens: * het houwelick is eenen yegelicken heylich ende eerlick Dat sy nu hebben den Priesteren het houwelic verboden/dat begeeren sy voor een waerachtighe ende oprechtē uytlegginge der Schrifture gehouden te hebben: hoewel geen dinck en can ghedicht worden dat voorder zy dan de Schrifture. Ist dat yemant bestaet sijnen mont daer teghen open te doen / die sal een ketter gheacht worden: want het is een verordeninge der Gemeynte/tegen de welcke men niet en mach spreken noch appellerē/eñ van der welcker uytlegginge men niet en mach twijfelen of sy waerachtich zy. Wat wil ick veel tegen dese so groote onbeschaemtheyt spreken? want ick hebse genoech overwonnē/als ick betoont hebbe. Dat sy leeren van de macht om de Schrifture goet te maken/dat late ick willens varen. Want dat sy het woort Gods alsoo den oordeele der menschen onderworpen/ dat het daerom soude vast zijn/ om dat het den menschen behaecht/ dat is soo groot een lasteringhe dat sy niet weerdich en is verhaelt te worden/eñ ick hebbe oock ‡ boven daer van gesproken. Nochtans wil ick hen een dinck vraghen. Ist dat de autoriteyt der Schrifture gefondeert is in het goetduncken der menschen /uyt wat Concilium sullē sy connen eenighe verordeninghe daer van brengen? Ick dencke daer en is geen. Waerom heeft dan Arrius hem selvē in het Niceniſche Concilium laten overwinnen door ghetuygenisse uyt het Evangelium Joannis voortghebracht? Want nae deser menschen meyninghe/was het vry de Schrifture te verworpen / want sy en was te voren door gheen algemeyn Concilium bewillicht noch goet ghemaeckt. Sy brengen een out register voort / het welck ghenaemt wort Canon/ ende seggen dat die is door het oordeel der Ghemeynte ghemaeckt. Maer ick vraghe nu wederom/in wat Concilium dat die Canon gemaeckt zy. Hier moeten sy stom worden. Hoewel ick begheere boven desen te weten/ hoedanich dese Canon nae haer meyninghe gheweest zy. Want ick sie dat onder de oude Leeraers hier vā niet sekers en was. Eñ is dat het moet plaetse hebben dat Hieronymus seyt/soo moetmen de boecken der Machabeen / Tobias/ Ecclesiasticus/ende dierghelicke/onder de Apocryphen ghestelt worden: het welcke dese menschen gheensins toe en laten.

† De onbeschaemthz. der Papisten op dat sy hare tyrannie mogen verstrecken/ wort wederleyt.

Daer door/ dat sy ghe ordineert hebben in haer Concilien tgene dat tegē de h. Schrifture sтrijdt.

Mat 26.26

Gelijck als dat betuycht eerstelick het verbot van de nuttinge des Avontmaels onder beyde de gedaenten:

Daer nae het verbot des houwelicx.

‡ 1. Timot. 4.1.

* Heb. 13.4.

Een andere onbeschaemtheyt/dat sy de goetkenninge der Schrifturē den oordeele ende het behagē der menschen onderwerpen.

‡ Cap. 8. sect. 9. et. lib. 1. cap. 7.

Antwoort/ op een tegenspreken van de Papisten.

Het x. Capittel.

Van de macht der Gemeynte om wetten te maeken: waer in de Paus met de sijne seer groote wreetheyt over de zielen ghebruyckt heeft.

Dit tweede deel der kerckelicker macht/ is de fonteyne van alle menschelick insettingen. Matt.23.4

Lib.3.cap.4 sect.4. ende navolgende meest, sect. 17.

NU volcht het tweede deel der macht der Ghemeynte / dewelcke (ghelijck sy willen) ghelegen is in wetten te gheven/ uyt welcken oorsprongk ontallicke vele menscheliche insettinghen ghecomen zijn / de welcke alle dienen om de arme conscientien te verworghen. Want sy en vreesden niet meer dan de Schriftgheleerden ende Pharizeen den menschen lasten op de schouderen te leggen/ de welcke sy niet en hadden willen met eenen vingher aen roeren. Ick hebbe ergheris boven ghelcert/wat grooter een vleeschbanck ende quellinghe der zielen het is/ dat sy van de Oorbiechte beloven. In andere wetten en wordt soo groot gheen ghewelt ghesien/ nochtans de alder verdragelickste wetten die sy gemaect hebbē/verdruckē de conscientien seer wreedelic. Ick verswijge dat sy den dienst Gods vervalschen/eñ God selve die de eenighe Wet gever is/vā sijn recht berooven. Van dese macht moeten wy nu handelen/te weten/of het der Ghemeynte gheoorlost zy met hare wetten de conscientien te verstricken. In dese hādelinghe en wort van de Politische ordeninghe niet geroert/maer alleenlick dat God moet gedient worden nae den reghel van hem gegeven: ende dat de gheestelicke vryheyt / de welcke wy met God hebben/ ons moet gesont ende ongeschent blyven. Door de ghemeyne wijse van spreken/ worden alle de geboden die de menschen buyten Gods woort van den dienst Gods ghemaeckt hebben / menschelicke insettinghen ghenaemt. Tegen dese strijden wy/ende niet tegen de heylighe ende nutte ordeninghe der Ghemeynte/ die tot de regeeringe/ofte eerbaerheyt/ ofte vrede dienen: ende wy strijden daer teghen/op dat die onmatighe ende Barbarische heerschappie/ die over de zielen gebruyckt wort /van de gene die willen Pastooren der Ghemeynte genaemt wordē/maer metter daet seer wreede vleeschouwers zijn. Want sy seggen dat de wetten die sy maken/gheestelick zijn/ende de zielen aen gaen/ ende dat sy noodich zijn tot het eeuwighe leven. Maer aldus wort den rijcke Christi (gelijc boven ghesept is) ghewelt aengedaen: aldus wort de vryheyt die de Heere der conscientie der gheloovighen ghegheven heeft / gantschelick verdruckt/ende te neder geworpen. Ick verswijge nu met wat grooter Godloosheyt sy de onderhoudinghe haerder wetten ghebieden / dewijle sy leeren datmen moet daer door verghevinghe der zondē/ende rechtveerdicheyt/ende salicheyt/ vercrijghen /dewijle sy de gantsche somma der Godsalicheyt daer in stellen. Ick wil alleenlick dit behouden / datmen niet en behoort den conscientien eenigen noot op te leggen / in die dinghen/ in de welcke sy van Christo zijn vry ghemaeckt: ende ghelijck boven ghelcert is/niet en connen sonder de selve vryheyt by God gherust zijn. Sy moeten eenen eenigen Coninck bekennen/te weten/Christum haren verlosser: ende sy moetē door een Wet der vryheyt/te wetē/ door het heylighe woort des Euangelij ghéregeert worden / ist dat sy de ghenade/die sy in Christo eenmael vercreghen hebben / willen behouden/ soo en moghen sy in gheen dienstbaerheyt ghehouden / noch met gheene banden ghebonden worden.

Den handel der sake.

Alleen wordt den handel gedreven tegen die onlancx ingevoerde insettinghen.

Die godloosheyt deser insettingen.

Jac.1.11. Welcke hoewel datse de Papisten met heerlicke tijtelen vercieren/so zijnse nochtās niet alleen swaer/ maer oock onmogelic om te onderhouden.

2 Dese wetgevers veynsen wel dat hare insettingen zijn wetten der vryheyt/ende een lieflick jock/ ende een licht pack: maer wie en siet niet dat sy dat enckelic liegen? Het is wel waer dat sy gheen swaricheyt in hare wetten en gevoelen / dewijle sy de vreese Gods verworpen hebbende/alsoo wel de wetten Gods / als hare eyghene wetten sorgheloosilick ende grootelick verlaten. Maer de gene die yet sorchvuldich zijn voor haer salicheyt/die zijn verre daer van/dat sy souden hen selven bekennen vry te zijne /soo lange als sy in dese strickē verwerret zijn. Wy sien hoe sorchvuldichlick Paulus in desen deele ghewandelt heeft /soo dat hy niet selfs en heeft bestaen in eenighe sake de conscientie te beswaren. Hoe welcke niet en was sonder oorsake. Hy sach voorwaer hoe seer de conscientien souden ghewondet worden/ waert dat de dinghen die de Heere heeft vry gelaten/hen als noodich geboden worden. Hierentegen zijn de insettingen byna ontellick/die dese menschen seer strenghelick met de straffe der eeuwigher doot gebieden ende opleggen / ghelijck of sy tot de salicheyt noodich waren. Eñ onder dese selve insettingē zijn vele seer swaer om onderhouden: eñ waert datmense alle by een brachte/soo zijn sy onmogelic/soo groot is de hoop daer van. Hoe ware het dan mogelic dat sy niet en soudē met overgroote benauthcyt ende vreese bevanghen worden/die met so groote swaricheyt verladen zijn? Soo wil ick dan hier teghen dusdanighe insettinghen strijden / de welcke ingheselt worden/ om de zielen inwendichlick voor God te binden ende bevreest te maken/gelijc of sy dingen vervaten/die tot salicheyt noodich waren.

1.Cor.7.35

3 In dese sake worden vele daerom verwerret/ om dat sy geen goet onderschept en maken tusschen het geestelicke oordeel Gods/ ende der conscientien/ende het uytwendighe oordeel der menschen. Bovē desē wort de swaricheyt dies te meerder/ om dat Paulus gebiet de Overicheyt ghehoorsaem te zijne / niet alleenlick uyt vreese der straffe/maer oock om der conscientien wille. Waer uyt volcht dat de conscientien oock aen Politische wetten verbondē zijn. Waer het also so ware het al te niete dat wy in het voorgaende Capittel gesept hebben/ende nu van de geestelicke regeeringe seggen sullen. Op dat wy desen knoop ontbinden/so is het ten eersten noodich/te weten/wat de conscientie zy. Ende de beschrijvinge der conscientie moeten wy nemen uyt de beduydinge des woorts: want gelijc de menschen als sy door den geest ende vernuft de kennisse ende wetenschap der dinghen vaten/ende daer uyt ghesept worden die te weten / waer uyt dat woort Wetenschap comt/ dwelck in het Latijn is Scientia: alsoo als de menschen een gevoelē des oordeels Gods hebben tot een ghetuyghe in hem selven / door het welcke het comt dat sy niet en connē hare zonden bedecken/maer wordē als schuldich zijnde/ tot den Richtstoel getrocken/wort dit gevoelen ghenaemt Conscientia. Want sy is een wetenschap tusschen God ende den mensche/want sy en lijdt niet dat de mensche in hem sijne zonden bedecke/ofte gantschelick verghete/ maer vervolcht hem soo verre dat hy hem selven schuldich bekent. Dit is het ghene dat Paulus wil/ als hy sept: dat de conscientie oock mede dē menschen betuycht/als sy door hare ghedachten beschuldicht ofte ontschuldicht wordē in het oordeel Gods. Een enckel kennisse soude mogen in den mensche als besloten blyven. So is dan dit gevoelen/dwelck den mensche voor den Richtstoel Gods stelt/den mensche als eē bewaerder ghegeven/om alle sijne secreten te sien ende be-

Op dat de sake te bequamer mochte verclaert worden/ so salmen het beginsel nemen van de beschrijvinge der conscientie.

Rom.13.1.

Wat de cōscientie zy.

Rom.2.15.

merc-

merckē/ op dat geē dinc in duysternisse verborgē en blijve. Hier uyt comt ooc dat oude spreecwoort: De conscientie is also veel als duysent ghetuygen. Op dese selve wijse heeft Petrus de

1. Pet. 3. 21

vraginge der goeder conscientie tot God gestelt voor gherusticheyt des herten / als wy van de ghenade Christi seker zijnde/ons selven onverslaecht voor God stellen. Ende de Autheur des Sendtbriefs tot de Hebreen seyt: Gheen conscientie der zonden meer hebben/ voor/ghevrijt ende verlost zijn/ so dat de zonde ons niet meer en beschuldicht.

Verclaringe deser beschrijvinge/ ende wat tot een goede conscientie noodich is.

4 Daerom gelijck de goede wercken de menschen aensien/ also gaet de conscientie God aen/ so dat de goede consciëtie niet anders en zy dan de inwendighe gheheelheyt des hertes. Nae dit gevoelen schrijft Paulus † dat de vervullinge der Wet zy/ de liefde uyt suyverder cōscientiē/ ende onghevepnsden geloove. Daer na bewijst hy oock in dat selve Capittel / hoe seer sy verscheyden is van een enckel gevoelen/ seggende/ dat sommighe zijn van den geloove ghevallen/ om dat sy de goede conscientie verlaten haddē. Want met dese woordē geeft hy te kennen/ dat sy is een levende gesintheyt om God te dienen/ ende oprechte begeerte om Godsalichlick ende heylichlick te leven. Somtijts streckt sy oock tot de menschen/ gelijck als Paulus by Lucam betuycht/ dat hy neersticheyt ghedaen heeft/ om met goeder conscientie te wandelen voor God ende voor de menschē. Maer dit is daerom geseyt om dat de vruchten der goeder conscientiē tot de menschen comen: maer eyghentlick sprekende/ aensiet de conscientie alleenlick God/ gelijck ick nu ghesept hebbe. Hierom segghen wy dat de een Wet de conscientie verbint/ als sy dē mensche enckelic verbint/ niet eenigē menschē/ maer Godt aensiende. Exempel/ God en heeft niet alleenlick ghebodeu dat onse herte moet suyver ende reyn zijn van alle oncuysch[e]z/ maer verbiet allerley onreynicheyt der woorden ende uytwendinghe dertelheyt. Of schoon niet een mensche in de gantsche werelt en ware / soo is nochtans mijn consciētie deser Wet onderworpen. Daerom soo wie hem selven oncuyschelick draecht/ die en sondicht niet alleenlic om dat hy sijnen broederē quaet exempel geeft/ maer sijn conscientie is oock voor God schuldich. Het is een ander sake in middelmatige dinghen die in haer selven moghen ghedaen ofte gelaten worden. Want wy moeten ons van sulcke dinghen onthouden/ so wanneer daer door eenige ergernisse comt: maer dat gheschiet met vryer conscientien. Also spreeckt Paulus van vleesch dat den afgoden geoffert is.* Ist dat yemant (seyt hy) daer swaricheyt in maeckt / soo en eet dat niet/ om der conscientien wille: maer ick segghe niet om uwer conscientien wille: maer om des naesten conscientie. Een gheloovich mensche soude sondighen / waert dat hy eerst vermaent zijnde / nochtans dies niet te min sulck vleesch ate. Maer hoewel hem om sijns broeders wille noodich is daer van te onthouden/ ghelijck dat van God verordent is/ soo en laet hy nochtans daerom niet de vryheyt sijnder conscientie te behouden. Soo sien wy dan hoe dese Wet gheen ghehoorsaemheyt en eyscht / anders dan aengaende het uytwendige werck/ ende de conscientie vry laet.

Act. 24. 10

Exempelē/ dwelcke verclarē de beschrijvinge der conscientie/ eñ datse altijt op Godt moet sien.

*1. Cor. 10. 28.

† Ende dewijle aen soodanighe wetten eñ insettingen geensins de conscientie der menschē behooren gebonden te zijn/ Soo ist dat Paulus / leerēde datmē der Overheyt gehoorsaem sal zyn om der conscientien/ (wiens meyninge wort te kennen gegheven) geensins der Papisten dwalinge van de insettinghen/ die de conscientien verbinden/ toestemt.

5 † Laet ons nu tot de mēschelicke wettē wederkeeren. Ist dat sy ghemaecht worden om ons bevreest te maken/ gelijck of sy in haer selven noodich waren onderhouden te worden/ so seggen wy dat der conscientie een onbehoorlick last opghelept wort. Want onse conscientien en hebben niet te doen met de menschen/ maer met Godt. Hier toe dient dat ghemeyn onderscheyt tusschen het uytwendige wereltlicke ende Politische oordeel/ ende het oordeel der conscientie. Doe de gātsche werelt met seer grove duysternisse der onwetenheyt bevangen was/ is nochtans dese cleyn glinster des lichts overghebleven/ dat sy bekendē de conscientie des mensches boven alle menschelicke oordeelen te zijne. Hoewel sy het ghene dat sy met eenen woorde beleden/ daer nae metter daet ghekrenckt ende versaeckt hebben: soo heeft God nochtans gewilt/ dat oock doe eenighe ghetuyghenisse der Christelicker vryheyt soude over blijven/ waer door de conscientien mochtē van de wreede tyrannie der Menschen ghevrijt worden. Maer noch en is de swaricheyt niet wech ghenomen/ die uyt de woorden Pauli comt. Want ist datmen den Prince moet ghehoorsaem zijn / niet alleenlick om der straffe/ maer oock om der conscientie/ so schijnt daer uyt te volghen / dat de wetten der Princen oock in de conscientien heerschappie hebben. Ende is het sake dat dit waerachtich is/ so sal oock dat selve waer zijn van de wettē der gheestelicker Prelaten. Ick antwoorde datmen moet onderscheyt maken// tusschen het algemeyn / ende de stucken besonder. Want hoewel eene yegelicke Wet bysonder de conscientie niet en verbint/ soo worden wy nochtans door het alghemeyn ghebodt Gods ghebonden / het welcke ons de autoriteyt der Overicheyt beveelt ende ghebiet. Ende hier in is de handelinghe Pauli ghelegen/ te weten / dat de Overicheyt moet geeert zijn/ om datse God verordent heeft. Hierentusschē en leert hy niet dat de wetten die van hen ghegheven worden / de inwendige regeeringe der ziele aen gaen / dewijle hy allomme den dienst Gods ende den geestelicken regel/ om rechtveerdichlick te leven / boven alle insettinghen aller menschen verheft. Daer is oock noch een ander dinck aen te mercken (het welcke nochtans aen het voorgaende hangt) te weten/ dat de menschelicke wetten eñ insettingen van der Overicheyt ofte van de Gemeynte ghemaeckt ende ingheftelt / hoewel het noodich is datmense onderhoude / ic spreke van de goede ende rechte wetten) nochtans in haer selven daerom de conscientien niet en verbinden / om dat de gantsche noot der onderhoudinge is om het ghemeyn eynde (te weten/ op dat onder ons goede orden ende Politie zy) ende niet in de geboden dinghen ghelegghen is. Maer van desen orden zijn de wetten verre verscheyden/ die een nieuwe forme ende reghel des Godsdiensts gebieden/ ende eenen noot stellen in vrye dinghen.

Rom. 13. 1.

Een andere reden/ hangende aē de voorgaende.

6 Wāt sulcx zijn hedē de geestelicke ofte kerckelicke insettingen in het Pausdom/ de welcke tot waerachtighen ende nootsakelicken Godsdienst ingheftelt worden. Ende ghelijck sy ontellick zijn/ alsoo zijn sy oock ontellicke banden ende stricken om de zielen daer mede te vangen ende te binden. Eñ hoewel wy in de uytlegginghe der Wet / een weynich hier van gheroert hebbē/ nochtans dewijle dese plaetse bequamer is/ om volcomelic daer van te handelen/ so wil ick nu arbeydē om de gantsche somme daer vā te vergaderen / ende nae de beste orden die my mogelic is/ te handelen. Ende dewijle wy van de wreede heerschappie/ die de valsche Bisschoppen hen selven aen trecken om te leeren al wat hen lust/ boven ghenoech ghesept hebben/ so sal ick dat stuck nu gheheel achter laten: ende sal alleenlic de macht verclaren die sy willen hebben

[illegible] comt tot de sake selfs.

Waer in de gantsche handelinge bestaet.

om

om wetten te geven. So verladen dan onse valsche Bisschoppen de conscientien met nieuwe wetten / voorwendende dat sy zijn geestelicke wetgevers van den Heere ingestelt / dewijle de regeeringe der Gemeynte hen bevolen is. Daerom seggen sy/ dat het Christen volck moet nootsakelick onderhouden al wat sy ghebieden ofte insetten: ende dat de ghene die sulcx overtreden/ met dobbel ongehoorsaemheyt sondighen / te weten / dat sy teghen God ende teghen de Ghemeynte wederspannich zijn. Voorwaer waert dat sy waerachtighe Bisschoppen waren / soo soude ick hen in desen deele eenige autoriteyt toegeven: niet soo veel als sy willen/ maer soo veel als tot de verordeninghe eender goeder Politie noodigh is. Maer nu / dewijle sy gheensins en zijn dat sy willen geacht worden / soo en connen sy gheen dinck / hoe cleyn het oock zy / hen selven aentrecken/ sonder hen selven te veel aen te trecken. Maer dewijle wy dit selve oock op een ander plaetse ghesept hebben / soo laet ons hen hier tegenwoordigh soo veel machts geven / als den waerachtigen Bisschoppen toe komt: soo segge ick nochtans dat sy daerom niet en zijn wetghevers over de geloovige gestelt/ soo dat sy uyt hen selven souden moghen eenen reghel des levens maken / ofte het volck dat hen bevolen is / tot hare insettingen dwinghen. Als ick dat segge / soo verstae ick dat het hen niet gheoorlooft en is/ het ghene dat sy sonder Gods woort uyt hen selven bedacht hebben / der Ghemeynte te ghebieden / ende op te legghen / als dat nootsakelick moet onderhouden worden. Dewijle dit recht den Apostelen onbekent was/ ende soo dickmael den Dienaren der Gemeynte door den mont des Heeren benomen is / soo ist wonder hoe sy het buyten der Apostelen exempel / ende teghen het openbaer verbodt Gods / hebben bestaen aen te nemen/ ende heden dorven beschermen.

Cortenederlegginge des twists. alsoo datter een onderscheydinghe ghemaeckt ende den tegenstryderen 'tgeene hy seggen wil toegelaten wort.

Item datter gelooghent wort/ want ten is den Pausien niet gheoorlooft den conscientien wetten teghens Gods woort op te leggen.

7 Al wat tot den volmaeckten reghel/ om wel te leven/ diende/ dat heeft God geheel alsoo in sijn Wet vervaet / dat hy den menschen niet ghelaten en heeft / dat sy souden mogen daer toe brenghen. Ende dat heeft hy ten eersten daerom gedaen / om dat hy soude voor de eenighe Meester ende beweegher onses levens geacht worden: dewijle de gantsche gerechtigheyt des levens daer in gheleghen is / dat wy alle onse wercken nae sijnen wille (die de rechte regel is) schicken. Ten anderen / om dat hy ons soude betuygen dat hy van ons geen dinck feerder en begeert / dan gehoorsaemheyt. Hierom seyt Jacobus: So wie sijnen broeder oordeelt, die oordeelt de Wet: en so wie de Wet oordeelt, die en is niet een onderhouder, maer een Richter der Wet. Maer daer is een Wetgever / de welcke de macht heeft saligh te maken ende te verderven. Wy hooren dat God dat alleen hem toeschrijft / dat hy ons door sijn Woort ende door sijn Wetten regeert. Ende dit selve was te voren van Esaia ghesept / hoewel wat duysterlick: De Heere is onse Koninck/ de Heere is onse Wetgever/ de Heere is onse Richter, hy sal ons saligh maken. Voorwaer in beyde de plaetsen wordt bewesen / dat die macht heeft over leven ende doot, die recht heeft over de ziele. Jae Jacobus betuyght dat klaerlick. Nu / dit en kan gheen mensche hem selven toe schrijven. Soo moetmen dan bekennen dat Godt de eenighe Koninck der zielen is / de welcke alleen de macht heeft om saligh te maken/ ofte om te verderven/ gelijck die woorden Esaie luyden/ dat hy is de Coninck ende Richter / ende Wetghever ende Salichmaker. Daerom / als Petrus de Pastooren vermaent van haer ampt / soo vermaent hyse dat sy alsoo de kudde weyden/ dat sy gheen heerschappye en ghebruycken teghen de Clergie / met welcken naem hy de erve Gods / dat is / het gheloovighe volck beteeckent. Ist dat wy dit overleggen / dat het niet gheoorloost en is eenigen mensche toe te schrijven / dat God betuyght hem selven alleen toe te comen: so sullen wy verstaen / dat hier door alle de macht is afghekort / die sy hen selven aen trecken / die hen selven willen verheffen om eenich dinck in de Ghemeynte sonder Gods woordt te ghebieden.

Want in Gods Wet is ons gheleert een volkomen regel om deughdelick te leven: en om twee oorsaken is God alleen eenigen Wetgever.

Jac.4.11.

Esa.33.22.

1.Pet.5.2.

8 Voort / dewijle de gantsche saecke hier in is ghelegen / te weten / dat het den menschen niet gheoorloost en is hem selven te verheffen om Wetten te gheven/ ist dat God de eenighe Wetgheber is: soo moeten wy oock mede die twee redenen onthouden die wy gestelt hebben/ waerom Godt dit hem selven alleen aen treckt. De eerste is / op dat de wille Gods ons zy een volmaeckte regel aller rechtveerdigheyt ende heylighept: ende op dat alsoo in de kennisse des Godlicken willes zy de volmaeckte wetenschap om wel te leven. De tweede is, dat God alleen, (alsmen de wijse soecht om hem recht ende wel te eeren) heerschappye heeft over onse zielen / den welcken wy moeten ghehoorsaem zijn / ende sijnen wille volghen. Als wy dese twee redenen aenmercken / soo sal het licht zijn te oordeelen wat insettingen der menschen zijn teghen Gods woort. Want sulck zijn alle de insettinghen die ghedicht worden tot den waerachtighen Godsdienst te behooren / ende aen der welcker onderhoudinghe de conscientien ghebonden worden / ghelijck of het noodigh ware datmense onderhielde. Soo moeten wy dan gedencken / dat alle der menschen wetten / moeten met dese weeghschale ghewegen worden / ist dat wy willen een seker ondersoeckinghe ende beproevinge hebben/ die ons nergens en late dwalen. Met de eerste reden strijt Paulus in den Sendtbrief tot de Colossensen / teghen de valsche Apostelen / die sochten de Ghemeynte met nieuwe lasten te verdrucken. Ende de tweede gebruyckt hy meer tot de Galaten oock in sulcken sake. Soo handelt hy dan in den Sendtbrief tot den Collossensen / datmen de leere van den waerachtigen Godsdienst/ niet en moet halen van menschen: want de Heere heeft ons getrouwelick ende volkomelick onderwesen hoe hy wil ghedient zijn. Ende om dit te bewijsen/ seyt hy in het eerste Capittel: dat in het Euangelium alle wijsheyt vervaet is/ waer door de mensche volmaeckt wort in Christo. In het begin des tweeden Capittels/ seyt hy / dat alle schatten der wijsheyt ende des verstants zijn in Christo verborgen / daer nae besluyt hy daer uyt dat de gheloovighe moeten toesien / datse niet door ydel Philosophie afghelept worden van de kudde Christi/ na insettingen der menschen. En in het eynde des Capittels/ verdoemt hy noch stoutelicker allen eygen-willigen Gods-dienst/ dat is/ alleen gedichten dienst/ welken de menschen voor hen selven dichten / ofte van anderen ontfanghen/ en alle geboden die de menschen bestaen uyt hen selven van den Godsdienst te gheven. Soo hebben wy dan dat alle die insettingen ongodlick zijn / in der welcker onderhoudinge de Godsdienst ghedicht wort / gelegen te zijne. De plaetsen daer mede hy in den Sendtbrief tot de Galaten drijft / datmen niet en moet den conscientien eenen strick aen worpen (om dat sy moeten van God alleen geregeert worden) zijn klaer genoegh / voornemelick in het vijfde Capittel. Daerom sal het ghenoegh zijn dat ickse aengewesen hebbe.

Overlegginghe van de eerste oorsake.

Overlegginghe van de tweede.

Waer uyt nootsakelick volght / dat de menschelicke insettingen / ghelijck sy int Pausdom verciert worden / den woorden Gods contrary zijn.

Col.2.8.

Gal.5.1.

9 Maer dewijle de gantsche sake beter sal door exempelen verklaert worden/ soo sal het niet wesen / eer wy voorder gaen / dese leere tot onse tijden te voeghen. Wy segghen dat de Geestelicke insettinghen/ daer mede de Paus ende sijne Dienaers de Ghemeynte beswaren/ schadelick ende Ongoddelick zijn/ maer onse Teghenstrijders beschermen dat sy heyligh ende saligh zijn. De insettinghen zijn tweederley/ want de sommige zijn van ceremonien / ende de sommighe gaen meer de regeeringhe aen. Hebben wy dan oorsake om teghen dese beyderley insettingen te strijden? wy hebben voorwaer grooter oorsaecke dan wy begheeren. Ten eersten/ leeren de Autheuren daer van niet klaerlick/ dat de rechte Godsdienst daer in vervaet wordt? Waer toe ghebruycken sy hare ceremonien / anders dan op dat Godt daer door ghedient worde? Ende dat en geschiet niet alleenlick door onverstant des ongheleerden ghemeynen volcks: maer door de ghene die de Leeraers ende Regeerders zijn. Ick en spreke noch van de groote grouwelen/ daer mede sy gearbeyt hebben om alle Godtsaligheyt wech te nemen: maer sy en souden niet dichten dat het soo grouwelicke zonde ware/ eenige haerder insettinghen/ hoe kleyne sy ook zijn/ niet te volbrengen/ waer't dat sy den dienst Godts met haren ghedichtselen en onderworpen. Daerom ist dat wy heden niet en konnen verdraghen het gheene dat Paulus gheleert heeft onverdraghelijck te zijne/ te weten/ dat de wijse om Godt te dienen/ onder der menschen goetduncken ghestelt worden / wat sondighen wy daer aen? voornemelick als sy ons gebieden Godt te dienen/ na de Elementen ende insettinghen deser Werelt / het welcke Paulus betuyght teghen Christum te zijne. Wederom en is 't niet onbekent met wat grooter noot sy de conscientien dringen om te onderhouden al wat sy ghebieden. Als wy hier teghen spreken / soo hebben wy de sake ghemeyn met Paulo/ dewelcke gheensins en lijdt / dat de conscientien tot dienstbaerheyt der menschen ghedwonghen worden.

Col. 2. 20.

Gal. 5. 1.

2. Om haren 't wille/ wort Gods gebot te niete.

10 Boven desen is 't noch ergher dat als men eenmael begonnen heeft den Godtsdienst in sulke ydele ghedichtselen te stellen / terstont na de verkeertheyt altijts een ander grouwelijke boosheyt volght / dewelcke Christus den Phariseen verwijt/ te weten/ dat het gebodt Godts te niete wordt om der menschen insettinghen. Ick en wil met mijne eyghene woorden niet strijden teghen onse Wet-ghevers/ die te desen tijde zijn: ick gheeve hen toe dat sy 't ghewonnen hebben/ is 't dat sy hen selven konnen eenighsins van dese beschuldinghe Christi ontschuldighen. Maer hoe souden sy hen selven konnen ontschuldigen? want het is by hen veel grooter zonde in het eynde des jaers de oorbiechte achter te laten/ dan het gantsche jaer langh een het alderboosste leven ghelevt te hebben: sy achten 't veel swaerder een weynigh vleesch op den Vrydagh ghesmaeckt te hebben/ dan alle daghe het gantsche lichaem met Hoereren besmet te hebben: sy achten 't grooter misdaet / op eenen dagh die ick en weet niet tot welcker Heylighen eere ghevyert wort/ de handt aen een eerlick werck ghesteecken te hebben/ dan alle de leeden ghedueriglick in seer boose stucken ghebruyckt te hebben: sy achten 't schandelicker dat een Priester een wijf trout / dan dat hy in duysent overspelen verwerret wordt: sy achten 't schadelicker dat yemandt een beloof de peregrinage reyse/ ofte bevaert niet en betaelt/ dan of hy alle andere beloften breke: sy achten 't Ongoddelicker niet uytghequist te hebben tot de ongheschickte / ydele ende onnutte overdaet der Tempelen/ dan de armen in haren uytersten noot niet gholpen te hebben: sy achten 't grouwelicher eenen afgod voorby te gaen/ sonder hem eere te bewijsen/ dan allerley menschen schandelik gehandelt te hebben: sy achten 't booser op seecker uren veele woorden sonder verstant niet uytghemummelt te hebben/ dan noyt een oprecht ghebedt/ in het herte bedacht te hebben. Wat is 't/ het gebot Godts te niete maken om haerder eyghen insettingen wille/ is 't dat dit het niet en is? te weten/ dat sy de onderhoudinghe der gheboden Godts flauwelic ende als voorby gaende/ bevelen/ ende de onderhoudinghe haerder eyghener gheboden/ soo nauwe ende strenghelick eysschen / ghelijck of de gantsche kracht der Godtsaligheyt daer in ghelegen ware/ als sy de overtredinge der Godlicker Wet met kleyne voldoeninghen straffen/ ende de alderminste overtredinghe eeniger haerder gheboden/ met gheen minder straffe en wreken/ dan met ghevanckenisse/ verbanninge/ vyer/ en sweert. Tegen de Verachters Godts en zijn sy niet scherp/ noch onghenadigh/ maer de gheene die haer verachten / die vervolghen sy tot het uyterste met onversienlicken haet: ende alle de eenvoudighe die sy door haer valsche leere gevangen houden / die onderwijsen sy alsoo / dat sy beter souden verdraghen dat de gantsche Wet Godts te niete ghemaeckt worde/ dan dat een letterken in de gheboden der Kercken (ghelijck sy die noemen) verginghe. Ten eersten wordt swaerlick daer in ghesondight / dat d'een den anderen veracht/ verdoemt/ veroordeelt ende verworpt/ om seer kleyne dingen ende dewelcke by zijn waer 't datmen met Gods oordeel te vreden ware. Maer nu worden de onnutte insettingen ende Elementen deser Werelt (ghelijck Paulus die noemt tot de Galaten schrijvende) meer gheacht/ dan het Hemelsche woort Godts/ gelijck of dat een kleyn quaet ware. Ende de ghene die by na gherechtveerdight wordt in Overspel die wordt in spijse veroordeelt: sy verbieden een wijf te trouwen/ ende laten toe/ hoeren te houden. Dit is de vrucht deser ghehoorsaemheyt die vol overtredinghe is/ dewelcke alsoo wijt van Godt afwijckt / als sy haer seer na de menschen buyght.

Bewijs van dese tweede Goddeloosigheyt/ waer in dat eenighe stucken verhaelt / ende hare insettingen verghelecken worden by Gods geboden.

Matt. 15. 3.

Item / wort sulcx bewesen daer uyt/ dat Gods geboden niet alleen in het Pausdom veracht/ maer oock ten aensien van dese insettinghen/ te niete ghemaeckt ende begraven worden.

Wederlegginghe van soodanighe groote Goddeloosigheyt.

Gal. 4. 9.

11 Daer zijn oock noch twee andere sware feylen/ dewelcke wy in deselve insettinghen misprijsen. Ten eersten/ dat sy ten meesten deele onnutte ende somtijts oock ongheschickte ende onbequame dinghen ghebieden: ten anderen / dat de Godtsalighe conscientien door de ontellicke groote menighte verdruckt ende overladen worden / ende ghelijck in eenen Jodendom vervallende/ alsoo aen de schaduwen ghehecht worden/ dat sy niet en konnen tot Christum komen. Dat ickse onnut ende ongheschickt noeme/ dat en sal der wijsheyt des vleeschs niet geloovelick schijnen: der welcker sy so seer behagen/ dat sy meynt dat de Ghemeynte gantschelick mis-maeckt wort/ als sulcke dingen worden wech genomen. Maer dit is 't dat Paulus schrijft / dat sy eenen schijn der wijsheyt hebben in Godts-ghedichten dienst / in ootmoedigheyt ende vernedertheyt/ ende om dat sy schijnen door haer strengigheyt het lichaem te konnen temmen. Dit is voorwaer een seer goede vermaninghe dewelcke wy nemmermeer en behooren te vergeten. De menschelicke insettinghen bedrieghen (seyt hy) door eenen schijn der wijsheyt. † Maer waer uyt hebben sy dese verwe? te weten/ dewijle sy van menschen ghedicht zijn / soo bekent het menschelick vernuft daer dat sijne is/ en neemt het liever aen/ dan het alderbeste dat met sijn ydelheyt niet soo

3. De Papistische insettinghen zijn onnut ende ongeschickt.

4. Ontellick/ ende 't Jodendom vernieuwende.

Col. 2. 23.

† Oorsaecke waer uyt dat dese onnutte ende ongheschickte insettingen een verwe van wijsheyt hebben.

wel

wel over een komt. Boven desen / dewijle sy schijnen bequame oeffeninghen te zijne tot ootmoedigheyt / om dat sy door haer soick den gheest der menschen neder ghedruckt houden / daer uyt worden sy ten tweeden aengepresen. Ten laetsten / om dat sy schijnen te dienen / om den lust des vleeschs te bedwingen / daerom schijnen sy wijsselick ghevonden te zijne. Maer wat seyt Paulus hier toe? heeft hy die mom-aensichten ondersocht / ende verklaert / op dat sy de eenvoudighe niet door valschen schijn en bedrieghen? dewijle hy achtede dat het ghenoegh was om die te neder te legghen / dat hyse ghenoemt hadde menschen ghedichtselen / soo gaet hyse alle sonder wederlegginghe voorby / ghelijck of hyse niet en achtede: ja om dat hy wiste dat alle gedichte Godtsdiensten in de Gemeynte verdoemt waren / ende dat de ghelooviqhe soo veel te min betrouwens daer in hebben / hoe sy den menschelicken vernufte seerder behaghen: om dat hy wiste dat de valschen schijn der uytwendigher ootmoedigheyt / soo wijt van de waeractighe ootmoedigheyt verscheyden is / datmense lichtelick mochte onderscheyden: eyndelick / dewijle hy wiste dat sulcke strengigheyt niet meer gheacht en was dan lichamelicke oeffeninghe / soo heeft hy ghewilt dat de menschelick insettingen souden door die selve dinghen wederleyt worden / door de welcke sy den ongeleerden aengepresen worden.

Der selver wederlegginghe.

De ydelheyt ende bedriegheliickheyt van de insettinghen / die met het Jodendom ende Heydendom gemeenschap hebben / wort doorghestreken.

12 Alsoo oock heden en wordt niet alleenlick het ongheleerde ghemeyn volck / door den schijn der ceremonien ghevanghen / maer oock hoe een peghelijcke meer met wereltlicke wijsheyt opgeblasen is / soo veel te lichtelicker wordt hy daer door bedroghen. De gheveynsde hyppocriten / ende de dwase vroukens / meynen datmen niet beters noch cierlickers en can vinden. Maer de ghene die grondelick ondersoecken / ende na den regel der Godsalicheyt waerachtelick overlegghen / waer toe sulcke ende so vele ceremonien dienen / die verstaen ten eersten dat het beuselingen zijn / ende gheen nut noch vrucht en hebben: ten anderen dat het verstrickinghen zijn / om dat sy de ooghen der aenschouweren met ydel pomperye bedrieghen. Ick spreke van de ceremonien / onder de welcke na der Papisten meyninge groote verborgentheden schuylen: maer wy bevinden dat het enckel bedriegheryen zijn. Het en is gheen wonder dat de Autheuren daer van soo verre ghevallen zijn / dat sy met onnutte beuselinghen / hen selven ende andere bedroghen hebben: want sy hebben eensdeels een exempel ghenomen uyt de raserye der Heydenen / ende eensdeels zijn sy de oude ceremonien der Wet Mosis nae ghevolcht / de welcke niet meer ons toe en quamen dan de offerhanden der beesten ende andere diergelicke dinge. Door waer of daer schoon gheen ander argument en ware / nochtans uyt die tsamenlappinghe die soo qualick vereenicht is / en can niemant die ghesont verstant heeft / wat goets verwachten. Ende de sake selve bewijst ghenoech / dat vele ceremonien gheen ander gebruyck en hebben / dan dat sy het volck verblinden / meer dan leeren. Alsoo achten oock de hyppocrijten / dat veel gelegen is in die nieuwe Canones / de welke de regeeringe meer verkeeren dan bewaren: maer ist datse yemant beter insiet / die sal bevinden dat sy niet anders en hebben dan eenen ydelen ende onnutten schijn.

† 4. Sy zijn so int getal vermeerdert / datse om der menighten wille onverdragelik zijn.

13 † Nu (op dat wy tot het ander feyl comen) wie en siet niet dat de insettinghe / tot de welcke sy altijts meer ende meer toegheboort hebben / zijn soo vele ghewordden / ende tot sulck een groot getal gecomen / datse de Christelicke Gemeente gheensins en kan dragen? Hier uyt ist ghecomen dat in de ceremonien een waerachtich Jodendom ghesien wordt / ende sommighe onderhoudinghen zijn des Godsalighen herten een swaer vleeschbanck ende quellinghe. Augustinus klaeghde te sijnen tyde / dat alomme het woort Godts veracht zijnde / soo veel voornemens was / dat die seerder berispt wiert / die in de acht daghen na sijnen doop de Aerde met den blooten voet gheraeckt hadde / dan die hem selven met dronckenschap besmet hadde. Hy klaegt dat de Ghemeynte / dewelcke Godt door sijn barmhertigheyt heeft willen vry hebben / soo seer verladen ende verdruckt wordt / dat de conditie der Joden verdraghelicker gheweest zy. Hadde de heylighe man te onsen tijde gheleeft / met wat grooter klaghe soude hy de dienstbaerheyt beweent hebben / daer in de Ghemeynte nu is? Want het ghetal der ceremonien is thienmael meerder / ende een peghelicke letter wordt hondertmael strenghelicker gheboden ende geeyscht? Alsoo pleeght het te gheschien: als die verkeerde Wet-ghevers eenmael hebben heerschappye ghekreghen / soo en maken sy geen eynde van gebieden ende verbieden / tot dat sy tot de uyterste strengigheyt ende eygensinnigheyt komen. Het welcke Paulus ook wel te kennen geeft met dese woorden: Ist dat ghy der Werelt gestorven zijt / wat wordt ghy aen insettinghen ghebonden / gelijck of ghy der Werelt leefdet? En eet dat niet / en smaeckt dat niet / en roert dat niet aen. Hier beschrijft hy voorwaer seer wel den voortganck der valscher Apostelen. Het begin is uyt superstie / te weten / dat sy verbieden oock een weynigh van eenighe spijse te eten: ende als sy dat verkregen hebben / soo verbieden sy oock datmense niet selfs en mach proeven noch smaecken: ende als hen dit oock wordt toegheghheven / soo achten sy 't ongheoorloft dat men 't met eenen vingher aenroere.

d'Welck van Augustino / na de leringe des Apostels ghestraft is.

Ad Januar. Epist. 119.

Col. 2. 20.

14 Dese wreede regeeringhe in menschelicke insettinghen / straffen wy heden te rechte / om dat de ellendighe conscientien wonderlick ghequelt worden door ontellicke vele ghebodden / ende door de onmatighe strenghe opleagginghe daer van. Van de Canones die tot de Discipline ende regeeringhe dienen / is nu erghens ghesept. Wat sal ick segghen van de ceremonien / door dewelcke het gheschiet is / dat Christus half begraven is / ende wy tot Jodische ceremonien vervallen zijn? Augustinus seyt: * Christus onse Heere heeft sijn volck te samen ghebonden met Sacramenten / die seer weynighe in 't ghetal / seer groot in bedupdinghe / ende seer licht om te onderhouden zijn. Maer die menighte ende verscheydenheyt der ceremonien / daer in wy heden de Ghemeynte verwerret sien / is soo wijt van dese slechte eenvoudigheyt / dat men 't niet genoeg en kan vertellen. Ick weet met wat listigheyt sommighe scherpsinnighe menschen dese boosheyt ontschuldigen. Sy seggen / dat onder ons vele menschen zijn so grof ende onverstandig / als in het Israelitische volck waren: ende dat om der sulcker / wille dese dingen zijn tot een onderwijsinge ingestelt: ende hoewel sy den verstandigen niet noodigh en zijn / so en moeten syse nochtans niet verachtē / dewijle sy sien dat sulcx den swacken broederen nut is. Ick antwoorde dat wy wel weten wat men den swacken broederen schuldigh is: maer wy seggen hierentegē / dat dit de wyse niet en is om dē swacken broederē te hulpe te komen / te wetē dat sy met grote hopē der ceremonien ōladē worden. God en heeft niet te vergeefs dit onderscheyt gestelt tusschen ons ēn het Israelitische

Hoe schadelick dat dit ontelbaer getal der insettinghen / voor de kerke gheweest is.

Boven in 't ende sec. 12. Item int gehecle cap. 12. ende insonheyt in 't eynde sect. 21.

* Epist. 118. ad Januar.

volck / dat hy het Israelitische volck heeft willen kinderlick onderwijsen met teeckenen ende figuren: ende dat hy ons heeft willen slechtelicker leeren/ sonder soo vele uytwendighe dinghen.

Gal. 4. 1.

Paulus seyt: Ghelijck een kint wort na de mate sijnder jonckheyt van den School-meester geregeert/ende in bewaringhe ghehouden: alsoo worden ook de Joden bewaert onder de Wet. Maer wy zijn den volwassenen ghelijck / die uyt de Vooghdije ende besorginghe der voormomboren verlost zijnde / de kinderlicke onderwijsinghe niet en behoeven. De Heere heeft voorwaer wel voorghesien/ hoedanigh de ghemeyne man soude wesen in sijn Ghemeynte / ende hoe hy moeste gheregeert worden. Ende nochtans heeft hy op dese voornoemde wijse ons van de Joden onderscheyden.

Want sy leyden ons wederom tot het Jodendom.

Soo ghebruycken sy dan eenen dwasen middel/als sy willen den onverstandighen te hulpe komen / het Jodendom weder op rechtende/d'welck Christus wech genomen heeft. Dese verscheydenheyt des ouden ende nieuwen volcx/ heeft oock Christus met sijne woorden beduyt/ doe hy tot de Samaritaensche vrouwe seyde/ doe de tijdt ghekomen was / in den welcken de waerachtighe Aenbidders Godt souden aenbidden in den geest ende waerheyt.

Joan. 4. 23.

Dit was voorwaer te allen tijde geschiet/maer dit onderscheyt is tusschen den ouden Godtsdienst/ende den nieuwen/te weten/dat ten tijde Mosis de geestelicke aenbiddinghe Godts was met vele ceremonien afghebeeldet ende eenighsins bewimpelt: maer nu als die wech ghenomen zijn/ soo aenbidt men eenvoudighlicker. Daerom die dit onderscheyt wech nemen / die verderven de Orden die van Christo ingheselt ende bevestight is.

De geestelicke aenroepinghe verdonckeren sy wederom door hare ceremonien.

Yemant mochte seggen: Sal men nu den groven onverstandighen menschen gheen ceremonien gheven/ om haer onverstant daer mede te hulpe te komen? Dat en segge ick niet: want ick achte gantschelick dat hen sulcke hulpe noodigh is. Maer ick wil hier alleenlick dat men sulcke mate daer in ghebruycke/dat Christus daer door verklaert/ ende niet verduystert worde.

Eyndelick so verduysteren sy de klaerheyt Christi soo seer/ dat hy niet en kan erkent worden.

Godt heeft ons daerom weynighe ende lichte ceremonien ghegeven/om dat sy de tegenwoordigheyt Christi souden toonen. Den Joden zijn vele ceremonien ghegeven / om dat sy souden beelden Christi zijn/ die doe niet teghenwoordigh en was. Ick segge dat hy niet teghenwoordigh en was / niet aengaende zijn kracht / maer aengaende de wijse/ daer mede hy beduyt ende voor ooghen ghestelt wert. Daerom/op dat hier in mate ghehouden worde/so ist nodig die weynigheyt in getal /ende lichtigheyt in de onderhoudinghe ende weerdigheyt in de beduydinghe / die oock haer klaerheyt heeft/te behouden. Het en is niet noodigh te segghen/ dat dit niet gheschiet en is/want een yegelick kan het met sijne ooghen sien.

5. De papistische insettingen drijven de superstitieuse menschen daer heen/ dat sy haer laten voorstaen / datse sijn Sacrifitien niet alleen om te versoenen maer ooc om te verdienen.

15 Hier ga ick voorby wat schadelicker meyninghen den menschen ingheghéven worden / te weten/ dat de ghedichte ceremonien zijn Offerhanden daer mede Godt ghedient/ de sonde versoent/ende de salighheyt verkreghen wort. Sy sullen segghen dat de dinghen die goet zijn / niet en konnen door sulcke aenghedichte dwalingen geschent worden: dewijle oock in wercken die van Godt geboden zijn/oock alsoo swaerlick kan gesondigt worden. Maer dit is onverdraghelicker / dat men den wercken / die lichtveerdighlick door menschen goetduncken ghedicht zijn/so veel eere toeschrijft / dat sy gheacht worden het eeuwighe leven te verdienen. Want de wercken die Godt gheboden heeft / worden daerom vergolden / om dat sy om der ghehoorsaemheyt willen den Wet-ghever behaghen. Soo en worden sy dan niet om haer eyghen weerdigheyt/ noch om haer eyghen verdienste ghezloont: maer om dat Godt onse ghehoorsaemheyt/ die wy hem bewijsen/soo groot acht.

Wederlegginghe van dese dwalinghe.

Ick spreke hier van de volmaecktheyt der wercken / die van Godt gheboden / ende van den menschen niet volbracht en wort. Want daerom en zijn de wercken die wy doen / niet aenghenaem / anders dan uyt de onverdiende mildigheyt Godts / om dat onse ghehoorsaemheyt daer in kranck ende kreupel is. Maer dewijle hier gheen twist en is / wat de wercken sonder Christo vermogen / so sullen wy die vrage laten varen. Maer dat de tegenwoordige handelinge aengaet/ dat verhale ick wederom: te weten/ dat alle prijs ende lof/welcken de wercken in haer hebben/is alleenlik uyt het aensien der ghehoorsaemheyt / dewelche alleen wort van Godt aengesien/gelijk de Prophete betuygt/ seggende: Ick en hebbe niet geboden van Offerhanden/ maer alleenlick dat ghy soudt neerstighlick mijn stemme hooren.

Jer. 7. 22.

Ende van ghedichte wercken spreeckt hy ergens / segghende: Ghy geeft uwe ghelt uyt/ende niet om broot. Item/ Te vergheefs dienen sy my met menschen gheboden.

Esa. 55. 2. ende 29. 13. Matt. 15. 9.

Daerom en sullen sy dat geensins connen ontschuldighen dat sy het ellendighe volck laten de rechtveerdigheyt die sy souden voor Godt stellen / ende daer door voor den Richt-stoel Godts blijven staende/in die uytwendighe beuselinghen soecken. Boven desen is dit ghebreck niet weerdigh berispt te zijne / dat sy onderstaen ceremonien te ghebruycken/ ghelijck of sy een Guychelspel vertoonden ofte Toouersche woorden lasen.

6. Die insettingen van de leere verscheyden / en vertonen anders niet dan een Guychelspel/ofte Tooverije.

Want het is openbaer / dat alle ceremonien ghebreckelik ende schadelick zijn/ten zy dat de menschen daer door tot Christum beweeght ende ghelepyt worden. Ende de ceremonien die in 't Pausdom ghebruyckt worden zijn van der leere verscheyden / op dat sy de menschen behouden in teeckenen die geen beduydinge en hebben. Ten laetsten schijnen sy vele van gierighe Mis-papen ghevonden ende ghedicht te zijne/ om ghelt daer door te gekrijgen: gelijck de buyck een vernuftig Konstenaer is.

7. Sy zijn altemael om schandelick gewin ingestelt.

Maer hoedanigh de oorspronck zy/ daer uyt sy ghekomen zijn/ so zijn sy alle alsoo tot schandelick ghewin verordent/dat het meeste deel daer van moet afgekort worden/ ist dat wy willen maken dat die Onheylige ende Godtloose Koopmanschap/ in de Gemeynte niet gebruyckt en worde.

16 Hoewel het gheene dat ick segghe van de menschelicke insettinghen / schijnt alleenlick van desen teghenwoordighen tijt gesproken te zijne: soo sal nochtans het gheene dat ick hier ghesèyt hebbe / een eeuwighe leere te allen tijde nut ende voorderlick wesen.

Nu komt hy weer ende seyt in 't ghemeyn/ dat alle andere soodanige insettingen dierghelijke gebreken zijn onderworpen. Nemen waerom uyt Esa. 19. 13.

Want soo wanneer de menschen met dese superstitie bevanghen worden/ dat sy willen Godt dienen met hare eygene ghedichtselen / soo worden alle de wetten die sy tot dit eynde maecken / terstont ghetrocken tot dese grove mis bruycken/die wy nu verhaelt hebben. Want God en dreygt niet een ofte twee eeuwen/ maer alle tijden met dese vervloeckinghe/ dat hy de ghene die hem met menschen leeringe dienen/ sal met blintheyt ende onverstant slaen.

Esa. 29. 13

Dese verblintheyt maeckt terstont dat sy gheenderley ongheschicktheyt en vlien / die soo veele vermaninghen Godts versmadende/ door haren eygenen wille selve dese doodtlicke stricken hen selven aentrecken. Ist dat yemant wil enckelick sonder eenighe circomstantien weten/ wat menschelicke insettinghen ten allen tijde moeten van de Ghemeynte verworpē/en van alle Godsalige mispresē

Wat voor insettinghen van de Kercke behooren verworpen te zijn.

wor-

worden: soo sal dit een seker ende klaer beschrijvinghe daer van wesen/ dewelcke wy boven gestelt hebben/te weten: Dat sullen zijn alle de wetten die sonder Godts woort van de menschen gemaeckt worden om te leeren dese wijse hoe men moet Godt dienen/ ofte om de conscientien aen eenighe superstitie te binden/ ghelijck of sy saken geboden die tot de salighept noodigh waren. Ist dat tot een van desen ofte tot beyde oock noch andere ghebreecken komen/te weten/dat sy door haer menighte de klaerheyt des Euangeliums verduysteren: dat sy niet en stichten/ maer meer onnutte ende spottelicke bekommeringhen zijn/ dan waerachtighe oeffeninghen der Godtsaligheyt: dat sy tot onreynigheyt ende vuyl ghewin dienen: dat sy veel te swaer zijn om te onderhouden: ofte dat sy met boose superstitien besmet zijn: soo sullen wy door dese dinghen te lichtelicker bekennen/ hoe veel quaets in sulcke menschelicke wetten ghelegen sy.

Der Papisten argumenten tot bescherminge van hare insettingen. 1. Dat hare insettinghen zijn van Godt / ende van Godts Kercke / die niet dwalen en kan.

17 Ick hoore wat sy voor hen selven antwoorden / te weten / dat hare insettinghen niet van hen/maer van Godt komen: want de Ghemeynte wordt van Godts woort ghereegeert/ soo dat sy niet en kan dwalen: ende de autoriteyt der Ghemeynte/ ghelijck sy roemen / is in hen ghelegen. Als sy dit verkregen hebben/so volght oock daer uyt/ dat haer insettinghen zijn openbaringhen des heyligen Gheests / dewelcke niet en konnen veracht worden/ten zy dat God godloosick veracht worde. Ende op dat sy niet en schijnen yet sonder groote Autheuren te doen / so doen sy te verstaen / dat het meeste deel haerder insettinghen zy van de Apostelen gekomen: ende segghen dat het door een exempel ghenoegh kan bewesen worden/wat de Apostelen in ander dinghen ghedaen hebben / dewijle sy in een Concilium vergadert zijnde / uyt het ghevoelen des Conciliums allen Heydenen verkondight hebben / dat sy hen selven souden van Af-goden offer/bloet/ende verstickten onthouden.

Actor. 15.20. ende 29.

Wy hebben boven ergens verklaert / hoe valschelick sy den tijtel der Ghemeynte aennemen om hen selven te beschermen.

Cap. 8. sec. 20

1. Antwoort. Dat dat niet de Kercke Gods zy die tot den woorde Gods nieuwe wetten wil by voeghen.

Ende soo veel de tegenwoordighe sake aengaet/ ist dat wy alle mom-aensichten ende valsche coleuren willen aftrecken / ende het ghene daer voor wy voornemelick behooren te sorgen/ ende d'welck ons oock aldermeest aengaet/ waerachtighlick willen aensien / te weten/ hoedanigh een Ghemeynte Christus wil hebben/op dat wy ons na sijnen regel schicken ende voeghen: soo sal het ons lichtelick openbaer wesen / dat de ghene die de palen des Godtlijcken woorts voorby gaen/ende lichtveerdig/ende vertel zijn om nieuwe wetten te maken/gheen Ghemeynte Gods en zijn. Want sal die Wet/die eenmael der Ghemeynte gegeven is/niet eeuwelick blijven/te weten/dese: Wat ik u gebiede/dat sult ghy onderhouden ende doen: ghy en sult daer niet toe noch af doen. Ende op een ander plaetse: Ghy en sult tot het woort des Heeren niet toe doen/ ende ghy en sult oock daer niet af doen: op dat hy u moghelick niet en straffe/ende ghy een leughenaer bevonden wort.

Deut. 12.32.

Pro. 30. 6.

Dewijle sy niet en konnen versaecken dat dit tot de Ghemeynte ghesproken is / wat doen sy dan anders/dan dat sy de hartneckighe verachtinghe der Ghemeynte prijsen/ roemende dat sy na sulck verbodt oyts niet te min bestaen heeft / van den haren tot de leere Godts te doen/ende daer in te vermengen? * Het zy verre dat wy souden der sulcker leugenen bewillighen/ met dewelcke sy der Ghemeynte soo groote schade doen: maer wy sullen verstaen dat sy valschelick den naem der Ghemeynte voorwenden / soo wanneer sy sulcke begheerlickheyt der menschelicker lichtveerdigheyt voortbrenghen / dewelcke haer selve niet en kan binnen de palen Godts houden / sonder hoveerdighlick daer over te treden / ende na hare vonden uyt te loopen.

* 2 Antwoort. Sy spreken staen seer lasterlik tegen de ware kercke op/ welcke toe den geschreven woorde Gods gantsch niet tot/ofte daer af en doet.

Daer en is niet bedeckt/ noch duyster/ noch twijfelachtigh in de woorden des Heeren/ met dewelcke de gantsche Ghemeynte verboden wort/ den woorde Godts yet toe ofte af te doen/ daer van den dienst Godts ende geboden der salighept ghehandelt wordt. Maer men mochte segghen dat dit was alleenlick van de Wet ghesprooken / na dewelcke noch de Propheten ende de gantsche bedieninge des Euangelij gekomen is. Ick bekenne dat voorwaer/ende segge oock daer toe / dat het meer vervullinghen der Wet zijn/dan toesettinghen ofte aftreckinghen. Ist dat Godt niet en heeft ghelede[n] dat den dienste Mosis/die nochtans door vele bewimpelinghen (op dat ick 't alsoo segge) duyster was/ soude yet toeghedaen worden / tot dat hy door sijne Propheten / ende ten eynde door sijnen lieven Soone klaerder leeringhe gave: waerom en sullen wy niet dencken dat het ons veel strenghelicker verboden is yet toe te doen tot de Wet / ofte Propheten / ofte Psalmen / ofte Euangelium?

3 Antwoort. Ten was niet geoorlooft yet tot de leere des Wets by te doen: veel te min tot de leere des Euangelij.

De Heere en is niet verandert / dewelcke over langhen tijt betuyght heeft / dat hy door geen dingh soo seer vertoornt en wort/dan als hy door menschen insettinghen ghedient wort. Hier uyt komen die klare woorden / dewelcke behooren altijts in onse ooren te luyden: Ick en hebbe uwen Vaderen op den dagh doe ick u uyt Egypten leyde / niet ghesprooken van offerhande: maer dit hebbe ick hen gheboden/ segghende : Hoort mijn stemme / ende ick sal uwe Godt zijn / ende ghy sult mijn volck zijn / ende sult wandelen in alle weghen die ick u sal ghebieden. Item/Ick hebbe uwe Vaders sterckelick betuyght/segghende: Hoort mijn stemme / ende andere dierghelicke sententien: maer dese is boven andere uytnemende: Begeert Godt oock offerhande/ende niet veel meer dat men sijnder stemme ghehoorsaem zy? Want de gehoorsaemheyt is beter dan de offerhande: ende gehoor geven is beter dan het vette der Rammen te offeren. Want teghenstrijden is gelijck een sonde der waersegghereye: ende niet gehoorsaem zijn/is ghelijck de ongherechtigheyt der Af-godereye. So ist dan licht te bewijsen/ dat men alle de menschelicke vonden die in desen deele door de authoriteyt der Ghemeynte beschermt worden/ valschelick der Ghemeynte toeschrijft/ dewijle sy niet en konnen van Godloosheyt ontschuldight worden.

Jer. 7. 22.

Jere. 11. 7.

1. Sam. 15. 22.

18 Hierom strijden wy vrylick teghen dese wreede heerschappije der menschelicker insettingen/die ons wort onder den naem der Gemeynte hoveerdighlick tegen geworpen. Want wy en bespotten noch lasteren de Ghemeynte niet/ ghelijk onse vyanden van ons liegen om ons spijt te doen: maer wy gheven haer den lof der gehoorsaemheyt / dewelcke de meeste lof is dien sy begeert. Sy selve doen eer der Gemeynte seer groot onrecht/als sy se tegë haren Heere wederspannig maken/dichtende dat sy voorder getreden is/dan haer door Godts woort geoorlooft was: op dat ick verswijghe dat het een uytnemende onbeschaemtheyt en boosheyt is/altijts van de macht der Gemeynte te roepen: ende hierentusschen niet te willen weten wat haer van den Heere ghebođen is / ende wat ghehoorsaemheyt sy Gode schuldigh zy. Maer ist dat wy (ghelijck het betaemt) soecken met de Ghemeynte eendrachtigh te zijne / soo is tot dese saecke veel noodigher te

4 Antwoort. Dat dese onbeschaemtheyt niet en is te lijden/ dat men altijt van de macht der Kercke sal roepen / ende ondertusschen verswijgen wat hem van den Heere bevolen is/ ende wat gehoorsaemheyt sy desen geboode schuldigh is.

aensien ende gedencken wat de Heere ons ende de Gemeynte gebiet / op dat wy hem eendrachtichlick gehoorsaem zijn. Want wy sullen sonder twijfel seer wel met de Ghemeynte over een komen / ist dat wy allesins den Heere ghehoorsaemheyt bewijsen.

Het 2. argument der Papisten. Dat hare insettingen Apostolisch zijn. Antwoort/ welcke sulcx loochent. Ja dat meer is/ ten sijn maer enckele bedriegeryen.

Dat sy seggen dat de oorspronck der insettinge/ daer mede de Gemeynte dus lange verdruckt is/ zy van de Apostelen gekomen/ dat was enckel bedroch: dewijle de gantsche leere der Apostelen arbeyt ons te verhinderen dat de conscientien met gheene nieuwe onderhoudingen beswaert en worden / ofte dat de Godsdienst met onse vondē niet besmet en worde. Bovē desen/ ist datmē dē Historien en ouden Schrijveren eenich geloove geeft/ soo is het den Apostelen niet alleenlijck onbekent / maer oock ongehoort gheweest/dat dese menschen hen toe schrijven. Sy en hebben hier niet te seggen dat vele insettinghen der Apostelen door ghebruyck ende ghewoonte waren aenghenomen / de welcke nochtans niet beschreven en worden / te weten/ die/ de welcke sy/ doe Christus noch leefde / niet verstaen en konden : maer nae sijn Hemelvaert door de openbaringe des heyligen Geests geleert hebben. Van de uytlegging deser plaetse hebben wy ergens ghesproken.

Joan. 16.12.

Ofte veel meer soo sijn sy Joodsche ofte Heydensche onderhoudinghen/ ofte ongheschickte ende ydele ghebeeren en ceremonien.

Ende aengaende de teghenwoordighe handelinge : sy maken hen selven voorwaer bespottelick/als sy seggen / dat die over-groote verborghentheden die den Apostelen soo langhe tijt onbekent waren / zijn eensdeels gheweest Jodische ofte Heydensche onderhoudingen / die lange te voren sommighe by de Joden / sommige by alle Heydenen openbaer geweest zijn : ende eensdeels onnutte gheberen ofte bewegingen des lichaems / en ydele ceremonien/ de welcke ezelachtige mispapen/ die noch swemmen noch lesen en konnen / seer wel konnen volbrengen: jae die de kinderen ende sotten so bequamelik konnen na dichten/dat sy moghen schijnen de alderbequaemste Bisschoppen sulcx heyligen diensts te zijne.

D'welck uyt de neerstighe aenmerckinge der kerckelijcke historien kennelic is.

Al waert dat daer geene Historien en waren/ soo souden nochtans de verstandighe menschen uyt der sake selve genoegh dencken / dat die groote hope der onderhoudingen ende ceremonien/ niet en zy haestighlijck in de Ghemeynte doorgebroocken / maer metter tijt weynigh te samen ingeslopen. Want dewijle de heylige Bisschoppen / die alder naest der Apostelen tijt waren / sommighe dingen ingestelt hadden / die tot goede orden ende regeeringe dienden : soo zijn daer nae menschen gekomen d'een nae den anderen / die niet genoegh voorsichtich/ ende veel te curieus ende begeerigh waren : onder de welcke de laetste altijts door dwase vierigheyt ghearrebeyt hebben om haere voorsaten te boven te gaen in nieuwe dinghen te vinden. Ende dewijle het te vreesen was / dat hare nieuwe vonden / uyt de welcke sy lof ende prijs begeerden / oock by de nae-komers souden eer langen tijt vergaen : soo hebben sy de onderhoudinge daer van/ niet soo groote strengigheyt ghebaden. Wt dese verkeerde vnzicheyt is ons het meeste deel der ceremonien gekomen/de welke sy ons voor Apostolische insettinghen in de hant steken. En dit betuygen oock de Historien.

† Bevestiginghe van de voorgaende antwoort op het 2. argument/ ghenomen van het exempel der ceremonien / welcke allenxkens gebruyckt zijn gheweest in de bedieninghe vant Avontmael des Heeren.

19 † Ende op dat wy 't niet te lanck en maken/ so sullen wy met een exempel te vreden zijn. Het Nachtmael des Heeren wert seer eenvoudichlik van de Apostelen uytgedeelt. De eerste naekomers der Apostelen hebben om de weerdigheyt der verborgentheyt te vercieren / wat daer toe verordent/dat niet te verworpen en was. Maer daer nae zijn die dwase sinnen ofte navolghers gekomen / de welcke ondertusschen menigerley stucxkens daer aen lappende / de Priesterlicke kleedinghe/ vercieringhe der altaren / ghebeeren ende bewegingen des lichaems/ ende den gantschen huysraet der onnutter dinghen / welcken wy in de Misse sien/ ons ghemaeckt hebben.

Hier tegen brengen zy Augustinum voort.

Maer sy segghen dat men voortijden ghelooft heeft / dat alles dat in de gantsche Ghemeynte eendrachtichlick gheschiede / was van de Apostelen ghekomen : ende sy brengen Augustinum voort tot eenen ghetuyghe daer van. Maer ick sal dese haere teghenworpinghe alleenlijck met Augustini woorden wederlegghen. De dingen (seyt hy) die in de gantsche weerelt onderhouden worden / die machmen verstaen / verordent te zijne van de Apostelen / ofte algemeyne Concilien/ der welcker autoriteyt in de Gemeynte seer nut is : ghelijck dat het lyden des Heeren / ende de wederopstandingh / ende de opvaert ten Hemel / ende de comste des heyligen Gheests jaerlicx ghehouden wort : ende ist dat daer noch yet sulcx is/ dat alomme van de gantsche Gemeynte onderhouden wordt.

Epist. 118.

Antwoort en haer teghenspreken.

Dewijle hy soo weynige exempelen verhaelt / wie en kan niet sien dat hy de onderhoudingen die doe gewoonlik waren/ te weten/alleenlick/die eenvoudige en weynige/ende matige onderhoudinghen / door de welcke het nut was de Ghemeynte in orden te behouden / heeft willen den ghetrouwen ende eerweerdigen Autheuren toe schrijven ? Maer hoe wijt is dit noch van het gene dat de Papistische Leeraers willen / te weten / dat sy niet een soo kleyn ceremonie en hebben / die niet en moet voor Apostolisch geacht zijn.

De tweede bevestinghe genomen van het wywater

20 Op dat ick 't kort macke/ soo sal ick alleenlick een exempel voortbrengen. Ist dat hen yemant vraegt van waer zy het wywater hebben: soo antwoorden sy terstont : Van de Apostelen. Maer dese vont des wywaters / wort / ick en weet niet welcken Roomschen Bisschoppe toe geschreven / de welcke nayt en soude den Doop met sulck een vreemt ende onbequaem teecken besmet hebben / hadde hy den Apostel raet ghevraeght. Hoe wel het en schijnt my der waerheyt niet ghelijck/ dat dese heyliginghe des wywaters soo oudt zy als die Historie meldet ; Want dewijle Augustinus seyt / dat sommighe Ghemeynten te sijnen tijde de wasschinghe der voeten weygerden / nae Christi exempel te ghebruycken / om dat die ceremonie niet en soude schijnen den Doop aen te gaen / soo gheeft hy daer mede te kennen / dat te dien tijde gheenderley wasschinge en was/ die niet den Doop eenighe ghelijckenisse hadde.

Epist. 118. ad Ianuar.

Hoe het zy/ ick en sal gheensins toe laeten dat dit zy van eenen Apostolischen gheest gekomen/ dat de Doop eenighsins vernieut wordt/ als hy door een daghelickx teecken in ghedachtenisse ghebracht wort. Ick en vraghe oock hier niet na/ dat de selve Augustinus op een ander plaetse oock andere dinghen den Apostelen toe schrijft. Want dewijle hy niet sekers daer van en heeft / maer alleenlijck sommighe gissingen / soo en moetmen soo groot een sake daer uyt niet oordeelen.

De tweede antwoort op het 2 argument: so eenige ceremonien van den ouden Vaderen gebonden zijn deselve zijn seer verscheyden van den Papistischen.

Ten laetsten/of wy schoon toe lieten / dat de dingen die Augustinus verhaelt/ zijn van der Apostelen tijdt gekomen/ soo is nochtans daer in een groot onderscheyt / datmen eenighe oeffeninghe der Godsaligheyt in stelt/ de welcke de gheloovighen moghen met vryer conscientie ghebruycken/ende oock hen selven haer van onthouden / ist dat het ghebruyck daer van/hen niet nut en is: ofte datmen een wet maeckt/waer door de conscientien in dienstbaerheyt verstrikt worden. Maer nu/wie ook de Autheur daer van zy / dewijle wy sien dat sy tot soo

groot mis bruyck gekomen zijn / soo moogen sy sonder eenigen laster des Autheurs verworpen worden: want zy en zijn noyt alsoo bevolen geweest / dat sy souden moeten eeuwichlick blijven.

Het 3 argument der Papisten: dwelk is ghenomen van der Apostelen slotreghel.

21 Het en helpt hen oock niet vele / dat zy het exempel der Apostelen voorwenden om haer tyrannye daer mede te ontschuldighen. Sy seggen: De Apostelen ende Ouderlingen der eerster Ghemeynte hebben buyten het bevel Christi een wet gemaeckt / waer door sy allen Heydenen geboden / dat sy souden henselven van afgoden offer / verstickten / ende bloet onthouden. Ist dat hen dit gheoorloofd was / waerom en sal haren nakomeren niet gheoorloofd wesen het selve nae te volghen / soo wanneer het de sake eyscht? Maer och of sy altijts / ende oock in dese sake na volgden. Want ick segge dat de Apostelen daer niet nieus inghestelt noch verordent en hebben: het welcke ick lichtelick kan met stercke reden bevestigen. Want dewijle Petrus in dat Concilium seyt / dat Godt versocht wort / ist datmen den Discipulen eenich jock op leyt / soo spreeckt hy teghen sijn eyghen sententie / ist dat hy daer nae toe laet dat men hen eenich jock op legghe. Ende hen wordt daer een jock opghelept / ist dat de Apostelen door haer eyghen authoriteyt verordenen / datmen moet den Heydenen verbieden afgoden offer / bloet / ende verstickten te eten. De swaricheyt blijft noch / te weten / dat sy het nochtans schijnen te verbieden. Maer dese swarigheyt sal lichtelijck wech ghenomen worden / ist dat yemant den sin deser verordeninghe naerder aen merckt: in het welcke het eerste ende meeste stuck is / datmen den Heydenen moet haer vryheyt laten / ende datmense niet en moet beroeren / ofte van de onderhoudinghen der Wet swarigheyt maken. Dus verre comt die verordeninge seer wel met ons over een. Ende de uytneminge die terstont daer na volgt / en is niet een nieuwe Wet van de Apostelen gemaeckt / maer een eeuwich ghebot Gods / van de liefde niet te breken: ende daer door en wordt oock niet een hayr uyt de vryheyt verkort: maer de Heydenen worden alleenlick vermaent hoe sy hen selven sullen nae hare broeders matighen / en voegen / op dat sy haer vryheyt niet tot der broederen ergernisse en mis bruycken. Daerom laet dit het tweede stuck in dese verordeninge zijn / te weten / dat de Heydenen sullen haer vryheyt gebruycken sonder hare broeders te hinderen ofte verergeren. Yemant mochte seggen: Sy geboden nochtans een seker dinck. Antwoorde: Sy leeren ende beduyden soo veel te dien tijde nut was / met wat dinghen sy mochten hare broeders verergeren / op dat sy hen selven daer van onthouden. Nochtans en doen sy niet nieus van den haeren tot die eeuwighe Wet Gods / door de welcke de verergeringe der broederen verboden is.

Actor. 15. 20.

1. Antwoort / verklarende die plaetse van de Historie.

Het eerste hooftstuck deses Apostolischen besluyts.

Dat tweede hooft-stuck.

Toeeygeninge deser plaetse / waer in bekent wordt / dat sommighe dingen uyt Pauli doen gebruyckelick eenen tydt lanck van den godsalighen sonder eenige superstitie konnen toegelaten worden / om der swacken broederen wille.

22 Ghelijck of de Pastooren die Ghemeynte regeeren die noch niet wel gheschickt en zijn / allen den haeren verboden openbaerlick des vrydaegs vlees te eten / oft op vyerdagen opentlick te arbeyden / ofte yet sulcx / tot dat de swacke onder de welcke sy leven / stercker worden. Want hoewel dese dinghen in haer selven vry zijn / als sy sonder superstitie ghescheen / soo en konnen sy nochtans sonder feyl niet geschien / soo wanneer de broeders daer door gheergeert worden. Ende de tijt is sulk / dat de geloovige sulcx niet en konnen voor de swacke broeders doen / sonder der selver conscientien swaerlick te wonden. Wie soude seggen dat de ghene die sulcx verboden / een nieuwe Wet maeckten / dewijle sy alleenlick de ergernissen wederstaen / die opentlick ghenoegh van den Heere verboden zijn? Men kan ook niet meer van de Apostelen seggen / der welcker voornemen niet anders en was / dan dat sy wilden de Wet van ergernisse te vlien / voorhouden / ende alsoo de oorsaecke der ergherrnisse wech nemen: ghelijck of sy ghesept hadden: Het is des Heeren ghebodt dat ghy niet en sult de swacke broeders verergeren noch hinderen: Het ghene dat den afgoden gheoffert is / noch dat versticket is / noch bloet en kont ghy niet eten sonder de swacke broeders te ergheren. Soo gebieden wy u dan in des Heeren woort / dat gy sulcx niet en eet met ergherrnisse. Dat de Apostelen dit selve aengesien hebben / daer van is Paulus een seer goet getuyge / de welcke sonder twijffel met haer Concilium over een komende / aldus schrijft: Aengaende de spijse die den afgoden gheoffert wort / wy weten dat een afgod niet en is. Maer sommighe etense met sulcke conscientie / ghelijck of sy den afgoden gheoffert ware: ende de wijle haer conscientie swack is / soo wordt sy besmet. Siet toe dat uwe macht niet een ergherrnisse en worde den swacken. Soo wie dit wel aenmerkt / die en sal voortaen niet bedrogen worden door de ghene die haer wreede regeeringhe willen bedecken met de Apostelen / ghelijck of dese door haer verordeningen hadden begonnen de vryheyt der Ghemeynte te benemen. Maer op dat sy bedwonghen worden dese mijn wederlegginghe goet te maecken / soo laetse my nu antwoorden / met wat recht sy bestaen hebben dese verordeninge wech te nemen: te weten / om dat daer gheen perijckel meer en was van die ergernisse ende tweedracht die de Apostelen wilden verhinderen: ende sy wisten datmen de Wet moet achten nae haer eynde. Daerom dewijle dese Wet ghegheven is / om de liefde te onderhouden / so en is daer in gheen dinck geboden / anders dan soo verre het de liefde aengaet. Als sy bekennen dat de overtredinge deser Wet niet anders en is dan een verkortinge der liefde: bekennen sy niet oock daer mede dat sy niet en is een gedichtsel tot de Wet Gods gedaen / maer een oprechten en eenvoudige toevoeginge tot de tijden ende zeden der genen dien sy gegeven wert.

1. Cor. 8. 1.

De 2 antwoort genomen van der leugensprekeren bekentenisse: want sy lieden maken het Apostolische besluyt te niete / nae welckers exempel nochtans sy hare insettinghen willen versterken.

23 Maer onse teghenstrijders houden staende dat wy hare wetten moeten hooren sonder eenighe uytneminghe / al waren sy ons oock hondertmael onbehoorlick ende hinderlick: om dat hier niet geeyscht en wordt / dat wy maer en de dwalinghen goet achten / maer alleenlijck dat wy de harde heerschappye der ghener die over ons ghestelt zijn / moeten dragen / de welcke ons niet en betaemt te weygheren. Maer hier komt ons de Heere ook seer wel te hulpe door de waerheyt sijns woorts / ende verlost ons uyt sulcke dienstbaerheyt / die vryheyt gevende die hy ons door sijn heyligh bloet verkregen heeft: de welcke hy meer dan eenmael in sijn woort verseghelt heeft. Want sy dichten boosselick dat hier alleenlick gheeyscht wort eenighe swaere verdruckinghe in onse lichaem te dragen: maer daer wort geeyscht dat de conscientien van haer vryheyt / dat is / van de weldaet des bloets Christi berooft en dienstbaerlick gequelt worden. Hoewel wy willen oock dit laten varen / ghelijck of het weynig tot der sake diende. Maer hoe veel meynen wy dat daer aen ghelegen is / dat sy den Heere sijn Rijcke ontnemen / d'welck hy so strenghelick hem selven aentreckt? Sijn Rijcke wort hem ontnomen / soo wanneer hy met wetten der menschelicker insettinghe ghedient wort: want hy wil alleen de Wetgever sijns diensts zijn. En op dat niemant dit een kleyn sake en achte /

De 3 antwoort. Sulke tyrannie / steunende op het exempel der Apostelen is tweesins te misprijsen. 1. Om datse niet alleen de lichamen maer oock de conscientien prijnicht. Tenz. datse Godt sijn heerschappye beneemt / waer uyt dan verschrickelijcke oordeelen volgen.

soo laet ons hooren hoe groot het de Heere acht.

Esa.29.13.

Dewijle / seyt hy / dit volck my ghevreest heeft met menschen gheboden ende leeringen : siet/soo sal ick hem met een groot ende verschrickelick wonderlick werck verschricken : want de wijsheyt sal van sijne wijsen vergaen / ende het verstant sal van de oude wijcken. Op een ander

Matt.15.9.

plaetse : Sy dienen my te vergeefs/ leerende leeringen die menschen geboden zijn. Ende voorwaer dat de kinderen Israels hen selven met vele afgoderie besmet hebben / de gantsche oorsake hier van wort deser onreyner vermenginge toegheschreven/ te weten/ dat sy de geboden Gods overtredende / nieuwe gheboden Godsdienst gedicht hebben.

2.Reg.17.24.42.

Daerom wort in de heylighe Historie verhaelt / dat de nieuwe inwoonders die de Babylonische Coninck in Samariam ghebracht hadde om het lant te bewoonen/ zijn van de wilde beesten verscheurt ende verslonden geweest / om dat sy de oordeelen ende wetten des Gods diens lants niet en wisten. Al hadden sy in de ceremonien niet ghesondicht / soo en soude nochtans de ydel pomperie Gode niet behaeght hebben: maer hierentusschen heeft God dese ontheyliginge sijns diensts willen wreken / om dat de menschen gedichtselen inbrachten die vreemde waren van sijn woort. Hier uyt wort daer nae geseyt / dat sy door sulcke straffe verschrickt zijnde/ hebben de ceremonien aengenomen die in de Wet verordent waren : maer dewijle sy den waerachtigen God noch niet suyver en dienden / soo wordt daer tweemael verhaelt / dat sy God vreesden ende niet en vreesden. Maer uyt wy verstaen/ dat een deel der eerbiedinge die wy hem schuldigh zijn / daer in gelegen is / dat wy in sijnen dienst enckelick volgen dat hy ons ghebiet/ende geene onse vonden daer in vermengen.

2.Reg.22.1. ende elders.

Ende hierom worden dickmael de Godsalighe Coninghen ghepresen / om dat sy ghedaen hebben nae alle de gheboden/ ende niet en zijn afgeweken ter rechter noch ter slincker hant. Ick kome voorder : al ist schoon dat in eenigen ghedichten dienst opentlick gheen godloosheyt en schijnt / soo wort hy nochtans strenghelick van den Gheest verdoemt/dewijle daer afwijckinge van Gods gebot is.

2.Reg.16.10.

De altaer die Achas maecte/ des welckes exemplaer uyt Samaria ghebracht was / mochte schijnen de vercieringe des Tempels te vermeeren / dewijle het voornemen was/ Gode alleen daer offerhande te doen / het welcke hy cierlicker soude op desen nieuwen altaer doen dan op dien eersten ende ouden : nochtans sien wy dat de Gheest dese stoutichheyt verdoemt om gheen ander oorsake / dan om dat de vonden der menschen in den dienst Gods onreyne vervalschingen zijn. Ende hoe de wille Gods ons klaerlicker gheopenbaert is/ soo veel te min kan de stoute hooveerdicheyt / om wat nieus te dichten / ontschuldicht worden. Ende daerom wordt de zonde Manasse te rechte met dese gelegentheyt beswaert / dat hy eenen nieuwen altaer gemaeckt heeft in Jerusalem / van welcke stadt God ghesproken hadde: Ick sal mijnen

2.Reg.21.5.

naem daer stellen : want alsoo wordt de autoriteyt Gods ghelijck met voorgenomen rade verworpen.

Men is oock gheen wonder / want de menschelicke vonden mishagen God seer in de sake der religie.

24 Sommighe menschen zijn verwondert / waerom God so strenghelick dreyght verschrickelicke dingen te doen den volcke / van welchen hy met menschen leere ghedient wort : en waerom hy seyt / dat hy te vergheefs ghedient wordt met menschen gheboden. Maer waert dat sy saghen wat het zy in de sake der Religie (dat is der Hemelscher wijsheyt) den mont Gods alleen te hooren / soo souden sy oock mede sien dat het geen kleyn oorsake en is/ waerom de Heere sulcken verkeerden dienst verwerpt / die hem nae den lust des menschelicken vernufts ghedaen wort. Want hoewel de gene die sulcken wetten tot godsdienst ghemaeckt/ onderdanigh zijn / eenen schijn der ootmoedicheyt gheven in haer gehoorsaemheyt : soo en zijnse nochtans niet ootmoedigh voor God/den welcken sy de selve wetten opleggen die sy houden. Dit is de oorsaecke waerom Paulus ons soo neerstighlick ghebiet toe te sien / dat wy niet bedroghen en worden door menschen leeringen / ende door eyghen willighen dienst die buyten Gods woort is van menschen bedacht.

Het 3 is dese. Dat dese wijsheyt voortkomt uyt de hooveerdigheyt en gheveynstheyt.

Col.2.4.

Het is voorwaer alsoo: onse ende aller menschen wijsheyt moet ons dwaes worden/op dat wy Gods alleen laten wijs zijn. Desen wech en volghen die niet / die hen selven door onderhoudinghen die nae menschen goetdincken gedicht zijn / willen Gode aengenaem maken / ende hem een overtredensche ghehoorsaemheyt oock teghen sijnen wille bewijsen / de welcke den menschen ende niet Gode ghedaen wordt. Ghelijck het langhen tijt hier te voren / ende oock tot onsen tijde gheschiet is/ ende noch heden gheschiet in de plaetsen in de welcke de heerschappie des schepsels meer gheacht wort / dan des Scheppers selve : daer de Religie ende Godsdienst (ist datment alsoo noemen sal) met meer ende dwaser superstitien ontreynicht is / dan opt eenich Heydenschap. Want wat soude het menschelick vernuft konnen voortbrengen / anders dan alle dinck dat vleeschelick en dwaes ware/ende dat waerachtichlick bewese van wat autheur het ghekomen zy.

Dwelck met een exempel bevesticht is.

25 Dat oock de beschermers der superstitien voorwenden / * dat Samuel heeft in Ramatha geoffert/ ende dat het Gode behaeght heeft/ hoewel het tegen de Wet geschiede : daer op is licht te antwoorden/ † dat daer niet en was een ander altaer teghen den eenighen altaer opgherichtt : maer dat hy de stadt daer hy woonde/ heeft voor de bequaemste verordent/ om daer de offerhanden te doen / dewijle de arcke des verbonts noch gheen seker plaetse en hadde. Voorwaer dese heylighe Prophete en hadde niet voren yet nieuws op te brenghen in den Godsdienst/ daer God soo strenghelick verboden hadde / yet daer toe ofte daer af te doen. Aengaende het exempel Manoah/ ick segge dat het is sonderlick en buyten orden geweest. Hy heeft Gode geoffert/ hoewel hy een gemeyn man was / en het heeft Gode behaeght: te weten/om dat hy 't gedaen heeft/ niet door lichtveerdige bewegbinghe syns herten/ maer door Hemelsche ingevinghe. Maer hoe seer God de dingen verwoorpt / die de menschen uyt hen selven dichten om Godt te dienen / dat wort door Gedeons exempel wel bewesen / wiens Ephod niet alleenlick hem ende sijnen huysgesinne / maer ooch den gantschen volcke is tot eenen val bedegen. Somma/ allerley menschelicke vont / daer mede de menschen soecken God te dienen/ en is niet anders dan een ontreyninghe der waerachtiger heylicheyt.

Het 4 argument der Papisten genomen van eenige exempelen.

*1.Sam.7.17

† Antwoort op het eerste exempel.

Jud.13.19. antwoort op het tweede exempel.

Jud.8.27.

26 Sy seggen / waerom heeft dan Christus gewilt / * dat de menschen souden de onverdraghelicke packen draghen / die de Schriben ende Pharizeen bonden ? Maer ick vraghe hen hierentegen/ waerom Christus op een ander plaetse gebiet † voor den suurdeesem der Pharizeen te wachten ? by den suurdeesem verstaende / alle haer eygen leeringhe die sy in de suyverheyt des woorts Gods vermengden. Wat willen wy klaerders/ dan dat ons gheboden wordt haer

Het 5 ende laetste argument der Papisten. Dat Christus sodanige lasten wel heeft willen draghen.

* Matt.23.3

† Matt.16.6

gantsche

gantſche leere te ſchouwen ende vlien. Hier uyt moghen wy ſeker weten / dat de Heere oock in die andere plaetſe niet en heeft gewilt dat de conſcientie ſijns volcks ſoude met der Phariʒeen eyghen inſettinghe ende leere ghequelt worden. Ende de woorden ſelve en geven ſulckx niet uyt/ ſoo verre ſy niet gedraeyt en worden. Want als de Heere daer wilde het leven der Phariʒeen bitterlick beſchelden / ſoo heeft hy ſijne toehoorders te voren een voudelicken onderwyſen / hoewel ſy in het leven der Phariʒeen niet en ſaghen dat ſy mochten navolghen / dat ſy nochtans niet en ſouden laten doen / dat van hem gheleert wert / als ſy ſaten in den ſtoel Moſis / dat is / om de Wet te verklaren. So heeft dan Chriſtus alleenlick willen waerſchouwen / dat het volck niet en ſoude de leere verachten om de booſe exempelen der Leeraren. Maer dewijle ſommige door geene reden beweegt en worden / en altijts autoriteyt eyſchen / ſoo ſal ick de woorden Auguſtini hier onder ſtellen/dewelcke gantſchelick dit ſelve beduyden. Over de ſchaepſtal des Heeren (ſeyt hy) zijn ſommighe gheſtelt die ghetrouwe zijn / ende ſommighe die huerlinghen zijn. Die ghetrouwe zijn / die zijn waerachtighe Paſtooren: Hoort nochtans dat oock de huerlinghen noodigh zijn. Want veele in de Gemeynte die aertſche goeden ſoecken/predicken Chriſtum/ende de ſtemme Chriſti wordt door hen ghehoort: ende de ſchapen volgen niet den huerlinck / maer den Herder door den huerlinck. Hoort hoe den Heere ons de huerlingen bewesen heeft: De Schriftgeleerden/ ſeyt hy/ en de Phariʒeen ſitten op den ſtoel Moſis: doet het gene dat ſy u ghebieden / maer en wilt niet doen het ghene dat ſy doen. Wat heeft hy daer anders gheſeyt / dan dat ſy ſouden door de huerlinghen de ſtemme des Heeren hooren? Want in den ſtoel Moſis ſittende / leeren ſy de Wet Gods: ſoo leert dan God door hen. Maer iſt dat zy leeren dat haer eygen is / ſoo en wiltſe niet hooren / noch en wilt het niet doen. Dus verre Auguſtinus.

1 Antwoort/ waer in aengewesen wort des Heeren Chriſti voornemen.

2 Antwoort.

Auguſt. in Ioan. tract. 46.

Het 3 deel des Capitels van de wettelicke ende rechte inſettingen der kercke.

27 Nu dewijle vele ongheſchickte menſchen hoorende/ dat het tegen God is dat de conſcientien der menſchen door menſchelicke leeringhen ghebonden worden/ ende dat God te vergheefs daer door gedient wort / oock mede alle de wetten verworpen/door de welcke orden in de Ghemeynte gehouden wort: ſo iſt nut hier oock haer dwalinghe te wederlegghen. Het is voorwaer hier ſeer ſlibberich ende licht om te vallen: want men ſiet niet terſtont wat onderſcheyt tuſſchen deſe tweederley wetten zy. Maer ick ſal de gantſche ſake met korte woorden aldus verklaren / op dat de ghelijckheyt niemant en bedrieghe. Ten eerſten ſullen wy dit weten / iſt dat wy ſien dat in allerley gheſelſchap der menſchen eenighe regeeringhe ende Policie noodich is/om de ghemeyne vrede te voeden/ ende eendrachtigheyt te behouden: iſt dat in allerley handelinghe der dingen altijdts moet eenighe orden zijn/ om eerbaerheyt ende oock zedicheyt te onderhouden: ſoo is dit voornemelick in de Ghemeynten aen te mercken / de welcke door een goede geſchickte orden aller dingen onderhouden worden / ende ſonder eendrachtichejt gantſchelick niet zijn en konnen. Daerom iſt dat wy de welvaert der Gemeynte ſoecken/ ſoo moeten wy gantſchelick neerſtichlick beſorgen dat Paulus gebiet/te weten / dat alle dinck betamelick ende ordentlick geſchie. Ende dewijle de zeden der menſchen ſeer verſcheyden/ende de gheeſt ſoo menigherley/ ende de vernuften ende oordeelen ſoo oneens zijn: ſoo en is gheen Policie noch regeeringhe vaſt ghenoeg/ten zy dat daer ſekere wetten geſtelt worden: noch daer en kan gheen ceremonie onderhouden worden ſonder eenighe ſeker verordende forme. Daerom en ſtraffen wy niet alleenlick de wetten die hier toe dienen: maer ſeggen oock dat de Gemeynten lam ende gichtigh / en gantſchelick miſmaeckt ende geſcheyden worden / ſoo wanneer ſulcke wetten wech genomen worden. Want men kan niet hebben dat Paulus eyſcht/ te weten / dat alle dinck bequamelick ende ordentlick gheſchie / ten zy dat de orden ende bequaemheyt door ſekere onderhoudingen als door banden gehouden worde. Die moetmen alleenlick in die onderhoudingen uytnemen/ te weten/ datmen niet en gheloove dat zy tot de ſaligheyt noodigh zijn / op dat ſy de conſcientien niet en binden: ende datmen niet en meyne Godt daer mede te dienen / op dat de Godſaligheyt daer in niet geſtelt en worde.

Welcke fondament ſteunt eerſtelick op den algemeynen grontreghel des Apoſtels/ dat alle dingen geſchickelick ende ordentlick geſchieden ſouden.

1.Cor.14.40.

Maer hier in zyn twee ſaken te myden.

28 Soo hebben wy dan een ſeer goet ende getrouwe teecken / waer door de godlooſe inſettinghen (de welcke de waerachtige Religie verduyſteren/ende de conſcientien verladen) onderſcheyden worden van de behoorlicke onderhoudingen der Gemeynte: te weten / iſt dat wy ghedachtich zijn dat de behoorlicke inſettingen der Ghemeynte altijts verordent zijn op dat in de heylige vergaderinge der geloovigen alle dink geſchie betamelick en met behoorlicke weerdicheyt: ofte op dat ſy daer door als door eenighe banden der zebaerheyt en matigheyt / in orden onderhouden worde. Want ſo waermen verſtaet dat een Wet ghegheven is tot eerbaerheyt ende voeghelickheyt / daer is de ſuperſtitie wech ghenomen / in de welcke die vallen die den dienſt Gods ſtellen in menſchelicke inſettingen. Wederom alſmen bekent dat ſy alleenlick het ghemeyn ghebruyck aengaet / ſoo is de valſche meyninghe van bedwanck ende noot wech ghenomen / waer door de conſcientien ſeer verſchrickt worden / doemen meynde dat ſulcke inſettinghen tot de ſaligheyt noodigh waren. Want hier en wort niet gheſocht dan dat de liefde door onderlinghen dienſt onder ons behouden worde. Maer het is noodigh noch klaerlicker te beſchrijven wat onder die betamelickheyt ofte eerlickheyt / ende oock onder de orden die Paulus beveelt / verſtaet wort. Het eynde der betamelickheyt ofte eerlickheyt is / eensdeels op dat wy door ſulcke behulpſelen tot Godſaligheyt verweckt worden / als daer ceremonien toeghedaen worden om de heylighe inſettinghen te eerweerdigher te maken: eensdeels oock op dat matigheyt ende gheſtadigheyt die in alle eerlicke handelinghen behoort te zijne / hier aldermeeſt gheſien worde. In de orden is het voorneemſte/ dat de regeerders den regel ende de Wet der rechter ende behoorlicker regeeringhe weten: ende dat het volck dat gheregeert wort / tot ghehoorſaemheyt Gods/ ende goede zeden gewent worden. Item/ op dat de Ghemeynte wel geſtelt zijnde / vrede ende eendrachtigheyt hebbe.

Als na deſen richtſnoer de Papiſtiſche inſettinghen ondersocht worden/ ſullen ſy voor onbetamelik ende onordentlick bekent worden.

Wat Paulus verſtaet by die woorden/ betamelick ende ordentlick.

29 Soo en ſullen wy dan dat niet betamelick noemen / daer in niet anders dan ydel behaghelickheyt is: ghelijck wy daer van een exempel ſien in die guychelſche vercieringhe ende pompeyrye die de Papiſten ghebruycken in hare Godſdienſt/ daer in men niet anders en ſiet dan eenen ſchijn der onnutter cierlickheyt / en de overdaet ſonder vrucht. Maer dat ſal ons betamelik ende eerlick weſen/dat tot de eerweerdigheyt der heyligher Sacramenten alſoo dient / dat het een bequaem oeffeninghe zy tot Godſaligheyt: ofte immers dat tot ſulcke vercieringhe dient / als der han-

By den Papiſtiſchen Ceremonien en is niet betamelicx.

Een beſchrijvinge van de waerachtige betamelickheyt.

der handelinghe betaemt: ende dat het niet en zy sonder vrucht/ maer de gheloovige vermane/ met wat grooter Godtvreesentheydt ende eerweerdigheydt/ sy behooren die heylighe dingen te handelen. Nu op dat de ceremonien ons in Godsaligheydt oeffenen / soo moeten sy ons recht tot Christum leyden. Desghelijcx en sullen wy niet segghen dat de orden gheleghen zy in de beuselachtighe pomperyen / de welcke niet anders en hebben dan eenen ydelen cierlicken schijn/ maer in sulck een schickinghe ende voeginghe/ de welcke alle verwerringhe/ ongeschicktheydt/ wederspannigheyt/ ende alle beroerte ende tweedraght wegh neme. Van het eerste/ te weten/ van betamelickheydt ende eerlickheydt/ hebben wy exempelen by Paulum / ghelijck / datmen niet en behoort onheylighe drinckeryen by het Nachtmael te houden: Dat de vrouwen niet en behooren int openbare te komen ongedeckt. Ende wy hebben andere vele exempelen in het daghelicksche ghebruyck: gelijck dat wy met ghebogen knyen ende blooten hoofde bidden: Dat wy de Sacramenten des Heeren niet verachtelijck/ maer met eenige weerdigheyt uytdeelen: Dat wy in de begravinghe der dooden eenighe eerbaerheydt ghebruycken ende andere dingen die daer toe dienen. Aengaende het ander / te weeten de orden / daer van moghen exempelen zijn / de ghemeyne uren tot bidden/ predicken/ ende andere heylighe handelinghen verordent: de ruste ende stilheyt in het predicken: verordende plaetsen: de wijsen der gesangen: de verordende dagen tot het Nachtmael: dat Paulus verbiet de vrouwen in de Gemeynte te leeren/ ende ander diergelicke dingen. Ende voornemelick de dinghen die de Discipline ende regeringhe aengaen / ghelijck de kinderleere / de straffe/ verbanninge/ het vasten/ etc. Also mogen wy alle de insettingen der Gemeynte die wy als heyligh ende nut aennemen / in twee deelen stellen / want sommighe gaen de ceremonien ende wijse der handelingen aen/ sommighe dienen tot de regeeringe ende vrede.

In den pomperyen der Papisten en is gheen orden.

Exempelen van waerachtige orden.

1 Cor. 11. 5. ende 21.

Exempelen van Christelijcker betamelickheydt.

1 Cor. 14 34.

30 Maer dewijle het hier te vreesen is dat op d'een zijde de valsche Apostelen sullen hier uyt een decksel soecken om hare tyrannische wetten daer mede te ontschuldighen : ende dat op d'ander zijde sommige sullen veel te vreesachtich zijn/ de welcke door het quaet des voorleden tijdts vermaeckt zijnde/ gheenen wetten noch insettinghen / hoe heyligh sy oock zijn / en sullen plaetse laeten : soo moet ick hier betuyghen dat ick die menschelicke insettinghen eerst voor goet achte/ die door de autoriteyt Gods ghefondeert / ende uyt de Schrifture genomen / ende gantschelijck Goddelick zijn. Laet ons voor een exempel nemen de knielinghe / die ghebruyckt wort in ghemeyne ghebeden. De vraghe is/ of het een menschelicke insettinghe zy / die een yeghelick mach verworpen ofte verachten. Ick segghe dat het alsoo een menschelicke insettinghe is/ dat sy oock Godlick is. Het is een Godlicke insettinge/ soo verre sy een deel is dier eerlickheyt ende betamelickheyt/ de welcke door den Apostel is bevolen te besorgen ende onderhouden: ende het is een menschelicke insettinghe / soo verre sy ons sonderlick ende uytdruckelick verklaert / het ghene dat de Apostel hadde int ghemeyn aengheroert. Wt dit eenighe exempel machmen verstaen / watmen behoort van alle sulcke dinghen te ghevoelen : te weten/ dewijle de Heere de gantsche somma der waerachtigher rechtveerdigheydt / ende alle de deelen sijns Godlicken diensts / ende al wat tot salighheydt noodigh was / heeft in sijn woort ghetrouwelijck vervaet / ende klaerlijck gheopenbaert : soo moet hy als de eenighe Meester in dese dingen alleen gehoort worden. Ende dewijle hy in de uytwendighe regeeringhe ende ceremonien niet en heeft willen een yeghelick dinck bysonder ghebieden wat wy moeten volghen / (om dat hy voorsach dat die moesten nae gheleghentheyt des tijts zijn/ ende niet en achtede dat een wijse te allen tijde bequaem was) soo moetmen hier de ghemeyne regulen aensien die hy ghegheven heeft / om daer nae te voeghen ende matighen al wat in de Ghemeynte noodigh is tot orden ende betamelicke eerlickheydt te gebieden. Ten laetsten/ dewijle hy daerom daer van gheen dinck uytdruckelick gheleert en heeft / om dat sy niet noodigh en zijn tot salighheyt/ en moeten nae eens yegelicks volcx ende tijts zeden nu aldus / nu alsoo ghevoeght worden tot stichtinghe der Ghemeynte : soo machmen alsoo wel het ghene dat gewoonlick is veranderen ende wegh nemen / als wat nieus in stellen/ ghelijck het der Gemeynte nut ende voorderlick is. Ick bekenne wel datmen niet en moet lichtveerdelick noch dickmael / noch om kleyne oorsaken tot vernieuwinghe ofte veranderinge loopen : maer de liefde sal seer wel oordeelen wat hinderlick of stichtelick zy: ende ist dat wy de liefde laten regeeren/ soo sal alle dinck wel gaen.

Ende nu en zijnder anders gheene insettingen/ dan alleen die op Gods autoriteyt gegront ende uyt der heyligher Schrift genomen zijn.

1 Cor. 14. 40.

Ten 2 moeten de insettinghen zijn Goddelick, alhoewel sy van den menschen schijnen ingestelt te zijn.

De liefde is de beste regeerster van de selve / welcke op de stichtinge der kercke siet.

31 Voort het betaemt den Christelicken volcke het ghene dat nae desen reghel is inghestelt/ met vryer conscientie / ende sonder eenighe superstitie / ende met ghewillighe gehoorsaemheydt te onderhouden / niet te versmaden / noch door onachtsaemheydt voorby te gaen : soo verre ist dat het yemant behoort door hooveerdigheydt ende wederspannigheydt opentlijck te breecken. Nu mochte yemant vragen : wat vryheyt kan de conscientie hebben / daer men soo seer tot ghehoorsaemheydt gehouden is ? Ick segghe dat de conscientie niet te min vry en is / ist dat wy overdencken dat het geene onveranderlijcke ende eeuwighe geboden en zijn/ daer aen men altijts vast ghebonden zy : maer dat het uytwendighe oeffeninghen der menschelijcker swackheydt zijn : de welcke ons niet allen noodigh en zijn / hoewel wyse alle gebruycken : om dat wy schuldigh zijn de liefde onderlinghe onder ons te onderhouden. Het welcke men in de boven-verhaelde exempelen mach aenmercken. Wat sullen wy segghen : is daer soo veel in der vrouwen falie gheleghen/ dat sy niet en mach bloots hoofts uyt gaen ? Is haer soo strenghelick ghebodcn te swijghen / dat sy niet en mach sonder groote zonde spreken? Is in de knielinghe / ofte eenigh dinck in de begravinghe soo groote verborgentheydt / datmen niet en mach sonder groote zonde laten? Neen. Want of een vrouwe haer moeste soo seer haesten om haeren naesten te helpen ende by te staen / dat sy haer hooft niet en konde decken / soo en sondight sy daer in niet met onghedeckten hoofde daer toe loopende. Ende daer mochte sulcke een ure zijn/ soo dat het beter ware dat sy sprake dan dat sy swveghe. Item/ wie door eenigh gebreck niet en konde knielen / dien en ist niet verboden staende te bidden. Ten laetsten/ het is beter den dooden in tijts ter aerde te brenghen / dan nae een lijnen kleet / ofte nae de ghene die souden mede ter begravinghe gaen/ soo langhe te vertoeven/ dat de doode onbegraven beginne te rotten. Nochtans worden wy niet te min door de wijsen ende wetten des landts / ende door den reghel der zebaerheydt ende matigheydt onderwesen / wat wy in sulcke dinghen doen ofte laten sullen : waer in of schoon yet door onwetentheydt ofte vergheetentheydt ghefeylt wort/ soo en is het niet ghesondight:

Daerom komt het den Christenen toe/ soodanighe insettinghen niet te verachten, noch te versuymen/ maer ghetrouwelijck te onderhouden/ ende dat met een vrye conscientie.

Dit besluyt wort met exempelen/ welcke dickwils mogen voorvallen/ verklaert.

Sommige regels waer te nemen.

dicht: maer ist dat het door versmadinge ofte verachtinge geschiet / soo is die wederspannigheyt te misprijsen. Desgelijcx en is daer niet aen gelegen/ wat dagen/uren/plaetsen/ ende wat Psalmen men op eenen dach gebruyckt. Maer daer moeten sekere dagen ende gesette uren zijn/ ende een bequaeme plaetse om alle het volck te vaten/ is het datmen eenighe achte heeft om vrede te houden. Want de onsekerheyt deser dinghen/ soude groote oorsake geven tot twist ende gekijf/ waer het sake dat een yegelick mochte na synen lust de dingen veranderen/ welcke tot de gemeyne orden dienen: want waert dat dese saken vry gestelt worden nae eens yegelicx goetduncken/ soo en soude nemmermeer een dinck konnen allen behaghen. Ist dat yemant wil hier teghen strijden/ende wijser zijn dan het betaemt/ die sie selve toe waer mede hy sijn eyghensinnigheydt mach voor God verantwoorden. Noochtans moet ons dat genoech zijn/dat Paulus seyt: dat wy de wijse niet en hebben om tegen te strijden/ noch de Gemeynten Gods.

32 Soo moetmen dan seer neerstichlick toe sien/dat daer geen dwalinghe in en come / die dit suyver gebruyck vervalsche ofte verduystere. Het welcke sal geschien / ist dat alle de onderhoudinghen openbaerlick nut ende voorderlijck zijn/ ist datmen seer weynige insettinghen toe laet: ende voornemelick / ist dat de Pastoor zijn getrouwe leere daer by ghebruyckt / ende daer door boose meyninghen uyt sluyte. Dese kennisse ende wetenschap maeckt dat een yeghelick in dese dinghen syn vryheyt heeft / ende dat nochtans een yeghelick van selfs synder vryheyt een noodt op leyt / soo verre die betamelickheyt daer van wy gesproken hebben/ofte de liefde dat eyscht. Boven desen dat wy selve dese dinghen sonder eenighe superstitie onderhouden / ende de selve niet te strengelick van andere en eyschen / op dat wy den dienst Gods niet te beter en achten om de menichte der ceremonien: op dat d'een Gemeynte niet d'ander en verachte / om de verschepdenheyt der discipline. Ten laetsten / dat wy ons selven hier geen seker wet stellende / het gantsche gebruyck ende eynde daer van tot stichtinge der Gemeynte schicken / soo dat wy wanneer het de stichtinghe der Ghemeynte eyscht/ sonder eenige erghernisse lijden / niet alleenlick dat yet verandert worde / maer oock dat alle de onderhoudinghen die wy te vooren ghebruyckt hebben/ wech ghenomen worden. Want dat de ghelegentheyt des tijts somtijts eyscht/ dat sommige wijsen die anders niet boos noch onbetamelick en waren / nae de bequaemheyt der saecke wech genomen worden: dat leert ons de bevindinghe in dese teghenwoordighe eeuwe. Want dewijle de blintheydt ende onwetentheyt des voorleden tijts soo groot gheweest is / soo hebben de Ghemeynten met soo seer verdorven meyninge / ende met soo seer groote neerstigheyt / voor desen tijdt aen de ceremonien der Ghemeynte gehanghen/ dat sy nu nauwe konnen genoech van die ongheschickte superstitien ghesuyvert worden / sonder veele ceremonien wech te nemen/die moghelick voortijden niet sonder oorsaecke ingestelt en waren / ende gheen sonderlicke Godloosheyt en hebben.

Ofte eenighe superstitie/ dewelcke de godsalige ofte liefde vertse.

Ofte eenighe nootwendigheyt / die daer de vryheyt de sterc... soude willen wech nemen.

Het xj. Capittel.

Van de jurisdictie der Gemeynte, ende het misbruyck daer van, dat in het Pausdom gesien wordt.

Nu volcht het derde deel der macht der Gemeynte/te weten/ de jurisdictie / de welcke wel het voornaemste stuck is in een welgestelde Gemeynte. Ende de gantsche jurisdictie der Gemeynte dient tot de discipline/ van de welcke wy terstont sullen handelen. Want gelijck geen Stadt / noch gheen Dorp en kan staen sonder Overigheyt ende regeeringhe: alsoo (gelijck ick boven ghelcert hebbe / ende nu moet wederom verhalen) is oock der Ghemeynte haer geestelicke regeeringe noodigh: de welcke nochtans gantschelick van de Burgerlicke regeeringe verscheyden is/ ende die niet alleenlick niet en verhindert noch vermindert/ maer veel meer seer helpt ende voordert. Soo en sal dan dese macht der Jurisdictie niet anders wesen in somma / dan een bequaem orden die tot de onderhoudinghe der Geestelicker regeeringhe ghestelt is. Tot dit eynde hebben van den beginne aen in de Gemeynte sekere Regeerders gestelt geweest/die achte souden hebben op de zeden/ ende de feylen straffen/ ende het Ampt der macht der sleutelen bedienen. Van dese orden spreeckt Paulus in den Send-brief tot de Corinthen/*ende noemtse Regeeringe. Item/ tot de Romeynen als hy seyt: † So wie regeert/ die regeere met sorghvuldigheyt. Want hy en spreeckt daer niet tot de Overigheyt (want daer en was doe gheen Christen Overigheyt) maer tot de ghene die by de Pastoozen ghevoegt waren tot de gheestelicke regeeringe der Gemeynte. Ende oock tot Timotheum spreeckt hy van tweederley Ouderlinghen/ want hy meldet sommighe die arbeyden in het woort/ ende sommige die het Predik-ampt niet en bedienen/ende nochtans wel regeeren. Met dese laetste verstaet hy sonder twijfel de gheene die tot de regeeringe der zeden/ende over het gantsche ghebruyck der sleutelen gestelt waren. Want dese macht daer van hy spreeckt, is gheheel in de sleutelen ghelegen/ dewelcke Christus der Ghemeynte ghegheven heeft / in het xviij. Capittel Matthei: daer hy strenghelick ghebiet die van der Ghemeynten wege te vermanen/ die harer Broederen sonderlicke vermaninghe veracht hebben: ende is't dat sy in haer hartneckigheyt voortgaen / soo leert hy dat men die moet van de Ghemeynte afsnijden. Nu dese vermaninghen ende berispinghen/ en konnen niet gheschi'en sonder kennisse van de sake te nemen: ende het is noodigh eenige orden ende oordeel te gebruycken. Daerom is't dat wy de belofte der sleutelen niet en willen te niete maken / den ban ende de vermaninghen der Ghemeynte/ ende andere diergheliicke dinghen wech nemen: soo moeten wy der Ghemeynte eenighe jurisdictie toelaten. De Lesers moeten aenmercken dat in die plaetse niet ghehandelt en wordt van de ghemeyn authoriteyt der leere/ghelijck in het xvj. Capittel Matthei/ende in het xx. Joannis / maer dat Christus daer het recht ende oordeel dat in de Jodische Synagoge was / heeft voortaen in sijn Gemeynte ghebracht. Tot dien dach toe hadden de Joden haer regeringe gehat/ dewelcke Christus soo verre de suyver insettinghe onderhouden wordt/ in sijn Ghemeynte bevestight/ ende dat seer strenghelick. Want het was alsoo noodigh / dewijle de roeckeloose ende hooveerdighe menschen anders souden het oordeel der onsiener ende verachtelicker Gemeynte versmaden. Ende op dat de Lesers niet verwerret en worden om dat Christus de dinghen die wat verscheyden zijn / met deselve woorden beduyt/so is 't nut desen knoop te ontbinden. So zijn daer dan twee plaetsen/ die spreke van binden ende ontbinden. d'Een is in het xvj. capittel Matthei / daer Christus Petro belooft hebbende dat hy hem sal de sleutelen des Rijcx der Hemelen

Ghemeyndigt zijnde den handel van de macht der kercken noopende de leere/ ende 't maken van wetten/ resteert den handel van deselve macht / aengaende de Jurisdictie/ ofte ghebiet/ welcke handelinge ten eynde wordt ghebrocht in dit ende het navolgende capittel. Ende de nootsakelickheyt/ den oorspronc ende beschrijvinghe deser Jurisdictie wordt met weynighe woorden getoont / ende bewesen met des Apostels woorden.

*1.Cor.12.28. †Rom.12.8. 1.Tim.5.17.

Dit ghebiet hangt aen de sleutelen die der kercke gegeven zijn.

Matth.18.15.16.17.

De aenmerckinghe der sleutelen is tweederley. Matt.16.19 Joan.20.23.

Daer van de uytlegginge/ zijnde uyt twee plaetsen der Evangelisten voortgebracht/ by ghevoeght wert.

melen geven/ terstont daer na seyt: Dat al wat
hy op de Aerde sal binden ofte ontbinden / sal in
den Hemel vast wesen. Met welcke woorden hy
niet anders en beduyt/ dan dat hy by Joannem
Joan. 20.23. seyt met andere woorden als hyse sendt om te
prediken: Wien ghy (seyt hy) de sonden vergeeft /
dien sullen sy vergeven worden : ende wien ghy
de zonden behout / dien sullen sy behouden wor-
den in den Hemel. Ick sal een uytlegginge voort-
brenghen die niet scherpsinnich / noch ghedron-
ghen/ noch verdraeyt/ maer oprecht/ bequaem/
Mat.16.19. ende licht te verstaen is. Dit gebodt van de zon-
den te vergheven ende te behouden/ ende die be-
lofte die Petro geschiet is van binden ende ont-
binden / en moet nergens van verstaen worden
dan van den dienst des woorts / het welcke de
Heere den Apostelen bevolen hebbende / heeftse
oock mede het ampt van binden ende ontbinden
gegevē. Want wat is de somma des Euangelij/
anders dan dat wij alle dienstknechten der zonde
ende des doodts zijnde ontbonden ende verlost
worden door de verlossinge de welke is in Christo
Jesu? ende dat de gene die Christum den Ver-
losser ende Salichmaker niet aen en nemen noch
bekennen / zijn tot de eeuwighe ghevanckenisse
ende doot begeven? Doe de Heere dese bootschap
sijnen Apostelen gaf over alle natien te dragen/
om te bewijsen dat het sijn bootschap was/ ende
van hem quam / so heeft hyse met dese seer clare
ghetuygheniße verciert / ende dat tot een uyt-
nemende schoone bevestinghe sijnder Apostelen/
ende oock aller der ghener tot de welcke sy die
bootschap souden dragen. Het was den Aposte-
len noodich een vaste ende grondelicke versekert-
heyt haerder predikinge te hebben / de welcke sy
niet alleenlick en moesten met oneyndelicken
arbeyt/ sorge/ swaricheyt en periculen bedienen/
maer oock ten eynde met haer bloet verseghelen.
Om dat sy / segghe ick / souden weten dat haer
predikinghe niet te vergeefs noch ydel / maer
vol macht ende cracht ware: soo was het hen
noodich te weten/dat sy in soo groote benautheyt
ende swaricheyt / ende in soo groote periculen
souden ontwijffelick weten / dat sy Gods sake
handelden: om dat sy souden weten dat God
met hen was / ofschoon de gantsche wereldt hen
teghen stont: om dat sy Christum den Autheur
sijnder leere niet teghenwoordich op der aerde
siende / souden verstaen dat hy in den Hemel is
om de waerheyt der leere die hy hen bevolen
hadde/te bevestigē. Wederom betaemde het den
toehoorderen seer sekerlick betuycht te zijne dat
de leere des Euangelij niet en was der Aposte-
len woort/ maer Gods woort selve: dat sy niet
en was een stemme uyt der Aerde geresen/ maer
uyt den Hemel ghedaelt. Want dese dinghen/te
weten/ vergheving he der zonden/ de belofte des
eeuwighen levens / ende de bootschap der salig-
heyt / en moghen in des menschen macht niet
zijn. So heeft dan Christus in het Euangelium
betuyght/ dat in de predikinghe des Euangelij
gheen dingh en is/uytghenomen den dienst: dat
hy die is die door haren mont soude alle dingh
spreken ende beloven. Ende dat daerom de ver-
ghevinghe der zonden / de welcke sy verkondigh-
den/is de waerachtige belofte Godts: ende dat
de verdoeminghe / de welcke sy verkondighden/
is een seker oordeel Godts. Ende dese betuygin-
ghe is tot alle eeuwen ghegheven/ ende blijft se-
ker ende vast om ons alle te verseheren ende ge-
rust te maken/dat het woort des Euangelij/van
wat mensche het oock vercondicht wordt / is de
enckel sententie Godts/ by den oppersten Richt-
stoel vercondicht / in den boeck des levens ghe-

Dat eerste deel der sleutelen/ d'welck siet op den dienst des woorts en is niet te trecken op den handel van dat Kerckelicke gebiet ende recht.

schreven/ende in den Hemel vast ende seker. Hier
hooren wy dat de macht der sleutelen / is in die
plaetsen enckelick de predikinge des Euangelij:
ende dat het niet soo seer een macht / maer meer
een dienst is alsmen de menschen aensiet. Want
Christus en heeft dese macht niet eygentlick de
menschen ghegeven/ maer sijnen woorde/ waer
van hy de menschen heeft dienaers ghemaekt.

Want selve is de predicatie ende den dienst / ende niet het ghebiet ende macht.

2 De ander plaetse van binden ende onbin-
den/is in het 18. Capittel Matthei / daer Chri-
stus aldus spreect: *Ist dat een broeder de Ghe-
meynte niet en hoort / die zy u als een Heyden
ende Tollenaer. Ick segge u voorwaer/ al wat
ghy bint op der aerde/ dat sal ghebonden wesen
in den Hemel: ende al wat ghy ontbint / dat sal
ontbonden wesen. Dese plaetse en is niet gant-
schelick der eerster plaetse ghelijck / maer is een
weynich anders te verstaen. Nochtans en ma-
ke ickse niet so seer verscheyden / maer sy hebben
veel ghelijckenisse met malcanderen. Want ten
eersten zijn sy hier in ghelijck / dat sy beyde zijn
een gemeyn sententie ende een macht om te bin-
den ende ontbinden (te weten/door Gods woort)
het selve gebodt/ ende de selve belofte. Maer hier
in zijn sy verscheyden / dat de eerste plaetse son-
derlinghe is van de vercondinghe ende predikin-
ge/de welcke de dienaers des woorts bedienen/
ende dat de ander de Discipline ende den Ban
aengaet/die der Gemeynte bevolen is. De Ge-
meynte bint den ghenen / welcken sy verbant:
niet om dat sy den sulcken tot het eeuwige ver-
derf / ende tot de eeuwighe vertwijfelinghe
verwerpt/ maer om dat sy sijn leven ende ze-
den verdoemt : ende hem nu van sijn verdoe-
menisse vermaent / ten zy dat hy hem bekeert.
De Ghemeynte ontbint den ghenen welcken
sy tot hare ghemeynschap ontfangt : om dat
sy hem als deelachtich maeckt der ghemeyn-
schap die sy heeft in Christo Jesu. Daerom/ op
dat niemant hartneckighlick het oordeel der
Ghemeynte en versmade / ofte kleyn achte / dat
hy door de ghemeyne stemme der Gheloovighen
verdoemt is: soo betuyght de Heere dat sulck een
oordeel der Gheloovighen niet anders en is dan
een verkondinghe sijnder sententie / ende dat het
vast ghehouden wordt in de Hemelen/ dat sy op
der Aerden doen. Want sy hebben het woort
Gods/daer mede sy de boose verdoemen: sy heb-
ben Gods woort waer door sy de gene die hen be-
keren/in genade ontfangen. Ende sy en connen
niet dwalen/noch van Gods oordeel afwijcken:
want sy en oordeelen niet anders dan uyt Godts
Wet/de welcke gheen onseker noch aertsche mey-
ninghe/ maer de heylighe wille Godts/ ende het
Hemelsche woort is. Wt dese twee plaetsen/de
welcke ick meyne met korte woorden stercke-
lick ende waerachtelick verklaert te hebben/ wil-
len de rasende Papisten sonder eenigh onder-
scheyt / na dat sy door hare dwalinghen ghedre-
ven worden/somtijts haer Oor-biechte/ somtijts
haren Ban/ somtijts hare Jurisdictie/ somtijts
het recht om Wetten te maecken / ende somtijts
hare pardoenen oprechten. Ende de eerste plaetse
gebruycken sy oock/ om de hoogheyt des Room-
schen stoels te bevestighen. Op dese wijse weten
sy hare sleutelen te voeghen tot wat sloten ende
deuren sy willen / soo dat het mach schijnen dat
sy haer leven langh in de Smee-constie zijn ghe-
oeffent gheweest.
3 † Want dat sommighe meynen dat die din-
ghen zijn tijtlick ende verganckelick gheweest/
dienende tot dien tijdt doe de Overigheyt noch
vreemde van de Christelicke Religie was: die
seylen daer in / dat sy niet en aenmercken wat
grooter

Dat tweede deel, d'welck behoort tot de discipline des Bans is 't ghene dat van in dit Capittel ghehandelt wort. * Matth. 18.

Op wat fondamenten sy staet ghegront.

Hoe sy moet wesen.

Het misbruyk van de tweederley nuttigheyt der sleutelen in het Pausdom.

† Dese discipline des Bans is gedurig/ waer uyt dat volght / dat die dwalen / die daer meynen datse gheen plaetse en heeft, daer Christelicke Overheden zijn.

grooter onderschept daer zy tusschen de macht der Ghemeynte / ende de burgherlijcke macht. Want de Ghemeynte en heeft de macht des sweerts niet om te straffen / noch heerschappie om te bedwinghen / noch ghevanckenisse / noch andere straffe / die de Overicheyt pleeght te ghebruycken. Boven desen en soeckt zy niet dat de geene die gesondicht heeft / tegen sijnen wille ghestraft worde : Maer dat hy door ghewillige castijdinghe sijn leetschap ende beteringhe bewijse. Soo is dan hier een groot onderscheydt : want de Ghemeynte en treckt haer gheen dinck aen dat eyghentlijck der Overicheyt toe komt: noch de Overicheyt en mach niet doen het ghene dat van de Gemeynte geschiet.

Het onderscheyt tusschen de burgerlijcke en kerckelijcke macht met een exempel verklaert / welcke te kennen geeft de nootwendicheit van dat kerckelijcke recht.

Dit sal door een exempel klaerder worden. Ist dat yemant heeft dronckelijck gedroncken / soo sal hy in een wel-gheschickte stadt met ghevanckenisse ghestraft worden : ist dat yemant ghehoereert heeft / die sal ghelijcke / of een meerder straffe hebben. Alsoo sal den Wetten der Overicheyt / ende den uytwendighen oordeele ghenoech ghedaen worden ! Maer het mach geschien dat de sulcke gheen berou noch beteringhe en bewijst / maer veel meer teghen murmelt ende grimt: Sal de Ghemeynte daer stille wesen ? Sulcke en connen niet toegelaté worden tot het Nachtmael / sonder Christo ende sijnder heyliger insettinge onrecht te doen. Ende het is reden dat de ghene die de Ghemeynte met een quaet exempel verergert heeft / die selve ergernisse met een openbaer bewijs sijnder beteringe wech neme.

Tegenspreking.

Do reden die voort gebracht wort van de geene die anders gevoelen / is veel te swack. Christus / seggen zy / heeft desen last der Ghemeynte bevolen / doe daer noch geen Overicheyt en was / die het soude bedient hebben.

1. Antwoort.

Maer het geschiet dickmael dat de Overicheyt te tragghe is: jae mogelijck sulckes dat sy selve zy te berispen : het welcke door den Keyser Theodosie geschiet is.

2. Antwoort.

Boven desen vochtmen dit selve seggen byna van den gantschen dienst des woorts. So moeten dan nae deser menschen meyninge / de Pastooren niet langher de openbare sonden berispen / noch zy en moeten niet langher schelden / straffen / ende dreygen. Want daer zijn Christelijcke Overicheden die dese dinghen moeten met den sweerde beteren.

3. Antwoort.

Ja maer gelijck de Overicheyt behoort de Gemeynte te suyveren door uytwendige straffe ende dwanck: also moet ooc de Dienaer des woorts der Overicheydt te hulpe komen / op dat daer niet soo veel ghesondicht en worde. Alsoo moeten dese twee diensten vereenicht zijn / soo dat zy malcanderen helpen ende niet en verhinderen.

Bevestiginge van dat te voren geseyt is : te weten / dat de Discipline des Bans geduerig is.

4 Ende voorwaer ist dat yemant de woorden Christi naerder aenmerckt / die sal lichtelick sien dat daer een eeuwighe ende niet een verganckelijcke stant ende orden der Ghemeynte beschreven wordt. Want het en betaemt oock niet dat wy de gene die onser vermaninge niet en willen ghehoorsaem zijn / der Overicheyt over geven : het welcke nochtans moeste gheschien / ware de Overicheydt in de plaetse der Gemeynte ghekomen. Ende wat salmen seggen van dese belofte: Voorwaer / voorwaer ick segge u / al wat ghy bindt op der aerde : Salmen seggen dat dese belofte tot een ofte tot weynige jaren streckt? Boven dese / Christus en heeft hier niet nieus ingestelt / maer heeft de ghewoonte gevolcht die in de Gemeynte sijns volcks altijds onderhouden geweest is : waer mede hy te kennen ghegeven heeft / dat de Gemeynte niet en kan sonder de geestelijcke jurisdictie zijn / de welcke zy van den beginne aen gehadt heeft. Ende dit is door gemeyn eendrachticheyt aller tijden bevestight geweest: want dese geestelijcke jurisdictie en is niet terstont wech genomen / als de Keysers ende Overicheden hebben begonnen tot Christum te komen : maer is alleenlijck also geschickt dat sy de burgerlijcke regeringe niet en verkort / ofte daer mede vermenght en worde. Ende dat te rechte: want ist dat de Overicheyt Godsaligh is / so en sal hy niet willen de gemeyn gehoorsaemheyt aller kinderen Gods weygeren / welcker gehoorsaemheyt dit het minste deel niet en is / datmen hem selven der Ghemeynte onderworpt / die uyt Godts woordt oordeelt : Soo verre ist dat een Christelijcke Overicheyt soude moeté dit oordeel wech nemen. Want wat mach daer eerlijcker wesen (seydt Ambrosius) dan datmen segge dat de Keyser zy een soone der Gemeynte ? Want een goet Keyser is binnen de Gemeynte / ende niet boven de Gemeynte. Daerom de gene die de Gemeyte berooven van dese macht / om de Overicheyt te vercieren / die vervalschen de sententie Christi / niet alleenlijck met een valsche uytlegginge / maer verdoemen oock swaerlijck alle de heylighe Bisschoppen / die van den Apostelen tijden aen soo veele geweest zijn / dat sy de eere en het ampt der Overicheyt door eenen valschen schijn hen selven aengetrocken hebben.

Ende datse onder den Keyseren en Christelijcke Overheden ingestelt is.

Epist. 23. ad Valentia.

5 Maer wederom is het nut te aenmercken welck voortijden zy het waerachtige gebruyck der jurisdictie der Ghemeynte gheweest / ende wat grooter misbruyck daer in ghecomen zy : op dat wy weten wat nu zy te verworpen / ende wat uyt dat oude ghebruyck zy wederom op te richten / ist dat wy willen des Antichrists rijcke af breken / ende het waerachtighe rijcke Christi wederom oprichten. Ten eerste is dit het eynde / te weten / op datmen de ergernissen verhindere : ende of daer eenige ergernisse gekomen ware / datmen die wech neme.

Wat het oogemerck ende ghebruyck is gheweest van dit kerckelicke recht inde oude Kercke.

In het gebruyck moetmen twee dingen aenmercken : te weten / dat dese geestelijcke macht gantschelijc verscheyden worde vant recht des sweerts: ende dat zy moet niet na eens menschen goetduncken / maer door behoorlijcke eendrachticheydt bedient worden. Beyde dese dinghen hebben in de suyver Ghemeynte onderhouden geweest. Want de heylighe Bisschoppen en hebben haer macht niet gebruyckt door boeten ofte gevanckenissen / ofte door andere burgherlijcke straffen : maer zy hebben / ghelijck het betaemde / het eenige woort Gods gebruyckt. Want de alderstrengste straffe der Gemeynte / is de Ban oft afsnijdinghe / de welcke niet dan inden noot gebruyckt en wort. Ende dese en eyscht kracht noch ghewelt / maer is te vreden met de macht des woordts Godts.

1. Dese geestelijcke macht is gantschelick gescheyden geweest van het recht des sweerts.
1. Cor. 6. 4.

Somma / de jurisdictie der ouder Ghemeynte en was niet anders dan een werckelicke (op dat ick alsoo spreke) verklaringhe van het gene dat Paulus leert van de geestelijcke macht der Pastooren. Ons is (zeyt hy) macht ghegeven om sterckten te neder te worpen / om alle hoocheydt te verneederen die haer verheft tegen de kennisse Godts / om alle ghedachten ende verstandt daer mede te onderworpen / ende ghevangen te leyden tot ghehoorsaemheyt Christi / hebbende bereyde straffe teghen alle ongehoorsaemheydt. Ghelijck dit ghesciet door de predikinghe der leere Christi: also ooc op dat de leere niet veracht noch bespot en worde / moeté de gene die hen selvé voor huysgenooté des geloofs uyt gevé / oordeelen na dat selve dat daer geleert wort. Dit en cã niet geschien / té sy dz by dé dienst des woorts

2. Cor. 10. 4.

 ooc

oac zy het recht en de autoriteyt/ die te roepen die heymelic zijn te vermané ofte scherpelic te straffen: Item de autoriteyt om die af te houden van de gemeynschap des Nachtmaels / die niet en connen aengenomen worden/ sonder soo groote verborgentheyt te ontheyligen. Daerom als hy op een plaetse seyt / dat het ons niet en betaemt de ghene die buyten zijn te oordeelen/ soo onderworpt hy de kinderen der Gemeynte onder het oordeel ende straffe der Ghemeynte/
1.Cor.5.12. waer door hare feylen moghen ghebetert worden/ ende hy geeft te kennen/ dat daer doe sulck oordeel ende recht gebruyckt wert / waer van geen geloovich mensche vry en was.

2 Syn en wert den niet bedient naer eenes menschen goetduncken/ maer door een wettelijcke versamelinge.

6 Sulcdanige macht als wy verhaelt hebben/ en was niet by eenen mensche alleen / om nae zijn goetduncken te doen wat hem luste : maer was by het geselschap der Ouderlingen / die in de Gemeynte waren/ soo veel als de Raet in een stadt. † Als Cyprianus meldet wie die waren/ die te sijnen tijde die macht bedienden/ so pleecht hy de gantsche Clergie by den Bisschop te stellen. Maer hy bewijst oock ergens / datse de Clergie alsso bediende/ dat daer-en-tusschen het ghemeyn volck van de kennisse der saecken niet en wert uytghesloten. Want aldus schrijft hy: Van den beginne aen mijns Bisschopdoms/ hebbe ick voor-ghenomen sonder den raet der Clergie/ ende sonder de bewillinge des volcks gheen dinck te doen. Maer dit was de gemeyn ende gewoonlijcke wijse/ te weten/ dat de jurisdictie der Gemeynte door den raet ende het ghefelschap der Ouderlingen bedient wert : ende de Ouderlingen/ gelijck geseyt is/ waren tweerley. Want sommige waren verordent om te leeren/ ende de andere hadden alleenlijck achte op de zeden. Maer dese ordinantie is allenxkens van haren oorspronck afgeweken: soo dat ten tijde Ambrosij de Clercken alleen de kennisse namen van de sake der Gemeynte. Het welcke hy selve beklaeght met dese woordé:† De oude Synagoge / ende daer na de Gemeynte heeft haer Ouderlingen gehadt / sonder der welcker raet geen dinck gedaen en wert: het welcke ick niet en weet/ door wat onachtsaemheyt het vergaen is/ ten zy mogelijck door luyheyt der Leeraren/ ofte meer door haer hoovaerdicheyt: dewijle zy willen alleen wat gesien worden. Hier sien wy hoe swaer het dien heyligen manne is / dat van die wel ghefchickte ende goede regeeringhe wat vergaen is: hoewel daer noch een orden bleef/ die ymmers verdraghelijck was. Wat soude hy dan zeggen / waert dat hy dese mismaecktheydt saghe / inde welcke bynae niet een teecken dier ouder regeeringe ghesien en wordt? hoe soude hy dit beweenen? Ten eersten heeft de Bisschop tegen alle recht/ hem alleen aengetrocken dat der Ghemeynte ghegeven was. Want het is even ghelijck of een Drost/ Baeliu/ ofte Meyer/ den Raet verworpe / ende alleen regneerde. Maer ghelijck de Bisschop is nae de eere ende orden hoogher dan de andere: alsoo is in het gantsche ghefelschap der Ouderlinghen meer autoriteyts dan in eenen mensche. Daerom is het veel te boos een stuck geweest / dat een mensche heeft die ghemeyn macht hem alleen aenghetrocken/ ende der wreeder tyrannischer begeerte een deure open gedaen/ ende der Ghemeynte ontnomen dat haer toe quam / ende het geselschap der Ouderlingen/ het welcke de gheest Christi tot eenen raet der Ghemeynte verordent hadde/ wech genomen ende verworpen heeft.

† Epist. 14. lib. 3. & ejusdem lib. Epist. 19. & alibi.

Epist. 10. lib. 3.

1.Tim.5.17

Ende is allenxkens uyt den wech genomen. Want ten eersten hebbé de Klercké alleé dese kercklicke rechten verhandelt.

† In 5. cap. ad Timo.

Daer nae/ heeft den Bisschop tot hem alleen ghetrocken/ dat der gantsche Ghemeynte gegeven was.

7 Maer ghelijck altijts het een quaet uyt het ander komt/ alsoo hebben de Bisschoppen dese sake van hen gestooté/ gelijc of sy hen niet weerdich en ware / ende hebbense anderen opgeleyt. Hier uyt zijn de Officialen gemaeckt/ dewelcke souden dese sake bedienen: ick en segge noch niet hoedanich een aert van volck het zy / maer ick segge alleenlijck dit / dat tusschen hen ende de wereltsche Richters gheen onderscheydt en is. Ende nochtans noemen zy't noch een geestelijcke jurisdictie/ hoewel daer van aertsche dingen alleenlijck gehandelt wort. Of daer schoon niet anders quaets in en ware/ hoe en schamé zy hen niet een Richthuys vol gekyfs/ te noemen een oordeel der Gemeynte? Maer men gebruyckt daer (seggen sy) vermaninghen ende den Ban/ Ja men spot alsoo met Godt : want ist dat een arm mensche eenigen geestelijcken persoon wat gelts schuldich is / zoo wordt hy gedachvaert: ende ist dat hy verschijnt so wort hy gewesen te betalen: Ende ist dat hy dan niet en betaelt/ soo wordt hy vermaent: ende nae de tweede vermaninghe komtmen tot den Ban. Ist dat hy niet en verschijnt / zoo wordt hy vermaent tot het oordeel te komen: Ist dat hy ten ghesetten dage niet en verschijnt/ soo wort hy de tweede reyse vermaent ende terstont verbannen. Ick bidde u / wat is hier in dat met de insettinghe Christi/ ofte met de oude gewoonte/ ofte met de wijse der Ghemeynte overeen komt? Sy seggen: Men straft daer oock de sonden. Jae hoererien/ oncuysheden/ dronckenschap/ ende diergelijcke boosheyten lijden zy niet alleenlijck/ maer voedense ende versterckense oock met heymelijcke bewillinge / ende dat niet alleenlijck onder het volck / maer oock in de Klercken ende Priesteren selve. Sy dachvaerden wel sommige uyt velen/ op dat zy niet en schijnen veel te seer door de vingeren te sien / ofte op dat zy daer geldt uyt snuyten. Ick verswijge de rooverie/ dieverie/ ende kerckroovinge / die daer uyt versamelt worden. Ic verswijge hoedanige menschen gemeynlijck tot dit ampt vercoren worden. Het is ghenoegh datmen lichtelijck kan bewijsen dat geen dinck feerder teghen de insettinghe Christi en is/ dan haer jurisdictie / hoewel zy roemen dat zy geestelijck is: dewelcke nochtans niet meer gelyckenisse en heeft met de oude gewoonte / dan het licht met de duysternisse.

Ten laetsten hebben de Bisschoppé tgeene datse alleen by haer selven bedienden/ anderen die zy Officialen noemen opgeleyt/ ende dat geestelycke recht verandert in twee wereltlycke Rechten.

Exempelen/ die dese godtloose bisschoppen doorstecken.

8 Hoewel wy niet alle dingen geseydt en hebben/ die mochten hier by gebracht worden/ ende oock de selve dingen die wy geseyt hebben/ met korte woorden overloopen zijn: so betrouwe ick nochtans dat ick onse teghen-strijders alsoo overwonnen hebbe / dat niemant heeft te twijfelen / dat de gheestelijcke macht / daer op de Paus met alle zijn rijcke hem selven verhoovaerdicht/ is een Godloose ende onrechtveerdige tyrannie over Godts volck teghen zijn woordt. Ende onder den naem der geestelijcker macht/ verstaet ick de stoutichеydt om nieuwe leeringhen te smeden / met de welcke zy het ellendighe volck van de oprechte suyverheyt des Godlijcken woordts afwenden: ende oock de ongerechtighe in-settinghen / daer mede zy het volck verstrickt hebben / ende oock die valsche jurisdictie der Ghemeynte / die zy door hare Suffraganen ende Officialen ghebruycken. * Want ist dat wy Christo laten zijn rijcke onder ons hebben / zoo moet dese gantsche wijse van regneeren terstont vallen. Maer van het recht des sweerts/ dat zy hen selven oac aentrecken / en is ons niet noodig hier te handelen/ om dat het niet en worde over de conscientien gebruyckt. Nochtans ist nut oac in desen deele te aenmercken/ dat sy altijts hen selvé gelijc blijvé ende

Verhael van die dingé/ die welcke van den beginne des 8. Cap. tot noch toe geseyt zyn.

* De somma is/ dat Christus gewilt heeft dat zyne Dienaers geweert souden werden van de boosheydighe heerschappie ende aertsche regeeringhe.

ende gheen dinck min en zijn dan Herders ofte Pastoozen der Gemeynte / waer vozen zy willen gehouden wozden. Ick en roere hier oock geene gebreecken sonderlijcker menschen / maer de ghemeyn boosheydt ende peste der gantscher ozden: de welcke soude creupel ende onvolmaect geacht zijn / ware zy niet met machtigen rijckdom ende hooveerdige tytelen verciert. Ist dat wy aengaende dese saecke de authoziteyt Christi soecken / hy heeft sonder twijffel de Dienaré sijns woozdts willen van burgerlijcke heerschappie ende aertsche regeeringe af trecken / doe hy seyde: De Coningen der Heydenen hebben heerschappie over hen: maer ghy niet alsoo. Want hy geeft te kennen / niet alleenlijck dat het ampt eens Pastoozs verscheyden is van het ampt eens Princen / maer dat zy zoo wijt verscheyden zijn / dat sy niet en connen in eenen mensche over een komen. Want datse Moses beyde bedient heeft / dat is ten eersten door een sonderlijck ende seltsame mirakel geschiet: ende ten anderen is het verganckelick geweest / ende alleenlijck voor dien tijdt / tot dat de saken beter geschickt wozden. Ende als de Heere daer nae een seker forme verozdent / soo behoudt Moses de burgerlijcke regeeringe: ende wozdt geboden het Priesterdom zijnen broeder Aaron over te laten: ende dat te rechte: want het is boven natuere dat een mensche soude beyde dese ampten genoeg doen: ende dit is te allen tijde neerstichlijck in de Gemeynte onderhouden geweest. Ende zoo lange als de Ghemeynte eenighe gedaente behouden heeft / zoo en heeft daer niemandt onder de Bisschoppen ghedacht het recht des sweerts hem selven aen te trecken / zoo dat het ten tijde Ambrosij een ghemeyn spreeckwoozdt was / dat de Keysers meer het Priesterschap begheert hebben / dan de Priesters het Keyserdom. Want een yegelijck hielt vast ende seecker dat hy daer nae seyde te weten / dat de palaysen den Keysere / ende de Gemeynten den Priestere toe quamen.

Mat. 10. 25. Luc. 22. 25.

Exod. 18. 16.

Exod. 28. 1.

Refert hoc Homil. de Basili tradendis.

Het tegenspreken der Papisten.

9 Maer doe daer een middel ende wech bedacht ende ghevonden was / waer door de Bisschoppen den tijtel / de eere / ende het ghewin haers ampts mochten sonder eenighen last ende sorchvuldicheyt behouden: zoo is hen / op dat zy niet gantschelijck ledich en bleven / het recht des sweerts gegeven / ofte zy hebben 't eer selve genomen. Maer hoe sullen zy ten eynde dese onbeschaemtheyt connen beschermen? Betaemde het den Bisschoppen dat sy hen selven in het richten der wereltlijcker dinghen / ende regeeren der steden ende landen / souden alzoo verwerren / ende becommeringe aen nemen / die zoo vreemde van haer ampt waren / in het welcke zy zo veel werck hebben / dat zy daer nau ghenoechsaem toe zijn / al waren zy gheheel ende sonder ophouden daer in besich / ende door geene verhinderingen daer van afgetrocken? Jae sy sijn tot sulcke stoutigheyt gekomen / dat sy hen niet en ontsien te roemen dat de eere des rijcx Christi / aldus na haer weerdicheyt bloeyt / ende dat sy hier door niet te seer van de deelen haerder roepinghe afghetrocken en wozdé. Aengaende het eerste / * Ist dat dit een betamelicke vercieringe des heyligen diensts is / dat sy tot sulcke hoocheyt verheven sijn / dat sy oock den oppersten Vorsten ende Coninghen verschrickelijck sijn: soo hebben sy oorsake om met Christo te kijven / de welcke haer eere swaerlijck verckeyrt heeft. Want wat mochtmen nae haer meyninghe lasterlijcker daer van spreken dan dat Christus geseyt heeft? te weten: De Coninghen ende Princen der Heydenen hebben heerschappie over hen: maer ghy niet alsoo.

Ten eersten seggé sy / dat door sulcke pampte de eere Christi verhooght wordt ende bloeyt. Ten tweeden / dat zy niet en worden van de stucken haerder beroepinge afgetrocken.

** Antwoozt op haer eerste seggen.*

Mat. 30. 25. Luc. 22. 25.

Nochtans en leyt hy sijne dienstknechten geen swaerder wet op / dan hy selve eerst ghedragen ende aengenomen heeft. Wie heeft my (seyt hy) tot eenen Richter ende deelder ghestelt tusschen u? Wy sien dat hy het ampt des gerichts enckelijc van hem wozpt / het welcker hy niet doen en soude / waert dat het met sijn ampt over een quame. Sullen de dienstknechten hen selven niet laten tot dien regel brengen / der welcker de Heere hem selven heeft onderwozpen? Het ander / te weten / dat sy door sulcke wereltlijcke heerschappie niet te seer afghetrocken en wozden van haer ampt ende roepinghe / ick wilde dat sy dit selve alsoo wel met de bevindinghe bewesen / ghelijck sy 't wel lichtelijck konnen seggen. Maer de wijle het den Apostelen niet behaecht en heeft het woozt Godts te verlaten / ende de tafele ofte aelmoessen te bedienen / soo wozden sy daer door overtuycht / dat een mensche niet en can een goet Bisschop ende een goet Prince sijn. Want ist dat de Apostelen / de welcke na de groote gaven / met de welcke sy begaeft waren / hadden mogen veel swaerderen last draghen / dan eenige andere menschen die nae hen ghebozen sijn / nochtans beleden hebben / dat sy niet en hebben conné beyde het woozt ende de tafelen bedienen / hoe soudé dese arme menschen / die by de Apostelen niet en sijn te vergelijcken / konnen der selver neersticheyt hondertmael te boven gaen? Het is voorwaer veel te onbeschaemde ende stoute roeckeloosheyt geweest / sulcx te versoecken. Nochtans sien wy dat het geschiet is: maer wat daer van gecomen is / dat is openbaer: want het en honde gheen ander eynde hebben / dan dat sy haer ampt verlatende / hebben een vreemt ampt aengenomen.

Luc. 12. 14.

Antwoozt op haer tweede seggen.

Actor. 6. 2.

10 Het is sonder twijfel / dat sy uyt kleyne beginselen sijn weynich te samen zoo verre ghecomen. Want zy en hebben met den eersten voet niet konnen zoo verre op treden: maer zy hebben somtijts met listicheyt ende heymelijck bedrooch hen selven bedecktelijck verheven / zoo dat niemant en voorsach dat het alsoo ghesschien soude eer het geschiet was: somtijts hebben sy de Vorsten verschrickende ende dreyghende / meerder macht van hen gecreghen: Somtijts siende dat de Vorsten niet onghewillich en waren om te gheven / hebben sy der selver dwase ende onvoorsichtighe gewillicheyt misbruyckt. Voortijden de wijle de Godtsalighe niet en sochten teghen malcanderen te recht te gaen / zoo hebben zy / soo wanneer eenich gheschil tusschen hen geviel / de sake den Bisschoppe opghegheven / om dat hy die soude scheyden nae sijn gevoelen: om dat sy van sijn oprechticheyt niet en twijfelden. Met sulcke middelinghen waren de oude Bisschoppen dickmael verladen / ende dat grootelijcx teghen haren wille / ghelijck Augustinus erghens betuyght: nochtans hebben sy dese moeyte / hoewel niet gheerne aenghenomen / om dat de partijden niet en souden tot het twistige oordeel loopen. Wt dese middelingen / tot de welcke de menschen hen selven gewillichlijck begaven / ende in de welcke gantschelijc geen pleytinge noch dinginge en was / hebbé de Papisté een ozdentlijcke jurisdictie gemaeckt weynich tijts daer na / doe steden ende landen door menigerley swarichedé benaut wozden / zo hebben zy Bisschoppé genomen tot Patroonen / om door hen beschermt te wozdé. Eñ dese Bisschoppen hebben door wonderlijcke listé hen selvé uyt Patroonè / Heeren gemaect. Meñ cañ niet versaké dat zy het meeste deel door gewelt ende oproer ingenomen hebben. De Princé die gewillichlijc dé Bisschoppé jurisdictie

Deser tyrannie beginselé ende voortgane. Waer by oock aengheweson wozt op wat trappen tot noch toe eyndelijc zy opgeklommen zyn.

D' eerste trap is menschelijcheyt.

De 2. vergieticheyt.

De 3. gewelt.

De 4. ghedeynstheyt.

ghegeven hebben / sijn door menigerley listen daer toe gebracht geweest. Maer of schoon sulcker Princen goedertierenheyt eenigen schijn der Godtsalicheydt gehadt heeft / soo en hebben sy nochtans door dese verkeerde mildicheydt niet seer de nutticheydt der Ghemeynte ghevoordert / der welcker oude ende oprechte regeeringe ende discipline sy alsoo verdorven / ja op dat ick waerachtichlicker spreke / gantschelijck wech genomen hebben. De Bisschoppen die sulcke goedicheyt der Princen misbruyckt hebben tot haer eygen voordeel / die hebben door dit eenige bewijs overvloedighlijck genoegh betuyght / dat sy geene Bisschoppen en waren. Want hadden sy eenich vonckxken des Apostolischen geests gehadt / so souden sy sonder twijfel uyt den mont Pauli geantwoort hebben: De wapenen onses krijghs en sijn niet vleeschelijck / maer geestelijc. Maer sy worden door blinde begeerlijckheyt alsoo getrocken / dat sy hen selven ende hare nacomers / ende de Gemeynte verdorven hebben.

De 5. Godtlooslicheyt.

2. Cor. 10. 4.

11 Ten laetsten en heeft de Roomsche Paus met kleyne heerschappien niet te vrede sijnde / ten eersten Coninckrijcken / daer nae oock het Keyserrijcke in genomen. Ende om dit besidt dat hy door enckel rooverie vercreghen heeft / door eenige verwe te behouden / soo roemt hy somtijts dat hy 't heeft door Gods recht / somtijts dat het Constantinus gegeven heeft / somtyts beschermt hy 't met eenigen anderen tijtel. Ten eersten antwoorde ick met Bernardo: *Of hy 't schoon door eenigen anderen middel hem selven aen treckt / soo en doet hy 't nochtans niet door eenich Apostolisch recht. Want Petrus en heeft niet konnen gheven dat hy niet en hadde: maer hy heeft sijnen nacomers ghegeven dat hy hadde / te weten / sorghvuldigheydt over de Gemeynten. Ende dewijle de Heere ende Meester seyt / dat hy niet gestelt en is tot eenen Richter / niet selfs om tusschen twee menschen te oordeelen / soo en moet het de Dienstknecht ende Discipel niet onweert achten / dat hy niet en is een Richter over alle menschen. Bernardus spreeckt daer van burgerlijcke oordeelen / want hy seydt daer nae: † So is dan uwe macht in de sonden / ende niet in de besittingen: want om der sonden / ende niet om der besittingen wille / hebt ghy de sleutelen des rijcx der Hemelen ontfangen. Welck duncht u de meeste weerdicheydt te sijne / de macht om sonden te vergeven / of de macht om lant te deelen? Het en is geen gelijckenisse. Dese verganckelijcke ende aertsche dingen hebben hare Richters / te weten / de Coningen ende Princen der aerde. Wat neemt ghy de palen eens vreemden ampts in? &c. Item / hy spreeckt aldus tot den Paus: Ghy sijt een overste geworden / maer waer toe? Want ick meyne / dat het niet en is om heerschappie te bedrijven. Daerom als wy willen ons selven groot achten / soo moeten wy ghedencken dat ons is een dienst opgeleyt / ende niet een heerschappie gegeven: Leert dat u niet een scepter maer een mes noodigh is / om den wijngaert des Heeren te snijden. Item / het is openbaer / dat den Apostelen wordt heerschappie verboden. Hoe sult ghy dan gaen / ende u selven het Apostel-ampt aen trecken / als ghy heerschappie hebt / ofte heerschappie als ghy het Apostel-ampt hebt? Ende terstont daer na: De Apostolische forme is dese: Hen wort verboden heerschappie te hebben / ende geboden te dienen. Hoewel dit also van eenē mensche gesproken is / dat het alles openbaer is dat hy de waerheyt spreeckt: * ja hoewel de sake selve openbaer is sonder eenige woorden / soo en heeft

De laetste trap is / de vervolgentheyt der onghrechtigheyt / ende de duyvelsche rasernie des Antichrists / om hem selven te steken in Coninckrycken ende regeeringhe.

* Lib. de consider. 25.

Luc. 12. 14.

Teghen dese tyrannye heeft Bernardus by zynen tyt sterckelyck gheroepen.

† Lib. de consider. 2.

Dies niet tegenstaende heeft noch ans den Paus het recht van beyde sweerden hem toegheeygent.

nochtans de Roomsche Paus hem selven niet gheschaemt in het Arelatensche Concilium te oordeelen / dat het recht der beyder sweerden / (te weten / des geestelijcken ende des wereltlijcken) hem toe komt door het Godlijcke recht.

12 Aengaende dat sy segghen dat het hen van den Keyser Constantinus gegeven is / de gene die in de Historien der tyden yet gheoeffent sijn / dien en ist niet noodigh te leeren hoe fabelachtig ende spottelijck dit sy. Maer wy willen de Historien laten varen. Gregorius alleen is ons een bequaem ende ghenoeghsaem ghetuyghe deser saecke. Want soo wanneer hy van den Keyser spreeckt / soo noemt hy dien zijnen genadichsten Heer / ende hem selven zijnen onweerdighen dienstknecht. Item / op een ander plaetse: Onse Heere en sy niet haestelijck op de Bisschoppen verbolghen / om dat hy aertsche heerschappie heeft: maer hy hebbe een sonderlijcke aenmerckinghe op dat hy alsoo over hen heerschappie gebruycke / dat hy hem om den genen / wiens dienaers sy zijn / eere gheve. Hier sien wy dat hy wil ghelijck een uyt den volcke / onderworpen sijn. Want hy handelt daer niet eens anders / maer zijn eygen sake. Ende op een ander plaetse: Ick betrouwe in den almogenden Godt / dat hy den Godtsalighen Heeren sal een lanck leven verleenen / ende ons onder uwe handt nae sijn barmherticheyt beschicken. Dese getuygenissen en brenghe ick niet voort / ghelijck of ick voorghenomen hadde dese vraghe van de gifte Constantini / grondelijck te handelen: maer alleenlijck op dat de Lesers / gelijck voor-by gaende / sien / hoe kinderlijck de Papisten liegen / als sy arbeyden om haren Paus aertsche heerschappie toe te schrijven. Daerom is de onbeschaemtheyt Augustini Steuchi / te grooter geweest / die in soo verloren een saecke heeft bestaen den Roomschen Paus zijn tonge te verkoopen. Valla hadde dese fabel krachtiglijck wederlept / het welcke hem een gheleert ende scherpsinnigh Man zijnde / licht was om doen. Nochtans dewijle hy in de dinghen der Ghemeynte niet seer gheoeffent en was / soo en hadde hy 't niet al geseydt dat tot der saecke mochte dienen. Steuchus komt daer voort / ende saeyt ongesouten beuselinghen / om de oogen der werelt in soo klaer een licht te verduysteren. Ende hy beschermt voorwaer soo flauwelijck zijns Heeren saecke / dat hy mochte schijnen sulcx te veynsen / ende Valla ghelijck te geven. Maer de sake ist weerdigh dat de Paus sulcke beschermers daer toe koope: ende sulcke boeven en krijgers / die hen selven daer toe verhueren / zijn weerdigh van haren loon bedrogen te worden / gelijck Eugubino geschiet is.

Daerenboven / so brenght hy by / doch met onwaerheydt / dat Constantinus hem sulcx ghegeven heeft / op dat hy zijne tyrannie soude houwen staende.

Epist. 5. lib. 2. Epist. 20. lib. 3. Epist. 61. lib. 2. Epist. 31. lib. 4.

Epist. 34. lib. 4.

Welcker gifte ydelheydt ontdeckt wordt.

13 Voort / ist dat yemandt den tijdt soeckt / in welcke dese gedichte heerschappie des Paus is begonnen op te komen / het en is noch geen vijf hondert jaren voorleden / dat de Paus noch den Princen onderworpen bleef / ende sonder de autoriteyt des Keysers niet ghemaeckt en werdt. De oorsake der veranderinghe deser orden / is gheweest de Keyser Henricus / de vierde deses naems / de welcke een lichtveerdigh roeckeloos mensche was / sonder raet / met groote stoutigheyt en een ongeschickt leven. Want doe hy de Bisschopdommen des gantschen Duytschen lants in zijn Hof verkochte / ofte gelijck roof uyt deelde: so heeft Hildebrandus / dat is / de Paus Gregorius / van den Keyser geterght zijnde / een behagelijcke oorsake genomen om hem selven te wreken. Ende dewijle hy scheen een goede ende Godsalige sake te beschermen / soo wert hy door veler gonste geholpē. Ende Henricus was

Op wat tijt ende wyse dat de Roomsche Pausen tot alsulcke Keyserlijcke weerdigheyt gekomen zijn.

oock

ooch om sijne boose regeeringe van velen Princen gehaet. Ten eynde/gelijck Hildebrandus (die hem selven noemde Gregorium den sevenden) een onreyn ende boos mensche was/ alsoo heeft hy de boosheyt sijns herten geopenbaert: het welcke een oorsaecke geweest is/ dat hy van velen die met hem verbonden waren / verlaten wert. Nochtans heeft hy soo veel gemaeckt/ dat sijne nacomers mochten niet alleenlijck het jock der onderdanicheyt af worpen / maer oock de Keysers selve onderworpen. Daer toe ist oock geschiet / dat veele Keysers daer nae zijn meer den Keyser Henrico / dan den Keyser Julio ghelijck geweest: soo datse de Paus sonder groote swaricheyt conde hem onderworpen/ de wijle zy sorgeloosijck ende ondeughentlijck te huys ledich bleven/ daer het seer noodich was/ de boose begeerten der Pausen met deucht ende behoorlijcke middelen te verhinderen. Aldus sien wy met wat verwe sy die schoon gifte Constantini voorwenden/ liegende dat Constantinus heeft het Westersche Keyserrijcke den Paus overgegeven.

Van dese Paepsche tyranne is Hillebrandus een onsuyver ende boos mensche/ wesende eenen opbouwer ende stichter.

14. Van dien tijt aen en hebben de Pausen niet af gelaten anderer Vorsten heerlijckheden/ somtijts door bedroch / somtijdts door ongetrouwicheyt / somtijdts door krijch in te nemen: zy hebbẽ oock de stad selve/ de welcke doe vry was/ ontrent over hondert ende derchtich jaren hen onderworpẽ: tot dat sy tẽ eynde tot sulcke macht zijn gekomen/ als sy nu hebbẽ: ende om de welcke te behoudẽ ende vermeeren/ zy dese twee hondert jaren (want zy begondent eer zy hen de stad onderworpen) de gantsche Christen werelt also beroert hebben / dat zy bynae is te niete geworden. Het is geschiet/ dat ten tijde Gregorij de regeerders ende bewaerders der geestelijcker goeden / hebben door ghewelt hen selven gestelt in besit sommigher goeden die de Ghemeynte toequamen/ ende hebben den selven (gelijc in confiscatie pleecht te geschien) sekere namen gegeven tot een teecken der afwinninge. Doe heeft Gregorius een Concilium der Bisschoppen versamelt ende die onheylige wijse strengelijck wederstaen/ ende gevraecht/ of zy eenen geestelijcken persoon niet en achteden als verbannen/ die van selfs sochte op sulcke wijse eenigh besidt in te nemen: desgelijcx of zy eenen Bisschop niet en achteden als verbannen die sulcx ghebode te doen/ ofte niet en strafte als het tegen sijn bevel geschiet was. Sy hebben alle gheoordeelt dat sulck een persoon was als verbannen. Ist dat het zo groot een boosheyt is dat sy den Ban verdient/ als een geestelijcke persoon door zijn eygen autoriteyt ende besit/ hem selven aentreckt dat der gemeynte toe komt: de wijle nu dese twee hondert jaren lanck/ de Pausen niet anders en bedencken dan krijgh/ bloetstortinge/ verdervinge der Heyrkrachten / roovinge ende moordinge der steden/ ellendicheydt ende jammer der volcken/ verwoestinge der Rijcken/ alleenlijck om heerschappien in te nemen / die hen niet toe en komen: wat verbanningen konnen genoechsaem sijn/ om sulcke boose exempelen te straffen? Het is voorwaer sonder twijfel dat zy geen dinc min en soecken dan de eere Christi. Want waert dat zy gantschelijck alle wereltlijcke macht gewillichlic over gaven/ daer van en soude de eere Christi/ noch de gesonde leere/ noch de salicheydt der Gemeynte gheen perijckel hebben. Maer zy sijn blint ende rasende door de eenige begeerte der heerschappie: daerom meynen zy dat geen dinck en sal ongeschent blijven / ten zy dat zy heerschappie ghebruycken met strengicheydt ende ghewelt / ghelijck de Propheet zeydt.

Met wat arglisticheyt zy de Stadt Roome ende andere heerlijckheden inghenomen hebben.

Habetur lib. 4. Regist. cap. 88

Hoe qualick haer luyden dit toe den aen staet.

15 By de jurisdictie is oock een vryheydt / de welcke de gheestelijcke persoonen in het Pausdom aen nemen. Want zy meynen dat het hen niet en betaemde dat zy in saken die haren persoon aengaen/ souden voor den burgerlicken ofte wereltschen Richter verschijnen/ ende meynen dat de weerdicheyt ende vryheyt der Gemeynte daer in gelegen is / dat zy van ghemeyne oordeelen ende wetten vry sijn. Maer de oude Bisschoppen die het der Ghemeynte seer strenghelijck bewaerden/ hebben gheoordeelt/ dat noch hen/ noch harer orden geen onrecht en gheschiede/ dat zy onderworpen waren. Oock hebben de Godsalighe Keysers sonder eenich wederspreken de geestelijcke persoonen altijdts/ zoo wanneer het noodich was/ tot haren Richtstoel gedachvaert. Want aldus spreeckt Constantinus in eenen Sendtbrief tot de Nicomedensche Bisschoppen: Ist dat eenich Bisschop onwijselijcke beroerte maeckt/ die sal door de handt des Dienaers Godts/ dat is/ door mijn handt gedwongen worden. Item Valentianus: Goede Bisschoppen en spreken niet teghen de macht des Keysers: maer zy bewaren oprechtelijck de geboden Gods des grooten Coninex/ eñ sijn onsen wetten gehoorsaem. Dit hielt doe een yegelijck vast ende seker. Dese saken der Gemeynte worden van den Bisschop geoordeelt: gelijck/ als een Clerck niet mis daen en hadde teghen de burgherlijcke wetten / maer alleenlijck door de Canones beschuldicht wert: soo en wert hy niet gheroepen tot den ghemeynen ende burgerlijcken Richtstoel/ maer de Bisschop was in de sake zijn Richter. Desgelijcx/ zoo wanneer eenige sake ghevicl/ aengaende het geloove/ ofte yet dat eyghentlijck de Gemeynte aen ginck: soo ondersochte de Gemeynte selve die saecke. Alsoo moetment verstaen dat Ambrosius Schrijft tot Valentinianum: Uwe vader ter eerlijcker ghedachtenisse / en heeft niet alleenlijck met den monde gheantwoordt / maer oock met wetten verordent / dat in de saecken des gheloofs die behoorde te oordeelen / die een bequaem ampt ende authoriteyt daer toe hadde. Item/ Ist dat wy de Schrifture ende oude exempelen aensien/ wie sal versaken dat in de sake des gheloofs/ ick segge in de saecke des gheloofs/ de Christelijcke Keysers pleghen van de Bisschoppen/ ende niet de Bisschoppen van de Keysers gheoordeelt te worden? Item/ O Keyser/ ick soude tot uwen Richtstoel ghecomen hebben / hadden my de Bisschoppen ofte het volc willen laten komen: de welcke seyden/ dat de saecke des gheloofs behoorde in de Ghemeynte voor het volck gehandelt te worden. Hy wil dat de geestelijcke saken/ dat is/ de saken der Religie/ niet en behooren tot den burgerlijcken Richtstoel getrocken te worden/ daer de wereltsche saecken ghehandelt werden: ende sijn stantvasticheyt hier in wordt met goede rechten van allen gepresẽ: nochtans hoewel hy goet recht heeft/ soo komt hy soo verre/ dat hy seydt / dat hy wil wijcken waert dat de Keyser wilde met gewelt handelen. Ick en sal/ seyt hy/ niet willens de plaetse verlaten/ die my bevolen is: maer ist dat ick bedwonghen worde/ zoo en can ick niet teghenstrijden/ want onse wapenen zijn bidden ende weenen. Hier moeten wy aenmercken deses heylighen mans sonderlijcke matigheydt ende voorsichtigheydt / ende moedigheyt/ ende betrouwen. Justina des Keysers moeder sochte hem van de regeeringhe der Kercken af te worpen / om dat zy hem niet en konde tot het ghevoelen der Arrianen treecken.

Dese vryheyt/ die sy t'samen haer toe-eygenen/ is den ouden Bisschoppen onbekent.

Refertur lib. 1. Theod. cap 20. lib. 4. Theodorit. cap. 8.

Niet tegenstaende dat zy de saken des geloofs, ofte al wat eyghentlijck de Bisschoppen toe quã, van den wereldtlijcken Vorsten niet toe en lieten de kennisse van dien haer te ontnemen.

Hom. de basil tradendis.

Der oude Bisschoppe matichey dapperheyt standvasticheydt ende voorsichticheyt/ stende gelijck tegen de Pausel[ijc]ke ...

Ende dit soude gheschiet hebben / hadde hy in het Keyserlijcke Paleys gecomen om zijn saecke te beleyden / doe hy geroepen werdt. Daerom seyt hy/ dat de Keyser niet bequaem en is om zoo groot een sake te richten: het welcke de noot des tijts/ende ooc de natuere der sake eyschte. Want hy achtede dat het hem beter was te sterve/ dan met zijn bewillinghe sulck een exempel den nakomeren te laten : ende nochtans en denckt hy niet om te wederstaen / waert dat de sake met ghewelt gehandelt worde. Want hy seydt / dat het den Bisschop niet toe en komt/ het geloove ende het recht der Ghemeynte met wapenen te beschermen. Maer in andere oorsaken bewijst hy hem selven bereyt / te doen al wat de Keyser gebiet. Ist dat hy schattinge eyscht (seydt hy) wy en weygeren niet / het landt der Kercke betaelt schattinge. Ist dat hy den gront selve eyscht/ hy heeft macht die te nemen: niemant van ons en stelt hem daer tegen. Op dese wijse spreeckt

Lib. 3. epist. 20.

oock Gregorius: De sin des genadichsten Heere (seydt hy) en is my niet verborgen / dat hy hem niet pleecht te moeyen met de saken die de Priesters aengaen:op dat hy geensins met onse sonden beswaert en worde : Hy en seyt niet dat de Keyser gantschelijck niet en mach de Priesters richten:maer seyt dat daer sekere saken zijn/ die hy moet den oordeele der Gemeynte laten.

Dat de ou- de Bisschop- pen met ha- re stantva- stigheydt wederstaen.

16 Ende door dese selve uytneminghe en hebben die Heylighe Mannen niet anders gesocht/ dan dat de Princen die niet seer tot de rechte Religie gesint en waren / niet en souden door haer ghewelt ende boose begeerte / de Ghemeynte in haer ampt verhinderen. Want zy en hebben niet mispresen/ dat de Princen somtijts haer autoriteyt ghebruyckten in de saecken der Ghemeynte/ zoo verre dat niet tot verstooringhe / maer tot bescherminge der orden der Ghemeynte / ende niet tot afbrekinge / maer tot versterckinge der regeeringhe gheschiede. Want dewijle de Gemeynte gheen macht en heeft om te dwinghen/ noch oock niet en behoort te begeeren (ick spreke van burgerlijcke dwinginghe) zoo komt het den Godtsalighen Coningen ende Princen toe/ de Religie met wetten/ende geboden/ ende oordeelen te houden staende. Op dese wijse doe de Keyser Mauricius sommighe Bisschoppen ghe-boden hadde dat zy hare mede-gesellen/ die van

Lib. 1. epist. 43. lib. 2. epist. 32. ende 34.

de Barbarische vyanden bedreven waren/ souden ontfanghen : zoo bevesticht Gregorius dit bevel / ende vermaentse tot ghehoorsaemheydt. Ende hy selve van den selven Keyser vermaent zijnde / dat hy hem soude niet Joanne den Con-

Lib. 7. epist. 39.

stantinopolitaenschen Bisschop versoenen / soo geeft hy wel reden waerom hy niet en is te beschuldighen : maer en beschermt hem niet met sijn vryheyt / ghelijck of hy vry ware van het wereltlijcke Richthuys: maer belooft meer gehoorsaem te zijne/ zo verre het de conscientie toe laet:ende seyt oock mede dat Mauricius gedaen heeft/ gelijck eenen goeden Prince betaemt/ als hy den Bisschoppen sulcke dingen gebiet.

Het xij. Capittel.

Van de Discipline der Ghemeynte , wiens voorneemste ghebruyck is in de straffe ende af-snijdinghe ghelegen.

Dat eerste deel des eersten stucx: dat de macht der sleutelen/ ofte vande gemeyne discipline der Kercke.

NU moeten wy de Discipline der Gemeynte/ der welcker handelinghe wy tot hier toe hebben uyt-gestelt / met korte woorden verklaren. Dese discipline is meest inde macht der sleutelen ende geestelijcke jurisdictie ghelegen. Op dat wy dit te beter verstaen / zoo moeten wy de Ghemeynte deelen in twee oordeelen; te weten/ in de Clergie ende het volc. Met desen gewoonlijcke naem Clercken/verstae ick de gene die een openbaer ampt in de Gemeynte bedienen. Wy sullen eerst spreken van de ghemeyn discipline/ der welcker ee yegelijck moet onderdanich zijn : daer nae sullen wy kome tot de Clergie/ de welcke boven de gemeyn discipline oock haer eygen

De noodtwen- dicheyt deser discipline.

heeft. Maer dewijle sommige de Discipline zoo seer haten/ dat zy oock selfs van den naem verschricken/so moeten dese dit weten. Ist dat geen geselschap / jae gheen huysgesin hoe kleyne het zy / en kan in rechten stant gehouden worden sonder Discipline : zoo moet de Discipline veel noodiger zijn in de Ghemeynte / de welcke behoort alderbest gheschickt ende gheordineert te zijne. Daerom/gelijck de salige leere Christi/is de ziele der Ghemeynte/alsoo is de Discipline in de Gemeynte als Zenuen/ door de welcke de leden des lichaems aen malkanderen blyven/ een yegelijck in zijn plaetse. Daerom/ alle de geene die willens ofte door onwetenheydt begeeren de Discipline te niet te brengen / ofte te verhinderen dat zy niet weder opgericht en worde / die soecken voorwaer de uyterste verderbinghe der Ghemeynte. Want wat sal daer van komen/ist dat het eenen yegelijcken geoorloft is dat hem behaecht ? Maer dit soude geschien/waert dat by de predikinge der leere niet oock heymelijcke vermaningen/berispingen/ ende beteringen/en de andere diergelijcke behulpselen en waren/ de welcke de leere houden staende / ende niet en laten ledich zijn. So is dan de Discipline als een

De seer groote nuttichheyt der selver.

toom / waer door die wederhouden ende getemt worden/die tegen de leere Christi wederspannig zijn:ofte gelijc een spoor ofte prickel/ waer door die verweckt worden die niet seer ghewillich en zijn:ende somtijdts oock ghelijck een Vaderlijcke geessel / waer door de gene die swaerlijck gesondicht hebben/ goedertierentlijck/ ende na de sachtmoedigheyt des geests Christi/ gecastijt worden. Soo dan dewyle wy nu sien sommighe beginselen der grouwelijcker verwoestinge inde Ghemeynte komen / om dat daer gheen sorchvuldicheyt noch wijse en is om het volck te behouden in de gehoorsaemheyt Christi/ zoo roept de noot selve dat hier eenighe hulpe ende remedie noodich is. Nu is dit de eenige remedie die Chri-

De trappen daer van.

stus geboden heeft/ende altijdts onder de Godsalighe is gebruyckt gheweest.

1. De bysondere vermaningen.

2 Het eerste fondament der Discipline is/ dat de heymeliche vermaningen plaetse hebben: dat is/ist dat yemandt van selfs niet en doet dat hy behoort / ofte hem selven qualijck ofte oneerlijc draecht/ofte yet doet dat straffens weerdigh is/ dat hy hem late vermanen : ende dat een yeghelijc/zo wanneer het de sake eyscht/ soecke zijnen broeder te vermanen. Voornemelijc dat de Pastooren ende Ouderlingen hier in neerstich zijn/ der welcker ampt is niet alleenlijck opentlijck te prediken/maer oock van huyse te huyse te verbermanen/ daer zy door de leere die int gemeyn gegeven wordt / niet genoegh voort en gaen : ghelijck Paulus leert / als hy verhaelt dat hy

Actor. 20. 20. ende 26.

heymelijck ende van huyse te huyse geleert heeft: ende betuycht dat hy van haerder aller bloet onschuldig is/om dat hy niet opgehouden en heeft eenen yegelijcken nacht ende dach met tranen te vermanen. Want dan heeft de leere kracht ende autoriteyt/zo wanneer de Dienaer niet alleenlijck allen te samen uytleydt wat zy Christo schuldig zijn/ maer oock eenen middel ende toeganck heeft om dat zelve van die te eyschen / die hy siet dat zy der leere weynich ghehoorsaem/ ofte veel te trage zijn. Ist dat yemant zulcke ver-

2. Bestraffinghe door getuygen.
vermaninghen hartneckichlijck verworpt/ ofte in zijne sonden voortgaende / bewijst dat hyse versmaet: soo ghebiet Christus den sulcken / als hy ter tweeder reyse by ghetuyghen vermaent
Mat. 18, 15. ende 17.
is/ voor het oordeel der Gemeynte/ dat is/ voor het gheselschap der Ouderlingen te roepen: ende daer strenghelijcker te vermanen als door gheme yn autoriteyt / op dat hy hem selven onderworpe ende ghehoorsaem zy / is het dat hy de
3. Affsnijdinghe.
Ghemeynte in eere ende weerde houdt. Is het dat hy niet selfs alsoo ghebroken en wort/ maer in zijn boosheydt volhert / dan ghebiet Christus datmen hem als eenen verachter der Gemeynte van het geselschap der gheloovighen af snijt.

Daer na sijn de trappen der sonde aen te mercken.
3 Maer dewijle hy daer alleenlijck van heymelijcke sonden spreeckt/ so moetmen dit onderschept maecken/ te weten/ dat sommighe sonden zijn heymelijck / ende sommighe ghemeyne ende
Mat. 18, 15
openbaer. Van de heymelijcke sonden seyt Christus tot eenen yegelijcken: vermaent uwen broeder tusschen u ende hem alleen. Van de openbare seyt Paulus tot Timotheum: Straftse in al-
1. Tim. 5, 20.
ler tegenwoordicheydt / op dat de andere vreese hebben. Want Christus hadde voorseyt: Ist dat uwe broeder heeft teghen u gesondicht/ ende dit woort/ tegen u, en kanmen niet anders uyt-legghen/ dan gelijck of hy geseydt hadde: Ist dat uwe broeder alsoo ghesondicht heeft dat ghy het
Gal. 2. 14.
alleen weet. Ende dat de Apostel Timotheum gebiet die opentlijck te straffen/ die opentlijck gesondicht hebben / dat heeft hy selve ghedaen tegen Petrum: want doe die alsoo sondichde/ dat hy openbaer ergernisse gaf / zoo en heeft hy hem niet heymelijck vermaent / maer voor de Ghe-
Hoe datmen sal handelen om beyde dese saken te beteren.
meynte. So sal dan dit de behoorlicke orden zijn/ te weten/ dat wy in heymelijcke sonden te straffen voortgaen/ na de graden die van Christo gestelt sijn: ende in openbaer sondē terstont voortgaen tot openbare berispinghe der Ghemeynte/ zo verre de ergernisse openbaer ende gemeyn is.

Item men sal onderschept maken tusschen sonden ende boose stuckē.
4 Wy moeten oock noch een ander onderscheydt hebben/ te weten/ dat sommighe sonden zijn lichter/ ghelijck feylen/ sommighe swaerder/ als boose stucken. Om dese laetste te beteren/ en moetmen niet alleenlijck vermaningen ofte bescheldinghen/ maer oock strengere remedien gebruycken: gelijck Paulus bewijst/ die den Co-
1. Cor. 5. 4.
rintischen overspeler niet alleenlijck met woorden kastijt/ maer oock met den Ban straft / zoo haest als hy de boose daet vernomen heeft. Soo beginnen wy nu beter te aenmercken / hoe de gheestelijcke jurisdictie der Ghemeynte die door Godts woordt de sonde straft/ zy een seer goede hulpe der ghesontheydt / ende een fondament der
De grobe sonden salmen strenghelijck bestraffen.
orden/ ende bant der eenicheyt. Daerom als de Ghemeynte openbare overspeelders / hoereerders/ dieven/ roovers/ oproermakers/ meyneedige / valsche getuygen / ende anderen diergelijcke: Item/ hartneckige (die oock van kleyne sonden vermaent zijnde/ Godt ende zijn oordeel bespotten) van haer gheselschap af snijdt/ soo en doet zy niet onbehoorlijcx / maer ghebruyckt de jurisdictie die haer is van Godt gegeven. Ende op dat niemant sulck oordeel der Ghemeynte en versmade / ofte kleyn achte dat hy door de eendrachtighe stemme der gheloovighen verdoemt is/ zoo heeft de Heere betuycht/ dat dit selve niet anders en is dan een verkondinghe zijnder sen-
Mat. 16. 19 ende 18. 18.
tentie / ende dat het in de Hemelen vast ende se-
Joa. 20, 23.
ker is/ dat zy op der aerde doen. Want zy hebben het woort des Heerē/ waer mede sy de boose verdoemen: zy hebben het woort des Heeren/ waer mede zy die in ghenade ontfanghen/ die hen bekeeren ende beteren. Die meynen dat de Ghemeynten konnen lange staen sonder desen bant der Discipline / die worden door haer meyninge bedroghen: ten zy dat ons mogelijck dit behulpsel niet noodich en is/ dat de Heere voorsien heeft ons noodich te zijne. Ende voorwaer hoe seer noodich het ons zy / dat sal uyt zijn menigerley gebruyck beter gesien worden.

5 Daer zijn drie eynden/ op de welcke de Gemeynte siet in sulcke straffingen ende afsnijdinghe. Ten eersten / op dat niet met lasteringhe Gods/ die onder de Christenen ghenaemt noch ghereeckent en worden die een boos ende schandelijck leven leyden/ ghelijck of de heylige Ghemeynte Gods ware eenen hoop ongheschickter ende booser Menschen. * Want dewijle zy het lichaem Christi is/ so en can sy door sulcke schandelijcke ende stinckende leden niet besmet wordē/ sonder den hoofde Christo eenighe schande te doen. Daerom op dat niet sulcx en zy in de Gemeynte waer door den heylighen naem Christi schande aenghedaen worde / zoo moetmen die uyt zijn huysgesin stooten/ door der welcker onreynicheydt de Christelijcke naem soude schande gekrijgen. Ende hier moetmen oock achte hebben op het Nachtmael des Heeren / op dat het niet ontheylicht en worde / ist datment sonder onderschept uytdeelt. Want het is waerachtich/ dat de ghene dien de uytdeelinghe bevolen is/ ist dat hy wetens ende willens eenen onweerdigen toe laet/ den welcken hy hadde mogen met recht daer af houden / is met sulcken kerckroof te beschuldighen/ ghelijck of hy het lichaem des Heeren den honden voor stelde. Daerom straft Chrysostomus swaerlijck de Priesters die door vreese der grooten ende machtighen / niemant en dorsten van het Nachtmael af houden. Het bloedt/ Homil in
seyt hy / sal van uwen handen geeyscht worden. Matth. 3.
Ist dat ghy den mensche vreest / soo sal hy u bespotten: maer ist dat ghy Godt vreest / soo sult ghy oock van de menschen selve ghevreest sijn. Laet ons noch scepter/ noch purperen cleederen/ noch Coninclijcke troonen vreesen: wy hebben hier meerder macht. Ick sal voorwaer liever mijn lichame over gheven ter doodt/ ende sal liever mijn bloet laten storten/ dan sulcker ontreyninghe deelachtich worden. Soo dan / op dat deser seer heyliger verborghentheydt geen schande aengedaen en worde/ soo moetmen in de uytdeelinghe daer van groote onderscheydinge gebruycken: het welcke nochtans niet en kan gheschien / anders dan door de jurisdictie der Ghemeynte. Het ander eynde is / op dat de goede niet (ghelijck het pleecht te gheschien) door ghedurighe ghemeynschap der booser verdorven en worden. Want dewijle wy zoo seer genegen zijn tot afwijckinghe/ zoo en is geen dinck lichter dan door boose exempelen van den rechten loop des levens afgeleydt te worden. Dit eynde heeft de Apostel aengheteeckent/ doe hy den Co- 1. Cor. 5. 6. ende 11.
rinthen gheboot dat zy den hoereerder souden van haer gheselschap scheyden. Een weynich suerdeesems/ seyt hy/ versuert het gantsche deech. Ende hy sach hier in zoo groote perijckel/ dat hy den gheloovighen verboot alle ghemeynschap met dē boosen. Ist dat (seyt hy) yemant een broeder onder u ghenaemt / is een hoereerder / ofte gierich/ ofte afgoden-dienaer/ ofte dronckaert/ ofte quaetsprekich/ met sulcken en late ic niet toe ooc selfs te eten. Het derde eynde is/ op dat de selve beschaemt zijnde / beginnen leetschap te hebben van haer onreynicheydt. Alzoo ist hen oock nut dat haer boosheydt gecastijt worde / op dat zy door het gevoelen der roede opgeweckt worden / die door toegevinge zouden hartneckiger

Tot wat eynde de Discipline sal gebruyct worden.
1. Op dat de godtloosen tot des Heeren tafel toe gelaten sijnde/ Christo niet eenigh versmaetheyt aen en doen.
* Col. 1. 24
2. Op datse andere niet en verderve.
3. Op dat sy daer bekeert souden.

worden. Dit geeft de Apostel te kennen/ als hy aldus spreeckt: Ist dat yemant onser leere niet gehoorsaem en is/ teeckent dien: ende vermengt u met dien niet / op dat hy beschaemt worde. Item op een ander plaetse/ daer hy seyt/ dat hy den Corinthischen hoereerder heeft den duyvel over ghegeven / om dat de gheest soude salich worden in den dach des Heeren: dat is/ (gelijck ick het uytlegge) dat hy hem met een tijdtlijcke verdoeminghe ghekastijt heeft om dat hy zoude eeuwichlijc salig worden. Ende hy seyt daerom dat hy hem den duyvel over geeft/ om dat buytẽ de Gemeynte de duyvel is/ ghelijck Christus in de Gemeynte. Want dat sommige dit verstaen van seker quellinghe des vleeschs / dunckt my seer onseker te zijn.

2.Thes.3.14

1.Cor.5.5.

6 Als wy nu dese drie eynden hebben/ soo moeten wy noch sien hoe de Gemeynte dit deel der Discipline/ dewelck in de jurisdictie gelegen is/ bedient. Ten eersten moetẽ wy dat onderschept behouden dat boven ghestelt is/ te weten/ dat sommige sonden heymelijck zijn / ende sommighe openbaer ende gemeyne. Openbaer sonden zijn daer van niet alleenlijck een ofte twee ghetuygen en zijn/ maer die int openbaer met ergernisse der gantscher Gemeynte gedaen worden. Heymelijcke sonden noeme ic/ niet die gantschelijck den menschen verborgen zijn/ gelijc de sonden der ghevevnsden Hypocrijten (want die en komen onder het oordeel der Ghemeynte niet) maer sulcke sonden noeme ic heymelijc/ die niet en sijn sonder getuygen/ en nochtans niet openbaer en zijn. In de openbare sonden en zijn de graden der vermaningen die Christus verhaelt niet noodigh: maer waer openbaer sonde is/ daer moet de Gemeynte haer werck doen / den sondaer roepen ende straffen na de mate der sonde. De heymelijcke sonden en komen voor de Ghemeynte niet zo de sondaer niet hartneckigh en is/ na dien regel Christi: ist dat hy die getuygen niet en hoort/ zo segt het der Gemeynte. En als het so verre gekomen is / dan moet men een ander onderschepdt maken tusschen boose stucken/ ende feylen. Want in lichte feylen en moetmen soo groote strengicheydt niet ghebruycken/ maer het is genoegh met woorden te castijden/ ende dat soetelijck ende vaderlijc/ zo dat de sondaer daer door niet verbittert noch beschaemt/ maer tot hem selven ghebracht worde: op dat hy hem meer verblijde dat hy vermaent en verbetert is/ dan bedroeve. Maer de boose stucken moetmen scherpelijcker straffen: want het en is niet genoegh dat de ghene die de Ghemeynte geergert heeft door een boose daet/ met woorden alleenlijck ghestraft worde/ maer hy moet voor eenen tijt afgehouden worden van de gemeynschap des Nachtmaels/ tot dat hy sijn beteringe bewesen heeft. Want Paulus en beschelt den Corinthischen hoereerder niet alleenlijck met woorden/ maer stoot hem oock wt de Gemeynte/ ende straft de Corinthen dat zy hem zo lange geleden hadden. Dese wijse heeft de oude ende welgeschickte Ghemeynte ghehouden / doe de behoorlijcke regeringe haren loop hadde. Want als yemant eenige booſheyt gedaẽ hadde/ waer uyt ergernisse gekomen was/ zoo wert hem ten eersten ghebaden van het Nachtmael te blijven/ daer na hem selven voor God te vernederen/ ende voor de Gemeynte zijn leetschap ende beteringe te betuygen. Daer waren oock sekere dingen die men den geenen die gesondicht hadden op leyde/ om dat zy souden teeckenen der beteringe sijn. Als hy dat alsa gedaen hadde dat der Gemeynte genoegh gedaen was/ doe wert hy door

Met wat maticheyt datmen de sonden so gemeyne als heymelijcke sal verbeteren.

Matth.18.17.

Item/ de lichte ende swate sonden.

1.Cor.5.5.

oplegginge der handen tot genade ontfangen: welcke ontfanginge dickmael van Cypriano genaemt wort/ vrede: dewelcke oock de wijse met korte woorden beschrijft. Sy doen/ seyt hy/ penitentie eenen sekeren tijd lanck: daer na bekennen zy haer schult/ ende ontfangen vrede ende gemeynschap door de oplegginge der handen des Bisschops ende der Klercken. Hoewel de Bisschop ende sijne Clercken versoenden alzoo den sondaer met de Gemeynte/ dat ooc de bewillinge des volcks daer toe noodich was: gelijck hy ergens leert.

Epist.2. lib 1. Epist.14. lib.3. &. ejusdem lib. Epist. 26.

7 Dese Discipline was zoo gemeyn sonder eenige uytneminge/ dat oock de Princen met den ghemeynen man hen selven onderworpen om die te dragẽ/ ende dat te rechte/ dewijle het openbaer was/ dat zy quam van Christo / den welcken alle Coningen behooren onderdanig te zijn. Also doe Theodosius om de bloedtstortinghe in Thessalonica gheschiet/ was door Ambrosium van de ghemeynschap der Gemeynte afghesneden/ zo heeft hy alle zijn Coninckliicke vercieringe die hy aen hadde/ afgeleyt/ ende openbaerlijc in de Gemeynte zijn sonde beweent/ die hy door bedriegelijcke aenbrenginge gedaen hadde: ende heeft met suchten ende tranen vergevinghe begeert. Want groote Coninghen en moeten niet achten dat het hen schandelijck is / dat zy voor Christo den Coninck der Coninghen hen selven ootmoedichlijc neder worpen/ ende het en moet hen niet mishaghen dat zy door de Ghemeynte gheoordeelt worden. Want dewijle zy in haer Hof by-na gheen dinck en hooren anders dan flatteringhen / zoo is het hen meer dan nootsaeckelijck door den mondt der Pastooren van den Heere ghestraft te worden. Jae zy behooren te wenschen van de Pastooren niet ghespaert te worden/ op datse de Heere spare. Ick gae hier voor-by door wien dese jurisdictie behoort bedient te worden/ dewijle het op een ander plaetse ghesevt is. Maer ick segge alleenlijc dit daer toe/ te weten/ dat in de afsnijdinge dit de rechte voortganc is/ welcken Paulus leert/ namelijck/ dat de Ouderlinghen dat niet alleen en doen/ maer dat de Gemeynte oock dat wete ende bewillige: maer dat het gheschiet op sulcke wijse dat de handelinge niet geregeert en worde door de menichte des volcx / maer dat het volck dit aenmercke als een getuyge ende bewaerder daer van/ op dat niet eenich dinc en geschie van weynighe menschen door boose begheerte. Ende de gantsche loop der handelinge moet oock boven de aenroepinge des naems Gods sulcke ghestadicheyt hebben/ dat daer door de tegenwoordicheydt Jesu Christi bewesen worde: op dat het sonder twijfel sy dat hy selve sijn oordeel regeert.

Niemant en salmen van dese disciplinne/ oock niet eenigẽ Princen/ vry houden.

Amb.lib.1. Epist.3.in ora. habita in funere. Theod.

Apoc.17.14. ende 19.16. 1.Tim.6.15.

Van wien en met wat orden van handelinge sy sal geoeffent worden.

1.Cor.5.5.

8. Nochtans en moetmen niet vergheten/ dat der Gemeynte sulcke een strengicheydt dient/ die met den gheest der sachtmoedigheydt over een komt. Want wy moeten altijdts neerstichlijck toesien (ghelijck Paulus gebiet) dat de gene die ghestraft wort / niet door droef heyt verslonden en worde/ want alzoo soude de medecijne fenijn worden. Maer de reghel deser maticheydt kan alderbest uyt het eynde genomen worden: want dewijle door de afsnijdinge gesocht wort dat de sondaer hem bekeere / ende dat de boose exempelen wech ghenomen worden / op dat de naem Christi niet gelastert en worde/ noch andere tot navolginge des quaets verweckt en worden: ist dat wy dese dingen aensien / soo sullen wy lichtelijck konnen oordeelen hoe verre dese strengicheyt behoort te strecken/ ende waer sy moet eynde nemen. Soo dan als de sondaer getuygenisse

Met wat gematicheyt des gemoets dat se sal verhandelt worden.

2.Corin.2.7.

Reden genomen uyt het eynde der selver.

geeft

geeft sijnder beteringe / ende door de ghetuygenisse de ergernisse/zo veel in hem is/weg neemt: zo en moetmen hem niet voorder dringhen: Ist dat hy gedrongen wort / so is nu de strengicheyt boven mate.

In wat deel sommige wt den Ouden al te straf geweest sijn.

In desen deele en kan de strengigheyt der ouden geensins ontschuldigt worden/ de welcke ganschelijck niet des Heeren woordt niet over een en quam/ende was seer sorgelijck. Want doe zy den Sondaer nu seven/en nu vier/ nu drie jaren/ende nu voort alle zijn leven lanck ghebonden zijn berou ende beteringe te bewijsen/ ende van de gemeynschap des Nachtmaels te blyven: wat mochte daer uyt volgen/ anders dā groote geveynstheyt oft mistroostigheyt? Desgelijcx dat die eenmael ghevallen was/de tweede reyse niet toegelaten en wert tot penitentie/ maer wert tot den eynde sijns levens uyt de Gemeynte geworpen/dit en was noch nut noch redelijck. Daerom: Soo wie dese sake wel aenmerckt/die sal oordeelen dat zy onvoorsichtighlijck gehandelt hebben.

Meer door aengenomen gewoonte als eyghen raet.

Hoewel ick nu sprijse hier meer de gemeyn gewoonte/ dan ick die alle beschuldige diese gebruyckt hebben/ want het is seker/dat zy sommigen mishaeght heeft: Maer zy leden se om dat zyse niet en konden beteren.

Ad Cornelium Epist. 3. lib. 1.

Waer van dat Cyprianus Chrysostomus ende Augustinus zyn ghetuygen.

Voorwaer Cyprianus geeft te kennen / dat hy niet en is willens so strenge geweest. Onse lydsaemheyt (zeydt hy) ende sachtmoedicheydt/ende vriendelijckheyt/ is bereyt allen den ghenen die komen. Ic wensche ende begeere dat zy alle tot de Gemeynte wederkeeren / ende dat alle onse medestrijders binnen den heyrleger Christi/ende in de woonstede Godts des Vaders besloten worden. Ick vergeve alle dinck/ ende sie veele dingen door de vingeren/begeerende de broederschap te vergaderen / oock yet gene dat teghen God gesondight is/en ondersoecke ick niet volcomelijck/ ic sondige byna selve/ de sonden meer dan het betaemt/ vergevende. De gene die wederkeeren ende haer Sonde met ootmoedige ende slechte voldoeninge belijden/ die neme ic aen met gewillige ende volcomen liefde. Chrysostomus is wat harder/ maer spreeckt nochtans aldus: Ist dat God soo vriendelijck is/ waerom wil een Pastoor soo hart schijnen? Boven desen weten wy wat sachtmoedigheydt Augustinus gebruyckt heeft tegen de Donatisten/soo dat hy niet ghetwijfelt en heeft tot Bisschoppen aen te nemen de gene die van de Secte ende Scheuringe waren wedergekeert / ende dat terstont nae haer bekeeringe. Maer dewijle een contrarie wijse de overhant gekregen hadde / zoo waren de heylige Mannen bedwonghen van haer eygen oordeel te wijcken.

Niet alleen en moet de gheheele Kercke/ maer oock een yder litmaet haer tot dese matieheyt voegen op dat uyt die disciplina niet en worde een pijnbanck.

* 2. Cor. 2. 7.

9 Ende gelijck dese sachtmoedigheyt van den gantschen lichame der Gemeynte ghe-eyscht worde/ dat zy goedertierentlijck/ ende niet met de uyterste strengicheydt de gevallen Sondaers en straffe/ maer liever na het gebodt Pauli/ * de liefde tot hen versterke: alsoo behoort oock een yeghelijc bysonder hem selven tot dese goedertierenheyt ende vriendelijckheyt te matigen. Soo en moeten wy dan de geene die uyt de Gemeynte geslotē zijn/ niet uytroyen uyt het getal der uytvercorenen / noch de hoope van hen wech worpen/ghelijck of zy nu verloren waren. Het is wel geoorloofT datmense achte vreemde te zijne van de Gemeynte / ende also oock van Christo: maer alleenlijck voor dien tijdt/in welcken zy in de afwijckinge blijven. Ende ist dat zy dan oock meer hartneckicheyt dan vriendelijcheyt bewijsen/so sullen wyse nochtans den oordeele Gods bevelen/ende namaels beter van hen hopen dan wy tegenwoordichlijck sien: ende daerom niet laten God voor hen te bidden. Ende (op dat ic 't met eenen woorde verbate) wy en moeten niet den persoon/dewelcke in Godts hant ende wille is/ tot de doot overgeven: maer wy moeten alleenlijck eens yegelijcx wercken wegen door Gods woort/hoedanich die zijn. Als wy desen regel volgen / zoo volghen wy Godts oordeel meer dan wy het onse voort-brengen. Maer der vryheyt in het oordeelen en moeten wy ons niet aentrecken / het en zy dat wy willen der cracht Gods een mate stellē/ ende sijnder barmherticheydt een wet geven/ de welcke soo wanneer het hem belieft / de alderboofte maeckt de alderbeste / ende de gene die vreemde waren/ in de Gemeynte plant. Ende dit doet de Heere/op dat hy alsoo der menschen meyninge bedrieghe/ ende lichtveerdicheydt beneme: de welcke meer haer selven in het oordeelen toeschrijft dan het betaemt/ten zy dat zy gedwongen worden.

Ende ten ban oock nergens heenen getrocken worden/de welcke Christus gesproken heeft vā het binden ende ontbinden.

* Mat. 18. 18.

10 Want dat Christus belooft / * dat het sal in den Hemel gebonden worden dat de sijne op der aerde binden / daer meet hy de macht om te binden met de straffe der Ghemeynte: door de welcke de gene die afgesneden ende verbannen worden/niet en wordē in het eeuwige verderf/ noch in de eeuwige verdoemenisse geworpen: maer als zy hooren dat haer leven en zeden verdoemt worden / soo worden zy oock van haer eyghen eeuwige verdoemenisse versekert/ ten zy dat zy hen bekeeren. Want dit onderscheyt is tusschen dē ban ofte afsnijdinge / ende die vervloeckinge die genaemt wordt Anathema.

Het gebruyck van bannen is seer selden ofte gantschelic geen. 1. Cor. 16. 22.

Het Anathema geeft den mensche over tot het eeuwige verderf sonder eenige hoope der vergevinge: Maer de Ban ende af-snijdinghe straft meer de wercken ende Zeden: ende hoewel oock de menschen daer door gestraft worden / soo geschiedt dat nochtans alsoo/ dat zy van haer toekomende verdoemenisse vermaent zijnde: tot salighheyt wederroepen worden. Ende ist dat hy wederkeert/soo is de Gemeynte bereyt hem te ontfanghen/ende haerder gheemeynschap deelachtich te maecken. Maer het Anathema wort selden ofte nemmermeer gebruyckt. Daerom hoewel de Discipline der Ghemeynte ons niet en laet groote ghemeynschap hebben met den geenen die ghebannen ofte afgesneden is: so moeten wy nochtans met wat middelen wy konnen/arbeyden dat zy hen beteren/ ende tot de eenicheyt der Gemeynte wederkeeren. Het welcke oock de Apostel leert/seggende: En wiltse niet achten als vyanden/maer vermaentse als broeders.

2. Thes. 3. 15.

Ten zy dat dese vriendelijckheyt in 't heymelijcke ende in 't openbare onderhouden worde/ soo ist te vreesen dat wy straffers/sullen scherprichters worden.

Al te groote stuericheyt sullen ons mijden/zoo wel de gemeyne man als de Herders.

11. Om de Discipline te matigen/ is oock seer noodich dat Augustinus seyt tegen de Donatisten handelende/te weten/ ist dat eenighe menschen sien dat de gebreken niet neerstichlijck genoech door de Ouderlinghen ghebetert en worden/ dat zy daerom niet en moeten terstont van de Gemeynte afwijcken: ofte ist dat de Pastooren niet en konnen na haer begeerte alle dinck suyveren noch beteren dat ghebreckelijck is/dat sy daerom niet terstont den dienst en verlaten/ ofte door ongewoonlijcke hardigheydt de gantsche Gemeynte verstooren. Want het is seer waerachtig/dat hy schrijft/ te weten/dat so wie met berispē betert al wat hy kā/ofte het gene dat hy niet cā beterē/wtsluyt sonder dē bant des vreets te brekē: ofte 't gene dat hy sonder den bant des vreets te breken niet kan uytsluyten/ gerechtiglijc misprijst/en sterckelic draegt: dat die niet en is te beschuldigen noch te straffen: Ende hy seyt

Lib. 2. contra. Parmen. cap. 1

op een

op een ander plaetse de oorsake/te wetē/ dat alle Godsalighe middel ende wijse der Discipline der Gemeynte / moet altijdts de eenicheydt des Geests in den bants des vreets aensien : welcken bant de Apostel ons ghebiedt te bewaren malcanderen verdragende:ende als dese niet bewaert en wort / zo en is de medicijne der straffe niet alleenlick te vergheefs / maer begint oock schadelijck te zijne/zo dat zy niet langer een medicijne en blijft. Soo wie/seyt hy/dit neerstichlick bedenckt/ die en verhaelt de scherpicheyt der Discipline niet in de bewaringe der eenicheydt/ noch en breeckt den bant der eendrachtigheydt niet door onmatige straffinghe. Hy bekent wel dat niet alleenlijck de Pastooren en moeten hier in arbeyden/op dat in de Ghemeynte geen ghebreck en blijve/maer dat een yeghelijck moet na zijn vermoghen daer na staen:hy en verswijght oock niet dat de geene die versuymt de boose te vermanen ende beteren/voor God schuldigh is/ al ist dat hy haren Sonden niet gonstigh en is/ noch met hen en sondight. Ende ist dat hy sulck een persoon is / dat hyse kan van de ghemeynschap des Sacraments afhouden/en nochtans dat niet en doet:dat hy dan sondicht tot zijn eygen verderf. Hy wil alleenlijck dat het geschie met voorsichticheyt/de welcke de Heere oock gebiedt/op dat het koren niet gehindert en worde/ alsmen het oncruyt uytwijet. Daer na besluyt hy uyt Cypriano : Soo moet dan de Mensche barmhertighlijck beteren dat hy kan / ende dat hy niet en can beteren / dat sal hy lijdsaemlijck dragen/en met liefde besuchten ende beweenen.

Lib.3.ca.1 | Ephe.4. 1. | Cap. 1. | Mat.13.29

12 Dit seyt hy om de onmatige hardicheyt der Donatisten/ de welcke in de Ghemeynten ghebreecken siende / die de Bisschoppen wel met woorden berispten / maer met den Ban niet en straften (om dat zy niet en meynden door desen middel eenighen voortganck te gekrijgen) zoo hebben zy de Bisschoppen grouwelijcken gelastert gelijck verraders der Discipline: ende hebben hen selven door een boose Scheuringe/ van de Gemeynte Christi afgescheyden. Gelijck heden de Wederdoopers doen/ de welcke gheen Christelijcke vergaderinge en bekennen/ ten zy dat zy allesins Engelijcke volmaecktheyt hebbe:ende onder het decksel deser harder ypericheyt alle stichtinghe afbreken. *De sulcke (seyt Augustinus) soecken geheele volcken die zy in den roem haers naems verstrict hebben/ tot hen te trecken / ofte ymmers tweedrachtich te maken/niet door haet der sonde anderer menschen/ maer door liefde haers twist : want zy zijn opgheblasen met hooveerdicheydt / rasende door hartneckicheyt / listich met lasteringhe/ beroerlijck met tweedracht/ ende op dat het niet openbaer en worde dat zy het licht der waerheyt niet en hebben/ zoo decken zy hen selven met de schaduwe der ongenadiger strengicheyt:eñ het gene dat in de Schriftuere bevolen wort met matige heylinge ende beteringe sonder verkortinghe der liefde/en met bewaringe der eenicheydt des vredes te doen om de gebrekē des naestē te beteren: dit gebruyckē zy tot een oorsake der afwijckinghe ende Godlooser scheuringe. Also verandert de duyvel hem selven in eenen Engel des lichts/ als hy door een strengicheyt die eenen schijn der rechtveerdicheyt heeft/ raet geeft tot bloedighe wreetheyt/niet anders soeckende dan den Bant des vredes ende eenicheyts te verderven ende af te breken : Want als dese vast ende sterck blijft onder de Christenen / zoo wort alle sijn kracht swack om schade te doen/de listighe lagen ende stricken worden gebroken / ende de raet die tot verwoestinge voorgenomen is / vergaet ende verswint.

Tegen welc tuck de Donatisten seer seelijck ghesondicht hebben. | Ende by onsen tijdt de Wederdoopers/welcke van Augustinus in de persoon van hare Patriarchen met levende verwen afgheschildert worden. | *1.Cap.1. | 2.Cor.11.14

13 Als Augustinus dit al geseyt heeft/zoo gebiet hy voornemelijck een dinck/ te weten/ Ist dat de menichte met een Sonde besmet is / zoo moet daer de strengigheyt met barmhertichheydt gematicht worden. Want datmen daer sonde een uytscheydinge maken/die raet (seyt hy) soude ydel ende schadelijc sijn/want hy soude Godloos ende hooveerdig worden/en meer de goede swacke verstooren / dan de moedige boose beteren. Ende dat hy daer anderen gebiet/dat selve heeft hy oock getrouwelijck gevolcht. Want daer hy tot Aurelium den Carthaginenschē Bisschop Schrijft / daer claeght hy dat dronckenschap alomme in Africa ongestraft regneerde/ ende vermaent datmen een Concilium der Bisschoppen versamele/ende remedie daer tegen gebruycke. Ende daer nae seyt hy : ick meyne dat sulcke dingen niet met Scharpicheyt noch met hartneckigheyt / noch als met heerschappie te gebruycken wegh genomen en worden : Maer meer met leeren dan met gebieden / ende meer met vermanen dan met dreygen. Want alzoo moetmen handelen met de menichte der Sondaren. Maer de strengigheydt moetmen gebruycken tegen weyniger menschen Sonden. Nochtans en verstaet hy niet dat de Bisschoppen daerom moeten door de vingeren sien ofte swijgen/om dat sy niet en connen de openbare Sonden strengelijck straffen : gelijck hy daer na selve dat verclaert. Maer hy wil dat de wijse der straffinge alzo gematight worde/ dat sy so verre het hen mogelijck is/liever gesontheyt dan verderyinge/den lichame aenbrenge. Ende daerom besluyt hy ten eynde aldus : Daerom en moetmen oock dat gebodt des Apostels niet vergeten/dat hy geeft van de boose af te scheyden/als het sonder den vrede te breecken geschien can: want hy en heeft niet gewilt dat het anders geschien soude : ende wy moeten oock dit onderhouden/ dat wy malkanderen verdragende/ arbeyden om de eenigheyt des Geestes te behouden in den bant des vredes.

Dese matigheyt salmen alsdan meest gebruycken/ wanneer niet alleen weynige maer de menichte selve van de besmettelijckheyt der sonde gevangen is. | Gelijck als Augustinus getuyght. | Cap.2. lib. 3. contra. Par. | 1.Cor.3.7. | Ephe.4.2.

14 Het anderdeel der Discipline die niet eygentlijck in de macht der sleutelen / vervaet en wort/ is daer in gelegen/ dat de Pastooren het volck na den noot des tijds vermanen tot Vasten-dagen ofte gemeyne gebeden/ ofte tot andere oeffeningen der ootmoedigheyt ende bekeeringe:van welcke dingen noch tijt / noch mate/ noch wijse geleert en wordt in Godts woordt/ maer staet in het oordeel der Gemeynte. Ende gelijck dese dingen seer nut ende voorderlijc sijn/ also sijn sy van der Apostelen tijden aen altijdts in de Gemeynte gebruyckt geweest. Hoewel de Apostelen selve en sijn de eerste Autheuren daer van niet geweest / maer hebben het exempel daer van uyt de Wet ende uyt de Propheten genomen. Want wy sien daer in/dat so wanneer eenige groote sake voorhanden was / het volck wert te samen geroepen / * ende geboden te bidden en vasten. So hebben dan de Apostelē dat na gevolgt/dat den volcke Gods niet nieu en was / ende dat sy voorsagen dat het soude voorderlijc wesen. Dit selve is oock van andere oeffeningen/ door de welcke het volck tot Godsaligheyt verweckt / of in gehoorsaemheyt can gehouden worden. Daer sijn alomme exempelen in de heylige Historien die niet noodich en sijn verhaelt te worden. In somma moetmen aldus weten/ so wanneer twist is in de Religie/ die door een Concilium / ofte door een oordeel der Gemeynte moete geeyndicht worden/of soo

Het andere stuck van de algemeyne Discipline/ siende op de vasten-dagē ofte openbare ghebeden/ ende andere heylige oeffeningen. | D'welck by den trouwen Dienaren Gods in het oude ende nieuwe Testament gebruyckelijck is geweest. | *Joel.2. 15. | Tot wat gebruyck datmen de algemeyne Discipline sal brengen.

Wanneer

wanneer men handelt van eenen Dienaer te verkiesen: eyndelijck/ zo wanneer een swaere ofte wichtighe sake ghehandelt wort: wederom zoo wanneer teeckenen der toornicheydt Gods ghesien worden/ ghelijck pestilentie/ krijch/ ofte diere tijdt/ soo is het een heylich/ ende te allen tijde een voorderlijck dinc/ dat de Pastoorẽ het volc tot ghemeyn vasten ende bidden vermanen. Ist dat yemandt de getuygenissen die uyt den ouden Testamente moghen voortghebracht worden/ niet aen en neemt/ gelijck of zy met der Christen Gemeynte niet over een en quamen: het is openbaer dat oock de Apostelen alsoo gedaen hebben. Hoewel aengaende de ghemeyne ghebeden/ ick meyne datmen nau yemandt sal vinden die daer van soude twijfelen. Daeromme laet ons een weynich spreken van het vasten / om dat veele meynen dat het niet zoo noodich en is/ dewijle zy niet en verstaen wat nut daer uyt komt: sommighe verworpent oock gantschelijck / ghelijck of het te vergeefs waer: ende alsmen het gebruyc daer van niet wel en weet/ zo kanmen lichtelijck tot superstitie vallen.

Van het vasten.

Dwelc drie eynde heeft.

15 Een heylich ende behoorlijck vasten heeft drie eynden: want wy ghebruyckent om onse vleesch te temmen ende te kastijden / op dat het niet te dertelen zy/ oft om bequamer tot ghebeden ende heylige ghedachten te zijn / ofte op dat het zy een getuygenisse onser vernederinge voor Godt/ als wy willen onse schult voor Godt belijden. Het eerste eynde heeft selden plaetse in eenen gemeynen vastendach / om dat aller menschen lichamen niet eensins gestelt en zijn/ daerom betaemt het beter sommigher menschen vasten. Het tweede eynde dient allen in't gemeyn/ ende oock eenen yegelijcken byzonder: want het is alsoo wel der gantscher Gemeynte noodich dat zy haer selven tot gebeden bereyde/ als eenen yeghelijcke ghelooviche. Ende het derde eynde oock desgelijcx: want het gheschiet somtijts dat Godt een volck slaet met krijch ofte peste / ofte eenige ellende. In sulcke ghemeyne straffe moet het gantsche volck zijn schult bekennen. Ende ist dat de hant des Heerẽ yemant bysonder slaet/ die moet dit selve alleen/ ofte met zijn huysghesin doen. Dit is voornemelijck ghelegen in de ghesintheyt des herten: Want als de geest ende het herte gesint is gelijck het betaemt / zoo kant nau wesen sonder een uytwendighe ghetuyghenisse te gheven: ende dit dan aldermeest/ als het gheschiet tot ghemeyn stichtinge / op dat zy alle haer sonde openbaerlijck belijdende / Gode den lof der rechtveerdicheyt gheven / ende malcanderen onderlinge een yegelijck door zijn exempel vermanen.

Het eerste eynde betaemt meer sommighe menschē vasten.

Het tweede eynde.

Het derde eynde.

16 Hierom wort het vasten / d'welck een teecken der vernederinghe is / ghewoonlijcker ghebruyckt van de Ghemeynte int ghemeyn / dan van sommighe menschen bysonder: hoewel het (gelijck voorseyt is) der gantscher Ghemeynte/ ende eenen yeghelijcken bysonder ghemeyn is. Daerom zoo veel de Discipline daer van wy nu handelen/ aengaet: zoo wanneer men moet om eenige groote sake bidden / zoo ware het nut vasten ende bidden te gebieden. Alsoo als de geloovige te Antiochien wilden Paulo ende Barnabe de handen op legghen/ zoo hebben zy ghevast ende gebeden/ om dat zy haren dienst / aen welcken zo veel gelegen was / souden te beter Gode bevelen: Also oock daer na hebben dese beyde gevast ende gebeden/ als zy Dienaren over de Gemeynte stelden. In dusdanich vasten en hebben zy niet anders aengesien / dan om dat sy souden bequamer ende veerdigher worden om te bidden. Dit bevinden wy voorwaer wanneer de buyck vol is/ so en is het herte noch de geest niet so seer opgeheven tot Godt / datmen kan ernstichlijck ende met yverige beweginge tot bidden geneghen worden/ ende daer in volherden.

Dat openbare vasten verghesel-schapt sijnde met het gebedt/ plegen de Herders soo dickwils alsmer om eenige groote saken God moeste aenbidden te ghebieden.

Actor. 13.3.

Actor. 14.23.

Aldus is te verstaen dat Lucas schrijft van Anna / Dat zy Gode gedient heeft met vasten ende bidden: Want hy en stelt den dienst Godts niet in het vasten / maer hy geeft te kennen dat die heylige vrouwe haer alsoo geoeffent heeft tot gedurichheydt des gebets. Sulck was oock het vasten Nehemie/ doe hy yverichlijck Godt voor de verlossinge zijns volcx badt. Om deser saken wille seydt Paulus dat de Geloovige wel doen/ als zy voor eenen tijt hen selven onthouden van byslegginge / op dat sy te vrijelijcker ende onbecommerlijcker bidden ende vasten. Hy stelt het vasten als een behulpsel by het bidden / te kennen ghevende dat het niet nut en is/ anders dan so verre het tot dit eynde ghebruyckt wort. Boven desen als hy te deser plaetse den ghetrouden gebiet / malcanderen de onderlinge goetwilligheydt te betalen / soo ist openbaer dat hy niet en spreeckt van de dagelijcksche gebeden/ maer van gebeden die om eenigen sonderlijcken noot gheschien.

Luc. 2.37.

Neh. 1.4.

1. Cor. 7.5.

1. Cor. 7.3.

17 Wederom / ist dat daer pestilentie / ofte honger/ ofte krijch/ ofte eenige ellende schijnt eenigen lande ofte volcke voorhanden te sijne/ soo behooren de Pastoorẽ oock dan de Ghemeynte te vermanen tot vasten eñ bidden/ om den toorn Godts ootmoedichlijck af te bidden. Want als Godt eenich perijckel laet verschijnen/ zoo geeft hy te kennen dat hy hem selven tot wraecke bereyt/ ende eenichsins wapent. Daerom gelijck voortijden de misdadige menschen plachten den baert te laten wassen / swarte kleederen aen te doen / ende hen selven ootmoedichlijck te vernederen / om barmherticheyt van den Rechter te verkrijgen. Also oock/ als wy voor den Richtstoel Gods beschuldicht sijn/ so ist oock der eerlijckheyt Godts betamelijck/ ende der gemeyner stichtinge voorderlijck/ ende oock ons selven nut ende salich / dat wy met jammerlijcke uytwendighe bewijsinghe onser droefheyt / soecken sijn strengicheyt af te bidden. Ende dat dit onder het Jootsche volc gewoonlijck gebruyckt wert/ dat machmen lichtelijck verstaen uyt de woorden Joelis: want als hy gebiet de basuyne te blasen / het volck te vergaderen / eenen vasten te gebieden/ &c. So spreeckt hy gelijck van dingen die gewoonlijck ghebruyckt worden. Weynich te voren hadde hy geseydt/ dat Godt voorgenomen hadde de sonden des volcks te ondersoecken/ ende dat de dach haers oordeels nu nae by was / ende haddese geroepen dat zy souden komen antwoorden. Daer nae roept hy/ ende vermaentse haer te haesten tot den sack / ende tot de assche/ ende tot weenen ende bidden: dat is / om oock door uytwendighe betuyginghen hen selven voor den Heere neder te worpen. De assche ende den sack betaemde mogelijc den tijde meer dan den onsen/ maer de t'samen-roepinge/ ende vergaderinge/ ende weenẽ/ ende vasten/ ende diergheljicke dingen / dienen oock sonder twijfel onsen tijde / zoo wanneer de ghelegentheyt onser saken dat alsoo eyscht. Want de wijle het een heylige oeffeninge is / om hem selven te vernederen/ ende de vernedertheydt te bewijsen: waerom souden wy die min ghebruycken dan het Jodische volck/ in gelijcken noot. Wy lesen dat niet alleenlijck de Israelitische Ghemeynte ghevast heeft tot een teecken der droefheydt/ de welcke door Godts woort onderwesen ende geschickt

Item/ so dickwils als daer eenighe ghemeyne ellende voorhanden was.

Exempelen van vasten leſen wy onder de Wet.

Joel 1.15.

1. Sam. 7.6. ende 31.13.

2. Reg. 1.12.

Jone 3.5.

schickt was/ maer oock de Niniviten/ de welcke gheen leere en hadden/ anders dan de vercondinghe Jone. Waerom en souden wy niet dat selve oock doen? Maer sommighe mochten seggen/ het is een uytwendighe ceremonie/ de welcke oock in Christo haer eynde neemt/ gelijck de andere. Antwoorde/ Jae zy is oock noch heden den geloovigen een seer goet behulpsel/ ende een nutte vermaninge gelijck zy altijts geweest is/ om hen selven te verwecken/ op dat zy door haer over-groote sorgheloosheydt ende onachtsaemheyt God niet meer ende meer tergen/ als zy van hem ghecastijt worden. Daerom als Christus zijne Apostelen ontschuldicht dat zy niet en vasten/ so en seyt hy niet dat het vasten zy gantschelijck wech genomen: maer stelt het upt tot ellendighe ende droevighe tijden. De tijt sal (seyt hy) comen dat de Bruydegom sal van hen wech genomen worden.

Mat. 9. 15. Luc. 5. 34.

Het vastē be staet in soberheyt in drie dingen. In den tijt/ in de maniere van spijse/ en in de be- sparicheyt of de soberheyt.

18 Maer op datmen in den naem niet en dwale/ so laet ons beschrijven wat vasten zy. Want wy en verstaen daer door niet alleenlijck maticheyt ende ghesparicheyt in spijse/ maer wat anders. Het leven der Godtsalighen moet wel met soberheyt ende ghesparicheydt ghematicht zijn/ op dat het in zijnen gantschen loop eenen schijn des vastens upt geve. Maer daer is boven dien een tijtlijc vastē/ te wetē als wy upt de gewoonlijcke wijse van leven/ ons selven yet ontrecken/ het zy voor eenen dach/ ofte voor eenen seeckeren tijt/ ende ons selven een strengher ende nauwer mate in spijse ende dranck gebieden/ dan wy gewoon zijn. Ende dit is gelegen in drie dingen/ te weten/ in de tijdt/ in de qualiteyt ofte hoedanigheyt ende in de mate der spijse. By den tijt verstae ick/ dat wy nuchteren die wercken volbrengen/ om de welcke wy voornemen te vasten. Gelijck als yemant vast om des gemeynen gebets wille/ die blijft sonder eten tot dat het gheeyndicht is. De qualiteyt ofte hoedanicheydt is daer in gheleghen/ dat wy alle lecker spijse vermijdende/ ende met slechte spijse te vrede zijnde/ de kele niet en verwecken. De mate is daer in gelegen/ dat wy gesparichlijcker ende min eten dan wy ghewoon zijn: ende alleenlijck tegen den noot/ ende niet tot lust.

Maer op dat hier geē superstitie in en slempe/ moeten wy drie saecken waer nemē.

19 Maer men moet voornemelijck altijdts toesien/ dat daer geen superstitie in en come/ gelijck voortijden met groote schade der Ghemeynte gheschiet is. Want het ware beter gantschelijck gheen gebruyck des vastens te hebben/ dan dat het neerstichlijck onderhouden/ ende daerentusschen verdorven worde met valsche ende schadelijcke meyningen/ tot de welcke de wereldt onderrusschen dickmael vervalt/ ten zy dat de Pastooren met groote neersticheydt ende voorsichticheyt dat verhinderen. Het voorneemste is/ dat sy altijts drijvē dat Joel leert/ te weten/ datmen moet het herte/ eñ niet de cleederen scheuren: dat is/ dat sy het volc vermanen dat het vasten in hē selven/ niet seer groot by God gheacht en wort/ ten zy dat de inwendige beweginge ende gesintheyt des herten/ een waerachtich mishaghen der sonde ende zijns selfs/ waerachtige verootmoedinghe ende waerachtighe smerte upt de vreese Gods daer by zy. Jae dat het vasten om gheen ander oorsake nut en is/ dan om dat het tot dese dingen een behulpsel is. Want God en verbloeckt gheen dinck seerder/ dan dat de menschen soecken hem te bedriegen/ voor de onnooselheyt des herten eenigen uytwendighen schijn toonende. Daerom schelt Esaias dese ghevepnstheydt seer dapperlijck/ dat de Joden meynden dat Gode genoech gedaen was/ als zy alleenlijck ghevast

1. Datmen sal de herten ende niet de kleederen scheuren. Joel. 2. 13.

hadden/ hoewel sy haer Godtloosheyt ende onreyne ghedachten in het herte voeden. Is het (seyt hy) sulck een vasten dat de Heere vercoren heeft? &c. So is dan het geveynsde ende hypocritische vasten/ niet alleenlijck een onnutte ende ydele vermoeyinghe/ maer oock een seer groote grouwelijckheyt. Boven desen moetmen noch een ander quaet/ dat ten desen seer na is/ grootelijck schouwen/ te weten/ dat wy niet en achten dat het vasten zy een Godsdienst/ ofte een werck dat de ghenade Godts soude verdienen. Want de wyle het in hem selven noch goet noch quaet en is/ ende niet voorderlijck en is/ anders dan tot die eynden/ de welcke men daer in moet aensien/ so ist een seer schadelijcke superstitie/ datmen vermengt met de wercken die God gheboden heeft/ ende die in haer selven sonder eenich ander aensien noodich zijn. Sulck was voortijden de raserie der Manicheen: de welcke Augustinus wederlepdt/ ende klaerlijck ghenoech leert/ datmen het vasten moet alleenlijck met de voorghenoemde eynden waerdeeren/ ende dat het Gode niet en behaecht/ ten zy dat het daertoe ghebruyckt worde. De derde dwalinghe en is niet so Godloos/ maer is nochtans sorgelijc/ te weten/ datmē het vasten te strengelijc eyscht/ als een upt de voorneemste Godlijcke wercken/ ende datment met onmatighen lof also verheft/ dat de menschen meynen wat groots gedaen te hebben/ als zy ghevast hebben. In desen deele en derf ick de oude Leeraers niet gheheel ontschuldighen/ dat zy een zaet der superstitie ghesaeyt/ ende een oorsake deser tyrannye ghegeven hebben/ die daer nae op gecomen is. Men vint by hen wel somtijts gesonde ende voorsichtighe redenen van het vasten: maer daer nae/ vintmen onmatigen lof des vastens/ waer door het onder de voorneemste deuchden verheven wort.

Esa. 58. 5.

2. Moetmē wachtē/ dat men het vasten niet en hou voor een Gods-dienst/ of e voor een verdienende werck.

Lib. de mori. Manich. cap. 13. & lib. 30. contra Faustum.

3. Datmen de soberheyt ofte het af- breken van voetsel niet onmatichlijc en prijse.

20 Ende doe hadde oock de superstitieuse onderhoudinghe des veertichdaeghschen vastens alomme plaetse ghecreghen: om dat de ghemeyn man meynde daer mede Gode eenen uytnemenden dienst te doen/ eñ de Pastooren prijsent voor een heylighe navolginghe Christi: hoe-wel het openbaer is/ dat Christus niet en heeft daerom veertich dagen gevast/ om dat hy anderen soude een exempel gheven: maer om dat hy metter daet soude betuyghen/ dat de vercondinghe des Euangelij die hy also begonde/ gheen menschelijcke/ maer een Godlijcke leere is. Ende het is wonder dat scherpsinnige menschen hebben connen in soo grof een dwalinghe vallen/ de welcke door so veel ende clare redenen wederlept wort. Want Christus en vast niet dickmael veertich daghen (het welcke hy hadde moeten doen/ hadde hy willen sulck eenen jaerlijckschen vasten in stellen) maer hy vastse alleenlijck eenmael/ te weten/ als hy hem selven berept tot de vercondinghe des Euangelij. Hy en vast oock niet nae Menschelijcke wijse ghelijck hy behoorde te doen/ hadde hy willen de Menschen tot naevolginghe verwecken: maer hy thoont veel meer een exempel waer door hy mochte alle Menschen verwecken om hem te verwonderen/ eer dan om hem nae te volghen. Ten laetsten/ dit vasten Christi en is niet anders dan ghelijck het vasten dat Moses ghevast heeft/ doe hy de Wet upt Godts hant ontfinck. Want de wyle dit miraeckel in Mose gheschiet was/ om de autoriteyt der Wet te bevestighen: zo moeste het oock in Christo gheschien/ op dat de Wet niet en schene het Euangelium te boven te gaen. Het en heeft noyt yemande in dē sin gecomen onder het volck Israel/ soodanich een

De welck des wijle het gheschiet is/ heeft upt een verkeerde na volginghe de onderhoudinghe van veertig dagē te vasten/ stede gegrepen.

Matt. 4. 2.

Welcke superstitieuse onderhoudinge weder lept worde met drie redenen.

1.

3.

Exod. 24. 18 ende 34. 28.

vasten

vasten op te richten nae het exempel Mosis. Daer en heeft oock niemandt uyt de Prophеten ende heylige Vaderen dat na gevolgt/ hoe-wel

1.Reg.19.8.

sy nochtans tot alle oeffeningen der Godsaligheyt moedich en yverich waren. Want datmen leest van Elia/dat hy veertich dagẽ geleeft heeft sonder eten ofte drincken/dat diende alleenlijck om dat het volck zoude bekennen dat hy van Godt verweckt was / om de Wet weder op te richten / van de welcke by nae geheel Israel was/af-gevallen. So is dan dit enckelijck een verkeerde navolginge geweest / ende oock vol Superstitie/te weten/ dat zy sulc een vasten gepresen hebben onder eên decksel der navolginge Christi. Hoewel in de wijse des vastens was

Sy was wel by den ouden int gebruyc/ maer op verscheyden wyse.

doe seer groote verscheydenheyt/ gelijck Cassiodorius verhaelt uyt Socrate / in het negende boeck sijnder Historie. Want de Romeynen (seyt hy) en vasteden niet meer dan drie weken: maer zy vasteden alle dage uytgenomen den Sondag ende Saterdag. De Illyrische ende Griecksche vasteden 6. weken/ andere vasteden 7. weken/ maer zy vasteden onder-tusschen ende alleenlijc sommige dagen. Daer was oock alsoo groote oneenigheydt in het onderscheydt der Spijse. Sommige en aten niet anders dan broodt ende water/sommige aten daer toe ooc moes: Sommige hebben visch ende vogelen geten: Sommige en maeckten geen onderscheydt in Spijsen. Dese verscheydenheyt meldet oock Augustinus in den naesten brief tot Januarium.

Daer na zijn wetten gegeven van onderscheydt der spijsen: ende zijn ingeslopen verscheyde misbruycken al van Jeronimus tydt af.

21 Daer na zijn booser tijden geweest/en tot de verkeerde uyperigheyt des gemeyn volcx/ is ooc gecomen de onwetenheyt ende grovicheydt der Bisschoppen/ en haer begeerte tot heerschappie/ wrede strengicheyt. Daer zijn Godloose wetten gegevẽ/ waer door de conscientien met verderfelijcke stricken gebonden worden. Men heeft verboden vleesch te eten/ gelijck of de Mensche daer door onreyn worde. Daer toe zijn oock Godloose meyningen gekomen / d'een boven d'ander / tot datmen inde diepte aller dwalingen gekomen is. En op dat geen boosheyt achter gelaten en worde/so hebben zy onder een seer ongeschickt decksel begonnen met Godt te spotten. Want de lof des vastendaegs wordt in de alder-uytnemenste en leckerste Spijse gesocht: geen leckernie en kan dan genoeg zijn: te geenen anderen tijde en heeft zo overvloedige noch zoo menigerley/noch so soete Spijse. Met sulcke ende soo lustig een tafel meynen zy bequamelijck Gode te dienen. Ic swijge dat de gene die willẽ de alderheyligste zijn/ hen selven te genen anderẽ tijde zo vol en sticken. Somma/dese menschen stellen den oppersten Gods dienst daer in/dat zy hen selven van vleesch onthouden/ende dat uytgenomen/ in allerley ander lecker Spijse overvloedig zijn. Wederom achten sy 't voor de uyterste Godloosheyt/ ende datmen nau kan metter doot versoenen/ist dat yemant weynig specx ofte rooc vleesch met grof broot geproeft heeft.

Ad.Nepotianum.

Hieronimus verhaelt dat oock te sijnen tijde sommige geweest sijn/die God met sulcke beuselingen bespotten: de welcke lieten uyt allen lande de alderleckerste Spijse brengen / om dat sy geen olye en souden eten: Jae om gewelt te doen tegen haer nature / soo hebben sy hen selven onthouden van water te drincken / maer deden soete ende kostelijcke Suppens maken/ de welcke sy niet uyt eenen drinckbeecker/ maer uyt een Schelpe droncken. Dit feyl dat doe in weynighen was / dat is nu in alle rijcke Menschen/ te weten / dat sy tot geen ander eynde en Vasten / dan om leckerlijck te eten. Maer ick en wil niet veel woorden quistẽ in een sake die niet so seer twijfelachtich en is. Ick segge alleenlijc dit/dat de Papisten noch in het vasten/ noch in alle andere deelen der Discipline/ cenige oorsake en hebben om haer selven te verheffen/ gelijck of zy noch eenich dinck hadden dat loflijck ware.

't Besluyt/ dat in het Pausdom de algemeyne Discipline gantsch niet int werck ghestelt wordt.

22 * Nu volcht het ander deel der Discipline/ d'welck sonderlinge de Clergie aen gaet. Dese is gelegen inde Canones/die de oude Bisschoppen hen selven ende haerder orden opgeleyt hadden. Gelijck: Dat geen Clerck hem zelven en geve tot jagen/noch tot spelen/noch tot brassẽ: dat geen Clerck en soude noch woecker noch Coopmanschap doen: dat geen Clerck en soude hem selven in den dans vinden: en andere dierghelijcke regulen. Daer waren oock straffen by gestelt/ door de welcke de autoriteyt sulcke regulen/ de welcke zy Canones noemden/ bevesticht wert / om datze niemant en soude onghestraft overtreden. Tot dit eynde wert eenen yegelijcken Bisschoppe de regeeringhe sijnder Clergie bevolen / om dat hy de Clercken zoude na de Canones regeeren ende dwingen.

* Dat andere stuck der kerckelycke Discipline/ d'welck de Clergie aengaet.

Tot dit eynde waren jaerlijcksche oversieningen/ende vergaderingen verordent/om dat de gene die onachtsaem waren in het gene dat zy behooren te doen/ zouden vermaent worden/ ende dat de gene die gesondicht hadden/ souden na de mate der overtredinghe ghestraft worden. Ende de Bisschoppen selve hadden alle jaren een Concilium/ja in voortijden alle 6. maenden/in welcke Concilium die geoordeelt woorden/ die yet ghedaen hadden anders dan het behoorde. Want so eenich Bisschop te hart en onredelijck was tegen sijne Clercken/ die mochte tot sulcken Concilium appelleren/al hadde oock maer een alleen geclaeght. Men strafte daer seer strengelijck/ zo dat de gene die gesondight hadde / van zijn ampt af-geset wert / ende oock voor eenen tijdt van het Nachtmael af-gehouden was. Ende de wijle dat een geduerighe orden was/ datmen alle Jaer een Concilium hielt / zoo en plachten zy het Concilium nimmermeer te scheyden sonder plaetze ende tijdt des naesten Conciliums te verordenen. Want een algemeyn Concilium te vergaderen dat quam alleenlijck den Keyser toe/ gelijck alle de oude Historien betuygen.

Hoedanich ende hoe straf zy eertijdts gheweest is.

So lange als dese strengigheyt onderhouden werdt / zoo en eyschen de Clercken niet meer van den volcke door het woort/dan zy met haer exempel ende werck bewesen: jae zy waren veel strengher tegen hen selven / dan tegen den gemeynen man. Ende het betaemt voorwaer alzo/dat het volck met lichter ende verdragelijcker Discipline geregeert worde/ ẽ dat de Clercken over hen selven Scherper oordeel ghebruycken / ende min hen selven dan den anderen toe geven. Maer hoe dese gantsche discipline te niete geworden is/ dat en is niet noodig te seggen/ dewijle heden de Klercken de alderongeschicktste ende ongebondenste sijn / ende sijn tot sulcke roeckeloose vryheyt uytgebrokẽ/dat de gantsche werelt tegen hen uyt roept.

Hoe ellendig zy hedensdaegs te niete is ghewordden.

Op dat alle de oude strengigheyt niet en schijne by hen gantschelijc begraven te sijne/ soo bekenne ick wel dat zy de oogẽ der eẽvoudigẽ bedriegẽ met sommige schaduwen/de welcke niet meer met die oude Zeden over eẽ en komen/dan der Simmen navolginge over een komt met het gene dat de menschẽ met reden en raet doen. Daer is een plaetse by Xenophontem/ weerdigh datmense verhale/ daer hy leert/dat de Persen/doe sy vande insettinge haerder ouderen schandelijc afgeweken / ẽ van die strenghe wijse des levens tot weeckigheyt ende

Lib. 8.Ped Cyn.

leckerheyt vervallen waren/ nochtans om dese schande te decken/ de oude gewoonte neerstighlijck onderhouden hebben. Want dewijle zy ten tijde Cyri zoo groote soberheyt ende matigheydt ghebruyckten/ dat hen niet noodich en was de neuse te snuyten/ende dat het oock schande gherekent wert: Soo is by de nacomers die Religie gebleven/dat niemant en mochte de neuse snuyten/maer de stinckende vochtigheden die zy uyt overdaet vergadert hadden/was hen geoorloft op te suppen ende in te houden tot verrottinghe toe. Also hadden zy een oudt Gebod/waer door zy't ongeoorloft achteden Croesen ofte drinckbekers ter tafel te brengen: maer dat dese goede navolgers hen selven zoo vol wijns sopen/datmense moeste wech draghen / dat was by hen verdragelijck. Het was verordent datment soude eenmael des daeghs eten : dit gebodt en hebben sulcke navolgers niet afgebroken/maer hebben van den middagh aen / tot den middernacht hare gulsige maeltijden gehouden. Sy hadden een Wet dat de heyrkracht moeste haer dach-reyse nuchteren doen: dese Wet en hebben zy niet gebroken/ maer hebben daer uyt een gewoonte aengenomen haer dachreyse op twee uren tē eyndigen/om vermoeytheyt te schouwen. Soo wanneer de Papisten willen hare verdorven regulen voorwenden / om daer door te bewijsen dat zy met de oude Vaders over een komen / soo sal haer spottelijcke navolginge genoegh door dit exempel openbaer worden / zoo datze geen maelder ofte Schilder en soude konnen beter af malen.

Een exempel d'welck op de Papisten seer wel past.

23 Sy zijn veel te strenge ende ongeseggelijck in een sake/te weten/dat zy niet en willen den Priesteren het houwelijck toe laten. Met wat grooter vryheyt de hoererie by hen regneert / dat en betaemt niet te seggen : ende zy sijn door haren stinckenden maeghdelijcken staet / gantschelijck verhart geworden tot alle onreynicheydt. Hoewel dese verbiedinghe bewijst klaerlijck hoe schadelijck alle die insettingen zijn : want sy en heeft niet alleenlijck de Ghemeynte berooft van goede bequame Pastooren / maer heeft eenen grouwelijcken poel der boosheydt ingebracht/ ende heeft vele zielen in den stroom wal der vertwijfelinge geworpen. Voorwaer dat den Priesteren het houwelijc verboden is/dat is geschiet door godloose wrede tyrannie / niet alleenlijck tegen het woort Godts / maer oock tegen alle gerechtigheyt. Ten eersten te verbieden dat de Heere heeft vry gelaten / dat en was geensins geoorloft. Boven desen/ dat de Heere by name toegesien heeft door zijn woordt / op dat dese vryheyt niet benomen en worde/ dat is so klaer/ dat het geen lange bewijsinge noodich en heeft. Ick gae voorby dat Paulus meer dan in een plaetse wil dat een Bisschop een Wijf hebbe: Maer wat mochte hy krachtelijckers segghen/ dan als hy uyt den heyligen Geest vercondicht/ dat in de laetste tijden sullen Godloose menschē wesen/die het houwelijck sullen verbieden/ende en noemtse niet alleenlijck bedriegers/maer ooc duyvels. Soo is dan dit een heylige hemelsche voorsegginge des heyligen Geest/waer mede hy sijn Gemeynte heeft willen van den beginne aen tegen alle periculen wapenen/ voorseggende dat de verbiedinge des houwelijcx is een leere der duyvelen. Maer sy meynen wel te ontvliē/ als zy met dese sententie Montanum , de Tatianen Eucratiten / ende andere oude ketters verdoemen. Dese alleen (seggen sy) hebben het houwelijc verdoemt: wy en verdoement niet/maer verbiedent alleenlijck den geestelijcken persoonen/

In het verbieden den Priesteren het houwelijck hebben de Papisten [illegible] haer [illegible] van de kerckelicke discipline gebruyckt.

Wederlegginge van de godloose tyrannie uyt de heyliger Schrift.

1.Timot.3.2 Tit.1.6 1.Tim.4.3.

Antwoordt op het Papisten inbrengen op dese spreucke des Apostels.

meynende dz het hen niet seer en betaemt: maer of schoon dese voorsegginghe in de voornoemde eerstmael vervult is/so en is dies niet te min ooc van dese gesproken. Ooc en is dese kinderlijcke scherpsinighz niet weerdig gehoort te worden/te weten/dat sy versakē dat sy't verbieden/om dat sy't niet allen en verbiedē. Want dit is even gelijck of een tyran versaeckte dat sijn wet ongherechtig is/ door de welcke hy niet geheel de stad/ maer alleenlijc een deel daer van verdruckt.

24 Sy seggen hier teghen / dat daer moet een onderscheydt sijn tusschen de Priesters ende het volck. Maer heeft oock de Heere niet te vooren ghesien/ met wat vercieringhe de Dienaers der Ghemeynte behooren uyt te nemen? Aldus beschuldigen zy Paulus / ghelijck of hy de orden ende cierlijckheyt der Dienaren der Gemeynte/ verstoort ende geschent hadde/ om dat hy eenen goeden Bisschop volcomelic beschrijvende/ onder de andere gaven die hy in eenen Bisschop noodich acht/bestaen heeft oock het houwelijck te stellen. Ick weet wel hoe zy dit uytleggen/te weten/datmen niet en moet dien tot eenen Bisschop verkiesen/die sijn tweede wijf gehat heeft. Ick bekenne oock dat dese uytlegginghe niet nieu en is: Maer uyt het vervolch der woorden Pauli is openbaer / dat zy valsch is : want hy beschrijft terstondt daer na hoedanige de huysvrouwen der Bisschoppen ende Diaconen moeten sijn. Paulus telt het houwelijck onder de vercieringen eens Bisschops: maer de Papisten leeren dat het houwelijck een onverdragelijcke sonde is in de orden der Dienaren. Ende het en is hen niet genoegh dat zy't aldus in 't gemeyne gelastert hebben/ maer noement daer-en-boven in hare Canones/ een onreynicheydt ende besmettinge des vleeschs. Een yegelijck mach by hem selven dencken uyt wat werckwinckel dit gekomen zy. Christus acht het houwelijck so weerdigh/dat hy wil dat het een beelt zy sijnder heyliger vereeninge met de Gemeynte. Wat mochtmen klaerders seggen om de weerdigheyt des houwelijcx te verheffen? Daerom/ hoe en schamen zy hen niet dat onreyn ende besmet te noemen / in het welcke een beelt der geestelijcker genade Christi verschijnt?

Het eerste argument der Papisten/ tegen het houwelijck der Priesteren.

1.Tim.3.2. 3.4. Tit.1.6.

Antwoort.

Wtvlucht.

Antwoort.

Spiritus ad Episcopos Hispaniarum.

Ephe.5.25 24 25.26.

25 Hoewel dese haer verbiedinge des houwelicx soo klaerlijck strijt tegen Godts woort/ soo vinden sy nochtans in de Schriftuere wat/daer mede sy't willen beschermen. Te weten/dat de Levitische Priesters/ so wanneer haer gebeurte was om te dienen/moesten van hare wijvē blijven om suyver ende onbesmet dē heyligen dienst te handelen. Daerom soude het seer onbetamelijck sijn/ dat onse heylige dienst/ de welcke veel hooger is/ende dagelijcx geschiet/soude van getroude persoonen gehandelt worden. Maer dit is gelijck of de dienst des Evangelij/en het Levitische Priesterdom / eenderley dienst ware. Want de Levitische Priesters hebben als een Voorbeelt/ Christum voor oogen ghestelt / de welcke een middelaer Godts ende der menschen sijnde/ons soude door sijn seer volcomen suyverheyt den Vader versoenen. Ende dewijle de sondige menschen niet en conden allesins een voorbeelt dier heyligheyt sijn/ nochtans om dat sy se souden met sommighe dinghen afbeelden / soo was hen geboden dat sy boven menschelijcke wijse souden hen selven reynighen / als sy tot het heylighdom gingen : Want sy beelden doe eyghentlijck Christum af / om dat sy ghelijck vrede-makers ende versoeners / om het volck met God te versoenen / verschenen in den tabernaeckel/ de welcke een beelt des hemelschen richt-

Het 2.argument der Papisten.

Antwoort.

richtstoels was. Dewijle de Pastooren der Christelijcker Gemeynte heden sulcken persoon niet en dragen / soo worden sy te vergeefs met
Hebr.13.4. de Levitische Priesters vergeleken. Daerom verkondight de Apostel onvertsaeght sonder eenige uytneminge/ dat het houwelijck onder alle Menschen eerlijck sy/ maer dat over de hoereerders ende overspeelders sal het Oordeel Godts komen. Ende de Apostelen selve hebben door haer eygen exempel bewesen/dat het houwelijck gheenen ampte hoe heyligh het oock sy / onweerdigh en is. Want Paulus betuyght/dat de Apostelen niet alleenlijck hare Wijven behou-
1.Cor.9.5. den hebben / maer oock dat syse oock met hen omme geleypt hebben.

Het 3. argument der Papisten.

26 Boven desen is het een wonderlijcke onbeschaemtheyt geweest / dat sy dese schoon tuyscheyt hebben als een noodigh dinck gheboden/tot seer groote schande der ouder Gemeynte:de welcke wel overvloedich gheweest is in de suyver leere Godts/ maer is nochtans uytnemender geweest in heyligheyt.

Antwoort.

Want ist dat sy niet en vragen nae de Apostelen (gelijck syse plegen grootelijck te versmaden) ick bidde u/ wat sullen sy segge van alle de oude Vaders/d'welcke het houwelijck der Bisschoppen sonder twijfel niet alleenlijck geleden/maer oock goet gheacht hebben? hebbe sy dan een schandeliche ontheyliginge des heyligen diensts gevoet/ dewijle sy na deser menschen meyninge dien niet behoorlijc/maer onreynlijc bedient hebben? Men heeft wel in het Nicenische Concilium gehandelt van deser sake/ gelijck altijts sommige superstitieuse menschen sijn/die altijds wat nieus voort brengen/om gepresen en verheven te worden. Maer wat wert daer verordent? te wete/ men heeft de sententie Paphnutij aengenomen / de welcke oordeelde dat het cuyscheyt was by zijn eyghen wijf te slapen. So is dan het houwelijck heylig onder hen ghebleven: ende het en is hen niet tot schande geworden / noch sy en geloofden niet dat het eenigsins conde haren dienst besmetten.

Hist. tripart. lib. 2. cap. 14.

Het 4. argument der Papisten/ voort ghebracht van den prijs des maeghdelijcken staets/ die sy doen boven het houwelijck.

27 Daer na zijn tijden gekomen/ in de welcke de maegdelijcke staet veel te seer verheven wert/ soo datmen in 't ghemeyn ghelofde dat nau eenige deught daer by te vergelijcken was. Ende hoewel het houwelijc niet als onreyn verdoemt en wert/so wert nochtans zijn weerdicheyt alsoo verclenint/en sijn heylicheyt verduystert/dat niemandt en scheen sterckelijck genoech nae volmaecktheyt te staen/ dan die hem selven van het houwelijck onthielt. Hier uyt zijn die Canones gekomen / door de welcke ten eersten verboden is/dat de gene die tot de orde des Priesterschaps gekomen waren/niet en souden trouwen: Ten anderen / datmen niemant in de orden en soude aen nemen/ anders dan die ongetrouwt ware/ ofte die sijn wijf verliete. Dewijle het Priesterschap scheen door dese dinghen groote eerweerdigheyt te gekrijgen / soo bekenne ick dat sy oock van ouden tijde aen zijn met grooten lof aengenomen geweest.

1. Antwoort.

Maer ist dat onse tegensprekers my dese outheyt tegen worpen/soo wil ick ten eersten antwoorden/ dat ten tijde der Apostelen / ende sommighe eeuwen daer nae die vryheyt gheweest is/ dat de Bisschoppen Wijven hadden: ende dat de Apostelen/ende andere Pastooren van grooter autoriteyt / die in haer plaetse volchden/ dese vryheyt sonder swaricheydt ghebruyckt hebben. Het exempel dier outster Ghemeynte behooren wy met rechte meerder te achten / dan dat wy souden dencken ons onbehoorlijck ofte schandelijck te zijne/dat sy doe met lof ghewoonlijck ghedaen hebben.

De 2. Antwoort.

Boven desen segge ick / dat te dien tijde doe de maegdelijcke staet te seer gepresen/ende het houwelijck veracht wert/ niet alsoo den Priesteren geboden en wert ongetrout te zijne / ghelijck of het een nootsakelijck dinck ware: maer om dat de ongetrouwde waren boven de getrouwde gheacht.

De 3. Antwoort.

Ten laetsten/dat de gene die niet bequaem en ware om ongetrout te blijven/ niet gedwongen en worden noch door noot / noch door ghewelt om hen selven van het houwelijck te onthouden. Want hoewel te dien tijde de hoererie door seer scharpe wetten gestraft wert/soo was den geenen die trouden/alleenlijck geboden den dienst te verlaten.

't Besluyt van het verbot des Priesterlijcken houwelijcx/ bewysende wat datmen behoort tegen te spreken/so dickwils de Papisten hare gebicht selfs beschermen door een voorwenden dinge der outheyt.

28 Daerom soo dickmael als de beschermers deser nieuwer Tyrannie / sullen soecken haren maeghdelijcken staet te beschermen met de ghewoonte der ouder Gemeynte/soo moetmen wederom van hen eyschen / dat sy sulcke een cuyscheyt in hare Priesters bewijsen ende weder-oprechten/ gelijck in de oude Gemeynte was/ dat sy de overspeelders ende hoereerders weg neme/ op dat sy de gene dien sy het eerlic ende eerbaer gebruyck des houwelijcx niet toe en laten / niet en laten tot allerley oncuyscheyt vallen. Laetse die oude verganghen Discipline weder oprichten/door de welcke alle oncuyscheyt ende vertelheyt gedwongen worde / laetse de Ghemeynte bevryen van dese so schandelijcke onreynicheyt/ door de welcke sy langen tijt mismaeckt is. Als sy ons sullen dit gegont hebben/dan sijn sy wederom te vermanen dat sy dese sake niet en ghebieden als noodich/die in haer selven vry sijnde/ na de nutticheyt der Gemeynte gevoegt woort. Nochtans en segge ick dit niet gelijc of ick achtede datmen eenichsins behoort sulcke regulen plaetse te geven/door de welcke de Dienaers der Ghemeynte gedwongen worden niet te trouwen:maer op dat de rechtsinnige verstaen / hoe onbeschaemdelijck onse tegensprekers door den tijtel der outheyt bestaen het heylige houwelijck inde Priesters te lasteren.

De Ouden en hebben oock dese dwaelinghe niet geheelijck toe-gestaen.

Aengaende de vaders der welcker boecken men noch leest / sy en hebben/uytgenomen Hieronymus/niet selfs als sy uyt haer eygen goetduncken gesproken hebben/ niet so booselijck tegen de eerbaerheyt des houwelijcx gesproken. Wy sullen te vreden sijn met een getuygenisse Chrysostomi/de welcke niet en mach schijnen het houwelijck te seer gepresen te hebben/ dewijle hy een van de voorneemste prijsers des maeghdelijcken staets geweest is. Hy spreeckt aldus: De eerste graet der cuyscheyt is de onbesmette maechdelijcke staet: de tweede is een getroude houwelijck. Soo is dan de cuysche Liefde des Houwelijcks / de tweede specie der cuyscheyt.

Homil. de inventione crucis.

Het xiij. Capittel.

Van beloften die Gode ghefchien, de welcke een yegelijck lichtveerdelijck belooft, ende hem selven ellendighlyck daer in verwerret heeft.

Voortganck van de boven verhaelde tyrannye der valscher Geboden/ tot op dese navolgende handelinge.

HEt is voorwaer klagelijck/dat de Gemeynte der welcker vryheydt met het dierbaer bloet Christi gekocht is/alsoo door wreede heerschappie verdruckt/ende door soo grooten hoop der insettingen byna versoncken wordt: maer eens yegelijcx eygen uytsinnicheyt bewijst ghenoegh / dat dit niet sonder seer rechtveerdighe oorsaecke en is den duyvel/ ende zijnen Dienaren toegelaten geweest. Want het en was niet genoech dat sy het jock Christi verlatende / allerley lasten droegen die hen van de valsche Leraren opgeleypt worden / maer hebben oock een

yegheljjck hen ſelven eygene packen gemaeckt/ ende holen gravende/ hen ſelven dieper verſoncken. Dit hebben zy gedaen als een yegeljjc om te ſeerſt eenighe beloften bedacht heeft/ door de welcke hy boven de ghemeyne banden strengeljjcker ende nauwer gebonden worde. Daerom dewijle wy boven geleert hebben dat de Godſdienſt is vervalſcht geweeſt door de ſtoutigheyt der gener die onder den tijtel dat zy Paſtooren waren/ heerſchappie over de Gemeynte ghedreven hebben/ als ſy door hare ongerechte wetten de ellendige Zielen verſtrickt hebben: ſo en ſal het niet onbetamelijck weſen/ is het dat wy hier een ander quaet toonen/ d'welck van dat eerſte niet wijt verſcheyden en is: op dat het openbaer worde/ dat de werelt na haren booſen aert altijts met wat verhinderinghen zy konde/ de behulpinghen verworpen heeft/ door de welcke zy behoorde tot Godt gebracht te worden: Ende op dat het te beter openbaer worde/ dat door de beloften ſeer groote verderfvinghe ghekomen is/ zoo moeten wy ghedachtigh ſijn/ van de grontreden die boven verhaelt ſijn. Want wy hebben ten eerſten geleert/ dat in de Wet Godts vervaet is/ al wat tot een Godtſaligh ende heyligh leven noodigh is. Wederom hebben wy gheleert/ dat de Heere om ons te beter af te trecken van de bedenckinghe ende ſoeckinghe nieuwer wercken/ den gantſchen lof der rechtveerdigheydt heeft in de enckel gehoorſaemheyt zijns willes beſloten. Iſt dat dit waerachtigh is/ zo canmen wel lichteljjck oordeelen/ dat alle gedichte Godſdienſten die zy ons dichten om Gode daer door te behaghen/ hem niet aenghenaem en zijn/ hoewel zy ons ſeer behagen. Ende voorwaer de Heere ſelve en verworptſe niet alleenlijck in veele plaetſen der Schriftuere openbaerlijck/ maer achtſe oock ſeer grouwelijck. Hier uyt komt ons een twijfelinge van beloften die buyten het uytgedruckte woort Godts/ Gode ghedaen worden/ watmen daer van moet ghevoelen/ of een Chriſten Menſche ſulcke beloften doen mach/ ende hoe verre hy daer mede verbonden wort. Wy beloven den menſche ſulcke dinghen als die wy meynen dat zy hem aenghenaem/ ofte dat wyſe hem ſchuldich zijn. Soo moeten wy dan veel neerſtichlijcker toe ſien in de beloften die wy Gode doen/ met den welcken wy moeten met de aldermeeſte ernſtichheyt handelen. Hier heeft de ſuperſtitie wonderlijck geregneert: So dat de menſchen ſonder oordeel/ ende ſonder onderſcheyt Gode terſtondt belooft hebben al wat hen in den ſin ofte oock in den mont quam. Hier uyt zijn die beuſelachtighe beloften/ jae oock wonderlijcke ongheſchicktheden gecomen by de Heydenen/ door de welcke zy veel te vrijelijck met hare Goden ghespot ende geſpeelt hebben. Maer och of oock de Chriſtenen deſe lichtveerdighe ſtoutigheydt der Heydenen niet na gevolcht en hadden. Het en betaemde voorwaer niet: maer wy ſien dat nu veele jaren geen dinc gewoonlijcker geweeſt en zy/ dan deſe ongeſchicktheydt/ te weten/ dat het volck de wet Gods verachtende/ brande door begeerte om Gode te beloven al wat hen door eenē droom is in den ſin gecomen. Ick en wil niet hatelijck vermeeren/ noch alle ſtuckē vertellen hoe ſwaerlijck ende hoe menichſins hier in geſondicht zy. Maer ick hebbe dit willen ſeggen/ op datmen te beter ſie dat wy geen onnoodige vrage voort en ſtellen/ als wy handelen van beloften die Gode gedaen worden.

Dat ſommi… e algemey… e fondamen… n woort be… cont/wat… nen van de … of. en ſal … voelen.

Hoe ſuperſtitie uytgeſteken niet alleen de Heydenen/ maer oock de Chriſtenen geſondicht hebben in beloftē te doen.

2 *Voort/ iſt dat wy niet en willen dwalen/ oordeelende welcke beloften behoorlijc/ ende welcke verkeert ende onrecht zijn: So moeten wy drie dingen aenmercken: te weten/ wie die zy dien de belofte belooft wort: wie wy zijn die beloven/ eñ met wat meyninge wy beloven. Het eerſte moeten wy aenmercken/ op dat wy bedencken dat wy met Gode handelen/ den welcken de gehoorſaemheyt zoo ſeer behaecht/ dat hy verkondicht dat alle eyghenwillighe Godſdienſt vervloeckt is/ hoe ſchoon ende cierlijck hy oock in der menſchen ooghen zy. Iſt dat alle eyghenwillighe Godſdienſt/ de welcke wy ſelve ſonder ghebodt dichten/ grouwelijck is voor Godt/ zoo volght daer uyt/ dat gheen Godſdienſt hem en kan behagen anders dan die door zijn woort beveſtigt is. Daerom en laet ons zoo groote vryheyt niet aen nemen/ dat wy ſouden beſtaen Gode yet te beloven/ daer van wy gheen ghetuyghenisse hebben hoe het Gode behaeght. Want dat Paulus ſeyt dat het al ſonde is/ wat ſonder gheloove gheſchiet/ dewijle dit tot alle wercken ende handelingen ſtreckt/ zo heeft het voornemelijck dan plaetſe als de menſche alle zijne gedachten recht op Godt went. Ja is het dat wy oock in de alderminſte dingen (gelijck Paulus daer handelt van het onderſcheyt der ſpijſen) vallen ofte dwalen/ ſoo wanneer wy geen ſekerheyt des geloofs en hebben: hoe veel te matigher behooren wy te zijn als wy een ſake aengaen/ aen de welcke ſeer veel gheleghen is! Want geen dinck en behoort ons ſeerder ter herten te gaen/ dan het gene dat den dienſt Godts aen gaet. Soo ſal dan dit het eerſte zijn in de beloften/ te weten/ dat wy ons nemmermeer en ſullen voeghen om yet te beloven/ ten zy dat wy eerſt in onſe conſcientie ſeker zijn/ dat wy niet lichtveerdighlijck en beginnen. Ende de conſcientie ſal dan vry van lichtveerdigheyt weſen/ als God onſe Leytſman is/ ende door zijn woort te kennen geeft/ wat goet ende nut gedaen zy.

* Den gantſchen handel van belofte/ beſtaet in drye punctē.

1. Wie de ſy/ dien men belofte doet/ namelijck/ Godt.

Col. 2. 23.

Rom. 14. 23.

Den ſelven en moetmen niet anders beloven/ dan dat hy ſelve begheert.

3 In het tweede dat in de beloften te aenmercken is/ wort vervaet dat wy moeten onſe macht meten/ ende onſe roepinge aenſien/ op dat wy de vryheyt die Godt ons gegeven heeft/ niet en verachten. Want zoo wie Gode yet belooft dat in zijn macht niet en is/ ofte dat tegen zijn roepinghe ſtrijt/ die doet lichtveerdighlijck: ende die de weldaet Gods verachten/ waer door de menſche heere over alle dinck geſtelt wort/ die is ondanckbaer. Als ick alſo ſpreke/ ſo en verſtae ick niet dat eenig dinck zy alſo in onſe eygen macht gelegen/ dat wy op ons macht betrouwende/ ſouden mogen dat Gode beloven. Want het was ſeer wel int Arauſicaenſche Concilium verordent/ dat wy geen dinck behoorlijck Gode en beloven/ anders dan dat wy van ſijn hant ontfanghen hebben: wāt het is al ſijn enckel gave/ wat hem geoffert wort. Maer dewijle Godt nae ſijn mildicheyt/ ſommige dingen heeft in onſe macht geſtelt/ ende ſommige ons geweygert: So moet een yegelijck (gelijck Paulus gebiet) de mate der gave die hem gegeven is/ aenſien. So en wil ick hier niet anders ſegghen/ dan dat de beloften die wy Gode beloven/ moeten ſijn na de mate die Godt ons in ſijn gave geſtelt heeft: op dat wy ons ſelven niet en verderven/ ons ſelven te veel toe ſchrijvende/ iſt dat wy arbeyden om meer te doen dan hy toe laet. Exempel: Doe die moorders die Lucas meldet/ beloofden geen ſpijſe te eten eer ſy Paulum ghedoot hadden: al hadde dit ſchoon gheen booſe raet gheweeſt/ ſoo en was nochtans de roeckelooſe lichtveerdigheyt niet te verdraghen/ dat ſy eens menſchē leven eñ doot/ in haer macht ſtelden: alſo heeft Jephte van ſijn dwaesheyt geſtraft gheweeſt/ doe hy door roeckelooſe haeſtigheydt/ een onvoorſichtighe belofte gedaen heeft.

2. Wat wy doch zijn/ die beloften doen.

Hier ſullen wy eerſtelijc onſe krachten over wegen. Daer na ſullen wy acht hebben op onſe beroepinghe.

Cap. 11.

Rom. 12. 3.
1. Cor. 12. 11
Anderſins ſondigen wy lichtelijck.

T welck met exempelen bewesē wort.
Actor. 23. 12.

Judi. 11. 30.

In

In dusdanige beloften / is dit een uytnemende raserie/dat soo vele menschen beloven ongetrout te blyven. Want de Priesters/Monicken/ en Nonnen/en bedencken hare swackheyt niet/ ende dencken dat het in haer macht zy buyten houwelijck cuysch te blijven. Maer door wat prophetie zijn zy geleert/ dat zy haer leven lanc konnen de cuyscheyt houden / de welcke zy tot den eynde des levens beloven ? Sy hooren de stemme Gods van de gemeyn natuere der menschen. Het en is den mensche niet goet alleen te zijne. Sy verstaen/ende oock of zy 't niet en ghevoelden/ dat de sonde in ons blijvende/ niet en is sonder seer strenge prickels:door wat betrouwen bestaen zy die alghemeyn roepinge haer leven lanck van haren hals te worpen/dewijle de gave der cuyscheyt diemael na dat het bequaem is/ alleenlijck voor eenen sekeren tijt ghegeven wordt ? So en hebben zy in sulcke hartneckigheyt niet te verwachten / dat hen God sal helpen:maer moeten meer gedencken dat daer ghescreven is:* Ghy en sult den Heere uwen Godt niet versoecken. Want dit is God versoecken of tempteeren/ dat de menschen strijden teghen de natuere die God hen gegeven heeft / ende sijne tegenwoordige gaven verachten / gelijck of zy hen niet aen en gingen. En nu en doen dese geestelicke persoonen niet alleenlijck dit / maer zijn oock soo verre gecomen/dat sy het houwelijck/ welck Godt sijnder majesteyt niet onweerdich geacht en heeft in te stellen / welck hy betuyght allen menschen eerlijck te zijn: welck Christus onse Heere door sijn tegenwoordicheyt gheheylight / en met sijn eerste mirakel verciert heeft/ dit houwelijck(segge ic) bestaen zy besmettinge te noemen:alleenlijck op dat sy den ongehouden staet met wonderlicken lof verheffen. Maer dat onghetrout te sijne veel een ander dinck is dan macht ofte cuysch te zijne / dit bewijsen sy seer klaerlijck met haer eygen leven / het welcke sy nochtans met over-groote onbeschaemtheydt een Engelsch leven noemen. Sy doen voorwaer den Engelen Godts hier in veel te groot onrecht/ dat sy hoereerders/overspeelders/ende noc die veel booser ende schandelijcker sijn / den Engelen gelijck maken. Het en is voorwaer hier niet noodich hare argumenten te gebruycken/dewijle sy door de sake selve openbaerlijck/ overtuyght worden. Want wy sien opentlijck met wat grouwelijcker straffen de Heere sulcke hoovaerdicheyt ende verachtinge sijnder gaven / die uyt een valsch betrouwen komt/ ghewroken heeft. Die verborgenste stucken verswijge ick/ om der schaemte wille / ende het is meer dan te veel datmen daer van weet. Datmen geen dinck en moet beloven door het welcke onse beroepinghe verhindert wordt / dat is sonder twijfel. Ghelijck dat een Huys-vader belooft eenige ander lasten aen te nemen / door dewelcke hy moet Wijf ende Kinderen verlaten : Ofte dat de ghene die bequaem is in Overicheyt te sijne / belooft geen ampt aen te nemen als hy verkooren wordt. Maer wat het sy dat wy geseyt hebben/ dat wy niet en behooren onse vryheyt te verworpen / dat is duyster/ ten sy dat het verclaert worde. Soo is dan dit de sin daer van. Dewijle God ons heeft heeren over alle dingen gestelt / ende die ons alsoo onderworpen om dat wyse so den ghebruycken na dat het ons nut ware : Soo en moeten wy niet hoopen dat het Gode sal behagen / ist dat wy ons selven dienstbaer maken den uytwendigen dingen/ door de welcke wy behooren geholpen te worden. Dit segge ick om dat sommige menschen den lof der ootmoedicheyt soecken/ hen selven in vele onderhoudinge verwerren de : van de welcke God niet te vergeefs ons en heeft willen vry laté. Daerom is het dat wy willé dit perijckel ontgaen/so moeten wy altijts gedachtig sijn/dz wy geéins vá de ordé wyké/ d' welcke de Heere heeft in sijn Gemeynte in-gestelt.

4 Nu come ick tot het derde / dat men in beloften moet aenmercken/te weten/ dat daer veel is aengeleghen met wat herte ende ghesintheydt men Gode eenich dinck belooft/ ist datmen wil dat het hem aengenaem is. Want dewijle de Heere het herte/ en niet den uytwendigen schijn aensiet / soo can een dinck Gode behagelijck ende aengenaem sijn/ende dat selve can hem grootelijck mishagen/ist dat het voornemen des hertes des belovers anders is. Is het dat ghy alsoo beloof u selven te onthouden van wijn te drincken / gelijck of in sulcke onthoudinge wat heyligheydts gheleghen ware /soo zijt ghy superstitieus : maer is het dat ghy 't tot eenigh ander goet eynde beloofde/soo en kan het niemant misprijsen. Daer zijn so veel ick kan oordeelen / vier eynden/tot dewelcke onse beloften moeten gheschien/ende van dese vier eynden stelle ic de twee in voorleden tijt/ende de andere twee in den tokomenden tijt. Tot den voorleden tijdt dienen de belofté die wy Gode doen/om onse danckbaerheyt te betuygen voor de weldaden die wy van hem ontfangen hebben/ ofte om ons selven om onser sonder wille te straffen / op dat wy alsoo de verbolgentheyt des Heeren af bidden. Die eerste beloften moghen wy noemen oeffeningen der danckbaerheyt: ende de andere oeffeningen der beteringhe. Van die eerste hebben wy een exempel : van de thiende die Jacob Gode beloofde/ waert dat hy hem ghesondt wederom in zijn Vaderlandt brachte. Boven desen in de oude offerhanden des vreedes/ de welcke de Godsalige Coningen ende Vorsten beloofden Gode te offeren / waert dat zy victorie gekreghen in den rechtveerdigen krygh / welcke zy wilden aengaen : ofte waert dat hyse verloste als zy in eenigen grooten noot waren. Aldus moetmen alle die plaetsen inde Psalmen verstaen/die van beloften spreken. Sulcke beloften mogen wy heden gebruycken / soo wanneer de Heere ons van eenich jammer/ ofte van sware sieckte/ofte van eenich ander ongherief verlost heeft. Want dan en betaemt het eenen Godtsalighen mensche niet qualijck/dat hy enige beloofde offerhande Gode heylight tot een teecken dat hy sijn weldaet bekent / op dat hy niet ondanckbaer en schijne. Hoedanich de andere beloften zijn diemen doet om den toorne Godts af te wendé/ dat sal genoegh door een exempel bewesen worden. Ist dat yemant is door gulsicheyt in eenige sonde gevallen / die mach wel om sijn onmatigheyt te castijden/hé selven alle lecker spijse voor eené tijt verbieden/en dat met een belofte/ op dz hy hem selvé te nauwer daer toe verbinde:nochtans en stelle ick den gheenen die alsso gesondigt hebben/gheen Wet : maer ick wijse alleenlijck wat hen geoorloft zy/ die meynen sulck een belofte hen nut te zijne. Soo is dan sulcke belofte alsso geoorloft/dat zy daerentusschen ooc vry zy.

5. De beloften die den toekomenden tijdt aengaen/ dienen eensdeels(gelijck boven geseyt is) op dat wy voorsichtiger worden/ ende eensdeels op dat wy gelijc door eenige prickels verweckt worden/om te doen dat wy schuldich zijn. Ist dat yemandt siet dat hy soo seer ghenegen is tot eenich feecker ghebreck / dat hy in een dinck dwelck anders niet boos en is/ hem selven niet en kan matighen / sonder terstont tot quaet te vallen: die en sal niet ongeschickts doen/ ist dat hy

Kc iij

Marginal notes:

Dewijle daer op die Pausische Clergie niet en heeft gesiet/ heeft sy schandelijck ende schricklijck ghesondight.

Gene. 2. 18.

Nadien dan de Papisten het houwelijck soo versmaet hebben/ heeftse Godt derschrickelijck gestraft.

* Deut. 6. 16

Mat. 4. 7.

Heb. 13. 4.

Joan. 2. 1. ende 9.

Daerom en sullen wy niet met allen beloven/ dat tegen onse beroepinge strijdt.

Noch wy en moeten oock niet de vryheyt verwerpen/ die wy van den Heere vercregen hebben.

3. Met wat herte ende gesintheydt wy de beloften doen sullen/ so wy willen datse Godt behaghelijck zy.

Daer zijn vier eynden der beloften waer van de twee op den voorleden/ de andere twee op den toecomenden tijdt sien/ eñ t'zijn oeffeninghen van danckseggingen ende boetveerdigheydt.

Exempelen ende nuttigheden van de eerste soorte der beloften

* Gen. 28. 20

Psal. 22. 26 ende 56. 13. eñ 116. 14. 18

Exempel ende nuttigheden van de laetste soorte der beloften/ mits gaders der selver vryheyt.

Het eynde der beloften de welcke den toecomenden tijdt gedaen worden.

hy het gebruyck des selven dincx hem selven tot eenen sekeren tijt verbiet/ende belooft sulcx niet te gebruycken. Gelick/ist dat yemant bevint dat dese ofte die kleedinghe hem sorgelijck is/ om de ydelheydt ende verheffinge die hy daer in heeft/ ende nochtans door het welbehaghen dat hy daer in heeft/sulcke kleedinge seer begeert: wat mach hy beter doen/dan dat hy hem selvē dwinghe om die te laten / op dat hy alsoo van alle twijfelinge vry zy? Desgelijcx ist dat yemandt vergetelijck is / ofte trage tot noodighe wercken der Godsaligheyt/ waerom en soude hy niet doo een belofte zijn vergetelheydt verwecken/ ende zijn traegheyt af leggen? Ick bekenne wel dat beyde dese beloften eenen schijn eender Kinderlijcker onderwijsinge hebben : maer dewijle zy behulpselen der swackheydt zijn/ zoo en worden sy van de grove ende onvolmaeckte niet sonder nut ende voordeel gebruyckt. Daerom sullen wy de beloften die om eē van dese voornoemde vier eynden geschien / voornemelijck in uytwendige dingen / achten behoorlijck ende oprecht te zijne/zo verre zy met Godts woort konnen bevesticht worden / ende met de beroepinge wel over een komen/ende nae de mate der gaven die Godt ons gegeven heeft/gemeten zijn.

Exampelen

6 Nu is het licht te besluyten / watmen van alle beloften in 't gemeyn moet gevoelen. Daer is een belofte aller gheloovighen in 't gemeyn/ de welcke in den Doop belooft is/ ende door de Kinder-leere/ ende het gebruyc des Nachtmaels bevesticht wordt. Want de Sacramenten zijn gelijck hant-schriften / met de welcke de Heere ons zijn barmhertigheyt/ ende daer uyt het eeuwighe leven geeft/ ende door de welcke wy werom hem gehoorsaemheydt beloven. De forme ofte ymmers de somma der belofte / is dat wy den duyvel versaken/ ende ons selven Gode tot dienstbaerheyt begeven / op dat wy zijnen heylighen gheboden ghehoorsaem sijn / ende de boose begheerten onses vleeschs niet en doen. Dewijle dese belofte ghetuyghenisse heeft in de Schriftuere/ jae van allen Kinderen Godts geeyscht wort / soo en moetmen niet twijfelen dat het heyligh ende saligh is. Het en is hier teghen niet / dat sulcke volmaeckte gehoorsaemheydt der Wet/als de Heere van ons eyscht/niemandt in dit teghenwoordighe leven en kan volbrengen. Want dewijle dese belofte die God van ons eyscht/te weten/ dat wy hem sullen gehoorsaem zijn / vervaet is onder het verbont der genade/ onder het welcke oock de vergevinge der sonde/ ende de Geest der heylighmaeckinge vervaet is : zoo is onder de belofte die wy doen/oock altijds te verstaen / dat wy sullen Godt om hulpe ende om vergevinge der sonden bidden. In het oordeelen der particuliere ende sonderlijcker beloften/ moeten wy de drie voorschreven regulen gedencken / waer uyt wy sullen sonder perijckel moghen oordeelen hoedanigh eene yegelijcke belofte zy. Nochtans en moet niemant dencken/ dat ick de selve beloften die ick heyligh achte/also aen prijse/dat ick soude willen dat zy dagelijcx geschieden. Want hoewel ick niet en derf yet gebieden van getal ofte tijt der belofte/ nochtans ist dat yemandt wil mijnen raet volgen / die sal selden beloven/ende alleenlijck voor eenen tydt. Want ist dat yemandt lichtveerdigh is om veele beloften te beloven/ die en sal zijne beloften niet neerstighlijck houden/ ende sal lichtelijck tot superstitie vallen. Ende ist dat yemant een eeuwige belofte doet/ die salse met grooter swaricheyt ende walginge betalen / ofte salse oock bestaen te breken/door de lanckheyt vermoeyt zijnde.

...eeringe vā
...e beloften
...n 't gemeyn.
Die alghe-
meyne be-
lofte aller
Christenen.

Welcke hey-
ligh is ende
...lich.

Waer die
sondere
ofteu sal-
...n nae de
...e voor-
...ende re-
...s onder-
...cken ende
...nteten.

7 Nu en ist niet verborghen/ met wat grooter superstitie de werelt in desen deele is behanghen geweest sommige eeuwen lanck. D' een heeft belooft geenen Wijn te drincken / gelijck of geenen Wijn te drincken/een Godsdienst ware Gode behagelijck. D'ander heeft belooft te vasten/ d'ander geen vleesch te eten sekere dagen lanck/ denckende dat daer in eenige sonderlijcke Godsdienst gelegen was. Daer worden oock andere dingen belooft die noch Kinderlijcker zijn/ hoewel die ghéene Kinderen en zijn diese beloven. Want het is groote wijsheydt geacht geweest/ datmen beloofde tot sekere heylighe plaetsen te reysen / somtijts oock den wech te voete te volEyndigen/ofte met den half naeckten Lichame/ om te meer verdienste door de vermoeytheydt te ghekrijghen. Ist datmen dese ende diergelijcke beloften / in dewelcke de werelt langen tijt wonderlijcken yverich geweest is/ wil na de bovengeschreven regulen ondersoecken / zoo salmen bevinden dat zy niet alleenlijc zijn beuselachtig/ maer oock vol openbarer Godloosheyt geweest. Want of schoon het Vleesch anders oordeelt/ geen dinck en is grouwelijcker voor Godt dan gedichte Godsdiensten. Hier toe zijn oock die schadelijcke ende verdoemde meyninghen ghekomen/te weten / dat de geveynsde hypocriten meynen een sonderlijcke groote rechtveerdicheyt gecregen te hebben / als zy sulcke beuselachtige dingen volbracht hebben : zy stellen de opperste Godtsalicheyt in sulcke uytwendige onderhoudingen: ende zy verachten alle de andere die schijnen niet so seer na sulcke dingen te vragen.

Waer uyt genoegh bekent is, hoe ellendich den staet der menschē geweest is door sommige jaren/ welcke lichtveerdige ende superstitieuse belofte dedē: dwelck eenstelijck in 't gemeyn betoont wort.

8 Het en is niet noodigh hier allerley beloften te verhalen. Maer dewijle de Clooster-beloften sijn in groote eerweerdigheyt gehouden/ om dat zy schijnen door het oordeel der gantscher Gemeynte/goedt gheacht te zyne : soo moeten wy met korte woorden daer van een weynigh spreken: ten eersten / op dat niemant tot bescherminghe der Monickerie ghelijck sy heden is/ voort en brenghe / dat sy langhen tijdt ghestaen heeft/so moetmen weten dat voortijden een veel ander wijse des levens gheweest is in de Cloosteren dan daer nu is. De ghene die hen selven wilden in seer groote strengicheyt ende lijdsaemheyt oeffenen/die gingen in de Cloosteren. Want te dien tijde was by de Monicken sulcke ofte strengher Discipline / ghelijck als voortijden was by de Lacedemonien / onder de Wetten Lycurgi. De aerde was haer bedde/het water haren dranck/ broot haer spijse/ cruyt/wortelen ende olye haer voorneemste leckernie. Sy onthielden hen van alle lecker spijse ende vercieringe des lichaems. Dit mochte schijnen boven de waerheyt gesproken te sijne / ten ware dat het betuyght worde van de ghene die het ghesien ende gheproeft hadden / als van Gregorio Nazianzeno/ Basilio/ ende Chrysostomo. Door sulcke oeffeninghen bereyden sy hen tot hoogher ampten. Want dat de Cloosters doe waren als Zaet der Dienaren der Gemeynte / dat betuygen die voornoemde persoonen genoegh (want sy sijn alle in de Cloosteren opghevoedt / ende daer uyt tot het Bisschops ampt gheroepen) en meer andere groote mannen des selven tijdts. Ende Augustinus betuyght dat dit oock te sijnen tijde gewoonlijck was / dat de Dienaren der Ghemeynte uyt de Cloosters ghehaelt worden: want hy schrijft tot een Collegie van Monicken aldus : Wy vermanen u broeders in den Heere/ dat ghy uwe voornemen bewaert / ende tot den eynde volhert : Ende ist dat uwe moeder der Ghemeynte te eenighen tijde uwen Epist. 81

Hoedanich het leven der Monicken voortijden geweest zy.
Daer nae in 't bysonder/ in de beloften der Monicken.
Ende is also hier eenen inganck tot het tweede deel des Capittels. Eerstelijck wort voorgestelt hoedanig het leven ende maniere der ouder Monicken gheweest zy: waer uyt openbaer is/ hoe ongelijc ende bespottelic der Papisten Monickerie zy.

dienst

dienst begeert / soo en neemt dat niet aen met verheffinge / noch en weygheert sulcx niet door luyheydt: Maer weest Godt gehoorsaem met sachtmoedighen herten. En acht uwe gemack niet boven den noot der Gemeynte: Want hadden goede heylige mannen haer / in haer kinderen te baren niet willen dienen / soo en soudt ghy geenen middel ghehadt hebben om ghebooren te worden. Hy spreeckt daer van den dienst / door den welcken de gheloovighe Geestelijck weder-

Epist. 76.

gebooren worden. Item tot Aurelium: Wanneer die tot den dienst der Ghemeynte aengenomen worden die de Cloosters verlaten hebben / soo geeft men den Cloosteren oorsake om te vallen / ende der orden der Dienaren geschiet groot onrecht: Want wy plegen uyt de gene die in de Cloosters blijven / alleenlijck de alderbeste ende gepresenste tot Dienaren aen te nemen. Ten zy mogelijck dat van ons een spottelijck spreecwoort worde / te weten / gelijckmen ghemeynlijc zeyt: Een quaet Chorael is een goet sanger / datmen alsa oock op ons spotte / seggende: Een quaet Monick is een goet Pastoor. Het is veel te klagelijck ist dat wy de Monicken tot so verdervelijcke hoveerdigheydt verheffen / ende de Dienaren der Gemeynte soo groote versmaetheyt weerdigh achten: want somtijts kan oock een goet Monic nauwe een goet Dienaer worden / te weten / als hy genoegh geschickt van leven / maer niet genoegsaem in de nootsakelijcke leere en is. Wt dese plaetsen ist openbaer / dat Godsalige menschen pleghen hen selven door de Cloosterlijcke Discipline te bereyden tot de regeeringe der Gemeynte / om dat zy souden bequamer ende gheschickter soo groot een ampt aengaen. Niet dat zy alle tot dit eynde quamen / ofte oock daer nae stonden / dewijle zy ten meesten deele ongeleert waren: Maer de gheene die daer toe bequaem waren / die worden verkoozen.

Affschilderinge der ouden Monicken uyt Augustinus.

9 Nochtans beschrijft hy ons de Forme des ouden Clooster levens / voornemelijck in twee plaetsen. Te weten / in het boeck van de zeden der algemeyner kercke / daer hy teghen de Manicheen schrijvende / de heylicheyt der Monicken beschermt: ende in een ander Boeck / ghenaemt: Van het werck der Monicken / daer hy sommige afvallige Monicken beschelt / die haer insettinge begonden te verderven. Ick sal hier de somma der dinghen die hy daer van schrijft / also verhalen / dat ick oock / soo verre het mogelijck is / sal zijne eygene woorden ghebruycken.

De moribus Eccles. Cathol. cap. 31.

Sy hebben / seydt hy / den wellust deser Werelt versmaet / ende zijn te samen tot een ghemeyn leven / dat seer heylig ende suyver is* vergadert / te samen levende in bidden / lesen ende disputeren:* niet opgeblasen door eenighe hooveerdigheyt / niet beroerlijck door eenige hartneckigheyt / niet spijtich door eenige nijdicheyt. Niemant en besidt yet dat zijn eygen is: niemandt en is den anderen lastigh. Sy wercken met hare handen / waer door het lichaem mach onderhouden / ende de Geest van Godt te bedencken niet verhindert worden. Haer werck geven zy over in de handen der gener die zy Dekens noemen. Ende de Dekens beschicken alle dinc met groote sorchvuldicheyt / ende doen rekenschap voor eenen / welcken zy Vader noemen. Dese vaders en zijn niet alleenlijck seer heylig van leven / maer oock seer uytnemende in Godtlijcker leere / zy zijn uytnemende in alle dingen / ende soecken sonder eenige hooveerdicheyt het voordeel der geener die zy Sonen noemen. Ende gelijck sy grote autoriteyt hebben om te gebieden /

* Hare Godsalicheyt.

* Hare ootmoedige zedicheyt.

Hare armoede.

Hare handen werck.

Huyshoudinge.

Onderwysinge.

alsoo hebben hare sonen grooten wille om ghehoorsaem te zijne. In het laetste des daegs comen zy / een yelijck uyt sijn woonste / noch nuchter zynde / om dien vader te hooren: ende tot eenen yegelijcken vader comen ten minsten drie duysent menschen (hy spreeckt voornemelijck van Egypten / ende de landen in het Oosten) daer na vermaken zy haer Lichamen met spijse ende dranck / so veel der gesontheyt noodigh is: ende een yelijck bedwinght sijn begeerlijcheydt / op dat hy niet overdadigh en zy / oock selfs in de spijse die daer tegenwoordigh is / de welcke weynich ende sober is. Sy en onthouden hen selven niet alleenlijc van vleesch ende Wijn / om de oncuyscheyt te temmen / maer oock van andere dingen die de begeerlijcheyt des buycx ende der kele soo veel eer verwecken / ghelijck sy sommigen schijnen suyverder ende heyliger te zijne. Daerom doen sommige spottelijc / die de schandelijcke begeerlijckheyt der uytnemender spijsen goet achten / zoo verre zy tot gheen vleesch en streckt. Al wat van den nootsakelijcken cost over blijft (daer blijft seer veel over / dewijle zy met hare handen wercken / ende ghesparich zijn in spijse) dat wordt den armen gedeylt / met meerder sorchvuldicheyt dan sy 't gewonnen hebben. Want syen soecken geensins de overvloedicheyt deser dingen / maer maken allesins dat het ghene dat overvloedich is / by hen niet en blijve. Daer nae als hy strengigheyt verhaelt heeft / daer van hy te Milanen en op andere plaetsen exempelen gesien hadde. Hier-en-tusschen (seyt hy) en wordt niemant ghedrongen tot sulcke strengigheydt die hy niet en can draghen: niemande en wort op-geleyt dat hy weyghert: niemant en wordt oock daerom van de andere gheoordeelt / om dat hy hem selven bekent swack te sijne om andere na te volghen: want sy sijn gedachtigh hoe grootelijck de liefde bevolen is: sy sijn ghedachtich dat den reynen alle dinck reyn is / etc. Daerom doen sy alle neerstigheyt / niet om sekere spijsen als onreyn te verworpen / maer om de begeerlijcheyt te temmen / ende de broederlijcke liefde te behouden. Sy sijn ghedachtigh dat de spijse tot den buyck / ende de buyck tot de Spijse verordent is / etc. Nochtans onthouden veele stercke hen selven daer van / om der swacken wille. Veele en hebben dese oorsake niet / maer onthouden hen daer van / om dat zy hen selven willen met oncostelijcke Spijse onderhouden. Daerom deselve die gesondt sijnde / hen selven van seker spijsen onthouden / gebruyckense sieck ende sonder eenig ommesien / ist dat de welvaert dat eyscht. Vele en drincken geenen wijn: nochtans en meynen zy niet dat sy daer door souden besmet worden / waert dat sy Wijn droncken: Want den swacken die niet en connen sonder Wijn gesontheyt gecrijgen / doen zy seer mildelic Wijn geven: ende zoo sommighe weygeren te sulcker noot Wijn te drincken / die vermanen sy broederlijck / op dat sy niet door ydel superstitie eer swacker dan heyliger en worden. Also oeffenen sy hen selven neerstichlijck in Godsalicheyt / ende weten dat de oeffeninge des lichaems tot eenen cleynen tijd dient. De liefde wort voornemelick van hen bewaert / na de liefde wort spijse / sprake / cleedinge / ende aenschijn ghevoecht. Men vereenicht in de eenige liefde: tegen de liefde doen / wordt geacht gelijck tegen Godt doen: Soo wie de liefde wederstaet / die wordt uytgeworpen ende geschouwet: ist dat yemant de liefde ergheert / die en wordt niet selfs eenen dach geleden. Dewijle de heylige Augustinus met dese woorden heeft gelic in een tafel beschreven /

T'samencomste.

Hare maniere van oeffeninge ende vermakinge.

Item matigheyt in spijse ende dranck.

Liefde tot den armen.

Strengigheyt.

Ibidem cap. 33.

Tit. 1. 15.

1. Cor. 6. 13.

Onthoudinge van spijse.

Vriendelijcheyt.

Waren hast tot die superstitien.

Liefde.

 hoedanigh

hoedanigh voortijden de Monickerie was/ soo en heeft het my niet verdroten die hier te verhalen/ hoewel sy wat lanc waren: dewijle ick sach dat ick noch langher soude gheweest hebben/ hadde ick dit selve uyt verscheyden Schrijvers vergadert/ hoe seer ick 't oock gesocht hadde kort te maken.

Hoe seer de nieuwe Monickerie van de oude afgeweken is.

10 Ick en hebbe hier niet voorghenomen dit argument geheel te handelen / maer alleenlijck als voorby gaende/ te kennen te geven / niet alleenlijck hoedanighe Monicken de oude Ghemeynte hadde / maer oock hoedanigh de Professie der Monicken was: op dat de verstandighe Lesers mogen uyt de vergelijckinghe verstaen/ hoe onbeschaemt die sijn / die om de tegenwoordighe Monickerie te beschermen / voortbrengen/ dat de Monicken van ouden tijde aen gheweest sijn. Als Augustinus ons die heylige ende oprechte Monickerie beschrijft / zoo wil hy dat daer in geene dinghen strengelijck gheeyscyt en worden / die ons door het woordt des Heeren vry ghelaten sijn. Maer nu en worden gheene dingen strengelijcker ge-eyscht. Want zy achten dat het een onvergevelijcke sonde zy / ist dat yemandt in het koleur/ ofte in de ghedaente des kleets/ ofte in den aert der spijse / ofte in andere beuselachtighe ende koude ceremonien een weynigh van den voorghestelden reghel af wijckt. Augustinus hout sterckelijc staende/ dat het den Monicken niet gheoorloft en is ledigh op anderer menschen kost te leven. Hy seyt dat sulck gheen exempel gheweest en is te zijnen tijde in wel geschicte Cloosters. Maer onse Monicken stellen haer voorneemste heylicheyt in ledicheyt. Want waert datmen haer ledigheyt wegh name/ waer soude dat leven sijn / dat in aenmerckinghe ofte speculatie geleghen is/ daer mede zy (gelijck zy roemen) alle andere menschen te boven gaen/ ende den Enghelen ghelijck worden? Augustinus wil dat sulcke Monickerie niet anders en zy dan een oeffeninge ende behulpsel tot Godsalige wercken / die allen Christenen bevolen zijn. Wat? dewijle hy de liefde stelt voor eenen opperstsen ende by-nae den eenighen regel der Godtsalighеydt / sullen wy dencken dat hy oproer ofte tweedracht prijst / waer door weynighe menschen onderlinge aen malcanderen verbonden zijnde/ hen selven van het gantsche Lichaem der Gemeynte af scheyden? Jae hy wil dat zy door haer exempel sullen anderen menschen voorlichten/ om eenigheydt der Ghemeynte te bewaren. Maer de Monickerie deses tegenwoordighen tijdts / is soo wijt hier van/ datmen nau soude konnen yet vinden dat ongelijcker (op dat ick niet en segge/ meer contrarie) ware. Want onse Monicken en zijn niet te vreden met die Godtsalicheyt / in de welcke alleen Christus wil dat sijne Discipulen sonder ophouden besich sijn: maer dichten / ick en weet niet wat nieuwe Godtsalicheyt / door der welcker bedenckinge zy willen volmaeckter sijn dan andere menschen.

Door onbedachte strengicheyt.

De opere Monachorum.

2. Door onnutte ledigheyt.

3. Doort valsche toeschrijven van de volmaecktheyt.

Wederlegginge vā dese versierde ende seer valsche Monicsche volmaecktheyt.

11 Ist dat sy dit versaecken / soo beghere ick van hen te weten / waerom sy haer orden alleen noemen den staet der volmaecktheydt / ende den naem der volmaecthеyt allen roepingen Godts ontrecken. Die Sophitische antwoorde en is my niet verborghen / te weten / dat haer orden niet daerom genaemt en wordt de staet der volmaecktheydt / om dat hy de volmaecktheyt in hem vervaet / maer om dat hy de alderbeste staet is om volmaecktheydt te gekrijghen. Als sy willen hen selven voor het onverstandighe volck prijsen/ den jongelinghen eenen strick aen worpen/ hare privilegien beschermen/ ende haer weerdigheydt tot anderen menschen versmaetheyt verheffen / zoo roemen zy dat zy sijn in den staet der volmaecktheyt. Maer als zy zoo seer ghedronghen worden dat zy niet en konnen dese ydel hooveerdicheydt beschermen / zoo nemen zy dese uytvlucht/ te weten/ dat zy de volmaecktheyt noch niet vercreghen en hebben/ maer dat zy nochtans in dien staet sijn / in den welcken zy boven andere menschen nae de volmaeckheydt staen. Hier-en-tusschen behouden zy desen lof by het gemeyn volck / dat het leven der Monicken alleen zy een Engelijck/ volmaeckt/ ende onsondig leven. Onder dit decsel drijven sy seer vruchtbaer koopmanschap/ maer dese uytvlucht ende matiginghe blijft in weynighe boecken begraven. Wie en siet niet dat dit een onderdragelijcke bespottinge is? Maer laet ons met hen handelen ghelijck of zy haerder orden niet meer toe en schreven / dan ghelijck of zyse noemden eenen staet/ om volmaecktheyt te vercrijghen. Voorwaer als zy haerder orden desen naem geven/ sa onderscheyden zy die daer door als met sonderlijck merckteecken/ van alle andere wijse des levens. Ende wie soude dit verdragen datmen zo groote eere gheeft eender orden die nerghens in de Schriftuere / oock niet selfs met een Syllabe bevesticht noch geprеsen en is: ende dat alle roepingen Gods dier selver eere onweerdich geacht worden/ de welcke nochtans niet alleenlijc door den heyligen mont Godts geboden/ maer oock met seer schoone tijtelen ende namen verciert sijn? Ende ick bidde u/ wat grooter ongheliјck wordt Gode gedaen / als ick en weet niet wat gedichte wijse des levens wort verheven boven alle andere wijsen des levens / die Godt verordent / ende door sijn ghetuygheniffe ghepresen heeft?

Wederlegginghe van een teghenspreken.

Toeganck tot de sake selve.

12 Wel aen / laetse seggen dat ickse valschelijck beschuldicht hebbe/ als ick boven geseydt hebbe / dat zy niet te vreden en sijn met den reghel van Godt ghegeven. Maer al waert schoon dat ick swege/ zoo beschuldigen zy selve hen selven meer dan genoech: want sy leeren opentlijck / dat sy meer lasts aennemen / dan Christus den sijnen heeft opgeleyt: te weten/ om dat sy den Evangelischen raet van sijnen vyandt lief te hebben/ van geen wraecke te begeeren / van niet te sweeren/ &c. bevolen te houden: tot welcke dingen de Christenen in 't ghemeyn niet verbonden en sijn. Wat outheyt brengen zy ons hier in voort? Dit en is noyt eenigen ouden Leeraer in den sin ghecomen: Sy roepen alle met gemeynder stemme / dat Christus gantschelijck niet een woordeken gesproken en heeft/ den welcken men niet en moet ghehoorsaem sijn. Ende zy leeren alomme sonder eenige twijfelinghe/ dat dese selve dingen ghebaden sijn/ van de welcke sulcke uytleggers seggen / datse Christus alleenlijck geraden heeft. Maer dewijle wy boven gheleert hebben/ dat dit een seer schadelijcke dwalinghe is/ zoo sal het hier ghenoech sijn met korte woorden aengheteeckent te hebben / dat de Monickerie die wy heden hebben / op dese meyninghe ghefondeert is/ de welcke alle Godtsalige te rechte moeten vervloecken: te weten/ datmen dicht dat daer eenighe volmaeckter reghel des levens zy / dan dese gemeyn regel/ die der gantscher Ghemeynte van Godt gegeven is. Al wat op dit fondament ghetimmert wordt / dat en can niet anders dan grouwelijck sijn.

Het 1. Argument tot bescherminghe der Monicscher volmaecktheyt.

Antwoort.

Matt. 5. 44.

13 Maer zy brenghen een ander argument haerder volmaecktheydt voort / het welcke zy meynen seer sterck te sijne. Want tot den jonge-

Het 2. Argument.

linck die nae de volmaecktheydt der rechtveerdigheydt vraechde/ heeft de Heere ghesevdt: (Mat. 19.21) Ist dat ghy wilt volmaect sijn/ zoo vercoopt al wat ghy hebt/ ende gevet den armen. (Antwoort.) Ick en disputere noch niet of sy dit doen: maer laet ons hen dat nu tegenwoordichlijck toe geven. Soo roemen zy dan dat zy sijn volmaeckt geworden/ alle het hare verlatende. Maer ist dat de somma der volmaecktheyt hier in geleghen is / wat ist dan dat Paulus leert/ (1. Cor. 13. 3.) dat de gene die alle het sijne heeft den armen gegeven/ niet en is/ ten zy dat hy de liefde hebbe. Hoedanich is de volmaecktheydt/ de welcke te niete wort met den mensche/ ist dat daer gheen liefde en is? Hier moeten zy nu antwoorden/ dat het wel het opperste/ maer niet het eenighe werck der volmaecktheydt is. Maer Paulus spreeckt oock hier tegen/ (Col. 3.14.) de welcke niet en twijffelt de liefde sonder sulcke verlatinghe sijns goedts / te noemen den bant der volmaecthevt. Ist dat het seker is dat de Meester ende Discipel wel met malcanderen over een comen / ende de een claerlijc versaeckt dat de volmaecktheydt des menschen daer in geleghen zy/ dat hy alle zijn goedt verlaet/ ende betuycht wederom dat de volmaecktheyt wel can sonder sulcke verlatinge sijn: zoo moetmen sien hoe dese woorden Christi te verstaen zijn: Ist dat ghy wilt volmaeckt zijn / zoo vercoopt al wat ghy hebt. De sin en sal niet duyster wesen / ist dat wy aenmercken tot wien dese woorden ghesproken zijn/ d' welck men in alle predikingen Christi moet altijdts aenmercken. (Luc. 10.25.) De jonghelinck vraecht niet wat wercken hy sal in het eeuwighe leven comen. Dewijle hy dan Christum vraechde van de wercken/ so sendt Christus hem tot de Wet: ende dat te rechte / want de Wet is de wech des eeuwigen levens / als zy in haer selven aenghemerckt wordt: ende dat zy te swack is/ om ons tot salicheydt te brenghen/ dat is alleenlijck door onse verdorventheyt. Met dese antwoorde verclaert Christus / dat hy gheenen anderen wech en geeft om het leven te schicken / dan die voortijden in de Wet des Heeren ghegheven is. Also gaf hy der wet Godts getuygenisse/ dat zy is een leere der volmaeckter rechtveerdigheydt: en hy vliet ooc mede de lasteringe/ op dat hy niet en schene het volc door eenigẽ nieuwen regel des levens/ tot verlatinge der Wet te verwecken. De jongelinck die wel niet boos van herten / maer door een boos betrouwen opgeblasen was/ antwoort/ dat hy van zijn kintscheyt aen/ alle de geboden der Wet ghehouden heeft. Het is sonder twijfel dat hy boven maten wijt daer van was/ tot het welcke hy roemde hem selven gecomen te zijne. Ende hadde dese sijn roeminghe waer geweest/ so en soude hem tot de opperste volmaecktheyt niet gebroken hebben. Want wy hebben boven bewesẽ/ dat de Wet volmaecte rechtveerdicheydt in haer vervaet: ende dit selve is daer uyt openbaer / dat de onderhoudinghe der Wet is de wech der eeuwigher salighevdt ghenaemt. Om desen jongelinck te kennen te geven hoe cleynen voortganc hy in de rechtveerdigheydt ghedaen hadde / van de welcke hy veel te stoutelijc roemde dat hyse volbracht hadde / soo was het noodigh sijn feyl te verclaren/ d' welck hem seer ghemeyn was. Want dewijle hy rijc was/ so was sijn herte aen sijnen rijckdom ghehecht. Daerom dewijle hy dese sijn verborghen wonde niet en voelde/ soo wordt hy van Christo ghepickelt/ als hy seyt: Gaet/ verkoopt al wat ghy hebt/ ende ghevet den armen. Hadde hy soo goedt een bewaerder der Wet geweest als hy meynde/ soo en hadde hy niet droevigh wech ghegaen / dit woort ghehoort hebbende. Want soo wie Godt met gantscher herten lief heeft / die en acht niet alleenlijc voor dreck al wat tegen de liefde Gods strijt / maer verworpt sulcx oock als seer schadelijck. Daerom dat Christus desen rijcken vrecke gebiet te verlaten al wat hy heeft/ dat is even gelijck of hy gebode dat een eergierigh mensche alle zijn eere/ ofte een gulsigh mensche / alle zijn leckernie/ ofte een oncuysch mensche/ alle de instrumenten zijnder oncuyscheydt moeste verlaten. Also moetmen de conscientien brengen tot het ghevoelen haer sonderlijcken ghebrecx ende quaets/ als zy door gheen ghemeyn vermaninghe gheroert en worden. Daerom is het te vergheefs/ dat zy dese particuliere ende sonderlijcke sententie Christi willen trecken tot een algemeyn uytlegginghe/ gelijck of Christus de volmaecktheydt des mensches in de versakinge der goeden stelde / daer hy alleenlijck heeft willen met de woorden den jongelinck die hem selven bovẽ mate seer behaegde/ sijn wonde ende sweere doen ghevoelen: om dat hy soude verstaen/ dat hy noch verre van die volmaeckte ghehoorsaemheyt der Wet was / de welcke hy hem selven anders valschelijc toe schreef. Ick bekenne wel dat dese plaetse is van sommighe Vaders qualijck verstaen geweest/ ende dat daer uyt de soeckinghe der eyghenwilliger armoede ghecomen is: door de welcke die alleenlijc geacht worden salich te zijne/ die alle aertschen dingen verlatende / hen selven naeckt Christo over gaven. Maer ick betrouwe dat allen den goeden / ende den genen die niet strijtgierigh en zijn / sal door dese mijn uytlegginghe alsoo ghenoegh ghedaen sijn / dat zy niet en sullen van den sin Christi twijfelen.

(De tweede antwoort/ waer in de spreucke Christi, die de Monicken misbruycken/ verclaert wordt.)

(Waer in dat de Monicken feylen.)

14 Hoewel de Vaders en dachten geen dinck min dan sulck een volmaecktheyt te bevestigen/ die daerna van de ghecapte Sophisten is ghesmeet/ om alsoo eenen tweederley Christendom op te richten. Want de kerckroovische leere en was noch niet geboren / waer door de orden der Monickerie wort by den Doop vergeleken/ jae opentlijck gheleert wordt dat zy een forme eens tweeden Doops is. Wie twijfelt daer aen/ dat de Vaders sijn met gantscher herten van sulcke lasteringe vreemde geweest? Ende dat laetste dat Augustinus betuycht in de oude Monicken geweest te sijne / te weten/ dat sy hen selven gheheel tot de liefde voechden/ wat noot is het met woorden te bewijsen dat dese nieuwe Monickerie seer vreemde daer van is? De sake spreeckt selve / dat die alle van de Gemeynte af wijcken/ die in de Cloosters gaen. Want wat sullen wy segghen? Scheyden sy hen selven niet af van het rechte ghesels chap der ghelooviglien/ hen selven eenen sonderlijcken dienst / ende een eyghen uytdeelinge der Sacramenten aen nemende? Wat is de ghemeynschap der Ghemeynte scheyden/ ist dat dit het niet en is? Ende op dat ick in de vergelijckinghe die ick begonnen hebbe / voortvare/ ende eenmael besluyte/ wat heeft dese nieuwe Monickerie in desen deele dat den ouden Monicken gelijck sy? Hoewel die oude Monicken verscheyden van andere menschen woondẽ/ so en hadden sy nochtans geen verscheyden Gemeynte: sy waren met de andere der Sacramenten deelachtig/ sy quamen in de gemeyne vergaderinghen/ ende waren daer een deel des volcx. Maer dewijle dese nieuwe Monicken hen selven eenen eyghenen altaer opgherieht hebben / wat hebben sy anders dan den bandt der eenheyt afghebroken? want sy hebben hen selven van den gantschen lichame der Ghemeynte af gesneden/

(Nadien dat haer eyghen woordẽ (segghende dat haer cappe eenichsins sy een anderen Doop) ende de sake selfs betuycht dat de nieuwe Monicken een afscheydinge maken van Gods Gemeynte: So blijckt/ datter zijn so veel sluyp-plaetsen van schentinakers/ alsser zijn hedensdaegs Cloosters: gelijck dat openbaer is uyt de verscheyden namen ende regelen van haer secten ofte orden.)

ende

ende den ordentlijcken dienst versmaet/ door den
welcken de Heere wil de vrede ende liefde onder
sijn volck bewaert hebben. Daerom segge ick/
dat alle de Cloosters diemen heden siet/ sijn ket-
tersche afscheuringhen / de welcke de orden der
Ghemeynte verstoort hebbende / sijn van het
rechte geselschap der gheloovigen af gesneden.
Ende op dat dese afwijckinghe niet duyster en
ware/ zoo hebben zy hen selven verscheyden na-
men van secten ghegeven. Ende zy en hebben
hen niet geschaemt te roemen in het ghene dat
Paulus zoo grouwelijck acht / dat hy 't niet en
.Cor. 1,12. kan swaer genoegh maken. Ten zy dat wy mo-
ude 3.4. gelijck meynen dat Christus van de Corinthen
gedeylt was/doen d'een op den eenen/ende dan-
der op den anderen Leeraer hem selven verhoo-
veerdichde: ende dat het nu geschiet sonder Chri-
sto onrecht te doen / dat voor Christenen som-
mighe ghenoemt worden Benedictinen / som-
mige Franciscanen / ende sommighe Domini-
canen : ende dat zy alzoo met dese namen ghe-
noemt worden / dat zy soeckende van den ghe-
meynen hoop der Christenen / onderscheyden te
sijne / dese tijtelen hen selven hooveerdighlijck
aen trecken voor een sonderlijcke belijdinge der
Religie.

Ende is oot niet alleen maer orden elfs hedens aegs quaet nde vol ge-recx/maer oc haer ze-en zyn ver-e seer ver-orden.

15 Dit onderschept tusschen de oude ende on-
se nieuwe Monicken/ dat ick dus verre verhaelt
hebbe/ en is niet zo seer in het leven als in de or-
den selve gelegen. Daerom moeten de Leesers
gedachtigh sijn/dat ick meer van de Monickerie
ofte orden der Monicken / dan van de Monic-
ken selve gesproken hebbe : ende dat ick de ge-
breecken aengeteeckent hebbe / die niet in wey-
niger Monicken leven zijn / maer die van sulcke
insettinge ende orden des levens niet en kon-
nen gescheyden worden. Ende wat grooter on-
derschept tusschen de oude ende onse nieuwe Mo-
nicken zy in het leven ende in de Zeden/dat en is
niet noodigh van stuck tot stuck te verhalen.
Het is openbaer/ dat geen ander orden der men-
schen seerder met allerley schandelijcke sonden
besmet is : daer en is nerghens vyeriger twee-
dracht/haet/twist/ ende eergierigheydt. Men
leeft wel in weynige Cloosters eerlijc/ ist dat het
eerbaerheydt te noemen is/ als de onkuyscheydt
zoo verre bedwonghen wordt / dat zy niet tot
openbaer schande uyt en breecke : nochtans sal-
men nau onder thien Cloosteren een vinden,
dat niet meer een bordeel/ dan een huys der kuy-
scheyt zy. Ende wat grooter soberheyt gebruyc-
ken zy in spijse ende dranck? De swijnen en wor-
den niet anders in de swijnen-stal ghemest.
Maer op dat sy hen niet en beclaghen/ gelijck of
ickse veel te ongenadelijck handelde/ so en wil ic
niet voorder gaen. Hoewel een yeghelijck die de

De opere Monachorum in fine.

sake selve weet/sal bekennen dat ick in dese wey-
nige dingen die ick geseyt hebbe/niet anders dan
de waerheyt gesproken hebbe. Hoewel de Mo-
nicken ten tijde Augustini / nae sijn eygen ge-
tuygenisse zo seer heylichlijck leefden/ so klaecht
Augustinus nochtans/ dat daer vele ommeloo-
pers waren / die door boose listen ende bedroch
den slechten ende eenvoudigen het gelt afsnuyt-
ten/ die de reliquien der Martelaren omme dra-
gende / schandelijck koopmanschap dreven/ jae
voor reliquien der Martelaren / allerley Men-
schen doode beenen toonden: ende met vele dier-
gelijcke boose stucken/der orden schande deden.
Ende gelijck hy seydt dat hy gheene betere per-
soonen ghesien en heeft / dan de ghene die in de
Cloosters wel voort gegaen waren: also klaecht
hy oock dat hy gheene boosere ghesien en heeft/
dan die in de Cloosters verdorven waren. Wat
soude hy segghen waert dat hy heden saghe dat
de Cloosters door zoo veele ende so schandelijcke
sonden overvloepen ende by-na bersten? Ick en
segge niet anders / dan dat alle menschen seer
wel bekent is. Nochtans en komt dese schande
niet allen Monicken toe / sonder eenige uytne-
minge. Want gelijck de regel ende Discipline
om heylighlijck te leven/ noyt en is zoo wel ge-
stelt geweest in de Cloosters / dat daer niet al-
tijdts sommige ondeugende geweest en zijn/ die
den anderen ongelijck waren : alsoo en segghe
ick niet dat de Monicken alsoo zijn van die hey-
lige outheydt af geweken/ dat zy niet noch som-
mige goede in hare kudde en hebben : maer de-
wijle dese goede seer weynige ende verstroyt sijn/
zoo zijn zy in die groote menichte der boosen ver-
borgen/ende en worden niet alleenlijc versmaet/
maer oock gequelt/ende somtijts wreedelijck ge-
handelt van de andere / de welcke (gelijck het
Milesische spreeck-woordt houdt) meynen dat
geen goedt mensche en behoort plaetse by hen te
hebben.

16 Ick betrouwe dat ick door dese verghelij-
kinghe der ouder Monickerie / met de nieuwe
ghedaen hebbe dat ick wilde/te weten/ dat het
daer door openbaer wordt dat onse Cappaerts
t'onrechte het exempel der ouder Ghemeynte
voor wenden/om haer orden ende professie te be-
schermen. Want zy sijn van die oude Monicken
zoo wijt verscheyden / als de Simmen wijt ver-
scheyden sijn van de menschen. Hierentusschen
bekenne ick/dat oock in de oude wijse die Augu-
stinus beschrijft/ wel wat is dat my niet seer en
behaecht. Ick late wel toe/dat zy in de uytwen-
dige oeffeningen dier strenger Discipline / niet
en sijn superstitieus gheweest : maer ick segghe 1.
dat zy niet en sijn vry gheweest van dwase be-
geerte/om andere verkeerdelijck nae te volghen.
Het was lustigh alle aertsche goedt te verlaten/
om van alle aertsche sorghvuldigheydt vry te sij-
ne: maer de sorge om een huysgesin Godtsaligh- 2.
lijck te regeeren/ is veel meer by Godt gheacht/
daer een heyligh huysvader vry van alle gheldt-
gierigheydt/ende eergierigheyt/ ende andere be-
geerlijckheden des vleeschs / alleenlijck voorge-
nomen heeft om in een seecker roepinge Gode te
dienen. Het is lustigh verre van ghemeynschap
der menschen in een eensaem plaetse te philoso-
pheren : maer het en betaemt de Christelijcke 3.
sachtmoedigheyt niet/gelijck uyt haet des men-
schelijcken geslachts / in een woestijne ofte een-
saem plaetse te vlien/ende oock mede de wercken
te verlaten/ die de Heere voornemelijck geboden
heeft. Of wy schoon toelaten dat in die orden
ende professie geen ander quaet geweest en wa- 4.
re/zo is nochtans dit geen kleyn quaet geweest/
het welcke een boos ende onnut exempel in de
Gemeynte gebracht heeft.

Ende in de oude Monickerie is oock al wat/ dat soo seer niet en behoort aengenomē te sijn: de welcke meest in vier ghebreecken aengewesen wordt.

17 So laet ons nu sien hoedanighe de beloften
sijn/door de welcke de Monicken deses tijdts in
haer orden treden. Ten eersten/ dewijle zy wil-
len eenen nieuwen ende gedichten Godsdienst in-
stellen/om Gode daer door te behagen : zoo be-
sluyte ick uyt het gene dat ick boven geseyt heb-
be/dat alle het ghene dat zy beloven / Gode een
grouwel is. Ten anderen / dewijle zy sulck een
wijse des levens dichten als hen belieft / son-
der aen te sien offe Godt daer toe roept / ofte/of
Godt sulck een leven goet acht : Soo segghe ick
dat het een lichtveerdich roeckeloos ende onge-
oorloft bestaen is : want haer conscientie en
heeft niet waer op sy voor Godt mach steunen :
ende al wat uyt den ghelaove niet en is / dat is Rom. 14.23
sonde. Boven desen / dewijle sy hen selven aen- De derde.
veele

Hoedanig de beloften der Monicken zyn.

Een alghemeyne wederlegginge der Monickscher beloften.

D'eerste. De tweede.

veele verkeerde ende Godtloose Godsdiensten verbinden die heden in de Monickerie vervaet zijn/ soo segge ick dat zy niet Gode / maer den Duyvel ghehelicht worden. Want ist dat de Prophete heeft mogen seggen/ dat de Israeliten hare kinderen den duyvelen ende niet Gode geoffert hebben / alleenlijck om dat zy den waerachtigen Godsdienst met onheylige ceremonien vervalscht hadden: waerom en soudemē niet mogen dat selve seggen van de Monicken / die met de kappe eenen strick van duysent superstitien hen selven aen trecken? Nu hoedanich sijn hare beloften? Sy beloven Gode een eeuwige maeghdelijcke kuysheyt / gelijck of zy eerst met Godt een verbont ghemaeckt hadden dat hyse soude van den noot des houwelijcx verlossen. Sy en konnen niet segghen dat zy dese belofte niet anders en doen / dan betrouwende op Godts genade: want dewijle Christus selve verkondicht/ dat het niet eenen yegelijcken gegeven wort/ soo en betaemt het ons niet dat een yegelijck sal betrouwen dat hem die sonderlijcke gave gegeven zy. Die sulcke gaven hebben / die mogense ghebruycken : ende wanneer zy gevoelen dat zy niet het vleesch ghequelt worden/ soo moeten zy tot de hulpe Godts vlien/ door wiens kracht alleen zy mogen wederstaen. Ist dat zy niet en konnen wederstaen/ soo en moeten sy de remedie die hen voorgestelt wort/ niet versmaden. Want zy worden door een ontwijfelijcke stemme tot het houwelijck gheroepen / dien de gave der kuyscheyt niet gegeven en wort. Ick noem kuyscheydt/ niet waer door het Lichaem alleenlijck suyver van hoererie bewaert wort/ maer waer door oock het herte ende geest/ van alle onreynigheydt vry blijft. Want Paulus en gebiedt niet alleenlijck de uytwendige onkuyscheydt/ maer oock de inwendighe brandinghe des herten te vlien. Sy segghen : Dit is van alsoo langen tijdt alsmen mach ghedencken / een ghewoonte gheweest/ dat de gene die hen selven wilden gheheel Gode begeven / oock kuyscheydt beloofden. Ick bekenne voorwaer dat dese wijse oock van ouden tijde aen gheweest is / maer ick en bekenne niet dat die eeuwe soo vry gheweest is van alle smette / datment soude moghen voor eenen regel achten / al wat te dien tijde gheschiet is/ ende metter tijdt is oock de ongeseggelijcke strengicheyt in gecomen / die den genen die beloofd hadden / geen plaetse gelaten en wert om te berouwen. Het welcke openbaer is uyt de woorden Cypriani/ daer hy aldus spreeckt: Ist dat eenige maechden hen selven uyt den geloove hebben tot Christum begeven / laetse in reynigheyt ende kuyscheyt sonder eenige fabel volherden. Laetse also sterck ende gestadigh den loon haerder maechdelijcke kuyscheydt verwachten. Maer ist dat zy niet en willen ofte niet en konnen volherden/ soo ist beter dat zy trouwen/ dan dat zy door haren wellust in het vyer vallen. Waert dat yemant nu wilde de belofte der kuyscheyt met sulcke redelijckheyt matigen/ met wat lasteringen en soude hy niet verscheurt worden? Soo sijn zy dan verre van de oude wijse afgeweken/ die niet alleenlijck geen matinghe noch vergevinge toe en laten/ ist dat yemandt zijn belofte niet en kan houden: maer oordeelen oock sonder eenige schaemte/ dat de sulcke/ ist dat hy een wijf trouwende / onkuyscheydt schout/ swaerlijcker sondicht/ dan of hy door hoererie ziele ende Lichaem besmette.

Deut. 32.17. Psa. 106.37

Een bysondere wederleggingе. 1. Van de belofte haerder onthoudinge.

Mat. 19.11.

1. Cor. 7.9.

D'eerste inrede.

Antwoort.

Epist. 11.

De 2. inrede/ tot verdedinghe van de belofte haerder onthoudinghe.

18 Maer zy blijven noch daer by/ ende arbeyden om te bewijsen dat sulcke beloften oock ten tijde der Apostelen geweest zijn : om dat Paulus seydt / dat de weduwen haer eerste trouwe versaeckten ende braecken/ die eenmael tot den gemeynen dienst aengenomen sijnde/ noch trouden. Ick en versaecke niet dat de weduwen die hen selven ende haren dienst der Ghemeynte beloofden/ ooc mede beloofden eeuwelijc ongetrout te blijven / niet dat zy daer eenigen Godsdienst stelden / gelijckmen daer na heeft begonnen te doen: maer om dat zy sulcken dienst niet en konnen doen / als zy niet haers selfs/ ende van het jock des houwelijcx vry en waren. Als zy dan der Ghemeynte dese belofte ghedaen hebbende/ omme sagen nae een nieu houwelijck/ wat was dat anders dan de roepinge Godts van haren hals worpen? Soo en is het dan geen wonder/ dat hy seydt dat zy door sulcke begeerten Christo wederspannigh waren. Ende daer nae om de sake te verswaren/ seyt hy dat zy niet alleenlijck niet en doen het ghene dat zy der Gemeynte beloofthadden / maer oock de eerste belofte die sy in den Doop ghedaen hadden/ breecken ende te niete maken: in welcke belofte oock vervaet is/ dat een yeghelijck sal sijn beroepinghe volghen/ ende daer in God dienen. Ten zy mogelijck dat yemant liever heeft dit te verstaen / dat zy ghelijck alle schaemte verloren hebbende / oock alle eerbaerheydt af leyden/ ende hen selven tot alle ongheregeltheydt begaven / door haer ongheschickt ende ongebonden leven / geen dinck min bewijsende / dan dat zy Christelijcke vrouwen waren : Dese sin ende uytlegginghe behaecht my seer wel. Soo antwoorden wy dan/ dat de weduwen die doe tot den dienst der Ghemeynte aengenomen worden / hen selven dese conditie op leyden/ dat zy souden eeuwelijck ongetrouwt blijven : Ist dat zy daer nae noch trouden/ soo verstaen wy lichtelijck dat dan ghesciedt is dat Paulus seyde/ te weten / dat zy de schaemte afgeleydt hebbende ongeregelder worden / dan het den Christelijcken vrouwen betaemde. Ende dat sy alsoo niet alleenlijck gesondicht en hebben de trouwe brekende / die sy der Ghemeynte belooft hadden: maer dat sy oock van de gemeyn wet/ ende gewoonte der Godtsaliger vrouwen/ sijn af geweken. Maer ick segge ten eersten/ dat sy niet anders belooft en hebben onghetrout te blijven/ dan om dat het houwelijc niet over een en quam met den dienst welcken sy aen namen: ende dat sy hen niet verbonden en hebben niet te trouwen anders dan soo verre de noot haerder roepinge dat eyschte. Ten anderen segghe ick/ dat sy niet alsoo en sijn verbonden gheweest/ dat het hen niet oock dan beter en sy gheweest te trouwen / dan door het vleesch ghequelt te worden/ ofte tot eenige onkuyscheydt te vallen. Ten derden segghe ick / dat Paulus sulck eene oude der weduwen verordent / die gemeynlijck buyten perijckel is: voornemelijck/ als hy ghebiedt alleenlijck die weduwen te verkiesen / die met eene houwelijck te vrede gheweest hebben/ ende nu te voren een bewijs haerder kuyscheydt ghegeven hebben. Wy en mispriisen de belofte der cuyscheyt niet / anders dan om dat sy wordt verkeerdelijck voor eenen Godsdienst gheacht: ende om dat sy lichtveerdelijck belooft wort van de gene dien de macht niet gegeven en is om hem selven te onthouden.

1. Tim. 5. [illegible]

Antw. [illegible] verklaren die plaetse van [illegible] Gemeynte [illegible] Godts [illegible] den.

19 Maer hoe heeftmen dese plaetse konnen trecken tot de Nonnen. Want de oude weduwen waren vercoren tot Diaconissen / niet om Godt door sangen ofte mummelingen die sy niet en verstaen/ te vermaecken/ ende voort ledigh te leven : maer om dat sy de Ghemeynte souden in de besorginghe der armen dienen/ ende met alle vyericheyt

De 3. inrede/ treckende de plaetse des Apostels van de weduwen tot de Nonnen.

vuericheyt ende neersticheyt de wercken der liefde soecken te volbrengen. Sy en beloofden niet ongetrout te blijven/ om Gode daer mede eenigen dienst te doen/ dat sy haer selven onthielden van het houwelijck: maer alleenlijck om dat sy alzo beter onverhindert en onbecommert wârē om haren dienst te volbrengen. Ten laetsten/ en deden sy dese belofte niet in 't begin haerder jonckheyt/ noch oock als haer leven noch midden in sijn bloeyen was/ soo dat sy daer nae hadden moeten te late leeren tot wat val sy haer selven gebracht hadden: maer als sy nu schenen buyten alle perijckel te sijne/ so hebben sy een heylige en onsorgelijcke belofte gedaen. Maer op dat ic die twee eerste dingen late varen/ ic segge dat het ongeoorloft was dat eenige vrouwē aengenomen worden om cuyscheyt te belooven eer sy t'sestich jaren out waren: dewijle de Apostel Paulus de weduwen van tsestich jaren alleenlijc toe laet/ en de gene die jonger sijn/ gebiedt te trouwen ende kinderen te baren. Daerom en can het niet ontschuldicht worden dat van dese t'sestich jaren/ ten eersten twaelve / ende daer nae twintich/ ende daer nae dertich jaren sijn afghecort gheweest: ende het is noch veel min te verdragē/ dat ellendige meyskens eer sy om der groote jonckheyt wille hebben konnen haer selven bekennen/ ofte eenigsins beproevē/ niet alleenlijc door bedroch ende listen beweecht / maer oock door ghewelt ende dreyginghen bedwonghen worden / die vervloeckte stricken aen te trecken.

Na t'woort / welcke bestaet in drie redenen.

Dese inrede wort selfs gedraeyt op de wederspreekers.

1.Tim.5.14

Ick en wilt niet lanck maken/ om de twee andere beloften die de Moninncken ende Nonnen doen/ te bestrijden/ te weten/ dat sy armoede ende gehoorsaemheydt beloven. Ick segge alleenlijck dit: Boven dat sulcke beloften niet vele superstitien vermengt sijn / gelijc de saken te desen tijde gestelt sijn: so schijnen sy ooc gemaect te sijne/ op dat de gene diese belovē/ beyde God en den menschen bespotten/ maer op dat ic niet en schijne alle stucken te booselic te verswaren en groot te maken / soo sal ick met de gemeyn wederlegginge/ die boven gestelt is/ te vrede sijn.

Dit zijn de twee beloftē vā armoede ende gehoorsaemheyt.

20 Ick meyne dat het nu genoech verclaert is/ hoedanich de beloften sijn / die behoorlijck ende Gode aengenaem sijn. Maer dewijle somtijts de ongeleerde ende bevreesde conscientien/ oock als hen eenige belofte mishaecht/ ende te mispryssen is/ niet te min twijfelen van de verbindinghe der belofte / ende worden daer door swaerlijck ghequelt / dewijle sy niet en dorven de belofte breecken die sy Gode belooft hebben / ende wederom vreesen in swaerder sonde te vallen / ist dat sy de belofte houden : soo moeten wy hen hier in te hulpe komen/ op dat sy mogen uyt dese swaricheydt geraecken. Ende op dat ick t'eenemale alle swaricheydt wech neme / soo segge ick dat alle beloften die niet behoorlijck noch recht en sijn/ ons behooren te niete te sijne/ gelijc sy by God van geender weerde en sijn. Want ist dat in menschelijcke handelingen alleenlijck die beloften ons verbindē/ in de welcke de gene met welcken wy handelen / ons wil verbonden hebben : so is het tegen reden/ dat wy souden Gode verbonden sijn om eenighe dinghen te doen die Godt van ons niet en eyscht : voornemelijck dewijle onse wercken niet anders recht en sijn dan als sy Gode behaghen / ende die ghetuygenisse der conscientie hebben dat sy Gode behagen. Want dit blijft vast ende ontwijfelijck/ al wat uyt den geloove niet en is/ dat is sonde. Waer mede Paulus verstaet dat een werck met twijfelinge aengenomen / daerom gebreckelijck is / om dat het ghelove de wortel aller goeder wercken is/ door het welcke wy seker sijn dat sy Gode behagen. Daerom dewijle een Christen mensche niet en behoort yet aen te gaen/ anders dan met dese versekertheyt / ist dat hy door onwetenheyt eenich werck lichtveerdichlijck aenghenomen heeft / waerom en soude hy van die dwalinge verlost sijnde/ sulck werck niet laten varen? Ende dewijle de onvoorsichtige beloften sulc sijn/ so en is een mensche niet alleenlijc daer door niet verbonden / maer moetse oock af breken. En boven desen en sijn sy niet alleenlijc niet geacht voor het aenschijn Gods/ maer sijn oock grouwelijck/ gelijck boven bewesen is. Het is te vergeefs van een onnoodige sake langer te handelen. Dit eenige argument dunct my overvloedichlijck genoech te sijne om de Godtsalige conscientien gerust te maken en van alle swaricheyt te verlossen: te weten/ dat alle wercken die niet en komen uyt een suyver fonteyne/ noch ooc tot geen behoorlijc eynde geschickt en sijn/ van God verworpen worden/ en also verworpen worden/ dat hy ons niet min en verbiet daer in voort te gaen/ dan te beginnen. Want hier uyt volcht dat de beloften die uyt dwalinge ofte superstitie belooft sijn/ van geender weerde by Godt en sijn/ ende behooren van ons verlaten te worden.

Of de beloften die lichtveerdich gedaen worden van de ontbindinge des houwelijcx/ ooc de conscientien verbinden.

Beantwoordinghe deser vraghe.

Rom.14.23.

21 So wie dese antwoorde sal weten/ die sal ooc daer mede konnen die beschermen/ die de Monickerie verlatende/ eenige eerlijcke wijse van leven aengaen. Sy worden swaerlijck beschuldicht/ dat sy haer trouwe ende eedt/ ende dien bant/ die (ghelijckmen in het ghemeyn ghelooft) niet en kan ontbonden worden/ daer mede sy Gode en der Gemeynte verbonden waren/ af ghebroken hebben. *Maer ick segge dat daer geen bant geweest en is/ daer Godt af breeckt dat de mensche oprecht. Boven desen/ of wy schoon toelieten dat sy sijn verbonden geweest/ doe sy God niet kennende/ in dwalinge verwerret waren : so segge ick dat sy nu/ als sy door de kennisse der waerheydt verlicht sijn / oock mede door de ghenade Christi vry sijn. Want ist dat het cruyce Christi soo groote kracht heeft/ dat het ons verlost van de vervloeckinge der Wet Godts/ aen de welcke wy verbondē waren: hoe veel te meer sal het ons van vreemde banden verlossen / de welcke niet anders en sijn dan listighe wetten des duyvels. Daerom de ghene die Christus met het licht sijns Euangelij beschijnt/ die verlost ende bevrijt hy sonder twijfel van alle strickē / die sy door superstitie aen getrocken hadden. Hoewel sy hebben ooc een ander bescherminge/ te weten/ ist dat sy niet bequaem en waren om buyten houwelijc te blijven. Want ist dat een onmogelijcke belofte is een seker verderf der Ziele/ de welcke de Heere wil behouden ende niet verloren hebben / soo volcht daer uyt datmen niet en moet in sulcke belofte blijven. Nu/ hoe onmagelijck de belofte der cuyscheyt sy den genen die dese sonderlijcke gave niet en hebben / dat hebben wy boven geleert : ende of ick schoon swyghe / soo geeft het de bevindinge te kennen. Want het en is niet onbekent hoe vol onkuyscheyt byna alle Cloosters sijn. Ende ist dat eenige Cloosters schijnen eerbaerder dan de andere/ so en sijn sy nochtans daerom niet kuysch / om dat sy het quaet der onkuyscheydt binnen verborghen houden. Voorwaer aldus straft Godt met grouwelijcke exempelen de stoutigheydt der menschen/ als sy haer swachheydt vergetende / teghen haer nature dat begeeren / dat hen niet en is gegeven: ende de middelen die God hen in de hant gegeven heeft / verachtende / betrouwen dat sy door hartneckige wederspannigheydt/ sullen de

Wt de voorgaende antwoordt volcht/ dat de selve onbillijck beschuldicht worden vā datse haer trouwe ghebroken souden hebben/ die van haer Monickerie tot een eerbare maniere des levens haer begheven.

* Der selver eerste bescherminge is/ de Christelijcke vryheydt.

Galat.3.3.

Daer andere bescherminge is/ datmē in een onmogelijcke ende der zielen schadelijcke belofte niet en behoort te blijven.

sieckte

sieckte der onreynscheyt overwinnen. Want hoe sullen wy het anders noemen dan hartneckigheyt / als yemant vermaent sijnde dat hem noodigh is te trouwen / ende dat hem het houwelijc tot een remedie ghegeven wort / sulcke vermaninge niet alleenlijc en veracht noch versmaet / maer dwinght hem selven oock niet eenen eedt tot verachtinge des selves.

Het xiiij. Capittel.

Van de Sacramenten.

Het eerste deel des Capittels / handelende van de Sacramenten in 't gemeyn.

OM onse gheloove te bevestighen ende versterecken / hebben wy een ander behulpsel d'welck der verconding des Euangelij gelijck is / te weten / in de Sacramenten / van de welcke het ons seer noodig is eenige seker lere te geven / om daer uyt te leeren tot wat eynde sy inghestelt zijn / ende hoemense nu moet gebruycken. Ten eersten / moetmen aenmercken wat een Sacrament zy.

Wat het Sacrament zy.

My dunckt dat dit sal een eenvoudige ende eygen beschrijvinge sijn / ist dat wy segghen dat een Sacrament is een uytwendich teecken / waer door de Heere de beloften sijnder goetwilligheyt tot ons / in onse conscientien versegelt / om de swackheyt onses geloofs te versterecken: en waer door wy wederom onse liefde tot hem / en voor hem / en voor de Engelen / ende voor de menschen betuygen.

Een andere beschrijvinghe.

Men mach oock anders corter beschrijven wat een Sacrament zy: te weten / ist dat wy seggen / het is een getuygenisse der Godlijcker genade tot ons / door een uytwendich teecken bevesticht / met onderlinge betuyginge onser liefde tot hem. Beyde dese beschrijvingen sijn van de beschrijvinge Augustini / daer hy seyt dat een Sacrament is een sienlijck teecken eens heyligen dinex / ofte een sienlijcke forme der onsienlijcker genade / in den sin niet verscheyden / maer verclarende de sake beter ende sekerlijcker. Want dewijle in die corthept der beschrijvinge eenige duysterheyt is / in de welcke veele ongeleerde feylen / soo hebbe ick den sin willen met meer woorden uytdrucken / om dat dat daer geen twijffelinge en soude blijven.

Van de beteekeninghe des woorts.

2. Waerom de oude Leeraers dit woordt in dese beduydinghe gebruyckt hebben / dat en is niet duyster. Want so wanneer de oude uytlegger des Nieuwen Testaments / heeft willen dat Griecksche woort Mifterion (dat is / verborgentheyt) over setten in Latijn / voornemelijck daer van Godlijcke dingen ghehandelt wort / so heeft hy 't overgeset met dit woordt Sacramentum. Alsoo set hy die plaetse over tot de Ephesien: Om dat hy ons soude bekent maken het Sacrament zijns willens.

Ephes. 1. 9. ende 3. 2.

Item / Ist dat ghy nochtans ghehoort hebt van de bedieninge der genaden Godts / die my ghegeven is aen u / dat my nae de openbaringhe is het Sacrament te kennen ghegeven. Ende tot de Colossensen: De verborgentheyt die verborgen was voor eeuwen ende ghestachten / maer nu geopenbaert is sijnen Heylighen / den welcken de Heere heeft willen den rijckdom deses Sacraments te kennen geven.

Col. 1. 26.

1. Tim. 3. 16.

Item tot Timotheum: Dit is een groot Sacrament der Godsaligheyt / dat Godt is geopenbaert in den vleesche. De Oversetter en heeft in sulcke plaetsen daer hy Sacrament ghestelt heeft / niet willen stellen verborghentheyt / om dat hy niet en soude schijnen een woort te gebruycken / d'welck de hoogheyt der sake niet genoegh uyt en druckte. Zoo heeft hy dan ghestelt Sacrament / voor verborgentheyt der heyhepliger ende Godlicker dingen. In dese beduydinge hebben de oude Leeraers der Gemeynte / dit woort Sacrament, dickmael gebruyckt. Ende het is genoegh bekent / dat Doop ende Nachtmael / die wy Sacramenten noemen / by de Griecken Mysteria, dat is / verborgentheden / genaemt worden: so dat dese twee woorden / te weten / Sacramentum, ende Mysterion, even veele beduyden. Ende hier uyt ist gecomen / datmen dit woordt oock gebruyckt heeft voor een teecken / waer door hooge ende geestelijcke dinghen voor oogen gestelt worden. Het welcke oock Augustinus ergens te kennen geeft: het ware (seyt hy) lanc te handelen van de verscheydenheyt der tekenen / de welcke als sy hemelsche en geestelicke dingen aengaen / Sacramenten genoemt worden.

Epist. 5. ad Marcellum.

Verclaringe der voornoemder beschrijvinge. 1. Waerom dat Godt met een Sacrament ons sijne beloftenissen verzegelt.

3 Ut dese beschrijvinge die wy gestelt hebben / verstaen wy / dat nimmermeer gheen Sacrament en is / anders dan daer Gods woort ende belofte voorgaet: maer dat het Sacrament meer wort ghelijck een aenhanck by het woordt ghestelt / op dat het de belofte bevestighe ende versegele / ende ons eenichsins seker ende vast make: ghelijck Godt voorsiet dat zy eerst onser onwetentheyt ende traecheyt / ten anderen oock onser swackheyt noodich sijn: nochtans (om eygentlijc te spreken) niet so seer om zijn heylich woort te bevestighen / als om ons in het gheloove daer van te versterecken. Want de waerheyt Gods is in haer selven vast ende seker genoegh / ende en can geen beter bevestinge hebben dan van haer selven. Maer dewijle onse gheloove kleyn ende swack is / ten zy dat het allesins versterckt / ende door alle middelen onderhouden worde / zoo wort het terstont verslagen / twijfelachtigh / ongestadig / en vervalt. Ende alsoo voegt de barmhertige Heere hem selven door zijn ongemeten goedertierenheyt / nae de mate onses verstants / so dat het hem niet en verveelt / ons die wy aertsch sijnde / ende altijdts ter aerde cruyppende / ende in het vleesch hangende / niet geestelijcx en bedencken / noch oock begrijpen / door dese aertsche onderwijsingen ende leeringen tot hem te leyden / ende in het vleesch selve eenen Spiegel der Geestelijcker dinghen voor te stellen. Want waert dat wy sonder lichaem waren (gelijck Chrysostomus seyt) zoo soude hy ons dese selve dingen naeckt ende sonder Lichaem geven. Maer nu / dewijle onse zielen in onse Lichaem woonen / zo geeft hy ons onder sienlijcke dingen de Geestelijcke. Niet dat de naturere der dingen die ons in de Sacramenten voorgestelt worden / sulcke gaven heeft: maer om datse van God tot dese beduydinge geteekent sijn.

Homil. 60. ad. populum.

2. Wat dit woort een woort zy / dat tot het element moet komen / waer uyt dat het Sacrament bestaet.

4 Ende dit is datmen gemeynlijck zeydt / dat een Sacrament is ghelegen in het woordt ende uytwendigh teken. Want by het woort / moeten wy verstaen niet een woort sonder verstant ende sonder geloove in gheblasen / dat alleenlijck door het geluyt / ende ghelijck door tooversche belesinghe soude macht hebben om de teeckenen te heyligen: maer een woort het welcke vercondicht zijnde / ons maect te verstaen wat het sienlijck teecken beduyt. Daerom en ist niet sonder groote ontheylinghe der verborgentheyt ghe weest / dat in het Pausdom geschiet is. Want zy hebben gemeynt dat het genoech was dat de Priester de woorden der consecratie mummelde / dewijle het volck daer sonder verstant verwondert staet. Jae zy hebben met voor-genomen raet daer toe gesien / op dat daer van geen leere tot het volck en quame: Want zy spreecken al in Latijn by het ongeleert volck. Daer na is de superstitie soo verre gecomen / dat zy gelooft hebben dat de consecratie niet en moeste anders dan met heesche mummelinghe ghedaen

 worden /

woorden/ soo dat sy van weynigen gehoort worde. Maer Augustinus spreeckt veel anders van het Sacramentael woort: Laet/ seyt hy/ het woort comen tot het teecken/ ende het wort een Sacrament. Want waer door heeft het water soo groote kracht/ dat het lichaem ghenakende/ het herte wascht/ anders dan door het woordt: ende dat niet om dat het woort gesproken wort/ maer om dat het gelooft wordt: Want ooch in het woort selve is het doorgaende geluyt een ander dinck dan de blijvende kracht. Dit is het woort des gheloofs de welck wy predicken/ seyt Paulus. Waer uyt in de Handelingen der Apostelen geseyt wort: Door het geloove haer herten reynigende. Ende Petrus seyt: Alsoo maect ons ooch de Doop salich/ de welcke is niet een afwisschinghe der onreynicheydt des vleeschs/ maer een vraginge der goeder conscientie. Dit is dan het woort des geloofs/ d'welck wy predicken: Door het welcke sonder twijfel de Doop gheheylicht wordt/ op dat hy mach reynigen. Hier siet ghy dat het woort moet gepredicht worden/ op dat het geloove daer uyt kome. Ende wy en hebben niet seer te arbeyden om dit te bewijsen/ want het is openbaer wat Christus gedaen heeft/ wat hy ons gheboden heeft te doen/ wat de Apostelen nae ghevolcht zijn/ ende wat de eerste ende suyver Ghemeynte onderhouden heeft. Jae het is van den beginne der werelt aen bekendt/ soo wanneer Godt den heyligen Vaderen eenich teecken voorghestelt heeft/ dat ooch een onderscheydelijcke bant der leere daer by gheweest zy/ sonder de welcke onse sinnen souden door het ydel aenschouwen verslagen worden. Daerom als wy hooren van het Sacramentael woort melden/ so moeten wy dat verstaen van de belofte/ de welcke door de klaer stemme des Dienaers ghepredickt zijnde/ het volck gelijck metter handt leydt/ tot het geene daer toe het teecken strecht ende ons beweeght.

Homil. in Ioan. 13.
Rom. 10, 8.
Actor. 15, 9.
1. Pet. 3, 21.
Rom. 10, 17.

Tegen de gene/ die het woort/ ofte Gods beloftenisse soecken van het element ofte teecken te scheyden.

5 Men moet ooch die niet hooren/ die arbeyden om hier tegen te strijden met een argument de welck meer scherpsinnigh dan sterck is. Sy seggen: Wy weten dat het woort Gods/ d'welc voor de Sacramenten gaet/ is de waerachtighe wille Gods: ofte wy en wetent niet. Ist dat wy 't weten/ soo en leeren wy uyt den Sacramente dat wy daer nae ontfangen/ niet nieus. Ist dat wy 't niet en wetē/ so en salt ons het Sacrament niet leeren/ wiens gantsche kracht in het woort gelegen is. Dese sullen int corte dese antwoorde hebben: De zegelen die aen Placaten/ Bullen/ Chaters/ ende andere opene brieven gehangen worden/ in haer selven alleen aenghesien/ en zijn niet/ ende souden te vergeefs daer aen gehangen zijn/ ware in dat pergament daer aen zy hangen/ niet gheschreven: maer daerom en bevestigen noch versegelen sy niet te min het geene dat beschreven is/ als zy aen de geschreven Chaters gehangen worden. Sy en connen niet roemen dat wy dese gelijckenisse van nieus gedicht hebben/ dewijle Paulus selve die ghebruyckt heeft/ daer hy de Besnijdinge eenen Zegel noemt: daer hy voorgenomen heeft te bewijsen dat de Besnijdinghe niet en was Abraham tot rechtveerdicheyt gegeven/ maer tot een verzegelinge des verbonts/ door des welches geloove hy te vooren gerechtveerdicht was. Ende ick bidde u/ waeromme soude dat yemant ergeren/ dat wy leeren dat de beloften door de Sacramentē verzegelt worden/ dewijle ooch onder de beloften/ d'een door d'ander bevesticht wordt? Want hoe een yegelijcke belofts openbaerder is/ so veel te bequamer is sy om het geloove te bevestigen eñ versterckē. Nu de Sacramenten brenghen seer klaer beloften mede: ende hebben boven het woort sonderlinge dit/ te weten/ dat zy ons de beloften levendiglijc gelijck in een tafel geschildert/ voor oogen stellen. Ende dat onderscheyt dat tusschen de Sacramenten ende zegelen van Placaten ofte Chaters is/ het welcke hier pleegt tegen geworpen te worden/ en moet ons niet beroeren/ te weten/ dewijle beyde de Sacramenten ende sulcke Zeghelen in Lichamelijcke dinghen deser werelt/ ghelegen zijn/ dat de Sacramenten niet en konnen ghenoechsaem zijn om de Geestelijcke ende eeuwige beloften Godts te versegelen/ ghelijck de Zegelen pleghen aen der Princen mandaten van tijdtlijcke ende verganckelijcke dingen te hanghen/ om die te versegelen. Want een gheloovich mensche/ als hem de Sacramenten voor oogen zijn/ soo en blijft hy niet in dien vleeschelijcken Spiegel/ maer is nae de over-een-kominge des Lichamelijcken teeckens/ met het geene dat daer beteeckent wordt/ door Godtsalighe aenmerckinghe op-klimmende tot de Geestelijcke verborgentheyt des Sacraments.

Rom. 4, 11.

De Sacramenten zijn teeckenen en versegelingen: door welcker hulpe wy gelooven die dingen/ welcke in Godts woordt gheschreven sijn.

6 Ende dewijle de Heere sijne beloften noemt verbonden/ ende de Sacramenten/ verbonts teeckenen: Zoo cannen van de verbonden der menschen een gelijckenisse by brengen. De oude hadden de wijse tot bevestighen haerder verbonden/ dat zy een Zeughe slachteden. Wat soude een geslachte seuge gemaeckt hebben/ waren de woorden des verbonts niet daer by? Ja waren die woordē niet daer voor gegaen? want daer worden dickmael seugen geslachtet sonder eenige inwendige ofte hooghe verborgentheyt. Wat ist in hem selven datmen de rechter handt geeft/ ofte daer in slaet dewijle dickmael de vyanden in malcanders handt slaen om quaet te doen? Maer als de woorden des verbonts zijn voor gegaen/ soo worden voorwaer door sulcke tekenen de conditien des verbonts bevestigt/ hoewel sy eerst zijn door woorden bedacht ghemaeckt ende verordent. Soo sijn dan de Sacramenten oeffeningen door de welcke het geloove des woorts Gods ons versekert ende bevesticht wort. Ende dewijle wy lichamelijck (dat is/ met den vleesche) beeleet zijn/ soo worden zy onder lichamelijcke dingen vertoont: op dat zy ons alsoo nae onse swacke verstant onderwijsen/ ende als kinderen door des Schoolmeesters handt leyden. Hierom noemt Augustinus het Sacrament een sienlijck woort: om dat het de beloften Godts als in een tafel levendichlijck voor oogen stelt. Men mach ooch andere gelijckenissen by brenghen/ door de welcke de Sacramenten klaerlijcker beteeckent worden: gelijck/ waert dat wy de Sacramenten noemden pilaren onses geloofs. Want gelijck een huys wel op sijn fondament staet en rust/ maer nochtans sterckelijcker bevestight wordt/ door de pilaren die daer ondergestelt worden: alsoo staet het geloove op het woort Gods/ gelijck op sijn fondament/ maer als de Sacramenten daer toe comen/ soo steunt het daer op noch vastelijcker/ ghelijck op pilaren. Ofte als wy seggen/ dat de Sacramenten zijn Spiegelen/ in de welcke wy den rijckdom der genade Godts/ welcke hy ons schenct/ moghen aenmercken. Want (ghelijck nu voorseyt is) hy openbaert daer hem selven/ soo verre wy hem door onse plompheyt ende grovicheydt konnen bekennen/ ende betuyght sijn goetwillicheyt ende liefde tot ons daer door klaerlijcker dan door sijn woort.

Gen. 6. 18. ende 9. 9. ende 17. 2.

Tot dien eynde worden zy ghenoemt verbonts teeckenen.

In Ioannē Hom 89. lib. 19. contra Faustum.

Ende zy sijn door ons gelijck als pilaren ende spiegelen.

7 Zy

Noch ten hondert niet/ dat de Sacramenten den Godloosen uytghesonden worden: want al evenwel sijn sy getuyghenissen der ghenaden Gods.

7 Syen argumenteren oock niet bequamelijck genoech / als sy willen seggen / dat de Sacramenten niet en zijn ghetuygenissen der ghenade Godts/ om dat sy oock den Godtloosen ghegeven worden die nochtans daer door niet te meer en gevoelen dat God hen genadiger is/maer hen eer swaerder verdoemenisse. Want na dit argument soude oock het Euangelium geen getuygenisse der genade Gods zijn / dewijle het van veelen gehoort/ende versmaet wordt: noch Christus oock selve en soude de genade Godts niet betuygen/dewijle hy van velen gesien ende bekent was/onder dewelcke niet vele hem aengenomen hebben. Dit selve machmen oock in Bullen en Placcaten sien:want hoewel het volc weet dat de zegel is van den Prince ghecomen/ om sijnen wille te versegelen/ zo wort hy nochtans van den meesten deele veracht en bespot: andere en vragen niet daer na/ gelijck of hy hen niet aen en ginge/andere lasteren ende vervloecken hem: Zoo dat de vergelijckinge die ick boven gestelt hebbe / ons behoort meer ende meer te behagen/ dewijle beyde die saecken so wel over een komen. Soo ist dan seker dat de Heere ons door zijn woort / ende door de Sacramenten sijn barmhertigheydt en het verbont sijnder genade voor stelt:maer en wort niet gevaet anders dan van de gene die het woort ende de Sacramenten/met een seker gheloove ontfanghen: ghelijck Christus eenen yegelijcken is van den Vader tot salighept voorgestelt:maer nochtans niet van allen bekent noch ontfanghen en is. Als Augustinus dit heeft willen op een plaetse te kennen geven / soo heeft hy gesept: Dat de cracht des woorts wort in het Sacrament voor gestelt: niet om dat het gesproken/ mar om dat het geloooft wort. Daerom als Paulus tot de gheloovige spreeckt/ zoo handelt hy alsoo van de Sacramenten / dat hy de gemeynschap Christi daer in besluyt: ghelijck als hy zept: Ghy alle die in Christo gedoopt zijt / hebt Christum aengedaen. Item op een ander plaetse: Wy alle zijn een lichaem ende een Geest / die wy in Christo gedoopt zijn. Ende als hy van het verkeerde gebruyc der Sacramenten spreeckt/zo en schrijft hy dien niet meer toe dan den onnutten ende ydelen figueren : Waer mede hy te kennen geeft / hoewel de Godtloose ende hypocrijten door haer boose verdraeptheyt / het werck ende de vrucht der Godtlijcker ghenade in de Sacramenten seer verdrucken ofte verduysteren / ofte verhinderen / dat nochtans daer door de Sacramenten niet en verhindert en worden / wanneer ende zo dickmael als het Gode belieft / een waerachtich getuygenisse van de gemeynschap Christi te brengen / noch oock de Geest Godts dat selve voor te stellen ende te volbrenghen/dat de Sacramenten beloven. Zoo besluyten wy dan/ dat de Sacramenten waerachtichlijc ghenaemt worden ghetuygenissen der ghenaden Gods/ ende als eenighe zegelen der goetwilligheyt Gods tot ons/ende dat zy ons die versegelende/alsoo onse geloove onderhouden/voeden/ versterckende ende vermeeren. De redenen die sommighe plegen teghen dit ghevoelen voort te brengen / die zijn veel te licht ende swack. Sy seggen dat onse geloove niet en can beter worden/ist dat het goet is : Want het en is/seggen sy/ geen geloove/ ten zy dat het onbewegelijc ende sterckelijck / ende onverscheydelijck op de barmhertichept Godts steunt. Maer het ware hen desen beter dat zy met de Apostelen baden/ dat de Heere haer geloove vermeerde/ dan dat zy sorgeloofelijck sulcke volmaeckthepdt des gheloofs voorwenden / die noyt geen menssche vercregen en heeft / noch oock yemandt en sal vercrijghen in dit leven. Laetse antwoorden wat gheloove zy meynen dat die hadde/ die zeyde : Ick gheloove Heere / comt mijnder ongeloovigheydt te hulpe. Want dat geloove was oock goet / dewelck eenichsins begonnen was / ende conde beter worden / soo de ongeloovigheydt wech ghenomen werdt. Maer zy en worden met gheen beter argument dan met haer eyghen conscientie overwonnen. Want ist dat sy hen selven bekennen Sondaers te zijne (het welcke zy geensins en konnen verloochenen) zoo moeten zy dat selve der onvolmaeckthept haers geloofs toe schrijven.

Welcke genade niet en wordt dan alleen van den gheloovighen aengenomen.

In Ioannem.

Gal.3.27. 1.Cor.12,13

1.Tegenworpinge tegen dese sprueke.

Luc.17.5.

Antwoort.

Marc.9.24

8 Maer zy segghen : Philippus heeft den Camerlinge geantwoort datmen hem mochte doopen/ waert dat hy van gantscher herten geloofde. Ende wat plaetse soude de bevestinge des Doops daer hebben / daer het gheloove dat gantsche herte vervult ? Wederom vraghe ick hen / of zy niet en ghevoelen dat het meeste deel haers herten sonder geloove is / of zy niet alle dage nieuwen wasdom en bekennen? Een Heydensche mensche heeft gheroemt dat hy leerende out wert. Zo sijn dan wy Christené meer dan ellendich/ ist dat wy out worden sonder yet te leeren / daer ons Geloove behoort te allen tijde te wassen/ tot dat het opgewasse zy tot eenen volwassenen man. Daerom en is uyt gantscher herten gelooven/in die plaetse/niet volmaecktelijck Christo gelooven/ maer alleenlijc hem van herten ende met onghevepnsde Gheest aennemen/ niet sadt daer van sijn/ maer met yverighe begeerte nae hem hongeren ende dorsten / ende tot hem suchten. Dit is de wijse der Schrifture/ dat zy dat noemt van gantscher herten te ghescien / dat ongeveynsdelijck ende yverichlijck ghescheit. Ghelijck in de plaetzen : Ick hadde u ghesocht met alle mijn herte. Ick sal u met gantscher herten belijden/ en diergelijcke plaetsen. Ghelijck wederom daer hy de geveynsde en bedriegers beschelt/zoo pleecht hy hen te verwijten dat zy een dobbel herte hebben. Boven desen seggen zy: ist dat het Geloove door de Sacramenten vermeert wort/so is de heylige Geest te vergeefs gegeven / wiens kracht ende werck is het geloove beginnen/versterken en volepndigen. Ick bekenne wel dat het Geloove is eygentlijck ende gantschelijc het werck des heylighen Gheests : ende dat wy van hem verlicht zijnde/Gode ende de schatten sijnder mildichept bekennen: ende dat sonder het licht des Geests onse verstant zo blint is / dat het geen dinck en can verstaen / ende zoo plomp dat het niet van Geestelijcke dingen en can gerieckẽ. Maer voor een weldaet Gods die zy prijsen / aenmercken wyer drie. Want ten eersten leert ende onderwijst de Heere ons met sijn woort: Ten anderen bevesticht hy 't ons met Sacramenten: ten laetsten verlicht hy onse herten door het licht des heyligen Geests/ en maeckt den woorde en den Sacramenten toeganck in het herte / dewelcke anders niet voorder en souden dan in de ooren ende oogen komen/ende en souden het inwendige niet roeren noch bewegen.

Actor.8.37 2. Tegenworpinge.

1.Antwoort

Ephes.4.13.

2.Antwoort, verklarende de plaetse van Lucas.

Psa.119.10 ende 111.1. ende 138.1.

Psal.12.3.

3. Tegenworpinge.

Antwoort.

9 * Daerom wil ick de Lesers vermaent hebben/dat ic den dienst om het geloove te versterken ende vermeeren/ niet alsoo den Sacramenten toe en schrijve (het welcke ic boven genoech met clare woorden uytgedruckt hebbe) ghelijck of ick meynde dat daer altijdts/ ick en weet niet wat verborgen kracht in ware : Maer door zy uyt

** Dat het geloove gesept wordt door die Sacramenten bevesticht ende vermeerdert te worden/ dat en wordt met eenige heymelijcke kracht der Sacramenten/ noch oock niet alsoo den Sacramenten eenichsins toe ghe-schreven/ dat sy altemael niet en souden hangen aen de inwendighe werckinghe des H. Geestes.*

uyt haer selven souden konnen het gelove voorderen ende versterken: maer om dat sy van den Heere zijn ingestelt om tot versterckinghe ende vermeeringe des geloofs te dienen. Maer dan doen zy eerst haren dienst te rechte/ als de geest die inwendighe meester daer by komt: door des welckes cracht alleen onse herten doordrongen/ ende onse gesintheden beweecht worden / ende de Sacramenten toeganck in het herte gekrijgen. Waer den Geest niet en is/ daer en konnen de Sacramenten niet meer doen in onse herten/ dan ghelijck oft de Sonne in der blinden oogen schene / ofte een stemme der dooven ooren sloege. Soo make ick dan dit onderschept tusschen den Geest ende de Sacramenten/ dat de kracht des werck by den Gheest zy / ende dat de Sacramenten als Instrumenten alleenlijck sulck eenen dienst hebben die sonder de werckinghe des geests ydel ende onnut zy: maer veel crachts hebbe / als de Gheest in het herte werckt. Nu is het klaer hoe een Godtsaligh herte nae dit ghevoelen in het gheloove door de Sacramenten ghesterckt wordt : Te weten/ gelijck de oogen sien door de klaerheyt der Sonne / ende de ooren hooren door het geluyt der stemme. De oogen en souden door gheen licht sien/ ten ware dat sy een scherpicheyt des gesichts in hen hadden/ waer door sy van selfs verlicht worden: ende de ooren souden te vergeefs metter stemmen geslagen worden / waren sy niet bequaem ghemaeckt om te hooren. Nu/ ist dat het waerachtigh is (gelijck het ons behoort ontwijfelijck te zijne) te weten/ dat het werck des Geests in onse herten is om het gheloove te ontfanghen/ ophouden/ voeden ende versterken: gelijck het gesichte in onse ooghen maeckte dat wy het licht sien/ ende het gehoor in onse ooren / dat wy de stemme verstaen: zoo volcht daer uyt dit beyde/ te weten / dat de Sacramenten niet een hayr voordeels en doen sonder de cracht des heyligen Geests: ende dat sy dies niet te min in die herten/ die nu van dien meester/ te weten/ van den heyligen geest onderwesen zijn/ het gelove stercker en meerder maken. Dit onderschept is daer alleen/ dat onse ooren ende ooghen natuerlijcke macht hebben om te hooren ende sien: maer dat Christus dat selve boven de mate der naturere door sonderlijcke genade in onse herten werckt.

Tegenworpinge/ hangende aen de rede.

10 Hier mede worden oock de tegenworpingen/ door de welcke sommige benaut zijn/ te neder geleyt/ te weten/ dat sy seggen : Ist dat wy den creatueren (te weten den watere/ broode/ ende wijne in de Sacramenten) den wasdom ende de versterckinge des geloofs toeschrijven / so wort den Geest Gods onrecht gedaen/ de welcke behoorde alleen de auteur daer van te zijne. Want wy en benemen hierentusschen den heyligen geest desen lof niet dat hy het geloove versterckt ende vermeert : jae wy segghen eer dat dit selve versterchen ende vermeeren des geloofs de welc hy doet/ niet anders en is/ dan door sijn inwendige verlichtinge onse herten bereyden ende bequaem maken/ om die bevestinghe ende versterckinge die in de Sacramenten voorghestelt wort/ aen te nemen. Ist dat dit noch duysterlijck gesproken is/ so sal het door dese ghelijckenisse/ de welcke ick sal by brengen/ geheel klaer worden. Ist dat ghy yemant wilt raden yet te doen/ soo sult ghy alle middelen bedencken waer door ghy hem meught tot uwe gevoelen trecken ende byna dringhen / op dat hy uwen rade ghehoorsaem zy. Maer het is al verlooren/ ten zy dat hy oock scherpsinnigh zy / ende van goeden oordeele / op dat hy mach aenmercken wat in uwe redenen gelegen zy : Ten zy oock dat hy eenen leerlijcken aert hebbe / ende bereydt zy om de leere te hooren: ten laetsten/ ten zy dat uwe trouwe en voorsichticheyt alsoo by hem geacht zy/ dat hy daer door half beweeght worde om uwen raet gehoorsaem te zijne. Want daer zijn veele hartneckige hoofden / dienen nemmermeer en can met eenige redenen buygen: ende wanneermen van de getrouwigheyt twijfelt / wanneer de autoriteyt versmaet wort/ so en canmen oock den genen die leerlijc zijn / niet veel aen raden. Wederom daer alle dese dingen zijn/ daer sullen sy voorwaer maken / dat de gene dien ghy raet geeft/ sal na uwen raet doen / den welcken hy anders soude bespot hebben. Dit werckt ooc de Geest Gods in ons: want op dat het woort niet te vergeefs in de ooren come/ noch de Sacramenten in de oogen/ soo bewijst hy dat het Godt is/ die daer tot ons spreeckt/ hy versacht de hardigheyt onses herten/ ende beweeght en voeght het herte tot de gehoorsaemheyt die het den woorde schuldigh is: summa/ hy brenght die wtwendige woorden ende Sacramenten van de ooren tot in de ziele. So wort dan onse geloove door het woort ende de Sacramenten/ bevestigt/ als daer door de goede wille des hemelschen Vaders ons wort voor oogen gestelt/ door des welckes kennisse alle de vasticheyt onses geloofs staet/ ende vermeerdert wort. De geest bevestigt het geloove/ als hy de selve bevestinge des woorts en der Sacramenten/ in onse herten druckt ende krachtig maect. Hierentusschen en can de Vader der lichten niet verhindert worden onse herten door de Sacramenten als door middelen te verlichten/ gelijc hy onse lichamelijcke oogen verlicht door de radien der Sonne.

De welcke met een gelijckenisse klaerder wort ghemaeckt.

En ten proposte ghebrocht.

Het besluyt/ dat het gheloove versterckt wordt doort 't woort ende Sacramenten.

11 Dat het uytwendighe woort dese eyghenschap heeft/ dat heeft de Heere geleert/ als hy 't in de parabel * noemt zaet. Want gelijc een saet so het in een woest en ongeoeffent eynde des ackers valt/ niet en can anders dan sterven/ maer ist dat het in een wel geoeffent boorenvelt valt/ so draegt het overvloedige vrucht. Alsoo oock het woort Godts/ ist dat het in eenighen hartneckigen mensche valt/ so verdort het gelijck of het in een zant geworpen ware : maer ist dat het in een ziele valt die door de hant des heyligen geest bearbeyt is/ soo sal het seer vruchtbaer wesen. Nu ist dat het woort den zade gelijck is/ waerom en souden wy niet segghen dat het geloove zijn begin / wasdom ende volmaecktheyt neemt uyt den woorde/ ghelijck wy segghen/ dat uyt den zade Coorn spruyt/ opwast/ ende tot rijpicheydt comt ? Paulus verclaert het beyde seer wel in verscheyden plaetsen. Want als hy de Corinthẽ wil gedachtig maken/ hoe krachtighlijck Godt door hem gewrocht heeft / soo roemt hy dat hy den dienst des Geests heeft : even gelijck of de kracht des heylighen Geests onverscheydelijck by zijn predikinge waer / om het herte van binnen te verlichten ende beweghen. Maer als hy op een ander plaetse wil leeren / wat het woort in hem selven vermach/ als het van de menschẽ gepredickt wort/ soo vergelijckt hy de Dienaers met Lant-bouwers/ de welcke haren arbeyt ende neerstigheyt in de oeffeninghe des landts gedaen hebbende / niet meer en konnen daer toe doen. Ende wat soude de pleeginge/ zaeyinge/ ende natmakinghe voordeels doen / waert dat het ghene dat ghesaeyt is / niet door de weldaet Gods de kracht tot den wasdom en ghekreget. Soo besluyt hy dan dat de geene die plant/ ende de gene die nat maecht / niet en sijn/ maer datmen het gheheel moet Gode toeschrijven / die

Van de vermeerderinge des geloofs door de predicatie des woorts/ vereenicht met de kracht des H. geests nochtans niet onder eẽ vermenght/ maer onderscheyden.

* Mat. 13.4 Luc. 8.15.

1. Cor. 2.4.

1. Cor. 3.6.

alleen de wasdom geeft. Soo bewijsen dan de Apostelen de cracht des Geest in haer predikinghe/ soo verre alsse God als ordentlijcke instrumenten gebruyckt / om zijn geestelijcke genade te verclaren/ nochtans moetmẽ dit onderschept weten / op dat wy gedachtigh zijn wat de mensche in hem selven vermach/ende wat Gode eygentlijck toe komt.

Op wat wyse ende hoe verre de Sacramenten zijn versterckinghen onses ghelooofs.

12 Ende de Sacramenten zijn so seer versterkingen onses ghelooofs/ dat de Heere somtijdts de Sacramenten wegh neemt / als hy het betrouwen der dinghen/die door de Sacramenten belooft waren/wil wech nemen. Als hy Adam van de onsterffelijckheyt berooft/so seyt hy: dat hy niet en neme van de vrucht des levens/ ende eeuwighlijck leve.

Gen. 3.22.

Wat hooren wy hier? hadde die vrucht connen Ade die onsterffelijckheyt weder geven/die hy verloren hadde? Neen: maer dat is so veel als of hy geseyt hadde: Op dat hy niet een ydel betrouwẽ en hebbe van de onsterffelijckheyt / soo hy het teken mijnder belofte hadde / soo laet hem oock dat ontnomen worden/ dwelc hẽ eenige hope der onsterffelicheyt/mochte geven.

Ephes. 2,12.

Op dese wijse daer Paulus de Ephesien vermaent dat zy souden ghedencken dat zy vreemde waren van de Testamenten /ende vervreemt van de gemeynschap Israels /ende sonder God ende sonder Christo waren/ so heeft hy daer ooc geseyt/dat zy niet en zijn der besnijdinge deelachtig geweest. Waer mede hy te kennen geeft/ dat sy uytgesloten waren van de belofte/ die het teken der belofte niet ontfangen en hadden.

5. Tegenworpinge.

Voort / aengaende haer ander tegenworpinge/te weten/ dat de eere Godts den creatueren gegeven wort/alsmen hen soo groote kracht toeschrijft/ ende dat de eere Gods aldus soo veel vermindert wort / hier op mach men lichtelijck antwoorden / dat in de creatueren geen cracht gestelt en wort.

Antwoort/ niet een seer gemeyne gelijckenisse verclaert.

Wy seggen alleenlijck dit/dat God middelen en instrumenten gebruyct/ die hy voorsiet voorderlijck te zijne/op dat alle dinc tot sijn eere diene/dewijle hy de Heere ende Meester over al is. Daerom gelijck hy door broot ende ander spijse onse lichaem voet: gelijck hy door de Sonne de Werelt verlicht / gelijc hy door het vyer de warmte geeft : ende nochtans noch broot/noch sonne/noch vyer yet en zijn/anders dan zoo verre hy ons sijnen zegen door dese instrumenten uyt deelt : alsoo voet hy oock onse ghelooofve geestelijck door de Sacramenten / der welcker eenige ampt is/sijne beloften ons voor oogen te stellen/ja panden daer van te zijne. Eñ ghelijck ons betaemt in andere creatueren / die door de mildicheyt ende goedertierenheyt Gods tot onse gebruyck verordent zijn / geen betrouwen te stellen/ noch die ghelijck oorsaken onses goets te verheffen noch prijsen: also en moet onse betrouwen ooc niet in de Sacramentẽ staen/ noch de eere Gods hen toe geschreven worden/ maer onse geloove ende belijdinge moet alle dingen achter latende/ tot den Autheur der Sacramenten ende aller dinghen opgeheven worden.

6. Tegenworpinge van de ghene die de Sacramentẽ seggẽ anders niet te zijn/ dan eenighe bloote teeckenen.

13 Ten laetsten / dat sommige een argument maken uyt den naem des Sacraments/ dat en heeft geen vastigheyt. Sy seggen / hoewel het woort Sacramentum veele beduydingen heeft/by de Latijnsche schrijvers / so heeft het nochtans alleenlijc een beduydinge die den teeckenen betaemt: te weten/die beduydinge/ door de welcke het dien gewoonlijcken eed betekent/ welcke de Crijgsknechten den Keyser doen / als zy tot den krijgh aengenomen worden. Want ghelijck de nieuwe krijgsknechten door dien krijgs-eed haer trouwe den Keyser beloven/ ende belijden dat zy van zijne krijgsknechten zijn: also bekennen wy oock door onse teeckenen dat Christus onse Prince ende Hooftman is/ende betuyghen dat wy onder sijn banieren stryden. Hier toe geven sy oock gelijckenissen om de sake te klaerder te maken: te weten/ gelijck de Romeynen waren van de Griecken door de kleedinge onderscheyden : gelijck te Roome de Staten van malkanderen onderschepden waren/ een yegelijck door zijn teken/te weten/de Raetsheeren van de Ridders door de purper ende ronde schoen : wederom de Ridders van het gemeyn volck/ door den rinck: also dragen wy oock onse teeckenen door de welcke wy van de onheylighe onderscheyden worden.

1. Antwoort is ghenomen van de verklaringe des woorts.

Maer uyt het ghecne dat voorseyt is/ is klaer genoegh/ dat de oude Leeraers die den naem Sacrament, den teeckenen ghegeven hebben/niet aengesien en hebben/ hoe dit Woort by de Latijnsche Schrijvers gebruyckt wert: maer dat zy/ nae dat het hen nut dochte/ dese nieuwe beduydinghe daer toe ghedicht hebben : waer mede het slechtelijck heylighe teeckenen soude beduyden. Ist dat wy willen scherpsinnichlijck hooger ondersoecken/ soo mochten zy schijnen desen naem Sacrament, met sulcke over-een-kominge tot dese beduydinge getrocken te hebben/ gelijck zy het woort Geloove, tot die beduydinge/ in de welcke het nu gebruyckt wort / getrocken hebben. Want hoewel Geloove, beteeckent de waerachtigheydt in het volbrenghen der beloften/ soo hebben zy nochtans de sekerheyt/ ofte dat seker betrouwen/dwelckmen van die waerachtigheyt heeft/Geloove genaemt. Op dese wyse/hoewel de krijchs-eedt / de welcke in Latijn wort Sacramentum genoemt/den krijchs-knechten toe komt / waer door zy hen selven tot den Keyser begeven : soo hebben zy hem den Keyser selve toe geschreven/ ende daer mede een teecken beduyt/waer door de Keyser de crijchs-knechten aen neemt. Want de Heere belooft ons door de Sacramenten/dat hy ons sal tot een God/ ende wy hem tot een volck zijn.

2. Antwoort van de sake selfs.

Maer wy laten sulcke scherpsinnicheden varen: dewijle ick meyne genoech met klare argumenten bewesen te hebben / dat de oude Leeraers niet anders aenghesien en hebben/dan dat zy wilden te kennen geven/ dat het tekenen heyliger ende geestelijcker dingen waren.

Wederleginghe van een inrede.

De gelijckenissen die zy by brengen van de velt-teeckenen der krijchs knechten/ die nemen wy wel aen: maer wy en konnen niet lijden / dat zy het gene dat het laetste ende minste is in de Sacramenten/ achten het eerste ende het eenighe te zijne / datmen daer in behoort te bekennen. Maer het eerste is/dat zy onsen gheloove by Godt dienen/ende het laetste is/dat zy onse belijdinghe by de menschen betuyghen. Nae dese laetste beduydinghe / hebben die ghelijckenissen haer plaetse. Maer laet daer-en-tusschen die eerste beduydinghe blijven : Want anders en souden de Sacramenten niet veel te beduyden hebben / waert dat zy niet behulpselen onses ghelooofs/ ende aenhanckselen der leere en waren / tot dit selve eynde verordent.

Teghen de gene/ die de Sacramenten meer dan behoort toeschrijven.

14 Wederom moeten wy weten / dat ghelijck dese de kracht der Sacramenten vercorten/ ende haer ghebruyck gantschelijck wech nemen/ alsoo oock wederom op d' ander zijde sommige zijn / die ick en weet niet wat verborgen krachten den Sacramenten toe dichten/van de welcke men nerghens en leest datse Godt hen gegeven heeft. Ende door dese dwalinge worden de eenvoudige ende slechte menschen sorgelijck bedragen/ dewijle sy geleert wordẽ de gavẽ Gods

daer te soecken/daer sy niet en konnen ghevonden worden: en worden lanck so meer afgetrocken van God/so dat sy voor de waerheyt Gods/ enckel ydelheyt aen nemen. Want de schoolsche Sophisten hebben met groote eendrachtigheydt geleert/ dat de Sacramenten der nieuwer Wet (dat is/ die nu onder de Christenen ghebruyckt worden) rechtveerdig maken/en genade geven/ zoo verre sy door geen dootsonde verhindert en worden. Het ware qualijck te seggen hoe schadelijc ende fenijnig dit gevoelen zy/ende dat dies te meer / om dat het nu veele eeuwen lanck is/ meest alomme met grooter schade der Gemeynte aenghenomen/ende zijnen loop gehadt heeft.

Tegenworpinghe der school-leeraers van de kracht der Sacramenten der nieuwer Wet.

Antwoort. Het is geheel een dubbelsch gevoelen: Want dewijle daer door rechtveerdicheydt belooft wordt sonder gheloove/ soo worden de zielen daer door tot in het verderf geworpen. Ten anderen / dewijle daer door de oorsaken der rechtveerdicheyt in de Sacramenten ghesocht worden / soo wort het verstant der ellendiger menschen die van nature veel te seer tot aertsche dinghen ghenegen zijn / door dese superstitie verwerret ende gebonden / dat sy meer op het gesichte des lichamelijcken dinck/dan op God rusten. Van welcke twee dingen het te wenschen ware/ dat wyse niet soo wel bevonden en hadden / soo verre ist dat het soude noodich sijn die met veele woorden te bewijsen. Wat is een Sacrament ghebruyckt sonder gheloove / anders dan een seer seker verderf der Gemeynte? Want dewijle men uyt de Sacramenten geen dinc en moet anders verwachten/dan ghelijck de belofte luydt/ende de belofte alsowel de ongeloovige met den toorn dreyeht/ als sy den gheloovighen ghenade voorstelt: soo worden die bedroghen / die meynen dat hen yet meer door de Sacramenten ghegheven wordt/ dan dat hen door het woort Godts voorgestelt/ ende van hen door waerachtich geloove aengenomen wort. Waer uyt oock een ander volcht/ te weten / dat het betrouwen der salicheydt niet en staet op de deelachticheyt der Sacramenten/ gelijck of de rechtveerdichmakinge daer in gelegen ware: de welcke in Christo alleen gelegen is/ende also wel door de vercondinge des Euangelij/ als door de versegelinghe der Sacramenten/ons(ghelijck wy weten)gedeelt wort: ende kan oock sonder de versegelinge der Sacramenten volcomen zijn. Soo seer waeracthich ist/ dat oock Augustinus ergens schrijft/dat de onsienlijcke reyninghe kan sonder sienlijck teecken zijn: ende wederom/ dat het sienlijcke teecken kan sijn sonder waerachtighe heylichmakinghe. Want de menschen (gelijck de selve Augustinus op een ander plaetse spreecht) doen Christum somtijdts aen / soo verre dat sy de Sacramenten ontfanghen/ somtijdts soo verre dat sy gheheylicht worden. Ende dit eerste kan den goeden ende boosen gemeyn zijn: maer het laetste komt eygentlijck den goeden ende Godtsaligen toe.

Antwoort. (second margin note beside "der Gemeynte?")

Lib. 3. de quæst. vet. t.

Lib. 5. de Baptis. con Donat cap. 14.

15 Hier toe komt dat goedt onderschevdt (soo het wel verstaen wort) dat Augustinus dickmael stelt tusschen het Sacrament ende de saecke des Sacraments. Want hy en geeft niet alleenlijck te kennen dat de figuere ende de waerheyt in het Sacrament vervaet wordt / maer oock dat de figuere ende waerheyt niet also aen malcanderen ghebonden en zijn/dat sy niet en souden konnen gescheyden worden:ende datmen als sy te samen sijn/moet altijts het teecken van der sake onderscheyden / op dat wy niet het gene dat den eenen toe komt/den anderen toe en schrijven. Van de verscheydinghe spreecht hy/ als hy seydt/dat de

Bewijs des antwoort uyt Augustinus/ de welcke onderscheyt maeckt tusschen het Sacrament/ ende de sake des Sacraments.

Sacramenten in de uytvercorene alleenlijc doen dat sy beteeckenen. Item daer hy van de Joden aldus spreecht: Hoewel de Sacramenten allen gemeyn waren / soo en was nochtans de genade niet gemeyn / de welcke de kracht der Sacramenten is. Also is oock nu het Badt der Wedergeboorte allen gemeyn: maer de genade selve/ waer door de leden Christi met haer Hooft wedergheboren worden/ en is niet allen ghemeyn. Wederom schrijft hy op een ander plaetse aldus van het Nachtmael des Heeren: Wy ontfangen oock heden de sienlijcke spijse: maer het Sacrament is een ander dinck dan de kracht des Sacraments. Hoe komt het dat veele tot haer verdoemenisse ontfangen het ghene dat sy van den altaer ontfanghen? Want de bete des Heeren was Jude fenijn / niet om dat hy yet quaets ontfinck / maer om dat hy die boos was / het goede qualijc ontfinck. Ende weynich daer na/ het Sacrament deser sake/dat is/der eenicheydt des lichaems ende des bloets Christi / wordt in sommige plaetsen alle daghe / ende in sommige plaetsen op sekere daghen in die tafel des Heeren berept: ende van die tafel etent sommige tot het leven/ende sommighe tot de doot. Maer de sake selve de welcke het Sacrament beteeckent/wort allen den ghenen die daer van deelachtich worden/tot salicheydt / ende niemande tot verderf. Ende een weynich daer te vooren hadde hy geseyt: Hy en sal niet sterven die daer van sal eten/ te weten / dien de kracht des Sacraments toe komt/ ende niet alleenlijck het sienlijcke Sacrament: die het inwendichlijck eet / ende niet die het uytwendichlijck eet: die het met der herten eet/ ende niet die het met den tanden bijt. Hier hoortmen alomme dat het Sacrament alsoo van zijn waerheydt verscheyden wordt/ door de onweerdicheyt des ghenes die het nut/dat het niet anders en blijft dan een ydel ende onnutte figure. Ist dat ghy wilt niet een ydel teecken sonder de waerheyt / maer de saecke mede met het teecken hebben/ soo moet ghy het woort/ dat daer in besloten is/ alsoo met den gheloove aen nemen. Alsoo sult ghy zoo groot voordeel hebben uyt de Sacramenten / ghelijck ghy daer door grooten voortganck doet / in de ghemeynschap Christi.

De Baptis. parvulorum in Psal. 78.

In Ioan. Homil. 26.

16 Ist dat dit duyster is om der kortheydt wille/soo sal ickt breeder verclaren. Ick segghe dat Christus de materie ofte (is het dat yemandt dit woordt liever heeft) de substantie aller Sacramenten is: dewijle sy in hem alle haer vastigheyt hebben / ende niet buyten hem en beloven: daerom is de dwalinghe Longobardi te onverdragelijcker / de welcke klaerlijc de Sacramenten stelt tot oorsaken der rechtveerdicheypt en salicheyt. So moeten wy dan alle oorsaken die het menschelijcke vernuft dicht/laten varen/en ons aen Christum/ die de eenige oorsake is/houden. Daerom soo veel wy door den dienst der Sacramenten geholpen worden / om de waeracthighe kennisse Christi in ons te voeden / versterchen ende vermeeren / ende oock om hem waerachtiglijc te besitten /en sijnen rijcdom te gebruycken:soo veel krachts hebben sy by ons: ende dit gheschiet als wy het ghene dat daer voor ghestelt wordt/ met waerachtigen geloove ontfangen. Yemant mochte nu seggen: Maken dan de Godloose menschen door haer ondanckbaerheyt dat de ordeninge Godts te vergeefs ende te niete zy? Antwoorde. Het en is also niet te verstaen dat ick ghesevt hebbe/ghelijck of de kracht ende waerheyt des Sacraments ghelegen ware in de conditie ofte wille des genes die het ghebruyckt.

Wijdere verclaringe van 'tgene boven gesept is.

Lib. 4. Sentent. Dist. 1

De 1. tegenworpinge.

Antwoort, welcke is bevestight met de autoriteyt van Augustinus.

bruyckt. Want het geene dat Godt in-gestelt heeft blijft vast ende seker/ende behoudt sijn natuere/hoe de menschen oock veranderen : maer dewijle het voorstellen ende geven een ander dinck is dan het ontfangen: Soo kan het teken dat door het woort Godts geheylight is/waerachtelijck zijn dat het genaemt wordt/ende zijn kracht behouden:hoewel de boose ende Godloose menschen gheen voordeel daer uyt en hebben. Maer Augustinus antwoort op dese vrage met weynige woorden/seggende: Of ghy het schoon vleeschelijck ontfanght / soo en laet het daerom niet geestelijck te zijne : maer u en ist niet geestelijck. Ende gelijc Augustinus in boven geschreven plaetsen vermaent/dat het Sacrament van geender weerde en is/ ist dat het van sijn waerheyt verscheyden wort : alsoo vermaent hy op een ander plaetse/ datmen oock/ daer de teeckenen ende de waerheyt te samen zijn / moet een onderschept gebruycken / op dat wy niet te seer in het uytwendige teecken en hangen. Gelijck (zeydt hy) de letter te volghen ende de teeckenen voor de beteeckende dinghen te nemen / een Dienstknechtelijcke swackheyt is/also is oock/ de teeckenen tot gheenderley nuttigheyt uytleggen/ verdoolder menschen dwalinge. Hy stelt twee feylen diemen hier moet vlien. Het een is/ als wy de teeckenen alsoo nemen/ ghelijck of zy te vergeefs gegeven waren /ende door onse verdraeytheyt/haer verborgen beduydingen te niete maken/ ofte verkleynende / maken dat zy ons geen vrucht en brenghen. Het ander is/als wy onse verstant boven het sienlijcke teecken niet verheffende / den selven den lof dier goeden toe schrijven/ die ons niet ghegeven en worden anders dan van Christo alleen / ende dat door den heylighen Geest/die ons oock selfs Christi deelachtigh maeckt:ende dat also/ dat de uytwendige teeckenen behulpselen daer toe zijn:de welcke dewijle zy ons tot Christum bewegen/zoo wort haer gantsche nuttigheydt onweerdighlijck te niete gemaeckt / als zy tot eenich ander eynde gewent worden.

Homil. in Ioan. 26.

Lib. de. doct. Chr. cap. 5.

17 Daerom sullen wy seker ende vast houden/ dat de Sacramenten geen ander werc en hebben dan het Woort/ welck Werck is Christum ons voor oogen stellen / ende de schatten der Hemelscher ghenade in hem: ende sy en doen geen nut noch voordeel / ten zy dat sy met gheloove ontfangen worden :even ghelijck Wijn ofte Olye/ ofte ander nat/ hoe veel men daer in giet / so sal het nochtans buyten vloeyen ende verlooren gaen/ist dat het vat daer in men 'tgiet/niet open en is : het vat sal wel alomme nat bestort zijn/ maer het sal niet te min ydel blijven. Boven desen moeten wy toe sien/dat wy niet in een ander gelijcke dwalinge en vallen door het geene dat de oude Leeraers te veel/om de weerdigheyt der Sacramenten te verheffen/geschreven hebben : te weten / dat wy nieten dencken dat eenighe verborgen cracht aen de Sacramenten ghebonden zy / door de welcke sy door haer selven ons mochten de ghenade des heylighen Geests gheven / ghelijck de Wijn wordt in de Schale ofte drinckbeecker gegeven: Want hen is alleenlijck dit ampt van God gegeven/ dat zy ons de goetwilligheydt Godts tot ons betuyghen ende bevestighen:ende en zijn niet voorder nut/dan zoo verre de heylige Geest daer toe comt / die onse verstant ende herte opent / ende ons bequaem maeckt om dese ghetuygenisse te vaten : Waer in oock menigerley ende verscheyden gaven Godts claerlijck gesien worden. Want (gelijck boven geseyt is) de Sacramenten zijn ons van Godt het geene dat goede tijdingen van de menschen / ofte voorpenninghen in de verbonden te maken zijn:te weten/zy en geven uyt hen selven geen genade / maer bootschappen ende vertoonense ons/ende (gelijck zy panden ende teeckenen zijn) bevestighen ende verseckeren ons die dingen die door de mildigheyt Godts ons ghegeven zijn. De heylige Geest is de gheene die de gaven Gods met hem brenght/ende den Sacramenten in ons plaetse geeft/ende maeckt dat zy in ons vruchtbaer zijn : Dese geest en wort niet eenen yeghelijcken sonder onderschept door de Sacramenten aengebracht / maer de Heere geeft hen sonderlijck den sijnen. Ende hoewel wy niet en versaken dat Godt selve door seker cracht sijns geests by sijn insettinghe teghenwoordigh is / op dat de uytdeelinge der Sacramenten/ de welcke hy verordent heeft/ niet onvruchtbaer noch ydel en zy : soo segghen wy nochtans dat de inwendige genade des Geests moet op haer selven bedacht ende overleyt worden / ghelijck zy van den uytwendighen dienst verscheyden is. Soo doet dan Godt waerachtichlijck al wat hy door teeckenen belooft ende afbeeldet;ende de teeckenen en zijn oock sonder haer kracht niet / op dat de Autheur daer van/ waerachtich ende getrouwe bevonden worde. De vraghe is hier alleenlijck/ of Godt door zijn eyghen/ende (ghelijck sy spreken) inwendighe macht werckt/ ofte zijn werck den inwendigen teeckenen over geeft. Wy segghen/dat de voorneemste werckinghe by hem gheheel blijft / wat instrumenten hy oock daer toe gebruyckt. Als dit van de Sacramenten geleert wort / so wort haer weerdicheyt wel ghepresen/ ende haer ghebruyck klaerlijck bewesen / ende in allen desen wort goede mate ghehouden/ soo dat hen gheen dinc toe geschrevē en wort dat niet en betaemt/ noch wederom hen eenich dinck benomen en wort dat hen toe komt. Hierentusschen wort dit ghedichtsel wech ghenomen/ waer door de oorsake de rechtveerdichmakinghe / ende de kracht des heylighen Geests / wort in de teeckenen gelijck in vaetkens ofte wagens beslaten:ende die voorneemste kracht die van de andere versweghē was/wort bescheydelijc verclaert. *Hier moetmen oock aenmercken/dat God inwendichlijck werckt het ghene dat de Dienaer door de uytwendighe handelinge beduyt ende betuycht: op datment niet den sterffelijcken mensche toe en schrijve/ dat Godt hem selven alleen aentreckt. Dit vermaent oock Augustinus wijsselijck/ seggende: †Hoe heyligen Moses ende God beyde? Moses en heylicht niet in Gods plaetse : maer Moses reynicht met sienlijcke tekenen door zijnen dienst / ende God reynicht met onsienlijcke genade door den heyligen Geest: Waer in oock de gantsche vrucht der sienlijcker Sacramenten geleghen is. Want wat voordeel doen dese sienlijcke Sacramenten / sonder de heylighinghe der onsienlijcke genade.

18 * De naem Sacrament, gelijck wy daer van dus verre ghesproken hebben/ vervaet in't ghemeyn alle teeckenen die Godt uyt den menschen bevolen heeft / om hen daer door gerust ende seker van de waerheyt sijnder beloften te maken. * Sulcke teeckenen heeft hy somtyts willen in natuerlijcke dinghen stellen/somtyts heeft hyse in miraculen ghegeven. Van de eerste zijn dese exempelen/ * dat hy Adam ende Eva heeft den boom des levens tot eenen pant der onsterffelijckheydt ghegeven / om dat zy die souden gherustelijck ghelooven / zoo langhe als zy van die vrucht aten. Item / als hy den Regenboghe heeft

Dat by het Sacrament altijts is de sake des Sacraments selve/ so dickwils als het recht wordt bedient/sulcx is openbaer uyt een seer bequame ghelijckenisse.

Hier moeten wy toesien/ dat wy den Sacramentē niet meer dan het betaemt, toeschrijven.

De somme des handels vā de kracht der Sacramenten.

* Wat hier meer te aenmercken zy.

† Quæst. vet. test. lib. 3. cap. 84.

* Het andere deel des Capittels/ van den Sacramenten int bysonder.

* De wijt uytgestreckte beteekeninge des naems Sacrament/ bevatende alle tekenen int gemeyn/ die uyt den menschē gegeven sijn/ op dat Godt haer meer verseeckeren soude van de waerheydt sijnder beloftē: het zy dat hy de selve getoont heeft in natuerlicke dingē/ ofte in miraklen/ waer vā dat exempelē voorgestelt worden.

* Gen. 2. 17. ende 3. 3.

Gen. 9. 13.

heeft Noe ende ſijnen nacomeren geſtelt tot een gedenckteecken / dat hy voortaen niet meer en ſal de Werelt met der vloet verderven. Deſe dinghen hebben Adam ende Noe tot Sacramenten gehadt. Niet dat de boom hẽ de onſterffelijchept gaf / de welcke hy niet en konde hem ſelven geven : noch oock dat de Regenboghe (de welcke alleenlijc een wederſlaen der radien der Sonne teghen de Wolcke is) crachtich was om de Watervloet te verhinderen : maer om dat hen een teecken van Gods woort ingedruckt was / om dat zy ſouden ghetuygeniſſen ende ſeghelen ſijnder verbonden zijn. Die boom was wel te voren een boom : ende de boge een boge : maer als hen een merck ingedruckt is door Gods woort/ zoo is hen een nieuwe forme gegeven / om dat zy ſouden beginnen te zijne dat zy te voren niet en waren. Ende op dat niemant en dencke dat dit te vergeefs geſeyt wort/ ſoo is die boge oock heden ons een getuyge des verbonts dat Godt met Noe gemaeckt heeft : ende ſoo wanneer wy deſen boghe ſien / ſoo moghen wy deſe belofte daer in leſen/ te weten/ dat de Werelt niet meer en ſal door de vloet der Wateren verdorven worden. Daerom / iſt dat eenich vernuftigh menſche wil onſe gheloove beſpotten/ſegghende/dat ſulcke verſcheyden verwe in den Reghenboghe/ natuerlijck komt uyt het wederſlaen der radien der Sonne teghen de Wolcke die teghen over de Sonne ſtaet: dat ſullen wy wel bekennen/maer ſullen daer-en-tuſſchen ſijn onverſtant beſpotten / dat hy niet en bekent dat Godt de Heere een regeerder der natuere is : de welcke nae ſijn goetduncken alle creatueren gebruyct tot dienſt ſijnder eerlijckheyt. Hadde hy der Sonne/ ofte den ſternen/ofte der aerde/ofte den ſteenen ſulcke ghedenckteeckenen in ghedruckt/ ſoo ſouden die alle ons Sacramenten zijn. Want waerom en is het ongheniunt ende het ghemunt ſilver niet van eender ſelver weerde / dewijle het gantſchelijck de ſelve materie is? te weten/daerom dat het ongiemunt niet anders en heeft dan ſijn natuere : ende het ghemunte heeft een ſeker forme ontfangen/waer door het een penninc is/ ende eenen nieuwen prijs heeft. Ende ſal Godt niet mogen ſijne creatueren met ſijn woort teeckenen/op datſe Sacramenten worden / daer zy te voren enckel creatueren waren? Van de andere teeckenen/te weten/die Godt door miraculen gegeven heeft : zijn dit exempelen: Dat hy

Gen. 15. 17.

Abraham heeft een licht ghelijck in eenen roockenden oven ghetoont. Als hy Gedeons vlies

Judic. 6. 37.

heeft nat bedaut daer de aerde dorre bleef: Wederom als hy de Aerde bedaut heeft / ende het vlies dorre ghelaten / om Gedeon ſeker te maecken van de overwinninge : als hy de ſchaduwe des uyrwercx heeft thien linien achterwaerts ghetrocken / om Ezechiam in de belofte ſijnder gheſontheydt te beveſtighen. Als deſe dinghen gheſchieden om de ſwackheydt haers gheloofs te helpen ende ſtercken / zoo waren zy oock Sacramenten.

2. Reg. 20. 9. Eſa. 38. 7.

Van den ordinaren ende gewoonelijcken Sacramenten in de kercke Gods.

19 Maer hier te deſer tegenwoordigher plactſe / hebben wy voorghenomen ſonderlinghe te handelen van de Sacramenten / die de Heere heeft willen in zijn Ghemeynte in ſtellen / om dat ſy daer ſouden gewoonlijck gebruyckt worden / om daer door ſijne dienaers in een ghelooye ende in de belijdinghe des eenighen gheloofs/ te voeden. Want (op dat ick de woorden Augustini gebruycke) de menſchen en konnen in geenderley Religie/noch in de waerachtige/noch in valſche vereenicht worden/ ten zy dat zy door eenighe ghemeynſchap der ſichtbaerlijcker teeckenen ofte Sacramenten te ſamen ghebonden worden.

Lib. 9 contra Fauſtum Man. cap. 11.

Daerom dewijle de goedertierenſte Vader ſach dat dit noodigh was / ſoo heeft hy van den beginne aen ſekere oeffeningẽ der Godſalicheyt ingeſtelt : de welcke de Duyvel daer na menichſins vervalſcht ende verdorven heeft / tot Godlooſen ende ſuperſtitieuſen Godſdienſt de ſelve veranderende. Hier uyt ſijn alle die wyſen der offerhandẽ ende andere verkeerde Godſdienſten by de Heydenen ghecomen : de welcke hoewel ſy vol dwalinghen ende ſuperſtitien waren/ſoo gheven zy nochtans te kennen / dat de menſchen in de belijdinghe der Religie / niet en konnen ſonder ſulcke uytwendighe teeckenen zijn. Maer dewijle deſe Heydenſche offerhanden ende Godſdienſten op gheen woordt Godts en ſteunden / noch tot die waerheydt gebruyckten worden / die in alle teeckenen behoort voorgheſtelt te ſijne/ ſoo zijn zy niet weerdich verhaelt te worden/ daermen van de heylige tekenen handelt/die van Godt ingeſtelt zijn / ende van haer fondament niet en zijn afgeweken: te weten/dat zy ſijn hulpſelen der waerachtigher Godtſaligheydt. Ende zijn niet in enckele teeckenen geleghen/ghelijck de Reghenboghe/ ende de Boom des levens/maer in ceremonien: ofte (iſt datmen dit liever heeft) de teeckenen die hier ghegheven worden, zijn ceremonien. Ende ghelijck boven geſeydt is/dat zy van des Heeren weghe ſijn getuygeniſſen der genade ende ſalicheyt : alſoo zijn zy oock wederom van onſent weghe/ teeckenen onſes gheloofs ende Religie/ met de welcke wy opentlijc ons ſelven tot den Heere begeven/ende hẽ onſe trouwe beloven. Daerom heeftſe Chryſoſtomus bequamelijck verbindinge ghenaemt/ door de welcke Godt ons met hem vereenicht ende verbint / ende wy tot ſuyverheyt ende heylicheyt des levens verbonden wordẽ: Want hier wort onderlinge belofte tuſſchen God ende ons gemaect. Want gelijck de Heere daer belooft dat hy wil uyt wiſſchen ende wech nemen al wat wy door onſe ſonde miſdaen ende verdient hebben/ ende ons met hem in ſijnen eengeborenen Sone verſoent: alſo verbinden wy ons wederom door dit opentlijck teecken tot neerſticheyt in Godſalicheyt ende onnooſelheyt : ſo datmen te rechte mach ſeggen / dat ſulcke Sacramenten ſijn ceremonien / door de welcke Godt wil ſijn volck oeffenen / ten eerſten / om het gheloove in het herte te ſtercken / verwecken ende beveſtighen : ten anderen / om de Religie by de menſchen te betuygen.

Gods noodigh zy zijn.

Wat zy van Gods wegen zyn.

Haer ghebruyck ende oogemerck.

20 Deſe ſelve Sacramenten ſijn oock verſcheyden gheweeſt / nae de verſcheyden ghelegentheyt des tijts/nae de wyſe der bedieninge/waer door het den Heere behaecht heeft hem ſelven op deſe ofte op die wijſe den menſchen voor ooghen te ſtellen. Want hy heeft Abraham ende ſijnen nacomeren de Beſnijdinghe bevolen/ ende heeft daer na oock reyningen ende offerhanden / ende andere ghebruycken uyt de Wet Moſis / daer by gevoecht. *Dit zijn der Joden Sacramenten gheweeſt tot de komſte Chriſti : door den welcken deſe zijn afgeleydt/ende twee Sacramenten ingheſtelt / de welcke de Chriſtelijcke Gemeynte nu gebruyct/te weten/*de Doop/en het Nachtmael des Heeren. Ic ſpreke van de Sacramenten/die tot het gebruyck der gantſcher Gemeynte zijn verordent. Want hoewel ic de opleggingge der handẽ/waer door de dienaers der Gemeynte in haer ampt gheſtelt worden / niet onwillich late een Sacrament noemen : alſoo en telle ickſe nochtans niet onder de ordentlijcke ende algemeyne Sacramenten. Aengaende andere dinghen

Sy worden tweeſins gedeelt.

Gen. 17. 10.

In het derde boec Moſis.

* Te weten/ in Sacramẽtẽ des ouden ẽ des nieuwen Teſtaments.

* Mat. 28. 19. eñ 26. 26.

ghen dienen ghewoonlijck voor Sacramenten ghehouden heeft / wy sullen korts hier nae sien waer voor wyse sullen achten. Hoewel die oude Sacramenten der Joden hebben tot dit selve eynde ghedient / tot het welcke oock de onse dienen / te weten / om tot Christum te brenghen / ende by-na metter hant te leyden : ofte eer ghelijc beelden hen voor oogen te stellen / om bekent te worden. Want dewijle wy boven geleert hebben / dat de Sacramenten zijn ghelijck segelen / door de welcke de beloften Gods versegelt worden: ende dewijle het seer seker is / dat den menschen noyt gheen belofte gegeven en is / anders dan in Christo : so moeten zy ons Christum toonen / souden zy ons van eenigen belofte leeren. Hier toe dient dat Hemelsche exempel des Tabernakels / ende des wettelijcken Godsdiensts / het welcke Mosi ghetoont was op den Berch. Daer is alleenlijck een onderscheyt / te weten / dat de Sacramenten des ouden Testaments den beloofden Christum afghebeeldet hebben doe hy noch verwacht wert / ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / betuygen dat hy gegeven ende vertoont is.

De welcke alle beyde daer henen sien / datse ons tot Christum als metter hant leyden.
2. Cor. 1. 20.

21 Dese dinghen sullen veel klaerder worden / als een yegelijck sal bysonder verclaert zijn. De Besnijdinge was den Joden een teecken / waer door zy vermaent worden / dat al wat uyt des menschen zaet komt / dat is de gantsche menschelijcke natuere / verdorven is / ende noot heeft gesnoeyt ende ghesuyvert te worden : boven desen was hy een bewijs ende ghedenckteecken / waer door zy hen selven versterckten in de belofte die Abraham ghegheven was van het ghesegende zaet / in het welcke alle natien der werelt souden ghesegent worden / van het welcke zy oock haer segeninghe moesten verwachten. Nu / dit salige zaet was Christus (gelijck Paulus leert) in den welcken zy alleen betrouden / ende hoopten wederom te ontfanghen dat zy in Adam verloren hadden. Daerom was hen de Besnijdinghe het gene dat Paulus betuycht / te weten / een seghel der rechtveerdicheyt des ghelooofs / dat is / een seghel waer door zy sterckelijcker verseckert worden / dat haer geloove / waer door zy dat zaet verwachteden / hen by God tot rechtveerdicheyt gerekent wert. Maer wy sullen op een ander plaetse bequamelijcker de vergelijckinge der Besnijdinge ende des doops handelen. De wasschingẽ ende reyningen stelden hen haer onreynicheyt eñ besmetheydt voor oogen / door de welcke zy van natuere onreyn waren : ende zy beloofden ende beteeckenden een ander badt ende wasschinghe / waer door alle hare onreynicheden souden afgewischt worden. Ende dit badt was Christus : door des welckes bloet wy ghewasschen zijnde / zijn reynicheyt voor het aenschijn Godts brengen / op dat sy alle onse onreynicheyt decke. De offerhanden vermaendense van haer ongerechticheyt / ende leerden oock mede dat in het oordeel Gods eenighe voldoeninghe noodich was. Ende dat daerom een opperste Priester soude de Middelaer tusschen God ende de menschen wesen / de welcke Gode soude voldoen door het uytstorten sijns bloets / ende door de offeringhe dier offerhande die tot vergevinghe der sonden soude ghenoech wesen. Dese opperste Priester was Christus : hy heeft selve zijn eygen bloedt ghestort / hy heeft selve de offerhande geweest : want hy heeft hem selven den Vader gehoorsaem gheoffert : door welcke ghehoorsaemheyt hy de onghehoorsaemheyt des menschen / die de verbolgentheyt Gods verweckte / heeft afgewischt.

De welck eygentlick bloet in den Sacramenten des ouden Testaments.
Genes. 22, 18.
Gal. 3. 16.
Rom. 4. 11.
Hebr. 9. 1. ende 14.
1. Joan. 1. 7.
Apoc. 1. 5.
Heb. 4. 14. ende 5. 5. ende 9. 11.
Phil. 2. 8.
Rom. 5. 19.

22 * Aengaende onse Sacramenten / die bewijsen Christum nu zo veel claerlijcker als hy den menschen naerder gheopenbaert is / nae dien hy van den Vader waerachtichlijck ghegeven is / sulck als hy belooft was. Want de Doop betuycht ons dat wy gereynicht en afgewasschen zijn: het Nachtmael betuycht ons dat wy verlost zijn. In het Water wort de afwasschinghe / ende in het bloedt de voldoeninghe afghebeeldet. Dese twee worden in Christo ghevonden / de welcke (ghelijck Joannes seydt) is gecomen in water ende bloet: dat is / om te reynighen ende verlossen. Van dese sake gheeft oock de Gheest Gods getuygenisse : Jae dese drie zijn te samen ghetuygen / te weten / het Water / het Bloedt / ende de Gheest. In het Water ende Bloedt hebben wy ghetuygenisse der suyveringhe ende verlossinge : maer de Geest / de welcke de voorneemste ghetuyge der ghetuyghenisse is / verseeckert ons sterckelijck. Dese hooge verborgentheydt is ons seer klaerlijck in het cruyce Christi verthoont / doe uyt zijn heylighe zijde Water ende bloet vloeyde: het welcke Augustinus daerom te rechte de Fonteyne onser Sacramenten noemt : van de welcke wy nochtans sullen moeten wat breeder handelen. Ist datmen wil tijdt met tijt vergelijcken / soo ist sonder twijfel dat de genade des Geests haer selven hier overvloedichlijcker vertoont. Want dat betaemt der eerlijcheyt des rijcx Christi: gelijc wy uyt vele plaetsen / eñ voornemelijc uyt het sevende Capittel Joannis verstaen. Na dit verstant moetmẽ nemen dat Paulus seyt / te weten / dat onder de Wet sijn schaduwen geweest / maer het lichaem in Christo. Sijn voornemen en is niet de ghetuygenisse der ghenade te niete maken / in de welcke Godt voortijden hem selven wilde den Vaderen bewijsen waerachtich te sijne / niet meer dan wijse heden in den Doop ende het Nachtmael te niete maecken : maer hy wil door vergelijckinge verheffen ende groot maken dat ons ghegeven is / om dat het niemande en soude wonder schijnen dat de ceremonien der Wet door de komste Christi wech genomen sijn.

** Daer nae in den Sacramenten des nieuwen Testaments*
1. Joan. 5. 6.
Joa. 19. 31.
Homil in Ioan. 10. & sæpe alias.
Col. 2, 16.

23 Voort (op dat ick oock dit met korte woorden roere) dat groot onderscheyt is gantschelijc te verworpen / dat de School-leeraers maecken tusschen de Sacramenten des ouden eñ nieuwen Testaments / ghelijck of de Sacramenten des ouden Testaments / alleenlijck de genade Gods afghebeeldet hadden / ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / de ghenade teghenwoordichlijck gaven. Want Paulus de Apostel en schrijft den eenen niet meer toe dan den anderen / als hy leert dat de Vaders de selve geestelijcke spijse met ons gegeten hebben : ende beduyt dat Christus dese spijse was. Wie sal bestaen dat een ydel teken te maken / d'welc de Joden waerachtichlijc Christi deelachtich maeckt? Ende de ghelegentheydt der saecke die Paulus daer handelt / helpt oock seer dit onse gevoelen : want op dat niemandt op een flauwe kennisse Christi / ende op eenen ydelen naem des Christendoms / ende op de uytwendighe teeckenen betrouwende / en bestae het oordeel Gods te versmaden / soo stelt hy exempelen der strengher straffen Godts voor ooghen die den Joden gheschiet sijn / op dat wy weten dat de selve straffen ons staen te komen / ist dat wy ons tot de selve sonden begeven. Nu / op dat dese vergelijckinge bequaem ware / so moeste hy bewijsen dat tusschen hen ende ons gheen verscheydenheydt en is in die goeden / op de welcke hy ons verbiet ydelijck te roemen. So maeckt hyse dan ons ghelijck in de Sacramenten / ende en laet

Wt het voorgaende volcht dat der School-leeraers leeren van het onderscheydt der Sacramenten des ouden ende nieuwen Wets goddeloos zy.
1. Cor. 10, 3.
Wederlegginghe deser dwalinghe.

ons geenderley voordeel / waer door wy souden mogen moet ghecryghen ongestraft te blijven. Wy en moghen oock niet meer onsen Doop toe

Rom.4.11. schrijven/ dan Paulus op een plaetse der Besnijdinghe toe schrijft / als hyse noemt eenen zegel der rechtveerdicheyt des gheloofs. Daerom al wat ons heden in de Sacramenten ghegheven wordt / dat ontfingen de Joden voortijden in hare Sacramenten / te weten / Christum met sijne Geestelijcke gaven. Wat kracht onse Sacramenten hebben / die selve gevoelden zy oock in de hare: te weten / dat zy hen waren segelen der gonste Godts tot hen / tot de hope des eeuwighen levens. Hadden zy goede uytlegghers

Heb. 10.1. des Sendtbriefs tot de Hebreen geweest/ soo en souden zy alsoo niet ghedwaelt hebben : Maer dewijle zy daer lasen dat de sonden door de ceremonien der Wet niet uytghewischt en waren/ jae dat de oude schaduwen ende figueren gheen kracht en hadden tot rechtveerdicheyt/ so en hebben zy de verghelijckinghe die daer ghehandelt wort/ niet aengemerckt / ende dewijle zy dat alleen verstonden/ dat de Wet door haer selven haren Dienaren geen voordeel en dede/ soo hebben zy enckelijck gemeynt/ dat de figueren ydel ende sonder haer waerheyt waren. Maer het voornemen des Apostels is/ de Wet der Ceremonien te niet te maecken / tot dat sy tot Christum ghebracht worde / in den welcken alleen alle haer kracht gelegen is.

1. Teghenworpinghe der Schoolleeraers/ daer by sy segghen dat Paulus de besnydenisse minder ghemaect heeft dan de Doop.

24 Maer zy sullen hier teghen brenghen / het gene dat by Paulum van de letterlijcke Besnijdinge gelesen wordt/ te weten / dat zy by Godt van geender weerde en is / dat zy gheen voordel doet/ ende dat zy ydel is. Want sulcke sententien schijnen de Besnijdinge veel minder te maken dan de Doop is. Maer het en is alsoo niet: want men mach niet rechte oock dit selve van den Doop segghen : jae het wordt oock van den Doop ghesept / ten eersten door Paulum selve/

1.Cor. 10.5. daer hy bewijst dat God niet en vraecht na sulcke uytwendighe wasschinghe door de welcke wy tot de Religie aengenomen worden / ten zy dat het herte inwendichlijck ghesuyvert worde/ ende tot het laetste in suyverheydt volherde:

1.Pet. 3.21. ten laetsten van Petro / als hy betuycht dat de waerheydt des Doops niet in de uytwendighe wasschinghe geleghen is / maer in de goede getuygenisse der conscientie. Maer yemant mochte seggen/ dat Paulus schijnt oock op een ander

Col.2.11. plaetse de Besnijdinge die met handen geschiet/ gantschelijck te versmaden/ daer hyse met de Besnijdinghe Christi vergelijckt. Ick antwoorde/ dat oock selfs te dier plaetse haer weerdicheydt niet verkleynt en wordt. Paulus handelt daer teghen de ghene diese achteden noodich te zijne/ als sy nu wech ghenomen ende afgeleydt was.

Antwoort/ welcke verklaert het voornemen des Apostels.

Soo vermaent hy dan de gheloovighe de oude schaduwen af te laten / ende in de waerheydt te staen. Gelijck of hy seyde: Dese Meesters willen dat ghy uwe lichamen laet besnijden. Maer ghy zijt Geestelijck besneden na der ziele ende na het lichaem. Soo hebt ghy dan de gave der sake selve/ de welcke veel meer ende weerdiger is dan de schaduwe. Maer hier teghen mochte yemandt seggen / dat de figuere daerom niet te verachten en was/ om dat sy de sake hadden: want de aflegginge des oudē menschs/ daer van hy sprac/ was oock by de Vaders: den welcken nochtans de uytwendighe besnijdinghe niet te vergheefs en was. Dese tegenworpinge voorcomt ende verhindert hy/ als hy terstont seydt/ dat de Colossensen met Christo begraven waren door den Doop. Waer mede hy te kennen geeft / dat de Doop heden den Christenen is/ dat den Joden de besnijdinge was: ende dat daerom Besnijdinge niet en kan den Christenen opgeleyt worden/ sonder den Doop onrecht te doen.

25 Maer het is swaerder om te antwoorden/ op het gene dat daer nae volcht / ende nu boven van my verhaelt is/ te weten/ dat alle Jodische ceremonien zijn schaduwen der toecomender dinghen gheweest / ende dat het Lichaem is in Christo. Ende het is noch veel swaerder dat in veele Capittelen des Sendtbriefs tot de Hebreen ghehandelt wordt / te weten / dat het bloet der beesten/ niet tot de conscientie en ghe-rochte : Item / dat de Wet hadde de schaduwe der toecomender goeden / ende niet het uytghedruckte beelt der dingen selve / dat de onderhouders der Wet Mosis niet en konde daer door volmaecktheyt te geryghen / &c. Hier op wil ick antwoorden ende verhalen het gene dat ick nu aen gheroert hebbe/ te weten / dat Paulus de ceremonien niet daerom en heeft schaduwen genoemt / om dat zy geen vasticheydt en hadden/ maer om dat haer volbrenginge eenichsins tot de verschijninge Christi uytgestelt was. Boven desen segge ick/ dat het niet en is te verstaen van haer kracht/ maer van de wijse haerder beduydinghe Want tot dat Christus gheopenbaert was in het vleesch/ hebben alle tekenen als schaduwen des afwesenden Christi geweest/ hoewel sy de tegenwoordicheyt haerder kracht/ ende ooc der kracht Christi den geloovigen inwendichlijc bewesen. Maer men moet voornemelijck aenmercken / dat Paulus in dese plaetsen niet enckelijck/ maer by vergelijckinghe spreeckt. Dewijle hy handelde teghen de valsche Apostelen/ die de Godtsalicheyt stelden in de ceremonien alleen sonder Christum aen te sien: zo was het genoech om hen te wederlegghen / dat hy alleenlijck bewees wat de ceremonien in haer selven vermoghen. Dit heeft oock de Autheur des Sentbriefs tot de Hebreen gevolcht. So moeten wy dan gedachtich sijn / dat daer van de ceremonien niet in haer natuerlijck verstant genomen/ maer tot een valsche ende verkeerde uytlegginghe verdraeyt/ ende niet van haer recht ende behoorlijck gebruyckt/ maer van het superstitieux misbruyc gehandelt wort. Wat wonder ist dan/ dat den ceremonien van Christo verscheyden/ alle kracht genomen wort? Want alle teeckenen worden te niete/ daer de beteeckende sake wech genomen wort : Alsoo oock Christus/ daer hy handelt met de gene die meynden dat het Manna niet anders geweest en sy dā spijse des buycx/ daer voecht hy sijne woorden nae haer grove meyninghe/ ende seydt dat hy beter spijse geeft/ waer door de zielen tot de hope der onsterffelijcheyt gevoedt worden. Ist dat yemant klaerder antwoorde begheert : de somma van al is dit: ten eersten/ dat alle de ceremonien der Wet Mosis/ ydel ende van geender weerde en waren/ als zy niet tot Christum gevoecht en worden. Ten anderen/ dat zy alsoo tot Christum dienden/ dat zy doe eerst haer vervullinghe hadden/ als Christus in het vleesch geopenbaert was. Ten laetsten / dat zy moesten door de komste Christi te niete worden / gelijck de schaduwe vergaet door het klaer licht der Sonne. Maer ick spreke nu gespaerichlijck hier van / om dat ick de langher handelinge deser saecke uyt stelle tot die plaetse/ in de welcke ick voorgenomen hebbe den Doop met de Besnijdinge te vergelijcken.

2 Tegenworpinge/ genomen uyt de plaetsen der Schrifture/ die de gantsche wet met alle hare ceremonien ende offerhanden in't gheheel schijnē wech te nemen. Hebr.10.1.4

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Antwoort 3.

Antwoort 4. aengaende het voornemen des Autheurs tot den Hebr.

Joan. 6.27.

Antwoort 5. welcke de somme van alle d'andere begrijpt/ ende tot drie pointen brengt. 1. 2. 3.

26 * Moghelijck sijn dese Sophisten oock bedroghen gheweest/ door den onmatighen lof der Sacramenten/ die de oude Leeraers onsen teeckenen

* 3. Teghenworpinge/ welcke is voortghebracht uyt de ouden Leeraers/ die de Sacramenten des nieuwē Verbonts uytnemende seer prijsen.

In prœmio enar. Psal. 73.

kenen toe schrijven. Ghelijck dat Augustinus seyt : dat de Sacramenten der ouder Wet/den Salichmaecker alleenlijck beloofden : maer dat onse Sacramenten de salicheyt geven. Dewijle zy niet en aenmerckten dat dese ende diergelijcke wijsen van spreken oneyghen waren / ende boven de mate gingen/zo hebben zy oock hare onmatige articulen voortgebracht:maer gantschelijck op eenen anderen sin/dan de oude Leeraers geschreven hebben. Want Augustinus en heeft daer niet anders willen seggen/dan dat hy selve op een ander plaetse schrijft/ te weten/ * dat de Sacramenten der Wet Mosis / vercondicht hebben dat Christus komen soude / ende dat de onse vercondighen dat hy ghecomen is. Ende teghen Faustum: * Dat de beloften des ouden Testaments / waren beloften der dinghen die te vervullen waren : maer dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / teeckenen zijn der dinghen die volbracht zijn : ghelijck of hy wilde seggen/ dat de Sacramenten des ouden Testaments / Christum afghebeeldet hebben doe hy noch verwacht wert: ende dat onse Sacramenten hem teghenwoordichlijck voor ooghen stellen / die nu ghegheven is. Hy spreeckt van de wijse der beduydinghe ofte afbeeldinge/ gelijck hy op een ander plaetse te kennen geeft/ seggende: De Wet ende de Propheten hadden Sacramenten/ de welcke te voren vercondichden dinghen die stonden te gheschien : maer de Sacramenten onses tijts betuyghen dat ghecomen te zijne/dat die andere verkondichden dat het stont te komen. Maer wat zijn ghevoelen was van der sake ende vander kracht/ dat verclaert hy in veele plaetsen:gelijck als hy seyt/ dat de Sacramenten der Joden wel aengaende de teeckenen verscheyden waren van de onse/ maer dat zy in de sake die daer bediedt wordt/even ghelijck den onsen waren:dat zy na dē sienlijcken schijn verscheyden/ maer nae de Geestelijcke kracht even gelijck zijn. Item/onse gelooue ende der Israeliten ghelooue is een / hoewel in verscheyden teeckenen : ick segghe alsoo in verscheyden teeckenen/ gelijck in verscheyden woorden / want de woorden veranderen haer gheluyt nae den tijdt : ende oock en zijn de woorden niet anders dan teeckenen. De Vaders hebben den selven Geestelijcken dranck ghedroncken / maer niet den selven lichamelijcken dranck. Soo siet dan dat het selve gelooue is gebleven / maer de teeckenen zijn verandert. Doe was de steenrotse Christus : nu is Christus dat in den altaer ghestelt wordt. Sy hebben voor een groot Sacrament ghedroncken / het water dat uyt de steenrotse vloeyde / wat wy nu drincken dat weten de geloovige. Ist datmen de sienlijcke gedaente aenmerckt/so ist wat anders : maer ist datmen de verstandelijcke beduydinge aenmerct/sy hebben den selven geestelijcken dranck gedroncken. Op een ander plaetse : In de verborghentheyt/ was haer spijse ende dranck ēn de onse een:maer zy was een in beduydinghe / ende niet in het gesichte. Want de selve Christus was hen in de steenrotse afghebeeldet / ende ons in het vleesch gheopenbaert. Hoewel wy laten toe dat oock in desen deele wat onderscheyts zy. Want zy betuygen beyde dat de goetwillicheyt des Vaders in Christo/ende de gaven des heylighen Geests ons gegeven wordt : maer de onse betuyghent openlijcker ende klaerlijcker. In beyden wort Christus voorgestelt / maer in de onse overvloedichlijcker ende volcomelijcker/te weten/na dat onderscheydt des ouden ende nieuwen Testaments/ daer van wy ghesproken hebben. Ende dit ist dat de selve Augustinus (den welcken wy als den besten ende ghetrousten getuyghe onder alle de oude Leeraers/ dickmael voort brengen) heeft willen leeren / als hy seydt/ dat nae de verschijninge Christi/ Sacramenten in gestelt zijn/ weynigher int ghetal/ meerder in beduydinghe/ ende uytnemender in kracht. Hier zijn de Lesers oock als voor-by gaende/ te vermanen/ dat al wat de Sophisten ghebeuselt hebben de opere operato (ghelijck zy spreken) dat is van het ghewrochte werck/niet alleenlijck valsch is / maer oock teghen de natuere der Sacramenten strijt/ de welcke de Heere in ghestelt heeft / op dat de ghelooviighe ydel ende arm van alle goet/ gheen dinck daer toe en brengen anders dan armoede. Waer uyt oock volcht/ zy de Sacramenten ontfanghende/ niet en doen waer door zy mochten lof verdienen/ ofte dat in dese handelinghe in de welcke God alle het werc doet/ende wy alleenlijck lijders sijn/ons gheen werck en kan toegeschreven worden.

Antwoort/ dat hare gebrucke boven de mate gaen ende te verstaen zyn niet van de kracht/ maer van de materie der beduydinghe.

* Quæst. supr. Num. cap. 33.

* Lib. 19. cap. 14.

Lib. contra Lit. Petil. cap. 37.

Homil. in Ioan. 26.

Homil. in Ioan. 45.

In Psal. 77. lib. 19. contra Faust. cap. 13.

De doctrina Christ. lib. 3. Epist. ad Ianu.

Het xv. Capittel.

Van den Doop.

De beschrijvinge des Doops.

DE Doop is een teecken der Christenheydt/ waer door wy tot de gemeynschap der Gemeynte aenghenomen worden / op dat wy in Christo geplant zijnde/ onder de kinderen Gods geacht worden. Ende hy is ons ghegeven tot dit eynde (het welcke ick ghelcert hebbe allen Sacramenten ghemeyn te zijne) te weten/ ten eersten/op dat hy onsen gelooue by Godt / daer nae onser belijdinge by de menschen diene. Beyde dese eynden sullen wy ordentlijck handelen. De Doop gheeft onsen ghelooue drie dinghen/ de welcke wy oock sullen een yghelijck bysonder verclaren. Dit is het eerste/dat hy ons van den Heere wort voorgestelt/om een teecken ende bewijs onser reyninghe te zijne : ofte(op dat ick mijnen sin beter verclare) op dat hy ons zy ghelijck een ghesegelde placaet / waer door hy ons bevesticht dat alle onse sonden alsa uytgewischt/ uytgheroept/ende wech ghenomen zijn / dat zy nimmermeer voor sijn aenschijn en komen/ noch gemeldet/noch toegherekent en worden. Want hy wil dat alle de gene die ghelooven/ tot vergevinghe der sonden gedoopt worden. Daerom/ de gene die meynen dat de Doop niet anders en is dan een merck ende teecken / waer door wy onse Religie by de menschen belijden / gelijck de krijchsknechten haers Heeren liverye draghen tot een teecken dat zy hem dienen:dese/segge ick/ die alsoo meynen / en hebben het ghene dat het voornaemste in den Doop is / niet aengemerckt. Te weten dit/ dat hy van ons behoort ontfangen te worden met dese belofte: Dat alle de gene die ghelooven/ ende ghedoopt zijn/sullen salich worden.

Dusselven voornaemste eynde.

D'welck in drie dingen meest bestaet.

1. Dat den Doop betuyght de vergevinge der sonden.

Mar. 16.16

2 Op dit verstant moetmen verstaen dat van Paulo ghescreven wort/te weten/ * dat de Gemeynte van Christo haren Bruydegom is gheheylicht ende ghereynicht door het Badt der wedergeboorte in het woort des levens. Ēn op een ander plaetse: * Dat wy na zijn barmhertigheydt zijn saligh ghemaeckt door het Badt der wedergeboorte/ ende vernieuwinghe des heylighen Gheests. Ende dat Petrus schrijft/dat de Doop ons salich maeckt. Want hy en heeft niet willen seggen/dat onse reyninge ende salicheydt door het water volmaect wort : ofte dat het water in hem selven cracht heeft/ om te reynigen ēn vernieuwen : noch dat de Doop zyeen oorsaecke der salicheydt/ maer alleenlijck dat door dit Sacrament de kennisse ende verseckertheydt sulcker

Dese vergevinghe der sonden wort met sommige getuygenissen der Schriftueren bewesen.

* Ephe. 5.26

* Tit. 3.5.

1. Pet. 3.21.

gaven

gaven ontfangen wort/ het welcke in de woorden selve openlijck ghenoegh verclaert wordt. Want Paulus stelt het woort des levens/ ende den Doop des waters te samen: gelijc of hy wilde seggen/ dat onse reyninge ende heyliginge ons door het Euangelium gebootschapt wordt/ ende dat sulcke bootschap ons door den Doop versegelt wort. Eñ Petrus seyt terstont daer na/ dat dẽ Doop niet en is een afleagginge der onreynigheyt des Lichaems/ maer een goede conscientie by Godt/ de welcke uyt den geloove komt. Jae de Doop en belooft ons geen ander reyninghe dan door de besprenginghe des bloets Christi: het welcke door het water beduyt wort/ om de ghelijckenisse der reyninghe ende afwasschinge die het heeft. Daerom/ wie sal segghen dat wy door dat water gereynight worden/ het welcke sekerlijck betuycht dat het bloet Christi is onse waerachtige ende eenige reyninge? So datmen de dwalinge der ghener die alle dinck der kracht des waters toe schrijven/ nerghens mede beter en mach wederleggen/ dan door de beduydinge des Doops selve: de welcke ons alsoo wel van dit sienlijcke teecken dat voor onse ooghen ghestelt wort/ als van alle andere middelen af treet/ om onse herten aen den eenighen Christum te verbinden.

Ende dese vergevinge is niet alleen van de voorleden maer oock van de toecomende sonden te verstaen.

3 Men moet niet dencken dat de Doop alleenlijck voor den voorleden tijt gegeven wordt/ zoo datmen voor de sonden/ in de welcke wy nae den Doop vallen/ sonden moeten andere nieuwe middelen der reyninge ende versoeninge soecken in eenighe andere/ ick en weet niet wat Sacramenten/ ghelijck of de kracht des Doops vergaen ware. Door dese dwalinghe ist geschiet/ dat voortijden sommighe niet en wilden den Doop anders dan in den uytersten noot des levens/ ende in den laetsten adem ontfangen/ om alsoo vergevinghe des gantschen levens te ghekrijgen. Welcke verkeerde voorsichtigheydt/ de oude Bisschoppen zo dickmael in hare boecken straffen. Wy moeten also dencken/ dat wy eenmael voor alle onse leven afgewasschen ende gereynight worden/ wat tijdt het oock zy in welcken wy ghedoopt worden. Daerom zoo wanneer wy sullen ghesondicht hebben/ zoo moeten wy den Doop wederom in ghedachtenisse brenghen/ ende daer mede het herte wapenen/ op dat het altijts van de vergevinge der sonden seecker ende gherust zy. Want hoewel hy eenmael toe gedient zijnde/ schijnt voorleden te zijne/ soo en is hy nochtans den nacomenden sonden niet te niete. Want de reynigheyt Christi/ is ons daer in gegeven/ de welcke altijts haer kracht heeft/ ende door geene smetten wech genomẽ en wort/ maer bedeckt selve alle onse onreynigheyt/ ende wischtse uyt. Nochtans en moetmen hier uyt gheen vryheyt nemen om namaels te sondigen/ (ghelijck wy voorwaer hier door gheensins tot sulcke stoutigheyt onderwesen en worden) maer dese leere wort alleenlijck den genen/ die/ als zy gesondicht hebben/ door hare sonden beladen/ vermoeyt/ ende bedruckt zijnde suchten/ gegeven/ op dat zy hen selven daer door weder op richten ende vertroosten/ op dat zy niet tot vertwijfelinghe noch mistroostigheydt en vallen. Alsoo seyt Paulus/ dat Christus ons is een versoener ghewordẽn tot vergevinge der voorleden sonden. Waer mede hy niet en versaeckt dat wy eeuwighe ende ghedueriqhe verghevinghe der sonden in Christo totter doot toe vercrijgen: maer hy gheeft te kennen dat Christus is van den Vader den ellendighen sondaren alleenlijck ghegeven/ de welcke door het brant-yser haer

Nochtans en moetmen hier uyt geen ongebonden vryheyt te sondigen nemen.

Rom. 3. 25.

conscientie gewont sijnde/ den Medecijn soecken. Den sulcken wort de barmhertichheyt Godts voorgestelt. Maer de gene die uyt de vergevinge willen oorsaecke ende vryheydt tot sondighen nemen/ die en doen niet anders dan dat zy den toorn ende het oordeel Godts teghen hen selven verwecken.

De dwalinge der gener wort wederleyt/ die anders geboolen/ ende tusschen den Doop ende de boete sulcke een verdeelinge makẽ/ datse de vergevinge der voorleden sonden den Doop/ ende de vergevinge der toecomenden der boete toeschrijven.

4 Ick weet wel datmen in't ghemeyn anders geleert heeft/ te weten/ dat wy nae den Doop/ door penitentie ende door de macht der sleutelen/ vergevinghe der sonden ghecrijghen/ de welcke ons in de eerste wedergeboorte door den eenigen Doop ghegeven wordt. Maer de ghene die dit dichten/ die dwalen daer in/ dat zy niet en bedencken dat de macht der sleutelen daer van zy spreken/ alsoo aen den Doop hangt/ dat zy geensins en kan verscheyden worden. De sondaer ontfangt vergevinge der sonden door den dienst der Gemeynte/ te weten/ niet sonder de verkondinge des Euangelij. Ende hoedanig is die: namelijc/ dat wy door het bloet Christi gereynicht worden van onse sonden. Maer welc is het teken en getuygenisse deser afwasschinge/ anders dan de Doop? So sien wy dan/ hoe dat dese vergevinge dẽ Doop aensiet. Dese voornoemde dwalinge heeft ons eẽ gedicht Sacramẽt der Penitentie gemaect: waer van ic boven wat geroert hebbe/ ende sal het gene dat noch daer van te seggen is/ te zijnder plaetse voleyndighen. Het en is gheen wonder dat de menschen/ die na haer plompheyt boven mate aen uytwendighe dingen hangen/ oock in desen deele haer onverstandt gheopenbaert hebben/ dat zy met de suyver insettinghe Godts niet te vrede zijnde/ nieuwe behulpselen selve gedicht ende voortgebracht hebben. Maer is de Doop niet selve het Sacrament der Penitentie ende beteringe? Ist dat ons de Penitentie ende beteringhe alle onse leven lanck bevolen wort/ zoo moet oock de kracht des Doops haer zoo wijt ende verre strecken. Daerom ist sonder twijfel/ dat alle de Godtsalighe alle haer leven lanck/ soo wanneer zy door het ghevoelen haerder sonden gequelt worden/ hen selven bestaen tot de gedachtenisse des Doops te wenden/ om hen selven daer door te bevestigen en versterecken in het betrouwen dier eeniger ende eeuwiger afwasschinge/ die wy in het bloet Christi hebben.

Het tweede eynde/ ofte profijt des Doops is/ dat wy verstaen/ dat wy in de afsterbinge en in een nieu leven te gelijck met Christo worden ingheplant.

5 De Doop brenght ons noch een ander vrucht/ om dat hy ons onse doodinge in Christo toont/ ende daer in een nieu leven. Want (gelijc de Apostel seyt) *Wy zijn in den doot Christi ghedoopt/ ende met hem begraven tot de doot/ op dat wy in nieuwicheydt des levens Wandelen. Met welcke woorden hy ons niet alleenlijck en vermaent tot een navolginghe/ ghelijck of hy seyde dat wy door den Doop vermaent worden/ om nae het exempel des doots Christi/ onsen boosen begeerten te sterven: ende nae het exempel zijnder Wederopstandinghe tot rechtveerdicheyt verweckt te worden. Maer hy verhaelt de sake veel hoogher: te weten/ dat Christus ons heeft door den Doop zijnder doot deelachtich ghemaeckt/ op dat wy daer in geplant worden: Ende gelijck een spruyte zijn substantie ende voetsel haelt van den Wortel daer in zy geplant is: alsoo oock de ghene die den Doop met sulck een ghelooven aen nemen als zy behooren/ die gevoelen waerachtiglijc de cracht des doots Christi in de doodinge haers vleeschs: ende oock nae de kracht zijnder Wederopstandinghe in de levendichmakinge des Geests. Hier uyt neemt hy oorsake om aldus te vermanen: Ist dat wy Christenen zijn/ zoo moeten wy der sonde ghestorven zijn/ ende de rechtveerdicheyt leven. Dit

**Rom. 6. 5.*

selve

selve argument gebruyct hy op een ander plaetse/te weten/ dat wy besneden zijn/ende den ouden mensche uyt-gedaen hebben / nae dat wy door den Doop in Christo begraven zijn. Ende nae dit verstant heeft hy in de boven-verhaelde plaetsen / den Doop genoemt een Badt der wedergeboorte ende vernieuwinge. Soo wort ons dan ten eersten de onverdiende vergevinghe der zonden/ende toerekeninge der rechtveerdicheyt belooft:ende ten anderen de genade des heyligen Geests / waer door wy tot nieuwicheyt des levens verandert worden.

Col. 2.12.
Tit. 3. 5.

Het derde eynde is/ dat wy weet/dat wy soo met Christo syn vereenicht/ dat wy aller syner goederen deelachtich zijn.
Matt.3.13.
Gal.3.27.

6 Ten laetsten heeft onse gheloove oock dese vrucht uyt den Doop/ dat hy ons sekerlijck betuycht/niet alleenlijck dat wy in de doot ende in het leven Christi gheplant zijn: maer dat wy alsoo in Christo vereenicht zijn / dat wy aller sijner goeden deelachtig worden. Want daerom heeft hy den Doop in sijn lichaem gheheylicht/ om dat hy hem soude met ons gemeyn hebben als eenen seer seeckeren Bant der eenicheyt ende gemeynschap die hy geweerdight heeft met ons te maken : soo dat Paulus daer uyt leert/dat wy kinderen Gods zijn / om dat wy Christum hebben aengedaen. Alsoo sien wy dat de vervullinge des Doops in Christo is/ waerom wy oock seggen dat hy het geene is/dat eygentlijck in den doop aengesien wort. Daerom en ist geen wonder dat Lucas verhaelt / dat de Apostelen in sijnen naem ghedoopt hebben / hoewel hen nochtans geboden was/oock in den naem des Vaders/en des heyligen Geests te doopen. Want alle de gaven Gods die in den Doop voorgestelt worden/die worden in Christo alleē bevonden. Niet te min het en can niet geschien/dat de gheene die in Christum doopt/ niet en soude oock mede den naem des Vaders ende des gheest aenroepen. Want daerom worden wy door zijn bloet ghereynicht/te weten/om dat de barmhertighe Vader ons na sijn onbegrijpelicke goedertierenheyt tot genade ontfangende/heeft desen Middelaer tusschen hem ende ons gestelt / om dat wy door desen souden ghenade ende gonste by hem ghekrijgen. De weder-geboorte gekrijgen wy eerst alsoo door zijn doodt ende Weder-opstandinghe/ als wy door den Geest geheylicht worden/ ende een nieuwe ende geestelijcke natuere ghekrijgen. Daerom hebben ende sien wy eenighsins de oorsake onser reyninge ende Weder-geboorte in den Vader/de materie in den Sone/ende de vrucht in den heyligen Geest. Aldus heeft ten eersten * Joannis gedoopt/ alsoo hebben ooc de Apostelen gedoopt/te weten/* met den doop der beteringe tot vergevinge der sonden : Ende met den naem Penitentie verstaen zy sulcke een Weder-geboorte: Ende door de vergevinge der zonden /verstaen wy afwasschinge der sonden.

Actor.8.16. ende 19.5.
Mat. 28.19
Mat.3.6.11
Luc.3.16.
Het tweede ende derde eynde is klaer ende openbaer so wel in Joannis/ als der Apostelen Doop.

7 * Waer uyt het ons oock seer seker is / dat de dienst Joannis / ende de dienst die daer na den Apostelen bevolen wert / gantschelijck een is. Want het is daerom niet een ander Doop / om dat hy van verscheyden handen bedient is:maer dewijle het de selve leere is / soo wort daer door bewesen dat het oock de selve Doop is. Joannes ende de Apostelen zijn in een leere over een gekomen : Sy hebben beyde gedoopt tot penitentie ende beteringhe/tot vergevinghe der sonden ende in den naem Christi/door den welcken de bekeeringe ende vergevinge quam. Joannes seyde dat de sonden der Werelt door het Lam Gods gedragen worden. Waer mede hy belijdt ende betuyght / dat Christus is den Vader een aengenaem offerhande/een versoener der rechtveerdigheyt/ende Autheur der salighe yt. Wat hadden de Apostelen konnen meer tot dese belijdinge stellen? Daerom en moet niemant daer in beroert zijn / dat de oude Leeraers arbeyden om een onderschept tusschen Joannem ende de Apostelen te maken: Want wy en moeten haer gevoelen soo groot niet achten / dat wy souden daer door de vasticheydt der Schrifture verswacken. Want wie sal liever Chrysostomum geloven daer hy seyt/dat in den Doop Joannis gheen vergevinge der sonden vervaet en is/dan Luce die daer tegen seyt / dat Joannes heeft den Doop der bekeeringhe ghepredickt tot vergevinge der sonden? Men moet oock die scherpsinnigheyt Augustini niet toe laten/daer hy seyt dat de sonden waren in den Doop Joannis in de hoope vergeven : maer dat zy in den Doop Christi waerachtiglijck vergeven waren. Want dewijle de Euangeliste klaerlijck betuyght/ dat Joannes in sijnen doop vergevinge der sonden belooft heeft : Wat noot ist desen lof des Doops Joannis te verminderen / daer ons geen noot daer toe dringht ? Ende ist dat yemandt een onderscheydt tusschen den Doop Joannis ende der Apostelen soeckt in de schrift/ die sal gheen ander vinden / dan dat Joannes doopt in den gheenen die comen soude: maer de Apostelen in den gheenen die hem selven nu vertoont hadde.

* Joa. 3.13. ende 4.1.
* Act. 2.38. ende 41.
* Tot dien eynde is den Doop Johannis ende der Apostelē gantschelick eenderley.
Joan. 1.29.
Homil in Matth. 14
Luc.3.3.
Lib. 5. de Baptis. contra Donat cap. 10.
Luc. 3.16.
Actor. 19.4

8 Dat nae de Wederopstandinghe Christi sijn overvloediger gaven des Geests uytgestort/dat en dient niet om tusschen de Doop een onderscheydt te maken. Want die Doop welcken de Apostelen bedienden / doe Christus noch op de aerde wandelde / was de Doop Christi ghenaemt: nochtans en was de Geest daer in niet overvloedigher dan in den Doop Joannis. Ja oock nae de Hemelvaert Christi en worden die Samaritanen / hoewel sy in den naem Jesu gedoopt waren/met geen meerder mate des geests begaeft dan de geloovige daer te vooren/tot dat Petrus ende Joannes tot hen gesonden worden om hen de handen op te leggen. Ick meyne dat de oude Leeraers sijn alleenlijc daer door bedrogen ende beweecht gheweest/om te segghen dat de Doop Joannis alleenlijc een voorbereydinghe was tot den Doop Christi / te weten/ om dat zy lasen dat de ghene die den Doop Joannis hadden eenmael ontfangen/zijn van Paulo wederom ghedoopt geweest. Maer hoe seer zy ghefeylt hebben/ dat sal te sijnder plaetse klaerlijck geopent worden. Wat ist dan dat Joannes seyde dat hy doopt met Water / maer dat Christus sal komen / ende sal doopen met den Geest ende met vyer? Dit kan met weynige woorden verclaert worden. Want hy en heeft daer niet willen den eenen Doop onderscheyden van den anderen : maer hy heeft sijnen persoon met den persoon Christi vergeleken / leerende dat hy het Water alleenlijc toe diende/ende dat Christus de ghever des Geests was: de welcke oock dese sijn cracht soude door een sienlijc mirakel verclaren/ als hy soude den heylighen Geest onder de ghedaente der vyerigher tonghen op zyne Apostelen senden. Wat hebben de Apostelen boven dit konnen roemen ? Wat konnen oock die meer roemen/ die heden doopen ? Want zy zijn Dienaers des uytwendighen teeckens alleenlijck/ ende Christus is de Autheur der inwendigher ghenade : ghelijck de selve oude Leeraers al omme leeren/ ende voornemelijck Augustinus: de welcke dit argument voornemelijck ghebruyckt teghen de Donatisten / te weten : Dat Christus de overste in den Doop is/ wie oock de Dienaers zijn die daer doopen.

Tegenworpinghe van den ghenen wort wederleyt / die der Doop Joannis verscheyden maken van den Doop der Apostelen
Act.8,14.17
Act. 19.3.5.
Matt.3.11.
Actor.2.3.

Eyndelijck/ zijn de wel-daden des Doops in de wolcke van Israel door de deurganc van der zee ende verdoevinge ons afgebeeldet.
1.Cor.10.2
Exo.14.21 ende 26.

9 Dese dinghen die wy van de doodinge ende afwasschinghe ghesept hebben/ zijn in het volck Israel afgebeeldet geweest: waerom Paulus oock sept / * dat zy in de Wolcke ende Zee ghedoopt zijn. De doodinge wort afgebeeldet/ doe de Heere dat volck heeft * uyt de hant Pharaonis/ ende uyt die wrede dienstbaerhepdt verlost / hen eenen wech door de roode Zee gemaeckt / ende Pharaonem selve en de Egyptische vyanden/ die dat volck van achter vervolchden / daer in verdroncken. Want op dese wijse belooft en bewijst hy ons door het teecken in den doop / dat wy uyt de Egyptische gevanckenisse/ dat is/ uyt de dienstbaerhepdt der sonde / door zijn kracht verlost zijn/ dat onse Pharao/ dat is/ de duyvel verdroncken is: Hoewel hy noch also niet af en laet ons te quellen. Maer ghelijck die Egyptische vyant verdroncken zijnde/ niet in den gront der Zee versoncken en was/ maer aen den oever verslagen liggende/ noch door een grouwelijck aenschouwen de Israeliten verschrickte / soo en conde hy nochtans gheen hinder doen. Alsoo dreyght ons noch dese onse vyant / toont sijne wapenen/ ende wordt wel gevoelt/ maer en can ons niet overwinnen. De welcke was een teecken der reyninghe. Want ghelijck de Heere de Israeliten met de wolcke bedeckte/ ende vercoelinge gaf/ om dat zy niet en souden door de grote hitte der Sonne beswijcken ende vergaen: also bekennen wy ons selven door het bloet Christi bedeckt ende beschermt te zijne / op dat de strengighepdt Godts/ de welcke waerachtighlijc een onverdraghelijck vyer is / ons niet en overvalle. Ende hoewel dese verborgenthepdt doe duyster ende weynighen bekent was: nochtans dewijle daer gheen ander middel en is om salighepdt te gekrijghen / anders dan door dese twee genaden/ soo en heeft de Heere die oude Vaders/ die hy tot erfgenamen aengenomen hadde / van deser beyde genaden-teken niet willen beroven.

Num. 9.14.

Solutie der anderer tegenworpinge/ de welcke droomen eenen volmaeckten staet na den Doop.

10 Nu is het openbaer hoe valsch het is / dat sommighe over langhen tijdt ghelcert hebben/ waer in sommige noch blijven staende/ te weten dat wy door den Doop ontbonden ende verlost worden van de erfsonde / ende van de verdorventhepdt die van Adam in alle de nacomers verbrept is / ende dat wy weder gebracht worden tot de selve rechtveerdichepdt ende reynichepdt der naturere/ die Adam soude behouden hebben/ hadde hy in die gheelhepdt daer in hy geschapen was blijven staende. Want sulcke Leeraers en hebben noyt verstaen/ wat de erf-sonde/ wat de ervelijcke rechtveerdighepdt ende wat de ghenade des Doops zy. Wy hebben boven geleert / dat de erfsonde is verdorventhepdt onser naturere / de welcke ten eersten ons onder den toorn Godts worpt / ende oock wercken in ons voortbrengt/ dewelcke de Schriftuere noemt wercken des vleeschs. Soo moeten wy dan dese twee dingen met onderschepdt aenmercken/ te weten/ dat wy in alle deelen onser naturere alsoo geschent ende verdorven zijnde/ nu alleenlijck om sulcker verdorventhepdt wille met recht voor Godt verdoemt ende veroordeelt zijn/ den welcken gheen dinck en kan behagen / anders dan rechtveerdichepdt/ onnooselhepdt ende suyverhepdt. Ja oock de kinderkens selve brenghen haer verdoemenisse mede van des Moeders buyck: De welcke het zaet haerder ongerechtighepdt in hen besloten hebben / hoewel zy de vrucht daer van noch niet voort en brengen. Jae haer gantsche naturere is een zaet der sonde: daerom en kan zy niet anders dan hatelijck ende grouwelijc voor Godt zijn. De ghelooveghe zijn door den Doop seecker/ dat dese verdoeminge is van hen wegh ghenomen: dewijle (ghelijck voorsept is) de Heere door dit teecken belooft dat hy volkomentlijcke ende grondelijcke vergevinge ghegeven heeft / beyde der schuldt die ons soude toegherecckent worden / ende der straffe die wy om sulcker schult wille / souden moeten lijden. Sy ghekrijghen oock rechtveerdighepdt / maer sulcke als het volck Gods can in dit leven ghekrijgen / te weten/ door toereeckeninge alleenlijck : om dat de Heere door sijn barmhertighepdt de sijne voor rechtveerdige ende ontschuldige acht.

Antwoort/ die aengeboren verkeertheyt blijft na den Doop.

Gal.5.9.

En is oock selfs in den jongen kinderen.

Noch so zijn de gedoopte uytvercoren Gods rechtveerdig door toereeckeninge der gerechtichepdt alleen in desen leven.

11 Het tweede dat wy hier moeten aenmercken/ is/ dat dese verdraeptheydt ende verdorventhepdt in ons nemmermeer en rust / maer altijdts nieuwe vruchten baert / te weten / de wercken des vleeschs die wy boven beschreven hebben: Even gelijck een brandende oven altijts vlamme ende spancken uyt geeft / ofte ghelijck een fonteyne sonder ophouden water uyt giet. Want de boose begeerlijchepdt en vergaet nimmermeer gantschelijck in de menschen/ noch en wort niet uytgebluscht tot dat wy door den doodt van dit lichaem des doodts verlost zijnde / ons selven gantschelijck uytgedaen hebben. De Doop belooft ons wel dat onse Pharao verdroncken is/ ende dat de sonde gedoot is: maer nochtans niet also / dat hy niet meer en zy / noch ons meer moeyte en make: maer alleenlijck dat hy niet en overwinne. Want so lange als wy sullen in dese ghevanckenisse des lichaems gesloten blijven/ zoo sullen daer overblijfselen der sonde in onse vleesch woonen : maer ist dat wy de belofte die ons in den Doop gegeven is door het gheloove houden / soo en sullen zy in ons niet regneeren. Maer niemant en bedriege hem selven/ niemant en flattere hem selven in zijn eygen quaet/ als hy hoort dat de sonde altijds in ons woont. Dese dinghen en worden niet gesept/ op dat de geene die anders meer dan te seer tot sondigen ghenegen zijn / gherustelijck in hare sonden slapen: maer alleenlijck op dat de gheene die door haer vleesch gekittelt ende geprickelt worden / niet verflauwen/ noch den moet verloozen en geven. Maer dat zy veel meer dencken / dat zy noch in den wech sijn/ ende dat zy gelooven dat zy groten voortganck gedaen hebben/ als zy dagelicx ghevoelen dat haer boose begeerte een weynich ghemindert wort/ tot dat zy ghekomen zijn daer zy heenen willen/ te weten/ tot het uyterste verderf haers vleeschs / het welcke in het verderf deses sterffelicken levens sal volbracht worden. Hier-en-tusschen en moeten zy niet laten neerstighlijck te strijden/ hen selven tot voortganck moet te geven/ en tot volcomen victorie te verwecken. Want dit moet hen oock een oorsake zijn om neerstichlijcker te arbeyden/ dat zy sien dat hen na lange neerstichepdt noch veel arbeydts te doen staet. Wy moeten weten dat wy tot doodinge onses vleeschs gedoopt worden/ de welcke van den Doop aen/ in ons begonnen wordt/ in de welcke wy dagelijcx voort varen : ende sal dan volbracht worden / als wy sullen uyt dit leven verhuysen tot den Heere.

Ende dese aengeborene verdorventhepdt / maeckt den Godsalighen den ganschen loop haers levens veel te doen.

Nochtans en neemt sy daer door geen vryhepdt om te sondigen/ jae veel meer houden zy haer te vorsichtiger ende te neerstigher om in des Heeren wegen te wandelen.

12 Hier en seggen wy niet anders/ dan dat de Apostel Paulus in het sevende Capittel tot de Romeynen opentlijck verclaert. Want doe hy van de onverdiende ghenade ghehandelt hadde/ zoo heeft hy (dewijle sommighe Godtloose daer uyt besloten/ dat de Mensche mochte leven na zijnen lust/ om dat wy door de verdienste der wercken Gode niet aengenaem worden) terstont daer nae gesept/ dat alle de gene die met de rechtveerdig-

Dat dese verdorventhepdt den Godsalighen veel moeyten maeckt/ wort betoont met het exempel ende getuygenisse des Apostels Pauli.

rechtveerdigheyt Christi bekleet worden / oock mede door den Gheest wedergeboren worden/ en dat wy den voorpeninc deser wedergeboorte hebben in den Doop. Hier uyt vermaent hy de gelovige/op dat zy der sonde geen heerschappie toe en laten in hare leden. Ende dewyle hy wiste dat altijdts eenighe swackheyt was in de gheloovige/so heeft hy/ op dat zy daer door niet mismoedigh en worden/eenen troost daer by gestelt/te weten: Dat sy niet en zijn onder de Wet. Wederom / dewyle het hadde mogen schijnen dat de Christenen mochten hen selven verheffen/ om dat sy niet en sijn onder het jock der Wet/ so handelt hy hoedanich de weghneminge der wet sy/ende welck het rechte ghebruyck der Wet sy/ welcke vrage hy nu tweemael uyt-ghestelt hadde. De somma is: Dat wy van de strengigheyt der Wet sijn verlost / op dat wy Christo aenhanghen. Ende dat het werck der Wet is/ dat wy van onse boosheyt overwonnen sijnde/ onse onmacht ende ellende bekennen. Ende dewyle de verdorventheyt der natuere niet so wel ghesien en wordt in eenen onheylighen mensche die sonder vreese Gods/ nae sijn boose begeerte leeft/soo stelt hy een exempel daer van in eenen wedergeboren Menschen/dat is in hem selven. Soo seyt hy dan dat hy eenen eeuwighen strijdt heeft met de overblijfselen des vleeschs / ende dat hy door ellendighe dienstbaerheyt gebonden gehouden wort/ so dat hy niet en kan hem selvē geheel tot de ghehoorsaemheydt der Godlijcker Wet overgeven. Daerom wort hy bedwongen suchtende uyt te roepen/seggende: Ic ongeluckigh mensche / wie sal my verlossen van dit lighaem dwelck der doot onderworpen is? Ist dat de kinderen Gods in de gevanckenisse gebondē gehouden worden so lange als sy leven/so moetē zy seer benaut sijn door het overdenckē haers peryckels/ten zy dat dese vreese verhindert worde. So stelt hy dan hier toe een vertroostinghe daer by/seggende: dat den geenen die in Christo Jesu zijn/geen verdoeminge meer en is. Waer in hy leert / dat de geene die de Heere heeft eenmael tot genade aengenomen / ende in de ghemeynschap Christi geplant ende door den doop tot het gheselschap sijnder Gemeynte aengenomen/hoewel zy van de sonde beseten zijn/ ende die in hen omme-dragen/ dat zy nochtans van de schult ende verdoeminge vry zijn / dewyle zy in het gheloove Christi volherden. Ist dat dit de slechte ende oprechte uytlegginghe Pauli is / soo moeten wy niet schijnen yet vreemts te leeren.

Rom. 6. 14. — Rom. 7. 24. — Rom. 8. 1.

Het tweede eynde des Doops is/ dat hy by dē menschē onse belijdenisse betuyght: ende hoe sulcx geschiet.

13 De Doop dient onser belijdinghe by de menschen op de wijse: te weten / om dat hy een teecken is / waer door wy opentlijck belyden/ dat wy willen onder het volc Gods getelt worden: ende waer door wy betuygen dat wy in dē dienst des eenigen Gods/ ende in de eenige Religie met alle de Christenen over een komen: ende ten laetsten/waer door wy onse gelove opentlijck betuygen / soo dat niet alleenlijck onse herten Gode loven/ maer oock onse tonghen/ ende alle de leden onses Lichaems den lof God verklaren/met wat beduydingen zy connen. Want alsoo wordt al wat onse is/ tot ghehoorsaemheyt der eerlijckheyt Gods begeven / van de welcke gheen dinck en behoort ydel te zijne: ende andere menschen worden door onse exempel tot gelijcke oeffeninge ende neerstigheyt verweckt. Dit aensach Paulus doe hy de Corinthē vraegde / of zy in den naem Christi ghedoopt waren. Waer mede hy te kennen gaf / dat zy / dewijle zy in den naem Christi ghedoopt waren / hen selven tot hem begeven / hem geswooren / ende haer trouwe hem by de menschen belooft hadden / soo dat zy niet meer en mochten eenen anderen belyden anders dan Christum alleen: soo verre sy de belijdinghe die zy in den Doop ghedaen hadden/ niet en wilden versaken.

1. Cor. 1. 13.

Het andere deel des Capittels/ de welck is onderscheydē in 4 stucken.

14 Dewijle het nu verklaert is/wat onse Heere in de insettinghe des Doops heeft aengesien: so ist licht te oordeelen hoe wy dien moeten ontfangen ende gebruycken. * Want soo verre hy tot versterckinghe ende onderhoudinghe onses ghelaofs ghegheven wort/ soo moeten wy hem als van de handt Christi des Autheurs selve/ ontfanghen/ wy moeten seker ende vast achten dat hy de ghene is/ die door het teecken tot ons spreeckt: dat hy de ghene is die ons reynicht/ af wischt/ende de ghedachtenisse onser sonden/ wech neemt: dat hy die is/die ons zijnder doot deelachtich maect/ die den duyvel sijn rijcke beneemt / die de kracht onser booser begheerte krenct: jae die een met ons wort/op dat wy hem aengedaen hebbende / kinderen Godts gheacht worden. Dat hy (segge ick) so waerachtichlijck ende sekerlijc dese dingen inwendichlijck in onse herten doet/ gheiijck wy sekerlijck sien dat onse lichamen uytwendiglijck gedoopt ende gewasschen worden. Want dese overeencaminge ofte vergelijckinge/is een seer seker regel der Sacramenten: te weten / dat wy in lichamelijcke dingen de geestelijcke sien/gelijck of zy tegenwoordiglijc voor onse oogen stonden/dewyle het den Heere behaecht heeft ons die met sulcke figuren voor oogen te stellen: niet om dat sulcke genade in het Sacrament gesloten ende ghebonden is/ om door des Sacraments kracht ons gegeven te worden: maer alleenlijc om dat de Heere door dit merc ende teecken ons sijnen wille betuycht: te weten/dat hy ons alle dese dingen wil geven. Ende hy en voedt niet alleenlijck onse ooghen met een ydel schouspel / maer leyt ons tot de tegenwoordige sacke/ ende volbrengt krachtichlijck dat hy met de figuere afbeeldet.

* 1. Van het ghebruyck des Doops/ soo veel de versterckinge des ghelaofs aengaet.

Bewijs/ dwelck verklaert wordt met het exempel Cornelij ende Pauli.

15 Hier van mach Cornelius de Hooftman over hondert een bewijs sijn / de welcke vergevinge der sonden hebbende/ ende met sienlijcke gaven des heyligen Geests begaeft sijnde / gedoopt wert: ende en heeft door den Doop niet begheert een breeder verghevinghe der sonden/ maer een seeckerder oeffeninge des geloofs: jae een vasticheyt des betrouwens uyt sulck eenen pant. Hier uyt mochte yemant seggen: Ist dat de sonden niet en worden door de kracht des Doops afgewasschen/ waerom heeft dan Ananias tot Paulum ghesepdt dat hy zyne sonden soude afwasschen door den Doop? Ick antwoorde/ dat wy gesept worden te ontfanghen ende verkrijghen / dat wy door onse gheloove ghevoelen ons van den Heere gegeven te worden/het zy dat hy't dan eerst betuycht / ofte het gene dat hy ons betuycht heeft/meer ende sterckelijcker bevesticht. Soo heeft dan Ananias willen alleenlijck dit seggen: O Paule/op dat ghy seker zijt dat uwe sonden u vergeven zijn/ soo wordt gedoopt. Want de Heere belooft in den Doop verghevinghe der sonden: soo ontfanght dese/ende weest gherust. Hoewel ick en hebbe niet voorgenomē de cracht des Doops te verkleynen/ soo dat tot het teecken de sake selve ende de waerheyt niet en souden komen/ so verre Godt door de uytwendighe middelen werckt. Maer uyt dit Sacrament/gelijck ooc uyt alle de andere/ en vercrijgen wy geen dinc/anders dan soo veel wy door het geloove ontfangen. Ist dat het geloove daer niet en is: soo sal het wesen tot

Actor. 10. 48. — Actor. 9. 17.

een getuygenisse onser ondanckbaerheyt / waer door wy voor Godt schuldich worden / om dat wy de belofte die daer ghegeven wordt / niet en gelooven. Maer soo verre het een teecken onser belijdinghe is / soo moeten wy daer door betuygen dat onse betrouwen op de barmhertichheydt Gods staet / ende dat onse reynicheyt gelegen is in vergevinghe der sonden / de welcke ons door Jesum Christum verkregen is : ende dat wy in de Gemeynte Godts komen / op dat wy in een gevoelen des geloofs ende der liefde met alle geloovighen eendrachtichlijck leven. Dit laetste heeft Paulus ghemeynt / daer hy seyt / dat wy alle in eenen Geest gedoopt zijn / op dat wy een lichaem zijn.

Van het gebruyck des Doops aengaende de belijdenisse des geloofs.

1.Cor.12.13.

16 Voort / ist dat het waerachtich is dat wy besloten hebben / te weten / datmen het Sacrament niet en moet achten uyt de handt des ghenes die het uytdeelt / maer ghelijck uyt de handt Godts / van den welcken sonder twijfel komt : soo moghen wy daer uyt verstaen / dat den Sacramenten niet ghegheven noch ghenomen en wordt door de weerdicheydt des Dienaers die het uyt deelt. Ende ghelijck onder de menschen als een Brief ghesonden is / soo verre het gheschrifte ende het teecken genoech bekent wordt: soo en is daer niet aen gheleghen / wie / ofte hoedanich de brengher des Briefs gheweest zy : alsoo moet het oock ons ghenoegh zijn / dat wy het gheschrifte ende teecken onses Heeren in zijne Sacramenten bekennen / van wat Brief-drager zy oock moghen ghebracht worden. Hier door wordt de dwalinghe der Donatisten seer wel wederleyt / die de kracht ende de weerde des Sacraments in de weerdigheydt des Dienaers stelden. Sulck zijn heden onse Wederdoopers / de welcke segghen dat wy niet wel ghedoopt en zijn / om dat wy van Godtloose Afgoden-dienaers in des Paus Rijcke gedoopt zijn: daerom rasen zy na den Weder-doop. Tegen der welcker ongheschicktheden wy sterckelijck ghenoegh sullen gewapent worden / ist dat wy bedencken dat wy gedoopt zijn / niet in eenichs menschen naem / * maer in den naem des Vaders / ende den Soons / ende des heyligen Geests : ende dat het daerom niet eens Mensches / maer Godts Doop is / wie hy oock zy die hem bedient. Hoe seer onwetende ende groote verachters der gantscher Godsalicheyt die geweest zijn / die ons gedoopt hebben : soo en hebben zy ons nochtans niet gedoopt in de gemeynschap haerder onwetentheydt ofte Godtloosheyt / maer in het geloove Jesu Christi : Want zy en hebben niet haren / maer Godts naem aengheroepen / sy en hebben ons oock in gheenen anderen naem ghedoopt. Ist dat het Godts Doop was / soo was oock voorwaer de belofte van de vergevinge der sonden / doodinge des vleeschs / levendichmakinghe des Geests / ende deelachticheyt Christi / daer in besloten. Also en heeft het den Joden niet verhindert / dat zy van de onreyne ende afvallige Priesters besneden waren : noch het teecken en was daerom niet te vergeefs / so datmense soude hebben moeten wederom besnijden. Maer het was genoech datment tot zijnen rechten oorspronck brachte. Dat zy segghen / datmen in de vergaderinghe der Godtsaligen behoort te doopen : daer mede en konnen zy niet maken dat de gantsche kracht benomen zy / door het gene dat eens deels ghebreckelijck is. Want als wy leeren watmen behoort te doen / op dat de Doop suyver sy / ende vry van alle besmettinghe : soo en nemen wy de insettinghe Godts niet wech / hoewel de Afgoden-dienaers die vervalschen. Want hoewel de Besnijdinghe / voortijden door veele superstitien besmet was / soo is zy nochtans altijts voor een teecken der ghenade ghehouden gheweest : Ende Esaias ende Ezechias doe sy de ghene die van Godt afgeweken waren / uyt geheel Israel versamelden / so hebben syse tot geen ander Besnijdinge geroepen.

Van de onweerdicheyt ofte weerdicheyt des Dienaers / dat daer door den Doop gantsch niet gegeven ofte ghenomen wordt.

Waer uyt volcht / dat men die niet herdoopen en sal / die onder het Pausdom gedoopt syn.

* Matt.28.19.

17 Voort / dat sy ons vraghen wat gheloove nae onsen Doop ghevolcht sy sommighe jaren lanc / op dat sy daer uyt besluyten dat onse Doop te vergeefs is / dewijle hy ons niet gheheylicht en wort anders dan door het woort der belofte met den geloove ontfangen. Hier op antwoorden wy / dat wy langen tijt blint ende ongeloovich sijnde / de belofte die ons in den Doop ghegeven was / niet geweten en hebben : maer dat nochtans de belofte selve / dewijle sy van Godt was / altijts seecker ende vast / ende waerachtich gebleven is. Of schoon alle menschē leugenachtich en ongetrouwe waren / so en laet nochtans Godt niet waerachtich te sijne : of schoon alle menschen verlozen en verdoemt waren / so blijft nochtans Christus de salicheyt. Soo bekennen wy dan / dat de Doop ons voor dien tijt niet een hayr voordeels gedaen en heeft / doe de belofte die ons daer in gegeven wordt / sonder de welcke de Doop niet en is / veracht bleef. Maer nu als wy door Gods genade ons hebben begonnen te bekeeren / so beschuldigen wy onse verblintheydt ende hardicheydt des herten / dat wy voor zijn soo groote goedicheyt / soo langhe ondanckbaer gewéest zijn. Wy ghelooven dat de belofte niet vergaen en is / maer dencken liever aldus : Godt belooft ons door den Doop verghevinghe der sonden / ende dese beloofde vergevinghe sal hy sonder twijfel allen ghelooviighen geven. Dese belofte was ons in den Doop voorgestelt : soo laet ons dan die door het gheloove aennemen. Daerom als de Heere het Jodische volck tot bekeeringe roept / soo en ghebiet hy hen niet wederom besneden te worden / om dat zy (ghelijck voorseyt is) door der Godtloosen hant besneden waren / ende eenen tijdt lanck in de selve Godtloosheydt verwerret / geleeft hadden : maer hy vermaentse alleenlijc tot de bekeeringe des herten. Want hoewel zy het verbondt ghebroken hadden / soo bleef nochtans het teecken des verbonts dat de Heere ingheestelt hadde / altijts vast en ongeschent. So worden sy dan door dese eenighe conditie / te weten / dat zy hen souden bekeeren ende beteren / weder ghebracht tot dat verbont / de welck de Heere eenmael met hen in de Besnijdinge gemaect hadde : Welcke Besnijdinghe zy nochtans van der hant des Godtloosen Priesters ontfangen / en so veel in hen was / wederom ontreynicht / ende haer vrucht te niete gemaeckt hadden.

Noch en is niet bondich genoech / dat de Weder-doopers by brengen / namelyck / dat wy eenelicke jaren gebleven zijn nae den Doop blint ende ongeloovich.

Rom.3.3.

Want Gods belofte blijft vast ende seker.

Ende Godt / de Joden tot bekeeringhe roepende / en gebiet niet / datse haer te anderē male souden laten besnijden.

18 Maer zy meynen eenen yverighen pijl te schieten / als zy voortbrengen * dat Paulus die wederom gedoopt heeft / die eenmael met Joannis Doop gedoopt waren. Want ist dat (ghelijck wy belijden) de Doop Joannis ende onse Doop een is : soo is de Doop / die sonder waerachtige leere geweest is / te verworpē en verachten / ende wy moeten van nieus weder ghedoopt worden in de waerachtige Religie / de welcke wy nu eerst aengenomen hebben : gelijc de Corinthische eerst qualijc onderwesen zijnde / daer na als hen het rechte geloove geleert was / daer in weder ghedoopt worden. Sommighe meynen dat daer een verkeert navolgher Joannis gheweest zy / diese met den eersten Doop eer in ydel superstitien dan in de waerheydt ghedoopt hadde. Het welcke zy schijnen hier uyt te nemen / te weten /

Ende dit is oock seer swack / datse haer met het exempel Pauli wapenen / als of hy eenighe Discipulen herdoopt hadde.

* Act.19.3.5.

weten/ dat sy belijden hen selven gantschelijck niet van den heyligen Geest te weten: in welcke onwetenheyt Joannis zijne Discipulen niet en souden ghelaten hebben. Maer het en is der waerheyt niet gelijck/ dat de Joden/ al hadden sy nimmermeer ghedoopt ghewordden/ gantschelijck gheen kennisse des heyligen Geests en souden gehadt hebben/ de welcke door zoo veele getuygenisse der heyliger Schriftuere verklaert is. Daerom dat sy antwoorden dat sy niet en weten/ of daer een Gheest sy/ dat moetmen verstaen gelijck of sy seyden / dat sy noch niet gehoort en hebben of de gaven des Geests daer van datse Paulus vraeghde / den Discipulen Christi ghegeven worden. Maer ick late toe dat het de waerachtighe Doop Joannis was/ daer mede sy gedoopt waren/ ende dat het oock de selve Doop was daer mede Christus doopte: maer ic segge dat sy niet en zijn weder gedoopt geweest. Wat willen dan dese woorden/ Sy zijn gedoopt in den naem Iesu? Sommighe verstaen daer uyt alleenlijc datse Paulus met de oprechte leere onderwesen heeft: Maer ick hebbe liever dat te verstaen van den Doop des heyligen Gheest/ dat is de sienlijcke gaven des Gheests/ die door de opleggen ghe der handen ghegeven worden: Want die worden somtijdts onder den naem des Doops verstaen. Ghelijck de Apostelen op den Pincxterdag zijn der woorden des Heeré van den Doop des vyers ende des geests/ gedachtich ghewordden. Ende Petrus oock/ doe hy sach dat die gaven op Cornelium ende zijn Huysgesin/ ende zijn Maeghschap uytghestort waren. Hier teghen en strijdt dat niet/ dat daer nae geseyt wort / te weten / doe hy hen de handen op geleyt hadde / zoo viel de heylighe geest op hen. Want Lucas en verhaelt daer niet twee verscheyden dinghen: Maer volcht daer een wijse die den Joden ghewoonlijck is/ als sy een sake verhalen / de welcke ten eersten de somma der sake voorstellen / ende daer nae breeder verklaren. Dit mach een yeghelijck uyt het vervolch der woorden aenmercken. Want hy seydt: Dit ghehoort hebbende / zijn sy ghedoopt in den naem Jesu. Ende doe Paulus hen de handen op geleyt hadde / soo viel de heylighe Geest op hen. Met dese laetste woorden wort beschreven hoedanich de Doop geweest sy. Ist dat de eerste Doop door onwetentheyt geschiet wort / soo datmen die moet met eenen anderen Doop beteren: So hadden voornemelijck de Apostelen moeten weder ghedoopt worden / de welcke geheele drie jaren lanck na haren Doop/ nau ende weynich van de suyver leere gesmaect hadden. Ende nu wat Waterstroomen souden ons genoegh zijn / om soo menichmael te Weder-doopen / als daer onwetentheyt door de barmhertigheydt Godts dagelijcx in ons gebetert wort.

Joannis Doop: ende wat het sy/ in den name Jesu ghedoopt worden.

Acto. 1. 5. ende 2. 10. Acto. 11. 16.

19 De kracht/ weerdigheyt/ nuttigheydt/ ende het eynde deser verborgentheyt/ moeten nu (gelijck ick meyne) openbaer genoeg sijn. Aengaende het uytwendighe teken / och of de rechte instellinge Christi so veel als sy behoorde/ vermogen hadden om de stoutigheydt der menschen te verhinderen. Want gelijc of het een verachtelic dinck geweest hadde/ na het gebodt Christi met water te doopé/ also heeftmen een zegeninge gevonden/ ofte eer een betooveringe/ waer door de waerachtighe heyliginghe des Waters ontreynicht wort. Daer nae is de Wassen keersse ende het chrisma daer toe gedaen: ende het scheen dat de blasinghe om den Duyvel te beswaeren / de deure tot den Doop open dede. Hoewel het my niet verborghen en is/ hoe out de oorspronck deser toelappinghe sy / zoo is het nochtans my ende allen Godtsalighen gheoorloft te verworpen / al wat de menschen hebben bestaen tot de in-settinge Christi te stellen. Ende als de duyvel sach dat zyne bedriegerien bynа in het begin des Euangelij/ door dwase lichtveerdigheyt der Werelt / sonder grooten arbeyt aengenomen worden/ soo heeft hy tot grover bespottinghen door-gebroken. Hier uyt heeftmen door ongebonden stoutichheyt/ ghespousel ende diergelijcke beuselinge / opentlijck tot versmaetheydt des Doops aengenomen. Door dese bevindingen moeten wy leeren/ dat daer niet beters / noch heyligher/ noch onsorgelijckers en is/ dan met de eenighe autoriteyt Christi te vrede te zijne. Daerom is veel beter/ sulcke guychelsche pomperien achter te laten / waer door de eenvoudigen oogen verstrickt/ ende het verstant verhindert wort: ende soo wanneer yemant te doopen is/ dien in de vergaderinge der geloovingé voor te stellen/ ende Gode te offeren/ daer het de gantsche Gemeynte als ghetuyge/ aensiet/ ende voor hem bidt: Item/ datmen de belijdinge des ghelоofs/ daer mede hy moet onderwesen worden/ daer verhaelt / ende de beloften die in den Doop vervaet zijn / verclare: ende datmen daer nae doope indé name des Vaders/ ende des Soons/ ende des heyligen Geests: ende also ten laetsten met gebeden ende dancksegginghe wederom te huys sende. Also en soude gheen dinck achter gelaten worden dat tot de sake dient / ende die eenige ceremonie daer van God de Autheur is/ soude seer claerlijck schijnen/ met geene vreemde onreynicheden besmet zijnde. Voort/ of de geene die ghedoopt wort/ geheel in het Water gesteken worde/ ende dat driemael/ ofte eenmael/ ofte alleenlic met Water besprengt worde/ daer is seer weynig aen gelegé: maer dit moet den Gemeynté vry sijn de verscheydenheyt der landé: hoewel het Woort/ doopen, beduyt geheel in steken: het welcke de oude Gemeynte oock gedaen heeft.

3. Van de ghebreken/ daer mede dit Sacrament is bevleckt gheweest.

Betooveringe des waters.

Wasskeersen.

Het chrisma/ ofte de salvinghe.

Die uytblasinge.

'T gespousel ende diergelijcke beuselingen/ door welcke menschelijcke vonden den Doop op menigerhande ende gantsch vreemde maniere over vele jaren geschent is.

De maniere ende ceremonie des Christelijcken ende oprechten Doops.

De doopinge moet vrij sijn.

20 Oock ghesciet het verkeerdelijck / als de gene die geene dienaers der Ghemeynte en zijn/ bestaé te doopé: Want het is een deel des diensts der Gemeynte/ also wel als het Nachtmael uyt deelen. Want hy en heeft noch den vrouwen/ noch oock allerley mannen geboden te doopen/ maer/ den genen die hy tot Apostelen verordent hadde/ heeft hy dit gebod gegevé.* Dat nu over vele eeuwen/ ende bynae van het begin der Gemeynte aen/ een ghewoonte gheweest is/ dat in het perijckel des doodts/ oock de gene die geene Dienaers der Gemeynte en waren / doopten/ als de Dienaers niet in tijts en quam/ ick en sie geen stercke reden om dat te beschermen. Oock en hebben de oude Leeraers selve/ die dese wijse gehouden ofte geleden hebben/ niet vast ghewеten/ of het te rechte geschiede. Want dese twijfelinge geeft oock Augustinus te kennen / als hy seyt: ick en weet niet of die wederom te doopen is/ die uyt noot van eenen gemeynen man ghedoopt is. Want als het geschiet sonder noot/ so wort een vreemt ampt aengegrepen/ ende ist dat het door noot geschiet/ so ist geen sonde/ ofte het is een vergevelijcke sonde. Van de vrouwen is sonder eenige uytneminge in het Carthaginensche Concilium verordent / dat sy gantschelijck niet en souden Doopen. Maer men mochte seggen/ het is te vreesen dat de geene die kranck is/ sal van de gave der Weder-ghebooorte berooft worden/ ist dat hy sonder Doop sterft. Neen voorwaer: Godt betuyght dat hy onse Kinderen eer sy geboren worden / tot zijne Kinderen

4. Wien dat de bedieninge des doops toe komt. Te weten/ niet eenen yegelijcken / noch oock den vrouwen: maer den Dienaren der Gemeynten.

* Waer uyt dat dé Doop van de ghemeyné man ende den Vrouwen gecomen is.

Lib. contra. Epist. Parm. 2. cap. 13.

Cap. 100.

Dese Godloose verdoolentheydt wort wederleyt.

Gene. 17. 8.

aen-neemt/als hy belooft dat hy wil onse Godt zijn/ende onses zaets nae ons. In dit woort is haer salighept vervaet. Daer en sal oock niemant bestaen so lasterlijck van God te spreken/ dat hy soude segghen / dat de belofte Godts in haer selven niet krachtigh genoegh en ware om te doen dat zy belooft. Wat grooter schade dese artijckel qualijck verstaen/ aen gebracht heeft/ te weten/ dat de Doop noodich is ter salighept/ dat aenmercken wepnige menschen: ende daerom zijn sy oock te onversichtigher. Want als dese mepninghe de overhandt heeft / dat sy alle verloren zijn / die met water niet ghedoopt en worden/ so is onse conditie erger dan de conditie der Joden was/gelijc of de genade Gods nu minder ware dan zy onder de Wet was: Want Christus sal geacht wordē gekomen te zijne/niet om de belofte te volbrengen/ maer om die wech te nemen:want de belofte die doe genoeghsaem was / om door haer selven voor den achtsten dach salichept te geven/ soude nu sonder de hulpe des teeckens krachteloos zijn.

Is oock van Tertulliano ende Epiphanio verworpen.

21 Ende wat ghebrupck voor Augustinum gheweest zy / dat machmen ten eersten upt Tertulliano verstaen / de welcke sept dat het den vrouwen niet geoorloft en is in de Ghemepnte te spreken/ jae ende oock noch te leeren / noch te doopen / noch te offeren / op dat zy geen manlijck/veel min een Priesterlijc ampt/aen nemen.

Lib. contra Heres. 3.

Van dese sake is oock Epiphanius een goet getupge / daer hy Marcionem verwijt / dat hy den vrouwen toe liet dat zy doopen souden. Ick weet wel de antwoorde der geener die anders gevoelen/ te weten/ dat daer een groot onderschept is tusschen een gemepn gebrupck / ende een onordentlijcke middel in den upttersten noot:maer dewijle hy geen dinck upt en neemt/ daer hy sept / dat het een spot is datmen den vrouwen toe laet te doopen / soo ist openbaer ghenoegh dat dit misbrupck van hem ghestraft wordt/ soo dat het geensins en is te ontschuldighen. Ende in het derde boeck daer hy leert dat het oock selfs der hepligher Moeder Christi niet toegelaten en was/en stelt hy gheen uptneminge.

Teghenwoorpinge, welcke met het exempel van Sephora is bevestiet. Exod. 4. 25.

22 Hier wordt t'onrecht het exempel Sephore voort-gebracht. Want dat de Engel Godts te vreden was/als zy haren sone besneet: daer upt wort t'onrechte besloten dat haer daet Gode behaeghde. Want anders souden en moeten seggen/ dat die Godsdienst welcken de Heydenen die upt Assyria in Samarien gebracht waren/ opgericht hadden / Gode behaeghde.

Antwoort 1.

Maer men mach niet ander stercke redenen bewijsen/ datmen t'onrecht nae volcht dat een dwase vrouwe gedaen heeft. Waert dat ick sepde dat dit een sonderlijck werck geweest is / dewelck men niet en behoort tot een exempel nae te volgen/en dat tusschen de Besnijdinge en den doop een onderschept is/ voornemelijck dewijle men nergens en leest dat voor-tijden den Priesteren zy een sonderlijc gebodt ghegeven dat zy souden besnijden: dit ware genoech om sulcx te wederleggen. Want de woorden Christi zijn openbaer: Gaet, leert alle volcken, ende doopt se. (Mat. 28. 19) Dewijle hy de selve stelt tot vercondingers des Euangelij / ende tot dienaers des doops / ende niemant in de Ghemepnte (ghelijck Paulus betupcht) dese eere hem selven aentrecht/ maer die van God geroepen is / ghelijck Aaron: (Heb. 5. 4.) Soo grijpt die een vreemt ampt aen / die sonder behoorlijcke roepinghe doopt. Al wat wy doen met twijfelachtigher conscientie / oock in seer cleyne saken/ ghelijck in spijse ende dranck/ dat noemt Paulus claerlijck sonde. (Rom. 14. 23) So wort dan veel swaerlijcker ghesondicht/ daer een vrouwe doopt/ want daer wort de regel van Christo gegeven/claerlijck overgetreden: dewijle wy weten dat de dinghen die de Heere te samen ghevoecht heeft / niet en behooren verschepden te worden.

Antwoort 2.

Maer ick late dit al varen: ende wil alleenlijck dat de Leser aenmercke/ dat Sephora daer gheen dinck min voorgenomen en hadde/dan Gode eenen dienst te doen. Want siende dat haer kint in perijckel des doots was / soo grimde ende murmureerde zy / ende worpt de voorhupt niet verbolgenthepdt ter aerde: Ende kijft alsoo tegen haren man/dat zy oock teghen God toornich is. Somma / het is openbaer/ dat geheel dit werck is upt een onmatighe verstoorthept gekomen: want zy kijft tegen Godt ende haren man/dat zy bedwongen wort haers soons bloet te storten. Boven desen/of sy schoon haer in alle andere dingen wel gedragen hadde/ zoo en was nochtans hierentusschen dese lichtveerdichept niet te ontschuldighen / dat zy haren sone besneden heeft in haers mans tegenwoordichept/de welcke niet een gemepn man / maer de opperste Prophete Gods was / soo dat noyt geen meerder Prophete in Israel geweest en is: het welcke haer niet meer gheoorloft en was/ dan het den vrouwen heden gheoorloft is/in de tegenwoordighept des Bisschops te doopen.

Antwoort 3. Dat de jonge kinderen vă het rijcke der Hemelen niet geweert en worde, de welcke dickwils sterven eer sy met het water ghedoopt worden/ behoudens dat daer geē verachtinge ende versuymenisse en sy.

Maer dese vraghe sal terstondt sonder eenighe moepte door dese gront-reden ge-eyndicht worden/ te weten: Dat de kinders niet en worden uptgesloten upt het rijcke der Hemelen / die sterven eer zy gedoopt worden. Ende het is boven gesept / dat den verbonde Gods groot onrecht gedaen wort / ist dat wy daer in niet gerust en zijn / gelijck of het in hem selven swack ware: want zyn vrucht en kracht en is noch in doop/ noch in eenich ander dinck gelegen/ dat daer by mach gestelt worden. Het Sacrament wort ten laetsten tot het verbont ghedaen / ghelijck een Zeghel/niet om der belofte Godts kracht te geven/gelijck of zy in haer selven crachteloos ware: maer alleenlijck om die te verzegelen. Hier upt volcht dat de kinderen der gheloovigen niet gedoopt en worden/om dan eerst kinderen Gods te worden / gelijck of sy te vooren vreemde van de Gemepnte waren/ maer dat sy meer door dit openbaer teken in de Ghemepnte aengenomen worden/om dat sy oock te vooren door de belofte tot het lichaem Christi behoorden. Daerom/ ist dat in de achterlatinge des tekens noch onachtsaemhept/ noch versmadinge en is/ soo zijn wy sonder eenich perijckel. Soo ist dan veel beter der ordeninge Gods die eere te geven / dat wy van niemant de Sacramenten en halen/dan diense de Heere bevolen heeft. Daermense niet en kan van de Gemepnte ontfangen/de genade Godts en is niet alsoo daer aen ghebonden/wy konnense wel door het geloove upt Gods woort gekrijgen.

Dan salmen datmen den Doop sal halen.

Het. xvj. Capittel.

Dat de Kinder-doop seer wel met de insettinghe Christi ende natuere des teeckens overeen komt.

De noodsakelijckheyt des handels vanden kinderdoop.

VOort/ dewijle sommighe rasende Ghesten te desen tijde groote verstooringhe in de Ghemepnte gemaeckt hebben/om den kinderdoop/ en ooc noch niet af en laten/verstooringe te maken: so moet ic/om haer rasernie te dwingen/eenē aenhanck daer by setten. Ende ist dat dese aenhanck yemande sal te lanck schijnen/dien bidde ick

ick dat hy overlegge dat de suyverheyt der Leere in een seer groote sake/ende de vrede der Ghemeynte behoort van ons soo groot gheacht te worden/ dat wy geen dinck en behooren te walghen dat tot beyde dese dinghen dient.

De nuttigheyt des Kinderdoops.

Boven desen sal ick arbeyden om dese handelinghe alsoo te draeghen / dat zy niet weynich dienen en sal tot klaerder openinghe der verborghentheydt des Doops. Sy stryden teghen den Kinderdoop met een argument / dwelck voorwaer eenen grooten schijn heeft / om gonste te ghekrijghen/ segghende / dat de Kinderdoop door gheen insettinghe Godts ghefondeert / maer alleenlijck door menschen stoutichheyt/ende verkeerde curieusheydt in ghebracht/ ende daer nae door dwase lichtveerdigheydt in ghewoonte ghekomen is. Want een Sacrament en heeft geenen gront/ ten zy dat het op een seecker fondament des woordts steune : Maer wat salt wesen/ist dat het(als de sake sal wel aengemerct wesen)openbaer wort/ dat de heylighe insettinge Godts t'onrechte met sulcke lasteringhe beswaert wort? Soo laet ons dan ten eersten den oorspronck des Kinderdoops ondersoecken.

Den oorspronck des Kinderdoops is van God.

Eñ ist dattet bevonden wort dat hy alleenlijck door lichtveerdicheydt der menschen gedicht is / soo sullen wy hem laten varen ende de waerachtighe onderhoudinghe des Doops/ met den eenigen wille Godts meten. Maer ist dat het bewesen wort dat de Kinderdoop met sekere authoriteyt des woorts Gods bevesticht is/ so moeten wy toesien dat wy de heylige insettingen Godts mispryjsende/niet ooc den Autheur selve onrecht en doen.

Dit selve wort bewesen uyt de aenmerckinge der beloften.

2 Ten eersten is het openbaer ende bekent genoech/ dat de rechte aenmerckinghe der teeckenen/ niet alleenlijck in de uytwendighe ceremonien ghelegen en is / maer meest aen de belofte hanght/eñ aen de geestelijcke verborgentheden/ om de welcke af te beelden de Heere de ceremonien verordent heeft. Daerom zoo wie wil volcomelijc leeren wat kracht de Doop heeft/ waer toe hy dient/ende gantschelijck wat hy zy : die en moet zijn ghedachte niet in het teecken ende in het lichamelijck schouspel laten blijven/ maer meer dat op de beloften Godts staen/ende tot de inwendighe verborghentheden op heffen die ons daer voorghestelt worden. Soo wie dit heeft / die heeft de volcomen waerheydt des Doops / ende de gantsche substantie daer van vercreghen. Ende daer uyt sal hy oock gheleert worden / hoe ende waer toe de uytwendige besprenginghe des Waters ghebruyckt wordt. Wederom / soo wie dese dinghen verachtelijck voorby gaet/ ende sijn verstant alleenlijc aen de sienlijcke ceremonie gehecht ende gebondē heeft/ die en sal noch de kracht / noch de eyghenschap des Doops verstaen : noch oock wat het Water beduyt / noch waer toe het ghebruyckt wordt. Dit is met zoo veele ende klare ghetuyghenissen der Schriftuere bevesticht / dat het niet noodich en is/nu veel daer van te spreken.

Welcke beloften die kracht ende natuere des Kinderdoops.

Soo moeten wy dan nu uyt de beloften die in dē Doop gegeven sijn / ondersoecken wat kracht ende natuere hy heeft. De Schriftuere bewijst dat de reyninghe der sonden die wy in het Bloedt Christi verkrijgen/hier eerst vertoont wort. Boven desen/ de doodinghe des vleeschs/ die in de deelachtigheydt sijns doodts gelegen is / door de welcke de geloovighe tot nieuwicheydt des levens Wederghebooren worden/ ende ooc de gemeynschap Christi. Tot dese somma machmen brenghen al wat in de Schriftuere van den Doop gheleert wort : uytgenomen dat hy boven desen een teecken is om onse Religie by de menschen te betuygen.

Hoedanige beloftenissen aen het teken des waters ghehanghen zijn/en kan niet beter gheweten worden/ dan in de instellinge der besnijdinghe.

3 Dewijle onder het volck Godts de Besnijdinge was in de plaetse * des Doops eer hem de Heere inghestelt hadde: soo laet ons sien wat onderscheyt tusschen dese twee teeckenen zy / ende waer in zy met malcanderen over een komen: op dat wy daer uyt verstaen watmen van het een op het ander mach brengen. Als de Heere Abraham gebiet de Besnijdinge te bewaren/soo seydt hy eerst * dat hy sal hem ende synen zade eē God wesen : ende dat by hem de ghenoechsaemheydt ende overvloedicheydt aller dinghen is/ om dat Abraham soude achten dat de hant Godts hem soude een fonteyne alles goets wesen.

* Col. 2. 11.
* Gen. 17. 9. 10.

In welcke woorden de belofte des eeuwigen levens vervaet is/ghelijck Christus dat uyt leyt / daer uyt een argument makende/ om de onsterffelijckheyt der ghelooviighen ende Wederopstandinghe te bewijsen. Want(seyt hy) Godt en is geen Godt der dooden/maer der levendighen.

Mat. 22. 32. Luc. 20. 38.

Daerom als Paulus den Ephesien vertoont / uyt wat verderf de Heere hen verlost hadde / soo besluyt hy/ dat sy noch Christum/ noch Godt/ noch hope en hadden/ ende vreemde van de Testamenten der beloften waren / om dat zy niet toeghelaten en waren tot het verbont der Besnijdinge.

Ephes. 2. 12.

De eerste toeganck tot God/ende de eerste inganck tot het onsterffelijck leven/ is vergevinghe der sonden. Waer uyt volcht/ dat dese belofte over een komt met de belofte des Doops van onse reyninge. Daer na eyscht de Heere van Abraham/ dat hy voor hem wandele in oprechticheydt ende onnoselheyt des herten : het welcke de doodinge ofte Wedergeboorte aengaet. Ende om dat niemant twijfelen en soude dat de Besnijdinge een teecken der doodinghe des vleeschs is/ soo verklaert Moses dat opentlijcker/als hy het Israelitische volck vermaent den Heere de voorhuyt haers herten te besnijden / om dat het uyt alle natien der Wereldt vercoren was tot een volck Godts.

Deut. 10. 16.

Gelijck Godt ghebiet te besnijden als hy Abrahams nacomers hem tot een volck aenneemt : alsoo vercondicht Moses/ dat het moet aen het herte besneden worden / waer mede hy de waerheydt der vleeschelijcker besnijdinghe te kennen geeft.

Deut. 30. 6.

Boven desen leert hy/ dat het een werck der ghenade Godts is / op dat niemandt en soecke door syn eyghen kracht daer toe te komen. Alle dese dinghen worden zoo dickmael van de Propheten gheleert ende ingedruckt/ dat het niet noodich en is veele ghetuygenissen hier voort te brenghen/ de welcke van selfs alomme gevonden worden. Soo hebben wy dan dat de Vaders sulcke Geestelijcke belofte gehadt hebben in de Besnijdinge/ gelijck ons in den Doop ghegeven wordt : Want de Besnijdinge beteeckende hen de vergevinghe der sonde / ende doodinghe des vleeschs. Boven desen ghelijck wy gheleert hebben / dat Christus het fondament des Doops is / in welcken beyde dese dinghen zijn : also is hy oock het fondament der Besnijdinghe. Want hy wort Abraham belooft/ ende in hem de zegeninghe aller volcken. Om welcke gaven te verseghelen / het teecken der Besnijdinge daer by gestelt wort.

* Die belofte nu ende dat beteekenende dinc in de besnijdenisse en in den Doop is in sulcke dinghen eenderley ende tselve/dattet gheen verscheydētheyt g[e]vonden en wort/dan alleē in de uytwendige ceremonie.

4 * Nu kanmen lichtelijck sien/wat overeencominghe/ende wat verscheydenheyt in dese twee teeckenen zy. De belofte / waer in ghelijck wy verclaert hebben/ de kracht der teeckenen gelegen is/is in beyden een : te weten/van de vaderlijcke gonste Godts/van de vergevinge der sonden/ende van het eeuwighe leven. Ten anderen is in beyden de selve sake afgebeeldet / te weten/

de wedergeboorte. Bovẽ desen het fondament/ waer op de vervullinge deser dingen staet / is in beyden een/ te weten/ Christus. So en is dan in de inwendighe verborgentheydt geen onderschept/ waer uyt de gantsche kracht ende eygenschap der Sacramenten te achten is. De verscheydenheydt die daer is / die is in de uytwendighe ceremonie gelegen / de welcke het minste deel in de Sacramenten is / want het voorneemste is in de belofte ende beduyde sake ghelegen. So machmen dan besluyten dat het oock al tot den Doop behoort / dat der Besnydinge toe komt / uytgenomen het onderscheydt der sienlycker ceremonie. Tot dit verstant ende vergelyckinge worden wy door den regel des Apostels/ gelyck metter handt geleyt/ door welcken regel wy geboden worden alle uytlegginge der Schriftuere na de mate ende over-een-cominge des geloofs/ te schicken. En voorwaer de waerheyt laet haer in desen deele bynae metter handt voelen. Want even gelyck de Besnydinge den Joden de eerste ingancк tot de Gemeynte was/ om dat sy hen een teken was/ waer door zy seker worden dat sy tot het volc ende huysgesin Gods aengenomen waren/ eñ wederom waer door zy betuychden eñ beleden dat sy hen selven tot God begaven. Also worden wy oock door den Doop van Godt aengenomen / op dat wy onder zijn volck gheschreven worden / ende wederom/ op dat wy betuyghen dat wy ons tot hem begeven. Waer door sonder twijfel openbaer is / dat de Doop is in de plaetse der Besnydinge gecomen/ om dat selve by ons te doen / dat voortijden de Besnydinge by de Joden dede.

Rom.12.3. ..d: 6.

5 Nu/ ist dat wy willẽ ondersoecken of de Doop te rechte oock den kinderen gegeven wort: sullen wy niet segghen dat die veel te ongeschickt / jae te uytsinnich is/ die alleenlijc op het teecken des Waters / ende op de uytwendige onderhoudinghe wil blijven siende / ende niet wil zyn herte tot de Geestelycke verborgentheyt wenden? De welcke soo zy eenichsins aengesien wordt / soo salt openbaer wesen dat de Doop te recht den kinderen ghegeven wort / als die hen toe komt. Want de Heere en heeft hen voortijden de Besnydinghe niet gegeven / sonder hen aller dier dingen deelachtich te maken die doe door de Besnydinge beduyt waren. Anders soude hy wonderlijck met zyn volck ghespot hebben / hadde hyse met bedriegelijcke teeckenen bedrogen: het welcke grouwelijck is selfs te hooren. Want hy verkondicht klaerlijck dat de Besnydinghe des Kints sal als een zegel wesen / om de belofte des verbonts te verseghelen. Ist dat het verbont vast ende seker blyft/ so komt het heden alsowel den kinderen der Christenen toe / als het onder het oude Testament der Joden Kinderen toe quam. Ende ist dat sy der dinghen die door den Doop beteeckent worden / deelachtigh zijn/ waerom sal hen het teken gheweygert worden? Ist dat zy de sake die daer afgebeelt wordt/ en de waerheyt daer van vercrygen / waerom salmense van de figuere / daer mede sulcks beduyt wort/ verhinderen? Hoewel het uytwendige teken is alsoo aen het woort gehecht/ dat het niet en kan daer van gescheydẽ worden: en ist dat het nochtans daer van gescheyden wort/ ic bidde u/ welck van beyden sullen wy meer achten? Voorwaer dewijle wy sien dat het teecken den woorde dienstich is/ so sullen wy seggen dat het oock onder het woort is / ende dat het woort hooger te achten is. Daerom dewijle het woordt des Doops den kinderen toe geschiet wort: waerom sal het teecken/ dat is/ de aenhanck des Woorts hen geweygert worden? Dese eenige reden/ al waert dat daer geene andere meer en warẽ/ soude genoech zyn om alle die te wederlegghen / die daer tegen willen spreecken. Dat zy hier tegen brengen dat een seecker dach tot de Besnydinge verordent was / dat is enckelijck een uytvlucht soeckinghe. Wy bekennen dat wy nu niet en zyn aen seeckere dagen gebonden / ghelijck de Joden waren : maer hoewel de Heere gheenen sekeren dach en verordent/ nochtans dewijle hy verclaert dat het hem behaecht dat de kinderen opentlijc in zyn verbont aengenomen worden: Wat soecken wy meer?

Waer uyt volcht/ dat niet min den Doop toe-komt dẽ jon-[g]en kinderen [d]er Christe-[n]en/ als de [B]esnydenisse [d]ẽ Jootschen [k]inderẽ: ende [d]atse niet en [b]ehoorẽ van [h]et teecken [g]eweert te [w]ordẽ/ welc-[k]e des bete-[k]enden dinex [d]eelachtigh [z]yn.

Wederlegginghe van een teghenworpinge/ van den sekeren bestelden dach der Besnydenisse.

6 Hoewel de Schriftuere opent ons noch seeckerder kennisse der waerheyt. Want het is ontwijfelijck dat het verbont dat de Heere eenmael met Abraham gemaeckt heeft / niet min heden den Christenen toe komt / dan voortijden den Jodischen volcke. Ten zy moghelijck dat wy meynen dat Christus door sijn komste de genade des Vaders vermindert en vercort heeft / het welcke men niet en soude konnen sonder grouwelijcke lasteringe seggen. Daerom gelijck der Joden Kinderen/ heylich zaet genaemt waren/ om dat sy deses verbonts erfgenamen ghewordenzijnde/ vander Godloosen kinderen onderscheyden worden: also worden oock der Christenen kinderen heylich geacht/ die alleenlijc eenen geloovigen Vader/ ofte een ghelovige Moeder hadden/ ende zyn nae de getuygenisse Pauli/ van het onreyn zaet der Afgoden-dienaren / onderscheyden. Nu dewijle de Heere terstont nae dat hy het verbont met Abraham ghemaeckt hadde / ghebooden heeft dat door een uytwendigh Sacrament in de kinderen te verseghelen / wat oorsaecke hebben de Christenen / waerom zy dat selve heden niet en souden in hare kinderen betuygen en versegelen? Dat my ooc hier niemant teghen en worpe dat de Heere zyn verbont met gheen ander teecken ghebooden en heeft te bevestighen / dan met de Besnydinghe die nu over langhen tijt heeft opgehouden. Want men kan hier lichtelijck antwoorden/ dat de Heere de Besnydinghe tot bevestinghe sijns verbonts ingestelt heeft / soo langhe de tijdt des ouden Testaments duerde: maer dat oock nae de Besnydinge altijdts de selve oorsake der bevestinge blijft/ de welcke wy met de Joden ghemeyn hebben. Daerom moeten wy altijts neerstichlijc aensien wat ons met hẽ gemeyn zy/ en wat zy verscheyden van ons hebben. Het verbont is gemeyn: de oorsake der bevestinge is oock gemeyn: maer de wyse der bevestinge is alleenlijc verscheyden/ om dat sy die Besnydinge hadden/ in wiens plaetse wy den Doop hebben. Anders waert dat die getuygenisse/ waer door de Joden van de salicheyt haers zaets bevesticht waren/ ons benomẽ ware / soo soude het door de komste Christi geschiet zyn/ dat de genade Gods ons nu min betuycht is/ dan sy te voren den Joden was. Ist datmen dit niet en kan segghen sonder seer groote lasteringe Christi/ door den welcken de oneyndelijcke goetheyt des Vaders klaerlijcker ende mildichlijcker dan oyt te vooren/ is op der aerde uytghestort/ ende den menschen verclaert geweest / soo moeten wy bekennen datse nu niet en moet seer der verduystert / noch met minder getuygenisse verclaert worden / dan sy voortijden onder de duystere schaduwen der Wet verclaert is.

De tweede bewijs-reden des Kinderdoops stet op het verbont/ d'welck God met Abraham ghemaect heeft.

1.Cor.7.14.

Gen. 17.11

Wederlegginghe van een teghenworpinge.

Die 3. bewijs-reden. Door Christi komste en is niet geschiet/ dat Gods genade ons duysterder/ ende minder betuygt soude syn/ als sy te voren den Joden was.

7 * Daerom/ als de Heere Jesus wilde een bewijs geven waer uyt de Wereldt mochte bekennen dat hy meer was ghekomen om de barmhertichheydt des Vaders te vermeerderen / dan om te verkorten / soo ontfanght hy vriendelijck de kinder-

* Die 4. bewijs-reden bestaet in de spreucke Christi/ daer hy de jonge Kinderen vriendelijck ontfangt.

de kinderkens die hem toe gebracht worden/ ende beschelt de Discipulen diese wilden verhinderen tot hem te komen : om dat sy de geene dien het rijcke der hemelen toe quam/ afwenden van den geenen/ door welcken alleen de inganck tot den Hemel geopent wort. Maer yemant mochte seggen / wat gelijckenisse heeft de Doop dese omhelsinge Christi/ daer mede hy de kinderkens ontfanghen heeft? Want daer en staet niet dat hyse ghedoop heeft/ maer dat hyse ontfanghen/ ommehelst / ende gesegent heeft. Daerom ist dat wy willen het exempel Christi navolgen/ so moeten wy voor de kinderkens biddẽ/ maer wy en moetense niet doopen. Maer laet ons de wercken Christi een weynig neerstichlicker aenmercken dan sulcke menschen doen. Want wy en moeten dat niet lichtveerdichlijck voor-by gaen/ dat Christus gebiet de jonghe kinderkens tot hem te brengen met dese reden : Want der sulcker comt het rijcke der hemelen toe. En daer na betuycht hy zijnen wille met den wercke/ als hyse omhelst/ ende door sijn gebed ende zegeninge den Vader beveelt. Ist dat het betaemt de jonge kinderkens tot Christum te brengẽ/ waerom betaemt het niet datmense ontfanghe tot den doop/ tot dat teken onser gemeynschap met Christo? Ist dat het rycke der Hemelen hen toe comt / waerom sal hen het teecken gheweygert worden / waer door gelijck de toeganck tot de Gemeynte geopent wort/ op dat sy daer in aenghenomen zijnde / onder de erfgenamen des hemelschen ryckx geschreven worden? Wat grooter onrecht sullen wy doen/ ist dat wy die van Christo weeren/ die Christus tot hem roept? ist dat wy die van zijne gaven berooven / die hy daer mede verciert? ende ist dat wy die uytsluyten/ die hy selve toe laet? Ist dat wy willen ondersoecken hoe wijt het van den Doop zy dat Christus daer ghedaen heeft : Welck sullen wy nochtans grooter achten/ dat Christus selve met zijn ontfanginge/ ommehelsinghe/ oplegginghe der handen/ ende gebedt betuyght/ dat de kinderkens sijne zijn/ ende van hem geheyligt worden/ ofte dat wy door den doop betuygen/ dat sy in het verbont vervaet zijn? Met de andere uytvluchten daer mede zy dese plaetse willen ontvlien/ en doen zy niet anders/ dan dat zy haer onwetenheyt openbaren. Want om dat Christus seyt : Laet de cleyne kinderkens tot my comen/ daer uyt besluytẽ zy dat de kinderen groot ende out waren/ soo dat zy gaen konden. Maer de Woorden die de Euangelist daer gebruyckt/ beduydẽ jonge kinderkens die aen des moeders borst hangẽ. Daerom beduyt dat Woort comen, daer enckelic naerderen. Siet hoedanige stricken zy bedwongen worden te stellen / die teghen de waerheyt verhart zijn. Voort/ het en is ooc niet stercker dat sy seggen/ dat het rijcke der Hemelen daer niet en wort dẽ kinderkens/ maer dẽ genen die den kinderkens gelijc sijn/ toegeschreven/ om dat Christus seyt / dat het rijcke der hemelen den sulcken toe comt/ ende en seyt niet dat het hem toe komt. Want ist datmen dit wil aennemen/ hoedanich sal de reden Christi wesen waer mede hy wil bewijsen dat de jonge kinderen niet vreemde van hem en zijn? als hy gebiet datmen de kinderkens laet tot hem comen / soo spreeckt hy daer sonder twijfel van de waerachtighe kintsheydt. Ende op dat dit geen wonder en schijne/ so seyt hy dat het rijcke der hemelen den sulcken toe komt. Ist datmen daer onder moet de kinderkens verstaen/ so is het sonder twijfel dat met dat woort/ sulcker, de selve kinderkens ende die hen gelijck zijn/ beduyt worden.

Mat. 19.13. Mar. 10.14. Luc. 18.16.

Tegenspreken.

Antwoort waer in dat de daet Christi neerstelijck overgeleyt/ ende op den Kinderdoop seer bequamelijck gepast wort.

Inrede.

Antwoort.

Een andere Inrede.

Antwoort.

8 Nu siet een yegelijck wel dat de Kinderdoop noyt en is van menschẽ gesmeet geweest/ dewijle hy so seer door de Schriftuere bewesen wordt. Het en heeft oock geenen goeden schijn dat sommighe seggen / datmen niet en vint dat ergens een kint is door de handẽ der Apostelen gedoopt geweest. Want hoewel dit niet by name van de Euangelisten verhaelt en wort : nochtans dewijle zy oock niet uytghenomen en worden/ soo wanneer zy verhalen dat eenighe huysgesinnen gedoopt zijn: Wie sal daer uyt besluyten (ten zy dat zy uytsinnigh zy/ dat de kinderen niet en zijn gedoopt geweest? Waert dat sulcke argumenten eenige kracht hadden/ so moestmen oock den vrouwen het Nachtmael verbieden/ dewijle wy niet en lesen dat zy ten tijde der Apostelen zijn tot het Nachtmael toegelaten gheweest : maer wy zijn hier met den reghel des ghelooofs te vreden. Want als wy overleggen wat de insettinge des Nachtmaels mede brengt / soo ist daer uyt licht te oordeelen: Wien men het moet uyt deelen : het welcke wy ooc in den Doop aenmercken. Want als wy aensien tot wat eynde de Doop in ghestelt is/ so sien wy klaerlijck dat hy also wel den jonghen kinderkens / als den ouden menschen toe komt. Soo en kan mense daer van niet berooven / sonder den wille Godts opentlijck te bedriegen. Dat zy het slechte gemeyn volc doen verstaen/ dat veele jarẽ nae de Wederopstandinghe Christi / de Kinder-doop is onbekent gheweest : daer in lieghen zy schandelijck : Want daer en is gheen Schrijver zoo out die den oorspronck des Kinder-doops den Apostelen niet toe schrijft.

Tegenworpinghe. Dat geen jonghe kinderen van de Apostelen gedoopt zijn gheweest.

Antwoorde 1.

Actor. 16.15. ende 32.

Antwoort 2.

Tegenworpinge. Dat den Kinderdoop eẽ nieuwe sake is.

Antwoort/ daer in sulcx gheloochent wort.

9 Nu moeten wy in 't korte te kennen gheven/ wat vrucht de gheloovige uyt dese onderhoudinghe hebben die hare kinderen in de Ghemeynte brenghen / om te laten doopen/ ende oock wat vrucht de kinderkens daer uyt hebben / die met het heylighe Water ghedoopt worden / op datse niemant als ydel ende onnut en verachte. Hoewel ist dat yemande in den sin komt den kinderdoop te bespotten/ die bespot daer mede het ghebodt der Besnijdinghe / dwelck de Heere ghegeven heeft. Want wat sullen zy konnen voortbrenghen tegen den Kinder-doop / dat niet oock tegen de Besnijdinghe gedraeyt en wort? Alsoo straft de Heere de hooveerdicheydt der gener die terstont verdoemen het gene dat zy door het gevoelen haers vleeschs niet en vaten. Maer God Wapent ons met andere Wapenẽ/ door de welcke haer dwaesheydt mach wederleydt worden. Want dese heylige insettinge Godts en behoort niet ydel genoemt te worden/ door de welcke wy ghevoelen dat onse ghelooove met uytnemenden troost gheholpen wort. Want door het teecken Godts/ den kinde gegeven / wordt de belofte die den Godtsaligen Vader gegeven is/ gelijck door eenen ingedruckten zegel bevesticht/ ende de Heere geeft daer door te kennen / dat hy niet alleenlijc hem/ maer oock zijnen zade sal een God wesen/ ende niet alleenlijck hem en wil goedicheydt ende gonste bewijsen / maer oock zijnen nacomeren tot in het duysentste ghelachte toe. Dewijle hierin de groote mildicheydt Godts haer vertoont/ soo wordt daer seer groote oorsake gegeven om de eerlijckheyt Gods te vercondigen: ende de Godtsalighe herten worden met sonderlijcke blyschap overgoten / maer door zy oock mede te seerder verweckt worden / om so lieflijckẽ Vader wederom lief te hebben: siende dat hy ooc voor hare nacomers sorge draecht. Ick en achte dat niet soo yemant wilde segghen/ dat de belofte behoort ghenoech te zijne om de salicheydt

Tweederley nutticheyt ende vrucht des Kinderdoops.

1. Van wegẽ de ouders.

Beantwoordinge van eẽ tegensprekẽ.

onser

onser kinderen te bevestighen : want het heeft Godt anders belieft / de welcke onse swackheyt wel kennende / ons heeft willen soo veel in dese sake toe gheven. Daerom / de ghene die de belofte van de barmherticheydt Godts over haer kinderen aen nemen / die moeten ghedencken dat zy se schuldigh zijn in de Gemeynte te brenghen / om met het teecken der barmherticheyt te laten versegelen / ende hen selven daer uyt tot vaster betrouwen te versterken / als zy teghenwoordichlijck met hare oogen sien / dat het verbont des Heeren in haren kinderen Lichamen ghedruckt wordt.

2. Van wege de gedoopte kinderen.

De kinderkens hebben oock wat voordeels uyt haren Doop / dewijle sy in het lichaem der Gemeynte geplant sijnde / den anderen leden te aengenamer ende te meer bevolen sijn. Boven desen / als sy groot worden / soo worden sy daer door seer vermaent ende verweckt om God ernstelijck te dienen / van den welcken sy door het gewoonlijck ende openbaer teecken sijnder aenneminge / zijn tot kinderen aenghenomen / eer zy door de jonckheyt hem hebben konnen voor haren Vader bekennen. Ten laetsten moet ons die dreyginge seer verschricken / te weten / dat Godt dien sal straffen / die veracht sijn kindt met het teecken des verbonts Godts te teeckenen / om dat door sulcke verachtinghe / de aengheboden ghenade verworpen / ende eenichsins versworen wordt.

Gen. 17.14.

Het tweede deel des Capittels / voorstellende de argumenten der Papisté.

10 Laet ons nu de argumenten ondersoecken / waer mede sommighe rasende beesten niet af en laten dese heylige insettinge Gods te bestrijden. Ten eersten / dewijle sy ghevoelen dat zy boven maten seer gedrongen worden door de ghelijckheydt des Doops ende der Besnijdenisse / soo soecken zy tusschen dese twee teeckenen groot onderscheyt te maken / op dat sy niet en schijnen in eenighen dinghe met malcanderen over een te komen. Want sy segghen / dat de dinghen die daer door beduyt worden / verscheyden sijn / ende dat het gantschelijck een ander verbont is / ende dat de naem der kinderen / moet op verscheyden wijse verstaen sijn. Ende als sy het eerste hier van willen bewijsen / soo segghen sy dat de Besnijdinghe zy een figuere der doodinghe des vleeschs / ende niet des Doops geweest : het welcke wy hen voorwaer seer gheerne toe laten. Want het dient seer wel tot onse sake. Ende wy en ghebruycken gheen ander bewijs om onse ghevoelen te bevestighen / dan dat de Doop ende Besnijdinge zijn beyde teeckenen der doodinghe onses vleeschs. Hier uyt besluyten wy / dat de Doop is in de plaetse der Besnijdinge ghestelt / om ons dat selve voor ooghen te stellen dat de Besnijdinghe voortyden den Joden beduyde. Als sy willen bewijsen dat het verscheyden verbonden zijn / die door de Besnijdinge ende Doop bevesticht worden / met wat onghesschickter stouticheyt vervalschen sy de Schriftuere ? ende dat niet alleenlijck in een plaetse / maer alsoo dat sy niet ghesonts noch gheheels en laten. Want sy achten de Joden so vleeschelijc / dat sy den beesten ghelijcker sijn dan den menschen. Want sy segghen dat het verbont dat Godt met hem ghemaeckt heeft / niet voorder en streckt / dan in dit teghenwoordich leven : ende dat de beloften die hen ghegeven waren / alleenlijc het tegenwoordighe ende lichamelijcke leven aengaen. Ist dat dese leere waerachtigh is / wat salmen van het Jodische volck seggen / anders dan dat het eenen tijt lanc is door de weldaet Gods / sadt geweest / (ghelijckmen eenen hoop swijnen pleecht in den swynen-stal te mesten) om ten eynde eeuwelijck te vergaen ? Want soo haest als wy de Besnijdinge ende de beloften die daer aen hange / voorbrengen / soo antwoorden sy dat de Besnijdinge een letterlijck teecken was / ende dat de beloften sijn vleeschelijck geweest.

Het 1. 13 gedoine van de verscheydentheyt der besnydenisse ende des Doops / die sy drieder ley maken. 1. Datter verscheyde dingen beteekent worden. 2. Dat het verbont verscheyden is. 3. Dat die naem der kinderen figuerlijc / dat is / oneygen is / ende wat beteeckent. Die eerste antwoort. Datter geen verscheyde dingen beteekent wordé / noch dat het verbont oock niet verscheyden en is.

11 Voorwaer / ist dat de Besnijdinghe een letterlijck teecken was / so moetmen dat selve oock van den Doop seggen. * Want de Apostel Colos. 2. en maeckt het een niet meer geestelijck dan het ander. Want hy seyt dat wy in Christo besneden sijn / met een Besnijdinghe die niet met handen gheschiet en is / door de afleggingh des Lichaems der sonde die in onse vleesch woonde / het welcke hy de Besnijdinghe Christi noemt. Daer na seyt hy tot verclaringe deser sententie : * Dat wy door den Doop met Christo begraven sijn. Wat wil hy met desen woorden segghen / anders dan dat de vervullinghe ende waerheydt des Doops / oock mede is de waerheydt ende vervullinge der Besnijdinghe / om dat sy beyde een dinck beduyden ende afbeelden ? Want hy wil bewijsen dat den Christenen de Doop is / dat te voren den Joden een Besnijdinghe was. Ende dewijle wy nu claerlijck bewesen hebben / dat de belofte des Doops ende der Besnijdinge / ende de verborghentheden die daer door voor ooghen gestelt worden / met malcanderen wel over een komen / so en wil ic tegenwoordichlijck niet langer daer in blijven. Maer wil de geloovige alleenlijck vermanen / dat sy oock als ick swijge / by hen selven overleggen / of men dat moet voor een aertsch ende letterlijck teken achten / onder het welcke niet anders vervaet en is / dan dat Hemelsch ende geestelijck is. Maer op dat zy de eenvoudighe niet langer en bedriegen / so wil ick als voorby gaende een tegenworpinge wederleggé / met de welcke sy haer seer schandelijcke leugen beschermen : het is ontwijfelijc / dat de voornëeste beloften / in de welcke dat verbont vervaet was / dat de Heere in het oude Testament met Israel gemaeckt heeft / geestelijck waren / ende het eeuwige leven aengingen. Boven desen / dat se de Vaders / gelijc het betaemde / geestelijck verstaen hebben / om daer door een betrouwen des toecomenden levens te krijgen / om met gantscher gesontheydt des herten daer na te staen. Hierentusschen en versaken wy niet / dat hy hem sijn gonste ende goetwillicheydt met aertsche ende lichamelijcke weldaden betuyght heeft : en wy seggen dat de hope der geestelijcker beloften / is door de selve weldaden bevesticht geweest. Gelijck doe Godt de eeuwige salicheyt zijnen dienstknechte Abrahe beloeft heeft / soo heeft hy een ander belofte van de besittinge des Lants Canaan daer by ghestelt / om hem een seker bewijs zijnder weldaden voor ooge te stellen. Op dese wijse moetmen alle de aertsche beloften verstaen / die den Jodischen volcke ghegeven zijn / soo dat die geestelijcke belofte / als het hooft daer van / altijts de opperste zy / om der welcker wille oock de andere ghegheven zijn. Dewijle ick dese dingen in het onderscheyt des ouden ende nieuwen Testaments breeder ghehandelt hebbe / soo scheyde ick nu met korte woorden daer van.

De 2. antwoort / sprekende breeder van het verbont / daer mede bewesen wort dat het verbont in den Doop ende Besnydenisse niet verscheyden en is : het zy dat die teeckenen / ofte die beteekende sake aenghemerckt wordt.

* Colos. 2. 12.

* Rom. 6. 4.

Genes. 15. 18. ende. 18.

12 * In den naem Kinderen, vinden zy dit onderscheyt / te weten / dat in het oude Testament die Abrahams kinderen ghenaemt zijn / die uyt sijn Zaet haren oorspronck hadden : maer dat nu die Abrahams kinderen genaemt zijn / die Abrahams geloove na volgen. Ende dat daerom dese geestelijcke kinderen des nieuwe Testaments / die door Godts woordt tot het eeuwige leven Wedergeboren zijn / door die vleeschelijcke kinderen afgebeeldt waren / die door de

* De 3. Antwoort. Dat de naem der Kinderen niet en zy figuerlijc ende yet anders betekenende / maer eenckelijc ende in sijn eyghen beduydenisse / ende dat hy eenderley zy in beyde Sacramenten.

Besnijdinge

Besnijdinghe in het verbont gheplant worden. In dese woorden sien wy wel een kleyn glinsterken der waerheyt: maer dese lichtveerdighe geesten sondighen swaerlijck daer in/ dat sy aengrijpende wat hem eerst ter hant komt / op een woort hartneckelijck blijven staende/ als zy behoorden voorder voort te lesen/ ende vele dingen met malcanderen te vergelijcken. Hier uyt en ist niet mogelijck dat sy niet dicmael en dwalen/ om dat zy geen dinc grondelijc en ondersoecken.

Gal. 4. 28. Rom. 4. 11.

Wy bekennen voorwaer dat het vleeschelijcke zaet Abrahe/ heeft eenen tijt lanck geweest in de plaetse des gheestelijcken zaets/ dwelck door het ghelooue in hen geplant wort. Want wy worden zijne kinderen ghenaemt/ hoewel wy gheen vleeschelijcke maechschap met hem en hebben. Maer ist dat zy meynen het gene dat zy claerlijc ghenoech te kennen gheven/ te weten/ dat den vleeschelijcken zade Abrahe noyt de gheestelijcke zeghen Godts belooft en is/ hier in feylen zy seer. Daerom moeten wy dat beter aenmercken/ daer toe ons de Schriftuere leyt. Soo belooft dan de Heere Abrahe dat hy hem sal een zaet gheven / waer in alle de natien der Wereldt souden ghesegent worden: ende belooft oock mede dat hy hem ende sijnen zade sal een Godt wesen. Alle de ghene die Christum den Autheur deser zegeninghe door het ghelooue aennemen/ die zijn erfghenamen deser belofte: ende worden daerom Abrahams kinderen genaemt.

Gen. 22. 18. ende 26. 4.

De Joodsche kleyne kinderen/ gelijc oock der Christenen zijn in het verbont Gods begrepen.

* Mat. 8. 11 Luc. 13. 28.

13 Ende hoewel de eynden des rijcks Gods/ zijn nae de wederopstandinge Christi/ wijt ende breet in allerley natien sonder onderscheydt begonnen verbreyt te worden/ om dat na de woorden Christi/ * de geloovige souden van allen eynden vergadert worden/ die in de Hemelsche eerlijckheyt souden niet Abraham/ Isaac ende Jacob plaetse hebben: so hadde nochtans de Heere dese groote barmherticheyt vele eeuwen daer te voren den Joden gedaen. Ende dewijle hy alle andere natien voorby gaende / dit eenighe volck vercoren hadde / om zijn ghenade daer in voor eenen tijt als besloten te houden / soo heeft hyse sijn eygendom ende sijn vercoren volc genaemt. Ende om sulcke weldaet te bewijsen / is de Besnijdinge ghegeven gheweest / met der welcker teeckenen de Joden souden gheleert worden/ dat Godt hen de Autheur der salicheyt was: door welcke kennisse hare herten tot de hope des eeuwighen levens opgheheven worden. Want wat sal dien gebreken / welcken Godt eenmael heeft in zijn trouwe ende bewaringhe aenghenomen?

Dwelck met het teecken der Besnijdenisse is betuyght.

Exod. 19. 5.

Daerom als Paulus wil bevestigen dat de Heydenen sijn met de Joden Abrahams kinderen/ so spreect hy aldus: Abraham is in de voorhuyt door het ghelooue gerechtveerdicht geweest. Ende daer nae heeft hy het teecken der Besnijdinghe ontfanghen/ tot een zeghel der rechtveerdicheydt des geloofs/ om dat hy soude een Vader sijn aller geloovigen/ beyde in de voorhuyt / ende oock in de Besnijdinge: met der gener die alleenlijck op de Besnijdinghe roemen / maer die dat gelooue navolgen/ dat Abraham onse Vader in de voorhuyt hadde. Sien wy hier niet dat hyse beyde van gelijcker weerdicheyt maeckt? Want Abraham was de Vader der Besnijdinge voor eenen tijt die door de ordeninghe Gods ghestelt was. Ende nae dat die middel-muer (ghelijck Paulus schrijft) ghebroken was/ door den welcken de Joden van de Heydenen verscheyden waren/ zoo is hen oock de toeganck tot het rijcke Gods gheopent / ende Abraham is oock haer Vader geworden: ende dat sonder het teecken der Besnijdinghe / om dat sy den Doop in de plaetse der Besnijdinghe hebben. Ende dat hy by name seydt dat Abraham dien gheen Vader en is/ die uyt de Besnijdinge alleenlijck sijn/ dat is om sommigher Joden hoochmoedicheydt te wederstaen/ die de sorghe ende neersticheydt der Godtsalicheydt verlatende / alleenlijck op de ceremonien roemden. Ghelijckmen heden dier Menschen ydelheyt mach wederlegghen / die in den Doop niet anders en soecken dan Water.

Ghelijck de Apostel ghetuyght. Rom. 4. 10.

Ephes. 2. 14.

Col. 2. 12

14 Maer daer sal noch een ander plaetse hier teghen voortghebracht worden uyt den Sendtbrief tot de Romeynen/ daer hy leert * dat de gene die uyt den vleesche zijn/ geen Abrahams kinderen en zijn: maer dat die alleen voor Abrahams zaet gherekent zijn/ die kinderen der belofte zijn. Want dese plaetse schijnt te kennen te geven/ dat Abrahams vleeschelijcke maechschap geē voordeel en doet/ der welcker wy nochtans wat toeschrijven. Men moet neerstiglijck aenmercken/ wat saecke Paulus daer handelt. Want als hy wilde den Joden bewijsen/ hoe weynich de goetheyt Gods aen Abrahams zaet gebonden was/ ja hoe weynig voordeels het in hem selven doet: so stelt hy Ismael ende Esau tot een bewijs daer van: de welcke/ hoewel zy nae den vleesche de natuerlijcke afcomste Abrahe waren/ nochtans zijn verworpen gheweest / ende de zeghen is in Isaac ende Jacob ghebleven. Hier uyt volcht het gene dat hy daer nae seydt / te weten/ dat de salicheyt is in de barmherticheydt Godts ghelegen / de welcke hy doet den genen dien hy wil: ende dat de Joden geen oorsaecke en hebben om in het verbont hen selven te behaghen ofte roemen/ ten zy dat zy de Wet des verbonts houden/ dat is/ den Woorde gehoorsaem zijn. Wederom als hy hen dat ydel betrouwen op haer geslachte benomen heeft: ende nochtans wederom siet dat het verbont dat God eenmael met Abrahās nacomers gemaeckt hadde/ gheensins en kan te niete zijn/ so leert hy in het elfste capittel/ dat men de vleeschelijcke maechschap Abrahe / niet en moet van haer weerdicheyt berooven: door de welcke de Joden de eerste ende natuerlijcke erfghenamen des Euangelij sijn/ ten zy dat zy door haer ondanckbaerheyt zijn daer van verv[r]eemt geworden: ende dat nochtans alsoo / dat de Hemelsche zegeninghe niet en is gantschelijck van haer ghestachte vergaen. Daerom hoewel zy hartneckich/ ende verbontbrekers waren / soo noemt hyse nochtans heylich (soo groote eere schrijft hy dien geslachte toe/ den welcken Godt ghewcerdicht heeft zijn heylich verbont te gheven.) Ende ons so wy met hen vergeleken worden/ acht hy ontijdige kinderen Abrahe / ende dat wy zijne kinderen zijn door aenneminghe/ ende niet door natuere: ghelijck of een spruyte van haren boom ghesneden zijnde/ in eenen anderen boom gegriffijt en geplant worde. Daerom/ op dat zy van haer privilegie ende voordeel niet berooft worden / zoo moestmen hen eerst het Euangelium vercondigen. Want zy zijn in het huysgesin Gods als de eerstgeboren. Daerom moestmen hen dese eere geven/ tot dat zy het verworpen/ ende door haer ondanckbaerheyt maecten/ dat het tot den Heydenen quam. Maer hoewel zy met groote hartneckicheyt blijven tegen het Euangelium strijdende / soo en moeten wyse daerom niet versmaden: als wy overlegghen dat de zegheninghe Gods oock noch onder hen is/ gelijck de Apostel betuycht/ * dat sy nimmermeer en sal van hen wijcken: want de gaven ende roepinge Gods sijn sonder berou.

Tegensprekē tegen de bovengestelde antwoort. * Rom. 9. 9.

Antwoort/ verclarende de plaetse des Apostels.

Ro. 9. 15. 18.

Act. 13. 26. 46 Mat. 10. 5. 6

* Rom. 11. 29

* Besluyt. Dat de Joden in Gods verbont begrepen zijn gemeest: want wt dz volgt dat tusschen de besnijdenisse ende de doop/ so veel de sake selve aengaet/ gheen verschil in is/ hept en zy[...]

15 * Siet hier wat kracht die belofte heeft/ die Abrahams nacomeren gegeven was/ ende hoe-

meyse

mense moet achten. Daerom / hoewel wy niet en twijfelen dat de eenighe verkiesinghe Godts vrye heerschappie heeft in het onderscheyden der erfgenamen des rijcx van bastaerden ende vreemde: soo sien wy nochtans oock mede dat hem behaecht heeft den zade Abrahe sonderlijcke barmhertigheydt te doen / ende de selve met de Besnijdinge te versegelen / op dat zy te beter betuycht
1. Cor. 7.14. worde. Dit selve is ooc nu onder de Christenen / want ghelijck Paulus leert dat de Joden van hare ouderen gheheylicht worden / alsoo leert hy oock op een ander plaetse / dat de kinderen der Christenen de selve heylicheyt hebben van hare ouderen. Waer uyt het volcht / dat zy te rechte onderscheyden worde van de andere die onreyn zijn. Wie kan nu twijfelen dat het seer valsch is / dat zy daer na seggen dat de kinderen die voortijden besneden worden / alleenlijck een figuere geweest sijn der geestelijcker kintschept / dewelcke door de wedergheboorte des woorts komt?

Bevestiginge deses besluyts uyt des Apostels woorden.

Want Paulus en philosopheert soo diepe niet / als hy schrijft * dat Christus een Dienaer der Besnijdinghe is / om de beloften te volbrenghen die den Vaderen gegeven waren: gelijck of hy aldus sprake:
* Rom. 15.8. Dewijle het verbont dat Godt met Abraham gemaeckt heeft / sijn Zaet aengaet / so is Christus / om de belofte die van den Vader eenmael gegeven was / te volbrengen / tot salicheyt des Jodischen volcx gekomen. Hier sietmen dat hy oock nae de wederopstandinghe Christi / verstaet dat de belofte des verbonts niet oneygentlijck / noch op allegorische wijse alleenlijck / maer gelijc de woorden luyden / den vleeschelijcken zade Abrahe moeste vervult worden. Hier
Actor. 2.39. Joel. 2.28. toe dient ooc dat Petrus den Joden vercondicht / dat het Euangelium hen ende haren zade door het recht des verbonts toe quam; ende dat hyse daer nae kinderen / dat is erfghenamen des verbonts noemt. Hier mede komt oock een ander
Actor. 3.25. plaetse Pauli niet qualijc over een / daer hy seyt / dat de Besnijdinge is den kinderkens ingedruct tot een ghetuyghenisse der ghemeynschap die sy met Christo hebben. Ende ist dat wy haren beuselinghen ghehoor gheven / wat salmen segghen van die belofte met de welcke de Heere in zijn Wet zijnen dienstknechten belooft dat hy haren zade sal ghenadich wesen tot in het duy-
Exod. 20.5. sentste geslachte? Sullen wy hier tot allegorien vlien? dat soude veel te spottelijck een uytvlucht sijn. Of sullen wy seggen dat dese belofte te niete is? maer alsoo soude oock de Wet te niete worden / daer Christus meer is ghecomen om die te versterken / soo verre sy ons tot goedt ende tot salicheyt dient. So moet dan sonder twijfel sijn dat God den sijnen zo goet ende vriendelijck is / dat hy oock hare kinderen die zy baren / wil onder sijn volck getelt hebben.

Een aenhanck des eersten arguments der Wederdooperen / die daer seggen dat de ceremonien van de Besnijdenisse ende van den doop eenen eleynen tijt verscheyden zijn / ende dat derhalven een verscheydenheyt zy tusschen dese Sacramenten.

16 De onderscheydinghe die zy boven desen willen tusschen de Besnijdinghe ende den Doop stellen / en sijn niet alleenlijc spottelijck / maer ooc sonder eenige reden / ende strijden tegen malcanderen. Want als sy geseyt hebben / dat de Doop tot den eersten dach des geestelijcke strijts dient / ende de Besnijdinghe tot den achtsten dach / als nu de doodinge des vleeschs geschiet: zoo veranderen zy terstont hare woorden / vergetende wat zy eerst gheseyt hebben / ende noemen de Besnijdinghe een figuere der doodinghe des vleeschs: ende den Doop noemen zy een begravenisse / tot de welcke gheene en behooren gebracht te worden / anders dan die nu doot zijn. Wat raserie der uytsinniger menschen soude so qualijck over een komen gelijck deser menschen reden? Want nae haer eerste redenen moet de Doop voor de Besnijdinghe gaen / ende nae haer tweede reden / wort hy in de laetste plaetse ghestelt. Maer het en is niet nieus / dat het menschelijck vernuft alsoo opwaerts ende nederwaerts wentelt / als het al wat de menschen ghedroomt hebben / ghelijck een seker woort Gods aen neemt ende aenbidt. Soo seggen wy dan van dat eerste onderscheyt dat het een enckel droom is. Ist datmen van den achtsten dach wilde een allegorie maecken / so en betaemdet nochtans niet alsoo te allegoriseren. Maer het ware veel beter / datment nae de oude Leeraers den achtsten dach duyde / op de wederopstandinghe die ten achtsten dage geschiet is / waer uyt de nieuwicheydt des levens gheleert wort: ofte datmen hem duyde op den loop des teghenwoordighen levens / waer in de doodinghe altijts moet haren voortganck hebben / tot dat zy als dit leven voleyndicht wordt / selve oock volmaeckt worde. Hoewel het mach schijnen dat Godt de teederheydt der jonghen kinderkens heeft willen sparen / als hy de Besnijdinge tot op den achtsten dach uytgestelt heeft / om dat de nieuwe wonde den jonghen kinderkens terstont als zy van der Moeder ghecomen waren / soude sorghelijck gheweest hebben. Haer ander reden en is oock niet stercker / te weten / dat wy die te vooren ghestorven zijn / door den Doop ghedoodt worden: want de Schriftuere spreeckt opentlijck daer teghen / leerende dat wy in den doot begraven worden / om dat wy souden sterven / ende nae die doodinghe des vleeschs voortaen staen. Het is oock van alsoo grooter weerde dat sy seggen / datmen oock de vrouwen niet en moet doopen / ist datmen wil den Doop met de Besnijdinghe ghelijck maecken. Want ist dat het ontwijfelijck is / dat de heylichmakinghe des Israelitischen zaets / door het teecken der Besnijdinghe betuycht is / soo ist daer uyt seecker / dat zy ghegheven is om beyde Mannen ende Vrouwen te heylighen. Maer het teecken wordt alleenlijck den mannelijcken Lichamen inghedruckt / de welcke van natuere daer toe bequaem waren: nochtans alsoo / dat oock de vrouwen door hen eenichsins der Besnijdinge deelachtigh waren. Daerom sullen wy hare dusdanighe beuselinghe verworpen / ende by de gelijckenisse die de Doop met de Besnijdinghe heeft / vast blijven / dewijle wy sien dat zy seer wel in de inwendighe verborgentheyt / in de beloften / in het gebruyck / ende in de kracht met een anderen over een komen.

Antwoort. Hoewel dat / aengaende den dach / de besnijdenisse eenen sekeren tijt hadde / ende de doop niet: nochtans en isser / aennoyende de sake selve / gantsch geen verscheydentheyt.

Rom. 6.4.

Inrede: datmen de vrouwen niet en sal doopen / dewijle zy onder de wet niet en waren besneden.

Antwoort.

17 Sy meynen oock een so stercke reden voort te brenghen / waerom men de kinderkens niet en moet doopen: als zy segghen / dat zy door de jonckheyt noch niet bequaem en zijn om de verborgentheyt die daer in beteeckent wordt / te vaten: te weten / de geestelijcke wedergeboorte / de welcke in de jonghe kinderkens geen plaetse en heeft. Daerom besluyten zy / datmense moet alleenlijck voor Adams kinderen houden / tot dat sy tot die oude ghecomen sijn / die tot de wedergheboorte bequaem is. * Maer hier teghen strijt alomme de waerheyt Godts. Want ist datmense moet onder Adams kinderen laten / soo worden sy in de doodt ghelaten: Want wy en konnen in Adam niet anders dan sterven. Maer Christus hier-en-tegen gebietse tot hem te brengen. Waerom dat? te weten / om dat hy het leven is. So maeckt hyse dan sijns selfs deelachtich / op dat hyse levendich make: maer dese menschen verworpense verre / ende veroordelense totter doot. Want ist dat sy willen seggen dat de kinderkens daerom niet verloren en gaen / om dat sy geacht worden Adams kinderen te zijne /

Het 2. argument der Wederdooperen van dese 17 afdeelinge tot de 22 / is / dat de jonge kinderen niet bequaem en zijn om den doop te ontfangen / ende datmense daerom niet en moet doopen.

* Antwoort.

Wederlegginge vande 1. uytvlucht.

soo wort

soo wort haer dwalinge overvloedichlijck ghe-
noech door de ghetuyghenisse der Schriftuere
1. Cor. 15. 22 overwonnen. Want dewijle zy vercondicht dat
zy alle in Adam sterven / soo volcht daer uyt / dat
daer gheen hope des levens en is anders dan in
Christo. Daerom moeten wy Christo deelach-
tigh zijn / op dat wy erfghenamen des levens
Ephes. 2. 3. worden. Wederom / dewijle daer gheschreven is /
Psal. 51. 7. dat wy alle van natuere der toornicheyt Godts
onderworpen / ende in sonden ontfanghen zijn /
het welcke altijdt de verdoeminge mede brengt :
soo moeten wy uyt onse natuere verhuysen / eer
1. Cor. 15. 50 wy tot het rijcke Gods connen komen. Eñ wat
machmen klaerders seggẽ / dan dat vleesch ende
bloet niet en can het rijcke Gods besitten? Daer-
om laet eerst te niete worden / al wat onse is
(dwelc niet geschiet sonder Wedergeboorte) ende
dan sullẽ wy dese besittinge des rijcx sien. Som-
Joan. 11. 25 ma / ist dat Christus / ghelijck hy seydt / waerach-
ende 14. 6. tichlijck het leven is / soo moeten wy ingeplant
worden / op dat wy uyt de dienstbaerheydt des
Wederleg- doots verlost worden. Maer hoe worden (seggen
ginge van de
2. uytvlucht. zy) de kinderen Wedergeboren / die geen kennisse
des goets noch des quaets en hebben? Wy ant-
woorden dat het werc Gods / hoewel het ons on-
begrijpelijc is / nochtans niet en laet te geschien.
Ende dat de kinderkens die salich worden (gelijc
daer voorwaer sommige salich worden) ooc van
den Heere Wedergeboren worden / dat is ontwij-
felijck. Want ist dat zy een aengheboren verdor-
ventheyt uyt des moeders buyc mede brengen :
soo moeten sy daer van gereynicht worden / eer
sy toegelaten worden tot het rijcke Godts / in
het welcke geen dinck en komt dat onreyn ofte
Apoc. 21. 17. besmet is. Ist dat zy sondaers gheboren wor-
Psal. 51. 7. den / ghelijck David ende Paulus betuygen / soo
Ephes. 2. 3. blijve zy in de ongenade ende in den haet Gods /
[illegible] ofte sy moeten gerechtveerdicht worden. Ende
wat soecken wy voorder / als de Richter selve
opentlijck betuycht / dat niemant en kan tot het
Hemelsche leven komen / anders dan die Weder-
geboren is? Ende om sulcke teghensprekers
Joan. 3. 3. den mondt te stoppen / heeft hy in Joanne den
Luc. 1. 15. Dooper / den welcken hy in des moeders buyck
gheheylicht heeft / een bewijs ghegheven / wat
Wederleg- in de andere kan ghesChien. Die uytvlucht en
ginge van de
3. uytvlucht. doet hen gheen voordeel / dat zy segghen dat dit
alleenlijck eenmael geschiet is : Waer uyt niet
terstont en volcht / dat de Heere alsoo pleecht al-
len kinderkens te doen. Want wy en argumen-
teren also niet : maer willen alleenlijck bewijsen
dat zy t'onrecht de kracht Godts in sulcker
nauwicheyt besluyten / daer in zy haer niet en
Wederleg- willaten sluyten. Sy nemen noch een ander
ginge van de
4 uytvlucht. uytvlucht / de welcke van geender meerder weer-
de en is / segghende / dat dese wijse van spreken /
Van des moeders buyck aen, so veel te seggen is / als
van der joncheyt aen. Maer men mach claerlijc sien
dat de Engel dit Zacharie verkondigende / heeft
wat anders willen seggen / te weten / dat het kin-
[illegible] deken dat noch niet geboren en was / soude van
den heyligen Geest vervult worden. Daerom en
moeten wy niet soecken Gode een Wet te stellen /
dat hy niet en soude mogen heyligen die hy wil-
de / gelijck hy desen geheylicht heeft : want zijn
*Der ant- kracht en is niet vermindert.
woordt op het
2 argument 18 * Ende voorwaer daerom is Christus van
[illegible] sijn eerste jonckheyt aen geheylicht geweest / om
Christus ex- dat hy soude sonder onderscheydt uyt allerley
empel / [illegible] outheyt sijne uytvercorene in hem selven heyli-
[illegible] ghen. Want ghelijck hy in de schult der onge-
licht is. zy hoorsaemheyt wech te nemen / de welcke in onse
dat hy ons in vleesche geschiet was / heeft dat selve vleesch aen
hem soude
heyligen. ghedaen / om daer in voor ons volmaeckte ghe-
hoorsaemheyt te bewijsen : [illegible] van
den heylighen Gheest ontfanghen geweest / om
dat hy door des selven heylicheydt volcomelijck
doorgaten zijnde / die selve soude in ons storten.
Ist dat wy in Christo hebben een seer volco-
men exemplaer aller ghenade die Godt sijnen
kinderen bewijst / soo sal hy ons oock in desen
deele een bewijs wesen / dat de jonckheyt der kin-
derkens niet soo seer vreemde van de heylichma-
kinge en is. Hoe het is / so stellẽ wy nochtans dit
buyten twijfel / dat niemant der uytvercorenen
uyt dit tegenwoordich leven geroepen en wort /
die niet eerst gheheylicht ende wedergeboren en
wort door den Geest Godts. Dat zy hier tegen De 5. uyt-
voortbrengen dat de Geest Godts in de Schrif- vlucht.
tuere gheen Wedergeboorte en bekent / anders
dan die uyt het onverderffelijcke zaet / dat is / uyt
Gods Woort gheschiet / daer mede legghen zy de
woorden Petri verkeerdelijck uyt / de welcke hy 1. Pet. 1. 23
alleenlijck spreeckt van de ghelooviges / die door
de vercondinghe des Evangelij geleert waren.
Wy bekennen wel dat den sulcken het Woort is Antwoort
het eenighe zaet der Wedergeboorte. Maer wy
segghen dat daer uyt niet te besluyten en is / dat
de jonge kinderkens daerom niet en connen we-
dergeboren worden / door de kracht Godts / de
welcke hen alsoo licht ende bereyt is / ghelijck sy
ons onbegrijpelijc ende wonderlijck is. Boven
desen soude het sorgelijck zijn te seggen / dat de
Heere gheensins en kan hem selven den kinder-
kens te kennen geven.
19 Maer het ghelove (seggen zy) komt door Rom. 10. 17
het gehoor / ende de kinderkens en hebben noch De 6 uyt-
het ghebruyck des ghehoors niet / noch en kon- vlucht, de-
nen Godt niet kennen / ende zijn / gelijck Moses wyle de jon-
leert / * sonder kennisse des goets ofte quaets. ge kinderen
* Maer sy en aenmercken niet dat de Apostel / als geen geloof
hy seydt dat het gehoor uyt den ghelove komt / en hebben /
alleenlijck spreeckt van de ordentlijcke wijse die so en behoor-
God pleecht te houden als hy de sijne roept : ende mẽ haer oo
dat hy Gode niet eenen eeuwighen regel en stelt / het teken des
soo dat hy niet en soude konnen anders wercken. geloofs niet
Gelijck hy voorwaer veele op ander wijse ghe- te geven.
roepen heeft / die hy alleenlijck door de inwendi- * Deut. 1. 3
ge verlichtinghe des Geests / sonder eenige uyt- * 1 Antwoort
wendighe vercondinghe des woorts / met zijn
kennisse begaeft heeft. Ende dewijle zy meynen 2. Antwoort
dat het soude seer ongheschickt zijn / waert dat- Van de ken-
men den kinderkens eenighe kennisse Godts nisse Godts
toeschreve / de welcke Moses seydt dat zy noch die de jonge
goet noch quaet en verstaen : soo laetse my / ick kinderen
bidde u / antwoorden / wat swaricheydt daer in ontfangen.
ghelegen zy / ist datment seyt dat de kinderkens
nu eenich deelken dier ghenade ontfangen / daer
mede sy weynich daer na sullen overvloediglijck
begaeft worden? Want ist dat de volheyt des
levens is in de volmaeckte kennisse Godts ghe-
legen : voorwaer dewijle de kinderkens die ter-
stont sterven / in het eeuwighe leven varen / soo
worden zy ontfanghen om het tegenwoordighe
aenschijn Gods te aenschouwen. Daerom / de-
wijle datse de Heere sal met volle klaerheyt sijns
lichts verlichten / waerom en soude hy de selve
niet (ist dat hy wil) in dit tegenwoordige leven
met een kleyn glinster beschijnen : voornemelijck
dewijle sy niet eer vã haer onwetentheyt berooft
en wordẽ / dan als sy vã de gevanckenisse haers
vleesch verlost worden? Niet dat ic wil seggẽ dat Wat wy b
zy dat selve geloove hebben / dwelc wy in ons ge- 't geloove de
voelen / ofte gantschelijc sulcke kennisse / die desen jonge kinde-
geloove ghelijck zy (het welcke ick liever wil in ren in dit le-
twijfelinghe latẽ) maer ic wil alleenlijc eẽ weynig ven sullen
sulcker menschen dwase hooveerdicheyt verhin- gevoelen.
derẽ / die gerustelijc al wat hen in dẽ mont komt /

beſtaen te verſoecken ofte te houden ſtaende.

De 7. uytvlucht. Den Doop is een Sacrament der boetveerdicheydt ende des geloofs: dewyle nu de jonge kinderen deſe dingen niet en hebben / en behooren zy tot de ghemeynſchap des tekens niet toegelaten te worden.

20 Maer ſy dringhen noch ſtijver aen / ſeggende dat de Doop is een Sacrament der bekeeringe ende des geloofs: ende dewijle de kinderkens noch tot bekeeringe / noch tot geloove bequaem en zijn / ſoo moetmen toe ſien datmen de beduydinghe des Doops niet ydel en make / iſt dat hy den kinderkens gegeven wordt. Deſe pijlen worden meer tegen Godt / dan tegen ons geſchoten. * Want het is door veele plaetſen der Schriftuere ſeer ſeker / dat de Beſnijdinghe een teecken der bekeeringe was. Boven deſen wort het van Paulo genaemt * een Zeghel der rechtveerdigheyt des geloofs. Zoo moeten zy Godt vragen / waerom hy geboden heeft dat teken den kinderen te geven. Want dewijle de ſelve oorſaecken in den Doop zijn / die in de Beſnijdinge zijn / ſo en canmen der Beſnijdinghe geen dinck geven / datmen niet en moet oock den Doop toe laten. Iſt dat zy haer ghewoonlijcke uytvlucht ſoecken / ſeggende / dat die kintſche jonckheyt een figuere was der geeſtelijcker kinderen / ſoo is hen nu die wech geſtopt. Soo dan / dewijle God de Beſnijdinge / de welcke een Sacrament der bekeeringhe ende des gheloofs was / den kinderkens ghegeven heeft / ſoo en iſt geen wonder dat nu de kinderkens des Doops deelachtigh worden: ten zy datmen wil opentlijck de inſettinge Gods laſteren. Maer in dit werck Godts / gelijck in alle andere ſijne wercken / ſchijnt genoegh wijſheyts ende rechtveerdicheyts / om der Godtlooſen laſteringhe te wederleggen. Want hoewel de kinderkens ten tijde doe zy beſneden worden / niet en verſtonden wat dat teecken beduyde: zoo worden zy nochtans waerachtichlijck beſneden tot doodinghe haerder verdorven ende beſmette natuere / na de welcke ſy daer nae moeten ſtaen als ſy volwaſſen worden. Int corte / deſe tegenworpinge can lichtelijck weder-leyt worden / als wy ſegghen dat zy ghedoopt worden tot toekomende bekeeringhe ende geloove / dewijle het zaet daer van / door de verborghen werckinghe des Geeſts in hen is / hoewel de dinghen ſelve in hen noch niet geſien en worden. Met deſe antwoorde worden alle de argumenten weder-leyt / die zy uyt de beduydinge des Doops teghen ons brenghen. Gheljjck dat hem Paulus noemt een Badt der Weder-geboorte ende vernieuwinge. Maer uyt zy beſluyten / datmen den Doop niemandt en moet geven dan den ghenen die tot ſulcke dingen bequaem zijn. Maer wy moghen daer tegen zeggen / datmen oock niet en behoorde de Beſnijdinghe te geven anders dan den Wedergeborenen / dewijle zy de Weder-geboorte beduyde. Ende alſo ſullen wy de inſettinghe Gods verdoemen. Daerom (gelijc ick nu dickmael gheſeyt hebbe) en hebben de argumenten geen macht tegen den Doop / die dienen om de Beſnijdinge te crancken. Sy en connen hier oock niet ontgaen / als zy ſegghen / dat het vaſt ende ſeker is al wat op de autoriteyt Godts gefondeert is / al iſt datmen geen reden daer van en ſiet: ende datmen deſe eerbiedinghe den Kinder-doope niet ſchuldig en is / noch oock andere diergelijcke dingen / die ons door het uytghedructe woort Gods niet geboden en zijn. Want zy worden altijdt door dit argument gevangẽ / te weten: Het gebodt Gods van de kinderkens te beſnijden / was oprecht ende onſtraffelijc / ofte het was weerdich geſtraft te worden. Iſt dat daer in niet ongeſchickts en was / ſo en canmen oock in de onderhoudinghe des Kinder-doops geen ongeſchicktheyt toonen.

* Antw. 1. De jonghe kinderen zijn beſnedẽ geweeſt / ſoo machmenſe ooc wel doopen.

* Rom. 14. 11

De 2. Antwoort. Sy worden ghedoopt op de toekomende boetveerdigheyt ende gelove / daer van het zaet in haer is verborgen.

Tit. 3. 5.

Beantwoordinge op de eerſte inrede ghenomen van des Doops weerdigheyt.

De andere inrede.

Antwoordt.

De 8. uytvlucht genomen van een ongeſchickte ſake.

Antwoort.

21 De ongeſchicktheyt die zy hier willen bewijſen / wederleggen wy aldus: De geene die de Heere gewerdicht heeft te verkieſen / iſt dat zy het teken der Weder-geboorte ontfangen hebbende / uyt dit tegenwoordich leven verſcheyden eer zy groot worden / ſo vernieut hyſe door de onbegrypelijcke kracht zijns Geeſts / op ſulcke wyſe als hy allen voorſiet dat nut te zijne. Iſt dat zy tot ſulc ouderdom comen / dat zy de waerheyt des Doops connen leeren / ſoo worden zy hier door te meer tot vernieuwinghe verweckt / als zy leerẽ dat hen terſtont in haer eerſte kintſchept / het teecken der vernieuwinge ghegeven is / om dat ſy die zouden haer leven lanc bedencken / ende daer na ſtaen. Hier toe dient het geene dat Paulus in twee plaetſen leert / dat wy met Chriſto door den Doop begraven worden. Want daer door en verſtaet hy niet dat de geene die ghedoopt wort / moet eerſt met Chriſto begraven zijn / maer de leere die onder den Doop vervaet wort / leert ende verclaert dat enckelijc den genen die nu gedoopt zijn: ſoo dat niemant en can uyt deſe plaetſe bewijſẽ dat de leere moet voorgaen. Op deſe wijſe hebben Moſes ende de Propheten het volck vermaent / wat de Beſnijdinge beduyde / de welcke ſy nochtans ontfangen hadden doe zy jonge kinderen waren. Dat ſelve doet oock Paulus als hy tot de Galaten ſchrijft / dat de gene die gedoopt zijn / Chriſtum aengedaen hebben. Waerom ſeyt hy dat? te weten / om dat zy ſouden namaels Chriſto leven / dewijle zy daer te vooren dat niet gedaẽ en hadden. Ende hoewel het teecken moet van de volwaſſene ontfanghen worden achter dat zy het verſtant des tekens hebben / ſo ſullen wy nochtans terſtont verclaren dat het een ander dinck is van de kinderkens. Men moet oock niet anders gevoelen van de plaetſe Petri / waer in ſy groote hulpe meynen te hebben / te weten / daer hy ſeyt / dat de doop niet en is een afwiſſchinge om de onreynigheden des lichaems af te wiſſchen / maer een getuygeniſſe eender goeder conſcientie voor God / door de Wederopſtandinghe Chriſti. Sy willen wel daer uyt houden ſtaende / dat de Kinder-doop niet anders en is dan ydel rooch / om dat hy verre is van deſe verborgentheyt. Maer ſy feylen altijts hier in / dat ſy willẽ datmen altijts moet de beteekende ſake hebben / eer men het teecken gekrijght. Want de verborgentheyt der Beſnijdinge was oock in de ſelve getuygeniſſe der goeder conſcientie gelegẽ. Hadde deſe getuygeniſſe altijts moetẽ voor den doop gaen / ſo en haddẽ de jonge kinderkens nimmermeer door Gods gebot beſneden geweeſt. Maer dewijle hy bewijſt dat de getuygeniſſe der goeder conſcientie onder de verborgentheyt der Beſnijdinge vaet is / en nochtãs ooc gebiet de cleyne kinderkens te beſnijdẽ / ſo geeft hy daer mee genoeg te kennẽ / dat de beſnijdinge tot den toecomendẽ tijt gegevẽ was. Daerom en moetmẽ in den kinderdoop geẽ ander tegẽwoordige cracht eyſſchẽ / dan dat hy het verbont / d'welc de Heere met hẽ gemaect heeft / beveſticht en bſegelt. De ander beduydinde deſes Sacraments / ſal daer na volgen / te wat tijde God die voorſien heeft.

22 * Ick meyne dat daer nu niemant en is / die niet claerlijc en ſiet dat alle dusdanighe redenen enckele verdraeyinge der Schriftuere ſijn. Ende andere diergelijcke redenen die daer noch ſijn / ſullen wy nu oock overloopen. Sy ſeggen dat de Doop wordt tot vergevinghe der ſonden gegeven. Dit bekennen wy wel / ende ſeggen dat het onſe leere ghenoegh verſterckt. Want dewijle wy ſondaers ghebooren worden / ſo is ons

Rom. 6. 4.
Col. 2. 12.
Gal. 3. 27.
Inrede.
1. Pet. 3. 21.
Antwoort.
1. Pet. 3. 21.

* Het 3. argument der Wederdooperen.
De Doop wort gegeven tot vergevinge der zonden.
Maer de jonge kinderen en hebben noch niet geſondight / daerom en ſalmenſe niet doopen.

ons van des moeders buyck aen / vergevinghe der sonden nodich. Ende dewijle God dese hope niet en beneemt / dat hy den jongen kinderkens wil barmhertigheyt doen / maer verseckert die veel meer / waerom souden wy het teecken benemen / d'welck veel minder is dan de sake selve? Daerom het gene dat zy willen tegen ons brengen / dat wenden wy wederom tegen hen / en seggen datmé de jonge kinderkens niet en behoort het teecken der vergevinghe der sonden te weygeren / dewijle hen de vergevinge selve gegeven is. Sy brenghen oock de woorden Pauli tot de Ephesien voort / daer hy seyt / dat de Gemeynte van den Heere gereynicht is door het Badt des Waters in het woort des levens. Men conde niet bequamelijckers voort-brengen om hare dwalinghe te wederstaen: Want hier uyt hebben wy een goet bewijs / te weten / ist dat Christus wil door den Doop zijn afwasschinge betuyght hebben / daer mede hy zijn Gemeynte reynicht / soo en schijnt het niet recht dat hy niet en soude oock in de cleyne kinderkens zijn getuygenissen hebben / die met rechte een deel der Gemeynte geacht zijn / dewijle zy erfgenamen des Hemelschen rijcx ghenaemt zijn. Want Paulus spreeckt daer van de gantsche Gemeynte / als hy seydt / dat zy is door het Badt des Waters ghereynicht. Alsoo oock uyt het ghene dat hy op een ander plaetse seyt / dat wy in het lichaem Christi ghedoopt zijn / besluyten wy dat de kinderkens / die Christus onder sijne leden telt / moet doopen / op datmense niet van zijn lichaem af en scheure. Hier sietmen met wat gewelt / ende met hoe veel plaetsen der Schrifture zy teghen de behulpselen onses gheloofs strijden.

Antwoort / brengende het voornoemde argument teghen haer selfs.

Ephes. 5.26.

Ende is dese antwoort bevesticht met de antwoorde des Apostels die onse wederpartie is misbruyckende.

1. Cor. 12.13

23 Nu comen wy tot het gebruyck / ende tot de gewoonte der eeuwe der Apostlen: in de welcke (gelijck zy seggen) niemant ghedoopt en wert / dan die eerste sijn gheloove ende bekeeringhe beleden heeft. Want doe Petrus van de ghene die hen wilden bekeeren / gevraeght wert wat zy moesten doen / soo antwoort Petrus hen / dat zy sullen eerst beteringhe doen / ende daer na ghedoopt worden tot vergevinge der sonden. Desgelijcx oock doe de Camerlinck begeerde ghedoopt te worden / heeft Philippus geantwoort / dat hy mochte ghedoopt worden / soo verre hy uyt gantscher herten gheloofde. Hier uyt meynen zy te connen besluyten / dat de Doop niet en moet ghegeven worden / anders dan daer eerst geloove ende bekeeringe is. Maer ist dat wy dese rede plaetse geven: soo sal de eerste plaetse / in de welcke het geloove niet ghemeldet en wordt / leeren dat de bekeeringe alleen genoech is: ende de ander plaetse / in de welcke geen bekeeringe ge-eyscht en wort / sal bewijsen dat het geloove alleen genoegh is om gedoopt te worden. Ick meyne zy sullen segghen dat d'een plaetse d'ander helpt / ende datmense daerom moet by malkander stellen. Ick segghe oock datmen moet andere plaetsen daer by stellen / die eenichsins dienen om desen knoop te ontdoen. Want daer zijn vele plaetsen in de Schriftuere / der welcker verstant in de circonstantie ende gelegentheydt der plaetse gelegen is. Waer van wy in dese teghenwoordighe plaetsen een exempel hebben. Want de gene tot de welcke Petrus ende Philippus dit seggen / hebben bequame outheydt om nae bekeeringhe te staen / ende gheloove te hebben. Wy seggen oock sterckelijck / datmen sulcke niet en behoort te doopen / ten zy dat haer bekeeringe ende geloove gesien worde / ymmers so verre het na menschen oordeel can ondersocht worden. Maer het is klaer genoech / datmen de kinderkens moet van de sulcke onderscheyden. Want als voortijden yemant hem selven tot de Joden voechde / om de religie met hem gemeyn te hebben / soo moeste hy eerst het verbont ende de Wet des Heeren leeren / eer hy besneden wert / om dat hy van een vreemde natie was / met de welcke dat verbont niet ghemaeckt en was / d'welck door de Besnijdinge bevesticht wert.

Het 4. argument der wederdooperé / genomé van het gebruyck in der Apostelen tydt.

Actor. 2.37.

Actor. 8.37.

1. Antwoort op beyde de plaetsen / welcke van den teghensprekeren in eené vreemden sin verdraeyt zijn.

2. Antwoort / dat van den jongen kinderen in die plaetsen niet gehandelt en wordt.

24 Alsoo oock / * als de Heere Abrahamum aen neemt / soo en begint hy niet van de Besnijdinge / daer-en-tusschen verswijgende wat hy met dat teecken meynt: Maer hy vercondicht eerst wat verbont hy met hem wil maken / daer nae als Abraham de belofte gelooft heeft / soo geeft hem de Heere dit Sacrament. Waerom is in Abraham het gheloove eer dan de Besnijdinge / ende in Isaac de Besnijdinge / eer hy eenich verstant heeft? Te weten / om dat de gene die volwassen sijnde / in een verbont aengenomé wert / van het welcke hy so lange is vreemde geweest / moet eerst de conditie des verbonts leeren: maer den kinde dat hem gebore is / en is dat niet noodich / dewijle hy door eeuwelijck recht na de forme der belofte / nu van des moeders buyck aen / in het verbont vervaet is. Ofte (op dat de sake klaerlijcker en kortelijcker beduyt worde) ist dat de kinderkens der geloovigen sonder hulpe des verstants / des verbonts deelachtich zijn / soo en moet hen daerom het teecken niet gheweyghert worden / om dat zy het niet en verstaen. Dit is voorwaer de oorsake / waerom God seyt * dat de kinderen der Israeliten hem ghegenereert ende geboren worden. Want sonder twijfel de kinderen der gener dié hy belooft dat hy wil haers zaets Godt zijn / houdt hy voor sijn kinderen. Maer die ongeloovig is / ende van ongeloovige ouders geboren / die is vreemde van de gemeynschap des verbonts geacht / tot dat hy door het geloove met God vereenicht wort. Daerom en ist geen wonder datmen den sulcken het teecken niet en geeft / wiens beduydinghe in hem soude ydel ende bedriegelijck zijn. Nae dese meyninge schrijft Paulus ooc / * dat de Heydenen so lange zy in haer afgoderie versoncken waren / zijn buyten het Testament geweest. Hier mede kan de gantsche saecke (gelijck ick meyne) klaerlijck gheopent worden. De ghene die het gheloove Christi eerst aen nemen als zy groot ghewordden zijn / die en moeten sonder gheloove ende bekeeringe niet gedoopt worden / dewijle zy soo lange vreemde van het verbont zijn / ende konnen niet anders dan door het geloove ende bekeeringhe / des verbonts deelachtich worden. Ende de kinderen die haren oorspronck hebben van Christenen / die moetmen tot den Doop ontfangen / gelijck zy / soo haest als zy geboren zijn / van Godt tot de erve des verbonts ontfanghen worden. Hier toe dient dat de Evangelisten verhaelt / dat de gene die hare sonden beleden / van Joanne gedoopt worden: Welck exempel wy achten dat heden is nae te volgen. Want ist dat een Turck begeert gedoopt te worden / die en souden wy niet lichtveerdichlijck doopen / eer hy belijdinge zijns gheloofs ghedaen hadde / waer mede hy moeste der Gemeynte genoegh doen.

3. Antwoort / genomen vã de aenmerckinge des verbonts en der besnydenisse Abrahams ende Isaacx.

* Gen. 15. 1

Gen. 17. 11.

4. Antwoort / Van het teecken salmen niet weeren / die des beteekenden dinck / dat is / des verbonts deelachtigh zijn.

* Ezec. 16.20 ende 23.37.

Waerom dat de jonge kinderen buyten het verbont niet besneden en werdé onder de Wet / noch oock niet gedoopt en werden onder den Euangelio.

* Ephe. 2.12

Daer teghen so worden de kinderen der Christen tot den doop ontfangen.

Mat. 3.6.

25 Boven desen brengen zy de woorden Christi voort / die in het derde Capittel Joannis gheleesen worden / meynende dat daer door ghe-eyscht wort / dat de weder-geboorte tegenwoordighlijc zy alsmen den Doop ontfanght / dewijle Christus seydt: Ten zy dat yemandt Wederghebooren worde uyt het Water ende Geest / zo can hy in het Rijcke der hemelen niet comen.

Het 5. argument der Wederdooperen / genomen uyt de spreucke Christi tot Nicodemus.

Joan. 3.5.

Siet(seggen sy)hoe de doop door den mont des Heeren/een Weder-gheboorte ghenaemt wordt. Waerom geven wy den doop den Kinderkens/ de welcke niet en can sonder Weder-gheboorte sijn/der welcker de Kinderkens niet deelachtich en sijn? ten eersten feylen sy hier in / dat sy meynen dat de plaetse van den Doop spreeckt / om dat sy van Water melder. Want als de Heere heeft Nicodemo de verdorventheyt sijnder natuere uytgeleyt ende geleert / dat hy moet wedergeboren wordē / de wyle Nicodemus droomde van een lichamelijcke Weder-geboorte / soo geeft Christus oock de wyse te kennen/ hoe wy van God Wedergeboren wordē/te weten/door Water ende Geest/gelijck of hy seyde: door den Geest/die als een Water is/ om de gheloovighe zielen te reynigen ende bespringen. So neme ick dan het Water ende Gheest/enckelijck voor den Geest/dewelcke als een Water is. Ende dit en is geen nieuwe wyse van spreken / want sy comt gantschelijck over een met dese plaetse Matthei. De ghene die nae my comt/dit is de gene die doopt in den heylighen Gheest/ ende in het vyer. Daerom ghelijck/ inden Geest/ ende in het vyer doopen/is/den heylighen Geest ghegeven/de welcke de nature en het werc des vyers heeft in de Wedergeboorte: also door het Water ende door den Geest wedergeboren worden/ en is niet anders/dan/Die cracht des Geests ontfangen/ dewelcke dat doet in de Ziele/ dat het Water in het lichaem doet. Ick weet dat het andere anders verstaen: Maer dit is sonder twijfel het oprechte ghevoelen : Want Christus en wil daer niet anders leeren/ dan dat een yegelic moet sijnen eygenen aert afleggen/ ist dat hy na het hemelsche rycke Christi staet. Hoewel/waert dat ick wilde sulcke crancke reden voort-brengen als sy doen/soo ware het my licht wederom tegen hen te brenghen / dat uyt haer reden (of wyse schoon toe lieten) soude volghen / dat de Doop moet zijn eer het Gelove / ende de bekeeringe is : Want in de woorden Christi / is het Water eer gestelt dan de Geest. Het is seecker dat dit van de geestelijcke gaven te verstaen is: ende ist dat die nae den Doop comen/soo hebbe ick nu verkregen dat ick wil. Maer men moet sulcke beuselingen laten varen/ en dese eenvoudige uytlegginge houden/die ick voortgebracht hebbe/ te weten/ dat niemant en can in't rycke Gods gaen/eer hy wedergeboren is door het levendige water/dat is/door den heyligen Geest.

1. Antwoort. Daer wordt op de plaetse niet van den Doop ghesproken.

Matt.3.11.

Antwoort 2. Dat den Doop voor het gheloove en boetveerdicheyt gaet. Maer by de eerste antwoort sullen wy blyven.

26 Nu ist openbaer / datmen oock moet verworpen het gedichtsel der gener / diese alle tot de eeuwighe doot verdoordeelen/die niet gedoopt en sijn. Of dan nae haer begeerte de doop alleēlick den volwassenen gegeven worde/ wat sullē sy segghen van een kint/het welcke in de beginselen der Godsalicheyt wel en behoorlijc onderwesen wordt/ende haestelijck sterft/als de dach des Doops na by is? De belofte des Heeren is claer/te weten/ * dat so wie in den sone gelooft/ niet en sal de doot sien/noch in het oordeel comē maer dat hy is van de doot tot het leven ghecomen: men leest niet dat hy ergens die verdoemt heeft/die noch niet gedoopt en was. Het welcke ick niet en wil also genomen hebben / gelijck of ick te kennen gave/ datmen den Doop vrylijck mochte versmaden. Ick segghe dat door sulcke verachtinghe het verbont Gods ghebroken wort; so verre ist dat icse soude connen ontschuldigen/maer wil alleenlijck bewijsen/dat de Doop so noodich niet en is / datmen soude terstont dencken dat die verlorē ware/die den doop niet en gekreghe. Want ist dat wy willen haer gedichtsel aennemen/soo sullen wy alle die sonder uytneminge verdoemen/die door eenich geval vanden doop verhindert worden/hoe groot oock haer geloove zy / door het welcke zy Christum selve besitten. Boven desen/verworpen sy alle de kinderen tot de eeuwighe verdoemenisse/ dien zy den doop weygeren/die nae haer eygen belijdinge tot der salicheyt noodich is. Nu moghen zy sien hoewel zy met de woorden Christi over een comen/door dewelcke het rycke der hemelen den kinderen toegeschreven wort. Ende of wy schoon hen alle dinck toe lieten / so veel het verstant deser plaetse aengaet / so en sullen sy nochtans niet connen daer uyt besluyten/ten zy dat zy die leeringe van de wedergeboorte der kinderen die wy gestelt hebben / eerst te niete maken.

Verclaringe der spreucke Joannis 3. ende 5. waer uyt volcht/ datmen de dwalinge der ghener verworpē moet/ die alle ongedoopte totte eeuwigē doot veroordeelen

* Joan 5.24

Mat.19.14.

27 Maer sy roemen dat sy een seer groote bescherminge hebben/ in de insettinge des doops/ de welcke zy verhalen uyt het laetste Capittel Matthei/ * daer Christus syne Apostelen tot alle volcken sendende/twee geboden geeft/het eē/ dat syse souden leeren/het ander/dat syse souden doopen. Boven desen stellen sy daer by/uyt het laetste Capittel Marci: * So wie gelooft ende gedoopt is/ die sal salich wesen. Wat soecken wy voorder(seggen sy) dewijl de woorden des Heeren opentlijck luyden/ datmē eerst moet leeren/ende daer nae doopen/ ende den geloove de eerste plaetse/ende de tweede den doop toe schrijven? Ende dese orden heeft de Heere selve onderhouden/de welcke heeft willen eerst te sijnen dertichste jare gedoopt worden. Maer/O goede Godt/ hoe menichsins verwerren sy hier hen selven/ende openbaren haer onwetentheyt? Want daer in dwalen zy te kinderlijck/dat zy de eerste insettinghe des Doops uyt die plaetsen halen/ den welcker Christus van den beginne zijnder predikinghe aen/ den Apostelen geboden hadde. So en moeten zy dan niet houden staende/datmen uyt die twee plaetsen moet den regel ende de Wet des Doops halen/gelijck of de eerste insettinge daer van/daer in vervaet ware. Ende op dat wy hen dit feyl vergheven / nochtans wat kracht sal dat argument hebben? Waert dat ick wilde wtvlucht soecken/ic soude die hier seer veel vinden. Want dewijle zy zo styf op de orden der woorden staen / dat zy besluyten datmen moet eerst leeren/dan doopē: en eerst geloven/dan gedoopt worden/om dat daer staet/Gaet/predickt ende doopt. Item/So wie gelooft ende gedoopt wort: waerom en souden wy niet oock seggē/datmen moet doopē eer men leert de onderhoudinge der dingen die Christus geboden heeft: te weten/ om dat daer geschreven staet: doopt/en leert onderhouden al wat ic u geboden hebbe? Dit selve hebben wy oock te kennen gegeven in de sententie Christi/die boven verhaelt is van de Wedergeboorte des Waters ende Geests: Want is het datment moet also verstaen gelijck zy begeeren/ so moet voorwaer de Doop eerst zijn / dan de geestelijcke Wedergheboorte / want het Water wordt daer eer ghenaemt dan de Geest. Want Christus en seyt niet dat wy uyt den Geest ende Water/maer uyt den Water ende Geest moeten Wedergeboren worden.

Het 6. argument der Wederdooperen/genomen uyt het ghebot ende exempel Christi/ dewelcke geboden heeft dat men eerstelyck leeren eer men doopen moet.

* Matt.28.19.

* Marc.16.16.

Matt.3.13. Luce.3.23.

Antwoort 1. Datmen wt dese plaetsen noch Wet noch regel des Doops moet halen.

Antwoort 2. Dat die wedersprekers haer selven verwerren.

Mat.28.19 Mar.16.15.

28 * Nu schijnt dese haer overwinnelijcke reden daer op zy wat betrouwen/eensdeels gecranckt te zijne: maer dewijle de waerheyt stercte ghenoech heeft in haer eenvoudicheydt / so en wil ick door sulcke kleyne beuselinghen niet ontvlien. So sullen zy dan dese grondelijcke antwoorde hebben/te weten: Dat Christus in die plaetsen voornemelijck/van de vercondinge des Evan-

* Antwoort 3. Hier wordt insonderheyt het bevel om het Euangelium te prediken/gegeben/daer by den dienst des Doops ghelijc als eene aenhang gevoecht wort.

Euan-

Euangelij een gebot geeft/ ende stelt den Doop ghelijck eenen aenhanck daer op. Ten anderen en wort hier niet anders van den Doop gemeldet/ dan so verre zijn bedieninge den leer-ampte onderworpen is. Want Christus sendt de Apostelen om het Euangelium allen geslachten der Werelt te verkondigen/ om dat sy alomme door de leere der salicheyt/ menschen die te voren verloren waren/ souden tot zijn Rijcke versamelen. Maer wie/ ende hoedanich waren die menschen die sy souden versamelen? Het is seker dat daer alleenlijck van die gemeldet wort/ die bequaem zijn om die leere te ontfangen. Ende daer nae seydt hy/ dat de sulcke moeten gedoopt worden als sy onderwesen sijn/ en stelt dese beloofte daer by/ dat de gene die ghedoopt zijn/ sullen salich wesen. Is oock in de gantsche reden een syllabe van de kinderkens? Wat argument is dan dit daer mede sy ons bestormen? De opgewassen menschen moeten eerst onderwesen worden/ op dat sy gelooven eer sy gedoopt worden. So ist dan ongeoorloft kinderkens te doopen. Al wilden sy hen selven breken/ soo en sullen sy uyt dese plaetse niet anders bewijsen/ dan datmē den genen die bequaem zijn om te hooren / moet eerst het Euangelium predicken eer sy gedoopt worden: Want van dese alleen wort daer gesproken. Hoe sullen sy hier uyt verhinderen de kinderen te doopen?

Mat.16.16.

Antwoort 4. Van dē jongen kinderen en wort geen verhael ghedaen in die plaetsen.

29 Ende op dat oock de blinde moghen deser menschen bedriegerien tasten/ so sal icse door een seer klaer gelijckenisse te kennen geven. Waert dat yemandt wilde segghen datmen de kinderkens niet en behoort spijse te geven/ om dat Paulus niet toe en laet dat yemandt ete anders dan die werckt: soude dese niet weerdich zijn van eenen yegelijcken bespot te worden? Waerom? te weten / om dat hy het gene dat van sekere menschen/ ende van sekere oude geseyt is/ sonder onderscheydt trecke tot alle menschen. Dese menschen en doen oock niet min. Want het gene dat (gelijck een yegelijck siet) alleenlijck van de opgewassen menschen gesproken is/ dat trecken sy ooc tot de kinderkens: en willen de kinderkens onder dien regel stellen/ die alleenlijck den opgewassenen menschen gegeven was. Aengaende het exempel Christi/ dat en doet hen geen voordeel.* Hy en is niet gedoopt geweest eer hy dertig jaren out was/ dat is wel waer/ maer de oorsake is openbaer: te weten/ om dat hy doe wilde door zijn predikinghe een vast fondament des Doops leggen/ ofte eer dat fondament bevestigen/ dwelck weynich te voren van Joanne geleyt was. Daerom doe hy wilde door zijn leere den Doop in stellen/ so heeft hy hem/ om zijnder insettinge meerder autoriteyt te geven/ door sijn eygen lichame geheylicht/ ende dat in sulcke bequaemheyt des tijts als het alderbest betaemde/ te weten/ als hy wilde beginnē te predikē. Int corte/ sy en sullen daer uyt niet anders bewijsen/ dan dat de Doop sijn begin ende oorspronck gehadt heeft uyt de verkondinghe des Euangelij. Ist dat sy willen het dertichste jaer stellen tot den Doop/ waerom en onderhouden sy dat niet: maer laten eenen yegelijcken toe tot den Doop/ na dat hy na haer oordeel genoech geleert heeft? Ja Servetus een van hare Leeraers/ de welcke hartneckelijck op de dertich jaren dringht/ heeft te zijnen eenen ende twintich jaren hem selven voor eenen Prophete uytgegeven. Maer is dit verdragelijck / dat yemant hem selven voor eenen Leeraer der Gemeynte uyt geeft / eer hy een lidtmaet der Gemeynte sy.

Antwoort 5. Daer mede hy de derde antwoort versterckt.

2.Thes.3.10

Antwoort 6. Vā dat Christus out sijnde 30. jaren/ ghedoopt is.

* Luc. 3.23.

30 Ten laetsten seggen sy/ dat daer geen oorsake is om den kinderkens meer den Doop te geven dan het Nachtmael/ tot het welcke sy nochtans niet toegelatē en wordē.* Maer de Schriftuere heeft hier een groot onderscheydt betekent. Het is wel voortijden inde oude Gemeynte een gebruyc geweest/ gelijckmen in Cypriano ende Augustio leest: maer die wijse is te rechte afgeleyt. Want ist dat wy den aert ende eygenschap des Doops aenmercken / soo is hy voorwaer gelijck een inganck ende begevinghe tot de Gemeynte/ waer door wy onder Gods volck gestelt worden: ende een teken onser geestelicker wedergeboorte/ door de welcke wy tot kinderen Gods Wedergeboren worden. Hierentegen is het Nachtmael den opgewassenen verordent / die de weecke kintscheyt verlaten hebbende / bequaem zijn tot vaste spijse. Dit onderscheyt wordt klaerlijck in de Schriftuere bewesen. Want aengaende dē Doop/ en maeckt de Heere geen onderscheydt in het ouderdom. Maer het Nachtmael en deylt hy niet eenen yegelijcken uyt/ maer alleenlijc den genen die bequaem zijn om het Lichaem des Heeren te onderscheyden/ haer eygen conscientie te ondersoecken / den doot des Heeren te verkondighen/ ende zijn kracht te overlegghen. Willen wy yet klaerders dan dat de Apostel leert / als hy vermaent *dat een yegelijc hem selven beproeve ēn ondersoecke/ ende also van dat broot ete/ ēn van dien Drinckbeker drincke? So moet dan de ondersoeckinge voorgaen/ tot de welcke de kinderkens niet bequaem en zijn. Item / wie het onweerdichlijc eet/ die eet en drinckt hem selven de verdoemenisse/ niet onderscheydēde het lichaem des Heeren. Ist dat niemant en kan weerdichlijck des Nachtmaels deelachtich zijn / anders dan die de weerdicheyt des lichaems Christi can behoorlijck onderscheyden/ waerom souden wy onsen jongen kinderen fenijn voor levendigmakende spijse geven? Ende wat wil dat gebot des Heeren: Ghy sult dat doen tot mijnder gedachtenisse? Item dat de Apostel daer uyt besluyt/ seggende: Soo wanneer ghy dit broot sult eten/ soo sult ghy den doot des Heeren verkondighen tot dat hy kome. Ick bidde u/ hoe sullen de kinderkens de sake gedachtich sijn/ die sy noyt verstaen noch ghevoelt hebben? wat verkondinghe des cruyces Christi sullen wy van hen eysschen/ wiens kracht en weldaet sy noch niet en connen verstaen? In den Doop en wordt niet sulcx geboden: daerom is tusschē dese twee tekenē groot onderscheydt / het welcke wy oock in het oude Testament/ in gelijcke tekenen aenmercken. De Besnijdinge/ de welcke (gelijck het openbaer is) met onsen Doop over een comt/ is den kinderen verordēt. Maer tot het Pascha/ in wiens plaetse nu het Nachtmael gecomen is / en worden niet alle menschen toe gelaten: maer werter eerst van die behoorlijck gegeten/ die so oudt waren dat sy kondē van de beduydinge des Paeschlams vragē. Haddē dese menschē noch eē brijse verstants/ so en souden sy in so klaer een sake niet feylen.

Het 7. argument der Wederdooperen. Men en moet de jonge kinderen tot dē Doop niet toe latē/ overmits sy gheen gemeenschap hebben met het Avontmael des Heeren.

* Antwoort/ toonende dat de nuttinghe ēn gemeynschap van beyde de Sacramenten van malcanderen te onderscheyden zijn van wegen den tydt ende de persoonen.

1 Bewijs wt de woorden des Apostels/ welckē de jonge kinderen naecktelijck vande tafel des Heerē weert.

* 1.Cor.11.28

1.Cor.11.29

2. Bewijs. Daer mede een vergelijckinge gemaeckt wort vande besnijdenisse ende het Paesschen/ met onse Sacramenten.

Exod.12.26

31 Hoewel het my verdriet de Leesers met soo veel beuselingen te verladen/ nochtans ist noodich die cierlijcke redenen met korte woorden te weerleggen / die Servetus/ de welcke een vercieringe onder de Wederdoopers is/ hem selven tot den strijt tegē ons bereydende/ voort brengt. Hy seyt dat de Sacramenten Christi / gelijck sy volmaeckt sijn/ moeten gebruyckt worden van de gene die volmaeckt/ of tot volmaecktheydt bequaem sijn. Maer hier op is licht te antwoorden/ te weten/ dat de volmakinge des Doops/ de welcke haer totter doot toe bestreckt/ verkeerdelijc getrockē wort op eenen sekeren tijt int levē.

Het laetste deel des Capittels / weerleggende die argumēten van Servetus.

Sijn eerste argument.

Antwoort.

Boven desen segge ick / datmen dwaselijck de volmaecktheyt eyscht ten eersten daghe / tot de welcke de Doop ons alle onse leven lanc sonder
Het 2. argument.
ophouden beweecht. Hy seyt dat de Sacramenten Christi teeckenen zijn / tot gedachtenisse ingestelt / op dat een yegelijc overlegge dat hy met
Antwoort.
Christo begraven is. Ick antwoorde / dat het niet noodich en is te wederleggen het geene dat hy uyt sijn hooft ghedicht heeft. Ja de woorden Pauli bewijsen dat het eyghentlijck den Nachtmale toecomt / dat Servetus tot den doop treckt / te weten / dat een yegelijck hem selven ondersoecke. Vanden Doop en wordt vergens sulcx yet geleert. Waer uyt wy besluyten / dat die behoorlijck ghedoopt worden / die door de joncheyt niet bequaem zijn tot de ondersoeckinge.
Het 3. argument. *Joan. 3. 36.*
Het derde dat hy voortbrenght / te weten / dat sy alle in den doot blijven / die in den Sone Gods niet ghelooven / ende dat de toornicheyt Gods op hen blijft: ende dat daerom de kinderkens die niet en konnen gelooven / in haer verdoemenisse liggen.
Antwoort 1.
Daer op antwoorde ick dat Christus niet spreeckt van de algemeyne schult / waer mede alle Adams nacomers bevanghen zijn / maer dat hy alleenlijck de verachters des Euangelij dreyeht / die de ghenade die hen aenghebođen wordt / hoovaerdelijck ende hartneckelijc verworpen. Dit en gaet de kinderkens
Antwoort 2.
niet aen. Ick stelle ooc hier tegen een contrarie reden / te weten: Dat alle de geene die God zegent / van Adams vervloeckinghe verlost zijn. Daerom dewijle het seker is / dat de kinderkens van hem ghesegħent zijn / so volcht daer uyt dat
Inrede.
zy van der doot verlost zijn. Hy brengt ooc valschelijck voort dat nergens ghelesen en wordt / te weten: Dat alle de ghene die uyt den Geest
Antwoort.
geboren is / de stemme des Geests hoort. Ende of wy schoon toelieten dat dit ergens geschreven ware / soo en sal hy nochtans daer uyt niet anders bewijsen / dan dat de gheloovige tot gehoorsaem heydt gheschickt worden / nae dat de Geest in hem werckt. Ende dat van sekere menschen gesproken is / dat en behoortmen niet sonder onderscheydt tot alle menschen te trecken.
Het 4. argument. *1. Cor. 15. 46*
Ten vierden seyt hy: * Dewijle het gene dat natuerlijck is / eerst is / soo moetmen den tijdt verwachten die totten Doop / die geestelijck is / bequaem zy.
Antwoort.
Hoewel ick bekenne dat alle Adams nacomers uyt vleesch ghebo ren zijn / ende van des moeders buyck aen haer verdoeminge draghen / so segge ick nochtans dat Godt daerom niet verhindert wordt terstont remedie daer teghen te brenghen. Want Servetus en sal niet bewijsen datmen moet sommighe sekere jaren out zijn / eer de geestelijcke nieuwicheydt des levens beginne. De ghene die uyt gheloovighe ouders ghe boren worden / hoewel zy van natuere verloren zijn / so zijn zy nochtans (gelijck
1. Cor. 7. 17.
Paulus betuycht) heylich door genade / die boven natuere is.
Het 5. argument / dwelc is een geestelycke beduydenisse.
Daer na brengt hy een allegorie voort / te weten / dat David in de sterckte Sion op-klimmende / noch blinde noch creupele met hē geleyt en heeft / maer alleenlijc strenge krijgsknechten.
Antwoort 1. *2. Sam. 5. 8.*
Maer wat salt wesen / ist dat ick hier tegen een ander parabel stelle / waer in Godt de
Luc. 14. 21.
blinde ende creupele tot de Hemelsche maeltijdt roept: hoe sal Servetus desen knoop ontdoen?
Antwoort 2.
Ick vraghe oock of de creupele ende blinde niet te voren met David gekrijcht en hadden?
Antwoort 3.
Maer het is te vergheefs dat ick langhe teghen dese zijn reden spreke / de welcke (gelijck dese Lesers sullē uyt de heylige Historie bevindē) uyt enckel valscheyt en leugen gesmeet is.
** Het 6. argument oock gegront sijnde op eē geestelicke beduydinghe.*
* Boven desen / brenght hy noch een ander allegorie voort / seghende / dat de Apostelen zijn visschers der menschen gheweest / ende niet der kleynder kinderkens. *Matt. 4. 19.*
Maer ick vrage wat het beduyt / dat Christus seyt / te weten / dat in de nette des Euangelij allerley visschen gevangen worden? *Antwoort 1.* *Mat. 13. 47.*
maer dewijle het my niet en behaecht in allegorien te spelen / so antwoorde ick / dat het den Apostelen niet verboden en wert / den kinderkens te doopen / als hen het leer-ampt bevolen wert.
Hoewel ick begeere noch te weten / waerom hy seydt dat de kinderkens geene menschen en zijn. *Antwoort 2.*
Ten sevenden seydt hy / dewijle den geestelijcken geestelijcke dingen toecomen / so en zijn de kinderkens tot den doop niet bequaem / dewijle zy niet geestelijck zijn. *Het 7. argument.* *1. Cor. 2. 23.*
Maer ten eersten is het openbaer / hoe verkeerdelijck zy de plaetse Pauli draeyen. Paulus spreeckt daer van de leere / ende bewijst den Corinthen haer onachtsaemheydt / dat zy die hen selven meer dan te seer in scherpsinnicheyt behaechden / noch de beginselen der Hemelscher leere niet gheleert en hadden. Wie kan hier uyt besluyten / datmen den kinderkens moet den Doop ontseggen / die Godt uyt ghenade tot sijne kinderen aen neemt / hoewel sy uyt vleesch geborē zijn? *Antwoort.*
Dat hy seyt / datmense moet in geestelijcke spijse voeden / ist dat zy menschen zijn: *Het 8. argument.*
daer is licht op te antwoorden / dat zy door den Doop toegelaten worden in de kudde Christi / ende dat hen het teecken der aennemingé genoech is / tot dat zy opghewassen zijnde / vaste spijse konnen draghen. Ende datmen daerom den tijt der ondersoeckinghe moet verwachten / *Antwoort.*
dewelcke God klaerlijck in zijn heylich Nachtmael eyscht. *Het 9. argument.*
Daer na seyt hy / dat Christus alle de sijne roept tot het heylich Nachtmael.
Maer het is openbaer ghenoech dat hy niemandt toe en laet anders dan die nu te voren bereyt zijn / om de ghedachtenisse sijns doodts te houden. *Antwoort.*
Waer uyt volcht dat de kinderkens die hy ghe weerdicht heeft te omhelsen / in eenen verscheyden ende eyghenen graet staen / tot dat zy groot worden: ende dat zy nochtans niet vreemde en zijn.
Dat hy voort seyt / dat het een ongeschickt wonder is / dat een mensche niet soude eten als hy geboren is. *1. Uytvlucht.*
Ick antwoorde dat de zielen anders ghevoedt worden dan door het uytwendige eten des Nachtmaels: ende dat daerom Christus niet te min den kinderen een spijse is / hoewel zy het uytwendich teecken niet gebruycken: ende dat het een ander dinck is van den Doop / door den welcken hen alleenlijck de deure tot de Ghemeynte open ghedaen wordt. *Antwoort.*
Wederom seydt hy dat een goet huysregeerder zijnen huysghesin spijse geeft te zijnder tijdt. *De 2. Uytvlucht.*
Of ick schoon dit toe late / ic bidde u door wat recht sal hy ons beschrijven te wat tijde men moet doopen / om te bewijsen dat de kinderkens te ontijde gedoopt worden? *Mat. 24. 45* *Antwoort*
Bovē desen brengt hy voort / dat Christus den Apostelen ghebođen heeft / dat zy hem souden haestighen tot den oogst / dewijle de ackers wit ende rijp worden. *Het 10. argument.* *Joan. 4. 35.*
Voorwaer / Christus wil daer alleenlijc dat de Apostelē groote vrucht haers arbeyts voor handen siende / hen selven te blymoedichlijcker tot het leer-ampt bereyden. *Antwoort.*
Wie soude hier uyt besluyten / datmen alleenlijck in den tijt des oogsts moet doopen?
De elfste reden is / dat hy seydt / dat in de eerste Ghemeynte alle de Christenen / discipulen waren. *Dat 11. argument.* *Act. 11. 26.*
Maer wy hebben boven ghesèydt / dat hy onwijselijck het ghene dat van sommige gesproken is / wil van allen verstaen. *Antwoort.*
De opghewassen menschen die nu onderwesen waren / en hen selven tot Christum begeven hadden / zijn discipulen genaemt / gelijck de Joden onder de Wet / moesten Mosis

discipu-

discipulen zijn: nochtans sal niemant daer uyt te rechte besluyté/ dat de kinderkens sijn vreemde geweest/ die Godt betuycht heeft dat hyse als sijn huysgenooten hout.

Het 12. argument.

Boven desen/ seydt hy/ dat alle Christenen broeders zijn/ ende dat wy de kinderkens daer voor niet en houden/ so lange als wyse van het Nachtmael uytsluyté.

Antwoort.

Maer ick brenghe wederom dese gront-reden voort/ te weten/ dat alle de erfgenamen des rijcx der Hemelen/ zijn leden Christi: Item dat de ommehelsinge Christi een waerachtich teecken der aenneminge was/ waer door hyse by de opgewassene gestelt heeft/ ende dat zy daerom niet te min tot het lichaem der Gemeynte behooren/ hoewel zy eenen tijt lanck het Nachtmael niet en gebruycken. De Roover aen het cruyce/ is niet te min een broeder der godsaligen gheweest/ hoewel hy noyt tot het Nachtmael ghekomen en is.

Mar. 19. 15.
Mar. 10. 16

Het 13. argument.

Daer nae seydt hy dat niemant onse broeder genaemt en wordt/ anders dan door den Gheest der aenneminghe/ de welcke alleenlijck door het gehoor ghegeven wordt.

Antwoort.

Ick antwoorde/ dat hy altijdts tot het selve bedrogh ende valsch argument valt/ om dat hy het ghene dat van de opghewassene menschen alleenlijck geseydt is/ verkeerdelijc oock tot de kinderen treckt. Paulus leert daer de ordentlijcke wijse der roepinge Godts/ te weten/ dat hy zijne uytvercorene tot het gheloove brenght/ hen ghetrouwe Leeraers verweckende/ door der welcker dienst en arbeyt/ hy hen de handt geeft. Wie soude hem daerom dorven eenen regel geven/ dat hy niet en soude moghen door een ander verborghen wijse de kinderen in Christo planten?

Act. 10. 44.

Het 14. argument.

Dat hy seyt/ dat Cornelius is ghedoopt gheweest/ nae dat hy den heylighen Geest ontfanghen hadde:

Antwoort.

hoe verkeerdelijck zy uyt een exempel eenen gemeynen regel maken/ dat is openbaer uyt den Camerlinck ende de Samaritanen/ in de welcke Godt een ander orden gehouden heeft/ so dat zy gedoopt worden eer datse de gaven des Geests ontfinghen.

Actor. 8. 27.

Het 15. argument.

Sijn vijfthiende reghel/ is meer dan dwaes: hy seyt dat wy door de Weder-geboorte godé worden: ende dat die goden sijn/ tot de welcke het woort Godts ghesproken wordt:

Antwoort 1.

het welcke gheen plaetse en heeft in de kleyne kinderkens. Dat hy den gheloovighen Godtheyt toeschrijft/ dat is een van zijne rasernie die ick nu teghenwoordichlijck niet en wil wederlegghen: maer het is een schandelijcke onbeschaemtheyt/ dat hy dese plaetse des Psalms/ so verkeerdelijck verdraeyt.

Psal. 28. 6.

Christus seydt dat de Overheden by den Prophete worden goden genaemt/ om dat zy een ampt bediené dat hen van Godt bevolen is.

Joan. 10. 35.

Antwoort 2.

Maer het ghene dat van het bevel der regeeringe tot seeckere Menschen ghesproken is/ dat treckt dese bequaem uytleggher tot de leere des Euangelij/ om daer door de kinderkens uyt de Ghemeynte te drijven.

Het 16. argument.

Hy seyt wederom/ dat de kinderkens niet en moghen nieuwe menschen gheacht worden/ om dat zy door het woordt niet Weder-geboren worden:

Antwoort.

Maer het ghene dat ick nu dickmael ghesendt hebbe/ dat verhale ick wederom/ te weten/ dat de leere een onverderffelijc zaet is/ om daer door Wedergeboren te worden/ als wy bequaem zijn om die te ontfangen: maer dat Godt zijn mate der Wedergeboorte weet/ als wy door de jonckheyt noch niet leerlijc en zijn.

Het 17. argument/ genomen van een geestelycke beduydenisse.

Daer na keert hy wederom tot zijne allegorien/ segghende/ dat in de Wet een Schaep ende Geyte niet gheoffert en worden terstont als zy van de Moeder quamen.

Antwoort.

Ist dat wy de figueren hier toe willen trecken/ so sal het my licht wesen wederom te segghen/ dat alle de eerst-geborene Gode heylich waren/ so haest als zy van de Moeder quamen: ten anderen datmen moeste een een-jarich Lam offeren. Waer uyt sal volghen/ datmen niet en moet mannelijcke oude verwachten: maer dat eer de vruchten die noch nieu ende teeder zijn/ van God tot offerhande vercoren worden.

Exod. 13. 2.
Exod. 12. 5.

Het 18. argument.

Boven desen seyt hy/ dat niemant en kan tot Christum comen/ anders dan die te voren van Joanne bereydt zijn.

Antwoort.

Maer is het ampt Joannis/ niet alleenlijck voor eenen tijt geweest? Ende op dat ick dit late varen/ voorwaer die voorbereydinghe en is niet gheweest in de kinderkens die Christus heeft ommeghehelst ende ghezeghent. Daerom laet hem varen met sijn valsche gront-reden.

Het 19. argument.

Ten laetsten/ beschermt hy met Trismegisto ende Sybilla/ dat de heylige afwasschingen niemanden toe en komen dan den opghewassenen.

Antwoort.

Siet wat eerlijcker een ghevoelen hy heeft van den Doop Christi/ den welcken hy wil nae de onheylige wijse der Heydenen ghereghelt hebben/ op dat hy niet anders bedient en worde/ dan gelijck het Trismegisto behaecht. Maer wy achten de autoriteyt Godts meer/ den welcken het belieft heeft de kinderkens hem te heyligen/ ende aen te nemen door een heylich teecken/ wiens kracht zy door de jonckheydt noch niet en verstonden. Wy en achten oock niet geoorloft te zijne/ datmen het soude uyt die reyninghen der Heydenen halen/ daer door de eeuwige en onveranderlijcke Wet Godts/ die hy in de Besnijdinge gegeven heeft/ soude in onsen Doop verandert worden.

Het 20. argument.

Ten laetsten seydt hy: Ist datmen de kinderkens mach sonder verstant doopen/ so mach den Doop al spelende van kinderen bedient worden.

Antwoort.

Maer aengaende dese sake/ mach hy tegen Godt kijven/ uyt wiens gebot de Besnijdinghe oock den Kinderen toe quam/ eer zy verstant hadden. Was zy dan daerom een spottelijck dinck/ oft also den Kinderen onderworpen/ dat zy die hadden moghen al spelende bedienen ende verkeeren? Maer het en is geen wonder dat dese verworpen gheesten/ ghelijck of zy met uytsinnicheydt geslagen worden/ allerley seer grove ongheschicktheden tot bescherminghe haerder dwalingen voortbrengen: om dat Godt haer hoochmoedicheyt ende hartneckigheydt/ rechtveerdichlijck met sulcke raserie wreeckt. Ick betrouwe voorwaer dat ick nu geopenbaert hebbe/ met wat krancker behulpselen/ Servetus de Wederdoopers sijne broeders geholpen heeft.

32 Ick meyne dat het nu niemande die nuchter ende verstandich is/ sal duyster ofte twijfelachtich wesen hoe lichtveerdichlijck zy de Ghemeynte Godts verstooren/ die om den Kinderdoop gekijf ende twist maken.

Waerom dat de satan teghen den Kinderdoop soo gewel-dich hem stelt.

Maer het is nut aen te mercken/ wat de duyvel door zo groote listicheyt soeckt te doen: te weten/ hy soeckt een sonderlijcke vrucht des betrouwens en der geestelijcker blyschap/ die hier uyt te nemen is/ ons te berooven/ ende oock de eerlijckheyt der goetheyt Godts so seer te verkrancken.

1. Redenen sijn dese.

2.

Want hoe behagelijck is den Godtsaligen herten/ dat zy niet alleenlijck door het woort/ maer oock door het aenschouwen haerder oogen versekert worden/ dat zy by den hemelschen Vader so veel genade hebben/ dat hy oock voor hare nacomers sorge draecht? Want hier in machmen sien dat hy een seer voorsichtighen huysvaders persoon aen neemt/ die ooc niet selfs nae onse doot af en laet voor ons te sorghen/ maer voorsiet ende besorcht oock onse kinderen. Behooren wy niet hier door Davids exempel ons met gantscher

Psal. 48. 11.

herten tot dancksegginge te verheffen / op dat door sulcke een bewys synder goetheyt/syn naē geheylight worde! Dit/dit segghe ick/soeckt de duyvel / als hy soo seer teghen den kinderdoop strijt: Op dat de betuyginghe der genade wech genomen worde / ende dat alsoo de belofte/die daer door voor onse oogen gestelt wort / weynich te samen ten eynde vergae ende verswinde.

Wt dese dwalinghe der Weder-dooperen komt voort insonderheyt tweederley quaet.

Waer uyt niet alleenlijck een godloose ondanckbaerheyt tegen de barmhertigheydt Godts en soude comē/ maer ooc een traecheyt om de kinderen tot Godsalicheyt te onderwijsen. Want wy en worden niet weynich door desen prickel verweckt/ om onse kinderen ernstichlijck in de vreese Gods ende onderhoudinghe der Wet op te brenghen / als wy overleggen dat zy terstont als zy ghebooren zijn/van God voor zijn kinderen gehouden ende bekent worden. Daerom ist dat wy niet en willen de weldadicheydt Godts booselijc verduysteren/ so laet ons onse kinderkens tot hem brengen / den welcken hy onder syne huys-genooten/ dat is/ onder de leden der Ghemeynte/plaetse geeft.

1. Ondanckbaerheyt tegen Godt.
2. Traecheyt om de kinderen tot Godsalicheyt te onderwijsen.

'Tbesluyt/ vermanende datmen de kinderen tot Godt souden brengen.

Het. xvij. Capittel.

Van het heylighe Nachtmael Christi , ende wat het ons aenbrenght.

Waerom dat heylighe Nachtmael van Christo is ingestelt.

NA dat God ons heeft eenmael in syn huysgesin aengenomen / ende dat niet om ons alleenlijc voor syne dienstknechten / maer oock om voor syne kinderen te houden/soo neemt hy ons ooc aen den gantschen loop des leven ons te voeden / op dat hy hem selvē bewijse eenē seer goeden huysvader / ende sorchvuldich voor syn kinderkens te zijne. En hy en is noch hier mede niet te vrede / maer geeft oock eenen pant om ons dese gedueríghe mildicheydt te versekeren.

Joan. 6. 51.

So heeft hy dan tot dit eynde noch een Sacrament synder Ghemeynte ghegeven / door de hant syns eenichgebooren soons/ te weten/ een geestelijcke spijse/daer in Christus betuyght dat hy een levendichmakende broot is / waer door onse zielen tot de waerachtige ende salighe onsterffelijckheyt ghevoet worden. Ende dewijl de kennisse sulcker grooter verborgentheyt seer noodich is/en na haer grootheyt een neerstighe verklaringhe eyscht : Ende dewijle de duyvel om de Ghemeynte van desen onbegrijpelijcken schat te berooven / over langhen tijdt heeft ten eersten wolcken/ende daer na oock duysterheyt aengebracht/om dese sake te verduysteren: Boven desen oock twist ende strijt aengebracht/ om daer door de herten der eenvoudigen van de smake deser geestelijcker spijse te verduysteren/ ende ooc te onsen tyde dese selve listen gebruyct heeft/ soo sal ick ten eersten de somma der sake alsoo vervaten / dat het oock de ongeleerde mogen verstaen: ende daer na die knopen ontdoen/ door de welcke de duyvel heeft gesocht de werelt te verstricken. Ten eersten zijn broot ende wijn tekenen/waer door dat onsienlijcke voetsel dat wy uyt het vleesch ende bloet Christi ontfangen/ ons wort voor oogen gestelt. Want gelijc wy in den doop van God wedergeboren/ ende in de ghemeynschap synder Gemeynte geplant / ende door aenneminghe syne kinderen ghemaeckt worden: alsoo seggen wy dat hy het ampt eens goeden huysvaders doet / ons sonder ophouden spijse gevende/ om ons in dat leven te onderhouden en bewaren/tot het welcke hy ons gebaert heeft. Nu de eenige spijse onser ziele/is Christus/ende daerom roept ons de hemelsche Vader tot hem/op dat wy door zijn gemeynschap gevoet zijnde/ondertusschen cracht

Hoe noodich de kennisse deser verborgentheyd zy.

Wat door teeckenen in dese verborgentheyt zyn.

gecrijgen / tot dat wy tot de hemelsche onsterffelijckheyt comen. Ende dewijle dese verborgheyt der heymelijcker vereeninghe Christi met de Godsalige onbegrijpelijck is/so stelt hy ons een figuere ende beelt daer van voor ooghen/in sienlijcke teeckenen / die nae de mate onses verstants seer bequaem zijn / jae hy maecktse door panden ende teeckenen ons soo seker/gelijck of sy met onse ooghen gesien worden : Want dese seer gemeynsaem gelijckenisse can oock van de grofste verstanden ghevaet worden/ te weten/ dat onse zielen van Christo ghevoet worden/gelijck dit lichamelijc leven door broot ende Wijn onderhouden wort. Soo sien wy dan waer toe dit Sacrament dient : te weten / om ons te bevestighen dat het lichaem des Heeren also eenmael voor ons opgeoffert is / dat wy het nu ontfanghen ende nutten / ende alsoo de cracht dier offerhande in ons gevoelen: Ende dat zijn bloet alsoo eenmael voor ons uytgestort is/dat het ons een eeuwige dranck is. Ende also luyden de woorden der belofte/ die daer by ghestelt zyn/te weten : * Neemt/dit is mijn lichaem dat voor u overghegeven wort. Soo worden wy dan geboden dat lichaem / dat eenmael tot onse salicheyt geoffert is/te ontfangen/ende te eten : op dat wy siende dat wy daer van deelachtigh worden / vast ende seker houden dat de cracht synder levendichmakender doot / sal crachtich in ons wesen. Waerom hy oock den drinckbeker noemt het verbont in zijn bloet. Want dat verbont dat hy eenmael door syn bloet bevestigt heeft/ wort eenichsins door desen drinckbeecker ververscht/oft eer geduyrich ghemaeckt/so veel de versterckinghe onses geloofs aengaet / soo wanneer hy ons zijn heylich bloedt te drincken geeft.

Tot wat eynde ons de selve ende geen anders ingheftelt zijn.

Bevestiginge genomen van de instellinge.

* Mat. 26. 26.
Mar. 14. 17
Luc. 22. 19.
1. Cor. 11. 24

2 De Godtsalige zielen connen groote vrucht ende soeticheydt des betrouwens uyt dit Sacrament hebben / dewijle sy daer in een getuyghenisse hebben dat wy een met Christo ghewordeu syn/ soo dat wy al wat zijne is/ mogen onse noemen. Hier uyt volcht dat wy gherustelijck mogen betrouwen dat het eeuwige leven/ waer van Christus erfgenaem is/oock onse is: ende dat wy het Rijcke der Hemelen / daer in hy nu gekomen is / niet meer en connen verliesen dan hy selve: Wederom dat wy niet en connen door onse sonden verdoemt worden / van der welcker schult hy ons verlost heeft / dewijle hy die wil hem toegerekent hebben/gelijck of zy zyne waren. Dit is een wonderlijcke verwisselinghe / die hy nae zijn onmetelijcke mildicheyt met ons gebruyckt heeft / te weten/ dat hy een sone des Menschen met ons ghewerden zijnde/ ons met hem kinderen Godts gemaeckt heeft: dat hy ter aerden neder dalende/ons de opvaert ten Hemel geopent heeft: dat hy onse sterffelijcheyt aennemende / ons zijn onsterffelijckheydt gegeven heeft: Dat hy onse swackheydt aennemende/ons door zijn cracht versterct heeft : dat hy onse armoede op hem nemende / ons synen rijckdom overgegeven heeft : Ende dat hy den pack onser onrechtveerdicheyt/ door den welcken wy verladen waren / heeft op hem ghenomen/ende ons met syn rechtveerdicheyt becleet.

Deses Sacraments velerley nuticheyt ende vruchten aengaende den Godsaligen.

3 * Van alle dese dinghen hebben wy soo seker een betuyginghe in dit Sacrament / dat wy moeten vast ende seker houdē/dat zy ons waerachtelijck ghegeven worden / even ghelijck of Christus selve tegenwoordich voor onse oogen gestelt/ende met onse handen gehandelt wordt. Want dit woort can ons niet lieghen noch bedrieghen/te weten/ Neemt/Eet/Drinckt/ dit is mijn

*Dat Nachtmael des Heeren vertoont ons de wonderlijcke weldaden onser verlossinge/ende Christum selve.

Dewelck uyt de woorden der insettinge claerlijck blijckt.

mijn lichaem dat voor u gegeven wort: Dit is mijn Bloet dat tot vergevinge der sonden uytgestort wordt. Als hy 't ons gebiet te ontfangen/ so geeft hy te kennen dat het onse is: als hy 't ons gebiet te eten/ so geeft hy te kennen dat het een substantie met ons wort: als hy van sijn Lichaem seydt/ dat het voor ons overghegeven is/ ende van zijn Bloedt dat het voor ons uytgestort is/ daer mede leert hy dat het beyde meer onse dan sijne is: want hy heeft het beyde niet tot sijn voordeel/ maer tot onse salicheyt aengenomen ende afgeleyt. Ende men moet wel neerstichlijck aenmercken/ dat de meeste ende bynae de geheele kracht des Sacraments/ ghelegen is in dese woorden: Dat voor u overgheghevẽ wordt: Dat voor u uytgestort wordt. Anders en soude het ons niet seer vorderlijck zijn/ dat het Lichaem ende Bloedt des Heeren nu uytgedeylt worde/ hadden zy niet eenmael tot onse verlossinge ende salicheyt gegeven geweest. So worden zy dan onder het Broot ende den Wijn voor oogen gestelt/ op dat wy leeren dat zy niet alleenlijck onse en sijn/ maer oock dat zy ons tot een voetsel des geestelicken levens gegeven sijn. Dit is het gene dat wy boven vermaent hebbẽ/ te weten/ dat wy van de lichamelijcke dingen/ die ons in het Sacrament voorgestelt sijn/ door een vergelijckinge ende over-een-cominghe tot geestelijcke dingen geleyt worden. Also als het Broot ons tot een teecken des lichaems Christi gegeven wort/ so moetmen terstondt dese gelijckenisse bedencken: Gelijck het leven onses lighaems door broot ghevoedt ende onderhouden wort: also is het lichaem Christi de eenige spijse om onse ziele te voeden/ ende levendig te maken. Als wy den wijn aensien/ die ons tot een teken des Bloedts is voorgestelt: so moeten wy dencken wat den wijn den Lichame aen brenght/ op dat wy reeckenen dat het selve ons gheestelijck door het Bloedt Christi aengebracht wordt: de krachten des wijns zijn voeden/ vermaecken/ versterecken/ ende verwrolijckẽ. Want ist dat wy ghenoech aenmercken/ wat ons de overgevinghe deses heylighen Lichaems/ ende de uytstortinge deses Bloedts voordeels gedaen heeft/ so sullen wy klaerlijc sien/ dat dese eygenschap des broots ende wijns/ nae sulcke vergelijckinghe seer wel met het lichaem ende bloet Christi/ ons aengaende/ over een komen/ als zy ons uytghedeylt worden.

In welcke aengewesen wordt/ wat datmẽ inlendelijck sal aenmercken.

De overeenkominge der tekenen ende der beteckender dinghen.

4 So en is dan het voorneemste deel des Sacraments niet/ het Lichaem Christi enckelijck ende sonder hooger aenmerckinge ons te gevẽ: Maer veel meer die belofte/ door welcke hy betuycht dat sijn vleesch waerachtichlijc onse spijse/ en dat sijn bloet onse dranc is/ waer door wy tot het eeuwighe leven gevoedt worden: Item door de welcke hy hem selven betuygt het broot des levens te sijne/ ende dat so wie daer van eet/ inder eeuwigheydt sal leven: dese belofte (segge ick) te verseghelen ende bevestighen: ende op dat dit geschie/ ons tot het cruyce Christi te senden/ daer dese belofte waerachtichlijc volbracht ende allesins vervult is: dit is het voorneemste werc des Sacraments. Want wy en ontfangen Christum niet behoorlijck noch tot salicheyt/ anders dan so verre hy is ghecruyst gheweest/ te weten/ als wy de kracht sijns doots levendichlijck ghevoelen. Want dat hy hem selven heeft het broot des levens genoemt/ desen naem en heeft hy niet uyt den Sacramente ghenomen/ gelijck sommige dat verkeerdelijck uytlegghen: maer dewijle hy ons sulck was van den Vader gegeven/ daerom heeft hy hem selven sulck bewesen/ als hy onser sterffelijckheyt deelachtich geworden zijnde/ ons sijnder Goddelijcker onsterffelijcheyt deelachtich gemaeckt heeft: als hy hem selvẽ tot een offerhande gevende/ onse vervloeckinge heeft op hem genomen/ om ons met sijnen zegen te overgietẽ: als hy door sijn doot/ de doot verslonden heeft: als hy in sijn wederopstandinge onse verderffelijcke vleesch/ dwelck hy aengenomen hadde/ tot eerlijckheyt ende onverderffelijckheyt verweckt heeft.

Welcke dat de voornaemste stucken sijn deses Sacraments.

Joan. 6.55.

Joan. 6.51.

5 Nu moet dit al door toevoeginge tot ons comen: dit geschiet door het Evangelium/ en klaerlijcker door het heylige Nachtmael/ daer hy hem selven met alle zijne goeden ons voorstelt/ ende wy hem ontfanghen. So en begint dan Christus niet eerst door het Sacrament het Broodt des levens te zijne: maer dewijle het ons doet gedencken dat Christus is het broot des levens ghewordẽ/ op dat wy het sonder ophouden eten/ ende ons een smaecke daer van geeft/ so maeckt het dat wy de kracht deses broots ghevoelen. Want Christus belooft ons dat al wat hy ghedaen ofte gheleden heeft/ is om ons levendich te maken gheschiet. Boven desen dat dese levendichmakinghe eeuwich is/ waer door wy sonder eynde ghevoedt/ onderhouden/ endẽ bewaert worden in het leven. Want gelijc Christus ons niet en soude het broot des levens geweest hebben/ hadde hy niet om onsent wille geboren gheweest/ ghestorven/ ende weder opghestaen: also en soude hy nu het broot des levens niet sijn/ ware de kracht ende vrucht sijnder geboorte/ doots/ ende wederopstandinge/ niet een eeuwich en onsterffelijc dinck. Dit is geheel seer wel van Christo uytgedruct/ met dese woorden: Het Broot welck ick sal geven/ is mijn Vleesch/ het welcke ick gheven sal voor het leven der werelt. Met welcke woorden hy ons sonder twijfel te kennen geeft/ dat zijn Lichaem ons daerom sal tot broot wesen tot het gheestelijck leven onser ziele/ om dat het soude voor onse salicheyt ter doodt gegeven worden: ende dat het ons ghegeven wordt om te eten/ als hy 't ons door het gheloove deelachtich maeckt. So heeft hy dan eenmael zijn Lichaem ghegheven dat het soude broot worden/ te weten/ als hy hem selven tot verlossinge der werelt heeft laten cruycen. Hy geeft het dagelijcx/ als hy hem selven door de stemme des Evangelij voorstelt/ op dat wy sijnder deelachtich worden so verre als hy gecruyst is: Item als hy dese ghevinge door de verborghentheydt zijns heylighen Nachtmaels versegelt: ende als hy dat selve inwendichlijck volbrengt/ dat hy uytwendichlijck beteeckent. Hier moeten wy twee feylen vlien/ te weten/ dat wy niet en schijnen de uytwendige teeckenen te seer verkleynen/ ende van hare verborgentheden af te scheuren/ aen de welcke zy eenichsins gebonden sijn: noch oock te seer te verheffen/ ende daerentusschen oock de verborgentheden te verduysteren. Dat Christus het Broot des levens is/ waer door de ghelooviighe tot eeuwighe salicheydt gevoet worden/ dat en versaeckt niemant dan die gantschelijck godloos is. Maer op wat wijse men zijnder deelachtich wordt/ daer in en komen de ghelooviige niet alle over een. Want daer zijn sommighe/ die het Lichaem Christi te eten en sijn bloet te drincken/ met eenen woorde uytleggen: seggende/ dat het niet anders en is dan in Christum gelooven. Maer in die schoon predikinghe daer Christus ons het eten zijns vleesch aen prijst/ schijnt Christus wat hoogers te willen leeren/ ende uytdrucken/ te weten/ dat wy door de waerachtige deelachticheyt Christi/

Verclaert sijnde dẽ eersten artijckel des eersten stucx/ volcht den anderen artijckel te wetẽ/ hoe dat wy Christum dat broot des levens sullen ontfanghen.

Joan. 16,51.

Namelijck door den geloove.

Alwaer wy ons voor twee fauten te myden hebben te weten/ dat wy die teeckenen niet te seer en verkleynen/ ofte en verheffen.

leven=

Waer-en-boven so moet dese aenneminghe niet alleen op het gheloove/ maer ooc op des gheloofs werckinghe ende vrucht sien.

levendich gemaeckt worden: welcke deelachtigheyt hy oock met die woorden / eten en drincken, beduyt / om dat niemant en soude meynen dat hy dat leven dat wy in hem ontfanghen / door enckel kennisse ontfanght. Want ghelijck het lichaem niet door het aenschouwen / maer door het eten des broots ghevoedt wordt: alsoo moet de ziele oock waerachtichlijck Christi deelachtich worden / op dat zy door zijn kracht tot het geestelijcke leven gevoedt worde. Hier-en-tusschen bekennen wy dat dit eten niet anders en ghesch iet dan door het ghelooove : ghelijckmen geen ander en kan dichten. Maer tusschen mijne woorden ende de hare/ is dit onderscheyt/ dat zy segghen/ dat het lichaem Christi eten/ alleenlijck is gelooven : en ic segge/ datmen geloovende het lichaem Christi eet / om dat hy door het geloove onse wordt : ende dat dese etinge een vrucht des gheloofs is. Ofte ist datment klaerlijcker wil hebben: Sy segghen dat dit eten het geloove is/ maer ick achte dat het eer uyt den geloove comt. In de woorden is het onderscheydt wel kleyn/ maer in de saecke is het groot. Want hoewel de Apostel leert dat Christus in onse herten woont door het gheloove/ soo en sal nochtans niemant segghen/ dat dit woonen Christi in ons/ het gheloove zy : maer zy ghevoelen alle dat daer een uytnemende vrucht des geloofs verclaert wort/ te weten / dat de gheloovighe door het gheloove vercrijghen dat Christus in hen blijft. Op dese wijse als de Heere hem selven heeft het broot des levens genoemt / soo en heeft hy niet alleenlijck willen leeren/ dat onse salicheyt is in het geloove zijnder doot ende wederopstandinghe geleghen/ maer dat oock als wy waerachtelijck zijnder deelachtich worden/ sijn leven in ons komt/ ende onse wordt / ghelijck het Broodt den Lichame stercke gheeft / als het tot voedtsel ghenomen wordt.

Wat het zy/ Christum eten.

Ephes.3.17.

In wat verstaet Christus ghesept wordt het broot des levens.

Joan.6.51.

Met Augustinus ende Chrysostomus autoriteyt wort bevesticht/ dat te voren van het eten ghesepdt is.

6 Augustinus / den welcken zy tot haren beschermer nemen / en heeft oock met gheen ander verstant geschreven/ dat wy het lichaem Christi eten ghelooovende / dan om te kennen te gheven dat de etinghe des geloofs/ ende niet des monts en is. Het welcke ick niet en versake/ maer segge noch daer toe / dat wy Christum door het gheloove ontfanghen / niet die ons van verre verschijnt/ maer die hem selven met ons vereenicht/ op dat hy onse hooft / ende wy zijne leden zijn. Nochtans en verworpe ick niet gantschelijck die wijse van spreken : maer segge alleenlijck dat het gheen volcomen verclaringhe en is / ist dat zy willen beschrijven wat het zy / het vleesch Christi eten. Anders sie ick dat Augustinus dese wijse van spreken dickmael ghebruyckt heeft : ghelijck als hy seydt in het derde Boeck van de Christelijcke leeringe : ten zy dat ghy het vleesch des Soons des menschen eet : dat is een wijse van spreken / waer door geboden wort datmen des lijdens des Heeren moet deelachtig sijn/ ende nuttelijc in gedachtenisse houdē/ dat sijn vleesch voor ons gecruyst ende ghewont is. Item als hy seyt / dat die drie duysent menschen die door de predikinge Petri bekeert worden/ het Bloedt Christi dat zy wreedelijck ghestort hadden / ghelooovende ghedroncken hebben / maer dese weldaet des gheloofs prijst hy op veele andere plaetsen / te weten/ dat door het gheloove onse zielen niet min ghevoedt en worden door het vleesch Christi / dan onse lichamen door het Broot dat wy eten. Ende dit is het ghene dat Chrysostomus op een plaetse schrijft / te weten/ dat Christus niet alleenlijck door het gheloove/ maer oock metter daet maeckt dat wy zijn lichaem zijn. Want hy en verstaet niet dat sulck goet anders dan door het gheloove komt : maer wil alleenlijck die uyt sluyten / dat niemandt denckt dat wy door een bloote bedenckinghe/ Christi deelachtich worden. De ghene die willen dat het Nachtmael zy alleenlijck een teecken der uytwendigher belijdinghe / die gae ick nu voorby : Want ick meyne haer dwalinghe ghenoech wederleydt te hebben doe ick van de Sacramenten in 't ghemeyn handelde. De Lesers sullen alleenlijck dit aenmercken: Als de drinckbeker ghenaemt wordt het verbont in zijn bloet/ zoo wordt daer een belofte uytghedruckt / de welcke dient om het gheloove te versterck en. Waer uyt volcht / dat wy het Nachtmael niet rechten ghebruycken / ten zy dat wy op Godt sien/ ende aennemen dat hy ons voorstelt.

Joan. 6.52.

Hom.in Ioan.31.&40 & alibi.

Actor. 2.41.

Homil.60.

Luc.22.20.

Ende ten is niet genoeg/ dat sommige verswyghende het vleesche ende het Bloedt Christi/ dese ghemeenschap anders niet dan geestelijck verstaen.

7 Boven desen en doen die my niet ghenoech/ die bekennende dat wy eenighe ghemeynschap met Christo hebben / als zy die willen toonen/ ons alleenlijck des Gheests Christi deelachtich maken / het vleesch ende bloet Christi verswijghende. Gelijck of alle dese dinghen te vergeefs gesproken waren/ * dat sijn vleesch waerachtiglijc spijse is/ dat zijn bloet waerachtichlijc dranc is : dat niemant het leven en heeft dan die zijn vleesch eet/ ende dat bloet drinckt / &c. Daerom dewijle het openbaer is / dat de ghemeynschap Christi haer voorder bestreckt dan deser Menschen beschrijvinghe / de welcke veel te nauwe is / soo wil ick hoe verre haer de gemeynschap sterckt/ met korte woorden verclaren, eer ick van dat ander feyl dat haer tegen is/ handele. Want teghen de Leeraers die de teeckenen sonder mate verheffen/ sal ick moeten meer woorden gebruycken/ de welcke nae haer grof onverstant een ongeschickte wijse van Christi Vleesch ende Bloet te eten ende drincken smedende / Christum van sijn Vleesch beroovẹn/ ende tot een ydel gedichtsel veranderen. Ist dat nochtans so groote verborgentheydt kan niet eenige woorden vervaet worden: het welcke ick sie dat ick't niet selfs en mijnen Geest genoech en vate. Het welcke ick geerne bekenne / op dat niemant de hoocheydt deser verborgentheydt met de Mate mijnder kintsheyten mete. Maer ic vermane de Leesers dat zy haer gevoelen binnen dese veel te nauwe palen/ niet en houden/ maer liever arbeyden om veel hooger op te klimmen / dan zy souden door mijn leydinge konnen komen. Want soo wanneer ick van deser saecke spreke/ als ick gearbeyt hebbe om alle dinck te seggen / soo dunckt my noch selve/ dat ick seer weynich nae de weerdigheyt der sake geseyt hebbe. Ende hoewel de geest n eer kan bedencken dan de tonge kan uyt spreken/ soo wordt hy nochtans door de grootheydt der sake overvallen ende overwonnen. Soo en kan ick dan niet anders dan tot verwonderinge deser verborgentheydt uytbreken / dewijle mijn Geest niet genoechsaem en is/ om die te bedencken/ noch mijn tonge om uyt te spreken. Nochtans sal ick de somma mijns ghevoelens met korte woorden eenichsins verclaren : de welcke ick houde waerachtich te zijne / ende betrouwe dat zy van den godsaligen herten niet en sal mispresen worden.

Joan.6.55.

Nochtans is de verborgentheyt deser gemeenschap soo groot, datmē moet bekennen/ dat de mensche in desen leven niet genoegsaem en kan begrijpen/ wanneer hier van sal mogen oordeelē.

**So veel als den schrijver deses boecx verstaē kan/ is sodanich.*

8 * Ten eersten worden wy uyt de Schriftuere geleert / dat Christus van den beginne aen is geweest dat levendichmakende Woort des Vaders / de fonteyne ende oorspronck des levens/ waer uyt alle dinghen altijdts haer leven ontfangen hebben. Daerom noemt hem Joannes somtijts het woort des levēs / ende schrijft somtijts dat het leven is in hem geweest / te kennen

Eerstelyck/ datter gantsch geen leven en is dan alleen in Christo.

1.Joa.1.1.

Joan. 1.6.

geven=

Een tweedr. Dat hy dit leven heeft op tweemanieren. 1. Van hem selven/ als God wesende. 2. Wtstortende 't selve leven in zijn aengenomen vleesch/op dat daer upt tot ons vloeyen soude de ghemeynschap des levens. *1.Joa.1.1.

ghevende / dat hy oock doe zijn kracht heeft in alle creatueren uytgestort/ waer door zy mochten adem ende leven hebben : maer hy seyt nochtans daer nae/dat het leven doe eerst is geopenbaert geweest/*als de Sone Gods onse vleesch aenghenomen hebbende/ hem selven heeft alsoo voorghestelt/ dat hy met ooghen ghesien/ ende met handen mochte ghehandelt worden. Want hoewel hy oock te voren zijn kracht in de creaturen uytstortede/ nochtans dewijle de mensche door de sonde van God vervreemt zijnde/de gemeynschap des levens verloren hadde/ ende de doot sach van allen zijden over hem komen/ soo moeste hy tot de ghemeynschap zijns woordts aenghenomen worden / om wederom hope der onsterffelijckheyt te gecrijgen. Want hoe groot sal dat betrouwen wesen/ dat yemant daer uyt sal gecrijgen/dat hy hoort dat het woort Gods/ waer van hy seer verre is/de volheyt des levens in hem heeft / maer in hem selven en rontomme hem/niet voor zijne oogen en heeft/anders dan de doot. Maer als dese/ die de fonteyne des levens is/ heeft begonnen in onse vleesch te woonen/ soo en is hy niet verre van ons verborgen/ maer laet hem teghenwoordelijck met handen voelen. Jae dat selve vleesch/daer in hy woont/ heeft hy gemaeckt ons levendichmaeckende te zijne/ op dat wy door der selver deelachticheydt tot onsterffelijckheyt gevoet worden. Ick ben (seydt hy) het broot des levens/die van den Hemel ben afghecomen. Ende dit broot dat ick sal gheven is mijn vleesch/ het welcke ick sal geven voor het leven der werelt. Met welcke woorden hy leert ende te kennen geeft/ dat hy niet alleenlijck het leven is / so verre hy het eeuwige woort Gods is / dwelck uyt den Hemel tot ons afgekomen is/ maer dat hy afcomende de kracht in onse vleesch/dwelck hy heeft aengenomen/ uytghestort heeft / om dat wy daer uyt souden des levens deelachtich worden. Hier uyt volcht nu oock/dat zijn vleesch waerachtichlijck spijse is/ ende zijn Bloedt waerachtichlijck dranck : met welcke voetselen de gheloovige tot het eeuwige leven ghevoedt worden. Soo hebben dan de Godtsalige nu hier in uytnemenden troost / dat zy nu het leven in haren eyghen vleesch vinden. Want alsoo en konnen zy niet alleenlijck lichtelijc tot het leven komen/maer het komt hen van selfs te gemoete. Laet ons alleenlijck den schoot onses herten open doen om het te ontfanghen/ ende wy sullent hebben.

Joan. 6.48. ende 51.

Bevestiginghe uyt Cyrillus.

9 Ende hoewel het vleesch Christi soo groote kracht vā hē selvē niet en heeft/dat het ons soude levendig maken:het welcke in zijn eerste conditie selve der sterffelijcheyt onderworpen was/ en nu met onsterffelijckheyt begaeft zijnde/door hem selven niet en leeft:soo wordt het nochtans te rechte levendichmakende ghenaemt/ dewijle het door de volheydt des levens overgoten is/ om dat het ons daer van soude deelachtich maken. Nae dit ghevoelen legghe ick met Cyrillo dese woorden Christi uyt: Gelijck de Vader het leven heeft in hem selven/alsoo heeft hy den zone ghegheven dat hy het leven heeft in hem selven. Want hy spreeckt daer eyghentlijck van zijne gaven : niet die hy van den beginne by den Vader beseten heeft/maer daer mede hy in dat selve vleesch / in het welcke hy hem selven verthoont heeft/is begaeft ende verciert geweest. So bewijst hy dan dat oock in zijn menschelijcke natuere de volheyt des levens woont : soo dat de ghene die zijns vleeschs ende bloets deelachtich wort/oock mede des levens deelachtich is. Het welcke men door een exempel mach verclaren.

Joan. 5.26.

Ende met een gemeyn exempel ofte gelyckenisse.

Want ghelijck het Water uyt de fonteyne somtijdts gedroncken/ somtijdts geput/ ende somtijdts door watergoten geleyt wordt om de ackers te vochtighen : welcke fonteyne nochtans uyt haer selven niet ghenoechsaem en is tot soo veele gebruycken / maer van den waterspronck selve/dewelcke sonder ophouden vloeyt/ende der fonteyne dickmael nieuwe overvloedicheyt toe brengt:alsoo is het vleesch Christi als een rijcke ende onverganckelijcke fonteyne/ de welcke het leven/dat in haer uyt de Godtheydt spruyt ende springht/tot ons uyt stort. Nu / wie en siet niet dat de ghemeynschap des vleeschs ende bloedts Christi/ alleen die na het Hemelsche leven staen/ noodich is. Hier toe dienen die sententien des Apostels : Dat de Gemeynte is het Lichaem Christi ende zijn vervullinghe / ende dat hy het Hooft is / waer uyt het gantsche lichaem te samen ghevoecht/ende te samen ghebonden / door de t'samen-voegingen opwast : dat onse lichamen leden Christi zijn. Welcke dinghen niet en konnen gheschien / ten zy dat hy gheheel met Gheest ende Lichaem met ons vereenicht zy. Maer die seer nauwe gemeynschap/ waer door wy met sijn vleesch vereenigt worden/ verclaert hy met noch een meerder getuygenisse / als hy seyt/dat wy leden zijns Lichaems zijn/ uyt sijn beenen ende uyt sijn vleesch. Ten eynde/willende betuyghen dat dese sake meerder is dan men kan uyt spreken/ soo eyndicht hy sijne woorden/ uytroepende ende seggende : Dat is een groote verborghentheydt. Soo soudet dan een uytnemende uytsinnicheyt zijn/niet te bekennē dat de geloovige eenige gemeynschap met het vleesch ende bloet des Heeren hebben: de welcke Paulus betuycht soo groot te zijne / dat hyse liever heeft te verwonderen dan te verclaren.

Ephes. 1.23. ende 4.15.

1. Cor. 6.15.

Waer uyt kennelijc is/ niet alleē hoe dat Christi vleesch levendig maeckt/ maer oock hoedanigh onse gemeenschap met Christo zy.

Ephes. 5.30.

10 De somma is / dat onse Zielen door het vleesch Christi ghevoedt worden/ ghelijck broot ende wijn het lichamelijc leven voeden ende onderhouden. Want anders en soude de gelijckenisse des teeckens niet met de beteeckende sake over een comen/ten ware dat de zielen haer spijse in Christo vonden : het welcke niet en kan gheschien/ten zy dat Christus waerachtichlijck een met ons worde / ende ons voede door het eten zijns vleeschs/ende drincken zijns bloets. Ende hoewel het ongeloovelijck schijnt/ dat door soo wijde verscheydenheydt der plaetsen het vleesch Christi soude tot ons komen / om ons tot een spijse te zijne/so moeten wy nochtans ghedencken/hoe verre de verborghen kracht des Geests sy boven alle onse ghevoelen / ende wat grooter dwaesheydt het zy / dat wy haer onmetelijcke grootheyt willen met de mate onses verstants meten. Daerom laet het geloove bedencken het gene dat onse verstant niet en kan vaten/ te weten/ dat de Gheest de dinghen waerachtichlijck vereenicht die door de plaetse verscheyden zijn. Nu dese heylighe ghemeynschap sijns vleeschs ende bloets/ waer door hy sijn leven in ons uyt stort/ ghelijck of hy in onse beenen ende merch door-dronghe / die betuycht ende versegelt hy oock in het Nachtmael / ende dat niet met een ydel ende naeckt teecken / maer de kracht des geests/daer bewijsende/waer door hy volbrengt dat hy belooft. Ende voorwaer de beteeckende sake wort daer van hem eenen yegelicken voorghestelt ende ghegheven / die in de gheestelijcke maeltijdt sy : Hoewel hy van de geloovige alleen vruchtbaerlijck ontfangen wort/ die sulcke groote mildicheyt met waerachtighen geloove ende danckbaerheydt des herten ontfanghen. Hierom seydt Paulus / dat het Broot dat wy breken/

Welcke gemeynschap door gheene verscheydenheydt der plaetsen kan verhindert worden.

Ende de selve wort also in het heylige Avontmael versegelt/dat wy daer in niet een ydel teken/maer de sake selve ontfanghen.

Gelijc Paulus betuygt.

1.Cor.10.16.

breken / de ghemeynschap des lichaems Christi is; ende dat de Drinckbeker / welcken wy door het woort ende gebeden daer toe heyligen/de gemeynschap sijns bloets is. Hier en moet niemant tegenworpen/ dat het een oneyghen wijse van spreken is / waer door de naem der beteeckender sake/den teeckene ghegeven wordt. Ick bekenne voorwaer dat de brekinghe des broots een teecken is/ende niet de sake selve. Maer als wy dit toegelaten hebben / soo sullen wy uyt de gevinge des teeckens recht besluyten / dat de sake selve oock gegeven wordt. Want niemant en sal te eenigen tyde bestaen te seggen/dat God een ydel teecken gheeft/ ten zy dat hy wil Godt met valschеyt ende bedriegingе beschuldingen. Daerom / ist dat de Heere door de brekinghe des broots/waerachtiglijck de deelachtigheyt zijns lichaems voor oogen stelt/soo en machmen niet twijfelen dat hyse waerachtichlijck aenbiet ende geeft. Ende de geloovige moeten gantschelijck desen regel weten / te weten : Dat zy/soo wanneer zy de tekenen sien/die van Godt ingestelt zijn/oock moeten dencken ende ghelooven/ dat de beteeckende sake daer oock waerachtiglijck ende seeckerlijc is. Want waerom geeft de Heere u het teecken zijns lichaems in de handt/ anders dan om de waerachtige deelachtigheyt zijns lichaems te versekeren? Ist dat het waerachtigh is dat het sienlijcke teecken ons ghegeven wort/ om de gave der onsienlijcker saecke te verseghelen : Zoo moeten wy betrouwen dat ons zijn lichaem selve so sekerlijck gegeven wort/ als wy tegenwoordiglijck sien/ dat ons het teecken zijns lichaems gegeven wort.

Teghenworpinghe/ dat het is een oneyghen wijse van spreken. Antwoort.

Een sekeren ende vasten regel vanden Sacramenten.

11 Zoo segge ick dan / het gene dat altijts is in de Gemeynte geleert geweest/ ende oock heden geleert wort van alle de geene die rechtsinnich zijn/ te weten/ dat in het heylighe Nachtmael twee dingen zijn/te weten/de sienlijcke ende lichamelijcke teeckenen/de welcke voor onsen ooghen gestelt zijnde / ons de onsienlijcke dingen nae de swackheydt onses verstants afbeelden: ende de geestelijcke waerheyt / die door de uytwendige teeckenen beduyt/ende voorgestelt wort. Als ick slechtelijck wil verthoonen hoedanich dese waerheyt zy/so plege ick drie dingen te stellen : te weten/de duydinghe/ende de materie die daer in ghelegen is / ende de kracht ofte vrucht die uyt beyden volcht. De beduydinge is in de belofte gelegen / de welcke eenichsins zijn in het teecken vermenght. De materie ofte substantie noeme ick Christum /met zijn doodt ende Wederopstandinge. Ende by de vrucht verstae ick de verlossinge/rechtveerdigheydt/heyligmakinge/het eeuwich leven / ende alle andere weldaden die Christus mede brengt. Ende hoewel alle dese dingen het geloove aengaen: zoo en late ick nochtans niet toe datmen soude seggen/ dat ick/ als ick segge dat Christus door het geloove ontfangen wort/ soude daer mede meynen/ dat hy alleenlijck door het verstandt ende door bedenckinge ontfangen word. Want de beloften stellen hem voor oogen/ niet om dat wy souden in het ydel aenschouwen ende in de naeckte kennisse blijven: maer om dat wy souden waerachtighlijck deelachtigh worden. Ende voorwaer ick en sie niet hoe yemandt betrout dat hy in het cruyce Christi verlossinge ende rechtveerdigheyt / ende in sijn doot het eeuwighe leven heeft / ten zy dat hy voornemelijck op de waerachtige gemeynschap Christi steune. Want die goeden en souden ons niet toe comen/waert dat Christus niet eerst hem selven onse en maeckte. Soo segge ick dan / dat Christus ons in het Nachtmael door de teeckenen des Broots ende Wijns / wordt waerachtelijck voorghestelt/ oock zijn Lichaem ende Bloedt/waer in hy alle ghehoorsaemheydt volbracht heeft / om ons rechtveerdicheydt te ghecrijghen : te weten/ten eersten / op dat wy met hem een lichaem worden : Ten anderen / op dat wy zijnder substantie deelachtigh ghewordеn zijnde / oock de kracht in de ghemeynschap aller goeden ghevoelen.

T beslaet des eersten deels deses Capittels: dat/te weten/ he Sacrament des Avontmaels twee stucken heeft.
1 De lichamelijcke tekenen.
2 De geestelijcke waerheyt/ welcke stucken in haer begrijpen/de beduydinge/ de materie ende de vruchten.

Door de tekenen wordt ons Christus waerachtiglick gegeven ende aengheboden.

12 Nu kome ick tot die hyperbolische/ dat is/ onmatighe vermengingen / die door superstitie zijn in gecomẽ: Want de duyvel heeft hier wonderlijcke listicheyt gebruyckt/ om der menschen geest van den Hemel af te trecken/ ende tot verkeerde dwalinghe te brenghen/ghelijck of Christus aen het broot gehecht ware. Ende ten eersten en moeten wy niet sulck een teghenwoordicheydt Christi in het Sacrament droomen/ gelijck de Pauselijcke constenaers gedicht hebben/dat het lichaem Christi tegenwoordichlijck voorgestelt worde / om met handen gehandelt/ met tanden ghemorselt/ ende met den mondt in ghesickt te worden. Want dit was de forme der woorden / daer mede de Paus Nicolaus Berengarium dede wederroepen/tot een getuyghenisse zijnder bekeeringhe / welcke woorden soo wonderlijcken ongheschickt sijn/dat de Autheur der glosse/selve uytroept/seggende/dat het te vreesen is / dat daer uyt sal een ergher ketterie komen/dan de ketterie Berengarij was/ ten zy dat de Lesers wijsselijck toe sien. Ende hoewel Petrus Lombardus seer arbeyt / om de ongheschicktheyt der woorden te ontschuldigen / so is hy nochtans meer tot een ander ghevoelen gheneycht. Want ghelijck wy niet en twijfelen dat hy nae de eeuwighe conditie der menschelijcker natuere in een seker plaetse begrepen wort/ende in den Hemel is/ tot den welcken hy eenmael opgheclommen is / tot dat hy weder kome om te oordeelen: also achten wy het gantschelijck ongheoorloft te zijne / datmen hem tot dese verganckelijcke tekenen treckt/ ofte denckt dat hy alomme tegenwoordich is. Ende dit en is oock voorwaer niet noodigh om sijnder deelachtig te worden: Want de Heere geeft ons dese weldaet door sijnen Geest/te weten/ dat wy met lichaem/ geest/ende ziele/ een met hem worden. Soo is dan de Geest Christi de bant deser vereeninge/ door den welcken wy te samen gebonden worden: ende hy is oock gelijck een Watergote/door den welcken al wat Christus is ende heeft/tot ons komt. Want ist dat wy sien dat de Sonne met hare radien op de aerde schijnende/ eenichsins ooc haer substantie in de aerde geeft/ om haer vruchten te genereren / voeden ende stercken : Waerom soude de beschijninghe des Geests Christi/niet soo krachtich zijn in de ghemeynschap des vleeschs ende bloets Christi tot ons te brengen? Daerom als de heylige Schriftuere van onse deelachticheyt die wy met Christo hebben/spreeckt / soo schrijft zy de gantsche kracht daer van/den Geeste toe. Maer uyt velen sal een plaetse ghenoegh wesen. Want Paulus leert dat Christus niet anders dan door sijnen Geest in ons woont: Waer mede hy nochtans dese gemeynschap des vleeschs ende bloets Christi daer van wy nu spreken/niet wech en neemt/ maer leert dat/dat het de eenighe Geest maeckt dat wy den gantschen ende gheheelen Christum besitten/ende in ons blijvende hebben.

Het andere deel des Capittels/ ghebrocht sijnde tot neghen artickelen.

1. De aenmerckinge ende wederlegginge vã de Paepsche wesentlijcke veranderinge des broots en des wijns

Waer oorspronck ende ongeschicktheydt.

Waerom datmense sal verwerpen.

Dist. 2. é Ego Berengarius.

Actor.1.11 &

Chrysost. Sermone quodam de Spiritu Sancto.

Dese wederlegginghe wort bevestight met eẽ gelijckenisse.

Met den sin der Schriftueren.

Met het getuyghenisse Pauli. Rom.8.9.10.

13 * De School-leeraers die van sulcke groote ongoddelijcheyt verschrict waren / hebben suyverlijcker gesproken : nochtans en doen zy niet

* Wat dat door een wesentlijcke veranderinge gedicht hebben de School-leeraers.

anders

anders dan sy scherpsinniger verstrickingen gebruycken. Sy laten toe dat Christus niet plaetselijck/noch lichamelijck daer en is / maer dichten daer na een wijse / dewelcke sy selve niet en konnen verstaen/noch oock anderen verklaren: waer van nochtans de somma is/datmen moet Christum in de gedaente des broodts soecken.

Daer dwalinghe wort wederleyt.

Want wat sullen wy seggen? Als sy seggen dat de materie ofte substantie des broots in Christū verandert wort/ hechten zy dan niet de substantie des lighaems Christi aē de verwe des broots te weten / aen de wittichheydt/ dewelcke sy daer alleen laten van den broode? Maer zy seggen dat hy alsoo in het Sacrament is/ dat hy nochtans in den Hemel blijft/ende dat zy geen ander tegenwoordicheyt en stellen/ dan der ghestaltenisse. Maer wat woorden zy voortbrengen/om daer mede te bedriegen/ soo is dit het eynde ende somma daer van/te weten/dat het geene dat voren broot was / door de consacreringe Christus wort / zoo dat voortaen onder de verwe des broots/ Christus verborgen zy. Het welcke zy hen oock niet en schamen klaerlijck uyt te drucken: Want de woorden Lombardi zijn/ dat het lichaem Christi / d'welck in hem selven sienlijck is / nae de consecratie onder de ghedaente des broodts verborgen ende bedeckt wordt. Ende also na dit gevoelen/en is de forme ende Figure des broots niet anders dan een Momaensicht/ waer door het gesichte des lichaems weg genomen wort. Ons en zijn oock geene groote gissingen noodig om te bevinden wat bedroch zy willen met dese woorden maken : Want de sake selve seyt het klaerlijck.

Lib4. Dist. 12.

Wat ende hoe groote superstitien dat dese dwalinge inghebrocht heeft.

Want in wat grooter superstitie nu vele eeuwen lanck niet alleenlijck het gemeyn volck / maer oock de Overste selve zijn gehouden geweest / ende oock heden gehouden worden/dat machmen sien: Want van het waerachtich ende oprecht geloove zijn zy niet sorchvuldich door het welcke allen wy tot de gemeynschap Christi comen / ende met hem blyven : maer soecken alleenlijck syn vleeschelijcke tegenwoordigheyt te hebben / de welcke zy buyten Godts woort gesmeedt hebben/meynende dat Christus hen also genoegh tegenwoordich is. Soo sien wy in somma / dat uyt dese vernuftige scherpsinnicheydt dit gekomen is / dat het broodt geacht zy Godt te zijne.

Waerom dat dese wesentlijcke veranderinge versiert is.

14 Hier uyt is die gedichte transubstantiatio gekomen/ voor de welcke zy heden strengelicker strijden dan voor alle andere Hooft-stucken haers geloofs. Want oock de opperste smeden der plaetselijcker tegenwoordigheyt/ en conden niet verklaren hoe het lichaem Christi in de substantie des broots vermengt ware / sonder terstont daer door velen ongeschicktheden plaetse te geven. Zo moesten zy dan tot dit gedichtsel vlien / te weten / dat het broodt in het lichaem Christi verandert wordt : niet dat het lichaem eygentlijck uyt het broot gemaeckt wordt:maer om dat Christus de substantie des broodts te niet maeckt / om hem selven onder de figuere en gedaente des broots te verbergen.

Tegen de H. Schriftuere ende tegen het eendrachtich gevoelen der ouder gemeynten.

Het is wonder dat sy tot sulcke onwetentheyt / jae tot sulcke plompheyt gecomen zijn/dat sy niet alleenlijc tegen de heylige Schriftuere/ maer oock teghen het eendrachtig gevoelen der ouder Gemeynte/ dit onnatuerlic monster hebben voortgebracht. Ick bekenne voorwaer dat sommige oude Leeraers dat woort Veranderinge , gebruyckt hebbē: niet dat sy de substantie der uytwendiger tekenen wilden wegh nemen/ maer om dat sy souden leeren dat het broot tot het Sacrament verordent/ ende begeven / wijt verscheyden was van gemeyn broodt / jae dat het nu een ander broodt was. Maer sy leeren alomme claerlijc dat het heylige Nachtmael twee deelen heeft/ te weten/ een aertsch/ ende een Hemelsch/ ende het broodt ende den Wijn noemen zy eendrachtichlijck het aertsche deel. Voorwaer wat onse tegenstrijders seggen/zy en hebben tot dese haer leere gheen hulpe / noch getuygenisse der oude Leeraren / hoewel zy die bestaen tegen het openbaer Woordt Godts te stellen. Want dese haere leere en is niet over seer lange tijd gedicht / ende in de voorgaende tijden die beter waren doen de religie noch suyver was / en heeftmen hier van niet geweten : Maer alleenlick als de suyverheyt nu seer besmet was.

Want hoewel sommige dat woort veranderinge gebruyckt hebben so en hebben zy nochtans nimmermeer de Paepsche Transsubstantiatie/ dat is / de wesentlijcke veranderinge bekent.

Daer en is niemant onder de oude Leeraers / die niet met clare woorden en bekent / dat de heylige tekenen des Nachtmaels/ broot ende wijn zijn: hoewel zy/gelijck voorseyt is/ die somtijdts met menigerley tijtelen vercieren / om de weerdigheyt des Sacraments te prijsen. *Want dat zy seggen dat in de consecratie een verborgen veranderinge geschiet / soo dat het nu wat anders zy dan broot ende wijn / ick hebbe boven vermaendt dat zy daer door niet en willen te kennen geven/dat zy te niete wordē/ maer datmense nu moet anders achten dan ghemeyn spijse/ die alleenlijck om den buyck te voeden / verordent is: Dewijle in dit broot ende wijn ons de geestelijcke spijse ende dranck der ziele voor-gestelt wort. Dit en versaken wy oock niet.

*Tegenworpinghe.

Maer dese smeden des nieuwen geloofs seggen : Ist dat daer een veranderinge is / soo moet uyt de substantie des broodts het lichaem Christi worden. Ick bekenne wel dat het broot ende wijn anders ghewoorden zijn/dan zy te voren waren: maer ist dat zy dit willen tot haer ghedichtsel trecken/ so laetse my antwoorden/ wat veranderinge nae haer gevoelen in den Doop geschiet. Want de Vaders stellen hier in oock een wonderlijcke veranderinge/als zy segghen/dat uyt het verganckelijck teken / een geestelijcke wasch-badt der ziele wordt / ende nochtans en versaeckt niemandt dat het water daer blijft.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Wederlegginghe van een Incae

Maer zy seggen / dat sulcks niet en is in den Doop / gelijck in het Nachtmael is / Dit is mijn lichaem. Maer de vraghe en is hier niet van de woorden / der welcker verstant klaer genoech is/ maer meer van dat woort Veranderinghe, het welcke niet meer en moet beduyden in het Nachtmael dan in den Doop.

Een gewisse ende gegronde wederlegginge vande Paepsche wesentlijcke veranderinge, dat te weten de beteekeninge des nachtmaels niet en kan over een komen/ten zy dat het wesen van de uyterlijcke tekenen blijven.

Daerom laetse varen met haer netten ende stricken die zy in syllaben maken / waer door zy niet anders en doen dan dat zy bewijsen hoe qualijck zy niet goede reden gewapent zijn. Ende de beduydinghe en soude niet anders over een komen/waert dat de waerheyt die daer beduyt wort/niet door het uytwendighe teecken levendichlijck uytghedruckt en worde. Ende Christus heeft door het uytwendige teecken willen betuygen/ dat / sijn vleesch Spijse is : Waert dat hy alleenlijck een ydel gesichte des Broots / ende niet waerachtich Broodt voor en stelde/ waer soude die over-een-kominge ofte ghelijckenisse sijn/ de welcke ons moet van het sienlijcke tot het onsienlijcke leyden ? Want of schoon alle dinghen wel over een quamen die sy seggen soo en soude daer door niet meer beduyt worden / dan dat wy door den schijn des Lichaems Christi gevoedt worden. Gelijck waert dat in den Doop niet anders en ware dan een ghedaente ende schijn des Waters / die onse ooghen bedroge / soo en soude

hy ons gheen seecker pant der afwasschinghe sijn: jae ons soude door dat bedriegelijck schouspel oorsake gegeven worden om te wanckelen. Soo wordt dan de natuere des Sacraments te niete gemaeckt/ ten zy dat in de wijse der bediedinge het aertsch teecken met de hemelsche ende geestelijcke saecke over een kome. Ende daerom verliesen wy de waerheydt deses Sacraments/ ten zy dat het waerachtighe Lichaem Christi/ door het waerachtigh Broodt voor oogen ghestelt ende afghebeeldt worde. Ick segge wederom: Dewijle het Nachtmael niet anders en is dan een sienlijcke betuyginge dier belofte die in het seste Capittel Joannis staet / te weten/ Dat Christus is het Broodt des levens/ welck uyt den Hemel is gecomen: soo moet daer sienlijck broot in het Nachtmael zijn / op dat daer door dat geestelijc broot bediet ende afgebeeldet worde: ten zy dat wy willen alle de vrucht verliesen/die de Heere in desen deele onser swackheyt toegeeft. Nu waert dat daer alleenlijck een ydel ghedaente des broots/ende niet een natuerlijck ende waerachtig broot en bleve/hoe soude Paulus besluyten/ dat wy alle een Broodt ende een Lichaem zijn:die wy te ghelijcke eens Broodts deelachtich zijn?

Bevestiginge uyt den woorde Christi Joan 6. ende des Apostels. Joan. 6.35. 1.Cor.10.17

15 Syen souden noyt so schandelijck door des Duyvels listen bedrogen geweest hebben / hadden zy niet betoovert geweest met dese dwalinge/ dat het lichaem Christi in het broot besloten sijnde/door den lichamelicken mont in den buyc komt. De oorsake deses so beestelijcken gedichtsels/ was dat de consecratie so veel krachts by hen hadde als eē tooversche belesinge. Ende dese grontreden was voor hen verborgen/te weten/ dat het broot geen Sacrament en is anders dan dien menschen / tot de welcke het woort gewent wort: gelijc het water des Doops in hem selven niet verandert en wort/maer begint ons te sijne dat het te voren niet en was/ so haest als de belofte daer aen ghehangen is. Dit sal klaerder worden door het exempel eens gelijcken Sacraments. Het water dat uyt de steenrotse vloeyde in de woestijne/was den Vaderen een merck ende teken der selver saecke die ons de wijn in het Nachtmael afbeeldet. Want Paulus leert/dat zy den selven geestelijcken dranck ghedroncken hebben. Maer uyt dit water en droncken niet alleenlijc de menschen/maer ooc de beesten. Waer uyt men lichtelijc verstaet/dat in de aertsche elementē als zy tot dat geestelijc gebruyc gevoecht worden / geen ander veranderinge en geschiet/ anders dan so veel de menschen aen gaet/so verre sy hen zegelen der beloften sijn. Boven desen dewijle het voornemen des Heeren is/(gelijc ick nu dickmael geseydt hebbe) ons door bequame middelen opwaerts tot hem te verheffē/so wort dit ongoddelijc van die verkeert/die ons roepen tot eenen Christum die onder het broot onsienlijc verborghen is. Te weten/ om dat (ghelijck zy meynen) de Hemel veel te wijt van hier verscheyden is / so dat des menschen verstant ende geest niet en kan door de Hemelen dringhen/om tot Christum te komen. Daerom dat hen de natuere verhinderde / dat hebben zy ghesocht met een veel hinderlijcker remedie te beteren/ te weten / om dat wy eenen Christum op der aerden etende / niet en souden noot hebben by den hemelschen Christum te komen. Dit is de noot waer door sy bedwongen zijn het lichaem Christi te transfigureren. Hoewel ten tijde Bernardi/ de wijse van spreken was te hart geworden/ so en wistmen nochtans doe niet van de transsubstantiatie/en in alle tijden daer te voren was dese gelijckenisse in aller menschen mont/te wetē/dat het sienlijc broot en wijn/en de geestelicke sake te samen waren in dit Sacrament. Sy schijnen wel scherpsinnichlijc te antwoorden/op die woorden/Broot ende Wijn, maer zy en brengen niet voort dat met der teghenwoordigher saecke over een komt. *De roede Mosis (seggen zy) in een serpent verandert sijnde / hoewel sy een serpent ghenaemt wordt/ soo behout sy nochtans oock haren ouden naem / ende blijft een roede genaemt. Also meynen zy dat het oock niet min behoorlijc en is/ dat het broot hoewel het in een nieu substantie verandert is/nochtans wel oneygentlijck / maer niet ongeschicktelijck Broot genaemt en wort/om dat het in de oogen Broot schijnt. Maer wat ghelijckenisse vinden sy tusschen dat groot mirakel ende haer gedichte bedriegerie / daer van geen ooge op der aerden en kan getuyghen? De Egyptische Toovenaers ghebruyckten haer toovetie / om den Egyptischen volcke wijs te maken/ dat zy goddelijcke kracht hadden/ om de creatuere boven de orden der natuere te veranderen. Moses komt daer ende verdrijft haer bedriegeriē/ ende bewijst dat de onverwinnelijcke macht Godts met hem is: dewijle sijn roede alle de andere verslint. Maer dewijle die veranderinghe sichtbaerlijck ghesciede/ soo en dient zy tot de teghenwoordighe sake niet/gelijck voorseyt is: ende terstont daer na is de roede sichtbaerlijck tot haer oude forme weder gecomen. Boven desen en weetmē niet of die haestighe veranderinge in der substantie geschiede. Men moet oock aenmercken dat Mosis roede haren naem behoudt/als sy vergeleecken wort by der Toovenaers roeden/de welcke hy daerom niet en heeft willen slanghen noemen / om dat hy niet en soude schijnen een veranderinge te kennen te geven/de welcke niet en was: Want die Toovenaers niet anders dan de oogen der aenschouweren verstrickt en hebben. Maer wat gelijckenisse hebben die dingen met dese sententien/*Het broot dat wy breken: Soo wanneer ghy van desen broode eet: Sy hielden ghemeynschap in de brekinghe des broots/ &c. Het is seker dat de Toovenaers alleenlijc de oogen verstricten en bedrogen. Daer is meer twijfelinghe aengaende Mosen / door des welckes handt het Gode niet swaerder en was uyt de roede een serpent te maecken/ende wederom een roede uyt het serpent / dan de Enghelen met vleeschelijcke lichamen te becleeden / ende weynich daer nae wederom te ontcleeden. Ware de saecke des Nachtmaels sulck/ ofte by-nae ghelijck / soo soude haer wederlegginghe eenighe verwe hebben. Soo moeten wy dan dit seker ende vast houden / te weten / dat het Vleesch Christi ons niet waerachtighlijck noch bequamelijck tot spijse belooft en wordt in het Nachtmael / ten sy dat de waerachtighe substantie des uytwendighen teeckens / daer mede overeen kome. Ende (ghelijck d'een dwalinghe uyt d'ander komt) de plaetse Jeremie is soo dwaselijck verdraeyt om de transsubstantiatie te bevestighen / dat ick my schame die te verhalen. De Prophete klaecht dat in sijn broot is houdt ghelevdt: te kennen ghevende dat sijn broot is door de wreetheydt der vyanden bitter ghewooden. Ghelijck oock David met ghelijcke wijse van spreken klaecht dat sijn Broodt is met galle / ende sijn dranck met edick vermenght gheweest. Dese goede Leeraers willen door allegorie uytlegghen / dat het Lichaem Christi is aen het Cruyce ghehecht gheweest. Sy segghen dat sommighe oude Leeraers alsoo

ghevoelt

Marginalia, left column: "2 Tot dese dwalinghe van de wesentlicke veranderinge/ heeft oorsake gegeven die consecratie/ de welcke is gelijck als een tooveringhe." — "Exod. 17.6." — "1.Cor.10.4." — "Maer nu so en isset broot voor hem selven geen Sacrament/ maer voor den menschē den welcken het voorgestelt wort."

Marginalia, right column: "De 1 tegenworpinge vā de roede Mosis/ welcke in eē slange verandert is/ wort wederlevt/ende en staet gantsch de Paepsche veranderinge niet voor. * Exod. 4.3. ende 7.10." — "Exod. 7.12." — "Noch zy en heeft oock geen gelijckenisse met de woorden van de insettinge des Avontmaels. * 1.Cor.10.16 ende 11.26. Act.2.42." — "De 2 tegenworpinge." — "Antwoort. Jer.11.19." — "Psal.69.22"

Antwoort op een inrede.

ghevoelt hebben. Maer het ware beter sulcke onwetentheyt te vergeven / ende die schande te decken / dan noch sulcke onbeschaemtheyd daer toe te gebruycken / waer door zyse dwinghen om vyandelijck teghen het rechte verstandt des Propheten te strijden.

1. De Dwalinge der gener wordt ontdeckt die die lichamelijcke tegenwoordicheyd Christi met ende by het broot ende wijn beschermen/want uyt dat die alomheyt is gesprooten.

16 Andere die sien dat de vergelijckinghe des teeckens met de beteeckende sake niet en mach wechgenomen worden/sonder de waerheyt des Sacraments te niet te maken / bekennen dat het broodt des Nachtmaels waerachtichlijck is een aertsche ende verderffelijcke substantie/ende geensins verandert en wordt / maer dat het lichaem Christi daer onder besloten is. Waert dat zy haer gevoelen alsoo verklaerden / dat zy zeyden dat in het Nachtmael als het broot ghegeven wordt / oock de waerachtighe gave des lichaems Christi is / om dat de waerheydt ende beduyde sacke niet en can van haer teken verscheyden worden: So en soude ick niet seer daer tegen strijden. Maer dewijle zy het lichaem Christi selve in het broot stellende/ leeren dat het kan op eenen tyt alomme zijn/het welcke tegen zijn natuere is: ende willen dat het daer verborghen schuyle/als zy seggen onder het broot: zoo is het noodich sulcke listicheden een weynich te openbaren. Want ick en hebbe noch niet voorgenomen dese sake gantschelijc te voleyndigen: maer alleenlic eenen gront te leggen tot de handelinge die terstont volgen sal. Soo willen zy dan dat het Lichaem Christi onsienlijc ende onmetelijck zy/ op dat het onder het broot schuyle: want sy en meynen niet dat zy anders zijnder deelachtich worden / ten zy dat hy in het broot dale: ende de wijse der nederdalinghe/waer door hy ons opwaerts tot hem opvoert / die en verstaen zy niet. Sy ghebruycken alle verwe die zy konnen: maer als sy 't algeseyt hebben/zo is het openbaer genoech dat zy willen dat het lichaem Christi in het Nachtmael ter plaetse teghenwoordigh zy. Waer uyt comt dit? te weten/om dat zy geen ander deelachticheyt des Lichaems ende bloets Christi en konnen vaten/ten zy dat die in de vereeninge in een plaetse / ofte in het gevoelen der handen / ofte in eenighe grove insluytinge in het broot gelegen zy.

De somma deser dwalinge.

De gedichtselen der Ubiquitisten/ ofte beschermers der alomheyt/die de waerheyt der natueren in Christo onder een vermengen.

17 Ende om dese dwalinge die zy eenmael hebben aengenomen / hartneckichlijck te beschermen/en ontsien sommighe onder hen niet te seggen / dat het vleesch Christi noyt ander mate gehadt en heeft/dan so wijt ende breet de Hemel ende aerde streckte. Ende dat hy is een kint uyt zijns moeders buyck ghebooren/ opgewassen/ in het cribbe uytgerecht / ende in het graf besloten geweest/dit is (seggen zy) door eenige dispensatie ofte Godlijcke beschickinge geschiet/ dat hy geboren geworden/gestorven is/ende andere menschelijcke dingen gedaen heeft/dat hy in de ghewoonlijcke ghedaente sijns lichaems is na zijn wederopstandinge gesien geweest/ende ten Hemel opgevaren/ dat hy ten laetsten oock na sijn opklimminge is van Stephano ende Paulo gesien geweest: dat dit oock is door de selve dispensatie geschiet / om dat de menschen souden sien dat hy is tot eenen Coninc inden Hemel gestelt. Maer wat is dit anders dan Marcionem wederom uyt de helle te verwecken? Want niemant en twijfelt dat Christus een phantastigh lichaem gehadt heeft/ ist dat hy sulcke conditien gehadt heeft. Andere nemen een scherpsinnigher uytvlucht/seggende: dat dit lichaem d'welck in het Sacrament ghegeven wordt / een glorieus ende onsterffelijck lichaem is/ ende dat daerom geen wonder en is/dat het in veele plaetsen sonder eenige plaetse ende forme onder het Sacrament zy. Maer ic vrage hoedanich een Lichaem gaf Christus zijnen discipulen des nachts eer hy leedt? luyden de woorden niet dat hy hen dat sterfelic lichaem gegeven heeft / het welcke terstont daer na soude overgelevert worden? Zy seggen: hy hadde doe te voren sijn eerlijckheyt den drien Discipulen op den berch laten sien. Dat is wel waer / maer door de claerheyt heeft hy hen een ure tijds willen een smake der onsterffelijcheydt geven. Hier-en-tusschen en sullen sy daer geen dobbel lichaem vinden/maer dat het eenich enckel lichaem / dewelck Christus droegh / is met nieuwe eerlijckheyt verciert gheweest. Maer doe hy in het eerste Nachtmael sijn Lichaem uytdeelde/ was die ure na by / in de welcke hy soude van God geslagen ende vernedert/sonder eere gelijck een melaetsch Mensche ligghen: soo verre ist dat hy doe soude hebben willen de eerlijckheyt sijnder wederopstandinge vertoonen.

Aetor. 1.3. ende 9. ende 7.55. ende 9.3.

Der sommiger schalcke uytvlucht.

Antwoort 1.

Mat. 17.2.

Esai. 53.4.

Antwoort 2.

Ende ist dat hier in d'een plaetse het Lighaem Christi sterffelijck ende verworpen ghesien/ende in d'ander plaetse onsterffelijck ende eerlijck gehouden wert / soo wort daer een groote venster opgedaen/tot Marcions dwalinge. Hoe-wel ist dat haer meyninge recht is/ soo moet dit dagelijcx geschien: Want zy moeten bekennen dat het lichaem Christi / d'welck in hem selven sienlijck is/onsienlijck onder het Broot verborghen wordt: Ende nochtans de gene die dusdanige ongeschicktheden uytspouwen/en schamen hen niet alleenlijck niet van dese schande/ maer lasteren ons oock grootelijck / om dat wy met hen niet en gevoelen.

Antwoort 3.

Eenige ongerijmde dingen welcke de dwalinge van de lichamelicke tegenwoordicheyt by den broode vergheselschappen.

18 Wel aen/ist dat zy willen het lichaem ende bloet des Heeren aen broodt ende wijn hechten/ so moet het lichaem ende het bloet van malcanderen verscheyden worden? Want ghelijck het broot verscheyden van den Drinckbeker gegeven wordt / alsoo sal het lichaem dat aen het broot gehecht is / moeten verscheyden zijn van het bloet / dewelck in den Drinckbeker besloten is. Want dewijle zy seggen dat het lichaem in het broot / ende de wijn in den Drinckbeker is/ ende het broot/en de wijn/in verscheyden plaetsen zijn / soo moeten zy bekennen dat het bloet moet van het lichaem verscheyden zijn. Dat zy plegen te seggen dat door medevolginge (gelijck zy 't noemen) het bloet in het Lichaem is/ ende het lichaem in het bloet/ dat is veel te ydel/ dewijle de uytwendige teeckenen / te weten / het broot ende de wijn/daer in het lichaem ende het bloet besloten worden / soo verscheyden zijn. Maer ist dat wy met onse Oogen ende Herten op-waerts tot den Hemel op-gheheven worden/ om Christum daer in de eerlijckheydt zijns rijcx te soecken: gelijck de tekenen ons tot den geheelen Christum leyden / daer sullen wy onder het teken des broots sijn Lichaem eten/ ende onder den wijn verscheydelijck zijn bloet drincken/ op dat wy hem alsoo geheel besitten. Want hoewel hy zijn vleesch heeft van ons wech-genomen/ ende is met zijn lichaem ten Hemel opgevaren: soo sidt hy nochtans ter rechterhant des Vaders: dat is / hy regneert in de macht ende Majesteyt/ende eerlijckheyt des Vaders. Dit rijcke en is met geen ander onderscheydt der plaetsen/ noch met geen mate bepaelt/ Christus kan zijn kracht waer het hem belieft / in den Hemel ende op der Aerde strecken / hem selven door zijn kracht tegenwoordich bewijsen / altijts by de zijne sijn/sijn leven in hem geven/op dat hy in hen leve / op dat hyse gesondt onderhoude/versterche ende beware/ niet anders dan

Wederlegginge van een uytvlucht.

Een oprechte en Godsalige verclaringe van den waren ende rechtgevoelenden sin der woorden Christi: gelijck oock in de navolgende 19 afdeelinge.

gelijc of hy met den lighame tegenwoordig ware: somma/ hy kanse met sijn lighaem voeden/ des welckes ghemeynschap hy door de kracht sijns Geests in hen uytstort. Na dese wijse ontfangen wy het Lighaem ende het Bloet Christi in het Nachtmael.

Wat voor een waerachtige tegenwoordigheyt Christi in het Avontmael zy.

19 Wy moeten sulcke tegenwoordicheydt des lighaems Christi in het Nachtmael stellen/ door de welcke het aen het broodt niet gehecht/ noch in het broot beslotē en worde (want het is openbaer/ dat door sulcke dingen zijn Hemelsche eerlijckheyt verkort wort.) Item/ de welcke hem sijn mate niet en beneme/ noch op eenen tijdt in verscheyden plaetsen stelle/ noch onmetelijcke grootheyt toeschrijve/ die haer door den Hemel ende de Aerde soude strecken: Want dese dingen strijden klaerlijck tegen de waerheydt der menschelijcker natuere. Dese twee uytnemingen en moeten wy ons nimmermeer laten benemen: op dat de Hemelsche eerlijcheyt Christi niet verkort en worde/ het welcke geschiet als hy aen de vergankelijcke creatueren deser werelt/ eenighsins gebonden wort. Item op dat sijnen lighame gheen dinck toe-gedicht en worde/ dat met de menschelijcke natuere niet over een en komt/ het welcke geschiet als het geacht wort onmetelijck ofte in veele plaetsen op eenen tijt te sijne. Als dese ongeschicktheden zijn wegh genomen/ so neme ick geerne aen al wat mach dienen om de waerachtige ende substantiale deelachtigheyt ende ghemeynschap des Lighaems ende des bloets Christi/ die onder de heylige tekenen des Nachtmaels voorgestelt wort: ende dat alsoo/ dat wy niet en meynen dat wyse alleenlijc door bedenckinge ofte verstandt ontfangen/ maer waerachtighlijck tot spijse des eeuwigen levens gebruycken. Daer en is gheen oorsake waerom dit gevoelen soo seer van der wereldt gehaet ende veroordeelt wordt/ anders dan dat de duyvel haer verstant heeft met grouwelijcke toeverie verstrickt. Voorwaer het ghene dat wy hier leeren/ dat komt allesins seer wel met de Schrifture over een/ het en is niet ongeschickt/ noch duyster/ noch twijfelachtigh/ noch vreemde van de waerachtige Godsaligheyt ende grondelijcke stichtinge. In korte/ daer en is niet ergerlijcx in/ anders van dat sommighe eeuwen als de onwetentheydt ende ongeschicktheydt der Sophisten in de Gheheymnte regneerde/ het klaer licht ende de openbare waerheydt is verdruckt geweest. Nochtans dewijle de Duyvel oock heden door oproerische gheesten soeckt dese selve waerheydt met wat lasteringe ende schande hy kan/ te besmetten/ ende tot geen ander dinck meerderen arbeyt en doet: soo moeten wyse dies te neerstighlijcker beschermen.

Waerachtige ende wesentlijcke gemeynschap des lichaems ende des bloets des Heeren.

De waerheyt ende vastichevt der rechtgeboeȝender meyninghe.

Zijnde bestreden van oproerische geesten.

20 Maer eer wy voorder komen/ moeten wy de insettinghe Christi selve verklaren: voornemelijck/ om dat die tegenworpinge onsen wederspreckers seer behagelijck is/ die zy tegen ons brenghen/ te weten/ dat wy van de Woorden Christi afwijcken. Daerom/ om van desen valschen haet daer mede zy ons beswaren/ verlost te worden/ sullen wy seer bequamelijck beginnen van de uyt-legginge der woorden der insettinge des Heeren. De drie Euangelisten ende Paulus verhalen dat Christus heeft Broot genomen/ ende dat ghebroken als hy ghedanckt hadde/ ende zijnen Discipulen gegeven ende geseyt: Neemt/ eet/ dit is mijn lighaem dat voor u gegeven ofte gebroken wort. Van den Drinckbeker schrijven Mattheus ende Marcus aldus: Dese drinckbeker is het bloet des Nieuwen Testaments/ dwelck voor velen sal uytgestort worden tot vergevinge der sonden. Paulus en Lucas seggen: Dese Drinck-beker is het nieuwe Testament in mijn bloet. De beschermers der Transubstantiatie willen dat door het woordeken/ Dit, de gedaente des broots betoont zy/ om dat de consecratie door het gantsche begrijp der woorden dier reden geschiedt/ ende om dat daer geen substantie en is diemen soude konnen toonen. Maer is het dat zy so seer sorghvuldigh sijn van de woorden/ om dat Christus betuyght heeft dat zijn lichaem te sijne/ dat hy den Discipulen in de hant gaf: so is voorwaer dit gedichtsel/ te weten/ dat het gene dat broodt was/ nu sijn lighaem zy/ seer wijt van de eygenschap deser woorden. Dat Christus heeft in sijne handen genomen/ ende sijne Discipulen gegevē/ dat betuyght hy sijn lighaem te zijne. Ende hy heeft broot in sijne handē genomen: wie en soude dan niet verstaen/ dat daer ooc broot getoont wort? ende dat het daerom een seer ongeschickt dinck is/ datmen tot de gedaente des broots treckt/ dat Christus van het broodt selve seyt. Andere vlieden tot een uytlegginge die noch seerder bedwongen ende geweldighlijck verdraeyt is/ als sy seggen/ dat het woordeken/ Is, wordt gestelt voor/ Wort verandert/ ofte getransubstantieert. Daerom en konnen sy niet seggen/ dat zy door de eerweerdigheydt der woorden seer beweecht zijn. Want het en is in geen natie/ noch in geen tale gehoort/ dat het woordeken/ Is, soude beduyden/ in een ander dinck verandert te zijne. Aengaende de gene die bekennen dat het broot in het Nachtmael blijft/ ende willen dat het niet te min het lighaem Christi sy/ sy hebben onder malcanderen groote verscheydenheyt. Die wat matighlijcker spreken/ hoewel sy seer dringen op de letter der woorden/ Dit is mijn Lighaem, soo worden sy nochtans daer nae wat sachter/ ende seggen dat het soo veel is/ gelijck of daer geseyt ware/ dat het lighaem Christi is met het broot/ in het broot/ ende onder het broodt. Wy hebben nu te voren wat gesproken van haer gevoelen/ ende sullen weynigh hier nae meer daer van seggen. Nu spreke ic alleenlijc van de woorden/ door de welcke sy (gelijck sy seggen) verhindert worden toe te laten/ dat het broodt genoemt worde het lighaem Christi/ om dat het een teken daer van is. Maer ist dat sy in die woorden geenderley oneygen wijse van spreken toe en latē/ waerom vlien zy van de eenvoudige woorden Christi tot haer wijse van spreken/ die wijt verscheyden zijn? Want daer is groot onderscheyt tusschen dese reden: Het broot is het lighaem Christi: ende tusschen dese: Het lighaem Christi is met het broodt. Maer dewijle zy sagen dat het niet mogelijck en was dat dese enckel reden: Het Broodt is het lighaem Christi/ soude blijven staende/ soo hebben zy door dese wijse van spreken/ als door kromme keeren willen ontvlien. Andere die stouter zijn/ en hebben niet getwijfelt te seggen/ dat het broodt is het lighaem Christi/ oneygentlijck sprekende/ ende alsoo bewijsen zy waerachtighlijck/ dat sy op de letter staen. Ist dat yemant seyt: Soo is het broot dan Christus/ ende Godt: sy sullent versaken/ om dat het in de woorden Christi niet uytgedruckt en is. Maer het en sal hen geen voordeel doen dat sy't versaecken/ want zy gevoelen alle eendrachtighlijck/ dat de gantsche Christus ons in het Nachtmael voorgestelt wort. Maer het is een onverdraghelijcke lasteringhe/ datmen sonder oneygen wijse van spreken/ soude van een vergankelijck ende verderffelijc dinck seggen dat het Christus is. Nu vrage ick hen/

3 Wort van hare lasteringe bevrijt.

1 Voor uytlegginge der woorden der insettinge.

Mat. 26. 26. Mar. 14. 22

Luc. 22. 17. 18. 1. Cor. 11. 24.

Welcke tegē de verclaringe van den beschermers der gener die de wesentlicke veranderinge leeren/ verdedicht wordt.

En tegen de ghene die de lichamelicke tegenwoordicheyt Christi drijven.

Der selver uytvluchten worden wederleyt/ ende tot lasterlijcke ongerijmde dinghen gebrocht.

of dese

of dese twee redenen even veel bedieden / Christus is de Sone Gods/ende/Het broot is het lighaem Christi. Ist dat zy toe laten dat die twee redenen niet over een en komen/het welck sy bedwongen worden te bekennen / laetse dan antwoorden waer uyt dat onderschept komt. Ick meyne zy en sullen geen ander onderschept brengen/ dan dat het broot wort op Sacramentaelsche wijse genoemt het lighaem Christi. Hier uyt volcht dat de woorden Christi niet en staen onder den gemeynen regel/ende niet en moeten nae de Grammatica ondersocht worden. Ick vrage oock alle de gene die eygensinnichlijc en hartneckighlijck op de letter staen/of in de woorden Luce daer hy seyt/ * dat de Drinck-beker is het Testamēt in zijn bloet/niet dat selve uytgedruct en wort dat in de voorgaende uytgedruct is/daer hy het Broot noemt het Lighaem. Voorwaer daer was also veel swarigheyt in d'een deel des Sacraments / als in het ander. Ende dewijle de kortheyt der woorden duyster is / soo wort de sin beter met meer woorden verklaert. Daerom soo wanneer zy uyt een woordt willen houden staende dat het broot is het lighaem Christi/ soo wil ick uyt meer woorden bequame uytlegginge voort-brengen / dat het is het Testament in zijn lighaem. Want wat willen wy seggen? is daer een getrouwe ende bequamer uyt-legger te soecken dan Lucas ende Paulus? Nochtans en wil ick hier door de gemeynschap des lighaems Christi/die ick beleden hebbe/niet verminderen/ maer wil alleenlijck die dwase hartneckigheydt wederleggen/waer door zy zoo vyandelijck van de woorden strijden. Ick verstae uyt Paulo ende Luca/dat het broot is het lighaem Christi/ om dat het is het verbondt in het lighaem Christi. Ist dat zy daer tegen strijden/so en hebben sy desen strijt niet tegen my/maer tegen den Geest Gods. Hoewel sy klagē dat zy door eerweerdigheyt der woorden Christi geroert worden / dat syse niet en dorven oneygentlic verstaen/dewijle hyse opentlijc gesproken heeft/so en is nochtans dese voorwendinghe niet genoeghsaem om alle de redenen / die wy daer tegen brengen/alsoo te verworpen. Hier-en-tusschen moetmen weten/ hoedanigh dit Testament in het Lighaem ende bloet Christi zy: Want anders en soude het verbondt/ dat door de offerhande des doodts bevesticht is/ ons niet vorderlijck zijn / ware de verborgen gemeynschap niet daer by/waer door wy met Christo een worden.

Verhalven en wycken niet van de woorden Christi die de selve uytleggen nae de regel/mate des geloofs/ja veel meer kā-se selve op de beschermers van de lichamelijcke tegenwoordigheydt gedreven worden.

* Luc. 22. 20. 1. Cor. 11, 25.

Luc. 22. 17. 19. 1. Cor. 11. 24. 25.

21 So moeten wy dan bekennen dat den tekenen de naem der beteeckender sake gegeven wort/ om de gelijckenisse en overeēcominge die sy daer mede hebben: ende dit geschiet wel door een oneyghen wijse van spreken/ maer niet sonder seer bequame overeenconinge. Ic late de allegorien en parabolē varen/op dat niemant en segge dat ick uytvlucht soecke/en buyten de tegenwoordige sake trede. Ic segge dat het een wijse van spreken is/ die alomme in de Schriftuere gebruyckt wort/alsmen van Sacramenten handelt. Want men kant niet anders nemen dan oneygentlijc dat daer geseydt wordt/ dat de Besnijdinge het verbont is: dat het Lam de doorganck is: dat de offerhanden der Wet versoeningen sijn: ten laetsten dat de steenrotse / waer uyt het Water in de Woestijne vloeyde/Christus was. Ende daer en wort niet alleenlijc den naem der weerdighster ende hooghster sake/der onweerdiger ende leeger sake gegeven: maer daer-en-tegen wort oock de naem des sienlijcken teeckens der beteeckender sake toegeschreven: gelijc daer geschreven is/dat God Mosi verschenen heeft in dē doorne bosch: daer de kiste des verbonts genaemt wort God/ ende het aenschijn Gods: en de duyve/de heylige Geest. Want hoewel het teecken na de substantie onderscheyden is van de beteekende sake / om dat dese geestelijck ende hemelsch is/ende het teken lighamelijc ende sienlijck: nochtans dewijle het de sake/om de welcke voor ooghen te stellen het geheylight is/niet alleenlijck af en beeldet gelijc een naeckt ende ydel teken/ maer ooc waerachtighlijck aenbiedt/ waerom en soude hem de naem der sake niet met rechte toe komen? Ist dat teeckenen van menschen gedicht/ de welcke meer beelden der afwesender dingen / dan teeckenen der tegenwoordiger dingen zijn / welcke afwesende dingen zy oock dickmael bedriegelijc afbeelden / ende nochtans met der selver namen verciert worden: so mogen de teeckenen die van Godt ingestelt zijn / met veel meerder reden de namen der dingen dragen/ dē welcke zy altijdts sekerlijck ende onbedriegelijck bedieden ende betuygen/ende hebben de waerheyt der selver dingen altijdts met hen. So is dan daer so groote gelijckenisse ende over-een-cominge der tekenen ende beteekenden dingen/datmen lichtelijck van d'een op d'ander komt. So mogen dan onse tegensprekers af laten hare ongesoutē geckernien tegen ons uyt te slaen/ ons Tropisten noemende / als wy de Sacramentael wijse van spreken uytleggen/ na het gemeyn gebruyck der Schrifture. Want gelijck de Sacramenten in veel dingen te gelijcke over een komen/ alsoo hebben zy ooc in dese wijse van spreken gemeynschap. Daerom gelijck de Apostel leert / dat de steen/ uyt den welcken den Israeliten gheestelijcken dranck vloeyde/ zy Christus geweest/om dat hy een sienlijck teecken was/ onder het welcke de geestelijcke dranck wel waerachtighlijck/ maer niet sienlijc ontfangen wert: also wort heden het broot genaemt het lighaē Christi / dewijle het eē teecken is waer doort de Heere ons de waerachtige etinge zijns lighaems aenbiet. Augustinus en heeft ooc niet anders gevoelt noch gesprokē: op dat het niemant gelijck een nieu gedichtsel en verachte. Waert/seyt hy/dat de Sacramenten niet en hadden een gelijckenisse der dinghen der welcker Sacramenten zy zijn / zoo en souden zy oock geene Sacramenten zijn. Ende uyt dese gelijckenisse ontfangen sy ooc de namē der dingen dien zy gelijck zijn. Daerom gelijck op eenige wijse het Sacrament des lighaems Christi/ is het lighaem Christi/ende het Sacrament des bloets Christi/is het bloet Christi: also wort ooc het Sacrament des geloofs / genoemt geloove. Daer zijn veele diergelijcke plaetsen in Augustino / de welcke ick hier soude te vergeefs voortbrengen/dewijle dese eenige genoegsaem is/uytgenomen dat de Lesers te vermanen sijn/dat dit selve van den heyligen Augustino geleert wort in den Sentbrief tot Ennodium. Het is een onnutte uytvlucht/dat zy seggen / dat Augustinus niet en meldet van het Nachtmael/als hy seydt dat het een gewoonlijcke wijse van spreken is in de Sacramenten: Want ist datmen dit moet toelaten/ so en machmen niet argumenterē van het geheel tot een deel/en dit argument en soude ooc niet deugen: alle dieren konnen hen selven roerē/ ergo een osse ende peert konnen hen selvē roeren. Hoewel de selve heylige Augustinus neemt alle langer disputatie wech/ als hy seydt/ dat Christus niet getwijfelt en heeft dat zijn lighaem te noemen/doe hy het teecken zijns lighaems gaf. Item op een ander plaetse seyt hy: Het was een wonderlijcke lijdtsaemheyt Christi/ dat hy Judam tot de maeltijt ontfinck/in de welcke hy de

Waerom dē naem van het beteekende dinck den Sacramentelijcken tekenen gegeven zy dat wordt uyt Schriftuerlijcke plaetsen bekent gemaeckt.

Gen. 17. 10. Exod. 12. 27. Hebr. 9. 6. 16. Exod. 17. 6. 1. Cor. 10. 4.

Exod. 3. 2. Psal. 84. 8. ende 42. 3.

Mat. 3. 16.

1. Cor. 10. 4.

Item uyt Augustinus.

Epist. 23. ad Boni.

Uytvlucht/ dat Augustinus vant Avontmael niet en spreeckt.

Antwoort.

Bevesticht zijnde met tweederley getuygenisse Augustini selve.

Contra Adimantum Manichæum. cap. 12. & alibi in Psal. 3.

figuere zijns lighaems ende bloets heeft ſijnen Diſcipulen bevolen/ende gegeven.

1 Tegenworpinge uyt die woorden (dat is) genomen.

22 Nochtans iſt dat eenigh eyghenſinnigh menſche tot alle andere dingen blint zijnde / alleenlijck op dit woordeken ſtaet/ Dit is, gelijck of hier door dit Sacrament van alle andere Sacramenten geſcheyden ware : ſoo is het licht te

Antwoort 1.

wederleggen. Sy ſeggen dat het woordeken/ Is, ſoo groote kracht heeft / dat het niet en mach oneygentlijck genomen worden : Iſt dat wy hen dit toelaten/voorwaer in de woorden Pauli is dit woordeken / Is, daer hy ſeydt/ dat het broodt dat wy breken / is de gemeynſchap des Lighaems Chriſti / ende de gemeynſchap des lighaems is een ander dinck / dan het lighaem ſelve. Ja dit ſelve woordeken is byna alomme/ daer van de Sacramenten gehandelt wort: Dit ſal u mijn verbont weſen : Dit Lam ſal u het Paſcha weſen. Ende op dat ick niet meer voort en brenge / als Paulus ſeydt dat de ſteen was Chriſtus / waerom heeft dat woordeken daer meer kracht / dan in de reden Chriſti ? Laetſe oock antwoorden/als Joannes ſeyt:de heylige Geeſt en was noch niet / om dat Jeſus noch niet gegloriſiceert en was : Wat kracht heeft daer dat woordeken/was, want iſt dat zy willen by haren regel vaſt blijven / ſo ſullen zy het eeuwige weſen des Geeſts wegh nemen / gelijck of hy zijn begin hadde van de op-klimminghe Chriſti. Eyndelijck/ laetſe antwoorden / wat het beduyt in de woorden Pauli / daer hy ſeydt: dat de Doop is een Badt der Weder-geboorte ende vernieuwinge : de welcke nochtans ſonder twijfel veelen onnut is. Maer daer en is niet ſterckers om hen te wederleggen/ dan dat Paulus ſeydt/dat de Gemeynte is Chriſtus. Want een gelijckeniſſe van het lighaem des menſches voort-gebracht hebbende/ ſtelt hy terſtont daer by / alſoo is Chriſtus : Waer mede hy niet en verſtaet den een-geboren Soone in hem ſelven/ maer in zijne leden. Ick meyne nu met deſe redenen gemaeckt te hebben / dat de valſche beſchuldingen ſtincken/ daer mede onſe vyanden ons beſchuldigen / als zy alomme ſegghen dat wy de waerheydt der woorden Chriſti wegh nemen : de welcke wy alſoo gehoorſaemlijck aen nemen als zy/ ende oock met meerder eerbiedinge ende Godvreſentheydt overleggen. Ja haer over-groote ſorgeloosheyt geeft genoegh te kennen / dat zy niet ſeer veel en vragen wat Chriſtus heeft willen ſeggen / ſoo verre zy door hem eenen ſchilt hebben om haer hardtneckicheyt te beſchermen : gelijck onſe onderſoeckinge ons moet een getuygeniſſe zijn / hoe groot wy de autoriteyt Chriſti achten. Sy ſeggen nijdichlijc dat wy door menſchelijck gevoelen verhindert worden te ghelooven / het gene dat Chriſtus door zijnen heyligen mont heeft voortgebracht.

1. Cor. 10. 16 — Gen. 17. 13. — Exod. 12. 43. — 1. Cor. 10. 4. — Joan. 7. 39. — Antwoort 2. — Tit. 3. 5. — Antwoort 3. — 1. Cor. 12. 12

2 Teghenworpinghe/ dat wy na de philoſophie ende niet nae de heylighe Schriftuere handelen.

* Maer ic hebbe nu ten meeſten deele verclaert/ ende ſal hier na noch klaerder worden/hoe onbehoorlijck zy ons deſe ſchande na ſeggen. Soo en zijn wy dan door gheen dinck verhindert de woorden Chriſti te gelooven / ende zoo haeſt als hy ons dit ofte dat te kennen gegeven heeft/ daer in te vrede ende geruſt te zijne. De vrage is hier alleenlijck deſe/ of het ongeoorloft zy het rechte verſtant te ſoecken.

* Antwoort.

* 3 Teghenworpinghe/ datmen van de woorden Chriſti gantſch niet en behoort af te treden. Antwoort/ wijſende tot groote ongeſchicktheden.

23 *Deſe goede meeſters willende geleert ſchijnen/verbieden oock een hayr breet van de letter af te wijcken. Maer ick hier-en-tegen als de Schriftuere God noemt eenen krijchſman/ſiende dat de wijſe van ſpreken ſoude hart weſen/ ſoo en twijfele ick niet dat het een gelijckeniſſe is van Menſchen ghenomen. Ende voorwaer de Anthropomorphiten en hebben voor-tijden niet gheen ander dinck de oude rechtſinnige Leeraers beſwaert / dan om dat zy deſe woorden/De oogen Gods ſien/ Het is tot ſijne ooren gekomen/ Sijn handt is uytgereckt/ De aerde is de voetbanck zijnder voeten/ &c. te ſtrenghelijck houdende / riepen datmen Gode zijn lighaem benam / d'welck de Schriftuere hem toeſchrijft. Iſt dat wy deſe Wet aen nemen / ſoo ſal het gantſche licht des geloofs met groote barbariſche ongeſchicktheydt overvallen worden. Want wat wonderlijcke ongeſchichtheden en ſullen de onheylige geeſten niet konnen vinden / iſt datmen hen toe-laet met een yegelijck letterken te beveſtigen wat zy willen ? Dat ſy

4 Tegenworpinghe/ dat Chriſtus in het Avontmael klaer ende duydelijck geſproken heeft. Antwoort.

ſeggen dat het der waerheydt niet gelijck en is/ dat Chriſtus als hy ſijnen Apoſtelen eenen ſonderlijcken trooſt in tegenſpoet bereyde / ſoude oneygentlijck ofte duyſterlijck ghesproken hebben/dat en is niet tegen ons / maer voor ons. Want hadde het den Apoſtelen niet in den ſin gekomen / dat het Broodt by gelijckeniſſe genoemt wordt het lighaem Chriſti / om dat het een teecken was des lighaems Chriſti / zoo ſouden zy ſonder twijfel door zo wonderlijc een ſake beroert geweeſt hebben. Want Joannes verhaelt dat zy by-nae te dier ſelver tijdt/ in ſeer kleyne ſwaricheden verwerret worden. De gene die onder malcanderen vraeghden hoe Chriſtus ſoude tot den Vader gaen/ ende hoe hy ſoude uyt de wereldt gaen : Item/ die niet en verſtonden van de dinghen die Chriſtus van den Hemelſchen Vader ſeyde / hoe ſouden deſe zoo lichtelijck gelooft hebben / dat tegen alle reden is/te weten / dat Chriſtus ſoude ſienlijck voor hare oogen ter tafel ſitten/ ende onſienlijck onder het broot beſloten worden ? Daerom/dewijle zy het broodt ſonder twijfelinge etende / haer eendrachtigh gevoelen betuygen / hier uyt iſt openbaer / dat zy de woorden Chriſti verſtaen hebben/gelijck als wy : Want zy werden ghedachtigh dat de naem der beteeckender ſake den teeckenen toegeſchreven werdt/het welcke in de Sacramenten niet en moet nieu ſchijnen. Soo hadden dan de Diſcipulen daer uyt ſekeren ende klaren trooſt/gelijck als wy. Ende daer en is geen ander oorſaecke / waerom ſommige onſe uytlegginge verworpen / anders dan om datſe de Duyvel door ſijne tooverije verblint heeft/ ſo dat ſy duyſterniſſe dichten/daer een bereyde ende bequame uytlegginge is. Boven deſen / iſt datmen wil de woorden zoo ſtijf houden/ zoo ſoude Chriſtus verkeerdelijck wat anders van het Broodt ſeggen/dan van den drinckbeker. Het Broot noemt hy zijn Lighaem/ ende den Wijn noemt hy zijn Bloedt: dit ſal een onbeſcheyden dobbelinge der woorden weſen/ ofte een deelinge waer door het Lighaem van het Bloedt verſcheyden wort. Jae alſoo waerachtighlijck ſal van den drinck-beker geſeydt worden : Dit is mijn lichaem als van het broot ſelve/ ende weder om van het broot ſal mogen geſeyt worden/ dat het zijn bloet is. Iſt dat ſy antwoorden datmen moet aenſien tot wat eynde ofte ghebruyck de teeckenen zijn ingeſtelt/dat bekenne ick wel: maer hier-en-tuſſchen en konnen zy niet maken dat haer dwalinghe deſe ongeſchicktheydt niet mede en brenge/te weten/ dat het broodt zy het bloet/eñ de wijn het lighaem Chriſti. Voort en weet ick niet wat zy hier mede meynen / als zy bekennen dat het Broot ende het Lighaem verſcheyden dingen zijn / ende houden nochtans ſtaende/dat d'een mach van d'ander eygentlijck ende ſonder eenige figuere geſeydt worden : gelijck of

Joan. 14. 5. ende 16. 17.

Waerom dat de tegenſtrijders der rechtgeboelender leere die uytlegginghe der woorden Chriſti in het H. Avontmael verworpen.

Clare verſterckinge deſer wtlegginge uyt de woorden der inſettinghe ſelfs.

lijck of

lijck of yemant wilde seggen/ dat het kleet wel een ander dinc is dan de Mensche/maer dat het nochtans eygentlijck een mensche ghenoemt wort. Hierentusschen stellen zy haer overwinninge in hartneckicheydt ende lasteringe. Sy seggen dat Christus wordt leugenachtich gemaeckt / ist datmen uytlegginge der woorden Christi soeckt. Nu mogen de lesers lichtelijck oordeelen/ wat grooter onrecht ons de Letter-meesters doen / als zy slechte eenvoudighe doen te verstaen/ dat wy de autoriteyt ende het geloove der woorden Christi/ wech nemen/ dewelcke wy bewesen hebben dat zy van hen verkeert ende verwerret/ende van ons getrouwelijck ende bequaemelijck verklaert worden.

5. Tegenworpinge/ dat wy op menschelijcke reden soo seer staen/ dat wy de almachtigheyt Godts een afbreuck doen.

Antwoort 1.

24 Maer de schande deser leughen kan niet gantschelijck uytgewischt worden / ten zy dat wy oock noch een ander beschuldinghe wederleggen. Want zy seggen dat wy alsoo op menschelijcke reden staen/ dat wy niet meer der mogentheydt Godts toe en schrijven/dan de orden der natuere can lijden / ende het gemeyn gevoelen uyt geeft. Maer van sulck onrechte beschuldingen beroepe ick my op de selve leere / die ick gegeven hebbe: dewelcke claerlijck genoegh bewijst/dat ic dese verborgentheyt niet met de mate der menschelijcker reden en mete / noch den wetten der natuere en onderwerpe. Ic bidde u/ hebben wy van de Philosophen der natuere geleert/dat Christus alsoo uyt den Hemel onse zielen voedt met sijn vleesch/ gelijck onse lichamen met broot ende wijn ghevoedt worden ? Waer uyt heeft het vleesch dese kracht dat het de zielen levendich maeck ? Sy sullen alle seggen / dat het niet natuerlijck en geschiet. Het en sal oock niet met menschelijck vernuft over een komen/ dat het vleesch Christi tot ons in komt om ons een voetsel te zijne: In 't korte/so wie onse leere gesmaect heeft/ die sal getrocken worden om de verborgen mogentheyt Godts te verwonderen.

Antwoort 2. welcke dese tegenworpingen drijft op de tegensprekers.

Maer dese goede beschermers der mogentheyt Gods/smeden hen een mirakel/sonder het welcke sy meynen dat Godt met zijn macht niet en vermach. Ick begeere de Lesers noch eenmael vermaent te hebben / dat zy neerstighlijck aenmercken wat onse leere mede-brenght/ of zy op het gemeyn menschelijcke ghevoelen staet/ ofte door de vleugelen des geloofs boven de wereldt komt/ende door de Hemelen climt. Wy seggen dat Christus door het uytwendighe teken / ende door sijnen Geest tot ons neder daelt/ op dat hy waerachtichlic door de substantie zijns vleeschs ende sijns bloets / onse zielen levendich make. So wie in dese weynige woorden niet veele miraculen en gevoelt/die is meer dan plomp:want daer en is geen dinck seerder teghen de natuere/ dan dat de zielen souden een gheestelijck ende hemelsch leven hebben uyt vleesch dat zijnen oorspronck heeft uyt der aerde ghenomen/ ende der doodt is onderworpen geweest. Daer en is geen dinck ongeloovelijcker/ dan dat de dingen die soo wijt als hemel en de aerde streckt / verscheyden zijn/in soo wijde verscheydenheydt der plaetse niet alleenlijck en versamen/ maer oock vereenigen / zoo dat de zielen voetsel ontfangen uyt het lichaem Christi. Dat dan dese verkeerde menschen aflaten / ons door schandelijcke beschuldinge spijt te doen / gelijc of wy de ongemeten macht Gods quaetwilliglic vercorten:want zy dwalen seer dwaselic / ofte liegē onbeschaemdelijc.* Want hier en is de vrage niet/wat God heeft konnen doen / maer wat hy heeft willen doen. Wy seggen dat geschiet is wat hem belieft heeft. Het heeft hem belieft dat Christus

* Van de almachtigheyt Godts en is gheen swarigheydt in desen handel/ maer vā den wille.

soude in allen dingen den broederen gelijc worden/uytgenomen de sonde. Hoedanich is onse vleesch? is het niet sulck/ dat het zijn seker groote heeft/in een seecker plaetse begrepen / gevoelt ende gesien wort? Maer (zy segghen) waerom en soude Godt niet konnen maken dat een vleesch in vele verscheyden plaetsen zy/ dat het in gheen plaetse begrepen en worde / dat het noch mate noch gedaente en hebbe? O uytsinnige/wat begeert ghy van de mogentheyt Gods/dat zy make dat het vleesch zy / ende gheen vleesch en zy? Ghelijck of ghy begeerde / dat zy make dat het licht zy beyde licht ende duysternisse ? Maer hy wil dat het licht zy licht /ende dat de duysternisse zy duysternisse/ en dat het vleesch sy vleesch. Hy sal wel als hy wil de duysternisse in licht /en het licht in duysternisse veranderē:maer als gy wilt dat tusschen licht ende duysternisse geen onderscheyt en zy/ wat doet ghy anders/ dan dat ghy de orden der wijsheyt Gods verdraeyt ? Soo moet dan het vleesch/vleesch sijn/ ende de geest/ geest : ende een yegelijck dinck met sulcke conditie alst van Godt geschapen is. Ende dit is de conditie des vleeschs / dat het in een seecker plaetse sy / ende dat het sijn mate ende forme hebbe. Met sulcke conditie heeft Christus het vleesch aengedaen / den welcken hy (ghelijck Augustinus seyt) wel heeft onverderffelijckheyt ende onsterffelijcheyt gegeven/ maer en heeft de natuere ende waerheydt des vleeschs niet wegh genomen.

Hebr.4.17.

Intedr.

Antwoort/ met Augustinus ghetuygenisse bevestight.

Epist. ad dardanum.

25 Sy seggen / dat zy het woort hebben waer door de wille Godts is openbaer geworden. Ja ist datmen hen toelaet de gave der uytlegginge/ waer door het woort verclaerdt ende verstaen wordt/uyt de Gemeynte te verstooten. * Ic bekenne wel dat sy het woort hebben/maer zy hebbent gelijc het voortijden de Anthropomorphiten hadden / doe zy eenen lichamelijcken Godt maecten:Item gelijc het Marcion eñ de Manicheen hadden / doe zy dichteden dat het lichaem Christi hemelsch ofte phantastigh was. Want zy brachten dese ghetuygenissen voort: De eerste Adam is van der aerde aertsch/de tweede Adam is uyt den hemel hemelsch. Item/Christus heeft hem selven vernietight/de gedaente eens dienstknechts aengenomen hebbende/ ende in de ghelijckenisse gevonden als een mensche. Maer dese grove eters en meynen niet dat daer eenighe macht Godts zy / ten zy dat de gantsche orden der natuere te niete ghemaeckt worde door een ongeschickt monster/dat zy in haer hersenen gesmeedt hebben:het welcke meer is God ombangen/ en hem seker palen stellen / als wy willen door onse gedichtselē beproeven wat hy ōmach. Want uyt wat woort hebben sy 't genomen/dat het lichaem Christi in den hemel sienlijck is / ende op der aerden onsienlijck verborgen is in ontellicken vele brockxkens broots ? Sy sullen seggē/dat de noot dat eyscht/ dat het lichaem Christi in het Nachtmael gegeven worde. Te weten/ dewijle sy willen dat vleeschelijck eten uyt den woorden Christi besluyten/soo zijn zy/door haer eygen fantasie beweecht zijnde/bedwongen geweest/dese scherpsinnige reden te smeden/ tegen de welcke de gantsche Schriftuere strijt. Dat zy seggen dat wy de mogentheyt Gods vercorten/ dat is valsch / want zy wort oock seer door onse leere verheven ende gepresen. Maer dewijle zy ons altijts beschuldigen/dat wy Gode sijne eere benemen / om dat wy dat verworpen / dat nae gemeyn gevoelen niet licht en is te gheloven/ hoewel het door den mont Gods belooft is/ soo antwoorde ic hen noch eenmael dat selve dat ic

6 Tegenworpinge/ dat ons tegenpartie blijft by de uytgedruckte woorden Christi.

* Antw. 1.

1.Cor.15.4

Phil.2.7.

Antwoort 2

Beantwoordinge van een uytvlucht.

7 Tegenworpinge/ dat wy Christi woorden niet en achten.

Antwoort 1

boven geantwoort hebbe/ te weten/ dat wy in de verborgentheden des geloofs / den raet des gemeynen ghevoelens niet en volgen/maer met lieflicke leerlijckheyt/en met den geeſt der ſacht-
Jac. 1. 21. moedigheyt / den welcken Jacobus prijſt / de leere ontfangen die uyt den hemel gekomen is.
Antwoort 2. Maer ic en verſake niet dat wy daer nutte ende bequame maticheyt volgen / daer ſy ſeer ſchadelijc dwalen. Als ſy de woorden Christi hooren: dit is mijn lichaem/ſo dichten ſy een mirakel dat ſeer wijt van de ſin Christi is. Ende als uyt dit gedichtſel ſchandelijcke ongeſchichtheden volgen/ſoo verſincken ſy hen ſelven in den afgront der almogentheyt Godts/om alſoo het licht der waerheydt uyt te bluſſchen / om dat ſy nu door onvoorſichtige haeſtigheyt in ſtucken gevallen zijn.

8 Tegenworpinge/dat in den Sacrament een mirakel is/ ſteunende op de almachtigheydt Gods.

Hier uyt komt deſe hooveerdige eygenſinnicheyt: Wy en willen niet weten hoe Christus onder 't broot verborgen zy/ maer zijn niet deſe ſijn ſtemme te vrede: Dit is mijn lichaem. Maer wy arbeyden gehoorſaemlijck ende ſorchvuldichlijck / om in de gantſche Schriftuere een goet geſont verſtant deſer plaetſe te vinden: ende en neme niet met verkeerde yverichèyt/ lichtveerdichlic ende ſonder onderſcheyt aen / al wat ons eerſt in den ſin komt: maer wy gebruycken neerſtige overlegginge/ende nemen dien ſin aen welcken de heylige geeſt ons leert ende in geeft: op den welcken wy betrouwende/verachten alle aertſche wijſheydt / die daer tegen mach gebracht worden. Ja wy houden onſe ſinnen gevangen / op dat zy niet en beſtaen een eenich woordeken tegen te mummelen: en wy verootmoedigenſe/op dat ſy niet en beſtaen daer tegen op te ſtaen. Hier uyt is die uytlegginghe der woorden Christi gecomen/de welcke uyt het eeuwich gebruyc der Schrifuere allen Sacramenten gemeyn is / gelijck zy alle weten / die een weynich in de Schriftuere geoeffent zijn. Wy en achtent ons ooc niet ongeoorloft te zijne/

Waer uyt dat zy ſeer hooveerdich ende trotſigh ſpreken.

Luc. 1. 34. dat wy nae het exempel der heyliger Maget/ in een ſwaer ſake vragen/hoe het mach geſchien.

26 Maer de wijle geen dinck krachtiger en ſal weſen om het geloove der Godtſaligen te bevestigen / dan dat zy leeren dat de leere die wy geſtelt hebben/is uyt het ſuyver woort Godts genomen/ende op zijn autoriteyt ſteunt:ſoo ſal ick dit ooc met ſo corte woordẽ alſt my mogelijc is/ openbaer maken. Wy worden niet door Ariſtotelem/maer door den heyligen Geeſt ghe leert dat het lichaem Christi / nae zijn Wederopſtandinge ſijn ſeker mate behout / en zijn plaetſe in den Hemel heeft/tot den laetſten dach toe. Het en is my niet verborgen / dat zy de plaetſen die tot deſe ſake voortgebracht worden/ ſorgeloſelijck verworpen. So wanneer Christus ſeyt/ * dat hy ſal wech gaen/ende de werelt verlaten: Soo ſeggen zy dat die wechganginghe niet anders en is / dan een veranderinge ſijns ſterffelijcken ſtandts. Maer alſoo en ſoude Christus den heyligen Geeſt niet ſenden/om het ghebreck zijns afweſens(gelick hy ſpreeckt)te vervullen/ want hy en ſoude in zijn plaetſe niet ghekomen zijn : Ende wederom / Christus en ſoude oock ſelve niet uyt de hemelſche glorie neder gedaelt zijn / om de conditien des ſterffelijcken levens aen te nemen. Voorwaer de komſte des Geeſts/ ende de Hemelvaert Christi / zijn dingen die teghen malkanderen moeten vergeleken worden. Ende daerom iſt niet mogelijck / dat Christus ſoude nae het vleeſch by ons woonen/ op ſulcke wijſe als hy ſijnen geeſt ſend.* Boven deſẽ ſeyt hy oock uytdruckelijc/ dat hy niet en ſal altijdts met ſijne Diſcipulen in de wereldt weſen. Sy

4. Het recht gevoelende verſtandt wort met andere redenen uyt het woort Gods genomen/ bevestiicht.

De eerſte reden is genomen van de aenmerckinghe der waerheyt des lichaẽs Christi/welcke van der tegenſtrijders beſpottinge is beſchermt.

** Joa. 14. 12. 28.*

** De 2. is genomen van de ſpreucke Christi/dat hy niet altijd ſal weſen in der Werelt. Ende wordt de ſelve reden met de verclaringhe van Auguſtinus verſterckt.*

Mat. 26. 11.

meynen dit oock ſeer wel te wederleggen / ſeggende/dat Christus daer wil ſeggen/ dat hy niet altijts en ſal arm ende ellendich / ende der nootſakelijckheydt des ſterffelijcken levens onderworpen weſen: maer de gelegentheyt ende circonſtantie dier plaetſe/is gantſchelijck daer tegen: Want daer en wort niet gehandelt van armoede ofte van den ellendighen ſtant des aertſchen levens/maer van dienſt ende eere. De ſalvinge en behaegde den Diſcipulẽ niet/om dat ſy meynden dat die koſt onnut ende te vergeefs/en bynae overdaet was / en daerom hadden zy liever gehadt datment den armen gegeven hadde/ dat zy meynden overdadichlijck gequiſt te zijne. Christus antwoort dat hy niet en ſal altijds tegenwoordich weſen/om alſo ge-eert te worden. Auguſtinus en leydt het oock niet anders uyt/ de welcke aldus ſpreeckt met clare woorden/als Christus ſeyde: Ghy en ſult my niet altijts met Tract. in
u hebben / doe ſprack hy van de tegenwoordic- Joan. 50.
heyt ſijns lichaems/want na zijn Majeſteyt/na Joa. 12. 8.
zijn voorſieninge/nae ſijn onuytſprekelijcke ende onſienlicke genade/wort dat vervult dat van hem geſeyt is: Siet/ick ben met u tot de voleyn- Mat. 28. 20
dinge der Werelt:maer na het vleeſch/ dwelc het Woort heeft aengenomen/na het welcke hy van der Maecht geboren is/na het welcke hy is van de Joden gevangen geweeſt/ en nae het welcke hy is aen het hout gehecht / van het cruyce ghenomen/ in doecken gewonden / in het graf geleyt/ende in de wederopſtandinge geopenbaert geweeſt/ ſeydt hy: Ghy en ſult my niet altijdts met u hebben. Waerom? Om dat hy na de lichamelijcke tegenwoordigheyt/heeft veertich dagẽ verkeert met zijne Diſcipulen / ende is opghe klommen/ daer zy hem met den oogen ende niet met den voeten geleyt gedaen hebben. Hy en is Acto. 1. 9.
hier niet: Want hy ſidt daer ter rechterhant des Vaders. Ende nochtans is hy hier/want nae de tegenwoordigheydt ſijnder Majeſteyt en is hy van hier niet gegaen. Item/ Wy hebben Christum altijts met ons/ na de tegenwoordicheydt ſijnder Majeſteyt:maer na de tegenwoordicheyt des vleeſchs/ is recht geſeyt: Ghy en ſult my niet altijts hebben. Want de Gemeynte heeft hem nae de tegenwoordicheydt des vleeſchs gehad weynige dagen: maer nu heeft zy hem door het geloove / maer en ſiet hem niet met den oogen. In welcke plaetſe hy (op dat ick oock dit int corte aenteecke) Christum op drierley wijſe tegenwoordich maeckt/te weten/door ſijn Majeſteyt/voorſieninge ende onuytſprekelijcke ghenade/onder de welcke ick die wonderlijcke ghemeynſchap zijns lichaems ende bloets vervate: zoo verre wy verſtaen dat zy door de kracht des heyligen Geeſts geſchiet/ ende niet door een gedichte beſluytinge ſijns lichaems onder het broot. Want onſe Heere heeft betuycht / dat hy vleeſch ende beenen heeft / diemen taſten ende ſien mach. Ende dat wech gaen en opklimmen/ en betekent niet eenen ſchijn van op-klimmen ende wech gaen te geven/maer beteekenen waerachtichlijck te doen dat de woorden bedieden. Yemant mochte ſeggen: Sullen wy dan Christum in een ſeker plaetſe des Hemels beſluyten? Ick antwoorde met †Auguſtino/ dat deſe vraghe ſeer curieus ende ydel is/ſoo verre wy nochtans geloven dat hy in den Hemel is.

Corte verclaringe van Auguſtini meyninge.

†Lib. de fide & Sym. c. 6.

27 * Wat bediet de naem der op-klimminghe die ſoo dickmael verhaelt is / bediet het niet dat hy heeft een plaetſe verlaten/ ende in een ander gegaen? Sy ſeggen neen: om dat na haer gevoelen/by de hoochde de eerlijckheyt des rijcx alleenlijck beteeckent wort. Maer hoedanich is de wijſe

** De 3. reden/ is ghenomen van die aenmerckinge des Hemelvaerts Christi/daer by gedaen wort een wederlegginge vã de argumenten der geener die de alomheyt voorſtaen.*

Actor. 1.9. Mar. 16.19. Luce 24.51.

wijse van opklimmen geweest? Hebben niet de Discipulen gesien dat hy is in de hooghde op-gevaren? Verhalen de Euangelisten niet klaerlic/ dat hy is in de Hemelen op-genomen geweest? Dese scherpsinnige Sophisten seggen dat hy is door een wolcke wegh-ghenomen uyt het ghesichte/om dat de geloovige souden leeren dat hy daer na niet en soude in de werelt sienlijc wesen. Maer hadde hy willen een onsienlijcke teghenwoordigheydt versekeren/so hadde hy moeten in eenen oogenblick verswinden / ofte een Wolcke hadde hem moeten decken / eer hy hem van der plaetse verroerde. Maer als hy hooghe in de lucht op vaert/en een Wolcke onder hem stellende / leert datmen hem niet meer en moet op der aerde soecken/so besluyten wy gerustelijc dat hy nu sijn woonste inde Hemelen heeft: gelijck ooc Paulus betuyght/ende gebiedt hem van daer te verwachten. Hierom worden de Discipulen van de Engelen vermaent/ dat zy te vergeefs inden Hemel op sien:om dat Jesus die wegh genomen is tot in den Hemel/ alsoo sal komen gelijck zy hem hadden sien opklimmen. Hier meynen de tegenstrijders ooc door een kluchtige uytvlucht te ontcomen / te weten / dat hy dan sal komen sienlijc/die altijts is op der Aerde by de sijne gebleven onsienlijck. Maer de Engelen en geven daer geen tweederley tegenwoordicheyt te kennen/ maer maken enckelijck de Discipulen ghetuygen sijnder Hemelvaert/ gelijck die hem met haren oogen hebben sien op-klimmen / op dat daer geen twijfelinge meer van en zy: even ghelijck of zy seyden: Ghy hebt gesien dat hy is ten Hemel opgevaren/ende heeft de Hemelsche heerschappie aengenomen : voortaen moet ghy lijtsamelijck verwachten dat hy een Richter der Werelt weder kome : Want hy en is nu niet in den Hemel gevaren / om dien alleen te besitten/ maer om u ende alle Godtsalige met hem te versamelen.

Phil. 3.20.

Een uytvlucht van de sienlelijcke ende onsiendelijcke tegenwoordicheyt Christi wort wederleyt.

De autoriteyt der Vaderen en steunt geensins de dwalingen van Christi lighamelijcke tegenwoordicheyt toe.

28 Maer dewijle de beschermers deser overspelischer leere hen niet en schamen de selve met getuynissen der ouder Leeraren te vercieren/ende voornemelijck met de getuygenisse Augustini/ soo sal ick met korte woorden verklaren hoe verkeerdelic zy dit soecken te doen. Want dewijle geleerde ende heylige mannen de getuygenissen der ouder Leeraren versamelt hebben/soo en wil ick dat selve niet wederom doen/soo wie wil die machse uyt hare gheschriften halen. Ick en sal selfs uyt Augustino niet voortbrengẽ al wat tot der sake soude dienẽ:maer sal te vrede wesen met weynige woordẽ te bewijsen/ dat hy geheel met ons gevoelt. Dat onse tegenstrijders segghen/dat in veele plaetzen in zijne boecken ghelesen wort/dat het vleesch ende bloet Christi / te weten/ † de offerhande die eenmael in het Cruyce geoffert is/in het Nachtmael uytgedeylt word: dit is hen een kranck behulpsel:dewijle hy 't ooc mede noemt een dancksegginge / ofte een Sacrament des lighaems Christi. Ende op wat sin hy dese woorden/ Vleesch ende Bloet gebruyckt/ dat en hebben wy niet verre te soecken/ dewijle hy hem selven verklaert/ zeggende/ dat de Sacramenten namen gekrijgen uyt de gelijckenisse der dingen die zy bedieden:Ende dat daerom op eenige wijse het Sacrament des lighaems Christi/is het lighaem Christi. Hier mede komt een ander plaetse wel over een : De Heere en heeft niet getwijfelt te seggen/ Dat is mijn lichaem/ doe hy het teken daer van gaf. Een anderen seggen zy/dat Augustinus klaerlijck schrijft dat het lighaem Christi ter Aerden valt/ ende in den mont komt : Ick antwoorde/ dat hy dat seydt

Met Augustino willen sy wel haer behelpen/ maer hy is haer tegen.

† Ad Bonif. Ephi. 23.

Contra Adamantum Manichæum lib. 12.

met sulck gevoelen / gelijck hy schrijft dat het verteert wort in den buyck / want hy stelt dat daer by. Hier teghen en is oock niet dat hy seyt/ dat het broodt verteert wordt / als het Sacrament volbracht is : Want hy heeft weynich te voren geseyt/ Dewijle dit Sacrament den menschen bekent is / het welcke door menschen bedient wordt/zoo mach het in eere ende weerdigheyt zijn gelijck een heyligh dinck/maer niet gelijck een mirakel. Hy en wil oock niet anders seggen in een ander plaetse / de welcke onse tegenstrijders veel te onvoorsichtighlijck tot hen trecken/te weten/ dat Christus hem selven heeft eenighsins in sijne handen gedragen / doe hy het broot des Nachtmaels zijnen Discipulen uytdeelde. Want dewijle hy daer dat woordeken/ eenichsins, ghebruyckt / dewelck een ghelijckenisse bediet/soo geeft hy genoegh te kennen/dat het lighaem Christi niet waerachtighlijck noch wesentlijck en is onder het broodt beslaten geweest. Ende dit en is geen wonder:Dewijle hy op een ander plaetse klaerlijck zeydt/ dat de lighamen / ist datmen hen mate en plaetse beneemt/nergens en sullen zijn : ende dat zy gantschelijck niet en sullen zijn/ om dat zy nerghens en zijn. Het is veel te swack dat sy seggen / dat daer niet gehandelt en wort van het Nachtmael in het welcke Godt een sonderlijcke kracht bewijst. Want de vrage is daer / van het vleesch Christi/ ende de heylige Augustinus antwoordt eygentlijck daer op / seggende : Christus heeft sijnen vleesche onsterffelijckheyt gegeven/ maer en heeft de natuere niet wech genomen. Nae de forme des vleeschs en moetmen niet dencken dat hy alomme is:Want wy moeten toesien dat wy de Godheyt des Middelaers alsoo beschermen / dat wy de waerheyt sijns lighaems niet wegh en nemen. Want het en is niet noodigh/ dat/al wat in Godt is/alomme zy gelijck Godt selve. Ende terstont stelt hy dese reden : Want de eenige persoon Christus/ is beyde Godt ende mensche: nae sijn Godheyt is hy alomme/ende na zijn menscheyt is hy in den Hemel. Hoe soude hy soo onachtsaem geweest hebben / dat hy het Sacrament des Nachtmaels/ dewelck soo groote een sake is / niet en soude uyt-genomen hebben/ hadde het tegen de leere geweest die hy daer handelde? Ende nochtans is dat yemant wil neerstighlijck lesen dat weynich daer nae volcht / die sal bevinden dat onder de ghemeyn leere/oock het Nachtmael vervaet is/ te weten/ dat Christus/ die de eengeboozen Sone Godts/ ende oock des menschen Sone is/ alomme gheheel tegenwoordigh is nae sijn Godheyt : ende dat hy in den Tempel Gods (dat is / inde Gemeynte) woont als God/ ende dat hy in een seker plaetse des hemels is/na de seker mate sijns lighaems. Hier sien wy dat hy / om Christum met de Ghemeynte te vereenigen / het lighaem Christi niet uyt den Hemel en treckt: het welcke hy voorwaer doen soude/Waert dat het lighaem Christi ons gheen waerachtige Spijse en ware/ sonder onder het broot besloten te zijne. Op een ander plaetse beschrijft hy / hoe de gheloovighe Christum nu besitten. Wy hebben hem (seyt hy) door het teecken des Cruyces / door het Sacrament des Doops / ende door de Spijse ende dranck des Altaers. Ick en wil hier niet handelen hoe bequamelijck hy een dwase superstitie stelt onder de teeckenen der tegenwoordigheydt Christi : maer die de tegenwoordigheyt Gods vergelijckt by het teecken des cruyces/ die geeft genoech te kennen / dat hy Christo geen twee lichamen toe en dicht / om dat de

Lib. 3. de Trinit cap. 10.

In Psal. 33.

Een seer schoone plaetse van Augustinus/ welcke alle dreetsamen menschen meer dan genoeg doet.

Epist. ad Dardanum

Tract. 50. in Ioannem.

gene die sienlijck in den Hemel sidt/ soude onder het broot verborghen zijn. Ist dat hier verclaringhe noodigh is/ soo wordt terstont daer nae daer by ghestelt/ dat wy Christum altijdts hebben nae de teghenwoordicheydt zijnder Majesteyt: maer dat hy nae de teghenwoordicheydt zijns lichaems waerachtichlijck geseydt heeft: Ghy en sult my niet altijdts hebben. Maer zy segghen / dat oock daer by staet. Nae sijn onuytspreeckelijcke ende onsienlycke genade gheschiet het dat van hen ghesproken is : Ick ben by u tot de voleyndinge der wereldt toe. Maer dit en doet hen geen voordeel: Want dit wordt ten eynde op de Majesteyt gheduyt / de welcke altijdts teghen het lichaem ghestelt wordt/ ende het vleesch wort namelijck van de ghenade ende kracht onderscheyden. Gelijck hy op een ander plaetse seyde/ dat Christus nae zijn lichamelijcke tegenwoordicheydt/ sijne Discipulen verlaten heeft / om dat hy soude met hen zijn nae zijn geestelijcke tegenwoordicheyt: Waer mede hy sonder twijfel klaerlijc het wesen des vleesch onderscheyt van de kracht des Geests/ door de welcke wy met Christo vereenicht worden / die wy anders door de wijde verscheydenheydt der plaetse verre verscheyden zijn. Dese selve wijse van spreecken gebruyckt hy dickmael/ ghelijck als hy seyt: Hy sal wederom met lichamelijcke tegenwoordicheydt komen / om de levende ende doode te oordeelen nae den reghel des gheloofs/ ende nae de gesonde leere: Want na de geestelijcke tegenwoordicheyt is hy by de Gemeynte geweest/ende sal daer by wesen in de Werelt tot de voleyndinge der wereldt toe. So wort dan dit tot de geloovige gesproken / de welcke hy heeft begonnen saligh te maken door zijn lichamelijcke tegenwoordicheydt/ ende is na zijn lichamelijcke tegenwoordicheydt van hen gescheyden/ om dat hyse soude met den Vader bewaren nae zijn geestelijcke tegenwoordicheyt. Dat woort lichamelijck, te nemen voor sienlijck, dat is spottelijck: Want hy stelt het Lichaem ende de Goddelijcke kracht tegen malcanderen : ende als hy daer by seyt/ dat Christus met den Vader ons bewaert/ so seyt hy klaerlijck / dat Christus ons zijn genade uyt den Hemel sent door sijnen Geest.

Augustinus verklaert hem selven.

Mat. 26. 11

Mat. 28. 20

Stootende gheheel om door dese clare spreucke de dwalinge van de lichamelijcke tegenwoordigheyt Christi.

29 Ende dewijle sy soo groot een betrouwen stellen in dese bedecktheyt der verborgen tegenwoordigheyt/ wel aen / laet ons sien hoewel zy daer mede hen selven decken. Ten eersten en sullen zy niet een syllabe voort-brenghen uyt de Schriftuere / waer door zy souden moghen bewijsen/ dat Christus onsienlijck zy: maer sy nemen voor seker ende vast / dat geen verstandich mensche hen en sal toe laten te weten / dat het
1. lichaem Christi niet anders mach in het Nachtmael ghegeven worden/ dan gedeckt onder den schijn des broodts. Maer dit is het selve daer
2. van zy tegen ons strijden / soo verre ist dat het soude mogen hare gront-reden wesen / waer op sy souden steunen. Ende als sy also klappen/ so
3. worden sy bedwongen Christo tweerley Lichamen te maken: Want nae haer ghevoelen is het sienlijck in den Hemel / ende in het Nachtmael door sonderlijcke beschickinge onsienlijc. Maer hoewel dit over een komt/ dat kan men lichtelijc uyt andere plaetsen der Schriftuere/ ende oock uyt de getuygenisse Petri / lichtelijck oordeelen. Petrus seyt dat den Hemel moet Christum houden ofte vaten/ tot dat hy wederom kome. Dese menschen leeren dat hy in alle plaetsen is/ maer sonder forme. Sy seggen dat het onrecht is dat de natuere des glorieusen Lichaems soude der conditie der ghemeynder natuere onderworpen worden. Maer dese antwoorde brengt met haer de raserie Serveti (de welcke te rechte allen Godsaligen grouwelick is) te weten/ dat het lichaem Christi is van sijn Godtheydt verslonden. Ick en segge niet dat sy alsoo gevoelen: maer ist dat onder de gaven zijns geglorificeerden lichaems oock vervaet is/ dat het onsienlijck zy/ ende alle dinck vervulle/ soo ist openbaer/ dat de substantie des lichaems wech ghenomen wordt / ende dat daer geen onderscheydt tusschen de Goddelijcke ende menschelijcke natuere gelaten wort. Boven desen / ist dat het lichaem Christi soo menigerley is/ dat het in d'een plaetse gesien wort/ ende in d'ander onsienlijc zy/ waer is dan de natuere des Lichaems/ het welcke zijn seker mate heeft? waer sal oock de eenheyt zijn? Tertullianus argumenteert veel beter/ als hy besluyt dat Christus een waerachtigh natuerlijck lichaem hadde : dewijle de figuere daer van in het Sacrament des Nachtmaels ons wordt voorghestelt tot eenen pant ende seeckerheyt des geestelijcken levens: Want de figuere ofte teken soude valsch zijn/ ware het niet waerachtichlijc dat daer door afgebeelt wort. Ende voorwaer Christus sprack van zijn geglorificeert lichaem/ doe hy seyde : Siet/ ende tast/ want een gheest en heeft noch vleesch noch beenen. Siet/ Christus selve betuygt met sijnen mont/ dat hy waerachtigh Vleesch heeft / dat gevoelt ende gesien kan worden. Ist datmen dese dingen wech neemt

6 Wederlegginge van de onsiendelicke tegenwoordicheydt des Lichaems Christi/ welke van de tegenstrijderen versiert is.

Actor. 3. 21.

Antwoort op de 1 uytvlucht.

4 Wederlegginghe uyt Tertulliano.

Luce. 24. 39.

5 Wt de spreucke Christi/ oock na de verrysenisse.

zo en sal het nu niet meer vleesch zijn. Sy soecken haer altijts te bedecken met de dispensatie/ die zy ghesmeedt hebben. Maer het ghene dat Christus enckelijc vercondicht/ dat behooren wy alsoo aen te nemen/ dat het sonder uytneminge by ons plaetse hebbe dat hy wil segghen. Hy bewijst dat hy niet en is een ydel ghesichte: om dat hy in sijn vleesch sienlijc is. Ist datmen wech neemt dat hy als een eyghenschap der natuere zijns Lichaems toe schrijft / salmen dan niet moeten een nieuwe beschrijvinge des lichaems smeden? Nu/ waer sy hen wenden/ haer gedichte dispensatie en heeft geen plaetse by Paulum daer hy seydt/ dat wy den Salichmaker uyt den hemel verwachten/ de welcke onse verachtelijcke lichaem sal sijnen glorieusen Lichame gelijck maken. Want het en is niet te verwachten dat wy souden Christo ghelijck worden in de dinghen/ die sy zijnen lichame toe dichten : soo dat wy souden een yegelijc een onsienlijck ende onmetelijck lichaem hebben. Daer en sal oock niemant soo lichtveerdigh gevonden worden/ diemen dese soo groote ongeschicktheyt soude maken te ghelooven. Soo en moeten zy dan den glorieusen Lichame Christi niet toe-schrijven/ dat het een gave heeft / waer door het soude op eenen tijt in veele plaetsen zijn/ ende in geen seker plaetse begrepen worden. Int korte / sy moeten opentlijck de Weder-opstandinghe des Vleeschs versaken / ofte toelaten dat Christus met hemelsche eerlijckheyt becleet zijnde/ niet en heeft het vleesch afgeleyt/ dewijle hy ons in onse vleesch sal dier selver eerlijckheydt deelachtigh ende mede-genooten maken: Want de Weder-opstandinghe sal ons met hen ghemeyn zijn. Want wat leert de gantsche Schriftuere klaerlijcker/ dan dat Christus/ gelijck hy onse waerachtigh vleesch heeft aengenomen / doe hy uyt de Maghet geboren werdt / ende in onse waerachtigh vleesch heeft geleden/ doe hy voor ons voldede/ alsoo oock weder op staende / dat selve waerachtigh Vleesch heeft wederom aengenomen/ ende ten Hemel op-ghevoert ? Want dit is

6 Wederlegginge genomen van de beschrijvinge des waren lichaems.

Phil. 3. 21.

Antwoort op de 2 uytvlucht.

7 Wederlegginghe genomen van een ongeschicktheydt.

8 Van uytdruckelijcke getuygenisse der Schriftueren/ welcke een waerachtich vleesche Christo toeschrijven.

dit is de hoope die wy hebben van onse weder-opstandinghe ende opvaert ten Hemel / te weten/dat Christus is weder op gestaen/ ende ten hemel opgeklommen:ende (ghelijck Tertullianus seyt) den pant onser wederopstandinge met hem in den hemel ghedragen heeft. Nu / hoe kranck ende swack soude die hoope zijn/ waert dat dit selve onse vleesch niet waerachtichlijck in Christo opgeweckt en in den hemel gekomen en ware? Dit is de waerachtighe eygenschap des Lichaems/ te weten/ dat het in een seecker plaetse zy/ zijn seker mate ende gedaente hebbe. Daerom laet dat dwase gedichtsel varen/ waer door beyde het verstandt des menschen en Christus aen het broot gehecht worden. Want waer toe dient die verborgen tegenwoordigheydt onder het broot/ anders dā op dat de gene die willen met Christo vereenicht zijn/ met dat teecken gemengt zijn? Maer de Heere heeft niet alleenlijck onse oogen/maer oock alle onse sinnen willē wt der aerde opheffen/ de vrouwen verbiedende hem aen te roeren/tot dat hy tot den Vader op-ghe-klommē ware. Als hy siet dat Maria door Godsalige eerbiedinge wil hem syne voeten cussen/ soo en is daer geen oorsaeck waerom hy dz soude misprijsen ofte verbieden/tot dat hy in den hemel antfangen is/anders dan om dat hy niet en wil op eenighe andere plaetse dan in den hemel ghesocht worden. Dat sy seggen dat hy daer na is van Stephano gesien geweest: Daer op is licht te antwoorden/ dat het Christo niet noodich en was daerom zijn plaetse te veranderen/ dewijle hy macht hadde om sijns dienstknechts ooghen so scherpsichtig te makē/dat sy tot indē hemel sagen. * Dit selve moetmen oock van Paulo seggē. Dat sy seggen dat Christus is uyt het ghesloten graf gegaen/ende door gesloten deuren tot syne Discipulen gekomen/dat en diende ooc niet om haer dwalinge te beschermen. * Want ghelijck Christus opt water ginck / gelijc of het een vast pavimēnt geweest hadde:alsoo en ist geen wonder ist dat de hardicheyt des grafsteens hem geweken heeft/om daer door te gaen. Hoewel het is der waerheyt beter ghelijck/ dat de grafsteen is door Christi bevel wech genomen / ende terstont als Christus uytgegaen is / wederom op syn plaetse gekomen. Ende in te komen / als de deure gesloten syn / en is niet door de vaste materie der deure comen / maer door syn Godtlijcke cracht hem selven eenen wech maken/ soo dat hy onversiens onder syne Discipulen stont/ gantschelijck door een wonderlijcke wijse / doe de deuren geslotē warē. Dat sy uyt Luca voortbrenghen/ dat Christus is haestelijck verswonden ende vergaen uyt de oogen der Discipulen/ met de welcke hy nae Emaus ginck / dat en is hen niet voordierlijc/maer het helpt ons. Want als hy wilde maken dat sy hen niet en sagen/ en is hy niet onsienlijck geworden/maer is alleenlijck uyt hare ooghen gheweken. Ghelijck hy oock met hen gaende / niet een nieu aensichte aen gedaen en heeft/om dat hy niet en soude bekent worden / maer heeft (gelijck Lucas betuyght)hare oogen gehouden. Maer dese menschen en veranderen Christum niet alleenlijck/ op dat hy in de aerde woone/ maer willen oock dat hy hem selven niet gelijc en sy. Int corte/als sy aldus beuselen / hoewel sy niet in een woordt en segghen dat het lichaem Christi een Geest sy/ so leeren sy dat nochtans ende gevent te kennen met vele omme-woorden:ende en syn noch hier mede niet te vreden/maer bekleeden het ooc met dingen die gantschelijck contrarie zijn: Waer uyt nootsakelijck volcht/ dat het tweederley zy.

9 Van het fondament onses gheloofs.

10 Van een ongeschicktheyt.

11 Dat ghe[n]e dat Christus wil gesocht worden opwaerts in den Hemel.

Joan. 20. 17.

Acto. 7. 55. De 3 ende 4 uytvlucht wort wederlept: welcke is/ dat Christus is van Stephano en Paulo gesien: Item dat hy uyt het gesloten graf is gecomen / ende met toegesloten deurē tot synen Discipulen is ingegaen/ volcht dan dat Christus lichaem op der aerden is.

* Acto. 9. 4

* Mat. 28. 6. Joan. 20. 19

* Mat. 14. 25.

Antwoort op de 5 uytvlucht.

Luc. 24. 16.

12 Wederlegginge deses gedichtsels van de onsienelijcke tegenwoordicheyt Dwelck gedichtsel twee derley Christum stelt.

38 Maer of wy hen schoon toe lieten dat zy van de onsienlijcke tegenwoordigheyt clappen/ soo en soude nochtans noch niet bewesen zijn/ dat hy sonder mate is/ende anders soecken zy te vergeefs Christum onder het broot te besluyten. Ist dat het lichaem Christi niet can alomme zijn op eenen tyt/ so en sal het niet geloovelijck wesē dat het onder het broot in het Nachtmael verborgen is. Hierom zijn sy bedwongen gheweest ongeschicktelic te dichten/dat het lichaem Christi alomme is. Maer wy hebben door vaste ende klare ghetuygenisse der Schriftuere bewesen/dat het lichaem Christi seker plaetse ende mate heeft/ghelijck andere menschen lichamen. Boven desen/dat hy door zijn opklimminge ten Hemel/ openbaer gemaeckt heeft/ dat hy niet in alle plaetsen en is/ maer dat hy d'een plaetse verlaet/als hy in een ander comt. Ende dese belofte/ * Ick ben met u tot de voleyndinghe der werelt toe/ en is niet van zijn lichaem te verstaen. Want ten eersten/dewijle daer van een gedurige vereeninge gesproken wort / so en souden die niet connen blyven/ ten ware dat Christus ooc buyten het gebruyck des Nachtmaels lichamelick in ons woonde. Ende daerom en hebben sy geen oorsake om so bitterlijck van de woorden des Nachtmaels te kijven / op dat zy Christum int Nachtmael onder het broot besluyten. Ten anderen bewijst het vervolgh der woorden/ dat Christus in die belofte geensins van de teghenwoordicheyt sijns vleeschs en spreeckt/maer dat hy synen Discipulen onverwinlijcke hulpe belooft / door de welcke hyse tegen allen aenloop des duyvels ende der werelt beschermt ende bewaert. Want dewyle hy hen een swaer ampt beveelt/so versterckt hyse n et het betrouwen syner tegenwoordicheyt/ op dat sy't niet en vreesen te aengaen ofte vertsaechdelijc te bedienen: gelijck of hy wilde seggen / dat hen zijn onverwinnelijcke hulpe niet en sal gebreken. Waert dat dese menschen niet en wilden alle dingē verwerren/ souden zy niet behooren de wijse der tegenwoordichept te onderschepden? Ende voorwaer sommige hebben liever niet groote schande haer onwetenthepdt te openbaren / dan een weynich van haer dwalinge af te wijcken. Ick en spreke niet van de Papisten/der welcker leere verdragelicker/ofte immermers cierlijcker is: maer sommige worden alsoo door strijtgierichept gedreven/dat zy seggen/ dat het lichaem Christi alomme is/daer syn Godhept is/van de welcke het niet en can verschepden worden/ om dat die twee natueren in Christo vereenicht zijn. Maer dat is/ gelijck of door dese vereeninge een dinck gemaect worde/ dat noch God noch mensche en ware. Dit heeft wel Eutyches/en daer na Serveti meyninge geweest. Maer uyt de Schriftuere verstaen wy claerlic/dat de eenige persoon Christi/alsō is uyt twee natueren/dat nochtans een yegelijcke natuere haer eygenschap ongheschent behout. Sy sullen hen schamen te versaken/ dat Eutyches is te rechte verdoemt gheweest: Maer het is wonder dat zy niet en aenmercken wat de oorsake syner verdoeminghe zy/ te weten/ dat hy het onderschept dat tusschē de persoonen is/wech nemende/ende de eenhept des persoons voorwendende/vā God eenē mensche/ en wederom van den mensche Godt maecte. Daerom / wat grooter uytsinnichept ist/ dat zy liever den Hemel met de aerde vermengen / dan dat zy het lichaem Christi niet en souden uyt den Hemel trecken? * Want dat zy tot hare bescherminghe dese ghetuygenissen voortbrengen: Niemant is opgevaren tot den hemel/ anders

De gene moete[n] nootsakelijcke de alomhept dē lichame Christi toe dichten/de welcke droomen dat het lichaem Christi onder het broot beslo-ten is.

Het 1. argument van de beschermers der alomhept wordt met verschep dē bewijs-redenen wederlept.

* Mat. 28. 20.

1.

2.

3.

Haer twee-de argument/ dwelck gemeynschap heeft met het geboelen dā Eutyches en Servetus.

* Haer der-de argument uyt de heyli-ge schrifture.

Joa. 3. 13.

anders dan die uyt den Hemel neder gekomen is/de Soone des menſchen die in den Hemel is. Item/de Sone die in den ſchoot des Vaders is/ die heeft het ons verklaert / daer in toonen zy ooch haer onverſtant / dat zy de gemeynſchap der eyghenſchappen verachten / de welcke niet te vergeefs en is voortijden van de heylige Vaders gevonden. Voorwaer als Paulus ſeydt/ dat de Heere der eerlijckheydt gecruyſt is/ſoo en meynt hy daer mede niet dat Chriſtus yet geleden heeft in ſijn Godheyt: maer dat hy/die veracht ende verſmaedt in het Vleeſch leedt / oock Godt ende de Heere der eerlijcheyt was. Op deſe wijſe was oock de Sone des menſchen in den Hemel:te weten/om dat de ſelve Chriſtus/die na het vleeſch de Sone des menſchen was/ende op der aerde woonde / oock Godt was in den Hemel. Alſoo wordt te dier ſelver plaetſe oock geſeyt/nae zijn Godtheyt/dat hy is neder gedaelt: niet dat zijn Godheyt den Hemel verlaten heeft/ om haer ſelven in het lichaem te beſluyten: maer om dat zy/hoewel zy alle dinck vervulde / nochtans in de menſchelijckheyt Chriſti/lichamelijc/ dat is/ natuerlijck ende op eenige onuytſprekelijcke wijſe woonde. Daer is een onderſcheydt gewoonlijck in de Scholen gebruyckt/het welcke ick my niet en ſchame te verhalen / te weten dit : Hoewel de gantſche Chriſtus alomme is/ ſoo en is nochtans al wat in hem is / niet alomme. Ende och of de School-leeraers ſelve de kracht deſer reden wel aengemerckt hadden: Want alſoo hadde men mogen dat dwaſe gedichtſel van de vleeſchelijcke tegenwoordicheyt Chriſti verhinderen. Soo dan / dewijle onſe Middelaer geheel alomme is/ ſoo is hy altijdts by de zijne / ende in het Nachtmael bewijſt hy hem ſelven op ſonderlijcke wijſe tegenwoordich te zijne / nochtans alſoo / dat hy gheheel daer is / maer niet al wat in hem is : Want (gelijck gheſeydt is) aengaende zijn vleeſch/ is hy in den Hemel/tot dat hy ten oordele ſal verſchijnen.

Joan. 1. 18.

1. Cor. 2. 8.

De gemeynſchap der eygenſchappen in Chriſto is van den beſcheimers der alomheyt weghgenomen.

Item / dat waerachtige onderſcheyt der School-leeraers/ die daer ſeggen/ dat de gheele Chriſtus over al zy/ nochtans niet al dat in Chriſto is.

31 De gene die geen tegenwoordicheydt des vleeſchs Chriſti in het Nachtmael en verſtaen/ ten zy dat het in het broot zy / die dwalen ſeer. Want alſoo wordt van hen de verborgen werckinge des Geeſts uytgeſloten / door de welcke Chriſtus met ons vereenicht wordt. Sy en meynen niet dat Chriſtus ons tegenwoordigh is/ten zy dat hy tot ons neder dale: gelijc of wy niet even wel zijn tegenwoordicheyt en hadden/ ſoo hy ons tot hem opvoert. So is dan het geſchil alleenlijc van de wijſe der tegenwoordicheydt: Want ſy ſtellen Chriſtum in het broot/ ende wy achtent ongeoorloft datmen hem uyt den Hemel treckt. De Leſers mogent oordeelen welc rechter ende waerachtiger zy: alleenlijck dat deſe laſteringe ophoude / dat Chriſtus uyt zijn Nachtmael geſtooten wort / ſo hy niet onder het broot bedect ende verborgen en is. Want dewijle deſe verborgentheyt hemelſch is / ſoo en iſt niet noodigh Chriſtum neder op der aerde te trecken/ op dat hy met ons vereenicht zy.

Tegen deſe verſierde vleeſchelijcke tegenwoordigheydt der Papiſten/en der gener die 't lichaem Chriſti by en met het broot ſeggen te zijn, en die de alomheydt leeren/wort geſtelt de waerachtige tegenwoordigheydt des vleeſches Chriſti welcke geſchiedt door de verborgene vereeniginghe des heyligen geeſts.

32 Voort / iſt dat yemant my vraecht van de wijſe der tegenwoordigheydt / ſoo en ſal ick my niet ſchamen te bekennen / dat deſe verborgentheyt ſo hooge is/ dat zy noch door mijn vernuft verſtaen/noch door mijne woorden verklaert en kan worden: ende op dat ick klaerlijcker ſpreke/ ic bevinde het beter dan ict kan verſtaen. Daerom neme ick ſonder langer diſputatie de waerheyt Gods aen/in de welcke ic mach onbevreeſt ruſten. Hy ſeyt dat zijn vleeſch is mijnder zielen ſpijſe/ende zijn bloet eenen dranck. Met ſulcke voedtſel late ick hem mijn ziele voeden. In zijn heyligh Nachtmael gebiet hy my / onder de tekenen des broots ende wijns/ſijn lighaem ende bloet te eten ende drincken: ic achte ſonder twijfel dat hy't waerachtighlijck geeft/ende dat ickt waerachtiglijck ontfange. Ic verworpe de ongeſchicte dingē alleenlijc/die ſchijnen der hemelſcher Majeſteyt Chriſti niet te betamen / ofte van de waerheyt ſijnder menſchelijcker natuere vreemde te ſijne : Want ſulcke dingen moeten tegen Gods woort ſtrijden:het welcke leert dat Chriſtus alſo is in de eerlijcheyt des Hemelſchen rijcx ontfangen/dat hy niet meer in de werelt en is te ſoecken:ende ſchrijft daer-en-tuſſchen ſijnder menſchelijcker natuere toe / al wat eenen waerachtigen menſche eygentlijc toe komt. Ende dit en moet niet vreemde noch tegen reden ſchijnen: Want gelijck het gantſche rijcke Chriſti geeſtelijck is / alſoo en moetmen oock al wat hy met ſijn Gemeynte doet / niet na de wijſe deſer werelt verſtaen. Ofte op dat ick Auguſtini woorden gebruycke: Deſe verborgentheyt wort wel van menſchen gehandelt/maer door Godtdelijcke wijſe: Sy wort wel op der aerde gehandelt/maer door Hemelſche wijſe. Dit is (ſegge ick) de tegenwoordigheyt des lichaems die het Sacrament eyſcht / de welcke daer met ſo groote kracht verſchijnt/ dat zy niet alleenlijck onſe herten een ontwijfelijck betrouwen des eeuwigen levens aenbrenght/ maer ons oock van de onſterffelijckheydt onſes vleeſchs verſeeckert. Want het wort nu van ſijn onſterffelijck vleeſch levendigh/ende eenighſins ſijnder onſterffelijcheyt deelachtig gemaeckt. De gene die door haer onmatige wijſen van ſpreken hooger gedreven worden / die en doen niet anders dan dat zy de eenvoudige ende klare waerheydt door haer bewimpelingen verduyſteren. Iſt dat yemande noch niet genoegh gedaen en is/die overdencke hier een weynigh met my / dat wy nu van een Sacrament ſpreken/ ende dat al wat in het Sacrament is / het geloove aengaet. Ende het geloove voeden wy alſoo wel met deſe deelachtigheyt des lighaems Chriſti/ die wy verhaelt hebben / als de gene die Chriſtum uyt den Hemel trecken. Hier-en-tuſſchen belijde ick vrylijck/ dat ick de vermenginghe des Vleeſchs Chriſti met onſe Ziele / ofte de inſtortinge die zy leeren/ gantſchelijck verworpe : Want het is ons genoegh / dat Chriſtus door de ſubſtantie zijns vleeſchs onſe ſielen levendig maect/ja ſijn eygen leven in ons ſtort / hoewel het Vleeſch Chriſti ſelve in ons niet en komt. Boven deſen is de regel en overeencominge des geloofs (na de welcke Paulus gebiet alle uytlegginge te ſchicken) in deſen deele ſonder twijfel opentlijc op onſe zijde. De gene die tegen ſulcke klare waerheyt ſprekē/ die mogen ſien nae wat regel des geloofs zy hen ſchicken. *So wie niet en belijt dat Jeſus Chriſtus in het vleeſch gecomen is/die en is uyt God niet. Ende deſe menſchen berooven Chriſtum van zijn vleeſch / hoewel zy dat verſaken/ ofte niet en aenmercken.

De ongerijmde dingen moetmen verworpen.

Luce. 24. 26.

Irenæus lib. 4. c. 34.

De onmatige manieren van ſpreken van onſen tegenpartien wat zy uytrechten.

Door 't gheloove genieten wy metter daet Chriſtum.

Maer de vermenginge ende inſtortingen van den waenwijſigen bedocht/ moeten wy verwerpen.

Rom. 12. 3.

* 1. Joa. 4. 2. 2. Joa. 7.

33 *Dat ſelve moetmen oock oordeelen vande gemeynſchap/de welcke zy niet en bekennen/ten zy dat zy het vleeſch Chriſti onder het broodt inſticken. Maer wy doen den heylighen Geeſte groot onrecht/ iſt dat wy niet en drooven dat het door ſijn onbegrijpelijcke kracht geſchiedt/ dat wy met het vleeſch ende Bloedt Chriſti gemeynſchap hebbē. Ja hadde de kracht deſer verborgentheyt / gelijck zy van ons geleert wordt/ ende over vier hondert jaren der ouder Gemeynte bekent was / nae haer weerdigheydt overleyt gheweeſt/

* Tot noch toe zijn door geſtelt die dingen/ welcke ſchijnen te behooren tot het heylige Avontmael/ ſo veel als God/ die ons ſulcx geeft/ aengaet/ ſo reſteert noch te verclaren de dingen die ons naerder betreffen.

Inſonderheydt/ onſe gemeenſchap met het vleeſche ende bloet Chriſti.

gheweest / soo hadt het genoegh gheweest om daer mede te vrede te zijne/ en veele schandelicke dwalingen hadden verhindert gheweest/ uyt de welcke grouwelicke twisten ontstecken zijn/ met de welcke de Gemeynte voortijden ende oock te onsen tijde / ellendichlick gequelt is: dewijle curieuse menschen die hyperbolische ende onmatige wijse der tegenwoordigheydt eyschen / die de Schrifture noyt geleert en heeft. Ende dewijle sy van een sake/ die sy dwaselijck ende lichtveerdighlick gedicht hebben/ soo beroerlick strijden/ gelijck of het begin ende het eynde der Godsalicheyt in dese insluytinghe des lichaems Christi onder het broot/ gelegen ware. Het betaemde voornemelick dat wy wisten hoe het lichaem Christi/ d'welk eenmael voor ons gegeven is/ onse wort/ en hoe wy sijns uytgestorten bloets deelachtig worden: want dit is den gantschen Christum besitten/ op dat wy alle sijne goeden gebruycken. Maer nu laten sy dese dingen varen/ in de welcke soo veel gelegen was / ja dese dingen worden veracht/ ende by na begraven/ ende men heeft in dese dorre vrage alleen een goet behagen / te weten/ hoe het lichaem Christi onder het broot/ ofte onder den schijn des broots verborgen zy. Sy seggen valschelick / dat alle het gene dat wy van de geestelicke etinge des lichaems Christi leeren/ is tegen de warachtige ende wesentlicke etinge/ gelijck sy spreecken: want wy sien alleen op de wijse/ de welke by hen vleeschelick is/ als sy Christum in het broot besluyten: ende by ons is sy gheestelick / om dat de verborghen kraght des Geests / de bant onser vereeninge met Christo is. Haer ander tegenworpinge en is oock niet waerachtigher / te weten / dat wy alleenlick de vrucht aen roeren/ de welcke de geloovige uyt het eten des vleeschs Christi hebben. Want wy hebben boven geseydt/ dat Christus selve de materie des Nachtmaels is: ende dat de vrucht daer uyt komt / dat wy door de offerhande sijns doots van sonden verlost/ ende door sijn bloet gewassen/ ende door sijn weder opstandinge tot de hope des Hemelschen levens op gheheven worden. Maer dat dwase gedichtsel/ daer van Lombardus de autheur is / heeft haer verstant verkeert / dewijle sy meynen dat het eten des vlees Christi/ een Sacrament is. Want hy spreeckt aldus: Het Sacrament sonder de sake/ is de gedaente des broots ende wijns: het Sacrament met de sake/ is het vleesch ende bloet Christi: de saecke sonder het Sacrament is sijn gheestelick vleesch. Item een weynigh daer na: De sake die daer in vervaet ende beduyt wordt/ is het eygen vleesch Christi: de sake beduyt ende niet vervaet/ is het geestelick lichaem. Dat hy een onderscheyt maeckt tusschen het vleesch Christi/ ende de kracht die het heeft om te voeden/ daer in gevoele ick met hem: maer dat hy dicht dat het een Sacrament is / selfs als onder het broot besloten is/ dat is een onverdragelicke dwalinghe. Hier uyt is een valsche beduydinghe der geestelicker etinge gekomen: dewijle sy gemeynt hebben/ dat oock de goddeloose ende boose menschen het lichaem Christi aten / of sy oock schoon seer vreemde daer van waren. Maer Christi vleesch selve is in de verborgentheyt des Nachtmaels alsoo wel een geestelick dinck / als de eeuwighe salighevdt. Waer uyt wy verstaen / dat alle de geene die den Gheest Christi niet en hebben / niet meer en konnen het vleesch Christi eten/ dan wijn drincken daer in geen smake en is. Christus wort voorwaer veel te onweerdighlick verscheurt / als sijn doot ende krachteloos lichaem den ongeloovighen ghegheven wort / ende sijne woorden strijden opentlick daer tegen / daer hy seyt: Soo wie mijn vleesch eet / ende mijn bloet drinckt/ die blijft in my: ende ick in hem. Sy seggen dat daer niet ghehandelt en wordt van het Sacramentelick eten: het welcke ick bekenne / soo verre sy niet altijts over den selven steen en struyckelen / te weten/ dat het vleesch Christi mach sonder eenige vrucht ghegeten worden. Ick wilde wel van hen weten / hoe langhe sy het vleesch Christi behouden / als sijt ghegeten hebben. Hier en sullen sy/ na mijn verstant/ geenen uytganck vinden. Maer sy seggen dat de trouwe ende waerheyt Gods niet en kan door de ondanckbaerheyt der menschen yet verkort ofte vermindert worden. Ick bekenne dat voorwaer/ ende segge dat de kracht der verborghentheyt ongeschent blijft/ hoe wel de goddeloose die soecken te niet te maken. Maer het is nochtans een ander dinck / voor ghestelt te worden / dan ontfangen te worden. Christus geeft eenen yegelijcken dese geestelicke spijse/ ende schenckt hen desen geestelicken dranck: maer sommighe ontfangent met grooter begeerte / ende sommighe verworpent met groote hooveerdigheyt. Sullen dese spyse ende dranck haer nature verliesen/ om dat sy van velen verworpen worden? Onse tegenstrijders sullen segghen / dat haer ghevoelen door dese gelijckenisse geholpen wort/ te weten / dat het vleesch Christi / hoe wel het by de ongeloovighe noch reucke noch smaecke en heeft / nochtans niet te min Christi vleesch is. Maer ick segge dat het niet en kan sonder de smaecke des Gheloofs ghegheten worden: ofte (is het dat yemande de woorden Augustini meer behagen) ick segghe dat de menschen niet meer uyt het Sacrament en halen / dan sy in het vat des geloofs versamelen. Aldus en wordt het Sacrament niet verkort / jae sijn waerheyt ende kracht blijft ongheschent / al is het dat de goddeloose van sijn deelachtigheydt ydel wegh gaen. Ist dat sy wederom segghen / dat dese woorden: Dit is mijn lichaem/ verkort worden / alsmen seyt dat de godloose niet anders dan verganckelick broot en eten: hier op is licht te antwoorden / dat Godt niet en wil bekent worden warachtigh te zijne door die ontfanginge / daer mede hem de Godloose ontfanghen / maer door de stantvastigheyt sijnder goetheyt/ als hy bereyt is den onweerdigen te geven/ jae hen mildelick aenbiet dat sy verworpen. Ende dit is de gheheelheyt des Sacraments / de welcke de gantsche werelt niet en kan schenden / te weten/ dat het vleesch ende bloet Christi alsoo waerachtighlick den onweerdighen als den uytverkorenen gheloovighen Gods ghegheven wordt: nochtans is het oock mede waerachtig/ ghelijck het regen-water op eenen harden steen vallende/ af vloeyt / om dat het niet en kan daer in komen / dat alsoo oock de goddeloose door haer hardigheydt de ghenade Gods verstooten / dat sy niet en kan in hen wercken. Boven desen en kan Christus niet meer sonder gheloove aengenomen worden / dan een zaet in het vyer uyt spruyten. Dat sy vragen hoe Christus kan den sommighen tot verghevinge komen / ten zy dat sy hem onweerdighlick ontfangen / dat is veel te kranck: want wy en lesen nergens dat de menschen de doodt op hen halen / Christum onweerdighlick ontfangende/ maer eer verworpende. Oock en helpt hen die parabel niet / daer Christus seyt / dat het zaet des Godlicken woorts onder de doornen op wast/ ende daer na versticket ende verdorven wort. Want Christus leert daer wat kracht een tijtlijck en ongestadig

Welcke/ al is't datse geestelick en niet mondelick is/ nochtans soo en laetse daerom niet dadelick ende warachtigh te zijn. Want de vrage en is niet/ of wy dat waere door ons gecruycichde Lichaem Christi ontfanghen (want dat is buyten swarigheydt) maer op wat wijse.

Lib.4.Dist.8.

Wederlegginge van de valsche uytlegginge der School-leeraers, welke dryven een mondelicke ende vleyschelicke etinge des Lichaems Christi.

Joan.6.50.

Het 1. Tegenspreken tot bescherminge van dat mondelick eten.

Het 2. Tegenspreken.

Het 3. Tegenspreken.

Het 4. Tegenspreken.

Het 5. Tegenspreken.

Het 6. Tegenspreken.

Matt.13.7.

geloove heeft/ het welcke onse tegenstrijders niet en meynen noodig te zijne/ om het vleesch Christi te eten/ ende sijn bloet te drincken/ dewijle sy Judam in desen deele Petro gelijck maken. Ja haer dwalinge wort eer in die selve parabel wederleyt/ daer Christus seyt/ dat het een zaet op den wegh valt/ en het ander op de steenen/ en dat noch d'een noch d'ander wortelen en ghekrijght. Waer uyt volght/ dat der ongeloovigen hardigheyt Christum verhindert/ dat hy niet en kan in hen komen. Soo wie begeert dat onse salighept door het H. Nachtmael geholpen worde/ die en sal niet bequamers vinden/ dan dat de geloovige tot Christum den Sone Gods/ die de rechte fonteyne is/ geleyt worden/ om daer uyt het leven te halen. De weerdigheyt des Nachtmaels wort hooge genoegh geprezen/ als wy weten dat het een behulpsel is/ waer door wy in het lighaem Christi geplant worden/ ofte in hem gheplant zijnde/ meer ende meer aen hem wassen/ tot dat hy ons met hem in het Hemelsche leven verenige. Sy segghen: Waert dat sy des lighaems ende bloets Christi niet deelachtigh en waren/ soo en haddense Paulus niet moeten des lichaems ende bloets Christi schuldigh maken. Maer ick antwoorde/ dat sy niet schuldigh ghemaeckt en worden om dat zy 't gegeten hebben/ maer alleenlick om dat zy de verborghentheydt ontheylight hebben/ den pant der heyliger vereeninge met Godt vertredende/ welcken sy behoorden met eerbiedinge te ontfangen.

Matt. 13. 5.

Het 7. tegensprecken.

1 Cor. 11, 29.

34 Voort/ dewijle de heylige Augustinus voornemelick onder de oude schrijvers dit hooftstuck der leere bevestight heeft/ dat de Sacramenten niet vermindert en worden/ noch de genade die sy afbeelden/ niet te niete gemaeckt en wort door de ongeloovigheyt ofte boosheydt der menschen: soo sal het vorderlick zijn klaerlik uyt sijne woorden te bewijsen/ hoe onwijsselick ende verkeerdelick die menschen sijn getuygenisse misbruycken/ die het lichaem Christi den honden voor worpen om te eten. Na haer gevoelen is de Sacramentelicke etinghe/ waer door de Godloose het lighaem ende bloedt Christi/ sonder de kraght des Geests ofte eenige vrucht der genade ontfangen. Maer Augustinus hierenteghen wijsselick die woorden overleggende: So wie mijn vleesch eet/ ende mijn bloet drinckt/ die en sal in der eeuwigheyt niet sterven. (Te weten (seyt hy) die de cragt des Sacraments/ en niet alleenlick het sienlicke Sacrament: ende dat niet uytwendiglick/ maer inwendiglick: die het metter herten eet/ ende niet met de tanden bijt. Waer uyt hy ten eynde besluyt/ dat het Sacrament deser sake/ dat is/ der eenigheyt des lichaems ende bloets Christi/ in het Nachtmael des Heeren voorgestelt wort/ den sommigen tot het leven/ ende den anderen tot het verderf: maer dat de sake selve/ die door het Sacrament beduyt wort/ allen die deelachtigh worden/ tot het leven/ ende niemande tot het verderf voorgestelt wort. Op dat hier niemant en segge dat de beduyde sake niet en is het lichaem Christi/ maer de genade des Geests/ die van het lighaem mach verscheyden worden: soo wort dese haer uytvlucht wech genomen door dese woorden sienlick, ende onsienlick: want onder het woort sienlick, en kan het lichaem Christi niet verstaen worden. Waer uyt volght/ dat de ongeloovige alleenlick des sienlicken teeckens deelachtich worden. En op dat de twijfelinge te beter wegh genomen worde/ soo heeft hy/ geseyt hebbende dat dit broodt des inwendighen menschen honger soeckt/ terstont daer na geseyt dat Moses en Aaron/ ende Phinees/ ende veele an-

Het 8. tegensprecken/ voort ghebracht uyt Augustino/ dien valschelick na gegeven/ dat hy haer dwalinge toe-stont.

Joan. 6. 50. Homil in Joan. 26.

Verklaringe van de sprreuke Augustini.

Ware ghetuygenissen des selben tegen dat mondelick eten.

Exod. 16. 14.

dere die het Manna aten/ Gode behaeght hebben. Waerom? Om dat sy die sienlicke spijse geestelick verstonden/ geestelick hongerden/ geestelick smaeckten/ op dat sy geestelick daer van versaet worden. Want wy hebben oock huyden sienlicke spijse ontfangen: maer het Sacrament is een ander dinck dan de kraght des Sacraments. Ende weynig daer na: Daerom/ so wie in Christo niet en blijft/ ende in wien Christus niet en blijft/ sonder twijfel die en eet het vleesch Christi/ noch en drinckt sijn bloet niet geestelick/ al ist schoon dat hy het teken des lichaems ende bloets Christi sienlick ende vleeschelick met de tanden bijt. Hier hooren wy wederom dat het sienlick teecken wort tegen de geestelicke etinghe gestelt. Waer door dese dwalinge wederleydt wort/ te weten/ dat het onsienlicke lichaem Christi/ Sacramentelick/ warachtelick gegeten wort/ hoe wel het niet geestelick gegeten en wort. Wy hooren oock dat hy den onheyligen ende onreynen niet meer toe en schrijft/ dan dat sy het sienlicke teken eten. Hier uyt komt zijn woort/ d' welck seer gemeyn is/ te weten/ dat de andere Discipulen ghegheten hebben het broodt/ dwelk de Heere was/ maer dat Judas het broot des Heeren gegeten heeft: waer door hy de ongeloovighe klaerlick van de deelachtigheyt des lichaems ende bloets uyt sluyt. Hier toe dient het oock dat hy op een ander plaetse seyt: Wat verwondert ghy u dat Jude is het broodt Christi gegeven/ door het welcke hy soude den Duyvel overgegeven worden: dewijle gy daerentegen siet dat Paulo is een Engel des duyvels gegeven/ door den welcken hy soude volmaeckt worden in Christo? Hy seyt wel op een plaetse/ dat het broodt des Nachtmaels is oock dien het lighaem Christi geweest/ tot de welcke Paulus seyde: Soo wie het onweerdighlick eet/ die eet ende drinckt hem selven het oordeel: ende datmen niet en moet seggen dat sy niet ontfangen en hebben/ om dat sijt qualick ontfangen hebben. Maer hoe dit te verstaen zy/ dat verklaert hy op een ander plaetse opentlicker. Want sonderlick voor genomen hebbende te beschrijven/ hoe de boose ende verworpene/ die het gheloove Christi met den mont belijden/ ende met de wercken versaken/ het lichaem Christi eten (ende dat tegen sommige menschen meyninge/ die meynden dat de sulcke niet alleenlick het Sacrament/ maer oock het lighaem selve aten.) Maer men moet (seyt hy) niet meynen/ dat sy het lichaem Christi eten/ dewijle zy niet en zijn onder de leden Christi te rekenen. Want op dat ick andere dinghen verswijge/ zy en konnen niet te samen Christi leden/ ende eender hoeren leden zijn. In korte/ als de Heere seyt: Soo wie mijn vleesch eet/ ende mijn bloedt drinckt/ die blijft in my/ ende ick in hem/ so geeft hy te kennen wat het zy/ het lichaem Christi niet Sacramentelick/ maer waerachtighlick eten: want dat is in Christo blijven/ op dat Christus in hem blijve. Want hy seyt/ dat gelijk of hy wilde seggen: Soo wie in my niet en blijft/ ende in welcken ick niet en blijve/ die en moet niet seggen noch meynen dat hy mijn vleesch eet ofte mijn bloet drinckt. Laet de Lesers aenmercken dat hy dese twee teghen malkanderen stelt/ te weten/ Sacramentelick ende waerachtighlick het lichaem Christi eten: ende daer en sal gheen twijfelinghe meer wesen. Dit selve bevestight hy oock klaerlick met dese woorden: En wilt niet uwen mont/ maer uwe herte bereyden: want hier toe is ons het Nachtmael bevolen. Siet/ wy ghelooven in Christum/ als wy hem door het gheloove ontfanghen.

Homil. in Joan. 59.

Homil. 61.

2. Cor. 12. 7.

Lib. 5. de Baptis. contra Donatist.

1 Cor. 11. 29.

Hoe de godloose dat lichaem Christi eten.

Joan. 6. 29.

Te weten/ Sacramentelick/ ende niet waeraghtelick.

Lib. de civi. Dei 21. cap 25.

Wy

Wy weten wat wy in het ontfanghen dencken: wy ontfangen een kleyn brecken/ende worden in het herte versaet: soo en worden wy dan niet gevoed door het ghene dat wy sien / maer door het gene dat wy gelooven. Hier beduyt hy oock het gene dat de godloose eten / op het sienlicke teecken / ende leert dat Christus niet ontfanghen en wordt anders dan door het geloove. Alsoo leert hy oock op een ander plaetse klaerlick/ dat beyde de goede ende boose der teeckenen deelachtigh worden / ende sluyt de boose uyt van het waerachtigh eten des vleeschs Christi. Want waert dat zy de saecke selve ontfingen / soo en soude hy gantschelyck dat niet verswegen hebben / dewijle het tot de saecke seer wel diende. Op een ander plaetse van de etinge des lichaems Christi / ende van hare vrucht spreeckende / besluyt hy aldus: Het Lichaem ende Bloet Christi sal eenen yegelycken tot leven wesen / ist dat het gene dat in het Sacrament sienlick ontfanghen wordt / inder waerheyt gheestelick ghegheten / ende geestelyck gedroncken wort. Daerom de ghene / die / om met Augustino over een te komen / willen segghen dat de ongheloovighe des Lichaems ende bloets Christi deelachtigh worden / moeten ons het lichaem Christi sienlick voor oogen stellen: want Augustinus leert dat de gantsche waerheyt des Sacraments gheestelick is. Ende men mach seeckerlyck uyt syne woorden verstaen/dat het Sacramentelick eten/ als de waerheyt niet en wort toeghelaten door ongheloovigheyt / soo veel is als het sienlick ende uytwendigh eten. Waert dat men konde het lichaem Christi warachtelick eten / sonder geestelick te eten/ wat soude hy meynen / als hy seyt: Dit lichaem dat ghy siet / en sult ghy niet eten / noch het bloet drincken / 't welck van de ghene / die my sullen cruycigen / sal uytghestort worden. Ick hebbe u een Sacrament bevolen/ het welcke u sal levendigh maken / gheestelyck verstaen zynde. Hy en heeft voorwaer niet willen versaecken / dat het selve lichaem ons in het Nachtmael voorgestelt wort / dat Christus ons tot offerhande voor ghestelt heeft: maer heeft de wijse beduyt hoe wy het eten ende deelachtigh worden /te weten/ dat het in de Hemelsche glorie ontfangen zynde / ons door de Godlicke kraght des geests het leven in geeft. Ick bekenne wel dat Augustinus dickmael dese wijse van spreken gebruyckt / dat hy seyt dat het lichaem Christi van de ongeloovige gegeten wort: maer hy leyt hem selven uyt/ seggende / dat sijt eten Sacramentelick. Ende hy beschrijft ergens de geestelicke etinghe / in de welcke de ghenade door onse beten niet verslonden en wort. Ende op dat onse tegenstrijders niet ensegghen / dat ick met eenen grooten versamelden hoop der sententien tegen hen strijde / soo wilde ick wel weten wat sy konnen op dese eenighe sententie antwoorden / daer hy seyt / dat de Sacramenten in de uytverkorene alleen volbrengen dat sy beduyden. Sy en sullen voorwaer niet dorven versaken/dat het broodt in het Nachtmael het lichaem Christi beduyt. Waer uyt volght dat de ongeloovighe des lichaems Christi niet deelachtigh en worden. Dat Cyrillus oock niet anders en gevoelt / dat is openbaer uyt dese woorden: Ist dat yemant in gesmolten was noch ander was giet/ so wort het een was met den anderen gantschelyck vermengt: alsoo moet oock de geene die het vleesch ende bloet des Heeren ontfangt/met hem vereenight worden/soo dat Christus in hem / ende hy in Christo gevonden worde. Ick meyne dat het met dese woorden openbaer is / dat die het lichaem Christi niet warachtelic noch wesentlick en eten / die het alleenlick Sacramentelick eten / want het en kan van sijn cragt niet verscheyden worden: ende dat de getrouwigheyt en de sekerheyt der beloften Gods/ daerom niet te swacker en wordt / die niet en laet uyt den Hemel te regenen / hoe wel de steenen en de steen-rotzen de vochtigheyt des regens niet in en nemen.

Contra. Faustum lib. 13. cap. 16.

Serm. 2. de verb. Apost.

Geestelijck/ ende waerachtigh is by Augustinum eenbeel te seggen.

In Psal. 98.

In wat verstant hy seyt dat het lighaem Christi van den ongeloovigen gegetē wort.

Homil. in Ioan. 28.

Cyrilli gevoelen van de nuttinghe des vleeschs Christi.

In 6. cap. Ioan. cap. 17.

35 Als wy dit weten/so sullen wy oock lichtelick van de vleeschelike aenbiddinge afgetrocken worden/dewelcke sommige door verkeerde lichtveerdigheyt in 't Sacrament opgerecht hebben/ om dat zy by hen selven aldus overleyden: Ist dat het lichaem Christi daer is / soo is dan oock sijn Ziele ende sijn Godheyt met sijn Lichaem / want sy en connen van malcanderen niet verscheyden worden: soo moetmen dan Christum daer aenbidden. Maer ten eersten / of yemant versaeckte dat dese dinghen niet en moghen verscheyden worden/wat souden sy doen? Want of sy schoon seer segger dat daer soude groote ongeschicktheyt uyt volgen / waert dat yemant het lichaem van der siele ende van de Godtheyt verscheyden wilde / nochtans wat verstandigh ende nuchter mensche sal gelooven / dat het lichaem Christi / Christus is? Sy meynen dat seer wel met hare argumenten te bewijsen/maer dewijle Christus van sijn lichaem/ eñ van sijn bloet met onderscheyt spreeckt/ eñ de wijse der tegenwoordigheyt niet en beschrijft/hoe sullen sy uyt het gene dat twijfelachtig is / seker en vast maken dat sy willen? Wat sullen wy dan seggen? Is het dat hare conscientien door eenig gevoelen swaerlick geroert worden / sullen sy niet terstont niet hare argumenten vergaen eñ te niete worden? te weten / als sy sullen sien dat zy gheen seecker woort Gods en hebben/op het welcke alleen onse sielen steunen/als sy tot rekenschap geroepen worden/ eñ sonder het welcke onse zielen terstont verflauwen: Item/ als zy sullen bedencken dat de leere en exempelen der Apostelen tegen hen staen/ende dat zy alleen de Autheuren deser haerder meyninge zijn. Tot sulcke bewegingen comen oock noch andere sware prickelen ende knagingen der conscientien. Wat! Was het een cleyn sake/God aen te bidden in dese gestalte / daer van ons niet verordent en is. Als van den warachtigen ende oprechten Godsdienst gehandelt wort / behoortmen dan met soo groote lichtveerdigheyt dat te bestaen/daer van noyt niet een woort gelesen en wort? Maer hadden sy niet sulcke ootmoedigheyt als het betaemde / alle hare ghedachten in Gods woort gehouden/ soo souden sy voorwaer gehoort hebben/dat hy geseyt heeft: Neemt/ eet/ drinckt: eñ sy souden dese geboden gehoorsaem geweest hebben / met het welcke hy ghebiet het Sacrament te ontfangen / ende niet te aenbidden. De gene die het na het gebodt Gods sonder aenbiddinge ontfangen / die zijn seker dat sy van het gebodt Gods niet afwijcken: ende daer en is niet beters dan sulcke gherustigheyt / als wy eenig werck beginnen. Sy hebben het exempel der Apostelen/van de welcke wy niet en lesen dat sy neder ghevallen zijn/ende het Sacrament aengebeden hebben/ maer dat sy 't/ gelijck sy aen de tafel saten/ genomen/ende ghegheten hebben. Sy hebben het gebruyck der Apostolischer Ghemeynte / daer Lucas verhaelt dat sy ghemeynschap ghehouden hebben/niet in de aenbiddinge/ maer in de brekinge des broots. Sy hebben de Apostolische leere / daer mede Paulus de Corinthische Ghemeynte onderwijst/betuyghende dat hy 't van den Heere ontfanghen heeft dat hy hen leerde.

Van de gemeynschap ofte nuttinge gaet hy voort tot de aenbiddinge. Ende wort eerstelick betoont hoe onvast de rede onser wederspreeckeren zy van het medegevolgh van d'een daer het ander is.

Daer na/ met wat lichtveerdigheyt ende hoovaerdigheyt sy opgeblasen zijn als sy de teekenen aenbiddende/ tot het woort Christi wat doen/ ende dat gebruyk der Apostolischer kercke geensins en volgen.

Act. 2. 42.

1 Co. 11. 23.

Deſe dwalinge van de tekenen aen te bidden is verworpen.

36 Alle deſe dingen dienen hier toe/ te weten/ op dat de Godſalige Leſers overleggen/ dat het ſeer ſoꝛgelick is in groote ſware ſaken van het eenvoudighe woordt Gods af te wijcken tot onſe eygene dꝛomen. Eñ het gene dat dus verre gheſeyt is/ dat behooꝛt ons in deſe ſake alle ſwarigheyt wech te nemen. Want de Godſalige ſielen moeten tot den Hemel op geheven woꝛden/ om Chꝛiſtum daer behooꝛlick te ontfangen.

1. Van Chꝛiſto ſelfs die een autheur ende inſtelder deſes Sacraments is.

Iſt dat het werck des Sacraments is/ het ſwacke verſtant des menſches te helpen/ op dat het op climme om de hooghe̾yt der geeſtelicker verboꝛgentheden te vaten/ ſoo dwalen die van den rechten wech om Chꝛiſtum te ſoecken/ die in het uytwendig teecken blijven. Wat ſullen wy dan ſeggen? ſullen wy verſaken dat eenen ſuperſtiticuſen Godſdienſt te zijne/ als de menſchen vooꝛ het bꝛoot neder vallen om Chꝛiſtum daer in te aenbidden?

2. Van het Niceniſche Concilie.

Dit quaet heeft ſonder twijfel het Niceniſche Concilium willen verhinderen/ als het den Chꝛiſtenen verbiet haer verſtant met nederheyt aen de vooꝛgeſtelde tekenen te hechten.

3. Van de oude ghewoonte.

Dit ſelve is oock de ooꝛſaecke waerom vooꝛtijden is verooꝛdent geweeſt/ datmen vooꝛ de conſecratie ſoude het volck met luyder ſtemme vermanen het herte opwaerts te heffen.

4. Van de Schꝛifteure ſelfs/ welcke tot den Col. 3. 2. ende elders onſe ſinnen tot in de Hemelen verheft. Actoꝛ. 1. 9. 10

Ende de Schꝛifture ſelve en verhaelt ons niet alleenlick neerſtiglick dat Chꝛiſtus ten Hemel op ghe̾klommen is: waer dooꝛ hy de teghenwooꝛdigheyt ſijns lichaems heeft van onſe geſichte ende ghemeynſchap wech genomen: maer oock op dat ſy ons alle vleeſchelicke ghedachten van Chꝛiſto beneme: ſoo ghebiet ſy ons/ onſe verſtant opwaerts te heffen: ſoo wanneer ſy van hem meldet/ ende hem in den Hemel te ſoecken/ daer hy

Col. 3. 2.

zit ter rechter handt des Vaders. Nae deſen reghel behooꝛdemen hem liever gheeſtelick in de Hemelſche gloꝛie aen te bidden/ dan deſe ſoo ſoꝛgelijcke aenbiddinghe te dichten/ die vol grover ende vleeſchelicker meyninghe van God is.

Waer uyt dat volght/ dat die aenbiddinge der tekenen eenckele afgoderye is.

Daerom/ de gene die de aenbiddinghe des Sacraments gedicht hebben/ die en hebbenſe niet alleenlijck uyt hen ſelven gedꝛoomt buyten de Schꝛifture/ in de welcke niet een woort daer van en kan getoont woꝛden/ daer ſy nochtans niet en ſouden vergeten geweeſt hebben/ hadde ſy Gode behaeght/ maer hebben oock teghen de Schꝛifture/ na het goetduncken haerder begeerlickheyt hen ſelven eenen God geſmeet/ ende den levendigen Godt verlaten. Want wat is afgoderye/ iſt dat dit geene en is/ alſmen de gaven vooꝛ den gever eert? In welcke ſake tweeſins geſondight is: want men heeft Gode ſijn eere benomen ende der creature gegheven: ende hy woꝛt oock in ſijn beſmette ende ontheylighde weldaet onteert/ dewijle men uyt ſijn heylich Sacrament eenen grouwelicken afgod gemaeckt heeft.

Daer tegen dat gewiſſen raet ende middel moet ghebꝛuyckt woꝛden.

Maer laet ons hier tegen/ op dat wy niet in den ſelven put en vallen/ onſe ooꝛen/ oogen/ herte verſtant ende tonge gantſchelick aen de heylige leere Gods hechten. Want ſy is de ſchole des heyligen Geeſts/ die de alderbeſte Leermeeſter is/ in de welcke men ſoo wel ghe̾leert woꝛt/ dat het niet noodigh en is van elders yet te halen: ende al wat daer in niet geleert en woꝛt/ dat moet men geerne niet weten.

Tens. van de nature eñ inſtellinghe des Sacraments/ waer mede dat deſe maniere van aenbidden geenſins over een en komt.

37 Nu (gelijck de ſuperſtitie een mael buyten de palen getreden zijnde/ geen mate en kan houden/) zijn ſy veel vooꝛder gevallen/ want ſy hebben wijſen en ceremonien gedicht/ die van de inſettinge des Nachtmaels ſeer vꝛeemde zijn: alleenlick om dat ſy den teeckene des Nachtmaels ſouden Godlicke eere doen: Wy doen (ſeggen ſy) Chꝛiſto deſe eere. Ten eerſten waert dat deſe aenbiddinge in het Nachtmael geſchiede/ ſoo ſoude ick ſeggen/ dat ſy dan eerſt behooꝛlick geſchieden/ als niet het teecken/ maer Chꝛiſtus ſelve in den Hemel ſittende/ aengebeden woꝛdt. Maer nu onder wat deckſel ſeggen zy/ dat ſy Chꝛiſtum in dat bꝛoodt aenbidden/ daer ſy geen beloſte deſer ſaecke en hebben? Sy conſacreeren ende heyligen een hoſtie (gelijck ſy die noemen) om dat ſyſe ſouden met pomperye omme dꝛagen/ ende ghelijck in een ſchouſpel vooꝛ ooghen ſtellen/ om gheeert/ aengebeden/ ende aengheroepen te woꝛden. Ick vꝛaghe dooꝛ wat kraght ſy die meynen behooꝛlick geheylight te zijne: ſy ſullen deſe wooꝛden vooꝛt bꝛenghen: Dit is mijn lighaem. Maer ick ſal hier tegen vooꝛt bꝛenghen dat daer oock mede gheſchꝛeven is/ Neemt/ ende eet.

Ten 6. van de beloſte eñ het bevel des inſtellers. Want daer en is gheen bevel van deſe aenbiddinge: waer uyt volght/ dat die aenbidders der teeckenen geen Sacrament en hebben.

Ende dit en ſal ick niet ſonder reden doen: want dewijle de beloſte aen het gebodt hanght/ ſoo ſegge ick dat zy alſoo daer in beſloten is/ dat zy daer van geſcheyden zijnde/ gantſchelick te niet woꝛdt. Dit ſal dooꝛ een ghelijck exempel beter verklaert woꝛden. De Heere heeft ons een ghebodt ghegheven/ ſeggende: Aenroept my: ende een beloſte daer by geſtelt/ ſeggende: Ick ſal u verhooꝛen. Waert dat yemant Petrum ofte Paulum aenroepende/ wilde op deſe beloſte roemen/ ſoude niet een yegelick ſeggen dat hy verkeerdelick dede? Ende ick bidde u/ wat doen

Pſal. 50. 15. Reden genomen van een gelijk getuygeniſſe der Schꝛifture/ d'welcke by het bevel die beloſte voeght.

ſy anders die 't ghebodt van het eten des bꝛoots achterlatende/ deſe afgeſcheurde beloſte grijpen: Dit is mijn lichaem/ op dat zy die miſbꝛuycken tot ceremonien/ die vꝛeemde van de inſettinghe Chꝛiſti zijn? Soo moeten wy dan gedachtigh zijn/ dat deſe beloſte dien gegeven is/ die het gebodt houden dat daer by geſtelt is: ende dat die gantſchelick geen woort en hebben/ die het Sacrament tot andere dingen ghebꝛuycken. Wy hebben boven ghe̾leert hoe het Sacrament des heyligen Nachtmaels onſen geloove dient. Eñ dewijle de Heere ons deſe ſoo groote mildigheyt ſijnder goetheyt/ die wy boven verklaert hebben/ niet alleenlick in gedachteniſſe en bꝛengt/ maer ons gelijck in de hant geeft/ ende verweckt om die te bekennen: ſoo vermaent hy ons oock mede/ dat wy niet en moeten vooꝛ ſulcke ongemeten goetdadigheyt ondanckbaer zijn: maer eer die na haer verdienſte loven ende pꝛijſen/ ende met danckſegginge verklaren.

Soo dan en is dit Sacrament niet gegeven om aen te bidden/ maer tot andere eynden. Luce 22. 19.

Daerom/ als hy de inſettinge des Sacraments heeft ſijnen Apoſtelen gegeven/ ſoo heeft hy hen geleert dat zijt ſouden tot ſijnder gedachteniſſe doen. Dit leyt Paulus uyt/ dat het is de doot des Heeren verkondigen.

1. Om ons te verwecken tot danckſegginghe. 1 Coꝛ. 11. 26.

Ende dit is opentlick ende te ſamen met eendꝛachtigen monde klaerlick belijden/ dat alle onſe betrouwen van het eeuwige leven ende ſaligheyt/ is in de doot des Heeren gelegen/ op dat wy hem dooꝛ onſe belijdinge eeren/ ende dooꝛ onſe exempel andere vermanen om hem eere te geven. Hier ſietmen wederom waer toe het Sacrament dient/ te weten/ om ons in de ghedachteniſſe des doots Chꝛiſti te oeffenen.

2. Om ons te oeffenen in de gedachteniſſe des doots Chꝛiſti.

Want dat wy gheboden woꝛden/ de doot des Heeren te verkondigen/ tot dat hy komt om te ooꝛdeelen/ dat en is niet anders dan dat wy moeten dooꝛ de belijdinge des monts verklaren/ het ghene dat onſe ghelove in het Sacrament bekent heeft: te weten/ dat de doodt Chꝛiſti onſe leven is. Dit is het tweede ghebꝛuyck des Sacraments/ d'welck de uytwendighe belijdinghe aengaet.

3. Om ons te verwecken tot ſuyverheyt ende heyligheyt des leuens.

38 Ten derden heeft de Heere gewilt/ dat het ons ſoude tot een vermaninge dienen: want wy en konnen dooꝛ geen ander vermaninghe crachtighlicker vermaent woꝛden tot reynigheydt

ende

ende heylighept des levens/ ende oock tot liefde/ vrede ende eendrachtighepdt. Want de Heere maeckt ons daer alsoo sijns lichaems deelachtich/ dat hy gantschelick een met ons wordt/ ende wy met hem. Ende dewijle hy niet meer dan een lichaem en heeft/ waer van hy ons alle deelachtigh maeckt/ soo moeten wy alle door sulcke deelachtighept een lichaem worden. Ende dese eenhept wordt ons door het broot afgebeeldet/ d'welck in het Sacrament voorghestelt wort: het welcke uyt vele granen gemaeckt is/ die alsoo onder malkanderen vermenght zijn/ datmen d'een van de andere niet en kan verschepden: op dese wijse behooren wy oock met soo groote eendrachtichept der herten vereenight te zijne dat gheen twee-dracht noch ghescheil tusschen ons en kome. Dit hebbe ick liever met de woorden Pauli te verklaren/ daer hy sept/ dat de Drinck-beker der segeninge den welcken wy segenen/ is de ghemeynschap des bloets Christi: ende het broot der segeninghe d'welck wy breken/ is de deelachtighept des lichaems Christi. So zijn wy dan alle een lichaem/ die van een broot deelachtigh zijn. Wy sullen goeden voortganck in het Sacrament gedaen hebben/ ist dat dit gedachte in onse herten gedruckt is/ te weten/ dat wy niemant van onse broeders en connen hinderen/ versmaden/ verworpen/ schenden/ ofte eenighsins ergeren/ sonder daer mede door onse ongelijck dat wy hem doen/ oock Christum te hinderen/ verachten en schenden: dat wy niet en konnen met onse broeders oneens zijn/ sonder oock mede met Christo oneens te zijne: dat wy niet en konnen Christum lief hebben/ sonder hem in onse broeders lief te hebben: ende dat wy sulcke sorghe als wy voor onse lichaem dragen/ oock moeten voor onse broeders dragen/ dewijle sy leden onses lichaems zijn: ghelijck de smerte die een lidt des lichaems heeft/ oock van alle de anderen leden gevoelt wort/ dat wy oock alsoo moeten medelijden hebben/ als onsen broeder eenich quaet toegekomen is. Daerom en ist niet sonder oorsake/ dat Augustinus so dickmael dit Sacrament noemt eenen Bandt der liefde. Want wat scherper prickel mochte daer ghebruyckt worden/ om de onderlinge liefde onder ons te gebruycken/ dan als Christus hem selven ons gevende/ ons niet alleenlic door zijn exempel en vermaent ons selven voor malkanderen te geven: maer dewijle hy hem selven ons allen gemeyn maeckt/ so macht hy dat wy alle een in hem zijn.

4. Ende tot liefde ende vrede teghen onsen naesten.

1.Cor.10.16.

Een seer nodige vermaninge om teghen onsen naesten dese liefde ende vrede te houden.

Welcke met Augustini getuyghenisse bevesticht is.

39 Hier uyt wort seer wel bevestigt dat ick eergens geseyt hebbe/ te weten/ dat de rechte uytdeelinge des Sacraments niet en is sonder woort. Want alle de nuttighept die ons uyt het Nachtmael coemt/ die eyscht dat het woort daer in zy: Is het dat wy zyn in het geloove te versterken/ oft in de belijdinge te oeffenen/ ofte te vermanen tot het ghene dat wy schuldigh zijn/ soo is het woort daer toe noodigh. Daerom en kan geen dinck verkeerdelicker geschien in het Nachtmael/ dan dat het in een stomme handelinge verandert wort/ het welcke onder des Paus tyrannye geschiet is. Want sy willen dat de gantsche cragt der consecratie in de meyninge des Priesters gelegen zy/ gelijck oft het volck niet aen en ginge/ den welcken de verborgenthept behoort voornemelick verklaert te worden. Dese dwalinghe is daer uyt gekomen/ dat sy niet en aenmercken dat die beloften door de welcke de consecratie geschiet/ niet tot de teeckenen selve/ maer tot de ghene diese ontfangen/ ghesprooken worden. Christus en spreeckt niet tot het Broodt op dat het sijn Lichaem worde: maer ghebiedt zijne

Hier uyt blijckt hoe seer het verkeert is van de nature des Sacraments/ d'welk in het Pausdom

1. Wort verkeert in een stomme handelinge.

2. De Consecratie wort tot de teykenen selfs/ende niet tot de nutters ghedaen.

Discipelen het Broot te eten/ ende belooft hen de gemeynschap zijns Lichaems ende bloets. Paulus en leert oock geen ander orden/ dan dat den geloovigen met het Broot ende met den Drinckbeker oock de beloften voorgestelt worden. Het is voorwaer alsoo. Het en betaemt ons hier niet eenige tooversche belesinge te dichten/ soo dat het souden genoegh zijn de woorden ghemummelt te hebben/ ghelijck of sy van de teeckenen ghehoort worden: maer wy moeten verstaen dat de woorden een levendighe predikinge zijn/ de welcke de hoorers sticht/ ende tot in haren geest doordringt ende in hare herten gedruckt wordt/ ende haer cracht toont in de volbrenginge der dinghen die sy belooft. Hier uyt is het openbaer/ dat de wegleggingge ofte bewaringe des Sacraments onnut is/ de welcke sommige menschen willen hebben om den krancken buyten orden uyt te deelen. Want sy sullen de insettinge Christi sonder woort ontfangen/ ofte de Dienaer sal de waeracthighe uytlegginghe der verborgenthept by het teecken ghebruycken. Als het sonder woort ghegheven wort/ soo is daer misbruyck ende feyl. Alsmen de beloften daer verhaelt/ ende de verborgenthept verklaert/ op dat zy 't met vrucht ontfanghen die het ontfanghen sullen/ soo en hebben wy niet te twijffelen dat dit de waeragtige consecratie ofte heyliginge is. Waer toe sal dan die ander consecratie des broots dienen/ de welcke niet geschiet en is in de teghenwoordighept der gener die het ontfangen? Maer de gene die sulcx doen/ seggen dat sy het exempel der ouder Gemeynte hebben. Ick bekenne dat: maer in soo groot een sake/ in de welcke men niet sonder groot perijckel en mach feylen/ is het sekerste de waerhept selve te volgen.

3. De woorden worden sonder verstant ende stichtinghe gemummelt.

4. De wegh-legginge des broodts geschiet te vergeefs/ als de wijn nagelaten wort.

5. De waerachtige consecratie ofte heyliginge en wort niet bekent.

6. Het exempel der ouder kercke wordt misbruyckt.

40 Voort/ gelijck wy sien dat dit heylige broot des Nachtmaels des Heeren/ is een soete ende lieffelicke/ ende salichmakende geestelicke spijse/ den Godsalighen dienaren Gods/ door der welcker smaecke sy gevoelen dat Christus haer leven is/ de welcke hy tot dancksegginghe verweckt/ ende tot onderlinghe liefde vermaent: alsoo wordt het wederom tot seer schadelick fenijn verkeert/ allen den genen/ der welcker gheloove daer door niet gevoet noch ghesterckt en wordt/ ende die daer door tot dancksegginghe ende liefde niet verweckt en worden. Want gelijck de lichamelicke spijse/ als sy den buyck vint met schadelicke humoren bevanghen/ oock selve verdorven wordt/ ende meer hindert dan voet: Alsoo oock dese geestelicke spijse/ als sy in een siele valt/ die door boosheyt onreyn ende besmet is/ soo brenght sijse tot grooteren ende meerderen val: niet door haer eyghen ghebreck/ maer om dat den onreynen ende ongeloovigen geen dinck reyn en is/ hoe seer het oock door des Heeren segeninge gheheylight zy. Want gelijck Paulus seyt: Diese onweerdighlick eten ende drincken/ die zijn den lichaems ende bloets des Heeren schuldigh/ ende eten ende drincken hen selven het oordeel/ de wijle sy het Lichaem des Heeren niet en onderschepden. Want sulcke menschen die sonder eenighe voncke des gheloofs/ sonder gesinthept der liefde/ ghelijck beesten tot het Nachtmael comen/ die en onderschepden het Lichaem des Heeren niet. Want soo verre sy niet en ghelooven dat dit lichaem haer leven is/ soo doen zy 't sulcke versmaethept aen als zy konnen/ dewijle sijt van alle sijn weerdighept berooven ende als sijt alsoo ontfangen/ soo ontheyligen sijt ende besmetten. Ende ist dat sy teghen hare Broeders vreemde ende twistigh zijnde/ bestaen het heylighe teken des Lichaems

De laeste artikel des tweeden deels/ handelende voor het eerste van den ghenen die onweerdichlick tot de Tafel Christi treden.

Titum 1.15.

1.Cor.11.29.

Wie de selve zijn.

Christi met haren twist ende oneenicheyt te vermengen / soo en ist door hen niet dat het lichaem Christi niet verscheurt/ en zijne leden van een ander gepluckt worden. Soo en zijn sy dan niet t'onrecht des lichaems ende des bloets des Heeren schuldigh/ dewijle sy 't door soo schandelijcke godloosheyt ontreynigen. Daerom ontfangen sy hen selven de verdoemenisse / om dat sy 't aldus onweerdelick eten. Want hoe wel sy geen geloove in Christum en hebben / soo belijden sy nochtans het Sacrament ontfangende / dat sy haer salicheyt in hem alleen stellen / ende alle betrouwen op eenich ander dinck versaken. Daerom beschuldigen sy hen selven / ende gheven ghetuygenisse tegen hen selven / ende versegelen selve haer eygen verdoemenisse. Boven desen hoewel sy door haet ende quaetwillicheyt tegen hare broeders / dat is, tegen de leden Christi ghedeelt / ende oneens zijnde / geen deel in Christo en hebben: soo betuyghen sy nochtans / dat in Christo ghemeynschap te hebben / ende met hem vereenight te zijne / de eenighe salicheyt is. Hierom ghebiedt Paulus dat de mensche hem selven beproeve eer hy van dat Broot ete / ofte van den Drinck-beker drincke. Waer mede hy (ghelijck ick verstae) heeft willen eenen yegelicken vermanen dat hy in hem selven gae / ende met hem selven overlegghe of hy niet het inwendich betrouwen sijns herten op die salighevt ruste / die hem Christus verkregen heeft: ende of hy de salighevt door de belijdinghe sijns monts bekent. Boven desen of hy met neerstigheyt in onnoselheydt ende heyligheyt soeckt Christum nae te volghen: of hy nae het exempel Christi bereyt is hem selven voor sijne broeders te gheven / ende hem selven dien uyt te deelen / met de welcke hy Christum gemeyn heeft: of hy ghelijck hy in Christo gerekent wort / alsoo oock wederom alle broeders acht leden sijns lichaems te zijne / ende of hyse ghelijck sijne leden begheert te stercken / beschermen / ende helpen. Niet dat dese wercken des gheloofs ende liefde nu mogen volmaeckt in ons zijn: maer om dat wy moeten daer na staen / ende begeeren het begonnen ghelove dagelicx meer ende meer te versterchen ende te vermeerderen.

4. Ende wat een swaer oordeel sy hebben te verwachten.

Tegen dit quaet stelt de Apostel desen raet ende raedsghe, te weten / een ernstige ondersoeckinge van eenen yegelicken: ende hoedanich sy moet wesen.

1.Cor.11.28.

41 Ghemeynlick alsmen de menschen heeft willen tot dit weerdighe eten des Sacraments bereyden / soo heeft men de ellendige conscientien swaerlick ghequelt ende ghecruyst: ende men heeft nochtans gheen dinck voort ghebracht dat tot de sake diende. Men seyde / dat die het Nachtmael weerdichlijck aten / die in den staet der genade waren. Ende in den staet der genade zijn / was suyver ende reyn van alle sonde zijn. Maer met sulcke leere worden alle de menschen die oyt op der aerde ghewee st / zijn / ofte noch zijn van het gebruyck deses Sacraments verstooten. Want ist dat wy moeten onse weerdigheyt van ons selven hebben / soo ist met ons verlooren / wy en hebben anders niet dan wanhoope ende het verderf te verwachten. Want of wy schoon alle onse vermogen ende neerstigheyt doen / soo en sullen wy nochtans geenen anderen voortganck doen / dan dat wy dan eerst sullen alderonweerdighst wesen / als wy aldermeest sullen arbeyden om onse weerdigheyt te soecken. Maer om dese sweere te genesen / hebben sy een wijse bedacht om weerdigheyt te gekrijgen / te weten / dat wy soo veel in ons is / souden ons selven ondersoecken ende rekeninghe onser wercken van ons eyschen / ende door berou / ende biechte / ende voldoeninge onse onweerdicheyt versoenen: maer hoedanich dese wijse der versoeninghe zy / dat

Maer de valsche van den Papisten inghevoerde ondersoeckinge wordt bewesen te zijn / een schadelicke quellinge, de welcke de menschen van des Heeren tafel afweert.

hebben wy te sijner plaetse ghesevt. Soo veel de tegenwoordighe handelinghe aen gaet / ick segge dat de verslagen conscientien / die door hare sonden verschrickt zijn / veel te crancken troost in dese dingen hebben. Want ist dat de Heere verboden heeft dat niemandt zijns Nachtmaels deelachtigh en worde / anders dan die rechtveerdig ende ontschuldigh zy: soo is daer een seer groote versekertheyt noodigh / door de welcke yemant soude gerust zijn van sijn rechtveerdigheyt die van God gheeyscht wort. Maer waer door wort ons dese gerusticheyt bevesticht / te weten / dat de gene die gedaen hebben dat in hem was / souden voor God genoegh gedaen hebben. Ende al ware het alsoo / wanneer sal nochtans iemant dorven segghen dat hy gedaen heeft dat in hem was? Daerom / dewijle wy gheen seeckerheyt onser weerdigheyt en gecrijgen / soo sal de toeganck tot het Nachtmael altijts ghesloten blijven / door dat grouwelick verbodt / waer door vercondicht wordt / dat die hen selven het oordeel eten ende drincken / die het Nachtmael onweerdighlijck eten ende drincken.

Wederlegginge van de Paepsche ondersoeckinghe.

42 Nu machmen lichtelick oordeelen hoedanigh dese leere zy / die onder het Pausdom regneert / ende van wat Autheur sy ghecomen zy / door welcker leere onmenschelicke strengigheyt sy de ellendighe sondaers / die met vertsaeghtheyt ende droefheyt aengevochten zijn / van den troost deses Sacraments berooft: in het welcke nochtans hen alle soeticheydt des Euangelij voor-ghestelt wert. Voorwaer de Duyvel en hadde de menschen gheensins connen eer ende beter verderven / dan als hyse soo dwaes ende ongevoeligh maeckt / dat sy de smake deses voetsels niet en gheerijgen / door de welcke sy de Hemelsche Vader wilde voeden. Daerom op dat wy tot sulcken val niet en comen / so laet ons gedencken dat dese heylighe maeltijt is den crancken medecijne / der sondaren troost / ende der armen milde gaeve: in de welcke de ghesonde / rechtveerdighe / ende rijcke / soo daer eenighe connen ghevonden worden / geen nut en hebben. Want dewijle Christus ons daer in wort voorghestelt tot spijse: soo verstaen wy dat wy sonder hem van honger vergaen / gelijck de cracht des lichaems vergaet door honger ende ghebreck van spijse: Boven desen / dewijle hy tot leven ghegheven wordt / soo verstaen wy dat wy sonder hem in ons selven gantschlick doodt zijn. Daerom de alderbeste weerdigheyt die wy tot God brenghen connen / is / dat wy hem onse ondeugentheyt ende onweerdigheyt offeren / op dat hy ons door sijn barmhertigheyt hem weerdigh maecke: dat wy in ons selven gheen betrouwen en hebben / op dat wy in hem getroost worden / dat wy ons selven vernederen / op dat wy van hem op geheven worden: dat wy ons selven beschuldighen / op dat wy van hem gherechtveerdight worden: Item / dat wy na de eenigheyt staen die hy ons in zijn Nachtmael beveelt: ende dat wy in ons allen gantschelick een siele / een herte / ende een tonghe wenschen / ghelijck hy ons alle een in hem maeckt. Ist dat wy dese dingen bedacht ende overmerckt hebben / soo en sullen wy nemmermeer door dese ghedachten neder geslagen worden / hoe seer sy ons oock bestormen / te weten / hoe souden wy / die arm ende naeckt van alle goet zijn / ende wy die met onreynigheyt der sonden besmet zijn / het lichaem des Heeren weerdighlick eten? Wy sullen liever dencken dat wy arm zijnde / komen tot den milden gever: dat wy kranck zijnde / tot den medecijnmeester comen: dat wy sondaers zijnde / tot den autheur der rechtveerdig-

't Besluyt dat die van den Papisten inghevoerde ondersoeckinghe een ghedichtsel is van eenen leugenachtigen geest.

Daer tegen wort ghestelt Christelicke beroepinge / welcke dese stucken begrijpt.

1. Die aenmerckinghe der weerdigheyt ende cracht Christi.

2 Het geboeten onser onweerdigheyt d'welcke ons tot Christum leyt.

veerdigheyt komen: ten laetsten / dat wy doot zijnde/komen tot den Levendig-maker: Item/ dat die weerdigheyt die ons van Godt geboden wort/voornemelick ghelegen is in 't geloove/het welke alle ding in Christo/ende geen ding in ons en stelt/ende in de liefde / te weten in sulke liefde/ dat het ghenoegh is / dat wyse onvolmaeckt Gode voorstellen / op dat hyse vermeerdere ende betere / dewijle wyse niet en konnen volmaeckt hebben. Andere die met ons gevoelen dat de weerdigheydt in het gheloove / ende in de liefde gheleghen is / hebben nochtans in de mate der weerdigheydt wyt ghedwaelt/eyschende dat het geloove so volmaeckt zy/dat daer geen meerder volmaecktheydt en kan toekoomen/ ende soo groote liefde / als de liefde die Christus ons bewesen heeft. Maer hier door worden oock alle menschen afgheghouden van het heylighe Nachtmael. Want ware haer gevoelen warachtig/niemant en soude het Nacht-mael eten/anders dan onweerdighlick: want sy souden alle te ghelijcke van volmaecktheyt overtuyght worden. Ende voorwaer het is veel te groote plompheydt (op dat ick niet en segghe dwaesheyt) sulcke volmaecktheyt in het ontfanghen des Sacraments te soecken / dat het Sacrament daer door te niete ende te vergheefs wort. Het welcke nochtans niet en is voor de volmaeckte inghestelt/ maer voor de krancke ende swacke/om de gesintheydt des gheloofs ende der liefde te verwecken/ vermanen / ende oeffenen / ende om beyder ghebreck te beteren.

3. Den wasdom des geloofs ende der liefden.

Alsoo nochtans dat wy den moet niet verlozen en moeten gheven / hoe wel dat het gelove swack ende de liefde onvolmaeckt is: nademael dat Nacht-mael niet en is ingestelt voor de geloovighen die volkomen zyn ende sonder gebreck/ maer voor den krancken ende swacken in den geloove/ ende sondaren / die haren toevlucht nemen tot de volkomentheyt Christi.

43 † Voort aengaende de wijse der uytwendigher handelinghe / daer en is niet aen gelegen of de gheloovige het broodt in de handt nemen of niet / of sy 't onder malkanderen deelen / oft dat een yegelick eet dat hem gegeven wort: of sy den drinck-beker in des Dienaers handt weder over geven/of den naesten voortgeven: of het broot gedeessemt ofte ongedeessemt zy: of de wijn roodt of wit zy. Dese dinghen zijn in de vryheyt der Ghemeynte gheleghen/hoe wel het is seker dat de wijse der ouder Ghemeynte was/dat sy 't alle in de hant namen. Ende Christus seyde: Deelt het onder u. De Historien verhalen/dat het gedeessemt ende gemeyn broot gewest zy voor den tijt Alexandri des Roomschen Bisschops / dewelcke de eerste was die in ongesuert broot sijn geneughte hadde: maer ick en sie niet om wat oorsaecke/ anders dan om dat hy het volck meer soude door dat nieuwe Schou-spel/tot verwonderinge trecken dan in de waerachtige Religie onderwijsen. Ick besweere alle de ghene die eenighe begheerte tot Godtsaligheyt hebben/of sy niet seer klaerlick en sien / hoe veel klaerlicker de eere Godts hier haren schijn gheeft / ende hoe veel overvloedigher soetigheyt des geestelijcken troosts de geloovige hier uyt hebben/ dan uyt die onnutte guychelsche beuselinghen / dewelcke gheen ander nut aen en brengen/dan dat sy het gevoelen des verwonderden volcx bedriegen. Dit noemen sy het volck in de Religie behouden / te weten / als het door superstitie dwaes ende verstandeloos gemaeckt zijnde/ ghetrocken wort tot wat dingh men wil. Ist dat yemant wil dusdanighe vonden door de oudtheydt beschermen / ick weet oock selve wel hoe oudt het ghebruyck des Chrisma / ende der inblasinghe zy / ende hoe korts na der Apostelen tijden het Nacht-mael des Heeren is met menschelicke insettinghen ghelijck beroert gheweest. Maer dit is de overwilligheydt der menschelicker stoutigheydt / dewelcke haer selven niet can onthouden / sonder in de verborgentheden Gods altijt te speelen / ende derteligheyt te bewijsen.

† Ten tweeden wort er ghehandelt van de uytwendige ceremonien. Daer zijn veel middelmatighe dinghen / ende sommighe niet middelmatigh.

Luce 22. 17.

Ende sommige zijn ingevoert uyt eenige superstitie / ende men heeft 't er stoutelik een noodt van ghemaeckt.

Maer wy moeten ghedencken dat hy de gehoorsaemheydt sijns woorts soo groot acht / dat hy wil dat wy daer in sijne Enghelen ende de gantsche Werelt oordeelen. Als men desen grooten hoop der ceremonien laet varen / soo mocht men het Nacht-mael seer bequamelick aldus bedienen/ te weten datment dickmael ende ten minsten alle weke der Ghemeynte voorstelde: ende dat men ten eersten ghemeyne ghebeden dede / ende daer na predickte / ende dat de Dienaer daer na broot ende wijn op de tafel hebbende/de insettinghe des Nacht-maels verhaelde/ende daer na de belofte verklaerde die wy daer in hebben: ende dat hy oock mede alle die afsonderde / die door Godts verbodt van het Nacht-mael verstooten zijn: ende dat men daer na bade dat de Heere gelijck hy ons dit heylighe voetsel door sijn groote mildigheyt ghegheven heeft / alsoo oock ons onderwijse ende schicke om dat met gelove ende danckbaerheyt des herten te ontfanghen: ende dat hy ons / wy die in ons selven onweerdigh zijn / door sijn barmhertigheyt weerdigh maecke tot sulcke mael-tijt: Dan soude men Psalmen singen ofte yet lesen / ende de Dienaers souden het broodt breken/ ende den volcke geven/ende de geloovige souden met veeghelicke orden der heyligher spijse deelachtigh worden. Als het Nacht-mael volcyndigt ware/ soude men het volck vermanen tot een oprecht gheloove ende tot belijdinge des gheloofs / tot liefde ende tot een leven dat den Christenen betaemt: ten laetsten soude men God dancken ende hem lof singhen. Ende als dese dinghen geeyndight waren/ soo soude men de Ghemeynte in vrede laten gaen.

Dese ceremonien achter ghelaten zijnde / wort de uytwendige ceremoniale handelinge des H. Avontmaels kortelick ende na de wijse der ouder Kercke/ ende dat ten meesten deele beschreven, ten eynde deselve op het ghestichtelickste bedient mach werden.

44 Het gene dat wy dus verre van het Nachtmael gesproken hebben / geeft overvloediglick te kennen/ dat het niet inghestelt en is om een mael des jaers/ende dat lichtveerdiglik te ontfangen/ gelijck het nu gemeenlick geschiet: maer om dat het soude dickmael van de Geloovige gebruyckt worden / om dat sy souden dickmael het lijden Christi ghedencken/ende met dese ghedachtenisse hare gelove voeden ende sterken/ ende hen selven vermanen om God te loven ende te belijden ende sijn goetheyt te singen: ende ten laetsten om dat sy door dese gedachtenisse des doots Christi/ souden onderlinge liefde versterken / ende oock aen malkanderen bewijsen en betuyghen / den bant deser liefde in de eenheydt des lichaems Christi aenmerkende. Want so wanneer wy des tekens des lichaems des Heeren deelachtigh worden/so worden wy gelijk met een gegeven ende ontfangen teken/d'een aen den anderen tot alle werken der liefde verbonden / op dat niemant van ons yet en doe waer door hy zijnen Broederen hindere/noch achter en late waer mede hy hem mochte helpen daer het de noot eyscht/ende daer hy't vermach. Dat de Apostolische Ghemeynte dusdanigh een ghebruyck gehadt heeft/ dat verhaelt Lucas in de handelinghe der Apostelen / als hy seyt/ dat de Gheloovige volstandigh bleven in de leere der Apostelen / ende ghemeynschap ende brekinge des broots ende ghebeden. Men behoordet gantschelick alsoo te doen / dat gheen vergaderinghe der Ghemeynte ghescheyden en worde sonder verkondinghe des woorts / ghebeden / ende uytdeelinghe des Nacht-maels ende Aelmoessen. Dat dese orden aldus is by de Corinthen inghestelt gheweest / dat mach men ghenoegh uyt Paulo verstaen / ende het is openbaer / dat sy daer na veele eeuwen langh is gebruyckt gheweest. Want hier uyt komen die oude reghels die men Anacleto ende Calixto toeschrijft / te weten / dat alle de ghene

Ten derden/ wordt bewesen / dat het gebruyk des Nacht-maels by allen Christenen dickwils gheschieden moet.

1. Wort sulcx bewesen met het gebruyck ende oeffeninghe der ouder Kercke.

Act. 2. 42.

2. Met de instellinge ende ordonantie der ouder Bisschoppen.

die niet en willen upt de kercke gesloten worden/ moeten als de consecratie geschiet is/ het Sacrament ontfangen. Ende in die oude regulen diemen den Apostelen toe-schryft/ staet / dat de gene die niet en blyven tot het eynde / en het heylige Nachtmael niet en ontfangen / te straffen zyn/ als die de Ghemeynte ontrust ende beroerlick maecken. In het Antiochenische Consilium / is oock verordent/ dat de ghene die in de kercke comen/ende de Schrifture hooren/ende van het Nachtmael blyven/ sullen van de kercke verboden zyn / tot dat sy dit ghebreck ghebetert hebben. Het welcke nochtans in het eerste Coleetaensche Consilium is versoet / ofte pymmers met sachter woorden voorgestelt geweest: nochtans wordt daer oock verordent / dat de ghene die nemmermeer het Nachtmael mede en nutten als sy de verkondinghe des woorts ghehoort hebben / moeten vermaent worden : ende ist dat zy na de vermaninge hen selven noch van het Nachtmael onthouden / dat sy dan moeten uytgesloten worden.

Waer mede sy die onachtsaemheydt des volcks strengelyck bestraft worden.

45 Met dese insettinghen hebben de heylighe mannen willen onderhouden / dat het Nachtmael dickmaels ghebruyckt worde / ghelyck het van de Apostelen ingestelt was: dewyle sy sagen dat het den gheloovigen seer nut ende saligh was / ende dat het door ghemeyn onachtsaemheyt des volcx weynigh te samen/ verginck ende te niete wert. Augustinus betuyght van sijnen tijt/ sprekende aldus: Het Sacrament deser eenicheyt die wy hebben in het lichaem Christi/ wort in sommige plaetsen alle daghe/ in sommige plaetsen op seeckere dagen in des Heeren Tafel voorgestelt/ende van die tafel ontfangen/ den sommigen tot het leven/ den anderen tot het verderf. Eñ in den eersten sentbrief tot Januarium: Sommige zyn alle dage des lichaems eñ bloets des Heeren deelachtig/ sommige ontfangen 't op sekere dagen / in sommige plaetsen wort het alle dage voorgestelt / in sommige plaetsen alleenlick op den Saterdag eñ Sondagh/ende in sommige plaetsen op den Sondag alleenlic. Eñ dewyle gelyk wy gesept hebben/ het volck dickmael slap eñ trage was / soo hebben de H. mannen daer van strengelik vermaent eñ gescholdẽ/ om dat sy niet en souden schynen dese slapheyt door de vingeren te sien. Hier van hebbẽ wy een exempel by Chrysostomum/ op den sentbrief tot den Ephesen: tot den genen die de maeltyt onteerde / en wert niet gesept/ Waerom zyt gy aengeseten/ maer/ Waerom zyt gy ingekomen? So wie der Sacramenten niet deelachtigh en is/ die is stout ende onbeschaemt dat hy daer by staet. Ick bidde u/ of yemant ter maeltyt geroepen ware / ende quame/ ende de handen wiessche/ eñ aensate / ende schene hem selven te voegen om te eten/ ende nochtans niet en proefde / soude die niet der maeltydt ende den weerde schande aen doen ? Also oock als gy staende onder de gene die hen selven door het gebedt bereyden om die heylighe spyse te eten / soo hebt ghy daer mede beleden dat ghy een zyt upt dat selve getal / dewyle gy niet en zyt wegh-gegaen/ ende en eet ten eynde niet mede : ware het niet beter dat ghy daer niet verschenen en hadt ? Ghy mueght segghen : Ick bens onweerdigh. Soo waert ghy dan oock der ghemeynschap des gebets onweerdigh de welcke een bereydinge is om het H. Nachtmael te eten.

Het menigvuldige ghebruyck des H. Avontmaels ten tyden Augustini.

In 6.ca.Ioan. tract.26.

D'welcke versuymt is ten tyde Chrysostomi

In cap. 1. H. m. 26.

Mat. 22. 1.

46 † Ende voorwaer dese gewoonte/ de welcke ghebiet / eenmael des Jaers het Nachtmael te houden / is sonder twyffel een vont des Duyvels/ wie de mensche oock geweest sy / door des welckes dienst sy ingebraght is. Men sept dat Zepherinus de Autheur dier verordeninghe geweest is: maer het en is niet ghelooflijck dat die ordeninghe sulck geweest sy ghelijck wyse nu hebben. Want hy was mogelick niet weynigh door sijn ordeninge sonder Ghemeynte voorderlick/ nae dat de tyden doe waren. Want het is sonder twyffel dat het H. Nachtmael doe den gelovigen voorgestelt wert / soo dickmael als zy vergaderden : ende het meeste deel der gheloovighen heeft sonder twyffel dat ontfangen / maer dewyle het nauwe te eenighen tyde konde gheschien dat sy alle te gelijcke het Nachtmael aten/ ende nochtans sulcx noodig was/ op dat de gene die onder de onheylige menschen ende ende afgoden dienaers vermengt waren / haer gheloove door eenigh uytwendigh teken betuyghden / soo hadde de H. Man desen dagh om der orden ende politie wille in gestelt / in welcken alle het Christen volck soude door de deelachtigheydt des Nachtmaels sijn gheloove belyden. Maer de nakomers hebben dese goede insettinghe Zephirini qualick verdraeyt / als sy een seecker Wet ghemaeckt hebben van Jaerlicx eenmael het Nachtmael te houden: waer door het ghesch iet is dat sy by na alle / als sy eenmael des Jaers het Nachtmael ghehouden hebben/ het gantsche Jaer voort gerust geweest zijn/ gelijck of zy seer wel wat zy schuldig waren/ gedaen hadden. Sy behoorden veel anders te doen : men behoorde ten minsten alle weke de Tafel des Heeren den Christenen voorgestelt te hebben/ om de beloften te verklaren/ door de welcke wy daer in mochten geestelick ghevoet worden : men behoorde niemant tot het Nachtmael te dwingen/ maer men behoorde se alle daer toe te vermanen en verweeken/ende oock de trage ende slappe te beschelden. Alsoo souden sy alle te gelijck als hongerige menschen tot de spyse komen. Daerom en hebbe ick boven niet sonder oorsake geklaeght/ dat dese gewoonte van eenmael des Jaers Nachtmael te houden/ is door des Duyvels listen ingebraght: de welcke eenen dach in het jaer verordenende/ de menschen het gheheel jaer lanck traegh ende onachtsaem maeckt. Wy sien wel dat dit verkeert misbruyck is ten tyde Chrysostomi begonnen in te komen / maer men mach oock zien hoe seer het hem mishaeght heeft. Want in de boven verhaelde plaetse beklaeght hy swaerlijck / dat dese sake soo ongheliick gaet/ dat sy op andere tijden des Jaers niet selfs als sy reyn zyn / tot het Nachtmael komen : ende dat sy te Paesschen daer toe komen : oock als sy onreyn zyn. Daer na roept hy upt, seggende ; O ghewoonte/ O verkeerde meyninghe. Soo is dan de dagelijcksche offerhande te vergheefs / te verghеefs staen wy aen den altaer / dewyle daer niemandt met ons deelachtigh is. Hier sien wy dat Chrysostomus dese ghewoonte gheensins gheprezen en heeft.

† De Paepsche gewoonte/ de welcke gebiet eens in 't jaer het Nachtmael te houden is een afgrijselicken vont / al ist datse niet en heeft kommen eerstelick voortkomen upt een gantsch onsuyvere fonteyne.

De medecyne tegen dit quaet is ook in onsen tijt versuymt.

Ende van Chrysostomo begeert maer niet verkreghen.

47 Ut den selven werck-winckel is oock een ander insettinghe gekomen / waer door half het Nachmael den besten deele des volcx Gods gestolen/ ofte ymmers ontnomen is/ te weten/ het teken des bloets Christi/ het welcke den Leecken ende wereltlicken (want met sulcke namen noemen sy de erve Gods) is verboden/ende weynigen geschoorenen ende gesmeerden tot eygendom gegeven. Het gebodt des eeuwigen Gods is / dat zy alle daer upt drincken: het welcke de mensche bestaet met een nieuwe ende contrarie wet te niete te maken / ghebiedende dat zy niet alle daer upt drincken. Ende op dat sulcke wetgevers niet en schynen sonder oorsake tegen Godt te stryden / soo spreecken sy van perykelen die geschien

Een vierde wordt bewesen/ dat de gemeenschap onder een gedaente alleen die in het Pausdom geschiet/ een duyvelsche vont sy.

Marc. 14. 3.
Mat. 26. 27.

gheschien mochten/ waer 't dat dese drinck-beker al omme eenen yeghelijcken ghegheven worde. Maer dit is gelijck of de eewige wijsheyt Gods sulcke perijckelen niet en hadde konnen sien noch aenmercken. Boven desen ghebruycken sy een scherpsinnigh argument (ghelijck sy meynen) te weten/ dat een genoegh is voor beyde. Want is 't dat (segghen sy) het lichaem Christi daer is/ soo is Christus gheheel daer/ dewelcke niet en kan van sijn lichaem afgescheyden worden. So is dan door medevolginghe het lichaem in het bloet vervaet. Siet hier de overeenkominge onses gevoelens met God/ als het een weynig verre-lijk begint vertel ende moedigh te zijne. De Heere toont het broodt/ ende seyt dat het sijn lichaem is/ ende als hy den drinck-beker toont/ so noemt hy hen sijn bloet. Maer de verwaende stoutigheydt des menschelijcken vernufts/ roept hier teghen dat het broot bloet is/ dat de wijn het lichaem is: even gelijck of de Heere sonder oorsake met woorden ende met teeckenen/ sijn lichaem van sijn bloet onderscheyden hadde: ende gelijck of het oyt ghehoordt gheweest hadde/ dat het lichaem ofte bloet Christi Godt ende mensch genaemt wordt. Voorwaer hadde hy hem selven gheheel willen beteeckenen/ so hadde hy moghen seggen: Ick ben 't: gelijck hy in de Schrifture plecht te spreken/ ende en soude niet ghesept hebben: Dit is mijn lichaem/ Dit is mijn bloedt. Maer dewijle hy wilde de swackheyt onses geloofs te hulpe komen/ soo heeft hy den drinck-beker verscheyden/ van het broodt voorghestelt/ om dat hy soude leeren dat hy ons alsoo wel tot drincken als tot eeten genoeghsaem is. Nu is 't dat het een deel wort wech genomen/ so en vinden wy daer niet meer dan half voetsel. Daerom of het schoon waerachtigh ware datse seggen/ te weten/ dat het bloedt in het broodt sy door haer medevolginghe/ die sy dichten/ ende wederom het lichaem in den drinck-beker: soo berooven sy nochtans de Godtsalighe zielen van de versterckinghe des gheloofs/ dewelcke Christus als nootsakelick ghegeven heeft. Soo moeten wy dan hare scherpsinnigheden laten varen/ ende die nuttigheyt ende behulpinghe behouden/ dewelcke wy uyt dat dobbel teecken hebben/ d'welck Christus ons verordent heeft.

Ende dat die voorstaenders deser dwalinge voorwenden enige perijckelen ende uytvluchten dat en mach hier niet, belyen/ dat selke ooc woort wedergelept.

Waerom dat Christus broot ende wijn heeft onderscheyden/ dewijlck ende met uytdruckelicke woorden genoemt sijn lichaem ende bloet.

48 Ick weet wel dat de Dienaers des Duyvels hier teghen spreken/ ghelijck sy gewoon zijn die Schrifture te bespotten. Ten eersten seggen sy dat men 't uyt een enckel daet niet en moet eenen reghel maken/ dewelcke de Gemeynte soude moeten eeuwelijck onderhouden. Maer sy lieghen als sy segghen/ dat het een enckel daedt is. Want Christus en heeft niet alleenlijck den drinck-beker ghegheven/ maer heeft oock verordent dat de Apostelen souden namaels alsoo doen. Want dit zijn woorden eens ghebots: Drinckt daer uyt alle. Ende Paulus verhaelt dat het alsoo geschiet is/ soo dat hy het voor een seker insettinghe beveelt. Haer ander uytvlucht is/ dat de Apostelen alleen zijn in de deelachtigheyt deses Nacht-maels toeghelaten gheweest/ dewelcke hy doe tot Offer-priesters verkoren ende aenghenomen hadde. Maer ic wilde dat sy my op vyf vraghen antwoorden/ dewelcke sy niet en sullen konnen ontkomen/ maer sullen lichtelick van hare leugenen overtuyght worden. Ten eersten door wat Prophetie is hen dese antwoorde gheopenbaert/ die so vreemde van de Schrifture is? De Schrifture verhaelt dat de twaelve zijn met Jesu ter tafel gheseten: maer sy en verduystert de weerdigheydt Christi alsoo niet: dat syse soude Offer-priesters noemen: van welcken naem wy hier na sullen te sijnder plaetse handelen. Ende hoe wel hy doe het Nachtmael den twaelven ghegeven heeft/ so heeft hy nochtans hen geboden dat sy alsso souden doen/ te weten/ dat sy 't alsso souden onder malkanderen uytdeelen. Ten anderen vraghe ick/ waerom in dien beteren tijt van de Apostelen aen tot duysent jaren daer na/ alle geloovige sonder uytnemen zijn beyder teekenen deelachtigh gheweest? heeft oock de Gemeynte niet geweten wat Gasten Christus tot sijn Nacht-mael ontfanghen heeft? Het soude een seer schandelicke onbeschaemtheydt zijn/ dat men hier soude achterwaerts treden ofte uytvlucht soecken. Wy hebben de Historie der Kercken/ wy hebben de boecken der oude Leeraren/ dewelcke openbare ghetuyghenisse deser sake gheven. Tertullianus seyt: Onse vleesch wordt met het lichaem ende bloet Christi ghespijst/ op dat onse ziele met Godt gevoet worde. Ambrosius seyde tot Theodosium: Hoe sult ghy met sulcke handen het heylighe lichaem des Heeren ontfangen? Door wat stoutigheyt sult ghy met uwen mondt des drinck-beeckers des dierbaren bloedts deelachtigh worden? Hieronymus seyt: De Priesters die het broodt des Nacht-maels heylighen/ ende het bloedt des Heeren den volcke uytdeelen. Chrysostomus/ Het en is niet gelijck in de oude Wet/ daer de Priester zijn deel adt/ ende het volck d'ander: maer hier wordt een lichaem ende een drinck-beker allen gegheven: al wat in het Nacht-mael is/ dat komt den Priester ende den volcke ghemeyn toe. Dit selve betuyght Augustini in vele woorden.

Een ander uytvlucht der Papisten.

Antwoordt

Haer laetste uytvlucht. Dat de sake alleen tot de Mis-priesters als navolgers van de Apostelen/ behoort. Hi plaetse van een antwoort op dese haer laetste uytvlucht/ wort tegen gestelt 1. Dese eerste vraghe.

2 De tweede vrage welcke is vast ghemaeckt met getuygenisse ende 't gebruyck der oude Kercke.

Lib. de resur. car.

Refert Theodo ri. Lib. 3. cap. 18.

Hiro. in 2. Malach.

Chrisosto. in 2. cor. cap. 8 Homil. 18.

49 Maer wat disputere ick van een saecke die seer openbaer is? Men lese alle de Griecxsche ende Latijnsche Schrijvers: men sal al omme sulke getuygenissen vinden. Ende dese gewoonte en is niet vergaen/ so lange als daer een druppel der gheheelheydt is in de Ghemeynte ghebleven. Gregorius/ welcken men te recht mochte den laetsten Bisschop van Roome noemen/ leert dat het oock te sijnen tijde is onderhouden gheweest/ als hy seyt: Ghy hebt nu niet hoorende/ maer drinckende gheleerdt/ wat het bloedt des Lams zy: sijn bloet wort in der Geloovigen mont gestort. Ja vier hondert jaren na sijn doot/ doe nu alle dingh ergher ghewoorden was/ heeft dese gewoonte noch geduert. Want het en was niet alleenlijck door een ghewoonte/ maer oock door een onveranderlijcke Wet gehouden. Want de insettinghe Christi/ was doe in eere ghehouden/ ende men twijfelde niet dat het schandelijke kerckroof was die dingen te scheyden die van den Heere te samen gestelt zijn. Want Gelasius spreeckt aldus: wy hebben verstaen dat sommige alleenlijk het heylige lichaem des Heeren/ ende hen van den drinkbeker onthouden: ende dewijle dese sonder twijfel schijnen/ ick en weet niet met wat superstitie bevanghen te zijne/ soo laetse de Sacramenten gheheel ontfanghen/ ofte hen selven van de geheele Sacramenten onthouden. Want de deelinghe deses Sacraments en geschiet niet sonder grooten kerck-roof. Men aenmerkte doe de redenen Cypriani/ door dewelcke voorwaer een Christen herte behoort beweeght te worden/ daer hy seydt: Hoe leeren ofte verwecken wyse om in de belijdinghe Christi haer bloedt te storten/ist dat wy hen/ die souden tot den strijt gaen/ sijn bloet weygheren? Ofte hoe maken wyse tot den drinck-beker der martirije bequaem/ is 't dat wyse niet eerst door het recht der Ghemeynschap in de Ghemeynte toe en laten om den drinck-beecker des Heeren te drincken? Wat de Canonisten die verordeninghe Gelasij op de Prie-

3 Andere aenmerckinghe van dese tweede vraghe/ welck is bewesen met de authoriteyt Gregorij/ Gelasij ende Cypriani.

Refert de consecra. Dist. 2. ca compei-mus.

Serm. 5. de lapsis.

Priesters duyden) dat is soo kinderlick/ dat het niet noodigh en is wederleyt te worden.

Die derde [illegible]

10 Ten derden vrage ick/ waerom hy van het broot eenckelick gheseyt heeft dat sy 't souden eten: ende van den drinck-beker/ dat sy alle souden daer uyt drincken? Te weten/ gelijck of hy niet voorgenomen raet wilde dese listicheyt des

4 Die vierde.

Duyvels verhinderen. Ten vierden vrage ick/ ist dat de Heere den Offer-priesteren alleen ghewaerdight syn Nachtmael te gheven/ ghelijck sy willen segghen: wat mensche heeft dan opt bestaen de vreemde die de Heere uytgesloten hadde/ tot deelachtigheyt te roepen? ende tot deelachtigheyt dier gave die in haer macht niet en was/ ende sonder eenigh gebodt des geens diese alleen kan gheven. Jae door wat stoutigheydt hebben sy ghebruyck/ dat zy den volcke het teecken des lichaems Christi uytdeelen/ ist dat sy noch ghebodt noch exempel des Heeren

5 Die vijfde.
1 Cor. 11. 3.

en hebben? Ten vijfsten vrage ick/ of Paulus lieght/ daer hy tot de Corinten seyt/ dat hy van den Heere ontfanghen heeft dat hy hen gheleert hadde? Want hy verklaert daer nae dat hy gheleert heeft/ dat zy alle souden beyder teeckenen deelachtigh worden. Ist dat Paulus van den Heere gheleert heeft datmense moet alle tot het Nachtmael toe laten: soo mogen dese menschen toe sien van wien syt ontfangen hebben/ dat sy by na alle het volck Gods daer van verstooten: want sy en konnen God niet tot een autheur daer

2 Cor. 1. 19.
't Besluyt.

van maken/ by den welcken Ja/ niet en is Neen. Ende noch bestaen zy sulcke grouwelen met den naem der gemeynte te dencken ende beschermen: gelijck of dese Antechristen/ die de leere ende insettinge Christo soo lichtelijck vertreden/ verwoesten ende te niete maken/ de Gemeynte Christi waren: ofte gelijck of de Apostolische Ghemeynte geen Ghemeynte en waere/ in de welcke de gantsche kracht der religie ghebloeyt heeft.

Het XVIII. Capittel.

Van de Pauselicke Misse, door de welcke het Nachtmael des Heeren niet alleenlick ontheylight, maer oock te niete gemaeckt is.

De Paepsche Misse is het hooftstuck aller gruwelen die tegen het H. Avontmael zijn gevonden ende ingestelt.

Met dese ende diergelijcke vonden/ heeft de duyvel ghelijck niet groote duysternissen/ gesocht het H. Nachtmael te verduysteren ende besmetten/ om dat het ymmers niet en soude suyver in de gemeynte behouden worden. Maer dit is het hooft der verschrickelicker grouwelickheyt geweest/ dat hy heeft een teecken opgericht/ waer door het Nachtmael niet alleenlick verduystert ende verkeert/ maer oock gantschlijck te niete geworden/ ende uyt der menschen ghedachtenisse wech genomen is: te weten/ als hy by na de gantsche weerelt heeft met dese seer

Haere beschrijvinge.

schandelicke dwalinge verblint/ so dat sy gelooft heeft dat de Misse sy een offerhande om vergevinge der sonden te gekrijgen. Hoe de verstandichste ende beste School-leeraers dese leere in het begin verstaen hebben/ daer en vrage ick niet nae: laetse varen met haere dozenachtighe ende verwerrede scherpsinnicheden/ de welcke of sy schoon mochten eenichsins beschermt worden/ soo zijn sy nochtans van alle goede Christenen te verworpen/ om dat sy niet anders en doen dan dat sy de klaerheyt des Nachtmaels met vele duysternissen bedecken. Soo sullen dan de Lesers verstaen/ dat ick dese dinghen late vaeren/ ende tegen die meyninghe stryde/ die door den Roomschen Antechrist/ ende door sijne Propheten de gantsche wereldt over ghesaeyt is/ te weten/ dat de Misse is een werck waer door de Priester die Christum daer offert/ ende de ghene die in de offerhande zijn) de genade Gods verdienen: ofte dat het een versoen offer is/ waer door sy God versoenen. En dit en is niet alleenlik een gemeyne meyninge des gemeynen mans geweest: maer het werck en de handelinge selve wort also van hen gedaen ende gevoegt/ dat het een maniere der versoeninge is/ waer door voor de sonden der levendighen ende dooden/ Gode wort genoegh gedaen. Dit geven oock de woorden uyt die sy gebruycken: en men kan oock uyt het dagelicksche gebruyck niet anders verstaen.

Welcke der [illegible] wort.

De kracht deses gruwels.

Ick weet hoe diepe dese peste gewortelt is: ende met hoe grooten schijn des goets sy bedeckt zy/ hoe sy met den naem Christi bekleet is/ hoe vele daer gelooven dat in den eenigen naem der Misse/ de gantsche somma des gheloofs vervaet zy. Maer als het door Gods woort sal klaerlick bewesen sijn/ dat de misse/ hoe seer sy oock verciert zy/ Christo groote lasteringe aen doet/ sijn cruyce begraeft ende verdruckt/ sijn doot doet vergeten/ de vreucht die wy daer uyt hebben/ wech neemt/ het Sacrament waer door de ghedachtenisse des doots Christi soude blijven/ verkranckt ende te niete maeckt: sal sy eenige soo stercke ende diepe wortels hebben/ die niet en souden konnen door dese geweldige bijle/ te weten/ door Gods woort/ afgehouden ende uytgheroept worden? Sal sy konnen eenigen soo cierlicke schijn hebben/ waer onder sy soude mogen verborghen blijven/ ende door dit licht des Woorts Gods/ niet gheopenbaert worden?

Vijfderley [illegible]

2 Laet ons dan bewijsen het ghene dat wy ter eerster plaetse gestelt hebben/ te weten/ dat Christus in de Misse schandelick ende onverdragelick gelastert wort. † Want Christus is van den Vader gemaeckt de eenige hooge Priester/ ende dat niet voor eenen tijt lanck/ ghelijck wy lesen dat de hooge Priesters in het oude Testament gemaeckt waren/ de welcke niet en konden een eewich Priesterdom hebben/ de wijle haer leven sterffelic was: waerom hem ook nakomers noodig waren die in der gestorven Priesteren plaetse wederom ingestelt worden. Maer dewijle Christus onsterflijck is/ soo en ist niet noodigh yemant na hem in sijn plaetse te stellen. * So is hy dan van den Vader verordent Priester in der eewicheyt na de orden Melchisedech/ om dat hy soude eeuwighlick dat oneyndelick Priesterdom bedienen. † Dese verborgentheyt is lange te voren in Melchisedech afgebeeldet gheweest/ den welcken de Schriftuere eenmael voortgebraght hebbende/ als eenen Priester des Levendigen Gods/ daer na nergens meer en meldet/ gelijck of hy gheen eynde des levens ghehadt en hadde. Nae dese ghelijckenisse is Christus ghenaemt een Priester na de orden Melchisedech. Nu de gene die dagelicx offeren/ die moeten tot die offerhanden Priesters maken/ ende die als nakomers ende stedehouders Christi in Christi plaetse stellen. Ende hier door en berooven sy Christum niet alleenlick van sijn eere/ noch van sijn eeuwigh Priesterdom: maer soecken hem oock van de rechter zijde sijns Vaders te verstooten/ dewijle hy daer niet sitten en kan/ sonder oock mede eeuwigh Priester te zijne. Sy en konnen niet seggen/ dat de Offer-priesters niet en worden in Christi plaetse ghestelt/ ghelijck of hy doot ware/ maer dat sy alleenlick sijn stedehouders sijns eeuwigen Priesterdoms/ het welcke daerom niet te min en blijft staende. Want sy worden door de woorden des Apostels ghedrongen/ dat sy niet en konnen alsoo ontvlien:

1. De eerste godloosheyt der Paepscher Misse. Een onverdragelicke lasteringhe doet sy aen Jesum Christum den eenigen hoogen-priester der Gemeynte veel Priesters, (als offer niet eenen was) in sijn plaetse stellende.

† Hebr. 5. 5 en 10 en 7. 17. 21. en 9. 11 en 10. 21.
* Psal. 110. 4
† Gen. 14. 18.

Der Papisten uytvlucht wort wederleyt.

want

Hebr. 7. 23.

want hy seydt dat daer meer Priesters ghemaeckt zijn/ om dat sy door de doodt verhindert worden eeuwichlick te blijven. So is dan Christus die door de doodt niet verhindert en wordt/ een eeuwich Priester/ ende hem en zijn gene mede gesellen noodich.

Welcke sy met het exempel van Melchisedec beschermen.

Nochtans zyn sy soo onbeschaemt/ dat sy Melchisedechs exempel gebruycken om haer godloosheyt te beschermen. Want dewijle Melchisedech broot ende wijn voor ghestelt heeft/ soo besluyten sy dat het sy een voorspel haerder Misse geweest/ gelijc of de gelijckenisse die tusschen Christum ende Melchisedech is/ gelegen waer in de offeringhe des broots ende wijns: het welke so cranc is/ dat het niet noodich en is te wederleggen.

Antwoordt. verclarende de plaetse Moysis. Gen. 14. 18. Hebr. 7. 1.

Melchisedech heeft Abrahe ende sijnen volcke broot ende wijn gegeven / om dat hijse / die door de reyse ende door den strijt vermoeyt waren/ soude vermaken ende stercken: maer wat gaet dit de offerhanden aen? Moses prijst de vriendelickheydt des heyligen Conincx.

In rede.

Onse teghenstrijders willen onbequamelick hier uyt een verborghentheyt smeden/ daer van niet gemeldet en wort. Sy bestrijcken nochtans haer dwalinghe met een ander verwe / om dat terstont daer na volcht: Ende hy was een Priester des Alderhooghsten Gods.

Antwoort 1. uyt des Apostels woorden.

Ick antwoorde ende segghe/ dat sy verkeerdelick tot het broot ende wijn trecken/ het gene dat de Apostel van de seueninge verstaet. Dewijle hy dan een Priester Gods was/ so heeft hy Abraham ghe seghent.

Gen. 14. 18. Hebr. 7. 7.

Waer uyt de selve Apostel (de welcke de beste uytleggher is) de weerdicheyt Melchisedechs bewijst: want de ghene die ghesegent wort / is minder dan de gene die segent.

Antwoort 2.

Ware die offeringhe Melchisedechs een figuere ende voorbeelt der offerhande der Misse gheweest/ ick bidde u / soude de Apostel / die oock allerley cleyne dinghen ondersoeckt / soo groot een sake vergeten hebben? Maer wat sy seggen/ sy sullen te vergheefs soecken de redenen des Apostels te niet te maken/ daer hy seydt/ dat het recht ende de eere des Priesterdoms onder de menschen een eynde heeft/ om dat Christus die onsterffelick is/ de eenige ende eeuwige Priester is.

2. Die twede godloosheyt der Misse is/ datse dat Cruyce Christi omstoot / ende oprecht een autaer Hebr. 9. 12.

3 De tweede cracht ende deucht der Misse is/ dat sy het cruyce ende lijden Christi verduystert ende te niete maeckt. Het is sonder twijfel dat het cruyce Christi wort omme gestooten / als daer eenen altaer wort opgericht: want ist dat hy in het cruyce hem selven heeft tot een offerhande gegeven om ons inder eeuwicheyt te heylighen/ ende ons een eewighe versoeninghe te vercrygen: soo blijft sonder twijfel de cracht deser synder offerhande sonder eynde. Anders en souden wy gheen eerlicker ghevoelen hebben van Christo/ dan van de ossen ende kalveren die onder de Wet geoffert waren/ der welcker offeringe daer uyt wort bewesen crachteloos te zijne/ om dat sy dickmael vernieut worden.

D'eerste reden de welcke seer sterck is.

Daerom moetmen belijden dat de offerhanden Christi/ die hy in het cruyce volbracht heeft / gheen cracht en hadde om in der eewicheyt te reynigen / of dat hy door een offerhande eenmael geoffert/ de heylighinghe ende reyninghe in der eewicheyt volbracht heeft.

Hebr. 9. 26.

Dit is het ghene dat de Apostel seyt / dat dese opperste Priester Christus is eenmael door de offeringhe sijns selfs verschenen in de voleyndinge der Werelt / om de sonde wech te nemen. Item / dat wy door den wille Godts sijn ghereynicht door de offerhande des lichaems Jesu Christi eenmael gheschiet.

Hebr. 10. ende 14. ende 26.

Item/ dat Christus door een offerhande de gheheylichde in der eewicheydt volmaeckt heeft. Ende daer nae stelt hy een seer schoon sententie/ segghende: Dat/ na dat de verghevinghe der sonden ons een mael verkregen is / geen Offerhande meer en is.

De andere reden/ welcke met Christi laetste stemme bevestigt heeft. Joan. 19. 30.

Dit heeft Christus oock met sijn laetste stemme ende adem verklaerdt/ doe hy seyde: Het is volbracht. Wy pleghen op de laetste woorden der ghener die sterven/ gelijck op een stemme Godts/ achte te hebben: Christus stervende betuyght dat het door sijn eenige Offerhande volbracht ende vervult is/ al wat tot onse salicheydt diende. Sal het ons geoorloft wesen daghelicx ontellicke vele Offerhanden aen te lappen aen dese Offerhande / der welcker volmaecktheydt hy soo klaerlick betuyght ende bevolen heeft?

De derde reden.

Dewijle het heylighe woort Godts niet alleenlick en seyt / maer oock roept ende betuyght / dat dese Offerhande een mael volbracht is/ ende dat haer kracht eeuwelik blijft: de gene die een ander offerhande soeken/ gheven die niet te kennen dat sy dese Offerhande Christi onvolmaeckt ende swack achten?

De vierde reden genomen van de instellinghe der Missen selve.

Nu de Misse/ dewelcke inghesteldt is om alle daghe meer dan honderdt duysent Offerhanden te doen / waer toe dient sy / anders dan dat hier mede het lyden Christi / waer in hy hem selven tot een eenighe Offerhande een mael den Vader gheoffert heeft/ vergheten ende begraven ligghe? Wie en soude niet sien/ anders dan die blint ware/ dat het des Duyvels stoutigheyt geweest is/ die tegen sulke klare ende openbare waerheyt gestreden heeft?

1. Wtvlucht.

Het en is my niet verborghen/ met hoedanighe verstrickinghen de Vader der leugen pleeght dit sijn bedrogh te decken / te weten / hy seyt dat het niet vele ende menigerley offerhanden en sijn / maer dat de selve eenige offerhande dickmael verhaelt wort.

Antwoordt.

Maer sulcke roock kan sonder arbeydt verdreven worden: want de Apostel wil in de gantsche handelinghe bewijsen / dat daer niet alleenlick gheene andere Offerhanden en zijn/ maer dat die eenige Offerhanden is eenmael geoffert geweest/ ende niet en moet meer geoffert worden.

2. Wtvlucht.

De scherpsinnighste onder onse Tegen-strijders/ gebruycken noch een bedeckter uytvlucht: seggende/ dat die Offerhande niet wederom verhaeldt / maer toe ghevoeght wort.

Antwoordt/ welcke met het getuygenisse Pauli/ is bevestigt.

Maer dit gedichtsel kan oock lichtelick wederleydt worden. Want Christus en heeft hem selven niet gheoffert op dese conditie/ dat sijn Offerhande soude daghelicx met nieuwe Offerhanden bevestight worden: maer om dat de vrucht daer van / ons door de verkondinghe des Euangelij / ende door het uytdeelen des Nacht-maels soude toeghedeelt worden.

1. Cor. 5. 7.

Alsoo seyt Paulus/ dat Christus onse Paesch-lam geoffert is/ ende gebiet ons te eten. Dit is (segge ick) de wijse waer door de Offerhande des cruyces ons toegheyoeght wordt / als sy ons wordt toegedeeldt om te ghebruycken / ende als wyse door het gheloove ontfanghen.

De 3. uytvlucht: uyt de spreucke Malachie. Mal. 1. 8.

4 Maer het is nut te hooren op wat fondament sy de Offerhande haerder Misse bevestighen. Want sy trecken hier toe de Offerhande Malachie / door dewelcke de Heere belooft dat men sal alle de gantsche werelt door Brant-offer ende suyver Offerhande sijnen name Offeren.

1. Antwoort/ welcke opent des Propheten sin.

Maer het en is den Propheten niet nieuw noch ongewoon / dat sy van de roepinghe der Heydenen sprekende/ den geestelicken Godts-dienst/ tot den welcken syse vermanen / door de uytwendighe Ceremonien der Wet beduyden: om alsoo den menschen haers tijdts ghemeynsaemlijcker te kennen te gheven/ dat de Heydenen souden tot de waerachtige gemeynschap der Religie geroepen worden.

Bewijs ghenomen uyt andere plaetsen.

Gelijck sy oock in 't gemeyn de waerheydt der dinghen / die door het Euangelium is voor ooghen gestelt geweest/ plegen met de beel-

den

den ende schaduwen haers tijts te beschrijven. Alsoo hebben sy de bekeeringe tot God beduyt door de opclimminge tot Jerusalem / de aenbiddinge Gods / door de offeringhe allerley gaven: ende de groote kennisse Christi/ daer mede de geloovige souden in zijn rijk begaeft worden/ door droomen ende gesichten. Daerom het ghene dat sy voortbrengen uyt Malachia/ dat is der Prophetie Esaie gelijc/ daer hy voorseyt/ van de drie altaren die in Assyrien/ Egypten/ ende Jodenlant souden op gericht worden. Want ic vrage ten eersten/ of sy niet en bekennen dat de vervullinge deser Prophetie in het rijcke Christi zy. Ten anderen / waer die altaren zijn/ ofte wanneer sy opt zijn opgericht gheweest. Ten derden of sy meynen dat een yegelijck Rijcke moeste sijnen tempel hebben/ gelijck de Jerusalemsche tempel in Judea was. Is het dat sy dese vraghen aenmercken/ so sullen sy/ ghelijck ick meyne/ bekennen dat de Propheten door beelden die sijnen tijde bequaem waren / gheprophetee rt heeft van den geestelicken Godsdienst / die in de gantsche werelt soude verbreyt worden: het welke wy hen voor een antwoorde geven. Nochtans dewijle alomme van dese sake exempelen ghevonden worden/ soo en sal ick niet lanck zijn veele verhalende.

Joel 2. 28. Actor. 2. 17.

Esai 19. 21. 23. 24.

2. Antwoort.

Hoe wel sy zijn oock hier in ellendichlick verblint/ dat sy geen offerhande en bekennen anders dan de offerhande der Misse: want de ghelovige offeren oock waerachtelick Gode een reyn offerhande / van de welcke wy weynich hier na sullen spreken.

3. De derde godloosheyt der Misse is/ datse den doot Christi uyt der menschen ghedachten verdrijft.

5 Nu come ick tot het derde werck der Misse/ waer in wy moeten verclaren hoe sy de waeragtige doot Christi verduystert/ ende uyt der menschen gedachtenisse wech neemt. | Want gelijck onder de menschē de vastigheyt des Testaments is in de doot des testament makers gelegen: also heeft oock onse Heere dat Testament met sijn doot bevesticht/ door het welcke hy ons heeft vergevinge der sonden/ ende de eewige rechtveerdicheyt gegeven. De gene die in dit testament bestaen yet te veranderen oft vernieuwē/ die versaken sijn doot/ ēn achtense als van geender weerde. Ende wat is de Misse anders dan gantschelic een ander ende nieu testament? Want wat sullen wy seggen? belooft niet een yegelicke Misse een nieuwe vergevinge der sonden/ ende een nieuwe vercrijginge der rechtveerdicheyt: soo dat nu soo vele testamenten sijn/ als daer Missen zijn? Dat dan Christus wederom come / ende dit Nieuwe Testament met een ander doodt / ofte eer de ontellicke vele testamenten der Missen / met ontellicke dooden bevestige. Soo hebbe ick dan in het begin waerachtelick geseyt/ dat de eenighe ende waeraghtighe doot Christi / door de Misse verduystert ende wech ghenomen wort. Wat/ dient de Misse niet recht daer toe/ dat Christus/ waere het mogelick/ wederom ghedoodt worde? Want waer een testament is (seyt de Apostel) dat moet door de doodt des testament makers bevesticht worden. De Misse gheeft een nieu testament Christi uyt: soo eyscht sy dan dat Christus wederom gedoodt worde. Boven desen is het noodich / dat het gedoodt worde dat gheoffert wordt: daerom ist dat Christus in een yegelicke Misse geoffert wort/ soo moet hy oock te aller uren in duysent plaetsen wreedelick ghedoodt worden. Dit en is mijn argument niet/ maer des Apostels / daer hy seyt: Hadde het Christo noodich gheweest hem selven dickmael te offeren/ soo hadde hy moeten dickmael lijden van den beginne der werelt aen. Ick bekenne wel dat sy hier een bereyde antwoorde hebben/

Want sy vernieticht dat Testament Christi.

Sy doot ende cruyeicht Christum op een nieu.

Hebr. 9. 16. 25. 26.

Der Papisten uytvlucht.

met de welcke sy ons oock op legghen dat wijse t'onrechte beschuldigen: want sy segghen dat sy beschuldicht worden met het ghene dat sy noyt gedacht en hebben/ noch oock connen doen. Wy weten wel dat de doot ende het leven niet en is in haer macht. Wy en aensien oock niet of sy voor nemen Christum te dooden / maer willen alleenlick bewijsen wat grooter ongeschicktheyt uyt haer godloose ende boose leere volcht. Het welcke ick uyt den mont des Apostels bewijse. Of sy schoon hondert mael hier tegen roepen/ dat dese offerhande onbloedich is: ick segghe dat het in des menschen macht niet gelegen en is/ dat de offerhanden souden haer natuere veranderen: want alsoo soude de heylighe ende onveranderlicke insettinghe Godts / te niet worden. Waer uyt volcht dat dese gront-reden des Apostels vast ende seker is / te weten / dat in de offerhanden bloetstortinghe noodich is / op dat daer af wassinghe zy.

Antwoordt.

2. Wtvlugt/ van haer onbloedighe offerhande.

Antwoorde.

Hebr. 9. 22.

6 Nu moeten wy spreken van het vierde ampt der Misse/ te weten/ hoe sy de vrucht die wy uyt de doot Christi hebben/ ons ontneemt dewijle sy maeckt dat wijse niet en bekennen noch bedenkē. Want wie sal dencken dat hy door de doot Christi verlost is / als hy een nieuwe verlossinghe in de Misse siet? Wie sal betrouwen dat hem de sonden vergeven zijn/ als hy een nieuwe vergevinge siet? Sy en connen oock niet ontvlien/ seggende/ dat wy in de Misse om gheen ander oorsake vergevinghe der sonden en hebben / dan om dat sy door de doodt Christi vercreghen is. Want dit is so vele ghelijck of sy seyden / dat wy van Christo verlost zijn op conditie/ dat wy ons selven verlossen: want dusdanige leeringhe is van de dienaren des duyvels gesaeit / ende sy beschermense huyden met roepen/ moorden ēn branden: te weten/ dat wy/ als Gode den Vader Christum in de Misse offeren / door het werck deser offerhanden/ vergevinghe der sonden gecrijgen/ ende des lijdens Christi deelachtich worden. Wat sal dan het lijden Christi sijn anders dan een exempel der verlossinghe / op dat wy daer uyt leeren ons selven verlossen? Christus selve als hy ons wil in het Nachtmael versegelen dat onse sonden vergeven zijn: so en gebiet hy de Discipulen niet op dat werck te blijven staen/ maer wijstse op de offerhande sijns doots: te kennen ghevende dat het Nachtmael een gedenck-teecken is/ waer uyt sy mochten leeren dat de versoenoffer/ waer door Godt versoent wort / moeste alleenlick eenmael geoffert worden. Want het en is niet genoech te weten dat Christus de eenighe offerhande is/ ten zy dat wy oock weten / dat hy alleenlick eenmael moeste geoffert zijn/ so dat onse geloove aen het cruyce gehecht zy.

4. De vierde godloosheyt der Misse is, datse ons beneemt de vrugt des doots Christi.

Wtvlucht.

Antwoordt.

Levendighe ontwerpinge deser goddeloosheyt.

7 Nu come ick tot de laeste vrucht der Misse/ te weten / dat het heylighe Nachtmael / waer in de Heere de gedachtenisse sijns doodts hadde afgebeeldet / is door de Misse wech ghenomen ende te niete gemaect. † Want het Nachtmael is een gave Gods de welcke met dancksegginge te ontfangen is: Maer de offerhanden der Misse/ wort tot een vergheldinghe gedicht / de welcke Godt tot betalinge ontfangt. So wijt als geven onderscheyden is van ontfanghen / soo groot onderscheydt is tusschen het Sacrament des Nachtmaels/ ende een offerhande. Ende dit is een seer elendige ondanckbaerheyt des menschen/ dat hy Godt sijnen schuldenaer maeckt / daer hy behoorde de mildicheyt der godlicker goetheyt te bekennen ende danckbaer te zijne. Het Sacrament des Nachtmaels belooft dat wy door de doodt Christi niet alleenlick en zijn eenmael

5. De vijfste goddeloosheyt der Misse is/ datse dat Avontmael des Heeren wech ghenomen heeft.

† Want in het Nachtmael gheeft ons de Vader sijnen Sone Christum. Maer in de Misse op offeren de Misprresters Christum den Vader.

mael tot het leven weder ghebracht/ maer oock sonder ophouden levendich gemaeckt worden/ om dat alle de deelen onser salicheyt zijn doe in sijn doot volbracht geweest. Maer de offerhande der Misse leert ons veel anders/ te weten/dat Christus moeste daghelicx gheoffert worden/ om ons eenichsins voordeelic te zijne. Men behoorde het Nachtmael in de gemeyn vergaderinghe der ghemeynte uyt te deelen/ op dat ons daer door mochte de ghemeynschap gheleert worden/ door de welcke wy alle in Christo vereenicht zijn. Dese ghemeynschap wort door de offerhande der Misse wechghenomen: want na dat dese dwalinghe heeft plaetse ghehadt/ dat daer moeten Priesters zijn om voor het volck te offeren/ soo en heeftmen niet langer de Ghemeynte der geloobigen het Nachtmael des Heeren uytgedeelt na het ghebot des Heeren/ gelick of het nu den Priesteren overgegeven ware. En den particulieren Missen is de wech gheopent/ de welcke meer een uytsluytinge bewijsen/ dan de gemeynschap die van den Heere ingestelt is: want de Mispape schept hem selven af van den gantschen hoop des gheloobigen volcx om sijn offerhande alleen te eten. Een particulier Misse noeme ick/ soo wanneer den ghelobighen het Nachtmael des Heeren niet uytgedeelt en wort/ al ist dat daer schoon vele menschen tegenwoordich zijn.

Dat Avontmael is voor allen Christenen een gemeyn Sacrament/ maer de Misse is voor den Misp. lesser alleen.

8 Aengaende den naem Misse, ick en hebbe noyt connen oordeelen waer uyt hy ghekomen zy/ anders dan dat het my der waerheyt ghelijc dunckt/ dat hy is van de offerhanden gecomen die in het Nachtmael geschieden. Maer op dat wy het gekijf van den naem laten varen/ ic segge dat de particuliere Missen gantschelyck tegen de inset tinghe Christi stryden/ende dat sy daerom een godloose ontheyliginghe des Nachtmaels zijn. Want wat heeft de Heere ons ghebodeu/ te weten/*dat wy't souden nemen ende onder ons deelen. Hoedanich is de onderhoudinge die Paulus ons leert? te weten/ een brekinge des broots/ de welcke een ghemeynschap zy des lichaems ende bloets Christi. Daerom wat gelyckenisse ist/ als het een neemt sonder uytdeelen? Maer sy seggen/ die een doet het voor de gantsche Gemeynte. Maer door wat ghebodt? is dat niet opentlyck met God spotten/ als een alleen tot hem treckt dat niet en behoort anders dan onder velen te gheschien? Maer dewijle de woorden Christi ende Pauli claer ghenoech zijn/ soo machmen met corte woorden besluyten/dat daer gheen Nachtmael des Heeren/ maer een valsche verkeerde navolginghe des Nachtmaels is/ soo waer gheen breeckinge des broots en is tot ghemeynschap ende deelachtichеyt der gheloobigen. Een valsche navolginge/ is verderbinge. Ende de verderbinghe sulcker grooter verborgentheyt/ en geschiet niet sonder godloosheyt. Soo is dan in de particulier Missen een godloos misbruyck. Ende (ghelijck dickmael in de Religie d'een feyl uyt de ander comt) na dat die wijse is eenmail op ghecomen/datmen offert sonder uytdeelen/ soo heeftmen voortaen begonnen in alle hoecken der kercken ontellicke vele Missen te doen/ ende het volck herwaerts ende ginswaerts te verscheyden/het welcke behoorde in een te vergaderen/ om de verborgentheyt sijnder eenheyt te bekennen. Laetse nu versaken dat afgoderie te zijne/ dat sy in de Misse het broot toonen/ op datment in Christi platse aenbidde. Het is te vergeefs dat sy de beloften van de teghenwoordicheyt Christi voortbrenghen: de welcke op wat wijse datmense oock uyt leyt/ nochtans niet en zijn

Van den oorspronck der Misse.

De bysondere Missen/ ende die de Papen by haer alleen doen/ syn een godloose ontheyliginghe van't heylich Avontmael.

* Matt. 26. 26. Mar. 14. 22 Luc 22 17. 1. Cor 10. 16.

Waer uyt so veel missen gesproten zyn/ die op so veel plaetsen genummert worden/ ende hoe vol menighe ley godloosheyt sy steken.

ghegeven/ om dat de onreyne ende onheylighe menschen souden het lichaem Christi maken soo wanneer sy willen/ ende tot wat misbruyck sy willen: maer om dat de gheloobigen met Godsvreesende onderhoudinghe het bevel Christi navolghende/ in het houden des Nachtmaels/ souden waerachtichlick sijnder deelachtich zijn.

9 Boven desen is dese verdraeptheyt der ouder Ghemeynte doe sy noch suyver was/ onbekent gheweest. Hoewel de ghene die onder onse teghenstryders de onbeschaemste zijn/ haer sake willen hier mede bedecken: soo ist nochtans seker dat de gantsche oude Gheinеynte hen tegen is/ ghelyck wy boven in andere dinghen bewesen hebben/ende oock met de oude Leeraers neerstichlick te lesen/ can sekerlick bevonden worden. Maer eer ick een eynde make/ vraghe ick onse Leeraers der Misse: hoe sy meynen dat dese wijse van offeren Gode aenghenaem is/ daer van sy geen gebot en hebben/ ende de welcke sy met niet een syllabe der Schriftuere en connen bevestighen: ende weten oock hierentusschen dat de gehoorsaemheyt Gode aenghenamer is dan een offerhande/ende dat hy meer eyscht datmen sijnder stemme ghehoor geve/ dan datmen hem offere? Boven desen dewijle sy den Apostel hooren segghen/ dat niemant den naem ofte eere des Priesterdoms hem selven aen treckt/anders dan die gheroepen is ghelijck Aaron: jae dat oock Christus selve hem selven niet en heeft daer in ghestelt/ maer is der roepinghe des Vaders ghehoorsaem gheweest: soo moeten sy bewijsen dat God de autheur ende insetter haers Priesterdoms is/ ofte sy moeten bekennen dat die eere van God niet en is/ tot de welcke sy niet geroepen zynde/ zijn door onbehoorlicke stoutichеyt doorghebroken. Sy en connen niet een letterken toonen/daer door haer Priesterdom can beschermt worden. Waerom en souden dan hare offerhanden niet te niete worden/ de welcke niet en connen sonder Priester gheoffert worden?

10 Ist dat yemant hier wil sententien voortbrenghen/ die hy hier ende ginder uyt de oude Leeraers afghescheurt heeft/ ende met haer autoriteyt bewijsen dat de offerhande die in het Nachtmael ghedaen wordt/ anders te verstaen is dan wy verclaren: den sulcken willen wy dese corte antwoorde gheven: Ist dat sy willen dat ghedichtsel der offerhande dat de Papisten in de Misse gedicht hebben/ goet maken/de oude Leeraers en beschermen nerghens sulcken kerckroof. Sy ghebruycken wel dat woort Offerhande, maer sy verklaren dat sy niet anders daer by en verstaen/ dan de ghedachtenisse der waerachtigher offerhande/ die Christus onse eenighe Priester (gelijc sy allomme seggen) aen het cruyce volbracht heeft.* Augustinus seyt:‡ De Hebreen hebben door de offerhande der beesten die sy Gode offerden/ hen selven geoeffent in de Prophetie der toecomender offerhande die Christus gheoffert heeft: Maer de Christenen houden door de heylighe offeringe ende deelinge des lichaems Christi/ de gedachtenisse der offerhande die van Christo gheschiet is. Hier leert hy voorwaer dat selve dat met vele woorden in den boeck van het geloove tot Petrum Diaconum geschreven is/ wie oock de Autheur daer van zy. De woorden zijn/ Weet vastelic/ ende en twijfel geensins/ dat de eenichgeboren Sone vleesch om onsent wille geworden zijnde/ hem selven heeft voor ons gheoffert Gode tot een welrieckende offerhande: den welcken/ende den Vader en den H. Geest ten tyde des ouden Testaments beesten geoffert worden/ ende den welcken met den Vader ende heyligen

Van desen grouwel heeft de suyvere Ghemeynte niet geweten.

Noch en is oock niet in 't woort Gods te vinden.

1. Sam. 15. 22.

Hebr. 5. 4.

Het ander deel des Capittels voort comende uyt de 9 afdeelinge. Dat sommige oude Leeraers dat Nachtmael wel genoemt hebben een Offerhande maer geen Offerhande der versoeninge gelijck de Papisten van haer misse droomen.

* Dwelck met Augustinus getuygenisse bewesen wort.

Lib. 20. contra Faustum cap. 18.

Geest (met de welcke hy een Godheyt heeft) de heylighe Ghemeynte de gantsche werelt door niet af en laet de offerhande des broots en wijns te doen. Want in de offerhande der beesten/ was het vleesch Christi afghebeeldet / dwelck hy soude voor onse zonden offeren: ende sijn bloet/ dwelc hy soude tot vergheuinge onser zonden uyt storten: maer in dese offerhande is een danckseegginge ende ghedachtenisse des vleeschs Christi / het welcke hy voor ons gheoffert heeft / ende sijns bloets / dwelck hy voor ons uytghestort heeft.

Epist. 120. ad Honoratum.

Hier uyt seyt Augustinus selve in vele plaetsen/ dat het niet anders en is dan een offerhande des lofs. Int corte / men sal in vele plaetsen by hem vinden/ dat het Nachtmael des Heeren om geen ander oorsake en wordt offerhande ghenaemt/ dan om dat het is een ghedachtenisse / beelt ende ghetuyghenisse dier sonderlicker / ende eeniger/ ende waerachtigher offerhande / met de welcke Christus ons ghereynicht heeft. Daer is oock een seer schoon plaetse in het vierde boeck van de Drievuldicheyt Cap. 24. daer hy van de eenighe offerhande ghehandelt hebbende/ aldus besluyt: Dewijle in de offerhande vier dinghen aengemerckt worden / te weten / wien de offerhande gedaen wort / van wien sy geoffert wort/ wat daer gheoffert wordt / ende voor wien het gheoffert wort : soo heeft de eenighe ende waerachtighe Middelaer selve ons door de offerhande des vreets met God versoent / ende blijft een met den ghenen dien hy geoffert heeft / en heeft die in hem een ghemaeckt / voor de welcke hy offerde : ende hy die offerde / is het selve dat hy offerde. Also spreeckt oock Chrysostomus. Ende de eere des Priesterdoms schrijven sy alsoo Christo toe / dat Augustinus betuycht dat het sal Antichrists stemme wesen/ ist dat yemant eenen Bisschop stelt tot eenen Middelaer tusschen God ende de menschen:

Contra adversarium legis sæpius

Lib. 2. contra Parm. cap. 8.

11 Nochtans en versaken wy niet dat de afferinghe Christi ons daer alsoo vertoont wort/ dat ons byna een schouspel des cruyces voor oogen ghestelt wort/ ghelyck Paulus seyt/* dat Christus is voor de oogen der Galaten gecruyst gheweest / doe hen de verkondinghe des cruyces Christi voor ooghen gestelt was. Maer dewijle ick sie dat oock de oude Schrijvers dese gedachtenisse elderswaert gedraeyt hebben / dan der insettinge des Heeren betaemde/ (want haer Nachtmael gaf uyt/ ic en weet niet wat gedaente eender verhalinghe ofte vernieuwinghe der offeringe) soo is het beste en geruste voor de Godsalighe herten/ dat sy met de suyvere ende eenvoudige ordeninghe des Heeren te vrede zyn : des welckes Nachtmael het oock genaemt wort/ om dat sijn autoriteyt alleen daer in moet plaetse hebben.

Sommighe nochtans uyt den Ouden schrijvers alte seer tot de schaduwen des Wets haer ooghen ghekeert te hebben.

Galat. 3. 1.

Voorwaer dewijle ick sie dat sy het rechtsinnich en Godsalich ghevoelen van dese gantsche verborgentheyt ghehouden hebben/ ende niet en bevinde dat sy de eenighe offerhande des Heeren hebben willen oock in het alderminste vercorten / soo en derf ickse met geen godloosheyt beschuldigen: ick meyne nochtans datmense niet ontschuldigē en can/ dat sy niet wat inde uytwendige wijse gefeylt hebben. Want sy hebben de wijse der Jodischer offerhande naerder ghevolcht/ dan het Christus verordent hadde/ ofte de gelegentheyt des Evangelij conde lydē. So zijn sy dan alleenlic hier in te rechte te beschuldighen / dat sy hen te seer nae de wijsen des Ouden Testaments ghevoecht hebben / ende met de eenvoudighe ende oprechte insettinghe Christi niet te vrede zynde/ veel te seer zyn tot de schaduwen des Wet afghewekem.

Daerom en isser niet se verders/ dan by Gods woort te blijven

Dwelck niet blijlich ghenoech van haer is overghelept.

12 Soo wie het wil neerstichlijck overleggen/ die sal aenmercken dat tusschen de offerhande der Wet ende onse Nachtmael / wordt door het woordt des Heeren dit onderscheyt ghestelt / te weten/ hoewel sy de selve cracht des doots Christi den Jodischen volcke voor oogen gestelt hebben/ die ons door het Nachtmael voorgehouden wort/ dat het nochtans doe op eē ander wijse geschiede. Want de Levitische Priesters moesten doe de offerhande afbeelden die Christus soude volbrengē: daer wert een offer-beest gebracht/ de welcke Christum afbeelde/ daer was een altaer om daer op te offeren : int corte/ alle dinck wert daer alsoo gehandelt / dat de gedaente der offerhande die Gode tot versoeninghe moeste gheoffert worden/ voor ooghen gestelt wert. Maer als nu dese offerhande gheschiet is / soo heeft de Heere ons een ander wijse inghestelt / te weten/ om den geloobighen volcke de vreucht der offerhande die hem van zijnen Sone geoffert is/ voor ooghen te stellen. Soo heeft hy ons dan een tafel gegeven/ om daer van te eeten / ende niet eenen altaer om daer op te offeren : hy en heeft geene Priesters gemaeckt om te offeren: maer Dienaers om de heylighe spijse uyt te deelen. Hoe de verborgentheyt hooger ende hepliger is/ met soo veel te grooter Godvreesentheydt ende eerweerdicheydt behoorde sy gehandelt te worden. Daerom is het best dat wy alle stoutichheyt des menschelicken vernuft verlatende / blyven alleenlijc in het gene dat ons de Schriftuere leert

Want men moet een groot onderscheyt maken tusschen de offerhan der Mosis/ ende dat heylich Avontmael/ dwelcke ghenaemt wort een offerhande der dancksegginge.

Ende voorwaer ist dat wy bedencken dat het des Heeren ende niet der menschen Nachtmael is/ soo en moeten wy ons door geen autoriteyt der menschen / noch door gheen gebruyck veler jaren laten een stroobreet daer af leyden. Daerō als de Apostel wil het Nachtmael des Heeren reynigen van alle feylen/ die doe in de Gemeynte der Corinthen gecomen waren / so gebruyct hy den alderbesten middel/ ende brengtse wederom tot de insettinghe Christi / bewijsende datmen daer uyt moet eenen eeuwighen regel nemem.

Sekeren regel in desen handel.

1. Cor. 11. 20

13 Voort op dat niet eenich kijfachtich mensche ons uyt dese namen Offerhande ende Priester, eenen strijt make/ soo sal ick oock met corte woorden verclaren/ wat ick in de gantsche handelinghe met den naem Offerhande, ende met den naem Priester, beduyt hebbe. De ghene dieden naem Offerhande, tot alle heylighe ceremonien ende handelingen des Godsdiensts treecken / ick en sie niet door wat reden sy dat doen/ want wy sien dat het een gheduerighe gewoonte der Schriftuere is / dat sy Offerhande noemt/ dat van de Griecken somtijts Thysia/ somtijts Prosphora/ ende somtijts Telete ghenoemt wort. Het welcke int breede ghenomen / vervaet al wat Gode gheoffert wort. Soo moeten wy dan hier een onderscheyt maken/ maer also dat wy nochtans dat onderscheyt van de Sacrificien der Wet mosis nemen/ door de welcke de Heere ons heeft willen de gantsche waerheyt der offerhande synen volcke afbeelden. Ende hoewel de offerhanden der Wet menigerley waren/ soo commen sy nochtans alle onder twee deelen vervaet worden. Want sy geschieden voor de zonde/ met eenighen schijn der voldoeninghe : waer door de schult voor God versoent wert : ofte sy waren teeckenen des Godlijcken dienst ende betuygingen der Religie/ somtijts voor een gebet om Gods genade te begeeren/ somtijts tot dancsegginge om danckbaerheyt des hertē voor de ontfangen weldadē te bewijsē/ somtijts tot eē enckel oeffeninge der Godsalicheyt/ om de bevestinghe des verbōts te vernieuwē. Tot dit laetste diende

Van de offerhande ende den Priester.

De naem Offerhande.

Het onderscheyt tusschen/ 1 dat Der soenoffer/ en 2 het Danckoffer.

Andere namen van het Danckoffer.

de brantoffer/ spijsoffer/ eerstelinghen/ ende vredeoffer. Daerom sullen wy oock om leerens wille de offerhanden in twee deelen stellen/ waer van het een sal geleghen zijn inde eere ende dienst die de geloovige Gode bewijsen: ofte oock in danckseggingе/ want sulcke offerhande en wort van niemande gedaen / anders dan van de gene die de ongemeten weldaden Gods ghevoelende/ hen selven geheel met alle hare wercken wederom tot hem begheven.

Wat dat het Versoenoffer is.

Het ander is in versoeninghe ghelegen: ende een versoenoffer is/ waer mede men wil den toorn Gods stillen / ende sijnen oordele voldoen / ende de zonden daer mede afwisschen: op dat de sondaer van de onreynicheyt der zonde ghesuyvert / ende tot de reynicheyt der rechtveerdicheyt weder gebracht zijnde/ wederom Gode behaghe.

Exod.29.36

Alsoo wordent in de Wet Versoenoffers ghenoemt / die tot reyninghe ende wechneminghe der zonden geoffert worden: niet dat sy genoechsaem waren om de genade Gods te vercrijghen / ofte de ongerechticheyt uyt te wisschen: maer om dat sy sulc een waerachtighe offerhande afbeelden / de welcke ten eynde van Christo alleen in der waerheyt volbracht is. Van hem alleen is sy volbracht/ om dat sy niet en conde van andere gedaen worden: ende is eenmael van hem volbracht/ om dat de cracht dier eenigher offerhande Christi / eeuwichlijck duert / gelijck hy selve door sijn stemme betuyght heeft/ doe hy seyde/ dat het voldaen ende vervult was/ dat is/ dat het al met sijn eenighe offerhande voldaen ende volbracht was/ wat om de ghenade des Vaders/ verghevinghe der zonden / rechtveerdicheyt ende salicheyt te vercrijghen/ noodich was: ende dat daer gantschelijck niet meer en ghebreeckt: noch oock eenige plaetse voor een ander offerhande over gebleven is.

* Te weten/ gheen ander dan alleen de doot Christi.

Hebr.10.10.14.

Joan.19.30.

Waer uyt dat volcht/ dat oock niet het Avontmael des Heeren/ veel weyniger de Paepsche Misse can geseyt worden een Versoen offerhande.

14 Daerom besluyte ick dat het een schandelicke ende onverdraghelicke lasteringhe Christi ende sijnder offerhande is / die hy voor ons door sijn doot aen het cruyce volbracht heeft / dat yemant met een nieuwe offeringhe denckt vergevinge der zonden te ghecrijgen/ God te versoenen / ende rechtveerdicheyt te hebben. Nu / wat soecktmen anders door de Misse / dan dat wy door de verdienste deser nieuwer offethande/ souden des lijdens Christi deelachtig worden? Ende om dat de raserie soude sonder mate zijn/ so was het hen te weynich dat sy souden seggen/ dat in de Misse een gemeyn offerhande voor de gantsche gemeynte gedaen wert/ ten waer dat sy oock noch daer boven seyden/ dat het in hare macht gelegen is/ die offerhande den desen ofte den dien wien sy willen / sonderlijck toe te voeghen: ofte eer eenen yeghelicken diese wil met gelt coopen. Ende hoewel sy niet en hebben connen soo diere vercoopen als Judas/ so hebbē sy nochtans om door eenig teecken het exempel haers Autheurs ende voorgangers uyt te geven/ de gelijcheyt des getals ghehouden. Judas vercochte Christum voor dertich silveren penningen: ende dese vercoopen hem soo veel in hen is/ ontrent voor dertich coperen penninckens. Maer Judas vercochte hem alleenlijck eenmael/ ende dese so menichmael als sy eenen coopman gecrijgen.

Noch datter oock niet connen zyn Offerpriesters/ die dese Misse mommelen.

Wy seggen dat sy sulck geene Priesters en zijn/ dat sy souden door sulck een offerhande het volck met God versoenen / ende voor de zonden genoech doen. Want Christus is de eenige hooge Priester des Nieuwen Testaments/ tot den welcken alle Priesterdommē gebracht/ ende in hem beslotē ende geeyndicht zijn. Ende al hadde de Schrifture van het eeuwighe Priesterdom Christi niet gemeldet: nochtans dewijle God de oude Priesterdommen af gheset hebbende / gheen ander en heeft ingestelt / soo blijft het argument des Apostels vast: Dat niemant die eere hem selven aen en treckt/ anders dan die van God geroepen is. Hebr.5.4. Door wat stoutichheyt bestaen dan dese kerckroovische Mispapen te roemen / dat sy vleeschhouders ofte offerers Christi / ende Priesters des levendigen Gods zijn?

Welcker ydelheyt oock van Plato selfs bestraf wort/ als hy spijtelijc belacht/ de gene/ welcke door tbetrouwen van sodanige versoeningen stouter sondigen/ meynende datse daer door van haer straffe verlost worden.

15 Daer is een seer schoon plaetse by Platonem/* daer hy van de oude voldoeninge ende versoenofferen sprekende/ het dwase betrouwen der booser menschen bespot/ de welcke meynden dat hare boose stucken daer mede ghelijck met een seyl ofte cleet bedeckt waren/ so datse van de Goden niet gesien en worden/ ende gaven hen selven te gerustelicker tot zonde/ gelijck of sy met God een verbont gemaeckt hadden. In welcke plaetse hy schijnt het ghebruyck der versoeninghe der Misse / gelijck sy heden gebruyckt wort/ te noemen. Een yeghelijck weet wel dat het ongeoorloft is eenen anderen te bedriegen / den weduwen onrecht te doen / de weesen te berooven/ den armen verdriet te doen/ eens anders goet door boose listen tot hem te trecken / ofte door valscheyt ende bedroch te gecrijgen / ende door gewelt ende tyrannische wreese yemant overvallen/ dit bekennen sy alle boos ende ongodlick te zijne. Hoe bestaen dan soo vele menschen alomme alle dese dingen te doen / gelijck of sy't oock ongestraft souden doen? Voorwaer ist dat wy't wel overleggen / sy en zyn door geen sake soo moedich tot alle boosheyt/ anders dan om dat sy betrouwen dat sy door de offerhande der Misse/ gelijck door een behoorlicke betalinge sullen Gode genoech doen / ofte ymmers dat sy door de Misse sullen lichtelick met hem handelen. Boven desen gaet Plato voort/ ende bespot de grove plompheyt der gener / die meynen door sulcke voldoeningen de straffe af te coopen / die sy anders souden in de helle lijden. Ende waer toe dienen heden de Jaergetijden / ende het meeste deel der Missen / anders dan op dat de gene die haer leven lanck seer wrede tyrannen/ ofte seer gierige roovers / ofte die tot allerley boosheyt begeven gheweest zyn / mogen het Vaghevyer ontgaen / gelijck of sy door den prijs der Misse verlost waren?

*Lib. 2. de Repub.

Tot die Danckofferhande behooren alle de wercken der godsalicheyt ende der liefden tegen onsen naesten. Rom.12.1.

16 Onder de andere offerhanden die tot danckseggingghe gheschien / zyn alle wercken der liefde vervaet / met de welcke wy den Heere selve in zyne leden eeren / als wyse onse broederen bewijsen. Item alle onse gebeden/ ende lof/ ende danckseggingghe / ende al wat van ons gheschiet om God daer mede te dienen. Welcke dinghen alle in een grooter offerhande ghelegen zijn / waer door wy met ziele ende lichaem tot eenen tempel Gods gheheylicht worden. Want het en is niet genoech dat onse uytwendighe wercken tot zijnen dienst gebrocht worden: maer het betaemt oock dat ten eersten wy / ende daer nae al wat onse is / hem gheheylicht ende overgheghebven zy: op dat al wat in ons is / sijnder eere diene / ende soecke die te vermeeren.

Welcke maniere van offerhande ganschelijck niet en is dienende om Gods toorn te stillen.

Dusdanighe offerhanden en dienen niet om den toorn Gods te stillen/ noch de verghevinghe der zonden te ghecrijghen / noch om rechtveerdicheyt te verdienen: maer alleenlick om God te prijsen / verheffen/ ende groot te maken. Want sy en connen Gode niet aenghenaem noch behaghelick zijn / ten zy dat sy van die comen / die hy nu verghevinghe der zonden ghegheven / ende door eenen anderen middel met hem versoent / ende daerom

Ende sy en can van de Gemeynte Gods niet gescheyden worden.

Dwelc met de getuygenisse des Propheten ende des Apostels bewesen wort.

Mala.1.11

Rom.12.1.

van hare schult verlost heeft. Ende dusdanighe offerhanden zyn der Ghemeynte soo noodich/ dat sy niet en can sonder die zijn. Soo sullen sy dan eeuwich wesen/ soo langhe als het volck Gods sal staen/ ghelijck wy nu boven * uyt den Prophete gehoort hebben: ist dat wy alsoo willen de Prophetie verstaen: * Van den opganck der Sonne aen/ tot den nederganck toe/ is mijnen naem groot onder de Heydenen: ende in alle plaetse wordt brantoffer/ ende reyn offerhande gheoffert mijnen name: want mijnen naem is verschrickelijck onder de Heydenen/ seyt de Heere: soo verre ist van ons dat wy sulcke offerhanden wech nemen. Alsoo gebiet ons Paulus onse lichaem Gode te offeren tot de levende heylighe Gode aenghename offerhande/ ende redelijcken Godsdienst. In welcke plaetse hy seer duydelic ghesproken heeft/ segghende: dat dit onse redelicke Godsdienst is/ want hy heeft daer mede verstaen/ de gheestelicke wijse om God te dienen/ de welcke hy bedecktelick teghen de vleeschelicke offerhanden der Wet Mosis ghestelt heeft. Alsoo wort de weldadicheyt ende aelmoessen

Hebr.13.16.

genaemt/ offerhande/ daer mede men Gode behaecht. Alsoo wordt de mildicheyt der Philippensen/ daer door sy Paulo in syn armoede te

Phil.4.18.

hulpe quamen/ genaemt een welrieckende offerhande: alsoo zijn alle goeden wercken der gelooVighe/ gheestelicke offerhanden.

Ghebeden/ Danckseggingen/ ende diergelicke heylige oeffeningen zyn om dier oorsaken offerhanden geheeten.

17 Ende wat wil ick veele verhalen? want dese wijse van spreken wordt dickmael inde Schrifture gevonden. Jae oock doe het volck Gods noch onder de uytwendighe onderwijsinghe der Wet gehouden was/ soo verclaerden nochtans de Propheten genoech/ dat de vleeschelicke offerhanden waerachtighe dinghen verbaten/ die der Christelicker Ghemeynte ende den Jodischen volcke gemeyn zijn. Wt dese oorsake heeft David ghebeden dat syn ghebet ghelijck een reuckoffer soude opclimmen voor het aensichijn Gods. Ende Ozeas heeft de dancksegghenghen ghenoemt Calveren der lippen/ de welcke David op een plaetse noemt: Offerhanden des lofs. Den welcken Paulus oock nae volcht/ ende leyt het uyt dat dese offerhanden des lofs zyn/ de vrucht der lippen der ghener die synen naem belijden. Sonder dusdanige offerhanden en can het Nachtmael des Heeren niet zyn/ want als wy daer in sijn doot vercondighen/ ende dancksegen/ soo en doen wy anders niet/ dan dat wy offerhanden des lofs offeren. * Van dese offeringe worden alle de Christenen * een Coninckliche Priesterdom genoemt/ te weten/ om dat wy door Christum Gode offeren de offerhande des lofs/ ende de vrucht der lippen die synen naem belijden. Want wy en verschijnen met onse gaven voor het aensichijn Gods niet sonder middelaer ende voorsprake: maer Christus is de middelaer ende voorsprake/ door den welcken wy ons selven/ ende al wat onse is/ Gode den Vader offeren. Hy is onse hooghe Priester/ die in het Heylichdom des Hemels inghegaen zijnde/ ons den toeganck opent. Hy is de Altaer/ waer op wy onse gaven legghen/ soo dat wy in hem dorven al wat wy dorven? Hy is segge ick de gene die ons heeft den * Vader een Coninckrijcke ende Priesters gemaeckt.

Psal.1.41.2

Ozee 14.3.

Psal. 51.21

Hebr. 13.15

In sulck een verstant wort oock dat Avontmael een Dancksegginge ghenoemt.

* Ende alle geloovigen zyn ten dien aensiene Priesters.

* 1.Pet.2.9

Hebr. 6.20. ende 9.11.12

* Apoc.1.6.

* Wellnyt/ dat den grouwel der misse is den drinck beker daer mede dronckē gemaect syn de Coningen der aerden/ ende de volcken.

Apo.17.2.4 ende 18.3.

18 * Wat is daer nu meer/ anders dan dat dese grouwelickheyt der Misse oock van de blinde gesien/ ende van de doove gehoort ende van de kinderen verstaen worde/ de welcke in eenen gouden kelc geschoncken/ alle Coningen eñ volcken der aerde van den oppersten tot den nedersten/ alsoo heeft droncken gemaeckt/ ende met plompheyt ende onverstant geslagen/ dat sy onverstandiger dan de onredelicke beesten zynde/ het eerste ende laetste haerder salicheyt in desen doodlicken stroom-wal gestelt hebben. De duyvel en heeft voorwaer noyt gheen crachtiger wapen gebruyct om het rijcke Christi te bestormen ende overwinnen. Dit is die Helena/ om de welcke de vyanden der waerheyt heden met soo groote uytsinnicheyt/ raserie/ ende wreetheyt strijden: ende sy is waerachtichlick een Helena/ met de welcke sy hen selven alsoo besmetten door geestelicke hoererie/ de welcke de aldergrouwelickste is. Hier en roere ick niet selfs met mijnen alderminsten vinger aen/ de groove misbruycken/ van de welcke sy mochten clagen dat de suyverheyt haerder heyliger Misse/ ontheylicht is: te weten/ wat schandelicker Misse-marckten sy houden/ wat vuylder gewin sy soecken/ hare Missen doende ende met wat grooter begeerte sy haer giericheyt volgen. Ick gheve alleenlick te kennen/ ende dat met corte ende slechte woorden/ hoedanich de alderheylichste heylicheyt der Misse is/ om de welcke sy verdient heeft sommige hondert jaren lanc/ soo seer aengesien ende geeert te worden. Want om dese soo groote verborgentheden naer haer weerde te verclaren/ ware een meerder boeck noodich: ende de schandelijcke onreynicheden die een yegelijck met syne oogen siet/ en wil ick hier in niet vermenghen/ op dat een yegelick verstae dat de Misse haer alder uytnemenste gheheelheyt ende oprechticheyt/ sonder haer aenhanckselen ghenomen/ van onder tot boven toe vol allerley godloosheydt/ lasteringe/ afgoderie/ ende kercroof is.

Ende die Helena daerom sy met sulcke wreetheyt strijden

De weerdighe namen der Misse.

19 Nu hebben de Lesers in een corte somma versamelt/ byna al wat wy geacht hebben nut te zijne datmen soude weten van dese twee Sacramenten: der welcker ghebruyck van den beginne des Nieuwen Testaments aen/ tot het eynde der werelt toe/ der Christelicker Gemeynte te gegeven is: te weten/ om dat de Doop soude zyn gelijck een inganck inde Gemeynte/ ende een begin der belijdinge des geloofs ende dat het Nachtmael soude zijn gelijck een spijse/ door de welcke Christus zijn huysghesin altijts geestelijck voedt. Daerom gelijck daer * niet meer en is dan een God/ een geloove/ een Chistus/ ende een Ghemeynte/ de welcke is sijn lichaem: alsoo en is daer oock niet meer dan een Doop/ ende en wort niet meer dan een mael gegheven. Maer het Nachtmael wordt dickmael uytghedeelt op dat de ghene die eenmael tot de Ghemeynte versamelt zijn/ moghen verstaen dat sy altijts door Christum ghevoert worden. Boven dese twee Sacramenten en moeten de gheloovighe gheen ander bekennen/ ghelijck daer oock gheen ander van God inghestelt en is. Want dat het niet en is in des menschen macht noch goetduncken ghelegen/ nieuwe Sacramenten op te richten ende te verordenen/ dat sal een yeghelick wel verstaen/ die ghedachtich is dat boven opentlick ghenoech verclaert is/ te weten/ dat de Sacramenten van God ingestelt zijn/ om dat sy ons souden van eenige belofte die hy ons gegheven heeft/ leeren/ ende synen goeden wille tot ons betuyghen: Item/ die over leyt dat niemant Gods raetsman gheweest en is/ die ons soude connen yet sekers van synen wille beloven/ ofte versekeren hoe hy teghen ons ghesint is/ wat hy wil gheven ofte weygeren. Want hier uyt wordt oock mede besloten/ dat niemant en can een teecken voorstellen tot de eenighe ghetuyghenisse des willes ende der belofte Gods: hy is alleen die by ons can van

Het laetste deel des Capittels/ verhalende de somme vant gene/ dwelcke men van den H. doop ende Nachtmael behoort te weten: en de wort met eenen betoont/ waer om dat Avontmael dickwils gebruyct/ ende den doop niet/ ende dat een mensche geen nieuwe Sacramenten can oprechten ende instellen.

Deut.4.39

1.Cor.8.4.

Ephes.4.5.6

Esai.40.13

Rō.11.34.

beyg

hem selven door een teecken betuygen. Ick salt korter ende moghelijck grovelicker / maer nochtans claerlicker segghen: Een Sacrament en can nimmermeer sonder belofte der salicheydt wesen. Of schoon alle de menschen in een vergadert waren / so en connen sy uyt hen selven ons niet beloven van onse salicheyt. Soo en connen sy dan oock uyt hen selven geen Sacrament oprichten.

Dit wort met een seer gheweldich argument bevesticht.

20 Soo moet dan de Gemeynte Christi met dese twee te vrede zijn / ende niet alleenlick gheen ander derde Sacrament teghenwoordichlick toelaten ofte bekennen / maer oock niet selfs begheeren noch verwachten tot het eynde der werelt toe. Want dat den Joden na verscheyden gelegentheyt des tyts / boven hare ordentlicke Sacramenten / sommige andere gegeven worden / gelijc het Man / het water uyt de steenrotse / het metalen Serpent / ende diergelijcke: door dese veranderinge worden sy vermaent / niet te staen op sulcke figueren / der welcker staet niet vast en was: maer wat beter van God te verwachten / dwelck sonder vergaen ende sonder eynde soude vast blyven. Maer het is veel een ander dinck. Van ons / den welcken Christus gheopenbaert is / in welcken alle schatten der wetenschap ende wijsheyt zijn verborgen met sulcke rijcke overvloedicheyt / soo dat tot dese schatten eenige nieuwe toeworpinge te hoopen ofte begeeren / waerachtelijck is God terghen ende teghen ons verwecken. Wy moeten alleenlijck den eenighen Christum hongheren / soecken / aensien ende leeren / tot dat die groote dach geopenbaert wordt / in den welcken de Heere de eerlijckheyt sijns rijcx sal volcomelick openbaren / ende hem selven sulck als hy is / ons vertoonen. Ende hierom wordt dese onse eeuwe in de Schriftuere ghenaemt / de laetste ure / de laetste daghen / ende de laetste tyden / om dat niemant en soude hem selven door een valsche verwachtinghe eenigher nieuwer leere / ofte openbaringhe / bedrieghen. Want de hemelsche Vader heeft voortyden dickmael ende menichsins ghesproken door Propheten: maer in dese laetste tyden heeft de hemelsche Vader ghesproken door synen lieven Sone / die alleen can den Vader openbaren / ende heeft hem in der waerheyt volcomelijck gheopenbaert / soo veel ons nut ende noodich is / dewyle wy nu door hem / ghelijck door eenen spieghel den Vader aenschouwen. Voort / ghelijck nu den menschen benomen is nieuwe Sacramenten in de Ghemeynte Gods te maken: alsoo ware het oock te wenschen dat in de selve / die van God verordent zijn / gheenderley menschelicke vonden vermengt en worden. Want ghelijck de wijn door inghegoten water verflaut ende verderft / ende het gantsche deech door den vermengden suerdeesem versuert: alsoo wort oock de suyverheyt der Sacramenten Gods niet anders dan ontreynicht / als de mensche yet van den synen daer toe doet. Ende nochtans sien wy hoe seer de Sacramenten van haer rechte suyverheydt afghewecken zijn / ghelijck sy heden ghehandelt worden. Daer zijn alomme meer dan te veel pomperien ende ceremonien: ende hierentusschen en wordt het woort Gods niet gheacht noch ghemeldet / sonder het welcke de Sacramenten selve ghene Sacramenten en zijn. Jae de ceremonien selve van God ingheselt / en connen onder soo grooten hoop der menschelicken ceremonien / het hooft niet opheffen / maer ligghen als verdruckt. Hoe weynich wort in den Doop ghesien van het ghene dat daer behoorde alleen te schynen / ende aenghesien te worden / te weten /

Dat de Christenen met dese twee behooren te vreden te zijn / wort bewesen met de vergelijckinge der Joden soo voor als na Christum.

Exod.16.13 ende 17.6.
1.Cor.10.3.
Num.21.8.
Joan.3.14.
Col.2.3.

1.Joan.3.2.
1.Joan.2.18
1.Pet.1.20.

Hebr.1.1.

Luce 10.22.

1.Cor.13.12

Wat dat de van menschen versierde Sacramenten ofte aenhangselen / welcke den heyligen Doop verontreynicht ende dat Avontmael begraven hebben / te weghe brenghen.

van den Doop selve? gelijck wy boven geclaecht hebben. Het Nachtmael is gantschelijck begraven / als het in de Misse verandert is / uytgenomen dat het eenmael des jaers met een halve ende geschende ghedaente gesien wort.

Het xix. Capittel.

Van de vijf Sacramenten valschelick alsoo ghenaemt: waer verclaert wort dat dese vijve, die dus langhe zyn int gemeyn voor Sacrament en gheacht gheweest, gheene Sacramenten en zyn, ende wordt bewesen hoedanich sy zyn.

Dese voorschreven handelinghe van de Sacramenten / hadde de leerlicke ende matighe Lesers moghen te vrede stellen / dat sy niet en souden curieuselijck voorder gaen / noch (uytgenomen die twee Sacramenten die sy bekennen van den Heere inghestelt te zijne) eenighe andere Sacramenten sonder Gods woort aennemen. Maer dewijle de meyninghe van de seven Sacramenten / die byna in aller menschen mont is / ende alle schoolen ende sermonien doorwandelt heeft / ende door de lanckheyt des tyts wortelen gecreghen heeft / ende oock noch in der menschen herte gheplant is: soo hebbe ick het gheacht nut te zijne / dat ick de andere vyve / die tot de waerachtighe ende rechte Sacramenten des Heeren ghewoonlick ghetelt worden / soude op haer selven ende naerder ondersoecken / ende all haer aengheſtreken verwe aftreckende / den eenvoudighen voor ooghen stellen / om te aenschouwen hoedanich sy zijn / ende hoe valschelick sy dus langhe zijn voor Sacramenten gheacht gheweest. Ten eersten / wil ick hier allen Godsalighen betuycht hebben / dat ick desen strijt van den Sacrament / niet door twistgiericheyt aen en neme: maer dat ick door swaere oorsaken beweecht worde om teghen het misbruyck daer van te spreken. Het en is my niet verborgen / dat de Christenen heeren zijn / gelijck over alle dinghen / alsoo oock over de woorden: ende dat sy daerom mogen na haer goetduncken / de woorden na de dingen voeghen / soo verre de Godsalighe sin behouden wordt / al ist dat in de wyse van spreken eenighe oneygenschap is. Ick late dit al toe / hoewel het ware beter dat de woorden den saken onderworpen waren / dan datmen de saken den woorden onderworpt. Maer het is een ander dinc in den naem Sacrament. Want die seven Sacramenten stellen / die vervatense oock alle onder dese beschrijvinghe des Sacraments / dat sy zijn sienlicke gedaenten / ende beelden der onsienlicker genade Gods: sy makense ooc alle vaten des heyligen Geests / instrumenten / waer door de rechtveerdicheyt gegeven / ende oorsaken / waer door de genade vercregen wort. Ja de Meester der sententien selve / seyt dat de Sacramenten der wet Mosis niet eygenlick Sacrament en genoemt en worden: om dat sy niet en gaven dat bedupden. Ick bidde u / ist oock verdragelick / dat de teeckenen die de Heere met synen mont gheheylicht / ende met uytnemende belofte verciert heeft / niet voor Sacramenten geacht en worden / ende dat hierentusschen dese eere gegeven wort / dien ceremonien / die de menschen uyt hen selven bedacht hebben / ofte ymmers sonder seker gebot Gods onderhouden? So moeten sy de beschrijvinge des woorts / Sacrament, veranderen ofte hen selven van het gebruyck deses woorts onthouden / waer door daer na valsche ende ongeschickte meyninge comen. Sy seggen: Het uyterste olysel is een figuere ende oorsake der onsienlicker genade / om dat het een Sacrament

T'samenvoeginge deses tegenwoordighe handels / met den handel des heylighen doops ende Avontmaels. De oorsake van dien.

De voorstemmende op gewichtige redenen.

Waer van die voorkaemste is / de godloosheyt der Papisten / die den menschelicken ceremonien meer toeschrijven dan Gods insettinghen.

Met een duydelic exempel wort dat bewesen.

ment is. Ist dat men hen niet en moet toe laten dat sy besluyten uyt het woort Sacrament, soo moetmen hen voorwaer in dat woort selve weerstaen/ op dat wy het niet also toe en laten dat het een oorsake sulcker dwalinghe zy. Wederom als sy bewijsen dat het olysel een Sacrament is/ soo segghen sy dese oorsake daer by/ te weten/ om dat het in een uytwendig teecken ende het woort ghelegen is. Ist dat wy daer noch ghebot noch belofte in en vinden/ wat moghen wy anders dan teghenspreken?

Waer uyt kennelick is datter niet gehandelt wort van de woorden/ maer van seer gewichtige saken. Ende dat de menschen geen Sacramenten connen instellen.

2 Nu ist openbaer dat wy niet en kyven om het woort Sacrament, maer dat wy van der sake selve niet sonder oorsake strijden. Daerom moeten wy sterckelijck behouden dat wy boven met onverwinnelicke reden bewesen hebben/ te weten/ dat de macht om Sacramenten in te stellen/ by God alleen is. Want een Sacrament moet door een seker belofte Gods de conscientien der gheloovighen opheffen ende vertroosten/ de welcke nimmermeer en souden sulcke versekeringhe van eenighen mensche ontfanghen. Het Sacrament moet ons een ghetuyghenisse zyn des goeden wille Gods tot ons: daer van en can ghen mensche noch Enghel ghetuygenisse geven: want niemant en heeft Gods raetsman gheweest: Soo is hy dan alleen die door behoorlijcke autoriteyt van hem selven ghetuyghenisse gheeft. Het Sacrament is een zeghel waer door het Testament ofte de belofte Gods/ versegelt wort: de welcke niet en soude connen door lichamelicke dinghen deser werelt verseghelt worden/ ten ware dat sy door de cracht Gods daer toe verordent ende ghebrocht waren. Soo en can dan de mensche gheen Sacrament in stellen: want het en is in geens menschen cracht gelegen/ te maken dat onder soo cleyne ende verachtelijcke dinghen/ soo groote verborghentheden Gods vervaet zyn. Het woort Gods moet daer eerst zyn/ het welck maeckt dat het Sacrament een Sacrament zy/ ghelijck Augustinus seer wel leert. Boven desen is het nut eenich onderschept tusschen de Sacramenten ende andere ceremonien te houden/ ten zy dat wy willen veel ongeschichtheyt toe laten. † De Apostelen hebben met gheboghen knyen ghebeden: sal ons dan de knyebuyginghe een Sacrament zyn? De Discipulen hebben hen nae het Oosten ghewent als sy baden: sal na het Ooste sien/ ons een Sacrament zyn? ‡ Paulus wil dat de mannen in alle plaetse reyne handen opheffen/ ende men leest dickmael dat de Heylighen met opghehevven handen ghebeden hebben: soo laet dan oock de uytreckinghe der handen een Sacrament worden. Int corte/ laet alle de gebeeren der Heylighen Sacramenten worden/ hoewel ick en soude oock hier nae niet seer vragen/ waert dat daer mede niet meer ongeriefs en quame.

Esa. 40. 13. Rom. 11. 34.

Hom. in Ioan. 10.

Daer nae/ dat het nut is datter een onderschept tusschen de Sacramenten ende andere ceremonien ghehouden wort/ op dat niet alle dinghen in Sacramenten veranderen.

Actor. 9. 40. ende 20. 36. 1. Tim. 2. 8.

3 Is het dat sy willen de autoriteyt der ouder Ghemeynte teghen ons brengen/ soo segge ick dat sy bedrooch soecken. Want dit getal van seven Sacramenten/ en wordt nergens by de oude Leeraers der Ghemeynte ghevonden: het en is oock niet claer te wat tyde het eerstmael is opghekomen. Ick bekenne wel dat sy in het woort/ Sacrament/ somtijts wel te vry zyn: maer wat beduyden sy daer mede? te weten/ alle ceremonien ende uytwendighe wijsen/ ende alle oeffeningen der Godsalicheyt. Maer als sy spreken van de teeckenen/ die behooren ghetuyghenisse der ghenade Gods tot ons te zyne/ so zijn sy met dese twee/ te weten/ met den Doop/ ende met het nachtmael te vreden. Ende op dat niemant en dencke/ dat ic dit valschelijck segge/ soo sal ick hier weynighe ghetuyghenissen Augustini voortbrengen. Tot Ianuario spreeckt hy aldus: Ten eersten wil ick dat ghy weet/ het ghene dat het voorneemste deser handelinghe is/ dat onse Heere Christus* (ghelijck hy in het Evangelium spreeckt) ons heeft een soet jock aenghedaen/ ende een licht pack opgeleyt. Hierom heeft hy het gheselschap des nieuwen volcx te samen ghebonden met Sacramenten die seer weynich in ghetal/ seer licht om onderhouden/ ende van seer uytnemende beduydinge zyn ghelijck de Doop in den naem der Drievuldicheydt geheylicht ende de ghemeynschap des lichaems ende bloets des Heeren/ ende soo daer yet anders is in de heylighe Canonische Schriftuere bevolen. Item in het boeck van de Christelicke leere: Nae de wederopstandinghe des Heeren/ zyn van den Heere ende oock door de Discipline der Apostelen sommige weynighe teeckenen voor vele verordent/ ende de selve seer licht om doen/ seer uytnemende van beduydinghe/ ende seer suyverlick om te onderhouden: ghelijck de Doop/ ende de uytdeelinghe des lichaems ende bloets des Heeren. Waerom en meldet hy hier niet van dat heylich getal/ te weten/ van seven? Ist oock der waerheyt ghelijck dat hy't soude verswegen hebben/ hadde het doe in de Ghemeynte inghestelt geweest: voornemelick/ dewyle hy anders in de aenmerckinghe des getals curiuser is/ dan het noodich ware? Ja als hy den Doop ende het Nachtmael noemt/ en de andere verswijcht/ gheeft hy daer mede niet ghenoech te kennen/ dat dese twee Sacramenten van sonderlicke weerdicheyt zijn/ ende dat andere ceremonien veel min zyn te achten? * daerom segghe ick dat dese Sacrament-leeraers/ niet alleenlick het woort Gods/ maer oock het ghevoelen der ouder Ghemeynte teghen hen hebben/ hoewel sy seer daer op roemen. Maer laet ons nu tot die dinghen selve comen.

Noch oock by den kerckelicken schrijvers worden geen 7 Sacramenten gevonden.

Epist. 118

Augustinus die geeft in die plaetse van alle staen mach/ en heeft niet meer als twee Godlicke getuygenissen der ghenaden Gods tegen ons/ ende der Christenen sacramenten/ bekent.

* Matt. 11. 29.

Lib. 3. cap. 9.

* T'besluyt/ dat de papistsche sacrament-leeraers/ noch Gods woort noch oock een draeghen ghevoelen der ouder kercken aen haer zyde hebben.

Van het Formsel.

4 HEt was voortyden een ghebruyck dat der Christenen kinderen opgewasschen zijnde/ voor den Bisschop ghebracht worden/ om belydinghe haers geloofs te doen/ gelijck geeyscht wert van de gene die groot zijnde/ tot den Doop ghebracht werden. Want als een opghewassen mensche wilde ghedoopt worden/ soo wert hy eenen tyt lanck in de hooftstucken der religie onderwesen/ tot dat hy behoorlick gheleert zijnde/ conde voor den Bisschop ende voor het volck syn gheloove belijden. Daerom de gene die in haer kintsheyt ghedoopt waren/ dewijle sy doe haer gheloove by de Ghemeynte niet beleden en hadden/ so worden sy als sy uyt haer kintschept ghecomen/ ofte nu groot ghewordden waren/ wederom van de ouders voor den Bisschop gebracht/ de welcke se ondervraechde nae de wyse ende forme der kinder-leere/ die doe ghemeynlick ghebruyckt wert. Ende om dat dese sake/ de welcke anders behoorde te recht groot ende heylich geacht te worden/ soude in meerder eerweerdicheyt ghehouden worden/ soo heeftmen oock de ceremonien der opegginge der handen daer toe ghebruyckt. Alsoo wert dat kint/ sijn gheloove beleden ende bewesen hebbende/ met segheninghe laten gaen. Dese wijse wort dickmael van de Oude ghemeldet. De Paus Leo seyt: Ist dat yemant wederkeert van ketters/ die en sal niet wederom gedoopt worden/ maer de cracht des heylighen Gheests sal hem door de opleggginghe der handen des Bisschops gegheven worden het welcke hem te voren ghebracht.

Hoedanich dit formsel eertijts gheweest is.

De oplegginge der handen.

Epist. 39.

bracht. Hier sullen onse teghenstrijders roepen/ dat dit te rechte een Sacrament ghenaemt is/ waer in de heylighe Gheest ghegheven wordt. Maer Leo selve verclaert op een ander plaetse wat hy met die woorden meynt. Wie(seydt hy) van ketters ghedoopt is / en sal niet wederom ghedoopt worden / maer sal door de opegginghe der handen met de aenroepinghe des heylighen Gheests bevestickt worden: want hy heeft alleenlick de forme des Doops sonder heyliginghe ontfanghen. Hieronimus meldet oock van dese bevestinghe/ teghen de Luciferianen. Ende hoewel ick bekenne dat Hieronimus daer in wat gefeylt heeft / dat hy seyt / dat het een Apostolische onderhoudinghe is : soo is hy nochtans verre van desen menschen ongeschicktheyt. Ende hy versoet dat selve als hy seyt/ dat dese zeghueninghe is den Bisschoppen alleen ghegheven / meer tot eere des Priesterdoms / dan uyt noot. Soo prijse ick dan sulcke opegginghe der handen / die enckelijck tot zegheninghe gheschiet / ende wilde dat sy heden tot haer rechte gebruyck wederom gebracht ware.

Epist. 77.

Dat men die tot haer reyne gebruyck wederom brengen.

5 Maer de ghene die daer nae zyn becomen hebben die oude ordeninghe by nae gantschelick wech genomen / ende ick en weet niet wat ghedichte bevestinge / de welcke Formsel oft Fermsel ghenaemt wordt / tot een Sacrament Gods opghericht. Ende sy hebben ghedicht / dat de cracht deser bevestinghe / ofte deses Formsels/ is den heylighen Gheest ghegheven / tot wasdom der ghenade / de welcke soude in den Doop ghegheven zyn tot onnooselheyt : dat de ghene die in den Doop wederghebooren zyn tot het leven / ghesormt worden totten strijt. Dit Formsel wordt volbracht met smeeringhe ende met dese woorden: Ic teeckene u met het teecken des heylighen cruyces / ende versterckeu met de salvinghe der salicheydt / in den naem des Vaders ende des Soons / ende des heylighen Gheests. Het is al wel schoon ende behaghelijck / maer waer is het woordt Gods / dat belooft dat de Geest daer sal teghenwoordich zyn? Sy en connen niet een alderminste letter voortbrenghen. Maer uyt sullen sy ons dan verseckeren dat haer salvinghe zy een vat des heylighen Gheests? Wy sien daer olye / te weten / dick ende vet nat: maer niet meer. Augustinus seyt : Laet het woort comen tot een teecken/ ende het sal een Sacrament worden. Sy moeten (segghe ick) sulck een woort voortbrenghen / ist dat sy willen dat wy in de olye yet anders aenmercken dan olye. Waert dat sy / ghelijck het betaemt/ bekenden hen selven dienaers der Sacramenten te zijne/ soo en hadden wy niet langer te strijden. De eerste conditie eens dienaers is / dat hy niet en doe sonder bevel. Wel aen / laetse eenich bevel deses diensts voortbrenghen / ende ick en sal niet een woort daer toe segghen. Ist dat sy geen bevel en hebben / soo en connen sy haer godloose stoutichheyt niet ontschuldigen. Hierom vraechde Christus de Phariseen / of de Doop Joannis uyt den Hemel was / ofte uyt de menschen. Hadden sy geantwoort / uyt de menschē so hadde het claer ghewcest / dat hy soude ydel ende onnut ghewcest hebben : ende hadden sy gheantwoort/ uyt den Hemel / soo hadden sy moeten de leere Joannis bekennen. Daerom en hebben sy niet bestaen te segghen dat hy uyt menschen was/ op dat sy Joannem niet te seer en lasterden. Soo dan / ist dat het Formsel uyt menschen is / soo wort het betuycht ydel ende onnut te zyne: ende ist dat sy willen doen te verstaen dat het uyt den Hemel is/ soo laetse dat bewijsen.

Hoedanich Formsel na verhaelt is.

Dat valschelick tselve een sacrament ghenaemt wort.

Want ten heeft noch Gods woort met noch eenich bevel.

Mat. 21. 25

Hoe datmen den oorspronc van dit Formsel maeckt/ soo en mach het niet bestaen.

6 Sy beschermen wel hen selven met het exempel der Apostelen/ de welcke sy achten geen dinck sonder oorsake ende reden ghedaen te hebben. Dat is wel waer: ende wy en soudense niet teghen spreken/ waert dat sy hen selven bewesen navolghers der Apostelen te zijne. Maer wat hebben de Apostelen ghedaen? Lucas verhaelt * dat de Apostelen die te Jerusalem waren/ hoorende dat Samaria het woort Gods aengenomen hadde/ hebben Petrum ende Joannem daer ghesonden/ ende dat dese voor de Samaritanen ghebeden hebben / op dat sy mochten den heylighen Gheest ontfanghen / de welcke noch op niemant onder hen ghecomen was / maer waren alleenlick ghedoopt in den name Jesu. Nae het ghebet hebben sy hen de handen opghelept/ door welcke opegginghe der handen de Samaritanen den heylighen Gheest ontfanghen hebben. Ende dese opegginghe der handen meldet hy in meer plaetsen. Ick hoore wat de Apostelen ghedaen hebben : te weten/ sy hebben haren dienst ghetrouwelicken volbracht. De sienlicke ende wonderlicke gaven des heylighen Geests/ die hy doe op sijn volck uytstorte/ heeft de Heere willen van sijne Apostelen door opegginghe der handen laten bedienen ende uyt deelen. Ick dencke dat onder dese opegginghe der handen gheen hoogher verborghentheyt en schuylt : maer dat sy de ceremonie ghebruyckt hebben / om daer door te beteeckenen dat sy die Gode bevolen ende offerden / op de welcke sy de handen leyden. Waert dat dese dienst/ welcken de Apostelen doe bedienden/ noch in der Gemeynte ware/ so soudemen oock de opegginghe der handen moeten behouden : maer waer toe dient de opegginge der handen/ na dat de genade niet meer gegevē wort? Voorwaer de heylighe Gheest is noch by het volck Gods: want sonder sijn leydinghe ende beweginghe en can de Gemeynte niet zijn. Ende wy hebben een eeuwighe ende onverganckelicke belofte : door de welcke Christus de ghene die dorsten tot hem roept / op dat sy levende water drincken. Maer de wonderlicke crachten ende openbare werckinghen die door de opegginghe der handen uytghedeylt worden / hebben opgehouden/ ende moesten alleenlick eenen tijt lanck dueren. Want de nieuwe vercondinghe des Evangely / ende dat nieu rijcke Christi/ moeste door ongehoorde ende onghewoonlicke miraculen verclaert ende verheven worden. Ende als de Heere dese heeft afghelaten / soo en heeft hy daerom niet terstont syn Gemeynte verlaten : maer heeft te kennen ghegeven/ dat de hoocheyt sijns Rijcx/ ende weerdicheyt sijns woorts/ hoochlic ghenoech gheopenbaert was. In wat deel dan connen dese guychlaers seggen/ dat sy de Apostelen nae volghen? Sy moesten door de opegginghe der handen maken / dat de cracht des heylighen Ghees haer terstont openbaerlick vertoonde. Maer dit en doen sy niet: wat willen sy dan hem selven beschermen met de opegginghe der handen/ de welcke de Apostelen (gelijck wy lesen) wel ghebruyckt hebben / maer gantschelick tot een ander eynde?

Het I argument der papisten tot voorstant van haer formsel is ghenomen van het exempel der Apostelen.

* Actor. 8. 15

Antwoort I.

Antwoort 2

Joan. 7. 38

Der Papistischer guychelaers ydelheyt.

7 Dese reden is even ghelijck of yemant leerde/ dat de blas/ daer mede de Heere syne Discipulen aengeblasen heeft/ een Sacrament ware/ waer door de heylighe Gheest ghegheven worde. Maer als de Heere dat eenmael ghedaen heeft/ en heeft hy niet ghewilt dat het oock van ons gheschieden soude. Op dese wijse hebben oock de Apostelen de handen opghelept / te dien tijde doe het den Heere beliefde nae hare ghebeden de sienlicke gaven des heylighen Gheests te geven

Bevestinge der voorgaender antwoort, genomen van een gelijck exempel Christi.
Joan. 20. 22

ende niet om dat hare nacomers souden dat ydel ende onnut teecken sonder vrucht nae volghen/ gelijck dese Simmen doen. Ist dat sy bewijsen dat sy in de oplegginghe der handen de Apostelen na volghen (in de welcke sy nochtans geensins den Apostelen ghelijck en zijn / anders dan dat syse ick en weet niet hoe / verkeerdelick nae volghen) waer uyt hebben sy nochtans de olye / de welcke sy noemen de olye der salicheyt? Wie heeft hen geleert in de olye salicheydt te soecken/ ende der olye een cracht om te versterken toe te schrijven? Heeft Paulus hen dat geleert / welcke ons seer van de insettingen deser werelt verre aftreckt/ ende gheen dinck seerder en verdoemt dan op sulcke onderhoudinckens te staen?

Gal. 4. 9. Col. 2. 20.

Antwoort 3. genomen van een ongerijmde en de godloose spreucke der gener / die haer olye noemen een olye der salicheyt.

Maer ick segghe stoutelick niet uyt my selven/ maer uyt den Heere / dat de ghene die dese olye noemen een olye der salicheyt/ de salicheyt die in Christo is/ verworpen/ Christum versaken/ ende geen deel in het rijcke Gods en hebben / want de olye dient den buyck / ende de buyck der olye: maer de Heere salse beyde te niete maken. Want alle dese swacke dinghen die door het ghebruyck selve vergaen/en gaen het rijcke Gods niet aen/ het welcke gheestelijck is ende nimmermeer en vergaet. Hoe dan? mochte yemant segghen/ wilt ghy met desen selven reghel oock het water meten waer mede wy gedoopt worden/ ende het broot ende wijn waer mede het Nachtmael des Heeren ghehouden wordt? Ick antwoorde datmen in de Sacramenten die van God verordent zijn/ moet twee dinghen aensien : te weten/ de substantie des lichamelicken dincx dat ons voorgestelt wort / ende de forme ofte het merckteecken dat door het woort des Heeren daer in ghedruckt is/ waer in alle de cracht gheleghen is. Daerom soo verre broot/ wijn/ ende water/ die in Sacramenten voor onse ooghen ghestelt worden/ haer substantie behouden/ soo heeft altijts de reden Pauli plaetse : De spijse comt den buycke toe / ende de buyck der spijse : maer God salse beyde te niete maken. Want sy vergaen ende verswinden met de gedaente deser werelt. Maer so verre sy door het woort Gods gheheylicht worden om Sacramenten te zijne / soo en houden sy ons niet in het vleesch / maer leeren ons waerachtelick ende gheestelick.

Beantwoordinge van een uytvlucht.

1. Cor. 6, 13.

Het 2 argument der Papisten is dat den doop sonder het formsel niet rechtelicken can volbracht werden.

8 Maer laet ons noch naerder besien/ hoe vele ongheschickte monsteren door dese vette olye gevoedt worden. Dese besmeerders seggen dat de heylighe Gheest in den Doop wort tot onnooselheyt/ ende in het Formsel tot wasdom der genaden ghegheven : Item/ dat wy in den Doop wederghebooren worden tot het leven / ende dat wy in het Formsel ghewapent worden tot den strijt. Ende sy zijn soo seer onbeschaemt/ dat sy segghen dat de Doop niet en can sonder het Formsel volbracht worden. O boosheyt. Zijn wy dan in den Doop niet met Christo begraven sijnder doot deelachtich zijnde / op dat wy oock sijnder wederopstandighe deelachtich worden? Dese gheineynschap in de doodt ende het leven Christi / noemt Paulus de doodinghe onses vleeschs / ende levendichmakinghe des Gheests : om dat onse oude mensche gedoot is/ op dat wy in nieuwichheyt des levens wandelen. Wat is tot den strijt gewapent te worden ist dat dit het niet en is? Ist dat sy cleen geacht hebben het woort Gods te vertreden / waerom en hebben sy niet ten minsten de Gemeynte gevreest ende geeert / dewijle sy willen alomme soo ghehoorsame kinderen der Gheineynte geacht worden? * Maer wat machinen swaerders tegen dese hare leere voortbrenghen / dan dat oordeel

Rom. 6. 4.

Antwoort 1.

* Bevestinginge deser antwoort/ genomen uyt het besluyt van het Milevitaenschen Concilie.

des Milevitaenschen Conciliums? te weten: Soo wie seyt dat de Doop wordt alleenlick tot vergheving he der sonden ghegeven / ende niet tot hulpe der toecomender genade/ die zy vervloeckt. Ende dat Lucas in de boven-verhaelde plaetse seyt / dat daer sommighe gedoopt waren in den naem Jesu Christi/ die den heylighen Geest niet ontfanghen en hadden/ daer mede en wil hy niet enckelick segghen / dat sy gantschelick gheen gave des Gheests ontfanghen en hadden/ die metter herten in Christum gheloofden / ende hem met den mont beleden / maer hy spreeckt daer van sulcke ontfanginge des Geests / waer door de openbare crachten ende sienlicke gaven ontfanghen worden. Alsoo hebben de Apostelen den Gheest ontfanghen op den Pinxterdach/ hoewel langhe te voren hen van Christo geseyt was : Ghy en zijt niet de gene die daer spreeckt/ maer het is de Gheest uwes Vaders die in u spreeckt. Siet hier alle die uyt God zijn/ dat boose ende verderffelicke verderf des duyvels.

Actor. 8. 5.

Actor. 2. 4. Mat. 10. 20.

Antwoort 2 daer in dat driederley godloosheyt deses leerstucx ontdeckt wordt.

Het gene dat waerachtelick in den Doop gegheven wort/ dat lieght hy in syn Formsel ghegheven te worden : op dat hy alsoo de onvoorsichtighe dieftlick van den Doop af leyden. Wie soude nu twijfelen dat dit des duyvels leere is/ waer door de beloften die den doope eyghentlick ghegheven zijn / tot een ander dinck vervoert? Hier wordt segghe ick bevonden op wat fondament die schoon smeeringe steunt? Het is Gods woordt/ dat alle de ghene die in Christo gedoopt zijn / Christum met sijne gaven aengedaen hebben. Het woort deser smeerers ofte salvers is/ Dat wy in den Doop gheen belofte ontfanghen en hebben / waer door wy souden in den strijdt ghewapent zijn. Dat eerste woort is waerachtich : daerom moet dit ander leughen zijn. Soo can ick dan dit Formsel beter beschrijven dan sy 't dus lange beschreven hebben: te weten / dat het is een uytnemende lasteringhe des Doops waer door het ghebruyck des Doops verduystert ja wech ghenomen wort : ende dat het een valsche belofte des duyvels is / waer door wy van de waerheyt Gods afghetrocken worden. Ofte (ist dat yemant dit liever heeft) dat het is een olye / die door de leughen des duyvels ontreynicht is / daer mede de eenvoudighe herten gelijck met overgegoten duysternisse bedroghen worden.

Gal. 3. 27.

D'eerste is/ dat den Doop sonder het formsel niet nutte en is.

De consec. dist. 5. cap. Spiritus. Sancti.

De beschrijvinge van dit formsel.

9 Boven desen seggen dese smeerers/ * dat alle de gheloovighen moeten den heylighen Gheest door de opleggingeghe der handen nae den Doop ontfanghen / op dat sy volmaeckte Christenen bevonden worden: want daer en sal nimmermeer gheen volmaeckt Christen zijn / anders dan die met het Formsel des Bisschops is besmeert geweest: dit zijn hare woorden : * Maer ick meynde dat het al in Schriftuere beschreven ende vervaet was / wat tot het Christendom noodich was. Maer nu (ghelijck ick sie) moetmen den rechten regel der Religie buyten de Schriftuere soecken. Soo worden dan de Christenen door de wijsheyt Gods / door de hemelsche waerheyt/ ende door de gantsche leere Christi, alleenlic begonnen : maer door de olye des Formsel worden sy volmaeckt. Met dese leere worden alle de Apostelen / ende soo vele Martelaren verdoemt / de welcke sonder twijfel noyt en zijn besmeert noch ghefoormt ghemeest : want de olye en was noch niet gemaeckt/ welcke olye die ghene [illegible] aen sy ghesmeert wordt / in alle Christenheyt volmaeckt/ ofte eer Christenen maeckt/ die noch geene Christenen en waren. Maer of ick schoon swijghe / soo wederlegghen sy hen selven over-

Het 2 godloosheyt is dat wy niet en connen volcomen Christenen zijn sonder het Formsel.

*Verba cap. 1. De consec. dist. 5. Cō. Aur. cap. Vt ieiunij. De consec. dist. 5.

* D'eerste wederlegginge deser godloosheyt.

De 2 wederlegginghe.

bloedich

bloedichlijck gemoeth. Want het hee veelste deel haers volcx smeeren ende formé sy naden Doop? Waerom lyden sy dan sulcke halve Christenen onder hen/ der welcker onvolmaecktheyt sy lichtelck conden beteren? Waerom laten sy hen so onachtsaemlicken dat achter laten/ dat niet en can sonder groote sonde achterghelaten worden? Waerom en eyschen sy niet strenghelicker dat dinck dat soo nootsakelick is/ ende sonder het welcke niemant en can salicheyt gecrijghen? ten zy dat moghelick yemant door haestige doot verhindert wordt: doorwaer dewijle sy het soo lichtelick laten versmaden/ soo bekennen sy bedecktelick dat het soo seer niet te achten en is/ als sy het hooghe verheven hebben.

De 3 Godloosheyt is dat hare salvinge in het Formsel den Doop overtreft/ende dat eerstelic daerom/ datse van een weerdigeren persoon ghegeven wort.

*Cap. De his vero, distinct.

10 Ten laetsten segghen sy/* dat dese heylige smeeringhe is in meerder eerweerdicheyt te houden/ dan de Doop selve: om dat sy sonderlinghe door der Bisschoppen handen bedient wordt/ daer de Doop door alle ghemeyne Priesters ghegheven wordt. Wat sonde men hier seggen/ anders dan dat sy gantschelic uytsinnich zijn/ dat sy hare vonden soo seer verheffen/ ende de heylighe insettinghen Gods daer by gherustelick verachten? O onbeschaemde mont/ bestaet ghy dat smeer dat door den stanck uwes adems alleenlick ontreynicht/ ende door de mummelinghe uwer woorden betoovert is/ teghen de Sacramenten Christi te stellen/ ende met het water dat door Gods woort gheheylicht is/ te vergelijcken? Maer dit heeft uwe ongheschicktheydt te cleyne gheacht/ maer hebt oock uwe smeer hoogher gheacht. Dit zijn de ordeninghen ende instellinghen des heylighen Apostolischen stoels. Maer sommighe onder hen hebben dit/ dwelck oock nae haer ghevoelen een ongheboden raserie is/ begonnen een weynich te matigen. Het Formsel is (segghen sy) in meerder eerweerdicheyt te houden: moghelick niet om dat daer meerder cracht ende nutticheyt in is/ maer om dat het van weerdigher persoonen ghegheven wort/ ende in het weerdichste deel des Lichaems gheschiet/ te weten/ in het voorhooft: ofte om dat het meerderen wasdom der deuchden geeft/ hoewel de Doop tot vergheving he der sonden crachtigh is. Maer gheven sy niet met de eerste reden te kennen dat sy Donatisten zijn/ als sy de cracht des Sacraments in de weerdichept des Dienaers stellen? Nochtans laet het alsoo zijn/ dat het Formsel weerdiger zy/ om de weerdicheyt der handen des Bisschops. Maer ist dat hen yemant vraecht/ waer uyt den Bisschoppen sulck voordeel ende privilegie gegeven zy/ wat reden sullen sy voorbrengen anders dan haren boosen lust? Sy moghen segghen: de Apostelen alleen hebben dit recht gebruyckt/ dewijle sy alleen den heylighen Gheest uytgedeelt hebben. Zijn dan de Bisschoppen alleen Apostels? Jae zijn sy oock Apostels? Maer laet ons hen oock dat toe geven: waerom en willen sy niet met dit selve argument bewijsen/ dat de Bisschoppen alleen moeten het Sacrament des bloets in het Nachtmael des Heeren aenroeren? Het welcke sy den ghemeynen manne weygheren/ om dat het van den Heere den Apostelen alleenlijck ghegeven wert. Ist dat het den Apostelen alleen ghegeven was/ waerom en besluyten sy niet daer uyt/ dat het den Bisschoppen alleen ghegheven was? Maer te dier plaetse maken sy de Apostelen slechte Priesters: ende hier worden sy door de draeyinghe haers hoofts elderswaerts getrocken/ soo dat syse onversiens Bisschoppen maken. Ten laetsten/ Ananias en was gheen Apostel/ tot den welcken Paulus

Lib.4.Sét. dist.7.cap. 2.

D'eerste wederlegginge deser godloosheyt.

De 2 wederlegginge.

De derde.

De vierde.

nochtans ghesonden was/ om sijn gesichte weder om te ghecrijghen/ ghedoopt te worden/ ende met den heylighen Gheest vervult te worden. Ick sal noch dit oock tot den hoop stellen. Ist dat dit door Godlijck recht/ der Bisschoppen ampt was/ waerom hebben sy bestaen dat den ghemeynen Priesteren te geven? ghelijck in eenen Sentbrief Gregorij ghelesen wort.

Act.9.17.

De 5 wederlegginghe.

Dist. 95. cap.prevenit.

11 Hoe cranck/ ongheschickt ende dwaes is de ander reden te weten/ Dat sy haer Formsel weerdigher achten dan den Doop Gods/ om dat in de forminghe het voorhooft met olije besmeert wordt/ ende inden Doop de top des hoofs: ghelijck of de Doop oock met olye/ ende niet met water gheschiede. Ick betuyghe alle Godsalighe/ of dese boeven niet alleenlijck en soecken de suyverheyt der Sacramenten met haren suerdeesem te verderven. Dit hebbe ick ergens gesept/ dat de Sacramenten met so grooten hoop der menschelicker vonden bedeckt zijn/ dat de insettinghe Gods nau can door cleyne reten ende spleten eenighen schijn gheven. Ist dat yemant my doe niet en gheloofde/ die gheloove nu ten minsten sijne meesters. Siet/ sy laten het water varen/ ende en houdent van geender weerde/ maer verheffen haer eenighe olye in den Doop. Maer wy segghen hierentusschen/ dat in den Doop oock het voorhooft ghedoopt wordt met water. By welck water wy haer olye niet eenen stront weerdich en achten/ noch in den Doop/ noch in het Formsel. Ist dat yemant hier tegen sept/ dat haer olye nochtans dierder vercocht worde: soo antwoorde ick/ of schoon yet goets daer in ware/ soo wort het door dien prijs verdorven: soo verre ist dannen dat schandelijcke bedroch soude mogen door dieverie vercoopen. Met de derde reden maken sy haer godloosheydt openbaer/ als sy seggen/ dat haer Formsel meerder wasdom der deuchden heeft/ dan de Doop. Door de opleghinghe der handen hebben de Apostelen wel de sienlijcke gaven des Gheests toeghedient: maer in wat sake bewijst deser smeerers vet sijn vreuchtbaerheydt? Maer laet varen sulcke matigers/ die eenen kerfroof met vele kerckrooven bedecken. Het is ghelijck een knoop Gordij niet onbindelijck/ den welcken het beter is door te snijden/ dan soo seer te arbeyden om te ontdoen.

Dat na/ om datse geschiet aen dat weerdighste deel des Lichaems.

Antwoort 1. daer in ontdeckt wordt deser boeven godloosheyt.

Antwoort 2.

Ten derden om datse meerder wasdom der deuchden heeft.

Wederlegginghe.

12 Voort/ als sy sien dat sy noch Gods woort/ noch gelovelijcke reden en hebben/ soo brengen sy/ gelijck sy plegen/ de Outheydt voort: seggende/ dat dit een seer oude onderhoudinge is/ de welcke door het gebruyck veler eeuwen bevesticht is. Maer of dit schoon waerachtich ware/ soo en ist hen nochtans niet vorderlijck. Een Sacrament en is niet uyt der aerden/ maer uyt den hemel: noch uyt menschen/ maer uyt God alleen. Soo moeten sy bewijsen dat God de autheur haers Formsels is/ ist dat sy't willen voor een Sacrament gheacht hebben. Maer wat willen sy hen met de outheyt beschermen/ dewyle de oude leeraers als sy willen eygentlijck spreken/ nergens meer dan twee Sacramenten en verhalen? Waert dat de bescherminghe ende vasticheyt onses gheloofs moeste van menschen gehaelt worden/ soo souden wy hier een onverwinnelicke stercte hebben: te weten/ dat de oude Leeraers nerghens die dinghen voor Sacramenten bekent en hebben/ die dese smeerers lieghen Sacramenten te zijne. De oude Leeraers spreken van de opleggingghe der handen/ maer noemen syse een Sacrament? † Augustinus sept openlic dat sy niet anders en is dan een ghebet. Dat sy my hier hare

Het 3 argument der Papisten is genomen van de oude gewoonte.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

* Antwoort 3. Wat Augustinus van het Formsel door een ghevoelen heeft ghehadt.

hare stinckende onderscheydinghe niet tegen en worpen/ te weten/ dat Augustinus dat niet ghesproken en heeft van de opgegginge der handen/ die dient tot formen ofte bevestingen/ maer van de oplegginge der handen die dient tot heylinghe ofte versoeninghe. Den boeck Augustini is ghedruckt ende wordt gelesen: ist dat ick tot eenen anderen sin verdraye dan het Augustinus ghescheven heeft/ soo bidde ick dat sy my niet alleenlick nae hare gewoonte met lasteringhen en overvallen/ maer oock bespouwen. Want hy spreeckt van de gene die uyt de scheuringe/tot de eenicheyt der Gemeynte weder keeren. Ende seyt dat het niet noodich is datmen de sulcke wederom doope: maer dat de oplegginghe der handen ghenoech is/ op dat de Heere hem door den bant des vreets den heylyghen Geest ghebe. Ende dewijle het hadde moghen onghеschickt ende wonder schijnen/ datmen meer soude wederom de hant opleggen dan wederom doopen: soo toont hy het onderschept/segghende: Want wat is de oplegginge der handen/ anders dan een gebet over den mensche? Ende dat dit de sin is/dat is openbaer uyt een ander plaetse/ daer hy seyt: Den Ketteren die tot de Ghemeynte wederkeeren/ leytmen de handen op/ om datmense soude vereenigen in de liefde/ de welcke een seer groote gave des heyligen Geests is/ende sonder de welcke al wat in den mensche heylich is/ gheen cracht en heeft.

Lib. 3. De Baptismo contra Donatist. cap. 16.

Lib. 5. cap. 23.

13 Het ware te wenschen dat wy de wijse onderhielden/ die (gelijck ick vermaent hebbe) by de Oude was/ eer dit verkeert ghedichtsel des Sacraments geboren wert. Niet dat daer sulck een Formsel ware ghelijck dese menschen dichten/ het welcke niet selfs en can ghenoemt worden sonder den Doop onrecht te doen/ maer dat daer een kinder-leere ware/waer door de kinderen ofte jongelinghen rekeninghe haers gheloofs voor de Gemeynte gaven. Want het soude een seer goede wijse der onderwijsinghe der kinderen zijn / waert dat een seker Forme der leere daer toe beschreven ware/ de somma byna aller hooftstucken der Religie vervatende / ende ghemeynsaemlick verclarende waer in de gantsche Ghemeynte der gheloovighen behoort te bewilligen: dat de kinderen thien jaren out zijnde/ hen selven der Ghemeynte vertoonden/ om haer gheloove te belyden: dat sy van alle hooftstucken gevraecht worden/ ende op een yegelick antwoorden/ende geleert worden het gene dat sy niet en wisten/ ofte niet wel en verstonden: dat sy alsoo het eenighe waerachtighe ende oprechte gheloove/ daer mede de gheloovighen eendrachtichlick den eenighen God dienen/ voor de Ghemeynte beleden. Waert dat dese discipline te desen tyde plaetse hadde/ soo soude voorwaer sommige Ouderen onachtsaemheyt vermaent ende gheprickelt worden/ die de onderwijsinghe der kinderen gerustelick verlaten / gelijck of sy hen niet aen en ginge/ de welcke sy dan niet en souden sonder openbare schande connen achterlaten: ende daer soude meerder eendrachticheyt des geloofs onder het Christen volc zijn/ende daer en soude so groote onweetentheyt/ ende onverstant in velen niet zijn: sommige en souden niet so lichtveerdichlick door nieuwe ende vreemde leeringen verleyt worden. In corte/ een yegelick soude eenen bequamen toeganck tot de Christelicke leere/ ende een cort begryp daer van hebben.

Dat Formsel dat by de Ouden eertijts int gebruyc was is seer prijselick.

Ende by onsen tijt in de Christelicke kercken weder opghericht.

Van Penitentie.

14 NA * het Formsel stellen sy de Penitentie/ van de welcke sy soo onbescheydelick ende verwerrentlick spreken/dat de conscientien gheen vasticheyt noch sekerheyt uyt hare leere en connen halen. Wy hebben op een ander plaetse int langhe verclaert/ wat wy van de Penitentie uyt de Schriftuere gheleert hadden / ende oock daer nae wat sy daer van leeren: nu moeten wy alleenlick sien wat oorsake die ghehadt hebben die dese meyninghe dat de Penitentie een Sacrament is / opghebracht hebben/ dewelcke langhen tijt in de kercken ende scholen gheregneert heeft. Nochtans sal ick eerst met corte woorden wat segghen van het ghebruyck ende wijse der ouder Ghemeynte / met de welcke de Papisten hen bedecken om haer gedichtsel te bevestigen. Sy hebben in openbare Penitentie dese wijse ghehouden / dat de ghene die haer voldoeninghe die hen opgheleyt was/ volbracht hadden/ met opentlick oplegginghe der handen wederom versoent worden. Dat was het teecken der vergevinghe/ waer door de sondaer getroost ende ghesterckt wert/ voor God in het betrouwen der vergevinge sijnder zonde/ende de Ghemeynte vermaent wert / dat sy hem moeste vriendelick in genade ontfanghen / ende alle ghedachtenisse der ergernisse laten varen. Dit noemt Cyprianus dickmael: Vrede gheven. Ende om dat dese sake soude te weerdigher ende meer gheacht zijn by het volck / soo was het verordent dat sy altijt moeste door de autoriteyt des Bisschops gheschien. Hier uyt comt dese ordeninge des tweeden Carthaginenschen Conciliums/ Het zy en den Priestere niet gheoorloft eenen die opentlicke penitentie doet / in de misse te versoenen. Ende een ander ordeninge des Arausiaensche Conciliums: Die in den tijt harer penitentie uyt dit leven verscheyden/ die salmen sonder oplegginge der handen / waer mede mense pleecht te versoenen/ tot de gemeynschap toe laten: maer ist dat sy van haer siecte opcomen/ soo sullen sy staen onder de gene die penitentie doen/ ende als haren tijt sal vervult wesen/ soo sullen sy door de oplegginghe/ der handen des Bisschops/ versoent worden. Item een ordeninghe des derden Carthaginenschen Conciliums: Een Priester en sal den ghenen die penitentie doet/ niet versoenen sonder autoriteyt des Bisschops. Alle dese ordeninghen waren ghemaeckt om dat de strengicheyt die sy wilden bewaert hebben/niet en soude door de lichtveerdige sachtmoedicheyt vervallen. Daerom wilden sy dat de Bisschop soude kennisse der sake nemen/ de welcke (gelijck het gewoonlick was) in de ondersoeckinghe soude voorsichtiger wesen. Hoewel Cyprianus leert op een plaetse/ dat niet alleenlick de Bisschop / maer oock de gantsche Clergie de handen opleyde/ want hy spreeckt aldus: Sy doen eenen behoorlicken tijt lanck penitentie/daer na comen sy tot de ghemeynschap/ ende ontfanghen het recht der ghemeynschap door de oplegginghe der handen des Bisschops ende der Clergie. Daer na is de sake door lanckheyt des tijts soo verre ghecomen / dat sy oock buyten de openbare penitentie/ in heymelicke absolveringhen ende vergevinghen/ deser ceremonie ghebruyckt hebben. Hier uyt comt by Gratianum dat onderscheyt tusschen de openbare ende heymelicke versoeninghe. Ick achte dat de oude onderhoudinghe/ daer van Cyprianus meldet/ is heylich ende der Gemeynte nut gheweest: ende ick wilde dat sy te desen tyde weder opgericht ware. Aengaende dese andere versoeninge/ hoewel ickse niet en derf verworpen/ noch strengelick straffen/ so achte ick nochtans dat sy so noodich niet en is. Hoe het zy/ wy sien Noch-

* Van de penitentie wort seer onbescheydelick/ onseker ende onwijselick van de Papistsche leeraers gesproken.

Lib. 3. cap. 3. ende 4.

Teghen de welcke eerstelick bewesen wort/ waer toe de opentlicke oplegginge der handen ghedient heeft.

Lib. Epist. 1. Epist. 2.

Cap. 31.

Lib. Epist. 3. Epist. 13.

In Decret. 26. quæst. 6.

Welcke op legginge der handen sy als eenen vasten gront van het sacrament der penitentie stellen.

nochtans dat de oplegginghe der handen in de penitentie is een ceremonie van menschen inghestelt / ende niet van God ende datmense onder de middelmatighe dinghen / die in haer selven noch goet noch quaet en zijn / ende onder de uytwendighe oeffeninghen moet stellen : niet onder de verachtelicke oeffeninghen / maer die nochtans moeten niet soo hooghe gheacht zijn / als de ghene die God ons door zijn woort geboden heeft.

Daer na/ en zijn sy daer in niet eens onder malcanderen/ op wat wijse ofte in wat verstant de Penitentie gesept wort een Sacrament te zyn. Lib.4.sent. dist. 22. cap. 2.

15 Maer de Pausselicken Theologen ende School-leeraers (der welcker ghewoonte is alle dinck met valsche uytlegginghe te verbalschen) arbeyden seer om hier een Sacrament te vinden: het welcke niet en moet wonder schijnen: want sy soecken het ghene dat niet en is. Nochtans als sy niet beter en moghen/ soo laten sy de sake verwerret/ onseker ende met menigerley meyninghe vermengt. Soo segghen sy dan/ dat moghelijck de uytwendighe penitentie een Sacrament is : ende ist dat het alsoo is / soo segghen zy : dat sy dan meynen dat het is een teecken der inwendiger penitentie/ dat is/ der droefheyt des herten / de welcke de beduyde sake des Sacraments sal wesen. Ofte dat sy beyde te gelijcke het Sacrament zyn / ende niet twee Sacramenten/ maer een volmaeckt. Maer dat de uytwendighe penitentie zy het Sacrament alleenlijck /ende dat in de inwendighe zy beyde de beduyde sake ende het Sacrament. Ende dat de vergheving he der sonden is de beduyde sake alleenlijck/ ende niet het Sacrament.

Al wat sy voorwenden so en past de beschrijvinge des Sacraments geen sins daer op.

De gene die de beschrijvinge des Sacraments van ons voren ghestelt / ghedachtich zijn/ die moghen dit/ dat de Papisten een Sacrament noemen/ daer mede ondersoecken ende beproeven / ende sy sullen bevinden/ dat het niet en is een uytwendige ceremonie van den Heer verordent tot versterckinghe onses gheloofs. Ist dat sy segghen dat mijn beschrijvinghe gheen wet en is/ der welcker sy moeten onderdanich zijn : soo laetse Augustinum hooren / den welcken sy ghelijck sy willen schijnen in grooter eerweerdicheydt te houden. De Sacramenten (seyt hy) zijn sienlic in gestelt/ om der vleeschelicker menschen wille/ om dat sy van de dinghen die met ooghen ghesien worden/ door de Sacramenten ghebracht worden tot de dinghen die daer uyt verstaen worden.

Lib. 3. quæst. vet. Test.

Maer connen sy yet sulcx selve sien ofte anderen toonen/ in het ghene dat sy een Sacra ment der penitentie noemen? De selve seyt op een ander plaetse Het woort daerom een Sacrament genoemt/ om dat daer in een ander dinck ghesien ende een ander verstaen wort. Het gene dat ghesien wordt / dat heeft een lichamelijcke gedaente: dat verstaen wordt/ dat heeft een geestelicke cracht. Dese dinghen en comen met het Sacrament der penitentie dat sy dichten niet over een: want in geen lichamelijcke ghedaente en is / die de gheestelicke vrucht soude voor houden.

In sermone quodã de Baptis. infant.

Veel cierigher conden sy des Priesters absolutie een Sacrament noemen / als de penitentie.

16 Ende (op dat ick dese beesten in haer eygen perck overwinne) ist datmen hier eenig Sacrament soeckt/ hadde men niet veel cierlicker connen seggen / dat de absolutie des Priesters een Sacrament zy / dan dat de uytwendige ofte inwendige penitentie een Sacrament zy? Want van de absolutie hadde men lichtelijck connen segghen/ dat sy een bequaem ceremonie is / om onse gheloove van de vergheving he der sonden te bevistinghen : ende dat sy de belofte der sleutelen heeft/ gelijck sy die noemen: Al wat ghy bint ofte ontbint op der aerden / dat sal ontbonden ende ghebonden zyn in den hemel. Maer men hadde moghen daer teghen seggen/ dat vele geabsolveert worden van de Priesters/ de welcke niet sulcx en ghecrijghen door sulcke absolutie: hoewel na haer leere de Sacramenten der nieuwer Wet / behooren te geven dat sy afbeelden.

Mat.16.19. ende 18.18. Joan.20.23.

Niet tegenstaende/ dat de Priesters niet altijt crachtichlick bijspreken/ om dat sy lieden vresen dat daer tegen soude connen ghesept worden.

Dat is spottelick / want ghelijck in het Nachtmael tweederley etinge is / te weten/ de Sacramentelijcke etinge / dwelck den goeden ende den boosen gemeyn is: ende de geestelijcke/ de welcke den goeden alleenlijck toe comt: waerom en souden sy niet oock dichten dat daer tweerley absolutie ware? Nochtans en hebbe ick noch niet connen verstaen/ wat sy met dese hare leere willen maken: de welcke hoe verre sy van de waerheyt Gods verscheyden is / dat hebben wy gheleert doe wy van die sake handelden. Ick wil hier alleenlick bewijsen dat sy door dese swaricheyt niet verhindert en worden/ de absolutie des Priesters een Sacrament te noemen. Want sy mogen door den mont Augustini antwoorden: Dat de heylinghinghe somtyts is sonder sienlick Sacrament/ ende dat het sienlijcke Sacrament somtyts is sonder inwendige heyliginge. Item/ Dat de Sacramenten in de uytvercorene alleenlijck volbrenghen dat sy afbeelden. Item / Dat sommighe soo verre Christum aen doen/ dat sy de Sacramenten ontfanghen / ende sommighe soo verre dat sy gheheylicht worden: te weten/ dat beyde goede ende boose Christum soo verre aennemen / dat sy de Sacramenten ontfangen/ maer dat alleenlijck de goede Christum so verre aen nemen/ dat sy geheylicht worden. Sy hebben voorwaer meer dan kinderlick gespelt/ ende zijn in de clare Sonne blint geweest / dewijle sy in soo groote swaricheyt verwerret zynde / een sake die soo claer ende eenen yeghelicken bekent was/ niet verstaen en hebben.

Lib. 3. quæst. vet. Test. De Baptis. parvulorum. lib. 5. De Baptis. contra Donatist.

Maer in wat deel sy dit Sacrament gestelt hebben/ soo en is het gheen recht sacrament.

17 Nochtans op dat sy hen niet en verheffen/ in wat deel sy haer Sacrament stellen/ so segghe ic dat het nochtans met rechte niet en behoort voor een Sacrament ghracht te worden. Ten eersten om dat gheen sonderlicke belofte Gods tot dese sacche ghebonden en wordt/ de welcke het eenighe fondament des Sacraments is. Ten anderen / om dat alle de ceremonie die hier van voort ghebracht worden/ zy een enckel gedichtsel der menschen: ende wy hebben bewesen dat de ceremonien der Sacramenten/ niet en connen anders dan van God ingestelt worden. Soo ist dan leughen ende bedroch gheweest/ dat sy van het Sacrament der Penitentie gedicht hebben.

Waerom hebben sy te stouter gheondicht/ als sy die Penitentie hetten ghehetten de tweede tafel nae de schipbreucke.

Ende dit ghedichte Sacrament hebben sy verciert met sulcken lof als het betaemde: segghende/ dat het is een plancke na de schipbreucke om dat de ghene die het cleet der onnoselheyt / dat hy in den Doop ontfanghen hadde / door sijne sonden besmet heeft/ mach dat selve door de Penitentie wederom reynighen. Maer het is/ (segghen sy) Hieronymi sententie. Ick antwoorde/ wiens sententie het oock zy/ soo en can het nochtans niet ontschuldicht worden van godloosheyt ist dat mense nae haer ghevoelen uytleyt: ghelijck of de Doop door de sonde wechghenomen worde/ ende niet veel meer en behoorde den sondaer in den sin te comen/ so wanneer hy denct op vergheving he der sonden / om hem daer uyt te troosten/ moedt te gecrijgen / ende sijn gelooeve te versterken / dat hy sal vergheving he der sonden ghecrijgen/ de welcke hem in den Doop beloofd is. Maer het ghene dat Hieronymus met een harde ende oneyghen wijse van spreken ghesept heeft / te weten / dat de Doop (van den welcken die af vallen die verdienen afghesneden te zyne) wordt door de Penitentie vernieut: die

lib.4.sent. dist. 14. cap. 1. De pœnitent. dist.1. cap 2.

trecken

trecken dese goede uytleggers tot haer godloosheyt. Daerom soudemen seer bequamelic spreken/ alsmen den Doop noemde een Sacrament der Penitentie / dewijle hy den ghenen die soecken penitentie ende beteringhe te doen/ ghegheven is tot een bevestinghe der ghenade / ende tot eenen zegel des betrouwens. Ende op dat niemant en meyne dat dit onse ghedichtsel is/ so en is het niet alleenlijck wel over een comende met de woorden der Schrifture / maer schijnt oock de ghemeyn ende seker sententie der ouder Ghemeynte gheweest te hebben. Want in het boeck van den gheloove tot Petrum (het welcke Augustino toegheschreven wordt) wordt de Doop een Sacrament des Gheloofs ende der Penitentie genoemt. Ende wat loopen wy tot onseker getuyghenissen? ghelijck ofmen mochte yet claerders ofte opentlijckers begheeren dan dat de Evangeliste verhaelt / dat Joannes heeft ghepredickt den Doop der Penitentie tot verghevinge der sonden.

Den Doop is een Sacrament der penitentie.

Citatur Decret. 15 quæst. 1. cap. firmissime.

Mar. 1. 4. Luc. 3. 3.

Van het laetste Olysel.

18 HEt derde ghedichte Sacrament is het laetste Olysel / het welcke niet anders dan door eenen Priester ghegeven en wort/ ende dat in het uyterste des levens / ende met olye die een Bisschop gheheylicht heeft / ende met dese woorden: God verghève u door dese heylighe Salvinghe/ende door syn Vaderlicke barmhertichheyt / al wat ghy ghesondicht hebt door het ghesichte / door het ghehoor/ door het riecken/ door het ghevoelen/ ende door het smaken. Sy dichten dat dit Sacrament twee crachten heeft/ te weten/ om de zonde te vergeven/ ende de lichamelicke cranckheyt te verlichten/ ist dat het also nut is: ofte anders/ de salicheyt der ziele. Ende sy seggen dat de instellinge deses Sacraments/ van Jacobo beschreven is/ daer hy seyt: Ist dat yemant cranck is onder u/ die roepe de Ouderlinghen der Ghemeynte / op dat sy over hem bidden/ hem salvende met olye in den naem des Heeren: ende het gebet des geloofs sal den crancken ghesont maken / ende de Heere sal hem oprichten: ende ist dat hy in zonden is / soo sal het hem vergeven worden. Dese sinceringhe is even ghelijck de oplegginghe der handen die ick voren verclaert hebbe / te weten / een guychelsche gheveynstheyt / waer door sy sonder reden ende vreucht willen den Apostelen gelijck zyn. Marcus verhaelt dat de Apostelen in haer eerste sendinghe / achtervolghende dat bevel dat sy van den Heere ontfanghen hadden / de dooden verweckt/ de duyvels uytghewORpen/de melaetsche ghereynicht/ de crancke ghesont gemaeckt/ende in de heylinghe der crancken olye ghebruyckt hebben. Sy salfden (seyt hy) vele crancken met olye/ ende sy worden ghesont. Dit heeft Jacobus aenghesien / daer hy ghebiet de Ouderlingen te roepen om den crancken te salven. Maer dat in sulcke ceremonien geen hooghe verborghentheyt verbaet en is dat sullen die lichtelijck aenmercken ende oordeelen/ die aensien wat grooter vryheyt de * Heere ende syne Apostelen in dese uytwendighe dinghen ghebruyckt hebben. De Heere willende den blinden siende maken/ heeft uyt stof ende uyt zyn speecksel slijck ghemaeckt/ sommighe heeft hy door aentasten ghenesen/ ende sommighe door zyn woort. Op dese wijse hebben de Apostelen sommighe sieckten genesen alleenlijck door het woort / sommighe door het aenroeren/ ende sommighe door salvinge. Maer sy mogen seggen / dat het der waerheyt ghelijck is / dat dese salvinge (gelijck oock andere dierge-licke dingen) niet en is lichveerdichlick ghebruyckt gheweest. Ick bekenne dat: nochtans en hebben syse niet gebruyckt als een instrument der heylinghe/ maer alleenlic als een teecken/ om dat de ongeleerde souden daer door vermaent worden van waer sulcke groote cracht quame: te weten om dat sy dien lof niet den Apostelen toe en schreven. Ende dat de heylige Geest ende zijne gaven beteeckent worden met de olye / dat is seer ghemeyn ende gewoonlick. Maer de gabe der heylinge is vergaen gelijck oock andere miraculen/ de welcke de Heere heeft willen eenen tijt lanck laten geschien / om de nieuwe vercondinghe des heyligen Evangeliums in der eeuwicheyt wonderlic te maken. Daerom of wy schoon toe lieten dat de salvinghe zy geweest een Sacrament dier crachten/ die doe door de handē der Apostelen geschieden: so en comt het nochtans ons niet toe/ dewijle het ons niet ghegheven noch bevolen en is sulcke crachten te doen.

Beschrijvinghe van het laetste Olysel.

Welcke sy seggen dat het in des Apostels Jacobi woorden gegront is.

* Jac. 5. 14.

Maer t'heeft syn oorspronck uyt de guychelsche gheveynstheyt.

Marc. 6. 13

Noch dese plaetse Jacobi en helpt den Papisten niet/ dewijle dese Apostolische salvinge gheweest is tijdelick ende miraculeus.

* Joan. 9. 6.

Mat. 9. 29

Luc. 18. 42.

Actor. 3. 6. ende 5. 16. ende 19. 12.

Psal. 45. 8.

19 Ēn wat reden hebben sy meer om uyt dese salvinghe een Sacrament te maken/ meer dan uyt alle andere teeckenen die ons in de Schrifture verhaelt worden? Waerom en maeckten sy niet een baedwater Siloa/ * op dat de crancke te sekeren tyde des jaers hen selven daer in baden? Sy segghen dat die sonde te vergeefs gheschien. Voorwaer het en soude niet meer te verghefs geschien dan dese salvinge. Waerom en legghen sy niet op de doode/ * dewijle Paulus eenen jongelinck weder opgeweckt heeft op hem ligghende? Waerom en is slijck uyt speecksel ende stof gemaeckt/ niet een Sacrament? Sy seggen/ alle de andere exempelen zyn sonderlic geweest/ maer dit wort van Jacobo geboden. Ick antwoorde/ dat Jacobus heeft dit gesproken in dien tijt doe de Gemeynte noch sulcken zegen gebruyckte. Sy seggen wel dat haer salvinge noch de selve cracht heeft: maer wy bevindent anders. Niemant en verwondert hem nu dat sy de zielen die sy kenden van Gods woort/ dat is van het leven ende van het licht berooft/ ende onverstandich/ ende oock blint te zyne/ soo stoutelick bedroogen hebben: dewijle sy hen niet en schamen te willen oock het levende ende gesonde ghevoelen des lichaems bedriegen. So maken sy dan hen selven spottelic/ als sy roemen dat sy de gave der gesontmakinge hebben. De Heere helpt voorwaer de syne te aller tyde, ende geneest hare crancheden/ so wanneer het noodich is/ also wel nu als voortyden/ maer en bewijst nochtans de openbare crachten niet / noch en doet nu gheene miraculen door de handen der Apostelen: want die gabe was alleenlic voor eenen tyt/ ēn is oock eensdeels door de ondancbaerheyt der menschen terstont vervallē.

Daer na en connen sy niet gheen meerder reden uyt dese salvinge maken een Sacrament/ dan uyt andere eenige teeckenen/ die in der Schrifture verhaelt staen.

* Joan. 9. 7.

Actor. 20. 10

Ten 3/ haer salvinge en is hedensdaechs van gheender cracht ende werckinghe.

20 Daerom gelijck de Apostelen niet sonder oorsake door het teecken der olye opentlick betuycht hebben / dat de gave der gesontmakinge niet haer eygen/ maer des heyligen Geests cracht was: also doen wederom dese den heyligen Geeste groot onrecht/ die seggen dat haer stinckende ende crachteloose olye / de cracht des heylighen Geests is. Want dit is gelijck of yemant seyde/ dat alle olye de cracht des heyligen Geests ware/ om dat sy in de* Schrifture met olye beduyt wort: Item ghelijck ofmen seyde dat alle duyven de heylighe Geest waren / om dat hy inde ghedaente eender duyve verschenen is/ maer sy moghen hier van toe sien.* Soo veel ons aengaet ist ghenoech dat wy seker weten dat haer salvinghe gheen Sacrament en is/ dewijle sy niet en is een ceremonie van God verordent / noch eenighe belofte en heeft. Want als wy dese twee dingen in het Sacrament eyschē/ te weten/

Ten 4 / doen de gene den heylighen Geest onghelijck/ die daer segghen dat de stinckende ende onnutte olye de cracht des heylighen Geests zy.

Mat. 3. 16. Joan. 1. 32

* Ten 5 / hoe dat het zy/ so en is daer oock selfs gheen Sacrament dewijle het niet en is van den Heere ingheselt noch oock geen belofte en heeft.

weten/ dat hy het zy een ceremonie van God ver-
ordent/ ende dat het een belofte Gods hebbe/ soo
eyschen wy daer oock mede dat die ceremonie
ons ghegheven zy/ ende dat die belofte ons aen-
gae. Want niemant en sal nu willen segghen dat
de Besmijdinghe nu een Sacrament der Chri-
stelicker Gemeynte is/ hoewel sy van God ver-
ordent was/ ende de belofte Gods hadde: want
sy en is ons niet bevolen ghewee'st/ ende de be-
lofte die daer aen ghehanghen was/ en is ons
niet op de selve conditie ghegheven. Dat de be-
lofte die sy in haer salvinghe strenghelick drij-
ven/ ons niet ghegheven en is/ dat hebben wy
claerlick bewesen/ ende het wort door de bevin-
dinghe verclaert. Die ceremonie behoorde ghe-
bruyckt te worden alleenlick van de ghene die
met de gave der ghesontmakinghe begaeft wa-
ren/ ende niet van dese vleeshouwers/ die crach-
tigher zijn om te dooden dan om te ghenesen.

* Ten sesten wordt betoont/ dat het olysel der Papisten niet over een en comt met de salvinge die van den Apostel bevolen is/ ende dat met bysondere vergelijckingen.

21 * Hoewel/ al waert schoon dat sy conden be-
wijsen dat het tot desen tyt dient/ dat Jacobus
ghebiet van de salvinghe (het welcke verre van
hen is) soo en souden sy niet selfs alsoo haer sal-
vinghe seer vorderen/ met de welcke sy ons dus
langhe besmeert hebben. Jacobus wil datmen

Jac. 5.14.

alle de ghene die cranck zijn/ sal salven: maer dese
1. en salven de crancke niet/ maer besmeeren de half
doode lichamen met haer vet/ als de ziele nu
tusschen de lippen is/ ofte (ghelijck sy spreken) in
het uyterste. Ist dat sy in haer Sacrament
2. crachtigher medecijne hebben/ waer door sy de
swaerheydt der sieckte connen ghenesen/ ofte
ymmers der zielen eenighen troost aenbren-
ghen/ soo syn sy seer wreet dat sy haer medecijne
nimmermeer in tijts en gheven. Jacobus wil
3. dat de siecke ghesalft worden van de Ouderlin-
ghen der Ghemeynte: maer dese en laten niet toe
dat yemant haer olye smeere/ anders dan een
Mispape. Dat sy segghen dat het woort Ouder-
linghen, by Jacobum beduyt Priesters, ende dat
hy seyt Ouderlinghen voor eenen Ouderlinck/
dat is een seer crancke reden/ ghelijck of de Ge-
meynte te dien tijde sulcke groote hoopen Prie-
sters ghehadt hadde/ dat sy hadden connen met
pompeuse processie gaen om de heylighe olye te
draghen. Als Jacobus slechtelijck ghebiet de
4. sieckte te salven/ soo en verstae ick daer uyt geen
ander salvinghe/ dan met gemeyn olye: daer en
staet oock niet anders in de woorden Marci.
Maer dese en kennen gheen olye weerdich ghe-
noech/ anders dan die van den Bisschop gehey-
licht/ dat is/ met veel adems verwermt/ met
groote mummelinghe betoovert/ ende negenmael
met geboogen knyen ghegroet zy: te weten drie-
mael/ Weest ghegroet heylighe olye: driemael/
Weest ghegroet heylich Chrysma: ende driemael/
Weest gegroet heylighe Balsem. Van wien heb-
ben sy sulcke besweeringhen gheleert? Jacobus
5. seyt/ dat de siecke/ ist dat hy in zonden is/ sal ver-
gevinge hebben/ als men hem sal ghesalft/ ende
over hem ghebeden hebben: te weten/ op dat hy
verlichtinge sijnder cranckheyt ghecrijghe/ als
de schult der straffe wech genomen is. Maer
mede hy niet en meynt dat de zonden door de
vettigheyt der olye wech ghenomen worden/
maer dat de gebeden der gheloovighen/ daer mede
sy hem Gode bevelen/ niet en sullen te vergeefs
wesen. Maer dese liegen dat door haer heylighe/
dat is/ grouwelicke olye/ de zonden vergheven
worden. Siet hier wat grooteren voortganck
sy sullen doen/ of men hen schoon toe laet de ge-
tuygenisse Jacobi na haren lust te misbruycken.
Ende op dat wy niet langer en arbeyden om
dese godloosheyt te bewijsen/ so comen ons hier
hare Historien te hulpe/ want sy verhalen dat
de Paus Innocentius/ die ten dien tyde Augusti-
ni de Roomsche Gemeynte regeerde/ verordent
heeft/ dat niet alleenlick de Priesters/ maer oock
alle Christenen souden olye gebruycken/ daer me-
de salvende als het hen ofte de haren noodig waren.

Sigebet in Chron.

Van de Ordenen.

22 IN de vierde plaetse hebben sy ghestelt het
Sacrament der Orden/ het welcke soo
vruchtbaer is/ dat daer seven Sacramentkens
uyt comen. Ende dit is een spottelijck dinck dat
sy seggen dat daer seven Sacramenten zyn/ ende
tellen derthien Sacramenten als sy willen die
seven verhalen. Sy en mogen niet segghen dat
dese seven Sacramenten der orden alle een Sa-
crament zijn/ om dat sy alle tot een Priesterdom
dienen/ ende zyn ghelijck trappen om tot het
Priesterdom op te climmen. Want dewijle het
openbaer is dat een yeghelijck deser Sacramen-
ten diversche Sacramenten heeft/ ende sy oock
seggen dat het diversche gaven zijn/ soo en can
niemant twijfelen dat het moete seven Sacra-
menten genaemt worden/ ist dat wy haer leere
aennemen. Ende wat spreken wy daer van/ ge-
lijck of het twijfelachtich ware/ dewijle sy opent-
lijck ende claerlijck bewijsen/ dat daer seven zijn?

Willende van het vruchtbare Sacrament der Orden spreken/ neemt hy hem voor/ twee dingen te ondersoecken.

Ten eersten sullen wy met corte woorden ver-
claren/ hoe vele ende dwase ongeschicktheden
sy ons voortbrenghen/ als sy ons hare ordenen
willen voor Sacramenten aenprijsen.* Daer na
sullen wy han delen of de Ceremonie die de Ge-
meynten in de verordeninghe der Dienaren ghe-
bruycken/ moet eenichsins een Sacrament ghe-
naemt zijn. Soo maken sy dan seven ordenen
ofte gradien des Priesterdoms/ de welcke sy
met den naem Sacrament vercieren. Dese or-
denen zijn Voorwaerders/ Lesers/ Besweer-
ders/ Acoluthen/ Onderdiaconen Diaconen/ en-
de Priesters. Ende sy segghen datter seven zijn om
de sevenderley gabe des heylighen Geests/ daer
mede die moeten begaeft zijn/ die tot dese orde-
nen verheven worden. Ende sy wort hen ver-
meerdert en de ordenen. Ten eersten is dit haer
ghetal/ met verkeerde uytlegginghe der Schrif-
tuere geheylicht/ om dat sy meynen by * Esaiam
seven crachten des heylighen Geests gelesen te
hebben/ daer Esaias te dier plaetse in der waer-
heyt niet meer en verhaelt dan sesse/ ende en heeft
oock daer niet willen alle de gaven des heylighen
Gheests verhalen. Want op andere plaetsen
wort hy alsoo wel ghenoemt * de Gheest des le-
vens der heylichmakinghe ende der aennemin-
ghe tot kinderen/ als by Esaiam de Gheest der
wijsheyt/ des verstants/ des raets/ der sterck-
heyt/ des wetenschaps/ ende der vreese des Hee-
ren. Hoewel andere die scherpsinygher zijn/ en
maken niet seven/ maer neghen ordenen/ te we-
ten/ nae de gelijckenisse der triumpherender Ge-
meynte/ gelijc sy spreken. *Sy strijden oock tegen
malcanderen/ dewijle sommighe willen dat de
Clerckelicke cruyne zy de eerste orden/ ende het
Bisschopdom de laetste: ende sommighe de cruy-
ne uytsluytende/ het Archbisschopdom oock onder
de ordenen tellen. Isidorus maect een ander on-
derscheyt/ want hy onderscheyt de Psalmisten
van de Lesers/ ende de Psalmisten stelt hy over de
gesangen en de Lesers over het lesen der Schrif-
tuere/ waer door het volck geleert wort. Ende dit
onderscheyt wort in de Canones onderhouden.
Wat willen sy dat wy in sulcke groote verschey-
dentheyt sullen volgen ofte blijven. Sullen sy seggen dat
daer seven ordenen zijn? De meester der schoole
leert wel alsoo: maer de seer verlichte Leeraers

1. Hoe vele ende hoe seer walgelicke ongeschicktheden sy ons voortbrenghen.

* 2. Of de kerckelicke Orden oock een Sacrament zy.

Lib. 4. Sent. Dist. 34. cap. 9.

Ten eersten dat sy daer seven maken/ dat selve is uyt een onwetentheyt ende al te seer groote onbedachtsaemheyt voortgecomen.

* Esa. 11. 2.
* Ezec. 1. 20
Rom. 1. 4. ende 8. 15.

Dit is Hugonis meyninge/ ende dese ander is Guilelmi van Parys.

Isidor. lib. 7 & Mo. al legatur cap. Cleros. dist. 21. & dist. 33. cap. Lector. & cap. Ostiarius.

* Ten tweeden/ en accorderen sy onder malcanderen selfs niet hoe veel ofte wie de Orden zyn.

seggen

seggen anders: ende wederom zijn sy onder malcanderen oneens. Boven desen leeren ons deser heylighe Canones oock anders. Hier siet ghy de groote eendrachticheydt der menschen / die van Godlicke dinghen sonder Gods woort twisten.

Ten 3. soo maken sy gantsch ongerechtelic Christum/ in een van dese orden haren mede gesellen/ ten eynde sy hare boosheyt te beter mogen aenprijsen.

23 Maer dit gaet alle dwaesheyt te boven/ dat sy in alle dese ordenen Christum haren medeghesellen maken. Ten eersten segghen sy / heeft hy eens Doorwaerders ampt bedient / doe hy de coopers ende vercoopers met de gheessel uyt snoerkens ghemaeckt / uyt den Tempel dreef. Ende hy bewijst hem selven eenen Doorwaerder te zijne/ als hy seyt: ‡ Ick ben de deure. Hy heeft eens Lesers ampt aengenomen / doe hy in de Synagoghe Esaiam las. Eens besweerers ampt heeft hy bedient / als hy des blinden ende stommen tonghe ende ooren met speecksel aenroerende ende hoorende ende spreeckende maeckte. Hy heeft hem selven bewesen eenen Acoluthum/ dat is/ volgher te zijne met dese woorden: So wie my volcht / die en wandelt in duysternisse niet. Het ampt der Onderdiaconen heeft hy bedient / als hy een lijnen cleet om hem gordende/ de voeten der Discipulen gewasschen heeft. Den persoon der Diaconen heeft hy ghedraghen / doe hy syn lichaem ende bloet in het Nachtmael uytdeelde. Het Priester-ampt heeft hy volbracht doe hy hem selven heeft den Vader tot een offerhande opgheoffert. Dese dinghen cannen soo qualick sonder lachen hooren / dat ick my verwondere of sy oock sonder lachen gheschreven zijn/ ist dat het nochtans menschen gheweest zijn diese gheschreven hebben. Maer voornemelijck is haer scherpsinnicheyt weerdich aenghemerckt te worden/ de welcke sy ghebruycken als sy int woort Acoluthus philosopheren / ende leggent uyt dat het is ceroferarius, dwelck ick meyne een tooverisch woort te zijne/ het is ymmers allen volcken ende tonghen onbekent: daer Acoluthus by de Griecken niet anders beduyt/ dan eenen die achter yemant volcht. Hoewel dese dingen zijn soo beuselachtich ende spottelick/ dat ick te recht mocht bespot worden / soo ickse wilde ernstichlick wederlegghen.

° Joan. 2. 15
Joan. 10. 7.
Luce 4. 17.
Mat. 9. 25.
Joan. 8. 12.
Joan. 13. 4.
Mat. 26. 26
Mat. 27. 50
Ephes. 5. 2.

Ten 4. is het meeste deel deser orden anders niet dan ydelheyt/ geen seker ampt met haer brengende.

24 Nochtans op dat sy niet langher selfs de vrouwkens en bedrieghen / soo moeten wy haer ydelheyt met corte woorden ontdecken. Sy ordineeren ende maken met groote pomperie haer Lesers / Psalmisten / Doorwaerders / Acoluthen/ tot sulcken dienst welcke sy den kinderen/ ofte ymmers den leecken overghegeven. Want wie ontsteect meest de wassen keerssen / wie giet water ende wijn met de ampulle in den kelck / anders dan een kint / ofte eenich ander leeck mensche / die het doet om gewins wille? Zijnt oock niet sulcke die daer singhen / ende die deure des Tempels sluyten/ ende op doen? want wie heeft oyt in hare Tempelen eenen Acoluthum ofte Deurwaerder ghesien / syn ampt bedienen? Jae die in sijn kintschept het ampt der Acoluthen bedient heeft / die en bedient het niet meer als hy Acoluthus gemaeckt is/ende alsoo genaemt wort soo dat sy schijnen met voorghenomen wille het ampt wech te worpen / als sy den naem ontfangen. Hier siet ghy waerom het hen noodich is/ met Sacramenten geheylicht te worden/ ende dē heyligen Geest te ontfanghen / te weten / op dat sy leech gaen souden. Ist dat sy willen segghen

Een spottelicke uytvlucht.

dat dit de verdraeptheyt des tijts is/dat sy haren dienst verlaten ende verachten/so moeten sy oock mede bekennen/ dat heden in de Gemeynte noch gebruyck noch vrucht en comt / van hare heylige ordenen / de welcke sy soo wonderlick prijsende dat haer gantsche Gemeynte vol vervloeckinghe is / dewijle sy de wassen keerssen ende de Ampullen / laten van de kinderen ende onheylighe menschen gehandelt worden / de welcke niemant weerdich en is aen te roeren / anders dan die tot Acoluthen geheylicht zyn: Item / dewijle sy de gesangen den kinderen overgeven / de welcke niet en behoorden anders dan uyt eenen gheheylichden mont gehoort te worden. Maer tot wat eynde maken sy hare besweerers? Ick verstae dat de Joden hare besweerers hadden: maer ick sie oock dat sy alsoo genaemt waren om de besweeringhen die sy deden. Maer wie heeft oyt ghehoort dat dese ghedichte besweerers die nu ghemaeckt worden / eenich werck haers ampts ghedaen hebben? Men liecht dat hen is macht gegeven om de handen te leggen op de uytsinnige ende besetene menschen: maer sy connen den Duyvelen niet wijs maken/ dat sy sulcke macht hebben/ niet alleenlick om dat de Duyvelen hen niet en willen wijcken / maer oock om dat de Duyvelen macht hebben over hem: want mē sal nau van onder thiene een vinden / die niet van den boosen geest ghedreven zy. Waerom al wat sy van hare cleyne ordenen clappen / dat is uyt dwase leugenen gesmeet. Van de oude Acoluthen ende Doorwaerders ende Lesers / hebben wy op een ander plaetse gesproken /daer wy de orden der Gemeynte verclaerden. Hier hebben wy alleenlick voorgenomen te stryden teghen desen nieuwen vont des sevenderley Sacraments der Priesterlicke ordenen: waer van nerghens niet gelesen en wort/ anders dan by dese ongeschickte boeven/nieuwe School-leeraers ende Canonistē.

Paepsche besweerers

Actor. 19. 13

Tegen die van dese besweeringe der ongeschickte orden der geestelicken.

25 Nu laet ons sien wat ceremonien sy ghebruycken. Ten eersten alle de gene die sy tot haren krych aen nemen/die maken sy Clercken met een gemeyn teecken. Want sy scheerense het hayr af op den top des hoofs/ * op dat daer door als door een croone/ ghelijck sy seggen / de Coninclicke eerweerdicheyt beduyt worde: want de Clercken behooren Coningen te zijne / op dat sy hen selven ende andere regeeren. Want Petrus spreect van hen aldus: ‡ Ghy zijt dat uytvercoren gheslachte / dat Coninckliche Priesterdom/ dat heylighe vercreghen volck. Maer dit is een kerckroof/ dat sy het gene dat der gantscher Gemeynte toegheschreven wordt / hen selven alleen aentrecken / ende hooveerdichlick op den naem roemen / welcken sy den geloovigen ontnomen hadden. Petrus spreeckt tot de gantsche Ghemeynte: maer dese verdraeyen syne woorden tot weynighe geschorene/ gelijck of tot die alleen ghesept ware: Weest heylich: Item/gelijck of sy alleen door't bloet Christi vercregen waren / ende gelijck of sy alleen door Christum waren Gode een Coninclick Priesterdom ghemaeckt. Sy brenghen daer nae noch andere redenen voort/ Dat de top des hoofs bloot ghemaeckt wort/ om te bewijsen dat haer ghedachte onverhindert tot God is / om met onghedeckten aensichte de eerlickheyt Gods te aenschouwen: ofte op dat sy daer door ghelcert worden / dat sy moeten de feylen des monts ende der oogen afsnoeyen. Ofte de scheeringhe des hoofs is een afleegginghe der tijtlicker dingen/ ende het hayr dat daer rontomme de cruyne blijft/ beteeckent het overblijfsel der goeden die sy tot onderhoudinge behouden. Alle dinck in figueren: te weten / om dat het zeyl des Tempels noch niet gescheurt en is. Daerom maken sy hē selvē wijs dat sy seer wel gedaen hebben al wat sy behoorden/als sy sulcke dingē met der cruyne afgebeeldet hebbē/ ende en doen metter daet niet van al dat sy afgebeeldet hebben. Hoe lāge sullē sy ons met sulc bedroch ende betooveringe bespotten?

2. Tot het tweede comende/ of/ te weten/ dat orden behoort ghenaemt te werden een Sacrament so wort aenghewesen/ met wat een groote ydelheyt sy hare Clercken op den top van 't hooft scheeren.

*Cap. dub. 12. quest. 1
‡ 1. Pet. 2. 2.

Lib. 4. Sent. dist. 24. cap. duo sunt.

Daer nae/ met wat ongerijmde ende onverstandige redenen sy dese instellinge verdedigen.

Lib. 4. Sēt. dist. 24. cap. 1.

bespotten? De Clercken beduyden met een weynich afgheschooren hayrs/ dat sy de overvloedicheydt der tytlicker goeden wechgeworpen hebben/ dat sy de eerlickheydt Gods aenschouwen/ ende dat sy de begheerlickheydt der ooghen ende ooren ghedoot hebben. Maer daer en is gheen aert der menschen die gierigher/ plomper ende oncuyscher zy. Waerom en hebben sy niet liever de waerachtighe heylicheyt te bewijsen/ dan met valsche ende leughenachtighe teeckenen in eenen schijn der heylicheyt te veynsen?

Ten derden/ dat sy den oorspronck van dese haere cruyne van den Nazarenen ofte van Priscilla/ Acyla ende Paulo nemen: de ongeschicktelic den Joden nae volghen.

26 Voort als sy segghen dat de cruyne der Clercken haren oorspronck ende haer oorsake heeft van de Nazareen/ wat bewijsen sy daer mede/ anders dan dat hare Sacramenten uyt diet Jodische ceremonien gesprooten zijn/ ofte eer/ dat sy een enckel Jootschept zijn. Dat sy segge̅† dat Priscilla/ Acyla ende Paulus selve een belofte aengenomen hebbende/ het hooft geschooren hebben om dat sy souden ghereynicht worden: daer in gheven sy haer grove onwetentheydt te kennen. Want men leest dat nergens van Priscilla: ende van Acyla is het oock onseker/ want de scheringhe des hoofts mach alsoo wel op Paulum geduyt worden als op Acylam. Ende op dat wy hen niet toe en laten dat sy soecken/ te weten/ dat sy in Paulo een exempel hebben/ soo moeten de eenvoudighe Lesers aenmercken/ dat Paulus noyt sijn hooft geschooren en heeft tot eenighe heylicheyt: maer alleenlick om der swackheyt sijnder broederen te dienen. Sulcke belosten plegh ick te noemen/ belosten der liefde/ ende niet der Godsalicheyt: dat is/ niet aengenomen om Gode eenige Gods dienst te doen/ maer om der swacken onverstant te draghen/ gelijck hy selve seyt/ dat hy den Joden een Jode geworden is/ etc.

* Actor. 18. 18.

Waerom dat Paulus van weghen de belofte syn hayr geschooren heeft.

1. Cor. 9. 20.

So heeft hy dan dit gedaen/ ende dat alleenlick eenmael/ ende voor eenen cleynen tijt/ om hem selven een weynich na der Joden swackheyt te voeghen. Maer als dese de reyninghe der Nazareen willen sonder eenich gebruyck na volgen/ wat doen sy anders dan dat sy een nieu Jodendom oprichten/ de wyle sy verkeerdelijc soecken het oude na te volgen? Uyt de selve conscientie ende Godvreesentheydt is de Decretale Sendtbrief ghemaeckt/ de welcke nae Pauli leere den Clercken verbiet lanc hayr te dragen/ maer dat sy't moeten ront affsnijden/ gelijc een cloot. Gelijck of de Apostel leerende wat allen mannen betaemt/ hadde met de ronde scheeringhe der Clercken becommert geweest. Hier uyt mogen de lesers dencken/ wat grooter cracht ende weerdicheyt de ander verborgentheden hebbe̅ die hier na volgen/ de welcke sodanich een begin hebben.

Num. 6. 18.

Cap. prohibe dist. 25.

1. Cor. 11. 4.

Den oorspronck van de cruyne der Clercken/ is openbaer uyt Augustino.

27 Waer uyt de cruyne der Clercken haren oorspronck ghehadt heeft/ dat is openbaer ghenoech uyt * Augustino. Want de wyle te dien tijde niemant lanck hayr en droech/ anders dan de gene die wilden cierlic schijnen/ en̄ een schoonheyt sochten die niet wel den mannen en betaemde: soo scheen het geen goet exempel te zyne/ sulcx den Clercken toe te laten. Daerom wert den Clercken ghebo̅den het hayr te corten/ of te scheeren/ om dat sy niet en souden eenen schijn geven/ van weecke ofte onbehoorlijcke verciersinge. Ende dese wyse van het hayr te corten ofte scheeren/ was soo ghemeyn/ dat sommighe Monicken haer hayr lieten wassen tot een teecken ende onderscheyt haerder uytnemender heylicheyt/ die sy wilden boven andere menschen hebben. Daer na doemen wederom begonde hayr te dragen/ ende sommighe Heydenen tot het Christendom quamen die altijts lanck hayr ghedragen hadden/ ghelijck Gallia/ Duytschlant/ ende Engelant: soo ist der waerheyt ghelijck/ dat de Clercken alomme het hooft gheschooren hebben/ om dat sy niet en souden schijnen de vercieringe des hayrs te soecken. Ten laetsten/ doe alle dinghen verdorven/ ende de oude insettinghen verkeert/ oft tot superstitie verandert waren: de wyle sy in de scheeringhe der Clercken gheen oorsake en saghen (want sy en hadden niet anders dan een dwase navolginghe behouden) soo hebben sy dese verborgentheyt ghesmeedt/ de welcke sy nu met groote superstitie ons aenprijsen/ tot een bevestinghe haers Sacraments. De deurwaerders ontfanghen de sleutelen des Tempels/ als sy gheheylicht worden/ op dat sy daer uyt verstaen dat hen de bewaringe des Tempels bevolen wort. De Lesers ontfanghen den heylighen Bybel. De Besweerders ontfangen de formen haerder besweeringhe/ die sy over de uytsinnige ende besetene souden gebruycken. De Acoluten ontfanghen wassen keerssen ende een ampulle. Siet/ dit zijn de ceremonien de welcke so groote cracht hebben/ dat sy niet alleenlijck teeckenen/ maer oock oorsaken der onsienlicker genade zyn moeten. Want dit eyschen sy nae haer beschrijvinghe/ als syse willen onder de Sacramenten getelt hebben. Maer op dat ick met corte woorden een eynde make/ ick segge dat sy seer ongeschicktelic doen/ als sy in de schoolen ende in hare Canones/ dese minste ordenen tot Sacramenten maken: de wyle sy (ghelijck oock de selve belijden die dit leeren) der eerster Ghemeynte zijn onbekent/ ende vele jaren daer na gedicht geweest. Maer dewyle de Sacramenten de belofte Gods vervaten/ soo moeten sy niet van Engelen noch van menschen/ maer van God alleen ingheselt worden: de welcke alleen can de belofte gheven.

* August. De opere Monacho. in fine. Item in Retract.

Den voortganck der selver.

Hare verborgentheyt.

De andere ongeschickte ceremonien daermede sy de deurwachters/ lesers/ besweerders ende volgers wyen.

Syn niet weerdig dat sy met den naem des sacraments/ vereert worden.

28 Daer zyn noch drie Ordenen/ de welcke sy de meeste noemen: onder de welcke het Onderdiaconschap (ghelijck sy segghen) getelt is/ nae dat die hoop der minster ordenen is begonnen op te wassen. Ende dewyle sy voor dese meeste ordenen schijnen Gods woort te hebben/ soo noemen sy dese sonderlick uyt eerbiedinghe/ Heylige ordenen. Maer wy moeten sien hoe verkeerdelick sy de insettinghe des Heeren misbruycken. Wy sullen beginnen van de orden der Priesteren/ want alsoo noemen sy de ghene/ der welcker ampt het is (ghelijck sy seggen) de offerhande des lichaems ende bloets Christi op den altaer te offeren/ de ghebeden te spreken/ ende de gaven Gods te zeghenen. Daerom ontfangen sy in haer ordeninghe een platteel met hostien/ tot een teecken dat hen wort macht ghegheven om Gode broodoffers te offeren: ende haer handen worden ghesmeert/ tot een teecken dat hen macht om te heylighen gegheven wort. Maer van de ceremonien sullen wy hier nae spreken. Van de saecke selve segge ick/ dat sy niet alleenlijck niet een letterken en hebben uyt Gods woort/ dwelck sy voorwenden/ maer dat sy oock de orden die God ingestelt heeft/ niet en hadden connen schadelijcker verdrayen. Ten eersten/ moeten wy voor seker ende vast houden het gene dat wy inde handelinghe van de Misse geseydt hebben/ te weten/ dat alle de gene die hen selven Priesters noemen om versoenoffer te doen/ Christo groot onrecht doen. Hy is van den Vader met eenen eedt verordent/ ende gheheylicht tot eenen Priester na de orden Melchisedech sonder eynde ende sonder nacomer. Hy heeft eenmael de offerhande der eeuwiger versoeninge gheoffert: ende bidt ooc nu voor ons/ in het heylige der Hemelen ingegaē zijnde. In hem zyn wy alle Priesters/ te weten/ om lof ende dancseggingge/ en̄ ons

So veel als de Offerpriesters beangt.

Der welcke ampt beschreven wort.

1. Doen sy het Priesterdom Christi ongelijck seggende dat se een offerhande der versoeninge doen.

Psal. 110. 4. Heb. 5. 6. ende 7. 3.

ons selben/ende al wat onse is Gode te offeren. Dit heeft hem allen sonderlick toe ghekomen/ dat hy door sijn afferhande soude God versoenen/ ende de sonde wech nemen. Ende dewyle dese Priesters dit hen selben aentrecken/wat canmen seggen anders dan dat haer Priesterdom een grouwelicke kerckroof is? Sy zijn voorwaer veel te ongeschicht als sy het verstaen een Sacrament te noemen. Soo veel het waerachtige ampt des Priesterdoms aengaet/ dwelck ons door den mont Christi gheboden is/ ick houde het gheerne voor een Sacrament: want daer is ten eersten een ceremonie die uyt de Schriftuere genomen is: ten anderen betuyght Paulus dat sy niet ydel nochte vergeefs/ maer een getrouwe teecken der geestelicker ghenade is. Maer dat ick het ter derder plaetse by de Sacramenten niet ghestelt en hebbe/ dat is om dat het niet allen Christenen ghemeyn en is/ maer eenen sonderlicken dienst aengaet. Maer als ick dese eere desen dienste/ die Christus verordent heeft/ toeschrijve/ soo en moeten de Pauselicke Priesters hen selben daer op niet verheffen. Want Christus heeft geboden uytdeelders sijns Euangeliums ende sijn der Sacramenten te verordenen/ ende niet offerpapen te maken. Hy heeft een bevel gegeven van het Euangelium te prediken/ ende niet van offerhande te doen. Hy heeft de gabe des heyligen Gheests belooft/ niet om de sonden te versoenen/ maer om de regeeringe der Ghemeynte behoorlick te bedienen ende onderhouden.

Waer uyt openbaer is/ dat haer Priesterdom geen Sacrament en is/ maer een godloosicheyt ende kerckroöverie.

1.Tim.4.14

2. Haer ordineringe en heeft geen Gods woort

Mat.28.19 Mar.16.15 Joan.21.15.

29 De ceremonien comen met de saecke selbe seer wel over een.* Doe de Heere de Apostelen sant om het Euangelium te verconDigen/so heeft hy in hen gheblasen: met welck teecken hy de cracht des heyligen Geests/ daer mede hyse begaefde/ voor oogen gestelt heeft. Dese inblasinge hebben dese goede mannen ooc in gebruyc behouden ende gelijck of sy den heyligen Geest conden uyt haer kele blasen/ alsoo mummelen sy over de gene die sy Priesters maken/seggende: Ontfanght den heyligen Geest. So seer soecken sy geen dinc voorby te gaen/dat sy mogen verkeerdelijck naedichten/ niet ghelijck guychelaers (want die en maken geen gebeer sonder conste noch sonder beduydinge) maer gelijc simmen/de welcke dertelic ende sonder eenige verkiesinge alle dinc na volgen. Sy seggen: Wy volgen het exempel des Heeren nae. Maer de Heere heeft vele dingen gedaen/ de welcke hy ons niet in heeft willen tot exempelen stellen. De Heere heeft wel tot sijn Discipulen gesept: Ontfangt den heyligen Geest/ maer hy heeft ooc tot Lazarum gesept: Lazara comt uyt. Hy heeft ooc tot de giechtsiecken gesept: Staet op ende wandelt. Waerom en seggen sy dit selbe niet tot alle dooden ende giechtsiecken? Christus heeft een teecken sijnder Godlicker cracht bewesen/ doe hy op sijne Apostelen blasende/ hen den heyligen Geest ghegeven heeft. Ist dat sy arbeyden om dit oock selbe te doen/ soo soecken sy God in der wercken der Godheyt na te volgen/ ende by na die selbe tegen God om prijs te doen: maer het is verre dat sy sulcx souden connen doen/ ende en doen anders niet dan dat sy met sulck ongheschicht ende dwaes gheveer/ Christum bespotten. Sy zijn wel so onbeschaemt/ dat sy bestaen te seggen/ dat de heylighe Geest van hen ghegeven wort/ maer hoe waerachtich dit zy/ dat leert de bevindinghe door de welcke wy sien dat de ghene die sy tot Priesters gheheylicht hebben/uyt peerden/ ezels/ ende uyt dwase/ uytsinnige ofte rasende worden. Nochtans en bestryde ickse hierom niet/ maer

Dwaseyt dat ende godloo selick hebben sy die aenblasinge Christi nagevolcht. Joan.20.22

Antwoort op een uytvlucht.

Joan.20.22 Joan.11.43. Mat.9.5. Joan.5.8.

Wederlegginge van een ander godtloose uytvlucht.

straffe alleenlick die ceremonie selbe/ de welcke niet en behoorde tot een exempel ghetrocken te worden: de wyle Christus die tot een teecken sijns sonderlicken Mirakels/gebruyckt heeft: soo verre ist dat sy connen daer mede ontschuldicht zijn dat sy seggen dat sy Christum daer in na volgen.

30 Maer van wien hebben sy doch de salvinge ontfangen? Sy antwoorden dat syse ontfangen hebben van de kinderē Aaron/ van den welcken oock haer orden zijn begin heeft. So hebben sy liever hen selben altyts met verkeerde exempelen te beschermen/ dan te bekennen dat het geene dat sy dwaselyck aen nemen/ van hen bedacht ende gebonden is. Maer hierentusschen en aenmercken sy niet/ dat sy hen selben der kinderen Aarons nacomers makende/ den Priesterdomme Christi onrecht doen/ het welcke alleen door alle de oude Priesterdommen afghebeeldet ende beduydt was. Daerom zijnse alle daer in besloten ende volbracht ghewe̅est/ende houden in hem op/ gelijck wy meer dan eenmael verhaelt hebben/ ende gelijck de Sendt brief tot den Hebreen dat claerlick betuyght. Ist dat sy in de ceremonien Mosis so groot behagen hebben/ waerom en offeren sy niet koeyen/ kalveren/ ende lammeren? Sy hebben wel een groot deel des ouden Tabernakels/ēn des gantschen Jodischē Godsdienst: maer dit gebreet is noch in haer Religie/ dat sy geene kalveren noch koeyen en offeren. Wie en siet niet dat dese onderhoudinghe der Salvinghe veel schadelicker is dan de Besnidinghe: voornemelick/ als een superstitieuse ende Pharizeische meyninghe van de weerdicheyt des wercx/ daer by is? De Joden stelden het betrouwen der rechtveerdicheyt in de Besnydinghe: ende dese stellen de ghestelicker gaben in de Salvinghe. Daerom dewyle sy soecken de Levitten nae te volghen/ soo vallen sy af van Christo/ ende verlaten het Pastoors ampt.

Want sy brengen wederom in het Jodendom/ doch onvolcomen.

Dies volgende soo worden sy afvallighe van Christo/ ende wolven/ niet zijnen Harders.

31 *Dit is haer schoon heylighe Olye/ de welcke (gelijck sy seggen) een merck indruck/ dwelck niet en can uytghewischt worden. Ghelijck ofmen olye niet en conde met sandt ende soudt/ ofte (ist dat sy stijver aen cleeft) met seepe afwisschen. Maer dat merck is gheestelick. Wat ghemeynschap heeft de olye met de ziele? Hebben sy vergheten dat sy uyt Augustino voortbrenghen: te weten: Ist datmen het woort aftreckt van het water/ soo en sal daer niet anders blyben dan water: want het is door het woort dat het een Sacrament is. Maer wat woort connen sy in haer olye toonen? Sullen sy dat woort voortbrenghen* dat Mosi gheboden is van de salvinge der kinderen Aarons? maer daer wort oock geboden van den rock/ van het Ephod/ ende van alle andere dinghen daer mede Aaron ende sijne sonen moesten verciert ende becleet worden. Daer wort geboden van een kalf te slachten/ van het vet te branden/ ende ontallicke vele diergelicke onderhoudinghen/ soo dat ick my verwondere waerom sy alle de andere achterlatende/ in de salvinghe der olye alleen een behaghen hebben. Ist dat sy begeeren besprengt te worden/ waerom hebben sy liever met olye dan met bloet besprenght te worden? Te weten/ sy arbeyden om een seer vernuftich dinck te doen/ namelick/ uyt het Christendom/ Jodendom/ ende Heydendom/ gelijck uyt te samen gevoechde lappen/ ēē Religie te maken. So stinckt dan haer olye/ dewyle sy geen sout/ dat is geen woort Gods en heeft. Nu is daer noch de opleggīnghe der handen/ de welcke ic wel toe late in de waeractighe ende behoorlicke ordeninge der dienaren een Sacrament te zijne/ maer segge dat sy in dit spel geen plaetse en heeft daer

5. Want de wesen/ dat de opleggīnge der handen hier geen plaetse heeft/ maer der selver plaetse heeft verbult het Olysel/ dat welcx spots licke/ godtloos gheyt ontbecht wort.

Exod.30.30

daer sy den bevele Christo niet ghehoorsaem en zyn/ noch het eynde en aensien tot het welcke de belofte ons behoort te leyden. Ist dat sy niet en willen dat het teecken hen ontnomen worde / soo moeten sy't tot de sake voegen tot de welcke het verordent is.

Hoe gaende die diakenē/ so worden de ceremonien/ daer mede sy ingestelt worden/ en de haer van deelingen/ van de instellinge ende bedieninge der warer diakenen wyt ver-scheyden zyn de/ verworpen/ als wesende regelrecht contra rie den woorde Godes ende de ordeninge der Apostolische kercke.

32 Teghen de orden der Diaconen en soude ick oock niet stryden/ waer het dat de dienst/ die ten tyde der Apostelen in de suyver Ghemeynte was/ weder opgherichtet worde. Maer wat ghelyckheyt is in de Diaconen die sy nu maken? Ick en spreke niet van de menschen (op dat sy niet en claghen dat ick haer leere t'onrechte om der menschen ghebreken verachte) maer ick segge dat sy voor sulcke Diaconen als sy ons met haer leere beschryven / t'onrecht ghetuygheniße halen van het exempel dier Diaconen die in de Apostolische Ghemeynte inghestelt waren. Sy segghen dat het haren Diaconen betaemt den Priesteren by te staen / ende te dienen in alle dinghen die in de Sacramenten gheschien / te weten/ in den Doop / in het Chrisma/ in de platteel in den kelck/ in de offerhanden te bewaren / den altaer op schicken/ de tafel des Heeren te bereyden ende decken/ het cruyce te dragen/ de Epistel ende het Evangelium tot het volck te singhen ende prediken. Is hier een woort van den waerachtighen dienst der Diaconen? Laet ons nu de insettinghe hooren. De Bisschop leyt alleen de handen op de ghene die Diaconen verordent worden. Hy leyt hen een stole op haer slincker schouder / op dat sy verstaen dat sy het licht jock des Heeren ontfangen hebben / om daer door al wat tot de slincker zyde dient / der vreese Gods te onderworpen. Hy geeft hen eenen text des Evangelij / op dat sy hen selven bekennen predikers des Evangelij te zyne. Maer wat gaen dese dinghen de Diaconen aen? Het is even ghelyck of yemandt seyde dat hy Apostelen verordent / de welcke hy alleenlyck stelt om wieroock te branden/ de beelden de vercieren / de Tempelen te vaghen / de muysen te vanghen / ende de honden te verjaghen? Wie soude toe laten dat sulcke menschen Apostelen ghenaemt / ende met de Apostelen Christi verghelecken worden? Daerom en mosten sy voortaen niet lieghen dat die Diaconen zyn / die sy alleenlyck tot hare guychelspelen verordenen. Ja met den naem selve geven sy ghenoech te kennen hoedanich sy zyn. Sy noemense Leviten / ende willen dat sy haer begin ende haer oorsake uyt de kinderen Levi hebben. Het welcke ick wel toe late / soo verre dat syse niet met vreemde pluymen en vercieren.

Van den onder diakenen salmen even dit selve gevoelen/ ende van allen int gemeyn ende in eender sonnne.

33 Wat noot is van de Onderdiaconen te spreken? Want hoewel sy voortyden waerachtichlick de armen besorchden/ so schryven sy hen nu ick en weet niet wat beuselachtighen dienst toe te weten / dat sy den kelck ende de plateel/ ende de ampulle met water / etc. tot den altaer brengen / ende water gieten om de handen te wasschen/ etc. Ende dat sy segghen van de offerhanden te ontfanghen / dat verstaen sy van de offerhanden die sy in slicken. Met desen dienst komt oock de ceremonie seer wel over een / daer mede sy verordent worden. Te weten dat hen van den Bisschop wordt een kelck ende plateel in de hant ghegheven / ende van den Opperdiacono een waterpulle / ende dierghelicke beuselinghen. Sy willen dat wy bekennen dat de heyghe Geest in dese beuselinghen besloten zy: maer wat Godsalich mensche soude dat toe laten? Maer op dat ick eenmael een eynde make/ men mach van dese oordeelen gelijck van de andere: want het en is wy niet noodich breeder te her-

Dat de heylighe Geest geensins in dese ceremonien besloten wordt/ dat daerom de selve den naem der Sacramenten geensins behooren te draghen.

halen dat boven verclaert is. Dit sal den matighen ende leerlicken (want sulcke hebbe ick voorgenomen te leeren) genoech wesen/ te weten / dat geen Sacrament Gods en is / anders dan daer een ceremonie getoont wort aen een belofte hangende/ofte eer/ te zy dat de belofte in de ceremonie gesien worde. Heer en is niet selfs een sylabe eeniger seker belofte? daerom sondemen te vergeefs een ceremonie soecken om de belofte te bevestigen. Wederom en leesmen niet dat eenige ceremonie die sy ghebruycken / van God verordent zy. Soo en can dan daer geen Sacrament zyn.

Van het Houwelick.

34 Het laetste Sacrament is het Houwelick / het welcke wel alle geloovighen bekennen van God inghestelt te zyne: maer tot den tyt Gregorij toe en heeft niemant ghesien / dat het voor een Sacrament ghegheven is. Ende wat verstandich mensche soude dat oyt ghedacht hebben? Het is wel een goede ende heylighe ordeninghe Gods: maer de Lantmeeringhe / timmerconste/ schoemakers ende barbiers consts/ zyn oock rechte ende behoorlicke ordeninghen Gods/ ende en zyn nochtans gheen Sacramenten: Want in een Sacrament en wordt niet alleenlick geeyscht dat het Gods werck zy / maer oock dat het zy een uytwendighe ceremonie van God verordent / om de belofte te bevestighen. Maer dat sulcx niet en is in het Houwelick/ dat moghen oock selfs de kinderen oordeelen. Maer het is te seggen sy een teecken eens heyligen dinckx dat is der gheestelicker vereeninghe Christi met de Ghemeynte. Ist dat sy met het woort teecken / verstaen een merck ons van God voorghestelt / om onse geloove te versterckey / so dwalen sy verre/ ende ist dat sy slechtelick een teecken verstaen dat tot gelyckenisse voortghebracht is soo sal ick bewysen hoe scherpsinnelick sy argumenteren. Paulus seyt: Ghelyck d'een sterre van d'ander verscheyden is in claerheyt / alsoo sal de wederopstandinghe der dooden wesen. Dit sal een Sacrament wesen Christus seyt: Het ryc der der hemelen is gelyck een mostaert graen: dit is een ander Sacrament. Wederom: Het rycke der Hemelen is ghelyck een suerdeessem: siet hier het derde Sacrament. Esaias seyt: Siet de Heere sal syn kudde weyden ghelyck een harder: siet hier het vierde. Op een ander plaetse seyt hy/ de Heere sal gelyck een reuse uyt gaen: siet hier het vyfste. Ende wat eynde ofte mate sal daer ten eynde wesen? Op dese wyse sullen alle dinghen Sacramenten wesen: soo veel parabolen ende ghelyckenissen in de Schrifture zyn / soo vele Sacramenten sullen daer wesen. Jae dieften sal oock een Sacrament wesen / dewyle daer ghe- schreven is: De dach des Heeren sal wesen ghelyck een dief inder nacht. Wie soude dese Sophisten connen hooren soo dwaselyck spreken? Ick bekenne wel dattet seer goet is / dat wy soo wanneer wy eenen wyngaert aensien/ ghedachtich worden dat Christus seyt: Ick ben de wynstock/ ghy zyt de wynrancken/ende myn Vader is de Lantman. Item/ soo wanneer wy eenen Herder sien met zyn kudde/ dat ons oock in den sin come/ dat Christus seyt: * Ick ben een goet Herder: myne schapen hooren myn stemme. Maer ist dat yemant sulcke gelickenisse wil onder de Sacramenten stellen/ die is niescriypt noodig.

Op dat het claerder mag blijcken/ dat het houwelick geen Sacrament en zy/ worden eerstelick de bewijsreden der tegensprekers wechghenomen/ ende wort betoont datter veel Sacramenten ter stont sullen ontspringen/ so wy al even eens ghelick als sy doen/ begeerden onse reden te maken.

1. Cor. 15. 41.

Matt. 13. 31. ende 33.

Esa. 40. 11.

Esa. 42. 13.

1 Thess. 5. 2.

Joan. 15. 1. 5.

* Joan. 10. 11.

35 † Sy brengen nochtans de woorden * Pauli voort/ in de welcke/ ghelyck sy segghen/ de naem Sacramenten/ den Houwelicken toegheschreven wordt: Soo wie/ seyt hy/ syn wyf lief/ heeft/ die heeft hem selven lief. Niemant en heeft opt syn

† Ten tweeden/ wort bewesen/ uyt de plaetse des Apostels/ der welcker nyt segginge daer hy gebracht wort. De dwalinge der tegensprekers ontdeckt en beschermt.

Ephe. 5. 28.

eyghen vleesch ghehaet/ maer voedt ende onderhoudt het gelijck oock Christus de Ghemeynte: want wy zijn leden sijns lichaems / van sijn vleesch ende van sijn beenen. Daerom sal de mensche Vader ende Moeder verlaten / ende sijnen wijve aenhanghen / ende sy sullen twee in een vleesch wesen. Dit Sacrament is groot : maer ick segghe in Christo ende in de Ghemeynte. Maer de Schriftuere alsoo handelen / is de aerde met den Hemel vermengen. Paulus willende den mannen bewijsen wat sonderlicke liefde sy behooren tot hare wijven te dragen / stelt hen Christum tot een exempel voor ooghen. Want ghelijck Christus alle schatten der liefden heeft op sijn Ghemeynte uytghestort / de welcke hy ghetrout heeft / alsoo wil hy dat een yeghelick ghesint zy op sijn wijf. Daer na seyt hy : Soo wie sijn wijf lief heeft / die heeft hem selven lief/ ghelijck Christus de Ghemeynte lief ghehadt heeft. Ende willende leeren hoe Christus de Ghemeynte lief ghehadt heeft ghelijck hem selven/ jae hoe hy hem selven heeft een ghemaeckt met sijn bruyt de Ghemeynte / soo schrijft hy Christo toe dat Adam by Mosen van hem selven seyt. Want hoe Eeva voor Adams oogen ghebracht was/ de welcke hy wiste dat sy uyt sijn zijde gemaeckt was / soo seyde hy : dese is een been uyt mijnen beenen/ ende vleesch uyt mijn vleesch. Dit betuyght Paulus al geestelijck in Christo/ ende in ons vervult te zijne/ als hy seyt dat wy leden sijns lichaems zijn/ van sijn vleesch ende van zijne beenen / jae een vleesch met hem. Ende ten laesten roept hy uyt/ seggende : Groot is dese verborgentheydt : ende om dat niemant door twijfelachticheydt der woorden en soude bedroghen worden/ soo verclaert hy dat hy niet en spreeckt van vleeschelijcker vereeninghe des mans ende wijfs/ maer van het gheestelijck houwelijck Christi ende der Ghemeynte. Ende het is voorwaer een groote verborgentheydt / dat Christus heeft laten hem een ribbe uytnemen/ op dat wy daer uyt ghemaeckt worden : dat is/ dat hy doe hy sterck was/ heeft willen swack zijn/ om dat wy door sijn sterckheydt souden versterckt worden/ soo dat wy nu selve niet en leven/ maer dat hy in ons leeft.

Gen. 2. 23.

Gal. 2. 20.

36 Sy zijn bedroghen door den naem Sacrament / de welcke te dier plaetse in de oude oversettinghe is. Maer was het recht dat de gantsche Ghemeynte soude de straffe haerder onwetentheydt draghen ? Paulus ghebruyckt daer het woort Mysterium (het welck beduyt verborgentheyt) welck woort de oude Latijnsche oversetters hadde moghen laten staen / dewijle het den Latijnsche ooren niet ongewoon en is/ ofte hadde moghen een ander Latijnsche woort Arcanum ghebruycken / dwelck oock verborghentheydt beduyt : maer hy heeft liever dat woort Sacramentum ghebruyckt/ hoewel in geenen anderen sin dan Paulus in het Griecksche dat woort Mysterium ghebruyckt heeft. Laetse nu gaen / ende de wetenschap der talen met groot geroep lasteren / door der welcker onwetentheyt sy in een sake die soo licht om verstaen was/ soo lange schandelijck gedwaelt hebben. Maer waerom staen sy soo seer op het woort Sacrament in dese plaetse alleen/ dwelck sy in veele andere plaetsen voorby gaen? Want het staet oock in den eersten Sendtbrief tot Timotheum / jae oock in den selven Sendtbrief tot de Ephesien / ende alomme voor dat Grieck woort Mysterion, dat is/ verborghentheyt. Maer of men hen schoon dit feyl vergave/ soo behoorde nochtans de leughenaers ghedachtich te zijne wat sy ghesepdt hebben. Maer is het niet een herseloose lichtveerdicheydt / dat sy het houwelick/ dwelck sy met den naem des Sacraments verciert hebben / daer na onreynicheyt ende vleeschelijcke besmettinge noemen? Ist niet een groote ongeschicktheydt dat sy den Priesteren een Sacrament verbieden ? Ist dat sy willen seggen dat sy den Priesteren het Sacrament des houwelicx niet en verbieden/ maer alleenlijck de oncuyscheyt des bijslapens : sy en connen alsoo niet ontgaen. Want sy leeren dat het byslapen selve een deel des Sacraments is/ ende dat de eenheyt die wy met Christo hebben inde gelijckheyt der nature / ons daer door eerst afgebeeldet wordt: om dat man ende wijf niet anders dan door de bijligginghe/ een vleesch en worden. Hoewel sommighe onder hen hebben hier twee Sacramenten ghevonden / te weten/ het een van God ende de ziele/ in den Bruydegom ende de Bruyt : ende het ander van Christo ende de Ghemeynte / in den man ende het wijf. Hoe het zy / soo is nochtans nae haer leere / de byslapinghe een Sacramen / waer van men geenen Christen en behoort uyt te sluyten. Ten zy dat moghelijck de Sacramenten der Christenen soo qualijck over een comen / dat sy niet en moghen te samen staen. Daer is noch een ander ongeschicktheyt in haer leere. Te weten/ sy seggen dat de ghenade des heylighen Gheest ghegheven wordt in Sacrament : ende sy leeren dat de byslapinge een Sacrament is : ende seggen nochtans dat de heylige Gheest nimmermeer in de byslapinge is.

D'oorsake deser dwalinge is ghesproten uyt het tweeder ley verstant des woorts. Want dat woort Sacrament hebben sy qualic verstaen: maer uyt dat dan eenen geringhe ongheschicktheyt voortcomt/ so vaest elsses toegelaten wort/ dat het houwelic een Sacrament zy.

1. Tim. 3. 9.
Ephes. 1. 9.

Lib. 4. Sent. dist. 17. cap. 4. & in Decre. 27. quæst. 2. cap. Quum societas. glos. cap. lex Divina. Ibidem Decre. lib. 4. Sem. Dist. 33. cap. 1. & in Decret. 32. quæst. 2. cap. Quicquid.

37 Ende om datse de Ghemeynte niet en souden slechtelijck bespotten/ wat grooter eenen hoop dwalinghen / leughenen / bedrochs ende booshepts hebben sy tot dese eenighe dwalinghe ghedaen ? soo datmen mochte segghen / dat sy niet anders dan een spelonck aller grouwelijckheyt ghesocht en hebben / als sy uyt het houwelijck een Sacrament ghemaeckt hebben. Want als sy dat der werelt wijs ghemaeckt hebben / soo hebben sy de kennisse ende het oordeel der houwelijck saken tot hen ghetrocken : te weten/ om dat het een Gheestelijcke sake was/ de welcke de wereltlijcke Richters niet en behoorden aen te roeren. Boven desen/ hebben sy om haer wreede tyrannie te bevestighen / wetten ghemaeckt/ de welcke eensdeels openlijck teghen God / ende eendsdeels teghen de menschen/ ende onrecht zijn. Ghelijck dat de houwelijcken/ die jongelinghen onder malcanderen sonder bevel der ouderen ghemaeckt hebben / vast blijven. Dat onder de maechschap tot den sevenden graet toe gheene behoorlicke houwelicken en connen zijn/ ende dat sulcke houwelijcken die ghemaeckt zijn/ moeten ghescheyden worden. Ende sy dichten graden tegen het recht aller Heydenen / ende oock tegen de Politische Mosis. Dat een man die een overspelich wijf verstooten heeft / niet en mach een ander wijf trouwen. Dat het gheestelijcke maechscap niet en mach malcanderen trouwen : Datmen van de sevenste weke voor Paeschen totten achsten dach na Paeschen : ende in de drie weken voor Joannes geboorte / ende van den Advent aen tot den Derthiendach/ gheen bruylof en mach houden : ende dierghelijcke ontellijcke vele wetten/ de welcke lanck waren te verhalen. Ende wy moeten eenmael uyt desen dreck comen / waer van wy langher ghesproken hebben dan onse herte heeft willen lijden. Nochtans ick meyne wat goets gedaen te hebben / dewijle ick desen ezelen de leeuwen huyt eensdeels afgetrocken hebbe.

Ten laesten/ doen sy dit eenmael hebben vercreghen/ hebben sy noch aen haer getrocken de kennisse van houwelijcksche saken.

Hebben alsoo eensdeels goddelose / eensdeels seer onbillicke wetten ghemaeckt.

Levit. 18. 6.

T'besluyt des Capittels.

Het xx. Capittel.

Van de politische regheeringhe.

Het andere ende laetste stuck deses Boecx / aengaende de leydinge eens borgerlicken levens.

Voort dewyle wy boven tweerley regeeringhe in den menschen ghestelt hebben / ende van de eene die in de ziele ofte in den inwendighen mensche ghelegen is / ende het eeuwige leven aengaet / boven ghenoech ghesproken hebben: soo eyscht dese plaetse dat wy oock van de ander / die alleenlick de uytwendige burgherlicke rechtveerdicheyt aengaet / wat spreken.

Waer van te spreken noodich is.

Want hoewel dese handelinghe schijnt van de gheestelicke leere des gheloofs / de welcke ick in dit boeck voorghenomen hadde te handelen / vreemde te zijne: soo sal nochtans het vervolch bewijsen dat ickse te rechte daer by stelle / jae dat my de noot dwingt dat te doen / voornemelijck dewijle op d'een zijde sommighe uytsinnighe ende Barbarische menschen rasen om dese orden die van God ingheselt is / te niete te maken: * ende de pluymstrijckers der Princen haer macht soo onmatichlick verheffen / dat syse niet en twijfelen teghen Gods heerschappie te stellen.

1. Op dat de Wederdoopers mogen tegen gesproken werden.

* Ten 2 / om de pluymstrijckers der Princen den mont te stoppen.

Ist datmen dit tweederley quaet niet en verhindert / so sal de oprechticheyt des gheloofs vergaen. Boven desen / hoe goedertierentlick God in desen deele het voordeel des menschelicken gheslachtes gesocht heeft / dat betaemt ons grootelick te weten / op dat wy te meer tot Godsalicheyt beweecht worden / om onse danckbaerheyt te betuyghen.

Ten 3 / om dat wy tot danckbaerheyt tegen God mogen verweckt worden.

Ten eersten / eer wy tot de sake selve comen / soo moeten wy dat onderscheyt houden / dwelck boven van ons ghestelt is / op dat wy dese twee regeeringen die gantschelick verscheyden zijn / niet (ghelijck vele plegen) onvoorsichtelick en vermenghen. Want als sy hooren dat in het Evangelium sulcke vryheyt belooft wort / die onder de menschen noch Coninck / noch overheyt en bekent / maer den eeninghen Christum aensiet / soo meynen sy dat sy gheen vrucht haerder vryheyt en connen hebben / soo langhe sy eenighe macht over hen sien.

Teghen de dwalinghe der Wederdoopers / wort bewesen / dat de Politische regeeringhe geensins en strijt tegen de Christelicke vryheyt.

Daerom meynen sy dat daer geen dinck en can wel gaen / ten zy dat de gantsche werelt verandert worde / ende een nieu aenschijn ghecrijghe / soo dat daer noch rechten noch wetten / noch Overicheden en zijn / noch yet sulcx dat sy meynen haerder vryheyt hinderlick te zijne: maer so wie tusschen lichaem ende ziele. Item tusschen dit teghenwoordich verganckelic / ende dat toecomende eeuwich leven weet een onderscheyt te maken / die sal lichtelick verstaen dat het Geestelick Rijcke Christi / ende de burghelicke ordeninghe / seer verscheyden dinghen zijn.

Wi isset dat het borgerlicke regiment van het geestelicke rijcke Christi moet onderscheyden worden.

Daerom dewijle het een Jodische ydelheyt is / het Rijcke Christi onder de ordeninghen deser werelt te soecken ende te besluyten / soo sullen wy liever dencken dat de Schriftuere claerlick leert / te weten / dat het een gheestelicke vrucht is / die uyt de weldaet Christi comt / ende ghedachtich zijn dat wy alle dese vryheyt / die ons in hem belooft ende voorghestelt wort / moeten in hare palen besluyten.

Gal.5.1.

Want waerom ist dat de selve Apostel die ons gebiet in de vryheyt te staen / ende ons onder het jock der dienstbaerheyt niet te worpen / op een ander plaetse / de dienstknechten verbiet van haren stant sorchvuldich te zijne: anders dan om dat de gheestelicke vryheyt seer wel can met de Politische dienstbaerheyt staen?

1.Cor.7.21. Gal.3.28.

Na dit ghevoelen moetmen oock dese sijne sententien verstaen: In het rijcke Gods en is noch Jode noch Griecke / noch Man noch Wijf / noch Dienstknecht ofte Vrije. Item: Daer en is noch Jode / noch Griecke / noch Voorhuyt / noch Besnijdinghe / noch Barbarus / noch Scytha / noch Dienstbaer / noch Vrye: maer Christus al in allen. Waer mede hy te kennen geeft / dat daer niet aen gelegen en is in wat conditie men is by de menschen: noch onder wiens wetten / men leeft: dewijle in die dingen het Rijcke Christi niet gelegen en is.

2 Nochtans en dient dit onderscheyt niet hier toe / om dat wy souden dencken dat de gãtsche Politie ofte burgerlicke regeeringe een onreyn dinc zy / eñ de Christen menschen niet aen en gaet. Want aldus roepen ende roemen uytsinnige menschen dien de ongebonden vryheyt behagen. Dewijle wy door Christũ den ordeningen deser werelt gestorven / ende in syn rijcke gestelt zijn / ende sitten onder de hemelsche / so betaemt het ons niet / ende is verre beneden onse weerdicheyt / dat wy met dese onheylige ende onreyne sorchvuldicheden becommert worden / die in dingen gelegen zijn die van den Christen mensche vreemde zijn.

1. Tegenworpinghe der Wederdooperẽ / dat de borgerlicke regeeringhe den Christen mensche niet en betaemt. Col.3.11.

Waer toe dienen (seggen sy) de Wetten sonder richthuys ende richterstoel: ende wat heeft een Christen mensche met het Richthuys te doen? Ja dewijle het niet geoorloft en is te dooden / waer toe dienen de wetten ende oordeelẽ?

2. Datse van aelwetten sodanig is / datse tegen recht strijt teghen de Christelicke belijdenisse.

Maer gelic wy boven vermaent hebbẽ / dat dese regeeringe verscheyden is van dat geestelic ende inwendig rijcke Christi: also moeten wy ooc weten dat sy tegen malcanderen niet en strijden. Want dit geestelick rijcke maect nu hier op der aerden in ons een begin des hemelschen rijcx / eñ begint eenichsins de onsterffelicke onverganckelicke salichz. in dit sterffelicke ende verganckelicke leven. Maer dese uytwendige regeringe is verordent om so lange als wy onder de menschẽ hier sullẽ leven / den uytwendigen Godsdienst te onderhouden ende beschermen / de gesonde leere der Godsalicheyt / ende den stant der gemeynte te beschudden / onse levẽ na de gemeynschap der menschen te voegen / ende na de burgerlicke rechtveerdicheyt te schickẽ / vrienschap met malcanderẽ te maken / gemeyn vrede eñ ruste voeden: welcke dingen alle ic bekenne te vergeefs te zijne / ist dat het rijcke Gods sulc alst in ons is / dit tegẽwoordig levẽ weg neemt.

Tegen beyde dese tegenworpingen wort betoont / dat het Politische regiment sodanich is / datse oock in dit leven eenichsins een begin maect van de onsterffelickheyt.

Maer ist dat de wille Gods is / dat wy hier op der aerde vreemdelingẽ zijn / dewijle wy soeckẽ tot dat waerachtige vaderlant te comen: eñ ist dat deser onser vreemdelinger op der aerden wooninge / sulcke behulpselẽ noodig zijn: so benemen die den mẽsche syn menschelicke nature die hem willen sulcke dingen ontnemẽ.

Hebr.11.

Want als sy seggen dat in de Gemeynte behoort so groote volmaectz. te zijne / dat daer matichz. genoegsaem zy voor alle wettẽ: so dichten sy dwaselic sulcke volmaectz. die in der menschen gemeynschap nimmermeer en can gevondẽ worden. Want dewijle de ongeschickte mẽschen so overwillig boos eñ hartneckig zijn dat sy nau connen door groote strengicheyt der wetten bedwongen worden: wat meynen wy dat sy doẽ souden / waert dat sy sagen dat haer stoute vryheyt mochte ongestraft blijvẽ / dewijle sy niet selfs door gewelt genoeg verhindert en worden van quaet doen?

Ende datse oock ons nu den / die wy in der kercke ende Politie verkeeren / seer noodich is.

3 Maer wy sullen hier na bequamer plaetse hebben van de vrucht en nuttichz. der Politie te sprekẽ. Nu wil ic alleenlic dat men verstae / dat het een onmenschelicke ongeschictz. is dat men soect weg te nemẽ / der welcker gebruyc alsoo noodich is onder de menschen / als broot / water / Sonne ende Lucht:

Bewijs van dese antwoort / dat / te weten / dese regeeringe ons niet alleen dienstelic is in aertsche saken / maer oock om te beschermen ende te verbreyden Christi rijcke.

ende der welckes weerdicheyt oock veel grooter is. Want sy en dient niet alleenlick op dat de menschen leven/ eten/drincken/ ende onderhouden worden/ hoewel sy voorwaer alle dese dinghen verdaet als sy maeckt dat de menschen tesamen leven: nochtans segge ick en dient sy niet hier toe alleenlick/ maer oock op dat geen afgoderie/ noch lasteringhe teghen den naem Gods/ ende teghen sijn waerheydt/ noch andere diergelicke ergheruissen der Religie/ opentlick onder het volck gesaeyt en worden: op dat de ghemeyne ruste niet verstoort en worde/ op dat een yegelijc het sijne ongesehent ende onvercort behoude/ op dat de menschen sonder bedrogh ende hinder met malcanderen handelen/ op dat eerbaerheyt ende maticheyt plaetse onder hen hebbe: somma/ op dat onder de Christenen een openbaer forme der Religie ende vriendelickheyt onder de menschen zy. Niemant en zy verwondert dat ick de sorghe om de religie recht te stellen/ nu der menschelijcker politie overgeve/ de welcke ic boven schijne buyten der menschen macht gestelt te hebben. Want ghelijck ick te vooren den menschen niet toeghelaten en hebbe nae haer goetduncken wetten van de Religie ofte van den Godsdienst te maken: alsoo en late ick hen sulex oock niet toe/ als ick de politische ordeninghe prijse ende bevestighe/ de welcke daer toe arbeyt dat de de waerachtige Religie die in de Wet Gods verdaet is/ niet opentlijck door openbaer godloosheydt/ vryelyck ghesehent noch besmet en worde. Maer de Lesers sullen door de claerheyt der orden geholpen zynde/ het verstaen watmen van de gantsche politische regeeringhe moet gevoelen/ ist dat wy hare deelen verschepdentlijck handelen. Der politischer reegeringhe zijn drie deelen/ te weten/ de Overicheyt die de bewaerster der Wetten is: de Wetten na de welcke sy regeert ende het volck dwelck door de Wetten ghereegeert wort/ ende der Overicheyt ghehoorsaem is. Soo laet ons ten eersten het ampt der Overicheyt aensien/ oft een behoorlicke ende Gode aengename roepinge zy/ hoedanich de dienst ende hoe groot de macht zy: daer nae met hoedanighe wetten een Christelicke politie behoort ghereegeert te worden: ten laetsten/ wat voordeel tvolck uyt de wetten heeft/ende wat onderdanicheyt het der Overicheyt schuldich is.

Waer nae/ wordt dese handelinghe tot meerder claerheyt/ in drie voornaemste stucken begrepen.
1. Van de Overheyt.
2. Van de Wetten.
3. Van het gemeenen volck.

4 De Heere en heeft niet alleenlijck betuyght dat de dienst der Overicheyt hem aenghenaem is/ maer heeft oock de weerdicheydt daer van seer verheven ende ons seer aengheprésen/ ghelijck (op dat ick sommighe plaetsen verhale) * dat alle Overicheden * Goden genaemt worden/ niemant en dencke dat inden naem weynich gelegen zy/ want daer door wordt beduyt dat sy van God bevel ende Godlicke autoriteyt hebben/ ende gantschelic Gods persoon/dragen/ des welckes plaetse sy eenicsins bewaren. Dit is niet mijn gedichtsel/ maer de uytlegginge Christi/ daer hy seyt: * Ist dat de Schrifture die genaemt heeft Goden/ tot de welcke Gods woort geschiet is: Wat is dat te segghen anders dan dat hen van God bevel gegheven is/ op dat sy hem in sijn ampt dienen? ende dat sy (gelijck Mosis ende Josaphat seyden tot den Richter die sy in alle steden Jude stelden) oordeel ende recht doen/ niet voor menschen/ maer voor God. Hier toe dient oock dat de wijsheydt Gods door den mont Solomonis betuyght te weten/ dat het sijn werck is dat de Coninghen regeeren/ ende dat de Raetsheeren recht doen: dat de Princen heerschappie hebben/ ende dat alle Richters der aerden zijn goetdadich. Want dat is ghelijck of daer ghesept ware/ dat

Dat verheveninge der Overheden Gode behaecht/ heeft hy dat door syn stemme ende groote prijselicke eeden gehoorsaem betuyght.
Exod. 22.8.
Psal. 82.1. ende 6.
* 1. Sy worden Goden geheeten.
* Joan. 10. 35.
Deut. 1.17.
2. Par. 19.6
Pro. 8.14.
2. Sy worden gestelt van Gods wysheyt.

het niet en geschiet door menschelicke boosheyt/ dat de macht aller dinghen op der aerdyts by de Coninghen ende andere Overste/ maer dat het ghesehiet door voorsieninghe ende heylighe ordeninge Gods/ den welcken het alsoo belieft de regeeringe der menschen te voegen: want hy staet hen by/ ja regeertse oock als sy wetten geven ende recht doen. Het welcke Paulus oock opentlick leert/ als hy de regeeringhen oock telt onder de gaven Gods/ de welcke nae de menigerley ghenade verschydelijck uytgedeylt worden/ ende behooren van de dienaers Christi tot opbouwinghe der Gemeynte gebruyckt te worden. Want hoewel hy daer eygentlijck spreeckt van de vergaderinge der Ouderlingen/ die in de eerste Gemeynte gestelt worden om de gemeyn dicipline te regeeren (dwelck ampt hy inden Sentbrief tot de Corinthen noemt regeeringe) nochtans dewijle wy sien dat de burgerlicke macht tot dit selve eynde dient/ soo is het sonder twijfel dat hy ons daer alderleye behoorlicke regeeringhe aenprijst. Maer hy spreeckt veel claerlicker daer hy eygentlick van de sake handelt. Want hy leert dat de macht is een ordeninghe Gods: ende dat daer geene machten en zijn anders dan van God verordent. Ende dat de Princen Gods dienaers zijn/ den genen die wel doen tot lof/ ende den genen die quaet doen/ tot wrake. Hier toe dienen de exempelen der heyliger mannen/ der welcker sommige over Coninckrijcken/ gelijck David/ Josias/ ende Ezechias: sommighe overheerschappien/ gelijck Joseph/ ende Daniel: sommighe over de regeeringe eens vryen volcx/ ghelijc Moses/ Josue/ ende de Richters geweest zijn: der welcker dienst de Heere bewesen heeft hem aengenaem te zijne. Daerom en moet nu niemant twijfelen dat de politische macht is een roepinge die niet alleenlijc voor God heylich ende behoorlick is/ maer dat sy is de alderheylichste/ ende int gantsch leven der menschen de aldereerlickste.

Rom. 13.
1. Cor. 12. 28.
Rom. 13.
3. Door des ooch bevestight met exempelen der heyligen mannen/ die in dese bedieninge geweest hebben.

5 De ghene die begheeren dat onder de menschen geen reegeringe en zy/ die seggen/ hoewel voortijden over het grove Jodische volck Coningen ende Richters geweest zijn/ soo en comt nochtans dese dienstknechtelicke wijse der regeeringhe niet over een met de volmaecktheyt die Christus heeft met sijn Evangelium aengebracht. Maer hier in en openbaren sy niet alleenlick haer onwetentheyt/ maer oock het duyvelsche hoovaerdicheyt/ dewijle sy hen selven sulck een volmaecktheyt toe schrijven/ daer van niet het hondertste deel in hen gesien en wort. Maer hoedanich sy oock zijn/ soo is dit licht om weder leggen: want als David de Coningen ende Vorsten vermaent den Sone Gods te cussen/ soo en gebiet hy hen niet haer heerschappie af te leggen/ ende een gemeyn leven aen te nemen: maer de macht daer mede sy begaeft zijn/ Christo te onderworpen/ op dat hy alleen boven al zy. * Desgelicx als Esaias belooft dat de Coninghen sullen Voesterers/ ende de Coninginnen Voesterschen der Ghemeynte wesen/ soo en beneemt hy hen de Coninclicke eere niet: maer steltse eer met eenen eerlicken tytel den Godsaligen Dienaren Gods tot patroonen ende beschermers: want de Prophetie gaet de comste Christi aen. Ick late willens vele getuygenissen achter die alomme gevonden worden/ ende voornemelijc in de Psalmen/ in de welcke allen regeerderen haer recht toegeschreven ende bevesticht wort. Maer boven al is daer een schoon plaetse by Paulum/ daer hy Timotheum vermaent datmen inde gemeyne vergaderingen behoort te bidden voor de Coningen/ en stelt terstont de reden daer by/ te

Tegenseggingh/ dat den Joden ende niet den Christenen/ dese vorme is ingestelt geweest.
Antwoorde uyt David/ Esaia ende Paulo/ dat den staet der Kercke bedienstaechtich der bescherminge ende bewaringe der Overheden bevolen wordt.
Psal. 2.12.
Esai. 49.23.
1. Tim. 2.

weten/

weten/ op dat wy moghen gherustelijck onder hen leven met alle Godsalicheyt ende eerbaerheyt/ met welcke woorden hy den stant der Gemeynte/ haerder bescherminge ende bewaringe beveelt.

Het gebruyck deser leere by de Overheden.

6 In dit ghedachte behoort de Overicheyt haer sonder ophouden te oeffenē/ dewyle sy daer door connen seer verweckt worden om haer ampt behoorlijck te bedienen / ende oock sonderlick getroost / om de swaricheden haers ampts (de welcke voorwaer seer vele zijn) te lichter achten. Want wat grooter neersticheyt tot geheelheyt / voorsichticheyt / sachtmoedicheyt/ cuyscheyt / ende onnooselheyt / moeten die van hen selven eyschen/ die weten dat sy tot dienaren der Godlijcker rechtveerdicheyt ghestelt zijn? Hoe sullen sy bestaen ongerichticheyt toe te laten in haren Richtstoel/ als sy hooren dat het de throon des levendighen Gods is? Door wat stouticheyt sullen sy een onrechtveerdighe sententie spreken met den mont / welcken sy weten tot een instrument der Godlicker waerheyt verordent te zijne? Door wat conscientie sullen sy ongodlicke ordeninghen onderteeckenen met de hant/de welcke sy weten verordent te zijne om de rechten Gods te schrijven? Somma/ist datse gedachtich zijn dat sy Stadthouders Gods zyn/ so moeten sy met alle sorchvuldicheyt ende neersticheyt arbeyden / om in hen selven den menschen een beelt der Godlicker voorsieninge / bewaringhe / goetwillicheyt / ende rechtveerdicheyt voor ooghen te stellen. Ende sy moeten hen selven altijts dit voor ooghen te stellen/ te weten: Ist dat sy alle vervloeckt worden die het werck der wrake Gods bedriegelijck doen / dat sy dan vele swaerlicker sullen vervloeckt wesen / die in dese behoorlicke roepinge bedrieghelijck wandelen. Waerom als Moses ende Iosaphat hebben willen hare Richters vermanen te doen gelijck sy behoorden/ soo en hebben sy niet crachtigers gehadt om hare herten te verwecken / dan het ghene dat wy boven verhaelt hebben / te weten dit: Siet wat ghy doet : want ghy en doet het recht ende oordeel niet voor den mensche / maer voor God / de welcke by u is in de sake des oordeels. Soo laet nu dan de vreese des Heeren op u zijn. Siet toe ende doet het : want daer en is gheen verdraeptheyt by den Heere onsen God. Ende op een ander plaetse wort geseyt / dat God hem selven ghestelt heeft in de vergaderinge der goden/ende dat hy midden onder de goden recht doet : op dat sy gemoet worden om haer ampt te doen / als sy hooren dat sy als Stadthouders Gods zyn / den welcken sy eenmael sullen moeten rekenschap haerder bedieninge doen. Ende dese vermaninge behoort met recht seer crachtich by hen te zyne : want ist dat sy onrecht doen / soo en doen sy niet alleenlijck den menschen ongelijck / de welcke sy booselick quellen/ maer doen oock Gode smaetheyt aen/wiens heylige oordeelen sy besmetten. Wederom hebben sy grooten troost als sy by hen selven overlegghen dat haer ampt ende roepinghe niet en is onheylich noch vreemde van eenen dienstknecht Gods / maer dat haer dienst seer heylich is : als die't ampt Gods bedienen.

1. Sy zyn schuldig met hoogher Godsalicheyt/gerechticheyt ende neersticheyt in haer ampt te leeren.

Iere. 48. 10.

Deut. 1. 16. 2. Par. 19. 6

Psal. 82. 1. Esai. 3. 14.

2. Sy hebben eenen schoonen troost.

7 *De gene die door soo veele ghetuygenissen der Schriftuere hen selven niet en onthouden van desen heylighen dienst te lasteren / gelijck of hy van de Christelijcke Religie ende Godsalicheyt vreemde ware / wat doen die anders dan dat sy God selve beschuldighen/ op den welcken de versmaetheyt moet vallen / die synen dienste aengedaen wordt? Ende sulcke menschen en verachten niet de Overicheden / maer verwerpen God/ op dat hy over hen niet en regeere Want ist dat de Heere die metter waerheyt geseyt heeft van het volck Israels / om dat het de heerschappie Samuelis verworpen hadde waerom en sal het oock heden niet metter waerheyt gheseyt worden / van de gene die alle heerschappie lasteren die van God ingestelt is? Maer sy seggen / dewyle de Heere tot de Apostelen geseyt heeft/ * dat de Coningen der Heydenen heerschappie over hen hebben / maer dat het niet en behoort alsoo te zyne onder hen/ daer de ghene die de eerste is / behoort de minste te worden / soo is het hier mede allen Christenen verboden / Coninckrijcken ofte heerschappien te bedienen. O bequame uytleggers. Daer was twist onder de Discipulen ghecomen wie de hoochste soude wesen: ende de Heere dese ydel eergiericheyt willende wederlegghen / heeft hen geleert dat haer dienst niet en is den Coninckrijcken gelijck / in de welcke een onder de andere de overste is. Maer ick bidde u/ wat oneere wort der Coninckliker weerdicheyt met dese gelijckenisse gedaen? Jae wat bewijst dese gelijckenisse / anders dan dat het Coninclijcke ampt niet en is een Apostolische dienst: Boven desen hoewel de Overicheden menigerley zijn : soo en is nochtans in desen deele daer onder geen onderscheyt/ maer wy moetense alle voor ordeningen Gods aensien. † Want Paulus vervaetse oock alle te samen / als hy seyt/ * dat daer geen macht en is anders dan van God. Ēn de macht die den menschen aldermeest behagelick was/ die is boven andere sonderlick aengeprefen / te weten/ de heerschappie eens mensches alleen de welcke voortijden van uytnemende ende moedige menschen niet wel geleden en is : om dat sy een gemeyn dienstbaerheyt aller menschen mede brengt/uytgenomen dien eenen/ onder wiens wille sy alle de andere onderworpt. Maer de Schriftuere willende dese onrechte oordeelen verhinderen/ betuycht by name dat het de voorsieninge der Godlicker wijsheyt is/ dat de Coningen regeeren / ende gebiet sonderlick den Coninck te eeren.

* 3. Sy moeten niet veel achten op de raserien der wederdooperen / dewyle de selve niet menschen/ maer God selve dat hy niet en regeere/ verwerpen.

1. Sam. 8. 7

Geensins en is oock in den werch de spreucke Christi/ de welcke sy qualick uytleggende met seer boser herten ons voorwerpen.

* Luc. 22. 25

Noch daer en is niet aen gelegen/ watter voor een maniere ofte gedaente van regeeringe.

* Want sy syn alle van God ingestelt.

* Rom. 13.

Pro. 8. 15. 1. Pet. 2. 17

8 Ende voorwaer het is een ydel becommeringe dat de gemeyn man/ die geen autoriteyt en heeft om eenige Politische sake te verordenen/ disputeren welcke de beste stant der politie zy te dier plaetse daer sy woonen. Men en cant oock niet enckelick oordeelen anders dan lichtveerdichlijck/ dewyle het voornaemste hier van in de circonstantie ende gelegentheden staet. Ende so men oock de standen selve sonder circonstantien wil met malcanderen verghelijcken / men sal niet lichtelick connen onderscheyden welcke de nutste zy soo seer ghelijck zijn zy van conditien. Daer worden driederley Politische regeeringen getelt/ te weten / Monarchia, dat is/ daer een alleen de opperste is/ hy zy Coninck of Hertoghe: of ondersins genaemt Aristocratia dat is / daer de voornaemste ende beste regeeren: ende Democratia, dat is /daer het volc regeert/ende een yegelick onder het volck macht heeft. Daer een alleen regeert/ daer can de regeeringe wel lichtelic tot wreede tyrannie vervallen : maer daer de voornaemste regeeren/daer connen sy oock by na also lichtelick tot onrechte regeeringhe eens worden: ende daer het volc regeert/ daer can veel lichtelicker oproer comen. ‡ Ist datmē dese voornoemde driederley regeeringen die de Philosophen stellen in haer selven aenmerckt/ so en wil ick niet loochenen dat de stant daer de voornaemste regeeren/ ofte die door haer regeeringen gematicht wort/

Daer syn driederley borgerlicke regeeringen 1. De Monarchi/ dat is / daer een alleen de opperste is. 2. De Aristocrati/ dat is/ daer de Beste regeeren 3. De Democrati / dat is daer het volc de regeringe heeft. Welcke daer nu van drien de beste is/ en can niet seckerlick gheseyt worden.

* De regeeringe die uyt de voornaemste bestaet/ als sy wel is gematicht sch Gut de andere te boven te gaen

de andere standen verre te boven gaet: niet in hem selven/ maer om dat het seer selden geschiet dat de Coninghen hen selven soo matichlick houden/ dat haer wille nimmermeer van het ghene dat recht is af en wijcke: ofte dat sy met sulcke wijsheyt ende voorsichticheyt begaeft zijn/ dat een yeghelick Coninck sien soude soo veel noodich is. So comt het dan door der menschen feyl ende ghebreck/ dat het onsorghelijcker ende verdragelijcker is/ dat sommighe regeeren/ op dat sy malcanderen onderlinghe helpen/ leeren ende vermanen/ ende op dat daer te meer straffers ende dwinghers zijn/ ist dat yemant hem selven te seer verheft. Gelijck de bevindinghe altijt bewesen heeft/ dat dese regeeringhe sommiger voorneemster mannen de beste is/ alsoo heeft het de Heere ooc door sijn autoriteyt bevesticht/ de wijle hy die onder de Israeliten ingestelt heeft/ doe hyse wilde in den alderbesten stant houden/ tot dat hy een figuere ende beelt Christi voorstelde in David. Ende ghelijck ick geerne bekenne/ dat gheenderley regeeringe gheluckelicker en is dan dese/ daer de vryheyt sulcke maticheyt heeft als het betaemt/ ende bequamelick tot gheduericheyt gheschickt is: alsoo achte ick oock die seer gheluckich te zijne/ die in sulcke conditie moghen zijn: ende als sy neerstichlick ende standvastichlick arbeyden om die te bewaren ende te behouden/ soo achte ick dat sy niet anders en doen dan sy behooren. Ja de Overicheden moeten met grooter neerstichheyt daer na staen/ dat sy niet toe en laten dat de vryheyt tot der welcker bescherminghe sy ghestelt zijn/ in gheenen deele vercort/ ende veel min benomen worde: ist dat sy daer in trage ende sorgheloos zijn/ soo zijn sy ongetrouwe ende meyneedich in haer ampt/ ende verraders haers vaderlants. Maer ist dat de ghene over de welcke de Heere een ander regeeringhe ghestelt heeft/ so dat sy van Vorsten ofte Princen geregeert worden/ de regeeringhe tot hen selven trecken/ op dat sy daer door bewercht worden/ om een veranderinghe te soecken/ soo sal dit ghedachte niet alleenlijck dwaes ende ydel/ maer oock gantschelick schadelijck wesen. Ist datmen wil d'ooghen niet op een stadt alleen slaen/ maer de gantsche werelt oversien ende aenmercken/ of ymmers tgesichte wat verre strecken/ soo salmen voorwaer bevinden dat het niet sonder oorsake door de voorsieninghe Gods alsoo geschickt is dat verscheyden landen op verscheyden wijse geregeert worden. Want ghelijck de elementen niet en comen met malcanderen over een comen/ anders dan door een onghelijcke getempertheyt: also worden dese verscheyden regeeringhen seer wel door haer verscheydentheyt behouden. Hoewel het en is niet noodich sulcx te segghen den ghenen die met den wille Gods te vrede zijn. Want dewijle dat het Gode belieft heeft Coninghen te stellen over de Coninckrijcken/ ende over vrije steden ende volcken andere Regeerders: wie sy zyn/ die hy over de plaetse daer wy woonen ghestelt heeft/ die moeten wy ghehoorsaem ende onderdanich zyn.

Gelijck dat door de bevindinghe selfs en door Gods autoriteyt waer is bevonden.

Dese vierderley regeeringen zijn van God/ door wiens voorsichticheyt het geschiet/ dat verscheyden landen geregeert worden op verscheyde manieren.

9 Nu moeten wy int corte verclaren hoedanich het ampt der Overicheyt door Gods woort beschreven wort/ ende waer int gheleghen zy. Dattet streckt tot beyde de tafelen der Wet/ dat mochtmen oock uyt de Heydensche schrijvers leeren/ waert dat het de Schriftuere niet en leerde. Wāt daer en heeft niemant van't ampt der Overicheyt/ ende van wetten te geven/ ende van Politische ordeninghe ghescreven/ die niet van de Religie ende den Godlickē dienst zyn beginn gemaect en heeft. Ende also hebben sy alle beleden dat daer geen burgerlicke regeeringhe en can geluckichlick ingestelt worden/ ten zy dat de eerste sorge zy van de Godsalicheyt: ende dat de Wetten verkeert zyn/ die Gods recht ende dienst voorby gaende/ alleenlijck der menschen nut soecken. Daerom dewijle de Religie by alle Philosophen ende oock door het algemeyn eendrachtich gevoelen aller Heydenen/ den eersten graet heeft/ so moeten de Christelicke Overichedē ende Princen hen selven schamen van haer onachtsaemheyt/ ten zy datse hier in sorge dragen. Ende wy hebben nu bewesen dat dit hen sonderlinghe van God bevolen is: ghelijck het oock recht ende behoorlijck is dat sy arbeyden om de eere Gods te vorderen ende beschermen/ wiens Stadthouders sy zijn/ ende door wiens weldaet sy regeeren. De heylige Coningen worden ooc in de Schriftuere hierom aldermeest ghepresen/ dat sy den verval schen ofte vervallen Godsdienst weder opgericht hebben/ ofte voor de Religie sorge ghedraghen hebben/ om dat sy onder hen soude suyver ende gesont bloeyen. Hierentegen onder deseylen die comen daer geen behoorlicke regeeringhe en is/ stelt de Schriftuere dat daer geen Coninc in Israel en was/ ende dat daerom een yegelijck dede dat hem behaechde. Hier uyt wort de dwaesheyt geopenbaert der gener die willen dat de Overicheyt de sorge der Religie ende des Godlicken dienst verlatende/ alleenlijck onder de menschen recht doen. Gelijck of God regeerders uyt zijnen naem gestelt hadde die aertsche saken souden eyndigen/ ende achtergelaten hadde het gene daer veel meer aen gelegen is/ te weten/ datmen hem na het suyver ghebot der Wet soude dienen. Maer de beroerlicke menschen worden hier toe gedreven door een begheerte om alle dinghen te vernieuwen/ dat sy alle de gene die de schepdinge der Godsalicheyt souden straffen/ begeeren wech genomen te hebben. Aengaende de tweede tafel/ Jeremias gebiet den Coningen oordeel en̄ rechtveerdicheyt te doen/ den verdruckten te verlossen van de hant des genes die hem t'onrechte beschuldicht: den vreemdelinck/ de weduwen ende de weesen niet te bedroeven/ noch onrecht te doen ende geen onschuldich bloet te storten. Tot dit selve dient de vermaninge die inden 82. Psalm gelesen wort/ te weeten/ dat sy moeten den armē en̄ gebreckelicken recht doen/ dē armen hulpeloosen quijt laten den armen uyt de hant des verdruckers verlossen. Ende Moses seyt tot de gene die hy in syn plaetse ghestelt hadde: Laetse de saecke haerder broederen hooren ende tusschen dē eenen broeder en̄ den anderen/ ofte tusschen den vreemdelinck oordeelen geen aensichte in het oordeel bekennen/ also wel den cleynen als den grooten hooren/ oock geenen mensche vreesen: want het is Gods oordeel. Ick gae dese dinghen voorby/ te weten/ dat de Coninghen hare peerden niet en vermenichvuldighen/ dat sy hen selven niet tot giericheyt en geven/ dat sy hen selven niet en verheffen boven hare broeders. Item/ dat sy alle de dagē haers levens niet af en laten de Wet des Heeren te bedencken. Dat de Richters niet en wijcken tot d'een zijde noch tot d'ander/ dat sy geen gave en ontfangen/ ende diergelicke dingen die alomme in de Schriftuere gelesen worden: want als ick hier t'ampt der Overicheden verclare/ en is mijn voornemen niet seer de Overicheden selve te onderwijsen/ als andere te leeren wat de Overicheden zijn/ ende tot wat eynde sy van God gestelt zijn. So sien wy dan/ dat de Overichedē syn beschermers ende bewarers der ghemeyner onnooselheyt/ maticheydt eerbaerheyt/ eerlicheyt ende ruste/ dat haer eenige neer-

stichheyt

Het laetste stuck des eersten deels/ handelende van het ampt der Overheden.

Der selver voornaemste sorge moet wesen/ de onderhoudinge der Christelicker Religie ende waerer Godsalicheyt.

Dit selve wort met exempelen ende getuygenissen bewesen.

Item met een contrare bewys.

Iudc 21.25.

Ende met een argument genomen van een ongeschicktheyt.

Iere. 22. 3.

Haer andere sorge moet wesen/ bedieninge der rechtveerdicheyt/ dwelck met getuygenissen bewesen wort.

Deut. 1. 16.

Deut. 17. 15

Deut. 16. 19

Rom. 13. 3.

sticheyt is de gemeyn welvaert ende vrede aller menschen soecken ende vorderen. Van dese deuchden belooft David een exemplaer te wesen/ als hy sal tot het Coninckrijcke gebracht worden/ te weten/ dat hy niet en sal in eenige boosheyt bewilligē/ maer dat de godloose lasteraers ende hoovaerdige/ sullē hem grouwelic wesen: eñ dat hy sal goede eñ getrouwe raetslieden aennemen. * Eñ dewyle sy dit niet en connen doē sonder de goede vā der boosen onrecht te beschermen/ ende den bedruckten hulpe te doen/ so moeten sy ooch met macht gewapent zijn/ om de boose ende quaetdoenders (door de welcke de gemeyn ruste beroert ofte verstoort wort) strengelijc te dwingen. Want wy bevinden dat gantschelijc waerachtich te zijne dat Solon seyde/ te weten/ * dat alle burgerlicke regeeringen gelegen zijn in prijs eñ straffe/ ende dat de gantsche burgerlicke Discipline vervalt ende te niete wort/ waer prijs ende straffe wechgenomen worden. Want vele staen seer flauwelick na het gene dat goet eñ recht is/ ten zy dat de deucht geeert worde/ ende der booser menschen lust en can niet anders dan door strengicheyt ende straffe gedwonghen worden. Ende dese twee dingen zijn van de Propheten verraet/ * als hy de Coningen eñ andere Overicheden gebiet oordeel eñ recht te doen. Rechtveerdichz. is den onnoosselen aennemen/ beschermen ende verlossen: oordeel is der boosen stoutichept wederstaen/ haer gewelt verhinderen/ ende booshz. straffē.

10 *Maer hier schijnt een swaer vrage upt te comen/ te weten/ Ist dat alle Christenen door Gods Wet verbodē worden te dooden/ ende de Prophete betuycht van den heyligē Berch Gods/ dat is van de Gemeynte/ dat sy daer in niet en sullen verdrucken noch hinder doen/ hoe can de Overicheydt Godsalich zijn eñ bloet stortent? Maer ist dat wy verstaen dat de Overichz. int straffen niet en doet upt haer selven/ maer het oordeel Gods selve volbrengt/ soo en sullen wy door dese swarichz. niet verhindert worden. De Wet des Heeren verbiet te doodē: maer op dat de dootslagē niet ongestraft en blijven/ so geeft de Wetgever selve synen dienarē het sweert in de hant/ om dat tegen de dootslagers te gebruycken. Het en betaemt dē Godsaligen niet yemant te verdrucken eñ hinderen: maer der Godsalighen verdruckinghen door des Heerē bevel wreken/ en is niet hindere noch verdrucken. Och of wy altijts met onse herten aenmerckten/ dat hier niet gehandelt en wort door menschen lichtveerdichz./ maer door de autoriteyt Gods die het beveelt: waer dese autoriteyt voor gaet/ daer wort nimmermeer van tē rechten weg gedwaelt. Ten zy dat mogelijck der rechtveerdicheydt Gods een toom aengedaen is/ op dat hy de boosheydt niet en straffe † Ist dat het ons niet geoorloft en is Gode een Wet te stellen/ waerō sullē wy synē dienarē t'onrecht schult op leggen? Paulus seyt: * Sy en dragen het sweert niet te vergeefs/ wāt sy zijn dienaers Gods/ om hem in sijn toornichz. te dienen/ ende wrake te doen over de quaetdoenders. Daerom ist dat de Princen ende andere Overicheden weten dat Gode geen dinck aengenamer en is dan hem gehoorsaem te zijn so moeten sy in desen dienst neerstich zijn/ ist dat sy willen haer Godsalichz./ rechtveerdicheyt/ ende geheelheyt/ Gode aengenaem maken. * Door dese bewegingе wert Moses geraert doe hy bekennende dat hy door de cracht Gods was tot eenen verlosser sijns volcx verordent/ den Egyptischen sloech. Item/ doe hy de afgoderien des volcx strafte/ op eenen dach drie duysent mannen slaende/ Eñ David doe hy in het laetste sijns levens Solomoni sijnen sone geboot Joab ende Semei te dooden. Daerom telt hy dat oock onder de Coninclicke deuchden/ te weten/ de godloose der aerden te dooden/ op dat de werckers der boosheydt verdreven worden upt de Stad Gods. Hier toe dient ooc de lof die Salomoni toegeschreven wort: Ghy hebt rechtveerdicheyt lief gehadt/ ende ongerechtichz. gehaet. Hoe comt Moses/ die so lieflic ende sachtmoedich van aerde was/ tot soo groote wreetheydt te branden/ dat hy van't bloet zijnder broederen besprenght ende nat zijnde/ dē leger doorlooopt/ tot nieuwe moordingen? Hoe heeft David/ die in al sijn leven so sachtmoedig was/ dat bloedige testament in sijn uytterste gemaeckt/ te weten/ dat sijn sone niet en soude t'grijs hayr Joabs ende Semeis latē met vrede ten grave comē? maer als sy door dese wreethz. de wrake die hē van God bevolen was/ volbracht hebben/ so hebben sy daer mede hare handen geheylicht/ die welcke sy souden ontreynicht hebben/ hadden sy sulcke boosheyt gespaert. Salomon seyt: * Ongerechticheyt doen/ is by de Coningen eē grouwel: wāt de throō wort in rechtveerdichz bevesticht. Itē/ † De Coninc die op dē throon des oordeels sit/ die spreyt syne oogē over alle quaet/ * Item Een wijs Coninc verstroyt de godloose/ ende draeytse op het radt. Item/ Neemt den schuym wech van het silver/ ende de silversmit sal een vat maken: neemt den boosen weg vā het aenschouwen des Coninckx ende sijn throō sal in rechtveerdicheyt bevesticht worden. Item/ Die den boosen rechtveerdicht/ ende die den rechtveerdigen veroordeelt/ die zijn beyde Gode grouwelic. Item De wederspannige gerijcht quaet/ ende tot hem wort een wreet bode gesonden. Item/ die tot den boosen seyt: Ghy zijt rechtveerdig/ desen vervloecken de volcken ende natien. Nu ist dat haer waerachtige rechtveerdichz. is/ de quaetdoenders ende godloose met uytgerecten sweerde te vervolgen: so sullen sy hen selven grootelick schuldich maken/ ist dat sy het sweert opsteken/ ende hare handen reyn vā bloet houden/ als daerentusschen de boose menschen dooden ende moorden/ so verre ist dat sy door sulcke verdraechsaemhz. souden van goetheyt ende rechtveerdicheyt geprese worden. Alleenlick dat de strengichz. niet al te wreet en zy/ ende dat de Richtstoel niet te haestich nog te lichtveerdig en zy int veroordeelen. Want ic en ben der ongeschickter wreetheyt niet gonstich/ noch en meyne oock niet datmen een rechtveerdich oordeel can geven/ ten zy dat de goedertierenheyt altijts daer by zy/ de welcke de beste ende sekerste raetsmā der Coningen/ ende bewaerder des Coninckliken stoels is/ † gelijck Salomon seyt: ende niet onrecht voortijden van eenen de voorneemste gave der Princen genaemt is.* Nochtans moet de Overichz. dese twee aensien/ te weten/ dat hy niet door strengichz. meer en hindere dā genese: noch superstitiuselic eenen naem der goedertierenthz. soeckende/ in seer wreede vriendelijcheydt valle/ onmatige goedicheydt met veler menschen schade bewijsende. † Want daer heeft voortijden een niet sonder oorsake geseyt/ dat het quaet is onder eenen Prince te leven/ onder den welchen geen dinc geoorloft en is: maer

dat

Psal.101.

*Om dier oorsaken wil le zijn sy van God met macht ende gewelt ghewapent.

*Te weten/ met vereeringe ende straffe/ daer mede alle gemeyne regeeringen bestaen.

Iere.21.12. ende 22.3.

Tegenworpingen tegen de boden der haelde leere/ de welcke d'Overheden plaetse verleenen in der kercken Gods.

Eerstelic/ de Wet Gods gebiet/ dat wy ons sullen onthouden vā bloet der Christenen te vergieten: ende in der kercken Gods en sal niemant wesen die yemant verdrucke ende beschadige/ seyt de Propheet. Maer de Overheden vergieten bloet/ verdrucken eñ beschadigen daerom sondigen de Overheden/ ende die dien staet bescherme tegen de wet Gods ende leeringe der Propheten.

*Esa.11.9. ende 65.25.

Exod.20.13 *Deut.5.17 Mat.5.21.

*Antwoort de Overheden rechten uyt Gods oordeelen: eñ verre isset dat sy sondighen in het straffen van de boose/ dat voor alsulcke een goede opsicht een van de voornaemste en Prinselicke dingen/ ende een getuygenisse vader Godsalicheyt zy.

*Rom.13.4.

*Exod.2.12 Actor.7.28. Exod.32.27

1.Reg.2.5.

Psal.101.8 Psal.45.8.

*Welcke met getuygenissen der schriftueren/ ende exempelen Mosis/ Davids/ Salomons bevestiget wort.

*Pro 17.12 *Pro.20.8 *Pro 20.26 Pro.25.4.

Pro.17.15

Pro.17.11.

Pro.24.24.

Pro.22.28.

*Maer als hier meeten twee steenklippen ghewaeght worden/ eerstelic datmen niet al te seer en soecke den naem van goedertierenthz./ daer na datmen niet al te seer straffende wreet en is.

*Apud Dionem.

Wt de voorgaende antwoort volcht/ dat alle orlogen die aengenomen worden om een openbare ende algemeyne wrake te doen/ wettelick zyn ende recht.

dat het veel booser is te leven onder eenen Prince/ onder welcker alle dinghen geoorloft zijn.

11 *Ende dewijle het somtijts des Coninghen ende volcken noodich is de wapen aen te trecken/ ende krijch te voeren om sulcke wrake te doen: so machmen oock hier uyt weten/ dat de krijgen ende stryden die aldus aengenomen worden/ oprecht ende behoorlijck zijn.

De eerste reden.

Want ist dat hen macht ghegheven is om de ruste ende vrede haerder heerschappie te beschermen/ de oproeringen der ongerustet menschen te dwinghen/ de ghene die door gewelt verdruckt zijn/ te helpen/ ende de boose daden te straffen: sullen sy macht connen bequamelicker gebruycken dan als sy verhinderen de raserie des genes die de ruste eens yegelicx bysonder/ ende alle int ghemeyn verstoort/ oproer maeckt/ gheweldichlijck verdruckt/ ende groote boosheydt bedrijft?

De 2 reden.

Ist dat sy moeten bewaerders ende beschermers der Wetten zijn/ soo moeten sy oock wederstaen den arbeyt aller der gener die door haer boosheyt de Disciplin der Wetten verderven ende verhinderen.

De 3 reden.

Ja ist dat sy te rechte de roovers straffen/ door der welcker onrecht alleenlick sommige weynighe beschadicht worden: sullen sy het gantsche lant laten door rooverien verdrucken ende verwoesten sonder straffen? Want daer en is geen onderschept/ of een Coninck is/ ofte de minste des volcx/ die een ander lant/ daer in hy gheen recht en heeft/ overvalt/ ende vyandelick quelt: sy zijn alsoo wel d'een als d'ander voor Roovers te achten ende te straffen.

T'besluyt.

So leert dan de gerechtichept der natuere/ ende het ampt selve/ dat de Princen gewapent zyn niet alleenlick om des gemeynen mans feylen te straffen/ maer oock om de landen die onder haer trouwe ende bewaringe staen door krijch te beschermen/ als sy vyantlic gequelt worden. Ende de heylige Geest verclaert met vele ghetuyghenissen der Schriftuere/ dat sulcke krijgen behoorlijck zijn.

De 2 tegenworpinge/ daer en is in het nieuwe Testament geen exempel ofte ghetuygenisse dwelck leert dat de krijch den Christenen soude geoorloft zijn.

12 Ist dat hier yemant seyt/ dat in het Nieuwe Testament geen getuygenisse noch exempel en is/ waer door geleert wort dat de krijch den Christenen geoorloft is: soo antwoorde ick ten eersten/ dat de selve oorsake des krijchs die voortyden was/ nu oock blijft: * ende dat daer tegen gheen oorsake en is/ waerom der Overicheyt soude verboden zijn sijne ondersaten te beschermen. Ten anderen/ datmen in de Apostolische Schrifture niet en moet een uytgedruckte verclaringe deser dingen soecken: der welcker voornemen niet en is een politische regeeringe te ordineren/ maer het geestelicke rijcke Christi in te stellen. Ten laetsten/ dat daer in oock int corte te kennen gegeven wort/ dat Christus door sijn comste gheen dinck in desen deele verandert en heeft.* Want (op dat ic Augustini woorden gebruycke) waert dat de Christelicke Dicipline alle krijgen verdoemde/ ‡ soo soude Joannes den krijchsknechten die raet vraechden om salich te worden/ liever gesept hebben/ dat sy moesten de wapen of leggen/ ende alle krijch verlaten. Maer nu seyt hy tot hen/* dat sy niemant en moeten stelen noch onrecht doen: maer met haer besoldinge te vrede zijn. Dien hy gebiet met haer besoldinge te vrede te zijne/ die en verbiet hy voorwaer niet te krijghen.

*Antwoordinghe/ hebben drie leden/ de welcke is met het getuygenisse Augustini uyt den brief en Sendtbrief tot Marcelli bevestight.

*August. Epist. 5. ad Marcelli.

*Item met Joan. des Doopers bevel tot den krijchsknechten.

*Luc. 3. 14.

Maer alle Overicheden moeten hier neerstichlick toe sien/ dat sy haren lusten niet een hayr toe en geven/ maer sullen liever als daer straffe moet gebruyckt zijn/ niet door herseloose toornichept/ nog door haet gedreven worden: noch door onversoenlicke wreetheyt vranden: maer sullen oock (gelijc Augustinus spreeckt) medelyden hebben met de ghemeyn natuere in den ghenen/ in den welcken sy de boosheydt straffen. Ofte als sy moeten de wapen aentrecken teghen de vyanden/ dat is/ tegen gewapende roovers/ soo en sullen sy dat niet doen uyt lichtveerdige oorsake/ noch de oorsak nemen die hen voorcomt/ anders dan door seer grooten noot bedwonghen. Want ist dat wy behooren veel bet te doen van de Heydenen leeren/ onder de welcke een gesept heeft/ datmen door den krijch behoort vrede te soecken/ soo behoortmen voorwaer alle middelen te soecken/ eermen de wapen aenneemt. In corte/ sy moeten hen in geenderley bloetstortinghe laten door eenighe eyghen ghesintheyt verleyden/ maer alleenlick door een ghemeyn ghevoelen gheleyt worden. Anders misbruycken sy haer macht seer qualijck/ de welcke hen niet tot haer eyghen voordeel/ maer om andere menschen te helpen ende dienen/ ghegheven is.

Ondersuchen moetmen toesien dat de overheden niet gedreven en worden meer door hare begeerlicheden ofte eygen gesintheden/ dan door liefde ende bewegentheyt tot het ghemeyne welvaren.

Cic. in Offic.

Wt dit selve recht om te krijghen/ comen oock garnisoenen/ verbonden/ ende andere burgherlijcke versterckinghen. Garnisoen noeme ick de krijchsknechten/ die tot bescherminghe der palen des lants/ in de Steden gestelt worden: verbonden noeme ick/ overeencominghen die de Princen die aen malcanderen ghelandt zijn/ met malcanderen maken/ dat sy/ soo daer eenighe beroerte in hare landen come/ willen d'een den anderen met haer macht te hulpe comen/ om de vyanden des menschelijcken ghestachts te overvallen: Burgherlijcke versterckinghen noeme ick/ alle dinghen die in den krijch ghebruyckt worden.

Hier volcht oock uyt/ dat de garnisoenen verbintenissen/ ende andere burgerlicke versterkinghen geoorlooft zyn.

13 Ten laetsten wil ick oock dit hier by stellen/ dat tollen ende schattinghen zijn behoorlicke renten der Princen/ de welcke sy wel voornemelijck moeten ghebruycken om gemeyne lasten haers ampts te draghen: maer mogense nochtans oock mede ghebruycken tot cierlickheydt haers huysgesins/ de welcke eenichsins de weerdichept des Rijcx nae volcht. Ghelijck wy sien dat David/ Ezechias/ Josias/ Josaphat/ ende andere heylighe Coninghen/ Item Joseph ende Daniel hebben na de mate des persoons/ welcken sy droegen/ sonder schade der Godsalichept/ costelijck gheleeft van de gemeyne renten. Ende wy lesen by Ezechielem/ dat den Coningen seer veel lants toegheschickt was. Want hoe wel daer het gheestelick Rycke Christi ofgebeeldet wort/ soo neemt nochtans de Prophete het exemplaer van een recht ende behoorlick rijke onder de menschen. Nochtans moeten de Princen wederom ghedachtich zijn/ * dat haer renten meer zijn de ghemeynschat des volcx/ dan haer eyghen thresoor/ gelic Paulus betuycht: waerom sy se niet en connen sonder openbaer onrecht quisten/ nog overdadichlijck verdoen: ofte sy sullen eer dencken dat sy bynа zijn het bloet des volcx/ so dat het een seer harde onbriendelickhept ware/ dat niet te sparen. Sy moeten oock achten dat haer schattinghen hoedanich sy zijn/ niet anders en zijn dan behulpselen der gemeyner nootsakelickhept/ met de welcke het ellendighe volck sonder oorsake te vermoeyen/ wreede rooverie is. De verclaringhen deser dingen en maeckt den Princen gheenen moet tot overdaet ende quistinghe der goeden (ghelijck het voorwaer niet noodich en is hare lusten/ daer mede sy van selfs veel te seer branden/ meer te ontsteken) maer dewyle daer veel aen gheleghen is/ dat sy met goeder consцientie doen wat sy doen/ op dat sy niet door godloose stoutichept tot verachtinghe Gods en comen/ soo moeten sy leeren hoe veel hen geoorloft is. Ende dese leere en is oock den gemeynen manne niet te vergeefs/ op dat sy niet en bestaen lichtveerdichlick op der Princen oncosten te lasteren/ al ist dat sy boven ghemeyne ende burgherlicke mate gaen.

Item/ Tollen en schattingen.

Eze. 48. 21

Hoe wel oock hier de overheden wel toe te sien hebben/ datse al t'gene datse haer onderwinden/ met een goede conscientie voor God aenvangen.

*Rom. 13. 6

De gemeene man sal hem oock onthouden van alderley lasteringen tegen den Princen ende Overheden.

14 Naest de Overicheydt zijn de Wetten/ de

welcke

Dat andere stuck deses handels, van de Wetten / ende haere nutticheyt ende noodsaeckelickheyt.

welcke seer stercke zenuwen/ ofte (gelijck Plato ende Cicero seggen) de zielen der burgerlijcker regeeringhen zijn/ sonder de welcke de Overigheyt niet en kan staen/ gelijck oock wederom de Wetten gheen kracht en hebben sonder Overigheyt. Daerom en konde men niet waerachtiglickers seggen/ dan dat de Wet is een stomme Overicheyt/ eñ dat de Overigheyt is een levende Wet. Voort dat ick beloofft hebbe te seggen/ met wat Wetten men een Christelicke Politie behoort te regeeren/ daer uyt en heeft niemant een langhe disputatie/ welck de beste aert der Wetten zy / te verwachten: want dit soude te vergheefs langh worden/ ende het en gaet de teghenwoordige plaetse ende handelinghen niet aen: maer ick sal alleenlick met korte woorden / ende ghelijck voorbygaende / te kennen gheven/ met wat Wetten sy mach Godtsalighlick voor Godt gebruycken/ ende onder de menschen behoorlick ghereageerdt worden. Ende dit selve hadde ick oock gantschelick liever verswegen/ waer 't dat ick niet en verstonde/ dat vele hier in sorghelick dwalen. Want daer zijn sommighe die meynen dat de Burgherlicke regeeringhe onghesch icht is/ die Mosis Wetten gheen plaetse en gheeft / maer door ghemeyne Wetten der Heydenen ghereageert wordt. Hoe sorghelick ende beroerlick dit ghevoelen zy / dat moghen andere bedencken / het sal my genoegh zyn bewesen te hebben/ dat het valsch eñ dwaes is. Maer wy moeten de ghewoonlicke deelinge behouden / waer door de Wet Godts door Mosen ghegeven/ gedeelt wort in zeden/ ceremonien/ ende oordeelen: ende wy moeten een yeghelick deel aenmercken / op dat wy weten wat daer van ons aengaet ofte niet. Maer hierentusschen en zy niemant met dese swarigheyt beladen: dat oock de oordeelen ende ceremonien de zeden aengaen. Want de oude Leeraers die dese deelinghe ghelerdt hebben / hoe wel sy wel wisten dat de twee laetste deelen/ te weten/ de ceremonien ende oordeelen / oock de zeden aengaen/ soo en hebben syse nochtans onder de Wetten der zeden niet willen noemen/ om dat sy moghen verandert ende wech ghenomen worden sonder de zeden te verkorten. Maer het eerste deel hebben sy sonderlinghe ghenaemt Wetten der zeden / sonder het welcke de waerachtighe heyligheydt der zeden / ende de onveranderlicke wyse des behoorlicken levens/ niet en kan staen.

Na dat der ghener dwalinghe wech ghenomen is/ welcke achten laetende Mosis regeringe/ aenmen de Wetten der Heydenen.

Het onderscheydt des Wets die door Mosen gegeven is/ bestaet in de wet der zeden, der ceremonien/ ende der Rechten.

15 Soo sal ick dan van de Wet der zeden beginnen/ de welcke in twee Hooft-stucken vervaet zijnde (waer van het een Godt met een suyver gheloove ende Godtsalighevt te dienen / ende het ander/ de menschen ongheveynsdelick lief te hebben / encktelick ghebiet) is een waerachtige ende eeuwighe reghel der rechtveerdighevt/ ghegeven allen menschen aller Eeuwen en Natien die haer leven willen na den wille Godts schicken. Want dit is de eeuwighe ende onveranderlicke wille Gods/ dat hy van ons allen gedient worde/ ende dat wy malkanderen onderlinghe lief hebben. De ceremonien der Joden / waren een onderwijsinghe waer door het den Heere belieft heeft sijn volck ghelijck in de kintsheyt te oeffenen/ tot dat de tijt der volheyt quame/ in welcken hy sijn wijsheyt soude te vollen der Werelt openbaren/ ende de waerheyt der dingē die doe door figuren afghebeelt worden/ volbrengen ende voor oogen stellen. De Rechten ofte Wetten na de welcke sy moesten oordeelen/ leerden seeckere regulen der gherechtigheydt ende rechtveerdigheydt/ om daer door in onnooselheydt ende vrede onder malkanderen te leven. Ende ghelijck de oeffeninghe der ceremonien wel eyghentlick de leere der Godtsaligheyt aenginghh (want sy hielt de Gemeynte der Joden in de Religie ende dienst Godts) soo konde sy nochtans van de Godtsaligheydt selve wel onderscheyden worden. Alsoo oock de forme ende wyse der rechten ende oordeelen Mosis/ hoe wel sy enckelick diende om deselve liefde/ de welcke door de eeuwighe Wet Godts gheboden wordt/ op het alderbeste te bewaren so hadden sy nochtans wat verscheyden van het ghebodt der liefde. Daerom ghelijck de ceremonien hebben konnen sonder schade der Godtsaligheydt wech ghenomen worden: alsoo konnen oock de eeuwighe gheboden ende wercken der liefde wel blijven/ als dese ordeninghe der rechten ende oordeelen Mosis wech ghenomen zijn. Is 't dat dit waerachtigh is/ so hebben voorwaer alle Heydenen vryheyt om sulcke Wetten te maken / als sy voorsien hen voorderlick te zijne: de welcke nochtans moeten met den eeuwighen reghel der liefde ghemeten worden / op dat sy in de forme alleenlick verscheyden/ maer in den gront ende in het eynde eens zijn. Want de Barbarische ende onredelicke Wetten / ghelijck die waren die gheboden de Dieven te eeren/ ende onordentlicke byslapinghe toelieten / ende andere die noch veel schadelijcker ende onghesch ickter zijn / en achte ick voor gheene Wetten: want sy zijn vreemde niet alleenlijck van alle rechtveerdigheydt/ maer oock van alle menschelijckheydt ende vriendelijckheydt.

Der ceremonien. Gal. 4. 4.

Der Rechten.

't Besluyt/ dat alle ende yeghelicken volcken vry is Wetten te maecken die sy verstaen haer voordelick te zijn / alleen datse na den regel der liefden gemeten worden.

16 Dit sal klaer worden is 't dat wy in alle Wetten dese twee dinghen ghelijck het betaemt/ aenmercken / te weten de ordeninghe der Wet/ ende de gherechtigheydt/ op de welcker reden de ordeninghe selve ghefondeert is. De gherechtigheydt is onder alle volcken alleenlick een om dat sy natuerlick is: ende daerom moet aller volcken Wetten deselve gherechtigheydt voorghestelt zijn/ na den aert der sake. De ordeninghen der Wetten de wijle sy sommighe circomstantien ende gheleghentheden hebben / aen de welcke sy eenstdeels hangen / soo moghen sy wel verscheyden zijn / soo verre sy alle tot deselve gherechtigheydt strecken. Nu de wijle de Wet Gods de welcke wy de Wet der zeden noemen / niet anders en is dan een ghetuyghenisse der Wet der nature/ ende dier conscientie de welcke Godt in der menschen herte ghedruckt heeft/ soo is het seecker dat de gantsche gherechtigheydt daer van wy nu spreken/ in de Wet der zeden beschreven is. Daerom moet sy ook alleen de regel/ merck ende eynde aller Wetten zijn. Alle de Wetten die na desen regel gemaeckt/ na dit eynde gevoegt/ ende met dese pale geeyndigt zijn/ die en hebben wy niet te verworpen/ of sy schoon van de Wet Mosis ofte ook van malkanderen verscheyden zijn. De Wet Godts verbiet te stelen. Wat straffe teghen de dieste gestelt was in de Joden Politie/ dat mach men sien in het tweede boek Mosis. Andere volken seer oude Wetten / hebben de dieste met dobbel vergheldinghe ghestraft: andere Wetten die daer na ghevolghdt zijn/ hebben onderscheydt ghemaeckt tusschen openbare ende heymelicke dieste/ sommighe zijn ghekomen tot verbanninghe/ sommighe tot ghesselinge/ ten laetsten sommighe tot doodinghe. De Wet Godts verbiet valsche ghetuygenisse te geven. Ende valsche ghetuyghenisse werdt onder de Jooden ghestraft met deselve straffe die de beschuldighde soude ghehadt hebben / hadde hy metter waerheydt obertuyght ghewest: in sommighe plaetsen wordt sy alleenlick met groote schande ghestraft / in sommighe plaetsen met de galghe. De Wet Godts verbiedt te dooden.

Daerom moet oock in alle Wetten in sulcke gaen de gherechtigheydt eñde instellinghe: maer dat d'eerste onbewegelick ende vast moet zyn: d'ander kan veranderdt worden na gelegentheyt der saken.

Exod. 22. 1.

Dit wordt met eenighe exempelen verklaerdt ghenomen zijnde uyt de Wetten tegen de Dieven / valsche ghetuyghen/ doodslagers/ ende Overspeelders.

Deut. 19. 18.

den.

den. Ende doodtslagh wordt alomme by alle Wetten met de doodt gewroken / nochtans op verscheyden wijse. De Wet Godts verbiet overspel te bedrijven. De overspeelders worden ter eender plaetsen strengelick / ende ter ander plaetsen sachtelick ghestraft : Nochtans sien wy hoe sy in sulcke verscheydenheyt / alle tot het selve eynde strecken. Want sy stellen alle ge-lijck straffe teghen de boose wercken die door de eeuwighe Wet Godts verboden zijn : te weten / teghen dootslagen / dieften / overspelen / valsche getuygenissen : maer in de wijse der straffe en komen sy niet over een. Ende het en is oock niet noodigh noch nut. Sommige landen souden terstont door rooven ende moorden verdorven worden / waer dat sy niet met grouwelicke exempelen de dootslagen en straften. Sommige eeuwen is het noodig de straffen te verswaren. Ist dat daer eenige beroerte gekomen is / het quaet dat der uyt pleeght te komen / moetmen met nieuwe mandaten beteren. Ten tijde des krijghs souden alle goede zeden vergaen / waert datmen niet strenghelicker toe en saghe. In dieren tijt / ofte in pestilentie / souden alle dingen vergaen / waert datmen niet meerder strengigheyt en gebruyckte. D'een volck is seer der tot een feyl genegen / ten zy dat het strengelick gedwongen worde. Ist dat yemant ge-ergert wort in dese verscheydenheyt der Wetten / dewelcke tot de onderhoudinge der Wet Godts seer bequaem is / sal die niet schijnen quaetwillig te zijne / ende het gemeyn nut te benijden? Want dat sommige seggen dat der Wet Godts die door Mosen gegeven is / groote smaetheyt aengedaen wort / daer die geen plaetse en vint / ende andere nieuwe meer verheven ende gebruyckt worden / dat is seer ydel: want andere wetten en worden niet boven de Wet Mosis verheven / als sy meer aengenomen ende gheprezen worden / niet door enckel vergelijckinge / maer door de gheleghentheydt ende conditie des tijts / plaetse ende volcx: sy en wordt oock niet afghelept / dewijle sy ons noopt gegeven en is. Want de Heer en heeftse door de hant Mosis niet gegeven om onder alle volcken verkondight te worden / ende alomme plaetse te hebben : maer dewijle hy het Jodische volck onder sijn trouwe beschermingh ende bewaringe aengenomen hadde / heeft hy oock willen sonderlick haer Wetgever zijn / ende heeft (gelijck het eenen wijsen Wetgever betaemt) in de Wetten sonderlicke achte gehadt op het voordeel ende nut dies volcx.

De gerechtigheyt bestraft by allen volcke sodanige boose stucken : De instellinge der straffen is verscheyden.

Een andere aenmerckinghe van de instellinge / na de ghelegentheyt der tyden ende der persoonen.

Hoe dat die Politische Wet Mosis alsnoch eenighsins duert / ende hoe sy te niete gedaen is.

17 Nu moeten wy voort sien het ghene dat wy ter laetster plaetse gestelt hadden / te weten / Wat voordeel ende nut het gheselschap der Christenen heeft uyt de Wetten / oordeelen ende Overigheden. Hier aen hangt oock een ander vrage / te weten / wat eere de gemeyne man der Overigheyt schuldigh is / ende hoe verre sy haer moeten gehoorsaem zijn. Vele meynen dat het ampt der Overigheyt te vergeefs is onder de Christenen / te weten / om dat het hen niet geoorlooft en is de hulpe der Overigheyt te soecken / dewijle hen verboden is te wreken / ende te rechte te gaen. Maer dewijle Paulus klaerlick hier teghen betuyght / * dat de Overigheyt is een dienersse Godts tot onse nut / soo verstaen wy daer uyt dat sy alsoo van Godt verordent is / om dat wy door haer hulpe souden teghen der booser menschen onghelijck in vrede ende ruste leven. Ist dat sy ons te vergheefs tot hulpe ende bescherminge ghegeven is / ten zy dat ons gheoorlooft is sulcke weldaet te gebruycken / soo is het openbaer ghenoegh / dat wy oock moghen sonder godloosheyt haer hulpe soecken / ende ons daer op beroepen. Maer hier moet ick met tweederley menschen handelen. Want daer zijn sommighe menschen die soo grooten lust hebben om te dinghen / pleyten ende rechten / dat sy nimmermeer ruste en hebben ten zy dat sy tegen andere in het recht staen : Ende sy gaen in het recht met grooten bitteren haet / met uytsinnighe begeerte om wrake ende hinder te doen / ende met onversoenlicke hertneckigheyt / tot verdervinghe haers tegenstrijders. Ende hierentusschen bedecken sy sulcke boosheyt door eenen schijn des rechtes / op dat zy niet en schijnen yet onrechts te doen. Maer al is het geoorlooft den broeder door het recht te dwinghen / daerom en is niet terstont geoorlooft hem te haten / noch sijn hinder ende schade te soecken / noch ongenadiglick te vervolgen.

Het laetste stuck deser bysondere handelinghe van de Politische bedieninge / aensiende het volck. Waer van de somma in twee hooftpoincten gelegen is. Het eerste is van het gebruyck der Wetten / soo veel den gemeynen man aengaet.

* Rom. 13.4.

Der Overheden autoriteyt ende aensien bevestight zijnde / om te bedienen de burgerlicke justitie / ende die de misdaden straft / so straft by eerstelick de menschen / die met groote onverduldigheyt kyven.

18 Soo sullen dan de sulcke weten / dat de rechten goet ende behoorlick zijn / als zy recht ghebruyckt worden. Sy worden recht gebruyckt beyde van den eyscher ende verweerer / als de verweerer gedaeght zijnde / ten ghesetten daeghe verschijnt / ende met sulcke onschult als hy heeft sijn sake beschermt sonder bitterheyt / begeerende alleenlick het sijne met recht te beschermen : ende als de eyscher onrechtveerdighlick in sijn lichaem ofte in sijn goet verdruckt zijnde / hem selven onder de trouwe ende hulpe der Overigheyt geeft / sijn klaghte doet / ende eyscht wat recht is : maer sonder eenighe begheerte om te hinderen ofte wreken / sonder bitterheyt / ofte haet / ofte twist-gierigheyt : maer liever bereyt zijnde sijn recht te verlaten / ende alle dinck te lijden / dan een vyantlick herte teghen sijnen teghenstrijder te draghen. Maer als sy met quaetwilligheyt / haet ende nijdt bevanghen / ende met toornigheyt ontsteken zijn / ende wrake soecken : ofte in 't korte door vyrigheyt des tegenstrijders alsoo ontsteecken zijn / dat zy yet van de liefde verkorten : soo en kan de gantsche handelinghe oock eender seer rechtveerdigher sake niet Godlick zijn. Want alle Christenen moeten dit een-mael weten / dat nimmermeer gheen sake / hoe rechtveerdigh sy oock zy / van yemant kan rechtveerdighlick gehandelt worden / ten zy dat hy tot sijnen tegenstrijder sulcke goetwilligheyt draeght / gelijck hy soude / waert dat de sake daer in sy oneens zijn / ge-eyndight ende geslicht ware. Mogelick sal jemant seggen / dat met sulcke matigheydt niemandt voor het recht en komt : maer soude een groot wonder wesen dat sy in yemant gevonden worde. Ick bekenne dat voorwaer / dat de ghewoonten deses tijts sulk zijn / datmen geen menschen en vint die alsoo te rechte gaen: nochtans en laet de sake selve niet goet te zijne als sy door gheen toe-vallende boosheyt ontreynight en wordt. Ende als wy hooren dat de hulpe der overigheyt een goede gave Godts is / soo moeten wy dies te neerstighlicker toe sien dat sy door onse feyl niet ontreynight en wort.

Ende wort aengewesen wat voor een matigheyt daer zijn moet / daer na hoe alsulke twisters haer hebben te schicken.

19 De geene die alle handelingen die voor het recht gheschien / gantschelick verdoemen / die moeten verstaen dat sy daer mede oock de heylige ordeninge Godts verworpen / ende een gave van de ghene die den reynen connen reyn zijn : * ten zy dat sy moghelick willen Paulum met boosheyt beschuldighen / dewelcke de valsche beschuldinghe / die sijne vyanden hem op-ghelept hadden / ende oock haere listen ende boosheydt verklaert / ende van hem gewent heeft : Item / het privilegie der Roomscher Stadt hem aengetrocken ende gebruyckt voor den richtstoel / ende

Daerna worden de Wederdoopers wederlept / die alle gerichts saken heel ende gantsch verworpen.

* Actor. 22.1. ende 24.12. ende 25.10.

doe het

doe het hem noodigh was/ van den ongerechtighen Stadt-houder/tot des Keysers Richt-stoel geappelleert heeft. Het en strijt hier teghen niet/ *dat de wraeckgierigheyt allen Christenen verboden is/ dewelcke wy oock verre van aller Christenen richtingen verdrijven. ‡Want ist datmen om eenighe Burgherlicke sake te rechte ga/ men gaet den rechten wegh niet / ten zy dat men met onschadelicke eenvoudigheyt sijn sake den Richtere gelijck den gemeynen Beschermere/bebeelt/ sonder eenighe begheerte van wederom quaet te vergelden:ofte is't dat men enige swaere lijf sake vervolght/ wy willen dat de Beschuldiger sulck zy / dat hy met gheen wraeckgierigheydt bevanghen/noch door enig ongelijck dat hem geschiet is/gheroerdt zijnde/tot den Richt-stoel en kome/ maer alleenlik willende het voornemen des schadelicken menschs verhinderen/ op dat hy der gemeyner welvaert niet hinderlick en zy. Als daer geen wraeckgierigh herte en is/so en wort daer niet gesondight tegen dat gebot door het welcke den Christenen de wrake verboden wort. Maer yemant mochte seggen:*De Christenen en worden niet alleenlick verboden wrake te begheeren/ maer hen wort ook geboden de hant des Heeren te verwachten / dewelcke belooft den verdruckten ende benauden by te staen : ende dat die dese hulpe ende wraecke Godts verrasschen / die van de Overicheyt hulpe begeren voor hen ofte voor andere. Ick segghe neen/ want men moet dencken dat de wraecke ende bescherminge der Overigheyt/niet en is eens menschs/maer Godts/ dewelcke (ghelijck Paulus seyt) ons van Godt door menschen dienst ghegheven wort.

1 Tegenworpinghe. Dat den Christenen verboden is alle wrake.
* Num. 19. 18. Mat. 5. 39. Deut. 32. 35. Rom. 12. 19. ‡ Antwoort.
Rom. 12. 19. Deut. 32. 35. Eccl. 28. 1.
* 2. Teghenworpinghe. Den Christenen wordt bevolen den Heere te verwachten.
Antwoort.
Rom. 13. 4.

20 Wy en strijden oock niet teghen de woorden Christi/ * met dewelcke hy ons verbiedt het quaet te wederstaen:ende gebiet de rechter wanghe te bieden den ghenen die ons aen de luchter wanghe gheslaghen heeft:ende oock den mantel te laten den ghene die onsen rock neemt. ‡ Christus wil wel daer de herten der sijner soo wijdt verschricken van quaet te vergheldẽ/dat sy liever souden noch eenmael soo veel onghelijck lijden / dan begheeren dat te vergheldẽ : van welcke lijdtsaemheyt wyse oock niet en willen afleyden. Want de Christenen moeten waerachtighlick zijn ghelijck een volck dat ghemaeckt ende gheboren om versmaedtheyt te draghen / ende der boosheydt / bedriegherie ende bespottinghe der alderboosten menschen onderworpen is: ende niet alleenlick dit / maer sy moeten alle sulck quaet lijdtsamelick verdraghen : dat is/ sy moeten soo sachtmoedigh zijn/ dat sy een ongheliick lijdende / hen selven tot een ander bereyden / in alle haer leven niet anders verwachtende dan gheduerighlijck het cruyce te draghen. Hier en tusschen moeten sy dien goet doen van den welcken sy onrecht lijden: ende die zegenen diese vervloecken/ ende arbeyden om het quaet met goedt te overwinnen/ het welcke haer eenighe overwinninghe is. Aldus gesint zijnde en sullen sy niet ooghe om ooghe/ tandt om tant soecken / ghelijck de Phariseen hare Discipulen leerden wraecke begeeren : maer sullen (ghelijck wy van Christo onderwesen worden) dat hen haer lichaem ghemurseldt / ende dat hen het hare booselick ontnomen wordt / alsoo lijden / dat sy sulck onghelijck soo haest als het hen ghschiedt is/sullen ghewillighlick vergheven. Nochtans en sal dese gerechticheyt ende maticheyt des herten hen niet verhinderen de liefde tot haer vyanden ongheschendt behoudende/de hulpe der Overigheydt tot beschermighe haerder dinghen te ghebruycken/ofte om des ghemeynen nuts wille te begheeren dat een verkeerdt ende schadelick mensche ghestraft worde / den welcken sy sien dat hy niet en kan anders dan met der doodt gebetert worden. Want Augustinus seyt wel met der waerheyt dat alle dese ghebeden hier toe dienen / op dat een rechtveerdigh ende Godtsaligh mensche bereyt zy lijtsamelick te verdragen de boosheyt dier menschen/dewelcke hy begheert dat sy goedt worden / op dat het ghetal der goeden menschen meerder wordt / liever dan dat hy soude met ghelijcke boosheyt oock hen selven tot der boosen ghetal gheven. Boven desen dat de sententie meer dienen tot de inwendighe bereydinghe des herten / dan tot het werck dat in het openbaer gheschiedt : op dat de lijtsaemheyt ende goetwillighheydt binnen in het verborghen des herten behouden worde / ende dat in het openbare gheschie dat wy sien hen nut te sijne dien wy behooren goet te gonnen.

3 Teghenworpinghe. Christus verbiet dat men den quade niet en sal tegenstaen etc.
* Mat. 5. 39. ‡ Antwoort.
De Christenen konnen Christus sprueke wel volbrengen/ ende des Overheyts hulpe al evenwel gebruycken.
Epist. 5. ad Marcellinum.

21 Dat men pleeght hier teghen te brenghen dat Paulus gantschelick verbiedt te rechte te gaen / dat is oock leughen. ‡Men kan lichtelick uyt de woorden Pauli verstaen / * dat in de Ghemeynte der Corinthen een onmatighe ghewoonte was van teghen malkanderen te richten : soo dat het Euangelium Christi / ende de gantsche leere dewelcke sy beleden / daer door der lasteringhe ende versmadinghe der booser menschen onderworpen wert. Dit straft Paulus ten eersten in hen / dat sy door haer onmatigh richten ende pleyten / het Euangelium by de Ongheloovighe te schande maeckten. Ten anderen dat sy Broeders teghen Broeders/alsoo tegen malkanderen twistigh waren. Want sy en verdroeghen niet alleenlick gheen onrecht / maer sochten oock malkanders goet ende schade. So straft Paulus dese twistgierigheydt / ende niet enckelick alderley handelinge in het recht.Maer (sy segghen) hy betuyght gantschelick dat het een swackheydt was / dat sy niet liever schade en leden dan te rechte ginghen om het hare te beschermen : te weten/ dewijle sy so lichtelick door allerley schade beweeght worden / ende om seer kleyne saken tot het Recht liepen / soo seyt hy dat het een teecken is dat sy veel te licht om terghen/ ende niet wel tot lijdtsaemheyt ghschickt en waren. De Christenen moeten voorwaer altijts liever van haer recht wijcken / dan tot het recht loopen : dewijle sy nau konnen daer uyt komen sonder verstoorder van herte / ende hatigher teghen haren Broeder te zijne. Maer als yemant siet dat hy sonder der liefde schade ofte hinder te doen/ kan sijn sake beschermen/der welcker verlies hem soude seer schadelick wesen / die mach dat doen sonder yet teghen dese leere Pauli te sondighen. In 't korte / (ghelijck wy in 't eerste gheleerdt hebben) de liefde sal eenen yeghelicken seer goeden raedt gheven : ende alle de handelinghen die sonder de liefde aenghenomen worden / ofte boven de liefde gaen / die achten wy sonder twijfel onrechtveerdigh ende Godtloos te zijne.

4 Teghenworpinghe. Paulus heeft in 't gemeyn alle pleytinghe verboden.
‡ Antwoort/ verklarende de plaetse des Apostels
* 1. Cor. 6. 6.
Het ampt der Christenen in het vervolghen van haer pleytinghen.

22 *Het eerste dat de ondersaten haerder Overigheyt schuldigh zijn dat is/haer ampt hooghe ende eerweerdigh achten / bekennende dat het is een bevel ende jurisdictie van God gegeven :ende der Overicheyt om des ampts wille als den dienaren ende Stadt-houderen Godts eere bieden. Want men vindt sommighe menschen die haren Overigheden seer ghehoorsaem zijn/ ende en souden niet willen dat daer gheene en waren / den welcken sy onderdanigh moeten zijn / want sy weten dat het alsoo der ghemeyner welvaert noodigh is ; maer en hebben nochtans van de

*Dat andere hooft-punt des laetsten stucx/ van de eerbiedinghe ende ghehoorsaemheyt die de ghemeyne man den Overheden is schuldigh. Ende eerstelick wortet vermaent dat de ghemeyne man van haren Overheden een seer eerlick gevoelen hebben sal.

1. Pet. 2.17. Prov. 24.21.

Overigheyt selve geen ander ghevoelen/ dan dat het een nootsaeckelick quaet zy. Maer Petrus eyscht wat meer van ons als hy gebiet den Koning te eeren: ende Salomon als hy gebiet God ende den Koningh te vreesen. Want onder dat woordt Eeren, vervaet Petrus een ongheveynst ende goet ghevoelen van de Overigheyt: ende als Salomon den Koning by God stelt/ so bewijst hy dat hy vol heylige eerweerdicheyt is. Ende Paulus verheft oock de Overigheydt seer/ als hy seyt dat wy moeten ghehoorsaem zijn/ niet alleenlick om der toornigheydt ende straffen wille/ maer oock om de conscientie. Waer mede hy beduyt dat de Ondersaten niet en behoren alleenlik door de vreese dier Princen ende Stadt-houderen beweeght te worden om hen onderdanigh te zijne/ gelijck die plegen den gewapenden vyanden hen selven te onderworpen/ die de doodt voor ooghen sien: maer oock om dat de ghehoorsaemheyt die hem gheschiet/ Gode selve bewesen wort/ dewijle haer macht van Godt is. Ick en spreke niet van de menschen ghelijck of dwaesheydt/ ofte ondeughentheyt/ ofte wreetheyt/ ende zeden die ongheschict ende vol boosheyts zijn/ door het momaensichte der eerweerdigheyt moesten bedeckt/ ende gelijck deugden gepresen worden: maer ick segge dat de orden selve eerbiedinge weerdig is/ so dat wy alle de ghene die over ons ghestelt worden/ moeten in weerde houden/ ende hen eere bewijsen om haerder heerschappie wille.

Rom. 13.5.

Daer na dat hy sal ghehoorsaemheydt bewijsen.

23 Hier uyt volght oock een ander/ te weten/ dat sy alsoo tot eerbiedinghe beweeght zijnde/ hen oock haer ghehoorsaemheydt bewijsen/ als hare geboden te volbrengen/ ofte schattingen te betalen/ ofte eenighe gemeyne lasten te dragen die tot gemeyne bescherminge dienen/ ofte enige andere bevelen te doen. Paulus seyt: Een ygelick zy den Machten die in hoocheyt zijn gehoorsaem: want soo wieder Macht wederstaet/ die wederstaet de ordeninge Godts. Item: Vermaentse dat sy den Overigheden ende Machten onderdanigh zijn/ dat sy den Overigheden ghehoorsaem/ ende tot alle goede werken bereyt zijn. Ende Petrus seyt: Weest aller menschelicker creature (ofte eer/ ghelijck ick het uytlegghe/ aller menschelicker ordeninge) onderdanigh/ om des Heeren wille/ het zy den Koning als den Oppersten ofte den Stadt-houderen die door hem ghesonden worden/ tot wrake ende straffe der Quaet doenderen/ ende tot lof der gener die goet doen. Ende op dat de ondersaten betuygen dat sy de onderdanigheyt niet en veynsen/ maer ongeveynsdelick ende van herten onderdanigh zijn/ soo gebiet * Paulus oock voor de salighevdt ende voorspoet der Overigheden te bidden. Ick vermane dat men bidde/ smeke/ voorbidde ende dancke voor alle menschen/ voor Koninghen/ ende alle de ghene die in hoogheydt ghestelt zijn/ op dat wy een gherust ende vreedsaem leven leyden/ met alle Godtsaligheydt ende eerbaerheyt. Ende hier in en bedriege niemant hem selven. Want dewijle men niet en can der Overicheyt wederstaen/ sonder ook mede Gode te wederstaen: of men schoon schijnt te mogen ongestraft een ongewapende Overigheyt te versmaden/ so is nochtans Godt gewapent die zijne Verachters niet en sal onghestraft laten. Voort onder dese ghehoorsaemheyt vervate ick een matigheyt/ in dewelcke de gemeyne man hem selven moet houden/ te weten/ dat sy niet van selfs in de regeeringhe en treden/ noch lichtveerdighlick tot het ampt der Overigheydt door en breecken/ noch gantschelick yet de regeeringhe aengaende en bestaen. Is 't dat in de gemeyne ordeninge yet moet gebetert worden/ daerom en sal de gemeyne man niet oproerigh wesen/ noch selve de handen daer aen slaen/ dewelcke hem behooren in desen deele gheboden te zijne/ maer sal het der kennisse der Overigheyt overgheven/ dewelcke alleen hier de handen vry heeft. Ick meyne dat de gemeyne man gheen dingh en moet bestaen sonder bevel: want als hy van den Stadt-houder bevel heeft/ so heeft hy dan oock selve autoriteyt. Want gelyk men pleegt de Raets-mannen des Princes te noemen sijne ooren ende ooghen/ alsoo moghen de gheene die de Prince door sijn bevel steldt om sijn werck te volbrenghen/ met rechte des Princen handen ghenoemt worden.

Rom. 13.1.

Tit. 3.1.

1. Pet. 2.13.

Ende dat met een onvervalschte ghesintheydt des herten. * 1. Tim. 2. 1.

Het welvaren ende den voorspoedt der Overheyt Gode bevelende.

Matelik levende/ ende hem stil dragende: geen oproer maeckende.

Noch lichtveerdelik tot het ampt der Overheydt inbreeckende.

24 Maer dewijle wy dus verre de Overigheydt beschreven hebben/ die waerachtighlick zy dat sy ghenaemdt wort te weten/ een Vader des lants (gelijk de Poete seyt) een Herder des volcx/ een Bewaerder des vreeds/ een Stad-houder der rechtveerdigheyt/ ende een Beschermer der onnooselheyt: soo soude die te rechte uytsinnigh geacht worden/ dien sulcke heerschappie niet en behaeghde. Maer dewijle men by na in alle eeuwen exempelen heeft/ dat sommighe Princen in alle dese dingen in dewelcke sy behoorden groote neerstigheydt te doen onachtsaem zijnde/ sonder eenige sorghvuldigheyt in weelust leven: sommighe haer eyghen soeckende/ alle Rechten/ Privilegien/ ende oordelen verkopen/ sommige den armen volcke al wat het heeft ontrooven/ om daer na in overdadighe gheschencken te quisten: sommige de huysen roovende/ maegden ende getrouwde vrouwen schendende/ ende de onschuldighe doodende/ enckel roverie bedrijven: dat men dese moet voor Princen bekennen/ ende haren bevele/ so verre het mogelick is/ ghehoorsaem zijn/ dit en kan men niet vele menschen wijs maken. Want dewijle sy in sulcke groote feylen die soo onweerdig ende vreemde zijn niet alleenlik van der Overigheydts/ maer oock des menschen aert/ gheenen schijn des beelts Godts en sien/ het welck in de Overicheyt behoorde te luchten: Item/ dewijle sy gheen teken sulcx dienaers Godts en sien/ die den goeden tot lof ende den boosen tot straffe ghegheven was: soo en kennen sy oock daer sulck gheenen Stadt-houder/ wiens authoriteyt ende weerdigheyt de Schrifture ons bevelt ende aenprijst. Ende voorwaer den herte der menschen is altijts sulck een ghevoelen ende gesintheyt aengeboren gheweest/ dat sy alsoo seer der tyrannen haten ende verfloecken/ als sy de behoorlike ende oprechte Koninghen liefhebben ende eeren.

Hoewel dat alle menschen bekennen dat sy alle verhaelde saken den goeden Princen ende Overheden te bewijsen schuldigh zijn: nochtans sijnder vele/ die men niet en kan wijs maken/ dat men de selve behoordt te bewijsen aen den Tyrannen.

25 Maer is 't dat wy op Godts woort sien/ dat sal ons voorder leyden/ soo dat wy niet alleenlick en sullen dien Princen onderdanigh zijn die haer ampt wel ende met sulke trouwe als sy schuldig zijn bedienen/ maer oock allen die eenighsins de Overste by ons zijn/ al is 't dat sy geen ding min dan haer behoorlick ampt en doen. Want hoe wel de Heere betuyght dat Overigheydt een seer groote gave sijnder goetdadigheydt is/ tot welvaert ende salicheyt der menschen/ ende den Overigheden selve verordent wat sy doen moeten: so geeft hy nochtans oock mede te kennen/ dat alle Overigheden hoedanigh sy oock zijn/ de heerschappie van hem alleen hebben. Dat de ghene die tot voordeel der ghemeyner welvaert regeeren/ waerachtighe exempelen ende bewijsinghen sijnder goetdadigheydt zijn/ ende dat de gheene die onrechtveerdiglic ende gewelt doende regeeren/ van hem om de ongherechtigheydt des volcx te straffen verweckt zijn: ende dat sy alle te gelijcke met de heylighe Majesteyt begaeft zijn/ met de welcke Godt de behoorlicke Machten voorsiet. Ick en sal niet voorder gaen eer ick sommighe sekere

Maer Gods woordt beveelt ons/ dat wy niet alleen den goeden Princen sullen onderdanig zijn/ maer oock allen den genen die in regeeringhe zijn/ hoe wel sy nieuwers nigher en doen dan dat haer behoorlicke ampt betaemt.

sekere exempelen deser sake ghegheven hebbe.
Nochtans en hebben wy niet seer te arbeyden
Job 34.30. om te bewysen dat een boos Coninc is de toor-
Ozee 13.12. nicheyt Gods over dat lant: want ick meyne
Esaie 3.4. Esaie 10.5. dat niemant daer teghen sal spreken. Hier mede
Deut 28.29. en wort ooch niet meer geseyt van eenen boosen
Coninck / dan van eenen roover die yemants
goet rooft: ofte van eenen overspeelder / die ye-
mants bedde ontreynicht: ofte van eenen moor-
der die yemant soeckt het leven te benemen:
want de Schrifture telt alle dusdanighe onge-
rieven onder de vervloeckinghe Gods. Maer
laet ons liever arbeyden om dat te bewijsen/ dat
niet soo lichtelick en can den menschen in haer
herte in vallen: te weten / dat in eenen boosen
ende aller eere onweerdigen mensche / soo verre
hy de Overste is / die uytnemende en Godliche
Macht zy / de welcke God den dienaren sijnder
rechtveerdicheyt ende sijns oordeels ghegheven
heeft / ende dat daerom de ondersaten hem moe-
ten in sulcke eere ende weerde houden / soo veel
de gemeyne ghehoorsaemheyt aengaet / gelijck
sy eenen seer goeden ende deughtsamen Koninck
souden houden soo hy hen gegeven ware.

Op datmen dan sulcks mach aenmercken/ worden twee dingen uyt der Schrifture bewesen.
26 Ten eersten wilde ick dat de Lesers neer-
stighlick aenmerckten / het geene dat niet sonder
oorsake soo dickmael in de Schrifture verhaelt
woort / te weten / Gods voorsieninge ende son-
derlick werck in de uytdeelinge der Koninckrijc-
ken / ende instellinghe der Koninghen die hy wil
1 Dat niet sonder Gods voorsichtigheyt ende sonderlinghe werckinghe die Overheden gestelt worden.
instellen. * Ende by Danielem verandert de
Here de tijden/ en de veranderinge der tijden/ hy
worpt Coningen af / ende richt Koningen op.
Item / Op dat de menschen bekennen dat de
Alderhooghste is machtigh in het Rijcke der
menschen / soo sal hy het gheven wien hy wil.
Dusdanighe sententien zijn wel alomme vele in
* Dan.2.21. ende 37. de Schrifture / maer sonderlinghe in de Pro-
phetie Danielis. Hoedanigh een Koninck Na-
bucadnezar was / die Jerusalem overwan / te
weten / een seer strenghe ende maghtigh over-
winner ende verwoester anderer Koninghen.
Ezech.29.19 Nochtans seyt de Heere by Ezechielem / dat hy
hem het Egyptische Landt gegeven heeft / voor
den dienst die hy hem ghedaen hadde / dat lant
verwoestende. Ende Daniel seyde / tot hem:
Dan.2.37. Ghy Koninck zijt een Koninck der Koningen /
wien de Godt des Hemels een machtigh / ende
sterck / ende eerlick Koninckrijcke ghegeven
heeft: u segghe ick heeft hy ghegheven alle
de landen daer der menschen kinderen woo-
nen / en de wilde beesten / ende de voghelen der
lucht. Hy heeftse in uwe hant ghegheven/ ende
heeft u daer voor heerschappye gegeven. We-
Dan.5.18. derom tot sijnen sone Belsaser / God de alder-
hooghste heeft uwen vader Nebucadnezar een
rijcke/ ende hoogheyt/ ende eere/ ende eerlickheyt
gegeven: ende om de hoogheyt die hy hem ge-
geven hadde / beefden ende vreesden alle volc-
ken / geslachten ende natien voor zijn aenschou-
wen. Als wy hooren dat hy is van Godt tot
2 Dat daer uyt hooren die vermaningen: dat wy haer souden zijn ghehoorsaem.
eenen Koninck gestelt / soo moeten wy ooch dat
Hemelsche bevel van den Koninck te eeren ende
vreesen/ gedencken: ende alsoo en sullen wy niet
twijfelen ooch den alderboosten tyran in sulcke
eere te houden / als de Heere hem ghewerdight
1Sam.11.12 heeft te geven. Doe Samuel den volcke Israels
verkondighde wat het soude van sijne Koningen
Wat het recht zy des Konincx by Samuel.
lyden/ seyde hy aldus: Dit sal het recht des Ko-
nincx wesen/ die over u sal regneeren: hy sal uwe
soonen tot hem nemen / ende aen sijnen waghen
stellen/ op dat sy sijne ryders zijn/ ende op dat sy
sijn lant ploegen ende sijnen oogst maeyen / ende
wapenen smeden. Hy sal uwe dochteren nemen/
op dat sy sijne schilderssen/ koocksters ende back-
sters zijn. Hy sal uwe ackers ende beste wijnber-
gen ende olijfbergen nemen / ende sijnen dienst-
knechten geven. Hy sal uwe gesayde ende wijn-
berghen vertienden / ende sijnen Kamerlingen
ende dienstknechten gheven. Hy sal uwe dienst-
knechten / ende dienstmaeghden / ende ezels ne-
men / ende in sijn werck stellen / jae hy sal ooch
thiende van uwe kudden nemen / ende ghy sult
sijne dienstknechten wesen. Voorwaer / de Ko-
ningen en souden dat niet met rechte doen / die
door de wet tot alle matigheyt ende gherechtig-
heydt onderwesen waren: maer dit wert een
recht over het volck genaemt / den welcken het
moeste onderdanigh ende gehoorsaem zijn/ ende
niet en moeste weder-staen: gelijck of Samuel
geseyt hadde: De begheerlickheyt der Konin-
gen sal tot sulcke stoute vryheyt komen/ de welc-
ke ghy niet en sult moghen verhinderen / maer
alleenlick de geboden ontfanghen ende ghehoor-
saem zijn.

27 Daer is een seer schoon ende uytnemende
Wt Jeremia woordt des Magistraets authoriteyt ende schuldighe ghehoorsaemheyt bevestight
plaetse by Jeremiam/ de welcke hoewel sy lanck
is/ nochtans my niet en sal verdrieten hier te
verhalen / om dat sy dese gantsche handelinghe
seer opentlick verklaert. ‡ Ick hebbe de aerde ge-
maeckt ende de menschen (seyt de Heere) ende de
dieren die op der aerde zijn / door mijn groote
kracht / ende door mijnen uytgereckten arm: ‡ Jere. 27.5.
ende ick gevese den genen die my in mijne oogen
behaeght. Soo hebbe ick dan nu alle dese landen
ghegheven in de handen Nebucadnezar mijns
dienstknechts/ ende alle volcken ende groote Ko-
ninghen sullen hem dienen / tot dat de tijt sijns
lants sal komen. Ende het sal geschien/ dat ick
dat volck ende dat rijcke dat den Koninck van
Babylonien niet en sal dienen/ sal versoeken met
den sweerde/ honger/ ende pestelentie. Daerom
dient den Koninck van Babylonien / ende ghy
sult leven. Hier sien wy met wat grooter ghe-
hoorsaemheyt de Heere dien wreeden ende ver-
schrickelicken tyran wilde ge-eert hebben / ende
dat om geen ander oorsake / dan om dat hy het
rijcke besit. Welcke besittinge bewees dat hy
door Gods ordeninghe was op den Koninckelic-
ken throon gestelt / ende tot de Koninckelicke
Majesteyt verheven / de welcke het niet geoor-
loft en was te wederstaen. Ist dat wy altijts
voor oogen hebben / dat door de selve ordenin-
ghe / door de welcke de autoriteyt der Koningen
verordent is / ooch de boose Koninghen inghe-
*Tegenwoorpinghe. Dit bevel is sonderlinge den Israeliten ghedaen. Antwoort: waer mede betoont wort dat het algemeyn is geweest: dewijle dese alle gelijckelijck leert datmen den ghenen wien dat rijcke gegeven worde/ moet ten dienste staen.
stelt worden: soo en sullen die oproerighe ghe-
dachten nimmermeer ons in den sin komen / te
weten / datmen den Koninck behoort nae sijn
verdienste te handelen: ende dattet niet recht en
is / dat wy ons souden dien onderworpen / die
hem selven niet en draeght gelijck het eenen Ko-
ninck betaemt.

28 * Het ware te vergheefs dat yemant seyde
dat dit gebodt is sonderlinghe den Israeliten
ghegeven. Want men moet aenmercken op
wat reden de Heere dat fondeert. ‡ Ick hebbe
(seyt hy) Nabucadnezar het rijcke ghegheven:
Daerom dient hem/ ende ghy sult leven. Soo
wien dan het rijcke ghegeven is / dien moetmen
sonder twijfel dienen. Ende soo wanneer de He-
re yemant tot Koninckelijcke hoogheyt verheft / ‡ Jere. 27.17.
soo betuyght hy ons daer mede sijnen wille/ dat
hy wil dat die regneere. Want hier van zijn ge-
Dese antwoort wort bevestight met eerlicke getuygenissen.
meyne getuygenissen der Schrifture: gelijck
† om de ongerechtigheyt des lants zijn daer vele
Princen. Item/ ‡ Hy beneemt den Koningen de
onderdanigheyt / en verheftse wederom tot mo- † Pro. 28.2.
gentheyt. Als wy dit bekennen/ soo en gebreeckt ‡ Job 12.18.

ons niet dan dat wy den Oversten dienen/ ende leven. Daer is by den Prophete Jeremiam oock een ander gebodt des Heeren/ waer mede hy sijn volck gebiet de vrede der Stadt Babylon te soeken / tot de welcke sy ghevanghen ghebraght waren : ende God voor haer te bidden : om dat sy in dier stadt-vrede/ souden oock vrede hebben. Siet den Israeliten die van alle haer goet berooft / uyt hare huysen gestooten / uyt haer lant gedreven/ ende tot ellendige dienstbaerheyt ghebragt waren / wort geboden voor de welvaert haers overwinners te bidden : niet gelijck ons gheboden wort te bidden voor de geene die ons vervolgen : maer dat sijn Rijcke in ruste ende welvaert bewaert zy / op dat zy oock voorspoedighlick daer onder leven. Alsoo David nu door Gods ordeninghe tot eenen Koninck verkoren/ ende met sijn heyl'ge olye gesalft zijnde / hoewel hy buyten sijn verdienste wreedelick van Saul vervolght wert / soo heeft hy nochtans het leven sijns vervolghers heyligh gheacht / om dat de Heere hem tot de eere des Rijcx gheheylight hadde. Het zy verre van my (seyt hy) dat ick voor den Heer soude mijnen Heere den gesalfden des Heeren dit doen / dat ick mijn hant soude aen hem slaen / want hy is de gesalfde des Heeren. Item : Mijn ziele heeft u gespaert/ende ick hebbe geseyt : Ick en sal mijn hant niet slaen aen mijnen Heere / want hy is de gesalfde des Heeren. Item: Wie sal sijn hant slaen aen den gesalfden des Heeren / ende ontschuldigh wesen ? De Heere leeft / ten zy dat de Heere hem slaet / ofte sijn dach kome dat hy sterve / ofte in den krijgh omkome : soo zy het verre van my dat ick mijn hant soude slaen aen den gesalfden des Heeren.

Jere.29.7.

Ende met het exempel Davids.

1.Sam.24.7. 11.

29 Sulcke eerbiedinghe ende ghesintheyt zijn wy allen onsen Oversten schuldig/hoedanigh sy oock zijn. D'welcke ick daerom dickmael verhale / op dat wy leeren dat wy niet en moeten ondersoecken hoedanigh de menschen zijn/ maer dat het ons ghenoegh zy / dat sy door den wille des Heeren dien persoon dragen / den welcken hy een onverworpelicke Majesteyt ghegheven ende ingedruckt heeft. Maer jemant mochte seggen : De Overste zijn oock wederom haer ampt den ondersaten schuldigh. Dit hebbe ick nu beleden. Maer ist dat jemant daer uyt besluyt datmen alleenlick den rechtveerdighen Oversten gehoorsaemheyt schuldig is/ die argumenteert dwaselick. Want de mannen zijn haren wijven/ende de ouders haren kinderen hulpe ende bescherminge schuldigh. Maer of de mannen ende de ouders niet en doen dat sy schuldich zijn / of de ouders den welcken Paulus verbiet hare kinderen tot toornigheyt te tergen/ soo hart ende ongeschicktelick zijn teghen hare kinderen / dat syse door haer eygensinnigheyt seer vermoejen : ende of de mannen schandelick handelen met hare wijven / de welcke sy behooren lief te hebben/ ende gelijck weecke vaetkens te sparen/ sullen daerom de kinderen den ouderen / ende de wijven hare mannen niet gehoorsaem zijn? Jae sy sijn oock den boosen ende ongheschickten onderworpen. Ende dewijle wy niet en behooren te aenmercken hoe een ander ons doet wat hy schuldigh is / maer moet alleenlick gedachtigh zijn / ende voor ooghen houden wat hy selve behoort te doen : soo moet dit hier voornemelick plaetse hebben by de ghene die onder eens anders macht gestelt zijn. Daerom ist dat wy van eenen harden Prince wreedelick ghequelt worden / ist dat wy van eenen gierigen Prince onmatighlick geschat worden / ist dat wy van eenen onachtsamen Prince verlaten worden /

Met wat gedachten die haer onderdanigheyt sullen betemmen / welcke onder den tyrannen leven.

Wederlegginge van een tegenworpinge.
Ephes.6.1.

Ephes.5.26.

1.Pet.3.7.

De eerste gedachte.

ofte ist dat wy van eenen godloosen Prince om der Godsaligheyt wille verdruckt worden / soo laet ons ten eersten onser zonden gedachtigh worden / de welcke sonder twijfel door sulcke geesselen des Heeren gestraft worden. Hier uyt sal een ootmoedigheyt komen / de welcke onse onlijdtsaemheyt sal dwinghen. Daer nae laet ons gedencken dat het ons niet toe en komt sulck quaet te beteren : maer dat wy niet anders en konnen doen dan de hulpe des Heeren aenroepen/in wiens hant de harten der Koningen / en de veranderinge der rijcken zijn. Hy is de God die in de vergaderinge der goden sal staen / ende midden onder hen de goden oordelen:voor wiens aensicht alle Koningen sullen neder vallen ende beven/ende oock alle Richters der wereldt die sijnen Christum niet gekust en hebben/ die onrechtveerdige wetten geschreven hebben / om den armen in 't recht te verdrucken ende der saecke der swacken ghewelt te doen : om weduwen ende weesen te berooven.

Dan 9.7.

De 2 ghedachte.

Prov 21.1.
Psal.82.1.

Psal.2.10.
Esai.10.1.

30 Ende hier wort sijn wonderlicke goetheyt/ ende macht/ ende voorsieninge openbaer : want somtijts verweckt hy sommige uyt sijne dienstknechten opentlick / ende wapentse met sijn bevel om een boose heerschappye te straffen / ende het volck dat onrechtveerdighlick verdruckt is / uyt sijn jammerlicke ellende te verlossen : somtijts ghebruyckt hy daer toe de rasernye der menschen/die yet anders in den sin hebben ende soecken een ander dinck te doen. * Alsoo heeft hy het volck Israel door Mosen uyt de wreede tyrannie Pharaonis verlost : door Othoniel uyt het gewelt Chusan des Koninckx van Syrien / ende door andere Koningen ofte Richters uyt andere dienstbaerheden verlost/ ende tot vryheyt wedergebracht. Alsoo heeft hy de hooveerdigheyt Tyri door de Egyptische/ende de hooghmoedigheyt der Egyptischen door de Assyrische : ende de wreetheyt der Assyrischen door de Chaldeen ghestraft/ ende de sorgeloose stoutiheyt der stadt Babylon door Meden ende Persen ghetemt / als Cyrus nu de Meden overwonnen hadde / ende de ondanckbaerheyt der Koningen Juda ende Israel / ende de godloose wederspannigheyt over sijne soo groote weldaden heeft hy somtijts door de Assyrische / ende somtijts door de Babylonische gedwongen ende gestraft : hoewel niet al op gelijcke wijse. Want dewijle de eerste waren van God behoorlick geroepen om sulcx te doen / soo en hebben sy tegen de Koninghen krijgh voerende / de Majesteyt die door Gods ordeninge den Koningen gegeven was / niet te niete ghemaeckt : maer dewijle sy van God gewapent waren / soo hebben sy de minder macht met een grooter gedwongen / even gelijck de Koningen moghen hare Stadthouders straffen. Maer d' andere hoewel sy door Gods hant geschickt worden waer toe het hem beliefde / ende onwetende sijn werck volbraghten/ soo en hadden sy nochtans niet anders dan boosheyt in den sin.

De 3. ghedachte.
Men sal verhopen dat God de Heere ter bequamer tijt daer in voorsien sal, die de moetwilligheyt der Tyrannen weet te bedwingen/ende dat op tweederley maniere.
* Exod.3.7.
‡ Judic.3.9. ende in de navolgende Capittelen.

31 Maer hoe der menschen wercken gheacht worden/ soo heeft nochtans de Heere niet te min sijn werck daer door volbraght/ de bloetgierighe scepteren der hooveerdiger Koningen brekende / ende onverdragelicke heerschappyen te niete makende. Laet de Princen dit hooren ende verschricken. Nochtans moeten wy hierentusschen seer neerstighlick toesien / dat wy de authoriteyt der Overigheden die vol grooter eerweerdigheyt is / ende van God door seer strenge geboden bevestight is / geensins en verachten / noch daer tegen en strijden / al ist dat de persoonen diese hebben

De gemeene man i... ul... di zijn haren Princen wie sy oock zijn / onderdanigh te wesen.

hebben/ seer onweerdigh zijn/ ende de selve door haer boosheyt soo vele in hen is/ ontreynighen. Want al ist dat de castijdinge eender ongheboonden wreeder heerschappye/ de wrake des Heeren is: soo en moeten wy niet terstont dencken/ dat sy ons gheboden is/ den welcken anders geen bevel ghedaen en is/ dan dat wy sullen ghehoorsaem zijn/ ende lijden. Ick spreke altijts van die menschen die gheen Overicheyt en zijn. Want soo daer nu eenighe minder Overheden ghestelt zijn/ om den boosen lust der Koninghen te matighen (ghelijck voor-tijden by de Lacedemonien sommighe ghenaemt Ephori/ teghen de Koninghen gestelt waren/ ende de Romeynen haere beschermers des volcks/ teghen haer opperste regeerders hadden/ ende desgelijcks oock de Athenische: ende ghelijck moghelick oock heden in alle Rijcken de drie Ordenen zijn/ als sy vergaderinghe houden) die verbiede ick niet alleenlick niet hen selven/ achtervolghende haer ampt teghen de wreede stoutichept der Coninghen te stellen: maer segghe oock dat sy ontrouwe ende meyneedich zyn/ ist dat sy door de vingheren sien als de Coninghen overwillichlick ende onmatichlick het arm volck quellen: want dat is de vryheyt des volcx bedriegelick verraden ende over geven/ der welcker beschermers sy door Gods ordeninghe ghestelt zyn.

Ende al eben wel konnen oock mindere Overheden gestelt worden/ der welcker ampt is haer teghen de wreede stoutigheyt der Coninghen te stellen/ ende des volcx vryheyt te beschermen.

32 Maer in de ghehoorsaemheyt diemen (ghelijck wy gheleert hebben) den oversten schuldigh is/ moetmen altijts uytnemen/ jae voornemelick toe sien/ dat sy ons niet af en leyde van de gehoorsaemheyt Gods/ wiens wille moeten aller Koningen begeerten onderworpen zijn/ ende door wiens ordeninge alle hare gheboden moeten wijcken/ ende wiens Majesteyt alle hare scepteren moeten onderdanig zijn. Ende voorwaer datmen om den menschen genoeg te doen/ dien vertoornt/ om wiens wille men den menschen ghehoorsaem is/ dat is een seer verkeert werck. Soo is dan de Heere de Koninck der Koningen: dewelcke alleen voor al ende boven al moet ghehoort zijn/ soo wanneer hy sijnen heyligen mont op doet: ende daer nae zijn wy den menschen onderworpen die over ons gestelt zijn/ maer niet anders dan die den Oppersten Heere ende God: teghen den welcken soo sy yet ghebieden/ dat en moet niet geacht noch gherekent zijn: wy en sullen hier oock nae alle de weerdigheyt die de Overigheden hebben/ niet vraghen/ der welcker gheen onrecht en gheschiet/ als sy onder die sonderlicke ende waerachtighlick opperste macht Gods ghestelt wort. Nae desen reden seyt Daniel dat hy teghen den Koninck niet gesondight en heeft/ als hy sijnen godloosen gebode niet ghehoorsaem en was: want de Koninck was buyten sijne palen getreden: ende en dede niet alleenlick den menschen onrecht/ maer maeckte selve sijn macht te niete/ sijne hoornen tegen God verheffende. (Dan. 6.22.) Ende hierentenghen wort het volck Israels gestraft/ dat sy den gebode des godloosen Koninghs te ghehoorsaem waren. (Ozee 5.13. 1 Reg. 12.30.) Want doe Jeroboam gouden kalveren gemaeckt hadde/ soo hebben sy tot sijn behaghen den Tempel Gods verlaten/ ende de nieuwe superstitien aengenomen: ende de nakomers zijn oock alsoo lichtveerdigh gheweest om hen selven nae haerder Koninghen behaghen te buygen. Dit verwijt de Prophete hen strengelick dat sy de gheboden haers Konincks aenghenomen hebben: soo verre ist dat sy door de voorwendinghe der ghehoorsaemheyt souden lof verdienen/ daer mede de Hoofsche pluymstrijckers hen selven decken/ ende de eenvoudighe bedrieghen/ seggende: Dat hen niet gheoorlooft en is yet te weygeren/ dat de Koninghen hen op-legghen: ghelijck of God den menschen sijn recht overghegheven hadde/ als hyse over de regeeringhe der menschen ghestelt heeft/ oft gelijck of de aertsche maght verkort worde als sy haren autheur onder-worpen wort/ voor den welcken oock de Hemelsche heerschappyen beven. Ick weet wel wat grooter perijckel van dese stantvastigheyt mag komen/ dewijle de Koningen dat seer onweerdighlijck nemen/ als sy vernedert ofte veragt worden: der welcker verbolgentheydt een bootschap des doots is/ ghelijck Salomon seyt. (Pro. 16.14.) Maer dewijle dit van Petro den Hemelschen verkondigher betuyght is/ datmen meer moet Gode dan den menschen gehoorsaem zijn: (Actor. 5.20.) soo moeten wy ons met dit gedachte troosten/ dat wy dan de ghehoorsaemheyt bewijsen die Godt eyscht/ als wy liever alle dinck lijden dan van de Godsaligheyt afwijcken. Ende op dat onse herten niet en verflaeuwen/ soo vermaent ons Paulus met noch eenen anderen prickel/ segghende/ dat Christus ons daerom soo diere gekocht heeft/ om dat wy niet en souden ons selven der booser begheerten der menschen/ dienstbaer maken/ ende veel min ons tot haer godloosheyt begeven. (1. Cor. 7.23.)

Maer soo verre sal men Koningen ende andere Overheden ghehoorsaem zijn/ so verre als hare besluytingen ende ordonnantien met Gods woort over een komen. Want soo sy yet daer teghen gebieden/ soo moeten wy gedencken aen desen regel/ datmen God meer moet ghehoorsaem zijn/ als den menschen.

GODE LOF.

Register der onderwijsinge der Christelijcker Religie Joannes Calvini.

Het eerste ghetal wijst aen den Boeck: Het tweede de Capittelen: Het derde de sectien ofte talten van elck Capittel.

A.

Van de Acoluthen.

Daer waeren Acoluthen in de oude Ghemeynte/boeck/4.cap.4.tal.1.ende tal.9.

Van Adams val.

Adams val en is niet gecomen uyt gulsigheydt der kele / maer uyt ongeloobigheyt: want hy heeft Godts Woort ende waerheyt veracht / eñ is tot des duyvels leugen afgheweken. Ende de ongheloobigheyt heeft der eergierigheyt eñ hooveerdigheyt plaetse ghemaeckt/by de welcke oock ondanckbaerheydt was. Ende de eergierigheydt heeft wederspannigheydt ghebaert / boeck 2. Cap. 1. tal. 4.

Dewijle oock de andere creatueren eenichsins zijn door Adams val mismaeckt gheweest/ so en ist geen wonder dat het gantsche menschelijcke gheslachte daer door verdorven / dat is van sijnen eersten oorspronck afgheweecken / ende der vervloeckinge onderworpen gheweest is. Dat de oude Leeraers dit genaemt hebben erfsonde: eñ dat sy nochtans dit hooftstuck der leeré niet soo wel als het betaemde/verklaert en hebben. Ende dat hier-en-tusschen Pelagius grootelijcker gedwaelt heeft / doe hy seyde dat de sonde van den eersten Mensche in alle de naekomers komt / alleenlijck om dat sy de sonde des eersten mensches nae volgen / ende niet om dat sy hen is aengheboren: dit wort bewesen met redenen ende getuygenissen der Schriftuere/ boeck.2.cap.1.tal.5.6. Ende al ist dat dit gebreck voornemelijck in de ziele gheleghen is/ dat nochtans daerom tot bevestinghe deser leeré die disputatie onnoodigh is / of de ziele des kindts komt uyt de ziele des Vaders/ want de oorsake deser smettelicker kranckheyt en is niet in de substantie des vleeschs ofte der ziele/ maer om dat Godt het alsoo verordent hadde / dat de eerste menschen die gaven die hy van Godt hadde/ soude voor hem ende voor de zijne hebben eñ verliesen. Ten laetsten dat het tegen dese leere niet en is / dat de kinderen der Geloobighen gheheylicht worden/boeck. 2.cap.1.tal.7.

Dese sententie / dat door Adams val alle de natuerlijcke gaven in den mensche verdorven zijn / ende dat de gaven die boven natuere waren / wech ghenomen zijn/ is van velen gebruyckt/maer van weynigen verstaen gheweest/boeck.1.cap.2.tal.4.ende tal.16.Welcke sententie verclaert wort.cap.2.tal.12.

Te weten / dat de gaven die boven natuere waren/ zijn wech genomen geweest/ als het gheloove de liefde Gods ende den naesten/de neerstichheyt tot heylicheyt ende rechtveerdicheyt: maer dat sy weder gegeven worden van Christo. Ende dat de natuerlijcke gaven / als het verstant ende het herte/zijn verdorvē geweest/ om dat de ghesontheydt des verstants/ eñ de rechticheyt des hertē oock mede wech genomen waren. Item dat dé reden in den mensche niet gantschelijck en is wech ghenomen maer eensdeels vercranckt / ende eensdeels ghescheent gheweest: Item/ dat de wille des menschen / dewijle sy van de natuere des menschen niet en can verscheyden worden / niet en is vergaen gheweest / maer met boose begeerlijckheden bevangen ghewo rden boeck 2.cap.2.tal.12.

Dat Godt niet alleenlijck den val des eersten menschen / ende daer in den val der nacomeren voorsien ofte toe gelaten/ maer oock na zijn goetduncken gevoecht heeft/ dat wort door de ghetuygenissen der Schriftuere ende Augustini bewesen/boeck.3.cap.23.tal.7.

Van Afgoden.

De Schriftuere verciert Godt met sekere namen ende teeckenen / niet om hem aen een plaetse ofte volc te binden/ maer om zijn heylighe Godheydt van afgoden te onderscheyden/boeck.1.cap.8.tal.15.

De uytlegginge des eersten gebodts/ daer bewesen wordt dat de aenbiddinghe / het betrouwen / de aenroeppinge / ende dancksegginge/ gantschelijck Gode / alleen toe comen: ende dat niet een hayr daer van eenigen anderen en can toe gevoegt worden/ sonder Gode groot onrecht te doen/ voor wiens ooghen alle dinghen openbaer zijn/boeck 3.cap.8.tal.16.

Uytlegginge des tweeden gebodts / waer van afgoden ende beelden ghehandelt wort/ boeck.2.cap.8.tal.17.

Dat de Schriftuere om ons tot den warachtigen Godt te leyden / claerlijck alle goden der Heydenen/uyt sluyt/boeck.1.Cap.10. tal. 3. Ende voornemelijck alle afgoden ende beelden/boeck.1.cap.11.tal.1.

Dat Godt onderscheyden wort van de afgoden / niet alleenlick op dat hy alleen Godt genaemt worde / maer op dat hy gantschelijck alleen geeert ende gedient worde/ende op datmen al wat der Godtheydt toe coemt/ gheenen anderen toe en schrijve/boeck 1. cap. 12.tal.1.

Dat de eerlijckheydt Gods door godloose leughen vervalscht wort / soo wanneer men hem een ghe forme aendicht/boeck.1. cap.11. tal.1.

Dat alle beelden die ghemaeckt worden om God af te beelden/ enckelijcke Gode mishagen: dit wort bewesen met ghetuygenissen ende redenen/boeck.1.cap.11:tal.2.Ende dat het verbont van geene beelden te maken/ niet den Joden alleen aen gaet/Int selve.

Dat Godt voor tijden zijn teghenwoordicheyt door sekere sienlijcke teeckenen den gantschen volcke / ofte sommighen uytvercorenen also vertoondt heeft dat sy door die selve teekenen vermaent waren van het onbegrypelijck wesen Gods/boeck.1.cap.11.tal.3.

Dat de Papisten uytsinnich zijnde/die beelden Gods ende der Heylighen beschermen door het exempel der Cherubim die den ghenaden stoel decken/dit wort oock door de ghetuyghenisse Junenalis bewesen/boeck.1.cap. 11.tal.3.

Dat de beelden gheene Goden zijn dat bewijst de materie selve / ende oock de makinghe / de welcke door menschen handen volbracht wort/boeck 1.cap.11.tal.4.

Tegen de Griecken die geen beelde Gods en snijden / maer latense toe te schilderen ofte maken/boec.1.Cap.11.tal.4.

De sententie Gregorij / daer op de Papisten steunen/ te weten / Dat de beelden zijn der ongheleerden boecken / wort wederleyt door de getuygenisse Jeremie / ende Habacuc: Item / Lactantij / Eusebij / Augustini/ Varronis / ende met de ordeninghe des Elibertijnschen Conciliums/boeck.1.cap.11.tal. 5.6.7.

Dat de beelden der Papisten / daer mede sy de heylighe Martelaren ende Godsalighe maechden voor ooghen stellen/exempelen zijn van schandelijcke over daedt ende oncuysheyt/boeck 1.cap.11.tal.7.ende tal.12.

Uyt de vercondinge des Woorts Gods/ ende uyt de uytdeelinghe der Sacramenten sal het volc meer leeren dan uyt duysent houten cruycen/boeck.1.cap.11.tal.7.

De outheyt ende oorspronck der afgoderie /is/ dat de menschen niet gheloovende dat Godt by hen is/ ten sy dat hy hem selven bewijse vleeschelijck teghen woordich te zijne/ hebben teeckenen op gericht / door de welcke sy gheloofden dat hy vleeschelijck voor hare oogen was/boeck1.cap.11. tal.8. Na suls een ghedichtsel volcht / terstondt de aenbiddinge Gods ofte eender creatuere in het beelt: ende beyde is door de Wet Godts verboden / tal. 9.

Teghen de géne die tot bescherminghe der grouwelijcker afgoderie voorwenden dat sy de beelden voor geene goden achten/ wort bewesen / dat oock de Joden het gouden calf makende / noch de Heydenen hare beelden eñ afgoden makende / niet en achteden dat sulcke dingen Godt waren/ende nochtans en canse niemant van afgoderie onschuldigen/ boeck 1.cap.11.tal.9.

Dat de Papisten alsoo wel als de Heydenen ende afgodische Joden dese meyninghe hebben dat sy God selve dienen onder de beelden/boec 1.cap.11.tal.10/Ende dat sy niet en connen ontvlien met hare onderscheyt tusschē Dulia/ende Latria/tal.11.ende tal. 16. ende cap.12.tal.2.

Dat het beelde snijden ende schilderen niet gantschelijck verworpen en wort / als de afgoderie ofte beelden dienst verdoemt worte maer dat daer mede gheyscht wordt dat dit consten niet anders dan behoorlijck ende rechtgebruyckt en worden / ende dat Godt niet gesneden noch geschildert en worde / maer dat men alleenlijck die dinghen snijde eñ schilder. die de oogen connē sien/ boec 1.cap.11.tal.12.

Van beelden in tempelen der Christenen boeck.1.cap.9.tal.9.

De afgoden dienaers selve in alle eeuwen hebben natuerlijck ghevoelt dat daer eenich Godt is: maer dit ghevoelen en heeft niet voorder gestreckt/dan om sonder ontschult te zijne/ boeck.1.cap.10.tal.3.

De afgoderie is een groot bewijs dat de kennisse Godts is natuerlijck in aller menschen herte in gedruckt/boeck 1.cap. 3. tal. 3.

Van Aflaet.

Dat de aflaten soo lange plaetse ghehadt hebben dat is een bewijs der grooter duysternisse der dwalinghe daer in de menschen sommige eeuwen lanck zijn versoncken gheweest boeck.3.cap.5.tal.1.

Wat de aflaten zijn na der Papisten leere: waer uyt betuyght wort dat sy zijn een ontheylichinge des bloets Christi. Item een seer schoone vergelijckinge Christi met de Pauselijcke aflaten/oock aldaer.

De godloose leere der aflaten wordt wederleyt door uytnemende schoone sententien Leonis des Roomschen Bisschops/ende Augustini: Ende daer wordt bewesen dat het bloet des Martelaren niet onvruchtbaer en is/hoe wel het geen plaetse en heeft in de vergevinge der sonden/boeck.3.cap.5.tal.3.eñ.4.

Dat het Evangelium Gods moet leugenachtich zijn/ ofte de aflaten: Ende welck de oorspronck der aflaten schijnt te zijne/boeck 3. cap. .tal.5.

Van Archbisschoppen.

Soeckt Opperbisschoppen.

Van het Avontmael/ des Heeren.

Soeckt het Nachtmael des Heeren.

B.

Van het beelt Gods in den mensche.

Wat het sy dat de mensche ghescháapen is na het Beelt Gods: Waer oock de onnutte uyt legginge Osiandri ende sommiger anderer menschen / wort wederleyt ende bewesen/ dat het beelt Gods voornemelijck in het verstant ende herte ofte in de Ziele ende in hare machten gelegen is / hoewel het oock in den uytwendigen mensche zijnen schijn geeft / eñ tot alle de uytnementheyt streckt/ daer mede de mensche alle andere dieren te boven gaet boec 1.cap.15.tal.3.ende boeck.2.cap.2.tal1.

Dat het beelt Gods in het begin is in Adam gesien geweest in het licht des verstants inde rechticheyt des herten/ende in de gesontheyt aller deelen / dat wordt bewesen uyt de wederoprichtinghe der verdorven natuere/ daer mede Christus ons vernieut na t' beelt Gods ende door andere argumenten / boec 1.cap.15.tal.4.

Van Beelden.

Soeckt Afgoden.

Van Begeerlijckheyt.

Onderscheydt tusschen begeerlijcheyt ende raet/boeck 2.cap.8.tal.49.

Dat alle begeerlijckheden der menschen

Van

Van den Doop.

Beſchrijvinge des Doops. Het eerſte eynde des Doops/ dat hy dient om onſe betrouwen by God te verſtercken. Het ander eynde/ dat hy onſer belijdinghe voor de Menſchen dient. De Doop werckt in onſe gheloove drie dinghen: het eerſte / dat hy is een teecken onſer reyniginghe / beveſtighende dat alle onſe ſonden vergheven zijn / boeck. 4. cap. 15. tal. 1.

Dat hy bewreſen wort door ghetuygeniſſen der Schrifture: ende dat wy niet door water ghereynicht en worden / maer door het bloet Christi / tal. 2. Int ſelfde.

Dat de Doop niet alleenlijck den voorleden tijt aen en gaet/ maer dat wy daer door eenmael voor alle onſe leven gewaſſchen en gereynicht worden: en dat wy nochtans hier uyt geen vryheydt om te ſondighen moeten nemen. tal. 3.

Dat de macht der ſleutelen (gelijc zijt noemen) dat is de dienſt der Ghemeynte: waer door ons daghelijck verghevinge der ſonden vercondicht wort / niet en moet van dẽ Doop verſcheyden worden. tal. 4.

De ander vrucht des gheloofs uyt dẽ doop is / dat hy ons onſe doodinghe en nieu leven in Christo voor ooghen ſtelt/ boeck 4. cap. 15. tal. 5. Int ſelfde.

De derde vrucht des gheloofs uyt den Doop/ is/ dat hy betuyght dat wy alſoo met Christo vereenicht zijn / dat wy alle ſijner goeden deelachtich zijn. Daerom ſiet de doop eygentlijck op Christum en de Apoſtelen hebben in den Naem Christi ghedoopt/ in den welcken wy de materie onſer wedergeboorte ende reyninge hebben/ gelijck wy de oorſaecke daer van hebben in den Vader/ en de vrucht/ ende het eynde in den Heylighen Geeſt/ tal. 6.

Dat de doop Joannis ende der Apoſtelen een doop gheweeſt ſy / hoewel ſommighe Eude anders ghelcert hebben boeck 4. cap. 15. tal 7. niet teghenſtaende dat de gaven des Gheeſts overvloediger ghegheven zijn / na de wederopſtandinge Christi / Ende datmen hierentuſſchen moet in de doop den perſoon Christi onderſcheyden van den perſoon Joannis / ende den Apoſtolen ende der anderen Dienaren/ tal. 8.

Dat beyde onſe doodinghe ende reyniginge is den volcke Iſraels af ghebeeldet gheweeſt door den doorganc der Zee/ ende door de verkoelinge der wolcken/ boeck. 4. cap. 15. tal. 9 Int ſelfde.

Dat het valſch is dat ſommighe gheleert hebben dat wy door den Doop tot de ſelve rechtveerdicheyt en reynicheydt der naturere weder gebracht worden die Adam in het begin hadde. En dat in de kinderen Gods noch over blijfſelen der ſonde blijven (hoewel ſy niet en regneren) waer door ſy moeten tot neerſticheyt verweckt worden/ ende geen oorſake nemen om hem ſelven te flatteren boeck 4. cap. 15 / tal. 10. 11. Dit wort bevesticht uyt Paulo. tal. 12.

Hoe de doop dient onſer belydinge by de menſchen/ boeck 4. cap. 15. tal. 13.

Hoe de doop ghebruyckt wort beyde tot verſterckinge des geloofs ende tot belijdinge by de menſchen. Waer ghetoont wort dat de gaven Gods niet in het Sacrament beſloten en zijn / om ons door de cracht der Sacramenten gegeven te worden/ boeck/ 4. cap. 15. tal. 14. Int ſelfde.

Dat door de weerdicheyt ofte onweerdicheyt des geens / die den doop bedient / geen dinc gegeven noch genomen en wort: teghen de Donatiſten/ ende teghen onſe Wederdoopers / die willen dat wy wederom ghedoopt worden / om dat wy gedoopt zijn geweeſt in het rijcke des Paus/ boeck 4. cap. 15. tal. 16. Hare argumenten worden wederleyt.

De doop is een Sacrament der penitentie het gantſche leven lanck geduerende / ſoo dat daer geen nieu doop noodich en is/ boeck 4. cap. 15. tal. 17.

Van de verſelinge des waters/ van de waſſen keerſſen/ Chriſma/ blaſinge/ ſpeeckſel ende diergelijcke beuſelingen/ die geſtelt zijn by de ſlechte ceremonie Christi/ ende hoemen die ſal bedienen/ boeck 4. cap. 15. tal. 19.

Dat het den dienaren der Gemeynte / en niet den gemeynen man toe comt den Doop te bedienen / tal. 20. 21. 22.

Van den Doop der kinderen / ſoeckt Kinderdoop.

Van de Drievuldicheydt.

Dat wy in het eenige enckel weſen Gods moeten drie verſcheyden perſoonen aenmercken boeck 1. cap. 13. tal. 2.

Teghen de ghene die den naem Perſoon/ in deſe handelinghe verdoemen / ende verworpen om de nieuwicheyt/ boeck 1. cap. 13. tal. 3. 4. 5.

De heylige Leeraers zijn bedwongen gheweeſt ſommighe nieuwe woorden te dichten om de waerheydt Godts te beſchermen teghen ſommighe liſtighe menſchen / die ſe met uytvluchten verworpen / ghelijck teghen Arium dat woordt Homouſion / teghen Sabellium dat woort Perſoon / boeck 1. cap. 13. tal. 4. ende 16.

En van het verſcheyden gevoelen Hieronimy/ Hilarij/ ende Auguſtini in het gebruyck deſer worden/ tal. 5.

Wat wy verſtaen by het woort Perſoon/ in de handelinge van de Drievuldicheyt/ boec 1. cap. 13. tal. 6. Ende van de dwalinghe deſes woorts. Int ſelfde tal. 22.

Ghelijck God hem ſelven door de comſte Christi claerlijck gheopenbaert heeft / alſoo is hy oock doe in drie Perſoonen ghemeynſaemlijcker bekent geworden/ boeck 1. cap. 14. tal. 16.

Getuygeniſſe der ſchriftuere door de welcke bewreſen wordt hoe de Vader van het Woort / ende het Woordt van den Gheeſt onderſcheyden is/ boeck. 1. cap. 13. tal. 17. Ende dat de Vader van het Woort ende van den Geeſt / ende den Geeſt van den Vader ende van het Woort in de Schriftuere onderſcheyden wort / beyde door de aenmerckinghe der orden/ ende door hare eyghenſchappen / boeck 1. cap. 13. tal. 18.

Door dit onderſcheydt der perſoonen en wort de alder eenvoudichſte eenheydt Gods niet wech genomen/ boeck 1. cap. 13. tal. 19.

Wat de oude Vaders meynen als ſy ſeggen dat de Vader is het begin des Soons/ ende nochtans de Sone zijn weſen van hem ſelven heeft/ Int ſelfde.

Een corte ſomma wat wy van het eenighe weſen ende drie Perſoonen Gods behooren te ghelooven/ boeck 1. cap. 13. tal. 20. Ende dat wy moeten ſoberlijc ende matichlijc hier van philoſopheren/ op dat wy noch met onſe ghedachten/ noch met onſe tonghe buyten de palen des woorts Gods en treden / Int ſelfde tal. 21.

Weder legginghe der caſterien Serbety dit hooftſtuck der leere / boeck 1. cap 13. tal. 22.

Wederlegginghe der dwalinghe ſommiger boeven/ die ſegge dat de Vader waerachtichlijck ende eygentlijc de eenige God is/ en dat hy den Sone ende den Geeſt makende / zijn Godheyt in hen uytgeſtort heeft/ boec. 1. cap. 13. tal. 23.

Ende dat het valſch is/ dat ſy ſegghen/ te weten / dat de Vader dat alleen te verſtaen is/ ſoo wanneer Godt ghemeldet wordt in de Schriftuere / tal 24. Item dat ſy perſoonen dichten / die een yeghelijck ſoude een deel der Godheyt zijn tal. 25.

Wederlegginge der ghener die ſeggen/ dat Christus/ iſt dat hy eygentlijck Godt is/ verkeerdelijck Godes Sone genoemt wort/ Int ſelfde / tal. 26. Antwoorde op vele plaetſen die ſy tot beveſtinghe haers gevoelen voortbrengen uyt Ireneo daer hy ſeyt dat de Vader Christi de eenige en eeuwige God Iſraels is/ Int ſelfde/ tal. 27. Item antwoorde op de plaetſen die ſy uyt Tertulliano voort brengen / Int ſelfde tal. 28. Dat Juſtinus Hilarius/ en Auguſtinus met ons gevoelen/ Int ſelfde tal. 29.

Dat de Sone is van de ſelve ſubſtantie met den Vader/ boeck 4. cap. 8. tal. 16.

Van de Duyvelen.

Het ghene dat de Schriftuere leert van de duyvelen / dat dient by na op dat wy ſorchvuldich zijn / om hare liſten te ontgaen ende ons te wapenen met die wapen die ſterck genoech is om dien ſeer machtighen vyandt te weder ſtaen/ boeck 1. cap. 14. tal. 13.

Ende op dat wy te bet verweckt worden om dit te doen / ſo vercondicht de Schrifture dat daer niet een duyvel ofte twee / maer groote heyrſcharen der booſer gheeſten zijn die crijch tegen ons voeren: ende tot wat beduydinghe ſo ſomtijts ſpreeckt als van eenen duyvel en niet van vele/ boec 1. cap. 14. tal. 14.

Het behoort ons tot eenen eeuwigen ſtrijt tegen den Duyvel te verwecken / dat hy al omme genaemt wort onſe en Gods vyant/ boeck 1. cap. 14. 15.

Maer deſe booſheydt zijnder natuere en is niet uyt de ſcheppinge/ maer uyt verdraeydtheyt/ Int ſelfde/ tal. 6.

Van de oorſacke / wijſe / tijt ende aert des vals der booſen Engelen te onderſoecken/ is curieuſheyt / dewijle het de Schriftuere verſwijcht/ Int ſelfde.

Dat de duyvel van hem ſelven ende van zijn booſheyt heeft/ dat hy met begeerte ende voornemen tegen Godt ſtrijdt: Maer dat hy niet en can doen noch vol brenghen anders dan ſo veel God wil en toelaet/ boeck. 1. cap. 14. tal. 17. de welcke dat alſo matícht/ dat hy den duyvel gheen heerſchappie toe en laet in de ſielen der gheloobighen / dewijle ſy ten laetſte altijts overwinne (hoewel ſy in ſommighe ſonderlijcke handelinghen ghewont worden ende vallen) maer gheeft hem alleenlijck de Godlooſe te regeren/ op dat hy in hare ſielen ende lichamen heerſchappie hebbe int ſelfde/ tal. 18.

Teghen die gene die ſeggen/ dat de duyvelen niet anders en zijn dan booſe geſintheden en beweginghen: en daer wort door getuygeniſſe der Schriftuere bewreſen / dat de duyvelen zijn gheeſten die ſinnen ende verſtant hebben/ boeck 1. cap. 14. tal. 19.

Van het Eedtſweeren.

Uytlegginge des derden gebodts: waer in deſe drie dinghen verbaet worden / te weten/ dat wy van God niet en ſullen dencken noch ſpreken anders dan met eerbiedinghe: noch oock van zijn woort ende eerweerdige verborgentheden: noch oock van ſijne wercken/ boec. 2. cap. 8. tal. 22.

Wat het eedtſweeren ſy: dat het een godsdienſt is: en dat wy daerom moeten toe ſien dat in onſe eeden geen laſteringe der Godlicken naems en ſy / het welcke geſchiet alſmen eenen quaden eedt doet: noch oock geen verachtinge des Godlijcken naems / het welcke gheſchiet alſmen lichtveerdighe ofte onnoodighe eeden doet / ofte in yemants anders dan in Gods naem/ boeck 2. cap. 8. tal. 23. 24. 25.

Teghen de Wederdoopers wort bewreſen uyt de Schriftuere / dat alle eeden niet verbooden en zijn: ende dat Christus geen dinck verandert en heeft van den reghel des eedtſweerens die in de Wet gegeven is / boeck 2. cap. 8. tal. 26.

Het welcke oock door zijn exempel beveſticht wort/ ende dat niet alleenlijck het eedtſweeren voor de Overicheydt / maer oock ſijnen naeſten gheoorlooft is behoudens de maticheydt die de Wet ghebiet / Int ſelfde tal. 27.

Van de Engelen.

Dat de Enghelen zijn Creatueren Gods/ hoewel het Moſis niet uyt en druckt in de Hiſtorie der ſcheppinghe/ boeck 1. cap. 14. tal. 3.

Het en betaemt niet te onderſoecken van den tijt en orden daer in de Engelen gheſchapen zijn: Dewijle de Schriftuere daer van niet en leert / de welcke wy moeten als eenen regel volgen/ boeck 1. cap. 14. tal. 4.

Waerom de hemelſche gheeſten ghenaemt worden Engelen/ Heyrcrachten / Crachten/ Vorſten dommen/ Machten / Heerſchappien/ Troonen/ ende Goden/ boeck 1. cap. 14. tal. 5.

De Schriftueren leert van de Engelen het gene dat tot onſe vertrooſtinghe/ ende tot verſterckinghe onſes gheloofs dient / te weten/ dat ſy zijn uytdeelders ende beſchickers der weldaet Gods tot ons/ ende dat op menigerley wijſe/ boeck. 1. cap. 14. tal. 6.

Dat een yegelijck niet van eenen Enghel alleen bewaert en wort/ maer dat de Engelen alle te ſamen eendrachtelijck waken voor onſe ſalicheyt: en dat het daerom te vergeefs is datmen vraecht / of eenen yeghelijcken menſche een Engel gegeven is om hem te bewaren/ boeck 1 cap. 14. tal. 7.

Van de menichte ende orden der Engelen te vrage/ dat is curieuſheyt/ en die te beſchrijven/ is lichtveerdicheyt. Ende dewijle ſy geſien zijn / waeromſe de Schriftuere beſchrijft gevleughelt/ onder de Cherubim ende Seraphim/ boeck 1. cap. 14. tal. 8.

Tegen de Sadduceen ende diergelijcke onheylighe menſchen wort bewreſen dat de Enghelen niet en zijn Qualitates / dat is/ Hoedanicheden ofte ingevingen ſonder ſubſtantie/ maer waerachtige geeſtẽ boec/ 1. cap. 14. tal. 9.

Van de Gemeynte.

Monicken noodich is / die hen daer toe verbonden hebben : ende daer woort bewesen dat de oude Leeraers anders ghevoelt hebben/ ende oock Gregorius selve / Int selve tal. 56. 57.

Dat ons lijdtsaemheyt noodigh is / op dat wy onsen naesten goet doende / me: moede en worden : ende dat wy de onweerdigheydt der menschen ofte andere conditien die ons souden mogen verhinderen/ moeten aensien/maer Godt selve/dewelcke het ghebiedt/ Boeck 3. cap.7.tal.6.

Om de liefde allesins te volbrenghen en ist niet ghenoegh alle wercken der liefde te doen / maer men moetse oock door een oprechte beweginge der liefde doen. Waer in het voornaemst is / dat wy den persoon des gheens die wy sien onse hulpe ghebreck hebben/aennemen: alsoo salmen de hoveerdigheydt ende andere smerten der liefde ontvlien/ boeck 3. cap. 7. tal. 7.

Dat Christus ende oock de Apostelen in het verhalen der somma der Wet / somtijdt de eerste tafel achterlaten : niet dat der mensche onnooselijc leven meer dient tot de somma der rechtveerdicheyt dan Godtsalichlijck Godt dienen/maer om dat de ongheveynsde liefde des naesten een waerachtigh bewijs der Godtsaligheyt is/boeck 2.cap.8.tal/52.53.

Tegen de Pharizeen onses tijdts / die seggen dat wy door de liefde gherechtveerdight worden/boeck.3.cap.18.tal.8.

Uytlegginge des thiende gebodts / waer door niet alleenlijck allerley raet en voornemen om te hinderen verboden wordt/ gelijck in de voorgaende ghebeden / maer oock alle begheerte ofte lust die teghen de liefde is/ boeck 2.cap.8.tal.49. ende tal/58.

Dat Godt te rechte sulcke vierighe liefde ende so groote gerechtigheyt van ons eyscht/ Int selfde/ tal.50.

Uytlegginge des seste gebodts/ waer door niet alleenlijck dootslach ofte haet des naesten verboden woort / maer ons woort oock de bewaringhe sijns levens bevolen / om dat de mensche is onse vleesche ende de beelde Godts/ boeck 2. cap.8. tal/39/40.

Van leugen.

Uyt legginge des negenden gebodts / door het welcke de Heere de valscheyt verbiet ende bedwinght / door de welck wy door leughen ofte door lust tot achterclap yemants naem hinderen/ ofte hem schade doen boeck 2 / cap/ 8/tal/47.

Dat wy aengaende dese sake veel sondighen/ al ist dat wy niet en lieghen: dat nochtans hier wijselijck een onderscheyt gemaect woort tusschen het quat spreken dat hier verdomt woort ende tusschen de betuyginghe ofte beschuldinge die geschiet uyt begeerte om onsen naesten te beteren/etc.tal/48:

Van de maechdelijcken staet. Soeckt ongehouwden staet.

Van den mensche

De mensche woort door de kennisse zijns selfs niet alleenlijc verweckt om God te soecken maer woort oock gelijck metter hant gheleyt om hem te vinden/boeck 1.cap/1.tal.1.

Dat de Scheppinghe des mensches is een uytnemende bewijs der moghentheyt/ goetheydt/ ende wijsheyt Gods/waerom hy van sommige Philosophen een cleyn wereit ghenaemt woort/boeck 1/cap/5/tal/3.

Ondanckbaerheydt der menschen die de teeckenen der voorsienigheyt Gods in de siele ende in het lichaem gevoelende/ Godt niet en loven/boeck 1.cap.5.tal.4.

De kennisse ons selfs is tweederley te weten / hoedanich hy was in den eersten oorspronck / eñ hoedanich hy is nae Adams val. Eñ dese laetste kennisse ons selfs en moeten wy niet nemen sonder de eerste / op dat wy niet en schijnen onse verdorventheydt Gode/ den Autheur der natuere toe te schrijven/ boeck 1.cap.15.tal.1.

Dat den mensche de kennisse zijn selfs seer noodich is / de welcke(ghelijck de waerheydt Gods beschrijft)hier in geleghen is/ten eersten/dat hy overleggende tot wat eynde hy gheschapen ende met groote gaven begaeft is/ gheheel aen God hanghe / de welcke hem alle dinghen gheschoncken heeft. Ten anderen / dat hy zijn ellendige conditie na Adams val overleggende hem selvē warachtelic mishage/ eñ een nieuwe neerstichept om God te soecken aenneme / op dat hy in Godt weder/ om die goeden gecrijghe / van de welcke hy geheel ydel gevonden woort. So moeten wy dan toe sien dat wy hier den oordeel des vleeschs noch geen boecken der Philosophen geen gehooren geven / de welcke ons souden maken seer qualijck ons selven te kennen/ dewijle sy ons in de overlegginghe onses goets alleenlijck behouden/ boeck 2. cap.1.tal,1,2. 3.

De mensche en can nemmermeer tot de suyver kennisse zijns selfs comen / ten sy dat hy eerst het aenschijn Gods aenmercke dat is / uyt Gods woort beginne te bekennen eñ over te legghen hoedanich hy sy/eñ hoe uytnemende volmaeckt zijn rechtveerdicheydt/ wijsheyt ende deucht sy / nae de welcke wy ons moeten voegen/boeck 1.cap/1/tal/2.

Dat oock de Alderheylichste menschen zijn met vreese ende verschrickinge verslaghen ghewéest /so wanneer Godt hen opgewoonlijcker wijse zijn tegenwoordicheyt ende eerlickheyt ghcopenbaert heeft/ boeck 1/ cap/1/ tal/3.

Dat de gantsche mensche verdorven is/ beyde in verstant eñ wille/ dat woordt bewesen uyt vele plaetsen der Schriftuere/ voornemelijck daer sy den mensche noemt vleesch: het welcke oock van het opperste deel der siele te verstaen is/boeck 2/cap/3/tal/1.

Dat de menschen te vergeefs yet goets in haer natuere soecken:dit wordt bewesen uyt Paulo/ de welcke van het gantsche gheslachte der kinderen Adams sprekende/ eñ niet de boose zeden eender eeuwen straffende / maer de gheduerighe verdorventheydt der natuere beschuldigende / den mensche de rechtveerdicheyt/ dat is/de geheelheyt ende reynicheyt beneemt/ daer nae oock het verstant ende ten laetsten de vreese Gods boeck 2.cap.3.tal,2.

Weder legginge der tegenworpinghe / de welcke eenige voort brenghen van sommige menschen/ de welcke/ dewijle sy door de leydinghe der natuere zijn alle haer leven lanck tot de oeffeninghe der deucht begheven gheweest/ ons schijnen te vermanen/dat wy niet en moeten ge dencke dat de natuere des menschen gantschelijck verdorven sy. Soo woort dan bewesen dat Godt de verdraeptheyt der natuere / door de welcke de mensche geheel besmet is/niet inwendijchlijck en reynicht in sulcke menschen/ ghelijck hy in zijne uytvercorene doet : maer dat hyse nochtans somtijdts door zijn voorsieninghe in de ongheloovige weder hout/op dat sy niet tot het werck tot en breke/ende dat hyse menichsins en verhindert ende bedwinght / soo verre hy weet dat het nut is tot de ghemeyn bewaringe aller dingen/boeck 2.cap/3.tal/3.

Eñ dat de deuchden die(gelijckmen leest) in sommige ongeloovige geweest zijn/ geene bequame argumenten en zijn om de reynicheydt der natuere daer mede te bewijsen/ dewijle het herte binnen boos / eñ door eergierichept verdorven / eñ door geen begeerte om Gods eere te verbreyden beweecht woort / eñ dewijle het gethe gemeyne gaven der natuere / maer sonderlijcke ghenade Gods zijn/ de welcke hy verscheydenlijck / eñ nochtans nae een seker mate den ongheloovighen menschen uyt deelt/ghelijck dickmael den Coninghen / somtijdts oock anderen/ boeck 2/ cap/ 3/tal:4.

Van de Middelaer Christi.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrenghen / moeste mensche worden / want Godt hadde het alsoo verordent ghelijck het ons alderbest was: dewijle geen ander en mochte een Middelaer tusschen Godt eñ de mensche zijn om wederom vrede te maken / noch ons Gods kinderen maken/ noch de erve des hemelschen rijcx weder geven noch voordes mensches ongehoorsaemheydt/zijn gehoorsaemheydt tot een remedie stellen/boeck 2/cap/12/tal/1/2/3.

Teghen de ydel eñ ongestadige speculatie/ der ghener die seggen dat Christus soude mensche ghewordeu hebben / al en hadde het tot de verlossinghe des menschelijcken gheslachts niet noodich gheweest. Ende hier wordt met vele redenen ende ghetuyghenissen bewesen / dat het veel te groote lichtveerdicheydt is / een ander oorsake ofte eynde te dichten / waerom Christus mensche ghworden sy / dewijle de gantsche Schriftuere betuyght dat hy is met den vleesche becleet gheweest om onse verlosser te worden/ boeck 2/cap/12/tal.4.

Ende dat het niet geoorlooft en is/ wijder van Christo te ondersoecken: eñ dat de ghene die dat doen / soecken door godloose stoutigheyt eenen nieuwen Christum te dichte: waer Osiander ghestraft woort/die dese quęstie wederom te desen tijden voortgebracht heeft / eñ wil seggen dat dit ghedichtsel door geen ghetuyghenisse der Schriftuere wederleydt en woort tal/5.

Zijn grontreden woort wederleydt / te weten / dat de mensche gheschapen is nae den beelde Gods / om dat hy gheschapen is nae het exempelaer des toe comenden Christi om hem gelijck te zijne / den welcken de Vader nu voor ghenomen hadde met den vleesche te becleeden : eñ daer woort bewesen dat de beelde Gods in Adam was in die uytnemende gaven daer mede Godt hem begaeft hadde/ welcke uytnementheyt oock is in de Engelen tal/6/ende/7.

Tegen noch andere teghenworpingen ofte ongeschicktheden die de selve Osiander dreeft gelijck dat Christus dan niet anders en soude dan by gevalle geboren zijn: eñ dat hy soude geschapen zijn na de gelijckenisse Adams eñ dat de Enghelen gheen Hooft en souden hebben / ende dat de menschen niet souden Christum tot eenen Coninck hebben/ etc. Int selfde.

Hoe de twee natueren in Christo eenen persoon des Middelaers maken : het welcke bewesen woort door een gelijckenisse / ghenomen van de vereeninghe der siele ende des lichaems in eenen mensche. Daerom woort met vele plaetsen bewesen / dat de Schriftuere somtijdts Christo toe schrijft dat eyghentlijck der Godtlijcker natuere toe comt ende somtijts / datmen moet sonderlijck van zijn menschelijcke natuere verstaen: Item/ dat sy somtijts der eender natuere toe schrijft het ghene dat der andere natuere eyghentlijck toe comt:welcke wijse van spreken ghenaemt woort Gemeyn makinghe der teghenschapen/boeck 2/cap/14/tal/1/2.

Dat sy oock somtijdts Christo toe schrijft/ dat beyde de natueren te ghelijcke verbaet/ eñ noch met d' een noch met d'ander op haer selven ghenoech overeen comt / het welcke sommige oude Leeraers niet genoech aengemerct en hebben / maer het is nochtans nu datment aenmercke / om vele knoopen te ontbinden / ende om de dwalinge Nestorij ende Eutyches te schuwen tal.3.4.

Hier woort oock de dwalinge Serveti wederleyt / dewelcke een gedichtsel uyt het wesen Gods/eñ Geest/ende Vleesch/ende drie ongheschapen Elementen ghemaeckt / ghestelt heeft voor den Sone Gods. Zijn listicheyt woort ondect : ende daer woort bewesen het gene dat hy versaeckt / te weten / dat Christus oock eer hy in het vleesch geboren wert/Gods sone was / om dat hy is dat Woort / dat voor de tijden uyt den Vader gegenereert is/ tal.5.

Item / daer woort bewesen dat hy warachtichlijck ende eyghentlick is Gods sone in het vleesch / dat is in de menschelijcke natuere maer nochtans nae de Godtheydt ende niet nae het vleesch / ghelijck Servetus seydt tal.6.

Uyt legginghe sommiger plaetsen/die van hem eñ sijne navolgers gedreven worden tot bescherminge haerer dwalinghe. Item/ daer woort ontdeckt / dat hy seyt dat Christus eer hy in het vleesch verschenen is / nergens ghenaemt en woort Gods Sone anders dan oneygentlijck tal.7.

Item ontdeckinge der dwalinge aller der gener die Christum niet en bekennen den Sone Gods te sijne, / anders dan in het vleesch: eñ de grootste verstrickingen Serveti worden in het corte voor ghestelt / met de welcke hy hem selven eñ sommighe andere betoovert heeft / te niete makende het gene dat het suyver geloove hout van den persoon des Soons Gods: eñ daer uyt woort besloten dat de hope der salicheyt gantschelijck uyt ghebluscht was door de listighe omme woorden diens onreynen honts/tal.8.

Van de Misse.

Wat de Misse sy / uyt de beschrijvinghe des Roomsche Antichrists / ende sijner Propheten / boeck 4. cap. 18. tal. 1. De eerste deucht der Misse / dat Christus daer in seer ghelastert woort / dewijle zijn eeuwich Priesterschap daer niet bekent en wordt / de

wijle

Vande Monikerije.

N.

Van het Nachtmael des Heeren.

Vande Nederdalinge Christi ter Hellen.

eñ dat hen wanhope ende vertwijfelinge toegeschreven wort / de welcke tegen het gelove is. Soo wort/dan tegen de sulcke door openbaer getuygenisse bewesen / dat dese twee dingen seer wel over een comen/te weten/dat Christus waerachtichlijck gevreest heeft / in den Geest beroert ende verschrict/ eñ allesins versocht geweest heeft/gelijck wy ende nochtans sonder sonde/ tal.12.

O.

Van Offerhanden.

Onderschepdt tusschen de Offerhanden der Wet Mosis / ende het Nachtmael des Heeren:ende de Christelijcke Gemeynte/ boec 4.cap.18.tal.12.

Wat het woort Offerhande eygentlijc beduyt/ eñ van verschepden offerhanden onder de wet / de welcke mogen in twee deelen vervaet worden/soo dat sommige zijn Danck offeren / ende sommighe zijn Versoenofferen/ boeck 4.cap.18.tal.13.

De doot Christi is onse eenighe versoenoffer:maer daer zijn vele dancofferen/ te weten/de wercken der liefde/gebeden/lof/ dancksegginghe / ende al wat van ons tot Godsdienst ghedaen wort/boeck 4. cap. 18. tal.13. ende 16.17.

Dese offerhanden hebben dagelijcx plaetse in de Ghemeynte / ende in het Nachtmael des Heeren: ende daerom zijn alle Christenen Priesters.

Van de Officialen.

Van de Officialen (ghelijck syse noemen) der Papistischer Bisschoppen/boeck 4.cap.11 tal.7.8.

Van het Olysel.

Hoedanich de bedieninghe des uyttersten Olysels sy / ende met wat forme der woorden het gegeve worde/ende dat het niet en can door de autoriteydt Jacobi / noch door het exempel der Apostelen beschermt worden/ boeck 4.cap.19.tal.18.

Want de gabe der ghesontmakinghe die voortijden den Apostelen ghegheven was/en heeft nu overlange tijt in de Gemeynte niet geweest. tal. 19.20. Ende of sy schoon noch in de Ghemeynte ware / soo is nochtans de Ceremonie der Apostelen wijt verschepden van dese godloose onderhoudinghe der Papisten : der welcker godloosheydt bewesen wort / als sy de olye beswceren / ende der olye toe schrijven dat den heylighen Gheest toe comt/tal.21.

Van den Ongehouweden staet.

De onbeschaemtheydt der ghener die den ongehouweden staet nootsaeckelic achten/uyt groote lasteringe der ouder Gemeynte. Met wat trappen dese wreede tyrannye is in de ghemeynte gecomen : ende datsy niet en can beschermt worden met de voorwendige sommiger ouden regulen / die sy Canones noemen/ boeck 4.cap.12.tal.16.27.28.

Dat den Priesteren het houwelijck verboden is door godloose tyrannie ende teghen Gods woort / ende tegen alle gerechticheydt/ boeck 4.cap.12.tal.23.

Wederlegginge haerder tegenworpinghe/ dat de Priesters moeten door eenich teecken onderschepden zijn van het volck.tal.24.

De lasteringe des Paus / dat het houwelijck is besmettinge des vleeschs ende onreynicheyt/boeck 4.cap.12.tal.24.

Dat het spottelijc is/ dat sy de verbiedinge des houwelijcx beschermen met het exempel der Levitischer Priesteren / die verschepden van hare wijven sliepē als sy souden int Heylige gaen/boeck 4.cap.12.tal.25.

Van Oordeel in Burgerlijcke dingen.

Van het ghebruyck der Overicheden:wetten ende oordeelen onder de Christenen. Dat het den Christenen gheoorlooft is haer recht voor de Overicheyt te vervolgen/so verre het gheschiet sonder de Godsalicheydt ofte liefde des naesten te vercorten/ boeck 4. cap. 20.tal 17.18.

Datmen altijdt moet wraeckgiericheydt schouwen / in alle handelinghe diemen voor den Richter vervolcht.tal.19.

Dat het gebot Christi van oock den mantel te gheven den gheenen die onsen rock neemt/ ende diergelijcke sententie/ niet en verbieden voor de Overicheyt zijn recht te vervolgē/eñ de hulpe der Overicheyt te ghebruycken tot de bescherminge zijn der saken/tal.20.

Dat Paulus niet gantschelijck alle richtingen eñ pleytingen en verbiet/ maer dat hy de onmatighe raserye te richten ende pleyten straft in de Corinthen/tal.21.

Van het laetste Oordeel.

Van de sienlijcke tegenwoordicheydt Christi/als hy sal verschijnen ten laetsten daghe: van het oordeel der levendigen ende dooden: ende dat onse gheloove te rechte op dien dach denckt : Ende van den uytnemenden troost die onse conscientien daer uyt hebben/ boec.2. cap.16.tal.17.ende 18.

Van de onbegrijpelijcke swaricheydt der wrake Gods tegen de verworpene / boeck. 3. cap.25.tal.12.

Van Oorloge/Soeckt Crijch :

Van Ootmoedicheyt / ende vernederinge.

Dat wy ons niet warachtichlijck en verootmoedighen noch vernederen (ghelijck het Godt van ons eyscht) ten sy dat wy ons selven bekennen gantschelijc ydel van alle goet ende rechtveerdicheydt te sijne / boeck 3.cap. 12.tal.6.

Een exempel deser ootmoedicheydt wort bewesen in den Publicaen.tal.7.

Dat wy moeten de hooveerdicheydt ende sorgeloosheydt laten varen / om der roepinge Christi plaetse te gheven boeck 3. cap. 12. tal.8.

Dat het niet te vreesen en is dat de mensche hem selven sal te veel ontnemen/ so verre hy leert het gene dat hem gebreeckt / in Godt te ghecrijgen. Een woort dat den menschen hem selven verheft / dat is een duyvelsche woort/hoe wel het ons soet is: om het welcke te wederstaen / vele sware sententien verhaelt wordē uyt de Schriftuere/voor de welcke de mensche swaerlijck te neder gheslaghen wort : eñ vele beloften door de welcke alleenlijck dien menschen genade belooft wort / die door het ghevoelen haerder armoede by nae vergaen/boeck 2.cap.2.tal.10.

Item sommighe schoone sententien Chrisostom en Augustin/van de warachtige ootmoedicheyt boeck/2.cap.2.tal.11.

Van de op climminghe Christi ten Hemel/ Soeckt Hemelvaert Christi.

Van de Opegginge der handen.

Van de opegginghe der handen in de verordeninghe der Dienaren/ boeck 4. cap. 14. tal.20.

Van de opegginghe der handen / alsmen Papistische Priesters maeckt/ boeck 4. cap. 19.tal.3.

Van Opperbisschoppen ende Patriarchen/ Soeckt boeck/4.cap.1.tal.4.

Van de ordenen der Dienaren der Pauselijcker Ghemeynte.

Het Sacrament der Orden baert den Papisten seven ander Sacramentkens / van welcker namen ende onderschept sy noch oneens zijn/boeck.4.cap.19.tal.22.

Haer godloose spottelijcke dwaesheydt/ dat sy in allen desen / Christum haren medegeselle maken/tal.23.

Van de Orden der Acoluthen/ Deurwaerderen ende Leseren boeck 4. cap. 19. tal. 24. Ende met wat Ceremonien sy gemaect worden tal.27.

Van de orden der Besweerders / boeck. 4. cap.19.tal.24.

Dat de ordenen der Psalmisten / Deurwaerderen/ eñ Leseren / ydele namen zijn int Pausdom / dewijle sy selve sulcke diensten niet en bedienen / maer een eenich kindt ofte mensche/boeck.4.cap.19.tal.24.

Van de cruyne der Clercken/ende haer beduydinge uyt de leere der Papisten/ boeck/4. cap.19.tal.25.

Dat sy verkeerdelijck verghelecken worden met Paulo/ die een beloste doende/ zijn hooft geschoren heeft / ofte tot de oude Nazareen tal.26.

Uyt Augustino wort bewesen waer uyt de cruyne haren oorsprونck heeft/tal 27.

Van de drie meeste ordenen : Ten eersten van de orden des Priesterdoms : Waer bewesen wort dat de Papisten de orden die van God in gestelt is / seer schandelijck verkeert hebben/ ende dat sy Christo den eewigen ende eenighen Priester onrecht doen/boeck.4.cap. 19.tal.28.

Van de blasinghe als sy Priesters maken/ eñ dat sy verkeerdelijck met sulcke een ceremonie Christum nae volgen : waer ghehandelt wort dat de Heere veel dinghen ghedaen heeft / in de welcke hy niet en heeft willen ons een exempel gheven/boeck.4.cap.19. tal. 29.

Van het onuytwisschelijcke teeckē der heyligher olye / daer mede de Papistische Priesters gesmeert worden : eñ dat sy verkeerdelijc haren oorspronc nemen van Aarons kinderen:Ende dat sy af vallen van Christo/ dewijle sy begeeren nae volgers der Leviten te zijne/boeck 4.cap.19.tal.30.31.

Van de Overicheden.

Dat de dienst der Overicheyt niet alleenlick voor God heylich ende behoorlick is/maer oock seer heylich ende seer eerlijk in het gantsche leven der Godsaligen : dit wort beweesen door vele plaetsen der Schriftuere / daer in sy gepresen eñ verciert wort / eñ door exempelen der heyligher mannen die de burgerlijcke macht bedient hebben boeck 4. capit. 20. tal. 4.

Dat de Godsalighe Overicheden behooren door dese gedachten verwerckt te worden tot haer ampt/ende dat het een vertroostinge is / om de swaricheydt haers ampts te versoeten boeck 4.cap.20.tal.6.

Tegen de gene die seggen : Hoewel voortijden onder de Wet Coningen ende Richters het volck Gods geregeert hebben / dat nochtans sulcke dienstknechtelijcke wijse der regeeringhe niet over een en coemt met de volmaeckheydt die Christus met zijn Evanghelium gebracht heeft/boeck 4.cap.20.tal.5 Int selfde.

Dat die dwalen die niet en willen dat de Overicheyt sorghe drage voor de Religie/dewijle haer ampt tot beyde de tafelen der Wet streckt. Uyt de Schriftuere wort bewesen dat de Overicheyt gestelt is / beyde om den dienst Gods/ende de gemeyne vrede ende eerbaerheyt te beschermen : Het welcke sy niet en connen alomme doen sonder macht des sweerts boeck 4.cap.20.tal.9.

De vraghe hoe de Overicheyt can godsalich zijn/eñ het sweert gebruycken/ende menschen bloet stortten : wordt verclaerdt uyt de Schriftuere / ende bewesen dat sy niet alleenlijc niet en sondicht de boose straffende / maer dat dit een Coninclijcke deucht ende bewijsinge haerder godsalicheyt is. De Overicheden moeten twee feylen vlien/ te weten / te groote strengicheyt / ende superstitieuse begeerte om goedertieren geacht te zijne/ boeck 4.cap. 20.tal.10.

Dat de ondersaten schuldich zijn een goet eerlijck gevoelen van de Overicheyt / gelijck Dienaers ende Stadthouders Gods/te hebben/so veel de orden aen gaet / met dat sy de feylen der menschen moeten door deuchden achten/boeck 4.cap.20.tal.22.

Item dat de ondersaten moeten haer gehoorsaemheydt bewijsen met goetwillighen herte/wanneer men den geboden moet onderdanich zijn ofte schatinge betalen / etc. Dat sy haer salicheyt ende voorspoet moeten God bevelen/gheenen oproer maken / noch in het ampt der Overicheyt treden/tal.13.

Datmen oock de Princen die boos van leven/eñ wreet in regeeringe zijn / sulcke eerbiedinge schuldich is (soo veel de gemeyn gehoorsaemheydt aengaet) gelijck den seer goeden Coningen/boeck 4.cap.20.tal.24.25.

Want sy en hebben de macht niet sonder de voorsieninghe ende het sonderlijcke werck Gods:het welcke door verschepden getuygenissen ende exempelen der Schriftuere bevesticht wort : Eñ daer wort bewesen met wat aenmerckinge sy haer onlijdtsaemheyt moeten bedwingen/die onder sulcke godloose ende boose tyrannen ghesceten zijn Tal. 26.27.28. 29.31.

Dat het den geenen die gheen Overicheyt en zijn/ niet geoorlooft en is tegen de Tyrannen op te staen/maer alleenlijck den genen die na de Wetten des rijckx ofte des lants / tot beschermers der vryheyt des volckx gheftelt zijn boeck 4.cap.20.tal.31.

Dat de Heere door wonderlijcke goetheyt ende goedertierentheyt somtijts dienstknechten verweect om de Tyrannen te straffen/ende

dat

Van de Religi.

Van de Roepinge.

S.

Van den Sabbath.

Van de Sacramenten.

Van vijf Sacramenten.

valschelijck alsoo genaemt.

Van den Sanck der Kercken

Van de Scheppinge der werelt.

Van de schriftuere/ende Gods woort/ende de autoriteyt daer van.

Van Sonde.

Van de Erf-sonde.

Van de sonde in den Heyligen Geest.

Van Superstiti.

T.

Van de Tempelen.

Van het Testament oudt ende nieu.

Van Tol ende Tribuyt.

V.

Van het Vagevier.

Van het Vasten.

Van de verdiensten der Wercken.

Van de Verdienste Christi.

saemheydt ghenade by den Vaderen vercregen ende verdient heeft/ tal.3.4.5.

Dat het een dwase curieusheydt is / dat sommighe vragen of Christus oock yet voor hem selven verdient heeft ende dat het lichtveerdicheyt is sulcx te houden staende/ tal.6.

Van verdraechsaemheydt des cruyskes. Soeckt Lydtsaemheyd.

Van de Verghevinge der sonden.

Teghen de ghene die sulck een volmaecktheydt droomen in dit leven / dat het niet noodich en sy verghevinghe der sonden te begeeren/boeck 3.cap.20.tal.45.

Van de vergevinge der sonden/ ende hoe de sonden worden Schulden genaemt/ ende hoe wy gheseyt worden anderen te verghevẽ die tegen ons gesondicht hebben/Int selfde.

Van onderscheyt tusschen schult eñ straffe: eñ een seer stercke wederlegginge der rasernye der Papisten/die daer seggen/ dat Godt de schult vergeeft / eñ de straffe behout ende dat wy die moeten met voldoeningen afcoopen/boeck 3.cap.4.tal.29.ende tal.3 .

Maer oock bewesen wordt dat sy niet en connen ontvlien met haer onderscheyt dat sy maken tusschen de eeuwighe ende tijtlijcke straffe.

Van sommighe plaetsen der Schriftuere met de welcke sy haer dwalinghe willen bevestigen :waer bewesen wort dat daer tweederley oordeel Godts is/ te weten / een oordeel der straffe eñ wrake / ende een ander der castijdinge ende beteringe : welcke twee men neerstichlijck moet onderscheyden/ boeck 2. cap.4.tal.31.

Dat de geloovige altijts seer gesocht hebben dat oordeel der wrake af te bidden : maer dat sy het oordeel der castijdinge liefijck ende gerustichlijck ontfanghen hebben / om dat het een getughenisse der liefde heeft. Item dat de Heere gheseyt wort toornich op de zijne te zijn / dat en is niet te verstaen van den raet ofte gesintheydt Gods diese castijt/maer van het groot ghevoelen der smerte daer mede sy bevangen worden / soo haest als sy eenighe strengicheydt van hem moeten draghen : ende dat hen sulcks nut is. Maer de verworpene hier-en-tusschen beginnen eensdeels de straffe ende wrake des oordeels Godts te draghen/ als sy met zijn geessel geslagen worden. Alle dese dingen worden bevesticht door getuygenisse der Schriftueren / eñ door de uytleggingge Chrysostomi ende Augustini / Int selfde/ tal 32.33.

Dat Godt Davids overspel verghevẽ hebbende / hem nochtans ghestraft heeft tot een gemeyn exempelen/ ende oock om hem te vernederen : eñ dat de geloovigen dien Godt genadich is/ hierom dagelijcks allen ellendicheden deser werelt onderworpen zijn/ boeck. 3.cap.4.tal.35.

Wtlegginghe des artijckels des gheloofs van de vergevinghe der sonde / boeck.4.cap. 1. tal.20.21.

Dat der Ghemeynte de sleutelen gegeven zijn om de sonden te vergeven niet alleenlijck den ghenen die nu eerst tot Christum bekeert worden/ maer den gheloovigen het gantsche leven lanck/boeck 4.cap.1.tal.22.

Dese leere wort met ghetuyghenissen der Schriftuere bevesticht tegen de Novatianos ende sommighe onder de Wederdoopers/ die dichten dat het volck Godts door den Doop wedergeboren wort tot een Engelsch leven ende dat daer na geen vergevinge meer en is voor de ghene die gevallen zijn / tal.23.24.25. 26. 27.

Tegen de gene die segghen/dat het een onverghevelijcke sonde is / als yemant willens de Wet overtreet / tal.28.

Van den Verlosser Christi.

Van de kennisse Godts des Scheppers ons onnut is / ten sy dat oock het ghelove daer by kome/ het welcke ons Godt in Christo tot eenen Vader ende Verlosser voorstelt: ende dat dese leere in alle eeuwen vanden beginne der werelt een plaetse gehadt heeft onder de kinderen Godts/ boeck 2.cap.6.tal.1.

Door menigerley argumenten ende getuygenissen der schriftuere wort bewesen/ dat de gheluckige stant der Ghemeynte is altijts in Christo gesondeert geweest. Want de eerste aenneminge des uytvercorenen volcks de behoudinge eñ bewaringe der Gemeynte / ende verlosseringe de perijckelen/ ende de wederoprichtinghe na de verstroyinge/ is altijts door de ghenade des Middelaers ghekomen: ende alle de godsalighe en hebben noyt ghéen hope gehadt/anders dan in Christo/ boeck 2.cap.6. tal. 2. 3. 4.

Dat wy neerstighlijck moeten over leggen / hoe Christus de verlossinghe volbracht heeft / op dat wy in hem vinden / al wat ons noodigh is / dewelcke hy (ghelijck Bernardus seyt) ons is een licht/spijse/olie/ende zout/etc. boeck 2.cap.16.tal.1.

Verklaringe hoe het over een komt/ dat de schriftuere seydt : dat Godt onse vyant was/ tot dat wy door Christum met hem versoent worden : hoewel hy ons Christum gevende/ eñ ons met zijn barmherticheyt voorcomende / daer mede zijn liefde tot ons bewesen heeft: ende daer wort bewesen/dat de Schriftuere dese ende diergelijcke wijse van spreken gebruyckt/om hem selven na onse gevoelen te voegen / ende dat sy nochtans niet t'onrechte al so en spreeckt. Dit wort al door de autoriteyt der Schriftuere ende getuygenisse Augustini bewesen/ tal.2.3.

Van vernederinghe. Soeckt ootmoedigheyt.

Van het vernuft des Menschen.

Datmen het menschelijck vernuft niet en moet also gantschelick verblint achten/gelijck of het in geenderley dinghen eenigh verstandt hadde : maer dat het noch eenighe scherpsinnigheyt heeft/ dewijle het natuerlijck getrocken wordt om de waerheyt te ondersoecken. Eñ dat nochtans dese genegentheyt terstont tot ydelheyt vervalt/dewijle het menschelijck verstant so plomp is / dat het niet en kan den rechten wech houden/ om de waerheyt te ondersoecken : Ten anderen / en onderscheydt het dickmael niet / na welcker dingen kennisse het behoort te staen / boeck 2. cap. 2. tal. 22.

Dat des menschen vernuft verstandich is in aertsche dingen / dat wordt door exempelen bewesen: Ten eersten/ inde burgerlijcke regeringe/ende in de huysregeringhe/ dewijle daer niemandt en is die niet en verstaet dat de menichte der menschen moet onder Wetten gehouden zijn/ende de beginselen ende den gront deser wetten kan een yegelijck verstaen/boeck 2. cap. 2. tal. 13.

Item in den mensche is een bequaemheydt om de vrye consten ende hantconsten te leerẽ/ eñ oock te vermeeren ende vercieren/ hoewel d'eẽ bequamer is dan d'ander.) Maer nochtans is het licht des vernufts eñ verstants inden mensche soo gemeyn / dat het gantschelijck een onverdiende gabe Godts is in eenen yegelijcken mensche: het welcke Godt te kennen geeft / als hy sommige dwase ende onverstandige laet geboren worden : Item als hy maeckt dat d'een in scherpsinnigheyt d'ander in oordeel / een ander in lichtsinnicheydt uytneemt / Item als hy sonderlijcke roeringen ende genegentheden in de menschen druppt/ niet alleenlick na eens yegelijcks roepinghe/ maer oock na ghelegentheydt des tijdts/ende der sake die te handelen is/ boeck 2.cap.2.tal. 14. ende tal. 17.

De vindinge der konsten / de bequame leeringhe ofte dieper ende uytnemender kennisse die in de oude Wet - ghcleerde Philosophen ende Medicijnen (die voorwaer ongeloovige menschen geweest zijn) gesien worden / vermanen ons dat het menschelijck vernuft / hoe wel het seer van zijn gheheelheydt vervallen is / nochtans noch met uytnemende gaven Godts verciert is / boeck 2.cap.2.tal.15.

Dat de gaven des Heylighen Geests zijn/ die de Heere geeft wien hy wil (oock den godloosen) tot ghemeyn nut des menschelijcken geslachte: eñ dat wy daerom die moeten ghebruycken / al ist dat sy ons door den dienst der ongheloovigen toe ghedeelt worden / den welcken sy ydel ende verganckelijck zijn / dewijle sy selve geen vast fondament der waerheyt en hebben/ boeck 2.cap.2.tal.16.

Dat het menschelijcke vernuft blindt is in dingen die het rijcke Gods aengaen/ de welcke in drie stucken vervaet zijn / te weten/ Godt kennen/ ende zijn vaderlijcke gonste tot ons / ende de wijse des levens die nae den regel der Wet moet geschickt zijn/ boeck 2.cap. 2. tal. 18.

Hier toe worden vele plaetsen der Schriftuere voortgebracht/tal.19.20.21.

In het derde stuck schijnt het menschelijck vernuft wat scherpsinniger te zijn dan in de twee eerste / dewijle de mensche door de Wet der natuere tot eenen rechtẽ regel des levens onderwesen wordt : maer dese kennisse is onvolmaeckt / ende en dient in de ongeloovighe nerghens toe dan op dat sy sonder onschult worden / ende sy en konnẽ door dit natuerlijck licht / de waerheyt in een yegelijck stuck niet sien. Maer oock de Sententie Themistij verklaert wort / te weten / dat het menschelijcke vernuft selden feylt in de aenmerckinghe int 't gemeyn / maer dat het feylt in de sonderlijcke ofte particuliere aenmerckinghe : ende daer wordt bewesen dat het oordeel dat de mensche heeft in de onderscheydinghe des goets ende quaets / niet alommse ghesont ende ongheschent is. Want het en vaet die dinghen niet / die de voornaemste zijn in de eerste tafel der Wet / te weten / van het betrouwen op Godt/etc. Ende hoe wel het wat meer verstandts heeft in de tweede tafel / soo wordt het nochtans somtijdts bevonden ghebreckelijck te zijn : ghelijck als het acht tegen reden te zijn dat men die heerschappye die te hart ende wreet is / moet verdragen / ende het ongelijck niet wreecken. Item/ het en bekent de sonde der booser begheerte niet in de gantsche onderhoudinghe der Wet/boeck 2.cap.2. tal.22.23.24.

Dat de scherpsinnigheyt onses vernufts in alle de deelen des levens niet gheacht en wordt voor Godt / ende dat de gabe der verlichtinghe onsen verstande noodigh is / niet alleenlijck in het begin/ofte eenen dach lanck/ maer in eenen yeghelijcken oogenblick tijts/ boeck 2.cap.2.tal.25.

Siet oock in het woort Vry-goetduncken/ sommige dingen die hier toe dienen.

Van de versaeckinghe zijns selfs.

Het eerste in onse leven nae den reghel der Wet te schicken / is aenmercken dat wy ons selven niet toe en komen / maer Gode geheylicht/ende tot hem begeven zijn. Ende dat wy daerom moeten ons selven ende onse redenen ende vernuft (het welcke alleen wy souden nae der Philosophen leere hooren) versaken / op dat wy doort woordt ende door den Geest des Heeren geregeert worden/boeck 3. cap.7.tal.1.

Item dat wy niet en moeten soecken dat ons toekomt/maer dat na den wille des Heeren is/ende tot zijn eere dient/ dat dit de versakinghe onses selfs is / sonder de welcke een weereldt vol ghebrecks in des menschen ziele verborghen is : Ende of daer schoon eenighe deucht schijnt : Die wort door verkeerde eergierigheyt geschent/ boeck 3.cap.7.tal.2.

De versaeckinghe of doodinghe ons selfs/ is eensdeels de menschen aengaende / ende eensdeels (ende dat voornemelijck) Godt aengaende. De Schriftuere gebiet ons twee dinghen / aengaende de menschen / te weten dat wyse eerweerdigher achten dan ons selven/ ende ons selven ghetrouwelijck begheven in haer voordeel ende nut te soecken. Hoe het eerste hier van gheschien moet / wort geleert boeck 3.cap.7.tal.4.

Ende hoe de schriftuere ons oock ghelijck metter hant leyt tottet ander/tal.5.

Siet sommighe dingen die hier toe dienen/ boeck 3.cap.20.tal.43.

Van de Versoeckingen.

Van verscheyden wijse der versoeckingen/ende hoe Godt geseydt wort ons te versoecken/ boeck 3.cap.20.tal.46.

Van het Vormsel/ Soeckt Formsel.

Van de Voorsieninghe Godts.

Dat de ongheloovighe menschen door het vleeschelick gevoelen God den Schepper anders bekennen dat wy door het gheloove/ het welcke oock leert dat hy de Regeerder aller dingen is / niet door eenige algemeyn roeringe / maer door een sonderlijcke voorsieninghe/ die oock tot de alderminste Mussche streckt/ boeck 1.cap.16. tal.1.

Dat de onlevende dinghen / hoewel sy een yegelijck haer natuerlijck eygenschap hebben nochtans haer kracht niet en geven/ anders dan so verre sy door de tegenwoordige handt Gods beweecht worden: dit wort bewesen upt de Sonne / want eer de Sonne was / heeft God het licht doen zijn/ende de aerde met alderley goet vervult. Wy lesen oock dat de Sonne twee dagen ghestaen/ ende oock door

duyvel / noch de godtloose onschuldich: maer dat sy van malcanderen onderscheyden worden beyde in het eynde ende in de wijse des werckens / boeck 2. Capittel 4. tal. .

Dat de oude somtijdts dese dinghen niet der wercken Godts maer zijn der voorweterschap ende toelatinghe toegheschreven hebben / om dat de godloose niet en souden daer uyt oorsake nemen onteerweerdichlijck van de wercken Gods te spreken. Maer dat de Schrifture nochtans als sy seydt/ dat Godt den mensche verblint/ verhart / etc. wat meer dan een toelatinghe bedupt / hoewel Godt op tweederley wijse werckt in de verworpene / te weten / dat hyse verlaet ende sijnen geest van hen wech neemt : Boven desen/ dat hyse oock den duyvele / die de dienaer zijnder toornicheyt is/ over geeft/ boec 2. cap 4. tal. 3.4.

Dat oot des Satans dienst daer toe comt om de verworpene te verwecken ende prickelen/ so wanneerse God door zijn voorsienninge tot dit ofte tot dat schickt / boeck 2. cap. 4. tal. 5.

Van vreese.

Dat de gheloobige dickmael met vreese ende ongheloovicheydt bevanghen worden uyt het ghevoelen haerder eygener swacheydt/ boec 3. cap. 2. tal. 17.

Daer is een ander vreese die de gheloobighe ghecrijghen uyt de exempelen der wrake Gods over de godloose/ ofte uyt de aenmerckinghe harer eyghener ellende. Dat sulcke vreese niet alleenlijck niet en is tegen het geloove/ maer oock den gheloobigen seer aengepresen wort : ende dat het gheen wonder en is dat in een gheloobige ziele/ beyde vreese eñ geloove te samen zyn / dewijle daerentegen in de ongheloobighe is beyde onachtsaemheyt ende benautheydt/ boeck. 3. cap. . tal. 22. 23.

Dat de vreese des Heeren uyt tweederley ghevoelen comt/ te weten/ dewijle wy Godt eeren als onsen Vader/ ende vreesen als onsen Heere : ende dat het gheen wonder en is/ dat beyde dese gheneghentheden in een herte comen boeck 3. cap. . tal. 26.

Ende dat dit een ander vreese is / dan de vreese der ongheloobighen / dewelcke men int ghemeyn noemt dienstknechtelijcke vreese/ tal. 17.

Van de Christelijcke Vryheyt.

Hoe nootsakelijck de kennisse der Christelijcker vryheyt sy/ boeck 3. cap. 19. tal. 1.

Dat de Christelicke vryheyt in drie stucken gelegen sy. Waer van het eerste ghehandeldt wort boeck 3. cap. 19. tal. 2. 3. Het tweede/ tal. 4. 5. 6. Ende het derde. tal. 7. 8.

Dat de Christelijcke vryheyt een geestelijc dinck is/ eñ dat sy verkeerdelijc uytgeleyt wort van de gene die hare boose lusten daer mede beschermen / ofte diese misbruycken met verergeringe harer swacken broederen/ boeck 3. cap. 19. tal. 9. 10.

Van het vry-goetduncken ofte den vryen wille.

De mensche hadde zijn vry goetduncken in de eerste conditie zijnder scheppinge, boec 1. cap. 15. tal. . maer heeft het door sijnen val verloren. Dat de Philosophen dieniet ghe weten en hebben/ eñ dat die gantschelijck onwijs zijn/ die de Philosophen volghen / den mensche noch het vrye goetduncken toeschrijvende/ Int selfde.

De wanckelbare ende crancke macht des vryen goetdunckens dewelcke was inden eersten mensche/ en ontschuldicht sijnen val niet boeck 1. cap. 15. tal. 8.

Dat het niet alleenlijc tot de eere Gods is dienende/ maer oock ons nut is/ te weten/ dat alle onse crachten een rietstock / jae enckel roock zijn : maer dat wy daer en tusschen moeten toe sien dat wy niet oorsake tot luyheydt daer uyt en nemen/ als de mensche alle rechticheyt ontnoemen wort/ maer wy moetē liever daer door verweckt worden om alle goedt in God te soeckē/ daer van wy ydel zijn. Dat het vry goetduncken van sijne beschermers meer ghepreesen dan versterct wort / boeck 2. cap. tal. 1.

De Philosophen stellen drie machten in de ziele : te weten/ het verstant/ de sinnen/ ende den wille ofte lust / ende meynen dat de reden des menschelijcken verstants ghenoechsaem is tot goede ende rechte regheringhe: ende dat de wille wel van de sinnen ghequelt wordt tot quaet (soo dat hy hem selven seer qualijck can der reden onderworpen) maer dat hy nochtans vrije verkiesinghe heeft/ ende niet en can verhindert worden de reden als eenen leytsman in alleen dinghen na te volghen : Item / dat de deuchden ende sonden in onse macht zijn / boeck 2. cap. . tal. 2. 3.

Hoewel de oude Leeraers der Ghemeynte bekenden / dat de gheheelheydt ende ghesontheyt des verstants / ende de vryheydt des willes swaerlijck ghewondt was door de sonde/ so hebben sy nochtans veel te Philosophelijck van dese sake gesproken eensdeels om dat sy niet en souden schijnen een dinck te leeren dat na de menschen vernuft ongheschickt ware : ten anderen ende voornemelijck / om dat sy den vleesche dat van selfs tot het goede veel te traghe is / niet en souden een nieuwe oorsake tot luyheydt geven/ ghelijck bewesen wordt uyt vele sententien Chrisostomi ende Hieronimi. De Griecsche Leeraers voornemelijck ende aldermeest Chrysostomus / hebben het vrije goetduncken boven maten verheven. Nochtans zijn de oude alle (uytghenomen Augustinus) soo onghestadich ende wanckelbaer in dit stuck der leere / datmen by nae niet sekers uyt hare boecken en can halen : ende de ghene die daer nae ghecomen zijn / die zijn d'een voor ende d'ander nae / tot erger vervallen.

Item verscheyden beschrijvinghe des vryen goetdunckens uyt Orighene / Augustino/ Bernardo/ Anselmo/ ende Petro Lombardo / ende Thoma / boeck . cap. 2. tal. 4.

In wat dingen men int ghemeyn den mensche het vrije goetduncken toeschrijft : ende van drijderley wille des menschens/ boeck . cap. 2 tal. 5.

Item van het ghemeyn onderscheydt des drijderley willen/ int selfde.

Of de menschen gantschelijck berooft sy van de macht om goet te doen / ofte dat hy noch eenighe swacke macht heeft : waer oock van het ghemeyn onderscheyt der werckender ende mede werckender ghenaede ghehandelt wordt / ende wat daer in mishaecht boeck 2. cap. . tal. .

Dewijle de mensche niet anders en can geseyt worden zijn vrye goetduncken te hebben / dan om dat hy willens quaet doet/ ende niet bedwongen: soo ware het der Ghemeynte seer nut dat dit woordt vry goetduncken/ noyt gebruyckt ghe weest en hadde (door welcke woordt de mensche tot een verkeerde betrouwen ghecomen zijn. De oude Leeraers verclaren oock dicmael wat sy met dat woordt meynen / voornemelijck Augustinus/ uyt den welcken veele plaetsen voortgebracht worden / in de welcke hy de cracht des vryen goetdunckens wech neemt / ende te niete maeckt / ende noemt het een dienstbaer goetduncken / ende verclaert de sake selve hoedanich sy zy/ met veele woorden boeck 2. cap. 2. tal. 7. 8.

Hoewel de oude Leeraers somtijdts het vrye goetduncken veel te seer verheffen ende twijfelachtich ende verscheydelijck van dese sake ghesproken hebben / soo is het nochtans openbaer uyt haer sententien vele / dat sy de macht der menschen niet ofte seer weynich gheacht / ende alle den lof der goeder wercken den Heylighen Gheest toe ghe schreven hebben : van welcke sententien sommighe verhaeldt worden uyt Cypriano/ Augustino/ Eucherio/ ende Chrisostomo/ boeck 2. cap. . tal. 9.

De macht des vryen goetdunckens moetmen niet uyt de uytcomste der dingen maer uyt de verkiesinghe des oordeels ende ghesintheydt des willes achten / boeck. 2. cap. 4. tal. 8.

Teghen de beschermers des vryen goetdunckens wort bewesen/ dat de mensche nootsakelijck sondicht / ende dat het nochtans daerom hem niet te min moet toegherekent worden : Item / dat de mensche willens sondicht / ende nochtaes de sonde niet en can vermijden/ boeck . cap. . tal. 1.

Tegen een ander tegenworpinge daer in sy seggen / dat het tegen reden is dat den mensche straffe opgeleyt oft loon gegeven wordt/ ist dat beyde de deuchden eñ sonde niet en comen uyt het vrye verkiesen des goetdunckens boeck. . cap. . tal. 2.

Item/ tegen het gene dat sy segghen/ ist dat de wille des menschen niet en heeft macht om goet ofte quaet te verkiesen, so souden alle menschen moeten goet ofte quaet zijn boeck 2. cap. . tal. 3.

Teghen de selve wordt oock gheleert datmen niet te vergheefs den Sondaer en vermaent ende schelt / hoewel het in zijn macht niet en is ghehoorsaem te zijne / ende wat de vermaninghe ende beschuldinghen wercken/ beyde in de ongheloobighe ende in de gheloobigen/ boeck . cap 5. tal. 4. ende 5.

Uyt de gheboden der Wet Gods en moet men niet besluyten / dat de mensche zijn vrye goetduncken heeft/ ende macht om yet te doen want Godt en gebiet niet alleenlijck wat wy moeten doen / maer belooft oock ghenade om ghehoorsaem te zijne/ boeck 2. cap. 5. tal. 6. 7. ende 9.

Dat wort alsoo wel bewesen in de gheboden door de welcke onse eerste bekeeringhe tot Godt gheeyscht wort/ als in de gheboden die enckelijck van de onderhoudinghe der Wet spreken / ende oock in de gheboden die ghebieden in de ontfanghen ghenade Gods te blijven. Want de selve Godt / die dese dinghen van ons eyscht / die betuycht oock dat de bekeeringhe des Sondaers / de heylicheyt des levens / ende de standvasticheydt in het volherden/ zijn onverdiende gaben zijn / ende dat de lof daer van hem alleen toecomt/ ende niet en moet den menschen mede gedeelt worden boeck . cap. . tal. . ende 9.

De conditie der beloften / Ist dat ghy wilt/ Ist dat ghy hoort / ende diergheliicke/ en bewijsen niet dat de mensche een vrye macht heeft om te willen ofte hooren : ende nochtans en spot Godt niet met den mensche als hy hem sulcke conditie stelt: ende waer toe sulcke betuyginghen beyde tot de Godsalighen ende godloosen dienen boeck 2. cap. 5. tal 10.

De plaetsen daer in Godt den Israel verwijt dat het haer schult allenlijck is / dat sy niet allerley goet van hem ontfanghen hebben / en bewijsen niet dat het in der menschen macht is dat quaet te ontvliē/ daer mede sy ghequelt worden. Daer oock ghehandelt wort van het ghebruyck sulcker verwijtinghen beyde tegen de ghene die hartneckichlijck in hare sonden voortgan / als teghen de ghene die hen laten leeren eñ tot penitentie bekeerē. Item dat de Schrifture somtijts schijnt ons het werck eensdeels toe te schrijven/ dat doet sy alleenlijck om ons van de luyheydt onses vleeschs te verwecken/ boeck 2. cap. 5. tal 11.

Dat de plaetse Mosis/ Het ghebodt is nae by in uwen mont / ende in uwe herte/ etc de beschermers des vryen goetdunckens niet en helpt / dewijle hy daer niet van de naecte gheboden / maer van de Euangheliscshe gheboden handelt/ boeck 2. cap. . tal. 12.

Dat hen oock de plaetsen niet meer en helpen / daer ghesepdt wordt dat de Heere verwacht ende siet wat de menschen doen sullen boeck. 2. cap. 5. tal. 13.

Noch oock de plaetsen / daer de goede wercken ghenoemt worden onse wercken ende daer wy ghesepdt worden te doen heylich ende den Heere behagelijck is. Ende daer wordt bewesen dat de gheest Gods alle goede roeringen in ons werct / maer nochtans niet ghelijck of wy blocken waren/ boec 2. cap. 5. tal. 14.

Uytleggaighe / sommigher plaetsen der Schrifture / de welcke de vyanden der ghenade Gods misbruycken om het vrye goetduncken te vevestighen boeck 2. cap. 5. tal. 16. 17. 18. 19.

Van Papistische voldoeninge.

Vande Voldoeninge / der welcker de Papisten de derde plaetse gheven inde Penitentie / van de behoudinghe der straffe als de schult vergeven is / ende van diergheliijcke leughen / dewelcke te neder vallen als de onverdiende verghevinghe der sonden door den naem Christi daer teghen ghestelt wort boeck 3. 4. tal. 25.

Teghen de lasterlijcke leere der Schoolleeraren die seggen / dat de verghevinghe der sonden / ende de versoeninghe eenmael ghesciet in den Doop / maer datmen nae den Doop moet wederopstaen door voldoeninge/ boeck. 3. cap. 4. tal. 26.

Van volherdinge.

W.

Vande de Wedergeboorte.

Van de wederopstandinge Christi.

Van de laetste Wederopstandinge.

Van de wercken.

Van der Wet.

Van Politische Wetten.

Van den wille des menſches.

Van den wille Godts.

Z.

Van de Ziele.

AVGV-

Eynde des Rigisters.

AVGVSTIIN MARLORAET,

Wenſcht den Chriſtenen ende de neerſtige Leſers deſes, ſaligheyt van den Heere.

Alle de gene die deſe twee navolgende Tafelen, ende ſonderlinge de tweede leſen ſullen, die ſullen hen moghen verwonderen wat my in den ſin gekomen is te vergaderen alle de paſſagien van der Schrift, die in de ſelfde gealligeert, ende voor den meeſten deel uyt geleyt zijn, ende dat naer datter ſo vele drucken uyt ghegaen zijn: daer dat dit (ſoo verre alſt eenich profijt in hadde moghen brengen) behoorde vroegher ghedaen geweeſt te hebben: ſpecialijck over die Iaren, als den Autheur ſoo ſeer ghearbeyt heeft over deſen boeck, dat boven veel profitelijcke additien die hy in hout, is oock voort ghecomen de tſamen ſtellinghe van de ſelfde additien, ende voleynt met de ghetalen: Soo dat hy de gheheele ſomma der Chriſtelijcker Religie begrepen heeft in vier boecken, de welcke onderſcheyden zijn in capittelen, ende de ſelfde in diverſche bedeelinge. Nochtans en loochene ick niet, dat het profitelijckſte ſoude gheweeſt hebben, hadder doe yemant getrouwelijck ghearbeyt om te vergaderen deſe paſſagien: het welcke ick ſelve voor ghenomen hadde te doen, volghende de begeerte van den Drucker. Maer doen ick van mijn ampts wege elders beroepen was, ofte als nu het werck ghe-eynt wert, ende anderſins als voortijdts ghecorrigeert ende gheordineert, ſoo hebbe ick ghedwonghen gheweeſt deſe ſaken naer te laten, ofte immers op te ſchorſen. Want ſindert dat deſen Boeck is uyt gegaen, ſoo wel in Latijn als in Francoys, ende over al wort geſtelt ter vente, om dat ick ſach dat daer niemant en was die neerſtigheyt dede in het vergaderen van de paſſagien der Schrift, tot het gebruyck van een groote Tafel, ende dat ick verſtondt wat een profijt dat daer af komen ſoude voor een yeghelijck; ſoo en hebbe ick my niet konnen onthouden van alle mijn ſorghe daer inne te beſtellen na mijn vermogen, ende nae de moeyte die my de ſtorm van deſe beroerlijcke tijdt toe liet. Maer op dat alle ſaken te ſeeckerder ende correcter voort komen ſouden, ſoo en hebbe ick my niet willen betrouwen op de getalen die daer van den Drucker waren aen de margine geſtelt, ende voortijdts gedruckt: want als ick die al hadde overſien ende geconfereert, ſoo bevont ick dattet vele valſch waren, noch meer achter ghelaten, ende eenige en waren niet geſtelt in hare plaetſen, ghelijck dat de Correcteurs lichtelijck gebeuren kan, te nemen het een voor het ander, die niet hervaren en zijn in de heylighe Schriftuere. Als ick die al ghebetert hadde, ſo vele als my mogelijck was, ende toe ghevoeght de ghene diemen naer ghelaten hadde, ſoo hebbe ick vergadert; ende daer naer in ordene gheſtelt de paſſagien van de Heylige Schriftuere, volgende het Oude ende Nieuwe Teſtament. Ende iſt dat daer eenige naer gelaten zijn, het ſy door het vergeten, ofte anderſins (want het qualijck gebeuren kan, daer en gaet een hauwe verloren in eenen grooten Ooghſt) ſoude wel hopen, dat daer ſeer weynighe ghevonden ſullen worden, ende oock dat de Tafel diemen naer deſe drucken ſal, weynigh gheaugmenteert ſal weſen: Nochtans bidde ick, ende vermane deſe Leſers, iſt dat ſy wat bevinden, dat zijt den Drucker aen gheven, op dat de ſaken daghelijcks volmaeckter moghen werden. Dat moetmen oock weten, dat de veerſkens die in 't langhe gheſtelt zijn in de Tafel, en zijn in de Inſtitutie niet geheel gealligeert, maer noch veel min ghe-exponeert ofte verklaert, maer alleenlijck een deel, het welck wy nochtans niet te vergheefs ghedaen en hebben. Want het gebeurt ſomtijdts dat in diverſche plaetſen van de Inſtitutie, ghealligerdt worden diverſche paſſagien die ghenomen zijn van eenighe deelen des veers. Ende om datmen ſoude moeten hebben gebruycken repititien in het teeckenen van de plaetſen, ende van de ghetalen, de welcke den Leſer verdriet hadde mogen in brengen, ſoo hebbe ick liever ghehadt het veers gheheel te ſtellen ende achtervolghen, dan het ſelfde te deelen in veel partyen, ende te ghebruycken onnoodelijcke repititien. Soo vele de nutbaerheyt belanght die den Leſer verkrijghen mach uyt deſe mijnen arbeydt, boven het ghene dat my de experientie gheleert heeft door der ghelijcke Tafelen die ick ghemaeckt hebbe tot mijn ſtudie ende exercitie op de voorſeyde Inſtitutien hier voortijdts ghedruckt: Ick mach ten minſten verſekeren de gene die noch niet wel hervaren en zijn om te handelen de heylighe Schrift, ende die goet herte hebben om hen lieden ſelven te imployeren tot den dienſt der Kercken, ende oock de ghene die dagelijcks daer toe arbeyden: het ſal gebeuren dat ſy hier vinden ſullen groote openinge om wel ſeeckerlijck ende gheluckighlijck de Schriftuere uyt te legghen, ſoo wel van de Propheten, als van de Apoſtelen: ende de paſſagien hier gealligeert, ende andere diergelijcke, te accommoderen tot haer lieders waerachtige meyninge, welck is de ſtichtinge der Kercke. Al iſt dat wy Commentatien genoegh hebben die ons verklaren den vollen ſin van de heylige Schriftuere die wy leſen, nochtans ſy

de

de selfde ghe schreven hebben, ende in de selfde geluckighlijck gearbeyt hebben, hebben te vreden geweest met de bloote ende puere verklaringe van den Text. Daeromme, de gene die alleene ghebruycken de hulpe van de Commentarien, en sullen niet lichtelijck konnen verstaen, tot wat ghemeyne plaetse dat het argument 't ghene dat ghehandelt wordt, gherefereert moet worden: ten sy dat sy wel ervaren zijn in de hooft-puncten der Religie. Maer die dese Tafel begheert teghebruycken, naer dat hy de passagie ghevonden sal hebben die de selve uyt leyt, sal sien, hoe ende tot wat meyninghe die te verstaen is, het sy tot versekeringe vande waerachtige leere, ofte tot wederlegginghe van de wederpartijen, ofte tot vereeninghe van de passagien die teghens malcanderen schijnen te strijden. Het welcke tot groot ghebruyck sal wesen, niet alleene tot verrijckinghe van eenighe materie, maer oock tot voldoeninghe van de gheene die begeeren gesterct te wesen in de principale puncten der Christelijcker Religie. Het is wel kennelijck hoe cout ende flau dat haer lieder redene is, die niet anders voort en brenghen, dan datse in de Commentarien ghelesen hebben, na dat haer lieder Autheurs, die de selfde ghemaect hebben (ick verstae de gheleertste ende excellentste) expresselijck ghearbeyt hebben tot corticheyt, op dat de Lesers ghebruycken souden ghemeyne plaetsen, om die breeder te verclaren die sy cortelijck vinden uyt gheleyt in de Commentarien, Voort na dat wy dagelijcks in de hant niet en hebben tghene dat de Autheuren geschreven hebben op den Bybel: ende oock dat daer noch veel boecken zijn op de welcke men gheen Commentarien en vindt, namelijck van hem die Autheur is van desen boeck: So sal dese Tafel de Lesers seer behulpich wesen, door datse duystere ende sware passagien verclaren sal: Ofte sy sullen mogen vinden een subijte verclaringhe, ofte ten minsten eenighe toeganck tot ondersoeckinghe van den waerachtigen sin. Soo vele als belangt de overstellinge, ick hope dat de Lesers niet vreemt sal schijnen te weten, dat ick meer naer ghevolcht hebbe de woorden van den Bybel, dan al soo die Ioannes Calvinus gheroert heeft in dese Institutie. Want gelijck hy seer geleert is, ende een man die vele gelesen heeft, so zijn wercken wel betuygen, en heeft altijdts geen boecken van expositien voor hem als hy schrijft, ende dat om dat hy de schriftuere vast heeft: Want het niet noodich is dat hy alle het gene dat hy uyt het Oude ende Nieuwe Testament verhaelt, met so vele woorden beschrijve: het is genoech dat den sin so getrouwelijck ghehouden worde, ende de eyghenschap van de vocabulen so neerstelijck in ghevolcht worde, dat hy lichtelijck de lasteringhe van een yeghelijck schuwe: uyt gewéert van de sulcke, die gheerne begrijpen sulcks als sy selve niet den minsten deele niet na volghen en connen. Daerom ick gepersuadeert zijnde dat het den Autheur niet ondanckbaer wesen en soude, noch dat het oock den Lesers niet vreemde en soude schijnen te wesen, dat de passagien genomen souden worden, gelijck sy staen in de laetste translatie van den Bybel, soo vele het Oude Testament aen gaet uyt den Hebreeusche, ende so vele het Nieuwe belangt uyt den Griecsche: En hebbe ooc gheen swaricheyt ghemaect de passagien van de heylighe Schriftuere andersins te stellen (soo veel de woorden belanght) dan somen die vint in de Institutie: So dat tgene dat somtijts gealligeert is in de derde persoone, sal in de Tafel ghestelt worden in de tweede, oft oock anders: altijts sonder eenighe veranderinghe van den sin, gelijck dat een yeghelijck sal mogen jugeren ist dat hy alle saken neerstichlijck overleyt, sonder eenich quaet vonnisse, ende begrijpende opinie, de welcke diekwils maect dat de lichte ende curieuse geesten, al ist dat sy veel lesen, luttel profiteren in haer lieder arbeyt. Soo veel als de namen ende de ghetalen van de boecken ende capittelen des Ouden Testaments aengaet, soo en hebben wy niet na ghevolcht de ghemeyne overstellinghe, maer de ghene die na den Hebreeuschen text overgestelt is. Dat is de oorsake dat wy hebben willen den Leser waerschuwen, op datmen niet en neme den eersten boeck der Coningen, voor den eersten Samuelis, ende den tweeden der Coningen, voor den tweeden van den voorseyden Prophete: gelijck die dickmael ghedaen hebben, die tot noch toe het ghetal op de margine ghestelt hebben van alle de Institutien die ghedruct hebben gheweest tot deser tijt toe, soo dat sy meer aengehanghen hebben de groote Concordantien van den Bybel, die ghemaect hebben ghemeest op de ghemeyne overstellinghe, na de welcke sommighe boecken des Ouden Testamants zijn andersins ghenaemt, ende de Psalmen andersins bedeelt dan na de Hebreeusche translatie, gelijck een yegelijck mach bekennen. Ten laetsten, na dat het soo is dat ons in desen boeck alle hooft-stucken van de Christelijcke Religie wijt ende trouwelijck uytgeleyt worden, ende dat wy door dese middel gemackelijck mogen wederleggen de valsche opinien van onse wederpartye, alle de gene die hen begeven willen tot de lesinge deses, om daer inne te profiteren met leersaemheyt ende rechte affecte, daer en is geen twijfel aen, hy en sal overvloedelijck profiteren, ende andere oock mogen bate doen. wiens conscientien hy soo stercken sal, dat de selfde door geen saken en sullen connen besmet worden, wesende versekert dat haerlieder gheloove steunt op het fondament der Apostelen, ende der Propheten, welcke hebben ghesproken ende geschreven, begaeft zijnde door den geest Gods, de welcke gebiet datmen zijn woort (tghene dat hy voor lief ende costelijck hout) hoore, lese, handele, ende onfanghe, in alle vreese ende reverentie sonder yet daer af ofte toe te doen van den onsen, op dat wy ten rechten nier berispt en worden van ydelheyt. Daeromme laet ons dese woorden Godts lesen, die soo profijtelijck ende nootsaeckelijck zijn, met alle eenvoudicheyt ende vreese Godts, ende daghelijcks voortvaren in de gratie ende kennisse Christi, die alleene Salichmaker is, hooft ende Doctoor der Kercke, den welcken sy glorie nu ende inder eewicheyt. Amen.

Desen eersten in Mey. 1578.

Register der onderwijsinge der Christelijcker Religie Joannes Calvini.

Het eerste ghetal wijst aen den Boeck: Het tweede de Capittelen: Het derde de sectien ofte talien van elck Capittel.

A.

C.

H.

I.

K.

L.

Het Leven

W.

X.

Y.

Yaloſie Soeckt Zele.

Z.

Een ander Tafel, innehoudende de paſſagien van den Bybel, naer de ordene van de boecken des Ouden ende nieuwen Teſtaments.

Het eerſte ghetal volghende terſtont achter den text, wijſt aen den Boeck van de Inſtitutie: Het tweede het Cappitel; Ende het derde de Bedeelinge.

Geneſis Cap. 1.

was / ende bootschapt het Abraham den Hebreeuwer/ Jnt selfde.

18. Ende Melchisedech Coninck van Salem brochte broot eñ wijn / ende hy was een Priester Godes des alderhoochsten. 4.18.2.

15.1. Abraham en vreest niet/ick ben uwen schilt eñ uwe seer groote loon. 2.11.1. ende 3.25.10. ende 4.16.11. ende 4.16.24.

5. Aensiet nu den Hemel ende telt de Sterren/ cont ghyse tellen/also (seyt hy tot hem) sal u saet zijn. 3.18.2.

17. Nae dat de Sonne onder gegaen was daer wert een duysterheyt / siet een rookende oven/ ende een vierlampe doorgaen de tusschen dese gedeylde stucken. 4.14.18.

18. Ick sal uwen zade dit lant gheven/van de riviere Egypti aen / tot aen de groote riviere Euphraten. 4.16.11.

16.2. Siet de Heere heeft my toegesloten/ dat ick niet ghebaren en can: Jc bid u gaet in tot mijne maget/ of ic misschien/ etc 3.2.31.

5. Doe seyde Sarai tot Abraham/het onrecht datmen my doet is op u/etc. 2.10.11.

5. Ick selve heb u mijn maget ghegheven in uwen schoot: 3. .31.

9. Den Engel des Heeren seyde tot haer Keert wederom tot u vrouwe. 1.14.6.

15. Eñ Agar baerde Abrā een soō. 2.10.11

17.2. Jc sal mijn verbont tusschē u eñ my makē/ende sal u gantsch seer vermeerē 3.18.2

5. Ick heb gemaeckt een Vader van vele volcken. 2.10.11.

7. Ick sal mijn verbont maken tusschen u ende my/ende tusschen uwen zade/naer u by haren nacomelingē niet een eewich verbont/ dat ic uwen God sy/eñ uwes zaets na u 2.8.21. eñ 2.10.9.2.13.1.4.15.20.4.16.3.

10. Al wat namelijck is onder u/sal besneden worden. 4.14.20. ende 4.16.3.

11. Gy sult het vleesch aen uwen voorhuyt besnijden / ende het sal een teecken zijn mijns verbonts tusschen my ende u. 4.16.24.

12. Een yeghelijck knechtken wanneer het achtdagen oudt is/sal besneden worden/tusschen u ende uwen geslachte. 4.16.5. eñ 4.16.6. ende 4.16.30.

13. Soo sal mijn verbont in uwen vleesche wesen/voor een eewich verbont. 4.17.22.

14. Maer het knechtken onbesneden/ van welcke het vleesch van syne voorhuydt niet en sal gesneden zijn/diens siele sal uytgheroyt worden uyt synen volcke. 4.16.7.

21. Ick sal mijn verbont oprechten met Isaac. 4.14.6.

18.1. De Heere verscheen hem wederomme inden hagem Mamre. 1.14.5.

2. Siet daer stonden drie mannen teghen hem over. 1.14.9.

10. Ick sal tot u wederkeeren/nae den tijt des levens: siet/ soo sal Sara u wijf een soon hebben. 3.18.2.

23. Of daer noch vijftich rechtveerdighen in de stadt zijn / sout ghy die oock alsoo ombrengen) en sult ghy aen die stadt niet vergeven om de vijftich rechtveerdige die in haer zijn. 3/20/15.

27. Siet ick hebbe begonnē te spreken met dē Heere/hoewel ic aerde eñ asschē be. 1/15/1.

19/1. Ende op den avondt quamen daer twee Engelen tot Sodome. 1.14.9.

20/2. Ende seyde van synen wijve / het is mijn suster. 2.10.11.

3 Siet ghy sult sterven om het wijfs wille die ghy genomen hebt/want sy is eens mans ghetrout wijf. 1.17.14.

18. De Heere hadde toegheslotē alle baermoeders des huys Abimelech om Sara Abrahams wijfs wille. 2.8.19.

21/2. Eñ Sara wert bevrucht/eñ baerde Abraham eenē sone in zijn ouderom. 2/1 /15.

10. Drijft dese dienstmacht uyt met haren sone. 2/10/11. ende 4/4.3.

12. Ende al wat u Sara seggen sal/ weest haer stemme ghehoorsaem / want in Isaac sal u het zaet genoemt worden. 3/22/6.

24. Doe sprac Abrahā ic sal sweerē/2/8/27.

25. Ende Abraham strafte Abimelech / om des waterputs wille/ die Abimelechs knechten met gewelt genomen hadde. 2/10/11.

22/1. Nae dese ghescheidenisse beproefde God Abraham. 3/8/4/ende 3/20/46.

2. Neemt Isaac uwē eenigen soon die ghy bemint/eñ gaet henen int lant Moria/eñ offert hem aldaer tot een brantoffer. 2/10/11.

3. Abraham stont des morgens vroech op/ ende zadelde synen Ezel/ ende nam met hem twee van syne knechten / eñ Isaac zyn soon/ ende gekloost hebbende hout tot den brantoffer/ maeckte hem op den wech etc. 3.18.2.

8. God sal hem voorsien een schaep totten brantoffer. 1.16.4.

12. Nu weet ick dat ghy God vreest / gemerct dat gy uwē eenigē soon niet verschoonet en hebt om mijnent wille. 3.8.4.

16. Ick hebbe by my selven gesworen seyt de Heere/om dat ghy sulcx gedaen hebt/ende en hebt uwē eenigē sone niet gespaert. 3.18.2.

17. Dat ic u zaet gebenedijdē eñ vermeerderē sal / gelijc de sterren aen dē Hemel/ ende als dat sant aen dē oever des zees: het selfde.

18. Ende alle volcken der aerde sullen gesegent worden door u zaet/om dat ghy mijne stemme ghehoorsaem geweest hebt/2/13.1 ende 4/14/21.

23/4. Ick ben een vreemdelinck ende uytlandisch man/ tusschen u lieden / gheeft my eē erfbegravenisse by u / op dat ic mijn doode begrave die voor my leydt/ 3/25/8.

7. Doen stont Abraham op / ende neychde hem voor het volck des lants des kinderē vā Heth 1/12/3.

12. Doe neychde hem Abraham voor den volcke des lants/ 1/12/13.

19. Daer nae begroef Abraham zijn wijf Sara in de spelonck des ackers Machpelach ontrent Mamre / dat is Hebron in het lant Canaan/ 3/25/8.

24/7. Die sal synen Enghel voor u henen sende/ 1/14.6/ende 1/14/12.

12. Ende sprack/ O Heere de Godt mijns meesters Abraham/ ick bid u doet my huydē ontmoeten / ende doet barmherticheydt aen mijnen meester Abraham: 1/14/12/

25/27. Eñ Isaac beminde Esau/want het wilt vanck was zyn spijse/ 3/2/31.

26/1. Ende het ghesciet een dieren tyt in het lant/etc. Ende Isaac tooch tot Abimelech Coninck der Philistijnen in Gerar. 2/10/12.

4. Ende ick sal u zaet vermenichsuldighen als de sterren des Hemels/eñ ick salt u nacomelingen dese landen geven/ eñ in uwen zade sullen alle volcken op aerden ghesegent worden. 2/13/1.

7. Hy antwoorde: Sy is mijn suster: Want hy vreesde te seggen/ Sy is mijn wijf/2/10/12.

15. So datse verstoptē alle borputten/die de knechten van sijnen vader Abraham gegraven hadden. 2/10/12.

20. De herderen van Gerar twisteden met de herderen van Isaac/etc. 2.10.12.

31. Eñ sy stonden des morgens seer vroech op/ende sy swoeren d'een den ander. 2/8/27.

35. De welcke maeckten Isaac eñ Rebecca grooten hert seer. 2/10/12.

27/9. Gaet nu henen tot de cudde/eñ neemt my daer twee vāde beste bocrkēs/ etc. 3/2/31.

14/ Hy ginck/ ende namse/ eñ brachtse zyne moeder. 2.10.14.

27. Doen rooc hy den reuck van zijn cleederen/ende gebenedyde hem/seggende: Siet den reuck mijns soons is gelijc een reuc des velts dat de Heere gesegent heeft. 3.11.23.

38. Eñ Esau heffede op zijn stemme/weende. 3.3.24. ende 3.3.25.

39. Siet/in vet te wooninghen des aerden sy uwe plaetse / eñ in dē dauwe des Hemels van boven af. 3.3.25.

28.5. Ende Isaac sant Jacob. 2.10.12.

12. Siet oock de Engelen Gods clommen daer aen/op ende neder. 1.14.12.

Doen droomde hy eñ siet / een leeder stont op der aerdē/eñ het opperste daer van raecte aen den Hemel/etc. 2.9.2.

18. Jacob stont des morgens vroech op/ ende nam den steen die hy onder zijn hooft geleyt hadde / ende stelde hem tot een teecken ende/goet daer olye boven op. 1.11.15.

22. Ende van alle het ghene dat ghy my hebt gegevē/wil ick u het thiēde gevē. 4.13.4.

20. Ende Jacob diende seven jaren om Rachel. 2.10.12.

23. Des avonts nam hy zijn dochter Lea/ ende brachtse tot Jacob. 1.10.12.

27. Voleynt dese weke met dese ende wy sullen u oock die ander geven/voor den dienst die ghy my noch ander seven jaren doen sult 2.10.12.

30.1. Doe Rachel sach dat sy Jacob niet gebaert en hadde/benijde sy haer suster/ ende sprac tot Jacob: Geeft my kinderen/anders so sal ick sterven. 2.10.12

2. Ben ick in de plaetse Gods/ die de vrucht uwes lijfs belet hebbe. 1.16.7.

31/19. Eñ Rachel stal haers vaders afgoden. 1.11.8.

23. Ende hy nam zijn broeders met hem, ende jaechde hem na seven dachreysen / ende creech hem op den berch Galaad. 2.10.12.

40. Sdaechs verteerde my de hitte / ende snachts de vorst / eñ den slaep vloot van mijne ooghen. 2.10.12.

53. Maer Jacob swoer by de vreese zijns vaders Isaac. 2.8.27.

32/1. Ende Jacob ginck synen wech/ende de Engelen Gods ontmoeteden hem. 1.14.5.

7. Doe vreesde Jacob seer/ ende hem wert bange. 2.10.12.

10. Ick ben te slecht aller uwe weldaet / eñ aller trouwen die ghy aen uwen knecht ghedaen hebt/want ic/ etc. 3.20.14. ende 3.20.26.

11. Ick bid u / helpt my van de hant mijns broeders van de hant Esau / want ick vreese hem/dat hy niet en come/en slaet my/de moeder met de kinderen. 2.10.1 . ende. 3.20.14.

28. Want ghy hebt met Godt ende met den menschen gemeynschap. 1.14.5.

29. Jacob vraechde segghende: ick bid u/ hoe heet ghy? hy verantwoorde: Waerom vraechdy hoe ick heete? Ende hy segende hem aldaer. 1.13.10.

30. Ende Jacob hiet de name des plaetsen Phanuel. Want ick hebbe God ghesien (seyt hy) aensicht aen aensicht / ende mijn siele heeft verlost ghewest. 1.1 . 10.

33/3. Ende hy ginck voor hen henen / ende neychde hem op der aerden / tot sevenmael/ tot dat hy tot zijnen broeder quam. .10.12.

34/5. Ende Jacob wert gewaer dat hy zijne dochter Dina geschent hadde/etc. 2.10.12.

25. Simeon en Levi broeders van Dina/ namen elck haer sweert / ende quamen stoutelijck in de stadt / ende dooden al wat manlijck was. 2.10.1 . ende. 4.1.24.

29. Ghy hebt my ontrust / door dien dat ghy my hebt doen stincken / voor de inwoonders deses Lants. 2.10.12.

35/18. Ende doe nu de siele scheyde (want sy storf) sy noemde/etc/ 2.12.12.

22. Ruben ginck henen ende sliep by Bala zijns vaders by wijf/ dwelck Israel gewaer wert/ 2.10.12. ende. 4.1.24.

37/18. Eñ eer hy hen quam, sloegen sy eenē raet teghen hem / om hem te dooden. 4.1.24.

28. Alsoo daer sommighe Medianiten coopliedden voorby gingen / togen sy hem uyt den cuyl/ende vercochten hem aen de Ismaeliten twintich stucken silvers. 4.1.24.

32. Ende sonden desen bonten rock/ ende brochten hem tot haren vader/etc. 2.10.12.

38/8. Doe gaf hy het haer / lach by haer/ eñ sy wert van hem met kinde. 2.10.12. eñ. 4.1.24.

42/6. Doe nu de broeders van Joseph tot hē quamen/vielen sy voor hē neder ter aerdē op hare aensichten. 1.12.3.

36. Ghy hebt my mijner kinderen berooft. Joseph is niet meer/Simon en isser niet/ende ghy sult Benjamin nemen/ alle dit gaet over my. 2.10.12.

43.14. De Godt almachtich ghebe ulieden bermhertichheyt voor die man / dat hy u wederom late uwen anderen broeder ende Benjamin/maer ick sal berooft zijn van kinderen gelijck ick alreede berooft ben. 2.4.6.

45/8. Eñ nu ghy lieden en hebt hē hier niet gesonden/maer God/etc. 1.17.8.

47.7. Eñ Jacob groetede Pharao. 1.11.15. De daghen des Jaers mijns levens/ hebben cort geweest/ende boos. 2.10.12.

29. Ick bidde u/ begraeft my in Egypten 2.10.13.

30. Maer als ick slapen sal met mijn vaders / ghy sult my uyt Egypten voeren ende sult my begraven in hare graven. 2.10.13. en 3.25.8.

35. Ende Israel neychde hem opt bedde ten hoofde. 1.11.15.

48/14. Eñ Israel stac zijn rechterhant uyt/ eñ leydese op het hooft Ephraim/etc. 4.3.15.

16. Den Engel die my bewaert heeft voor alle quaet/ gebenedijde zijn kinderen. 1.4.6.

16. Ende de name van mijnen vaderen Abraham ende Isaack / werde aengheroepen op hen. 3.20.25.

19. Sijn jonckste broeder sal grooter wassen van

sen van hy / ende zijn zaet sal een groot volck worden. 3/22/5.

49/5. Simeon ende Levi/ instrumenten des booslheydts/ door haer moordinge. 1/8/4.

9. Juda mijn soon/ ghy zijt hooghgekomen door groote overwinninge: hy heeft neder geknielt/ ende hem gelegert als een Leeuwe/ eñ als een Leeuwinne/etc. 1.8/4.

10. De Scepter en sal van Juda niet ghenomen worden / noch de Meester van zijne voeten/ tot dat Silo come/ eñ den selven sullen de volcken aenhangen. 1/8/6.

18. Heere ick hebbe uwe salicheyt verstaen 2/16/14/

50/20. Gy hadt voorwaer quaet tegen my ghedacht: maer Godt heeft tot goetgedacht/ op dat ic dede/na dat gy huyde siet etc. 1/17/8.

25. Wanneer God u bisoecken sal/ so voert in hu gebeente met u lieden van hier 2/10/13.

Exodus. Cap. 2.

12 ENde opsiende herwaerts ende ginswaerts / doen hy sach / dat daer gheen mensche en was/ hy versloech den Egyptenaer/eñ verberchden int zant. 4/22/10.

3/2. Ende den Enghel des Heeren / verscheen hem in een vierige vlamme/ in het middendes bosch. 4/17/21.

6. Ic ben de God uwes vaders Abraham/de God Isaac/eñ de God Jacob. 2/6/1 .2.10.9.

8. Ende ben neder gedaelt dat ickse verlosse van de Egyptenaren hant / eñ haer uytleyde uyt desen lande/etc. 4.20.30.

10. So gaet nu henẽ eñ ic sal u tot Pharao senden/op dat gy mijn volck uytleydet. 4/3/1.

14. Die ghene dies is / die heeft my tot u gesonden. 1/13/23.

21. Ende ick sal dit volck genade ghven voor den Egyptenaren/dat wanneer ghy lieden wt treckt/niet ledich wt en trecket 1/17/7

4/3. Hy sprack: werpten ter aerden/ ende sy wierpen op der aerden/ ende verkeerde in een Slange. 4/17/15.

11. Wie heeft den mensche de mondt gegeven / ofte wie heeft den stommen / of dooben of sienden / of blinden ghemaeckt / heb ick het niet gedaen de Heere. 1.13/14.

21. Siet toe dat gy alle de wonderen voor Pharao doet/die ick in uwe hant gegevẽ hebbe / dan ick sal zijn herte verharden / dat hy het volck niet verlaten en sal. 2.4.4.3.4.13.

22. Ic sal zijn herte verharden/eñ hy en sal het volck niet laten gaen. 1.1.1.

25. Doen nam Sephora eenen steen/ eñ besneet haren soon de voorhuyt. 4.15/2.

6/7. Ende sal u voor mijn volck aennemen/ ende wil uwe God zijn etc. 2/10/8.

22. Ende Aaron namen wyve Elisabade dochter Aminadab / de suster van Nason de welcke hem baerde Nadab/ ende Abiu eñ Eleasar ende Ithamar. 2/13/3.

7/1. De Heere sprack tot Mose/siet ic hebben tot eenen God geset over Pharao/eñ Aaron uwen broeder sal u Propheet zijn 1/13/9.

3. Doch ick sal Pharaos herte verharden ende sal mijne teeckenen eñ wonderen vermenichvuldigen in Egypte. 1/18/2/2/4/3/2/4/4.

10. Eñ Aaron wierp zijn roede voor Pharao/eñ voor syne dienaren / eñ sy verkeerde in een serpent. 4/17.15.

11. Doen riep Pharao de wijsen/ende toovenaers / ende de toovenaren van Egypten dede oock/alsoo met hare beswéeren. 1/8/5.

12. Sy wierpẽ een yegelijck haer roede/eñ daer wierden Slanghen uyt / maer Aarons roede verslont hare roeden. 7/17/15.

8/15. Als nu Pharao sach dat hy lucht gecregẽ hadde/ wert zijn herte verhart 1/18/2.

31. Ende Pharao verhardede die reyse noch zijn herte. 1/18/2.

10/1. Ende de Heere sprack tot Mose: gaet henen tot Pharao : want ick zijn ende syner knechten herten verhart hebbe/op dat ick dese mijn teekenen onder hen doe. 2/5/4.

11/3. Want de Heere sal het volck ghenade geven voor den Egyptenaren / ende Moses was een seer groot man in Egyptenlant / so wel voor de knechten Pharao als voor den volcke. 2/4.6.

12/5. Ghy sult een Lam nemen daer geen feyl aen en is / een manneken/een jaer out 4. 16/31.

26. Eñ als u kinderen seggẽ sullẽ/wat dienst is dat/die ghy doet. 4:16:32.

43. Sulcx is de ordonnantie des Passcha geen vreemdeline en sal daer van eten 4/17.22.

46. Ghy en sult geen been van hem breken 1/16/9.

13/2. Heylicht my alle eerst geboren/openende alle moeder tusschẽ de kinderẽ Israels so wel van menschen als van beesten : want het is mijn. 4/16/11.

14/19. Eñ den Engel Gods (die voor den heyre Israels tooch)/vertrack. 1.14.6.

21. Doen reyckte Moses zijn hant over de zee / ende de Heere lietse wech varen den gantschen nacht / door eenen stercken Oosten wint/etc. 4/1 19.

26. De Heere sprack tot Moses/ reyckt u hant over de zee/ ende de wateren sullen weder toevallen over de Egyptenaers op hare wagenen ende op hare peerden. 4/15/9.

32. Eñ het volc vreesde den Heere/ende geloofde aẽ God/eñ Moses zijn dienaer. 4.5.2.

15/3. De Heere is een crijschman/zijn naem is eeuwich. 1/13/24/ende 4/17/23.

16/7. Eñ smorgens sult gy des Heerẽ heerlicheyt sien/ want hy heeft u murmureren tegen hem gehoort. Wat zijn wy dat gy tegen ons murmureert. 1/8/5.

14. Als den dau die ghevallen was wech was/ doen lach daer in de woestijne een cleyn ront dinc/ als den rijm op den lande is. 4/17. 34/ende 4/18/20.

17/6. Siet/ic sal aldaer staen op eene steenrotze in Horeb/eñ sult den steen slaen/eñ daer sal water uyt loopen dat het volck drincke. 4. 17/15/ende 4/17/21/ende 4/18/20.

15. Eñ Moses boude een Altaer/eñ noemde hem Jehovahnissi/ 1/13/9.

18/16. Wanneer sy eenighe sake hebben/comen sy tot my: dan rechte ic tusschen d'een eñ d'ander / ende leere hen Godes wetten ende rechten. 4.11.8.

19/5. So sult gy mijn eygendom zijn voor alle volcken / hoewel dat de gantsche Aerde mijne is. 4.16.13.

6. Eñ gy sult my een Priesterlijc Coninckrijcke ende een heylich volck zijn. 2.7.1.

16. Doe nu den derdẽ dach quam / eñ morgen was/verhiest hem een donderen eñ blixemen/eñ dicke wolcken op den berch/ ende een geluyt eener stercker basuyne/ waer af al het volck dat in den leger was/verschrickt wert/ 1/5/5.

20/3. Ghy en sult geen ander Godt neven my hebben. 1/13/24.

4. Ghy en sult u geen ghesneden beelt noch eenige gelijckenisse maken, van het ghene dat boven in den Hemel/ noch van dat daer beneden op der aerden/noch dat in de wateren onder de aerde is. 1/11/1/ ende 1/11/12/ende 1. 13/4.

5. En bidtse niet aen/ eñ en dient hen niet : want ick de Heere uwe Godt/ben een jalours Godt/ die daer besoeckt der vaderen misdaet op den kinderen tot in het derde eñ vierde lit die my haten. 1/12/1.

6. Eñ doe barmhertichheyt aen vele duysenden / die my lief hebben eñ mijn geboden onderhouden. 2/10/9.

13. Ghy en sult niet dooden. 4/20/10.

24. Aen welcke plaetse ic mijns naems gedachtenisse stichten sal / dan wil ick tot u comen ende u seghenen. 4/1/5.

21/17. Die spreen vader ofte moeder vloect sal de doot sterven. 2/5/36.

13. Maer hy en heeft hem geen lagen gheleyt / maer Godt heeft hem laten in zijn handen vallen/etc. 1/16/6. ende 1/18/3.

22/1. So daer yemant eẽ Osse ofte Schaep gestolen heeft eñ dat gedoodet ofte vercocht heeft/die sal vijf Ossen voor eenen Osse weder geven/eñ vier Schapen voor een Schaep 4/20.16.

8. Maer soo den dief niet ghevonden en is/ de meester van den huyse sal voor de Richters comen/om te richten of/etc. 4/20/4.

11. Den eedt des Heeren sal men tusschen hen beyden laten comen/ om te weten oft hy zijn hant aen synes naesten have niet en heeft laten comen. 2/8.26.

29. Gy en sullet niet vertrecken te offeren uwe harde/ende uwe weecke vruchten. 3.7.5

23.1. Ghy en sult eẽ valsche aenclachte niet gelooven: ghy en sult geene godloosen bystant doen/om valsch getuyge te zijn. 2.8.47.

4. Als ghy uwes vyants osse ofte ezel gemoet dat hy doolt/ so sult ghy hem weder tot hem brengen. 2:8:56.

5. Als ghy dẽ ezel uwen vyants siet onder sijnen last liggen / soo en sult ghy niet versuymen hem op te heffen : ghy sult hem opheffen met hem. 2:8:56.

12. Op dat uwen osse eñ ezel ruste eñ dat de sone van u dienstmaecht ende vreemdelinck hem vermake. 2:8:32.

13. Ende der anderer Goden name sult ghy niet gedencken/ eñ uyt uwen monde en sullen sy niet gehoort worden. 2:8:25.

19. Gy sult brengen in het huys des Heeren uwes Godts het eerstelinck van de eerste vruchten op uwen velden. 3:7:5.

20. Siet ick sende een Engel voor u henen/ op dat hy u beware op den wech / eñ dat hy u leyde in de plaetse die ick u bereyt hebbe: 1. 14:5.

24:18. Eñ Moses ginc midden in de wolcke/ende clam op een Berch/ ende bleef op den Berch veertich daghen ende veertich nachten 1:5:5: ende 4:12:20.

25:17. Ghy sult eenen genaden stoel maecken van louteren goude / twee ellen ende een halve sal zijn lengde zijn / ende anderhalf elle zijn breede. 1:11:3.

18. Ghy sult oock twee Cherubims maken van ghesneden goude / op beyde eynden van den genadenstoel. 1.11.3.

21. Ende sult den genadenstol boven op de arcke setten / eñ inde arcke leggen het getuygenisse dat ick u geven sal. 1.11.3.

40. Eñ siet toe dat ghy het maeck naer het patroon dat ghy op den berch ghesien hebt 2.7.1. ende 4:14:20.

28:9. Eñ ghy sult nemen twee Onix steenẽ/ ende daer op graven de namen der kinderen Israels. 3:20:18.

10. Op eenen yegelijcken ses namen / naer de ordonnantie haers oudertoms. 3:20 8:

11. Dat sult ghy door de steensnijders doen die desegelen graven. 3:20:18.

12. Aaron sal hare namen draghen op beyde zijn schouderen / tot gedachtenisse voor den Heere. 3:20:18.

21. Eñ sullen na de twaelf namen der kinderen Israels staen/ gegraven van steen snyders: een yegelijck sijnen naem / na de twaelf stammen. 3:10:13.

29:9. Ende ghy sult beyde Aaron ende hem met de gordelen gorden / ende hem huyven op setten / ende het Priesterdom sullen sy hebben voor eeuwige wijse etc. 4: :9.

36. Eñ sult daghelijcx een osse tot een sontoffer slaen/tot een versoeninghe/ ende sult den altaer ontsondigen als gy geoffert hebt: :17. 4: ende 4:18:13.

30:10. Eñ Aaron sal op sijnen hoornen versoenen eenmael des Jaers met den bloede de sondtoffers tot een versoeninge. 2:15:6.

30. Ghy sult Aaron eñ syne sone u salven/ ende wyense my tot Priesters. 4:19.51.

31:3. Ick hebbe Beseleel vervult met den geest Gods met wijsheyt eñ verstant/ende allerley conste. 2:12:16.

13. Hout mijnen Sabbath/want de selve is een teeckẽ tusschen u ende my/op uwen nacomelingen. 2:8:29

32:1. Op/eñ maect ons Goden die ons voor gaen/ want wy en weten niet wat desen man Mose geschiet is/ die ons uyt Egypten gheleyt heeft. 1:11:8.

4. Ende spraken: Dit zijn u Goden/ O Israel / die u ghelevt hebben uyt het lant van Egypten. 1:11.9.

27. Een yegelijck binde zijn swaert op zijn lendenen / eñ doorgae wech eñ weder van der eener poorte totter ander inden leger / eñ een yegelijck verslae sijnen broeder. 4:20:10.

32: Nu vergeeft hen haer sonden / ofte anders soo schrabt my uyt den boecke die ghy geschreven hebt. 3:20:35.

33:19. Ic sal genade doen aen dien daer ick wil genade aen doen ende ic sal my ontfermen aen den ghenen die ick wil ontfermen. 2:5:17. eñ 3:11:11: eñ 3:22:6: ende 3.22:8: eñ 3:24:15.

20. Ende sprac: Ghy en sult mijn aensicht niet connen sien : want de mensche en can my niet sien ende leven. 1:11:31

34:6. Als de Heere voor by hem henen ginc/ hy riep met luyder stemme / Heere/ Heere/ sterc/ barmhertich/ eñ genadich/ende lanckmoedich tot toorne/overvloedich in ghenade ende trouwe. 1:10.2.

7. Versoeckende der vaderen misdaet op de

kinderen / ende op de kinderen / van haer kinderen / tot in het derde ende vierde ghe- slachte. 2.8.19.

28 Ende was daer met den Heere veertich daghen ende veertigh nachten / sonder broot te eten ende water te drincken. 4.12.20.

29. Doe nu Moses vanden berch Sinai ginck / houdende in zijn hant de twee tafelen des getuygenis/ en wist niet dat de huyt van zijn aensichte glinsterde/ als hy met den Heere sprack. 1.8.5.

35.2. Ses dagen suldy arbeydẽ/ maer den sevensten dach suldy heylich houden der gheheeler rust des Heeren. 2.8.29.

30. Moses seyde tot den kinderen Israels: Siet de Heere heeft geroepen/namelijc. Bezaleel de sone Uri. 2.7.16.

40.34. Doe bedeckte een wolcke de hutte des bescheyts/ ende de heerlicheyt des Heerẽ verbulde de wooninghe. 1.8.5.

Leviticus Cap. 1.

2. WIe onder u lieden den Heere een offer doen wil / hy sal offeren van de beesten ossen ende schapen 4.14.20.

4. Ende sal zijn hant leggen op des brantsoffers hooft / ende het sal hem aenghenaem zijn. 4.3.16.

5. Eñ sal eenen jongen osse voor den Heere slaen. 4.18.12.

4.2. Als yemant onwetende sal gesondicht hebben tegen eenige van den geboden Gods etc. 2.1.28.

5.13. De Priester sal hem also zijne sonde die hy gedaen heeft versoenen/ eñ het sal hem vergheven wesen/etc. 2.17.4.

8.6. Eñ Moses nam Aaron eñ zijne sonen ende wiesch se in water. 4.3.15.

11.44. Eñ zijt heylich/ want ic ben heylich 4.19.25.

16.2. Spreeckt tot uwen broeder Aaron/ dat hy niet tot allen tijt in het inwendige heylichdom en gae achter het voorhanckscl voor den genaden stoel die opter kiste is. 2.15.6.

21. Ende Aaron zijn handen beyde op het hooft des bocks leggende / sal op hem bekennen alle de sonden der kinderen Israels/ ende alle haer overtredinghe in alle hare sonden 3.4.10.

18.5. Welcke doen de mensche / hy salder in leven. 2.8.4. ende 2.17.5. ende 3.14.13. en 1.17.3.

6. Niemant en sal hem tot synen naesten bloetvriendinne maken om haer schaemte te blooten. 4.19.3.

19.18. Ghy en sult u niet wreken/ eñ geenẽ toorne behouden teghen de kinderen uwes volcks. 4.20.19.

19.2. Ghy lieden sult heylich zijn/ want ick ben de Heere uwe Godt. 2.3.14. eñ 3.6.2. ende 4.19.25.

12. Ghy en sult niet valschelic sweeren by mijnen name / ende ontheylighen den naem uwes Gods. 2.8.24.

16. Ghy en sult gheen achterclapper onder u volck zijn. 2.8.47.

31. Ghy lieden en sult u niet keeren tot de waersegghers/ ende en ondersoect niet vanden teecken bedieders / om u lieden door hen te ontreynigen. 4.1.5.

20.6. Wanneer een mensche hem totten waersegghers ende teeckenbedieders keert/ datse hen na hoereren / soo sal ick mijn aensichte teghen die mensche setten/ ende sal hem uyt zijnen volcke roepen. 1.8.5.

7. Eñ heyliget u selvẽ/ eñ zijt heylich/ wãt ick ben de Heere u Godt. 4.19.25.

9. Ist dat yemant zijnẽ vader of zijne moeder vloeckt/ hy sal de doot sterven. 2.8.36.

26.3. Ist dat gy wandelt in mijn wetẽ eñ bewaert mijn gebodẽ/ eñ die doet/etc. 2.5.10.

4. Ic sal u den regen tot zijnder tijt geven etc. 1.16.7. ende 2.8.4.

12. Eñ ic sal wandelen int midden van u/ ic sal u Godt zijn/ ende ghy mijn volck. 2.10.8.

20. Uwen arbeyt sal verloren zijn/ eñ u lant sal zijn vruchten niet dragen/ eñ de boomẽ op der aerden en sullen hare vruchten niet gevẽ/ 3.20.44.

23. Ist dat gy daerom u noch niet en betert ende wandelt teghen my/etc. 1.17.8.

26. Als ic den stoc des broots sal gebroken hebben / dan sullen thien vrouwen u broot in eenen oven backen/ eñ men sal u het broot uwe gewichte geven/ 3.19.44.

33. Ick sal u verstroyen onder de Heydenen ende het swaert uyt trecken achter u henen/ dat u lant sal woest zijn/ ende uwe steden een wildernisse. 2.11.1.

36. Ende den geenen die van u lieden over blijven / sal ick een vertsaecht herte maken. 1.18.2. ende. 2.4.6.

Numeri Cap. 6.

5. SO lange als dẽ tijt syner beloftẽ duert en sal geen scheermes op syn hooft comen 4.19.26.

18. Ende sal de verloofden het hooft zijnder beloften bescheeren voor de deure der hutten des bescheyts. 4.19.26.

9.18. So lange de wolcke op de hutte bleef/ so lange lagen sy stille/ 4.19.5.

11.9. Wanneer des nachts den dau op den leger viel/ so viel het mã daer mede op. 1.8.5.

18. Heylicht u lieden op morgen/ eñ gy sult vleesch eten/etc. 3.20.51.

31. Doe voer de wint uyt vanden Heere/ eñ liet quackelen comen vander zee. 1.16.7.

33. Eñ het vleesch noch wesende tusschen hare tanden / eer het op was / de Heere vertoornde hem tegen zijn volck. 3.20.51.

12.1. Ende Marie ende Aaron spraken tegen Mose om het wijfs wille / de Morinne die hy genomen hadde / want hy hadde een Morinne genomen. 1.8.4.

14.43. Want de Amalekitters ende Cananiters zijn daer voor u / ende ghy sult door t swaert vallen / daeromme om dat ghy u van den Heere hebt gekeert/ de Heere en sal met u niet zijn. 2.5.11.

15.32. De kinderen Israels wesende in de wildernisse / vonden een man die hout gaderde op den Sabbath/etc. 2.8.29.

16/4. Segt de menichte / ende spreeckt: wijcket rontomme van de wooninge Corach/ ende Dathan/ende Abiram. 1.8.[illegible]

20/10. Ende Moses ende Aaron deden alle het volck vergaderen voor den steen/ende seyde tot hen: Hoort nu ghy wederspannighe sullen wy u lieden nu niet water doen comen uyt den steen. 1.8.5.

46 Ende doet Aaron zijn cleederen uyt doẽ/ ende doetse Eleazer synen soon aen. 4.3.15.

21/8. Maeckt u een metalen slange / ende rechtse op tot een teecken/ wie gebeten is/ ende siet se aen/ die sal genesen. 4.18.[illegible]

9. Ende Moses maeckte een slanghe van metael ende rechtese op : ende wanneer een slange yemant ghebeten hadde / die sach het metalen serpent aen / ende hy bleef levende. 2.12.4.

23/10. Dat ick sterve den doot der rechtveerdighen/ ende dat mijn laetste scheydinghe gelijck sy met hare 2.10/14.

19. Godt en is niet gelijck den mensche/ dat hy liege/ noch gelijck der menschen soon / dat hy hem berouwe. 1.17.12.

28/3. Siet dit zijn de offeren die ghy lieden den Heere offeren sult/ twee lammeren vã een jaer sonder vlecke ten dagelijcschẽ offer. 4.1.5.

Deuteronomium. Cap. 1.

16 HOort uwe broederen/ eñ richtet recht tusschen eenen yegelicken mensche eñ synen broeder/ ende den vreemdelinck die met u is. 4.20.4. ende. 4.20.6. ende. 4.20.9.

39. Uwe cleyne kinderen daer ghy van seydet/ sy sullen tot eenen roof worden/ ende uwe sonen die nu noch goet noch quaet en weten/ die sullender in comen. 4.19.19.

2.30. De Heere u God hadde zijn geest verhart/ ende zijn herte verstoct/ op dat hy u hem in uwe handen gave. 1.18.2. ende. 2.4.3. 4.4.

4/2. Ghy en sullet niet toe doen tot den woorde die ick u gebiede/ ende en sult daer ooc niet af doen. 4.9.2.

7. Welck is het volck dat so groot is die de goden also zijn nakende/ gelijck de Heere onse God ons is nakende / in alle t'ghene daer wy hem over aenroepen. 3.24.15.

9. Maer wacht u/ ende bewaert u siel wel/ dat gy niet en vergeet het gene dat uwe oogen gesien hebben/ eñ dat het van u herte niet en scheyde alle de daghen uwes levens. 2.8.5.

11. Ende ghy quaemt by ende stondet aen het leeghe vanden berch/ welcke vernende tot midden aen den hemel/ eñ daer was duysternisse/ ende wolcken/ ende donckerheyt. 1.11.3.

15. Soo bewaert nu uwe sielen wel/ want ghy en hebt geen ghelijckenisse ghesien op dien dach als de Heere met u sprack. 1.11.2.

16. Op dat ghy u niet en bederft/ eñ maect u eenich beelt dat gelijckenisse sy van man of te wijf. 2.8.17.

17. Gelijckenisse van alle vee dat op aerden is ofte van alle voghel / hebbende vleugelen dat vliecht onder den Hemel. 2.8.17.

5.14. Op dat u knecht ende u dienstmaecht ruste hebbe gelijck ghy. 2.8.32.

17. Gy en sult geen dootslager wesẽ 4.20.10

6.5 Ghy sult den Heere uwen God lief hebben/ van gantscher herten/ van gantscher zielẽ ende van gantscher cracht. 2.7.5. ende 2.8.51. ende 3.19.4.

13. Ghy sult den Heere uwen God vreesen eñ hem dienẽ/ eñ by synẽ naem sweeren 2.8.25

16. Ghy en sult den Heere uwen Godt niet tenteren. 4.13.3.

25. Eñ het sal ons tot gerechticheyt gerekent worden / soo wy doen ende houden alle dese geboden die hy ons geboden heeft 3.17.7.

17.6. Ghy zijt den Heere uwen God een heylich volck: Godt de Heere heeft u vercoren tot een volck des eygendoms/ uyt alle volcken die op aerden zijn. 2.8.14.

7. De Heere heeft u niet vercoren / om dat uwer meer waren dan alle volcken/ want gy zijt het cleynste onder alle volcken. 3.17.5

8. Maer om dat hy u lief gehadt heeft/ eñ dat hy synen eedt hielde/ die hy u vaderen gesworen heeft. 3.24.5.

9. Soo sullet ghy nu weten / dat de Heere uwe Godt een Godt sy/ eẽ getrouwe Godt/ onderhoudende verbont eñ weldaet in duysent geslachten/ die hem lief hebben/ ende zijne geboden houden. 3.17.5.

12. Ende wanneer ghy lieden dese rechten hoort/ ende houtse/ ende daer nae doet / soo sal de Heere uwe Godt u ooc houden het verbont ende weldaet die hy uwe vaderen ghesworen heeft. 3.17.1/

13. Hy sal u lief hebben/ ende u gebenedijen/ eñ u menichfuldigen / ende hy sal de vrucht uwes lichaems ghebenedijen / ende de vrucht des lants/ Int selfde.

8.2. Gedenckt alle de wech door de welck u de Heere heeft doen wandelen / dese veertich Jaren lanck / op dat hy u versochte ende beproefde. 3.20.46.

3. Op dat hy te kennen gave / dat de mensche niet alleenlijck en leeft van den broode/ maer dat de mensche sal leven van alle het gene dat uyt de mont des Heeren coemt. 1.16.7. ende. 3.20.44.

9.6. Doch weet nu dat het niet en is om u gerechticheyts wille/ dat de Heere uwe Godt u dit goet lant geeft om te besitten/ want ghy zijt een hertneckich volck/ 3.21.5.

10.12. Nu Israel/ wat eyscht de Heere uwe Godt van u / anders dan dat ghy den Heere vreeset/etc. 2.8.51.

14/ Siet de hemelen ende de hemelẽ der hemelen/ de aerde eñ al dat in haer is / behooren den Heere uwen Godt toe. 1.11.1. eñ. 3.21.5.

14. Nochtans heeft Godt tot uwe vaderen alleene lust gehadt / eñ heeftse bemint eñ heeft haer zaet vercoren na hen. 3.21.5.

16. Besnijt het voorhuyt van u herte eñ en weest nu voortaen niet hartneckich. 2.5.8. eñ 3.3.5. ende 4.16.3. ende 4.16.21.

20. Ghy sult den Heer uwen Godt vreesen/ hem sult ghy dienen/ hem sult ghy aenhangen ende by synen naem sweeren. 2.8.25.

11.26. Siet ick legge heden voor u aensicht den seghen ende den vloeck. 3.17.1.

12.13. Wacht u dat ghy uwen brantoffer niet en offert in alle plaetse die ghy siet 4.2.9.

14. Maer ter plaetsen daer u de Heere sal vercoren hebben/ in een van u geslachten/ daer sult ghy uwen brantoffer offeren / ende doen al het gene dat ick u gebiede. Int selfde.

28. Onderhout eñ hoordt alle de woorden die ick u gebiede/ op dat het u wel gae / ende uwe kinderen naer u in eeuwicheyt. 2.8.5

32. Ende ghy en sulter noch toedoen / noch af doen 4.10.17.

13.3. De Heere uwe Godt beproeft u / om te weten of ghy den Heere u Godt lief hebt/ van geheelder herten ende gantscher sielen/ 3.20.46.

14.2. Ghy zijt den Heere een heylich volck/ ende God heeft u vercoren onder alle volcken die op aerden zijn om hem een eygen volck te wesen. 2.8.14.

16.10. Ende

16/12. Ende sult houden den feest der weken/ den Heere uwen Godt/ dat ghy een vrywillich offer uwer hant geeft/ na dat de Heere uwe Godt u gebenedijt heeft. 4.18/6.

19. Ghy en sult het recht niet verkeeren/ ende en hebt geen acht op persoonen/ ende ghy en sult geen gabe nemen. Want de gifte verblindt de oogen der wijsen ende verkeeren de sake der rechtveerdigen. 4.20/9.

17.8. Als een saecke voor een Rechter te swaer zijn sal/ tusschen bloet ende bloet/ tusschen handel ende handel/etc. 3.4.4.

9. Ende ghy sult comen tot der Priesteren ende Leviten ende de Rechter die tot dier tijt wesen sal/ende vragen/etc 3.4.4.eñ 4.8.2

11. Nae de wet die sy u leeren / ende dat recht dat sy u seggen/sult ghy doen. 4.8.2.

12. De mensche die door vermetentheydt/ de Priesteren niet en sal willen hooren / die daer aen des Heeren uwes Godts dienst staet/ oft Rechter die sal sterbe/ ende sult het quaet uyt Israel suyveren/ Int selfde.

16. Nochtans en sal hy niet veel Peerden vergaderen / ende sal het volck niet weder in Egypten brengen. 4.20/9.

18.11. Noch yemant die den dooden raedt vraecht. 3.5/6.

13. Zyt volmaeckt met den Heere uwen Godt. 2.3/11.

15. De Heere uwe Godt / sal u een Propheete verwecken/gelijck ick/ uyt midden van u/te weten/ uyt midden uwes Broeders: dien sult ghy hooren. 4.1/5.

19.18. Dan sult gy hem doen/gelijc hy zyn Broeder meynde gedaen te hebben. 4.20/16.

21.18. Als yemant een eygenwilligh ende onghehoorsaem kint heeft / die niet en hoort na zyn vaders noch moeders stemme / ende als sy hem kastijen / ende hen niet hooren en wil. 2.8.36.

23. Want een opghehanghen is vervloeckt voor Godt. 2.7/15. ende 2.16/6.

23.5. Maer de Heere veranderde de vermaledydinge in de segheninge / om dat u den Heere uwen Godt lief hadde. 3.21/5.

24.13. Maer sult hem sijne pandt wedergeven / als de Sonne onder gaet / dat hy in zyn kleedt slape/ ende u gebenedyde/ ende dat sal u voor God rechtveerdigheyt zyn.3.17.7.

26.18. Ende de Heere heeft u heden ghesept/ dat ghy zyn eyghen volck zyn sult ghelijck hy u ghesept heeft / op dat ghy alle zyn geboden onderhoudet. 2.8.14.

27.26. Vermaledijt zy hy/ die niet en vervult alle de woorden deser Wet / dat hy daer na doe.2.7/15.ende 2.16/6.ende 3.11/19. ende 3.12/1. ende 3.14/13. ende 3.17.1. ende 3.17/8. ende 2.7/5.

28.1. So ghy de stemme des Heeren uwes Godts gehoorsaem zyt/ onderhoudende ende doende alle zyn geboden die ick u heden ghebiede:so sal de Heere uwe God u dat hooghste makē boven alle volckē op aerden. 1.17/8/2/5/10.

2. Ende alle dese gebenedydinghen sullen over u komen / ende sullen u ombangen/als ghy den woorde des Heeren uwes Godts gehoorsaem zyn sult. 2.8/4.

12. Ende de Heere sal u synen schat openen/ te weten/den Hemel daer het regene. 1.16/5.

29. Ende ghy sult ghewelt ende onrecht moeten lyden al u leven lanck/ ende niemant en sal u helpen. 4.20/25.

36. De Heere sal u ende uwen Coninck die ghy over u geset hebt/drijven onder een volck dat ghy niet en kent noch u Vaderen. 2.11/1.

65. Want de Heere sal u een bevende herte geven / ende onmacht der ooghen/ ende een versmachte ziele. 2.4/6.

29/2. Ghy lieden hebt gesien alle het ghene dat de Heere ghedaen heeft voor uwe ooghen in 't lant van Egypten. 2.2/20.

4. Ende de Heere en heeft u gheen herte gegeven om te kennen / ende oogen om sien/ ende ooren om hooren/tot op huyden. 2.2/20.

18. Dat niet misschien eenich man oft wijf/ ofte eenich ghesin/ ofte gheslachte onder u sy/ wiens herte hem heden van den Heere onsen Godt afgekeert hebbe om te gaen/etc.3.17.5.

19. Ende oft hy al schoon de woorden van deser vermaledydinghe hoort / ende nochtans hem gebenedijt in zyn herte/ ende segge: Ick sal vrede hebben al ist dat ick myner herten goetduncken navolghe / op dat den droncken met den dorstigen verloren gae. 3.17.5.

30. Ende dan sal hem de Heere niet willen vergeven: maer dan sijnen toorn ende yver roken over alsulcken man / ende alle vermaledydinghen sullen op hem komen die in desen Boecke geschreven staen. 3.3/7.

29. De heymelicheydt des Heeren ons Godts is ons / ende onse kinderen gheopenbaert eeuwelijck / dat wy doen sullen alle de woorden van dese Wet. 1.17/2.ende 3/21/3.

30.2. Ende bekeert u tot den Heere uwes Godt / dat ghy sijne stemme hoort in al het gene dat ick u heden geboden hebbe. 3.3/5.

3. Dan sal de Heere uwe Godt u gevanckenisse keeren ende uwer ontfermen / ende sal u weder vergaderen uyt alle volcken daer u de Heer u Godt henen verstroyt heeft/ ende hy sal u van daer vergaderen/ al waer dy aen des hemels eynde verstooten. 4.1/24.

6. Ende de Heere uwe God sal u herte besnijden/ ende het herte uwer nakomelinghen/ dat ghy den Heere uwen God lief hebt. 2.5.8. ende 2.5/12. ende 3.3/6. ende 4.16/3.

10. Als ghy de stemme des Heeren uwes Godts hoort / houdende zijn ghebođen ende rechten/geschreven in desen Boeck des Wets/ ist dat ghy u bekeert tot den Heere uwen Godt van gantscher herten / ende van gantscher zielen. 1.7/5.

11. Dat gebodt dat ick u heden gebiede/ en is u niet verborgen/ noch verre. 1.5/12.

12. Noch inden Hemel/dat ghy meugt segghen / wie wil ons inden Hemel varen / etc. 1.17/2. ende 2.5/12.

13. Het is oock niet over gene zyde vander zee/ dat ghy meucht seggen: Wie wil ons over de zee varen/ende ons brengen/etc.2/5/12.

14. Want dat woordt is seer nae by u/ in u mont/eñ herte/om te doē.2.5/12.eñ 3.14/3.

15. Siet ick hebbe u heden voorgheleyt dat leven eñ dat goet/de doot eñ dat quaet3.1.7.1

19. Ick neme heden tot ghetuyghenissen teghen u/ Hemel ende Aerde / dat ick u voorgeleyt hebbe het leven ende de doot / de seghenynge eñ vermaledydinge/etc 2.5/4.eñ 2.7/3.

32.5. Sy hebben haer selven verdorven door haer leven voor Godt/ die segghe ick die zijn kinders niet en zijn: maer een verkeert geslachte/1.8/6.

8. Doe de Alderhoochste de volcken deylde gelijck erve/ als hy schepde de sonen der menschen/ doen stelde hy de palen des volcks, etc. 2.11/11. ende 3.21/5.

15. Doen hy vet ende sat werdt/ werd hy weeldigh/hy is vet ende dick/ ende sterck geworden/eñ alſo heeft hy Godt verlaten.3.8.5.

17. Sy hebben den Duyvelen ghoffert/ ende niet Gode. 4.13.17.

21. Sy hebben my verweckt met jalousie in dat gene dat Godt niet en is. 1.13.15.

35. My behoort de straffe ende vergeldinge. 2.5.16. ende 4.20.19.

46. Neemt ter herten alle de woorden die ick heden tegen u protestere / op dat ghyse u kinderen bevelt/ende datse houden ende doen alle de woorden van deser Wet. 2.7.13.

33.3. Alle zyn heylighen zyn in u handt/ 2.10.9.

29. Ghy zijt gheluckigh Israel / wie is als ghy / O volck / ghy die saligh door den Heere wort/etc. 2.10.8.

34.5. Ende Moses de dienaer des Heeren sterf aldaer inder Moabiten landt / nae den woorden des Heeren. 2.6.11.

Josue Cap. 1.

7 En wijckt niet daer uf/ noch ter rechter noch ter slincker hant/op dat gy u cloeckelic draegt over al waer ghy gaet.4.9.12.

8. Dat dit boeck des wets van uwe mont niet en gae / maer sult daer inne peysen dach ende nacht/ etc. 4.9/12.

2.1. Ende quamen in dat huys eender hoeren / die hiet Rachab / ende laghen daer ter Herberge. 3.14.11.

9. Ick weet dat de Heere u dit lant gegeven heeft / want een verschricken is op ons ghevallen van uwent weghen / ende alle inwoonders des lants zijns van uwe toekomste vertsaecht geworden. 2.4.6.

11. Ende tsedert dat wy sulcx gehoort hebben / is ons herte vertsaecht / ende daer en is gheenen oprechten moet meer in yemandt voor uwer toekomste / want de Heere uwe Godt is een Godt / beyde boven in den Hemel / ende onder op der aerden / Int selfde.

5.14. Ick ben een Vorst over dat heyr des Heeren. 1.14.3.

7.19. Ende Josue seyde tot Achan: myn soon / geeft de Heere de Godt Israels de eere/ ende lof/ ende geeft my te kennen wat ghy gedaen hebt. 2.8.24.

10.13. Doe stont de sonne stille/etc.1.16.2.

11.20. Ende dat ghesciede alsoo van den Heere op dat haer herten verhart souden worden/ om de kinderen van Israel in Batailie te doen komen. 1.18.2.

24.2. V Vaders hebben eertijts gewoont over d'ander zyde vander riviere / te weten/ Thare de Vader Abraham / ende van Nachor/ende hebben den vreemden goden gedient 1.11.8. ende 3.24.2.

3. Doen nam ick uwen Vader Abraham op ghene zijde des waters / ende leyde hem in allen den lande Canaan. 3.24.2.

Judicum Cap. 2.

1 EN de Engel des Heeren tooch op tot Gilgal in Bochim/ etc. 1.14 6.

18. Maer als hen de Heere Rechters verweckte/ soo was de Heere met den Rechter/eñ holp hen uyt de handen haerder vyandē/so lange de Rechter leefde.3.3/25/3/20/15.

3.9. Doe riepen de kinderen Israels totten Heere / ende de Heere verweckte hen eenen helper diese verloste/etc, 3.20/15.eñ 4.20/30.

12. Maer de kinderen Israels deden noch voort quaet voor den Heere. 3.20/15.

15. Doen riepen sy tot den Heere/ ende de Heere verweckte hen eenen helper/ Ahod den sone Gera/etc. 3.20/15.

6.11. Ende de Engel des Heeren quam/ ende sat onder een eycke/etc. 1.14/6.

6.14. Maer de Heere keerde tot hem:ende sprack : Gaet in dese uwe kracht / ende ghy sult Israel verlossen uyt de hant der Midianiten. 1.13/10. ende 1.14/5.

34. De Gheest des Heeren trock Gideon aen/ ende als de Basuyne blies/ riep hy Abiezer by hem. 2.2/17.

37. Siet ick sal een vel met de wolle geheel in de locht leggen / ende ist dat den dau alleen sy op het vel / ende dat op de gantsche aerde/ etc. 4/14/18.

8.27. Ende Gideon maeckte een lijfrock daer van / ende steldese in zyn stadt Ephora: ende de kinderen Israels bedreven hoererye daer mede / het welcke werdt Gideon ende sijnen huyse tot verderf. 4.10/25.

9.20. Anders soo gae daer vyer uyt Abimelech / ende verslinde de mannen tot Sichem/ ende het huys Mello/etc. 3.20/15.

11.30. Jephte geloofde den Heere een gelofte / ende sprack : Gheest ghy de kinderen Ammon in myn hant. 4.13/3.

13.10. Siet/ de man is nu gheopenbaert/ die heden tot my quam. 1.14/6.

16. Al ist dat ghy my schoon hout/ soo en ete ick doch van u broot niet: maer wildy den Heere eenen brandt-offer doen/soo meuchdyt offeren. 1./13/10.

18. Waerom vraecht ghy alsoo na mijnen name/want hy is verborgen. 1.13/10.

19. Manue nam een Bocken eñ een spijsoffer/ende offerdet God op den steen.4.10/25.

22. Wy sullen de doot sterven/ want wy hebben Godt gesien. 1.13/10. ende 1.14/5.

23. Waert dat de Heere lust hadde ons te dooden / soo en hadde hy den brandtoffer ende spijs-offer van onse handen niet ghenomen. 1.13/10.

16.28. O Heer myn God/ick bidde u/ weest myner gedachtigh: O Godt / geeft noch alleenlijck ditmael kracht / op dat ick my eens wreke op de Philistijnen. 3.20/15.

21.25. In die tyden en wasser geen Coninck in Israel / maer een yegheliick dede het welck hem docht recht te wesen. 4.20/9.

Ruth Cap. 3.

13. MAer en lustet hem niet u te nemen/ soo wil ick u nemen / soo waer als de Heere leeft. 2.8/17.

1. Samuel Cap. 1.

13. EN de Anna sprack in haer herte/ van alleenlijck roerden haer lippen ende men hoorde haer stemme niet/ so dat Heli meende dat sy droncken was.3.20.23.

2.6. De

1/26. De Heere is de ghene die doodet ende levendich maeckt/ die in het graf leydt/ ende weder daer uyt. 3.20.52.

9. Hy sal bewaren de voeten zijnder heylighen/ maer de godloosen sullen te niete werden in de duysternisse. 2.16.18.

10. De Heere sal synen Coninck macht geven/ ende verhooghen de hoorne zijns ghesalfden. 2.6.2.

25. Maer sy en waren de stemme haers Vaders niet ghehoorsaem/ want de Heere woudese dooden. 1.18.3/ende 3.24.54

34. Ende dat sal u een teecken zijn dat over uwe soonen Hophni ende Pinehas comen sal/ sy sullen alle beyde op eenen dach sterven. 1.18.4.

6/9. Ende ghy sult toe sien/ gaet sy heenen op den wech haerder palen na Beth Semes/ so heeft hy ons alle dat groot quaet gedaen/ etc. 1.16.9.

7/3. Is dat ghy van gheheelder herte tot den Heere bekeert/ weert de vreemde goden uyt midden van u ende Astaroth/ ende bereyt uwe herten tot den Heere. 3.3.5

6. Sy vasten die dach/ en seyde aldaer/ wy hebben gesondicht teghen den Heere/ 4.12.17

17. Ende daer bouwede hy den Heere eenen Altaer. 4.15.24.

8/7. Sy en hebben u niet verworpen/ maer sy hebben my verworpen/ op dat ick over haer niet en heersschappe. 4.20.6.

11. Dat sal des Coninck recht zijn die over u heerschen sal: hy sal uwe sonen nemen voor synen wagen. 4.20.26.

10/6. De Gheest des Heeren sal veerdich worden over u/ en sult met hen prophetere/ so sult dy een ander man worde 2.2.17/en 2.3.4.

9. Doe hy zijn rugghe keerde om van Samuel te gaen/ Godt veranderde hem zijn herte in een ander 3.2.12

26. Saul ginck in zijn huys tot Gabaa/ ende daer gingen met hem een deel des heyrs/ welcke God het herte roerde 3.2.17.

11/6. De Geest Gods weert veerdich over Saul/ als hy die woorde gehoort hadde. 2.4.6.

15. Doe ginck alle dat volck nae Gilgal/ ende maeckten Saul aldaer tot eenen Coninck voor den Heere in Gilgal. 1.8.6

12/22. Maer de Heere en sal zijn volck niet verlaten om zijns grooten naems wille: om dat het de Heere belieft heeft u hem tot een volck te maken. 3.21.5.

14/44. Ende Saul sprack: Godt doe my dit/ Godt doe my dat/ Ionathan ghy moet de doot sterven. 2.8.24

15/11. Het berouwt my dat ick Saul totten Coninck ghestelt hebbe/ want hy is van my gekeert/ ende en heeft mijne woorden niet volbracht/ daeromme werdt Samuel bedroeft/ ende riep den gantschen nacht tot den Heere. 1.17.12/ende 3.20.15

22. Meynt ghy dat de Heere behagen heeft aen offer ende brandtoffer/ als aen gehoorsaemheyt des stemmen des Heeren? de ghehoorsaemheyt is beter dan offerhande/ ende hooren is beter dan dat vette van de rammen 4.10.17/ende 4.18.9.

23. Ongehoorsaemheyt is een sonde der tooverijen/ ende wederspannicheydt is afgoderie/ daerom om dat ghy des Heeren woort hebt verworpen/ so heeft hy u ooc verworpen dat ghy geen Coninck en zijt. 4.10.17. ende 3.4.33. ende 3.22.6.

29. De stercke Israels en sal niet liegen/ en en sal hem niet berouwen want hy en is niet gelijc een mensch dat hy hem betrouwe. 1.17.12

30. Ende hy sprack: Ick hebbe gesondicht. maer eert my voor de ouderen/ etc. 3.3.4

35. Samuel beweende Saul om dat het den Heere gherouwet hadde/ dat hy Saul tot een Coninck gemaeckt hadde/ etc. 3.20.15

16/1. Hoe langhe draecht ghy rouwe om Saul/ die ic verworpen hebbe/ op dat hy over Israel niet meer en heersche. 3.20.15/3.22.6.

13. Doen nam Samuel synen olyehoorn/ ende salfden hem midden onder syne broederen. 18.6/ende 2.2.17

14. Eenen boosen gheest van den Heere/ maecte hem ongerust 1.14.17/ende 1.18.2

14. Den geest des Heere weeck van Saul/ ende eenen boosen/ etc. 2.4.5

19/9. Ende den boosen gheest des Heeren quaem over Saul/ alsoo hy sadt in synen huyse/ ende hadde een spiesse in zijn hant 2.4.5.

23/26. Ende Saul ginck aen d'een zijde des berchs/ ende David ende syne mannen gingen over d'ander zijde des berchs. 1.16.6.

27. Maer daer quaem een bode tot Saul/ ende sprack: Haest u en coemt/ want de Philistijnen zijn int lant ghevallen 1.16.9.

24/7. Dat late de Heere verre van my zijn dat ick dat doe soude/ ende mijn hant slaen aen mijn heere den gesalfden des Heeren/ mijns Gods. 4.20.28.

11. Ic hebbe u gespaert/ want ic sprac: Ic en wil mijn hant aen mijnen heere niet slaen/ want hy is de gesalfde des Heeren. Int selfde

26/9. David seyde tot Abisai: En verderft hem niet/ want wie is die zijn hant legghen sal tegen de gesalfde des Heeren en onschuldich blyven? Int selfde.

12. Sy sliepen alle/ want de Heere hadde se in een slaep laten vallen. 1/16/2

23. De Heere vergeldet eenen yeghelijcken na zijn gherechticheydt ende gheloove/ want hy hadde u my van daghe in mijne handen ghegheven. 3/17/14.

31/13. Ende namen hare beenderen ende begroevense onder een boom in Iabes/ ende vasten den selven daghen. 4/12.17.

2. Samuel. Cap. 5.

Daer uyt seydt men/ en laet gheen lamme noch blinden int huys comen 16/3.

7/14. Is dat hy eenich quaet doedt/ ick sal hem straffen met menschen roeden/ ende met menschen kinderen slaghen 3/4/32.

19. Want gy de Heere Sebaot/ de Godt Israels/ hebt de oore uwes knechts geopent/ en geseyt: ic wil u een huys timmeren 3/20/13

28. Nu Heere gy zijt God/ ende uwe woorden zijn waerachtich/ ghy hebt alsulck goet over uwen knecht ghesproocken. 3.20.14

10/12. Hebt een goede moet/ ende laet ons sterck zijn voor ons volck/ ende voor de steden ons Gods/ ende de Heere doe wat hem behaecht 1/17.9

11/4. Ende David sont boden henen ende liet dese halen/ en doen sy by hem quam/ sliep hy by haer. 4/1/24

15. Hy schreef aldus inden brief: Stelt Uriam inden hoeck des strijdts/ daer het alderherst is/ ende keert u achter van hem af dat hy verslagen worde en sterve/ Int selfde

12/12. Ghy hebt het int heymelijck ghedaen/ maer ick sal dit doen ter presentie van gheheel Israel. 1/18/1.

13. Doen seyde David tot Nathan: Ick hebbe ghesondicht tegen den Heere/ ende Nathan seyde tot David/ so heeft oock de Heere u sonde wech genomen/ en en sult niet sterben/ 3/3/4/ende 3/4/10/ende 4/1.14.

14. Nochtans om dat door dese ghescheidenisse die vyanden des Heeren hebt occasie ghegheven om te lasteren/ so sal de sone sterven die u geboren is. 3/4/33

16/10. Want de Heere hebet hem geheeten: Vloect David/ wie mach nu segghen/ waer om doet gy also? 1/17/8/en 1/18/1/en 1.18/4.

22. Sy spanden Absalom een hutte opt dack/ ende Absalom besliep de Concubijnen zijns vaders voor de ooghen des gheheelen Israels. 1/18/1/ende 1/18/4.

17/7. Doen sprack Chusai tot Absalom: Den raet die Achitophel nu ghegheven heeft en is niet goet. 1/17/7.

14. Maer de Heere haddet soo gheschickt/ dat den goeden raet Achitophels verhindert wert/ op dat de Heere ongeluck over Absalom brenghen soude. 1/17/7/ende 2/4/6

22/20. Hy leydet my uyt in dat ruyme/ en verloste my/ want hy hadde my lief. 3/17/5

21. De Heere heeft my vergolde nae mijne gherechticheydt/ ende heeft my vergolden naer de reynicheyt mijner handen/ Int selfde

24/1. De gramschap des Heeren verbolch weder teghen Israel/ ende beweechde David onder hem dat hy sprack: Gaet henen ende telt Israel ende Iuda. 1/14/18

10. Ende dat herte sloech David naer dat het volck geteldt was. Ende David sprack totten Heere: Ick hebbe swaerlijck ghesondicht int gene dat ick ghedaen hebbe 3/3/4

20. Ende aenbadt op zijn aensichte der aerden/ ende sprack. 1/12/3/

1. Regum Cap. 1.

16 Ende Bathsabe neyghde haer/ ende aenbadt den Coninck. 1.12/3.

21. Ende als mijn Heere den Coninck met synen vaderen ontslapen is/ so sullen ick ende mijnen soon moeten ghehaet zijn als sondaers. 3/1/18.

2/5. Ghy weet wat my gedaen heeft Ioab de sone Zeruja/ wat hy de twee Velt-oversten Israels dede/ etc. 4/20/10/

6. Doet na uwe wijsheydt dat ghy zijn grijs hayr niet met vreden int graf en brenght Int selfde.

8. Ghy hebt by u Simei den sone Ghera des soons Iemini van Bahurim/ die my schandelijcke vloecte inder tijt doe ic na Mahanaim ginck/ Int selfde.

8/23. Gy die daer verbondt ende ontfermherticheydt hout dyne knechten die voor u wandelen met gheheelder herten. 3/17/5

46. Maer hebbense teghen u ghesondicht/ want daer en is gheen mensche of hy en sondicht/ ende dat ghy gram zijt/ etc. 2/7/5/en 3.14/0/ende 4/1/21.

47. Ende datse berou hebben in haer herte aldaer ickse ghevangen sal ghelept hebben/ 4/1/25.

48. Godt sy met ons/ op dat hy ons herten tot hem neyghe/ dat wy wandelen in alle zijne weghen ende houden zijn ghebooden/ seden ende rechten die hy onse vaderen ghebooden heeft. 2/3/9

11/12. Nochtans om de wille van uwen vader David/ soo en sal ick het in uwen tijdt niet doen. Maer ick salt breken vander hande uws soons. 2.6.2.

13. Godt sal hem oock een ander vyandt verwecken. 1.4.5.

31. Siet ick sal het rijcke breken van de handen Salomonis/ ende u sal ick thien stammen geben. 1.18/1.

34. Ick en wil oock dat geheele rijcke syn handen niet nemen/ maer ick wil hem tot een Vorst maecken zijn leefdaghe/ om David mijns knechts wille. 2.6/2.

39. Daerom wil ick t'gheslachte Davids verootmoedighen/ maer niet eeuwighlijck/ Int selfde.

12/10. Ende de jonghe die met hem opgewassen waren seyde tot hem: ghy sult totten volcke/ etc. 1.17.7.

15. Ende de Coninck en verhoorde het volck niet/ want sulck was de beschickinge Godes om zijn woort te bevestighen/ etc. 1.17/ende 1 18.4. ende 2.4.6.

20. Geen van de stammen en volchden het huys Davids/ dan alleenlijck Iuda/ 1.18.4

28. Doen de Coninc raet genomen hadde/ maeckte hy twee gulden calveren/ ende sprack tot hen/ het is u te vele op te gaen na Ierusalem/ O Israel/ dit zijn u goden die u uyt Egypten lant geleyt hebben. 4.2.8.

30. Ende dat wordt hen tot sonde/ want t'volc ginck voor het een tot Dan toe. 4.20.23.

31. Hy maeckte oock een huys der hooghten/ ende maeckte Priesters van den alderslooosten volcke/ die niet en waren van de sonen Levi. 4.2.9.

15/4. Want om Davids wille gaf hem de Heere zijn Godt een licht te Ierusalem dat hy zijn soon na hem verwecken soude/ en onderhouden Ierusalem. 2.6.2.

18/10. Soo waerachtich als de Heere uwe God leeft/ daer en is geen volck noch Coninckrijcke der waerts dat mijn Heere etc. 2.8.17.

41. Treckt op waerts ende eet en drinckt/ want het ruyscht al wildet seer reghenen seyde Elias tot Achab. 3.6.3.

42. Ende Eliam op het opperste Carmel ende buychde hem ter aerden/ ende leyde zijn hooft tusschen zijn knijen/ Int selfde.

34. Ende sprack tot synen knape: gaet op ende siet ter zeewaerts/ hy ginck op ende sach/ ende seyde/ daer en is niet/ hy sprack gaet henen weder seven werf/ Int selfde.

19/8. Ende hy ginck door de cracht derselber spijse veertich dagen ende veertich nachten tot aen den berch Godes Horeb. 4.12.2.

18. Ick heb noch laten overblijven seven dousent menschen die haer knyen voor Baal niet gebuycht en hebben. 4.1.2.

21/12. Ende heten eenen vasten uytroepen ende deden Naboth sittet op het opperste des volcks. 4.12.17.

28. De Heere seyde tot Eli Thesbite/ etc. 3.3.25.

29. Siet ghy niet dat Achab he voor my vernedert

hebbert heeft / Ick en sal dit quaet in sijnen tijt niet laten geschieden/3.3/25. ende 3. 20. 15.
22/6. De Coninck Israëls vergaderde/ ontrent ses hondert Propheten. 4.9/6.
21. Ende daer ginck een gheest uyt ende hielt hem voor den Heere / ende seyde: ick sal hem in 't hooft stecken/ 1.14/17. ende 1.17/7. ende 1.18.1.
22. Hy seyde: ick sal uytgaen ende wesen een leughenachtighen gheest inde mondt van alle zijn Propheten. 4.9/6.
27. De Coninck seyde: legt desen in de gevanckenis ende geeft hem broodt te eten ende water te drincken tot dat ick weder in vrede kome: Int selfde.

2. Regum. Cap. 5.

17. DOen sprack Naeman/ eñ mocht dan uwen knecht niet een last van deser aerde ghegeven worden soo vele als twee Muylen draghen / want u knecht en wil niet meer anderen Goden offeren ende brantoffer doen/ dan de Heere. 3.2/32.
18. Dat de Heere uwe knecht daer van wilt vergheven / als mijn Meester sal gaen in/ Int selfde
19. Ende sprack tot hem gaet met vreden: ende als hy een velt weeghs van hem wech ghetrocken was op den lande / Int selfde.
6. 15. O wee mijn Heere wat sullen wy nu doen. 1.14/11.
16. Dier is meer die by ons zijn dan dier die by hen zijn. 1.4/12.
17. Heere opent hem de oogen dat hy sie/ doen opende de Heere de knape zijn ooghen dat hy sach: Ende siet/ doen was den bergh vol vyerighe peerden ende waghens rontom Elisee. 1.14/. ende 1.14.5. ende 1.14/1.
31. Godt doe my dit ende dat/ist dat heden 't hooft Elisee des soons Zaphat op hem blijft. 7. 4.
10. 7. Doe nu den Brief tot hem quam/ soo namen sy de kinderen des Conincks ende onthoofden lxx. mannen/etc. 1.13.4.
10. Soo bekennet ghy immer datter geen woordt des Heeren opter aerden is gevallen/ Int selfde.
16.10. Eñ doen de Coninck Achas een Altaer sach die tot Damasco was / seyde de Coninck des selven Altaers Beelde ende ghelijcken ste totten Priester Uria / soo den selfden gemaeckt was. 4.10/23.
17. 24. Ende de Coninck van Assyrien liet volck van Babel ende Cutha comen/ Int selfde.
32. Dewijl sy den Heere vreesden maeckten sy sommighe tusschen hen om Priesters te wesen op de hooghten/etc.3.2/13.ende 4.10. 23. ende 4.1 /22.
25. Maer doen sy daer begonsten te woonen ende den Heere niet en vreesden / sant de Heere Leeuwen tusschen hen/ die doodense/4.10 23.
33. Alsoo vreesden sy de Heere ende dienden oock de Afgoden / naer des volcks wijse van daer sy gebracht waren. 3. /13.
34. Ende noch op heden doen sy nae de oude wijse dat sy noch den Heere en vreesen / noch naer syn Wetten leven / Int selfde.
19.4. Soo heft u gebedt op voor de overgeblevene die noch zijn. 3.20/14.
35. Ende de Engel des Heeren toog uyt/ ende doode hondert ende vyfentachentigh duysent mannen. 1.14/.
20. 1. Beschickt u huys/ want ghy moet sterven ende niet leven. 1.17/1.
2. Ende hy keerde zijn aensichte nae de wandt / ende badt den Heere / ende sprack 3. 3/4.
3. Och Heere, ghedenckt doch dat ick ghetrouwelijck voor u ghewandelt hebbe/ ende met een oprecht herte / ende hebbe ghedaen dat u wel behaeghde/3.14/19.ende 3.20/10.
5. Siet ick wil u ghesont maecken/op den derden dagh sult ghy opgaen in 't huys des Heeren. 1.17/12.
9. Sal de schaduwe thien graden voorwaerts gaen / of salse thien graden achterwaerts gaen. 4.4.8.
11. Doe riep de Prophete Esaie tot den Heere/ende de schaduwe ginck achterwaerts te rugge thien graden aen den wijser Achabs 1.16/.
21.4. Hy timmerde oock Altaren in den huyse des Heeren daer af de Heere gheseydt hadde / ick wil mijnen naem te Jerusalem setten. 4.10/23.
16. Ende Manasses stortede veel onnosel bloedt / soo dat hy Jerusalem daer af vervulde van 't een eynde tot het ander / 3.43. 11.
22.1. Ende dede dat den Heere wel behaechde/ende wandelde in alle de wegen zijns Vaders Davids/ ende en weeck niet noch ter rechter noch ter slincker hant. 4.10/23.
8. Ende Helkias den grooten Priester/ seyde tot Saphan den Schryver / ick hebbe dat Wet-boeck ghevonden in dat huys des Heeren/ ende Helkias gaf dat boeck tot Saphan ende hy las. 1.8/8.

1. Chronijcken Cap. 28.

2. ENde een voetschabelle den voeten onses Godts. 4.1/5.

2. Chronijcken Cap. 19.

6 SIet toe wat ghy doet: want ghy en hout dat gherichte den menschen niet / maer den Heere. 4.10/4. ende 4.10/6.

Nehemia Cap. 1.

4 DOe ick sulcke woorden hoorde / sat ick ende weende / ende droegh rouwe twee dagen lanck / ende vastede ende bidde voor den Godt des Hemels. 4.12/16.
5. Och Heere Godt van den Hemel/ ghy groote ende verschrickelijcke Godt / die daer houdt dat verbondt ende barmhertigheydt den genen die u lief hebben / ende u geboden houden. 3.17/5.
7. Wy hebben u van ons verdreven / dat wy niet gehouden en hebben u ghebooden/ bevelen ende rechten/die ghy bevolen hebt uwen knecht Moses. 3.14/11.
4. 14. Ende ick hebbe hen uwe Sabbath kondigh gemaeckt/ 2.8/29.

Job Cap. 1.

6. MAer het ghebeurde op eenen dagh / doen de kinderen Godts quamen / ende voor den Heere traden / soo quam de Sathan oock onder hen/1.14/7.ende 1.14/19. ende 1.18/ . ende . 4/ . 4/5.
12. De Heere sprack tot Sathan: Siet/al wat hy heeft dat sy in uwer hant / sonder alleen aen hem en slaet hant niet. 1.17/7.
17. Doe hy noch sprack / quam daer een/ ende seyde: De Chaldeen maeckten drie spitsen ende overvielen de kemelen / ende namense wech ende sloegen de knapen met den scherpte des sweerdts / ende ick ben alleen ontkomen. 2.4/2.
21. De Heere heeft het gegeven / de Heere heeft het ghenomen / Den naem des Heeren sy ghebenedijt/ 1.17/5. ende 1.5/1. ende 1. 18/5. ende .4/2.
2.1. Ende Satan quam tusschen henliedens om te verschijnen voor den Heere/ 1. 14/ 17. ende 1.14/1. ende 1.13.1.
4.17. Hoe kan een mensche rechtveerdigher zijn dan Godt ? of een man reynder zijn dan die hem gemaeckt heeft. 3.14/4.
18. Siet onder syne knechten en isser geen sonder gebreck / in syne Enghelen vint hy fouten. 3.14/1. ende 3.14/9.
19. Hoe veel te meer die in leemen huysen woonen / ende die op aerde gefondeert zijn/ sullen van Wormen ghegheten worden.1.1/. ende 3.12/2.ende 3.1.
5.17. Salich is de mensche die God straft/ daerom en versmaet de castydinghe des Almachtighen niet. 3.4/32.
9.2. Ick weet seer wel / dat een mensche niet rechtveerdich blijven en mach tegen God 3.12/.
20. Ick en wil my niet rechtveerdich maken / mijn mondt soude my verdoemen: maeck ick my rechtveerdigh / hy rechtet my onrechtveerdigh. 3.12/.
10.15. Ben ick godloos/ so is de wee over my/ende of ick rechtveerdich ware / so en sal ick mijn hooft niet opheffen. 3.14/16.
12. Hy ontbint der Coningen verbwant/ ende gordet met eenen gordel haer lendenen. 4.20/8.
20. Godt keert wech de lippen der waerachtigen/ ende neemt wech de sinnen des ouden. 2.4/4.
13.15. Al doode hy my/ soo sal ick in hem hopen. 2.16/19. ende 3.2/21.
14.4. Wie sal reyn maken dat onreyn is/ daer en is niet een. 2.1.9. ende 3.12/5.
5. Heeft hy niet sijnen bestemden tijt ghestelt / ende is het getal zijnder maenden niet by u: ghy hebt een perck ghesett / dat en sal hy niet overgaen/ 1. 16. 9.
17. Ghy hebt mijne overtredinghe in een buydelken versegelt/ende mijn misdaet daer toe gedaen. 3.4/29.
15.15. Siet/onder zijn heylighen is niemandt onstraffelijck / ende de Hemelen zijn niet reyn voor hem. 3.12/1.
16. Hoe veel te meer een mensche die een grouwel ende boos is, die het onrecht drinckt als water. 3.12/1.
19.25. Ick weet dat mijn Verlosser leeft/ ende hy sal my hier naemaels uyt der aerden opwecken. 2.10/1. ende 3.25.4.
26. Daer nae wanneer dit lichaem verknaegt sal zijn/ ick sal in mijnen vleesche Godt sien. 1.10.9.
27. Den selven sal ick sien/ende mijn ooghen sullen hem aenschouwen / ende geen ander. mijn nieren zijn verteert in mijnen schoot Int selfde.
21.13. Sy passeren haer dagen met goet/ ende dalen terstont neder naer het graf/ 2.10/17.
25.5. Siet de Mane en schijnt noch niet ende de sterren en zijn niet reyn voor sijne oogen. 3.21/1.
26.14. Siet de palen van zijn wegen/wat een kleyn dinck ist dat wy van hem hooren/ wie sal de hoogheydt sijner macht verstaen. 1.17.2.
28.12. Maer wil men dan wijsheydt vinden/ende waer is de stede des verstants/ Int selfde.
21. Sy is verholen voor de oogen aller levendighen / ooch verborghen den vogelen onder den Hemelen. 3.21/1.
23. Godt weet den wech daer toe / ende kent hare stede. 3.21/1.
28. Ende seyde tot den mensche: Siet de vreese des Heeren is de ware wijsheydt / 1. 17/2. ende 3.2/26.
34.30. Om dat een huychelaer over hen regeert/het volck tot schandale/ 4. 20/ 5.
36. 27. Hy maeckt het Water tot kleyne druppelen/eñ den regen doet regenen als/etc. 1. /5.
41.2. Wie heeft my wat te voren gedaen dat ick hem vergelde/ al wat onder den Hemel is/is myne. 3.14/5.

Psalter.

WEl hem die niet en wandelt in den raedt der godloosen / noch treet op den wech der sondaers. 3.17/10.
2. Maer heeft lust tot de Wet des Heeren/ende denckt daer op dach ende nacht/2.7/13.
2.2. Waerom richten de Coninghen der aerden hen op / ende raetslaghen de Heeren met malkanderen / tegen den Heere ende zijnen gesalfden. 2.16/3.
3. Laet ons segghen sy verscheuren hare banden ende van ons werpen hare zeelen 2.16/3.
4 Maer die in den Hemel woont sal met hen lachen/ ende hen bespotten/ 2.5.1.ende 2. 10/3.
8. Eysch van my soo wil ick u den Heydenen tot erve gheven / ende de eynden des werelts voor u nakomelingen. 2.11/ 1.
9. Ghy sultse met eenen yseren scepter onttwee slaen / als Potten sult ghyse breken/ 2.15/5.ende 4.1/10.
12. Cust den sone/ dat hy hem niet en stoore/ ende ghy vergaet op den wech/etc. 2.6/2. ende 4.20/5. ende 4. 0/9.
3.6. Ick legge en slape gantsch met vreden want alleen ghy Heere helpt my. 3. /37.
4.7. Doch Heere verheft over ons het licht dijns aensichts. 1.11/14.
5.4. Heere ghy sult vrogh mijn stemme hooren/ vrogh sal ick my tot u schicken/ ende daer op mercken. 3.20/12.
8. Ick daerentegen / sal in u huys gaen in de overvloedigheyt uwer genade / ende ick sal aenbidden in uwen Heylighen Tempel in uwe vreese. 3.2. 3. ende 3.20.11.
6.1. Och Heere en straft my niet in uwen toorne ende kastijdt my niet in uwer gramschap. 3.4/32.
7.7. Staet op Heere in uwen toorne/ verheft u teghen de gramschap mijner vyanden/ waeckt voor my inden gerichte dat ghy gheordineert hebt. 3.20/1. ende 3.17.17.
9. Richt my Heere nae mijn rechtveerdigheyt

eeu.

seyd=

seyde/ gy zijt mijn hope mijn deel in den lande der levendigen. 2.11.2.

8. De rechtveerdige sullē ontrēt my comē/ om dat gy my dat goet gedaen hebt. 3.20.26.

143/2. Ende en treckt niet int gherichte met uwen knecht: want voor dy en is geē levendich mēsche rechtveerdich. 2.7.5. eñ. 3.12.2. ende. 3.14.15. ende. 3.17.14. ende. 3.20/8.

5. Ick ghedencke aen de voorleden tijden/ ick overdencke altoos u daden. 3/2/31.

144/15. Wel den volcke diet alsoo gaet/ doch wel den volcke dies de Heere een Godt is. 2.10.8. ende. 3.2.28.

145/3. De Heere is groot ende seer prijselijc/so dat zijn grootheyt onbegrijpelic is. 1.5.8.

5. Ick sal vertellen uwe schoone eere / ende uwe wonder daden/ Int selfde.

8. De Heere is goedich / eñ genadich traeg tot toorne / eñ van grooter goedertierenheyt. 1.10.2. ende. 3.20.29.

9. De Heere is alleen goedich/ eñ syne ontfermicherticheyt is over alle syne wercke. 1.5.5.

13. O rijcke is een eewich rijcke/ eñ u heerschappie duert voort ende voort. 1.13.24.

18. De Heere is na by allen die hem aenroepen / die hem inden waerheyt aenroepen 3.20.3. ende 3.20.7. ende. 3.20.14.

19. Hy doet de willen vande godvreesendē/ ende hoort haer schreyen/ eñ helpet hen. 3.20.5. ende. 3.20.13.

147/9. Hy gheeft den vee zijn voeder / ende den jongen Raven die hem aenroepen. 1.16.5.

10. Hy en heeft gheenen lust aen de stercke des peerts noch zijn wel ghevallen aen der menschen beenen. .2.10.

20. Hy en heeft so niet ghedaen aen allen volcken/ ende en heeft hen niet te kennen ghegeven syne rechten. 3.21.6.

Proverbia. Cap. 1.

1. De vreese des Heeren is een beginsel der wijsheyt. 3.2.26.

2/21. De rechtveerdighe sullen de Aerde bewoonen / ende de vromen sullen daer in blyven/ 2/11/2.

22. Maer de godloosen sullen uytgheroyt werden/ van der aerde / ende de verachters sullen uyt verdelget werden. Int selfde.

3/11. Mijn soon en verworpt de castydinghe des Heeren niet/ ende en weest niet onverduldich over syne straffe. 3/4/3.

12. Wat de Heere castyt de gene die hy lief heeft/ ende gelijck den vader het kint daer hy behagen in neemt/ 3/.../6.

8/15. Door my regeeren de Coningē/ eñ de Princen doen recht/ 4/20/4. ende. 4/20/7.

22. De Heere heeft my beseten vant beginsel synder wegē/ eñ was door syne werckē 1/13/7.

23. Ick hebbe heerschappie gehadt van eewicheyt / van aenbeginne voor der aerden. Int selfde.

24. Ick was ghegenereert doen de diepten noch niet en waren/ doen de Fonteynen noch niet en spronghen met water. 1.13.7.2.14.8.

9/10. De vreese des Heeren is het beginsel der wijsheyt. 3.2.26.

10/7. De gedachtenisse der rechtveerdigen sal gebenedyt wesen/ maer de name der godloosen sal verrotten. 2.10.18. ende. 3.17.15.

12. Haet verweckt twist / maer liefde bedeckt alle overtredinge. 3.4.31. ende 3/4/36.

12/14. Den mensche wert vergolden naer dat zijn hande verdient hebben. 3/14/1.

28. Op den wech der gherechticheyt is het leven/ ende op den ghebaenden padt en is geen doot. 3/17.15.

13/13. Die het gebodt vreest sal gheloont werden/ 3.18.1.

14/12. Den godloosē veracht synen naestē/ maer die medelyden heeft metten bedructē/ is geluckich. 3.17.10.

26. In de vreese des Heeren is vast vertrouwen ende daer is versekertheydt in/ voor syne kinderen. 3/14/19.

15/3. De ooghen des Heeren syn over alle plaetsen/ siende den quadē eñ goedē. 4.17.23.

8. Den offer der godloosen is den Heere eenē grouwel/ maer de offerhande der rechtveerdigen is hem aengenaem. 3/14/8.

16/1. De toebereydinghe der herten is van de menschen / maer de verantwoordighe der tongen is van den Heere. 1/16/6.

2. Eenen yegelijcken dunckt synen wegen suyver te syn/ maer de Heere beweecht de herten. 3/12/5.

4. De Heere heeft alle dinck gemaeckt om zijns selfs wille/ oock den godloosen ten boosen daghen. 3.23.6.

6. De misdaden wert vergheven door goedicheyt ende trouwe/ ende door de vreese des Heere verwijtmē het quaet 3.4.31. eñ 3.4.36.

9. Des menschen herten staet synen wech aē/ maer de Heere alleene leyt synē pat 1/17/4.

12. Boosheydt te doen is een grouwel voor de Coningen / want door gerechticheyt wort den throon bevesticht. 4/23/10.

14. De gramschap des Conincks / is als een bode des doodts/ maer een wijs man salse vermyden. 4/20/32.

33. Het lot wordt inden schoot ghewoorpen maer het valt als de Hemel wil 1/16/6.

17/11. Eē wederspannich mēsche en soeckt niet dan quaet / maer een grouwelijcke bode sal over hem comen. 4.20/10.

15. Die den godloosē rechtveerdicht/ eñ die den rechtveerdigen verdoemt/ sy zijn beyde eē grouwel voor den Heere. Int selfde.

18/10. Den naem des Heeren in als een stercke Burcht/ de rechtveerdighe loopt daer henē/ eñ wort beschermt. 1.13.13. eñ 3.20.14

19/17. Die den armē barmherticheyt doet/ die leent den Heere / ende sal hem het goede vergelden. 3.18.6.

20.7. De kinderē der rechtveerdigen wandelende in vromicheyt / sullen gheluckich zijn naer hem. 2.8.21.

8. Een Coninck die op dē stoele sit te richte verstroyt alle quaet met zijn oogē 4.20.10.

9. Wie isser die seggen can: Ick hebbe mijn herte gesuyvert/ ic bē suyver vā sondē 3/13/3.

12. Soo wel de oore die hoort/ als de oogē die siet/ God heeftse alle beyde gemaect. 2/4/7.

20. Die synen vader ofte moeder vloeckt/ diens keerse sal uytgheblust worden midden in duystere. 2/8/36.

24. De gangen des menschen comen van den Heere : hoe sal dan de mensche synen wech verstaen. 1/16/6.

26. Een wijs Coninck verstroydt de godloosen eñ brengt het radt over hen. 4.20.10.

21.1. Het herte des Conincks is in de handen Gods gelijck waterbeken/ hy neycht het waer hy wil. 1.18.2. ende 2.4.7. eñ 4.20.29.

2. Eenen yeghelijcken dunckt synen wech recht zijn. 3.12.5.

24.21. Mijn soon vreest den Heere eñ den Coninck. 4.20.22.

24. Die tot den godloosen seydt/ ghy zijdt rechtveerdich/ dien volcken de lieden/ ende het volck hatet hem. 4.20.10.

25.2. Het is God eere een sake verbergen/ maer het is der Coninghen eere een sake te ondersoecken. 3/21/3.

4. Neemt het schuym vanden silver / soo wert daer een reyn vat uyt / neemt den godloosen wech voor den Coninc ende zijn stoel wort met gerechticheyt bevesticht. 4/20/10.

26. Ist dat de ghene die in haet/ hongeret/ gheeft hem te eten / ende heeft hy dorst/ geeft hem te drincken/ 2.8.56.

27. Gelic niet goet en is te veel heunichs te eten/ also en is het oock en eere te ondersoecken nae zijn eere. 3/21/2.

26/18. De meester die allen dinghen heeft ghemaeckt / die beloonet beyde den sot ende overtreder. 3/23/4.

2 /2. Om de boosheyt des lants wille/ zijn der veel Princen. 4/20/28.

14. Geluckssalich is dē man/ die altijt vreesachtich is/ maer die zijn herte verherdet/ hy sal int quade vallen. 32/23.

29/13. Een arm man/ ende een rijck ghemoeten hen onder malcanderen/ doch de Heere lichtet haer beyder oogen. 1/16/6.

30/4. Hoe is synen naem / ende de naem van zijn soon dat ghy weet ? 2/14/7.

5. Alle woorden Gods zijn gesuyvert/ ende is eenen schilt voor den gheenen die op hem betrouwen/ 3/2/15.

6. Doe tot syne woorden niet toe / op dat hy u niet en berispe / ende een leughenaer bevonden wert. 4/10/17.

Ecclesiasticus. Cap. 1.

11. Doe aensach ick alle de wercken die myn hant ghemaeckt hadde/ eñ sach dat het al ydelheyt was eñ jammer. 2/2/11.

3/19. Want het gaet den menschen als den vee/ gelijc d'eē sterft/ so sterft ooc d'ander/ ende hebben beyde eenderley adem : ende de mensche en heeft niet meer dan het vee/ want alle dinck is ydelheyt. 3/4/38.

21. Wie weet of den adem der menschen opwaerdts gaet / eñ den adem des vees nederwaerts onder der aerden gaet/ 3/25/5.

7/30. God heeft den mensche recht geschapen / maer sy hebben veele consten ghesocht. 2.1.10. ende 2.5.18.

9.1. Geen mensche en kennet/ noch de liefde noch den haet diē hy voor hem heeft. 3.2.38. ende 3.13.4.

2. Het gheschiet den eenen als den anderen/ den rechtveerdigen als den godloosen. 1.16.9.

4. Een levendighen hont is beter dan een dooden leeu. 3/25.5.

5. De levendigen weten dat sy sterven sullen/ maer dooden wetent niet/ etc. 3.20.24.

6. Ende haer liefde / ende haet / ende nijt/ is alreede vergaen / eñ en hebben gheen deel meer op der aerden / in allen dat onder de sonne geschiet. 3/20.24.

12/7. Ende dat den geest weder tot Godt keere/ dien hen gegevē heeft 1.15.2. eñ 1.15.5.

Cantica Cap. 2.

14. Toont my uwe gestalte/ ende laet my u stemme hooren / want u stemme is soet / ende u ghesicht behagelijck: 1/11/14.

5/3. Ick hebbe mynen rock uytghetogen/ hoe sal ick hem weder aen trecken: ick hebbe myne voeten ghewasschen/ hoe sal ickse weder vuyl maken/ 3/16/4.

Esaia Cap 1.

5. Wat salmen meer aen u slaen/ soo gy des afwijckens dies te meer maeckt ? het gantsche hooft is cranck/ t'gantsche herte is mat. 3/4/33.

10/ Ghy Princen van Sodoma hoort de woorden des Heeren Ghy volcken van Gomorra neycht u ooren tot het woordt onses Gods/ 4/1/18.

12/ Wie heeft dat van uwē handē geeyscht 3/4/15.

13. En offert voortaen gheen offerhande meer/ ten is maer ydelheyt: het reucwerck is my eenen grouwel/ ick en can niet meer ghelyden uwe nieuwe Mane etc/ 2/8/34/3/14/8.

14/ Mijn ziele haet uwe nieuwe Manen ende uwe feestdagen/ sy zijn my oververdrietich/ ick bense moede te lyden 4/2/10.

15/ Wanneer ghy uwe handen uytreyckt so verberge ick myne ooghen van u/ eñ wanneer ghy veel biddet / soo en sal ick hooren/ want uwe handen zijn vol bloets/ 3/20/8

16/ Hout op van quaet doen/ 4/3/8.

17/ Leert goet doen/ soeckt t'recht/ helpt den verdructen/ staet de wesē voort eñ beschermt de weduwen/ 2/8/52/ ende 3/3/8/

18/ Wanneer u souden root warē als fornilioen/ so sullentse wit worden als sneeu/ eñ wanneer sy alreede root warē als rosijs verwe/ so sullen sy wit als wolle wordē/ 3/4/29.

19. So ghy my hooret eñ gehoorsaem zijt/ so sult ghy des lant goet eten. 3/5/10.

20. Weygert ghy daerentegen/ ende zijt ongehoorsaem/ so sal u het swaert eten/ want de mont des Heeren seyt het. Int selfde.

2/8. Haer landt is vervult met afgoden/ sy hebbe aengebeden het werc haerder handen/ twelc haer vingeren gemaect hebben 1/11/4.

3/1. Siet de Heere/ Heere God der heyrschaeren/ sal van Jerusalem eñ Juda wech nemen allerley troost ende stercke / de stercke des broots ende des waters. 1/16/7.

3. Ick sal hen kinderen tot Princen geven/ eñ de cleyne sullen over hē heerschappie hebben. 4/20/25.

4/1. Laet ons slechts nae uwen nae heetē/ op dat onse smaetheydt van ons ghenomen worde. 2/.2/25.

5/8. Wee der ghenen die d'een huys tot d'ander toe doen eñ d'een velt tot het ander treet/ tot datter geen plaetse meer en is/ 1/9/9.

26. Want hy sal eē bauiere op heffē onder de Heydenen die verre woonen/ eñ salse locken van den eynde der aerden/ 1/18/1/.../4.

6/1. Ick sach den Heere sitten op eenen hoogen eñ verhevē stoel eñ syne panden vervulden den Tempel. 1/13/11/ ende 1/13/23.

2. De Saraphynen waren onder hem/ ende een yeghelijck van hen hadde ses vleughelen. 1/11/3/ ende 1/14/8.

5. Wee my / want het is met my ghedaen/ want ic ben eenen mensche van onreyner lippen. 4.8.3.

6. Ende daer vlooch een Saraphin na my/ in wiens handen een kole was die hy vanden Altaer met een tange genomen hadde. 1.11.3.

9. Ende sprack: Gaet en segt desen volcke: Hoort ende en verstaet niet / etc. 1.13.15. ende 3.23.13. ende 3.24.13.

10. Verstoct het herte deses volcx / en stopt hare ooren / ende verbint hare ooghen / dat sy niet en sien 2/4/3.

7.4. Hoet u/ en weest stille/ende u hert sy onversaecht voor dese twee steerten der roockende brande. 1.17.17.11. ende 3.2.17.

14. Siet /een maecht sal bevrucht werden/ en sal eenen soon baren wiens naem sy Emanuel heeten sal. 2.6.3. ende 2.12.1.

18. Ter dier tijt sal de Heere blasen na de vliege/ die daer aent eynde der wateren Egyptie/ende na de Bie die int lant Assur is. 2.4.4.

8.14. Maer hy sal zijn eenen steen des aenstoots/en als een steen der verderfenisse voor de twee huysen Israels. 1.13.11. ende 1.13.23

16. Bint de ghetuygenissen toe / ende versegelt de Wet mynen jangeren. 3.2[illegible].10.

17. Ick verwachte op den Heere / die zijn aensicht verborghen heeft van het huys Jacobs/ ick wacht op hem. 3.2.42.

18. Siet hier ben ick / ende mijn kinderen die my de Heere gegeven heeft. 3.22.10.

9.6. Een kleyn kint geboren / ende een soon is ons gegeven / welckers heerschappie is op syne schouder/ende synen nae sal geheete worden wonderlijc/rader/stercken Godt/eeuwich Vader/Prince der vreden. 1.13.9. ende 2.15.1. ende [illegible].17.[illegible]. ende 3.13.4.

12. Sijn hant is noch uyt gestreckt. 4.17.23

10.1. De vloeck is op hen die quade wetten maken. 4.20.29.

5. O wee Assur / die myner gramschap roede is/ende den stock die in hare handen is/ mijne grimmichept. 1.18.1. ende 4.20.25.

6. Ick sal hem senden tegen een huychelsch volck/ende hem bevel geven teghen het volck mijns toorns / dat hy het beroove ende deyle/ende vertrede het onder de voeten als dreck 1.18.2.

12. Ter dier tijde als de Heere al sijn werc sal volbracht hebben/ op den berch Sion ende Jerusalem. 1.18.1.

1[illegible]. Sal een bijl beroemen teghen dien die daer mede houwet / oft eene Sage tegen de ghene diese streckt / ghelijck of de roede haer verhief tegen de ghene diese op heft / ende dat de stock hem verhebe of hy gheen hout en ware. 2.4.4.

11.2. En den Geest des Heeren sal op hem rusten/de Geest der wijsheyt ende verstants/ den Geest des raets ende stercktе/ den Gheest des wetenschap ende vreese des Heeren. 2.15.5. ende 4.19.22.

3. De gheest sal hem rieckende in de vreese des Heeren/ hy en sal niet richten nae het ghesichte syner oogen/ ende sal niet berispen nae het hooren zijns ooren. 4.3 4.

4. Ende sal den boosen dooden door den Geest syner lippen. 1.13.15.

9. Men sal niet hinderen/ noch schade doen aen yemant in mijnen heele H. berge 4. 20.10.

10. Ter dier tijdt sullen de Heydenen vragen na die wortel Isai / welcke is opgeheven tot een banier der volcken. 1.13.13.

12.1. Heere ick sal u loven/ al ist dat ghy tegen my vergramt hebt geweest / uwen toorn is afgewendt/ende ghy troost my. 3.4.32.

14.1. De Heere sal medelijden hebben op Jacob/en Israel voortae noch [illegible] kiesen 3.[illegible]1.5

27. De Heere der heyrscharen heeft het besloten / wie salt weren: ende zijn hant is uyt ghestreckt/wie salse afkeeren. [illegible].17.14.

14.18 Ter dier tijdt:sullen daer vijf steden wesen int lant van Egypten / die de tale sullen spreken van Canaan / ende sullen sweeren by den Godt der heyrscharen. 2.8.23.

19. Ter dier tijt oocsalder een Altaer des Heeren wesen int midden van Egypte 4.1[illegible].4

21. Ende de Heere sal bekent wesen van die van Egypten/en ter dier tijt sullen de Egyptenaren den Heere kennen/sullen hem offeren ende spysofferen offeren/ ende sullen den Heere ghelosten doen / ende sullense volbrenghen Int selfde.

23. Ter dier tijt salder een wech wesen van Egypten in Assyrien / ende den Assyrien sal in Egypten comen/ende den Egyptenaer en Assur / ende de Egyptenaren sullen den Heere dienen met Assur/int selfde.

25. Den welcken de Godt der heerscharen segenen sal / seggende: gesegent syt ghy mijn volck van Egypten / ende Assur mijner handen werck. 1.18.1.

25.1. Ghy hebt wonderlijcke dingen ghedaen / uwe voornemen van ouds af syn ghetrouwe ende warachtich 3.24.4.

8 Hy sal den doot verderven eeuwichlijck ende de Heere sal de tranen afdrooghen van alle aensichten/etc. 3.5.6.

9. Siet dit is onsen Godt/ wy hebben hem verwacht ende hy sal ons verlossen. 1.13.10. ende 1.13.14.

20.1. Wy hebben een stercke stadt /de mueren ende gelweeren syn heyl. 1.17.6:

19: Maer u dooden sullen leven / en verrijsen met mijn lichaē/ ontwaeckt u ende verblijt u. 2.10.21. ende 3.25.4.

21. De Heer is uytgegaen van syner plaetse / om te besoecken de misdaet der inwoonderen des lants teghen hen : dan sal het lant haer bloet openbaren/ende niet langer verhelē hare gedoode. 3.25.3.

28.16. Wie ghelooft die en sal hem niet haesten. 1.13.13.

29.13. Om dat dit volck my naeckt met den monde / ende my eert met zijn lippen/ maer zijn herte is verre van my / ende haer vreese/ etc 3.20.7. ende 3.23.31 ende 4.10.15. ende 4.10.16. ende 4.10.23.

14. Daerom siet : ick sal dit volck wederom doen verwonderen / ende doorschrickelijcke ende wonderlijcke saken : dat is dat de wijsheyt van hare wijsen sal vergaen / ende het verstant van hare verstandighen sal te niete werden. 4.10.6.

30.1. Wee den rebellighen kinderen seyt de Heere. Dat sy raet nemen ende niet van my/ en hen bedecken met dexsel ende niet van my/etc. 3.20.28.

15. Uwe stercktе sal wesen in swijgen ende hope. 3.2.37.

33. De cuyl is van langen tijt bereyt : jae den selven is oock bereyt voor den Coninck/ welcke hy ghemaeckt heeft diep ende wijt: zijn voufsel is vier ende volheyt des houts/ ende den wint des Heeren is ghelijck eenen brantsulphers/diese ontsteect. 3.5.12.

31.1. Wee den ghenen die neder nae Egypten gaen om hulpe te hebben/ende hebbe haer hope op peerden / ende stellen haer betrouwen op wagens etc. 3.20.28.

7. Ter dier tijt een yegelijck sal wech werpen/syn beelden van silver/ ende zijn afgoden van gout / die uwe handen u tot sonde ghemaeckt hebben. 1.11.4:

33.14. De sondaers sullen vreesen in Sion/ ende verschrickinge sal den hypocriten bevangē/seggende: wiē van ons sal connen woonen met een verslindende vier / wie van ons sal woonen met de eeuwige hitte/ 3.12.1 / ende 3.17.7.

2[illegible]. De Heere is onse rechter / de Heere is onse wetghever / de Heere is onsen Coninck/ en hy sal ons verlossen 2.10.8.2.15.5.4.10.7.

24. Het volc dat daer in woont/sullen haer sonden ghewеert worden. 4.1.20

35/8. Ende als daer sal een baen ende wech zijn / ende sal gheheeten worden den heylighen wech/ende de ghene die onreyn is / en sal daer niet op gaen. 4.1.17. ende 3.6.2.

37.4. Heft dan u ghebedt op voor de reste die daer noch gebonden worden. 3.20.5.

16. Heere der heerscharen / den Godt Israels / die daer sit op den Cherubinen / ghy seyt alleē God van den rijckē deser werelt. 2.8.15.

3[illegible]. Van Jerusalem sullen noch uyt gaen de overghebleven / ende de verloste van den berch Sion 4.1.4.

35. Ick sal dese stadt beschermen / op dat ickse beware om mynent wille/ en om de wille Davids mijn knecht. 2.27.5.

36. Ende den Engel des Heeren ginck uyt ende sloechter in den legher van de Assyrien/ hondert tachtentich en vijf duysent. 1.14.6.

38.1. De Heere seyt aldus: beschickt u huys want ghy sult sterven/ ende en sult niet meer leven 1.17.12. ende 3.3.4.

3. O Heere: Ick bidde u hebt gedachtenisse/ hoe dat ick voor u gewandelt hebbe in waerheyt, met volcomener herte ende dat ick gedaen hebbe dat u behaecht 3.20.10.

5. Siet ick sal uwen daghen vijfthien jaren toe doen. 1.17.12.

8. Siet ick sal de schaduwe wederom doen keeren/etc. 4.14.18.

20. De Heere heeft my gheholpen/ daerom sullen wy myne liedekens singen/ al de dage ons levens in Godes huys. 3.20.26.

39/6. Siet de daghen comen/ dat alle het gene dat in uwen huyse is ende alle het ghene dat uwe Vaders vergadert hebben tot op desen dach/ sal ghedraghen worden in Babylonien. Men salder niet laten spreeckt de Heere. 1.8.7.

7. Sy sullen oock van uwe sonen nemen / die uyt u comen sullen / die ghy genereren sult/en sullen Camerlinghen zijn in het hof des Conincks van Babilonie. 2.[illegible].19.

40/1. Sijn tijt is vervult/ zijn boosheyt is vergheven / sy heeft van de handen des Heeren ontfanghen het dobbel van alle hare sonden. 3.4.35.

3. De stemme sal roepen inde woestijne: bereyt den wech des Heeren / maeckt in de woestijne de wech recht voor onse God 3.3.2.

6. De stemme seyde: roept/ ende ick seyde: wat sal ick roepen/etc. 3.[illegible]/[illegible] /ende 4.10/7.

11. Hy sal zijn cudde weyden als een herder. 4/19.34.

12. Wie is hy die de wateren gemeten heeft met zijnder vuyst/ende den Hemel gevat met syne spannen / ende het slijck der aerden met drie vingheren/etc. 3/2.31:

13. Wie onderrichtet den gheest des Heeren/oft wie heeft zijn raetsman geweest/ende wie heeft hē getoont/etc. 4.18.19. en 4.19.2.

17. Alle volcken zijn voor hem of sy niet en waren:: ende achtse als een niet/ende ydel dinc 3.2.25.

18. Wien suldy God dā na beelden/ en wat gelijckenisse sult gy hē stellē/ 1.11.12.1.11.13.

21/ Heeft u niet ghebootschapt gheweest van den beginne/hebt ghy niet verstaen vanden aenbeginne der aerden ? 1.[illegible]1.4. en 14.1.

22. Hy sit boven de rondicheydt der aerden/etc. 1.[illegible].[illegible].

29. Maer hy geeft den vermoeyden cracht ende vermenichfuldicht den crachteloosen hare stercktе. 2/2/10.

41/7. Den timmerman sloech metten hamer het blec glat op den aenbeelt, ende seyde: Het is bequaem/om tsamen te voegen/ alsoo dedet hy vast houden met nagelen op dat het niet en roerde. 1.1[illegible].2.

9. Ick hebbe u vercoren / ende niet versteken 3.21/5.

29. Siet sy zijn alle ydelheydt / ende hare wercken zijn gantsch niet / hare afgoden zijn wint ende ydelheyt. 1.11.2.

42/1. Siet mijn knecht/ick sal my op hem rusten/etc. 4.14.2.

8. Ick en sal mijn eere tot gheenen ander gheven / noch mijnen lof den afgoden. 1.13.9.

9. De dingen die noch comen sullen / vercondige ick u te voren ende doe u cont wat nieus/ Ick salse u laten hooren eer sy geschiet zijn 1.8.7.

10. Singt den Heere een nieu liet / zijn lof sy vanden eynde des werelts/etc. 3.20.28.

13. De Heere sal uytcomen als een Reuse 4.13.[illegible]4

43/1. En vreest niet/ want ick hebbe u verlost/ende hebbe u geroepen by uwen naem: hy hoort my toe. 3.[illegible].31.

10. Ghy zijt mijn getuyge spreeckt de Heere / ende myn knecht die ick vercoren hebbe. Waerom ghy sult bekennen ende my ghelooven / ende verstaen dat ickt ben : voor my en is gheen Godt gemaeckt / ende daer en sal gheen wesen in my. 1.7.5.

11. Ick bent/ic bent die de Heere is/ en daer en is geen helper anders dan ick. 3.4.15.

25. Ick doe uyt uwe overtredinge/om mynent wille / ende en ghedencke uwer sonden/ niet. 1.13.11 en 3.4.15. en 3.4.25. en 3.20.45.

44:3. Ick sal water storten op de ghene die dorst hebben sal ende rivieren op de ghene die drooge zijn. Ick sal mynen gheest storten op u zaet/ende mijn segenen op uwe nacomelingen. 2.2.10. ende 3.1 3. ende 3.[illegible].39.

6. Ic ben de eerste/ende de laetste/ende daer en is geen ander God dan ic. 1.13.23.1.13.24

12. Den smit neemt yser en vuyre colen/en voormet met den hamer / ende arbeyden daer aen met gantscher cracht zijns arms/ lijt ooc honger/ dat hy niet meer en can/ en en drinct

gheen

geē water tot dz hy ommachtich wert.1.11/4.

22.Ick hebbe uwe sonden uytgedaē als de wolcke/ende u misdadē als den nevel/ keert u tot my/want ick hebbe u verlost. 3/4/29.

45/1.De Heere seyden aldus tot Cruys syn gesalfden/ die ic by synen rechter hant grype/ op dat ick de volcken onderdanich make voor zijn aensichte/ ende dat ick vercrencke de nieren der Coninghen / op datmen voor hem de deuren open doe / ende dat de poorten niet ghesloten en syn. 1.8.7.

7. Makende het licht/ende scheppende de duysternissen/ makende vrede/ ende scheppende tegenspoet : Ick ben de Heere die alle dese dingen doe : 1.27.8.ende/1/81/3.

9.Maer wee den gheenen die twistet met synen Schepper/namelijcken/den scherf/ met den Potbacker des leems : Spreeckt oock het leem tot synen potbacker / waerom hebt ghy my also gemaeckt?etc. 1/11/2.

24. Alle knyen sullen voor my buyghen/ ende alle tonge sal my sweeren 1/13/11.ende 1/13/23/ende/3/5/8.ende/3/25/7.

45/25.Alle het saet Israels sal in den Heere gerechtveerdicht worden/ ende sullen haer syner beroemen. 3/13/ /ende 3/14/16.

46/5. Na wien hebt ghy my ghebeeldet/ ende gelijc gemaeckt? tegen wien hebt gy my vergeleken/dien ick gelijc syn soude?1/11/12.

47/6.Ick hebbe vergramt geweest teghen mijn volc/eñ hebbe mijn erve ontwyt.3/4/32.

48/10.Siet ick heb u geloutert / doch niet als silver/ick hebbe u uytvercoren uyt den oven der ellenden. 3/4/32/

16.De eeuwige Heere eñ syner Geest heeft my gesonden. 1/13/14.

49/15.De moeder can sy haer kint vergeten/dat sy geen barmhertichheyt en doe aen de vrucht haers lichaēs/etc.1/17/6/eñ.3/20/36.

23.De Coninghen sullen u Voester heeren wesen / ende de Princessen u Voester vrouwen/etc. 4/20/5.

51/6.De hemelen sullen vergaen als roock/ ende de aerde sal ghesleten werden als een cleet/ende hare inwoonders/sullen oock uytgeroyt werden.Maer mijn heyl blijft eeuwichlijck/ ende mijn gerechticheyt en sal niet vergaen. 2/10/15.

52/1Waect/waect op Siō/treckt uwe stercte aen/verciert u met eerlijcke cleederen gy heylige stadt Ierusalem:Den onbesnedē noch dē onreynen en sal niet meer over u comen.4.5.17.ende.4.1.17.

3.Ghy zijt om niet vercocht geweest/Ghy sult oock sonder gelt gelost worden. 3.4.25.

7. Hoe schoon zijn op den berch de voeten des boden die daer vrede vercondigen ? 4.33.

53/1.Wie isser die onse predikinge gelooft ende wien wort den arm des Heeren geopenbaert 1.7.5.ende.3.22.10.

3.Voorwaer hy heeft onse swackhz gedragen/ende op hem geladē onse cranckheyt/nochtans hebben wy geacht dat hy gequetst/ende van God geslagen/ende geplaecht was.2.12.4.ende.3.4.27.ende.4.17.17.

5.Doch hy is om onsen misdaet wille ghequetst/ende om onse sonden wille geslagen/de straffe van onse vrede leyt op hē/ eñ door zijn wonden hebben wy gesontheyt.2.12.4.eñ.2.16.5.ende.2.16.9.ende.2.17.4.ende.3.4.30.

6. Wy hebben al ghedoolt als schapen/een yegelijck is gegaen op zijnen wech : De Heere heeft op hem ghelept onser aller sonden.2.16.6.ende.3.4.27.ende. 3.12.5.ende.3.24.11.

7. Hy is ghestraft ende ghemartelt/ nochtans en opent hy zijnen mont niet : hy is ter slacht gelept als een schaep/eñ is stom gelijck het schaep voor zijnen scheeder/ende doet niet open zijnen mont. 2.6.5.

8.Hy is uyt den kercker/eñ gerichte ghenomen/wie wil zijns levens tijt vertellē? want hy is uyt den lande des levendighen gheroyt/ etc.2.15.3.

10.De Heere heeft hem willen morselē door angst/gemerckt dat hy zijn siele ghestelt heeft voor de sonde : hy sal saet hebben ende lange leven/etc. 2.7.2.

11. Hy draesht selve hare sonden/2/16/5. ende 3/11/6.

12. Om dat hy met den quaetdoenders gherekent is geweest/ 1/16/5.

54/13. Alle uwe kinderen sullen van den Heere gheleert werden / ende daer sal vrede tusschen uwe sone wesen. 1.7/5.ende 2.2/20. ende 3.20/10.ende 3.24/14.

55/1.Alle ghy die dorst hebt/coemt tot den wateren/eñ die geen gelt en hebt/coopt ende eet/etc. 2/2/10/ende 3/1/3/ende3/15/4.

2. Waerom telt gy u gelt sonder broot te hebbē/eñ uwē arbeyt sonder verbult te worden. 3/14/15/ende 4/10 15.

4.Neycht u ooren coemt tot my eñ hoort/ so sal uwe ziele leven/ ende ick sal met u een eewich verbont maken/ een seker weldaet aē David gedaen 2/6/3/ende 3/2/6.

4.Siet ick hebbe hem den volcken tot een getuyge gegeben/tot een Prince eñ gebieder der volcken. 2/6/3/ende 2/25/1.

6.Soect den Heere/ dewijle dat hy te vinden is/ roept dewijle dat hy na is. 3/3/20.

56/1.Hout het recht/ende doet gerechtichz want mijn heyl is nae by/ eñ mijn gerechticheyt dat sy gheopenbaert worde.Int selfde.

2.Geluckich is den mensche die sulcx doet eñ den sone des menschen die het vast hout ende die den Sabbath hout/etc. 2/8/29.

7.Ick salse brengen op mijnen H.Berch eñ salse verheugen in mijn huys des gebets/ eñ haren offer eñ brantoffer sullen my aēgenaem zijn op mijnē Altaer:want mijn huys sal geheeten worden allen volcken.3/20/29.

10.Alle hare wachters zijn blint/sy en weten niet/sy zijn stomme honden/etc. 4/9/3.

57/15.Siet wat de Hooge eñ verhevē die in eewicheyt woont/ spreect/eñ wiens name heylich is etc. 3/12/6.

58/5.Is dat de vasten die ic vercorē hebbe / dat de mensche hem selven eenen dagh quaet doet/ofte syn hooft bout/etc. 4/12/19.

6.Is dit niet liever de vasten die ic vercoren hebbe/dat gy ontknoopet de knoopen der boosheyt/ etc. 3/3/6.

7.En onttreckt u niet vā uwē vleesche.3.7.6.

9.Dan suldy my aenroepen/ ende ick sal u verhooren ghy sult roepen/ende hy sal spreken/hier ben ick. 3.20.14.

13.So ghy uwen voet vanden Sabbath/ keert/dat gy u behaghen niet en doet op mijnen heyligen dach. 2.8/31/ende 2/8/34.

52/9.Siet de hant des Heerē en is nz vercort/dat hy niet helpen en soude/ eñ zijn oore en is niet verstopt dat hy niet en soude hooren. 3/11.21.

2.Maer uwe misdaden hebbē u van uwē God gescheydē/ eñ uwe sondē hebbē zijn aensicht van u verborgē/ op dat hy u nz en hoore 2/12/1/ende 3/21/31.

7.Haer voeten loopē om te schadighen/eñ sy haesten hem om het onnooseì bloet te vergieten:hare gedachten zijn boose gedachten/ haren wech is enckel verderven ende schade 2.3.2.

15.De Heere heeft dat gesien/eñ het heeft hem mishaecht/om datter gheen gherechticheyt is Int selfde.

16.Eñ Godt sach datter niemanten was eñ verwonderde hem dat niemant hem en vertoonde:daerom en helpt hy hem selvē met zijnē arm / eñ zijn gerechticheyt ondersteunt hem. 3/14/6.

17.Hy was gecleet met gerechticheyt als met eē pantzier/eñ hen helm des heyls was op zijn hooft. 3.11.12.

20.Diē tot Sion sal de verlosser comē/eñ dien die hem van sonden bekeere in Iacob. 3/3/20.ende 3.3.21.

21. Mijnen Geest die in u is/ende mijne woorden die ick in uwen mont gestelt hebbe en sullen van uwen monde niet wijckē noch van uwes zaets mont/ etc.1/7/4/ende8/9/1. ende 4/1/5.

10/2.Siet de duysterheyt sal de aerde bedeckē/ende donckerheyt den volckē/ maer de Heere heffet hem op over u / eñ zijne eerlijcheyt sal over u ghesien zijn. 2.3.1.

6.Sy sullen alle uyt Seba comen/eñ brēgē gout eñ wieroock eñ des Heerē lof vercondigen/alle de schapen Kadar sullen hen tot u vergaderen. 3/5.12.

19.Gy sult de sonne niet meer hebbē sdaechs tot een licht/eñ het licht der manē en sal niet schijnen. 2.2.10.

61/1.Den Geest des Heerē Heerē is over my/ want hy heeft my gesalft/ hy heeft my gesonden om goede tijdinge te dragen/etc.2.15.2/ende 3/3/20.ende 3/4/3.ende 3.12/7.

3.Men salse heeten boomen der gerechticheydte de de planten des Heeren om hem te prijsen. 3.14.16.

63.10.Sy hebbē wederspannich geweest/ eñ hebben bedroeft den Geest Gods.1/14.15.

16.Ghy zijt doch onse Vader / al en weet Abraham van ons niet/eñ Israel ons niet en kent.Maer ghy Heere zijt onsen Vader eñ verlosser. 3/20/25/ ende 3/20/36

17. Heere waerom hebt ghy ons laten af dwalen van uwen wegen/eñ hebt ons herte af ghekeert dat wy u niet en vreesden.2.4.4. ende 3.3.21.

6.4.Gy hebt gram geweest na dat wy gesondicht hadden. 2/20/8.

6. Eñ wy zijn alle gelijc vuylicheyt/eñ alle onse gherechticheydt zijn als een drecckich cleet:wy zijn al te samen verwelcket als bladeren/etc. 3/2/25.

65/1. Ick hebbe gesocht geweest van den geenen die na my niet en vragen/eñ hebbe gevonden gheweest van den geenen die my niet en sochten. 2.24.2.

2.Ic hebbe den gantschen dach mijn handen uytgestreckt tot den ongehoorsame volcke / welcke wandelt in eenen boosen wech.3.24.16.

16. Wie hem seghenen sal op aerden / die sal in den rechten Godt segenen:eñ die sweeren sal op aerden/die sal in den rechten Godt sweeren. 4.5.23.

24. Het sal ghescheiden dat ickse hooren sal eer sy roepen: ende als sy noch sprekē/ soo sal ickse hooren. 3.20.14.

25. Sy en sullen niet meer schadigen ofte verderven op mijnē gantschē heylige Berch 4.20.10.

66.1.Den Hemel is mijn stoel/eñ de Aerde is mijn voetbanc: waer sal dā dat huys wesen dat gy my sult bouwen/ ende waer sal de plaetse wesen mijnder ruste. 3.20.30.ende 4.17.32.

2. Op wien sal ick sien dan op den bedructen/ eñ gebroken geestes/ende aen den genen die voor mijne woorden beven ? 3.12.6.

22.Gelijc als den nieuwen Hemel/ende de nieuwe aerde die ic makē sal / voor my staen/ spreect de Heere/ sal uwe zaet ende uwen name vaste wesen. 2.10.22.

23.Het sal geschieden/ dat d'eē maent,nae den anderen/eñ van d'een Sabbath tot d'ander/alle vleesch sal comen bidden voor mijn aensicht. 2.8.30.

24.Haren worm en sal niet sterbē/eñ haer vyer en sal niet wtblusschē / ende sullen allen vleesche eenen grouwel zijn. 3.25.12.

Ieremias.Cap.1.

6. O Ech Heere Heere/ick en can niet sprekē/want ic ben eē kint.4.8.3.

9.Siet ic hebbe mijne woorde in uwe mont gelept. Int selfde.

10.Siet ic hebbe u heden gestelt over volckeneñ Coninckrijcken op dat gy scheurt/verbreeckt/verstooret/ eñ verderbet/eñ dat ghy bouwet ende plantet. Int selfde.

2/13.Mijn volc heeft twee quadē gedaē : Sy hebben my verlaten/my die de fonteyne ben des levendigen waters/om hen puttē te graven/jae gebroken putten/ die geen water en connen houden 3.20.14.

3.1.Eñ spreeckt:Ist dat yemant zijn wijf verlaet/ eñ sy treect van hem/eñ neemt eenen anderen/etc. 2.8.13.ende4.1.25.

2.Slaet u oogē op de hoogtē/eñ siet waer gy niet hoererie en hebt gedrevē/etc...2.8.18

12.Keert weder gy afvallige Israel/ seyt de Heere/eñ ic en sal mijnen toorn over u niet laten comen want ic ben goedich/etc.4.1.25.

4.1. O Israel/so ghy u bekeert/spreect de Heere)so keert u tot my:eñ so gy uwe grouwelen wech doet van mijn aensicht / ghy en sullet niet ōvoert wordē/etc.2.5.10.eñ3.3.7.

4. Ploeget op het nieuwe/eñ en zaeyt niet onder de doornē/ gy mannē Iuda eñ ghy inwoonders van Ierusalem / besnijdet u den Heere/eñ doet wech de voorhuyt uwes herten/ etc.2.5.8.eñ 3.3.6.eñ 3.3.7.eñ 4.16.21.

9.Te dier tijt(spreect de Heere)sal dē Coningen/ eñ den Vorsten het herte ontvalen/ de Priesteren sullen verstoort / ende de Propheten/verschrickt zijn. 4.9.6.

11. Ter selver tijt tsamen desen volcke eñ Ierusalem segghen : Hoe comt eenen dorren wint/etc. 1.15.7.

14. O Ierusalem wascht u herte om der boosheyt wille/etc. 2.5.8.

5.3.O Heere/u ooge siēse niet op de waerheyt? ghy hebtse gheslagen / ende sy en voe-

Claechlieden/Cap.3.

Hezekiel.Cap.1.

obstinatie herten / daer ick u aensende. Int selfde:

3.17. Ghy menschen kint / ick hebbe u tot eenen wachter ghestelt in het huys Israels: ghy sult hooren de woorden mijns monts/ ende haer waerschuwen. 4.8.3.

18. De goddeloose sal in zijn boosheydt sterven / maer ick sal zijn bloet van uwe handen eyschen. 4/3/6 ende 4/2/5.

7/26. Het een ongeluck sal op het ander comen/ende een geruchte op het ander/sy sullen het gesichte den Prophete vraghen / de Wet sal vergaen by den Priester / ende den raet der Ouderen. 1.18.2. ende 4.9.6.

10/4. Ende de heerlicheydt Godts verhief hem op de Cherubims / op den dorpel van den huyse. 4.2.3.

5. Ende men hoorde vleughelen der Cherubinnen ruysschen tot buyten voor den voorhof. 1.14.8.

11/19. Ick sal hen een herte geven / ende sal hen een nieu herte gheven: Ick sal het steenich herte uyt haer vleesch wech nemen/ ende sal hen een vleeschelijck herte gheven/ 1.13.10. ende 2.3.8. ende/2/5/5. ende 3/24/1.

20. Op dat sy in mijne wetten wandelen/ ick sal hen een herte geven / op dat sy mijn rechten houden/ ende doen / ende datse mijn volck zijn / ende dat ick haer God sy/ 2.5.5.

12/2 Het is een wedspannich huys 3.24.13

13. Ick sal mijn netten over hen spannen/ dat sy in mijnder jacht ghevanghen worden/ ende ick salse nae Babylonien brengen / in het lant der Chaldeen / dat sy sien sullen / ende sullen daer sterven. 2.4.4.

13/2. Sy sullen niet meer in de vergaderinge mijns volcx zijn / ende en sullen niet meer geschreven zijn in het geschrift van het huys Israels. 3.4.9. ende 4.1.4.

14/9. Ende als de Prophete sal bedroghen wesen ende dat hy wat gesproken heeft: Ick de Heere hebbe sulck een Prophete bedrogen/ etc: 1.18.2.

14. Waert dat dese drie mannen in het midden van hen waren/ te weten/ Noe/ Daniel/ ende Job/ die sullen haer zielen verlossen door haer rechtveerdicheyt. 3.2.23.

16.20. Ghy hebt uwe kinderen die ghy my geboren hadt, ghenomen/ende hebtse hen gheoffert om te verslinden 2.7.11. ende 4.16.24.

17/20. Ic sal mijn net over hem strecken/ eñ sal in mijne jacht gevangen worden / ende sal hem doen in Babylonien comen/ ende sal aldaer met hem richten om dies wille dat hy hem also aen my vergrepen heeft. 2.4.3.

18/4. De siele die sondicht die sal sterven 2.8.4. ende 3.4.26.

9. Die in mijn geboden sal gewandelt hebben/ eñ sal mijn rechten gehouden hebben om waerheydt te doen / die is rechtveerdich/ hy sal leven spreeckt de Heere. 3.17.15.

20. De mensche die sondicht die sal sterven / de soon en sal zyns vaders misdaet niet dragen ende de Vader en sal de misdaet zyns soons niet draghen/ etc. 2.8.9. ende 2.8.19. eñ 2.8.20. ende 2.8.10. ende 3.3.24.

21. Maer so de godloose hem bekeert van alle zijne sonden die hy gedaen heeft/ ende dat hy alle mijn geboden beware/ ende doet recht eñ gerechticheyt/ hy sal leven eñ niet sterven 3/3/24/ende 3.4.18. ende 3.17.15.

24. Begeere ic de doot dersondaren spreect de Heere / ende niet liever dat hy hem van zijne wech keere ende leve? 4.1.25.

24. So hem de rechtveerdige van zijne rechtveerdicheyt keert/ ende dat hy boosheyt doet/ ende leeft na alle grouwelen die een Godloose doet/etc. 3.4.29. ende 3.14.10.

27. Ende als hem de godloose sal bekeeren van sijne ongerechticheyt die hy ghedaen heeft/ende doet recht ende wel/ die sal zijn siel levendich behouden. 3/4/29.

31. Werpt van u alle uwe overtredinghe door de welcke ghy overtreden hebt / ende maect u een nieuwe herte eñ Geest/etc 3.3.26.

32. Want ick en begeere de doot niet van de gene die sterft / spreeckt de Heere Godt/ bekeert u/ende leeft. 4.1.25.

19.12. Ende den Oosten wint verdorde zijne vrucht. 1.16.7.

20/11. Ende ick gaf hen mijne geboden/ ende ick leerde hen mijn rechten/ door welcke de mensche leeft diese hout. 3.17.8.

12. Ick gaf hen oock mijnen Sabbath op dat het ware een teecken tusschen hen ende my op dat sy bekennẽ souden dat ic de Heere ben diese heylighe. 2.2.29.

42. Eñ sult wetẽ dat ic de Heere bẽ/ als ic u sal hebben doen comen int lant/etc. 3.13.1.

43. Ende daer sult gy uwe wegen gedencken eñ / alle uwe wercken daer ghy u mede ontreynicht hebt. Int selfde.

22.8. Ghy hebt mijne heylichdommen veracht/ende hebt verontreynicht myn Sabbathen. 2.8.29.

25. De besweeringhe van zijn Propheten is in het midden van haer/ sy hebbẽ de zielen verslonden als een brullende Leeu. 3.9.3.

20/Hare Priesters hebben mijn Wet verkeert/ ende hebben mijn heylichdom ontheylicht: sy en hebben tusschẽ den heyligẽ eñ onheyligen geen onderscheyt gheset. Int selfde

23.37. Ende haer kinderen die sy my ghebaert hebben / hebben sy door het vyer doen passeren om haer te verslinden. 4.16.24.

38. Sy hebben op dat mael myn heylichdom ontheylicht/ende hebben mijn Sabbath verontreynicht. 2.8.29.

28.10. Ghy sult der onbesneden doot sterven door de handen der vreemdelingen / om dat ickt gesproken hebbe seyt de Heere Heere. 2.10.18.

29.4. Ick sal u een gebit in den mont leggen/ eñ de visschen in uwe wateren aen uwe schubben hangen. 1.17.11

19. Siet ick sal Nebuchadnezer den Coninc tot Babel in Egypten gebieden / dat hy haer goet wech neme / ende haer berooven ende plonderen sal/eñ dat sal hy zynen leger tot solt geven. 4.20.25.

20. Het landt Egypten sal ick hen gheven voor synen arbeydt die hy daer om ghedaen heeft: want sy hebben my ghedient / spreeckt de Heere. 4.20.26.

31.18. Ghy sult slapen int midden der onbesnedenen/met den genẽ die met den sweerde gedoopt zijn: dat is Pharao ende alle zijn menichte. 2.10.18.

33.8. De godloose sal om zijn godloosheyt wille sterven / maer zijn bloet sal ick van uwe hant eysschen. 4.12.5.

21. Ick en begheere de doot der sondaren niet / maer dat hy van zijne weghen afstae/ ende leve. 3.24.15.

11. Soo hy hem van zijne sonden bekeert/ eñ gerechticheyt doet/ eñ recht/etc. 3.17.15.

34.4. Maer ghy heerschet over haer in hardicheyt/ende strengicheyt. 4.11.14.

23. Ende ick sal hen eenẽ Herder verwecken diese weyden sal / te weten mijn knecht David/ hy salse voeden ende sal haer Herder wesen. 26.3.

36.21. Maer ic hebbe mijnẽ heyligẽ naem ontfermt / die het huys Israels ontheyliget hadde onder den Heydenen dat sy henen quamen. 3.4.30.

22. Ick en doen niet voor u huys van Israel / maer om mijnen heylighen naem die ghy ontheyliget hebt/etc. 3.12.3. ende 3.15.2

35. Ende sal reyn water op u springhen/ eñ gy sult gesuyvert zijn van alle vuylicheyt eñ ick sal u suyverẽ van alle u afgodẽ 3.1.3.

26. Ende ic sal u een nieu herte geven/ ick sal u oock eenen nieuwen Gheest in u geven/ ende sal dat steenen herte wech van uwen vleesche nemen/ eñ sal u een vleeschelijck herte gevẽ 1.3.6. eñ 2.5.8. eñ 3.4.1. eñ 3.24.15.

27. Ick sal mynen Gheest int middẽ van u stellen / ende sal maken dat ghy sult wandelen in mijn wetten / ende dat ghy mijn rechtẽ sult houdẽ/eñ doense. 1.3.10. eñ 2.3.6

32. Ic en doen nu om uwent wille spreect de Heere God/ende dat het u cont sy/dat gy beschaemt ende verbaest wert van alle uwe wegen ghy huys Israels. 3.4.30. eñ 3.12.3. ende 3.15.2.

37.4 Ende hy sprack tot my/ prophetecert op dese beenderen/ende segt: Ghy droogh e beenderen hoort het woort Gods. 1.10.21

25. Eñ David mijn knecht sal haer Prinse wesen. 3.6.3.

26. Ick sal oock met hen een verbont des vreets maken / ende het sal my een eewich verbont met hen wesen. Int selfde

48.21. Wat nu noch overblijvende is/ dat sal altemael voor den Vorstẽ zijn: het afgesonderde heylichdeel/ eñ het huys des heylichdoms, etc. 4.20.13.

35. Als dan sal de stadt ghenoemt worden Jehova Sama. 1.13.4.

Daniel Cap. 2.

21. Hy sedt den Coninck af / ende settet den Coninck in. 4.20.6.

37. Gy Coninc/ gy zijt den Coninck der Coninghen/ den God des Hemels heeft u het Conincrijcke ghegheven/ de macht/ de cracht/ende de eerlicheyt. 4.20.26.

44 Ende ter tydt sulcker Coninghen / de Godt der Hemelen sal een rijcke opwecken/ het welcke nemmermeer verstoort en sal worden/eñ dat Conincrijcke en sal op geen ander volc comen/ het sal alle dese Coninckrycken in stucken breken / ende ten eynde maken/ maer het sal eewichlijc blyvẽ 1.15.3.

4.24. Daerom / O Coninck / laet u mijn raet welbehaghen/eñ verlost u van uwe sonden door gherechticheydt/ende uwe misdaet door barmherticheyt aen de armen. 3.4.31. ende 3.4.26.

5.18. O Coninck/den hoochsten God/ gaf Nabuchodonosor uwen vader het rijcke/ macht/eere/ende heerlijckheyt. 4.20.26.

6.22. Maer voor u Heere Coninc en heb ick niet gedaen. 4.20.32.

7.4. De eerste was als een Leeu eñ hadde vleughelen van eenen Arent / ick besach hem tot dat haer vleughelen uytgetrocken werden. 1.3.7.

10. Thien duysent milions stonden voor hem/het gherechte wert ghehouden/ende de boecken werden gheopent. 1.4.5. ende 1.14.8. ende 3.41.

25. Hy sal den hoochsten lasteren/ ende de heyligẽ des hoochsten vernielen/ eñ sal meynen de tijt te veranderen/eñ de Wet. 4.7.25

9.5. Wy hebben ghesondicht / wy hebben quaet gedaen/ wy hebben boosheyt gedaen/ wy hebben wederspannich geweest / eñ hebben afgheweken van uwe geboden eñ rechten. 3.4.9.

7. O Heere uwe is de gerechticheyt/ende ons is de schaemte/etc. 4.20.29.

10. Ende en hebben niet gehoordt de stemme des Heeren ons Godts/ om te wandelen in zijne wetten die ons voor ooghen ghegeset heeft door zijne knechten de Propheten 3.5.11.

18. Wy en verthoone u ons ghebeden niet maer onse ghereechticheydt/maer naer uwe groote barmherticheyt 3.20.8. eñ 3.20.14.

24. Daer zijn tseventich weken bestemt over u volck ende op uwe heylighe stadt/om de ongetrouwicheyt te eynden / eñ de sonde te seghelen/ ende de misdaet te suyveren / ende de eewige gerechticheydt te brenghen 2.7.2. ende 2.15.1. ende 2.15.6.

27. Hy sal het verbont bevestigen met velen een weke lanck/ ende int midden der weken sal hy den offer ende spysoffer doen ophouden etc. 4.2.12.

10.13. Maer den vorst des Conincrijcken van Persen wederstont my. 1/14/7.

20/ Nu sal ic my wederkeeren om te strijden met den Coninc van Persen. 1.14.7.

12/1. Ter dier tijt sal hem opheffen Michael den grooten Vorst / die voor de soonen dijns volcx staet/ eñ sal er tijt des druck wesen. 1.14.7. ende 1.14.8. ende 2.10.12.

2. Ende veele die onder de aerde legghen en slapen/ sullen opwaken: d'eene ten eewigen leven/ ende de andere ter eewiger smaetheyt ende schande. 3/25/7.

3. De leeraers en sullen lichten als de glinsteringhe des Hemels/ende de ghene die daer veele tot de gerechticheyt wijsen als de sterren/altoos ende eewichlijck. 3/25/10.

Osea Cap. 2.

11. Ock de kinderen Juda ende de kinderen Israels sullen t'samen versamelt werden/ende sullen hẽ een hooft maken / ende uyt den lande treccken. 2.6.3.

2.5. Om dat haer moeder gheboeleert heeft/ eñ diese gedragen heeft hout schandelijcken want sy heeft ghesproken: ick sal mijnen boelen nae loopen. 2.8.18.

18. Ter dier tijt sal ick hen een verbont maken met den dieren op den velde / eñ met de voghelen des Hemels/ ende met den wormen op aerden. 4.1.25.

19. Ic sal u met my beloovẽ in eewicheyt ick wil u met my verloben in ghereechticheyt ende gerichte/ in genade eñ barmherticheydt 3.14.6.

3.14 9.ende 4.1.20.

23. Ende ick sal medelijden hebben met Lozuhama/ende sal tot Lohami spreken: ghy zijt mijn volc/en hy sal my antwoorden: Ghy zyt mijn Godt 3.14.6.

3.5. Na die tijt sullen hen de kinderen Israels bekeeren / ende sullen den Heere haer Godt soecken / ende David haren Coninck ende sullen den Heere vreesen ende syne ghenade/ in de laetste tijden. 2.6.3.ende 3.2.23.

5.11. Ephraim lijdt gewelt / endesmaet/ hy is in recht gebroken/ om dat hy heeft willen hem begeven tot geboden der menschen 4.20.32.

15. Ic sal gaen en keeren wederom aen mijn plaetse/tot dat sy haer schult bekennen / ende mijn aensicht soecken. 2.5.13.

6.1. Coemt ende keert weder tot den Heere want hy heeft verscheurt / hy sal oock heelen/ hy heeft geslagen/en sal oock verbinden 3.3.2.

7.8. Ephraim is als een koecke die niet om gekeert en wert. 3.4.35. 8.4. Sy maken Coninckrijcken/maer niet door my. 1.18.4.

9. De wachter van Ephraim is met mijnen Godt/ nu is de Prophete die stricken leyt in alle hare weghen / twelc vyantschap is in het huys Gods. 4.9.3.

12.5. De eeuwige God is de God der heyrscharen/Eeuwich is zijnen naem. 1.13.10.

13.11. Ick hebbe u een Coninck ghegeven in mijnen toorn ende sal hem wech nemen in mijne grimmicheyt. 1.18.4.ende 4.20.25.

12. De misdaet Ephraims is te samen gebonden/ en hare sonden is bewaert 3.4.29.

14. Ic sal uyt der hellen verlossen ende van den doot bevrijden: doot ick sal u een vergif/ zijn/ende uwe bederffenisse O helle. 3.25.10.

14/3. Neemt wech alle misdaet / ende doet het goet/ soo willen wy offeren de ossen onser lippen. 3.4.30.ende 3.20.28.ende 4.18.27.

4. Assur en laet ons niet helpen / wy en sullen niet meer op paerden rijden/ ende en sullen niet meer spreken tot de wercken onser handen ghy zijt onse goden: want de weesen vinden by u ghenade 1.11.4.

5. Ick sal hare overtredinge weder heelen/ en ic salse geerne lief hebben/want mijn toorn is van hen gewendet. 3.14.6.

Joel Cap. 2.

12 Bekeert u tot my van gantscher herten/in vast in weenen / ende in leetwesen 2.5.8.ende 3.3.17.

13. Breeckt u herten / ende niet uwe cleederen 3.3.16.ende 4.22.19.

15. Blaset de basuyne te Sion vercondiget een vasten/vergadert de menichte 4.12.14. 4.12.17.

28. Daer na so sal ick mijnen geest storten op alle vleesch/en uwe sonen en dochteren sullen propheteren / uwe ouderen sullen droomen droomen/ ende uwe jongelingen sullen gesichten sien. 2.15.2.ende 3.1.2.ende 4.18.4.

32. Die den naem des Heeren aenroept / die sal gheholpen worden want de verlossinghe sal op den berch Sion ende te Jerusalem wesen. 1.13.13. ende 1.13.30. ende 3.20.2. ende 3.20.14.ende 4.1.3.ende 4 1.4.

8.17. Jerusalem sal heylich wesen / ende de vreemdelinghen en sullen niet meer door haer gaen. 4.1.17.

Amos Cap. 1.

2. De Heere sal uyt Sion brullen / en sal zijne stemme uyt Jerusalem hooren laten 2.8.25.

3.6. Isser oock eenich ongheluck in de stadt dat de Heere niet gedaen en heeft 1.17.8.1.18.3

4.7. Ick hebbe u den reghen wederhouden/ want het noch drie maenden was tot den Oogst toe: ende ick dedet op d'een stadt regenen/ende op d'ander stadt niet 5.22.10

3/14. Soeckt het goet / ende niet het quaet/ op dat ghy leven meucht 3.5.10.

6.1. Wee den genen die op haer gemack leven in Sion 3.19.9.

4. Die op yvooren leger slapen/ ende bedrijven overvloet in haren bedden. Int selfde.

8.11. Siet de dagen comen/spreeckt de Heere/Heere/ dat ick den honger op het lant seynden sal: niet de hongher des broots noch dorst des waters / maer na het gehoor des woorts des Heeren. 3.21.10.

9.11. Te dier tijt sal ick de vervallen hutte Davids op rechten/en hare gaten toe sluyten/ en wat afgebroken is weder op rechten: ick salse op bouwen ghelijck sy hier voortijdts heeft ghe weest. 2.6.3.

Abdias.

17. Maer daer sal verlossinghe zijn op den berch Sion 4.1.13.

Jonas cap. 1.

De Heere verhief een groote wint op de zee/ ende daer wert een groot tempeest 1.16.7.

2.20. Maer ick sal u offeren in de stemme des lofs/ende sal mijn ghelofte betalen/ want de salicheyt is van den Heere. 3.20.21.

3.4. Binnen veertich dagen sal Ninive vergaen. 1.17.12.

5. Soo geloofden de mannen Ninive den Heere/ende geboden een vasten: en cleeden hen met saecken / van de meeste af tot de minste/ 3.3.4.ende 4.12.17.

10. De Heere sach op haer wercken / dat was datse hen bekeert hadden van haren boosen wech/ en het beroude Godt van het quaet dat hy gedacht hadde hen te doen/ende en dede het niet. 1.17.14.

Micha cap. 2.

13. Den doorbreker is voor hen op gevaren/sy hebben gebroken en zijn door gegaen: sy hebben de poorte gebroken/en zijn daer door gegaen: ende haer Coninc is voor hen henen gegaen en de Heere voor aen. 2.6.3.

2.7. De nacht sal u in plaetse der gesichten wesen/ende de duysternissen in stede der waersegginghe: de sonne sal onder gaen over de Propheten / ende den dach sal over hem verduysteren. 4.9.6.

5.2. En ghy Betlehem Ephrata zijt cleyn gehouden onder den duysenden Juda / nochtans sal uyt u voortcomen de welcke Heere sal zijn in Israels/etc. 2.14.7.

14. Ic sal uwe gesneden beelden/ende afgoden van u uytroeyen/ en sult niet meer aen bidden het werck uwer handen. 1.11.4.

7.9. Ick sal de toorn des Heeren geduldich dragen/want ic heb tegen hem gesondicht/tot dat hy mijn sake richte/etc. 3.4.32.

19. Hy sal alle onse misdaet te neder leggen en sal alle onse sonden smijten inde diepte des meers. 3.4.29.

Habacuc Cap. 1.

12. O Heer mijn Godt/mijn heylige/ zijt gy niet van den beginne/alsoo O Heer en sullen wy niet sterven 2.10.8.

2.3. Of sy vertoeft / verbeyt haer: want sy sal in tijts comen. 3.2.4.2.

4. De rechtveerdighe sal in zijn geloove leven. 3.14.11.ende 3.18.5.

18. Wat helpt het gesneden beelt: want zijnen maker heeft het gesneden / het is een ghegoten beelt: ende meester der leugenen / nochtans verlaet hy hem daer op / dat hy stomme afgoden maecke. 1.5.12.ende 1.11.5.

20. Maer de Heere is in zijnen heylighen tempel / ende de gantsche werelt sy voor hem stille. 1.5.12.ende 1.10.3.

3.2. In toorn weest gedachtich uwer ontfermherticheyt. 3.4.32.

3. God quam van t' Zuyden. 1.13.17.

13. Gy zijt uytgegaen om de salicheyt uwes volcx/om de salicheyt met uwen gesalfden. 2.6.3.

Sephania. Cap. 1.

5. Ende die / die op de daken het heyr des Hemels aenbidden/ die het aenbidden ende sweeren by den Heere ende by Melchom. 2.8.23.

3.11. Ick sal van u wech nemen alle die u onmanierlijc verblijden/ende en sult voortaen u niet meer verheffen op mijnen heylighen berch. 3.12.6.

Haggai Cap. 2.

12. Vraget de Priesteren om de Wet ende spreeckt/ of yemant heylich vleesch droeghe aen de slippen zijns cleets/etc. 3.14.7.

Sacharia Cap. 1.

3. Bekeert u tot my spreeckt de Heere der heyrscharen / en ick sal my na u keeren. 2.5.9.ende 3.24.15.

2.4. En een ander Engel ginck hem te gemoet/welcke tot hem sprac: loopt en spreeckt tot die jongen segghende: Jerusalem sal bewoont worden sonder mueren / om de veelheyt der menschen ende vee dat daer inne zijn sal. 1/13.10.

8. Voorwaer die u geraken sal / die sal den appel van mijn ooge geraken. 1.13.10.en.1.17.6.

11. Ter dier tijt sullen hen veel volcken by den Heere voegen/ ende sullen mijn volc wesen/ende ic sal by u woonen/ dat gy sult weten dat de Heere der heyrscharen my tot u ghesonden heeft. 1.13.10.

12. De Heere sal Juda erven voor zijn deel in den Heyligen lande/ en sal Jerusalem weder verkiesen. 3.21.5.

3/19. Ter selver tijt spreeckt de Heere der heyrscharen / sal een yegelijck van u zijn naesten nooden onder den wijngaert ende onder den vijgenboom. 3.13.4.

7.14. Ende het geschiede dat gelijc ick riep/ ende symo niet en hoorden / so sullen sy oock roepen/ende ick en salse niet verhooren/seyt de Heere der heyrscharen. 3.3.24.

9.9. Verblijt u grootelijcks dochter tot Sion/dochter tot Jerusalem juycht. Siet dijn Coninc die tot u comt/wesende rechtveerdich ende een helper/etc. 2.6.3.ende.2.17.6.

11. Ghy laet door het bloet uwes verbonts uyt/ uwe gevangenen uyt den cuyl daer geen water in en is. 2.16.9.

12.4. Ter dier tijt spreeckt de Heere sal ick alle peerden schuw/ende alle Ruyteren bange maken. 4.9.5.

13.9. Die sal mijnen naem aenroepen: ende ick sal hem verhooren/ende ick sal seggen: t'is mijn volc/ende hy sal seggen: de Heere is mijn God. 3.20.13.

14/9. De Heere sal Coninck wesen over de gantsche aerde. Ter dier tijt salder maer een Heere wesen/en zijn naem sal een wesen. 1.12.3.

Melachi. Cap. 1.

2. Esau was hy niet Jacobs broeder/ spreeckt de Heere. 3.21.6.

3. Ende ic hebbe Esau gehaet/ ende Jacob lief ghehadt. Int selfde.

6. De soon eert zijnen vader/ende de knecht vreest zyn meester/ ist dat ic vader/ben/waer is mijn eere/ende/ben ic meester/waer is mijn vreese. 2.8.14.ende.3.6.3.ende.3.2.26.

11. Voorwaer van den opganck der sonnen/totten nedergancк is mijnen naem groot tusschen den volcken/ ende in alle plaetsen offertmen mijnen naem brantoffer en reynen offerhande. 4.18.4.ende.4.18.16.

2.4. En ghy sult weten dat ic u dit gebodt gesonden hebbe/op dat mijn verbont zijn soude met Levi / spreeckt de Heere. 4.2.3.4.8.2.

5. Mijn verbont is met hem ten leven en vrede/ick hebt hem gegeven dat hy my vreesde: want hy vreest my/ende heeft vervaert geweest om mijns naems wille. 4.2.3.

6. De wet der waerheydt heeft in zijnen mont geweest/ ende in zijn lippen en is gheen misdaet bevonden. 4.2.3.ende.4.8.1.

7. Want de lippen des Priesters sullen de wijsheyt bewaren / ende van zijnen monde salmen de wet vragen/etc. 4.8.2.4.8.6.4.9.2.

8. Maer ghy lieden hebt van den wech gekeert ende hebter vele geergert in de Wet/ ende het verbont Levi verbroken. 4.7.30.

3/1. Ende in corte tijt sal de Heere in synen Tempel gaen/ welcke gy soeckt en den Engel des verbonts die gy begeert. 1.13.10.1.14.9.

17. Ick sal hen vergeven/ gelijck een yegelijc zijnen soon vergeeft die hem dient. 3.19.5.

4/1. Siet den dach is gecomen vernende als een oven / ende alle verachters en godloosen sullen als stroo zijn/ende salse/etc. 3.24.12.

2. Maer u die ghy mijnen naem vreest/ sal opgaen de sonne der gerechticheydt / etc. 2.6. 15.ende.3.24.12.

4. Ghedenckt des Wets Moyses mijns dienaers / de welck is hem af in Horeb voor geheel Israel. 4.8.6.

5. Siet ick sende u Heli de Prophete / eer den grooten ende verschrickelijcken dach des Heeren come. 2.6.5.

6. Hy sal de herten der vaderen bekeeren totten kinderen / ende de herten der kinderen tot haer vaderen. 4.1.6.

Tobias Cap. 3.

25. Ende Raphael wert ghesonden om hen beyden gesontheyt te geven. 1.1.4.8.

Wijsheyt

Wijsheyt Cap. 14.

16 Daer nae werr sulcke een quade wijse metter tijt voor een wet ghehouden. ende de beelden hebben aengebeden ge= weest door het gebot der Tyrannen. 1/11/8.

Ecclesiasticus. Cap. 15.

14 Hy heeft den mensche van aenbegin= ne geschapen / ende hem de mogent= heyt zijns raets gelaten/hem geven de zijn in stellingen ende ghebodeu. 2/4.18.

15. So gy wilt/ sult gy de geboden houden/ ende sy sullen u ooc bewaren/ende sult u ghe= trouwicheyt bethoonen daer ic lust in nemen sal. Int selfde.

16. Hy heeft u het vyer ende water voorge= leyt/ om u hant uyt te reycken daer ghy wilt Int selfde.

17. Het leven/ en de doot/ het goet ende het quaet zijn voor den menschen / het ghene dat hem belieft sal hē gegeben worde. Int selfde

16 15. Alle weldaet sal hare stede vinden/ want een yegelijck sal vinden naer zijn werc= ken/ ende naer het verstant van zijn pelgrima gie. 3/15/4.

Baruch. Cap. 2.

18 Maer een siele die seer bedroeft is/ en vernedert/en jammerlicken ende flauwelijcken wandelt / ende die haer oogen begeven/ en de siele die hongeret/ sullen u eere ende gerechtichept geven 3.20.8.

19. Want nu Heere onse Godt / wy liggen voor u met onsen ghebede/ niet van weghen der gerechticheyt onser vaderen ende Conin= gen/etc. 3.20.9.

20. Maer om dat gy uwē toorn en gram= schap over ons ghesonden hebt gelijck ghy de Propheten u dienarē gesproken hebt: Int selfde.

1. Machabeus. Cap. 1.

45 Ende verbranden metten viere de boec= ken des wets Godes / die sy vonden ende verscheurdense. 1.7.9.

11. Machabeus. Cap. 12.

43 Sy maken een versamelinghe van twee dupsent Dragmans silvers die sant hy na Jerusalem ten sontoffer/ etc. 3.5.8.

15/39. Ist dat ic wel geseyt hebbe ende wel totter Historie dienende / dat is mijn begeer= ten geweest/maer ist dat ic slechtelijck ge= sproken hebbe/so hebbe ick doch mijn vermo= ken gedaen. Int selfde.

Mattheus Cap. 1.

5. Salomon ghenereerde Boos uyt Rhad ende Boos genereerde Obed uyt Ruth/ Obed genereerde Jesse. 1.13.3.

16. Jacob genereerde. Joseph den man Marie/uyt welcke is geboren Jesus/die ge= heeten wort Christus. Int selfde.

21. Ende sy sal een kint baren / ende sal sy= nen naem Jesus heeten / want hy sal zijn volck verlossen van hare sonden. 2.6.1.

23. Siet een maghet sal bevrucht worden/ ende sal een soon baren / ende sal synen naem Emanuel heeten dat is te seggen/ Godt met ons. 1.2.1.

2/6. En ghy Bethleem int Joodtsche lant zijt gheensins de cleenst onder de Vorsten Juda / want uyt u sal de leydtsman voortco= men die mijn volck regeeren sal. 2.14.7.

3 2. Joannes seyde. betert u want het Co= ninckrijcke der Hemelen is na by. 3.3.2. ende 3.3.5.3.3.1.

6 En sy werden van hē gedoopt in de Jor= daen/bekennende/etc. 3.4.9.4.15.6.4.16.24.

11. Ic doope u wel met water tot bekerin= ge/etc. 4.15.6. ende 4.15.8. ende 4.16.5.

12. Hy heeft synen wan in zijn handen / en sal synen dorschvloer suyveren / en sal de tar= we in syn schuere samelen / maer hy sal het caf verbranden met een onuytblusschelijck vyer. 3.25.12. ende 4. cap. 13. ende 4.1.19.

13. Doen quam Jesus van Galileen naer de Jordane tot Joannem / om ghedoopt te worden van hem. 4.15.6. ende 4.16.27.

15. Latet nu wese / want wy moeten also alle gerechticheyt volbrengen / doen liet hy hem gewooren. 2/16/5.

16. Ende hy sach den Gheest Godts neder dalen gelijck een duyve ende op hem comen/ 3.1.3. ende 4.17.21. ende 4.19.20.

17. Siet een stemme van de Hemel seggēde Dit is mijn wel beminde sone / inde welcke ick mijn welbehaghen genomen hebbe. 2.16.

11. ende 3.2.32. en 3.8.1. en 3.24.5.

4.2. En als hy veert ch dagen en veertich nachten gevast hadde/ hongerde hem. 4.12.20

3. En de versoecker qua tot hem/en sprac So gy Gods sone zijt/so gebiet dat dese stee= nen brooden worden. 3.20.46.

4. De mensche en sal niet alleenlijck vanden broode leve/maer by alle woorden dat uyt dē monde Gods coemt. 3.20.44.

10. Jesus seyde: Gaet wech Satan: want daer staet geschreven/gy sult den Heere uwē God aenbidde en hem alleene dienen. 1.12.3.

11. Doen verliet hem de Satan/ en de En= gelen quamen en dienden hem. 1/14/6.

17. Van dier tijt begost Jesus te predicken/ ende te seggen/ betert u/ want het Coninckrijc des Hemels is na by. 2.9.2.3/3/.3/3/19.

19. Volcht my nae/ ende ick sal u visschers der menschen maken/ 4/16/31.

5/3. Salich zijn die arme van geeste: want t'rijcke des Hemels behoort haer toe/3 17/10.

4/ Salich zijn die treurige: want sy sullen vertroost worden. 3.8.9.

8. Salich zijn die suyver van herte zijn want sy sullen God sien. 9.25.6.

10. Salich zijn die/die om de gherechticheyt vervolcht worden: want het Coninckrijcke Gods is haer. 3.8.7.

12. Verblijt ende verheucht u/want uwen loon is groot in den Hemel. 3.18.1.

13. Gy zyt het sout der aerde. 4.3.3.4.8.4.

2.4. Gy zijt het licht des werelts 4/3/3/en 4/5/13.

15. Men ontsteeckt gheen licht/ om onder een coorn mate te te stellen/maer op dē kande= laer en t'licht allē die in dē huyse zijn 1.11.14

16. Laet also uwe licht voor den menschen lichten / op datse uwe wercken sien/en uwen Vader loven die in de Hemelen is/ 3/16/3.

17/ Meynt niet dat ick ghecomen ben/ om de Wet ofte Propheten te ontbinden: ick en ben niet ghecomen om die te ontbinden/maer te vervullen. 2/7/14.

19. Soo wie dan een van dese alderminste/ geboden ontbint/ en de menschen alsoo leert/ die sal de minste gheheetē worden in het Co= ninckrijcke der Hemelen: maer die dese doet/ etc. 2/8/56.

21. Gy hebt gehoort datter tot den ouden geseyt is gy en sult niet dooden / en wie doo= det/die sal weerdich zijn gestraft te worden door het oordeel. 4.20.10.

22. Maer ick segghe u/wie't onrechte op synen broeder toornich is / die sal des oor= deels schuldich zijn. 2.8.7. ende 2.8.36.

23. So gy uwe gave op den Altaer offert en daer ghedachtich wort/ dat uwen broeder wat teghen u uytstande heeft. 3.4.12.

25. Weest haestelic veraccordeert met uwe partye/bewijle dat ghy noch met hem op de wech zijt/op dat/etc. 3.5.7.

26. Voorwaer ick segge u: dat gy niet en sult daer uyt comen/ tot dat gy den laetsten quadrant penninc betaelt hebt 3.5.6. en 3.4.7.

28. Wie een vrouwe aensiet/om die te be= gheeren / hy heeft alreede overspel met haer gedaen in zijn herte. 2.8.7.

34. En sweert gheensins noch by den He= mel/etc. 2.8.26. ende 4.1.12.

39. Maer ick segghe u en wederstaet den quaden niet/ maer so u yemant slaet aen uwe rechte wanghe/so biet hem ooc dander. 4.20. 19. ende 3.20.20.

44. Hebt uwe vyantlief/segentse die u ver= vloecken. 2.8.57. ende 3.7.6. ende 4.13.12.

45. Op dat ghy kinderen zijt ws Vader die in de Hemelen is/ want hy doet zijn son= ne opgaē over goede en over quade/etc 3/20. 15/ ende 3/24/16/ ende 3/25/9.

46. So ghy lief hebt die u lief hebben/ wat loon sult ghy hebben : Doen de Tollenaers oock niet het selfde/ 2/8/57.

6.2. Wanneer ghy almoessen doet / doet gheen trompet voor u blasen/ ghelijck de ge= veynsde doē in haer vergaderingen/ en op de straten/ op dat sy vanden menschen gheeert werden. Voorwaer seg ick u / sy ontfanghen haren loon. 3/7/2.

6. Maer als gy biddet gaet in u secreet ca= mer/ en sluyt uwe deure toe/ en bidt den Va= der die int verborgen is. 3/23/20.

7/ Ende als gy bidt / soo en weest niet veel sprekende als de Heydenen doen: want sy my door haer veel spreken/etc. 3/20/29/

9/ Dit gy dan aldus/ Onse Vader die daer zijt in de Hemelen/etc. 3.20.6. ende 3/20/34.

11. Geeft ons huyden ons dagelijcx broot 2.7.14.

12. En vergeeft ons onse schulden/gelijck wy ooc onse schuldenaren/etc. 3/4/3/ /4/ 1/23.

21. Daer uwe schat is daer sal ooc u herte wesen. 3/2/ 5/ ende 3/18/6/ ende 3/25/1.

23. Maer in dien u ooge boos is/ so sal ge= heel u lichaem duyster wesen : in dien dan dat het licht dat in u is: duysterheyt is/ hoe groot sal dan de duysterheyt/etc. 3.2.25.

7.7. Biddet ende u sal ghegeven worden/ soect/en gy sult vinden/clopt en u sal opē ge= daen worden. 3.20.13.

11. Ist dat gy lieden dan/ hoewel dat ghy boos zijt/ uwe kinderen goede dingē cont ge= vē/ hoe veel te meer sal uwe Vader die in de Hemelen is goede gaben geven diese vā hem begheeren. 3.20.36.

12. Al wat gy wilt dat u de menschē doen. doet ghy hē dat oock / want dat is de Wet ende Propheten. 2/8. 3.

15. Wacht u van de valsche Propheten die tot u comen in schaeps cleederen / maer van binnen zijn sy grijpende wolven. 2.9.2.

8/4. Siet dat ghy gheen mensche en segt/ maer gaet en vertoont u dē Priester / en of= fert u gabe die Moses gebodē heeft haer tot een ghetuygenisse/ 3/4/4.

15/ Doe Jesus dit hoorde/ verwonderde hy hem/ende sprac tot den genen die hem nae volchden: ic en hebbe in Israel so groot geen geloobe gebonden/ 3/2/3.

11. Vele sullen van Oosten en vā Westen comen/ en met Abraham/ Isaac en Jacob in het Coninckrijcke der hemelen sitten. 2.10.13. ende 4.16.13.

12. De kinderen des Coninckrijcx sullē wt geworpē worden in de uyterste duysternisse/ daer weeninghe wesen sal een knerselinghe der tanden. 3.25.12.

3. En Jesus seyde tot den Hooftman: Gaet hene/ gelijc ghy gelooft hebt so geschiede u: en ter dier selver tijt is zijn knecht gesont ghe= worden. 3.2.11.

25. En zijn Discipulen gingen tot hem/ en weckten hem op segghende: Heere behoet ons want wy vergaen. 3.2.28.

29. Jesus ghy sone Godts/ wat hebt ghy met ons te doen: zijt ghy hier gecomē om ons te quellen eer het tijt is: 1.14.19.

2.2. En siet sy brachten tot hem eenē gich= tigen mensche op een bedde liggende/ en Je= sus haer gheloobe siende / seyde hy tot den gichtigen: soon hebt goeden moet uwe sondē zijn u vergheven. 1.3.13. ende 2.4.35/ ende 3. 20.9.

3. Sommige uyt den Schrifgeleerdē sey= den in haer selven: desen lastert. 1.13.12

4. Jesus bekennende haer gedachten/ Int selfde.

5. Want welc is lichter te seggen/ u sonden zijn u vergebē/ oft te seggē: staet op en wan= delt. 4.19.22.

6. Op dat ghy weter dat de sone des men= schen macht heeft op aerden de sonde te ver= gheven (doe seyde hy tot gichtighen) staet op / neemt u bedde op / ende gaet henen in u huys. 1.13.12.

12. Die gesont zijn en behoeven geen me= decijnmeester/ maer die cranck zijn. 2.12.14

13. Ic en ben niet gecomē om te roepen de rechtveerdighe/ maer de sondaers tot bekee= ringhe. 3.3.20. ende 3.12.7. ende 3.14.5.

15. Connen oot de bruyloft kinderen treu= rich zijn so lange de bruydegom by haer is. 3.3.17. ende 4.12.17.

29. Jesus raecte de oogen des blinden/ seg= gende: u geschiede na u gheloobe. 3.2.43.3.4. 22. 20.11.4.19.8.

34. De Pharizeē seydē : hy worpt de duy= velē uyt door den prince der duyvelen. 3.3.22

35. En Jesus ginc om in alle stedē en dlec= ken/ leerende in hare vergaderingen/ en pre= dickende het Evangelium des Coninckrijcx/ etc. 2.9.2.

10.1. Ende zijne twaelf Discipulē tot hem geroepen hebbende / gaf haer macht over de onreyne geesten. 4.3.5.

5. En gaet niet na de Heydenen/noch gaet niet in steden der Samaritanen. 2.11.12.

8. Gheneest de crancke/ reynicht de melaet= sche verweckt de dooden / drijft de duyvelen uyt. 1.13.13.

18. Gy sult voor Vorstē ende Coninge ge= leyt

leyt worden/om mijnent wille/ haer ende dē Heydenen tot een getuygenisse. 3.4.4.

20. Want ghy en zijt niet die daer spreeckt/ maer de Gheest uwes Vaders die door u spreeckt. 4.19.8.

28. En vreest de geene niet die het lichamen dooden/ eñ en connen de siele niet dooden/ maer vreest veel meer den ghenen die machtich is beyde lijf ende siele te verderven in der hellen. 1.15.2. ende 3.25.7.

29. Worden niet twee muskens om een penninc vercocht: nochtans en valt niet een van dese op de aerde sonder uwen Vader. 1.16.1. ende 1.16.5. ende 1.17.6.

30. Eñ u zijn ooc alle de hayren des hoofts getelt 1.16.2.

31. En vreest dan niet/ ghy zijt meer weerdich dan veel muskens. 1.17.6.

33. Maer die my verloochenen sal voor de menschen/ die sal ick oock verloochenen voor mijnen Hemelschen Vader. 4.1.26.

11.10. Dese is het/ van welcken geschreven is: Siet ick sende mijn Engel voor u aensichte/ die uwen wech bereyden sal voor u/ 3.2.19.

11. Onder den genen die van vrouwen ghebooren zijn/ en is niemandt opghestaen die grooter sy dan Joannes de Dooper: Nochtans die de minste in het Conincrijcke der Hemelen is/ is meerder dan hy. 2.9.5.

13. Alle de Propheten eñ Wet hebben tot op Joannē geprophetheert. 2.11.5. eñ 2.11.10.

23. Eñ ghy Caparnaum die verheven hebt gheweest tot aen den Hemel/ ghy sult vernedert worden tot in der hellen: want hadde in Sodoma die crachten gedaen geweest die in u gedaen zijn/ sy waren op dese dach noch gebleven 3.24.25.

25. Ter dier selver tijt antwoorde Jesus ende seyde: ick danck u Vader Heere des Hemels ende der aerden/ dat gy dese dingen voor de wijse verborgen hebt/ eñ hebbet den cleynen geopenbaert. 3.2.34.

27. Niemant en kent den Vader/ dan de Sone/ ende die het de Sone openbaert. 4.8.5.

28. Coemt alle tot my die belast ende beladē syt/ ende ick sal u ontladen. 3.3.20. ende 3.4.3. ende 3.12.7. ende 3.18.9.

29. Neemt mijn jock op u/ eñ leert van my dat ick sachtmoedich eñ ootmoedich van herte be/ eñ sult ruste vinden in uwe sielen 3.18.9

30. Mijn Jock is liefslijck/ ende mijn last is licht 4.19.3.

12.24. Ende de Parizeen dat ghehoort hebbende/ seyden: dese drijft de duyvel uyt door Beelzebub prince duyvelen/ 3.3.22.

31. Alle sonde eñ lasteringe sal den menschē vergegen worden/ maer de lasteringhe teghen den Gheest/ en sal den mensche niet vergeven worden. 3.3.21. ende 1.13.15. ende 3.3.22.

32. So wie spreken sal tegen den Soone des menschen het sal hem vergeven worden/ wie spreken sal tegen dē heyligen Geest/ etc. 3.5.7.

41. Die mannen van Ninive sullen opstaen in het oordeel met desen geslachte/ ende sullent verdoemen/ want sy hebben haer bekeert/ etc. 3.24.15.

45. Wanneer den onreynen gheest uyt den mensche ghevaren is/ so door wandelt hy door dorre plaetsen/ soeckende ruste ende en vintse niet/ etc. 1.1.4.4. ende 1.14.19.

13.4. Eñ als hy zaeyde/ is eē deel des zaets by den wege gevallen/ eñ de vogelen zijn ghecomen en hebbent gegeten. 3.22.10. ende 4.14.11. ende 4.17.33.

5. Eñ het ander is gevallen/ op steenachtige gront/ daer het niet veel aerde en hadde 4.17.13.

7. Eñ het ander is ghevallen onder de doornen/ eñ de doornen zijn gewassē ende hebbent versmacht. 4.17.33.

9. Die ooren heeft om hooren/ die hoore. 3.23.13.

11. Om dattet u ghegeven is te verstaen de verborgentheden des Conincrijcx der Hemelē: maer desen ist niet gegeven. 1.7.5. 3.24.13.

16. Maer uwe ooghen zijn salich/ want sy sien/ ende uwe ooren/ want sy hooren 2.9.1.

17. Voorwaer ick segghe u/ dat vele Propheten ende rechtveerdige hebben begheert te sien dat ghy siet/ eñ en hebt niet gesien 2.11.6.

24. Het Conincrijcke der Hemelen is ghelijck een mensche die goet saet in sijnen acker gesaeyt heeft. 4.1.13.

29. Ende seyde tot hem: Neen/ op dat ghy het onkruyt vergaderende/ niet oock te ghelijck de terwe en pluckt 4.12.1.

31. Het Coninkrijcke der Hemelen is ghelijc een mosteert coorn/ het welcke eē mensche heeft ghenomen ende in sijnen acker ghesaeyt 2.10.3. ende 4.13.34.

33. Hy seyde hem een ander ghelijckenisse: het Coninckrijcke der Hemelen is gelijck eeden deessem/ welcke een vrouwe neemt ende verchte in drye maten meels/ tot dattet al ghesuert is. 4.19.34.

39. Ende de vyant diese saeyt is den duyvel 1.14.15.

47. Het Conincrijcke der Hemelen is gelijc een net/ dat geworpen is in de zee/ ende allerley soorten van/ etc. 4.1.13. ende 4.16.31

14.25. Ende ter vyerder wake des nachts/ ginc Jesus tot haer wandelende/ etc. 4.17.29.

15.3. Waerom overtreet ghy het ghebodt Gods door uwe insettinge. 4.10.10.

4. Want Godt heeft geboden seggende: eert Vader ende Moeder/ eñ die Vader oft moeder vloeck/ die sal de doot sterven 2.8.36.

8. Dit volck comt my by met den moede ende eert my met den lippen/ maer haer herte is verre van my. 3.20.31.

9. Maer te vergeefs eeren sy my/ leerende voor leeringhe geboden der menschen. 4.10.15. ende 4.10.25.

13. Alle planten die mijn Hemelsche Vader niet geplant en heeft/ sal uytgeroyt wordē 2.3.9. ende 3.2.12. ende 3.23.1.

14. Laetse varen/ sy zijn blinde leytslieden der blinden. Ende in dien d' een blinden den anderen leyt/ soo vallen sy beyde in de gracht. 3.19.11. ende 4.9.2. ende 4.9.12.

24. Ick en ben niet ghesonden/ dan aen den verlooren schapen des huys Israels. 2.11.12.

16.6. Siet toe ende wachteru van den deessem der Pharizeen/ ende Sadduceen 4.10.26.

12. Doe verstonden sy dat hy niet ghesept en hadde dat sy haer wachten souden van den deessem des broots/ maer van der leere der Pharizeen ende Saducen Int selfde.

16. Ghy zijt Christus de sone des levendigē Gods 4/6/6.

17. Gy zijt salich Simon Jona sone/ want vleesch ende bloet en heeft u dat niet geopenbaert/ maer mijn Vader die in de Hemelen is. 1/2/19/ ende 3/1/4/ ende 3/2/34.

18. Eñ ick segge u ooc/ dat ghy zijt Petrus eñ op desen Steen sal ick mijn gemeente timmeren. 4/6/3/ ende 4/6/5.

19. Ick sal u de sleutelen des Conincrijckx der Hemelen geven/ ende wat ghy bidden sult op der aerden/ dat sal in den Hemel gebonden wesen: ende wat ghy ontbint op der aerden sal in den Hemel ontbonden wesen 3/4/12/ ende 4/1/22/ ende 4/2/10/ ende 3/6/4/ ende 4/12.1 ende 4/12/4.

23. Wijckt van my wech Satan: want gy zijt my hinderlijck 4/7/28.

24. So my yemant wil na comen/ die versake hem selven/ eñ neemt zijn cruyce op/ ende volge my na 3/7/2/ ende 3.8/1.

27. De sone des menschen sal comen in de eerlijckheyt zijns Vaders/ met sijne Enghelen/ ende dan sal hy eenen yegelijcken vergelden na sijne wercken 3/18/1.

12/2. Ende hy is verandert ghewordden voor haer/ eñ zijn aengesicht wert blinckende gelijck de sonne: ende zijn cleederen wierden wit als het licht 4/17/17.

5. Doen zy noch sprekende was/ siet een lichtige wolcke beschaduwede haer/ ende siet/ een stemme uyt de wolcke/ seggende: Dese is mijn wel liebe sone in de welcke ick mijn welbehagen genomen hebbe/ hoort hem. 2/15/2. ende 3/2/32/3/8/2/3/20/48/4/8/1/ ende 4/8/7.

18/10. Ick segge u dat hare Enghelen in de Hemelen altijts sien dat aensicht mijns vaders die inde Hemelen is. 1/14/7/ eñ 1/14/9.

11. Den Sone des menschen is ghecomen om salich te maken dat verlooren was 2/12.4.

14. Heeft uwen broeder teghen u gesondicht soo gaet henen ende strast hem/ etc. 4/12/3/

17. Indien hy haer geen ghehooren gheeft/ soo segt het der gemeente: ende in dien hy ooc der ghemeente geen gehoor en geeft/ so hout hem als een Heyden ende Tollenaer 4/8/15. ende 4/11/2/ ende 4/12/3.

18. Voorwaer ick segge u: wat ghy op der aerden binden sult/ dat sal in den Hemel ghebonden wesen. Ende wat ghy op der aerden ontbinden sult/ dat sal inden Hemel ontbonden wesen. 3/4/12/ eñ 3/4/20/ ende 4.1.22. ende 14/2/10. ende/4/3/4. ende/4/18/4. ende/4/12/4. ende/4/12/9.

19. Wederom segghe ick u/ soo daer twee onder u eens zijn op aerden/ van eenich dinck dat sy begeeren sullen/ dat sal haer geschieden van mijne vader die inde Hemelē is. 3/20/30.

20. Daer der twee oft drie in mijnen naem versamelt zijn/ daer ben ick int midden van haer. 4/1/9. ende 4/5/4. ende 2/9/2.

22. Ic en segge u niet tot sevenmael/ maer tot tseventich sevenmael. 4/1/23.

29. Soo viel dan syne mede dienstknechs voor zijn voeten neder/ ende badt hem/ seggēde: weest lanckmoedich over my/ ende ick sal u al betalen. Int selfde.

19/6. Alsoo en zijn sy niet meer twee maer een vleesch. Daerom wat Godt tsamen ghevoecht heeft/ dat en verscheyde geen mensche 4/15/22.

11. Alle menschen en vaten dit woort niet maer dient ghegeven is. 2/8/42. ende 4/13/17.

12. Daer zijn gesnedene die van moeders lijve also ghebooren zijn/ ende daer zijn gesnede die van den menschen gesneden zijn. 2/8/42.

13. Doen werden daer kinderkens tot hem gebracht/ dat hy de handen op haer leggen eñ bidden soude: Ende de Discipulen straftense 4/16/7.

14. Laet de kinderkens ende en verbiet hen niet tot my te comen: want sulcke behoort dat Coninckrijcke der hemelen toe. 4.16/7. ende 4.16/26. ende. 4.16.17.

15. Ende als hy haer de handen op geleyt hadde/ scheyde hy van daer. 4.3/15.

17. Daer en is niemant goet dan Godt alleen/ wildy gaen int eewich leven/ hout de geboden. 1/13/13. ende 1/13/24/ ende/3/18/9.

18. Ghy en sult niet dooden. Ghy en sult geen overspel doen/ etc. 4/2/8/35/36/37.

19. Eert Vader ende moeder/ 2/18/12.

21. Soo ghy wilt volmaeckt wesen/ gaet/ vercoopt wat ghy hebt/ ende ghevet den armen. 4.13/13

25. Als zijn Discipulen dit hoorden/ werden sy verslaghen/ segghende: wie can der dan salich worden? 2/8/5.

26. Ende Jesus sachse aen/ segghende tot hen: By den menschen is dat onmoghelick/ maer by God is alle dinc mogelijc/ Int selfde

28. Jesus seyde tot haer: voorwaer segghe ic u/ dat gy die my ghevolcht zijt inde wedergeboorte als de sone des menschen sal sitten in de throone zijnder heerlicheydt sult ghy oock sitten op de twaelf throonen/ oordelende de twaelf gheslachten Israels. 2/16/18. ende. 3.25.10.

29. Ende soo wie huysen/ ofte broeders/ oft susters/ oft Vader/ oft Moeder/ oft wijf oft kinderen/ oft ackeren verlaet om mijnen naem/ die sal hondert fout ontfanghen ende het eeuwige leven beerven. 3/25.10.

20/1. Dat Coninckrijcke der Hemelen is gelijck eenen huysheere/ die des morghens vroech op stont/ om arbeyders te hueren in synen wijngaert. 3/18/3.

25. Ghy weet dat de Overste der Heydenen over de selve heerschen: eñ die groot zijn gebruycken macht over haer. 4/11/8/4/11/9.

26. Alsoo en sal het onder u niet wesen: maer wie onder u wil groot worden: die sy uwe dienaer. 4/11/8.

28. Gelijc de sone des menschen niet en is gecomen om ghedient te worden maer om te dienen/ ende zijn siele te gheven tot rantsoeninge voor velen. 2.16/5.

21/9. Ende de scharen die voorgingen/ ende naer volchden/ riepen/ seggende: Hosanna den sone Davids: gheprezen sy die daer comt in den naem des Heeren. 2/6/4.

22. Eñ al wat ghy begeert in uwe gebeden gebeden/ geloovēde hy sullet ontfangē. 3.20.11

25. De doop Joannis van waer is hy/ uyt den Hemel of uyt de menschen? Doe overleyden sy by haer selven eñ seyden/ seggen wy uyt den Hemel/ soo sal hy ons seggen: waerom en hebt ghy hem niet gelooft. 4.19.5.

31. Wie van dese twee heeft de wille des Vaders gedaen? sy seyden hem: de eerste. Jesus seyde tot haer: Voorwaer ic segge u/ de tollenaers ende de hoeren sullen u voorgaen int Conincrijcke Gods. 2.8.14. ende. 3.7.2.

22/2. Het Conincrijcke der Hemelen is gelijck een Coninck die synen soon een bruyloft bereyt hadde. 3.24.8.

12. Vrient hoe zijt gy hier in gecomē sonder het

het bruyloft cleet 4.17.45.

13. Bint hem handen ende voeten en worpt hem upt in de upterste duysternisse / daer sal wesen weeninge ende knersingen/etc. 3.25.12.

14. Vele zijn der gheroepen / maer weynich uytvercoren. 3.24.6.

23. Te dien daghen quamen de Sadduceen tot hem / die daer seggen datter geen opstandinge der dooden is. 2.10.23.

30. Want in de opstandinge/ en trouwen sy niet/noch en werden oock niet te houwelijcke ghegheven: Maer sy zijn ghelijck Enghelen Gods inden Hemel. 1.4.9.ende 1.15.3.ende 2.12.6.ende 3.25.11.ende 4.1.4.

32. Ick ben de Godt Abrahams / de Godt Isaacx/ẽ Jacobs: Godt en is geen Godt der dooden/maer der levendigen 2.10.9.4.16.3.

37. Ghy sult lief hebben den Heere uwen God/ upt alle uwer herten/upt alle uwer sielen/ẽ upt alle uwen verstande. 2.8.11.ende 2.8.51.ende 3.3.11.

38. Het tweede dwelck desen gelijck is/ghy sult lief hebben uwen naeste al u selven 2.8.11

43. Hoe noemt hẽ dan David Heere. 1.13.15.

23.3. Sy binden swaere ende ondraghelijcke lasten ẽ leggense op de schouderen der menschen/maer selve en willen sy die niet aenroerẽ met haren vinger 4.10.1.ende 4.10.16.

8. Ghy en sult u niet meester laten noemen/ wãt een is u meester/namelijc Christus 4.8.8.

9. Ghy en sult niemant vader noemen / op der aerden: want een is uwe Vader die in de Hemelen is. 3.10.38.

23 Ende hebt achter gelaten het swaerste in de Wet/ namelijck/ oordeel/barmhertichepdt/ ende geloove: Dit moestmen doen/ ẽ dat ander niet achter laten 2.8.52.

25. Wee u Schriftgheleerden ende Phariseen ghevepsde / die daer het buytenste des drinckvats ende schotels reynicht/ ende binnẽ zijn sy vol roofs ende onmaticheyts 3.4.36.

37. O Jerusalem / Jerusalem / die daer de Propheten doot/ ende steenicht se die tot u ghesonden zijn / hoe menichmael hebbe ick uwe kinderen willen vergaderen/etc 3.24.10.

24.11. Ende vele valsche Propheten sullender op staen/ẽ sullender vele verleyden 4.9.4.

14. Ende dit Evangelium des Coninckrijcx sal door de gheheele werelt gepredickt worden tot getuygenisse allen volcke/ ende dan sal het eynde comen. 3.4.4.

24. Want daer sullen valsche Christi / ende valsche Propheten op staen/ende sullen groote teeckenen ẽ meraculen doen/ also dat sy oock (waert moghelijck) de uytvercorene verleyden soude. 4.9.4.

30. Ende dan sal het teecken van den sone des menschen verschijnen in den Hemel. Ẽ dan sullen alle geslachten op der aerden huylen/ ẽ sullen der sone des Menschen sien comen in der wolcken des Hemels / met groote cracht ende eerlijchept. 2.16.17.

37. Want van dien dage ende van dier uren en weet niemant/ noch oock de Enghelen der Hemelen/dan alleen mijn Vader/ 1.14.9.

41. Wie is nu een ghetrouwe ende voorsichtige Dienstknecht / die sijnen Heere over zijn huysghesin ghestelt heeft om haerlieder spijse te geven ter bequamer tijt. 4.16.31.

25.3. De dwase namen hare lampen / ende en namen geen olie met haer 3.5.7.

21. Doe seyde de Heere tot hen: wel goede ẽ getrouwe dienstknecht/ghy hebt over weynich getrouwe ghewecst / over vele sal ick u setten/gaet in de vreucht uwes Heerẽ. 1.3.11

23. Wel goede ende getrouwe dienstknecht/ ghy hebt over weynich getrouwe geweest/etc 1.3.1.ende 3.15.4.

29. Ende yeghelijck die daer heeft/ dien sal gegheven werden / ende hy sal overvloedich hebbẽ: Ẽ wie niet en heeft/van dien sal oock het gene dat hy heeft /wech genomen worden 2.3.11.ende 3.15.4.

31. Als de sone des menschen sal comen in zijn eerlijckhept/ẽ alle zijn heylige Enghelen met hem/etc. 1.14.9.ende 2.16.17.

32. Ende alle volcken sullen voor hem vergadert worden / ende hy salse van een ander scheyden ghelijck de herder de schapen van de bocken scheydt. 3.25.9.

43. Come ghy gesegende mijns vaders/ besit dat Coninckrijcke dat u bereydt is van den beginne der werelt. 3.18.1.ende 3.18.2.ende.3.18.3.ende 3.24.16.

35. Want ick hebbe hongerich geweest ende ghy hebt my gespijst: ic ben dorstich geweest/ ende ghy hebt my te drincken gegheven / etc. 3.18.1.

40. Voorwaer so wat ghy eenen van dese mijne minste broederen gedaen hebt/ dat hebt ghy my gedaen 3.18.6.

41. Gaet wech van my ghy vervloeccte in dat eeuwige vyer/dat bereyt is den duyvel ẽ sijnen Engelen. 1.14.14.ende.1.14.19.3.25.5.

46. Ẽ dese sullen gaen in de eeuwige pyne ẽ de rechtveerdige in dz eewich leven 3.25.5

26.10. Waerom zijt gy dese vrouwe moeylijck/want sy heeft een goet werck aen my gedaen. 3.2.8.

11. De arme hebt ghy altijdts by u: maer my en hebt ghy niet altyts. 4.3.1.ende 4.17.26.ende 4.17.28.

12. Dat sy dese salve op my ghegoten heeft dat heeft sy gedaen om my te begravẽ 3.28.8.

15. Ende seyde wat wildy my geven/ ẽ ick sal hem u overleveren/ Ẽ sy setten hem dertich silvere penninghen 4.18.14.

26. Als sy aten/nam Jesus het broodt/ende als hy gedanct hadde / brack hyt ende gaft synen Discipulen/ ende seyde: neemt/ etet/ dat is mijn lichaem. 4.14.20.ende. 4.16.30.ende 4.17.1.ende 4 17.20.ende 4.19.23.

27. Ẽ hy naem den drinckbeker ẽ danckte ende gaffen haer ende seyde: drincket alle daer upt. 4.19.14.

38. Doen seyde hy tot haer: mijn ziel is bedruckt totter doot/blijft hier ende waeckt met my. 2.16.12.ende 3.8.9

39. Ẽ een weynich voorder gaende viel hy op zijn aensichte/biddende ẽ seggende: Mijn Vader in dient moghelijck is / laet desen beker van my gaen nochtans niet gelijck ic wil maer gelijck ghy wilt. 2.16.12.

47. Doe begonst hy te vervloecken / ende te sweeren: ick en kenne den mensch niet 4.1.26.

53. Meynt ghy dat ic nu niet mynẽ vader can bidden / ende hy sal my meer dan twaelf legioenen Engelen geven. 1.4.8.

57 Ẽ Petrus werdt gedachtich des woort Jesu/die tot hem ghesept hadde/ eer den hane craeyen/sal suldy my driemael versaken. Ende ginc upt/ende weende bitterlijck. 3.3.4.

27.4. Ick hebbe gesondicht verradende dat onnoosel bloet / maer sy seyden: wat gaet ons dat aen daer suldy toesien 3.3.4.

12. Ẽ beschuldicht zijnde vãde Overpriesters ẽ Ouderlinge/en antwoorde nz 2.16.5.

14. Hy en antwoorde hem niet op eenich woort / sodat de Stadthouder seer verwondert werdt. Int selfde.

23. Doe seyde de stadthouder/wat heeft hy dan quaets gedaen. Ende sy riepen te meer seggende: Laet hen cruycigen. Int selfde.

24. Als nu Pilatus sach dat hy niet en voorderde / maer dat daer meerder oproer werdt/ heeft hy water genomen ẽ zijn handen voor het volck gewassen / seggende: ick ben onschuldich van den bloede des rechtveerdigen/siet toe. Int selfde.

46. Ende ontrent der negenster ure / riep Jesus met luyder stemmen/ segghende: Eli/ Eli / Lama Sabathani/dat is/ mijn Godt/ mijn Godt/ waerom hebdy my verlaten? 2.11.16.ende.2.16.12.

50. Ẽ Jesus wederom met luyder stemme roepende/gaf den geest 4.19.23.

52. Ende de graven werden geopent/ ende veel lichamen der heyligen die geslapen hadden stonden op. 2.13.23.ende 3.25.7.

53. Welcke upt de graven gegaen zijnde na sijne verrysenisse/ quamen in de H. stadt/ ende worden van vele gesien 2.10.23.

96. Doe ginghen sy ẽ bewaerden het graf versegelende den steen metter wacht. 2.25.3.

28.5. De Engelẽ antwoorde/ende seyde tot de vrouwe/vreest ghy niet/etc. 1.15.6.

6. Hy en is hier niet / maer hy is opgestaen gelijck hy gesept heeft. 4.17.29.

7. Segt syne Dicipulen dat hy is opgestaẽ van de dooden 1.14.6.

11. Als sy nu ghegaen waren/siet/ sommige van den wachters/quamen in de stadt ende boodtschapten den overpriesteren al dat daer geschiet was 3.25.3.

12. Doe vergaderden sy met de Ouderlingen/ẽ raet gehouden hebbende/ gaven sy den crijchsknechten ghelts ghenoch. Int selfde.

13. Seghende/segt dat sijne Discipulen zijn des nachts gecomen/ende hebbẽ hem gestolen de whyle ghy sliept. Int selfde.

18. Alle macht is my ghegheven/in Hemel ende op aerde. 3.15.5.

19. Daerom gaet / ende leert allen volcken haer doopende in den name des Vaders/ des Soons ende des heyligen Gheests. 1.13.16.ende 4.3.6.ende 4/5.4.ende 4.14.20.ende 4.15.6.ẽ 4.15.18.ẽ 4.15.20.ẽ 4.15.22.ende 4.16.7.ende 4.19.28.

20. Ẽ siet/ick ben met u alle de dagen/toe de voleyndinge der werelt. 2.16.14.ende 4.8.8.ende 4.8.11.ende 4.17.26.ende 4.17.30.

Marcus Cap. 1.

1. Het begin des Euangelij Jesu Christi des Soons Gods. 2.10.2.

4. Joannes was in de woestijne doopende/ ẽ predikende den doop der bekeeringe/tot vergevinge der sondẽ 3/3/19/4/19/17.

15. Ende segghende/ de tijt is vervult ende het Coninckrijcke Gods is na by ghecomen/ betert u ende gelooft den Evangelio/3/3/19.

3/15. Ende dat sy macht hebben souden / de siecken te ghenesen/ende de duyvelen upt te worpen. 1/13/13.

28. Voorwaer ick segghe u/dat alle sonden den kinderen der menschen vergheven sullen worden ende de lasteringe/ daer sy Godt mede gelastert sullen hebben. 3/5/7.

29. Wie den H. Gheest lasteren sal / die en sal geen vergevinge hebben in der eewichept 1/13/15/ende 3/3/22.

6/7. Ẽ gaf haer macht over de onreyne geesten. 1/13/13.

13. Ende sy wierpen veel duyvelen upt/ẽ salfden veel siecken met olye/ẽ maeckten se ghesont. 4/19/18/ende 4/19.21.

7/33. Ende hy hem genomẽ hebbende van der schare aen deen zijde/ stack hem syne vingeren in zijn ooren/ ende gespogen hebbende/ traecte hem zijn tonghe. 4/19/23.

9/24. Heere ick geloove/coemt mijn ongheloovichept te hulpe. 4.14.7.

43. In de helle/in dat onuytblusschelijcke vyer. 3/25/12.

44. Daer haren worm niet en sterft/ẽ het vyer niet uytgheblusscht en woort. Int selfde.

10/9. Dat om wat God tsamen gevoecht heeft dat en scheyde geen mensche. 4.1/1/

30. Die niet hondert souten ontfangt in desen tegenwoordigen tijt/ huysen/ẽ broeders ende susters ẽ moeders/ẽ kinders ende ackers/ met de vervolginge: ẽ inde toecomende werelt het eewich leven/ 3/18/3.

11/24. Al het gene dat gy begeeren sult al biddende / ghelooft dat ghyt sult ontfanghen/ ende het sal u geschieden/ 3/20/11.

12/18. De Saduceen quamen tot hem / de welcke seggen/dat daer geen opstandinge der doodẽ en is/ẽ vraechdẽ hem seggẽde/3/25/5

13/32/Ẽ van dien daghe ẽ ure weet niemant/ noch oock de Engelen/ noch de Sone dan alleene de Vader/ 2 14/2/

14/22. Ẽ als sy aten/ nã Jesus het broot ẽ als hy gedanckt hadde/ heeft hy dat ghebroken ende haer gegeven ẽ gesept: Neemt etet: dit is mijn lichaem. 4/17/1/ẽ 4/17/20.

43. Ẽ hy nam Petrum/ẽ Jacobum/ẽ Joannem met hem / ẽ begonste verschrickt ende weemoedich te worden. 3.8.9.

34. Ẽ seyde tot haer: mijn siele is bedroeft totter doot/blyft hier/etc. 2/16/12.

15/28. Also wert de Schrifture vervult/ die sept: Hy is met den quaet doenders gherekent. 2.16.5.

16.9. Hy wert eerst ghesien van Maria Magdalena / upt welcke hy seven duyvelen geworpen hadde. 1.14.14.

15. Gaet voor de geheele werelt/ẽ predict het Evangelium alle creatueren/4/3/4/ẽ 4.3.12.ende 4.16.27.ende 4.19.28.

16. Wie gelooven sal ende gedoopt sal zijn/ sal salich worden. 4.15.1.ende 4.16.27.

19. Ẽ na dat de Heere met haer gesproken hadde/wert hy opgenomen ten Hemel/ẽ siet ter rechterhant Godts/ 2/14/3/ende 4/17/27.

Lucas Cap. 1.

6 Sy warẽ beyde rechtveerdich voor God wandelende in alle geboden/ ende rechtveerdichmakingen des Heeren onstrafselijck. 3.17.7.

15. Ẽ hy sal vervult zijn met den heylige Geest/van zijns moeders lijve aen. 4.16.29.

17. Ende hy sal voor zijn aensichte gaen in den geest ẽ cracht Eli/ om de hertẽ der vaders

deren tot den kinderen te bekeeren/endē de onghehoorsaemheydt tot de voorsichticheydt der rechtveerdigen/ om de Heere te bereyden een wel ghesehickt volck. 4.1.6.

31. Ende siet / ghy sult bevrucht worden/ ende eenen sone baren / eñ synen naem heeten Jesus. 2.16.1.

32. Dese sal groot wesen / ende sal de sone des alderhoochsten ghenoemt worden: Ende God de Heere sal hem den throone zijns vaders Davids geven. 2.14.4.ende 2.14.7.

33. Ende hy sal over het huys Jacobs regneren/in der eeuwichheyt/ ende zijns Coninckrijcx en sal geen eynde wese. 2.14.3.eñ 2.15.3.

34. Maria seyde tot den Engel: hoe sal dat geschiedē? want ic geē mā en bekēne. 4.17.25.

35. De Engel antwoorde eñ seyde tot haer: de H. Gheest sal over u comen/ende de cracht des alderhoochsten/ sal u overschaduwē daerom oock dat Heylighe dat uyt u gheboren sal worden/sal Gods sone genoemt wordē/2.14.5.

43. Van waer comt my dit dat de moeder des Heeren tot my coemt? 2.14.4.

54. Hy heeft Israel synen knecht opgeholpen/ ende hy wert syner heyliger verbont gedachtich. 2.10.4.

72. Om barmherticheyt te bewijsen aen onse vāderen ende gedachtich te wesen zijn heylich verbont. 2.10.4.

73. Ende des eets die hy tot Abraham onsen vader gesworen heeft/Int selfde.

74. Dat wy verlost zijnde uyt de handen onser vyanden / hem dienen souden sonder vreese. 3.16.2.

77. Eñ om zijn volck kennisse der salicheyt te geven / in vergevinge der sonden. 3.11.22.

79. Op dat hy soude schijnen den genen die sitten in duysternisse / ende schaduwe des doots om onse voeten te rechten in den wech des vreets. 2.12.4.

2.11. Namelijck / dat heden u gheboren is/ die daer is Christus de Heere in de stat Davids. 2.15.5.

13. Eñ terstont was daer met den Enghel een menichte der hemelscher heyrscharen/die God looflden. 1.14.5.

37. Eñ sy was een weduwe / ontrent van vierentachentich jaren/ de welcke niet en quā uyt den Tempel God dienende met vasten ende bidden/nacht ende dach. 4.12.16.

52. Ende Jesus wies op in wijsheyt/ ende ouderdom ende genade / by God / ende den menschen. 2.14.2.

3.3. Ende hy quam in alle het lant ontrent de Jordaen predikende den Doop der bekeeringe/ tot vergevinge der sonden. 3.3.19.ende 4.15.7.ende 4.19.17.

8. Draecht dan vruchten die der bekeeringe weerdich zijn: ende en begint niet te seggē by u selven: Wy hebben Abraham tot eenen Vader: want ic segge u/dat God machtich is uyt desen steenen Abraham kinderen te verwecken 3.3.5.

14. De crijgslieden vraechden hem ooc/seggende: Ende wy wat sullen wy doen? Hy seyde tot haer: en doet niemant overlast / noch beschuldicht niemant valschelijck ende weest te vreden met uwe besoldinghe 4.20.12.

16. Joannes antwoorde: ick Doope u wel met water: maer daer coemt een stercker dan ick / dien ick niet weerdich en ben syne schoenriemen te ontbinden / die sal u Doopen met den Heyligen Geest/ende vyer. 3.1.3. ende.3.1.4.ende.3.15.6.ende.4.15.7.

22. Ende de Heylige Geest quam neder in lichamelijcke gedaente / gelijck een duyve op hem: Ende een stemme quam uyt den Hemel/ seggende: Ghy zijt mijn wel lieve Sone in u hebbe ick mijn welbehaghen ghenomen. 4.17.21.

23. Eñ Jesus begonste dertich jaren oudt te zijn/eñ was also men meynde/de sone Joseph/dat was de sone Heli. 4.16.27.eñ.4.16.29

38. Die was de sone Henos / die was de sone Seth / die was de sone Adam / die was de sone Gods. 2.12.7.ende.2.13.3.

4/17. Ende hem wert ghegheven dat boeck des Propheten Esaie / ende als hy het boeck open gedaen hadde / vant hy de plaetse daer geschreven was. 4.19.23.

18. Den Gheest des Heeren is op my daerom dat hy my gesalft heeft/ende heeft my uytghesonden om den armen te Evangheliseeren/ ende te genesen die gebroken zijn van herte 2.152.ende.3.3.20.ende.3.4.3.

5.14. Jesus geraeckte den melaetschen / die genesen was/ eñ geboot hen dat hyt niemant seggen en soude: maer seyde hy: Gaet eñ vertoont u selven den Priester / ende offert voor uwe reyninghe ghelijck Moses ghebodenheeft haer tot een ghetuyghenisse. 3.4.4.

34. Cont ghy de bruylofts kinderen so langhe als den Bruydegom met haer is / doen vasten? 4.12.17.

6/13. Als het dach was/ riep hy zijn Discipulen: Ende verkoos uyt haer twaelve / die hy oock Apostelen noemde. 4.3.5.

23. Verblijt u in dien daghe/ende verheucht u/wāt siet u loō is groot inde Hemel. 3.18.1.

42. Wee u ghy rijcke/want ghy hebt uwen troost. 3.19.9.

36 Zijt barmhertich ghelijck uwe Vader oock barmhertich is. 3.7.6.

7/29. Ende alle het volck/ ende Tollenaers die met Joannes Doop gedoopt waren/ dit hoorende/rechtveerdichden God. 3.11.3.

35. Maer de wijsheyt is gerechtveerdicht van alle haer kinderen. Int selfde.

36. Ende een van den Pharizeen badt Jesum/dat hy met hem ate: eñ hy ginck in des Parizeen huys/ende sadt aen tafel. 3.4.37.

47. Daerom segge ick u: haer zijn veel sonden vergheven/want sy heeft seer liefgehadt/ maer die wynich vergheven wort / die heeft weynich lief. 3.4.31.

8/2. Ende sommighe vrouwen / die van boose geesten eñ cranckheden genesen waren/ namelijck: Maria Magdalene/uyt de welcke seven duyvelen ghegaen waren. 1.14.14.

7. Het ander zaet viel tusschen de doornen/ wiessen tsamen op/ ende verstickten t. 3.2.10.

13. Ende die op de steenrotzse zijn/dat zijnse die het woort met vreuchden ontfangē/als sy het hooren / ende dese en hebben geen wortel / ende ghelooven voor een tijt/ ende ter tijt der versoeckinghe vallen sy af. Int selfde.

15. Maer dat in de goede aerde valt / zijn de gene die het woort hooren/ende in een goet syn herte bewaren / ende in volstandicheydt vruchten dragen. 4.14.11.

9/23. Soo my yemant wil na volghen/ die versake hem selven / ende neme daghelijcx zijn cruyce op/ende volge my. 3.15.8.

26. Wie hem mijns / ende mijner woorden schaemt/diens sal hem de Sone des menschē schamen / als hy comen sal in zijnder eerlijcheyt etc. 1.14.9.

55. Jesus hem ommekerende strafese/ seggende: Ghy en weet niet van wat geest gy zijt. 3.20.15.

10/1. Nae dese ordineerde de Heere oock noch tseventich ander/ ende santse uyt/ twee ende twee voor zijn aensicht. 4.3.4.

6. In dien daer een Sone des vredes is/so sal uwe vrede op hem rusten/ anders sal uwe vrede tot u weder keeren. 3.23.13.

16. Wie u hoort/die hoort my / ende wie u verworpt / die verworpt my. 4.3.3.eñ.4.8.4.

18. Ick sach den Satan vallen uyt den Hemel als een blixem. 1.14.18.

20. Nochtans en verblyt u daer inne niet dat de geesten u onderworpen worden: maer verblyt u dat uwe namen gheschreven zijn in den Hemel. 3/24.9.

21. Ter selver ure verheuchde hem Jesus in den geest/ ende seyde: ick dancke u Vader/ dat ghy dese dinghen voor de wijse ende verstandige verborgen hebt/ende hebtse den cleynen geopenbaert. Ja Vader/want het heeft u also behaecht. 3.2.24.

22. Ende hy om ghekeert / seyde tot syne Discipulen: alle dinck is my van mijnen Vader overgegeven/ eñ niemant en weet wie de Sone is/dan de Vader: ende wie de Vader is dan de Sone/ eñ dien het de Sone sal willen openbaren 3/2.1.ende.4.18.20.

23. Salich zijn de ooghen die sien het gene dat ghy siet. 2.9.1.

24. Want ick segge u: Dat veel Propheten ende Coningen hebben begeert te sien het gene dat ghy siet/ ende en hebbent niet gesien. 2.9.1.ende.2.11.6.

25. Meester wat sal ick doen / dat ick dat eeuwich leven besitten mocht. 4.13.13.

27. Ghy sult den Heere uwen Godt lief hebben van gantscher herten/ende van gantscher sielen / eñ van gantscher cracht eñ verstant/ende uwen naesten als u selven. 2.8.11.

30. Een mensche quam af van Jerusalem nae Jericho / ende viel onder de moordenaers/etc. 2.5.19.

36. Wie van dese drien dunckt u de naeste gheweest te hebben/ den gheenen die onder de moordenaers gevallen was? 2.8.55.

11/2. Ende hy seyde tot haer: Als ghy bidt/ so segt: Onse Vader die daer zijt/etc. 3.20.6. ende.3.20.34.

3. Geeft ons huyden ons dagelijcks broot/ 2.5.14.

21. Wanneer een stercke ghewapende zijn hof bewaert/soo blijft het ghene dat hy besit met vreden. 1.14.13.ende 1.14.18.

22. Maer als daer een over coemt die stercker is dan hy/ende hem verwint/so neemt hy hem zijn wapen/ in de welcke hy vertroude/ende deylt synen roof uyt. 1.14.18.

39. Gy Pharizeen/ghy reynicht nu het buytenste des drinck-vats/ ende der schotel/maer het binnenste van u is vol roofs ende boosheyts 3.4.36.

12/5. Vreest hem / die na dat hy ghedoodt heeft oock macht heeft in de Helle te worpen 1.15.2.

10. So wie een woort spreect tegen den sone des menschen / het sal hem vergeven worden: maer wie gelastert sal hebben tegen den Heyligen Geest / dien en sal het niet vergeven worden. 1.13.15.ende3.3.21.ende3.3.22. ende 3.5.7.

14. Mensche wie heeft my een richter ofte deyler over u gestelt? 4.11.9.ende4.11.11.

14/21. Gaet haestelijc uyt in de straten/eñ wijcken der stadt/ende brengt de arme/eñ gebreckelijcke/eñ creupele/ende blinde hier in/4.16.31.

15.7. Ick segge dat daer also veel blyschap sal wesen inden Hemel / over een sondaer die hem bekeeret/meer dan over neghentneghentich rechtveerdige die geen bekeeringe en behoeven. 1.54.7.

20. Als hy noch verre van daer was / sach hem zijn Vader/ende wert veroert met barmherticheyt/ende tot hem loopende / viel hem aen den hals/ende custe hem. 3.20.37.

16/2. Hy riep hem/ende seyde tot hem: Wat ist dat ick van u hoore? Geeft rekenschap van uwe regeeringhe want ghy en sult voortaen niet meer moghen regeeren. 3.10.5.

9. Ick segge u oock: maeckt u vriendē van den onrechtveerdigen rijcdom/op dat wānneer u ontbreken sal sy u mogen onfangen. 3.18.6.

15. Ghy zijt die u selve rechtveerdicht voor den menschen/maer God kent uwe herten. 3.11.3.ende.3.12.2.

16. De Wet ende de Propheten zijn tot Joannem: ende van dier tijt aen wort dat Coninckrijcke Gods ge-euangeliseert / eñ een yegelijck doet daer ghewelt. 2.7.16.

22. Eñ het geschiede dat dese bedelaer sterf eñ wert gedragen vanden Engelen in Abrahams schoot. 1.14.7.ende.2.15.1.ende.3.25.6.

17/3. Indien uwe broeder tegen u sondicht so straft hem: ende indien hy hem bekeert/soo vergevet hem. 3.7.6.

5. Doe seyden de Apostelen tot den Heere Vermeerdert ons geloove. 4.14.7.

7. Wie isser onder u / die een dienstknecht heeft plogende/ende de beesten hoedende / die hem/wāneer hy weder comt uyt/etc. 3.14.15.

10. Alsoo ghy ooc/als gy sult gedaen hebben al wat u bevolen is/so seght: Wy zijn onnutte dienstknechten / wy hebben ghedaen dat wy schuldich zijn. 3.14.14.ende.3.15.3.

14. Ende als hyse sach/ seyde hy tot haer: Gaet ende vertoont u den Priester. Ende het geschiede doen sy henen gingen werden sy gereynicht. 3.4.4.

20. Ende gevraecht wesende van de Pharizeen/ wanneer het Coninckrijcke Gods comen soude / antwoorde hy haer / ende seyde: Het Coninckrijcke Gods en comt niet met uyterlijcke gebaer. 2.15.4.

18/1. Hy seyde oock tot haer een gelijckenisse / daer van datmen altijts bidden moet/ ende niet vermoeyt worden. 3.20.7.

13. Eñ de Tollenaer stont van verre/ ende wilde oock niet zijn oogen na dē Hemel slaen/ maer sloech op zijn borst/seggende: O Godt/ weest my sondaer genadich. 3.4.18.eñ.3.12.7

14. Ick segge / dese ginck gerechtveerdicht in zijn huys/ meer dan de ander: want wie hem selven verheft/die sal vernedert worden/ ende die hem vernedert/die sal verheven worden. 3.4.35.ende.3.11.3.

42. Eñ Jesus seyde tot hem: wort siēde/u gheloove

gelove heeft u gheholpen. 4.19.18.

15/17. De Heere seyde: Wel ghy goede dienstknecht/ om dat ghy dat minste getrouw zijt gheweest/so hebt macht over thien steden 2.5.12/ 26 Een yegelyck die daer heeft. sal gegeven worden/ende den ghenen die daer niet en heeft/ sal oock wech genomen worden dat hy heeft/Int selfde.

20.27. Doe quamen tot hem sommighe Sadduceen/ de welcke versaken datter een opstandinge is. 2.10.23.ende.3.25.4.

37. Dat de dooden opstaen/heeft oock Moses betoont by den doornen bosch: Als hy den Heere noemt/de God Abraham/den God Isaac/etc. 2.10.9.

38. Ende God en is niet een God der dooden/maer der levendighen. 4.16.3

21/15. Ick sal u mont ende wijsheyt geven den welcken sy niet en sullen connen teghen/ spreken/noch tegenstaen/alle die haer tegen u setten. 4.3.11.

28. Als dese dinghen beginnen te gheschieden/so siet op/ende heft uwe hoofden op/want uwe verlossinge is na by. 3.9.5.

22.27. Ende hy nam den drinckbeker/ danckte ende seyde: Neemt desen/ eñ deelten onder u. 4.17.20.ende.4.17.43.ende 4.18.8.

19. Ende hy nā het broot/ danckte/ eñ brack het/ende gaft haer seggende: Dat is mijn lichaem dat voor u gegeven wort / doet dat tot mijnder gedachtenisse. 4.2.6.ende 4.15.20. ende 4.17.3. 4.17.20.4.17.37.

20. Desgelijcks den drinckbeker na het Avontmael/seggende: Desen drinckbeker is het nieuwe Testament in mijnen bloede / het welcke voor u vergoten wert. 2.11.4.ende 2.17.4.ende.4 17.5.ende 4.17.20.

25. De Coninghen der Heydenen voeren heerschappie over haer / ende die gewelt over haer hebben/worden ghenadighe Heeren ghenoemt 4.7.8. ende 4.11.9.ende 4.20.7.

26. Maer ghy niet alsoo: maer die de grootste onder u is/die sy gelijck de minste: ende die regeert/als een die dient. 4.11.8.

32. Maer ick hebbe voor u gebeden / dat u geloove niet of en late. 3.24.6.4.7.27.4.7.28.

43. Eñ daer hē wert gesien een Engel upt de Hemel/ hem versterckende. 1.14.6.2.16.12.

44. Eñ zijn sweet wert gelijck druppelen bloets opter aerden afloopēde 2.16.12.3.8.9.

61. Ende de Heere hem omkeerende / sach Petrū aen: Eñ Petrus wert gedachtich des woorts des Heeren/namelijck: hoe hy hem geseyt hadde: Eer de hane craeyen sal sult ghy my driemael versaken. 3.4.35.

62. Petrus ginck buyten/ende weende bitterlijck. 3.3.4.

23.42. Ende seyde tot Jesum: Heere weest mijns ghedachtich / als ghy in u Coninckrijcke sult comen. 3.24.11.ende.4.16.31.

43. Doe seyde Jesus tot hem: Voorwaer ick segghe u / dat ghy heden met my sult int Paradys zijn. 3.25.6.

46. Doe riep Jesus met luyder stemme: Vader/ ick bevele mijn gheest in uwe handen 1.15.2.ende 3.25.6.

24/5. Sy seyden tot haer/ wat soeckt ghy de levendigen by de dooden. 1.14.6.

6. Hy en is hier niet / maer hy is opghestaen / gedenckt hoe dat hy u geseyt heeft als hy noch in Galilea was. 3.25.3.

11. Ende hare woorden schenen haer als versufthept/ende en geloofden haer niet. 3.2.4

12. Ende Petrus stont op ende liep tot den grave / ende nederbuckende / sach hy de lijnen doecken allen ligghen / ende ginck wech/verwonderende by hem selven van dat daer gheschiet was: Int selfde.

16. Maer haer oogen werden ghehouden/ dat sy hem niet en kenden. 4.17.24.

26. Moeste Christus niet dit lijden / ende tot zijne heerlichept in gaen? 2.17.6.ende.3. 18.9.ende 4.17.32.

27. Eñ hy begost van Mose aen/ ende alle de Propheten / ende leyde haer upt in alle de Propheten / ende leyde haer upt in alle de schriften/wat van hem selvē geschreven was 1.9.3.ende.3.2.34.

31. Hy bequam upt haren oogen. 4.17.29.

39. Aensiet mijne handen ende voeten want ick bent selfde. Tast my ende siet/want een gheest en heeft noch vleesch noch beenderen/gelijck ghy siet dat ick hebbe. 2.14.2.ende 3.25.3.ende 4.17.29.

44. Het was noodich dat alles vervult soude worden wat van my geschrevenis in de Wet Mosis/ ende Propheten ende Psalmen. 3.5.8.

45. Doe opende haer het verstant / om de schriften te verstaen. 3.2.34.

49. Alsoo isser geschreven/ende also moeste Christus lijden/ende ten derden dage weder op staen vanden dooden. 2.12.4.3.3.19.

47. Ende in zijnen naem bekeeringe ende vergevinghe der sonden ghepredict worden/ onder alle volcken / beginnende van Jerusalem. 2.12.14.ende 3.3.1.ende3.9.19.

49. Blijft ghy dan in de stadt Jerusalem/ tot dat gy aengebeden wort/met crachte upt den hoochsten. 4.3.12.

51. Ende het geschiede als hyse seghende/ dat hy van haer scheyde/ ende voer op na dē Hemel. 4.17.37.

Joannes Cap 1.

1. In den beginne was het woort/ ende het woort was by God/ eñ dat woort was God. 1.13.6.1.13.11.1.13.22.

3. Alle dingen zijn door dat selve gemaeckt 1.13.7.ende 1.13.17.

4. In den selven was het leven / ende het leven was het licht der menschen. 1.13.23. eñ 1.15.2.ende 2.19.ende 2.6.1.ende 4.27.8.

5. Ende het licht schijnt in de duysternisse/ ende de duysternisse en heeft het licht niet begrepen. 2.2.12.

9. Dat waerachtige licht was dese/die allen menschē verlicht/comē in de werelt. 2.12.4.

10. Hy was in de werelt / eñ de werelt is door hem ghemaeckt/ende de werelt en heeft hem niet gekent. Int selfde.

12. Maer alle die hem aengenomen hebben/ dien heeft hy macht ghegeven kinderen Gods te worden/namelijc/ die in zijnen naē gelooven. 2.6.1.eñ 3.1.4.ende 3.20.36.2.22.10.

13. De welcke niet wt dē bloede/noch upt den wille des vleeschs / noch upt den wille des mans/maer uit Godt geboren zijn. 22. 19.ende 2.13. .ende 3.1.4.

14. Ende het woort was vleesch gewordē eñ heeft onder ons ghewoont: eñ wy hebben zijne eerlijchept gesien/een eerlichept als een eenich geboren vanden Vader/ vol ghenaden ende waerheyts. 1.23.11.ende 2.12.4.ende 2.14.1.ende 2.14.8.

15. Ende wy hebben alle van syne volheyt ontfangen ende genaede/ voor genade. 2.13. 1.ende 2/15/1/ende 3/ 1/9/ende 3/20/1.

17. Want de wet is door Mosen gegeven maer de ghenaede ende waerheydt/door Jesum Christum geworden 2/7/17.

18/ Niemant heeft opt God gesien/de eenich geboren Sone die in den schoot des Vaders is/die hevet ons verclaert. 1.13.17.ende 2.2.10.ende 2.9.1.ende 4.17.30.

23. Ick ben de stēme des genen die roept in de woestijne: Maeckt recht den wech des Heeren / gelijck Esaias de Prophete geseydt heeft. 2.9.5.

29. Siet hier het Lam Godts/die de sonden des werelts wech neemt. 2.14.3.ende 2. 16.3.ende 2.17.4/ ende 3/4/26/ ende 4/15/7.

32. Ende Joannes ghetuychde seggende: ick hebbe den geest sien nederdalen gelijc een duyve / eñ bleef op hem 2.15.5.ende 4.19.20.

33. Ick en kende hem niet: maer die my gesonden heeft om te doopen in den water die seyde my: Op wien ghy sult den Gheest sien nederdalen/eñ op hem blijven/ die selve ist die in den H. Gheest doopt. 2.15.5.

36. Siet hier het Lam Gods. 2.9.5.

40. Andreas de broeder Simonis Petri/ was een van dese twee /die het van Joanne gehoort hadden / eñ hem navolchden. 4.6.5.

42. Eñ hy brachte hē tot Jesu: Int selfde.

51. Hier nae sult ghy den Hemel geopent sien/ende de Engelen opclimmende/ende nederdalende op den sone des mēschē: 1.14.12. ende 2.9.2.

2.1. Ende Jesus was oock genoot tot den bruyloft ende zijne Discipulen. 4.13.3.

9. Als de Opperdisch meester/ dat water dat wijn geworden was/ etc. Int selfde.

2.15. Eñ Jesus maeckte een gessel van koorkens/eñ dreefse upt den Tēpel/ oock de Schapē eñ Ossen/ eñ hy storte der wisselaren gelt ende keerde de tafelen om. 3.19.23.

19. Jesus antwoorde breeckt dese Tempel/ eñ in drie dagen sal ic hem/ etc. 2.14.4.3.25.7.

21. Maer hy sprac van den Tempel zijns lichaems Int selfde.

23. Als hy te Jerusalem was op het Pascha in het feest/ geloofden veel in zijnē naem die de teeckenen saghen die hy dede. 3.2.7.

24. Jesus en betroude hem selve haer niet want hy kende se alle. 3.2.12.

3.3. Voorwaer segghe ick u: ten sy dat yemant anderwerf ghebooren werde: soo en can hy het Coninckrijcke Gods niet sien. 2.3.1. ende 4.16.17.

5. Ten sy dat yemant gheboren worde upt den water ende Gheest/ so en can hy int Coninckrijcke Gods niet ingaen 4.16.25.

6. Dat vanden vleesche gheboren wort / is vleesch/ dat upt den geest geboren wort/ dat is geest. 2.1.6.ende 2.3.1.

13. Ende niemant en isser opghevaren ten Hemel/ dan die van den Hemel neder ghecomen is / den Sone des menschen/ die in den Hemel is. 2.14.2.ende 4.17.30.

14. Gelijc Moses den Slange in de woestijne verhoocht heeft/ alsoo sal de Sone des menschen verhoocht wordē 2.12.4.4.18.20.

16. Alsoo lief heeft Godt de werelt gehadt dat hy zijnen eenigē geboren Sone gegeven heeft/op dat die in hem ghelooft niet en verga/ maer het eeuwich levē hebbe. 2.12.4.eñ 2.16.4.2.17.2.3.14.17.3.24.5.3.24.7.

23. Ende Joannes doopte oock in Enon by Salem. 4.15.6.

27. De mensche en can niet ontfangen soot hem upt dē Hemel niet gegevē en is. 2.2.20.

33. Die zijn getuygenisse aengenomen heeft die heeft besegelt dat Godt waerachtich is. 3.2.8.

34. Want den welckē God gesondicht heeft die spreeckt Gods woorden/ want God geeft hem den geest sonder mat. 2.13.1.eñ 2.15.5.

36. Wie in den Sone gelooft/ die heeft het eewich leven/ende wie den Sone ongehoorsaem is/ die en sal het eewich leven niet sien/ maer den toorne Gods blijft op hē 4. 9.31.

4.1. Als nu de Heere bekende/ dat de Pharizeen gehoort hadden/ dat Jesus meer Discipulē maecte eñ doopte dē Joannes 4.15.6.

14. Maer wie drinckt van den water dat ick hem geven sal/ die en sal in der eewichepdt niet dorsten/ maer het water dat ick hem geven sal/dat sal in hem worden/ etc. 3.1.3.

22. Ghy aenbidt dat ghy niet en weet/ wy aenbidden dat wy weten/ want de salichepdt is upt den Joden. 1.5.12.en 1.6.4.eñ 2.6.1.

23. Maer de ure coemt/ende is nu/ dat de waerachtighe aenbidders/ den Vader sullen aenbidden inden geest eñ waerhept. 3.20.30. ende 4.10.14.

24. God is een Geest 1/13/24

25. Ick weet dat Messias / comen sal die ghenaemt is Christus/ als die sal ghecomen zijn / sal ons alle dinghen vercondighen 2/15/1/ende 4/8/7.

35. Siet ick segghe u / heft uwe oogen op/ ende siet de landen / want sy zijn upt tot den oogst/ 4/16/31.

42/ Ende seyden tot der vrouwen / wy en gelooven nu niet meer om uwer woordē wille/ want wy hebbet selve gehoort / eñ weten dat dese waerachtelijc is Christus de Salichmaker des werelt/ 3/2/41

53. Doe bekēde de vader dattet int selfde ure was/ in de welcke Jesus tot hem seyde uw sone leeft: ende hy gheloofde ende gheheel zijn huysgesin. Int selfde.

5.8. Jesus seyde tot hem staet op neemt u bedde op/ende wandelt. 4/19/20.

17. Mijn Vader werct tot nu toe ende ic wercke oock. 1/13/7/1/13/12/1/16/4/2/14/2.

18. Daerom sochten de Joden dies temeer hē te dooden want hy niet alleene den Sabbath brack / maer oock om dat hy ghesepdt hadde/ dat God zijn Vader was/ hem selven God ghelijck makende/ 1/13/12.

21. Want gelijc den Vader den dooden opweckt/ eñ levendich maect: Also maeckt oock den Sone levendich wien hy wil. 2/14/3.

22. Want den Vader en oordeelt niemant: maer heeft alle oordeel den Sone gegeven 2.14.3.ende 2/17.18.

23. Op dat sy alle den Sone eeren/ gelijck sy den Vader eeren / wie den Sone niet en eert/die en eert oock den Vader niet die hem gesonden heeft, 1.6.2.ende 2.14.3.

24. Wie myn woort/hoort/ende ghelooft hem die my ghesonden heeft / die heeft het eewige leven/ eñ en coemt in de verdoemenisse

niet / maer is van den doodt doorghegaen in het leven: : 3:ende 3:15.6.ende 3.24:5.ende 3:[illegible].1.ende 4:16:26.

25. De ure comt/ ende is nu / dat de doode sullen hooren de stemme des soons Gods/ ende dise sullen gehoort hebben/ die sullen leven. 2:[illegible]:19:ende 2:[illegible]:4:ende 3.14:[illegible].

26. Gelijck de Vader het leven heeft in hem selven/alsoo heeft hy oock den Sone ghegeven het leven te hebben in hen selven 4:17.9.

28. Verwondert u dies niet / want de ure sal comen / in de welcke alle die in de grave zijn/stemme hooren sullen 3.25/4:3:25:7:

29. Ende die goet gedaen hebben / sullen/ uytgaen ter opstandinge des levens: ende die quaet ghedaen hebben ter opstandinghe der verdoemenisse. 3.11:1.

32. Een ander isser die van my ghetuycht/ 1:13.7.

35. Hy was een brandende keersse / ende licht ende/ ende ghy wildet u een wyle in zijn licht verblijden. 3:2:5.

36. De wercken die my mijn Vader ghegheven heeft om te volbrengen etc. 1:3:[illegible]:3.

44. Hoe cont ghy ghelooven die van malcanderen eere neemt / ende de eere die van Godt alleen comt/ die en soect ghy niet 3:11:[illegible].

46. Waert dat ghy Mosi gheloofdet / ghy soudt my gelooven/ want hy heeft van my geschreven [illegible]:41.

6:27. Arbeyt niet om verganckelijcke spijse te hebben / maer om de spijse die in het eewich leven blijft / welcke u de Sone des menschen geven sal 3:18.1.ende 4:14:25

29. Dit is Gods werck / dat gy gelooft in hem die hy gesonden heeft 3.18.10.

35: Ic ben dat broot des levens/ die tot my coemt en sal geen honger lyden: ende die in my gelooft en sal nemmermeer dorsten 3:[illegible]4:5. ende 4:17:4.

[illegible]:37. Alwat my mijn Vader geeft/ sal tot my comen/ ende ick en werpe hem niet uyt die tot my comt. 3:[illegible]:7:ende 3:24:6.

38. Want ick ben van den Hemel ghedaelt niet om mijnen wille te doen / maer des genes die my gesonden heeft [illegible]:4.2.

39. Ende de wille des Vaders die my gesonden heeft / is dat ick niet en verliese van al tgene dat hy my gegeven heeft: maer dat ick hen op wecke ten uptersten dage 3:22:7:ende 3:22/10:ende [illegible]:24: ende 3:24:[illegible].ende 3:2[illegible]:8.

40. Dit is oock de wille des ghenen die my gesonden heeft / dat een yegelijck die den Sone siet/ ende in hen gelooft/ hebbe het eeuwige leven. 3:22:1[illegible]:ende 4.[illegible]4.[illegible].

44. Niemant en can tot my comẽ/ ten sy dat de Vader die my gesonden heeft hem trecke ende ic sal hẽ opwecken ten uptersten dage 2.2. 20.ende 2.[illegible].ende 3.[illegible].3.[illegible]3.[illegible].ende 3.[illegible]2.7.

45. Daer is ghe schreven in de Propheeten. Sy sullen al van Godt geleert zijn. Wie dan van den Vader gehoort heeft / ende gheleert heeft/ coemt tot my.1.3.1 .ende 2.[illegible].ende 2.3.[illegible].ende 2.[illegible].ende 3.[illegible].34.3.24.1.ende 3.2[illegible].14.

46. Niet dat yemant de Vader gesien heeft dan die van God is/ die heeft den Vader ghesien. 3.[illegible].34.ende [illegible].22.1[illegible].ende 3.[illegible]4.1.

47. Die in my ghelooft/ heeft het eeuwighe/ leven 1.13.13.

48. Ick ben dat broodt des levens. 3.11.9. ende 4.16.4.ende 4.17.8.

49. Uwe vaders hebben het Manna in de woestijne gegeten/ ende zijn gestorven 2.10.6.

50. Dit is het broodt dat van den Hemel af ghecomen is / op dat de mensche die daer van eet/ niet en sterve. 2.10.6.ende 4.17.34.

51. Ick ben dat levende broot / dat van den Hemel afgecomen is/ so yemant eet van desen broode/ hy sal eeuwichlijc leven: ende het broot dat ick geven sal/ is mijn vleesch/ welck ic geven sal voor het leven des werelts. 3.11.9.ende 4.11.7.ende 4.17.[illegible]:ende 4.17.14.

53. Doe seyde Jesus tot haer : Voorwaer ick segge u / ten sy dat ghy het vleesch des soons des menschen eet/ ende zijn bloet drinckt/ gy en hebt in u het leven niet. 3:11:[illegible]4:17:6.

54. Die mijn vleesch eet / ende mijn bloet drinct/ hy heeft het eeuwige leven/ ende ick sal hem opwecken ten uptersten dage. 3.11.9.ende 4.17.34/

55. Want mijn vleesch is warachtich spijse ende mijn bloet is waerachtich dranck 2.27. 5.ende 4.17.8.

56. Die mijn vleesch eet / ende mijn bloet drinck/ hy blijft in my ende ick in hen 4.17.33.

57. Ghelijck my de levende Vader gesonden heeft / alsoo leve ick oock door den Vader : ende die my sal eten/ sal oock door my leven 2.17.5.

65. Daerom hebbe ick tot u geseyt/ dat niemant tot my comen en can ten sy dat het hem van mijnen Vader gegeven is. 3.[illegible]3.13.

70. Heb ick niet u twalve uytvercoren/ ende een van u is een duyvel/ 3.22.7.ende 3.24.[illegible].

7.16. Mijn leere en is mijne niet maer des genen die my gesonden heeft. 2.[illegible].26.ende [illegible].4.

37. Ende op den laetsten/ ende grooten dach des feests/ stont hem Jesus aldaer/ ende riep seggende : Is yemant dorstich die comie tot my/ ende drincke 2.16.4.ende 3.[illegible].2.ende 3.1.3. ende.4.19.6.

39. Den Heylighen Gheest en was noch niet gegeven / want Jesus en was noch niet verheerlijckt 4.17.2[illegible].

8.12. Jesus sprack / seggende. Ick ben dat licht des werelts/ die my volcht / die en wandelt in de duysternisse niet / maer hy sal dat licht des levens hebben. 1.14.3.ende 3.[illegible].1. ende 3.11.1 .ende 4.[illegible].23.

16. Ick en ben niet alleene / maer ick ende de Vader die my gesonden heeft 1.13.17.

26. Die my gesonden heeft is waerachtich/ ende de dingen die ick van hem ghehoort hebbe die segge ick in de werelt 3.6.26.

30. Als hy dit sprack/ gheloofden vele in hen 3.2.[illegible].

31. Doe seyde Jesus tot de Joden die in hem gelooft hadden : Soo ghy in mijn woort blyft/ soo zijt ghy warachtelijc mijn Discipels 3.2.1.

34. Voorwaer ick segge u : So wie sonde doet/ hy is der sonden dienstknecht [illegible].2.27.

44. Ghy lieden zyt uyt den Vader den Duyvel 1.14.1[illegible]/

44. Hy is een doodtslagher geweest van den beginne, ende en is niet gebleven inde waerheyt/ want de waerheyt en is in hen niet als hy leugen spreect, dan spreeckt hy van zijn eyghen want hy is een leughenaer / ende een vader der leugenen. 1:14:16:ende 1:14.1[illegible].ende [illegible]:14:19.

47. Die van God is / die hoort de woorden Gods: ende daerom en hoort ghy se niet/ om dat ghy van Godt niet en zyt 4:[illegible]:4.

50. Ick en soecke mijn eere niet / daer is een diese soect ende oordeelt. [illegible]/14/2.

56. Abraham uwe Vader heeft hem verheucht op dat hy mijnen dach sien soude/ ende heeft hem gesien/ ende isser in verblijt 2.9.1.ende 2.10.4.

58. Voorwaer segge ick u : Eer Abraham was/ was ick 2/14/[illegible].

9/3. Noch hy en heeft niet gesondicht/ noch zijnen vader noch zijn moeder / maer op dat de wercke Gods in hem souden gheopenbaert worden 1/17/1.

5. Soo langhe ick in de werelt ben/ ick het licht der werelt: 2/14 3.

6. Als hy dit geseyt hadde / spooch hy op der aerden / ende maecte slijck uyt dat speeksel / ende smeerde dat slijck op de ooghen des blinden 4.19.18.

7. Jesus seyde : Gaet wascht u in het water Siloe/ welck uyt ghelept wort/ uytgesonde. Hy ginck daer / ende wiesch hem / ende wert siende. 4.10.19.

24. Sy seyden tot hen: Geeft Godt eere 1.8 24.

31. Wy weten dat Godt de sondaren niet en hoort: maer so yemant Godt vruchtich is/ ende zijnen wille doet / dien hoort hy. 3.20.7. ende 3.[illegible]0.10.

10.3. De deurwaerder doet desen op / ende de schapen hooren zijn stemme/ ende hy roept zijn schapen by namen ende leytse uyt. 3.24.6.

4. Ende als hy zijne schapẽ uytgelaten heeft gaet hy voor hen/ ende de schapen volgen hem want sy kennen zijn stemme 3.22.10/4.2.4.

5. Ende een vremden en sullen sy niet navolgen/ maer sullen van hem loopen : want sy en kennen de steme des vreemden niet 3.2[illegible].10.

7. Voorwaer ick segge u / dat ick de deure der schapen ben 4.19.[illegible]3.

9. Ick ben de deure / soo yemant door my ingaet die sal behouden wesen: hy sal uyt ende ingaen/ ende weyde vinden 2.14.3.

11. Ick ben een goeden Herder / de goede herder set zijn leven voor zijn schapen. 4.19.34

14. Ick ben den goede Herder/ ende ick kenne mijne schapen / ende ben van de mijne bekent 4:[illegible]:4.

15. Gelijckerwijs mijn Vader my kent/ soo kenne ick mijn Vader: ende sette mijn leven voor mijn schapen. 2.16.5.

16. Ick hebbe noch ander schapen die van dese stalle niet en zijn: die moetse oock toebrengen/ ende sy sullen mijne stemme hooren 3/24.6.

17. Daerom heeftmen Vader my lief/ om dat ick mijn leven late / op dat ickt wederom neme. 2/12/4.

18. Niemant neemt het van my / maer ick latet door my selven : ick hebbe macht dat te laten / ende dat weder te nemen/ [illegible].1[illegible]/4.ende 2/1[illegible]/[illegible].

26. Maer ghy en ghelooft niet / want ghy en zijt van mijne schapen niet. 3/2[illegible]/1[illegible].

27. Mijn schapen kennen mijn stemme/ ende ick kennese/ ende sy volgen my oock 3/[illegible]4.5.

28. Ick gevese het eeuwich leven / ende en sullen niet vergaen inder eewicheyt : niemant en salse oock van mijne handen nemen/ 3/15. 5.ende 3.2[illegible]/[illegible].ende 3/2[illegible]/7.ende 3/24/6.

29. Mijn Vader diese my gegeven heeft/ is meerder dan alle : ende niemant en canse uyt mijns Vaders handen grypen 3.[illegible]2/10.

30. Ick ende mijn Vader zijn een 2/[illegible]/26.

34. Staeter niet geschreven in uwe Wet/ ick hebbe geseyt dat ghy goden zyt. 4/[illegible]6/31.

35. Ist dat sy die goden heeft geheeten tot welcken het woort Godts geschiet is/ ende de schrift en can niet ghebroken worden. 4/2[illegible]/4.

37. Ist dat ick de wercken mijns Vaders niet en doe/ so en gelooft my niet 1.13/[illegible]3.

11/25. Ick ben de opstandinge/ ende het leven. Die in my gelooft/ al is hy doot/ soo sal hy leven 1/13:13:ende [illegible]/12.4.3.25.9.4.[illegible]6.17.

41. Vader ick dancke u dat ghy my verhoort hebt. 1.13.13.

43: Als hy dit ghesept hadde riep hy met luyder stemme/ Lazare comt uyt 4/19:[illegible]9.

44. Doe quam den dooden uyt / ghebonden aen handen ende voeten met grafdoecken/ ende zijn aensicht met een sweet doeck omme wonden. Jesus seyde tot hem: Ontbint hem ende laet hem gaen. 3:4:5.

47. Doe versamelde de opperste Priesters ende Phariseen den Raet/ ende seyden : wat doen wy. 4:9:[illegible]:

12/27. Vader helpt my van deser ure: maer daerom ben ic in dese ure/etc. 1/16/12/2/[illegible]2/4.

28. Vader verclaer uwen naem. 2/12/4.

31. Nu isset oordeel der werelt/ nu sal de overste deser werelt wtgeworpẽ wordẽ 1:14/13

32. Ende wanneer ick sal verhoocht wesen van der aerde / soo sal ickse alle tot my selven trecken. 3/[illegible]/[illegible].

39. Daerom en conden sy niet ghelooven om dat Esaias sept/ 3/24/[illegible]3.

41. Dit seyde Esaias als hy zijne eerlicheyt sach ende sprack tot hem/ 1/13/11/1.13.23.

49. Ick en hebbe van my selven niet ghesproken. 4/3/13

43. Want sy hebben meer lief ghehadt de eerlicheydt der menschen/ dan de eerlyckheydt Godes. 3/11/9.

13/4. Stont op van den Avontmael ende leyde zijne cleederen af / ende nam een lijnen doeck ende omgorde hem. 4/19/23.

15. Want ick hebbe u lieden een exempel gegeven/ dat gelijck ick gedaen hebbe ghy lieden oock doet. 3/16/2.

18. Ick en spreke niet van u lieden alle / ick weet welcke ic vercoren hebbe 3/[illegible]2:7/3.[illegible]4.9

34. Ick geve u een nieu gebot/ dat gy malcanderen lief hebt / ghelijck ick u lief gehadt hebbe. 3/16:2.

14/1. Ghy ghelooft in God/ gelooft oock in my. 1.13/13:ende 2.6:4.

5. Thomas seyde tot hem : Heere wy en weten niet waer ghy gaet : hoe connen wy dan den wech weten? 4:17/23.

6 Ick ben den wech/ de waerheyt/ ende het leven. 1:13:17.ende 2:6:1.ende 3:[illegible]:1.ende 3. 20:[illegible]1:ende 4:16.17.

8. Philippus seyde : Toont ons den Vader/ ende het is ons genoech. 4.17.[illegible]3.

10. Gelooft ghy niet dat ick in mijn Vader ben/ ende dat de Vader in my is: de woorden die ick u segghe ick en segghese van my selven niet/ maer de Vader/ etc. 1.13.18.ende 2.14.2.ende 4.8.13.

11. Gelooft my dat ick in den Vaders ben/ ende de Vader in my : ofte ander ghelooft my om der wercken wille. 1:13:13.

13. Ende wat ghy in mijnen sult begeeren/ sal ick doen / op dat de Vader in den Sone verclaert

verclaert worde. 2/20/17.

16. Ende ick sal den Vader bidden/ ende hy sal u een ander Trooster gheven / op dat hy in eewicheyt by u blijve. 1/13/17/ende 4/8/11

17. Namelijck den gheest der waerheydt/ welcke de werelt niet en can ontfangen want sy en siet hē niet noch en kent hem niet: maer ghy kent hem / want hy woondt by u, eñ sal in u wesen. 3/1/4. ende 3/2/39.

26. Maer de trooster de heylighe Gheest/ den welcken den Vader senden al in mijnen name die sal u alle dingen leeren/ende indachtich makē/ al wat ick u geseyt hebbe. 2/2/21. ende 3/1/4. ende 4/8/8. ende 4/8/13.

28. De Vader is meerder dan ick. 1/13/26.

30. Ick en sal niet veel meer met u lieden spreken / want de overste deser werelt coemt eñ en heeft in my niet, 1/14/13. ende 1/14/18.

15/1. Ick ben den ware wijnstoc/ende mijn Vader is de lantmā. 2/3.9.2.14/2/4.19.34.

3. Ghy zijt nu reyn om het woort dat ick u gesproken hebbe. 3/6/3.

5. Ick ben de wijnstock/ ghy zijt de wijnrancken/ die in my blijft / eñ ick in hem/ die draecht veel vruchten : want sonder my en cont hy niet doen. 2.2.8. ende 2.3.9. eñ 2.5.4. ende 4.19.34/

10. So ghy mijne ghebođen houdt/ soo sult ghy in mijn liefde blijven : ghelijck ick oock mijns Vaders geboden gehouden hebbe / eñ blijve in zijne liefde. 3.16.2.

16. Ick hebbe u ghestelt dat ghy henen gaet ende vrucht draecht/ende dat uwe vrucht blijve. 3.22.3. ende 3.22.8. ende 4.1.6.

19. Hadt ghy van de werelt ghewеest / de werelt soude het hare lief hebben: Nu om dz ghy van de werelt niet en zijt / maer ick hebbe u uyt de werelt vercoren / daeromme haet u de werelt. 3.22.7.

26. De Gheest der waerheydt die vanden Vader uytgaet. 1.13.17.

16/2. Sy sullen uyt de Sinagogen worpen 4.2.6.

7. Het is u goet dat ick henen gae. 1.13.26. ende 2.16.14. ende 3.25.3. ende 4.17.26.

11. Van oordeel om dat de overste deser werelt veroordeelt is. 1.14.12.

12. Ick hebbe u noch vele te seggen: maer ghy en connet nu niet dragen. 3.21.1/4/8/14.

13. Maer als die sal ghecomen zijn, / de Geest der waerheyt/hy sal u in alle waerheyt leyden. Want hy en sal van hem selven niet spreken/maer wat hy sal gehoort hebben/ etc. 1/9/1 ende 3/2/34/ende 4/18/8/ende/4/5/13.

17. Sommighe van syne Discipulen seyden onder hen/wat is dit/ dat hy ons seyt : Een weynich tijts sult ghy my niet sien/ 4/17.23.

20. Ghy sult weenen ende huylen / ende de werelt sal haer verblijden : ghy sult droevich wesen maer uwe droefheydt sal in blyschap veranderen. 3/8/9.

24. Tot nu toe hebdy niet begeert in mijnen name: begeert eñ gy sult ontfangen op dat uwe blyschap volcomen sy. 3.20.17.

26. Indien daghe sult ghy in mijnen name bidden. 3.20.1.

28. Ick ben van den Vader uyt gegaen/ eñ ben inde werelt gecomen: wederom verlate ick de werelt, eñ ga totten Vader 4.17.26.

17.3. Dit is het eewige leven dat sy u kennen alleen den eenigen waerachtigen God Jesum Christum welcken ghy gesonden hebt. 1. 13/26. ende 2/6/1. ende 3/2/3.

5. Ende nu verclaert my ghy Vader by u selven/ met der claerheydt die ick hadde by u eer de werelt was/ 1/13/8. ende 1/13/22. ende 2/14/2.

6. Ic hebbe uwen naem den menschen geopenbaert/ die ghy my van der werelt gegeven hebt : sy waren uwe/ eñ ghy hebtse my gegeven. 3/.4.1. ende 3/24/5.

9. Ick bidden voor haer : Ick en bidde niet voor de werelt maer voor die / die ghy my gegeven hebt/want sy zijn uwe. 3/22/7.

12. Als ick met haer/was / doe bewaerdese ick in uwen naem: Die gy my hebt gegeven heb ick bewaert ende niemant van haer en is verloren / dan de sone der verderffenisse / op dat de Schrift verbult worde 3.22/7/eñ 3.24. 6. ende 3.24.7 ende 3.24.3.

15. Ick en bid u niet dat gyse uyt de werelt neemt/maer hē bewaert vā dē boosen 2.4.11.

19. Eñ ick heylige my selven voor haer/op dat sy oock gheheylicht worden inder waerheydt. 2.13.1. ende 2.13.4. ende 2.15.6. ende 2.17.6. ende 3.11.12.

21. Op dat sy alle een zijn/gelijc ghy Vader in my ende ick in u/ op dat sy ooc in ons een zijn/op dat de werelt geloove dat gy my gesonden hebt. 3.2.24.

18.4. Jesus wetende al het ghene dat hem soude gheschieden ginck uyt ende seyde tot haer Wien soecke ghy ? 4.16.5.

36. Mijn rijck en is niet van deser werelt: waer mijn rijcke van desen werelt / soo souden mijn dienaers voor my strijden / op dat ick den Joden niet overghelevert en worde: maer nu is mijn rijcke niet van hier. 5.15.3.

37. Wie uyt der waerheydt is / die hoort zijn stemme. 4.2.4.

38/Pilatus seyde tot hem: Wat is de waerheyt ? Ende als hy dat ghesepdt hadde : soo ginc hy wedecom uyt tot de Joden/eñ seyde haer: Ic en vinde geen schult in hem/2/16/5.

19/30. Als Jesus den edick genomen hadde seyde hy: t'is volbracht/1/4/18/3/4/18/18.

34. Een van de crijschknechten door stac hem de zyde met een speere/eñ terstont quam daer bloet ende water uyt/ 4/14/22.

36. Gheen van zijne beenderen en sullen ghebroken worden. 1/16/7.

20/ Doe ginck oock de ander Discipel in/de eerst tot den grave gecomen was ende sacht ende geloofde/ 3/2/4.

17. En raect my niet/want ick en ben noch nz opgevarē tot mijnē Vad 2/12/2/4/17/28.

19. Als het dan avont was te dien selven dage/ des eersten des Sabbathen/eñ de deuren ghesloten waren / daer de Discipulen versamelt waren/etc. 4/17/9.

22. Als hy dit ghesepdt hadde: blies hy op haer/ ende seyde : Ontfanght den Heylighen Gheest. 4.12.7. ende 4.19.29

23. Wien ghy de sonden vergheeft / dien wordense verghеven: ende wien ghyse hout/ dien zijnse ghehouden 3.4.12. ende 4.1.22. eñ 4.2.10. ende 4.6.3. eñ 4.6.4. eñ 4. 8.4. ende 4/11/1/ende 4/1, ende/4/12/4.

28. Mijn Heere ende mijn God 1/13/11.

31. Maer dit is ghеschreven / op dat ghy geloovet/dat Jesus is Christus de sone Gods Eñ op dat gy geloovende/het eeuwige leven hebt in zijne name/ 3.2/6.

21/15. Simon Jona soon hebt gy my liever dan dese: Hy seyde tot hem/Ja Heere/gy weet dat ick u lief hebbe. Hy seyde tot hem. Weydet mijn lammeren/4/6/3/ende 4/11.1/ende 4. 19/28.

18. Als ghy jonger waert/ so gordet gy u selven/ en wandelt daer gy wildet 3/8/9.

Handelinghe der Apostelen.

Cap. 1.

8. Den welcken hy ooc hē selve na zijnlijde levēde voorgestelt heeft door veel ontwijfelicke teeckene eñ wert van haer gesien veertich dage lanck etc. 2/16/14/ende 3/25/2. ende 4/17/17.

5/ Joannes doopte in water / maer ghy sult in den Heyligen Gheest gedoopt worden niet lange na dese daghen/ 4/15/11.

8/ Maer ghy sult ontfanghen de cracht des Heyligen Gheest/ die op u comen sal/eñ sult mijne getuygen wesen te Jerusalē eñ in geheel Judea/etc. 4/3/12, ende 4.19/28.

9/ Als hy dit geseyt hadde/ wert hy opgenomen daer zijt sagen/etc. 2/16/14/eñ 3/25/3 ende 4/17/17, ende 4/17/27.

10. Soo stonden twee mannen by haer in witte cleederen. 1/14/6.

11. Dese Jesus die van u wech ghenomen is in den Hemel sal also comen gelijc gy hem ten Hemel hebt sien op varen/1/14/6/ende 2. 10/17/ende 4.17/24/ende 4/17/27.

14. Ende in die daghen stont Petrus op midden onder de Discipulen/(ende daer was ontrent eē schare vā hondert twintich menschen.) 4/3/15.

23. Ende sy stelden der twee namelijc Joseph genaēt Barsabas/wiens toenaem was Justus eñ Matthias/ 4/3/12/ende 3/3/14.

26. Ende sy wierpē het lot eñ het lot viel op Mathiam: eñ hy wert met gemeyner bewillinghe vercoren tot de elve. 4/3/15.

2/2. Ende van haer werdē gesien verdeylde tongen gelijc vyer/ ende sadt op eenen yegelijck van haer. 4/15/8.

4. Eñ sy werdē alle verbult met dē H. Geest ende begonsten tē spreken met ander tongen 4/17/5.

16. Wie den naem des Heeren sal aenroepen/sal salich zijn. 1.13.10.

23. Desen die door bescheyden raet ende voorsichticheyt Godts overgeghevеn was/ hebt gy genomen/ eñ gedoot/en gecruyciget doorde handen der onrechtveerdigen 1.18.1. ende 2.22.6.

24. Welcken Godt op gewerckt heeft/eñ de smerten des doodts ontbonden/ nae dien dat het onmogelijck was dat hy van haer soude gehouden worden/ 2.16.11. ende 2.16.12

33. Na die dat hy dan door de rechterhant Godes verhoocht is / ende de belosten des Heylighen Gheests van den Vader ontfangen heeft so heeft hy uytgestort dit / dat ghy nu siet ende hoort. 2/19/15.

38. Mannen Broeders / wat sullen wy doen? 3/3/4/ende 4/16/22.

38. Betert u / ende dat een yegelijck van u gedoopt werde in dē name Jesu/etc/ 4/15/5.

39. V is desen belofte gedaen/eñ uwe kinderen/eñ allen den geenen die verre zijn/so vele alsser de Heere onse Godt toe roepen sal 4.16/6.

41. Die nu zijn woort geerne ontfinghen/ worden gedoopt : eñ daer werden te dien selven daghe toegehedaen ontrent drie duysent sielen/ 4/15/6/ende 4/17/6.

42/ Sy bleven bestandich in de leere der Apostelen/ ende in de bedeelinghe/ ende in de brekinge des broots/ende gebeden/ 4/17/15. ende 4/17/35/ende 4/17/44.

3/6. Doe seyde Petrus: Ick en hebbe noch gout noch silver/ maer dat ick hebbe dat geve ick u: In den name Jesu Christi van Nazareth/staet op eñ wandelt/1.13/13/4/19/18

16. Ende de Vorst des levens hebt gy gedoodet/ welcken God van de doodē heeft op gewect/waer af dz wy getuygen zijn 2/17/1

18. Maer Godt heeft also verbult al wat hy voorseyt hadde door de mont zijner Propheten/ dat Christus moeste lijden 1/17.1.

19. Betert u dan/ende bekeert u/op dat uwe sonden uytgedaen worden. 3.3.20.

21. Welcke den Hemel moet behouden/ totter tijt dat het al wederopgericht worde wat Godt ghesproken heeft door den mondt aller zijner heyliger Propheten. 1.16.15. ende 4.17.19.

25. Ghy zijt kinderen der Propheten/ ende des verbonts dat God tot onsen vaderen bestelt heeft/etc. 2/10/23. ende 4.17.15.

26. T'is voor u eerst dz God Jesum zijnē soon verweckt heeft/ende ghesonden om u te segenen/op dat een yegelijck hem afkeere vā zijn boosheden. 3.3.20.

4.12. Ende daer en is in geenen anderen salicheyt: want daer is geenē anderē naē onder den Hemel den menschen gegeven/waer door wy salich moeten werden. 2.16.1.2.16.14.

28. Om te doen al wat uwe hant eñ uwē raet te vorē bescheyden hadde te gheschieden. 2.16.1. ende 1.18.3.

32. Ende de menschte der gheloovighen/ was een herte/ende een siele. 4.1.3.

5.3. Ghy en hebt den mensche niet gelogen/maer Gode. 1.13.15.

16. Ende daer quam ooc een menichte der omliggende steden tot Jerusalem brenghende de crancken/eñ die van onreyne geesten ghepijnicht warē, eñ sy werdē alle gesont 4.11.18

26. Men moet Gode meer ghehoorsaem zijn dan de menschen. 3.3.19.

32. Desen heeft God door zijn rechterhant verhoocht / tot een Vorst eñ Salichmaker/ om Israel bekeeringe ende vergevinghe der sonden te geven. 3.3.19.

41. So gingē sy dā verblijt vā des Raets aensichte/ om dat sy weerdich gewееst warē voor zijnen naē versmaetheyt te lijdē. 3.8.7.

6.1. In den dagen als de Discipulen vermenichfuldichdē quā daer een murmureringe der Griecken tegen de Hebreen/om dat de weduwen in de dagelijcxsche bedieninge der armen veracht werden/ 3.2.6.

2. De twaelve riepen dan de menichte der Discipulen/eñ seyde ten is niet goet/etc. 3.2. 6. ende 4.3.15. ende 4.11.9.

3. Kiest onder u seven mannen die goet getuygenisse hebben / vol des Heyligen Geest ende wijsheyts/etc. 4.3.9.

6. Als sy ghebeden hadden/ leyden sy haer de handen op. 4.3.15.

7. Eñ het woort Gods wies/eñ 'tgetal der Discipulen vermenichfuldichde seer tē Jerusalem

tusschen/etc. 3.2.6.
10. Sy en conden der wijsheyt en den geest niet wederstaen/daer Stephanus door sprack 3.3.22.
7.5. Ende en gaf hem geen erfdeel daer in/ oock niet eenen voetstap. 2.10.13.
28. Wilt gy my also dooden/ ghelijck gy gister den Egyptenaren dedet. 4.20.10.
44. Den Tabernakel der ghetuygheniße was onder onse vaderen in de woestyne / gelijck hy gheordineert hadde die Mosi seyde dat hy dat maken soude na het voorbeelt dat hy gesien hadde. 2.7.1.
45. De Alderhoogste en woont niet in tempelen met handen gemaeckt. 3.23.30.4.1.5.
53. Ghy die de Wet ontfangen hebt door den dienst der Engelen / ende en hebtse niet gehouden. 1:14:9.
55. Maer hy vol des heyligen Gheests/ houdende zijn ooghen na den Hemel / sach de heerlicheyt Gods/ en Jesum staende ter rechter hant Gods 4:17:17:ende 4:17:29.
56. En seyde: siet ick sie den Hemelen open ende den Sone des menschen staende aen de rechter handt Gods. 2:16;15:ende 4:17:29.
59. Ende steenichden Stephanum/ welcke aenriep/ seggende: Heere Jesus ontfanckt mynen Geest. 2.13:13:ende 1:15:2 ende 3.25:6.
8.13. Ende Simon geloofde oock selve/ en gedoopt zijnde bleef by Philippum / ende als hy de teeckenen/etc. 3:2:10.
14. Sy sonden haer Petrum en Joannem 4:6:7:ende 4.15.8.
15. De welcke quamen af / ende baden voor haer/dat sy den H. Geest ontfingen. 4:19.6.
16. Hy en was noch nu op eenige van haer gecomen/ maer sy waren alleenlijc ghedoopt inden naem des Heeren Jesu. 4;15:6.4.19.8.
17. Ende sy leyden de handen op haer/ en sy ontfingen den H. Geest. 4.15.8. en 4.16.31.
18. Simon siende dat door de opleggynghe der handen der Apostelen den H. Gheest ghegeven wert/so boot hy haer gelt. 3/2:10.
22. Bekeert u van dese uwe boosheydt ende bidt Godt of u die gedachte uwes herten vergeven wort. 4:1.26.
27. Philippus stont op en ginck henen ende siet een Moorman / die een Camerlinck was en een machtighe Kandaces der Coninginne van Ethiopien/welcke gecomen was te Jerusalem om aen te bidden 3.2.32.
31. Welcke Camerlinck seyde : Hoe soude ickse verstaen / ten ware dat my yemant onderwese 3.2.32.
37. Philippus seyde: Gelooft gy van gantscher herten/so ist geoorloft 4.14.8.
38. Sy daelden beyde in het water / Philippus en de Camerlinck / en hy doopte hem/ 4.16.22. ende 4.16.38.
9.1. Saulus nu ontsteken wesende met dreygen ende moorden teghen de Discipulen des Heeren. 3.2.6.
3. Ende als hy reysde / ist geschiet dat hy by Damascum quam / ende hem omscheen snellijck een licht van den Hemel. 4.17.17.
4. Ende ter aerden gevallen zijnde / hoorde hy een stemme tot hem seggen: Saul/ Saul/ wat vervolcht ghy my. 3:25:3. en 4.17.29.
6. Staet op/ en gaet inde stat/ ende daer sal u geseyt worden/wat ghy doen sult 4.3.3.
10. Ende daer was een Discipel in Damasco genaemt Ananias : Tot welcke de Heere seyde in een gesichte / Anania. Ende hy seyde: Hier ben ick Heere 3.2.6.
13. Heere ick hebbe vele van desen man hooren spreken/etc. 1.13.13
14. Ende hy heeft hier macht / etc. te binden alle die uwen naem aenroepen. Int selfde
15. Hy is my een uytvercoren vat. 4.3.5.
17. Ananias ginc dan en quam in dat huys ende zijn handen op hem leggende/seyde/ Saul broeder / de Heere Jesus dien op den wech die ghy quaemt/gheopenbaert is/ 4.17.10.
19. Also was Saulus sommige dagen met de Discipulen die te Damasco waren 3.6.2.
25. So namen hem de Discipulen des nachts ende lieten hem over den muer af met een koorde in een korf. Int selfde.
2. Sy en gheloofden niet dat hy een Discipel was/Int selfde.
36. Te Joppe was oock een Discipuline genaemt Tabitha/het welcke beteeckent/Dorcas/welcke was vol goede wercken ende aelmoessen die sy dede Int selfde.
38. Want Lidda by Joppe was: De Discipulen hoorende dat Petrus daer was / sonden sy tot hem. Int selfde.
40/ En alsse Petrus al uyt gesonden hadde/knielde hy neder. 4.19.1.
10.2. Godsalich en Godvruchtich met gheheelzijnen huysgesin: / ende vele aelmoessen gevende den volcke/ ende God altijt biddende 4.19.2. ende 3.24.10.
3. Hy sach in een gesichte openbaerlijck omtrent der negenster uren des daechs den Engel des Heeren hem aen comen 4.3.3.
25. Ende als Petrus in quam ginck hem Cornelius te ghemoete: ende vallende hem te voeten/aenbadt hem. 1.12.3.
31. U gebet is verhoort/ende uwe aelmoessen zijn voor Godt in gedachteniße 3.2.32.
34. Nu verneme ick / etc. dat Godt gheen uytnemer der persoonen en is 3.17.4.3.23.10.
42. Ende heeft ons bevolen den volcke te prediken / en te betuygen / dat hy de gene is die van God geordineert is / om richter te wesen over levende ende dooden 2.15.17.
43. Desen geven alle Propheten getuygheniße dat so wie in hem gelooft / sal in zijnen naem vergevinge der sonden ontfangen. 3.4.15. ende 3.5.2.
44. Als Petrus noch dese woorden sprack soo viel de Heylighe Gheest op alle die het woort hoorden 4.16.31.
48. Ende beval datmense doopen soude in den naem des Heeren. 4.15.15.
11.3. Gy zijt tot den onbesneden ingegaen/ ende hebt met haer gegeten 4.6.7.
4. Doe begost Petrus/ en leydet haer ordentlijck uyt. Int selfde.
16. Doe dachte ick op het woort des Heeren/hoe dat hy geseyt heeft: Joannes doopte met water/ maer ghy sult met den H. Geest gedoopt worden 3.2.3. ende 4.17.18.
18. Als sy dit gehoort hadden / swegen sy stille/ende presen Godt/seggende: So heeft dan God oock den Heydenen bekeeringe ghegeven tot den leven 3.3.21.
26. Soo dat in Antiochien begonsten de Discipulen eerst Christenen ghenoemt te worden. 3.4.6. ende 4.16.13.
29. Ende onder de Discipulen besloot een yegelijc/na dat hy vermochte te seynden/ 3.2.6.
12.15. En sy seyden: tis zijn Engel. 1.14.7
13.2. Scheydet my Barnabam ende Saulum uyt/ tot het werc daer ickse toe geroepen hebbe 4.12.14.
3. Nae dat sy gevast ende gebeden hadden/ ende haer de handen opghelept/ lietense gaen. 4.3.15. ende 4.12.4. ende 4.[illegible].16.
36. Als David zijnen tijt den raet Gods gedient hadde/ is ontslapen/ en by zijnen vaderen geleyt/ende heeft verrottinge gesien. 3.22.23.
38. So sy u dan cont/ gy mannen broeders dat u vergevinge der sonden vercondicht wort door desen 3.11.3. ende 3.11.22.
39. Ende van allen daer van gy niet en condet in de Wet Mosis rechtveerdich worden So wie aen desen gelooft / die wort gerechtveerdicht. 2.17.5. ende 3.11.3.
43. Welcke sy aenspraken / ende rieden haer inde genade Gods te blijven 2.5.8.
48. En de Heydenen dit hoorende / werden verblijt / ende presen het woort des Heeren: ende alle de ghene die tot den eeuwigen leven geordineert waren/ geloofden. 3.2.11. ende 3.24.2. ende 3.2.13.
52. De Discipulen waren vervult met blyschap ende den Heyligen Geest 3.2.3.
14.16. Die in voorleden tijden alle de Heydenen heeft laten wandelen in hare wegen 1.15.13. ende 2.[illegible].11.
20. Maer als hem de Discipulen omringt hadden/ stont hy op/ ende ginck inde stadt 3.2.6
22. Door veel verdruckingen moeten wy int Coninckrijcke Gods comen. 3.8.1.3.18.7. ende 3.25.8.
23. Ende als sy in de Ghemeynten hadde Ouderlinden gecoren / en gebeden met vasten bevalen syse den Heere. 4.3.7. ende 4.3.12. en 4.3.15. ende 4.12.16.
15.7. Als daer nu grooten twist was/ stont Petrus op/ende seyde Mannen broeders ghy weet/etc. 4.6.7.
9. En daer en is geen onderscheyt tusschen haer en ons / hebbende hare herten gereynigt door t geloove 3.14.3. ende 4.14.4
10. Waerom quelt gy nu Godt/om een jock op de Discipulen te leggen/etc. 3.2.6.
11. Maer wy ghelooven dat wy salich sullen wesen door de ghenade Jesu Christi / ghelijck sy oock. 3/5:4.
20. Maer datmen haer behoorde te schrijven/dat sy haer onthouden van de besmettinge der afgoden/ en van hoererie/ en van verstickinge/ende van bloet. 4.10.17. ende 4.10.21
29. Dat ghy u onthout van den Afgoden offer/etc. 4/10:12.
16/1 En hy quam te Derben en Lystram/ en siet/Daer was een Discipel met namen Timotheus / eener geloobiger Jootscher vrouwen soon/ ende eens Griecxschen vader 3/16.
3. Desen wilde Paulus hebben met hem te reysen ende nam hem aen/ende besneet hem om der Joden wille/etc. 3.19/12.
14. Ende een vrouwe met namen Lydia/een purper vercoopster van de stadt Thyatyren/ God vreesende / hoorde ons / wiens herte de Heere opende. 3:24/13.
15. En als sy ende haer huysgesin gedoopt waren/etc. 4:16.8.
33. Ende wert terstont gedoopt/ ende alle de zijne. 4:16:8.
37. Maer Paulus seyde tot haer: Sy hebben ons/wy die Romeynen zijn onveroordeelt openbaerlic gegeesselt/ en inden kercker geworpen: en worpense ons nu heymelijc uyt/ Neen also niet / maer laetse selve comen / ende ons uyt leyden. 4:20.19.
17/18. Want wy zijn oock zijn geslachte. 1.5.3.
27. Op dat sy den Heere soecken souden/ of sy hem doch gevoelen/ende vinden mochten/ hoe wel hy niet verre en is van een yeder onder ons. 1.5.3. ende 1.5.8. ende 1.5.13.
28. Door hem leven wy/ende zijn wy gelic oock sommighe van u Poeten geseyt hebben : want wy zijn oock zijn geslachte. 1.15.3. ende 1.16.1. ende 1.16.4.
29. Wy dan die Gods ghelachte zijn / en moeten niet meynen dat de Godheydt den goude ofte silver/etc. 1.11.2.
30. Ende dese tyden der onwetenheyt heeft God overgesien/ en vercondicht nu alle menschen alomme/dat sy haer bekeeren/ 3/3.7.
32. En als sy van de opstandinge der dooden hoorden spreken / hielden sommighe daer haren spot mede. 3.2.7.
18/18. Ende als hy zijn hooft te Cenchreen gheschoren hadde / want hy hadde een beloften gedaen. 4.19/26.
13. Versterckende alle de Discipulen. 3.2.6.
19/1. Ende daer sommige Discipulen ghevonden hebbende/ hy seyde / etc. Int selfde.
3. Waer in zijt gy gedoopt : welcke seyden in Joannes doopsel. 4.15.1. ende 4.15.18.
4. Joannes heeft gedoopt met den doop der bekeeringe/den volcke seggende : dat sy gelooven souden/ en de gene die na hem quam/ etc/4/15/7. 5. Als sy dit hoorden werden sy ghedoopt inden naem des Heeren Jesu. 4.15/6/4/15:24.15/18.
9. En als Paulus haer de handen opgeleyt hadde/quam de H. Geest op haer/ en sy spraken met tonge ende propheteerden. 413:15.
6.12. So dat oock sweetdoecken ende gordelen van zijnen lijve ghedraghen werden op de krancke/ende de kranckheden van haer vergingen ende de onreyne geesten van haer uytvoeren. 4:19:18.
13. En sommige uyt de Joden ommeloopen de besweerders/ hebben haer onderwonden den naem des Heeren Jesu te noemen over de gene die boose gheesten hadden/seggende: wy sweeren u door Jesum dien Paulus predict 4.19.24/
20/1. Als nu den oproer gestilt was / riep Paulus de Discipulen en groetese/ etc. 3:2:6.
10. En als Paulus afgegaen was/ viel hy op hem en als hy hem onvangen hadde/ seyde En weest niet beroert / want zijn siele is in hem. 4.19:19.
17. En sant van Mileten na Ephesen/ en ontboot de Ouderlinghen der gemeente 4:3/8.
18. Ghy weet hoe ick van den eersten dagh af / dat ick in Asiam ghecomen ben met u alle tijt geweest hebbe. 4:3:7.
20. Ick en hebbe niet verborgen dat u profijtelic was/ dat ic u niet vercondicht en openbaerlyck geleert en hebbe / ende in de huysen. 4/1:22. ende 4/3:6. ende 4:11.14.
21. Betuygende beyde den Joden en Grieken/de bekeeringe tot God/ende het gheloove in onsen Heere Jesum Christum 3.2. ende 3.3:2. ende 3:3:5.
26. Ick neme u heden tot getuygen/dat ick van aller uwer bloede reyn ben 4.4/3.4/12/2.

28. Seo

28. So hebt dan nu acht op u selven/ eñ op de gheele cudde / waer in de H. Geest u Bisschoppen geset heeft/ om de gemeynte Godts te hoeden / welcke hy met zijnen bloede vercregen heeft. 1:13:11:ende:2/14:2.eñ.3/5:2.3. 11:8/ende.4:3:8:ende.4:5:8.

29. Ick weet dat na mijn afscheyden / grijpende wolven onder u comen sullen / die de cudde niet sparen en sullen. 4/9/4.

30. Eñ uyt u selven sullen mannē opstaen/ die verkeerde dingen spreken sullen / om de discipulē af te trecken achter haer. Int selfde.

31. Daerom waect eñ gedenckt/ dat ick drie jaren lanc niet opgehouden hebbe nacht ende dach een yegelijc met tranen te vermanē/4.36

36. Ende als hy dit ghesept hadde / knielde hy ende badt met haer allen. 4:15:2.

21/4. Ende Discipulen gevonden hebbende bleven wy daer seven dagen. 3:2.6.

22/1. Mannen broeders eñ Vaders / hoort my in de bescherminge die ick nu voor u ghebruyck. 4. 0.19.

16. Staet op/ eñ laet u doopen/ eñ wasschē van uwe sonden / aenroepende den naem des Heeren. 4.15.15.

18. Eñ sach hem die tot my seyde : haest u/ ende gaet rasschelijc uyt Jerusalem: want sy ende sullen mijn getuygenisse van u niet aennemen. 4.17.17. ende 4.17.29.

25. Eñ als sy hem met riemen aengebonden hadden/ seyde Paulus tot den Hooftman over hondert die by hem stont : Ist u geoorlooft eenen Roomschen ende onverwesen mensche te gheesselen? 4.24.19.

23.1. Ende Paulus zijn oogen op den raet houdende / seyde ghy mannen broeders / ick hebbe met aller goeder conscientie Gode ghedient tot op desen dach. 3.2.14.

1. De Saduceen seggen dat daer geen verrijsenisse/ noch Engel noch Geest en is. 1.14.9. ende. 1.15.2. ende. 2.10.23. ende. 3.25.5.

12. Als het dach geworden was/ liepen sommige Joden by een/ ende verbloecten haer selve seggende dat sy noch eten noch drincken en souden / tot dat sy Paulum gedoot hadden. 4.13.3.

24/12. Sy en hebbē my noch inden tempel vonden met yemant disputerende / of vergaderinge des volcks makende/ noch in de sinagogen noch in stadt. 4.20.19.

15. Eñ hope op Godt hebbende dat de opstandinghe der dooden comen sal beyde der rechtveerdigen eñ onrechtveerdigen dwelcke sy oock selve verwachten. 3.25.9.

16 Eñ hier na oeffene ick my selven/ om een onergelijke conscientie alle tijt te hebben voor Godt ende den menschen. 3.19.16. eñ 4.10.4.

25/10. Doe seyde Paulus. Ick stae aen des Keysers richtstoel daer ick moet gheoordeelt worden/ den Joden en heb ick gheen ongelijck gedaen gelijck ghy oock wel weet. 4.20.19.

11. Soo ick yet gedaen oft bedreven hebbe dat der doot weerdich is / so en weygere ick niet te sterven / maer in dien der dinghen daer sy my mede beschuldighen / geen en is/ niemant en mach my hen geven / ick beroepe my op den Keyser. 4.28.19.

26/17 Verlossen den vanden volcke ende Heydenen tot de welcke ick u sende 3.2.2.

18. Om hare oogē op te doen/ op dz sy haer van de duysternisse bekeeren tot den lichte/ eñ van de macht des Duyvels tot God / op dat sy vergevinge der sonden ontfangen / eñ deel onder de ghene die door den ghelooove in my geheylicht zijn. Int selfde.

20. Maer hebbe eerst de ghene die in Damasco waren/ eñ te Jerusalē eñ in geheel Judea/ eñ den Heydenen vercondicht/ dat sy haer sonden beteren ende tot God bekeeren/ doende wercken die der bekeeringe/ etc. 3.3.5.

28/15. Van waer de broeders van ons gehoort hebbende/ quamen ons tegen 4.9/15.

16. Als wy te Roomen gecomen waren/ die hooftman gaf de gevangenen/ etc. 4/6/15.

25. Den H. Geest heeft wel ghesproken tot onsen vaderen door Esaiam den Prophete 1.13.15.

Romeynen Cap. 1.

1. Paulus een dienstknecht Jesu Christ geroepen tot een Apostel / vercooren om te predikē dat Euangelium Godts. 2.14.6. ende 4.3.10.

2. Welcken hy te voren belooft hadde door zijn Propheten inder Heyliger schrift. 2.10.3.

3. Van zijnen Sone/ die geworden is uyt den zade Davids/ etc. 2.13.1.2.13.3.2.14.6.

4. Eñ crachtelijc bewesen is te zijn Gods sone nae den geest der heylichmakinghe/ door de opstandinge, etc. 2.16.13.4.15.12.

5. Door welcken wy hebbē ontfangē ghenaede eñ dat Apostelschap tot ghehoorsaemheydt des gheloofs / door zijnen naem onder alle de Heydenen. 3.2.6. ende 3.2.8.3.2.29.

7. Genade ende vrede sy van Gode onsen vader/ eñ den Heere Jesu Christo. 1.13.13.

9. Godt is mijn getuyge dien ic diene met mijnen geest in den Euangelio zijns Soons dat ick sonder verlaten uwer altijts gedencke. 2.8.27.

16. Ick en schame my des Euangeliums Christus nz: want het is de cracht Gods ter salicheyt allen die gelooven/ den Joden voornemelijc ende oock den Griecken 2.9.4. eñ 2.10.3. ende 3.2.2.9. ende 4.1.5.

17. Wāt de gerechticheyt Gods wort daer in ontdect/ uyt geloove/ tot geloove gelijc geschrevenis de gerechtige sal wt den geloove leven. 3. .. ende 3.11.19. ende 3.2.3.2.

Daerom dat het gene dat kennelijc is aen Godt / openbaer in haer: want Godt hevet haer geopenbaert. 1.5/1/ ende 1/15/13.

21. Daerom dat sy Godt gekent hebben/ eñ en hebben hem als God niet geeert noch gedanct/ maer zijn ydel gewordē in hare gedachten/ eñ haer onverstandich herte is verduystert geworden. 1.15.12.

22. Welcke haer selven voor wijs houden zijn sotgeworden. 1.4.5.

28. Ende gelijck sy niet bedacht en hebben om God te kennen: also heeftse God overgeghevē tot eenen onbedachtsamen sin op dat sy deden dat niet en betaemt. 1.18.2.

2.6. Die een yegelijck vergelden sal na zijne wercken 3.16.3. ende 4.18.1.

11. Want by God en is geen uytneminge der persoonen. 3/23/10.

12. Want alle die sonder wet ghesondicht hebben/ sullen oock sonder wet vergaen. Eñ alle die in de wet sullen ghesondicht hebben/ sullē ooc door de wet verdoet wordē. .22.

13. Voor God en zijn sy niet rechtveerdich die de wet hooren maer die de wet doen sullen gerechtveerdicht wordē 3.11.13.3.17.13.

14. Want als de Heydenen / die de wet nz en hebbē/ va naturere het inhout des wets doen dese de wet niet hebbende / zijn haer selven een wet/ etc. 2.2.22.

15. Als die betoonen het werck der wet in hare herten ghescreven dewijle haer conscientie mede getuycht eñ de gedachtē malcanderen beschuldigen. 3/19/15/ ende 4.10.3

25. So gy een overtreder der wet zijt so is uwe besnijdinge voorhuyt gewordē 4.15.24.

3.4. Maer God worde waerachtich gevonden eñ alle mensche leugenachtich/ 4/15/17.

9. Hoe dan/ hebben wy voordeel? Ingeen der manieren/ want wy hebbē voor bewesen dat beyde Joden eñ Griecken alle onder de sonde zijn. 3.4.7.

13. Gelijcker geschreven staet: Daer en is niemant rechtveerdich jae niet een. 2.1.9. ende 2.3.2. ende .5.3.

12. Daer is niemant die goet doet/ daer en is oock niet een. 2.5.3.

15. Haer voeten zijn snel om bloet te storten. Int selfde.

19. Wy weten dat wat de wet spreect/ dat sy spreeckt tot de gene die onder de wet zijn/ op dat alle mont gestopt worde/ eñ de gehele werelt voor God verdoemelijck sy/ 2/7/8/ ende 2/10.3. ende 3/4/6.

20. Daerom en sal gheen vleesch door de wercken der wet ghereehtveerdicht worden voor hē: want door de wet coemt bekeeringe der sonden/ 3/ /6. ende 2/7/7/ ende 3/11.19.

21. Maer nu is de rechtveerdichz Gods geopenbaert sonder de wet/ eñ betuycht vande wet eñ Propheten. 2.1.4. eñ 2.10.3. eñ 3.11.18. ende 3.11.19.

24. Wy worden om niet gerechtveerdicht uyt zijne genade/ door de versoeninge in Christo Jesu 2.5.3. eñ .16.5. eñ 2.17.5. eñ 3.4.30. ende 3.11.4. eñ 3.11.19. eñ 3.15.6. eñ 3.20.45.

25. Welcke God geordineert heeft tot versoeninge door het geloove in zijnē bloede tot bewijsinge zijnder gerechticheyt door de vergevinge de voorleden sonden. 4.15.3.

26. Om te deser tijt zijne gerechtichz te bewijsē/ op dat hy gerechtich sy/ eñ dē genē die uyt den geloove Christi is/ rechtveerdich maken. 3.11.12. eñ 3. 3.1. eñ 3.13.2. eñ 3.14.17

27. Waer is dan uwē roē/ hy is uytgestotē door wat wet: der wercken: neen maer door de wet des geloofs. 3. 11.13. ende 3. .13.2.

4.2. Want so Abraham uyt de wercke gerechtveerdicht is soo mach hy roemen/ maer niet by Gode 3.11.13. ende 3.11.16.

3. Abrahā geloofde Gode eñ het wert hem gerekent tot rechtveerdicheyt 3.17.8.3.17.10

4. Den genen die werct en wort den loon nz gerekēt na genade/ maer na schult. 3.11.20

5. Maer die nz en werckt maer/ gelooft in hem die den ongodlijcken rechtveerdicht/ desen wort zijn geloove tot rechtveerdicheyt gerekent. 3.11.3. ende 3/11.6

6. Gelijc ooc David spreect vande salichmakinge des menschē die God rechtveerdicheyz toerekent sonder wercken segghende: 2.17.5. ende 9.11.4. ende 3.11.20. ende 3.11.22.

7. Salich zijn sy/ wiens ongerechticheden vergeven zijn etc. 3.11.11.

10. Hoe ist dā hem tot rechtveerdichz gerekent? als hy was in de besnijdinge/ of als hy was inde voorhuyt? 4.16.13.

11. Ende hy ontfink het teeckē der besnijdinge tot eenen segel der rechtveerdicheyt des geloofs die inde voorhuyt was. 4.14.5. eñ 4.14.21. ende 4.14.23. ende 4.16.10.

12. Dē vader der besnijdinge namelijc de gene die nz allēē uyt der besnijdinge is. 4.16.12

13. Want de beloftē en is Abrahā oft zijnē zade nz toegherekent door de wet/ maer door de rechtveerdicheyt des geloofs. 3.14.11.

14. Want ist dat de gene die uyt de wet zijn erfgenaem zijn/ so ist gheloove ydel ghewordē ende belofte tot niet gemaeckt 3.11:11. ende 3.13.3.

15. Want de wet werct toorne/ want waer geen wet en is/ daer en is ooc geen overtredinge. 2.7.7. ende 3.11.19.

17. Gelijc geschreven is/ ick hebbe u gestelt tot een vader veler volcken voor God dien hy gelooft heeft die de doodē levendich maeckt/ eñ roept t'gene dat niet en is/ als of het ware 2.10.11. ende 3.2.25. ende 3.14.5.

21. Ende wetende dat de gene die hem belooft hadde machtich was te doen. 3.2.31

25. Welcke is overgelevert voor onse sonden/ eñ opgewect om onse rechtveerdicheyt. 2.16. ende 2.16.13.

5.1. Wy dan gerechtveerdicht zijnde door dē geloove / hebbē vrede met God/ door onse Heere Jesum Christum. 3.2.16. ende 3.13.5.

3. Wetende dat de verdruckingen lijtsaemheyt werckt. 3.8.3.

5. Eñ de hope en versaet niet want de liefde Gods in onse herten uytgestort door den H. Geest die ons gegeven is/ 3.1.2. ende 3.2.12

8. Godt bewijst zijn liefde tot ons/ (want Christus voor ons gestorvē is/ doe wy noch sondaers waren. 2.12.4. ende 26.4. ende 3.3.4.25.

9. So sullen wy dan nu door zijn bloet gerechtveerdicht zijnde veel meer van de toorn behouden worden. 2.16.5.

10. Want ist dat wy vyandē zijnde versoent zijn geworden met Godt/ door de doot zijns soons so sullen wy versoent zijnde/ veel meer behouden worden door zijn leve 2.16.2. eñ 3.16.5. eñ 2.17.3. ende 2.16.4. ende 2.17.6. ende 3.11.21. ende 3.14.6.

12. Gelijck de sonde door eenen mensche op de werelt gecomē is/ eñ door dē sōde de doot eñ also de doot tot alle menschen gecomen is in welcke alle menschen ghesondicht hebben 2.1.16.2.1.8.2.13.4.

15. Maer de genade en is niet gelijc de misdaet: want soo door des eenighen Adams misdaet/ vele gestorven zijn/ so is des genade Godts/ eñ de gabe door de ghenade eens menschen Jesu Christi veel meer overvloedich geweest in velen/ 3/5/4.

23. Eñ als sy in de Gemeynten haddē Ouderlingen gecoren/ ende gebeden met vasten/ bevalen zyse den Heere 4/3/7/ ende 4/3/12. eñ 4/3/15/ ende 4/12.16.

15.7. Als daer nu grooten twist was/ stont Petrus op/ eñ seyde: Mannen broeders ghy weet/ etc. 4/6.7.

4. Eñ daer en is geen onderschept tusschē haer ende ons hebbende haer herten gereynicht doort geloobe/ 3/14:8: ende 4/.14/4.

10/ Waerom quelt gy nu God/ om een jock op de Discipulen te leggen/ etc. 3.2.6.

11. Maer wy gelooveē dz wy salich sullen

 wesen

wesen door de genade Jesu Christi/ ghelijck sy oock 3: 4.

19. Gelijck door eens mensche ongehoorsaemheyt vele tot sondaers geworden zijn/ also oock door eens menschen ghehoorsaemheydt/ sullen vele tot rechtveerdige worden. 2:1:4: eñ 2:16. 5: ende 1.57:3. ende 3:11.4. ende 3:11:9: ende 3. 11.12: ende 3:11:23. ende 4:14.21.

20. Eñ de wet is boven desen in ghecomen/ op dz de misdaet souden overvloedich is/ daer is de genade veel overvloediger geweest. 2:5:6:2:7.7:

6:3. En weet gy niet dat wy alle die in Christum Jesum gedoopt zijn/ in zynen doodt gedoopt zijn? 4:15.5:

4. Wy zijn dan met hem begraven / door den doop inde doop: op dat gelijc Christus uyt den dooden verweet is / wy oock also tot eerlicheyt zijn vaders/ in nieuwicheyt des levens wandelen 2:23: ende 2:16.7: ende 2.16.13. ende 3.3.5. ende 4.16.16. eñ 4.16.21.4 19.8.

6. Wetēde dat de oudē mensche die in ons is met hem gecruyceicht is /op dat het lichaē der sonden niet ghedaen en worde/ op dat wy niet meer de sonden en dienen. 3.3.9. ende 3.3.11.

12. Soo en laet dan de sonde geen overhant hebben in uwe sterfelijcke lichaem om daer in hare lusten gehoorsaem te zijn. 3.3.13.

14. De sonde en sal gheen overhant over u hebben : want ghy en zijt niet onder de wet/ maer onder de genade 3.19.6. ende 4.15.12.

18. Ende vry gemaect vander sonde/ zijt geworde knechte der gerechticheyt 3.6.3.3.16.2

19. Ick spreke menschelijck / om de swacheyt ws vleeschs/ gelijc gy uwe leden begevē hebt tot dinstknechten der onreynicheyt/ etc 3.24.10 ende 3.23 8.

23. De besoldinghe der sonden is de doodt/ maer de gave Gods is het eeuwige levē/ door Jesum Christum. 2.8.58. eñ 2.8.59. ende 3.4. 21. ende 3.15. 1.

7.1. Weet ghy niet broeders want ick spreke tot de gene die de wet weten dat de wet heerschappie heeft over den mensche : so lange als hy leeft 4.15.12:

7. Wat sullen wy dan seggē: Is de wet sonde / dat sy verre. Maer ick en hebbe de sonde niet gekent dan door de wet/ etc. 2.5.9. ende 2. 7.6.

12 De wet is dan heylich / ende het gebodt is oprecht ende goet 2.9.4.

14. Want wy weten dat de weet geestelijc is 2:8:6.

15: Want dat ick doe dat en bekenne ic niet/ want ick en doe niet dat ick wil 2.2.27:

18. Ick weet dz in my/ dz is in mijn vleesch geen goet en woont/ want den wille hebbe ick wel : maer het goet te volbrengen dat en vinde ick niet 2:19:

19. Ic en doe dat goet niet dat ic wil/ maer ic doe het quaet dz ic niet en wil 2:2:27.3.3.11.

20. Ist dat ick doe dat ick niet en wil/ soo en doe ic dat nu meer/ maer de sonde/ etc. 2.2:27:

23. Maer ick sie een ander wet in mijne leden/ de welcke strijt tegen de wet mijns ghemoets/ eñ my de wet der sonden die mijne ledē is/ gevangen maect 3:3:14.

24. Ick ellendich mensche wie sal my verlossen van dit lichaem des doots: 3.9.4. ende 3:11:1: ende 4:13:12.

1:1. So en is nu dan gheen verdoemenisse/ den genen die in Christo Jesu zyn: etc: 3:4:28 ende 4/15:12.

3. Want dat der wet onmoghelijck was: derom dat sy door het vleesch cranck was: heeft Godt ghedaen zijnen Sone seyndende in gelijckmakinge des sondige vleeschs/ ende door de sonde/ de sonde verdoemt in het vleesch 2. 7:5:2.12/4/2/13/1:2/13:4:2:16,6:3:32:3:4:27 ende 3:11:25:

6: Want het verstant des vleesch is doodt/ maer het verstant des Geests / is leven ende vrede 2:3:1:

7/ Daerom dat het verstant des vleeschs vyantschap tegen Godt is/ want het en wort der wet Gods niet onderdanich/ want het en can oock niet. 2:1.0: ende 3:3:8. ende 3:20.24.

9. Maer ghy en zijt nz inden vleesche/ maer inde geest/ dewijle de geest Godts in u woont maer so yemant den geest Christi nz en heeft/ die comt hem niet toe. 3:1:23:2/35:4:17.12.

10. Ist dan dat Christus in u is/ soo is wel het lichaem doot om der sonden wille: maer de geest is het leven om der rechtveerdichmakinge wille. 2.3:6: ende 3:1:3: ende 3:2:24. ende 3:25.3. ende 4.17.12.

11. Ist dat den geest des genen die Jesum vanden dooden op geweckt heeft/ in u woont/ soo sal hy die Christum van den dooden verweet heeft/ oock uwe sterfselijcke lichaem levē dich maken / door zynen geest die in u woont. 1.13.18. ende 3.1.2. eñ 3:2:39: ende 3:25/3. ende 3:25.8: ende 4:17:12.

14. Alle die door den geest Gods geleyt worden die zijn kinderen Gods. 3:2:29.

15. Ghy en hebt niet ontfangen de gheest des dienstbaerheyt/ wederom tot vrese : maer ghy hebt ontfangen den geest der aenneminge tot kinderen/ door welcken wy roepen/ Abba o Vader. 2/11/9. eñ 2/14/5/ eñ 3/1:3/ eñ 3/2/11. eñ 3 / 13.5. ende 3.20.1. eñ 3.24.1. eñ 4.12.22.

16. Desen selven gheest betuyght mede met onsen geest/ dat wy kinderen Gods zijn 3.2.39

17. Eñ ist dat wy kinderen zijn soo zijn wy erfgenamē Gods/ eñ mede erfgenamen Christi/ etc. 2.12.2.

19. De treatueren verwachten met grooter begeerlijcheyt de openbaringhe der kinderen Gods. 3.9:5: ende 3.25:2.

20. Want de creatueren zijn der ydelheyt onderworpen/ niet willes/ maer/ etc. 2.1.6.

22. Want wy weten dat alle creatueren mede suchten / en mede benaut zijn / tot noch toe 2.1.5. ende 3.25.2.

23. Ende niet alleenlijck sy / maer oock wy selve / die de eerste vrucht des geest hebben. Wy selve segghe ick/ suchten in ons selven verwachtende de aenneminge der kinderen/ namelijck / de verlossinge onses lichaems 3.18.3. ende 3.25.11.

24: Wy zijn in hope salich geworden : maer de hope diemen siet en is geen hope: want dat yemant siet/ waerom sal hy dat ooc hopen 2:9:3

25. Ist dat wy hopen dat wy niet en sien/ so verwachte wyt met lijtsaemheyt 4:2/41/ 3:2/41/3/16.1. 26. Desgelijcx comt oock den geest onse crancheden te hulpe / want wy en weten niet wat wy bidden sullen alsoot behoort/ maer de Geest selve bidt voor ons/3/20 5/ 27/ Die de herten ondersoeckt weet wat des gheests gevoelen sy / want hy bidt voor de Heyligen/3.10:5: eñ 3.20.34. ende 3.12.7. ende 3:24.1.

29. Die hy te voren gekent heeft / die heeft hy ooc te voren gheordineert den beelde zijns soons gelijckformich te worden / op dat hy de eerste geborē sy onder veel broederē 2.13.2. ende 3.1:1. ende 3.1.3. ende 3.8.1. ende 3.15.8.

30. Die hy te voren geordineert heeft/ die selve heeft hy ooc geroepen/ eñ die hy gheroepen heeft/ die selve heeft hy oock gerechtveerdicht/ ende die hy gerechtveerdicht heeft die selve heeft hy ooc vereerlijcket. 2.5.2/ ende 3/14/20/ ende 3.18.4/ ende 3.24.6.

32. Die zijnen eyghenen sone niet gespaert heeft maer hen voor ons alle overgegevē/ hoe en soude hy ons niet met hen alle dinc schencken 2/14:7/ ende 2/17.6/ ende 3.24.5

33. Wie sal de uytvercorene Godts beschuldigen? God ist die rechtveerdich maect. 3/11/ 3. ende 3/11/6/ ende 3:11/11:

34. Wie ist die verdoemt / Christus is voor ons gestorven / Ja veel meer die oock opghewect is de welcke ooc ter rechterhant Gods is de welcke oock voor ons bidt/2/13/ ende 2/16/ 16/ ende 2/16/18. ende 3/20/20.

35. Wie sal ons van de liefde Christi scheyde verdruckinge/ oft benautheydt / ofte vervolginge/ oft honger / oft naectheyt oft vaerlijcheyt of swaert 3/13.5.

36. Wy worden om uwent wille ghedoodt den gantschen dach/ eñ zijn geacht als slachtschapen. 3.9.6. ende 3.25.3. ende 3.14.19.

38. Want ick ben versekert/ dat noch doot noch leven/ noch Enghelen/ noch Overheden/ noch machten / noch tegenwoordige/ noch toecomende/ 3/2/16/ ende 3.15.8. eñ 3.2.40. 3.24.3.

39. Noch hoochte/ noch diepte/ noch eenige ander creatuere/ sal ons connē scheydē van de liefde Gods/ welcke is in Christo Jesu onsen Heere. 3.2:17. ende 3/2/28/ ende 3:40.

9.3. Ick soude selve wenschen verworpen te zijn van Christo voor mijn broeders / die mijn maechschap zijn na den vleesche 3/ 20/35

5. Welcker de vaders zijn / ende uyt welcke Christus is / soo veel het vleesch aengaet / de welcke is over al God te prijsen inder eeuwicheyt/ Amen. 1/13/11/ ende 2.13.3/ ende 2/12.1. ende 2/14.9.

6. Sy zijn niet al Israelliten die uyt Israel zijn. 3.22.4. ende 4.2.3.

7. Noch oock alle Abrahams kinderen om dat sy uyt Abrahams zaet zijn/ maer in Isaac sal u dat zaet genaemt worden. 3/21.7/ ende 4. 16.14.

8. Dit is niet die na den vleesche kinderen zijn/ sijn Gods kinderen/ maer de kinderen der belofte worden int zaet gerekent. 2/21/7.

11. Want als de kinderen noch niet geborē en waren / noch yet goets of quaets gedaē en hadden/ op dat de verkiesinge etc. 3.22/4/

12. Niet uyt de wercken/ maer uyt den roependen werck tot haer geseyt : De meeste sal de minste dienen. 3/2/15.

13. Gelijc geschreven is/ ic hebbe Jacob lief gehat/ ende Esau gehaet. 3:21:7. ende 3/22/11

14. Wat sullen wy dan segghen? is Godt onrechtveerdich? dat sy verre. 3/22.8.

15. Ic sal genadich wesen dien ic genadich ben: eñ sal ontferme dien ic ontferme. 3:22:6.

16. So en gaet het dan niet na yemants willen oft loopen/ maer na Gods ontfermen 2.5. 4: ende 2:5:17. ende 3:24:1.

17. Daer toe heb ick u verweckt/ op dat ick aen u mijn macht bewijsen soude / eñ op dat mynē name vercondicht worde in geheel den lande. 3.24:14.

18. Soo ontfermt hy dan wiens hy wil/ ende verhart wien hy wil. 1/18:1: ende 3:22:1

20. Maer/ O mensche wien zijt gy die tegē God antwoort? 3/13/1/3/23.4. ende 3.24/16.

21. Heeft de Potbacker geen macht te maken een vat ter eeren ende ter oneeren uyt den selven clompe? 3.17.5.

22. Afte Godwillende toorn bewijsen/ ende zijn moghentheyt bekent maken/ heeft de vaten des tooms ten ōderve bereyt met grooter lanckmoedicheyt voort gebracht: 1:14:18/ eñ 3:23/1.

24. De welcke oock gheroepen heeft/ nemelic ons/ niet alleen uyt den Jodē/ maer ooc uyt den Heydenen. 3:24:16.

32. Sy hebben haer gestooten aen den steen der aenstootinge. 1:13/23.

33. Siet ick legge in Sion een steen der aenstootinge/ ende der ergernisse. 1/13/11.

33. Soo wie in hem ghelooft en sal niet beschaemt wesen. 1.13.13.

10/3. Want dewijle de rechtveerdicheydt Gods haer onbekent is/ ende soecken haer eyghen rechtveerdicheydt te richten / soo en zijn sy der rechtveerdicheydt Godts niet onderworpen geweest. 3/11/13.

4. Christus is het eynde der wet/ tot rechtveerdicheyt/ allen den geenen die geloven/ 1. 6/1/ ende 2/6/4/ ende 2/7/1/3.2:6. eñ 4.8:13.

5. De mensche die dit sal ghedaen hebben/ sal daer in leven. 3:11:14/ ende 3/11/17/3/17/3

6. Maer de rechtveerdicheyt des geloofs/ die spreect aldus: En segt niet in u herte: wie sal ten Hemel op varen? dat is Christum van boven af brengen. 1/17.2.

7. Of wie sal inden afgront neder dalen? dat is / Christum vanden dooden op wecken Int selfde.

8. Dit is het woort des geloofs dz wy predikenl/2/5/12/ eñ 3/2/29. eñ 3/2/30/ eñ 4/14/4.

9. Ist dat ghy met uwen monde belijdet dē Heere Jesum/ ende met u herte gelooft dat God hem vanden dooden opghewect heeft/ so suldy behouden worden. 3/11/14.

10. Metter herten ghelooftmen ter rechtveerdicheyt maer metten monde belijtmē ter salicheyt 3.22. ende 3:2.8.

11. Wie in hem gelooft/ en sal niet beschaēt wesen. 1.13.13.

14. Hoe sullen sy dan hem aenroepen / in den welcken sy niet gelooft en hebben? ende hoe sullen sy in hem ghelooven/ van den welcken sy niet gehoort en hebben? 3.20.1. ende 3. 20.11.

17. Het geloove is uyt het gehoor/ ende het gehoor is uyt het woort Gods. 3.20.27/4/1.5 ende 4.8.9/ ende 4/16/19. ende 4/16.31.

11/2. Godt en heeft zijn volck niet verworpen dat hy te voren bekent heeft 3/22/6.

4. Maer wat seyt tot hem de Goddelijcke antwoorde? Ick hebbe my selven noch seven duysent mannen over ghelaten die haer knye voor Baals beelt niet gebogen en hebbē/ 4.1.2

5. Also dā is ooc te desen tijde een overblijfsel ghewordeu na de verkiesinghe der genade 3/21/1.

6 Eñ is het uyt genade/ so en ist nu niet uyt de wercken : anders en is de ghenade gheen ghenade/

gheroepen/ende:3/14.5. 3.14.5.

16. Ist dat de eerstelingen heylich zijn/so is ooc de masse heylich/en ist dat de wortel heylich is/so zijn oock de tacken heylich 4.16.15.

17. Ist oft sommige tacke af gebroke zijn/ en ghy een wilde olijfboom zijnde/in haer zijt ingegriffijt/en des wortels en der vetticheyt des olijfbooms mede deelachtich ghewozden 3.1.1.

20. Wel: sy zijn door ongeloovicheyt afghebroken/en gy zijt door het geloove gestaen: Verheft u niet/maer vreest 2.3.22.3.24.6.

26. En also sal geheel Israel salich worden/ gelijck geschreven staet: De verlosser sal uyt Zion comen/ en sal de godloosheyt afwenden van Jacob. 3.3.21.

29. De gaven en roepinge Gods/en connen hem niet berouwen. 4.10.14.

32. Want God heeftse alle onder de ongehoorsaemheyt besloten/op dat hy allen sunde barmhertich wesen. 2.7.8.3.23.11.en 3. 4.16

33. O diepe rijcdom der wijsheyt/ende oock der kennisse Gods/ hoe onbegrypelijc zijn zijne oordeelen/ en onbevindelijc zijne wegen. 1. 17.2.ende 3. 3.5.

34. Want wie heeft den sin des Heeren bekent: ofte wie is zijn raetsman geweest: 3.2. 34.ende 4.10.19.ende 4.19.2.

35. Wie heeft hem eerst gegeven/en het sal hem vergolden worde. 3.14/5/3/22/3/3/23.11

36. Want alle dinc is uyt hem / ende door hem/ende tot hem. 2.8.13.

12/1. Ic bidde u broeders/door de barmhertichheyt Gods/dat ghy uwe lichame Gode begeeft tot een levende heylige/en wel behagende offerhande/welcke is uwe redelicke Gods dienst/ /5.4/en3/7/1 en/3/16/3.ende4/18/10.

2. En en wordt deser werelt niet ghelijck/ maer wordt verandert door de vernieuwinge uwes gemoets/ op dat gy meucht beproeven wat de goede / ende welbehagende/ ende volmaeckte wille Gods sy. 3/1/9.ende 3/3/8.

3. Na dat God een yegelijc de mate des geloofs gedeylt heeft. 4/13/3.ende 4/16/4.

4. Gelijc wy in een lichaem vele leden hebben/maer alle de leden niet een werck en hebben. 3/16/2.

6. Het sy Prophete / prophetere na de mate des geloofs 4/16/4.ende 4/17/32.

17. Het sy de bedieninge/oeffene u in het bedienen:het sy die leere/in het leeren. 4/3/8.

8. Het sy die vermaent / int vermanen : die geeft in eenvoudicheyt/die regeert in neersticheyt : die barmherticheyt doet in blymoedicheyt. 4/3/8.ende 4/3/9.ende 4/11/1.en 4/20.4.

10. Weest beweecht tot malcanderen met broederlijcke liefde: d'een den andere met eere voorgaende. 3/7/4.

14. Segentse die u vervolgen/ segent/ ende en vervloeckt niet. 5/20/20:

19. U selven niet wrekende alderliefste/ maer geeft de toorn plaetse:want daer is geschreven : my is de wrake/ick salt vergelden spreeckt die Heere. 4/20/19.

21. En wort niet overwonnen van den quade / maer, overwint het quaedt met het goet 4.22.20.

13/1. Een yegelijck sy der overmelijcker macht onderdanich:want daer is geen macht dan van Gode/en die machten zijn van Gode geordineert. 3.19.15/en.4/13.3.en4/10.1.en4 20.4.ende 4.19/7.ende 4/20/13.

4. Wat het is Gods dienersse tot goet/maer ist dat ghy quaet doet/ soo vreest / want sy en draegt dat sweert niet te vergeefs/ want t'is Gods dienersse en wreecsterse tot straffe den genen die quaet doet. 4.20.10.en 4.20.17.ende 4.20.19.

5. Daerom moetmen onderdanich zijn/niet alleenlijck om der straffe / maer om der consientie. 3.19.15 ende 4.10.3/ende 4.20.22.

6. Want hierom betaelt gy ooc schattinge/ want sy zijn Gods dienaers tot die selve gedurichlijck arbeydende. 4/20.13.

8. Weest niemant niet schuldich dan malcanderen lief te hebben/want wie den anderen lief heeft/die heeft de wet vervult. 2.4 53.

9. Want dit:Ghy en sult gee overspel doe/ Ghy en sult niet doot slaen: Ghy en sult niet stelen etc. ende so daer eenich ander gebodt is/ wort in desen woorde begrepen. Ghy sult uwen naesten liefhebben gelijc u selven 2.3. 7.

14. Maer doet aen den Heere Jesum Christum/ende en besorcht het vleesch niet tot lusten. 2.1.1.ende 3.10.2.

14/1. Neemt/op de gene die cranc is int geloove/niet tot twistige tsame sprekinge 3/19/11

5. De een acht den eene dach meer dan de ander/ den anderen acht alle dagen gelijc een yegelijck sy versekert mijn gevoelen/ 2.8.35.

10. Want wy sullen al voor den Richtstoel Christi gestelt worden 1/13/23.ende 3.35.6.

11. Want daer is geschreven/ic seyt de Heere:voor my sal alle knye buygen/en alle tonge sal den Heere belijden 1/13/11.en 1.13.25 ende 3/2/7.

13. Laet ons dan malcanderen niet oordeelen/maer oordeelt liever dit/ dat den broeder gheen oorsake tot vallen ofte aenstoot en ghegeven en worde. 3/19/11.

14. Ic weet en houde voor seker/door den Heere Jesum / datter niet onreyn en is van hem selve; dan de gene die yet meynt onreyn te zijn. 3.19.8.

17. Het Coninckrijcke Gods/en is noch spijse noch dranc:maer rechtveerdicheyt/vrede en blyschap door den Heyligen Geest/2/15.4.en 3.17.4.

22. Hebt ghy geloove/hebt dat by u selven voor God. Salich is hy die hemselven niet en verdoemt in het gene dat hy aenneemt 2/19/5.

23. Maer wie twijfelt die is veroordeelt ist dat hy eet/want hy en eet niet uyt den geloove/en al wat uyt den ghelooue niet en is/ dat is sonde/3/5/10/ende 3/15/6.ende 4/13.2. ende 4.13.17.4.13.20.ende 4.15.22.

15.1. Wy die sterck zijn/zijn schuldich der swacken crancheden te dragen/ende niet ons selven te behagen. 3/19.11.

5. De God der lijtsaemheyt en vertroostinge geve u/dat gy eensins onder malcanderen gevoelen mocht in Christo Jesu. 4.2.5.

6. Op dat gy God den vader onses Heeren Jesu Christi meucht eendrachtelic met eenen monde prysen. 3/20/29.ende 3.20.31.

9. Want ick segge:dat Jesus Christus geworden is een dienaer der besnijdinghe om de beloften der vaderen vast te maken/ 3/2. 32.ende 4.10.15.

12. Daer sal wesen een wortel Jesse/en die hem opheffen sal om de Heydenen te regeeren/in hem sullen de Heydenen hopen 1/13/13

16. So dat ic van Jerusale aen/en rontom tot Illirum toe / het Euangelium Christi vervult hebbe/ 4/2/4/

20/ Ende alsoo eergierich geweest ben /om het Euangelium te predicken/niet daer Christus genoemt was. Int selfde.

2. En nu gae ic na Jerusalem dienende de Heyligen. 4/6/14.

En ic bidde u broeders / door onsen Heere Jesum Christum/ ende door de liefde des geests / strijt met my in uwen gebeden voor my tot God. 3.20.20.

16/3. Groet Priscillan ende Aqulam/mijne medehulpers in Christo. 4.16/14

7. Groet Andronicum ende Juniam/mijne magen en mede gevangenen/ de welcke vermaent zijn onder de Apostelen / en oock voor my in Christo geweest is. 4.3.5.

24. Ende God des vreden/ sal den duyvel cortelijc onder u voete vertrede. 1.14.18.3.15.5

25. Na de ontdeckinge der verborgentheyt/ die van eewigen tijden verswegen is geweest 2.9.4.

26. Nu geopenbaert/en door de Prophetische schriften / nae het bevel des eeuwighen Gods/ 2.9.4.

1. Corinthen/Cap. 1.

1. Paulus geroepen tot een Apostel Jesu Christi/door den wille Godts/ en de broeder Sostenes. 4.3.10.

3. Genade en vrede sy u van Gode onsen vader/ende den Heere Jesu Christo. 1.13.13.

9. God is getrouwe door welcke gy geroepen zijt/tot de gemeynschap zijns soons Jesu Christi onsen Heere. 3.5.5.

11. Want my is te kennen ghegeven broeders/ door sommighe uyt Cloes huysgesinne van u/dat daer twist onder u is. 4.1.14.

12. Ic segge daer van/dat een yegelic van u seyt: Ic ben Pauli/ en ic ben Apollo/en ick ben Cephe/ende ick ben Christi. 4.13.14.

13. Is Christus gedeylt: Is Paulus voor u gecruyst: of zijt gy inde nae Pauli gedoopt geweest? 3.5.2.ende 4.15.13.

20. Waer is de wijse/waer is de schrijver/ waer is de ondersoecker deses werelts / en heeft Godt niet de wijsheyt deses werelts dwaes gemaeckt. 2.2.20

21. Want dewijle in de wijsheyt Gods/de werelt God niet gekent en heeft door de wijsheyt/ so hevet Gode behaecht/door ee dwase predickinge/de geloovige te behouden. 2.6.1.

23. Wy predicken den gecruycichden Christum/die den Joden een ergernisse is / en den Grieken een dwaesheyt. 2.14.24.

26. Ghy siet uwe roepinghe/datter niet en zijn vele wijse na de vleesche noch vele machtighe of edele geroepen en zijn. 3.3.10.

30. Wt he zijt gy in Christo Jesu/de welcke ons wijsheyt van Gode geworden is/en rechtveerdicheyt en heylicheyt/ en verlossinge 4.15.2.ende 2.16.10.en 3.3.19.en 3.4.30. en 3.11.6.ende 3.11.12.ende 3.14.17.en 3.15. 3.ende 3.16.1.

2.2. Ic en hebbe niet geacht yet te weten onder u/dan Jesum Christum/en den selven gecruycichden 1.13.13. ende 2.12.4.en 2.12.5. ende 2.15.2.ende 3.2.1.

4. En mijn woort en mijn predickinge en is niet ghewweest in bewegelijcke woorden door menschelijcke wijsheyt maer betooninge der geestelijcker macht 1.6.1.4.1.6.4.14.11.

5. Op dat uwe geloove niet en sy in wijsheyt der menschē/maer inde cracht Gods. 3.2.35

8. De welck gheen overste deser wereldt bekent en heeft: want hadden zijse bekent so en hadden sy de Heere der eerlicheyt geensins ghecruyst. 1.5.12. ende 2.14.2.ende 4.17.30.

10. Maer God hevet ons geopenbaert door zijnen Geest:want de Geest doorsoect alle dingen/ooc de diepten Gods 1.13.14.en 3.2.34.

11. Wat mensche weet het gheene dat des menschen is/ dan de gheest des menschen die in hem is: Also en weet ooc niemant het gene dat Gods is / dan God. 3.2.34.

12. Wy en hebben den gheest des werelts hier ontfangen / maer den geest die uyt God is/ op dat wy weten wat ons van Gode geschoncken is. 3.2.39.ende 4.8.11.

13. En voegende geestelicke dinge/ tot geestelijcke dingen. 4.16.31.

14. De natuerlicke mensche en begrijpt niet dat des gheests Godts is / want het is hem dwaesheyt/en hy en can niet verstaen het gene dat geestelijc onderscheyden wort. 2.2.20. ende 3.2.34.

16. Wie heeft de meyninge des Heeren gekent/die hem soude raet geve? maer wy hebben de meyninge Christi. 1.13.14.en 3.13.4.

3.2. Ick hebbe u met melck gevoet/en niet met spijse/want gy en vermocktet noch niet: Ja nu en vermeucht ghy noch niet 3.19.13

3. Want dewijle onder u nijt is/ende twist en eendracht/ zijt ghy dan niet vleeschelijc/en wandelt na den mensche? 4.1.13.

4. Als d'een seyt / ic ben Pauli/ en d'ander ic ben Apollo/ zijt gy dan niet vleeschelijc: 4. 2.3.ende 4.13.14.

6. Ic hebbe geplant/ Apollo heeft nat ghemaeckt/maer God heeft den wasdom gegeven. 4.14.11.

7. Die plant en is niet noch die nat maeckt maer God die het wasdom geeft. /5/4.en 3. 3/23/14/ende 4.1.6.

8. Een yegelijc sal zijnen loon ontfangen na zijnen arbeyt. 3/16/3.ende 3.18.1.

9. Wy zijn Gods medewerckers: ghy zijt Gods ackerwerc en timmerwerck/ 1.17.5.1.6

11. Niemant can ee ander fondament legge dā het gene dat geleyt is Jesum Christum. 15/5.ende 4/6/9.

12/ Ist dat yemant op dit fondament timmert/gout/silver/costelijcke ghesteente/hout/ hoy/stoppelen. 3/5/9.

13. Een yegelic werc sal openbaer worde want den dach sal het openbare/want het sal door het vyer geopēbaert worde. Int selfde.

14. So yemāts werc blijft dat hy daer op getimmert heeft/die sal loon outfangen. Int selfde.

15. So yemāts werc verbrant so sal hy schade lijden/maer hy sal behouden worde/nochtans also door t vyer. Int selfde.

16/ Weet gy niet dat gy Gods tempel zijt/ en dat de Geest Gods in u woont/3/6.3/ en 3.16.2.en 3.25.7.ende 4.3.1.ende 1.13.15.

19. De wijsheyt deses werelts is dwaesheyt voor God want daer is geschreven:hy grijpt de wijse in haer listicheyt 1/5/7/ende 2//2/20

21. So en roeme dan niemāt op menschen want/het is alle uwe. 4/19/1.

4/1. So achte ons een yegelic als dienaers

Christi ende uytdeelder der verborgentheden Gods. 3.3/6.ende 4/5/9.

4. Want ic en weet my selven geens dincks schuldich/ nochtans en ben ick daer door niet rechtveerdich/ maer de Heere ist die my oordeelt. 1/14/18.ende 3/12/2.ende 3/17:14.

5. En oordeelt niet voor den tijt tot dat de Heere comt/ die int licht sal brenghen dat inde duysternisse verborgen is/ ende openbaren/ etc 2/12/4.

7. Wie scheyt u? ende wat isser dat ghy niet ontfangen en hebt? ist dat ghy het ontfangen hebt/ wat roemt ghy/ als of ghy het niet ontfangen en hadt. 2/5/2.ende 3/7.4/3/24/12.

15. Ick hebbe u gegenereert in Christo Jesu door het Euangelium. 4/1/6.

5/1. Men hoort gantschelijck dat daer hoererie onder u is/ en sulcke hoererie die ooc onder de heydenen niet genaemt en wort 4/1/14.

2. Ende ghy zijt opgeblasen/ en en hebt niet liever rouwe gedragen / op dat hy / die dat werck gedaen heeft/ soude uyt midden van u wech gedaen worden. 4/1/15.

4 Dat hy inden naem ons Heeren Jesu Christi/ in uwe vergaderinge/ met mijnen geest en met de macht ons Heeren/ etc. 4/11/5.4/12.4.

5. Dat segge ic/ de sulcke sal den Satan over ghegheven worden / tot verderfinghe des vleeschs / dat de geest behouden worde inden dage des Heeren Jesu. 4/12/5.ende 4.12.6.

6/ En weet ghy niet dat een weynich suerdeesems het geheel deech suer maeckt? 4/12/5.

7. Want ooc Christus onse Pascha is voor ons geoffert. 4/12/13/ende 4.18.3.

11, Ist dat yemant die een broeder genaemt wort/ een hoereerder is / of een giergaert/ of een afgoden dienaer / of een lasteraer of een dronckaert/ of een roover/ dat ghy met sulcke een niet eten en sout. 4.1.15.ende 4/12/5.

12. Wat hebbe ic ooc de gene die buyten zijn te oordeelen ? oordeelt ghy niet de gene die binnen zijn ? 4/11/5.

6/6. De broeder gaet met den broeder te rechte/ en dat onder de ongeloovige 4/20/21.

7. So is daer ymmers gebreec onder u/ dat ghy met malcandere ten rechte gaet 4/1.14.

9. Weet ghy niet dat de onrechtveerdighe het Coninckrijcke Gods niet en sullen besitten? 3.4.21.ende.3.24.10.

10. Laet u niet verleyden/ noch hoereerders/ noch afgoden dienaer / noch overspeelders/ noch oncuysche/ noch die by mannen ligghen/ noch dieven/ noch giergaerts / noch dronckaerts/ noch lasteraers/ noch roovers en sullen t'Coninckrijcke Gods niet besitten. 3/4/21.

11. Ghy zijt gerechtveerdicht in den naem ons Heeren Jesu/ en inden geest onses Gods. 1.13.14.ende 3.1:1.en.3.6.3.3.14.6.3.24.10.

13. De spijse is voor den buyc/ en den buyc voor de spijse : maer God salse beyde te niete maken. 3/25/?.ende 4/13/9.ende 4/19/7.

15. En weet ghy niet dat lichaem leden Christi zijn. 3/6/3.ende 3/25.8.ende 4/17/9.

19. En weet ghy niet dat uwe lichaem een tempel des H. Gheest is/ die in u is/ dien ghy van Gode hebt: en ghy en zijt ws selfs niet 1.13/15.en.3:6:3.en 3.25.?.en 3.25.7.en 4.3.1.

20. Ghy zijt dier gecocht/ eert dan God in uwen lichame/ ende in uwen geest / de welcke Gods zijn. 2/17:5.ende 3.25.7.

7/2. Nochtans om der hoererie wille sal een yegelijck man zijn eygen wijf hebben / en een yegelijck wijf haer eygen man. 3.8/43.

3. De man sal den wyve de schuldige goetwillicheyt betalen/ desgelijcks oock het wijf den manne. 4/12/16.

5. En onthout malcanderen niet/ het en ware uyt beyder bewillinge tot eenen sekeren tijt om tot vasten en bidden te voegen/ etc. Int selfde

7. Ic wilde dat alle menschen waren gelijc ic ben/ maer een yegelic heeft zijn gave van God: de een aldus/ de ander also. 2/8/42.

9. Maer ist dat sy haer niet connen onthouden/ soo laetse trouwen / want het is beter te trouwen dan te branden 2.8.43.ende 4.13.17.

14. De ongeloovige man is geheylicht door het wijf/ ende het ongheloovich wijf is geheylicht door den man anders waren uwe kinderen onreyn/ maer nu zijn sy heylich. 2.1.7.ende 4.16.6.ende 4.16.15.ende 4.16.31.

19. De besnijdinge en is niet/ ende de voorhuyt en is niet / maer de onderhoudinghe der geboden Gods. 4.14.24.

21. Zijt ghy dienstbaer geroepen/ weest niet becommert / maer soo gy ooc cont vry worden gebruyck dat liever. 4:20.1.

23. Ghy zijt diere ghecocht/ en wort gheen dienstknechten der menschen. 4.20.32.

31. Die dese werelt gebruycken/ als niet gebruyckende/ want het wesen deser werelt gaet voorby. 3.10.1.ende 3.10.4.ende 4.19.7.

34. Een wijf die ongetrout is/ en een maecht besorcht het ghene dat den Heere aengaet/ op dat sy heylich sy / beyde aen lichame ende aen geeste. 2.8.43.

35. Dit segge ic tot uwen voordeele/ niet om u in strick te brenghen/ maer daer toe dat het u/ etc. 4.10.2.

8/1. Van het gene dat den Afgoden geoffert wort/ weten wy dat wy kennisse hebben 4.10.22

5. Hoewel daer zijn die Goden genoemt worden/ het sy inden Hemel op der aerden 1/13/11.

6. So hebben wy nochtans maer eenen God/ die de Vader is/ uyt welcken alle dingen zijn/ en wy in hem: en eenen Heere Jesum Christum/ door wien alle dinghen zijn/ en wy door hem 1/13/11 ende: 2:3:6:ende 2.14.3.ende 2.15.5.

9. Maer siet toe dat dese uwe macht/ niet eenichsins eenen aenstooten worde den genen die cranck zijn. 3/19.11.ende 4.10.22.

9/1. Ben ic niet een Apostel? ben ic niet vry? hebbe ic Jesum Christum onsen Heere niet gesien ? zijt ghy niet mijn werc inden Heere? 3.14.15.ende 4.1.14.ende 4.17.17.ende.4.17.24

2. Ghy zijt de zegel mijns Apostelschaps in den Heere. 4/1/6.

5. Hebben wy niet de macht/ een suster ten wijve over al mede te leyden/ gelic ooc de ander Apostelen/ ende broeders des Heeren/ ende Cephas ? 4:12.25.

12. Maer wy en hebben dese macht niet gebruyckt: maer wy verdraghent al/ op dat wy geen verhinderinge en geven den Euangelio Christi. 3/14/15.

16. Wee my ist dat ic het Euangelium niet en vercondige. 4:3/6.

19. Want ic van allen vry zijnde/ hebbe my aller dienstknecht gemaeckt / om dat icker te meer winnen soude. 3.19.12.

20. Den Joden ben ick geworden als een Jode/ om dat ic den Joden winnen soude 4.10.26

22. Den krancke ben ic geworden als cranc / om dat ic de crancken winnen soude. Ic ben allen al geworden / om dat ick ymmers sommige winnen soude. 3.19.12.

10/1. Broeders ick wil wel dat gy weet dat onse vaders alle onder de wolcke gheweest zijn/ ende alle door de zee gegaen zijn 2.10.5

2. Ende zijn alle in Mose gedoopt inde wolcke ende inde zee. 4.15.9.

3. Ende hebben alle de selve geestelicke spijse gegeten. 4.14.23.ende 4.18.20.

4. Ende hebben alle den selven geestelijcken dranc gedroncken: want sy hebben gedroncken vande geestelijcke steenrotse diese volchde/ en de steenrotze was Christus. 1.13.10.en 2.9.1. ende 4.14.26.en 4.17.15.en 4.17.21.4.17.22.

5. Maer in vele van haer en heeft God geen welbehagen ghehadt/ want sy zijn inde woestijne verslagen. 4/14.4.

11. Dese dingen zijn haer alle ghesciet tot exempel/ en zijn beschreven tot onser vermaninge/ op de welcke het eynde der werelt gecomen is. 2.3.22.ende 2.10.5.

12. Soo dan/ wie hem laet duncken dat hy staet / die siet toe dat hy/ etc. 3.2.40.3.24.6.

13. U en heeft geen besoeckinge bevanghen dan menschelijcke. 3.20/46.

16. Den drinckbeker der dancseggingen dien wy segenen / is die niet de gemeynschap des bloets Christi? Het broodt dat wy breken/ is dat niet de gemeynschap des lichaems Christi? 4.17.10/ ende 4/17/14/ ende/4/17/22/ ende 4/17/38.ende 4/18/3.

17. Wy vele zijn een broot / en een lichaem/ want wy vele zijn alleen broots/ etc 4/17/13

23. Alles is my geoorloft/ maer alles en is niet oorboorlijc: alle dingen zijn my geoorloft: maer alle dingen stichten niet. 3.19:12

25. Eet van alles dat int vleeschehuys vercocht wort/ sonder yet te onderdragen na de conscientie. 3/19.11.

28. Maer ist dat u yemant seyt: Dit is den Afgoden geoffert soo en eet dat niet/ om diens wille die u dat te kennen geeft/ en der conscientie. 2:3:6.ende 2.3.9.

29. Maer ick segge de conscientie niet ws selfs/ maer des anderen. 4:10.4.

31. Het sy dan dat ghy eet/ of drinct/ of yet doet/ doet het al ter eeren Gods. 3/20/44.

32. Weest so dat gy geen ergernisse en geeft/ noch den Joden/ noch den Griecken/ noch der gemeynte Gods. 3/19.11.

11/4. Een yegelijc man die bit ofte prophetéert met ghedeckten hoofde/ die onteert zijn hooft. 4:10.26.

5. En yegelijcke vrouwe die bit ofte prophetéert met ongedeckten hoofde / die onteert haer hooft. 4.10.29.

7. De man en moet zijn hooft niet decken/ want hy is het beelt en de eerlicheyt Gods/ maer de vrouwe is des mans eerlickheyt. 1.15.4.

16. Ist dat yemant schijnt geneuchte te hebben int kijven / wy en hebben die ghewoonte niet/ noch de gemeynte Gods. 4/10/21.

20 Wanneer gy dan by een te samen coemt/ so en eetmen des Heeren avontmael niet. 4:18:12.

22. Hebdy geen huyse om te eten en te drincken/ of versmaet gy de gemeynte Gods? 4.10:29.

23. Ic hebt van den Heere ontfangen/ tgene dat is u oock gegeven hebben. 4/17/35.en.4.17.50.

24. En als hy gedanct hadde/ brac hyt/ en seyde: Neemt/ eet/ dit is mijn lichaem/ welck voor u ghebroken wort / doet dit tot mijnder gedachtenisse. 4/17/1/ ende/4/17/20.

25. Desghelijcx nam hy oock den drinckbeker naer den Avontmael/ seggende: Desen drincbeker is het nieuwe Testament in mijnen bloede : doet dit soo menichmael als ghy dien drinckt/ tot mijnder gedachtenisse. 4:17/20.

26. So menichmael als gy dit broot sult eten/ en desen drinckbeker sult drincken sult gy den doot des Heeren vercondigen/ tot dat hy come. 4/16/30.ende.4.17:15.ende 4:17/37.

28. Een yelijck proeve hem selven/ ende ete alsoo van dien broode / ende drincke van dien drinckbeker/4/1/15.ende 4/6/30/ ende/4/17/40.

29. Wie onweerdichlic eet ende drinct/ die eet en drinct hem selven het oordeel / niet onderscheydende het lichaem des Heeren. 4:1:15. en/4/16:30.ende:4:17:33:en.4.17.34/4/17.40.

31. Waert dat wy ons selven oordeelden/ so en souden wy niet geoordeelt worden. 3/3:18.

32. Als wy geoordeelt worden/ wy worden vanden Heere geleert om dat wy niet en souden met de werelt verdoemt worden: 3:4.33/3.8.6

12/3. Ic geve u te kennen dat niemant door den gheest Gods sprekende / Jesum en vervloect/ en niemant en can segge dat Jesus de Heere is: dan door den Heyligen Geest. 2.2.20

6. Ende daer zijn verscheyden werckingen/ maer het is de selve Godt / die se alle in allen wercke. 2.3.?.ende 2/39.

8. Want den eenen wort gegeven het woort der wijsheyt door de Geest/ en de anderen het woort der kennisse door de selve Geest. 4.3/11.

10. De andere verscheyden tonge/ de andere uytlegginge der tonghen. 1.13.14.ende.3.2.9.

11. Ende alle dingen werct de eenige en de selve Gheest/ deylende eenen yegelijcken het zijne also hy wil. 1.1.14/4.13.4.

12. Gelijc het lichaem een is/ heeft veel leden: en de leden eens lichaems/ hoewel sy vele zijn : nochtans zijn maer een lichaem alsoo oock Christus. 1.13.16.3.7.5.3.16.?.4.17.22.

13. Wy alle zijn in eenen geest/ tot een lichaem gedoopt het sy Joden ofte Griecken/ etc. 4.14 7.ende 4.15.1.ende 4.16.22.

25. Om datter geen tweedracht inden lichame wesen en soude (maer dat de lede gelijcke sorge voor malcandere dragen soude. 3.20.29.

28. En God heeft sommige inder gemeente geset ten eerste Apostelen/ ten andere Propheten/ ten derden Leeraers/ daer nae crachten/ daer na gaven der ghesontmakinge / helpers/ etc. 4.3.8.ende.4.11.1.ende.4.20.4.

31. Zijt ghy vierich na de beste gaven ? Ick wijse u noch een beter wech. 3.2.9.

13/1. Al waert dat ic met tongen der menschen en der Engelen sprake/ maer geen liefde en hadde/ soo waer ick als een clinckende metael of luydende belle geworden. 2.5.4.

2. En of ic alle geloove hadde/ dat ic bergen versetten conde/ ende en hadde de liefde niet so en ware ick niet. 3.18.8.

3. En oft ic al mijn goet tot den armen onderhoudinge gave / en of ic mijn lichaem over gave om te verbranden / maer gheen liefde en hadde/ soo en soudet my niet helpen. 4.13.13.

4. De liefde is lanckmoedich/ sy is vriendelic: de liefde en is niet afgonstich / de liefde en is niet lichtveerdich/ niet opgheblasen. 3.7.5.ende 3.7.6.

9. Wy bekennen eensdeels/ ende wy propheteren eensdeels. 3.20.10.

10. Maer

2. Corinthen. Cap. 1.

10. De droefheydt die na Gode is/die brengt voortberou ter salicheyt/ die onberouwelijcke is / maer de droefheyt der werelt werkt die doot 3.3.7.ende 3.4.7.

11. Dese selve uwe droefheyt die na Godt was /wat neersticheyt sy in u gewacht heeft jae wat onschuldinge / jae verontweerdinghe etc. allesins hebt gy u selven bewesen dat ghy reyn zijt in die daet. 3.3.15.

8.11. Soo volbrengt nu oock het doen/op dat gelijck de goetwillicheydt bereydt was om te willen alsoo oock het volbrenghen sy van het gene dat ghy hebt. 2.5.8.

16. Eñ Gode sy lof/ die deser neersticheydt door Titum herte gegeven heeft. Int selfde.

17. Namelijc dat hy mijn vermaninge aengenomen heeft. Ja hy seer nerstich zijnde / van selfs gewillich tot u gecomen is. Int selfde.

9.6. Wie spaerlijck saeyt / die sal oock spaerlijc maeyen/eñ wie mildelijc saeyt / die sal oock mildelijck maeyen. 3.18.6.

7. Een yegelijck geve/gelijc hy in zijn herte voorneemt/niet met swaermoedicheyt oft uyt bedwange: want Godt heeft den blijmoedigen gever lief. 4.16.3.

12. Want de bedieninge deser offerhande en voldoet niet alleenlijc het gebrec der heyligen maer maeckte oor overvloedich dat God door velen gedanckt wort. 3.7.5.

10.4. De wapene onses crijchs en zijn niet vleeschelijc: maer machtich door Godt / om de stercten neder te worpen. 4.1.9.4.21.5.4.11.10

6. Eñ hebben bereyde wrake tegen alle ongehoorsaemheyt / als uwe gehoorsaemheydt sal vervult wesen. 4.6.3.

8. Want of ic oot wat meer roemde van onse macht/die ons de Heere ghegeven heeft ter stichtinge/ende niet tot uwer verderbinge/soo en sal ick niet beschaemt worden. 4.8.1

11.14. Eñ het is geen wonder / want Satan selve / verandert hem in een Enghel des lichts 1.9. ende 4.12.12.

12.2. Ick weet eenen man in Christo over veertien jaeren/(oft in dē lichame dat en weet ic niet/of buytē den lichame dat en weet ic niet Godt weet het / dese wert tot den derden Hemel opgecomen. 1.9. ende 1.14.4.ende 4.3.3.

4. Hy is opgenomen gheweest in het Paradijs / eñ ghehoort onuytsprekelijcke woorden/ die een mensche niet spreken en macht. 14.4.

7. Ende op dat ick door de uytnemde openbaringe my niz bovē mate en soude verheffen/ so is my gegeven een prickel in het vleesch/de Engel Satan/ dat hy my met vuysten slaen soude/ om dat ick my niet hooge verheffen eñ soude 1.14.15.ende 3.3.14.ende 4.17.34.

8. Hierom heb ic den Heere driemael gebedē/op dat hy soude van my wijcken 1.13.20.

9. Ende hy seyde mijn genade is u genoechsaem/etc.op dat de macht Christi in my wone.1.13. 0 ende 3.3. 3.ende 3.3.14.

21. Dat my mijn God niet wederom en vernedere by u als ick roeme eñ sal moeten rouwe hebben over vele die te voren ghesondicht hebben/eñ geen berou gehadt en hebben/etc.3 3.18.ende 4.1.27.

13.4. Want hoewel hy uyt swacheydt heeft gecruyciget geweest/so leeft hy nochtans uyt de macht Gods: wat wy zijn oock swac in hem maer sullen met hem leven door de cracht Gods aen u.2.13.2.ende 2.14.6.eñ 2.16.13.

5. Ondersoect u selven of ghy in het geloove zijt: beproeft u selven: bekent ghy u selven niet dat Jesus Christus in u is/etc.3.2.29.

10. Nae de macht die my de Heere ghegheven heeft tot stichtinghe/ende niet tot verderbinge.4.8.6.

13. De genade des Heeren Jesu Christi/eñ de liefde Gods/ eñ de gemeynschap des heyligen geests sy met u allen/Amen. 3.1.2.

Tot de Galaten Cap. 1.

1. PAulus een Apostel/ niet van menschē noch door menschen / maer door Jesum Christum ende God den Vader / die hem uyt den dooden verweckt heeft. 4.3.13.

3. Eñ alle de broeders die met my zijn/ den Ghemeynten in Galatia. 4.1.14.

3. Genade sy u lieden/ ende vrede van Gode de Vader eñ onse Heere Jesu Christo 1.13.13

6. My verwondert/dat ghy soo haestelijck verlatende hem / die in de genade Christi ghetoepen heeft / over gebracht wort tot een ander Euangelium 4.1.27.

8. Maer al waert oot dat wy/of een Engel uyt den Hemel / anders predicken / dan dat wy u gepredict hebben/die sy vervloect 4.9.12.

16. Te openbaren zijn sone in my om dz ick hem Euangeliseren soude tusschen de Heydenen/etc. 3.22.7.

18. Na drie jaren quam ick te Jerusalem. om Petrum te besien / etc 4.6.7. ende 9.6.14

2.1. Na veertien jaren ben ick wederom te Jerusalem gecomen met Barnaba 4.6.14.

3. Maer Titus die met my was / hoewel hy een Grieck was/en wert nochtans niet bedwongen hem te laten besnijden 4.19.12.

6. Godt en acht het aensien der menschen niet 3.23.10.

7. My was bevolen het Euangelium tot de Heydenen/ gelijc Petro de Joden 4.6.7.

8. Want die in Petro crachtich was tot het Apostelschap der besnijdinge/was/oock crachtich tot de Heydenen 4.1.6.ende 4.6.7.

9. Eñ als Jacobus/eñ Cephas/ende Joannes, die geacht waren Columnen te zijn/ hebben bekendt de genade die my ghegeven was etc. 4.6.12.

14. Maer als ick sach dat sy de voeten niet recht en drogen na de waerheyt des Euangelij seyde ick tot Petrum in aller tegenwoordicheyt Ist dat ghy/etc. 4.12.3.

16. Wetende dat de mensche niet gerechtveerdicht en wordt uyt de wercken der Wet/ maer door het geloove Jesu Christi etc. 3.17.

19. Want door de Wet ben ick der Wet afgestorven/om dat ic Gode leven soude/ende is ben met Christo gecruyst. 2.16.7.

20. Ende ic leve/ niet ick nu/maer Christus leeft in my/etc. 4/19/35

3.1. O ghy uytsinnige Galaten/wie heeft u betoovert / dat ghy de waerheyt niet en soudt gehoorsaem zijn / dien Jesus Christus voor de oogen heeft voorgeschildert geweest / ende onder u gecruyst. 1.1/7/eñ 4/1/27/eñ 4/18/11

2. Hebt ghy dē Geest ontfangē uyt de wercken des Wets/oft uyt dē geloove dat ghy gehoort hebt/ 3/2/33/ende 4/1.5.

6. Gelijc Abraham Gode gelooft heeft/ende het is hē tot rechtveerdicheyt gerekēt.3/17/8

8. Ende de Schrift voorsiende dat Godt de Heydenen rechtveerdicht uyt dē geloove heeft te voren Abraham vercondicht, seggende: In u sullen alle de Heydenen gesegēt worden. 3.11.3

10. Alle die uyt de wercken des wets zijn/ die zijn onder den vloeck: want daer is ghescreven: Vervloect is een yegelijck/etc/2/7/5/ ende 2.5.5.2.7.17/2/16.2/ende 3/11/19.

12. De Wet en is uyt den gheloove niet/ maer de mensche,die dit doet/sal daer in leven 3.11.18.ende 3.11.19.

13. Christus heeft ons verlost vande vervloeckinge der wet/ eñ is voor ons de vervloeckinge geworden / want daer is gheschreven: Vervloect/ etc.2/7.15/eñ 2.8/57/ende 7/16/2. ende 2/16/6/ende 2/16/19/.ende 2/17/4/ende 3. 4/27/ende 3/11/12/ende 3/19/3/ende 4/13.21.

16. De beloften zijn tot Abraham geseyt en synen zade. Hy en seyt niet: met den zaden/ als in velen maer als in eenen: Ende uwen zade/ welcke Christus is.2.6/1/eñ 2.13/3/4/14/21.

17. Ende dit segge ick: het verbont dat ick voren van Gode op Christum bevesticht is/ wort door de Wet die nae vier hondert ende dertich jaren quam niet crachteloos gemaect/ om de beloefte te niet te doene/ 3.1.20.

18. Ist dat de erfenisse uyt de Wet comt so en en comt sy niet uyt beloften/ Maer God heeftse Abrahaem door die belofte geschoncken 3/11/17.

19. Waer toe is dan de wet/ Sy is om der overtredinghen wille daer toe gheset /tot dat het saet quame dien het belooft was/ende sy is door de Enghelen geordineert / door de hant des Middelaers. 1/14.9.ende 2.5.6.2.7.2.

21. Is dan de Wet teghen de belofte Gods dat sy verre. Want waer daer een Wet gegeven die conde levendich maken / so ware waerachtelijck de rechtveerdicheydt door de Wet 3/11.19.ende 3/4/6.

22. Maer de Schrift heeft het al onder de sonde besloten / om dat de belofte uyt den geloove Jesu Christi soude den gheloovighen gegeven worden 3/4/6

24. So dan de Wet is onse leyder tot Christus geweest om dat wy uyt dē geloove soudē gerechtveerdicht wordē/2/7/2/2/7/11/2/11/5.

27. Want so vele vā u in Christum gedoopt zijn/die hebben Christum aengedaen.3.1.1.eñ 3/1/13/ende 4/14/7/4/15/6.4.16.21/4/19/8.

28. Daer en is Jode noch Griec/daer en is noch dienstbaer noch vrye / daer en is noch man noch vrouwe/ want ghy zijt allen een in Christo Jesu. 2.11.11.ende 4.10.14

4/1. Ende ick segge/ sa lange de erfgenaem een kint is/soo en is tusschen hem ende eenen dienstknecht geē onderschept/hoewel hy Heere is van allen/1/11/2/ende 2/11/5.ende 2/11 13.ende 4/10/14.

2. Maer hy is onder monbaers eñ besorger/ tot de tijt die den Vader geset heeft 4.10. 14.

3. Also oock/als wy kinderen waren / doe waren wy dienstbaer gemaeckt onder de uytwendige insettinge der werelt. 4.10.14.

4. Maer als de volheyt des tijts gecomen is/heeft God zijnē Sone uytgesonden geborē van der vrouwe / geworden onder de Wet 2. 16.5/eñ 2.7.15.eñ 2.11.11/eñ 2/12/7/eñ 2/13 1/ende 2/13/3/ende 2/17/5/ende 4/10.15.

5. Om dat hy de ghene die onder de Wet waren/verlossen soude/ om dat wy de aennemīnghe tot kinderen ontfanghen souden/ 2/7. 15.ende 3/19.2.

6. Eñ want ghy Gods kinderen zijt/ heeft God den Geest zijns Soons uytgesonden in uwe herten die roept: Abba O Vader.2/14/5. ende 3/1/3.ende 3/1/15.ende 3/13/5.eñ 3.23.37

8. Maer doe ghy God niet en kendet/dienedet ghy den genen die van natuere gheen Goden en waren. 1.4.3.ende 1/12.3.

9. Ende nu als gy Gode kent / ja meer van Gode gekent zijt/ hoe wēt gy u wederom tot rancke eñ gebreckelijcke insettingen / eñ wilt die wederom van voren aen dienen.4.1.17. ende 4.10/10/ende 4/19/7.

10. Ghy onderhout daghen/ ende maenden/ ende tijden/ende jaren. 2/8/33.

11. Ick vreese voor u/ dat ic sal te vergeefs aen u lieden gearbeyt hebben. 2/8/33

22. Want daer is geschreven/dat Abraham twee sonē hadde/ eenen van der dienstmaecht ende eene van der vrye/2/7/17.ende 4.2.3.

24. Het welcke by gelijckenisse gesproken wort / om wat anders te beduyden want dit zijn de twee testamenten een van den berch Sina/ dat ter dienstbaerheyt genereert / het welcke is Agar. 2/11.9.

25 Want Agar is de berch Sina in Arabia/ eñ coemt over een met dat Jerusalem dat nu is/ ende is dienstbaer met hare kinderen. 3/2/6.

26. Maer het Jerusalem dat opwaerts is/ dz is vry/de welcke is onser aller moed/4/1/1.

28. Wy dan broeders/zijn kinderen Isaacs na der belofte. 4.6/12.

30. Drijft uyt de dienstmaecht eñ haren sone/ want de sone des dienstmaechts / en sal met den sone der vryheyt niet erven. 3/13/2.

5/1. So staet dan in de vryheyt/ daer mede ons Christus vry gemaeckt heeft: eñ en wort niet wederom met den jocke der dienstbaerheyt bevangen/3/19/2.ende 3/19/14.ende 4. 10/8.ende 4/10/9.ende 4/20/1.

4. Ghy die door de Wet wilt ghrechtveerdicht worden/ Christus is u ydel ghewordeu. ghy zijt vander genade gevallen. 6/19/14.

5. Wy verwachten in den Geest uyt den geloove/de hope der rechtveerdicheyt. 3/2/33.

6. Noch besnijdenisse noch voorhuyt en heeft eenige macht in Christo Jesu maer het gheloove dat door de liefde crachtich is.3/11. 20.

13. Want gy zijt ter vryheyt geroepē broeders/ alleenlijck dat gy de vryheyt niet en gebruyckt tot een oorsaecke den vleesche: maer dient malcanderen door de liefde. 3/19 11.

14. De gheheele wet wort in eenen woorde vervult/namelijc in desen: Gy sult uwen naesten lief hebben/gelijck u selven. 2/8/53.

17. Het vleesch begeert tegen den Geest/eñ den Geest tegen het vleesch/etc.2.7/5/2/2/27.

19. De wercken des vleesch zijn openbaer/ de welcke zijn overspel/ hoererie/ onreynicheyt/ oneerlicheyt 2/1/3/ende 3/14/1/ende 4/15/10.

6/10. De wyle wy tijt hebben/laet ons goet doen aen een yegelijcken/etc.3/7/6.eñ 3/20/38

14. Het sy verre van my/ dat ick soude roemen / anders dan in het cruys onses Heeren Jesu Christi/ door het welcke de werelt my ghecruyscht is/ende ick de werelt. 2/16.7.

15. Want in Christo Jesu en gelt noch besnijdinge/noch voorhuyt. 4.14.24.

17. Voortaen niemant en make my moeyte want ic draghe de teeckenen onses Heeren Jesu in mijnen lichame.3/18.7.ende 3.25.8.

Tot den

Tot den Ephesien. Cap. 1.

2. GEnade ende vrede sy u lieden van Godt onsen Vader/ende de Heere Jesu Christo. 1:13.23.

3. Die ons gesegent heeft met allerley geestelijcken seghen inde Hemelsche goeden in Christo. 3:22.10.

4. Gelijck hy ons in hem uytvercoren heeft/ eer des werelts gront ghelept was/ om dat wy souden wesen heylich/etc. 2.3.8 eñ:3:8:3. eñ 2:12:5 eñ 2/16:[illegible]:eñ 3:1[illegible].eñ 3.17/15.eñ 3/19/2.ende 3'22/1, 3:23 12/5/24/3/3/24:5.

5. Die ons van te voren heeft geschickt tot de aenneminghe der kinderen/ door Jesum Christum in hem selven/etc/2/12.5.ende 3/11 4.ende 3/1[illegible]:2.

6. Tot prijse zijnder heerlijcker genadē/inde welcke hy ons aengenaem gemaeckt heeft in den beminden. [illegible].17.2.ende 3.2.32.ende 3/11.4

7. Inden welcken wy de verlossinge hebbē door zijn bloet/etc. 3:4/30.

9. Ons te kennen gevende de verborgentheydt zijns wil en/na zijne goetwillicheyt die hy voorghenomen heeft in hem selve.3.14.2. ende 4.[illegible].36.

10. Dat sy inde uytdeelinghe der volheydt des tijdts/ soude weder in een versamelen in Christo/ al wat inde Hemelen/ etc.2.12.5. ende 3.20.21.

12. In den welcken ghy oock hoopt/ na dien gy het woort der waerheyt gehoort hebt namelijc het Euangelium uwer salicheyt/ etc.1. 7/4/ende [illegible]/5/2/ende [illegible]/10/3.ende 3.1.4.ende 3. 2.36.ende 3.24.1.ende 3.[illegible]4.8.

14. De welcke is het pant onser erven/ dat wy in verlossinghe gantschelijck gevrijt worden etc. 3.24.8.

17. Dat den God onses Heeren Jesu Christi/de Vader der heerlicheyt u gebe den Geest der wijsheyt/etc. 22.21.

18. Dat ghy meucht sien/ hoedanich de hope sy daer hy ons toe geroepen heeft/ eñ hoedanich der rijcdom der heerlicheyt zijner erve inde Heyligen sy.3:2:16:ende 4:[illegible]:1[illegible].

20. Die hy ghewrocht heeft in Christo als hy hem vande dooden opgeweckt heeft/ ende te zijner rechterhant geset heeft/etc. 2:1:15.

21. Boven alle Overheyt/eñ macht/ eñ geweldt/eñ heerschappie/eñ allen naem die ghenoemt wort/ niet alleenlijck in deser werelt/ maer oock inde toecomende.1:14:5.ende 2.15. 4:ende 2:16:15:

22. Ende heeft hem over alle dinck tot een hooft gegeven der gemeynte 2:[illegible]5:5:eñ 4:[illegible]:9.

23. De welcke is zijn lijf/ende de vervullinge des geenen die alle dinck in allen vervult.2. 15:[illegible].ende 3:[illegible]:38.ende 4:1:10.ende 4/17:[illegible].

2/1. Als ghy doot waert door de misdaden ende sonde. 3:24:10.

2. Daer ghy voortijden in wandeldt/ nae den loop deser werelt/ na den Oversten der macht des luchts ende des Gheests/ die nu werct inde kinderen der ongehoorsaemheyt:1. 14:13:ende 1:[illegible]4:18:ende [illegible]:4.1.ende 3:4:1[illegible].

3. Onder de welcke wy oock alle voortijden ghewandelt hebben inde begheerten onses vleeschs/doende de wille des vleeschs/ eñ der gedachtē/etc:2:1:6:ende 2:[illegible]:11:ende 4:[illegible]6:17.

4. Maer God die rijck is in barmherticheden/ heeft ons door zijne groote liefde/ daer mede hy ons lief gehadt heeft. 3:14:5.

5. Ooc doe wy doot waren door de misdaden/mede levendich gemaeckt met Christo 2. 5:19. 6. Eñ heeft ons mede op gewect/ eñ mede geset inde Hemelen in Christo Jesu. 2:16:16/ende 3/[illegible]5/6.ende 3/45/1.

8. Ghy zijt uyt genade salich geworden door het geloove/ eñ dat niet uyt u/ het is Gods gave:3:13:2/3:14:1/ [illegible] 9. Niet uyt wercken/op dat niemandt en roeme/ 3/13/2.

10. Want wy zijn maecksel zijn/ghescapen in Christo Jesu tot goede wercken/ die ons Godt te voren bereydt heeft/ om dat wy daer in wandelen souden:1:3:6.ende 3:3.21.ende 3. 14.5.ende 3:15:[illegible]/ende 3:[illegible]3.13.

11. Gedenckt dat ghy voortijden Heydenen inden vleesche/ de voorhuyt genaemt waert/ vande gene die ghenaemt zijn besnijdinge in den vleesche/die met handen geschiet:4.14.12 ende 4.16.15.

12. Dat ghy (segge ick/te dier tijt buyten Christum waert/vervremt van het burgherschap Israels/ etc:1:4:3.ende 1:[illegible]:12.ende 2 6.1.eñ 3:24.10/4.14.12.4.16.3.ende 4.16.24.

14. Hy is onse vrede die uyt beyde een ghemaect heeft/ etc.[illegible].7.17.eñ 2.11.eñ 3.[illegible].28. ende 3.2.32.ende 3.13.4.ende 4.[illegible]6.13.

16. Eñ om dat hy die beyde soude in ee lichaē Gods versoene door het cruyce, etc.2.17.2

19. So zijt ghy dan niet meer gasten ende vremde inwoonders, maer mede borgers der Heyligen/ende huysgenooten Gods. 3.25.1.

20. Getimmert op het fondament der Apostelen eñ Propheten/etc.1.7.[illegible].ende 4.2.1. eñ 4.2.4.ende 4.6.5.ende 4.1.9.

21. Waer op de gheheele timmeringe ghevoecht wordt/tot een woonstede Gods inden Geest 3.15.5.ende 3.16.2.

3.2. So ghy ooc gehoort hebt vande bedieninge der genaden Gods die my gegeven is aen u. 4/14/1.

7. Waer af ic een Dienaer geworden ben/ na de gabe der genade Gods die my gegeven is na de werckinge zijnder mogentheyt.3.22.7

10. Op dat nu den Overste eñ machten in den Hemel, door de ghemeynte bekent worde de menigherley wijsheyt Gods.1.18.3.eñ 2. 11.12.ende 3.[illegible]4.15.

12. Inde welcke wy hebben de vrymoedicheyt eñ de toegane met een vertrouwe/door 't geloove aen hem/3/[illegible]/15/ende 3.13.5/3/20/12.

14. Hierom buyge ic mijn knyen tot de Vader onses Heeren Jesu Christi. 3/2/15.

15. Wt welcken alle maechschap inde Hemelen eñ op de aerde genaemt wort. 2/14/7.

16. Dat hy u lieden nae zijnen heerlijcken rijcdom geve/dat gi y met cracht versterct wort door zynen Gheest/inden inwendighen mensche. 2/12/6.

17. Dat Christus door het geloove in uwe herten woone. [illegible].9.3.eñ 2.12.5.ende 4.17.5[illegible]

18. Op dat gy lieden inde liefde ingewortelt eñ ghefondeert zijnde meucht begrijpen met alle heyligen/etc.2.12.5.3.7.14.3.14.15.

19. Eñ bekennen de uytnemende liefde der kennisse Christo op dat ghy lieden in de liefden gewortelt/etc. 2/12/5.

4.2. Verdraghende malcanderen inde liefde/ 4/12/11/ende 4/12:13:

4. Neerstich zijnde om de eenicheyde des geests te houden/ door den bant des vreden 4/12/11/ende/1[illegible]4:12 13.

4/Ey zijt een lichaem/eñ een geest:gelijck ghy geroepen zijt tot een hope uwer roepinge 4/[illegible]/3/ende 4/3/1/ende 4/0.10.

5. Daer is een Heere/ een Gheloove/ een Doop. 1.13.16.ende 4.2.5.

7. Maer eenen yghelijcken onder ons/ is genade gegevē/na de mate der gabe Christi. 2.1[illegible].5.ende 3.1.2.ende 4.6.[illegible].

8. Als hy is op gevare inde hoochte/ heeft hy de gevanckenisse ghevangen ghenomen 1. 13.11.ende [illegible].16.16.

10. Die neder gecomē is/is de selve die ooc op ghevaren is boven alle Hemelen/ om dat hy alle dinc/ etc.2.16.14.eñ 4.1.[illegible].eñ 4.6.10.

11. Hy heeft gegeven sommige tot Apostelen/sommige tot Prophetē/sommige tot Evangelisten sommige tot Herders ende Leeraers.4.1.1.eñ 4.3.4. eñ 4.6.10.ende 4.8.17.

12. Tot volmakinge der Heyligen/tot den wercke des dienstes/etc.4.1.5.

13. Tot dat wy alle comē tot de eenicheyt des geloofs/etc. 4.14.8.

14. Op dat wy niet meer kinderen en zijn/ als die beweecht eñ omme ghevoert worden met allerley winden der leere/ in ongestadicheyt der menschen/etc. 4.3.1.

15. Maer op dat wy na de waerheyt/staende/ met liefde allesins opwasschen in hem/ die het hooft is/namelic Christus.2.16.15.eñ 3.1.1/ eñ 3.1/3/eñ 4/3/2/eñ 4/6/9/eñ 4/17.9.

16. Wt welcken geheel het lichaem tsamen gevoecht/ en tsamen gebonden/ door alle de toegevoechde leden etc. 2.13.1/ende 4/6/9.

17. Soo seg ick dan dit/ ende betuyghet u Heere/ dat ghy lieden niet meer en wandelt gelic ooc de ander Heydenē wandelende inde ydelheyt/etc.2.3.1.

18. Verduystert zijnde in haer verstant/eñ vervremt van het leven Gods. 2.3.1.

24. Maer ghy en hebt Christum also niet geleert. 3.[illegible].ende 3.6.4.

22. Te weten/dat ghy den ouden mensche nae de eerste wandelinge/die door de begeerte der dwalinge verderft/sout afleggen. 3.3. 8.ende 3.6.4.

23. Eñ wederom vernieut worden inden geest uwes gemoets. 2.1:9.2.3:3:8.3.7.1.

24. Eñ doet aen den nieuwen mensche die na God geschapen is/ tot waerachtige rechtveerdicheyt/etc/1/15/4/ 27. Noch en geeft den duyvel geen plaetse. 1.14.18.

28. Die gestolen heeft/ en steelt niet meer/ maer arbeyt liever/ ende wercke dat goets met zijne handen/etc. 3.14.15.

30. Eñ en bedroeft den H. Gheest Godts niet/waer mede ghy lieden versegelt zijt tot den dach der verlossinge. 3.[illegible].8.

5.1. Soo weest dan Gods navolghers als lieve kinderen. 3.6.6.

2. Wandelt inder liefde ghelijck Christus ons lief gehadt heeft eñ heeft hem selve voor ons gegeven tot een offerhande eñ slacht offer voor ons/Gode tot een welrieckēde reucke. 2.17.5.ende 4.19.22.

6. Laet u liedē van niemant verleydē met ydel woorden/want om deser dinghen wille comt de toorne Gods over de ongehoorsame kinderen. 3.2.27.

8. Ghy lieden waert voortijden duysternisse maer nu zijt ghy licht indē Heere:wandelt als kinderen des lichts.4.[illegible]6.2.ende [illegible].24.10

14. Ontwaect gy die slaept/eñ staet op vā den dooden/eñ Christus sal u lichten 2.5.19.

23. Want de man is het hooft des wijfs/ gelijck oock Christus het hooft der gemeynte is/ 3,6/3.ende 4,6/9.

25. Eñ heeft hemselven voor haer gegevē. 4/1.17/ende 4/[illegible]/12/ende 4/[illegible]0/[illegible]2.

26/Om dat hyse heylighen soude/ die hy heeft gereynicht/etc. 3/3/11. ende 3.6.1.ende 4.1.13.4.15.2.4.19.2[illegible].

27. Om dat hyse voor hem setten soude een gemeente die heerlick ware/ ende noch vlecke/noch rimpelen hadde/ ofte yet desgelijcx. 3.3.11.ende 4.1/10.

28. Also zijn de mannē schuldich hare wijven lief te hebben gelijc haer eygen lichaem: wie zijn wijf lief heeft die heeft hem selvē lief 4/15/[illegible]5.

29. Want niemant en heeft oyt zijn eygen vleesch gehaet/maer hy voet eñ ondhout het gelijck oock de Heere de gemeynte 4/18.25.

30. Wy zijn leden zijns lichaems/van zijnen vleesche eñ van zijnen beenen/2/12/[illegible]/eñ 2.12.7.ende 3.[illegible].3.ende 9.17.0.

32. Dese verborgentheyt is groot: maer ic segge in Christum/eñ de gemeynte. 4.1[illegible].24.

6.1. Gy kinderen weest uwen ouderen gehoorsaem in den Heere/want dit is recht.2.8 35/ende 1.1.3[illegible].ende 4.[illegible]0,22.

4. Eñ gy vaders en verweckt uwe kinderen niet tot gramschap maer voedtse op door de leere en vermaninge des Heeren. 4.2[illegible].29.

9. En by hem en is geen uytneminge der persoonen.3.23.10.10. Ten laetsten mijn broeders/wordet machtich indē Heere [illegible].5.8.

12. Wy en hebben den strijdt niet teghen vleesch en bloet/maer tegē de Overste/etc.1. 14.13.ende 1.17.8.

13. Hierom neemt aē de geheele wapē Gods op dat ghy lieden/ etc. 1.14.13.ende 2.5.11.

16. Boven/al neemt aen den schilt des geloofs/ waer mede ghy lieden meucht alle de vyerige pylen des boose uytblusschen.3.2.21 ende 3.20.12.

18. Maer alle biddinge eñ smeekinge biddende te allen tijden inden Geest/ etc.3.20.7. ende 3.20.7.ende 3.20.12.

19. Eñ voor my/ dat my sprake ghegeven worde tot de openinge mijns monts met vrymoedicheyt/etc. 3.20.20.

Tot de Philipensen Cap. 1.

1. PAulus eñ Timotheus/dienstknechtē Jesu Christi/etc. 4.3.7.ende 4.3.8.

4. Altijt in alle mijn gebeden voor u allen met blijschap hebbende/ 2/2/25.

6. Betrouwende dit selve/dat hy die in u lieden begonnen heeft het goede werck/dat volbrengen sal tot op den dach Jesu Christi/2/3 6.ende 3.18.1.ende 3.24.6.

20. Na mijn over groote verlangē eñ hopen/dat ick in geenedingē sal beschaemt worden/maer Christus sal gelijc alle tyt/also ooc nu/met alle vrymoedicheyt.etc. 3.2.43.

23. Want ic worde van dese twee benaut/ begeerende te verscheyden vandē lichame/eñ met Christo te zijn. 3.0.4.

29. Want u lieden is ghegeven inde sake Christi/niet alleenlijc in hem te gelooben/maer oock voor hem te lijden. 2.17.5.

2/2/ Sovervult mijn blijschap/dat gy liedē

Uees

eens gesint zijt/eenderley liefde/etc. 4.2.5.
3. Doet niet door twistighe ofte ydel eere maer door ootmoedicheyt achte een yegelijck den anderen beter dan hem selven 3:7:4.
5. Dat ghevoelen sy in u lieden/het welcke oock in Christo Jesu was. 4.2.5.
6. De welcke in de ghedaente Gods zijnde/en heeft het voor geen roof gheacht Gode even gelijck te zijn. 1:1:11:ende 4:13:4.
7. Maer heeft hem selven vernieticht/de gedaente eens dienstknechts aengenomē hebbende den mensche gelijck gheworden/ende in het gelaet gevonden als een mensche: 14.24. ende 2.13. ende 2.16:ende 4.17.5.
8. Heeft hem selven vernedert/ghehoorsaem zijnde tot der doot/ja de doot des cruyces 2.13:ende 2:14:3:ende 3:1:ende 4.14.2.
9. Daerom heeft hem oock God hoochlijck verhooght/eñ heeft hē eenē name gegevē/welcke is boven alle namen. 2.1.1. eñ 2.13.eñ 2.1.ende 16.1. ende 2:17:6.
10. Dat in den name Jesu buyge alle knye/ 1:23:2.ende 2:1:1:ende 14:3:ende 3:5.
12. So dan mijn lieve/ghelijck gy lieden alle tijt ghehoorsaem gheweest zijt/niet alleene in mijn tegenwoordicheyt etc. 2:1:13:2: 3:18:1
13. Want het is Godt u lieden werckt het willen eñ het volbrengen/na zijn welbehagen 2:2:6.eñ 3:11.ende 2.1:1. ende 3:2.3.ende 3.1:1:2.
15. Op dat gy lieden onberispelijck zijt eñ eenvoudich/eñ onstraffelijck kinderen 3:17.15.
17. Eñ of ick geoffert worde over de offerhande ende bedieninge uws geloofs/so be ic blij de/ende verblijde my met u allen. 3.2.6.
20. Want ick ē hebbe niemant also genoemt die eenvoudelijc voor u lieden sorge soude 4:6:
21. Want sy soecken alle dat hare is/niet dat Christi Jesu is 4:6:15.
3:5. Een Hebreeusch uyt den Hebreen/na de insettinge des Phariseus. 3:2:10.
6. Na de vierichz ee vervolger der Gemeyn te/nade rechtveerdicheyt etc. 3:2:10.
8. Ja oock achte ick alle dingen schade te zijn/om de weerdic zder kennisse Jesu Christi mijns Heeren/etc. 3:1:13:ende 3:2. 2
10. Om hem te kennen/eñ de macht zijnder opstandinge 16.3.ende 3.1:1.3.35.2.
12. Niet dat ic nu den voorgesetten prijs gecregen hebb/ oft nu volmaect ben/ etc. 4.8.11.
13. Een dinc doe ic/ vergetende wat achter rugge is/etc. 3:14:13:ende 3:25.1.
15. So vele dan als onser volmaeckt zijn/laet ons dat gevoelen hebben: eñ ist dat gy lieden yet anders gevoelt/dat sal u Godt ontdecken. 3:1:4:ende 4.1:2.
20. Maer onse Burgerschap is inden Hemelen: van waer wy den salichmaker verwachtē den Heere Christum Jesum: 3.25: ende 4:17 2/ ende 2:17.2 ende 3/5:3.
21. De welcke onse vernederde lichaem veranderen sal/etc. 3:25.3. eñ 3.25:4:ende 3.25.8: ende 4:17.9.
4.3. Ja ic bidde u ooc mijn trouwe geselle helpt de vrouwen de welcke met my in den Euangelio gestreden hebben/etc. 2 24.4.
6. Weest in geene dingen sorchvuldich: maer laet in alle dingen uwe begeerten by God bekent worden/etc. 3/2/8/ende 3/25/40.
12. Ick weet vernedert te zijne/ic weet ooc overvloedich te zijne/allesins ende in allen ben ick geleert/etc. 3/1/5/ende 3/19.9.
18. Ic ben versadicht/na dat ick van Epaphrodito ontfanghen hebbe / dat van u lieden ghesonden was/etc. 4.18.16.

Tot de Collossen Cap. 1.

4. Na dat wy uwe geloove in Christo Jesu gehoort hebben/eñ de liefde tot alle Heyligen 2:1:9:3:eñ 3:18:3
5. Om de hope die u lieden in de Hemelen weech geleyt is/etc. 3:18:3:ende 3: 5.1.
9. Daerom van dien daghe aen dat wy het gehoort hebben/ en houden wy niet op voor u lieden te bidden/etc. 2:1:5.
10. Eñ wassende in de kennisse Gods. 2:25.
12. Danckende den Vader die ons bequaem gemaect heeft/etc. 3.22.1.
13. Die ons uyt de macht der duysternisse verlost heeft/etc. 3:15.6.
14. In den welcken wy de versoeninge hebben door zijn bloet / namelijck de vergevinge der sonden. 2:1 :ende 3:30:ende 3:15.
15. De welcke is het beelt des onsienlijck Gods/de eerste geboren aller creaturen. 2.2.
20:ende 2.6:4.ende 2:1:2:4:eñ 2, 12,7.ende 2.14.2.ende 2/.4.
16. Want door hem zijn alle creaturen geschapen die in de Hemelen zijn/ende die op der aerden zijn/die sienelijc zijn eñ onsienlijc/1.14 10.ende 1.12.7.
18. Eñ hy is het hooft des lichaēs der Gemeynte.2.1.2.7.eñ de 4.6.9
20. Ende door hem al te versoenen tot hem selven / tot vrede gebracht hebbende door het bloet zijns cruyces / beyde dat op der aerden ende dat in den Hemel is.1.14.10.ende 2.17.2 3.4.2.ende 3.1.
21. Soo heeft hy dan u lieden/die ghy voortijden vervreemt waert/ende vyanden door de sin/etc. 2.16. ende 3.14.6.
22. Nu sekerlijc versoent in dat lichaē zijns vleeschs door de doot. 2.10.2.
24. Nu verblijde ick my in mijn lijden/voor uetc.3.5.3.ende 3. 4.ende 4.1 2.5.
26. Die verborgentheyt / die verborghen is gheweest van de eeuwen/eñ vande geslachten/maer nu geopenbaert is zijn en Heyl.gen.2.11 1.ende 2.7.17.ende 3. 4.ende 4.14.
2. Op dat haerleder herte vertroost worde/te samen geboecht in de liefde/eñ tot allen rijckdom des onwijfelijcken verstants/etc.3.2.4.
3. In den welcken zijn alle de schatten der wijsh eñ kennisse verborgen.2.12.4.2.15.2.3.12.13.ende 2.11. ende 3.11.12.eñ 4.8.7.eñ 4.10.8.ende 4.18.20.
8. Siet toe dat daer niemant sy/ die u lieden roove door menschelijcke wijsheyt/etc.4. 10.8 ende 4/13/24.
9. Want in hem woont de geheele volheyt der Godheyt lichamelic/1/13/13/ende 3/11/5/
10. Eñ gy lieden zijt in hem volmaect / die het hooft is aller overicheyt eñ macht/1/14/3 ende 4:6:
11. Door den welcken ghy lieden ooc besneden zijt / met der besnijdinge die sonder handen den geschiet etc. 4:4: 4:ende 4. 6.11.
12. Wesende met hem begraven door den Doop/ etc.3:5:5:ende 4: 5.ende 3:19:21.
13. Eñ heeft u liedē die gy doot waert door de sonde/eñ door de voorhuyt uwes vleeschs/mede levendich gemaeckt met hem/eñ heeft u alle de misdaden vergeven. 2:7:17.
14. Uytdoende upt gewischt het hāt geschrift der insettinge/dat tegē ons was/etc.2:1/7:17. ende 2: 7:5.ende 3.4.
15. Ende heeft de Overheden eñ Machten berooft/ende in dat Cruyce openbaerlijck gevoert ten toone/etc. 2.6.6.
16. Dat u lieden dan niemant en oordeele in eeten/oft in drincken/of inden dele des Feestdaegs/ Nieumaents/o/ der Sabbathē.2.8.33
17. De welcke zijns de schaduwe der toecomende dinghen/maer het lichaem is Christi 2.7.16/ende / /3/ /ende 4/14/2/ eñ 4/ 14/2.
19. Eñ het hooft niet en behout/waer upt het geheele lichaem door aenvoudingen eñ tsamen bindingen toe gedient en tsame geboecht op wast met Godlijcken wasdomme 2/15/1.
20. Ist dan dat gy lieden met Christo ghestorvē zijt ende vry vanden ordeninge der werelt: waerom wort gy gelijck die in de werelt leven/met insettingen belast. 4/10/9/4/19.7.
21. Als ghenaket niet/ smaket niet/ handelt niet. 4/15/13.
3. De welcke hebben wel eenen schijn der wijsheyt/in gewilligē dienste/ende ootmoedicheyt/etc. 4/10/1.ende 4 10/4/ende 4/13/2/
3/1/ Ist dan dat ghy liedē met Christo op gewect zijt so soect het gene dat boven is/daer Christus is sittende ter rechterhant Gods/2/ 6/3:ende 4:17: 6/
2: Besorcht dat boven is/ niet dat op der aerden is 4:17/36/
3. Want gy lieden zijt ghestorven/ende uwe leven is met Christo verborgen in God/ etc/2/ 16/7/ende 2/16/13/ende 3/2/ /1/
5/ Soo doodet dan uwe aertsche leden/hoererie/onreynicheyt/ quade bewegingē / quade begeerten/ende giericheyt/de welc is a goden dienst 2.10.13.
6. Om de welcke den toorn Gods comt over de kinderen der ongehoorsaemheyt 3. .27
9. Lieget niet den eenē tegen den anderen/ na dat ghy lieden upt gedaen hebt den ouden mensche met zijne wercken. 3/3/5.
10. Ende hebbet aen gedaen den nieuwen de welcke vernieut wort tot kennisse/ na de gelijckenisse des genē die hem gheschapen heeft
1.15.4.ende 2.12.5.ende 3.3.9.
11. Daer en is niet eñ is Griec eñ Jode/ Besnijdinge eñ voorhuyt/ Heere Vreēde Scytha Dienstknecht/ Vrye etc. 4.6.1.
14. Eñ boven al dit/ dit doet aen de liefde de welcke is de bant der volcomenheyt. 2.8.3.ende 3.1.ende 4.13. 3.
16. Leert eñ vermaent malcanderen eñ singt den Heere in uwe herten met Psalmen ende Lofsangen eñ geestelijcke Liedeken. 5.3.20.32
20. Ghy kinderen/weest uwe ouderen in al len gehoorsaem. .37.
24. Dewijle gy lieden weet dat gy van den Heere vergeldinge der erffenisse ontfanghen sult/etc. 3.18.2.
25. Eñ daer en is geen aenneminge der persoonen. 2.23.1.
4/3. Ende bidt ooc mede voor ons/ dat de Godt de deure des woorts ope doe/ 3.20.
17. Ende segget Archippo/siet toe dat gy den dienst vervullet/dien gy aengenomen hebt in den Heere. 4.3.7.

De eerste tot den Thessalonicensen Cap. 2.

18. Daeromme hebben wy willen tot u lieden comen/ic Paulus twee mael en de Satanas heeft ons verhindert. 1.17.11.
19. Want wat is onse hope/of blyschap /of croone des roems/etc. 3. 5.10.
3/1. Hierom hebbe ick het niet langer connen verdragen maer hebbe hem gesonden om uwe geloove te kennen/ 3. 4.5.ende 4.1.6.
12. Eñ de Heere vervulle u/eñ make u overvloedich in der liefde tot malcanderen eñ tot een yegelijcken. 2.5.6.
13. Op dat ghy uwe onstraffelijcke herten versterckē tot heylicheyt voor onsen Godt eñ Vader / etc. 3.17.15.
4/3. Want dit is de wille Gods/namelijck uwe heylichmakinge. 3.1 .2.
7. Want Godt en heeft ons niet geroepen tot onreynicheyt/maer tot heylicheyt. 3.16.2. ende 3.1 3.ende 3.23.1.
15. Want dz segge wy u voor het woort des Heeren dat wy die leven ende overblijven tot de toecoemste des Heeren/ sullen de ghene die ontslapen zijn/ niet voor gaen. 3.25.8.
16. Want de Heere selve sal met eenen geschreye eñ stemme des Archangels/eñ basuyne Gods neder comen van den Hemel eñ die in Christo ghestorven zijn / sullen eerst opstaen. 1.14.8.ende 2.16.7.
17. Daer na wy die leven/ ende overbleven zijn/sullen te samen met hen opgenomen worden in de wolcken /den Heere te ghemoete in de lucht / ende also sullen wy altijt met den Heere wesen. 2.16.17.
5/2. Want ghy lieden weet selve seer wel/dat den dach des Heeren comen sal gelijc een dief in der nacht. 4. 9.34.
9. Godt en heeft ons niet ghestelt tot toorne maer om salicheyt te vercrijgen door onsē Heere Jesum Christum. 3.1 .2.
17. Bidt sonder ophoudē.3.20.7/3.20/ 8.
18. Weest danckbaer in alle dinghen / want dit is de wille Gods in Christo Jesu aen u.3. 20.28.
19. Blusscht den geest niet upt.1.8.3.2.5.11
20. Veracht de prophetie niet. 1.9.5.
23. Eñ de God des vredes heylige u gheheel volmaectelijc/eñ uwen volmaecten geest eñ siele / eñ lichame worde bewaert onstraffelijck in der toecoemste onses Heeren Jesu Christi.3.6.3.ende 3.17.5.ende 3.25.7.

De tweede tot den Thessalonicensen. Cap. 1.

4. Wy selve roemen van u lieden in de ghemeynten Gods / van uwe lijtsaemheyt ende gheloove in alle uwe vervolgingen ende verdruckingen die ghy lijdet. 3.2.11.
5. Het welcke is een bewijsinge des rechtveerdigen oordeel Gods/ op dat gy waerdich gemaect wordet den Coninckrijcke Gods voor het welcke gy lieden lijdt 3.2.11.ende 3.18.7.
6. Dewijle het recht is by God/den geenen die u verdrucken/ verdruckinge te vergelden 3.9.6.ende 3.18.7.ende 3.25.4.
7. Eñ u lieden/die ghy verdruct wort/ruste met ons/als de Heere Jesus sal geopenbaert worden van den Hemel/met de Engelen zijner macht

machte. 3/18.7.

9. De welcke sullen straffe / lijden namelick de eenige verderbinge van den aensichte des Heeren/ ende van de heerlicheyt zijner macht. 3.25.12.

10. Als hy sal comen om vereert te worden in zijne heylgen / eñ wonderbare te worden in alle de gheloobigen (want onse ghetuygenisse is by u gheloost ghewcest) te dien daghe. 3:25:10.

11. Waerom wy oock altijt bidden voor u lieden/ dat onse God u dier beroepinge weerdich houde / eñ vervulle het wel behagen der goetheyt / ende het werck des gheloofs met machte. 2:5:8.ende 3:2:35.

2:3. Dat u niemant en bedriege in geender maniere/want hy en comt niet ten sy dat eerst den afval come, ende de mensche der sonde/ namelijck de sone/ etc. 4/9:7.

7. Hem selven settende eñ verheffende / boven al wat ghenaemt wort Godt/ofte Godsdienst : so dat hy / als oft God ware / sidt inden tempel Godts/ hem selven uyt ghevende voor Godt:4:2:12.ende 4:7:25.ende 4/7/29. ende 4/9:4.

9. Te weten dien/wiens toecomste is na de werckinge des Satans / in alle macht eñ teeckenen/ ende wonderheden der leughenen/ 1:4/17.

11. Ende daerom sal hem Godt senden de werckinge der dwalinge/op dat sy de leughenen gelooven/1/14:17.ende 1/28:1.ende 2/4.5

12. Op dat sy alle geoordeelt worden / die de waerheyt niet gheloofte en hebben : maer hebben een wel behagen gehadt in de ongherechticheyt 1:18:2.ende 2/4.5

13. Maer wy moeten altijt Godt dancken voor u lieve broeders in den Heere dat u God vanden beginne vercoren heeft tot salicheydt/ door de heyl. chmakinge des Geests/ ende gelovige der waerheyt. 3:1.4.

14. Waer toe hy u geroepen heeft/door onse Evanghelium/om te vercrijgen de heerlicheyt onses Heeren Jesu Christi. 2:10/3.

3/6. Wy gebieden u lieden broeders/ in den name onses Heeren Jesu Christi / ontrekt u van allen broeder die onbehoorlijck wandelt/ ende niet na de leere/etc. 4/1.26.

10. Want oock doen wy by u lieden waren/ geboden wy u dit namelijc wilde yemant niet wercken / dat hy oock niet eten en soude/ 4.16.29.

12. Den sulcken gebieden eñ vermanen wy door onsen Heere Jesum Christum dat sy met stilh3 werckēde/ haer eygen broot etc. 4.1.26.

14. Ist dat yemant onsen woorde niet ghehoorsaem en is / teeckent die door eenen sendbrief/ende en vermenget u niet met hem op dat hy beschaemt worde. 4.12.5.

15. Ende en hout hem niet als vyant/maer vermaent hem als een broeder. 4.12.10.

De eerste tot Timotheum.

Cap. 1.

8. HEt eynde des ghebodts is de liefde/ uyt reyner herte/ eñ goeder conscientie/ongheveynsde ghelooве. 2.5.6.ende 2.8/41. ende 3.12/2/ende 3.19.16.ende 4.10.4.

9. Wetende dit/ namelijc dat den rechtveerdighen de wet niet gheset en is/ maer den ongerechtigen eñ ongeregelden /ongoddelijcken ende sondaren/den onheyligen ende onreynen/ den vadermoorders/etc. etc.2.7.10.

13. Die ick te voren een lastaer was / ende vervolger/ eñ verdrucker/maer my is barmherticheyt geschiet/om dat ick onwetende gedaen hebbe door ongeloovicheyt. 3.2.22.

15. Dat Jesus Christus in de werelt ghecomen is om de sondaren salich te maken: onder de welcke ick de meeste ben. 2.12.5.

17. Den Coninc der eeuwen/dē onvergancklicken/onsienlijcken/eñ al eene wijsen Gode/sy eere ende prijs in der eewicheyt/Amen. 1.13.11.ende 1.13.24.

19. Hebbende geloove eñ een goede conscientie/welcke sommige verworpende/etc.3.2.12.

2/1. So vermane ic nu voor al/datmen bidde / ende smeecke / ende verbidde ende dancke voor alle menschen. 3/20.19.ende 4.20.23.

2. Voor Coningen/ eñ alle die in hoocheydt zijn gestelt / op dat wy een gerustich ende stille leven leyden mogen/in alle Godsalicheyt ende eerlijckheyt. 4.20/5.ende 4/20.3.

4. Die wil dat alle menschen salich worden eñ tot de kennisse der waerheydt comen/ 3.24.5.

5. Want daer is eē God/eñ een middelaer Godts / eñ der menschen/de mensche Christus Jesus 2/12/1/ende/2.17/5/eñ 3/20/17. ende 3/20/20.ende 4/.2/25/

6. Die hem selven gegevē heeft tot eē versoeninge voor allen / de welcke is dat getuygenisse te zijne tyde verordēt 2/17/5/3/4/30.

1. So wil ic dan dat de mannen bidden in alle plaetsen/opheffende heylige handen sonder toornicheyt eñ murmureren. 3.70/20/3. 2.5.7.ende 4.19.2.

3.2. So moet dan een Bisschop onlijc zijn eender vrouwē man/wacker/nuchter/gematich, eer:herbergh/geschict om te leeren, 4.3.12 eñ 4.4.7.4.4.10. eñ 4.5.2.4.12. 23.4. 12.24.

9. Die de verborgentheyt des geloofs houdē in reyner conscientie 3.2.13.ende 4.19.36.

15. Welcke is de Gemeynte des levenden Godts/de pilaer/ eñ vastichz der waerheyt. 4/1/10/ende 4/2/1/ende 4/5/12.

16. Eñ sonder twijfele/de verborgentheyt der Godsalicheyt is groot/ Godt is geopenbaert in den vleesche. 1.13.11.ende 4.14.2.

4.1. De geest seyt duytlijck/dat in de laetste tijden sommighe sullen afvallen van den geloove/ ende de verleyende geesten aenhangen/ eñ de leeringe der duyvelen. 4.9.14.

2. Leerende leugenen door hypocrijsie/ der welcker conscientie is als met een brantyser afghebrant 4.9.14. 3. Verbiedende te trouwen eñ ghebiedende te onthouden van spijse die Godt gheschapen heeft om te ghebruycken met dancseggienge den geloovigen/ etc. 4.9.14.ende 4.12.23.

4. Want al dz God geschapē heeft/ is goet eñ daer en is niet verworpelijck/als het met danckseggienge genomen wort. 3.19.8.

5. Want het wordt gheheylicht door het woort/ eñ door het gebet.3.19.7.eñ 3.20.28.

6. Op gevoet in de woorden des gheloofs eñ der goeder leere / welcke ghy doorgaens na gevolcht hebt. 3.3.13.ende 3.2.6.

8. Maer de godsalicheyt is tot alle dingen profijtelijck/als die belofte heeft dus teghenwoordigen ende toecomenden levens. 2.9.3. ende 3.2.28.ende 3.29.4.4.

10. Want hier toe arbeydē wy eñ worden versmaet /om dat wy in den levenden Godt hopen/aldermeest der gheloovigen 3/8/8. maer aldermeest der gheloovighen. 3.8.8

13. Hout u aen het lesen/vermanen/eñ leeren/tot dat ick come. 1/9/1.

14. Vergeet de gabe niet die in u is/die u ghegheven is door de Prophetie met oplegginge der handen etc. 4/3/15 /ende 4/19/28.

5.9. Men sal de weduwen verkiesen die niet min en sy dan tseventich jaren / die eens mans wijf geweest sy. 4.3/9.

12. Hebbende het oordeel dat sy het eerste geloove verworpen hebben. 4.3.15.

17. De Ouderlingen die wel regeeren/sullen dobbelder eere weerdich geacht worden/ voornemelijck die arbeyden in den woorde ende leere. 2/1/35,ende 4/11/1.

20. Die sondighen straftse in aller teghenwoordicheyt/op dat oock de ander/etc.4.12.2.

21. Ick betuyge voor Godt/eñ den Heere Jesum Christum/eñ de uytvercoren Engelē dat ghy die dit bewaert sonder voordeel/ etc. 1.14.9.ende 1.14.16.ende 3.23.4.

22. Legt niemant haestelijcken de handē op noch wort niet deelachtich van anderer menschen sonden. 4.3.12.ende 4.3.15.

6.4. Die is opgeblasen/ ende en weet niet/ maer is uytsinnich in vraghen ende woorden strijde/ uyt de welcke coemt nijt/twist lasteringe/quade bevenckinge. 1.13.3.

10. Want giericheyt is een wortel van alle quaet tot de welcke de sommige lust hebbende/ zijn afgedwaelt van den gheloove/eñ hebben hen selven met vele smerten doorsteken. 3.2.23.

16. Die alleene onsterflijckheyt heeft/ende woont in het licht datmen nz en ca toegaen den welcken gheen mensche ghesienen heeft/ noch sien en can. Desen sy eere eñ macht in der eewicheyt/Amen. 1.6.3.eñ 1.18.3.3.2.1.

17. Den rijcken in deser werelt gebiet/dat sy nz hooveerdich en zijn/ noch hope en setten op den onghestadighen rijcdom/ maer op den levendigen God/etc. 3.18.6.

20. O Timothee/bewaert dz u betrouwet is schuwende het onheylighe ydel spreken/ eñ de tegenstrijdende redenē/ der valschelijcke genaemder wijsheyt. 1.19.8.

De tweede Timotheum.

Cap. 1.

1. PAulus eē apostel Jesu Christi / door den wille Godts/nae de belofte des levens in Christo Jesu is/ 2.9.3.

6. Ic vermane u/ verweckt de gabe Gods die u is/door de opleggienge/etc. 4/3/15.

7. Die ons heeft salich gemaeckt / eñ heeft ons gheroepen met een heylige roepinge/niet om onser werckē wille maer na zijn voornemen eñ genade 2.12.5.3.14.5.3.22.3.4.1.26.

10. Eñ nu geopenbaert door de verschijninge onses salichmakers Jesu Christi / die de doot heeft te niete gemaeckt/2/9/2/3/25/1.

12. Om welcker oorsaken wille ic dit oock lijde/ende en worde ooc niet beschaemt: want ick weet wien ick gheloofte hebbe/eñ ben verseker dat hy is machtich/dat ic by hem hebbe te bewaren tot dien dach 3.2.3.3.25.4.

14. Bewaert dē goedē pant die u betrout is/door den H. Geest die in ons woont.4.2.33

18. De Heere geve hen dat hy barmherticheyt vinde by den Heere in dien dage 3.25.10

2.10. Daerom verdraghe ick het al/om de uytvercorene / om dat sy de salicheyt souden gecrijgen/ die in Christo Jesu is/ met eewige eerlijckheyt. 3.5.4.

11. Ist dat wy met hem gestorven zijn/ so sullen wy oock met hem leven etc. 3.15.8.

13. Ist dat wy ongheloovich zijn/hy blijft nochtans getrouwe/hy en can hemselve niet verloochenen. 1.4.2.ende 3.20.36.

16. Maer de onheylighe eñ ydele spraken wederstaet : want sy sullen tot meerder godloosheyt gedijen. 3.2.13.

19. Maer het vaste fondament Godts staet/eñ heeft desen zegel: De Heere kent die de zijne zijn/ etc.3.22.6.ende 4.1.2.eñ 4.1.8.

20. In een groot huys en zijn niet alleenlick gouden eñ silveren vaten maer ooc houten eñ aerden:ende sommige ter eeren/ maer sommige ter oneeren. 3.15.8.

25. De gene die tegen staen/met alle sachtmoedicheydt onderwijsende of hen Godt is eenigen tijde gabe dat sy hen bekeerende/de waerheyt bekenden.1.14.18.3.3.21.3.24.15.

26. Eñ dat sy van de banden des duyvels ontgaende/vande welcken sy gevangen zijn) ontwaecten tot zijnen wille. 1.14.18.3.3.21.

3.7. Die altijts leeren maer nemmermeer ter kennisse der waerhz come gecome 3.2.5.

8. Gelijc Jannes eñ Jambres tegen Mosen stonden/also staen/etc. 3.2.13.

16. Alle de schrift is van Godt in gegeven eñ oorboorlijck tot leeringhe/ tot straffinghe/ tot verselinghe / tot onderwijsinghe die in de rechtveerdicheyt is. 1.9.1.ende 2.7.14.

17. Op dz de mensche Gods geheel sy/ tot alle goede wercken volmaeckelijc onderwesen. 1.9.1.

4.1. Ick betuyge dan voor God/eñ dē Heere Jesum Christum/die de levende en de dooden oordeelen sal in zijne verschijninge eñ in zijn Coninckrijcke. 2.16.17.

8. Voort so is my de croon der rechtveerdichz wech geleyt/ de welcke my te dien dage geven sal de Heere/etc. 3.18.4.3.25.4.

16. In mijne eerste verantwoordinghe stont my niemāt by/maer sy verlieten my.4.6.15.

Tot Titum Cap. 1.

1. PAulus een dienstknecht Gods/ende Apostel Jesu Christi/na den geloove der uytvercorenen Gods/eñ kēnisse der waerhz/ die na de Godsalicheydt is. 3/2/12/3/22/10.

5. Daerommē hebbe ic u in Creta gelaten om dat gy het gene dat gebreckelijc is/voort soudet te rechten brengen/ ende in alle steden Ouderlinghen setten / ghelijck ick verordent hadde. 4/3/7/ende 4.3.8.ende 4.3.15.

6. Ist dat yemant is onstraffelijck / eener vrouwen man/ die gheloovighe kinderen heeft etc.4.3.12.ende 4.12.23. 7. Een Bisschop moet onstraffelijck/etc. 4.5.8.

9. Die aen dat ghetrouwe woort dat na de leere is vast hout/op dat hy machtich sy ooc te vermanen door de gesonde leere. 4.3.5.

13. Dit ghetuygenisse is waerachtich om welcker oorsaken wille straftse dapperlijc op dat sy gesont worden in het geloove 3.2.13.

15. Alle dingē zijn dē reynē reyn/maer dē

onreyne is

Tot den Hebreen Cap. 1.

Jacobus Cap. 1.

De eersten brief Petri Cap. 1.

hy draecht sorge voor u lieden. 1.17.6.

8. Weest nuchteren / waeckt want uwe wederpartie de duyvel gaet omme als een briesschende Leeu / soeckende wien hy verslinde, 1.14.13.ende 1.4.1?.ende 3.?.6.

10. De Godt aller genade / die ons / wy die een weynich tijts bedruct zijn / geroepen heeft tot zijne eewige heerlijckheyt in Christo Jesu / die selve volmake / bevestige / versterckte / ende sondere u lieden. 3.2.40.

Den tweeden Brief Petri.

Cap. 1.

4. DAer mede dat ons die seer eerlijcke en groote beloften gegeven zijn om dz gy daer door sout der Godtelijcker naturere deelachtich zijn / etc. 3.11.10. ende 3.25.10.

5. Ende tot dit selve oock alle neersticheydt doende / bewijst hier toe deucht in uwen geloove: ende in de deucht wetenschap. 2.5.11.

10. Daerommee Broeders / weest liever neerstich om uwe beroepinghe ende verkiesinge vast te maken: Want als ghy lieden dat doet, sult ghy te geenen tyde struyckelen. 3.15.8.

14. Dewijle ick weet dat de afleegginghe mijns Tabernakels haest comt / gelijck onse Heere Jesus Christus my heeft te kennen gegeven. 3.25.6.

19. Eñ wy hebben dz Prophetische woort welcke seer vast is ende ghy doet wel / als ghy daer acht op hebt / als op een licht dat op een duyster plaetse schijnt / etc. 1.9.2.

21. Want de Prophetie en is door tijdẽ niet door menschen wille gegeven / maer de heylige menschen Gods hebbense gesproken / gedreven zijnde vandẽ Geest Gods. 1.13.7.1.13.15.

2.1. Daer hebben oock valsche Propheten onder den volcke geweest: gelijck oock onder u lieden valsch leeraers wesen sullen / etc. 4.9.4.

4. Ist dat Godt de Engelen / als sy ghesondicht hadde / niet gespaert en heeft: maer heeft se met ketenen der duysternisse in de helle geworpen / etc. 1.14.16.ende 1.14.19

9. De Heere weet de Godsalighe uyt de versoeckinge te verlossen: eñ de onrechtveerdighe tot den dach des oordeels / etc. 3.20.46.

19. Van wien yemandt overwonnen is / diens Dienstknecht is hy geworden. 2.2.8.

3.4. Waer is de belofte zijner toecomste: want van dat de Vaders ontslapen zijn / blijft alle dinck / als van den beginne der Scheppinge aen. 3.2.4.2.

8. Maer weest niet onwetende van dit een dinck / lieve: dat eenen dach by den Heere / is gelijc duysent jaren / eñ duysent jaren ghelijck eenen dach. 3.2.42.

9. Niet willende dat yemant vergae / maer wilse alle tot bekeeringe ontfangen. 3.24.15.

Den eersten brief Joannis.

cap. 1.

1. DAt vanden beginne was / dat wy gehoort hebben / dat wy aesien hebben met onse oogen / dat wy aenschout hebben / ende onse handen gehandelt hebben / van den woorde des levens. 2.14.2. ende 2.14.7.ende 4.17.8.

7. Maer ist dat wy in het licht wandelen / gelijc hy in het licht is / so hebben wy gemeynschap met malcanderen / ende bloet Jesu Christi zijns Soons reynicht ons van alle sonde. 2.17.4.ende 3.5.2.ende 4.14.21.

9. Ist dat wy onse sonden belijdẽ / hy is getrouwe eñ rechtveerdich op dz hy ons de sonde vergeve / eñ reynighe van alle ongherechticheyt. 3.4.10.ende 3.20.9.

10. Ist dat wy seggen dat wy niet gesondicht en hebben / so makẽ wy hem leugenachtich eñ zijn woort en is ons niet. 3.20.45.

2.1. Ist dat yemant gesondicht heeft / wy hebbẽ Jesum Christum / eenẽ rechtveerdigen voorbidder by den Vader. 3.4.26.ende 3.20.17

2. Eñ hy is de versoeninghe voor onse sonden: eñ niet alleenlijck voor onse sonden / maer voor geheel des werelts. 2.17.2.ende 3.4.22. ende 3.20.20.

12. Ick schrijve u kinderkens / want de sondẽ zijn u vergeven door zijnẽ naẽ. 2.17.5.3.4.26

18. Kinderkens / het is de laetste tijt / ende gelijc ghy gehoort hebt dat den Antechrist comẽ sal. 4.18.20.

19. Sy zijn van ons uytgecomen / maer sy en ware van ons niet: want haddẽ sy uyt ons geweest / so souden sy met ons gebleven hebben / etc. 3.3.23.ende 3.24.6.ende 3.24.7

20. Maer ghy hebt de Salvinghe van den Heyligen / ende weet alle dinck. 3.1.3.

23. So wie dẽ Sone versaeckt / die en heeft oock den Vader niet. 2.6.4.

22. Maer de Salvinge die ghy van hẽ ontfangen hebt / blijft in u: eñ ghy en hebt geenen noot dat u yemant leere / maer gelijck u de selve salvinge / etc. 3.1.3.

3.1. Siet hoe groote liefde heeft ons den Vader bewesen / namelijck: dat wy kinderen Gods genaemt worden / daerom en kent ons de werelt niet / want sy en heeft hem niet gekent. 3.6.4.ende 3.20.36.

2. Alderliefste / nu zijn wy kinderen Gods / eñ het en is noch niet gheopenbaert wat wy wesen sullẽ: maer wy weten als hy sal geopẽbaert zijn / dat wy sullen gelijck wesen / want wy sullen hem sien gelijc hy is. 2.9.3.ende 3.2.14.ende 3.11.10.ende 3.25.10.ende 4.18.20.

3. Eñ eẽ yegelijc die dese hope op hen heeft die reynicht hen selvẽ gelijc hy reyn is. 3.16.2.

8. Die sonde doet / is uyt dẽ duyvel / want de duyvel sondicht van den beginne: hier toe is de Sone Gods verschenẽ / om dat hy de wercken des duyvels verderven soude. 1.14.15.eñ 1.14.18.ende 1.14.19.ende 3.15.8.

9. Soo wie uyt Gode geboren is / die en doet geen sonde / want zijn zaet blijft in hen / eñ hy en can niet sondigen / want hy is uyt Godt geboren. 1.3.10.ende 2.5.11.

10. Hier in zijn de kinderen Gods eñ de kinderẽ des duyvels opẽbaer / etc. 1.14.19.3.16.2

15. So wie zijnen Broeder haet / die is een doot slager: eñ ghy lieden weet dat geen dootslager het eewich leven heeft in hem blijvende. 2.8.39.

16. Hier in hebbẽ wy de liefde gekent / dat hy zijn levẽ voor õs gestelt heeft: eñ wy zijn schuldich voor de Broeders het levẽ te stellẽ. 2.24.2.

20. Want ist dz onse herte wroecht / Godt is meer dan onse herte / eñ weet alle dinc. 3.4.18

22. Ende al dat wy bidden / dat ontfanghen wy van hem / want wy houden zijn geboden / en doen dat voor hem behagheliijck is. 2/20/7. ende 3.20/10.

24. Want wie zijne gheboden hout / die blijft in hem: ende hier aen bekennen wy / etc. 3/1/4. 3.2.39. 4/1. Alderliefste / en gelooft niet alle geesten / maer beproeft de geesten of sy uyt Godt zijn. Want daer zijn veel valsche Propheten uyt gegaen in de werelt. 4/9/2.

3. Eñ yegelijc geest die niet belijt dat Jesus Christus in het vlees gecomen is / die en is uyt Godt niet. 4/17/42/

10. Hier in is de liefde / niet dat wy Godt lief gehadt hebben / maer dat hy ons lief heeft gehadt / en zijn Sone gesonden / etc. 2/17/3/ eñ 3/14/6.

11. Alderliefste / ist dat Godt ons also lief gehadt heeft / so moeten wy oock malcanderen lief hebben. 3/16/2.

13. Hier aen bekennen wy / dat wy in hem blijven / ende hy in ons / dat hy ons van zijnen Gheeste ghegeven heeft. 3/1/4/ende 3/24/2.

18. In de liefde ee is gheen vreese / maer de volcomen liefde drijft de vreese uyt / want de vreese heeft benautheydt: ende wie vreest / en is niet volcomen in de liefde. 3/2/27.

19. Wy hebben hem lief / om dat hy ons eerst lief ghehadt heeft. 2/16/3.

5.4. Al wat uyt Godt geboren is / overwint de werelt: eñ dit is onse overwinninge die de werelt overwint / namelijck / ons geloove 1/18/3/ende 2/5/11/ende 3/2/21.

6/ Dese ist die daer comt door water ende bloet / namelijc: Jesus Christus niet door water alleenlijck / maer door water ende bloet / 4/14/22.

7: Drie zijnder die getuyghenisse ghheven in den Hemel / de Vader / het Woort / eñ de Heylige Geest / ende die drie zijn een. 3/2/1.

8/ Oock zijnder drie die getuygenisse geven op der aerden: de Geest eñ het Water / ende het Bloet: ende die drie zijn tot eenen / 3/1/1:

12: Wie den Sone heeft / die heeft het leven / wie den Sone niet en heeft / die en heeft het leven niet. 3/14/4/ende 3/15/6.

14. Eñ dit is het vertrouwen dz wy by God hebben: ist dat wy wat bidden na zijnen wille dat hy ons verhoort. 3.20.5.

15. Eñ ist dat wy weten dat hy ons verhoort / wat wy bidden / soo weten wy / dat wy de beden hebben / die wy van hem ghebeden hebben. 3.20.52.

18. So wie uyt God geboren is / die en sondicht niet: maer die uyt God geboren is bewaert hemselven / eñ de boose en genaect hem niet. 2.?.11.

12. Wy weten dat wy uyt God zijn / eñ de werelt is geheel in het boose gelegen. 3.?.14.

20. Desen is den waerachtigen Godt / ende het eeuwich leven. 1.13.11.ende 1.13.26.

21. Kinderkens bewaert u selven van de Afgoden / Amen. 1.11.13.

Den tweeden Brief Joannis.

7 DAer zijn vele verleyders in dẽ werelt gecomen / die niet en belijden dat Jesus Christus in het vleesch ghecomen is: Dese u is de verleyder de Antichrist. 4.17.32

Judas.

6 ENde de Engelen die haer begin niet gehoudẽ en haddẽ / maer hare woonstede verlaten hadden / met eeuwige banden onder de duysternisse tot den oordeele des grootẽ daechs bewaert heeft. 1.14.16. ende. 1.14.19.ende. 3.25.6.

3. Michael den Archangel / als hy teghen den duyvel street / eñ handelde van het lichaẽ Mosi / en dersde hem de schult der lasteringe niet opleggen / maer seyde: De Heere strasse u. 1.14.8.ende. 1.14.19.

Apocalypsis / of Openbaringe

Joannis / Capittel 1.

5 HEm die ons heeft lief gehadt / en van de sonden ghewasschen in synen bloede. 4.14.31.

6. Ende heeft ons gemaect Coningen ende Priesters Godt synen vader. 2.15.6.4.18.17.

5/13. Eñ oock alle creatuere die inden Hemel is / ende op der aerde / ende onder de aerde / ende inder zee / ende al wat daer in is / hoorde ick seggen / etc. 3.5.8.

7/14. Dese zijn die gecomen zijn uyt groote verdruckinghe: ende hebben hare cleederen gewasschen / ende sy hebben hare cleeder wit gemaeckt in het bloet des Lams. 3.5.2.

13/5. Ende haer is een mont gegeven om groote dingen eñ lasteringe te spreeckẽ 4.7.25.

14/13. Salich zijn de dooden die inden Heere stervẽ: De Geest seyt: dat sy rusten van haren arbeyt / eñ hare wercken volgẽ hen na. 3.5.10.

18/6. Vergelt haer gelijck sy u oock vergolden heeft / ende betaeltse dobbel na hare wercken / 3.9.6.

19/10. Ende ick viel voor syne voeten om hem te aenbidden / ende hy seyde tot my: siet dat ghyt niet en doet / ic ben uwen medediensknecht / etc. Aenbidt God / 1.12.3.eñ 2.14.10

25/4. Ende ick sach Throonen / ende sy saten daerop / ende hen wert het Oordeel ghegeven: ende de zielen der gener die onthooft waren om het getuygenisse Jesu / eñ om het woort Godts / ende die de Beeste / noch haer Beelt niet aengbebeden en hadden / ende hadden het merckteecken niet ontfangen aen haer voorhooft / noch aen haer rechterhant / ende sy leefden ende regneerden met Christo duysent Jaren / 3.25.3.

21/27. Ende in haer en sal niet comen / dat onreynicheyt oft grouwelicheydt doet / of leugenen spreeckt: maer die ghescreven zijn in den Boeck des levens / van het Lam / 4/16/17.

22/8. Eñ doe ickt gehoort eñ gesien hadde viel ick neder om te aenbidden voor de voeten des Engels die my dit toonde / 1/12/3/ eñ 1.14/10.

9. Maer hy seyde my: Siet dat ghy het niet en doet / want ick ben u mede dienstknecht / ende uwe broederen der Propheten / ende der gener die de woorden deses boecks bewaren: Aenbidt God / 1/14/10.

18. Ist dat yemãt toe doet tot desen: Godt sal toe doen op hem de plaghen die in desen Boeck ghescreven zijn / 4/9/2.

19. Ende ist dat yemandt af doet van de woorden des Boecks deser Prophetie / Godt sal zijn deel af doen vanden boeck des Levens / ende vande heylighe Stadt / ende van dat in desen Boeck geschreven is / 4.9.3.

EYNDE.

EEN SUPPLICATIE
VAN DE
NOODIGE REFORMATIE
DER
CHRISTELICKER KERCKE IN HET PAUSDOM,

Overghegheven van den Heere Joh. Calvino, aen Keyſer Karel de Vijfde, ende allen Vorſten op den Rijcxdach tot Spier vergadert.

Wt het Latijn in de Nederduytſche ſprake getrouwelick overgeſet, door *Car. Agric.* Leeraer der Gemeynte tot Rijnsburch.

1.Pet.4.11.

Iſt dat yemant ſpreecke/dat hy ſpreke als Gods woort. Iſt dat yemant dient/die diene als uyt de kracht die God geeft: op dat God in allen gepreſen wort door Jeſum Chriſtum/ dewelcke heeft de eerlickheyt ende macht van eeuwigheyt tot eeuwigheyt/Amen.

t'AMSTERDAM,

Voor de Wed. van *Everard Cloppenburgh*, woonende op 't Water, in de Vergulde Bybel. 1645.

Tot den Christelicken Leser.

GEen meerder sorghe in desen ellendighen leven en behooren de Christenen aen te nemen, dan datse God rechtelick leeren kennen, ende dien hy gesonden heeft Jesum Christum, nae dien daer in bestaet het eeuwige leven, ende de eeuwige saligheyt: Ende dat niet eenen tijt lanck alleen; maer oock, dat sy in de selve levendighmakende kennisse mogen wassen ende volherden. *Ioan.17.3.* Want alsoo de Sathan, door sijne oude ende gewoonelicke nijdigheyt van den beginne aen, getracht heeft, dese vreuchden-rijcke kennisse Gods des Vaders, ende sijns Soons Jesu Christi, ofte uyt de herten der menschen gelijck te drijven, ofte ten minsten te verdonckeren, voor vreemde, ende van menschen gesmede Gods-diensten, ende menigerley superstitien: Soo heeft hy oock in dese onse laetste tijden sijn beste gedaen, om de werelt in de swaere blintheyt haers herten, ende diepe onwetentheyt haers verstants te houden, soo haest als hy sach, dat sijn rijcke ergens in eenen hoeck desselven schade ende verlies soude lijden, door de oprechte ende ongeveynsde vereeringhe der Goddelicker Majesteyt, de welcke daer ghe-schiede nae den regel ende 't voorschrift der gesonde leere, die ons in de H. Schriftuere suyverlick aengeteekent staet. Ende alsoo hy wel weet, dat de menschen tot haers selfs liefde seer genegen zijn: ende daer in een sonderlinge behagen ende verwonderinge nemen, datse met uyterlicken pracht ende cierlickheyt den Goddelicken dienst voor den oogen bekleet ende verciert sien, die door de authoriteyt ende 't goetduncken van geleerde, ende by der werelt aensienlicke persoonen opgerecht is: heeft hy door sijne seer trouwe werck-middelen de Christenheyt alsoo betoovert ende beguychelt met de vervloeckte Afgoderie, ende verscheyde opgepronckte manieren van Godt te dienen ende te vereeren, die noyt van Godt en zijn bevolen, die men nochtans alleen schuldigh is in sijn woort gehoor te geven, ende te geloven: Noch van Christo in den Nieuwen Testamente ingestelt, die onsen eenigen ende waren Herder is, ende na wiens roepende stemme wy alleen moeten luysteren, ja die alleen de volkomene Leeraer der Gerechtigheyt *Ioël 2.23.* is; Noch van den Apostelen schriftelick is vervaet, die nochtans uyt den mondt Jesu Christi, haers Meesters, de gantsche wijsheyt, ende den volkomen raet onser saligheydt ontfangen hebben, ende ons wel dier bevolen, de selve ongeschent tot allen tijden te bewaren by verlies van onse saligheyt. Ende naedemael dat wel alle Christenen int gemeyn, by den welcken den yver tot Gods eere, ende de verbreydinghe sijnes aenbedelicken Naems gespeurt wort, arbeyden moeten, dat het gene dat Gode toe komt, Gode oock worde gegeven, dat is, dat Gods woort suyver ende onbevleckt soude mogen aengenomen, beleden ende bewaert, ende also de arme ongeruste conscientien, nae elcx van God verleende talent-pont, in der liefde tot saligheyt geholpen werden: Soo ist nochtans, dat insonderheyt den genen dese last eygentlik is opgeleyt, de welcke de Heere daer toe geroepen ende uytgesonden heeft, datse, als Herders ende Leeraers in Christo plaetse gestelt zijnde, de opsicht van de schapen haers oppersten Herders ende Meesters trouwelik souden waer nemen, om de selve met de gesonde leere der waerheyt te weyden, ende te roepen uyt de schadelicke ende dorre weyde der menschelicker insettinghen ende geboden, daer ziele ende lichaem in versmachten. Maer door wat middel sullen sy dit te wege brengen? Wy antwoorden, door de macht die sy van den Heere ontfangen hebben, welcke is, datse sullen met de basuyne haers mondts des Heeren woort ende wille blasen voor alle mans ooren, dat een yeder, van wat staet ende conditie hy oock zy, den Heere van herten soecke, sijn woort alleen aenhange, op hem alleen sijn betrouwen stelle, van hem alleen alles goets verwachte, in Christo Jesu alleen vergevinghe der zonden, ende dat eeuwige leven soecke, ende de ware versoeninge in hem, als den eenigen Middelaer ende Voorsprake putte: Eyndelick, in leven ende in sterven in sijn lijden, doot ende opstandinghe den onbedriegelicken ende bestandighen troost volkomelick scheppe: Daerentegen alle afgoderye ende superstitien verlate, alle van menschen verdichte Gods-diensten verwerpe, eygen goetduncken ende wijsheyt versake: eyndelick, geen dingen en beginne, die niet met dat klare ende uytgedruckte bevel Gods zijn ghe-

wapent,

wapent,ende in Godts geſchreven woort haren grontſlach hebben. Jae naedemael God betuycht Eſai.49.dat Coningen Voeſter-heeren zijn,ende de Vorſten ſoog-voeſteren in der Gemeynten Gods; ende deſelve haers ampts ende ſchuldigen plichts weynich ofte dickwils niet in deſen deele zijn gedachtig: ſal dan oock de trompette des Goddelicken woorts haer ſchoon geluyt geven in haer Hoven ende Pallaiſen, om haer te vermanen ende aen te porren, datſe met den Coningen Joſia ende Ezechia de verbeteringe des waren Gods-dienſts ſoo voor haer ſelven,als voor hare onderſaten, aengrijpen ende voorderen willen,ende dat ſonder vertragen,ende lange beraetſlaginghe, op dat het verderf haerder onderſaten van haren handen niet geeyſcht en worde, ende haer landtſchappen den vloeck in plaetſe van den zegen niet en verwachten. Waer in dat haer in ſonderlinge vierigheyt,Nathan,Gad,Eſaias,Elias,Eliſeus,ende andere heylige Propheten in haren tijt gedragen hebben: gelijck dat oock van Chriſto ende ſijnen Apoſtelen ons van dien geen kleyn exempel nagelaten is; ende van ſeer vele naemachtige Oudt-vaders tot dien eynde ontallicke ſchoone vermaen-reden in haer ſchrijven te vinden zijn. Welcker aller exempel vele trouwe ende Godſalighe Pilaren der Kercke in onſe tijden naeghevolcht zijn: daer met rechte de eerſte ende voornaemſte plaetſe wel mach hebben,de eerweerdige Leeraer D.Lutherus,den welcken God verweckt hebbende,met Elie geeſt ſoo begaeft ende ghedreven heeft, dat hy int midden van de ſeer dicke duyſterheden des werelts voort-getreden zijnde, Duytſlandt door Gods mede-werckende kracht de ooghen geopent,ende edel ende onedel,hooge ende leeghe perſoonen de ſuyvere kenniſſe der waerheyt ingeplant: eyndelick de ſaligheyt alleen in Chriſto Jeſu ſtantvaſtich eenen yeder geleert ende bekeert gemaeckt heeft. Waer op dat in dit ſware ende heylige werck vervolcht hebben andere ſeer lofweerdige mannen,onder welcke geenſins de minſte en is de hooch-verlichte ende ſeer treffelicke Leeraer *Iohannes Calvinus*; dewelcke hem in ſulcker voegen in dit ſtuck gequeten heeft, dat alle naecomelingen in groote verwonderinge ſtaen,wanneer ſy ſijne boecken overſien. Inſonderheyt blijckt ſijnen drijvenden yver tot Gods waerheyt ende eere in deſe ootmoedige ſupplicatie aen den grootmachtigſten Keyſer Carel de vijfde,ende den doorluchtigſten Vorſten des Rijcx,op den Rijcxdach te Spier vergaert: daer hy dit eenighe hoochelick ende ernſtich verſoeckt, dat ſy doch willen de Reformatie der Kercken Chriſti,die door den laſt der veelheyt van menſchelicke Gods-dienſten verdruckt ligt,by der hant nemen,toonende daer by den hoogdringenden noot,die geen vertreck langer toe en laet, in gevalle ſy eenen genadighen God begeeren te hebben, ende haer Rijcke ende landen niet en willen laten in eenen deſolaten ſtaet vervallen. Het ware wel te wenſchen,dat alle Chriſtelicke Regenten in deſe onſe vereenigde Nederlanden dit geſchrift des Heeren Calvini, gelijck het onpartijdich is geſchreven,alſoo oock onpartijdigh mochte van de ſelve gheleſen, ende overpeynſt worden, ten eynde ſy ſorge droeghen, alſoo met de Reformatie door Gods byſondere genade ende beleydinge deſe landen geluckelick geſegent zijn,datſe van gelijcke mochten daer in verſterckt worden van dage tot daghe: ende waer door deſelve tot eenighe tijden mochte geraken tot een verkreuckinge, dat alſdan allen mogelicken vlijt terſtont ſoude mogen aengewent worden, om 't ſelve met ſulcke neerſtigheyt uyt hare Steden ende Dorpen te weeren, door hare van God-gegeven authoriteyt ende macht, als alle vrome Leeraers ende arbeyders in Gods Wijngaert met haer bevolen leer-ampt by tijde ende ontijde 't ſelve behertighen.

Wy en twijffelen oock niet,of de onpartijdige Leſer,ende die Gode ſijn eere begeert op te dragen, ſal int leſen van dit tegenwoordige werck des Heeren Calvini,alſulck wel behagen ende ſtichtinge vinden, dat hy 't met eens geleſen te hebben,hem niet en ſal gecontenteert houden: Iae, ſal daer door oorſake nemen,met gevouwen handen, ende geboghen herte den Heere van hier boven te dancken voor ſijn overgroote genade, die hy beweſen heeft in de herſtellinge des rechten ende reynen Gods-dienſt in deſe ende andere landen ende Coninckrijcken. Eyndelick ſal hy genootſaeckt zijn te bidden,dat hy ons by alſulcke weldaet wil bewaren, ende verwecken altijt Princen ende Regenten die voor alle dingen op de eere der Goddelicker Majeſteyt ende ſijn geheyligde Kercke willen ſien,ende den Sone kuſſen, ende in kinderlicke vreſe dienen,Pſal.2. Waer toe dat God de Vader ſijn genade wil verleenen door Ieſum Chriſtum ſijnen Sone, Amen. Gedaen den 9. Iulii, Anno 1601.

Uwer aller dienſtwillighe Dienaer

CAROLUS AGRICOLA Leeraer der Gemeynte Chriſti tot Rijnsburch.

Een ootmoedighe vermaninghe aen den onoverwinnelickSten Keyser KAREL de VYFDE, Mitsgaders aen den DoorluchtighSten Vorsten/ en de andere Staten / nu zijnde op den Rijcks-dagh te Spier vergadert / datse willen ernstelick aennemen de sorge van de Reformatie der Kercken Christi.

Root-Maghtighste Keyser/ dese Rijxdag is van uwe Majesteyt t'samen geroepen / waer in ghy uw met den Doorluchtighsten Vorsten des Rijcks / ende anderen Staten begeert te beraetslagen van te verbeteren den tegenwoordighen stant der Kercken Christi/ den welcken wy alle sien seer ellendigh / ende bykans geheel verloren. Wanneer dan ghylieden nu sult gaen sitten / om hier over u te beraetslagen/ soo versoecke ende bidde ick ootmoedigh voor eerst ende voor al uwe Majesteyt / ende daer na u Doorluchtighste Princen/ ende seer treffelicke mannen / dat ghy u niet en wilt beswaren 't geene te lesen ende neerstigh over te legghen / dat ick sal te voorschijn brengen. De sake is alsoo groot ende gewichtigh / datse met rechte u. l. behoort te vermanen / om vlijtigh de selve aen te hooren. Ende ick sal de selve alsoo voor u. l. ooghen stellen / dat ghy lichtelick sult konnen oordeelen/ wat dat u. l. te doen sal staen. Ick ben die ick ben/ soo bekenne ick nochtans / dat ick in desen aengenomen hebbe te verdedighen / soo wel de Godsalige Leere als oock de Kercke Godes. Daerom achte ick dit eenige alleen weerdigh te wesen/ dat ghy my niet en weygert soo verr' ghehoor te gheven / tot dat het openbaer worde of ick my selven sulcken tijtel valschelick toeschrijve / of dat ick trouwelick bewijse ende metter daet vertoone / 't gene dat ick voor de hant brenge. Ende hoewel dat ick geensins my selven bequaem kenne tot desen last: nochtans soo wanneer mijn schuldighe plicht van u l. sal verstaen wesen / soo ben ick gantsch niet bevreest / dat ick ofte van slappigheyt / ofte van vermetentheyt sal moghen beschuldight werden / bestaen hebbende soodanigh werck aen te grijpen. Twee dingen zijnder/ daer door de menschen gemeynlick pleghen 't geene sy doen / haer te recommandeeren/ ofte ten minsten te verantwoorden. Want 't geene dat eerlick is/ ende met Godsaligen vlijte gedaen/ houden wy prijselick te zijn: ende dat door gemeynen noot uytgeperst is/ achten wy niet onweerdigh ten minsten eenige ontschuldiginge. Na dien dan my dit beyde wel bekent is / en twijfele ick geensins (alsoo uwer aller bescheydentheyt is) of dit mijn voornemen sult ghy lichtelick voor goet bekennen. Want waer in soude ick doch beter ofte eerlicker / waer in soude ick oock nootsakelicker / insonderheyt in desen tijt mijnen arbeyt mogen besteden / dan dat ick der kercke Jesu Christi / der welcker men niet en betaemt yet te ontseggen / ende die nu swaerlick kranck leyt / ende in den uytersten noot is vervallen / nae mijn vermogen te hulpe kome? Hoewel dat niet ter sake en doet/ dat ick vele van my selven spreke. Wilt dit over sulcx al even eens nemen/ als of sulcx de eendrachtige stemme ware van allen den ghenen/ die de kercke alreede nu hebben in haer gheheel gebracht / ofte begeeren datse in haer goede ordre ende stant gebracht soude werden. Veel Vorsten van gheen kleynder weerden / ende veel treffelicke regeeringen/ zijn in deser sake doende: Wt welcker aller namen ick alleen soo spreecke / datse met meerder waerheyt door my altemael met eenderley mont te ghelijck spreken. Maer by ghylieden noch voegen sult de ontelbare menichte der Godsaligen / welcke in verscheyde plaetsen des Christelicken bodems verstroyt zijnde / nochtans eendrachtelick in desen handel met my toestemmen. Ten laesten / houdet daer voor / dat dit de gemeyne reden is van allen den ghenen die de tegenwoordighe verdorventheydt der kercke alsoo ernstelick beweenen / datse de selve langher niet en konnen verdragen: noch en sullen niet op houden ter tijt toe/ dat sy eenige verbeteringe sullen mercken. Ick wete met wat hatelicke namen tot onser versmaetheyt wy onteert worden / doch hoe datse nae haer believen ons noemen/ aenhoort middeler-tijt onse sake/ ende oordeelt daer na uyt de selve/ waer voor wy behooren gerekent te worden.

Dat ooghemerck des Autheurs in dit sijn schrijven.

2 Eerstelick en wort niet ghevraeght / of de kercke met vele ende seer quade sieckten beladen is (want dat is by allen bekent/ by den welcken oock maer een tamelick oordeel en is/) maer of sy zijn van sulcker aert/ der welcker ghenesinge langer uytstel niet verdragen en mach/ alsoo dat al te trage medecijne te verwachten / niet profijtelick en zy/ noch behoorlick. Wy worden vast beschuldight van een vermetelicke ende godloose nieuwicheyt/ dat wy ons verstout hebben in der kercken yet uyt sijnen ouden staet te brenghen. Maer wat? Souden wy soo seer misdaen hebben / dewijle dat sulcx niet sonder reden / noch qualick gedaen en is? Daer zijnder/ gelijck ick hoore/ die oock hier in ons stoutelick veroordeelen/ om dat sommighe meynen / dat wy wel behoorden de verbeteringe te begeeren / maer niet aen te grijpen. Van welcken ick tegenwoordigh anders niet en wenschte / dan alleen / datse een weynigh dat oordeel op schorten / tot dat ick uyt den handel selve sal bewesen hebben/ dat wy ons niet voor den tijt verhaest hebben: noch niet lichtveerdelick / noch wat vreemts tegen onsen schuldighen plicht aengenomen / eyndelick niet met allen gedaen / dan door den hooghsten noot gedwongen zijnde. Op dat ick dan sulcx mach te wege brengen/ sullen wy voortaen sien / van welcke dingen den strijt zy.

Hooghnodige verbeteringe der Kercken.

Beantwoordinge der gener/ die de aengenomene Reformatie mispryfen.

3 Als God in 't begin den weerdighen man Lutherum ende andere verweckt heeft/ die daer ons hebben voorgelichtet / om den wegh der saligheyt te vinden / ende door welcker dienst onse kercken gegront ende onderwesen zijn. Soo seggen wy / dat de hooftstucken der leere / daer in de waerheyt onser Religie / den reynen ende oprechten Gods-dienst / ende der menschen saligheyt bestaet / bykans te niete ghedaen waren:

Den bedroefden stant der Kercke ten tyde D. Lutheri.

 Wy

2. Wy seggen oock dat het ghebruyck der Sacra-
menten op menigerley wijse geschent ende ver-
3. ontsuyvert is geweest: Wy seggen ten laetsten/
dat de regeeringhe der kercke in een ghedaente
van een verfoeyelicke ende onverdraghelicke ty-
rannie verandert is ghweest. Maer dese din-
ghen en zijn moghelick niet crachtich ghenoegh
om sommighe te beweghen/ ten zy datse beter
uytghedrucht worden: Daerom sal ick soo veel
hier in doen/ niet voorwaer als wel de sake eyst/
maer soo veel ick kan ende mach. Nochtans
en is mijn voornemen niet/ om alle twistighe
puncten hier te verhalen/ ende te ondertasten/
want dat soude wel een lanck disput behoeven/
d' welck als nu gheenen tijdt en is: Alleenlick
wil ick voortbrenghen/ wat voor rechtveer-
dighe ende nootwendighe oorsaken ons tot de-
se veranderinghe/ die ons soo qualick afghe-

Het inhout van dit gheschrift.

nomen wort/ ghedwonghen hebben. Hoe wel
sulcx en kan niet geschiede ofte ick moet drie din-
ghen daer in verbanghen. Eerstelick/ dat ick
1. kortelick verhale de gebreken/ die ons beweeght
2. hebben medecijne te soecken. Daer na/ dat ick
spreecke van de remedien selve/ welcke van den
onsen daer toe gebruyckt zijn/ hoe bequaem ende
3. oorbaerlick die waren. Ten laetsten/dat ick ver-
klare/ hoe het niet en zy gheoorlooft verder uyt-
stel te nemen/ dewijle de saecke vereyscht tegen-
woordige beterschap. Het eerste sal ick arbey-
den met weynighe woorden over te loopen/
overmits ick 't maer daerom sal aenroeren/ om
my den wech te openen tot de reste. In de laste-
ringe te wederlegghen van de heyllose stoutig-
heyt ende opgeorigheyt/ daer mede wy beswaert
worden/ als of wy met onbehoorlicke haestig-
heyt/ 't gene dat ons niet toe en quam/ onrech-
telick aenghenomen souden hebben/ sal ick wat
langer blyven.

4 Als gevraeght wordt/waer in dat meest by
ons de Christelicke Religie bestaet/ ende hare
waerheyt behoudt/ soo ist ghewis/ dat niet
alleen dese twee stucken de hooghste plaetse heb-
ben/maer dat oock alle de andere/ende over sulcx
de gantsche kracht des Christendoms onder de
1. selve begrijpen/te weten: Dat Godt recht geeert

Waer in de Christelicke Religie gelegen zy.

ende ghedient worde: Dat de menschen weten
haer salighheyt daer uyt alleen te nemen: ende
wanneer dat even dese dinghen wech ghenomen
2. worde/so is alle onse bekentenisse ydel en te ver-
3. geefs/ alhoewel dat wy ons des naems Christi
4. grootelicx roemen. Daer na volgen de Sacra-
menten/ mitsgaders de regeeringe der kercke/
de welcke gelijckse zijn tot bewaringe deser lee-
re ingestelt/ soo en moghen sy nerghens an-
ders toe dienen: noch ten mach van elders ghe-
oordeelt worden of sy heylichlijck ende ordent-
lick/ ofte op een ander maniere bedient werden/
dan alleen/ wanneer sy tot desen eynde gestreckt
worden. Soo yemant hier van klaerder ende
verstandiger bericht begeert/die moet weten dat
de regeeringe in der kercke/ het ampt der Her-
deren/ ende de andere orden/als oock de Sacra-
menten/ ghelijck als het lichaem zijn. Ende de
leere die eenen regel voorschrijft om Godt recht
te dienen/ ende toont waer op dat der menschen
conscientien het vertrouwen haerder salighheyt
sullen stellen/ is gelijck als de ziele/ die het lig-
haem beademt/ levendich ende werckachtigh
maeckt/ eyndelick doet/ dat het niet en zy een
dooden ende onvruchtbaren romp. Van die din-
gen daer van ick tot noch toe hebbe gesproken/
en is by den godsaligen ende oprechten van her-
ten geenen twist noch swarigheyt.

** Het eerste hooftstuck der Christelicker Religie.*

5 *Nu laet ons den waerachtigen Godsdienst
beschrijven. Ende is het voornaemste fonda-
ment van dien/ datmen God gelijck hy is/ be-

De beschrijvinge des waren Godsdiensts/ ende waer in hy bestaet.

kenne den eenighen Fonteyne te wesen aller
deught/ der gerechtigheyt/ heyligheyt/ wijsheyt/
waerheyt/ mogentheyt/ goetheyt/ barmhartig-
heyt/des levens ende der salighheyt/ende datmen
over sulx hem in 't geheele toeschrijve de eere van
allerley goet/ in hem alleen alle dingen soecke:
ende daerom op hem alleen de ooghen worpe/
als ons yet van nooden is. Daer uyt spruyt
voort de aenroepinge/ alle lof ende dancksegging-
ghe/ welcke ghetuygenisse zijn synder eeren die
wy hem opdragen. Dit is de ware heylighma-
kinghe sijnes naems/ die hy insonderheyt van
ons vereyscht: waer by dat gevoeght is/de ver-
eeringhe daer mede wy hem de eerbiedinghe/
die weerdigh is vergroot ende verheven te zijn/
bewijsen: der welcker vereeringhe alle de cere-
monien/ als behulpselen ende werck-middelen
dienen/ op dat het lichaem met der zielen geoef-
fent worde in de ware Godsdienstigheyt. Daer
na volcht de verloocheninge ons selfs/ dat wy
het vleesch ende de werelt versaeckt hebbende/
mogen verandert worden in een nieuwigheyt
des verstants: op dat wy niet voor ons selven
alleen en leven/ maer dat wy ons hem overghe-
ven/ om ons te regheeren ende voort te drijven.
Ende door dese verloocheninge worden wy ge-
schickt gemaeckt tot de gehoorsaemheyt sijnes/
willens/ alsoo dat sijne vreese in onse herten re-
geere/ ende alle onses levens handel matighe.

1 In de rechte kennisse Gods.
2. In de aenroepinge.
3. In de vereeringhe Gods.
4. In de verloocheninge ons selfs.
5. In de gehoorsaemheyt sijnes willens.

Dat nu den waren ende oprechten dienst Gods/
die hy alleen voor goet kent/ende daer aen hy een
behagen heeft/ in dese stucken zy begrepen/ leert
niet alleen dit over al de Heylighe Geest in der
Schriftuere/ maer oock onderrecht ons van sulx
sonder langhe disput/ dat ghevoelen der Godsa-
lichheyt. Ende daer en is van aenbegin geen an-
dere maniere om Godt te dienen gheweest/ be-
halven dat alleen dese gheestelicke waerheyt/ die
by ons naeckt is ende eenvoudigh/ in den ou-
den Testamente met figueren bedeckt was.

Onderschept tusschen den dienst Gods inden Ouden en nieuwen Testament.

Ende dit is het dat Christi woorden mede bren-
gen/seggende: Den tijt komt/dat de ware aen-
bidders den Vader aenbidden sullen in Gheest
ende waerheyt. Want hy en heeft met dese woor-
den niet willen loochenen/ dat hy van den Out-
vaderen op sulcke een gheestelicke wijse gedient
was; maer heeft alleen willen aenwijsen het on-
derschept in dese uyterlicke maniere van Godt
te eeren/ dat/ daer sy den geestelicken dienst met
vele figueren omschaduwet hadden/wy daeren-
tegen den selven slecht ende eenvoudigh hebben.
Doch dit is altijt bondigh geweest/ dat Godt
die een Gheest is/ moet aengeroepen worden in
Gheest ende waerheyt.

Joan. 4. 24.

6 Voorts den algemeynen regel die den sup-
veren Godsdienst van den verdorven affscheyt/
is/dat wy ons niet en versieren 't gene ons goet
dunckt/ maer dat wy daer op sien/ wat de gene
ons voorschrijft/ die alleen macht heeft te gebie-
den. Verhalven soo wy begeeren en dat onsen
dienst hem aengenaem zy/ soo sullen wy desen
regel neerstich onthouden/ die hy met hooghster
ernst over al drijft. Daer is nu tweederley re-
den/ daerom dat de Heere verbiedende ende
verdoemende alle versierde Godsdiensten/ ons
alleen tot de gehoorsaemheyt sijns stems roept.

Regel/ afscheydende den waren Godsdienst van den valschen/ is Gods uytgedruckte woort.

Redenen/ waerom datmen op desen regel sien moet.

Want ten eersten/dient dit grootelicx tot beve- 1.
stinghe sijnder authoriteyt/ dat wy hem niet
nae onsen goetduncken en dienen/ maer by sij-
nen wille heel ende vast blijven. Ten anderen/
alsoo wy vol ydelheyts zijn/ soo en konnen wy
anders niet doen/ dan afdwalen/ wanneer ons 2.
onse

onse vryheyt ghelaten wort: ende eenmael afgheweecken zijnde van den wegh/ en houden wy achter-na niet op/ voor dat wy met menigte der superstitien overladen worden. Waer om dat de Heere / op dat hy 't volkomen recht van heerschappie hem alleen soude toeschrijven / billick 't ghene dat hy wil gedaen hebben/ons alsoo ghebiedt / dat met eenen alle menschen verworpen sullen / wat sy beneffens sijn ghebodt verdicht hebben. Oock soo doet Godt daer recht aen/dat hy met sijnen mondt seeckere palen voorstelt/dat wy gheen verkeerde Godsdiensten smedende/ sijnen toorn over ons verwecken: Ick wete hoe swaerlick dat der werelt dit can wijs gemaeckt worden/dat God alle Godtsdiensten/buyten sijn woordt inghestelt zijnde/ is verwerpende/ja veel eer blijft de inbeeldinge stijf ende is in alle menschen ghebeenten ende merch ghewortelt / datse in al 't ghene wat sy doen/ghenoeghsaem haer te vreden stellen / als sy maer eenen yver der eeren Godts voorwenden. Maer dewijle God niet alleen te vergheefs acht / wat wy beneffens sijn gebodt voor eenen Godts-dienst aennemen/maer oock openbaerlick daer van eenen grouwel heeft: wat voordeel hebben wy dan/daer tegen worstelende? Dat is de klare ende uytgedrukte stemme

1. Sa. 15. 22. Matt. 15. 9.

Gods: Dat gehoorsaemheyt beter is dan offerhande: dat hy te vergheefs geeert wort met geboden der menschen: dat alles leughen is / wat sijnen woorde wordt toe ghedaen/ insonderheydt in desen deele: Dat eyghen-willigen dienst niet dan ydelheyt en is. Daerom dewijle de Rechter van hier boven dit een mael heeft uytghesprooken/ soo en isser nu voort aen gheenen tijdt meer van twisten.

Klaer vertoogh des grooten onderscheyts tusschen den waren ende valschen Godsdienst.

7 Wilt nu groot-machtighste Keyser / met my grondigh bekennen / ende ghy Doorluchtighste Vorsten / wilt my een neerstigh opmercken verleenen/hoe dat alle de dinghen daer in hedensdaegs het Christen-rijck den Goddelicken dienst stelt/soo gantsch van dese maniere zijn verscheyden. Sy gheven wel met den monde Gode de eere van alle goet/maer metter daet berooven sy hem ofte ten halven / ofte ten meerderen deele/ als sy sijne werckinghe den Heyligen uytdeelen.

Sy gheven der heyligen 't ghene dat Godt alleen toekomt.

Laet de Weder-sprekers spotten ende lasteren so sy willen / dat wy de kleyne dwalinghen (soo sy segghen) al te seer vergrooten: Ick sal eenvoudelick de saecke selfs voorstellen/ ghelijckse eenen yeder bekent is. Alsoo zijn dan de diensten Gods onder den Heylighen uytghedeeldt/datse den oppersten God als medehulpers zijn by gevoecht om sijn saken te bewaren / onder welcker menichte hy schuylen soude. Ende ick beclaghe anders niet/dan dat de gantsche werelt met een gemeyn spreeck-woort dit is bekennende. Want wat is het anders datse seggen/dat de Heere/om der Apostelen wille / niet en kan bekent worden/ dat de eere Christi ofte bedeckt / ofte ten minsten verdooft worde? Achtervolghende dese verdorventheydt/worde de Werelt gheleert die levende water-Fonteyne te verlaten / ende haer te graven (als Jeremias seyt) putten die vol holen zijn/

Jerem. 2. 13.

ende gheen water en gheven. Want waer soecken sy doch haer salicheyt ende alle goet? In God alleen? Haer gantsche alghemeyne leven roept daer teghen. Sy segghen wel/datse alle goetdaden in God soecken: maer/naedien sy elders dan in hem alleen dit selve doen/ soo en is dit haer voorgheven maer eenen valschen deck-mantel.

Dit blijkt 1. in de aenroepinge Gods.

8 Dat sulcx waerachtigh is / sal blijcken uyt de ghebreken daer door de aenroepinghe Godts eerstelick is verdorven: daer na bykans heel omghekeert ende uytghebluscht. Wy hebben gheseyt/ dat de menschen door de aenroepinghe gheuyghen / of sy Gode sijne behoorlicke eere toeschrijven. Waer uyt dan wy oock moghen afnemen/ of sy de eere Godts/die sy hem benomen hebben/den Creaturen aen doen. Voorts/wort in de ware aenroepinge Godts meer vereyscht/ dan allerley bidden / namelick / dats' menschen ghemoet versekeringhe moet hebben/dat Godt alleen de ghene is/ tot den welcken hy sijnen toevlucht moet nemen: om dies wille/dat hy alleen in der noot kan helpen / ende daer en boven sulcx heeft belooft te doen. Ende sulcken sin en kan niemandt hebben / dan de gheene / dewelcke sijn ooghemerck heeft soo op het ghebodt / daer mede ons Godt tot hem roept/ als oock op de beloftenisse die hy tot het gebodt gedaen heeft van onse ghebeden te verhooren.

Die op twee dinghen siet. 1. Op Gods ghebodt. 2. Op Gods belofte.

Maer op dat ghebodt is soo weynigh ghepast ghewee st/ dat het ghemeyne volck sonder onderscheydt aengheroepen heeft Enghelen ende verstorven menschen t'samen met Godt. Die nu wat wijser waren/deselve / soo sy die niet in de plaetse van Godt aen en riepen / hielden syse ten minsten voor Middelaers/door welcker voorbiddinghe sy van Godt souden verkrijghen 't ghene sy begheerden. Maer was dan de belofte/ die alleen steundt op Christi voorbiddinghe? Daerom heeft hem elck beghevén tot sijn vercierde Patroonen / voorby ghegaen hebbende Christum Jesum den eenighen Middelaer: ofte al hadde Christus eenige plaetse/ nochtans bleef hy ongheacht als een gemeyn man onder eenen hoop volcx. Na dien nu daer niet en is / dat meer strijt tegen de ware aenroepinghe Godts / dan twijfelinghe ende misvertrouwen / is sy soo uytermaten versterckt gheworden/ datse voor eenen Reghel ende Wet om recht te bidden/byhans ontfanghen is gheweest. Maer hoe quam dat? Om dat de Werelt niet en heeft verstaen / wat dit altemael in hadde: dat Godt van ons wil alleen aengheroepen wesen/ ende belooft sulcx te doen al wat wy begheeren/ volghende sijn bevel ende toeseggingе: ende dat hy ons Christum voorstelt als een Voor-sprake/ om wiens wille dat onse ghebeden verhoordt worden. Boven dien laet de ghewoonlicke ghebeden ondersocht worden/die over al in der Kerke ghedaen worden / men salse met ontallicke veel onreynigheden besmet vinden. So laet ons dan hier uyt oordeelen / hoe seer in dien deele den dienst Godts is gheschent gheweest. Ende geen minder verdorventheyt en isser gheweest in hare danckseggingen/ waer van ghetuygheniss gheven hare openbare Lofsangen/waer in den prijs van alle goet den Heyligen/als Gods Mede-hulpers toegheleypt wort.

Op welcke beyde dingen niet gelet en is.

9 Wat sal ick nu seggen van de aenbiddinge? wat eerbiedinghe de menschen Gode willen aen doen / bewijsen sy die niet den blocken ende beelden? Certeyn hy dooldt/ die daer meynt een onderscheyt te maken tusschen dese ende der Heydenen uytsinnigheyt. Want God en verbiet niet alleen geen steenen aen te bidden / maer oock sijne Goddelicke vereeringe haer aen te doen/om daer in aengebeden te worden/wat voorwendinghen sy oock moghen hedens-daeghs voortbrenghen/ die dese grouwelickheydt soecken voor te staen. Soodanighe deck-mantels hebben eertijts oock gebruyckt de Heydenen/ten eynde sy hare Godtloosigheyt eenen schijn gaven. Daer en boven is het kennelick / dat de verstorven Heylighen in Godts plaetse aenghebeden worden/ ja hare gebeenten/kleederen/schoenen ende afbeeldinghen.

Eenderley aenroepinge by den Heydenen ende den Papisten.

‡ Hier sal my een kloeckaert voorwerpen/datter zijn verscheyden manieren van aenbiddinghen:

‡ Drierley vereeringen by den Papisten.

 als

1. als eerstelick Dulia (soo sy spreecken) welcke is
een vereeringhe / die den verstorven Heylighen
ende haren afbeeldingen ende ghebeenten gege-
2. ven wort: Daer na Latria, welcke een vereerin-
ghe is / die men Gode geeft / als hem alleen toe-
behoorende. Eyndelick / behalven dese twee ma-
nieren / terwylen dese raserie toeghenomen heeft /
is noch versiert de derde trap der vereringhe /
3. die sy noemen Hyperdulia, waer mede sy de
Maget Maria boven alle andere Sancten ende
Sanctinnen verhogen. Al even eens of dese sub-
tyle onderschepdinghen wel bekent zyn / ofte den
genen in den sin komen / die haer buygen voor al-
sulcke beelden. Ondertusschen is de Werelt vol
Af-goderie / even soo grof ende soo tastelick / als
de oude Af-goderie van den Egyptenaren / die de
Propheten over al soo swaerlick verbloecken.

2. In de maniere van vereeringhe / die meer een bespottinge is / dan een ghetuyghenisse van den dienst Gods.

10 Elck stuck sal ick kortelick overloopen /
overmits datse daer na wat vlytigher uytghe-
strecht sullen worden. Soo kome ick dan tot de
ceremonien / welcke daer sy behooren te wesen
ghewichtighe ghetuyghenissen van den dienst
Godts / soo zynse veel meer bespottinghen van
Godt. Want behalven dat het nieuwe Joden-
dom in de plaetse des ghenen / het welcke Godt
met claerder stemmen heeft afgeschaft / wederom
is verweckt door veele / ende dat kinderachtighe
beuselinghen / die hier ende daer t'samen verga-
dert zyn / hebben sy noch daer in ghebrocht ette-
liche Godtloose grillen / ende sommighe onheyli-
ge / ende die meer tot een Toon spel / dan ter eeren
van onse Religie zyn opghestelt. Voorwaer ten
1. eersten is daer in ghesondight / dat dese groote
menichte der ceremonien / die God door syn
authoriteyt eenmael heeft wech ghedaen / we-
2. derom is ontfanghen gheweest. Daer nae / daer
de ceremonien levende oeffeninghen der God-
salichept behooren te wesen / dat de werelt vele
onbeuchdelicke ende onnutte is ghebruyckende /
waer in sy haer te vergeefs besigh houdt. Maer
3. dat is al veel een schadelicker pest / daer sy met
dese hare Ceremonien / hoedanigh die oock zyn /
met God gespot hebben / al even eens of de gant-
sche kracht der Godtsalighept ende des Godts-
diensts daer in besloten ware.

3. In de verloocheninge syns selfs / die gheheel ghestelt is in de uytwendighe oeffeninghe des lichaems.

11 Soo veel de verloocheninghe ons selfs aen-
gaet / waer aen dat hanght de weder-gheboorte /
streckende tot vernieuwinghe des levens / soo
is de gantsche leere ofte gheheelick by den men-
schen in verghetentheyt ghebracht / ofte ymmers
half begraven / alsoo datse van weynighen / ende
dat magherlick konde bekent worden. Noch-
tans is dit de gheestelicke Offerhande / die Godt
sonderlinghe pryst / dat wy ghedoot hebbende
den ouden mensche / in een nieuwe Creature ver-
andert werden. Het kan misschien gheschieden /
dat de Predicanten over sulcke woorden wat
stameren / doch datse de kracht der saken niet en
verstaen / blyckt oock daer uyt / datse ons dapper-
lick teghenspreken / als wy dit stuck des God-
delicken diensts arbeyden weder in syn voor-
gaenden stant te brenghen. Wanneer sy van
Boetveerdicheyt handelen / soo roeren sy alleen
verachtelick aen de bysonderste puncten / ende
blyven slechts staen op de uytwendighe oeffe-
ninghen des lichaems / welcke nae het ghetuy-
1.Tim.4.8. ghenisse Pauli / de grootste nutticheyt niet en
hebben. Welcke verkeerthept daerom te min
is te verdragen / om dat de werelt met een scha-
delicke dwalinghe de schaduwe voor de sake
selfs naevolcht / naedemael sy verlatende de wa-
re Boetveerdichept / met gantscher neersticheyt
trachtet nae onthoudinghen des houwelicx ende
der spysen / nae Vigilien / ende andere (ghelyckse
Paulus noemt) ghebreckelicke ende crancke in- Galat.4.9. Col.2.23
settinghen des Werelts.

Het besluyt van het voorgaende.

12 Als wy ghesepdt hebben / dat het woordt
Godts een merck-teken zy / d'welck den waren
Godts-dienst van den valschen ende verkeerden
onderschept / soo is daer uyt lichtelick te besluy-
ten / dat de gantsche maniere om Godt te eeren /
welcke heden in der Wereldt is ghebruyckelick /
anders niet en is / dan enckele verdorventheydt.
Want sy en letten daer op niet / wat Godt bevo-
len heeft / ofte wat hy voor recht kent / om 't selve
gelyck als 't reden is / gehoorsaem te wesen: maer
gheven haer selven toe de vryheydt / om Godts-
diensten te vercieren / die sy daer na opdringhen
in plaetse van gehoorsaemheyt. Soo ick schy-
ne de mate in 't spreecken te overtreden / wel aen /
laet alle de wercken / daer mede de Werelt meynt
Godt te vereeren / ondersocht worden. Ick en
derf nauwelicx het thiende deel uytnemen / of
alle dinghen zyn lichtveerdigh in der menschen
herssenen uytghebroet. Wat begeeren wy meer?
Want God verworpt / verdoemt ende verbloecht
alle verdichte Godts-diensten / hy leydt den toom
syns woordts in onsen mont om ons by de een-
voudighe ghehoorsaemheyt te behouden. Soo
wanneer wy het jock van ons gheworpen heb-
bende / tot onse ghedichtselen vervallen / ende hem
Godts-diensten opdraghen / die door menschelic-
ke vermetentheydt ghesmedet zyn / hoe datse ons
oock toelachen / en zyn voor hem maer ydele
klappernien / vodderien ende besmettingen. De
Beschermers der menschelicker insettingen heb-
ben schoone ende verschepden verwen / om desel-
ve op te smucken: Ende Paulus bekent oock / Col.2.23.
datse hebben eenen waen der wysheyt: maer de-
wyle Godt in meerder weerden heeft ghehoor-
saemheydt / dan alle de Offerhanden / soo sal dit
krachtigh ghenoegh hebben / om te verwerpen
allen Godts-dienst / daer van gheen ghebodt
Godts en is.

Het andere ende 't voornaemste hooft-stuck der Christelicker Religie / is de rechte kennisse onser salighepdt. Welcke heeft drie trappen / 1. kennisse ons selfs voortbrenghende ootmoedigheyt.

13 Dat tweede ende 't voornaemste deel der
Christelicker Religie hebben wy daer in gestelt /
als de menschen weten / waer in datse haer sa-
lighept soecken moeten. Ende heeft de kennisse
onser salighept drie trappen. Ten eersten / moe-
ten wy beginnen van het gevoelen onser eyghe-
ner ellendigheyt / d'welcke gevoelen ons so verre
moet brenghen / dat wy als doodt wesende in al-
len dinghen den moet verloren geven. Ende dit
geschiet als ons aengewesen wort de oorspronc-
kelicke ende ervelicke verdorventheyt onser natu-
ren / wesende een fonteyne alles quaets / de welc-
ke in ons baert misvertrouwen / wederspannig-
heydt teghen God / hooveerdigheyt / gierigheydt /
quade lusten / ende allerley begheerlickheydt / die
ons van alle oprechtigheydt ende rechtveerdig-
heydt afghetrocken hebbende / onder het jock
der zonden gevanghen houdt / mitsdien eenen ye-
licken syne zonden ontdeckt worden / ten eynde
sy beschaemt gemaeckt zynde van wegen haer- Beschaemtheydt ende mishagen.
der schandelickheydt / bedwonghen worden haer
selven te mishagen / ende sich ende al wat sy heb-
ben by haer / voor niet met allen te achten. Daer
nae oock / worden daer tegen de conscientien ge- Verschrickinghe voor Gods toorn.
dachvaert voor Gods Rechter-stoel / op datse
hare verbloecktheydt erkent hebbende / ende als
ontfangen de bootschap des eeuwigen doots / le-
ren voor Gods gramschap verschricken. Dit is
segge ick / den eersten trap / om tot de salighepdt
te komen / dat de mensche by sich verslagen ende
verbaest zynde / van alle hulpe des vleesches
vertwyfele / ende nochtans sich niet en verharde
teghen dat oordeel Gods / ofte / dat hy als ver-
styft zynde / sonder gevoelen zy: maer bevende
ende

ende benaut / van smerte versuchte ende nae me-
decijne verlanghe. Van den eersten trap moet
hy treden tot den tweeden: d'welck als dan ghe-
schiet / als hy door de kennisse Christi opghere-
sen zijnde/ weder tot hem selfs comt. Want den
mensche / die op sulcken voet/ gelijck gheseyt is/
hem vercleynt heeft/ en resteert niet anders/ dan
dat hy hem keert tot Christum / om door sijn
ghenade van sijn ellende verlost te moghen wor-
den. Die gene nu soeckt in Christo salicheyt/ die
desselven cracht ende heerlicheyt verstaet / dat
is / die Christum erkent te zijn den eenigen Hoo-
ghen Priester / door wien wy met den Vader
worden versoent: die sijnen doot voor de eenighe
offerhanden aenneemt / daer mede onse zonden
zijn gheboet / Gods oordeel voldaen / de ware
ende volkomen gherechticheyt vercreghen: eyn-
delick / die tusschen hem ende ons niet en deelt/
maer bekent dat het is sijn genaden-rijcke ghe-
schenck/ dat hy rechtveerdich zy voor God. Van
desen trap moeten wy climmen tot den derden/
te weten: Soo wie in Christi ghenade / en de in
de vrucht sijnes doots ende der opstandinge wel
ende grondich is onderwesen/ dat hy als dan op
hem met een vast ende sterck betrouwen hem
verlate/ende by hem sekerlick wete/dat Christus
alsoo hem toebehoore / dat hy in hem besitte de
gherechticheyt ende dat leven.

De tweede trap / is de kennisse Christi ende sijns amts.

De derde trap/ is het vaste onbeweghelicke betrouwen ende sekerheyt der conscientien.

14 Merckt nu eens hoe jammerlick dese leere
is om gestooten gheweest. Van de erf-zonde zijn
in de Scholen doornachtighe vraghen gedreven/
waer mede sy dese seer schadelicke siechte/ soo veel
alst doenelick was/verlicht hebben. Want als
sy daer af handelen/soo brenghen sy 't bynae tot
gulsicheyt ende boose ongetempeerde lusten. Van
de blintheyt ende ydelheyt des verstants / waer
uyt dat ongeloove ende superstitie voort comt:
van de inwendighe boosheyt des herten / van
hooveerdicheyt / eergiericheyt / hartneckicheyt/
ende van andere heymelicke boosheden / en ma-
ken sy geen woorden. Haere Predicatien en zijn
oock niet met allen beter. Soo veel aengaet de
predicatie van den vryen wille / hoedanich was
doch de selve / eer dat Lutherus ende andere op
de baen quamen? Wat vermocht sy anders/ dan
met eenen ydelen waen van eyghener cracht den
menschen opblasen/ datse alleen met wint opge-
vult zijnde / der ghenaden ende bystant des H.
Geestes gheen plaetse en gaven? Wat wil ick
veel seggen? Daer en is onder ons geenen meer-
deren strijt / ende daer in onse teghenpartie
hartneckigher teghen sprecken / dan in de recht-
veerdichmakinghe / of wy die door 't gheloove/
ofte door de goede wercken verkrijghen. Sy en
lijden gheensins dat Christo dese eere ghegeven
worde / als dat hy worde onse gherechticheyt
ghenaemt / ten zy dat oock de verdiensten der
wercken een deel daer aen ghenieten.

Merckelick bewijs hoe de voorgaende trappen omgheworpen zijn int Pausdom.

Van de erf-zonde.

Van den vryen wille.

25 Wy en sprecken hier niet van de goede werc-
ken / of de gheloovighe deselve schuldich zijn te
doen/ of sy Godt aenghenaem zijn: ende of sy by
God loon ontfanghen: Maer of sy door hare
weerdicheyt ons met Godt versoenen / of wy
door haere edelheyt dat eeuwighe leven vercrij-
ghen/ of sy zijn vergeldinghen/ welcke om wech
te nemen der zonden schult / voor Gods oordeel
betaelt worden: ende of daer in te stellen zy eenig
vertrouwen der salicheyt. Soo ist dan/ dat wy
dese dwalinghen bestraffen: datmen den men-
schen ghebiet/ meer te sien op sijne wercken/ dan
op Christum / om eenen ghenadighen God te
moghen hebben/ sijn ghenade te verdienen/ ende
de erve des eeuwighen levens te vercrijgen: eyn-
delic om rechtveerdich te mogen zijn. Eerstelick
proncken sy seer met de verdiensten der Werc-
ken / als of sy God aen haer daer mede verbon-
den hebben/maer wat is desen prael anders dan
een schadelicke dronckenschap des verstants?
Want sy bidden haer selven aen in Christi plaet-
se/ ende daer sy in de diepte des doots liggen ver-
soncken / droomen sy haer het leven te hebben.
In-ghevalle ick schijne dese materie al te seer te
vergrooten / soo moetmen gewisselick verstaen/
dat dese leere seer gemeyn is in allen scholen ende
kercken: Datmen door de wercken de ghenade 1.
Gods moet verdienen / ende 't eeuwighe leven
ontfanghen: Dat het vaste vertrouwen der sa- 2.
licheyt / een lichtveerdicheyt ende stoute verme-
tentheyt is/ ten zy sake/ dat het steune op de goe-
de wercken: Dat wy met Gode versoent wor- 3.
den / door de voldoeninghe der goeder wercken/
ende niet door de onverdiende vergheving he der
zonden: Dat de goede wercken de eeuwighe sa- 4.
licheyt verdienen/ niet daerom datse om niet toe-
gerekent worden ter gerechticheyt door de ver-
diensten Christi/ maer van wegen het verdrach
des Wets: niet dat de menschen door de genadi-
ghe vergevinge der zonden/ maer door de werc-
ken der voldoeningen (so syse noemen) met God
bevredicht worden/ soo dickwils als sy van sijn 5.
ghenade afgeweecken zijn: Dat den voldoenin-
ghen te bate comen de verdiensten Christi ende
der Martelaren/ doch by soo verre de sondaer
weerdich is daer door geholpen te worden. 't Is
seker/ dat met dese godloose meyninghen de we-
relt is betoovert geweest / al eer dat Lutherus
is bekent ghewoorden. Ende daer en is hedens-
daechs anders gheen stuck onser leere / dat soo
heftich ende hart-vochtich onse wederpartien
bestrijden.

Van de goede wercken.

De leere der Papisten van de goede wercken.

16 Ten laesten / dese seer pestilentiale dwalin-
ghe heeft niet alleen over al inghenomen het ver-
stant der menschen: maer is ghelijck als een van
de principale hooft-stucken gherekent/ daer aen
men gheensins en moeste twijfelen: namelick/
dat de gheloovighen altijts van Gods ghenade
ende gunst moeten in twijfel staen ende onver-
seker de conscientien hebben. Ende is alsoo door
dese duyvelsche inbeeldinghe de cracht des ghe- 1.
loofs in den gront verstorven/ de weldaet Chri- 2.
sti uyt ghewischt: ende der menschen salicheyt 3.
omghestooten. Want dat is eerst (als Paulus
leert) dat Christelicke gheloove / waer door dat
vertrouwen in onse herten verweckt wort / om
alsoo vrymoedich voor den aensichte Gods te
moghen verschijnen/ noch ten soude oock anders
niet bestaen moghen 't ghene d'welck hy elders
leert / dat wy't ghetuygenisse hebben onser aen-
neminghe/ versegelt van binnen door den Hey-
lighen Gheest / waer door wy God noemen
onsen Vader.

Twijfelmoedicheyt is een pestilentiale dwalinghe.

Wat sy baert

Rom. 5.2.

Rom. 8.15.16.

17 Maer waer toe dient doch dese twijfelin-
ghe / die onse vyanden van haer leerjongheren
vereysschen / dan alleenlick dat het gansche ge-
loove van Gods beloften soude verdwijnen?
Paulus maeckt sijn besluyt / dat het gheloove
ydel is ghewoorden / ende de belofte te niete ghe-
daen / soo de gene die uyt de Wet zijn / erfgena-
men zijn. Waerom dat? Overmits/namelick/
dat de Wet den mensche in twijfel hout / dat hy
hem in een seker ende sterck vertrouwen niet en
can te vrede stellen. Daerenteghen droomen sy
een alsulck gheloove dat den mensche van de se-
kerheyt / die Paulus vereysscht / uyt sluytende
ende afstootende / tot het gissen brenght/ dat hy
ghelijck als een riet beweecht worde. Nochtans
en ist geen wonder/ datse in alsulcke onghestimt-
heyt gantschelick zijn vervallen/ na dien sy't ver-
trouwen

Breeder verclaringe van 't voorgaende.

Rom. 4.14.

trouwen haerder salicheyt eenmael hadden ghe-
fondeert op de verdiensten der wercken. Want
ten mochte anders niet gescheiden/ of sy moesten
van sulcke hooghte tot desen val komen. Want
wat sal doch de mensche in syn wercken vinden/
anders dan stoffe om te twyfelen / ende om eyn-
delick te vertwyffelen. Soo sien wy dan/ hoe dat
d'eene dwalinghe d'ander treckt.
18 Alhier sult ghy/ onverw. Keyser/ ende Doorl.
Vorsten / 't gene wy te vooren geseyt hebben / u
in ghedachten brenghen / dat de salicheyt aen de
leere niet anders en hanght / dan gelyck als des
menschen leven aen de ziele. Wanneer dat alleen
de suyverheyt der leere ware geschent gheweest/
soo ware de kercke nu ghequetst met een doode-
licke wonde. Daerom ist dat ick sal bewesen
hebben/ datse ten meesten deele vergaen was/ sal
dan even soo veel wesen/ als of de kercke ghesept
worde byeans tot den laetsten onderganck ghe
wont te zyn/ dat hebbe ick voorhenen wat voor-
by gaende te kennen ghegeven / doch corts daer
nae sal ick claerder openinghe doen. Nu come
ick tot tgene/ dat ick gheseyt hebbe/ ghelijck als
het lichaem te wesen/ namelick/ tot de regeerin-
ge der kercke ende bedieninghe der Sacramen-
ten/ welcke/ al hadden sy/ nae het uytwendighe
aensien/ geen ghebreck: nochtans zyn sy/ over-
mits de verstooringe der leere / crachteloos ende
vruchteloos. Wat souden wy seggen/ o wan-
neer daer noch van binnen noch van buyten yet
ghesonts en ware? Ten waer ghewisselick niet
swaer om te bewijsen. Soo veel aengaet de Sa-
cramenten. Eerstelick soo ist/ datse met de ver-
borghentheden van Christo ingheestelt / al even
eens ghehandelt / ende vele menschlicke ceremo-
nien bedacht hebben. Want daer zyn seven Sa-
cramenten/ sonder eenich ander onderschept/ ont-
fanghen gheweest / waer van datter Christus
maer twee bevolen hadde / andere waren alleen
op menschelicke authoriteyt ghegrondet / ende
was aen de selve niet minder de genaden Gods
gebonden/ dan of sy Christum van binnen beslo-
ten hadden. Annopende de twee/ die Christus
ingestelt heeft/ die zyn seer schrickelic ontreynigt.
Den Doop is met so veel overtollighe aenhanc-
selen bewonden/ datmen nauwelicx een cleyn
teecken des waeren ende reynen Doops be-
merckt. Ende dat Heylige Nachtmael is niet
alleen met vreemde aenlappinghe verdorven/
maer het is verandert heel in een ander gedaen-
te. 't Is openbaer wat Christus ons bevolen
heeft te doen / ende in wat ordre: nochtans syn
ghebot verachtende / hebben sy in de plaetse van
het H. Nachtmael een guychelspel daer uyt ge-
maeckt. Want wat een ghelijckenisse heeft de
Misse met dat Avontmael des Heeren? Daer de
gheloovighe onder haer na Christi bevel behooren
te genieten de H. waer-teyckenen des lichaems
ende bloet des Heeren. Soo worter veel eer een
uytsluytinghe in de Misse ghesien: want de
Priester scheyt hem van dat ander volck / om
voor hem selven alleen op te slicken / dat in 't
openbaer behoorde voortghebracht ende uytghe-
deelt te worden. Daer nae/ als of hy een naevol-
1. gher van Aaron ware / soo gelaet hy hem of hy
2 een offerhande doen wilde om des volcx zonden
te versoenen. Maer waer heeft Christus oyt
mentie ghemaeckt van offerhanden? Hy beveelt
ons te nemen/ te eten/ ende te drinken. Wie mach
doch den menschen toe laten / dat sy dat woor-
deken Ontfanghen, in een offerhande verande-
ren? Waer toe doch dese veranderinghe/ dan dat
het eewighe ende onverbrekelicke ghebodt Chri-
sti moet wijcken voor dat vermetene believen

De leere der kercke is als de ziele des menschen.

De regeeringhe ende Sacramenten der selver als het lichaem.

Bewijs/ dat de kerckelicke regeeringe ende Sacramenten verdorven zyn.

Des Doops verontreyninghe.

Des Nachtmaels vervalschinghe.

Misbruycken des Avontmaels by den Papisten.

der menschen? Dat is voorwaer een groote boos-
heyt. Maer noch veel argher superstitie is 3.
het/ datse dat werck als een verdienst om Gods
ghenade daer door te verwerven / den levenden
ende dooden toegevoecht hebben. Ende is alsoo
de cracht des doots Christi tot een ydele ende
batementsche handelinghe ghebracht / ende met
eenen de eerlickheyt van het eeuwighe Priester-
dom den Heere Christo benomen/ ten eynde dat
het den menschen soude worden overghegeven.
Maer als nu het volck tot de nuttinghe geroe- 4.
pen wort / soo ghebruyckt maer het halve deel.
Hoe verstaet men dat? Christus biet den beker
eenen yeghelicken aen / ende beveelt datse alle
daer uyt drincken souden: De menschen daeren-
teghen verbieden de vergaderinghe der geloovi-
ghen den Drinckbeker niet eens aen te roeren.
Alsoo worden de teeckenen na der menschen lust
gescheyden / welcke nochtans met eenen onver-
deelicken bant / door Christi authoriteyt tsamen
gevoecht waren. Boven dien/ de wijinghe/ soo 5.
des Doops als der Missen / en schilt gantsch
niet van tooverien. Want met het blaesen ende
mompelen / oft met woorden diemen niet ver-
staen en can/ meynen sy heylighe verborghenthe-
den te maken / als of Christus gewilt heeft/ dat
over syn woort soude ghemurmelt worden / om
te verhandelen syne heylighe verborgentheden/
ende niet veel eer met clare stemme uytghespro-
ken. Met geen duystere woorden wort de cracht/
die natuer / ende nutticheyt des Doops in den
Euangelio uytghedruckt. Christus en mom-
pelt niet over het broot / maer spreeckt tot synen
Apostelen met verstandighe woorden / als hy
syne belofte verhaelt : ende voecht daer by dat
ghebodt / op dat onder den gheloovighen een ge-
meyne belijdenisse soude gedaen werden. Maer 6.
nu ter tijt int ghesach van predicatie / worden
gheblasen heymelicke besweeringhen / die meer
dienen tot tooverachtighe konsten / ghelijck als
ick geseyt hebbe/ dan tot Sacramenten. T'welck
ten eersten is teghen Gods woort / datmen den
volcke de ceremonien slechts geeft aen te schou-
wen / sonder de beteeckeninghe ende waerheyt
van de selve te kennen te gheven. Want daer en
is gheen ander ghebruyck der Sacramenten/
dan datmen uyt Gods woort even dat selve uyt-
legghe / d'welck het teecken voor ooghen stelt.
Derhalven / overmits het volck aldaer anders
niet en heeft / dan ydele figuren/ om de oogen te
vullen/ ende gantsch geen leeringe en verneemt/
om het rechte oogemerck ende fondament te ver-
staen/ soo blijft het hangen aen dat uytwendige
werck. Waer uyt dan spruyt de alderschadelick-
ste superstitie / datse de teeckenen voor de waer-
heyt aennemen / niet anders/ dan of de Sacra-
menten alleen genoechsaem waren ter salicheyt/
gheensins passende op de leere van de boetveer-
dicheyt / noch van't gheloove/ noch oock van
Christo selve. Ende voorwaer dit godloose leer-
stuck heeft niet alleen in swanghe ghegaen over
al onder den ongheleerden ende leecken / maer
oock in den scholen/ dat/ te weten/ de Sacramen-
ten in haer selven crachtich zyn / alleen dat nie-
mant een doot-zonde hem in den wech en stelle/
als of de Sacramenten tot eenich ander eynde
ofte gebruyck ghegeven zyn/ dan datse ons tot
Christum leyden. Hier comt oock dit by/ datse 7.
dat broot / d'welck sy gewijet hebben/ meer uyt
een verkeerde betooveringhe / dan uyt een god-
vruchtige maniere/ in een kistgen bewaren/ ende
somtijts prachtelick omdraghen / om dat het
soude in Christi stede ghe-eert ende aenghebeden
worden. Daerom ist datse in den tijt des grooten 8.
noots

woots haer tot dit broot / als tot haer eenige bescherminge begeven / 't selve tegen alle schaden / als een preservatijf tegen alle fenijn gebruycken / ende besighent voor het beste Soen-offer / om daer mede aflaet der sonden van God te begeeren: Als of Christus zijn lichaem tot alle ongeschickte dingen heeft willen over gheven / doen hy ons dat selve gaf in het Sacrament des Avontmaels. Want wat hout de belofte in? te weten / anders niet dan dat wy sijns lichaems ende bloets deelachtigh sullen worden / soo dickwils als wy sijn H. Nachtmael oeffenen. Neemt / seyt hy / etet ende drincket / dat is mijn lichaem / dit is mijn bloet: dit doet tot mijnder gedachtenisse. Verstaen wy nu niet dat de belofte van beyde zijden in hare palen besloten is / aen de welcke haer moeten houden / die daer begeeren te nuttigen 't geene dat daer wordt aengeboden? Over sulcx worden de geene bedrogen / die wat anders dan ghemeyn ende onheyligh broot buyten het wettelicke ghebruyck des Avontmaels meynen te hebben. Dit is gewis een gemeyne ontheyliginge aller Sacramenten / datse soo leelick te koop worden ghestelt / alleleens of sy tot geenen anderen eynde ingeset en waren / dan om gewins wille. Ende ten is alsulcke cramerye niet die in 't heymelick ofte met beschaemtheydt gedaen wort / maer die in 't openbaer niet anders gedreven en wort / dan op een marckt daer men allerhande dingen verkoopt. 't Is kennelick / voor hoe veel dat elcke Misse in een yeder Lantschap verkocht wordt / voor sommighe is haren prijs ende weerde gestelt. Eyndelick soo zijn de Kercken / alsment wel overleyt / niet met allen verscheyden van de koop-winckels: ende daer en is gheen soorte van haren Godsdienst / die niet aldaer te koope en staet.

De fauten van de kerckelicke regeeringe in 't Pausdom.

19 In-gevalle dat ick beginnen sal te vertellen de fauten van de kerckelicke regeeringe / en weet ick geen eynde daer van te vinden / daerom sal ick sommige grove / die niet en moghen verswegen werden / kortelick aenwijsen. Voor al soo is het ampt der Herderen / soo 't van Christo ingestelt was / over langen tijt uyt het gebruyck gekomen. Want daerom heeft Christus in sijn Kercke verordineert Bisschoppen ende Herders / ofte hoe sy ghenoemt moghen worden / datse na Paulus getuygenisse / de selve met de ghesonde leere souden stichten. Achtervolgende desen regel / soo en isser gheenen oprechten Herder der kercke / dan die het ampt van leeren bedient. Maer op den dagh van heden hebben by-kans alle die den name van Herder dragen / dese last op den hals van andere geschoven: Wt het getal der Bisschoppen wort nauwelicks de hondertste gevonden / die eens op den Predickstoel klimpt om te leeren. Ende dat en is geen wonder / want de Bisdommen zijn verandert in heerschappyen / ende de Pastooren ofte Herders die van minderen staet zijn / meynen haer ampt te vervullen met ydel geswetz / geheel van Christi bevel vervreemt / ofte nae het exempel der Bisschoppen / laten sy 't anderen bevolen wesen. Alsoo is het geschiet / dat de Priesterdommen niet minder / dan als gheneughlicke Lantwooningen pleghen verhuert te worden. Wat meer? De geestelicke regeeringe die ons van Christo bevolen was / is gheheel wech genomen: Daer entegen isser een nieuwe ende versierde maniere van regeeren ingevoert / welcke / hoewel datse met Christi name ghe-eert wordt / nochtans en heeftse niet meer ghelijckenisse met hem / als de werelt heeft met Christi rijcke. Ist dat my yemant voorwerpt / datmen dien staet de schult niet en behoorde te gheven / soo daer eenige haer ampt niet en doen.

In 't Pausdom en is geen rechte Herder.

Daer en is geen rechte regeeringhe.

Teghenwoorpinghe.

Antwoort 1.

Daer op antwoorde ick ten eersten / dat dat ghebreck alomme ghewelddigh sijn plaetse heeft / alsoo / dat het nu in een openbare gewoonte is gekomen.

2.

Daer nae / wy nement soo / dat alle Bisschoppen / ende de andere leegere Priesters / elck in sijn bestelde plaetse hedensdaeghs meynen te blijven / ende na te komen 't geene daer van datse bekentenisse doen: Wat is nochtans dit by de ware instellinghe Christi? Sy souden singen ende grollen in der kercke: in guychelachtige kleedinge souden sy haer vertoonen / ende vele ceremonien uytrechten / doch soo veel de sorghvuldigheyt aengaet van te leeren / die soude zijn of weynigh of geene / maer niemant en kan na het uytwijsen des gebots Christi / hem den name van Bisschop ofte Pastoor geven / die sijn kudde met des Heeren woort niet en weydet.

Den staet van de Bedienders ende Regenten der kercke / is vol besmettelickheyts in 't Pausdom.

20 Dewijle nu de voorstaenders der kercke gehouden zijn die andere voor te gaen / ende te lichten met een exempel van heyligen wandel / hoe wel volghen de geene in desen deele hare beroepinge na / die dese weerdigheyt hedensdaeghs besitten? Daer de werelt op het hooghste verdorven is / soo en isser nochtans geenen staet meerder met allerhande schandelicke daden vervult. Ick wenschte datse my in 't gene dat ick spreke / met hare onschult mochten straffen / hoe geerne soude ick dat haestelick wederroepen. Maer hare schandelickheyt is alle werelt voor den ooghen / haer onversadelicke gierigheyt ende roofachtigheyt is openbaer: wel bekent is hare onverdragelicke hoochmoedigheyt ende tyrannie: 't Is voor een ghemeyne wijse ende gebruyck by haer aengenomen / dat hare huysen vol ghetiers zijn van onbeschaemde danserien / datse seer heet zijn op dobbelen ende tuysschen: ende datse onder haer vele onmatige brasseryen drijven. Sy beroemen haer van hare leckeryen ende allerley overvloet / als van treffelicke deughden. Dat ick de andere dingen voorby gae / de maeghdelicke staet / daer van sy soo bysonder zijn gepresen / hoe grootelicks is hy bevleckt? Ick schame my te openbaren 't geene d' welck ick liever wenschte versust te blijven / mochtet maer met stilswijgen gebetert worden; nochtans en wil ick niet de verborgen dingen te voorschijn brengen / nademael meer als genoegh verfoeyelickheden ende schanden alreede nu ter tijt aen den dach zijn. Lieve / hoe menigen Priester isser van hoerdom vry? Ja hoe veel huysen zijnder in een quaet geruchte / overmits de dagelicksche vrou-schenderien? Hoe veel eerlicke huysgesinnen bevlecken sy met hare oncuysche lusten? Ick en ben certeyn niet seer belust om hare schandelicke stucken uyt te brenghen / ten is oock niet mijn voornemen. 't Is nochtans oorbaer over te leggen / hoe seer dat het leven / d' welck alomme hedendaeghs by den Priesterlicken staet ghesien wort / verschilt van het leven / d' welck den waren dienaren Christi ende sijner kercken betaemt.

Hoe ordentelick de verkiesinge ende verordeninge der Herderen toe gaet.

21 Dit is oock geensins het laetste stuck van de kerckelicke regeeringhe / datmen de geene die men gebruycken sal / recht ende ordentlick verkiese ende tot het ampt bestelle. Wy hebben eenen regel uyt Gods woort / waer nae alle verkiesingen gereguleert werden / daer zijn vele slotregels van de oude Synoden voor handen / daer in voorsichtelick ende vlijtelick beschreven wordt al 't ghene dat tot een rechte wijse van verkiesen dient. Laet onse wedersprekers oock maer een eenigh exempel van een welgheregelde verkiesinge voortbrengen / ick sal 't haer ghewon-

nen

nen gheven. Wy weten wel hoedanich een ondersoeckinge des Herders de H. Geest vereyscht door den mondt Pauli / hoedanich oock zijn de oude wetten der Vaderen. Wordt oock sulcx hedensdaechs yet gemerckt in 't maken van Bisschoppen ? Jae hoe menich isser van die / welcke tot desen staet verheven worden / die maer tamelicker-wijse met sulcke deuchden verciert zijn / sonder welcke de Kercken-dienaers niet en connen bequaem zijn ? Wy sien wat orden de Apostelen gehouden hebben in Predicanten te verordineren / de welcke daer nae de oude kercke nae gevolcht heeft / ende eyndelick de oude regels gebieden te onderhouden. Ist dat ick klachtich valle ? dat dese orden hedensdaechs veracht ende verworpen wort / heb ick daer geen oorsake toe ? Of ick seyde dat de Bisschoppen / wesende alle eerbaerheydt vertreden / door hoochster oneere ende schande gevoordert zijn / dat en is niemant onbekent ? Want de kerckelicke weerdigheden worden of met toegheseyden prijs gecocht / of met ghewelt ende wapen beseten / of door schandelick verdrach onder malcanderen verkreghen / of door vuyle pluymstrijckerye aengehaelt / somtijts zijnse oock belooninghen van hoerenweertschap / ende dierghelijcke oneerlicke handelinghen. Somma / veel onbeschaemder gaetmen hier mede te werck / dan men doet in eenige burgerlicke goederen.

Tyrannie der kerckelicke Regenten in het misbruycken van hare macht ende heerschappye over de zielen der menschen.

22 Ende het waer wel te wenschen / dat de regeeringe der kercke alsoo verdorven ware / dat de gene / die regeeren / haer selven alleen sondighden : of ymmers anderen niet schadelick en waren / dan alleenlick door quade exempelen. Maer dese boosheyt gaet alle de andere te boven / datse een seer wreede tyrannie bedrijven / ende dat over de zielen. Jae wat is de kerckelicke macht / daer hedensdaechs soo hoochmoedigh van ghesproken wordt / doch anders dan een vrye / onwettelicke ende onmatighe heerschappye over de zielen / om de selve met een jammerlicke dienstbaerheyt te verdrucken ? De Heere Christus heeft den Apostelen sulcke macht toeghelaten te ghebruycken / die God te voren den Propheten ghegeven hadde / te weten / een soodanige die bepaelt was / op dat sy de uytsendinghe voor haer selfs by den lieden souden bedienen. Dit is nu een gedurighe wet van het Ambassaetschap / dat de gene die daer uytgesonden wordt / de aenghenomen belastinghen trouwelick ende met goeder conscientie uytrechte / d'welck oock bysonderlick in den Apostelen uytghedruckt wordt / tot den

Mat.28,19.

welcken Christus spreeckt : Gaet henen / leert alle volcken al wat ick u geboden hebbe. Item / predickt niet al wat ghy wilt / maer dat Euangelium. Ist datter gevraecht wort van de navolgers / wat macht dat sy hebben / die beschrijft

1.Pet.4,11.

ons Petrus / als hy gebiedt / dat alle die in de vergaderinghe spreken / Gods woorden sullen voortbrengen. Maer die nu Regenten der kercken willen wesen / nemen haer selven aen die vryheyt / datse spreken wat haer gelieft : ende soo haest als sy uytgesproken hebben / datse sonder eenige ondersoeckinge gehoort moeten worden.

Teghenworpinghe.

Sy sullen hier teghens seggen / dat sulcx zy een lasteringhe / want sy en nemen haer geen ander recht aen / dan datse met haer authoriteyt bevestigen 't gene dat de H. Geest heeft geopenbaert. Soo sullen sy oock sulcx ontkennen / datse de conscientien der geloovighen haren gedichtselen ofte believen onderwerpen / maer alleen den woorden des H. Gheestes / die sy gheopenbaert ghekreghen hebbende / andere / met daer by te doen een bevestiginghe / verconddighen.

Antwoort.

Ey / wat een kloecke voorwendinghe / niemant en staet daer twijfel aen / datmen al 't ghene wat sy van den H. Geest ontfanghen hebben / ende van handt tot handt overgheghevem sonder vertreck / moet gehoorsaem wesen. Maer als sy segghen / datse gheen andere dinghen en konnen voordraghen / dan alleen des H. Gheestes woorden / overmits sy van hem gheregeert worden / noch dat het niet en kan gheschieden / of het moet waerachtigh zijn wat sy besluyten / dewijle sy op den stoel der waerheydt sitten : Is het dan niet soo / dat hare macht na haer believen gebruycken ? Want soo haere goetdunckentheden voor Gods woorden te achten zijn / daer niet en valt op te segghen / aldaer is een heerschappye sonder eynde. Wat voor een tyran heeft opt soo ongemaniert de lijtsaemheyt der ondersaten misbruyckt / dat hy al 't gene wat hy was gebiedende / wilde als uyt den Hemel gekomen zijnde / ontfangen hebben ? De tyrannen begeeren wel datmen hare placcaten / hoedanich die oock zijn / soude ghehoorsaem wesen: Maer dese begeeren veel meer / namelick / dat wy gelooven souden / den H. Geest te spreecken / als sy ons opdringhen dat sy gedroomt hebben.

23 Daerom sien wy met wat een harde ende onbillicke dienstbaerheyt / sy / met dese macht gewapent zijnde / de zielen der geloovighen ghevanghen gehouden hebben. Sy hebben wetten op wetten ghemaeckt / welcke alle stricken der conscientien souden zijn / want sy en hebben de selve niet gebruyckt tot de uyterlicke ordre / maer tot de gheestelicke ende inwendighe regeeringhe / noch daer en was gheen eynde van / tot datmen quam tot dese seer groote menichte / die eenen doolhof niet seer onghelijck en is. Ende sommighe wetten schijnen heel ghemaeckt te zijn / om de conscientien te quellen ende te bedroeven.

Der Pauselicker menighvuldigher wetten waer toe sy dienen.

Aengaende de onderhoudinghe der selver / daer op wordt wel soo strenghelick ghelet / als of de gantsche kracht der Godsaligheydt daer in bestont. Jae dat meer is / daer sy van de overtredinghe der gheboden Gods / ofte gantsch gheen swarigheyt en maecken / ofte deselve so swaerlick niet en straffen / soo achten sy de hoochste misdaet te wesen / wanneer datter yet teghen der menschen besluytinghen bedreven is geweest. Dewijle dan de Kercke Godts met sulcdanich tyrannich jock wort benaut ghemaeckt / soo wordt de ghene terstont voor eenen ketter beschuldight / die daer een woort derf teghen spreecken : jae die eens vrymoedich versucht / die is des doodts schuldich. Ende op dat sy by dese besittinghe van sulcke onlijdelicke heerschappye moghen blijven / weeren sy het volck met haer bloedighe Placcaten van het lesen ende verstandt der Schriftuerlicke boecken : Sy blixemen teghens die / die eenigen twist beginnen van weghen harer macht / ende neemt dese onmatige strengigheyt daghelicx alsoo toe / datse nu schier niet toelaten / yet van de Religie te ondersoecken.

Dat verbandt aen de selve wetten.

24 Als nu de Goddelicke waerheyt door soo veele ende dicke duysterheden versmoort lach / de Religie met soo veele Godloose superstitien was ontreynicht / de Godsdienst door schrickelicke kerck-rooveryen verdorven / de eere Gods te neder gesmeten / de weldaet onser verlossinghe met vele verkeerde opinien overrompelt : de menschen dronken ghemaeckt zijnde / met dat schadelicke vertrouwen haerder goeder wercken / de saligheyt elders dan in Christo sochten / de bedieninghe der Sacramenten ten deele gescheurt ende verwoest / ten deele oock door koophandelinghen ontheylicht was / de kerckelicke regee-

Wanneer ende op wat tijt Lutherus is opgekomen.

ringhe

-ringe in een gantsch bedroefde verwoestinge verandert: de gene die in de plaetse van Herders saten/ voor eerst door't ongebonden leve de kercke grootelicx quetsten: daer nae een wreede ende seer schadelicke tyrannie over de zielen dreven: de menschen/ ghelijck het vee/ door allerhande dwalingen int verderven voerden. Soo is Lutherus opgestaen/ ende daer na zijnder andere gecomen/ de welcke met gesaemder arbeyt ghesocht hebben middelen en wegen/ dat den dienst Gods van soo vele besuetlingen gesuyvert/ de leere der Godsalicheyt wederom in sijn reynicheyt gestelt: en de kercke uyt sulcke ellendicheyt in eenen lijdelicken staet gebrocht mochte werden. Op welcken voet wy hedensdaechs noch voort varen.

Het tweede hooftstuc deses schrifts Van de medecynen tegen al de voorgaende gebreken.

25 Ende nademael ick te voren beloofft hadde te spreken van den medecijnen/ welcke wy hebben gebruyckt tot verbeteringe deser gebreken/ sal ick nu ter tijt hier van handelen: Niet dat ic de wijse die wy gehoude hebbe/ wil beschrijven: (want naderhant sal suix blijcke) maer dat het openbaer worde/ dat al onsen arbeyt nerghens opgesien en heeft/ dan dat de kercke/ uyt sijnen quaetsten staet/ ten minsten tot eenen wat beteren mochte comen. Onse leere is met vele ende grouwelicke lasteringen aengevochte geweest/ en noch alle dage wort: Andere roepen daer tegen seer hestich in hare predicatie: andere quellen ende gedragense seer in haer uytghegheven boecken. Van alle beyde worde seer vele dingen tsamen gebrocht/ daer mede datse meyne de selve leere stinckende te make by den ongeleerden.

De onse bekentenisse uyt des Heeren uyt ghedruckte woort/ soo mondelick als schriftelick.

Maer de bekentenisse onses geloofs/ die wy V. Majest. Onoverwin. Keyser/ opgedragen hebben/ is in der menschen hande/ die ons een heerlick getuygenisse geeft/ hoe dat wy ten onrechte met soo vele hatelicke scheldwoorden ghequelt worden. Ende hebben tot noch toe altijt bereyt geweest/ om rekenschap van onse leere te geve/ gelijc als wy hedensdaechs oac noch zijn. Ende om niet veel worden te maken/ daer en worden geen leeringen in onsen kercke gehoort/ die wy niet opentlic en belijde. Welcke nu hebbe eenighe swaricheyt/ die worden duydelick ende ter goeder trouwe in onse belijdenisse verclaert/ en daer en is gantschelick niet/ dat van den onsen niet overvloedich en is verhādelt/ en neerstich uytgeleyt. Waer uyt dat de onpartijdige Rechters moge verstaen/ hoe verre wy van alle godloosheyt verbreemt zijn. Dit is voorwaer beyde den onvromen ende vromen bekent/ dat daer in de onse niet weynig de kercke gediēt hebben/ datse niet alleen de werelt/ als uyt de diepe duysternissen der onwetentheyt tot het lesen der H. Schrifturen verweckt hebben/ maer oock grooten arbeyt gedaen/ om t'oprechte verstant daer van te geven: en sommige stucke der Christelicker leere/ der welcker kennisse seer profijtelick is/ voor alle dingen ghelucke lick verclaert.

Item/ de reyne verclaringhe der Christelicker leere in onse predicatien.

In de predicatien en werde bycans anders niet gehoort dan ouder wijven clappinge/ ofte even so ongeschickte gedichtselen: De scholen waren vol grommels va wegen de strijdende vraeghstucken: de Heylige Schrifture was men daer in selde gedachtich: die de regeeringe der kercke bewaerden/ droegen alleen sorghe/ dat van haer gewin niet af en ginge. Daerō/ wat tot de keucken diende/ verdroegen sy niet beswaerlic. Dat nu dese ōse voor dusdanige gebreken eenige verbeteringe aenghebracht hebben/ bekennen oock de onvroomste/ niet tegenstaende datse daer na onse leere niet haer menichvuldich lasteren berucht maken.

De gantsche leere/ de bedieninghe der Sacramenten/ ende regeeringe der kercke worden nae den reghel des Gods delicken woorts verhandelt by den Gereformeerden.

26 Maer ick en begeere niet/ dat dat sal dienen tot onser verschooninghe/ dat de kercke uyt onsen arbeyt veel profijts soude ontfange hebbe/ ist dat wyse aen d'ander zijde mochte hebbe beschadicht. Laet over sulcx onse gantsche leere/ en de maniere va te bedienen de Sacramenten/ mitsgaders de regeeringe der kercke ondersocht werden. Wy en sullen in dese drie stucken niet bevonden worde/ yet van de oude maniere verandert te hebben/ dwelc wy niet en hebben gesocht tot den waren reghel des Godts woorts te brengen. Ende op dat wy tot de afdeelinghe weder keeren/ die te voren van ons is gestelt: so moetmen weten/ dat alle swaricheden/ die onder ons zijn/ nopende de leere/ die behooren/ of tot den oprechten dienst/ of tot het sekere vertrouwen onser salicheyt.

Wort ondersocht/ hoe dat de oprechte bedienders der kercke haer drage op den predick stoel/ so veel aengaet het leer-ampt.

Wy vermanen voorwaer de lieden niet flouwelick noch onachtsamelick om God te dienen: ende in de maniere van dien te beschrijven/ en dwalen wy geensins af van het rechte oogemerck/ noch wy en laten niet uyt/ dat ter saken dient. Wy predike de eere Gods veel heerlicker/ da me opt te vore pleecht te doen: Wy doe ons beste/ dat de deuchde/ daer in Gods eere haren glants heeft/ meer en meer bekent mogen werde: Wy verheffen met so veel lofs als wy moge/ sijne weldaden tegens ons. Daer door worde de lieden verweckt om groot te maken sijne Majesteyt/ om hem te bewijsen eerbiedinge/ die weerdich is sodanighe heerlickheyt/ om te vertoone ware danckbaerheyt des herten: eyndelick om te bekenen al sijnen prijs en lof. Daer door wast in haer gemoet het vaste vertrouwen op God/ dwelcke daer nae de aenroepinge is barende: Daer door wort een yegelick onderwesen tot ware verloocheninge sijns selfs/ op dat hy/ sijnen wille geschickt hebbende tot de gehoorsaemheyt Gods/ sijne eyge begeerlickheden versake. Cortelick/ gelijck als God op een geestelicke maniere van ons wil geeert wesen/ alsoo houden wy oock met hoochster neerstichheydt hen/ om te drijven alle de offerhanden des geestes/ die hy ons beveelt ende aenprijst.

De neerstige ende verscheydene vermaningen van onse Predicatien tot de volcke/ geven ghetuygenisse van hare bedieninge.

27 Want/ dat wy in sulcke vermaninge ons vlijtich besich houden/ en connen oock niet onse wederspreekers missaken: op dat de lieden/ wat voor weldaden sy begeere/ van niemant anders dan van God de selve verwachte: op sijne goedicheyt haer verlate: by sijne waerheyt blijven: met gantscher ghesintheyt des herten tot hem gedreve worde: met voller hope op hem rusten: hem in den tijt des noots/ dat is alle oogenblic soecken: hem alle goetdaden toeschrijven: ende dat selve met dancksegginge betuygen. En op datse niet verschrickt worden tot God te gaen/ so wijsen wy aen/ dat den oorspronck aller goederen in Christo ons voorghestelt zy/ waer uyt wy scheppen al wat ons van nooden is.

Item de boecken ende predicatien.

Oock zijn getuygen onse boecken en predicatien/ dat wy dickwils en neerstich ons becommeren/ de ware boetveerdicheyt eenen yeder te bevele: dat de menschen haer vernuft en boose lusten/ mitsgaders haer selven int ghcheel souden versaken om geschict wesede tot de gehoorsaemheyt des eenigen Gods/ niet meer haer selve/ maer he te leven. En wy en achterlate niet de uytwendige diensten en wercken der liefde/ welcke alsodanige vernieuwinge na volgen. Dese wijse segghe ick/ om God te dienen/ is gewis en geensins bedriegelick/ die wy wete hem aengenaem te zijn/ als/ de welcke ons in sijn woort is beschreven. Dit zijn dan allee de offerhāde der Christelicker kercke/ die van hem een getuyghenisse hebben.

28 Dewijle dan de eenighe God in onse kercken

Het besluyt/soo veel aengaet het predicken ende leeren van Predicanten der gereformeerder kercken.

ken met Godvruchtigen gebruycke/ende sonder eenige superstitie aengeroepen wort: sijn goetheyt/ wijsheyt/ moghentheyt/ waerheyt/ ende andere deuchdẽ overvloediger/dan elders worden gepresen:dat hy met warẽ geloove inChristi naem aengeroepen wort:sijne weldaden met herte ende tonge worden gepresen: de menschen altijt vermaent worden tot de eenvoudige ende onvervalschte ghehoorsaemheyt: Cortelick/dewijle daer niet ghehoort en wort / dat daer niet sijn ooge en heeft op de voorderinge vã de heylichmakinge sijnes naems: Wat veroorsaeckt dan haer/om ons so qualick te onthalẽ/ daer sy haer Christenen willen noemen? Voor eerst/dat wy sulcke grove afgoderien / die over al in de werelt gesien wordẽ/heftich/gelijc alst noodich is bestraffen/dat en connen niet verdraghen de ghene die de duysternisse liever hebben/dan het licht: Dat Godt in den beelden wort aengeroepen/dat valsche Godsdiensten in sijnẽ name ingestelt worden:dat voor den beeldẽ der heyligẽ neder gheknielt wort/ dat den gebeenten der gestorvenen Goddelicke eere wort bewesen/ẽn dat diergelicke andere grouwelen/gelijck alsse zijn/ wy oock also roepẽ te wesen. Om dier oorsaken wille tierẽ sy aldus op ons/ die onse leere hatẽ? Sy maken van ons ketters/dat wy dien Goddelicken dienst/die over langen tijt van de kercke is voor goet ende recht bekent/derrẽ te grõde werpen. Datse den naem der kercke / in de plaetse van een rondasse/alsnu ende alsdan ons voorwerpen/daer van sullen wy corts daer nae spreken. Daerentusschẽ/wat voor verkeertheyt is dit/daer de schandelicke verdorvẽtheden des Goddelicken dienstes so openbaer zijn/datmen nochtans de selve niet alleen en gaet verdedighen/ maer oock om die te bedecken / met den dienst Gods onbeschaemdelick gaet becleeden?

Oorsake/ waerom dat de Papisten onse Leeraers lasteren.

De Pausselicke Schrijvers bevrepen haer ter/ om de vereeringe der beelden te beschermẽ niet tegenstaende sy met de Gereformeerde de afgoderie verdoemen.

29 Van beyde zijden bekennen wy/ dat de afgoderie voor God zy een vervloeckte misdaet. Nochtans als wy den dienst der Beelden aenroeren/ daer stellen de wederpartien haer haest tegen/om de leelicke daet/die sy metten monde met ons verdoemt hebben/te beschermen. Jae/ dat meer te belachen is / daer sy int Griecxsche woort met ons over een draghen/ wanneer int Latijn overgeset wort/ beginnen sy eerst alsdan tegen ons te tamboerẽ. Want sy verdedigẽ seer sterckelic de vereeringe der beeldẽ/daer sy nochtans de afgoderie verdoemen. Maer de cloecksinnige loochenẽ/dat de eere/ die sy haren beelden aendoen/de selve eere is/die sy noemen Latriam: als of õder haer/ als sy by dẽ oudẽ Afgoden-dienaers vergeleken wordẽ /eenich onderschept ware. Gene hebbẽ voorgewent/ datse de hemelsche Godẽ diendẽ/doch onder liehamelicke figuerẽ/die de selve gavẽ te verstaẽ. Wat ist anders dat dese by brengẽ? Maer laet God hem met sulcke uytvluchtẽ paepen? Hebben daerom de Propheten nagelaten te bestraffen de dwaesheyt der Egyptenaren/datse uyt de heymelicke verborghentheden van hare Theologia voortbrachten scherpvindicheden/om alsoo te moghen ontgaen? Hoe/ meynen wy dat oock de copere slange van den Joden is aengebedẽ geweest/anders dã dat sy die geeert hebben/als een gelijckenisse Gods? Ambrosius seyt/dat de Heydenẽ het hout aenbiddẽ/overmits sy meynen dat het selve zy het Beelt Gods. Maer dat onsiẽdelicke Beelt Gods en is niet in t'gene dat gesiẽ wort/ maer int ghene dat niet ghesien en wort. Doch wat geschiet hedendaechs? Knielen sy niet voor den beelden/ als of sy God daer hadden tegenwoordich? Eñ te ware sake/datse Gods cracht

In Psal. 118

ende genade aen blocken ende schilderyen verbonden/souden sy/als sy begheeren te bidden/tot de selve haren toevlucht nemen?

30 Ende ick en hebbe noch de grooste superstitien niet aengeroert / welcke nochtans den onervarenen niet en mogen toegerekent worden/ mitsdien sy met gemeyne eendrachticheyt voor goet aengenomen worden. Sy vercieren hare Afgoden als nu met bloemen ende cranssẽ/ als nu met sluyers/cleeren/gordels/buydels/eñ alderhande brabbelingen: Sy ontstekẽ voor haer wasse keerssen/ sy bewieroockense/sy draghense om op hare schouderen ten proncke. Sy loopen uyt verre landen tot eenẽ eenigen block/niet tegenstaende/datse diergelicke thuys hebbẽ. Insgelijcx/daer in een kercke meer beelden zijn/of van de macht Maria/of van yemant anders/ so besoeckẽ sy doch maer eẽ eenich/als veel heyliger dat achtende. Als sy bidden voor het Beelt van Christoffel ofte van Barbara/so spreken sy haer ter eerẽ/dat gebed des Heerẽ met de groetenisse des Enghels. Nae dat de beelden zijn of schoon/of beroock/schrijvẽ sy haer toe meerder heerlickheyt. Waer by sy oock haer noch eenen nieuwen prijs toeleggen vã wegẽ de versierde ende leugenachtige mirakelen. Sommige/ seggen sy dat gesprokẽ hebben: sommige/datse den brant in der kercken met haren voet uytgebluschet hebbẽ: sommige/datse van selfs van d'een logument in een ander verhuyst zijn sommighe datse van den Hemel ghevallen zijn. Na dien dã de gãtsche werelt vervult is met dese eñ diergelijcke rasernie/eñ dat selve voor alle man openbaer is: soo ist nochtans / dat wy/ die wy den dienst des eenighen Gods/nae den reghel sijns woorts/verbetert hebben/ende neerstich in dië staet bewaren/die wy suyver zijn/en onse kercken hebben gereynicht niet alleẽ van alle afgoderie/maer noch van alle superstitie / beschuldicht worden/ van den dienst Gods geschent te hebbẽ/om dat wy de vereeringe der beeldẽ/dat is de afgoderie/gelijck als wy dat uytlegghen: maer onse vyanden noch liever dat noemen Afgoden-dienst/wech ghedaen hebben.

Menigerley plompe superstitien int Pausdom worden van de Leeraers der gereformeerder kercke verworpen 1 Nae den reghel der H. Schrift.

Veel leugenen die beelden toegedicht.

31 Maer behalven so clare getuygenisse der H. Schriftuere/ die altemet voorvallen / stemt niet ons toe de authoriteyt van de oude kercke. Want so menige Schrijvers van die so seer niet verergerde werelt/alsser noch voorhandẽ zijn/ en beschrijven gheen ander misbruyc van beelden onder den Heydenen/ dan dwelck hedensdaechs in der werelt gesien wort: ende en comt niet weyniger in onsẽ tijt te passe al tgene dat vã haer geseyt wort/dan t op de selfde dede/ die sy doen bestraften. Maer datse ons aenspreken van lasteringe/om dat wy wech gedaen hebben so de beelden/als oock de gebeenten eñ heylichdommen der verstorven Heyligen. Daer op is licht antwoort te geven. Want dese dingen en moesten niet meer gewerdeert worden/ als de copere slange/dewijle datter geẽ weyniger oorsake is geweest/om dese dingen uyt den wege te doen / dan daer was om de copere slanghe van Ezechia gebroken te wordẽ. T'is gewis dat de rasende Afgoderie daer mede dat nu also de herten der menschẽ zijn betoovert/ niet anders en can genesen worden / dan datmen wech neemt de oorsaken van rasen. Eñ wy vernemen meer dan genoech/dat tgene waerachtich is dat Augustinus schrijft/dat niemãt het beelt aensiẽde/ en bidt/ofte aenroept/die niet en wort alsoo bewecht/dat hy meynt van het selve verhoort te worden. Item/dat de Beelden crachtiger zijn/ om de ongeluckige ziele te buygẽ/daerom datse hebben

1 Maer na het exempel der ouder kercke.

1. Verantwoorde draghe van een lasteringe.

Epist. 49

Psal. 113

hebben mont/oogen/ooren/ voeten : dan om te verbeteren/om dies wille/datse niet en sprekē/ noch sien/noch hooren/noch wandelen. Item/ dat door de figuere ofte afbeeldinge der ledē geschiet /ende by maniere van spreken/uytgeperst wort/dat het gemoet in't lichaē levende/meynt dat het lichaem gevoelen heeft / om dat het siet tgene dat hem seer is ghelijckende. Noyende de andere dingen/t'is niet te gheloóven/hoe onbeschaemdelick dat de werelt is beschimpt gheweest. Drie voorhuyden Christi can ick verhalen: desgelijcx veerthien nagels/welcke voor de drie gewesen worden/daer mede Christus is aen den cruyce vast gemaeckt: drie rocken voor dien ongenaeyden/ waer over de Lansknechten het lot geworpen hebben: Twee opschriften boven het cruys: drie lancen/daer mede de zijde Christi is gestekē: outrent vijf linnen doeckē/ daer mede syn lichaem in't graf is omghewonden gheweest. Daer wort voorder getoont dat gantsche gereetschap van't H. Nachtmael: ende oneyndelicke vele suyselingen. Daer en is geen heylige/ die wat vermaert is/ die sy niet toeghedicht en hebben twee ofte drie lichamen. Ick can een plaetse noemen/daer eenen puymsteē voor Petri hoofrpan in grooter eere is ghehouden gheweest. Ende door schaemte worde ic verhindert dat ick niet en spreke van andere dingē/die veel versoeyelicker zijn. Daerom wordē wy ten onrechte beschuldicht dat wy de kercke Gods vā sulcke vuylicheyt hebbē beneerstight te suyverē.

Verhael van eenige heyligdommen Christi.

Der Gereformeerden Gods dienst bestaet in eenvoudicheydt/ende niet in eenē uytterlicken pracht.

32 Daer nae/ soo beschuldigen ons de wedersprekers daerom over den Godsdienst/dat wy de ydele en niet min ongeschickte dingen/ ende die alleenlick om den hyppocrijt te maken/ ingestelt zijn/ achterwegē latende/ God in meerder eenvoudicheyt dienen. Want dat van ons in den geestelickē dienst Gods niet en is verminderd geweest/getuycht de sake selfs. Ja veel eer/ doen hy ten minstē deele uyt het rechte gebruyc was ghecomen/ hebben wy/ als uyt vreemder hant hem weder gebracht in sijnē voorgaenden staet. Nu laet ons sien of sy met rechte op ons verstoort zijn. So veel de leere aengaet/Ic segge alhier/ dat onse sake met den Propheten gemeyn is. Want nae dat stuck van de Afgoderie/ so en isser niet datse harder in haer volck straffen / dan dat sy den dienst Gods uyt valscher meyninge in een uytwendighen pracht ghestelt hebbē. Maer wat hebbē sy in eener somme gesproken ? Dat God op die ceremonien niet en acht/noch daer na niet en vraecht/als sy in haer selven alleen gewaerdeert worden: dat hy tghelove ende de waerheyt des herten aensiet: ende dat hy de ceremonien tot geen ander eynde bevolen en heeft/noch voor goet aenneemt / dan datse souden zijn oeffeningē des geloofs/en̄ der suyverer aēroepinge/ mitsgaders der dancseggingen. Alle boecken der Propheten zijn vol vā alsulcke betuygingen: Noch sy en hebbē in geen ander sake meer als daer in/ghelijck wy geseyt hebben/gearbeyt. Ende dat de werelt nu meer/ als oyt te voren/met dese blintheyt is bevangē geweest/doen de onse te voorschijn quamen/en̄ can sonder onbeschaemtheyt niet gheloochent worden. T'was dan gantsch noodich / dat de menschē met sodanige prophetische bestraffingen aengheport souden werden/ende van sulcke uytsinnicheyt/als met gewelt/afgetrockē/datse voortaen niet meer en souden meynē/datmen Gode voldede met bloote ceremonien/ als met een kinderspel. Insgelijcx wast van noodē/dan de leere van den geestelickē dienst Gods/die uyt des menschen memorie verblogen was/ gedreven werde. Dat sulcx beyde trouwelic van ons tot noch toe geschiet zy/ ende als noch ghedaen wort daer van gheven clare ghetuyghenisse so onse boecken/ als onse predicatien.

Wat de Propheten principaelick ghestraft hebben in haer volck.

Joan. 4.

Het eynde ende nutticheyt der ceremonien.

33 Maer dat wy tegen de ceremonien aldus uytghevaren hebben / ende op een plaetse oock een groot deel der selver afgeschaft/so bekennen wy wel / dat in dese sake tusschen ons ende den Prophetē wat onderscheyts zy. Want sy liedē voeren uyt tegen haer volck/om dies/wille/dat het wel den Goddelicken dienst in de uytwendige ceremonien besloot/nochtans in sulcke/die van God waren ingestelt : Maer wy claghen/ dat de selve eere opgedragē wort den versierdē beuselinghen. Sy liedē/verworpende de superstitien/lietē ongeroert de menichte der ceremonien/die God hadde bevolen/ ende die nut ende bequaem vielen in den tijt van haer kinder-leeringe : Wy hebben vele gewoonten ghesocht te verbeteren/daerom datse ofte lichtveerdelic ingeslopen/ofte in een misbruyc gecomen waren: daer nae oock/ datse op onsen tyt gheensins en voechden. Want ten zy sake dat wy alle dingen niet en wilden over een vermengen/soo is van nooden t'onderscheydt te houden tusschen het oude ende nieuwe Testament : dat de ceremoniē/welcker onderhoudinge onder de Wet nuttelick was / nu niet alleen en zyn overtollich/ maer oock ongeschickt ende verdorven. Want/ overmits sy alsdan ter tyt den afwesenden Christum / ende noch niet verschenen zijnde/ voorstellende/ de hope sijnder toecomste in der gelooviger herten waren voedende/ soo en doen sy anders nu niet/dan sijn tegenwoordige ende claer-schijnende heerlickheyt verdonckerē. Wy sien wat God ghedaen heeft. Want de ceremonien/ die hy voor eenen tijt lanck selve bevoelen hadde/de selve heeft hy in der eeuwichz. te niete gedaen. Neden hooren wy uyt Pauli mont/ eerstelick/om dat/ nae dat het lichaem in Christo gegeven was/de schaduwē moesten ophouden: Daer na/om dat God nu op een ander maniere sijn kercke heeft willen leerē.* Doen God sijn kercke van sodanige dienstbaerheyt/als hy haer hadde opghelept/verlost heeft/ Lieve/wat is dit voor eē verkeertheyt/ datter van de menschen een nieuwe verweckt worde in de plaetse van de oude? Doen God eenen sekeren huysreghel voorgeschreven hadde : wat voor een hooveerdicheyt is het eenen anderē contrarien / en̄ van hem opentlick verworpen / aen te stellen ? Maer dat is het quaetste/daer God so menichmael met sulcke scherpe verbiedingen alle valsche Godsdiensten verboden heeft / dat hy niet anders dan met menschelicke versieringen gedient en worde. Wt wat oorsake dan roepen so seer onse vyanden/dat de Religie van ons in desen deele so verwoest is? Alvoren/ wy en hebbē geensins/ooc niet met den cleynsten vinger yet aengeroert/dan tgene dat Christus verworpt/ als hy verclaert/ dat God te verghecfs gheeert wort door menschelicke leeringen. Hoewel dat dit wat mogelick soude te verdraghen geweest hebben: dat de menschen God sonder stichtinge vereerende/verloren arbeyt deden : maer nachtans/dewijle hy elders op vele plaetsen/gelijck als ick geseyt hebbe / nieuwe Godsdiensten benessens sijn woort/verbiet op te stellen/ en̄ verclaert dat hy door sodanige stoutichevt swaerlick/wort vertoornt / ende gheen slechte straffe daerom en dreycht/ so is het kennelick/dat wy tot de verbeteringe/die wy als nu gedaen hebben/door hoochster noot zijn getreden.

Onderscheyt tusschen de bestraffinghe der Propheten in haren tijt/ en̄ der Predicanten in desen tegenwoordigen tijt.

1.

2.

Wat quaet sy doen/die veel ceremonien brengen in de kercke.

1 Sy verdonckeren Gods eere.

2 Sy zijn sonder beteeckeninge.

Gala. 4. 4. Col. 2, 14, 17

1. Neden waerom de ceremonien den ouden Testamente nu opghouden.

2.

3. Sy zijn een beswaringhe.

4 Sy verachten den huysreghel Gods.

5 Sy eeren God met menschelicke versieringhen.

6 Sy verachtē Christi ghebodt Mat. 15. 9.

34 Ick en ben niet onwetende/ hoe swaerlick

Oorsaken/ waerom de werelt liever Godt dient na de insettingen der menschen / dan Gods

de werelt can wijs gemaeckt worden/dat God
verworpt ende vervloeckt / al wat tot sijnen
dienst door menschelicke vernuft versiert wort.
Vele oorsaken zijnder van sulcke dwalinghen.
Want elck is sijn lief de schoonste / ghelijck het
oude spreeckwoort luyt: alsoo comet dat tghene
dat uyt onsen hoofde is ghesproten / ons meer
1. behaghelick is. Oock zijn de valsche Godsdien-
2. Col.2.23. sten dickwils becleet met eenen schijn der wijs-
3. heyt/ ghelijck als Paulus dat bekent. Boven
dien / overmits sy ghemeynelick eenen uyter-
licken glants toonen/ die de oogen verbult/ soo
is het dat sy meer/ voor so vele als ōse vleesche-
licke natuere aengaet/ behaghens aenbrengen/
dan die dinghen die God alleen vereyscht ende
prijst/mitsdien datse uytwendichlick soo toon-
baer niet en vallen. Nochtans en isser/dat meer
der menschen verstant verduystert/om qualick
van de sake te oordeelen / dan gheveynstheydt.
Want dewijle de ware Godsdienstinghe thert/
ende tghemoet moeten Gode opdraghen: soo
willen die lieden altijt een maniere vinden om
God te dienen/ die geheel van hem verscheyden
is/datse/te weten/haer ghequeten hebbende in
de ghehoorsaemheydt des lichaems / tghemoet
voor haer selven alleen behouden willen. Ende
terwijlen sy hem opdringhen dat uytwendighe
gheprang/meynen sy door sulcke const voldaen
te hebben / alsoo dat het niet van nooden en is/
haer selven op te offeren. Ende dit is de oorsake
waerom dat de lieden veel liever aennemen on-
tallicke diensten der menschen / waer in sy haer
sondereynde ende mate jammerlic vermoeyē/
ende waerom sy liever willen in eenen doolhof
altijt dwalen/ dan eenvoudelick God dienen in
Gheest ende waerheyt.

Wederlegginge van de lasteringe. dat wy den lieden te veel toegheven.

35 T'is dan een schandelicke lasteringhe/dat
onse vyanden ons belieghen/als dat wy de lie-
den aenlocken door goetheydt / ende te vele toe-
ghevens. Want soo men het stelt in yemants
keur: so sal de natuerlicke mensche altijt willen
liever verkiesen / ick en weet niet wat / dan hy
soude willen toestaen God te dienē na het voor-
schrift onser leere. Geloove ende Boetveerdic-
heyt is wel licht te noemen: maer het zijn din-
ghen/die op tswaerste zijn te volbrenghen. Soo
wie dan in dese twee saken den Goddelicken
dienst stelt/de selve en gheeft gheensins den lie-
den den toom: maer hy vermaentse daer toe/
waer henen sy meest vreesen te comen. Waer
van de sake selfs een seer overvloedige ghetuy-
ghe is. Want de menschen sullen haer binden
aen veel ende harde wettē/tot vele ende moeye-
licke ghebodē haer dwinghen/ een streng ende
beswaerlick jock haer opleggen / ten laetsten
allerley beswaerlickheydt haer aendoen laten/
alsmen maer slechts van therte gheen vermaen
en doet. Waer uyt het blijct / dat des menschen
natuere voor gheen dinck soo seer en grout/als
voor de gheestelicke waerheydt / waer van wy
ghestadelick predicken: overmits de selve met
dien schijnbaren pracht/ waer aen dat onse we-
derpartien haer so stijf houdē/ wort overstolpt.

God dwinght ons tot onderhoudinghe sijns dienst.

Hier toe dwingt ons selve de Majesteyt Gods/
dat wy ons geensins mogen van sijnen dienst
verbreemden. Na dien wy dan de nootwendic-
heyt des dienstes Gods niet en connē ontgaē/
so en weten wy niet meer te doen/ dan dweerse
uytvluchten te soecken / op dat wy niet en be-
hoeven recht aen voor sijn aenschijn te comen:
ofte veel eer sullen wy de inwendighe boosheyt
des herten verborgen houdē door de uyterlicke
ceremonien/ als door cierlicke schijnselen/ ende
de ghehoorsaemheydt des lichaems stellen wy
als een middelschot daer teghen / dat wy met
t'herte niet en behoeven tot hem te naderen.
Seer ongheerne laet haer de werelt van sooda-
nighe uytvluchten versteken: Hier uyt hoort
men dit alarm / datse uyt dese schuyl-plaetssen/
daer sy sonder vreese met God hebben ghespot/
door ons tot het openbare licht getrocken zijn.

De voorbiddinghe der heyligē wort verworpen.

36 Wy hebben / soo veel het bidden aengaet/
drie dinghen verbetert. Want de voorbiddinge/
der heylighen verworpen hebbende/hebben wy
de lieden tot Christum ghewesen / op datse niet
alleen God den Vader in sijnē name leeren aen- 1.
roepen/maer ooc op hem als den eenigen Mid-
delaer steunen. Oock hebben wyse gheleert eer- 2.
stelick met vasten ēn stercken vertrouwen/daer
na oock met verstant ende kennisse bidden: daer 3.
sy te voren ongeregelde gebedē met onbekender
sprake uytghestegen hebben.

Tweederley lasteringe wort een antwoort.

Hier worden wy
met grouwelicke schelt-woorden aengetast/ ten
eersten/dat wy den heyligen versmaetheyt aen
doen/daer nae/ dat wy de gheloovighe van een
groote weldaet berooven. Doch wy loochenen
sulcx beyde / want dat wy niet toe en laten/dat
haer dat ampt Christi toegeschreven worde/dat
geschiet sonder eenich ongelijc van haer. Daer-
om dan en benemen wy haer geen eere/ dan al-
leen die haer lichtveerdich ēn ten onrechte/door 1.
der menschen dwalinghe ghegheven was. Ick
en sal niet seggen/dat niet met dē vinger soude
connen aengewesen worden. Voor eerst/ beelden
de menschen haer in/ als sy sullen gaen bidden
dat God verre wech van haer is/ noch dat wy
hem gheenen toeganck gheopent en staet / dan
tmiddel van eenighen Patroon. Ende dese val-
sche meyninghe is niet alleen onder den onghe-
leerden ende onbedrevenen in swange/maer ooc
onder de gene dat leyders zijn willen van blin-
den/zijnder/die haer sulcx hebben inghebeeldet. 2.
Daer nae/ in patroonen te soecken/ volcht een
yeder sijn gevoelen: De eene verkiest Mariam/
d'ander Michel/de derde Petrum: maer Chri-
stum Jesum en achten sy niet weerdich eenige
plaetse noch getal. Ja/ de honderste wort nau- 3.
welicx gevonden/ die niet en staet verbaest/als
voor eē nieuwe wonder/als hy hoort dat Chri-
stus een voorsprake ghenoemt wort. Christum
over sulcx vergeten hebbende/rusten sy alle ge-
lijck op de beschermingen der heyligē. Daer na 4.
wast meer ēn meer die superstitie/datse sonder
onderscheyt de heylighen niet anders dan God
aenbidden.

Tegenworpinge.

Ick bekenne wel/ als sy wat onder-
scheydelicker willē sprekē/datse anders van dē
heyligē niet en begeeren/ dā datse door hare ge-
beden by God mogē geholpē worden:

Antwoort.

Maer sy
versoecken ende bidden dickwils/niet achtende
op sulck een onderscheyt/als nu God/als nu de
heyligen/na dat haer sinnen gedreven worden.
Ja eē yeder Sanct heeft ooc sijn eygē bysonder
last/dat d'eene regē/d'ander schoon weder ver-
leent: d'eene van de cortse / d'ander van schip-
breucke verlost. Doch dat ick verswijge de on-
heylighe raserien der Heydenen / die nochtans
alomme in den kercken geweldich regeeren/soo
sal dese godloosheyt voor alle d'andere ghe-
noech wesen/ dat de gantsche werelt van hier
ende van daer voor haer selven/ voorsprakē nē-
halende/Christum/die alleen van God voorge-
stelt was/verachtet: ende vertrout meer op der
heylighen/dan op Gods beschermínghe.

Bewijse om te bidden moet uyt Gods woort ghehaelt worden.

37 Maer onse beschuldighers/ oock de ghene
die onder anderen een weynich meer bescheyt-
dentheyts betoonen/ vereysschen in ons mate/
om dat wy heel ende al in onse ghebeden gheen
ghewach en maken van den verstorven heyli-
ghen,

ghen. Maer ick wilde wel van haer weten/wat
sy meynen te sondigen/die den reghel van Chri-
sto den alderbesten Meester/ende van allen Pro-
pheten ende Apostelen ghestelt zijnde / trouwe-
lick onderhouden: ende niet niet allen uyt en la-
ten/'t welck ofte de H. Gheest in der Heyligher
Schrifturen gheleert / ofte de dienaers Gods
van den eersten aenvanc des werelts tot op dē
tijt der Apostelen/int ghebruyck hadden. Daer
1. en is bycans gheen dinck daer van de Heylighe
Gheest een neerstiger ghebodt gheeft / dan van
de ware maniere van bidden. Daerenteghen en
isser gheen syllabe/die ons leert onsen toevlucht
nemen tot de hulpe van den verstorven heyli-
2. ghen. Daer zijn noch voorhanden de ghebeden
van vele gheloovighen / waer in dat volck niet
Tegenwoorpinge. een exempel van sulcx en is. De Israeliten be-
gheerden wel somtijts van God / dat hy des
Antwoort. Abrahams / Isaacx ende Jacobs / insghelijcx
des Davids wilde ghedachtich zijn. Maer sy
en hebben met dese woorden anders niet ghe-
wilt/dan dat God ghedachtich zijnde sijns ver-
bonts/dat hy met haer gemaeckt hadde / soude
willen na sijn belofte haren nacomelingen wel
doen. Want het verbont der ghenaden/dat in
Christo eyndelick te bevestigen was / hadden
de Heylighe Vaders in haren ende haerder nae-
comelinghen name ontfanghen. Daeromme
en bidden de gheloovigē der Israelitischer kerc-
ke niet eenighen bystant van den verstorvenen/
door de ghedachtenisse der Vaderen: maer ver-
halen eenvoudelick de belofte die God haer ghe-
gheven hadde te bewaren / tot datse in Christi
hant bevesticht zijnde / vervult soude werden.
Wat eē onbesinde neus-wijsheyt is het dan/
dat wy verlatende de wijse van biddē die Chri-
stus ons heeft bevolen/sonder eenige leere ende
exempel/de voorbiddinghe der heylighen in on-
sen ghebeden brenghen? Maer op dat ick dese
plaetse cortelick besluyte: Soo set ick voet by
Rom.10.15 steck/ by tgene dat Paulus leert: datter/ name-
lick/ geen ware aenroepingge en is / dan alleen
die uyt het gheloove voort comt: ende dat het
gheloove uyt het woort Godts sy. Met welcke
woorden hy genoechsaem/ soo ick meyne/ uyt-
gedruckt heeft/ datter geen stercker fondament
des ghebedts ergens en sy / dan in het woort
3. Godts. Ende als hy elders gebiet/het gheloove/
dat is/ de sekerheyt der conscientie nootsakelick
voor te gaen in eenen yegelicken handel des le-
vens/soo bewijst hy sulcx bysonderlick noodich
te wesen in dit werck/ende dat meer dan in an-
4. dere. Doch is dat bequamer tot dese teghen-
woordige sake/ als hy betuyght/dat het gebedt
aen Gods woort is hangende. Want t'is even
so vele/of hy was verbiedende alle menschen te
kicken/ten zy dat God met woorden ons voor-
henē gaet. Dit is voor ons eenen vasten meta-
len muer / om den welcken om te stooten / alle
poorten der hellen te vergeefs arbeyden sullen.
1. Daerom dewijle datter van den eenigen God
Waerom datmen int biddē/ hem aē de waerheyt Gods moet houden.
aen te roepen/een claer gebot is/ dewijle datter
daer na een eenighe Middelaer voorghestelt is/
door wiens voorbiddinghe onse ghebeden haer
steunsel moeten hebben ; dewijle datter oock de
belofte by gedaen is/ dat wy al wat wy in sij-
2. nen name bidden sullen verkrijgen: So moeten
3. die lieden ons ten besten houdē/ ist dat wy veel
liever de sekere waerheyt Gods / als hare on-
nutte ghedichtselen volghen. Voorwaer / die de
voorbiddinge der verstorvenen heyligen Gode
in haer ghebedt voorlegghen / op datse te lich-
ter hulpe van de selve/tgene sy versoecken/deel-
achtich worden / die moeten het eene ofte het

ander van dese twee bewijsen : ofte/ datse so in
Gods woort onderwesen zijn/ofte dat dē men-
schen gheoorloft sy te bidden nae haer believen.
Maer t'is openbaer/ dat sy gheen soo wel ghe-
tuyghenisse der Schrifturen / als een ghewis
exempel der heylighen en hebben. Soo veel het
andere aengaet / daer teghen spreeckt Paulus/
de welcke loochent dat God aenghebeden can
worden / dan alleen van den ghenen die in sijn
woort onderwesē zijn te bidden. Hier uyt comt
In het biddē wordt vereyscht het vertrouwen/ d'welc rust op dē Middelaer Christum.
dat vertrouwen/daer mede de Godsalighe her-
ten/als sy haer schicken tot biddē/ behooren be-
gaeft/ende ghewapent te wesen. De werelt bid
God wel aen/ maer ondertusschen is sy van dē
voortganck onseker. Want sy en rust niet op
Gods belofte/noch en begrijpt niet/ hoe heerlic
dat het is/ eenen Middelaer te hebbē/door wiē 1.
hy sekerlick verkrijghen sal dat hy begheert.
Voorts/soo gebiet ons God tot hem te comen/ 2.
niet twijffelende. In sulcker voegen hoet het
gebed/'t welck uyt waren geloove voort comt/
dat ons God gunstich ende genadich is: Daer
entegē/ so het met twijfelachticheyt vereenicht
is/maket dat God hem van ons eer verbreemt.
Want dat is eygentlic het ken-teycken/dwelc- 3.
ke de suyvere aenroepinge des eenigen Gods
scheyt van de onheylige ende ongestadige ghe-
beden der Heydenen. Daeromme soo wanneer
dit voorschrevē ken-teycken wech genomen is/
soo en can het ghebet voortaen niet meer eenen
Godsdienst wesen. Ende dit wil Jacobus lee-
rē/Die wijsheyt van doē heeft/seyt hy/ die be- Iaco. 1. 6
geere de selve van God / maer dat hy met ghe-
loove begeere/niet twijfelende. Want die twij-
felt/die is ghelijck de vloet der zee/ die door den
wint gewaecht ende gedreven wort. Ende dat
en is gheen wonder/ ist dat hy van Christo den
waren Middelaer versteken zijnde/aldus door
onsekerheyt eñ misvertrouwē wanckelbaer is.
Want hy is alleen /gelijt als Paulus seyt/door Rom. 5. 2 Ephe. 2. 18.
welcken wy hebben vrymoedicheyt vercregen/
ende toeganck met vertrouwen tot den Vader.
Wy en hebben dan de lieden/ tot Christum ge-
brocht zijnde/ voortaen niet meer geleert in het
bidden ongestadich te wesen/ ende te wancken/
gelijck als sy ghewoon waren : maer hebben
haer bevolen sekerlic te rusten op het woort des
Heeren : d'welc/wanneert eenmael therte door-
dringt/sal verre alle twijfelinge / die tegen tge-
loove strijt/daer uyt verdrijven.
De verbeteringhe des gebreecx in het gebedt: Dat wy biddē moeten in een bekende sprake.
38 Daer resteert dat derde ghebreck / dat wy
hebben in het gebed beloofd te verbeteren. Wāt
als de lieden gemeynlick baden in onbekender
sprake / hebben wy haer gheleert te bidden met
verstant. Derhalven soo wort/ achtervolgende
onse leere/ elck alsoo by hem selven te bidden on-
derwesen/dat hy versta tgene dat hy bidt. Evē 1.
alsoo zijn oock de opentlicke gebeden in onsen
kercken gestelt/datse van eenen yeder moghen
verstaen worden. Eñ de natuerlicke redē wijst 2.
ons dat/ al ist oock dat God daer van niet met
allen en hadde belast. Want dit is het eynde des 3.
ghebets/dat de menschen Gode bekent maken
haren noot/ende hem daer van eē getuyge stel-
len/ende by maniere van spreken / hare herten
voor hem uytgieten. So en is dan van het bid-
den niet vreemders/ dan sonder sin eñ verstant
de tōge roerē. Maer mē was tot sulcke plom-
picheydt ghecomen/ dat het gebet in ghemeyne
tale ghedaen/ bycans conscientie werck werde.
Ick wiste eenen Erts-bisschop te noemen/
welcke ghedreycht heeft te vangen/ende swaer-
lick te straffen den ghenen / die dat ghebedt des
Heeren anders dan opt Latijn soude spreken.

Boven dien ist bycans tgemeyne gevoelen geweest van allen: datter niet aen gelegen en ware/in wat tale dat elck t'huys soude bidden/als maer het gebedt uyt een goede meyninge / soo sy seggen, gheschiede. In de kercken vonden sy goet tot groote weerdicheyt te strecken/datmen in gheen andere sprake/ dan in't Latijn de ghewoonelicke gebeden soude doen.

Hoe quaet het is in vreemder tale te bidden.

39 Voorwaer dit ghelijckt wel een seltsaem wonder te zijn/ gelijck ick nieuwelicx gheseydt hebbe / datmen God wil toespreken met een ydel ghelupt der tongen. Hoewel dat God selfs
1. niet en betuyghde/dat hem sulcx mishaechde/de natuere nochtans/ sonder yemants anders vermanen/heeft daer van eenen afkeer. Daerenbo-
2. ven uyt de gantsche leere der Schriftuere ist wel lichtelick te oordeelen / hoe seer dat soodanighe
3. valscheyt God vervloeckt. Ende van de opentlicke ghebeden der kercken/ hebben wy de clare
1.Cor.14.16 woorden Pauli/dat de ongeleerden niet en connen Amen seggen/ so wanneer de danckegginghe in vreemder tale geschiet. Daerom dat het te meer te verwonderen is/ dat de gene die eerstelick dese verdraeyde maniere ingevoert hebben/tot sulcke onbeschaemtheyt gecomen zijn/ dat sy de selve wijse van bidden met de hoochweerdicheyt des gebedts over-een stemmende/ sonderlinghe begheerden/dwelck Paulus voor een seer groote ongherijmde sake achtet. Laet onse wederpartijen/ so sy willen/den spot houden met onse wijse / om dat wy alle ghelijck in onse kercken God bidden in onse ghemeyne lants-tale / ende dat mannen en vrouwen sonder onderscheyt singhen/als slechts de H. Geest ons een ghetuyghenisse gheeft uyt den Hemel/ ende de ongemanierde woorden die sonder verstant elders gesproken worden/versoepet.

Hier begint het tweede hooftstuck der Christelicker Religie/ waer in ende by wien de menschen haer salicheyt moetē soecken.

40 In het andere voornaemste deel der leere/ daer in ghehandelt wort/waer in dat der menschen salicheyt zy ghelegen/ende door wat middel sy daer toe connen gheraken / worden vele vraghen begrepen. Want als wy den mensche ghebieden buyten hem selven/dat is/in Christo alleen/de gerechticheydt/ende dat leven te soecken / overmits hy by hem niet dan zonde ende doot en heeft: Soo ist/ datter voor eerst eenen strijt op comt van den vryen wille / ende sijne crachten. Want soo de menschen in hem selven wat vermach/om by God wat te verdienen/so en sal hy nu int gheheele de salicheyt niet ontfanghen door Christi ghenade: maer hy gheeft hem selven een deel daer van. Wederom / soo de gantsche salicheydt der ghenaden Christi wort toegheleypt / soo en word den mensche niet met allen ghelaten / daer mede hy hem selven door sijne chracht ter salicheyt voorderlick zy. Maer onse wedersprekers laten toe / dat de mensche van den H. Gheest tot wel doen alsoo gheholpen wort / dat sy den selven een deel des goet doens nochtans toeschrijvē. Dat geschiet daerom / overmits sy niet en vernemen / hoe groot een wonde dat onse natuere ontfanghen heeft uyt den val onses eersten Vaders. Sy bekennen wel met ons de erffelicke zonde: maer daer na verclepnen sy hare chracht / door dien datse meynen dat des menschen chrachtē alleēlick zijn gheswacht / ende niet geheelick verdorven. Daeromme doen sy alsulcke beschrijvinge/dat de mēsche besmet zijnde/met de aengheborene verdorventheydt/ wel niet bequaem en is om goet te doen/van wegē sijnder crachten swackheyt: doch met Gods genade gecholpen zijnde/ heeft hy wat eygens ende van hem selfs/dat hy by brengt. Wy daer tegen/hoewel wy niet en ontkennen/dat de mēsche van selfs/ ende met vryen wille werckt / als hy van den H. Gheest geregeert wort: nochtans seggen wy/dat sijne gantsche natuere met sulcke boosheydt bevangen is/ dat hy tot alle goede wercken gantschelick in hem selven onnut zy. Waer in dan verschillen wy alleē van de gene die haer teghen onse leere stellen/ als sy/noch den menschen ghenoechsaem verootmoedighen/ noch de weldaet der wedergeboorte nae sijner weerde verheffen: dat wy daerentegen den menschen soo ter neder smijten/ dat hy tot niet ghebracht zijnde / soo veel de geestelicke gerechticheyt belangt / van God leere bidden niet om een deel/ maer om de volheyt der gerechticheyt. Wy sullen mogelijck schijnen by ettelicken niet al te seer billicken rechteren/de mate te bovē te gaē. Maer in ōse leere en is niet met allē ofte ongerijmts / ofte vreemts/ noch van de H. Schriftuere/ noch oock van tghemeyne ghevoelen der ouder kercke. Jae/oock souden wy van woort tot woort lichtelick uyt Augustini mont connen bevestigen / al wat wy leeren. Daeromme dat seer vele vā de gene die andersins onse sake niet wel en zijn toe ghedaen/ om datse zijn van wat beteren oordeele/ ons in desen deele niet en derren tegenspreken. Gewisselick/ wy en verschillen van anderen niet/ gelijck als ick geseyt hebbe/dan alleen/dat wy den mensche van sijn armoede ende crachteloosicheyt overtuyghen/ ende beter tot ware ootmoedicheyt onderrechten/dat hy sijns selfs vertrouwen gantschelick verworpen hebbende / op God gheheel mach rusten: Item/tot danckbaerheyt/dat hy al wat hy goets heeft / dat selve Gods goetheydt toeschrijven mach/ gelijc het in der waerheyt van hem altemael comt: Maer sy lieden daerentegē sullen den genen die dronckē gemaeckt is van het verkeert gevoelen der eygen sterckheyt/ ten valle brengen/ende hem opblasen met een goddelose trotsicheyt teghen God / ten eynde dat hy hem niet min dan Gode/ de eere der gerechticheyt toeschrijve. Hier by comt noch het derde

1. Verderschil tusschen de Papisten ende de Gereformeerden van het stuck der salicheyt. 2.

3. ghebreck / dat alle hare handelinghen van de natuerlicke verdorventheyt bycans in de grosste begeerlickheden des vleesches besloten zijn/ ende datse de inwendige siecten/die veel schadelicker zijn/ niet eens aenroeren. Also geschiedet/dat die in haer schole zijn onderwesen / haer in de leelickste zonden/ als sy maer zijn verborghen/sorchlooselick flatteren/als of sy niet met allen en misdeden.

Van de cracht ende weerdicheyt der goeder wercken.

41 Daer na volcht de vrage van de verdienste ende weerdicheyt der wercken. So veel ons aengaet/so vercieren wy de goede wercken met oprechte vereeringhen / noch wy en loochenen gheensins/dat haren loon by God bewaert is. Maer wy nemen drie saken uyt/ waer in de geheelen gront deser handelinghe / welcke daer noch resteerde tot der menschen salicheyt/is bestaende. Eerstelick seggen wy / hoedanich dat oock yemants wercken zijn / dat hy nochtans door gheen dinck rechtveerdich voor God gherekent en wort / dan uyt de ghenaden-rijcke barmherticheyt: Dat Godt sonder eenich aensien der wercke om niet den mensche in Christo aenneemt / hem Christi gerechticheyt als sijn eyghen toerekenende. Dit noemen wy de gherechticheyt des gheloofs: als te weten/de mensche/ydel ende vernietight van alle vertrouwen der wercken / dit eenige middel hem voorstelt/ om by God aengenaem te wesen/ als hy de gerechticheyt / die hem ontbreeckt / van Christo ontleent. Daer in dwoolt altijt de werelt / want dese

Drie exceptie der goeder wercke. 1 Dat en maeckt niemant rechtveerdich.

dese dwalinghe heeft vpeans t'allen tijden seer machtich gheweest) dat de mensche/ hoe gebreckelick hy is/ nochtans hem selven inbeeldet dat hy die ghenade eenichsins verdiene. Maer de H. Schriftuere seyt / datse altemael vervloeckt zijn/die niet ten vollen onderhouden en hebben al tghene datter geschreven is in den Boeck des Wets. Onder desen vloeck moeten liggen/ so veel alsser geoordeelt worden na hare wercken : ende niemant en gater vry / dan die tvertrouwen van sijne wercken geheelick verlaten hebbende/ Christum heeft aengetrocken/ op dat hy in hem rechtveerdich / door de onverdiende aennemminghe Gods / gehouden worde. Soo gheschiedet dan /dat wy rechtveerdich zijn/dat God sonder aensien van onse wercken / alleen door Christum hem met ons versoene: ende uyt kinderen des toorns/ door de onverdiende aennemmughe/tot sijne kinderen make. Want soo lange als God onse wercken aensiet/so en vint hy gheen oorsake waerom hy ons behoorde te beminnen. Daerom is het van nooden/ dat hy/ na dat onse zonden begraven zijn / de ghehoorsaemheyt Christi / welcke alleen sijn aenschijn verdraghen can/ons toeschrijve/ende door sijne verdienste ons omhelse/als rechtveerdige. Dit is een clare ende gedurige leere in der Schriftuere/welcke wel het ghetuygenisse heeft/alsoo

Maer Christus alleen.

Rom.3.21. Paulus seyt/van de Wet en Propheten/ maer nochtans is sy also door het Evangelium uytghelept/datmen nae gheen claerder licht en behoort te staen. Des Wets ghererchticheyt vergheliickt Paulus met de ghererchticheyt des

Rom 10 5. etc. Evangelij: Gene stelt hy in de wercken/ dese in Christi ghenade. Ende hy en deylt niet tusschen de wercken ende Christum / maer hy schrijft Christo int geheel toe/ dat wy voor God rechtveerdich gheacht worden. Twee dingen comen hier te vraghen : of tusschen ons ende God de eere onser salicheyt te deelē zy/ende of onse conscientien voor God haer vast moghen verlaten op dat vertrouwen der goeder wercken.

Rom.3 19. 22.etc. Van't eerste schrijft Paulus/datse alle ghelijck

1 Wy en moeten de salicheyt niet deelen.

ghesondicht hebben /ende zijn verhindert te comen tot de eerlickheyt Gods/ op dat alle mont gestopt worde / en de geheele werelt voor God verdoemelic zy. Maer worden om niet gerechtveerdicht uyt sijn ghenade/door de versoeninge die daer is in Christo Jesu/ ende dat tot bewijsinghe sijner ghererchticheyt/ op dat hy gerechtich zy / ende den gheenen rechtveerdich make/ die uyt den gelaove Christi is. Waer uyt hy besluyt/ dat alle beroepinge des vleesches uytgesloten is. Dese beschrijvinge van de rechtveerdichmakinge des menschen / volghen wy in eenvoudicheyt na: Onse vyandē roepen daer tegen / dat de mensche niet anders door Gods ghenade gerechtveerdicht wort/dan alleen dat een deel deses lofs bestae in smenschen werckē.

2 Noch ōs oock verlaten op onse wercken.

Van het andere maect de selve Apostel also sijn besluyt: * Ist dat de gene die uyt de Wet zijn/ ersghenamen zijn / soo ist geloove ydel geworden/ende de belofte te niete gemaect. Waer uyt hy besluyt / dat wy erfgenamen zijn door het

*Rom.4.14 ende 16.

Rom.5.1. geloove/op dat de belofte vast zy. Item / dat de ghererchtveerdichde in Christo met God vrede hebben/ende voortaen niet meer voor Gods aenschijn haer en vreesen. Hy verstaet dā tgene dat elck van ons by hem selven verneemt/ dat het namelic/anders niet en can wesen/dan dat de conscientien met gedurige onruste gheplaecht ende gheroert worden/soo lange als sy omsien na de bescherminghe haerder wercken/ ende datse alsdan eerst goede ende stille gerusticheyt genieten / als sy haer tot Christum begeven hebben/ als tot de eenige haven des waren toeverlaets. Tot dese leere en voeghen wy niet met allen by/ maer tgene dat Paulus voor een groote ongerijmde sake acht / dat de conscientien door twijfelinghe ongerust gemaeckt worden / tellen onse vyanden onder de eerste grontreghels haers geloofs.

De tweede exceptie der goeder wercken.

42 Het tweede dat wy uyt bedongen hebben/ dient tot de vergheving der zonden. Want de wedersprekers / overmits sy niet en connen loochenen dat de menschen al haer leven lanck hincken / ende oock dickwils vallen / zijn oock bedwongen te bekennen/ of sy willen / of niet en willen / dat alle menschen behoeven vergheving der zonden / waer door het gebreck der gerechticheyt verbult worde. Maer daer nae versieren sy voldoeninghen / daer mede de sondaren Gods genade af coopen. Op desen trap stellen sy eerstelick de gebrokentheyt. Daer na de wercken/die sy noemen overtollich / ende de straffen die den sondaren van God aengedaen worden. Ende dewijle sy merckē/dat dese vergeldingen noch verre verscheyden zijn van de gerechtige mate / soo ist datse van elders een andere soorte van voldoeninghe aennemen : te weten/van de hulpe der sleutelen. Door de sleutelen nu/seggen sy /wort den schat der kercken gheopent / op dat tgene wat ons ghebreeckt/ verbult worde uyt de verdienste Christi en der Heyligen.

Dat wy daer door gheen vergevinghe der zonden e vercrijgen.

Wy daerentegen seggen / dat den menschen uyt ghenaden de zonden vergheven worden/ ende en bekennen geen andere voldoeninge / dan alleen die Christus volbracht heeft/ als hy door de offerhande sijns doots/onse zonden versoent heeft. Alleen dan door de weldaet Christi seggen wy te geschieden / dat wy met God versoent worden / ende dat hier geenderhande vergheldingen ter rekeninghe gebracht werden / overmits de hemelsche Vader te vreden zijnde met Christi versoeninge / van ons geen ander en vereyscht. De H. Schrift stemt met ons in dese onse leere claerlick toe : hoewel datse niet onse / maer veel eer der alghemeyner kercken leere genaemt moet werden. Want dese wijse alleen/om in Gods gunste wederom te comē/stelt ons de Apostel voor: dat/te wetē/ die de zonde niet en hadde gekent / voor ons zonde zy geworden/op dat wy de gerechticheyt Gods in hem souden werdē. En elders /als hy van de vergevinge der zonden spreect/getuycht hy/dat door de selve ons de ghererchticheyt sonder de wercken wort toegherekent. Dat dan de wedersprekers haer laten voorstaen / dat sy de versoeninge met God/ met haer voldoeningen verdienen/ende de straffen / daer aen sy door Gods rechtveerdich oordeel haer schuldich gemaeckt hebben / afcoopen / bekennen wy goet ront/gelijck oock is/ een vervloeckte lasteringe te zijn : dewijle alsoo te niete gedaen wort/ dat Esaias van Christo leert/das/te weten/ de straffe op hem leyt / op dat wy vrede hadden. Waerom dat wy oock dat onnutte gedichtsel van de overtollige wercken verstooten / bewegen ons daer toe vele/maer insonderheyt twee ghewichtige oorsaken. Om dat het gheensins lijdelick en is/dat de mensche soude Gode meer connen bewijsen/als hy schuldich ware : ende om dies wille / hoe seer de menschen haer oock verstaen tot vele vrywillige diensten / soo doen sy nochtans al verloren arbeyt / als sy hare verdichte Godsdiensten Gode opdringhen: verre van daer is het / datse moeten gheacht worden versoeningen / om Gods toorne te stillen.

De bekentenisse van de Gereformeerde/ aengaende de vergevinghe der zonden.

2.Cor.5.21.

Rom.4.5.

Esai.53.5.

1. Oorsaken/ waerom dat de overtollige wercken verworpen worden.

Boven dien/en hebben wy niet moghen lijden/ ende hebbent oock niet verdragen / dat Christi bloet met der Martelaren bloet also vermengt wordt/dat / om af te coopen de straffen die om der sonden wille geleden worden/daer uyt soude worden eenen op malcanderen ghewordpen hoop der verdiensten ende voldoeningen. Want
Tract. in Ioan.84. dat bloet van eenen Martelaer / gelijck Augustinus schrijft/ en is niet tot verghevinghe der sonden uytghestort: dat is alleen Christi werck gheweest/waer in dat hy ons ghegheven heeft/ niet tghene dat wy souden nae volghen / maer
Epist.81. Item.97. daer in wy ons souden verheughen. Waer mede Leo sijn over een comt/als hy alsoo schrijft: Hoewel dat de doot van veel Heylighen costelick was voor Gods aenschijn/ soo en is nochtans de doodinghe van eenen ontschuldighen gheen versoeninge der werelt. De rechtveerdighe hebben de croone ontfangen/ maer niet ghegheven/ende van de cloeckmoedicheyt der gheloovighen zijn voortghecomen de exempelen der lijtsaemheyt/ ende gheen gaven der gerechticheyt.

De derde exceptie/vã de belooninghe der wercken. 43 Ons laetste bespreeck in het stuck van de goede wercke/is van de belooninge der selver: datmen niet en meyne/dat de verghelding e der goeder wercken soude hangen aen de verdienst ofte weerdicheyt der selven/maer veel eer aẽ de loutere goedertierenheyt Gods. De wedersprekers bekennen oock wel/datter gheen ghelijckheyt en zy tusschẽ het verdienst des wercx/ende den loon. Maer tghene dat het meeste is in deser saken/en bedencken sy niet: dat/te weten/de goede wercken der gheloovighen nimmermeer soo reyn en zijn/datse sonder verghevinghe moghen behaghelick wesen. Ick segghe/datse niet over en legghen / dat de goede wercken altoos met eenich ghebreck ofte smette bevleckt zijn/ daeromme datse uyt de volcomene liefde Gods/ die in de Wet gheeyschet wort/nemmermeer en
De goede wercke der geloovigen zijn onvolmaeckt/ en wordẽ hare gebreken door Christi offerhande begraven. vloeyen. Derhalven leeren wy alsoo/dat aen de goede wercken der geloovighen altijt gebreeckt de hoochste suyverheyt/welcke daer vermochte Gods aenschijn te verdragen: jaé datse eenichsins besmet zijn / soo sy op het hoochste ondersocht wordẽ. Doch als God eenmael de geloovige in de genade der aenneminghe tot kinderẽ heeft ontfangen/ dat hy alsdan niet alleen hare persoonen omhelst en bemint / maer oock hare goede wercken/ also dat hy de selve met eenigẽ loon verweerdicht. Tẽ corstẽ gesëyt/gelijck alst van den mensche verhaelt is/even also rekenen wy van de goede wercken: dat/namelic/die gerecht veerdicht worden/niet door hare weerdicheyt / maer alleen door de verdienste Christi/ overmits de gebreken /waer door sy andersins niet aenghenomen en souden zijn / door Christi
De nutticheyt deser leere. offerhande begraven worden. Dese vermaninghe is seer nuttelick te verstaen / eensdeels om
1. de menschen in de vreese Gods te houdẽ/dat sy haren wercken niet toelegghen/d'welcke voortcomt uyt Gods vaderlicke goetgunsticheyt:
2. anderdeels om haer met de alderbeste vertroostinge te stercken/ datse den moet niet en geven verloren /als sy by haer overwegen ofte de onreynicheyt / ofte de onvolcomentheyt haerder wercken/ overmits sy hooren dat de selve haer door de vaderlicke goedertierẽtheyt Gods verghegeven worden.

Van de Sacramẽten/ datter twee zijn/ ende geen seven. 44 Na de leere volgen de Sacramenten/ waer in vã ons niet en is verbetert/dat wy niet met stercke ende bevestichde authoriteyt en souden moghen verantwoorden: Doen men geloofde datter seven waren van God ingestelt/ hebben wy er uyt dat ghetal vijf uyt ghemonstert: ende betoont/dat de ceremonien van menschẽ ingevoert zijn/uytgenomen den Houwelicken staet/ den welcken wy wel bekennen van God bevolen te wesen / maer niet om een Sacrament te zijn. Voorwaer voor niet en twisten wy gheensins/als wy de ceremonien / die door der menschen raet daer by gedaen zijn / al ist datse andersins niet quaet ende onnut en zijn/ afscheyden van sulcke heylige teyckenen/die met sijnen mont ons Christus bevolen heeft/ ende gewilt datse soudẽ zijn getuygenissẽ der geestelicke gavẽ: welcke/gelijc als de selve niet en zijn in der menschen macht/alsoo en connen sy oock geensins van die getuyghen. Ten is ghewis gheen slechte sake/de verborgen gunste Gods in onse herten te versegheIen/ Christum aen te bieden/ ende te voren te leggen de weldaden die wy in hem nutten. Nae dien de Sacramenten Christi sulcke bedieninge hebben/soo wort hemel ende aerde onder een vermengt/ wanneer datmẽ de dinghen/die van menschen aenghenomen zijn/ van de Goddelicke niet en onderscheyt. Hoewel dat hier tweederley dwalinge plaetse geerègen hadde/datse / wech genomen hebbende het onderscheyt tusschen Goddelick ende menschelicke dingen / eenen afbreuck deden den H. Woorde Gods / daer in de gantsche cracht der Sacramenten bestaet: ende datse met onwaerheyt gemeynt hebben/ dat Christus de insteller van de selve was/die nochtans alleẽ van den menschẽ haren oorspronck namen:

Het ampt der Sacramentelicke teeckenen.

Tweederley dwalinghe. 1. 2.

45 Van den Doop hebben wy van gelijcken veel anhanckselen afgesneden / welcke waren ten deele onnut / ten deele van wegen de superstitie/schadelick. Men weet wel/wat voor een maniere van doopen de Apostelen van Christo ontfanghen/hoedanighe sy in haren tijt onderhouden eyndelick haren nacomelingen achtergelaten hebben. Dese eenvoudicheyt/die door d'authoriteyt Christi/ ende tgebruyck der Apostelen was bevesticht / en heeft dese laetste werelt niet genoech gedaen. Ick en wil nu geen woorden maken / door wat goede redenen sy daer toe gebracht zijn geweest / die de salvinge/sout/spousel/ wasse keersen naderhant daer toe gedaen hebben : alleen segge ick / dat niemant onbekent en is/dat ofte de superstitie/ofte de dwaesheyt soo toegenomen heeft / datmen in meerder weerden hielde sulcke byvoechsels/ dan men dede de waerheyt des Doops selve. Wy hebben ons ooc beneerstícht wech te doen dat verkeerde vertrouwẽ/d'welck op de uyterlicke handelinge alleen / ende gheensins op Christum en sach. Want alsoo hebben sy/soo in haer scholen / als oock op den predickstoel de cracht der teeckenen verheven/ dat sy de lieden niet tot Christum stierende/leerdẽ haer betrouwen stellen op de siendelicke dinghen. Ten laetsten/ hebben wy de oude ghewoonte wederom ingebrocht/dat den Doop met de leere in onse kercken soude bedient werden. Daerenboven verclaren wy neerstich ende ter goeder trouwe niet alleẽ de nutticheyt des Doops/die hy ons aenbrengt / maer oock sijn rechtmatich gebruyc/dat oock de wedersprekers in desen deele niet en vinden yet datse mogen tegenspreken. Ende daer en is geen dinck soo vreemt van de natuere der Sacramenten / als den volcke een ydele vertooninge voor te stellen/ sonder eenige verclaringe te doen van de verborgentheyt der selver. Het ghene is wel bekent/dat Gratianus uyt Augustino verhaelt/dat het water niet anders en is/dan een element/soo het woort daer

Wat in het bedienẽ des Doops verbetert is.

1. 2. 3. 4.

van

van is. Wat voor een woort dat hy nu meynt/
leyt hy terstont uyt/segghende: Dat is het woort
des gheloofs/d'welck wy prediken. Soo en moe-
ten dan onse vyanden niet vreemt opsien / als
wy mispryjsen ende verwerpen dat bloote ghe-
ven des teyckens/sonder de kennisse van de ver-
borghentheyt desselven. Want het is een heyl-
loose scheydinghe / de welcke daer omstoot de
ordre die van Christo is gestelt. Hoewel datter
noch een ander ghebreck in de ghemeyne ende
elders ghewoonelicke bedieninge toe comt/na-
melick/ datse de onwetentheyt eenen Goddelic-
ken dienst rekenen te zijn/gelijck als in de too-
verachtinge consten sulcx plecht te geschieden.

Wat verbeteringhe by het bedienen des H. Avontmaels gedaen is.

49 Daer te voren hebbe ick gheseyt / dat dat
H. Nachtmael des Heeren/wesende dat andere
Sacrament der Christelicher kercke/niet alleen
en zy verontreynicht/maer byrans te niet ghe-
daen geweest. Waerom dat ons veel te meer de
verbeteringe van dien stont te behertigen. Al-
1. voren was van nooden /dat godloose gedichsel
van de offerhande / d'welck veel ongherijmde
dingen inhielt/uyt der menschen herten te tree-
ken. Want / behalven dat teghen de duydelicke

Misbruycken des heylighen Avontmaels.

instellinghe Christi opgerecht was de gewoon-
te van te offeren/wasser oock by gestelt dat seer
2. schadelicke ghevoelen/dat/namelick/dat werck
een versoeninghe was voor de zonde. Also was
de weerdicheyt des Priesterschaps/ die Christo
alleen toe quam/tot den sterffelicken menschen/
ende die cracht sijnes doots/ tot het werck ge-
3. bracht. Wt dese fonteyne is oock ghevloeyt/
datse den levendighen ende den dooden haer sa-
crificie toeghevoecht hebben: Over sulcx na dat
dese valsche opofferinghe uyt de weghe is ghe-
daen/ hebben wy wederom opghebrocht de ge-
4. meynschap/ die ten meesten deele uyt haer ghe-
bruyck was ghecomen. Want als de lieden
slechs alle jaren eens ter tafel des Heeren gin-
ghen /soo meynden sy in dat heele jaer genoech
te wesen/als sy aensagen /dat van den Priester
werde verhandelt / onder den deckmantel wel
van des Heeren Nachtmael / doch alsoo datter
gheen teecken des Nachtmaels en werde ghe-
merct. Want welcke zijn des Heeren woorden?
Neemt/seyt hy/ende deelet onder u lieden: Maer
in de Misse is het ghelaet van opofferinghe in
de plaetse van het ontfanghen / ende daer en is
gheen uytdeelinghe/ jae oock gheen noodinghe.
Want de Priester/als een afghesneden lidt van
het lichaem/ bereyt voor hem selven de offerhan-
de/ ende ontfangtse alleen. O afgrijselickheyt/
5. hoe seer verschillen sy van malcanderen! Boven
dien / hebben wy het gebruyck des Drinckbe-
kers het volck weder ghegheven/welcke/ doen
hy van den Heere den volcke niet alleen werde
toeghelaten/maer oock bevolen/is gewis door
niemants anders/ als door des Sathans inge-
6. ven/ wech ghenomen ghewe est. Vele ceremo-
nien hebben wy afghebroken/eensdeels om dat
de menichte der selver boven maten aengewassen
was/ anderdeels / om datter sommighe te seer
roken na het Jodendom / sommighe / als van
onerbarene menschen ghevonden zijnde/en pa-
sten niets te wel op sulcke ghewichtige verbor-
ghentheyt. Maer wy laten toe/datter anders
gheen faute en is geweest/dan alleen datse son-
der oorsake daer in ghecropen waren. Was dat
niet een genoechsame oorsake/om de selve wech
te doen / overmits wy saghen dat tghemeyne
volck daer over stont verwondert?

De afgrijselicke transsubstantiatie wort verdoemt.

47 Noch meerder noot heeft ons ghedreven/
om te verdoemen dat gedichtsel van de veran-
deringhe des broots ende wijns in het vleesch
ende bloet des Heeren. Item die maniere van te 7.
bewaren/ende om te dragen dat broot. Eerste-
lick/so strijt sulcx tegen de clare woorden Chri-
sti: daer nae heeft dat selve een afgrijsen van den
gheduerighen aert der Sacramenten. Want
dat en is gheen Sacrament / daer men niet en
siet het siendelicke teycken/d'welck de gelijcke-
nisse heeft met de gheestelicke waerheyt / die sy
beteyckent. Ende tghene dat Paulus van het
Avontmael seyt/is claer: Dat wy alle een broot 1. Cor. 10, 17
ende een lichaem zijn/die wy eens broots deel-
achtich zijn. Waer is de over-een cominge ofte
gelijckenisse des siendelicken teyckens int Nacht-
mael / dat daer soude over een draghen met het
lichaem ende bloet des Heeren/is dat het gheen
broot en is dat wy eten/noch geenen wijn dien
wy drincken/maer alleen een ydel gesicht / dat
d' oogen bedriecht? Boven dien voecht hem by 8.
dit ghedichtsel/ terstont noch een ergher e super-
stitie/ dat de lieden blijven hanghen aent broot/
als aen eenen God / ende dat selve voor God
aenbidden: als wy sien dat gheschiet is. Want
daer het Sacrament ons behoorde te dienen/
om onse Godvruchtige sinnen na den hemel te
strecken / heeft de werelt dese heylighe teycke-
nen des Nachtmaels tot heel een contrarie eyn-
de misbruyckt/dat/te weten/sy therte tot Chri-
stum toe niet en souden opheffen/te vreden zijn-
de met het uyterlicken aenschouwen ende veree-
ren van de teyckenen. Maer de verdorventheyt
is al te vreemt van de instellinghe Christi / dat
dat broot met grooten pracht ende prael om-
ghedraghen wort/ofte op een hooge plaetse ge-
stelt/om aengebeden te worden. Want de Heere
reyckt ons in den Avontmale sijn lichaem ende
bloet/doch om te eten ende te drincken. Daerom
stelt hy voor eerst het bevel/daer mede hy gebiet
te nemen/te eten/ ende te drincken: Daer nae
voecht hy daer by de belofte /daer mede hy ge-
tuyght/dat tghene wy eten/ sijn lichaem / ende
dat wy drincken/sijn bloet zy. Over sulcx die het
broot tot eenen Godsdienst wech-gestelt bewa-
ren ofte omdraghen/dewijle sy de belofte van't
bevel scheyden/dat is/eenen onlosselicken bant
breken/beelden haer wel in /tlichaem Christi te
hebben: maer en hebben niet anders dan eenen
Afgod/dien sy by haer selven gedroomt hebben.
Want dese belofte Christi/ daer in hy ons aen-
biet sijn lichaem ende bloet onder de teyckenen
des broots ende des wijns/en behoort gheenen
anderen toe/ dan den genen die daer nemen uyt
sijner hant/om de gedachtenisse der verborgent-
heyt te houden/die hy selve bevolen heeft. Maer
die het broot/nae haer goetduncken/tot een an-
der werck gebruycken/dese /overmits sy de be-
lofte missen / en hebben niet meer dan haren
droom. Voor het laetste / hebben wy de leere
ende verclaringhe van de verborghentheyt/die
van tvolck moet ghehoort worden / wederom
voor ghenomen : daer te voren de Priester niet
alleen een vreemde tale en ghebruyckte / maer
oock die woorden/daer mede hy meynde t broot
ende den kelck te wijhen/ heymelick mommelde.
Hier en vanghen onse bestraffers niet/waer in
sy ons moghen berispen/dan dat wy slechtelick
ghevolcht hebben dat bevel Christi. Want hy
en heeft met gheen heymelicke beswe eringe het
broot bevolen / dat het soude sijn lichaem wor-
den : maer hy heeft tot sijnen Apostelen met
clare woorden ghesproken / dat hy haer sijn
lichaem gheeft.

Hoe de Gereformeerde het H. Avontmael bedienen.

48 Middeler tijt/ ghelijck wy des Doops/al-
so dragen wy den volcke oock des Avontmaels
eynde/cracht / nuttichey t ende ghebruyck ghe-
trouwe-

trouwelick/ende met sulcker neerstichept voor/
1. als wy best connen. Voor-aen vermanen wy alle man/datse het gheloove souden by brengen waer mede sy inwendich souden nuttigen/ dat den ooghen aldaer voorgestelt wort: dat is/dat geestelicke voetsel/daer mede alleē de zielen ten
2. eenwighen leven ghespijst worden. Wy betuyghen/dat de Heere uut dese teyckenen niets en belooft / ofte te verstaen gheeft/dat hy metter daet ons niet en bewijst. So prediken wy dan/ dat het lichaem ende bloet Christi niet alleen ons int Avontmael van den Heere aengheboden/
3. maer oock van ons ontfangen wort. Noch wy en leeren niet/dat broot ende wijn alleen souden teyckenen zijn/maer voeghen terstont daer by/ dat de waerheyt/die sy beteyckenen/te ghelijck
4. daer mede vereenicht is. Noch wy en verswijghen niet /wat ende hoe uytnemende vrucht: en wy daer uyt becomē/eñ hoe heerlicken pant der salichept ende des levens onse conscientien alhier ghenieten. Ende ghewis/sy en sullen voor
5. my dat niet loochenen / die oock wat redelickheyts by haer hebben/ datter vele claerdere uytlegginghe deser verborghentheyt by ons ghehoort wort / ende sijne weerdicheyt met meerder eere aengheprezen / dan elders eenichsins plecht te gheschieden.

Wat in de kerckelicke regeringhe gebetert is

49 In de regeeringhe der kercke / en hebben wy van andere niets verscheydē/waer vā dat ons de beste wijse niet en sy bekent. Het ampt der Herderen hebben wy weder so na dē Apostolischen reghel/ als oock na de gewoonte der ouder kercke ghestelt: dat/namelick/de gene die in der kercken d' overste /zijn het volck souden leeren: Wy houden oock staen / dat de selve by sulcke weerdicheyt niet en behooren te blijven/ ten zy datse haer quijten in haer bevolen ampt te doen. Wy hebben vermaent / datmen in de verkiesinge van de Regeerders meerder Godsdienstichept ende sorghe behoort te gebruycken/ ende hebben ons beneersticht sulcx te doē. T'is blijckelick/ wat voor een manniere van ondersoeckinghe de Bisschoppen oeffenen door hare Suffraganen ofte ste-houders / ende uyt de vrucht/die daer uyt spruyt/machmen gissinghe maken. Want wat onwetende ende ongeachte menschen sy alomme tot de Priesterlicke eere voorderen / en is niet veel belangs om te verhalen. By ons/hoewel datter Dienaers gevonden worden van soo geen grooter geleerthept: nochtans en worter gheen toegelaten/die niet eenichsins matelicher wijse tot het leerē sy bequaē. Datse alle niet meer geleertheyts en hebben/salmen eer den bedroefdē tijt/ dā ons sulcx te laste legghen. Nochtans mogen wy nu ende altijt rechtelick hier over onsen roem wel dragen/dat de Dienaers onser kercken niet en connen gheacht worden met onachtsaemhept vercoren te zijn/als sy by anderen vergeleken worden. Dewijle wy nu in de ondersoeckinghe ende verkiesinghe haer wat te boven gaen/soo overtreffen wyse verre daer in/ dat niemant by ons de plaetse eens Pastoors en besidt/ dan die sijn ampt uytrechtet. Derhalven en wort gheen kercke by ons ghesien sonder ordinare ende gewoonelicke predicatie des Goddelickē woorts.

Het ampt der Herderen bestaet principalic in t leeren ende prediken.

Waer mede de Papisten haere macht beschermen.

50 Nae dien dat onse vyanden haer schamen dese dinghen te loochenen (want wat voordeel soudē sy in so groote claerheyt met haer loochenen doen?) soo twisten sy eerstelic met ons over haer recht eñ macht/daer na over de manniere van te ordineren. Sy brenghen voort de oude Set-regels/ de welcke de Bisschoppen ende de Gheestelickhept tot Oversten stellen van dese sake. Sy beroepen haer op de ghedurighe successie eñ navolginge/ daer door haer dese macht van den tijden der Apostelen af / van hant tot hant overgelevert is geweest. Ten soude dan niet billick gheweest hebben/seggen sy/ dat dese macht elders ghebrocht hadde geweest/ doch het ware te wenschē/dat sy dese besittinge/daer sy so mop mede zijn/door hare verdienst behouden hadden. Maer ist dat wy overlegghen/eerstelick met wat ordre de Bisschoppen nu eenige jaren aengheset zijn tot dese weerdichept/ daer na hoe sy haer daer in draghen / eyndelick hoedanighe sy plegen te kiesen/die sy de regeeringe der kercke toe vertrouwen: dan sullen wy vernemen/dat de successie daer mede sy so hoveerdich zijn/over lange vergaen is. De oude Set-
1. reghels houden in/ dat eerstelick de leere / daer nae oock het leven van den gheenen / die tot het Bisdom ofte Priesterdom aengheno men sal worden/alvoren met voorgaende rechte ondersoeckinghe / beproeft moet werden. Hier van staet in de handelinghe des vierden Africanis-
2. schē Concilij een claer bewijs. Voorts de macht om den genen die van de Geestelickhept voorgestelt was/ofte te weygheren/ ofte aen te nemen / stont by het volck ende de Overheyt: ten eynde datter gheen opghedronghen en soude werden teghens den danck ofte wille van yemant. Leo schrijft Epist.9. Die daer over alle man als een Overste ghestelt sal worden / die moet van alle man vercoren worden. Want die als onbekent/ende niet onderbraecht zijnde tot een hooft ghemaeckt wort/dese wort nootsakelick door ghewelt daer in ghedronghen. Item/ Epist 87. Men sal hem houden by tghetuyghenisse der weerdichsten/by de onderschrijvinghe der Gheestelicken / by het bewillighen van de orden ende van het ghemeyne volck. Gheen reden en laet toe/ dat dit op een ander wijse soude moghen gheschieden. Dit is dat oock Cyprianus drijft/ende dat wel hestich/seggende: Dat het met Goddelicke autoritept is becrachticht/ dat de Priester in de teghenwoordichept des volcx /in alle mans ghesichte vercoren sal worden: op dat hy als weerdich ende bequaem met tghetuyghenisse van allen / aengenomen mach worden. Soo langh heeft dese regeeringhe ghestaen/terwijle den stant der kercke lijdelick is gheweest. Want de brieven Gregorij zijn vol ghetuyghenissen/welcke te kennen geven/ datse in dien tijt neerstich zijn onderhouden gheweest.

Wat orden ende regel eertijts gehouden is geweest/ in de aenneminge ende verkiesinge des Priesters

51 Ghelijck als de H. Geest in der Schrifturen allen Bisschoppen oplegt het ampt van leeren/alsoo soudet als een seltsaem wonder gehouden hebben geweest in de oude kercke/alsser een Bisschop ware genaemt gheweest/die niet te gelijck hem en hadde bewesen eenen Herder te zijn met het leeren. Ende met gheen ander voorwaerde en werden sy tot sulcke hoochept opgenomen. Even dese manniere onderhieltmē onder den Priesteren/na dat elck hadde sijn sekere Prochie. Hier uyt volghen dese besluytingen: datse niet verre van hare kercke en loopē datse niet langh uyt en blijven. Om nu eenen Bisschop aen te setten/ wasser een wet ghestelt in de Synodale Setreghels / dat andere Bisschoppen uyt de gantsche Provincie tsamen souden comen: wanneer dat niet bequamelick conde gheschieden / dat alsdan ten minsten niet min dan drie daer by soude wesen/ende dat tot dien eynde/dat niemant / ofte door oproer hem selven in en soude steken/ ofte heymelick daer in cruppen/ofte door slimme weghen hem daer in brenghen.

Bisschoppen ende Priesters hebben eertijts moeten leeren.

brengen. In de aensittinge des Priesters ghebruyckte elcke Bisschop de vergaderinghe van sijne Priesters. Dese dingen/ die in een handelinge wat breeder vertelt/ende nader bevesticht conden werden / verhale ick alleen als voorbygaende : overmits datmen daer upt lichtelick sal mogen oordeelen/in wat weerden te houden zy desen rooc van de successie/den welcken onse Bisschoppen ons voorwerpen / om onse oogen te verblinden.

De successie van de Roomsche kercke is heel vreemt van de oude verkiesinge ende aẽsettinghe der regeerders in der kercken.

52 Sy seggen dat dese erffenisse haer achtergelaten is gheweest van den Apostelen Christi/datse in der kercken alleen mogen aensettẽ/ die sy willen: ende clagen/dat wy in haer besid met heyloose lichtveerdicheyt ingevallen zijn/ overmits dat wy buyten haer authoriteyt den dienst bedienen. Waer upt bewijsen sy dat? Om datse gheduerich aen /den Apostelen altijt ghevolcht zijn. Maer is dat ghenoech/daer alle die andere dinghen niet over een en comen? Spottelick soude dit ghewis wesen om te segghen/ nochtans segghen sy't. Men heeft gheen acht in hare verkiesinge noch op't leven/ noch op de leere : den volcke is benomen de vryheyt van stemmen te geven: Ja de Canonicken hebbende uytgheslooten de andere Geestelickheyt / hebben de gantsche macht aen haer getrocken. De Paus van Roomen heeft oock de ordeninghe die hy den Provincialen Bisschoppen ontnomen heeft / aen hem alleen ghetoghen. Sy en dencken op gheen dinck minder / dan op de bedieninghe van haren Bisdoms staet / als of sy tot een wereltlicke heerschappie vercoren waren. Eyndelick/ dewijle sy al met malkanderen eens zijn/ op datse niet ofte met den Apostelen/ ofte met de Heylige Vaders der kercke souden yet diergheliche hebben: soo maken sy haer met dese verwe alleen schoon: datse door een gheduerich aẽ eẽ hangende vervolch van dese selve gesproten zijn. Ja certeyn/al of Christus wel t'eerst sulcke wet gemaeckt hadde / dat de ghene die de kercke souden regeeren/ hoe sy oock wesẽ mochten / bekent souden worden voor Apostelen: ofte datter eẽ erffelicke besittinge zy/ welcke soude niet minder comen tot de onweerdigen als tot de weerdigen. Daer beneffens/is onder haer besloten/ gelijc alsmen van den Milisijnẽ seyt /datse by hare vergaderinge ooc niet eenen deghelicken man souden ontfanghen: ofte soo sy misschien door 't missen dat gedaẽ hadden/datse dan dien persoon souden dulden. Ick spreke van de menichte int ghemeyn/want ick en wil niet ontkennen / datter onder haer weynighe goede zijn: Maer of sy swijghen door vreese/ of sy worden niet ghehoort. Daerom / die Christi leere met sweert ende vyer vervolghen/die niemant vry toe laten om oprechtelick van Christo te spreken / die den loop der waerheyt verhinderen/soo sy best connen en mogen/die sterckelick haer daer teghen setten/dat de kercke/die sy met veel verdriet ghequelt hebben/ haer niet wederom over-eynde en helpe/die van dẽ dienst weeren/van welcke sy een naedencken hebben/ datse van het welvarẽ der kercke wel eñ Godsalichlick gevoelen: ofte/ soo sy nu aengenomen zijn/die uytmonsteren: van dese/te weten/was te verwachten tot alle stont / dat sy selfs met haer handen int ampt soudẽ stellen trouwe dienaers / die het volck in den Godsdienst souden suyverlick onderwijsen.

D'welck wort bewesen.

*De personelicke successie verliest haer recht/wanneer de successie der geest daer niet verknoopt en blijft.

53 * Maer na dien onder haer de rede Gregorij/als een spreeckwoort gebruyckelick is: Die sijn vryheyt misbruyckt/ dat die oock verdient sijn vryheyt te verliesen: Soo is het noodich/ datter ofte gheheel andere zijn/ende datse andere tot de regeeringe der kercke verkiesen/ende een andere wijse gebruyckẽ: ofte/datse laten te claghen/datse van tghene d'welck haer rechtelick toebehoorde/snood'lic ende ten onrechte zijn berooft geweest. Ofte ist dat sy't claerder willen weten / soo sy voor Bisschoppen willen bekent worden/datse alsdan moeten op een ander maniere tot het Bisdom comen/ dan sy ghecomen zijn : Oock op een ander wijse ende ghebruyck aenghestelt werden: Eyndelick in het volck te weyden/haer ampt vervullen/op datse nu moghen behouden de macht om te benoemen/ende aen te setten / datse dan hernemen de oprechte ende ernstighe ondersoeckinghe in leere ende leven/de welcke nu veel jaren by haer naegelaten is geweest. Hoewel dat dese eenige redẽ so veel als duysent gelden moet: dat namelick/ die alle authoriteyt in der kercken verloren heeft / de welcke met der daet hem eenen vyant vertoont heeft van de gesonde leere/ met hoedanigen tijtel hy hem ondertusschen soude moghen voorgheven. T'is kennelick/wat de oude Synoden van de Ketters gebieden/ende wat voor macht sy haer achter laten. Insonderheyt voorwaer verbieden sy / dat niemant van de selve sal een ordineringhe begheeren. Derhalven en can niemant dit recht voor staen /dan de gene dit door de suyverheyt der leere /de eenicheyt der kercke handhave. Wy segghen/dat de ghene die in den name der Bisschoppen hedensdaechs de kerckẽ regeeren/in dier voegen niet en zijn trouwe bewaerders ende dienaers vã de Godsalige leere/ datse veel eer zijn de vinnichste vyandẽ der selver. Wy segghen/datse haer dat eenige onderwinden te doen/datse Christus met sijn Evangelische waerheyt verstooten /hebbende / de afgoderie/godloosicheyt ende de quaetste eñ schadelicxste dwalinghen bevestigen. Wy segghen/ datse niet alleen met woorden de ware leere der Godsalicheyt hartneckichlick bevechten /maer oock uytsinnichlick tyranniseren over alle / de welcke begheerende selve upt de duysternisse te trecken. Teghens alsoo vele verhinderinghen/ daer teghens sy haer op stellen / arbeyden wy onse neersticheyt aen de kercke te wenden. Dit is dan de oorsake / waerom dat sy met ons soo twistich zijn / als souden wy op onbehoorlicke weghen in haer besit ghevallen zijn.

54 Soo veel de maniere ende ceremonie aengaet in de regeerders der kercken aen te setten: de sake is quansuys weerdich/ om ons hier in moeyelick te wesen: om dat der Priesteren handen niet en wordẽ by ons gesalvet: om dat wy niet en blasen in haer aensicht : om dat wijse gheen wit cleet / noch andere diergheliche vercieringhen aen en doen/soo en ghelooven sy niet dat de ordeneeringhe recht van ons gheschiede. Maer wy en lesẽ niet/ dat eertijts eenige ceremonie meer int ghebruyck was/ dan de oplegginghe der handen. Het zijn al nieuwe dingen/ noch sy en hebben nerghens van daen eenighe recommandatie/ dan alleen datse nu ghemeynlick met sulcke groote Godsdienstichheyt onderhouden worden. Maer wat doet sulcx tot de sake? Want in soodanighe ghewichtighe saken/ wort meer dan der menschen authoriteyt ghesocht. Daerom de dinghen/ die van menschen ghevonden zijn/ moghen wel sonder quetsinge der Religie verandert wordẽ/soo dickwijls als de gheleghentheyt des tijts sulcx vereyscht: die nu so seer lange niet en zijn op de bane geweest/ die hebben noch veel min te bedieden. Voorts/ soo gheven sy haren Priesteren/diese verkiesen/

Vande ceremonie in de regeerders der kercken aen te setten by den Papisten.

den

den kelck ende de plateel in handen. Waer toe dat? Om de selve in te wijen tot het offeren. Maer door wat bevel? Want noeyt en heeft Christus dese bedieninghe den Apostelen opgeleyt/ofte heeft begheert/ datse van hare naevolghers opgenomen soude worden. Daerom zijnse onredelick/datse ons soo lastich zijn van wegen de maniere van ordineren: waer in wy gantsch niet en verschillen van dē regel Christi ende tgebruyck der Apostelen/ noch int minste van de gewoonte der ouder kercke: daer sy dese hare manniere van doē/vā welcker versuymenisse sy ons beschuldighen/ noch met Gods woort/ noch met eenighe vaste reden/ noch met den deckmantel der outheyt en connen beschermen.

Wat door wetten in de regeringe der kercke gebruyct moeten werden.

55 In het stuck van de kerckelicke regeeringhe/hebben sy hare wetten: uyt welcke wy die gheerne aennemen/ welcke gheen stricken der conscientien en zijn/ende dienen tot onderhoudinghe van de ghemeyne ordre: Maer die ofte door tyrannie/ ofte tot verdruckinghe der conscientien opgeleyt waren, ofte meer dienden tot superstitie/dan tot stichtinge/ die zijn wy bedwonghen te verwerpen.

Tegēworpinghe.

Alhier beschuldighen ons eerstelick onse vyanden van verachtinghe ende onredelicheyt. Daer nae lasteren sy ons/ dat wy des vleesches vryh. soeckē/ op dat wy t' jock der discipline van den halse ghewórpen hebbende/ mogen nae onsen lust ende wille een ongebonden leven leyden.

Antwoort.

Maer/ghelijck ick ghesept hebbe/wy en zijn dat gheensins tegen/ dat de wetten met eerbiedinghe gehouden moeten werden/welcke alleē hier op sien/dat stichtelick ende ordentelick alle dinghen onder den gheloovighen verhandelt moghen werden.

1.Cor.14 40.

Wy voorwaer en weygerē niet d' oorsake van elcke die wy hebben wech ghedaen/ aen te gheven/ waerom dat het van nooden was sulcx te geschiede. T' is ghewisselick niet swaer om te bewijsen/dat Gods kercke onder den last van de menschelicke insettinghen beswaert gheleghen heeft/ende by soo verre wy wilden/ dattet haer wel ginghe/ datse moeste verlichtinghe hebben.

Epist.2.ad Ianuarium.

Augustini clachte is wel bekent/ in de welcke hy den ellendigen stant by sijnen tijt swaerlick beweent/dat de kercke die hy gewilt heeft datse door Gods barmherticheyt soude vry wesen/ alsoo te dier tijt belast werde/ dat de gelegentheyt der Joden verdraghelicker soude hebben geweest. T' is der waerheyt niet onghelijck/ dat van dien tijt af tghetal tot op thien dobbel toe aengewassen zy. Maer veel meer heeft toegenomen de strengicheyt van te doen de selve onderhouden. Hoe/of nu dese heylige Man weder opstonde/ende saghe aen dese oneyndelicke veelheyt der wettē/onder welcke de arme conscientien versoncken ligghende/zijn suchtende? Of hy wederom aenschoude/ met wat strengicheyt sy de ōderhoudinge der selver af-eyschten?

Tegēworpinghe.

Onse beschuldighers sullen by avontueren hier op segghen dat wy met Augustino hadden moghen beschreyen/ soo daer wat onbetamelicx hadde gheweest/ ende datmen niet en behoorde eenighe verbeteringhe begonnen te hebben. Op dese teghenworpinge is licht te antwoorden.

Antwoort.

Want/dewijle men meynde/dat de menschelicke wetten noodich waren te onderhouden/so heeft dese schadelicke dwalinge moeten verbetert werden. Wy en loochenen niet dat de wettē/die uyt oorsake van de uyterlicke regeeringhe ge gheven worden/ ghehoorsamelick onderhouden moeten werden/ ghelijck als ick gesept hebbe: maer God is alleen de eenige Wet-ghever/ die de conscientien regeert.

De wetten totter regeringe der kercke noodich/ moeten op Gods eere/ eñ geestelicke vryh. der conscientie sien.

Laet over sulcx hem alleen dese autoriteyt behouden/ die de Schrifture hem op vele plaetsen toe-eygent. In dese sake bestaet eerstelick Gods eere/ die met rechte niet mach verminderd worden. Daer na de geestelicke vryheyt der conscitien/ die Paulus gantsch niet en wil der menschen goetduncken onderworpen hebben. Dat derhalven onse schuldighe plicht was/dat wy der gheloovigen conscientien van de onbehoorlicke slavernie/daer mede sy verstrickt lagen/souden bevryden/dat selve hebben wy gedaen ende geleert/dat de conscientien vry ende onghebonden zijn van de wetten der menschen: Dat wy oock dese vryheyt/ de welcke door het bloet Christi is te weghe gebracht/niet en moeten lichtveerdichlick overghe ven. Soo wie ons in dese sake schuldich maeckt/ die moet oock nootsakelick Christum eñ de Apostelen in evē de selve schult trecken.

Behalvē de stricke der conscientiē/ soo comen noch andere schaden uyt der menschen insettinghen.

Noch en vertelle ick niet alle de andere schaden/ die ons ghenootsaeckt hebben uyt te varen teghen de menschelicke leeringhe. Twee sal icker alleenlick voor ooghen stellen/welcke/ na datse ghehoort sullen wesen/vertrouwe ick/ dat alle onpartijdige Lesers haer te vreden sullen houden/te weten/dat sommige van alsulcke instellingē/als het in onse machte niet en stont om tselve/datse van ons eyschten/te verdullen/ de menschen anders niet en conden brenghen/ dan tot ghevepnstheyt/ofte tot vertwijffelinge. Maer by allen ghebeurdet/ dat Christus den Phariseen verweet/ dat om hare insettinghen Gods ghebodē te niet werden ghedaen. Matt.15.6

Bewijs vā het voorgaēde door eenige exempelen/ als door het eten des vleeschs op vrydagen/ etc.

56 Ick sal hier eenighe exempelen/daer uyt dit noch claerder mach worden/ by brenghen. Drie dinghen zijnder/waerom datse over ons dus verstoort zijn: dat wy vry gestelt hebben op elcken dach vleesch te eten: dat wy den Priesteren t' houwelick toegelaten hebben: dat wy de heymelicke biechte/die int oore des Priesters gheschiede/ verworpen hebben. Laet de wedersprekers my ter goeder trouwe antwoorden/of by haer niet scherper geestraft en worde de gene die op den vrydach vleesch geproeft heeft/ dan die int geheele jaer gedurich ghehoereert heeft? Of het niet voor eē doodelicker laster gehouden wort/ soo een Priester een huysvrouwe ghetrout heeft/ dan dat hy hondert-mael in overspel bevonden was? Of sy niet lichtelicker vergeven/ soo yemant vele ghebodē Gods veracht heeft/dan die sijn zonden naeghelaten heeft eenmael des jaers int oore van den Priester te biechten? Lieve/ wat voor een seltsaem wonder is het/dat voor een liechte zonde/ende die vergevinge weerdich is/ te achten/ soo yemant de heylige Wet Gods geschendt hadde: maer die der menschen insettingen overgetreden hadde/dattet heeft moeten gerekent zijn een onversoenelick schelmstuck te wesen? Ick bekenne soodanich exempel niet nieuw' te zijn. Want ooc Christus heeft van sulcke boosheyt/ ghelijck als ick gesept hebbe/de Phariseen beschuldicht/ datse om hare insettingen te niete maeckten Gods gebodē. Matt.15.6

Maer dit is des Antechrists vermetelicken hoochmoet/ waer van dat Paulus spreeckt/ dat hy sit in den Tempel Gods/ hem uytgevende voor God. 2.Thes.2.4.

Want/ waer laet men die uytermaten hooge Majesteyt Gods/ nae dat de sterffelicke mensche soo verre gecomen is/ dat sijne wetten ende regels in meerder weerden ghehouden worden/dan de eeuwige geboden Gods? Ick verswijge/ dat 1.Tim.4.3.

dē Apostel het verbot der spijsē eñ des houwelicx noemt een leeringe der duyvelen/ waer in

gewis

ghewis meer als ghenoech quaets in gheleghen is. Maer de grootste godloosheyt is dese/ datmen eenen mensche hoogher op stelt, dan God. Ist datse segghen / dat ick de waerheyt niet en spreke / soo beroepe ick my op de sake selve.

Bewijsgenomen van dat houwelick der Priesteren.

57 Nu wel aen/ dese twee wetten/ van de onthoudinge des houwelicx/ ende van de oorbiechte / wat zijnse anders / dan grouwelicke pijnbancken der zielen / dat te weten / alle kercken dienaers beloven souden eeuwighe cuyschheyt/ ende als sy dese belofte ghedaen hebben/ dattet haer nimmermeer gheoorloft en soude zijn te trouwen : Hoe/ of yemant de gave van onthoudinghe gheensins hebbende / mochte branden? Hier en mach/ segghen sy/ gheen uytvlucht helpen. Maer de bevindinghe leert hoe veel beter dattet hadde gheweest/ dat soodanich jock nimmermeer den Priesteren opgeleyt en ware/ dan in den oven der vleeschelicker lusten ghesloten zijnde/ altijt te branden.

Waerom den Priesteren t'houwelick verboden is.

Die tegensprekers verhalen den lof des maechdelicken staets/ mitsgaders de nutticheden van de onthoudinghe des houwelicx/ om daer mede goet te doen/ dat den Priesteren niet sonder oorsake t'houwelick is verboden gheweest. Sy wenden oock voor / die deuchtsaemheyt ende eerbaerheyt. Maer sullen sy met dit altemael moghen bestaen / om in de conscientien stricken te leggē/ die de Heere Christus niet alleen vry ende ongebonden ghelaten heeft/ maer ooc door sijn authoriteyt/ ende dierbaren prijs sijns bloets in de vryheyt ghestelt?

1. Cor. 7. 35.

Dit en verstoute Paulus hem niet te doē. Van waer comt dan sulcke nieuwe toelatinge? Daer nae/ dat dien maechdelicken staet tot in den hemel toe verheven wordt wat dient doch dit tot de onthoudinge der Priesterē/ der welcker durpelheyt doet/ dat de gantsche werelt stinckt? So sy de cuyschheyt / die sy met woorden voor gheven / metter daet ontbonden / soo soude ick alsdan haer toe laten/ om te segghen/ dattet aldus betaemde te geschieden. Maer nu/ daerse al wel weten/ dat het verbont des houwelicx den Priesteren is een vrye toelatinghe om te hoereren : Lieve / met wat aensicht dorven sy eenighe mentie maken van eerbaerheyt? Ende wiens schandelickheydt niet en is ruchtbaer ghewordē/ (op dat ic met de selve niet en behoeve lanck te spreken) die wil ick voor den Richter-stoel Godts roepen / datse aldaer van haer eerbaerheyt handelen.

Tegenworpinghe.

Hier sal yemant segghen/ dat niemant opgeleyt en wordt dese wet / dan die van selfs een onbedwonge belofte doet.

Antwoort.

Maer wat can daer voor een meerdere noot bedacht worden/ dan als syse bedwinghen tot beloven? Want dit wordt altijt uyt bedonghen / datter niemant tot den Priesterlicken staet mach toegelaten worden / die hem niet te voren door belofte tot gedurighe onthoudinghe en heeft verbonden. Ende die belooft heeft/ dat hy oock tegen sijnen danck bedwongen sal worden om te onderhouden/ tgene hy eens belooft heeft. Eñ en mach hier teghen geen onschult ghehoort worden. Daer nae segghen zy / dat de onthoudinghe/ die alsoo afgheeyscht wort / vrywillich zy. Watse nu die schaden des houwelicx verhalen/ ende de profijten der onthoudingen/ willen wy dē Reden-rijckers over laten/ dat sy van de dinghen hare redenen makende/ in der Scholen haer oeffenen. Doch/ watter opt gheseyt is geweest/ en mach soo veel niet ghelden / dat daeromme de arme zielen sulcken schadelicken stric soude aengedaen worden/ daer mede sy altijt te worstelen hebben/ so lange tot datse verworcht zijn. Ende nochtans sietmen/ d'welck bespottelick is / dat in sulcke versoeyelicke schandelickheyt de gheveynstheydt noch haer plaetse heeft. Want / soodanighe sy zijn / nochtans achten sy haer selven ter oorsake van dien beter / om datse gheen huysvrouwen en hebben.

Bewijs genomen van de oorbichte.

Even alsoo gaet het met de oorbichte. Want sy brenghen by een alle de nutticheden/ die daer uyt voort comen : maer wy daerentegen connen niet minder aen wijsen met weynighe perijckelen/ die billick zijn te vreesen : wy connen oock seer veele ende groote schaden verhalen / die daer uyt ghesproten zijn. Dese / segge ick / zijn de bewijsredenen/ waer van datmen mach van beyde zijden handelen. Maer dien reghen Christi geduert altoos / die niet en can verandert worden/ noch herwaerts ende ginswaerts ghebogen : jae daer van het niet en betaemt eenighe swaricheydt te maken/ dat de conscientien niet eenighe slavernie niet benaut ghemaeckt en werden. Daerenboven soo isset soodanighe wet / die sy drijven / datse anders niet en can doen / dan de zielen pijnighen/ ende eyndelick verworghen. Want sy wil hebben/ dat een yeder alle sijne zonden eenmael des jaers sijnen eyghenen Priester soude bichten: ende ten zy dat sulcks ghescheide / zijnse sonder hope van te vercrijghen quijtscheldinghe der zonden. Dat sulcks oock niet van t'honderste deel en can ghescheiden / hebben bevonden de ghene/ die ernstelick / dat is/ in de ware vreese Gods sulcx versocht hebben. Want sy en conden haer door geenderhande middel daer uyt helpen / sonder in wanhope te sincken. Maer die andersins op een lichte maniere Gode willen voldoen / den selven was die bichte een seer bequaem deck-spaen voor de gheveynstheydt. Want/ dewijle sy achteden/ soo haest sy haer zonden in d'oore des Priesters uytghespoghen hadden / datse haer voor Gods Rechter-stoel ghequeten hadden / waren sy te stouter om te sondighen / overmits sy soo lichte ende soo een ghereede middel vonden / om 'tghene / datse op haer herte hadden/ van haer te doen. Daer nae/ doen in hare herten dit ghevoelen was / datse volbrachten 'tghene/ dat de wet was ghebiedende / hielden sy't daer voor / datse alle hare zonden / onder de vertellinghe / die sy deeden / hoedanich sy oock was / begrepen / van de welcke sy oock het duysenste deel niet en versinden. Siet/ waerom roepen onse vyanden / dat de discipline der kercke van ons verwoest is gheweest/ om dat wy hebben ghesocht de arme conscientien te helpen / op datse niet onder die seer wreede tyrannie verdruckt zijnde / souden vergaen : ende om dat wy de hypocriten uyt hare schuyl-hoecken tot dat clare licht hervoor ghetrocken hebben / datse oock haer selven wat nader souden ondersoecken / ende Godts gherichte / d'welck sy te voren sochten te ontgaen / te beter begonden te ghevoelen.

Tegenworpinge/ genomē van de nutticheyd ende onthz. der menschelicke insettinghen.

58 Doch sal yemant moghen segghen / niet teghenstaende datter vele misbruycken waren / ende die de verbeteringhe wel verdienden / dat nochtans die wetten heylich ende nut in haer selven wesende / ende door lange ende groote outheydt als nu geheylicht / soo haest alsoo niet en behoorden gheheel uytghroepet gheweest te hebben.

Antwoorde op het verbot der spijsen.

Soo veel aengaet het eten des vleesches : daer op antwoorde ick anders niet / dan dat onse leere met de oude kercke over-een draecht / waer in men

wel weet/ dat het vry was altijt vleesch te etē/ ofte daer van hem te onthoudē. Het verbot des houwelicx by den Priesteren / bekenne ick out te wesen/ insghelijcx oock de belofte van gedurige onthoudinge by den Monicken eñ Baghijnē. Maer ist datse toe latē/ dat de sekere willen Gods moet verre weghen boven de gewoonte der menschen / nademael sy wel weten/ dat hy aen onse zijde is/ende ons opentlick toe stemt/ wat weten sy dan met ons van de outheydt? Claer is dese spreucke: Dat houwelic is eerlick by allen. Ende Paulus eyghent de huysvrouwen bysonder den Bisschoppen toe. Ende int gemeyn/ roept hyse tot den houwelicken staet/ die daer branden. Verclaert oock een duyvelsche leere te zijn/soo wanneer t'houwelick verboden wort. Maer toe dient het/datmen de gewoonte der menschen stelle tegen so clare woorden des heylighen Geestes/dan om de menschen boven God te verheffen? Daer nae / soo isset oorbaer hier op te letten/hoe onbillicke waerdeerders sy zijn / die ons het ghebruyck der ouder kercke voor werpen. Want/ welcke outheyt isser van ouder ende weerdigher authoriteyt/dan die ten tijdē der Apostelen was? Doch de weerderspreckers en sullen niet missaken/ dat het houwelick in dien tijt toegheläten was/ ende ghebruyckelick voor alle Dienaren der kercke. So de Apostelen niet voor goet ingheſien en hebben / de Priesters van 't houwelick te weeren/waerom dan versochten sy de kercke van al sulcken weldaet. Daer nae soo zijnder verloopen ontrent twee hondert ende vijftich jaren/tot het Concilium van Niceen/al waer Sozomenus verhaelt/ datter wel langhe ghehandelt was om te ghebieden den Dinaren der kercke/datse haer onthouden souden van't houwelick/ maer door het tusschen-spreken van Paphnutio, en heeft dien handel gheenen voortganck ghehadt. Want dewijle hy selfs onghetrout zijnde niet en wilde / datter sulcke wet soude ghemaeckt werden/soo seyt hy dat de gantsche Synode geerne met hem daer in heeft bewillicht. Maer doe de superstitie alleenerkens toe nam/is de wet/die op dien tijt verworpen was / wederom aengenomen ghewéest. Onder de Set-reghels / die welcke den Apostelen toegheschreven worden/ niet soo seer van weghen der outheyt / als om de onsekerheyt der Autheuren / isser eenen/ die den Gheestelicken / nae datse zijn opghenomen in haer orden / niet toe en laet te trouwen / dan alleen den Sanghers ende Lesers. Maer d'andere voorgaende Set-reghel verbiet den Priesteren ende Diaconen hare wijven / onder t'deckſel van religie te verlaten. Ende in het vierde Capittel van het Gangrense Concilie wordt teghens die ghene den vloeck uytghesproken / die den ghetrouwden Priester van de andere heeft ghescheyden / op dat sy door sulcke middel haer af houden souden van sijne offerhande. Maer uyt dat blijckt/ dat in die tijden noch wat meerder billickheyt ghewéest is / dan dese laetste eeuwe ghehadt heeft. Nochtans en heb ick alhier voor my niet ghenomen dese gantsche sake in desen handel te begrijpen. Ick en hebbe maer willen voorby-gaens aenwijsen / dat de eerste ende suyvere kercke in desen deele ons soo seer niet teghen en is / ghelijck als onse vyanden versieren. Maer op dat wy haer oock dat toe laten / waerom nochtans beschuldighen sy ons soo afgrijselick: als of wy heylighe ende onheylighe dinghen onder malcanderen hadden vermeught? Al even eens / of het ons niet licht en soude wesen teghens haer wederom in te vallen / dat wy met de oude kercke veel beter eens zijn / als sy lieden. Wy stellen den Priesteren het houwelick vry / dwelck haer ghewayghert hebben die Oude. Wat sullen sy my antwoorden op de hoererie / die alomme onder haer plaetse heeft? Sy sullen segghen/ dat sy 't niet en prijsen. Maer sy hadden wel behooren scherpelick de selve te straffen / soo sy hadden willen die oude Set-reghels na comen. Ist dat een Priester een wijf trout / soo heeft het Neocesariensche Synode ghestelt dese straffe / dat hy van sijnen staet afghesèt worde. Maer ist dat hy overspel ofte hoerdom bedreven heeft / dat straft sy veel harder/ dat hy / namelick / van sijnen staet afghesèt zijnde / oock sal worden afghesneden. Nu ter tijt/ist dat yemant een wijf trout / dat rekentmen een dootlick laster te zijn : ende soo hy hondertmael ghehoereert heeft / dan wordt hy maer met een cleyne somme ghelts ghestraft. Hier by segghe ick oock dit / soo wanneer hedensdaechs leefden / die d' eerste waren / om de wet van de onthoudinghe des houwelicx te gheven / de selve souden oock ontwijffelick d' eerste zijn / om de wet te breken / gheleert zijnde door de teghenwoordighe bevindinghen. Hoewel het soude al te onbillick wesen/ ghelijck als ick gheseyt hebbe / dat der menschen authoriteyt ons soude verwijsen/als wy openbaerlick door Gods woort vry gesproken worden.

Margin notes:
- 2. Op het verbot des houwelicx der Priesteren.
- 1.
- Heb.13.4 1.Tim 3.2. Tit. 1.6. 1.Cor.7.9 1.Tim.4.3.
- 2.
- Histo. tripart.lib. 2. cap.14.
- 3.

59 Aengaende de Biechte / soo hebben wy van de selve eenen corteren ende ghereederen werck tot onser verantwoordinge. Want onse wedersprekers en sullen niet bewijsen connen/ dat den gheloovigen eenich bedwanck is opghelegt van te biechten voor den tijt van Innocentio den derden. Dese tyrannie dan / om welcke te behouden / sy soo heftich teghen ons int harnas zijn / en is der Christenheyt niet bekent ghewéest over duysent ende twee hondert jaren. Maer t'is den Slot-reghel /seggen sy /des Lateranensche Concilij. Jaet / ghelijcker veel zijn. Die tamelick bevaren zijn in de Historien / hebben kennisse niet alleen van de onwetentheyt der selver tijden / maer oock van de wreetheyt. Ende dit pleech te gebeuren / dat hoe de regeerders ongheleerder zijn / hoe sy meer gheneycht zijn om te heerschen. Daer beneffens alle Godvruchtighe herten sullen mijn ghetuygen zijn / in wat eenen doolhof alle die moeten verwerren / die daer meynen / datse aen dese wet verbonden zijn. By soodanighe felle pijnighinghe der conscientien voechde haer oock noch die Godslasterlicke opgheblasentheyt / datse de verghevinghe der zonden daer in besloten hadden. Want sy maeckten de lieden wijs / datter niemant van God aflaet en creech / dan de ghene/ die daer beloofde te biechten. Lieve / wat is doch dit / dat die menschen uyt haer eyghen hooft een manniere voor schrijven / daer door de sondaer met God versoent soude moghen worden? Datse hem weygheren die vergheving e / die Godt eenvoudelick hem aen biedt/ ten zy dat die voorwaerde / die sy daer by ghedaen hebben / vervult zy? Van d' ander zijde was het volck met dese seer quade superstitie behanghen : datse hebben ghemeynt / soo dra / als sy hare zonden uytghestort hadden in des Priesters ore / datse alsdan van alle schult vry waren. Door sulcke ghedachten vervielen veel menschen tot een roecke-

Margin notes:
- 3. Antwoort op de Oorbiechte.
- Merckelicke schade uyt de Oorbiechte.
- 1.
- 2.

G

roecke-

roeckeloose vryheyt van te sondigen. Ende niet teghenstaende/ dat eenighe wat meerder vreese Gods by haer hadden/ soo saghen sy nochtans meer op dē Priester/ als op Christum. Voorts/ prijsen ende nemen geerne aen alle verstandige/ de openbare ende gewoonelicke bekentenisse/ de Cyprianus Exomologesin noemt/ welcke den boetveerdigen eertijts pleech opgeleyt te worden/ als sy met der kercke haer wilden versoenen/

Sodanige bekentenisse der zonden aen te nemen zy.

1 alleenlick dat de selve tot geen ander eynde en worde ghetrocken/ dan daer toe sy was ingestelt. Eyndelick/ soo en hebben wy in dese sake met de oude kercke geen swaricheyt/ maer willen slechs/ ghelijckt reden is/ dat de nieuwe ende onlangs opghecomen tyrannie van den halse der gheloovigen verdreven zy. Daerenboven/ soo yemant by sijnen Dienaer bysonder

2 begheert te gaen/ en vriendelick de oorsaken sijnder benautheyt in des selvē schoot te leggē/ op dat hy met troost ende raet gheholpen mach worden/ dat sulcx Godsalichlick ende stichtelick wel gheschieden can/ en spreken wy gheensins eyghen: alleenlick/ dat dese vryheyt niet en verandere in eenē noot-dwanc. Laet een yeder hier in/ segghe ick/ sijn vryheyt ghebruycken/ om te doen/ soo als hy weet hem nut te moghen wesen: laet niemandts conscientie aen sekere wetten verbonden zijn. Dese onse verantwoordinghe/ ghelijck sy vol billickheyt is/ sal uwe Majesteyt/ mitsgaders u Doorluchtichste Vorsten/ ghelijck ick hope/ ghenoech doen.

Wederlegginghe van de beschuldinghe/ dat de Gereformeerde de oorsaeck ende schult hebben van de beroerte der kercke.

60 Maer niet teghenstaende dat wy billick claghen/ dat de leere der waerheyd verdorven/ ende de gheheele Christenheyt door vele fauten ontheylicht is ghewcest/ soo willen nochtans onse beschuldigers geensins bekennen/ dat dat de oorsake zy ghewcest/ waerom dat de kercke aldus ontstelt/ ende de werelt in roeren ghebracht moeste werden. Ghewisselick wy en zijn soo bot-sinnich niet/ of wy verstaen wel/ hoe seer datmen hem behoort te wachten voor de openbare oproeren: noch wy en worden oock soo niet ghedreven/ of wy worden oock beweecht/ jae hebben van gantscher herten eenen schrick/ als wy dē stant der kercken so ongerust sien. Maer met wat billickheyt wordt ons de schult van de teghenwoordighe oproeren ghegheven/ na dien sy van ons gheensins en zijn aenghericht? Jae met wat redelickheyt worpen sy ons door dese lasteringhe/ van dat de kercke dus t'onvredē is/ daer't openbaer is/ dat sy selfs autheurs ende den oorspronck zijn van alle verstooringhe? De wolven/ namelick/ claghen over de lammeren. Doen Lutherus hem int beginsel vertoonde/ taste hy alleē maer soetelick aen weynighe misbruycken/ ende sulcke die al te grof/ ende onverdraghelick waren: ende dat met sodanige beleeftheyt/ dat hy te kennen gaf/ dat hy liever sage de selve gebetert te zijn/ dan dat hyse soude behoeven te beteren. Hier is van onse tegen-partie terstont alarm geroepen gewcest: eñ als meer eñ meer dē twist verwackerde/ hebben onse vyanden voor't naeste ingesien/ de waerheyt met gewelt ende wreetheydt te verdrucken. Daerom/ als onse lieden tot een vriendelicke t'samenspreekinge haer beriepen/ ende begheerden/ dat met stille manieren alle oneenicheydt ghecessent mochte werde: zijn sy met bloedige placcaten wreedelick gequelt ghewcest/ so lange tot dat de sake tot dese ellendige verwoestinghe is ghecomen.

Gelijck dat het ingevel Achabs. 1. Reg. 18. 17.

61 Dese lasteringhe nochtans en is niet nieuwe. T'ghene/ dat wy nu moeten hooren/ heeft oock de godloose Achab eertijts den heylighen man Elie verweten: als dat hy Israel verstoorde. Maer de heylighe Propheet heeft ons met sijn verantwoordinghe vry ghesproken: seggende/ ick en bent niet/ maer ghy ende uwes Vaders huys: om dat ghy verlaten hebt den Heere/ ende zijt Baalim na gevolcht. Daerom en isset niet billick/ dat wy des halven beticht worden/ om dat hedendaechs alsulcken heftighen strijt om de religie is ontsteken onder den Christenen: ten zy dat sy eerst Eliam willē verdoemen/ met den welcken wy eē gemeyne verantwoordinghe hebben. Hy ontschuldicht hem alleē met dese reden/ dat hy niet en heeft gestreden/ dan om te beschermen Gods eere/ ende om te herstellen den suyveren Godsdienst: maer die beschuldigingen van beroerten ende kijvagien worpt hy op de gene/ die/ op datse de waerheyt souden moghen wederstaen/ een groot ghetier maeckten. Ende wat hebben wy anders voorhenen ghedaen/ ende wat doen wy als noch/ dan alleen/ dat de eenighe God mochte onder ons gheeert ende ghedient worden/ ende sijne eenvoudige waerheyt in der kercken regeeren? Soo onse teghensprekers sulcx ontkennen: soo behooren sy ten minsten daer te voren ons te overtuyghen van godloose leere/ eer sy ons dit qualick af nemē/ dat wy van haer in verscheydē gevoelen staen. Want wat stont ons te doē? Den vrede was alleen daer door te crijgen/ dat wy met stil-swijghen die waerheyt souden verraden. Hoewel dat het swijghen niet ghenoech soude geweest hebben/ ten hadde ghewcest/ dat wy de godlose leere/ die openbare lasteringhen tegen God/ ende schadelickste superstitien/ door heymelicke bewilliginge presen. Daerom/ wat mochtē wy anders doen/ dan met luyder stemme ten minsten betuyghen/ dat wy met hare godlooscheyt gheen ghemeynschap en wilden hebben? Soo hebben wy dan eenvoudelick ons beneersticht te doen tghene/ dat ons ampt uyt wees. Dat nu de sake tot sulcken vyandelicken twist ontvoncken is/ de schult des selven quacts is by den ghenen/ die liever hebben ghewilt hemel en aerdē over hoop te brenghen/ dan de Godvruchtighe ende ghesonde leere haer plaetse te laten hebben: op datse hare eenmael aengenomene tyrannie eenichsins mochten behouden.

Arbeyden/ dat Godt recht ghedient mach worden/ en is geen oproer maken.

De waerheydt der leere verswijgen/ is de waere leere verraden.

62 Nochtans moet ons dit genoechsaem tot verantwoordinge dienen/ dat wy aen onse zijde de heylige waerheyt Gods hebben/ om welcke te houden staende/ wy soo veel strijts verdraghen. Doch onse vyanden teghen ons vechtende/ en oorlogen niet soo seer tegen ons/ als wel teghen God selve. Daer nae/ dat wy niet van selfs tot desen brant des twists zijn gecomen/ maer zijn daer toe door hare onbestierlickheyt/ buyten onse meyninghe ghetrocken ghewcest. Watter oock gheschiet is/ soo en behoeftmen ons niet hatelick te vallen. Want ghelijckerwijs als wy niet connen den uytganck der saken regeeren ende matighen/ alsoo en connen wy oock niet den selven verleenen. T'is out/ ende tot allen tijden ghemeyn ghewcest/ dat de Goodloose oorsake genomen hebben uyt de Euangelische leere/ om daer teghen te bolderen/ ende dan met dien clanck het Euangelium te bestaen/ als of het oorsake gheeft tot veel crackelen/ welcke oorsake sy selve door hare vermetentheyt ghesocht/ ende wy gheensins haer ghegeven hebben. Ende gelijck in de eerste kercke die Prophetie heeft moetē vervult werden/ dat de Heere Christus soude wesen sijnen huysgenooten eenen steen der aenstootinge/

Door de waerheydt moetmen strijden.

Wt de leere des Euangelij hebbē de vyandē altijt oorsake genomē teghen de kercke Godts te strijden.

Luc.2.34. Ps.118.22 ende ergheernisse: alsoo en ist gheen wonder/soo sulcx ooc in onsen tijt waer valt. T'is wel voor een seltsaem wonder te houden / dat de Bouliedẽ verwerpen den steen/ die int fondament de principale stede behoort te hebbẽ; doch/dewijle sulcx van den beginne in Christo is gheschiet/ latet ons geen wonder geven/als hedensdaegs õs ooc sulcx wedervaert. Hier spreke ic aẽ uwe Majesteyt / grootmachtichste Keyser / eñ uwe hoocheden/ Doorluchtichste Vorstẽ: Als dese onsalighe verwoestinghe der kercke / ende andere meer ontallicke schaden/ die door de tweedracht opghereesen zijn / ofte in uwe gedachten vallen/ ofte in der menschen reden verhaelt wordẽ/laet dã ooc met eenẽ in uwẽ sin comẽ/ dat Christus gestelt is tot eẽ teeckẽ/dat wedergesprokẽ moet worden: dattet so dicwils als sijn Euangelium vercondicht wordt/terstont oock ontsteeckt die raserie der godloosen / om haer daer tegẽ op te steken. Soo dat uyt sulcken strijt noortsakelick moet volghen een beroerte: dit is dan altijt geweest den stant ende gelegentheyt des Euangeliums van dẽ beginne aen/ende sal altijt wesen tot den eynde toe / dat namelick de werelt sijne predicatie met groote ende heftighe twistinghe ontfangt. Maer alle voorsichtighe moeten hier op letten/datse verstaen / waer door de oorsake deses quaets ontspringt. Alle de gene/die sulcx sullen bedencken / sullen ons lichtelick van alle schult bevrijen: want wy waren schuldich der waerheyt getuygenisse te geven/ gelijc wy ooc dat ghedaen hebben. Wee der werelt/ ist dat sy Christum liever wilt tẽ strijde beroepen/dã diẽ van hem aenghebodenen vrede omhelsen: want de ghene / die niet van hem en sal willen lijden eenighe verbeteringe/sal ontwijffelick t'ondergebracht werden.

Tegenworpinghe / inhoudende op dat wijse/eñ velcke gebreken / daer gestraft sullen worden Antwoort

63 Maer alhier wort ons wederom voor-geworpen / dat niet alle gebreken der kercke mogen met sodanige scherpbijtende remediẽ gebetert worden: noch so nauwe niet afgesneden: eñ datmen niet en moet tegen alle die fauten/ medecijne gebruycken: maer datmẽ sommige soetelick sal straffen/ ende sommige duldẽ/so wanneer de verbeteringhe wat swaricheyts soude mogen mede brengen. Daer op antwoorde ick/ dat wy so seer niet en zijn onbedrevẽ in de kennisse van dit algemeyne leven/ of wy wetẽ wel/ dat de kercke altijt onderworpen is/geweest eenige gebrekẽ/eñ altijt zijn sal: de welcke de God salige wel sullẽ mispresen/nochtans veel liever verdragen/dan datse ter oorsake van diẽ vyandelick souden willen vechten. Voorts/ onse wederpartien veronghelecken ons / als sy ons beschuldigen van al te groote strengicheyt: als of wy/om geringe eñ lichtwegende dwalingen/de kercke moeyten aengerecht hebbben: want dese lasterwoordẽ voegẽ sy noch tot de andere: datse de dingen/ daer in dat wy swaricheyt gemaect hebben / met alle mogelicke aerdicheyt vercleynen ten eynde dat wy souden schijnẽ meer door lijdens lust/ dã door eẽ gerechtige oorsake hier toe beweecht geweest te zijn. Want sy en doen dat niet door onweteutheyt/maer door schalckachtigen raet: overmits sy namelick wel wetẽ/ datter niet haetelickers en is / dan sulcke ongeschicktheyt/die sy ons aen seggẽ. Hoewel sy ooc hare godloosicheydt daer in openbaer maken/ datse van de alder meeste saken soo verachtelick spreken. Maer is dat al wel: daer wy clagẽ/dat den Goddelicken dienst is ontheylicht / Gods eere heel vercleynt / de leere der salicheydt door vele schadelicke dwalingẽ verwerret/de cracht Jesu Christi begraven/ende eyndelick alle heylighe saken met kerckrooverien besmet zijn/ datse onse dwaesheyt belachen / als of wy van lichte ende geringe saken handelende/ ons ende de gantsche werelt te vergeefs moeyelic vallẽ.

Ondersoeckinghe der sake/ daerom dat den strijt is tusschen den Ghereformeerden ende Papisten.

64 Doch/ dewijle dese dinghen overloopens wijse/ niet en connen aengheroert worden: soo vereyscht de plaetse/dat ick u. l. wat neerstiger verclaerde weerdicheydt ende t'ghewichte van die dingen/daer van dat den strijt is: op dat het blijcken mach / datse niet alleen niet en hebben moghen licht gheacht maer oock op gheenderhande maniere van ons naghelaten worden/of wy hadden ons aen de grouwelickste zonde/ eñ godloose trouloosicheyt teghen God schuldigh ghemaecht/dwelck van den drien stucken/ daer ick int beginsel voor my nam van te spreken/ het derde was in de ordre. Voor eerst wilde ick wel weten/met wat stoutichept sy haer dorven Christenen noemen/ die ons beschuldighen/dat wy de kercke / om al te seer cleyne oorsake door tweedrachticheyt onbedachtsaem in roeren gestelt hebben. Want soo wanneer sy soo veel van onse Religie hielden / als de oude Afgoden-dienaers van hare ghehouden hebben/ soo souden sy die neersticheyt/om de selve te bewarẽ/ welcke sy achteden / datse voor alle andere sorgen eñ affairen behoorde aenghenomen te werden/ soo niet verachten. Want als sy segghen/datse voor kercke ende keucken vechten / soo laten sy haer duncken/dat sy de beste eñ aengenaemste reden van al by brengen/ende achten schier diẽ strijt/ die tot beschermínghe van Gods eere/ende der menschen salicheyt/ aengenomẽ wort / te wesen onnoodich. Want wy en kijvẽ hier niet van des ezels schaduwe/gelijck alst geseyt is: maer hier wort van den gantschen inhout der Christelicker religie ghedisputeert: schoon genomen/ dat ons anders niet voor en viele. Is dã by ons in sulcke cleynachticheyt die eeuwige ende onverbrekelicke waerheydt Gods / die hy versekert heeft door soo veel heerlicke ghetuyghenisse: om welcke te bevestigen/ so veel heylige Propheten ende Martelaren den doot zijn ghestorven: daer van de Sone Gods selve een Prediker ende getuyghe is gheweest / welck hy eyndelick met sijnen bloede versegelt heeft: dat wy niet sienden ooghen ende swijgenden monde die souden laten vertreden?

Afgoderie en machmẽ nimmermeer ongestraft laten overmits sy altijt schrickelick van God gestraft is. Esa.42.8 Esa.45.23. Exod.20.5.

65 Maer ick come van stuck tot stuck. Wy weten/wat voor eẽ vervloeckte sake de Afgoderie is voor God: eñ de Historien verhalen over al/ met wat schrickelicke straffen God de selve heeft gewroken/ so aen den Israeliten/als oock aen andere volckẽ. Wy hoorẽ dat de selve wrake met sijnen mondt vercondicht wordt ende ghedreycht van tijde tot tijde. Want hy spreeckt tot ons / als hy by sijnen heylighen name sweert/ dat hy niet en wil lijden/ dat sijn eere den Afgoden ghegheven worde: Ende als hy getuycht/ dat hy zy jaloers / eñ tot in het derde eñ vierde gheslachte wil wreken / niet alleen alle andere zonden/maer oock insonderheyt dese. Dit is de zonde / om welcker wille Moses/ wesende andersins een man van sachtsinnigher natuere/ door dat aendrijven des Geestes bevolen heeft/ de Leviten gints ende weer door het legher te loopen / ende een yeghelick sijnen broeder/ vrient ende naeste verslaen: Om welcken oorsake God soo menichmael sijn volck vervolcht heeft/eñ met pest / hongher/sweet/ ende allerley ellendicheyt gestraft: waerom dat oock met namen / eerstelick dat rijcke Israels vervallen is/ daer nae het rijcke Juda: Dat Jerusalem / de heylighe Stadt is verdestrueert:

Exo.32.27.

Dat

Dat den Tempel Gods/ die niet meer dan een op der aerden doen ter tyt en was / is omghe-worpen ; dat dat volck d'welck uyt alle natien sonderlinghe uytvercoren was/ daer mede hem God hadde verbonden / d welck alleen de edele merckteeckenen Gods droech/ende onder syne bescherminge en heerschappie leefde / daer uyt eyndelic Christus soude geboren wordē/ uytter maten seer is beangsticht/van alle weerdicheyt ontbloot/in ballingschap verdreven / ende bynaus tot den onderganck ghebrocht gheweest. Het soude te lanck vallen / alle dinghen hier te verhalen. Daer en is in den Prophetē geen blat dat niet en getuycht/datter geen sake God meer tot gramschap verweckt en heeft. Wat wil mē dan seggen? Doen wy sagen/dat over al de opentlicke afgoderie in der werelt soo geweldich voortginck/ was het tijt langer door de vingeren te sien? Voorwaer/dit hadde even soo vele geweest/ als datmen de werelt in haer verderf slapende/soetelick soude aenroeren/ten eynde sy niet en soude opghewekt werden.

Waer in de afgoderie bedreven wort.

66 Laet in uwe gedachten comē/ Onoverw. Keyser/ ende Doorl. Vorsten/ alle de besmettelickheden / daer mede ick te voren aengewesen hebbe / dat den dienst Gods ontreynicht was: ghy sult ghewisselick vinden / datter als een Sintvloet der goddeloosheydt doorghebroken is / daer mede de gantsche Religie versmoort soude worden: Waer uyt dat het quam/datmen dē blockē Goddelicke eere bewees/dat alomme de lieden daer voor hare gebeden deden/datmen haer toeschreve Goddelicke weerdicheyt ende macht. Alhier werde den verstorven Heylighen eere aengedaen niet anders / dan eertijts zy den Israeliten Baal gheeert werde/ ende meer andere manieren waren daer versiert door des Sathans schalckheyt / daer door Gods eere verschuert soude werden. De Heere roept/dat hy in jaloersheyt ontvoncken is / alsser eenigen
Acto.17.16 Afgoot opgericht wort: ende Paulus wijst met syn exempel aen / dat de Dienaers Gods niet minder behooren jaloers te wesen/ om de God-
Psal.69.10 delicke eere voor te staen. Ende ten is gheenen
Joan.2.17. slechten yver tot het huys Gods/ die de herten aller gheloovighen moet verslinden. Doen dan Gods eere op soo veel manieren verontreynicht/ ofte veel eer ghetarret werde/souden wy niet door ooghluyckinghe en stil-swijgen trouloos gheweest hebben? Sal niet den hont/ als hy synen Heere siet aendoen eenich gewelt/terstont bassen? souden wy dan al stil/ swijgende sien / dat dien H. Name Gods ghescheut soude werden door so veel kerckroovèrien? En waer soude dit dan syn plaetse hebben: De versmaetheyt dier/die u schēdē/valt op my? Psal.69.10.

Valsche ende versierde Godsdiensten heeft God altijd seer gehaet: ergo / so sullen wyse oock heftich haten.

67 Maer met wat recht souden wy connen voorby gaen de bespottingen/dat God anders niet ghedient en werde/ dan met uytwendigen gebaer/ende d'waese gedichtselen van menschen? Wy weten hoe grootelicx God de geveynstheyt is hatende. Ende dese regneerde in dien valsch ghedichten Godsdienst/ die over al ghemeyn was. Wy hoorē met wat bitterheyt van woorden alle de Propheten bestraffen de Godsdiensten/die door der menschen vermetentheyt ghesmedet zijn. De goede intentie/dat is/de dulle begeerte om alle dinc te doen/werde dien besten regel geacht / om God te dienē. Voorwaer/uyt den gantschen Godsdienst/so hy ingestelt is/en was byckans niet/dat eenich getuygenisse hadde van Gods woort. Ten is geenen noot/dat wy hier op ons eygē/ofte op anderer menschē oordeel staen: Maer men sal luysteren nae Godts stem / daer mede hy ghetuycht / hoe hooghe de menschen buyten de palē shus woorts in haer eygen gedichtselen gheen mate en houden. God drengt op twee oorsakē/ waerom hy dat Israelitische volck/ d'welc de Godsalige ende heylige regeeringe der kercke ontnomē is/met verblintheyt straft te werē/huychelic ende een versierde maniere van hem te dienen. Om dat dit volck met hare lippen tot my nadert/spreect de Heere/ Esa.29.13. 14.
doch haer herte verre van my is: ende om dat het my dient met geboden der menschen/Siet/ soo wil ick oock met desen volck wonderlick omgaē/op het alderwonderlicxste/dat de wijsheyt syner wijsen ondergae / ende het verstant syner cloecken verblindet worde. Even van gelycke/ofte oock eer meerder verkeertheyt/ heerschede openbaerlick in de kercken/doē God ons heeft verweckt. Doen God nu also uyt den hemel donderde/stont het ons dan toe stil te sittē?

68 Dat oock de maniere was in onbekende sprake/tegen dat heldere gebot Gods gewoonelicke ghebeden te doen in den kercken/ sullen sy moghelick achten een lichte faute gheweest te zijn. Maer/dewijle het openbaer is/dat God in dier voegen bespot was/ soo en mogen sy voor ons niet ontkennen/ dat wy meer dan genoech rechtveerdige oorsake gehadt hebben / om sulcx tegen te spreken. Wat? sloegē sy niet uyt in hare openbare gesangē grouwelicke Gods-lasteringhen/die geen Godvruchtige/sonder seer groot verschricken/en conde aenhooren? De namē die Marie gegeven zijn/zijn bekent/daer sy werde genoemt de poorte des Hemels/ de hope/dat leven/ende de salicheyt. Sy zijn tot sulcke raserie ende dullicheyt gecomen / datse Marie toegheschreven hebben het recht/om over Christum te gebiedē. Want noch wordter in vele kerckē gehoort dien vervloeckten en schandelicken sanc: Bidt den Vader/gebiedt den Sone. Met gheen beleefder woorden vereerē sy sommige verstorven heyligen/ende dat de gene/die eygentlick de hare zijn/dat is/dat sy na haer goetduncken int register der heylighen ghebrocht hebben. Want onder seer vele dancksegginghen/die sy Claudio ter eeren singhen/ noemen sy hem: Het licht der blinden/den wech der dwalendē/het leven ende opstandinghe der dooden. Met alsulcke Gods-lasteringe zijn hare gebeden/ die sy dagelicx int gebruyc hebben/ vervult. De Heere verdondicht tegens de ghene seer strenge straffen/ die synen naem vermenghen met den name Baals/ t' zy dat sulcx gedaen werde int sweerē/ofte int bidden. Wat voor een wrake dan hanght over onse hoofden/die wy niet alleen de heyligē/ als cleyne Goden met hem vermengen/ maer oock tot syner grooter versmaetheydt/ Christum ontblooten van syn eygene ende bysondere vereeringē/daer mede hem syn Vader verciert heeft/ dat wy de selve den creatuyrē by leggē? Quam ons dan toe / hier oock stom te zijn / ten eynde dat wy met trouloosen stil-swijgen soodanich swaer oordeel Gods op ons souden laden?

In onbekēde tale gewoonelicke gebeden te doē/is met God spotten: te meer dat de ghebeden van haer heyligē verbult zyn met blasphemiē.

69 Ick swijghe/datter niet eene met vast gheloove/dat is met crachte God aengebeden heeft/ ende sulcx oock niet en conde doē. Want na dien Christus in sulcker voegen/gelijck alsmen behont/begraven was: soo was het van nooden/ dat de lieden altijt in twijffel stondē van de Vaderlicke goetwillicheyt Gods tegen haer / of hy haer wilde helpen/ ende voor hare salicheyt sorge dragen. Wat? Is dat eē lichte ende lijdelicke faute gheweest / dat dat eeuwich Priesterdom Christi/als wesende ten buyte overgegeven/een yeder heylige werde opgedragen? Laet ons gedenken/

Ontrouwelickereyninghe des Priesterdoms Christi door de vereeringe der heyligē

dencken/dat de Heere Christus door sijnen doot hem dese eere vercregē heeft/dat hy eē eeuwige voorsprake / ende vrede-maker soude zijn / de welcke ons ende onse gebeden sijnē Vader soude opofferen / die ons by sijnen Vader ghenade soude doen hebben / die ons soude gheven hope om te genieten tghene dat wy begheren. Ghelijck hy alleen voor ons is gestorven/ ende door sijnē doot ons heeft verrantsoēt/also en laet hy niemanden tot de ghemeynschap van dese sijne eere comen. Wat isser dan voor een versoepelicker kerckroof/dan dit/dan alsnu eñ alsdan onse vyanden in den mont dragen/dat Christus wel is de eenighe Middelaer onser verlossinge:maer dat alle de Heylighen Middelaers zijn onser voorbiddinghe? Wort niet Christus also sonder eere gelaten? Als of hy eenmael sijn Priesterlicke ampt in sijnen doot volbracht hebbende/dat selve den Heylighen nu hadde overghegheven. Salmen alsdan oock den mont toe houden/ wanneer de voornaemste weerdicheydt Christi/ die hem soo dier staet / welcke hem door hooghster versmaetheyt is benomen/onder den heylighen/als een vyandelick roof-goet uytghedeelt wort? Maer alsoo sprekende / en loochenen sy niet/dat Christus oock alsnu voor ons bidt/als wy slechts verstaen / dat hy sulcx doet met den Heyligen/ als een/ namelick / uyt den hoop. Voorwaer een uytnemēde eere heeft hē Christus verworvē door sijn bloet/ ist dat hy alleenlick dit vercreghen heeft / dat hy soude wesen een metghesel Hugonis ofte Lubini, ofte eens anderen / uyt den ondersten droessem des heylichskens/die den Roomschē Paus na sijn goetduncken opghesett heeft. Want hier en wort niet ghevraecht / of de ghene oock bidden : van welcke sake beter is niet met allen te wetē/nademael de Schriftuere daer van geen ghewach en doet: Maer dat is het/ daer van dē strijt is/ of wy moghen Christum voorby gaende / ofte niet veel wercx van hem makende/ofte gheheel verwerpende/ nae de bescherminghe der heylighen omsien: ofte/ soo yemant duydelicker bericht begheert/of Christus zy de eenighe hooge-Priester / die niet alleen voor ons dat Heylichdom Gods des Vaders en opent / ende alleen ons daer henen gheleydet/ende den Vader door sijn voorbiddinghe beweecht/ om onse gebeden te verhooren : onder wiens bescherminghe wy ons begheven / ende wiens name wy in onse ghebeden gebruycken moeten: ofte/ dat hy dat ampt met den anderen Heylighen in't ghemeyn bedient.

Dat Christus van alle sijne rijcke weldaden wordt berooft/ wort met vele bewijs redenen bevestight.

70 Hoewel ick hebbe boven bewesen / dat Christus ontbloot is ghewe est niet alleen van de eere sijns Prijsterdoms/maer oock ten meesten deele van de ghenade aller sijner weldaden Want hy wort wel eē Verlosser geheeten:doch also/ dat de liedē haer selven oock uyt de dienstbaerheyt der zonde ende des doots/ door haren vryen wille verlossen. Hy wort wel ghenaemt gherechtichept ende salichept:doch alsoo dat de menschen door de verdiensten haerder werckē/ voor haer selven de salicheyt verdienen. Want de School-leeraers en gheven daer niet om/ datse de onsommeerlicke weldaet der verlossinghe (om welcke te verclaren/geen welsprekentheyt noch van menschen/noch van Engelen en soude moghen voldoen) hier toe brenghen / dat sy seggen/ dat hy ons ghegheven heeft d'eerste verdienst/dwelck sy uytleggen als een oorsake om te verdienen: Maer dat wy gheholpen zijnde door sulcken middel / dat eeuwige leven met onse wercken verdienen. Sy bekennen wel/dat wy door het bloet Christi van zonden zijn ghewasschen:doch alsoo/dat een yeghelick hem selven moet suyveren door hier ende daer aengenomene reynighinghen. De doot Christi heeft wel de naem van offerhande:doch alsoo/ dat de zonden versoent moeten worden door de dagelicxsche offerhanden der menschen. Daer wort wel geseyt/dat Christus ons met sijnen Vader versoent heeft : maer daer wort bey sproken/ dat de menschen door haer voldoeninghen de straffen moeten afcoopen/ die sy voor Gods gerichte schuldich zijn. Als daer ghesocht wort vervullinghe uyt den dienst der sleutelen / gheen meerder eere en wort Christo aenghedaen/dan Cypriano ofte Cyricio. Want sy vermengen in een/de verdiensten der Martelarē ende des Heeren Christi / op datse daer uyt souden maken eenen schat der kercken. Hoe menigerley worden wy hier hooren / zijnse niet soo veelderley vervloechte Gods-lasteringē/daer mede Christi heerlickheyt ghelastert ende geschent wort ? Dat hy bycans tot niete ghemaeckt zijnde/ alleen maer den name en behoudt / ende van de cracht versteken is. Hier behoorden wy quansuys stil toe ghesweghen te hebben/als wy den Sone Gods/dien de Vader alle gewelt/ cracht ende heerlickheyt ghegeven heeft/ ende in wien alleen hy ons beveelt onsen roem te draghen/ aldus in de reke ghestelt sagē/ dat hy een weynich boven andere verheven ware ? Als wy merckten dat Christi weldaden vergheten waren / sijne cracht door der menschen ondanckbaerheyt begraven / den dierbaren prijs sijnes bloets in cleynachticheyt ghecomen / de vrucht sijnes doots bycans te niete gedaen/ ende eyndelick/dat hy soo ontreynicht was door valsche ende onheylighe meyninghen van menschen/ dat hy meer gelijck scheen een ydel ghespoock/ dan hem selven te wesen / souden wy dat al stil ende vrendelick geleden hebben ? O versmachte lijtsaemheyt/als wy so weynich ontroert worden/ siende dat Gods eere dus vermindert / op dat ick niet en segge/heel te neder gestooten is/ dat wy dat souden connen door ooghluyckinge voorby passeren! O/hoe qualick waren de weldaden Christi aen ons besteet / indien wy gedooghen souden / dat de ghedachtenisse der selver door de godloose lasteringen so souden versmoort worden?

Hoe schadelick den roem ende tbetrouwen onser goeder wercken zy.

71 Ick come wederom tot het tweede deel der Christelicker leere. Wie en bekent niet/dat de lieden over al rasen / alsoo datse meynen het eeuwige leven te vercrijghen door de verdienste haerder wercken? Ick bekenne datse ondertusschen by hare wercken Gods ghenade voegen: doch/dewijle sy niet en ghelooven/ datse op een ander maniere connen danckbaer zijn/ dan soo wanneer sy voor weerdich gehouden worden/ soo is het openbaer / dat haer betrouwen ende beroeminghe in de wercken ghelegen is. Dese leere is vast ghemeyn / ende meest in allen scholen aengenomen: ende dit ghevoelen is bycans in alle herten diep ghewortelt : dat elck van God alsoo bemint wort/ na dat hy't weerdich is. Wanneer dit alsoo aenghenomen wort/ worden dan niet de zielen door een duyvelsche stoutmoedicheyt om hooghe gheheven / op dat sy door eenen swaerderen val daer na souden van boven ghestort werden in den afgront der vertwijffelinghe? Hoe/is het niet soo/datse aen God niet met ware gedienstichenden/maer met onweerdighe sutselinghen willen verdienen? Naedemael in de verdienstelicke wercken dese dinghen voor de voornaemste ghehouden wor-

den

den: als/ vele ghebedekens uytmompelen/ autaren oprechten/ daer op beelden ende tafereelē stellen/ te kercke gaen/ van d' eē kercke in d' ander loopen/ vele Missen hooren/ sommighe coopen/ t' lichaem castijen ic en weet niet met wat afbreck van spijse/ d' welck van een Christelick vasten gheheel is verscheyden/ ende hem bevlijtighen om de instellinghen der menschen te onderhouden. Isser niet in de voldoeningen noch meerder uytsinnicheyt? Als sy/ te weten/ na der Heydenen ghewoonte/ soecken versoeninghen/ om daer mede haer met God te bevredighen. Maer nu/ als sy alle dingē geproeft hebbende/ haer langhe ende veel vermoeyet hadden/ wat profijt deden sy? Want als sy alle dingen deden met een twijffelachtige ende bevende conscientie/ so bevinck haer altijt de verschrickelicke benautheyt/ ofte veel meer/ de vervaerlicke pijnighinghe/ daer van ick te voren seyde/ door dien datmen de menschē beval te twijffelen/ ofte by God met haren wercken hatelick waren. Als nu dit vertrouwen op sulcken voet omghestooten was/ soo moeste met eenen geschieden tgene dat Paulus schrijft: dat de belofte van d' eeuwige erffenisse te niete gemaeckt worde. Waer is alsdan der menschen salicheyt? Ende inghevalle dat wy in soodanighen noot van spreken ghesweghen hadden/ soo en souden wy niet alleen gheweest hebben teghens God ondanckbaer ende ontrou/ maer oock teghen den menschen steur ende wreet/ over de welcke wy sagē dat eeuwigghe verderf comen/ ten ware datse op den rechten wech souden weder ghebracht werden.

Rom. 4. 16.

Schendinge der Sacramenten Gods en moet geensins onbestraft blijven.

72 Soo wanneer den hont saghe/ dat sijnen Heere even soo grooten onghelijck aenghedaen worde/ ghelijck alsser wel groote versmaetheyt Gode in sijne Sacramenten bewesen wort/ hy soude terstont bassen/ ende sijn leven eer in perijckel stellē/ dan dat hy stom zijnde/ soude toelaten/ dat met sijnen Heere soo qualic soude gehandelt worden. Behoordē wy dan Gode minder ghehoorsaemheyt te bewijsen/ als een beest den mensche plecht te toonen? Ick verswijghe datse de ceremonien/ alleen door den wille der menschen ghesticht zijnde/ hebben in ghelijcken graet ghestelt met die van Christo ingestelde verborghentheden/ ende welcke daer zijn door een hemelsche authoriteyt bevolen: d' welcke nochtans verdiende wel scherpelick ghestraft te worden. Ende dat de verborgentheden selve door soo veel superstitien verdorven/ door soo veel verkeerde meynighen/ daer van wy verhael gedaen hebben/ ontreynicht/ ende tot leelick ende schandelick ghewin/ sonder eenighe schaemte/ voortghestelt hebben/ behoorden wy sulcx al voorby gaende verdraghen te hebben? Christus heeft de Wisselaers uyt den Tempel met den geessel verdreven/ hare tafelen met der hant omghekeert/ ende hare cramerien uytgheworpen. Ick bekenne wel/ dat het niet allen menschen en is gheoorloft eenen gheessel in de hant te nemen: nochtans betamet dat met dien yver/ daer mede dat Christus was gedrevē om sijns Vaders eere te beschermen/ ooc alle de gene ontsteken worden/ die daer bekennen/ datse den Heere Jesu Christo toebehoorē. Over sulcx alle de besmettingen des tempels/ die Christus metter daet betoont heeft hē grootelicx te mishaghen/ behooren wy ten minsten met vryer ende bestandigher stemme mannelick te versoepen. Wie en weet niet/ dat nu over langhen tijt in den kercken de heylighe diensten te coope zijn/ niet weynigher/ dan de coop-waren int midden van de marckt voortghebracht worden? Sommighe worden met bestelden prijs vercocht/ van ettelicke worden sy't/ na vele biedens/ eens.

Joan. 2. 14.

Hoe dat de Romanistē dat Heylighe Avontmael ontheylicht hebben.

73 Maer overmits datter in den H. Avontmale een merckelick exempel is/ meer dan in d' andere/ ende daer in dat meer leelicheyts bedrevē wort: Lieve/ met wat conscientie hebben wy connen soo vele ende heyloose ontheyliginghen desselven/ door de vingheren sien? Na dien my als nu woorden ontbreken om die uyt te drucken: met wat recht wort ons dat qualick afgenomē/ dat wy in de selve te bestraffen/ al te seer hestich soudē geweest zijn? O vā Onoverw. Kerser/ ende Doorl. Vorsten bidde ick alhier om dat H. lichaem Christi/ dat hy tot een offerhande voor ons heeft overghegheven/ ende om dat eerweerdighe bloet/ d' welck hy tot onser reyniginghe ghestort heeft/ dat ghy willet in uwe herten overleggen/ in wat hoogher weerden dat sulcke verborghentheyt behoort gehouden te wesen/ waer in dat ons het lichaem tot eē spijse/ eñ dat bloet tot eenen dranc gepresenteert wort: met wat aendachticheyt ende sorchvuldicheyt tselve onbevlecht behoort bewaert te worden. Wat een ondanckbaerheyt waer het dan so yemant dese hemelsche verborgentheyt/ de welcke ons Christus als een seer costelicke peerle soo dier betrout heeft/ saghe van de verckens vertreden/ ende daer op stil swegghe? T' is nu soo/ dat wy sien dat de selve niet alleen en wort vertredē/ maer oock met alderhande vuylicheyt besmet. Wat een bespottinghe was het/ dat de cracht des doots Christi werde gebracht tot een menschelick guychelspel? Dat de Mis-Priester/ als Christi naevolgher/ hem stelde als eenen Middelaer tusschen God ende de menschen? Dat/ zijnde de cracht vā de eenige offerhande Christi verdonckert/ duysent offerhanden ghedaen werden in een stadt tot versoeninghe der zonden? Dat Christus duysentmael dagghelicx opgheoffert werde/ als of het niet genoech en was/ dat hy eenmael voor ons is gestorven? Om alle dese versmaetheden de Heere Christo aen te doen/ hebben sy den tijtel des H. Avontmaels misbruyct. Want alleen onder den naem van de offerhande is den geheelen hoop der selver begrepen. Het en is my niet onbekent/ wat voor uytleggingē dat onse wederpartien voorwenden/ om soodanige ongerijmde dingen uyt te wasschen. Maer mitsdien datse alle dese grouwelen/ die ick verhaelt hebbe/ onbeschaemdelick bedreven hebben/ soo soecken sy/ daer in achterhaelt zijnde/ nieuwe vonden/ daer mede sy hare schāde geēsins bedeckē en mogē; Sy hebbē geleert dat de Misse eē offerhāde is/ om daer mede de zondē niet alleē der levēdigē/ maer ooc der doodē te versoenē. Wat voortgāc doen sy nu met aldus haer te rugge te houden/ dan datse hare onbeschaemtheyt int licht brengen? Hoe groot is oock de verontreyniginge des Sacraments/ dewijle de oprechte heyliginge desselven bestaet in de openbare predicatie des Goddelicken woorts/ dat het broot betoovert wordt/ alleenlic met het geblas ende ghemurmel? Dat het niet in de vergaderinge der geloovigen uytgedeelt en wort/ maer by zijds van eenen alleen opgegeten/ ofte t' wort tot een ander gebruyck ghespaert? Ende alsser eenige uytdeelinge geschiet/ dat alsdan het volck berooft wort van het halve deel/ dat is/ van den Drinckbeker/ tegen dat clare verbot des Heeren? Wat voor een uytsinnicheyt is het datse versieren/ dat door hare besweeringē dat

wesē des broots vergaet/ op dat het verandert
mochte worden in het lichaem Christi? Wat
een versmaetheyt is het doch/ dat den coophan-
del der Missen niet gheen meerder eerbaerheyt
gedaen en wort dan de vercoopinge van schoe-
nen? Want is datmen aenneemt tghene datse
segghen: dat selve en is niet anders dan de ver-
dienste des doots Christi vercoopen. Voorwaer
sy en doen Christo geen mindere versmaetheyt
aen/ dan of sy hem int aensicht spoghen.

Bewijsreden / genomen van het minste tot het meeste: Ist dat God de Corinthers om eē misbruyc alleen ghestraft heeft veel te min can hy lydē de veelvondighe ontheyliginge des Avontmaels
1. Cor. 11. 21.

74 Wilt doch bedencken Onoverw. Keyser/
ende Doorluchtichste Vorsten/ wat eertyts den
Corintheren wedervaren is/ om een eenich mis-
bruyck deses Sacraments / ende d'welck ten
eersten aensiene niet soo swaer en was. Een
yeder brocht syn eygen Avontmael van huys/
niet dat de rijcke tselve souden int gemeyn tsa-
men brenghen / maer datse leckerlick souden
gasterie houden/ ende de armen hongher laten
lydē.* Om die oorsake/ seyt Paulus/ zynse met
een hefrige ende bittere pestilentie van dē Heere
ghecastijt geweest: de welcke Apostel nochtans
te verstaen gheeft / dat het was een vaderlicke
roede/ om datse de Heere tot bekeeringhe soude
roepen. Maeckt daer uyt rekeninghe/ was ons
staet hedēsdaechs te verwachtē/ die niet slechs
eē weynich van de rechte instellinge Christi af-
geweкē zijn /maer daer van een seer groot stuc
weechs afghetreden/ die wy niet in een sake al-
leen de suyverheyt daer van geschent/ maer de sel-
ve op veelderley jae afgrijselicke wijse bevuylt
hebben/ die wy oock niet slechs door een eenich
misbruyck / dat rechtmatich ghebruyck dessel-
ven Sacraments hebbben verdorven/ maer de
gantsche bedieninge omghewoorpen. Ende daer
aen en is gheen twijffel/ of God heeft een wey-
nich tijts te voren dese godloosicheyt begonnen
te wreken. Alsnu wort de werelt veel jaren nae
een niet vele ende verscheyde ellendē ende jam-
mers geperst: ende t'is bycans opt uyterste ge-
comen. Wy verwonderen ons wel over onse
plaghen: ofte beelden ons andere oorsaken in/
waerom dat God ons alsoo slaet / maer ist dat
wy bemercken hoe geringh dat selve feyl was/
daer mede de Corintheren dat H. Avontmael
ghescheнt hadden/ by dat daer de besmettingen
zijn/ daer mede hedēsdaechs onder ons dat sel-
ve is ontreynicht ende bevleckt. T'is wonder/
dat wy niet en bekennen/ dat God/ die so stren-
ghelick over de Corintheren wrake ghedaen
heeft/ met rechten over ons meer vergramt is.

Hoe seer dat de kerckelicke regeeringhe verdorven is onder den Romanisten wordt wytloopich betoont.

75 Hoe schandelick de verdorventheyt van de
kerckelicke regeringhe gheweest is / ist dat icht
begheerde te vervolghen/ mochte ick wel in een
oneyndelick woud treden. Van het leven der
Priesteren alhier te spreken/ laet ick om veel re-
denen berusten/ hoe dat gheensins dese drie ghe-
breken te lyden zijn / mach elck by hem selven
1. int bedencken nemen: dat namelic de ordre van

Drie gebreeken in sonderheyt niet te lyden.

de rechte beroepinghe wech ghenomen zijnde/
over al de Priesterdommen inghenomen wor-
den/ ofte door ghewelt / ofte door gierighe aen-
coopinge/ ofte door andere onvrome ēn schelm-
2. achtighe prachtijcken: dat de voorstanders veel
een edele schaduwe zijn/ soo veel de bedieninghe
haer ampt belangt / ofte doode beelden / dan
ware Dienaeren: eyndelick/ daer sy de conscien-
3. tien met Gods woort behooren te regeeren/ dat
sy die liever verdrucken met onrechtelicke ty-
rannie/ ēn met vele banden van godloose wettē
ghevanghen houden. Jae soude alsoo het belie-
ven van menschen voor het recht gaen / dat de
versoepelicke confusie ende disordre int aenstel-
len der Bisschoppen ēn Priesteren d'overhant
nemen soude / niet alleen met te verachtē God-
delicke ēn menschelicke wetten / waer oock met
wech te worpē alle eerbaerheyt: dat dien coop-
handel selden soude wech zijn: ende / als of dese
ghebreken niet soo seer en waren te achten / die
verbeteringhe tot in de toecomende werelt uyt-
ghestelt soude worden? Als nu op de sorchvul-
dicheyt van't leeren niet ghepast en wort / wat
voor een gestalte des kercken-dienstes resteert
daer meer? Voorder sien wy hoe veel stryts
Paulus aenghenomen heeft om de gheestelicke
vryheyt der conscientie / ēn hoe hestich hy hem
daer in stelt. Maer die onpartijdich wil oordee-
len/ sal ghewisselick verstaen / dat wy nu veel
meer billicke oorsake hebben/ om heftige woor-
den te ghebruycken. Derhalven die daer niet en
willen bekennen/ dat wy in soo groote vervals-
chinge van de gansche leere der Godsalicheyt/
ende in soo schandelicke verontreyniginghe der
Sacramentē/ mitsgaders in alsulcke beschrey-
licke ellendicheyt der kercke niet en behoorden
dapper onstelt te worden: de selve en hebbē wy
niet anders connen paeyen / dan dat wy den
dienst Gods / de eere Christi / de salicheyt der
menschen/ eyndelick de gantsche bedieninge der
kercke / door trouloose ghedaldicheyt souden
verraden. De name van versachtinge heeft wel
eenen schoonen schijn / ende de deucht van ver-
draechsaemheyt is wel heerlick ende prijselick:
maer vast ende tot den eynde toe sullē wy desen
reghel sien te houden: te werē/ dat wy geensins
en sullen lijden / dat dien H. Name Gods niet
godloose laster-reden ghescheндet worde / zijne
eeuwige waerheyt door de leughenen des duy-
vels versmoort/ Christus bespoghen/ zijne ver-
borghentheden ontsuyvert/ de arme ziele wree-
delick ghedoot/ eyndelick/ dat de kercke doodlick
gewont zijnde/ tegē haer laetste verderf wor-
stele. Want dat en ware gheen sachtmoedic-
heyt/ maer een naelatentheyt van die dinghen/
die wy voor alle saken ghehouden zijn te voor-
deren.

Behalvē de beschuldinghe/ dat de ghereformeerde te straf zijn gheweest in dē beginne der Reformatie/ worden noch andere lasteringen wederleyt.

76 Tghene ick tot noch toe voor hadde/ hope
ick ghenoechsaem bewesen te hebben/ namelick
dat wy geensins in de verbeteringe van de ge-
breken straffer zijn gheweest / dan de sake selfs
vereyschte. Ende onsen beschuldighers is sulcx
oock wel bekent / daerom nemen sy haren toe-
vlucht tot de andere lasteringhen. Dat wy / te
weten met ons bolderē niet anders uytgericht
en hebben/ dan dat de Christenheyt/ die ander-
sins te vorē in stilte was/ met inwendige twee-
drachten ontstelen soude zijn. Want die verbe-
teringhe en is gantsch niet ghebleken / jae alle 1.
saken zijn tot meerder verergheringhe gheco-
men: Weynich van de ghene/ die onse leere heb-
ben aenghenomen/ zijn daer door verbetert ge-
worden: jae ettelicke heeftse oorsake ghegeven/ 2.
ist niet tot grooter/ t'is tot ongebondener boos-
heyt. Sy worpen daerenboven ons voor: dat
onse kercken zijn sonder eenighe discipline/ son- 3.
der wetten van vasten/ sonder oeffeninghen der
ootmoedicheyt/ dat dat gemeyne volck d'welck
men niet en can bedwinghen/ door veel toege-
vens onbevreest broot dronckenēn dertel wort.
Ten laetsten maken sy/ dat wy gehaet ende be- 4.
nijt worden van weghen dat rooven der ghee-
stelicker goederen. Want onse Vorsten/ segghen
sy/ zijn daer in niet anders gevallen/ dan in een
vyandelick roofgoet: ende in sulcker voeghen is
de kercke door onbehoorlick ghewelt ontroost
van het hare: Ēn hedensdaechs wort dat kerc-
kelicke erfgoet sonder onderscheyt beseten ende
ghebruyckt van den genen/ die int midden van
de

de twist-beroerte tselve buyten alle recht/ ende sonder eenen eerlicken naem ingenomen hebbẽ.

Antwoorde op d'eerste lasteringe / dat de tweedrachticheyt in de religie niet en comt van de gereformeerde/ maer van de Romanisten.

77 Ick en wil niet loochenen / doe sonder krijvagie de godloosicheyt heerschappie hadde/ dat alsdan dat rijcke der selver door onslieden in roeren was gekomen. Waert sake/datse alle van selfs ende ghewillich / soo't betaemde/ tot de gesonde ende Godvruchtige leere / soo haest als die in der werelt was verschenẽ/de hãt verleent hadden / daer soude gheen mindere vrede ende ruste by allen kercken hedensdaechs wesen vã dẽ tijt af/ dat Christi Coninckrijcke bloeyde/ dan het was / als den Antichrist sijn tyrannie vercreech. Laet derhalven de ghene met Christo gheen oorloghe meer voeren / diemen wel weet/ datse den loop der waerheyt verhinderen/ende dan sal terstont seer goede eendrachticheyt haer openbaren: ofte datse voortaen ophouden de schult van alle oneenicheyt/daer van sy selve oorsake zijn/ ons op den hals te leggen. Want voorwaer dit is seer onbillick / mits dien sy niet en willen lijden/dattet op een ander conditie vrede van haer vercregen wordt / dan dat de leeringhe der Godsaligheyt verdreven/ ende Christus als int graf wederom gesteken zijnde den Antichrist die kercke wederom onder hem brenghe/dat sy niet alleen als onschuldige haer beroemen/ maer ons ooc van selfs trotsen: Dat wy/die wy anders niet en begheeren dan eenicheyt/ daer van alleenlick de eeuwige waerheyt den bant is/moeten dragẽ alle laster ende haet: al even eens of wy stichters warẽ van alsulcke twisten. Datse ons verwijten/als datter geen p[illegible]sijten uyt onse leere gevolcht en zijn: so were ick wel / dat wy den aenghesighen menschen om dier oorsaken eenen spot en smaet zijn / dat wy [illegible]elicke siecken verweckende/anders niet en doen/dan verbitterheden aenrechtẽ. Want sy achten/ dat alle remedien te vergeefs aengeleyt worden in sulcken verdorven staet der kercke/ terwijle daer geen hope van gesontmakinge voor handen en is. Daerom besluyten sy niet beter te wesen/ dan dat onhelpelicke quaet niet aen te roeren.

De 2. lasteringe / als dat wy met de [illegible] geen [illegible] hebben/ wort beantwoort

Antwoort 3.

Die op sulcke maniere sprekẽ/die en verstaen niet dat de verbeteringe der kercke een werck Gods zy / dwelck aen de hope ende meyninghe van menschen niet meer en hangt/ dan de opstandinge der dooden/ofte diergelijcke andere mirakel. Daerom en machmen die bequaemheyt van handelen alhier niet verwachten/ofte van den wille der menschen / ofte van de ghelegentheyt der tijden: maer men behoort door te breken door het midden van alle hoopeloosheyt. De Heere wil dat sijn Euangelium ghepredickt wort. Dit bevel laet ons ghehoorsaem wesen: ende laet ons volghen/daer henen hy ons roept. Ten staet ons niet toe den toecomenden voortganc te ondersoecken: dan alleen dat wy van den Heere met wenschen ende bidden sullen begheeren / dat hy dien op het beste laet comen dat wy oock met allẽ vlijt/neersticheyt ende sorchvuldicheyt sullẽ/daer nae trachten dat sodanigẽ ons mach wedervarẽ: ondertusschen nochtans verduldichlick verdraghen/ hoedanich hy oock soude moghen zijn.

Breeder verclaringe van de antwoort op de tweede lasteringe.

78 Over sulcx worden wy ten onrechte gelastert / dat wy soo veel profijts niet ghedaen en hebben / als wy wel hebben ghesocht te doen/ ende te wenschen hadde gheweest. God beveelt ons te planten/ende nat te maken: Dat hebben wy ghedaen: hy alleen isset / die den wasdom gheeft. Hoe/of hy nae onsen wensch dien niet en begheert te verleenen? Ist dat het seker is / dat wy ons ampt nae behooren / trouwelick int werck ghestelt hebben / laet dan onse vyanden van ons niet meer yet begheeren / datse liever met God gaen woorden maken / om dat hy soo voorspoedighen voortganck niet en heeft ghegeven.

1. Cor. 3.6.

Antwoort 2.

Hoewel dat gene oock / datse voorwenden/dat namelick onse leere gheen vrucht soude ghedaen hebben / onwaerachtich is. Ick late staen / die bestraffinge van de uyterlicke Afgoderie / ende van soo vele superstitien ende dwalinghen: dwelcke niet te vergeefs ende ydel te achten en is. Maer en is dat al gheen profyt/ dat vele waere Godsalige ons danc werẽ/datse eens geleert hebben God met reyner herten te dienen? datse begonnen hebben hem met vrolicker conscientie aen te roepen? Datse van de gedurige pijningen verlost zijnde/ den oprechten smaeck Christi / daer in sy ruste genieten / hebben ontfangen? Ist datmen eenich bewijs teecken begheert / dwelck opentlick soude sulcx te kennen gheven/soo en gaet het met ons soo heel qualick niet/ ofte wy moghen wel van seer vele ons beroemẽ. Hoe menige hebbẽ haer bekeert/ die te voren een verdorven leven leydende waren / alsoo dat sy schijnen in nieuwe menschen verandert te wesẽ? Hoe vele zijnder die niet tegenstaende sy in al haer voorgaende leven nimmermeer ghestraft en waren/jae ter contrarien grooten lof hadden/ nochtans niet eens achterwaerts gegaẽ en zijn/maer met haer leven betuyghen / dat onsen dienst niet en zy gheweest ydel ende vruchteloos? Onse vyanden connen ons wel bedraghen/ende met hare laster-reden schenden/principalick by den ongeleerdẽ: maer dit sullen sy ons niet benemẽ/dat by den genẽ/ die onse leere aenghenomen hebben / meer suyverheyts/ oprechticheyt / eñ ware heylicheyts ghevonden wort/dan by alle de gene /die onder haer zijn de alderuytnemẽste.

Antwoort op de vergeringhe der menschen in de tijt der Reformatie.

Ist datter eenige zijn/ ghelijck wy bekennen datter maer te vele worden bevonden / die het Euangelium misbruycken om haer den breydel los te geven tot boosheyt: Dit is wel niet nieus/maer wat gaet het ons aẽ / dat wy daerom de schult van sulcx souden moeten dragen? Men weet wel dat dat Euangelium den eenigen regel is om wel ende heylichlic te levẽ. 1.
Dat nu niet alle mẽschẽ haer laten regeerẽ: dat ooch andere/als van het jock ontslaghen zijnde/ sonder vreese stout worden/ int ghene bekennen wy waerachtich te wesen/ 2.
dat Symeon seyde / dat Christus daerom geset is / op dat de ghedachten uyt veler herten ontdeckt worden. Luc. 2.35.
Ist dat het Gode behaecht het Euangelische licht daerom te ontsteken/dat die verborghen boosheyt der godloosen openbaer worde / het ware ghewis de hooghste onbeschaemtheyt ende boosheyt / datmen daer uyt oorsake nemen wilde / om de Dienaren des Euangelij/ mitsgaders hare predicatie te lasteren.
Maer ick en soude haer geen onrecht doen/ ist dat ick tgene daer van sy ons nijdich maken willen/tselve op haer drevẽ. 3.
Wãt waer uyt nemẽ de verachters Gods oorsake tot moetwillicheyt / dan datse in het midden van de twist-beroerte/ haer alle dinghen gheoorloft meynen te zijn? Laetse dan bekennen/dat dit laster haer selven toe comt / datse den loop der waerheyt ophoudende / de onghebondene vryheyt der onvromen voeden.

† De 3. lasteringe/ als dat wy gee[n] discipline noch wetten en hebben in onse kercke/ wort beantwoort op tweederley maniere.

79 † Datse ooch seggen / dat wy gheen discipline noch wetten en hebben / om het volck in goede ordre te houden: Tegen alsulcke beschuldiginghe hebben wy tweederley antwoort ghereet. Ist dat ick sal segghen / wy dat een goede ende wel gestelde ordre hebben/de dagelicksche

predica-

predicatien van den onsen sullen wy tegenspre-
ken/daer in sy haer beclagen/ dat de Discipline
noch in verachtinghe is. Maer ick/ghelijck als
1. ick niet en loochene/dat wy dit voordeel niet en
hebben /segghe alsoo oock / datmen moet acht
nemen / by wien dat tot noch toe het ghebreck
is gheweest/ende noch ter tijt is/dat wy tselve
niet en ghenieten / ten eynde dat alsulcken de
schult gegeven mach worden. Laet onse vyan-
den/soo sy connen loochenen / datse alle dingen
aen leggen / om niet alleen onsen arbeyt te ver-
hinderen/daer mede wy de kercke tot bequame
ordre ende regel mochten brengen / maer oock
om te verwoesten / ende om te stooten al wat
door ons begonnẽ was. Wy arbeydẽ wel neer-
stich/om de kercke op te bouwen:maer als wy
in het werck besich zijn/soo ist datse alsnu ende
alsdan haer vyandelick in steken/om die begin-
selen te verstooren/ende gunnen ons geen ruste
om te mogen den stant der kercke in ordre stel-
len. Als dan wijtẽ sy ons/als eẽ versmaetheyt/
dese verwoestinge/daer vã sy selfs oorsake zijn.
Wat voor een beleefheyt is dit / datmen altijt
moeyten maeckt /ende daer nae voor een laster
houdt / dat ons niet en mach ghebeuren / door
middel van de selve/ alle die behoorlicke stucken
van de kercke te bestellẽ? Datter noch veel ont-
breecht tot de volcomentheyt / sy ghetuyghen
eerstelick God/die onse versuchtingen verstaet/
daer nae de menschẽ/ die hier over haer beclach
doen. Doch/sommighe dinghen/die tot de dis-
Gelijckenisse. cipline dienden/hebben wy afghestelt. Te wetẽ.
gelijckerwijs als plegẽ te doẽ /die een vervallẽ
huys aen nemen te hermaken/datse die te hoop
gebrochte/ eñ onder malkanderẽ liggende stuc-
ken van muragie ende houtwerck uyt trecken/
ende by een versamelẽ/om daer nae de selve op
sijn plaetse te brenghen : Soo wast oock van
nooden/dat wy deden. Want/so watter van de
oude discipline was over ghebleven /dat hadde
in alsulcke verwoestinghe der kercke sijn oude
ghedaente verloren / liggende tselve soo schan-
delick onder malcanderen/ende over hoop ghe-
worpen/dat het nergens toe tot nut eñ te passe
en conde comen/ten zy dat het eerst uyt dese on-
geschicktheyt uytghetrocken hadde gheweest.
80 Maer of het God gave/datse ons tẽ minstẽ
2. De tweede antwoort. met haer exempel beriepen. Maer wat ? wat
voor discipline hebben sy doch/ die daer roepen
dat by ons ghene en is? Soudet niet beter we-
sen/datse met ons voor God bekenden haer ge-
breck/dan ons tghene verwijten / dat op haer
hoofden selfs valt? Twee deelen zijnder van de
discipline:want d' eene behoort tot de Gheeste-
lickheyt het andere tot het ghemeyne volck. Nu
Twee deelen der discipline. wilde ick wel wetẽ met wat strengicheyt datse
haer Geestelickheyt in eerbare ende reyne zeden
houden. Die seer suyvere ende uytghelesen hey-
lickheyt/waer toe de oude setreghels die Geeste-
licke verbinden / gheve ick haer toe. Want ick
weet/hoe sy van binnen lachen ende spottẽ/als
yemant de selve wetten / nu over langhe tijden
verstorven zijnde/uyt de lanckduerighe verge-
tentheyt op haelt. Ick en vereysche maer alleen
de ghewoonelicke eerbaerheyt by haren Ghee-
stelicken:ist datse niet in vromicheyt des levens
overtreffen / datse ten minstẽ door schandelicke
daden haer niet oneerlick en makẽ. So yemant
ofte door gheschencken / ofte door gunste / ofte
door onbetamelicke diensten/ ofte door heymе-
licke gestolen recommandatie tot het Priester-
dom is ghecomen /die setreghels segghen / dat
het is een vercoopinghe der Geestelicker dien-
sten/ende ghebieden/dat sulcx sal gestraft wor-
den. Wie van allẽ isser hedensdaechs/die op een
andere maniere hier toe gheraeckt ? Maer laet
varen/ghelijck als ick geseyt hebbe/dese hooch-
ste straffichеyt. Doch/schoon ghenomen / dat-
ter gheen voorschreven wetten en waren / wat Ongeregeltheyt der Bisschoppẽ eñ des Roomschen Hofs.
voor een groote schande isset/ dat de huysen der
Bisschoppen winckels zijn van openbare ende
schandelicke coopmanschap der kerckelicke diẽ-
sten ende ampten? Wat sal ick van dat Room-
sche Hof seggẽ/al waer't nu een seer cleyne sake
gheacht wort/dat de Priesterdommen int opẽ-
baer opgheveylt worden:dewijle het beloonin-
ghen zijn van Roffiaenschappen/tooverien/ eñ
oneerlicke feytẽ? Ist dat by ons eenichsins dat
menschelick verstant plaetse heeft/wat een selt-
saem wonder isset /dat den kinderẽ van twaelf
jaren dat Opper bisdom toe vertrout wordt ?
Was oock Christo Jesu leelicker versmaetheyt Misbruyck in het ordineren der persoonen eñ plaetsẽ.
aenghedaen / doen hy met vuysten gheslaghen
worde? Can mẽ opentlicker met God ende met
den menschen den spot houden / dan wanneer
een kint de heerschappie over het Christelicke
volck ghegeven/ende in den Stoel des Vaders
ende des Herders gestelt wort? Van den Prie-
steren eñ Bisschoppen besluyten de Set-regels
alsoo / dat elck in sijn eyghen plaetse de wacht
houde: ende dat niemant verre van sijn kercke
en zy. Doch/ genomen datter niet van sulcx te-
volẽ en wert: wie en merckt nochtans niet/dat
de Christelicke naem oock by den Turcken tot
een spotterie ghemaeckt wordt / alsser yemant
een Herder der kercke ghenoemt wordt/soo hy
doch niet eẽmael in sijn gantsche levẽ daer in en
comt? Want dat yemant aldaer altijts woon-
achtich zy/daer hy een Herder is ghestelt / daer
van en hebben wy over langen tijt geen exem-
pel veel geweten. De Bisschoppen ende Abten
die hebben ofte selve haer eygẽ Hof/ofte sy zijn
ordenaris in der Vorstẽ Hoven. De andere ver-
kiesen een plaetse nae haer gemac/daer sy sach-
telick eñ leckerlick moghen leven. Maer welcke
in haren nest meer behagen nemen/ die blijven
waerlicks in hare kercken sitten: want sy zijn
luye buycken / die gheen dinck minder en ver-
staen/dan haer bevolen ampt. De oude Set-re-
ghels hebben oock verboden/ datmen niemant
twee kerckẽ toeleggen en soude. Doch laet dat
ongeseyt wesen. Maer met wat verwe sal sulc-
ke onghеschicktheyt verontschuldicht worden/
datter vijf / ofte meer Priesterschappen eenen
mensche opgedragen worden ? Datter een per-
soon/jae somwijlen oock een kint drie Bisdom-
men besit / so wijt van malcanderen verscheyd-
den/dat hyse in een ront jaer nauwelicx en can
omgaen/al dede hy oock anders niet? Soo veel Misbruyck in het examinerẽ der Priesteren
de ondersoeckinghe beyde des levens /ende der
leere in den Priesteren / die in den dienst sullen
worden gestelt/aengaet/so vereysschen de Set-
reghels/datse grondich ende volcomen sal ghe-
schieden. Doch laet ons dit den tijt toe geven/
datse aen dese al te seer straffe maniere niet ge-
bonden en worden. Maer wy sien hoe datter
ongeleerde/ende niet alleen gantsch onwetende
maer oock onvoorsichtighe sonder onderscheyt
inghelaten worden: Ende men heeft meer ach-
tinghe op het voorgaende leven van eenen ezel-
drijver/als men hem wil gaen hueren/dan men
doet in het verkiesen van eenen Priester. Ick en
versiere /noch en doe daer niet met allen toe. Sy
spelen een fabel/ ghelijck als de Comedi-speel-
ders in haer hutte/ op dat sy nae bootsen soudẽ
het beelt vã eẽ oude gewoõte. De Bisschoppẽ/
ofte hare Stehouders vragen/of sy't weerdich
zijn/ die sy voorgenomen hebben aen te setten.

Daer

Daer isser een die antwoort/ dat sy 't weerdich zijn. Ende men behoeft niet van verre een ghetuyge te gaen soecken/ ofte met gelt om te coopen: want/ dewijle dese antwoort slechs dient tot de uytwendigghe ceremonie / soo ist dat alle Camerlinghen/ Scheerders ende Poortiers de selve antwoort leeren. Voorts/ nae datse aengeset zyn/ ende ontfanghen/ soo moet in den Geestelicken gestraft worden oock het minste achterdencken van hoererie / achtervolgende de oude Set-regels: Ist datter eē vā sulcke schandelicke daet overtuycht wordt/ soo salmen hem af setten eñ af snijden. Doch laet ons wat laten vallen van de oude scherpicheyt. Salmen daerom nochtans die daghelicksche hoererie in haer alsoo verdragen/ als of sy rechtelick toegelaten ware? Die Set-regels verclaren/ datmen geenen Gheestelicken persoon en sal lijden/ die hem ofte tot jagen/ ofte tot dobbelen/ ofte tot brasserien/ ofte tot dansen begeeft. Jae sy weerē al de gene uyt den dienst/ die van een quaet geruchte zijn beschuldicht. Desgelijcx oock alle de gene/ die haer vermengen in onheylige handelingen/ ende in borgerlicke dienstē haer also stekē/ datse verhindert worden om hare bedieninghe te besorgen: Eyndelic gebieden sy/ datmen de gene/ die niet neerstich en zijn/ in haer ampt nae te comen/ swaerlick straffen / ende ten zy datse haer bekeeren/ heel af settē sal. Sy sullē daer op antwoorden/ dat desen tijt sulcke scherpe remediē/ die soo nauwe alle gebreken weeren/ niet toe en laet. Wel aen/ latet also zijn want ick begheere van haer geen groote suyverheyt. Maer dat sodanige ongebonden vryheyt van te sondighen by den Geestelicken soude heerschappie hebben/ dat sy de werelt/ die andersins seer is bedorvē/ meer besmetten/ dat eenighe andere staet / wie soude haer dat vergheven?

Oneuysheyt der Priesteren ende andere oneerlicke handelingen der selver.

81 Aengaende de discipline/ de men gebruyct aen den gemeenē mā/ die is sodanich: wanneer dat slechs die Geestelicke mogen onverminderd houdē hare heerschappie/ eñ van hare schattinghe ende rooverien gantsch niet met allen af en gaet/ dat voorts seguer alle andere dingen/ ofte wel toegelaten zijn/ ofte ongemerct overgeslagen worden. Wy sien/ hoe dat de zedē der menschen tot allerley boosheydt alomme verloopen zijn. Ende ick en wil geen andere getuygen vā dese sake roepē/ dan u selvē/ Onoverw. Keyser/ eñ u/ Doorl. Vorst. Ic bekenne datter wel veel oorsaken connē bygebracht wordē/ waeromme dat sulcx soo zy: maer uyt velen is dese de voornaemste / dat de Priesters ofte door haer te groote toelatinghe / ofte onachtsaemheydt den boosē menschē te vele wils gegevē hebbē. Wat geschiet hedēdaechs? hoedanigē sorge nemē dese aen/ om die gebrekē te reynigē/ ofte ten minstē in dwange te houdē? Waer zijn die vermaningen? Waer zijn die bestraffingē: de uytsluytinge (dat ick de reste verswijge) die daer is den besten bant der disciplijne / wat gebruyck heeft zy? Sy hebben wel onder den schijn des Bans/ eenen tyrannischen blixem/ dien sy op den hartneckigē/ so sy't noemē/ schietē. Maer wat voor harteneckicheyt straffen sy anders/ dā der gener/ die van gelts saken by haren Richterstoel ghedachvaert zijnde / ofte voor't gherichte niet en zijn verschenen / ofte haren Schult-heeren om der armoede niet en hebben betaelt? Alsoo dat tgene/ dwelc was de gesontste medecijne om de schuldige te genesen/ alleenlic in sulcker voegen misbruyckt worde/ om die arme eñ onschuldige te quellen. Voorts/ soo isset spottelick datse die heymelicke misdaden somwijlen met den Ban straffen: gelijck alsser wat gestolen is geweest/ eñ de man niet en werde gevonden. Want dese maniere van doen is vreemt van Christi instellinge. Bovē diē/ dewijle so veel opēbare schandelicke stucken voor aller werelt oogen staen/ so en wordt daer in nochtans den Ban niet eens gebruyct. Eñ dorven sy ons noch verwijten eenige ongeregeltheyt/ daer nochtās by haer alle dingē so zijn verwoest? Hoewel dat wy gāsch niet geholpē en wordē door haerlieder beschuldiginge/ ist dat wy stekē in de selve schult. Maer nochtans / de dingen die ick voor henen geseyt hebbe/ en streckten daer toe niet/ datse die lasteringe/ daer mede sy ons onteerē/ van ons soudē afwissen / door dien dat wy de selve op haer schuyven: maer/ op dat ick soude betoonē hoedanige heerlicke discipline dese is gheweest/ die sy clagen van ons aldus vercranckt te wesen. Mochtē wy een vergelijckinge doen van beyde zijden/ wy vreesen niet/ of onse verwoestinghe/ hoedanich die oock zy/ sal ten minsten op sommigen tijt vā allē Godsaligē vā beter regel geoordeelt worden/ dan alle haerlieder ordre/ daer van sy haren roem dragen. Ick en flattere my selven niet in onse boosheden/ als ick dese dingē spreke. Ic wete wel/ hoe veel saken daer by ons noch connen ontbreken. Eñ voorwaer/ so wanneer ons de Heere soude tot rekeninghe roepen/ wy souden ons swaerlick connen ontschuldigē: Maer als wy onsē vyanden moeten antwoort gheven/ so hebben wy beter reden ende lichtere victorie/ dan wy souden wenschen.

Misbruyck der discipline aen den ghemeenen man.

Misbruyc des Christelicken Bans

82 Van gelijcker onbeschaemtheyt isset/ datse roepē/ dat by ons de kerckelicke goederē genomē/ eñ tot onheyligē gebruyc aengeleyt wordē. Ist dat ic wil seggē/ dat by ons hier niet gesondicht en wort/ dat soude ic liegē. Gewisselic/ seldē gebuerē so groote verāderingē/ ofte sy brēgē mede eenige schadē. Daerom/ ist dat hier in wat misdaē is/ en wil ickt niet schoon makē. Maer met wat reden leggen ons onse vyanden sulck laster op? Dat de kerckelicke goederē tot eē ander gebruyct aengeleyt wordē / seggē sy te wesē een kerckrooverie. Ic sta dat toe. Sy settē daer by/ dat het van ons geschiet. Daer op segge ic/ dat wy ons geēsins en ontsiē/ om ons ter antwoordt te stellen: als sy slechs oock haer weder gereet vinden om haer antwoort in te brēgen. Daerom sullen wy flus van ons handelen: onder tusschen laet ons sien/ wat sy doen. Van dē Bisschoppen en spreke ic niet/ dan dat alle man siet/ datse niet alleē haer opstekē met dē Princē des werelts in pracht van cleeren/ in leckernie van tafel/ in menichte van dienaren/ in heerlicheyt vā Palleysē/ eñ in allerley overdaet/ maer datse de kerckelicke goederen verquisten/ eñ onnuttelicken verdoen in veel meer schandelicke costē te maken: Ic verswijge het jagē/ het dobbelen eñ tusschen/ eñ andere wellusten/ die geen cleyn deel vā de incomsten verslindē. Maer dit is al te seer onbetamelick/ datse van der kercke nemen/ tgene/ datse aen hoerē eñ boeven te coste leggen. Dits nu gewisselick ongeschickt/ datse niet alleen in groote opsichtelickheyt eñ hoogen staet opgeblasen zijn/ maer oock den overvloet hebben van tgene/ daer mede sy sulcx al mogen doen. T'is voormaels den tijt gheweest/ dat by den Priesteren gheprezen werde die eerlicke armoede / want sulcx houdt in de handelinge van dē Aquileiense Synode. Oic was voortydē een wet ghemaeckt/ dat de Bisschop niet verre van sijn kercke hebben soude een cleyn logijs/ mitsgaders een slechte tafel eñ huysraet. Maer laet varē die oude strengicheyt: nochtans/ na dat nu

De 4. lasteringe vā de roovinghe der kerckelicke goederen wort beantwoort.

Concil Carthag. 4. cap. 4. cap. 14.

vele

vele verdorventheden/ met tsamen den rijcdom aengewassen waren/ was doen ter tijt de oude wet op een nieu bevesticht/ datter vier deelen van de Geestelicke incomsten souden gemaeckt worden: D'eene soude toe comen den Bisschop vā weghe sijne gastvrijheyt/ en opneminge der armen: d'andere den Gheestelicken: dat derde den armen: dat vierde/ den kercken/ om de selve te onderhouden in haren stant. Gregorius betuyght/ dat dese maniere in sijnen tijt oock int gebruyck was. Daerenboven/ schoon ghenomen/ daer en zijn gheen wetten/ ghelijck alsser somtijts gheen en zijn geweest (want dese/ daer van ick gesproken hebbe / gelijck oock d'andere/ zijn upt quade zeden voortgecomē nochtans sal eē yeder bekennē/ dat tgene dat Hieronymus schrijft/ waerachtich is: Dat namelick/ des Bisschops eere is/ voor der armē goet sorge te draghen: ende dat het alle Priesteren schande is/ voor haer selven rijckdom te vergaderen. Wit sal oock misschien wat te beter schijnen te wesen/ dat hy aldaer gebiet / dat des Priesters tafel open sal staen voor den vreemdelingen en armen: maer nochtans isser even-wel de waerheyt. Hoe naerder dat de Abten door de veelheyt haerder incomsten tot de Bisschoppen comen/ hoe meer sy den selven gelijck zijn. Om dat den Canonickē ende Prochiaen Papē een Priesterschap alleen niet ghenoech en was tot wulpsicheyt/ leckernie/ en grooten staet/ hebben sy eenē lichten wech ghevonden/ om dese schade te verbeteren. Want ten hindert niet/ dat een persoon ontfange de incomsten van vier ofte vijf Priesterdommen/ de welcke in een maent conde veel meer op slicken / dan hy in't gheheele jaer ontfangt. Vā dē last en wordter niet geseyt. Want daer zijn terstont by der hant Capellanen / die hare schouderen geerne by setten/ als sy slechs maer een cleyne portie mogen daer van treckē. Jae weynighe wordender oock ghevonden/ die met een Bisdom ofte met een Abdie zijn te vreden. De geestelicke / welcke onderhouden worden van de ghemeene costen der kercke/ daer sy nochtans wel connen met haer eyghen patrimony goet haer behelpen/ noemt Jeronymus kerck-roovers. Wat sullen wy dan van den genen ghevoelen/ die daer te gelijck drie Bisdommē/ dat is/ vijftich ofte houdert eerlicke erfgoederen door de keel jaghen? Ende op datse haer niet en beklagen/ dat sy/ overmits die schult vā al sulcke weynige/ onrechtelic moeten bedragen worden/ wat gevoelen sullē wy dan hebben vā den genen / die daer niet alleen misbruycken de openbare kerckelicke betalinghen tot overdadichheyt ende wellusten/ maer tot beloninghen van hoeren ende boeven? Nochtans en segge ic nu niet/ dat niet en zy ghemeyn. Daerenboven/ ist dat sy gevraecht worden/ met wat recht / ic en segge niet alle / maer die weynighe/ die daer in de Priesterdommen sitten/ oock de sobere en mateliche gagie nemen/ soo en sullen sy op dese vraghe oock niet hebben te antwoorden. Want met wat diensten verdienen sy sulcx? Ghelijck als hier voortijts onder de wet / de ghene die den autaer dienden / van den autaer leefden: alsoo isset nu oock billick / dat die het Euangelium vercondighen/ van den Euangelio leven: ende God heeft dit alsoo geboden. Dit zijn Pauli woorden: Laet ic ons van Dienaers des Euangely voor den ooghen brenghen/ die gagie wil ick haer gheerne toelaten/ want men moet den dorsschenden Osse sijnen mont niet toe binden. Maer datmen de ploegende Ossen soude laten honger lijden/ ende de luye Ezels in de weyde gaen / hoe vreemt is doch dat van alle reden? Sy sullen segghen / dat sy den autaer dienen. Ick antwoorde/ dat de Priesters onder de Wet/ door des autaers dienste/ dē cost verdienden: maer dattet een ander sake is in den nieuwen Testamente/ gelijck als Paulus getuyght. Maer wat voor diensten ghescheiden daer ontrent den autaer / daer door sy haer beroemen den cost weerdich te zijn? Te weten/ datse haer Missen doen/ ende in der kercken singen/ dat is/ datse eensdeels verloren arbeyt doen / eensdeels kerckroverie begaen / daer mede Gods toorn verweckt wordt. Siet hier/ waerom dat haerlieden upt de gemeene goederen onderhout gedaen wordt.

Vier deelē der kerckelicke incomsten.

Ad Nepotianum.

A Clericos. 1 quaestio. 2.

1. Cor. 9. 9.

83 Dese zijnse/ die ons Princen beschuldigen van een versoenelicke kerck-dieverye/ datse der kercken erfgoet / zijnde Gode opgheheylicht/ door ghewelt en thoochste onrecht gerooft hebben/ ende nu in onheylighe dinghen verquisten. Ick hebbe wel te voren ghetuyght / dat ick alle de saken/ die by ons geschieden/ niet en wil verontschuldigen: Jae veel eer bekenne ic een mishaghen te hebben / datmen gheen meerder sorghe op sommighe plaetsen en draecht / dat die renten der kercken tot sulcken ghebruyck alleen aengheleyt mogen worden/ daer toe sy eygentlick zijn opghedraghen. Alle vromen versuchten hier over oock met my. Doch daer van wordt hier teghenwoordich alleen ghehandelt/ of onse Princen door kerck-dieverie de kerck-goederen aengheslaghen hebben/ als sy die upt der Priesteren ende Monicken handen genomen hebbende/ aen haer gehaelt hebben? Ofte/ of sy die souden daerom ontheylighē/ om datse die elders toe besteden/ dan om de dicke buycken te mestē? Onse wederpartien verhandelen haer eygen/ ende niet Christo nochte der kercken saken. Ick bekenne certeyn/ datter eē swaer oordeel gesproken wordt tegen de ghene die de kercke berooft hebben /om dat sy aen haer slaen tgene/ dat der kercken eygen was. Maer/ daer wordt reden met eenen ghegeven / te weten / om dat sy den warē Dienaren den leeftocht onthoudē/ en om datse aēt bloet der armē schuldich zijn/ de selve van honger doodēde. Maer wat gaet dit onsen wederpartien aen? Want / wie upt haerlieder hoop sal getuygen / dat Ambrosius van hem selven eertijts getuyght heeft/ dat al wat hy is besittende/ der nootdruftigē goet zy? Item/ dat een Bisschop niet met allen en heeft/ dat den armen niet toe en behoore. Jae/ hoe veel isser van haer / die niet even broot-droncken tgene dat sy besitten/ en misbruycken/ al of het haren wille onderworpen ware om tselve in allerley overdaet te verdoen? So maken sy dan vergeefsche woorden/ dat haer die dinghen zijn benomen/ die sy met gheen recht en gebruycken / ende met hoochster schande ombrachten. Want sulcx te doen/ en was niet alleen onsen Princen gheoorloft/ maer oock gantschelick van nooden. Want hoe? doen sy saghen dat de kercke werde ontbloot ende verlaten van ware Dienaren / ende de incomsten / die daer tot onderhoudt van den Dienaren verordineert waren / van den luyen ende leechgangeren achter gehouden werden: doē sy gewaer werdē/ dat het erfgoet Christi en der armen/ ofte van weynigen ingeslockt / ofte in overdadigher weelden sonder schaemte verslampamt worde / souden sy dan niet de handt daer aen geslagen hebbē? Ja/ doen sy merckte/ dat de moetwillige vyanden der waerheyt / op dat kercke-goet haer verlieten/ ende tselve misbruyckten / om Christum te bestrijden/ de leere

De wederpartien maken de Regenten verdacht van het rooven der kerckelicke goederen.

Antwoort.

Epist. 5. lib 5 Epist. 31. ende 33.

Nota.

der

der Godsaligheyt te dempen / de Dienaren der selver te vervolghen / souden sy niet terstont uyt haer handen het selve ghetrocken hebben / op datse niet met den rijckdom der kercke ghewapent ende voorsien souden wesen / om Christi Ghemeynte te quellen? De Coninck Josias wordt door het ghetuyghenisse des heylighen Geestes gepresen / doen hy vernam/dat de heylighe schattinghen van den Priesteren qualick werden verteert / dat hy sijnen Rente-meester gestelt heeft/om het gelt te ontfanghen. Nochtans waren sy Priesters / den welcken God de ordinare bedieninghen bevolen hadde. Wat sal men dan met die doen/ de welcke noch den wettelicken dienst waer nemen / noch oock niet alleen de verbeteringhe des Tempels / gelijck als sy lieden / versuymen / maer alle haer crachten ende rijckdommen aenwenden/ om de kercke te vernielen?

2. Chro. 24. 11.

84 Maer hoedanich is dese bedieninghe? sal yemant segghen. Ghewisselick/ hoewel sy niet heel vry en is van beschuldiginge / soo isse nochtans ten minsten niet alleen beter / maer oock heyliger/dan sy is aen de zyde van onse vyanden. De ware Dienaers worden ten minsten daer van onderhouden / die het volck met de leere der salicheyt weyden / daer te voren de kercken ontbloot ende verlaten wesende van haer Herders/ met de cost van onderhoudinge beswaert werdē. Al waer te voren scholen waren ofte Arm-gasthuysen/die blijven daer ter plaetse. Op eenighe plaetsen zijn oock de incomste vermeerdert/maer nergens verminderd. Oock zijn op vele plaetsen in stede van Cloosters/ingestelt Armgasthuysen/ die daer te vooren niet en waren: somtijts oock nieuwe Schoolen opgherecht / daer niet alleen door de Meesters gagien bestelt zijn / maer de kinders worden ook op die hope opgevoedt/datse schier ofte morgen der kercken mogen dienstelick vallen. Eyndelick/so ontfangen die kercken veel profijten int gemeyn uyt de selve goederen / die de Priesters ende Monicken alleen te vooren verbrasten. Ende gheen cleyn deel gaeter oock wech tot buyte-costen / welcke nochtans ter goeder trouwe in rekeninghe moeten komen. T'is ghewis / datter veel meer verteert wordt in soo drobbelachtighe saken / dan offer sekeren reghel ghemaeckt zijnde/ de kercken onder malcanderen eens waren. Dat ware seer onbillic/dat onse Princen ende steden niet en souden willen lijden/ datmen alsulcke kosten soude doen / die daer niet en ghe schieden van weghen eenich bysonder profijt/ maer van weghen den gemeenen noot der kercke. Daerenboven/soo en verminderen onse teghenpartien niet de rooverien ende onrechtveerdighe schattinghen / daer mede dat de kercken onder den schijn van Offerhanden berooft werden: Doch nu zijn sy verlichtet. Maer om eene oorsake is bycans dese gantsche handelinghe onnoodich: Dat nu voor drie jaren onse Princen getuyght hebben/datse/om dese goederen wederom te gheven / gheen weygheringhe en wilden doen/ ist dat de ghene/ die niet alleen veel meer/ ende dat met so geenen eerliken decmantel/ onder haer hebben/ maer oock in de bedieninghe van dien/ veel ongebondener sondighen/ haer tot den selven regel willen laten brengen. Daerom/ Onoverwinnelicken Keyser vint uwe Majesteyt de selve met haer belofte aen u verbonden. Daer is oock in der menschen handen een boecxken / alsoo dat dese sake niet en behoort te verhinderen/ om dat eendrachtich gevoelen van de leere te voorderen.

Wat voor bedieninghe der geestlicker goederen by den Gereformeerden sy.

85 Het laetste ende 't bysonderste laster / daer mede sy ons beswaren/is/dat wy van der Kerken afgescheyden zijn. Ende alhier is 't,dat sy ons ghewelddigh trotsen / datter gheen oorsaecke en zy / om de eenigheydt der Kercke te scheuren. Doch/ hoe grooten ongheliјck sy ons doen/daer van zijn ghetuyghen de boecken van den onsen. Dit sal dan nu haer kortelick tot een antwoordt dienen: dat wy/ namelick/ noch van der Kercke verscheyden zijn / noch dat wy gheensins vervreemdt en zijn van der selver ghemeynschap. Maer om datse met dien cierlicken tijtel der kerken oock ten minsten d'ooghen der Godtvruchtighen ende trouhertighen pleghen te verblinden: Soo bidde ick hoogelick u Onoverwinnelicken Keyser/ ende Doorluchtigste Vorsten/eerstelick / dat ghy afghelegdt hebbende alle vooroordeel/ die andere oore gheheel wilt vergunnen/ om aen te hooren onse verantwoordinge. Daer na/ dat ghy hoorende den name der Kercke/ niet en wildt terstondt verschricken / op dat ghy ghedachtig zijt/dat sulcken strijt de Propheten ende Apostelen in als gehad hebben met de vermomde Kercke in haren tijdt/ghelijck ghy siet dat wy met den Roomschen Paus/ ende sijn gantsche schare hedensdaeghs hebben. Als sy uyt Godts bevel vrymoedigh straften de Af-goderie/superstitien / verontreyniginghe des Tempels / ende der Goddelicker dinghen/ die onachtsaemheydt ende slaperigheydt der Priesteren / haerder aller gierigheyt/ wreetheyt ende onordentlicke lusten/ soo werde terstondt in haer aensicht ghesmeten/ dat hedensdaeghs de vyanden in den mont hebben: dat sy van het ghemeyne gevoelen afwijkende/de eenigheyt der Kercke scheuren. De ordinare regeeringhe der Kercke bestondt doen ter tijdt by den Priesteren / dewelcke sy haer selven niet lichtveerdelick toegheleydt en hebben: maer Godt hadde haer die in sijn Wet gheghéven. Het ware te langh in elck ende een dat aen te wijsen. Daerom sullen wy met dat eenighe exempel Jeremie te vreden wesen. Hy hadde te doen met de gheheele vergaderinghe der Priesteren / ende dit waren hare wapenen/om hem aen te vallen: Kompt laet ons teghen Jeremiam raet slaghen. Want de Priesters en konnen niet dwalen in de Wet/ende de Wijsen en konnen niet feylen in raden / ende de Propheten en konnen niet onrecht leeren. Hier was de hooge Priester/aen wiens oordeel/wie hem niet en hieldt/die was den doot schuldigh. Sijn gantsche Gheslachte / aen het welcke Godt overghegheven hadde de regeeringhe der Israelitischer Kercke / droegh met hem over een. Is't dat hy de eenigheyt der Gemeynte breeckt/die daer met Godts waerheyt alleen gewapent zijnde / hem selven steldt teghen de ordinare Macht: Soo is dan dien Propheet een Scheur-maker/die gantsch niet door sulke dreyghementen verflaut is gheweest / ten eynde hy niet stantvastelick en soude voortvaren te strijden tegen die Godtloosheyt der Priesteren. Dat wy aen onse zyde hebben de eeuwighe waerheyt Godts gepredikt van den Propheten ende Apostelen / 't selve zijn wy bereydt te bewijsen: ende een yeder kan dat lichtelick verstaen. Maer met desen Muer-brecker alleen worden wy te rugghe gheslaghen/ dat geen reden ter Werelt waerom wy van hare Kercke ghescheyden zijn / ons en mach gelijck geven. Maer wy ontkennen stijf/ dat sulcx van ons gedaen wort. Wat hebben sy doch/daer mede sy ons blijven quellen? Gantsch niet / dan datse hebben de ordinare regeeringhe der Kercke. Maer met wat beter recht spraken sulcx de vyanden van Jeremia? Want doen ter tijdt duerde ten minsten noch de Wet des

Beantwoordinghe op 't gene dat de wederpartyen de Gereformeerde beschuldigen van lichtveerdige afsonderinghe van der Roomsche Kercke.

Jere. 18.18.

Deut. 17.12. Mal. 2.2.3.

Teghenwerpinghe.

Antwoort.

Priesterschaps/die van Godt inghestelt was/op dat de beroepinghe der selver seker soude wesen. Die heden de opperste Priesters gheheeten worden / en sullen noch met Goddelicke noch met menschelicke wetten hare beroepinghe konnen vast maken. Doch laetse in ghelijcke weerdigheyt staen. Ten zy datse te voren den Heylighen Prophete beschuldight sullen hebben van scheuringe/onder den bedriegeliken naem der Kerke/so en sullen sy teghen ons oock niet met allen uptrechten. Die Propheten alleen hebbe ick exempels wijse genoemt. Maer alle d'andere betuyghen den selven strijdt gheleden te hebben/als de Godtloose Priesters den tijtel der Kercke misbruyckten/om haer te overvallen. Wat hebben de Apostelen ghedaen? hebben sy niet moeten de Jootsche Synagoghe tot vyanden tegen haer verwecken / om dat sy haer voor Jesu Christi knechten bekenden? Nochtans en hadden sy noch niet de weerdicheyt ende eere des Priesterschaps verloren.

In-rede.

Doch / sullen sy segghen / verschilden alsoo de Apostelen ende de Propheten in de leere van den Godloosen Priesteren / datse middeler-tijt met haer ghemeynschap hielden/ soo veel als die Offerhanden ende Gebeden aen gaen.

Antwoort.

Dat bekenne ick soo verre datmense niet

1. tot de Af-goderie en dwongh.

2. Maer wat voor eenen Prophete lesen wy opt Offerhande gedaen te hebben in Bethel? Wie van den Godvruchtighen meynen wy oock ghemeynschap ghehadt te hebben met den onreynen Offerhanden/ doen van Antiocho den Tempel ontreynight was/ ende daer in onheylighe Ceremonien ingheboert waren?

De knechten des Heeren en hebben op den blooten name der Kercke niet ghesien / als sy de Reformatie der selver aengrepen: maer hare ooghemerck is gheweest de reyne lere Gods in te voeren/ als het ware merck-teken der Kercke.

86 Hier komt de heele saecke op uyt / dat ghy meught verstaen / dat de knechten des Heeren nimmermeer en pleghen te passen op den ydelen tijtel der Kercken/als hy werde voorgewendet om te bevestigen dat Rijcke der Goddeloosheyt. Daerom en is 't niet ghenoegh den naem der Kercke altijdt in den mondt te hebben/ maer men moet oock goet oordeel gebruycken / op dat wy moghen weten/welcke de ware Kercke/ende hoedanigh hare eenigheyt zy. Maer dit is eerst van allen waer te nemen/dat wy de Kercke van Christo haer hooft niet en scheyden. Als ic Christum noeme / versta ick hem met sijn Euangelische leere vereenight / die hy met sijnen bloede versegelt heeft. Daerom/op dat de Weder-sprekers haer viets moghen maken / dat sy de ware Kercke zijn/ soo is 't van nooden/ datse voor alle dingen bewijs doen/dat sy de suyvere lere Gods hebben. Ende dit is 't ghene/dat wy dickwils segghen / dat de ghedurighe merck-teeckenen der wel-gestelder Kercken zijn/ die gesonde predicatie der leere/ ende dat suyvere ghebruyck der Sacramenten. Want na dien Paulus getuygt/ dat deselve zy ghegront op de Prophetische ende Apostolische leere / ten zy datse op dat fondament ruste/salse haestelik moeten vervallen. Ick kere my tot onse Tegen-partie. Dat sy Christum op haer zijde hebben/ daer van beroemen sy haer wel heerlick: maer dan sal men haer hier in eerst ghelooven / als sy hem in sijn woordt voor dragen. Menig mael houden sy ons voor dat woort Kercke: Maer wy vragen/waer dat doch mach wesen de leere/ die Paulus stelt voor het eenighe fondament der Kercken. So siet nu gewisselick uwe Majesteyt/Onoverwinnelicke Keyser/datter een groot onderscheydt zy / of onse vyanden met den naem/of met der waerheyt der Kercken haer wapenen / om ons te overrompelen. Die daer af treden van de Kerke/zijnde de algemeyne Moeder der Ghelooviген/de pilaer ende vastigheydt der waerheyt: dat deselve oock van Christo wijcken / bekennen wy even soo wel als sylieden. Maer wy vereysschen soodanige Kercke/ die hare kinderen baert door dat onverderffelicke zaedt tot onsterffelickheydt: die de ghebořene voedt met de geestelicke spijse (dit zaet/ende dese spijse/is het woort Gods:) ende die de suyvere en gantsche waerheyt/die Godt in haren schoot geleyt heeft/door haren dienst bewaert. Dit is het ongetwijffelt ende onbedriegelic merck-teecken/ d'welck God selve sijner Kerken ingedrukt heeft/ om datse daer door bekent soude mogen werden. Schijnen wy hier wat onbillicx te begeeren? Als dan diergelike niet voor handen en is/so en blijct daer gheen ghedaente der Kercke. Is 't dat men met den blooten name voortkomt: soo weten wy wel wat Jeremias seyt: Dat de Godtloose Priesters haer te vergeefs van hare leugenachtighe reden beroemen/ als sy roepen: Des Heeren Tempel / des Heeren Tempel / des Heeren Tempel / dewijle sy uyt des Heeren Tempel eenen Moort-kuyl ghemaeckt hebben. Jerem. 7. 4.

De enigheyt der Kercke bestaet in de enigheyt der suyveren Gods-dienst ende des geloofs.

87 Insghelijcx betuyghen wy / dat ons die eenigheydt der Kercken heyligh zy/ghelijckse van Paulo beschreven wort: ende segghen datse alle vervloeckt zijn/die deselve op eenigher manieren breken: Over sulcx bewijst Paulus die eenigheyt met dese grontreden: Dat'er een eenig Godt zy/ een Geloove/eenen Doop:een Vader over allen/ die ons tot een hope geroepen heeft. Ephes. 4. 5. Verhalven sullen wy als dan een lichaem zijn / ende eenen Gheest/ghelijck als hy op die plaetse gebiet/is 't dat wy den eenighen Godt aenhangen/ende dat soo wy onder malkanderen door den bandt des geloofs verknoopt zijn. Voorts moeten wy gedachtigh zijn des ghenen/dat hy elders seyt/dat het geloove komt uyt Godts woort. Rom. 10, 17. Verhalven laet ons dit voorseker houden/dat als dan onder ons heylighe eenigheydt bevonden wort als wy in de suyvere leere over een draghende / Christo Jesu inghelijft worden. Ghewisselick/soo het genoeghsaem ware tegens allerhande leere hem te beraetslaghen / met wat teecken sal nu voortaen Godts Kercke onderscheyden mogen worden van de onheylige Rotte der Godlosen? Daeromme soo is 't / dat weynigh daer na de Apostel daer by voegt/ dat den dienst van Christo ingestelt sy tot opbouwinge der Kercken/ tot dat wy komen tot de eenigheyt des gheloofs : dat is/tot de kennisse des Soons Godts : op dat wy geen kinderen meer en zijn / als die omghevoert worden met allerley winden der leere : maer na de waerheyt staende met liefde/in hem/die het hooft is/opwassen. Ephes. 4. 12. 14. 15. Mochte de Apostel ooc klaerder die gantsche eenigheydt der Kercke begrijpen in de heylighe eendrachtigheydt der warer leere / dan dat hy ons roept tot Christum/ tot den geloove/ dat in de kennisse van hem begrepen is/ ende tot de ghehoorsaemheyt der waerheyt? Ende sulcx en behoeft gheen langhe bewijs by den gheenen/ die daer overdencken / dat de Kercke / deselve Schaepstal zy/ daer Christus alleen d'overhooft van is. Joan. 10. Alwaer alleen sijn stemme gehoort/ende van der vreemder stemme onderscheyden wort. Ende dit bevestight hy oock elders / als hy voor de Romeynen Godt aenroept/‡ datse alle eenderley ghevoelen hebben mogen : maer in Christo/ op datse eendrachtigh Godt eeren. ‡ Rom. 12. 3. 16.

* De Ghereformeerde volghen het exempel Christi haers hoofts / die hem van de valsche Pharisei sche kerke afghescheyden heeft.

88 * Verhalven / laet onse Tegen-partie eerst gaen tot Christum / ende ons als dan van scheuringhe beschuldighen/ dat wy ons verstout hebben van haer in der leere te scheyden. Dewijle ick nu openbaer ghemaeckt hebbe/dat Christus uyt haer Geselschap is verdreven/ende syne Euangelische

sche leere uytghebannen / so en weten sy ons niet meer te beschuldigen/ dan dat wy Christo liever aenhangen/ dan haer. Want/ wien sullen sy doch dat wijs maken konnē/ dat alle de gene/ die haer van Christo/ eñ sijne waerheyt niet en willē laten afleyden / om haer in de macht der menschē over te geven/ souden zijn scheurmakers/ eñ vluchtige van 't Geselschap der Kercke? Ick bekenne voorwaer/ datmē de Priesters eeren moet: ende dat in de verachtinge van de ordinare macht groot perijkel gelegen is. Over sulcx/ ist datse sullē seggē/ dat men niet lichtveerdig hem en behoort te stellē tegen de ordinare macht/ willen wy geerne tselve onderteekenen. Want wy en zijn dus bot niet/ of wy merkē wel/ wat een grote beroerte daer staet op te rijsen/ ten zy datmen den Over-hoofden in haer autoriteyt ontsie. Laet dan elke kerke sijnen Pastoor in eeren houden: Doch also datter niet met allen en wort vermindert van de hoogste heerschappie Christi/ waer onder sy eñ alle menschen

Malac. 2.7.

haer moeten onderwerpen. Want God getuygt door Malachiam den Propheete/ dat hy op dien voet eertijts de regeeringhe van de Israelitische kerken den Priesterē in handen gestelt heeft/ datse souden houden dat verdragh/ dat hy met haer gemaekt hadde. Namelic/ dat hare lippen soudē bewarē die wetenschap/ ende den volke de Wet verklarē. Doen nu geēsins de Priesters dit verbont en hielden/ so spreect hy/ dat sulc verbont door hare ontrouwicheyt te niete gemaect/ ende voortaen van onweerden zy. Sy worden bedrogen/ ist dat sy meynen/ datse op enen anderen voet in de kerkelike regeeringe gestelt zijn/ dan datse souden zijn Dienaers eñ Getuygē van Gods waerheyt. Hoe lange dan sullen sy tegen haer voorsz. ampt voort varen/ om te oorlogen tegen de waerheyt Gods/ ten eynde sy aen haer niet die macht en nemen/ dewelcke Godt anders niet/ dan met dit besprek/ d'welc wy verhaelt hebbē/ ofte eertijts dē Priesteren/ ofte nu ter tijt den Bisschoppē gegevē heeft?

Beantwoordinghe der Ghereformeerde op het privaetschap in der Kercken/ uyt Cypriano.

89 Doch/ dewijle sy haer selven wijs gemaekt hebben/ dat de gemeynschap der Kerken vervaet is in die soorte van regeeringhe/ dewelcke sy haer selven bedocht hebben: achten sy haer stuck ghewonnen te hebben/ als sy ons die verbreemdinge van den Roomschen Stoel voorwerpen. Maer ten is ons niet swaer te antwoorden op de hoogste weerdicheyt vā dē Roomschē Stoel/ daer af sy haer so seer beroemen. Doch desen handel en wil ick alhier niet in gaen/ eens deels om dat hy te lang soude vallen/ anders deels/ om dat daer van overvloedigh van den onsen geschreven is. Dit wil ik alleenlik maer van u begeeren Ono. Keyser/

De Simplicitate Prælatorum.

ende Doorl. Vorsten dat ghy lieden Cyprianum soudt willen hooren spreken/ na welcke ordre ghy lieden liever mooght oordeelen de ware gemeynschap der Kerken welcke onse Tegensprekers alleen op den Roomschen Paus brengen. Want als Cyprianus den oorspronck der Kerckelicker eendrachtigheyt ghestelt heeft alleen in het Bisdom Christi/ daer aen hy seyt/ dat elk ende een hem int geheel ende vast houden moet/ so voeght hy daer

Schone gelijckenissen / der eendrachtigheyt in der Kercken.

na daer by: Dese kerke is eenderley: dewelke haer wijt uytstreckt in een menigte door den wasdom der vruchtbaerheyt/ gelijk alsser wel veel stralen der Sonnen zijn/ maer een licht: veel rancken des booms/ maer eenen stam op een vaste wortel gegront: eñ van een fonteyn vele waterbeken vloeyen: Hoe wel die veelheyt schijnt verspreyt te zijn door de mildigheydt van het overvloeyen: nochtans blijft de eenicheyt in den oorspronc. Neemt eenen strael der Sonnē van het lichaem/ de enigheyt nochtans en scheyt haer niet. Breect van dē boom enē tac/ de vrucht en sal niet cōnē groenē: Scheyt de waterbeke van de fonteyne/ sy sal verdrogen: Also niet tegenstaende dat haer oock de kerke/ overstraelt zijnde met des Heeren licht over de gantsche werelt verspreyt: so is 't nochtans eē licht/ dat hem over al verbreyt/ ende die enigheyt des lichaems en wort niet gescheyden. Daerom verclaert hy/ dat daer uyt ketterien ende scheuringhen ontstaen/ om dat men hem niet en keert tot dē oorsprōk der waerheyt/ noch om dat het hooft niet gesocht/ noch de leere des Hemelschen Meesters niet bewaert en wort. So sy ons sulke heylige regeringe connen by brengen/ daer in de Bisschoppen also in grooter weerden zijn/ datse niet en weygeren Christo onderdanig te wesen: datse aen hem/ als het eenige Hooft/ hangen/ ende haer by hem houden: daer in sy onder malcanderen alsulke broederlicke gemeinschap nemen/ datse door geenen anderen bant) dan met Christi waerheyt tsamen zijn gebonden: als dan/ in gevalle datter eenige zijn/ die deselve regeeringe niet met eerbiedinge ende hooghster gehoorsaemheyt en onderhouden/ soo wil ick bekennen/ dat deselve allerley vervlockinge weerdig zijn. Maer desen valschen schijn van het opperste Regimēt/ waer mede onse tegēstrijders aldus pralē/ wat gelijkenisse heeftse doch by die/ daer Cyprianus van verhaelt? De enige Paus van Romē gebruykt in Christi plaetse de opperste heerschappie / dewelcke sonder wet ende mate/ op een tyrannische wijse/ ja met ongebondener onbeschaemtheyt/ dan enig tyran heerschet. De reste van het lichaem is meer gerichtet na des Paus / dan na Christi regel mate. Het licht/ daer van Cyprianus spreekt is uytgeblust: Het oorspronkelik vloeyen des Fonteyns toegestopt / eyndelick wort betoont alleen de hoogheyt des booms/ van de wortel afghehouwen zijnde.

De Romanisten / alsoo sy haren hogen Stoel met Gods autoriteyt / niet en konnen verdedigen / nemen sy haren toevlucht tot de Outheyt.

90 Niet sonder oorsake is 't / weet ick wel/ dat onse Tegenstrijders so seer haer bemoeyen om de hooghste weerdigheyt des Roomschen Stoels te verdedighen/ daer in sy sien/ dat niet alleen sy-lieden/ maer ooc alle hare saken bestaen. Maer 't wil u betamen Onover. Keyser/ ende Doorl. Vorsten/ om toe te sien/ en te verhoeden datse u l. niet/ gelijck als sy den onervaren pleghen te doen / met ydel blanketsel bedriegen. Alvooren moeten sy ook selve bekennen / dat dese hooghste weerdigheydt door geen autoriteyt van God / maer alleen door dat goetduncken van menschen is ingestelt. Als wy tē minstē dat betoont hebbē / hoe wel sy niet opentlic dat selve toestemmen/ so schamen sy haer nochtans enigsins/ om daer tegen haer te steken. Den tijdt is'er wel eertijdts ghewecst / datse de Schriftuerlike getuygenissen stoutelic misbruycten / om te bevestighen sulcke een grove leughen: maer doen de sake wat nader ghedreven werde/ konde men lichtelick uyt hare handen smijten de splinters / die sy van verre voor sweerden lieten sien. Derhalven van Gods woort versteken zijnde/ nemen sy harē toevlucht tot de outheyt. Doch

Antwoort.

van daer konnen wyse oock sonder moeyten afslaen. Want dat allencxkens de Roomsche Pausē opgekomē zijn tot sulke hoocheyt der erē/ die sy van over ontrent vier hondert jaren ingenomen hebben/ ofte daer sy veel eer eensdeels door bedrog ende quade practijcken ingekropen/ ofte met gewelt ingebroken zijn geweest/ verclaren grondig de Schriften der H. Vaderen/ de handlingen der Concilien/ eñ de Historien. Maer op dat wy dat beyde gaer toegeven/ om haer/ segge ic/ dat te laten houden/ dat den Roomschen Stoel de hoogste weerdicheyt van God vercregen heeft/ ende door de gedurige eendrachticheyt der ouder kerken bevestigt is geweest: So souden dan aldereerst dese dingen haer plaetse hebben/ so wanneer dat Romen de ware Kerke/ eñ dē warē Bisschop hadde. Want de weerdigheyt des Stoels en sal niet be-

staen

staen/alwaer dat geenen stoel meer en sal wesen. Lieve/ waer in betoont hem de Paus van Roomen eenen Bisschop te zijn/om voor sodanighen van ons gerekent te mogen wesen? De spreucke Augustini is wel bekent: Dat het Bisdom eenen naem is des ampts/ende niet der erē. Eñ de oude Synoden stellen dese stucken van eenen Bisschop: namelik/dat volc weydē met de predicatie des woorts/de Sacramenten bedienen/de Geestelicheyt eñ het volc onder de H. discipline houdē/ ende hem ontslaen van alle onheylige sorgen des Werelts/ ten eynde hy daer door niet verhindert en worde. De Priesters sullen in alle dese dingen den Bisschop behulpelick zijn. De Paus ende de Cardinalē wat gelaet hebbē sy om diergelijcke te doē? Laetse derhalven segghen/ op wat voet dat sy willen ghehouden zyn voor oprechte Herders/ die doch niet een eenich stuck haers ampts oock met den cleynsten vingher/ jae niet eens na den uytwendighen schijn/ aen en roeren.

Augustini spreucke.

Nota.

91 Doch/op dat wy dit altemael haer toelaten: Dat het eenen Bisschop zy die hem in 't gheheel onthout van alle de deelen sijns ampts: Dat dat een Kerke zy/ dewelke genen dienst des woorts/ noch geen suyver gebruyck der Sacramenten en heeft: Doch wat is 't/ wanneer dat alle dingen daer tegen strijden? De Goddeloose superstitien/ opentlic afgoderie ende verkeerde leringē hebben nu seer veel jaren aldaer haer sit-plaetse gehadt. De hooft-stucken der lere/daer in insonderheyt de Christelicke Religie bestaet/zijn omghewórpen: Christus is voor de hooghste bespottinge gehouden geweest/ door dien dat de Sacramenten tot schandelick ghewin/ende andere ontreynigingen zyn aengestelt/op dat Christus wederom eenigsins soude gecruycigt mogē werdē. Sal dit dan de Moeder zijn van alle kerke/welke doch geen/ ick swijge gedaente/ maer ooc niet een schreef der ware kercke en behout/ also datse alle de banden der heyliger gemeynschap/die daer by den geloovigen behoort te wesē/afgesnedē heeft? De Paus van Romen stelt hem nu ter tijt tegen de wederopgaēde Euangelische lere niet anders/dā of het syn leven woude ghelden. Bewijst hy dan niet daer mede/ dat sijne Stoel geē vasticheyt anders en kan hebben/dan dat Christi Rijcke verdreven worde? Uwe Majesteyt weet/wat een breet velt voor my hier geopēt wort om te sprekē. Doch/op dat ic van dese sake een cort besluyt make/so ontkenne ick/ dat dit de Apostolische Stoel zy/ daer niet dan een verschrickelike afwijkinge gesien en wort. Ick ontkenne/dat hy is Christi Ste-houder/die het Euangelium in dulliche yt vervolgende/metter daet hem betoont den Antechrist te wesen. Ic ontkenne dat hy een navolger Petrus is/ dewelcke om neder te stoten/al wat Petro opgetimmert heeft/sijnen hooghsten vlijt aenwendet. Ik ontkenne/dat hy het hooft der kerken is/die de afgesnedene kerke van Christo den waren ende eenigen hoofde/ door sijn tyrannie verscheurt ende verbreeckt. Laetse op alle dese dingen antwoort geven/die dat hoogste regiment der kerkē also aen den Roomschen Stoel willē bindē/dat sy haer niet en ontsien de gewisse ende betuygde leere des Euangelij minder te reeckenen/ dan des Paus autoriteyt. Ja laetse selve my ātwoort gevē: Alleē wilt ghy/Ono. Keyser/eñ Do. Vorsten/ overleggē/of wy yet billicx ofte onbillicx vēsoekē.

Men kan genen Apostolischen stoel wesen/ daer een afgrijselicke afwijckinge is van Christo ende syne Euangelische lere.

Klaer bewijs.

92 * Daer uyt sal ontwijffelick u Look mogen afnemen/hoe dat onser tegenstrijderen lasteringe geēsins plaetse te gevē en is/als sy ons beschuldigen van Godtlose vermetentheyt/ende als van onversoendelicke stoutigheyt: om dat wy aengevangen hebben de kercke te suyveren van de besmettingen der leere ende der Ceremonien/sonder te verwachten dat belieben van den Paus van Roomen. Ende sy en konnen niet verstaen dat alle man dit soude gheoorloft wesen. Maer/wat was van dien te verhopen/ die uyt sijn plaetse behoorde te wijcken/ op dat de Kercke tot eenen beteren standt mochte ghebracht werden? Daer na/ wie hem indachtig wil maken/wat beginselen ende voortgang Lutherus/ende d'andere gehadt hebben/die en sal van ons geen ontschuldiginge vereysschen. Doen alle dingen noch warē in ruste/ so heeft Lutherus den Paus ootmoedig gebeden/dat hy soude willen die seer groote siekte der kercken aennemen te genesen. Wat heeft hy ghevoordert? Als de sake verder gekomen was/ hoewel dat Lutherus sweeg/so porde nochtās de noot seer scherpelic om den Paus aen te drijven/ dat hy geen langer vertreck wilde maken. Dit was 't/dat de gantsche Christenheyt van hem begeerde. Het stonde in sijner macht/om de Godtvruchtige wēschingē vā alle mā te voldoē. Heeft hy 't daerom gedaen? Hy went nu voor/ eenige beletsels. Doch/ist dat wy willen den oorspronk gaen ondersoeken/so sullē wy bevindē/dat hy alleen hem selven/ende andere in dē weg staet/datter niet gehandelt en mochte wordē. Maer/wat blijve ic lāge staē op dese geringe bewijs-redenē? Als of de eene sake/ofte niet heerlik genoeg/ ofte niet gewichtig genoeg en zy: Dat hy van dē beginne aen tot noch toe geē ander hope getoont en heeft/om met hem te handelen/dan dat hy Christum wederō begravēde/alle de Goddeloosheyt/ die daer was op dien tijdt/ als wy te voorschijn quamen/ met meer sekere banden/dan te voren/ soude becrachtighen. Dits/te weten/d'oorsake waerom dat ooch hedens daegs de wederpartien sterkelic verbiedē/ dat men niet en soude de hant slaen aen de verbeteringe der kerke: niet daerom/ om dat het niet van nooden en zy (want sulcx te lochenē soude al te snode onbeschaemtheyt wesē) maer om dat sy willen/dat soo wel dat welvarē/ als 't verderf der kerkē aen het goetdunken eñ dē wille alleē van dē Paus vā Romen soude hangē.

* De Romanisten lasteren de Gereformeerden/ om datse de Reformatie aengheväenghen hebben buyten den raedt des Paus.

Antwoort.

93 Nu laet ons de Medecijne besichtighen/de welke alleen ons laten hebben de gene/die 't voor schande rekenen/datter soude eenen vingher gheroert worden/al was 't dat met allerley verdriet de kercke verdrukt worde. Sy beroepen ons op een algemeyne Concilium. Wat? Of het meerdere deel met hartneckige herten in haer eygen verderf liep/sullen wy daerom ooc moeten mede verderven/daer wy die macht hebben/om onse welvarentheyt te besorgen? Maer 't is niet betamelic/seggen sy/de enicheyt der kerken te verbreken: dewelke als dan gebroken wort/is 't dat het eene deel/buyten d'andere in del leere des geloofs yet besluyt. Daer na vergrooten sy de schaden/ die daer uyt mochten ontstaen: Datter niet anders dan een schrickelicke verwoestinge/ ende enckele verwerringe verwacht en can worden/ ist by aldien/dat een yeder volck ende natie voor hem selven een eygen maniere des geloofs in stelt. Dese dinghen souden wel te recht ende te passe alsdan gheseyt moghen werden/ soo wanneer uyt sy selven een litmaet der kercken de eenicheyt verachtende/hem van andere wilde scheyden. Maer dat en wort nu niet ghedreven. Och/dat nu mochte vercregē worden/dat alle hoogste Regenten ende volkē des Christendoms met eē heylige overeendraginge te gelijck haren vinger opstaken/om te verwachten de verbeteringe van de tegenwoordige schadē. Maer/dewijle wy sommige siē verschrickē van enen beterē stant: eñ sommige in dē krijgh ende andere sorgen verwart/datse hier toe haer niet en connen verlegen. Hoe lange dan sullen wy opschorten/ ons selven hier in te dienen met

De tegenpartie schuyven de Reformatie op een algemeyn Concilie.

Antwoort.

Teghenworpinge 1.

Teghenworpinghe 2.

Antwoort op de eerste teghenworpinghe.

Antwoort op de 2. tegenworpinge.

met te verwachten tot dat andere zijn ghereet? Eñ op dat ick wat vrymoediger den oorspronck alles quaets opene: wy sien dat den Roomschen Paus nimmermeer (soo verre hy mach) toelaten en sal/dat alle kercken souden bewilligen/ick segge niet / om eenen billicken raetslagh te mogen houden / maer om een Synode te mogen versamelen. Hy sal wel genoeg beloven/soo dickwils hy sal gedraeght worden / als hy maer slechs merckt /dat alle wegen gesloten / ende alle middelen verhindert zijn / om hier toe te komen. Maer hy heeft by der hant ghereet de verhinderingen die hy t'elcke by brengt/op dat hem nimmermeer oorsaecke van uytvlucht en ontbreken. Met hem bewilligen alle Cardinalen/Bisschoppen/ende Abten / weynige uytgenomen. Want op dat eene dencken sy meest/hoe dat sy in 't ghebruyck van de eenmael aengenomene tyrannye mochten blijven / geensins sorghvuldigh zijnde over dat welvaren ofte 't verderf der kercken.

Hoe veelderley schaden datter voortkomen uyt de opstellinge van de Reformatie tot een alghemeyn Concilie.

94 Ick en duchte niet Onoverw. Keyser ende Doorl. Vorsten/dat het gene ick segge u l. soude swaer vallen om te gelooven/ofte oock sulx wijs te mogen worden. Ja veel eer so beroep ick uwer aller conscientien tot getuygen/of ik anders wat verhale/ dan dat gy door sekere ervarentheyt bevonden hebt. Waerentusschen leyt de kercke in de uyterste noot: oneyndelicke vele zielen / niet wetende waer zy haer keeren sullen / worden jammerlick benaut: vele oock van den doot overrast zijnde/ten zy datse wonderlick van den Heere bewaert worden / gaen verloren? verscheyde secten komen op de bane: vele/der welcker godloosheyt te voren int verborgen was / nemen uyt de tegenwoordige oneenigheyt / de vryheyt / om gantsch geen geloove te hebben: vele / van geen quader natuere andersins wesende / wordē godloos. Daer en is geen Discipline om dese schaden voor te komen: Onder ons/ die wy des eenigen naems Christi roemen / eñ eenderley Doop hebben/ en is niet te meer eendrachtigheyts/ dan of wy gantschelick van verscheyde religien waren. Eñ/ d'welck het allerellendigste is/so naeckt/ eñ is bykans voor den oogen een afgrijselicke verwoestinge der kercke/door welke vergeefsche medecijne gesocht sal worden. Derhalve/na diē mē hem niet al te seer en kan haesten om de kercke/ zijnde in so groote ellendigheyt eñ perijckelen/te helpen: wat doen dan de gene anders/ dan met God eñ dē menschē spotten/ die ons tot een algemeyn Concilie/ daer geē hope toe en is / versendē? Daerom/ofte de Ouytschen moeten sulk oordeel verdragen / datse de kercke Christi in haer rijke liever willen/ al siende eñ stil sittende/ laten vergaen/daer sy dit wel beteren condē: Ofte dat van noodē is datse haer terstont op makē/om de sorge der selver aen te nemē. Hoewel sy dit laetste so veerdig nimmermeer en sullen doen/of sy sullē alsnoch billick beschuldigt wordē van al te groote vertraginge. So wie daer nu/den deckmantel van een algemeyn Concilie gebruyckende/uytstel in brengen / 't is seker/ dat sulcke anders niet en soecken / dan dat zy door soodanige aerdigheyt den tijt verlangen. Soo zijnse dan niet meer te hooren/dan of sy met woorden bekenden 't gene/ datse metter daet bewijsen dat/te weten/ haer so veel gelegen is aen haer eygen bysonder profijt/ dat zy 't selve niet en begeeren te verlaten/al soude oock de kercke te gronde vergaen.

* Particuliere Synoden zijn de eerste medecijne / om de gebreken in der kercken te genesen: ende dat en is niet nieu.

95 * Maer/ seggen sy/ dit soude wat nieus eñ vreemts wesen/want ten is noyt gehoort/dat eē Provintie soude aen nemen eñ verklaren de kennisse van de leer-stucken der religie/soo wanneer van de selve eenigē twist geresen was. Wat hoore ick? Meynē sy dat ter werelt soude een leugen alleē door het oog-wenken wijs gemaeckt mogē werden/de welcke wederleyt wort met de Historien van allen tijden? So menighmael alsser een nieuwe ketterye is opgestaen / ofte dat de kercke door eenigen tweedragt is ongerust gemaekt geweest / pleechmen niet terstont een Provinciael Synode t'samē te roepē/ om aldaer die verstoornisse te effenen? Maer tē is geē gebruyc geweest/ tot eē generael Concilie te loopē/tē zy dat alvorē het particuliere int werck gestelt is. Alleer dat de Bisschoppen uyt de gantsche Christenheyt t'samē quamen te Niceen/ om Arrium te wederleggē/warender al vry vele Synoden vergadert geweest in 't Oost-quartier. De andere exempelen verswijge ik om de kortheyts wille. Maer 'tgene dat onse vyanden/als eē ongewoonlic were verwijdē/getuygen de boecken van de oude Schrijvers ordinaer geweest te zijn. Wech dan met desen leugenachtigen deckmantel van niewigheyt.

Bewijs van exempelen: Arrius was beschaemt gemaeckt in de Niceensche Synode.

De Donatisten zijn ook tot den particulieren Synode beroepen.

96 Soo dese superstitie geweest hadde by de Africaensche Bisschoppen / al veel te laet hadde dē Donatisten eñ Pelagianen bejegent geweest. Nu haddē de Donatisten een groot deel in Africa tot haer rotterie getrocken: eñ daer en was geen plaetse vry van de besmettinge der selver. Dien twist vā de eenigheyt der kercke/eñ rechte bedieninge des Doops was van seer grooten gewichte. Achtervolgende nu de nieuwe wijsheyt van dese/so moesten de recht-gevoelende Bisschoppen desen handel geschoven hebben op een algemeyn Concilie / op datse haer niet af en sneden van de andere leden der kercken. Doen sy 't daerom? Ja veel meer/ om datse achten noodigh te zijn eenige haestichheyt/om den tegenwoordigen brant uyt te blusschen/dwingē sy eñ vervolgen de Donatistē/ de selve alsnu tot den Synodum/alsnu tot een onderhandelinge ten strijde beroepende. Laet onse vyanden van wegen de godloose scheydinge van der kercken Augustinum verdoemen/mitsgaders de andere heylige Mannen in sijnen tijt/ die met hem toe stemden: Datse niet alleen de Donatistē door de autoriteyt van het Rijcke / sonder een algemeyn Concilie te beroepen/gedwongen hebben om met hem te disputeren/eñ geensins ontsien in een Provinciael Concilie uyt te voeren een seer gewichtige ende sorgelijke swaricheyt. Pelagius stack oock aldaer den kam over-eynde: terstont werde 't Synodus ghehouden / om hem in sijn stoutigheyt te bedwingen. Als hy eenen kleynen tijt die boetveerdigheyt veynsende sijn uytspousel wederom opgheslockt hadde / den angel sijnder godloosigheyt in Africa gesteken hebbende/ heeft hy hem na Roome gevoegt/alwaer hy goedertierelick genoegh was onthaelt. Wat doen de Godvruchtige Bisschoppen? Wendē sy voor/datse alleen maer een litmaet zijn van de kercke/eñ datse daerom de remedie moesten verwachtē van d'algemeyne Concilie? Ja veel eer soo comen sy selfs te samen met d'eerste gelegentheyt / eñ dat alsnu eñ alsdan: daer sy dat godloose leerstuck/daerder doen vele mede besmet waren / met den Ban straffen: eñ verklaren vrymoedigh/eñ besluyten / wat datmen gevoelen sal van de erf-sonde/ ende van de genade der Wedergeboorte. Daer na senden sy na Roome de copie van de handelingen / eensdeels / datse door gemeyne authoriteyt eñ bewilliginge/ der ketteren hartneckicheyt te beter eñ te stercker mogen breken: eensdeels/ datse de andere waerschouwen mogen van't perikel/daer door sy haer al te wachten hadden. Des Roomschen Paus labuytgevers draeyen dit op wat anders; als of sy dat vonnisse opgeschort hadden / tot dat Innocentius / doen ter tijt in der

Item Pelagius.

Tegenworpinge.

kercke regeerende/ 't gene/ dat sy gedaen hadden/ van weerden hielde. Maer dese onbeschaemtheyt wort meer dan genoegh wederleyt uyt het schrijven van de heylige Vaders. Want sy en versochten van Innocentio genen raet / wat sy in der saken doen souden: noch sy en gedragen haer niet in het seggen van hem: noch sy en verwachten niet sijnen wille ende authoriteyt: maer sy seggen / datse van de sake kennisse alreede genomen hebben/ ende 't vonnisse gegeven/ daer mede sy so wel den man / als sijne leere verdoemt hebben: dat hy selve siet haer exempel na te volgen/ so hy andersins in sijn ampt hem niet en wil versuymelick aen stellen. Ende dese dingen gebeurden doen ter tijt / als de kercken onder malkanderen noch eenderley ghevoelen hadden in de ghesonde leere. Daeromme/ dewijle nu alle dingen/ tot den val geneygt zijn/ ten zy dat snellick daer in worde voorsien / om wat reden dan sullen wy haer bewilliginge verwachten/ daer sy geensins eenige neerstichheyt en sparen/ om de waerheyt Gods/ die sy hebben verjaegt/ te verhinderen/ datse niet wederom aen het licht en kome? Ambrosius hadde in sijnen tijt met Auxentio eenen strijt van d'eerste hoofstuck onses geloofs/ te weten van de Godheyt Christi. Ende hoewel de Keyser het aen de zijde van Auxentio hielt: nochtans en beroept Ambrosius de sake niet op het algemeyne Concilium / in dien schijn/ als of het soude soude wesen/ dat de selve elders geeyndight soude worden: maer hy begeert slechs/ datmen in der kercke voor het volck hier van soude handelen / overmits het een stuck was des geloofs. Waer toe dienen oock de Provinciale Synoden / die alle jaer tweemael plegen gehouden te worden / dan alleen dat de Bisschoppen onder haer souden beraetslagen van die dingen / die daer waren aen den dagh gekomen? Gelijck oock de negenthienste Set-regel van het Chalcedonische Synode inhoudt. De oude instellinge beveelt/ dat de Bisschoppen van een yeder Provintie alle jaer tweemael by een komen. Het Chalcedonische Synodes leght dat uyt / dat sulcx geschieden sal daerom / dat de nieuwe opgeresene swaricheden daer souden worden te recht gebracht. Maer dese seggen geensins te betamen / dat de gebreken der leere ende des levens/ die alle man wel weet/ souden eenighsins aengeroert worden tot ter tijt toe datter een alghemeyn Concilie soude ghelegt zijn. Ja even met sulcken uytvlucht hebben oock Palladius ende Secundinianus wesende Arrianen / verworpen dat Aquileiensche Concilie/ om dat niet vol ende algemeyn en was. Sy verweerden haer daer mede / dat alle de Oostersche Bisschoppen niet daer by en waren / ende weynigh Westersche verschenen: Ende gewis / soo veel de Italiaensche Bisschoppen belangt / soo was nauwelicx het halve deel van die vergaert. De Bisschop te Roome en was oock selve noch niet gekomen/ noch en hadde derwaert niemant van sijn Priesters gesonden / om sijn plaetse te betreden. Op welck alles Ambrosius antwoort/ dat het het geen nieuwe exempel en zy / dat de Westersche Bisschoppen Synode houden: overmits het altijt gebruyckelick is geweest / dat de Oostersche onder malkanderen t'samen quamen. Dat oock de Godsalige Keysers wijselick gedaen hebben / die daer een Consilium uytgeroepen hebben / eenen yegelicken ghevende vrye macht om te komen/ ende niemant eenen dwanck opleggende. Item/ datter gekomen zijn/ die 't luste ende beliefde: mits datter niemant verhindert en worde. Doen de ketters in haer uyt vluchten voort ginghen / soo en hebben daerom

Antwoort.

Het exempel Ambrosij.

Reden genomen van het gebruyck der Provincialen Synoden.

Tegenworpinge.

Antwoort Ambrosij.

de heylighe Vaders van haer voornemen niet afgestaen. Voorwaer/ door sulcke exempelen en wort uwe Keyserlicke Majesteyt niet belet / om het heele lichaem van 't rijcke wederom te mogen brengen tot een heylige eendrachtigheyt door sulcke middel / als daer soude hem voor de hant presenteren.

97 Hoewel dese onse wederpartien / die daer raden tot uytstellinge / gelijck als nu geseyt is / dit niet en doen / dat door 't vertreck van den tijt eyndelick der kercken welvaert soude ghevordert werden: maer sy soecken slechs uyt sulcke verlanginge haer gewin. Voorts/ sy meynen/ datse langhe ghenoegh bestant hebben sullen / ist datse ons uyt setten konnen tot een alghemeyn Concilie. Schoon genomen nu/ datter gantsch niet in den wegh en zy / om een algemeyn Concilie haestelick by een te doen versamelen: Laet oock soo wesen / dat het in goeden ernste is vercondight / dat den dagh voor handen is / ende alle dingen daer toe gereet zijn. Aldaer sal/ namelick/ de Paus van Roomen het Opper-hooft wesen: ofte / soo hy hem beswaren sal te komen / sal hy eenen uyt den Cardinalen in sijn plaetse beschicken: ende sal ontwijffelick dien verkiesen/ die hy sal achten hem aldergetrouwst te wesen. De andere Cardinalen sullen hem aldernaest by sitten/ Daer na de Bisschoppen ende Abten: De Raetsheeren sullen de ghestoelten beslaen / uyt welcke sy gemeynlick gheen andere en pleghen te verkiesen/ dan die daer zijn tot haerlieden wel ghesint. Het kan wel geschieden/ datter sommige goede / ende dat weynich in 't getal onder haer sitten: maer die sullen veracht worden van wegen datse soo weynigh zijn/ ende door vreese flaeumoedigh gemaeckt zijnde/ ofte geen hope van yet te vorderen hebbende / stil swijgen. Ist dat yemant mogelick hem verstout een woort te spreken / soo sal hy metter vaert door veel gedruys ende roepens overvallen werden. Doch de veelheyt sal haer alsoo aenstellen/ datse eer alle dinck sal willen lijden/ dan toe te laten/ dat de kercke tot eenen beteren stant soude gebracht worden. De leere ga ick voorby. Woude God/ dat'se maer slechs oprecht ende leersaem by de verhandelinge quamen. Maer 't is seker ende gewis/ datse dit eenighe altemael sullen onder malkanderen in bedencken nemen: dat/ al watter soude mogen geseyt / ende wat voor redenen daer in ghebrocht mochten werden / datmen daer niet na hooren en soude. Jae sy sullen niet alleen met hartneckicheyt/ ende wederspannicheyt hare ooren stoppen / op datse der waerheyt niet gehoorsaem en souden zijn / maer sullen haer oock met wreetheyt wapenen / om tegen de selve haer te stellen. Maer wat? Isset ongeloovelick / dat de gene / die gantsch geen woort van de ghesonde leere en begeeren te hooren / geerne sullen wijcken / soo haest alsmen tot de saecke selfs gekomen sal zijn? Sullen wy oock verhopen / dat de geene / die alle dingen te wege brengen/ dat het vervallen rijcke Christi niet wederom in de werelt op en soude staen/ sullen wesen hulpers om 't selve te verwecken ende te voorderen? sullen die oock haer alsdan vriendelick ende manierlick konnen bewijsen/ de welcke nu ter tijt met sweert ende vyer tegen de waerheyt rasen/ ende andere na haer vermogen tot wreetheyt op maken ende ontsteken? Maer op dat wy niet anders voort en brengen / wil ick / Onverwinnelicken Keyser / en Doorluchtichste Vorsten / uwe voorsichticheyt laten oordeelen / of het stichtelick soude vallen / dat de Paus van Roomen / ende sijn geheele t'samenrottinge alleen de kercke in goede orde sal stellen/

Wat de Romanisten eygentlick soecken met de verlanginge des algemeynen Conciliis.

ende den seer verdorven stant der selver verbeteren na den rechten regel des Euangelij. Ende hoe lichtelick sy haer eyghen profyten pleghen te vergeten/ om dat sy alle / sonder daer op yet te letten/ met wille ende daet souden gedreven worden/ de sorge van 't gemeene welvaren aen te nemen / is u l. door seeckere bevindinghen wel bekent.

De Princen/ alsoo sy Gods genaemt worden/ zijn ghehouden Gods eere te beschermen / ende niet na een alghemeyn Concilium des Paus te verwachten.

98 Sult ghy Onoverwinnelicken Keyser/ den selven de kercke toe vertrouwen/ten eynde sy van de herstellinge der selver nae haer goetduncken / ofte veel eer/na haren boosen lust/ souden ordineren ? sult ghy twijffelachtich staende haren wille verbeyden / alsoo dat ghy nimmermeer aennemen soudt der kercken welvaert te behertighen ter tijt toe / dat zy daer in bewilligen ? Ingheval dat die kennisse by haer sal staen / sullen sy lichtelick haer selven uyt de swaricheyt helpen. Want sy sullen verklaren / datment soo sal laten blijven. Maer laet ons dat soo nemen/ dat sy of door schaemte / ofte door uwe ende der anderer Princen authoriteyt niet en sullen durven nae laten / om een weynich versoetinghe quansuys te ghebruycken / ende van haer ghewelt oock wat te laten vallen/ sullen sy daeromme van selfs hier toe tot eeniger tijt willen verstaen/ om gedwonghen zijnde / Christi rijcke op te helpen ? Tot wat een ander eynde wordt haer de sorge van de verbeteringhe der kercken bevolen / dan alleen dat de schapen den wolven overgelevert worden? Soo een van beyden moet gheschieden / soo soudet nochtans beter wesen/datmen de kercke voor soo veel als verlaeten ende verlooren hielt / dan datse in handen van sulcke Medecyns soude vallen. Het hadde wel den gheenen betaemt / die de naem ende plaetse van Pastooren ofte Herders gebruycken / datse alder-eerst haer ghehaest hadden / om den selven bystant te doen. Ick bekenne / dat sy behoorden haer als voorgangers te betoonen: ende dat de Princen haer in soo heyligh een werck als medehulpers ende medegesellen by henlieden behoorden te voeghen. Maer ingheval sy het niet en doen ? Ofte soo sy 't van andere niet en begheeren gedaen te hebben ? Of soo sy oock om sulcx te verhinderen / haer beste doen ? Sullen wy dan oock noch langer op haer moeten sien / alsoo dat niemant hem en mach roeren / voor al dat sy haren vingher om hooghe steken ? Moeten wy noch al haer gewoonelick gesanck aenhooren ? Datmen niet met allen sal hem onderwinden / voor dat den Paus sulcks goet ghekent heeft. Derhalven sal uwe Majesteyt believen te verstaen / ende ghy Doorluchtichste Vorsten/ mitsgaders alle naemachtige mannen / wilt in uwe herten overlegghen / dat de kercke van haere Herders niet alleen zijnde verraden/ verlaten / ontbloot maer oock gheplaeght / ende niet hoogh ter ellende gequelt / eyndelick tot het verderf ghestelt / tot uwe trouhertigheyt haren toevlucht neemt. Jae houdt het eer daer voor / dat u van Godt stoffe ghegheven wordt/om een heerlicke ende mercke- licke proeve te doen van uwe eerbiedinghe teghens hem. Daer en is ter werelt niet / daer over God wil / dat wy alle ons meer sullen bekommeren / ende met grooteren vlijt bemoeyen/ dan dat de eere sijns naems ongheschent mach blijven / sijn rijcke bloeyen / de reyne leere in swange gae / welcke alleen ons moet voorlichten / om hem oprechtelick te dienen. Hoe veel te meer betaemet / dat dese dinghen de Princen versorgen / bedencken / uytrechten ende vervolghen ? Den welcken hy daerom geweerdight heeft sijns naems deelachtich te maecken/ om datse op der aerden bewaerders ende beschermers souden wesen van sijn eere.

Princen en moeten haer niet laten van den Paus ende sijne adherenten oproepen tegen de Reformatie der kercken.

99 Lieve en wilt den onheylighen menschen uwe ooren niet verleenen/die u met een bedriegelicke beroeminghe van Concilie ter leure setten / ten eynde de kercke gheen verlichtinghe door u l. soude gewaer worden : Want ofte sy verkleynen desen handel / daer sy nochtans de aldergrootste is/ op dat ghy/ om dien aen te nemen / u niet en soudt verhaesten : ofte sy dwingen u / om wreedelick den selven uyt te voeren. Tot noch toe hebben verloren arbeyt ghedaen de gheene / die haer beste ghedaen hebben / om u / Onverwinnelicken Keyser/ tot tyrannye te ontsteken / ende u eenichsins die wapenen aen te doen. Voorwaer ghy hebt eenen treffelicken lof van sachtmoedigheydt ende voorsichtigheyt by uwen nakomelingen verkreghen / dat ghy u door de beroerlicke raet-slagen / daer ghy dickwils ende veelmaels mede gequelt waert / nimmermeer en hebt van ghedurighe versoetinghe laten af brengen. Hebt doch neerstigh acht / dat desen lof niet eenmael / door de onghestuymigheyt der vyanden van u uyt-gedreven en wordt. Augustinus bekent het een Godloose heerschappye te wesen / wanneer dat de ketters verschrickt ghemaeckt/ende niet onderrecht en worden. Ist by al dien / datmen alsoo moet handelen met de ketters / die de kercke door hare ongestuymigheyt / sonder gerechtige oorsake beroeren / dat altijt de leere voor de bestraffinghe sal gaen : Hoe veel te meer beleefthedts behoortmen in dese saecke te ghebruycken / daer in dat wy Godt ende menschen tot ghetuyghen nemen / dat wy anders niet en soecken dan dat wy aen beyde zijden ons in de suyvere leere Gods eendrachtelick ghedraghen ? Dat de Paus van Roomen met sijnen aenhanck niet dan van bloetstorten ende moorden en spreeckt/dies zijt ghy/ Grootmachtighste Keyser / selve de alderbeste ghetuyghe. Waert sake / dat ghy hare dulligheyt gehoorsaem hadt geweest / Duytslant hadde over langhe van 't bloet over gevloeyt. Ende voor u / Doorluchtichste Vorsten/en is sulcx niet verborgen. Soude de Gheest Gods haer soo heftigh drijven tot soodanige wreetheyt ? Maer dat isset/namelick/ dat de quade begheerte / die langhen tijt onverhindert / geweldigh gheregheert heeft / terstont in uytsinnicheyt uytbreeckt/als mense aenvanght te temmen. Ist datter eenige zijn/ behalven die / welcke ons gheerne saeghen met ghewelt ende wapenen onderdruckt / de selve haten de saecke / daer zy gheen kennisse van en hebben ofte door dese blaesbalcken ontfoncken / ofte door eenen onbedachten yver van selfs aenghepor ret zijnde. Want 't gene/ dat Tertullianus klaegt/ dat der opkomende kercke eerstelick is wedervaren / dat ontmoet ons oock hedensdaeghs / dat wy verdoemt worden van weghen het voor-oordeel van den naem alleen / sonder voorgaende ondersoeckinge van de sake. Ende wat isset / dat wy nu anders soo hooghlick begeeren / dan dat eenmael oprechte kennisse ghenomen zijnde / eyndelick nae de waerheyt ende gerechtigheyt/ ende niet nae eenen valschen opghenomen waen soude gheoordeelt mogen worden ? Ende dit is certeyn een heerlick bewijs van uwe vriendelickheyt / ende sonderlinge wijsheyt / Grootmachtichste Keyser / dat ghy tot noch toe u stantvastich ghestelt hebt teghen de uytsinnighe begeerte onser vyanden / datse u niet en terghden tot sulcke onbillicke wreetheyt. Doch daer resteert noch dit / dat ghy niet en wilt volghen de schadelicke raetslagen der gheener / die onder den

 schijn

schijn van uytstellinge/ dit heylige werck/ dat is/ de verbeteringe der kercken nu over lange belet-ten: ende dat veel erger is/ arbeyden om tot niete te maken.

Den voortganck van de aengenomene Reformatie salmen God bevelen / als wesende een werck dat Goddelick is / niet tegenstaende alle de swarigheden/ die daer uyt souden mogen volgen.

100 Mogelick dat daer noch een swarigheyt om sulcx te wege te brengen / overigh is/ welcke u l. wat mochte ophouden van te beginnen. Want geen andere oorsake en keert sommighen/ die andersins niet qualick en zijn gesint / af van sulck een heyligh voornemen / dan dat sy / al eer sy 't besoecken/beswijcken/ door dien dat sy geen betrouwen van voortganck en hebben. Maer hier zijn twee dingen aen te mercken: eerstelick/ datter soo groote swarigheyt niet en zy / als eenen wel in valt. Daer na/ hoe groot datse oock zy/ dattet nochtans u l. niet en betaemt/ dat ghy van wegen sulcker ghedachten ende vreese kleynmoedigh wordt/ ist dat ghy by u overleght dat sulcks een werck Gods zy/ om d'welck te hant-haven/ wy ons eygen vertrouwen sullen neer setten / ende onse meyninghe laten vallen. Dat eerste deel hier te verklaren / en komt tot dit werck niet te pas. De plaetse sal bequamer ende gheleghener wesen / als wy eens sullen gekomen zijn tot een ernstighe beraetslaginghe. Dit sal ick alleenlick segghen: Dat de maniere van doen veel gereeder ende lichter sal wesen / ende gheensins van sulcken ghewichte / als by den gemeynen man wel wordt gheacht / datter maer slechs moets genoegh zy / om te besoecken. Maer alsoo het een oudt spreeck-woort is/ Datter niet heerlicker en is / d'welck oock niet met eenen swaer ende arbeydelick en zy: Verwonderen wy ons dan meer / datmen door veel swarigheden moet worstelen / om te komen tot een seer groote ende uytnemende sake? Daer na/ gelijck als ick geseyt hebbe / ten zy dat wy Gode groot ongelijck willen doen/ soo ist reden/ dat wy hier onse herten hoogher verheffen. Want voorwaer wy willen Gods kracht met ons verstant afmeten / als wy geen meerder hoope van de herstellinge der kercken en nemen / dan de tegenwoordighe gelegenthcyt ende stant der saecken uytwijst. Hoewel dat de hoope kleyn schijnt/ nochtans wil God / dat wy goets moets souden wesen/ ten eynde dat wy alle vreese van ons verjaeght hebbende / blymoedigh ons tot het werck opmaecken. Dese eere laet ons hem ten minsten bewijsen / dat wy op sijne kracht ons verlatende / niet en weygeren te beproeven wat voor eenen voortganck hy soude willen verleenen.

Princen sullen voor alle hare affairen de Reformatie beginnen.

101 Alsoo haer nu ter tijt des Rijcx saken vertoonen/ soo ist van nooden/ dat ghy Onverwinnelickste Keyser/ ende Doorluchtighste Vorsten / u seer vindt met verscheyde sorghen verwerret / ende door de veelheyt der saeken verhindert zijnde / gints ende weer swerft ende omgedreven wort. Maer/dit staet u l. te bedencken: dat ghy dit eenige ontwijfelick boven alle andere dingen moet ter herten nemen. Ick bens wel gewaer/ wat vlijt / wat heftigheyt / wat sporen / ende wat yverigheyt de verhandelinge van dese sake vereyscht. Ende gewis / ick wete wel / datter eenige sullen wesen / die haer verwonderen sullen / dat ick in soodanige uytgelesen ende schoone sake dus kout ben. Maer wat soude ick doen? Ick ben van weghen den last ende 't ghewicht van dese dinghen verlegen. Daerom en sie ick niet beters/ dan eenvoudelick / ende sonder eenigen glants ende hoogheyt van woorden de sake u l. voor te stellen: op dat gy de selve moogt door neerstighe ondersoeckinghe overweghen. Eerstelick / laet in u ghedachte komen de ellendighe schade der kercke / de welcke soude moghen / jae oock ysere herten eenighsins tot barmhertigheyt bewegen. Jae/stelt u voor oogen die mismaeckte ende onreyne ghestelteniſſe / ende groote verwoestinge/ die voor alle mans ooge staet. Wat? Hoe langhe sult ghy eyndelick gedulden / dat de Bruyt Christi / uwer aller Moeder / alsoo te neder ghestooten/ende aengevochten sal liggen? Bysonderlick / daer zy uwe trouhertigheyt aensoeckt / ende dat u l. by der hant is dat middel / om de selve te helpen? Daer na / wilt in uwe herten overleggen / wat noch meer bittere droefheden nu aenstaende zijn. Want wy en zijn niet verre van den laetsten onderganck / ten zy dat ghy seer haestigh dat bejeghent. Christus sal wel wonderbaerlick / en buyten der menschen meyninghe / sijn kercke bewaren / waert hem believe: Maer/dit segge ick/ist dat noch een weynich slechs van u l. hier in vertoeft wort/ soo en sullen wy in Duytslant geen gestalte van kercke vinden. Siet eens om / hoe veelsins dat haeren val gedreyght wordt / ende hoe veel teeckenen daer verklaren / dat de selve alsnu voor de deure staet: De selve spreken genoegh / al ist dat ick stil swijge.

102 Hoewel dat dese teeckenen ons niet alleen en behooren te bewegen door haer teghenwoordigh aenschouwen/ maer oock te vermanen van de Goddelicke wrake. Want / overmits den Gods-dienst door soo veel verkeerde meyningen / ende Godloose versoeyelicke superstitien geschent is / soo wordt de heylighe Majesteyt Gods met grouwelicke versmaetheyt onteert / sijnen heylighen Name ontheylight / ende sijn eere met voeten getreden: Jae de wijle het gheheele Christendom openbaerlick besmet is met afgoderye / soo bidden de lieden haer eygen gedichtselen aen / in de plaetse van God. Daer regneeren duysentderhande soorten van superstitien / welcke soo menigerhande bespottingen zijn van hem. De kracht Christi is bykans uyt der menschen herten uytghewischt: Dat vertrouwen der saligheyt is ghebrocht tot ydele ende niet-weerdighe beuselinghen van ceremonien. Geen weyniger verbloeckte onreynigin ghe en isser by de Sacramenten. Den Doop is door vele aenhanckselen ontsuyvert / ende dat heylige Avontmael is tot allerley schande overgelevert: Eyndelick / soo is de gantsche religie in een andere ghestelteniſſe verandert. Ist dat wy versuymelick ons sullen bewijsen / om dese dingen te versorghen: gewisselick God en sal hem selven niet vergeten. Want / die daer niet en wil toe laten / dat sijn eere op eeniger maniere soude vermindert worden/hoe soude hy 't voor niet achten/als de selve gekrenckt/ ende te gronde geworpen wort? Die al het volck dreygt een verwoestinghe by de welcke de Prophecye opboudt / hoe sal hy ongestraft laten de openbare ende moetwillige verachtinge der Prophecien / die onder ons is? De welcke in den Corintheren soo strengelick ghestraft heeft de kleyne smette sijns heylighen Avontmaels / hoe sal hy ons verschoonen / ingevalle wy voortvaren de selve met soo vele schandelicke kerckroveryen te bevuylen? De welcke door den mont aller Propheten betuyght ende roept/ dat hy is ghewapent om te wreken de Afgoderye / sal hy by ons ongestraft laten soo veel grouwelen der Afgoderie? Ende voorwaer/alreede ghevoelen wy 't wel: want wy sien hoe hy ons beangstight / ende met ghewapender handt vervolght. De Turcksche oorloge maeckt alle herten van menschen bevucht / ende vervultse met beven

God is een straffer van wegen de versuymenisse der Reformatie sijnes Godsdiensts ende sijner kercken.

ende

schulden : ende dat met rechte. Daer wort beraetslaecht over de middelen tot weerstant. Dit wordt oock wijselick ende noodich gedaen. Sy roepen alle ghelijck / datmen hem niet slechtelick haesten moet. Ick bekenne dat sulcx niet te haest geschieden en can / soo wanneer daerentusschen dien raetslach van de kercke in synen voorgaenden stant te brengen/ de welcke voor al ende eerst moet geschieden/ ofte niet versuymt/ofte verachtert en worde. Want/ meer dan te veel is hier in alreede vertoeft ghewe eest. De oorsake van den Turckschen krijch is in het midden van ons beslooten. De selven behooren wy alvooren wech te ruymen/ ist dat wy willen den crijch gheluckelick van ons weeren.

Het besluyt deses gheschrifts, vervatende twe dingen: Eerstelic een vermaninge aen de Princen. Ten anderen / een protestatie.

103 Over sulcx / soo dickwils voortaen dese stemme in uwen ooren clincht / als datmen de teghenwoordighe Reformatie der kercken moet uyt stellen : ende dat de tijt vroech ghenoech comen sal/om te ghenesen de ghebreken der selver/ als alle anderen dingen verrichtet zijn. Hier van staet u l. Onoverwinnelicken Keyser/ende Doorluchtichste Vorsten wel te beraden/ of ghylieden uwen nacomelinghen begeert nae te laten eenich Rijcke/ofte geen. Maer wat spreke ick van de nakomelinghen ? Want alreede siet ghylieden/ hoe dat het Rijcke half vervallen wesende / nae by synen laesten val is. Soo veel als ons aengaet / hoe dat de sake oock vallen sal/ soo sal ons altijt onse conscientie by God bevrijden/dat wy ghetracht hebben syn eere te bevoorderen/ ende syne kercke te stichten : Dat wy ghetrouwelick in dese sake ghearbeyt hebben : Eyndelick dat wy hebben alles ghedaen / wat in onse macht was. Want dat alle onsen arbeyt/ende vlijt nerghens anders op ghesien en heeft / zijn wy by ons selven hier van ghenoechsaem versekert/ende hebben ons beneerstight / dat wy sulcx souden bekent maken met clare getuyghenissen. Ende voorwaer/ dewijle dat wy weten/dat wy Gods sake alhier versorghen ende verhandelen/ soo vertrouwen wy dat hy hem selven/ ende sijn werck gheensins en sal versuymen. Doch/ hoedanich oock den uytganck sal wesen / soo en sal ons nimmermeer berouwen van dat wy 't begonnen hebben/ofte dus verre daer in zijn voortghevaren. De Heylighe Geest is ons van onse leere een ghetrouwe ende ghewisse ghetuyghe : wy weten/ segghe ick/ dat het de eeuwige waerheyt is / die wy prediken. Wy wenschen wel/ ghelijcht reden is / dat onsen dienst der werelt stichtelick mach wesen : maer om sulcx te moghen vercrijghen / comt Gode ende niet ons toe te gheven. Ist dat eensdeels de hartneckicheyt/ eensdeels de ondanckbaerheyt der gener / die wy gheerne sien gheholpen / alsoo verdient/ dat alle dinghen sonder hope van eenighe voorderinghe/ verloren gaen : soo sal ick segghen tghene/dat eenen Christen betaemt : ende sullent voor goet bekennen alle de ghene/ die in dese heylighe belijdenisse begheeren toe te stemmen. Sterven sullen wy : doch in den doot sullen wy oock overwinnen : niet alleen om dat door den doot eenen sekeren inganck tot een beter leven ons sal gheghe ven worden : maer oock om dat wy weten/ dat ons bloet sal wesen / ghelijck het zaet om te verbreyden de waerheyt Gods/ die nu verspoghen wordt.

Het eynde.

Register van de voornaemste hooft-stucken, die in dit korte werck verhandelt werden,

In het ghetal beteeckent de F. het folio / ende de C. de columne.

Macht-

Eynde des Registers.